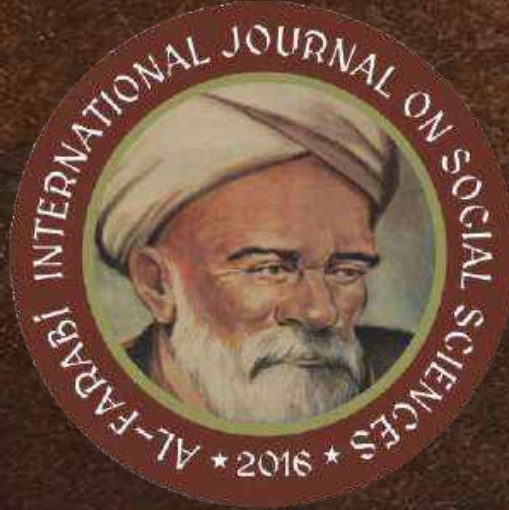

AL FARABI

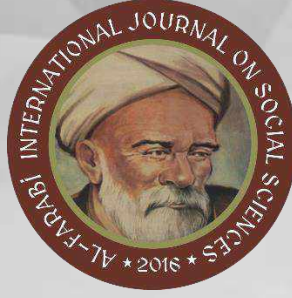

IV. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ
KONGRE TAM METNİK TABİ

Editörler
Dr. Özlem ÜLGER
Atabek MOVLYANOV

ISBN- 978-605-7875-66-2

2-5 Mayıs, ERZURUM

AL -FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs 2019, ERZURUM

Kongre Tam Metin Kitabı

Editörler

Dr. Özlem ÜLGER

Atabek MOVLYANOV

İKSAD YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI: 2014/31220)

TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E-mail: info@iksad.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.
Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

Iksad Publications - 2019©

Yayın Tarihi: 01.06.2019

ISBN – 978-605-7875-66-2

KONGRE ID

KONGRE ADI

AL -FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİH ve YER

2-5 Mayıs 2019, ERZURUM

ORGANİZATÖR

İktisadi Kalkınma Ve Sosyal Araştırmalar Derneği
Farabi Dergisi

DESTEKLEYEN KURUM

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof. Dr. Sarash KONYRBAYEVA

ULUSLARARASI KATILIMCILAR

Сехрана КАСИМИ- AZERBEYCAN

Khatereh SADEGHZADEH- IRAK

Gülzar İBRAHİMOVA- AZERBEYCAN

Marvan KAMAL- ÜRDÜN

Ahmad Awad Raslan- SURİYE

Микаил Волдимир-UKRAYNA

Bilim Kurulu

- Dr. Amanbay MOLDIBAEV- Taraz State Pedagogy University
- Dr. Baris AYTEKIN- Kırklareli University
- Dr. Botagul TURGUNBAEVA- Russia Natural Sciences Academy
- Dr. Durmus Cagri YILDIRIM- Namık Kemal University
- Dr. Elbeyi PELIT- Afyon Kocatepe University
- Dr. Emrah Ismail CEVIK- Namık Kemal University
- Dr. Guzel SADYKOVA- Kastamonu University
- Dr. Ishak TORUN- Abant Izzet Baysal University
- Dr. Machabbat OSPANBAEVA- Taraz State Pedagogy University
- Dr. Manet NURMAGANBETOVA- International Russian-Kazakh University
- Dr. Mustafa TALAS- Ömer Halisdemir University
- Dr. Orhan ELMACI- Dumlupınar University
- Dr. Ozlem GUZEL- Akdeniz University
- Dr. Sarsakenova A. BAGITOVNA- Orleo National Development Institute
- Dr. Seda H. BOSTANCI- Namık Kemal University
- Dr. Sibel BAYRAM- Duzce University
- Dr. Turkmen Tasher AKBASH- Pamukkale University
- Dr. Umran TURKYILMAZ- Gazi University
- Dr. Zhaparkwlova N. IKSANOVA- Al Farabi State National University
- Dr. Adil AKINCI- Kırklareli University
- Dr. Erkan ALSU- Gaziantep University
- Dr. Bayram POLAT- Omer Halisdemir University
- Dr. Berrin GUZEL- Adnan Menderes University
- Dr. Cholpon TOKTUSUNOVA- Kyrgyz National State University
- Dr. Ekbar VALADBIGI- Urumia University
- Dr. Elvan YALCINKAYA- Omer Halisdemir University
- Dr. FENG ZONGXIAN- Xian University
- Dr. Irfan KALAYCI- İnönü University
- Dr. Zharkyn SULEIMANOVA- Kazakh State Women's Pedagogy University
- Dr. Maha Hamdan ALANAZI- Riyadh King Abdulaziz University
- Dr. Maira ESIMBOLOVA- Kazakh State Women's Pedagogy University
- Dr. Mislivi VLADEMIR- Ukraine Technic University
- Dr. Onder BILGIN- Akdeniz University
- Dr. Sarash KONYRBAEVA- Kazakh State Women's Pedagogy University
- Dr. Seyfettin ERDOGAN- Istanbul Medeniyet University
- Dr. Seden DOGAN- Adnan Menderes University
- Dr. Shara MAZHITAeva- Karaganda State University
- Dr. Ulbosun KIYAKBAEVA- Abai Kazakh Pedagogy University
- Dr. Vera ABRAMENKOVA- Russia Family Studies Institute
- Dr. Zeynep KARACOR- Selcuk University
- Dr. TAKAHASHI Minori- Hokkaido University
- Dr. Saadettin PAKSOY- Kilis 7 Aralık University

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

ERZURUM

KONGRE YERİ: Erzurum Resim Heykel Müzesi (ERZURUM KONGRESİ'nin YAPILDIĞI TARİHİ BİNA)

Adres: Alipaşa, Kongre Cd. No:44, 25040 Yakutiye/Erzurum

KONGRE TARİHİ : 2-5 Mayıs 2019 / Erzurum

Başvurulan Bildiri Sayısı: 216

Kabul Edilen Bildiri Sayısı: 172

Katılımcı Ülkeleri : Türkiye, Ürdün, Azerbaycan, Kazakistan, Ukrayna, Moldova

Kayıt masası kongre süresince 08:30 – 17:00 saatleri arasında hizmet verecektir.

Kaydınızı oturum saatinizden en geç yarım saat öncesine kadar yaptırabilirsiniz

Sunum sıralaması, ara verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda oturum başkanları tam yetkilidir.

Katılım belgeleri oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir

Kongre programında yer ve saat değişikliği **gibi talepler dikkate alınmayacaktır**

Programda herhangi bir eksiklik/yazım hatası olduğunu düşünüyorsanız lütfen en geç 22 Nisan 2019 tarihine (saat 17:00) kadar email ile bilgilendirme yapınız

Katılım belgelerindeki yazar isimleri ve bildiri isimleri programdaki gibi basılacaktır

Oturum Başkanlığı görevini üstlenemeyecek olan katılımcılarımızın durumu önceden belirtmesi önemle rica olunur..

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 09 ⁰⁰ -10 ⁴⁵		Doç. Dr. Abdulkadir KAYA	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜRKMEN Dr. Öğr. Üyesi Esra Sena TÜRKÖ Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	GELİR DAĞILIMINDA ADALETİN BELİRLEYİCİLERİ: SEÇİLMİŞ DIŞA AÇIK ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA	
2	Dr. Öğr. Üyesi Sevinç NAMLI Doç. Dr. Abdulkadir KAYA	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK DÜZEYLERİNİN TESPİTİ: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	
3	Doç. Dr. Abdulkadir KAYA	FİNANSAL YÖNETİM DAVRANIŞININ ÖLÇÜLMESİ: TRA1 BÖLGESİ ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ	
4	Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI Öğr. Gör. Ö. Faruk ASLAN	ÖRTÜK VE AÇIK ENFLASYON HEDEFLEMESİ DÖNEMLERİNDE ENFLASYONUN FAİZE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA	
5	Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI Öğr. Gör. Ö. Faruk ASLAN	HUSTED HİPOTEZİ VE İHRACAT İLE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ	
6	Dr. Öğr. Üyesi ÖzlCem ÜLGER	TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU OYNAKLIĞININ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNE ETKİSİ (2000- 2017)	
7	Dr. Marvan KAMAL (JORDAN)	SOCIAL ENVIRONMENT	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 09 ⁰⁰ -10 ⁴⁵		Doç. Dr. Sehrane KASIMI	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Safiye SARİ	SANAT OLARAK MODA	
2	Dr. Sehran DİLMAÇ	FARKLI BOYUTTA BİR SANAT PRATIĞI: İLİŞKİSEL ESTETİK	
3	Dr. Sehran DİLMAÇ	ESTETİK TARİHİNDE DÖNÜŞÜMLER	
4	Dr. Öğr. Üyesi Caner ŞENGÜNALP	EKOLOJİK SANAT BAĞLAMINDA AGNES DENES'İN ONARICI ÇEVRESEL HEYKELLERİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Elif ÖZHANCI	TİYATRODA KOSTÜMÜN DİLİ	
6	Dr. Öğr. Üyesi Caner YEDİKARDEŞ	PİRİ REİS VE HARİTASINA SERAMİK SANATIYLA BİR BAKIŞ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Gülten GÜLTEPE	SUBJEDEN OBJEYE GÖRSEL PLASTİK BAĞLAMINDA MİTOLOJİK TAHAYYÜL	
8	Prof. Dr. Oğuz DİLMAÇ Arş. Gör. Ezgi Merve ERTAN	21. YÜZYILDA DEĞİŞEN EĞİTİM İHTİYAÇLARI DOĞRULTUSUNDA SANAT EĞİTİMİNİN GELECEĞİ ve STEAM UYGULAMALARI	
9	Dr. Öğr. Üyesi Elif CANDAN	EGEMEN ERİL TARİHİN "DIŞIL YÜZÜ" SAHNEDE: BİLGESU ERENUS-HALİDE	
10	Dr. Öğr. Üyesi Elif CANDAN	ADALET AĞAOĞLU'NUN ÇATIDAKİ ÇATLAK ADLI OYUNUNDAN SIZANLAR: TOPLUMSAL CİNSİYET ve KADIN OLMAK...	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 11 ⁰⁰ -12 ⁴⁵		Doç. Dr. Halim TATLI	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Hasan AYAYDIN Öğr. Gör. Fahrettin PALA Dr. Öğr. Gör. Abdulkadir BARUT	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BANKACILIK SİSTEMİNDE KREDİ RİSKİNİN BELİRLEYİCİLERİ	
2	Doç. Dr. Hasan AYAYDIN Öğr. Gör. Fahrettin PALA Dr. Öğr. Gör. Abdulkadir BARUT	İNOVASYON VE GİRİŞİMCİLİK TEMELLİ EKONOMİK BÜYÜME: SEÇİLMİŞ G-20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ	
3	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AL	PARA POLİTİKASI STRATEJİSİNİN BELİRLENMESİ: TCMB DENEYİMİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AL	NEGATİF FAİZ ORANI POLİTİKASI: SEÇİLMİŞ ÜLKE UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
5	Doç. Dr. Hasan AYAYDIN Dr. Öğr. Gör. Abdulkadir BARUT Ayşegül YILMAZ	ÇALIŞMA SERMAYESİ GEREKSİNİMİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL TEKSTİL SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	
6	Doç. Dr. Hasan AYAYDIN Dr. Öğr. Gör. Abdulkadir BARUT Seda TUNÇ	FİRMA DEĞERİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL BİLİŞİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA	
7	Dr. Mehmet Ali POLAT	TURİZM GELİRLERİNİN MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	
8	Doç. Dr. Halim TATLI	TÜRKİYE'DE UZUN DÖNEM KONUT DOĞALGAZ TALEBİNİN FİYAT VE GELİR ESNEKLİKLERİ	
9	Doç. Dr. Halim TATLI	MİKRO KREDİNİN KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİNGÖL'DE BİR UYGULAMA	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 11 ⁰⁰ -12 ⁴⁵		Dr. Öğr. Üyesi Bertan RONA	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Selma TAŞKESEN	RESİM-İŞ EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKADEMİK MOTİVASYONLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	
2	Dr. Öğr. Üyesi Selma TAŞKESEN	GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ RESİM-İŞ EĞİTİMİ ANABİLİM DALI ÖĞRENCİLERİNİN ALDIKLARI DESEN DERSİNE İLİŞKİN MOTİVASYONLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
3	Arş. Gör. Dr. Muhsin SARIKAYA	MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ DURUMLUK KAYGI DÜZEYİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Murat Kamil İNANICI Prof. Dr. Turan SAĞER	MÜZİK ÖĞRETMENİ ADAYLARININ "MÜZİK ÖĞRETMENİ" KAVRAMINA YÖNELİK METAFORLARI	
5	Dr. Öğr. Üyesi Suat ÇELİKKOL	FARABİ'NİN EĞİTİM FELSEFESİNDE: ÖĞRETİM PROGRAMI	
6	Dr. Öğr. Üyesi Bertan RONA	DEBUSSY'NİN PRÉLUDE À L'APRÈS-MIDI D'UN FAUNE ADLI YAPITININ MODERN MÜZİK KAPSAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Cemile Didem ÖZİŞİK Arş. Gör. Yusuf Emre IŞIK	SANATTA DEĞİŞİMİN BAŞLANGICI VE SOYUT DİŞAVURUMCULUĞU DOĞURAN ETMENLER	
8	Dr. Öğr. Üyesi Özgür EROĞLU	MÜZİKSEL OKUMA-YAZMA ÖĞRETİMİNDE AKTARIMLI SAYI SİSTEMİNE DAYALI BİR ÖĞRETİM TASARIMI	
9	Gizem ÖZARPALI Doç. Dr. Yunus BERKLİ	16.yy OSMANLI MİNYATÜRLERİN DE SÜRREALİZM YAKLAŞIM VE GERÇEKÜSTÜCÜ TASARIMLAR	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 13 ⁰⁰ -14 ⁴⁵		Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Sema ALTUN YALÇIN	ERZİNCAN BİLİM ŞENLİĞİ UYGULAMALARI VE KAZANIMLARI	
2	Doç. Dr. Sema ALTUN YALÇIN Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin YILMAZ Prof. Dr. Paşa YALÇIN	FEN BİLGİSİ ÖĞRETMENLİĞİ MÜFREDATININ DEĞERLENDİRİLMESİ	
3	Emine AKKAŞ BAYSAL Prof. Dr. Gürbüz OCAK	YABANCI DİL ÖĞRENME STRATEJİLERİ ÖĞRETİM PROGRAMINA İLİŞKİN BİR İHTİYAÇ ANALİZİ ÇALIŞMASI	
4	Prof. Dr. Gürbüz OCAK Öğr. Grv. Burak OLUR Mustafa Enes TEPE	BAĞLAM TEMELLİ ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI	
5	Doç. Dr. İjlal OCAK Dr. Öğr. Üyesi Eray EĞMİR Mine SAY	İLOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZMEYE YÖNELİK YANSITICI DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	
6	Doç. Dr. İjlal OCAK Dr. Öğr. Üyesi Eray EĞMİR	ÖĞRETMEN ADAYLARININ EPSİTEMOLOJİK İNANÇLARI İLE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	
7	Doç. Dr. İjlal OCAK Ayşe ŞAHİN	OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE REGGIO EMİLİA YAKLAŞIMI TEMELLİ PROJELERE İLİŞKİN ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	
8	Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN Arş. Gör. Sezin KARABULUT ÇAKIR	ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞME UYGULAMALARININ ÇALIŞANLARIN ÖZ YETERLİLİK ALGILARINA ETKİSİ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 13 ⁰⁰ -14 ⁴⁵		Doç. Dr. Sehrane KASIMI	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ Arş. Gör. M. Emin ALTINIŞIK	ŞİFALI SULARI İLE ERZURUM	
2	Doç. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ Arş. Gör. M. Emin ALTINIŞIK	ERZURUM İLİNDEKİ ŞİFALI SULARLA İLGİLİ DİNİ-SİHRİ-MİSTİK İNANIŞLAR	
3	Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKSU	LA'Lİ'NİN DOLÂB-NÂMESİ	
4	Öğr. Gör. Gökçenaz GAYRET	GOTHIC IMPLICATIONS ON ENLIGHTENMENT, PURITANISM, AND TRANSCENDENTALISM: CHARLES BROCKDEN BROWN'S WIELAND	
5	Doç. Dr. Meheddin İSPİR	ŞEREF HANIM DİVANI'NDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNE AYKIRI SÖYLEYİŞLER	
6	Doç. Dr. Meheddin İSPİR	DİVANLARDA ŞAİRLERİN FELEKTEN ŞİKÂYET EDERKEN ORTAYA KOYDUKLARI TOPLUMSAL ELEŞTİRİ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Nurettin BİROL	19.YÜZYILIN SONLARINDA ERZİNCAN'A GELEN KAFKASYA MUHACİRLERİ	
8	Doç. Dr. Sehrane KASİMİ	ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКОЗЫЧНЫХ НАРОДОВ КAVKAZA	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 15 ⁰⁰ -16 ⁴⁵		Doç. Dr. Nazile ABDULLAZADE	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Merve DEMİR	SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR'DA TÜRKÇENİN DİL UNSURLARI	
2	Dr. Öğr. Üyesi Sıddık BAKIR	BİR EĞİTİM REFORMİSTİ OLARAK GASPIRALI İSMAİL BEY VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI	
3	Doç. Dr. Esra ALTINTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İLGÜN	DİKDÖRTGENLER PRİZMASININ YÜZEY ALANININ ÖĞRETİMİNDE İSPATIN ETKİSİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İLGÜN Doç. Dr. Esra ALTINTAŞ	GELİŞTİRİLEN ŞİFRELEME ETKİNLİĞİNİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Sevda YILMAZ	SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN İNTERNET, GAZETE VE DERGİ HABERLERİNDE ÇOCUK HAKLARI	
6	Dr. Öğr. Üyesi İlyas ERPAY	KAZAKİSTAN EĞİTİM TARİHİNDE ABAY KUNANBAYEV VE DİN EĞİTİMİ (1845-1904)	
7	Doç. Dr. Nazile ABDULLAZADE	EDEBİYAT ÖĞRETMENİ HAZIRLIĞINDA PEDAGOJİK VE BİLİMSEL-METODİK İLKELER	
8	Doç. Dr. Ahmet AKÇAY Doç. Dr. Nilüfer OKUR AKÇAY Damla ÇAĞRİTEKİN & Bilge SANCAR	TÜRKÇE DERSİ SINAVLARININ HAZIRLANMASINDA FEN VE TEKNOLOJİ, SOSYAL BİLGİLER VE MATEMATİK DERSİ İÇERİKLERİNİN KULLANIMI	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
02.05.2019 / 15 ⁰⁰ -16 ⁴⁵		Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Prof. Dr. Ömer Faruk İŞCAN Uzm. Safiye KIRKPINAR	SAĞLIK İŞLETMELERİNDE DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİĞİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ROLÜ	
2	Dr. Öğr. Üyesi E. Nihan CİCİ KARABOĞA Doç. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU	KAMU ÜNİVERSİTELERİNDEN HİZMET ALAN ÖĞRENCİLERİN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ UYGULAMALI BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖRNEĞİ	
3	Doç. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU Dr. Öğr. Üyesi E. Nihan CİCİ KARABOĞA	DEVLET ADAMLARINCA SUNULAN LAYİHA VE SİYASET NÂMELER İŞİĞİNDE KLASİK DÖNEM SONRASI OSMANLI YÖNETİM YAPISINDA YAŞANAN BOZULMA	
4	Doç. Dr. Mustafa KOCAOĞLU Dr. Öğr. Üyesi E. Nihan CİCİ KARABOĞA Doç. Dr. M. Fatih Bilal ALODALI	BELEDİYELERİN KENTİN MARKALAŞMA SÜRECİNE ETKİSİ: SELÇUKLU BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Ülke Hilal ÇELİK AĞIRMAN Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	İŞE ANGAJE OLMA BAĞLAMINDA PSİKOLOJİK SERMAYENİN ETİK VE AHLAKİ DAVRANIŞ ÜZERİNE ETKİSİ	
6	Dr. Öğr. Üyesi Ülke Hilal ÇELİK AĞIRMAN Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK	PSİKOLOJİK SERMAYE BAĞLAMINDA ÇALIŞANLARIN OLUMLU PSİKOLOJİK İKLİM ALGILARININ YAŞAM DOYUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Süheyla BİRLİK	MUHAKKİK MİMAR 'TURGUT CANSEVER'	
8	Dr. Öğr. Üyesi Süheyla BİRLİK	PANAGHIA CHRYSOCEPHALOS KİLİSESİ: BÜYÜK FATİH CAMİİ	
9	Ahmad Awad Raslan (Suriye)	المزارع الجماعية والدولة في روسيا	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

ARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 09 ⁰⁰ -10 ⁴⁵		Prof. Dr. Derya ÖCAL	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇAKMAK KARAPINAR Atakan KOTAN	HALKLA İLİŞKİLERDEN DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLERE: ALTIN ÖRÜMCEK WEB ÖDÜLLERİ ÖRNEĞİNDE BİR İNCELEME	
2	Öğr. Gör. Akın AY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU Öğr. Gör. Emin AKIN	GÖRSEL TASARIM ÖGELERİNİN TÜKETİCİ TERCİHİNE ETKİSİ	
3	Prof. Dr. Derya ÖCAL Arzu Başak FİDAN Yunusemre ÖZDEMİR	TÜKETİM TOPLUMU İLİŞKİSELLİĞİNDE MÜZİK ENDÜSTRİSİNİN YOUTUBE ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	
4	Öğr. Gör. Esra ŞİMŞEK PARALI Öğr. Gör. Harun SELÇUK	REKLAMLARDA KULLANILAN İKNA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
5	Öğr. Gör. Feryat ALKAN Arş. Gör. Fatih AKSOY	PARFÜM REKLAMLARINDA KADIN VE ERKEKLERİN CİNSEL OBJE OLARAK KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	
6	Dr. Öğr. Üyesi Ayhan DOĞAN	MÜKEMMEL HALKLA İLİŞKİLER KRİTERLERİ BAĞLAMINDA ERZURUM'DAKİ YEREL YÖNETİMLERİN (BELEDİYELERİN) HALKLA İLİŞKİLER DAVRANIŞ KALIPLARI	
7	Yakup ÇİFTÇİ & Sultan KOCA Ömer ÖNGEN	TWİTTER VE İNSTAGRAM ÜZERİNDEN 8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜNE ELEŞTİREL BAKIŞ	
8	Микаил Волдимир (Украина)	СТАРИННЫЕ ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНОСТИ КИЕВСКОЙ РУСИ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 09 ⁰⁰ -10 ⁴⁵		Doç. Dr. Sehrane KASIMI	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. Işık SEZEN Dr. Öğr. Üyesi Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Seray ÖZAGDAŞ	KARS İLİ'NİN TURİZM POTANSİYELİNİN SWOT ANALİZİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ	
2	Doç. Dr. Işık SEZEN Dr. Öğr. Üyesi Elif AKPINAR KÜLEKÇİ	TARİHİ SÜREÇTE PEYZAJ MİMARLIĞI MESLEĞİ VE SANATI	
3	Dr. Öğr. Üyesi Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Doç. Dr. Işık SEZEN	TURİZM PLANLAMASINDA EKOLOJİK YAKLAŞIMLI BİR YÖNTEM: ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Arş. Gör. Başak AYATLİ	GELENEKSEL EV ve BAHÇE MİMARİSİNİN KENTSEL PEYZAJA KATKILARININ BELİRLENMESİ: ERZURUM YUSUF ZİYA PAŞA KÖŞKÜ ÖRNEĞİ	
5	Kübra GÜRBÜZ & Doç. Dr. Işık SEZEN	TÜRK-OSMANLI KÜLTÜRÜNDE BAHÇE SANATI	
6	Doç. Dr. Metin DEMİR Aykut RÜZGAR & Ahmet Mesut CANER Nastaran Maleki FARD	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTE YERLEŞKE İÇERİSİNDEKİ REKREASYONEL TALEP VE EĞİLİMLERİ	
7	Doç. Dr. Metin DEMİR Prof. Dr. Yahya BULUT Ahmet Mesut CANER	ERZURUM İSPİR İLÇESİNİN ALTERNATİF TURİZM KAPSAMINDA AGRO-TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
8	Huriye UÇAR	OSMANLI DÖNEMİ DİNİ YAPILARINDA ÇİNİLİ MUKARNAS; EDİRNE MURADİYE CAMİ VE İSTANBUL PİYALE PAŞA CAMİ ÖRNEĞİ	
9	Huriye UÇAR	İSTANBUL'DAKİ OSMANLI KLASİK DÖNEM DİNİ YAPILARINDA BULUNAN ÇİNİLİ MİHRAP BORDÜRLERİNDE TEZYİNAT	
10	Dr. Fatih SUNBUL	URBAN SPRAWL: A VIEW DUE TO INDUSTRIALIZATION AND EARTHQUAKE IMPACT	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 11 ⁰⁰ -12 ⁴⁵		Prof. Dr. Derya ÖCAL	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Derya ÇAKMAK KARAPINAR Atakan KOTAN	MARKALARIN 8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜ VİDEOLARININ ANALİZİ: YOUTUBE ÖRNEĞİNDE	
2	Prof. Dr. Derya ÖCAL Arzu Başak FİDAN Yunusemre ÖZDEMİR	TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TOPLUMSAL YAPI ÜZERİNDE ORTAYA ÇIKARDIĞI DÖNÜŞÜMLER: Z KUŞAĞI ÖRNEĞİNDE	
3	Arş. Gör. Fatih AKSOY Öğr. Gör. Feryat ALKAN	DİJİTAL OYUNLARDA YER ALAN REKLAMLARIN MARKA BİLİNLİRLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ	
4	Öğr. Gör. Akın AY Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU Öğr. Gör. Emin AKIN	YENİ MEDYANIN YEREL BASIN TARAFINDAN KULLANIM POTANSİYELİNE VE NİTELİĞİNE İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA	
5	Öğr. Gör. Harun SELÇUK Öğr. Gör. Esra ŞİMŞEK PARALI	PAZARLAMA VE REKLAMCILIK STRATEJİSİ OLARAK VİTRİN TASARIMI: ERZURUM MNG AVM ÖRNEĞİNDE	
6	Meryem Hilal CANAN	GÖSTERİŞÇİ LÜKS TÜKETİCİLERİN SAHNESİ OLARAK; SOSYAL MEDYA	
7	Doç. Dr. Mustafa METE Büşra Yüksel SÜRME	ELEKTRONİK TİCARET SİSTEMİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ BOYUTLARININ MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ, GÜVEN VE SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	
8	Didem YERDELEN Doç. Dr. Tazegül DEMİR ATALAY	MUZAFFER İZGÜ'NÜN 'BÜLBÜL DÜDÜK' ADLI HİKAYESİNİN DEĞER AKTARIMI BAKIMINDAN İNCELENMESİ	
9	Doç. Dr. Tazegül DEMİR ATALAY Ülkü SERTÇELİK	"BAĞRI YANIK ÖMER" ADLI ROMANIN ANLAMBİLİMSSEL AÇIDAN İNCELENMESİ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 11 ⁰⁰ -12 ⁴⁵		Prof. Dr. Yaşar AKGÜN	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ARSLAN	TRUMP YÖNETİMİNİN KUDÜS VE GOLAN TEPELERİ İLE İLGİLİ KARARLARININ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YANSIMALARI	
2	Prof. Dr. Yaşar AKGÜN	WHY BERNARD LEWIS FLATTERED THE IRANIANS?	
3	Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU	KRONOLOJİK AÇIDAN 367 KRİZİ VE GAZETE MANŞETLERİNE YANSIMALARI	
4	Dr. Öğr. Üyesi İsmail DURSUNOĞLU	SOSYO-KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ: ERZURUM ÖRNEĞİ	
5	Arş. Gör. Kübra ÇAĞLAR HEKİMOĞLU	GÖNÜLSÜZ ÜYELİKTEN BREXIT'E: BİRLEŞİK KRALLIK- AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	
6	Arş. Gör. Kübra ÇAĞLAR HEKİMOĞLU	BREXIT VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNİN GELECEĞİ	
7	Arş. Gör. Murat KURUN	DENİZ HAYDUTLUĞU VE GEMİLERE KARŞI YAPILAN SİLAHLI SOYGUN EYLEMLERİYLE MÜCADELEDE BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ ÖRNEĞİ OLARAK ReCAAP	
8	Arş. Gör. Murat KURUN	ULUSLARARASI CEZA MAHKEMESİNİN YARGI YETKİSİ KAPSAMINDA ROHİNGYA KRİZİ	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 13 ⁰⁰ -14 ⁴⁵		Doç. Dr. Berna ÜRÜN KARAHAN	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Öğr. Gör. Çiğdem ÇAM TÜRKAN Dr. Öğr. Üyesi Aptulkerim DİNÇ	6.SINIF TÜRKÇE DERS KİTABIN METİNLERİNİN TEMA VE TÜRRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: 2018 TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMI	
2	Doç. Dr. Berna ÜRÜN KARAHAN	5. ve 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	
3	Doç. Dr. Berna ÜRÜN KARAHAN	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	
4	Arş. Gör. Aynur KARABACAK ÇELİK Doç. Dr. Nursel TOPKAYA	ROMANTİK İLİŞKİ YAŞAYAN BİREYLERDE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN YORDAYICISI OLARAK ÇOK BOYUTLU KISKANÇLIK	
5	Arş. Gör. Sibel BİLGİLİ Doç. Dr. Alper ÇILTAŞ	SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ MODEL VE MODELLEME İLE İLGİLİ BİLGİLERİNİN İNCELENMESİ	
6	Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT	EĞİTİM ÖRGÜTLERİNDE ÖRGÜTSEL MUTLULUK MÜMKÜN MÜ?	
7	Dr. Öğr. Üyesi Murat POLAT	YÜKSEKÖĞRETİMDE ÇALIŞAN İDARİ PERSONELİN MUTLULUK, MUTLULUK KORKUSU VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR PLS-SEM ÇALIŞMASI	
8	Doç. Dr. Tağıyeva Samirə Cəmil-Cahid qızı	İBTİDAİ SINIFLARDƏ RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ DİDAKTİK OYUNLARDAN İSTİFADƏ	
9	Doç. Dr. Tağıyeva Samirə Cəmil-Cahid qızı	RİYAZİYYAT TƏLİMİNDƏ HƏYATİ SİTUASIYALARA UYĞUN MƏSƏLƏLƏRİN HƏLLİ YOLLARI	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 13 ⁰⁰ -14 ⁴⁵		Doç. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY Tuba AHISKALI BOZKURT	TERSİNE LOJİSTİK VE ATIK LOJİSTİĞİNİN SİVAS EKONOMİSİNDEKİ YERİ	
2	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY Salim ÜRE	YÜKSEK VE ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE BÜYÜME VE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	
3	Dr. Öğr. Üyesi Çağatay KARAKÖY Furkan YÜKSEL Dr. Öğr. Üyesi Khatereh SADEGHZADEH	SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ İLE DIŞ TİCARET VE BORSA İLİŞKİLERİ	
4	Doç. Dr. Sadettin GÜLTEKİN Eda GÜLTEKİN	2008 KÜRESEL KRİZİ SONRASI DÜNYA'DA ORTAYA ÇIKAN KORUMACI EĞİLİMLER	
5	Doç. Dr. Sadettin GÜLTEKİN Eda GÜLTEKİN	YENİ KORUMACI POLİTİKALAR VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NÜN GELECEĞİ	
6	РАФАЕЛ ЧИЛОЧ (Moldova)	РАЗВИТИЕ МОРСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЧЕРНОМОРСКОМ БАССЕЙНЕ	
7	Arş. Gör. Dr. Kadir AYDIN Dr. Cüneyt ÇATUK	MADDE BAĞIMLILARININ TEDAVİSİNDE SOSYAL HİZMETİN ROLÜ VE ÖNEMİ	
8	Dr. Cüneyt ÇATUK Arş. Gör. Dr. Kadir AYDIN	KUZEY İRAK İLE SINIR TİCARETİNİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNE ETKİSİ	
9	Doç. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA	AZƏRBAYCANIN SOVETLƏŞMƏSİ VƏ NAXÇIVAN ERMƏNİLƏRİN İŞGƏLÇİLİQ PLANLARINDA	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 15 ⁰⁰ -16 ⁴⁵		Prof. Dr. Mizrap POLAT	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Selçuk AYDIN Muhammed BAHADIR	KİTLELERİ KONSOLİDE ETMEDE PROPAGANDANIN ROLÜ; ADOLF HİTLER VE NASYONAL SOSYALİST ALMAN İŞÇİ PARTİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	
2	Arş. Gör. Dr. Sait GÜLSOY	ÖĞRENCİLERİN ULUSLARARASILAŞMAMA NEDENLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA: SOSYOLOJİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ, ERZURUM 2019	
3	Arş. Gör. Dr. Sait GÜLSOY Buket BAĞRIYANIK	MODERNLİĞİN 'YA-YA DA' İLE 'VE' TEZAHÜRÜ BAĞLAMINDA DİN	
4	Neriman ÇELİK	THE COMPARATIVE ANALYSIS OF FACULTY AND VOCATIONAL SCHOOL LEVEL TOURISM STUDENTS' PERCEPTIONS 'CAREER PLANNING: IN KONYA	
5	Prof. Dr. Mizrap POLAT	ALMANYA'DAKİ GÖÇMEN KÖKENLİ MÜSLÜMAN GÖÇMENLERDE DİNİ KİMLİK ALGISI	
6	Prof. Dr. Mizrap POLAT	GÜNÜMÜZ TOPLUM GERÇEKLİĞİ BAĞLAMINDA FARABI'NİN "ERDEMLİ TOPLUM" DÜŞÜNÇESİNİN ANLAMLANDIRILMASI	
7	Damla ÇAĞRITEKİN	İSTASYON TEKNİĞİNİN ÖĞRENCİLERİN OKUDUĞUNU ANLAMA BECERİLERİNE ve TÜRKÇE DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARINA ETKİSİ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 15 ⁰⁰ -16 ⁴⁵		Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Farabi-2
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Doç. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN	TÜRKİYE -AVRUPA BİRLİĞİ GERİ KABUL ANLAŞMASI VE TÜRKİYE'NİN GÖÇ YÖNETİMİ	
2	Doç. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN Mesut ÇAKIR	TÜRKİYE'YE GÖÇÜN TÜRK İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ: BİR SAHA ARAŞTIRMASI	
3	Prof. Dr. Kerem KARABULUT D. Engin KARABULUT	TERÖR FAALİYETLERİNİN TOPLUMSAL VE EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME	
4	Prof. Dr. Kerem KARABULUT D. Engin KARABULUT	KARS-TİFLİS-BAKÜ DEMİRYOLUNUN ANLAMI VE ÖNEMİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Hakan EYGÜ	TÜRKİYE'DE MEYDANA GELEN TRAFİK KAZALARININ İLLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI	
6	Dr. Öğr. Üyesi Hakan EYGÜ	ÖZEL SEKTÖRDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN FİNANSAL DURUMLARININ İNCELENMESİ: ERZURUM İLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	
7	Öğr. Gör. Yunus YÜCEL Prof. Dr. Ömer Selçuk EMSEN	1990-2016 DÖNEMİ İÇİN TÜRKİYE ABD'YE YAKINSADI MI?	
8	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Emir AKTAŞ	ÇOK UNSURLU DEVLETLERDE SİYASİ GÜCÜN DAĞILIMI MODELLERİ	
9	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Emir AKTAŞ	CUMHURİYET HALK PARTİSİ SOSYAL DEMOKRASİNİN NERESİNDE DURMAKTADIR?	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
03.05.2019 / 17 ⁰⁰ -18 ⁴⁵		Prof. Dr. Murat KACIROĞLU	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAŞKESENLIOĞLU	ŞİFA İÇİN ŞİİR: AHMED RAŞİD'İN BAHARİYYE'Sİ	
2	Dr. Öğr. Üyesi Lokman TAŞKESENLIOĞLU	İBRAHİM ETHEM DESTANI'NIN TESPİT EDİLEN YENİ BİR NÜSHASI HAKKINDA BİR İNCELEME	
3	Arş. Gör. Ceylan ÖZDEMİR	L. N. TOLSTOY'DA BİR "SON" VE A. P. ÇEHOV'DA "YENİ BİR BAŞLANGIÇ": DEMİRYOLU MOTİFİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Zennube ŞAHİN YILMAZ	SON DÖNEMLERİN ÖNEMLİ YAZIN ADAMI: HANS FALLADA	
5	Prof. Dr. Murat KACIROĞLU	ATTİLÂ İLHAN'IN ŞİİRLERİNDE SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK KÖYDEN KENTE GÖÇ OLGUSU	
6	Prof. Dr. Murat KACIROĞLU	HAKAN YEL'İN RÜZGÂR EKENLER ADLI ROMANINDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Halime ÇAVUŞOĞLU	MUHİBBÎ DİVÂNİ'NDA YER ALAN MÜZEYYEL GAZELLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLER	
8	Dr. Öğr. Üyesi Şenay KAYĞIN	STEFAN ZWEIG'İN 'MÜREBBİYE' ADLI ÖYKÜSÜNDE ÇOCUK FİGÜRLERİN DUYGU DÜNYALARININ ÇÖZÜMLENMESİ	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
04.05.2019 / 09 ⁰⁰ -10 ⁴⁵		Prof. Dr. Mine KAYA KEHA	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Prof. Dr. Mine KAYA KEHA	PARADİGMA, OLAĞAN BİLİM VE BULMACA ÇÖZME ETKİNLİĞİ	
2	Arş. Gör. Emine AYDOĞAN	MATERYALİZM VE ÖLÜM	
3	Arş. Gör. M. Huzeyfe GÜLTEKİN	DOĞU BATI ARASINDA İNSANIN ZAMAN ALGISI	
4	Arş. Gör. M. Huzeyfe GÜLTEKİN	PSİKOLOJİNİN KÖKENİ	
5	Fatıma AKSAKAL	FATMA ALİYE HANIM'IN TEZÂHÜR-İ HAKİKAT'İ: BİR İSLÂM-OSMANLI KADIN YAZARININ ORYANTALİZM ELEŞTİRİSİ	
6	Öğr. Gör. Burcu TOĞRUL Öğr. Gör. Elif KIRKKESELİ	İSTANBUL SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN SÜLÜS HATLI LEVHALARIN TEZHİP ÖZELLİKLERİ	
7	Prof. Dr. Ramazan BİÇER	ŞEMSEDDİN SEMERKANDİ'NİN BİLGİ KURAMI	
8	Prof. Dr. Ramazan BİÇER	ŞEMSEDDİN SEMERKANDİ'YE GÖRE İNSAN PSİKOLOJİSİNİN TEMEL NİTELİKLERİ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
04.05.2019 / 11 ⁰⁰ -12 ⁴⁵		Doç. Dr. Şakir DIZMAN	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SANALAN BİLİCİ	FİNANSAL TABLO ANALİZ YÖNTEMLERİNİN KULLANIMI İLE TURİZM SEKTÖR ANALİZİ	
2	Prof. Dr. T. Şükrü YAPRAKLI Başak GÜL	GSM OPERATÖRLERİ ÇAĞRI MERKEZLERİNİN HİZMET KALİTESİNİN MARKA SADAKATİNE ETKİSİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ	
3	Prof. Dr. T. Şükrü YAPRAKLI Büşra Selin ÖZKAN	E-PERAKENDECİLİKTE HİZMET KALİTESİNİN E-MEMNUNİYET VE E-SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
4	Doç. Dr. Şakir DIZMAN	FRS NAKİT VE NAKİT BENZERLERİ İLE MSUGT HAZIR DEĞERLER HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI	
5	Doç. Dr. Şakir DIZMAN	FRS TİCARİ ALACAKLAR İLE MSUGT TİCARİ ALACAKLAR HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI	
6	Prof. Dr. Ali ALAGÖZ Yasin GÜLER	TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARDI (TFRS) 8 FAALİYET BÖLÜMLERİ STANDARDININ FUTBOL KULÜPLERİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ: FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ ÖRNEĞİ	
7	Dr. Öğr. Üyesi Tuba ÖZKAN	BİST'TE İŞLEM GÖREN BANKALARIN 2018 YILI ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ÖLÇÜLMESİ	
8	Dr. Öğr. Üyesi Serkan NAKTİYOK	ETKİLEŞİMCİ LİDERLİK İLE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİ	
9	Dr. Öğr. Üyesi Serkan NAKTİYOK	PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME BAĞLAMINDA ÖRGÜTSEL DESTEĞİN İŞ YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
04.05.2019 / 13 ⁰⁰ -14 ⁴⁵		Dr. Öğr. Üyesi Selcen KÖK	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Prof. Dr. Ahmet AKIN Nuray ERKOÇ ERŞAHİN	AİLEDE MADDİ DEĞERLER ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
2	Prof. Dr. Ahmet AKIN Nuray ERKOÇ ERŞAHİN	AİLEDE SOSYAL GÜVEN ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
3	Prof. Dr. Ahmet AKIN Nuray ERŞAHİN & Meryem TERZİ Muazzez ÖZBEK	AİLEDE AFFEDİCİLİK ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	
4	Dr. Öğr. Üyesi Şule FIRAT DURDUKOCA	TÜRKÇE EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİMDE KULLANILAN ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME ARAÇLARINA YÖNELİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN ANLAM ÇÖZÜMLEME TABLOSU İLE BELİRLENMESİ	
5	Dr. Öğr. Üyesi Şule FIRAT DURDUKOCA	ÖĞRETMEN ADAYLARININ PROGRAM GELİŞTİRMEDE BAZI TEMEL KAVRAMLARA İLİŞKİN BİLİŞSEL YAPILARININ İNCELENMESİ	
6	Dr. Öğr. Üyesi Selcen KÖK	BARBİE BEBEKLERDEN “İNSAN BEBEK”LERE GERÇEKLİĞİN YİTİMİ: HİPERGERÇEKLİK ÇAĞINDA TASARLANAN BEDENLER	
7	Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAKUŞ UMAR	KAHVALTIDA SAĞLIĞIN BUHARLAŞMASI	
8	Arş. Gör. Sevda KILIÇ	OKULLARDA YAŞANAN PROBLEM DAVRANIŞLARA BİR YANIT OLARAK: OKUL ÇAPLI OLUMLU DAVRANIŞ DESTEĞİ YAKLAŞIMI VE MÜDAHALELERİ	
9	Arş. Gör. Sevda KILIÇ	ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDEKİ ÖZEL EĞİTİM İHTİYACI OLAN ÇOCUKLARIN OYUN TEMELLİ DEĞERLENDİRİLMESİ	

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
04.05.2019 / 15 ⁰⁰ -16 ⁴⁵		Doç. Dr. Sehrane Kasimi	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Dr. Öğr. Üyesi Funda NALDAN	ARNAVUTLUK-KORÇE MİRAHUR CAMİSİ DUVAR RESİMLERİ	
2	Dr. Öğr. Üyesi Funda NALDAN	KEMALİYE/OCAK KÖYÜ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP MADEN ESER	
3	Dr. Öğr. Üyesi Ebru GÜLER	GÖRSEL KÜLTÜR VE FEMİNİST KURAM ÇERÇEVESİNDE BARBARA KRUGER'İN ESERLERİ	
4	Dr. Öğr. Üyesi Ebru GÜLER	METİNLERARASILIK VE RESİMLERARASILIK KAVRAMLARI EKSENİNDE BRAUN VEGA'NİN ESERLERİ	
5	Öğr. Gör. Nazmiye AYDIN	1940'LI YILLARDA ÇAYKARA HOPŞERA KÖYÜ DÜĞÜN GELENEĞİ VE BİR GELİN GİYSİSİ	
6	Öğr. Gör. Nazmiye AYDIN	1940'LI YILLARDA TRABZON'DA BİR TERZİ “NAZİRE ATA”	
7	Ahmet HARMANCI Selcan KALIN	BİSİKLETİN NESNE DURUMUNDA SANATA ETKİSİ	
8	Ahmet HARMANCI Selcan KALIN	RENK KAVRAMI VE NOKTACILAR (PUANTİLİZM)	
9	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ELİTOK	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ KÜLTÜR VE TESCİL DAİRE BAŞKANLIĞI ARŞİVİNDE BULUNAN 30 ENVANTER NUMARALI II. MAHMUD VAKFIYESİ VE TEZYİNATI	
10	Dr. Öğr. Üyesi Safiye SARİ	OSMANLI GİYİM KUŞAMI ÜZERİNE BİR DERLEME	

AL-FARABI

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 MAYIS 2019, ERZURUM

TARİH		OTURUM BAŞKANI	SALON
04.05.2019 / 17 ⁰⁰ -18 ⁴⁵		Öğr. Gör. Dr. Mehmet TATOĞLU	Farabi-1
S	YAZARLAR	BAŞLIK	
1	Öğr. Gör. Dr. Mehmet TATOĞLU	ÇAY SEKTÖRÜNDE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ VE GÜRCİSTAN UYRUKLU KİŞİLERİN İLETİŞİM SORUNLARI	
2	Öğr. Gör. Dr. Mehmet TATOĞLU	REKLAMLARIN MARKA İMAJINA KATKISI VE ÇAYKUR ÖRNEĞİ	
3	Prof. Dr. Yusuf AKAN Doç. Dr. Ergün AKTÜRK Arş. Gör. Sena GÜLTEKİN	TASARRUF VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	
4	Doç. Dr. Ergün AKTÜRK Prof. Dr. Yusuf AKAN Arş. Gör. Sena GÜLTEKİN	FİNANSAL HİZMETLER GÜVEN ENDEKSİNİ ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLER	
5	Öğr. Gör. Murat KURNUÇ Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ Prof. Dr. Sevtap ÜNAL	TÜKETİCİLERİN İNTİKAM DAVRANIŞLARININ ÖNCÜLLERİ VE SONUÇLARI: BİR MODEL ÖNERİSİ	
6	Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ Öğr. Gör. Murat KURNUÇ Prof. Dr. Sevtap ÜNAL	İNTERAKTİF PLATFORMLARDA SANAL TOPLULUKLAR VE SANAL MARKA TOPLULUKLARI	
7	Dr. Öğr. Üyesi Bora GÖKTAŞ	DENEYİMSEL PAZARLAMA VE UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER	
8	Arş. Gör. Hatice Kübra ALTUNSOY ÇOŞKUN	GÜVENLİK KAVRAMINDA DÖNÜŞÜM VE ÇEVRESEL GÜVENLİK	
9	Arş. Gör. Hatice Kübra ALTUNSOY ÇOŞKUN	ÇEVRE VE GÜVENLİK EKSENİNDE TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR ENERJİ POLİTİKALARI	

FOTOĞRAF GALERİSİ

Al Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'ne Erzurum Valisi sayine Okay MEMİŞ ziyareti

Al Farabi 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi esnasında çekilmiş fotoğraflar

TÜM FOTOĞRAFLAR İKSAD KONGRE TOPLULUĞU- İKSAD CONGRESS SOCIETY Facebook Gurubunda yayınlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	I
BİLİM KURULU	II
KONGRE PROGRAMI	III
FOTOĞRAF GALERİSİ	IV
İÇİNDEKİLER	V

YAZAR	ÇALIŞMA	No
Adem TÜRKMEN Esra Sena TÜRKÖ Ömer Selçuk EMSEN	GELİR DAĞILIMINDA ADALETİN BELİRLEYİCİLERİ: SEÇİLMİŞ DIŞA AÇIK ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA	1-8
Sevinç NAMLI Abdulkadir KAYA	SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK DÜZEYLERİNİN TESPİTİ: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	9-17
Abdulkadir KAYA	FİNANSAL YÖNETİM DAVRANIŞININ ÖLÇÜLMESİ: TRA1 BÖLGESİ ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ	18-30
Sevda YAPRAKLI Ö. Faruk ASLAN	ÖRTÜK VE AÇIK ENFLASYON HEDEFLEMESİ DÖNEMLERİNDE ENFLASYONUN FAİZE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA	31-41
Sevda YAPRAKLI Ö. Faruk ASLAN	HUSTED HİPOTEZİ VE İHRACAT İLE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ	42-53
Özlem ÜLGER	TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU OYNAKLIĞININ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNE ETKİSİ (2000-2017)	54-66
Safiye SARİ	SANAT OLARAK MODA	67-72
Safiye SARİ	OSMANLI GİYİM KUŞAMI ÜZERİNE BİR DERLEME	73-82
Sehran DİLMAÇ	FARKLI BOYUTTA BİR SANAT PRATIĞİ: İLİŞKİSEL ESTETİK	83-91
Sehran DİLMAÇ	ESTETİK TARİHİNDE DÖNÜŞÜMLER	92-100
Caner ŞENGÜNALP	EKOLOJİK SANAT BAĞLAMINDA AGNES DENES'İN ONARICI ÇEVRESEL HEYKELLERİ	101-109
Elif ÖZHANCI	TİYATRODA KOSTÜMÜN DİLİ	110-114
Caner YEDİKARDEŞ	PİRİ REİS VE HARİTASINA SERAMİK SANATIYLA BİR BAKIŞ	115-127
Gülten GÜLTEPE	SUBJEDEN OBJEYE GÖRSEL PLASTİK BAĞLAMINDA MİTOLOJİK TAHAYYÜL MYTHOLOGICAL DIFFERENCE IN THE CONTEXT OF VISUAL PLASTICS FROM THE SUBJECT TO THE OBJECT	128-134
Oğuz DİLMAÇ Ezgi Merve ERTAN	21. YÜZYILDA DEĞİŞEN EĞİTİM İHTİYAÇLARI DOĞRULTUSUNDA SANAT EĞİTİMİNİN GELECEĞİ ve STEAM UYGULAMALARI	135-143
Hasan AYAYDIN Fahrettin PALA Abdulkadir BARUT	GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BANKACILIK SİSTEMİNDE KREDİ RİSKİNİN BELİRLEYİCİLERİ	144-148

AL -FARABİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Hasan AYAYDIN Fahrettin PALA Abdulkadir BARUT	İNNOVASYON VE GİRİŞİMCİLİK TEMELLİ EKONOMİK BÜYÜME: SEÇİLMİŞ G-20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ	149-153
Hasan AYAYDIN Abdulkadir BARUT Ayşegül YILMAZ	ÇALIŞMA SERMAYESİ GEREKSİNİMİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL TEKSTİL SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	154-161
Hasan AYAYDIN Abdulkadir BARUT Seda TUNÇ	FİRMA DEĞERİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL BİLİŞİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA	162-170
Halim TATLI	TÜRKİYE'DE UZUN DÖNEM KONUT DOĞALGAZ TALEBİNİN FİYAT VE GELİR ESNEKLİKLERİ	171-179
Halim TATLI	MİKRO KREDİNİN KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİNGÖL'DE BİR UYGULAMA	180-189
Selma TAŞKESEN	GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ RESİM-İŞ EĞİTİMİ ANABİLİM DALI ÖĞRENCİLERİNİN ALDIKLARI DESEN DERSİNE İLİŞKİN MOTİVASYONLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	190-194
Suat ÇELİKKOL	FARABİ'NİN EĞİTİM FELSEFESİNDE: ÖĞRETİM PROGRAMI	195-202
Bertan RONA	DEBUSSY'NİN <i>PRÉLUDE À L'APRÈS-MIDI D'UN FAUNE</i> ADLI YAPITININ MODERN MÜZİK KAPSAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ	203-207
Gürbüz OCAK Burak OLUR Mustafa Enes TEPE	BAĞLAM TEMELLİ ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI	208-214
İjla OCAK Eray EĞMİR Mine SAY	İLOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZMEYE YÖNELİK YANSITICI DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	215-222
Eray EĞMİR İjla OCAK	ÖĞRETMEN ADAYLARININ EPSİTEMOLOJİK İNANÇLARI İLE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	223-228
Ömer Faruk İŞCAN Sezin KARABULUT ÇAKIR	ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞME UYGULAMALARININ ÇALIŞANLARIN ÖZ YETERLİLİK ALGILARINA ETKİSİ	229-231
Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ M. Emin ALTINIŞIK	ŞİFALI SULARI İLE ERZURUM	232-267
Meheddin İSPİR	ŞEREF HANIM DİVANI'NDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNE AYKIRI SÖYLEYİŞLER	268-278
Meheddin İSPİR	DİVANLARDA ŞAİRLERİN FELEKTEN ŞİKÂYET EDERKEN ORTAYA KOYDUKLARI TOPLUMSAL ELEŞTİRİ	279-292
Nurettin BİROL	19.YÜZYILIN SONLARINDA ERZİNCAN'A GELEN KAFKASYA MUHACİRLERİ	293-309
Сехрана КАСИМИ	ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКОЗЫЧНЫХ НАРОДОВ КАВКАЗА	310-315
Esra ALTINTAŞ Şükrü İLGÜN	DİKDÖRTGENLER PRİZMASININ YÜZEY ALANININ ÖĞRETİMİNDE İSPATIN ETKİSİ	316-324
Sevda YILMAZ	CHILDREN'S RIGHTS IN INTERNET, NEWSPAPER AND MAGAZINE NEWS IN SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS	325-335
Ömer Faruk İŞCAN Safiye KIRKPINAR	SAĞLIK İŞLETMELERİNDE DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİĞİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ROLÜ	336-343
M. Fatih Bilal ALODALI Mustafa KOCAOĞLU E. Nihan CİCİ KARABOĞA	DEVLET ADAMLARINCA SUNULAN LAYİHA VE SİYASETNÂMELER İŞİĞİNDA KLASİK DÖNEM SONRASI OSMANLI YÖNETİM YAPISINDA YAŞANAN BOZULMA	344-350

AL -FARABİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Mustafa KOCAOĞLU E. Nihan CİCİ KARABOĞA M. Fatih Bilal ALODALI	BELEDİYELERİN KENTİN MARKALAŞMA SÜRECİNE ETKİSİ: SELÇUKLU BELEDİYESİ ÖRNEĞİ	351-357
Akın AY Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU Emin AKIN	GÖRSEL TASARIM ÖĞELERİNİN TÜKETİCİ TERCİHİNE ETKİSİ	358-369
Akın AY Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU Emin AKIN	YENİ MEDYANIN YEREL BASIN TARAFINDAN KULLANIM POTANSİYELİNE VE NİTELİĞİNE İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA	370-375
Derya ÖCAL Arzu Başak FİDAN Yunusemre ÖZDEMİR	TÜKETİM TOPLUMU İLİŞKİSELLİĞİNDE MÜZİK ENDÜSTRİSİNİN YOUTUBE ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	376-388
Derya ÖCAL Arzu Başak FİDAN Yunusemre ÖZDEMİR	TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TOPLUMSAL YAPI ÜZERİNDE ORTAYA ÇIKARDIĞI DÖNÜŞÜMLER: Z KUŞAĞI ÖRNEĞİNDE	389-400
Esra ŞİMŞEK PARALI Harun SELÇUK	REKLAMLARDA KULLANILAN İKNA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	401-408
Harun SELÇUK Esra ŞİMŞEK PARALI	PAZARLAMA VE REKLAMCILIK STRATEJİSİ OLARAK VİTRİN TASARIMI: ERZURUM MNG AVM ÖRNEĞİNDE	409-416
Fatih AKSOY Feryat ALKAN	DİJİTAL OYUNLARDA YER ALAN REKLAMLARIN MARKA BİLİNİRLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ	417-430
Yakup ÇİFTÇİ Sultan KOCA Ömer ÖNGEN	TWİTTER VE INSTAGRAM ÜZERİNDEN 8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜNE ELEŞTİREL BAKIŞ	431-444
Meryem Hilal CANAN	GÖSTERİŞÇİ LÜKS TÜKETİCİLERİN SAHNESİ OLARAK; SOSYAL MEDYA	445-450
Mustafa METE Büşra Yüksel SÜRME	ELEKTRONİK TİCARET SİSTEMİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ BOYUTLARININ MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ, GÜVEN VE SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA	451-462
Tazegül DEMİR ATALAY Ülkü SERTÇELİK	“BAĞRI YANIK ÖMER” ADLI ROMANIN ANLAMBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ	463-469
Işık SEZEN Elif AKPINAR KÜLEKÇİ	TARİHİ SÜREÇTE PEYZAJ MİMARLIĞI MESLEĞİ VE SANATI	470-486
Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Işık SEZEN	TURİZM PLANLAMASINDA EKOLOJİK YAKLAŞIMLI BİR YÖNTEM: ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ	487-495
Elif AKPINAR KÜLEKÇİ Başak AYTATLI	GELENEKSEL EV ve BAHÇE MİMARISININ KENTSEL PEYZAJA KATKILARININ BELİRLENMESİ: ERZURUM YUSUF ZİYA PAŞA KÖŞKÜ ÖRNEĞİ	496-503
Kübra GÜRBÜZ Işık SEZEN	TÜRK-OSMANLI KÜLTÜRÜNDE BAHÇE SANATI	504-520
Metin DEMİR Aykut RÜZGAR Ahmet Mesut CANER Nastaran Maleki FARD	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTE YERLEŞKE İÇERİSİNDEKİ REKREASYONEL TALEP VE EĞİLİMLERİ	521-530
Yaşar AKGÜN	WHY BERNARD LEWIS FLATTERED THE IRANIANS?	532-539
İsmail DURSUNOĞLU	KRONOLOJİK AÇIDAN 367 KRİZİ VE GAZETE MANŞETLERİNE YANSIMALARI	540-545
İsmail DURSUNOĞLU Erkan KINCAL	SOSYO-KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ: ERZURUM ÖRNEĞİ	547-553
Çiğdem ÇAM TÜRKAN Aptulkerim DİNÇ	6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABIN METİNLERİNİN TEMA VE TÜRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: 2018 TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMI	554-560

AL -FARABİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Berna ÜRÜN KARAHAN	5. ve 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	561-567
Berna ÜRÜN KARAHAN	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	568-573
Çağatay KARAKÖY Salim ÜRE	YÜKSEK VE ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE BÜYÜME VE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	574-579
Çağatay KARAKÖY Furkan YÜKSEL Khatereh SADEGHZADEH	SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ İLE DIŞ TİCARET VE BORSA İLİŞKİLERİ	580-586
Çağatay KARAKÖY Tuba AHISKALI BOZKURT	TERSİNE LOJİSTİK VE ATIK LOJİSTİĞİNİN SİVAS EKONOMİSİNDEKİ YERİ	587-597
Sadettin GÜLTEKİN Eda GÜLTEKİN	2008 KÜRESEL KRİZİ SONRASI DÜNYA'DA ORTAYA ÇIKAN KORUMACI EĞİLİMLER	598-604
Sadettin GÜLTEKİN Eda GÜLTEKİN	YENİ KORUMACI POLİTİKALAR VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NÜN GELECEĞİ	605-613
Kadir AYDIN Cüneyt ÇATUK	MADDE BAĞIMLILARININ TEDAVİSİNDE SOSYAL HİZMETİN ROLÜ VE ÖNEMİ	614-632
Cüneyt ÇATUK Kadir AYDIN	KUZey İRAK İLE SINIR TİCARETİNİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNE ETKİSİ	633-639
Sait GÜLSOY Buket BAĞRIYANIK	MODERNLİĞİN 'YA-YA DA' İLE 'VE' TEZAHÜRÜ BAĞLAMINDA DİN	640-644
Sait GÜLSOY	ÖĞRENCİLERİN ULUSLARARASILAŞMAMA NEDENLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA: SOSYOLOJİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ, ERZURUM 2019	645-651
Mizrap POLAT	ALMANYA'DAKİ GÖÇMEN KÖKENLİ MÜSLÜMAN GÖÇMENLERDE DİNİ KİMLİK ALGISI	652-660
Mizrap POLAT	GÜNÜMÜZ TOPLUM GERÇEKLİĞİ BAĞLAMINDA FARABİ'NİN "ERDEMLİ TOPLUM" DÜŞÜNCESİNİN ANLAMLANDIRILMASI	661-665
İsmail Hakkı İŞCAN	TÜRKİYE –AVRUPA BİRLİĞİ GERİ KABUL ANLAŞMASI VE TÜRKİYE'NİN GÖÇ YÖNETİMİ	666-684
İsmail Hakkı İŞCAN Mesut ÇAKIR	TÜRKİYE'YE GÖÇÜN TÜRK İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ: BİR SAHA ARAŞTIRMASI	685-703
Kerem KARABULUT D. Engin KARABULUT	TERÖR FAALİYETLERİNİN TOPLUMSAL VE EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME	704-713
Kerem KARABULUT D. Engin KARABULUT	KARS-TİFLİS-BAKÜ DEMİRYOLUNUN ANLAMI VE ÖNEMİ	714-722
Hakan EYGÜ	TÜRKİYE'DE MEYDANA GELEN TRAFİK KAZALARININ İLLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI	723-728
Hakan EYGÜ	ÖZEL SEKTÖRDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN FİNANSAL DURUMLARININ İNCELENMESİ: ERZURUM İLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	739-734
Yunus YÜCEL Ömer Selçuk EMSEN	1990-2016 DÖNEMİ İÇİN TÜRKİYE ABD'YE YAKINSADI MI?	735-743
Hasan Emir AKTAŞ	ÇOK UNSURLU DEVLETLERDE SİYASİ GÜCÜN DAĞILIMI MODELLERİ	745-752
Lokman TAŞKESENLİOĞLU	İBRAHİM ETHEM DESTAN'IN TESPİT EDİLEN YENİ BİR NÜSHASI HAKKINDA BİR İNCELEME	753-765
Lokman TAŞKESENLİOĞLU	ŞİFA İÇİN ŞİİR: AHMED RÂŞİD'İN BAHARİYYE'Sİ	766-773
Zennube ŞAHİN YILMAZ	SON DÖNEMLERİN ÖNEMLİ YAZIN ADAMI: HANS FALLADA	774-779

AL -FARABİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Murat KACIROĞLU	ATTILÂ İLHAN'IN ŞİİRLERİNDE SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK KÖYDEN KENTE GÖÇ OLGUSU	780-783
Murat KACIROĞLU	HAKAN YEL'İN <i>RÜZGÂR EKENLER</i> ADLI ROMANINDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ	784-787
Halime ÇAVUŞOĞLU	MUHİBBÎ DÎVÂNINDA YER ALAN MÜZEYREL GAZELLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLER	788-799
Şenay KAYĞIN	STEFAN ZWEİG'İN 'MÜREBBİYE' ADLI ÖYKÜSÜNDE ÇOCUK FİGÜRLERİN DUYGU DÜNYALARININ ÇÖZÜMLENESİ	800-805
M. Huzeyfe GÜLTEKİN	DOĞU BATI ARASINDA İNSANIN ZAMAN ALGISI	806-809
M. Huzeyfe GÜLTEKİN	PSİKOLOJİNİN KÖKENİ	810-812
Fatıma AKSAKAL	FATMA ALİYE HANIM'IN TEZÂHÜR-İ HAKİKAT'I: BİR İSLÂM-OSMANLI KADIN YAZARININ ORYANTALİZM ELEŞTİRİSİ	813-825
Bureu TOĞRUL Elif KIRKKESELİ	İSTANBUL SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN SÜLÜS HATLI LEVHALARIN TEZHİP ÖZELLİKLERİ	826-842
Ramazan BİÇER	ŞEMSEDDİN SEMERKANDİ'NİN BİLGİ KURAMI	843-851
Ramazan BİÇER	ŞEMSEDDİN SEMERKANDİ'YE GÖRE İNSAN PSİKOLOJİSİNİN TEMEL NİTELİKLERİ	852-862
Nilgün SANALAN BİLİCİ	FİNANSAL TABLO ANALİZ YÖNTEMLERİNİN KULLANIMI İLE TURİZM SEKTÖR ANALİZİ	863-875
T. Şükrü YAPRAKL Başak GÜL	GSM OPERATÖRLERİ ÇAĞRI MERKEZLERİNİN HİZMET KALİTESİNİN MARKA SADAKATİNE ETKİSİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ	876-890
T. Şükrü YAPRAKL Büşra Selin ÖZKAN	E-PERAKENDECİLİKTE HİZMET KALİTESİNİN E-MEMNUNİYET VE E-SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	891-902
Şakir DIZMAN	FRS NAKİT VE NAKİT BENZERLERİ İLE MSUGT HAZIR DEĞERLER HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI	903-908
Şakir DIZMAN	FRS TİCARİ ALACAKLAR İLE MSUGT TİCARİ ALACAKLAR HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI	909-914
Ali ALAGÖZ Yasin GÜLER	TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARDI (TFRS) 8 FAALİYET BÖLÜMLERİ STANDARDININ FUTBOL KULÜPLERİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ: FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ ÖRNEĞİ	915-938
Tuba ÖZKAN	BİST'TE İŞLEM GÖREN BANKALARIN 2018 YILI ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ÖLÇÜLMESİ	939-945
Serkan NAKTİYOK	ETKİLEŞİMCİ LİDERLİK İLE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİ	946-955
Serkan NAKTİYOK	PSİKOLOJİK GÜÇLENDİRME BAĞLAMINDA ÖRGÜTSEL DESTEĞİN İŞ YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ	956-958
Ahmet AKIN Nuray ERKOÇ ERŞAHİN	AİLEDE MADDİ DEĞERLER ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	959-960
Ahmet AKIN Nuray ERKOÇ ERŞAHİN	AİLEDE SOSYAL GÜVEN ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	961-963
Şule FIRAT DURDUKOCA	TÜRKÇE EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİMDE KULLANILAN ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME ARAÇLARINA YÖNELİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN ANLAM ÇÖZÜMLEME TABLOSU İLE BELİRLENMESİ	964-973

AL -FARABİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Şule FIRAT DURDUKOCA	ÖĞRETMEN ADAYLARININ PROGRAM GELİŞTİRMEDE BAZI TEMEL KAVRAMLARA İLİŞKİN BİLİŞSEL YAPILARININ İNCELENMESİ	974-985
Esra KARAKUŞ UMAR	KAHVALTIDA SAĞLIĞIN BUHARLAŞMASI	986-992
Funda NALDAN	ERZİNCAN/KEMALİYE İLÇESİ OCAK KÖYÜ MÜZESİNDE BULUNAN BİR GRUP MADEN ESER	993-999
Ebru GÜLER	GÖRSEL KÜLTÜR VE FEMİNİST KURAM ÇERÇEVESİNDE BARBARA KRUGER'İN ESERLERİ	1000-1005
Nazmiye AYDIN	1940'LI YILLARDA ÇAYKARA HOPŞERA KÖYÜ DÜĞÜN GELENEĞİ VE BİR GELİN GİYSİSİ	1006-1023
Nazmiye AYDIN	1940'LI YILLARDA TRABZON'DA BİR TERZİ "NAZİRE ATA"	1024-1042
Mehmet TATOĞLU	REKLAMLARIN MARKA İMAJINA KATKISI VE ÇAYKUR ÖRNEĞİ	1043-1046
Yusuf AKAN Ergün AKTÜRK Sena GÜLTEKİN	TASARRUF VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	1047-1050
Ergün AKTÜRK Yusuf AKAN Sena GÜLTEKİN	FİNANSAL HİZMETLER GÜVEN ENDEKSİNİ ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLER	1051-1056
Kadir DELİGÖZ Murat KURNUÇ Sevtap ÜNAL	İNTERAKTİF PLATFORMLARDA SANAL TOPLULUKLAR VE SANAL MARKA TOPLULUKLARI	1057-1064
Murat KURNUÇ Kadir DELİGÖZ Sevtap ÜNAL	TÜKETİCİLERİN İNTİKAM DAVRANIŞLARININ ÖNCÜLLERİ VE SONUÇLARI: BİR MODEL ÖNERİSİ	1065-1069
Bora GÖKTAŞ	DENEYİMSEL PAZARLAMA VE UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER	1070-1076
Feryat ALKAN Fatih AKSOY	PARFÜM REKLAMLARINDA KADIN VE ERKEKLERİN CİNSEL OBJE OLARAK KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	1077-1085
Metin DEMİR Yahya BULUT Ahmet Mesut CANER	ERZURUM İSPİR İLÇESİNİN ALTERNATİF TURİZM KAPSAMINDA AGRO-TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	1086-1099
Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ M. Emin ALTINIŞIK	ERZURUM İLİNDEKİ ŞIFALI SULARLA İLGİLİ DİNİ-SİHRİ-MİSTİK İNANIŞLAR	1100-1121
Kübra ÇAĞLAR HEKİMOĞLU	GÖNÜLSÜZ ÜYELİKTEN BREXIT'E: BİRLEŞİK KRALLIK-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ	1122-1126
Sema ALTUN YALÇIN	ERZİNCAN BİLİM ŞENLİĞİ UYGULAMALARI VE KAZANIMLARI	1127-1135
Derya ÇAKMAK KARAPINAR Atakan KOTAN	HALKLA İLİŞKİLERDEN DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLERE: ALTIN ÖRÜMCEK WEB ÖDÜLLERİ ÖRNEĞİNDE BİR İNCELEME	1136-1144
Derya ÇAKMAK KARAPINAR Atakan KOTAN	MARKALARIN 8 MART 2019 DÜNYA KADINLAR GÜNÜ VİDEOLARININ ANALİZİ: YOUTUBE ÖRNEĞİNDE	1145-1159
Didem YERDELEN Tazegül DEMİR ATALAY	MUZAFFER İZGÜ'NÜN 'BÜLBÜL DÜDÜK' ADLI HİKÂYESİNİN DEĞER AKTARIMI BAKIMINDAN İNCELENMESİ	1160-1173
Esra ALTINTAŞ Şükrü İLGÜN	GELİŞTİRİLEN ŞİFRELEME ETKİNLİĞİNİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	1174-1179
Ülke Hilal ÇELİK Atılhan NAKTİYÖK	İŞE ANGAJE OLMA BAĞLAMINDA PSİKOLOJİK SERMAYENİN AHLAKİ DAVRANIŞ ÜZERİNE ETKİSİ	1180-1186

AL -FARABİ 4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

Ülke Hilal ÇELİK Atılhan NAKTİYOK	PSİKOLOJİK SERMAYE BAĞLAMINDA ÇALIŞANLARIN OLUMLU PSİKOLOJİK İKLİM ALGILARININ YAŞAM DOYUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	1187-1196
İbrahim ARSLAN	TRUMP YÖNETİMİNİN KUDÜS VE GOLAN TEPELERİ İLE İLGİLİ KARARLARININ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YANSIMALARI	1197-1204

GELİR DAĞILIMINDA ADALETİN BELİRLEYİCİLERİ: SEÇİLMİŞ DIŞA AÇIK ÜLKELER ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Adem TÜRKMEN

Dr. Öğrt. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi

Esra Sena TÜRKÖ

Dr. Öğrt. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi

Ömer Selçuk EMSEN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

İletişim ve ulaşım alanlarında ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak küresel ölçekte ülke gelirleri artmakta, bireylerin tüketim kalıpları değişmekte ve buna uyum sağlayan üretim süreçleri de yeniden yapılanmaktadır. Değişen bu süreçlerle birlikte artan toplam gelir ve kişi başı gelirler ülkelerin nicel durumlarındaki iyileşmeler olarak kabul edilmektedir. Ancak, ortaya çıkan bu iyileşmelerin nitel manada, yani gerek ekonomik kalkınmaya etkisi, gerekse gelir dağılımında adaleti sağlaması hususu giderek tartışılabilir hale gelmektedir. Çalışmada gelir dağılımının belirleyicilerini tespit etmek amacıyla, dış ticaret fazlası veren gelişmiş ve gelişmekte olan 11 ülke örneğinde 1991-2015 dönemi için ekonometrik analizler yapılmıştır. Yapılan panel veri analizleri sonucunda kişi başı gelir artışı ile gelir dağılımı adaletsizliği arasındaki Kuznets'in ters U eğrisi şeklinde ifade edilen ilişkinin varlığı tespit edilememiş, bununla birlikte dış açıklığın gelir dağılımını etkilediğine dair bazı bulgular yakalanmış olsa da, alınan örnekte Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı teoremini teyit eder sonuçlara ulaşılmamıştır. Bununla birlikte gelir dağılımı adaleti üzerinde sermaye birikiminin özellikle gelişmiş ülkelerde negatif etkisi olduğu, tarımsal istihdamın gelişmekte olan ülkelere gelir dağılımını bozucu etkisinin varlığına dair sonuçlar da çalışmadan elde edilmiştir.

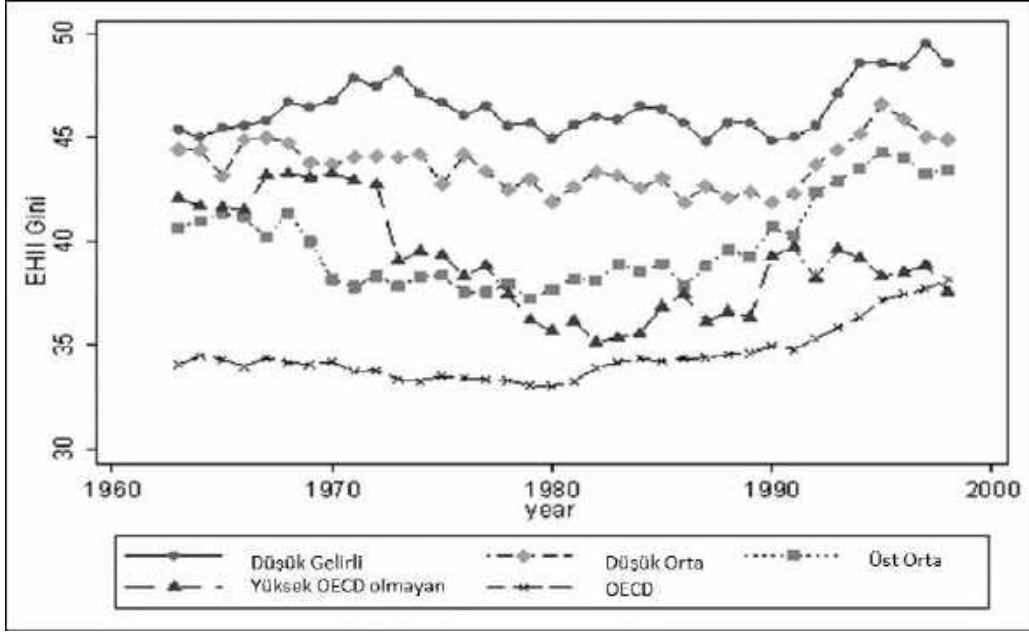
Anahtar Kelimeler: Gelir Dağılımı, Dış Açıklık, Panel Veri Analizleri.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme kavramı refah etkilerinin göstergesi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, refahın kapsamlı bir şekilde ölçülmesi istendiğinde ek göstergelerin de dikkate alınması gereklidir. Çünkü büyüme her zaman herkese eşit olarak dağılmamaktadır. Bu anlamda Keeley (2015) tarafından yapılan çalışmada, 1978-2012 yılları arasında ABD'de vergi öncesi ekonomik büyüme artışının %47'sinin ekonominin ilk %1'lik kesimine gittiğini ifade ederek, büyüme sonucu ortaya çıkan faydanın ekonomi içindeki küçük bir gruba gitme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Buna benzer şekilde Piketty (2014)'ye göre "bütün toplumlarda gelir eşitsizliği üç terime ayrılabilir: Emeğin gelirindeki eşitsizlik; Sermayenin mülkiyetindeki ve onun kazandığı gelirdeki eşitsizlik ve bu iki terim arasındaki etkileşim". Diğer taraftan eşitsizliğin üretim faktörleri boyutunun yanı sıra coğrafi boyutu dikkate alındığında, eşitsizliğin kırsal ve kentsel farklılıklar temelli olabileceği; dolayısıyla tarımsal sektörün etkisinin de dikkate alınması gerektiği kabul edilmektedir (Escobal, 2001).

Sanılanın aksine gelir eşitsizliği istisnalar dışında hem dünya hem de GÜ ekonomileri açısından özellikle 1980 sonrası yavaşça artma eğilimi göstermektedir (OECD, 2016). Bu bulgu ayrıca Piketty (2014) ile Saez ve Zucman (2016) ile Hodgson (2013) tarafından da dile getirilmektedir. Texas Üniversitesi Eşitsizlik Programı (UTIP) bünyesinde hesaplanan EHII Gini katsayıları ile yapılan incelemede bu durum ayrıca görselleştirilmektedir (Galbraith ve Kum, 2004). Şekil 1'de verilen bu görsel de 1980 sonrası dönemde tüm gelir guruplarında gelir dağılımının bozulduğu (Gini katsayılarının arttığı) görülmektedir.

Şekil 1. Gelir guruplarına göre EHII Gini katsayılarının seyri 1960-2000

Kaynak: Galbraith ve Kum, 2004

Gelir dağılımında adaletsizliğin arttığına dair bulguların yaygınlaşması ile birlikte farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkeler açısından bu dağılımda iyileşmeye yönelik teorik beklentilerin sorgulanması da gündeme gelmiştir. Özellikle gelişmişlik açısından belirli bir olgunluk düzeyine ulaştıktan sonra gelir dağılımında da adaletin sağlanacağına dair Kuznets'in iyimser bakış açısına karşılık, Piketty'nin çalışmasında bu iyimserlik olgusunun kötümserliğe evirildiğine dair vurgular ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla gelir dağılımında adaletin sağlanması, hem yoksulluğun ve açlığın önlenmesi hem de kaliteli denebilecek bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi açısından dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Bu bağlamda gelir dağılımının belirleyicilerinin bilinmesi ve bu adaletin sağlanması dikkate alınması gereken bir olgudur.

Çalışmada dış ticaret fazlası veren gelişmiş ve gelişmekte olan 11 ülkeden oluşan örneklemde 1991-2015 dönemi için gelir dağılımının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılarak, teorik beklentilerin sorgulanması hususu tartışılacaktır. Özellikle Kuznets'in bakış açısı ve dış ticaret teorileri içerisinde yer alan Stolper-Samuelson gelir dağılımı teoremi perspektifinde dış ticaretin ve faktör yoğunluğunun gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla ekonometrik analizler yapılacaktır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

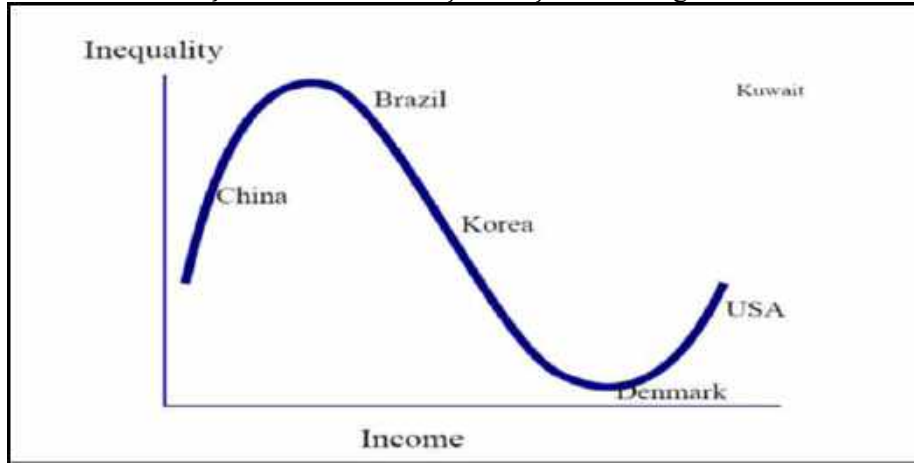
Gelir dağılımı adaletsizliğinin belirleyicilerine dair yapılan çalışmalar öncelikle Kuznets'in (1955) ortaya koyduğu kişi başı gelir ile gelir dağılımı adaletsizliği arasındaki "Ters U" şeklindeki ilişkiyi test eden çalışmalara yoğunlaşmaktadır.

Bir takım çalışmalar bu ilişkiyi "genelleştirilmiş bir gerçek" (Ahluwalia, 1976) veya "ekonomik bir yasa" (Robinson, 1976) olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan Piketty (2014) ve Stiglitz (2016) gibi araştırmacılar tam aksini düşünerek yola çıkmaktadırlar. Bununla birlikte Galbraith (2009) bu hipotezlerin tamamlanması için daha uzun süreli serilere ihtiyaç duyulduğuna değinerek; "testlerin kapsamlı bir veri setine sahip olması gerektiği ve eksik veri noktalarının neden olacağı önyargının, sonuçları her iki şekilde de çarpıtabileceğini" ifade etmektedir.

Bununla birlikte Galbraith (2009) Şekil 2'de yer alan Stilize Genişletilmiş Kuznets Eğrisi olarak ifade ettiği ters çevrilmiş "S" şeklindeki Kuznets Eğrisinden bahsederek kişi başı gelir ile gelir dağılımı adaletsizliği arasındaki ilişkinin ikinci bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir.

Şekil 2. Stilize Genişletilmiş Kuznets Eğrisi

Kaynak: Galbraith (2009)

Elde ettikleri sonuçlara göre Çin gibi ülkelerde kişi başı gelir artışlarının gelir dağılımı adaletini bozduğu, Brezilya ve Kore gibi ülkelerde kişi başı gelir artışlarının gelir dağılımını iyileştirici etkisi olduğu görülmektedir. Buraya kadar bulunan sonuçlar Kuznets'in Ters U eğrisini teyit eder nitelikte görünse de, Danimarka ve ABD gibi ülkelerde ikinci bir dönüşümün söz konusu olduğu ve gelir dağılımı adaletsizliğinin yeniden bozulduğuna dair bulgular elde edilmiştir.

Kişi başı gelir ve gelir dağılımı eşitsizliği ilişkisi için yapılan diğer çalışmalar literatürde hem ülkeye özgü hem de panel veri analizleri kapsamındadır ve oldukça fazladır. Örneğin Deininger ve Squire (1996), gelir dağılımı adaletsizliğini ölçen yeni bir veri seti geliştirerek, bu veri seti ile yaptığı incelemede gelir eşitsizliği ve büyüme arasında sistematik bir ilişkinin var olmadığını belirtmiştir. Panizza (2002), çalışmasında ABD eyaletleri üzerinde yaptığı panel veri çalışmasında gelir dağılımı adaletsizliği ile büyüme arasında zayıf ve negatif ilişkiler tespit etmiştir. Galbraith ve Kum (2004) ise Deininger ve Squire (1996) tarafından geliştirilen veri seti ile UTIP projesi kapsamında geliştirilen veri setini karşılaştırarak gelir dağılımı adaletsizliğini ölçmede gelir yönteminin mi, yoksa harcama yönteminin mi daha uygun olduğunu tartışmaya açmış ve her iki veri setinin büyüme ile farklı sonuçlar verdiğini ortaya koymuşlardır.

Gelir dağılımı ile ilgili araştırmalar sadece gelir ekseninde incelenmemiştir. Bunun yanında gelir dağılımındaki adaletsizlikle dışa açıklık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar da vardır. Bu tip çalışmalar Hecksher-Ohlin (HO) ve bundan hareketle geliştirilen Stolper-Samuelson (SS) tezlerini dikkate alarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde, dış ticaretle serbestleşmenin gelir dağılımı üzerinde bir düzelmeye sonuçlanacağını öngörmektedirler. Ayrıca aynı tezlere göre gelişmiş ülkelerde (sermaye-yoğun ülke gurubunda) dış ticaret serbestleşmesindeki artışlar gelir dağılımı eşitsizliğe de neden olabilmektedir (IMF 2007). Tabii bu düşünce, faktörlerin uluslararası hareketliliği varsayımına dayanmaktadır. Gelir dağılımı adaletsizliği ve serbestleşme veya küreselleşme olgusunu ölçen bir takım çalışmalar da literatürde mevcuttur. Bunların başında Bhatta (2002), Değer (2006), Lee (2006), Alderson ve Nielson (2001), Guscina (2006) tarafından yapılan çalışmalar gelmektedir.

Literatürde bunlardan başka gelir dağılımının belirleyicisi olarak atfedilen bir takım değişkenler de bulunmaktadır. Bunlar; beşeri sermaye (Galor ve Zeira, 1993; Daudey ve Garcia, 2007; Cornia ve Kiiski, 2001; Cingano, 2014 vb.), kırsalın payı (Alejos, 2003; Reardon vd., 1998; Escobal, 2001), finansal gelişmişlik (Li vd., 1998; Clarke vd., 2006; Rehman vd., 2008 vb.), teknolojik gelişim (Stockhammer, 2013; IMF, 2007 vb.), kamu politikaları (Afonso vd., 2010; Atkinson ve Brandolini, 2006; Bulir ve Gulde, 1995 vb) başlıca değişkenler olarak kabul edilebilir.

EKONOMETRİK ANALİZ

Gelir dağılımı adaletsizliğinin belirleyicilerini ölçmek için araştırmada literatür ve teorik arka plana uygun olarak, Gini ile ölçülen gelir dağılımı adaletsizliği bağımlı değişken olarak alınmıştır. Gini katsayısı UTIP projesi kapsamında hesaplanan ve ülke düzeyinde hanehalkı gelir eşitsizliğinin tutarlı

tahminlerini içeren bir veri setini kapsamaktadır. Analizler Eviews paket programının 9.5 versiyonu kullanarak tamamlanmıştır. Analizde kullanılan tüm değişkenler logaritmik formda ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan ülkeler Tablo 1'deki gibidir. Bu ülkeler kişi başı gelirleri dikkate alınarak, Gelişmiş Ülke (GÜ) ve Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ) olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada IMF tarafından açıklanan listeler dikkate alınmıştır (<https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>).

Tablo 1. Ekonometrik Analizde Kullanılan Ülkelerin Listesi

1	Finlandiya	GÜ
2	Almanya	GÜ
3	İtalya	GÜ
4	Hollanda	GÜ
5	Singapur	GÜ
6	İsveç	GÜ
7	Macaristan	GOÜ
8	Endonezya	GOÜ
9	Malezya	GOÜ
10	Peru	GOÜ
11	Güney Afrika	GOÜ

Çalışmada kullanılan model aşağıdaki şekildedir.

$$LGINi,t = C(1) + C(2)*LPCi,t + C(3)*LOPENi,t + C(4)*LKLi,t + C(5)*LAGRi,t + C(6)*LHCi,t \quad (1)$$

1 numaralı denklemde yer alan ve çalışmada kullanılan değişkenler ve değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Ekonometrik Analizde Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlere Ait Açıklamalar

lgini	Gelir dağılımı adaletsizliğini ölçmek için kullanılan Gini Katsayısı	UTİP veri tabanı/ Teksas Üniversitesi
lpci	Kişi Başı GSYİH (Sabit 2010\$)	Dünya Kalkınma Göstergeleri/ Dünya Bankası
lopen	Ticari Açıklık (Mal ve hizmet ticaretinin GSYİH içindeki payı)	Dünya Kalkınma Göstergeleri/ Dünya Bankası
lkl	Kişi Başı sermaye Birikimi (SGP göre 2011US\$)	PWT 9.1 /Penn World Table
lagr	Tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payı	Dünya Kalkınma Göstergeleri/ Dünya Bankası
lhc	Beşeri sermaye endeksi	PWT 9.1 /Penn World Table

Panel veri analizi ile yapılan çalışmalarda üç farklı model çeşidi kullanılmaktadır. Bunlar havuzlanmış panel, sabit etkiler modeli, rassal etkiler modelleridir. Havuzlanmış panel veri analizinde zaman ve birim etkiler dikkate alınmayarak tüm veri seti havuzlanmış olur ve OLS tahmini sonrası parametreler yatay kesit ve zaman farklılığının olmadığı varsayımları ile bu düzlemde yorumlanır (Yerdelen, 2012).

Sabit etkiler modelinde eğim katsayılarının zaman ve kesit birimleri için aynı olduğu, fakat sabit katsayısının zamana ve/veya yatay kesite göre değişebildiği modeller olarak dikkate alınmaktadır (Yerdelen, 2012).

Üçüncü ve son modelleme türü olan rassal etkiler modelinin sabit etkilerden farkı hata terimleri gibi yatay kesitteki birim farklarında rassal olduğunu kabul etmesidir. Ayrıca model, birim ve zaman farklılıklarına da modelin hata teriminin bir bileşeni olarak modelde yer vermektedir (Yerdelen, 2012). Bu bilgiler ışığında analizde kullanılan değişkenler önce rassal etkiler modelinde tahmin edilmiş ve daha sonra Hausman (1978) testi ile sabit ve rassal etkiler modeli arasındaki seçim yapılmıştır. Hausman test sonuçları dikkate alınarak sabit etkiler modelinin uygun olduğu görülmüştür. Bu teste ait sonuçlar ve analiz sonuçlarını içeren bilgiler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Analiz Sonuçları

	Tüm ülke grubu		GÜ		GOÜ	
Yatay Kesit	11 Ülke		6 Ülke		5 Ülke	
Zaman periyodu	1991-2015 dönemi					
Bağımlı Değişken	İgini (gini katsayısı logaritmik formda)					
Hausman Test	Chi : 40,047944	Olasılık: 0,000	Chi: 520,89589	Olasılık: 0,000	Rassal etki test edilemez	
Değişkenler\Model	Yatay kesit Sabit etkiler Modeli	Yatay kesit ve Zaman Sabit etkiler Modeli	Yatay kesit Sabit etkiler Modeli	Yatay kesit ve Zaman Sabit etkiler Modeli	Yatay kesit Sabit etkiler Modeli	Yatay kesit ve Zaman Sabit etkiler Modeli
c	1,299294***	1,64255***	0,624175***	0,761788***	2,108875***	2,290685***
lpci	0,009907	-0,029974	0,148608***	0,181158***	-0,008156	-0,153851***
lopen	0,070077***	0,046358***	0,004716	0,025312	-0,128553***	-0,122619***
lkl	0,013535	-0,006757	0,065513***	-0,000764	-0,062239***	0,016181
lagr	0,013169	0,034380***	0,000227	0,036084***	0,033250*	-0,009295
lhc	0,107407	0,001293	0,206879**	0,211294**	0,141054**	0,278605***
R2	0,95	0,96	0,86	0,89	0,85	0,73
F istatistiği	393,36***	161,05***	84,53***	27,70***	20,03***	66,02***

Yatay kesit sabit etkiler modeli dikkate alındığında, kişi başı gelir değişkeninin gelişmiş ülke grubunda gelir dağılımı adaletsizliğini arttırdığı; diğer taraftan gelişmekte olan ülke grubunda anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Tüm ülke grubu için de anlamlı bir etki yakalanamamıştır. Bu durum konuyla ilgili literatürde Kuznets hipotezinin ele alınan ülke gruplarında çalışmadığına işaret etmektedir. Bilindiği gibi Kuznets hipotezi gelir dağılımında adalet mekanizmasının ülkelerin gelişmişlik düzeyinde önemli mesafeler kat ettiğinde çalıştığına ve dolayısıyla bir ülke gelişmişlik statüsüne varmadan önceki aşamalarında adaletsizliğin derinleşeceğine; ancak gelişmişlik düzeyinde belirli bir eşik değere ulaşıncaya, adaletli bir dağılımın ortaya çıkacağına işaret etmektedir. Kuznets'e ait bu bakış açısının kökeninde Neo-klasik büyüme formu yatmaktadır. Başta klasikler olmak üzere Neo-klasikler ve bunun içerisinde Solow büyüme modelinde büyümenin durağanlaşacağı iddiasına paralel olarak gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkelerin gelir açısından birbirine yakınsayacağı savından hareketle gelişmiş ülkelerde zenginler ile fakirler arasında da gelir yakınsamasının olacağı ileri sürülmüştür. Ancak, yukarıda da değinildiği gibi Kuznets'in bu iyimser bakış açısı özellikle 1980'lerden sonra yerini kötümserliğe bırakmaya başlamıştır. Şöyle ki, başta Piketty (2014) ile Saez ve Zucman (2016) tarafından yapılan çalışmalar ile OECD (2011)'nin düzenlediği raporlara atfen Hodgson (2013), gelir dağılımında adaletsizliğin giderek derinleştiğine dair belirlemelere temas etmişlerdir. Konuyla ilgili olarak Stiglitz (2016) tarafından yapılan çalışmada da başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerde gelir dağılımındaki adaletsizliğin zamana bağlı olarak bozulduğu ortaya konulmuştur. 1980-2013 arası dönemde ABD'de en zengin %1'in ulusal gelirden aldığı payın iki katına çıktığı ortaya konulmuştur. Aynı dönemde üst %0,1'in gelirden aldığı payın daha da dramatik biçimde değiştiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulgular, Kuznets vari bir mekanizmanın işlemediğine dair 1980 sonrası bakış açısını teyit edecek şekilde ortaya çıkmıştır.

Gelir dağılımında adaleti sağlayacağı düşünülen mekanizmalar arasında dışa açıklığın önemli bir destekleyici unsur olduğu ileri sürülmektedir. Bu bakış açısı da temellerini Stolper-Samuelson gelir dağılımı mekanizmasından almaktadır. Stolper-Samuelson gelir dağılımı mekanizması, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük yapısına göre ekonomilerini dizayn etmelerinin o ülkeler açısından bol faktör lehine üretimi ve geliri oluşturacağına temas eder. Dolayısıyla bol faktörün üretimden/gelirden daha fazla pay almalarının ise gelir dağılımında adaleti tesis edici rol oynayacağı ileri sürülür. Çalışmadan elde edilen bulgularda, ticari açıklığın; GÜ grubunda anlamlı etkisi görülmezken, GOÜ grubunda gelir dağılımı adaletsizliğini azaltıcı etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tüm ülke grubu içinse gelir

dağılımı adaletsizliğini artırıcı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bu bulgular, gelir dağılımında adaletsizliğin tekrardan derinleşmeye başladığı 1980 sonrası dönemi analize katması nedeniyle, dışa açıklığın Stolper-Samuelson mantığı ile gelir dağılımını çok kuvvetli bir şekilde iyileştirici etkiler doğurmadığını; böylece Neo-liberal perspektifi desteklemediği gibi bir sonucun varlığına işaret etmektedir.

Analiz sonuçları sermaye-emek oranı katsayısı açısından değerlendirildiğinde, bu katsayının yüksek olduğu grup olan GÜ grubunda, katsayının gelir dağılımı adaletsizliğini artırdığı; katsayının GÜ grubuna göre daha düşük olduğu GOÜ grubunda ise katsayının gelir dağılımı adaletsizliğini azalttığına dair sonucun varlığına işaret etmektedir. Toplu ülke grubu açısından ise sermaye-emek oranının gelir dağılımı üzerinde etkisinin olmadığı görülmektedir. Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sermaye lehine gelir dağılımının teşekkül ettiği bir yapının varlığını teyit etmektedir. Zira Owyang ve Shell (2016)'in de ifade ettikleri gibi, yüksek gelirli grupların borsa ve benzeri alanlarda yatırımlara yönelim içerisine girecek kaynaklara sahip oldukları ve böylece tüketimden arta kalan gelir/servetlerini risk üstlenebilecek alanlara kaydırma şanslarının daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir. Bu durum da yüksek risk ve yüksek gelir düzeyinde olmalarının kaçınılmaz olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Tarım istihdamının toplam istihdam içindeki payı için anılan lagr değişkeni GÜ grubunda anlamsız etki gösterirken, GOÜ için %10 anlamlılık düzeyinde adaletsizliği artırıcı etki yarattığı tespit edilmiştir. İki gruba topluca bakan analizde ise anlamlı etki göstermemektedir. Bu durum da özellikle tarım sektörünün düşük katma değer ve gizli işsizliği içermesi ve GOÜ grubunda tarımın halen daha yüksek paylarda olmasının gelir dağılımını bozucu rol oynadığına işaret etmektedir.

Beşeri sermaye değişkenini hem GÜ hem de GOÜ gurubunda gelir dağılımı adaletsizliğini artırıcı etki göstermekte, tüm ülkeleri içeren analizde ise anlamlı etki yakalanamamıştır. Bu durum da, toplumsal bazda yüksek gelire sıçrama ya da sınıf atlama motivasyonu olarak eğitimin önemine işaret etmektedir ki, kuvvetle muhtemel, tarihsel süreç içerisinde insanların kendilerini daha da geliştirmeye yönelik eğitime yönelik yatırımlarının tüm topluma yayılmasına paralel olarak gelir dağılımında adaleti sağlayıcı rol oynayabileceği söylenebilir.

Yatay kesit ve zaman için birlikte sabit etkiler modeli değerlendirildiğinde, sadece yatay kesit için sabit etkiler modelinden farklı olarak kişi başı gelir artışlarının GÜ ülke urubu için gelir dağılımı adaletsizliğini artırıcı, GOÜ gurubu için gelir dağılımını azaltıcı etki gösterdiği gözlenmektedir. Bu durum Galbraith'in önerdiği Kuznets eğrisinin ters dönmüş S şeklinde olduğu hipotezine benzer bir sonuç ifade etmekte ve ele alınan ülke gurubunda GÜ olarak sayılanların ikinci bükümden önce yer aldıkları, GOÜ gurubundakilerin ise birinci bükümden sonra yer aldıklarını gösterir bir nitelik ifade etmektedir.

Ayrıca tarım istihdamının gelişmiş ülke gurubunda gelir dağılımını bozucu etkiye sahip olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmada gelir dağılımında adaletin belirleyicileri teorik çerçevede 11 ülke ve 25 yıllık bir periyotta sınanmış, elde edilen bulgular neticesinde bir takım sonuçlar ortaya çıkmıştır:

- Panel veri ile yapılan bu sınamada farklı gelir düzeyinde ülkelerin bir arada analiz edilmesi yerine, daha homojen guruplar üzerine analiz yapılmasının daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.
- Kuznets'in Ters U eğrisi şeklinde ifade ettiği ilişki çalışmada desteklenmemiş, aksine tersi sonuçlara ulaşılmıştır.
- Sermaye birikiminin özellikle GÜ kategorisindeki az sayıda ülke elinde toplanmasından dolayı gelir dağılımını bozucu bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir.
- Ticari serbestleşmenin gelir dağılımında adaleti destekleyeceğini savunan Stolper-Samuelson hipotezini destekleyecek bulgulara net bir şekilde ulaşılmamıştır.

- Beşeri sermaye değişkeninin anılan ülke grubunda beklentinin tersine bir etki göstermesi, özellikle teknolojik bilgiye sahipliğin fark yarattığı bir dünyada, bilginin tabana yayılmadıkça gelir dağılımında adalete katkısının olmayacağı düşüncesini desteklemektedir.
- Tarımsal istihdamın GOÜ ülke grubunda gelir dağılımı adaletini bozucu etkisi; özellikle kırsal yoksulluk kavramının hala bu ülke grubu için geçerli olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bu sonuçlar neticesinde gelir dağılımı adaletinin bir bütün olarak ekonomik dinamiğin işleme ile alakalı olduğu, diğer taraftan tüm dünyada artan adaletsizlik olgusunun sosyal devlet kavramının GÜ ekonomileri için bile yeterince sağlanamadığı, sadece görece olarak diğer ülkelerden daha iyi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu yargı, sosyalizmin çöküşü ile birlikte sistem üzerine tehditlerin ortadan kalktığı bir bakış açısını beslemiştir ki, bu da sosyal devlet anlayışının terki ve daha da derinleşen kapitalist anlayışın pekişmesi, “Tarihin Sonu ve Son İnsan” adlı çalışmada (Fukuyama, 1999) kendini hissettirmeye başlamasının bir sonucu olarak algılanabilir. Zira sosyal devlet anlayışı, Batı edebiyatında Robin Hood veya Doğu edebiyatında Köroğlu anlayışı olarak ifade edilen, “zenginden vergi yoluyla alıp, fakire sosyal yardımlar şeklinde dönüşüm yapan mekanizmanın” erozyona uğraması şeklinde görülebilir.

KAYNAKÇA

1. Afonso, A., Schuknecht, L., & Tanzi, V. (2010). Income distribution determinants and public spending efficiency. *The Journal of Economic Inequality*, 8(3), 367-389.
2. Ahluwalia, M. S. (1976). Inequality, poverty and development. *Journal of development economics*, 3(4), 307-342.
3. Alderson, A. S., Nielsen, F. (2001). Globalisation and The Great U-Turn: Income Inequality Trends in 16 OECD Countries. *American Journal of Sociology*, 107, 1244-99.
4. Alejos, Luis Alejandro (2003): Contribution of the determinants of income inequality in Guatemala. Munich Personal RePEc. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/42757/>
5. Atkinson, A., Brandolini, A. (2006). On data: a case study of the evolution of income inequality across time and across countries. *Cambridge Journal of Economics*, 33, 381-404
6. Bhatta, S. D. (2002). Has the increase in world-wide openness to trade worsened global income inequality?. *Papers in Regional Science*, 81(2), 177-196.
7. Bulir, M. A., & Gulde, M. A. M. (1995). *Inflation and Income Distribution: Further Evidence on Empirical Links*. International Monetary Fund.
8. Cingano, F. (2014). Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, NO. 163, 1-64
9. Clarke, G. R. G., Xu, L. C., and Zou, H. (2006). Finance and Income Inequality: What Do the Data Tell Us? *Southern Economics Journal*, 72(3):578-596.
10. Cornia, G., Kiiski, S. (2001). Trends in Income Distribution in the Post-World War II Period. *World Institute for Development and Research*, Discussion Paper No. 2001/89, 1-43.
11. Daudey, E., Garcia, C. (2007). The Personal and the Factor Distributions of Income in a Cross-Section of Countries. *The Journal of Development Studies*, 43: 5, 812-829.
12. Değer, K. (2006). Ticari Liberalizasyon Ve Gelir Dağılımı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(02), 63-87.
13. Deininger, K., & Squire, L. (1996). A new data set measuring income inequality. *The World Bank Economic Review*, 10(3), 565-591.
14. Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri <https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators> 06.04.2019.
15. Escobal, J. (2001). The determinants of nonfarm income diversification in rural Peru. *World Development*, 29(3), 497-508.
16. Feenstra, Robert C., Robert Inklaar and Marcel P. Timmer (2015), "The Next Generation of the Penn World Table" *American Economic Review*, 105(10), 3150-3182, available for download at www.ggd.net/pwt.
17. Fukuyama, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, (Çev. Z. Dicleli), Gün Yayınları, İstanbul, 1999.
18. Galbraith, J. K. (2009). Inequality, unemployment and growth: New measures for old controversies. *The Journal of Economic Inequality*, 7(2), 189-206.

19. Galbraith, J. K., & Kum, H. (2004). Estimating the inequality of household incomes: A statistical approach to the creation of a dense and consistent global data set. *UTIP Working Paper* No:22.
20. Galor, O., & Zeira, J. (1993). Income distribution and macroeconomics. *The review of economic studies*, 60(1), 35-52.
21. Guscina, A. (2006). *Effects of Globalisation on Labour's Share in National Income*. International Monetary Fund (IMF), Working Paper, 06/294, 1-35.
22. Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1251-1271.
23. Hodgson, Graham (2013), Banking, Finance and Income Inequality. *Positive Money*, October 2013, pp: 1-35.
24. IMF (2007). *World Economic Outlook Globalization and Inequality*. World Economic Outlook Series, IMF Publishing.
25. Keeley, B. (2015), *Income Inequality: The Gap between Rich and Poor*, OECD Insights, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264246010-en>.
26. Kuznets, S. (1955). Economic growth and income inequality. *The American economic review*, 1-28.
27. Lee, J. (2006). Inequality and globalization in Europe. *Journal of Policy Modelling* 28, 791-796.
28. Li, H., Squire, L., Zou, H. F. 1998. Explaining International and Intertemporal Variations in Income Inequality. *The Economic Journal* 108(446): 26-43.
29. OECD (2011), *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising* OECD Publishing. Available from: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264119536-en>, Erişim: Nisan 2019
30. OECD (2016). *Income Inequality Update: November 2016*. <https://www.oecd.org/social/OECD2016-Income-Inequality-Update.pdf> 16.04.2019.
31. Owyang, Michael T. and Shell, Hannah G. (2016), Taking Stock: Income Inequality and the Stock Market, *Economic Synopez*, 7: 1-2.
32. Panizza, U. (2002). Income inequality and economic growth: evidence from American data. *Journal of Economic Growth*, 7(1), 25-41.
33. Piketty, Thomas, (2014) *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, (Çev. Hande Koçak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
34. Reardon, T., Stamoulis, K., Balisacan, A., Cruz, M. E., Berdegue, J., & Banks, B. (1998). Rural non-farm income in developing countries. *The state of food and agriculture, 1998*, 283-356.
35. Rehman, H., Khan, S., Ahmed, I. 2008. Income distribution, growth and financial development: a cross countries analysis. *Pakistan Economic and Social Review* 46(1): 1-16.
36. Robinson, S. (1976). A note on the U hypothesis relating income inequality and economic development. *The American economic review*, 66(3), 437-440.
37. Saez, Emmanuel and Zucman, Gabriel (2016), Wealth Inequality in the United States since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data, *The Quarterly Journal of Economics*, 131 (2): 519-578.
38. Stiglitz, Joseph E. (2016), Inequality and Economic Growth, *The Political Quarterly*, 86 (1): 134-155.
39. Stockhammer, E. (2013). Why have wage shares fallen? A panel analysis of the determinants of functional income distribution. *ILO Conditions of Work and Employment Series*, No. 35, 1-52.
40. Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. Beta Yayınevi. İstanbul.
41. University of Texas Inequality Project (UTIP), <https://utip.lbj.utexas.edu/data.html> 05.04.2019.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİK DÜZEYLERİNİN TESPİTİ: ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ DETERMINATION OF ENTREPRENEURSHIP LEVELS OF SPORT SCIENCE FACULTY STUDENTS: ATATÜRK UNIVERSITY EXAMPLE

Sevinç NAMLI

Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

Abdulkadir KAYA

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Girişimcilik gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmelerinin, yeni iş alanları ve yeni istihdam alanları oluşturmada önemli bir faktördür. Yeni iş alanlarının geliştirilmesi, inovatif girişimlerin hayata geçmesi, yeni fikirlerin ticarileşmesi gibi konuları kapsayan girişimcilik, ülke ekonomilerinin daha rekabetçi olmasına önemli katkı sağlamaktadır. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de girişimcilerin sayısının artırılarak ekonomik gelişmişliğin artması yönünde önemli çabalar sarf etmektedir. Girişimcilik için önemli bir potansiyel olarak, üniversite eğitimi almış genç nüfus görülmektedir. Girişimcilikle ilgili üniversitelerin birçok bölümünde ders ve eğitimler sunulmaktayken, bu eğitim ve dersleri alamayan bölümlerde mevcuttur. Girişimcilik bilgi düzeyi düşük olan fakülteler arasında Spor Bilimleri Fakültesi sayılabilir. Bu çalışmada, spor bilimleri fakültelerinde okuyan öğrencilerin girişimcilik düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği, Spor Yöneticiliği, Antrenörlük Eğitimi ve Rekreasyon bölümlerinde son sınıfta okuyan öğrencilerin girişimcilik düzeyleri Yılmaz ve Sümbül (2009) tarafından geliştirilen “Üniversite Öğrencileri Girişimcilik Ölçeği” anketi ile ölçülmüştür. Yapılan analizlerde spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin girişimcilik düzeylerinin genel, cinsiyet ve bölüm olarak yüksek girişimcilik düzeyinde oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik, Girişimcilik Düzeyi, Spor Bilimleri, Atatürk Üniversitesi*

ABSTRACT

Entrepreneurship is an important factor in the development of new business areas and new employment areas of both developing and developed countries. Entrepreneurship, which includes topics such as the development of new business areas, the realization of innovative initiatives and the commercialization of new ideas, make a significant contribution to the country's economy being more competitive. Increasing the number of entrepreneurs in Turkey, a developing country exerts, significant efforts to increase economic development. As an important potential for entrepreneurship, there is a young population with university education. By increasing the number of entrepreneurs in Turkey, as a developing country exerts significant efforts to increase economic development. As an important potential for entrepreneurship, there is a young population with university education. While many courses and trainings related to entrepreneurship are offered in many departments of universities, they are available in departments that cannot take these courses and courses. Among the faculties with low level of entrepreneurship, the Faculty of Sport Sciences can be considered. In this study, it is aimed to determine the entrepreneurship levels of students in Sports Sciences Faculties. For this purpose, entrepreneurship levels of students of departments of Physical Education and Sports Teaching, Sports Management, Coaching Education and Recreation in Atatürk University Faculty of Sport Sciences, were measured by “University Students Entrepreneurship Scale”, which was developed by Yılmaz and Sümbül (2009). In the analyzes, it was determined that the entrepreneurship levels of the students of the sports sciences faculty were at the high entrepreneurship level in term of general, gender and departmental.

Keywords: *Entrepreneurship, Entrepreneurship Level, Sports Sciences, Ataturk University*

I. GİRİŞ

Ekonomik anlamda ilk kez Richard Cantillon tarafından kullanılmış olan girişimcilik kavramı, yenilikçi fikirler ile yeni yatırım olanaklarının ortaya çıkarılması, kar fırsatlarının yakalanması ve böylece istihdan ve verimliliğin artmasına katkı sağlamak olarak tanımlanabilir (Dağlı Ekmekçi ve İrmış; 2013).

Girişimcilik ile ilgili yapılabilecek tüm tanımlamalarda bir eksik tarafın olacağı dikkatlerden kaçmamalıdır. Bunun temel sebebi tüm girişimcilerin kendine özgü bir girişimcilik tutumu sergilemesidir. Girişimci kavramı ise etrafını gözlemleyen ve insanların ihtiyaçlarını farkedebilen, iş yapmak için gerekli kaynakları toplayabilme yeteneğine sahip, risk alabilen, yenilikçi düşünen ve yeniliklere açık olan kişi olarak tanımlanabilir. Girişimcilerin kendilerine özgü tutumları olsa da, girişimcinin üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar, girişimi için yüksek bir motivasyona sahip olması, risk alma becerisi ve yenilikçi düşünebilme ve faaliyet gösterilecek alanla ilgili bilgisi sebebiyle sahip olacağı yüksek koordinasyon becerisidir (Öktem vd.; 2007).

Girişimcilik tüm dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülke ekonomilerinin büyümesi ve kalkınmasında büyük bir öneme sahip olmaya başlamıştır. Ülke ekonomilerine sağladığı büyüme, kalkınma, istihdam yaratma, gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesi, ihracatın artırılması gibi ciddi katkılar sebebiyle hükümetler, politika yapımcılar, müteşebbisler gibi birçok paydaşın ilgi odağı olan girişimcilik akademik anlamda da önemli bir inceleme konusu olmuştur.

Günümüzde toplumsal yaşam standartlarının artırılmasına yönelik ticari aktivitelerin önemlilerinden birisi sportif faaliyetlerdir. Spor, bireylerin sosyal çevresindeki aktiviteleriyle elde ettiği kabiliyetleri geliştiren, belirli kurallar altında araçlı veya araçsız, bireysel veya takım olarak serbest zaman faaliyeti olarak veya tam zamanını alacak şekilde meslek haline getirerek yaptığı sosyalleşmeyi artıran, toplumla bütünleştirici, ruh ve fiziki geliştiren rekabetçi, dayanışmacı, kültürel bir olgu olarak ifade edebiliriz (Dağlı Ekmekçi ve İrmiş; 2013). Son yıllarda, girişimcilik alanında ön plana çıkmaya başlayan spor faaliyetleri arasında, spor kulüplerinin markalaşması, sportif malzeme ve ürünlerin geliştirilmesi, kişisel malzemelerde sportif renklerin kullanımı, sportif aktivitelerin ve sağlıklı yaşam merkezlerinin gerçekleştirildiği tesislerin oluşturulması gibi birçok faaliyet alanı yer almaktadır. Bunlar yanında çok geniş kitlesel ilgi sebebiyle de spor organizasyonu, bilet satış ofisleri, fizik tedavi merkezleri, reklam ve tanıtım aracı, eğlence gibi birçok yan faaliyet alanının da ortaya çıkmıştır. Spor şirketleri borsaya kote olmaları neticesinde finansal piyasalara da katkı sağlamaktadır. Bu kadar geniş bir ticari faaliyet alanına sahip olan ve yeni girişimcilik faaliyetleri için de uygun bir alan olan spor, ticari alanda artık bir sektör olarak kabul edilmektedir.

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de girişimciliğin geliştirilebilmesinde özel ve kamu sektörü ile üniversitelerin işbirliği büyük önem taşımaktadır. Bu işbirliğinin önemli bir alt yapısı olarak, KOSGEB girişimcilik destekleri ve üniversitelerde zorunlu veya seçmeli olarak okutulan girişimciliğe yönelik derslerin okutulması ifade edilebilir. Spor sektöründeki mevcut potansiyeli dikkate alındığında, üniversitelerin spor bölümlerinde okuyan öğrenciler önemli birer girişimci potansiyeline sahiptirler.

Bu çalışmanın amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin tespit edilerek, eğilim düzeyleri ile demografik özellikleri arasında bir farklılık olup olmadığını araştırmaktır.

II. LİTERATÜR

Spor öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur.

Ratten (2010) çalışmasında girişimciliğin sporun ayrılmaz bir parçası olduğunu fakat farklı girişimcilik aktivitelerinin nasıl hayata geçirileceği çok az bilindiğini ifade ederek, sosyal, teknolojik ve uluslararası alt kategorilere sahip olan spor aktiviteleri için spor tabanlı bir girişimcilik teorisi geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca kanun yapımcılar ve hükümetler için spor pratisyenleri ve spor temelli organizasyonların yönetilebilmesi için girişimcilik hedeflerine odaklanılması için öneriler sunmuştur.

Ratten (2011) spor girişimciliği ile spor arasındaki ilişkiyi araştırarak spor yönetimini için bir girişimcilik teorisi geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca girişimcilik ve spor yönetimi alanları arasındaki ilişkiyi araştırarak bu iki alan alanın girişimcilik teorisi ile entegrasyonunun geliştirilmesi gerekliliğini savunmuştur. Çalışmada, hızla gelişen ve büyüyen spor pazarlaması stratejilerinin, girişimciliğin yenilikçilik, proaktivite ve risk alma aktiviteleri ile nasıl ortaya koyulabileceğini tanımlayabilmek yolunda bir temel oluşturmuştur ve spor tabanlı olarak bir girişimcilik teorisi geliştirmiştir.

İşcan ve Kaygın (2011) yaptıkları çalışmada, üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla Kafkas ve Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi son sınıf öğrencilerinden belirlenen 400 öğrenciye anket uygulayarak elde edilen veriler ile frekans, faktör ve farklılık analizleri yapmışlardır. Yapılan analizler sonucunda üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin yüksek olduğu, girişimcilik faaliyetinde buldukları, iş kurma ve iş fikirlerinin var olduğunu belirlemiştir.

Özman (2013) Türkiye’de spor yöneticiliği bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin girişimcilik düzeylerinin tespit edilmesi ve girişimciliğe etki eden faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla çok aşamalı ve zümrelere yöntemi ile belirlenen örnekleme Üniversite Öğrencileri İçin Girişimcilik Ölçeği anketi uygulamıştır. Elde edilen verileri ki-kare analizi yapmıştır. Analiz sonucunda, öğrencilerin girişimcilik düzeyleri yüksek olarak tespit edilmiş, öğrencilerin okul, girişimcilik düzeyleri, ailelerinin gelir durumu ile girişimcilik düzeyleri arasında ve paylaşmadıkları iş fikirleri ile girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı sonuçlar olduğunu tespit etmiştir.

Dağlı Ekmekçi, Y.A. ve İrmiş, A. (2013). çalışmalarında spor ve girişimcilik konularını teorik olarak ele alarak, spor konusunda girişimciliğin önemi Amerika ve Avrupa ülkelerinde spor sektörü hakkında gelişmeleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, spor girişimciliğinin son yıllarda önem kazandığını, spor yöneticiliği eğitimi veren kurumlarda spor girişimciliği derslerinin ve bilimsel çalışmalarının sayısının arttığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, Amerika ve Avrupa ülkelerinde spor sektörünün ve faaliyet alanlarının örnek olarak gösterilebileceği, bu nedenle de gelişmekte olan ülkelerin spor sektöründeki büyüklüklerinin ekonomik kalkınmalarına katkı sağlayacağını dikkate alınması gerektiğini vurgulamışlardır.

Naia (2013) çalışmasında yükseköğretim yer alan spor bilimleri müfredatlarındaki girişimcilik yetkinlik düzeylerini incelemek yoluyla girişimcilik eğitiminin teşvik edilmesini sağlamayı amaçlamıştır. Girişimcilik eğitimi üzerinde devlet incelendiğinde, teorik katkıların arttığı, teorilerin oluşturulduğu ve teori testlerinin özel paradigmalara dayandırıldığı, girişimcilik eğitimi ile ilgili bilgi birikiminin tutarlı olmadığını ifade etmiştir. Girişimcilik eğilimi ile kişisel özellikler arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin var olduğu, kişisel tutum ve algılanan davranışların daha fazla etkiye sahip olduğu ve cinsiyet açısından profesyoneller açısından bir farklılığın olmadığı sonucuna varmıştır. Ayrıca eski öğrencilerin girişimcilik eğilimleri üzerinde lisans müfredatının rolü analiz edilmiş ve profesyonel olarak, lisans eğitimi, sürekli eğitim ve ailenin eğitimi olmak üzere üç profil oluşturulmuş ve sonuç olarak spor bilimleri öğretim müfredatlarında girişimcilik yetkinliğinin artırılabilmesi için bir öneri sunulmuştur.

Aminian vd. (2014) Ravazi ilinde egzersiz ve beden eğitimi öğrencileri üzerinde girişimcilik algısını belirlemeyi amaçlamışlardır. Öğrencilere uygulanan anketten elde edilen veriler ile Kolmogorov Smirnov analizi yapmışlardır. Yapılan analiz sonucunda, egzersiz girişimciliğinin sekiz alana ayrıldığını ve bu alanların sırasıyla spor tesisleri ve planlama, kamu sporları, profesyonel ve şampiyonluk, spor hizmetleri, spor malzemeleri alanı, eğitim ve araştırma alanı, kültürel ilişkiler, bilişim ve reklam olduğunu belirtmişlerdir.

Demir, A. Z. vd. (2015) üniversite öğrencilerinde girişimcilik düzeyinin mevcut durumunu tespit etmeyi ve girişimcilik konusunda öğrencilerin üniversitelerden beklentilerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri ana kütlelerinde yapılan çalışmada 135 öğrenci ile yüz yüze mülakat şeklinde görüşmeler yapılmış ve Kauffman FastTrac Girişimcilik Karakter Anketini uygulamışlardır. Analizler sonucunda öğrencilerde yüksek oranda girişimcilik eğilimi tespit edilmesine rağmen, girişimcilik karakteri taşımasına rağmen girişimci olmak isteyen veya girişimci karakteri taşımasına rağmen girişimci olmak istemeyen öğrencilerin var olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, öğrencilerin üniversiteden girişimcilik alanında yüksek beklentilere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bacak ve Dalkıran (2016) üniversitelerin rekreasyon programlarına kayıtlı, 4. sınıfta okuyan spor yönetimi ev rekreasyon öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini ve girişimcilik düzeyleri ile demografik özellikleri arasındaki farkları tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla 2014-2015 eğitim yılında,

Erciyes, Kocaeli, Sakarya, Muğla, Akdeniz ve Pamukkale Üniversitelerinin rekreasyon bölümlerinde okuyan 268 öğrencilik örnekleme Üniversite Öğrencileri Girişimcilik Ölçeği anketi uygulamışlardır. Elde edilen verilerle frekans, Mann-Whitney-U, Ki-kare analizleri yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, girişimcilik düzeyleri açısından bölümler, cinsiyet ve yaş değişkenleri arasında her hangi bir farklılık tespit edilememiş fakat bölümlerin yapmış oldukları uygulamalar ve almış oldukları dersler ile girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmişlerdir.

Canuzakov vd. (2017) Kırgızistan'ın Bişkek ilinde beden eğitimi ve spor alanında 2014-2015 eğitim yılında eğitim alan 4. sınıf üniversite öğrencilerinin girişimcilik özelliklerini belirlemek ve girişimcilik özellikleri ile aile, girişimci deneyimi ve iş deneyimleri ile cinsiyetleri arasındaki farklılıkları tespit etmeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucunda cinsiyet değişkeni ile girişimcilik alt boyutlarından Liderlik ve İnovasyon ve Kendine Güven boyutlarında ve ailesinde girişimci olan öğrenciler ile İnovasyon ve Kendine Güven ve Risk Alma boyutları arasında önemli farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca girişimcilik deneyimi açısından Fırsatların Değerlendirilmesi, Başarı İhtiyacı ve Liderlik boyutları arasında farklılıklar olduğunu belirlemişlerdir. Sonuç olarak spor eğitiminin girişimciliğin en önemli faktörlerinden Başarı ihtiyacını artırdığını ifade etmişlerdir.

Aksoy ve Yalçınsoy (2017) Dicle Üniversitesinde eğitim gören öğrencilerin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi amacıyla yaptıkları çalışmalarında, 11 fakülteden 2301 öğrenciye anket uygulamışlardır. Elde edilen verilerle faktör analizi, frekans analizi ve tanımlayıcı istatistikleri hesaplamışlardır. Çalışma sonucunda, üniversite öğrencilerinin yüksek düzeyde girişimcilik eğilimi olduklarını tespit etmişlerdir.

Nas ve Temel (2018) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin farklılıklarını araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırma kapsamında Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde spor bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler ana kütle olarak ele alınmış ve 551 kişilik bir örneklem kullanılmıştır. Kruskal Wallis ve Mann Whitney-U testleri kullanılarak öğrenciler arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, araştırmaya konu olan öğrencilerin girişimcilik endeksinin ortalama 135,88 olduğu, yani öğrencilerin yüksek girişimcilik düzeyinde yer aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, öğrencilerin bölüm, sınıf, boş zamanın değerlendirilmesi ve boş zamanı değerlendirmede güçlük çekme düzeyleri ile girişimcilik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Öztürk (2018) öğretmen adayı olan Sakarya Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin girişimcilik özellikleri tespit etmek ve yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamıştır. Bu amaçla, öğrencilere Yansıtıcı Düşünme Eğilimi Ölçeği ve Üniversite Öğrencileri için Girişimcilik Ölçeği anketleri uygulanmıştır. Elde edilen veriler ile t testi, tek yönlü varyans analizi, Bonferroni testi, Pearson çarpım moment korelasyon analizleri yapmıştır. Analizler sonucunda öğrencilerin yüksek girişimcilik düzeyine sahip oldukları, ikinci sınıf öğrencilerinin girişimcilik özelliklerinin diğerlerine göre farklılık gösterdiği ve girişimcilik ve tüm yansıtıcı düşünme boyutları arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Adatepe (2018) Bartın Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği bölümü öğrencilerinin girişimcilik özellikleri ile yansıtıcı düşünme düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada Üniversite Öğrencileri için Girişimcilik Ölçeği ve Yansıtıcı Düşünme Eğilimi Ölçeğini kullanarak, elde edilen verilere t testi, tek yönlü varyans analizi, Scheffe testi, Tukey testi, Pearson korelasyon analizlerini uygulamıştır. Analiz sonucunda, öğretmen adayı öğrencilerin yüksek girişimcilik düzeyine sahip olduklarını, sınıf ve iş deneyimi değişkenlerinde girişimcilik eğilimi açısından anlamlı farklılığın olduğunu ve girişimcilik düzeyleri ile yansıtıcı düşünme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Halienka vd. (2018) çalışmalarında spor ve girişimcilik bazı ortak özelliklerinin bulunması sebebiyle, spor öğrencilerinin kişilik özelliklerini, girişim eğilimlerini ve girişimcilik isteklerini incelemeyi amaçlamışlardır. Veri toplama aracı olarak öğrencilerin kişilik özellikleri, girişimci eğilimleri ve kişisel ve çevresel nitelikleri tespit etmeye yönelik bir anket uygulamışlardır. Anketler 130'u spor, 124'ü pedagoji eğitime alan toplam 254 öğrenciye uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, spor öğrencilerinin

yüksek girişimci eğiliminin olduğu, kişilik özelliklerinin dördü ile girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu ve pedagoji öğrencilerine kıyasla daha yüksek girişimcilik eğilimine sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Ayrıca spor öğrencilerinin girişimciliğini teşvik etmek ve girişimcilik potansiyellerini kullanabilmeleri için öneriler sunmuşlardır.

III. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmanın amacı Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemektir. Bu amaçla Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi bünyesinde yer alan Beden Eğitimi Öğretmenliği, Spor Yöneticiliği, Antrenörlük Eğitimi ve Rekreasyon bölümlerinde okuyan öğrenci anakütlesinden 110 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir. Literatür taraması sonucunda oluşturulan anket, demografik özellikler ve üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeyi ölçeği olmak üzere iki bölümden oluşturulmuştur. Rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen öğrencilere hazırlanan anket uygulanmış ve 110 anket analize dâhil edilmiştir. Öğrencilerin girişimcilik düzeylerini belirlerken ölçme aracı olarak Girginer ve Uçgun (2004) tarafından geliştirilen üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemeye yönelik 36 maddelik “Üniversite Öğrencileri Girişimcilik Ölçeği” kullanılmıştır. Her bir madde 5’li likert ölçeği (1 Hiçbir zaman, 2 Nadiren, 3 Bazen, 4 Sık sık 5, “Çok sık) ile değerlendirilmiştir. Ölçekteki maddeler her biri en az 1 en fazla 5 puan alarak, 36 ile 180 puan arasında bir değer almaktadır. Anket sonucunda elde edilecek girişimcilik düzeyi sorularının toplamalarına ait girişimcilik düzeyleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Girişimcilik Skor ve Düzeyleri

Skor	Girişimcilik Düzeyi
36-64	Çok düşük girişimcilik
65-92	Düşük girişimcilik
93-123	Orta düzeyde girişimcilik
124-151	Yüksek girişimcilik
152-180	Çok yüksek girişimcilik

Anket sonucunda elde edilecek veriler ile öncelikli olarak frekanslar hesaplanacak daha sonra ise öğrencilerin genel, cinsiyet ve bölüm bazında girişimcilik düzeyleri tespit edilecektir.

Ankete katılan öğrencilere ait demografik özelliklerine ait frekans değerleri ve yüzdesel oranları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Demografik Özelliklere Ait frekans ve Yüzdeler

Demografik Özellik		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyetiniz	Kadın	34	30,9
	Erkek	76	69,1
Bölümünüz	Bed.Eğt. Öğretmenliği	42	38,2
	Spor Yöneticiliği	3	2,7
	Antrenörlük Eğitimi	42	38,2
	Rekreasyon	23	20,9
Babanızın Eğitim Durumu	İlköğretim	23	20,9
	Ortaokul	29	26,4
	Lise	33	30
	Önlisans	5	4,5
	Lisans	17	15,5
	Lisansüstü	3	2,7
Babanızın Mesleği	Memur / İşçi	24	21,8
	Esnaf	16	14,5
	Çiftçi	5	4,5
	Serbest Meslek	17	15,5
	Emekli	36	32,7
	Diğer	12	10,9
Annenizin Eğitim Durumu	İlköğretim	51	46,4
	Ortaokul	36	32,7
	Lise	18	16,4
	Önlisans	0	0
	Lisans	5	4,5
	Lisansüstü	0	0
Annenizin Mesleği	Ev Hanımı	99	90
	Memur / İşçi	2	1,8
	Esnaf	3	2,7
	Serbest Meslek		
	Emekli	3	2,7
	Diğer	3	2,7
Kariyer hedefiniz nedir?	Kamuda Çalışmak	67	60,9
	Özel Sektörde çalışmak	15	13,6
	Kendi İşini Kurmak	21	19,1
	Diğer	7	6,4
Girişimcilikle ilgili ders/eğitim aldınız mı?	Evet	24	21,8
	Hayır	86	78,2
Sermayeniz Olursa İş Kurar mısınız?	Evet	102	92,7
	Hayır	8	7,3
Her Hangi Bir Ticari Fikriniz var mı?	Evet	85	77,3
	Hayır	25	22,7
Girişimci Destekleri Hakkında Bilginiz var mı?	Evet	43	39,1
	Hayır	67	60,9
Her Hangi Bir İş Tecrübeniz var mı?	Evet	86	78,2
	Hayır	24	21,8
TOPLAM		110	100

Tablo 2 incelendiğinde, ankete katılan öğrencilerin % 30,9'unun kadın, % 69,1'inin erkek olduğu, % 38,2'sinin beden eğitimi öğretmenliği, % 2,7'sinin spor yöneticiliği, % 38,2'sinin antrenörlük eğitimi ve % 20,9'unun rekreasyon bölümlerinde okuduğu görülmektedir. Ankete katılanların baba eğitim durumları incelendiğinde, % 20,9'unun ilköğretim, %26,4'ünün ortaokul, %30'unun lise, % 4,5'inin önlisans, %15,5'inin lisans ve % 2,7'sinin lisansüstü mezunu anne eğitim durumu incelendiğinde ise % 46,4'ünün ilköğretim, % 32,7'sinin ortaokul, % 16,4'ünün lise ve % 4,5'inin lisans ve % 2,7'sinin lisansüstü mezunu olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların baba eğitiminde en yüksek oran % 30 ile lise iken annelerin eğitim durumunda en yüksek oranın % 46,4 ile ilköğretim olduğu görülmektedir. Baba ve anne meslekleri incelendiğinde, öğrencilerin babalarının % 21,8'inin memur/işçi, % 14,5'inin esnaf, % 4,5'inin çiftçi, % 15,5'inin serbest meslek, % 32,7'sinin emekli ve % 10,9'unun diğer meslek gruplarında yer aldığı, anne mesleklerinde ise % 90'ı ev hanımı, % 1,8'i memur/işçi, % 2,7'sinin esnaf, % 2,7'sinin emekli ve % 2,7'sinin ise diğer meslek gruplarında çalıştıkları belirlenmiştir. Katılımcıların baba mesleğinde en fazla memur/işçi sınıfının, anne mesleğinde ise % 90 ile ev hanımı yer almaktadır.

Katılımcıların kariyer hedefleri incelendiğinde. % 60,9'unun kamuda çalışmak, % 13,6'sının özel sektörde çalışmak, % 19,1'inin kendi işini kurmak ve % 6,4'ünün diğer hedefleri olduğu görülmüştür. Girişimcilikle ilgili ders/egitim aldınız mı? Sorusuna katılımcıların % 21,8'i evet, % 78,2'sinin hayır cevabı verildiği tespit edilmiştir. Sermayeniz olursa iş kurar mısınız? sorusuna katılımcıların % 92,7'si evet cevabı verirken hayır cevabı verenlerin oranı % 7,3 olmuştur. Her hangi bir ticari fikriniz var mı? sorusuna evet diyenlerin oranı % 77,3 iken hayır diyenlerin oranı % 22,7 olarak gerçekleşmiştir. Girişimcilik destekleri hakkında bilginiz var mı? sorusuna katılımcıların % 39,1'i evet, % 60,9'u ise hayır cevabı vermiştir. Her hangi bir iş tecrübeniz var mı? sorusuna ise katılımcıların % 78,2'si evet, % 21,8'i hayır cevabı vermiştir. Bilgiler genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin % 19,1'i kendi işini kurmayı düşünmekte, % 21,8'i girişimcilikle ilgili bir eğitim almış, % 60,9'u girişimci desteklerinden haberdar değildir. Buna rağmen öğrencilerin % 92,7'si sermayesi olur ise iş kurabileceğini ve % 72,3'ünün ise bir ticari fikrinin bulunduğunu görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin girişimcilikle ve girişimcilik destekleri hakkında ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmadıkları fakat iş kurma eğilimlerinin bulunduğu ifade edilebilir.

Anketin ikinci bölümünde yer alan girişimcilik düzeyi sorularından, ankete katılanların genel girişimcilik düzey skorlarının 142,80 olduğu tespit edilmiştir. 142,80 girişimcilik skoru, ankete katılan Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin Yüksek Girişimcilik düzeyinde olduklarını göstermektedir.

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin cinsiyet açısından girişimcilik skorlarına ait verileri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Girişimcilik Skorları

Cinsiyet	Kadın	Erkek
N	34	76
Ortalama	141,3235	143,4737
Medyan	142,5	141,5
Mod	141	158
Standart Sapma	19,40122	18,96416
Minimum	87	101
Maksimum	179	180

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre girişimcilik skorlarını gösteren Tablo 3 incelendiğinde, kadın öğrencilerin girişimcilik skorlarının 141,3, erkek öğrencilerin ise 143,6 olduğu görülmektedir. Erkek ve Kadınların girişimcilik skorları birbirlerine çok yakın olduğu ve her iki cinsiyet grubunun da Yüksek Girişimcilik düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Erkek öğrencilerin düşük de olsa kadın öğrencilere göre daha fazla girişimcilik skoruna sahip olduğu ifade edilebilir.

Bölümler açısından girişimcilik skorlarına ait veriler ise Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Bölümlere Göre Girişimcilik Skorları

Bölümler	Beden Eğitimi Öğretmenliği	Spor Yöneticiliği	Antrenörlük Eğitimi	Rekreasyon
N	42	3	42	23
Ortalama	143,0	143,7	141,0	145,7
Medyan	141	156	143	143
Mod	137,00 ^b	118,00 ^b	144	141
Standart Sapma	19,9426	22,23361	16,51826	22,03806
Minimum	101	118	101	87
Maksimum	180	157	180	179

Bölümler açısından girişimcilik skorları incelendiğinde, beden eğitimi öğretmenliği bölümü öğrencilerinin 143,0, spor yöneticiliği bölümü öğrencilerinin 143,7, antrenörlük eğitimi bölümü öğrencilerinin 141,0 ve rekreasyon bölümü öğrencilerinin ise 145,7 girişimcilik skoruna sahip olduğu belirlenmiştir. Tüm bölümler Yüksek Girişimcilik kategorisinde yer almakla birlikte en yüksek girişimcilik skoruna sahip bölümün rekreasyon bölümü olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ

Spor Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemeyi amaçlayan çalışmada Atatürk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi bünyesinde yer alan Beden Eğitimi Öğretmenliği, Spor Yöneticiliği, Antrenörlük Eğitimi ve Rekreasyon bölümlerinde okuyan öğrenci anakütlesinden 110 öğrenci örneklem olarak seçilmiştir.

Ankete katılan öğrencilerin % 30,9'unun kadın, % 69,1'inin erkek olduğu, % 38,2'sinin beden eğitimi öğretmenliği, % 2,7'sinin spor yöneticiliği, % 38,2'sinin antrenörlük eğitimi ve % 20,9'unun rekreasyon bölümlerinde okuduğu görülmektedir. Katılımcıların baba mesleğinde en fazla memur/işçi sınıfının, anne mesleğinde ise % 90 ile ev hanımı yer almaktadır.

Katılımcıların kariyer hedefleri incelendiğinde. % 60,9'unun kamuda çalışmak, % 13,6'sının özel sektörde çalışmak, % 19,1'inin kendi işini kurmak ve % 6,4'ünün diğer hedefleri olduğu görülmüştür. Girişimcilikle ilgili ders/eğitim aldınız mı? Sorusuna katılımcıların % 21,8'i evet, % 78,2'sinin hayır cevabı verildiği tespit edilmiştir. Sermayeniz olursa iş kurar mısınız? sorusuna katılımcıların % 92,7'si evet cevabı verirken hayır cevabı verenlerin oranı % 7,3 olmuştur. Her hangi bir ticari fikriniz var mı? sorusuna evet diyenlerin oranı % 77,3 iken hayır diyenlerin oranı % 22,7 olarak gerçekleşmiştir. Girişimcilik destekleri hakkında bilginiz var mı? sorusuna katılımcıların % 39,1'i evet, % 60,9'u ise hayır cevabı vermiştir. Her hangi bir iş tecrübeniz var mı? sorusuna ise katılımcıların % 78,2'si evet, % 21,8'i hayır cevabı vermiştir. Bilgiler genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin % 19,1'i kendi işini kurmayı düşünmekte, % 21,8'i girişimcilikle ilgili bir eğitim almış, % 60,9'u girişimci desteklerinden haberdar değildir. Buna rağmen öğrencilerin % 92,7'si sermayesi olur ise iş kurabileceğini ve % 72,3'ünün ise bir ticari fikrinin bulunduğunu görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin girişimcilikle ve girişimcilik destekleri hakkında ilgili yeteri kadar bilgiye sahip olmadıkları fakat iş kurma eğilimlerinin bulunduğu ifade edilebilir.

Ankete katılan öğrencilerin girişimde bulunma niyetlerinin yüksek olmasına rağmen; yeterli sermaye, gerekli eğitim, girişimcilik destekleri, bürokratik kaygılar, standart geliri bir işte çalışmanın avantajlı gelmesi gibi faktörler sebebiyle yeni iş kurma, kendi fikirlerini ticarileştirme düşüncelerinden uzak durmalarından kaynaklanabileceği ifade edilebilir.

Spor Bilimleri Fakültelerinde girişimcilğe yönelik derslerin müfredatlara konulması, öğrencilerin yenilikçi ve farklı düşünme kabiliyetlerinin artırılmasının girişimcilğe olan bakışlarını olumlu anlamda değiştirebileceğini, günümüzde toplumun sosyal alandaki gelişmelere daha fazla ihtiyaç duyduğu, sağlıklı yaşam konularına daha fazla önem verdiği dikkate alındığında ilgili öğrencilerin girişimcilik anlamında önlerinin açık olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Adatepe, S. (2018). Beden Eğitimi Ve Spor Yüksekokulu'nda Okuyan Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İle Yansıtıcı Düşünme Düzeylerinin İncelenmesi. Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
2. Aksoy, C. ve Yalçınsoy, A. (2017). "Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma". İşletme Araştırmaları Dergisi. Cilt: 9(4). s. 341-359.
3. Aminian, E. vd. (2014). "The Importance of Sports Entrepreneurship by Providing Appropriate Strategy Based on Views of Sport Managers". International Conference on Arts, Economics and Management (ICAEM'14). March 22-23. Dubai.
4. Bacak, Ç. ve Dalkıran, O. (2016). "A study for the evaluation of entrepreneurship level of fourth grade students in Recreation and Sports Management Department". International Journal of Social Sciences and Education Research. Cilt:2(1). s. 45-50.
5. Bozkurt, Ö. (2006). "Girişimcilik Eğiliminde Kişilik Özelliklerinin Önemi". Araştırma Makaleleri. COMÜ Açık Erişim Sistemi, Cilt 1(2). s. 93-112.
6. Canuzakov, K. vd. (2017). "Entrepreneurship Characteristics of University Students who take 'Physical Education and Sport' Education". International Journal of Humanities and Social Science. Cilt: 7(2). s. 157-166.

7. Dağlı Ekmekçi, Y. A. ve İrmiş, A. (2013). “ Girişimcilik ve Spor”. International Conference on Euroasian Economies. Proceeding Book. s. 635-641.
8. Demir, A. Z. (2015). “Girişimcilik ve Girişimci Üniversite: Spor Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt: 34 (1). s. 190-205.
9. Halienka, M. vd. (2018). “Sports As A Stepping-Stone For Entrepreneurship: Examining Sports University Students”. Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis. Cilt: 66 (6). s. 148-160.
10. İşcan, Ö. F. ve Kaygın, E. (2011). Potansiyel Girişimciler Olarak Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri dergisi. Cilt: 3(2). s. 275-287.
11. Naia, A. M. P. (2013). Entrepreneurship Education in Sport Sciences: Implications for Curriculum Development. Universidade De Lisboa Faculdade De Motricidade Humana, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
12. Nas, K. ve Temel, V. (2018). “Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeyleri”. Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi. Cilt: 20, Sayı: 3. s.1-11.
13. Öktem, M.K. vd. (2007). “Türkiye’de Girişimciliğin Geliştirilmesinde KOSGEB’in Rolü ve Önemi: Uygulamalı bir Çalışma”. Sosyoekonomi. Ocak-Haziran. s. 47-76.
14. Özman, C. (2013). Spor Yöneticiliği Bölümünde Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeyinin Değerlendirilmesi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
15. Öztürk, M. (2018). Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmen Adaylarının Girişimcilik Özellikleri İleyansıtıcı Düşünme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Sakarya Üniversitesi Örneği). Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
16. Ratten, V. (2010). Developing a Theory of Sport-Based Entrepreneurship. Journal of Management and Organization. Cilt: 16. s. 557-565.
17. Ratten, Vanessa, 2011. “Sport-based Entrepreneurship: Towards a New Theory of Entrepreneurship and Sport Management” International Entrepreneurship Management Journal, Cilt: 7. s. 57-69.

FİNANSAL YÖNETİM DAVRANIŞININ ÖLÇÜLMESİ: TRA1 BÖLGESİ ÜNİVERSİTELERİ ÖRNEĞİ MEASUREMENT OF FINANCIAL MANAGEMENT BEHAVIOR: EXAMPLE OF TRA1 REGION UNIVERSITIES

Abdulkadir KAYA

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Finansal konularda bireylerin vermiş oldukları kararlar finansal yönetim olarak ifade edilebilir. Bireylerin finansal okuryazarlık düzeyleri ne kadar yüksek ise, finansal yönetim davranışları da o derece etkili olacaktır. Etkin bir finansal yönetim davranışı sergileyen birey ise gelirini etkin bir şekilde kullanmak yanında, tasarruflarını elverişli yatırım araçlarına yönlendirecek, geleceğe yönelik oluşacak risklere karşı bugünden tedbirler alacaktır. Bu çalışmada TRA1 bölgesinde yer alan Atatürk, Erzurum Teknik, Erzincan Binali Yıldırım ve Bayburt Üniversitesinde çalışan akademisyenlerin finansal yönetim davranışları ölçülmüştür. Ayrıca akademisyenlerin finansal yönetim davranışları ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. % 5 önem düzeyinde ana kütleden belirlenen örnekleme, tabakalı dağıtım yöntemi ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarının yüksek derecede olumlu olduğu, bireysel emeklilik ve sermaye piyasası varlıklarına yatırımlarının oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Harcama planınıza ya da planladığınız bütçeye uyar mısınız?, Her ay kredi kartı bakiyesi tam öder misiniz?, Kullandığınız kredi kartlarında en üst limite ulaştığımız olur mu? ve Kullandığınız kredinin ya da kredi kartının minimum ödemesini mi yaparsınız? Davranışları ile tüm demografik özellikler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Davranış, Finansal Tutum, Akademisyen, TRA1*

ABSTRACT

The decisions made by individuals in financial matters can be expressed as financial management. The higher the financial literacy levels of individuals, the more effective the financial management behaviors. The individual who exhibits an effective financial management behavior will direct his savings to favorable investment instruments in addition to utilizing his income effectively and will take measures against the risks to the future. In this study, financial management behaviors of academicians working in Atatürk, Erzurum Teknik, Erzincan Binali Yıldırım and Bayburt University were measured. In addition, it was investigated whether there is a significant difference between the financial management behaviors and demographic characteristics of academicians. Sampling that 5% significance level was determined from the population was applied with the face-to-face questionnaire and the stratified distribution method. As a result of the analyzes, it was determined that financial management behavior of academicians were highly positive and their investments in private pension and capital market assets were quite low. In addition, a statistically significant difference was found between the behavioral questions that were do you comply with your spending plan or the budget you plan? Do you pay the credit card balance exactly every month? and pay the minimum credit or credit card you use and all demographic characteristics.

Keywords: *Financial Literacy, Financial attitude, Ki-Kare, Ataturk Unversity*

I. GİRİŞ

İşletmeler açısından önemli bir yeri olan finansal yönetim, günümüzde işsizlikteki artış, günlük yaşam aktivitelerine ait ödemeler, karşılaşılabilecek riskleri azaltmak için sigorta satın alma, yatırım yapma vb. harcamalarla birlikte bilgi teknolojilerinin artmasıyla satın alma ve yatırım kaynaklarının çeşitlenmesi bireyler için de finansal yönetimi önemli kılmaktadır. Bireyler için finansal okuryazarlık olarak da ifade edebileceğimiz finansal tutum veya finansal refah, 2000'li yıllar öncesinde bireylerin finansal konulardaki yetenek ve bilgi düzeyi ile ölçülmekteyken çağımızda, bireylerin finansal açıdan kendilerini rahat hissetmeleri ve kaygıya düşmemeleri olarak ele alınmaktadır. Finansal refah kavramı genel olarak ise birey veya bakmakla yükümlü olduğu kişilerin işsizlik, borçlarını ödeyebilme, yoksulluk gibi risklere

karşı kendisini korunmuş hissetmesi ve finansal açıdan yeterli ve güvende bulmasıdır (Unal vd. 2015; 39).

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemli bir ekonomik problem olan yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, ülke içerisinde yeterince tasarrufun olmaması, gerekli fonların ülke içerisinde sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Tasarrufların artırılabilmesi ve ekonomiye aktırılabilmesinde en etkili yöntemlerden birisi, toplumun bütün olarak finansal tutumlarının geliştirilmesidir. Böylece bireyler elde ettikleri gelirlerini daha etkin bir şekilde kullanacakları gibi ülke ekonomisi için de önemli bir fon kaynağı oluşturabileceklerdir.

Bu çalışmanın amacı, toplumsal yapı içerisinde önemli bir bilgi birikimine sahip olan akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarının tespit edilmesi ve finansal yönetim davranışları ile medeni durum, unvan, hizmet süresi, aylık ortalama gelir, aylık ortalama tasarruf ve çalışmaya konu olan üniversite faktörleri arasındaki farklılıkları belirlemektir.

II. LİTERATÜR

Falahati ve Paim (2011) cinsiyet açısından finansal refah düzeylerindeki farklılıkları belirlemek amacıyla Malezya'daki kamu ve özel üniversitelerde okuyan üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma yapmışlardır. Rastgele seçilen onbir üniversiteden çok aşamalı tabakalı rastgele örneklem tekniği kullanılarak 350 anket kullanmışlardır. Öğrencilere tasarruf miktarları, finansal durumları, satın alma kabiliyetleri, acil harcamalardan tasarruf etmeleri, parayı yönetebilmeleri ve harcama kabiliyetlerini ölçek sorular yönelmişlerdir. Elde edilen verilerle yapılan analizler sonucunda finansal konularda cinsiyetler arasında farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek finansal memnuniyete fakat daha düşük finansal bilgiye sahip olduklarını belirlenmiştir. Ayrıca finansal refahın erkek öğrencilerin sosyalleşmesinde birinci derecede önemli olduğunu, kız öğrenciler arasında da finansal problemlerin en önemli belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır.

Taft vd. (2013) finansal okuryazarlık, finansal refah ve finansal endişeler arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi çalışmışlardır. Hazırlanmış anketin rastgele örneklem yöntemi kullanılarak uygulanmış, elde edilen veriler ile korelasyon, T testi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda, yaş ve eğitim düzeylerinin finansal okuryazarlık ve finansal refah arasında pozitif bir korelasyon olduğunu, evli ve erkeklerin finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu, yüksek okuryazarlığın finansal refahı artırdığı ve finansal endişeyi azalttığını tespit etmişlerdir. Ayrıca finansal refahın finansal endişeyi azalttığı sonucuna varılmıştır.

Ng ve Diener (2014) çalışmalarında kişisel refahın post materyalist ihtiyaçların ve finansal memnuniyetin önemini araştırmışlardır. Gallup Qorld Poll anketini kullanarak, finansal memnuniyetin özerklik, sosyal destek ve saygı ile ilgili post materyalist ihtiyaçların, dünya genelinde kişisel refahın farklı bileşenlerinin evrensel belirleyicileri olup olmadığını ve etkilerinin ulusal refah tarafından yönetilip yönetilmediğini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, finansal memnuniyetin yaşam değerlerinin, saygının ise olumlu duyguların en güçlü tahmincisi olduğu ortaya konulmuştur. Finansal memnuniyet ile kişisel refah arasındaki ilişkinin ve post materyalist ihtiyaçlar ile kişisel refah arasındaki ilişkinin zengin ülkelerde, fakir ülkelere göre daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla zengin ülkelerin maddi ve psikolojik konulara odaklanmaya devam etmeleri gerektiğini, her iki faktöründe refah için önemli olduğunu bu nedenle göz ardı edilmemesi gerektiğini önermişlerdir.

Theodos vd. (2014) finansal bilgi, finansal davranış ve finansal refahın erkek ve kadınlar arasındaki farklarını incelemek amacıyla Yatırımcı Eğitim Vakfı tarafından ortaya konmuş olan Ulusal Finansal Yeterlilik Araştırmasını kullanmışlardır. Analizlerinde erkeklerin ve kadınların benzer gözlenebilir özelliklere sahip olabilmeleri için eğilim puanları oluşturulmuş ve regresyon modelleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda kadınların istihdam, gelir ve eğitimsel gibi konular ve ekonomik meselelerde erkeklere göre daha az bilgili olduklarını ve finansal davranışları ve finansal refah düzeylerinde erkekler ve kadınlar arasında çok az farklılık olduğunu tespit etmişlerdir.

Ünal ve Düger (2015) çalışmalarında akademik personelin finansal davranışlarını tespit etmek ve finansal davranışların finansal gönenç üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Dumlupınar Üniversitesi'nde çalışan akademisyenler arasında seçilen 246 kişilik örnekleme anket uygulanarak analiz için gerekli verileri elde etmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda akademik personelin finansal gönenç durumlarından sınırlı düzeyde memnun olduklarını ve finansal davranışlarının finansal gönenç hallerine pozitif yönde etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Ünal vd. (2015) akademik personelin finansal refah düzeyini ölçmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla Dumlupınar Üniversitesi'nde çalışan akademik personelden oluşan ana kütlede 246 örnekleme anket uygulanmış, elde edilen verilerle aritmetik ortalama, tekyönlü varyans analizi, Tukey testi ve t testi analizleri kullanılmıştır. Akademik personelin finansal refah düzeyleri aritmetik ortalamalar ile tespit edilmiş ve demografik özellikler ile arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda akademik personelin finansal refahından sınırlı düzeyde memnuniyet duyduğu, akademisyenlerin finansal refah düzeyleri açısından, yaş ve unvanlarında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Ada (2017) sağlık çalışanlarının kişisel finans ile ilgili tutum ve davranışlarını ölçmek amacıyla Kahramanmaraş'ta incelemelerde bulunmuş, 98 hemşireye uyguladığı anket sonucunda, hemşirelerin sadece gelir seviyelerine ve bireysel finans davranışları ile eğitim durumları arasında bir farklılığın olduğunu tespit etmiştir.

Bireyin finansal tutum ve davranışlarında etkili olan faktörlerden biri de Finansal okuryazarlık boyutudur. Bu bağlama ülkemizde ve dünyada finansal okuryazarlığın bireyin finansal tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen bir çok araştırma mevcuttur. Biçer ve Altan (2017), üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık davranış ve tutumlarını belirlemek amacıyla Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören 170 Sağlık Yönetimi, 85 Ebelik, 80 Hemşirelik Bölümü öğrencileri olmak üzere toplam 335 kişi üzerinde anket yoluyla araştırma yapmışlardır. 245 kadın, 90 erkek olan katılımcıların cinsiyet değişkenine ilişkin bulgularında anlamlı bir farklılık bulunmazken, algı alt boyutu da, finansal eğitim konusunda ders alan öğrencilerin finansal okuryazarlık algıları; eğitim almayanlara göre daha yüksek bulunmuştur.

Şahin ve Barış (2017), Tokat il merkezindeki kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin tasarruf davranışları üzerinde etkili olup olmadığını araştırmak için yaptıkları çalışmada 470 kamu çalışanına anket uygulamıştır. Çalışma sonucu, çalışmaya katılan bireylerin yaş ve hanehalkı aylık geliri gibi demografik özellikleri, temel veya ileri düzey finansal okuryazar olmaları tasarruf davranışları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç; kamu çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeylerinin yükseldikçe tasarruf yapma ihtimallerinin de artacağı hipotezini doğrular nitelikte çıkmıştır.

Ülkemizde yapılan araştırmaların yanı sıra dünyada da finansal alanlarda bir çok çalışma yapıldığı görülmektedir. 865 Meksikalı lise öğrencisi üzerine yaptıkları araştırmada Arceo-Gómez ve Villagómez, (2017) öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük olduğunu fakat finansal tutumlarının yüksek olduğunu bildirmişlerdir. Hane geliri, öğrenim gördüğü okul türü ve cinsiyet değişkenine göre farklılıkları bulamadıklarını, ancak kadınların erkeklere oranla OECD ölçeğinde biraz daha yüksek puan aldıklarını tespit etmişlerdir.

Tunus'da yapılan bir araştırmada ise Mouna ve Anis, (2017) finansal okuryazarlığın yatırım davranışlarına etkisini araştırmışlardır. İki bölümden oluşan veri toplama aracının ilk bölümü finansal davranışları ikinci bölümü ise finansal okuryazarlığı tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. Veri toplama araçları, hisse senedi piyasalarını ve ticaret merkezlerini ziyaret eden kişilere uygulanmıştır. Araştırma sonucunda düşük finansal okuryazarlık düzeyine sahip kişilerin borsaya yatırım yapma olasılığının düşük olduğunu, yaş, eğitim durumu ve yıllık gelirin de bu durumu etkilediği belirlenmiştir.

Potrich vd., (2015) Güney Brezilya'da finansal okuryazarlık cinsiyetler açısından inceleyerek ve üç boyutta değerlendirmesini yapmıştır. Finansal davranış, tutum ve bilginin kombinasyonu olarak 593 kadın, 398 erkek katılımcıyla yaptığı araştırmada kadınların finansal okuryazarlık düzeylerinin

erkeklerle oranla daha düşük ve finansal okuryazarlık ile finansal tutum ve davranışın doğrudan ilişkili olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır.

Kanmaz (2018) İzmir’de bireysel hisse senedi yatırımcılarının finansal okuryazarlık düzeyinin tespit edilmesi, finansal davranış ve finansal tutumları arasındaki ilişkileri belirlemeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip oldukları, finansal okur yazarlık düzeyi ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılığın bulunduğunu ve finansal okuryazarlık ile finansal davranış ve finansal bilgi ile finansal davranış arasında pozitif bir korelasyon olduğunu tespit etmiştir.

III. YÖNTEM VE UYGULAMA

Bu çalışma akademisyenlerin finansal tutumlarının tespit edilmesi, finansal tutumlar ile, unvan, cinsiyet, medeni durum, ve aylık ortalama tasarruf tutarı faktörler arasında bir ilişkinin olup olmadığı tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla Atatürk, Erzurum Teknik, Erzincan Binali Yıldırım ve Bayburt Üniversitelerinin il merkezinde yer alan ve döner sermayesi olmayan akademik birimlerinde çalışan akademisyenleri ana kütle olarak ele alınmıştır. Üniversitelerde çalışan akademik personel sayılarının fakültele göre dağılımları, üniversite resmi web sayfasından temin edilmiş ve Tablo 1, 2, 3 ve 4’de sunulmuştur.

Tablo 1. Atatürk Üniversitesi Akademik Personel Sayıları

Akademik Birimler	Profesör	Doçent	Yrd. Doç.Dr.	Arş Gör	Öğr. Gör.	TOPLAM
Eczacılık Fakültesi	5	7	13	12	0	37
Edebiyat Fakültesi	54	17	63	46	5	185
Fen Fakültesi	73	18	17	30	2	140
Güzel Sanatlar Fakültesi	7	12	26	20	8	73
Hemşirelik Fakültesi	8	9	21	16	2	56
Hukuk Fakültesi	0	3	9	35	2	49
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	28	16	25	32	0	101
İlahiyat Fakültesi	34	8	15	18	2	77
İletişim Fakültesi	5	10	5	17	7	44
Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi	49	39	66	84	22	260
Mimarlık ve Tasarım Fakültesi	5	6	10	18	3	42
Mühendislik Fakültesi	48	28	45	37	3	161
Sağlık Bilimleri Fakültesi	0	2	8	10	4	24
Spor Bilimleri Fakültesi	1	9	7	7	11	35
Su Ürünleri Fakültesi	4	3	4	1	0	12
Turizm Fakültesi		2	6	14	1	23
Veteriner Fakültesi	22	15	21	17	0	75
Ziraat Fakültesi	73	22	19	27	2	143
Yabancı Diller Yüksekokulu	0	0	0	0	41	41
Türk Musikisi Devlet Konservatuarı	1		3	2	4	10
Adalet MYO	0	0	0	0	6	6
Erzurum MYO	5	6	23	1	35	70
Sağlık Hizmetleri MYO	2	1	11	0	12	26
TOPLAM	424	233	417	444	172	1690

Tablo 2. Erzurum Teknik Üniversitesi Akademik Personel Sayıları

Akademik Birimler	Profesör	Doçent	Dr. Öğr. Üyesi	Arş Gör	Öğr. Gör.	TOPLAM
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi	5	2	22	22		51
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi		5	7	14		26
Fen Fakültesi	2	3	11	11		27
Edebiyat Fakültesi	2	5	8	11	1	27
Spor Bilimleri Fakültesi			1			1
Yabancı Diller Y.O.					5	5
TOPLAM	9	15	49	58	6	137

Tablo 3. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Akademik Personel Sayıları

Akademik Birimler	Profesör	Doçent	Dr. Öğr. Üyesi	Arş Gör	Öğr. Gör.	TOPLAM
Eğitim Fakültesi	6	17	57	36	13	129
Fen Edebiyat Fakültesi	12	13	55	22		102
Hukuk Fakültesi	5	2	15	35		57
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	2	5	16	34	2	59
Mühendislik Fakültesi	4	3	24	38		69
Tıp Fakültesi	14	7	78	30		129
İlahiyat Fakültesi	5	5	16	11	1	38
Eczacılık Fakültesi	1		9	17		27
Dış Hekimliği Fakültesi			5			5
Sağlık Bilimleri Fakültesi	1	2	10	13	7	33
Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık YO:			5	13		18
Beden Eğitimi ve Spor Y.O.			4	3	3	10
Yabancı Diller Y.O.						0
Meslek Yüksekokulu		1	13		35	49
Adalet MYO.					7	7
Sağlık Hizmetleri MYO.			1		13	14
Turizm ve Otelcilik MYO.			3		6	9
TOPLAM	50	55	311	252	83	755

Tablo 4. Bayburt Üniversitesi Akademik Personel Sayıları

Akademik Birimler	Profesör	Doçent	Dr. Öğr. Üyesi	Arş Gör	Öğr. Gör.	TOPLAM
Eğitim Fakültesi	3	2	24	26	1	56
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1	1	14	30	2	48
Mühendislik Fakültesi	2	5	27	61	2	97
İlahiyat Fakültesi	4	1	13	12	7	37
Sağlık Bilimleri Fakültesi			7	2		9
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	1	1	12	5		19
Uygulamalı Bilimler Y.O.	1		5			6
Beden Eğitimi ve Spor Y.O.			3	1	4	8
Adalet MYO.					3	3
Sağlık Hizmetleri YO.			9		9	18
Sosyal Bilimler MYO.			1		20	21
Teknik Bilimler MYO.					17	18
TOPLAM	12	10	115	137	63	340

Tablo 5. TRA1 Bölgesi Üniversite Akademik Personel Sayıları

Akademik Birimler	Profesör	Doçent	Dr. Öğr. Üyesi	Arş Gör.	Öğr. Gör.	TOPLAM
Erzurum Teknik Üniversitesi	9	15	49	58	6	137
Atatürk Üniversitesi	424	233	417	444	172	1690
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	50	55	311	252	87	755
Bayburt Üniversitesi	12	10	115	137	66	340
TOPLAM	495	313	892	891	331	2922

Çalışmaya konu olan TRA1 alt bölgesinde yer alan üniversitelerde çalışan akademisyenlerin sayılarını gösteren Tablo 5 incelendiğinde, Erzurum Teknik Üniversitesinde 137, Atatürk Üniversitesinde 1690, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesinde 755 ve Bayburt Üniversitesinde ise 340 personelin çalışmakta olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ana kütle içerisinde yer alan 2922 akademik personelin 495'i profesör, 313'ü doçent, 892'si doktor öğretim üyesi, 891'i araştırma görevlisi ve 331'i ise öğretim görevlisidir.

Anakütle olan 2922 akademisyen için istatistiksel olarak % 1 önem düzeyinde belirlenen örneklem sayısı 536 olarak tespit edilmiştir. Belirlenen örneklem tabakalama yöntemine göre üniversite ve unvanlara göre dağıtılmış ve örneklem sayıları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Üniversitelere Göre Örneklem Dağılımı

Akademik Birimler	Profesör	Doçent	Dr. Öğr. Üyesi	Arş Gör.	Öğr. Gör.	TOPLAM	Yüzde (%)
Erzurum Teknik Üniversitesi	2	3	9	11		25	4,2
Atatürk Üniversitesi	82	45	80	86	33	326	60,7
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	7	9	44	43	17	120	22,8
Bayburt Üniversitesi	2	2	22	26	13	65	12,2
TOPLAM	93	59	155	166	63	536	100

Belirlenen örneklem sayısı tüm akademik birimlerin personel sayılarına oranlanarak, her bir akademik birimde yapılacak olan anket sayısı tespit edilmiş ve oluşabilecek aksaklıklar için anket sayıları % 10 oranında fazla uygulanmıştır. Belirlenen örneklem içerisinde 93 profesör, 59 doçent, 155 doktor öğretim üyesi, 166 araştırma görevlisi ve 63 öğretim görevlisi bulunmaktadır.

Çalışma için kullanılacak anketin hazırlanmasında Ünal ve Düger'in (2015) çalışmalarından faydalanılmıştır. Anketin finansal yönetim davranışlarını ölçmek için hazırlanmış soruları 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Anketlerin uygulanmasında Rastgele Örneklem Yöntemi uygulanmıştır. Anketler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve katılımcılara anketin amacı ve uygulanması konularında bilgi verildikten sonra anketi doldurmaları istenmiştir. Anket uygulaması sonucunda 536 adet anket doğru ve eksiksiz olarak tamamlanmış ve analize dâhil edilmiştir. Analizler SPSS paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada demografik özellikler bölümü için frekans ve yüzde dağılımları gösteren tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Ayrıca, temel demografik özellikler ile finansal yönetim davranışları arasında bir ilişkinin var olup olmadığı test edilecektir. Yapılan analizlerin ilk aşamasında demografik özelliklere ait frekans ve yüzde verileri tespit edilmiş ve Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Demografik Özelliklere Ait Frekanslar

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde	Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde	
Cinsiyet	Erkek	386	64,8	Yaşınız	25 yaş ve altı	24	4	
	Kadın	210	35,2		26-33	209	35,1	
	TOPLAM	596	100		34-41	177	29,7	
Unvan	Öğr. Gör.	83	13,9		42-49	105	17,6	
	Arş. Gör.	171	28,7		50-57	54	9,1	
	Dr.Öğr.Üyesi	172	28,9		58 ve fazla	27	4,5	
	Doçent	72	12,1		TOPLAM	596	100	
	Profesör	98	16,4		Aylık Ortalama tasarrufunuz	1.000 ve altı	144	24,2
	TOPLAM	596	100			1.001 – 2.000	149	25
Medeni Durumunuz	Evli	432	72,5			2.001 – 3.000	103	17,3
	Bekar	164	27,5	3.001 – 4.000		38	6,4	
	TOPLAM	596	100	4.001 ve üzeri		27	4,5	
Aylık Geliriniz	5.000 ve altı	61	10,2	Tasarrufum Yok		135	22,7	
	5.001 – 6.000	220	36,9	TOPLAM		596	100	
	6.001 – 7.000	113	19	(Varsa) Tasarruflarınızı Nasıl Değerlendirirsiniz?		Banka (vadeli)	36	7,2
	7.001 – 8.000	56	9,4			Banka (vadesiz)	141	28,2
	8.001 – 10.000	104	17,4			Katılım Bankası	26	5,2
	10.000 ve üstü	42	7		Altın	89	17,8	
	TOPLAM	596	100		Döviz	27	5,4	
Ekonomik ve Finansal Gelişmeleri Genellikle Hangi Kaynaktan Takip Edersiniz?	Gazete	11	1,9		Menkul Kıymet Bor.	9	1,8	
	Dergi	6	1,0		Sanal Para	5	1,0	
	Televizyon	49	8,6		Diğer	113	22,6	
	İnternet	280	49,2		Banka (Vdli)/Altın	13	2,6	
	Mobil Uygulama	12	2,1		Banka(Vdli)/Döviz	5	1,0	
	Diğer	7	1,2	Altın/Döviz	25	5,0		
	Takip Etmem	103	18,1	Banka(Vdli)/Döviz/Altın	11	2,2		
	Gazete/İnt	9	1,5	TOPLAM	500	100,0		
	Gazete/TV	6	1,0	Hizmet Süresi	1-5 Yıl	162	27,2	
	TV/İnternet	43	7,5		6-10 Yıl	139	23,3	
	İnternet/Mobil	15	2,6		11-15 Yıl	84	14,1	
	Gazete/TV/İnt.	12	2,1		16-20 Yıl	91	15,3	
	TV/İnt./Mobil	16	2,8		21 ve üzeri	120	20,1	
	TOPLAM	569	100		TOPLAM	596	100	

Tablo 7 incelendiğinde, ankete katılan akademisyenlerin % 35,2'si kadın, % 64,8'i erkektir. Katılımcıların % 4'ü 25 yaş ve altı, % 35,1'i 26-33, % 29,7'si 34-41, % 17,6'sı 42-49, % 9,1'i 50-57 yaş aralığında ve % 4,5'i ise 58 ve daha fazla yaşadadır. Katılımcılar içerisinde en yoğun grup 209 kişi ile 26-33 yaş aralığı, en düşük olan grup ise 24 kişi ile 25 yaş ve altıdır. Anketi dolduran akademisyenlerin % 72,5'ü evli iken % 27,5'i bekarıdır.

Katılımcıların unvan olarak dağılımı ise % 16,4 Öğretim Görevlisi, % 12,1 Araştırma Görevlisi., % 28,9 Doktor Öğretim Üyesi, % 28,7 Doçent ve % 13,9 Profesördür.

Akademik personelin hizmet süresine göre dağılımı incelendiğinde 1-5 yıl arasında çalışanların oranı % 27,2, 6-10 yıl arasında çalışanlar % 23,3, 11-15 yıl arasında çalışanlar % 11,1, 16-20 yıllık hizmete sahip olanlar % 15,3 ve 21 ve üzeri çalışma süresine sahip olanların oranı ise % 20,1 olduğu görülmektedir. Katılımcılardan aylık geliri 5.000 TL ve altı olanların payı % 10,2, 5001-.6000 arasında olanlar % 36,9, 6.000-7.000 aralığında olanlar % 19, 7001-8000 aralığında olanlar % 9,4, 8001-9000 aralığında olanlar % 17,4 ve 10.000 üzeri olanlar ise % 7'lik paya sahiptir. Katılımcılar arasında en yüksek gelire sahip olanlar % 7'lik paya sahip iken, en yüksek yoğunluğa sahip grup % 36,9 ile 5001-6000 aralığında yer alan akademisyenlerden oluşmaktadır.

Aylık ortalama tasarruf tutarları sorulduğunda, katılımcıların % 24,2'si 1.000 ve altı, % 25'i 1001-2000, % 17,3'ü 2001-3000, % 6,4'ü 3001-4000 ve % 4,5'i 4001 ve üzeri tasarrufu olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan % 22,7'si ise tasarrufunun olmadığını ifade etmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde tasarrufu olduğunu ifade eden % 77,3'lük kesim içerisinde yapılan en yüksek tasarruf miktarı grubu sırasıyla 1001-2000 (% 25), 1.000 ve altı (% 24,2), ve 2001-3000 (%17,3) Türk Lirasıdır.

Tasarrufu olan katılımcılara sorulan, "Tasarruflarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusuna ise katılımcıların % 7,2'si vadesiz banka mevduatı, % 28,2'si vadeli banka mevduatı, % 5,2'si katılım bankaları, % 17,8'i altın, % 5,4'ü döviz, % 1,8'i menkul kıymet borsası, % 1'i sanal para ve % 22,6'sı ise diğer cevabını vermişlerdir. Ayrıca, % 2,6'sı vadeli banka mevduatı ve altın, % 1'i vadeli banka mevduatı ve döviz, % 5'i altın ve döviz ve % 2,2'si ise vadeli banka mevduatı, altın ve döviz'e yatırım yaptığını ifade etmiştir. Tasarrufların değerlendirilmesinde katılımcıların çoğunlukla risksiz yatırım araçlarını tercih ettikleri, riskli ve menkul kıymet borsalarına yatırımlarının yok denecek kadar düşük oldukları görülmektedir.

"Ekonomik ve finansal gelişmeleri genellikle hangi kaynaktan takip ediyorsunuz ?" sorusuna alınan cevaplar ise gazete % 1,9, dergi % 1, televizyon % 8,6, internet % 49,2, mobil uygulamalar % 2,1 ve diğer ise % 1,2 oranındadır, takip etmem diyenlerin oranı ise % 181'dir. Ekonomik ve finansal gelişmeleri birden fazla kaynaktan takip edenlerin oranları ise gazete ve televizyon % 1,5, gazete ve televizyon % 1, televizyon ve internet % 7,5, internet ve mobil uygulama % 2,6, gazete, televizyon ve internet % 2,1 ve televizyon. İnternet ve mobil uygulama % 2,8 şeklindedir. Akademisyenlerin ekonomik ve finansal gelişmeler hakkında bilgiyi genellikle internet (% 49,2) ve televizyondan (% 8,6) elde ettiği söylenebilir.

Tablo 8. Finansal Yönetim Davranış Ölçesi Frekans Sonuçları

Sorular	Asla		Nadiren		Bazen		Sıklıkla		Her Zaman	
	Frekan	Yüzde	Frekan	Yüzde	Frekan	Yüzde	Frekan	Yüzde	Frekan	Yüzde
1. Bir ürün veya servis satın alırken karşılaştırmalı alışveriş yapar mısınız?	24	4,0	31	5,2	24	4,0	228	38,3	289	48,5
2. Faturaları zamanında öder misiniz?	18	3,0	10	1,7	13	2,2	143	24,0	412	69,1
3. Aylık masraflarınızı yazılı ya da elektronik kaydını tutar mısınız?	88	14,8	156	26,2	104	17,4	140	23,5	108	18,1
4. Harcama planınıza ya da planladığınız bütçeye uyar mısınız?	37	6,2	69	11,6	151	25,3	212	35,6	127	21,3
5. Her ay kredi kartı bakiyesi tam öder misiniz?	32	5,4	42	7,0	74	12,4	129	21,6	319	53,5
6. Kullandığınız kredi kartlarında en üst limite ulaştığınız olur mu?	216	36,2	204	34,2	106	17,8	44	7,4	26	4,4
7. Kullandığınız kredinin ya da kredi kartının minimum ödemesini mi yaparsınız?	300	50,3	90	15,1	43	7,2	80	13,4	83	13,9
8. Aylık bütçeniz yetmediğinde ek kredi ne sıklıkla kullanırsınız?	282	47,3	108	18,1	68	11,4	96	16,1	42	7,0
9. Her maaştan birikim için para ayırır mısınız?	81	13,6	88	14,8	135	22,7	195	32,7	197	33,1
10. Uzun vadeli hedefler (araba, ev almak ya da eğitim) için birikim yapar mısınız?	57	9,6	73	12,2	100	16,8	245	41,1	121	20,3
11. Özel bireysel emeklilik için ödeme yapar mısınız?	187	31,4	121	20,3	38	6,4	124	20,8	126	21,1
12. Yatırım fonu, hisse senedi ya da tahvil alımı yapar mısınız?	383	64,3	124	20,8	37	6,2	29	4,9	23	3,9

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarını tespit etmek amacıyla hazırlanmış olan ölçekte yer alan on iki soruya verdikleri cevaplara ait frekans ve yüzde bilgileri Tablo 8'de sunulmuştur. Tablo incelendiğinde, Bir ürün veya servis satın alırken karşılaştırmalı alışveriş yapar mısınız? (% 48,5), Faturaları zamanında öder misiniz? (% 69,1), . Her ay kredi kartı bakiyesi tam öder misiniz? (% 53,5) ve Her maaştan birikim için para ayırır mısınız? (% 33,1) sorularına en fazla "Her Zaman" cevabı verilmiştir.

Kullandığınız kredi kartlarında en üst limite ulaştığınız olur mu? (% 36,2), Kullandığınız kredinin ya da kredi kartının minimum ödemesini mi yaparsınız? (% 50,3), Aylık bütçeniz yetmediğinde ek kredi ne sıklıkla kullanırsınız? (% 47,3), Özel bireysel emeklilik için ödeme yapar mısınız? (% 31,4) ve Yatırım fonu, hisse senedi ya da tahvil alımı yapar mısınız? (% 64,3) sorularına en fazla verilen cevap “Asla” olmuştur.

Aylık masraflarınızı yazılı ya da elektronik kaydını tutar mısınız? sorusuna en fazla % 26,2 ile “Nadiren”, Harcama planınıza ya da planladığınız bütçeye uyar mısınız? (% 35,6) ve Uzun vadeli hedefler (araba, ev almak ya da eğitim) için birikim yapar mısınız? (41,1) sorularına en fazla ile “Sıklıkla” cevabı verilmiştir.

Finansal yönetim davranışları genel olarak değerlendirildiğinde, akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarının yüksek düzeyde olumlu olduğu, fakat bireysel emeklilik ve sermaye piyasası yatırımı yapmadıkları görülmektedir. Bireysel emeklilik ve sermaye piyasalarına yatırım yapılmamasının sebebinin bu yatırım araçlarının yeterince bilinmemesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Finansal yönetim davranışları ile demografik özellikler arasında farklılığın tespit edilebilmesi için öncelikli olarak finansal yönetim davranışı ölçeğinde bulunan on iki soruya ait verilerin normal dağılıma uyup uymadıklarının test edilmesi gerekmektedir. Yapılan normallik testi sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Normallik Testi Sonuçları

Soru	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık	İstatistik	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
1	0,281	576	0,000	0,709	576	0,000
2	0,394	576	0,000	0,558	576	0,000
3	0,19	576	0,000	0,894	576	0,000
4	0,229	576	0,000	0,888	576	0,000
5	0,315	576	0,000	0,739	576	0,000
6	0,24	576	0,000	0,836	576	0,000
7	0,305	576	0,000	0,756	576	0,000
8	0,284	576	0,000	0,787	576	0,000
9	0,222	576	0,000	0,895	576	0,000
10	0,271	576	0,000	0,865	576	0,000
11	0,214	576	0,000	0,827	576	0,000
12	0,374	576	0,000	0,639	576	0,000

Tablo 9 incelendiğinde, H_0 hipotezi olan verilerin normal dağılıma uymadığı hipotezinin istatistiksel olarak % 1 önem düzeyinde kabul edildiği, dolayısıyla finansal yönetim davranışı ölçeği sorularının normal dağılıma uymadığı belirlenmiştir. Verilerin normal dağılıma uymaması sebebiyle, ilgili değişken ile demografik özellikler arasında yapılacak olan farklılık analizlerinde parametrik olmayan istatistik tekniklerinden Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi kullanılacaktır.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarına verdikleri cevaplar ile medeni durumları arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Medeni Durum ile Finansal Yönetim Davranışı Farklılık Analizi Sonuçları

Sorular	Gözlem Sayısı	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
4	596	6,337	2	0,042
5	596	9,559	2	0,008
6	596	8,520	2	0,014
7	596	19,650	2	0,000
8	596	6,667	2	0,036
10	596	6,596	2	0,037

Tablo 10 incelendiğinde, finansal yönetim davranışı ölçeğinden yer alan 4, 5, 6, 7, 8 ve 10 numaralı sorular ile medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarına verdikleri cevaplar ile akademik unvanları arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 11'da sunulmuştur.

Tablo 11. Unvan ile Finansal Yönetim Davranışı Farklılık Analizi Sonuçları

Sorular	Gözlem Sayısı	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
2	596	9,793	4	0,044
4	596	24,378	4	0,000
5	596	13,817	4	0,008
6	596	10,320	4	0,035
7	596	25,690	4	0,000
8	596	17,681	4	0,001
9	596	12,191	4	0,016

Tablo 11 incelendiğinde, finansal yönetim davranışı ölçeğinden yer alan 2, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı sorular ile akademik unvanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarına verdikleri cevaplar ile hizmet süreleri arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12. Hizmet Süresi ile Finansal Yönetim Davranışı Farklılık Analizi Sonuçları

Sorular	Gözlem Sayısı	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
4	596	11,135	4	0,025
5	596	15,649	4	0,004
6	596	22,709	4	0,000
7	596	35,408	4	0,000

Tablo 12 incelendiğinde, finansal yönetim davranışı ölçeğinden yer alan 4, 5, 6 ve 7 numaralı sorular ile hizmet süreleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarına verdikleri cevaplar ile akademisyenlerin aylık gelirleri arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13. Aylık Gelir ile Finansal Yönetim Davranışı Farklılık Analizi Sonuçları

Sorular	Gözlem Sayısı	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
2	596	11,690	5	0,039
4	596	19,728	5	0,001
5	596	16,315	5	0,000
6	596	14,915	5	0,011
7	596	29,323	5	0,000
8	596	33,724	5	0,000
9	596	15,071	5	0,010

Tablo 13 incelendiğinde, finansal yönetim davranışı ölçeğinden yer alan 2, 4, 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı sorular ile medeni durum arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarına verdikleri cevaplar ile aylık ortalama tasarruf düzeyleri arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 14’de sunulmuştur.

Tablo 14. Aylık Ortalama Tasarruf ile Finansal Yönetim Davranışı Farklılık Analizi Sonuçları

Sorular	Gözlem Sayısı	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
2	596	12,070	5	0,034
4	596	34,513	5	0,000
5	596	45,910	5	0,000
6	596	30,176	5	0,000
7	596	31,764	5	0,000
8	596	43,238	5	0,000
9	596	183,147	5	0,000
10	596	132,788	5	0,000

Tablo 14 incelendiğinde, finansal yönetim davranışı ölçeğinden yer alan 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ve 10 numaralı sorular ile aylık ortalama tasarruflar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarına verdikleri cevaplar ile TRA1 bölgesinde yer alan üniversiteler arasında bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 15’de sunulmuştur.

Tablo 15. Üniversiteler ile Finansal Yönetim Davranışı Farklılık Analizi Sonuçları

Sorular	Gözlem Sayısı	Ki-Kare İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
4	596	10,528	3	0,015
6	596	13,929	3	0,003

Tablo 15 incelendiğinde, finansal yönetim davranışı ölçeğinden yer alan 4, ve 6 numaralı sorular ile üniversiteler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarının tespit edilmesi ve finansal yönetim davranışları ile, medeni durum, unvan, hizmet süresi, aylık ortalama gelir, aylık ortalama tasarruf tutarı ve çalışmaya konu olan üniversite faktörleri arasında bir farklılığın olup olmadığı tespit etmeyi amaçlayan çalışmanın ana kütlesi, TRA1 alt bölgesinde yer alan Atatürk, Erzurum Teknik, Erzincan Binali Yıldırım ve Bayburt Üniversitelerinin il merkezinde yer alan ve döner sermaye geliri bulunmayan akademik birimlerde çalışan akademisyenler olarak belirlenmiştir. Çalışmada katılımcıların demografik özellikleri yanında, finansal yönetim davranışlarını ölçecek 5’li likert ölçekle hazırlanmış 12 adet sorunun yer aldığı anket kullanılmıştır. Analizlerde, hazırlanmış olan anketlerden tam ve eksiksiz olarak doldurulmuş 596 anket verileri kullanılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak, verilerden demografik özelliklerin yer aldığı bölüme ait frekanslar ve yüzdeler tespit edildikten sonra medeni durum, unvan, hizmet süresi, aylık ortalama gelir, aylık ortalama tasarruf tutarı ve çalışmaya konu olan üniversite faktörleri arasında bir farklılığın olup olmadığı, finansal yönetim davranışı ölçeği sorularının normal dağılıma uymaması sebebiyle nonparametrik yöntemlerden Kruskal Wallis tek yönlü varyans analizi ile tespit edilmiştir.

Ankete katılan akademisyenlerin % 35,2’si kadın, % 64,8’i erkektir. Katılımcıların % 4’ü 25 yaş ve altı, % 35,1’i 26-33, % 29,7’si 34-41, % 17,6’sı 42-49, % 9,1’i 50-57 yaş aralığında ve % 4,5’i ise 58 ve daha fazla yaşadadır.

Anketi dolduran akademisyenlerin % 72,5’ü evli iken % 27,5’i bekârdır.

Katılımcıların unvan olarak dağılımı ise % 16,4 Öğretim Görevlisi, % 12,1 Araştırma Görevlisi., % 28,9 Doktor Öğretim Üyesi, % 28,7 Doçent ve % 13,9 Profesördür.

Akademik personelin hizmet süresine göre dağılımı incelendiğinde 1-5 yıl arasında çalışanların oranı % 27,2, 6-10 yıl arasında çalışanlar % 23,3, 11-15 yıl arasında çalışanlar % 11,1, 16-20 yıllık hizmete sahip olanlar % 15,3 ve 21 ve üzeri çalışma süresine sahip olanların oranı ise % 20,1 olduğu görülmektedir.

Katılımcılardan aylık geliri 5.000 TL ve altı olanların payı % 10,2, 5001-6000 arasında olanlar % 36,9, 6.000-7.000 aralığında olanlar % 19, 7001-8000 aralığında olanlar % 9,4, 8001-9000 aralığında olanlar % 17,4 ve 10.000 üzeri olanlar ise % 7'lik paya sahiptir.

Aylık ortalama tasarruf tutarları incelendiğinde, katılımcıların % 24,2'si 1.000 ve altı, % 25'i 1001-2000, % 17,3'ü 2001-3000, % 6,4'ü 3001-4000 ve % 4,5'i 4001 ve üzeri tasarrufu olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılardan % 22,7'si ise tasarrufunun olmadığını ifade etmiştir.

Tasarrufu olan katılımcılara sorulan, “Tasarruflarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna ise katılımcıların % 7,2'si vadesiz banka mevduatı, % 28,2'si vadeli banka mevduatı, % 5,2'si katılım bankaları, % 17,8'i altın, % 5,4'ü döviz, % 1,8'i menkul kıymet borsası, % 1'i sanal para ve % 22,6'sı ise diğer cevabını vermişlerdir. Ayrıca, % 2,6'sı vadeli banka mevduatı ve altın, % 1'i vadeli banka mevduatı ve döviz, % 5'i altın ve döviz ve % 2,2'si ise vadeli banka mevduatı, altın ve döviz'e yatırım yaptığını ifade etmiştir.

“Ekonomik ve finansal gelişmeleri genellikle hangi kaynaktan takip ediyorsunuz ?” sorusuna alınan cevaplar ise gazete % 1,9, dergi % 1, televizyon % 8,6, internet % 49,2, mobil uygulamalar % 2,1 ve diğer ise % 1,2 oranındadır, takip etmem diyenlerin oranı ise % 181'dir. Ekonomik ve finansal gelişmeleri birden fazla kaynaktan takip edenlerin oranları ise gazete ve televizyon % 1,5, gazete ve televizyon % 1, televizyon ve internet % 7,5, internet ve mobil uygulama % 2,6, gazete, televizyon ve internet % 2,1 ve televizyon. İnternet ve mobil uygulama % 2,8 şeklindedir. Akademisyenlerin ekonomik ve finansal gelişmeler hakkında bilgiyi genellikle internet (% 49,2) ve televizyondan (% 8,6) elde ettiği söylenebilir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarını incelendiğinde, Bir ürün veya servis satın alırken karşılaştırmalı alışveriş yapar mısınız? (% 48,5), Faturaları zamanında öder misiniz? (% 69,1), . Her ay kredi kartı bakiyesi tam öder misiniz? (% 53,5) ve Her maaştan birikim için para ayırır mısınız? (% 33,1) sorularına en fazla “Her Zaman” cevabı verilmiştir.

Kullandığınız kredi kartlarında en üst limite ulaştığınız olur mu? (% 36,2), Kullandığınız kredinin ya da kredi kartının minimum ödemesini mi yaparsınız? (% 50,3), Aylık bütçeniz yetmediğinde ek kredi ne sıklıkla kullanırsınız? (% 47,3), Özel bireysel emeklilik için ödeme yapar mısınız? (% 31,4) ve Yatırım fonu, hisse senedi ya da tahvil alımı yapar mısınız? (% 64,3) sorularına en fazla verilen cevap “Asla” olmuştur.

Aylık masraflarınızı yazılı ya da elektronik kaydını tutar mısınız? sorusuna en fazla % 26,2 ile “Nadiren”, Harcama planınıza ya da planladığınız bütçeye uyar mısınız? (% 35,6) ve Uzun vadeli hedefler (araba, ev almak ya da eğitim) için birikim yapar mısınız? (41,1) sorularına en fazla ile “Sıklıkla” cevabı verilmiştir.

Akademisyenlerin finansal yönetim davranışları ile demografik özellikleri arasındaki farklılıklar incelendiğinde, 4, 5, 6 ve 7 numaralı sorular için tüm demografik özellikler için farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca üniversiteler arasında bir farklılık olup olmadığı incelendiğinde ise farklılığın sadece 4 ve 6 numaralı sorularda olduğu belirlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, akademisyenlerin finansal yönetim davranışlarında yüksek derecede olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir. Akademisyenlerin finansal yönetim davranışları içerisinde sadece bireysel emeklilik ve yatırım fonu, hisse senedi, tahvil gibi sermaye piyasası araçlarına yatırım yapmadıkları gözlenmiştir. Bu durum demografik özellikler içerisinde sorulan tasarruflarınızı nasıl değerlendiriyorsunuz sorusunda da görülmektedir. İlgili soruda Menkul Kıymet Piyasaları cevabını verenlerin oranı % 1,8 olarak tespit edilmiştir. Akademisyenlerin tasarruflarını klasik yatırım araçlarında

değerlendirdikleri ve sermaye piyasaları hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu nedenle akademisyenlerin tasarruf düzeylerini daha fazla artıracak eylemlerin gerçekleştirilmesi ve sermaye piyasaları konularında bilinç düzeylerinin daha da yükseltilmesi yönünde bir takım aktivitelerin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Ada, Ş. (2017). Sağlık Çalışanlarının Kişisel Finans İle İlgili Tutum Ve Davranışları: Kahramanmaraş İlinde Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi Sayı: 14, 2017, ss. 186-198.
2. Alkaya, A. ve Yağlı, İ. (2015). “Finansal Okuryazarlık-Finansal Bilgi, Davranış ve Tutum: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt:8 (40). 585-599.
3. Arceo-Gómez, E. O., ve Villagómez, F. A. (2017). Financial literacy among Mexican high school teenagers. *International Review of Economics Education*, 24, 1-17.
4. Biçer, E. B., F. Altan (2016) “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık İle İlgili Tutum Ve Davranışlarının Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
5. Calcagno, R. ve Monticone, C. (2015). “Financial Literacy and the Demand for Financial Advice”. *Journal of Banking & Finance*. Cilt:50. 363-380.
6. Ergün, B., Şahin, A. ve Ergin, E. (2014). “Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:7 (34). 847-864.
7. Falahati, L. ve Paim, L.H. (2011) “Gender Differences In Financial Well-Being Among College Students”, *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5(9): 1765-1776.
8. Gutnu, M.M. ve Cihangir, M. (2015). “Finansal Okuryazarlık: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Personeli Üzerine Bir Araştırma”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl:3 (10). 415-424.
9. Kanmaz, A. (2018). Bireysel hisse senedi yatırımcılarının finansal okuryazarlık düzeyi üzerine bir çalışma : İzmir Örneği. T.C. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Finansal Ekonomi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
10. Mouna, A., ve Anis, J. (2017). Financial literacy in Tunisia: Its determinants and its implications on investment behavior. *Research in International Business and Finance*, 39, 568-577.
11. Ng, W., ve Diener, E. (2014). What matters to the rich and the poor? Subjective well-being, financial satisfaction, and postmaterialist needs across the world. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(2), 326-338.
12. Potrich, A. C. G., Vieira, K. M., Coronel, D. A., ve Bender Filho, R. (2015). Financial literacy in Southern Brazil: Modeling and invariance between genders. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 6, 1-12.
13. Şahin, M., ve Barış, S. (2017). Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(2), 77-103.
14. Taft, M.K., vd. (2013). “The relation between financial literacy, financial wellbeing and financial concerns”, *International Journal of Business and Management*, 8(11), pp.63-75.
15. Theodos, B., vd. (2014). “Do financial knowledge, behavior, and well-being differ by gender?”, *Urban Institute*.
16. Theodos, B., Kalish, E., McKernan, S.M. & Ratcliffe, C. (2014) “Do financial knowledge, behavior, and well-being differ by gender?”, *Urban Institute*.
17. Ünal, S. vd. (2015). “Finansal Refah Hali: Dumlupınar Üniversitesi Akademisyenlerine Yönelik Ampirik bir Araştırma”. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. Cilt: 52, Sayı: 600. s. 37-45.
18. Ünal, S. ve Düger, Y. S. (2015). “Akademik Personelin Finansal Gönenc Hâli İle Finansal Davranış Eğilimi Arasındaki İlişkiye Yönelik Ampirik Bir Araştırma”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 11 (1). s. 213-226.

ÖRTÜK VE AÇIK ENFLASYON HEDEFLEMESİ DÖNEMLERİNDE ENFLASYONUN FAİZE ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR UYGULAMA
THE INFLUENCE OF INFLATION TO INTEREST RATE IN THE IMPLICIT AND EXPLICIT INFLATION TARGETING PERIODS: AN ECONOMETRIC APPLICATION ON TURKEY

Sevda YAPRAKLI

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Ö. Faruk ASLAN

Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Satınalma gücündeki değişimi gösteren enflasyon ile yatırım kararlarını belirleyen faiz arasındaki ilişki, makro ekonomik istikrar açısından önem arz etmektedir. Enflasyon ve faiz arasındaki uyum, ekonomik olumsuzlukların giderilmesine yönelik para politikalarının başarısını gösterir niteliktedir. Bu çalışmada enflasyonun faiz oranı üzerindeki etkisi Fisher Etkisi bağlamında inceleme konusu yapılmıştır. Fisher Etkisi, beklenen enflasyondaki değişimin nominal faiz oranlarını aynı yön ve büyüklükte etkilediğini ve bu nedenle reel faiz oranının sabit kaldığını ileri sürmektedir. Teorik ve uygulamalı literatürdeki çoğu çalışma, genel olarak iki değişken arasındaki ilişkinin her zaman bire bir olmadığını ve ilişkinin yönü/büyüklüğü konusunda net bir görüşün olmadığını göstermiştir.

Enflasyonun nominal faiz üzerindeki etkisinin ekonomik istikrara ilişkin öneminden hareketle yapılan bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de örtük (2002:01-2006:04) ve açık (2006:05-2019:02) Enflasyon Hedeflemesi (EH) dönemlerinde enflasyonun nominal faiz üzerindeki etkisini Fisher Etkisi bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu amaçla çalışmada Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) nominal faizi ve TÜFE bazlı enflasyon değişkenlerine ait aylık zaman serileri kullanılmıştır. Analizlerde Ng-Perron Birim Kök Testi, Bai-Perron Yapısal Kırılma Testi, Johansen Eş-Bütünleşme Testi ve Dinamik EKK tahmini şeklindeki ekonometrik analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre örtük EH döneminde kuvvetli; açık EH döneminde ise zayıf Fisher Etkisi geçerlidir. Bu durum Türkiye’de hem örtük hem de açık EH dönemlerinde reel faizin sabit olmadığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Faiz Oranı, Fisher Etkisi, Yapısal Kırılma, Dinamik EKK

ABSTRACT

The relationship between the inflation showing the change in purchase power and interest rate that determines investment decides is been supply important in terms of macroeconomic stability. The harmony between inflation and interest rate shows the success of monetary policies to overcome economic negatives. In this study, the effect of inflation on the interest rate was subjected matter of review in the context of Fisher Effect. The Fisher Effect suggests that the change in expected inflation affects nominal interest rates in the same direction and size and therefore the real interest rate remains constant. Most studies in the theoretical and applied literature have shown that the relationship between the two variables is not always one-on-one and there is no clear view of the direction / size of the relationship. The main aim of this study that is made moving from the importance on economic stability of the impact of inflation on nominal interest rate is examined with the comparative in the context of Fisher Effect in periods of the implicit (2002:01-2006:04) and explicit (2006:05-2019:02) Inflation Targeting (IT) in Turkey. For this purpose, monthly time series of State Domestic Debt Securities (SDDS) nominal interest rate and CPI based inflation variables were used in the study. In the analyses were benefited of econometric analysis methods in the form of Ng-Perron Unit Root Test, Bai-Perron Structural Break Test, Johansen Co-integration Test and Dynamic OLS estimate.

According to the results of the prediction, strong Fisher Effect is valid in implicit IT period; weak Fisher Effect is valid in explicit IT period. This situation points that the real interest rate is not fixed at both implicit and explicit IT periods in Turkey.

Key Words: Inflation, Interest Rate, Fisher Effect, Structural Break, Dynamic OLS

1. Giriş

İç ekonomik denge dinamiklerinden olan faiz ile enflasyon arasındaki ilişki, diğer makro ekonomik değişkenlerle ve ekonomik kırılganlık/krizlerle bağlantısı nedeniyle iktisat literatürünün temel araştırma konularından biridir. Enflasyon, fiyat istikrarı; faiz, reel ve mali yatırımların istikrarı açısından önem arz etmektedir. İki değişken arasındaki uyum, işsizlik ve enflasyonun olmadığı, yani ekonomik istikrarın sağlandığı bir ekonomik yapının varlığına işaret edebilmektedir. Bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun faiz üzerindeki etkisi, hem akademisyenlerin hem de politika yapıcıların önem verdikleri konular arasında yer almaktadır.

Fiyatlarda meydana gelen sürekli artış, toplumdaki bireylerin satın alma güçlerinin azalmasına, (faiz < enflasyon) olması durumunda tasarrufların ve üretken yatırımların azalmasına, kaynak dağılımının bozulmasına ve dolarizasyon sürecinin başlamasına yol açarak makroekonomik istikrarın bozulmasına neden olabilmektedir (Bocutoğlu, 2016: 96). Sermayenin getirisi olan faiz oranlarındaki değişimler, iç ve dış borçlanma, tasarruf-yatırım, üretim ve dış ticaret üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle merkez bankaları uyguladıkları para politikaları ile ekonomik istikrarı sağlama amacı doğrultusunda, diğer değişkenler sabitken, faiz oranlarına yönelik müdahalelerde bulunmaktadırlar (Yıldırım, 2014: 4). Faiz oranları ile uyumlu para arzı ve dolayısıyla enflasyon oranları uygulanan para politikalarının başarısı açısından kritik öneme sahiptir.

Enflasyon faiz ilişkisi bağlamında ön plana çıkan temel teorik yaklaşımlardan biri Fisher'e aittir. Nominal faiz oranları ile beklenen enflasyon arasında uzun dönemde pozitif yönlü bire bir ilişki olmasına (reel faizin değişmemesine) Fisher Etkisi (Hipotezi) denilmektedir. Paranın yansızlığı varsayımına dayalı bu etkiye göre enflasyon oranının artacağı yönündeki bir beklenti durumunda yatırımcılar ve piyasa aktörleri, satın alma güçlerinde azalma olacağı düşüncesi ile hareket ederek ellerinde para tutmaya başlayacaklar ve nominal faiz oranlarının artmasına yol açacaklardır. Tam istihdam koşulları altında iki oran arasındaki hareket birlikteliği, nominal faiz oranından enflasyon oranının çıkarılması ile elde edilen reel faiz oranlarının durağan bir seyir izlemesini ve reel değişkenlerden etkilenmesini sağlayacaktır. Bu durumda uygulanan para politikalarının reel faiz oranları üzerindeki etkisi ortadan kalkarken, enflasyon oranı beklentilerden etkilenir hale gelecektir (Crowder ve Hoffman, 1996: 102; Yılcı, 2009: 205; Hacıoğlu ve Yerlikaya, 2014:110).

Bu çalışmada ekonomik açıdan önemli olan enflasyon ve nominal faiz arasındaki ekonometrik ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Türkiye'de örtük (2002:01-2006:04) ve açık (2006:05-2019:02) Enflasyon Hedeflemesi (EH) dönemlerinde enflasyonun nominal faiz üzerindeki etkisi Fisher Etkisi bağlamında modern zaman serisi analizleri kullanılarak araştırılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle konuya ilişkin uygulamalı çalışmalar incelenmiş, sonra da çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmıştır. Son olarak tablolar halinde sunulan analiz sonuçları yorumlanmış ve genel değerlendirmeler yapılmıştır.

2. Literatür Özeti

İç ve dış ekonomik denge açısından önemi nedeni ile literatürde enflasyon ve faiz ilişkisini (Fisher Etkisi'nin geçerliliğini) test etmeye yönelik çok sayıda uygulamalı çalışma yapıldığı görülmektedir. Ticari ve finansal küreselleşmenin de etkisiyle 2000'li yıllarda yoğunlaşan ulusal/uluslararası uygulamalı çalışmaların çoğu enflasyon ile faiz oranı arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Wallace ve Warner (1993), Berument (1999), Said ve Janor (2001), Ayup vd. (2014) ve Laibon (2015) tarafından yapılan belli çalışmalarda enflasyonun nominal faizi pozitif olarak etkilediği ve Fisher Etkisi'nin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan hareketle genel olarak çalışmalarda reel faizin istikrarlı olduğu ve uzun dönemde para politikası değişikliği yapmaya gerek olmadığı belirtilmiştir. Fisher (1930) ve Asemota vd. (2015) gibi araştırmacılar, enflasyon ile nominal faiz arasında ilişki olduğu, ancak iki değişken arasındaki ilişkiye yönelik pozitif katsayının 1'den küçük olduğu yönünde bulgulara ulaşmışlardır. Bu çalışmalarda genel olarak ilgili ülkelerde uygulanan para politikasının reel faizlerin istikrarını bozduğu ve yatırımcıların satın alma güçlerini azalttığı ileri sürülmüştür.

Fama (1975), Kugler (1982), Bullock ve Rider (1991) ve Strauss ve Terrel (1995) tarafından yapılan çalışmalarda ise enflasyon ile nominal faiz arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Tanzi (1980), Bullock ve Rider (1991), Strauss ve Terrel (1995), Crowder ve Hoffman (1996), Choudhry (1997), Said ve Janor (2001), Wijesinghe (2002), Fahmy ve Kandil (2003), Seifollahi vd. (2012), Asemota vd. (2015) tarafından yapılan çalışmalarda ise değişkenler arasında ilişki olmadığı, yani Fisher Etkisi'nin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye üzerine Şimşek ve Kadılar (2006), İncekara vd. (2012), Teker vd. (2012), Mercan (2013), Tunalı ve Erönel (2016) tarafından yapılan çalışmalarda Fisher Etkisi'nin geçerli olduğu; Yılcı (2009) tarafından yapılan çalışmada Fisher Etkisi'nin geçersiz olduğu tespit edilmiştir. Kaplan ve Güngör (2017) tarafından yapılan çalışmada zayıf; Uçak vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada kuvvetli Fisher Etkisi'nin geçerli olduğu belirlenmiştir. Atgür ve Altay (2015), Doğan vd. (2016) ve Demirgil ve Türkay (2018) gibi araştırmacıların yaptıkları çalışmalarda ise değişkenler arasında ilişki olduğuna yönelik sonuçlar elde edilmiştir.

Yukarıda belirtilen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, enflasyon ile faiz oranı arasında ilişki olduğu, ancak ilişkinin yönü ve büyüklüğü konusunda farklı bulgulara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmada yapılan ekonometrik analizler için kullanılan verilerin döneminin (örtük ve açık EH dönemleri) ve analiz yönteminin literatürdeki çalışmalardan farklılaştığı ifade edilebilir.

Ele alınan çalışmalara ait temel bilgiler Tablo 2.1'deki gibidir.

Tablo 2.1. Enflasyon Faiz Oranı İlişkisine Yönelik Temel Uygulamalı Çalışmalar

Yazar(lar)/ Çalışma Yılı	Dönem/ Örneklem	Yöntem	Sonuç
Fisher/1930	ABD/1890-1927 İngiltere/1820-1924	Regresyon	Enflasyon katsayı değeri; sırasıyla 0.86 ve 0.98'dir
Fama/1975	ABD/1953-1971	Regresyon	Enflasyon faiz pozitif ilişkilidir
Tanzi/1980	ABD/1951-1975	Regresyon	Fisher Etkisi geçersizdir
Kugler/1982	5 GÜ/1974-1980	Regresyon	Enflasyon faiz pozitif ilişkilidir
Bullock-Rider/1991	18 OECD/ 1960-1991	Regresyon	1970'lerde negatif, 1980'lerde pozitif ilişkilidir
Wallace-Warner/1993	ABD/1948-1990	Johansen eş-büt.	Fisher Etkisi geçerlidir
Strauss-Terrel/1995	6 GÜ/ 1973:01-1989:04	Eş-bütünleşme	5 ülkede ilişkili, 1 ülkede ilişkisizdir
Crowder-Hoffman/1996	ABD/1952-1991	Regresyon	Fisher Etkisi geçersizdir
Choudhry/1997	3 GÜ/1955-1994	EG, Harris Inder eş-büt.	Fisher Etkisi geçersizdir
Berument/1999	İngiltere/ 1958Q4-1994Q4	ACH	Fisher Etkisi geçerlidir
Said-Janor/2001	5 Asya Ülkesi/ 1986-1996	Eş bütünleşme	1 ülkede geçerli; 4 ülkede geçersizdir
Wijesinghe/2002	Sri Lanka/ 1960-1990	Johansen eş-büt, VAR	Fisher Etkisi geçersizdir
Fahmy-Kandil/2003	ABD 1980-1990	Regresyon	Fisher Etkisi geçersizdir
Şimşek-Kadılar/2006	Türkiye/1987:01- 2004:04	ARDL	Fisher Etkisi geçerlidir
Yılcı/2009	Türkiye/ 1989:01-2008:01	EG eş-büt.	Fisher Etkisi geçersizdir
Seifollahi vd./2012	4 AGÜ/ 1980-2008	Regresyon	Fisher Etkisi geçersizdir
İncekara vd./2012	Türkiye/ 1989Q1-2011Q4	Johansen eş-büt., VAR	Fisher Etkisi geçerlidir
Teker vd./2012	Türkiye/ 2002:01-2011:03	TAR/T-VEC	Enflasyon faiz pozitif ilişkilidir
Mercan/2013	Türkiye/ 1992:01-2013:01	ARDL	Fisher Etkisi geçerlidir
Ayup vd./2014	Pakistan/ 1973-2010	Johansen eş-büt.	Fisher Etkisi geçerlidir
Uçak vd./2014	4 AB ülkesi/	Hatemi J Hacker	Güçlü Fisher Etkisi geçerlidir

	1991-2011 aylık		
Atgür-Altay/2015	Türkiye/ 2004-2013	Eş-bütünleşme	Değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır
Asemota vd./2015	ECOWAS/ 1960-2011	Regresyon	Bazı dönemlerde zayıf ilişkili; bazı dönemlerde ilişkisizdir.
Laibon/2015	Kenya/2009M1- 2015M8	Eş bütünleşme	Fisher Etkisi geçersizdir
Doğan vd./2016	Türkiye/ 2003:01-2015:02	Eş-büt., nedensellik	Değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır
Tunalı-Erönel/2016	Türkiye/ 2003:01-2014:02	Gregory Hansen eş-büt.	Fisher Etkisi geçerlidir
Kaplan-Güngör/2017	Türkiye/ 200:01-2015:12	Varyans Ayrıştırma	Zayıf Fisher Etkisi geçerlidir
Demirgil-Türkay/2018	Türkiye/ 2003:01-2017:01	ARDL	Değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır

3. Ekonometrik Analizler

1980'li ve 1990'lı yıllarda başlayan ticari ve finansal serbestleşme sürecinin de etkisiyle ortaya çıkan enflasyon sorunları ve ülkeden sermaye çıkışları, Türkiye ekonomisinde makroekonomik sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. 1999'da enflasyonun düşürülmesi ve sermaye kaçışlarının önlenmesi amacıyla IMF ile 17. Stand-by Anlaşması imzalanmıştır (Telçeken, 2018: 39). Bu anlaşma doğrultusunda 2000'li yıllarda enflasyonla mücadele amacıyla döviz kuru nominal çapa olarak kullanılmış ve sıkı para ve maliye politikaları uygulanmıştır (Parasız, 2004: 285). Belirlenen enflasyon programının uygulamada beklenen sonuçları vermemesi üzerine Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizleri yaşanmıştır.

2001 krizi sonrasında TCMB, esnek kur sistemine geçmiş ve fiyat istikrarını sağlamak amacıyla Enflasyon Hedeflemesi (EH) uygulamaya başlamıştır. EH'de, fiyat istikrarını sağlamak için sayısal hedefler belirlenmekte ve bu hedeflere ulaşmaya yönelik merkez bankası politika araçları kullanılmaktadır. Türkiye'deki kriz koşullarının yarattığı belirsizlikler nedeniyle EH için gerekli ön koşullar sağlanamamış ve EH'ye aşamalı olarak geçmek için örtük EH uygulamaya konulmuştur. Örtük EH'de TCMB, EH'ye geçildiğini resmi olarak ilan etmemiş, ancak tek değişken olarak aldığı enflasyon için hedeflerini açıklamıştır. Hedeflenen enflasyon oranlarına ulaşmak için parasal taban ve kısa vadeli faizler şeklindeki politika araçları kullanılmıştır (Yapraklı ve Kaplan, 2012: 186, 192). 18. Stand-by Anlaşması çerçevesinde 2002-2005 döneminde uygulanan örtük EH'nin başarılı olması, 2006 yılında resmi olarak açık EH rejimine geçilmesine ve temel para politikası aracı olarak sadece kısa vadeli faizlerin kullanılmaya başlanmasına olanak sağlamıştır (Peker, 2011: 498).

Fiyat istikrarı amacına yönelik olarak faiz oranlarının kullanılmasının, uzun dönemde makroekonomik istikrarın sağlanmasına ve sürdürülmesine katkı sağlayabilmesinin temel koşulunun, iki değişken arasındaki ilişkinin yönüne ve büyüklüğüne ve dolayısıyla Fisher Etkisi'nin geçerli olup olmadığına bağlı olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişki araştırma konusu yapılmıştır.

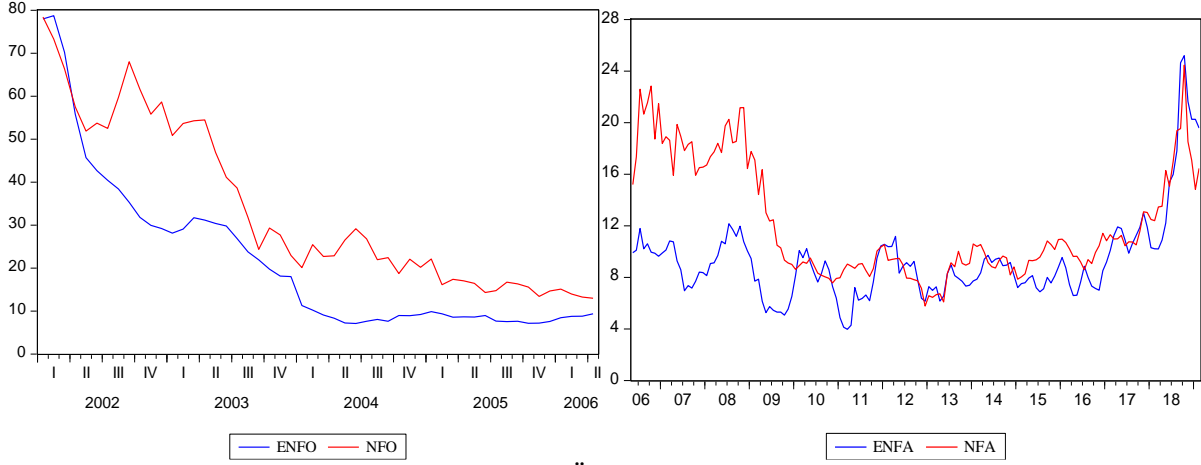
3.1. Araştırmanın Kapsamı ve Veri Seti

Enflasyon ve faiz oranı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tespit etmek ve böylece Fisher Etkisi'nin geçerli olup olmadığını belirlemek amacıyla Türkiye için örtük (2002:01-2006:04) ve açık (2006:05-2019:02) EH dönemlerine ait TÜFE ve Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) faiz oranlarına ait aylık seriler kullanılmıştır. Enflasyon oranını temsilen TÜFE, faiz oranı olarak da nakit borçlanma aylık ortalama maliyet (yıllık bileşik %) esas alınmıştır. Enflasyon ve faiz oranları serileri, hareketli ortalamalar yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılmıştır. TÜFE için farklı yıllara ilişkin baz yıllar düzenlenerek 2003 baz yılına göre yeniden hesaplanmıştır. Çalışmada yapılan Bai-Perron testi sonucunda elde edilen yapısal kırılma dönemleri [Örtük EH (2002:08, 2003:07, 2004:02, 2005: 10) ve açık EH (2008:09, 2009:10, 2010:03, 2018:07) için 1, diğer dönemler için 0 değerleri verilerek oluşturulan gölge değişkenlerde tahmin edilen modellere dahil edilmiştir.

Veriler Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden temin edilmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2019; TCMB, 2019).

Çalışmada kullanılan değişkenlerin zamana bağlı değişimleri Şekil 3.1'de verilmiştir.

Şekil 3.1. Enflasyon ve Faiz Oranlarının Örtük ve Açık EH Dönemlerindeki Değişimleri

3.2. Yöntem

Bu çalışmada enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişki zaman serisi analizleri kullanılarak incelenmiştir. Bu amaçla birim kök, yapısal kırılma ve eş-bütünleşme testleri ve dinamik EKK tahminlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada temel alınan Fisher denklemi şu şekildedir.

$$i_t = \alpha_0 + \alpha_1 \pi_t^e \quad (3.1)$$

Burada i nominal faiz oranını, π^e enflasyon beklentisini, α_0 sabit terimi ve α_1 eğim katsayısını temsil etmektedir. Bu denkleme göre nominal faiz oranı ile beklenen enflasyon arasında bire bir pozitif ilişki bulunmaktadır, yani ($\alpha_1 = 1$)'dir (Crowder ve Hoffman, 1996: 102). Uyarlayıcı beklentilere göre oluşturulan denkleme enflasyon için geçmiş değerlere göre gelecek tahminleri yapılmış, ancak yanılsamalar olduğu gözlenmiştir. Denklem rasyonel beklentilere göre düzenlendiğinde beklenen enflasyon oranı ($\pi_t^e = \pi_t + \varepsilon_t$) şeklinde olmaktadır. Bu durumda denklem aşağıda şekilde yeniden yazılmaktadır.

$$i_t = \alpha_0 + \alpha_1 \pi_t + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

Bu denklem ile Fisher Etkisi'nin test edilebilmesi için i_t ve π_t 'nin birinci farkları ile durağan olması gerekmektedir. Fisher Etkisi'nin geçerliliği enflasyon oranı ile nominal faiz oranı arasındaki uzun dönemli pozitif ilişkinin varlığına bağlıdır. İlişkinin derecesi ise eğim katsayısının büyüklüğüne göre farklılık gösterebilmektedir [$(\alpha_1 = 1 \Rightarrow$ Tam Fisher Etkisi), $(\alpha_1 > 1 \Rightarrow$ Kuvvetli Fisher Etkisi), $(\alpha_1 < 1 \Rightarrow$ Zayıf Fisher Etkisi)]. Tam etki, para politikasının istikrarlı olduğunu; kuvvetli etki, nominal faiz gelirleri üzerinde vergilerin olduğunu; zayıf etki ise alternatif yatırım araçlarına yöneliş olduğunu gösterebilmektedir (Everaert, 2014: 103, 106). Çalışmada hem örtük hem de açık EH dönemleri için (3.2) nolu denklem (3.2-Ö) ve (3.2-A) şeklinde ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

Çalışmada uzun dönemli ilişkiye yönelik tahminler yapılmadan serilerin birim kök içerip içermedikleri araştırılmıştır. Serilerin durağan hale getirilmesi hem sahte regresyon sorununu ortadan kaldırmaya hem de serilerin tahminini kolaylaştırmaya yardımcı olmaktadır (Gujarati, 2003: 815). Serilerin birim kök içerip içermedikleri Ng-Perron birim kök testleri kullanılarak araştırılmıştır. MZ α ve MZ t testleri ile MSB ve MPT testlerinden oluşan Ng-Perron birim kök testleri, hata teriminin hacmindeki boyut dağılımı çarpıklığını düzeltmek için geliştirilen yeni birim kök testleridir. Ng-Perron birim kök

testlerinden MZ_{α} ve MZ_t (H_0 : Birim kök vardır) ile MSB ve MPT (H_0 : Birim kök yoktur) testleri için hesaplanan istatistik değerleri Ng-Perron kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. MZ_{α} ve MZ_t için istatistik değerleri Ng-Perron kritik değerinden küçük; MSB ve MPT için kritik değerden büyük ise birim kökün var olduğu kabul edilmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 375).

Ng-Perron testlerinde ele alınan değişkenlerin seviye $I(0)$ değerleri ile durağan olmamalarının belirlenmesi, serilerde yapısal kırılma olduğunu göstermektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 399). Bu durumda yapısal kırılma tarihlerini belirleyebilmek için Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testleri uygulanmıştır. Bai-Perron testinde dinamik programlamaya dayalı bir algoritma ile hata kareleri toplamının global minimum değerleri belirlenebilmektedir. Bu algoritma sayesinde her bir kırılma noktası için EKK regresyon tahminleri yapılmakta ve birden beşe kadar yapısal kırılma tarihi tespit edilebilmektedir (Bai ve Perron, 1998: 49). Bai-Perron testinde öncelikle $SupF_T(k)$ [H_0 : Kırılma yoktur; H_a : K adet kırılma vardır)], UD_{max}/WD_{max} [H_0 : Kırılma yoktur; H_a : Bilinmeyen sayıda kırılma vardır)] ve $SupF_T(1+1/1)$ [H_0 : 1 adet kırılma vardır; H_a : 1 +1 adet kırılma vardır)] testlerine dayalı olarak kırılmaların varlığı/yokluğu tespit edilmektedir. Sonra Ardışık (Sequential) Bilgi Kriteri, Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) ve Liu, Wu ve Zidek (LWZ) Bilgi Kriteri'nden yararlanılarak yapısal kırılma sayıları belirlenmektedir (Bai ve Perron, 2003: 15).

Birinci farkları ile durağan olan ve yapısal kırılmalara maruz kalan değişkenlerin düzey değerlerinin yapısal kırılmalar altında birlikte hareket edip etmediklerini belirlemek için Johansen eş-bütünleşme testi yapılmıştır. Bu yaklaşımda p . dereceden bir vektör otoregresif süreç ele alınarak denklem oluşturulmakta ve uzun dönemli ilişki tahmin edilebilmektedir. Bu test sayesinde değişkenlerin düzey değerlerinin uzun dönemde durağan olmasına (değişkenlerin birbirleriyle eş-bütünleşmesine) ve uzun dönem ilişkisinin modellenmesine olanak sağlanmaktadır (Yapraklı, 2007: 74-75).

Johansen eş-bütünleşme testiyle değişkenler arası uzun dönemli ilişki olup olmadığı belirlenebilmektedir. Ancak en az bir eş-bütünleşme denkleminin varlığı durumunda, uzun dönemli katsayı değerlerini tahmin etmede dinamik EKK daha etkili sonuçlar verebilmektedir. Çünkü Johansen eş-bütünleşme testinde tek denklemlerle katsayı tahmini yapılırken, bazen yanlış belirlemeler olabilmekte ve sorunlu (sahte) katsayı değerlerine ulaşılabilmektedir (Genç ve Şaşmaz, 2016: 125). Bu sorunu gidermek amacıyla Stock ve Watson (1993), eş-bütünleşme denkleminin EKK tahmincisinde meydana gelen sapmaları, olası içsellik sorunlarını ve otokorelasyonu gidermek için bağımsız değişkenlerin düzey değerlerinin farklarının ve farklarının gecikme değerlerinin dikkate alınmasını önermiştir. DEKK yöntemi güçlü bir tek denklem yaklaşımıdır ve değişkenlerin farklı durağanlık düzeylerinin $I(0)$, $I(1)$, $I(2)$ ... birlikte kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Stock ve Watson, 1993: 794, 801). DEKK tahminleri sayesinde eş-bütünleşme ilişkisine ilişkin katsayı değerlerine ulaşılabilmektedir.

Analizlerde E-Views 8.0 ekonometrik paket programı kullanılmıştır.

3.3. Analiz Sonuçları

Çalışmada, Türkiye'de enflasyonun nominal faiz üzerindeki etkisini tespit etmeden önce tahminlerde kullanılan verilerin durağan olup olmadıkları, durağan iseler durağanlık seviyeleri Ng-Perron birim kök testi ile araştırılmıştır. Test sonuçları Tablo 3.1'de verilmiştir. Tabloda parantez içinde verilen rakamlar değişkenlere ait optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. Bunlar maksimum 12 gecikme uzunluğuna göre SIC ile belirlenen otokorelasyonun bulunmadığı minimum gecikmelerdir.

Tablo 3.1. Ng-Perron Birim Kök Testine İlişkin Sonuçlar

Değişken Adı*	Seviye Değerleri			
	MZ _α	MZ _t	MSB	MPT
NF(Ö)	-10.809 (0)	-3.520 (0)	0.286 (0)	11.990 (0)
ENF(Ö)	-9.824 (0)	-3.056 (0)	0.296 (3)	9.594 (3)
NF(A)	-11.437 (2)	-2.769 (2)	0.242 (0)	12.358 (0)
ENF(A)	-10.327 (2)	-4.310 (2)	0.292 (3)	10.970 (3)
I. Fark Değerleri				
ΔNF(Ö)	-5.216 (0)**	-1.491 (0)**	0.141 (0)**	3.081 (0)**
ΔENF(Ö)	-2.422 (3)**	-1.445 (3)**	0.154 (0)**	2.146 (0)**
ΔNF(A)	-7.534 (0)**	-1.826 (0)**	0.184 (2)**	2.745 (2)**
ΔENF(A)	-2.035 (3)**	-0.595 (3)**	0.115 (2)**	3.093 (2)**

*: Tabloda NF, ENF, (Ö) ve (A); DİBS nominal faiz oranını, enflasyonu temsilen TÜFE'yi, örtük ve açık EH dönemlerini temsil etmektedir.

** : % 5 önem düzeylerinde ele alınan değişkenin birim kök içermediğini göstermektedir.

Not: Birim kök testine ait kritik değerler (% 5= -8,100; -1.980; 0.233; 3.170), Ng ve Perron (2001)'dan alınmıştır.

Tablo 3.1'deki test sonuçları; örtük EH (2002:01-2006:04) ve açık EH (2006:06-2019:02) dönemleri için çalışmada kullanılan değişkenlerin, sabitli modellerde düzeyleri itibariyle durağan olmadıklarını göstermektedir. MZ_α ve MZ_t için istatistik değerleri Ng-Perron kritik değerinden küçük olduğu için temel hipotez kabul edilmekte; MSB ve MPT test istatistikleri kritik değerden büyük oldukları için temel hipotez reddedilmektedir. Buna göre serilerin düzey değerlerinde birim kök bulunmaktadır. Bununla birlikte tabloda görüldüğü gibi NF ve ENF değişkenlerinin birinci farkları [I(1)] alındığında tüm test istatistiklerinin anlamlı oldukları görülmektedir. Buna göre değişkenler birinci farkları ile durağan hale gelmekte veya birim kök içermemektedirler.

Çalışmada nominal faiz serisindeki yapısal değişiklikleri tespit etmek ve kırılma tarihlerini belirlemek için Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testleri uygulanmıştır. Test için HAC kovaryans matrisi (otokorelasyon ve/veya değişen varyans sorununa yönelik olarak) oluşturulmuş, Bartlett Kernel yaklaşımı ve Newey-West sabit bant genişliği seçilmiştir. Z_t = 1, q = 1, p = 0, h = (OEH: 53; AEH: 154), m = 5 ve ε = 0.15 kabul edilmiş ve parametreler yapısal değişikliklere bağlı olarak tahmin edilmiştir. Model belirlenirken maksimum gecikme uzunluğu ÖEH dönemi için 10, AEH dönemi için 12 olarak alınmış, optimal gecikme uzunluğu her iki dönem için de SIC'ye göre 1 olarak belirlenmiştir.

EKK yöntemiyle tahmin edilen doğrusal regresyon modeline uygulanan Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testlerinin sonuçları Tablo 4.2'de verilmiştir.

Tablo 3.2. Bai-Perron Çoklu Yapısal Kırılma Test Sonuçları

Testler	NF(Ö) İstatistik	NF(A) İstatistik	Bai-Perron K.D. (0.05)
SupF _T (k) Testi			
SupF _T (1)	107.389**	358.334**	8.58
SupF _T (2)	74.403**	195.935**	7.22
SupF _T (3)	72.835**	141.422**	5.96
SupF _T (4)	85.112**	110.642**	4.99
SupF _T (5)	03.808	2.704	3.91
Çift Max Testi			
UD _{max}	85.112**	110.642**	8.88
WD _{max}	153.85**	110.642**	9.91
Ardışık Kırılma Testi			
SupF _T (l/0)	107.389**	358.334**	8.58
SupF _T (2/1)	138.840**	14.827**	10.13
SupF _T (3/2)	18.018**	36.783**	11.14
SupF _T (4/3)	22.783**	16.603**	11.83
SupF _T (5/4)	1.921	3.295	12.25
Kırılma Tarihleri			
Ardışık-SIC-LWZ	2002:08; 2003:07; 2004:02; 2005: 10	2008:09; 2009:10; 2010:03; 2018:07	

** : Test istatistiğinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.2’de görüldüğü gibi hem örtük hem de açık EH dönemlerine ait Bai-Perron testlerinden elde edilen sonuçlara göre, nominal faizin bağımlı değişken olarak alındığı model tahmini için $SupF_T(k)$, UD_{max} , WD_{max} ve $SupF_T(1+1/l)$ testleri % 5 önem düzeyinde anlamlıdır. Bu bulgular her iki dönemde de serilerde çoklu yapısal kırılma olduğuna işaret etmektedir. Model seçim ölçütlerinden ardışık, SIC ve LWZ ise nominal faiz değişkeninde dört adet kırılma gerçekleştiğini göstermektedir. Buna göre örtük ve açık EH dönemlerinde görülen yapısal kırılmalar genel olarak makroekonomik değişiklik/istikrarsızlık dönemlerine denk gelmektedir. Tablonun son satırında verilen kırılma tarihleri incelendiğinde; yapısal reformlar, Merkez Bankası bağımsızlığı, arz şokları, ham petrol ve altın fiyatlarındaki hızlı değişimler, küresel ekonomik kriz, para politikası değişiklikleri (örtük-açık EH, açık EH-finansal istikrar), iç ve dış ekonomik dengede bozulma gibi unsurların ön plana çıktığı görülmektedir.

Birinci farkları ile durağan olan ve yapısal kırılmalara maruz kalan değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri Johansen eş-bütünleşme testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Test için sabit, trend ve her bir değişkenin birinci dereceden gecikmeleri kullanılmıştır. Maksimum 12 gecikme kullanılarak yapılan çalışmalar sonucunda AIC ve SIC kriterlerine göre gecikme uzunluğunu bir olarak belirlenmiştir. Yapılan eş-bütünleşme testinin sonuçları Tablo 3.3’te verilmiştir.

Tablo 3.3. Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Denklem	Öz Değerler	İz İst.	Max Özdğ İst.	Kritik Değer		Sonuç H ₀ : r = 0; H _a : r ≥ 1
				% 5 İz	% 5 Max	
(3.2-Ö)	0.563	48.570**	38.906**	25.872	19.387	Red
(3.2-A)	0.126	26.971**	20.159**	25.872	19.387	Red

** : Test istatistiğinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.3’te örtük ve açık EH dönemlerine ilişkin (3.2-Ö) ve (3.2-A) denklemlerine ait tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Tahmin sonuçlarına ait iz ve maksimum özdeğer test istatistikleri ile bunların % 5 kritik değerleri değişkenler arasında eş-bütünleşmenin olmadığı yönündeki temel hipotezin (H₀: r = 0) reddedildiğine ve değişkenler arasında bir eş-bütünleşme vektörünün bulunduğu işaret etmektedir. Bu durum düzeyde durağan olmayan değişkenlerin yapısal kırılmaların varlığı altında uzun dönemde durağan hale geldiklerini, yani aralarında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Johansen eş-bütünleşme testinden elde edilen bulgulara göre değişkenler arasındaki eş-bütünleşme ilişkisi yapısal kırılmalara rağmen devam etmektedir. Bu nedenle Stock ve Watson tarafından önerilen DEKK modelinden yararlanılmıştır. (3.2-Ö) ve (3.2-A) denklemlerine yapısal kırılmaları ifade eden gölge değişken (K) de eklenerek DEKK tahminleri yapılmıştır. Uzun dönemli kovaryans tahmini için Newey-West bant genişliği kullanılmış ve gecikme uzunlukları SCI’ye göre 2 olarak belirlenmiştir. Tahmin sonuçlarından hareketle uzun dönem eş-bütünleşme denkleminde ait katsayılar yorumlanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3.4’te sunulmuştur.

Tablo 3.4. DEKK Tahmin Sonuçları

Denklem	Değişken(ler)	UD Katsayısı	Std. Hata	t İst.	p değeri	
(3.2-Ö)	C	0.076	1.300	1.952	0.118	R ² = 988 LRV = 0.059
	ENF(Ö)	1,368	0.351	3.891	0.000	
	K	0.049	0.014	3.492	0.001	
(3.2-A)	C	0.378	0.293	1.291	0.199	R ² = 990 LRV = 0.067
	ENF(A)	0.757	0.222	3.407	0.002	
	K	0.700	0.344	2.037	0.024	

Tablodaki 2002:01-2006:04 örtük EH dönemine ilişkin (3.2-Ö) nolu modele ait uzun dönem katsayı değeri pozitif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Buna göre enflasyon oranında meydana gelen % 1’lik artış nominal faizi % 1.4 oranında artırmaktadır. Dolayısıyla örtük EH döneminde DİBS nominal faiz oranı

enflasyon oranından daha yüksek oranda artmış ve reel faiz genellikle pozitif değer almıştır. Buna göre örtük EH döneminde kuvvetli Fisher Etkisi geçerlidir. Kuvvetli Fisher Etkisi, DİBS'ler ile ekonomideki tasarrufların bir kısmının kamu kesimine aktarıldığına işaret etmektedir.

2006:05-2019:02 açık EH dönemine ilişkin (3.2-A) nolu modele ait tahmin sonuçları da uzun dönem katsayı değerinin pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna göre enflasyonda meydana gelen % 1 artış nominal faizi % 0.8 oranında artırmaktadır. Dolayısıyla açık EH döneminde DİBS nominal faiz oranı enflasyon oranından daha düşük oranda yükselmiş ve reel faiz negatif değerler de almıştır. Buna göre açık EH döneminde zayıf Fisher Etkisi geçerlidir. Zayıf Fisher Etkisi ise DİBS'lere yatırım yapan tasarruf sahiplerinin reel getirilerinin ve dolayısıyla satın alma güçlerinin azaldığına işaret etmektedir. Enflasyonist beklentilerin ortaya çıkaracağı belirsizlik durumunda, DİBS nominal faiz oranlarındaki yükselme; özel kesimin sabit sermaye-üretime yönelik yatırımlarının azalmasına ve yatırımların kısa vadeli mali getiri alanlarına yönelmesine yol açabilecektir. Ayrıca tabloda görüldüğü gibi her iki dönemde de yapısal kırılmaları temsil eden K gölge değişkeninin katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Bu durum ekonomik sorunlar karşısında nominal faiz oranlarının yükseldiğini göstermektedir.

Genel itibariyle tahmin sonuçları, uzun dönemde nominal faiz ile enflasyonun birlikte ve aynı yönlü, ancak farklı büyüklüklerde hareket ettiklerini göstermektedir. Örtük EH döneminde enflasyonun faiz üzerindeki etkisi (1.368), örtük EH dönemindeki enflasyon katsayısından (0.757) daha yüksektir. Bu durum Türkiye'de hem örtük hem de açık EH dönemlerinde reel faizin sabit olmadığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada makro ekonomik istikrar açısından önem arz eden iki değişken (enflasyon ve faiz oranı) arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü Fisher Etkisi bağlamında inceleme konusu yapılmıştır. Türkiye'de örtük (2002:01-2006:04) ve açık (2006:05-2019:02) enflasyon hedeflemesi dönemlerinde Fisher Etkisi (enflasyondaki değişim nominal faiz oranlarını aynı yön ve büyüklükte etkilemektedir) karşılaştırmalı olarak ekonometrik açıdan incelenmiştir. Bu amaçla Devlet İç Borçlanma Senedi (DİBS) nominal faizi ve TÜFE bazlı enflasyon değişkenlerine ait aylık zaman serileri ile Ng-Perron Birim Kök Testi, Bai-Perron Yapısal Kırılma Testi, Johansen Eş-Bütünleşme Testi ve Dinamik EKK tahmini şeklindeki ekonometrik analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Tahmin sonuçlarına göre örtük EH döneminde kuvvetli; açık EH döneminde ise zayıf Fisher Etkisi geçerlidir. Bu durum Türkiye'de hem örtük hem de açık EH dönemlerinde reel faizin sabit olmadığına işaret etmektedir. Kuvvetli Fisher Etkisi, DİBS'ler ile ekonomideki tasarrufların bir kısmının kamu kesimine akmasının sağladığına; zayıf Fisher Etkisi ise DİBS'lere yatırım yapan tasarruf sahiplerinin reel getirilerinin ve dolayısıyla satın alma güçlerinin azaldığına işaret etmektedir. Enflasyonist beklentilerin ortaya çıkaracağı belirsizlik durumunda, DİBS nominal faiz oranlarındaki yükselme; özel kesimin sabit sermaye-üretime yönelik yatırımlarının azalmasına ve yatırımların kısa vadeli mali getiri alanlarına yönelmesine yol açabilecektir. Hem örtük hem de açık EH dönemlerinde yapısal kırılmaları temsil eden K gölge değişkeninin katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Bu durum ekonomik sorunlar karşısında nominal faiz oranlarının yükseldiğini göstermektedir.

Genel itibariyle tahmin sonuçları, uzun dönemde nominal faiz ile enflasyonun birlikte ve aynı yönlü, ancak farklı büyüklüklerde hareket ettiklerini göstermektedir. Örtük EH döneminde enflasyonun faiz üzerindeki etkisi (1.368), örtük EH dönemindeki enflasyon katsayısından (0.757) daha yüksektir. Enflasyon hedeflemesi stratejisi altında tam Fisher Etkisi'nin geçerli olabilmesinin büyük ölçüde enflasyonun düşük olmasına ve yaşanan ekonomik sıkıntılar sonrasında uygulanan ekonomik politikaların faiz ve enflasyon üzerinde etkili olmasına bağlı bir olgu olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Asemota, O.J., Dahiru, A.B. ve Yahaya, H. (2015), "Fisher Effect, Structural Breaks and Outliers Detection in ECOWAS Countries", *International Journal of Statistics and Applications*, 5(5): 181-195.
2. Atgür, M. ve Altay, N.O. (2015), "Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2013)", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2): 521-533.
3. Ayup, G., Rehman, N.U., Zaman, I.Q. ve Ati, M. (2014), "Relationship Between Inflation and Interest Rate: Evidence From Pakistan", *Research Journal of Recent Sciences*, 3(4): 51-55.
4. Bai, J. ve Perron, P. (1998), "Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes", *Econometrica*, 66, 47-78.
5. Bai, J. ve Perron, P. (2003), "Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models", *Journal of Applied Econometrics*, 18, 1-22.
6. Berument, H. (1999), "The Impact of Inflation Uncertainty on Interest Rate in The UK", *Scottish Journal of Political Economy*, 46(2): 207-218.
7. Bocutoğlu, E. (2016), "Makro İktisat Teoriler ve Politikalar", 13. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
8. Bullock, M. ve Rider, M. (1991), "The Cross-Country Relationship Between Interest Rates and Inflation Over Three Decades", *Economic Analysis Department Reserve Bank of Australia, Research Discussion Paper, DP No: 9194: 1-37.*
9. Choudhry, A. (1997), "Cointegration Analysis of the Inverted Fisher Effect: Evidence from Belgium, France and Germany", *Applied Economics Letters*, 4: 257-260.
10. Crowder, W.J. ve Hoffman, D.L. (1996), "The Long-Run Relationship Between Nominal Interest Rates and Inflation: The Fisher Equation Revisited", *Journal of Money Credit and Banking*, 28(1): 102-118.
11. Demirgil, B. ve Türkay, H. (2018), "Enflasyon-Faiz İlişkisi: Bir ARDL/Sınır Testi Uygulaması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1): 515-528.
12. Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016), "Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 405-425.
13. Everaert, G. (2014), "A Panel Analysis of the Fisher Effect with An Unobserved I(1) World Real Interest Rate", *Economic Modelling*, 41: 198-210.
14. Fahmy, Y.A. ve Kandil, M. (2003), "The Fisher Effect: New Evidence and Implications", *International Review of Economics and Finance*, 12(4): 451-465.
15. Fama, E.F. (1975), "Short Term Interest Rates as Predictors of Inflation", *American Economic Review*, 65: 269-282.
16. Fisher, I. (1930), "The Theory of Interest", The Macmillan Company, New York.
17. Genç, E. ve Şaşmaz, M.Ü. (2016), "Takipteki Banka Kredilerinin Makroekonomik Belirleyicileri: Ticari Krediler Örneği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36: 119-129.
18. Gujarati, D.N. (2003), "Basic Econometrics", Fourth Edition, R.R. Donnelley & Sons Company, USA.
19. Hacıoğlu, V. ve Yerlikaya, Ö. (2014), "Fisher Hipotezi ve Beklentilerin Rolü", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64 (2): 109-130.
20. Hazine Müsteşarlığı, (2019), "Hazine Müsteşarlığı Elektronik Veri Dağıtım Sistemi", <https://hmvds.hazine.gov.tr/Raporlama.aspx>, (02.02.2019).
21. İncekara, A., Demez, S. ve Ustaoglu, M. (2012), "Validity of Fisher Effect for Turkish Economy: Cointegration Analysis", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 58: 396-405.
22. Kaplan, F. ve Güngör, Ş. (2017), "The Relationship Between Money Supply, Interest Rate and Inflation Rate: an Endogeneity-Exogeneity Approach", *European Scientific Journal*, 13(1): 30-38.
23. Kugler, P. (1982), "The Dynamic Relationship Between Interest Rates and Inflation: An Empirical Investigation", *Empirical Economics*, (7): 125-137.
24. Laibon, G.M. (2015), "The Relationship between Inflation Pressure and Interest Rates: An Empirical Analysis of the Fisher Hypothesis in Kenya", *European Journal of Business and Management*, 7(35): 162-169.
25. Mercan, M. (2013), "Enflasyon ve Nominal Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönem İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Test Edilmesi: Türkiye Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(4): 368-384.

26. Parasız, İ. (2004), “Türkiye Ekonomisi”, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
27. Peker, H.S. (2011), “Türkiye’de Enflasyon ve Enflasyon Hedeflemesi Uygulanmasının Değerlendirilmesi”, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 11(22): 487-506.
28. Said, R.M. ve Janor, H. (2001), “The Long-Run Relationship Between Nominal Interest Rates and Inflation of the Asian Developing Countries”, Jurnal Economy Malaysia, (35): 3-11.
29. Seifollahi, N., Abbasi, F. ve Far, M.M. (2012), “Any Relation Between Nominal Interest Rate and Inflation Rate Upon Fisher Effect”, Journal of Basic and Applied Scientific Research, 2(4): 4000-4007.
30. Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010), “Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: E-views Uygulamalı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
31. Stock, J.H. ve Watson, M.W. (1993), “A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. Econometrica”, Journal of the Econometric Society, 61(4): 783-820.
32. Strauss, J. ve Terrell, D. (1995), “Cointegration Tests of the Fisher Hypothesis with Variable Trends in the World Real Interest Rate”, Southern Economic Journal, 61(4): 1047-1056.
33. Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2006), “Fisher Etkisinin Türkiye Verileri ile Testi”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 7 (1): 99-111.
34. Tanzi, V. (1980), “Inflationary Expectations, Economic Activity, Taxes and Interest Rates”, American Economic Review, 70(1): 12-21.
35. TCMB, (2019), “Elektronik Veri dağıtım Sistemi: Tüm Seriler”, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (09.02.2019).
36. Teker, D., Aykaç A.E. ve Kent, O. (2012), “Long-Run Relation Between Interest Rates and Inflation: Evidence from Turkey”, Journal of Applied Finance & Banking, 2(6): 41-54.
37. Telçeken, H. (2018), “Hakan, Enflasyon ve Faiz Oranları Arasındaki Uzun Dönemli İlişkinin Fisher Hipotezi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Türkiye Uygulaması (2002-2017)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
38. Tunalı, H. ve Erönel, Y.Y. (2016), “Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye’de Fisher Etkisinin Geçerliliği”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(4): 1415-1431.
39. Uçak, H., Öztürk, İ. ve Aslan, A. (2014), “An Examination of Fisher Effect for Selected New EU Member States”, International Journal of Economics and Financial, 4(4): 956-959.
40. Wallace, M.S. ve Warner, J.T. (1993), “The Fisher Effect and the Term Structure of Interest Rates: Tests of Cointegration”, The Review of Economics and Statistics, MIT Press, 75(2): 320-332.
41. Wijesinghe, T. (2002), “The Relationship Between Nominal Interest Rates and Inflation in Sri Lanka”, Proceedings of the Midwest Business Economics Association, 2002, 81-97. <https://www.usi.edu/media/3655196/Relationship-Between-Nominal-Interest.pdf>, (11.04.2019).
42. Yapraklı, S. (2007), “Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 5(1): 67-89.
43. Yapraklı, S. ve Kaplan, F. (2012), “Türkiye’de Uygulanan Açık Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Başarısı Üzerine Ekonometrik Bir Değerlendirme”, Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 30(2): 185-208.
44. Yılcı, V. (2009), “Fisher Hipotezinin Türkiye için Sınanması: Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Analizi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(4): 205-213.
45. Yıldırım, Y. (2014), “Enflasyon ve Faiz Oranı İlişkisi: Türkiye’de Fisher Etkisinin Geçerliliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

**HUSTED HİPOTEZİ VE İHRACAT İLE İTHALAT ARASINDAKİ İLİŞKİ:
TÜRKİYE ÜZERİNE EKONOMETRİK BİR ANALİZ**
HUSTED HYPOTHESIS AND THE RELATIONSHIP BETWEEN EXPORT AND
IMPORTS: AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON TURKEY

Sevda YAPRAKLI

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Ö. Faruk ASLAN

Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, İspir Hamza Polat Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Bu çalışmada ödemeler bilançosunun en önemli kalemlerinden biri olan dış ticaret bilançosu dengesizliğinin (dış açık şeklindeki) sürdürülebilirliği araştırma konusu yapılmıştır. Dış açıkların ekonomik öneminden hareketle yapılan bu çalışmada, 1980'li yıllarda ekonomik olarak dışa açılma sürecine giren ve genellikle dış açık sorunuyla karşı karşıya olan Türkiye'de dış açıkların sürdürülebilir nitelikte olup olmadığı Husted Hipotezi (ithalattaki değişme ihracattaki değişmeyi aynı yön ve büyüklükte etkilemektedir) çerçevesinde incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 1980-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, ithalatın ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisi ekonometrik açıdan araştırılmıştır. Analizlerde kullanılan veriler; Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması (BEC) 'na göre dış ticarete ilişkin yatırım (sermaye), hammadde (ara) ve tüketim malları ithalat ve ihracatı ile toplam ithalat ve ihracattan oluşmaktadır. Çalışmada Ng-Perron Birim Kök, Bai-Perron Yapısal Kırılma ve Johansen Eş-Bütünleşme testleri yapılmış ve sonrasında dinamik EKK tahmini ile uzun dönem değerleri tahmin edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre tüm ihracat ve ithalat serileri arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ve Husted Hipotezi geçerlidir. Ancak, toplam, yatırım ve hammadde mallarına ait ithalat katsayıları 1'den küçük olduğu için Husted Hipotezi'nin geçerliliği zayıf; tüketim malları ithalat katsayısı 1'den büyük olduğu için hipotezin geçerliliği yüksektir. Buna göre dış açıkların, tüketim malları dış ticareti açısından yüksek, diğer mal grupları ticareti açısından düşük düzeyde sürdürülebilir nitelikte olduklarını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Husted Hipotezi, Yapısal Kırılma, Dinamik EKK

ABSTRACT

In this study, the sustainability of foreign trade balance imbalance (external deficit), which is one of the most important items of the balance of payments, was investigated. In this study based on the economic importance of external deficits, whether sustainable of external deficits in Turkey which economically opens to the outside in the 1980s and generally faces the problem of external deficit were examined in the framework Husted Hypothesis (change in imports affects in the same direction and magnitude change in exports). For this purpose, the long-term effect of imports on exports was investigated econometrically by using the annual data for the period of 1980-2018. The data used in the analyzes are consist the investment (capital), raw material (intermediate) and consumption goods imports and exports and total imports and exports according to the Classification by Broad Economic Categories (BEC). In this study, Ng-Perron Unit Root, Bai-Perron Structural Break and Johansen Co-integration tests were performed and then the long term values were estimated with dynamic OLS method.

According to the results of the analysis, there are positive correlation between all export and import series and Husted Hypothesis is valid. However, since the import coefficients of total, investment and raw materials are smaller than 1, the validity of the Husted Hypothesis is low; the import coefficient of the consumer goods is higher than 1, so , the validity of the hypothesis is high. According to this, it is possible to say that external deficits are high in terms of foreign trade of consumer goods and low level sustainable in terms of trade of other commodity groups.

Key Words: Export, Import, Husted Hypothesis, Structural Break, Dynamic OLS

1. Giriş

Dış denge (ödemeler bilançosu dengesi) hemen hemen her ülkenin ekonomik gücünü ve uyguladığı politikaların başarısını gösteren temel göstergelerden biridir. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle günümüz koşullarında ülkelerarası mal-hizmet ve sermaye hareketliliği hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Bu durum ülkelerin temel denge göstergelerinden biri olan ödemeler bilançosu dengesini/dengesizliğini daha da önemli hale getirmiştir. Ülkelerarası ticari ve mali ilişkilerin sonucunu gösteren ödemeler bilançosunun en önemli kalemlerinden biri dış ticaret bilançosudur. Dış ticaret bilançosu, makro iktisadi değişkenlerle olan bağlantısı ve ekonomik krizlerin tetikleyicisi konumunda olması nedeniyle ekonomik politika yapımcıların önem verdikleri temel konular arasında yer almaktadır.

Dış ticaret bilançosu, bir ülkenin dış ticaretini, yani ithalat ve ihracatını kapsamaktadır. Söz konusu faaliyetler sonucunda oluşan döviz giderlerinin döviz gelirlerini aşması durumunda dış açık şeklinde dış ticaret bilançosu dengesizliği oluşmaktadır. Dış açık ekonomik faaliyetlerin bozulmasına, istihdam, üretim, karlılık gibi pek çok makro ekonomik göstergede istikrarsızlığın oluşmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ekonominin genel durumu hakkında uyarı sistemi rolü üstlenen dış açıkların giderilmesi ve/veya sürdürülebilmesi son derece önemli hale gelmektedir (Polat, 2008: 6; Kaya, 2016: 53).

Gelişmekte olan ülkelerde neredeyse kronikleşen bir sorun haline gelen dış açıklar, zamanla sorunun kendisinden daha çok sürdürülebilirliği açısından tartışılır hale gelmiştir. Dış açıkların tasarruf ve döviz gelirleri ile karşılanamaması durumunda açıklar borçlanma ile finanse edilmektedir. Bu nedenle dış açık sorunu aynı zamanda dış borç sürdürülebilirliği sorunudur ve açıklar-borçlar politik karar vericilere yol gösterici nitelik taşıyabilmektedir (Doğan, 2014: 182). Çünkü dış açığa zamanında müdahale edilememesinin maliyeti sadece iktisadi açıdan değil, sosyal ve siyasi sonuçları bakımından önem teşkil etmektedir. Bu önem cari açığın sürdürülebilirliğinin titizlikle dikkate alınmasının gerekli olduğuna işaret etmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2007: 17).

Sürdürülebilirlik kavramı bir anlamda dış açıkları gidermeye yönelik borçlanmaların ne kadar daha devam ettirilebileceğini göstermektedir. Dış açıkların sürdürülebilirliği en belirgin anlamıyla, dış açığın finanse edilebilir olması ve alınan borçların geri ödenebilme imkânlarının bulunması durumu şeklinde tanımlanabilmektedir (Aksöz, 2017: 97). Diğer bir ifadeyle sürdürülebilirlik, bir ülkenin gelecek yıllardaki dış ticaret fazlalarının şimdiki değerinin, dış borcunun cari değerine eşit ya da fazla olması, yani borcunu faizi ile birlikte ödeyebilme gücünün mevcut olması durumudur (Barak, 2013: 35). Bu tanımlamalarda ön plana çıkan temel unsur, dış açıkların finanse edilmesinde kullanılacak olan kaynaklarla, yüksek gelirlerin kazanılmasını ve üretim ile ihracatın artırılmasını sağlayacak yatırımlar yapılmasının gerekli olmasıdır. Bu yatırımlarla dış borçların ödenebilmesine imkân sağlayacak koşulların oluşması durumunda dış açıkların sürdürülebilirliğinden bahsedilebilecektir (Mütevelli, 2018: 62).

Günümüz koşullarında sürdürülebilirliğin ölçülmesinde genellikle dönemlerarası yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yaklaşım kapsamında Hakkio ve Rush (1991), reel faiz oranının sabit bir ortalama etrafında durağan olduğu varsayımı altında, toplam bütçe gelirleri ve giderleri arasındaki bire bir uzun dönemli pozitif ilişkinin sürdürülebilirliği ifade ettiğini göstermiştir (Hakkio ve Rush, 1991: 430-432). Husted 1992 yılında Hakkio ve Rush'un dönemlerarası bütçe kısıtı yaklaşımını dış açıkların sürdürülebilirliğine uyarlamıştır. Buna göre ihracat ile ithalat arasında bire bir uzun dönemli pozitif ilişki olması dış açıkların sürdürülebilir olduğunu göstermektedir (Husted, 1992: 159-166). 1995 yılında bu sürdürülebilirlik koşulu Quintos tarafından ele alınmış ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki katsayısına yönelik yeni değerlendirmeler eklenmiştir. Buna göre uzun dönem katsayısı 1'e eşitse ve/veya 1'den büyükse güçlü sürdürülebilirlik; 1'den küçükse zayıf sürdürülebilirlik sözkonusudur. Değişkenler arasında ilişki olmaması ve/veya negatif ilişki olması sürdürülebilirliğin olmadığını göstermektedir. Güçlü sürdürülebilirlik mevcut ekonomi politikalarının başarılı olduğunu; zayıf sürdürülebilirlik ise mevcut ekonomi politikalarında zaman içinde değişikliğe gidilmesinin gerekeceğini göstermektedir (Quintos, 1995: 409-412).

Dış açıkların ekonomik öneminden hareketle yapılan bu çalışmada, Türkiye'de dış açıkların sürdürülebilir nitelikte olup olmadığı Husted Hipotezi (ithalattaki değişme ihracattaki değişmeyi aynı

yön ve büyüklükte etkilemektedir) çerçevesinde incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 1980-2018 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, ithalatın ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisi ekonometrik açıdan araştırılmıştır. Bu kapsamda çalışmada konuyla ilgili uygulamalı çalışmalar için yazın taraması yapılmıştır. Sonra analizlerde kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılarak, yapılan analizlerden elde edilen bulgular tablolar halinde verilmiştir. Son olarak analiz sonuçları yorumlanarak genel bir değerlendirme yapılmış ve politika önerilerinde bulunulmuştur.

2. Yazın Taraması

Ülkelerin dış açıklarının sürdürülebilirliklerini ve ekonomi üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların genellikle makro iktisadi değişkenler ve teorik yaklaşımlardan yola çıktıkları ve elde ettikleri bulgulardan hareketle sorunların giderilmesini hedefleyen önerilerde buldukları görülmektedir. Bu kısımda dış açıkların sürdürülebilirliğine ilişkin olarak yapılan belli başlı çalışmalar incelenmiş ve sonuçları itibariyle aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Konuya ilişkin olarak Husted (1992), Wu (2000), Adedeji (2001), Wu vd. (2001), Ansari (2003), Naqvi ve Morimune (2005), Baharumshah vd. (2005), Lau vd. (2006), Holmes (2006), Searle ve Mama (2010), Brissimis vd. (2010) ve Silva ve Silveira (2016) gibi araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda, ithalatın ihracatı pozitif olarak etkilediği, yani Husted Hipotezi'nin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda döviz kuru istikrarı ve ekonomik iyileşmelerin borç ödeme ve döviz geliri elde etme kapasitesini artırarak dış açıkları sürdürülebilir hale getirdiği belirtilmiştir.

Husted (1992), Wu vd. (1996), Fountas ve Wu (1999), Hudson ve Stennet (2003), Baharumshah vd. (2005), Lau vd. (2006), Holmes (2006), Perera ve Verma (2008), Brissimis vd. (2010), Hassan (2013), Djeutem ve Nguimkeu (2013) ve Bektaş (2017) tarafından yapılan çalışmalarda Husted Hipotezi'nin geçersiz olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmalarda genel olarak sürdürülemezliğin; uluslararası bütçe kısıtının ihlal edilmesinden, ekonominin kriz öncesi dönemde olmasından, güçlü üretken yatırımların yapılmamasından, özel tasarrufların azalmasından ve ulusal paranın değerinin düşük olmasından kaynaklanabileceği yönünde açıklamalar yapıldığı görülmektedir.

Quintos (1995) ve Bektaş (2017) tarafından yapılan çalışmalarda iki değişken arasındaki ilişkiye yönelik pozitif katsayının hem 1'den küçük (zayıf sürdürülebilirlik) hem de 1'den büyük olduğu (güçlü sürdürülebilirlik) yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmalarda ekonomik kriz ve makroekonomik istikrarsızlık dönemlerinde sürdürülebilirliğin zayıfladığına işaret edilmiştir.

Türkiye üzerine Turan ve Barak (2016) tarafından yapılan çalışmada iki değişken arasında ilişki olduğu ve dolayısıyla Husted Hipotezi'nin geçerli olduğu; Yücel ve Yanar (2005) tarafından yapılan çalışmada hipotezin ise geçersiz olduğu bulunmuştur. Ayrıca Bektaş (2017) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için güçlü sürdürülebilirlik; Yamak ve Korkmaz (2007), Peker (2009), Göçer ve Mercan (2011), Şahbaz (2011) ve Murat vd. (2014) tarafından yapılan çalışmalarda ise zayıf sürdürülebilirlik tespit edilmiştir. Yukarıda belirtilen uygulamalı çalışmalara ait temel bilgiler Tablo 2.1'de özetlenmiştir.

Tablo 2.1. Dış Açığın Sürdürülebilirliğine İlişkin Temel Uygulamalı Çalışmalar

Yazar(lar)/ Çalışma Yılı	Dönem/ Örneklem	Yöntem	Sonuç
Husted/1992	ABD/ 1967Q1-1989Q4	Eş-bütünleşme	Tüm dönemde sürdürülemez; 1983 kırılma/alt dönemlerde sürdürülebilir
Quintos/1995	ABD/1947-1992	Eş-bütünleşme	1980 sonu kırılma öncesi güçlü, sonrası zayıf sürdürülebilir
Wu vd./1996	ABD-Kanada/ 1973-1994	Eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Fountas-Wu/1999	ABD/1967-1994	EG eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Wu/2000	10 OECD Ülkesi/ 1977:01-1997:04	Panel birim kök	Sürdürülebilir
Adedeji/2001	Nijerya/1960-1997	Birim kök, EKK	Sürdürülebilir
Wu vd./2001	6 GÜ/ 1973:02-1998:04	Panel eş-bütünleşme	Sürdürülebilir
Hudson-Stennet/2003	Jamaika/1962-2002	Eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Ansari/2003	ABD/1973-1999	Johansen eş- bütünleşme	Sürdürülebilir
Naqvi-Morimune/2005	Pakistan/ 1972:01-2004:04	Johansen eş- bütünleşme	Sürdürülebilir
Baharumshah vd./2005	8 D. Asya Ülkesi/ 1970-2000	Panel eş-bütünleşme	1970-1997 kriz öncesi dönemde sürdürülemez, tüm dönemde sürdürülebilir
Yücel-Yanar/2005	Türkiye/1964-2003	EG Eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Lau vd./2006	5 Asya Ülkesi/ 1976:01-2001:04	Birim kök	Kriz öncesi sürdürülebilir; sonrası sürdürülemez
Holmes/2006	16 L.A. Ülkesi/ 1976-2001	Panel eş-bütünleşme	14 ülkede sürdürülebilir; 2'sinde sürdürülemez
Yamak-Korkmaz/2007	Türkiye/ 2001:04-2005:09	ARDL	Zayıf sürdürülebilir
Perera-Verma/2008	Sri Lanka/1950-2006	Eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Peker/2009	Türkiye/ 1992:01-2007:12	Eş-bütünleşme	Zayıf sürdürülebilir
Searle-Mama/2010	G. Afrika/ 1994:01-2003:02	Regresyon	Sürdürülebilir
Brissimis vd./2010	Yunanistan/1960-2007	Eş-bütünleşme	1960-1998 döneminde sürdürülebilir; 1999-2007'de sürdürülemez
Göçer-Mercan/2011	Türkiye/ 1992:01-201:11	ARDL	Zayıf sürdürülebilir
Şahbaz/2011	Türkiye/ 2001:03-2011:04	Johansen eş- bütünleşme	Zayıf sürdürülebilir
Hassan/2013	Malezya/ 1980Q1-2012Q2	Eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Djeutem-Nguimkeu/2013	Kamerun/ 1970-2002	Eş-bütünleşme	Sürdürülemez
Murat vd./2014	Türkiye/ 2003:01-2013:02	Eş-bütünleşme	Zayıf sürdürülebilir
Silva-Silveira/2016	Portekiz/ 2001Q4-2015Q4	VAR	Sürdürülebilir
Turan-Barak/2016	Türkiye/1987-2014	EG eş-bütünleşme	Sürdürülebilir
Bektaş/2017	Türkiye dahil 5 GOÜ/1970-2014	Panel eş-bütünleşme	Türkiye-Malezya güçlü sürdürülebilir; Hindistan-Meksika zayıf sürdürülebilir; Brezilya sürdürülemez

Tabloda verilen çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, ihracat ile ithalat arasında ilişki olduğunu, ancak ilişkinin yönü ve büyüklüğü konusunda farklı bulgulara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Buna göre dış açıkların sürdürülebilir olup olmadığı konusunda net bir görüş birliğinin oluşmadığı ifade edilebilir. Bu çalışmada yapılan ekonometrik analizler için kullanılan verilerin (toplam, yatırım, hammadde ve tüketim malları ihracat ve ithalatı), veri döneminin (1980-2018) ve analiz yönteminin literatürdeki çalışmalardan farklılaştığı söylenebilir.

3. Ekonometrik Analizler

Türkiye'nin 1980'li yıllardaki ticari ve finansal serbestleşme süreci ile birlikte dış açık vererek büyümesi ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Dış açıklardan kaynaklanan kırılmalıklar

sürdürülebilirlik konusunun sürekli gündemde kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle çalışmada Türkiye’de dış açıkların sürdürülebilir olup olmadıkları, ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemli ilişki tahmin edilerek araştırılmıştır.

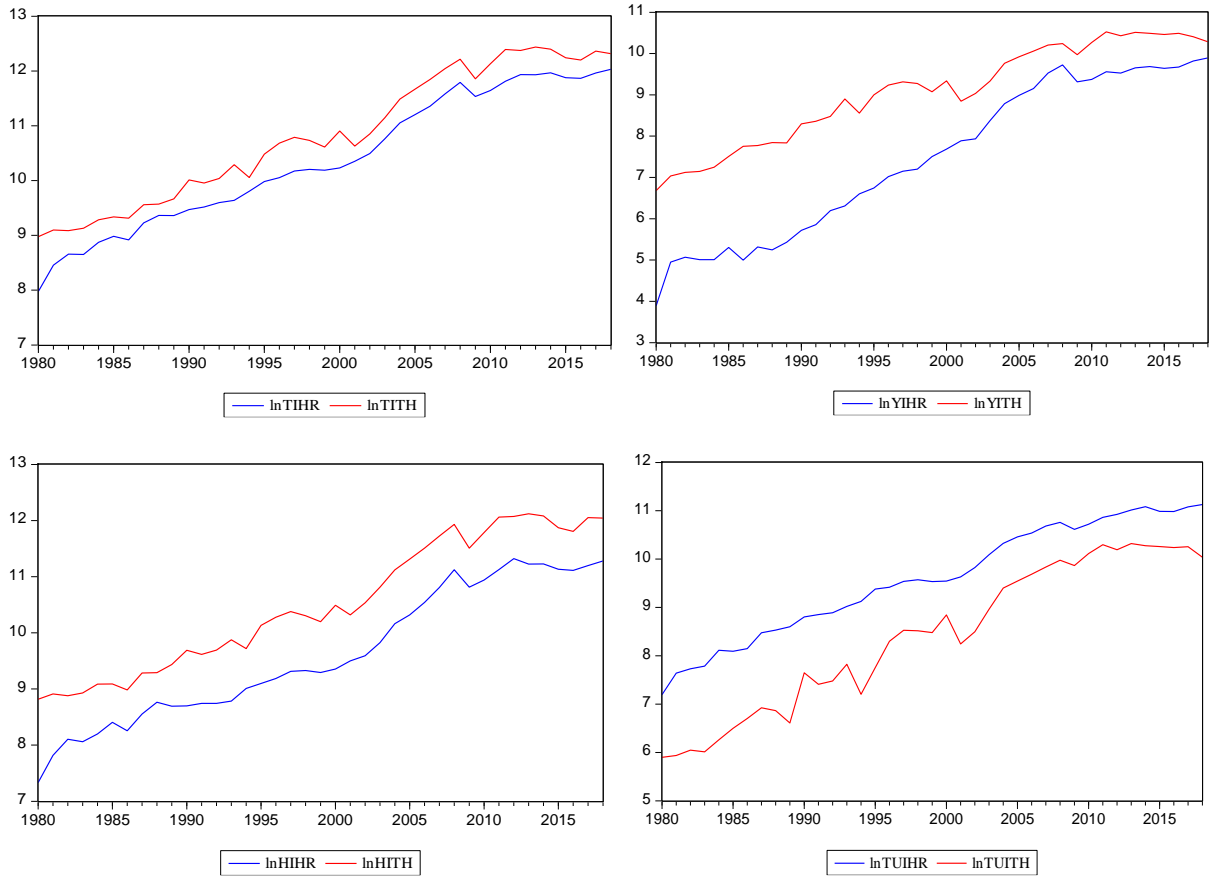
3.1. Araştırmanın Dönemi ve Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye için 1980-2018 yıllarını kapsayan bir dönemde dış açıkların sürdürülebilirliği Husted Hipotezi (ithalattaki değişme ihracattaki değişmeyi aynı yön ve büyüklükte etkilemektedir) çerçevesinde incelenmiştir. Dışa açılmanın dış açıkları etkilediği düşünülerek veri döneminin başlangıcı ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin başladığı 1980 yılı olarak alınmıştır.

Analizlerde kullanılan veriler; Geniş Ekonomik Grupların Sınıflaması (BEC)’na göre dış ticarete ilişkin yatırım (sermaye), hammadde (ara) ve tüketim malları ithalat ve ihracatı ile toplam ithalat ve ihracattan oluşmaktadır. ABD Doları cinsinden ifade edilen tüm verilerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada yapılan Bai-Perron testi sonucunda elde edilen yapısal kırılma dönemleri (1994, 2001, 2009 ve 2016 yılları) için 1, diğer dönemler için 0 değerleri verilerek oluşturulan kukla değişken (K) tahmin edilen modellere dahil edilmiştir.

İhracat ve ithalat verilerinin derlenmesinde TUIK veri tabanından yararlanılmıştır (TUIK, 2019).

Çalışmada kullanılan verilerin (toplam, yatırım, hammadde ve tüketim malları ihracat ve ithalatı) zamana bağlı değişimleri Şekil 3.1’deki gibidir.

Şekil 3.1. Değişkenlerin Zamana Bağlı Değişimleri

3.2. Yöntem

Çalışmada ithalatın ihracat üzerindeki uzun dönemli etkisi ekonometrik açıdan araştırılmıştır. Bu amaçla Ng-Perron Birim Kök, Bai-Perron Yapısal Kırılma ve Johansen Eş-Bütünleşme testleri yapılmış ve sonrasında dinamik EKK tahmini ile uzun dönem değerleri tahmin edilmiştir.

Çalışmada dış açıkların sürdürülebilir olup olmadığı Husted (1992) modeli kullanılarak test edilmiştir (Husted, 1992: 159-166). Hakkia ve Rush'ın dönemlerarası bütçe kısıtı denkleminin dış açıklara uyarlanmış hali olan temel Husted denklemi aşağıdaki gibidir.

$$IHR_t = \alpha_0 + \alpha_1 ITH_t + \varepsilon_t \quad (3.1)$$

Bu denklemde ihracat IHR, ithalat ITH ve durağan hata terimi ε ile temsil edilmektedir.

(3.1) nolu denklem göre Husted Hipotezi'nin geçerli olması için ithalat ile ihracat arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin var olması gerekmektedir. İlişkinin derecesi ithalatın katsayı değerinin büyüklüğüne göre değişiklik arz edebilmektedir [$(\alpha_1 \geq 1 \Rightarrow$ Güçlü Sürdürülebilirlik), $(\alpha_1 < 1 \Rightarrow$ Zayıf Sürdürülebilirlik), $(\alpha_1 \leq 0 \Rightarrow$ Sürdürülemezlik)]. $(\alpha_1 \geq 1)$ durumunda mevcut ekonomi politikaları başarılıdır, $(\alpha_1 < 1)$ durumunda zaman içinde mevcut politikalarda değişiklik yapılması gerekli olacaktır (Quintos, 1995: 409-412).

Çalışmada toplam, yatırım (sermaye), hammadde (ara) ve tüketim malları ihracatı ile ithalat arasındaki uzun dönemli ilişkiyi tahmin etmek amacıyla (3.1) nolu denklem baz alınmış ve denklemin çift logaritmik hali kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan temel denklemler şu şekilde gösterilebilir.

$$\ln TIHR_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TITH_t + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

$$\ln YIHR_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln YITH_t + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

$$\ln HIHR_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln HITH_t + \varepsilon_t \quad (3.4)$$

$$\ln TUIHR_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln TUIITH_t + \varepsilon_t \quad (3.5)$$

(3.2) nolu denklemdeki TIHR ve TITH sırasıyla toplam ihracat ve ithalatı; (3.3) nolu denklemdeki YIHR ve YITH sırasıyla yatırım malları ihracatını ve ithalatını; (3.4) nolu denklemdeki HIHR ve HITH sırasıyla hammadde (ara) malları ihracatını ve ithalatını ve (3.5) nolu denklemdeki TUIHR ve TUIITH sırasıyla tüketim malları ihracatını ve ithalatını temsil etmektedir.

Durağan olmayan, tesadüfi yürüyüş sergileyen serilerle ekonometrik analizler yapıldığında sahte regresyon sonuçlarına ulaşılabilmektedir. Bu nedenle model tahmininden önce değişkenlerin durağan olup olmadıkları Ng-Perron birim kök testiyle incelenmiştir. Bu testte MZ_α , MZ_t , MSB ve MPT şeklinde dört testten yararlanılmaktadır. MZ_α ve MZ_t testlerinde (H_0 : Birim kök vardır) şeklinde iken MSB ve MPT testlerinde (H_0 : Birim kök yoktur) şeklindedir. Bu testler için hesaplanan istatistik değerleri ile Ng-Perron kritik değerleri karşılaştırılarak ele alınan serinin durağan olup olmadığı belirlenebilmektedir. Buna göre MZ_α ve MZ_t testlerine ilişkin istatistik değerleri Ng-Perron kritik değerinden küçük; MSB ve MPT test istatistikleri kritik değerden büyük ise H_0 hipotezleri kabul edilmektedir. Serilerin düzey değerleri ile durağan olmamaları yapısal kırılmaların varlığına işaret etmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçkenler, 2010: 375, 399).

Çalışmada ele alınan modellere ilişkin bağımlı değişken serilerinde yapısal kırılmalar olup olmadığını ve kırılma tarihlerini belirlemek için Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testlerinden yararlanılmıştır. Dinamik programlamaya dayalı Bai-Perron testinde hata kareleri toplamının global minimum değerleri belirlenmekte ve her bir yapısal kırılma noktası için EKK regresyon tahminleri yapılmaktadır. Regresyon tahminleri sonrasında yapılan $\text{Sup}F_T(k)$, UDmax/WDmax ve $\text{Sup}F_T(1+1/1)$ testleri ile birden beşe kadar kırılma olup olmadığı belirlenmektedir (Bai ve Perron, 1998: 49). Kırılmaların varlığını tespit etmeye yönelik testlere ait temel ve alternatif hipotezler şu şekildedir. $\text{Sup}F_T(k)$ testi için H_0 : Kırılma yoktur; H_a : K adet kırılma vardır; UDmax ve WDmax testleri için H_0 : Kırılma yoktur; H_a : Bilinmeyen sayıda kırılma vardır ve $\text{Sup}F_T(1+1/1)$ testi için H_0 : 1 adet kırılma vardır; H_a : 1+1 adet kırılma vardır şeklindedir. Kırılmanın var olduğunun tespit edilmesi durumunda, Ardışık (Sequential), Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) ve Liu, Wu ve Zidek (LWZ) Bilgi Kriteri'ne göre minimum değerlerin gösterdiği kırılma tarihlerinden yararlanılarak yapısal kırılma sayıları belirlenmektedir (Bai ve Perron, 2003: 15).

Birinci fark değerleri ile durağan hale gelen ve yapısal kırılmaların etkisi altında olan değişkenlerin düzey değerlerinin uzun dönemde birlikte hareket edip etmedikleri Johansen eş-bütünleşme testi ile

belirlenmeye çalışılmıştır. Her ikisi de birinci farktan durağan olan iki değişken için yapılan eş-bütünleşme testinde, sadece bir tane eş-bütünleşme katsayısı olduğu için bir tane eş-bütünleşme vektörünün olduğu iz ve max özdeğer test istatistikleri ile ortaya konulabilmektedir (Johnston ve Dinardo, 1997: 303). VAR modeline dayalı Johansen eş-bütünleşme testinde değişkenlere ait uzun dönem katsayı değerlerinin sabit olduğu varsayımı, yapısal kırılmaların varlığı durumunda ortadan kalkabilir. Bu durumda oluşabilecek içsellik sorunlarını (otokorelasyon gibi) gidermede ve uzun dönem katsayı değerlerini tahmin etmede daha güçlü olan DEKK tahmin yöntemi kullanılmaktadır. Değişkenler arasında eş-bütünleşme olduğu varsayımına dayalı DEKK’de tüm açıklayıcı değişkenlerin düzey, fark ve farklarının gecikmeleri yer almaktadır (Esteve ve Martinez-Zahonero, 2007: 273-274). Çalışmada yapılan analizlerde Eviews 8 ekonometrik paket programı kullanılmıştır.

3.3. Analiz Sonuçları

Türkiye’de dış açıkların sürdürülebilirliğine yönelik analizlere geçmeden önce analizlerde kullanılacak değişkenlerin durağan olup olmadıkları Ng-Perron birim kök testleri ile araştırılmıştır. Test sonuçları Tablo 3.1’deki gibidir. Tabloda verilen parantez içi değerler, maksimum 4 gecikme için SIC’ye göre belirlenen otokorelasyonun olmadığı minimum gecikmeleri göstermektedir.

Tablo 3.1. Ng-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken Adı*	Seviye Değerleri			
	MZ _α	MZ _t	MSB	MPT
lnTIHR	-11.887 (0)	-2.809 (0)	0.236 (1)	5.793 (0)
lnTITH	-13.646 (0)	-2.960 (0)	0.290 (0)	5.226 (0)
lnYIHR	-10.578 (0)	- 2.689 (0)	0.263 (0)	6.312 (0)
lnYITH	-13.709 (0)	-2.969 (0)	0.243 (0)	5.185 (0)
lnHIHR	-12.725 (0)	-2.883 (0)	0.264 (0)	5.498 (0)
lnHITH	-13.944 (0)	-2.989 (0)	0.255 (0)	5.116 (0)
lnTUIHR	-12.749 (0)	-2.886 (0)	0.275 (1)	5.485 (0)
lnTUIITH	-12.823 (0)	-2.872 (0)	0.288 (0)	5.580 (0)
I. Fark Değerleri				
ΔlnTIHR	-7.602 (1)**	-1.765 (1)**	0.177 (0)**	2.372 (1)**
ΔlnTITH	-6.831 (0)**	-1.065 (0)**	0.166 (0)**	2.911 (0)**
ΔlnYIHR	-5.732 (0)**	-1.505 (0)**	0.184 (0)**	1.525 (0)**
ΔlnYITH	-7.317 (0)**	-1.629 (0)**	0.168 (0)**	2.913 (0)**
ΔlnHIHR	-6.423 (0)**	-1.694 (0)**	0.172 (0)**	3.160 (0)**
ΔlnHITH	-7.200 (0)**	-1.096 (0)**	0.167 (0)**	1.206 (0)**
ΔlnTUIHR	-4.442 (1)**	-1.222 (1)**	0.172 (0)**	1.430 (1)**
ΔlnTUIITH	-5.741 (0)**	-1.276 (0)**	0.185 (0)**	2.452 (0)**

*: Tabloda TIHR ve TITH, toplam ihracatı ve ithalatı; YIHR ve YITH, yatırım (sermaye) malları ihracat ve ithalatını; HIHR ve HITH, hammadde (ara) malları ihracat ve ithalatını ve TUIHR ve TUIITH tüketim malları ithalat ve ihracatını temsil etmektedir.

** : % 5 önem düzeyinde değişkenin durağan olduğunu göstermektedir.

Not: Birim kök testine ait Ng-Perron (2001) kritik değerleri (% 5 = -8.100; -1.980; 0.233; 3.170) şeklindedir.

Tablo 3.1’deki test sonuçlarına göre 1980-2018 dönemi için çalışmada kullanılan değişkenler, sabitli modelde düzeyleri itibariyle birim kök içermektedirler, yani durağan değillerdir. Tabloda görüleceği üzere serilerin düzey değerlerinde MZ_α ve MZ_t test istatistikleri Ng-Perron kritik değerinden küçük (H₀: Kabul); MSB ve MPT test istatistikleri ise kritik değerden büyük (H₀: Red) oldukları için birim kökün varlığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte Tablo 3.1’de görüldüğü gibi değişkenlerin birinci farkları [I(1)] alındığında tüm test istatistikleri % 5 önem düzeyinde anlamlı hale gelmektedirler. Buna göre değişkenler birinci farkları ile durağan hale gelmekte, yani birim kök içermemektedirler.

Çalışmada toplam, yatırım (sermaye), hammadde (ara) ve tüketim malları ihracatı serilerinde yapısal değişiklik olup olmadığını, varsa kırılma tarihlerini belirlemek için Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testleri yapılmıştır. Otokorelasyon ve/veya değişen varyans sorunu için Bartlett Kernel yaklaşımı ve Newey-West sabit bant genişliği seçilerek HAC kovaryans matrisi oluşturulmuştur. Katsayıların yapısal değişikliklere göre tahmin edilebilmesi için Z_t = 1, q = 1, p = 0, h = 39, m = 5 ve ε = 0.15 olarak kabul edilmiştir. Maksimum dört gecikme uzunluğuna göre yapılan tahminler sonucunda SIC’ye göre uygun

gecikme uzunluğunun 2 olduğuna karar verilmiştir. Yapılan Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testlerine ilişkin sonuçlar Tablo 3.2'deki gibidir.

Tablo 3.2. Bai-Perron Çoklu Yapısal Kırılma Test Sonuçları

Testler	lnTIHR İstatistik	lnYIHR İstatistik	lnHIHR İstatistik	lnTUIHR İstatistik	Bai-Perron K.D. (0.05)
SupF_T(k) Testi					
SupF _T (1)	13.231**	240.269**	25.650**	93.633**	8.58
SupF _T (2)	12.206**	301.747**	20.618**	68.773**	7.22
SupF _T (3)	11.053**	227.550**	18.727**	93.497**	5.96
SupF _T (4)	8.925**	253.815**	16.325**	86.478**	4.99
SupF _T (5)	3.211	03.743	2.960	03.390	3.91
Çift Max Testi					
UD _{max}	8.925**	253.815**	16.325**	86.478**	8.88
WD _{max}	10.567**	436.420**	28.071**	148.694**	9.91
Ardışık Kırılma Testi					
SupF _T (l/0)	13.231**	240.269**	25.650**	93.633**	8.58
SupF _T (2/1)	11.930**	62.669**	19.614**	24.568**	10.13
SupF _T (3/2)	14.390**	14.654**	17.499**	21.543**	11.14
SupF _T (4/3)	12.294**	13.614**	13.629**	19.021**	11.83
SupF _T (5/4)	1.463	3.625	0.486	7.035	12.25
Kırılma Tarihleri					
Ardışık-SIC- LWZ	1994, 2001, 2009, 2016				

** : Yapısal kırılmanın varlığını gösteren test istatistiğinin anlamlı olduğunu ifade emektedir.

Tablo 3.2'de verilen Bai-Perron testlerinden elde edilen sonuçlara göre toplam, yatırım, hammadde ve tüketim malları ihracatı için SupF_T(k), UD_{max}, WD_{max} ve SupF_T(l+1/l) testleri % 5 önem düzeyinde anlamlıdır. Buna göre 1980-2018 dönemine ait yıllık serilerde 4 adet yapısal kırılmanın var olduğu görülmektedir. Kırılmanın varlığının tespiti sonrasında kırılma tarihlerini belirlemek amacıyla model seçim ölçütlerinden yararlanılmıştır.

Tablonun son satırında görüleceği üzere ardışık, SIC ve LWZ bilgi kriterlerinin minimum değerleri de modellerdeki bağımlı değişkenler için dört tane kırılma tarihi olduğunu göstermektedirler. 1994, 2001, 2009 ve 2016 şeklindeki yapısal kırılma tarihlerinin genel olarak makroekonomik kriz/değişiklik dönemlerine denk geldiğini söylemek mümkündür. Kırılma tarihlerinde; ulusal ve küresel ekonomik kriz, yapısal reformlar ve ekonomik politika değişiklikleri (açık enflasyon hedeflemesi+finansal istikrar) gibi faktörlerin öne çıktığı görülmektedir.

Birinci fark değerleri ile durağan hale gelen ve yapısal kırılmalardan etkilenen değişkenlerin uzun dönemli birliktelikleri Johansen eş-bütünleşme testi kullanılarak araştırılmıştır. İz ve max özdeğer istatistiklerini elde etmek için sabitli/trendli modeller tahmin edilmiştir. Tahmin denklemlerinde yer alan değişkenlerin gecikme değerlerini belirlemeye yönelik (maksimum 4 gecikme) denemeler sonrasında, AIC ve SIC kriterlerine göre her bir değişken için birinci dereceden gecikmelerin kullanılmasına karar verilmiştir. Eş-bütünleşme testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3.3'te verilmiştir.

Tablo 3.3. Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

Denklem No.	Öz Değerler	İz İst.	Max Özdğ İst.	Sonuç
				H ₀ : r = 0; H _a : r ≥ 1
(3.2)	0.342	16.973**	15.501**	Red
(3.3)	0.417	19.408**	18.171**	Red
(3.4)	0.376	21.988**	16.513**	Red
(3.5)	0.355	17.004**	14.502**	Red
Krtk Dğr.	% 5 İz ⇒ 15.495			
	% 5 Max ⇒ 14.264			

** : Test istatistiğinin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.3'teki test sonuçları, 1980-2018 dönemi için ele alınan dört denkleme ilişkin istatistik değerlerini göstermektedir. Eş-bütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotez ($H_0: r = 0$) % 5 önem düzeyinde reddedilmiş ve değişkenler arasında en az bir eş-bütünleşme vektörünün olduğu kabul edilmiştir. Buna göre kısa dönemde birbirinden uzaklaşma eğilimi gösteren değişkenler, uzun dönemde düzey değerleri itibariyle durağan hale gelmektedirler, yani uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. Toplam, yatırım, hammadde ve tüketim malları ihracatı ile ithalatı arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Elde edilen eş-bütünleşme ilişkisi sonrasında uzun dönemli ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü tespit etmek için DEKK yöntemi kullanılarak eş-bütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. DEKK tahminleri yapılmadan önce, (3.2), (3.3), (3.4) ve (3.5) nolu denklemlere yapısal kırımları temsilen (K) kukla değişkenleri eklenmiştir. DEKK'de uzun dönemli kovaryans tahmini için Newey-West bant genişliği kullanılarak, tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Maksimum 4 gecikme uzunluğundan hareketle, uygun gecikme uzunlukları SCI'ye göre 1 olarak belirlenmiştir. DEKK tahmin sonuçları Tablo 3.4'deki gibidir.

Tablo 3.4. Dinamik EKK Tahmin Sonuçları

Model No	Değişken(ler)	UD Katsayısı	Std. Hata	t ist.	p değeri	
(3.2)	C	0.027	0.019	1.426	0.163	$R^2 = 0.994$ LRV = 0.014
	lnTITH	0.735	0.217	3.387	0.001	
	K	-0.145	0.068	-2.130	0.051	
(3.3)	C	0.044	0.021	2.054	0.042	$R^2 = 0.991$ LRV = 0.019
	lnYITH	0.570	0.140	4.080	0.000	
	K	-0.175	0.061	-2.850	0.023	
(3.4)	C	0.121	0.084	1.430	0.161	$R^2 = 0.993$ LRV = 0.012
	lnHITH	0.465	0.149	3.121	0.000	
	K	-0.147	0.075	-2.640	0.016	
(3.5)	C	0.182	0.100	1.823	0.085	$R^2 = 0.989$ LRV = 0.089
	lnTUITH	1.289	0.358	3.514	0.000	
	K	-0.157	0.071	-2.218	0.032	

Tablo 3.4'teki DEKK yöntemine dayalı tahmin sonuçlarına göre toplam, yatırım (sermaye) ve hammadde (ara) malları ithalatında meydana gelen % 1'lik artış ihracatı sırasıyla % 0.74, % 0.57 ve % 0.47 oranında artırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde 1980-2018 dönemi itibariyle toplam, yatırım ve hammadde malları ihracatının ithalatı karşılama (ithalat giderlerinin ihracat gelirleri ile karşılama) oranları yaklaşık % 74, % 57 ve % 47'dir.

Öte yandan tabloda görüleceği üzere, tüketim malları ithalatında meydana gelen % 1'lik artış ihracatı % 1.29 oranında artırmaktadır ve tüketim malları ihracatının ithalatı karşılama oranı % 129'dur. Buna göre ithalat giderlerinin tamamı ihracat gelirleri ile karşılama ve bu kalem itibariyle dış fazla oluşmaktadır. Ayrıca tabloda görüldüğü gibi yapısal kırımları temsil eden K kukla değişkenlerine ilişkin katsayılar negatif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Yani ekonomik sorunlar karşısında ihracat gelirlerinde azalma olmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre tüm ihracat ve ithalat serileri arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ve Husted Hipotezi geçerlidir. Ancak, toplam, yatırım ve hammadde mallarına ait ithalat katsayıları 1'den küçük olduğu için Husted Hipotezi'nin geçerliliği zayıf; tüketim malları ithalat katsayısı 1'den büyük olduğu hipotezin geçerliliği yüksektir. Bu bulgular, Türkiye için dış açıkların, tüketim malları dış ticareti açısından güçlü; diğer mal grupları ticareti açısından düşük düzeyde sürdürülebilir nitelikte olduklarını göstermektedir. Quintos (1995: 409-412)'un çalışmasında yaptığı tespitlerden hareketle, Türkiye'de tüketim malları dış ticaretine ilişkin ekonomi politikalarının başarılı olduğunu; toplam, yatırım ve hammadde dış ticaretine ait politikalarda ise artacak borç yükü nedeniyle zaman içinde değişikliğe gidilmesi gerektiğini ifade etmek mümkündür.

4. SONUÇ

Bu çalışmada makro ekonomik istikrar açısından önem arz eden dış ticaret bilançosu açıklarının sürdürülebilirliği Husted Hipotezi (ithalattaki değişme ihracattaki değişmeyi aynı yön ve büyüklükte etkilemektedir) çerçevesinde ekonometrik olarak incelenmiştir. Bu amaçla Türkiye için 1980-2018 dönemine ait yıllık zaman serileri kullanılmıştır. Toplam ithalat ve ihracat ile yatırım (sermaye), hammadde (ara) ve tüketim malları ithalat ve ihracatı arasındaki ilişkiler; Ng-Perron Birim Kök Testi, Bai-Perron Yapısal Kırılma Testi, Johansen Eş-Bütünleşme Testi ve Dinamik EKK tahmini ile araştırılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre tüm ihracat ve ithalat serileri arasında pozitif yönlü ilişki bulunmaktadır ve Husted Hipotezi geçerlidir. Ancak, toplam, yatırım ve hammadde mallarına ait ithalat katsayıları 1'den küçük olduğu için Husted Hipotezi'nin geçerliliği zayıf; tüketim malları ithalat katsayısı 1'den büyük olduğu hipotezin geçerliliği yüksektir. Buna göre dış açıkların, tüketim malları dış ticareti açısından yüksek, diğer mal grupları ticareti açısından düşük düzeyde sürdürülebilir nitelikte olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca 1980-2018 dönemindeki yapısal kırılmaları temsil eden K kukla değişkenlerine ilişkin katsayılar negatif ve istatistiki açıdan anlamlıdır. Yani ekonomik sorunlar karşısında ihracat gelirlerinde azalma olmaktadır.

Analiz sonuçlarından hareketle, Türkiye'de tüketim malları dış ticaretine ilişkin ekonomi politikalarının başarılı olduğunu; toplam, yatırım ve hammadde dış ticaretine ait politikalarda ise zaman içinde değişikliğe gidilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Çünkü zayıf sürdürülebilirlik, ihracat gelirinden çok ithalat gideri olduğunu ve dış açığın borçla karşılandığını, ancak bu durumun zaman içinde faiz ödemelerindeki artış nedeniyle zorlaşacağını göstermektedir. Bu bağlamda, dış açıkların giderilmesi ya da sürdürülebilmesi için açığa neden olan temel faktörlerin ve açıkların ekonomik sonuçlarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Gelecekte yapılacak yeni ekonometrik ve politik çalışmalarla genel kabul görmüş bulgulara ulaşmak mümkündür. Bu bulgular sayesinde dış açıkların hangi kaynaklar ile finanse edileceği (sürdürülebileceği) en uygun şekilde belirlenebilecektir. Bu belirlemelere uygun ve diğer politikalarla uyumlu dış ticaret politikalarına ağırlık verilmesinin, ithalat giderlerinin azaltılmasına ve ihracat gelirlerinin artırılmasına, yani açıkların sürdürülebilir hale getirilmesine katkıda bulunacağını ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Adedeji, O.S. (2001), "The Size and Sustainability of Nigerian Current Account Deficit", IMF Working Paper, 01/87: 1-32.
2. Aksöz, H. (2017), "Türkiye'de Enerji İthalatı ile Cari Açık Arasındaki İlişkinin Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
3. Ansari, I.M. (2004), "Sustainability of the USA Current Account Deficit: An Econometric Analysis of the Impact of the Capital Inflow on Domestic Economy", Journal of Applied Economics, 7(2): 249-269.
4. Baharumshah, A.Z., Lau, E. ve Fountas, S. (2005), "Current Account Deficit Sustainability: A Panel Approach", Journal of Economic Integration, 20(3): 514-529.
5. Bai, J. ve Perron, P. (1998), "Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes", Econometrica, 66: 47-78.
6. Bai, J. ve Perron, P. (2003), "Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models", Journal of Applied Econometrics, 18: 1-22.
7. Barak, D. (2013), "1980' den Sonra Türkiye' de Cari Açık Problemi ve Sürdürülebilirliği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
8. Bektaş, V. (2017), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Bir Panel Veri Analizi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1): 51-66.
9. Brissimis, S.N., Hondroyannis, G., Papazoglou, C., Tsaveas, N.T. ve Vasardani, M.A. (2010), "Current Account Determinants and External Sustainability in Periods of Structural Change", Bank of Greece Working Paper, WP No. 117: 1-38.
10. Djeutem, E.T. ve Nguimkeu, P.E. (2013), "On the Sustainability of Current Account Deficits in Cameroon", International Journal of Economics and Financial Issues, 3(2): 486-495.

- 11.Doğan, E. (2014), “Küresel Kriz, Cari Açık ve Türkiye”, III. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, 15-18 Mayıs 2014, Sakarya, Bildiriler Kitabı III, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, ss: 171-184.
- 12.Esteve, V. ve Martinez-Zahonero, J.L. (2007), “Testing The Long-Run Relationship Between Health Expenditures and GDP in The Presence of Structural Change: The Case of Spain”, *Applied Economics Letters*, 14(4-6): 271-276.
- 13.Fountas, S., ve Wu, J.-L. (1999), “Are the U.S. Current Account Deficits Really Sustainable?”, *International Economic Journal*, 13(3): 51-58.
- 14.Göçer, İ. ve Mercan, M. (2011), “Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(562): 33-52.
- 15.Hakkio, C.S. ve Rush, M. (1991), “Is The Budget Deficits ‘Too Large?’”, *Economic Inquiry*, 29(3): 429-445.
- 16.Hassan A.F.M.K., (2013), “Is Malaysia’s Current Account Balance Sustainable? Evidence From Intertemporal Solvency Model”, *International Journal of Business and Society*, 14(2): 207-220.
- 17.Holmes, M.J. (2006), “How Sustainable Are OECD Current Account Balances in The Long Run?”, *Manchester School*, 74(5): 626-643.
- 18.Hudson, S. ve Stennett, R. (2003), “Current Account Sustainability in Jamaica”, *Bank of Jamaica Working Paper Series*, WP No. 02/11: 1-43.
- 19.Husted, S. (1992), “The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis”, *The Review of Economics and Statistics*, 74: 159-166.
- 20.Johnston, J. ve Dinardo, J. (1997), “Econometrics Methods”, 4. Edition, McGraw Hill Publication, New York.
- 21.Kaya, M. (2016), “Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10): 51-75.
- 22.Lau, E., Baharumshah, A.Z., ve Haw, C.T. (2006), “Current Account: Mean-Reverting or Random Walk Behavior?”, *Japan and The World Economy*, 18: 90-107.
- 23.Murat, S., Hobikoğlu, E.H. ve Dalyancı, L. (2014), “Structure and Sustainability of Current Account Deficit in Turkish Economy”, *Procedia–Social and Behavioral Sciences*, 150: 977-984
- 24.Mütevellî, D. (2018), “1980 Sonrası Dönemde Türkiye’nin Cari Açık Sorunu ve Sürdürülebilirliği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- 25.Naqvi, K. ve Morimune, K. (2005), “An Empirical Analysis of Sustainability of Trade Deficits: Interfaces for Advanced Economic Analysis”, *Kyoto University Discussion Paper*, DP No. 072: 1-20.
- 26.Peker, O. (2009), “Türkiye’deki Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1): 164-174.
- 27.Perera, N. ve Verma, R. (2008), “An Empirical Analysis of Sustainability of Trade Deficit: Evidence From Sri Lanka”, *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 5(1): 79-92.
- 28.Polat, G. (2008), “Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 29.Quintos, C.E. (1995), “Sustainability of the Deficit Process with Sturctural Shifts”, *Journal of Businnes and Economic Statistics*, 13(4): 409-417.
- 30.Searle, P. ve Mama, A. (2010), “The Sustainability of South African Current Account Deficits”, *Cape Town University Working Paper*, WP No: 18: 1-22.
- 31.Sevüktekin, M. ve Nargeleşkenler, M. (2010), “Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: E-views Uygulamalı”, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- 32.Silva, J.F. ve Silveira, V.L. (2016), “Portuguese Economy: Statistical Analysis on The Current Account Reversal’s Sustainability”, 8. IFC Conference on “Statistical Implications of The New Financial Landscape” Basel, 8–9 September 2016, https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb43_w.pdf, (E.T. 11.04.2019).
- 33.Şahbaz, A. (2011),” Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3): 417-432.
- 34.TUİK, (2019), “Konularına Göre İstatistikler: Dış Ticaret”, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, (09.02.2019).

35. Turan, Z. ve Barak, D. (2016), "Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği", İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 4(2): 70-80.
36. Wu, J.-L. (2000), "Mean Reversion of The Current Account: Evidence From The Panel Unit Root Test", Economic Letters, 66,:215-222.
37. Wu, J.L., Chen, S.L. ve Lee, H.L. (2001), "Are Current Account Deficits Sustainable? Evidence From Panel Cointegration", Economic Letters, 72: 219-224.
38. Wu, J.-L., Fountas, S. ve Chen, S.-L. (1996), "Testing For The Sustainability of The Current Account Deficit in Two Industrial Countries", Economics Letters (52): 193-198.
39. Yamak, R. ve Korkmaz, A. (2007), "Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım", Bankacılar Dergisi, 60: 17-32.
40. Yapraklı, S. (2007), "Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 5(1): 67-89.
41. Yücel, F. ve Yanar, R. (2005), "Türkiye'de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2): 483-492.

TÜRKİYE'DE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU OYNAKLIĞININ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR ÜZERİNE ETKİSİ (2000-2017)
EFFECTS ON FOREIGN DIRECT INVESTMENTS OF REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATE VOLATILITY IN TURKEY (2000-2017)

Özlem ÜLGER

Dr. Öğretim Üyesi, Batman Üniversitesi

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar; iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel boyutları açısından finansal liberalleşmenin oluşturduğu en önemli gelişmelerden birisidir. Dünyada doğrudan yabancı yatırımların hacminin genişlemesinde küreselleşme ile birlikte dünya pazarlarının serbestleşmesi etkili olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde bulunan ulusal sermaye, ait olduğu ülkelerdeki kârı elde edemediği dönemlerde gelişmekte olan ülkelere kayar. Buna göre doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ve çıkışlarının belirlenmesinde hem döviz kurunun seviyesi hem de döviz kuru dalgalanması önemli olmaktadır. Şöyle ki, döviz kurunda meydana gelen bir düşüş ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açar ve yabancı yatırımın satın alma gücünü azaltır. Buna bağlı olarak işgücü maliyetleri artar ve ihracat düşer. Aynı şekilde döviz kurunda meydana gelen bir artış ise ulusal paranın değer kaybetmesine neden olur ve yabancı yatırımın satın alma gücünü artırır. Sonuç olarak pazar odaklı doğrudan yabancı yatırım girişleri pozitif yönde etkilenir. Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar, ekonomide yer alan nispi fiyatlar ile birlikte öngörülmeyen hareketleri içermektedir. Aynı zamanda söz konusu dalgalanmalar döviz kurunun bilanço değerindeki dalgalanmaları ya da döviz kurunun uzun vadeli eğilimlerinde yaşanan kısa vadeli dalgalanmaları ifade etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı reel efektif döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların Türkiye'deki doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde nasıl bir etki sağladığını istatistiksel olarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Reel Döviz Kuru, Reel Döviz Kuru Oynaklığı*

ABSTRACT

Foreign direct investments; It is one of the most important developments of financial liberalization in terms of economic, political and socio-cultural dimensions. Globalization in the expansion of the volume of foreign direct investments in the world has been influential with the liberalization of world markets. Especially situated in developed countries, the national capital shifts to developing countries in periods when it cannot obtain profit in the countries it belongs to. Accordingly, both the level of exchange rate and exchange rate fluctuation are important in determining foreign direct investment inflows and outflows. Namely, a decrease in the exchange rate leads to excessive appreciation of the national currency and decreases the purchasing power of foreign investment. Accordingly, labor costs increase and exports fall. Likewise, an increase in the exchange rate causes the depreciation of the national currency and increases the purchasing power of foreign investment. As a result, market-oriented FDI inflows are positively affected. The fluctuations in the exchange rate include the relative prices in the economy and the unforeseen movements. At the same time, these fluctuations refer to the fluctuations in the balance sheet value of the exchange rate or the short-term fluctuations in the long-term trends of the exchange rate. Therefore, the aim of this study is the fluctuations in the real effective exchange rate that allows an effect on how foreign direct investment in Turkey is to analyze statistically.

Keywords: *Foreign Direct Investment, Real Exchange Rate, Real Exchange Rate Volatility*

GİRİŞ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 1980'li yılların sonlarında küreselleşme sürecinin hızlanması ile birlikte ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla liberalizasyon reformlarını uygulamaya koymuşlardır. 1970-1980'li yıllarda dünya ekonomilerinin bunalım sürecine girmeleri ile birlikte piyasa güçlerine yönelik güven artmış ve liberalizasyon uygulamaları yaygınlaşmaya başlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye gibi birçok ülke, ülkeler arasında bulunan sınırları kaldırmaya çalışmış böylece ülkelerin dışa açılmasını ve yabancı sermayenin rahat dolaşımını sağlamıştır. Aynı zamanda ulusal paranın yabancı paralarla değiş-tokuşunu da beraberinde getirmiştir.

Bununla birlikte özelleştirme uygulamaları; sermaye hareketlerinin, liberalizasyonun ve ithal-ikameci sanayileşme stratejilerinin yerini ihracata yönelik stratejilere bırakmıştır.

Türkiye, 24 Ocak 1980 yılında yürürlüğe koymuş olduğu “ekonomik istikrar kararları” çerçevesinde ekonomik kalkınmanın sağlanması için yabancı sermayeden yararlanma yolunu seçmiştir. Bu doğrultuda 17 Haziran 2003 yılında 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” nu yürürlüğe koymuştur. Yapılan düzenlemeler ile birlikte 2003 yılının sonlarında Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar çift haneli rakamlara ulaşmıştır.

Diğer taraftan reel efektif döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar yurt içinde ve yurt dışında yapılan yatırım kararlarında olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Döviz kuru dalgalanmaları genellikle az gelişmiş ve dışa açık bir ülke açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de özellikle 1980’li yıllarda yürürlüğe konulan liberalizasyon politikaları ile birlikte 1989 yılında yabancı sermaye hareketlerinin serbest bırakılması sonucunda ekonominin dışa açılma eğilimi hızlanmış ve döviz kurlarının önemi artmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’de reel efektif döviz kuru oynaklığının doğrudan yabancı yatırımlar üzerine etkisi 2000-2017 dönemleri açısından ele alınmıştır. Buna göre ilk bölümde doğrudan yabancı yatırımların kavramsal çerçevesi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise, Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırımlar incelenmiştir. Son olarak Türkiye’de meydana gelen döviz kuru oynaklığının doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkisi istatistiksel olarak ele alınmıştır.

1. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Sermayenin ülkeler arasındaki dolaşımı son dönemlerde artan küreselleşme ile birlikte yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca cazip yatırım ortamı sunan ülkeler ulus aşırı şirketlerin (transnational corporations) ilgi odağı olmuştur (Karagöz, 2007: 932). Ulus aşırı şirketler özellikle firmaların ayakta kalmasını sağlamak için dünyayı bir yatırım üssü olarak görmeye başlamışlardır. İletişim teknolojilerinin gelişmesi ile birlikte, teknolojiye yenilikler ortaya çıkmış firmaların işleri kolaylaşmıştır. Aynı zamanda firmalar maliyetlerini düşürebilmek için çağrı merkezleri, müşteri hizmetleri, yazılım, raporlama, sipariş takibi ve muhasebe gibi bir dizi işleri dışarıdan temin etme yoluna yönelmişlerdir. Sonuçta ticareti yapılamayan sektörler ihracat yapar hale gelmiştir. Geçmiş dönemlerde sadece gelişmiş ülkelerin firmaları diğer ülkelerde yatırım yaparken, günümüzde gelişmekte olan ülkelerin firmaları da dünyanın pek çok yerinde yatırım yapmaya başlamıştır. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırım kavramı, her ülkede bulunan firmalar, yurtdışı yatırıma yöneldiği için belirsizleşmeye başlamıştır. Günümüzdeki sürece baktığımızda dolaylı yabancı yatırım kavramı yerine artık “uluslararası doğrudan yatırımlar” kavramının tercih edilmeye başlandığı görülmektedir (Gövdere, 2009: 54).

Yabancı sermaye yatırımlarını doğrudan yabancı yatırım ve dolaylı yatırım olmak üzere iki başlık altında incelemek mümkündür. Doğrudan kelimesi, sermaye ile birlikte teknoloji, teknik bilgi (know-how) ve işletmecilik bilgisini de ifade etmektedir (Pınar & Erdal, 2018: 32). Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımları; yatırım fırsatlarından yararlanmak ve yatırım yapılan ülkeler için pozitif üretim etkisi sağlamak amacıyla bir ülkeden diğerine uluslararası sermaye akışının sağlanması olarak tanımlamak mümkündür (Parvin, 2013). Dolaylı yabancı yatırımları ise; hisse senedi ya da tahvil alımı gibi finansal araçlarla gerçekleştirilen portföy yatırımları olarak tanımlayabiliriz. Doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımlar arasında üç önemli farkın olduğu söylenebilir. İlk olarak, doğrudan yatırımlar uzun vadeli, dolaylı yatırımlar kısa vadeli. İkinci olarak, doğrudan yatırımlar yatırımcısına yönetim yetkisi vermesine karşılık dolaylı yatırımlar ise yatırımcısına yönetime karışma yetkisi vermez. Son olarak, doğrudan yatırımlar kârlılığı artırmak amacıyla verimliliği artırmaya böylece yeni teknolojiler getirmeye ya da üretim şeklinde değişikliğe gitmeye yönelik değişiklikler yapabilirler. Fakat dolaylı yatırımların yönetim yetkisi olmadığı için bu tür değişiklikler yapma hakkı bulunmamaktadır (Eğilmez, 2016).

İktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel boyutları olan finansal liberalleşmenin yarattığı en önemli olgulardan biri de, gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere doğru yapılan, kısa ve uzun vadeli teknoloji, bilgi ve sermaye girişi transferi sağlayan doğrudan yabancı yatırımların ortaya çıkmasıdır (Uçan, Akyıldız ve

Uçan, 2017:187). UNCTAD tarafından yapılan tanıma göre doğrudan yabancı yatırımlar, uzun vadeli bir ilişki içeren ve doğrudan yabancı yatırımcının dışında bir ekonomide ikamet eden yerleşik bir birimin kalıcı bir faiz kontrolünü yansıtan yatırımlardır (Pazienza, 2014). IMF'in Ödemeler Dengesi El kitabının beşinci baskısında, bir şirket sermayesinin %10'u veya daha fazlası doğrudan yatırımcı olarak tanımlanmaktadır. Bu kılavuza göre; daha küçük bir oranın olması şirkette faiz kontrolünü gerektirdiği için sıkı bir kural değildir ve tersine %10'dan daha fazlasının kontrolünü ifade etmeyebilir. Fakat IMF bu oranı hisse senedi formunda doğrudan yatırım ve portföy yatırımları arasındaki payların temel ayırım çizgisi olarak kullanmayı önermektedir. Dolayısıyla yerleşik bir işletmede daha önce hiç hissesi bulunmayan yerleşik olmayan bir kişi yerleşik olan birinden bu teşebbüsün %10 veya daha fazlasını satın alabilir. Yerleşik olmayan bir şirketin portföy yatırımları olarak bir şirketin hisselerinin %10'undan daha azını elinde bulundurması ve daha sonra doğrudan yatırımla sonuçlanan ek hisseleri elde edildiğinde sadece ek hisselerin satın alınması ödemeler dengesine doğrudan yatırım olarak kaydedilir (Duce ve Espana, 2003).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeleri, özellikle küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1980'li yılların ardından bu ülkelerin liberalizasyon reformlarını uygulamaya koymalarını zorunlu kılmıştır (Kızılkaya & Ay, 2014:291). Dünya ekonomilerinin 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'lerde derinleşen bir krize girmesi ile piyasa güçlerine olan güven artarak liberalizasyon uygulamaları yaygınlaşmaya başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren pek çok gelişmekte olan ülkelerin ödemeler bilançosunda sorunlar yaşanması sonucunda, IMF tarafından önerilen "istikrar" ve "yapısal uyum" politikaları uygulamaya konulmuştur (Aytekin, 2018:207). 1980'li yıllardan itibaren Dünya Bankası ve IMF'in desteği ile birlikte gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde sermaye hareketleri üzerinde yer alan kısıtlamalar kaldırılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin fon ihtiyacı giderek artarken, sanayileşerek hızla gelişen ülkelerde ise fon fazlalığı ortaya çıkmıştır. Bu fon fazlalığını değerlendirebilmek için gelişmekte olan ülke piyasaları, yatırımcılar açısından cazip bir kazanç merkezine dönüşmüştür. Gelişmekte olan ev sahibi ülkeler ise elde ettikleri yabancı sermaye ile hem yatırımlarını artırma hem de cari açıklarını kapatma imkânına kavuşmuşlardır. Böylece gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi çekebilmek için adeta yarışır hale gelmişlerdir. Bu değişimler sermaye hareketleri içerisinde faiz-kur arbitrajına dayanarak yüksek reel getiri elde etmeyi sağlayan ve ülkeler arasında geçişkenlik sağlayan spekülasyon amaçlı sermaye hareketlerinin ağırlığında artışa neden olmuştur. Böylece spekülasyon amacıyla kullanılabilen kısa vadeli sermaye hareketlerinin makroekonomik istikrarsızlık yaratabildiği görülmüştür (Arslan & Çiçek, 2017: 293). Söz konusu makroekonomik istikrarsızlıklar ise, ödemeler dengesinin sağlanamaması ile yabancı sermaye akımlarının reel döviz kuru üzerinde meydana getireceği dalgalanmalardan oluşmaktadır. Yabancı sermaye akımlarında ortaya çıkan beklenmedik ani düşüşler reel döviz kurunun değer kaybetmesine yol açmakta ve ekonomiler arasındaki kaynak transferinin sağlanması ile bu kayıp sona ermektedir (Edwards, 1988).

Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkenin ekonomisini çeşitli yollarla etkileyebilir. İlk olarak, ev sahibi ülkede ekonomik büyümeyi sağlayan gerekli sermaye ve modern teknolojiyi geliştirir. İkinci olarak, yönetim ve iş gücü eğitimi yoluyla ev sahibi ülkenin bilgisini arttırarak ekonomik büyümeyi teşvik eder. Son olarak da, pazarlama ve lisans düzenlemelerinin başlangıç durumunda teknolojik ilerlemeyi teşvik eder. Dolayısıyla doğrudan yabancı yatırım endüstriyel kalkınma ve teknolojik ilerlemeyi destekleyen bir araç olarak düşünülebilir. Bu nedenle doğrudan yabancı yatırım ev sahibi ülkedeki verimliliği ve teknolojik ilerlemeyi arttırabilir bu da ekonomik büyümeye katkı sağlar. Ev sahibi ülkenin yatırımları çekme kapasitesi ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım hacmini ve türünü etkiler. Bu durum ülkenin ticaret rejimine, mevzuatına ve siyasi istikrarına da bağlıdır. Aynı zamanda ödemeler dengesi kısıtlamaları ve doğrudan yabancı yatırımlar ile üretilen mallar için iç piyasanın büyüklüğü ile birlikte ölçek faktörleri de son derece önemli olmaktadır (Ashghian, 2011: 3-4).

Doğrudan yabancı yatırımlar, ülkelerin ekonomilerini ayakta tutan temel taşlardan birisidir. Dolayısıyla yabancı yatırımların sağladığı en önemli faydalar arasında; sermaye girişi, teknoloji transferi sağlanması, istihdam yaratması ve aynı zamanda ev sahibi ülkenin ihracatına getirdiği katkı yer almaktadır (Yapraklı, 2006: 23-25). Feldstein 2000 yılında yapmış olduğu çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların avantajlarından biri olarak kendi ülkelerinde sermaye sahipleri tarafından karşılaşılan riski

azaltmak için uluslararası sermaye girişi yoluyla çeşitlendirme fırsatlarının sağlandığını tespit etmiştir. Uluslararası yatırımda yerli girdi pazarında rekabetin teşvik edilmesinin yanı sıra küresel teknoloji transferi ve insan kapasitesinin geliştirilmesine de imkân sağlamaktadır (Onakaya, 2012: 66).

Doğrudan yabancı yatırımlar, küresel ekonominin yanı sıra yatırımcılar ve alıcılar için de fayda sağlamaktadır. Dünya ekonomilerinde sermaye, büyümenin sağlanması amacıyla işletmelere yönelmektedir. Çünkü yatırımcılar en az riskle en iyi getiriye istemektedir. Bireysel yatırımcılar, düşük riskin ekstra avantajlarından yararlanırlar. Şöyle ki; alıcı şirket yatırımdan fayda sağladığı için vergi teşvikleri sunarak bu zararı telafi etmeye çalışır. Doğrudan yabancı yatırımların diğer bir avantajı ise, “sıcak para” tarafından yaratılan değişkenliği ortadan kaldırmasıdır (Amadeo, 2017). Aynı zamanda ev sahibi ülkedeki ekonomik ve siyasi faktörler doğrudan yabancı yatırımların yapılmasına yönelik kararların verilmesinde etkili olmaktadır. Genellikle doğrudan yabancı yatırımlar, üretim faktörlerinin bol ve ucuz olduğu, iç piyasa talebinin yüksek olduğu, altyapı tesislerinin sağlandığı ve yatırım teşviklerinin uygulandığı ve daha çok getiri sağlayan ülkeleri tercih etmektedir. Son dönemlerde doğrudan yabancı yatırımların ekonomik faktörlerden ziyade ev sahibi ülkenin siyasi istikrarına, psikolojik ve ahlaki faktörlerine öncelik verdiği görülmektedir (Alagöz, Erdoğan ve Topallı, 2008: 80). Türkiye'nin de dâhil olduğu gelişmekte olan ülkelerin büyük çoğunluğu, 1980'li yıllardan sonra hızla gelişen ekonomik değişimlere ayak uydurmaya çalışmıştır. Bu ülkelerde önceki döneme göre daha liberal politikalar benimsenmiştir. Özelleştirme uygulamaları, sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ve en önemlisi ithal-ikameci sanayileşme stratejilerinin yerini ihracata yönelik stratejilere bırakmasıyla işgücü üzerindeki güvenceler azaltılmış ve işgücü piyasaları daha esnek hale gelmiştir. Liberalleşme uygulamalarına borçlanmalarda meydana gelen zorluklar da eklenince doğrudan yabancı yatırım kavramı da önem kazanmaya başlamıştır (Saray, 2011: 382).

2. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR

Türkiye; Batı Avrupa'nın, Balkanların, Karadeniz Havzasının ve Ortadoğu'nun önde gelen ekonomisi konumundadır. Avrupa Birliği'nin 6. en büyük ticaret ortağı ve dünyanın en büyük 20. ekonomisinden birisidir (Loewendahl ve Loewendahl, 2000: 1). Ayrıca Türkiye yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle dolu geniş coğrafyası ve dinamik nüfusuyla doğrudan yabancı yatırımlara şiddetle ihtiyaç duyan bir ülkedir (Güven, 2008: 76).

Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kalkınma sürecinde rol almaktadır. Kapitülasyonların olumsuz etkileri ve Osmanlı devletinin dış borçlarının oluşturduğu olumsuz etkiler ve ekonomiye yönelik zararları nedeniyle Cumhuriyetin kurucu kadroları, dış sermaye açısından muhafazakar bir yaklaşım sergilemiştir. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında cari fiyatlarla milli gelirin üçte birine eşit olan yabancı yatırım seviyesinin oldukça önemli olduğu söylenebilir. Fakat 1929'daki Büyük Buhran ve Osmanlı Devletinden kalan dış borçlar ve istenilen sanayileşme seviyesine ulaşamamasından dolayı birçok yabancı şirket ulusallaştırılmıştır (Tapşın, 2016: 1).

İkinci Dünya Savaşından sonra özel kesim ağırlıklı ve dışa açık bir iktisadi kalkınma politikası izleyen Türkiye, dış kaynak kullanımını artırma çabası içine girmiştir. Dış kaynak iktisadi kalkınmada hesaba katılan temel değişkenlerden birisi olmuştur. Türkiye bir yandan Marshall Yardım Programından daha fazla kredi almaya çalışırken öte yandan yabancı özel sermayeyi yurda çekmek için liberal bir yabancı sermaye mevzuatı oluşturma çabası göstermiştir. “Türk Parasının Kıymetini Koruma” mevzuatında bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra, 1951 yılında “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” yürürlüğe konulmuştur. Beklenen yabancı özel sermaye girişi olmayınca 1954 yılında öncekinden daha liberal ve daha açık hükümler içeren 6224 sayılı “Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır. Bu yasa ile yabancı özel yatırımcılara pek çok sektörde faaliyette bulunma izni verilmiştir. Zaman içinde “Yabancı Sermaye Teşvik Kanununda” yapılan değişiklikler sonucu yatırım ve ihracat teşviklerinden yararlanma konusunda yerli özel girişimci ile yabancı özel sermayeler arasında bir fark kalmamıştır. Mevzuatta yapılan bu serbestleşmelere karşılık 1980'li yılların ortalarına kadar bu yasa aracılığıyla Türkiye'ye kayda değer bir özel yabancı sermaye girişi olmamıştır (Şahin, 2007: 429).

Türkiye 1970’li yıllarda dünyada yaşanan petrol krizleri, ülke içindeki dış ticaret kısıtlamaları, iç karışıklık, Kıbrıs Barış Harekatı, Amerikan ambargosu gibi siyasi ve ekonomik sorunlar sonucunda döviz darboğazına girmiştir (Arslan & Çiçek, 2017: 294). Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının önemi 24 Ocak 1980 tarihli kararlar sonrasında ortaya çıkan uygulamalarla belirginleşmiştir. Bu kararlarla Türkiye ithal ikameci büyüme modelinden ihracata dayalı büyüme modeline geçmiş ve Türkiye’ye yabancı yatırım girişinde bir artış meydana gelmiştir. Bu dönemin temel yasal çerçevesi 1989 yılında çıkarılan 8/168 sayılı “Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi” ve “Türk Parasının Kıymetini Koruma” Hakkında 32 Sayılı Karar ile ilgili diğer mevzuat yürürlüğe girmiştir. Doğrudan yabancı yatırım yeni düzenlemelerle 1992 yılına kadar artış göstermiştir. Fakat 1994 yılında ekonomik krizin etkisiyle azalma sürecine girmiştir. 1997 yılında Güneydoğu Asya’da başlayan ve 1998’de Rusya’da finansal krizin etkisiyle doğrudan yabancı yatırımlar en düşük seviyelere inmiştir. 1999’da yaşanan Marmara depremi, Türkiye’nin en önemli sanayi bölgesini vurmuş ve doğrudan yabancı yatırım girişleri daha da gerilemiştir (Güven, 2008: 1-2).

Doğrudan yabancı yatırımlar, 1990’lı yılların ikinci yarısından sonra hızla artmıştır ve söz konusu bu artan yatırımı ülkesine çekebilen Çin gibi ülkeler sürekli ve yüksek oranlı büyümeyi yakalamışlardır. Bu dönemdeki artış, “Washington Consensus” ile başlayan Neo-liberal akımın etkisiyle ve uluslararası mali kurumların etkinliğinin artması ile ilişkilendirilmektedir (Yıldırım, Öztürk ve Bolat: 2008: 107). 2000 yılında doğrudan yabancı yatırımlar 1.7 milyar dolara ulaşmış ve Cumhuriyet döneminin en üst düzeyine yükselmiştir. Bu artışın arkasında, Telecom Italia’nın Türkiye İş Bankası ile birlikte Türkiye’nin üçüncü GSM lisans ortaklığı ve Enka ile American Intergeren arasındaki doğalgaz çevrim santrali yatırımları yer almaktadır. 2001 yılının Şubat ayında yaşanan kriz ile birlikte 2002 yılındaki doğrudan yabancı yatırım girişleri olumsuz etkilenmiştir. Ekonomik krize rağmen, 2000 ve 2001 yıllarında doğrudan yabancı yatırım artış hızı, o dönemin özelleştirme eylemleriyle ilgili olmuştur (Tapşın, 2016: 1-2). Doğrudan yabancı sermaye ile ilgili yapılan düzenlemelerden en önemlisi 17 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” olmuştur. Söz konusu kanun ile doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sistemi kaldırılarak bilgilendirme sistemine geçilmiştir (Bal ve Göz, 2010: 458).

Türkiye’nin 2008 yılında yaşadığı küresel kriz öncesinde ciddi bir sıçrama yaptığını gözlemlemek mümkündür. Bunun nedeni ise, konjonktürden kaynaklanan etkinin yanı sıra Türkiye’nin Avrupa Birliği ile tam üyelik görüşmelerinde ciddi yol almış olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye, petrol, doğalgaz ve sermaye malı ithalatçısı gelişmekte olan bir ekonomidir. İç tasarrufların yatırımları karşılayamaması durumunda cari açık vermektedir. Cari açığını kapatmak için yatırımlar düşürülmeli, tasarruflar arttırılmalı ya da yetersiz kalan tasarrufları dış tasarruf ithal ederek kapatmalıdır. Yatırımları düşürmek, büyüme oranının düşmesine neden olmaktadır. İç tasarrufları arttırmak faizi arttırmayı gerekli kılmaktadır ve bu da yatırımları kısıtlamaktadır. Bu yolu izlerken de doğrudan yabancı yatırımlar ve dış borçlanma arttırılmalıdır. İdeal olan doğrudan yabancı yatırımları arttırmaktır. Bu da ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik istikrarı sağlanarak gerçekleştirilebilir (Eğilmez, 2016).

Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırım açısından sahip olduğu önemli avantajlar vardır. Bu avantajları aşağıdaki tabloda görmemiz mümkündür.

Tablo 1: Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Konumsal Avantajları

Temel Konumsal Faktörler	Rekabet Edilebilirlik
Pazar Amaçlı DYY Ekonomik Büyüklük Ekonomik Büyüme Nüfus Büyüklüğü Kişi Başına Gelir	Güçlü Güçlü Güçlü Orta
Verimlilik Amaçlı DYY Emek Maliyetleri Emek Üretkenliği Bölgesel Uyum Emek Niteliği ve Arzı	Güçlü Güçlü Güçlü Güçlü
İçselleştirme Amaçlı DYY Mühendis ve Teknisyen Arzı Ar-Ge ve Yenilik Üsleri Haberleşme ve İnternet Altyapısı	Güçlü Zayıf Orta
DYY'ye Elverişli Ortam DYY Mevzuatı (bağımsız DYY) DYY Mevzuatı (özelleştirme/altyapısı DYY) Kolaylaştırıcı Süreç Siyasi Bağlılık Teşvikler Yatırım Desteği	Güçlü Zayıf Orta Zayıf Güçlü Zayıf
DYY'nin Kurumsal Ve Siyasal Ortamı Ekonomik İstikrarsızlık (Enflasyon, döviz kuru, borç vs) Siyasi Kesinlik Siyasi Müdahale, Bürokrasi ve Yolsuzluk Adalet Sistemi ve Fikri Mülkiyet Hakları İç Sosyal Gerginlikler	Zayıf Zayıf Zayıf Zayıf Zayıf

Kaynak: Loewendahl, H. & Loewendahl, E. E., 2000, "Turkey's Performance in Attracting Foreign Direct Investment: Implications of EU Enlargement Centre for European Policy Studies", Working Document, No:157, ISBN: 92-9076-314-7, pp:1-43.

Tablo 1'de Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlar için konumsal avantajları gösterilmektedir. Buna göre, Türkiye'nin en zayıf yönlerinin kurumsal ve siyasal ortamla ilgili olduğu görülmektedir. Türkiye, siyasi ve ekonomik istikrar açısından rakipleriyle kıyaslandığında oldukça zayıf olduğu gözlenmekte ve enflasyon, iç yatırım açısından engel olarak görülmektedir. Enflasyon dışında diğer engeller ise, şeffaflığın olmaması, siyasi istikrarsızlık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan belirsiz yatırım ortamıdır. Doğrudan yabancı yatırımları çekmek için söz konusu engeller göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin yüksek rekabet gücüne sahip olmasına rağmen, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle doğrudan yabancı yatırım açısından başarılı bir rekabet ortamının sağlanamadığını söyleyebiliriz.

Tablo 2: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımları Arttırmak İçin Politika Önerileri

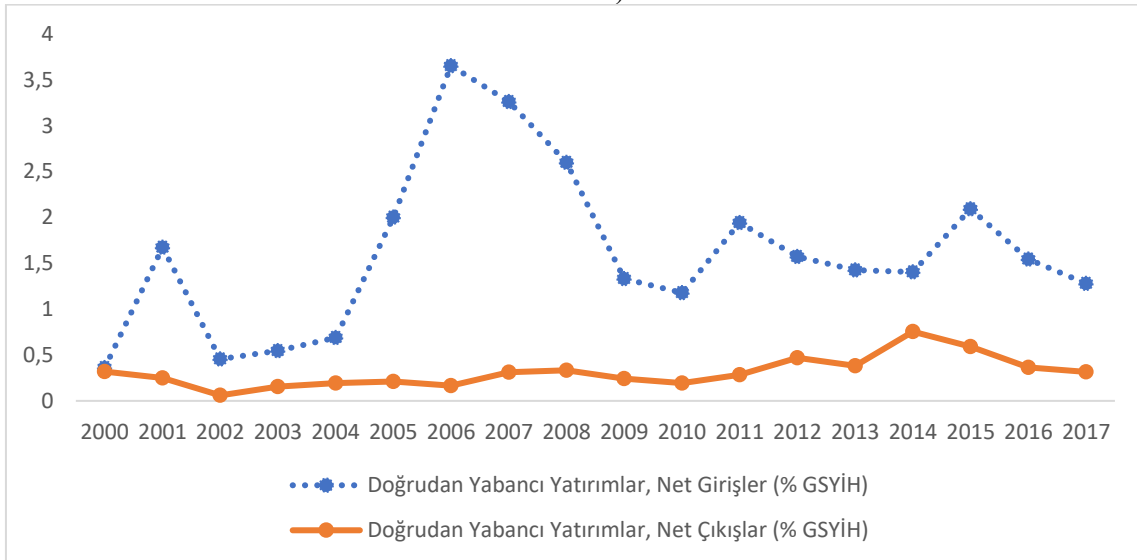
KISA DÖNEM (1 YIL)	ARA DÖNEM (2-4 YIL)	UZUN DÖNEM (5-10 YIL)
Ekonomik Faktörler	Ekonomik Faktörler	Ekonomik Faktörler
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Enflasyonun tek haneye indirilmesini sağlamak ✓ BT&T altyapısının geliştirilmesini sağlamak ✓ Eğitimin AB düzeylerine getirilmesini sağlamak ✓ Ar-Ge ve inovasyonu destekleme stratejisi geliştirmek 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Türkiye'nin birinci sınıf bir BT&T altyapısına sahip olmasını garanti etmek ✓ Toplumun her kesimi için eğitim düzeylerini arttırmak ✓ İnternetin erişilebilirliğinin nüfusun tamamına yayılmasını sağlamak ✓ Yenilik, girişimcilik ve KOBİ'ler için destek sağlamak ✓ Düşük enflasyonu sürdürmek 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Bilgiye dayalı bir ekonomiye geçişi desteklemek
Çevreyi Etkinleştirmek	Çevreyi Etkinleştirmek	Çevreyi Etkinleştirmek
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Temel özelleştirmeyi sağlamak ✓ Tüm yatırım teşvik faaliyetlerinin gözden geçirilmesini ve yeni bir strateji geliştirilmesini sağlamak ✓ Yeni yatırım destek faaliyetleri için güvenli fonlar sağlamak 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Yeni veya genişletilmiş bir yatırım destek ajansı oluşturmak ✓ Yatırım teşviklerini kesmek ✓ Ekonomik kalkınma politikasıyla yatırım desteğinin bütünleşmesini sağlamak ✓ DYY ve ekonomik kalkınma için bölgesel ajansların ağını geliştirmek 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Türkiye'nin yatırımcılara sunduğu teklifi ulusal ve bölgesel düzeyde farklılaştırmak ✓ Türkiye ve diğer AB bölgelerinde bölgelerarası güçlü bir ortaklık geliştirmek ✓ AB'nde Türkiye için yeni destek kampanyası yapmak ✓ Türkiye'yi stratejik faaliyetler için bölgesel bir ekonomik merkez olarak teşvik etmek

Siyasi Kurumsal Faktörler	Siyasi Kurumsal Faktörler	Siyasi Kurumsal Faktörler
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kopenhag kriterlerinin hızlı bir şekilde ilerleme sağlaması için AB üyelik müzakereleri başlatmak ✓ Tek pazara özellikle de rekabet piyasasına katılmak için eksiksiz reformlar düzenlemek ✓ Kurumsal ve siyasi engeller ile başa çıkmak için strateji geliştirmek 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ DYY'ler için engelleri kaldırmak (yolsuzluk, bürokrasi vb.) ✓ Kaliteli fikri mülkiyet haklarını geliştirmek ✓ AB yapısal fonlarına erişmek ve kullanmak için strateji geliştirmek 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Avrupa Birliğine katılmak ✓ Bölgesel ilişkilerde özellikle Orta Doğu'da belirgin iyileşme sağlanmasını amaçlamak

Kaynak : Loewendahl, H. & Loewendahl, E. E., 2000, "Turkey's Performance in Attracting Foreign Direct Investment: Implications of EU Enlargement Centre for European Policy Studies", Working Document, No:157, ISBN: 92-9076-314-7, pp:1-43, p.27

Tablo 2'de Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımları arttırmak için politika önerileri yer almaktadır. Buna göre, verimlilik, pazar ve varlık arzı arasındaki bağlantıyla birlikte kurumsal konum stratejilerinde doğrudan yabancı yatırım artışı önem kazanmaktadır. Türkiye, siyasi kurumsal çevrelerini iyileştirmeye ve yatırım destek faaliyetlerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yaparken eline geçen fırsatları değerlendirememektedir. Doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmek, ekonomik ve siyasi gelişmelerden ayrı olarak düşünülmemelidir. Ayrıca ekonomik istikrar, siyasi istikrar ve AB üyeliği, yatırımların Türkiye'ye yönelmesinde önemli olmaktadır.

Şekil 1: Türkiye'de 2000-2017 Dönemi Doğrudan Yabancı Yatırımlar Net Giriş ve Çıkışlar (% GSYİH)

Kaynak: World Bank, (çevrimiçi), <https://databank.worldbank.org>, Erişim Tarihi: 15.04.2019

Şekil 1'de 2000-2017 döneminde Türkiye'ye doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarının GSYİH'ye oranları gösterilmektedir. Buna göre 2000'li yılların başından itibaren dünyada yapılan yatırımların artan hacmi ile birlikte Türkiye'de istikrarlı ve öngörülebilir politikalar ekonomik büyümeye yol açmakta ve böylece Türkiye'ye yönelik uluslararası doğrudan yatırımlarda önemli bir artış sağlamaktadır. Özellikle, doğrudan yabancı yatırımlar 2005 yılından itibaren artış eğilimi içerisine girmiş ve %2 düzeylerinin üzerine çıkmıştır. 2006 yılında ise tarihinin en yüksek seviyesi olan %3.65 ulaşmıştır. Fakat 2008 yılından itibaren tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizden dolayı azalan küresel doğrudan yatırım girişlerinden Türkiye de etkilenmiştir. 2007-2009 döneminde, dünya genelinde risk iştahının azalması, riskli yatırımlara ve ülkelere yönelik girişlerin de azalmasına neden olmuştur. Türkiye, 2012 yılında başlatılan komşu Suriye'deki savaştan etkilenmiştir. Bu savaş yalnızca üç milyondan fazla Suriyeli mültecinin ülkeye girmesiyle sonuçlanmadı aynı zamanda terörist faaliyetlerin de ülke içinde artmasına yol açtı. Dolayısıyla bu durum Türkiye ekonomisini ciddi anlamda olumsuz etkiledi. Aynı zamanda 2015 yılındaki Türk-Rus ilişkilerindeki gerginlik ve 2016 yılında Türkiye'de yaşanan darbe girişiminden dolayı doğrudan yabancı yatırımların GSYİH oranında bir düşüş olmuş ve %1.28 düzeyinde gerçekleşmiştir.

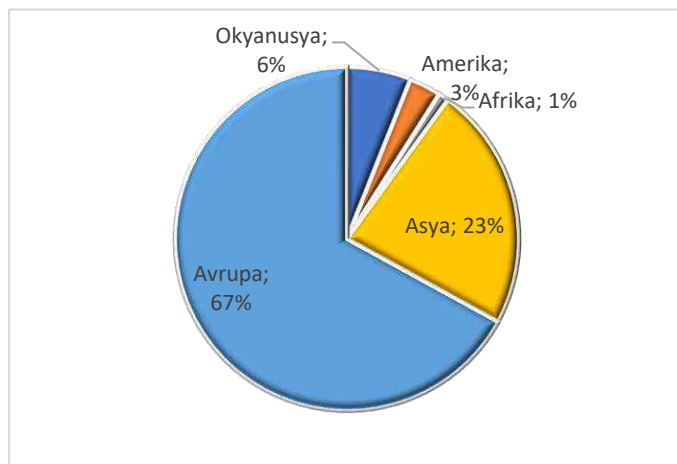

Tablo 3: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Sektörlere Göre Dağılımı (2017-2018/Kasım)

Sektörler	(Milyon ABD Doları)	
	2017	2018
Tarım, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	27	43
Madencilik ve Taşocakçılığı	119	165
İmalat Sanayi	1.018	1.554
<i>Gıda Ürünleri, İçecek ve Tütün İmalatı</i>	153	486
<i>Tekstil Ürünleri İmalatı</i>	64	62
<i>Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı</i>	120	265
<i>B. Y. S. Makine ve Teçhizat İmalatı</i>	35	22
<i>Elektrikli Optik Aletler İmalatı</i>	103	116
<i>Motorlu Kara Taşıtı, Römork ve Yarı-Römork İmalatı</i>	37	132
<i>Diğer İmalat</i>	506	471
Elektrik, Gaz ve Su	359	672
İnşaat	589	200
Toptan ve Perakende Ticareti	998	753
Oteller ve Lokantalar	59	238
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	1.228	385
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	1.446	951
Gayrimenkul Kiralama ve İş Faaliyetleri	18	48
Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	60	83
Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet	652	346
Toplam	6.573	5.438

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 2019. Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ocak, (çevrimiçi) <https://tuys.sanayi.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15.04.2019.

Tablo 3’te Türkiye’de 2017-2018 yılı için sektörlere göre doğrudan yabancı yatırım girişleri gösterilmektedir. Buna göre, 2017 yılında 6 milyar 573 ABD doları olan doğrudan yabancı yatırım girişlerinin 1 milyar 446 milyon ABD doları mali aracı kuruluşların faaliyetleri ve 1 milyar 228 milyon ABD doları ise ulaştırma, haberleşme ve depolama hizmetleri sektörlerinden kaynaklanmaktadır. 2017 yılında kurulan 5 bin 930 adet uluslararası sermayeli şirketin 3 bin 671 adedi Yakın ve Ortadoğu ülkeleri, 897 adedi AB ülkeleri, 424 adedi ise diğer Asya ülkeleri ortaklı şirketler olmuştur. 2018 yılına baktığımızda ise doğrudan yabancı yatırım girişlerinin 5 milyar 438 ABD dolarınının 1 milyar 554 milyon ABD doları imalat sektöründen, 951 milyon ABD doları ise mali aracı kuruluşların faaliyetleri sektöründen kaynaklanmıştır.

Şekil 2: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerinin Ülkeler ve Bölgeler İtibariyle Dağılımı

Kaynak: TCMB, (çevrimiçi), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, Erişim Tarihi: 23.04.2019.

2017	DYY Girişleri (Milyon \$)	Pay (%)
Hollanda	1.768	24
İspanya	1.451	20
Azerbaycan	1.009	14
Avustralya	459	6
Avusturya	326	4
İngiltere	324	4
Almanya & Japonya	295	4
Belçika	225	3
ABD	171	2
İtalya	124	2
Diğer	990	13
Toplam (Sermaye Girişi)	7.437	100

Şekil 2’de 2017 yılında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların ülkeler ve bölgeler itibariyle dağılımı gösterilmektedir. Buna göre 2017 yılsonu itibarı ile Türkiye’ye en fazla doğrudan yabancı yatırım girişini sağlayan ülkeler sırasıyla Hollanda, İspanya, Azerbaycan olmuştur. Aynı dönemde doğrudan yabancı yatırım girişlerine bölgesel açıdan baktığımızda, Avrupa ülkelerinden sağlanan doğrudan yabancı yatırım girişlerinin %67’sinin kaynağı olduğu görülürken, sırasıyla Asya ülkelerinin %23, Okyanusya’nın %6, Amerika’nın %3 ve Afrika’nın %1 payları bulunmaktadır.

Dünya’da toplam doğrudan yabancı yatırımlarda çok ciddi düşüşün gerçekleştiği 2018 yılında, Türkiye’nin yıllık bazda göstermiş olduğu doğrudan yabancı yatırım performansı ile önemli bir başarı sergilemektedir. Bu başarı ile Türkiye, sahip olduğu sağlam ekonomik temelleri ile küresel çapta ekonomisine güvenilen bir ülke olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır (<https://www.paraborsa.net>).

3. Türkiye’de Döviz Kuru Oynaklığının Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi

Ev sahibi ülke ile yatırım yapan ülke paralarının değerleri arasındaki ilişki, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hangi ülkelere giriş yapacağı ile yakından ilgili olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, ev sahibi ülke parasının değerleneceğine yönelik beklenti söz konusu ülkeye giden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde azaltmaktadır. Ev sahibi ülkenin parasının değer kazanması ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımı akışlarını olumlu ya da olumsuz etkileyebilir (Arslan & Uçar, 2017:8).

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çökmesiyle birlikte birçok ülke sabit döviz kuru sistemini terk etmiş ve dalgalı döviz kuru sistemini benimsemiştir. Dalgalı döviz kurunun benimsenmesiyle, döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar ülkeler için büyük bir sorun haline gelmiştir (Kiliçarslan, 2018a). Döviz kurlarındaki dalgalanmalar, döviz kurunun bilanço değerinde meydana gelen dalgalanmaları ya da döviz kurunun uzun vadeli eğilimlerinde yaşanan kısa vadeli dalgalanmaları ifade etmektedir. Aynı zamanda bir para biriminin değerinin düşmesi ya da artmasında etkili olan tüm değişkenleri de ifade eder. Döviz kuru dalgalanmaları, ekonomide yer alan nispi fiyatlar ile birlikte öngörülme hareketleri içermektedir (Kiliçarslan, 2018b).

Döviz kurları ve doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişki ilk olarak Aliber (1970) tarafından ele alınmıştır. Doğrudan yabancı yatırımın finansal faktörlerdeki ilişkisini analiz ederek Aliber farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Literatüre Aliber hipotezi olarak geçen hipoteze göre, birkaç para biriminin doğrudan yabancı yatırımlara yönelmesine neden olduğu görülmektedir. Froot ve Stein, Aliber’den sonra bu hipotezi geliştirdiler ve Aliber’in sermaye piyasalarının bozulması konusundaki hipotezini destekleyen benzer sonuçlara ulaşmışlardır (Kızılkaya & Üçler, 2015).

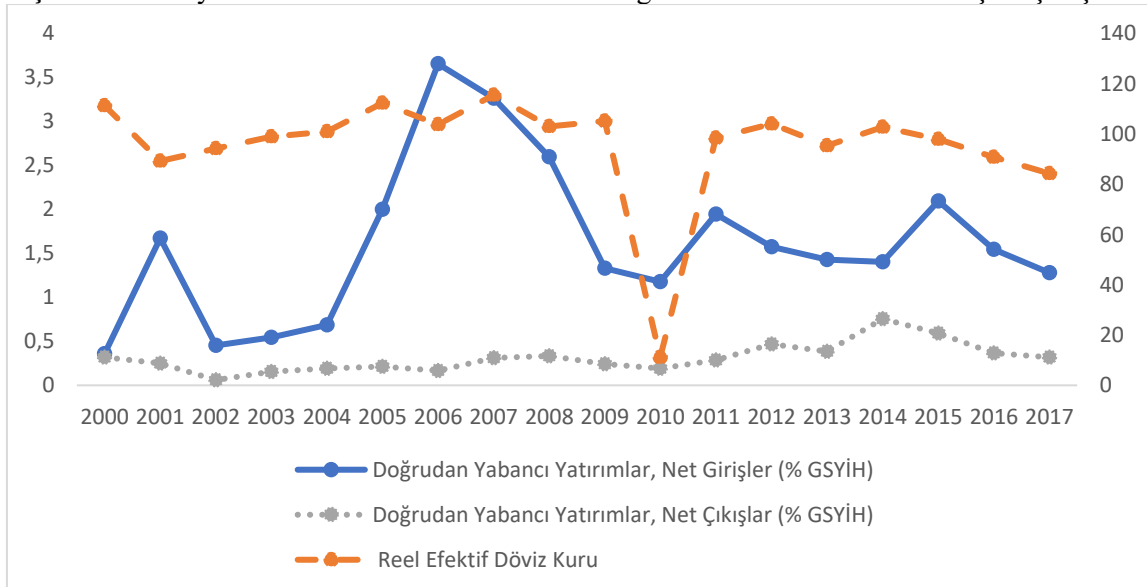
Döviz kuru ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişki basit bir şekilde incelenebilir. Şöyle ki ulusal paranın aşırı değerli olması ev sahibi ülkeye gelen yabancı yatırımın satın alma gücünü azaltacaktır. Bu durum ise, işgücü maliyetlerinin artmasını sağlayacak ve üretimin ihracatını zorlaştıracaktır. Buna göre, aşırı değerli hale gelen ulusal paranın, doğrudan yabancı yatırım girişini negatif yönde etkilemesi beklenirken, ulusal paranın değerinde meydana gelen kayıp ise doğrudan yabancı yatırım girişini pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir. Bunun yanı sıra ulusal paranın değerlenmesi sonucu tüketicilerin satın alma gücü yükselecek sonuçta pazar odaklı doğrudan yabancı yatırım girişi pozitif yönde etkilenecektir. Dolayısıyla döviz kurunun düzeyi ve değişkenliği ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında kesin bir ilişkiden söz edemeyiz ve üretilen malların amacına bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Doğrudan yabancı yatırımlar literatüründe yer alan güçlü para, ev sahibi ülkenin rekabetçi gücünün göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla döviz kuru, rekabet gücünü gelir etkisi ve maliyet etkisi olmak üzere iki kanaldan etkilemektedir. Ev sahibi ülke parasının yatırım yapan ülke parasına göre daha değerli olması (ulusal paranın değerlenmesi), bu piyasada üretilen ürünlerin satışı çok uluslu işletmeler açısından daha cazip hale getirecektir. Aynı zamanda tüketicilerin satın alma gücü yükseldiği için, değeri artan ulusal para doğrudan yabancı yatırımlarda bir artışa yol açacaktır (Özdamar, 2016:103).

Ev sahibi ülkenin para biriminde meydana gelen değer kaybı yabancılar açısından, fiyat kanalı olarak adlandırılan üretim maliyetlerinin düşmesine yol açar. Aynı zamanda sermaye maliyetlerinde de bir düşüşe neden olur ve böylece doğrudan yabancı yatırımların artmasını destekler. Ülkede dövizin değer

kazanması ile çokuluslu şirketlerin gelirinde pozitif yönlü bir etkiye yol açar. Şirket ev sahibi ülkede ne kadar çok gelir elde ederse, o kadar yatırım yapma fırsatı elde edecektir. Çokuluslu şirketler için yatırım yerinin belirlenmesi doğrudan yabancı yatırım açısından önemli bir kriterdir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkışlarının belirlenmesinde ise hem döviz kurunun seviyesi hem de döviz kuru dalgalanması önem arz etmektedir. Döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar uzun vadeli üretim maliyetlerini etkilemektedir. Döviz kurunda yaşanan dalgalanmalardaki artışlar, yatırımcıların ev sahibi ekonomi için olumlu beklentilerini azaltır (Cambazoğlu & Güneş, 2016).

Ülkenin makroekonomik istikrarı da doğrudan yabancı sermaye girişlerinin unsurları arasında yer almaktadır. Bir ülkede ekonomik istikrarı sağlamanın temel yolu, makroekonomik çevrenin öngörülebilir olmasıdır. Bu bağlamda, döviz kuru ve döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar makroekonomik istikrarsızlığa neden olan faktörlerdendir. Yapılan çalışmalarda rekabetçi ve istikrarlı bir makroekonomik çevrenin sağlanabilmesi için, düşük ve istikrarlı olan iç ve dış açıkların ortaya çıkması, döviz kurunda reel kayıplarının meydana gelmemesi ve enflasyonun düşük düzeylerde olması vurgulanmaktadır. Yabancı yatırımcılar, ev sahibi ülkeye döviz getirmekte ve kârını döviz cinsinden transfer ettikleri için döviz kurunda sağlanan istikrar, yatırımcıların getiri ve risk hesaplamalarında da istikrarın sağlanmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, döviz kurunda meydana gelen istikrar veya dalgalanma doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde etkilemektedir. İktisat biliminde döviz kurundaki dalgalanmaların, yabancı sermaye yatırımları üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu ile ilgili farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi üretim esnekliği yaklaşımıdır. İkinci olarak, risk karşıtı yaklaşımı ve son olarak, ticaret teorisi yaklaşımı yer almaktadır. Türkiye, Şubat 2001 krizinin yaşanmasının ardından dalgalı kur rejimini uygulamaya başlamıştır. Dalgalı kur rejiminde, kuru değeri serbest piyasada belirlenmekte ve kurdaki dalgalanmaların piyasa koşullarında dengeleneceği varsayılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu rejimde, döviz kurunda yaşanan dalgalanmanın, kısa vadeli sermaye hareketleri sonucunda yükselme eğilimine girmesi kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla, politika yapımcılarının ekonomide ortaya çıkması muhtemel görünen kırılmalıkları iyi belirlemeleri ve buna bağlı olarak politika uygulamalarını gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Çünkü kurdaki dalgalanma ve belirsizlik diğer ekonomik değişkenleri yakından etkilemektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar kurdaki dalgalanmalardan etkilenen en önemli değişkenlerden birisidir. Dalgalı kura geçişten sonra, artan dalgalanmanın (kur riskinin) Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını nasıl etkilediği oldukça önemlidir (Taşcı & Düzgün, 2017:3).

Şekil 3: Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kuru ve Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş ve Çıkışları

Kaynak: TCMB, (çevrimiçi), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, Erişim Tarihi: 23.04.2019.

World Bank, (çevrimiçi), <https://databank.worldbank.org>, Erişim Tarihi: 15.04.2019

Şekil 3'te Türkiye'de reel efektif döviz kuru ve doğrudan yabancı yatırımların net giriş ve çıkış oranları gösterilmektedir. Reel efektif döviz kuru, bir ülke parasının değerini ölçen çok taraflı bir döviz kurudur. Reel efektif döviz kurunun yüksek olması, ulusal paranın değerinin azalmasına yol açmakta ve yabancı yatırımcının satın alma gücünün düştüğünü göstermektedir. Reel efektif döviz kurunun düşük olması ise tersi bir durumu ifade etmektedir. Buna göre 2000 yılına baktığımızda reel efektif döviz kurunun 111,19 düzeyinde gerçekleştiğini ve doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ise 0,31 düzeyinde gerçekleştiğini görmekteyiz. Türkiye'de 2001 krizinin yaşandığı sürece baktığımızda TL'nin aşırı bir değer kaybı yaşadığını ve buna istinaden doğrudan yabancı yatırım girişlerinin arttığını görmekteyiz. 2001 yılında reel efektif döviz kuru 89,16 düzeyinde gerçekleşirken doğrudan yabancı yatırım girişleri 1,67 düzeyinde gerçekleşmiştir. Aynı süreci 2008-2009 döneminde yaşanan kriz sürecinde de görmemiz mümkündür. 2010 yılına baktığımızda kriz sürecinin atlatılması ve TL'nin değer kazanması ile birlikte doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi bir düşüşün olduğunu gözlemlemek mümkündür. 2015 yılında Türkiye ve Rusya arasında yaşanan kriz ile birlikte 2016 yılında yaşanan darbe girişimi de Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla döviz kurunun son yıllarda oldukça dalgalandığı Türkiye ekonomisinin, daha çok doğrudan yabancı yatırımları çekmesi için ekonomik kırılmaların olmaması ve ekonomik öngörülebilirliğinin artırılması gerekmektedir.

SONUÇ

Reel efektif döviz kurunda meydana gelen dalgalanmaların doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemeye yönelik tartışmalar iktisat literatüründe yoğun bir şekilde yer almaktadır. Söz konusu bu ilişkiye yönelik literatürde üç temel teorik yaklaşım yer almaktadır. Bunlar, üretim esnekliği yaklaşımı, risk karşıtı yaklaşımı ve ticaret teorisi yaklaşımıdır. Üretim esnekliği yaklaşımına göre, döviz kurunda meydana gelen dalgalanma ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif ilişkinin olduğu vurgulanmaktadır. Risk karşıtı yaklaşımında, döviz kurunda meydana gelen dalgalanma ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında negatif bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir. Son olarak ticaret teorisi yaklaşımı ise, döviz kurundaki dalgalanmaları yoğun yaşayan ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların da yüksek olacağı ifade eden yaklaşımdır.

Çalışmamızda reel efektif döviz kurunda meydana gelen oynaklığın 2000-2017 dönemlerinde Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmaya göre; Türkiye ekonomisinin reel efektif döviz kuru ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki, reel efektif döviz kurunun düşük olduğu dönemlerde ithalat artmakta yüksek olduğu dönemlerde ise ihracat artmaktadır. Dolayısıyla söz konusu bu durum doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmektedir.

Türkiye 2012 yılında komşu ülkede Suriye'de yaşanan savaştan etkilenmiştir. Aynı zamanda 2015 yılındaki Türk-Rus krizleri ile birlikte 2016 yılında yaşanan askeri darbe girişimi Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlarını yeniden canlandırabilmesi için yatırım ortamını daha cazip hale getirmeli ve bu doğrultuda politika değişikliği yapmalıdır. Bunun için ise dış kaynak ihtiyacını öncelikle fabrika-tesis kuran, üretim yapan, istihdam yaratan, şube açan, iştirak ve bağlı ortaklık kuran ve taşınmaz edinen doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla karşılaması gerekmektedir. Söz konusu bu faktörler gerçekleştirildiğinde doğrudan yabancı yatırımlarda ciddi artışlar sağlanacağı ve uygulanacak doğrudan yabancı yatırım politikaları ile Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli katkıları olabileceği değerlendirilmektedir. Ünlü girişimci Bob Parsons'un da dediği gibi yatırım yapmayı asla bırakmayın, gelişmeyi asla bırakmayın ve yeni bir şeyler yapmayı asla bırakmayın.

KAYNAKÇA

1. Alagöz, M., Erdoğan S. & Topallı, N. 2008. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ISSN: 1303-0094, ss:79-89.
2. Amadeo, K. 2017. Foreign Direct Investment: Pros, Cons and Importance. (çevrimiçi) <https://www.thebalance.com/foreign-direct-investment-fdi-pros-cons-and-importance-3306283>, Date of Access: 25.10.2017.

3. Asheghian, P. 2011. Economic Growth Determinants and Foreign Direct Investment Causality in Canada. *International Journal of Business and Social Science*, Vol:2, No: 11, pp1-9.
4. Arslan, S. & Çiçek, M. 2017. Yabancı Portföy Yatırımları ile Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye’de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesi. *Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, ss:292-300.
5. Arslan S. & Uçar, M. 2017. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. *Social Sciences Studies Journal*, Vol:3, ss:1-11.
6. Aytekin, G. K. 2018. Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon. *International Journal of Humanities and Education*, Cilt: 4, Sayı: 7, ss: 184-207.
7. Bal, H. & Göz, D. 2010. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol:19, Issue:2, ss:450-467.
8. Cambazoğlu, B. & Güneş, S. 2016. The Relationship Between Foreign Exchange Rate and Foreign Direct Investment in Turkey. *Economics, Management, and Financial Markets*, 11(1), pp: 284-293.
9. Duce, M. & Espana, B.D. 2003. Definitionsof Foreign Direct Investment (FDI): A Methodological Note. (çevrimiçi), <https://www.bis.org/publ/cgfs22bde3.pdf>, Date of Access: 15.10.2017.
10. Edwards, S. (1988). Real and Monetary Determinants of Real Exchange Rate Behavior: Theory and Evidence from Developing Countries. NBER Working Paper, No. 2721, 1-45.
11. Eğilmez, M. 2016. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye. *Kendime Yazılar*, <http://www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabanc-sermaye-yatrimlar-ve.html>, Erişim Tarihi: 27.10.2017.
12. Gövdere, B. 2009. Türkiye’de Hizmetler Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C:14, S:1, ss53-68.
13. Güven, Y. 2008. Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Analizi ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), ss:75-97.
14. Karagöz, K. 2007. Doğrudan Yabancı Yatırımların İstihdama Etkisi: Türkiye Örneği. 8. *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, 24-25 Mayıs 2007, İnönü Üniversitesi, Malatya, ss:929-949.
15. Kızılkaya, O. & Ay, A. 2014. Reel Döviz Kuru ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin ARDL Yöntemi ile Analizi: Türkiye Örneği, *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı:1, ss:290-304.
16. Kızılkaya, O. & Üçler, G. & Ay, A. 2015. The Interaction Between Exchange Rate and Foreign Direct Investment: Evidence from Turkey. *Journal of Business and Economics*, Vol: 6, No: 2, pp:337-347
17. Kılıçarslan, Z. 2018a. The Relationship Between Exchange Rate Volatility and Foreign Direct Investment in Turkey: Toda and Yamamoto Causality Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(4), pp:61-67.
18. Kılıçarslan, Z. 2018b. Determinants of Exchange Rate Volatility: Empirical Evidence For Turkey, *Journal of Economics, Finance and Accounting*, Vol:5, Issue:2, pp:2148-6697.
19. Loewendahl, H. & Loewendahl, E. E. 2000. Turkey’s Performance in Attracting Foreign Direct Investment: Implications of EU Enlargement Centre for European Policy Studies, *Working Document*, No:157, ISBN: 92-9076-314-7, pp:1-43.
20. Onakaya, A. B. 2012. Foreign Direct Investments and Economic Growth in Nigeria: A Disaggregated Sector Analysis. *Journal of Economics and Sustainable Development*, ISSN: 2222-1700, Vol:3, No: 20/2, pp:66-75.
21. Özdamar, G. 2016. Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelir Düzeyi ve Döviz Kuru İle İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:12, ss:98-117.
22. Parvin, S. 2013. Interactions Between FDI and Real Exchange Rates: The Case of Turkey, Institute of Graduate and Research, Eastern Mediterranean Universty, pp:1-43.
23. Paziienza, P. 2014. The Relationship Between FDI and The Natural Environment. *Springer Brief in Economics*, DOI: 10.1007/978-3-319-04301-2_2, @Springer International Publishing Switzerland, <http://www.springer.com/cda/content>.
24. Pınar, A. & Erdal, B. (2018). Reel Döviz Kuru Oynaklığının Sektörel Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, Temmuz-Aralık, ss:31-54.

- 25.Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 2019. Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bülteni. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Ocak, (çevrimiçi) <https://tuys.sanayi.gov.tr/Handlers/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=c2b1d5fa-c5b3-4a29-a5ed-68dc65434498>, Erişim Tarihi: 15.04.2019.
- 26.Saray, M. O. 2011. Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 161, ss:381-403, s:382.
- 27.Şahin, H. 2007. Türkiye Ekonomisi. *Ezgi Kitapevi Yayınları*, 9rd. Edition, Bursa, ss:1-613.
- 28.Tapşın, G. 2016. The Relationship Between Foreign Direct Investment, Export and Economic Growth in Turkey. *Journal of Business Management and Economics*, ISSN: 2347-5471, pp:1-6.
- 29.Taşcı, H. M. & Düzgün, R. 2017. Döviz Kurundaki Dalgalanmanın Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerinden Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 60, ss:1-18.
- 30.Uçan, O. Akyıldız, A., & Uçan, A. 2017. Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2015). *Researcher: Social Science Studies*, Cilt:5, Sayı: 8, ss:186-196.
- 31.Yapraklı, S. 2006. Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:21 Sayı:2, Yıl:2006, ss:23-48.
- 32.Yıldırım, M., Öztürk, S. & Bolat, S. 2008. Uluslararası Yatırımların vergi Yönlü Mali Bozulma Etkileri: Kore, Meksika ve Türkiye Analizi. 23. *Türkiye Maliye Sempozyumu*, Antalya, Türkiye, Cilt:1, No:1, ss: 105-121.
- 33.World Bank, (çevrimiçi), <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TUR#>, Erişim Tarihi: 15.04.2019

SANAT OLARAK MODA

Safiye SARI

Dr. Öğr. Ü., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

ÖZET

İçinde bulunduğu döneme kültürel anlamda popülerlik kazandıran moda, imparatorlukların ve sömürge yönetimlerinin son bulması, politik ideolojiler etrafında kümeleşen devrimler ve bunları besleyen akımlar, dünya savaşları, çevresel ve ekonomik felaketler, tasarımsal yenilikler, dijital medya ile gelen ve çığırılan sanatsal hareketler ile sektörün can alıcı noktasını oluşturan dijital moda ile özellikle son iki yüzyıldır toplumsal hayatımıza yön veren vektörel değişimlerin önemli bir habercisi olmuştur.

Yirminci yüzyılın başından itibaren modern çizgisi ve avangart moda stiliyle Paris, moda akımları üzerindeki haklı gurunu yaşarken dönemin edebiyat yazarı A. France (1844-1924), yeni dünyanın kendi bahçesinde yetiştirdiği ve özel yeteneklerle donattığı günümüz moda demokrasileri için şu sözleri söylemiştir. “Ölümünden yüzyıl sonra yayımlanacak yığınla kitaptan birini seçme şansım olsaydı, ...Kadınların ben ölüp gittikten yüzyıl sonra nasıl giyindiklerini görmek için bir moda dergisi alırdım. Kadın giysileri gelecekteki insanlık üstüne tüm felsefecilerden, romancılardan, vaizlerden, bilginlerden daha çok şey söylerdi bana”. Bu söylemden de anlaşılacağı üzere bir sanat nesnesi olarak moda, insanın sosyal etkileşim ortamında gelişen, sürekli başkalaşan ve özerkleşen bir o kadar da ayrıcalıklı bir konuma gelen, kişilerin ve toplumların kültürel kodlarını tanımlamada sözsüz bir iletişim dili kullanan önemli bir kültür belirtecidir.

Modanın sanatsal yönünün tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirildiği bu çalışmada tüm klasik ve güncel kaynakların taranması ile ortaya çıkarılan konunun, tarihsel ve bilimsel gelişiminin birlikte ele alındığı “Kaynak Tarama” yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada sanat olarak moda, moda ve sanat, genel anlamda moda, moda döngüsü ile modanın sanatla olan bağı araştırmanın ilgili bölümlerinde yer verilerek anlatılmıştır. Araştırmadan çıkan ve araştırmanın bulgular kısmına yansıyan en önemli sonucu; sanat olarak modanın bu denli hızlı yükselişine sebep olarak tekil ve zirve de kalabilen yüksek moda vizyonu gösterilebilir. Ayrıca, moda sanatının toplumsal kitleler üzerinde önemli bir unsur olarak geçerliliğini korumasının sebeplerinden biride modanın terzilik mesleğinin ötesinde bir sanat olarak kabul görmesi araştırmanın bulgularına yansıyan bir diğer sonucudur.

Anahtar kelimeler: Sanat, Moda, Moda ve sanat

ABSTRACT

The fashion that has gained cultural popularity, the end of the empires and the colonial rule, the political ideologies, the organizers of distribution clusters and the distribution of historical digital fashion, has been an important forerunner of the vector changes that have guided our social life for the last two centuries. Paris, with its modern line and avant-garde fashion style from the beginning of the twentieth century, had the rightful pride on fashion trends, while the literary writer of the period, A. France (1844-1924), said the following for the contemporary democracies of the new world, which he cultivated in his garden and equipped with special skills. Al If I had the chance to choose one of the books that would be published a hundred years after my death, yığın I would take a fashion magazine to see how women dressed after me a hundred years after my death.

Paris, with its modern line and avant-garde fashion style from the beginning of the twentieth century, had the rightful pride on fashion trends, while the literary writer of the period, A. France (1844-1924), said the following for the contemporary democracies of the new world, which he cultivated in his garden and equipped with special skills. Al If I had the chance to choose one of the books that would be published a hundred years after my death, yığın I would take a fashion magazine to see how women dressed after me a hundred years after my death. Women's clothes would tell me more about all future philosophers, novelists, preachers, scholars, and so on. As it is understood from this discourse, fashion as an art object is an important cultural indicator that uses a non-verbal communication language in

defining the cultural codes of individuals and societies, which is a privileged position that is constantly changing and autonomous, which develops in the social interaction environment of human.

In this study, where the artistic aspect of fashion is evaluated in a historical process, the tarihsel Source Screening yön method, which deals with the historical and scientific development of the subject, is used. In the study, art, fashion and art, fashion in general, the fashion cycle and the connection of fashion with art are explained in the relevant sections of the research. The most important result from the research and reflected in the findings of the research; As the art, this high-fashioned vision can be seen as a single and summit. In addition, one of the reasons why fashion art remains important as an important element on the social masses is that fashion is accepted as an art beyond the profession of tailoring is another result of the research.

Keywords: Art, Fashion, Fashion and art

GİRİŞ

Sanat ve zanaat kavramlarına gelen yeni anlamlarla beraber moda, on sekizinci yüzyıl boyunca terzilik mesleğinin temel nesnesi olarak görülmüş yapılan giysiler de sıklıkla sanat dışına itilmiştir. Paris'te 1857 yılında kendi moda evini açan Worth hazırladığı giysi tasarımlarında sadece giyen kişinin zevkine ve isteğine göre dikilen modellerden çok, kendisini de söz sahibi olduğu özgün ve yaratıcı giysi tasarımlarına da yer vermiştir.

Modanın ilk kurulmaya başladığı 1800'lü yıllardan günümüze kadar moda, bir sanat dalı olarak kabul görme çabası içinde olmuştur. Ancak o yıllardan günümüze kadar olan tarihi geçmişinde moda, zaman zaman sanat olma yolunda başarısızlıkla da karşılaşmıştır.

Yirminci yüzyılın başında plastik sanatlar alanında çalışan birçok sanatçı, hazırladığı giysi koleksiyonlarında, disiplinler arası bağlamda diğer disiplinlerle ortak çalışma arzusu içerisinde olmuş ve bu yolla modanın sanatla olan bağını güçlendirmeye çalışmışlardır.

Gustav Klimt, Henri Matisse, Salvador Dali, Aleksandr Rodchenko, Sonia Delunay, Natalya Goncharova ve Oscar Schlemmer gibi sanatçılar moda sanatıyla yakından ilgilenmiş ve modanın sanatla kurduğu güçlü bağa refere eden birçok sanat yapıtına imza atmışlardır.

Moda tasarımcısı Yves Saint Laurent ressam Mondrian'ın tablolarını bire bir çalıştığı giysi koleksiyonu ile Andy Warhol, Roy Lichtenstein ve Picasso'nun resimleriyle bağlantılı giysi tasarımları, modanın sanatla olan bağını güçlendirmiştir.

Sanat ve modayı birbirinden ayıran kesin bir çizgi yoktur. Bunun nedeni, modanın sanatla aynı düzeye erişememesi değil neredeyse sanata dâhil olan her şeyin moda sanatının da içerisinde olmasına bağlanmıştır. Adorno'ya göre moda olan sanat, sanata dair bir gerçeklik oluşturmasının yanı sıra sanatın özerkliğini de tehdit etmesi yönüyle moda, sanat mı? Yoksa sanat değil mi? Sorularının da merkezinde kalmaktan kurtulamamıştır.

1. SANAT

Büyük sanat yapıtları olağanüstü bireylerin kendi varoluşlarının hakikatiyle hesaplaşma çabalarından doğmuştur. Sanatçı, ister kendi iç dünyasında isterse çevresinde olan bitenle her zaman etkileşim içerisinde. Sanatçının yaşam deneyimleri izleyicisinin yaşam deneyimlerine dokunduğunda, eser bir başkası için yeni başlangıçların temeli de olabilir. Bu bağlamda olaya bakıldığında sanatçı aslında bir fikri kelimelerle anlatmak yerine o düşüncüyü sezgisel olarak kavramayı ve böylece yaptığı nesneyi bir sanat yapıtı olarak görmenin peşine düşer. Görsel düşünceler dizgesi olan bu fikir sözel olmak zorunda değildir. Aksine farklılıkların ve görsel düşüncenin aynı zamanda görsel olan fikrin sanatla genişletildiği devasa bir alana sahiptir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan sanat genel olarak herhangi bir etkinliğin ya da bir işin yapılması ile ilgili bilginin, yöntemin ve kuralların tümüne birden sanat denilmektedir. Sanatsal etkinliği; bazı düşüncelerin, amaçların, duyguların, durumların ya da olayların, deneyimlerden yararlanarak, beceri ve düş gücü kullanılarak ifade edilmesine ya da başkalarına iletilmesine yönelik yaratıcı bir insan etkinliği diye de tanımlanabilir (Bozkurt, 1995:15).

Sanat bir insan işi, bir insan yaratması olarak, yine insanın kendini ifade etme yollarından biridir (Mülayim, 1994:17). Başka bir tanıma göre sanat "insanların gördükleri, işittikleri, his ve tasavvur ettikleri olayları ve güzellikleri, insanlarda estetik bir heyecan uyandıracak şekilde ifade etmesidir (Çam, 1994:12).

Buna karşılık bir sanat yapıtı ise uzun bir olgunlaşma döneminin bir ürünüdür. Onu yapan sanatçısının tüm izlerini taşıyan yapıt /eser kendi içerisinde bazı mesajları da içerir. Eser aynı zamanda o sanatçıdan doğar ve kendi başına bir hayat sürer. Burada karşımıza çıkan ise o eserin dünyaya gelişinde ya da ortaya çıkışında tesadüfi olaylardan ziyade araştırma temelli bilinçli olaylardan söz etmek gerekir. Nitekim bir eserin sanatsal fikrinde tarafsız bir analizden çok empati aracılığıyla ulaşılan bir düşüncenin gerçek bir formudur. Düşünce/fikir bir sanat yapıtında işin içine fazlasıyla girmiş olsa bile yine de farklılıklar arz eder. Fikirleri ekleme veya birbirleriyle bağlantı kurma işlemleriyle oldukça kapsamlı bir hal alır. Sanatçının düşünce stilinde anlam bulan bu fikirler zaman içerisinde yeni deneyimlere cevap verecek şekilde değişmeye ve gelişmeye başlar.

Sanat eseri her zaman tek, eşsiz ve benzersiz (unique)'dir. Kopya edilebilir ama asla tekrarlanamaz (Mülayim, 1994:22). Sanat, daima insan ruhunun en şiddetli olarak yaşadığı zamanlarda en canlı hale gelir. Çünkü sanat ve ruh birbirlerine nüfuz eder ve karşılıklı gelişirler (Turgut, 1991:162). İşte bu yüzden ki sanatçı yaptığı eser üzerindeki etkiyi en çok beden ve ruhen tam doyumda olduğu zamanda yakalar. Bu kısımda önemli olan sanatçının içinde bulunduğu yer ve zamanı görsel dil yetisinden ve deneyiminden kimi ortak unsurları paylaşabilir olduğunu söylemek hiç de yanlış olamayacaktır. Paylaşılan bu özellikler ya da fikirler çoğunlukla stil benzerlikleri ile tanımlanılacak ve aynı zamanda da benzer işleri yapan sanatçılar arasında da sanatsal iş birliği olarak da algılanabilecektir. Sonuç olarak sanat yapmak her zaman bireysel bir eylemdir. Sanatsal iş birliklerinde ise bu durum ortak yaşam içeren benzer konular da bireysel ifade farklılıkları ile anlam bulacaktır.

2. MODA

Arapça libas anlamına gelen elbise, bedenini şeklini bakışlardan uzak tutmak ve saklamak anlamlarında kullanılmıştır. Arapça elbise anlamında kullanılan "şar" da kişinin kendisini tanıtmak için kullandığı alamet olarak tanımlanır. İtalyanca «Costume» kelimesi olarak anlamlandırılan giysi, alışkanlık, görenek, töre, davranış, tavır, tutum, biçim gibi anlamlarda kullanılmıştır. Farsça da giysi ise "Puşes" kelimesinden gelen «gizlemek, bakışlardan uzaklaştırmak» anlamında kullanılmıştır. İngilizce de kullanılan "dress" kelimesi» düzeltmek, süslemek, süs yapmak anlamına gelirken giysinin Fransızca karşılığı olan "habit" ise «yer tutmak, yer yapmak» anlamında kullanılmıştır.

Moda (mode) Latince, oluşmayan sınır anlamındaki "modus" tan gelir. Orta çağ Fransa'sında La Mode olarak kullanılmıştır (Partridge, 1960:27) . Vücudu kapatmanın özelleşmiş bir çeşidi olan moda, 18. Yüzyıl başlarında bir üslup olarak başlamış zamanla anlam ve içerik zenginleştirilerek yenilik, yaratıcılık, kreasyon ve özellikle de tasarım terminolojisi ile daha sanatsal anlamlar yüklenmeye başlamıştır.

Türkçede moda terimi ilk olarak batılılaşma ile birlikte kullanılmaya başlanmış devrin kültürünün daha ziyade Fransız kültürünün etkisinde olması sebebiyle Fransız zevkinin Osmanlı sosyal hayatında hâkim olmasıyla birlikte özellikle giyim-kuşam anlayışı etrafında cereyan eden bir dizi tartışmaya sebebiyet vermiştir.

Toplum hayatına girmiş geçici yenilik olarak kullanılmakta olan Moda'yı üç grupta toplamak mümkündür.

- 1- Değişiklik ihtiyacı ve süslenme özentisi ile toplum hayatına giren geçici yenilik. Mesela uzun etek modası
- 2- Belirli bir süre etkili olan toplumsal beğeni, bir şeye karşı gösterilen aşırı düşkünlük.
- 3- Geçici olarak yeniliğe ve toplumsal beğeniye uygun olan (şapka modası gibi).

Modanın kesin olarak ne zaman başladığına dair farklı görüşler mevcuttur. Bazı tarihçilere göre moda, eski çağlardan beri insanoğlunun hayatında mevcudiyetini korumuştur. Bu görüşü destekleyen örnekler ise antik kazılardan çıkarılan çeşitli kumaş parçaları ve yine kazılardan elde edilen tekstil yüzeyleri örnek olarak gösterilebilir. Diğer bir görüşe göre ise modanın başlangıç tarihi «Sanayi devrimine ve Fransız İhtilaline» tarihlendirilir. Bu görüşü destekleyen düşünce ise 1789 Fransız ihtilaline kadar daha çok saray ve saray çevresinde var olan giyim kültürünün ihtilal ile başlayan özgürlük ve eşitlik kavramlarıyla birlikte toplumun çeşitli katmanlarına yayılmış olması gösterilebilir.

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan ham madde artışı, ucuz üretilen giyim malzemelerinin artışına sebep olmuş bu sayede moda yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

Sanayi Devrimiyle birlikte artan tüketim gereksinimi, giyinmeyi ihtiyaç olmaktan çıkarıp tüketim malzemesi şekline dönüştürmüştür.

19. yüzyıldan sonra “moda geçmişe başkaldırarak, kendi dönemine direnmiş ve demokratikleşme çabası içinde gelişimine devam etmiştir. En önemli başkaldırısı ise kadının özgürlüğü olmuştur. Kadın bedeninin giysileriyle olan ilişkisini yeniden tanımlama ihtiyacı ile Paul Poiret terzilik mesleğine yaratıcılığı yerleştirerek, yüzyılın Bella Epoque Dönemini başlatmıştır” (Waresquiel, 1999; 83). “1895 – 1914 yılları arasındaki döneme ‘Bella Epoque’ adı verilmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği, kumaş ve tasarımlardaki görsel zevkin, en üst noktalarda etkisini göstermesidir. Geçmişten kopmadan yeni bir yaşam stili oluşturmak ve bireysel kimlik arayışı da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Fransız tasarımcı Paul Poiret’in yeni, bol kalıplı tunik elbiseleri ortaya çıkmasından sonra kadın giyimi hızla büyümüştür. 1914 yılında başlayan I. Dünya savaşı ile birlikte kadınlar fabrikalarda, demiryollarında, hastanelerde, her tür işte aktif olarak çalışmaya başlamış, böylece kadınlar daha erkeksi ve işlevselliği ön planda olan giysiler giymişlerdir. 1920’lerde moda Charleston dansının etrafında toplanmış, bu dansla birlikte kostümler, saçaklı bordürlerle süslenmiş, uzun kolyeler, sallantılı küpeler ile süslenmiştir. 1920’li yıllarda savaş öncesine oranla çeşitli sosyal sınıflardaki insanlar modaya uygun giyinmeye başlamış; tiyatrolarda, kabarelerde ve sinema salonlarında daha fazla zaman ve para harcamışlardır. Hollywood filmleri bu dönem de önemli etki yaratmış, o günün yaşantısını en ayrıntılı şekilde beyaz perdeye taşımıştır.

Savaş sonrası dönemde Amerika’nın varlığı Avrupa’nın her yerinde kendini hissettirmeye başlamış ve Paris ve Milano haute-couture’nin merkezi olma yolunda önemli bir mesafe kat etmeye başlamıştı.

3. SANAT OLARAK MODA

Moda, Kant’ın söylemiyle “temelinde kendini beğenmişlik ve bencillik olan bir taklitçilik Da Vinci’nin “çılgınlık” Veblen’in “gereksiz ve nedensiz bir tüketim”, Poiret’nin “insanların bir süre önce beğenerek giydiği bir şeyi kısa bir süre sonra gülmüş bulacaklarını bildiği korkunç bir salgın” olarak tanımladığı bir fenomendir.

1857 yılında Paris’te kendi moda evini açan Worth, modayı Fransız insanına tanıtan ilk kişidir. Sanatçı, on dokuzuncu yüzyılın ortasında özellikle kraliyet ailesi ile aristokratlarının da dahil olduğu yüksek zümreye hitap eden giysi modelleri ile modayı zarif çizgilerle avangart bir stile oturtmuştur.

Bu dönem; yüksek kesimli bel hatları ile üzeri nakış, tül, boncuk ve tülle süslenmiş zengin görümlü giysilere ev sahipliği yapmıştır. 1900’lü yıllar, etkileyici oryantalist çizgisiyle modanın prensi Paul Poiret ile tanışır. Poiret, kendinden önce gelişen drektuar stilin yerine dış hatları kürk, mücevher, kıymetli taş ya da püsküllerle süslü özgün bir moda stiliyle Paris’te boy göstermeye başlar.

1920'lerde moda ve sanat mimariye kıyasla "modernlik" açısından daha öndeydi. Kadın giyiminde moda olan dümdüz yassı göğüslü giysiler; aynı dönemde Leger ve Braque gibi ressamların ürettiği Kübist eserlerde çizgiler ve yüzeylerin ele alınma biçimiyle tamamen paralel bir görünüm sergiliyordu. Biçimin en saf haliyle işlenmesi uğruna süsten feragat edilen bir modaydı bu ve bu haliyle modernist ethos'un (dünya görüşünün) çarpıcı bir örneğiydi. Chanel kadın giyiminde eski modaları ve egzotik dokunuşları bir yana bırakarak kadınlar için yaptığı tasarımları erkek giysileri üzerine temellendirdiğinde radikal bir hamle yapmış ve bu hamle ile o dönem sanat görüşünde yaygın olan daha basit biçimlere yönelme eğilimiyle de uyum içerisinde olmuştur. Chanel Modernizm'in işlevselci yönünü temsil ederken Elsa Schiaparelli ise modayı sanatın gerçeküstücülük akımının bir parçası haline getirmeyi başarmıştı (Svendsen, 2008:97).

Yirminci yüzyılın başında plastik sanatlar alanında çalışan sanatçıların giysi tasarlaması olağan olarak karşılanmaktaydı. 1906 yılında Gustav Klimt'ın arkadaşı moda tasarımcısı Emilie Flöge için yaptığı fotoğraf çekimleri o dönem için eşine az rastlanır bir duruş sergilemiş ve moda artık sanatla olan bağı daha da güçlendirmişti.

Klimt gibi Henri Matisse, Salvador Dali, Aleksandr Rodchenko, Sonia Delunay, Natalya Goncharova ve Oscar Schlemmer da modayla yakından ilgilenmiş ve modanın sanat yönüne gönderme yapan birçok ortak çalışma da yer almışlardır.

1965 yılında Yves Saint Laurent ressam Piet Mondrian'ın "Mondrian Resim Koleksiyonu"nda yer alan kalın siyah çizgili, parlak renkli, belli leke geçişleriyle hazırladığı koleksiyonundan ilham alarak tasarladığı giysi koleksiyonu ile modanın sanatla olan bağı bir kez daha güçlendirir ve sanat olarak moda kavramı giderek kendini hissettirmeye başlar.

Laurent'den sonra Andy Warhol, Roy Lichtenstein ve Picasso gibi ressamlar da resimleriyle bağlantılı giysi tasarımları yapmışlardır. Andy Warhol'n 60'lı yıllarda konserve çorbadan yaptığı kolaj tasarımlarından yola çıkarak hazırladığı giysi tasarımları ile Lichtenstein'nın kendi eserleri üzerinden yaptığı çeşitli gömlek tasarımları, diğer sanatçılar gibi modanın sanatla olan bağı güçlendirmiştir.

Yirminci yüzyıl boyunca sanat ve moda zaman zaman yakınlaşırken kimi zaman da sanatın daha kararsız duruşu ile zaman zaman kenara itilmiştir. 1960'ların sanatı özellikle de Pop art, moda sanatına kucak açmış ancak kendinden sonra gelen soyut dışavurumcuların savunduğu tek bir tekniğe odaklanma anlayışı ilgi çekici olmamaya başlamıştır.

1970'lerde sanat, modanın kapitalist dünyanın pisliğini, kitlelerin yanlış bilincini ve erkeksi değerlerle yönetilen bir dünyada kadınların bastırılmasını temsil ettiği düşüncesinden hareketle moda son derece düşmanca yaklaşmıştır. Ancak 1980'lerden bu yana, tüketim kültürüyle uzlaşmaya daha bir gönüllü hale gelen sanat, modayı tekrar kabul etmiştir (Svendsen, 2008: 98-99).

4. SONUÇ

Yirminci yüzyılın başından itibaren modern çizgisi ve avangart moda stiliyle Paris, moda akımları üzerindeki haklı gurunu yaşarken dönemin edebiyat yazarı A. France (1844-1924), yeni dünyanın kendi bahçesinde yetiştirdiği ve özel yeteneklerle donattığı günümüz moda demokrasileri için şu sözleri söylemiştir. "Ölümünden yüzyıl sonra yayımlanacak yığınla kitaptan birini seçme şansım olsaydı, ... Kadınların ben ölüp gittikten yüzyıl sonra nasıl giyindiklerini görmek için bir moda dergisi alırdım. Kadın giysileri gelecekteki insanlık üstüne tüm felsefecilerden, romancılardan, vaizlerden, bilginlerden daha çok şey söylerdi bana". Bu söylemden de anlaşılacağı üzere bir sanat nesnesi olarak moda, insanın sosyal etkileşim ortamında gelişen, sürekli başkalaşan ve özerkleşen bir o kadar da ayrıcalıklı bir konuma gelen, kişilerin ve toplumların kültürel kodlarını tanımlamada sözsüz bir iletişim dili kullanan önemli bir kültür belirtecidir.

1857 yılında Paris’te kendi moda evini açan Worth, modayı Fransız insanına tanıtan ilk kişidir. Sanatçı, on dokuzuncu yüzyılın ortasında özellikle kraliyet ailesi ile aristokratlarının da dahil olduğu yüksek zümreye hitap eden giysi modelleri ile modayı zarif çizgilerle avangart bir stile oturtmuştur.

Yirminci yüzyılın başında plastik sanatlar alanında çalışan sanatçıların giysi tasarlaması olağan olarak karşılanmaktaydı. 1906 yılında Gustav Klimt’ın arkadaşı moda tasarımcısı Emilie Flöge için yaptığı fotoğraf çekimleri o dönem için eşine az rastlanır bir duruş sergilemiş ve moda artık sanatla olan bağına daha da güçlendirmişti.

Laurent’den sonra Andy Warhol, Roy Lichtenstein ve Picasso gibi ressamlar da resimleriyle bağlantılı giysi tasarımları yapmışlardır. Andy Warhol’n 60’lı yıllarda konserve çorbadan yaptığı kolaj tasarımlarından yola çıkarak hazırladığı giysi tasarımları ile Lichtenstein’nın kendi eserleri üzerinden yaptığı çeşitli gömlek tasarımları, diğer sanatçılar gibi modanın sanatla olan bağına güçlendirmiştir.

Araştırmadan çıkan ve araştırmanın bulgular kısmına yansıyan en önemli sonucu; sanat olarak modanın bu denli hızlı yükselişine sebep olarak tekil ve zirve de kalabilen yüksek moda vizyonu gösterilebilir. Ayrıca, moda sanatının toplumsal kitleler üzerinde önemli bir unsur olarak geçerliliğini korumasının sebeplerinden biride modanın terzilik mesleğinin ötesinde bir sanat olarak kabul görmesi araştırmanın bulgularına yansıyan bir diğer sonucudur.

5. KAYNAKÇA

1. Bozkurt, N. (1995). “Sanat ve Estetik Kurumları”, 2. Baskı, Sarma Yayınevi, İstanbul.
2. Blackman, C. (2013). Modanın Tarihi, Kerasus Yayınları.
3. Çam, N. (1994). “İslam’da Sanat, Resim ve Mimari”, Ankara.
4. Karabıyık Barbarosoğlu, F. (2004). “Moda ve Zihniyet”, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul.
5. Mülâyim, S. (1994). Sanata Giriş, 2. Baskı., Bilim Teknik yayınevi, İstanbul.
6. Partridge, E.O. (1960). “Short Etymological Dictionary of Modern English”, Fashion Madd, Landon.
7. Turgut, İ. (1991). “Sanat Felsefesi”, Bilgehan Matbaası, İzmir.
8. Svendsen, L. (2008). Sanat Dünyamız, Sayı 107.
9. Waresquiel, De E, (1999). İsyankâr Yüzyıl, İstanbul: Sel Yayıncılık.

OSMANLI GİYİM KUŞAMI ÜZERİNE BİR DERLEME
A REVIEW ON OTTOMAN CLOTHING APPAREL

Safiye SARI

Dr. Öğr. Ü., Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

ÖZET

Toplumda yaşayan bireylerin hangi dinden, hangi rütbeden, hangi sınıftan veya hangi görevden olduğunun giyiminden kolayca belli olduğu Osmanlı imparatorluğunda giyim kuşam, toplumda yaşayan sayısız kültürel farklılıklardan kaynaklı oldukça zengin bir mozaik görünümündeydi. Farklı dinlere mensup bireylerin bir arada yaşadığı Osmanlı İmparatorluğunda bir Müsevinin bir Hristiyan'ın hatta bir Müslüman'ın nasıl giyeceğinin divan kararlarıyla karar verildiği böylesine zengin bir giyim kuşam kültüründe Avrupalı ressam, bu giysilerin yer aldığı kıyafetnameleri ya da albümleri hazırlamak için birbirleriyle yarış eder haldeydi.

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan, Fatih dönemine kadar Türk giyim kuşamına ait yeterli ve güvenilir bilgi elde edilememiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu sayının giderek arttığını görmekteyiz. Osmanlı giyim kuşamına dair üç tür görsel kaynak kullanılmıştır. Bunların ilki giyim kuşamın ayrıntılı olarak resmedildiği minyatürlerdir. İkinci tür görsel kaynak, İstanbul'da yaşayan çarşı ressamlarının albümlerine dayanır. Üçüncü tür görsel kaynak ise batılı görgü tanıklarına göre yapılan çalışmalarda giyim – kuşam örneklerinin çalışıldığı albümler sayılabilir. Her bir görsel unsurun bir fotoğraf gerçekliğinde ayrıntılanarak gösterildiği bu eserler, hem halkın giyim kuşamına ait bilgileri içerdiği gibi aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal yaşamına dair birçok betimlemeleri de içermiştir.

Osmanlı giyim kuşamının tarihsel bir süreç içerisinde ele alındığı araştırma da tüm klasik ve güncel kaynakların taranması ile ortaya çıkarılan konunun, tarihsel ve bilimsel gelişiminin birlikte ele alındığı “Kaynak Tarama” yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, metinsel kaynaklara dayalı olarak elde edilen verilerin minyatür ve albümlerde yer alan görsel kaynaklarla desteklenerek açıklanması üzerine kurulmuştur. Araştırmadan çıkan ve araştırmanın bulgular kısmına yansıyan en önemli sonucu, çok kimlikli kültürel bir yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğunun, antik köklerinden getirdiği yüksek kültürel mirasa ek olarak Osmanlı toplumunu oluşturan farklı dinlere mensup topluluklardan da gelen zengin bir giyim kuşam kültürüne sahip olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Giyim Kuşam, Kültürel Farklılıklar.

ABSTRACT

The apparel in the Ottoman Empire, in which the individuals living in the society were easily identified from which religion, which rank, from which class, or from which task they were, was of a rich mosaic originating from numerous cultural differences in society. On the Ottoman Empire where people from different religions lived together, European artists in such a rich culture of clothing were competing with each other to prepare clothing or albums in such a rich culture where a Muslim was decided to wear a Christian or even a Muslim.

From the foundation of the Ottoman Empire to the period of Fatih sufficient and reliable information on Turkish clothing was not obtained. However, we see that this number has increased gradually during the Ottoman Empire period. Three types of visual sources were used for Ottoman clothing. The first of these are miniatures in which the clothing pattern is depicted in detail. The second type of visual source is based on the albums of the artists living in Istanbul.

In this research, which is discussed in a historical process of Ottoman clothing, the içerisinde Source Screening in method, which deals with the historical and scientific development of the subject, is used. The most important result of the research and reflected in the findings of the research is the fact that it has a rich culture of clothing, which comes from different religions which constitute the Ottoman society

in addition to the high cultural heritage brought from the ancient roots of the Ottoman Empire with a multi-identity cultural structure.

Key Words: *Ottoman Empire, Clothing, Cultural Differences.*

GİRİŞ

İnsanların çağlar boyunca yaratıp ürettiği sürekli değişim ve gelişim içinde olan giyim – kuşam kültürü, köklü bir geçmişin ürünüdür. Çok zengin bir çeşitliliğe sahip olan bu kültür, ulusumuzun kültürel çeşitliliğinin en canlı ve en anlamlı belgesidir (Akbay, 2014). İnsanın toplumsal yaşantısının bir ürünü olan kültür, zaman içerisinde ortaya çıkardığı ürünler ve kalıntılar ile aynı zamanda tarihe kaynak olma özelliğini de taşır. Maddi kültürün bir ögesi olarak giyim – kuşam, bir milletin milli kültürünü, gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini simgeleyen ve tanıtan en önemli unsurlardan biridir. Tüketimin en görünür biçimlerinden biri olan giyim-kuşam, kimliğin kurulmasında önemli rol oynar. (Crane 11; Yalçinkaya; 2017:303-304).

Türk giyim – kuşamının önemli belirteçlerinden biri olan Osmanlı giyim kuşamı; özellikle 16. Yüzyıldan sonra batılı devletlerin Doğu'nun “esrarlı” yaşamına duydukları merak ve ilgi ile kendini göstermeye başlamış, Osmanlıların Batıya açılma eğilimi ile Batının Osmanlı ülkesini daha yakından tanıma isteği kültürel alış-verişin iki yönlü gelişmesine sebep olmuştur.

Osmanlılar, Avrupa ülkelerinden getirdikleri uzmanlar aracılığıyla Batı teknolojisini öğrenmeye çalışırken, Batılı tacirler, gezginler, ressamalar ve elçiler Osmanlı topraklarına gelerek buradaki mevcut düzen içerisinde yaşam sürdürmüşlerdir. Özellikle ressamalar Osmanlı yaşam biçimini resmettikleri çalışmalarında Osmanlı'nın kültürel zenginliğini Avrupa'ya aktarmışlardır.

Bu eserlerin birçoğu Osmanlı giyim-kuşam kültürünü gösteren yapıtlardır. Avrupa'dan Osmanlı ya gelen ilk gezginler, Bassaro Zara (1540) ve Nicolas de Nicolay (1551) gibi sanatçılar olmuştur.

17. Yüzyıl Flâman ressamalarına da esin kaynağı olan bu eserlerde; Osmanlı giyim – kuşam kültürünü anlatan betimlerin yanı sıra Osmanlı şehir hayatını da resmeden eserlere de rastlanmaktadır.

Avrupalı ressamaların tablolarına esin kaynağı olan Osmanlı giyim-kuşam kültürünü resmetme geleneği 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

Bu sayede; 19. Yüzyıl Batılı sanatçıların Doğu'ya olan bakış açıları da değişmiştir. Bunlar, yeniliği Doğu'da aramaya koyulmuşlar ve bunun sonucunda da bir “Oryantalizm” akımı doğmuştur. Türk giyim – kuşamıyla resmedilen kadınlar, Batılı ressamaları etkilemeye devam etmiş, Ingres'in 1814'de yaptığı Odalık tablosu, tema olarak 20. yüzyıla kadar başka başka ressamalarca yinelenmiştir. Orantalizm, bir sanat akımı olarak 19. Yüzyıl sonlarında etkinliğini yitirmişse de Doğu giysileri içinde veya Haremde kadın motifi, 20. Yüzyılın ilk yarısına kadar konu olarak işlenmeye devam etmiştir (Tezcan, 1988;45-47).

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan Fatih dönemine kadar Türk giyim kuşamına ait yeterli ve güvenilir bilgi elde edilememiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle padişahların ve onlar için çalışan saray halkının, askerlerin ve bazı kabul törenlerinin resimleri yapılarak Osmanlı giyim – kuşam kültürünü yansıtan eserler yapılmıştır.

Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı giyim- kuşam kültürünü tanımaya dair üç tür görsel kaynak kullanıldığını görmekteyiz. Bunların ilki giyim kuşamın ayrıntılı olarak resmedildiği minyatürlerdir. İkinci tür görsel kaynak; İstanbul'da yaşayan çarşı ressamalarının albümlerinde resmettikleri çalışmalar, üçüncü tür görsel kaynak olarak da batılı görgü tanıklarının anlatımlarına dayalı olarak yapılan eserleri gösterebiliriz.

Her bir görsel unsurun bir fotoğraf karesinde olduğu gibi ayrıntılanarak resmedildiği bu eserler; halkın giyim kuşamından elçi karşılamalarına, padişahların tahta çıkma törenlerine kadar çok geniş yelpazede hazırlanmıştır.

Osmanlı giyim kuşamının tarihsel bir süreç içerisinde ele alındığı bu araştırma da tüm klasik ve güncel kaynakların taranması ile ortaya çıkarılan konunun, tarihsel ve bilimsel gelişiminin birlikte ele alındığı “Kaynak Tarama” yöntemi kullanılmıştır. Çalışma; metinsel kaynaklara dayalı olarak elde edilen bilgi ve belgelerin, çeşitli albümlerde bulunan minyatürlerle desteklenmesi yoluyla açıklanmıştır.

1. GİYİM – KUŞAM NEDİR?

“Giyim”, insan vücudunu tabiatın etkilerine karşı koruyan, medeniyetin ilerlemesi ile değişiklik gösteren, insan vücuduna göre şekil alan giysilerin tümüdür” (Tekel, 1990: 1). Orta Asya’dan Anadolu’ya göç eden Türk toplumları inanç, örf, adet ve geleneklerinin yanı sıra giyim kuşam geleneklerini de yeni yurtlarına taşımışlardır. Anadolu Türkü “nün geldiği yöreden getirdiği kültür varlıkları yeni yurdun alışkanlıkları, iklim, doğa koşulları, din etkisi, devlet ferman ve emirleri ile şekillenmiştir (Kırzioğlu, 1988: 41).

Uzun geçmişi, yayıldığı geniş coğrafi alanı, kültür etkileşimi ve inanç sistemlerinin etkisi ile oluşan giyim – kuşam kültürü, tüm tarihsel dönemler içerisinde bir milletin ya da bir ulusun en önemli kültür belirteçlerinden biridir.

Geleneksel öğeler içeren bir giyim-kuşam kültürü bize, ait olduğu toplulukla ilgili pek çok bilgi sunar. Toplumların yerleşik ya da konar-göçer olup olmadıkları, hangi tarihi olayları yaşadıkları ve etnolojik kökenleri konusunda bilgi verirler.

Türk kültür tarihine baktığımızda özellikle çağın ve hızla değişen coğrafyanın özelliklerine göre kıyafetlerin de değiştiğini görmekteyiz. Ancak, en büyük kırılma Türklerin Anadolu’ya yerleşerek İslamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte yaşanmıştır.

Duvar resimleri, seyahatnamelerde bulunan resimler, resimli el yazmaları eski Türk giyim – kuşamı hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Günümüze kadar gelen giysilerde, bulunduğu dönemin kültürünü yansıtmakta önemli kaynaklar arasında görülmektedir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA GİYİM – KUŞAM

Toplumda yaşayan bireylerin hangi dinden, hangi rütbeden, hangi sınıftan veya hangi görevden olduğunun giyiminden kolayca belli olduğu Osmanlı imparatorluğunda giyim kuşam, toplumda yaşayan sayısız kültürel farklılıklardan kaynaklı oldukça zengin bir mozaik görünümündeydi. Farklı dinlere mensup bireylerin bir arada yaşadığı Osmanlı İmparatorluğunda bir Müsevinin bir Hristiyan’ın hatta bir Müslüman’ın nasıl giyeceğinin divan kararlarıyla karar verildiği böylesine zengin bir giyim kuşam kültüründe Avrupalı ressamlar, bu giysilerin yer aldığı kıyafetnameleri ya da albümleri hazırlamak için birbirleriyle yarış eder haldeydi.

Osmanlı toplumunda bir kıyafet birliğinden söz etmek neredeyse imkânsızdır. Öyle ki, Osmanlı Sarayında sultanlar giyim- kuşamlarına çok önem vererek pahalı, lüks kumaşlardan dikilmiş kaftanlar giyerken hem erkek hem de kadın giysisi olarak da kullanılan feraceler daha basit ve sade kesimleriyle dikkat çekmiştir.

Bayramlarda, cenaze törenlerinde, tahta çıkma törenlerinde, elçi kabullerinde ve savaşta giyilen giysiler ve renkleri farklı olurdu. Dinen “elbisenin hayırlısı beyazdır” hadisi gereği, Selçuklu ve Osmanlıda beyaz renge önem verilmiştir. Ferace, Fatih dönemine kadar Osmanlı Sultanlarının kıyafeti olmuştur. Osmanlılarda ayakkabılar da rengine göre farklılık göstermekte olup, subaylar sarı, erler kırmızı, ulema ise mavi renkte ayakkabılar giymişlerdir. Osmanlı kadın giyiminde zaman içinde entari - şalvar ve gömlek ile ceket ve etek olarak üç tip kıyafet kullanılmıştır. Sokağa çıkan kadınlar kıyafetlerini ferace veya çarşafı tamamlamışlar ve yüzlerini de “yaşmak” denilen bir örtü ile örtmüşlerdir. Feraceler

toz pembe, havai mavi, açık yeşil gibi uçuk renklerle yapılan bol giysilerdir. Ev içinde kadınlar daha çok biçimsel formu büyük bir değişime uğramayan şalvar giymişlerdir. Devlet ve din görevlisi olmayan halkın dilediği biçimde giyindiği bu ortamda, Müslüman kadınlar çarşaf ve peçe altında iken, başka dinlere mensup kadınların rahat elbiseler giydikleri görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde her kesimin değişik şekillerde belirlenmiş kıyafetleri vardı. Herkesin hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Sakal mülkiye ve ilmiye sınıfına özgü olup asker sakal bırakmazdı. Özel kanunlarla her askerin kıyafeti belirlenmişti. Vezirler ve üst rütbeli subayların giyim ve kuşamı, iç çamaşırı üzerine entari, kaftan ve en üstte de cübbe şeklinde bir giysiden oluşmuştur. Kaftanın üzerinden ve altından bele kuşak sarılır, altına ise "çakşır" denilen bir cins şalvar bulunurdu.

Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanların yaşayış biçimleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri konusunda dinî bir titizlik gösterilmiştir.

Gayrimüslimler yasayışlarında ve giyimlerinde birçok kurala tabi tutulmuşlardır. Giyebilecekleri kıyafetler divandan çıkan hükümlerle belirlenir, onlar bu hükümlerin belirlediği kıyafet dışında elbise giyemezler, aksi halde cezalandırılırlardı. Müslüman kesim ile Gayrimüslimler arasındaki farkın belli olması ve Gayrimüslimlerin giyimlerinin daha gösterişli olmasını önlemek için padişahlar fermanlar yayınlamışlardır.

17. Yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun duraklama dönemiyle başlayıp gerileme dönemine kadar geçen süreçte, batılı devletlerin Rönesans akımıyla birlikte kültür, sanat, edebiyat özellikle bilim ve teknikte yeni buluşlara imza atması insanoğluna yeni ufuklar kazandırmıştı.

Osmanlı toplumunun Batı ile asıl yüzleşmesi 1699 Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamıştır. Bu tarihten itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü ve kuzeyde Rusya'nın güçlenmeye başlaması kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozmuş ve devlet adamları kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır (Aysal, 2011: 5-6). Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı giyim kuşamında görülen batılılaşma etkisi imparatorluğun çöküşüne kadar peyderpey devam etmiştir.

Osmanlı giyim – kuşamına dair bilgi ve belgeler Fatih dönemine kadar yeterli ve güvenilir olmamasına rağmen bu dönemden sonra özellikle Osmanlı tarihini konu alan resimli elyazmalarının ve minyatürlerin yapılmış olması Osmanlı giyim – kuşamı üzerine olan bilgiyi artırmıştır.

3. MİNYATÜRLERDE GİYİM – KUŞAM

Minyatür sanatı resim sanatının bir çeşidi olan Kitap Resim Sanatıdır. Minyatür kelimesi farklı biçimde ancak birbirine benzer tanımlarla açıklanır. Sanat tarihçilerine göre, kırmızılamak anlamında kullanılan miniatin kelimesinden gelmektedir. Kırmızı kabuklu ve kabuğundan lakit adında bir boya çıkarılan böcekten elde edilen boya ile yapılan resimlerdir. Orta Asya sanatına bakıldığında, ilk minyatürlerin kırmızı ile yapıldığı ve başka renklerin kullanılmadığı görülür. Orta çağda Avrupa'da elyazması kitaplarda baş harfler kırmızı bir renkle boyanarak süslenirdi. Bu iş için, çok güzel kırmızı bir renk veren ve Latince adı minium olan kurşun oksit kullanılırdı. Bir başka görüşe göre de, minyatür, Latince "kırmızı ile boyamak" anlamına gelen miniare kelimesinden türemiştir (Sözer Saraç, 2011: 174-175). İslam dünyasında resim sanatının temsilcisi olan minyatür, süsleyiciliği yanında kuvvetli bir anlatım gücüne ve kendisine has estetik bir yapıya sahip olarak, asırlar boyu değişik ve çok çeşitli üsluplar altında daima gelişimini sürdürmüştür (Keskiner, 2004:66).

Minyatürde; doğal nesne ya da kişilerin, perspektif ve gölgeye dayanarak, doğrudan bir portresi çıkartılmaya çalışılmaz. Bu resimlerde tabiatın anlatımı formüleleştirilmiş veya idealize edilmiş bir şekilde karşımıza çıkar; tıpatıp doğru, gerçeği anlatır şeklinde bir kopya etme durumu söz konusu değildir; dolayısıyla burada ağaç, taş ya da ırmak gibi doğal nesnelere ve bunlarda kullanılan, ama doğal renklere hiç benzemeyen renkler gerçek dışı şekilde bir araya getirilir. İç örüntüler de bundan geri kalmaz; yani ya hiç ayrıntı yoktur ya da çok ayrıntılıdır. Zaten burada önemli olan şey ayrıntı değil,

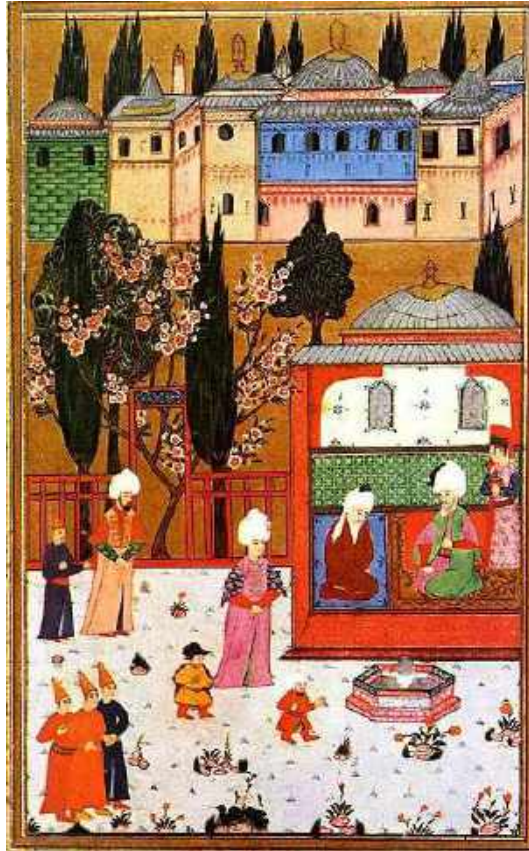

bütün tablodur veya bütünün bizzat kendisidir. Özellikle renklerin harmanlanması harikulade bir parlaklık, denge ve bütünlük sergiler. İslam sanatı bu alanda nefes kesici güzellikte eserler ortaya koymuştur. Bu sanatın bu tür eserleri ortaya koyması bir dikkat ya da nesnelere görememe meselesi değil, geleneğe bağlı olarak çalışmanın gerektirdiği bir anlayış ve form meselesidir. Burada perspektifin olmaması veya görmezlikten gelinmiş olması bu sanatın değerinden bir şey azaltmaz. Tek gerçek İslami sanatın non-figüratif sanat olduğunu bu alanda İspanya'dan Hindistan'a kadar evrensel bir dil ve üslup geliştirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz (Koç, 2009: 186-187-188).

Osmanlı döneminde kültürel zenginliklerin Orhan Gazi döneminde başladığı söylene de minyatür sanatı daha geç devirlerde gelişmiştir. Osmanlı tarih yazıcılığının genel olarak saray hamiliğinde, II. Bayezid döneminde başladığı kabul edilmektedir. Buna karşılık Osmanlı tarihini konu alan resimli elyazmalarının Kanunî Sultan Süleyman döneminde üretilmeye başlandığı bilinmektedir (Özbek, 2004:151-152).

Kendine özgü bir kişilik geliştiren Osmanlı Minyatür sanatı, bu sanatın billurlaşmış örneği ve kaynağı sayılan İran kitap sanatındaki Şehname ve Hamse gibi kalıplaşmış edebiyat türlerinden başka, bilimsel eserler, seyahatnameler, ansiklopediler, biyografiler ve kronolojiler gibi yeni alanlara, hatta dini konulara da yönelmiştir. Yeni bir gözlemcilik gücü ile toplumun yaşayışını yansıtan belgeler değerini de kazanmıştır. Erken İslam minyatüründe de bol örnekleri görülen (Makâmat minyatürleri gibi), günlük olaylar, iş hayatı, düğün- bayram gibi eğlenceler yeni bir canlılıkla bu yeni üslûpta işlenmiştir. Şenlikleri bütün ayrıntılarıyla anlatan kitaplar: Sûrnâmeler için, "sûrnâme ressamlığı" diyebileceğimiz yeni bir tür ortaya çıkmıştır (Arık, 1976:3).

Osmanlı giyim kuşamının ayrıntılı olarak yer verildiği bu minyatürler, halkın belirli bir kesimiyle sınırlı tutulmuştur. Daha çok padişah ve onun için çalışanlar, askerler gibi belli kesimlerin resimleri yapılmıştır (Resim 1).

Resim 1: Kanuni Sultan Süleyman'ın Şeyh Abdülatîfî Kabulü (Hünernâme)
http://www.unutulmussanatlar.com/2012/07/minyatur-sanat_80.html?m=1

Minyatürlerde tebaaya ya da halka ait resimlere de nadiren de olsa rastlanmaktadır (Resim 2).

Resim 2: Kadınlar ev içi kıyafetleriyle
Osterreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8626. Ulusal Kitaplık, Viyana.
<https://tr.pinterest.com/pin/71213237832079230/>

Kadınların ve özellikle saray da yaşayan kadınların resimleri yapılmaz, yapılan kadın resimleri ise nadiren de olsa dinsel kitaplarda ve edebiyatla ilgili eserlerdeki kişilerle gösterilirdi. Ancak 18 yüzyıldan sonra Levni, Buhari gibi nakkaşlar kadınları resmeden minyatürlere de çalışmalarında yer vermişlerdir (Resim 3).

Resim 3: Levni 18. Yüzyıl

4. ÇARŞI RESSAMLARININ ÇALIŞMALARINDA GİYİM – KUŞAM

Bu grupta yer alan görsel kaynaklar İstanbul da yaşayan çarşı ressamlarının çizdiği resimli albümlerdir (Resim 4).

Resim 4: Matrakçı Nasuh Efendi'nin Galata'yı ve İstanbul'un tarihi yarımadasını gösteren minyatür çalışması, <https://tr.pinterest.com/pin/59672763791235783/>

Bu albümler 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar birçoğu ecnebi müşterilerin siparişleri üzerine hazırlanmıştır. Türkiye’de birkaç adet bulunmakla beraber bu albümlerin çoğunluğu Avrupa’daki sanat müzelerinde ve zengin kütüphanelerde bulunmaktadır. Çarşı ressamlarının yaptığı bu albümlerin bir kısmı oldukça kapsamlıdır. Bugün birçoğu Viyana ve Münih’te bulunan bu albümler, çoğunlukla İstanbul şehir hayatını gözler önüne sermektedir. Bir kısmında binalara, kalelere ve anıtlara da yer verilmiş olmasına rağmen albümlerin birçoğunda ağırlıklı olarak Osmanlı giyim – kuşamına yer verilmiştir. Genellikle sultanların portreleriyle (Resim 5) başlayan bu albümlerde; saraydaki görevliler, haremdeki kadınlar, devlet görevlileri, askerler (Resim 6) sokak satıcıları, çalgıcı kadınlar ve erkekler, dansçılar, hüner sahipleri, din adamları, dervişler, sporcular, sokakta gezen insanlar tek tek gösterilmiştir.

Resim 5: Sultan III. Ahmed, bayram alayı kıyafeti ile mahiyetiyle
<https://tr.pinterest.com/pin/453948837421489547/>

Resim 6: Osmanlı askeri giysisi

5. BATILI GÖRGÜ TANIKLARINA GÖRE YAPILAN ÇALIŞMALARDA GİYİM – KUŞAM

Osmanlı giyim – kuşamını tanımaya dair görsel kaynakların sonuncusu ise batılı görgü tanıklarına göre yapılan çalışmalarda yer alan giyim – kuşam örneklerini gösteren albümlerdir. Bu albümler; 16. Yüzyıldan itibaren görgü tanıklarının ifadelerine dayalı olarak resmedilmiştir. Anıtlar, camiler, türbeler, kervansaraylar ile İstanbul'un günlük yaşamının anlatıldığı bu resimlerde özellikle Topkapı Sarayı çalışılmıştır. Her ayrıntının bir fotoğraf gerçekliğinde resmedildiği bu çalışmaların birçoğu Viyana'daki Ulusal Kitaplıkta bulunmaktadır.

Osterreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8626 koduyla arşivlenen bu eser, 1998 yılında bir banka tarafından "16. Yüzyılda İstanbul" adı adıyla hem İngilizce hem de Türkçe olarak basılmış ancak eser kitapçılara verilmediği için koleksiyon erlerin eline geçememiştir. Eser, tamamen görgü tanıklarının anlattıkları ifadeler doğrultusunda resmedilen Osmanlı giyim – kuşam örneklerini içermektedir (Resim 7).

Resim 7: Çengiler. Osterreichische Nationalbibliothek Codex Vindobonensis 8626. Ulusal Kitaplık, Viyana.

<http://home.earthlink.net/~al-tabbakhah/cintamani.html>

SONUÇ

İki bin yıllık geçmişe sahip Osmanlı giyim- kuşam kültürü, Orta Asya'nın kuzeyinde yaşamış Türklerin göçebe atalarının giyim- kuşam kültürüne dayanır. Bu süreçte Türkler, yaşadıkları coğrafyayı sürekli değiştirmiş ve karşılaştıkları toplumlarla da kültürel alış-verişte bulunmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşuna kadar, aynı coğrafya üzerinde yaşayan kavimlerle benzer hayat tarzları sürdüren Türkler, altı yüz yıl boyunca Anadolu topraklarını merkez edinerek yerleşik hayata geçen Osmanlı İmparatorluğuyla, temel olarak biçimsel formunu koruyan giyim – kuşam kültürüyle dikkat çekmiş ancak 19. yüzyıldan sonra batılı ülkelerin de etkisiyle giysi formlarında değişiklik gözlenmeye başlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda her kesimden insan, değişik formlarla belirlenmiş kıyafetleri giymişlerdir. Kişilerin, hangi sınıf memur ya da asker olduğu başındaki kavuğundan, sırtındaki kürk ve cübbesinden anlaşılırdı. Özel kanunlarla askerlerin ya da gayri Müslim'in ne giyeceğine karar verilirdi. Tebaa

içerisinde yaşayan Hıristiyanların yaşayış biçimleri Müslümanlardan ayrılmış ve bunların kendilerine benzememeleri konusunda dini bir titizlik gösterilmiştir.

Osmanlı giyim kuşam örneklerini tanımaya dair kullanılan 1. tür kaynaklar; Osmanlı minyatürlerinde resmedilen giyim – kuşam örnekleridir. Osmanlı giyim kuşamının ayrıntılı olarak anlatıldığı bu minyatürler; günlük olaylar, iş hayatı, düğün- bayram gibi eğlenceler olabildiği gibi özellikle padişah ve saray çalışanları ile askerlerden oluşan görsel anlatımları da içermiştir.

Osmanlı giyim kuşam örneklerini tanımaya dair kullanılan 2. tür kaynaklar; çarşı ressamalarının çalışmalarında yer alan giyim – kuşam örnekleridir. Bu grupta yer alan görsel kaynaklar İstanbul da yaşayan çarşı ressamalarının çizdiği resimli albümlerdir. Çarşı ressamalarının yaptığı bu albümlerin bir kısmı oldukça kapsamlıdır. Genellikle sultanların portreleriyle başlayan bu albümlerde; saray görevliler, haremdeki kadınlar, devlet görevlileri, askerler, sokak satıcıları, çalgıcı kadınlar ve erkekler, dansçılar, hüner sahipleri, din adamları, dervişler, sporcular, sokakta gezen insanlar, Anadolu ve Rumeli den gelen insanlar hatta Egedeki adalardan gelen kadınlar bile tek tek resmedilmiştir.

Osmanlı giyim kuşam örneklerini tanımaya dair kullanılan 3. tür kaynaklar ise batılı görgü tanıklarına göre yapılan çalışmalarda yer alan giyim – kuşam örnekleridir. Bu albümler; 16. yüzyıldan itibaren görgü tanıklarının ifadelerine dayalı olarak resmedilmiştir. Bu minyatürler; özellikle Topkapı Sarayının içeri gösteren resimler ile anıtlar, camiler, türbeler, kervansaraylar ile İstanbul'da günlük yaşamı sahneleyen resimlerden oluşmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arık, R. (1976). Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:168, Ankara.
2. Aysal, N. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri, ÇTTAD, X/22, (2011/Bahar). <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/5026>.
3. Keskiner, C. (2004). Minyatür Sanatında Doğa Çizim ve Boyama Teknikleri, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
4. Kırzioğlu, N. (1991). Anadolu Türkmen Kadınlarında Baş Süslemeleri, Kültür ve Sanat, Ankara.
5. Koç, T. (2009). İslam Estetiği, İsam Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
6. Lewis, B. Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çeviren: Metin Kıratlı), 2.B, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
7. Özbek, Y. (2004). Şükri Bitlisi Selimnamesi Minyatürleri, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 17 Yıl: 2004/2.
8. Sözer Saraç, Y. (2011). İslam Halklarının Sanatsal Anlatım Yöntemleri; "Minyatür", Yıl 4 Sayı1, Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Journal of Islamic Research
9. Tekel, S. (1990). İç Giyim, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
10. Tezcan, H. (1988). Osmanlı İmparatorluğunun Son Yüzyılında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/12264/001581773010.pdf?sequence=1>.
11. Yalçınkaya, B. (2017). Giysi tasarımında Geleneksel Kanaviçe İşlemelerine Çağdaş Yorumlar, Ege Art IX Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi, İzmir.

FARKLI BOYUTTA BİR SANAT PRATIĞI: İLİŞKİSEL ESTETİK AN ARTISTIC PRACTICE IN DIFFERENT DIMENSIONS: RELATIONAL AESTHETICS

Sehran DİLMAÇ

Dr., Erzurum İl Mem.

ÖZET

İlişkisel Estetik kavramı Nicolas Bourriaud tarafından 2000'li yılların başında sanat pratiklerinin karşılıklı, etkileşimli, ilişkisel boyutunu açıklamak için kullanılmıştır. Sanat bir karşılaşma halidir ve toplumsal formların bir arada bulunmasıyla, ortaya atılan söylemin/konunun içselleştirilmesiyle, yaşanmasıyla ilişkisel kazanır. İlişkisel sanatta, klasik ve modern sanat söylemlerinden çok farklı olarak, sanatçı, eseri ve izleyicisi arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu hatta izleyicinin sanat çalışmasının üretim ve tüketim aşamasına dahil olduğu görülmektedir. Sanatın ilişkisel yönü; sanatın üretildiği, sergilendiği, mekanlardaki farklılıkları ve çalışmalarda kullanılan malzeme farklılıklarını da beraberinde getirmiştir. Bu farklılıklarla beraber sanatın ilişkisel boyutu güçlendirilmiş olmuştur. İlişkisel estetik bağlamına sanat, sadece müze, sergi ve galerilerde sergilenen belli bir zümreye hitap eden sınırlı bir meta olmaktan öteye, farklı gündelik mekanlara, sokaklara, kamusal alana çıkmış ve yönünü her şeyi kapsayarak asıl hayata, topluma çevirmiştir.

İlişkisel sanatla modern sanatın ortaya attığı, estetik, sosyo-kültürel ve siyasi amaç ve hedefler yönünü insani bir olguya toplumun ortak beklenti ve ihtiyaçlarına çevirmiştir. Modernizm'den bu dönüşün sebebi dünya çapında kentsel bir kültürün doğmuş olması ve kentli modelin kültürel öğelerinin hemen hemen hepsine yayılmış olmasıdır. İlişkisel estetik, dayanağı karşılıklı öznellik olan, ana tema olarak da birlikte var olmayı, üretilen, birlikte yapılan sanat uygulamalarıyla seyirci ve sanat çalışması arasındaki karşılaşmayı/İlişki içinde bulunmayı ve anlamın kollektif olarak özümsemesi ve içselleştirilmesini sağlar. Bu sanatsal eylemlerle değişik boyutlarda sanatsal dallar yaratılmaya, mevcut anlatıların ötesine geçilmeye, sanatın gündelik yaşama dahil edilmesine çalışılmaktadır. Sanatın ilişkisel estetik bağlamında sorgulanmasıyla sanatsal uygulamalar, günümüzde zengin bir toplumsal karşılaşma ve deneysel bir alan, davranışların ve üretimlerin tek biçimleşmesinden korunmuş sanatın farklı bir uzamı olarak kendini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı sanatın sadece sınırlı bir topluluk için üretilmediğini, sanatın toplumla iç içe olan etkileşimli ilişkisel yönünü sosyo-kültürel ve kavramsal açıdan farklı üretilmiş olan sanat çalışmaları üzerinden göstermeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Güncel, İlişkisel Estetik

ABSTRACT

The relational aesthetic concept was used by Nicolas Bourriaud in the early 2000s to explain the mutual, interactive, relational dimension of art practices. Art is a form of encounter and gains relationality with the coexistence of social forms and with the internalization, experiencing the discourse/subject. Very different from the classical and modern art discourses, it is seen that there is a mutual interaction between the artist, his work and the viewer, and even the viewer is included in the production and consumption step of the art work in relational art. Relational aspect of art has brought the differences in the places where art was produced, exhibited and also the material differences used in the works. Along with these differences, the relational dimension of art has been strengthened. In the context of relational aesthetics, art has come out to different everyday spaces, streets, public areas and turned its direction to the real life and society by covering everything beyond being a limited commodity that addresses only a certain group of people by being presented only in museums, exhibitions and galleries.

The aesthetic, socio-cultural and political goals and objectives that have been put forward by relational art and modern art have transformed its direction to human concept, common expectations and needs of the society. The reason for this transformation from modernism is the rise of an urban culture worldwide and the cultural elements of the urban model have spread to almost everywhere. Relational aesthetics which is the basis of mutual subjectivity as well as existing as the main theme allow being in the encounter/relationship between the audience and the art work and collective assimilation and internalization of the meaning with art practices produced, made together. With these artistic actions,

it is aimed to create artistic branches in different dimensions, to go beyond the existing narrations and to include art in daily life. As a result of the questioning of art in the context of relational aesthetics, artistic practices nowadays show themselves as a rich social encounter and experimental fields as a different extend of art protected from the uniformity of behaviors and productions. The aim of this study is to try to show that art is not produced only for a limited society, the interactive relational aspect of art which is intertwined with the society over the art works produced in different socio-cultural and conceptual terms.

Keywords: Art, Contemporary, relational aesthetics

Giriş

Yakın tarihteki gelişmelerin bir sonucu olarak, son zamanlardaki yayınlarda modern sanattan sonra çağdaş ve postmodern sanattan bahsedilmektedir. Sanatın yeni dönemine ilişkin olarak sanatın tarihine baktığımızda yorumlar ve tarihsel açıdan işaret edilen kırılma noktaları çeşitlilik göstermektedir. Kimilerine göre 1945'ten, kimileri 1950'den, kimileri de 1960'dan itibaren sanatta yeni dönemin başladığını söylemektedirler. Tarihlerin kesinliğinin bir önemi olmamakla birlikte yeni sanattaki bu yeni atılımların Amerika'da filizlendiği bilinmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanat merkezi olma durumu, yeni oluşumlarıyla, çeşitliliğiyle birlikte büyük değişimler yaşayarak ve merkez değiştirerek Amerika'ya doğru kaymıştır (Yılmaz, 2006:12). Bu değişimle birlikte sanatta yeni anlatımlar vuku bulmuştur. Sanattaki köklü değişimlerin en önemli noktası ise Dada hareketidir.

Dada, kendinden sonraki dönemlerde üretilen sanatın çoğul, farklı ve eleştirel bir hal almasında öncü role sahiptir. Klasik sanat söylemlerinin ötesinde, kendinden önceki sanat anlayışlarını yok sayan Dadacılar, sanatlarını yeni bir sıfır noktası, sanattaki yeninin ifadesi olarak savunmuşlardır. Yaşamın kendisini her türlü şeyi içinde barındırarak anlattıklarını söyleyen dadacılar için sanat, her türlü tepkilerin dile geldiği bir özgürlük alanı olarak kabul edilir. Bu özgürlük anlayışıyla hareket eden dadacılar, sosyal ve kültürel anlamda kurulu düzeni yıkmak, sorgulanmaksızın kabul edilen boş değerleri yadsımak arzusunda oldukları için bu yıkıcı ve yadsıyıcı duyguları ifade edebilmek adına rastlantısallığa ve doğaçlamaya yönelik çeşitli tekniklere, yöntemlere ağırlık vermişlerdir (Antmen, 2008: 122-123).

Resim 1. Joseph Beuys, Süpürme, 1 Mayıs 1972, Karl Marx Meydanı, Berlin

1960'larda ortaya çıkan eyleme yönelik bir anlayış taşıyan Fluxus akımıyla sanat eylemsel bir hal almaya başlamıştır. Flux; akış, arındırma, hareket, kabarma, bolluk gibi anlamlara gelmektedir. Fluxus hareketi, geleneksel anlamdaki tüm sanatlara karşı seçenek oluşturmak amacıyla filmler, gösteriler, konserler, şenlikler düzenlenerek oluşturulduğu için sanat eserinin salt sergilenmesinin ötesinde toplumla buluşarak ilişkisel bir hal almaktadır. Çünkü fluxus yaşamla sanat arasındaki ayrıma karşı çıkmıştır. Joseph Beuys'un 1972'de gerçekleştirdiği süpürme eylemi Berlin'de Karl Marx Meydanı'ndaki 1 Mayıs gösterileri sırasında gerçekleşmiştir. Bu eylem sanatın sınırlarının eridiğinin, sanatla toplumun ilişki kurduğunun göstergesidir. Beuys'un miting meydanında öğrencileriyle birlikte süpürme eylemini gerçekleştirmesi ve süpürdüklerini sergilemesi, toplumun özgürlük haklarını korumayla ilişkilendirilmiş bir eylemdir (Yılmaz, 2006:261-268).

1960'ların sonundan bu yana sanatçılar, Modernizmin ideale doğru ilerleme fikrinden aykırı olarak durmaksızın değişen, üst üste binen ve hatta kesişen pek çok gerçekliği kucaklayarak dünyayı gitgide karmaşık ve sorgulayıcı bir biçimde görmeye başlamışlardır (Fineberg, 2014:16). Bu anlayışla birlikte günümüze kadar üretilen sanat pratikleri alışılmışın aksine yeni söylemler içermektedir. Sanat artık belli mekanlarda belli kişiler için üretilen bir meta olmaktan çıkmış her türlü yerde ve ortamda sergilenebilecek her şeyi kendine konu edinebilecek bir hal almıştır. Bununla birlikte sanat üretimlerinde her türlü malzeme ya da nesne kullanılmıştır. Bazı sanatçılar seçtikleri farklı veya gündelik mekanlarda sanat yapıtlarını toplum odaklı, toplumun katılımıyla gerçekleştirerek çalışmalarını ilişkisel bir tutumla gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

İlişkisel Estetik Bağlamında Sanat Pratikleri

Güncel sanat pratiklerini baktığımızda bazı çalışmaların eyleme dönüştüğü görülmektedir. Sanatın eylem gösteren bir boyut içermesi, yapıtın karşılıklı bir iletişim içinde olması ilişkisel olma özelliğini ortaya çıkarır. Gonzales-Torres'in "candy piece" adlı çalışması ilişkisel bir tutum içerir.

Resim 2: Felix Gonzales-Torres, Şeker Parçaları(LA'daki Ross'un Portresi), 1992.

Gonzales Torres'in 1992 yılında yapmış olduğu *Şeker Parçaları(Candy Pieces)/ LA'daki Ross'un Portresi* adlı yerleştirmesi sevgilisi Ross Laycock'u temsil eden çok renkli şeker parçalarının yığılmasıyla oluşturulmuş bir çalışmadır. Şekerler sırf sergilenmek için konulmamıştır. Sanatçı eserine bir serbestlik tanıyarak izleyicilerin şeker parçalarından almalarına izin vermiştir. Şeker yığınları, HIV/AIDS'den ölen sevgilisi Laycock'un bedenine karşılık gelmektedir. Gonzalez-Torres burada sonsuz yaşamı temsil etmesi için şeker yığınları kullanmıştır. Sanatçı izleyicinin her şeker parçasını aldığı anda, Ross'unda bir parçasının alındığını böylece onun hayatında hastalığından dolayı eksilen yanları görerek bir nevi onun hayatına şahitlik ettiklerini düşünmüştür. Sanatçının, şekerler azaldıkça sürekli olarak yenilmesi, Ross'un sürekli olarak hatırlanacağını ve asla unutulmayacağını göstermek içindir (Doyle, 2010).

Resim 3: Felix Gonzales-Torres, İsimsiz, Hammer Müzesi, Los Angeles.

Gonzales-Torres'in bu çalışması mübadele üzerine dayalı duygu içeren bir deneyime fırsat tanırken içinde ilişkiselliği barındırmaktadır. Aynı zamanda bu verili gerçeklik birtakım kıstaslara boyun eğmek zorundadır; herhangi bir verili toplumsal gerçekliği takdir etmemizin temelinde olan kıstaslardır. Sanatçının yapıtında uzlaşmaya, yan yana yaşamının inşa edilmesine yer vermiştir. Farklı bir açıdan yapıt bakan kişiye/izleyiciye ait bir etiği de içermektedir. Bourriaud, Gonzalez-Torres'in bu yapıtıyla ilgili olarak şu sözleri sarfetmiştir:

Gonzales-Torres'in bir sergisinde, avuçlarını ve ceplerini tıka basa şekerlemeyle dolduran ziyaretçiler gördüm: onlar toplumsal tutumlarına, fetişizmlerine, dünyaya ilişkin biriktirmeci algılarına dönmüşlerdi... Daha başkalarıysa buna cesaret edememekte, ya da bir şekerleme aşımak için önce komşularının bunu yapmasını beklemekteydiler. Böylece şeker parçaları/candy piece'ler, zararsız görünümlü bir form altında etik bir sorunu ortaya koyuyordu: Otoriteyle ilişkimiz ve müze bekçilerinin ellerindeki iktidarı nasıl kullandığı; ölçülülük duygumuz ve sanat yapıtıyla olan ilişkilerimizin doğası (Bourriaud, 2018: 87).

Resim 4. Rirkrit Tiravanija, *İsimsiz* 1992-1995(Bedava), 1992, 1995, 2007, 2011.
Karışık teknik, Yerleştirme görüntüsü, Museum of Modern Art, New York.

Arjantin asıllı sanatçı Rirkrit Tiravanija, 1992’de New York’taki 303 galeride sergilediği yerleşirmesi, galerinin ofisini mutfağa dönüştürmesi ve ziyaretçilere ikramda bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Tiravanija çalışmasını şu sözlerle açıklamıştır:

İçeriye girip yürümeye başladığımızda gördüğünüz ilk şey, düzensiz bir depoya benziyordu. Ama biraz daha yürüyünce yasemin pirincinin kokusunu almaya başlıyordunuz. Burada iki tencere yeşil körlü pilav pişirdim. Biri New York’taki Tayland restoranlarında yapılanlar gibiydi. Diğer tencerede ise yerel Tayland pilavı pişiyordu. Besin fikri üzerine çalışıyordum ama bunu antropolojik ve arkeolojik bir yaklaşımla yapıyordum. Mevzu tamamen “beğeni” ve “ötekilik” kavramlarıyla ilgiliydi.

Resim 5. Rirkrit Tiravanija, *İsimsiz* 1992, Museum of Modern Art, New York.

Tirivanija, yalnız yemek pişirmekle değil, galerinin sahne arkasındaki işleyiş şekliyle de ilgilenmiştir. O, 303 galerinin genellikle izleyicinin bakışından uzak tutulan ofis alanını herkesin görmesini sağlamış ve idari kadroya ayrılan bu kısımda buzdolabı, tencere, tava, masalar, tabureler içeren bir alan oluşturmuştur. Her gün pilav yapılmış ve tüketilmiş, projenin sergilendiği süre içinde sanatseverler, halk buraya pek çok kez gelip gitmişlerdir. Burada sanatçının tavrı basit fakat dönüştürücüdür. Geleneksel sergileme anlayışının dokunulmaz görüntüsünü ortadan kaldırıp yerine, kolay ,keyifli, katılımcı deneyimi koymuştur. Bu çalışma, katılımcıların aralarında yeni ve aktif ilişkiler kurulmasını, zeka ile duygunun yanı sıra fiziksel varoluş merkezinde de birbirleriyle etkileşime girmelerini sağlayan bir ortam yaratmıştır (Wilson, 2015:356).

Resim 6. Lucy Orta, Mülteci Giysisi.

Lucy Orta'nın görülebilen formların ötesinde dünyayla kurulacak/kurulmuş bağlar oluşturabilecek çalışmaları, etkin topluluk biçimleri üreterek ilişkisel bir estetik anlayışı oluşturmuştur. Sanat yapıtları toplumsal ilişki çeşitliliği içinde verilerek, görülecek hiçbir şeyi olmayan ilişkinin olağanlığı yapıtların teşhiri için hazırlanan mekana yerleştirilir ya da kamusal alanda toplumsal bağların üretimi, görülmeye değer sanatsal bir form almış gibi algılanır (Ranciere, 2013:67). Bütün bu değerlendirmeler yapıtla, izleyici arasındaki ilişkisel diyalog sonucunda oluşmaktadır. Orta'nın dönüştürülebilir giysiler çalışması, kamusal alanda toplumsal bağların üretimine katkıda bulunur; giysiler acil durumlarda yardım çadırına dönüştürmek için ya da kolektif bir gösterinin katılımcılarını doğrudan birbirine bağlamak için kullanılabilir niteliktedir (Resim 5).

Resim 7. Lucy Orta, Nexus Mimarix50, Müdahale, 2001, Köln

Orta'nın Nexus Mimarix50, Müdahale isimli çalışması onun sanat pratiğinin bir amblemi olarak kabul edilir (Resim 6). Nexus, bağ veya bağlantı anlamına gelir. Çalışma, kanallar ve fermuarlar sistemiyle birbirine bağlanmış tulumlu işçi görünümlü gruplardan oluşmaktadır (Orta, 2001). Bu şaşırtıcı şişirilebilir düzenek, kare şeklinde yerleştirilmiş bir grup gösterici birleşiminin birliğine vurgu yapması için de bağ (link) kelimesi kullanılmıştır (Ranciere, 2013:67). Sanatçının sosyal heykel olarak da nitelendirilebilecek olan bu çalışmasına sanatçılar, yoldan geçenler, filme alınan ve fotoğraflanan her türlü sahnesine fiziksel olarak dahil olarak, etkileşim halinde bulunarak, alışılmadık bir yakınlık yaratarak eserin tekrarlayan tezahürleri haline gelerek, din, cinsiyet, yaş, sosyal durumdan vb. bağımsız olarak şiirsel bir ilişkili bölümler dizisi oluşturmuşlardır (Orta, 2001).

Resim 8. Bai Yilou, (Detay), 2001.

Resim 9. Bai Yilou, Toplu Kimlikler, 2001.

Çinli sanatçı Bai Yilou, birbirine diktiği bin altı yüz vesikalik fotoğraftan oluşan çalışmasıyla, plastik formlar yaratmak yerine doğrudan ilişki biçimleri yaratmak istemiştir (Resim 7/8). Sanatçı eskiden bir fotoğraf stüdyosu çalışanı olarak çektiği fotoğrafları birbirine dikerek sanatın gücünden yararlanarak insanları birleştirmesini hedeflemiştir. Fotoğrafların dikim yöntemiyle bir araya getirilmesi, sanatçının nesnesi ve hedefi olan insan topluluklarını burada ve şimdi olmayı mevcut hale getiren anıtsal bir heykel olma işlevini de üstlenmektedir (Ranciere, 2013:68).

Resim 10. Rene Francisco,
A la ca(sz)a de Rosa, 2003
Video installation: 150 x 208 x 300 cm

Resim 11. Rene Francisco

San Paola Bianeli’nde sergilenen, Kübalı sanatçı Rene Francisco’ya ait çalışma sanatta toplumsal ilişkilerin gerçeğine vurgu yapan bir özelliğe sahiptir. Sanatçı, fakir bir mahalledeki yaşam şartlarına ilişkin araştırma yapmak için bir sanat vakfının parasını kullanmış; sanatçı arkadaşlarıyla birlikte bu mahalledeki yaşlı bir kadının evini onarmaya karar vermişlerdir. Sanatçı yapıtını şu şekilde kurgulayıp izleyiciye aktarmıştır: Yapıt bize tül bir perde gösteriyordu, perde üzerinde yaşlı kadının profil görüntüsü basılıydı ve yaşlı kadının yüzü, sanatçıları, duvar ustası, badanacı veya tesisatçı olarak çalışırken gösteren bir videonun oynatıldığı bir monitöre doğru çevriliydi. Bu sanat olarak hayata müdahalenin hala komünist olduğu söylenen birkaç ülkeden birinde gerçekleşmiş olması, sanatın gerçekleştirilmesiyle ilgili iki farklı düşünce ve dönem arasındaki ayrımı gözler önüne serer niteliktedir. Kübalı sanatçının bu çalışması Sovyet devrimi esnasında Maleviç’in büyük arzusu olan resim yapmak yerine doğrudan yeni yaşam biçimleri inşa etmeyi yerine getirmiştir. Bugün bu inşa ilişkiselle, sanatsal mekanlardan çıkarak gerçeğin yaşam alanına girerek sağlanmaktadır (Ranciere, 2013:67).

Resim 12. Marina Abramović, *Sanatçı Aramızda*, 2010, Performans

Marina Abramović, 2010 yılında New York Modern Sanatlar Müzesinde gerçekleştirmiş olduğu gösterisinde sanatın ilişkisel boyutunu sorgulamak istemiştir. Abramović, bir masanın önünde hiç hareket etmeden ve hiç bir tepki vermeden oturmaktadır. Abramović’in görünüşü son derece basit olan “*Sanatçı Aramızda*” performans sanatına özgü marjinal sınırları bütünüyle aşan, sıradışı bir gücü vardı. Belirli bir yerde ve zamanda insan bedeni aracılığıyla doğrudan halka hitap eden performansı anlatabilecek en iyi kelimeler “tahammül” ve “karşılaşma”dır. Abramović’in bugüne kadar yaptığı bu en uzun tek kişilik performans gücün, dayanıklığın, sabrın sınırlarını ve çağrışımlarını sınamak için tasarlanmış yaratıcı bir eylemdir. Bu şekilde günde yedi buçuk saat oturmuştur. Fakat Marina’nın oturduğu masanın karşısına konulan sandalyede gün içinde farklı farklı insanlar farklı mesafe aralıklarıyla oturmuşlardır. İzleyici etkin bir unsur olarak konumlandırılan sanatçı performansında izleyicileri karşısındaki sandalyede istedikleri kadar oturmasına izin vermiş sonrada sessizce vakit geçirmeleri; daha sonrada yüz yüze bakışmanın anlamını, bu sırada gelişen şaşırtıcı çeşitlikteki

duyguları, içine girdikleri ruh hallerini kelimelere dökmelerini istemiştir. Böylelikle izleyici arasında duygusal bir bağ kurarak sanatçıyla izleyici arasında ilişkiselliği güçlendirmek istemiştir (Wilson, 2015:14).

Sonuç

Modern sanatın belli kural ve kaidelerinden uzak insan odaklı olan ilişkisellik anlayışı günümüz sanatında farklı uygulamalarla yerini almıştır. Güncel sanatın geldiği son noktada da çalışmalar disiplinler arası yaklaşımlarla, sanat üretimlerinin çok boyutlu yapısı oluşmaya başlamıştır. Sanat artık belli kesimlerin beğenisine sunulan sadece seyredilebilen bir metanın ötesinden çok farklı anlam ve ilişkiler içeren bir yapıya sahip olmuştur. İlişkisel estetikte önemli olan, sanatsal pratiğin tek yönlü algılanışı yerine, imge oluşturmak için iki kişi olmak gerekliliği ve ötekiyle olan diyalogu hesaba katma gerekliliğidir. Yaşadığımız çağın bir gereği olarak ortaya atılan ilişkisellik anlayışla toplum sanata sanatta topluma yaklaşmış bir nevi hayatın bir parçası haline gelmiştir. İlişkisel estetik anlayışıyla sanatın kapalı kapılar ardına çıkması sağlanmış, belirlenen ve sınırlandırılan sanat alanının dışında ilişkiler üretme anlayışıyla da sanatın özgün, özerk ve insan odaklı yanı vurgulanmıştır. Sonuç olarak sanatçının işinin seyircileri arasında yaratacağı ilişkiler ya da toplumsallaşma biçimlerinin ortaya çıkmasıyla, toplantılar, gösteriler, işbirlikleri, oyunlar, yerleştirmeler bir karşılaşma ve ilişki keşfetme biçimleri oluşturarak ilişkisellik üretim süreçlerine dahil olmuştur.

Kaynakça

1. Antmen, A. (2008). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul : Sel Yayıncılık.
2. Bourriaud, N.(2018). İlişkisel Estetik. (çev. S. Özen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
3. Doyle, O. (2010). <http://oliviadoyle.blogspot.com/2010/09/portrait-of-ross-in-la.html>
4. (Erişim tarihi: 21.03.2019).
5. Fineberg, J. (2014). 1940'tan Günümüze Sanat. (çev. S. Atay-Eskier). İzmir: Karakalem Yayınları.
6. Orta, L. (2001). <https://www.studio-orta.com/fr/artwork/112/Nexus-Architecture-x-50-Intervention-Koeln> (Erişim tarihi: 21.03.2019).
7. Ranciere, J. (2013). Özgürleşen Seyirci. (çev. B. Şaman). İstanbul: Metis Yayıncılık.
8. Wilson, M. (2015). Çağdaş Sanat Nasıl Okunur. (çev. F. C. Erdoğan). İstanbul: Hayalperest Yayıncılık.
9. Yılmaz, M. (2006). Modernizmden Postmodernizme Sanat. Ankara: Ütopya Yayınları.

Resim kaynakça

1. Resim 1. <https://odatv.com/sanatin-gucu...-0407151200.html> (Erişim tarihi: 02.04.2019).
2. Resim 2: <https://publicdelivery.org/felix-gonzalez-torres-untitled-portrait-of-ross-in-l-a-1991/> (Erişim tarihi: 21.03.2019).
3. Resim 3. <https://hammer.ucla.edu/take-it-or-leave> (Erişim tarihi: 21.03.2019).
4. Resim 4. <http://nymag.com/arts/art/reviews/31511/> (Erişim tarihi: 29.03.2019).
5. Resim 5. <https://deskgram.net/explore/tags/TheAudienceandPerformanceArt> (Erişim tarihi: 29.03.2019).
6. Resim6. https://www.artspace.com/magazine/interviews_features/book_report/lucy_orta_and_nicolas_bourriard-54946 (Erişim tarihi: 29.03.2019).
7. Resim 7. <https://www.studio-orta.com/fr/artworks/serie/10/Relationships> (Erişim tarihi: 29.03.2019).
8. Resim 8. http://www.artlinkart.com/en/artist/wrk_sr/4c3but/69abtB (Erişim tarihi: 29.03.2019).
9. Resim 9. <http://www.universes-in-universe.de/car/habana/bien8/mnba/e-tour-03-2.htm>(Erişim tarihi: 29.03.2019).
10. Resim 10. <http://www.e-skop.com/skopbulten/politik-sanatin-paradokslari/1377> (Erişim tarihi: 29.03.2019).
11. Resim 11. <http://www.e-skop.com/skopbulten/politik-sanatin-paradokslari/1377> (Erişim tarihi: 29.03.2019).
12. Resim 12. <http://artlog.art50.net/sanat-filmleri/belgesel-filmler/marina-abramovic-sanatci-aramizda/> (Erişim tarihi: 12.04.2019).

ESTETİK TARİHİNDE DÖNÜŞÜMLER
TRANSFORMATIONS IN AESTHETIC HISTORY

Sehran DİLMAÇ

Dr., Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü

ÖZET

Estetik, duyum, duyumsama, algılama gibi anlamlara gelen çok genel bir kavramdır. Çok eski dönemlerden beri estetik düşünce insanlar için vazgeçilmez bir uğraş olmuştur. Bütün şeylerle ilgili olan ve bütün maddelerin varlığı ve var oluşuyla ilişkilendirilebilen estetik (düşünce ya da anlatış) insanoğlunun varoluşunun ilk izlerinin belirlendiği dönemlerden tutunda içinde bulunduğumuz ana kadar ki süreçte farklı formlara ve düşünce anlayışlarına bürünerek kendini ifşa etmiştir. Günümüzde de yaygın olarak kullanılan estetik kavramı Antik dönemde sanatsal açıdan sorgulanmaya başlamıştır. Antik dönemde sanatsal açıdan güzelliğin ölçütleri öncelikle biçimsel olarak düşünülmüş ve güzelliğin ölçütleri olarak oran-orantı, simetrisinin varlığından bahsedilmiştir. Sonrasında ise estetiğin sadece biçimsel kısmıyla değil, estetiğin öteki bir boyutu olan idealin ne olduğu kısmıyla ilgilenilmiştir. Platon, güzelliği maddi olanla ideal olan arasındaki ilişkide arayarak aslında güzel olanı dinsel-idealist çizgide yorumlayarak, tanrısal bir yansıma olarak ortaya koymuştur. Bu anlayış çok sonraları nesnel idealizmin güzellik anlayışını ve ideal olanın tanımını da belirlemiştir. Alışlagelmiş doğal çizgisinde ilerleyen ve içinde dönemlere ait belli ve keskin kurallar barındıran estetik anlayış, dini-idealist olarak da nitelendirebileceğimiz anlayışından Aydınlanma döneminde yavaş yavaş uzaklaşarak sadece içinde bulunulan çağla ilgili anlamına gelen modernist doğrultuda yoluna devam etmiştir. Modernist dönemde de estetiğin güzeli ifade etmesi, biriciklik, orjinallik gibi kavramlardan da yavaş yavaş uzaklaşmıştır. Ayrıca modern dönemde ortaya çıkan çoğaltım ve seri üretim teknikleri mantığında üretilen sanat eserleriyle de sanatsal ve estetik boyuta farklı bir anlam kazandırılmıştır. Küreselleşen dünyada dijital teknolojilerin, farklı üretim tekniklerinin kullanılmasıyla daha önceki dönemlerden büyük farkla sanat eserlerinin üretimlerinde farklı yöntem ve teknikler, malzeme seçimlerinde de farklılar görülmektedir. İçinde bulunduğumuz çağın ya da günümüz sanatı disiplinler arası çalışmaların sıklıkla görüldüğü, çeşitli teknolojik donelerin kullanıldığı, farklı anlam boyutlarının sorgulandığı çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bütün bu değişimlerle birlikte günümüze kadar estetiğin kavram olarak içeriği genişlemiş ve bir çok şeyi betimleyip tanımlar olmuştur. Bu çalışmanın amacı Antik dönemden günümüze kadar sanatsal anlamda estetiğin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümleri göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Estetik, Sanat Tarihi.

ABSTRACT

Aesthetic is a very general concept which means feeling, sensation and perception. Since ancient times, aesthetic thinking has been an indispensable interest for people. The aesthetic (thought or narration) which can be related to all things and the existence and formation of all materials has revealed itself in the periods from the times of the first traces of human existence to the present time by getting different forms and ideas. The aesthetic concept which is also widely used today has begun to be questioned in ancient time in artistic point of view. In ancient time, artistic beauty criteria were first thought of as formal and the existence of ratio and proportion and symmetry was mentioned as the beauty criteria. Afterwards, not only the formal part of aesthetics but also what is the ideal which is another dimension of aesthetic was concerned. Plato searched the beauty from the relationship between the material and ideal, interpreted the beautiful one in a religious-idealistic line and revealed it as a divine reflection. This understanding later determined the beauty understanding of objective idealism and the definition of the ideal one. The aesthetic understanding that advances in its traditional natural path and contains certain and sharp rules of its periods has gradually moved away from its understanding we can characterize as religious-idealist and continued to its path in the modernist direction which means only related to its era. Since the aesthetics also refer to beauty even in modernist period, the concepts such as uniqueness and originality were gradually removed. In addition, with the art works produced in the sense of reproduction and mass production techniques which emerged in the modern period, a different meaning was given to artistic and aesthetic dimension. With the use of digital technologies and different

production techniques in the globalizing world, different methods and techniques in the production of artistic works and also differences in material choices with a huge difference from the previous periods are seen. The arts of today or the age we are in have a multilayered structure where interdisciplinary studies are frequently seen, various technological data are used and different meaning dimensions are questioned. With all these changes, the content of aesthetics as a concept has been enlarged and described and defined many things. The purpose of this study is to show the changes and transformations of aesthetics from ancient time until today.

Keywords: Art, Aesthetics, Art History.

Giriş

Sanat insanoğlunun oluşturduğu yapıtlarda güzellik anlayışının anlatımı olarak dile gelmiştir. Fakat çağdaş sanat düşüncesine bakıldığında ise güzellik ülküsünün sanat için bir zorunluluk olmadığı kabul edilir gibi görülmektedir. Tabii ki bir sanat yapıtı güzellik etkisi oluşturmak zorunda değildir. İlkel toplulukların ya da Azteklerin sanatı güzel olmaktan uzaktır. Çünkü bazı toplumlarda estetik yaşantı, korku, tikslenme gibi boyutlara sahip olabilmektedir (Tezcan, 2018:1).

Günümüzde etkin bir bakış açısı seçerek sanatla yaşamı uzlaştırmayı amaçlayan öğretiyeye sanat felsefesi ya da estetik denmektedir. Nietzsche, gerçek bir estetik anlayışı olarak iki temel ilkeyi göz önünde tutmuştur. Bunlardan birincisine göre sanat, bir eğlence değil, yaşama katlanmanın en yüksek ve tek doğal şeklidir. Çünkü varoluş ve dünya ancak estetik bir olaymış gibi algılandıkları ölçüde, öncesiz ve sonsuz olarak doğrulanabilirler. İkincisine göre ise, olası tek estetiğin sadece izleyici açısından değil, diğer taraftan da yaratıcı, yani sanatçı ve sanat yapıtının birlikteliği bakımından ele alınması gerekliliğidir. Günümüz estetiğine yön veren üç büyük eğilimden ilki, doğada ve sanatta biçimlerin evrimini ortaya koyar ve klasik felsefelerin, güzelin özünü tanımlamaya çalışan birleştirici kaygısını paylaşır. İkinci eğilim izleyicinin beğeni yargısı, sanatsal yaratı ve estetik hazzın belirlenmişliği ya da belirlenmemişliği gibi sorunlarla, fenomenolojik estetikle, yaratmanın estetiğiyle, ekonomi ya da libidoyla ilişkili estetikle uğraşır. Üçüncü eğilim ise, deneysel estetik, sanat bilimi, sanat psikanalizi, sanat sosyolojisi, yazın ya da resim göstergebilimi, endüstri estetiği gibi pek çok yaklaşımı kapsamaktadır (Bozkurt, 2004:10).

Antik Dönemden Günümüze Sanatta Estetik

Eski Yunan Sanatı'nda Güzellik özgün, bağımsız bir konuma sahip değildir. Yunanlıların Perikles dönemine kadar gerçek bir estetikten ve güzellik kuramından yoksun olduğunu söylenebilir. Güzel değeri genellikle başka niteliklerle bağdaştırılmış olarak görülmektedir. Yunan Sanatı'nın altın çağlarında bile, Güzel hep "ılımlılık", "uyumluluk", "simetri" gibi değerlerle bağdaştırılmıştır (Eco, 2006:37). (Resim 1).

Resim 1. Antik Yunan Klasik Dönem Heykel Sanatı

Felsefe Tarihi içinde sanat konusunu tartışmaya açan güzelin ne olduğunu sorgulayan, güzel olarak kabul edilen şeylerin ortak niteliklerini, sanat eserlerinin insanlar üzerindeki etkilerini, bu eserleri ortaya çıkaran sanatçıların estetik tutumlarını, sanatsal üretim sürecinin yapısını bilgi nesnesi olarak ele alan, bunları felsefi temellendirmeler yoluyla açıklamaya çalışan ilk düşünür Platon'dur ve onun estetik görüşlerinin bütün sanat anlayışlarını büyük ölçüde etkilediğini, etkisinin hala sürdüğünü, günümüzde bile bir tartışma konusu olabileceğini söyleyebiliriz (Dilmaç, 2007:12). Platon'un sanat hakkındaki görüş ve düşünceleri idealist felsefenin bir parçasını oluşturur. Onun sanat hakkındaki düşünceleri tüm fikir tarihi boyunca etkisini göstermiş olan idealist estetik anlayışının başlangıcında yer alır (Yıldırım, 2014:26). İdealizm bir felsefe okulu olarak geniş bir felsefi görüşler çeşitliliğini bir araya getirmekle birlikte, bu çoğulculuğun uzlaştığı ortak bir nokta vardır. Evrensel olanın tinselleşmesi veya düşünsel olanın tenselleşmesidir (Topdemir, 2008:39). Bu anlayış doğrultusunda Antik dönemin sonunda yapılan heykellerde sadece oran orantının güzelliğinden ziyade ideale doğru yönelen bir estetik anlayış da görülmektedir (Resim 2). Aristoteles'ten sonra ise Ortaçağ'a kadar güzel kavramıyla ilgili önemli bir değişme yaşanmamıştır. Ortaçağ felsefesine baktığımızda ilkçağ felsefesinden bir kopuşu gözler önüne serer. Bu durum estetik anlayışlarında farklılıkları da meydana getirecektir.

Resim 2. Antik Yunan Helenistik Dönem Heykel Sanatı

Ortaçağ dönemindeki estetik anlayış, oran dışında parlak renkler güzel sayıldığından ışıklı olması ve kendi içinde bir bütünlük taşıması gerekiyordu. Dönemin filozofu Aquino'lu Tommaso için oran, varlığın sadece doğru bir düzenlemesi olmakla kalmaz, insanların ideallerine göre bir insan gövdesinin oranlandığı, anlamlandırılmış ve biçimlendirilmiş bir malzemenin kusursuz uygulamasıdır. Thomaso orana ahlaki açıdan bakmıştır. Onun ahlaki güzellik görüşü, varlıkların amaca uygunluk ilkesidir ve bu ilkeye göre varlıklar arasındaki karşılıklı işbirliğidir; böylelikle birbirlerini taşıyarak ve birbirlerini destekleyerek sağlam temelli bir yapı oluşturan taşların karşılıklı işlevi güzel olarak adlandırılır (Eco, 2006:88).

Resim 3. Ortaçağ Dönemi Resim Sanatı.

Orta Çağ dönemindeki dini-idealist çizgideki estetik anlayıştan Rönesans Döneminde giderek uzaklaşmıştır. Antik dönem sanatına öykünen Rönesans dönemine ait çalışmalarda, güzelliğin olduğu parçaların oranına bağlı olduğu ileri sürülen oran-orantı kuramı yüksek bir mükemmeliyet seviyesine erişmiştir (Eco, 2006:214).

Bu yeniden doğuşla birlikte yeni bir dünya görüşü de ortaya çıkmıştır. Rönesans'la ortaya çıkan toplumsal yapı içinde gelişen olaylar ve düşüncelerle birlikte sanat hareketleri de bu gelişime paralel bir seyir izlemiştir. Bu yeni dünya görüşünün özelliği, insanın kendi dünyevi güçlerini anlamasıdır (Turani,1995:343). Michelangelo'nun Rönesans döneminde, Antik dönem sanatına öykünerek yaptığı Musa Heykelinde klasik doğrultuda adlandırabileceğimiz simetri, oran-orantı, proporsiyon ölçütleri etkili bir biçimde mermerin ötesine geçen bir gerçeklikle verilmiştir (Resim 4).

Resim 4. Michelangelo, Musa Heykeli.

Bernini ise Barok dönemine ait bu eserinde, Tanrı Apollo'nun, güzelliğinden etkilenerek kovaladığı genç kıza dokununca kızın birden defne ağacına dönüşmesini konu alan mitolojik bir efsaneyi anlatmıştır. Bu eser mitolojik bir konuyu anlatmasına karşın yine antik dönem için geçerli olan güzellik ölçütlerine göre yapılmış bir eserdir (Resim 5).

Resim 5. Bernini, Apollon ve Dafne.

Barok döneminden sonra klasik anlamda sanat anlayışından gitgide uzaklaşarak modern anlamda estetik anlayışına doğru gidilmiştir. Romantizm, onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılın başında, bir kısım Alman filozofunun ortaya attığı bir öğretilerdir. Bu öğreti de mekanizme, mekanist dünya görüşüne, fiziko matematik metoduna, zihne ve aydınlanmaya karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bunlara karşılık romantikler tutkuyu, sezgiyi, kaynağı ruh olan hürriyeti, ruhsal coşkunu, sevgiyi, acıyı, ızdırabı ifade edebilen sanatı savunmuşlardır. Romantiklerin görüşüne göre ruh sonsuzluğa yönelmeli ve sonsuz, ruhsal, manevi olanı yakalamalıdır (Bolay, 2009:299).

Romantik güzellik, tarihin belirli bir dönemini ya da belirli bir sanat hareketini, en önemli farklarını doğalarından ve bilhassa kendi aralarındaki ilişkilerden alan özellikler, yaklaşımlar ya da duygular dizisi olarak tanımlamaya çalışan bir terim değildir. Romantik güzellikte asıl önemli olan farklı şekilleri birbirine bağlayan mantık dışında duyguların ve mantığın dayattığı ilişkidir. Bu ilişkilerin amacı zıtlıkları ayıklamak ya da antitezleri (sonlu/sonsuz, bütün/parça, yaşam/ölüm, akıl/yürek) çözümlenmek değil, bütün bunları bir araya getirmektir (Eco, 2006:299). Romantik dönem ressamı Turner yaptığı çalışmalarında duyguların güçlü yansımalarını ve yaşamın zıtlıklarını çarpıcı bir şekilde vermiştir (Resim 6).

Resim 6. William Turner.

Monet'in Saman Yığınları resmi plastik etkisi bakımından ve çalışmanın net kesin sınırlarının bulunmaması bakımından soyut resmin ilk örneklerinden kabul edilir. Modern dönemin başlangıcına ait olan bu resim izlenimcilik akımına ait ve avangard olarak nitelendirilebilecek bir çalışmadır. Çünkü modern dönemde geleneklere bağlı bir çalışma anlayışı söz konusu değildir. Önemli olan sanatçının doğayı eskimiş kurallara göre değil, çağın gereklerine göre yorumlaması ve bilinmeyeni keşfe çıkmasıdır (Yılmaz, 2006:17). Diğer dönemlerdeki sanat anlayışlarından farklı olarak izlenimciler gün ışığının doğa karşısındaki anlık yansımalarının çok kısa süreli izlenimlerini katı sınırlar olmaksızın çalışmışlardır.

Resim 7. Monet, Saman Yığınları.

İzlenimciliğe tepki olarak ortaya çıkan Dışavurumculuk'ta sanatçılar tamamen kendi iç dünyalarına dönük olarak çalışmalar yaptıkları için klasik estetik anlayışın zıddı bir yönelim sergilemişlerdir. Munch Çığlık resminde, her şeyi eğip bükerek açıklanamayan bir dehşetin parçası şeklinde göstermek istemiştir. Güçlü ifadeler taşıyan resimde, vücuttaki eğimli çizgilerinden başlayarak, ses dalgaları gibi gökyüzüne yayılan çığlık izleyici tarafından adeta duyulur bir biçimde ifade edilmiştir. Resimdeki her detay sanatçının kabusunun bir parçası olarak dışavurumcu güçlü bir anlam kazanmıştır (Aran, Steves ve Openshaw, 2015, s. 248). Çünkü yapıtlarını psikolojik açıdan güçlü bir şekilde yansıtmıştır. Onun çalışmalarında plastik sanat meseleleri ikinci planda kalmıştır. (Eroğlu, 2015, s. 1517). Bu sebeple özellikle Ekspresyonizmin başyapıtı olan Çığlık resminde, sanatçının geleneksel anlamdaki güzellik ölçütlerinden ve altın oran'dan yoksun bir şekilde resmi yaptığını görülmektedir. Çünkü Munch akademik anlamdaki resim bilgisini göstermek yerine yaşadıklarının kendini etkilemesiyle içinde bulunduğu ruh durumunu göstermek istemiştir.

Resim 8. Edward Munch, Çığlık.

Modern dönemin akımlarından Kübizm'e göre bir resimde nesne görüntüsü, tuval yüzeyinde çözümlenerek parçalara ayrılmış, aynı anda bir kaç bakış açısında gösterilmiştir. Bu aynıandalık/eşanlılık resme dördüncü boyutun girmesini sağlamıştır. Bir nesnenin resmini yapmak demek, onu belli bir açıdan görmek imgesini aktarmak demektir. Geleneksel perspektif kuralları temel alınarak yapılan çalışmaların aksine Picasso çizeceği imgeyi her açıdan görüp duyumsayıp aktarmak istemiştir (Yılmaz, 2006:44). Picasso "Ben gördüğümü değil düşündüğümü çiziyorum" diyerek sanata farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır.

Resim 9. Picasso, Ağlayan Kadın.

20. yüzyılın estetik anlayışına göre, hayatın ve nesnelerin ticarileştirildiği bir dönemde günlük hayatta kullanılan eşyalar sanat anlamında gündemde olmayı başarmışlardır. Bütün her şeyin ticari bir üretim nesnesine indirgenmesi, sadece değişim değerine indirgenen bir dünyada, kullanım değerinin giderek kaybolması gündelik eşyanın doğasını kökten değiştirmiştir; kullanılan eşyanın yararlı, pratik, nispeten ucuz, standart zevk ürünü olması ve seri üretilmesi gerekiyordu. Çünkü kullanılan eşya çerçevesinde, güzelliğin nitel özelliklerinin giderek artan bir sıklıkla nicel özelliklere doğru yol aldığıydı. Pratiklik ve popülerlik temel modele dayanılarak üretilen nesnelerin sayısı ile orantılı olarak genişliyordu. Nesneler güzelliklerini ve önemlerini belirleyen bazı tekil özelliklerden kazandıkları saygınlığı kaybediyordu. Yeni güzellik tekrarlanabilen, geçici ve faniydi. Marcel Duchamp'ın ürettiği ready-made'ler (hazır nesne) ve Andy Warhol'un Brillo Kutuları güzelliğin ticarileşmesinin bir sonucuysa, o zaman her eşya gündelik işlevinden arındırılabilir ve bir sanat eseri olarak işlev kazanabilirdi (Eco, 2006:377).

Resim 10. Duchamp, Çeşme.

Warhol, sanat olarak sunduğumuz şeye yönelik olarak herhangi bir fikre sahipsek, daha ileri boyutta temellendirecek bir felsefemiz varsa ve onu karşı tarafa aktarabiliyorsak, o zaman o şeyi sanat eseri olarak adlandırabiliriz gibi bir mantık ve düşünceden beslenerek, Brillo Kutuları adlı bir çalışma yapmıştır. Modernizm olarak adlandırılan dönemin sonlarındaki bu çalışmada eserde bir nevi orijinal ve biriciklik kavramları sorgulanmaktadır. Ayrıca modern dönemde ortaya çıkan çoğaltım ve seri üretim teknikleri mantığında sanat eserlerini düşünerek sanatsal ve estetik boyuta farklı bir anlam kazandırılmıştır.

Resim 11. Andy Warhol, Brillo Kutuları.

İçinde bulunduğumuz çağın son on yıllarına ait üretilen eserlerin olduğu sanata güncel sanat denilmektedir. Güncel sanat pratiklerinin bir çoğunda yaşamla sanat arasındaki sınırların kaybolduğu görülmektedir. Kamusal anlamda sanat çalışmaları bu anlamda önemli bir yere sahiptir. İnsana dönük, toplum odaklı üretilen bu sanat pratikleri sadece güzellik ideali ve belli başlı kıstaslar içeren estetik sınırlılıklar içermez. Ayrıca malzeme ve konu bakımından da çoğul anlatımları içerirler.

Resim 12. JR, Şehrin Kırışıklıkları, Havana, Küba.

Sokak sanatçısı Jr. sanatı sokaklara taşıyarak kendine göre bir yorum getirmektedir. Sokak sanatında, yaşama sanat dahil edilmiş ve kullanılan malzemenin sınırsızlığıyla da farklı estetik form ve düşünceler oluşturulmuştur (Resim 13).

Küreselleşen dünyada dijital teknolojilerin, farklı üretim tekniklerinin kullanılmasıyla daha önceki dönemlerden büyük farkla sanat eserlerinin üretimlerinde farklı yöntem ve teknikler, malzeme seçimlerinde de farklılar görülmektedir. İçinde bulunduğumuz çağın ya da günümüz sanatı disiplinler arası çalışmaların sıklıkla görüldüğü, çeşitli teknolojik donelerin kullanıldığı, farklı anlam boyutlarının sorgulandığı çok katmanlı bir yapıya sahiptir. 2018 yılında Tokyo'daki Dijital Sanat Müzesinde sanat izleyicisini içine alan ve onla bütünleşen bir formda interaktif olarak düşünülmüştür.

Resim 13. Tokyo Dijital Sanat Müzesi.

Tokyo Dijital Sanat Müzesi, izleyicisine sanal görüntüler aleminde özgürce dolaşmasına olanak sağlayarak farklı bir atmosfer oluşturmuştur. Bu müze teknolojinin günümüzde ne kadar ileri düzeyde olduğunu göstermekle birlikte sanat alanında teknolojinin ne gibi ölçülerde kullanılabilmesinin de göstergesidir.

Sonuç

Sanat insanın çağlar boyu ürettiği, yaşantılarıyla, toplumun içinde gelişen ve değişen her türlü olguya göre şekillenerek ortaya koyulan farklı disiplinlerdeki edimlerdir. Sanat çok eski çağlardan itibaren gelişerek, değişerek, dönüşümler yaşayarak günümüze kadar gelmiştir. Kavram olarak içeriği günümüzde bir hayli genişleyen anlatılara dönüşen sanat anlayışında günümüzde farklı disiplinlerin işbirliği mevcut olmuştur. Sonuç olarak sanatsal anlamda üretilen her şey içinde bulunduğu bir toplumun yansımasıdır; çağının çocuğudur. Bu sebeple sanat eserlerini incelerken, eleştirirken içinde buldukları çağa göre değerlendirilmeleri gerekir. Muhakkak ki toplumda her açıdan köklü değişim ve dönüşümler yaşandıkça üretilen sanat eserlerinin estetik anlayışlarında da değişimler görülecektir.

Kaynaklar

1. Aran L. Aran T. Steves R. Openshaw G. (2005). *Avrupa Sanatının İpuçları*, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
2. Bolay, S. H. (2009). *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara:Nobel Yayıncılık.
3. Bozkurt, N. (2004). *Sanat ve Estetik Kuramları*, Bursa:Asa Yayınevi.
4. Dilmaç, S. (2017). Hegel Estetiğinde Tin. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum.
5. Eco, U. (2006). *Güzelliğin Tarihi*. (çev. A. C. Akkoyunlu). İstanbul:Doğan Yayıncılık.
6. Eroğlu, Ö. (2015). *Modern Sanat*, İstanbul: Tekhne Yayınları.
7. Tezcan, M. (2018). *Sanat Sosyolojisi Giriş*. Ankara:Anı Yayıncılık.
8. Topdemir, H. G. (2008). *Felsefe*. Ankara:Pegem Akademi.
9. Turani, A. (1995). *Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul:Remzi Kitabevi.
10. Yıldırım, İ. (2014). *İdealist ve Pragmatist Estetik*, Ankara:Aktif Düşünce Yayınları.
11. Yılmaz, M. (2006). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*, Ankara:Ütopya Yayınevi.

EKOLOJİK SANAT BAĞLAMINDA AGNES DENES'İN ONARICI ÇEVRESEL HEYKELLERİ

RESTORATIVE ENVIRONMENTAL SCULPTURES OF AGNES DENES IN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL ART

Caner ŞENGÜNALP

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, kamusal alanda anıtların geleneksel işlev ve yaklaşım biçimlerine alternatif, doğanın ve peyzajın belirli dinamikler sonucu geçirdiği olumsuz dönüşüme yanıt arayan ve doğayı sanatın öznesi konumuna getiren yeni türden çevresel plastik müdahalelerin kent ortamında yarattığı çağrışımları, sanatçı Agnes Denes'in çalışmaları üzerinden görünür kılmaktır. Denes'in çalışmaları, tarihsel süreçte binlerce yıldır otoritenin kentsel mekandaki kalıcı imgesi olan, savaş, zafer ve ölümlerin sembolik anımsatıcısı haline gelen ve öznesi insan olan kamusal anıtların bir rövanşı olarak yorumlanabilirken, yine insanın müdahalesiyle tahribata uğrayan doğanın sanatsal bir restorasyon mecrasına dönüşümünü hedeflemektedir. 1960'lı yıllarda özellikle ABD'de yerleştirme temelli gerçekleştirilen arazi müdahaleleri, sanatın doğa ve manzara ekseninde yenilikçi bir söylem geliştirmesine olanak tanırken, resim ve heykelin geleneksel ifade biçimlerini de büyük ölçüde genişletmiştir. Sanatta bu yeni mekân ve yaklaşım arayışının altında galeri mekânlarının sanatı metalaştırma eğilimlerine karşı koyulan tepki yatarken, dönemin endüstriyel gelişim ve teknoloji hızının tehlikeli bir boyuta ulaşması da sanatçıları doğa üzerinde daha duyarlı olmaya ve farkındalık yaratmaya itmiştir. Bu bağlamda sanatçı Agnes Denes'in bilim, felsefe, dil bilimi, psikoloji, şiir, tarih ve müzik temelli sanat pratiği, estetik ve sosyo-politik fikirlerle etkileşimi bakımından farklıdır. Denes'in kamusal alanda halka açık olarak gerçekleştirdiği ekolojik projeler, sahip olduğu ezoterik, metafizik ve matematiksel tabanlı kavramsal yapılarla, gösterdiği bilimsel titizlik ve çevresel kaygularla, doğada yaratılan çöküntüyü sanatın ifade olanakları çerçevesinde nasıl iyileştirilebildiğini görünür kılan birer "çevresel heykel"dir. 21. yüzyılda endüstriyel toplumların tahrip ettiği kentsel dokuda bu türden yaklaşımlar bir onarım müdahalesi olarak kullanılabilir, ekolojik bozulmaların giderilmesinde sanata aktif bir rol verilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Sanat, Çevresel Heykel, Agnes Denes

ABSTRACT

The aim of this study is to make the visible connotations of new types of environmental plastic interventions in the urban environment through the works of the artist Agnes Denes, who are looking for an alternative to the traditional function and approach of the monuments in the public sphere, looking for an answer to the negative transformation of nature and landscape as a result of certain dynamics, and making nature the subject of art. Denes's work aims to transform nature into an artistic restoration medium that has been damaged by human intervention, while the historical process has been the symbolic reminder of war, glory and deaths, which has been the permanent image of authority in urban space for thousands of years. In the 1960s, installation-based interventions especially in the USA, allowed art to develop a new kind of discourse on the axis of nature and landscape, while greatly expanding the traditional expression of painting and sculpture. While the reaction of the art of art spaces to the metamorphosis of the gallery spaces under the search for this new space and approach, the period of industrial development and technology has reached a dangerous dimension, it has encouraged the artists to be more sensitive and to raise awareness on nature. In this context, the artist Agnes Denes is different in terms of his interaction with science, philosophy, linguistics, psychology, poetry, history and music based artistic practice, aesthetics and socio-political ideas. The ecological projects that Denes performs publicly in the public sphere is an al environmental sculpture that makes visible how the art can be improved within the framework of the expressive possibilities of art through scientific rigor and environmental concerns that it has demonstrated with its esoteric, metaphysical and mathematical based conceptual structures. Such approaches can be used as a repair intervention in urban textures destroyed

by industrial societies in the 21st century, and can be given an active role in the elimination of ecological degradation.

Keywords: *Ecological Art, Environmental Sculpture, Agnes Denes*

Giriş

İlkel çağlardan beri insan, doğayı sanatın ana öznesi olarak kullanmış, doğal fenomenleri sanatının ilham kaynağı olarak görünür kılmıştır. Tarihin hemen her döneminde sanatın başat öğelerinden biri olan doğa, resim sanatında ana bir tema olarak genellikle manzara biçimiyle ele alınmıştır. 1960'ların sonlarından itibaren ekolojiyi temel alan üretim biçimleri ise bu geleneksel manzaranın tanımını geniş çapta esnetmiş, manzarayı mimetik yaklaşımdan sıyrarak gerçek bir mekâna dönüştürmüştür. Bu eğilim, günlük yaşam ve malzemesini sanatın nesnesi konumuna getiren, süreci ve bağlamı yapıta dâhil eden, felsefeyi, sosyolojiyi, kültürel verileri sanatın üretim alanına taşıyan anlayışların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yenilikçi süreçte Minimalizm, Arazi Sanatı, Kavramsal Sanat gibi akımların ortaya çıkışıyla beraber üç boyutlu ifade olanaklarının sınırlarını genişleten heykel sanatı, ekoloji tabanlı üretim biçimlerini de çeşitlendirmiş, malzeme ve teknik bağlamda özgün arayışlara olanak tanımıştır. Bu arayışların altında temelde üç ana neden yatmaktadır. Bunlardan birincisi değişen sosyo-ekonomik düzen içinde sanat yapıtının sergilendiği müze ve galeri mekânı içinde alınır satılır bir nesneye dönüşümüne, statükonun sembolü haline gelen bu mekânların modernist ve elitist tavrına karşı gösterilen bir tepki ve reaksiyondur. İrlandalı heykeltıraş, enstalasyon sanatçısı ve eleştirmen Brian O'Doherty için "sanat galerisi, içinde dolaşmaya başladığımızda olumsuz titreşimler yaratan bir mekândır. Estetik, bir tür sosyal elitizme dönüştürülmüştür – galeri mekânı ayrıcalıklı bir yerdir. Mekânın çeşitli alanlarına yerleştirilmiş olan nesnelere, nadir bulunan değerli eşyalar, mücevher gibidir, gümüş gibidir – estetiğin ticarete dönüştürüldüğü galeri mekânı pahalı bir yerdir" (O'Doherty, 2010: 97). Aynı dönemde ortaya çıkan çevreci hareket ise sanatta bu eğilimlerin ikinci önemli tetikleyici unsurudur. 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte olumsuz etkileri daha yoğun hissedilen endüstriyel gelişme ve teknolojik hız, sanatçıları bu anlamda harekete geçirmiş, doğayı görünür kılan ve bilinç uyandırmayı hedefleyen, teknolojiye karşı doğayı kutsayan çalışmalar üretirken tehlikeli sürecin boyutlarını düşünmeye davet etmişlerdir (Antmen, 2009). Bir diğer önemli dinamik ise kentleşmedir. Endüstriyel sistem ve yeni üretim biçimleri kentlerin organik yapısını da olumsuz etkilemiş, düzensizliğin, yozlaşmanın, eşitsizliğin, yabancılaşmanın, kalabalıklaşmanın ve sömürmenin temelini atmıştır. Kapitalizmin kenti kuşatıcı ve genişletici tavrı, insanın doğayla çatışmasına ve onu kontrol etmesine zemin hazırlamıştır. Henri Lefebvre'e göre "sanayi ülkelerinde sermaye birikim merkezi olan şehir tarafından kırsal çevrenin eski sömürsü yerini tahakküm ve sömürünün daha incelikli biçimlerine bırakmıştır; şehir karar ve sözde işbirliği merkezi olur. Sonuç itibarıyla, yaygınlaşan şehir kıra saldırır, onu kemirip ortadan kaldırır" (Lefebvre, 2016: 86). Sosyal kuramcı David Harvey ise "mekânın ve zamanın; toplumsal gücün ve meşruiyetinin; tahakküm ve sosyal karşılıklı etkileşme formlarının; doğayla üretim ve tüketim aracılığıyla kurulan ilişkinin; insan tabiatı, sivil toplum ve siyasi hayatın anlamına ilişkin temel yaklaşımlarımızı, kent sürecinin karmaşık ve çetrefil deneyimlerinden çıkararak" (Harvey, 2017: 318) kurulabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda postmodern eleştirel teorinin gelişimi genel doğa anlayışını da etkileyerek insan ile ekosistem arasındaki etkileşime eğilen sanat çalışmalarının da yolunu açmıştır. Sanatçılar "doğada açık alanları kullanmaktan, doğal materyallerin kullanımına, çevresel farkındalığı arttırmaya, restorasyon, geri dönüşüm, yenilenme, mekâna özgü projelere kadar farklı uygulamalara" (Aydın ve Zümrüt, 2013:53) yönelerek doğal süreçlerle ilgili kaygılarını ifade etmek için sanatın olanaklarını kullanmışlardır. Ekolojik sanatçılar doğadan edindikleri malzemeleri bazen doğrudan biçimlendirmeye, bazen de atık malzemeleri sanatın yeni üretim teknolojilerine entegre ederek yeniden işlevlendirmeye yönelmişlerdir. Bu ekolojik yönelimli sanatçı profili, küresel ve çevresel endişelerin toplum ve yaşam merkezli olmasından dolayı çevresel aktivitelerinde ve ekolojik temelli sanat çalışmalarında özellikle insana odaklanmıştır. Gerçekleştirdikleri uygulamalar yoluyla toplumu uyarmaya çalışan bu duyarlı sanatçı topluluğu, özellikle doğa ve sosyal yaşam arasındaki temasta ortaya çıkan çevresel problemlere dikkati çekmişler, doğaya dönük bilinç oluşturmada ekolojik restorasyon kadar, kültürel bir restorasyonun da gerekliliğine işaret etmişlerdir. Çünkü onlara göre sürdürülebilir yaşam biçimi hem ekolojik hem de kültürel restorasyonla mümkündür ve sanat, ekolojik duyarlılık konusunda farklılık yaratabilecek bir güce sahiptir.

Agnes Denes'in Ekolojik Sanatı

1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve konseptte dayalı üretim gerçekleştiren sanatçılar arasında temel bir figür olan Agnes Denes, çok çeşitli mekân ve çevrede ürettiği yapıtlar ile uluslararası platformda önemli bir yer edinmiştir. 1931 yılında Macaristan'ın Budapeşte kentinde doğan Agnes Denes, İsveç'te büyümüş ve Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüştür. Sanat kariyerine 1960'larda başladığından bu yana, Washington DC ve Corcoran Sanat Galerisi'nde açtığı kişisel sergiler de dâhil olmak üzere dünya çapında galeri ve müzelerde 450'den fazla sergiye katılmış aktif ve üretken bir sanatçıdır. Denes'in, dikkati, hayatın olanaklarını ve sınırlamalarını tanımlayan doğal yasalar ve entelektüel sapmalar hakkındaki bilgilere odaklanmak üzere yaptığı özel katkı, gerçekleştirdiği etkin sanat yapıtlarıyla izleyici üzerinde hissedilir bir seviyeye ulaşmaktadır. Denes, karşılaştırıldığı Leonardo da Vinci gibi, sanat becerilerini ve vizyonunu evren ile diyaloga girmek, gezegendeki ve ötesindeki hayata fayda sağlayabilmek, doğal ve yapay gerçekleri, kalıpları keşfetmek, hem şiirsel hem de pratik yanıtlara ulaşmak için kullanmaktadır (Hartz, 1992). Denes'in, bilime ve sanata olan yaklaşımı, Leonardo'nun doğayı tek bir sistemde toplama çabasını andıran bir görünümüne işaret etme tavrı gibi görünüyor diyen Jeanette Murray, Denes'e ilişkin fikirlerini şöyle sürdürmüştür; "Denes'in çabaları uzun zaman önce terkedilen sanat ve bilim birlikteliği dâhilinde ifade edilen temaların birçoğunu kapsamakta ve büyük sanatçı Leonardo da Vinci gibi, insanlığın toplam bilgisini daha da büyük kitlelere yaymaya devam etmektedir" (Murray, 1989). Bilimsel ve matematiksel bilgileri, ezoterik ve metafizik kavramlarla başarıyla entegre etmesi, Denes'in kamusal alanda özgünlük bakımından kendi kategorisini yaratan, çeşitlilik bakımından zengin ekolojik projeler üretmesine zemin hazırlamaktadır.

Sanat tarihinde refleks uyandırıcı soruları gündeme getiren ve sanatın sınırlarını yeni, öngörülemeyen alanlara yayarak onu yeni işlevler için kullanan, sanat eserinin sınırlarını test eden nadir sanatçıdan biri olan Denes, çalışmalarında çelişkileri açığa çıkarmayı ve hatta teşvik etmeyi hedeflemektedir. Yapıtlarında evrensel formları ve kavramları, insani koşulları daha iyi hale getirebilmek için, şans, kaos, kirlilik, geç kapitalizm ve doğa ile ilişkisini anlamak için yeni paradigmlar sağlar. Kavramsal sorunlara dâhil olması onu Robert Smithson'un bıraktığı mirasın kararlı bir takipçisi haline getirirken, sanat tarihi profesörü Robert Hobbs'a göre ise Denes'in sınırlara itiraz etme ve evrensellik noktasına itme arzusu, onu Wassily Kandinsky, Kasimir Malevich ve Piet Mondrian gibi ütopyacılarla paralel bir rotaya sokmaktadır.

Agnes Denes, ekolojik sanat bağlamında 1968 yılında ilk olarak New York Sullivan County'de, Rice / Tree / Burial (Pirinç / Ağaç / Mezar)'ı tasarlamıştır. Ünlü sanat tarihçisi ve küratör Peter Selz'e göre, muhtemelen bu proje ekolojik kaygılarla üretilen ilk büyük ölçekli mekâna özgü uygulama olmuştur.

Resim 1. Agnes Denes, Rice, New York, 1968

Resim 2. Agnes Denes, Tree, New York, 1968

Resim 3. Agnes Denes, Burial, New York, 1968

Mekân olarak çok geniş alanları seçen sanatçının en sansasyonel projelerinden biri (Resim 4) Wheatfield - A Confrontation (Buğday Tarlaları: Yüzleşme)'dir. "Aylar süren hazırlıkların ardından, Mayıs 1982'de, aşağı Manhattan'daki bir alana, Wall Street ve Dünya Ticaret Merkezi'nin Özgürlük Anıtı'na bakan 2 dönümlük araziye bir buğday tarlası ekildi. İki yüz kamyon dolusu toprak getirildi, 285 oluk elle kazıldı, kaya ve çöplerden arındırıldı" (Denes, 2001). Buğday tarlası projesi aslında büyük bir paradoksu da içinde barındırmaktadır. "Buğday gıda, enerji, ekonomi ve ticaret gibi dünya piyasalarının nabzını tutan birçok farklı sektör için ana hammadde olmasının yanı sıra, oldukça kilit bir ürün. Çünkü dünyanın bu hammaddeye olan yaklaşımında bir yetersizlik var. Buğday, dünyadaki açlığı giderebilecek en önemli gıda olan ekmeğin ve tüm hamur işlerinin yapımında kullanılan unun hammaddesi. İnsanlar onun önemini göz ardı ediyor. Ancak bu durumla yüzleşmeleri gerek. Dolayısıyla insanlığın tarımsal ürünlerle arasındaki köprüyü sembolize etmek için buğdaydan iyi bir ürün olamazdı." (Denes, 2015). Buğday tarlası projesinin toplam 4,5 milyar dolara mal olması o dönem büyük bir çelişki yaratmıştı. "Wheatfield bir semboldü, evrensel bir kavramdı; gıda, enerji, ticaret, dünya ticareti ve ekonomiyi temsil ediyordu. Yanlış yönetim, atık, dünyadaki açlık ve ekolojik endişelere atıfta bulundu. Yanlış oluşturulan önceliklerimize dikkat çekti" (Denes, 1982). Minnesota Sanat Müzesi (1987-90) tarafından düzenlenen *Dünya Açlığının Sonu Uluslararası Sanat Gösterisi* adlı sergide, hasat edilen tahıl dünya çapında yirmi sekiz şehre gönderilmiştir. Tohumlar, dünyanın pek çok yerine onları ekecek insanlar tarafından taşınmıştır. Proje bağlamında o dönem geniş çaplı bir anket çalışması da yapılmıştır. Anket, insani değerler, yaşam kalitesi ve insanlığın geleceği ile ilgili varoluşsal sorulardan oluşmuştur. Manhattan gibi dünyanın ekonomi ve para piyasalarının ana üslerinden biri olan, yüksek binalarıyla bir tür "beton ormanı" andıran bir kentsel dokunun belirli bir bölümünü ironik bir şekilde buğday tarlasına dönüştüren ve fütüristik bir yapıya sahip olan projede gelecek nesillere yöneltilen sorularla gelecekte nasıl bir kent dokusu hayal ettikleri üzerinden bir ölçüm yapan anket, açık bir iletişim sistemi olarak işlev görmüştür.

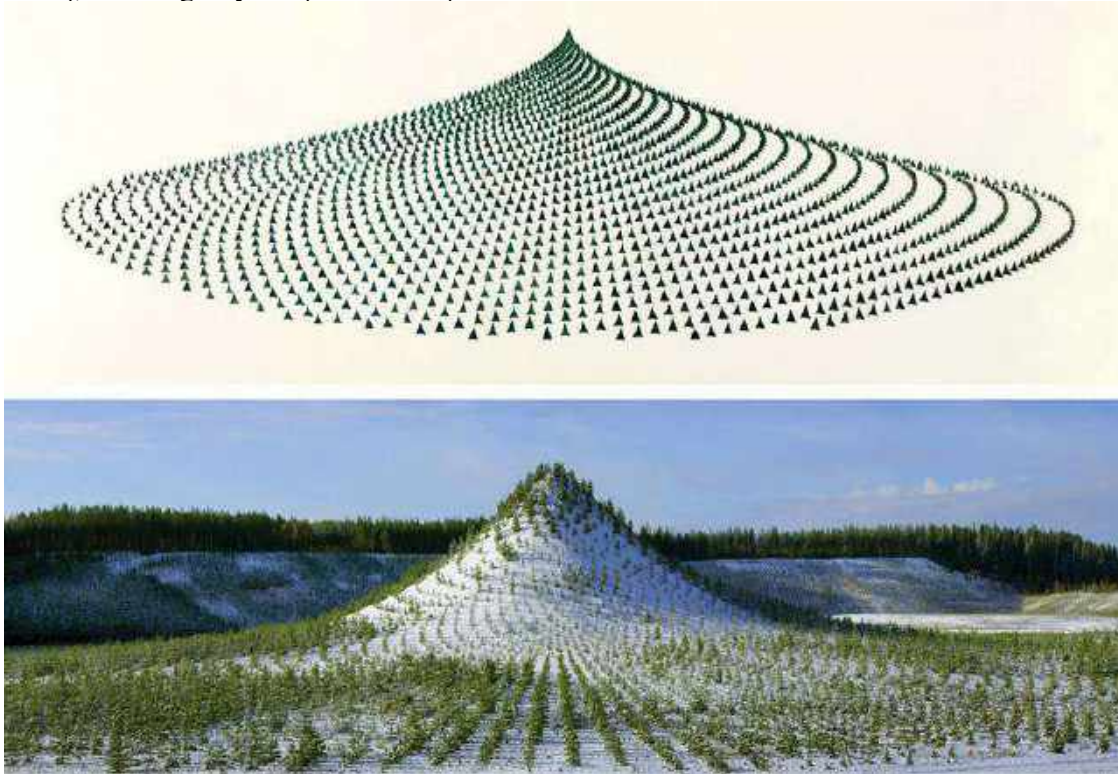
Resim 4. Agnes Denes, Wheatfield - A Confrontation, Manhattan, 1982

Resim 5. Agnes Denes, Wheatfield - A Confrontation, Manhattan, 1982

Agnes Denes'in bir diğ er anıtsal projesi olan “Tree Mountain- Yaşayan Bir Kapsül” (Resim 6), ekolojik, kültürel ve sosyal konular bağlamında küresel boyutta hayatta kalmanın zorluklarını vurgulayan çarpıcı bir çalışmadır. 1982’de Finlandiya’nın Ylojarvi kasabasında tasarlanan Tree Mountain, küresel, ekolojik, sosyal ve kültürel konulara değ inen işbirlikçi, çevresel bir sanat projesidir. Proje, bireyselliğ i ekip çalışmasına karşı test eden ve çevreye girdikten sonra bir sanat eserinin değ erini ve evrimini ölçen devasa bir toprak ve arazi ıslah projesidir. *Ağaç Dağ ı Projesi*, insan aklını doğ anın görkemi ile birleştirmek için tasarlanmıştır. Mekâna özgü bir proje olan *Ağaç Dağ ı*, hem biçim hem de boyutlarıyla, ıslah alanlarına ve ormanların korunmasına uyarlanabilir bir yapıda tasarlanmıştır. Ağaç Dağ ı 420 metre uzunluğ unda, 270 metre genişliğ inde, 28 metre yüksekliğ inde ve eliptik bir formdur. Projenin konumland ığı alan, kasabadaki işlevini yitiren Pinzio çakıl ocağ ıdır. Zehirli ve zararlı olan atık maddelere karşı bir mücadele sistemi olan biyoremediasyon süreci projeye birlikte yürütülmüş, proje toprağ ı doğayla tekrar uyumlu olmasına ve bakir bir ormanın yeniden yaratılmasına katkıda

bulunmuştur. Ağaç dikimi toprağı erozyona karşı korur, oksijen üretimini arttırır ve yaban hayatı için yuva sağlar. Bu sürecin belirli bir zamana yayılması Ağaç Dağı'nın yüzyıllarca rahatsız edilmemesinin sebeplerinden biridir. Ağaç Dağı Projesi için ortama en uygun materyal olan çam ağaçları seçilmiştir. Projenin temel hedeflerinden biri ağaçların mevcut dönemin koşullarını aşması ve hayatta kalarak işlevini gelecekte bilinmeyen bir zamana taşımasıdır. "Eğer insan medeniyeti bitirir veya değişiklikler gösterirse, torunlarımızın düşünmesi için eşsiz ve görkemli bir orman şeklinde hatırlatma alanı olacaktır. Gelecek nesiller bundan yararlanacakken, kişisel ihtiyaçlara hizmet etmeyen, insanlığın ve çevresinin ortak yararı ve en yüksek idealleri üzerinde düşünebilirler" (Anonim 1). Ağaç Dağı, peyzaj ve ormancılıktan arazi sanatı uygulamalarına birçok disiplini finansman ve sözleşmeye dayalı anlaşmalarla ilişkilendiren ortak bir çalışmadır. İşbirliğinin bağlamı, 10600 kişinin adlarını taşıyacak ağaçları dikmesi ve gelecek nesiller boyunca mülkleri olarak kalması için bir araya gelmesiyle genişlemiştir. "Ağaçların mülkiyeti değişebilir, insanlar ağaçlarını mirasçılara bırakabilir ya da başka yollarla aktarabilirler, hatta altına gömülebilirler. Ancak Ağaç Dağı'nın kendisi asla sahip olunamaz ya da satılamaz, ağaçlar da ormandan taşınmaz" (Anonim 1). Proje kapsamında 10600 çam ağacı, karmaşık bir matematiksel formüle göre farklı bireyler tarafından ekilmiştir. Estetik kaygılar güdülmeden tasarlanan proje, birkaç yıl sonra incelendiğinde bozulmadan kalan ayçiçeği / ananas desenlerinin birleşimini andıran bir ormana dönüşmüştür. Ağaç Dağı bir sanat eseri olarak tamamlandığında ontolojik sorgulamalarına başlamıştır. Ağaçların büyümesi ve yaban hayatı devralması için onlarca yıl geçmiş, proje, zamanın bir sanat eserini nasıl etkilediğinin en ilginç örneklerinden biri haline gelmiştir. Sanatın evrimini ölçen bir araç olarak ifade edilen proje, Finlandiya hükümeti tarafından 5 Haziran 1996'da Rio de Janeiro'daki Dünya Zirvesi'nde, dünyanın ekolojik stresini hafifletmeye yardım eden bir çalışma olduğu resmi olarak ilan edilmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Finlandiya Çevre Bakanlığı tarafından desteklenen proje, dört yüzyıl boyunca korunacak ve korunaklı bir orman alanı yaratacak biçimde muhafaza edilecek bir arazidir (Kalela, 1996). Ağaç Dağı, çökmekte olan bir dönemin muhtemel kalıntıları olarak büyük bir medeniyetin anıtlarından biri olmaya ve gelecek nesillere anlamlı bir miras olarak kalabilecek yapıya bürünmüş, insan egosuyla inşa edilmemiş fütüristik bir anıttır.

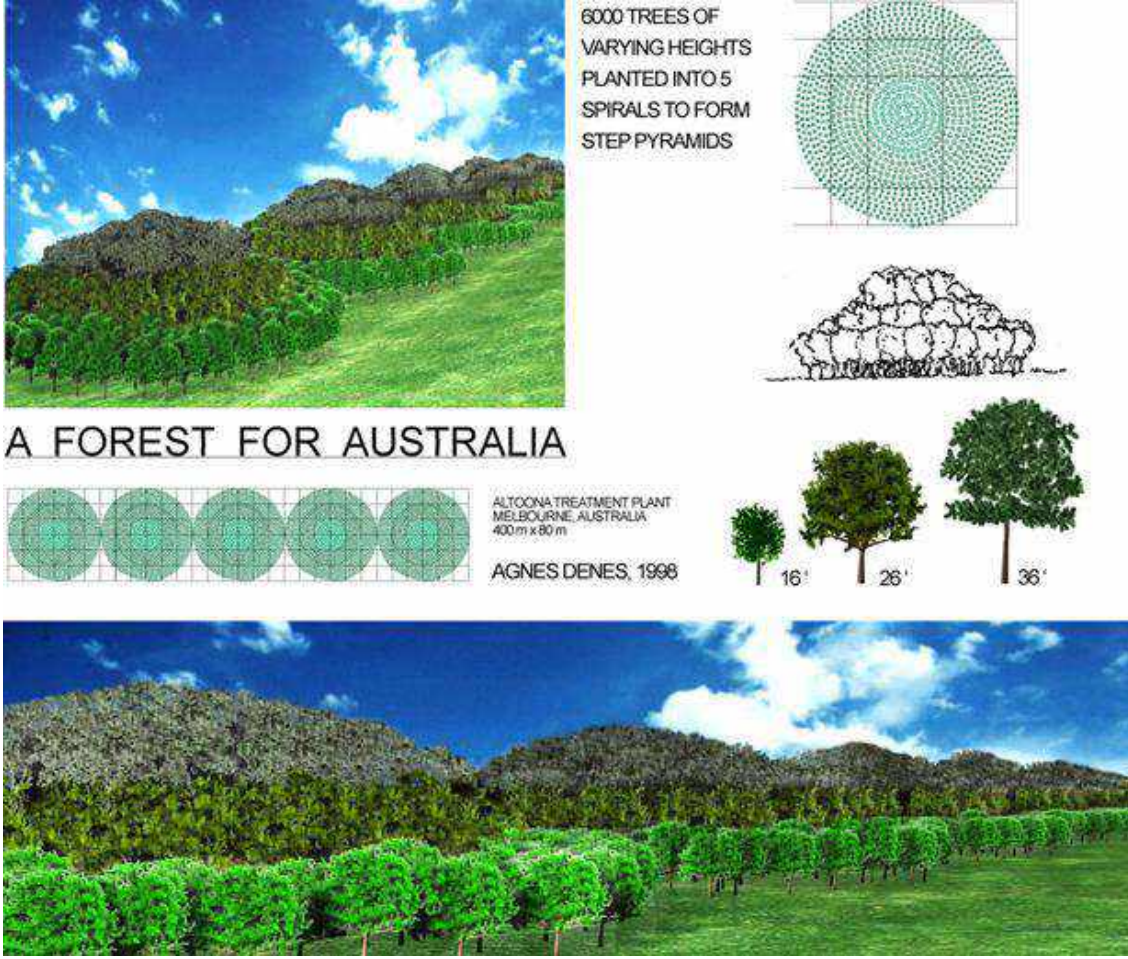

Resim 6. Agnes Denes, Tree Mountain, Ylojarvi – Finlandiya, 1982

Agnes Denes'in 1998 yılında Avustralya gerçekleştirdiği *A Forest For Australia* (Avustralya İçin Bir Orman) (Resim 7) projesi değişken yüksekliklere sahip nesli tükenmekte olan bir türe ait 6000 ağaçtan oluşmaktadır. Denes tarafından beş adet spiral formda ekilen ağaçlar her bir spiral için bir piramit

oluşturmuştur. Ağaçlar, Avustralya'yı ciddi anlamda tehdit eden toprak erozyonu ve çölleşmenin hafifletilmesine yardımcı olmayı hedeflemektedir.

Resim 7. Agnes Denes, A Forest For Australia, Melbourne, 1998

Agnes Denes'in 2013 yılında New York'ta gerçekleştirdiği A Forest For New York (Resim 8) projesinin önemi sadece sağlık koşullarına yardım etmek değil, ağaçsız, çorak bir çöp sahasını sürekli gelişen bir ormana dönüştürmektir. Proje sadece havayı ve yeraltı suyunu temizlemekten ziyade, insanların modern yaşamın zorlukları içinde motivasyon sağlayacakları bir yer, ziyaret edip keyif alabilecekleri bir ortam sağlamaktadır. Agnes Denes'e göre New York, yüksek binaları ve kültürüyle tanınır. Projenin uygulanmasıyla birlikte eşsiz bir ormana ev sahipliği yapmaktadır. Proje alanı yaşayan bir sanat galerisi, bir barış parkı, bir turizm merkezi, tuğla binaların ve sıkışıklığın karşıtı, bir sığınak görevi görecektir. Bir ziyaretçi merkezini, kafesini, dinlenme odalarını, önemli kutlamalar, sergiler, konserler ve çevre boyunca park olanaklarını içerecek, turizm ekseninde önemli bir ilgi ve gelir yaratacaktır. Yarımadaanın ağaçlandırılması en sonunda bir kıyı ekosistemi haline gelecektir. İnsanlar ağaç dikmeye, ormanı sürdürmeye, okullar için sınıf projelerini ve üniversitelerle birlikte diğer katılımcı projeleri dâhil etmeye başlayabileceklerdir (Denes, 2014). *New York İçin Orman* projesi, kentin bir işaret noktası, buluşma alanı ve dünyanın dört bir yanından ziyaretçi çeken bir cazibe mekânı haline gelmiştir. Proje Rockaway Waterfront Alliance ve kapsamlı danışma kurulu tarafından desteklenmiş geniş çaplı bir *ekolojik sanat* örneğidir.

Resim 8. Agnes Denes, A Forest For New York, New York, 2014

SONUÇ

Agnes Denes sanat literatüründeki sınıflandırmaya meydan okuyan, çağın yenilikçi sanatçılarından biridir. Kaygıları ve keşifleri felsefe, doğa bilimleri, fiziksel bilimler, matematik, dil bilimi ve psikoloji konularını kapsamaması, onu çok disiplinli bir pratiğin uygulayıcısı konumuna getirmiştir. Bu disiplinlere yalnızca titiz bir soruşturmaya değil, aynı zamanda sanatsal sezgi ve hayal gücüyle yaklaşması, duyarlılık yaratan etkili tasarımlar üretmesine olanak tanımıştır. Parlak ve özgün fikirleriyle geliştirdiği sanat konseptini, çok geniş bir konu ve disiplinde yenilikçi bir görsel imge ve bütünleyici metinlere dönüştürebilen bir sanatçı olan Agnes Denes, görsel felsefesini analitik çıkarımlarla entegre ederek küresel boyutta hayatta kalma problemlerine dair bir iç görü geliştirmiştir. Mutlak nesnellüğün artık mümkün görünmediği bir zamanda Agnes Denes, sanatın insan temelli nihai sorunlarla başa çıkabileceği fizibilitesini önermektedir. Gerçekleştirdiği projelerde simetri dâhil her şeyi bilinçli bir içgüdü, entelektüel ve sezgisel bir duyarlılıkla kurgulayan Denes, matematiksel ve mantıksal süreçleri formel düzlemde görselleştirirken sanatın estetik fonksiyonlarını da açığa çıkarmaktadır. Küresel anlamda gerçekleşen kültürel patlama, artan nüfus, gelişen teknoloji ve tüketilen kaynaklar dünyadaki tüm yaşam formlarını etkileyen dengesizlikler yaratmaktadır. Bu yaşam formlarının genetik evrimi, kültürel evrimden çok daha yavaştır ve yaratılan olumsuz değişikliklere ayak uyduramamaktadır. Dünyaya, çevreye ve insani prensiplere zarar verme süreçlerinde, bitki ve hayvan habitatının giderek tükenmesine, insanın olduğu her alanda oluşan kontrolsüz büyüme süreçlerinin yarattığı etkilere sanatın ifade olanaklarıyla reaksiyon gösterilebilir, evreni ve insanın onun içindeki rolünü kavrama süreçlerinde sanatın onarıcı ve farkındalık yaratıcı yönü daha aktif değerlendirilebilir.

Kaynaklar

1. Anonim 1. "Up and Under Tree Mountain Bowl & Kuhilas", <http://www.strataproject.org/agnes-denes.html> (16.02.2019)
2. Antmen, A. (2008). *20.Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
3. Aydın, İ. ve Zümrüt, Y. (2013). Doğa ve Sanat Ekseninde Farklı Yaklaşımlar, *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, (4): 53-65.
4. Denes, A. (2014). "A Forest For New York—A Peace Park For Mind And Soul", <http://www.agnesdenesstudio.com/works1.html> (11.03.2019)
5. Denes, A. (2001). "Wheatfield - a Confrontation: Battery Park Landfill, Downtown Manhattan", <http://www.agnesdenesstudio.com/works7.html> (12.02.2019)
6. Hartz, J. (1992). *Agnes Denes*. Ithaca: Herbert F. Johnson Museum of Art, Cornell University.
7. Harvey, D. (2017). *Kent Deneyimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
8. Kalela, A. (1996). *Ministry of environment*, <https://www.landviews.org/articles/paradox-ad.html> (30.03.2019)
9. Lefebvre, H. (2016). *Şehir Hakkı*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
10. Murray, J. (1989). *The Scientific Tradition in Art*. Chicago: Encyclopedia Britannica: Yearbook of Science and the Future.
11. O'Doherty, B. (2010). *Beyaz Küpün İçinde*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Resimler

Resim 1. http://cornell70.org/images/Denes_0002.JPG

Resim 2. http://cornell70.org/images/Denes_0029.JPG

Resim 3. http://cornell70.org/images/Denes_0003.JPG

Resim 4. <https://rarehistoricalphotos.com/wheatfield-manhattan-1982/>

Resim 5. <https://rarehistoricalphotos.com/wheatfield-manhattan-1982/>

Resim 6. <http://www.agnesdenesstudio.com/works4.html>

Resim 7. <http://www.agnesdenesstudio.com/works9.html>

Resim 8. <http://www.agnesdenesstudio.com/works1.html>

TİYATRODA KOSTÜMÜN DİLİ

Elif ÖZHANCI

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Tiyatro, opera, bale vb. bir sahne eserinin dramatik anlatısına katkıda bulunan dekor, kostüm, ışık gibi tasarım öğeleri metni destekleyen önemli unsurlardır. Yazılı eserler, ancak sahnelenerek görsele kavuşabilir, bu görseleşme ise sanatsal ve teknik süreçlerin toplamını oluşturmaktadır. Görseleştirme araçlarından biri olan kostüm, sadece görmeye değil metnin çözümlenmesine de yardımcı olarak düşünceleri, bilgileri ya da duyguları seyircilere iletir. Kostüm, oyuncunun sahne üzerinde hayat verdiği karakterin kimliği gibidir. Bu çalışma tiyatro eserinde kullanılan kostümlerin oyuna ve oyuncuya katkısını incelemenin yanı sıra, seyirciye verdiği mesaj bakımından kostümün anlamını da araştırmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tiyatro, Kostüm, Seyirci, Anlam*

Sahne Üzerinde Kostümün Rolü

Sahne sanatlarından biri olan tiyatro, yalnızca yazılı bir metinden ibaret değildir, yazı sadece tiyatro kapsamında yer alan öğelerden bir tanesidir (Nutku, 2000: 30). Gösteri metinlerine yani temsillere birer anlam bütünü olarak baktığımızda, sahne tasarımının bu bütünü oluşturan parçalardan biri olduğu açıktır. Sahnedeki görsele göre, izleyicinin bir araya getirdiği anlamların derinliği doğrudan olay ile kişi arasındaki temas anını yansıtan kod bilgisinin derinliğine bağlıdır (Pavis, 1996: 19). Görsel anlatımda anlamı destekleyen önemli bir unsur da kostümdür. Kostüm, sinema, tiyatro, opera, bale ve daha birçok gösteri sanatında rol gereği giyilen kıyafetlerin genel adıdır. Canan Göknil, kostümü, “görsel sanat sahnelerinde ya da kamera önünde bir gösteriyi sunarken giyilen giyimler ve aksesuarlar” olarak tanımlar (Göknil, www.tiyatronline.com). Başka bir tanımda kostüm; sanatçının rol aldığı eserin dönemini ve tarzını yansıtan, sahne üzerinde giyilen giysiler olarak nitelendirilir (Kuruç, 1987: 49). Aziz Çalışlar ise kostümü, “sahne oyuncuların rolleri ve sahneleme gereği kullandıkları giysiler ve bu giysilerin sahnelemeye göre gerçekleşmesinin tümü” olarak tanımlamaktadır (Çalışlar: 1993: 162). Tiyatronun ilkleri sayılan büyü ritüellerinde kostümün de ilk kez kullanıldığı varsayılmaktadır ve insanların kendilerinden başkasını canlandırmaya başladıklarından bu yana kostüm kullandıkları ileri sürülmektedir (Eczacıbaşı, 1997: 1472). Ritüellerde veya kutlama törenlerinde doğaüstü güçleri, mitolojik kahramanları canlandırma eylemleri tiyatronun temellerini oluşturmaktadır. Genellikle mitolojik varlıkları canlandırmak için kullanılan aksesuarlarla ruhların hayat bulduklarına inanılmış ve ruhu büyüleyerek somutlaştırma aracı olarak kostümler kullanılmıştır (Brockett, 2000: 15-16).

Kostümler, dekor, sahne eşyaları ve aksesuarlar öncelikle aslına çağrıştıran resimsel göstergelerdir. Bu türden bir gösterge oyunun herhangi bir yerinde, birden fazla yan anlam taşıyabilir. Örneğin, kostüm hem sosyoekonomik, hem psikolojik, hem de ahlaki karakteristikler taşır (Elam, 1980: 11). Her sahneleme, seyirci tarafından bir anlamlandırma süreci olarak değerlendirilmelidir. Çünkü her ne kadar çalışan ekibin kendilerince kurguladıkları bir düşünce varsa da alıcı olan, asıl “anlam verme” işini gerçekleştiren seyirci faktörünü unutmamak gerekir. Bu bağlamda kostümün düşünsel işlevi göz ardı edilmemeli, anlamsal bir değerinin oluşu, kendinin sadece görülüp seyredilmeye değil okunan, anlaşılabilen, fikirleri, bilgileri ve duyguları doğru iletebilen bir sahne unsuru olduğu bilinmelidir (Şengezer, 1999: 15). Sahne üzerinde bulunan dekor ve kostüme yansıtılan göstergelere kendi bilgi ve deneyimlerini ekleyerek estetik kodları çözen ve oyunu anlamaya çalışan seyirci, temsilden oyun ekibinin hiç de hedeflemediği anlamlar çıkarabilir. Bunun nedeni olarak hedef kitleyi tanımama ya da estetik kodlamada hata yapma olabilir (Aybar, 2003: 69).

Sahnelenen her eserin her göstergesi gibi kostüm de hem gösteren hem de gösterilendir. Barthes, başarılı bir sahne kostümünün, “anlamlandırmak için yeterince somut ve gereksiz, göstergeler oluşturmak için de yeterince şeffaf olması gerektiğini” savunur (Barthes, 1985: 23). Oyuncunun sahnede gözükmesiyle birlikte seyirciye bilgi aktarmaya başlayan kostüm, oyuncunun görünüşüyle, seyircide, karakterin

yapısına, onun ne yapacağına ve nasıl davranacağına ilişkin bir takım özel fikirler oluşturur. Oyuncunun görünüşü yani kostümüyle, saç stiliyle, aksesuarlarıyla, bir bütün olarak oluşan görüntüsü bir gösterendir. Bu bütünü oluşturan her birim ve bunların içindeki göstergeler, oyun kişisine ilişkin mesajlar, yani gösterilenler taşımaktadır (Aybar, 2003: 70). Seyircinin karşısına çıkan kostümler, sahnede canlandırılan karakteri tanımlamaya yarayan işaretlerdir. Varlıklı birini canlandıran kadın oyuncu kürklü bir manto giyerse, seyirci bunu, kadın karakterin servetinin göstergesi olarak algılayacaktır. Sahne kostümü, esere ait zamanın ruhunu, bir dönemin egemen değerlerini, tutumlarını, tarihi ve siyasi olaylarını ve ekonomik koşullarını yansıtan maddi kültür değerleridir. Kostümler, karakterlerin özgün özelliklerine uygun olarak hazırlanan, genel olarak karakterlerin buldukları durum, zaman ve mekânı yansıtan giysilerdir (Bicat, 2003: 142). Kimi zaman sembol türünden göstergeler olup, dekorlar gibi aslen ikon, kimi zaman da indeks işlevi taşıyabilirler. Örneğin ıslak bir yağmurlukla ya da şemsiyeye sahneye giren oyuncu, dışarıda yağmur olduğunu seyirciye aktarır. Sahne üzerinde, kimlik arayışına yanıt olarak bir görüntüye ve şahsa anlam kazandıran kostümler, oyuncunun, belirli bir davranışı sergilemesi gereken toplumsal çevresini de vurgular (Bogatyrev, 1976: 280). Oyuncunun sahneye çıktığı andan itibaren kostümün seyircinin algısına hitap ettiğini söyleyen Fischer:

“Seyircide oluşan ön fikir, aksiyon ilerledikçe gelişir ve oyunun bitiminde tamamlanır. Çünkü bir oyuncunun görünüşü, temsile ilişkin bütün diğer göstergelerle birlikte gerçek anlamını kazanır. Oyuncu ve kostümü, birbirinin içinde erimiş bir göstergeler bütünüdür, der” (Fischer, 1992: 173).

Sahne sanatlarındaki çeşitli görsel etmenler içinde en önemli olanları kostümlerdir. Çünkü onları bizzat oyuncular taşırlar. Görsel olarak, oyuncu ve kostüm birlikte algılanır ve onlar sahnede tek bir imaj olarak görülürler. Gerçek bir beden tarafından taşınan kostümler, kurgulanmış bir kişiliği yansıtır. Hem oyuncu tarafından taşınıp hem de kostüm tasarımcısı tarafından dışarıdan tasarlanarak, iki yanlı çalışan kusursuz bir ajan görevi görürler (Yerdelen, 2003: 37). Robert Wilson’a göre kostümler, şu işlevlere sahiptir:

“Oyunun tonunu ve stilini belirlemeye yardımcı olurlar. Olayların geçtiği zamanı ve mekânı gösterirler. Oyun kişilerinin ya da kişi gruplarının doğası, hayat içindeki duruşları, meslekleri ve kişilikleri hakkında bilgi taşırlar. Karakterler arasındaki ilişkiyi, ana karakterleri diğerlerinden ayıran özellikleri, bir grubun bir başka gruba olan karşıtlığını sergilerler” (Wilson, 1976: 358).

Kostüm oyuncuya canlandırdığı kişinin tavrını getirir. Kostüm ve aksesuarla rol denilen çıplak şey adeta giydirilir. Oyuncular için kostüm, karakterin bir dışavurumudur. Sahnedeki eseri algılayan kişiler için bir kostümün ne anlama geldiği net olarak belliyse, kostüm tasarımcısının başarılı bir yaratı meydana getirdiği ve eseri doğru yorumladığı anlaşılır. Kostümü ile oyuncu, sahnedeki karakteri görselleştirerek ortak bir bilince yönelmeyi sağlamış olur. Dolayısıyla kostüm, role ilişkin yorumun oluşturulmasında en önemli dışsal öğelerden biridir. Görüldüğü üzere sahne sanatlarının her dalında kostümler, bir gösterinin bütünü içinde önemli bir yere sahiptirler. Bir kostüm tasarımcısı bütün bu anlamları dikkate alarak tasarıma başlamalıdır.

Kostüm Tasarım Süreci

Uzun bir zaman ve çaba gerektiren tasarım öncesi araştırma ve tasarım sürecinde tasarımcı, kostüm hazırlayacağı karakterler hakkında detaylı bilgiye ulaşmada, kostümün tasarım detaylarını yansıtacak renk, doku, kumaş, desen, aksesuar ve bezemeler için doğru malzeme temin etmekte acele etmemeli yönetmen ve dekor tasarımcısı ile koordineli bir şekilde çalışma sürdürmelidir. Yönetmen tasarımcılara, rejî yorumunda oyun kişilerinin dış dünyayla olan ilişkilerinin nasıl olduğunu açıklamalıdır (Cohen, 1988: 11-13).

“Kostüm tasarımcısı, yönetmenle, besteci ile yazar veya koreograf ile yapıtın görevine ilişkin olarak uzlaşma içinde olabilir, ancak bundan dolayı, kendi çalışmasının bütün öğelerin kaynaştığı yapıtın bütünlüğü içinde eriyip gitmesine de göz yummamalıdır. Belli bir biçimde, öteki sanatların da önerdiği gibi, öteki sanatlarla çağrışımı içinde sanatın bireyselliğini korumalıdır” (Şengezer, 1999: 7).

Bu nedenle kostüm tasarımcısının, bütünlüklü bir yapının içinde kostümlerin ahengi bozmaması için tüm yapımcı ekibinin görüşlerini değerlendirip detaylı bir çalışma yapması gerektiğini kostüm tasarımında ilk kural olarak görmelidir. Tek başına yapılan işler etkileyici tasarımlar ortaya çıkarabilir ama temsilin bütünü kalitesi, diğer birimlerle paralel olarak yürütülen çalışma ilkesiyle sağlanır. Kostüm, sahne üzerinde tek başına varlık göstermediğinden etrafındaki diğer etmenlerle (dekor, dekor elemanı, aksesuar, ışık) uyumlu olarak bütünlüğü tamamlamalıdır.

“Dekor, tek başına teknik öğelerden ayrı bir şeymiş gibi düşünülemez. Dekorda kullanılacak renklerle, giysilerin renkleri, dekorun üslubuna uyacak eşyaları, yine dekorun getirdiği çizgiler ve renklerle ışığın verilmiş açıları ve renkleri birlikte ele alınmalıdır” (Nutku,1989: 275).

Bu detaylı çalışmanın asıl amacı, çözümlenme evresinde ortaya çıkan sorunlara yanıt bulmak ve bu sorunları en aza indirmektir. Görüldüğü üzere kostüm tasarımı ortak çalışmanın bir parçası olduğundan bütünlüğü tamamlamak adına ekip çalışmasını gerektirir.

Sahne sanatlarında kostüm, biçimin görüntüsel özelliklerini değiştirmeyecek şekilde teknik olarak çözümlenmeli, giyimi kolaylaştıracak ve değişim süresini kısaltacak malzemelerle gerçekleştirilmelidir (Yerdelen, 1999: 62). Bununla birlikte kostüm, seyircinin dikkatini gösterinin temel gerçeklerinden çevirerek çekici, amacının dışında, göz kamaştırıcı bir biçimde kendi üzerine çekmemelidir. Sahnenin bu en önemli etmenlerinden biri olan kostümün tasarım aşamaları tasarımcı tarafından belirlenerek bir çalışma planı oluşturulmalıdır. Bir kostüm tasarımcısının ilk adımı eserin metnini birkaç kez okuyup notlar almasıdır. Metnin kostüm tasarımcısı tarafından okunduktan sonra hem düşünsel hem de duymusal açıdan anlamlanması doğru bir kostüm tasarımı için gerekli koşullardan birisidir.

“Tiyatro, opera veya bale gibi sahne sanatlarında kostüm tasarımcısının öncelikli adımı yorumlamadır. Yorumlama oyun, libretto (eser), konu, sinopsis (senaryo özeti), metin, müzik gibi her türlü tekstin öz, biçim ve teknik açıdan özelliklerini incelemekle başlamaktadır. Bu özellikler, yapısı, dili tarihselliği veya güncelliği, yazıldığı yıllar, o yılların yazara ve besteciye politik veya kültürel, sosyal etkileri gibi etkenleri kapsamaktadır” (Tekin, 2007: 1).

Tasarılma aşamasında, kostüm tasarımcısının yapacağı ilk iş, eserin olaylar dizisindeki tarihsel dönemini ve estetik stilini belirlemek olmalıdır. Öz ve biçim açısından bir sahne eserinin metnini kolaylıkla çözümlenebilecek donanımda olması gereken kostüm tasarımcısı, bir yapıtın dilini, dramaturjik yapısını inceleyerek kendi dramaturjik çalışmasını oluşturmalıdır. Bir kostüm tasarımcısının, sosyal ve tarihsel süreçleri bilmesi ve bu bilgi ışığında devreye soktuğu hayal gücünün ürünlerini yalnız sembolik düzeyde değil aynı zamanda teknik düzeyde de yansıtabilecek bir güce sahip olması, tüm bu yetilerini yaratıcılığa dönüştürebilmesi için de sanat tarihine, tiyatro tarihine, sosyolojiye, psikolojiye hâkim olması gerekmektedir (Şengezer, 1999: 11).

Kostüm, oyun kişinin yaşına, cinsine, mesleğine, sosyal konumuna, yaşadığı yerin coğrafi koşullarına, mevsimine, günün hangi saati olduğuna, çağına ve psikolojik özelliklerine ilişkin ön bilgiler verir. Kostüm tasarımı yapılacak olan eserin (dönemsel ya da çağdaş) oyun kişileri önem sırasına göre tek tek demografik özellikleri çıkarılarak incelenir. Olayın içinde yer alan oyuncunun sosyal sınıf ve ekonomik statüsünü, mesleğini, yaşını seyirciye doğru yansıtabilmek tasarımcının başat görevidir. Kostümler, bir dönemin izlerini taşırlar. Tasarımcı döneme ait unsurların ve hangi ayrıntıların çağdaş izleyicinin gözünde o dönemi hatırlatacağını bilerek o özellikleri kostüm üzerinde vurgulamalıdır (Ingham, Covey, 1992: 51). Sahneye bunu doğru taşıyabilmek için de kostüm tasarımcısı, kostüm tarihi kitapları, dönemin ve yörenin orijinal kıyafetlerinin fotoğrafları, tablolar, heykeller, gerçek kıyafet ve aksesuarların sergilendiği müzeler gibi arşivsel araştırma kaynakları kullanılmalıdır. Bu ön çalışmanın ardından tasarımın ilk eskizleri oluşturulmaya başlanır.

Kostüm tasarımının büyük bölümünü, tasarımcının sahne estetiğine uygun olarak gerçekleştirdiği eskizlerin çizimi ve uygulama aşaması oluşturur. Eskizlerin tasarlanması sürecin en önemli basamaklarından biridir çünkü oyuncunun kostümünde, renklerle ruh halini, kumaşla toplumsal

statüsünü, biçimle mesleği ve milliyeti gibi birçok özelliğini yansıtmak mümkündür (Arberoft, 1991: 42). Tasarımcı eskiz oluştururken çalıştığı dönemde ne giyildiğini ve niye giyildiğini araştırmalı ve tasarım yaparken gerekli teknik çözümlenmeleri de beraberinde düşünmelidir. Rolü, hangi oyuncu canlandırırsa canlandırır tasarım, rol kişinin karakterini yansıtmak için içten dışa doğru çalışmalıdır. Kostümün altındaki vücudun anatomik yapısını oturtuktan sonra özellikle dönem kıyafetlerinde giyilen iç giysilerin ve her parçanın görünüşünü her birinin fonksiyonunu ve karaktere katacağı anlamı araştırılmalıdır ki tasarımcı karakteri doğru bir biçimde yansıtabilsin. Kostüm ister hiç var olmamış fantastik bir dünyanın ürünü olan varlığı imlesin isterse günümüzde gerçekleşen bir yaşantıyı anlatsın neticede tutarlı bir görünüme ve tasarıma sahip olmak zorundadır. Kostüm tasarımcısı eskiz yaparken estetik ve teknik bilgilerini kullanarak onu başarıya ulaştıracak şu kriterleri yerine getirmeli;

- Sahnede yer alan tüm rol kişileri arasında birbirini tamamlayan ve her bir oyuncunun vücut ve duruş tiplerine uygun tasarımlar yapmak.
- Oyunculara gerçeklik hissi veren giysiler tasarlamak.
- Doku, renk, kullanılan zengin malzemelerle alımlayıcıda görsel ve duyuşsal hazzı arttıran atmosfer yaratmak.
- Oyuncunun görsel anlatısını desteklerken fiziksel rahatlığını da sağlamak (Stamoolis, 2007: 23).

Kostüm tasarımı sadece model çizmekle bitmediği ve tasarım sürecini oluşturan her bir işlem (malzeme belirleme, kalıp hazırlama ve dikim süreci) birbirinden bağımsız düşünülmediği için, tasarımcının her aşamada bulunması doğru ve zamanında, problemsiz bir tasarım sürecinin gerçekleşmesi için gereklidir (Göknil, 2000). Kostümler uygulanmaya başlandığında malzemelerin eskime durumu, temizlenmeye uygun oluşu, sahnede duruşu gibi özellikler göz önünde tutularak kumaş ve malzeme seçimi yapılmalıdır. Pek çok kez temizlenmeye gittiği için kaliteli ve dayanıklı bir kumaş olmasına dikkat etmeli hatta kostümün birçok kereler giyilmeye elverişli olması da düşünülmelidir. Kostümlerin gerektiğinde sahne geçişlerinde oyuncu tarafından hızla değiştirilebilmesi sağlanmalıdır (Tekin, 2007: 5). Kostüm tasarımcısı tüm bu teknik bilgiyi entelektüel donanımıyla birleştirerek tasarımlarını oluşturmalıdır. Temel tasarım bilgisi, kostüm tasarımcısının eskizlerinin oluşumunda yaratıcılığını destekleyecektir. Tasarımın her çeşidinde etkili olarak kullanılan öğeler, kostüm tasarımında da istenilen sonuca ulaşmak için kullanılabilirler. Yaratma sürecini, biçimlendirme süreci olarak ele alırsak, tasarımcının ifadesi onun biçim dilini oluşturur diyebiliriz.

Kostüm tasarımında oluşturulan yüzeylerin, renk, doku, ışık-gölge, ölçü, geometri, derinlik olarak ifadelendirilmesi görsel alanda dokusal efekti algılama koşullarına bağlı olarak izleyicide görsel yolla verilmek istenen etkiyi oluşturur (Yağmur, 2014: 151). Kostüm tasarımının da içinde bulunduğu tüm tasarım ürünlerinde, tasarımcılar tasarım elementleri (çizgi, biçim/form, renk, doku/desen, ışık) ve tasarım prensiplerini (kontrast, vurgu, oran/orantı, denge) kullanmalıdırlar. Tasarım elementleri ve prensiplerini iyi bilen bir tasarımcı kendini tekrarlardan ve fikir yoksunluğundan kurtarmış olur. Bu element ve prensiplerin yanı sıra zıtlık, kuluçka, çoğaltma, biçim arama, soyutlama, sentez yapma gibi yaratma yöntemlerini geliştirmesi tasarımcıyı başarıya götürecektir.

Sonuç:

Kostüm tasarımı uzun bir süreçtir. Bu sürecin en başında yukarıda belirtilmiş olan eser çözümlemesi yer alır. Görüşmeler sonucunda tasarımcı ve yönetmen arasında uzlaşma sağlandıktan sonra kostüm tasarımcısı çeşitli tasarım elementleri ve prensiplerini kullanarak imgesel dünyasında kurguladığı tasarımı estetize ederek somutlaştırmaya başlar. Bu aşamalar sahne sanatlarının her türünde yapılacak olan kostüm tasarımı için geçerlidir. Sahne üzerinde seyirci karşısına çıkarılacak olan rol kişilerini somutlaştırmak görselliğe büründürmek kostüm tasarımcısının başat hedefidir. Bu noktada kostüm tasarımcısının zengin bir imgelem dünyası ve seyirci algısına yönelik temel ve teknik bilgisinin olması gerekir. Oyun kişisini seyirciye imaj olarak ilk takdim eden, karakter hakkında bilgi aktaran kostüm, anlam kodları barındıran bir dil kullanmalıdır.

Kaynakça:

1. **ARBEROFT**, Peggy (1991). *Designing and Making Stage Costumes*, New York: Theatre Arts Books.
2. **AYBAR**, Servet (2003). "Sahne Tasarımında Dramatik Aksiyonun Belirleyiciliği", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, ss: 67-75.
3. **BROCKET**, Oscar G. (2000), *Tiyatro Tarihi*, çev. İnönü Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
4. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, (1997), Cilt: 3, Şakir Eczacıbaşı, İstanbul: Hürriyet Ofset.
5. **INGHAM**, Rosemary - **COVEY**, Liz (1992). *The Costume Designer's Handbook: A Complete Guide For Amateur and Professional Costume Designers*, Portsmouth, NH: Heinemann.
6. **KURUÇ**, Bozkurt (1987), *Tiyatro İçin Pratik Bilgi El Kitabı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
7. **NUTKU**, Özdemir (2000). *Dünya Tiyatrosu Tarihi 1*, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
8. **PAVIS**, Patrice (1996). *Gösterimlerin Çözümlemesi*, çev. Şehsuvar Aktaş, Ankara: Dost Kitabevi
9. **ŞENGEZER**, Osman (1999). *Bence Dekor ve Kostüm*, İstanbul.
10. **WILSON**, Elizabeth (1990). "These New Components of The Spectacle: Fashion and Postmodernism", *Postmodernism and Society*, ss: 209-237.
11. **YAĞMUR**, Önder (2014). "Minimal Sanatta Dan Flavin'i Gestalt Algı Kuramıyla Anlamlandırma", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 33, ss: 149-161.
12. **YERDELEN**, K. Selda (2003). *Sahne Kostümünde Tasarım ve Osmanlı Sarayını Konu Alan Tarihsel Oyunlarda Kostüm Analizi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, dan. Yrd. Doç. Dr. Ayşegül Oral Özer, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sahne Sanatları Anasanat Dalı, İzmir.
13. **YERDELEN**, K. Selda (2014). *Tiyatro Sanatında Kostüm Tasarımı*, Ankara: Nobel Kitap.

PİRİ REİS VE HARİTASINA SERAMİK SANATIYLA BİR BAKIŞ A CRITICAL OVERVIEW OF PİRİ REİS AND MAP WITH CERAMIC ART

Caner YEDİKARDEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü

ÖZET

1924 yılında Topkapı Sarayı müzeye dönüştürülürken fark edilen Piri Reis'in Dünya Haritası, zamanla dünya çapında ün kazanıp kâşif Kristof Kolomb ve Amerika kıtasını keşfi gibi bir fenomene dönüşürken, akıllarda da birçok soru işareti bırakmıştır. Piri Reis'e ait dünya haritasının gizem yüklü olması sadece haritanın belli bölümlerinin bulunamamasından kaynaklanmamaktadır. Piri Reis, dünyanın yapısal durumuna ilişkin görüşleriyle de zaman uzam ilişkisi kuran felsefi önermeler de bulunmuştur. Tam da bu noktada gizem duygusunu yaşatan süreç içerisinde de bu duyguyu arttıran bir arayış ve sorgulamayı beraberinde getirmiştir. Bu arayış ve sorgulamalar sonucunda seramik sanatıyla gerçekleştirilen bakış ise UNESCO'nun Piri Reis'in 500.yılı kapsamında gerçekleştirilen bir dizi etkinlik sayesinde belirlemiştir. Bunlardan biri de Kale Grubu sanatsal etkinlikler kapsamında düzenlediği Türkiye'den ve yurtdışından davetli seramik sanatçıların katıldığı bir çalıştaydır. Tematik olarak çalıştayda Piri Reis ve haritasına atıfta bulunan seramik yapıtlar vücuda getirilmiştir. Bu çalışmanın amacı da, çalıştay süresince ve bitiminde gerçekleştirilen sergileme sonucunda ortaya çıkan seramik yapıtlar ışığında değerlendirmelerde bulunmaktır. Böylece bu çalışma, sanatsal bağlam ve içerik itibarıyla Piri Reis'in harita çizimleriyle duyumsattıkları, gökyüzü ve yeryüzü üzerine yaptığı yapı-biçim sorgulamaları açısından farklı bir pencereden bakış olanağı sağlayabilecektir: Bilimsel çalışmaların yanı sıra Piri Reis ve Dünya haritasına ilişkin seramik sanatının form anlayışıyla bütünleşen, özdeşleşen bir olay ufku... Diğer yandan bu çalışmayı, Piri Reis'in yapısal çıkarımları ile seramik sanatçısı Atilla Galatalı'nın "Devingen Organik Yüzeyler" başlığıyla yüzeydeki süregelen hareketlilik ve biçim üzerine geliştirdiği kuramının özde ortak yanlarının bulunması da büyük ölçüde şekillendirmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, aynı zamanda Piri Reis'in dünyasına seramik sanatıyla bakışı sağlayan bir başka düşünsel içerik olarak biçimin oluşumu ve varlığına ilişkin bir değerlendirme niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Piri Reis, Seramik Sanatı, Biçim.

ABSTRACT

The World Map of Piri Reis, discovered in 1924 when the Topkapı Palace was transformed into a museum, gained a worldwide reputation and turned into a phenomenon such as the discovery of Christopher Columbus and the discovery of the American continent. The fact that the world map of Piri Reis is full of mystery is not only due to the lack of certain parts of the map. Piri Reis, as well as philosophical propositions that have time relation with their views on the structural state of the world, were also found. At this point, in this process that creates a sense of mystery, it has led to a search and questioning which increases this feeling. As a result of these quests and interrogations, the art of ceramics has emerged with the help of a series of events organized within the scope of the 500th anniversary of Piri Reis of UNESCO. One of them is that a workshop organized by the scope of the Kale Group artistic events attended by guests from Turkey and ceramic artists from abroad. Thematically, ceramic works referring to Piri Reis and his maps were made at the workshop. The aim of this study is to make evaluations in the light of the ceramic works that emerged during the workshop and at the end of the exhibition. Thus, this study will enable Piri Reis to see through a different window from the point of view of the structure-form questionings on the sky and the earth that Piri Reis feels with the map drawings in terms of artistic context and content: In addition to scientific studies, Piri Reis and the world map of ceramic art, integrating with the form of understanding, identifying an event horizon. On the other hand, this study was shaped by the structural implications of Piri Reis and the fact that Atilla Galatalı, the ceramic artist, developed the essence of "Dynamic Organic Surfaces" on the surface of continuous motion and form. As a result, this study is also an evaluation of the formation and existence of the form as another thought content which provides the view of Piri Reis to the world of ceramic art.

Key Words: Piri Reis, Ceramic Art, Form.

GİRİŞ

Yaşam boyu insan ve tüm diğer canlılar için evrenin somutluk algısında en görülebilir ortamı yeryüzüdür. Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki boşluk, varlık sahasını oluşturduğu gibi insan faaliyetlerinin seyrini belirleyen insanların birbirleriyle ve insan dışı yapılar bütünüyle ilişkili olarak eşgüdümlü ve eşzamanlı arayışların yapısal odağıdır. Hareketliliğin yanı sıra biçimsel/yapısal değer açısından boşlukla kurulan ilişki sadece yeryüzü ve gökyüzü arasında da değildir, cisimler arası ve cismin kendi doluluğu içindeki boşlukla da ilintilidir. Tam da bu noktada yapısalık üzerine görsel ve plastik sorgulamalar zihinsel ve hatta bedensel varoluşa açığa çıkmaktadır. Piri Reis de esasında bu sorgulamalarını bir dünya haritası çıkartmayı adeta bilimsel değer üretimiyle donatarak keşifler sırasında karşılaştığı somut olmayan durumların içerikleriyle ilgili felsefi değerlendirmelerde bulunmuştur. Yapısal durumlara ilişkin yaptığı çıkarımlarla plastik sanatlar alanının dallarından biri olan seramik sanatının kuramsal nitelikteki biçim çalışmalarıyla da özdeşlik taşımaktadır. Bu özdeşlik Türk seramik sanatının sembol isimlerinden Atilla Galatalı'nın "Devingen Organik Yüzeyler"¹ kuramıyla da bağlamsal olarak kendini göstermektedir. Keza Piri Reis Dünya Haritası: 500 Yılın Gizemi Seramik Sergisini nedeniyle gerçekleştirilen bir dizi seramik çalışmayı ve sergileri ile uluslararası boyutta etkinlikler düzenlenmesi de tesadüfi değildir. Piri Reis ile seramik sanatı özelinde kurulan sıcak bağ, altısı Piri Reis'in haritalandırdığı coğrafyadan; Fransa, İtalya, Mısır, İspanya, Yunanistan ve Amerika'dan Türkiye'ye gelerek altı Türk seramik sanatçısı ile buluşmuştur. Çanakkale'nin Çan ilçesindeki Kale Seramik Fabrikasının Sanat Atölyesinde 15 gün süren bir çalıştayta Piri Reis'in haritalarını hem yüzey çalışmalarıyla hem de üç boyutlu formlarla yorumlamışlardır. Bu çalıştay sürecinde ortaya çıkarılan yapıtlar Roma'da sergilenmiştir. Bu çalışma aracılığıyla çalışmaya ve sergiye ilişkin notlara da yer verilmektedir.

1. PİRİ REİS'İN DÜNYA HARİTASINA GENEL BİR BAKIŞ

Sır perdelerinin olduğu düşünülen Piri Reis'in dünya haritası birçok bilim insanı ve araştırmacı tarafından incelenmektedir: Çizdiği haritanın parçalanması ve hatta bazı bölümlerinin tahrife uğraması nedeniyle de haritanın gizemini ve dolayısıyla gösterilen ilgiyi de arttırmıştır. Hakkında kitaplar yazılmış, çizimlerdeki bazı kısımlar da sır, şifre gibi nitelendirmelere neden olmuştur: Örneğin Metin Soylu'nun Piri Reis Haritasının Şifresi adlı kitabında, Piri Reis'in Haritasında dünyanın merkezi olarak gösterdiği Mısır'da ne aradığı? Haritasını nasıl çizdiği, Haritasının Süleyman Peygamberle ilgisinin ne olduğu, Osmanlı Devleti'ne yıllarca hizmet ettikten sonra neden idam edildiği, kitaplarında bahsettiği hazineyi nereye sakladığı ve nihayetinde Amerika'yı kimin keşfettiğine kadar uzanan birçok soruya yanıt aranmaktadır. Ancak sorulara bulunan yanıtlardan çok Piri Reis'in yer küreye ilişkin geliştirdiği kuramsal bakış açısı şimdiye dek analiz edilmemiştir.

Piri Reis'in başarılı denizciliğinin yanı sıra iyi bir plastik sanat yatkınlığının olduğunu da hem harita çizimindeki üslup hem de harita çizimlerdeki figüratif öğelere/detaylara yer vermesinden anlaşılabilir.

¹ Galatalı "Devingen Organik Yüzey" kuramını şöyle özetliyor: Onların kuramına göre, seramik, özü hareket olan bir yüzey sanatıdır. Galatalı, seramiği, tarihsel süreklilik içerisinde, plastik boyutu ile ele alır ve onu 'boşluk içinde yer alan organik seramik yüzey' kavramı ile açıklar. 'Seramik görsel gerçekliktir,' der Galatalı, 'gerçeğin yanılsaması değil... Duyu, düşünce ve tasarım gücünü ifade eder. Resimdeki derinlik ve yüzey yanılsamalarını, heykeldeki kütleli yanılsamaları da içerir. Yanılsaması olmayan, soyut bir sanat dalı olan seramik, kullanım içeriği ile somutlaşır. Bkz. <http://www.boyutpedia.com/2661/70568/topraga-ve-gunese-tutkulu-bir-yurek>

Görsel 1. Piri Reis, Dünya Haritasından Bir Bölüm, 1513

Görsel 2, 3, 4. Piri Reis, Dünya Haritasından Figüratif Detaylar, 1513

1.2. PİRİ REİS'İN YERKÜREYE BAKIŞ AÇISI VE SERAMİK SANATINDA BİÇİM

Piri Reis yalnızca yeryuvarlığında keşfettikleriyle değil, “yeryuvarlağı”² ile de biçimsel olarak ilgilendiği hipotetik bir perspektif ile değerlendirilebilir. Gök cisim olarak ele aldığı dünya, güneş ve buna koşut karanlık ve aydınlık arasındaki tezat ilişkiyi irdelemesi dikkat çekicidir. Piri Reis, yerküre üzerinden; biçim, boşluk, hacim duygusu ve hareket kavramlarını tanımsal bir içerikten öte bazı önermeler geliştirdiğini söylemek olanaklıdır. Öyle ki, bizâtili kendisinin kaleme aldığı “Kitab-ı Bahriye” (Denizcilik Kitabı) isimli kitabındaki bazı aforizmalarından yorumsal çıkarım yapılabilir.

“Karanlığı aydınlığa dönüştüren güneştir. Bu yeryüzü yuvarlığının yapısal durumu ise güneşe bir engel, bir perdedir.” Bu söz ile dünyanın yapısallığı nedeniyle her zaman bir yanının karanlıkta kalacağına, karanlığı yaşayacağına vurgu yapmaktadır. İnsan odur ki “güneşi bile batırır, o denli kibir yüklenir. Oysa batan güneş değildir, güneş yerli yerinde durmaktadır yalnızca dönen bir dünya vardır. Piri Reis’in dünyayı haritalandırırken aslında bir yönüyle de bir biçimsel düzenleme yaptığı rahatlıkla söylenebilir, resimlendirmeler, figüratif betimlemeler kutup merkezli çok yönlü çizgilerle biçimin ayrıntılarını oluştururken bütüne ilişkin bilgi aktarımı gerçekleştirmektedir.

² Yeryuvarlağı, -nı, yeryuvarı, -nı b.a. gökb. ve coğ. Üstünde yaşadığımız gökcismi, Yerküre. Bkz. Türkçe Sözlük, Genişletilmiş 7. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları – 505/2, Ankara, 1983

Görsel 5, 6. Caner Yedikardeş, Piri Reis'in Dünyası, Seramik, 60x30x30 cm, 2013, Ersin Türk Fotoğraf Arşivi.

Biçimsel/yapısal bir müdahale ile plastik yüzeyde oluşturulan boşluk ve hacim duygusunu vücuda getiren bir yaklaşım olarak seramik sanatı ele alındığında şekillendirme reflekslerinin de bir düşünsel devinim içerisinde olduğu görülebilir. Keza bu yaklaşım, Piri Reis'in Dünyası adlı seramik yapıtta da bu fark edilmektedir.

Attila Galatalı'nın Organik İşler adlı yapıtında da seramiğin öz maddesi olan kili şekillendirirken oluşturmuş olduğu devingen yüzey hareketleri boşlukta ve seramiğin kendi iç boşluğunda kalıcı bir alan kaplayarak yaşam hakkı bulmaktadır. Dolayısıyla seramik bu özelliğiyle, "Seramik Sanatının başlangıcında ve sonraki gelişmelerinde, esas olan temel yapısı, kapsadığı kullanıma açık iç boşluğu ile işgal ettiği dış boşluk arasında yer alan balçık kilinin sanatkârane şekillendirilmesiyle vücut bulmasıdır" (Galatalı, 1985, s. 85).

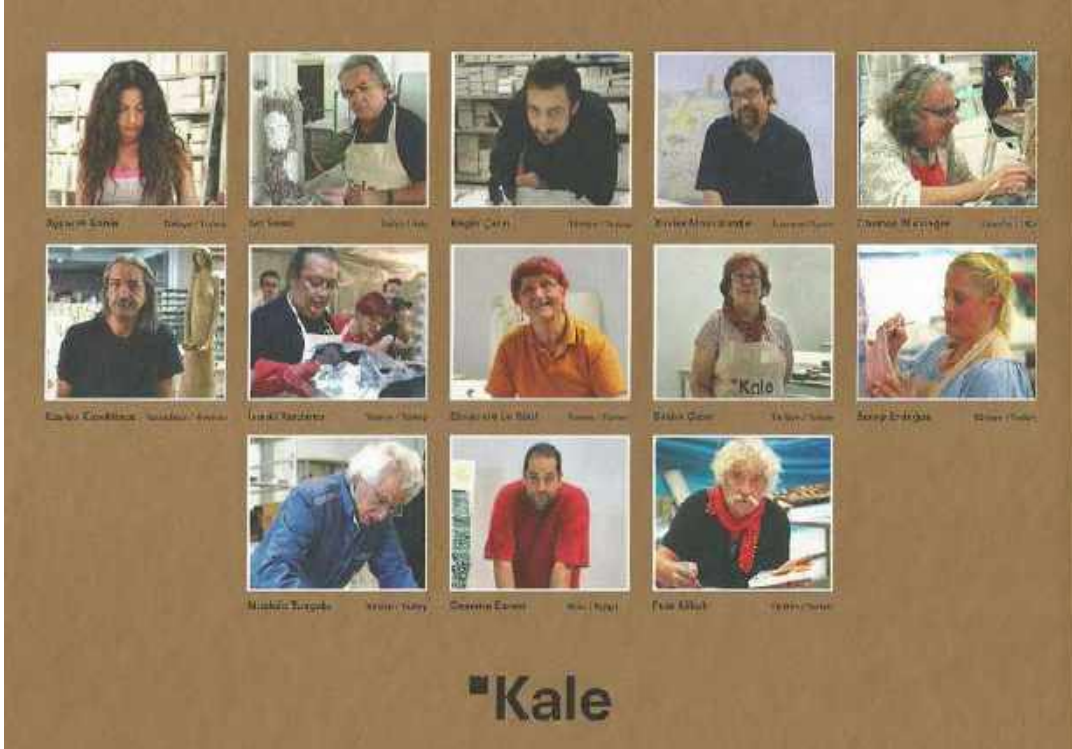

Görsel 7. Attila Galatalı, *Organik İlişkiler*, Seramik, 60x100 cm, 1992, Nuri Bilge Ceylan Fotoğraf Arşivi, *Toprağın ve Güneşin Ozanı Attila Galatalı*, Çanakkale Seramik Sanat Yayınları, 1996.

2. PİRİ REİS 1513 DÜNYA HARİTASI: 500 YILIN GİZEMİ ADLI SERAMİK ÇALIŞTAYI VE SERGİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

UNESCO tarafından 2013 yılı, Piri Reis'in dünya haritasını çizmesinin 500. Yıldönümü olması nedeniyle Piri Reis'i anma yılı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Türk seramik sektöründen Kale

Grubu, “Piri Reis 1513 Dünya Haritası: 500 Yılın Gizemi adlı seramik çalıştayını Kaleseramik fabrikalarının bulunduğu Çanakkale’nin Çan ilçesinde düzenlemiştir. Seramik sanatçılarından altısı yabancı, on üç seramik sanatçısı bu çalıştay süresince 100’den fazla özgün seramik eser ortaya çıkarmışlardır. Bu eserlerden 50’yi aşkını seçilerek Türkiye’nin Roma Büyükelçiliği tarafından restore edilen Via Lancelotti’deki Yunus Emre Kültür Merkezi’nde sergilenmiştir. Sergi, başta İtalyalı sanatseverler olmak üzere birçok kişi tarafından da izlenmiştir.

Görsel 8. Piri Reis 1513 Dünya Haritası: 500 Yılın Gizemi Seramik Çalıştayı Sanatçıları, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

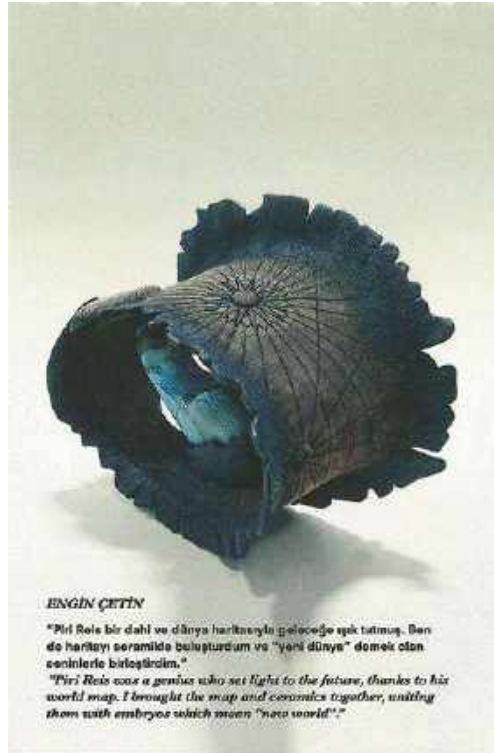

Görsel 9. Ayşegül Şahin, “Piri Reis” Eseri ve Yorumu, Detay, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

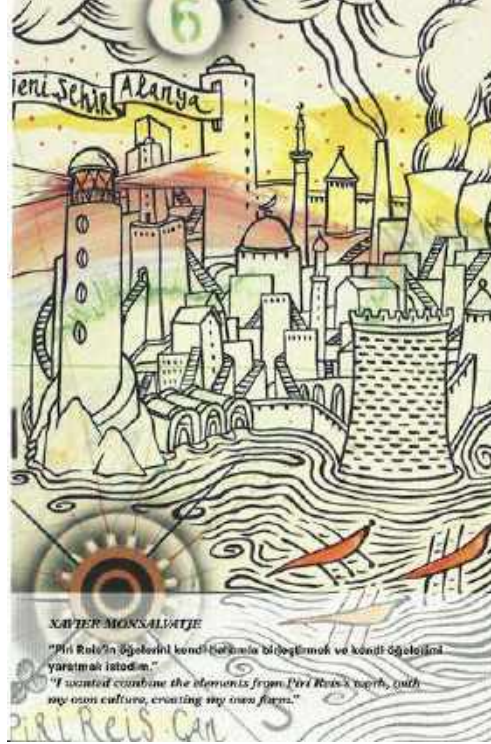

Görsel 10. Ivo Sassi, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 11. Engin Çetin, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 12. Xavier Monsalvatje, “Piri Reis” Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 13. Charles Wissinger, “Piri Reis” Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

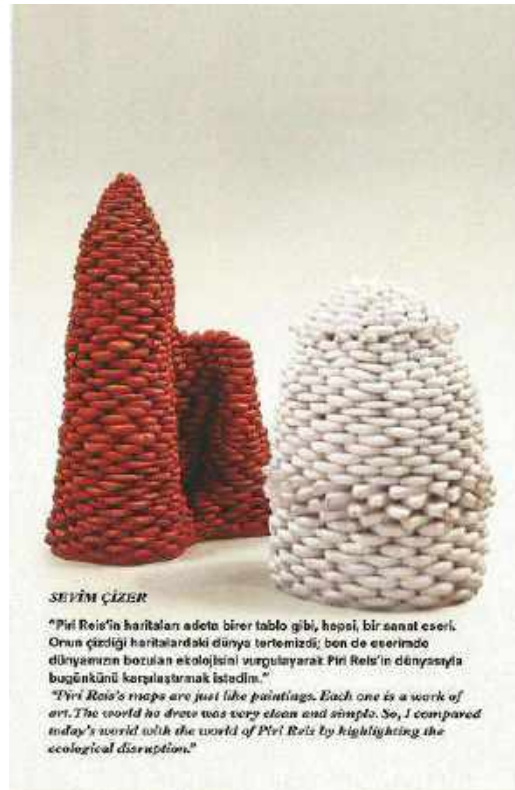
Görsel 14. Kostas Karakitsos, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 15. İsmail Yardımcı, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 16. Elisabeth Le Retif, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 17. Sevim Çizer, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 18. Serap Erdoğan, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 19. Mustafa Tunçalp, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Detay, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Görsel 20. Ossama Emam, "Piri Reis" Eseri ve Yorumu, Kale Seramik Takvim, Engin Çetin Fotoğraf Arşivi, 2013

Roma'da gerçekleştirilen bu sergi organizasyonu kapsamında davetli sanatçıların eserlerinin yanı sıra bu bildirinin de önemli nirengi noktası olan Caner Yedikardeş'in Piri Reis'in Dünyası adlı yapıtı da aynı sergide diğer sanatçıların yapıtlarıyla birlikte yer almıştır. Söz konusu yapıt, çeşitli medya kuruluşlarının TV ve dergi yayımlarında görsel sunumları olarak da kullanılmıştır.(Görsel

Görsel 21. Sergiden bir görüntü, Yunus Emre Kültür Merkezi, Roma, 2013, Serap Erdoğan Fotoğraf Arşivi.

Görsel 22. Sergiden bir görüntü, Yunus Emre Kültür Merkezi, Roma, 2013, Serap Erdoğan Fotoğraf Arşivi

Görsel 23. Sergiden bir görüntü, Yunus Emre Kültür Merkezi, Roma, 2013

SONUÇ

Piri Reis ve haritasına bilim tarihinin, bilimsel araştırmaların alışıla gelen yöntemlerinden kısmen ayrılarak yaklaşmak zorunluluğu olduğu dile getirilebilir. Bu çalışma da bu bağlamda ele alınmıştır: “Piri Reis’in haritası her şeyden önce sanatsal bir uğraş, felsefi içeriği olan bir “dünya” görüşünden kaynaklanıyordu. Bu yönüne ilişkin “Kitab-ı Bahriye” kitabının bazı satır aralarından çıkarım yapılabilmektedir. Ancak günümüze dek haritaya yüzey çalışması olarak kimi zaman ele alınmışsa da biçimsellik yönüyle ilgili etraflı bir değerlendirmeye rast gelinmemiştir. Sözelimi yapısal durumuna yüklediği anlamlar, boşluk, iç boşluk, çevrimsel ivme, devinim, yüzey hareketliliği gibi kavramsal içeriklerini ve nedensellik bağlamında fikir tayin edebilecek çıkarımlar yapılamamıştır. Bu değerlendirmede tam da bu noktada yorumsal çıkarımlara dayalıdır. Dolayısıyla çalıştay ortamında seramik sanatçılarını tarafından oluşturulan tüm yapıtların yanı sıra “Piri Reis’in Dünyası” isimli seramik büst çalışması tüm bu hipotetik ve yorumsal yaklaşımın toplamı sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Çalıştay süresince Piri Reis ve haritasından esinlenilerek sanatsal bakışın bir gerekliliği olan bireysel yaklaşım

anlayışıyla her bir sanatçı yorum getirmiştir: Birçoğu geçmiş-güncel ilişkisi kurarken, kişisel çalışma biçimleri doğrultusunda sanat yapma eyleminde bulunmuştur. Yaklaşım tarzlarını hem doğrudan yapıtlarıyla hem de yapıtlarına ilişkin yorumsal değerlendirmeleriyle açıklamışlardır. Özetle, Piri Reis'in haritasında kullandığı konum ve mekânlara ait bilgiler, görsel öğeler ve tümünde bulunan sanatsal tavır ilgili seramik sanatçıları için çağrışım kurmayı sağlayan nitelikte olduğunu göstermiştir. Zira bu sayede çok yönlülük ve çok çeşitlilik içeren yaklaşımlarla özgün seramik yapıtlar üretilebilmiştir. Piri Reis ve haritası özelinde biçimsellik yapısallık yüzeysel hareketlilik deneyimlerinin farklı bir bakışı pekiştirdiğini de söylemek isabetlidir. Piri Reis gibi bilimsel çalışmalar aracılığıyla hipotez üretimiyle odak alınan birçok tarihsel isim için de sanatsal çalışmalara ve okumalara olanak tanıyan benzer ortamlar oluşturulabilir

KAYNAKÇA

1. Galatalı, Attila. (1985). *Eleştirim. Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
2. Gürsel, Ayşegül. (2014). *Seramiğin Kalesi ile Denizlerin Piri Roma'da Buluştu*. İstanbul: HouseBeautiful Turkuvaz Gazete Dergi Basım A.Ş.
3. Reis, Piri. (2002). *Kitab-ı Bahriye*, Hazırlayan: F. Pekol, F. Kurtoğlu, H. Alpagot, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
4. Soylu, Metin. (2013). *Piri Reis Haritasının Şifresi*, İstanbul: Truva Yayınları.
5. Turay, Anna. (1996). *Toprağın ve Güneşin Ozanı Attila Galatalı*, Çanakkale Seramik Sanat Yayınları.
6. Türkçe Sözlük, (1983) Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
7. Erişim Tarihi: 15.04.2019 <http://www.boyutpedia.com/2661/70568/topraga-ve-gunese-tutkulu-bir-yurek>

SUBJEDEN OBJEYE GÖRSEL PLASTİK BAĞLAMINDA MİTOLOJİK TAHAYYÜL MYTHOLOGICAL DIFFERENCE IN THE CONTEXT OF VISUAL PLASTICS FROM THE SUBJECT TO THE OBJECT

Gülten GÜLTEPE

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

İnsanoğlu, sanat yapıtı üretiminde ister modern olsun ister ilkel, bir tür düşünce sistemi içerisinde dünyayı benzerlikleriyle veya zıtlıklarıyla karşılaştırma ya da yansıma güdülerinde temellendirmeye çalışmıştır. Mitleri karşıtlıklar üzerinden düzenleyebilmek, kültürel olayların tümünde görsel bir nesnenin varlığına ve onun yaratıcısının hayal gücünden ibaret olmayıp tabiat ve kültür arasında bir model oluşturma çabasıyla bağlantılı görülür. Eylem ve üretmedeki durum, tabiatla özdeşlik kuran öznenin ürünlerini karakterize eder. Kurucu olan özne, biçimin zuhuratını onunla ilişki kurması ile duyular aleminden bilinç haline geçişini izler. İnsanın kendini hayvanlarla özdeşleştirilmesi, tabiatın bir parçası olması, dolayısıyla toplumun ögesi olma durumu objeyi göreliliğinden kurtarmasının sonucudur. Diyalektik düşünce yapısı, mesajın iletilmesinde benzerlikler gösterebilir. Anlamı kendi içinde değil, zaman ve olaylar dizisi, diğer mitlerle olan birleşimindeki bir tür dönüşümü ortaya koyar. Mitolojik şuurla algılanan alem, reel ile ideal, obje ile subje, büyük ile küçük ya da bütün ile parça arasında hiçbir farkın mevcut olmadığını gösterir. İnsan ve tabiat arasındaki bağlantı, adeta canlı, yaşayan bir organizma halindedir. Canlı varlıklarla nesnel varlıkların çeşitli benzerliklerle ilişkilendirilmesi, kozmik elemanların kozmogonik eylemlerde ortaya çıkışı kültürlerin dinsel ve mitolojik düşüncelerinde gerçekleştirilen eylemlerdir. Etnografik malzeme, görsel plastik üslubun ve yapının aktarılmasında kültürel motiflerin ve kodların sistematik aktarımlarıyla açıklanmaktadır. Toplumların kültürel düzeyinin mitolojik temsiller sistemiyle inşa ediliyor oluşu, inanç ve imgeler örüntüsünün bir tür görsel mekanizmayla biçimlendirilmiş yapılandırmalarından başka bir şey değildir.

Anahtar Kelimeler: *Mitoloji, Kozmogoni, Kozmoloji*

ABSTRACT

In the production of art, human being tried to base the world on the basis of comparing or reflecting the world with its similarities or contradictions, whether modern or primitive. The ability to organize myths through oppositions is not only about the existence of a visual object in all of the cultural events and the imagination of its creator, but it is also seen as an attempt to create a model between nature and culture. The situation in action and production characterizes the products of the subject who establishes identity with nature. The constituent subject follows the transition from the realm of consciousness to the state of consciousness through the relationship of the form with its existence. Identifying oneself with animals is a result of being a part of nature and hence being an element of society freeing the object from its relativity. The dialectical thought structure may show similarities in the transmission of the message. Meaning is not a sequence of time and events, but a kind of transformation in its combination with other myths. The realm perceived by mythological consciousness indicates that the ideal with the real, the object and the subject, no difference between the big and the small or the whole and the part. The connection between man and nature is almost a living, living organism. The relationship between living beings and objective beings with various similarities, the emergence of cosmic elements in cosmogonic actions are the actions carried out in the religious and mythological thoughts of cultures. Ethnographic material is explained by systematic transfers of cultural motifs and codes in the transmission of visual plastic style and structure. The fact that the cultural level of societies is being constructed with the system of mythological representations is nothing other than the configurations of the pattern of beliefs and images that are shaped by a visual mechanism.

Keywords: *Mythology, Cosmogony, Cosmology*

Giriş

İnsanoğlu, sanat yapıtı üretiminde ister modern olsun ister ilkel, bir tür düşünce sistemi içerisinde dünyayı benzerlikleriyle veya zıtlıklarıyla karşılaştırma ya da yansıtma güdülerinde temellendirmeye çalışmıştır. Mitleri karşıtlıklar üzerinden düzenleyebilmek, kültürel olayların tümünde görsel bir nesnenin varlığına ve onun yaratıcısının hayal gücünden ibaret olmayıp tabiat ve kültür arasında bir model oluşturma çabasıyla bağlantılı görülür. Eylem ve üretmedeki durum, tabiatla özdeşlik kuran öznenin ürünlerini karakterize eder. Kurucu olan özne, biçimin zuhuratını onunla ilişki kurması ile duyular aleminden bilinç haline geçişini izler. İnsanın kendini hayvanlarla özdeşleştirilmesi, tabiatın bir parçası olması, dolayısıyla toplumun ögesi olma durumu objeyi göreliliğinden kurtarmasının sonucudur. Diyalektik düşünce yapısı, mesajın iletilmesinde benzerlikler gösterebilir. Anlamı kendi içinde değil, zaman ve olaylar dizisi, diğer mitlerle olan birleşimindeki bir tür dönüşümü ortaya koyar. Mitolojik şuurla algılanan alem, reel ile ideal, obje ile subje, büyük ile küçük ya da bütün ile parça arasında hiçbir farkın mevcut olmadığını gösterir. İnsan ve tabiat arasındaki bağlantı, adeta canlı, yaşayan bir organizma halindedir. Canlı varlıklarla nesnel varlıkların çeşitli benzerliklerle ilişkilendirilmesi, kozmik elemanların kozmogonik eylemlerde ortaya çıkışı kültürlerin dinsel ve mitolojik düşüncelerinde gerçekleştirilen eylemlerdir. Etnografik malzeme, görsel plastik üslubun ve yapının aktarılmasında kültürel motiflerin ve kodların sistematik aktarımlarıyla açıklanmaktadır. Toplumların kültürel düzeyinin mitolojik temsiller sistemiyle inşa ediliyor oluşu, inanç ve imgeler örüntüsünün bir tür görsel mekanizmayla biçimlendirilmiş yapılandırılmalarından anlaşılmaktadır. Sanatın ilk arketipleri ile birlikte mitoloji ve mitoslar hep var olmuş, plastik sanatların oluşumunda toplumların geleneklerine bağlı geçmişten günümüze değin devam etmiştir.

Mitoloji ve kozmolojik bağlantılar, Avrupa kültüründe sanatsal görsellere dönüşümünde, dünyanın ve insanlığın doğuşu ve doğal olayların nedenleri, Rönesans sanatında geçmişten alınan klasik Yunan ve Roma mirasının biçimsel değerleri etrafında, bilginin zihinsel tecrübelerinden doğmuştur (Herzfeld, 2012: 259-260). Mit düşüncesi, sanat tarihi boyunca ikonografik sözlük dağarcığını kültürel değerler içerisinde yansıtma alanı bulabilmiştir. Mitlerdeki yapılandırılmış olay örgüleri, sıradan anlatıları aşan bir öykü anlatma biçimi, içerik kutsal konular, tanrılar ve ruhlarla ilgilidir. Mitlerin sosyolojik açıdan bugünkü toplumsal düzeni açıklayan bu öykülerle tespit ve değerlendirmeleri de söz konusu olmuştur (James, 2013: 136-137).

Türk kültür ve geleneğinin geçmişten aldığı mitolojik bilgi ve metinler, Türk-İslam dünyasının inanç sistemi doğrultusunda beliren tasvir, imajlar, her türlü motif ve şekiller özellikle Ortaçağ sanatında İslamlaşmış bir geleneğin içerisinde gelişimini sürdürerek devam ettirebilmiştir. Selçuklu dönemi ve bu çağda karşılaşılan zengin şekil ve motif repertuarı İslam öncesi dönemlerin mitik dünyasının ikonografik oluşumları olarak ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras, Orta Asya çevresinden devralınan bu tür oluşumlar, İslami çerçevede de değerlendirilebileceği göz ardı edilmemiştir (Mülayim, 2006: 65, Auge-Colleyn, 2014: 44-47).

1. Mitoloji

Mitoloji, mitosla ilgili bir öğretisi ya da dini tasarım biçimleri öğretisi olarak tanımlanmaktadır (Cassirer, 2011: 80). Mit köküne eklenen logos yani söz ve bilgi sözcüğü ile mitler bilgisi veya bilimi anlamına gelen mitoloji tanımı oluşturulmuştur (Çoruhlu, 2010: 14). Mitosun ilk başlarda sanatsal tasvirlerde ve anlatımlarda yaşamış olması yaygın bir durumdu. Mitosun sembol gücü, sanatsal ifade halinde biçim kazanmasıyla ve sürekli bir yenilenme ile gerçekleşmiştir (Cassirer, 2011: 151-152, Leukel, 2016: 554-555). Sanatın ilk arketipleri ile birlikte mitoloji ve mitoslar hep var olmuş, plastik sanatların oluşumunda toplumların geleneklerine bağlı geçmişten günümüze değin devam etmiştir.

Mitoloji ve kozmolojik bağlantılar, Avrupa kültüründe sanatsal görsellere dönüşümünde, dünyanın ve insanlığın doğuşu ve doğal olayların nedenleri, Rönesans sanatında geçmişten alınan klasik Yunan ve Roma mirasının biçimsel değerleri etrafında, bilginin zihinsel tecrübelerinden doğmuştur (Herzfeld, 2012: 259-260). Mit düşüncesi, sanat tarihi boyunca ikonografik sözlük dağarcığını kültürel değerler içerisinde yansıtma alanı bulabilmiştir. Mitlerdeki yapılandırılmış olay örgüleri, sıradan anlatıları aşan bir öykü anlatma biçimi, içerik kutsal konular, tanrılar ve ruhlarla ilgilidir. Mitlerin sosyolojik açıdan

bugünkü toplumsal düzeni açıklayan bu öykülerle tespit ve değerlendirmeleri de söz konusu olmuştur (James, 2013: 136-137). Levi-Strauss'ın mitsel öğelerin belirlenmesini;

“Genellikle yeryüzü ve gökyüzü, kuzey, güney, deniz ve kara gibi büyük alanların birleşmesine veya ayrılmasına neden olan ahlaki güçlerin temsilcileri ya da dişi ve erkek, doğa ve kültür, hayvan ve insan birbirine zıt diğer asal ilkelerin arasındaki karşılaştırmaları anlatır” (James, 2013: 136-137) ifadesiyle açıklanmaktadır.

“Tarihin ilk dönemlerinde ortaya çıkan ve sözlü folklor formlarından biri diye tanımladıkları mitoloji için Rosenthal ve Yudin, "...değişik tabiat ve toplum fenomenlerinin genellenmesi ve açıklanması çabası..." ifadesini kullanmaktadırlar. Marx'ın mitolojiyi 'tabiatın (toplum ve maddi olan her şey) bilinçsiz olarak, imgelemde toplanması, birbirine bağlanması ve artistik olarak yeniden yaratılması' şeklinde tanımladığını yazarlar (Haykır, 2015: 195-196).

Mitlerin en önemli özelliği kutsallığıdır ve tüm dinlerin önemli kaynağını oluştururlar. Mitler, hikâyelerin ilahi olan doğasını, insanlığın doğasını ve bunların arasındaki uzlaşmayla ilgili inançları oluşturulmasıyla meydana gelirler. Ayrıca görünenin altındaki temel gerçeği keşfetmeye yarayan ve anlatan hikâyelerdir (Wilkinson, 2010: 14). Mitlerin ortaya çıkmasında en erken devirlerden itibaren izlendiğinde, söz konusu unsurlardan ve belki de ilk öncelleri içerisinde din gelmektedir. Mitler, Tanrı ve tanrılar hakkında oldukça sık başvurulan görsel ve insan biçimli anlatılar olarak tekrarlanırlar (Leukel, 2016: 554). Tören ve büyüyle ilgili ortaya çıkan uygulamalar ve tasvirler, mitlerin oluşum kaynakları şeklinde değerlendirilmektedir. Mitolojinin varlığı, kültürün insanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan, sanatsal ürünlerin ve yaratışların ortaya çıkmasında işlevsel bir rol üstlenmiştir. Söz, öykü veya efsane anlamına gelen mit ya da mitos ve destan kavramlarına değinilmesi hususunda, Mircea Eliade; “Mit kutsal bir öyküyü anlatır: en eski zamanda, başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır” (Çoruhlu, 2010: 13).

Mitin bir yaratılış öyküsü olduğu ve mitlerin içerisinde geçen karakterlerin genelde doğaüstü varlıklar şeklinde tasvir edildiği ve insanlarla olan ilişkileri ifade edilmiştir (Çoruhlu, 2010: 13, Segal, 2012: 13-16). Halk bilimcilere göre mitin ortaya çıkışı, dünyanın yaratılışını anlatan hikâyelerle başlamış olmasıdır. Mite sembolik olarak yaklaşan kuramlarda dahi mitin teması ya da anlamsal boyutu hikâyenin birer açılımı şeklinde değerlendirmelerin olduğuna dikkat çekilmiştir. Tanrı ya da yarı tanrılar mitlerde ana karakterler olarak belirlemekte ve kutsalın içinde Tanrının yanı sıra insan ve hayvan figürleri de kişilik kazanmış bir biçimde ortaya çıkmaktadır (Segal, 2012: 14-21). Türk kültürü ve folklor malzemelerinde özellikle mitoloji, efsane veya menkıbelerinde, Tanrı veya yarı tanrılar, tabiat ya da tabiatüstü biçimlerin özdeşleştirilmeleriyle karşılaşılır. Dini karaktere sahip mitin ritüel veya mistik boyutu dolayısıyla plastik sanatların üretiminde de işlevsel bir rol oynamaktadır (Berkli, Gültepe, 2016: 46). Kültürlerin mitolojik karakterleri veya göstergeleri, bir şeyin nasıl varlık haline geldiğini anlatmaktadır. Dünyanın kozmogonik, insanın, bir hayvanın, tabiat veya tabiatüstü varlığın kozmolojik açıdan oluşumunu açıklamaktadır. Esas öncelik, dünyanın yaratılışının yani evren doğumun her şeyden önce geldiği düşüncesiyle kozmogoninin ön sıralarda yer almış olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Kozmogonik mitoloji, hayvanların, bitkilerin ya da insanın yaratılması, kısacası bir dünyanın varlığını gerekli kıldığı için bütün mitolojilere modellik oluşturmaktadır (Eliade, 2015: 87-90). Mircea Eliade; “Sanat dünyası ile din dünyası hemen hemen bütün tarihsel süreç boyunca kıyaslanabilmektedir. Sanat realitelerinin ne manaya geldiği üzerinden tartışmalar, dini veriler ışığında veya kutsalın bizlere verdiği referanslar doğrultusunda anlam kazanmaktadır” (Eliade, 2015: 21). Eski mitolojik temellendirmeler, Türk devlet anlayışının gelişmesinde de önemli tesirler yaratmıştır. “Bütün kavimler, kendilerinin en eski “Myths ve legends”, yani mitolojik kişileştirmeler ile destanlardaki düşüncelere göre kendi devlet şekillerini geliştirerek kurmuşlardır. Daha doğrusu bu mitolojik düşünceleri siyasetle yoğurmuş ve kendi devlet tarihlerinin bir bölümü haline getirmişlerdir (Ögel, 2016: 63-64). Etnografik malzeme, görsel sanatlarda üslubun ve yapının aktarılmasında kültürel motiflerin ve kodların sistematik aktarımlarıyla açıklanmaktadır (James, 2013: 158). Buna karşın Avrupa kültürü, mitolojik malzeme ve kalıntıları Antik

çağda akli olarak yeniden kavrama denemeleri, mitolojinin alegorik yorumları çerçevesinde gelişmiştir (Taş, 2011: 10). Mitolojilerin din ve kutsalla temellendirilmesi hususunda, İsmail Taş'ın ifadeleri şöyledir; "Mitoloji, efsaneler, dini konulardaki efsaneler veya menkıbeler genelde sözlü olarak nitelendirilen kaynaklardır. Mitolojilerin dini kabule yani inanca dayalı sözlü anlatılar yanında, kolektif olarak yapılan kutlama ve ritüeller de mitolojiye dahil edilmelidir. Bu bakımdan mitoloji, geçmişin, kutsalın ve kültürün aktarımıdır. Anlatma, hikâye etme, mitleri ifade etmekte yeterli gelmemektedir. Sözlü anlatı türleri, mitin belli bir şekli olabilir. Halbuki mitlerin bir de kutlama ve rituel boyutları vardı. Burada mitler, sözlü olarak ifade edilmezler. İfade tarzları tamamen eylemseldir. Dini kutlama, ayinlerin, eylem ve şekillerinin de mitoloji alanında ve kapsamında değerlendirmek gerekmektedir" (Taş, 2011: 10).

Dini kutlama ve ayinsel canlandırmalar, mitin tamamlayıcı fonksiyonları olarak hareket etmektedir. Tanrıya ulaşmak ayinsel eylemlerin mitle olan işlevselliği ile ortaya çıkmaktadır. Mitin ayinsel birlikteliği geçtiği zamana dönüşü nitelemiş oluşu dolayısıyla Tanrıya veya kutsala olan yakınlığıyla pekiştirilmektedir (Segal, 2012: 100). Mitin genel yapısının söze dayalı biçimi sadece ifade aracı içerisinde dilin varlığını değil aynı zamanda bir davranış biçimi olarak da belirlediğinden söz etmek gerekir (Segal, 2012: 85). Mitosun imgesel dil yapısı, insanlığın başlangıçtaki dilidir şeklindeki ifadesi şiirsel bilgeliğin de göstergesi olarak değerlendirilmesiyle paralel görülmektedir (Tepebaşılı, 2013: 41).

Mitos ve dilin aynı ya da benzer düşünsel yasalarına bağlı oluşu, her ikisinin gelişimindeki ortak yapı unsurlarının bilinebildiği anda kavrama süreci de başlamış olur. Mitos ve dilin gelişim sürecini geriye doğru izlemek, ortak kök başlangıcına kadar gitmek gerekir. Mitos ve dilin içeriği ayrı olarak değerlendirilmesine rağmen düşünsel kavrayış biçimi ise aynıdır. Bu düşünüş ve kavrayış biçimi de mecazi düşünme biçimi olarak tanımlanmaktadır. Mitik ve dilsel dünyanın birliğini veya farkını kavramak için mecazın özü ve anlamından hareket etmek gerekir. Mecazın kaynağı, acaba mitik hayal gücünden mi ya da dilin oluşumundan mı kaynaklandığı hususunda görüşler de değişkenlik göstermiştir (Cassirer, 2011: 139-140).

1. Kozmogoni

Kozmogoni, kozmik nesnelere ve sistemlerin ortaya çıkışını araştıran astronominin bir bölümü olarak ifade edilmektedir. Kısacası bilimsel manada kozmogoni, evrenin ortaya çıkış ve evrim problemlerinin bir bütün olarak araştırılmasıyla ilgili bir alandır. Türkçeye evrendoğum olarak çevrilmiş olan kozmogoni, Yunanca'da, kosmos ve goneia kelimelerinden oluşmuştur. Kozmogoni teriminin yapısı, evren, dünya ve alem manalarına gelen kosmos kelimesi ile doğuş ve ortaya çıkış anlamını içeren goneia kelimesini içermektedir. Öyle ki, evrendoğumla ilgili mitik anlatıların veya öğretilerin kapsayıcısı olarak anlaşılmaktadır. Eliade'ye göre; "Evrendoğumsal mitin ayinle anlatımı, her şeyi baştan olayı canlandırmayı sağlar; devamında kendisine bu şey anlatılan kişi büyülü bir biçimde o ilk ana, yani dünyanın başlangıcına uzanır ve evrenin doğum anını yaşar" (Segal, 2012: 79). Mitsel tekrarlamalar, tabiat insan varlığının kökensel sorgulamaları, kozmosun var olan şeylerin tümünü ele aldığı yapısı ile kavramsallaşmış ve ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle de kişinin bilgisine ve hayal gücüne göre şekillenen bir kavram olarak görülmektedir (Taş, 2011: 13).

Kozmogoninin mitlerle olan bağlantıları, evrenin ortaya çıkış problemi, mitlerde ve efsanelerde de işlenmiş olması, dolayısıyla mitlerin ilk bölümünü oluşturmaktadır. Esasen kozmogonik mitler, evrenin nasıl yaratıldığını anlatan ve tasvir eden ifadelerdir. Arkaik toplumların ilk kozmogonik eylem düşüncesi daha çok rituel ifadelerle ortaya çıkmıştır. Her şeyin; hayvan, bitki ve kozmik nesne gibi tabiat elemanların kökeninin bilinmesi, büyül ve sihirli bir üstünlükle aşılabileceği ve dolayısıyla yansıtılabileceği düşünülmüştür. Ortaya çıkan tasvirler genelde kozmogonik anlatıların, yaratma öncesi kaosa benzetilen yokluğu betimlemekle başlamış olmalarıydı. Ritlerin sosyal fonksiyon açısından üstlendikleri işlevler, ilk kozmik harekete öykünme ve yansıması niteliğinde ortaya çıkmıştır. Kozmogonik ifadeler, takvim ritleri, eski yıldan yeni yıla geçiş ritleri ve yıllık bayramlar, evrenin ilk yaratılış eylemiyle özdeş olmamalarına rağmen kaostan kozmosa geçiş sürecini anlatan diğer tamamlayıcı unsurlar şeklinde belirmektedir (Taş, 2011: 13-19).

Kozmogonik eylemlerde tanrı ve kutsal varlıkların üstünlüğü, tören veya ayinlerle ifade edilmiştir. Öncelik sırasının tanrılara verilmiş olması, ilk hareketin tanrıdan veya tanrısal olarak benimsenmiş bir düşünce sisteminin hakim olduğunu göstermiştir. Sözelimi, Sümer mitolojisinde ana unsur, su olarak değerlendiriliyor ve sonra yer, gök ve tanrının varlığının geldiği düşünülüyordu (Taş, 2011: 74). Toplumların, ikonografik temsillerinde sıkça rastlanılan hayvan ve bitki mitolojileri de dünya veya evren yapısında duyulan kozmogonik özdeşleştirmeler olarak ortaya çıkmıştır. Mitolojilerde, bitki dünyasının betimlemeleri arasında ağaç temsilleri, güçlü esinleyici bir güce sahiptir.

Hayvansal betimlerde de oldukça sık rastlanılan ve bitki dünyasıyla bağdaştırılan tasvirler, dinsel olgularda, hayvan ve bitki dünyasının sıklıkla yer ettiğini ortaya koymuştur. Mitlerde ve efsanelerde, kurban hayvanı olarak sunulan veya büyü törenlerinde kullanılan kutsal hayvanların yanı sıra hayvan ata veya hayvan ana ile ilgili çok sayıda örneklere değinilmektedir. Sözelimi Türk kültüründe, kahramanlık destanlarında, kurttan gelen Tu-kiu'ların ilk Türkler olması ve büyük bir imparatorluk kurmasından bahsedilmektedir. Türk mitolojisi içerisindeki varlığı, kurdun söz konusu önemine pek çok kez değinilmiştir (Roux, 2005: 16-17). Türklerin totemik dinsel efsanelerinde veya menkıbelerinde ise kurt (böri), gök tanrısının temsilcisi veya bir ruh olarak düşünülmüştür (Esin, 2004: 90).

2. Kozmoloji

Kozmoloji, bilimsel manada evren hakkındaki gözlem ve deney verileri olarak nitelendirilmekte ve kozmos ya da evrendeki mevcut fiziksel şeylerin bütünlüğünün temsili olarak kabul edilmektedir. Maddesel boyutun ötesinde uzay, zaman ve genel manada fiziksel olarak ilgili her şey tanımın kapsamında yer almaktadır (Herzfeld, 2012: 247). Evren ile ilgili bilgi ve düşünceler, önceki çağlarda bilimsel olmaktan ziyade teolojik ve zıt prensipler düşüncesine bağlı karakterler içermiştir. Kozmolojik evren tasvirleri, yansımalarını mitlerde bulabilmiştir ve evren anlayışı insan kavrayışında, mitolojik ifadelerin esin kaynağı olarak görülmüştür. Mitoloji, kozmos ve insanın varoluşsal arayışları ve tasvirleri, Ortaçağ ve öncesi devirlerde dini düşünce ile iç içe geçmiş ve devam etmiştir (Taş, 2011: 22-25).

Geleneksel kozmolojik düşünce yapısı, dini olarak karakterize edilmiş, Sümer, Mısır, Hint ve diğer eski kültürlerin içerisinde sahip oldukları değerler etrafında gelişmiştir (Taş, 2011: 22-25). Sözelimi Türklerde dini inançlar çerçevesinde gelişen ve kozmosu oluşturan en temel öğeler, gök, yer ve gök cisimlerinin maddi unsurlarına dönüşümü dışında, bir takım ruhlara da dini formlar içerisinde etkilerini sürdürmüşlerdir (Taş, 2011: 80). Türklerde kozmoloji anlayışı, Göktürk kitabelerinde gök ve yer olarak ifade edilmiştir. Bu tür görüşler, Gök Tanrı inancını destekleyen ve kitabelerden anlaşılan kozmik düzen yapısı, Türklerde Gök Tanrıya bağlı mevcut bağlantılar ile kurulabilmektedir. Türk kültür tarihi, geleneksel Gök dinini, sahip olduğu değerler çerçevesinde temel bir arketip olarak muhafaza edebilmiş, girilen farklı din ve kültür çevrelerine rağmen bu dinin etkisi sürdürülebilmiştir (Günay-Güngör, 2007: 55-61).

Kozmolojik varoluşun felsefe ile irtibatlandırılması da mümkün görülebilmektedir. Öyle ki, Farabi'ye göre felsefe, düşünce yani kavramların, biliminden başka bir şey değildi. Felsefenin gayesi de göğün ve yerin yaratanı olan Tanrıyı bilmekten geçtiği dile getirilmiştir (Hammond, 2001: 10, Mülayim, 2015: 278-280). Dolayısıyla felsefenin ilk çıkışı da kutsal kavrama ve onunla temasla başladığı hakkındaki görüşlerin sıkı ilişkisi içerisinde yatmaktadır (Guenon, 2005: 14-15, Segal, 2012: 54-66) Sözelimi efsanelerde geçen metaforik kişi tasvirleri, dünyaya ait bir varlık olmaktan öte, Platon'un idealer aleminde olduğu gibi ontolojik olarak idealara ait bir varlık şeklinde ortaya çıkmaktadır. Altay yaratılış efsanesindeki yaratma hadisesi, İsmail Taş'ın, H. Ziya Ülken'in Radlov tarafından derlenen değerlendirilmesi hususunda şu görüşler mevcuttur; "Efsanede Karahan (Gören) ve su görünen idi yani biri nefis (süje), diğeri mevzu (obje)'yi temsil ediyordu. Karahan şekilsiz ve gayri muayyen bir kuvvet, bir nevi kaos olan su'dan kişiyi yarattı. Ve böylece kendini yalnızlıktan kurtarmak istedi. Hayatın menşei olarak suyu kabul eden Thales'in kozmolojik düşünce yapısıyla da özdeş bir durum söz konusudur. Aynı şekilde İslam tasavvufunda devam eden ve eski Yunan kozmolojisinde de görünen zuhur akidesiyle karşılaşıyoruz. Buna göre Allah insanı yok'tan var etmiş değildir. O zaten şekilsiz ve fevzai (kaotik, anarşik) tabiatın içinde Allah'la beraber mevcuttur. Fakat orada kuvve halinde olan şey Allah tarafından

fiil haline çıkarılmış, müphem ve şekilsiz olan, vuzuh ve şekil kazanmıştır. Türk mitolojilerinde yok'tan var etmenin olmadığı belirtilmiş, yaratmanın sadece şekil ve biçim verme, üretme anlamında olduğu ortaya konmuştur. İnsanın Tanrı Kayra Kan tarafından sudan yaratıldığı tekrar edilmiştir" (Taş, 2011: 95-96).

Kozmolojik araştırmalar, bazı antropologlar tarafından kozmolojiye kültürel bir olgu olarak ya da kolektif temsiller veya sosyal gerekler olduğu şeklindeki yaklaşımları, kozmolojinin farklı kültürler arasında mevcut oluşumların ortaya çıkışı ile ilgili görüşleri açığa çıkarmaktadır (Herzfeld, 2012: 251). "Sözgelimi Durkheim'a göre; belirli kilit fikirler bizim entelektüel yaşamımıza egemen olur; bu fikirler Aristoteles'ten bu yana felsefecilerin anlayış kategorileri olarak adlandırdıkları şeydir. Zaman, uzay, sınıf, sayı, neden, madde, kişilik gibi benzeri kategorilerin dini düşüncenin bir ürünün olduğu ileri sürülmüştü ve söz konusu fikirlerin esas olarak toplumsal olduğuna dikkat çekilmişti. Durkheim ve onun ardılları, dinin ve düşüncenin kategorilerinin toplumsaldan çok doğa ya da psikoloji gibi ontolojilere indirgenebileceği düşüncesini de reddetmişlerdi. Ona göre sosyolojik metodun kurallarına uygun bir toplumsal olgunun belirleyici nedeni, bireysel bilinçlerin durumları arasında değil ondan önce gelen toplumsal olgular arasında aranmalıdır.

Steven Lukes'e göre, Durkheim'in "kavramlar kolektif temsillerdir...iddiası, yüz yıl sonra Wittgenstein tarafından keşfedilen basit ancak verimli bir düşünceye, kavramların kurallara göre toplumsal yaşam biçimleri içinde işlediği düşüncesine eşit olarak görülebilir". Bu bakış açısı bir toplumsal ilişki sistemi olarak yalnızca bir toplum vizyonuna değil, aynı zamanda toplumu Mary Douglas'ın şeyler arasındaki mantıksal ilişkiler için bir prototip olarak adlandırılacağı şeyi göstermeye katkıda bulunmuştur. Bu bakış açısı mit ve ritüelin evrimci görüşünün altını oymuştur, çünkü her ikisini de toplumsal düzenin ürünleri olarak her parçayı modern insan grupları kadar mantıklı görmeyi mümkün kılmıştır" (Herzfeld, 2012: 251-252).

Öyle anlaşılıyor ki kozmolojik unsurların maddi değerleri de temel bir arketip yani kolektif temsiller olarak düşünülmekte veya yorumlanabilmektedir. Kozmolojinin belirlenmesinde ve incelenmesinde öncelik verilen yöntemler;

- Mitler olarak kabul edilen yazılı veya sözlü metinler ya da hikâyeler
- Mitlerin kanunlaştırılması olarak görülen ritüeller
- Mitlerin, kültürlerin geleneksel yapılarına göre ortaya çıkan ve mimaride veya ikonografideki görsel temsillere dönüşmesi, kozmoloji alanı içerisinde yer almakta ve değerlendirilmektedir (Herzfeld, 2012: 256).

Kozmolojiye, çoğu zaman ikonografinin bir analizi ile ulaşabildiği hakkındaki yorumlar, imgelerin görsel biçim alma aşamasında plastik sanat alanlarında gösterilebileceğini ortaya koymaktadır. Sözgelimi sanatsal görseller içerisinde Avrupa sanatında mevcut tüm ikonlar, özgün bir resimsel imgenin toplumsal ve aynı zamanda yerel sunumu ile belirmişlerdir. İkonografi araştırmaları, farklı kültürlerin kozmolojileri ve bunların temsillerini nasıl kullandıklarını açığa çıkarmaktadır (Herzfeld, 2012: 269-270). Sözgelimi, mimari plan ve şemasında süslemelerde ve küçük el sanatlarında görülen çeşitli şekillerin ikonografik çözümlenmeleri, Türk kültür ve geleneğinin geçmişten aldığı mitolojik bilgi ve metinler aracılığıyla ulaşabilmektedir. Türk-İslam dünyasının inanç sistemi doğrultusunda beliren tasvir, imajlar, her türlü motif ve şekiller özellikle Ortaçağ sanatında İslamlaşmış bir geleneğin içerisinde gelişimini sürdürerek devam ettirebilmiştir. Selçuklu dönemi ve bu çağda karşılaşılan zengin şekil ve motif repertuarı İslam öncesi dönemlerin mitik dünyasının ikonografik oluşumları olarak ortaya çıkmaktadır. Kültürel miras, Orta Asya çevresinden devralınan bu tür oluşumlar, İslami çerçevede değerlendirilebileceği göz ardı edilmemiştir (Mülayim, 2006: 65, Auge-Colleyn, 2014: 44-47).

Sonuç

Mitolojinin varlığı, kültürün insanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan, sanatsal ürünlerin ve yaratışların ortaya çıkmasında işlevsel bir rol üstlenmiştir. Görsel plastik malzemenin ve çeşitli şekillerin ikonografik çözümlenmeleri ve bunların ne için ve nasıl kullandıkları aşamasında mitoloji, başvurulan

bir disiplin alanı olmuştur. Ortaçağ boyunca ağırlığı yadsınamayan eski inanç motifleri, karakteristik biçimlerde ve sanatsal başlıklarda sayısız ürünleriyle karşılık bulabilmiştir.

Kaynakça

1. Auge, Marc-Colleyn, Jean-Paul, *Antropoloji*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara 2014.
2. Berkli, Yunus, Gültepe, Gülten, "Sanat Metafor ve Dönüşüm", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, Sayı: 30, 2016, 44-51.
3. Cassirer, Ernst, *Sembol Kavramının Doğası*, Çev. Milay Köktürk, Hece Yayınları, Ankara 2011.
4. Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2010.
5. Eliade, M. (2015), *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev. Mehmet Aydın), Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul.
6. Esin, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2004.
7. Günay, Ünver, Güngör, Harun, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
8. Hammond, Robert, *Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*, Çev. Gülnihal Küken-Uluğ Nutku, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
9. Herzfeld, Michael, *Antropoloji Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama*, Çev. Bülent Toksöz, Say Yayınları, İstanbul 2012.
10. James, Wendy, *Törenselle Hayvan Yeni Bir Antropoloji Portresi*, Çev. Sevda Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
11. Leppert, Richard, *Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009.
12. Leukel, Perry Schmidt, "Mit", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü Cilt 2*, Ankara Üniv. Yayınevi, Ankara 2016.
13. Mustafa Haykır, "Sanatta "Leda Ve Kuğu" Teması İle Kolektif Bilinçdışı İlişkisi Üzerine", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015 Cilt 17 Sayı 1, 195-196.
14. Mülayim, Selçuk, *Bilim Olarak Sanat Tarihi Aklın İzleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.
15. Mülayim, Selçuk, *Değişimin Tanıkları Türk Sanatında İkonografik Dönüşümler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2015.
16. Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı 13. Yüzyıl Sonlarına Kadar*, Ötüken, İstanbul 2016.
17. Roux, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.
18. Segal, Robert A., *Mit*, Çev. Nursu Öрге, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2012.
19. Taş, İsmail, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*, Kömen Yayınları, Konya 2011.
20. Tepebaşılı, Fatih, *Metafor Yazıları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
21. Wilkinson, Philip-Philip, Neil, *Görsel Rehberler Mitoloji*, Çev. Meltem Uzun, İnkılap Kitabevi İstanbul 2010.

21. YÜZYILDA DEĞİŞEN EĞİTİM İHTİYAÇLARI DOĞRULTUSUNDA SANAT EĞİTİMİNİN GELECEĞİ ve STEAM UYGULAMALARI
THE FUTURE OF ART EDUCATION IN ACCORDANCE WITH THE CHANGING EDUCATIONAL NEEDS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY AND STEAM PRACTICES

Oğuz DİLMAÇ

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalı

Ezgi Merve ERTAN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Günümüzde bilginin artış hızı katlanarak artmıştır. Öyle ki birkaç günde elde edilen bilgi insanlık tarihinin geçmişten günümüze kadar elde ettiği bilgiden daha fazla olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla 'Büyük Veri' (Big Data) olarak adlandırılan bu sürece hakim olabilecek bireylerin yetiştirilmesi sürecinde geleneksel eğitim yöntemleri yerine daha yeni öğrenme tekniklerinin işe koşulması toplumların geleceklere için büyük önem taşımaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için bilgiyi yorumlayan, estetik bilince sahip, teknoloji yardımıyla yaratıcı düşüncelerini yeni tasarımlar yaparak ortaya koyabilme bilgi ve becerisine sahip bireylerin yetiştirilmesi ön plana çıkmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, 21. yüzyıl becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen STEAM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat) uygulamalarında sanat eğitiminin rolünü vurgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür taraması yapılarak STEAM uygulamalarına ilişkin örnekler ele alınmış bu süreç içerisinde önemli bir rolü olduğu düşünülen sanat eğitiminin gerekliliği vurgulanmıştır. Temel bilimlerin ortaya koyduğu kuramsal bilgiler, teknoloji ve mühendislik eğitimi ile harmanlandığı bu sürece tasarım ilke ve yöntemlerinin de katılmasının önemi üzerinde durulmuştur. İlgili literatür taramasında ayrıca Türk-İslam bilim tarihinde bugünkü STEAM uygulamalarının öncüsü olan ve yüzyıllar öncesinde dönemin şartları göz önünde tutulduğunda oldukça ileri ve yenilikçi icatlar gerçekleştiren El Cezeri' gibi bilim adamlarına da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: STEAM, Sanat Eğitimi, Yenilikçi

ABSTRACT

Today, the speed of the increase in knowledge has grown apace. This means the amount of knowledge obtained in a few days is known to be higher than the knowledge the humanity has acquired throughout history. This is called big data, and referring to newer learning techniques instead of the traditional educational methods is, therefore, of great importance for the future of societies in the process of training people to get a good command of this process. This purpose requires training people who interpret knowledge and have esthetic concerns in addition to the knowledge and skills needed to present their creative ideas through new designs with the help of technology.

This study emphasizes the role of art education in STEAM (science, technology, engineering, art and math) practices conducted to teach twenty-first century skills. The relevant literature was reviewed, examples of STEAM practices were examined, and the need for art education, which is considered to be important in this process, is emphasized. The theoretical knowledge of basic science is blended with technology and engineering education in this process, where the importance of including design principles and methods has been underlined. During the literature review, scientists such as Al-Jazari, who was the pioneer of today's STEAM practices in Turkish-Islamic history and carried out highly advanced and innovative inventions many centuries ago considering the conditions of those times were also researched.

Keywords: STEAM, Art Education, Innovative

GİRİŞ

Görsel sanatlar dersi açısından 21. yy teknolojik gelişmeleri göz önüne aldığımızda, eğitimcilerin teknolojinin imkanlarını üst düzeyde kullanan, yaratıcı bilgilerden faydalanarak, kendine özgü niteliği olan, tasarım gücü ve yaratıcılığı üst düzeyde gelişmiş, bireyler olması gerçeği ortaya çıkar (Sarı, 1997). Eğitim kurumlarında çağın sürekli değişen ve gelişen koşullarına paralel ayak uydurmak her meslek grubu için önemliken, ülkenin gelişmesi için gereken insan kaynağı, ancak çağdaş eğitim anlayışı ile yeni teknolojiler üretebildiği ölçüde etkin olabilecektir (Bölükoğlu, 2002). Bireyin yaratıcı düşünebilme, eleştiri yapabilme, tasarlayabilme becerilerinin gelişiminde oldukça önemli bir role sahip olan Görsel Sanatlar dersi de günümüzde yaşanan bu hızlı değişime uyum sağlayıp yenilenecek çağdaş bir eğitim anlayışına ulaşma çabası içerisinde.

Çağdaş eğitim anlayışı bireylerin ilgi ve yeteneklerini geliştirerek, öğrencide yaratıcı yetinin ortaya çıkarılmasını ve gelişmesini sağlamak son derecede önemlidir. Hedef; yaratıcı, üretken, tartışan, düşünen, özgür ve mutlu bireyler yetiştirmektir. Bireylerin tek yönlü gelişimi değil, bilişsel, devinışsel ve duyuşsal yönleriyle bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Bu nedenden dolayı sanat eğitiminin çağdaş eğitim anlayışı ve uygulamaları arasında bilim ve teknik eğitiminin yanında önemli bir yeri vardır (San, 1990). Eisner, E.W. (1994) göre sanat eğitimi; bireylerin duyu ve imgelem kapasitelerini keşfetmelerine yardım eder. Ona göre keşfetmek ve ifade etmek insanı geliştiren önemli bir faktördür ve eğitimin önemli bir parçası olan sanat eğitimi bilgi çağında daha da önem kazanmıştır. Bundan dolayı çağın gelişimine ve değişimine ayak uydurabilecek genç kuşakların yetişmesinde, insan ve toplumun gelişmesinde sanat eğitimi önemli bir yoldur.

Bilgi çağı verileri ile gerçekleştirilen sanat eğitimiyle yapılmayanı yapabilen ve düşünülme-yeni düşünen birçok bireylerin yetiştirilmesi sağlanacaktır. Bireyler sadece sanat eğitiminde değil, hangi meslek grubundan olursa olsun, sorunları çözebilecek geniş bir düşünce yapısına sahip olacaktır (Bölükoğlu, 2002).

Dünyada son yıllarda bilim ve teknolojiye gelişmeler doğrultusunda fen, mühendislik, matematik ve teknoloji alanlarının birleşmesiyle çok disiplinli bir yaklaşım olan STEM modelinin ağırlık kazandığı görülmektedir. STEM'e ilişkin var olan uygulama ve yöntemlerin büyük bir çoğunluğu yazılım ve mekanikleşmeyle ilişkilidir. Bu çalışmada insanın yaratıcılık yönü irdeleyerek gelişimini destekleyen STEAM (Fen-Teknoloji-Mühendislik-Sanat-Matematik) modelinin önemini ve gerekliliğini de açıklamaya çalışmıştır. Farklı ülkelerdeki eğitimcilerin bu model eğitim anlayışına karşı bakış açıları incelenmiştir.

STEAM eğitimiyle ilgili bugüne kadar özellikle uluslararası alanyazında birçok çalışma yapıldığı görülmektedir (Kennedy & Odell, 2014; Maddena, Baxtera, Beauchampa, Boucharda, Habermasa, Huffa, Ladda, Pearona, Plaguea, 2013; Morrison, 2006; Quigley, Herro & Jamil, 2017; Won, Lan, Ja & Ju; 2012). Bu çalışmaların büyük bir kısmının ortak yönü eğitim ortamlarının bireylerin yaratıcılıklarını, problem çözme becerilerini, teknoloji ile birlikte daha etkin kullanabilecekleri şekilde düzenlenmesi üzerine olduğu görülmektedir.

Ulusal alanyazında ise, bu alanda yapılan çalışma sayısının ise gün geçtikçe arttığı görülmektedir (Aydın, Saka ve Guzey, 2018; Gökbayrak, Karışan, 2017; Kumtepe ve Kumtepe, 2014; Uğraş, 2017; Yıldırım, 2018). Bu çalışmalarda ortak yön ise STEM uygulamalarına ilişkin öğrenci, öğretmen görüşlerinin incelenmesine yönelik çalışmaların olmasıdır. Bunların yanı sıra STEM uygulamalarına ilişkin öğrenci görüşlerinin resimler yoluyla ele alındığı çalışmalarda bulunmaktadır (Benek ve Akay, 2018). Buna karşın STEAM uygulamalarına ilişkin yani sürece sanatsal tasarımın katılarak gerçekleştirildiği çalışmalara rastlanamamıştır.

Araştırmanın Problemi

Bilginin çok hızlı gelişip, değiştiği çağımızda toplumun bu değişim hızını yakalayabilecek, aktif, düşünen, yaratan, teknolojiyi kullanabilen, sorun çözen ve kendini sürekli yenileyebilen bireylere

ihtiyacı vardır. Bu yapıda bireylerin yetişebilmesi için, eğitim programlarının bu yönde hazırlanması gerekmektedir.

Bilim ve teknoloji alanında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak bilgi birikimi, sürekli ve hızlı biçimde artmaktadır (Çoruhlu, Nas ve Çepni, 2009). Genel anlamda eğitim faaliyetlerinin tümünde olduğu gibi görsel sanatlar (resim-iş) eğitimi dersinde de klasik yöntemle bilgi aktarımı geçerliliğini yitirmiştir. Çağdaş eğitim uygulamaları, her türlü bilimsel öğretim materyallerinin kullanıldığı, farklı öğretim yöntemlerinin uygun biçimlerde programlara konulduğu ve içerik kazanıldığı, sadece okulda değil, okul dışında da etkin biçimde devam edebilecek nitelikte olmalıdır (Buyurgan ve Mercin, 2010). Günümüzün hızla değişen ve gelişen dünyasında bireylerin bilgiyi tek kaynaktan almaları ve ezberlemeleri beklenmemekte, aksine bilgiye ulaşma yollarını bilen, bunları kullanabilen ve karşılaştığı sorunlar karşısında, bilgiyi kullanarak çözüm yöntemlerini oluşturabilen bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Şahin ve Yıldırım, 1999). Bu açıklamalar ışığında öğrencinin daha aktif olacağı, yaparak yaşayarak öğrenebileceği, teknoloji bilgisini geliştirip uygulayabileceği ve özgün tasarımlar yapabileceği farklı uygulamalar içeren derslere olan ihtiyacın günümüz ve gelecek eğitim sistemlerini şekillendireceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu bilgiler kapsamında çalışmanın amacı, 21. yüzyıl becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesine yönelik uygun bir uygulama alanı içeren STEAM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat) eğitiminde sanat eğitiminin rolünü vurgulamaktır.

Yukarıda verilen amaç doğrultusunda bu çalışmada literatüre yönelik betimsel tarama yaklaşımı benimsenmiştir. Türkçe kaynaklarla birlikte, daha çok yabancı kaynaklardan ve internette yararlanılmıştır. Taramalar sonucunda ulaşılan çok sayıda siteden araştırmanın konusuyla daha yakından olan veriler seçilmiştir. Yabancı kaynaklardan seçilen ilgili bölümlerin çevirileri yapılarak araştırmanın çeşitli bölümlerinde kullanılmıştır. Bu çerçevede STEAM eğitimine ilişkin kuramsal çerçeve ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Literatür tarama modeli, şu anda ve geçmişte var olan durumları sağlıklı bir biçimde betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Literatür tarama modeli araştırmaya konu olan birey ya da nesnelere değiştirme ve etkileme çabası göstermeden onları kendi koşulları içerisinde bulunduğu anda var olan durumu olduğu gibi değiştirmeden etkileme çabası göstermeden betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 1999, s: 77).

Araştırmanın Önemi

Toffler, 'aramızda bir bilgi bombası patlıyor ve üzerimize imge şarapnelleri yağdırarak dünyayı algılama tarzımızı değiştiriyor' diyerek yaşadığımız çağda bilginin hızının ne denli çarpıcı bir şekilde arttığı vurgulamaya çalışmıştır (Toffler, 2008). Çağımızın gelişmiş toplumları farklı durumlara uyum sağlayabilen, eleştirel düşünme becerisine sahip, yeniliklere açık, iletişim yeteneği yüksek, teknolojiyi iyi bir şekilde kullanabilen ve problem çözme yeteneği olan bireyleri hayatı zenginleştirmek ve daha iyi bir toplum yaratma amacıyla ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda bu bireylerin ekonomik olarak daha güçlü bir toplum yaratılmasına, insanların ilerleyip gelişmesine, daha refah bir hayat sürmelerine ve mesleki anlamda başarılı olmalarına öncülük ettiği söylenebilir (Csikszentmihalyi, 1997; Craft, 2004). Bu bireylerin yetiştirilebilmesi için eğitim programlarının, okulların fiziki alt yapılarının ve öğretmen yetiştirme süreçleri gibi eğitim paydaşlarının güncellenerek tasarlanması gerekmektedir. Genel eğitimin içerisinde önemli bir yeri olan ve disiplinler arası bir eğitim süreci olan görsel sanatlar dersi de bu değişimden uzak durması beklenemez. Bu anlamda sanat eğitimi ile ilgili olarak farklı uygulamalar içeren STEAM uygulamalarının örnekleriyle birlikte verilmeye çalışıldığı bu çalışma alana farklı bakış açısı kazandırmada farklı bir bakış açısı getirerek faydalı olacağı düşünülmektedir.

STEAM eğitimi

Bir toplumun bilime, teknolojiye, sanata ve eğitime verdiği önem o toplumların gelişmişlik düzeyleri ile doğru orantılıdır. Bu saydığımız alanlarda gelişebilme ve gelişmişliğini sürdürebilme anlamında dünyada yoğun bir yarışın olduğu ve Türkiye'nin bu yarışta yerini alabilmesi ve ulusal kalkınmanın sağlanabilmesi için bilgi toplumundaki gelişmelere mutlaka uyum göstermesi gerektiği bilinmektedir.

Bu aşamada eğitimde geleneksel uygulama ve modellerin dışına çıkılması bunun yerine öğrencilerin 21. yy becerileri olarak kabul edilen eğitim öğretim sürelerinde daha aktif olacağı, problem çözme ve eleştirel düşünme becerilerine, teknolojiyi kullanarak özgün tasarımlar yapabilme yeteneğine sahip bireyler olarak yetiştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu durum ülkemizin yetişmiş insan gücü anlamında dünya ile rekabet gücünü artıracak göz önünde bulundurulduğunda ne bu uygulamaların bir an önce yaygınlaştırılması, ülkemiz şartları göz önüne alınarak eğitim sistemimize uyarlanması gerekmektedir.

Eğitimde, teknolojiye ve toplumsal yapıdaki değişimler dikkate alındığında eğitimle bireye kazandırılmak istenen davranışların tek bir disiplin altında sağlanmasının artık güç olduğu bu nedenle farklı disiplinleri bir arada kullanıldığı uygulamaların ön plana çıktığı ileri sürülebilir. Burada Bilim-Teknoloji-Mühendislik-Sanat- Matematik (STEAM)'in etkin bir yöntem olarak öne çıktığı görülmektedir. Bugün okula başlayacak çocukların %65'i daha icat edilmemiş işlerde çalışacakları göz önüne alındığında farklı disiplinlerden oluşan uygulamaların geleceğin bireylerini yetiştirebilmede ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır (Yücel, 2014).

STEAM savunucularının iddialarına karşılık STEM savunucuları ise öne sürülen sanat eğitiminin, okullarda eğitimin bir parçası olması gerektiğinin ancak ülkenin stratejik ihtiyaçlarına cevap veremediğinden dolayı STEM içerisine alınmaması gerektiğini düşünmektedirler (Dunning, 2013, s. 1). Buna rağmen farklı disiplinleri bünyesinde bulunduran ve beraberinde değerlendirmeyi, düşünme becerilerini, yenileşim (inovasyon), yenilikçi tasarım ve üretimi arttırmayı hedefleyen bir eğitim modeli olarak kullanılan STEAM eğitiminin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Disiplinler arasındaki ilişkilerden faydalanan STEAM, tasarım odaklı öğrenen, problem ve proje tabanlı düşünen, mühendislik tasarım tabanlı çalışan, üreten nesiller oluşturulmasını hedeflemektedir (Sarıpınarlı, 2018, s. 52).

1800 yılların sonuna doğru ilk defa Harvard Üniversitesi'ne bağlı Committee of Ten tarafından tarıma dayalı okul sistemini (agrarian school system) standartlaştırma yoluyla keşfedilen STEM eğitimi ile öğrencilerin okul sisteminde kazandıkları yeteneklerle birlikte mükemmelliğe ve kapsamlı bilgi düzeyine ulaşabileceği düşünülmüştür. Soğuk savaşla birlikte özellikle NASA tarafından uzay yarışında bir adım öne geçebilmek için ihtiyaç duyulan fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında iyi yetişmiş bireylerin yetiştirilebilmesi için STEM eğitime dayalı programlar hazırlanmıştır. Bu programlar alanları tek tek öğretmek yerine birbirine entegre ederek bir bütün oluşturacak şekilde hazırlandığı bir sistemden oluşur. (Purzer, Strobel, Cardella, 2014; Rogers & Porstmore, 2004; Thornburg, 2009).

STEM yaklaşımının farklı disiplinlerle desteklenmesi gerektiği yönünde çeşitli çalışmalar yapılmış ve bunun sonucunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. STEM eğitime sanat/tasarım entegre eden STEAM (STEM-Art), programlama entegre eden STEM-C (STEMComputing), girişimcilik entegre eden STEM-E (STEM-Entrepreneurship) ve okuma/yazma ve sanat entegre eden STREAM (STEM-Reading/Religion, Arts) yaklaşımları örnek olarak verilebilir (Benek ve Akçay, 2018, s. 81).

STEM eğitimi teknolojinin doğasını anlayıp sistematik düşünebilen, iletişim ve yaratıcı becerileri gelişmiş bireyler yetiştirmede yardımcı olduğu belirtilmektedir (Bybee, 2010; Morrison, 2006). STEM eğitiminin temelinde olan ve 21. yüzyılın becerileri için gerekli olan yaratıcı düşünebilme ve tasarlama becerilerinin öneminin fark edilmesi ile birlikte sanat ve tasarım boyutunu da işin içerisine katmış ve STEAM kısaltmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanatında STEM eğitime eklenmesindeki temel amaç bireylerin eleştirebilen ve bu yolla sorunlara daha farklı çözüm yolları bulabilmelerinin yanı sıra tasarım süreçlerine olumlu etkide bulunabilecek estetik bilince sahip becerilerle donatılması

gerektiği inancıdır. Erbay'a (2008) göre, yaratıcılığı geliştirmenin yollarından biri sanat eğitimidir, yaratıcılık da yenileşimin (inovasyonun) esas unsurudur ve yenileşim 21. yüzyıl bireylerinde bulunması gereken özelliklerinin başında gelir.

İslam Bilim Tarihinde STEAM Uygulamaları

Özellikle 2011 yılından itibaren ABD'den dünyaya yayılan ve popüler bir eğitim sistemi haline gelen STEM sayesinde, öğrencilere Fen bilimleri, Matematik gibi derslerde edinilen ezber yerine kalıcı bilgi için gerçek yaşamda uygulayabilmeleri, problem çözme tekniklerini/metotlarının geliştirilebilmeleri, eleştirme, merak etme, araştırma yapma becerisi ve yaratıcılık özelliklerinin öne çıkartılmasını amaçlanmaktadır. Her ne kadar yakın zamanda ABD'de başladığını belirtsek de bu yöntemin tarihimize çok daha eski örnekleri bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle burada ele alınan konu kapsamında ön plana çıkan isim 1136 yılında dünyaya gelen El Cezerî'dir. Türk İslam tarihinde tıp bilimi denilince akıllara İbn-i Sina, matematik denilince Harizmi, felsefe denilince Farabi ve Sibernetik denilince de akla ilk gelen kişi El Cezerî'dir. Batı dünyasında Cazari (Gazari) olarak bilinmektedir.

Cizreli bu büyük mucit, bilgisayarların temellerini atan âlim, fen ve teknik adamı; robot, saatler, su makineleri, şifreli kilitler, şifreli kasalar, termos, otomatik çocuk oyuncakları gibi birçok makinenin mucidi ve dünyanın ilk sibernetik bilginidir (Kuzu, 2013). Ayrıca, otomatik çalışan sistemler arasında denge kurmayı başarmış, sibernetiğin ve robotiğin önemli uygulamalarını bilim dünyasına sunmuştur (Sönmez, 2008).

El Cezerî'nin Batı medeniyetinin Ortaçağ olarak bilinen ve karanlık çağ olarak da adlandırılan dönemini yaşarken 12. yüzyılda çağının çok ötesinde bilimsel buluşlara yer verdiği "Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap (El Câmîu'l Beyn'el İlmî ve El Ameli'en Nâfi fi Sınâ'ati'l Hiyel)" adlı eserinde elli farklı icadına yer verdiği bir kitap yayınladı (Tekeli, Dosay ve Unat, 2002). Bu eserinde saatler, otomatlar, su dökme ve kan alma makineleri, karmaşık fiskiyeler, su çekme araçları ve kilitler gibi icatlardan oluşan araç tasarımları detaylı bir şekilde işleyişleri ve çizimleriyle birlikte açıklanmıştır. Henüz Avrupa Rönesans'ını gerçekleştirmediği dönemde İslam medeniyetinin her alanda yaşadığı ilerlemenin ışığı günümüzü bile aydınlatır seviyededir. Bilimsel, sanatsal ve eğitim alanlarında dünyada ki gelişmeleri takip ederken diğer yandan da tarihsel birikimlerimizden de faydalanmak medeniyetimizi güçlendirme adına motivasyonumuzu artırmanın yanı sıra ülkemizin geleceğine yönelik yapılan çalışmalara da hız kazandırabileceği için oldukça önemlidir.

El Cezerî'nin icatları bir çok yönden ele alınmış ve incelenmiştir. Onun icatlarını bu çalışmada değinilme nedeni ise bu icatlarının günümüzde yaygınlaşan STEAM uygulamalarının en erken örnekleri olmalarıdır. El Cezerî'nin icatlarını çağının çok ötesinde bir anlayışta yapmasının yanı sıra bu icatlarda göze ve estetiğe hitap eden, sanat unsurunu ele almasıdır. Birçok eserinde müzik aletleri kullanmış ve çeşitli düzenekler onların melodik bir şekilde çalışmasını sağlamıştır. Bazı eserlerinde kullandığı robot figürler çeşitli müzik aletlerini aynı anda çalmaktadır.

Hint fili üzerinde bulunan mısır zümrüdü ankası, Çin ejderleri, İran halısı ve Arap kıyafetleri giymiş; hükümdar, katip, seyis gibi figürleri ile tam bir kültür sentezi özelliği ile bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu icadında sadece zamanı gösteren sade bir düzenek olarak hazırlamamış onu farklı medeniyetlere ait simgelerle estetik bir şekilde yapmıştır. Bunlara ek olarak, saraylar için kapılar tasarlamıştır. Koştur (2017) El Cezerî'nin başarılı tasarımları ve estetik çizimleri olduğunu ve onun çok başarılı bir bilim adamı olmasının yanı sıra iyi bir sanatçı olduğunu da ifade etmiştir. El Cezerî'nin sanat ve bilimi bir arada kullandığı icatlarından biri olan Filli Su Saati bunun en güzel örneklerden birisidir (Görsel 1-Görsel 2).

Görsel 1. El Cezerî, “Filli Su Saati, Orjinal Çizim.

Görsel 2. El Cezerî, “Filli Su Saati, Orjinal Çizimden Yapılan Röprodüksiyon.

El-Cezerî'nin bazı icatları ortaokul düzeyinde çocuklara yaptırılabilir. Örneğin birçok icadının temel prensiplerinden birini şamandıralar ve kaldıraçlar oluşturmaktadır. Bu şamandıra veya kaldıraç çalışmaları onun çizimlerinden yola çıkılarak farklı malzemelerle Görsel Sanatlar derslerinde yaptırılabilir (Görsel 3- Görsel 4). Disiplinler arası bu çalışmalar sayesinde değerler kavramı çerçevesinde öğrenciler ait oldukları medeniyete ilişkin hem bilgi sahibi olacaklar, hem de bilimsel icat yapabilme isteği aşılanmış olacaktır.

Görsel 3. Sıvı Basıncı ile Çalışan Kaldıraç Örneği (Koştur, 2017 s. 70).

Görsel 4. Sıvı Basıncı ile Çalışan Kaldıraç Örneği (8. Sınıf Fen ve Teknoloji Ders Kitabı, 2012).

Bu çalışmaların yanı sıra basit ve kolayca ulaşılabilecek malzemelerden hareket edebilen robotlar, arabalar, uzay araçları gibi mekanik araçların maketleri de yaptırılabilir (Görsel 5-6). Çocukların ilgisini çekebilecek üç boyutlu bu çalışmalarla merak duygusu artırmanın yanı sıra onların teknolojiye olan ilgilerinin de doğru bir şekilde yönlendirilmiş olması sağlanacaktır.

Görsel 5. Robot el.

<https://mektepp.com/etkinlik/robot-el/>

Görsel 6. Kartondan Basit Yürüyen Robot.

<https://www.bilgisayarbilisim.net/media/kartondan-basit-yuruyen-robot-yapimi.104/>

Bilim çeşitli yayınlarda keşfetme düşüncesine dayanan büyük bir entelektüel macera olarak adlandırılarak bunun için yaratıcı zekâ ve hayal gücünün gerektiği üzerinde önemle durulmuştur (Küçükali, Akbaş, 2017; Rossi, 2009). Bilimsel bilginin üretimi ve geliştirilmesinde oldukça etkin bir rolü olan yaratıcı zekâ ve hayal gücü sanatın sınırsız dünyasından beslenir. Dolayısıyla STEAM gibi bilim ve sanatın birleştirildiği uygulamalar eğitim alanında bizleri hızla başarıya götürebilecektir.

SONUÇ

Günümüzde öğrencilerinin okul sıralarındayken yeteneklerinin keşfedilerek bu yeteneklerinin geliştirebilmesi, karşılaştıkları sorunlara özgün çözümler üretebilmeleri ve teknolojiyi sanatla birleştirebilmeleri için onlara uygun ortamlar ve fırsatlar sunulması gerekmektedir. Bunun için STEAM uygulamaları çocukların deneyerek ve keşfederek öğrenmelerine imkân sağlayabilmesi açısından uygun eğitim ortamlarının oluşmasına yardım etmektedir. Bu ortamlarda çocuklar çevre ile etkileşimlerini en üst düzeye çıkararak yaparak yaşayarak öğrenme fırsatlarına erişmektedirler.

Geleneksel eğitim uygulamalarının 21. yy insanını yetiştirmede yetersiz kaldığı bilinmektedir. 21. yy insanından beklenen özellikleri kazandırabilmek için daha farklı eğitim modellerinin ve uygulamalarının içerisinde STEAM etkinlikleri önemli bir yer tutmaya başladığı ve giderek yaygınlaştığı görülmektedir. Bu alanda gelişmeler o kadar hızlı olmaya başlamıştır ki STEM eğitimi ile başlayan süreç STEAM ile devam etmiştir. Bunların yanı sıra STREAM (Fen, Teknoloji, Okuma ve Yazma, Mühendislik, Sanat ve Matematik) ve MAKER eğitim modelleri de karşımıza çıkan diğer eğitim uygulamalarıdır.

STEM uygulamalarında yer verilmeyen sanatsal ve tasarım etkinliklerine STEAM'da yer verilerek bireylerin yeteneklerini keşfetmesi, özgürce bu yeteneklerini geliştirmesi sonunda da ortaya bir ürün koyabilmenin verdiği öz güven duygusunun yaşanması ve dolayısıyla topluma kendine güvenen bireyler kazandırılmasını da amaçlayan bir yanı da bulunmaktadır.

Bu gelişmeler ışığında öğretmen yetiştirme sürelerinden başlayacak şekilde eğitim tüm kademelerinde yeni eğitim uygulamalarına uygun programların hazırlanması ve eğitim ortamlarının fiziki alt yapılarının buna uygun bir biçimde hazırlanması gerekmektedir. Bireyin genel eğitimi içerisinde özel bir konuma sahip olan Görsel Sanatlar dersleri de bu bağlamda öğretmen eğitiminden, bütün kademeleri içerecek şekilde program içeriğinden ders uygulamalarına kadar çağın şartları göz önüne alınarak yenilenmelidir. Bunların başında dersin ismi "Görsel Sanatlar ve Tasarım" olarak değiştirilmesi önerilmektedir. Eğitim fakültelerinde Resim-iş Eğitimi/Resim-iş Öğretmenliği anabilim dallarının

adları da “Görsel Sanatlar ve Tasarım Öğretmenliği” olarak değiştirilebilir. Derslerde farklı disiplinleri içerecek şekilde konular ele alınması gerektiğinden derslere alan uzmanı bir kaç öğretmen bir arada girebilmesi önerilmektedir. Derslerde mutlaka kendi tarihsel mirasımız olan El- Cezeri gibi bilim adamlarımız ve çalışmaları hakkında bilgiler verilerek onların yaptığı çalışmaların benzerleri öğrencilere basit malzemeler yardımıyla yaptırılması önerilmektedir. Ayrıca araştırmacılara farklı örneklem gruplarına STEAM eğitiminin tasarım ve estetik boyutlarını ön plana çıkaracak deneysel çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aydın, G. Saka, M. ve Guzey, S. (2017). 4 - 8. sınıf öğrencilerinin fen, teknoloji, mühendislik, matematik (STEM=FETEMM) tutumlarının incelenmesi. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*. 13 (2), 787-802.
2. Benek, İ, Behiye, A. (2018). Hayal dünyamda stem! öğrencilerin STEM alanında yaptıkları çizimlerin incelenmesi. *Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi*. 2(1), 79-107.
3. Bozkurt, H. (2018). Bilimsel makale hazırlama ve yayımlama. 21.11.2018 tarihinde [http://193.140.138.177/~fenbil/images/sunular/\[06\]%20Bilimsel%20makale%20turleri%20\(4.11.16\).pdf](http://193.140.138.177/~fenbil/images/sunular/[06]%20Bilimsel%20makale%20turleri%20(4.11.16).pdf) adresinden edinilmiştir.
4. Bölükoğlu, H. İ. (2002). Bilgi çağında Eğitim Fakültelerinde Resim iş Eğitiminin genel bir değerlendirilmesi. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 22(3) 247-259, Ankara
5. Buyurgan, S. ve Mercin, L., (2010). *Görsel sanatlar eğitiminde müze eğitimi ve uygulamaları*,(Editör: Vedat Özsoy-2. Baskı) Ankara: GÖRSED Yayınları.
6. Bybee, R. W., (2010). Advancing STEM Education: A 2020 Vision. *Technology and Engineering Teacher*, 70(1), 30-35.
7. Craft, A. (2004). The limits to creativity in education: dilemmas for the educator. *British Journal of Educational Studies*, 51 (2). 113-127.
8. Csikszentmihalyi M. 1997. *Finding flow: the psychology of engagement with everyday life* (1st edition). New York: Basic Books.
9. Çoruhlu, T. Ş, Nas, S. E, ve Çepni S. (2009). Fen ve teknoloji öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanmada karşılaştıkları problemler. Trabzon örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6(1), 122-141.
10. Erbay, M. (2000). *Plastik sanatlar eğiliminin gelişimi*. (2. baskı) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
11. Gökbayrak, S. ve Karışan D. (2017). STEM etkinliklerinin Fen Bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*. 8(2), 63-84.
<https://mektepp.com/etkinlik/robot-el/> adresinden 01.04.2019 tarihinde edinilmiştir.
<https://www.bilgisayarbilisim.net/media/kartondan-basit-yuruyen-robot-yapimi.104/> adresinden 01.04.2019 tarihinde edinilmiştir.
12. Karasar, N (2003). *Bilimsel araştırma teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
13. Kennedy, T. ve Odell, M. (2014). Engaging students in STEM education. *Science Education International*, 25(3), 246-258.
14. Komisyon, (2012). *8. Sınıf Fen ve Teknoloji Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınevi: Ankara.
15. Koştur, İ. H. (2017). FeTeMM eğitiminde bilim tarihi uygulamaları: El-Cezerî örneği. *Başkent University Journal of Education*. 4(1), 61-73.
16. Kumtepe, A. T. ve Genç-Kumtepe, E. (2014). *Transforming K-12 Classrooms with digital technology*. içinde STEM in early childhood education: We talk the talk, but do we walk the walk?. 1-24, IGI Global.
17. Kuzu, A. (2015). *El-Cezerî': dünyanın ilk mühendisi*. İstanbul: Parola Yayınları.
18. Küçükali, R. Akbaş, H. (2017). Bilimsel bilginin elde edilmesinde yaratıcı zekâ ve hayal gücünün etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3): 779-792.
19. Maddena, M. Baxter, M. Beauchampa, H. Boucharda, K. Habermasa, D. Huff, M. Ladda, B. Pearson, . Plaguea, G. (2013). Rethinking STEM Education: An Interdisciplinary STEAM Curriculum. *Procedia Computer Science*. 20(1), 541-546.

20. Morrison, J. (2006). STEM education monograph series: Attributes of STEM education. Teaching Institute for Essential Science. Baltimore, MD
21. Oktay, A. (2010). 21. yüzyılda eğitim ve Türk eğitim sistemi. O.Öğuz-A.Oktay-H.Ayhan (Edt.), *21. yüzyılda yeni eğilimler ve eğitim*, (ss. 1-15). Ankara: Pegem Yayıncılık.
22. Purzer, Ş., Strobel, J., & Cardella, M. E. (Eds.). (2014). Engineering in pre-college settings: synthesizing research, policy, and practices. Purdue University Press.
23. Quigley, C. F. Herro, D. Jamil, F. M. (2017). *Developing a conceptual model of STEAM teaching practices*. School Science and Mathematics. 117(1). 1-12.
24. Rogers, C., & Portsmore, M. (2004). Bringing engineering to elementary school. *Journal of STEM Education*, 5(3), 17-28.
25. Rossi, P. (2009). *Modern bilimin doğuşu*. (Çeviren: Neşenur Domaniç). İstanbul: Literatür Yayınları.
26. San, İ. (1990). "Güzel sanatlar eğitimi grubu raporu" Eğitim bilimleri birinci ulusal kongresi değerlendirme raporları. *A.Ü. Eğitim Bilimleri Yayınları*, 165. Ankara.
27. Sarı, S. (1997). Resim iş öğretmenlerinin yetiştirilmesi, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2).
28. Sarıpınarlı, F. L. (2018). Steam döngüsü kapsamında beyin haritalarının entegre edilmesi. *Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 2(1), 50-78.
29. Sönmez, V. (2008). *Bilim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
30. Tekeli, S., Dosay, M., ve Unat, Y. (2002). El-Cami Beyne'l-'ilm ve'l'AmelEn-Nafi'Fı Es-Sinaa'ti'l-Hiyel. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
31. Thornburg, D. (2009). Hands and minds: Why engineering is the glue holding STEM together. Thornburg Center for Space Exploration. Retrieved from <http://www.tcse-k12.org/pages/hands.pdf>
32. Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga*: İstanbul Koridor Yayıncılık.
33. Uğraş, M. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin STEM uygulamalarına yönelik görüşleri. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. 1(1). 39-54.
34. Won, K, S, Lan, C. Y, ; Ja, W. A, Ju, L. H. (2012). Development of a theoretical model for steam education. *Journal of The Korean Association For Science Education*, 32(2), 388-401.
35. Yıldırım, B. (2018). Bağlam temelli öğrenmeye uygun olarak hazırlanmış STEM uygulamalarının etkilerinin incelenmesi. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi. 36(1), 1-20.
36. Yücel, G. (2014). 21. yüzyıl becerileri, 04.02.2019 Tarihinde <http://kssd.org/site/dl/uploads/KSS-Turkiye-Egitim-Raporu.pdf>. adresinden edinilmiştir.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE BANKACILIK SİSTEMİNDE KREDİ RİSKİNİN BELİRLEYİCİLERİ

DETERMINANTS OF CREDIT RISK IN BANKING SYSTEM IN DEVELOPING COUNTRIES

Hasan AYAYDIN

Doç.Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F

Fahrettin PALA

Öğr.Gör. Gümüşhane Üniversitesi KADMYO

Abdulkadir BARUT

Dr. Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, Siverek MYO

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 34 gelişmekte olan ülke için 2005-2017 dönemi verilerini kullanarak takipteki kredileri etkileyen (kredi riski) faktörleri belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda dinamik panel veri modellerinin tahmininde yaygın olarak kullanılan sistem GMM (Generalized Method of Moments) yaklaşımı kullanılmıştır. Çalışma sonuçları, ekonomik büyümenin, yurtiçi kredilerin ve ticari açıklığın olumlu etkilerinin kredi riskini azalttığı, işsizlik oranı, enflasyon ve vix ise kredi riskini artırdığı tespit edilmiştir. Her ülkenin ekonomik yapısı birbirinden farklı olduğu için gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sektöründeki kredi riskinin belirleyicilerinin her bir ülke için ayrı ayrı tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Takipteki Alacaklar, Bankacılık Sistemi, Panel Veri, Gelişmekte Olan Ülke*

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the factors affecting the non-performing loans (credit risk) by using the 2005-2017 period data for the 34 developing country. In accordance with this purpose, system GMM (Generalized Method of Moments) approach, which is widely used in estimating dynamic panel data models, was used. The results of the study showed that the positive effects of economic growth, domestic loans and commercial openness decreased the credit risk, unemployment rate, inflation and vix increased the credit risk. Since the economic structure of each country is different from each other, it is important to determine the determinants of credit risk in the banking sector separately for each country in the developing countries.

Key Words: *Non-Performing loans, Banking System, Panel Data, Developing Country*

1.Giriş

Bir ülkenin finansal sisteminin baskın bileşeni olan bankacılık sisteminin kredi riski ölçümü, özellikle küresel finansal krizin ardından akademisyenlerin, ekonomik ajanların ve diğer profesyonellerin ilgisinin oldukça arttığı önemli bir konudur. Son on yılda, büyük ve kontrolsüz artışlarının bir bütün olarak bankacılık sisteminin nihayetinde iflasına yol açacağından, neredeyse tüm dünyada takipteki alacaklar ilgi konusu olmuştur (Gabeshi, 2017: 95). Takipteki alacaklar olarak adlandırılan sorunlu krediler, borçlu ile banka arasındaki sözleşmede belirtilen yapısal sürede ödenmeyen kredilerdir (Mazreku vd. 2018: 3).

Takipteki alacaklar konusunda hem kullanılan örneklerde hem de yöntemlerde yaygın araştırma nonperforming loansı (NPL)'lerin makro ve mikro belirleyicilerinin ve ilgili ekonomiler üzerindeki etkilerinin anlaşılması için uygulanan sistemik şoklar hem firmaya özgü faktörlerden hem de makroekonomik dengesizliklerden (sistemik şoklar) kaynaklanabilmektedir. Bu açıdan çalışmalarda genel olarak firmaya özgü ve/veya makroekonomik değişkenler kullanılmaktadır (Polat, 2018: 695).

Bu çalışmada amaç gelişmekte olan 34 ülke için 2005-2017 dönemi verilerini kullanarak takipteki kredileri etkileyen (kredi riski) faktörleri panel veri analizi yöntemi ile belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma dört farklı bölüme ayrılmıştır. Bu bölümde kredi riski ve belirleyicilerinin önemi ele alınmıştır. İkinci bölümde literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti ve bulguları değerlendirilmiştir. Son bölüm ise sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmuştur.

2.Literatür İncelemesi

Genel olarak makroekonomik performans ve banka kredisi ile ilgili geniş bir literatür mevcuttur. Bu çalışmada da literatürde var olan önemli bazı çalışmalar özetlenmiştir.

Yazarlar	Ülkeler	Kullanılan Yöntem	Sonuç
Radivojević vd. (2019)	Kolombiya Dışındaki diğer Latin Amerika ülkeleri (2000-2015)	Panel Veri Analizi	Enflasyon oranının ve çalışmada yer alan mikro ekonomik değişkenlerin NPL (takipteki Alacaklar) üzerinde her hangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Polat (2018)	Türkiye ve Suudi Arabistan (2000-2016)	Beta Regresyon Analizi	Piyasa kapitalizasyonu ve enflasyon değişkenlerinin Türkiye için NPL ile olumlu yönde ilişkili olduğu, GSYH, enflasyon, borç, piyasa kapitalizasyonu ve para arzının Suudiler için NPL ile pozitif ilişkili olduğu ve ayrıca çalışma Suudi Arabistan için işsizlik ve şeffaflık değişkenleri ile NPL arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Mazreku vd. (2018)	Arnavutluk, Ermenistan, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Macaristan, Kosova, Makedonya ve Romanya gibi geçiş ülkeleri (2006-2016)	Panel Veri Analizi	GSYH büyümesi ve enflasyonunun NPL ile negatif ve anlamlı bir ilişkisi olduğunu, işsizliğin ise NPL ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
Us (2017)	Türkiye (2002-2013)	Panel Veri Analizi	Küresel krizin bankalar arasında oldukça değişkenlik gösteren NPL dinamikleri üzerinde önemli etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir.
Waqas vd. (2017)	Pakistan, Hindistan ve Bangladeş (2000-2015)	Panel Veri Analizi	Bankaya özgü faktörlerin (verimsizlik, kârlılık, sermaye oranı ve kaldıraç) takipteki alacaklar üzerinde önemli bir katkısı olduğu tespit edilmiştir.
Shkodra-İsmajli (2017)	Kosova (2006-2015)	Panel Veri Analizi	Kredi riski ile karlılık (ROE ve ROA), verimsizlik (IE), kredi / mevduat oranı (LDR), kredi büyümesi (CG) ve mevduat oranı (DR) arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, ödeme gücü (SR) ve kredi oranı (CR) ile ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
Dimitrios vd. (2016)	Euro Bölgesi (1990-2015)	Panel Veri Analizi	ROA ve ROE, çoğu modelde NPL'ler ile negatif ilişkili olduğunu, FISCAL (Mali politika) ve DEBT (Devlet borcu), çoğu modelde GROWTH (Ekonomik büyüme) ve INFLRAT (Enflasyon oranı) gibi negatif fakat önemli olmayan bir etkiye sahip olduğu işsizlik oranının ise NPL ile güçlü bir pozitif ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Garr (2013)	Gana (1990-2010)	Panel Veri Analizi	Takipteki alacakların; yönetim verimliliği, GSYİH, devlet borçlanması ve finansal sektörün gelişmesinden önemli ölçüde etkilendiğini, devlet borçlanması ve finansal sektör gelişimi takipteki alacaklar ile olumsuz yönde ilişki iken yönetim yetersizliği ve GSYİH ile olumlu yönde bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

3. Veri Seti ve Bulgular

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan 34 ülkenin takipteki kredilerini etkileyen (kredi riski) faktörlerini 2005-2017 dönemleri için tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1'de sunulmuş olup, Dünya Bankası veri tabanından ve Federal Reserve Economic Data veri tabanından elde edilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Hesaplama	KOD
Takipteki Alacaklar	Tahakkuk etmeyen kredilerin toplam (brüt) kredilere oranı olarak yüzde olarak ölçülen takipteki alacaklar	TGA
GSYİH Büyüme Oranı	Yerel para birimi bazında yıllık GSYH büyüme yüzdesi	GDPGR
İşsizlik Oranı	ILO'nun tahminine dayanan toplam işgücü yüzdesi olarak toplam işsizlik oranı	UNEMP
Borç Verme Faiz Oranı	Bankaların müşterilerine borç para verirken sunduğu faiz oranı	LIR
Enflasyon Oranı	Mal ve hizmet sepeti alımının ortalama tüketicisine olan maliyetteki yıllık yüzde değişim	ENF
Özel Sektöre Verilen Krediler	Bankalar tarafından GSYİH'nin yüzdesi olarak özel sektöre verilen yerel kredidir	DCPGDP
VIX	Küresel oynaklığı proksiye eden (sağlayan) Chicago Board Options Döviz Piyasası Oynaklık Endeksidir	VIX
Ticari Açıklık	GSYİH'nin bir payı olarak ölçülen mal ve hizmetlerin ihracat ve ithalat toplamı	TO

Çalışmada öncelikli olarak değişkenlerin durağanlıkları incelenmiştir. Çünkü serilerin durağan olmaması durumunda sahte regresyon olayı ortaya çıkmaktadır, bu da sonuçların yanlış olmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle Im, Peseran ve Shin panel birim kök analizi ile değişkenlerin durağanlığı test edilmiştir ve raporlanmıştır.

Tablo 2: IPS Panel Birim Kök Analizi Sonuçları

	I(0)	I(1)
TGA	-9.365***	-
GDPGR	-6.590***	-
UNEMP	-5.280**	-
LİR	-1.622*	-
ENF	-9.777***	-
DCPGDP	-1.402*	-
TO	0.234	-12.370***
VIX	-3.995**	-

Not: ***, **, * sırası ile değişkenlerin %1, %5 ve %10 önem düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Im, Peseran ve Shin panel birim kök testi sonuçlarına göre ticari açıklık dışındaki diğer tüm değişkenlerin I(0) düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Ticari açıklık değişkeni ise birinci farkı alındıktan sonra I(1) düzeyinde durağan hale gelmiştir.

Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması, En Küçük Kareler (EKK) tahmincilerinin sapmalı ve tutarsız sonuçlar vermesine neden olmaktadır (Baltagi, 2005: 135). Söz konusu sorunları gidermek amacıyla dinamik panel tahminlerinden Generalized Method of Moments (GMM) yöntemi önerilmiştir. Bu yöntem, uygulama kolaylığı ve tahmin için gerekli olan araç değişkenlere ilişkin nispeten basit varsayımlara dayandığından dinamik modellerin tahminlerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Arellano ve Bover (1995) tarafından geliştirilen sistem GMM yaklaşımı ise fark denklemi ile düzey denklemlerinin birleştirilmesine dayanmaktadır. Blundell ve Bond (1998) ve Blundell vd. (2000) fark GMM'nin sonlu örnekleme zayıf bir tahmin gücüne sahip olduğunu ve katsayı tahminlerinin sapmalı olduğunu ortaya koymuşlar ve sistem GMM'nin tahmin gücünün daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir (Dökmen, 2012: 46). Bu doğrultuda çalışmada dinamik panel veri modellerinin tahmininde yaygın olarak kullanılan sistem GMM yaklaşımı tercih edilmiştir.

Tablo 3: Sistem GMM Sonuçları

tga	Coef. Std.	Std. Err.	z	P>z
TGA ₁	0.764	0.033	23.32	0.000***
GDPGR	-0.095	0.024	-3.93	0.000***
UNEMP	0.126	0.055	2.30	0.021**
LIR	0.023	0.022	1.05	0.295
ENF	0.049	0.011	4.49	0.000***
DCPGDP	-0.029	0.016	-1.89	0.059**
D1.TO	-0.045	0.012	-3.85	0.000***
VIX	0.014	0.009	1.67	0.096*
C	-0.282	0.477	-0.59	0.555
Wald chi2(8)	1379.52			
Prob > chi2	0.000***			
Number of instruments	143			
Sargan Test	17.450 (1.000)			
AR(1)	-1.369(0.170)			
AR(2)	0.225 (0.821)			

Not: ***,**, * sırası ile değişkenlerin %1,%5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Analiz bulgularına göre; takipteki alacaklar kendilerinin bir gecikmeli halinden pozitif, GSYİH'da meydana gelen büyüme takipteki alacakları negatif, işsizlik oranında meydana gelen artış, enflasyon oranında meydana gelen artış, VIX oranında meydana gelen artış takipteki alacakları pozitif etkilerken, yurtiçi krediler, ticari açıklık ise takipteki alacakları negatif yönde etkilemiştir. Faiz oranı ise istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Model spifikasyonları incelendiğinde ise modelin anlamlı olduğu, iç sellik sorunu taşıdığı ve modelde otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı, gelişmekte olan 34 ülkenin takipteki kredilerini etkileyen (kredi riski) faktörleri 2005-2017 dönemi verilerini kullanarak tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada ilk önce sahte regresyon olayının önüne geçmek için değişkenlerin durağanlıkları Im, Peseran ve Shin panel birim kök testi ile analiz edilmiş, değişkenlerin durağanlıkları sağlandıktan sonra, modellerin tahmininde yaygın olarak kullanılan sistem GMM yaklaşımı ile devam edilmiştir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyümenin, yurtiçi kredilerin ve ticari açıklığın olumlu etkilerinin kredi riskini azalttığı, işsizlik oranının, enflasyonun ve oynaklığın kredi riskini artırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda politika yapıcıların özellikle enflasyonu ve işsizliği azaltacak politikalar geliştirmeleri, kredilerle sektörü desteklemeleri riskin azaltılması açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arellano, M., ve Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models, *Journal of econometrics*, 68(1): 29-51.
2. Baltagi, B. H.(2005). Econometric analysis of panel data.
3. Blundell, R., ve Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of econometrics*, 87(1), 115-143.
4. Dimitrios, A., Helen, L. ve Mike, T. (2016), Determinants of non-performing loans: Evidence from Euro-area countries, *Finance Research Letters*, 18: 116-119.
5. Dökmen, Gökhan (2012) "Yolsuzlukların Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Veri Analizi", *Doğuş Üniversitesi*, 13(1): 41-51.
6. Gabeshi, K. (2017), The Impact of Macroeconomic and Bank Specific Factors on Albanian Non-Performing Loans, *EJSDR*, 2(1): 95-102.

7. Garr, D.K. (2013), Determinants of Credit Risk in the Banking Industry of Ghana, *Developing Country Studies*, 3(11): 64-78.
8. Ghosh, A. (2015), Banking-industry specific and regional economic determinants of non-performing loans: Evidence from US states, *Journal of Financial Stability*, 20: 93-104.
9. Im, K. S., Pesaran, M. H., ve Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1): 53-74.
10. Mazreku, I., Morina, F., Misiri, V., Spiteri, J.V. ve Grima, S. (2018), Determinants of the Level of Non-Performing Loans in Commercial Banks of Transition Countries, *European Research Studies Journal*, XXI(3): 3-13.
11. Polat, A. (2018), Macroeconomic Determinants of Non-Performing Loans: Case of Turkey and Saudi Arabia, *İşletme Araştırmaları Dergisi/Journal of Business Research-Turk*, 10(3): 693-709.
12. Radivojević, N., Cvijanović, D., Sekulic, D., Pavlovic, D., Jovic, S. ve Maksimović, G. (2019), Econometric model of non-performing loans determinants, *Physica A*, 520: 481-488.
13. Shkodra, J. ve Ismajli, H. (2017) Determinants of the Credit Risk in Developing Countries: A case of Kosovo banking sector, *Banks and Bank Systems*, 12(4): 90-97.
14. Us, V. (2017), Dynamics of non-performing loans in the Turkish banking sector by an ownership breakdown: The impact of the global crisis, *Finance Research Letters*, 20: 109-117.
15. Waqas, M., Fatima, N., Khan, A. ve Arif, M. (2017), Determinants of Non-performing Loans: A Comparative Study of Pakistan, India and Bangladesh, *Journal of Finance & Banking Studies*, 6(1): 51-68.

İNNOVASYON VE GİRİŞİMCİLİK TEMELLİ EKONOMİK BÜYÜME: SEÇİLMİŞ G-20 ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP BASED ECONOMIC GROWTH: EXAMPLE OF SELECTED G-20 COUNTRIES

Hasan AYAYDIN

Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F

Fahrettin PALA

Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi KADMYO

Abdulkadir BARUT

Dr. Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, Siverek MYO

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, seçilmiş on yedi G-20 ülkesi (Arjantin, Brezilya, Almanya, ABD, Fransa, Güney Afrika, İngiltere, Japonya, Belçika, Finlandiya, Hırvatistan, İrlanda, İsveç, Macaristan, Hollanda, İspanya ve Yunanistan) için inovasyon ve girişimciliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ülkelerin 2001-2017 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki panel veri analizi yöntemi ile test edilmiştir. Çalışmada inovasyonu temsilen patent sayısı, girişimciliği temsilen toplam girişimcilik faaliyetleri ve ekonomik büyümeyi temsilen de cari fiyatlarla gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) verileri kullanılmıştır. Gengebach, Urbain ve Westerlund (2016) eş bütünleşme analizi sonuçlarına göre patent sayısı ve toplam girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik analizi sonuçlarına göre, toplam girişimcilik faaliyetinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, patent sayısı ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla politika yapıcılar ekonomik politikalar tasarlarlarken bu ilişkiyi göz önünde bulundurmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: *Inovasyon, Girişimcilik, Ekonomik Büyüme, Panel Veri*

ABSTRACT

The aim of this study is to selected seventeen G-20 countries (Argentina, Brazil, Germany, USA, France, South Africa, England, Japan, Belgium, Finland, Croatia, Ireland, Sweden, Hungary, Netherlands, Spain and Greece) to examine the impact of innovation and entrepreneurship on economic growth. For this purpose, the relationship between the variables using the annual data of the countries for the period of 2001-2017 was tested with the panel data analysis method. In the study, patent count of representative of innovation, entrepreneurship representative total entrepreneurship activity and economic growth representative current prices GDP (Gross Domestic Product) data are used. According to Gengebach, Urbain and Westerlund (2016) cointegration analysis results, it was determined that the number of patents and total entrepreneurship activities had a positive effect on economic growth. In addition, according to the results of Dumitrescu and Hurlin panel causality analysis, a one-way causality relation from total entrepreneurship activity to economic growth was determined, while a two-way causality relationship between the number of patents and economic growth was determined. Policy makers should therefore consider this relationship when designing economic policies.

Key Words: *Innovation, Entrepreneurship, Economic Growth, Panel Data*

1.Giriş

İnovasyon ve girişimcilik, modern ekonomilerin büyümesinin ve hayatta kalmasının kilit faktörleri olarak kabul edilir (Bashir-Akhtar, 2017: 91). İnovasyon, bilgi temelli ekonomilerin gelişmesinin temelidir ve ekonomik büyümede önemli bir rol oynar (Vuckovic, 2016:1). Çünkü yenilikçi ekonomiler daha üretken, daha esnek, değişime daha uyumlu ve daha yüksek yaşam standartlarını daha iyi destekleyebiliyor (Bashir-Akhtar, 2017: 91). İnovasyon faaliyetleri bir ekonominin rekabet gücünü artırır ve toplumda refahı sağlar (Vuckovic, 2016:1). Dolayısıyla, ekonomik büyüme ve gelişmenin önemli bir itici gücüdür (Bashir-Akhtar, 2017: 91).

Girişimciliğin uzun zamandan beri önemli bir ekonomik gelişme mekanizması olduğu bilinmektedir (Stam-Stel, 2009: 1). Girişimciler farklı sektörlerde yeni yatırımlar yaparak bir taraftan yerel ekonomi için zenginlikler yaratırken diğer taraftan oluşturdukları istihdam alanları ile verimlilik ve yeniliğe katkı sağlarlar. Girişimcilik faaliyetleri aynı zamanda üretimin gerçekleştirilmesinde kilit faktördür (Açıcı, 2018: 545).

Çalışmanın amacı, seçilmiş 17 (on yedi) G-20 ülkesi için inovasyon ve girişimciliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 17 G-20 ülkesinin 2001-2017 dönemi yıllık verilerini kullanarak panel veri analizi yapılmıştır. Dört bölümden meydana gelen çalışmanın ilk bölümünde inovasyon ve girişimciliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti, yöntemi ve bulguları değerlendirilmiştir. Son bölüm ise sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmuştur.

2.Literatür İncelemesi

Bu bölümde inovasyon, girişimcilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar kısaca gözden geçirilerek özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazarlar	Ülkeler	Kullanılan Yöntem	Sonuç
Karagöz (2016)	Türkiye (1968-2012)	Vektör Otoregresyon	Girişimcilik ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemli pozitif bir ilişki olduğu, bu iki değişken arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.
Smith (2010)	2005 yılı için belirlenen Avustralya ve Antarktika dışındaki tüm kıtaları temsil eden 77 ülke	Regresyon Analizi	Belirli bir ülkedeki girişimcilik seviyesinin, o ülkedeki ekonomik büyüme düzeyi üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi tespit edilmiştir.
Carree vd. (2002)	AB'nin on beş ülkesi ve ABD'nin de dahil olduğu 23 OECD ülkesinin (1976-1996)	Panel Veri Analizi	Girişimcilik ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Açıcı (2018)	13 seçilmiş OECD ülkesi (2001-2016)	Panel Veri Analizi	İnovasyonu temsil eden patent başvuruları ve toplam girişimcilik faaliyetlerinden ekonomik büyümeyi temsil eden GSYİH'ya doğru hem kısa hem de uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Özkul-Örüm (2016)	9 OECD ülkesi; (2002-2013)	Panel Veri Analizi	Teknolojik inovasyonun ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu, girişimciliğin ise olgunlaşmamış girişimcilik oranı ve zorunluluğa dayalı girişimcilik faaliyetleri olarak girişimciliğin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Galindo- Méndez (2014)	13 gelişmiş ülke; (2002-2011)	Panel Veri Analizi	Hem inovasyon hem de girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Shukla (2017)	Hindistan (1996-2011)	Zaman Serileri Analizi	Hindistan'ın büyümesinin birçok gelişmiş ekonomide olduğu gibi inovasyondan kaynaklanmadığı tespit edilmiştir.
Maradana vd. (2017)	19 Avrupa ülkesi (1989-2014)	Granger Nedensellik	İnovasyon ve kişi başına ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişkinin olduğunu, ayrıca ülkelere göre inovasyon ile kişi başına ekonomik büyüme arasında hem tek yönlü hem de çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Dam-Yıldız (2016)	BRICS-TM ülkeleri (2000-2012)	Panel Veri Analizi	Ar-Ge ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmanın amacı on yedi (17) G-20 ülkesi için 2001-2017 dönemi yıllık verilerinden yararlanarak inovasyon ve girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektir. G-20 ülkeleri içerisinde bu 17 ülkenin seçilmesinin nedeni, diğer G-20 ülkeleri için kullandığımız değişkenlere ait verileri elde etmenin mümkün olmamasıdır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve bu değişkenlere ait tanımlamalar tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Hesaplama	KOD
Ekonomik Büyüme	Kişi Başına GSYİH’nın Logaritması	lnGDP
İnovasyon	Patent Sayısı	lnpatent
Girişimcilik	Toplam Girişimcilik Faaliyeti	lnentre

İnovasyon ve ekonomik büyüme değişkenleri Dünya Bankası Veri Madenciliğinden, toplam girişimcilik faaliyetleri ise Global Girişimcilik Platformu veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada öncelikle doğru model seçimi için Pesaran (2015) yatay kesit analizi ile değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı, Pesaran (2004) ile modelin yatay kesit bağımlılığı ve Swamy S testi ile de homojenlik analizi yapılmıştır.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Değişkenler	CD	P-val
lngdp	17.072	0.000
lnpatent	-1.653	0.098
lnentre	9.350	0.000
Model için CD (2004) Testi Sonuçları	CD-test	p-value
Lngdp = f(lnpatent, lnentre)	17.48	0.000
Model için Swamy S Testi Sonuçları	Chi2	Prob.
Lngdp = f(lnpatent, lnentre)	414.37	0.000

Yatay kesit bağımlılığı testleri incelendiğinde; hem değişkenler bazında hem de model bazında yatay kesit bağımlılığı olduğu ve modelin heterojen olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda ikinci nesil testlerden heterojenliği dikkate alan testlerin kullanılması analizlerin geçerliliğini artırmaktadır.

Panel birim kök analizinde ise yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, IPS (CIPS) panel birim kök testi kullanılmıştır.

Tablo 4: Yatay Kesit Geliştirilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) Panel Birim Kök Testi

Değişkenler	I(0)		I(1)	
	Z[t-bar]	P-value	Z[t-bar]	P-value
lngdp	-1.029	0.152	-2.211	0.014***
lnpatent	0.045	0.518	-3.992	0.000***
lnentre	-1.403	0.108	-4.413	0.000***

Not: *** değişkenlerin %1 önem düzeyinde durağan olduklarını ifade etmektedir.

Yatay kesit geliştirilmiş Im, Pesaran ve Shin (CIPS) panel birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler temel seviyede I(0) düzeyinde birim köklü iken, değişkenlerin birinci fark alındığında I(1) düzeyinde ise birim köksüz yani durağan hale gelmiştir.

Değişkenlerin durağanlık seviyelerin I(1) olması değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin incelenebileceğini göstermektedir. Çalışmada Gengebach, Urbain ve Westerlund (2016) tarafından geliştirilen hata düzeltme temeli eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Bu test, hata düzeltme mekanizmasına dayanması ve serilerdeki yatay kesit bağımlılığını dikkate alması açısından önemlidir.

Tablo 5: Gengebach, Urbain ve Westerlund (2016) Eş-Bütünleşme Analizi

d.y	Coef	T-bar	P-val*
$\hat{Y}_{(t-1)}$	-5.319	-1.284	>0.000***

Not: *** %1 önem düzeyinde uzun dönem ilişkisini ifade etmektedir.

Gengebach, Urbain ve Westerlund (2016) testi sonucu için $Y_{(t-1)}$ 'in anlamlılığı incelenmektedir. $Y_{(t-1)}$ incelendiğinde ($p < 0.05$) olduğundan modelde eş bütünleşme olduğu kabul edilmiştir. Gengebach, Urbain ve Westerlund (2016) testi aynı zamanda uzun dönem katsayılarını da hesaplamaktadır.

Tablo 6: Gengebach, Urbain ve Westerlund (2016) Uzun dönem Katsayısı Tahmincisi

lngdp	Coef.	Std. Err.	z	P>z
lnpatent	7.975993	68.48198	-0.12	0.007***
lnentre	2.966059	24.06735	0.12	0.002***

Not: *** %1 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'e göre patent sayıları ve girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği tespit edilmiştir.

Çalışmada değişkenlerin nedensellik ilişkisi ise hem yatay kesit bağımlılığında hem de yatay kesit bağımlılığı olmadığı durumlarda kullanılan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik analizi ile test edilmiştir.

Tablo 7: Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Analizi

Null Hypothesis:	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.
FARKLNENTRE does not homogeneously cause FARKLNGDP	5.95839	-0.77557	0.0380**
FARKLNGDP does not homogeneously cause FARKLNENTRE	1.66177	-1.09162	0.2750
FARKLNPATENT does not homogeneously cause FARKLNGDP	3.88614	1.31367	0.0990*
FARKLNGDP does not homogeneously cause FARKLNPATENT	4.00926	-0.72127	0.0707*

Not: **, * sırası ile %5 ve %10 önem düzeyinde nedenselliği ifade etmektedir.

Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik analizi bulgularına göre, toplam girişimcilik faaliyetinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmişken, patent sayısı ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışma sonuçları, ekonomik büyüme, inovasyon ve toplam girişimcilik faaliyetlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini, inovasyon ve toplam girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu ortaya koymuştur. Nedensellik analizi sonuçlarına göre ise, toplam girişimcilik faaliyetlerinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, patent sayısı ile ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, ülkelerinin ekonomik büyümesinin arkasındaki itici gücün inovasyon ve girişimcilik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ülkelerin girişimcilik faaliyetlerini desteklemeleri ve teşvik etmeleri ülkelerin geleceği için önem arz etmektedir. Dolayısıyla politika yapıcılar ekonomik politikalar tasarlarlarken bu etkiyi göz önünde bulundurmalarıdır.

KAYNAKÇA

- Açıcı, Y. (2018), İnovasyon ve Girişimcilik Temelli Ekonomik Büyüme: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2): 543-554.
- Bashr, H.A. ve Akhtar, A. (2017), The Role of Innovative Entrepreneurship in Economic Development: A Study of G20 Countries, *Management Studies and Economic Systems (MSES)*, 3 (2): 91-100.
- Carree, M., Stel, A., Thurik, R. ve Wennekers, S. (2002), Economic Development and Business Ownership: An Analysis Using Data of 23 OECD Countries in the Period 1976–1996, *Small Business Economics*, 19: 271-290.
- Dam, M.M. ve Yıldız, B. (2016), BRICS-TM Ülkelerinde Ar-Ge ve İnovasyonun Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (33):220-236.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4): 1450-1460.

6. Galindo, M-A. ve M.T, Méndez. (2014), Entrepreneurship, economic growth, and innovation: Are feedback effects at work?, *Journal of Business Research*, 67: 825-829.
7. Gengenbach, C., Urbain, J. P., & Westerlund, J. (2016). Error correction testing in panels with common stochastic trends. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6): 982-1004.
8. Im, K., Pesaran, H. ve Shin, Y. (2003), "Testing For Unit Roots in Heterogenous Panels", *Journal of Econometrics*, 115: 53-74.
9. Karagöz, K. (2016), Girişimcilik-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11 (2): 264-292.
10. Maradana, R.P., Pradhan, R.P., Dash, S., Gaurav, K., Jayakumar, M. ve Chatterjee, D. (2017), Does innovation promote economic growth? Evidence from European countries, *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 6(1): 1-23.
11. Pesaran, M. H. (2015). Testing weak cross-sectional dependence in large panels, *Econometric Reviews*, 34(6-10): 1089-1117.
12. Pesaran, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. CESifo Working Papers, No. 1229.
13. Shukla, S. (2017), Innovation and Economic Growth: A Case of India, *Humanities & Social Science Reviews*, 5 (2): 64-70.
14. Smith, D. (2010); The Role of Entrepreneurship in Economic Growth, *Undergraduate Economic Review*, 6(1): 1-17.
15. Stam, E. ve Stel, A. (2009), Types of Entrepreneurship and Economic Growth, *UNU-WIDER World Institute for Development Economics Research*, Research Paper No. 2009/47: 1-16.

ÇALIŞMA SERMAYESİ GEREKSİNİMİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL TEKSTİL SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA DETERMINANTS OF WORKING CAPITAL REQUIREMENT: A RESEARCH ON ISTANBUL STOCK EXCHANGE TEXTILE SECTOR

Hasan AYAYDIN

Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD

Abdulkadir BARUT

Dr. Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, Siverek MYO

Ayşegül YILMAZ

Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD Tezli Yüksek Lisans Programı

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Borsa İstanbul (BIST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi gereksinimlerini belirleyen faktörleri tespit etmektir. Bu amaçla BIST’te işlem gören 2010–2018 yıllarını kapsayan 16 firmaya ilişkin yıllık finansal verilerden yararlanılmıştır. Ampirik analizlerde panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre ilgili firmaların nakit dönüşüm süresi, nakit akışı ve varlık kârlılığı ile çalışma sermayesi gereksinimi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın kaldıraç oranı ve firma büyüklüğü ile çalışma sermayesi oranı arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte araştırmada gayri safi yurt içi hasıla, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyatları endeksi, döviz kuru, faiz oranı, para arzı makro ekonomik değişkenleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çalışma Sermayesi, Borsa İstanbul Tekstil Sektörü, Panel Veri Analizi*

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the factors that determine the working capital requirements of companies operating in the Istanbul Stock Exchange (BIST) textile sector. For this purpose, annual financial data for 16 companies covering 2010-2018, which are traded in BIST, were utilized. Panel data analysis method was used in empirical analysis. According to the findings of the study, a positive relationship was found between the cash conversion period, cash flow and asset profitability and working capital requirement of the related companies. On the other hand, it is determined that there is a negative relationship between leverage ratio and firm size and working capital ratio. In addition, gross domestic product, industrial production index, consumer price index, exchange rate, interest rate, money supply macroeconomic variables were used in the study.

Keywords: *Working Capital, Istanbul Stock Exchange Textile Sector, Panel Data Analysis*

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet koşullarının zorlaşması ile birlikte işletmeler devamlılığını koruyabilmek için bazı önlemler almak durumunda kalırlar. Bu önlemleri ise ellerinde yeterli miktarda çalışma sermayesi bulundurarak gerçekleştirirler. Bunun için işletmeler elinde bulundurdukları sermayeyi iyi yönetmelidirler. Çalışma sermayesi, işletmenin sahip olduğu likiditesi yüksek yani bir yıl içerisinde nakde çevrilebilme özelliğine sahip veya devredilebilmesi kolay olan ve dönen varlıklar içerisinde yer alan kıymetleri ifade etmektedir (Toraman ve Sönmez:2015).

Çalışma sermayesi finansal kararlar alabilmek adına oldukça önemli bir yere sahiptir. Firmaların uzun sürede kesintisiz bir şekilde faaliyetlerini sürdürme kabiliyeti çalışma sermayesine yapacağı yatırımlara bağlıdır. Firma için çalışma sermayesinin optimum düzeyi karlılık ve likidite arasında bir denge oluşturularak sağlanabilmektedir (Akbulut:2012).

İşletme sermayesi; işletmenin tam kapasite ile çalışabilmesi, üretime kesintisiz bir şekilde devam edebilmesi, iş hacmini genişletebilmesi, yükümlülüklerini yerine getirememesi riskinin azaltılması, kredi değerinin artırılması, olağanüstü durumlarda mali açıdan zor duruma düşmesini önlemek ve

faaliyetlerini daha karlı ve verimli bir şekilde yürütebilmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir (Akın ve Eser:2014).

Bu çalışmada Borsa İstanbul (BIST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi gereksinimlerini belirleyen faktörleri tespit etmek amaçlanmıştır. Konuya ilişkin çalışmalar (BIST) tekstil sektörü şirketleri üzerine gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni çalışma sermayesinin söz konusu sektörde faaliyette bulunan firmalar için önemli olmasındandır. BIST'te işlem gören 2010 – 2018 yıllarını kapsayan 16 firmaya ilişkin yıllık finansal veriler yardımı ile çalışma sermayesi gereksinimlerini belirleyen faktörlerin tespit edilmesinin amaçlandığı bu çalışmada ampirik analizlerde panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırmanın bulgularına göre ilgili firmaların nakit dönüşüm süresi, nakit akışı ve varlık kârlılığı ile çalışma sermayesi gereksinimi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın kaldıraç oranı ve firma büyüklüğü ile çalışma sermayesi oranı arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Girişi takiben ikinci bölümde ilgili literatür taraması yapılmıştır. Üçüncü bölümde analizde kullanılan veri ve metodolojiye yer verilirken dördüncü bölümde bulgular ve beşinci bölümde de sonuç kısmına yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışma sermayesi gereksiniminin belirlenmesi üzerine yapılan çalışmalar tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo – 1: Literatür Taraması

Yazarlar	Veri seti	Metodoloji	Açıklayıcı Değişkenler	Bulgular
Çetin ve Diğerleri (2006)	Çeşitli sektör gruplarında faaliyette bulunan 42 firma incelenmiştir.	Anket yöntemi uygulanmıştır.	Çalışan sayısı, endüstri kolu, hukuki yapı, özsermaye tutarı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Çalışmanın konusunu oluşturan işletmenin ana sorunları tespit edilmiş ve çözüm önerileri getirilmiştir.
Büyükşalvarcı ve Abdioğlu (2010)	Borsa İstanbul'a kote olmuş imalat sanayi sektöründe 2005-2009/(1-9 ay) dönemlerinde faaliyet gösteren şirketler üzerinde inceleme yapılmıştır.	En küçük kareler yöntemi kullanılmıştır.	Kaldıraç oranı, stok devir hızı, brüt kar marjı, net kar marjı, tobinq değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Stok devir hızı ve Tobin q değeri çalışma sermayesi gereksinimi ile ilişki tespit edilmemiştir.
Coşkun ve Kök (2011)	1991-2005 döneminde Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 74 firmanın yıllık verilerinden yararlanılmıştır.	Panel Veri Seti kullanılmıştır.	Nakit dönüş süresi, alacak tahsil süresi, borç ödeme süresi ve stok devir süresi ile karlılık ölçütü olarak aktif karlılığı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Nakit dönüşüm süresi, alacak tahsil süresi ve stok devir süresi ile karlılık arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Şahin (2011)	2005 – 2010 dönemleri arasındaki 140 adet imalat firmasına ait verilerden yararlanılmıştır.	Panel Veri Analizi kullanılmıştır.	Roa, Roe, Tobinq değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Türkiye'deki imalat şirketlerinin performanslarını arttırabilmeleri için kriz öncesi ve kriz sonrası koruyucu çalışma sermayesi ve finansman politikalarının benimsenmelerinin faydalı olacağı tespit edilmiştir.
Akbulut (2011)	2000-2008 yılları arasında imalat sektörüne ait 127	Regresyon Analizinden yararlanılmıştır.	Aktif karlılık oranı, alacakların tahsil süresi, stok devir süresi	Çalışma sermayesi yönetimi ile karlılık arasında negatif bir

	firmanın verilerinden yararlanılmıştır.		değişkenlerinden yararlanılmıştır.	ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Dursun ve Ayriçay (2012)	Borsa İstanbul üyesi 120 adet üretim ve ticaret işletmesinin 1996 – 2005 dönemine ait yıllık veriler üzerinde inceleme yapılmıştır.	Panel Veri Seti kullanılmıştır.	Brüt satış karı, Alacak Devir Süresi, Stok Devir Süresi, Borç Devir Süresi ve Net Ticaret Süresi değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Çalışma sermayesi değişkenleri ile brüt kârlılık arasında negatif birlişki olduğu tespit edilmiştir.
Poyraz (2012)	Akbank'ın 1988 – 2011 yılları arasındaki mali tablolar üzerinde inceleme yapılmıştır.	Çoklu Regresyon Analizi kullanılmıştır.	Cari Oran, Kaynak/ Toplam Pasif, Devamlı Sermaye/Toplam Pasif	Cari oranın kârlılık oranları üzerinde ters yönlü etkisi bulunmuştur.
Çakır ve Küçükkaplan (2012)	Borsa İstanbul'da işlem gören 122 adet üretim firmasının 2000 - 2009 yılları arası verilerden yararlanılmıştır.	Panel Veri Analizi kullanılmıştır.	Likidite oranları, alacak devir hızı, aktif devir hızı ve kaldıraç oranı, özsermaye kârlılığı, piyasa değeri değişkenlerinden yararlanılmıştır.	cari oran ve kaldıraç oranının aktif kârlılığıyla negatif ilişkili olduğu, asit test oranı, stok devir hızının ise kârlılığı pozitif ve anlamlı bir şekilde etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Işık ve Kiracı (2012)	2005-2010 dönemi boyunca kesintisiz olarak Borsa İstanbul'da Sınai endeksinde işlem gören 110 işletme üzerinde inceleme yapılmıştır.	SPSS 18.0 paket programı uygulanmıştır.	Cari oran, asit test oranı, nakit dönüşüm süresi, stok devir hızı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	likidite ve faaliyet oranlarının 2008 yılında 2007 yılına göre düştüğü, brüt kar oranının azaldığı tespit edilmiştir.
Aygün (2012)	107 firmanın 2000–2009 yıllarına ait verilerden yararlanılmıştır.	Korelasyon ve Regresyon Analizleri kullanılmıştır.	ROA, nakit dönüşüm süresi, alacakların ortalama tahsil süresi, stok tutma süresi değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında ters yönde negatif ilişki tespit edilmiştir.
Doğan ve Elitaş (2014)	2006–2012 yıllarını kapsayan 15 firmaya ilişkin finansal verilerden yararlanılmıştır.	Çoklu Regresyon ve Korelasyon Analizleri kullanılmıştır.	Çalışma sermayesi oranı, nakit dönüşüm süresi, nakit akışı, firma büyüklüğü, kaldıraç oranı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	nakit dönüşüm süresi, nakit akışı ve varlık kârlılığı ile çalışma sermayesi oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Aytürk ve Yanık (2015)	2009-2013 dönemi boyunca 5 yıllık verisi olan Türkiye'deki 1.123 adet KOBİ'den yararlanılmıştır.	Dinamik Panel Veri Analizi kullanılmıştır.	Büyüme oranı, finansal kaldıraç oranı, işletme büyüklüğü değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Nakit döngüsü ile kârlılık arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Toraman ve Sönmez (2015)	2009–2013 yıllarını kapsayan 11 firmanın mali tablolarından yararlanılmıştır.	Panel Veri Seti kullanılmıştır.	Brüt satış karı, Alacak devir süresi, Borç devir süresi, Net ticaret süresi değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Çalışma sermayesi değişkenleri ile brüt kârlılık arasında bir ilişkinin olmadığı ve brüt kârlılığın çalışma sermayesi üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alparslan ve diğerleri (2015)	Sağlık Bakanlığı il merkezindeki döner sermaye işletmesi bulunan hastanelerin 2008-2012 yıllarına ait bilanço ve gelir tabloları ve 118 hastanenin verilerinden yararlanılmıştır.	Ki-kare Bağımsızlık Testi kullanılmıştır.	Cari oran, asit test oranı, nakit oranı, stok bağımlılık oranı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	işletme sermayesi yönetimi ile finansal performansları arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Akel ve İltaş (2016)	BİST'teki 5 sektörün 2003-2013 dönemi çeyrek dönemlik verilerinden yararlanılmıştır.	Panel Veri Yöntemi kullanılmıştır.	Stok devir hızı, alacak devir hızı, nakit dönüşüm süresi, gayrisafi yurtiçi hâsıla, sanayi üretim endeksi değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Uzun dönem eşbütünlüğe ilişkin ilişki sonucuna ulaşılmıştır.
Atmaca (2016)	Borsa İstanbul'da işlem gören Kimya, Plastik ve Kauçuk Sektörüne ait 2009-2015 dönemine ait 24 şirketin verilerinden yararlanılmıştır.	Korelasyon Analizi kullanılmıştır.	Alacak tahsil süresi, stokta tutma süresi, borç ödeme süresi nakit dönüş süresi ve cari orandır, varlık karlılığı ve özkaynak karlılığı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	STS, ATS, BOS, NDS ve CO açıklayıcı değişkenlerinin bağımlı değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir.
Keskin ve Gökalp (2016)	2009-2013 dönemine ait Borsa İstanbul'da gıda ve içecek sektöründe faaliyet gösteren firmalara ait verilerden yararlanılmıştır.	Panel Veri Seti kullanılmıştır.	Aktif karlılık, alacak tahsil süresi, borç ödeme süresi, cari oran, firma büyüklüğü, kaldıraç oranı değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Nakit dönüş süresinin firma kârlılığı üzerinde negatif ama istatistiksel olarak anlamlı olmayan bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Ata ve Buğan (2016)	2006-2014 dönemi için 121 firmanın verilerinden yararlanılmıştır.	Panel Veri Analizi kullanılmıştır.	Tobinsq, net çalışma sermayesi, nakit ve nakit benzerleri değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Firma değeri ile net çalışma sermayesi unsurları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Öz ve Güngör	İmalat sektörüne ait 68 firmanın 1992-2005 dönemine ait verilerden yararlanılmıştır.	Panel Veri Analizi kullanılmıştır.	Brüt satış kârı, alacakların devir süresi, stok devir süresi, ticari borçların devir süresi, net ticaret süresi, mali duran varlıklar değişkenlerinden yararlanılmıştır.	Alacak devir hızı, borç devir hızı, stok devir hızı ve net ticaret süresinin firma kârlılığıyla negatif ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. VERİ VE METODOLOJİ

3.1. Veri

Çalışmamızda Borsa İstanbul (BIST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi gereksinimlerini belirleyen faktörleri tespit etmek amacıyla BIST'te işlem gören 2010-2018 yıllarını kapsayan 16 firmaya ilişkin yıllık finansal verilerden yararlanılmıştır.

Araştırmamızda, her geçen yıl piyasa değeri yükselen ve karlılıkları artan firmalardan bir kısmının yer aldığı Borsa İstanbul tekstil sektöründe yer alan 16 şirket yer almıştır. Güncel olarak 22 şirketin hali hazırda işlem gördüğü Borsa İstanbul tekstil sektöründeki 6 şirketin veri setimize dâhil edilmemesinin sebebi ilgili dönem aralığında bu şirketlerin verilerinin süreklilik göstermemesidir. Analiz kapsamında olan şirketlere ait veriler BİST (Borsa İstanbul) (<http://www.imkb.gov.tr>) ve KAP' dan (Kamuyu Aydınlatma Platformu) (<http://www.kap.gov.tr>) ulaşılmış olup, çalışmada kullanılan makroekonomik

verilere ise TC(Türkiye Cumhuriyeti) (<https://www.tcmb.gov.tr/>) adresinden ulaşılmış ayrıca bazı bilgiler firmalara ait web sayfalarından veya bilanço dipnotlarından elde edilmiştir.

Temel amacı Borsa İstanbul'da (BIST) tekstil sektöründe faaliyet gösteren firmaların çalışma sermayesi gereksinimlerini belirleyen faktörleri tespit etmek olan bu çalışmamızda bağımlı değişken olarak kullandığımız performans ölçütü olarak Nakit Dönüşüm Süresi (NDS) ele alınmıştır. Analizimizde kullandığımız firma değişkenleri; Kaldıraç oranı (KAL), Aktif karlılık oranı (ROA), Büyüklük (BUY), Firma değeri (TobinQ), Nakit akışı (FNA) olarak belirlenmiştir. Ayrıca makroekonomik değişkenler olarak Gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH), Enflasyon (ENF), Döviz kuru (DK), Faiz oranı (FA) belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler Keskin ve Gökalp ;(2016), Ramazan AKBULUT ;(2011) ve Erkan POYRAZ;(2012) tarafından yapılan çalışmalar esas alınarak oluşturulmuştur. Analiz kapsamında olan veriler (<http://www.imkb.gov.tr>) ve (<http://www.kap.gov.tr>) adreslerinde yayınlanan şirketlerin mali tablolarından, makroekonomik veriler ise Türkiye Cumhuriyeti'nden temin edilmiştir.

Çalışmada kullanılan bağımlı değişken, firma değişkenleri ve makroekonomik değişkenlerin model içindeki kullanım şekilleri ve hesaplama yöntemleri Tablo – 2'de detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo – 2: Bağımlı Değişken - Firma değişkenleri ve Makroekonomik Değişkenler

Bağımlı Değişken	Değişken	Tanımlamalar	Kısaltmalar
	Nakit Dönüşüm Süresi	Stok Devir Süresi + Alacak Tahsil Süresi - Borç Ödeme Süresi	Calser
Firmaya Özgü Değişkenler	Kaldıraç Oranı	Toplam Borçlar / Toplam Pasif	KAL
	Aktif Karlılık Oranı	Net Kar / Toplam Aktif	ROA
	Büyüklük	Aktif Toplamın Logaritması	BUY
	Firma Değeri	(Özsermayenin piyasa değeri + Toplam Borçlar) / Toplam Aktifler	TOBINQ
	Nakit Akışı	Faaliyet Nakit Akışı	FNA
Makroekonomik Değişkenler	Ekonomik Büyüme	Gayrisafi yurtiçi hâsıla	GSYH
	Enflasyon	Tüketici Fiyatları Endeksi	ENF
	Döviz Kuru	Dolar Döviz kuru	DK
	Faiz	Faiz Oranı	FA

3.2. Metodoloji

Bu araştırmada dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Dinamik veri modelleri statik modellerden farklı olarak içerisinde gecikmeli değişken veya değişkenler içeren modellerdir (Yerdelen Tatoğlu, 2012:65). Dinamik model tahmincilerinden biri olan Arellana ve Bover (1995) tarafından geliştirilen sistem GMM yaklaşımı bu çalışmada kullanılan modeldir. Bu yaklaşım, fark denklemi ile düzey denklemlerinin birleştirilmesine dayanmaktadır. Blundell ve Bond (1998) ve Blundell vd., (2000) fark GMM'in sonlu örnekleme zayıf bir tahmin gücüne sahip olduğunu ve katsayı tahminlerinin sapmalı olduğunu ortaya koymuşlar ve sistem GMM'in tahmin gücünün daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu nedenle çalışmada, diğer GMM tahmin edicileri ile kıyaslandığında daha iyi bir tahmin edici olduğu ifade edilen sistem GMM yaklaşımı kullanılmıştır.

Dinamik panel veri analizi için yapılan testlerin geçerlilik ve güvenilirliğinin ölçülmesi için birtakım testler vardır. Bu test sonuçları Tablo – 3'de gösterilmektedir.

Tablo – 3: Model Sonuçları

Model= calser=f(kal, roa, buy.tobinqgsyih,enf,fa, dk)	Coef.	Std. Err.	z	P>z
calserL1.	-.3716935	.5201608	-0.71	0.475
KAL	-.8753746	1.017628	-0.86	0.390
ROA	3.510106	1.552199	-2.26	0.024**
BUY	.2873542	.0978184	2.94	0.003***
TOBİNQ	.0444198	.1433776	0.31	0.757
FNA	5.65889	1.655841	2.65	0.0025***
GSYİH	.0282501	.0099836	2.83	0.005***
ENF	-.070657	.0264325	0.27	0.089*
FA	-.085749	.0300207	2.86	0.004***
DK	-.1571756	.1445828	-1.09	0.277
_cons	-5.694976	1.976524	-2.88	0.004***
Wald:387.79 Prob:0.000*** Ar(1):-2.662 (0.007) Ar(2):0.930 (0.352) Sargan:0.798 (1.000)				

Not: ***, **, *Değişkenlerin sırası ile %1,%5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

4. BULGULAR

Modelde yer alan karlılık, büyüklük, faaliyet nakit akışı, GSYH, enflasyon ve faiz oranının firma değerini istatistiki olarak anlamlı etkilediği tespit edilmiştir. Bu değişkenlerden; karlılık, büyüklük, faaliyet nakit akışı, GSYH çalışma sermayesini istatistiksel olarak pozitif yönde ($\beta_{Roa}=3.510$, $\beta_{Buy}=0.287$, $\beta_{FNA}=5.658$, $\beta_{GSYH}=0.028$), enflasyon ve faiz oranı çalışma sermayesini istatistiksel olarak negatif yönde ($\beta_{enf}=-0.070$, $\beta_{FA}=-0.085$) etkilemiştir. Nakit akışı, KLD, GSYH, RSK değişkenleri ise istatistiki olarak anlamsız tespit edilmiştir. Kaldıraç, Tobinq ve döviz kuru ise istatistiki olarak anlamsız tespit edilmiştir.

Model spesifikasyonları incelendiğinde ise modelin anlamlı olduğu, içsellik sorunu taşımadığı ve modelde otokorelasyonel sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Bulgular değerlendirildiğinde; karlılıkta firma bünyesinde nakit tutarında artış meydana getireceğinden firmanın çalışma sermayesini artırmıştır. Firma büyüklüğü ise literatür ile uyumlu ve pozitif olarak tespit edilmiştir. Firma büyüklüğünün artması çalışma sermayesini artırmıştır. Bu durum ise firmaların büyüdükçe finans kaynağı bulmada küçük firmalara göre daha rahat olduğunu göstermektedir. Nakit akışı hızında meydana gelen artış firmaya olan nakit akışını artıracığından firma çalışma sermayesini artıracak olup, elde edilen bulgular bu durumu desteklemektedir. GSYH ta meydana gelen artış ise yine beklentiler ile uyumlu olarak çalışma sermayesini artırmıştır. Bu bulgu ekonomik büyümede meydana gelen artışın firmaların faaliyetlerinde de büyüme meydana getirdiğini göstermektedir. Enflasyon ve faiz oranlarının artması durumunda firmaların bünyelerindeki, çalışma sermayesinin teorik azalması beklenmektedir. Bulgularda bu teori ile uyumlu olup enflasyon ve faiz oranının artması çalışma sermayesini azaltmıştır. Modelspesifikasyonları incelendiğinde ise modelin anlamlı olduğu, içsellik sorunu taşımadığı ve modelde otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. AKBULUT,R.(2011). İMKB’de İmalat Sektöründeki İşletmelerde İşletme Sermayesi Yönetiminin Karlılık Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 40(2),195-206.
2. AKEL,V. ve İLTAŞ,Y.(2016). İşletme Sermayesinin Makroekonomik Belirleyicileri: BİST’te Sektörler Arası Bir Karşılaştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Dergisi, 11(3),39- 70.
3. AKIN,O. ve ESER, Emine,D.(2014). İşletme Sermayesi Yönetimi: Mermer İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (27), 45-55.
4. ALPARSLAN,D., GENÇTÜRK,M. ve ÖZGÜLBAŞ,N.(2015). Sağlık Bakanlığı Hastanelerinde İşletme Sermayesi İle Finansal Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(1), 317-338.
5. ARELLANO, M.,& BOVER, O. (1995). Anotherlook at the instrumental variable estimation of error-components models. Journal of econometrics, 68(1), 29-51.
6. ATA,Ali.H. ve BUĞAN,Mehmet,F.(2016), İmalat Şirketlerinde Çalışma Sermayesi Etkinliğinin Firma Değerine Etkisi Nasıldır? , Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. (35), 25-33.
7. ATMACA,M.(2016). Finansal Oranlar Aracılığıyla Çalışma Sermayesi Bileşenlerinin Karlılığa Etkisi: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Kimya, Plastik ve Kauçuk Şirketlerinde Bir Araştırma, Yönetim Bilimleri Dergisi, 14(28), 633-649.
8. AYGÜN,M.(2012). Firma Performansı Üzerinde Çalışma Sermayesinin Etkisi: Türk İmalat Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,12(2), 215-223.
9. AYTÜRK,Y. ve YANIK,S.(2015). Çalışma Sermayesi Yönetimi Türkiye’deki KOBİ’lerde Karlılığı Nasıl Etkiler?, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 157-168.
- 10.BALTAGI, B. H. (1995). Econometricanalysis of panel data (Vol. 2). New York: Wiley.
- 11.BLUNDELL, R.,& BOND, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. Journal of econometrics, 87(1), 115-143.
- 12.BLUNDELL, R.,& BOND, S. (2000). GMM estimation with persistent panel data: an application to production functions. Econometric reviews, 19(3), 321-340.
- 13.BÜYÜKŞALVARCI,A. ve ABDİOĞLU,H.(2010). Kriz Öncesi Ve Kriz Dönemlerinde İşletmelerde Çalışma Sermayesi Gereksiniminin Belirleyicileri: İmkb İmalat Sanayi Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(2), 47-71.
- 14.COŞKUN,E. ve KÖK,D.(2011). Çalışma Sermayesi Politikalarının Karlılık Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması, Effect of Working Capital Policies on Profitability: A Dynamic Panel Analysis, 11,75-85.
- 15.ÇAKIR,H. ve KÜÇÜKKAPLAN,İ.(2012). İşletme Sermayesi Unsurlarının Firma Değeri ve Karlılığı Üzerindeki Etkisinin İMKB’de İşlem Gören Üretim Firmalarında 2000 – 2009 Dönemi İçin Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 69-86.
- 16.ÇETİN,Alı,C. , ÇELİK,İ. ve KAYA,M.(2006). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Çalışma Sermayesi ve Finansal Yönetim Uygulamaları, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(3), 89-98.
- 17.DOĞAN,M. ve ELİTAŞ,Bilge,L.(2014). Çalışma Sermayesi Gereksiniminin Belirleyicileri: Borsa İstanbul Gıda Sektörü Üzerine Bir İnceleme, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 16(2), 1-14.
- 18.DURŞUN,A. ve AYRIÇAY,Y.(2012). Çalışma Sermayesi-Kârlılık İlişkinin İmkb Örneğinde 1996-2005 Dönemi Analizi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 26(3-4), 199-214.
- 19.GRIFFITHS, W., CARTER HILL, R., & JUDGE, G. G. (1993). Learning and practicingeconometrics (No. 330.18/G871).
- 20.GUJARATI, D. N.,& PORTER, D. C. (1999). Essentials of econometrics(Vol. 2). Singapore: Irwin/McGraw-Hill.
- 21.GÜNGÖR, B.,& KAYGİN, C. Y. (2015). Dinamik panel veri analizi ile hisse senedi fiyatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. Kafkas University. Faculty of Economics and AdministrativeSciences. Journal, 6(9), 149.

22. IŞIK, E. ve KİRACI, M. (2012). 2008 Küresel Finansal Krizin İşletmelerin Çalışma Sermayeleri Üzerindeki Etkilerinin Oranlar Aracılığıyla Tespiti: İmkb'de Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 157-174.
23. KENDİRLİ, Ş. ve KONAK, F. (2014). İşletme (Çalışma) Sermayesi Yönetiminin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: Bist Gıda, İçecek Endeksi Uygulaması, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman A.B.D. , 41.
24. KENNEDY P. (1999). A Guide To Econometrics Fourth Edition, Blackwell Publishers Massachusetts
25. KESKİN, R. ve GÖKALP, F. (2016). Çalışma Sermaye Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi, Doğu Üniversitesi Dergisi, 17, 15-25.
26. ÖZ, Y. ve GÜNGÖR, B. Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: İmalat Sektörüne Yönelik Panel Veri Analizi, 320-332.
27. POYRAZ, E. (2012). İşletme Sermayesi Finanslama Stratejilerinin Karlılık Oranları Üzerindeki Etkisi (Akbank T.A.Ş. Uygulaması) , Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27(1), 47-56.
28. ŞAHİN, O. (2011). İMKB'ye Kayıtlı İmalat Şirketlerinde Çalışma Sermayesi Politikaları ve Firma Performansı İlişkileri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİB Dergisi, Ekim, 6(2), 123- 41
29. TATOĞLU, F. Y. (2012). Panel veri ekonometrisi. Beta Yayınevi.
30. TORAMAN, C. ve SÖNMEZ Adem, R. (2015). Çalışma Sermayesi Ve Karlılık Arasındaki İlişki: Perakende Ticaret Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) VIII - I : 15-24 .

FİRMA DEĞERİNİN BELİRLEYİCİLERİ: BORSA İSTANBUL BİLİŞİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

Hasan AYAYDIN

Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD

Abdülkadir BARUT

Dr. Öğr. Gör. Harran Üniversitesi, Siverek MYO

Seda TUNÇ

Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD Tezli Yüksek Lisans Programı.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, firma değerini etkileyen finansal, risk ve makro ekonomik değişkenlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla, 2010-2018 döneminde Borsa İstanbul (BİST) bilişim sektöründe faaliyet gösteren 12 firmaya ait yıllık veriler panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgular; büyüme ve büyüklük ile ilişkili değişkenlerin firma değerini istatistiksel olarak pozitif, kârlılık değişkeninin ise negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Modele dâhil edilen likidite, nakit akışı ile ilişkili diğer değişkenlerin ise, firma değeri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Çalışmanın sonucunda, kaldıraç ve kredi riskleri firma değerini pozitif; likidite riski ise negatif etkilediği görülmektedir. Çalışmada ayrıca gayri safi yurt içi hasıla, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyatları endeksi, döviz kuru, faiz oranı, para arzı makro ekonomik değişkenleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Firma Değeri, Borsa İstanbul Bilişim Sektörü, Panel Veri Analizi*

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the financial, risk and macroeconomic variables affecting the firm value. For this purpose , annual data belonging to 12 compaines operating in Borsa İstanbul (BİST) IT sector in the period of 2010-2018 were analyzed by panel data analysis method. Obtained empirical findings; It was found that the variables related to growth and size were statistically positive and the profitability variable negatively affected the firm value. The liquidity included in the model and the other variables related to cash flow have no statistically significant effect on the firm value. As a result of the study, leverage and credit risks are positive; liquidity risk is negatively affected. In this study, gross domestic product, industrial production index, consumer price index ,exchange rate ,interest rate ,mone supply macroeconomic variables are used.

Keywords: *Firm Value , Borsa İstanbul IT Sector, Panel Data Analysis*

1)GİRİŞ

Firmalar kuruldukları ve faaliyete geçtikleri günden itibaren birtakım amaçlara ulaşmayı isterler. Bu amaçlar arasında firmaların öncelikli sırada yer alan amacı kar maksimizasyonudur. Kar maksimizasyonunu yetersizliklerinin eleştirilmesi neticesinde finans teorisi firma amacının ne olması gerektiği sorununun çözümünde değer odaklı yaklaşımı benimsemiştir (KUZU,2018:53).

Değere dayalı yönetim, değer yaratmayı hedefleyen, teşvik eden ve değeri ölçen bir yönetim sürecidir. Değere dayalı yönetim 1980’li yıllardan başlayıp 1990’lı yılların bitimine kadar geçen zaman diliminde, firma başarısına bakış açısı farklı bir boyut kazanmış, firmanın düşünce sisteminin merkezine hissedarlara değer yaratmayı hedefleyen; hissedar değeri maksimizasyonu hedefine yönelik firmanın stratejilerini, yapısını ve yöntemlerini belirleyen değere dayalı yönetim anlayışı ortaya çıkmıştır(KURTARAN,2015:36).

Firmanın değeri tek bir kritere bakılarak ortaya koyulabilecek bir kavram değildir. Firmanın değeri; kuruluşundan başlayarak, çıktı yani üretilen ürünün kalitesi, çalışanların nitelik durumu , müşteriler ve yatırımcılar ile iletişim düzeyi, yönetimin yapısı ve kaliteli yönetim anlayışı gibi birçok kriterin değerlendirilmeyle alınarak tespit edildiği bir süreçtir.

Bir firmanın nihai hedefi işletmenin piyasadaki var olan değerini maksimum kılarak, ortaklarının servetlerinin artmasını sağlamaktır ve bu doğrultuda, işletmeler için değer yaratmak önemli bir durum haline gelmiştir(ULUYOL,2013:366).

Firmalar işletme birleşmeler, işletme pay senetlerinin pazarlanması, işletmelerin halka açılması, kâr dağıtım oranlarının belirlenmesi, işletmeye ortak alma veya ortak çıkarma durumunda, kredibiliteliğinin artırılması, şahıs işletmelerin sermaye işletmelerine dönüştürülmesi ve özelleştirme gibi durumlardan kaynaklı firma değerini belirlemek zorundadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, firma değerini etkileyen finansal, risk ve makroekonomik değişkenlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla, 2010-2018 döneminde Borsa İstanbul (BIST) bilişim sektöründe faaliyet gösteren 12 firmaya ait yıllık veriler panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın yapısı beş bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmının ardından ikinci bölümde akademik yazının sentezi yapılmıştır. Üçüncü bölümde çalışma kapsamında ele alınan veriler ve izlenen araştırma yöntemi yer almaktadır. Dördüncü bölümde araştırma kapsamında ulaşılan bulgulara yer verilmiştir ve beşinci bölümde sonuç kısmına yer verilmiştir.

2) LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde firma değeri ile ilişkili olduğu düşünülen değişkenler üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmış olup ; bu çalışmalar hakkında Tablo-1’de kronolojik olarak bilgi verilmektedir:

Tablo-1: Literatür Taraması

YAZAR	ARAŞTIRMA DÖNEMİ	ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	AÇIKLAYICI DEĞİŞKENLER	BULGULAR
Ünlü, Bayraktaroğlu ve Şamiloğlu (2011)	2004-2008	Panel veri analizi	Tobin-q, firma büyüklüğü, kaldıraç oranı, firma yaşı, yönetici sahipliği	Sonuç değerlendirildiğinde Borsa İstanbul’da faaliyet gören firmalar için yapılan dönemde yönetici sahipliği ve firma değeri arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir
Zor ve Cengiz (2013)	2009-2011	Hesaplanmış Maddi olmayan değer yöntemi	Piyasa değeri/defter değeri	Sonuç olarak Türkiye’de faaliyet gösteren Enerji firmalarının entelektüel sermaye varlıklarına önem vermedikleri sonucuna varılmıştır.
Uluyol ve Türk (2013)	2004-2010	Panel veri analizi	Cari oran, nakit oranı, finansal kaldıraç, hisse başına kar, özsermaye devir hızı	Yapılan analiz neticesinde likidite oranlarından cari oran ve nakit oranının bağımlı değişken firma değeri üzerinde anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenirken ; diğer bağımsız değişkenler ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
Öztepe ve Beylik (2014)	2003-2010	Defter Değeri, Piyasa Değeri/Defter Değeri, Fiyat/Kazanç,	Finansal tablo ve bilanço verilerinden yararlanılmış.	Analiz sonucunda uygulama hastanesi hisse

		Temettü Ve Net Nakit Akımı Yaklaşımları		senedi defter değerinin piyasa değerinden düşük olduğunu, sağlık sektörünün piyasa değerinin yüksek olduğunu göstermiştir.
Kurtaran, Turan, Çelik ve Temizer (2015)	2008-2012	Çoklu Regresyon Analizi	Cari oran , asit test oranı, stok devir hızı, alacak devir hızı, net kar marjı	Sonuç olarak ;Asit-test oranı ve aktif karlılığı ile firma değeri arasında anlamlı ilişki bulunurken; cari oran ile firma değeri arasında ise anlamlı ilişki gözlenlenmiştir. Diğer oranlar ile anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Toroman ve Körpi (2015)	2003-2012	Karşılaştırmalı Değerleme Yöntemi	Fiyat/kazanç çarpanı, piyasa değeri/değeri çarpanı, fiyat/nakit akım çarpanı, fiyat/net satış çarpanı	Sonuç olarak analiz kapsamında yer alan uygulamada yöntemin firma değeri üzerindeki başarısını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.
Çetenak (2015)	2004-2009	Ekonometrik Yöntem GMM(Genelleştirilmiş Momentler methodu)	Piyasa değerinin doğal logaritması, büyüklük, tobinq, kaldıraç oranı	Analiz neticesinde sahiplik yoğunlaşması ile firma değeri arasındaki ilişkinin; pozitif, doğrusal olduğu gözlenlenmiştir.
Demirgüneş (2016)	2007-2014	Faktör ve çoklu Regrasyon analizi	Cari oran , nek kar marjı, net satışlar, stok devir hızı, likitide oranı, alacak devir hızı, aktif devir hızı, nakit oranı kaldıraç oranı	Elde edilen sonuçlar neticesinde; büyüme ve büyüklük ile ilişkili değişkenlerin firma değerini istatistiksel olarak pozitif etkilediği görülmüş. Karlılık değişkenin ise negatif yönde etkilediğini görülmüştür.
Çelik, Yenice ve Onat (2016)	2007-2011	Kavramsal model	Sistemik risk, sistemik olmayan risk, kurumsal yönetim, temettü	Analiz sonucunda; Temettü politikalarının, risk ile negatif bir ilişkide olduğu gözlenlenmiş. Kurumsal yönetimle de pozitif bir ilişkisi olduğu görülmektedir..

Çelik,Acar ve Dönmez (2017)	2017	Yatay kesit regresyon analizi	Tobinq, yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulundaki bağımsız üye sayısı,kurul üyelerinin cinsiyeti	Sonuç olarak ; yönetim kurulu üye sayısı ve bağımsız üye sayısının firma değeri üzerinde anlamlı etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Şenol ve Serdar Karaca (2017)	2008-2015	Panel veri analizi	Tobinq, piyasa değeri defter değeri,finansal kaldıraç,kredi riski,kur riski	Çalışma sonuçlarına bakıldığında , kaldıraç ve kredi riskleri firma değerini pozitif bir şekilde etkilemiştir.Kur ve likidite riski ise negatif etkilediği görülmüştür.
Kavcar ve Gümrah (2017)	55 firmanın ilk not aldıkları tarih olay günü olarak kabul edilmiştir.	Parametrik T testi, Wilcoxon işaret testi, Pazar modeli	-	Sonuçlar değerlendirildiğinde ortalama anormal getirilerde anlamlı bir ilişki yokken; bazı firmalarda ise anlamlı anormal getiriler tespit edilmiştir.
Biçen ve Sezgin(2017)	2005-2015	Panel veri analizi	Net kar büyüme,stok devir hızı,alacak devir hızı, özsermaye/aktifler, nakit oranı, fiyat kazanç oranı, cari oran, esas faaliyet kar marjı	Sonuçlar değerlendirildiğinde net Satış Büyüme Oranı, Hisse Başına Kar ve Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranının firma değeri üzerinde pozitif etki gösterdiği görülmüştür.
Çam , Kalkan, Soydaş Ve Taşdemir (2018)	2017	Regrasyon analizi	Tobin Q,Piyasa değeri/ defter değeri, Sermaye riski, Likitide riski, Kur riski, Faiz riski, Kredi riski	Sonuçlar neticesinde net kâr, net satışlar, aktif büyüklük, toplam borç tutarı ve marka değeri değişkenlerinden prestij değişkeninin piyasa değeri üzerinde etkiye sahip olduğu görülmüştür
Arslan ve Merder Çakır (2018)	2016	Olay etüdü methodu	Hisse senedi fiyatları	Sonuç olarak temettü politikası ile firma değeri arasındaki ilişki değişkenlere göre farklılaşmıştır.

Kuzu (2018)	2013-2017	Öz sermayeye serbest Nakit akımları yöntemi	Toplam varlıklar, kısa vadeli yükümlülükler, net dönem karı, özkaynaklar, özsermayeye serbest nakit akımları	Sonuç olarak; firma değerlerinin pozitif hesaplanmasına etki eden faktörün firmaların spor kulüpleri taraftarlarının hisse senedi alımından meydana gelen değer artışı olduğu ileri sürülmüştür.
Topaloğlu (2018)	2012-2017	Panel veri Analizi	Sermaye riski, likitide riski, tobin q, kredi riski, piyasa değeri defter değeri, kur riski , fiyat kazanç oranı	Sonuçlar değerlendirildiğinde sermaye ve likidite riskleri ile tobin Q arasında anlamlı bir ilişki , kredi riski ile Piyasa Değeri/Defter Değeri oranı arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilmiştir.
Karakılıç ve Vuran (2019)	2013-2016	Panel data yöntemi	Yönetim kurulu üye sayısı, bağımsız yönetim kurulu üye sayısı, yönetim kurulu kadın üye sayısı, tobin's q, roa	Analiz neticesinde kurumsal yönetim ,bağımlı değişken arasında bir ilişki olmadığı görülmüş ancak sadece aktif karlılığı ile kurumsal yönetim arasında % 10 anlamlık seviyesinde bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.
Birgili ve Düzer	2001-2006	Panel veri analizi	Likitide oranı, Mali yapı oranı, Faaliyet oranı, karlılık oranı, Borsa performans oranları	Elde edilen sonuçlara göre değişkenlerden 16 tanesi ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişki görülmüş, diğer 5 oran ile firma değeri arasındaki ilişkiyi belirleyecek katsayılar ise anlamsız çıkmıştır.
Gümüş, Şakar, Akkın ve Şahin	2011-2015	Panel veri analizi	Piyasa değeri , likidite, faaliyet, mali yapı ve karlılık oranları	Sonuçlar değerlendirildiğinde firma değeri ile ; likidite oranları %66 oranında bir ilişki mali yapı oranları %80 oranında bir ilişki faaliyet (verimlilik) oranları %60 oranında, bir ilişki karlılık oranları %60 oranında bir ilişki saptanmıştır.

3. VERİ VE METODOLOJİ

3.1. Çalışmada Kullanılan Veriler

Çalışmada Borsa İstanbul'da (BİST) bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların, firma değerini etkileyen finansal, risk ve makroekonomik değişkenlerin tespit edilmesi amacıyla BİST'te işlem gören 2010 -2018 yıllarını kapsayan 12 firmaya ilişkin yıllık finansal verilerden yararlanılmıştır.

15 şirketin hali hazırda işlem gördüğü Borsa İstanbul bilişim sektöründeki 3 şirketin araştırma kapsamına dahil edilememesinin sebebi ilgili dönem aralığında bu şirketlerin verilerinin süreklilik göstermemesidir.

Analiz kapsamında olan şirketlere ait verilere BİST (Borsa İstanbul) (<https://www.borsaistanbul.com>) ve KAP' dan (Kamuyu Aydınlatma Platformu) (<http://www.kap.gov.tr>) ulaşılmış olup , çalışmada kullanılan makroekonomik verilere ise TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) (<https://www.tcmb.gov.tr/>) adresinden ulaşılmış ayrıca bazı bilgiler firmalara ait web sayfalarından veya bilanço dip notlarından elde edilmiştir.

Çalışmada bağımlı değişken olan firma değeri, Tbin Q (TBNQ) ile gösterilmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak ele alınan firmaya özgü değişkenler; Büyüklük(Buy) ,Karlılık(ROA),Cari Oran (CO), Nakit Akışı(NA) ve Nakit Oranı (NO) ile hesaplanmış, ayrıca risk değişkenleri olarak ise; Finansal Kaldıraç (KLD) ve Likidite riski(RSK) kullanılmıştır. Yapılan çalışmada makro ekonomik değişkenlerde yer verilmiş ve bu değişkenler; Ekonomik büyüme (GSYH), Enflasyon (ENF) , Döviz kur(DK) ve Faiz oranı(FA) olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenler ise Çelik ve Diğerleri(2016), Demirgüneş(2016) ve Süleyman (2018) tarafından yapılan çalışmalar esas alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 2'de analiz kapsamında kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait hesaplanma şekilleri ve model içerisinde kullanım şekilleri detaylı olarak yer almaktadır.

Tablo-2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

	DEĞİŞKENLER	DEĞİŞKEN AÇIKLAMASI	KISALTMALAR
Bağımlı Değişkenler	TOBİNQ	Piyasa Değeri+Kısa Vadeli Yabancı Kaynak+Uzun Vadeli Yabancı Kaynak)/Toplam Aktif	TBNQ
Firmaya Özgü Bağımsız Değişkenler	Büyüklük	Toplam Aktifler Logaritması	BUY
	Karlılık	Net Kar / Toplam Aktifler	ROA
	Cari Oran	(Dönen Varlıklar)/Kısa Vadeli Borçlar	CO
	Nakit akışı	Faaliyetlerden Kaynaklanan Nakit Akım/Toplam Aktifler	NA
	Nakit Oranı	(Nakit Ve Nakit Benzeri Varlıklar)/(Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)	NO
	Finansal Kaldıraç	Toplam Borçlar/Toplam Aktifler	KLD
	Likidite Riski	KVB/Dönen Varlıklar	RSK
Makroekonomik Bağımsız Değişkenler	Ekonomik Büyüme	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla	GSYİH
	Enflasyon	Tüketici Fiyatları Endeksi	ENF
	Döviz Kuru	Dolar Döviz Kuru	DK
	Faiz	Faiz Oranı	FA

3.2. Metodoloji

Bu çalışmanın amacı, firma değerini etkileyen finansal, risk ve makro ekonomik değişkenlerin tespit edilmesidir. Bu amaçla, 2010-2018 döneminde Borsa İstanbul (BİST) bilişim sektöründe faaliyet gösteren 12 firmaya ait yıllık veriler panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir.

Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizi, firma, ülke gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerinin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesidir (Baltagi, 1995). Aynı kesit birimi zaman içinde izlenmesi durumunda oluşan karma verilere panel veri denilmektedir (Gujarati, 1999).

Panel veri, zaman serisi ve yatay kesit verisinden daha karmaşık davranışsal modeller yapmaya ve bunları test etmeye yardımcı olur.

k değişkenli bir panel veri regresyon modeli en genel biçimiyle aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{it} + \epsilon_{it} \quad i=1,2,3,\dots,N \quad \text{ve} \quad t=1,2,3,\dots,T$$

Bu denklemde i ; yatay kesit boyutunu (ülke, firma, hane halkı, birey) ifade ederken t ise zaman serisi boyutunu ifade etmektedir. Modelde y_{it} bağımlı değişkeni, X_{it} modele ait bağımsız değişkenler, α_i sabit kesişim katsayısını, ϵ_{it} ise hata katsayısını ifade etmektedir.

Farklı varsayımlarla elde edilen modeller “Sabit Etkili” ve “Tesadüfi Etkili” modellerdir. Her iki modelde de, ϵ_{it} hatalarının tüm zaman dönemlerinde ve tüm bireyler için bağımsız ve $N(0)$ şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır (Griffits, 1993).

Bu çalışmada ise sabit etkiler modelinin kullanılması tercih edilmiştir.

Tablo-3 de ise sabit etkiler model sonuçları gösterilmektedir.

Tablo-3: Sabit Etkiler Model Sonuçları

Model= TBNQ=f(BUY, ROA, CO NA,,KLD, RSK,GSYİH, ENF, DK, FA)	Coef.	Std. Err.	P
BUY	0.655	0.012	0.005***
ROA	-1.025	0.250	0.090*
CO	0.0005	0.0001	0.000***
NA	0.187	1.087	0.358
KLD	0.758	0.955	0.895
RSK	0.068	0.987	0.855
GSYİH	5.878	8.658	0.574
ENF	-0.035	0.015	0.008*
FA	-0.001	0.0005	0.000***
DK	-0.987	0.328	0.388
Sabit	0.698	0.025	0.018**
R ²	0.32		
D-W (Durbin Watson)	1.998		
F istatistik	492.65		
Prob:	0.000***		

Not: ***, **, *Değişkenlerin sırası ile %1,%5 ve %10 önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

4.BULGULAR

Modelde yer alan büyüklük, karlılık, cari oran, enflasyon ve faiz oranının firma değerini istatistiki olarak anlamlı etkilediği tespit edilmiştir. Bu değişkenlerden; büyüklük ve cari oran piyasa değerini istatistiksel olarak pozitif yönde ($\beta_{buy}=0.655$ ve $\beta_{Co}=0.0005$) karlılık, enflasyon ve faiz oranı ($\beta_{Roa}=-1.025$, $\beta_{Enf}=-0.035$ ve $\beta_{Fa}=-0.001$) ise firma değerini negatif yönde etkilemektedir.

Nakit akışı, finansal kaldıraç, ekonomik büyüme, risk değişkenleri ise istatistiki olarak anlamsız olarak tespit edilmiştir.

Model spesifikasyonları incelendiğinde ise; modelin anlamlı olduğu, açıklama gücünün %32 olduğu ve modelin otokorelasyon (Durbin Watson) sorunu taşımadığı görülmektedir.

5. SONUÇ

Bulgular değerlendirildiğinde;

Firma büyüklüğünde meydana gelen artış firma değerini pozitif etkilemiştir. Büyük firmaların prestijleri yüksek olduğundan hisse senetlerine olan talepte yüksektir. Yüksek talep ise hisse senedi fiyatlarını artırmakta ve bu durum firmaların piyasa değerini yükseltmektedir.

Karlılık ise beklenen aksine firma değerini olumsuz etkilemiştir. Ross vd. (2002) borçlanmadaki artışın belirli bir seviyeden sonra doğrudan ve dolaylı finansal sıkıntı maliyetlerinin artmasına, dolayısıyla da kârlılığın azalmasına neden olabileceğini ve firma değerinin bu durumdan olumsuz yönde etkilenebileceğini belirtmektedir.

Cari oranın artması ise beklenildiği üzere firma değerini artırmıştır. Cari oranın yüksek olması firmanın bünyesinde bulunan dönen varlıkların borçlardan yüksek olduğunu göstermekte olup, bu bulgu yatırımcılar açısından olumlu bir sinyal olup firma hisse senetlerine olan talebi yükseltmektedir.

Enflasyon ve faiz oranlarının artması firmaların giderlerini artırdığından bu durum firmaların hisse senetlerine olumsuz olarak yansımış ve enflasyon ve faiz oranlarının artması teori ile uyumlu olarak firma değerini olumsuz etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- 14.ARSLAN,M., MEDER ÇAKIR,H. (2018). Firmaların Temettü Ödemeleri İle Firma Değeri Arasındaki İlişki Ve Bist 100’de Bir Uygulama. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 33,169-180.
- 15.BALTAĞI, B. H. (1995). Econometric analysis of panel data (Vol. 2). New York: Wiley.
- 16.BİÇEN, F. ,SEZGİN,H. (2017). Finansal Oranların Firma Değeri Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Bilişim Sektörüne Yönelik Bir Panel Veri Analizi. Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,15(3), 25-41.
- 17.BİRGİLİ, E.,DÜZER,M.(-). Finansal Analizde Kullanılan Oranlar Ve Firma Değeri İlişkisi: İmkb’de Bir Uygulama. Sakarya Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 76.
- 18.ÇAM VELİ,A. ,KALKAN,Y. ,SOYDAŞ SÖNMEZ, S.,TAŞDEMİR SAĞLAM YÜREK ,S. (2018). Marka Değeri ve Firma Değeri İlişkisi: Finansal Tabanlı Bir Model. Uluslar Arası Bilimsel Araştırmalar Dergisi ,3(4),203-207.
- 19.ÇELİK, S., ACAR , B. Ve DÖNMEZ, E .(2017). Yönetim Kurulu Özelliklerinin Finansal Kurumların Firma Değeri Üzerindeki Etkisi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10,21.
- 20.ÇELİK, Ş.,YENİCE,S., KÜRŞAT ONAT,O. (2016). Temettü Ödemelerinin Belirleyicileri ve Firma Değeri: Kavramsal Bir Model ve Tahminlemesi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 31(2),115-146.
- 21.ÇETENAK, H.(2015). Sahiplik Yoğunlaşmasının Firma Değeri Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama. Maliye Finans Yazıları, 104, 167-182.
- 22.DEMİRGÜNEŞ, K. (2016). Firma Değerinin Finansal Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz. Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11,165.
- 23.GRIFFITHS, W., CARTER HILL, R., & JUDGE, G. G. (1993). Learning and practicing econometrics (No. 330.18/G871).
- 24.GUJARATI D. N., & PORTER, D. C. (1999). Essentials of econometrics (Vol. 2). Singapore: Irwin/McGraw-Hill.
- 25.GÜMÜŞ, U.,ŞAKAR,Z.,AKKIN,G.,ŞAHİN,M.(-). Finansal Analizde Kullanılan Oranlar Ve Firma Değer İlişkisi: Bist’de İşlem Gören Çimento Firmaları Üzerine Bir Analiz. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,5.
- 26.KARAKILIÇ, A., VURAN,B. (2019). Kurumsal Yönetim Uygulamalarının Firma Değerine Etkisi: Türkiye Uygulaması. Muhasebe Enstitüsü Dergisi,60, 9-19.
- 27.KAVCAR,B., GÜMRAH, Ü.(2017). Borsa İstanbul’da Kurumsal Yönetim İlkelerine Uyum Ve Firma Değeri: Olay Çalışması. Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,13(1),104.
- 28.KENNEDY P. (1999). A Guide To Econometrics Fourth Edition, Blackwell Publishers Massachusetts

- 29.KURTARAN, A., TURAN KURTARAN, A.,KUTARAN ÇELİK,M.,TEMİZER,Z.(2015). Finansal Oranlar İle Firma Değeri İlişkisi: Bist'te Bir Uygulama. Küresel İktisat Ve İşletme Çalışmaları Dergisi,4(8), 35-45.
- 30.KUZU, M. (2018). Bist-Spor Endeksinde İşlem Gören Şirketlerin Firma Değerlerinin Tespiti. İşletme Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,1,55.
- 31.ÖZTEPE, E., BEYLİK, U. (2014). Sağlık Kurumlarında Firma Değerleme: Bir Özel Hastane Uygulaması. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 2(4),119-128.
- 32.ŞENOL ,Z. ve KARACA ,S .(2018). Finansal Risklerin Firma Değeri Üzerine Etkisi .Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü ,3(1),1-18.
- 33.TOPALOĞLU,E.E. (2018). Finansal Riskler İle Firma Değeri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Bir Uygulama. Şırnak Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,5(2),289,
- 34.TORAMAN, C.,KÖRPİ, M.(2015). Firma Değerinin Piyasa Çarpanları İle Tahmin Edilmesi: BIST Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri Sanayii Sektöründe Bir Uygulama. Muhasebe Ve Finansman Dergisi,43.
- 35.ULUYOL, V.,TÜRK,V.E.(2013). Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (Bist)'da Bir Uygulama. Afyon Kocatepe Üniversitesi, İbf Dergisi,14(11),11.
- 36.ÜNLÜ, U . ,BAYRAKTAROĞLU, A. Ve ŞAMILOĞLU , F. (2011). Yönetici Sahipliği Ve Firma Değeri: İmkb İçin Ampirik Bir Uygulama. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66(2),201-214.
- 37.ZOR, İ. ,CENGİZ, S. (2013). Entelektüel Sermaye ile Firma Değeri Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 3(1),37-56.

TÜRKİYE'DE UZUN DÖNEM KONUT DOĞALGAZ TALEBİNİN FİYAT VE GELİR ESNEKLİKLERİ ESNEKLİKLERİ THE LONG-TERM PRICE AND INCOME ELASTICITIES OF RESIDENTIAL NATURAL GAS DEMAND IN TURKEY

Halim TATLI

Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 12100 Bingöl, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, uzun dönem konut doğalgaz talebinin fiyat ve gelir esnekliklerini tahmin etmektir. Bu amaçla oluşturulan ekonometrik modelin değişkenleri konut sektörünün doğal gaz tüketimi, doğalgazın fiyatı, kişi başına reel gelir, elektrik fiyatı ve iklim koşullarını gösteren ısıtma gün derecesidir. Çalışma Türkiye'nin 1990-2016 dönemini konut sektörünün uzun dönem doğalgaz talebi Tam Düzeltilmiş EKK (FMOLS), Kanonik Koentegrasyon Regresyonu (CCR) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemleri kullanılarak analiz etmektedir. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde konut doğalgaz talebini; doğalgazın kendi fiyatı negatif; gelirin, elektriğin fiyatı ve iklimin pozitif yönde etkilediği ve bu etkilerin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde hem doğalgaz talebinin fiyat esnekliği hem de doğalgaz talebinin gelir esnekliği 1'den büyük tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, uzun dönemde Türkiye'deki konut sektörü için doğalgazın normal bir mal olduğunu göstermektedir. Ayrıca konut elektrik tüketiminin konut doğalgaz tüketimi için ikame mal olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye'nin Doğalgaz Talebi, İklim Ve Doğalgaz Talebi, Isıtma Gün Derecesi, Doğalgaz Talebinin Fiyata Esnekliği.*

ABSTRACT

The aim of this study is to estimate the price and income elasticities of long run residential natural gas demand. The variables of the econometric model created within this scope are the natural gas consumption of the residential sector, the price of natural gas, the real income per capita, the price of electricity and the heating degree-days indicating the climatic conditions. This study analyses Turkey's long-term demand for natural gas in the residential sector during the 1990-2016 years using methods Full corrected OLS (FMOLS), Canonical Cointegration Regression (CCR) and Dynamic Least Squares (DOLS). As a result of the analyses long-term residential natural gas demand was found to be negatively and significantly affected by price of natural gas and positively and significantly affected by income, price of electricity, and climate. In the long term, both price elasticity of natural gas demand and income elasticity of natural gas demand are estimated to be bigger than 1. Results of this study, natural gas for residential sector in Turkey shows that is a normal goods. It has also been found that housing electricity consumption is substitute goods for housing natural gas consumption.

Keywords: *Turkey's Natural Gas Demand, Climate And Demand For Natural Gas, Heating Degree Days, The Price Elasticity Of Demand For Natural Gas.*

1. Giriş

Bir fosil yakıt olarak fosil yakıtlar arasında en çevreci ve en az kirlilik emisyon özeliğine sahip enerji türü olarak bilinen doğalgaz gün geçtikçe birçok alanda kullanılmaktadır. Doğalgaz tüketimi tüm dünyada hızla artmaktadır. 2017 yılındaki küresel doğal gaz talebi 2016 yılına göre %3.2 oranında artarak 3 757 milyar metreküp (m³)'e yükselmiştir (International Energy Agency-IEA, 2018). Dünyada konut sektöründe elektrik enerjisinden sonra en çok kullanılan enerji türü doğalgazdır. 1970'li yıllardan sonra Dünyadaki ülkelerde konut sektöründe kullanılmaya başlanan doğalgaz, 1990 yılında 3 468 milyon m³ tüketilirken, 2016 yılı itibarıyla yaklaşık 14 kat artarak 46.452 milyon m³'e yükselmiştir (IEA, 2017). Türkiye'nin doğal gaz tüketimi yıllar itibarıyla hızla artmaktadır. Zira 2017 yılındaki Türkiye doğal gaz tüketimi 1990 yılına göre yaklaşık 15 kat artarak 53 598 milyon m³'e yükselmiştir (IEA, 2018). Toplam doğalgaz tüketimine benzer bir biçimde konut sektöründe Türkiye'deki doğalgaz

tüketimi de hızla artmaktadır. Buna göre 2000 yılında 3 218 milyon m³ olan doğalgaz tüketimi yaklaşık 4 kat artarak 2016 yılında 11 620 milyon m³'e yükselmiştir (IEA, 2018).

Doğalgaz hem insan yaşamını kolaylaştıran ve hem de nihai tüketim için ara mal olarak üretim sürecinde kullanılan bir enerji kaynağıdır. Diğer mallar gibi çoğu çalışmada doğalgaz talebinin kendi fiyatı, diğer malların fiyatı, tüketicinin geliri tarafından etkilediği tespit edilmiştir. Çalışmada da bu faktörlerle birlikte iklim değişkeninin temsilci olarak kabul edilen Isıtma Gün Derecesinin (HDD) konut sektöründeki doğalgaz tüketimi üzerindeki etkisi Türkiye özelinde incelenmiştir.

Literatür incelendiğinde çalışmanın konusuyla ilgili hem Türkiye’de hem de yurtdışında çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye’nin nüfus açısından en büyük kenti olan İstanbul için Goncu vd. (2013) tarafında yapılan çalışmada HDD’nin doğal gaz talebinin temel belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye ile ilgili yapılan başka bir çalışmada Türkiye’de doğal gaz talebi esnekliklerinin oldukça düşük olduğunu ve bundan dolayı tüketicilerin, doğalgaz taleplerini azaltarak ya da doğal gazı diğer enerji kaynaklarıyla ikame ederek olası fiyat artışlarına tepki vermediklerini rapor edilmiştir (Erdogdu, 2010). Yurt dışında doğalgaz talebi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde farklı ülkelerde benzer ve farklı değişkenlerle doğalgaz talebinin analiz edildiği görülmektedir. Örneğin Hollanda’nın Vlaardingen kentinde yaşayan hanehalklarının konutlarında ısıtma amacıyla kullanılan doğalgazın talebini etkileyen faktörleri araştırmak için yapılan bir çalışmada 1976-1977 döneminde 145 hanehalkı üzerinde analizler yapılmıştır. Çalışma sonucunda, konutun yalıtımı, konumu ve yapısı gibi konut özellikleri ile birlikte hane halklarının demografik özelliklerinin doğalgaz talebini etkileyen faktörler olduğu tespit edilmiştir (Verhallen ve Van Raaij, 1981). Benzer bir biçimde yapılan başka bir çalışmada Arjantin’in güneyindeki Patagonya bölgesinde anket yöntemiyle hanehalkında elde edilen verilerle yapılan analizler sonucunda bölgedeki yüksek doğalgaz harcamasının nedenlerinin başında binaların yapısının ve ısıtma cihazlarının kullanımı olduğu saptanmıştır (Gonzales vd. 2007). Çin’deki hanehalkları üzerinde yapılan bir ampirik çalışmada anket verilerine dayalı yapılan analizler sonucunda Çinli hane halklarının doğal gaz talebinin fiyat değişimlerine yanıt verdiğini ve doğalgaz talebinin fiyat esnekliğinin -0.898 olduğu tespit edilmiştir (Zeng vd. 2018). Çin ile ilgili bir başka çalışmayı Yu vd. (2014) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada 2006-2009 döneminde Çin kentlerinin hanehalkının doğal gaz tüketimi hakkındaki 216 verisi kullanılmışlardır. Yapılan analizler sonucunda, fiyat esnekliğini -1.431 ve gelir esnekliğini 0.206 olarak saptamışlardır.

İrlanda’da konut doğal gaz talebinin belirleyicilerini incelenen bir çalışmada hava koşullarının hanehalkı günlük doğal gaz tüketiminde en etkili faktör olduğu sonucu elde edilmiştir (Harold vd. 2015). Bir başka çalışmada ise 1980-2009 dönemi için Avrupa ülkelerinde yıllık ve aylık derecelerin istatistiksel analizine dayanarak hava değişikliğinin doğal gaz tüketimi üzerindeki etkisi incelenmiştir (Tihanyi ve Szunyog, 2012). Ranson vd. (2014) iklim değişikliğinin konut ve ticari binalarda alan ısıtmaya yönelik enerji tüketimi üzerindeki etkilerini araştırmak için yaptıkları çalışmada, ısıtma için enerji kullanımı çok düşük sıcaklıklarda en yüksek olduğu, soğutma için enerji kullanımının ise çok yüksek sıcaklıklarda çok yüksek olduğu tespit edilmiştir. Timmer ve Lamb (2007) Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) orta ve doğu bölgeleri üzerine yaptıkları çalışmada doğal gaz tüketimiyle sıcaklık arasında çok yüksek bir korelasyon elde etmişlerdir. Sekiz OECD ülkesinde doğal gaz talebiyle ilgili yapılan bir ampirik çalışmada, doğalgaz talebi ile gelir arasında pozitif bir ilişki olduğu ve doğal gazın gelir esnekliğinin 1.333 olduğu tespit edilmiştir (Bilgili, 2014). Aynı çalışmada doğal gaz talebi ile fiyat arasında negatif bir ilişki olduğu ve doğal gazın fiyat esnekliğinin 1.126 olduğu belirtilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de konut sektöründeki doğalgaz talebinin uzun dönem talep ve gelir esnekliğinin ortaya koymak ve uzun dönemde iklimin konut sektöründeki doğalgaz talebi üzerindeki etkisini araştırmaktır.

2. Materyal ve Metot

Çalışmada kullanılan değişkenler ve bu değişkenlerin tanımlarıyla alındıkları kaynaklar Tablo 1’de verilmiştir. LnGQ çalışmanın bağımlı değişkeni, LnGP, LnPerGDP, LnEP, ve LnHDD çalışmanın bağımsız değişkenleri olarak analizlerde kullanılmıştır.

Çalışmada çift logaritmik model kullanılmış olup model katsayıları esneklik değerlerini vermektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki için kullanılan model denklem 1’de verilmiştir.

$$\ln GQ_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GP_t + \alpha_2 \ln EP_t + \alpha_3 \ln PerGDP_t + \alpha_4 \ln HDD_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) nolu denklemdeki α_0 sabit terimi, $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ ve α_4 esneklik katsayılarını ve ε_t ise hata terimini temsil etmektedir.

Tablo 1: Değişkenler ve Tanımları

Değişkenler	Değişkenlerin tanımları	Alındığı kaynak
<i>LnGQ</i>	Türkiye’de konut sektörü için kullanılan doğalgaz, milyon metreküp	IEA
<i>LnGP</i>	Türkiye’de Konut sektörü için doğalgaz fiyatı, US \$/MWh *	IEA
<i>LnEP</i>	Türkiye’de konut sektörü için elektrik fiyatı, \$/kWh *	IEA
<i>LnPerGDP</i>	Türkiye için Kişi Başına Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (sabit 2010 \$)	Dünya Bankası Veri tabanı
<i>LnHDD</i>	Isıtma Gün Derecesi (Heating degree days)**	Dünya Bankası Veri Tabanı İklim Değişikliği Bilgi Portalı

Not: * ABD GSYİH deflator’ü kullanarak reel hale getirildi.

**Eğer S, 18⁰C ısıtma eşliğinden düşük veya eşitse $HDD = (18^0C - S) * G$ veya S bu eşik değerden büyükse sıfırdır. Burada S, G günlük bir süre boyunca ortalama dış ortam sıcaklığıdır. (Yu, Zheng ve Han, 2014).

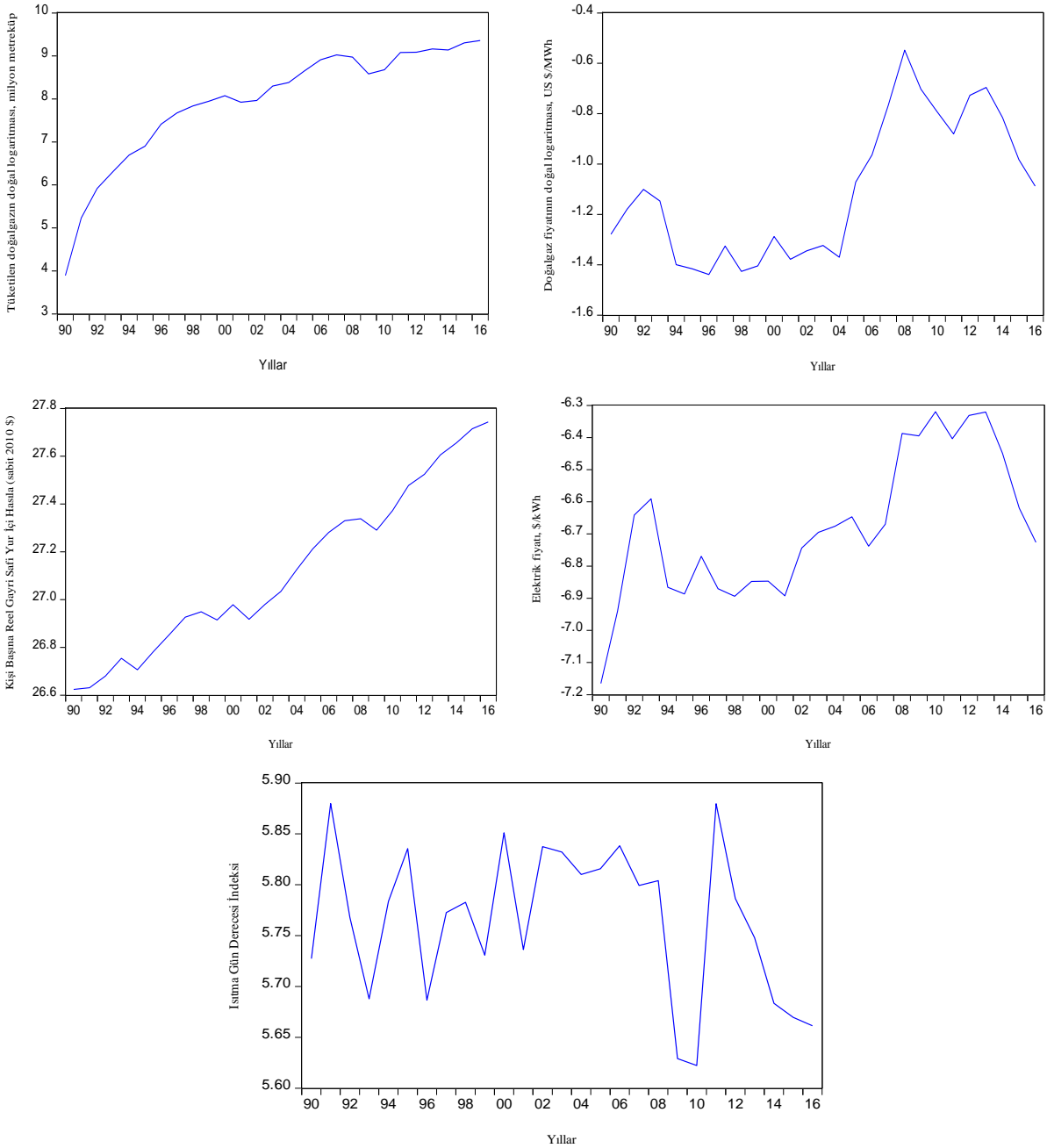
Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Autoregressive Distributed Lag (ARDL) yöntemi kullanılarak ortaya konulmuştur. Sınır testi olarak ifade edilen ARDL yöntemi Pesaran ve Smith (1999) ve Pesaran vd (2001) tarafından geliştirilmiştir. Eşbütünlük ilişkisi tespit edildikten sonra Türkiye’nin 1990-2016 dönemini konut sektörünün uzun dönem doğalgaz talebi FMOLS, CCR ve DOLS yöntemleri kullanılarak analiz etmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin hem orijinal ve hem de logaritmik değerlerine ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de verilmiştir. Jargue-Bera istatistiği değerine bakıldığında serilerin normal dağılmadığı ifade edilebilir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	GQ	GP	PERGDP	EP	HDD	lnGQ	lnGP	lnPERGDP	lnEP	LnHDD
Ortalama	4780.3	0.344	6.40E+1	0.0012	318.788	7.942	-1.105	27.126	-6.678	5.765
Ortanca	4018.0	0.317	5.51E+1	0.0012	324.664	8.298	-1.146	27.034	-6.695	5.782
Maksimum	11620.0	0.578	1.12E+1	0.0018	357.732	9.360	-0.547	27.743	-6.319	5.879
Minimum	49.000	0.237	3.65E+1	0.0007	259.500	3.891	-1.438	26.623	-7.165	5.622
Standart Sapma	3615.2	0.100	2.30E+11	0.0002	25.472	1.356	0.278	0.347	0.221	0.074
Çarpıklık	0.3475	0.700	0.6778	0.4837	-0.504	-1.347	0.425	0.265	0.109	-0.347
Basıklık	1.8143	2.262	2.2949	2.1795	2.528	4.358	1.801	1.878	2.350	2.093
Jarque-Bera	2.1251	2.821	2.6267	1.8104	1.393	10.242	2.431	1.730	0.529	1.469
Olasılık	0.345	0.243	0.268	0.404	0.498	0.005	0.296	0.420	0.767	0.479
Gözlem Sayısı	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27

Şekil 1: Değişkenlere Ait Zaman Serisi Grafikleri

3. Bulgular

Serilerin durağanlığı Augmented Dickey– Fuller (ADF) (1979) ve Phillips-Perron (1988) testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Birim kök testi tahmin sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Her iki testin tahmin sonuçları incelendiğinde lnGQ ve lnHDD dışındaki değişkenlerin birim köke sahip olduğu yani durağan olmadıkları görülmektedir. Durağan olmayan bu serileri durağanlaştırmak için serilerin birinci sıra farkları alınmış ve Serilerin I(1) düzeyinde durağan oldukları saptanmıştır.

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit ve trend	Sabit	Sabit ve trend
Düzye değerleri			Düzye değerleri	
<i>lnGQ</i>	-6.895 (0.000)	-6.574 (0.000)	-6.895(0.000)	-6.381 (0.000)
<i>lnGP</i>	-1.256 (0.633)	-1.365 (0.847)	-1.376 (0.577)	-1.592 (0.768)
<i>lnPERGDP</i>	0.516 (0.984)	-2.190 (-0.474)	0.561 (0.985)	-2.258 (0.440)
<i>lnEP</i>	-2.509 (0.124)	-2.029 (0.559)	-2.509 (0.124)	-2.029 (0.558)
<i>lnHDD</i>	-3.442 (0.019)	-3.863 (0.029)	-3.468 (0.017)	-3.909 (0.026)
Birinci Fark			Birinci Fark	
<i>lnΔGQ</i>	-5.116 (0.000)	-5.037 (0.002)	-6.006 (0.000)	-6.594 (0.000)
<i>lnΔGP</i>	-3.866 (0.007)	-3.9786 (0.034)	-3.876 (0.007)	-3.786 (0.034)
<i>lnΔPERGDP</i>	-5.072 (0.000)	-5.046 (0.002)	-5.072 (0.000)	-5.046 (0.002)
<i>lnΔEP</i>	-4.880 (0.000)	-4.758 (0.004)	-4.059 (0.004)	-3.940 (0.025)
<i>lnΔHDD</i>	-5.814 (0.000)	-5.892 (0.000)	-10.629 (0.000)	-15.313 (0.000)

Zaman serilerine dayalı değişkenlerde genellikle belirli bir dönem boyunca ortaya çıkan farklı koşullar ve süreçler nedeniyle değişimler meydana gelebilir. Bu tür değişimler verilerde yapısal değişimlere neden olabilir. Bundan dolayı, değişkenlere ait serilerin yapısal kırılmalardan etkilenip etkilenmediğini test edilmesi gerekmektedir. Çalışmanın değişkenlerine ait serilerin yapısal kırılmalardan etkilenip etkilenmediği, yapısal kırılma altında durağanlığı test eden Zivot ve Andrews (1992) yapısal kırılmalı birim kök testiyle yapılmıştır. Tablo 4'te serinin sabitinde, sabit ve trendinde kırılma için oluşturulan test istatistikleri, bunlara karşılık gelen kritik değerler ve minimum t istatistiğine göre belirlenen yapısal kırılma dönemler yer almaktadır. Tüm değişkenler için hem sabitli hem de sabitli ve trendli model için, yapısal kırılmalı birim kökün olduğu boş hipotezini reddedememektedir. Bu nedenle Zivot-Andrews birim kök testinden elde edilen sonuçların serilerdeki yapısal kırılmaların geleneksel ADF birim kök test sonuçları önemli ölçüde etkilemediği ve tüm serilerin I(1) olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sadece Sabit terim		Sabit Terim ve Trend	
	Min. t-istatistiği	Kırılma Dönemi	Min. t-istatistiği	Kırılma Dönemi
<i>lnGQ</i>	-4.757 (0)	2000**	-4.826 (0)	2011**
<i>lnGP</i>	-3.768 (0)	2005*	-2.801 (0)	2005*
<i>lnPERGDP</i>	-4.043 (2)	2001*	-5.005 (2)	2001**
<i>lnEP</i>	-3.038 (0)	2008	-3.886 (0)	2008*
<i>lnHDD</i>	-4.757 (0)	2000	-4.786 (0)	2011**
Kritik Değerler:			Kritik Değerler:	
1% -5.34			1% -5.57	
5% -4.93			5% -5.08	

Not: ** %5 düzeyinde kırılma anlamlı, * %1 düzeyinde kırılma anlamlı. Parantez içindeki değerler gecikme sayısını göstermektedir. Her iki modele ait kritik değerler Zivot ve Andrews (1992: 258)'den alınmıştır.

Türkiye'de hanehalkı sektöründe doğalgaz talebini etkileyen faktörlerle eşbütünleşme ilişkisi sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır. Uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlendikten sonra değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını kontrol etmek ARDL yöntemi kapsamında kullanılan F testi uygulanmıştır. F testinin sonuçlarını Tablo 5 vermektedir. Wald testinin hesaplanan F istatistiği üst kritik sınır değerlerden yüksek olduğunda eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden boş hipotezi reddedilir. Boş hipotezin reddedilmesi seçilen değişkenler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucunu vermektedir. F testi değeri değeri 8.574'dur. Bu değer Narayan'ın (2005) üst kritik sınırlarından daha yüksek olması nedeniyle % 1 düzeyinde önemlidir.

Tablo 5: Eşbütünleşme için Sınır test sonuçları (1990-2016)

Test İstatistiği	Değer	k
F-istatistiği	8.574*	4
Kritik Sınır Değerleri		
Anlamlılık düzeyi	Üst sınır-I(0)	Alt sınır-I(1)
10%	2.525	3.56***
5%	2.56	4.223**
1%	4.28	5.84*

Not: *, ** ve *** sırasıyla 10 %, 5 % ve 1 % anlamlılık düzeyini ifade eder. k, modeldeki bağımsız değişken sayısını göstermektedir. Kritik değerler Narayan (2005). (Case III)'ten alınmıştır.

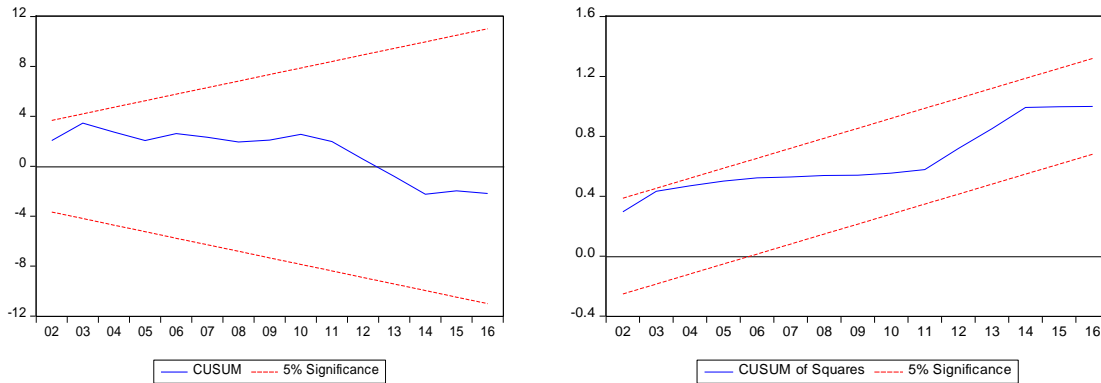
Eşbütünleşme ilişkisinin doğruluğu klasik doğrusal regresyon varsayımları test edilerek yapılmaktadır. Tablo 6'da sunulan sonuçlar uzun dönem ARDL'ye bağlı test denklemlerinde normallik, otokorelasyon ve değişen varyansın probleminin olmadığını doğrulamaktadır. Ayrıca Ramsey RESET testi sonucu modelin doğru şekilde belirlendiğini doğrulamaktadır.

Tablo 6: Tanımlayıcı Test sonuçları

Tanımlayıcı testler	İstatistik değer (χ^2)	p-olasılık
JB Normalik testi (1) (χ^2_{NORM})	0.852	0.365
Breusch-Godfrey LM testi (1) (χ^2_{BG})	1.371	0.241
Breusch-Pagan-Godfrey sabit varyans testi (χ^2_{BPG})	0.761	0.383
Ramsey RESET (1) (χ^2_{RAMSEY})	0.106	0.674
R ²	0.994	
F-istatistiği	300.100	0.000
dw	2.297	

χ^2_{BG} , χ^2_{RAMSEY} , χ^2_{NORM} , χ^2_{BPG} sırasıyla, Breusch-Godfrey ardışık bağımlılık, Ramsey regresyonda model kurma hatası, Jarque-Bera normallik ve Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans sınaması için kullanılan testlerdir. dw Durbin-Watson test değerini ifade etmektedir.

ARDL tekniğinde uzun ve kısa dönem parametrelerin kararlılığı, birikimli toplam (CUSUM) ve birikimli toplam kareler (CUSUMsq) testleri uygulanarak belirlenir (Pesaran ve Shin, 1999). Şekil 2'de, sırasıyla CUSUM ve CUSUMsq grafiklerini göstermektedir. Her iki grafikte CUSUM ve CUSUMsq değerlerinin % 5 anlamlılık seviyesindeki kritik sınırlar arasında olduğunu göstermektedir. Grafikte gösterilen değerler kritik sınırlar arasında olduğu için, Türkiye'de hanehalkı sektörü doğalgaz talebi üzerinde etkili olan uzun ve kısa dönem değişkenlerinin kararlı olduğu söylenilebilir. Ayrıca Bu sonuç yapısal bir kırılma olmadığını ve dolayısıyla ARDL testi etkilemediğini göstermektedir. Son olarak tanısal testler ve CUSUM ve CUSUMsq testlerine dayanarak, ARDL modelinin kararlı ve uygun bir şekilde belirlendiği söylenilebilir.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Tablo 7, bağımlı değişken olarak hane halkı sektörünün doğalgaz tüketimi kabul edildiği çift logaritmik model dikkate alınarak yapılan FMOLS, DOLS ve CCR sonuçlarını göstermektedir. Tahmin sonuçları incelendiğinde FMOLS ve CCR tahmincilerin sonuçları benzer olduğu, DOLS tahmincisinin sonucu HDD ve modele ait sabit terimin anlamsız olduğu, diğer değişkenlere ait katsayıların sonucu FMOLS ve CCR tahminci sonuçlarına anlamlılık ve büyüklük açısından benzediği söylenilebilir. Modellerden elde edilen değerlerin yaklaşık olarak tutarlı olduğu söylenilebilir.

FMOLS tahmincisinin sonuçları dikkate alındığında Türkiye’de doğalgaz talebinin anlamlı bir biçimde doğalgazın kendi fiyatı tarafından negatif, hanehalkı sektöründe kullanılan elektrik fiyatı, kişi başına reel gelir ve HDD tarafından pozitif etkilediği ifade edilebilir.

Hane halkı doğalgaz fiyatının kendi fiyatında meydana gelen %1 artış karşısında, anlamlı bir biçimde doğalgazın talep edilen miktarında %2.94 azalışa yol açmaktadır. Elektriğin fiyatı, kişi başına reel gelir ve HDD’da yüzde bir artış, doğalgaz talebinde sırasıyla% 3.4, 3.7 ve 4.1 artışa yol açmaktadır. HDD değişkeni için hariç sonuçlar beklentilerle tutarlı, fiyat etkileri olumsuz ve önemli, elektrik fiyatları ve gelir etkisi pozitifdir.

HDD değişkeni beklentileri uygun sonuç vermemiştir. Sonuçlara göre hava sıcaklığı artışı doğalgaz tüketimini de artırmaktadır. Yani hava sıcaklığındaki artış doğalgaz tüketimini artırmaktadır. Doğalgaz genellikle konutlarda ısıtma amacıyla kullanılmaktadır.

Tablo 7: FMOLS, DOLS ve CRR Eşbütünlüme Testi Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	P
FMOLS tahmin sonuçları				
lnGQ	-2.945	0.549	-5.358	0.000
lnEP	3.431	0.747	4.592	0.000
lnPERGDP	3.793	0.317	11.945	0.000
lnHDD	4.131	1.066	3.874	0.000
Sabit terim	-99.144	12.458	-7.958	0.000
DOLS tahmin sonuçları				
lnGQ	-3.3612	1.1652	-2.884	0.023
lnEP	3.4107	1.7932	1.902	0.098
lnPERGDP	3.5380	0.5025	7.040	0.000
lnHDD	-3.2192	3.7395	-0.860	0.417
Sabit terim	-49.984	35.991	-1.388	0.207
CCR tahmin sonuçları				
lnGQ	-2.619	0.552	-4.741	0.000
lnEP	2.970	0.725	4.096	0.000
lnPERGDP	3.808	0.369	10.316	0.000
lnHDD	4.793	1.724	2.779	0.011
Sabit terim	-106.046	17.006	-6.235	0.000

Tablo 8’de FMOLS sonuçlarına göre hanehalkı sektörünün doğal gaz talebinin fiyat, çapraz ve gelir esneklik sonuçları takdim edilmiştir. Tablo 10’da sunulan sonuçlar log-log modelinde FMOLS yöntemi kullanılarak uzun dönemde -2.945’lik bir doğal gaz fiyat esnekliği bulunmuştur. Bu sonuç Türkiye’de hanehalkı doğalgaz talebinin fiyat esnekliğinin 1’den büyük olduğunu ve talebin fiyat esnekliğinin esnek olduğunu göstermektedir.

Uzun dönemde doğalgaz talebinin çapraz fiyat esnekliği pozitif (3.431) olduğu saptanmıştır. Bu sonuç uzun dönemde hanehalkı sektöründe kullanılan elektriğin doğalgaz için ikame mal olduğunu göstermektedir. Bu sonuç beklenir, çünkü uzun vadede doğal gaz ve elektrik pişirme, ısıtma, yıkama ve diğer ev kullanımları için değiştirilebilir.

Benzer bir biçimde uzun dönemde doğalgaz talebinin gelir esnekliği pozitif ve birden büyük (3.793) bulunulmuştur. Doğalgaz uzun dönemde hanehalkı sektörü için normal mal olduğu ifade edilebilir. Gelir arttıkça doğalgaz talebi de artmaktadır.

Tablo 8: FMOLS yöntemi ile Türkiye için Hesaplanan Uzun Dönem Esneklik Değerleri

Esneklik Türü	Uzun-dönem esneklik değeri
Doğalgaz talebinin fiyat esnekliği	-2.945*
Doğalgaz talebinin çapraz fiyat esnekliği	3.431*
Doğalgaz talebinin gelir esnekliği	3.793*

Not: * katsayılarının %1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de ülke genelinde, 1990 ve 2016 yılları arasında konut doğalgaz talebini etkileyen faktörler ile birlikte doğalgaz talebinin fiyat ve gelir esneklikleri FMOLS, DOLS ve CRR yöntemleriyle tahmin etmiştir.

Yapılan analizler sonucunda Türkiye’de doğalgaz fiyatının uzun dönemde konut doğalgaz talebini anlamlı ve negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca, kişi başına düşen reel gelir, elektriğin fiyatı ve ısınma gün derecesi değerleri uzun dönemde konut doğalgaz talebini önemli bir biçimde ve pozitif yönde etkilemiştir.

Uzun dönemde konut doğalgaz talebinin fiyat ve gelir esneklik değerleri birden büyük bulunmuştur. Dolayısıyla, konut doğal gaz talebi ve fiyat esnekliği arasındaki ilişki göz önüne alındığında, uzun dönemde talebin fiyat esnekliğinin birden büyük ve negatif olması durumlarda doğalgaz fiyatlarında bir azalışın (veya artışın), konut sektöründe doğalgaz talebinin artmasına (veya azalması) neden olur. Buna göre, uzun dönemde Türkiye'deki konut doğalgaz talebinin esnek olduğu söylenebilir.

Öte yandan, konut talebinin gelir esnekliğinin uzun dönemde birden daha yüksek olduğu tahmin edilmiştir. Konut doğalgaz talebi gelir esnekliğinin 1’den büyük çıkması doğalgazın konut sektörü için normal mal olduğunu göstermektedir. Ayrıca doğalgaz konut talebinin çapraz fiyat esneklik katsayısı anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, konut sektöründe kullanılan elektriğin konut doğalgaz tüketimi için ikame mal olduğu ifade edilebilir.

Uzun dönemde iklim ile doğalgaz talebi arasında anlamlı ve pozitif bir sonuç elde edilmiştir. Bu sonuç çalışmanın beklentilerinin aksinde bir bulgudur. Bu bulgu uzun dönemde kışın ısıtma için gerekli olan doğalgazın hava sıcaklığına bağlı olarak artacağını göstermektedir. Ayrıca uzun dönemde doğalgazın uzun dönemde ısıtma amacının dışında farklı kullanım alanlarının daha fazla olacağını göstermektedir. Son yıllarda Türkiye’deki tüm illere doğalgaz götürülmüştür. Doğalgaz yatırım planlarında doğalgazın ilçelerde de kullanıma sunulacağı planlanmaktadır. Yani iklim değişkenini ile doğalgaz talebi arasındaki ilişkinin pozitif çıkmasının nedeni zaman içinde konutlarda kişi başına doğalgaz tüketiminin normalin üstüne çıkması olarak açıklanabilir. Hooijmans (2016) yaptığı çalışmada Halonda için HDD ile doğalgaz tüketimi arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu bulmuştur. Bu sonuç çalışmanın sonucunu desteklemektedir. Çalışmanın kapsamında hesaplanan uzun dönem talebin fiyat ve gelir esneklikleri genellikle literatürde bildirilen çalışmalarıyla tutarlı olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

1. Bilgili, F. (2014). Long run elasticities of demand for natural gas: OECD panel data evidence. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning and Policy*, 9(4): 334-341. <https://doi.org/10.1080/15567249.2010.497793>.
2. Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Journal of the American Statistical Society*, 74(366): 427-431.
3. Erdogdu, E. (2010). Natural gas demand in Turkey, *Applied Energy*, 87(1): 211-219. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2009.07.006>
4. Goncu, A., Karahan, M.O., ve Kuzubas, T.U. (2013). Forecasting Daily Residential Natural Gas Consumption: A Dynamic Temperature Modelling Approach. *Working Papers Bogazici University, Department of Economics*, 1-24. <https://pdfs.semanticscholar.org/9466/1d76c5901e55d322fe6f3aca4aa9649ce53b.pdf>

5. Gonzales, A.D., Carlsson-Kanyama, A., Crivelli, E.S. ve Gortari, S. (2007). Residential energy use in one-family households with natural gas provision in a city of the patagonian andean region, *Energy Policy*, 35(4):2141-2150.
6. Harold, J., Lyons, S., ve Cullinan, J. (2015). The determinants of residential gas demand in Ireland, *Energy Economics*, 51:475-483. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2015.08.015>
7. Hooijmans, M. (2016). Modelling the non-linear relation between natural gas consumption and temperatur : Temperature: An Alternative Framework, https://pdfs.semanticscholar.org/b8ec/576f35af27e98ac1f0732df447a124edd315.pdf?_ga=2.117323393.667412295.1555770930-1839714157.1555660319 (20.04.2019)
8. International Energy Agency-IEA, (2018). Natural gas information statistics. France: International Energy Agency, Paris.
9. International Energy Agency-IEA, (2017). Natural Gas Information (2017 edition), Paris, France.
10. Narayan, P.K. (2005). The saving and investment nexus in China: evidence from Cointegration ration test, *Applied Economics*, 37(17):1979-1990.
11. Pesaran, M.H., ve Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag-Modeling Approaches to Cointegration Analysis. Econometrics and Economics Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium. Strom S.-Cambridge University Press, Cambridge.
12. Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3):289-326.
13. Phillips, PCB, Perron, P. (1988). Testing for unit root in time series regression, *Biometrika*, 75(2):335-346.
14. Ranson, M., Morris, L., ve Kats-Rubin, A. (2014). Climate Change and Space Heating Energy Demand: A Review of the Literature, 1-43, NCEE Working Paper Series No. 201407, National Center for Environmental Economics, US Environmental Protection Agency. https://www.epa.gov/sites/production/files/201501/documents/climate_change_and_space_heating_energy_demand.pdf
15. Sanderson, M. (1983). Heating degree day research in Alberta: residents conserve natural gas, *The Professional Geographer*, 35(4):437-440. <https://doi.org/10.1111/j.0033-0124.1983.00437.x>
16. Tihanyi, L., ve Szunyog, I. (2012). The Effects of Weather Changes on Natural Gas Consumption, *Geosciences and Engineering*, 1(2):303-314.
17. Timmer, R.P., ve Lamb, P.J. (2007). Relations between temperature and residential natural gas consumption in the Central and Eastern United States, *Journal of Applied Meteorology and Climatology*, 46(11): 1993-2013.
18. Verhallen, T.M.M. ve Raaij, W.F.V. (1981). Household Behavior and the Use of Natural Gas for Home Heating, *Journal of Consumer Research*, 8(3):253-257.
19. Yu, Y., Zheng, X., ve Han, Y. (2014). On the demand for natural gas in urban China. *Energy Policy*, 70: 57-63. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.03.032>.
20. Zeng, S., Chen, Z.M., Alsaedi, A. ve Hayat, T. (2018). Price elasticity, block tariffs, and equity of natural gas demand in China: Investigation based on household-level survey data, *Journal of Cleaner Production*, 179, 441-449.
21. Zivot, E., ve Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3): 251-270.

MİKRO KREDİNİN KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİNGÖL'DE BİR UYGULAMA

THE EFFECT OF MICROCREDIT ON THE SOCIO-ECONOMIC SITUATIONS OF WOMEN: AN
APPLICATION IN THE BİNGÖL

Halim TATLI

Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bingöl, Türkiye

ÖZET

Dünyadaki birçok ülkede kadınların yoksullukla mücadelesi için çeşitli çözüm yolları üretilmektedir. Bunlardan birisi de mikrokredi projesidir. Bu çalışmanın amacı Bingöl'de yürütülen mikrokredi projesi hakkında faydalanıcıların tutumlarını incelemektir. Çalışmanın verileri mikrokrediyi aktif kullanan kadınlara uygulanan bir anketten elde edilmiştir. Bu anket Bingöl'de mikrokrediden faydalanan 150 kadına yüz yüze anket tekniği ile uygulanmıştır. Şubat-Mart 2017 döneminde veriler toplanmıştır. Çalışmanın verileri nonparametrik test olan Kruksal Wallis testiyle yapılmıştır. Yapılan analizlerde Bingöl ilinde mikrokredi sistemine dâhil olan kadınların demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine genel hatlarıyla bakılmıştır. Daha sonra demografik özelliklerin katılımcıların mikrokredi tutumları üzerindeki etkileri ölçülmüştür. Analiz sonuçları eğitim durumu ve hane halkı büyüklüğü kadınların mikrokredi tutumları üzerinde anlamlı fark oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kadın Ve Yoksulluk, Kadın Ve Mikrokredi, Bingöl'de Mikrokredi.*

ABSTRACT

In many countries around the world, various solutions are produced to combat poverty. One of them is microcredit project. The purpose of this study is to examine the attitudes of beneficiaries about the microcredit project that conducted in Bingöl. The data of the study is obtained from a questionnaire applied to women using active microcredit. This questionnaire is applied to 150 women who benefited from microcredit in Bingöl with face-to-face questionnaire technique. The data were collected from February to March 2017. The data of the study are analyzed by Kruskal Wallis test that is non-parametric test. In the analyzes, the demographic and socioeconomic characteristics of women included in the micro-credit system in Bingöl province are examined in general terms. Then the effects of demographics on participants' microcredit attitudes are measured. The obtained data shows that; educational status and household population make a meaningful difference on women's microcredit attitudes.

Keywords: *Women And Poverty, Women And Microcredit, Microcredit In Bingöl.*

1. Giriş

Yoksulluk tüm toplumlarda görülen ancak yok edilemeyen bir olgudur. Üretim kaynaklarının dünyada dengesiz bir biçimde dağılması ve insan ihtiyaçlarının sınırsız olması nedeniyle her ülke farklı bir biçimde kıtlık problemini yaşamaktadır. Kaynakların kıt olması var olan yoksulluğu daha fazla şiddetlendirmektedir. Yoksulluğun şiddetini azaltmak için ekonomistler tarafından farklı projeler hayata geçirilmektedir. Bu projelerin başında mikrokredi projesi yer almaktadır. Mikrokredi projesi ilk kez 1974 yılında Bangladeş'te Ekonomi Profesörlüğü yapan Muhammed Yunus tarafından uygulanmıştır. Bu proje sonucunda yoksulların çok küçük sermayeyle çok büyük işleri yapılabileceği görülmüştür. Mikrokredinin en önemli özelliği geleneksel bankacılık sisteminden farklı bir yöntemle yoksullara kredi vermesidir. Zira geleneksel bankacılık sisteminde, bankalar veya banka benzeri finansal kurumlar teminata dayalı kredi vermekte ve kredi karşılığında yüksek faizler talep etmektedir. Böyle bir sistemde yoksulların faydalanmaları mümkün olmadığı, mümkün olsa bile kredi alanların yüksek faiz yükü altında ezilmelerinin muhtemel olduğu söylenilebilir. Ayrıca geleneksel bankacılıktan farklı olarak mikrokredi uygulamasında faydalanıcılar eğitilmekte ve kendi yeteneklerini ortaya koymalarına destek verilmektedir. Türkiye'de mikrokredi uygulaması devlet ve özel sektördeki kurumlar vasıtasıyla yürütülmeye çalışılmaktadır. Mikrokredi'nin Türkiye'deki ismi Grameen Mikrofinans Programı (TGMP)'dir. TGMP Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) tarafından oluşturulmuştur. TGMP,

Grameen Trust ile işbirliği içerisinde faaliyetlerini sürdüren bir mikro finans kuruluşudur. TGMP'nin Türkiye genelinde 64 ilde 95 şubesi bulunmakta ve halen 39.000 üzerinde faydalanıcaya hizmet vermektedir (TGMV, 2019). Mikrokredi, gelişmemiş bölgelerde yaşayan kadınların küçük miktardaki fonlar aracılığıyla sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmek ve kadınların sosyal açıdan yeteneklerini artırmak için uygulanan bir mikrofinans programıdır. Bu programın esas hedef kitlesi yoksul kadınlardır. Bu açıdan mikrokreditinin amacının yoksulluğun azaltılması olduğunu ifade edebiliriz.

Mikrokredi uygulaması yoksul kesimlere karşılıksız verilen bir sosyal yardım projesi değildir. Bu programla dar gelirli kadınlara danışmanlık ve eğitim yoluyla yetenek kazandırılmakta, kadınların işgücü potansiyelinin üretime katılmasını sağlanmakta ve ailelerin kendi potansiyellerini ortaya koymalarına yardımcı olmaktadır. Mikrokredi sisteminde kredi almanın bir prosedürü bulunmaktadır. TGMP'den kredi almak için ilk istenilen husus başvuruda bulunacak olan adayın aklında bir iş fikrinin olması gerekliliğidir. Yani başvuru yapacak kişiden bir iş fikrinin olması ve yakın akrabadan olmayan 5 kadından oluşan bir grubu oluşturması istenmektedir. Kolektif çalışmaya önem verildiği için 5 kadının yer aldığı bir grup oluşturulduktan sonra 3 gün sürecek olan eğitimde kurum işleyiş sistemi ve mikrokredi geri ödemesi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu eğitim sürecinin tamamlanmasının ardından, mikrokredi almaya hak kazanan grup üyeleri kredilerini almaktadır. İlk defa mikrokredi alacak olan faydalanıcalara en fazla 1.000 TL mikrokredi verilir ve süreç içerisinde bu miktar artırılabilir.

Mikrokredi uygulamasının başarı düzeyi, faydalanıcaların yaşamları üzerindeki etkisi ve yoksulluğun azaltmadaki başarısına yönelik dünyada ve Türkiye'de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda Kabeer (2000) tarafından Bangladeş'te yürütülen mikrokredi uygulamasının verilerini kullanarak yapılan çalışmada cinsiyet temeli bir yaklaşımla konu incelenmiştir. Yapılan analizlerde kadınların aldığı kredilerin daha paylaşımlı bir şekilde aileler tarafından kullanıldığı ve ailenin refahını artırdığı, buna karşın erkekler tarafından alınan kredinin ise aile paylaşımından uzak bir biçimde kullanıldığı ve bu nedenle ailenin refahına olan etkisinin oldukça sınırlı olduğu sonucu tespit edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunu benzer bir biçimde Jaina ve Mansuri (2003) tarafın yapılan çalışmada da kadınların aldığı mikrokreditinin daha katılımcı bir biçimde değerlendirildiği ve alınan kredinin aile refahını artırdığı sonucu tespit edilmiştir. Cinsiyet temeli bir yaklaşımla konuyu inceleyen bir başka çalışma Navajas vd. (2000) Bolivya'da mikrokredi uygulaması üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda mikrokredi sisteminde erkeklerin kredi aldığı ailelerin yaşamları üzerinde etkisinin çok sınırlı olduğunu, mikrokredi kurumlarının yoksullara ulaşmada zorluk çektiğini saptamıştır. Ayrıca yoksulluk sınırının biraz altı ve biraz üstündeki ailelere mikro kredi verildiği zaman başarısının arttığını belirtilmiştir.

Mikrokreditinin yoksul hane halklarının sosyo-ekonomik durumları üzerinde olumlu etkisinin olduğu belirten çalışmalar bulunmaktadır (Nader, 2008; Mathew, 2006; Özer vd. 2012). Örneğin Nader (2008), tarafından yapılan çalışmada, mikrokredi kullanımı ile Mısırın Kahire kentinden yaşayan kadınların sosyo-ekonomik düzeylerindeki iyileşme arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Dolayısıyla, mikrokredi ile çocukların eğitimi, gelir ve varlıkları arasında yüksek bir korelasyon bulunmuştur. Mikrokredi ile ailelerin sağlık beklentileri ve ailedeki düzen beklentileri arasında önemli bir korelasyon bulunmamıştır. Bezer bir biçimde Mathew (2006)'un çalışması, Gana'da mikrokredi programına katılımın gelir üzerindeki etkisini regresyon analizi ile incelenmiştir. Analizler, mikrokredi programına katılım ile gelir arasında önemli ve pozitif ilişki olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Özer vd. (2012), yoksullukla mücadele kapsamında mikrokreditinin önemini araştırmışlardır. Malatya ilinde yapılan uygulamada mikrokreditinin, mikrokredi siteminden yararlananların yoksulluk şiddetini azaltabileceği belirtmişlerdir.

Cull vd. (2006), araştırmalarında mikrokredi projelerinin işleyişini mali açıdan değerlendirmişlerdir. Çalışma mikrokreditinin geri ödenme oranının yüksek olduğu durumlar da bile sürdürülebilirliğin son derece zor olduğunu ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte kullanılan düşük miktardaki kredilerle yoksul insanların hayatında önemli değişiklikler meydana getirebileceği de vurgulanmıştır. Korkmaz ve Baloğlu (2004) tarafından İstanbul'un 10 ilçesinden tesadüfi yöntemle seçilen 1000 kişiye, mikrokredi yoluyla yoksulluğun azaltılmasına ilişkin anket uygulanmıştır. Yapılan analiz bulgularına göre, eğitim ve iş deneyimi pozitif bir etken iken lüks olarak nitelendirilen beyaz eşyanın varlığı negatif etken

durumundadır. Dolayısıyla, belirli bir refah düzeyinden sonra Türk insanı risk almaktan kaçınma yolunu seçmektedir. Diğer yandan, daha üst eğitim düzeylerinin iş bulma beklentilerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Medeni durum ve ailenin gelirinin küçük ölçekli iş kurmaya yönelik sermaye gereksinimi üzerinde negatif bir etkiye sahipken artan eğitim düzeylerinin ise pozitif etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Artukoğlu ve Karahan (2005) mikrokredi yaklaşımının Türkiye’de kırsal nüfus için uygulanabilirliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Mikrokredi uygulamalarının kırsal kesimden kente olan göçü azaltacağını, kırsal kesimde yaşayanların hayat standartlarını yükselteceğini ve gelirlerini arttırabileceğini belirtilmişlerdir. Adaman ve Bulut (2007), çalışmalarında Boğaziçi Üniversitesi ve Cambridge Üniversitesi’nde görev yapan araştırmacılar tarafından yürütülen “Türkiye’de Mikrofinans Programlarının Yoksulluğun Azaltılmasındaki Etkisi” adlı projenin sonuçlarını değerlendirmişlerdir. Çalışmada yapılan analizlerin sonucunda ulaşılan bulgular, mikrokredi programlarının kredileri kullananların kişisel, sosyal, ekonomik, siyasal ve toplumsal cinsiyet bağlamlarında güçlenmeleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Düşeyen (2007), mikrokredinin Diyarbakır Örneği kapsamında yaptığı ampirik çalışmada Mikrokredinin yoksulların yaşamları üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiği tespit etmiştir. Literatürdeki çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde mikrokredinin yoksul bireylerin yaşamları üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiği söylenilebilir. Türkiye’deki birçok ile göre sosyo-ekonomik açıdan daha geride olan Bingöl’de uygulanan mikrokredinin başarısı ile ilgili herhangi bir çalışmaya literatürde rastlanılmamıştır. Bu nedenlerden dolayı bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir.

Bir yörenin ekonomik açıdan yaşam koşullarını gösteren ekonomik göstergeler incelendiğinde, Bingöl ili Türkiye’deki diğer birçok ille göre daha geridedir. Zira sanayii, ticaret ve yatırımlar üzerine yapılan Ar-ge çalışmalarıyla TRB1 Bölgesi, 2011 yılı verilerine göre imalat sanayi gelişmişlik sıralamasında ve sosyo- ekonomik gelişmişlik sıralamasında 26 bölge arasında 20’nci sırada yer almaktadır (Fırat Kalkınma Ajansı, 2014). Sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi düzeyinde TRB1 bölgesi içinde Bingöl son sıradadır.

Bu çalışmada, Türkiye'nin geri kalmış bölgelerinden biri olarak kabul edilen Bingöl ilinde mikrokredi uygulamasının yoksul kadınların hayatı üzerinde oluşturduğu etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada mikrokredi kullanmadan kendi imkânlarıyla girişimcilik faaliyetlerine yönelen kadınlar ve ilk kez mikrokredi alarak iş kuran kadınlar incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, kadınların mikrokredi sistemine entegre olmasıyla günlük yaşamlarındaki değişiklikleri tespit edilerek programın uygulanmasındaki başarı durumu incelenmiştir.

2. Materyal ve Metot

Bu araştırmanın amacı, Bingöl merkez ve ilçelerinde mikrokredi alan kadınların yaşam koşullarındaki değişimleri ölçmek ve mikrokredi programının başarısını yerel düzeyde incelemektir. Yapılan çalışma ile mikrokredi sisteminin başarısı ölçülmüş olacak, böylece sistemin yerelde yaygınlaştırılıp yaygınlaştırılmayacağı ve mikrokredinin kadınları güçlendirilip güçlendirilmediği tartışılacaktır.

Araştırmanın evreni Bingöl ilinde mikrokredi alan kadınların tamamından oluşmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde sisteme kayıtlı kadın sayısının 450 olduğu ancak aktif kredi kullanan kadın sayısının 150 olduğu (Bingöl Gramen Mikrokredi Ofisi, 2017) dikkate alınarak 150 kişiden oluşan örneklem büyüklüğünün anlamlı ve ana kütleyi temsil yeteneğine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bingöl’deki tüm ilçelerde mikrokredi uygulaması bulunmamaktadır. Bu nedenle örneklemin büyük çoğunluğu Bingöl Merkez olmak üzere Bingöl merkez ilçe ve Genç ilçesinden seçilmiştir.

Anketler mikrokredi Bingöl şubesi organizatörlüğünde yapılan toplantılarda, mikrokrediden faydalanan kadınlarla yüz yüze görüşülerek yapılmıştır. Tam sayım yoluyla ve tekrarlı ziyaretlerle örneklemin tamamına ulaşılmıştır. Yüz yüze anket tekniği ile elde edilen veriler SPSS analiz programı ile analiz edilmiştir. Anket daha önce Li vd. (2011) tarafından yapılan çalışmadan alınmış ve uyarlamalar yapılarak son hali verilmiştir. Anketin birinci kısmında katılımcıların sosyo-ekonomik ve demografik özellikleriyle birlikte Bingöl’de uygulanan mikrokredi hakkında katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesine yönelik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde mikrokredinin kadınların yaşamları

üzerindeki etkisi yani onların yaşamda güçlü hale getirip getirmediğiyle ilgili sorulardan oluşan ölçeğe yer verilmiştir. Kullanılan ölçeğin güvenilirlik analizinin bu çalışma için sonucu Tablo 1’de verilmiştir. 23 değişken üzerinden güvenilirlik analizi yapıldığında; Cronbach’s Alpha değerinin 0.910 çıktığını görüyoruz. Alpha değerinin 0.70 üzerinde olması halinde güvenilir varsayıldığı için yapılan uygulama çalışmasının güvenilir olduğu söylenebilir (Özdamar, 2013).

Tablo 1: Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha Değeri	Değişken Sayısı
0.910	23

Yüz yüze yapılan anket araştırmasından sonra veriler bilgisayar ortamında SPSS programına aktarılmıştır. Bilgisayara girişi yapılan cevaplar bu programla analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri ile yapılmıştır. Bu testlerin sonucunda verilerin normal dağılmadığı görülmüş ve parametrik olmayan testlerin kullanım yoluna gidilmiştir. Parametrik test olmayan Kruskal Wallis testiyle veriler analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Bingöl ili genelinde mikrokredi alan kadınlarla yapılan anket sonucunda bu kişilerin bazı demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2’de dikkati çeken bulgulardan ilki katılımcıların %61.9’luk kısmının 31-40 yaş aralığında olduğudur. Yine mikrokredi sistemi kullanıcılarının %68 oranında evli olduğu dikkat çeken başka bir veridir. Kadınların %38’i lise mezunu ve % 43.3’ü 4 ile 5 aralığı hane büyüklüğüne sahip ailelerde yaşamaktadır. Ayrıca kadınların %46.7’si kirada oturduklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 2: Mikrokredi Alan Kadınların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans	%	
Yaş	30 ve altı	31	20.08
	31- 40	93	61.09
	41-50	23	15.04
	51 ve üstü	3	2.01
	Toplam	150	100
Eğitim Durumu	Okur-yazar Değil	19	12.70
	Okur-yazar(diplomasız)	11	7.30
	İlkokul(5 yıl)	17	11.3
	İlköğretim/Ortaokul	11	7.30
	Lise	57	38.00
	Üniversite veya Lisansüstü	14	9.30
	Toplam	150	100
Medeni Durum	Evli	102	68.00
	Bekar	27	18.00
	Eşi Ölmüş	10	6.70
	Boşanmış	11	7.30
	Toplam	150	100
Hane Nüfusu	3 ve altı	23	15.30
	4-5	65	43.30
	6-7	31	20.60
	8 ve üstü	31	20.70
	Toplam	150	100
Mesken Durumu	Ev Sahibi	54	36.00
	Kira	70	46.70
	Başkasına Ait (Kira Ödemiyor)	26	17.30
	Toplam	150	100

Tablo 3’te anket katılımcılarının sosyo-ekonomik özelliklerinin frekans analizi yer almaktadır. Tabloda 3’te görüldüğü üzere mikrokredi alan kadınların toplamda %68.2’si (%29.4+%38.8) aylık geliri 2000

TL ve altındadır. Mikrokredinin hedef kitesinin ekonomik desteğe ihtiyacı olan kadınlar olduğu göz önünde bulundurulunca sistemin doğru hedef kitleye ulaştığı söylenebilir.

Tablo 3: Kredi Alanların Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Sosyo-Ekonomik Özellikler	Frekans	Yüzde (%)	
	1.000 TL ve altı	44	29.4
	1.050 -2000 TL	58	38.8
	2.050-3000 TL	34	22.7
	3.050-4.000 TL	10	6.7
	4.050 TL ve üstü	4	2.7
	Toplam	150	100.3
Geçen Yıllık Yıllık Gelir	10.000 TL ve altı	22	14.7
	11.000 -20.000 TL	54	36.2
	21.000-30.000 TL	41	27.3
	31.000-40.000 TL	20	13.4
	41.000 ve üstü	13	8.7
	Toplam	150	100

Tablo 4'te 2016 yılında Bingöl İlinde mikrokredi alan kadınların alınan aylık ve yıllık kredilerinin tanımlayıcı istatistikleri verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde aylık mikrokredinin ortalamasının 3598 TL, yıllık mikrokredi miktarının ortalamasının 41755 TL olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Mikrokredi Finansmanı Hakkında Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Medyan	Minimum	Maksimum
Mikrokrediden Aylık Kaç Türk Lirası Aldınız	3598.00	1000,00	200	40000
Geçen yıl mikrokredi kurumundan yıllık olarak kaç TL kredi aldınız	41755.44	6000,00	0	48000

Tablo 5'te katılımcılara mikrokredinin sağlıkları üzerindeki etkisi sorulmuştur. Katılımcıların % 43.3'ü mikrokredinin sağlıkları üzerinde olumlu etki yaratıldığını, geri kalanı ise mikrokrediden aldıkları desteğin sağlıkları üzerinde etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Her ne kadar katılımcıların yarısından azı evet cevabı vermiş olsalar bile, bu oranın yaşam kalitesini arttırmada mikrokredinin etkisinin göz ardı edilemeyecek kadar yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Mikrokredinin Yararlanıcı Sağlığı Üzerindeki Etkisi

	Frekans	%
Evet	65	43.3
Hayır	85	56.7
Toplam	150	100

Anket katılımcılarına diğer insanlara güvenip güvenmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Soruya verilen cevaplar Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere katılımcıların %73.3 diğer insanlara güvenmediklerini söylemişlerdir. Mikrokredi faydalanıcılarının güven düzeyinin düşük olduğu ifade edilebilir.

Tablo 6: Mikrokredi Faydalanıcılarının Diğer İnsanlara Güvenip Güvenmediklerine Göre Dağılımları

	Frekans	%
Evet	40	26.7
Hayır	110	73.3
Toplam	150	100

Yapılan çalışma kapsamında katılımcılara dış koşulların (çevrenin) yapmak istedikleri faaliyetlere etki edip etmediği sorulmuştur. Sorudaki amaç mikrokredi kullanan kadınların girişimcilik ruhlarını etkileyen dış sebepler olup olmadığını araştırmaktır. Tablo 7’de verilen cevapların frekans analizi verilmiştir. Katılımcıların %55.3’ü dış koşulların yapmak istediklerini etkilemediğini belirtmişlerdir.

Tablo 7: Dış Koşulların Katılımcıların Yapılmak İstedikleri Faaliyetler Üzerindeki Etkisi

	Frekans	%
Evet	67	44.7
Hayır	83	55.3
Toplam	150	100

Tablo 8’de katılımcılara mikrokrediye üye oldukları tarihi hatırlayıp hatırlamadıkları sorulmuştur. Alınan cevaplar göstermektedir ki katılımcıların % 56’sı (yarısından fazlası) üyelik tarihlerini hatırlamaktadırlar. Bu bulgu kadınların mikrokrediye önem verdikleri ve mikro kredinin yaşamları üzerindeki etkisinin algıladıklarını gösterdiği ifade edilebilir.

Tablo 8: Kadınların Mikrokrediye Üye Olma Tarihini Hatırlamalarına Göre Dağılımları

	Frekans	%
Evet	84	56.0
Hayır	66	44.0
Toplam	150	100

Mikrokredi sistemi geri ödemeli olduğundan, sistemin kullanıcısı olan kadınlara mikrokredi borç hesaplarını yapıp yapamadıkları sorulmuştur. Tablo 9’da alınan cevaplar verilmiştir. Katılımcıların %65.3’ünün borç hesaplarını kendilerinin yapamadığı görülmektedir. Yani kadınlar bu hesaplamaları başkalarından yardım alarak yapmaktadır.

Tablo 9: Kadınların Mikrokredi Borç Hesabı Yapıp Yapmadıklarına Göre Dağılımı

	Frekans	%
Evet	52	34.7
Hayır	98	65.3
Toplam	150	100.0

Mikrokredi kullanan katılımcılara genel manada mutluluk oranları sorulmuş ve alınan cevaplar 5 kategoride Tablo 10’da verilmiştir. Tablo 10 incelendiğinde katılımcıların % 40’ının oldukça mutlu ve % 41.3’ünün orta derecede mutlu olduğu görülebilir. Dolayısıyla katılımcıların toplamda %80’inin mutlu olduklarını söyleyebiliriz.

Tablo 10: Katılımcıların Mutluluk Oranlarına Göre Dağılımları

	Frekans	%
Oldukça Mutlu	60	40.0
Orta Derecede	62	41.3
Ne Mutlu Ne Mutsuz	16	10.7
Orta Derecede Mutsuz	9	6.0
Oldukça Mutsuz	3	2.0
Toplam	150	100.0

Tablo 11’de mikrokredi kullanıcılarının, mikrokrediyi alma sebepleri verilmiştir. Tablo 11’de görüldüğü üzere katılımcıların %40’ı iş ve ticaret yapmak, %37.3’ü de üretim ve işlem yapmak amacıyla mikrokrediyi almaktadırlar. Şunu söyleyebiliriz ki; mikrokredi alanların toplamda %77.3’ü aldıkları kredileri ekonomik sisteme değer katacak şekilde kullanmayı amaçlamaktadırlar.

Tablo 11: Katılımcıların Mikrokrediyi Alma Amacına Göre Dağılımları

	Frekans	Yüzde (%)
İş ve Ticaret	60	40.0
Üretim ve İşlem	56	37.3
Hayvancılık	12	8.0
Hizmet	7	4.7
Seyyar Satıcılık	3	2.0
Tarım	12	8.0
Toplam	150	100

Anket sorularındaki her yargıya verilen cevapların değerlendirilmesi için aritmetik ortalama kullanılarak puan aralığını hesaplanmıştır. Bu bağlamda aralıkların eşit olduğu varsayımı altında, aritmetik ortalamalar için puan aralığı 0.80 olarak hesaplanmıştır¹. Buna göre katılımcıların yargılara katılma düzeyleri şu şekilde ifade edilir:

- ❖ Ortalama puanı 1.00-1.80 olan yargıya katılımcılar hiç katılmamaktadır.
- ❖ Ortalama puanı 1.81-2.60 olan yargıya katılımcılar az katılmaktadır.
- ❖ Ortalama puanı 2.61-3.40 olan yargıya katılımcılar orta derecede katılmaktadır.
- ❖ Ortalama puanı 3.41-4.20 olan yargıya katılımcılar çok katılmaktadır.
- ❖ Ortalama puanı 4.21-5.00 olan yargıya katılımcılar tam katılmaktadır.

Tablo 12: Likert Tipi Soruların Ortalaması

Yargılar	Ortalama	Standart Sapma	Katılma Düzeyi
Kendi gelirim kontrol edebiliyorum.	1.55	0.938	Hiç katılmaktadır
Kendi nakit tasarruflarımı kontrol edebiliyorum	1.93	0.932	Az katılmaktadır
Şehirde yalnız başıma seyahat edebiliyorum	2.16	1.056	Az katılmaktadır
Aileden izin almaksızın kendi başıma gezebiliyorum	2.59	1.193	Az katılmaktadır
Kendi başıma mutfak eşyasını satın alabiliyorum	2.24	1.319	Az katılmaktadır
Kendi başıma elbise satın alabiliyorum	2.19	1.266	Az katılmaktadır
Kendi başıma takı satın alabiliyorum	2.19	1.157	Az katılmaktadır
Kendi başıma işimle ilgili hammadde satın alabiliyorum	2.26	1.190	Az katılmaktadır
Kendi başıma ürettiğim ürünleri satabiliyorum	2.27	1.274	Az katılmaktadır
Evim ile ilgili tamir/inşaat kararlarına katılabiliyorum	2.49	1.252	Az katılmaktadır
Çocukların eğitimleri ile ilgili kararlara katılabiliyorum	2.43	1.228	Az katılmaktadır
Arsa-arazi kiralama işlemlerindeki kararlara katılabiliyorum	2.63	1.190	Orta derecede katılmaktadır
Üretecek ürünlere kendi başıma karar verebiliyorum	2.44	1.184	Az katılmaktadır
Dayanıklı aletlerin satın alımındaki kararlara katılabiliyorum	2.53	1.145	Az katılmaktadır
Kendi başıma banka hesabı açabiliyorum	2.28	1.188	Az katılmaktadır
Çocuk sahibi olmaya karar verebiliyorum	2.41	1.205	Az katılmaktadır
Aile içi siddette ile ilgili kadın haklarının biliyorum	2.39	1.187	Az katılmaktadır
Görücü evliliğin yanlış olduğuna inanıyorum	2.71	1.288	Orta derecede katılmaktadır
İsimin nasıl yapılacağına ben karar veririm	2.36	1.249	Az katılmaktadır
Asgari evlilik yasının kaç olduğunu biliyorum	2.48	1.299	Az katılmaktadır
Boşanma için yasal yöntemlerin nasıl olduğunu biliyorum	2.49	1.203	Az katılmaktadır
Çevrem tarafından saygı duyulan bir işe/kişiliğe sahip oldum	2.27	1.202	Az katılmaktadır
İhtiyacım olan kaynaklara ulaşmada sorun yaşamam	2.35	1.356	Az katılmaktadır
Toplam ortalama ölecek puanı	2.33	0.695	Az katılmaktadır

¹ Puan Aralığı = (En Yüksek Değer – En Düşük Değer)/5 = (5 – 1)/5 = 4/5 = 0.80

Tablo 12 incelendiğinde katılımcıların kendi gelirlerini kontrol edemedikleri, tasarruflarını çok az kontrol edebildikleri, şehirde yalnız başlarına ve ailelerinden izin almadan tek başlarına çok az gezebildikleri görülmektedir. Bu durum bizi toplum ve aile baskısının, kadınların önünde engeller oluşturduğu sonucuna ulaştırmaktadır.

Katılımcıların harcama kararları ile ilgili soruları ele alacak olursak, katılımcılar mutfak eşyası, takı, elbise ve ürettikleri ürünler için hammadde satın alma kararlarında, çok az düzeyde bağımsız olduklarını düşünmektedirler. Aynı zamanda katılımcıların ürettikleri ürünleri kendi başlarına satamadıkları görülmektedir.

Çalışmada dikkat çeken önemli bir veri de katılımcıların çocuklarının eğitimleri ile ilgili kararlara katılmakta güçlük çektikleridir. Bununla beraber katılımcılar çocuk sahibi olmaya da kendi başlarına karar veremediklerini belirtmektedirler.

Tablo 12'ye genel hatlarıyla bakıldığında, katılımcıların ihtiyaç duydukları kaynaklara ulaşmada sorun yaşadığı, boşanma işlemleri, asgari evlilik yaşı ve aile içi şiddet hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları, ev eşyalarının alımı, üretilen ürüne karar verme, banka hesabı açma, işini nasıl yapacağına ve evdeki inşaat işleri ile ilgili söz sahibi olmadıkları söylenebilir. Bununla beraber kadınların görücü usulü evliliğe karşı oldukları ve arazi alımı konusunda hanede söz sahibi oldukları gibi önemli verilere ulaşılabilir.

Tablo 13'te katılımcıların eğitim durumu ile mikrokredi tutum ölçeği arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacıyla yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları yer almaktadır. Hesaplanan ki-kare değeri %1'den küçük olduğundan, eğitim durumunun katılımcıların mikrokredi ile ilgili algılarını etkilediğini söyleyebiliriz. Anlamlı olarak ortalama ölçek puanı en yüksek olan (2.7727) eğitim grubu okuryazar olamayanlardır. Okuryazar olmayanlar diğer eğitim gruplarına göre daha yüksek mikrokredi algısına sahiptirler.

Tablo 13: Mikrokredi Tutum Ölçeği İle Eğitim Durumu Arasındaki İlişki

Eğitim Durumu	Ortalama	Standart Sapma	P*
Okuryazar-Değil	2.7727	0.54187	0.000
Okuryazar (diplomasız)	1.9669	0.77914	
İlkokul (5Yıl)	2.4064	0.42624	
İlköğretim/Ortaokul	2.3967	0.59094	
Lise	2.2743	0.64745	
Ön Lisans	2.5758	0.86128	
Üniversite veya Lisansüstü	1.6721	0.36502	
Toplam	2.3248	0.68845	

*Ki-Kare: 27,027 df (serbestlik derecesi):6

Tablo 14 incelendiğinde hesaplanan P değerinin 0.111 ile %5'ten büyük olduğu, dolayısıyla yaş grubu farklılığının, katılımcıların mikrokredi tutumlarını etkilemediği görülmektedir.

Tablo 14: Mikrokredi Tutum Ölçeği İle Yaş Grupları Arasındaki İlişki

Yaş grup	Ortalama	Standart Sapma	P*
30 ve altı	2.2038	0.55916	0.111
31-40	2.4106	0.70909	
41-50	2.1403	0.75960	
51 ve üstü	2.3333	0.42962	
Toplam	2.3248	0.68845	

*Ki-Kare: 6,014 df:3

Katılımcıların mikrokredi tutum ölçeği ile medeni durumları arasındaki ilişki Tablo 15'te verilmiştir. Tablo 15 incelendiğinde medeni durum farklılığının, katılımcıların mikrokredi tutumlarına %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir etki yapmadığı görülmüştür.

Tablo 15: Mikrokredi Tutum Ölçeği Medeni durum Arasındaki İlişki

Medeni Durum	Ortalama	Standart Sapma	P*
Evli	2.3396	0.69233	0.951
Bekâr	2.3249	0.63981	
Eşi Ölmüş	2.2818	0.88861	
Boşanmış	2.2273	0.65681	
Toplam	2.3248	0.68845	

*Ki-Kare: 0.348 df:3

Tablo 16'da mikrokredi tutum ölçeği ile hanehalkı büyüklüğü arasındaki ilişki incelenmiştir. Tablo 16 incelendiğinde P değerinin 0.031 olduğu ve %5 anlam düzeyinde anlamlı bir fark bulunmuştur. Ortalama değerler incelendiğinde hane nüfusu 8 ve üstü olan katılımcıların mikrokredi tutumlarının daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 16: Mikrokredi Tutum Ölçeği İle Hanehalkı Büyüklüğü Arasındaki İlişki

Hane Nüfus	Ortalama	Standart Sapma	P*
3 ve altı	2.1186	0.52880	0.031
4-5	2.2455	0.68695	
6-7	2.3358	0.59517	
8 ve üstü	2.6334	0.80202	
Toplam	2.3248	0.68845	

*Ki-Kare: 8,886 df:3

4. Sonuç

Kırsal ve kentsel alanlardaki yoksulluğun şiddetinin azaltılması, tasarrufların kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü tasarruflar küçük çapta olsa dahi üretime etkin bir biçimde dönüştürülmesi yoksulluk üzerinde olumlu katkılar sağlar. Mikro kredi sistemindeki kurumların tasarrufları ve diğer yardımlarla oluşturduğu küçük çaptaki yatırımlar için yatırım fonu haline getirilmektedir. Bu küçük yatırım fonlarına yönelik kullanıcı algısının ortaya konulması bu konuda etkin politikaların uygulamasına olumlu katkı sağlar. Bu çalışmada Bingöl ilinde uygulanan mikrokredi programının faydalanıcıların yaşamları üzerindeki etkisi 150 faydalanıcı üzerinden incelenmiştir. Anket tekniği ile toplanan veriler uygun analiz yöntemleriyle analiz incelenmiştir.

Mikrokredi sisteminden faydalanan kadınların çoğunluğu evli ve lise mezunlardır. Mikrokredi alan kadınların toplamda %68.2'sinin aylık geliri 2000 TL ve altındadır. Katılımcıların %43'ü mikrokredi sisteminin sağlıkları üzerinde olumlu etki yaptığını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılanların %73'ü diğer insanlara güvenmemektedirler. Katılımcıların %40'ının oldukça mutlu ve %41.3'ünün orta derecede mutlu olduğu ve sonuç olarak %80'inin mutlu olduğu görülmüştür. Mikrokredi alanların toplamda %77.3'ü aldıkları kredileri üretim yapmak ve ticaret amaçlı kullanmaktadırlar.

Yapılan çalışmada katılımcılara mikrokredinin yaşamları üzerindeki etkisi ile ilgili yargıları içeren bir ölçekten elde edilen veriler üzerinde yapılan analizler sonucunda; faydalanıcının hanedeki kişi sayısı kadınların mikrokredi algılarına anlamlı bir biçimde olumlu etki vermektedir. Ayrıca kredi dağıtımında daha fazla nüfuslu hanelerin seçilmesi programın kaynaklarının daha verimli bir biçimde kullanılmasını sağlayabilir. Zira bu özellikteki ailelerin ihtiyaç yapısı dikkate alındığında mikrokredi gibi küçük fonların kıymetini daha iyi bildikleri söylenilebilir.

Faydalanıcının eğitim durumu ile mikrokredi algılarına arasında anlamlı bir ilişkisi olduğu bulunmuştur. Okuryazar olmayanlar mikrokrediyeye daha fazla önem vermektedir. İşgücü piyasasında okuryazar

olmayanlar diğer eğitim gruplarına göre daha dezavantajlı gruptur. Bu nedenle okuryazar olamayan grup mikrokredi sitemine anlamlı olarak daha fazla önem vermektedir. Ayrıca çalışmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde gerekli durumlarda kredi verilecek kadınlara, genel muhasebe, işletme ve ticari süreçler ve pazarlama eğitimlerinin verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Adaman, F ve Bulut, T. (2007). Diyarbakır' dan İstanbul' a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri Mikrokredi Maceraları, İletişim Yayınları, İstanbul.
2. Artukoğlu, M.M ve Karahan Uysal, Ö. (2005). Microcredit Applications from the Standpoint of Rural Development: An Evaluation for Turkey, 17. European Seminar on Extension Education, August 30-September 3, İzmir Türkiye, ss.371-377
3. Cull, R., Demirgüç Kunt, A. ve Morduch, J. (2006). Financial Performance and Outreach: A Global Analysis of Leading Microbanks. http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/Financial_Performance_and_Outreach.pdf (19.04.2019)
4. Düşeyen A. (2007). Yoksullukla Mücadele Programlarından Mikrokredi ve Türkiye Diyarbakır Örneği Başarı Değerlendirmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
5. Fırat Kalkınma Ajansı (2014). 2014-2023 TRB1 Bölge Planı. http://www.dap.gov.tr/IMG_CATALOG/dosya/trb1-bolge-planipdf.pdf (18.04.2019)
6. Jaina, S., Mansuri, G. (2003). A little at a time: the use of regularly scheduled repayments in microfinance programs, *Journal of Development Economics*, 72, 253-279
7. Kabeer, N. (2000). Conflicts over Credit: Re-evaluating Credit: Re-Evaluating the Empowerment Potential of Loans to Women in Rural Bangladesh, *World Development*, 29(1) 63-84
8. Korkmaz, E. ve Baloğlu, B. (2004) Mikrokredi Modeli Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması: İstanbul Örneği, İTO Yayınları No. 2004-32, İstanbul, 2004.
9. Li, X., Gan, C. ve Hu, B. (2011). The impact of microcredit on women's empowerment: evidence from China, *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 9(3), 239-261, DOI: 10.1080/14765284.2011.592352
10. Mathew, R.P. (2006). The Effects of Microfinance Program Participation on Income and Income Inequality: Evidence from Ghana, Washington University in St. Louis, Draft 1, Nov. 19.
11. Nader, Y.F. (2008). Microcredit and the Socio-Economic Wellbeing of Women and Their Families in Cairo, *The Journal of Socio-Economics*, 37(2), 644-656.
12. Navajas S., Schreiner M. Meyer R.L., Vega C.G.(2000). Microcredit and Poorest of The Poor: Theory and Evidence from Bolivia, *World Development*, 28(2) 333-346.
13. Özer, H., Doğan, E.M., ve Tatlı, H. (2012). Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Uygulaması Malatya Örneği. Nobel Yayınları, Ankara.
14. Türkiye Grameen Mikrofinans Programı, (2019). Biz Kimiz, <http://www.tgmp.net/tr/sayfa/biz-kimiz-/117/0> (19.04.2019).

GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİ BÖLÜMÜ RESİM-İŞ EĞİTİMİ ANABİLİM DALI ÖĞRENCİLERİNİN ALDIKLARI DESEN DERSİNE İLİŞKİN MOTİVASYONLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Selma TAŞKESEN

Dr. Öğretim Üyesi Selma Taşkesen. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bu araştırma güzel sanatlar eğitimi alan resim-iş eğitimi ana bilim dalı öğrencilerinidesen dersinin uygulanması ile ilgili görüşlerini almak, önerilerini değerlendirmek ve eğitim- öğretim süreçlerinin daha etkin ve verimli hale getirilebilmek amacıyla uygulanmıştır. Araştırmada tarama modelinden faydalanılarak Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 30 Resim- İş Eğitimi birinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri öğrenci görüşlerinin etkin biçimde belirlenmesi amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca veriler tablolaştırılarak frekans ve yüzdeleri belirtilmiştir. Araştırma sonucunda bulgulara dayalı olarak öğrencilerin desen dersinde karşılaştıkları olumlu ve olumsuz görüşlerine ilişkin durumlar ortaya konularak sonuca varılmış ve öneriler sunulmuştur. Çalışmanın bulgularına dayalı olarak eğitim fakültelerinde sürekli modelin olmayışı, ders saatlerinin azlığı ve dersin zor olması gibi olumsuz görüşlerin yanında çalışmaların eğlenceli ve verimli geçtiği anatomik çizimlerinin ilerlediği ve imgesel çizimleri daha kolayca yapabildikleri gibi olumlu sonuçlar da çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Sanat eğitimi, Desen dersi, Motivasyon*

Giriş

Desen, görsel bir lisandır ve çevremizi nasıl algıladığımızı, nasıl yansıttığımızı gösterir. Desen dersi görsel sanatlar eğitiminin temelini oluşturan bir disiplindir. “Desen görsel sanatların temeli ise desenin temeli de çizgidir”.(Gökay Yılmaz, 2009). Çizim yapmak ise doğayı yorumlayarak görselleştirmek demektir. Desen çizmek öncelikle baktığını görmeyi öğretir. Desen çizerken nesnelere incelemek, nesnelere arasında karşılaştırma yapmak, sezgiyi açığa çıkarmaktadır. Bedri Rahmi için de “kıldan ince, kılıçtan keskin çizgiler, en ufak bir kalınlıktan yoksun birkaç renk ile düz bir yüzey üzerine koskocaman bir dağ çıkarması veya bir uçurum resmetmek bir zenaattir. Desen resim sanatının yarısından çoğu, onun çatısı, kuruluşu, düzenidir.” (Eyüboğlu, 1986). Plastik sanatlarda desenin genel tanımına bakıldığında şekil ve hacmin, değişik materyaller yardımıyla en sade çizgisel ve lekesele değerle aktarılmasıdır . Tepecik (2003) deseni; görsel sanatlar alanında, özellikle resim çalışmalarında kara kalem, füzen veya renkli kuru kalemlerle, nesnenin bir takım özelliklerinden arındırılarak daha anlaşılır biçimlere sokularak yapılan çalışmalara verilen isim biçiminde tanımlamıştır. Pekmezci, (2001) ise deseni bilinen görülen, tasarlanan ve hayal edilen bir konuyu, bir kavramı bir imgeyi, duygu ve düşüncüyü, bilinçli ve kararlı bir şekilde çizgiyle anlatmaktır diye tanımlamıştır.

Görsel sanatlar eğitimi içerisinde desen eğitimi çok önemli yer tutar. Gerek öğrencinin sanat eğitimcisi kimliğini kazanmasında gerekse dört yılı kapsayan lisans eğitimi sürecinde bu dersin etkisi önemli ölçüde hissedilir. Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümleri giriş yetenek sınavlarında dahi aday kendisini çizgisiyle tanımlamaktadır (İmamoglu, 2004).

Plastik sanatlar eğitiminin uygulama alanlarından biri olan desen eğitiminde öğrenilmesi gereken konuları Kırıçoğlu (1991) şu şekilde sıralamıştır:

- 1-Görmeyi öğrenmek,
- 2-Araç ve gereci beceriyle kullanmayı öğrenmek,
- 3-Gerecin sınırlıklarını ve olanakları içinde sanatsal formu yaratmayı öğrenmek,
- 4-Yaratılan bir biçimde estetik değerler yanında güçlü bir anlatım yaratmayı öğrenmek.

Yani desen eğitimi görmeyi, elimizdeki imkanları kullanarak uygulamayı ve hem sanatsal hem de estetik formlar oluşturabilme yeteneğini ortaya çıkarmaktır diyebiliriz.

Desen dersinin amacı, öğrencinin dış dünyayı dikkatlice gözlemleyerek algılama ve yansıtma kapasitesini artırmak, konuya en uygun tekniği ve onun gerektirdiği araç gereçleri kullanarak yaratıcı yorum yeteneğini geliştirmektir (Engin, 2008, s.816). Desen, çizimi yapısı gereği devamlılık ve bilinçli kişisel katılım gerektirir. Desen çizerken oranlar, yönler, hacimler, biri diğerine göre karşılaştırılarak ayırt edilebilmeli, göz ve beyin bu yönde çalıştırılabilir. Ancak, desen eğitimi, hep gördüğünü çizme düzeyinde kalırsa, öğrenci çizim araçlarını iyi kullanan, tekrarcı, bir el işçisi, olarak yapılır. Öğrenci görüp çizdiğini daha sonra; bozma, parçalama, bölme, ekleme, çıkarma v.s. ile dağıtıp, yeniden bir bütün olacak biçimde örgütleme alışkanlığına ulaştırılmalıdır. Yani yaratıcılığa yönlendirilmelidir (Atalayer, 1994, s.92). Bu durumda eğitimin sağlandığı esnada öğrencinin davranışı ezberlemek yerine öğrenmesi sağlanabilir. Görsel sanat eğitimine dahil olan etkinlikler içinde en önemli yerlerden birine sahip olan desen eğitiminde kullanılacak bir çok öğrenme yaklaşımı ve yöntemi vardır. Ama en önemli etkileşim öğretmen ve öğrenci arasındadır. Sanat eğitimcisi “Yaratıcı, yapıcı, yorumlayıcı, sorgulayıcı, verimli çalışan birey olmak” (Artut, 2001) durumundadır. Bu durumda şunu söyleyebiliriz. görsel sanat eğitiminde de becerinin yanı sıra bilginin de önemi yadsınamaz büyüklüktedir ve yaratıcılığın ortaya çıkmasında eğitimcinin rolü buyuktur. “Bir eğitim programının başarıyla uygulanmasının ve yürütülmesinin göstergesi, öğrencilerin öğrenmedeki başarılarının derecesi ile öğretmenin başarısının karşılıklı değerlendirilmesidir” (Erbay, 1997).

Yükseköğretim Kurumlarının, Eğitim Fakültelerinin Resim-iş Eğitimi anabilim dallarında , son düzenlemeyle haftalık 1 saat teorik, 2 saat pratik olmak üzere toplamda 3 saat olarak uygulanan desen dersinin süre olarak yeterli olmaması öğrencilerin yetişmesi açısından sıkıntı oluşturmaktadır. Ayrıca atölye ve model problemleri de buna eklenince verimli ders işleyememe gibi sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Bu çıkış noktalarından hareketle bu araştırma güzel sanatlar eğitimi alan resim-iş eğitimi ana bilim dalı öğrencilerinin desen dersinin uygulanması ile ilgili görüşlerini almak, önerilerini değerlendirmek ve eğitim- öğretim süreçlerinin daha etkin ve verimli hale getirilebilmek amacıyla uygulanarak aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersine ilişkin genel görüşleri nelerdir?

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin eğitim fakültelerinde verilen desen dersi ile ilgili düşünceleri nelerdir?

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersindeki figür çizimine ilişkin görüşleri nedir?

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersi motivasyonlarını etkileyen faktörler nelerdir?

Yöntem:

Araştırmada tarama modelinden faydalanılarak nitel araştırma yöntemlerinden betimsel çözümleme tekniği kullanılmıştır.

Çalışma grubu:

Araştırmada Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören 30 Resim- İş Eğitimi birinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama araçları:

Araştırma verileri öğrenci görüşlerinin etkili bir şekilde ortaya konulması amacıyla betimsel analiz yapmak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Verilerin çözümlenmesinde nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analizden faydalanılmıştır. Ayrıca veriler tablolaştırılarak yüzde ve frekansından yararlanılmıştır.

Bulgular:

Araştırma alt amaçları doğrultusunda elde edilen bulgular başlıklar halinde verilmiştir.

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin Desen dersine ilişkin genel görüşleri

Öğrencilerin desen dersine ilişkin nasıl bir bakış açısı geliştirdikleri ve bunlara karşılık gelen yüzde ve frekanslar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo.1: Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersine ilişkin genel görüşleri

Bakış Açısı	Frekans (f)	Yüzde (%)
zor	3	10
Sıkıcı	9	30
eğlenceli	4	13
Faydalı	7	23

Tablo 1’de verilen kategorilere göre, öğrencilerin % 10 (3) desen dersine ilişkin öğrenme ortamını zor, %30 (9) sıkıcı, %13 (4) eğlenceli ve % 23 (7) faydalı, % 23 (7) fikrim yok olarak nitelendirmişlerdir. Öğrenciler genel olarak motivasyon düzeylerine göre “çizim yapamıyorum ,dersi zor buluyorum”, ya da “ayrıntılı çizimler bana sıkıcı geliyor”, “dersi eğlenceli buluyorum,çok verim alıyoruz”, “artık “istediğimiz gibi çizimler yapabiliyoruz, dersi faydalı buluyoruz” gibi ifadelerde bulunan öğrenciler de mevcuttur.

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin eğitim fakültelerinde verilen desen dersi ile ilgili düşünceleri

Öğrencilere eğitim fakültelerinde verilen desen dersi ile ilgili görüşleri sorulmuş ve öğrencilerden alınan cevaplar Tabloda kategorilendirilerek yüzdeve frekanslarıyla birlikte verilmiştir.

Tablo 2: Resim-iş eğitimi öğrencilerinin eğitim fakültelerinde verilen desen dersi ile ilgili düşünceleri

Mevcut desen dersi	Frekans (f)	Yüzde (%)
Saatler az	10 33	
Atölyeler yetersiz	11 39	
Model eksikliği	20 65	
Derse önem verilmemesi	13 43	

Tablo 2’de görüldüğü üzere, öğrencilerin %69,5’i (10) mevcut sistemde ders saatlerinin az olduğunu faydalanmadığını, %30,5’i (11) atölyelerin yetersiz %30,5’i (20) model problemi olduğunu, %30,5’i (13) dersi yeterince önemsemediklerini belirtmişlerdir. Sonuçlar incelendiğinde araştırma grubundaki öğrenciler için eğitim fakültesinde verilen desen dersi hakkında çok fazla olumlu görüş olmadığı buna göre; “ders saatleri az çalışmalarımızı bitiremiyoruz”, “atölyelerimiz yetersiz” Keşke “kadrolu modelimiz olsa, sırayla model olmak zorunda kalmayız” gibi olumsuz düşüncelerin yanı sıra atölyemiz güzel ve hocalarımız ilgili diye belirten öğrencilerin de olduğu görülmüştür.

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersindeki figür çizimine ilişkin görüşleri

Öğrenci görüşleri veri toplama formundaki Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersindeki figür çizimine ilişkin görüşleriniz nelerdir sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar kategorilendirilerek yüzde ve frekanslarıyla Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Desen dersindeki figür çizimi ile ilgili görüşler

Figür çizimi	Frekans (f)	Yüzde (%)
pratik yapmak	18	60
Farklı figürler ve kompozisyon çizmek	7	23
Canlı modelden çalışmak	12	40
İyi gözlem	7	23

Tablo 3’de görüleceği üzere öğrencilerin %52,18’i (18) daha çok pratik yapmak, %26,07’si (7) farklı duruşları ve fiziksel özellikleri olan figürler ve kompozisyon çizimi, %21,75’i de (12) canlı modelden çizim yapmak, %21,75’i de (7) İyi gözlem yapmak gibi cevaplar vermişlerdir. Öğrenci görüşlerine bakılacak olursa; “daha çok pratik yaparsak, daha başarılı oluruz”. “değişik fiziksel özelliklere sahip figürler ve farklı mekanlar çizmenin bizi daha çok geliştireceğini düşünüyorum”, “canlı model çizimlerinin daha verimli olduğunu düşünüyorum”. “iyi gözlem yeni bakış açıları geliştirmemize faydalı olacaktır” gibi ifadelerle çizimlerinde daha çok ilerleme kaydedeceklerini belirtmişlerdir..

Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersi motivasyonlarını etkileyen faktörler

Öğrenci görüşleri veri toplama formundaki Resim-iş eğitimi öğrencilerinin desen dersine ilişkin görüşlerinden elde edilen verilerden çıkarılan sonuçlar doğrultusunda katılımcıların verdikleri cevaplar kategorilendirilerek motivasyonlarını etkileyen faktörler belirlenmiştir.

İç Motivasyonlarını etkileyen Faktörler:

İç Motivasyonlarını etkileyen Faktörler olarak desen dersi ile ilgili genel görüşlerinde olduğu gibi, zorlandığını ve istediği başarıyı elde edemediklerini söyleyenlerin yanı sıra, yapamadıkları için sıkıldıklarını belirtenler de mevcut. Bunun yanı sıra eğlenceli olduğunu ve figür çizimlerinin ilerlediğini, artık imgesel çizimleri daha kolay yapabildiklerini ve dersin faydalı olduğunu ifade eden öğrencilerde vardır.

Dış Motivasyonlarını etkileyen Faktörler:

Dış Motivasyonlarını etkileyen Faktörler olarak öğrenciler devamsızlık haklarının az olmasından dolayı problem yaşadıklarını, atölyelerinin yetersiz olduğunu, sürekli modellerinin olmamasının ve sırayla model olmak zorunda kalmalarının da ders motivasyonlarını etkilediğini, ders saatlerinin az olması ve sınavın uygulamalı olması ve not kaygısı taşımalarında onların motivasyonlarını etkileyen faktörler arasında olduğunu ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler: Araştırma sonucunda bulgulara dayalı olarak öğrencilerin desen dersinde karşılaştıkları olumlu ve olumsuz görüşlerine ilişkin durumlar ortaya konularak sonuca varılmış ve öneriler sunulmuştur. Çalışmanın bulgularına dayalı olarak eğitim fakültelerinde sürekli modelin olmayışı, ders saatlerinin azlığı ve dersin zor olması gibi olumsuz görüşlerin yanında çalışmaların eğlenceli ve verimli geçtiği anatomik çizimlerinin ilerlediği ve imgesel çizimleri daha kolayca yapabildikleri gibi olumlu sonuçlar da çıkmıştır. İmamoğlu(2004) Tarafından yapılan “Güzel sanatlar eğitimi resim bölümlerinde desen dersinin sorunlarına yönelik bir araştırma” adlı öğretim üyeleriyle yapılan benzer çalışmada desen derslerinin süre ve içerik yönünden yetersiz bulunduğu ve desen eğitimi sorunlarının en yüksek oranda eğitimciden kaynaklandığı belirtilmiştir. Bu sonuçta bizim çalışmamızı destekler niteliktedir. Öğrencilerin görüşleri göz önünde bulundurularak Eğitim fakülteleri Güzel sanatlar Eğitimi Bölümlerinde ki uygulamaya dayalı derslerin saatleri artırılabilir. Özellikle mevcut konumuz olan ve görsel sanatlar eğitiminin bel kemiği olan desen dersinin ders saatlerinde düzenlemeye gidilebilir. Yine aynı şekilde Eğitim Fakültelerinde kadrolu canlı modelin bulunmayışı dersin aksamasına sebep olduğu için çözüm bulunabilir. Atölye imkanları genişletilebilir. Öğrenci görüşlerinden çıkan olumsuz sonuçlar giderildiği takdirde öğrenci motivasyonu daha üst düzeye çıkacaktır.

Kaynakça

1. Artut, K., (2001), Sanat Eğitimi Kuramları ve yöntemleri, Ankara, Anı Yayınevi.
2. Atalayer, F. (1994). Temel sanat öğeleri. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
3. Erbay, M., (1997), Plastik Sanatlar Eğitiminin Gelişimi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
4. Engin, N. (2008). Desen dersinde sanat tarihi temelli bilginin yeri ve önemi, 3.Ulusal Sanat Eğitimi Sempozyumu bildirileri , Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık
5. Eyüboğlu, B. R. (1986). Resme Başlarken. Bilgi Yayıncılık. Ankara
6. Gökay Yılmaz, M. (2009). Sanatsal uygulama: Desen ve baskı çalışmaları. A. O. Alakuş& L. Mercin,(ed.) Sanat eğitimi ve görsel sanatlar öğretimi içinde (s.271-301).

7. Ankara:Pegem Akademi
8. İmamoğlu, G. (2004) Güzel Sanatlar Eğitimi Resim Bölümlerinde Desen Dersinin Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Cilt 5, Sayı 2, 261-270
9. Kırıoğlu, O., (1991), Sanatta Eğitim, s.248.
- 10.Pekmezci, H. (2001). Desen. (Resim). Ankara: MEB
- 11.Tepecik, A.(2003).Desen. İstanbul: YA-PA.

FARABİ’NİN EĞİTİM FELSEFESİNDE: ÖĞRETİM PROGRAMI

Suat ÇELİKKOL

Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

ÖZET

Farabi'nin siyaset felsefesinde eğitimin önemli bir yeri vardır. Filozofun eğitim felsefesi eğitimin tanımı, imkânı, doğası, amaçları ve yöntemleri ile öğretim programı hakkındaki görüşlerini içerir. Farabi, eğitim kavramını açıklamak için disiplin/terbiye (te'dip), düzeltme (taqwim), öğretim (ta'lim), yetiştirme (terbiye), rehberlik (tasdid) etme, uygulama veya öğrenme gibi kavramları kullanır. “Mutluluğun Kazanılması” adlı kitabında ise eğitimi, ahlaki erdemleri ve pratik sanatları varlığa getirme yöntemi olarak tanımlar. Devlet içinde herkesi erdemli ilk başkan tarafından belirlenmiş doğru görüş ve iyi eylemler temelinde buluşturmak eğitim ve onun teorik boyutu olan öğretimin temel amaçları arasında yer alır. Fakat bu amacın vücut bulması önemli ölçüde devlet (başkanı) tarafından belirlenecek rasyonel bir eğitim/öğretim programı ile mümkün olacaktır. Bu makalede, Farabi'nin eğitim felsefesinin önemli bir unsuru olan öğretim programı, bu programın dayandığı esaslar ve konulara ilişkin görüşlerinin ne olduğu değerlendirilmektedir. Farabi'nin eğitim felsefesinde, öğretim programının ilkeleri ve hangi konuları içine alması gerektiği konusundaki sorumluluk en yüksek yöneticiye aittir. Ancak öğretim programı belirlenmeden önce yapılması gereken hususlar vardır. En yüksek yönetici ilkin tek tek her ulusu ya da çeşitli ulusları ele alarak incelemeli, onlarda ortak olan güç ve yetenekleri belirlemelidir. Sonra ulusu oluşturan her bir sınıfın özellikleri ve kabiliyetlerini araştırmalıdır. Bundan sonra da her ulusu düzeltebilecek ve mutluluğa götürebilecek eylem ve yetilerin yaklaşık da olsa bir listesini çıkarmalı, onlarla ilgili olarak kullanılması gereken delil türlerini belirlemelidir. Bu şekilde onlardan kimilerinin kuramsal bilimleri okumaya yetenekli olduğu, kimilerinin olmadığı incelenmiş olacaktır. İnceleme sonucunda ulusların yetenekli olduğu alanların belirlenmesinin yanında kuramsal bilimleri ya da hayal meydana getiren bir kümenin olup olmadığı, yaygın kuramsal bilimleri ya da hayal meydana getiren kuramsal bilimleri koruyabilecek başka kümelerin olup olmadığı belirlenmiş olacaktır. Bu kümelerin ulusların içinde bulunması durumunda, dört bilim türü ortaya çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Farabi, Eğitim, Öğretim Program

Giriş

Yunanlı filozoflar varlıkla ilgili tartışmaların ardından 5. Yüzyılın ortalarında Atina'daki demokratik gelişmeyle birlikte ilgilerini insana ve insanla ilgili konulara yönelttiler. “İnsan için en yüksek iyi nedir?”, “En iyi yaşam, en arzu edilen yaşam hangi tür yaşamdır?”, “Erdemli bir toplum nasıl meydana gelir?”, “Başarılı yurttaş nasıl yetiştirilir?” gibi sorunları tartıştılar. Bu sorunlar onlara “Varlıkların ilk ana maddesi nedir?”, “Varlık var mıdır, varsa bu varlık ne türdür?” gibi sorunlardan daha anlamlı geldi. 8. yüzyıldan itibaren İslam toplumu felsefe ile tanışınca daha önce Protagoras, Sokrates, Platon, Aristoteles gibi Antik Yunan'ın önde gelen filozoflarının tartıştığı bu beşeri sorunları artık Kindi, Farabi, İbni Sina, İbni Bacce, İbni Tufeyl, İbni Rüşd gibi İslam felsefesinin meşhur filozofları ele alıp tartıştılar.

Kuşkusuz bu filozoflar içinde Farabi, İslam felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendirmesi nedeniyle İslam felsefenin kurucusudur.¹ Farabi ahlak, siyaset ve eğitimle ilgili bu tartışmalara katıldı. Arau Ehli'l-Medineti'l-Fâdila (Erdemli Kent Halkının Görüşleri), Tahsilu's-Se'ade (Mutluluğun Kazanılması), Kitabu'l-Mille (Millet Üzerine), Tenbih ala Sebili's-Seade (Mutluluk Yoluna Yönelme), Fusulü'l-Medeni (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler) gibi eserlerinde bu konulara

¹ Kayıtlar onun, Aristoteles'in bir iki eseri dışında mantıktan, fizik ve metafiziğe kadar tüm eserlerine şerh yazdığını bildirmektedir. Yine bu çalışmalarının dışında Batlamyus'un (Ptolemaeus) el-Mecisti (Almagest) isimli eserine şerh yazdığı, Galen (Calinüs), İbnü'r-Ravendî, Yahya en-Nahvî (Yuhanna Gramatikos) ve Ebu Bekir er-Râzî'ye reddiyeler kaleme aldığı bilinmektedir. Dil, Mantık, Matematik, Fizik ve Metafizik, Ahlak ve Siyaset alanında pek çok eser telif etmiştir. Bunlardan en bilinenleri şunlardır: 1. Arau Ehli'l-Medineti'l-Fâdila (Erdemli Kent Halkının Görüşleri) 2. Mebadiu'l-Mevcudât (Varlıkların İlkeleri), 3. İhsa'u'l-Ulum (İlimlerin Sayımı), 4. Tahsilu's-Se'ade (Mutluluğun Kazanılması) 5. Risale fi'l-Akıl (Akılla İlgili Bir Risale), 6. Kitabu'l-Mille (Millet Üzerine), 7. Kitabu'l-Huruf (Harfler Kitabı), 8. Tenbih ala Sebili's-Seade (Mutluluk Yoluna Yönelme), 9. Fusulü'l-Medeni (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)

dair görüşlerini dile getirdi. Onun bu görüşleri kendisinden sonraki kimi düşünürleri de etkileyerek günümüze kadar geldi. Biz bu makalemizde ünlü düşünürün eğitim görüşünü ve eğitim felsefesinin önemli bir unsuru olan öğretim programına dair görüşlerini incelemeyi amaçlamaktayız. Farabi'nin eğitim görüşünün dayandığı temeli ortaya koyması bakımından bu çalışma yararlı olacaktır.

A. Farabi'de Eğitim Felsefesi İle İlgili Temel Kavramlar

1) Felsefenin Tanımı

Felsefenin birçok tanımı vardır ve onu tek bir tanımda ifade etmek hiç kolay değildir. Böyle olmakla birlikte, tanımlar arasındaki ortak yönlere dayanarak birçok tanımı birkaç tanımda toplamak mümkündür: a) felsefe, nesnelerin mahiyet ve hakikatini bilmektir. b) felsefe, varlığın nedenini açıklamaya çalışmaktır. c) felsefe, insanın kendini bilmesidir. d) felsefe, insanın gücü yettiği ölçüde fiillerinde, Allah'ın fiillerine benzemesidir. e) felsefe, “bilgelik sevgisi” ya da “ hikmet arayışı”dır.²

Müslüman filozofların felsefe tanımlarına bakılacak olursa, bu filozoflardan Kindi (Ö: 870) felsefe hakkında şu tanımlara yer verir: a) Felsefe, ölümle ilgilenmektir. b) Felsefe, sanatların sanatı, hikmetlerin hikmetidir. c) Felsefe, insanın kendini bilmesidir. d) Felsefe, insanın gücü yettiği oranda ebedi ve tümel şeylerin hakikatlerini, mahiyetlerini ve sebeplerini bilmektir.³ İhvan-ı Safa'da felsefenin tanımı, insanın gücü yettiği ölçüde Tanrıya benzemektir.⁴ Filozof ise, bilgisi hakikat, eylemi fazilet olan kimsedir.⁵ İbn Sina'da felsefe, araştırma sanatıdır. İbn Rüşd'e göre felsefe, gerçeğin bilgisi ve gerçeğin işlenmesidir.⁶ Müslüman filozofların tanımlarından anlaşılacağı üzere felsefe, hakikati ve fazileti aramaktır.

Farabi (Ö:950) de felsefeyi birkaç yönden tanımlamaktadır. Farabi'de felsefe ile ilgili tanımlar şöyledir: a) Felsefe, büyük hikmeti tercih etmek ve onu sevmektir. Onu elde eden kimseye filozof derler. Büyük hikmet ise tümüyle bilkuvve erdemlerdir. Buna göre felsefe, ilimlerin ilmi, ilimlerin anası, hikmetlerin hikmeti ve sanatların sanatıdır. Yani felsefe, tüm sanatları kullanan sanattır, tüm erdemleri kullanan erdemdir, tüm hikmeti kullanan hikmettir.⁷ b) Felsefe, varlıkları var olmaları bakımından bilmektir. c) Felsefe, varlıkları var olmaları itibarıyla bilmektir.⁸

Farabi, amacı bakımından felsefe sanatını iki kümeye ayırır: a) Nazari felsefe, yapımları insana ait olmayan varlıkların bilgisini kazanmaya yarayan felsefedir. b) Ameli felsefe, yapılacak şeylerin bilgisini ve bunlardan iyi olanı yapma gücünü kazanmaya yarayan felsefedir. Nazari felsefe, öğretim bilimleri (tealimi ilimler), doğa bilimi ve metafizik denilen üç tür ilmi içerir. Ameli ilim de iki çeşittir: Biri iyi huyları kazanmaya yarayan ahlak sanatıdır. Diğer çeşidi, kentlerde yaşayan insanlar için iyi şeylerin meydana gelmesine yarayan işlerin bilgisini, onları kendileri için kazanma ve kendilerinde onları koruma gücünü içeren siyaset felsefesidir.⁹ Eğitim felsefesi, siyaset felsefesinin bir çeşididir.

Farabi'nin felsefesinde en büyük ağırlık verdiği konu bireyin ve toplumun mutluluğudur. Farabi'de mutluluk, insan ruhunun varlık bakımından kendisine dayanacağı bir maddeye gereksinim duymayacağı bir yetkinlik düzeyine ulaşmasıdır. Mutluluk iki kümeye ayrılır: a) Gerçek mutluluk, b) Sözde mutluluk. Gerçek mutluluk, salt iyiliktir ve ancak kendisi için istenir. Servet, nam, egemenlik ve benzeri olgular ise sözde mutluluğu oluşturmaktadır. İnsan gerçek mutluluğa ancak iyiliklerle yani erdemlerle ulaşabilir. *Mutluluğun Kazanılması* adlı yapıtında Farabi bu konuda şunları belirtir: “Milletlerin ve şehir insanların kendileri ile bu hayatta dünya mutluluğunu, öteki hayatta ise en yüksek mutluluğu elde ettikleri insanî şeyler, dört çeşittir: a) Nazari erdemler/kuramsal erdemler, b) Fikri erdemler/düşünsel

² Hasan Şahin, *İslam felsefesi Tarihi Dersleri* (Ankara: İlahiyat, 2000), 37; Felsefe Sözlüğü, Ahmet Cevizci, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013), “felsefe” maddesi.

³ Kindi, *Felsefi Risaleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik yayınları, 2014), 184.

⁴ İhvan-ı Safâ, *Resâil-ü İhvân-ü Safâ*, C. 3. Neşir. Butrus Bustanî (Beyrut: Daru Sadr), 371, 382.

⁵ İhvan-ı Safâ, *Resâil-ü İhvân-ü Safâ*, 371.

⁶ Hasan Şahin, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, 107.

⁷ Farabi, *Tahsilü's-Sa'ade*, Neşir: Ali B Mühlhem, (Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1995), 46.

⁸ Hasan Şahin, *İslam felsefesi Tarihi Dersleri*, 38–39.

⁹ Hasan Şahin, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, 39.

erdemler, c) Ahlaki erdemler, d) ameli/pratik sanatlar”dir. İnsanda bu erdemlerin ortaya çıkması, akıl, tahayyül, istek ve duygu güçlerinin eğitilmesi ile mümkün olabilir. Bir insanda nazari, fikri, ahlaki ve sanatsal erdemler gerçekleştikten sonra geride milletler ve şehirlerde onların özel örneklerinin gerçekleştirilmesi ve bu özel örneklerin milletlerde ve şehirlerde nasıl varlığa getirileceğinin bilinmesi meselesi kalır. Farabi’ye göre mutluluğun araçları olan erdemleri varlığa getirmenin iki ana metodu vardır: Eğitim ve öğretim.¹⁰

2) Eğitimin Tanımı

Genel anlamda davranış değiştirme süreci olarak görülen eğitim sözlükte: a) Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği, b) Önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesi, c) Belli bir konuda, bir bilgi ya da bilim dalında yetiştirme ve geliştirme, d) İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümü olarak tanımlanmaktadır.¹¹

Düşünce tarihine baktığımız zaman Platon’un anlayışına göre eğitim, çocuğun bakım-gözetimini ve daha küçük çocukluk döneminde karakter eğitimini, büyüme süreci içerisinde beden eğitimi ve gençlik döneminde zihin eğitimini içine alır.¹² Kant’a göre eğitimden biz ahlak eğitimi ile birlikte fiziki eğitimi, kültür (öğretim) ve pratik eğitimi (beceriklilik-maharet) anlamalıyız.¹³ İslam kültüründe eğitimin karşılığı olarak terbiye, öğretimin karşılığı olarak talim, kullanılmaktadır. Ayrıca öğretim için tahsil, eğitimi ifade etmek için tadrîs, te’dîb, tehzîb, siyaset, tezkiye, irşat gibi sözcükler de kullanılmaktadır.¹⁴

Farabi, eğitim ve öğretim kavramlarının birbirinden farklı olduğunu belirtir. Eğitim kavramını açıklamak için, disiplin/terbiye (te’dip),¹⁵ düzeltme (taqwim)¹⁶, öğretim (ta’lim)¹⁷, yetiştirme (terbiye), rehberlik (tasdid) etme, uygulama veya öğrenme (irtiyad)¹⁸ gibi kavramları kullanır. “Mutluluğun Kazanılması” adlı eserinde ise eğitimi, ahlaksal erdemleri ve pratik sanatları varlığa getirme yöntemi

¹⁰ Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade*, 70–71.

¹¹ Eğitim Terimleri Sözlüğü, “Eğitim” maddesi.

¹² Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay. 225, Eğitim Tarihi Serisi, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972) 39–40.

¹³ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2009), 31.

¹⁴ T.D.V. İslam Ansiklopedisi, “Talim ve Terbiye” maddesi.

¹⁵ Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade*, 165.

¹⁶ Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade*, 169.

¹⁷ Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade*, 165.

¹⁸ ‘Ammar al-Talbi, Al-Farabi, (Paris, UNESCO: International Bureau of Education) vol. XXIII, No. ½, 1993, s. 4.

şeklinde tanımlar.¹⁹ Öğretimi ise uluslarda (umem)²⁰ ve kentlerde kuramsal erdemleri²¹ varlığa getirme²² şeklinde tanımlar.²³

3. Eğitim Felsefesinin Tanımı

Eğitim felsefesi sözlükte, felsefenin, eğitimin imkânı, doğası, amaçları ve yöntemleri ile ilgili problemleri, felsefeye özgü yöntemlerle konu alan dalı olarak tanımlanır.²⁴ Eğitim felsefesi, a) eğitimin imkân ve sınırlarını, b) eğitimde bir öğretmene gerek duyulup duyulmadığı a) amaç, yöntem ve program gibi eğitim sorunlarını, c) onun bir ideoloji ya da öğreti aktarmaktan bağımsız olup olmadığı gibi soruları ele alır ve bu gibi soruları yanıtlamaya çalışır.

Eğitim tarihine baktığımızda Antik Yunan’da ilk olarak Sofistlerin eğitim sorunuyla ilgilendiklerini görmekteyiz. Sofistlere göre bilgi teorik bir merakı gidermek için değildir; bilgi pratiğin, yaşamın emrindedir; böyle olunca yapılacak iş de, yararlı, iyi yurttaşlar yetiştirmektir. Ancak Sofistler yararlı deyince, bir yurttaş olarak üstün, yetkin olmayı anlarlar, bunu göz önünde bulundururlar. Her insan bu bakımdan yetiştirilebilir. Yetiştirmede de esas öğretmedir; öğretmede başlıca konu söz söyleme sanatıdır (rhetorik). Bu, insanın önemli işleriyle ilgili bir tekniktir; kişiyi başarıya ulaştıran büyülü bir sanattır. Söz söyleme sanatının yanı sıra mantık üzerinde de çalışılmaya başlandığını görüyoruz.²⁵

Platon’a göre, eğitimin amacı iyi vatandaşlar yetiştirerek, adaletli bir topluma ve devlete ulaşmaktır. Bunun gerçekleşmesi duyulur Dünyanın geçici bilgisiyle değil, akılsal (idealar âleminin) âlemin değişmez bilgisiyle mümkündür. Platon’a göre eğitim şu aşamalardan oluşur: Bunlar, ahlak eğitimi, estetik eğitimi, meslek eğitimi, felsefe eğitimidir. Filozof “Devlet” adlı eserinde söz konusu eğitimin programıyla ilgili bilgiler de vermektedir.²⁶

Aristoteles’e göre devletin başta gelen görevlerinden birisi, gençleri yasalara uygun biçimde eğitmek ve onlara sosyal ya da ahlaki erdemleri kazandırmaktır. Bir devlet ya da toplum, varlığını ancak bu tarzda sürdürebilir.²⁷

Farabi’ye göre toplumun eğitilmesinde başkana önemli görevler düşmektedir. Farabi başkanın bu görevlerini kalbin bedene karşı olan görevlerine benzetir. Buna göre, bedende kalbin durumu nasılsa toplumda başkanın durumu da böyledir. Başkan taşıdığı nitelikler bakımından toplumun en yetkin kişisidir. Onun altında başkan tarafından yönetilen ve kendileri de başkalarını yöneten insanlar vardır.

¹⁹ Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade*, 71; Farabi’ye göre erdemler konusu araştırılırken erdemleri akılsal ve ahlaksal erdemler biçiminde ikili bir ayırıma tâbi tutmuşuk ve akılsal ve ahlaksal erdemler konusunda Farabi’nin görüşlerini ilgili yerde belirtmiştik. Bkz. Farabi, *Fusulü’l-Medeni*, çev. Hanifi Özcan (İzmir: 1987), 31.

²⁰ Farabi, *Siyasetü’l-Medeni* adlı yapıtında medeni topluluklarla ilgili olarak şunları belirtir: “İnsan, işlerinin zorunlu olanlarını yapmayı ve bunlarda en üst düzeye çıkmayı ancak bir yerde topluluklar halinde bulunmakla başarabilen türlerdendir. İnsan topluluklarından bazıları büyük, bazıları orta, bazıları da küçüktür. Büyük topluluklar birbirleriyle ilişkilerde bulunan ve birbirlerine yardım eden birçok uluslardan (umem) oluşur. Orta büyüklükte olanlar, bir tek ulustan meydana gelir. Küçükleri ise, bir şehirde bulunanlardır. Bu üçü, yetkin topluluklardır. Şehir (medine) yetkinlik mertebelerinin ilkinin temsil eder.” Bkz. Farabi, *Siyasetü’l-Medeniyye*, Neşir: Ali B Mülhem, (Beirut: Daru ve Mektebetü’l-Hilal, 1995), 73. Anlaşılacağı üzere Farabi, öğretimin tanımında geçen ve bizim ‘uluslar’ olarak çevirdiğimiz ‘umem’ sözcüğüyle, birbirleriyle ilişkileri olan ve bir çok ulustan oluşan en büyük topluluğu kastetmektedir.

²¹ Daha önce de açıklandığı üzere Farabi kuramsal erdemlerle ilgili şunları belirtir: “Kuramsal erdemler, en son amaçları yalnızca varlıkların ve onların içerdiklerinin us ile kavranılmasını sağlamak olan bilgilerdir. Bu bilgiler içinde bir bölümü, insanın ta baştan beri, farkında olmaksızın, nasıl ve nereden oluştuğunu bilmeksizin sahip olduğu bilgilerdir. Farabi bunlara ilk bilgiler demektedir. Kuramsal erdemlerin bir bölümü ise düşünme, araştırma, çıkarsama ile öğretme ve öğrenme yoluyla edinilenlerdir.” Bkz. Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade*, 26.

²² Farabi, *Tahsilü’s-Sa’ade* 71.

²³ Ulus ile kent aynı kategoride değildir. Ulus bir milleti kent ise bir mekânı ifade eder. Ancak erdemli kent (el-Medinetü’l-Fâzıla) derken, nasıl ki halkı erdemli kenti anlıyoruz; kentlerde kuramsal erdemleri varlığa getirmekle de, kentte yaşayan insanlarda bu erdemleri varlığa getirmeyi anlamalıyız.

²⁴ Felsefe Sözlüğü, “Eğitim Felsefesi” maddesi.

²⁵ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1985), 44.

²⁶ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, 39–40.

²⁷ Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Aydoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 235.

Eğitim ve öğretim programının temelini, ilkelerini, amacını ilk başkan belirler. İlk başkanın bir varlık (tanrı, âlem, insan, toplum) tasavvuru vardır. Öğretim programı başkanın zihnindeki bu varlık tasavvuruna göre şekillenir ve varlık kazanır. Buna göre erdemli bir başkanın eğitimle amacı bireysel anlamda kâmil insanı yetiştirmek; toplumsal anlamda erdemli topluma ulaşmaktır. Öğretim programının dayandığı temel budur.

B. Farabi'nin Eğitim Felsefesinde: Öğretim Programı ve Konuları

Farabi, müfredat programının hangi konuları içine alması gerektiği konusundaki sorumluluğun, en yüksek yöneticide olduğunu belirtir. Ancak müfredat programı belirlenmeden önce yapılması gerekenler vardır. En yüksek yönetici tek tek her ulusu ya da çeşitli ulusları ele alarak incelemeli, onlarda ortak olan güç ve yetenekleri ortaya koymalıdır. O, daha sonra da her ulus içindeki her kümeye özel olarak ait olan her nesneyi incelemelidir. Bundan sonra da her ulusu düzeltebilecek ve mutluluğa götürebilecek eylem ve yetelerin yaklaşık da olsa bir listesini çıkarmalı, onlarla ilgili olarak kullanılması gereken gerek kuramsal, gerekse pratik erdemlere ilişkin inandırıcı delil türlerini özel olarak belirlemelidir. Buna göre o her ulusu kümelere ayırdıktan sonra onların nelere yetenekli olduğunu ortaya koyacaktır. Bu şekilde onlardan kimilerinin kuramsal bilimleri okumaya yetenekli olduğu, kimilerinin olmadığı incelenmiş olacaktır.²⁸ İnceleme sonucunda ulusların yetenekli olduğu alanların belirlenmesinin yanında kuramsal bilimleri korumaya uygun düşen bir kümenin olup olmadığı, yaygın kuramsal bilimleri ya da hayal meydana getiren kuramsal bilimleri koruyabilecek başka kümelerin olup olmadığı da belirlenmiş olacaktır.²⁹ Bu kümelerin ulusların içinde bulunması durumunda, dört bilim türü ortaya çıkacaktır: Birincisi varlıkların kesin kanıtlarla kendisiyle düşünülür hale geldikleri kuramsal erdemler, ikincisi inandırıcı yöntemlerle elde edilen bilgiler, üçüncüsü inandırma yöntemiyle elde edilen akılsalların misallerini içeren bilim gelir. Dördüncüsü bu üçünden, her ulus için çıkarılan bilimler gelir. Buna göre ne kadar ulus varsa, her biri belli bir ulusun mükemmel ve mutlu olmasını sağlayacak bilgileri içeren o kadar da bilim olacaktır.³⁰

Farabi'ye göre öğrenme ilk olarak dil ve onun yapısını öğrenmeyle yani dilbilgisiyle başlamalıdır. Böylelikle öğrenci kendini, o dili konuşan insanlar nasıl belirtiyorsa o biçimde belirtebilir. Bu yetenek olmadan ne o öğrenci başkalarını ne de başkaları o öğrenciyi anlayabilir, ne de öğrenci kendisini esaslı bir biçimde geliştirebilir. Diğer tüm bilgilerin temeli olan yaygın dile egemen oluş çok gereklidir.³¹

Öğretim programında ikinci sırayı Mantık öğrenimi alır. Onun alanı, yasa ve ilkeleri çok eskiden saptanmıştır.³² Mantık aynı zamanda dille de sıkıca bağlantılıdır. Üstelik mantık sözcüğünün Arapça karşılığı hem sözlü anlatımları hem de zihinsel yöntemleri içerir.³³ Farabi'ye göre mantık, akli düzeltmeye ve yanlış yapılması olanaklı olan tüm düşünülen varlıklarda (makullerde), insanı doğru yola ve gerçek yönüne yöneltmeğe yarayan yasaları ve insanı düşünülenlerde yanlıştan, sürçmeden ve hatadan koruyan yasaları verir.³⁴ Mantık sanatının akıl ve düşünüllere oranı, dilbilimin dil ve sözcüklere oranı gibidir. Dilbilimin bize sözcükler konusunda verdiği kuralların benzerlerini, Mantık bilimi de düşünülür nesnelere verir.³⁵

Farabi, bilginin elde edilmesinde iki ana yol olan duyum ve aklın mantık aracılığıyla ölçüldüğünü söyleyerek şöyle der: “Aklın yanlış yapıp yapmadığından ya da gerçek olanı algılamada kusur edip etmediğinden güvenli olmadığımız düşünüllerde, onları deneme ve sınama aracı olan mantık yasaları, yanlışları denemede kullanılan cetvel gibidir”.³⁶

²⁸ Farabi, *Tahsilü's-Sa'ade*, 78–79.

²⁹ Farabi, *Tahsilü's-Sa'ade*, 79.

³⁰ Farabi, *Tahsilü's-Sa'ade*, 79.

³¹ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, Neşir: Ali B Mülhem, (Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1996), 17–26.

³² Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000), 106.

³³ Farabi, *Kitabu't-Tenbih 'alâ Sebili's-Sa'ade*, el-A'malu'l-Felsefiyye içinde, Neşir: Cafer Al Yasin, (Beyrut: 1992), 260

³⁴ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 27.

³⁵ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 28

³⁶ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 29.

Farabi'ye göre mantık sanatının işlevi hiç şüphesiz hakikati bulma ve tanımayla sınırlı değildir. Mantık, insanın kemal noktası olan gerçek mutlulukla da ilişkilidir: “ Mutluluğa güzel şeyler bizde yerleşik hale geldiğinde ulaştığımızı ve güzel şeyler de bizde ancak felsefe sanatı sayesinde yerleşik hale geldiğine göre, bundan, kendisiyle mutluluğa ulaşılan şeyin felsefe olduğu, zorunlu olarak ortaya çıkar. Felsefe ise bizde ancak temyiz yeteneği ile ortaya çıkar.”³⁷ Farabi, gerek doğru bilgiyi elde etmede gerekse mutluluğun kazanılmasındaki bu katkıları nedeniyle mantığı felsefi ilimler müfredatının zorunlu bir parçası olarak değerlendirir.

Öğretim programında üçüncü sırayı öğretim bilimleri alır. Bunlar da yedi kümeye ayrılır:³⁸ Aritmetik,³⁹ geometri, optik, astronomi, musiki bilimi, ağırlıklar bilimi, mekanik bilimi.⁴⁰ Farabi bu bilimlerin türlü alt bölümlerinin olduğunu bildirmektedir. Farabi kuramsal bilimler düzeninde önemli bir aşama olduğu için aritmetiğin en önce geldiğini düşünmektedir. Bu bilim pratik ve kuramsal olarak iki kümeye ayrılır.⁴¹ Öğretim bilimlerinde Aritmetikten sonra Geometri gelir. Farabi bu bilimin de pratik ve kuramsal geometri olarak ikiye ayrıldığını belirtir.⁴² Farabi'ye göre Optik, Geometri'nin araştırdığı konuları araştırır. Şekilleri, büyüklükleri, duruşları, eşitlikleri, artıkları ve başka durumları araştırır; ancak, bunları, mutlak olarak çizgi, yüzey ve hacimlerde bulunması bakımından araştırır.⁴³ Öğretim bilimleri içinde yer alan diğer bir bilim astronomidir. Bu bilim, gök cisimlerinin şekillerini, birbirlerine göre duruşlarını, evren içindeki yerlerini, birbirlerine olan oranlarını ve yeryüzünün, bütün olarak, yerini değiştirmedikçe ve yerinde de hareket etmediğini⁴⁴ araştırır.⁴⁵ Farabi, Musiki bilimini, melodilerin çeşitlerini, neden ve nasıl meydana geldiklerini, daha etkili ve dokunaklı olmaları için hangi durumlarda bulunmaları gerektiğini bilmeye yarayan bilim olarak tanımlar. Bu bilimi de pratik musiki ve kuramsal musiki olarak ikiye ayırır.⁴⁶ Farabi'nin öğretim bilimleri arasında saydığı ağırlıklar bilimi, ağır nesnelere kaldırılmasında kullanılan aletlerin dayandığı esasları araştırır.⁴⁷ Bu kümede yer alan sonuncu bilim dalı mekanik bilimdir. Bu bilim, daha önce sayılan öğretim bilimlerinde, varlıklarına kanıtlar verilen her şey ile doğal cisimlerle ilgili söz ve kanıtların birbirine uyduklarını göstermek için alınacak önlemlerin nasıl olduğunu gösteren bilimdir.⁴⁸

Dördüncü sırada Doğa bilimi ve bölümleri ile İlahiyat ve bölümleri birlikte yer alır. Farabi'ye göre Doğa bilimi, doğadaki cisimleri ve varlığı, bu cisimlerde olan ilinekleri inceler. Cisimler yapma (sumi) ya da doğal olur. Cam, kılıç, sedir, elbise gibi olanlar yapma olanlardır. Yapma olanlar insan iradesiyle olan şeylerdir. Doğal olan cisimler ise, yer, gökyüzü, bu ikisinin arasındaki varlıklar, bitki ve hayvan gibi ne yapma ne de insan iradesiyle olanlardır.⁴⁹

³⁷ Farabi, *Et-Tenbih Ala Sebili's-Seade*, 261.

³⁸ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 49.

³⁹ Farabi, *Fusulü'l-Medeni* adlı eserinde şunları kaydeder: “nazarî felsefeyi öğrenmek isteyen kişi, (önce) sayılardan başlar; sonra daha büyüklüklere geçer; daha sonra da perspektifler, hareket eden büyük gök cisimleri ve musiki gibi zorunlu olarak sayıların ve büyüklüklerin ait olduğu diğer şeylere; ağırlıklara ve düzenlere geçer.” Bkz. Farabi, *Fusulü'l-Medeni*, 72.

⁴⁰ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 49.

⁴¹ Farabi, bilimleri kümelendirdiği diğer yapıtında konuyla ilgili olarak şunları belirtir: “O halde önce sayılarla başlarız. Sonra büyüklüklere (geometri), daha sonra kendilerinde sayıların özleri gereği bulunduğu şeylere (optik, gök cisimleri demek olan hareketli büyüklükler, yani astronomi, müzik, ağırlıklar ve mekanik ilimler) geçeriz. Bkz. Farabi, *Tahsil*, 37.

⁴² Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 51. Farabi, Felsefe öğrenmeden önce Geometri bilimi okunması gerektiğini belirtir: “Felsefeye başlamak isteyen, ahlakını düzelttikten sonra zihin gücünü geliştirmelidir. Çünkü zihni hata yapmaktan ve yanlış yola sapmaktan koruyan doğru metot bu sayede öğrenilir. Bu da Burhan İlminde eğitim görmeye olur. Burhan, geometrik ve mantıkî olmak üzere ikiye ayrılır. Şu halde önce yeteri kadar geometrik ispat şekilleri üzerinde sonra da mantık ilminde eğitim görmelidir.” Bkz. Farabi, *Felsefe Öğrenmeden Önce Öğrenilmesi Gereken Konular*, S: 26, s. 190.

⁴³ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 54.

⁴⁴ Farabi'nin bu sözü yeryüzünün hareketsiz olduğunu belirtiyor. Ancak modern bilim, yeryüzünün de diğer gök cisimleri gibi hareketli olduğunu kanıtlamıştır.

⁴⁵ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 58.

⁴⁶ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 60.

⁴⁷ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 62.

⁴⁸ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 63.

⁴⁹ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 67.

Dördüncü sırada yer alan İlahiyat, üç bölüme ayrılır. Birinci bölümde, varlıklar ve varlıkların durumları araştırılır,⁵⁰ yani bu bölüm, soyut bir varlık felsefesi niteliğindeki İlahiyatı içerir.⁵¹ İkinci bölümde kuramsal bilimlerde kullanılan kanıtların ilkeleri araştırılır. Üçüncü bölümde ise cisim olmayan ve cisimde bulunmayan varlıkların araştırıldığı bölümdür. Önce onların var olup olmadığı kanıtlarla gösterilir. Sonra çok olup olmadıkları, peşinden sonlu olup olmadıkları araştırılır ve sonlu oldukları kanıtlanır. Daha sonra eşi, benzeri ve zıddı bulunmayan yetkin bir varlığın, öncesiz ve sonrasız bir mevcudun var olduğu kanıtlarla ortaya konulur.⁵²

Beşinci sırada Medeni İlim ve bölümleri, Fıkıh Sanatı ve Kelam Sanatı yer alır. “Bundan sonra o (araştırmacı), Medeni Bilime girişmeli ve insanın kendisi için varlığa getirilmiş olduğu amacın, yani insanın elde etmesi gereken mükemmelliğin ne olduğu ve nasıl olduğunu araştırmalıdır. Daha sonra o, insanın bu mükemmelliği elde etmesini sağlayan her şeyi veya insanın ona ulaşmasında yararı olan şeyleri araştırmalıdır.”⁵³

Farabi, Medeni İlimi, irade ile yapılan işler ile eylemlerin çeşitlerini, bu işler ile eylemlerin meydana gelmesine neden olan yeti, ahlak, karakter ve huyları ve bunların insanda nasıl var olmaları gerektiğini araştıran ve inceleyen bilim olarak tanımlar.⁵⁴ Bu bilim ayrıca, eylemlerin amaçlarını, mutluluk türlerini araştırır; insanı gerçek mutluluğa ulaştıran nesnelere iyilik, güzellik ve erdemler olduğunu, onlardan başka nesnelere kötülük, çirkinlik ve eksiklik olduğunu ortaya kor.⁵⁵ Medeni bilim, iyiliklerin ve erdemlerin insanda bulunmasının nedeninin, erdemli iş ve eylemlerin kentlerde bir düzene göre dağılması ve ortak olarak kullanılması olduğunu ortaya kor. Bunların ancak bir yönetimle olanaklı olduğunu açıklar. Medeni İlim, amaçlarına göre siyaseti iki kümeye ayırır:

a) Gerçekten mutluluk olanı elde etmeye yarayan ve istenç ile yapılan işleri, eylemleri ve yetileri koruma altına alıp sağlamlaştıran yönetim,

b) Kentlerde gerçek mutluluk olmadığı halde mutluluk olduğu sanılan nesnelere elde edilmesine yarayan iş ve eylemleri koruma altına alan yönetimdir. Farabi, bu yönetimlerden ilkinin erdemli, diğerinin ise bilgisiz yönetim olduğunu belirtir.⁵⁶

Farabi'nin müfredat programında beşinci sırada ele alıp incelediği bir diğer alan, Fıkıh ilmidir. Bu ilim, yasa koyucunun, yasalaştırmak suretiyle açıkladığı durum ve olaylardan hareket ederek, onun sınırlamak suretiyle açıklamadığı durum ve davranışları doğru ve sağlıklı biçimde takdir edip ortaya koyma gücünü insana veren bir sanattır. Bunun düzeltilmesi, kendileri için yasalaştırılan ulusta yasa koyucunun yasalaştırdığı töreyle gözettiği amaca göredir.⁵⁷ Fıkıh sanatı, görüşlerde fıkıh (anlama) sanatı ve davranışlarda fıkıh sanatı olarak iki bölümdür.⁵⁸

Kelam Sanatı, Farabi'ye göre, İlk başkanın açıkladığı görüş ve davranışları üstün kılma, onlara ters olan her şeyi mantık kuralları ile çürütme konularında kişiye imkân sağlar. Görüşler ve davranışlar olmak üzere iki bölümdür.⁵⁹ Farabi, kelam sanatınının fıkıh sanatından ayrı olduğuna ayrıca vurgu yapmaktadır.⁶⁰

⁵⁰ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 75.

⁵¹ Hasan Şahin, *İslam Felsefesi Tarihi Dersleri*, s. 92.

⁵² Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 76.

⁵³ Farabi, *Tahsil Saade*, 46.

⁵⁴ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 79.

⁵⁵ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 80.

⁵⁶ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 81.

⁵⁷ Farabi, *Kitabu'l-Mille*, Neşir: Muhsin Mehdi, Daru'l-Meşrik, (Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1991), 50.

⁵⁸ Farabi, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁹ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 86.

⁶⁰ Farabi, *İhsau'l-Ulum*, 87.

Farabi'ye göre bilimler içinde en üstün olanı felsefedir. Felsefenin dışında kalan bilimler, bu bilime hizmet ederler. Çünkü felsefenin dışındaki bilimler, yalnızca bu üstün bilimi taklit eder ve bu bilimin amacının gerçekleşmesi için kullanılır.⁶¹

Farabi, Mutluluğun Kazanılması adlı yapıtında da müfredat programı ile ilgili açıklamalar yapmaktadır. Farabi'nin buradaki açıklamasına göre, "incelenmesi gereken ilk varlık cinsi, insan için daha kolay olan ve kendisinde zihnin şaşkınlık ve karışıklığa düşmesi daha az muhtemel olan aritmetiktir."⁶² Ancak Farabi aynı yapıtında filozofların felsefe öğrenimi konusunu açıklarken onların önce ahlak sonra mantık eğitimi almaları gerektiğini belirtir.⁶³ İki açıklamayı birleştirdiğimiz zaman *Tahsil*'deki sıralamanın "İlimlerin Sayımı"ndaki sıralamadan farklı olmadığı anlaşılır.

C. Sonuç

Farabi'nin müfredat programı ile ilgili düşüncelerinde dikkat çekici yönler vardır. Okutulacak derslerin, ulusların yetenekleriyle uyumlu olması, yani öğrencilerin yetenekleri doğrultusunda öğrenim görmeleri ayrıca eğitim öğretim faaliyetinde en büyük sorumluluğun devletin başı olan kişide olması dikkat çekici bir husustur. Fakat bu program dikkatle incelendiğinde anlaşılacaktır ki Farabi'nin öğretim programı tüm ulus için değil de ancak kuramsal bilimleri okumaya yetenekli kimseler içindir.

KAYNAKÇA

1. Al-Talbi, Ammar , Al-Farabı, (UNESCO: International Bureau of Education) vol. XXIII, No. ½, 1993, Paris.
2. Aytaç, Kemal, Avrupa Eğitim Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972, Ankara.
3. Cevizci, Ahmet, Etiğe Giriş, Paradigma Yayıncılık, 2. basım, Ocak 2008, İstanbul.
4. Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitapevi, 1985, İstanbul.
5. Farabi, Tahsilü's-Sa'ade, Neşir: Ali B Mülhim, Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1995, Beyrut.
6. Farabi, Siyasetü'l-Medeniyye, Neşir: Ali B Mülhem, Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1995, Beyrut.
7. Farabi, Kitabü't-Tenbih 'alâ Sebili's-Sa'ade, Neşir: Cafer al Yasin, 1992, Beyrut.
8. Farabi, İhsau'l-Ulum, Neşir: Ali B Mülhem, Daru ve Mektebetü'l-Hilal, 1996, Beyrut.
9. Farabi, Kitabü'l-Mille, Neşir: Muhsin Mehdi, Daru'l-Meşrik, 1991, Beyrut.
10. Farabi, Felsefe Öğrenmeden Bilinmesi Gereken Konular, Çev. Mahmut Kaya, Felsefe Arkivi, Sayı 6, 1988, İstanbul.
11. İhvân-ı Safâ, Resâil-ü İhvân-ü Safâ, C. 3. Neşir. Butrus Bustanî, Daru Sadr, Beyrut.
12. Kant, Immanuel, Eğitim Üzerine, çev. Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, 2009, İstanbul.
13. Mengüşoğlu, Takiyettin .Felsefeye Giriş, Remzi Kitapevi, 2000, İstanbul.
14. Şahin, Hasan, İslam Felsefesi Tarihi Dersleri, İlahiyat, 1. basım, 2000, Ankara
15. Zeller, Eduard, Grek Felsefesi Tarihi, çev. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, 2001, İstanbul.

⁶¹ Farabi, *Tahsil Saade*, 86.

⁶² Farabi, *Tahsil Saade*, 35.

⁶³ Farabi, *Tahsil Saade*, 72.

DEBUSSY'NİN PRÉLUDE À L'APRÈS-MIDI D'UN FAUNE ADLI YAPITININ MODERN MÜZİK KAPSAMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ
THE PLACE AND IMPORTANCE OF DEBUSSY'S WORK ENTITLED PRÉLUDE MID L'APRÈS-MIDI D'UN FAUNE WITHIN THE SCOPE OF MODERN MUSIC

Bertan RONA

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi

ÖZET

Fransız besteci Claude Debussy'nin (1862-1918) *Prélude à l'après-midi d'un faune* adlı orkestra yapıtının 1894 yılındaki ilk seslendirilişinin, modern müziğin başlangıcını teşkil ettiği, genel kabul gören bir olgudur. Müzikte modernizmi, Franz Liszt'e (1811-1886) hatta Ludwig van Beethoven'a (1770-1827) kadar geri götürmek türlü görünümleri bakımından mümkün olabilirse de müzik sanatının bütün bileşenleri açısından bakıldığında "modern" sıfatının gerçek manada tahakkuk etmesi, ancak Debussy'nin söz konusu yapıtıyla gerçekleşmiştir. *Prélude à l'après-midi d'un faune*'ın bestelendiği dönem, sanatlar arası etkileşimin (özellikle Paris ve Viyana gibi merkezlerde) doruğa çıktığı ve "sanatların birbiri içinde erimesi" görüşünün büyük yaygınlık kazandığı bir dönemdir. İşte böyle bir dönemde edebiyat ve resimle oldukça yakın bir zihinsel - duygusal akrabalık geliştiren Debussy'nin pek çok eseri ya betimleyici karakterde ya da *Prélude à l'après-midi d'un faune*'da olduğu gibi edebî kaynaklıdır. Besteci bu orkestra yapıtında, ünlü Fransız şair Stéphane Mallarmé'nin (1842-1898) aynı adlı şiirinden yola çıkmıştır. Dönemin bir diğer büyük Fransız şairi Paul Verlaine (1844-1896) tarafından "Fransız edebiyatının en büyük şiiri" olarak tanımlanan ve öğleden sonra uykusundan henüz uyanmış olan Pan'ın, etrafını saran nymphe'lara ve doğaya dair izlenimlerini dile getirdiği bu dizelerde, gerçek bir sembolizm söz konusudur. Ne var ki Debussy'nin bu tabloyu betimlerken sergilediği büyük hünere ve müzikte İzlenimcilik akımının öncüsü olmasına rağmen, *Prélude à l'après-midi d'un faune*'ın asıl önemi, müzik sanatının teknik araçları bakımından getirdiği büyük yeniliklerdedir. O kadar ki eserin 22.12.1894 tarihindeki ilk seslendirilişi, pek çok otorite tarafından modern müziğin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu yenilikler; armoni kurallarının ihlal edilmesi, metrik düzenin bozulması, melodik yapının yer yer parçalanması, kompozisyonda ve formda gerginliği arttırıcı geleneksel unsurların terk edilmesi ve enstrümantasyon ile orkestrasyonda farklı katlamalar ve bileşimler aracılığıyla yepyeni tınlar elde edilmesi biçiminde sıralanabilir. Debussy'nin bu uygulamalar ile ne kadar modern bir müzik dili kurduğu, aynı yıllarda bestelenmiş Patetik Senfoni (Çaykovski) ve Yeni Dünya'dan Senfonisi (Dvorak) gibi bazı ünlü yapıtlar düşünüldüğünde çok daha çarpıcı bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Debussy, İzlenimcilik, Modern Müzik, *Prélude À L'après-Midi D'un Faune*.

ABSTRACT

It is a generally accepted fact that the debut performance of French composer Claude Debussy's (1862-1918) orchestral work entitled *Prélude à l'après-midi d'un faune* in 1894 was the beginning of modern music. Although it may be possible to bring modernism in music back to Franz Liszt (1811-1886) and even to Ludwig van Beethoven (1770-1827) from certain aspects, when evaluated from all components of the art of music, the realization of the attribute of "modern" in the virtual sense occurred with the aforementioned work of Debussy's. The period in which *Prélude à l'après-midi d'un faune* was composed is the period when the interaction between the arts (especially in epicenters such as Paris and Vienna) had culminated and the idea of the "melting of the arts within one another" had gained wide popularity. In such a period, most of the works by Debussy, who developed a very close mental - emotional relationship with literature and painting, have either a descriptive character or originate from literature as is the case in *Prélude à l'après-midi d'un faune*. In this orchestral work, the composer set out from the homonym poem of the famous French poet Stéphane Mallarmé (1842-1898). A real symbolism prevails in these lines that are described by another great French poet of the time, Paul Verlaine (1844-1896), as "the greatest poem in French literature" and where Pan, having just awakened from his afternoon slumber, expresses his impressions of the surrounding nymphs and nature. Nevertheless, despite the great skill Debussy manifests in describing this scene and the fact that he was a pioneer of

Impressionism in music, the main importance of Prélude à l'après-midi d'un faune lies in the great innovations it brought about in terms of the technical tools of the art of music. So much so that the debut performance of the work on 22.12.1894 is considered by many authorities to be the beginning of modern music. These innovations can be enumerated as the violation of harmony rules, subversion of the metric order, fragmentation of melodic structure in places, forsaking of traditional elements that increase tension in composition, and acquisition of brand new colors through different duplication and compositions in instrumentation and orchestration. Given certain famous works such as the Pathétique Symphony (Tchaikovsky) and the New World Symphony (Dvorak), the extent to which Debussy constructed a modern music language comes to the fore front as a much more striking fact.

Key Words: Debussy, Impressionism, Modern Music, Prélude lude L'après-Midi D'un Faune.

Giriş

Besteci Ertuğrul Oğuz Fırat (1923-2014), çağdaş müzik üzerine kaleme aldığı bir yazısında, Fransız besteci Claude Debussy (1862-1918) ve onun en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilen *Prélude à l'après-midi d'un faune* (Bir Kır Tanrısının Öğleden Sonrası İçin Prelüd) üzerine şunları söylüyor:

“Aslında müzik tarihi hep bir yenileşme, hep çağdaşlaşma tarihidir. Ancak müziğin uzun gelişim çizgisi içinde çağdaşlaşma, yenileşip değişme niteliği son yüzyıl içinde hızlanmış, pek çok değişiklik, daha kısa bir süreç içine girer olmuştur. İlk çoksesliliğin ortaya çıktığı yapıtlardan, çoksesliliğin ve biçim anlayışının bir takım kurallara bağlandığı 18. yüzyılın klasik dönemine dek geçen yaklaşık sekiz yüz yıllık süreden sonra, son yapıtlarıyla uyum kurallarını, daha az ölçüde de biçim anlayışını sarsmaya başlayan Beethoven'den (1770-1827) Debussy'e (1862-1918) dek geçen süre içinde görülen değişimler, genellikle müziğin ikinci ögesi (uyum) yönünden, çok sınırlı ölçüde olmuşken, Debussy'nin 1892-1894 yılları arasında yazmış olduğu “Prélude à l'après-midi d'un faune” adlı yapıtının ortaya çıkmasıyla (ilk çalınışı: Paris, 22.12.1894) müziğin tüm öğelerinde değişim olayı daha hızlı ve kesin bir biçim almaya başlamıştır. Debussy'nin söz konusu yapıtının seslendirilmesi, tüm müzik eleştirmenlerince çağdaş müziğin başlangıç tarihi sayılmıştır.” (Say, 1994)

Yüzyıl Dönümü Ve Sanatlar Arası Etkileşim

Böylesine büyük bir önem taşıyan *Prélude à l'après-midi d'un faune*'in, tam da yüzyıl dönümüne denk gelen tarihlerde bestelenmiş (1892-94) ve seslendirilmiş (1894) olması, dönemin kültür ve sanat hayatına etki eden akımlar düşünüldüğünde oldukça anlamlıdır. Söz konusu dönem, bir yandan simbolist edebiyat ve tiyatronun, diğer yandan da izlenimci resim ile müziğin kendini göstermeye başladığı ve karşılıklı olarak yoğun bir etkileşim içine girdiği bir aralıktır. Bu etkileşim özellikle Fransa'da, sanat dallarının doğal kontaktından kaynaklanan bir karşılıklı “beslenme”nin çok ötesine uzanarak bambaşka boyutlara uzanmıştır. Bestecilerin tabloları betimlediği, ressamın şiir gibi tablolar yaptığı, şairlerin ise şiirlerinde müziği amaçladıkları söz konusu dönemin anlayışına örnek olarak Paul Verlaine'in (1844-1896) aşağıdaki dizeleri gösterilebilir:

*“Müzik, her şeyden önce müzik olmalı
Onun için tekli dizeden şaşma
Daha belirsizdir, erir havada
Ne ağırbaşlıdır, ne tumturaklı
Kelime seçerken de meydan senin,
Bile bile bir nebze aldanmalı.
(...)
Hep musiki, biraz daha musiki,
Havalanan bir şey olmalı mısra
Deli gönülden kalkıp gitmeli
Başka göklere, başka sevdalara.” (İlyasoğlu, 1999)*

Sanatların âdeta birbiri içinde erimesi düşüncesini benimseyen sanatçılar arasında; edebiyatta Paul Verlaine, Stéphane Mallarmé (1842-1898), Marcel Proust (1871-1922) ve Gustave Flaubert (1821-

1880), resimde Claude Monet (1840-1926), Edgar Degas (1834-1917), James Whistler (1834-1903), Pierre-Auguste Renoir (1841-1919) ve Édouard Manet (1832-1883), müzikte ise Claude Debussy, Maurice Ravel (1875-1937), Gabriel Fauré (1845-1924) ve Éric Satie (1866-1925) adları öne çıkmaktadır. Yüzyıl dönümü Paris’indeki entelektüel dostluklar ve sohbetler çerçevesinde (deyim yerindeyse) bir “takım yıldız” meydana getiren bu isimler, felsefe ve idealleri bağlamında daha çok bir Fransız karakteri taşıyan “İzlenimcilik” akımıyla ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidirler.

Mallarmé ve *Prélude à l’après-midi d’un faune*

Hem ifade, hem de müzik açısından bakıldığında, Debussy’nin temel eserleri arasında bulunan *Prélude à l’après-midi d’un faune*, Mallarmé’nin 1865-75 yılları arasında yazdığı mısralar üzerine bestelenmiştir. Bir yıl sonra, 1876’da Manet’nin resimleriyle yayımlanan şiir, Verlaine tarafından “Fransız edebiyatının en büyük şiiri” (Weinfeld, 1994) olarak tanımlanmıştır. Öğleden sonra uykusundan henüz uyanmış olan Pan’ın, etrafını saran nymphe’lara ve doğaya dair izlenimlerini dile getirdiği şiirde, gerçek bir sembolizm söz konusudur.

Rüzgâr esintisinin, çiçek kokularının, kır renklerinin birbirine karıştığı masalsi bir atmosferde konuşan peri, Tanrı Apollon’un oğlu Pan ile bağlantılıdır ve her zaman ormanla, ormanda yaşayan canlılarla ilişkilendirilen mitolojik bir karakterdir. Esas vatanının Anadolu olduğu tahmin edilen *pan flütü*, adını Pan’dan alır. İngilizce aracılığıyla hemen hemen bütün dünya dillerine girmiş bulunan “panik” kelimesi de yine “Pan”dan kaynaklanmıştır. Burada, flütünü çaldığında bütün hayvanların “panik” içinde etrafa koşuşturmasına neden olan Pan’ın ormana ve ormanda yaşayan canlılara hükmetme gücü söz konusudur. Mitolojide, edebiyatta ve sanatta bu kadar yer etmiş bir Tanrı’nın Anadolu kökenli olması ise konunun bir başka yönüdür.

Mallarmé’nin şiiri, şu şekilde başlamaktadır:

*“Ebedi kalmak isterim bu orman perilerini.
Kiraz kırmızısı usul renkleri
Uykudan yorgun düşmüş uçuşuyor havada.
Bir düşü mü sevdim ben?
Gerçek ormanlardaki nice ince dallarda
Eski gecenin yığını kuşum kanıtlamakta
Yazık ki yanlış bir güller utkusu uğruna
Yalnızca ben kendimi sunuyordum
Görelim...
Söylediğin bu kadınlar masalsi
Duyguların gerçekleşmesi dileği midir!”
(...)*

Debussy ve Teknik Yönden Modern Müzik

Başından beri tartışmasız biçimde müzikte İzlenimciliğin en önemli temsilcisi olarak değerlendirilmiş olan Debussy, teknik elemanlar düşünüldüğünde modern müziğin de öncü bestecilerinin başında gelir. O, kullandığı dil ve üslup ile hem Romantizmi aşmış, hem de teknik yönden 20. yüzyıl müziğini yönlendirecek yeniliklere imzasını atmıştır. İçerik açısından bakıldığında Debussy’nin, dönemin hâkim anlayışı olan Wagnerci sisteme bir eleştiri ve başkaldırı içinde olduğu söylenebilir. “Ne yazık ki *Pelléas et Mélisande*’ın alçakgönüllülüğü içinde taptaze olan müziği bile, Wagner’ci sistemin tahakkümünü sarsan birçok niteliğine rağmen bizi düzlüğe çıkaramamıştır” (Stravinski, 2000) diyen Igor Stravinski’nin (1882-1971) bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere Debussy, birçoklarıca Richard Wagner’in (1813-1883) “müzik-dram” anlayışına ve “senfonizma” yöntemine alternatif olarak görülmüştür. Eserleriyle kendisinden sonraki müziği esinlemiş, yıllar sonra *Le sacre du printemps*’ın olaylı ilk temsilinde genç Stravinski’ye destek olmuştur.

Debussy’nin, modern müziğin gelişimi açısından belirleyici olan teknik buluş ve yeniliklerini ise aşağıdaki biçimde değerlendirmek mümkündür:

1. 7'li, 9'lu hatta 11'li akorlar, paralel 5'li ve 8'liler, iddialı alterasyonlar ve uzak tonalitelere modülasyonlarla klasik armoninin sınırlarının zorlanması,
2. Ölçünün zayıf zamanlarında yapılan vurgular, asimetrik cümleler, ısrarlı senkoplar ve komplementer ritimler aracılığıyla metrik düzenin sarsılması,
3. Melodik yapının deforme edilmesi, hatta yer yer tamamen ortadan kalkması,
4. Kompozisyonda ve formda gerginliği artırıcı geleneksel unsurların terk edilmesi,
5. Enstrümantasyonda farklı katlamalar, o güne kadar denenmemiş özgün bileşimler ve oturtumda yeni düzenlemeler yaparak orkestrasyonda geleneksel anlayışın ilerisine geçilmesi.

Evin İlyasoğlu (1950*) da konuyla ilgili değerlendirmesinde şunları belirtmektedir:

“Debussy'nin pek çok yapıtı izlenimci teknik içinde işlenmiştir. Ancak tüm yapıtlarının izlenimci tavırda olduğunu söylemek yanlış olur. Bestecinin blok akorları kullanışı, modal havadaki armoni yapısı, tam ses düzenindeki gam dizisini temel alışı, orkestralamasındaki zarif renkler, sesleri katman katman yerleştirmesindeki yöntem, vokal müziğinin coşkunu, şiir okurcasına seslenişi, onun piyano ve orkestra alanında bir devrimci sayılmasının başlıca nedenidir.” (İlyasoğlu, 1999)

Mallarmé'nin şiirini ele alırken salt enstrümantal müziği tercih eden Debussy, hemen her yapıtında gözlenen betimleme ustalığını, *Prélude à l'après-midi d'un faune*'da da fazlasıyla ortaya koymuş ve bu yolla adeta bir lied besteler gibi sözleri dışavurmayı başarmıştır. Pan'ın uyanmasının flüt introduksiyonu ile verildiği eserin enstrümantasyonu şu şekildedir:

3 flüt,
2 obua,
2 la klarinet,
4 korno,
2 arp,
kemanlar,
viyolalar,
çellolar,
kontrabaslar.

Görüldüğü gibi Debussy, bakır üflemeli ve vurmali çalgıları kullanmayarak sert bir tınıdan kaçınmayı hedeflemiş, kromatik flüt melodileri ve arp glissandoları yoluyla elde ettiği bileşimlerle yumuşak bir sonorite yakalamıştır. Nitekim, bestecinin, orkestrasyon konusunda çarpıcı düşünceleri vardır:

“Müzisyenler tını ayrışımını bilmiyorlar. Tınının safiyetini unutuyorlar. Bense her rengi en saf hâlinde vermeyi amaçlıyorum. Wagner bu konuda çok ileri gitti. Çalgıları çiftledi, üçledi. Bunların en kötüsünü de Richard Strauss yaptı. Trombonla flütü birleştirdi. Orkestrayı, bir kokteyl orkestrasına çevirdi. Bense tınının öz rengini ve safiyetini korumaya çalışıyorum. (...) Yaylılar hiçbir tınıyı engellememeleri için diğer çalgıların çevresinde bir daire oluşturmalı, nefesliler dağılmalıdır. Madeni nefesliler viyolonsellerle, obualar ve klarinetlerle ve kemanlarla karışmalıdır. Böylelikle çalgı girişleri, birer paket izlenimi bırakmayacaktır.” (Pamir, 1998)

Sonuç

Ele aldığı edebî metnin içeriğini oldukça yaratıcı bir biçimde tasvir eden *Prélude à l'après-midi d'un faune*, teknik özellikleri itibarıyla düşünüldüğünde, her yönüyle modern müziğin kapılarını aralayan öncü bir yapıttır. Müzik tarihinde iz bırakmış olan bu yapıtın, zamanına göre ne kadar ileri bir dil konuştuğunu anlamak için aynı yıllarda yazılan diğer önemli yapıtları şöyle bir düşünmek yeter: *Prélude à l'après-midi d'un faune*'ın bestelendiği yıllarda Antonín Dvořák (1841-1904), *Yeni Dünya'dan*; Pyotr İlyiç Çaykovski (1840-1893) ise *Patetik* başlıklı senfonilerini yazmaktaydılar. Bu senfonilerin geç-romantik dili ve orkestrasyonu ile kıyaslandığında, *Prélude à l'après-midi d'un faune*'ın modernizmi ve sergilediği çağdaş teknikler çok daha iyi anlaşılacaktır.

Yüzyıl dönümü sırasında, modern müziğin alacağı yolu 31 sayfalık tutumlu bir partiyonla göstermeyi başaran Debussy'nin söz konusu başyapıtı, 1945 sonrası müziğin sembol isimlerinden olan vatandaşı Pierre Boulez (1925-2016) tarafından "yeni müziğin temel taşlarından biri" (İlyasoğlu, 1999) olarak tanımlanmıştır. Boulez'in Debussy ve *Prélude à l'après-midi d'un faune* üzerine söyledikleri, besteciyi ve eserini en iyi değerlendiren yargılardan biri olarak tarihteki yerini almış bulunmaktadır:

"Debussy, çağdaşı olduğu bestecilerle, hatta Strauss ve Mahler gibi en parlaklarıyla kıyaslanınca bile, orkestra çalgılaması olağanüstü bir hayal gücünün göstergesidir. Debussy'nin çok daha az karmaşık olan 'La mer', 'Prélude à l'après-midi d'un faune' ya da 'Trois nocturnes' yapıtlarında sergilediği yeniliğe, her iki besteci de sahip değildiler. Debussy'nin bu yapıtlarındaki çalgılar arasındaki ilişkiyle elde edilen tını renkleri, o zamana dek hiç bilinmemekteydi. Mahler ve Strauss'un büyük özgünlüklerine rağmen, orkestra çalgılamaları Wagner ve Brahms'tan türetilmiştir. Debussy'de de bazı tek tük yerlerde 'Parsifal'den türetilmeler görülmekle beraber, ortaya çıkan bakış açısı yepyenidir: Çalgıların ilişkisi, dengesi, birbirlerini izleyişleri ve kullanımları." (Pamir, 1998)

Kaynakça

1. İlyasoğlu, E., (1999). *Zaman İçinde Müzik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
2. Pamir, L., (1998). *Müzikte Geniş Soluklar*, Boyut Kitapları, İstanbul.
3. Say, A., (1994). *Müzik Ansiklopedisi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.
4. Stravinski, I., (2000). *Altı Derste Müziğin Poetikası*, çev. Cem Taylan, Pan Yayıncılık, İstanbul.
5. Weinfield, H., (1994). *Stephane Mallarmé, Collected Poems*, University of California Press, California.

BAĞLAM TEMELLİ ÖĞRENMENİN AKADEMİK BAŞARIYA ETKİSİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI THE EFFECT OF CONTEXT BASED LEARNING ON ACADEMIC SUCCESS: A META ANALYSIS STUDY

Gürbüz OCAK

Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi

Burak OLUR

Öğr. Grv. Afyon Kocatepe Üniversitesi

Mustafa Enes TEPE

Milli Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Bu araştırmanın amacı bağlam temelli öğrenmenin akademik başarı üzerindeki genel etki düzeyini belirlemektir. Bu amaçla bağlam temelli öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkisini deneysel olarak inceleyen nispeten küçük örneklemelerden elde edilen veriler meta analiz yöntemi ile birleştirilerek analiz edilmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veritabanında yer alan ve 2004 – 2018 yılları arasında yapılmış erişime açık olan yüksek lisans ve doktora tezleri çalışmanın evrenini oluşturmuştur. Verilerin elde edilebilmesi için analize dahil edilme kriterleri belirlenerek kodlama formu hazırlanmıştır. Kodlama formundaki şartları taşıyan 12 doktora tezi ve 20 yüksek lisans tezi incelenerek 2089 kişilik örneklem grubundan elde edilen veriler meta analiz yöntemiyle sentezlenmiştir. Verilerin analizinde nicel değerler ile çalışıldığı için ortalamalara dayalı etki büyüklüğünden yararlanılmıştır. Etki büyüklüğü deney grubu ile kontrol grubu arasındaki farklılığın indeksi olarak alınabilir. Araştırmaların etki büyüklüklerinin hesaplanmasında Hedges's g kullanılmıştır. Heterojenlik testi yapılarak çalışmaların rastgele etkiler modeline göre incelenmesinin uygun olduğu belirlenmiştir. Meta analiz sonucunda bağlam temelli öğrenmenin geleneksel öğretime göre derse yönelik tutum üzerinde pozitif ve geniş düzey bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir ($g=0.893$). Etki büyüklüğü değerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını incelemek amacıyla Z testi yapılmıştır. Çalışmanın yayın yanlılığını test etmek için Funnel Plot (huni grafiği) oluşturulmuş ve etki büyüklüklerinin simetrik bir yapıda grafiğe yayıldığı görülmüştür. Yayın yanlılığını test etmek için ayrıca Orwin's Fail-Safe N hesaplaması yapılarak 32 çalışma için 414 bulunmuştur. Bu sonuçlar çalışmada yayın yanlılığının düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: *Bağlam Temelli Öğrenme, Meta Analiz, Başarı*

Giriş

Bağlam temelli öğrenme ilk olarak 2007 yılında bir kimya kongresinde context based learning ifadesini karşılamak için kullanılmasına karar verilmiş (Özay Köse ve Çam,2014) olsa da bu yaklaşımın başlangıcı 1980lerin başına kadar dayanmaktadır (Bennett ve Lubben, 2007). Bağlam temelli öğrenme, kavram ve bilimsel süreç becerilerinin öğretiminde gerçek yaşam bağlamlarının kullanılması (Glynn ve Koballa, 2005), öğrencinin yaşantı ve deneyimleri ile ilgili bağlam üzerinden örnekler verilerek konuya başlanması ve öğrencilerin öğretim sürecini gerçekleştirmesi (Kaltakçı Gürel, 2017) olarak tanımlanmaktadır. Öğrencilerin konu ve kavramları daha iyi öğrenebilmeleri için yaşantıları süreç içerisinde göz ardı edilmemeli, yeni bilgiler eski bilgilere dayandırılmalıdır. Bu nedenle, bağlam temelli öğrenme, öğrencilerin ilgisini çekme ve bilgilerin günlük yaşamla bağlantısının kurularak verilmesi noktasında oldukça etkilidir. Bağlam temelli öğrenmenin temel savı her bir öğrencinin üzerine yeni bilgileri inşa edebileceği ön öğrenmelere sahip olmasıdır. Bağlam temelli öğrenme stratejisi hedeflenen öğrenme çıktıları ile ilgili hikayeler ve durumlar etrafında organize edilmektedir. Bağlam temelli yaklaşımın temel amacı, öğrencilere bilimsel kavramları günlük yaşamdan seçilmiş olaylara birlikte sunmak, öğrencilerin motivasyonlarını artırmak, öğrencileri bilim öğrenmeye yönelik isteklendirmek, öğrencilerin gerçek yaşam konuları ile bilim arasında bağ kurmalarını sağlamak ve bilimsel süreç becerilerini geliştirmektir (Sözbilir, Sadi, Kutu, Yıldırım, 2007).

Bağlam temelli öğrenmede en dikkat edilmesi gereken nokta ise uygun bağlamın seçilme aşamadır (Ayvacı, Ültay ve Mert, 2013). De Jong (2008), bağlam seçilirken öğrencilerin bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmasına, seçilen bağlamın öğrencilere yabancı olmamasına ve anlaşılır olmasına, öğrenci ilgisini asıl amaçtan uzaklaştırmamasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir (Akt., Kutu ve Sözbilir, 2011). Bağlam temelli yaklaşımda uygun bir bağlamın seçilmesi öğrencinin ilgisini çekmeyen ve gelecekte veya şu anda işine yaramayacağını düşündüğü konuların ilgi çekici hale getirilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda, öğrencinin günlük yaşamla bağlantı kurarak bilgiyi yapılandırılması sağlandığında öğrenilen bilginin kalıcılığı da sağlanacaktır. Bennett (2003), bağlam temelli öğrenme ile ilgili yapılan çalışma sonuçlarını şu şekilde özetlemektedir:

1. Bağlam temelli materyal kullanılan dersler öğrencilerinin ilgisini artırmaktadır.
2. Bağlam temelli materyal kullanımı derste öğrenilen bilgiler ile gerçek yaşam arasında ilişki kurulmasında yardımcı olmaktadır.
3. Bağlam temelli yaklaşım kullanımı öğrencilerin kavram öğrenmelerinde etkilidir.

Alanyazın incelendiğinde bağlam temelli yaklaşım ile ilgili birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmında bağlam temelli yaklaşıma dayalı öğretimin öğrencilerin başarısı (Korsacılar ve Çalışkan, 2015; Kistak, 2014; Güneş Koç, 2013; Akbulut, 2013; Uzun, 2013; Hırça, 2012; Peşman ve Özdemir, 2012; Acar ve Yaman, 2011; Çekiç Toroslu, 2011; Yayla, 2010; Sarı, 2010; Ünal, 2008) üzerine çalışmalar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak tüm dersleri bir arada inceleyen yayınlanmış ve güncel bir çalışmaya rastlanmaması üzerine bu konuda bir inceleme yapılması önemlidir. Bu doğrultuda; bu çalışmanın amacı bağlam temelli öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki genel etkisini belirlemektir.

Yöntem

Bu çalışmada bağlam temelli öğrenmenin akademik başarı üzerindeki etki büyüklüğünü hesaplamak için meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta analiz çalışmaları, aynı konu üstünde birbirinden bağımsız bir şekilde yürütülen çalışmaların sonuçlarını birleştirilmesi ve bulguların istatistiksel olarak analiz edilerek sonuçların sistematik olarak sentezlenmesidir (Glass, 1976; Johnson, Johnson & Stanne, 2000; Petticrew & Roberts, 2006; Cumming, 2012). Meta analiz gerçekleştirilirken; analize dahil edilecek çalışmaların seçilmesi, verilerinin kodlanması, etki büyüklüklerinin hesaplanarak analiz edilmesi ve bulguların yorumlanması basamaklarına göre yapılmıştır (Durlak, 1995; Höffler & Leutner, 2007).

Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın veri kaynakları bağlam temelli öğrenmenin akademik başarıya etkisini araştıran ve Türkiye’de yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleridir. Bu amaçla internet ortamında Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından “bağlam temelli öğrenme”, “yaşam temelli öğrenme”, “başarı” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan tarama sonucu toplam 98 çalışmaya ulaşılmış ve dahil etme kriterlerine uygun olan 32 çalışma analize dahil edilmiştir. Ulaşılan tezlerden meta analize dâhil edilme kriterlerine uygun olanlar seçilmiştir.

Araştırmaya Dahil Edilme Kriterleri

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların belirlenmesinde aşağıdaki kriterler dikkate alınmıştır:

- Türkiye’de yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinden YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanındaki tezlerden erişim izni olan PDF uzantılı tezler,
- Bağlam temelli öğretiminin yapıldığı ön test-son test kontrol gruplu modelin yer aldığı çalışmalar,
- Bağlam temelli öğretimin akademik başarıya etkisini inceleyen çalışmalar,
- Deney ve kontrol gruplarına ait örneklem sayısı, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiş olan çalışmalar.

Çalışmada “zaman aralığı” kriteri olarak yapılandırmacı öğrenme temelli hazırlanan öğretim programlarının uygulanmaya başlandığı 2004-2019 yılları arası esas alınmıştır. Birden fazla deney grubu bulunan çalışmalarda sadece bağlam temelli öğretime yönelik uygulama yapılan grup deney grubu olarak alınmıştır. Bağlam temelli öğretimin yapıldığı tek gruplu, ön testlerin yapılmadığı, yarı deneysel

ya da zayıf deneysel desenlere sahip olan çalışmalar araştırma dışında tutulmuştur. Nitel araştırma yöntemleri kullanılarak analiz edilen çalışmalar da araştırma dışında tutulmuştur.

Verilerin Kodlanması

Çalışmada kullanılan kodlama formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın kimliği ile ilgili bilgiler yer almıştır. Bunlar; çalışmanın başlığı, yazar adı ve yayın yılı, yayın türü, uygulanan öğretim kademesi olarak adlandırılmıştır. İkinci bölümde ise çalışmanın verileri ile ilgili bilgiler yer almıştır. Bunlar; çalışmalardaki grupların örneklem sayıları ile çalışmalara katılan deney-kontrol grubu öğrencilerinin derse yönelik tutumlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleridir.

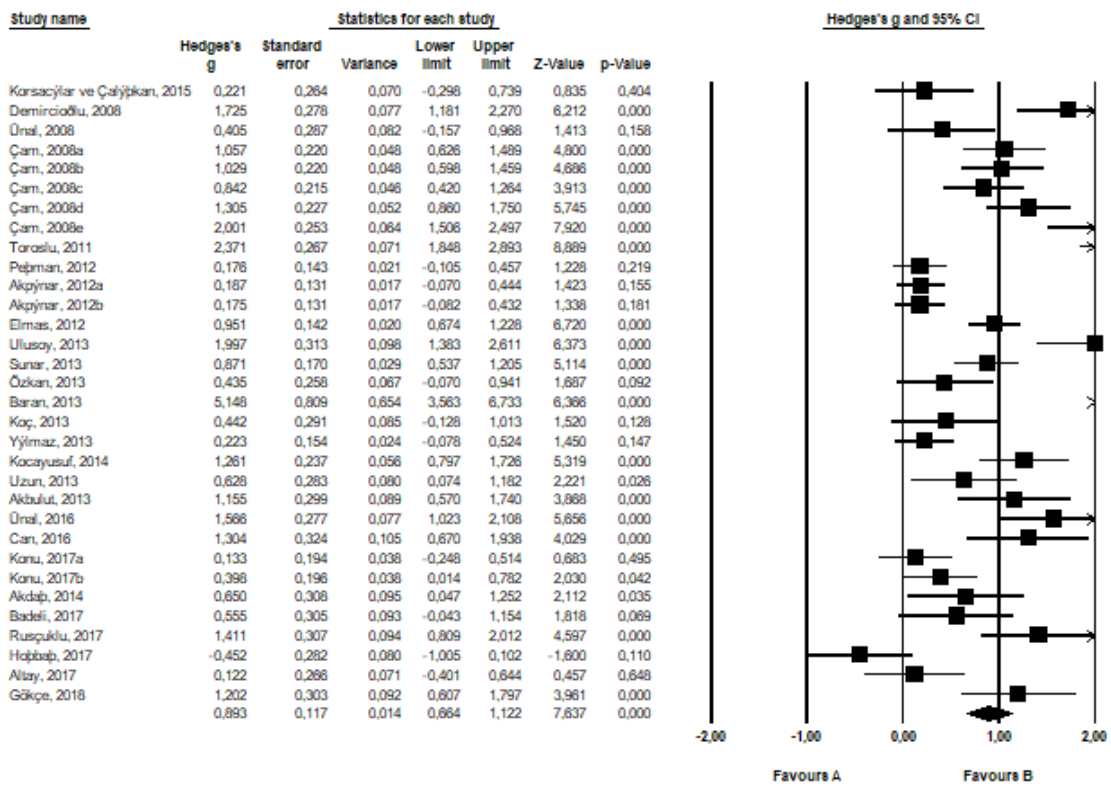
Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenliği

Araştırmanın geçerliğini sağlamak amacıyla bağlam temelli öğretim uygulamalarının akademik başarıya etkisini konu alan tüm tez çalışmalarına ulaşılmaya çalışılmış ve her birinin kendi içerisindeki geçerlikleri kontrol edilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın geçerliğinin araştırmada kullanılan yayınların geçerliklerine bağlı olduğu söylenebilir. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla yayın yanlılığı test edilmiştir. Belirli bir düzeyin üzerindeki yayın yanlılığı araştırmanın genel anlamdaki ortalama etki büyüklüğünü etkiler ve bu etki büyüklüğünü gerçek değerinden daha fazla gösterir (Borenstein, Hedges, Higgins & Rothstein, 2009). Bu araştırmadaki yayın yanlılığını test etmek amacıyla hata koruma sayısı (Classic Fail Safe-N) hesaplanmıştır. Hata koruma katsayısı bir meta analiz işleminde eksik olabilecek çalışma sayısını tespit etmektedir. Ayrıca çalışmanın yayın yanlılığını test etmek için Funnel Plot (huni grafiği) oluşturulmuş ve etki büyüklüklerinin simetrik bir yapıda grafiğe yayıldığı görülmüştür. Bu sonuç yayın yanlılığının olmadığını ifade etmektedir (Borenstein vd., 2009). Bu araştırmanın meta analizi sonucunda belirlenen 0,893 ortalama etki büyüklüğünün yaklaşık sıfır etki düzeyine ulaşabilmesi için gerekli çalışma sayısı 3280 bulunduğundan araştırma sonuçlarının güvenilir olduğu söylenebilir. Araştırmanın amacına ve belirlenen kriterlere uygun olarak meta analize dâhil edilebilen çalışmaların sayısı 32'dir. Tüm bu çalışmalar dışında 3280 çalışmaya daha ulaşmak mümkün olmamaktadır. Buradan hareketle bu araştırmanın meta analizinde yayın yanlılığının olmadığı söylenebilir.

Bulgular

Meta analize dâhil edilen çalışmaların istatistiksel anlamlılık düzeyi $p = .05$ olarak kabul edilmiştir. Araştırmaya dâhil edilen 32 çalışmanın örneklem sayısı toplam 2089 bireyi kapsamaktadır. Meta analiz için araştırmaya katılan tez çalışmalarının etki yönünü gösteren orman grafiği (forest plot) Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Orman Grafiği (Forest Plot)

Şekil 1'e göre 32 etki büyüklüğünün 31'inde etki büyüklüğü değerlerinin pozitif, 1'inde ise negatif olduğu görülmektedir. Etki büyüklüğü değerleri -0,452 ile 5,148 aralığında değişmektedir. Bu durum bağlam temelli öğretiminin derse yönelik başarıya etkisinin deney grubu lehine olduğunu göstermektedir. Her bir çalışmanın etki büyüklüğü değeri incelendiğinde 2 çalışmanın önemsiz düzeyde etki düzeyine, 6 çalışmanın küçük etki düzeyine, 6 çalışmanın orta etki düzeyine, 3 çalışmanın geniş etki düzeyine, 8 çalışmanın ise çok geniş etki düzeyine ve 6 çalışmanın mükemmel etki düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Orman grafiğine göre araştırmaya dâhil edilen tez çalışmalarının ağırlıklı olarak küçük etki düzeyi ile geniş etki düzeyinde dengeli şekilde dağıldıkları ve etkisizlik çizgisinden oldukça uzaklaştıkları görülmektedir. Meta analiz yapmak amacıyla araştırmaya dahil edilen çalışmaların rastgele etkiler modeline göre ortalama etki büyüklüğü, homojen dağılım değeri ve güven aralıkları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Model Türlerine Göre Etki Büyüklükleri

Model Türü	N	Z	Ortalama Etki Büyüklüğü		Toplam Heterojenlik Değeri	Etki Büyüklüğü İçin %95 Güven Aralığı	
			Standart Hata			Alt Sınır	Üst Sınır
Rastgele Etkiler Modeli	32	7,637	0,893	0,117	265,658	0,664	1,122
Sabit Etkiler Modeli	32	18,002	0,697	0,039	265,658	0,621	0,773

Tablo 1'den rastgele etkiler modeline göre yapılan analizde standart hata 0,117; % 95'lik güven aralığının alt sınırı 0,664 ve üst sınırı 1,122 bulunmuştur. Bağlam temelli öğrenmeye dayalı çalışmaların akademik başarıya etkisinin rastgele etkiler modelinde 0,893 etki büyüklüğü değeri ile pozitif yönde olduğu, bu değer Cohen'in sınıflamasına göre geniş düzeyde kabul edildiği söylenebilir. Homojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri 265,658 olarak hesaplanmıştır. Ki-Kare tablosundan % 95 anlamlılık düzeyinde 31 serbestlik derecesi ile kritik değer yaklaşık 43,773 olarak kabul edilmiştir. Bu araştırmada hesaplanan toplam Heterojenlik Q istatistiksel değerinin (265,685) kritik değer olan 43,773

değerinden büyük olduğu göz önüne alındığında etki büyüklükleri dağılımının heterojen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç Tartışma ve Yorum

Bu araştırmada bağlam temelli öğrenmenin akademik başarıya etkisini inceleyen çalışmalarla ilgili farklı özelliklere sahip örneklemelerinden elde edilen bilgi birikiminin daha etkin kullanılabilmesi, yorumlanabilmesi ve ortak bir etki büyüklüğü değerine ulaşılması amaçlanmıştır. Buradan hareketle 2004-2018 yılları arasında yapılan araştırmalar arasından, bağlam temelli öğrenme üzerine yapılan çalışmalar meta analiz yöntemi ile birleştirilmiştir. Çalışma sonucunda meta analize dâhil edilme kriterlerini taşıyan 32 çalışmanın (n=2089) analizlerinin, yapılan istatistiksel işlemler sonucunda heterojen bir yapıya sahip olduğu için (Q=265,685; p=.00) Rastgele Etkiler Modeli'ne uygun olduğuna karar verilmiş ve Rastgele Etkiler Modeli'ne göre analizler gerçekleştirilmiştir. Rastgele etkiler modeline yapılan analiz sonucunda göre işbirlikli öğretimin derse yönelik tutum üzerindeki ortak etki büyüklüğü 0,893 (%95.00 güven düzeyi için .664 ile 1.122 aralığında) olarak bulunmuştur. geniş düzey etki büyüklüğüne karşılık gelen bu değer (Cohen vd., 2007), bağlam temelli öğrenmenin akademik başarı üzerinde olumlu yönde ve geniş düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar öğrencileri sınıf ortamında gerçek yaşam durumlarına götüren eğitilence uygulamalarının sonuçlarının meta analiz yoluyla incelendiği, Batdı (2017) tarafından yapılan araştırma bulguları (.685 etki büyüklüğü değeri) ile benzerlik göstermektedir. Aynı zamanda bağlam temelli öğrenme üzerine yapılan akademik başarıya etkinin incelendiği fakat meta analize dahil edilemeyen araştırmaların bulguları ile de benzerlik göstermektedir (Ekinci, 2010; Hırça, 2012; İlhan, 2010; Korsacılar, 2014; Yayla, 2010). Konu ve Gül (2018) tarafından yaşam temelli probleme dayalı öğretim uygulamalarının etkisinin incelendiği çalışmada elde edilen nicel ve nitel araştırma bulguları ile de benzerlik gösterdiği görülmüştür. Araştırma sonuçları ve literatürde yer alan sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde öğrencilerin akademik başarısını için bağlam temelli öğrenmenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Meta-analiz sonuçlarına göre, negatif etki büyüklüğü değerlerine sahip çalışmalar incelenerek, negatif etkinin hangi faktörlerden etkilendiği araştırılabilir. Öğrenim düzeyi ve disiplin değişkenleri baz alınarak etki büyüklüklerindeki değişim araştırılabilir. Çalışma genişletilerek derse yönelik tutum üzerindeki etkisi de incelenebilir ve farklı alt başlıklar oluşturularak moderatör analizleri gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

1. Acar, B. & Yaman, M. (2011). Bağlam temelli öğrenmenin öğrencilerin ilgi ve bilgi düzeylerine etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 1-10.
2. Akbulut, Ö. E. (2013). *Dokuzuncu sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik bilgisayar destekli bağlam temelli öğretim etkinliklerinin incelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
3. Akdaş, E. (2014). *İlköğretim yedinci sınıf fen ve teknoloji dersi insan ve çevre ünitesinde yaşam temelli öğrenme modelini kullanmanın akademik başarı, tutum ve kalıcılık üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
4. Akpınar, M. (2012). *Bağlam temelli yaklaşımla yapılan fizik eğitiminde kavramsal değişim metinlerinin öğrenci erişimine etkisi*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
5. Ayvacı, H. Ş., Ültay E. ve Mert Y. (2013). 9. sınıf fizik kitabında yer alan bağlamların değerlendirilmesi, *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 7(1), 242-263.
6. Badeli, Ö. (2017). *İlkokul 4. sınıf "saf madde ve karışım" konusunun öğretiminde 5e modeli ile desteklenen bağlam temelli öğretim yönteminin öğrencilerin kavramsal anlamalarına, fene yönelik tutumlarına ve bilgilerinin kalıcılığına etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Gaziantep.
7. Bakioğlu, A. & Özcan, Ş. (2016). *Meta analiz*. 1. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık
8. Baran, M. (2013). *Yaşam temelli probleme dayalı öğretim yönteminin termodinamik konusunun öğretimine etkisi*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.

9. Bennet, J. & Lubben, F. (2007). Context-based chemistry: the Salters approach. *International Journal of Science Education*, 28 (09), 999-1015.
10. Bennett, J., 2003. *Context-Based Approaches to the Teaching of Science*, In J. Bennett (Ed.), Teaching and Learning Science: A Guide to Recent Research and Its Applications, London: Continuum, 99-122.
11. Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T., & Rothstein, H.R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. West Sussex, England: John Wiley & Sons.
12. Can, H. (2016). *Yaşam temelli ısı ve sıcaklık konusu öğretiminin sekizinci sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Balıkesir.
13. Çam, F. (2008). *Biyoloji derslerinde yaşam temelli öğrenme yaklaşımının etkileri*. Yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
14. Çekiç Toroslu, S. (2011). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımı ile desteklenen 7e öğrenme modelinin öğrencilerin enerji konusundaki başarı, kavram yanlışlığı ve bilimsel süreç becerilerine etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
15. Demircioğlu, H. (2008). *Sınıf öğretmeni adaylarına yönelik maddenin halleri konusuyula ilgili bağlam temelli materyal geliştirilmesi ve etkililiğinin araştırılması*. Doktora Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
16. Elmas, R. (2012). *The effect of context based instruction on 9th grade students' understanding of cleaning materials topic and their attitude toward environment*. Doktora tezi. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Doğa ve Uygulamalı Bilimler Enstitüsü, Ankara.
17. Glynn, S. & Koballa, T. R. (2005). "The Contextual teaching and learning instructional approach", *Exemplary Science: Best Practices In Professional Development*, R. E. Yager (ed.), Arlington, Va: National Science Teachers Association Press, 75-84.
18. Gökçe, B. (2018). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımının 6. sınıf öğrencilerinin elektriğin iletimi ünitesine yönelik başarı, tutum ve motivasyonları üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
19. Güneş Koç R. S. (2013). *5E modeli ile desteklenen bağlam temelli yaklaşımın yedinci sınıf öğrencilerinin ışık ünitesindeki başarılarına, bilgilerinin kalıcılığına ve fen dersine karşı olan tutumlarına etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
20. Hırça, N. (2012). Bağlam temelli öğrenme yaklaşımına uygun etkinliklerin öğrencilerin fizik konularını anlamasına ve fizik dersine karşı tutumuna etkisi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 313-325.
21. Hoşbaş, A. A. (2012). *Fen bilimleri öğretiminde yaşam temelli öğrenme yaklaşımının öğrenme ürünleri üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü. Kırıkkale.
22. Kalkaç Gürel, D. (2017). *Bağlam (Yaşam) temelli fizik öğretimi uygulamaları ve REACT Stratejisi*, Editörler: Şen, A. İ., Akdeniz, A. R., *Fizik Öğretimi*, 1. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 357-382.
23. Kistak, Ö. (2014). *İlköğretim 8. sınıf fen ve teknoloji dersi ses ünitesinin yaşam temelli yaklaşımla öğretimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
24. Koç, R.S.G. (2013). *5e modeli ile desteklenen bağlam temelli yaklaşımın yedinci sınıf öğrencilerinin ışık ünitesindeki başarılarına, bilgilerinin kalıcılığına ve fen dersine karşı olan tutumlarına etkisi*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
25. Konu, M. (2017). *Yaşam temelli probleme dayalı öğretim uygulamalarının öğrencilerin biyoloji dersindeki başarılarına, tutumlarına, motivasyonlarına ve problem çözme becerilerine etkisi*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.
26. Konu, M. ve Gül, Ş. (2018). Yaşam temelli probleme dayalı öğretim uygulamalarının öğrenci başarısına etkisi. *Yaşadıkça Eğitim*, 32 (1), Yıl 2018, s. 45-68.
27. Korsacılar S., Çalışkan S. (2015). Yaşam temelli öğretim ve öğrenme istasyonları yönteminin 9. sınıf fizik ders başarısı ve kalıcılığa etkileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2015, 11(2), 385-403.

- 28.Korsacılar, S. ve Çalışkan, S. (2015). Yaşam temelli öğretim ve öğrenme istasyonları yönteminin 9. sınıf fizik ders başarısı ve kalıcılığa etkileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11 (2).
- 29.Özay Köse, E. & Çam, F. (2014). Biyoloji dersi için “yaşam temelli öğrenme” yaklaşımı ve içerikleri. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi (ATED)*, 1, 1-17.
- 30.Özkan, G. (2013). *Kavramsal değişim metinleri ve yaşam temelli öğrenmenin öğrencilerin fizik öğrenme yaklaşımları ve kavramsal anlamaları üzerine etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- 31.Peşman, H. & Özdemir Ö.F. (2012). Approach–Method interaction: the role of teaching method on the effect of context-based approach in physics instruction, *International Journal of Science Education*, 34(14), 2127-2145.
- 32.Peşman, H. (2012) . *Method-approach interaction: the effects of learning cycle vs traditional and contextual vs non-contextual vs non-contextual instruction on 11th grade student’s achievement in and attitudes toward physics*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Middle East Technical University The Graduate School of Natural and Applied Sciences, Ankara.
- 33.Ruşçuklu, P. (2017). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımının 6. sınıf öğrencilerinin “maddenin tanecikli yapısı” ünitesindeki akademik başarı ve kalıcılıklarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bursa.
- 34.Sari, Ö. (2010). *İlköğretim 5. sınıf öğrencilerine dünya ve evren öğrenme alanında bağlama dayalı yaklaşımın benimsendiği bir materyalin geliştirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- 35.Sözbilir, M., Sadi, S., Kutu, H. ve Yıldırım, A., (2007). Kimya eğitiminde içeriğe/bağlama dayalı (context-based) öğretim yaklaşımı ve dünyadaki uygulamaları, I. Ulusal Kimya Eğitimi Kongresi.
- 36.Sunar, S. (2013). *The effect of context-based instruction integrated with learning cycle model on students’ achievement and retention related to states of matter subject*.(Yayınlanmamış doktora tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- 37.Ulusoy, F. M. (2013). *Bağlam temelli öğrenme ile desteklenen bütünleştirici öğrenme modelinin öğrencilerin kimya öğretimine yönelik tutum, motivasyon ve başarılarına etkisi*.(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- 38.Uzun, F. (2013). *Bağlam temelli yaklaşıma dayalı genel fizik-ı laboratuvar dersinin fen bilgisi öğretmen adaylarının başarılarına, bilimsel süreç becerilerine, motivasyonlarına ve hatırlamalarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- 39.Ünal, H. (2008). *İlköğretim fen ve teknoloji dersinin yaşam temelli yaklaşıma uygun olarak yürütülmesinin ‘madde-ısı’ konusunun öğretilmesine etkilerinin araştırılması*.(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- 40.Ünal, Ş. (2016). *Biyoloji dersi çevre konularının öğretiminde yaşam temelli yaklaşıma dair örnek olay inceleme ve araştırma sorgulama temelli bilim öğrenme yöntemlerinin etkisi*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- 41.Yayla, K. (2010). *Elektromanyetik indüksiyon konusuna yönelik bağlam temelli materyal geliştirilmesi ve etkililiğinin araştırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- 42.Yılmaz, S.S. (2013). *Kimyasal değişimler ünitesinin işlenmesinde yaşam temelli öğrenme yaklaşımının etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erzurum.

İLOKUL DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZMEYE YÖNELİK YANSITICI DÜŞÜNME BECERİLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

İjlal OCAK

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

Eray EĞMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Mine SAY

Milli Eğitim Bakanlığı

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerinin cinsiyet, aile gelir düzeyi, anne ve baba eğitim durumu, karne notu ve matematik dersi ortalaması değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını incelemektir. Bununla birlikte öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi ve alt boyutlarının ne düzeyde olduğu da belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Afyonkarahisar il merkezinde öğrenim görmekte olan, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 364 adet dördüncü sınıf öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kızılkaya ve Aşkar (2009) tarafından geliştirilen “Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerisi Ölçeği” kullanılmıştır. Toplamda 14 maddeye ve üç boyuta (sorgulama, nedenleme ve değerlendirme) sahip olan ölçek beşli likert türünde düzenlenmiştir. Araştırmada öğrencilerin beceri düzeylerini belirlemek için, ölçeğe verdikleri cevapların ortalamaları alınmış, belirlenen değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek için ise bağımsız örneklem t-testi ve tek yönlü ANOVA testi uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutlarına dair becerilerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme, değerlendirme ve nedenlendirme becerileri cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Bununla birlikte problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve değerlendirme becerileri karne notu değişkenine göre; öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme, sorgulama ve nedenlendirme becerileri de matematik dersi ortalaması değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yansıtıcı Düşünme, Problem Çözme, İlkokul Öğrencileri.*

ABSTRACT

The aim of this study is to examine whether the reflective thinking skills of the fourth grade students towards problem solving differ significantly according to the variables of gender, family income level, mother and father education status, school report card grade and mathematics point average. In addition, the skill level of reflective thinking towards problem solving and sub-dimensions were tried to be determined. The study was carried out with the survey model of quantitative research methods. The sample of the study which was selected by convenience sampling method consisted of 364 fourth grade students who were studying in Afyonkarahisar city center. Reflective Thinking Skills Scale for Problem Solving which was developed by Kızılkaya and Aşkar (2009) was used as the data collection tool. The scale has a total of 14 items and three dimensions (questioning, reasoning and evaluation). In order to determine the skill levels of the students, the mean of the responses to the scale was taken and the independent samples t-test and one-way ANOVA test were applied to determine whether or not they differed according to the determined variables. When the results of the study are examined, it is determined that the students have low skill to reflect towards problem solving and have lower skills about sub-dimensions. However, the reflective thinking towards problem solving, evaluation and reasoning skills of the students differ significantly according to the gender variable. Besides, reflective thinking towards problem solving and evaluation skills of students differ significantly according to school report card grade; reflective thinking towards problem solving, questioning and reasoning skills of students differ significantly according to mathematics point average.

Keywords: *Reflective Thinking, Problem Solving, Primary School Students.*

GİRİŞ

Düşünme becerisi, insanoğlunu diğer tüm canlı türlerinden ayıran kritik bir beceridir. İnsan, düşünme becerisini kullanarak yaşantısına ve bu yaşantıyı sürdürdüğü çevreye ve koşullara etki etmektedir. Düşünme becerisi ile birlikte insan şema oluşturmada, anlamlandırmada, sorgulamada, iletişim kurmada, problem çözmekte, geçmişini bilmekte, umut etmekte, geleceğini tasarlamakta yani kısacası hayatını kontrol etmektedir. Genel anlamda düşünme, içinde bulunulan koşulları anlamlandırabilmek için gerçekleştirilen aktif, amaca yönelik, organize bir bilişsel süreç olarak tanımlanabilir (Kurnaz, 2013). Yani düşünme, insanın edindiği deneyimleri incelemesine dönük işe koştuğu bir eylemdir. Bu inceleme sonucu insan karar verme, plan yapma, problem çözme, yargıda bulunma veya eyleme geçme davranışlarını sergiler. Bu yönüyle düşünme, hem bir süreci hem de bu sürecin sonunda ulaşılmış amaçlanan bir ürünü işaret etmektedir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) (2012, s. 10) düşünme becerilerini üç temel kategoriye ayırmıştır; planlama, geliştirme ve yansıtma. Yansıtma becerisi ise çıktıları ve başarı ölçütlerini yeniden inceleme, süreç/metodu gözden geçirme, kendi öğrenmesini ve düşünmesini değerlendirme, düşünmeyi bileşenlerine ayırma ve bütünleştirme becerilerini içermektedir.

Günümüzde eğitim süreçlerinde kazandırılması hedeflenen becerilere dair sınıflandırmalarda düşünme becerilerine sıklıkla atıf yapıldığı görülmektedir. Fadel (2008) 'Partnership for 21st Century Skills' girişimine ilişkin hazırladığı raporda, eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcılık, inovasyon, iletişim ve işbirlikli çalışma becerilerini, öğrenme ve inovasyon becerileri kategorisi altında toplamıştır. Avrupa Parlamentosu da (2006) öğrenmeyi öğrenme becerisini anahtar beceriler arasında göstermiş ve bu beceriyi bireyin kendi öğrenmelerini organize edebilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Bireyin bu organize etme yeteneği, bireyin kendi öğrenme süreç ve ihtiyaçlarının farkında olmasını ve başarılı bir şekilde öğrenebilmesi için karşısına çıkacak zorluklarla baş edebilme becerisini kapsamaktadır. Günümüz bilgi toplumlarına bakıldığında da bu becerilerin önemi özellikle eğitimin amaçlarına ilişkin oluşturulan listelerde karşımıza çıkmaktadır. Eğitimin amaçlarının günümüz dünyasında okula dönük taleplerle ilişkili olduğu düşünüldüğünde, çağdaş dünyada bilgiye sahip olan, onu nitelikli biçimde kullanan ve yeniden üretebilen bireyler talep edilmektedir.

Bu açıklamalar ışığında tüm ülkelerdeki eğitim tasarımcıları, düşünme becerilerini öğretim süreçlerinin merkezine yerleştirme çabası içerisinde. Bu becerilerden biri olan yansıtıcı düşünme de öğrenmeye yapılandırıcı bakışı destekleyen bir beceri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenmenin öznel boyutunu destekleyen becerilerden biri olan yansıtıcı düşünme herhangi bir fikir ya da bilgi birimini ve onun alt yapısını oluşturan inanç ve bilgi yapısını etkin, tutarlı ve dikkatli bir biçimde düşünmedir. Yansıtıcı düşünme bir durum ya da problem üzerinde eleştirel ve bilinçli bir sorgulama yaparak belirsizlikleri ortadan kaldırmaya, deneyimleri transfer etmeye ve bu yolla bireyin bu deneyimlerden kendine bir yön tayin etmesini sağlamaya dönük bir düşünme biçimidir. Bu yolla birey deneyimlerini yeniden yapılandırma olanağı bulmaktadır.

Bütün yansıtıcı düşünme süreçlerine, karmaşa oluşturan bir problem durumu kaynaklık etmekte; ileri sürülen görüşe ilişkin karar verme ve problemin zemininde yatan olguları ortaya çıkarmaya yönelik bir inceleme ise yansıtıcı düşünmeye eşlik etmektedir. Yansıtıcı düşünme, bireye, deneyimlerini analiz etmek ve değerlendirmek için yararlı bir bakış açısı sağlar ve bireylerin kendi gelişimlerini ilk aşamadan deneyimli hale gelene kadar takip etmelerine yardımcı olur.

Dewey'e (1933) göre yansıtıcı düşünme, herhangi bir konunun aktif, sürekli ve dikkatli düşünülmesidir. Yansıtıcı düşünmenin amacı, bir durumu ya da bir problemi anlamak ve problemi daha iyi çözmektir. Bireyin yansıtıcı düşünme becerisinin en açık şekilde problem çözme becerisi aracılığıyla gözlenmesi mümkündür. Bu bağlamda, problem çözme bireyde bulunması gereken en önemli becerilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Problem çözme, bilgi ve becerilerin kullanılarak problemin çözümü için gerekli çabanın gösterildiği zihinsel bir süreçtir. Yansıtıcı problem çözme becerisi ise problem çözme aşamalarında yansıtıcı düşünme biçiminin kullanıldığı zihinsel bir sürece işaret eder. Diğer bir ifadeyle, yansıtıcı problem çözme, problem çözme sürecinde, problemin anlaşılmasından çözümlenmesine kadar

gerçekleştirilen, odaklanma, planlama, çözüm üretme, karar alma ve değerlendirme aşamalarında yansıtıcı düşünme tarzının hâkim olduğu özel ve üst düzey bir düşünme biçimidir. Ne yapıldığının, neden yapıldığının ve beklenen sonuçlara nasıl ulaşılacağına bilincinde olmayı gerektiren bu özel düşünme biçiminde beklenmeyen durumlar da öngörülerek sürece ilişkin değerlendirmeler yapılır.

Araştırmanın Önemi

2005–2006 eğitim-öğretim yılından itibaren yürürlüğe konulan yeni öğretim programlarında hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin yansıtıcı düşünme becerisini kullanmalarına ve geliştirmelerine yönelik etkinliklerin yer aldığı görülmektedir. Hem küresel düzeyde hem de buna bağlı olarak ulusal düzeyde düşünme becerilerine yapılan vurgular gittikçe güçlenmektedir. Yansıtıcı düşünme becerilerinin, bir diğer önemli düşünme becerisi olan eleştirel düşünme becerisi ile yakın ilişkisi de yansıtıcı düşünme becerisinin öğrenme-öğretme süreçlerindeki önemini artırmaktadır. Bu nedenle özellikle yansıtıcı düşünme becerilerine öğrencilerin ne düzeyde sahip olduğunun bilinmesi önemli görülmektedir. Buna ek olarak yansıtıcı düşünmeye dair gerçekleştirilen çalışmaların genelde öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Öğrenciler ile ilgili çalışmalar henüz eksiktir.

Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Bu bilgiler ışığında çalışmanın problemi; ‘İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri ne düzeydedir?’ şeklinde belirlenmiştir.

Alt problemler ise şu şekildedir:

- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi alt boyutları ne düzeydedir?
- İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri cinsiyet, aile gelir düzeyi, anne ve baba eğitim durumu, karne notu ve matematik dersi ortalaması değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Çalışma nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Afyonkarahisar il merkezinde öğrenim görmekte olan, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 365 adet dördüncü sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Kızılkaya ve Aşkar (2009) tarafından geliştirilen “Problem Çözmeye Yönelik Yansıtıcı Düşünme Becerisi Ölçeği” kullanılmıştır. Toplamda 14 maddeye ve üç boyuta (sorgulama, nedenleme ve değerlendirme) sahip olan ölçek beşli likert türünde düzenlenmiştir.

BULGULAR

Araştırmada ilk olarak öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerinin ne düzeyde olduğu araştırılmıştır. Tablo 1’de araştırma problemine ilişkin yapılan analizlerin sonuçları sunulmuştur.

Tablo 1. Ölçek Maddelerine Verilen Cevaplara Dair Betimsel İstatistikler

Boyut	N	X	S.S.
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	365	27,52	8,48
Sorgulama	365	10,57	3,50
Değerlendirme	365	9,82	3,67
Nedenlendirme	365	7,11	2,71

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutlarına dair becerilerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Boyutlar ölçekte belirlenen düzeylere göre incelendiğinde nedenlendirme hiçbir zaman düzeyinde, problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi ve sorgulama ve değerlendirme alt boyutları ise nadiren düzeyinde bulunmuştur.

Araştırmada ikinci olarak öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumu Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkenine Göre Yapılan Fark Analizinin Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	X	S.S.	sd	t	p
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	Kadın	181	26,43	8,37	363	-2,445	,01
	Erkek	184	28,59	8,47			
Sorgulama	Kadın	181	10,25	3,65	363	-1,724	,08
	Erkek	184	10,89	3,34			
Değerlendirme	Kadın	181	9,35	3,48	363	-2,430	,01
	Erkek	184	10,28	3,80			
Nedenlendirme	Kadın	181	6,81	2,59	363	-2,105	,03
	Erkek	184	7,41	2,79			

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutları, sorgulama boyutu hariç erkek öğrenciler lehine anlamlı olarak farklılaşmıştır.

Tablo 3. Aile Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Yapılan Fark Analizinin Sonuçları

Boyut	Düzye	N	X	S.S.	sd	F	p
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	1500 ve altı	93	28,10	8,57	364	,872	,41
	1501-3000	186	27,69	8,26			
	3001 ve üstü	86	26,51	8,84			
Sorgulama	1500 ve altı	93	10,78	3,52	364	1,476	,23
	1501-3000	186	10,73	3,49			
	3001 ve üstü	86	10,01	3,49			
Değerlendirme	1500 ve altı	93	10,03	3,68	364	,234	,79
	1501-3000	186	9,80	3,53			
	3001 ve üstü	86	9,66	3,98			
Nedenlendirme	1500 ve altı	93	7,29	2,75	364	,670	,51
	1501-3000	186	7,16	2,69			
	3001 ve üstü	86	6,83	2,72			

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutları aile gelir düzeyine göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır.

Tablo 4. Anne Eğitim Durumu Değişkenine Göre Yapılan Fark Analizinin Sonuçları

Boyut	Eğt. Durumu	N	X	S.S.	sd	F	p
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	İlkokul	112	28,33	8,16	364	,498	,68
	Ortaokul	98	27,30	8,76			
	Lise	90	27,24	8,52			
	Lisans	65	26,93	8,62			
Sorgulama	İlkokul	112	11,02	3,61	364	,890	,44
	Ortaokul	98	10,47	3,45			
	Lise	90	10,41	3,37			
	Lisans	65	10,25	3,50			
Değerlendirme	İlkokul	112	10,02	3,58	364	,477	,69
	Ortaokul	98	9,47	3,52			
	Lise	90	10,01	3,83			
	Lisans	65	9,78	3,88			
Nedenlendirme	İlkokul	112	7,28	2,88	364	,858	,46
	Ortaokul	98	7,34	2,86			
	Lise	90	6,82	2,74			
	Lisans	65	6,90	2,51			

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutları anne eğitim durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır.

Tablo 5. Baba Eğitim Durumu Değişkenine Göre Yapılan Fark Analizinin Sonuçları

Boyut	Eğt. Durumu	N	X	S.S.	sd	F	p
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	İlkokul	56	26,50	7,99	364	,418	,68
	Ortaokul	78	27,50	8,97			
	Lise	118	28,04	8,30			
	Lisans	113	27,50	8,60			
Sorgulama	İlkokul	56	10,37	3,32	364	,130	,44
	Ortaokul	78	10,47	3,81			
	Lise	118	10,67	3,48			
	Lisans	113	10,64	3,44			
Değerlendirme	İlkokul	56	9,26	3,57	364	,877	,69
	Ortaokul	78	9,58	3,56			
	Lise	118	10,15	3,59			
	Lisans	113	9,92	3,88			
Nedenlendirme	İlkokul	56	6,85	2,61	364	,757	,46
	Ortaokul	78	7,43	2,83			
	Lise	118	7,21	2,76			
	Lisans	113	6,92	2,63			

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutları baba eğitim durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmamıştır.

Tablo 6. Karne Notu Değişkenine Göre Yapılan Fark Analizinin Sonuçları

Boyut	Karne Notu	N	X	S.S.	sd	F	p	AF
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	1	2	42,50	2,12	364	3,276	,01	1-3; 1-4; 1-5; 2-5
	2	11	32,18	7,23				
	3	33	29,57	7,84				
	4	75	27,54	8,84				
	5	244	26,90	8,35				
Sorgulama	1	2	14,50	2,12	364	1,602	,17	-
	2	11	11,72	2,96				
	3	33	11,42	3,04				
	4	75	10,57	3,67				
	5	244	10,38	3,52				
Değerlendirme	1	2	19,50	4,94	364	5,077	,00	1-3; 1-4; 1-5; 2-5
	2	11	12,09	3,11				
	3	33	10,12	3,15				
	4	75	9,85	3,75				
	5	244	9,59	3,61				
Nedenlendirme	1	2	8,50	,70	364	1,966	,09	-
	2	11	8,36	2,37				
	3	33	8,03	2,92				
	4	75	7,12	2,67				
	5	244	6,92	2,69				

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi ve değerlendirme alt boyutu karne notuna göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Tablo 7. Matematik Ders Ortalaması Değişkenine Göre Yapılan Fark Analizinin Sonuçları								
Boyut	Ortalama	N	X	S.S.	sd	F	p	AF
Prob. Çöz. Yönelik Yans. Düş.	1	10	31,40	2,12	364	3,603	,00	3-5
	2	17	30,23	7,23				
	3	38	30,84	7,84				
	4	91	27,94	8,84				
	5	209	26,33	8,35				
Sorgulama	1	10	12,60	2,12	364	3,739	,00	1-5; 2-5; 3-5
	2	17	11,88	2,96				
	3	38	11,89	3,04				
	4	91	10,60	3,67				
	5	209	10,12	3,52				
Değerlendirme	1	2	11,80	4,94	364	2,182	,07	-
	2	11	10,58	3,11				
	3	33	10,94	3,15				
	4	75	9,67	3,75				
	5	244	9,53	3,61				
Nedenlendirme	1	2	7,00	,70	364	3,723	,00	4-5
	2	11	7,76	2,37				
	3	33	8,00	2,92				
	4	75	7,67	2,67				
	5	244	6,66	2,69				

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi ile sorgulama ve değerlendirme alt boyutları matematik ders ortalamasına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmanın sonuçları incelendiğinde öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve alt boyutlarına dair becerilerinin düşük olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin nedenleme boyutundaki 'Problem çözerken, hangi işlemi neden yaptığımı düşünerek yaparım' ve 'Problem çözerken, her işlemimi önceki ve sonraki adımlarımı düşünerek yaparım' maddeleri ile sorgulama boyutundaki 'Problem çözerken, farklı çözüm yolları bulmak için kendime sorular sorarım' ifadelerine en düşük düzeyde cevap vermişlerdir.

Baki, Güç ve Özmen (2012) yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının düşük düzeyde beceriye sahip olduklarını belirlemiştir. Bilgiç (2017), Güneş (2015) ve Saygılı ve Atahan'ın (2014) çalışmalarında ise öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri yüksek düzeyde bulunmuştur. Bununla birlikte öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme, değerlendirme ve nedenlendirme becerileri cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Bu durumun birtakım çalışmaların bulgularıyla çelişmektedir (Bilgiç, 2017; Hoare, 2006; Kızılkaya ve Aşkar, 2009). Buna karşın aile gelir düzeyi ile anne ve baba eğitim durumlarına göre problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi ve alt boyutları anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Anne ve baba eğitim durumlarına göre elde edilen bulgu, Bilgiç (2017), Güneş (2015), Tat (2015), Saygılı ve Atahan (2014) ve Ünüvar'ın (2003) yaptığı çalışmaların bulguları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca Aydın ve Çelik (2013) sosyal bilgiler öğretmen adayları üzerinde yaptığı çalışmada ebeveynlerin eğitim düzeyleri ile yansıtıcı düşünme becerisi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmişlerdir. Ceyhan (2014) üniversite öğrencilerinin yansıtıcı düşünme düzeyleri üzerinde ailelerinin ortalama aylık gelirlerinin etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Benzer bir biçimde Bilgiç (2017), Gedik, Akhan ve Kılıçoğlu (2014) ve Kırnık (2010) öğrencilerin yansıtıcı düşünme düzeylerinin ailelerinin sosyoekonomik durumuna göre farklılık göstermediğini belirtmiştir.

Ayrıca problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme ve değerlendirme becerileri karne notu değişkenine göre; öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme, sorgulama ve nedenlendirme becerileri de matematik dersi ortalaması değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Baş ve Kıvılcım (2012) yaptıkları çalışmada lise öğrencilerinin, Şen (2011) ve Kızılkaya ve Aşkar (2009) ve Özsoy (2002) ise ilköğretim öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri ile

matematik ve geometri dersi akademik başarısı arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler saptamıştır.

Baş (2013) ve Tok (2008) yaptıkları araştırmalarda yansıtıcı düşünme etkinliklerinin ilköğretim öğrencilerinin Fen bilgisi dersine yönelik akademik başarıyı arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bilgiç (2017) de sosyal bilgiler dersi bağlamında buna benzer bir sonuca ulaşmıştır. Francisco ve Maher (2005), Hoffman ve Spataru (2007), Özsoy (2007) ve Yıldız da (2010), bilişötesinin problem çözmeyi etkilediği ve öğrenmeyi de geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu da performans ve yansıtıcı düşünmenin önemli ölçüde ilişkili olduğunu öne süren çalışmaları desteklemektedir.

Öneriler

Öğrencilerin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisinin, yansıtıcı düşünme olgusu bağlamındaki yerini ortaya koyacak teorik çalışmalar yapılabilir. Problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisini olumlu-olumsuz etkileyen unsurları (sınıf içi faktörlerden kaynaklanan-programdan kaynaklanan-öz beceriler bağlamında) ortaya koyacak çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Avrupa Parlamentosu (30 Aralık 2006). *Recommendation of the European Parliament and of the council of on key competences for lifelong learning*. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962&from=EN>. adresinden alınmıştır
2. Aydın, M. ve Çelik, T. (2013). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yansıtıcı düşünme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 169-181.
3. Baki, A., Güç Aydın F. ve Özmen, Z. M. (2012). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 59-72.
4. Baş, G. (2013). İlköğretim öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri ile fen ve teknoloji dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 1-12.
5. Baş, G. ve Kılıncı, Z. S. (2012). Lise öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri ile matematik ve geometri derslerindeki akademik başarıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1-17.
6. Bilgiç, S. (2017). *İlköğretim öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri ve sosyal bilgiler dersi akademik başarıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
7. Ceyhan, G. (2014). *Üniversite öğrencilerinin yansıtıcı düşünme düzeyleri ve araştırmaya yönelik kaygılarının çeşitli değişkenler açısından CART analizi ile incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
8. Dewey, J. (1933). *How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process*. Boston: Heath and Company.
9. Fadel, C. (2008). *21st century skills: How can you prepare students for the new global economy?* <https://www.oecd.org/site/educeri21st/40756908.pdf> adresinden alınmıştır.
10. Francisco, J. M. ve Maher, C. A. (2005). Conditions for promoting reasoning in problem solving: Insights from a longitudinal study. *Journal of Mathematical Behavior*, 24, 361-372.
11. Gedik, H., Akhan, N. E. ve Kılıçoğlu, G. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Yansıtıcı Düşünme Eğilimleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2), 113-130.
12. Güneş, K. (2015). *Bilim sanat merkezi öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerileri, matematik dersine yönelik tutumları ve matematik başarılarının incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
13. Hoare, C. (2006). *Handbook of adult development and learning*. New York: Oxford University Press.
14. Hoffman, B. ve Spataru, A. (2008). The influence of self-efficacy and metacognitive prompting on math problem-solving efficiency. *Contemporary Educational Psychology*, 33, 875-893.
15. Kırmık, D. (2010). *İlköğretim 5. sınıf Türkçe dersinde yansıtıcı düşünmeyi geliştirici etkinliklerin öğrenci başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.

- 16.Kızılkaya, G. ve Aşkar, P. (2009). Problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerisi ölçeğinin geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34 (154), 82-92.
- 17.Kurnaz, A. (2013). *Eleştirel Düşünme Öğretimi Etkinlikleri Planlama-Uygulama ve Değerlendirme*. (2. Baskı). Konya: Eğitim Kitabevi.
- 18.OECD (2012). *A guide to using PISA as a learning context*. <http://gov.wales/docs/dcells/publications/120629pisabookleten.pdf>. adresinden alınmıştır.
- 19.Özsoy, G. (2002). *İlköğretim 5. sınıfta matematik dersi genel başarısı ile problem çözme becerisi arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- 20.Özsoy, G. (2007). *İlköğretim beşinci sınıfta üstbiliş stratejileri öğretiminin problem çözme başarısına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- 21.Saygılı, G. ve Atahan, R. (2014). Üstün zekâlı çocukların problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerinin çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 181-192.
- 22.Şen, H. Ş. (2011). *İlköğretim öğrencilerinin problem çözmeye dayalı yansıtıcı düşünme becerileri*. 4-8 Ekim. I. Uluslararası eğitim programları ve öğretim kongresi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eskişehir.
- 23.Tat, O. (2015). *Ortaokul öğrencilerinin problem çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerini etkileyen faktörlerin hiyerarşik doğrusal modeller ile incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Van.
- 24.Tok, Ş. (2008). Yansıtıcı düşünmeyi geliştirici etkinliklerin öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarına, performanslarına ve yansıtımalarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 33(149), 104-117.
- 25.Ünüvar, A. (2003). *Çok yönlü algılanan sosyal desteğin 15-18 yaş arası lise öğrencilerinin problem çözme becerisine ve benlik saygısına etkisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- 26.Yıldız, G. (2010). *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin matematik başarıları, bilişüstü stratejileri, düşünme stilleri ve matematik özkavramları arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ EPİSTEMOLOJİK İNANÇLARI İLE PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Eray EĞMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

İjlal OCAK

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışma kapsamında ayrıca bu iki olguya dair ilişki birtakım değişkenler açısından da incelenmiştir. Araştırma nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan uygun örnekleme yöntemiyle seçilmiş 381 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Schommer (1990) tarafından geliştirilen, Deryakulu ve Büyüköztürk (2002) tarafından Türkiye'ye uyarlanan "Epistemolojik İnanç Ölçeği" ve Heppner ve Peterson (1982) tarafından geliştirilen ve Şahin, Şahin ve Heppner (1993) tarafından uyarlanan "Problem Çözme Envanteri" kullanılmıştır. Araştırmada "Epistemolojik İnanç Ölçeği"ne ilişkin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .85 olarak belirlenirken, "Problem Çözme Envanteri"ne ilişkin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı ise .79 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada problem çözme becerisi ve epistemolojik inanç arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. İki kavram arasındaki ilişkiyi değişkenler açısından incelemek amacıyla kısmi korelasyon analizi; değişkenlerle epistemolojik inancın, problem çözme becerisi üzerindeki etkisini belirlemek için ise ortak etki analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=.371$) bulunmuştur. Bununla birlikte öğretmen adaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, mezun olunan lise türü, yaşadığı yerleşim yeri, anne ve baba eğitim durumu, evde bulunan kitap sayısı ve ailenin gelir düzeyi değişkenlerini etkisi kontrol edildiğinde, epistemolojik inanç ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan ortak etki analizlerinde ise öğretmen adaylarının sırasıyla sınıf düzeyi ve baba eğitim durumu değişkenlerinin epistemolojik inançları ile birlikte, problem çözme becerisi üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte evde bulunan kitap sayısı ve bölüm değişkenleri de öğretmen adaylarının problem çözme becerileri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Epistemolojik İnanç, Problem Çözme, Öğretmen Adayı.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between the epistemological beliefs and problem solving skills of pre-service teachers. In the context of the study, the relationship between these two cases was examined in terms of some variables. The research was carried out with a correlational survey model. The sample of the study consisted of 381 pre-service teachers selected by the convenience sampling method in Afyon Kocatepe University Faculty of Education. In this study, Epistemological Belief Scale developed by Schommer (1990) and adapted to Turkish by Deryakulu and Büyüköztürk (2002) and the Problem Solving Inventory developed by Heppner and Peterson (1982) and adapted by Şahin, Şahin and Heppner (1993) were used. In the study, the Cronbach Alpha reliability coefficient for the Epistemological Belief Scale was determined as .85, and the Cronbach Alpha reliability coefficient for the Problem Solving Inventory was .79. Pearson correlation analysis was conducted to determine the relationship between problem solving ability and epistemological belief. In order to examine the relationship between two concepts in terms of variables, partial correlation analysis and in order to determine the effects of epistemological beliefs on problem solving skills, compound effect analysis were performed. When the results of the study were examined, there was a moderate and positive relationship

¹Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından onaylanan 18.KARİYER.206 numaralı "Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

($r=.371$) between the epistemological beliefs and problem solving skills of pre-service teachers. In addition, it was found that the relationship between epistemological beliefs and problem solving skills was significant when the effect of pre-service teachers' gender, grade, department, graduated high school type, type of residence, mother and father education status, number of books in the home and the income level of the family were controlled. In the compound effect analysis, it can be stated pre-service teachers' epistemological beliefs differ significantly problem solving skills with grade and father education level variables, respectively. However, the numbers of books in the home and department variables also constitute a significant difference on the problem solving skills of teacher candidates.

Keywords: Epistemological Belief, Problem Solving, Pre-Service Teachers.

GİRİŞ

Epistemoloji felsefenin bilgiyi konu alan, bilgiyle meşgul olan alt dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler deneyimleri ve girdikleri etkileşimler sonucunda bilgi ve onun kazanılması hakkında kalıcı kavramsallaştırmalar oluşturmaktadır. Bu kavramsallaştırma ve inançlar bireyin epistemolojik inancını meydana getirir. Hofer ve Pintrich (1997: 435), epistemolojik inancı, bireylerin nasıl bildikleri, bilme konusunda sahip oldukları teori ve inançları ve bu epistemolojik inançların, bilişsel düşünme ve akıl yürütme süreçlerine nasıl etki ettiğine dönük yollar olarak tanımlamıştır.

Gelişimsel perspektifi takip eden araştırmacıların, kişisel epistemolojinin doğuştan itibaren sosyal etkileşim ve biyolojik gelişim temelinde ilerleme gösteren tek boyutlu bilişsel bir yapı olduğuna yönelik iddiaları geniş bir kabul görmüş olsa da 90'ların başlarında hegemonyaları sarsılacaktır. Schommer (1990), kişisel epistemolojiyi birbirlerinden az ya da çok bağımsız boyutları içeren 'bilgi ve öğrenmeye ilişkin inançlar sistemi' olarak ele almıştır. Ayrıca, epistemolojik inançların bilgi ile ilgili inançların ötesine geçen bir kapsamı olduğunu savunur. Zira aynı zamanda edinme ve bilginin kullanımı süreçleriyle ilgili öğrenme ve öğrenme yeteneğine ilişkin inançları da kapsarlar ve bunların hepsi bir inanç sistemi olarak kabul edilmelidir.

Schommer (1990), epistemolojik inançlar sisteminin boyutlarını bilginin kesinliği, bilginin organizasyonu, bilginin kaynağı, öğrenmenin hızı ve öğrenmenin kontrolü şeklinde belirlemiştir. Bu sisteme göre gelişmemiş ya da olgunlaşmamış epistemolojik inançlara sahip olan bireyler; bilginin basit, kesin/değiştirilemez olduğunu, öğrenmenin hemen gerçekleştiğini, öğrenme yeteneğinin doğuştan olduğunu ve sonradan geliştirilemeyeceğini düşünürlerken, gelişmiş ya da olgunlaşmış epistemolojik inançlara sahip bireyler bilginin karmaşık olduğunu, değiştiğini, öğrenmenin zaman aldığını ve çaba gerektirdiğini düşünürler.

Problem çözme becerisi ise bir problemle karşılaşıldığında onu sınırlayıp anlayabilme, çözümü için uygun yöntemi seçme, bu yöntemi kullanma ve sonuçları analiz etme yeteneklerini geliştirmektir. Bu beceri kazanıldığında birey çevresindeki olayları açıklamak için problem çözme yaklaşımı ile davranmayı alışkanlığı edinmiş olur (Altun, 2002). Bu noktada bir bireyin problem çözme becerisi göstermesi için yapması gereken ilk ve en önemli aktivite "düşünme"dir. Problemin sezilmesi düşünme faaliyetini başlatır, problemin çözümü ise, birey için amaca dönüşür ve bu amaç bireyin düşünmesini yönlendirir. Böylece problemle ortaya çıkan düşünme, bir süreci oluşturur (Kalaycı, 2001). Bu süreçte bireyin üst düzey düşünme etkinliklerini işe koşması gerekmektedir. Değişik problemlerin üstesinden gelmek isteyen bir bireyin yaratıcı, yansıtıcı, eleştirel ve analitik düşünebilen bireyler olması şarttır (Bilen, 1996). Ayrıca bu süreçte bireyin bilgi ve öğrenmeye dönük inançları da bu noktada önem arz edecektir.

Araştırmanın Önemi

Bu bilgiler ışığında öğretim süreçlerinin en önemli unsuru olan öğretmenlerin epistemolojik inançları ve problem çözme becerileri, hem bu olguları öğrencilere kazandırmaları sürecinde, hem de kendilerinin birer öğrenen olarak eğitim süreçlerindeki rehberlik rollerini devam ettirme sürecinde önemli görülmektedir. Epistemolojik inancın bireylerin eğitime dönük felsefelerine yaptığı etki de göz önüne

alındığında, mesleğe hazırlanma sürecindeki adayların öğrenme ve bilgiye bakışları, öğrenme-öğretme sürecindeki tüm tercih, strateji ve eylemlerini etkileyecektir.

Bununla birlikte, günümüzde tüm eğitsel metinlerde ve öğretim programlarında önemli bir beceri olarak karşımıza çıkan problem çözme becerisinin epistemolojik inançla ilişkisinin irdelenmesi, bu becerinin nitelikli biçimde yürütülmesi ve öğretilmesi sürecine dönük önemli bulgular sağlayacaktır. Başka bir deyişle, bilgi edinme ve kullanma sürecine dönük ne tür inançların, problem çözme becerisine sahip olmak veya bunu öğretmek sürecine eşlik ettiği, bu ilişkinin çalışılmasıyla ortaya konabilecektir.

Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Bu bilgiler ışığında çalışmanın problemi; ‘Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?’ şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın alt problemleri ise;

- öğretmen adaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, mezun olunan lise türü, yaşadığı yerleşim yeri, anne ve baba eğitim durumu, evde bulunan kitap sayısı ve ailenin gelir düzeyi değişkenlerinin etkisi kontrol edildiğinde, epistemolojik inanç ve problem çözme becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- sırasıyla cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, mezun olunan lise türü, yaşadığı yerleşim yeri, anne ve baba eğitim durumu, evde bulunan kitap sayısı ve ailenin gelir düzeyi değişkenleri epistemolojik inançla birlikte, öğretmen adaylarının problem çözme becerisini anlamlı olarak farklılaştırmakta mıdır? şeklinde belirlenmiştir.

YÖNTEM

Araştırma nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde öğrenim görmekte olan uygun örnekleme yöntemiyle seçilmiş 381 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Schommer (1990) tarafından geliştirilen, Deryakulu ve Büyüköztürk (2002) tarafından Türkiye’ye uyarlanan “Epistemolojik İnanç Ölçeği” ve Heppner ve Peterson (1982) tarafından geliştirilen ve Şahin, Şahin ve Heppner (1993) tarafından uyarlanan “Problem Çözme Envanteri” kullanılmıştır.

Araştırmada problem çözme becerisi ve epistemolojik inanç arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. İki kavram arasındaki ilişkiyi değişkenler açısından incelemek amacıyla kısmi korelasyon analizi; değişkenlerle epistemolojik inancın, problem çözme becerisi üzerindeki etkisini belirlemek için ise ortak etki analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmada ilk olarak öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki incelenmiştir.

Tablo 1. Pearson Korelasyon Analizinin Sonuçları

	Epistemolojik İnanç	Problem Çözme Becerisi
Epistemolojik İnanç	Korelasyon Katsayısı	1
	p	,371
	N	,00
Problem Çözme Becerisi	Korelasyon Katsayısı	1
	p	,371
	N	,00

Tablo 1 incelendiğinde, iki olgu arasında pozitif yönlü anlamlı orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur.

Araştırmada ikinci olarak öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki, adaylara ilişkin değişkenlerin (cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, mezun olunan lise türü,

yaşadığı yerleşim yeri, anne ve baba eğitim durumu, evde bulunan kitap sayısı ve ailenin gelir düzeyi) etkisi kontrol edilerek incelenmiştir.

Analizler sonucunda tüm değişkenler sırası ile kontrol altına alındığında, öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.

Araştırmada üçüncü olarak öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile adaylara ilişkin değişkenlerin (cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, mezun olunan lise türü, yaşadığı yerleşim yeri, anne ve baba eğitim durumu, evde bulunan kitap sayısı ve ailenin gelir düzeyi) ortak etkisinin, öğretmen adaylarının problem çözme becerilerini anlamlı olarak farklılaştırıp farklılaştırmadığı incelenmiştir.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Becerileri Üzerinde Epistemolojik İnançlar ile Sınıf Düzeyi Değişkeninin Ortak Etkisine Yönelik Yapılan Analizin Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Sınıf Düzeyi	2836,69	1	2836,69	8,165	,00
Epist. İnanç	44184,57	1	573,82	1,652	,00
Sınıf Düzeyi*Epist. İnanç	25498,79	51	505,85	1,456	,03
Hata	87206,09	251	347,43		
Toplam	6219761,00	381			

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Becerileri Üzerinde Epistemolojik İnançlar ile Baba Eğitim Durumu Değişkeninin Ortak Etkisine Yönelik Yapılan Analizin Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Baba Eğitim Durumu	407,60	5	81,52	,346	,88
Epist. İnanç	39737,20	77	516,06	2,192	,00
Baba Eğitim Durumu*Epist. İnanç	37763,99	109	346,45	1,471	,01
Hata	87206,09	251	347,43		
Toplam	6219761,00	381			

Analizler incelendiğinde, öğretmen adaylarının sırasıyla sınıf düzeyi ve baba eğitim durumu değişkenlerinin epistemolojik inançları ile birlikte, problem çözme becerisi üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir. Sınıf düzeyi açısından bakıldığında fark 4. Sınıflar lehinedir. Baba eğitim durumu açısından bakıldığında ise üniversite ve ilkökul mezunları arasında üniversite mezunları lehine bir fark bulunmuştur.

Bununla birlikte evde bulunan kitap sayısı ve bölüm değişkenleri de öğretmen adaylarının problem çözme becerileri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır. Evde bulunan kitap sayısı değişkenine göre incelendiğinde evinde 100'den fazla kitap bulunanlarla 21-50 arası arasında kitap bulunanlar arasında 100'den fazla kitap bulunanlar lehine fark bulunmuştur. Bölüm değişkeni açısından bakıldığında ise Türkçe, sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenliği beceri açısından yüksek gruplar; fen, okul öncesi ve matematik öğretmenliği ise becerisi açısından düşük gruplar olarak belirlenmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Bu çalışmanın amacı öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışma kapsamında ayrıca bu iki olguya dair ilişki birtakım değişkenler açısından da incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile problem çözme becerileri arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki ($r=.371$) bulunmuştur.

Bununla birlikte öğretmen adaylarının cinsiyet, sınıf düzeyi, bölüm, mezun olunan lise türü, yaşadığı yerleşim yeri, anne ve baba eğitim durumu, evde bulunan kitap sayısı ve ailenin gelir düzeyi

değişkenlerini etkisi kontrol edildiğinde, epistemolojik inanç ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Yapılan ortak etki analizlerinde ise öğretmen adaylarının sırasıyla sınıf düzeyi ve baba eğitim durumu değişkenlerinin epistemolojik inançları ile birlikte, problem çözme becerisi üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte evde bulunan kitap sayısı ve bölüm değişkenleri de öğretmen adaylarının problem çözme becerileri üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmaktadır.

Eğmir ve Ocak (2016) öğretmen adaylarının problem çözme becerileri üzerinde, eleştirel düşünme düzeyi ile sırasıyla cinsiyet ve bölüm değişkenlerinin ortak etkisine göre anlamlı bir farklılık belirlememiştir. Bununla birlikte cinsiyet ve bölüm değişkenlerinin her biri kendi başlarına da öğretmen adaylarının problem çözme becerileri üzerinde anlamlı bir farklılığa neden olmamaktadır.

Kışkır (2011) ve Kasımoğlu (2013), öğretmen adayları, Berkant ve Eren (2011), ilköğretim matematik öğretmenliği bölümü öğrencileri, Çetin (2011) ve Güler (2006) ilköğretim öğretmenleri üzerine yaptıkları çalışmalarda, problem çözme beceri düzeyinin cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmadığını tespit etmiştir.

Gürleyük (2008), yaptığı çalışmada, sınıf düzeyinin problem çözme beceri puanlarında anlamlı bir farklılığa neden olduğunu belirlemiştir. Çalışmasının bulgularına göre problem çözme becerisi açısından en başarılı sınıf dördüncü, en başarısız sınıf ise ikinci sınıf olarak tespit edilmiştir. Kışkır (2011) yaptığı araştırmada problem çözme becerisinde 3. sınıflara göre 4. sınıfların lehine anlamlı bir fark olduğunu belirlemiştir.

Deryakulu ve Büyüköztürk (2002) araştırmacıların bireylerin eğitimini aldıkları disiplinin epistemolojik inançlarını etkileyebileceğini belirttiğini ifade etmektedir. Buna dayanarak, sosyal bilimlerle ilişkili alanlarda öğrenim gören öğrencilerin tek ve değişmez bir doğrunun var olamayacağına ve öğrenmenin yetenekten çok çabaya bağlı olduğuna inandıklarını; ancak, fen bilimleri ile ilişkili alanlarda öğrenim gören öğrencilerin tek ve değişmez bir doğrunun var olduğuna ve öğrenmenin çabadan çok yeteneğe bağlı olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.

Yine Tümkaya (2012) yaptığı çalışmada ise sözel/sosyal ağırlıklı bölümlerin sayısal ağırlıklı bölümlere göre epistemolojik inançlarının daha geliştiği belirlenmiştir. Ayrıca sosyal bilimler ile ilişkili bölümlerde öğrenim göre öğrencilerin öğrenmenin yetenekten çok çabaya bağlı olduğuna, tek bir doğrunun olmayacağına, fen bilimleri ile ilişkili alanlarda öğrenim gören öğrencilerin ise bunun tersi bir inançta olduklarını belirlemiştir.

Terzi, Şahan, Çelik ve Zöğ (2015)'te öğrenim görülen alanlara göre epistemolojik inançlar arasında farklılıklar bulmuşlar ve sosyal alanlarda öğrenim gören öğretmen adaylarının fen bölümlerine göre öğrenmenin çabaya bağlı olduğuna ve tek bir doğrunun var olduğuna inançlarının daha fazla geliştiğini saptamışlardır. Eroğlu ve Güven (2006), sözel bölüm öğrencilerinin sayısal bölüm öğrencilerine göre tek bir doğrunun olduğuna olan inançlarının daha gelişmiş olduğunu gözlemlemişlerdir.

Öneriler

Çalışma bağlamında, iki olgunun alt boyutları arasındaki ilişkilerin de incelenmesi, iki olgu arasındaki ilişkinin daha ayrıntılı biçimde ortaya konmasına neden olabilir.

Özellikle naif-sofistike epistemolojik inanca sahip bireylerin, problem çözme süreçlerindeki eylemleri, deneysel çalışmalarla ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

1. Altun, M. (2002). *İlköğretim ikinci kademede matematik öğretimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
2. Berkant, H. G. ve Eren, İ. (2013). İlköğretim matematik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin problem çözme becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Social Science*, 6(3), 1021-1041.
3. Bilen, M. (1996). *Plandan uygulamaya öğretim*. Ankara: Aydan Web Tesisleri
4. Çetin, E. (2011). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin problem çözme becerileri ile yıldırıma maruz kalma düzeyleri arasındaki ilişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
5. Deryakulu, D. ve Büyüköztürk Ş. (2002). Epistemolojik inanç ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(8), 111- 125.
6. Eğmir, E. ve Ocağ, G. (2016). Eleştirel düşünme becerisi öğretim programı tasarısının öğrencilerin yansıtıcı düşünme becerilerine etkisi. *Kurumsal Eğitim Bilim Dergisi*, 11(3), 431-456.
7. Eroğlu, S. E. ve Güven, K. (2006). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 295-312.
8. Güler, A. (2006). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin duygusal zekâ düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
9. Gürleyük, G. C. (2008). *Sınıf öğretmeni adaylarının çeşitli değişkenler açısından eleştirel düşünme eğilimleri, problem çözme becerileri ve akademik başarı düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
10. Heppner, P. P. ve Petersen, C. H. (1982). The development and implications of a personal problem solving inventory. *Journal of Counseling Psychology*, 29(1), 66-75.
11. Hofer, B. K. ve Pintrich, P. R. (1997). The development of epistemological theories: Beliefs about knowledge and knowing and their relation to learning. *Review of Educational Research*, 67, 88-140.
12. Kalaycı, N. (2001). *Sosyal bilimlerde problem çözme ve uygulamalar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
13. Kasımoğlu, T. (2013). *Öğretmen adaylarında eleştirel düşünme, mantıksal düşünme ve problem çözme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
14. Kışkır, G. (2011). *Öğretmen adaylarının bilişötesi farkındalık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
15. Schommer, M. (1990). Effects of beliefs about the nature of knowledge on comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 82(3), 498-504.
16. Şahin, N., Şahin, N. H., ve Heppner, P. P. (1993). The psychometric properties of the Problem Solving Inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 17(4), 379-396.
17. Terzi, A. R., Şahan, H. H., Çelik, H. ve Zöğ, H. (2015). Öğretmen adaylarının epistemolojik inançları ile eleştirel pedagoji ilkeleri arasındaki ilişki, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 344-356.
18. Tümkeya, S. (2012). Üniversite öğrencilerinin epistemolojik inançlarının cinsiyet, sınıf, eğitim alanı, akademik başarı ve öğrenme stillerine göre incelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 75-95.

ÖRGÜTSEL SOSYALLEŞME UYGULAMALARININ ÇALIŞANLARIN ÖZ YETERLİLİK ALGILARINA ETKİSİ EFFECT OF ORGANIZATIONAL SOCIALIZATION PRACTICES ON SELF EFFICACY PERCEPTION OF EMPLOYEES

Ömer Faruk İŞCAN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi

Sezin KARABULUT ÇAKIR

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Örgütsel sosyalleşme uygulamalarının iş tatmini, öğrenme ve örgütsel bağlılık gibi birtakım olumlu iş çıktıları üzerinde etkiye sahip olduğu daha önce yapılan çalışmalarda görülmüştür. Bu çalışma da örgütsel sosyalleşme uygulamalarının çalışanların öz yeterlilik algıları üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da faaliyet gösteren bir işletmede gerçekleştirilen araştırma sonucunda doğru uygulanan örgütsel sosyalleşme faaliyetlerinin çalışanların öz yeterlilik düzeyini artırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyalleşme, Örgütsel Sosyalleşme Uygulamaları, Öz Yeterlilik Algısı*

ABSTRACT

It has been seen in the previous studies that organizational socialization practices have positive effects on some issues such job satisfaction, learning and organizational commitment. The main purpose of this study is to investigate whether there are significant effects of organizational socialization practices on self efficacy perception. The data gathered from a company operates in İstanbul. According to the results of the study organizational socialization practices have positive effects on self efficacy perception.

Key Words: *Socialization, Organizational Socialization Practices, Self Efficacy Perception*

1. Giriş

İşe yeni başlayan bireyler, örgüt içindeki uygulamalara hakim olamadıkları, diğer çalışanların tutumlarını tahmin edememeleri ve örgütle henüz bütünleşmemiş olamamaları gibi sebeplerle stres ve endişe duyguları yaşarlar. Örgütler, doğru örgütsel sosyalleşme uygulamaları vasıtası ile bu duyguları ortadan kaldırabilir ve bireyin örgütle uyumunu sağlayabilirler.

Örgütsel sosyalleşme; işe başlayanların örgüt dışından bir birey olmaları ile örgüt üyesi olmaları arasında geçen süreçte yaşadıkları dönüşüm olarak ele alınmaktadır (Danielson, 2004). Chao, Leary-Kelly, Wolf, Klein, ve Gander (1994)'a göre sosyalleşme; bireyin örgüt içindeki rolünü öğrendiği ve o role uyum sağladığı süreci ifade etmektedir. Örgütsel sosyalleşmenin temel amacının işe; işle ilgili belirsizlikleri, anlaşmazlıkları, endişeleri ve stresi azaltmak ve işe yeni başlayan bireyin çevresine uyumunu hızlandırmak amacıyla çalışan ile örgütün sosyal etkileşimini güçlendirmek olduğunu belirtmektedirler (Yang, 2008). Özünde öğrenme ve uyum sağlama faaliyetlerini barındıran örgütsel sosyalleşmenin bir anlık olmadığını, iş yaşamı boyunca sürebildiğini ve özellikle işe yeni başlama, yeni bir göreve getirilme gibi çeşitli dönemlerde yoğunluğunun arttığını ifade etmek mümkündür (Balcı, 2003).

Öz yeterlilik algısı, kavramı ilk ele alan Bandura tarafından kişinin, kendisinden beklenen durumları yönetmesini sağlayacak yeteneklere olan inancı olarak tanımlanmıştır (Bandura, 2005). Öz yeterlilik konusundaki inançlar, kişinin gerçekte sahip olduğu kapasite ya da becerileri yansıtmamaktadır, belirli koşullar altındaki kapasitesi ile ilgili inançlarını ifade etmektedir dolayısıyla kişilerin gerçekte sahip oldukları beceriler ile öz yeterlilik inancı arasında farklılıklar olabilmektedir (Bolat, 2011).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde (Buchanan, 1974; Blau, 1988; Allen ve Meyer, 1990; Yang, 2008) örgütsel sosyalleşmenin örgütsel bağlılığı, duygusal bağlılığı (Mitus, 2006) ve birey örgüt uyumunu (Chatman, 1991; Cable ve Parsons, 2001) artırdığı görülmektedir. Bu çalışmalardan hareketle örgütsel sosyalleşme uygulamalarının çalışanların öz yeterlilik algısını güçlendireceği düşüncesiyle bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

2. Yöntem ve Kapsam

Araştırmanın amacı, örgütsel sosyalleşme uygulamalarının çalışanların öz yeterlilik algıları üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu amaçla, İstanbul'da faaliyet gösteren, hastane ve otelcilik hizmetleri veren bir işletmenin 261 yöneticisi ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Yöneticilerin tercih edilmesinin nedeni, özellikle işe yeni başladıkları dönem itibarıyla yoğun örgütsel sosyalleşme uygulamalarına tabi tutulmalarıdır.

Araştırma kapsamında anket yönteminden faydalanılmıştır; araştırmada kullanılan veri toplama aracı örgütsel sosyalleşme ve öz yeterlilik algısına ilişkin iki ayrı ölçekten oluşmaktadır. Örgütsel sosyalleşmeyi ölçmek amacıyla Taormina tarafından geliştirilen ve 20 sorudan oluşan ölçek, öz yeterlilik algısını ölçmek amacıyla ise Sherer tarafından geliştirilen ve 17 sorudan oluşan ölçek kullanılmıştır.

3. Bulgular

Örgütsel sosyalleşme uygulamalarının çalışanların öz yeterlilik algıları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada söz konusu değişkenlerle ilgili anket çalışması yapılarak elde edilen veriler değerlendirilmiştir ve bu değerlendirme sonuçları aşağıda özetlenmektedir.

Anketi cevaplandıran 261 çalışanın % 42,9'u kadın, % 57,1'i erkektir. Katılımcıların % 54'ü 25-34 yaş aralığında, % 38,3'ü 35-44 yaş aralığındadır. Çalışanların eğitim durumları şöyledir; % 39,8 ortaöğretim mezunu, % 36'sı üniversite mezunu. Anketi cevaplandıranların % 39,5'i 2-5 yıl arasında deneyime sahip iken % 31'i 6-10 yıl arasında deneyime sahiptirler.

3.1. Örgütsel Sosyalleşmenin Öz Yeterlilik Algısı ile İlişkisi

Örgütsel sosyalleşmenin alt boyutları ile öz yeterlilik algısının alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Örgütsel sosyalleşme ve öz yeterlilik algısı ilişkisine ilişkin sonuçlar Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Örgütsel Sosyalleşmenin Öz Yeterlilik ile İlişkisi

FAKTÖRLER	1	2	3	4	5
(1) ÖS – Eğitim	1				
(2) ÖS – Örgütü Anlama	,600**	1			
(3) ÖS – Arkadaş Desteği	,541**	,438**	1		
(4) ÖY - Başlama	,209**	,306**	,311**	1	
(5) ÖY – Sürdürme Çabası	,341**	,394**	,374**	,756**	1

** p < 0.01

Tablo 1'de görüldüğü gibi korelasyon analizi sonucunda örgütsel sosyalleşmenin tüm boyutları ile öz yeterlilik algısının tüm boyutları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Birtakım eğitimlere tabi tutulan, örgütü doğru anlaması sağlanan ve deneyimli çalışma arkadaşlarından destek gören bir çalışanın, görevine başlama ve görevi sürdürme noktasında kendine duyduğu inanç güçlenmektedir.

3.2. Örgütsel Sosyalleşmenin Öz Yeterlilik Algısına Etkisi

Tablo 2'de örgütsel sosyalleşmenin öz yeterlilik algısı üzerindeki etkisine ilişkin sonuçlar verilmiştir. Analizde öz yeterlilik algısı bağımlı değişken, örgütsel sosyalleşme ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; örgütsel sosyalleşmenin tüm boyutları öz yeterlilik algısı boyutları üzerinde etki sahibidir. Öz yeterlilik algısı boyutlarından sürdürme çabasının örgütsel sosyalleşmeden daha fazla etkilenmesinin sebebi, görevine başlayan bir çalışanın görev esnasında

zorluklarla karşılaşması durumunda, eğitim almış olması, örgütü doğru tanınması ve çalışan desteği sayesinde görevini sürdürme noktasında kendine olan inancının tazelenmesidir.

Tablo 2. Örgütsel Sosyalleşmenin Öz Yeterlilik Algısına Etkisi

Bağımlı Değişken (Öz Yeterlilik Algısı)	Bağımsız Değişken								
	ÖS - Eğitim			ÖS - Örgütü Anlama			ÖS - Arkadaş Desteği		
	B	t	p	B	t	p	B	t	p
Başlama	,135	3,436	,000	,232	5,166	,000	,211	5,257	,000
R²	,209			,306			,311		
Düzeltilmiş R²	,040			,093			,096		
F	11,807			26,688			27,636		
Sürdürme Çabası	,226	5,842	,000	,307	6,903	,000	,261	6,495	,000
R²	,341			,394			,374		
Düzeltilmiş R²	,116			,155			,140		
F	34,131			47,656			42,183		

4. Sonuç ve Öneriler

Örgütsel sosyalleşme uygulamalarının çalışanların öz yeterlilik algıları üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen çalışma sonucunda; örgütsel sosyalleşmenin tüm boyutlarının öz yeterlilik algısını güçlendirici etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Bu sonuçlar ışığında şu yorumları yapmak mümkündür; özellikle işe yeni başlanan dönemde çevresine yabancı olan çalışanın örgütü doğru tanınması, çeşitli eğitimler yoluyla işe uyumunun sağlanması, deneyimli çalışanlar vasıtasıyla işin yapılış şeklini öğrenmesi, çalışanın kendi yeteneğine olan güvenini ve işlerini doğru şekilde yapabileceğine dair inancını artırmaktadır. Çalışanların kendi iş yapabilme kapasitelerine ilişkin inançlarını güçlendirmek isteyen yönetimlerin, örgütsel sosyalleşme uygulamalarına önem vermeleri gerekmektedir.

Kaynakça

1. Buchanan, Bruce. 1974. Building Organizational Commitment: The Socialization of Managers in Work Organizations, *Administrative Science Quarterly*, 19(4).
2. Cable, Daniel, Parsons, Charles. 2001. Socialization Tactics and Person-Organization Fit, *Personnel Psychology*, 54 (1).
3. Danielson, Monica Marie. 2004. A Theory of Continuous Socialization for Organizational Renewal, *Human Resource Development Review*.
4. Marguerite Joan Flood, Mentoring and Self-Efficacy in Female Undergraduate Business Students, The Ohio State University, 2012
5. Oya İnci Bolat, (2011).” Öz Yeterlilik ve Tükenmişlik İlişkisi- Lider Üye Etkileşiminin Aracılık Etkisi”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt:11, Sayı:2.
6. Yang, Jen Te. 2008. Effect of Newcomer Socialization on Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Intention in the Hotel Industry, *The Service Industries Journal*, 28(4).

ŞİFALI SULARI İLE ERZURUM ERZURUM WITH HEALTHY WATER

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE

M. Emin ALTINIŞIK

Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE

ÖZET

Varlık âleminin tekâmülündeki dört asli unsurdan biri olan su, bilinen bütün canlı formlarının vazgeçilmez ögesi olmakla hayat kaynağıdır. Kâinatın mevcut nizami içerisinde kendisine yer edinen şekli, muhtevası, işlevi farklılıklarla kuşatılmış tüm biyolojik yaşam unsurunun olmazsa olmazı olan su, soluk alıp veren canlılar için nefesten sonra ikinci derecede hayati fonksiyona sahip olma niteliğine de sahiptir. Suyun insan özelinde, varlık âleminin tümü üzerindeki bu hayati rolü, onun muhtelif amaçlar etrafında kullanımı ile karşılık bulur ki bu amaçlardan biri de bedensel bir kısım marazın izale edilmesine dönüktür. Bir diğer ifade ile suyun tabiatından kaynaklanan arındırma, temizleme vasfı, sadece bedensel ve çevresel temizlik gerçekleştirme eylemine değil, sağlığı zaafiyete uğratan sebeplerin ortadan kaldırılmasına da hizmet eder.

Bu anlamda, sağlıklı bir birey olarak hayatını idame ettirme gayesinden hiç uzaklaşmamış olan insan açısından dil, din, cinsiyet, dâhil olunan kültür dairesi ne olursa olsun suyun şifa kaynağı olarak kullanımından asla vazgeçilmemiş ve vazgeçilebilecek de görünmemektedir. Çalışmamız bu genel yaklaşım etrafında “Şifalı Suları ile Erzurum” başlığı altında üç yıllık saha çalışması verileri eşliğinde şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Su, kaplıca, içme, şifa, tamamlayıcı tıp*

ABSTRACT

Water, which is one of the four fundamental elements in the evolution of the universe of existence, is a source of life by being an indispensable element of all known living forms. The shape, content and function of the universe in its present order have the quality of being the second most important function after breathing for the living and breathing organisms. This vital role of water on human beings in the whole realm of existence revolves around the use of it for various purposes, one of which aims at the elimination of some somatic march. In other words, the nature of the water due to the purification, cleaning attribute, not only to perform physical and environmental cleaning action, but also serves to eliminate the causes of health weakness.

In this sense, regardless of the person who has never moved away from the aim of maintaining his life as a healthy individual, the use of water as a source of healing, regardless of language, religion, gender, culture department involved, never seems to be abandoned and abandoned. This study was carried out under the heading of altında title “Healing Waters and Erzurum” accompanied by three years of fieldwork data.

Key Words: *Water, Spa, Drinking, Healing, Complementary Medicine*

Giriş

Çalışmamızın ortaya çıkışındaki ilham kaynağımız ve hareket noktamız, Prof. Dr. Zeki Başar tarafından 1973 yılında yayımlanmış “Erzurum İlinde Şifalı Sular-Yerleri, Genel Durumları, Nitelikleri” adlı çalışmadır. Saygın bir tabip ve gönülden bir Erzurum sevdalısı olan hocamız, 1970’lerin dar ve kısıtlı olanakları içerisinde Erzurum genelinde dağ, taş demeden adım adım gezmiş ve yerinde tespitini gerçekleştirdiği 138 şifa özelliği taşıyan su kaynağını kayıt altına almayı başarmıştır.

Prof. Dr. Zeki Başar’ın bahsi geçen çalışmasının üzerinden 46 yıl geçmiştir. Bu süre içerisinde hocamızın çalışmasına taşıdığı kaynakların güncel pozisyonlarına dair folklorik temelli herhangi bir

çalışma yapılmadığı gibi bu kaynakların tamamının mevcut durumuna ilişkin saha çalışması eksenli bir araştırma da gerçekleştirilmemiştir. Bu tespit eşliğinde ve hocamızın çalışmasında yer bulan kaynakların durumları itibari ile güncellenmesi ihtiyacı doğrultusunda harekete geçilerek, Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Ofisine 2015/7 nolu bir proje müracaatında bulunulmuş, projemizin kabulünü takiben Erzurum genelinde 3 yılı aşkın bir süre devam edeceğimiz saha çalışmalarına başlanmıştır.

Projemiz kapsamında Prof. Dr. Zeki Başar'ın çalışmasında yer verdiği kaynaklar yerlerinde ziyaret edilmiş, hem hocamızın çalışmasında yer alan kaynaklara hem de ilk defa kaydını gerçekleştirdiğimiz kaynaklara ilişkin hususlar tespit edilerek, bu kaynaklara dair güncel malumat kayıt altına alınmıştır. Havası ve suyu ile meşhur Anadolu'nun ön sözü Erzurum, barındırdığı zengin su kaynakları ile ön plana çıkan kentlerimizin başında gelmektedir. Konumu ve kuruluşu itibari ile Erzurum'un sahip olduğu zengin su hazinesi içerisinde şifalı olarak adlandırılan ve halkın sıklıkla müracaat ettiği kaplıca, kaynarca, içme, ılıca, göze, çermik ve çeşme nev'inden pek çok kaynak bulunmaktadır ki çalışmamız ana hatları ile bu kaynakların tespitini ve mevcut durumlarına ilişkindir.

Prof. Dr. Zeki Başar'ın "Erzurum İlinde Şifalı Sular-Yerleri, Genel Durumları, Nitelikleri" adlı eserini kendine rehber edinmiş olan çalışmamızda, bahsi geçen kaynak eşliğinde Erzurum merkez ve merkeze bağlı 18 ilçe ile bu ilçelere bağlı toplam 103 köy/mahallede saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalarda şifalı olarak tanımlanan ve kullanılan suların genel durumları, kullanım şekilleri yanında bu kaynaklar etrafında söylene gelen efsane, anekdot türünden anlatıya da yer verilmiştir.

Çalışmamızda Erzurum'a bağlı ilçeler alfabetik sıra gözetilerek sıralanmış, bu ilçeler hakkında kısa malumatlar verildikten sonra ilçe sınırları içerisindeki mevcut kaynakların tanıtımına görsel eşliğinde yer verilmiştir. Saha çalışmalarının doğasından kaynaklanan kısmi güçlükler nedeniyle yerinde tespiti gerçekleştirilemeyen 19 kaynak hakkında kaynak kişilerin verdikleri bilgilerle yetinilmek durumunda kalındığını da ifade etmemiz gerekmektedir ki bu kaynaklara ilişkin görsel eksikliğin, çalışmamızın zayıf noktası olduğunu da ifade etmemiz uygun olacaktır.

Çalışmamız Aşkale, Aziziye, Çat, Hınıs, Horasan, Hasankale, İspir, Karayazı, Köprüköy, Narman, Oltu, Olur, Palandöken, Tekman, Tortum, Uzundere, Şenkaya ve Yakutiye olmak üzere toplam 18 ilçe sınırı içerisinde bulunan ve şifalı olarak nitelenen 187 su kaynağını ihtiva etmektedir.

Çalışmamızda Aşkale ilçesinde 10'u su, 7'si göze, 4'ü çermik, 1'i pınar, 2'si yalın adıyla anılan toplam 24; Aziziye ilçesinde 6'sı çermik, 1'i termal, 1'i içme, 1'i mağara adıyla anılan 7; Çat ilçesinde 2'si su, 1'i pınar, 1'i göze, 7'si çermik olarak adlandırılan 11; Hınıs ilçesinde 3'ü su, 1'i pınar, 4'ü çermik olarak adlandırılan 8; Horasan ilçesinde 4'ü su, 1'i kaynak, 2'si içme, 2'si kaplıca, 1'i çermik olarak adlandırılan 10; Hasankale ilçesinde 11'i çermik, 1'i göze, 5'i su, 1'i çeşme, 2'si kaynak, 2'si kaplıca, 1'pınar olarak adlandırılan 23; İspir ilçesinde 4'ü su, 2'si çermik, 1'i göze olarak adlandırılan 7; Karayazı ilçesinde 2'si çermik, 1'i göze, 1'i su olarak adlandırılan 4; Köprüköy ilçesinde 5'i çermik, 1'i göze olarak adlandırılan 6; Narman ilçesinde 1'i çermik, 3'ü su, 1'i içme, 1'i göze olarak adlandırılan 6; Oltu ilçesinde 5'i su, 1'i göze, 2'si çermik olarak adlandırılan 8; Olur ilçesinde 1'i su, 4'ü çermik olarak adlandırılan 5; Palandöken ilçesinde 3'ü çermik, 1'i içme olarak adlandırılan 4; Tekman ilçesinde 4'ü çermik, 5'i göze, 6'sı su olarak adlandırılan 15; Tortum ilçesinde 2'si pınar, 3'ü göze, 3'ü su olarak adlandırılan 8; Uzundere ilçesinde 4'ü su, 2'si göze olarak adlandırılan 6; Şenkaya ilçesinde 5'i su, 1'i çeşme, 1'i göze olarak adlandırılan 7; Yakutiye ilçesinde 8'i su, 1'i kaynak, 13'ü çermik, 2'si çeşme, 2'si pınar olarak adlandırılan 26 adet olmak üzere toplamda 187 şifalı kaynağa güncel durumları itibari ile yer verilmiştir.

Saha çalışmalarımız süresince, Prof. Dr. Zeki Başar'ın "Erzurum İlinde Şifalı Sular-Yerleri, Genel Durumları, Nitelikleri" adlı eserinde yer verdiği toplam 138 kaynaktan 38'inin yaklaşık yarım asırlık bir sürede muhtelif sebepler nedeniyle kuruduğu ve vasfını yitirdiği görülmüştür ki kayıt altına almış olduğumuz bu kaynaklar şunlardır:

Aşkale: Hoşirik Suyu, Mağara Gözesi, Kesik Köprü Acı Suyu, Cinis Çermiği, Kızlarkale Çermiği.

Aziziye: Contiger Çermiği, Adsız Çermiği, Sulu Mağara.

Çat: İkiler Çermiği, Köseler Çermiği, Köseler Uyuz Çermiği.

Hasankale: Soğuk Çermik, Katranlı Kaynak, Şahbey Pınarı, Pancar Çermiği, Mezbaça Çermiği, Gözeler Çermiği, Göz Suyu, Maden Suyu, Büyük Kızıl Çermik, Sürbühan Soğuk Çermik.

Hınıs: Demirci Çermiği.

Karayazı: Topçu Suyu.

Oltu: Maden Suyu, Uzun Hamam Çermiği.

Olur: Süngübayırı Çermiği.

Palandöken: Kızıl Çermik.

Şenkaya: Camii Çeşme.

Tortum: Esendurak Gözesi.

Yakutiye: Lapazanlı Kaynağı, Taşıma Sulu Çermik, Tarmasor Çermiği, Paşalı Çermiği, Keşan Çermiği, Asıl Göz Suyu, Göz Suyu, Çamurlu Çermik.

“Erzurum İlinde Şifalı Sular-Yerleri, Genel Durumları, Nitelikleri” adlı eserde yer alan toplam 138 kaynak dışında kaydı bulunmayan, çalışmalarımız sırasında tespitini kaynak kişiler eşliğinde gerçekleştirilmek suretiyle kayıt altına aldığımız ilave 49 şifalı su kaynağına daha rast gelinmiştir bu kaynaklar ise şunlardır:

Aşkale: Horhor, Küçük Horhor, Tuzlu Su, Tuzlu Su 2, Mezra Mahallesi Şifalı Suyu, Süt Pınarı, Şifalı Göze, Şevelli Suyu, Dermanlı Göze, Kumlu Göze, Maden Suyu, Yılanlı Göze, Hazımsızlık Suyu.

Çat: Kayadibi Çermiği, Mağara Çermiği, Yel Gözesi.

Hınıs: Şifalı Su.

Horasan: Sodali Su, Şor Kaynak.

İspir: Kaynarca Çermiği, Dipsiz Su, Akpınar Gözesi, Koşmurat Kaynarçası.

Karayazı: Gücür Gözesi.

Narman: Kokmuş Su, Düz Çayırklar Gözesi.

Olur: Eski Çermik, Büyük Çermik.

Oltu: Maden Suyu, Bakır Göze, Karadağ Acı Suyu.

Şenkaya: Acı Su, Salor Gözesi.

Tekman: Kilikomu Gözesi, Mahalle İçi Göze, Sıcak Göze, Tuzlu Su, Taşlaşan Su, Uyuz Suyu.

Tortum: Kara Pungar, Soğuk Göze, Süt Pınar, Yayla Gözeleri.

Uzundere: Aynasor Suyu, Ziyaret Suyu I, Ziyaret Suyu II, İspilek Gözesi, Bacı-Kardeş Suyu.

Çalışmamızda yer edinen 187 kaynak içerisinde tesisleşmiş olmakla kent ekonomisine katma değer kazandıran bilinen şifalı su kaynakları dışında potansiyel itibari ile önemsenmesi gerektiğini düşündüğümüz atıl konumdaki şifalı su kaynaklarımızın sayısı da küçümsenmeyecek kadar fazladır ki bu kaynaklarımız ise şunlardır:

Aşkale: Kızıl Şorak.

Aziziye: Kokmuşların Çermiği, Gelingeldi Çermiği.

Çat: Kayadibi Çermiği, Mağara Çermiği, Hölenk Çermiği.

Hasankale: Serçeboğazi Çermiği, Maden Suyu Çeşmesi, Yeni Kaynak, Asbuğa Çermiği.

Hınıs: Germik Çermiği, Dere Çermik.

Horasan: Hızır-İlyas Kaplıcaları.

Karayazı: Yekmal Çermiği.

Köprüköy: Yapağılı Büyük Soğuk Çermik.

Olur: Ilıkaynak Büyük ve Küçük Çermik, Eski Çermik.

Palandöken: Kevgiri Çermiği.

Tekman: Gökoğlan Çermiği, Hamzan Çermiği, Çamurlu Çermik, Meman Çermiği.

Yakutiye: Arzutı Çermiği, Soğuk Çermik, Büyük Aygır Gölü Çermiği, Akdağ Büyük Çermik, Akdağ Küçük Çermik.

Saha çalışmalarımız etrafında gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda barındırdığı kaynak sayısı bakımından Yakutiye ilçesinin 1, Aşkale ilçesinin 2, Hasankale ilçesinin 3, Tekman ilçesinin 4, Çat ilçesinin 5, Horasan ilçesinin 6, Aziziye ilçesinin 7, Hınıs, Oltu ve Tortum ilçelerinin 8, İspir ve Şenkaya ilçelerinin 9, Köprüköy, Narman ve Uzundere ilçelerinin 10, Olur ilçesinin 11, Karayazı ve Palandöken ilçelerinin 12. sırada yer aldığı görülmüştür. Barındırılan kaynak sayısı bakımından ilçeler düzeyinde yapmış olduğumuz bu sıralama, tesisleşme, kullanım ve kullanım oranı söz konusu olunca doğal olarak değişmekte 1. sıraya Hasankale 2. sıraya Aziziye ve 3. sıraya da Köprüköy yerleşmektedir.

Sahip olduğu zengin şifalı su kaynağı ile İpekyolu'nun kavşak noktasında bulunan Erzurum'da yenilenen yüzü ve kaliteli hizmet standartı ile Ilıca Termal Tesisleri ve Oteli, uzun zamandır özlemi duyulan, modern ve kaliteli hizmet sunan şehrin doğu tarafında Hamamderesi mevkiinde faaliyete geçen Nene Hatun Termal Kaplıcaları ve Oteli ile Hasankale'de mevcut tesislerin batı tarafında inşasına başlanan ve yakın zamanda faaliyete geçeceği belirtilen devasa görünümlü Yeni Termal Kaplıca ve Oteli sağlık turizmi açısından ciddi değer taşımaktadır.

Yalnız, sahip olunan kaynaklar göz önüne alındığında sağlık turizminde terminal kent olabilecek bir zenginliğe sahip olan Erzurum'un mevcut potansiyelinden yeterince istifade edilmediği açıkça görülmektedir. Bu hususta başta yerel ve merkezi yönetimler ile bölgenin kalkınmasına destek amacına hizmet etmekle yükümlü kurum ve kuruluşların konuya yeterince sahip çıkmamaları etkili görünmektedir.

Sağlıklı bireyler olarak yaşamını sürdürme kaygısından hiç uzaklaşmamış olan insanoğlu için tamamlayıcı tıp ve alternatif tıp dün olduğu gibi bugün de öneminden hiçbir şey kaybetmediği gibi bu alanlara artan oranda bir ilginin varlığı da ortadadır. Bahsi geçen alanların önemli unsurlarından biri olan şifalı sular başlı başına bir değer taşımaktadır.

Bu tespit ve yaklaşımlar eşliğinde Erzurum'un sahip olduğu şifalı su hazinesinin vakit kaybetmeksizin katma değere dönüştürülmesi adına gereken adımların atılmasını umuyor, halkımızın ifadesi ile su canlıdır, kırılır, incinir, üzülür, gün gelir kaçar gider lafzının mana değerini hatırlatıyor, çalışmamızın benzer içerikli diğer çalışmalar açısından az da olsa katkı sunmasını diliyor, çalışmamızda yer bulan bazı kaynakları daha yakından tanıtmak istiyoruz.

Horhor

Aşkale merkeze 9 km uzaklıkta bulunan Topalçavuş Mahallesi sınırlarında bulunan Horhor Suyu, mahalleye 2 km mesafedir. Adi tarla yolu ile ulaşılabilen su, 4-5 noktadan adını yansıtır bir vaziyette "horhor" sesleri çıkararak kaynayan bir göze halinde bir yamacın dibinde yer almaktadır.

Akarı tespit edilemeyen göze takribi 40 cm derinliğinde 3x3metre ebadındadır. Sedef, eklem ağrısı, romatizmal problemlerinin tedavi edilmesinde içmek, yıkanmak ve çamurundan sürünüp güneşlenmek suretiyle kullanılan su, berrak, soğuk, kokusuz, oldukça içimli ve az miktarda kükürtlüdür. Mevsimsel debi farklılıkları sergileyen "Horhor Suyu" özellikle mayıs ayında en verimli dönemini yaşamaktadır.

Horhor

Kızılşorak Çermiği

Kızılşorak mahallesi içerisinde, mahallenin girişinde sağ tarafta, Yunus Şeker'e ait metruk yapının hemen yanındadır. 3x3 metre çapında, 60 cm derinliğinde, havuz şeklindeki çermiğin etrafı 1.20 m yüksekliğinde taştan örme bir sınırla belirlenmiştir.

Yeşilimsi renkte, hafif kükürtlü, sodalı, kokulu, yaklaşık 23 derece sıcaklığa sahip olan sudan özellikle kadın hastalıkları, romatizma ve cilt problemlerinden kurtulmak adına içmek ve yıkanmak suretiyle faydalanılmaktadır.

Kızılşorak Çermiği

Süt Pınarı

Aşkale-Kandilli yolu üzerinde, Küçük Çavdarış adı verilen mevkide Kandilli'ye 10 km mesafede, yolun sağ üst tarafında, 200 metre yukarıda oldukça devasa büyüklükte, beyaz renkli kaya kütlelerinin oyuğunda, kayalardan sızan suların oluşturmuş 50x50 cm ebadında, oldukça soğuk, berrak, kokusuz, tatlı ve içimli bir gözedir. Sütü az olan veya olmayan kadınlar tarafından sütlerini artırmak amacıyla içmek suretiyle kullanılmaktadır.

Süt Pınarı I

Süt Pınarı II

Kokmuşların Çermiği

Çermik, Ilıca Mahallesi ile çevre yolunu birbirine bağlayan yolun 2. kilometresinde sağda, yaklaşık 500 metre doğudadır. Çermiğin 300 metre aşağısında Kur'an Kursu binası vardır. 2016 yılında çermiğin binası yıkılmıştır. Bakımsızlık nedeniyle etrafı tortu tutmuş olan su, berrak, ılık, hafif kükürtlüdür.

An itibari ile suyun ayağı durmaktadır ki su, etrafı yapısız, 6x7 metre çapında bir çukura akmaktadır. Cilt problemlerinin tedavi edilmesinde yıkanmak suretiyle kullanılmaktadır.

Kokmuşların Çermiği I

Kokmuşların Çermiği II

Balıklı Çermiği (Balıklıgöl)

Aziziye İlçesi Söğütlü Mahallesinde bulunan çermik, mahallenin güneybatı tarafında ve Ziyaret Kayasının dibindedir. 15x5 m çapında bir genişliğe sahip olan çermik, berrak ve kokusuzdur. Çermiğin havuzunun duvarları gayet düzgün bir şekilde taşlarla örülmüştür. Çermiğin çevre düzenlemesi yapılmış olup, etrafında gelen ziyaretçiler için piknik yerleri mevcuttur. Havuzda irili ufaklı çoğunluğu siyah renkte, nadir de olsa sarı ve beyaz, çok sayıda balık bulunmaktadır. Bu balıklar halk tarafından kutsal kabul edilir ki ölen balıklar havuzun yanında Ziyaret Kayasının batısında bulunan ve ülkemizde ikinci bir örneği olmayan balık mezarlığına gömülmektedir. Özellikle, sara hastaları ile bayılgı hastaların yıkanmak ve Ziyaret Kayasını ziyaret etmek suretiyle bu kaynaktan istifade ettiği belirtilmektedir.

Balıklıgöl ile ilgili farklı söylemlerin bulunduğunu ifade eden muhtar Ali Yemsel, kendi bildiğine göre Selçuklu zamanında bugünkü Balıklıgölün yerinde Müslüman Türk askerlerinin şehit olduklarını, bunların balığa dönüştüğünü ve bu balıkların Urfa'da ki balıklarla aynı cins olduğunu; Urfa'da balıkların

öldüğü zaman buradaki balıkların da öldüğünü; farklı şekillerde anlatılan efsanelerin hangisinin gerçek olduğunu tespitinin zorluğunu belirterek balıklarda bir kutsiyet bulunduğuna inanıldığını ifade etmektedir. Bu güne kadar bu balıklardan hiç kimsenin yemediğini, önceki bir zamanda bunlardan yiyenlerin ya sakat kaldıkları ya da öldükleri ile ilgili inancın halk arasında hala yaşadığını söylemektedir.

Balıkgöl'ün hemen yanındaki ziyaret kayası denilen yerle ilgili de bir inanış daha vardır. Kayaların üstüne küçük taşlar niyetlere göre yapıştırılır. Eğer küçük taş kayanın üzerine yapışırsa niyet gerçekleşir, eğer yapışmazsa niyet gerçekleşmez.

Balıkgöl I

Balıkgöl II

Mağara Çermik

Çat'a bağlı Kaplıca mahallesi sınırları içerisindeki çermik, mahallenin üst tarafında, güney yönünde, Kurubatman mevkiindedir. Hölenk Çayı'nın yatağındaki oyuk bir kayanın içinden kaynamaktadır ki 4x2.5 metre büyüklüğünde bir havuz şeklindedir. 1984 yılında Hölenk mahallesinden Ali Bey adında biri bu sudan hastalığına şifa bulduğu için havuzun doğal kayalık olmayan yerlerindeki duvarları yükseltmiş olsa da an itibari ile havuzun üstü açıktır. 25 derece sıcaklığa sahip olan su açık yeşil renkte ve kükürtlüdür ki romatizma, egzama, kaşıntı ve bel ağrılarında yıkanmak suretiyle kullanılmaktadır.

Mağara Çermiği I

Mağara Çermiği II

Germik Çermiği (Ziyaret Suyu)

Hınıs'a bağlı Ilıcak (Germik) mahallesi sınırları içinde, mahallenin doğusunda ve Hınıs-Ilıcak mahallesi yolu üzerinde, mahalleye 500 metre kala, yolun hemen alt tarafında, Ziyaret mevki denilen yerdedir. Yol yapım çalışmasından dolayı suyun kaynadığı bazı yerler taşlarla kapanmış ve kaynak büyük zarar görmüştür.

Su, doğal havuz şeklindedir, havuzun eni 8 boyu 20 metredir. Yer yer havuzun içinde derinlik 1.20 cm. dir. Suyun debisi yüksek, akışı kuvvetlidir. Su berrak ve tatsız, kışın sıcak, yazın serindir. Suyun bulunduğu bölge ziyaret olduğu için, sudan niyete göre şifa beklenir. Yıkanmak ve içmek suretiyle kullanılır. Suyun yanındaki dilek ağacına ip bağlama inancı ise devam etmektedir.

Germik Çermiği

Germik Çermiği

Mamaş Suyu

Çermik, Hınıs'a bağlı Yamanlar (Mamaş) mahallesinin içinde, mahalle camisinin alt tarafındadır. Kaynak kişinin verdiği bilgiye göre 1980'lerde o zaman muhtarlık yapan Necmettin Demirhan tarafından çermiğin etrafı duvarlarla çevrilmiş ve üstüne de çatı yapılmıştır.

Çermik iki bölme halinde yapılmıştır. Çermiğe girişte 2x3 metre çapında bir havuz bulunmaktadır. Aynı yapının içinde havuzun hemen arkasında, 1.5x1 metre çapında suyun kaynadığı yer olan küçük bir havuz vardır. Bu havuzdan büyük havuza su akışı bulunmaktadır. Su berrak, tadı hafif acıdır. Kışın sıcak, yazın serindir. Suyun böbrek taşı, safra kesesi taşını düşürmeye ve baş ağrısına içmek suretiyle iyi geldiği söylenmektedir.

Mamaş Suyu

Mamaş Suyu

Hoşirik Suyu

Horasan Dikili mahallesi ilkokulunun 100 metre altındaki Delavlar mevkisinden çıkan su, 1.5x1.5 m çapında 3-4 kişinin sığabileceği bir büyüklüktedir. Suyun gideri yoktur. Rengi yeşilimsi, tadı ekşimsidir. Kaşıntısı olan çocuklara çamurunun sürülmesi ve kaynağın suyu ile yıkanmaları tavsiye edilmektedir. İç hastalıklarına özellikle ciğerlerdeki yaralara içilmek suretiyle iyi geldiği belirtilmiştir. Anlatılanlara göre su bazen kurumaktadır. Bu durumda, bir teneke su kaynağa dökülünce su tekrar çıkarmış.

Hoşirik Suyu

Hoşirik Suyu

Yekmal Çermiği

Karayazı İlçesi'ne bağlı Yekmal mahallesinin sınırları içindedir. Çermik, Yekmal Çayı'nın yanındadır. Kaynağa, mahallenin içindeki yoldan gidilmektedir. Birden çok yerden kaynak su, berraktır ve kükürtlüdür. Suyun kırık ve çıkışa, böbrek taşı düşürmeye ve deri hastalıklarına içmek ve yıkanmak suretiyle iyi geldiği söylenmektedir. Anlatılana göre, suyun üzerinden kuş geçince ölse de insana herhangi bir zararı olmadığı gibi bu sudan ölümcül hastalığa yakalananlar içince hastalığından kurtulmuş.

Yekmal Çermiği

Yekmal Çermiği

Eski Çermik

Büyük ve Küçük Çermiklerden 30 metre daha yukarıda olan Eski Çermik, Ermeni yapısıdır. Etrafı taş duvarlarla örülü ve üstü saca kapalıdır. Havuzun içi ve yanları muntazam bir şekilde taştan yapılmıştır. Tavanında kimseye zarar vermeyen birçok yılan bulunmaktadır. Çermiğin suyu küçük bir boru ile havuza akmaktadır. Havuzun çapı 4x4 olup derinliği 120 cm. ve sıcaklığı 30°'dir. Büyük ve küçük çermiğin sağladığı faydalar bu kaynak için de geçerlidir.

Eski Çermik

Eski Çermik (İç ve dış görünüş)

Kevgiri Çermiği

Palandöken İlçesi sınırlarında bulunan Konaklı Mahallesi'nin 500 m güneydoğusunda Çarıkyırtan Dağının yamacında, Kakartlı Deresinin 20 metre üstünde bulunan çermiğin dairesel havuzunun çapı 5x5 m'dir. 35-40 yerdan kaynaklı su ılık olup renksiz, berrak, kükürtlü ve tadı ekşimsidir. Giderinde küçük

bir şelale oluşumu vardır ve su Kakartlı Deresine karışmaktadır. Günümüzde de kullanılmaktadır. İçmek ve yıkanmak suretiyle kullanılan suyun kaşınıtı, deri ve kadın hastalıklarına iyi geldiği belirtilmiştir.

Kevgiri Çermiği

Kevgiri Çermiği

Büyük Kızıl Çermik

Esendere mahallesinin 3 km. doğu tarafında, Akyar Tepesi'nin Homigi Deresi Mevkiinde bulunan çermiğin havuzu 5 m. çapında dairesel biçimde taşlarla örülmüştür. Günümüzde çermik kullanılmadığı için havuzun içini otlar doldurmuş, tortu tabakası su yüzeyini kaplamış ve suyun gider tarafı yıkılmıştır. Su berrak, kükürtlü ve tadı ekşimsidir. Eklem ağrılarına ve romatizmaya iyi gelen su, yıkanmak suretiyle kullanılmaktadır.

Büyük Kızıl Çermik

Büyük Kızıl Çermik

Serçeboğazı Çermiği

Çermik, Serçeboğazı mahallesinin doğusunda mahallenin içi sayılabilecek yerdedir. Çermiğin dışı 80 cm. eninde 200 cm yüksekliğinde 5x5 çapında taş duvarla örülmüştür. Üstü açıktır. Çermiğin havuzunun ebadı ise 2x2'dir. Çermiğin suyu berraktır. Egzama ve romatizma hastalıkları başta olmak üzere deri hastalıklarına iyi geldiği belirtilen sudan yıkanmak suretiyle faydalanılmaktadır.

Serçeboğazı Çermiği

Serçeboğazı Çermiği

Asbuğa Çermiği

Erzurum-Pasinler yolunun 29. km'sinde bulunan Övenler (Müceldi) Mahallesinin sınırları içinde ve mahallenin 4 km doğusundadır. Çermik, Erzurum-Pasinler anayolunun 33. km'sinde, anayola 800 metre mesafede bulunmaktadır. Çermiğin binası iki katlıdır. Bakımsızlık ve ilgisizlikten dolayı yapı harap haldedir, yıkılmaya yüz tutmuştur. Havuzun çapı 10x12 m'dir ve yer yer kaynamalar görülmektedir. Su kükürtlüdür. Havuzun üstü açıktır. Yıkanmak suretiyle kullanılan suyun romatizma, deri-cilt ve kadın

hastalıklarına iyi geldiği belirtilmektedir. Bu çermiğin az bir yatırımla yeniden hayat bulması mümkündür ve önemlidir.

Asbuğa Çermiği

Asbuğa Çermiği

Yel Suyu

Doğan mahallesinin doğu tarafındaki dağ yolunda, anayoldan orman yoluna girip çınar, ardıç ve palamut ağaçlarının arasında 6.5 km. gittikten sonra, yolun hemen 20 m. altında Kokmuşlar Çayı'nın hemen yanında Yel Suyu mevkiinde bulunan su, taşın altından çıkmakta ve 45'lik plastik bir boru ile betondan yapılmış dikdörtgen şeklinde iki bölmeli küçük bir havuza akmaktadır. Su berrak ve kükürtlüdür. Taşlar yakılan ateşlerde ısıtılıp bu havuzlara atılmış, eklem, romatizma hastalığı olanlar da suya girip

yıkanmak suretiyle şifa ararmış. Kalp rahatsızlığı olanlar suya girmiyorlarmış. İçmek ve yıkanmak suretiyle sudan faydalanılmaktadır.

Yel Suyu

Yel Suyu

Gökoğlan Çermiği

Çermik, Gökoğlan mahallesinin güney tarafında ve yakınındadır. Çermiğin havuzunun içi ve çevresi betondan yapılmıştır. 2x3 ebadında olan havuzun derinliği 110 cm'dir. Çermiğin muhafaza duvarları taşlardan yapılmış ve taşların üstü sıvanmıştır. Su berrak, kokusuz ve sıcaktır. Kaynak, eklem, sırt ve boyun ağrılarına yıkanmak suretiyle şifa sağlamaktadır.

Gökoğlan Çermiği

Gökoğlan Çermiği

Çamurlu Çermik, Sıcak Göze ve Kayadibi Gözeleri

Küllü Mahalle sınırları içerisinde bulunan Çamurlu Çermik, Erzurum-Muş yolunun sol tarafında; tahta köprüünün –günümüzde sadece taş ayakları kalan- yaklaşık 150 metre aşağısında, Mağaralar Bölgesi'nin karşı tarafındadır. Çamurlu çermiğin rengi gridir ve suyu içilmez. Çamur, vücuda sürülmek suretiyle kullanılmaktadır. Çamurlu çermiğin hemen altında bulunan Aras Nehrinin çermik tarafı adeta bir kumsalı andırmaktadır. Çamuru süren kişiler Aras Nehrinin kenarında vücutlarındaki çamurun kurumasını beklerler sonra Aras Nehrinde yıkanır. Çamurlu Çermiğin altında Aras Nehrinin

kenarındaki kumsalda küçük bir göze daha bulunmaktadır. Z. Başar bu göze “sıcak göze” ismini vermiştir. Bu gözenin suyu Çamurlu Çermiğe nazaran daha sıcaktır ve berraktır.

Z. Başarın temas ettiği bir diğer göze olan “Kayadibi gözeleri” de Aras Nehrinin karşısındaki mağaraların hemen altındaki kayalıkların bulunduğu yerdedir. Bu bölgede Aras Nehrinin içinden farklı yerlerden de muhtelif kaynamalar gözle görülmektedir.

Çamurlu Çermik

Çamurlu Çermik

Uyuz Suyu

Uyuz Suyu, mahallesinin batısındaki yoldan 1 km. ilerledikten sonra yolun sağ tarafındaki tepenin yamacında taşlık bir yer olan Değirmenler deneni mevkiindeki kayalıkların 20 metre alt tarafındadır.

2.5x2.5 çapında havuz oluşturan berrak, oldukça sodalı ve kükürtlü olan suyun üzeri tortuludur. Kaşıntı ve deri hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir.

Uyuz Suyu

Uyuz Suyu

Kara Pungar (Ziyaret Suyu)

Bağbaşı mahallesi sınırları içerisinde, mahalleye 5 km mesafede Çuvanyer adı verilen mevkidedir. Küçük bir göze şeklinde görülen suyun rengi berrak olsa da akarının siyah taş ile kaplı olması suyun Kara Pungar olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Halk tarafından hazımsızlık problemlerinin tedavisinde kullanılmaktadır.

Kara Pungar

Kalor Çermiği

Kalor Çermiği

Yakutiye İlçesi sınırlarında Değirmenler Mahallesi'nin 2 km kuzeyinde Kalor denen mevkidedir. Halk dilinde Ferhat ile Şirin mağarası olarak bilinen mağaranın batı tarafında mağaranın yaklaşık 50 m. uzağındadır. Kaynağın hemen altından küçük bir çay geçmektedir. Günümüzde Çermiğin havuzu yıkılmıştır. Küçük bir havuzu bulunan su 3x2 m çapındadır, su renksiz ve berraktır. Suyun üzerinde tortu oluşmuştur ve çıktığı ve aktığı yerde sarımsı izler bırakmıştır. Cilt ve deri hastalıklarında yıkanmak suretiyle kullanılmaktadır.

Kalor Çermiği Mevki (Ferhat ile Şirin mağarası)

Kalor Çermiği

Soğuk Çermik

Yakutiye İlçesi'ne bağlı Soğucak mahallesinde bulunan çermik, iki katlı olup alt katında çermiğin girişi ile tuvaleti, soyunma yeri ve üç adet duşabin bulunmaktadır. Üst katı ise ayrı bir giriş yerine sahiptir ve taziye evi olarak kullanılmaktadır. Çermiğin havuzunun bulunduğu yer tek katlı olup üstü sac örtülüdür. Havuz taşlardan yapılmış sekizgen şeklindedir. Derinliği 1.50 m'dir. Su, soğuk ve yeşilimsi renktedir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre yıkanmak suretiyle kullanılan su kaşıntı ve deri hastalıklarına iyi gelmektedir.

Soğuk Çermik

Soğuk Çermik

Akdağ Büyük Çermik

Yakutiye ilçe sınırlarında olan Akdağ Mahallesinde, Erzurum-Tortum anayolunun 1. kilometresinde yolun solunda 500 m ileridedir. Betonarme bir yapıdan oluşan çermiğin sadece havuz bölümü günümüze ulaşmıştır. Havuzun etrafında çermiğin kalıntılarında olan 16 sütun bulunmaktadır. Çermik halen kullanıma uygundur. Havuz 6x15 m çapında dikdörtgen şeklindedir. Derinliği 1.50 metredir. Su, yeşilimsi bir renktedir, sıcaklığı 20 derece civarındadır, havuzun muhtelif yerlerinden kaynamalar tespit edilmiştir. Yıkanmak ve içmek suretiyle tüketilen suyun, mide bağırsak, safra kesesi, şeker, deri ve cilt hastalıklarına iyi geldiği belirtilmiştir. Bu çermiğin aktif hale getirilmesi bölge için fayda sağlayacaktır.

Akdağ Büyük Çermik

Akdağ Büyük Çermik

KAYNAK KİŞİLER

AŞKALE

K₁: Adı Soyadı: Yaşar Taş

Yaşı: 50

Eğitim Durumu: Okur-yazar

K₂: Adı Soyadı: Ahmet Polat

Yaşı: 45

Eğitim Durumu: Okur-yazar

K₃: Adı Soyadı: Erhan Karşlıoğlu

Yaşı: 56

Eğitim Durumu: Lise

K₄: Adı Soyadı: Hüsnü Karalı

Yaşı: 56

Eğitim Durumu: İlkokul

K₅: Adı Soyadı: Şifa Akbaba

Yaşı: 70

Eğitim Durumu: Okur-yazar

K₆: Adı Soyadı: Ziyaattin Güngör

Yaşı: 80

Eğitim Durumu: Okur-yazar

K₇: Adı Soyadı: Bayram Gül

Yaşı: 22

Eğitim Durumu: Üniversite

AZİZİYE

K₁: Adı Soyadı: Hüdai Kaya

Yaşı: 41

Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: Haydar Güreşçi

Yaşı: 62

Eğitim durumu: Ortaokul

K₃: Adı Soyadı: Cevdet Tavlıbyık

Yaşı: 69

Eğitim durumu: Yok

K₄: Adı Soyadı: Metehan Uçar

Yaşı: 18

Eğitim durumu: Lise

K₅: Adı Soyadı: Ali Yemsel

Yaşı: 57

Eğitim durumu: İlkokul

K₆: Adı Soyadı: Hüseyin Budak

Yaşı: 90

Eğitim durumu: Okur-Yazar

ÇAT

K₁: Adı Soyadı: Hacı Sefer Kaya

Yaşı: 76

Eğitim durumu: Okur-yazar

K₂: Adı Soyadı: Efras Kılıç

Yaşı: 49

Eğitim durumu: İlkokul

K₃: Adı Soyadı: Bahattin Aktaş

Yaşı: 16

Eğitim durumu: Lise

K₄: Adı Soyadı: Adnan Kılıç

Yaşı: 49

Eğitim durumu: İlkokul

K₅: Adı Soyadı: Metin Yıldız

Yaşı: 52

Eğitim durumu: İlkokul

K₆: Adı Soyadı: İsa Eroğlu

Yaşı: 75

Eğitim durumu: -

K₇: Adı Soyadı: Ahmet Baran

Yaşı: 63

Eğitim durumu: Okur-yazar

K₈: Adı Soyadı: Celal Yıldırım

Yaşı: 28

Eğitim durumu: Lise

K₉: Adı Soyadı: Yusuf Sönmez

Yaşı: 18

Eğitim durumu: Lise

HINIS

K₁: Adı Soyadı: Menav Bingöl

Yaşı: 33

Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: Ubeydullah Toksöz

Yaş: 60

Eğitim: Okur-yazar

K₃: Adı Soyadı: Mustafa Kırmızıören

Yaşı: 83

Eğitim durumu: Okur-yazar

K₄: Adı Soyadı: Düzgün Gündüz

Yaşı: 38

Eğitim durumu: Ortaokul

K₅: Adı Soyadı: Ebubekir Gün
Yaşı: 64
Eğitim durumu: Okur-yazar

K₆: Adı Soyadı: Mustafa Aydın
Yaşı: 18
Eğitim durumu: Lise

K₇: Adı Soyadı: Hacı Musa Sarier
Yaşı: 62
Eğitim durumu: Okur-yazar

K₈: Adı Soyadı: Abubekir Sarier
Yaşı: 49
Eğitim durumu: Ortaokul

K₉: Adı Soyadı: Siracettin Durmaz
Yaşı: 49
Eğitim durumu: Ortaokul

HORASAN

K₁: Adı Soyadı: Hasan Yıldız
Yaş: 42
Eğitim: Ortaokul

K₂: Adı Soyadı: Uğur Ersoy
Yaşı: 18
Eğitim durumu: Lise

K₃: Adı Soyadı: Fethi Yılmaz
Yaşı: 32
Eğitim durumu: Lise

K₄: Adı Soyadı: Tayyip Bastem
Yaşı: 19
Eğitim durumu: Lise

K₅: Adı Soyadı: Ömer Bastem
Yaşı: 64
Eğitim durumu: Üniversite

K₆: Adı Soyadı: Habib Yer
Yaşı: 29
Eğitim durumu: Üniversite

K₇: Adı Soyadı: Haktan Yer
Yaşı: 31
Eğitim durumu: Üniversite

K₈: Adı Soyadı: Muhsin Kayabaşı
Yaşı: 38
Eğitim durumu: Lise

K₉: Adı Soyadı: Dursun Karakaya
Yaşı: 44
Eğitim durumu: İlkokul

K₁₀: Adı Soyadı: Necet Bastem
Yaşı: 69
Eğitim durumu: İlkokul

K₁₁: Adı Soyadı: Mustafa Bastem
Yaşı: 65
Eğitim durumu: Üniversite

K₁₂: Adı Soyadı: Eyüp Aydemir
Yaşı: 52
Eğitim durumu: Ortaokul

İSPİR

K₁: Adı Soyadı: Haydar Güreşçi
Yaşı: 62
Eğitim durumu: Ortaokul

K₂: Adı Soyadı: Mehmet Urgan
Yaşı: 55
Eğitim durumu: İlkokul

K₃: Adı Soyadı: İmdat Yurdakul
Yaşı: -
Eğitim durumu: -

K₄: Adı Soyadı: Yaşar Kaya
Yaşı: -
Eğitim durumu: -

K₅: Adı Soyadı: Şerif Akmil
Yaşı: -
Eğitim durumu: -

KARAYAZI

K₁: Adı Soyadı: Şahin Adıyeke
Yaşı: 23
Eğitim durumu: Üniversite

K₂: Adı Soyadı: Zeynelabidin Güler
Yaşı: 42
Eğitim durumu: İlkokul

KÖPRÜKÖY

K₁: Adı Soyadı: Murat Karanfil
Yaşı: 33
Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: Celal Sadıkoğlu
Yaşı: 42
Eğitim durumu: Ortaokul

K₃: Adı Soyadı: Yılmaz Aksakallı
Yaşı: 55
Eğitim durumu: Okur-yazar

NARMAN

K₁: Adı Soyadı: İsmail Altunok
Yaşı: 53
Eğitim durumu: İlkokul

K₂: Adı Soyadı: Recep Albayrak
Yaşı: 59
Eğitim durumu: İlkokul

K₃: Adı Soyadı: Remzi Akpınar
Yaşı: 47
Eğitim durumu: İlkokul

K₄: Adı Soyadı: Ömer Albayrak
Yaşı: 76
Eğitim durumu: İlkokul

OLTU

K₁: Adı Soyadı: Şefik Şimşek
Yaşı: 43
Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: Mustafa Kılıç
Yaşı: 44
Eğitim durumu: Üniversite

K₃: Adı Soyadı: Ömer Albayrak
Yaşı: 40
Eğitim durumu: Lise

K₄: Adı Soyadı: Mehmet Ali Turgut
Yaşı: 40
Eğitim durumu: Lise

K₅: Adı Soyadı: Kenan Bektaş
Yaşı: 57
Eğitim durumu: Lise

K₆: Adı Soyadı: Mevlana Kara
Yaşı: 50
Eğitim durumu: Lise

K₇: Adı Soyadı: İbrahim Bayındır
Yaşı: 76
Eğitim durumu: Okur-yazar

K₈: Adı Soyadı: Hikmet Acar
Yaşı: 42
Eğitim durumu: -

K₉: Adı Soyadı: Bahadır Akpınar
Yaşı: 18
Eğitim durumu: Lise

K₁₀: Adı Soyadı: Onur Aydın
Yaşı: 17
Eğitim durumu: Lise

K₁₁: Adı Soyadı: Ahmet Öztürk
Yaşı: 30
Eğitim durumu: Lise

OLUR

K₁: Adı Soyadı: Altan Yavuz
Yaşı: 37
Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: İmdat Özer
Yaşı: 40
Eğitim durumu: Lise

K₃: Adı Soyadı: Aziz Ünlü
Yaşı: 60
Eğitim durumu: Okur-yazar

PALANDÖKEN

K₁: Adı Soyadı: Mesut Bakar
Yaşı: 47
Eğitim durumu: İlkokul

HASANKALE (PASİNLER)

K₁: Adı Soyadı: Canip Kırmızı
Yaşı: 45
Eğitim durumu: Ortaokul

K₂: Adı Soyadı: Şahin Karakelle
Yaşı: 48
Eğitim durumu: Ortaokul

K₃: Adı Soyadı: Yıldırım Deve
Yaşı: 50
Eğitim durumu: İlkokul

K₄: Adı Soyadı: Nidai Aydın
Yaşı: 56
Eğitim durumu: İlkokul

K₅: Adı Soyadı: İbrahim Sarıgül
Yaşı: 47
Eğitim durumu: Lise

K₆: Adı Soyadı: İbrahim Yılmaz
Yaşı: 85
Eğitim durumu: -

K₇: Adı Soyadı: Rahmi Kaşıkçı
Yaşı: 70
Eğitim durumu: İlkokul

K₈: Adı Soyadı: Mesut Bakar
Yaşı: 47
Eğitim durumu: İlkokul

ŞENKAYA

K₁: Adı Soyadı: Hayrettin Düz
Yaşı: 73
Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: Dursun Yalçın
Yaşı: 75
Eğitim durumu: Lise

K₃: Adı Soyadı: Nuh Eren
Yaşı: 35
Eğitim durumu: Lise

K₄: Adı Soyadı: Volkan Erel
Yaşı: 35
Eğitim durumu: Yüksekokul

K₅: Adı Soyadı: Kamil Okutucu
Yaşı: 66
Eğitim durumu: Üniversite

K₆: Adı Soyadı: Mehmet Bayrak
Yaşı: 85
Eğitim durumu: İlkokul

K₇: Adı Soyadı: Selahattin Şengül
Yaşı: 75
Eğitim durumu: Lise

K₈: Adı Soyadı: Çakır Yılmaz
Yaşı: 63
Eğitim durumu: Lise

K₉: Adı Soyadı: Gökhan Kazanhan
Yaşı: 42
Eğitim durumu: Ortaokul

K₁₀: Adı Soyadı: İbrahim Gökçe
Yaşı: 55
Eğitim durumu: İlkokul

TEKMAN

K₁: Adı Soyadı: Orhan Uzun
Yaşı: 50
Eğitimi: İlkokul

K₂: Adı Soyadı: Zeynelabidin Güler
Yaş: 42
Eğitim Durumu: İlkokul

K₃: Adı Soyadı: Nail Karagedik
Yaşı: 55
Eğitim durumu: Yok

K₄: Adı Soyadı: Turan Öztürk
Yaşı: 60
Eğitim durumu: Ortaokul

K₅: Adı Soyadı: Emrullah Sağlam
Yaşı: 33
Eğitim durumu: Ortaokul

K₆: Adı Soyadı: Aykut Karagedik
Yaşı: 28
Eğitim durumu: Ortaokul

K₇: Adı Soyadı: Sedat Öztürk
Yaşı: 18
Eğitimi: Lise

K₈: Adı Soyadı: Salman Sütçü
Yaşı: 43
Eğitim durumu: İlkokul

TORTUM

K₁: Adı Soyadı: Hüseyin Arıkan
Yaşı: 57
Eğitim durumu: İlkokul

K₂: Adı Soyadı: Veli Ayık
Yaşı: 58
Eğitim durumu: İlkokul

K₃: Adı Soyadı: İmdat Güçlü
Yaşı: 55
Eğitim durumu: İlkokul

K₄: Adı Soyadı: Nuri Kızıl
Yaş: 72
Eğitim: Okur-yazar

K₅: Adı Soyadı: Deniz Sarıca
Yaşı: 40
Eğitim durumu: Lise

K₆: Adı Soyadı: Abdullah Çiftlik
Yaşı: 70
Eğitim durumu: İlkokul

K₇: Adı Soyadı: Ömer Tatlı
Yaşı: 18
Eğitimi: Lise

UZUNDERE

K₁: Adı Soyadı: Arif Özgen
Yaş: 44
Eğitim: Yüksekokul

YAKUTİYE

K₁: Adı Soyadı: Lütfü Topal
Yaşı: 36
Eğitim durumu: Lise

K₂: Adı Soyadı: Reşat Yıldız
Yaşı: 45
Eğitim durumu: İlkokul

K₃: Adı Soyadı: Süleyman Kaya
Yaşı: 49
Eğitim durumu: İlkokul

K₄: Adı Soyadı: Fırat Yılmaz
Yaşı: 40
Eğitim durumu: İlkokul

K₅: Adı Soyadı: Mehmet Tavus
Yaşı: 59
Eğitim durumu: İlkokul

K₆: Adı Soyadı: Celal Terzioğlu
Yaşı: 75
Eğitim durumu: İlkokul

K₇: Adı Soyadı: Ömer Kartal
Yaşı: 60
Eğitim durumu: İlkokul

K₈: Adı Soyadı: Mehmet Memiş Çalmaşır
Yaşı: 36
Eğitim durumu: Lise

K₉: Adı Soyadı: Recep Toptaş
Yaşı: 60
Eğitim durumu: İlkokul

K₁₀: Adı Soyadı: Muhammet Toptaş
Yaşı: 25
Eğitim durumu: Üniversite

K₁₁: Adı Soyadı: Hayrettin Çolak
Yaşı: 43
Eğitim durumu: İlkokul

K₁₂: Adı Soyadı: Muzaffer Yalçın
Yaşı: 76
Eğitim durumu: İlkokul

K₁₃: Adı Soyadı: Halit Gültekin
Yaşı: 55
Eğitim durumu: İlkokul

KAYNAK ESER

Zeki BAŞAR, Erzurum İlinde Şifalı Sular, Yerleri, Genel Durumları, Nitelikleri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

ŞEREF HANIM DİVAN'INDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNE AYKIRI SÖYLEYİŞLER CONTRADICTIONS TO CLASSICAL TURKISH POETRY IN ŞEREF HANIM'S DIVAN

Meheddin İSPİR

Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Klasik Türk şiiri kendi içinde oluşturduğu temel anlatım, kavram ve mazmunlarla bir şiir geleneği oluşturmuştur. Bu şiir geleneği içerisinde çok sayıda şair yetişmiş ancak bu şairler kendilerine özgü üslup oluştursalar bile bu şiirin geleneğine uymuşlardır. On yedinci yüzyıldan itibaren Klasik Türk şiirinde II. Klasik dönem diyebileceğimiz bir dönem oluşmuştur. Bu dönemde sebki-Hindi (Hint üslubu) yanında Nabi'nin geliştirdiği hikemi tarz, Nef'i'nin kendini özgü söyleyiş biçimiyle Nefiyâne tarz, Nedim'in yerli ve mahalli söyleyişi ile birlikte Nedimâne tarz klasik türk şiiri geleneğinin kendi içinde değişimine zemin hazırlamıştır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise özgün söyleyişlerin azalması dikkat çeker. Bu yüzyılda yetişen şairlerde yer yer klasik Türk şiirine aykırı söyleyişler kendini gösterir. Kalıplaşmış benzetmelerde değişimler görülür. Sevgiliyi tasvir eden anlatımlarda değişimler görülür. Bilinen ve herkes tarafından kabul görmüş olan sevgili yerine gerçek yaşamdaki sevgili şiire girmeye başlar. Bütün bu değişikliklerle birlikte şiirde sanatsal anlatımın yerini basitleşen, mahallileşen anlatımlar alır.

Şeref Hanım on dokuzuncu yüzyılda yaşamış kadın şairlerdendir. Klasik Türk şiirindeki değişim onun şiirlerinde de görülür. Bu çalışmada Şeref Hanım'ın divanında yer alan klasik Türk şiirine aykırı söyleyişler tespit edildi. Divandan seçilen beyitlerde anlam unsurları ele alındı. Geleneğe aykırı söyleyişler örneklerle açıklandı.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk şiiri, Şeref Hanım, Gelenek, Aykırı söyleyiş.*

ABSTRACT

Classical Turkish poetry has formed a poem tradition with its basic narrative, concept and artifice. There are many poets in this poetry tradition but they follow the tradition of this poem even if these poets create their own style. The second classical period has begun in Classical Turkish poetry after seventeenth century. In this period, in addition to sebki-Hindi (Indian style), the style of the didactic developed by Nabi, Nef'i's style of singular singing, Nedim's native and local narration with the Nedimâne style it has prepared the ground for the change in the tradition of classical Turkish poetry. When you came to the nineteenth century the reduction of the original sayings attracts attention. Poets who grew up in this century in some places, contradictions to classical Turkish poetry shows itself. There are changes in stereotypes. There are changes in the depictions depicting lover. Begins to enter poetry the true lover instead of beloved known and accepted by everyone. With all these changes, the narrative takes the place of artistic expression in poetry.

Şeref Hanım is one of the women poets who lived in the nineteenth century. The change in classical Turkish poetry is also seen in his poems. In this study, Şeref Hanım's contradictions to the divan of classical Turkish poetry were found. Meaning elements in the couplets chosen from his Divan were discussed. Contradictions to of tradition are explained by examples.

Key Words: *Classical Turkish poetry, Şeref Hanım, Tradition, Contradictions to*

GİRİŞ

1809 yılında İstanbul'da doğan Şeref Hanım'ın babası 1819 yılında vefat eden Mehmet Nebil Bey, annesi ise Şerife Nakiye Hanımdır. Mehmet Arslan'ın kanaatine göre hiç evlenmemiştir. İstanbul'da büyümüş ve hayatını orada devam ettirmiştir. Mevlevi tarikatına bağlıdır. Şiirlerinde seyyit olduğunu ifade eder. Şair, 1849 yılında 42 yaşlarında iken ölmüştür. Müretteb bir divanı vardır. (Arslan, 2018: 2-5). Divanının bir yazma ve iki matbu nüshası karşılaştırılarak Mehmet Arslan tarafından tenkitli metni oluşturulmuş ve son olarak Kültür bakanlığı tarafından e-kitap olarak yayınlanmıştır. Divanda 21 nazım

şekliyle toplam 677 manzume vardır. “Dîvân'daki nazım şekillerinin ayrı ayrı sayıları sırasıyla şöyledir: "Kasîde: 23 adet, Târih: 122 adet, Murabba: 8 adet, Muhammes: 8 adet, Tahmîs: 17 adet, Müseddes: 15 adet, Tesdîs: 10 adet, Müsemmen: 1 adet, Terkîb-i Bend: 4 adet, Tercî'-i Bend: 1 adet, Gazel: 255 adet, Müstezâd: 2 adet, Şarkı: 42 adet, Mesnevî: 5 adet, Lugaz: 4 adet, Kıt'a-i Kebîre: 8 adet, Kıt'a: 108 adet, Rubâ'î: 4 adet, Beyit: 18 adet, Matla': 20 adet, Nazım Şekli Belli Olmayan Manzûme: 2 adet.” (Arslan, 2018: 7).

Sevgili üzerinde pullu elbisenin olması sevgili ile ilgili farklı bir tanımlama şeklidir. Sevgili pullu elbise ile öyle alıcı görünür ki sanki alevli ahın dumanının kıvılcımını gibidir. Pullu elbise ahın dumanının kıvılcımlarına benzetilir.

O pullu câme ile yâr-ı 'işve-ger görünür
Ki dūd-ı âh-ı 'alev-hîz bir şerer görünür s.151/13:1

Klasik Türk şiiri geleneğinde âşık sevgilinin ayrılığından dolayı acı çeker, ona kavuşma ümidini dile getirir ve ona ahde vefa gösterir. Şeref Hanın bu durumu aşağıdaki beyitlerde tersine çevirmiş görünmektedir. Bana gelip beni şerefliendireceğine söz vermiş olduğun halde ne yazık ki gelmedin. Sana ne oldu oysa senin âdetin sözünde durmak idi. Nice zamandır beni hatırlamadın senin meşrebin böyle değildi. Bu kadar eziyet etmenin sebebi nedir? Noksanımı bilemedim. Şeklinde sevgiliden şikâyet ederek sevgiliye yakınması aykırı bir söyleyiş olarak kendini göstermektedir.

“Baña teşrîfîni va'd itmiş iken gelmediñ âh
'Âdetiñ itmek idi 'ahde vefâ noldı saña

Yâda uyduñ beni yâd eylemediñ nice zamân
Meşrebiñ böyle degildi 'acebâ noldı saña

Bu kadar cevre sebeb ne bilemem noksânım
Söyle Allâh için ey hûr-likâ noldı saña” s.211/4:2-4

Şair sevgili karşısında kendinden emin bir tavır takınarak dokunulmaması gereken sevgiliye meydan okur onunla mücadeleye girişir. Oysa klasik şiirde sevgili sultandır. Sultandan hesap sorulmaz. Âşık ise kul ve köledir, sevgiliye koşulsuz olarak bağlıdır. Aşağıdaki beyitlerde, Ey sevgili, yerin ağlayan âşıkların yanan kalbidir, gözüm yollarda kaldı gel, ümidim iyilikte bulunmandır, dedikten sonra eğer başkalarına varıp onların gönüllerini hoş edersen iki elim mahşer günü yakanda olur, diyerek sevgiliye çıkışmaktadır.

“Yeriñ 'uşşâk-ı zârîñ kalb-i sûzânındadır cânâ
Gözüm yollarda gel ümmîdim ihsânîndadır cânâ

Helâl itmem iderseñ vasl ile dil-şâd agyârı
İki destim dem-i mahşer girîbânîndadır cânâ” s.212/5:2-3

Şair sevgiliye duyduğu aşk ve bağlılıktan o kadar emindir ki sevgiliye kıymetimi sağlığında bil, diye seslenir. Sevgiliyle karşılıklı konuşur gibi mücadeleye girişir. Sevgiliye can diye seslenen âşık, uzaktan geliş öpücüğünün lezzeti dudağımdan gitmiyor, gönlüm sana kavuşmayı istemez de başka ne yapar. Bana merhamet etmez isen sevdiğin başı için olsun eşiğinin başından dertli gönlümü ayırma. Ağlayan gönlümün zor durumunu her yönüyle bilirken ayrılığı ve eziyeti bana yük etmen uygun mu? Gülün hevesliliği dikenin kanına boyanırken, ağlaya Şeref ne kadar daha bu eziyete dayanabilir, insaf et. Başkalarının, rakiplerin gamıyla beni öldürme, sonra yanar yakılırsın. Çünkü kişinin sağlığında kıymeti bilinmezmiş.

“Lebimden gitmiyor bûs-ı kudümüñ lezzeti cânâ
Dilim itmez de neyler ârzû-yı vuslatı cânâ

Baňa rahm itmez iseñ sevdigiñ başı için olsun
Ser-i kûyuñdan ayırma dil-i derd-ülfeti cânâ

Bilürken her cihetle hâl-i düşvâr-ı dil-i zârı
Revâ mı bendeñe bâr itme renc ü fûrkati cânâ

Heves-kâr-ı gül iken hem-dem-i hâr oldu insâf it
Şeref-zârıñ nice hazm eylesin bu mihneti cânâ

Yanarsıñ soñra öldürme gam-ı agyâr ile elbet
Bilinmezmiş kişiniñ sağığında kıymeti cânâ” s.212/6:1-5

Şair kadın olmasına rağmen şiirinde kadınlığını pek hissettirmez. Klasik Türk şiirindeki mazmunların çoğunu aynen kullanır. Ancak şair, âşık olarak sevgili karşısında duruşunu değiştirir. Sevgiliyi rahatsız edecek çıkışlarda bulunur. Şair sevgiliye seslenerek, Ey ay gibi parlak yüzlüm, bu gece dost ışıltın kimdir, kimlerin konuğusun, sohbet arkadaşların kimdir? Ben sabaha kadar ayrılıktan dolayı kadehi yudumlarken, sen bu gece hangi meclisin sarhoşuydun, sıkı-fıkı olduğun dostun kimdi, diye sorar.

“Mâh-tâbım gurre-i ünsiyyetiñ kimdir bu şeb
Kimleriñ mihmânısıñ hem-sohbetiñ kimdir bu şeb

Subh olunca nûş-ı sahbâ-yı firâk itdim ‘aceb
Kangı bezmiñ mestisiñ germ-ülfetiñ kimdir bu şeb” s.218/17:2-3

Şair bazen de dünyayı kendine zindan eden sevgilinin Çamlıca’da gezip yiyip, içip, eğlenmesine artık dayanama ve isyan eder. Şairin beyitte Çamlıca’yı yer olarak gerçek yer ve gerçek sevgili kullanımını göstermektedir. Bu yönüyle şair gerçek bir sevgiliden söz etmekte ve ona isyan etmektedir. Alaycı bir anlatıla sitemini ortaya koymaktadır. Yâ Rab, o büyük bir istek ile beni kendisine bağlayıp dünyamı zindan etti, sen ona Çamlıca’yı gezme yeri kıl, o yerin suyunu ve havasını güzel eyle, o sevgilin yaratılışına uygun eyle aman, diyerek tariz yoluyla sitemde bulunur.

“İştîyâkıyla baňa ‘âlemi zindân itdi
Aña kıl Çamlıca'yı cây-ı meserret yâ Rab

İmtizâc ide mizâcî ile yârıñ o yerin
Vir amân âb u hevâsına letâfet yâ Rab” s.219/19:3-4

Âşık sevgiliden ayrı oluşundan dolayı coşkulu bir şekilde akıttığı gözyaşlarını sevgilinin gelip görmesini ve incelik göstermesini beklemektedir. Şair, aşkın yararı ve eziyetini herkese söylediğinde bunun şikâyet olmayacağını çünkü hastanın hastalığını hekime söylemesi uygundur, diyerek içinde bulunduğu zor durumu sevgiliye açmayı gerekli bulur.

“Firâkıyla sirişkim ol kadar cûş u hurûş itdi
Gelüp soñra göreydi hâlime eyler idi şefkat” s.221/21:4

“Şikâyet sanma renc ü zahm-ı ‘aşk eyler isem izhâr
Tabîbe haste elbet derdini iş‘âra mâ’ildir” s.230/34:3

Âşık bir zamanlar kavuşmanın şarabıyla mutlu iken şimdi ayrılığa düşüp ağlamaktadır. Ancak sevgili bir gün elbette ettiği eziyetten dolayı pişman olacak ve âşığına yaptıklarından dolayı ağlayacaktır. Burada Sevgilinin âşık için pişmanlık duyup ağlaması yeni bir kurgu olarak Şair tarafından işlenmektedir.

“Bir zamân bâde-i vaslîna safâ-yâb oldu
Şimdi fûrkatle gönül her dem ü her an aglar

Bir gün elbette olur itdiği cevre nâdim
Böyle bir ‘âşîka kıydım diyü cânân ağlar “s.231/36:2,4

Şair aşktan dolayı divane olan gönlünün sabrederse bir gün sevgilinin saçının zincirlerinden kurtulacağını söyleyerek kavuşmanın gerçekleşeceğini ummaktadır. Oysa âşık kavuşmanın gerçekleşmeyeceğini bildiği durumlar da bile sabretmeyi bilir.

Sabr eyle Şeref bu dil-i dîvâne de bir gün
Zencîr-i ham-ı turradan âzâd olacaktır s.232/38:5

Şair aşağıdaki gazelde sevgili ile eski günlerde geçirdiği zamanın özlemi içerisinde olup sevgilinin tutum ve davranışları üzerinde durmaktadır. Sevgili o zamanlar âşığa güzelliğini arz etmiş, yan bakışının okuyula âşığı öldürüp dirilterek göz ucuyla kavuşma imasında bulunmuş, kastı âşığın harap olmuş gönlünü yapmakmış, sevgili bir ülkeye iki hükümdarın hükmedemeyeceğini bildiği için âşığın gönlünde taht kurmak için mücadele içindeymiş. Yine sevgili âşığın gönlünün düştüğü zor durumu gizli keşfe çıktığında, bazen görmemezlikten gelmiş, bazen sitemde bulunmuş, bazen de gücenmiş. Bir zamanlar âşığın talihinin yıldızı o kadar uğurlu imiş ki sevgili âşığa lütuf, başkalarına ise sert ve şiddetli imiş. Geçmişteki bu durumu belirgin bir şekilde anlatan şair, mahlas beytinde, o zamanlar ne kadar güzeldi ki sevgili güzelliğini arz ederdi, ne yapayım ki artık felek şimdi tersine döndü. Sevgilinin tüm bu iyi tutumu değişti.

Âşık ile sevgili arasındaki ilişkide eskiden de olsa sevgilinin âşığı bu kadar ciddiye alması, ona ilgi gösterip iyilikte bulunması beklenemez. Şeref Hanım bu gazeliyle sevgili ile ilgili yaklaşımda tam bir aykırı anlatımı ortaya koymuştur.

“Ol ne demlerdi dile ‘arz-ı cemâl eylerdi yâr
Göz ucuyla dâ’im îmâ-yı visâl eylerdi yâr

Öldürüp yine dirildir idi nevk-i gamzesi
Günde biñ kerre dil-i zârım su’âl eylerdi yâr

Kasdı yapmaktı yeñi başdan dil-i vîrânemi
Sanma kim bihûde gönlüm pâ-y-mâl eylerdi yâr

İki şâhen-şâh hükm itmez diyü bir kişvere
Taht-ı sînemde hayâliyle cidâl eylerdi yâr

Hâl-i düşvâr-ı derûnumdan iderken keşf-i râz
Geh tegâfûl geh sitem gâh infi’âl eylerdi yâr

Bir zamân sa’d idi necm-i tâli’im şol deñlü kim
Baña lutf agyârıma hışm u celâl eylerdi yâr

Neyleyim ‘aksine devr itdi felek şimdi Şeref
Ol ne demlerdi dile ‘arz-ı cemâl eylerdi yâr” s.233/40:1-7

Şeref Hanım, aşağıdaki gazelde ise geleneğe tümüyle karşı çıkar. Sevgiliye seslenişinde farklı bir tutum sergiler. Klasik Türk şiiri geleneğinde âşığın sevgili karşısında elde edemeyeceği olanakları sevgili üzerinden elde etmeye çalışır. Geleneğe aykırı söyleyişle herkese meydan okur ve artık kimin ne dediğini umursamaz bir tavır takınır. Şair üstten ve kendine güvenen bir söyleyişle ortaya çıkar.

Şair, gazelde, ne derlerse dersinler, ifadesiyle sevgiliye seslenir ve sevgiliye önerilerde bulunur. Ey sevgili, ne derlerse dersinler, benim meclisime erkenden gel, gözümü aydınlat. Bu âlemde sen rakiplerin, düşmanların ortalığı velveleye vermesine aldırma, onlara kulak verme, zevkinde ol, eğlen, demektir. Sonra şair, âşık olarak kendisi ile ilgili söylemini ortaya koyar: Ben kanlı gönlümün yarasını bir hile ile sevgiliye arz edeyim de ne derlerse desinler. Ben senin dudağını öpmesem başkalarının ağzı tutulur mu, onlar öper, o halde ey sevgili sen iyilik edip bir öpücük ver de ne derlerse desinler. Artık Şeref'in gönül kuşu ağlayıp inlemede bülbül ve papağan gibi oldu, (durum böyle) ne derlerse desinler, şeklinde âşık ile sevgili arasındaki ilişkide gelenekteki söyleme aykırı bir üslupla karşı koyar.

Gel bezmime erken de ne dirlerse dışınlar
Kıl çeşmimi rûşen de ne dirlerse dışınlar

Gûş itme bu 'âlemde şemâtât-ı 'adüyı
Zevkiñde ol eglen de ne dirlerse dışınlar

Zahm-ı dil-i hûn-geştemi bir âl ile yâre
'Arz eyleyeyim ben de ne dirlerse dışınlar

Dil öpmese la'liñ tutulur mı fem-i agyâr
Kıl bûse kerem sen de ne dirlerse dışınlar

Gayri Şeref'in bülbül ü tûtî gibi oldu
Murg-ı dili nâlende ne dirlerse dışınlar" s.233/410:1-5

Şair, geçmişte sevgili ile birlikte olmuş onun iyilik ve ilgisini çokça görmüş fakat sonradan bunu kaybetmiş olmalı ki gam geceleri yaşamakta ve kan ağlamaktadır. Şairin geçmişte sevgilinin iyiliğine gark olduğunu söylemesi geleneğe aykırı bir söyleyiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

ñup kan aglasam çok mı Şeref şimdi şeb-i gamda
Kanı müstagra-k-ı ihsân-ı cânân olduğum demler s.241/56:7

Âşık, sevgiliden ayrı oluşun özlemiyle bir bekleyiş içindedir. Şair, eğer sevgiliyi beklemekten dolayı verem olmaz isem insanoğlu taştan da sağlamdır derim. Onu bekleyeli çok uzun zaman oldu, beklemenin sitemi bitmedi gitti diyerek, sitemin şiddetini artırmakta ve mevcut yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Şairin mevcut yaklaşıma karşı isyan etmesi ve verem kelimesini şüre taşıması söyleyişteki aykırılığı belirgin bir şekilde göstermektedir.

"Âdemi taşdan pek imiş dir idim
Olmaz isem ger verem-i intizâr

Tül u dırâz oldu dem-i intizâr
Bitmedi gitdi sitem-i intizâr" s.242/58:1,4

Şeref Hanım, âşık olarak kendine güvenir ve önemli olan iyi bir âşık olmaktır. İyi bir âşık olduktan sonra sevgilinin kim olduğu ilgi gösterip göstermediği önemli değildir. Sevgiliye tepeden bakma, artık sevgiliyi dikkate almama hatta ona meydan okuma tutumu Şeref Hanım'daki aykırı söylemin güzel bir örneğidir. Şair, ey gönül gam çekme sana sevgili mi bulunmaz. Sen aşkın ile Vamık ol, sana Azra mı bulunmaz. Bu dünyada ağlamaktan vazgeç, inlemeyi bırak, ey gönül eğer sen bülbül isen sana kırmızı gül mü bulunmaz, diyerek sevgiliye meydan okur.

"Gam çekme gönül saña dilârâ mı bulunmaz
Vâmık olagör 'aşk ile 'Azrâ mı bulunmaz

Feryâdı ko efgânı bırak bâğ-ı cihânda
Bülbül iseñ ey dil gül-i ra'nâ mı bulunmaz." s.245/62:1,2

Şair, ben o fedakâr sevgiliyi bir an olsun unutmazken, o gamlı olan bu âşığı bilmem nasıl unuttur, diyerek yine sevgiliyi sorgulamaktadır.

Bir lahza ben itmem o fedâ-kârı ferâmûş
Bilmem o nasıl itdi bu gam-hârı ferâmûş s. 253/76:1

Şair "tiz gel" redifli gazelinde sevgiliye efendim ifadesiyle seslenir. Şeref Hanım'ın sevgiliye efendim demesi sevgilinin cinsiyetini çağrıştırmakta ve şairin gerçek bir sevgiliye seslenişini göstermektedir. Oysa gelenekte sevgilinin cinsiyeti belirtilmez. Şair, efendin tez gel, sensiz bir gün bile duramam. Bilmiş ol ki kendim kıyarım canıma onun için tez gel, diyerek sevgiliyi kendi canına kıymakla tehdit etmektedir. Gazelin devamında şair, âşık olarak çaresizliğini dile getirip sevgilinin tez gelmesi için bu defa yalvarmaktadır. Ancak bu yalvarış biçimi, eğer tez gelmezsen beni bulamayabilirsin, şeklinde tehdit de içermektedir.

"Bir gün ârâm idemem sensiz efendim tiz gel
Bilmiş ol kim kıyarım cânıma kendim tiz gel

Bir gün elbette ararsın buña 'âlem dirler
Nakd-i sabrım gibi billâh tükendim tiz gel

Yalnızca bırakup derd-i firâkıñla beni
Gitdiñ ammâ kerem it zülf-i kemendim tiz gel

Beni hasretle helâk itme eliñle öldür
Göreyim bir dahi ey serv-i bülendim tiz gel

Hîç rahm itmez iseñ de Şerefe bâri hemân
Sevdiğin başı için 'işve-pesendim tiz gel" s.273/109:1-5

Şair âşık olarak kendine çok güvenmekte ve sevgiliye şöyle seslenmektedir. Ahımın rüzgârı ile senin saçlarını darmadağın eder, derdim ile de rakipleri sonunda inim inim inletirim. Sen rakiplere öpme vadinde bulunmuşsun, o dudağımı önce ben öpüp ey kâfir, o sırrımı önce ben ortaya çıkarırım.

"Bâd-ı âhım ile zülfün târ-mâr itsem gerek
Derd ile ağyârı âhir zâr zâr itsem gerek

Va'd-i bûse itmiş agyâra lebiñ evvel öpüp
Sırrımı ol kâfirin ben âşikâr itsem gerek" s.266/100:1,3)

Şair şu beyitlerde ise içinde bulunduğu geleneksel gidişattan kurtulma çabası içindedir. Âşığın özgürce aşkını dile getirmesi gerektiğini vurgular. Rezil rüsva olma adına kendini gizlemekten kurtulmaya çalışır. Şair, ey gönül beni bir an bile kendi halime bırakmadın, artık seni halka rüsva edeceğimi bil, ey gönül bana yabancı ellere dost oldun, buna Allah razı olur mu, diyerek gidişata karşı çıkmaktadır.

"Komadıñ hâlime çünkü beni her gâh gönül
Seni rüsvâ ideyim halka ol âgâh gönül

Baña bîgâne olup illere olduñ mahrem
Buña râzî mi olur Hazret-i Allâh gönül" s.274/111:1,2

Şair bir yerde âşık olmaktan da pişmanlık duyar gibidir. Âşık rakiple mücadele etmekten de bıkmış gibidir. Ey rakip sevgiliye aldanma, onda öyle kararsız bir gönül var ki o ne senindir ne benim. Allah'ın evi olan bu gönle o kadar da eziyet edip yok etmeye değmez, bu gönlümü o sevgiliye verdim ama ey rakip, o ne senindir ne benim. Bu sesleniş biçimi, şairin klasik Türk şiirindeki anlayışla çatışma içerisinde olduğunu göstermektedir.

“Yâre aldanma rakîbâ ne seniñdir ne benim
Öyle hercâyî dilârâ ne seniñdir ne benim

İtme vîrân o kadar cevî ile beyt-i Hakk'ı
Virdim ammâ dili cânâ ne seniñdir ne benim” s.280/123:1,2

Şeref Hanım âşık olarak kendini dile getirirken bazen de söylemlerinde gelenekle kendi duyguları arasında çatışma yaşar. Bir yerde, ey sevgili ben sana aşığım dünyada senden başka sevgili bilmem, beni kendin gibi her gördüğüne yar olurum sanma, derken başka bir beyitte ise, o sevgili benim adımlı anmaz imiş, yemin olsun ki, bundan sonra ben de onun ismini dilime dolamam, diyerek hem sevgiliye karşı olan tutumundaki değişikliği hem de gelenekle söyleyiş çatışması yaşadığını göstermektedir.

Bilmezem gayri saña ‘âşıkım ‘âlemde beni
Sanma kendiñ gibi her gördüğüme yâr olurum s.283/127:6

Beni yâd itmez imiş ben dahi şimden sonra
Nâminı vird-i zebân eylemeyim ‘ahd olsun s.296/153:3

Şair, şu gazelinde İstanbul'un bir semti olan Yakacık'tan söz etmekte ve böylece gerçek sevgili ile gerçek mekânı şiirine taşımaktadır. Gerçek yaşamda sevgili ile birlikte gezme sonra o birlikte gezilen günlere özlemde bulunma ifadeleri geleneğe aykırı söyleyiş olarak kendini göstermektedir.

“Kanı o dem ki gönül seyre yâr ile gitdim
Refâkat eyleyüp ol şîve-kâr ile gitdim

Cüdâ iden beni bî-çârelikdi kûyuñdan
Sanur mı yâr ‘acebâ ihtiyâr ile gitdim

Yakayı kurtarup agyârdan Yakacıg'a dek
Berây-ı zevk o meh-i pây-dâr ile gitdim

Bizimle gelmedi kaldı yanında cânânıñ
Dili koyup Şeref-i bî-karâr ile gitdim

Bu câya gelmiş idim neş'e-i visâl ile âh
Gam u firâk u elem intizâr ile gitdim” s.291/143:1-5

Şair “olmak neden” redifli gazeliyle sevgiliyi ve kendini sorguya çekmektedir. Bu sorgulamada şair hem sevgilinin sahip olduğu makamdan hem de kendi içinde bulunduğu kayıtsız sevgiliye bağlı oluştan rahatsızdır. Oysa klasik Türk şiirinde şair sevgiliye kayıtsız bağlıdır ve onu sorgulayamaz. Şair, içinde bulunduğu kötü şartlardan dolayı da âşıklıktan şikâyet etmez.

Şair, gül bülbüle karşı neden dost meclisinde dikenle birlikte olmakta, ben dururken sevdiğim neden rakiplere yar olmaktadır, dedikten sonra, ey gönül mademki sevgilinin eziyet ve sıkıntısına rıza gösterdin o halde bu bitip tükenmeyen ağlama ve inleme nedendir, diyerek duruma isyan etmektedir. Şair, değişmekte olan durumları da sorgulayarak, sevgilinin vefasızlığı eski adettendir ancak kinli olma rütbesi nedendir, gönül özlem bağının esiri, can ayrılığın tutkunu iken rakibin sevgilinin yüzünün nuruyla mutlu olması nedendir, diye sormaktadır.

“Bülbüle karşı gülün hem-bezm-i hâr olmak neden
Ben tururken sevdiğim agyâra yâr olmak neden

Çünkü râzîsiñ gönül yârîñ cefâ vü cevrine
Yâ bu deñlü âh u zârîñ bî-şümâr olmak neden

Bî-vefâlık ‘âdet-i dîrînesidir dilberin
Lîk ey zâlim bu rütbe kîne-hâr olmak neden

Dil esîr-i bend-i hasret cân giriftâr-ı firâk
Şevk-i rûyuñla rakîbim kâm-kâr olmak neden

Şair, âşğın içinde bulunduğu durumdan şikâyetçidir. Âşıkla ilgili tutumun değışmesi gerektiğini sorgulamaktadır. Bu nedenle, ümit sahiline hedef gemisi yetişmemektedir, durum böyleyken çaresiz aşğa zamanın düşmanlığı nedendir, âşık bir zamanlar aşkın sırlarını canı gibi saklarken şimdi ey gönül, göğsün yarasını göstermen nedendir, denilmektedir.

Fülk-i maksûdı irişmez sâhil-i ümmîdine
‘Âşık-ı bî-çâre hasm-ı rûzgâr olmak neden

Cân gibi saklar iken esrâr-ı ‘aşkı bir zamân
Şimdi ey dil dâğ-ı sineñ âşikâr olmak neden

Şeref Hanım, bu gazeli Gevheri’den etkilenerken yazmış olmalı ki halk şiirine yönelişin Klasik Türk şiirine aykırı bir durum olduğunu bildiğinden kendi şairliğini de sorgulamakta ve ey Şeref asrımızda bunca şair var iken Gevheri vadisine bu itibar nedendir, diyerek klasik Türk şiirinin bir şairi olarak değışme çabasında olduğunun farkındadır.

‘Asrımızda bunca şâ’ir var iken bilmem Şeref
Gevherî vâdisine bu i’tibâr olmak neden” s.297/155: 1-7

Şair, değıerinin bilinmeyişinden dolayı sevgiliye sitem edip eğer beni kaybedersen belki de bir daha bulamaz ve beni çok ararsın, diyerek âşğın umursamazlığına karşı çıkmaktadır.

“Lecc eylemem ammâ beni vallâh ararsın
Dâ’im aramazsañ da geh ü gâh ararsın

Bir ‘âşık-ı nâ-dîdeyim ‘âlemde misâlim
Cânâ göremezsın o zamân âh ararsın

Yıkma bu kadar taht-ı hayâlîñ dili dâ’im
Hep hâtır-ı agyârı mı ey şâh ararsın

Bil kadrime kıyma baña ey şûh-ı cefâ-cû
Bir gün olur elbet diyüp evvâh ararsın

Hicrân ile şimdi Şeref ölsün de efendim
Soñra olur ahvâline âgâh ararsın” s.307-308/1771-5

Şair, sevgili beni âşıkların defterinden silmiş ise ben de artık şimdiden sonra onun adını anmam, yemin olsun ki onun aşkının acısıyla yok olsam da bundan sonra ona minnet etmem, diyerek sevgili karşısında âşğın konumunu değıştirmektedir.

“Nâmımı defter-i ‘uşşâkdan itmiş ihrâc
Ben de yâd itmeyim ol âfeti şimden sonra

‘Ahdim olsun gam-ı ‘aşkıyla helâk olsam da
İtmeyim yâre yine minneti şimden sonra”s.316/ 191:2-3

Şair şu beyitte ise Çengelköyündeki yalnızlığından söz ederek, sevgilinin saçlarının ucuna gönlüm asıldı kaldı ben ise Çengelköyünde yalnız kalıp ağlayıp inlemekteyim, diyerek yaşadığı yerin ismini vermekte ve yaşadığı gerçek bir sevgiliyi gündeme taşımaktadır.

Gönlüm asıldı kaldı ser-i zülf-i yârda
Çengelköyü’nde ben yalnız âh u zârda s. 320/200:1

Şair şu beyitte ise, O gül bana ilkbaharda gelmezse gül bahçesini bülbülün başına yıkarım, diyerek sevgiliyi açıkça tehdit etmektedir.

Gülzârı başına yıkarım bülbülün eger
Gelmez ise o gül baña evvel-bahârda s. 320/200:4

“Şeref Hanım’ın şiirlerinde âşığın sevgiliden hesap soran, onun peşini bırakmayan, vazgeçmeyen inatçı ve gur sesi üst perdeden sık sık duyulur. Divanındaki 38 numaralı şarkısında, sevgilinin eziyetine aldırmayan, bu nedenle ondan vazgeçmeyeceğini ısrarla belirten, meydan okuyan bir kadının sesi yükselir:” (Morkoç, 2017: 3462)

İtmez mi hiç eser saña bu âh-ı subh-gâh
Lâyık mı itme hâl-i dil-i zârımı tebâh
Dönmem sözümden ölsem efendim yok iştibâh
Sev sevme sen beni seni ben sevdim âh âh

İster kabûl eyle beni ister eyle red
Billâh halâsa çâre yok ey şûh-ı serv-kad
Geçmem kılıñdan eylesen âzâr-ı lâ-yu‘ad
Sev sevme sen beni seni ben sevdim âh âh

Hâk-i deriñden ‘âşık-ı zârın idüp cüdâ
Bîgânelerle olmasın âh âşinâ
Agyâra eyle ragbeti lâzım değil bana
Sev sevme sen beni seni ben sevdim âh âh (s.376/M.38:1,3,4)

“ Şeref Hanım ise döneminde kadınlara değer verilmeyişini dolaylı bir yolla eleştirmiştir. Ta ezelden beri kişilerin takdir edilmediğini, bir yolunun bulunup onların hırpalandığını anlatırken Fıtnat Hanım’ı örnek vererek ‘ilim ve irfanda sen ikinci Fıtnat dahi olsaydın (tıpkı onun gibi) ebcet okuyan bir çocuk yerine konacaktın, hiçe sayılacaktın,’ der”: (Toska, 2006: 676).

Hasmıdır ehl-i kemâliñ tâ ezelden çâre ne
Bir tarîk ile bulur elbet felek âzâra yol

Hâce-i gerdûn-ı pîri tıfl-ı ebced-hân ider
‘İlm ü ‘irfânda diler sâni-i **Fıtnat Hanım** ol s.403/17:1-2

“Değişen zaman ve sosyal yaşamın şiire yansıyan uzantıları, giderek seven sevilen ilişkisindeki hiyerarşik yapıyı eşitlikçi bir düzeye doğru değiştirmeye başlamıştır. Özellikle 17. Yüzyıl ve sonrası

şiiirde ortaya çıkan bu durum imge ve motiflerin kullanımından da izlenebilir. Bu değişim kadın şairler içinde en çok Şeref Hanım'da görülüyor. Divanındaki şiiirlerin çoğu fantastik bir dünyanın ürünü değil kendi yaşamından, deneyimlerinden çıkan yansımalarıdır.” (Toska, 2006: 678).

Sen ey nâ-mihribân oldukça agyâr ile ülfetde
Kalur mı ‘âşıkîñ ârâmı cûş itmez mi gayretde
Lebe mühr-i sükût urdumsa bu dâr-ı meşakkatde
Olur bir dem düşer dâmân-ı fırsat sabr it elbetde
Dü-destimle girîbânîñ tutup rûz-ı kıyâmetde
Derim yâ Rabbî ihkâk eyle hakkım var bu âfetde s.189/9:1

“Dinî ve tasavvufî motifleri ele alışı klasik Türk edebiyatındaki geleneksel şair yaklaşımına uymakla beraber bilhassa duygu ve coşku yoğunluğu ile sesini gür biçimde duyurmaya çalışır.” (Morkoç, 2016: 5323). Şeref Hanım, özellikle naatlarında içten ve samimi karşılıklı söyleşi şeklinde sade ve ince bir üslupla farklılık oluşturur.

“Âcizim lîk iktidârım yok
Derdim izhâra yâ Resûlallâh

Şerm-sârım velîk yok imkân
Cürmüm inkâra yâ Resûlallâh

Şerefi itdi midhatiñ mecbur
Nazm-ı eş‘âra yâ Resûlallâh” s. 11/2:10-12

SONUÇ

Şeref Hanım on dokuzuncu yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairidir. Onun divanında şiiirin içeriğinde belli değişmelerin olduğu açıkça görülür. Bir kadın şair olarak Şeref Hanım her ne kadar erkek şairlerden farklı bir söyleyiş benimsememiş olsa bile bazı gazellerinde kadın oluşunu az da olsa hissettirir. Şair, âşık olarak şiiirini işlediğinde sevgili karşısında geleneğe aykırı anlatımlar içine girmiştir. Her zaman olmasa bile bazen sevgiliye sitemde sınırları zorlamış ve ona karşı yüksek perdeden seslenebilmiştir. Gerçek sevgiliyi şiiirine taşımış, yaşadığı duyguları açıkça ifade etmiştir. Sevgiliye kavuşabilme ümidi artmış, sevgiliye kavuşulmasa bile bundan sevgilinin pişman olacağı belirtilebilmiştir. Sevgili ile yaşananların açığa çıkması artık umursanmaz hale getirilmiş “ne derlerse desinler” ifadesiyle geleneğe uyma zorunluluğu gevşetilmiştir. Şair, şiiirdeki dilini halk diline iyice yaklaştırmış hatta halk şairi olan Gevheri’ye nazire yazarak geleneği kırmaya çalışmıştır. Üslubunda geleneğe karşı bir çekimserlik sezilmekle beraber rahat söyleyişin çabası da görülür. Şair, gazellerine farklı bir söyleyiş tarzı getirebilmiştir.

KAYNAKLAR

1. ARSLAN, Mehmet, (2018). Şeref Hanım Divanı, Ankara:
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59880,seref-hanim-divanipdf.pdf?0> 26.04.2019.
2. ÇULHAOĞLU, F.Gülşen (2009). *Osmanlı Şiirinde Kadın Şairin Poetikası: Leyla Hanım*. Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi, Ankara.
3. DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
4. ERTEK MORKOÇ, Yasemin (2016). Şeref Hanım'ın Şiirlerinde Din ve Tasavvuf. *Journal of Human Sciences*, Volume: 13, Issue: 3, s. 5304-5325. doi:10.14687/jhs.v13i3.4279
5. ERTEK MORKOÇ, Yasemin (2017). Osmanlı Kadın Şairlerinin Divan Edebiyatı Geleneğinden Ayrılan Sesi ve Farklı İfade Biçimleri. *Journal of Human Sciences*, 14(4), 3456-3471. doi:10.14687/jhs.v14i4.4907
6. LEVEND, Agâh Sırrı, (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitapevi, İstanbul.
7. TOSKA, Zehra, (2007). *Divan Şiirinde Kadın Şairlerin Sesi. Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, c.2, İstanbul, s. 670-680.

DİVANLARDA ŞAİRLERİN FELEKTEN ŞİKÂYET EDERKEN ORTAYA KOYDUKLARI TOPLUMSAL ELEŞTİRİ SOCIAL CRITICISM APPEARING IN DISCOURSE WHILE POETS COMPLAIN FROM THE PLANET IN DIVAN'S

Meheddin İSPİR

Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Klasik Türk edebiyatında şairlerin yazdıkları şiirler, şairin kendisi ya da bir başkası tarafından bir araya getirilerek belli bir düzen ile kitaplaştırılır. Buna mürettep divan denir. Mürettep Divanlarda kaside, gazel, kıt'a-i kebire, musammatlar, kıt'a, beyt ve tarihler gibi nazım şekilleri yer alır. Divanlarda şairin dile getirdiği konulardan biri de felekten şikâyettir. Şair felekten şikâyet ederken içinde bulunduğu durumun tercümanı olur. Hayata bakış felsefesini ortaya koyar. Toplumun içinde bulunduğu sorunları yer yer dile getirir. Kendisi ile ilgili maddi ve manevi durum şiire yansır. Yaşadığı ortamda yapılan haksızlıklar, hak edilen değer, saygının yerine getirilmeyişi anlatılır. Toplumda var olan bozukluklar belli seviyede hissettirilir. Şairin içinde bulunduğu sevinç ya da hüznün, içinde yaşadığı toplumla özdeşleştirilerek verilir.

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatı şairlerinin divanları taranarak ilgili beyitler tespit edildi. Şairlerin felekten şikâyet etme biçimleri gösterildi. Bu beyitlerden hareketle dönemin toplumsal sorunları irdelendi. Şairlerin bakış açısıyla toplumsal eleştiri ile ilgili unsurlar belirlendi.

Anahtar Kelimeler: *Divanlar, Şair, Felek, Toplumsal Eleştiri.*

ABSTRACT

Poems written by poets in classical Turkish literature arranged in the form of a book as a result of being brought together by the poet himself, or by someone else. This is called a regular divan. There are verses such as qaside, qazel, kit'a-i kebire, musammat's, kit'a couplet and history. One of the issues expressed by the poet in the Divan's is the complaint from the planet. When the poet complains about the planet, he becomes the interpreter of his situation. The poet reveals the philosophy of life. The poet occasionally expresses the problems in society. His material and spiritual state is reflected in poetry. Injustice in the environment in which he lives, the inability to obtain the right value and respect processed as a subject. The existing disorders in society are felt significantly. The joy or sorrow of the poet is given by identifying with the society in which he lives.

In this study, the divans of the classical Turkish literature poets were examined and the selected couplets were determined. The ways in which poets complained about the planet were shown. Based on these couplets, social problems of the period were examined. Elements of social criticism were determined from the point of view of poets.

Key Words: *Divans, Poet, Planet, Social Criticism.*

GİRİŞ

Felek, gök, gökyüzü anlamlarına gelir. Divan şiirinde dünyayı çevreleyen dokuz felek vardır. Dokuzuncu felek bütün felekleri saran en büyük felektir. Bu feleğe arş da denir. Dokuzuncu feleğin diğer felekleri ters yönde döndürdüğüne inanılır. Bu nedenle ters giden işler feleğe yüklenir. Arştan sonraki bilgi Allah'a ait olduğu için felek kader ve talih olarak ele alınır ve şiirde yer bulur. "Divan şiir ve nesrinde genellikle olumsuz sözcükler ile birlikte sunulan felek olumsuz temsilî (Hayali, tasavvuri) kişiliğiyle (dolaylı olarak da yazar ve şairin) karşıtı bir duruş sergiler. Tâli', baht olarak alındığında aşğın sıkıntı ve güçlükleri ilk akla gelen sorumluluklarındandır." (Zavotçu, 2018: 219).

Klasik Türk şiirinde şairlerin hayata bakış açıları kadere, talihe bağlı olarak ortaya koymaları felek kavramını ön plana çıkarmıştır. Şairler hayata bakış açıları yansıtırken, hayatın bütün

olumsuzluklarını, başarısızlıklarını, yalnızlıklarını, hüznü ve kederlerini feleğe bağlamışlar ve bu gidişatı felekten şikâyet ederek dile getirmişlerdir. Sevgiliden ayrı oluşun âşık üzerindeki derin etkisi, âşığın sevgiliye kavuşma isteğinin gerçekleşmemesi, sevgilinin rakiplere yüz gösterirken kendi âşığını görmemezlikten gelmesi, âşığın aşktan kurtulmasının mümkün olmaması, sevgilinin eziyet ve sıkıntısına sabretmek ve katlanmak zorunda kalması hep feleğin işi olarak ele alınır ve yansıtılır.

1. Feleğin Şairin Kendi Değerinin Bilinmemesine Sebep Olması

Klasik Türk şiirinde şairler kendi dönemleri içerisinde ortaya koydukları şiir anlayışı ve sanatla hak ettikleri değere kavuşmak, ilim ve sanat erbabı tarafından saygınlık görmek ve devlet büyükleri tarafından ödüllendirilmek isterler. Şairler istedikleri saygınlığı göremediklerinde, ulaşmak istedikleri makama varamadıklarında, dönemin diğer şairleri kadar rağbet görmediklerinde içinde buldukları sıkıntılı durumu feleğe bağlarlar. Olumsuz durumun düzeltilmesi için feleğe seslenir, feleği suçlar, feleğe ümit bağlar veya felekten ümidi keser, feleğin ters gidişinden yakınır bazen de felekle karşılıklı konuşurlar.

Baki, feleğin döneminden zamanın padişahına seslenip şikâyetle bulunarak bu şikâyeti padişahın makamına arz etmek için izin istemektedir. Eğer padişah şairi dikkate alırsa şair, feleğin kötü hâkimiyetinden kurtulacak ve iyi padişahın lütfuna mazhar olacaktır. Çünkü feleğin baskısını tersine çevirecek olan güç padişahın şaire değer vermesi, onu dikkate alması ve onu para ya da makamla ödüllendirmesi şeklinde olacaktır.

“Serverâ devr-i felekden yine şekvâmuz var
Tapuñâ ‘ arz idelüm ruhsat olursa el-ân” Baki D., K.2/40

Şu beyitte şair kendine seslenerek, ey Baki felek merhametsiz, düşman kuvvetli, sevgili kararsız iken senin sevgiliye kavuşup onun eteğine el sürmen hiç mümkün olur mu, diyerek sahip olduğu değeri sunmanın bile ne kadar güç olduğunu belirtmiş oluyor.

“Ne mümkün dest-res dâmân-ı vasl-ı yâre ey Bâkî
Felek nâ-mihrbân düşmen kâvî dildâr hercâyî” Baki D., K.15/7

Baki yine kendine seslenerek, alçak felek bilgili insanların değerini anlamaz o halde ey her gülün minnetini çekmeyelim, diyerek gerçekte değer bilenlerle iletişim içinde olmak gerektiğini vurgulamaktadır.

“Añlamaz dehr-i denî merdüm-i dâñâ kadrin
Bâkıyâ minnetini çekmeyelüm her gûlûñ” Baki D., G.266/5

Ali ise ömrünün harap olmasını ise büyüklere gereken değerini verilmeyerek onların saygınlıktan düşürülmesine, alçakların ise yüceltilerek belli konumlara getirilmesine eleştiride bulunup bunu da feleğin tersine dönmesine bağlamaktadır.

“Ekâbir hâke düşmiş her denî ‘âlî-cenâb olmuş
Felek ‘ aksine dönmiş hâşıl-ı ‘ömrüm hârâb olmuş” G.M.Ali, D., G.604/1

Şu beyitte ise Ali, feleğe seslenerek, ey felek, benim gibi bir cevheri topraklara atıp salma, bir zaman gelir mumlarla ararsın ancak bulamazsın, diyerek hayatta iken hak edilen değere ulaşamadığını ancak öldükten sonra değerinin anlaşılıp mumla aranacağını belirtmektedir. Çünkü kişi cevher olduktan sonra o cevher toprağa da karışsa değerinden bir şey kaybolmaz ancak onu topraktan tekrar bulup çıkarmak ise o kadar kolay olmaz. Bu nedenle hayatta iken ilim insanların ve şairlerin değerlerinin bilinmeyişi ciddi bir şekilde eleştirilmektedir.

“Bir zemân mûmlarla ararsın bulunmaz ey felek
Eyleme bir gevherin topraklara yeksân beni” G.M.Ali, D., G.1521/6

Yine Rahmi de, zamanın sarrafları cevherimin kıymetini bilmediler, felek beni yerlere salıp toza toprağa karıştırdı, diyerek hayatta iken dönemin yöneticileri ve insanları tarafından gerekli değeri göremediğini ifade etmekte ve kendi dönemini eleştirmektedir.

Kıymetin cevherümün bilmedi sarrâf-ı zamân
Yirlere çaldı felek hâk ile yeksân oldı Rahmî D., G. 208/2

Bosnalı Asım ise, ey Asım, felekte, bilginlerin rütbesi bilinmedi gitti, o halde sanatınla zirveyi yakalamak ne mümkün, diyerek yaşadığı dönemde sanatçılara, hüner sahiplerine hiç değer verilmediğini eleştirmektedir.

“Ne sûd kesb-i kemâl-i hünerden ey ‘Âsım
Felekde rütbe-i dâna bilinmedi gitdi” Bosnalı Âsım D., 197/7

2. Feleğin Âşığa Sıkıntı ve Eziyet Çektirmesi

Âşık sevgiliden ayrıdır, ayrılığın etkisiyle yanıp tutuşmakta sevgiliye kavuşmayı arzulamakta bu arzusunu yerine getiremediği için sıkıntı ve eziyet çekmektedir. Çünkü sevgili âşığı umursamamakta ona ilgi göstermemekte ve ona eziyet çektirmekten zevk almaktadır. Bu durum içerisinde âşık çıkış yolu bulamadığından feleğe suçu yükler ve felekten şikâyet eder. Feleğin kendini bu duruma düşürdüğünü ifade eder. Âşıkların felekten şikâyet ederek içinde buldukları zorluğu aşma çabaları aslında geleneğin içerisinde kabullenme ile birlikte bir çıkış yolu arama ve toplumsal yapı itibarıyla olanı kabullenme şeklinde yorumlanabilir. Şairlerin felekten şikâyet etmeleri sosyal yapı içerisinde belli engelleri aşamama durumuyla bağlantılıdır. Bir noktada çaresiz âşığın son çaresi feleğe yakınmak, suçu feleğe atmak, felekten ümit etmek ya da felekten ümidi kesmek şeklinde ortay çıkıp talihe razı olmak şeklinde ifadesini bulur.

Sorun âşık ile sevgili arasındaki ayrılık olunca hükümdar olan Avni bile, ey Avni, felekten sana ulaşan ah ile gamdır, bu darmadağın yazılardan oluşan sayfaları yok et, hepsini çöpe at, diyerek feleğin âşığa yaşattığı gam ve ahın yazmakla da giderilemediğini belirtmektedir.

“Çün felekden ‘Avnîyâ gamdur irişen âh ile
Bu perîşân-hatt olan evrâkı ber-bâd eylegil” Avni D., G.44/5

Âşıklar delidir, yani Mecnun’dur, Mecnunların çölünde felekten âşıkların başına yağın eziyet taşlarıdır. Avni, bu eziyet taşlarını bir araya getirip birleştirerek mezar taşı yaptığını söylemektedir. Dolayısıyla âşığın sevgilinin eziyetinden kurtulması mümkün değildir hatta ölümünden sonra da devam edecektir. Gelenek içerisindeki sosyal yapı hükümdar da olsa bunu böyle görmektedir.

“Cünûn sahrâsı içinde felekde[n] başuma yağın
Cefâ taşlarını cem‘ eyledüm seng-i mezâr itdüm” Avni D., G.55/4

Baki de, ey sevgili senin gam taşlarının yaralamasından kurtulma günü hangi gündür, feleğin dönen çarkı başımıza ne zaman sıkıntı vermeyecek, diye sorarak âşık için eziyetin hiç bitmeyeceğini ve feleğin bu eziyeti sürdüreceğini ifade etmiş oluyor. Suç feleğe atılarak sosyal yapı içerisindeki kabullenme bir şekilde temellendirilmiş oluyor.

“Kankı gündür ki senûn seng-i gamuñ zahmından
Günbed-i çarh-ı felek başumuza teng olmaz” Baki D., G.204/2

Ahmedi de, beraber uyurken feleğin zorlamasıyla sevgili yanımdan gitti gideli ne yaşlı gözde uykum ne de başlı canda rahatım kaldı, diyerek sevgiliye kavuşmuşken âşığın sevgiliden ayrılmasını feleğin zorlamasına bağlamakta ve ayrılığın âşık için sosyal bir gerçek olduğunu vurgulamaktadır.

“Ne yaşlu gözde uyhum var ne başlu cânda ârâmum
Felek cevriyle gideli yanumdan yâr-ı hem-hâba” Ahmedî D., 579/5

Ravzi ise sevgilinin eziyetlerine maruz kalarak çok dert çektiğini belirttikten sonra felekten yeni sıkıntı ve eziyetlerin gelmesini istememesi, toplumsal yapının bir baskısı olarak görülebilir. Şair, o sevgilinin yaya benzeyen oklarından gelen eziyet okları bana yeter, ey felek sen yürü okunu at, yayını ger; ayrılık derdini yüklenip taşıdığım yeter, ey felek sen de sevgili gibi bana eziyetler yükleme, diyerek feleğin yükünü çekemeyeceğini belirtmektedir.

“Tîr-i cevri yeter ol yâr-ı kemân-ebrûnuñ
Ey felek sen yûri var okuñı at yayuñı yas” Ravzî D.,357/3

“Pây-mâl-i derd-i hicrân oldugum yeter baña
Ey felek sen de cefâlar eyleme cânân gibi” Ravzî D.,660/4

Nigâri ise, feleğin çarkı canımıza kast edip başımıza kılıç, ok ve bıçak yağdırmaktadır, diyerek içinde bulunduğu bütün olumsuzlukları feleğe bağlamaktadır.

“Gâh şemşîr ü geh tîr ü teber başımıza
Yağdırır çerh-i felek kasd kılup cânımıza” Nigârî D., 612/7

Süheyli ise, ey Süheyli alçak dünyanın nice kahrını çektin ama feleğin kahrının şiddeti hepsinden daha fazla idi diyerek, en üst seviyedeki olumsuzlukları feleğe yükler.

“Gerçi çekdüñ nice kahrını SÜHEYLÎ dehrüñ
Şiddet-i kahr-ı felek cümleden efzûn ancak” Süheyli D., 162/7

3. Feleğin Âşığa Aşırı Gözyaşı Döktürmesi

Âşık sevgiliye kavuşma özlemiyle yanıp tutuşurken gözyaşı döker. Âşığın döktüğü gözyaşları öyle bir hal alır ki bazen katre katre akar bazen akarsu olur bazen de kanlı gözyaşına dönüşür. Âşığın bu gözyaşlarını dökmesine sebep olan felektir.

Baki, ey Baki feleğin değirmeni ne kadar çok dönerse dönsün gözyaşı ırmağım yine de yenilmez, diyerek feleğin bütün olumsuzluklarına karşı Âşığın gözyaşı ile durumu yönettiğini söylemektedir.

“Cûy-ı eşküm yeñilmez ey Bâkî
Çok döner dahı âsiyâb-ı felek” Baki D., G.252/5

Diğer yandan felek aşığı hesapsız olarak hasta edip ağlatınca sevgilinin gamı da bu durumu her defasında yoklamaktadır.

“Bırakdı yok hisâbına felek ben zâr u bimârı
Hele gâhî gelür yoklar gam-ı dildâr var olsun” Baki D., G.352/5

Yine Baki, bela bağında alçak feleğin alçaklığı gözyaşımı katre katre akıtıp beni asma kütüğüne çevirdi, diyerek durumunu ortaya koyar.

“Dehre-i dehr-i denî bâg-ı belâda yaşımı
Katre katre akıdur mânend-i tâk eyler beni” Baki D., G.539/3

Ali de, feleğin elemeleri bağrımı öyle kan eyledi ki kan ağlamada lale bile bana eşlik edemez, diyerek gözlerinin kanlı halini lalenin kırmızılığından da üstün görmektedir.

“Şöyle hün eyledi âlâm-ı felek bağrumı kim
Baña kan ağlamada olmaya hem-ser lâle” G.M.Ali, D.K.73/21

Revani ise, karalar giymiş bulut gibi sürekli ağladığını söyledikten sonra, ey felek ay yüzü sevgiliyi sulara gark etmek neden, diye sorarak yağmur gibi gözyaşı döküşünü feleğe bağlamaktadır.

“Karalar geymiş Revânî ebrveş aglar müdâm
Ey felek ol mâh-rûyı gark-ı âb itmek neden” Revânî D.,272/5

Ağlamak insanın doğasında vardır. Âşığın ağlaması ise farklı bir bakış açısıyla ele alınır ve ağlamanın sınırlarını zorlayarak abartılı bir anlatıma bürünür. Bu abartılı durumun sorumlusu olarak da felek gösterilir.

4. Feleğin Rakibe İyilik ve İlgi Göstermesi

Âşık için en büyük çıkmazlardan birisi rakiptir. Sevgili karşısında âşığın sabrını zorlayan, onu çoğu zaman isyan aşamasına getiren, sevgiliye sitem etmesine neden olan, şikâyete sevk eden, sevgiliye kavuşma duygusunu son aşamaya taşıyan hep rakiptir. Rakip bu kadar ön plana çıkınca, rakibe sevgilinin iyilik ve ilgi göstermesi şiirde gündeme getirilir ve felek bu durumdan sorumlu tutulur.

Hamdi, rakibin evini yapan Âşığın evini yıkan, Âşığın gönlünü döne döne harap eden hep feleğin işidir, felek herkese mutluluk şerbeti içirirken sonunda âşığa çanak çanak zehir içirir, diyerek sevgili karşısında Âşığın rakip karşısındaki çaresizliğini ve zor durumda kalışını feleğe bağlar. Böylece âşıkların sevgiliye kavuşamamaları sosyal bir iç çatışmanın sonucu olarak çoğunlukla kendini göstermiş olur.

“Seni yıkmak dileyüp yapı rakîbün evini
Felekün işi harâb oldı gönül döne döne” Hamdi, G.140/4

“Her câna kim safâyile şerbet suna felek
Âhir ana çanak çanak içürdi semleri” Hamdi, G.154/5

Mihri, feleğin rakibe la’l gibi kırmızı kadehten şarap içirirken aşığa ciğer kanından başka bir şey sunmadığını ifade etmesi Âşığın toplum içindeki acıklı durumuna bir işaret olarak gösterilebilir.

“Câm-ı la’lûñ meyin içürdi rakîbe nidelüm
Bize sunmadı felek hün-ı ciğerden gayri” Mihrî H. D., G.203/5

Rahmi de, Papağan dururken kargaya şeker gösterme misali feleğin kendisini ağlatıp rakiplerini mutlu ettiğini ifade ederek feleğin ters durumundan şikâyet etmektedir.

Rahmiyi nâlân idüp agyârı şâd eyler felek
Tûti-i gûyâ tururken zâga şekker gösterür Rahmî D., G. 61/5

Sosyal yaşamda insanlar arsında farklı alanlarda her zaman rekabet olmuştur. Rekabetin ortaya çıkardığı çatışmalar sosyal yapıyı olumlu ya da olumsuz yönde etkilemiştir. Âşıklar arasındaki rekabet de sosyal yapı içerisinde ele alınabilir. Âşıklar arasındaki rekabet kavgalara hatta savaşlara bile neden olabilmektedir. Âşıklığın bu yönüyle sosyal bir eleştiri konusu olduğu açıktır. Âşıklar arasındaki rekabetin feleğe yani talihe yüklenmesi sosyal çatışmayı azaltan bir etken olarak görülebilir.

5. Feleğin Talihi Değiştirmesi ve Talihi Ters Döndürmesi

İnsanın hayatta karşılaştığı zorluklar ve kolaylıklar, iyilikler ve kötülükler, mutluluklar ve üzüntüler vardır. İnsanın başına gelen bu durumlar feleğin dönmesine, feleğin ters gitmesine bağlanır. Şairler içinde buldukları bu değişkenliği hep feleğe yüklerler. Bu yaklaşım tarzı, sosyal ortamda yerine getirilemeyen sorumlulukların feleğe yüklenerek bir çıkış yolu bulma şeklinde açıklanabilir.

Hamdi, felek bugün senin makamına yüz sürerse emin ol zaman gelir seni makamından yüz üstü düşürür, diyerek hayatta karşılaşılacak tersliği feleğe yükler.

“Yüzün sürerse rikâbuna îmin ola felek
Seni yüzün düşürür vakt olur rikâbundan” Hamdi, G.111/6

Ali de feleğin bir kez olsun değişmesine işaret ederek, felek, bahtımın açılmasına yol verse, ansızın kapı açılrsa, elim bir kez iyilik kapısının halkasına erişse, diyerek feleğin talihini ters döndürmesini istemektedir.

“Felek yol virse baht açılrsa nâ-geh feth-i bâb olsa
Elüm irişse bir kez halka-i ebvâb-ı ihsâna” G.M.Ali, D. K.36/23

Beyani ise, felek aksine dönse bile ey Beyani bundan dolayı gam çekme, nasıl olsa bir gün benim de feleğim isteğimin kutbuna dönecektir, diyerek olumsuz gidişatın olumluya döneceğini ümit etmektedir.

“Felek şimdi Beyânî ‘aksine devr etse gam çekme
Gelür bir gün döner kutb-ı murâdum üzre gerdûnum” Beyânî D., 136/5

Mihri de, her eziyet ve sıkıntıyı sana talihin etmektedir, çok da felekten şikâyet etme diyerek, aslında feleğin kişinin talihi olduğunu belirtmiştir.

Her cevr ü her cefâyı saña tâli‘uñ ider
İtme iñende Mihrî felekden şikâyeti Mihrî H. D., G.185/5

Şairlerin feleğin dönmesinden hareketle talilerinin iyi ya da kötü yönde değişeceğine dair olan düşünceleri insanın sosyal hayattaki yaşam mücadelesinde devamlılığa işaret olmaktadır.

6. Feleğin Âşığa Verilen Sözü Yerine Getirmemesi

Feleğin dönmesi sözünde durmaması olarak yorumlanır. Bu nedenle şairler feleğin sabit kalmasını isterler. Felek döndükçe iyi giden işler kötüye döner. Bu nedenle şairler feleğin dönmesinden şikâyet ederler. İnsan içinde yaşadığı mutluluğu, iyi bahtı ve kavuşma halini kaybetmek istemez bu nedenle feleğe, sabit ol sözünden dönme, derler.

Baki, ey Baki felek eğer verdiği sözde durup dönmeseydi onun bulunduğu yerde sabit durmasına dayanmak kolay olurdu, diyerek feleğin dönmesiyle işlerin kötü gitmesi eleştirilmiştir.

Sebât-ı dehre tayanmak olurdu ey Bâkî
Turaydı ‘ ahdine ‘ âlemde dönmeyeydi felek Baki D., G.265/5

Ali de, ey felek bize verdiği sözde dur, sakın dönme, aykırı döndüğün yeter artık bundan pişman ol, diyerek başa gelen anlaşmazlıkları aykırılıkları feleğin dönmesine yani sözünde durmamasına bağlamaktadır.

Bizümle ‘ahdüñe tur ey felek şakın dönme
Yiter hilâfına döndüñ yiter peşimân ol G.M.Ali, D.K.42/7

İnsanlar arası ilişkilerde meydana gelen olumsuzlukların feleğe atılarak bastırılması sosyal yapı içerisinde belli bir denge oluşturmuştur. Olana rıza gösterme yani feleğe boyun eğme bir yerde insanların kargaşasını önlemektedir.

7. Feleğin Ömrü Yok Etmesi ve Gönülleri Yıkması

Âşığın gönlü sevgilinin ayrılık acısıyla yaralanmış ve yıkılmıştır. Felek ise Âşığın bu durumunu acıyıp onun gönlünü yapma yerine yıkık hale gelmiş bu gönlü iyice yok eder. Çaresiz âşık da feleğin bu eziyetinden dolayı şikâyetinde bulunur.

Baki, yıkık gönül mülkünü gittikçe yok etmekte, feleğin bu eziyetinden bir şaha şikâyet var, diyerek feleği gönlün şahı sevgiliye şikâyet eder.

“Gitdükçe harâb eyler mülk-i dil-i vîrânı
Dehrûñ bu cefâsından bir şâha şikâyet var” Baki D., G.171/5

8. Felekten İstekte Bulunma

Şair içinde bulunduğu gidişatı değiştirmek için felekten bazı isteklerde bulunur. Bu istekler içerisinde aşığa bir kadeh sunulması, Âşığın sevgiliye kavuşması gibi istekler sıralanır.

Yahya, ey felek biz demiyoruz ki güneş gibi altın kadeh olsun sen bize yeni ay gibi kırık bir kadeh ver, diyerek feleğin az da olsa kendisine iyilikte bulunmasını istiyor.

“Biz dimezüz ki mihrveş câm-ı zer olsun ey felek
Sen bize mâh-ı nev gibi bir kadeh-i şikeste vir” Ş.Yahya D., G. 109/3

Fuzuli ise, ey felek bu eziyet yeter, ağlayıp inleyen beni salınarak yürüyen sevgilime kavuşturun, bakan gözlerimi parlak ayın nuruyla nurlandır, diyerek sevgiliye kavuşma isteğini dile getirmektedir.

“Yeter ey felek bu cefâ yetir men-i zâre serv-i revânımı
Meh-i tal'atiyle münevver et dil ü dîde-i nigerânımı Fuzûlî” D, G. 262/1

Yahya, ey felek bana sevgiliden ayrı kalmaktansa ölmek daha iyidir. Beni sevgilisiz bırakmaktasın bari canımı al, diyerek sevgiliden ayrı oluşun dayanılmazlığını dile getirmektedir.

“Ey felek bana ölüm yegdür firâk-ı yârden
Çünkü bî-cânân idersin bâri bî-cân it beni” Ş.Yahya D., G. 149/3

9. Feleğin Şahı Kul Etmesi

Klasik Türk şiir geleneğinde sevgili padişah, âşık ise kuldur. Âşık kulluğunun bilinciyle hareket eder ve padişahı gelen her türlü eziyete katlanır. Ancak aşağıdaki beyitte Mihri sevgiliye eslenerek feleğin bu durumu tersine çevireceğini söyleyerek geleneğe aykırı bir tutum sergilemektedir.

Mihri, bugün güzellik ilinin padişahıyım deme felek Mihri gibi seni de ileride kul eder, diyerek hem kendi durumundaki olumsuzluğu hissettirmiş hem de sevgiliye meydan okumuştur.

“Dime bugün ki hüsn ilinüñ pâdişâhıyam
Mihri gibi felek ider irtedâ seni” Mihri H. D., G.184/7

10. Feleğin Yok Yere Öldürüp Evler Yıkması

İnsanın başına gelen bela ve sıkıntılar, felaketler ve ölüm hep feleğin bir cilvesi olarak görülür.

Ali, ey ömür sermayesini yok yere talan eden felek ve ey evleri barkları yakıp yıkan felek, şeklinde feleğe seslenmekte ve bütün bu felaketler için feleği sorumlu tutmaktadır.

“Ey naqd-i ‘ömri yok yire talan iden felek
V’ey niçe hânmanları vîrân iden felek” G.M.Ali, D., G.737/1

11. Feleğin Sevinç ve Mutluluğu Engellemesi

İnsanlar dünya hayatında sevinç ve neşeli günler yaşarken olaylar birden tersine dönmeye başlar ve bu durumda hayal kırıklığına uğurlar. İnsanların bu hayal kırıklığı suçu feleğe atmakla yatıştırılmış olur. Yahya, her gece bir gam ile hüznü gönlümüzü yoklar, dert ve eziyet köşesinde bizi eğlencesiz mi sanır, diyerek gönlünü gamlandırmaya çalışan feleğe karşı çıkar.

“Felek bir gamla her şeb hâtır-ı mahzûnumuz yoklar
Bizi eglencesiz mi anlar âyâ künc-i mihnetde” Ş.Yahya D., G. 345/2

12. Feleğin Zehir İçirmesi

Âşık sevgilinin elinden şarap içmek, şerbetiçmek ister ölümsüzlük suyunu yudumlamak ister. Oysa felek aşığa hep zehir içirme çabasındadır. İnsanların mutluluk isteklerini felek böylece engellemiş olur. Mihri, ey felek dünya elinden bir kez olsun mutluluk ve sevinç kadehini içtirmedi, Mihriye her an sunduğun bin tas ağudur, diyerek feleğe şikâyetini yöneltmektedir.

“Dehr elinden bir safâ câmını nûş itdürmedüñ
Sunduguñ her dem felek Mihri'ye biñ tâs ağudur” Mihri H. D., G.32/7

Revani ise, ey dudağına tutkun olduğum, senden ayrı düşümse bu yine feleğin zehrini bana tas tas içirmesindedir, diyerek sevgiliden ayrı oluşu feleğin kendisine tas tas içirdiği zehire bağlamaktadır.

“Firâk ü hicrûñe düşdümse ey lebi tiryâk
İçürdi yine felek baña zehrini tâs tâs” Revânî D.,166/2

13. Feleğin Fesat Çıkarması

Feleğin dönmesi durumun değişmesi ve gidişatın tersine dönmesi demektir. Bu ise her şey yerli yerinde iken olumsuz yönde değişmesi demektir. Bu yönüyle felek fesad çıkaran olarak değerlendirilir ve feleğe çatılır. Feleği karalamak, feleğin fesat çıkarmasından dolayıdır. Feleğin dönem ile ilgili fesat çıkarması beldelerin harap olmasına vesile olur.

Beyani, felek böyle dönmekle çok fesad eylemektedir, durum böyle devam ederse döneminde bütün beldeler yok olacak, diyerek dönem üzerinde olan olumsuzluklar feleğe yüklenmekte ve felek sorumlu tutulmaktadır.

“Felek böyle kalursa gerdişinde çok fesâd eyler
Bu hâl üzre giderse devri tahrîb-i bilâd eyler” Beyânî D., 152/1

14. Feleğin Zalim Olması

Âşığın sevgiliye kavuşmasına engel olan felek zalim olarak değerlendirilir.

Mihri, felek sevgiliye kavuşmak için bir kolaylık sağlamıyor, o halde keşke bu belalı candan kurtulaydım, diyerek feleğin zulmüne artık katlanamayacağımı dile getirmiş.

“Vasl-ı cânân" müyesser kılmaz imiş çün felek
Bu belâ-keş candan mahrûm olaydum kâşkî” Mihri H. D., G.191/2

Nigarı ise, ey felek zulmedip âşıkları ay gibi parlak sevgililerden ayırma, mazlumların arşa değmiş ah oklarından kork, sakın, diyerek zalime karşı mazlumun ahını hatırlatmaktadır.

“Ayırma ey felek zulm eyleyüp ‘uşşâkı mâhından
Hazer kıl mazlûmânın ‘arşa degmiş tîr-i âhından” Nigârî D., 540/1

15. Feleğin Bilginleri Mutsuz Cahilleri Mutlu Etmesi

İnsanlar yaşadıkları toplumda hak ettikleri yere gelmek isterler. Kendilerine hak ettikleri makamın verilmeyişinden şikâyet ederler. Bu şikâyeti yaparken kolay bir yol olarak feleği suçlarlar.

Mihri, felek nedense ehli olmayanlara muratlarını verirmiş, Mihri keşke bende bilgisizlik ile bilinseydim, diyerek bulunduğu konuma isyan etmekte ve kendi dönemini eleştirmektedir.

“Kandasa nâ-ehle virürmiş murâdını felek
Mihri ben de cehl ile ma‘lûm olaydum kâşki” Mihri H. D., G.182/8

16. Feleğe Karşı Çıkma

Şairlerin feleğe karşı çıkmaları aslında mevcut durumdan memnun olmadıkları anlamına gelir. Ya âşık olarak içinde buldukları eziyetli duruma sabredemeyerek feleğe karşı çıkılır ya da olmak istedikleri makamda olmadıklarından, değerlerinin bilinmeyişinden dolayı feleğe karşı koyup meydan okurlar.

Ali, ey felek, sen beni mutsuz ve neşesiz yapmak istiyorsan, boşuna düşünmekte çünkü bunda âlemin şahı var, diyerek feleğin üstündeki güce iğarete etmekte ve feleğe karşı bir duruş sergilemektedir.

“Beni sen ey felek nâ-şâd u nâ-kâm eyleyem dirseñ
‘Abeş fikr eylemişsin bunda zîrâ şâh-ı ‘âlem var” G.M.Ali, D., G.195/6

Mihri, ey felek senin katında benim suçum nedir ki bir gün bile beni siyah saçlı sevgili ile baş başa bırakmadın, diyerek feleğe çatmaktadır.

“Cürmüm nedür katuñda senüñ bir gün ey felek
Kim hem-ser itmedüñ beni zülfi siyâh ile” Mihri H. D., G.160/2

Ravzi, ey felek gözyaşı yıldızlarımı döktüğün yeter, dünyayı dolanan güneşin yönünü artık benden yana döndür, diyerek ters gidişin düzeltilmesi için feleğe karşı koymaktadır.

“Encüm-i eşküm yeter dökdüñ demidür ey felek
Döndür ol mihr-i cihân-ârâyı benden canibe” Ravzi D.,489/3

Beyani, ey felek Beyani’yi baştan ayağa eziyetle isteklerinin dışında bıraktın, bir de ona mutluluk bağışla her zaman onu mutsuz etme, diyerek feleğin bu eziyete son vermesini istemektedir.

“Tâ-be-key cevruñ Beyânî nâ-murâda ey felek
Kâm-bahş ol bir zamân her demde nâ-kâm eyleme” Beyânî D., 722/9

Nigari ise daha yüksek bir tavırla, dünya gamını çekmedim, felekten intikam aldım, hiç elimden yere bırakmadım, tas tas dolu dolu (şarap) çektim, demekte ve feleğe karşı güçlü bir duruş sergilemektedir.

“Çekmedim dünyâ gamın aldım felekden intikâm
Koymadım elden yere serşâr çekdim tâs tâs” Nigârî D., 320/5

Yahya, ey Yahya felek şimdi döne döne eziyetler etsin, dünyayı dolaşan ahın bir an ola ne tozlar kopara, diyerek ahıyla feleği tehdit etmektedir.

“Felek döne döne şimdi cefâlar itsün ey Yahyâ
Ne tozlar kopara bir dem ola âh-ı cihân-gerdin” Ş.Yahya D., G. 200/5

Nedim de, Allah için ey felek bildiğin elden bırakma, ah ve inleme bir gün senin de layığını verir, diyerek ah ve inleme ile feleği tehdit etmektedir.

“Billah koyma bildiğin elden felek hemân
Bir gün senin de lâyıkın âh u figân verir” Nedim D., K.3/66

Fuzuli ise, bana alçak felek döne döne adaletsiz davrandı ama ben felekten ahımın okuyla intikam adım, demektedir.

“Ey Fuzûlî nâvek-i âhımla aldım intikâm
Döne döne gerçi bî-dâd etdi çerh-i dûn bana” Fuzûlî, D., G. 13/6

Şairlerin feleğe karşı durmalarında en büyük silah ah'tır. Zalime karşı koyamayan mazlumun elinde olan tek gücü ahıdır. Bu da sosyal yapı içerisinde eleştirilmesi gereken bir durumdur.

17. Feleğin âşığın kara bahtlı olmasına sebep olması

Âşık dünyaya kara bahtlı olarak gelmiştir. Sevgiliye kavuşma imkânı yoktur. Bahtı hiç düzelmez. Bütün bunlar feleğin aşığa yapmak istedikleridir. Feleğin bu gidişatını değiştirmek mümkün değildir.

Rahmi, ey gönül felek beni o saçı Leyla gibi olan sevgiliden ayırdığı için yürü bundan sonra Mecnun gibi dağlar ile eğlen diyerek, bahtının Mecnun gibi olduğunu ve artık bunun değişmeyeceğini vurgulamak istemiştir.

“Felek ayırdı çün ey dil beni ol saçı Leylâdan
Yürü şimden girü Mecnûn gibi dağlar ile eğlen” Rahmî D., G. 160/2

Yine şair, ey gönül kara bahtından dolayı şikâyetlerini artırma, felek bir gün o oynak sevgiliyi sana sevgili edeceğini mi sanırsın, diyerek felekten kara bahtının değişmesine dair bir ümit beslemekte ancak bunun şikâyeti artırmakla mümkün olmayacağını belirtmektedir.

“Yiter baht-ı siyâhuñdan dilâ şekvânı arturma
Felek bir gün o şûhı saña yâr itmez mi anlarsın” Rahmî D., G. 165/4

Hamdi de, felek Hamdi'yi kapından uzaklaştırdı, onun güzelliğini görmeye bir an bile olmaz, diyerek feleğin aşığı sevgilinin kapısından ayırdıktan sonra bahtını kara eylediğini âşığın bundan sonra sevgiliyi bir an bile göremeyeceğini belirtiyor.

“Kapundan ırag itdi felek Hamdîyi ammâ
Yok lahza ki olmaya cemâlünü mülâhız” Hamdi, G.78/1

18. Feleğin Güvensiz ve Alçak Oluşu

Felek güvensizdir, dünya yerine kullanıldığında da alçaktır. İnsanın başını neyi ne zaman getireceği hiç belli olmaz. Bu nedenle şairler felekten söz ederken onun alçaklığından ve güvensizliğinden söz ederler. Hamdi, Hamdi dünyanın tazeliğine göz dikme, felek nice İrem bağlarını yele verdi, diyerek feleğe olan güvensizliğini dile getirmiş.

Kılma nazar tarâvet-i dünyâya Hamdî kim
Virdi felek yile niçe bâg-ı İremleri Hamdi, G.154/11

Yahya ise, sonunda üzüntü çeksün diye nimet verir yoksa felek sanma ki gönül ehlinin mutlu olmasını ister, diyerek feleğin asıl amacını vurgulamış ve feleğe olan güvensizliğini vurgulamıştır.

“Zevâli gussasın çeksün diyü ni`met virür yohsa
Felek ehl-i dilün sanman ki mesrûr olduğın ister” Ş.Yahya D., G. 57/4

Rahmi ise, insanlar sözünde durmuyor, dünya alçak, zaman alçaklık peşinde ve felek alçak kimseleri koruyup kollamakta, diyerek dönemi içindeki sosyal koşulları eleştirmektedir.

“Cihân halkı bed-‘ahd gerdûn dündür
Zamâne denîdür felek sifle-perver” B. Rahmi D., K. 2/7

19. Feleğin Âşığı Dertlendirip Onun Şarap İçmesine Sebep Olması

Âşık aşk derdinden dolayı şarap içmektedir. Onun şarap içmesine destek olan ise felektir. Çünkü felek Âşığın bu derdini artırır hatta dayanılmaz hale getirir.

Avni, felek her gün dünyadaki insanları toprağın altına geçirmekte, artık yeşil kadehi anmayı bırak, kişiyi kendinden geçiren kadehi getir, diyerek feleğin yaptıkları karşısında kişilerin sarhoş edici kadehe yönelmelerini anlatmaktadır.

“Felek her gün çü merdân-ı cihânı zîr-i hâk eyler
Ko câm-ı merg yâdını getir bir câm-ı merd-efgen” Avni D., G.56/4

Baki ise, âşık ta haşre dek şarap içse yine de ondan ayrılamaz, feleğin içki meclisinde bilmem ne halet var, diyerek burumu özetlemektedir.

“Nüş eylese bir ‘ âşık tâ haşre dek ayılmaz
Bezm-i feleküñ bilmem câmında ne hâlet var” Baki D., G.171/3

20. Feleğin Riyakâr Olması

Felek döndüğü için ikiyüzlüdür. Bundan dolayı kararsızdır, sözünde durmaz, âşığı halden hele geçirir, onunla adeta oynar.

Baki, feleğin aynası türlü suretler göstermeseydi bazen ağlayan, bazen, yanan, bazen inleyen olur muydum, diyerek feleğin riyakârlığını dile getirmektedir.

“Olur mıydum gehî giryân gehî sûzân gehî nâlân
Felek âyînesi göstermeyeydi dürlü suretler” Baki D., G.166/4

Mihri de, ah eğer feleğin çarkı eziyet edip zamanın şeklini değiştirmese Allah’a hamt olsun ki yumuşak bir esintinin iyiliği ile bugün hoşuz, diyerek feleğin ikiyüzlülüğüne işaret etmektedir.

“Hamdülillâh ki hoşuz lutf-ı nesîmiyle bugün
Âh eğer çarh-ı felek cevri devrân-şekil” Mihri H. D., K.8/31

21. Felek ile ilgili şiirler

Gazel

“Ey naqd-i ‘ömri yok yire talan iden felek
V’ey niçe hânmanları vîrân iden felek

Cem’iyyetin bozup tağıdup cümle kulların
Ey niçe şâhı bende-i fermân iden felek

Şüretde zahm-ı tîguñı görmüş kimesne yok
Ma’ nide lahzada niçe biñ kan iden felek

Mihmânına kıyar mı cihân içre merd olan
Ey hânesinde konanı pinhân iden felek

‘Âlî gibi dilîri niçe zecr ü kahr ile
Dünyâya geldüğine peşimân iden felek

Mîri nihâyetü diyivir baña eyledün
Ey niçe genci hâk ile yeksân iden felek” G.M.Ali, D., G.737/1-6

Gazel

“Felek böyle kalursa gerdişinde çok fesâd eyler
Bu hâl üzre giderse devri tahrîb-i bilâd eyler

Bu çarh-ı zâlimüñ evzâ‘ı nâ-hemvâr u kendi şûm
Döner ‘aksine devrânında ‘aks-i i‘tikâd eyler

Hatâsı zâhir iken çarh-ı bed-mihrüñ savâb añlar
‘Acebdür bu ki dönmez i‘tikâdından ‘inâd eyler

Ma‘ârif ehlini nâ-kâm edüp muhtâc eder dâyim
Behîme-tab‘ olan şahs-ı denîyi ber-murâd eyler

Beyânî Mâlikü‘l-mülke tazarru‘la niyâz eyle
Gedâ-yı bî-ser ü sâ mânı lutfi Keykubâd eyler” Beyânî D., 152/1-5

Gazel

“Felek ehl-i dile her dem çeker tîğ-ı sitem-kârı
Ma‘ârif ehline der-kâr eder şemşîr-i hûn-bârı

Ne mümkün pençesinden gûsfend-i cânı kurtarmak
Pelengîdür bu kuhsâr-ı belânuñ gürg-i hûn-hârı

Siyeh düşmendür erbâb-ı dile bu çarh-ı merdüm-küş
Dehâni hokkasında hıfz eder ejder-sıfat mârı

Zebûn-ı dest-i kahrıdur zemîn ü âsumân çarhuñ
Ne mümkündür sitîz etmek anuñla Kahramân-vârî

Beyânî niçe peygâr eylesün bu çarh-ı zâlimle
Pesinde yokdur anuñ tîğ-zen merd-i kafâ-dârı” Beyânî D., 782/1-5

Musammât (Terci’-Bend)

- 1 Rahmî nola tâli‘den eylerse şikâyetler
- 2 Çekdi bu feleklerden çok dürlü felâketler
- 3 Nâ-ehle müyesserdür her dürlü sa‘âdetler
- 4 Dâna-dil ü kâmiller çekmekde melâletler
- 5 ‘Âkıl ola dîvâne fikr olsa bu hâletler
- 6 Nâ-dâna neden bilsem âyâ bu ri‘âyetler
- 7 Bir gün beni hâk eyler âhir bu kasâvetler
- 8 Sifle olanuñ varur ayagına devletler
- 9 Cân ile perî-rûlar eyler niçe hıdmetler
- 10 Var ise kıyâmetden oldı bu ‘alâmetler
- 11 Ževk ile sürür ile itdi niçe ‘işretler
- 12 Dünyâ gibi ‘ukbâda sürsün niçe râhatlar
- 13 Cem câmını nûş itdi sürdi niçe dem Rüstem
- 14 Bu bezm girü bâkî ‘âlem yine bu ‘âlem” B. Rahmi D., M. 2/5

Murabba‘

“Çekmi şem hadden aşâ cevri ü cefâsın felegüñ
Görmedüm zerre kadar mihr ü vefâsın felegüñ
Sürmedüm neyleyeyin zevku safâsın felegüñ
Âh elinden felegüñ dâd elinden felegüñ

Mihnet ü derd ü belâ ile gözüm yaşlar ider
Hasret ü hecr ü cefâ ile dilüm başlar ider
Nideyin baña felek ummaduğum işler ider
Âh elinden felegün dâd elinden felegün

Arturur nâle ile şâm u seher zârumuzı
Ağladur bizi ne hoş güldürür ağyârumuzı
Âh u efgân ile her dem geçürür kârumuzı
Âh elinden felegün dâd elinden felegün

Hem-demi ğussa vü gam eyledi devrân bize
Rahm idüp lutfını göstermedi bir ân bize
Pür ider kâseyi her dem içürür kan bize
Âh elinden felegün dâd elinden felegün

Her kimi görse anuñ gül gibi yüzine güler
Soñradan hâr-ı cefâ tığıyla bağrını deler
Ne özi göynür esirger ne ho yaşını siler
Âh elinden felegün dâd elinden felegün

Görmedük bir güli gülşende ki solmaya felek
Sanma bir kimse ki itdüğünü bulmaya felek
Bu cihân bâkî degül saña da kalmaya felek
Âh elinden felegün dâd elinden felegün

Nice sa'yümüzi yoluñda hebâ eylesesin
Nice bir ehle cefâ cehle vefâ eylesesin
Mihri'yi öldüricek kime cefâ eylesesin
Âh elinden felegün dâd elinden felegün

Gözümüz yaşını döndürdi bizüm kanlara
Bir nefes derdümüz irgürmedi dermânlara
Hasret itdi bizi uş sevgülü cânânlara
Âh elinden felegün dâd elinden felegün” Mihrî H. D., M.5/1-8

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatında felek kelimesi en çok kullanılan kavramlardan biridir. Şairlerin felekten şikâyet etmeleri ile bağlantılı olarak, felek kelimesi talih, baht anlamlarıyla ele alınmıştır. Feleğin yuvarlak olması, dönmesi gibi özellikleri kişiler üzerindeki olumsuzluklara sebep olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Şairler, ters giden talihlerinden, sevgiliden ayrı olmanın verdiği acıdan, sevgiliye kavuşamamaktan, dünyada mutlu ve sevinçli olamamaktan dolayı hep feleği suçlarlar ve felekten şikâyet ederler. Felekle ilgili şikâyetlerin tümünde aslında toplumda var olan olumsuzluklar, gidişattaki aksaklıklar, içinde bulunulan koşulların değiştirilemez olması gibi durumlar sosyal eleştirinin konusu yapılmıştır. Kişiler içinde buldukları kötü gidişatı iyiye çevirme çabası ile mücadele vermek yerine bütün olumsuzlukları feleğe yükleyerek sorumluluktan ve dönemin tepkisini üzerlerine çekmekten kaçınmışlardır. Aşk yoluna giren kişi feleğin dönekliğini göz önünde bulundurarak sevgiliye kavuşamama gerçeğini kabullenmiş ve talihine koşulsuz teslim olmuştur. Felek, âşığın eziyet ve acı çekmesine, sevgilinin kapısından kovulmasına, iyi giden talihinin tersine çevrilmesine, dünyaya kara bahtlı olarak gelmesine, sevinç ve mutluluktan uzak olmasına sebep olur. Şairler, felekten yakınlıkla sanatçı olarak değerlerinin bilinmeyişinden, dönemlerinde gerekli ilgiyi görememekten söz ederek toplumdaki olumsuzluklara gönderme yaparak sosyal eleştiride bulunmuşlardır.

KAYNAKLAR

- AKSOYAK İ. Hakkı. (2019), Gelibolulu Mustafa Âli Dîvânı. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> 22.04.2019.
- AKYÜZ Kenan, v.d. (1990). Fuzuli Divanı. Akçağ Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, Mehmet. (2019), *Mihri Hâtun Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58679,Mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> 23.04.2019.
- AVŞAR, Ziya. (2017), *Revânî Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0> 14.04.2019.
- AYDEMİR, Yaşar. (2017), *Ahmedî Divanı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0> 16.04.2019.
- AYDEMİR, Yaşar. (2017), *Ravzî Divanı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> 18.04.2019
- BAŞPINAR, Fatih. *Beyânî Divanı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0> 16.04.2019. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10599,beyani-bpdf.pdf?0> 16.04.2019.
- BİLGİN, Azmi. (2017), *Nigârî Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> 14.04.2019.
- DOĞAN, Muhammet Nur, *Avnî (Fatih) Divanı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10595,avnfatihdivanimuhammednurdoganpdf.pdf?0> 14.04.2019.
- ERDOĞAN, Mustafa. (2017), *Bursalı Rahmî Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmidivanipdf.pdf?0> 14.04.2019.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- HARMANCI, Esat. (2017), *Süheyli Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55750,suheyli-divanipdf.pdf?0> 14.04.2019.
- KAVRUK, Hasan. *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10655,seyhulislamyahyadivanihasankavrukpdf.pdf?0> 14.04.2019.
- KURTOĞLU, Orhan. (2019), *Bosnalı Âsım Dîvânı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58698,bosnali-asim-divanipdf.pdf?0> 14.04.2019.
- KÜÇÜK, Sebahattin. *Baki Divanı*. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0> 16.04.2019
- LEVEND, Agâh Sırrı, (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Macit, Muhsin. (2017), *Nedim Divanı* Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> 17.04.2019.
- ÖZYILDIRIM, Ali Emre, Hamdullah Hamdi Divanı. Ankara: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0> 14.04.2019.
- ZAVOTÇU, Gencay. (2018). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Umuttepe Yayınları, İzmit.

19.YÜZYILIN SONLARINDA ERZİNCAN'A GELEN KAFKASYA MUHACİRLERİ THE CAUCASUS FLUTES IN ERZİNCAN AT THE END OF THE 19th CENTURY

Nurettin BİROL

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü

ÖZET

Kırım Savaşı sonrası Rusların işgal etmeye başladığı Kafkasya'da, özellikle İmam Şamil'in teslim olması ve Çerkez direnişinin sona ermesiyle Osmanlı topraklarına kitleler halinde bir göç başladı. Osmanlı Devleti dinî ve kültürel bakımdan kendine yakın gördüğü Kafkasyalı Müslüman muhacirleri yapabileceği en güzel muamelelerle karşılamış ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerine iskân etmişti. Trabzon ve Erzurum istikametinden Orta ve Batı Anadolu'ya iskân edilmeleri plânlanan bölgelere gönderilecek muhacirler, Erzincan'dan geçmek zorundaydı. Bundan dolayı Erzincan, muhacirler için bir geçiş ve dinlenme yeri olmuştur. Bundan başka 1860'lı yıllardan 1909'lara kadar yani, Kırım ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşlarından sonra bu bölgeye gelen muhacirlerin bir kısmı da Erzincan merkez, Tercan, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarına iskân edilmişti. Bu muhacirlerin bazıları kazalara yerleştirilirken, bazıları için de yeni köyler kurulmuş ve bu köylere yeni isimler verilmişti.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya, Muhacir, Erzincan, İskân, Çerkez, Çeçen.*

SUMMARY

With the Russians invading the Caucasia, and especially Imam Shamil's surrender and the end of the Circassian resistance, a mass migration to the Ottoman lands began after the Crimean War. The Ottoman Empire welcomed Caucasian Muslim refugees, who were seen as religious and culturally close to themselves, with the most beautiful treatments and settled them in various parts of Anatolia. The migrants, who were to be sent to the regions planned to be settled in Central and Western Anatolia from the direction of Trabzon and Erzurum, had to go through Erzincan. Therefore, Erzincan has become a place of transition and rest for refugees. Furthermore, some of the immigrants who came to this region from the 1860s until the 1909s, and after the Crimean and 1877-1878 Ottoman Russian Wars, were also settled in Erzincan center, Tercan, Refahiye, Kuruçay and Kemah subprovinces. While some of these immigrants were placed in these subprovinces, new villages were built for some of them and new names were given to these villages.

Keywords: *Caucasia, Migrant, Erzincan, Settlement,*

1. GİRİŞ,

KAFKASYA'DAN OSMANLI ÜLKESİNE YAPILAN GÖÇLERİNİN SEBEPLERİ

Dünyanın en zengin çok kültürlü bölgelerinden biri olan Kafkasya, Karadeniz ile Hazar denizleri arasındaki bölge olup Kuzey ve Güney Kafkasya olmak üzere iki bölgeye ayrılmaktadır. Bilhassa jeopolitik açıdan Kuzey Kafkasya, Avrupa ile Türkistan arasında bir geçiş köprüsü niteliğindedir.¹ Bölgenin stratejik özelliğinden dolayı yayılma siyaseti izleyen Rusya'nın 18. yüzyılın 2. yarısından itibaren bölge ile yakından ilgilenmeye başladığını görmekteyiz. Aynı tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti de Avusturya ve özellikle Rusya karşısında toprak kaybederek geri çekilmeye başlamıştı. Bu geri çekilme sadece toprak kaybetmekle sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti'ne kültürel ve dini bakımdan bağlı olan Müslüman toplumlara hayat hakkı tanımayıp ölüm ya da göç gibi iki şıktan birini tercihe zorlamalarıyla kitleler göçlere sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde cereyan eden siyasi gelişmelere paralel olarak büyük demografik hareketler yaşanmış ve bu hareketler ekseriyetle, kaybedilen topraklardan veya çevre ülkelerden, geride kalan sınırlar dâhiline göçler şeklinde gerçekleşmiştir.² 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya yapılan göçlerin mühim bir kısmı Rusya'nın

¹ Telli Korkmaz, "Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri..." Studies Of The Ottoman Domain, Cild.3, sayı. 5, Ağustos 2013 (ss. 49-55) s.55

² Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler" Karadeniz Araştırmaları, Güz 2011 Sayı 31, s.18

tesiri ile Kafkasya'dan gerçekleşmiştir. Bu göçlerle gelen topluluklar, Anadolu coğrafyasının etnik, kültürel ve siyasi hayatındaki gelişmelerde rol oynayan önemli etkenler arasında yer almıştır.³

1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından sonra Rus Çarları Kırım ve Kafkasya bölgesi ile daha yoğun ilgilenmeye başladılar. 1783 yılında Kırım'ı ilhak eden Ruslar, II. Katerina zamanında Kafkasya'daki ilerlemeyi milli bir politika haline getirmişler, ele geçirilen yerlere Ukraynalıların bir kısmını yerleştirmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Kafkasya'da yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaya göre Çerkezistan, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını muhafaza etmek üzere bir serhat ülkesi haline getirilecekti. Osmanlılar, Çerkezleri kendi taraflarına çekmek için siyasi, özellikle dini faaliyette bulunarak bölgeye gönderilen din adamlarının çabalarıyla Çerkezler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılmasına çalıştılar.⁴

Rusya 1853-1856'daki Kırım Savaşında ummadıkları bir mağlubiyet yaşadılar. Daha sonra bu mağlubiyetin telafisi olarak Kafkasya üzerindeki baskısını artırmaya başladılar. Kırım Harbi'nin zaferle sonuçlanması bir kazanım gibi gözükse de sonrasında yaşananlar durumun hiç de böyle olmadığını gösterdi. Özellikle savaş sonrasında artan Rus baskısı Kafkasya'dan, Baserebya'dan ve diğer Rus etkisi altındaki bölgelerden Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi yaşanması ve bu muhacirlerin yaşadıkları sıkıntılar bahsi geçen durumun en müşahhas örneğidir.⁵

Kafkasya, insan yaşamı için zorlu coğrafi şartlara sahip bir bölgedir. Bununla birlikte yer altı ve yer üstü kaynaklar açısından önemli zenginlikler barındırmaktadır. Söz konusu bölge, tarih boyunca pek çok etnik unsura yurt olmuştur. Bu coğrafyanın fizikî durumu, bölgenin yerleşim ve yaşam şeklini de belirlemiştir. Mesela, Yunan tarihçi Strabon, Kafkas dağlarında meskûn çeşitli kavimlerin sayısını 70 kadar tespit etmekte, bunlardan her birinin komşularıyla ilişkiye girmeden ve birbirlerinin dilini bilmeden müstakil olarak yaşadığını belirtmektedir. Yine Strabon, Kafkasya'da 300 kadar dil konuşulduğunu ve Romalıların oradaki işlerini 130 tercümanla sürdürdüğünü yazmaktadır. Böylece Kafkasya, haklı olarak, "diller ve ırklar müzesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Kafkasya'da yaşayan ahâli etnik bakımdan şu gruplardan müteşekkildir:

1 — Kafkas Kavimleri: Çerkezler, Abazalar, Çeçen-İnguşlar (Avarlar, Lezgiler, Laklar ve Derginler) ve Gürcüler.

2 — Türk Kavimleri: Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Karapapaklar, Kundurlar, Kalmuklar ve Türkmenler.

3 — Hint-Avrupa Kavimleri: Ossetler, Ermeniler, Svanlar, Farslar ve Alanlar.

4 — Rus hâkimiyeti döneminde bölgeye yerleştirilen Rus, Kozak, Çingene, Rum, Yahudi ve Alman göçmenleri.⁶

Rusların bölgeyi ele geçirme çabaları 18. yüzyıl sonlarında başlamış olup 19. yüzyılın ortasından sonra yoğunlaşmıştır. Kırım savaşı sırasında ölen I. Nikola'nın yerine geçen II. Alexander (1855–1881) Kırım Savaşı'nda alınan yenilginin telafisi olarak Kafkasya üzerine yoğunlaşmış, savaştan sonra bölgedeki Rus baskısı artmıştır. Rusların gerek sayı gerekse teknoloji bakımından büyük üstünlüklerine rağmen İmam Şamil, özellikle Doğu Kafkasya'da kabileler arasında sağladığı birlik ile Rus işgaline, imam olduğu 1834'ten 1859'a kadar büyük başarılar kazanarak direndi.

1859 yılında İmam Şamil'in teslim olması sonucunda Abazaların bir kısmı, Besleneyle, Temirgueyle ve Kuban'ın batısındaki Kabardeyle mücadelede vazgeçtiler. 1860'da Natuhaylar teslim olurken 1863'te Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların büyük kısmı silah bıraktı. 21 Mayıs 1864'te son Çerkez direnişinin Kbaade mevkiinde son bulmasıyla Kafkasya'nın işgali tamamlanmış oldu. Böylece Rusya 250.000 asker

³ Ferhat Berber, agm. s.19

⁴ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), TTK Yayınları., Ankara,1997., s. 37; Jülide Akyüz, "Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri" bilig, Yaz / 2008, sayı 46 (ss.37-56) s.37-38

⁵ Galip Çağ, "19. Yüzyılda Çerkes ve Nogay Göçmenlerin Anadolu'da İskânı ve Çankırı Örneği" Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2013, Cilt 3, Sayı 2, ss.132-142 s.133

⁶ Nedim, İpek "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", Türkiyat Mecmuası, C. 20, 1997, ss. 273-313 s.276,277.

yığarak, sabırla almaya çalıştığı Kafkasya'nın son direniş hareketini de bitirdi. Artık Rusların karşısında örgütlü bir silahlı direniş kalmamış ve Kafkasya bölgesinin toprakları Rusya'nın işgali altına girmişti. Neredeyse bir asırdır devam eden yıpratıcı vatan savunması ve özgürlük mücadelesinden sonra Kafkas halklarını uzun, yorucu ve dramatik bir yolculuk bekliyordu: “Zorunlu göç”⁷

Rusya sözde askerî ve siyasî güveni sağlamak amacıyla Batı ve Orta Kafkasya'da yaşayan Müslüman halkı etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Rusya, direnenleri acımasız bir şekilde öldürdükten sonra geride kalanları Osmanlı topraklarına göçe zorlamıştır.⁸ Bu yüzden Kafkas halkları çok sevdikleri aynı zamanda uğruna kahramanca savaştıkları Kafkasya'dan Rusların şiddetli ve baskıcı politikalarından dolayı mecburi-kitlesele göç yapmak zorunda kalmışlardır.⁹

Zorunlu göç, Kırım savaşı sırasında 1856–1857'de, 1859'da Şeyh Şamil'in Rus Devleti'ne teslimi sonrası 1860–1862'de, Rus-Çerkez savaşının Rus Devleti lehine bitmesiyle 1864–1865 yılları arasında büyük ivme kazanmıştır. 1862–1865 yılları arasındaki üç yılda fevkalade artan göç, 93 Harbi ile 1877–1878 ve 1890–1908 yılları arasında yoğunlaşarak 1920'lere kadar süregelmiştir.¹⁰

Ancak göç edenlerin sayısı Kırım Savaşı'nın ardından Şeyh Şamil'in de Ruslara teslim olmasıyla birlikte yüz binlerle ifade edilen büyüklüğe ulaşmıştır. Osmanlı topraklarına göç eden muhacirlerden Nogayların en kalabalık göçü bu dalgada gerçekleşmiştir.¹¹

1850'lerde ivme kazanıp 20. yüzyıla kadar yoğun biçimde süren ve sonrasında günümüze dek azalarak da olsa devam eden Kafkas göçlerinin ve muhacirlerinin, Anadolu'nun etnik, sosyal ve kültürel yapısına önemli derecede tesirleri olmuştur.

Ruslar ile yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nin büyük toprak kayıplarına uğraması sonucu bu bölgelerdeki Müslüman Osmanlı tebaası mülteci durumuna düşmüştür. Ayrıca Rusların genişleme politikası da Müslüman göçlerinde etkili olmuştur. Savaşlar sonucunda milyonlarca insan dev göç dalgaları halinde ya Anadolu'ya göç etmiş ya da iç bölgelerde bir takım nüfus değişiklikleri yaşanmıştır. Devlet, ilk başta muhacirlerin sorunlarını Dâhiliye Nezareti (İç İşleri Bakanlığı) ve şehremanetleri (belediyeler) vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır. Giderek artan muhacir sayısı ve sorunların çözümü için farklı bir kurumsal yapı şeklinde “*Muhacir Komisyonları*”nın kurulması zaruri olmuştur. Bu kurumsal yapıların temel görevi muhacirlerin sorunlarını çözüme kavuşturmak olarak belirlenmiştir.

Muhacirin Komisyonları ve Faaliyetleri

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı'nın ardından hazırlıksız yakalandığı muhacir meselesinde hızla kurumsallaşmaya gitmiş Muhacir Komisyonu kurup, muhacir meselesini tek elden yönetmek istemiştir. Bir yandan muhacirlerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken öte yandan da yığılmanın önlenmesi için gerekli tedbirleri alarak muhacirlerinin bir an evvel iskânlarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Muhacirlere yapılan yardımlar; Karadeniz'in kuzeyinden alınmaları için vapur temini, ticaret vapurlarına navlun ödenmesi, kara yoluyla taşımalarda araba temini veya araba ücretlerinin ödenmesinden başlayarak, yevmiye verilmesi, arazi tahsisi, ev inşası, ziraat malzemeleri ve her türlü diğer insani yardımları kapsar niteliktedir.¹²

⁷ Ömer Karataş, “Karaçay Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri” Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX / 2, 2014, (525-538) s.526-527

⁸ Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları İstanbul 2010., s.14.

⁹ Abdullah Saydam, age. s.63; Kemal H. Karpat, Osmanlıdan Günümüze Etnik yapılanma ve Göçler. (Çev. Bahar Tırnakçı) İstanbul 2010 s.14,

¹⁰ Bedri Habıçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993., s.62; Ömer Karataş, agm. s.528

¹¹ Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Nogayların Türkiye'de İskânları*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 2009, s.380., 19. Yüzyıl Nogay Muhacirlerine Ait Nüfus Defterleri, Journal of History Studies, Volume 8 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder, p. 111-135, March 2016 s. 112

¹² Derya Derin Paşaoğlu, agm. s.112

1860 yılına gelene kadar yaşanan göç meseleleri ve bu muhacirlerin iş ve işlemleri özel bir teşkilata bağlanmamış, ortaya çıkan meseleler, meselenin ortaya çıktığı bölgeye gönderilen emir ve talimatlarla halledilmeye çalışılmış, ancak bunda başarı sağlanamamıştı.¹³ 1859 senesine kadar Şehremaneti'ne bırakılan bu işleri artık Şehremaneti tarafından idare edilemez duruma gelmişti. Sadrazam görüşmeler neticesinde, muhacirlerin her türlü işiyle meşgul olmak üzere bir Muhacir Komisyonu kurulması kararlaştırıldı. 4 Ocak 1860 tarihinde Padişah'a sunulan teklif, ertesi gün Padişah tarafından onaylanarak karar altına alındı. Böylece Osmanlı Devleti'nin muhacirlerle olan ilişkisini düzenleyecek olan "*Muhacirin Komisyonu*" kurulmuş oldu.¹⁴ Trabzon Valisi Hafız Paşa yönetiminde kurulmuş olan Muhacirin komisyonu, yaşanan göç olayları yavaşlama başlayıp, 1865 tarihinde yükünün azaldığı düşüncesiyle çalışanlarının sayısı azaltılıp Meclis-i Vâlâ'ya bağlanmıştı. Komisyon 1867'de Şurâ-yı Devlet'e ve 1875'te ise Zaptiye Nezareti'ne bağlandı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra göç ve iskân meselesinin daha fazla ağırlık kazanması ayrı bir dairenin kurulmasını gerektirdi. Bu sebeple İstanbul'da muhacirlerle ilgilenecek "*İdâre-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu*" kuruldu. İlerleyen zamanda ise vilayetlerde ayrı ayrı "*İskân-ı Muhâcirîn Müdürlükleri*" kurularak hepsi de merkezi İstanbul'da olan Umum Müdürlüğü'ne bağlandı. 1914'de çıkan kanuna göre bu Umum Müdürlüğü'nün teşkilatı "*Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti Umûmiyesi*" olarak tekrardan oluşturuldu.¹⁵

Muhacirin Komisyonunun Genel anlamda görevleri şöyledir:

- 1- Muhacirlerin Müslüman olsun Hıristiyan olsun refahlarını temine çalışmak,
- 2- Devlete külfet getirmeyecek iskân sahaları tespit etmek. (Bu iskân sahalalarının tespit edilmesinde iklim, su kaynakları, üretim ve pazarlama, ulaşım noktalarına yakınlık vb. pek çok ölçüt dikkate alınmaya çalışılmıştır),
- 3- Göç etmiş ahaliye ve bundan sonra da göç edeceklere yardım ederek uygun iskân alanlarına yerleştirmek,
- 4- Muhacirlere iâşe temin etmek,
- 5- İstihdam alanları oluşturarak muhacirleri işe yerleştirmek,
- 6- Çiftlik hayvanı, arazi ve ziraat aleti dağıtarak muhacirlerin bir an önce üretim faaliyetine başlaması ve kendi kendilerine yetebilir duruma gelmelerini hızlandırmak,
- 7- Aşiretleri yerleşik hayata geçirerek sosyal hayata uyumlarını sağlamak.¹⁶

1853-1856 Kırım Savaşı'nı Osmanlı Devleti kazanmasına rağmen en büyük kitlesel göç, savaşı takip eden yıllarda olmuştur. Bu kitlesel göçler muhacir komisyonlarının kurulmasına kapı aralamıştır. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yüzölçümü olarak küçülürken kaybedilen topraklardan gelen "insan seli" ile büyüyordu. Mali açıdan kötü durumda bulunan devlet, beklenmedik "nüfus patlaması" karşısında iskân (barınak), iâşe, yakacak, sağlık, istihdam, eğitim, alt yapı, ulaşım ve asayiş gibi sorunlarını çözmeye çalışmıştı.¹⁷

Daimi iskân yerlerine sevk edilen muhacirlerin yol masrafları ile yolculukları boyunca ihtiyaç duydukları tâyinât bedelleri devlet bütçesinden karşılanmış, iskân edildikten sonrada fakir olanlara belli bir süre daha yevmiye ya da nân-ı aziz¹⁸ adı altında nakdî ya da aynî yardımlara devam edilmiştir. Bunların yanında muhacirler 25 yıl boyunca askerlikten ve 10 yıl boyunca da bütün vergilerden muaf tutulmuşlardır. Devlet gelen muhacirleri yerleştirdikçe, yeni muhacirler geliyor, bunların ardı arkası kesilmiyordu. Bunun sebebi Çarlık Rusya'sının Kafkasları şiddetli baskı altına almış olması ve buradaki

¹³ Ahmet Cevdet Eren, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966. s.39

¹⁴ Abdullah Saydam, *age.* s.105

¹⁵ Hakan Asan, "Devlet, Aşiret ve Eşkîya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914) Göç Araştırmaları Dergisi – The Journal of Migration Studies, Volume: 2 No: 3 January-June 2016 ss.34-61. s.44

¹⁶ Ufuk Erdem, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi Erzurum 2014 s.4-5

¹⁷ Ufuk Erdem, *age.* s.10

¹⁸ Nân-ı aziz: Ekmek, buğday ve diğer hububat ununda yapılan gıda maddesi yerine kullanılan tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, C.II, İstanbul 1983, s.653.

insanları ya Türkiye'ye göç etmeye, ya da Rusya onları nereye sürgün ederse oraya gitmeye zorlamasıydı.¹⁹

Rusların Müslümanları yurtlarından kovması, onların topraklarına ve evlerine Hristiyanları yerleştirmesi ve yaşanan olumsuzlukların izleri, Osmanlı Müslümanlarının ve Hristiyanlarının belleklerinden kaybolmadı. Söz konusu gelişmeler ileriki dönemlerde toplumlararası sorunlarda etkisini gösterdi.²⁰ Osmanlı Devleti reformlar yapıp ülkesini modernleştirme çabası verirken önce tebaasını düşmandan korumak, düşmanın galip gelmesi sonucunda ise Anadolu'ya sığınanları iskân etmek ve söz konusu kişilerin hayatlarını devam ettirecek şartları oluşturmak durumunda kaldı.²¹

1856'dan 1914'e kadar geçen süre içinde kaba tahminlerle ülkeye gelen muhacirlerin sayısı 6.425.000'i bulmuştu.²² Yapılacak inceleme açısından, bu dönemde Kafkasya kökenli muhacirlerin Anadolu'ya gelişlerini iki ana başlık altında toplamak faydalı olacaktır. Bunlardan birincisi yüzyılım ortalarında Kırım Savaşı ile başlayan göç hareketleri; diğeri ise Doksan üç Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonrası gerçekleşen göçlerdir.²³ Biz konumuzu bu iki dönemde meydana gelen göçlerin sonucunda sadece Erzincan civarındaki muhacirleri konu olarak seçtik.

2. KIRIM SAVAŞINDAN SONRA ERZİNCAN'A GELEN MUHACİRLER

Rusya, özellikle 1856 yılında Kırım Savaşı'nı müteakiben bölgede takip ettiği siyaseti daha da sertleştirmiş ve bu uğurda yüz binlerce insanı yurtlarından çıkarmaktan geri durmamıştır. Ruslar için, Karadeniz'in kuzeyinde kalıcı bir hâkimiyet tesis etmenin yolu, Kırım ve Kafkasya'da Çarlık yönetimine hiçbir konuda zorluk çıkarmayacak ve Osmanlı ile dini bağları en aza indirgenmiş, Hıristiyan ağırlıklı bir nüfus yapısı oluşturmaktan geçmekteydi. Bu amaçla burada yaşayan Müslüman halka karşı adına "ıslah projesi" denilen, baskıcı bir tutum sergilenerek, özellikle Müslümanların mülkiyet haklarına kısıtlamalar getirilmiş, bölgedeki idari ve demografik yapı yeniden tesis edilmeye başlanmıştır. Zorunlu tahliye 1856 yılından sonra Rusya'nın devlet politikası haline gelince, ortaya çıkan tabloda Müslümanlar için en önemli çıkış yolu ise Halifenin yani Osmanlı Devleti'nin koruması altına girmek olmuştur.²⁴

1853-1856 Kırım harbinden sonra Osmanlı devleti İlk olarak yoğun bir Kırım ve Nogay Türk göçü ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1864 yılında en yoğun dönemini yaşayan bu göç hareketi bilhassa muhacirlerin iskânı konusunda Osmanlı devletinin yoğun bir çalışmaya girmesine sebep olmuştur. Hükümet bir taraftan muhacirlerin iskân edilecekleri bölgeleri tespit etmeye çalışırken bir yandan da onların geçici olarak ikamet edecekleri mahalleri hazırlamakla meşgul olmuştur. Bu iskân faaliyeti sırasında hem muhacirlerin rahat etmesi hem de yerli halkın mağdur olmaması için, genel itibari ile halî olan miri arazileri iskâna açmaya çalışmıştır. Bu durumda halî olan arazilerde muhacirlerin barınacakları hanelerin inşası, hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan tarla ve bu tarlaların ekilip biçilebilmesi için gerekli olan teçhizatın tedariki gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır.²⁵

1860'lardan sonra Kafkasya'dan göç hareketi ivme kazanmaya başlamıştı. 11 Ekim 1860 (25 Rebiyülevvel 1277) tarihinde Trabzon limanına özellikle Karbataylardan bölük- bölük muhacirler deniz yoluyla yığılmaktaydı. Bunlardan 98 ailenin Erzurum Hasankale'ye nakli kararlaştırıldığından yığılmayı önlemek için bir an evvel bunların gönderilmesi istenmişti. Ancak bunlar, daha önce Sivas'a gitmiş olan akrabalarının yanına gitmek istemişlerdi. Bundan başka Karbataylardan 750 civarında

¹⁹ Murathan Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu" *Ekev Akademi Dergisi Yıl: 17 Sayı: 57 (Güz 2013)* s. 98

²⁰ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014 s.46

²¹ Justin McCarthy, *age. s.2* ; Hakan Asan, *agm. s.38*

²² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.121-142

²³ F. Berber s.20

²⁴ Murathan Keha, *agm, s.94*

²⁵ Galip Çağ, *agm. s.140*

muhacir Trabzon'da bekletildiği gibi, peşinden gemiler dolusu muhacir de Limana gelmek üzereydi. Bunların kış bastırmadan iskân edilecekleri yerler tespit edilene kadar, geçici olarak Erzincan, Bayburt, Kelkit ve Şarkikarahisar'a gönderilmelerinin uygun olacağı teklif edilmişti. Bundan başka 340 kişilik bir grup ve 247 kişilik bir başka grup toplam 587 nüfus Ankara, Sivas ve Kala'i Sultaniye'ye nakledilmeleri kararlaştırıldığından bunların derhal Samsun limanına yönlendirilmeleri kararlaştırılmıştı.²⁶

1860 yılında artık kitlesel bir hareket halini alan göç dalgalarını kontrol altına almak için Rus ve Osmanlı Hükümetleri bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre İmparatorluğa sadece 50.000 Çerkez gelecekti. Fakat 1864 yılının sonunda bu bir sel halini aldı ve Osmanlı Devleti Doğu Çerkezistan'dan gelen tahminen 522.000 mülteciyi iskân etme problemiyle karşı karşıya kaldı.²⁷ Ancak Osmanlı Devleti Rus baskısından kaçarak kendisine sığınan Çerkezlerden konukseverliğini esirgemeyecekti. Sultan, Halife olarak asıl görevinin, yabancı bir güç tarafından işgal edildikten sonra bile kendisine bağlılığını sürdüren bütün tebaasını muhafaza etmek ve onlara misafirperverliğini göstermek niyetindeydi. Ayrıca hükümet, muhacirlerin insan gücü açığını gidereceğini düşünüyor ve bu insanlardan yol yapımında, tarımda ve özellikle de orduda yararlanabileceğini düşünüyordu.²⁸ Buna bağlı olarak 1866 yılında tahminen 1 milyon Çerkez başarılı bir şekilde Osmanlı Devleti topraklarına yerleştirilebilmişti.²⁹

15 Temmuz 1861 (7 Muharrem 1278) tarihinde Sivas Mutasarrıfı Ahmet Paşa'ya gönderilen yazıda Kafkasya'dan gelen 160 hane Çerkez muhacirinin Sivas Vilayetine bağlı, Amasya Sancağının Taşova kazasının köylerine yerleştirilmelerine karar verilmiş, ancak bunlar Hasankale'ye geçici olarak yerleştirilmek istenmesine rağmen burası geldikleri Kars, Çıldır ve Bayezid sancaklarına yakın olduğundan Bunların Tercan, Tekman Ovası ve Ahlat'a³⁰ veya 7 Şubat 1862 (7 Şaban 1278) tarihlerinde münasip başka bir yere iskanları uygun görülerek buralara nakledilmeleri istenmiş ve uygun yer olarak ta 80 hane Tercan'a 80 Hane de İspir'e yerleştirilmek istenmişti.³¹ 17 Şubat 1863 (27 Şaban 1279) tarihinde Bu muhacir taifesinden 700'den fazla nüfusa sahip 80 Hane Çerkez Erzincan'a iskân edilmişti. Bu sıralarda Erzincan, muhacirlerin yerleştirildiği yer olmaktan ziyade, batıya özellikle de Sivas'a iskânına karar verilen muhacirlerin geçici barınma yerleri olmaktaydı. Bu gelen muhacirlere Erzincan'ın yardımsever ahalisi yüklü miktarda maddi yardımlar yapmaktaydı. Mesela; 1863'te gelen bu 80 hane ve diğer geçici muhacirler için, 3 yük³² (1.500 000 kuruş) yardım yaptıkları gibi, iki senelik vergilerinin toplamı olan 66.820 kuruşu da bu muhacirlere harcanması karşılığında peşin ödemişlerdi. Erzincan ahalisinin bu yardımseverliği Erzurum valisini ziyadesiyle memnun etmiş ve konuyu Babiâli'ye iletmiştir.³³ 9 Ocak 1864 (29 recep 1280) tarihli iradeye göre sayıları 757 kişi olan ve Teke kabilesinden oldukları ifade edilen bu muhacirler ile hayvanlarının barınması için yardımlar artarak devam etmiş ve miktar 4 yük (2.000.000) 17. 670 toplam 2.017.670 kuruşa ulaşmıştı. Bundan başka ayrıca Divan kâtibi Abdi Efendi, 1.200, Rumeli Eyaleti Zaptiye Alayı 1. Tabur binbaşısı Abidin Bey, 2.000, Divan kâtibi İbrahim Efendi 400 kuruş meblağı Erzincan'daki muhacirler için harcanması için hazine-i Celile'ye aktarılacak şartıyla komisyona teslim etmişlerdi.³⁴

Muhacirin komisyonunun bir vazifesi de, muhacirlere yapılan yardımları toplayıp sarf etmek, yardımseverlerin isimlerini *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis* gazetelerinde neşrettirmek, göç işlerinin yazışmalarını yürütmek, muhacirleri İstanbul'da yerleştirmek, tayinat dağıtmak ve iskân mahallerine

²⁶ BOA. A. MKT. NZD. /328-8

²⁷ Halil İnalçık, Donald Quataert (Ed.), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, İstanbul 2004 s.918.

²⁸ Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s.166.

²⁹ İnalçık, Donald Quataert (Ed.), age. s.918; Murathan Keha, agm. s. 96

³⁰ BOA. A{ MKT. UM. / 484-71, BOA. A{ MKT. UM. 542-19

³¹ BOA. A{ MKT. NZD. / 398-7

³² Yük: 500.000 kuruş karşılığı para Şemseddin Sami, *Kamus'u Türkî . Dersaadet 1317*, s.1565, yük: 100.000 akçe yerine kullanılan tabir. M.Zeki Pakalın, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü-III*. İstanbul. 1983, s.639

³³ BOA. A{ MKT. MHM. /256-18

³⁴ BOA. İ.DH. / 52-35423

sevk etmektedir.³⁵ Bundan dolayı Erzincan halkının yaptığı bu yardımlar, diğerlerine de bir emsal olması açısından Takvim-i Vekayi'nin bir nüshasında ilân edilmesi ferman buyurulmuştur.³⁶

1864'te Kafkasya'yı tamamen işgal eden Rusya, Batı Kafkasya ve Kuban havalisinde bulunan Türk, Çerkes ve diğer Müslüman unsurları bir ay zarfında Kafkasya'yı terk etmeye zorladı. Nitekim Rusya, Çerkezistan üzerinde baskısını artırıp Abazaların meskûn olduğu yerleri istilâ edince kendilerine emniyet duymadığı gerekçesiyle bu kabile mensuplarını Kuban bölgesine yerleştirmek istedi. Kabile mensuplarının bir kısmı bu uygulamaya riayet ederken, takriben 50.000 kişi de Türk topraklarına göç etmek istedi. Hatta 5.000 kadarı, Bâb-ı Âlî'nin kararını beklemezsizin Trabzon'a geldi. Bu tarihten sonra Kırım ve Kafkas toplulukları, hür olmak, can, mal ve ırz güvenliklerini teminat altına alabilmek amacıyla göç kararı aldılar. Göç etmeye karar verenler, taşınabilir ve taşınmaz mal varlıklarını hiç bir tazminat almaksızın Ruslara terk ederek köylerinden ayrıldılar. Kadın, çocuk, ihtiyar binlerce kişi, kitleler halinde dağlardan inerek Karadeniz sahillerinde birikti. Netice olarak, Rusya'nın Kafkasya'da takip ettiği tehcir ve iskân siyaseti sonucu Kafkasya'dan Türkiye'ye 600.000'den fazla muhacir geldi. Bu sayı Kırım muhacirleriyle bir milyonu aşıyordu. Müslümanların tahliye ettiği Kuban bölgesine Rus, Alman, Rum ve Bulgar muhacirler iskân edildi.³⁷

Kafkasların Karadeniz sahillerinde biriken muhacirler, ilk etapta bulabildikleri sandal, kayık, vapur ve benzeri şeylerle Trabzon'a geliyorlardı. Anadolu'ya yerleştirilecek olan muhacirler ise iskân bölgesine en yakın Karadeniz limanına taşınyordu. Bu limanlar, başta Trabzon olmak üzere, Samsun, Sinop ve İnebolu idi. Bursa Şirketi ve sair vapurlarla Sinop'tan İstanbul'a oradan da İzmir'e ve Trabzon ile Samsun'dan İstanbul'a muhacir nakledilmiştir. Bazı muhacir grupları ise, Karayolu ile Türk topraklarına giriş yapmıştır. Bunlar daha ziyade beraberlerinde sürülerini getirmek isteyenlerdir. Meselâ, Eylül 1864'de 15.000 kişilik bir Abaza-Çerkez grubu beraberlerinde yedi sekiz bin kadar keçi, koyun ve sığır olduğu halde Batum üzerinden gelerek Lazistan Sancağı'nın iskâna elverişli bölgelerine yerleştirilmişlerdir. 1865 yılında ise Çeçenler, karayolu ile Anadolu'ya gelmek istiyorlardı. Bunlar, beraberinde 690 baş hayvan olduğu hâlde 150'şer hanelik gruplar halinde Gümrü-Kars üzerinden Anadolu'ya geleceklerdi. Rusya, bunların göç etmesini, sınırdaki eyaletlere yerleştirilmemeleri şartıyla kabul etmişti. Bu şekilde gelmesi tahmin edilen 5.000 hânedan 2.500 hâne Diyarbakir ve Siirt Sancaklarında, 1.000 hâne Harput ve Sivas'da ve geri kalanların da Muş ve Van Sancakları ile Hınıs ve Bayburd gibi bazı büyük kazalarda yerleştirilmesi uygun görülmüştü.³⁸

1864 (H. 1281) Haziran ayında Kafkasya'dan Trabzon limanına gelerek yığılan 1.000 hane civarındaki Çerkez muhacirlerinden 500 hanenin Erzurum'da ormanlara yakın yerlere yerleştirilmesi, 500 civarındaki hanelerin de Erzincan civarında uygun yerlere yerleştirilmesi kararlaştırıldı. 21 Haziran 1864 (H. 16 Muharrem 1281) tarihinde ise bu 500 Çerkez muhacirinin 80 hanesi Erzincan Kazasına, 100 hanesi Tercan'a, 100 hanesi Kelkit'e, 100 hanesi Kiğı'ya 50 Hanesi Gercanis (Refahiye) kazasına yerleştirildi.³⁹

Devlet, muhacirleri iskân edildikleri topraklara bağlamak ve dolaşımı en aza indirebilmek amacıyla bir takım bağlayıcı unsurlar kullanmaktadır. İskân edilen muhacirlere ev ve arazi dışında zirai malzeme ve hayvan da veriliyordu.⁴⁰1864'de Erzincan ve civarına yerleştirilen bu muhacirlerin geçimlerini

³⁵ Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri" s.295

³⁶ BOA. A { MKT. MHM. /290-73

³⁷ Nedim İpek. "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler 1877-1900" Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,6, Samsun.1991 s.100

³⁸ İPEK, Nedim, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", s.290-292

³⁹ BOA. A { MKT. MHM. / 305-85; 1872 tarihine kadar, Erzincan Sancağına bağlı bir nahiye olan Gercanis, bu tarihten sonra şimdiki ilçe merkezinin bulunduğu yere bir hükümet konağı yapılarak 18 Nisan 1872 tarihli irade ile adı Refahiye olarak değiştirilmiş BOA. İ.Ş.D./10-16; ve 1881 tarihli irade ile de kaza statüsüne kavuşmuştu. BOA. YA.RES/11-16. Nurettin Birol, "19. Yüzyıl Sonlarında Refahiye ve Çevresinde Asayiş Problemleri" Refahiye Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 14-15 Mart 2019

⁴⁰ Ferhat Berber, agm. s.23

sağlamaları için öküz ve inek yardım olarak dağıtılmıştı. Bu hayvan yardımlarından alamayanlara da mal sandıklarından karşılığı miktarında para verilmesi kararlaştırılmıştı.⁴¹

Erzincan'a gelen bir kısım Çerkez muhacirler burada gördükleri hüsn-ü kabul ve yardımlardan çok memnun olmuş olmalı ki, 6 Ağustos 1865 (H. 15 Rebüülevvel 1281) tarihli bir belgede Çerkez muhacirlerinden Meysusat ve Adil beyler ile bir kısım ümeradan ve akrabalarından oluşan bir kabile ısrarla Erzincan'a gitmek istemişler ve bunların bu isteği kabul edilmiştir.⁴²

29 Temmuz 1864 (H.24 Safer 1281) tarihi itibariyle Erzincan ve Tercan dolaylarında geçici olarak barındırılan muhacirlerin miktarı 4.000 haneden fazla idi. Bu muhacirlerin iskân edilecekleri yerler belirlenmişti. Bu yerler; Erzurum, Muş, Kars sancakları dâhilindeki boş araziler olmasına rağmen, halâ, adı geçen bölgelerde bekletildikleri anlaşılmalı olmasından dolayı bunların bir an evvel tespit edilen yerlere gönderilmeleri 4. Ordu Müşirinden acilen istenmişti.⁴³

Bu tarihlerde Kafkaslardan gelen muhacirlere milletimize yakışır misafirperverlik ve yardımlar yapılmasına rağmen bazı istenmeyen durumlar da oluyordu. Mesela; Dört takım Çerkez muhacir Erzincan Sancağının Kuruçay kazasına bağlı genellikle Ermenilerle meskûn Küçük ve Büyük Armudan ve Toğud köylerine geçici olarak yerleştirilmiş ve bunların zaruri ihtiyaçlarının da adı geçen köyler tarafından karşılanması istenmişti. Ancak bu geçici yerleştirmeden sonra oradan başka bir yere nakledilmelerin gecikmesinden dolayı, kuyumculuk ve ticaretle uğraştıklarından çok zengin olan bu bölge Ermenileri, muhacirlere bakmanın kendilerini mağdur ettiğini öne sürüp, Patrikhaneyi devreye sokarak bu muhacirlerin başka yere naklini istemişlerdir. Patrikhanenin bu konu ile ilgili müracaatı 13 Ağustos 1865 (H. 20 Rebiülevvel 1282) tarihinde Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'de görüşülmüş ve Patrikhanenin talepleri doğrultusunda bunların başka bir yere nakline karar verilmişti.⁴⁴

Babiâli ise iskân politikasını hem muhacirler hem de devlet için en iyi olanı seçerek belirlemeye çalışıyordu. İlk başlarda, Osmanlı Devleti sınırları dışından göç etmek zorunda kalan kişileri, sınırdan içeri girmelerinden hemen sonraki en yakın ve müsait bölgelere iskânını gerçekleştiriyordu. Devletin böyle bir politika izlemesindeki amacı; hem Rus ilerlemesi karşısında bir tampon bölge oluşmasını sağlamak hem de kaybedilmiş olan ve muhacirlerin göç etmek zorunda kaldıkları toprakların geri alınması durumunda göçe maruz kalmış bu insanların çok hızlı bir şekilde geri dönmelerini sağlamaktı.⁴⁵ Yalnız 1865 yılında 5.000 hane Çeçen'in Kars'tan giriş yapması konusundaki görüşmelerde, Rusya Hükümeti tarafından bunların iskânları hususunda bir müdahalede bulunulmuştu. Bu konuda Rusya tarafından 21 Mart 1865'te Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda, bu kişilerin hiçbir şekilde civar eyaletlere yerleştirilmeyip, derhal Erzincan ve Diyarbakır taraflarına gönderilmeleri istenmiş, Osmanlı Hükümeti de bu isteği yerine getirmişti.⁴⁶

Rusya, sınıra yakın olup muhacirlerden müteşekkil bir tampon bölgenin oluşması ihtimalini göz önünde bulundurarak, Anadolu'nun güneyine hatta Suriye bölgesine yerleştirilmesini istiyordu.⁴⁷ Başka bir ifadeyle Rusya, başta Erzurum olmak üzere serhat vilayetlere yerleştirilecek muhacirlerin sonraki zamanlarda tekrar Rusya'ya geri dönebilecekleri ihtimaline karşılık bunların sınır bölgeleri yerine sınıra daha uzak olan bölgelere yerleştirilmelerini istiyordu. Nihayet Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 93 Harbi sonrasında konvansiyon yapıldı. Yürürlüğe giren bu konvansiyona göre Sivas'ın doğusunda kalan bölgelere muhacir yerleştirilmemesi yönünde antlaşmaya varıldı. Aslında muhacirlerin yakın bölgelere

⁴¹ BOA. MVL. / 711-55.

⁴² BOA. A } MKT. MHM. / 309-33

⁴³ BOA. A } MKT. MHM. / 307-62

⁴⁴ BOA. MVL / 711-12. Ermeni olayların henüz başlamadığı bu tarihlerde, Bölge Ermenileri arasında kıpırdanmalar başladığı ve "Ermeni Fedailerini" adlı bir çeteye bu köylerden ileriki yıllarda yüklü miktarda yardımlar yapılmıştır. Bkz. Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi-I Ankara. 1998 s.15.

⁴⁵ Hakan Asan, agm.. s.40

⁴⁶ Süleyman Erkan , XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri, *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV, s. 619, Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.101.

⁴⁷ BOA. A.}MKT. MHM. 224/80

iskânı daha kolay ve masrafsız olmasına rağmen Osmanlı Devleti, Rusya ile arasının bozulmasını istemediğinden, muhacirlerin sınır bölgelerine yerleştirilmesi neticesinde bahsi geçen olumsuzluklara sebebiyet vermemesi için Rusya'nın taleplerini dikkate aldı.⁴⁸

Erzurum'a gelen muhacirlerin hepsinin suhuletle yerleştirilme çabaları devam ederken, yerleştirilen muhacirlerin gösterilen yerleri beğenmeyip, değiştirme istekleri de ayrı bir külfet ve sıkıntı getiriyordu. Mesela daha önce Sivas'ta yerleştirilmiş olan Çerkez kabilelerinden 160 hanelik bir grup, buldukları yerde sefaletle düştüklerinden bahisle Erzurum taraflarına gelmiş, bunların seksen hanesi Erzincan ve seksen hanesi de İspir Kazası'nda iskân edilmişlerdi. Ancak bu muhacir grup, yerleştirildikleri yerlerde değil de bir arada olarak Kars'ın Soğanlıdağ mevkiinde iskân edilmek istemekteydiler. Ancak buna da Erzurum Valisi Hayreddin Paşa, bu muhacirlerin Rusya hududuna yakın olan yerlere yerleştirilmelerinin bazı sıkıntılar doğuracağını ve bunların Rusya'ya geri dönmek için firar ettiklerini belirterek, karşı çıkıyordu. Bu grubun Soğanlıdağ yerine Tekman Ovasıyla Ahlat ve Tercan taraflarına yerleştirilmelerinin daha uygun olacağını söylüyordu. Muhacir grup ise kesinlikle firar etmek niyetinde olmadıklarını, Soğanlıdağ'dan odun keserek maişetlerini temin edebilmek amacıyla buraya yerleşmek istediklerini belirtiyordu. Vali Paşa durumu Dersaadet'e yazarak, mevsimin kış olduğunu zaten şu an hiç kimsenin bulunduğu yerden kıpırdamayacağını, bahar geldiğinde ise kendisine nasıl emredilirse öyle hareket edeceğini bildiriyordu.⁴⁹

3 Mayıs 1856 tarihli bir talimatnameye göre evlerin, zengin muhacirlerce bizzat, fakirler içinse devlet eliyle yapılması hükme bağlanmıştı. Ancak incelenen dönem itibariyle ve Muhacirin İskân Talimatnamesine uygun olarak muhacirlerin ev ihtiyaçları imkânlar yettiğince devlet yardımıyla karşılanmış, valilikler veya diğer mahallî idareler muhacirlere tahsis edilen araziler üzerinde iki, üç odalı evler inşa edilmesini sağlamakla yükümlü tutulmuşlardı. Ayrıca kasaba ve köylerdeki metruk evler de tamir edilerek muhacirlere verilmişti.⁵⁰

Osmanlı Hükümeti, muhacirin komisyonu aracılığı ile kalıcı olarak iskân edilen muhacirlerin durumlarını da yakinen takip ediyordu. Mesela; 21 Eylül 1865 (H. 29 Rebiyülahır 1282) tarihinde Tercan Kazasına yerleştirilip burayı vatan edinen muhacirlerin buralara nasıl ve ne şekilde yerleştirildikleri ve durumlarının nasıl olduğunu muhacirin komisyonuna sorarak bilgi istemiştir.⁵¹

1866 yılında yeni gelen Çerkez, Çeçen ve Lezgi kabileleri, iskân edilecekleri yerler belirlenene kadar geçici olarak Erzincan sancağına bağlı kazalara yerleştirilmiş ve bunların ve bölgeden geçen diğer muhacirlerin masrafları için 1 Kasım 1866 (H. 22 Cemaziyelahir 1283) tarihinde Maliye Nezaretinden Meclis-i Vala'ya havale buyurulan mazbatada o sene için, ilk etapta 53.860 kuruş aktarılmış, bunun 29.997 kuruş miktarı un ve giyecek için geri kalan 23.863 kuruşun da yakacak odun, hayvan yemi ot ve saman ve tuz masrafı için harcanması talimatı verilmiş⁵² ve 29 Kasım 1866 (H.21 Recep 1283) tarihinde de Erzurum Valiliği aracılığı ile bildirilmiştir.⁵³

1868 tarihinde ise Erzincan geçici yerleşme yeri olarak bazı belgelerde geçmesine rağmen Erzincan ve kazalarını yurt edinen muhacirlerden de bahsedilmektedir. Bunların çoğunluğunu Çerkezlerden olduğu anlaşılıyor. Hatta Erzincan'ı yurt tutup iskân ettirilen Çeçen muhacirler için hazinece rastgele fazladan düzensiz yardımlar yapıldığı tespit edilmişti. Ancak, bundan sonra ne miktar yardım yapılacağı belirlenmişti. Buna göre; 10 yaşına kadar olanlara günlük 100 dirhem, diğerlerine kişi başına günlük yarımşar kıyye dakik (un), 5,5 dirhem tuz, yeteri miktar yakacak odun, 10 hayvanı olanlara hayvanları için telef olmayacak kadar ot ve saman, 10 dan fazla hayvanı olanlar geri kalanını kendi imkanlarıyla beslemesi istenmiştir. Ayrıca sayı olarak 500-600 kadar olan bu Çeçen muhacirler için ilkbahara kadar

⁴⁸ BOA. A.}MKT. NZD. 356 /75.Hakan Asan, agm. s.41-42

⁴⁹ BOA. A.MKT.NZD. 398/7, Murathan Keha, agm. s. 100

⁵⁰ Ahmet Yüksel , Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları, Geçmişten Günümüze Göç –I,(Editör. Osman Köse) Samsun 2017 (ss.405-418), s.411

⁵¹ BOA. A } MKT. MHM. / 342-29

⁵² BOA. MVL. / 1034-25, BOA. İ MVL / 563-25318

⁵³ BOA. A } MKT. MHM. / 369-14

inşaatı bitirilmesi planlanan meskenlerine yerleşene kadar yardımların sürdürülmesi irade buyurulmuştur.⁵⁴

Osmanlı Devleti göçü destekler bir tavır içerisindeydi. Devlet gelenlerin yeni yaşamlarına ayak uydurmaları, geldikleri için pişman olmamaları adına pek çok iyi niyet sergiliyordu. Gelenlerin en büyük ihtiyacı barınacakları bir “hane” idi. Bu sorunun çözümü yeni haneler yapmaktı. Muhacirlerin iskânlarında özellikle halk büyük fedakârlıkta bulunmuştur. Trabzon’a gelmiş olan Çerkez muhacirlerinden erkek ve kadınlara yaşlarına göre yevmiye şeklinde ücret veriliyordu. On beş yaşından küçüklere birer yevmiye, büyüklere ikişer kuruş yemeklik verilmiş, nakillerinde vapur ücretleri ve yol masrafları ahali tarafından karşılanmıştır.⁵⁵

Ayrıca kasabalarda olan muhacirlerin yukarıda miktarı belirlenen ihtiyaçlarının mal sandıklarından karşılanması hususu Maliye nezaretine iletilmiş ve oradan Şura-yı Devlet’te görüşülerek 29 Ekim 1868 (H. 12 Recep 1285) tarihinde iradesi çıktı. Sultan Abdülaziz’in ve Devlet-i Aliyye’nin muhacirler hakkındaki görüş ve düşüncelerini göstermesi açısından önemli gördüğümüz bu iradenin bir kısmını aynen aktarıyoruz. Bu irade de “ ...Verilen yardımlarda özellikle çürük, bozuk un ve ot verilmemesi, hayvanlarının yorgun olacağından koşturulmaması ve çok yol kat ettiklerinden nalları düşmüş hayvanların nallanması, ayrıca muhacirlere kötü söz ve kötü muamele yapılmaması hatta ‘keşke buralara gelmeseydiniz’ ...gibi sözler söyleyen olursa bunlar derhal mahallinde hükümet yetkililerine haber verilerek gerekli terbiyelerine bakılması” . talimatı verilmiştir.⁵⁶

3. 1877-1878 OSMANLI RUS SAVAŞINDAN (93 HARBİ) SONRAKİ MUHACİRLER

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas bölgesinden Anadolu’ya yapılan göçe de yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu savaşta Kafkasya bölgesinden Çerkezler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Acara bölgesinde yaşayan Müslüman Gürcüler (Acaralar), aktif olarak Osmanlı Devleti’nin yanında savaşa katılmışlardı. Savaş Osmanlı aleyhine neticelenip Kafkaslar yine Rusya’nın hâkimiyetinde kalınca Müslüman Kafkas toplulukları da bunun acı neticesi ile karşılaştılar. Osmanlı Kafkas ordu komutanları, boşaltılan yerlerdeki Müslüman halktan zarar görecektiklerinden Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlere her türlü yardım ve desteği sağlayarak Anadolu’ya göçlerini sağlamıştır. Batum bölgesi halkının gönüllü desteği nedeniyle, savaş kaybedilip Batum boşaltılırken Osmanlı ordu komutanları, bunları Rusların zulmüne terk etmemek için eşya ve hayvanları ile birlikte acele bulunan gemilere doldurarak Trabzon’a nakletmişlerdir.⁵⁷

Rusya bu savaşta işgal ettiği Anadolu ve Kafkas topraklarında meskûn Müslümanları Rumeli’de olduğu gibi göç etmeye zorlamıştır. Bu politikasını hayata geçirmek için de, işgal ettiği bölgelerde Müslümanlardan topladığı silahlarla, Rumeli’de ve Kafkasya’daki Hristiyanları silahlandırdı. Böylece, savunmasız hale getirilen Müslüman köyleri Rus ordu birliklerine mensup askerler ve Hristiyan ahali tarafından yağmalanıyor, camiler ve okullar kapatılıyor, kadınlar tecavüze maruz kalıyor, erkekler ise Sibiryaya sürülüyordu. Bütün bu hadiseler, Rus subaylarının gözleri önünde ve hatta onların emir ve talimatıyla oluyordu.⁵⁸ Savaş esnasında Doğu cephesinde yayılmış olan Rus kuvvetleri Mayıs 1877’de Ardahan’a girer girmez, Cenevre Sözleşmesi’nin ruhuna aykırı olarak kasabadaki hastaneye saldırıp, hasta ve hastabakıcıları katlettiler. Ardahan ve civarındaki çiftlikler, köyler yağmalandı, kendilerine karşı silahlı mukavemette bulunduğunu ilân ettikleri halkı yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin katlettiler. Bu gibi hadiselerin benzerleri Çıldır, Göle, Kars ve Bayezid taraflarında da cereyan etmiştir.⁵⁹

⁵⁴ BOA. A { MKT. MHM. / 413-40.

⁵⁵ Jülide Akyüz, agm. s.39-40

⁵⁶ BOA. İ.Ş.D. / 6-311

⁵⁷ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996, s.17-22; Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*,s.111. Hakkı Yazıcı, Muammer Demirel, “93 Harbi” (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)’nden Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler. TAED 29, 2006, 267-278, s.269

⁵⁸ Nedim İpek. Agm, s. 100

⁵⁹ Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, N. Haz, M. Ertuğrul Düzdüğü, İstanbul, s. 450, 504;

Daha önce olduğu gibi bu savaş ve savaştan sonraki göçler Osmanlı Devleti tarafından desteklenmiştir. Padişah II. Abdülhamid, halife olarak Müslümanları koruyup sahip olması gerektiği inancıyla hareket ediyordu. Ayrıca muhacirlerin sağlayacağı iş gücü Anadolu'da boş arazilerin ekonomiye kazandırılması bakımından önemli idi. Müslüman olan muhacirleri Türk'ten ayrı düşünmeyen Sultan II. Abdülhamid, "Devletimiz hudutları dahiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Muhaceret yalnız milli kudreti artırmakla kalmayacak aynı zamanda İmparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumeli'de ve bilhassa Anadolu'da Türk unsurunu kuvvetlendirmek şarttır." Görüşü ile uygulamalarını açıklamıştır.⁶⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin hemen akabinde devlet, muhacirlerin nasıl iskân edileceklerine dair "İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi"ni yayımlamıştır.

Talimatnamenin hükümleri ana hatları ile şöyledir:

1. Muhacirlerin iskân edildikleri yerleri terk etmeleri katiyen yasaktır.
2. Gönderildikleri yerlerde, muhacirler hakkındaki bilgiler defterlere kaydedilecek ve bu defterler, Muhacirin-i İdare Komisyonu'na gönderilecektir.
3. İskâna kadar iâşe olarak, 10 yaşından küçüklere 100 dirhem, büyüklere yarım kıyye eklemek verilecek, zengin olanlara ise verilmeyecektir.
4. Köy ve kasabalara 10 haneye bir hane düşecek şekilde muhacir misafir edilecektir. Buralardaki boş miri ya da vakıf arazilerine yerli halkın yardımıyla 2-3 göz odalı evler yapılacaktır.
5. Ayrıca halk, muhacirler alışana kadar tarlaların sürülmesine de yardım edecektir.
6. Tapular aileye mahsus olarak verilecek, Anne baba yoksa büyük kardeş küçüklerin reşitliğine kadar vesayet edecektir.
7. Muhacirlerin tarıma başlayabilmeleri için öküz, tohumluk, alet ve edevat verilecektir.
8. İskân edilecekleri bölgeler illaki köy olmayabilecek, şehir ve kasabaların da kenarlarında mahalleler teşkil edilebilecektir.
9. Şehre iskân edilecekler mümkün mertebe, meslek ehli veya hocalık rüştüne sahip olmalıdır.
10. Belirtilen yerlerde iskânı kabul etmeyenler, kendilerine yetebildikleri takdirde, misafir oldukları kaza ve çevresinde çiftlik ve saire alabilecektir.

Bununla birlikte muhacirlerin yoğunlaştığı bazı vilayetlere yönelik "talimat-ı mahsus" (özel talimat)lar gönderilmiştir.⁶¹

Muhacirler, 1877'ye kadar genellikle köylerde veya kırsal arazide iskân edilirken, bundan sonra ise, daha kalabalık kitlelerin iskânı lazım geldiğinden, şehir ve kasabalardaki boş arazilere de yerleştirilmişlerdir.⁶²

Savaşın akabinde gelişen hadiseler yeni bir göç dalgasının başlamasına sebep oldu. Bu muhacirlerden 1883'te (H. 1300) Göle civarından gelen Kadızade Hüseyin Efendi ve refakatinde gelen 80 hane bir muhacir kafilesinin Erzincan'a iskânlarına karar verilmişti. Bunlar için Erzincan'ın Sivas hududuna yakın Kızıldağ eteklerinde bulunan Kara Han çeşmesi civarında bulunan ve Ak Mezar denilen yere yakın bir yerde Türkmen yurdu adlı bir mevkiye, Çorbordu ve Öküz Kayası denilen yere hudut bir yerde yukarıda adı geçen Göle muhacirleri için yeni bir köy inşa edilerek yerleştirilmişti. Bu yeni kurulan köyün yerinin o tarihe kadar bir adının olmamasından dolayı Erzincan Mutasarrıflığının 17 Ocak 1883 (R. 9 Kânunuevvel 1297) tarih ve 374 nolu yazısıyla Meclis-i İdare-i Vilâyet ile Defteri Hakanî memurluğundan yazılan yazıyla Hamidiye adı verilmişti. 20 Şubat 1883 (H. 12 Rebiyülahır 1300) tarihli irade ile bu isim resmileştirilmiştir.⁶³

⁶⁰ Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, 1984, Dergah Yayınları, s.73. Hakkı Yazıcı, Muammer Demirel, agm. s.270

⁶¹ Ferhat Berber, agm. s. 35

⁶² Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskân Politikası", *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s.595-597

⁶³ BOA. İ.DH. / 876-69936

Osmanlı Devleti'nin eksikliklere rağmen, muhacirlerin karşılaştıkları sorunları ele alması ve bunların çözümü yönündeki gayretleri dikkate değerdir. Devlet muhacirlerin yol, yevmiye, ekme, tayinat, giyecek, yakacak gibi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra hanelerinin inşası, kullanabilecekleri arazi ve tarımsal araç-gereç tedarikini de yaptı. Ayrıca vergi-borç affı gibi konularda kendilerine yardımcı oldu. Yine muhacir çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını da karşılayarak çeşitli idari ve askerî okullarda eğitim almalarını sağladı. Geçici ve daimi iskân bölgelerinde muhacirlere her alanda yapılan yardımlar sadece devlet tarafından değil, halkın büyük çoğunluğu tarafından da desteklendi. Böylece devlet tarafından yapılamayan veya yetersiz yapılan yardımların eksikliği giderildi.⁶⁴

Muhacirlerin iskân edilebilmesi amacıyla yaptırılan ön tahkikatlar sonucunda Bayezid ve çevresinde 12.500, Hınıs ve Kiğı'da 2.000, Tercan'da 1.500, Bayburd'da 500 ve Muş'ta 4.000 hanenin iskanına kafi miktarda olup ancak mahall-i mutegallibenin tasarrufuna geçmiş ha'i (boş) arazilerin mevcut olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵

İskân-ı Muhacirin Talimatnamesinin 29. Maddesine göreseye köy ve kasabalarda bulunan hâlî, mîrî ve mevkuf araziden muhacirlere yeterli miktarda toprak verilmesi hükme bağlanmıştı. Bu hüküm doğrultusunda ve Vilayet idare meclislerince yapılacak tahkikat neticesinde İdare-i Muhacirin Komisyonları kanalıyla muhacirlere sahipsiz, boş veya gasp edildiği saptanan yerlerden, arazinin verimliliğine göre hane başına 20-60 dönüm arasında bir arazi tahsis edilmesine çalışılırdı. Arazi tahsisinden sonra ziraî üretim için gerekli olan hayvan ve araç-gereçler yine devlet tarafından muhacirlere sağlanırdı. 1000 kuruşu geçmemek şartıyla çiftçi muhacir ailelerin her birine bir çift öküz, saban ve araba tahsis edilmesi hükme bağlanmıştı. Ayrıca ailenin nüfusuna göre 5 kileden 10 kileye kadar da tohumluk verilirdi. Yerli halk da muhacirlerin tarlalarını sürüp tohumlarını ekmelerine yardımcı olmakla mükellef tutulmuştu.⁶⁶

1877-1900 yılları arasında Anadolu'ya gelen muhacirlerin iskân edilebilmesi için sürekli arazi üretmek gerekliydi. Osmanlı topraklarına muhacirlerin sürekli gelmesi üzerine miriye ait hâlî araziler, vakıf toprakları, atıl durumdaki askerî bölgeler, mer'âlar, mîrî çiftlik arazileri ve korular muhacirlere tahsis edilmiştir. Muhacirlerin ihtiyaçları karşılanamayınca, tarıma ve iskâna elverişli olmayan yerlerin yerleşime açıldığını görüyoruz.⁶⁷

Batı Anadolu'da muhacir İskânına elverişli yer bulmak hususunda sıkıntı çekilince, 1887'den itibaren gelecek olan Rumeli muhacirlerinin Erzurum ve Van vilâyetlerinde yerleştirilmesi düşünülmüş ve hâlî araziler tespit edilmişti. Buna göre, Erzincan'da 200 dönümü «mevât», 3.200 dönümü hâlî arâzi olmak üzere 5.200 dönüm arazi tespit edilmişti.⁶⁸

1293 Malî senesi bütçesinden 150.000 kuruş, tertibât-ı fevkalâdesinden 500.000 kuruşluk ödenek ayrılmıştır. Kars, Bayezid ve Erzurum sancaklarından göç edip Muş'a İskân edilenlere 75.495 kuruş 10 para, Van ve Erzincan'a yerleştirilenlere ise mahallî Mal Sandıklarında 1879 (H.1295) Malî senesi bütçesinde Mesârîf-i Fevkalâde karşılığı olarak bulunan mebalîğden 99.337 kuruş 13 para sarf edilmiştir.⁶⁹

Bazen Osmanlı devlet adamlarının kendi vatanları da bu savaşta işgale uğramış ve evlerine dönememişlerdi. Bunlardan biri de, Erzincan mutasarrıfı olan Hüseyin Paşa'dır. Bu şahıs, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından biraz sonra, vazifesi sona erip ve kendisi de başka bir yere tayin edilmediğinden boşta kalmıştı. Bu durumda memleketi Ardahan işgal edildiğinden dolayı kendisi muhacir duruma düşmüş ve İstanbul'a gitmişti. Muhacirin komisyonu Eski Erzincan mutasarrıfı

⁶⁴ Hakan Asan, agm. s.41

⁶⁵ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s.106

⁶⁶ Ahmet Yüksel, agm, s.409

⁶⁷ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s.121

⁶⁸ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s.116

⁶⁹ BOA., İ.DH./ 64541; 65063.

Hüseyin Paşa ve akrabalarının istedikleri Hüdavendigâr vilâyeti dâhilinde uygun bir yere iskân edilmelerine karar verdi.⁷⁰

1888 tarihinde deniz yoluyla Ünye civarına iskan edilmiş olan Gürcü ümerasından kabileler, iskân edilmek üzere 8 Şubat 1888 (H. 25 Cemaziyülevvel 1305) tarihinde Trabzon üzerinden geçici olarak Erzurum vilâyetine gönderilmişti. Bunların iskân edilecekleri yerler belirlenerek, oradan da 450 kuruş araba masrafları verilerek Erzincan sancağına, oradan da 715 kuruşluk yol masrafları mahallindeki beldelerin mal sandıklarından karşılanarak Refahiye, Kemah ve Kuruçay kazalarına iskânlarına karar verilen yerlere nakilleri gerçekleştirilmişti.⁷¹

Bütün mal varlıklarını terk ederek Anadolu'ya sığınan muhacirlerin geçimlerini temin edinceye kadar, yiyecek, arazi ve konut gibi ihtiyaçlarının giderilmesi gerekiyordu. Bu vazifesinin bilincinde olan Osmanlı Devleti, muhacirlere ücretsiz olarak arsa temin ettiği gibi, İki üç odalı meskenlerin İnşa edilmesi yükümlülüğünü mahallî idarelere verdi.⁷²

Osmanlı sınırları dâhilinde yerleştirilen muhacirlere geçimlerini temin edinceye ve maddî açıdan kuvvet kazanıncaya kadar vergi ve kura muafiyeti de tanınmıştır. 1877'ye kadar, Rusya'dan hicret eden Tatar ve Çerkezler temettü vergisinden 10, aşardan 3 ve kur'adan 25 yıl muaf tutulmuşlardı. Bu savaş esnasında zorunlu olarak göç edenler yol inşâ vergisi, temettüat vergisi, ağnam resmî, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf olmuşlardır. Muhacirlere yapılan maddî ve aynî yardımlar, devlete büyük külfetler yükliyordu. Devlet, bu gibi külfetlerden kurtulmak için 1894 yılından sonra Anadolu'ya göç etmek isteyenlerden kendilerine gösterilecek araziye itiraz etmeksizin yerleşeceklerine, yol masrafı (tayînât, iskân sonrası çift hayvanı, tohumluk, mesken inşâsı talep etmeyeceklerini ve tekâlif-î emiriyeyî kabul edeceklerini taahhüt eden senet almaya başlamıştır.⁷³

Türk vilâyet ve sancaklarında müteferrik veya toplu olarak iskân edilen muhacirlerden mevcut köy ve kasabalarda yerleşenler büyüklü küçüklü mahalleler teşkil ederken, boş sahalarda yerleşenler yeni köyler meydana getirmişlerdir.⁷⁴ 1888 tarihinde Tercan Kazasında 312 hane muhacir hazineye ait araziler üzerine izin almadan üstelik Padişah'ın iradesine muhalif bir şekilde 13 pare köy inşa ederek yerleşmişler ve bu köylere kendileri tarafından isimler verilmişti. Yapılan görüşmelerle muhacirler ile bazı aşiret kabilelerinin inşa ettikleri köyleri resmîleştirilerek Şura-yı Devlet kararıyla buralarda meskun olanların ihtiyaçları olan İmam ve Muhtarlar görevlendirilmiş ve muhtarlara da mühürler verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ 21 Mart 1888 (R. 8 Mart 1304) tarihli irade ile de bu uygulama resmîleştirilmiştir.

⁷⁰ BOA. DH. MKT. / 1373-50

⁷¹ BOA. DH. MKT. / 1484-5

⁷² Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s.122

⁷³ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s.123

⁷⁴ Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler, s.124

⁷⁵ BOA. DH. MKT. / 1488-85

Tablo: 1 = Tercan Kazasında Muhacir Tarafından Teşkil edilen 13 Karye (Köy) İsimleri ve Hane Sayıları.⁷⁶

	Köyü Adı	Hane Sayısı
1.	Şeyhlü Karyesi	26
2.	Fevziye Karyesi	14
3.	Uzundere Karyesi	25
4.	Hamidiye Karyesi	7
5.	Hacılar Karyesi	19
6.	Sultaniye Karyesi	66
7.	Sayfiye Karyesi	21
8.	Hoşabad Karyesi	23
9.	Çimenli Karyesi	43
10.	Güzeldere Karyesi	18
11.	Ma'mure Karyesi	29
12.	Köseler Karyesi	4
13.	Amadiye (İmadiye ?) Karyesi	17
	YEKUN	312 Hane

20 yüzyılın başlarında Kafkasya'dan göçler hala devam ediyordu. Zaman-zaman da muhacirler ile yerli halk arasında anlaşmazlıklar da oluyordu. Ülke genelinde devam eden ekonomik sıkıntılar sebebiyle de muhacirlere eskisi kadar sahip çıkılmıyordu. Zira muhacir akımı bir türlü bitmek te bilmiyordu. Mesela; 4 Haziran 1901 (H. 16 Safer 1317) tarihinde Refahiye'ye bağlı üç köye muhacir kafilesi yerleştirilmek istenmiş ise de, köy muhtarı Erzurum valisine telgrafla gönderdikleri dilekçede ekonomik durumlarının iyi olmaması yüzünden bunların perişan olacağını ileri sürerek, bunları istemediklerini ve başka bir yere iskân ettirilmelerini istemişti.⁷⁷

Bunun üzerine bunlardan Dağıstanlı bir kabile yine Refahiye'nin Mendemebaşı köyünden Rusya'ya hicret eden 8 Rum ailesine ait boş hanelere yerleştirilmek istenmiş bu sefer de başka köylerden buralara gelen Hristiyanlar giden Rumların akrabaları olduklarını ve buraları kendilerine terk ettiklerini iddia etmişlerdi⁷⁸. Buna rağmen daha sonra sayıları 10 haneye çıkarılan bu terkedilmiş Rum ahalisine ait hanelere, 4. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa tarafından Dağıstanlı Muhacirlerinden aileler yerleştirilmiş arazileri de bu muhacirlere verilmişti. 20 Haziran 1909 (H. 1 Cemaziyülahır 1327) tarihli arşiv belgesinde burada kalan beş Rum hanesinin akrabalarının bu yerleri kendilerine terk ettikleri yolundaki hukuk mücadeleleri devam etmiş ve Dağıstanlıları şikâyet ederek onlar yüzünden ekonomik sıkıntıya maruz kaldıklarını bu yüzden devlete vergi ödeyemeyeceklerini bildirerek bu 10 Muhacirin başka bir yere naklini talep etmişlerdi. Bunun üzerine yine aynı köye evler inşa edilerek gelen muhacirler yerleştirilmiştir.⁷⁹

Muhacirlerle yerli halk arasındaki bazı olumsuz ilişkiler oluyordu. Bunu fırsat bilen bölgedeki eşkıyanın da bunlara saldırmasına vesile oluyordu. Nitekim Temmuz 1901'de Erzincan-Dersim civarında meşhur olan Süleyman adlı bir çete ile Çerkezler arasında silahlı çatışma olmuş ve dört Çerkez katledilmişti. Daha sonra bu çetenin başına ödül konulmuş ve yakalayıp adalete teslim eden Danzik nahiyesi müdürü 21 Temmuz 1902 (R. 8 Temmuz 1317) tarihinde rütbe ile taltif edilmiştir.⁸⁰

Haziran 1906'da bir kabile muhacir Erzincan'ın Refahiye kazasına iskân edilmek amacıyla gönderilmiş ve muhacir kafilesi sefalet içinde olmalarından dolayı Muhacirin-i İslamiye Komisyonu birinci azalığından 12 Haziran 1906 (H. 19 Rebiyülahır 1324) tarihinde gelen tezkere ile bunlara 36.000 kuruş nakdi yardım yapılmıştır.⁸¹ 4 Kasım 1906 (H.17 Ramazan 1324) tarihinde de Refahiye

⁷⁶ BOA. DH. MKT. / 1505-13, BOA. İ.Ş.D. / 90-5350

⁷⁷ BOA. DH. MKT. / 2493-4

⁷⁸ BOA. DH. MKT. / 489-28

⁷⁹ BOA. DH. MKT. / 2850-62

⁸⁰ BOA. DH. ŞRF. / 262-34

⁸¹ BOA. B.E.O. / 2848-213565

yakınlarında bunlar için teni bir köy inşa edilerek iskânları sağlanmış ve bu yere Padişah'a izafeten Hamidiye adı verilmiştir.⁸² Buraya yerleştirilen muhacirler için yardımlar devam etmiş 3 Temmuz 1909 (H. 10 Recep 1327) tarihinde 4.000 kuruşluk bir yardım daha gönderilmişti.⁸³

4. SONUÇ

Kırım ve bilhassa 93 harbinin kaybedilmesinden sonra Rusya, Kafkasya topraklarını ve halklarını savaş ganimeti ve esiri olarak görmeye başlamıştır. Bu yüzden Rusya, tüm Kafkasya'da acımasız, sert, yok edici, tavizsiz, küçültücü ve zorlayıcı bir siyaset uygulamıştır. Rus Devleti'nin uyguladığı bu siyaset sonucunda Kafkas halkları vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Kafkas halkları onurlarını, canlarını ve en önemlisi dinlerini koruma arayışına girmişler ve bu sebeplerle Osmanlı Devleti'ne kitleler halinde göç etmeye başlamışlardır.⁸⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti'nde siyasi ve askerî gelişmelerin gittikçe devleti zor duruma getirdiği bir zaman dilimi olmasının yanı sıra demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin de etkili olduğu bir dönemdir. Osmanlı Devleti, bu dönemde elden çıkan bölgelerden göç eden milyonlarca Müslüman ahaliyi daha güvenli, havası güzel ve elverişli arazisi olan bölgelere iskân etmeye çalıştı.

Belirlenen bölgelere yerleştirilen muhacirler başıboş bırakılmayıp kendi kendilerine yetecek seviyeye gelinceye kadar, gerek yerli Müslüman ahali gerek se devlet yardımlarını esirgememişlerdir. Bu göçler bundan sonraki dönemde özellikle 1. Dünya savaşında artarak devam etmiştir.

Şiddetli Rus baskısı başlayınca, dünyadaki tüm Müslümanların hamisi ve Halifesi olan Osmanlı Padişahı da zor durumda kalan insanlara kucak açmış, elden gelen en iyi şartlarda onları misafir etmiş ve yerleşip, hayatlarını idame ettirebilecekleri yeni bir yurt sağlamıştır.⁸⁵ Bu faaliyetler esnasında Erzincan'da üzerine düşen vazifeyi hakkıyla ifa etmiş, maddi ve manevi olarak elinden gelen her şeyi yapmıştır.

Sonuç olarak bu göçler Kırım Savaşından sonra başlayıp 1864 ve 1878'den sonra artarak 1920 lere kadar devam etmiştir. Muhacirler Osmanlı topraklarında savaştan uzak yerlere iskân ettirilmişlerdir. Erzincan çevresine en fazla muhacir yerleştirilmeleri Kırım Savaşı sonrasında, Rusların Kafkasya üzerindeki baskılarının arttığı ve İmam Şamil'in teslim olması ve bir müddet sonra da Çerkez direnişin sona ermesinden sonra gerçekleşmiştir. 1860'lı yıllarda gelenlerin çoğu da Çerkez ve Çeçenlerdir. Bunların en fazla kullandıkları yollar da Trabzon Limanıdır. Trabzon ve yakınındaki limanlar vasıtasıyla gelen muhacirler sayı bakımından daha fazla ve çok az eşyaları ile perişan bir şekilde hicret etmelerine rağmen, kara yolunu tercih edenler daha fazla eşya ve hayvan sürüleriyle göç etmeye çalışmışlardır. Fakat bunların göçü deniz yolunu tercih edenlere göre daha uzun ve meşakkatli olmuştur.

Erzincan ve kazaları çok yoğun olmamakla beraber Trabzon ve Erzurum üzerinden gelen muhacirlerin zaman zaman konakladıkları gelip geçici dinlenme yeri olmasının yanında, yukarıda bahsedildiği gibi kalıcı iskân edilen yerleri ve köyler de teşkil edilen yerler de olmuştur.

Bölgedeki muhacir akımı I. Dünya savaşında yeni bir boyut kazanarak devam edecektir. Ancak biz konumuzu 1909 olarak sınırlandırdık. Zira I. Dünya Savaşına kadar, muhacirleri bağrına basıp ekmeğini onlarla paylaşan başta Erzurum ve Erzincan ahali olmak üzere bölge halkı bir taraftan Rus işgali diğer taraftan Ermeni çetelerinin saldırılarıyla perişan bir duruma düşerek kendileri batıya hicret ederek muhacir durumuna düşmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak, yıllarca Ruslara direnerek Rus istilasını geciktiren, dini ve kültürel açıdan ortak değerleri paylaştığımız bu Kafkas muhacirlerine irade de “ .....Verilen

⁸² BOA. MKT. MHM./530-1, BOA. İ.HUS. /147-32

⁸³ BOA. DH. MKT. / 2886-92

⁸⁴ Ömer Karataş, agm. 535

⁸⁵ Murathan Keha, agm. s. 105

yardımlarda özellikle çürük, bozuk un ve ot verilmemesi, hayvanlarının yorgun olacağından koşturulmaması ve çok yol kat ettiklerinden nalları düşmüş hayvanların nallanması, ayrıca muhacirlere kötü söz ve kötü muamele yapılmaması hatta 'keşke buralara gelmeseydiniz' ...gibi sözler söyleyen olursa bunlar derhal mahallinde hükümet yetkililerine haber verilerek gerekli terbiyelerine bakılması...." talimatını veren Sultan Abdülaziz'in yukarıda bahsettiğimiz 1872 tarihli fermanı gerçekten çok anlamlıdır.

Osmanlı Devleti ve Erzincan ahalisi en büyük ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir dönemde bu gelen biçare insanların hiç birine sırt çevirmeyerek elinden gelen yardımlarını esirgememişler, dönemin devlet adamları ve siyasetçileri de bunları geri gönderelim tartışması yapmamışlardı. Bilhassa günümüzde Suriye, Afganistan vs. bölgelerden gelen muhacirlere karşı takınılan olumsuz ifade ve tavırlara da bir örnek teşkil etmesini ve tavırlarını değiştirmelerini bekliyoruz. Zira Kırım Savaşı ve 93 Harbi sonrasındaki ekonomik durum ve devletin iflasın eşiğinde olduğunu düşündüğümüzde Osmanlı idarecilerinin ve halkının tavrının günümüz hem siyasilerine hem de halkımıza örnek teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. BOA. (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri)

- BOA. A { MKT. MHM. / 256-18 (Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı)
BOA. A { MKT. MHM. / 290-73
BOA. A { MKT. MHM. / 305-85
BOA. A } MKT. MHM. / 309-33
BOA. A } MKT. MHM. / 307-62
BOA. A. }MKT. MHM. 224 / 80
BOA. A } MKT. MHM. / 342-29
BOA. A } MKT. MHM. / 369-14
BOA. A { MKT. MHM. / 413-40.
BOA. A. MKT. MHM. / 530-1,
BOA. A. MKT. NZD. /328-8 (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı)
BOA. A { MKT. NZD. / 398-7
BOA. A. }MKT. NZD. 356 / 75
BOA. A.MKT.NZD. 398/ 7
BOA. A { MKT. UM. / 484-71, (Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı)
BOA. A { MKT. UM. 542-19
BOA. DH. MKT. / 1373-50, (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)
BOA. DH. MKT. / 1484-5,
BOA. DH. MKT. / 1488-85,
BOA. DH. MKT. / 1505-13,
BOA. DH. MKT. / 2493-4 ,
BOA. DH. MKT. / 489-28,
BOA. DH. MKT. / 2850-62,
BOA. DH. MKT. / 2886-92,
BOA. DH. ŞRF. / 262-34, (Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı)
BOA. BEO. / 2848-213565. (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)
BOA. İ.DH. / 876-69936 (İrade Dahiliye)
BOA. İ.DH. / 52-35423
BOA., İ.DH. / 65063,
BOA. İ.DH. / 64541,
BOA. İ.HUS. /147-32, (İrade Hususi)
BOA. İ. MVL / 563-25318 (İrade Meclis-i Vala)
BOA. İ.ŞD. / 6-311 (İrade Şura-yı Devlet)
BOA. İ.ŞD. / 90-5350,
BOA. MVL. / 711-55. (Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri)
BOA. MVL / 711-12
BOA. MVL. / 1034-25,

2. Yayınlanmış Vesikalar, Eserler ve Makaleler

AKYÜZ, Jülide “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri” bilig, Yaz / 2008, sayı 46.

ASAN, Hakan “Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)” Göç Araştırmaları Dergisi – The Journal of Migration Studies, Volume: 2 No: 3 January-June 2016.

BERBER, Ferhat; “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler” Karadeniz Araştırmaları, Güz 2011 Sayı 31,

BİROL, Nurettin “19. Yüzyıl Sonlarında Refahiye ve Çevresinde Asayiş Problemleri” Refahiye Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Erzincan, 14-15 Mart 2019

ÇAĞ, Galip, “19. Yüzyılda Çerkes ve Nogay Göçmenlerin Anadolu’da İskânı ve Çankırı Örneği” Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2013, Cilt 3, Sayı 2.

ERDEM, Ufuk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi Erzurum 2014.

EREN, Ahmet Cevdet, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966.

ERKAN , Süleyman, “ XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti’nin Göçmenleri İskân Politikasına Yabancı Ülkelerin Müdahaleleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, IV.

ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996.

HABİÇOĞLU, Bedri, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, İstanbul 1993.

Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi-I* Ankara. 1998.

İNALCIK, Halil, Donald Quataert (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2004.

İPEK, Nedim, “Kafkaslar’daki Nüfus Hareketleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 20, 1997

İPEK, Nedim “Kafkaslardan Anadolu’ya Göçler 1877-1900” Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,6, Samsun.1991

KARATAŞ, Ömer, “Karaçay Türklerinin Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçleri” Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX / 2, 2014.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H. *Osmanlıdan Günümüze Etnik yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı) İstanbul 2010.

KARPAT, Kemal H. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), Ankara 2002.

KEHA, Murathan, “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi’ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum’un Durumu” *Ekev Akademi Dergisi Yıl: 17 Sayı: 57 Güz 2013*.

KORKMAZ, Telli, “Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri...” *Studies Of The Ottoman Domain*, Cild.3, sayı. 5, Ağustos 2013.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)* (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 2014

MEHMED ARİF, *Başımıza Gelenler*, Haz, M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul,

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, C.II-III*, İstanbul 1983.

PAŞAOĞLU, Derya Derin *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Nogayların Türkiye’de İskânları*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara 2009.

PAŞAOĞLU, Derya Derin “19. Yüzyıl Nogay Muhacirlerine Ait Nüfus Defterleri”, *Journal of History Studies*, Volume 8 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. Šerbo Rastoder, p., March 2016

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları., Ankara,1997.

SULTAN ABDÜLHAMİT, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, 1984.

YAZICI, Hakkı, Demirel, Muammer, “93 Harbi” (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)’nden Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler”. *TAED* 29, 2006.

YILMAZ, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhacir İskân Politikası”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002

YÜKSEL, “Ahmet , Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları”, *Geçmişten Günümüze Göç –I*,(Editör. Osman Köse) Samsun 2017

ЭТНОКУЛЬТУРА ТЮРКОЗЫЧНЫХ НАРОДОВ КАВКАЗА**Сехрана КАСИМИ Алескер кызы***Доцент, НАНА, Институт Архитектуры и искусства, ведущий научный сотрудник, кандидат искусствоведения***ТЕЗИС**

Глубинные пласты этнического своеобразия в культуре Азербайджана свидетельствуют о наличии богатой художественной сокровищнице азербайджанского народа.

В контексте исследования общности этнических и художественных основ азербайджанского народа и тюркоязычных народов Кавказа позволяет обнаружить не только общие параметры сходства, но и специфически национальные аспекты нашей культуры.

В изучении этнических оснований национальной культуры необходимо предпринимать междисциплинарный подход. Актуализация проблем гуманитарной науки требует изучения проблем этнокультурных особенностей азербайджанского народа. причин тому достаточно много. Прежде всего скажем о формировании национальной идеи азербайджанского общества. Напомним, в эпоху советского тоталитаризма проблемы изучения национальных особенностей культур так называемых «братских» республик было не популярно, а в определенных ситуациях выбранным. В период новейшей истории Азербайджана появилась закономерная необходимость изучить «белые пятна» истории, определить национально специфические свойства культуры Азербайджана, а также объективные параметры взаимодействия культур Азербайджана и других тюркоязычных народов.

Нынешняя эпоха представляет собой эпоху межкультурного диалога, глобализации мирового пространства. Вхождение Азербайджана в активное общение со странами мира требует изучения конкретных аспектов, связанных с эпохой информационных технологий и инноваций. Именно поэтому активное и динамичное изучение этнических компонентов духовной культуры позволяет не только углубиться в недра самобытной этнокультуры Азербайджана, но и открыть ее общечеловеческие основания.

Этногенез азербайджанцев сыграл исключительно важную роль в формировании национальной специфики богатейшей культуры Азербайджана. Ее отличает многообразие национальных форм, духовно выраженные в устойчивых, ярких компонентах культуры.

Ключевые слова: *Кавказ, Этнокультура, Генезис, Тюркоязычные Народы*

Формирование традиций и преемственность в их развитии и совершенствовании неразрывно связаны с особенностями этнокультуры Азербайджана.

Этногенетические основания отразились на всех этапах исторического развития культуры Азербайджана и сформировали ее самобытность.

Процесс кристаллизации национальной семантики искусств в недрах тюркской духовности непосредственно связано с изучением универсальных и специфических свойств в обрядовом фольклоре тюркоязычных народов Кавказа.

Роль ритуальных моделей в генезисе жанровой системы народной музыки тюркоязычных народов Кавказа действительно играет огромную роль.

Мы неоднократно говорили о важности контекстных исследований непосредственно связанными с региональными и локальными параметрами. Актуализация интереса к своеобразию неповторимости связана с национальной культурой, мировыми процессами культурной динамики. Таким образом модно увидеть целое культуры в сравнительном

измерении. Погружение в аутентичный материал культурных форм и артефактов раскрывает значимость.

Длительные исторические связи культур Кавказа, позволяет дифференцированно подходить как к проблеме универсалий, так и к проблеме специфики в азербайджанской музыкальной культуре. Необходимость обращаться в нашем исследовании этнокультуре продиктовано не только целями и задачами работы, но и паритетами и требованиями современной науки: «Сегодня изучение ментальностей, теснейшим образом связанное с исследованием социальной структуры, включается как компонент в исследование социокультурной стратификации и культурной жизни общества»¹.

Смысловая парадигма культуры также наиболее полно раскрывается через контекстный анализ. Следовательно, речь идет о том, что именно контекст позволяет наиболее точно, полно, с оптимальным привлечением тех или иных данных выявлять специфику и особенности слагаемых контекста.

Контекст организует целостность исследования, обеспечивает системность и иерархичность изложения.

Нередко отдельно взятые артефакты способны раскрыть свой генетический уровень познания только в определенном контексте. Так, изучение музыкальной культуры позволяет конкретно рассуждать о вкладе нашего народа в культуру Кавказа.

Уточним понятие контекстного анализа. В словарях слово контекст определяется как законченный текст, общий смысл которого позволяет уточнить значение входящих в него отдельных слагаемых. «Говорить, опираясь на контекст – значит придерживаться установившегося в разговоре уровня абстракции и использовать понятия заданного в нем семантического поля: ² «...общий смысл социально-исторических и культурных условий, которые позволяют уточнить смысловое значение результатов деятельности и человека».

Сказанное позволяет обозначить роль и значение музыкальной культуры Азербайджана в контексте Кавказского ареала. При этом материалом исследования является культуры тюркоязычных народов Северного Кавказа. Иными словами, выявить особенности азербайджанской культуры в контексте Кавказского ареала.

Культурные параллели в истории тюркских народов Кавказа позволяют раскрыть и этнокультурные доминанты в развитии азербайджанской музыкальной культуре.

Обращение к национальным особенностям азербайджанской музыки потребовало опоры на ряд методологических подходов, обусловленных задачами и целью этой работы.

Так, мы опирались на известные методы музыковедения, в частности, целостный анализ в сравнительно-типологическом анализе.

Мы опирались также на методологические параметры таких смежных музыковедению дисциплин, как история этнология, этномузыкология, культурология.

Актуальным для нашего исследования является контекстный анализ, а также опора на компаративные методы исследования.

---

¹ Жидков В. Интеллект, история, культура. В кн.: Интеллект, воображение, интуиция: (метафизический и психологический опыт). Международные чтения по теории, истории и философии культуры. № 10, Санкт-Петербург, ФКИЦ «Эйдос», 2001, с. 59.

² ru.wikipedia.org/wiki/контекст
dic.academic.ru/dis.nsf/enc_culture/1742/контекст

Целесообразно использовать следующую методологию. В исследовании мы использовали сравнительно-типологический метод Оскара Монтелиуса. Здесь нам важен был тезис об эволюционных рядах.

Так, О.Монтелиус приходит к выводу о том, что «...если типы одного ряда (или части ряда) чаще всего сочетаются с типами другого ряда, аналогичными по их позициям в ряду (крайние с крайними, средние со средними и т.п.), то такие ряды считаются параллельными, т.е. простирающимися одинаково в некоем логическом пространстве. Подразумевается, что для этого была какая-то общая для обоих рядов причина»³.

Подчеркнем, что эволюционисты-этнографы называли элемент типологического анализа «типологическим рудиментом», суть которого заключается в том, что в истории формирования искусства фольклорный субстрат, выполнив свою порождающую функцию, оборачивается иной – традиционной (типологической) стороной. Так, например, на сайте vikent.ru/enc/3389 дается следующее пояснение «типологического рудимента» археологии: «типологический рудимент – это такая деталь, форма которой, в общем, обусловлена прежним функциональным назначением, но в результате его отмирания утрачены некоторые необходимые для прежнего назначения признаки этой формы и поэтому она уже не соответствует этому назначению и обычно уже никому практическому функциональному назначению, и изготовлена по традиции».

Используя в нашей научной концепции методологические идеи О.Монтелиуса, а также, некоторые детали его типологического методы, мы включаем сюда и обобщение этого метода:

«1. гипотетически сравнить типологические ряды как линии границы;

2. проверить не случайность ряда по массовым сочетаниям в замкнутых комплексах;

Определить направленность ряда (в частности, по типологическим рудиментам»⁴.

Нельзя не заметить определенных методологических параллелей с «типологическими рядами», суть которых изложена в книге Р.Мамедовой «Музыкальная тюркология».⁵

Как видно из примеров, наш метод сравнительного анализа в определенной степени опирается и на некоторые методологические параметры «типологических рядов».

Так, в основе избранной нами методики сравнительного анализа, прежде всего, во-первых, выявляются общие свойства музыки тюркских народов Кавказа. Во-вторых, констатация общих, совпадающих элементов анализируется в контексте типологического родства. Таким образом, подтверждается не случайность, а закономерность совпадений. И, наконец, в третьих, выявляется специфика каждого из сравниваемых объектов.

В подтверждение сказанному о типологических рядах, приведу методическую выкладку из цитируемой книги Р.Мамедовой: «...методология нашего сравнительного анализа включает в себе четыре звена в сравнительном анализе азербайджанской и турецкой народной музыки:

1. определение архетипов в фольклоре двух народов;

2. сопоставление сфер их функционирования;

3. проведение классификации архетипов с целью определения национального своеобразия, установление различия;

4. раскрытие интонационно-типологических связей между ними»⁶.

---

³ Vikent.ru/enc/3389

⁴ Vikent.ru

⁵ Рена Мамедова «Музыкальная тюркология» 2013 г.

⁶ Р. Мамедова. Музыкальная тюркология. С. 15.

Р. Мамедова подчеркивает, прежде всего, что типологические ряды, это объективно существующая типологическая общность. Подчеркивается также устойчивый характер проявления типологий в процессе исторического развития. При этом учитывается разнообразие методических типов, ибо автор имеет в виду «конгломерат типических ладоинтонационных формул... последнее регулируется возможными пределами некоего «интонационного поля» при сохранении общего «знаменателя»⁷.

Приведу еще одно, весьма важное положение из книги «Музыкальная тюркология» Р. Мамедовой по мнению, и в этом мы совершенно согласны с ней, «в разветвленной и многоступенчатой системе сравнительного изучения тюркской музыкальной культуры понятие типологического ряда приобретает роль укрупненной единицы исследования. При этом масштаб укрупнения единиц, т.е. диапазон того конкретного материала, который объединяется в каждом случае понятием типологического ряда, не универсален, он подвижен. В одних случаях этот масштаб охватывает микро величины тюркской музыки, например, сравнительный аспект развития двух родственных музыкальных систем, относящихся к одному региону. В других он может включать в себя всю панораму тюркской культуры и рассмотрение ее либо в пределах синхронного взгляда на сам процесс, либо в диапазоне исторического времени, т.е. дихронно»⁸. Как хорошо известно, кавказская культура включает в свой ареал самые различные этносы. Культура Кавказа дифференцирована на народы, говорящие на кавказских языках, и европейских, семитских языках. Здесь проживают тюркоязычные и монгольские народы. В данной работе мы ограничили круг исследования тюркскими народами Кавказа, а именно – балкарцы, карачаевцы, кумыки, ногайцы, тухмены, турки-месхетинцы.

С IV века н.э. происходит усиление «тюркского фактора», который на протяжении последующих 1000 лет стал играть одну из ведущих ролей в Восточной Европе, в том числе на Северном Кавказе.

Эти факты не случайны: в 70-ые годы IV века великое переселение народов возглавляли гунны. Балкарцы – на этногенез балкарцев сильное влияние оказало тюркское население Прикубанья, Приазовья (булгары, хазары, кипчаки). Тюркский каталог, хазарский каталог, Великая Булгария. Кумыкский народ является правопреемником своих предков XV-XIX вв. имели свою государственность – Кавказская Гуния, Хазария.

Как известно, язык кумыков относится к кыпчакской группе тюркских языков. Важно отметить, что до начала XIX века кумыкский язык являлся языком межнационального общения в северной части Дагестана.

«Антропологические кумыки входят в состав балкано-кавказской расы большой европеоидной расы, что роднит их с карачаевцами, балкарцами, крымскими татарами».

Как свидетельствуют энциклопедические данные, карачаевцы – один из древних горских тюркских народов Северного Кавказа. Карачаевцы говорят на карачаево-балкарском языке, который относится к кыпчакской группе тюркских языков. По утверждению ученых, в формировании карачаевского этноса принимали участие местные горские племена и турки, главным образом кипчаки.

Балкарцы также являются тюркским народом и имеют с карачаевцами единый литературный карачаево-балкарский язык.

---

⁷ Мамедова Р. Там же. с. 18.

⁸ Р.Мамедова. Музыкальная тюркология. С. 18.

Как известно, тюркские народы Северного Кавказа дифференцируют на две основные группы. К первой относят те народы, которые имеют национально-территориальное самоопределение. Это четыре народа – кумыки, карачаевцы, балкарцы, ногайцы.⁹

Вторая группа представляет собой тюркские народы, имеющие за пределами Северного Кавказа свою территорию («историческую родину») и государственность.

Балкарцы говорят на карачаево-балкарском языке полонецко-кынгыкской группы.

Как известно, основу этногенеза карачаевцев и балкарцев составили тюркские племена болгарской группы – болгары и хазары.

Исследователями кумыкского фольклора следующим образом характеризуют процесс взаимосвязей культуры Кавказа. Имею в виду азербайджанский фольклор и фольклор тюркоязычных народов Северного Кавказа.

«В отношении эпических иноэтнических по происхождению произведений у кумыков «срабатывает» типологически широко распространенный процесс: сюжет, прозаический текст передаются на кумыкском языке, а песенные диалоги, монологи героев у искусных сказателей сопрягают язык оригинала (таковы ногайские сказания об Эдиге, Шора-батыре, Мамае, Адильсултане и др., широко распространенные у кумыков, а также некоторые азербайджанские памятники фольклора, встречающиеся у южных кумыков. Это вносит в исполнение в художественное качество произведения свой колорит, эстетическое своеобразие, а также в историко-генетическом плане как бы указывает на источник и эпоху произведения.

При чем, здесь особо подчеркнем, что именно в южной части Кумыкии, то есть зоны наиболее близкой к Азербайджану, наблюдается лиризация фольклорных жанров. Кумыковеды считают, что именно на юге Дагестана, в ареале граничащем с Азербайджаном (здесь также подчеркнем, что Дербент исторически состоял в территории Азербайджана) «сложились достаточно прочные по сути национальные надъязыковые региональные закономерности развития лирических и эпических жанров».

О лиризации песен здесь особо подчеркнем, что именно в южной части Кумыкии, то есть зоны наиболее близкой к Азербайджану, наблюдается лиризация фольклорных жанров. Кумыковеды считают, что именно на юге Дагестана, в ареале, граничащем с Азербайджаном (здесь также подчеркнем, что Дербент исторически состоял в территории Азербайджана) «сложились достаточно прочные по сути наднациональные и надъязыковые региональные закономерности развития лирических и эпических жанров».

Очевидны структурные универсалии декоративно-прикладного искусства в творчестве тюркских народов Кавказа.

Выявление общих функциональных связей азербайджанского искусства с иными тюркоязычными народами Кавказа позволяет делать выводы и по культуре Азербайджана и по этнической истории Азербайджана.

Рассмотрим круг предметов, в которых орнамент является основным атрибутом: Здесь и ковроделие (халчачылыг), и вышивки (тикме), и керамика (гончарство), (дулусчулуг), и медное производство (мискерлик).

«Медные изделия орнаментировались желанию заказчика, а также если предназначались для продажи. Это обстоятельство породило в центрах медного производства Азербайджана ремесло

---

⁹ *Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.2. – СПб: Университетская книга;1998, с.7*

гравиров (языки, хэттат, наккаш)... Узоры на медные изделия наносили с помощью чеканки и гравировки. Орнаменты отличались богатством изобразительных элементов и оригинальной манерой трактовки».

«Для азербайджанской народной вышивки (чеки, тикме) были характерны оригинальная манера трактовки цветов и листьев, умелый подбор равноцветных нитей, сложная композиция графического (линейного) и изобразительного орнамента. Прототипы современных декоративных мотивов сохранились в археологических материалах – женских украшениях, керамической посуде».

Достаточно долгое время изучение орнамента развивалось по четырем основным направлениям: «1. выяснение происхождения орнамента и раскрытие процессов его развития у отдельных народов (эндогенные процессы);

2. выявление тех изменений, которые происходят в орнаменте под воздействием внешних факторов (экзогенные процессы);

3. изучение распространения орнамента определенного вида или отдельных его мотивов;

4. сравнительное изучение орнамента».¹⁰

Обратимся к декорируемым артефактам, предметам, которые отличаются богатой орнаментикой и, практически, не существуют вне орнамента.

«...одновременно вышли две работы, авторы которых интуитивно приближаются к основам культурологического подхода: Каррьер «Искусство в связи с общим развитием культуры» (1870 г.) и Куглер (Руководство к истории искусства» (1869 г.). Признавая самоценность любого произведения искусства и универсальность художественного процесса как особой формы духовного творчества, они пришли к выводу, что история искусства является неотъемлемой частью более общей истории, в центре которой стоит человек»¹¹.

В культурологическом подходе к анализу искусств доминирует не статическое описание артефактов или событий, а динамический анализ культурно-исторических процессов.

Хорошо изучен генезис, принципы и закономерности орнаментального искусства, тенденции развития, прикладные виды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жидков В. Интеллект, история, культура. В кн.: Интеллект, воображение, интуиция: (метафизический и психологический опыт). Международные чтения по теории, истории и философии культуры. № 10, Санкт-Петербург, ФКИЦ «Эйдос», 2001, с. 59.
2. Р. Мамедова Музыкальная тюркология. 2013.
3. Каррьер «Искусство в связи с общим развитием культуры» (1870 г.)
4. Куглер (Руководство к истории искусства» (1869 г.).
5. Иванов С. Изучение орнамента. 1994.
6. Vikent.ru/enc/3389
7. Оскар Монтелиуса. Сравнительная методология. 2011
8. Марков Д.Ф. Вопросы теории «Методологии сравнительного изучения славянских литератур. В ин: Сравнительные изучения славянских литератур. Материалы концепции. 18 – 20 мая 1971г. М; Наука, 1973, с. 9.
9. Гошовский.В. «У истоков народной музыки славян.» М.: Сов. композитор, 1971, с.11.

¹⁰ (Иванов, с. 31) Изучение орнамента.

¹¹ 74322s029.edusite.ru/Dopolnitelno/0%20nekotorix%20podxodax...

DİKDÖRTGENLER PRİZMASININ YÜZEY ALANININ ÖĞRETİMİNDE İSPATIN ETKİSİ

Esra ALTINTAŞ

*Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
Matematik Eğitimi Anabilim Dalı*

Şükrü İLGÜN

*Dr. Öğrt. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
Matematik Eğitimi Anabilim Dalı*

ÖZET

Bu çalışmada, dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı konusu öğrencilere ispat yoluyla anlatılmış ve sonrasında sorulan sorular ile ispat yoluyla anlatımın öğrencilerin dikdörtgenler prizmasının yüzey alanını anlamaları üzerindeki etkisine bakılmıştır. Yapılan literatür taraması neticesinde ilgili konu kapsamında yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Bu sebeple de mevcut araştırma alanında bir boşluğu dolduracak olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Çalışma Kars ili, Akyaka ilçesinde bulunan bir ortaokulda sekiz 7. sınıf öğrencisi ile yürütülmüştür. Çalışmanın örneklemini bu öğrenciler oluşturmaktadır. Öğrencilere dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı ispat yolu ile anlatılmıştır. Ders anlatımından sonra öğrencilere bir çalışma kağıdı verilmiş ve bu çalışma kağıdındaki sorulara verdikleri cevaplar incelenerek, 'Doğru, Kısmen Doğru, Yanlış ve Boş' şeklinde kategorize edilmiştir. Bu çalışmada nicel araştırma metodu kullanılmıştır. Nicel araştırma kapsamında deneysel desenlerden tek denekli desen kullanılmıştır. Araştırmanın modeli ise, tek grup son test modelidir. Araştırmanın sonucunda ispat yoluyla anlatılan dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı konusu öğrencilerce öğrenilmiştir. Yani, dikdörtgenler prizmasının yüzey alanının, ispat yoluyla anlatımı öğrenciler için anlamlı bir öğrenme sağlamıştır. İspat yoluyla yapılan anlatım öğrencilerin konunun mantığını anlaması yönünden önemli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *İspat, Dikdörtgenler Prizmasının Yüzey Alanı, Matematik Eğitimi, Geometri Öğretimi, Ortaokul Öğrencileri.*

GİRİŞ

İnsanlar kendilerini ifade edebilmeye başladıkları dönemlerden beri yaşadıkları olaylarla ilgili çeşitli fikirler ortaya koymuşlar ve sonucunda da fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu durumun en büyük nedeni insanların sahip oldukları fikirlerinin doğruluğunu ispat edememeleridir. Eğer kişi yaptığı işi, fikirlerini ispatlayarak ortaya çıkarırsa bir başkasının ona itiraz etmesi zorlaşır. Matematik ise daha soyut bir alan olduğu için ispata daha çok ihtiyaç duyulmaktadır (Taştepe, 2012).

Son yıllarda ispatın, tüm sınıf seviyelerindeki öğrencilerin matematik eğitiminin merkezinde olması gerektiğini savunan pek çok matematik eğitimcisiyle birlikte, matematik eğitiminde ispatın doğası ve rolüne yönelik ilgi artmaktadır (Stylianou, Blanton & Knuth, 2009). Pek çok araştırmacı ve müfredat çalışmaları, ispat kavramı ve uygun ispatlama aktivitelerinin öğrenim hayatı boyunca öğrencilerin matematiksel deneyimlerinin bir parçası olması gerektiğini önermektedirler (Stylianides, 2007).

Ülkemizde ise matematiksel ispatlama yapabilmeyen en çok beklendiği ve uygulandığı yer üniversitelerdir. Özellikle de, matematik ve matematik öğretmenliği öğrencilerinin belli düzeylerde ispatlama yapabilmeleri beklenmektedir. İspat yapabilmeye konusunda, pek çok öğrenci zorlanmaktadır. Bu durum ise pek çok faktörle ilişkilidir. Bunlardan en önemlileri ise, yararlanılan kitap, öğretmen ve öğrencilerdir (Taştepe, 2012).

Türk Dil Kurumu (TDK) (2019)'na göre ispat; tanık ve kanıt göstererek bir şeyin gerçek yönünü ortaya çıkarma, kanıtlama olarak ifade edilmektedir. İspat ve muhakeme insanın içgüdüsel olarak sahip olduğu bir yetenektir. Yeterince ilgi gösterilip bu yetenek açığa çıkarılmazsa ezber öğrenmeler kaçınılmazdır. Matematik öğretiminin en önemli amaçlarından birisi muhakemenin gelişimini yani; neden, niçin, nasıl ve nereden sorularına mantıklı cevaplar elde edilebilmesini sağlamaktır. Öğrencide ispat ve muhakeme becerisinin öğretimi ve gelişimi öğretmene bağlıdır. Öğretmenler öğrencilerine değişik ispat

yöntemlerini vererek, onların matematiği ve mantıksal düşünceyi daha iyi anlayıp yaratıcılıklarını arttırmalarına yardımcı olurlar. Öğrencilerin açıklayıcı ispatlarla matematiği öğrenmelerini sağlarsak, onların daha iyi anlamalarını ve zevk almalarını da sağlamış oluruz (Altıparmak ve Öziş, 2005).

Taştepe (2012) çalışmasında, ders kitaplarında kullanılan teorem ve ispatlar anlamında belirgin farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Bu durumun ise farklı ders kitaplarının kullanıldığı sınıflarda ispat yapma ile ilgili farklı yaklaşımlara yol açacağı çababileceğini ifade etmiştir. Öğretmen adayları ise matematikte ispatın ve ispat yapmanın önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak üniversitede bazı dersler kapsamında yapılan ispatları anlamakta zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. İleri sürdükleri nedenler arasında, özellikle ispat yapma ile ilk defa üniversitede karşılaşmış olduklarını ifade etmişlerdir. Bu sebeple de lisede ispata yönelik temel kavramların verilmesi gerektiğini, ancak sınav sisteminin bu duruma müsaade etmediğini söylemişlerdir. Öğretim üyeleri ise ispat yapmaya önem verdiklerini, bu anlamda ders kitaplarının da önemli olduğunu, öğrencilerin ispat yapmada zorluk yaşadıklarını ve farklı bir bakış açısı geliştirmek yerine, derslerde yapılan uygulamaları aynı şekilde kullandıklarını dile getirmişlerdir.

Ayrıca NCTM'nin beş süreç standardından biri muhakeme (akıl yürütme) ve ispattır. Matematiksel akıl yürütme ve ispat çok sayıda olay ile ilgili sezgilerin gelişimi ve ifadesi için etkili yollar sunmaktadır. Akıl yürüten ve analitik olarak düşünen insanlar, hem gerçek dünya hem de matematiksel durumlardaki örüntüleri, yapıları farketme eğilimindedirler. Bu örüntülerin gelişigüzel mi yoksa bir sebeple mi olduğunu sorarlar. Matematiksel hipotezleri oluştururlar ve araştırırlar. Matematiksel tartışmaları ve ispatları geliştirir ve değerlendirirler ve bu da belli akıl yürütme ve doğrulama çeşitlerini ifade etmenin şekilsel yollarıdır. Tüm içerik alanlarında, olayları keşfetme, sonuçları doğrulama ve matematiksel hipotezleri kullanarak ve tüm sınıf seviyelerinde farklı kapsamlılık beklentisiyle, öğrencilerin matematiğin anlamlı olduğunu görmesi gerekmektedir (NCTM, 2000).

Matematiksel kavramlar öğrenci kafasında bir mantığa oturtularak, somutlaştırma ve ispattan yararlanılarak verilmelidir. Literatür incelemesinde bu konuya dair yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Dikdörtgenler prizmasının yüzey alanının ispat yolu ile anlatımı ve bunun konunun anlaşılması üzerindeki etkisini tespiti yönelik araştırmalara literatürde rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışma, alanda bir boşluğu doldurması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmada Dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı anlatımı konusunda, Matematik için oldukça önemli bir yere sahip olan ispat yöntemi ile seçilen öğrencilere ders anlatımı yapılmıştır. Çalışmanın amacı bir katı cisim olan dikdörtgenler prizmasının yüzey alanını öğrenciye aktarırken ispat yönteminin öğrencilerin bu konuyu anlamalarına etkisini ölçmektir. Matematik bölümü, Matematik öğretmenliği ve Mühendislik bölümlerinde önemli bir yere sahip olan ispatın, ortaokul öğrencileri için kullanımında nasıl bir etki sunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda araştırmanın problem cümlesi şöyledir: Dikdörtgenler prizmasının yüzey alanının hesabının ispata dayalı öğretiminin bu konunun anlaşılması üzerindeki etkisi nedir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Mevcut araştırma kapsamında nicel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Olgu ve olayları nesnelleştirerek gözlemlenebilir, ölçülebilir ve sayısal olarak ifade edilebilir bir şekilde ortaya koyan bir araştırma yaklaşımıdır (Gurbetoğlu, 2018). Nicel araştırma kapsamında deneysel desenlerden tek denekli desen kullanılmıştır. Tek grup son test tasarımı, bir denek grubu deneysel uyarıcıdan sonra belli bir değışkene göre ölçülür (Tonta, 2009).

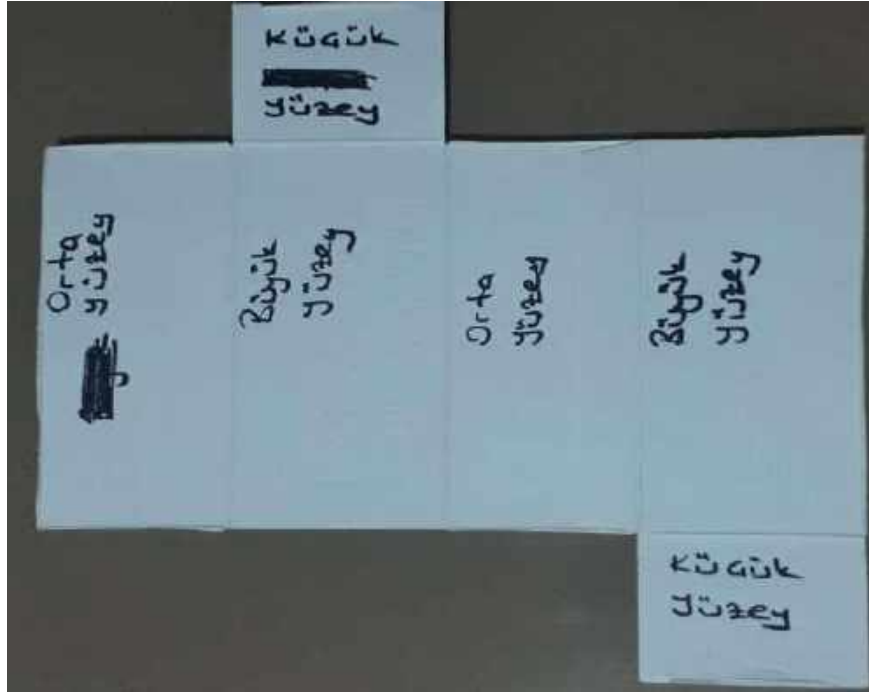
Evren ve Örneklem

Araştırma 2018-2019 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Türkiye'nin Kars şehrinin Akyaka ilçesinde yer alan Akyaka İmam Hatip ortaokulunda yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemi oniki (sekizi erkek, dördü kız) 7. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın evrenini ise aynı ilçede yer alan tüm

ortaokulların 7. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında araştırmaya hız ve pratiklik kazandırmak, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durum seçilmiş olup kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Verilerin Toplanması ve Uygulama Süreci

Konu anlatımına başlarken hem dikdörtgenler prizmasına günlük hayattan örnek olması hem de öğrenciler tarafından giriş aşamasında dikkat çekici olması nedeni ile bir ilaç kutusu sınıfa getirilmiştir. Bu kutu gösterilerek dikdörtgenler prizması şeklinin ne olduğu anlatılmıştır. Tabanı ve yan yüzleri dikdörtgen olan cisimlere Geometri’de dikdörtgenler prizması denir. Öğrencilere dikdörtgenler prizmasının dört adet yan yüzeyden oluştuğu, bu yandaki yüzeylere yan yüzey de denildiği; alt kısımda bulunan yüzeye taban, üst kısımda bulunan yüzeye tavan denildiği anlatılmıştır. Bu cisimlerin tabanlarına göre isimlendirildiği söylenir (Taban kare ise Kare Prizma denir; Taban üçgen ise Üçgen Prizma denir; Taban dikdörtgen ise Dikdörtgen Prizma denir vb.) Öğretmenin sınıfa getirdiği kutu Dikdörtgenler Prizmasıdır. Bu prizmanın kaç yüzeyden oluştuğu öğrencilere sorulmuştur. Öğrencilerden 4 tane yanlarda, 1 üst kısımda, 1 alt kısımda olmak üzere toplam 6 yüzeyden oluştuğu cevabı alınmıştır. Bir makas ile kutu Şekil-1 deki gibi kesilmiş ve öğrencilere gösterilmiştir

ŞEKİL-1

Açık hali gösterilen bu prizmanın yan yüzeylerin birer dikdörtgen olduğunu, taban ve tavan kısmındakilerin birer kare olduğunu fark etmeleri sağlanmıştır. Yüzeylerin karşılıklı olanlarının ayrıtlarının eşit olduğu vurgulanmıştır. Bu yüzeylere Şekil-2 de görüldüğü gibi en büyük ve eşit uzunluklara sahip iki yüzeye büyük yüzey, taban ve tavanı oluşturan cismin en küçük ve eşit uzunlukta iki yüzeyine küçük yüzey, eşit uzunluğa sahip kalan iki yüzeye de orta yüzey ismi verilmiştir ve isimler şekil üzerine yazılmıştır.

Bu şekilde dikdörtgenler prizması ve temel bilgilerinin ardından dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı konusuna geçilmiştir.

Yüzey alanı dediğimiz konunun bu büyük, orta ve küçük yüzeylerin alanlarının toplamı olduğu söylenmiştir. Daha önceden öğrenciler dikdörtgenin alanını nasıl bulacaklarını öğrenmişlerdir. Tek tek yüzeylerin alanlarını bulup topladığımızda bu prizmanın yüzey alanını bulmuş oluruz, şeklinde açıklama yapılmış ve tahtaya tabanında eni 10 birim, boyu 20 birim olan; yüksekliği 25 birim olan bir dikdörtgen

prizma çizilmiştir. Bu prizmanın yüzey alanını bulmak için yüzeyleri daha net şekilde göstermek gerektiği düşünülerek prizmanın açılımı tahtaya öğretmen tarafından çizilmiştir. Dikdörtgenler çizilirken karşılıklı yüzeylerin aynı boyutta olmasına dikkat edilmiştir. Daha sonra çizilen dikdörtgenlere isimler verilmiştir(örneğin A YÜZEYİ, B YÜZEYİ gibi), bir yüzeyin (dikdörtgenin) alanı öğretmen tarafından hesaplanmıştır. Kalan 5 yüzeyi öğrenciler tahtaya gelerek hesaplamıştır. Karşılıklı yüzeylerin uzun ve kısa kenarları eşit olduğu için alanlarının da eşit olduğu tahtadaki sonuçlar gösterilerek anlatılmıştır. Bu sayede bir yüzeyin alanını bulduğumuzda karşısındaki için aynı işlemleri yapmaya gerek duymadan bulduğumuz sonuç 2 ile çarpılır, şeklinde bir sonuç öğrenciler ile birlikte çıkarılmıştır. Tüm yüzeylerin alanları bulunduktan sonra bu sonuçlar toplanarak dikdörtgenler prizmasının toplam yüzey alanı bulunmuş olur.

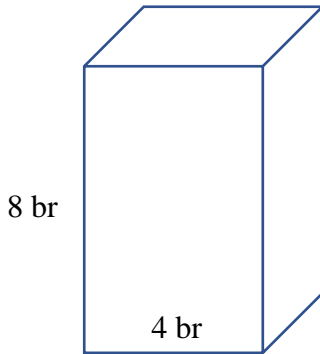
Prizmanın yüzey alanı verilirken direkt bağıntı olarak verilen ifadeler öğrenciler için karmaşık, ezber gerektiren ve bir süre kullanılmadığında unutulacak bilgi niteliğindedir. Bu, Geometri eğitiminde aşılması gereken bir durumdur. İspatlayarak verilen yüzey alanı konusu 2 ders saati (40dk+40dk) sürmüştür. Bu basit ve anlaşılır düzeyde verilen ispat, öğrenciyi derste konuya dahil etmesi ve mantıklı bir sonuç çıkarması bakımından önemli bir yer tutmaktadır.

Ders anlatımı yapıldıktan bir hafta sonra öğrencilere 2 sorudan oluşan bir çalışma kağıdı verilmiştir. Buradaki ilk soruya bir önceki ünite de işlenen dikdörtgenin alanı da dahil edilerek öğrencinin dikdörtgenler prizmasının yüzey alanını ne derece hesaplayıp hesaplayamadığını ortaya koymak hedef olarak seçilmiştir. Amaç öğrencinin ispatı anlayıp anlamadığına yöneliktir. İkinci soru a ve b şeklinde iki aşamadan oluşmaktadır. Burada öğrenciden dikdörtgenler prizmasının açılımını çizmesi istenir. Her bir yüzeyin alanını hesaplaması ve en son dikdörtgenler prizmasının toplam yüzeyini bulması beklenir. Amaç öğrencinin ispat ile anlatılan bilgiyi uygulamada kullanabiliyor mu diye kontrol etmektir. Öğrencilerin verdikleri cevaplar analiz edilmek için öğretmen tarafından toplanmıştır.

Veri toplama araçları

Araştırma kapsamında ortaokul 7. sınıf öğrencilerine Dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı ispata dayalı öğretim kullanılarak anlatılmış ve dersin sonunda 2 açık uçlu sorudan oluşan bir tanı testi uygulanmıştır. Tanı testinde yer alan sorular şöyledir:

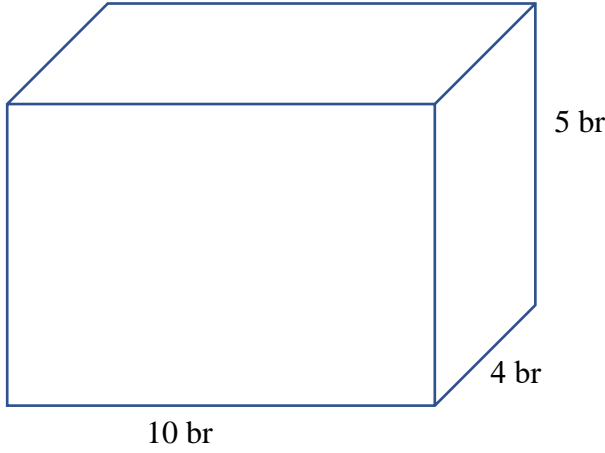
Soru 1

Yandaki kare prizmanın yüzey alanı

Kaç tane ‘ ’ (birim kare) den oluşur?

Soru 2

Yandaki dikdörtgenler prizmasının

Açılımını çiziniz.

a) Her bir yüzeye isim vererek

(örneğin A yüzeyi) kaç adet

' '(birim kare)den oluştuğunu hesaplayınız.

b) Şeklin toplam yüzeyinin kaç

Adet ' '(birim kare)den

BULGULAR

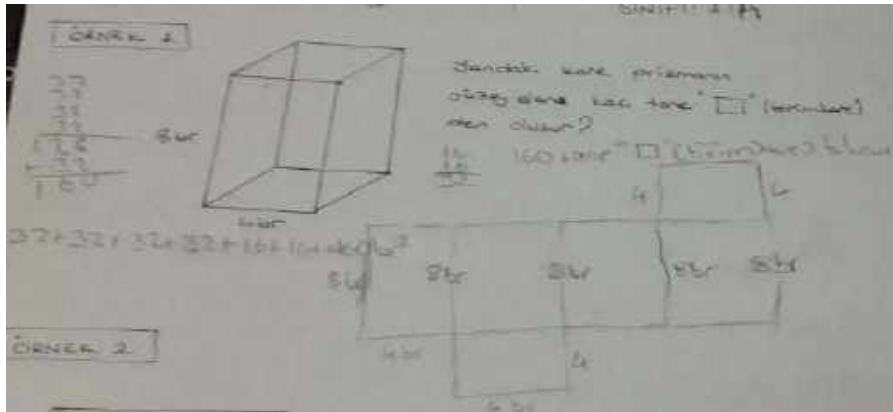
Dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı konu anlatımı kısmının ardında öğrencilere iki tane soru yöneltilmiştir. İlk soruda dikdörtgenler prizmasının yüzey alanını hesaplama becerisi izlenmek istenmiştir.

Öğrencilerin 1. Soruya verdikleri cevaplar “doğru, kısmen doğru, yanlış, boş” şeklinde kategorilendirilmiştir.

Tablo 1. Öğrencilerin birinci soruya verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

Doğru		Kısmen Doğru		Yanlış		Boş		Toplam	
f	%	f	%	f	%	f	%	F	%
7	87,5	0	0	1	12,5	0	0	8	100

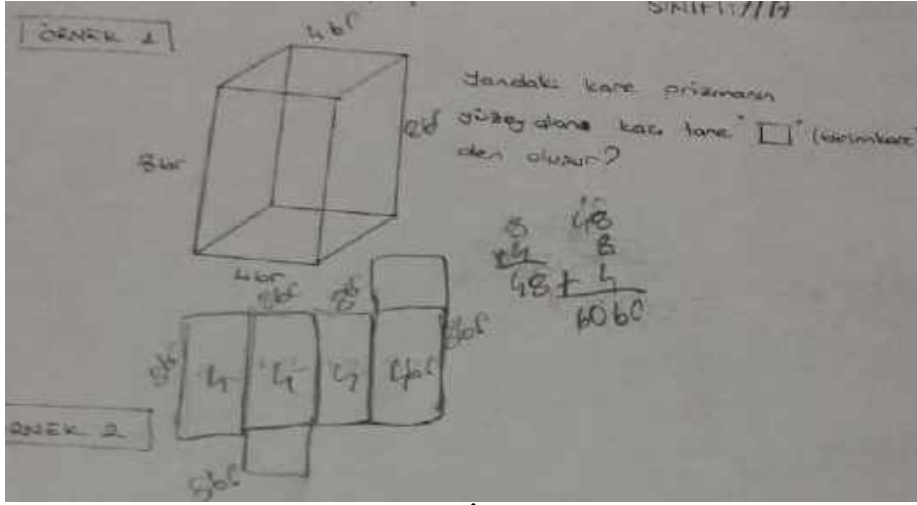
Tabloda görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu dikdörtgenler prizmasının yüzey alanını hesaplayabilmiştir. Kâğıtlar incelendiğinde hesaplama yapılırken dikdörtgenler prizmasının açık hali çizildikten sonra yüzey alanı dikdörtgenin alanından faydalanarak bulunmuştur.

ŞEKİL-1

Yukarıdaki şekilde bir öğrencinin örnek-1 için verdiği doğru cevap gösterilmiştir. Öğrenci, öncelikle dikdörtgenler prizmasının açık halini çizmiş, ardından teker teker yüzeydeki dikdörtgenlerin alanını hesaplamış ve en son tüm yüzey için bulduğu sonuçları toplamıştır.

ŞEKİL-2

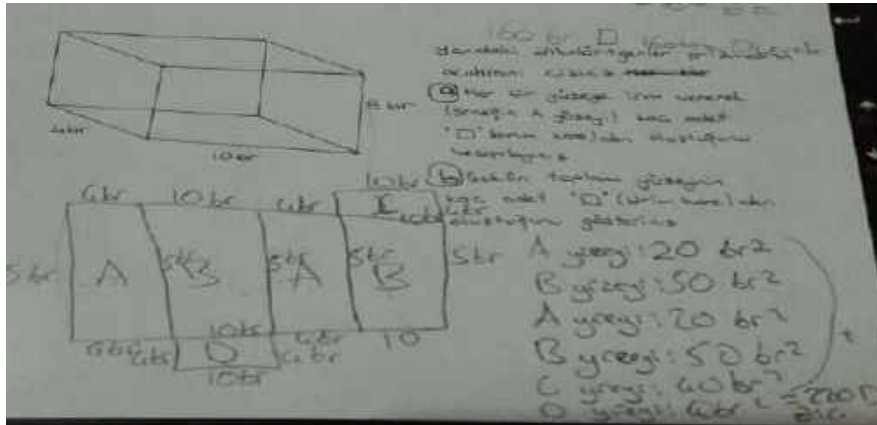
Yukarıdaki şekilde 1. Soru için yanlış cevap veren öğrencinin kağıdı gösterilmiştir. Öğrenci dikdörtgenler prizmasının açık halini çizebilmiş, fakat yüzey alanını hesaplayamamıştır.

Çalışma kâğıdın da olan 2. Soruda a ve b olmak üzere iki aşama bulunmaktadır. Birinci aşamada öğrencilerden dikdörtgenler prizmasının açık halini çizerek her yüzeye isim vermeleri ve bu yüzeylerin ayrı ayrı alanlarını hesaplamaları istenmiştir. İkinci aşamada ise ayrı ayrı buldukları yüzey alanlarını toplayarak büyük prizmanın yüzey alanını hesaplamaları istenmiştir. Aşağıdaki tabloda ikinci soru için a aşamasının sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin ikinci sorunun birinci aşaması (a şıkkı) için verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

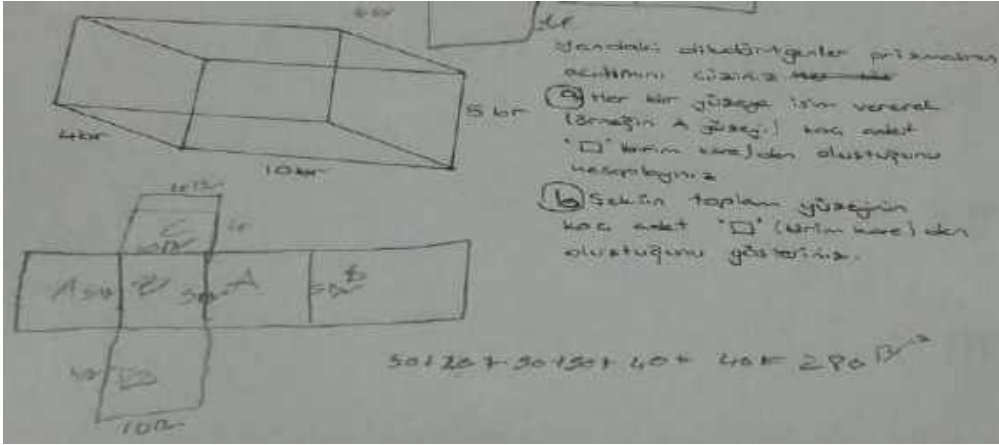
Doğru		Kısmen Doğru		Yanlış		Boş		Toplam	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
5	62,5	2	25	0	0	1	12,5	8	100

Tablo 2 incelendiğinde 7. Sınıf öğrencilerinin büyük bir kısmının dikdörtgenler prizmasının yüzey alanını hesaplamak için prizmanın açık halini çizip yüzey alanlarını bulabildikleri görülmektedir.

ŞEKİL-3

Yukarıdaki şekilde 2. Sorunun ilk aşaması için ‘doğru’ kabul edilen bir cevap örneği verilmiştir. Öğrenci, prizmanın açılımını çizmiş ve yüzeylerin alanlarını tek tek hesaplamıştır.

ŞEKİL-4

Yukarıdaki şekilde 2. Sorunun ilk aşaması için ‘kısmen doğru’ kabul edilen bir öğrencinin cevabı verilmiştir. Öğrenci açılımı yapmış ve yüzeylere isim vermiştir, fakat yüzeylerin alanlarını tek tek belirtmemiş ve bir yüzeyin alanında işlem hatası yapmıştır.

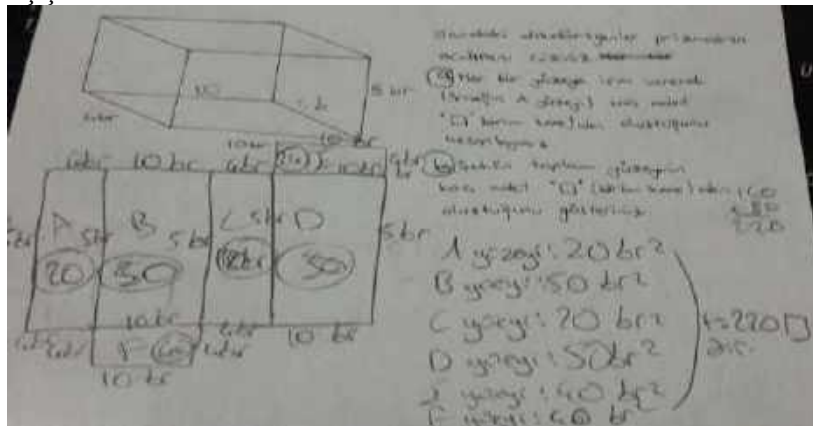
Aşağıdaki tabloda çalışma kâğıdındaki ikinci sorunun ikinci aşaması (b) için ‘doğru, kısmen doğru, yanlış ve boş’ kategorilerine ayrılmış yüzdeler verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin ikinci sorunun ikinci aşaması (b şıkkı) için verdiklerin cevapların frekans ve yüzde dağılımları

Doğru		Kısmen Doğru		Yanlış		Boş		Toplam	
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
5	62,5	0	0	2	25	1	12,5	8	100

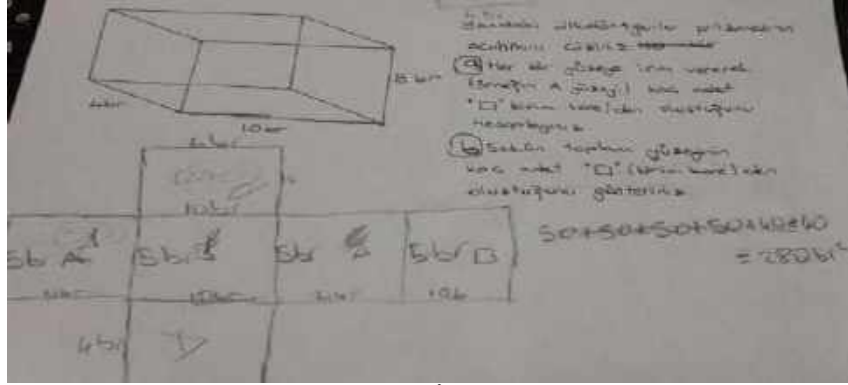
TABLO-3

Tablo incelendiğinde ikinci sorunun b aşaması için soruları cevaplayan 8 öğrencinin çoğunluğu doğru cevabı bulmuştur. Burada ‘kısmen doğru’ kabul edilen kategori, öğrencilerin işlem hatalarından kaynaklanan yanlış çözümleri belirtir nitelikte veri sunmaktadır.

ŞEKİL-5

Yukarıdaki şekilde ikinci sorunun b aşaması için ‘doğru’ kabul edilen bir öğrenci cevabı verilmiştir. Öğrenci yüzeylere isimler vermiş her bir yüzeyin alanını bulmuş ve son olarak yüzey alanlarını toplayarak soruda istenen dikdörtgenin toplam yüzey alanına ulaşmıştır.

ŞEKİL-6

Yukarıdaki şekilde ikinci sorunun ikinci aşaması için ‘yanlış’ kabul edilen bir cevap gösterilmiştir. Öğrenci ilk aşamada yüzey alanlarını tam olarak doğru bulamadığı için ikinci aşamada sonuç doğal olarak yanlış çıkmıştır. Burada öğrencinin dikkatsizliği söz konusudur. Aslında dikdörtgenler prizmasının yüzey alanı için yapması gerekenleri bilmektedir. İşlem hatası nedeni ile sonuca ulaşamamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İspat yöntemi ile anlatılan ‘Dikdörtgenler Prizmasının Yüzey Alanı’ konusunun öğrenciler için anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmesini sağladığı gözlemlenmiştir. İspatın, öğrenci için var olan bilgidен yola çıkarak farklı ve yeni bilgilere ulaşmada merdiven gibi basamaklı bir şekilde ilişki kurmaya yardımcı olduğu bilinmektedir.

‘Dikdörtgenler Prizmasının Yüzey Alanı’ konusunun anlatımında kullanılan ispat yöntemi ile öğrencilerin kafasında mantığa yatan bilgiler oluşturulmuştur. ‘neden? , niçin? , nasıl?, neye göre?’ sorularına yanıtlar verilerek ders anlatımı yapılmıştır. Sonuç olarak öğrencilerin çalışma kağıdındaki sorulara verdikleri cevaplar değerlendirilmiş ve tablolar oluşturulmuştur. Tablolar incelendiğinde öğrencilerin büyük bir kısmının sorulara mantıklı cevaplar verdiği görülmektedir. Öğrenciler konuyu anlamış ve ispat yönetimi ile verilmek istenen mantığı kavramışlardır. Bu çalışma ispat yönteminin, öğrencinin bilişsel gelişimini ve olaylar arası ilişkiyi kavrama becerisi için önemli bir yöntem olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Sonucun başarılı olması sebebiyle mevcut araştırmanın matematiksel ispatın matematik öğretiminde kullanılmasının gerekli olduğu görüşü sebebiyle Stylianides (2007) ile derslerde açıklayıcı ispatlar kullanıldığında öğrencilerin işlenen dersi daha iyi anlamaları sebebiyle Altıparmak ve Öziş (2005) ile aynı görüşlerin paylaşıldığı ifade edilebilir.

Bu çalışmanın geliştirilmesi ve detaylandırılması için öneriler;

1. Öğrencilerden konu anlatımından önce ve sonra görüşler alınarak ispat konusu ve ispat ile anlatılan ders hakkında düşünce ve görüşleri alınabilir.
2. Çalışma kağıtlarında sorulan sorulara verilen cevaplar için açıklamalar istenilebilir. Bu şekilde öğrencinin ne düşünerek cevap verdiği tespit edilebilir.
3. Ders anlatımı kısmında kullanılan ispat yöntemi öğrencilerin konuyu bir bütün olarak fark etmelerini sağlamıştır. Benzer olarak Matematiğin daha çok konusunda ispat yöntemi kullanılabilir.
4. İspat yöntemi ile anlatılan derste, öğrencilerin sonuca ulaşmak için acele ettikleri gözlemlenmiştir. Konu anlatımı kısmında öğrenciler daha aktif hale getirilerek sürece dahil edilebilirler.
5. İspat yönteminin Geometri başarısı üzerindeki etkisini görebilmek için aynı seviyede farklı iki şubede olan öğrenciler seçilerek (deney/kontrol grubu) arada fark olup olmama durumuna bakılabilir.
6. İspat yönteminde düz bir anlatımın yanı sıra kavramların Matematiksel tarihinden kısaca söz edilebilir. Anlatılan konunun kısaca tarihteki gelişim sürecinden bahsedilebilir.

KAYNAKÇA

1. Altıparmak K & Öziş T (2005) Matematiksel İspat ve Matematiksel Muhakemenin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. Ege Eğitim Dergisi, 6(1):25-37.
2. Gurbetoğlu, A. (2018). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. <http://agurbetoglu.com/files/2-%20ARA%C5%9ETIRMA%20%20T%C3%9CRLER%C4%B0.pdf>
3. National Council of Teachers of Mathematics (2000). Executive Summary Principles and Standards for School Mathematics. https://www.nctm.org/uploadedFiles/Standards_and_Positions/PSSM_ExecutiveSummary.pdf
4. Stylianou, D. A., Blanton, M. L. & Knuth, E.J. (2009). Teaching and Learning Proof Across the Grades, Copublished with Taylor & Francis Group, ISBN:978-0-41598-984-8.
5. Stylianides, a. L. (2007). Proof and Proving in School Mathematics. Journal for Research in Mathematics Education. 38(3).
6. Taştepe, M. (2012). İspat Kavramının Kitap, Öğretmen ve Öğrenci Boyutunda İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/tez/T0091768.pdf>
7. Tonta, Y. (2009). Deneysel Yöntem <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/courses/spring2009/bby606/bby606-8-deneysel-yontem.pdf>
8. Türk Dil Kurumu (2019) http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=%C4%B0SPAT
9. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (7. Baskı): Seçkin Yayıncılık.

CHILDREN’S RIGHTS IN INTERNET, NEWSPAPER AND MAGAZINE NEWS IN SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS

SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINDA YER ALAN İNTERNET, GAZETE VE DERGİ HABERLERİNDE ÇOCUK HAKLARI

Sevda YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, ilkokul 4. Sınıf ve ortaokul 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan gazete, internet ve dergi haberlerinde çocuk haklarına yer verilme durumunu tespit etmek olarak belirlenmiştir. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması modelinde bir çalışmadır. Araştırma verileri doküman incelemesi yöntemi ile toplanmıştır. Sosyal Bilgiler ders kitapları; çocukların yaşama, gelişme, korunma ve katılım hakları açısından olumlu ve olumsuz cümleler tespit edilerek incelenmiştir. Araştırmada ayrıca ders kitaplarında yer alan haberlerin niteliği incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çocuk Hakları, Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Haberler*

ABSTRACT

The aim of this study is to determine status of children’s rights in the newspaper, internet and magazine news in the 4th grade in primary school and 5th, 6th and 7th grade in secondary school social studies textbooks. The study is a case study model which is one of the qualitative research designs. Research data were collected by document analysis method. Social studies textbooks have been examined by identifying positive and negative sentences in terms of children’s survival, development, protection and participation rights. In the study, additionally, the nature of the news in the textbooks was investigated.

Key Words: *Children Rights, Social Studies Textbook, News*

GİRİŞ

Çocuk hakları; insan hakları temelinde düzenlenmiş, kanunen dünya üzerinde yaşayan bütün çocukların, çocuk olmaktan kaynaklı olarak sahip olduğu yaşama, gelişme, sağlık, eğitim ve korunma gibi hakları kapsayan hakların tamamı olarak ifade edilebilir. Günümüzde çocukların sahip oldukları hakların giderek daha fazla önemsendiği ve bu konuda toplumsal düzeyde bir farkındalığın oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Çocuk haklarına yönelik farkındalığın oluşturulması ve bu hakların korunması bağlamında önemli kanallardan biri de eğitimidir.

Eğitim kurumları, çocuk hakları eğitimi ve uygulanması açısından öncelikli kurumlardır. Bu kurumlarda çocuk hakları eğitimi, eğitim programları aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Eğitim programlarında son yıllarda çocuk haklarına yönelik ders içeriğine daha yoğun şekilde yer verildiği görülmektedir. Özellikle Sosyal Bilgiler dersi içeriğinden kaynaklı önceliğiyle öğrencilerin çocuk haklarına ilişkin bilgi ve farkındalık düzeyini artırmakta yararlanan önemli derslerden biridir.

Eğitim programlarının bir boyutunu da ders kitapları oluşturmaktadır. Son yıllarda programlarda daha fazla yer bulan çocuk haklarına yönelik konu içeriğinin ders kitaplarına da yansıdığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla Sosyal Bilgiler ders kitaplarında öğretim programının kazanımları doğrultusunda çeşitli öğrenme alanları içinde çocuk haklarına ilişkin konular yer almaktadır.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarında, öğretim programınca belirlenen kazanımlar doğrultusunda ders içeriği öğrencilere sunulurken metinler, görseller, etkinliklerin yanı sıra güncel gazete, internet ve çeşitli süreli yayınlardan edinilen haberler de kullanılmaktadır. Ders kitaplarında yer alan bu haber metinlerinde çocuk haklarına ilişkin kavramların kullanım durumu çocuk hakları eğitimi açısından önem arz etmektedir.

Çocuk hakları en geniş kapsamıyla Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde (ÇHS) yer almaktadır. Sözleşmede yer alan çocuk hakları, yaşama hakları, gelişme hakları, korunma hakları ve katılma hakları olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. Yaşama hakları; çocuğun yaşama ve uygun yaşam standartlarına sahip olma, tıbbî bakım, beslenme, barınma gibi temel gereksinimlerinin karşılanmasını öngören hakları içerirler. Gelişme hakları; çocuğun kendini en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi için gerekli olan eğitim hakkı, oyun ve dinlenme hakkı, bilgi edinme hakkı, din, vicdan ve düşünce özgürlüğü, bilgi alma hakkı gibi haklardan oluşurlar. Korunma hakları; çocuğun her türlü ihmal, istismar ve sömürüye karşı korunmasını sağlayan haklardır. Bunlar yargı sisteminde, silahlı çatışmada, çalışma yaşamında; fiziksel, duygusal, cinsel istismar, madde bağımlılığı ve sığınmacı (mülteci) çocuklar için özel bakıma ilişkin konularda çocukların korunmasını sağlayan haklardır. Katılma hakları; çocuğun ailede ve toplumda etkinlik kazanmasını sağlamaya yönelik haklardır. Bu haklar, görüşlerini açıklama, kendisini ilgilendiren konularda karara katılma, düşüncelerini ifade etme, vicdan ve din özgürlüğü, dernek kurma ve toplanma haklarıdır (Akyüz, 2015: 4).

Okullarda eğitim öğretim faaliyetleri çeşitli dersler kapsamında birçok öğretim materyali kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu materyallerden biri de ders kitaplarıdır. Ders kitabı, okullarda belirli bir dersin öğretimini gerçekleştirmek üzere o dersin öğretim programı ve kazanımları dikkate alınarak hazırlanan yazılı öğretim materyalleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ders kitapları Sosyal bilgiler eğitiminde kullanılan önemli kaynaklardan biridir. Öğretim programında yer alan, kazanımların gerçekleştirilmesinde ders kitapları önemli bir görev üstlenmektedir. Ders kitaplarında ders içeriği öğrenciye sunulurken birçok yazılı materyal de kullanılmaktadır. Gazete, internet ve dergi haberleri de ders kitapları içinde kullanılan yazılı materyallerden biridir. Bu haberler içinde yer alan mesajlar diğer konularda olduğu gibi çocuk hakları konusunda da öğrencilerde farkındalık oluşturmak ve onları eğitmek açısından önemlidir.

Sosyal Bilgiler derslerinde okutulan ve önceliği vatandaşlık becerilerini geliştirmek olan ders kitapları, doğası gereği insan hakları ve dolayısıyla çocuk hakları eğitimini vermede önemli araçlardan biri olarak kullanılabilir. Özellikle ders kitaplarında kullanılan gazete, internet ve dergi haberleri çocukları hakları konusunda bilinçlendirmede önemli rol oynayabilir.

Bu açıdan bakıldığında, amaçlarından biri vatandaşlık eğitimi gerçekleştirmek olan bir ders olan Sosyal bilgiler dersinin öğretim programının yürütülmesinde kullanılan yazılı materyallerden biri olan ders kitaplarında yer alan gazete, internet ve dergi haberlerinde çocuk haklarının yer alma durumunun incelenmesi önemli görülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan internet, gazete ve dergi haberlerini analiz ederek, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde yer alan temel haklardan yaşama, korunma, gelişme ve katılım hakkı bağlamında; ders kitaplarında yer alan haberlerde çocuk haklarının yer alma durumunu ve niteliğini incelemektir.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmasının en temel özelliği bir ya da birkaç durumun derinliğine araştırılmasıdır. Yani bir duruma ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri, ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 77).

Araştırmanın Örneklemi

Bu çalışma ile farklı yayınevleri tarafından basılan 8 adet Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan gazete, internet ve dergi haberleri incelenerek bu haberlerde çocuk hakları ile ilgili durum tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemi 4., 5., 6. ve 7. sınıf düzeylerinden her bir düzeyde 2 adet olmak üzere 8 adet ders kitabı oluşturmaktadır. Ders kitapları Milli Eğitim Yayınevi, Sevgi Yayınevi, Anadol

Yayıncılık vb. gibi farklı yayınevlerinden seçilmiştir. Ders kitapları sınıf düzeylerine göre DK4₁, DK4₂, DK5₁, DK5₂, DK6₁, DK6₂, DK7₁, DK7₂ şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 1. Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitapları

ÖĞRENME ALANLARI	HABERLER				
	DK4 ₁		DK4 ₂		
	GAZETE	İNTERNET	GAZETE	İNTERNET	DERGİ
Birey ve Toplum	-	4	-	4	-
Kültür ve Miras	-	1	-	2	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	-	-	-	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	-	2	-	2	-
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	2	-	3	1
Etkin Vatandaşlık	-	-	-	-	-
Küresel Bağlantılar	-	1	-	1	-
TOPLAM	-	10	-	12	1

DK4₁ Tuna Yayıncılık

DK4₂ Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi

Tablo 1. incelendiğinde 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında 22'si internet haberi ve 1'i dergi haberi olmak üzere toplam 23 haberin yer aldığı görülmektedir. 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında gazete haberleri yer almamaktadır.

Tablo 2. Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitapları

ÖĞRENME ALANLARI	HABERLER			
	DK5 ₁		DK5 ₂	
	GAZETE	İNTERNET	GAZETE	İNTERNET
Birey ve Toplum	-	2	1	1
Kültür ve Miras	-	2	-	-
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	3	1	5	-
Bilim, Teknoloji ve Toplum	-	1	-	-
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	3	1	1
Etkin Vatandaşlık	-	-	-	-
Küresel Bağlantılar	-	11	2	1
TOPLAM	3	20	9	3

DK5₁ Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi

DK5₂ Anadolu Yayıncılık

Tablo 2. incelendiğinde 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında 23'ü internet haberi ve 12'si gazete haberi olmak üzere toplam 35 haberin yer aldığı görülmektedir. 5. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında dergi haberleri yer almamaktadır.

Tablo 3. Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitapları

ÖĞRENME ALANLARI	HABERLER				
	DK6 ₁		DK6 ₂		
	GAZETE	İNTERNET	GAZETE	İNTERNET	DERGİ
Birey ve Toplum	-	2	1	1	2
Kültür ve Miras	-	3	-	2	2
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	1	2	-	1
Bilim, Teknoloji ve Toplum	-	6	3	4	6
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	8	5	2	1
Etkin Vatandaşlık	-	4	3	-	1
Küresel Bağlantılar	-	7	8	3	-
TOPLAM	-	31	22	12	13

DK6₁ Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi

DK6₂ Sevgi Yayınları

Tablo 3. incelendiğinde 6. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında 43'ü internet haberi ve 22'si gazete haberi ve 13'ü dergi haberi olmak üzere toplam 78 haberin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 4. Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitapları

ÖĞRENME ALANLARI	HABERLER			
	DK7 ₁		DK7 ₂	
	GAZETE	İNTERNET	GAZETE	İNTERNET
Birey ve Toplum	-	1	-	7
Kültür ve Miras	-	-	-	5
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	-	2	-	7
Bilim, Teknoloji ve Toplum	-	1	-	1
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	-	7	1	1
Etkin Vatandaşlık	-	3	3	5
Küresel Bağlantılar	-	2	-	6
TOPLAM	-	16	4	32

DK7₁ Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi

Dk7₂ Ekoyay Yayıncılık

Tablo 4. incelendiğinde 7. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında 48'i internet haberi ve 4'ü gazete haberi olmak üzere toplam 52 haberin yer aldığı görülmektedir. 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında dergi haberi yer almamaktadır.

Verilerin Analizi

Doküman incelemesi ile toplanan verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde, temelde yapılan işlem birbirine benzeyen verileri belirli temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlemek olarak yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 227). Bu araştırmada Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan gazete, internet ve dergi haberlerinin, olumlu veya olumsuz bir içeriğe sahip olup olmadığı ve haberlerin niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

4., 5., 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan toplam 188 gazete, internet ve haberi incelenmiştir. Bu haberlerden 38'i gazete, 136'sı internet ve 14'ü dergi haberidir. Bu 188 haber içinde doğrudan çocuk haklarına ilişkin haber içeriği yer alan haber sayısı 47'dir. Bu 47 haber içinde çocuk haklarına ilişkin 36 haberde olumlu, 11 haberde ise olumsuz ifadeler yer verildiği tespit edilmiştir. Bulgular kısmında sıkça ders kitaplarında yer alan haberlerden alıntılara yer verilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde yapılan içerik analizi sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 5. Ders Kitaplarında Yer Alan Yaşama Hakkına İlişkin Haberler

YAŞAMA HAKKI	DERS KİTAPLARI								TOPLAM	
	DK4 ₁	DK4 ₂	DK5 ₁	DK5 ₂	DK6 ₁	DK6 ₂	DK7 ₁	DK7 ₂		
Madde 6: Temel yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkının korunması	+	1	2	1		1	1		6	
	-					1		1	2	
Madde 18: Aile ve çocuğa bakmakla yükümlü kişilerin çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili sorumlulukları	+					1			1	
	-									
Madde 24: Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı	+			1					2	
	-					1				
Madde 26: Sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanma hakkı	+							1	1	
	-									
Madde 27: Yeterli yaşam standartlarına ulaşma hakkı	+			1					1	
	-									
Madde 31: Dinlenme, boş zamanını değerlendirme ve kültürel etkinliklere katılma hakkı	+		2			1	1	1	5	
	-									
TOPLAM		1	4	3	-	2	4	1	3	18

Tablo 5. incelendiğinde; ders kitaplarında çocuğun yaşama hakkına ilişkin 18 haberin yer aldığı görülmektedir. Yaşama hakkı kategorisinde yer alan haberlerde çocukların yaşama haklarına ilişkin 13

haberde olumlu ifadeler yer verilirken 5 haberde olumsuz ifadeler yer verildiği görülmektedir. Çocukların yaşama hakkına ilişkin haberlere en fazla 6. sınıf ders kitaplarında (f=6) yer verildiği göze çarpmaktadır. 5. Sınıf ders kitapları ise yaşam hakkının en az yer aldığı ders kitaplarıdır (f=3). Alt kategoriler incelendiğinde en fazla habere “Temel yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkının korunması (Madde 6)” alt kategorisinde (f=8) yer verildiği görülmektedir.

Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı (Madde 24)

UNICEF: Dünyadaki çocukların dörtte biri savaş ve afetlerin gölgesinde yaşıyor. 535 milyon çocuk sağlık hizmeti alamıyor. Gıdaya erişemiyor ve korunamıyor (DK5₁, s.28).

Hint okyanusuna kıyısı olan 12 ülkede yaşanan deprem ve tsunami felaketinin boyutları her geçen gün büyüyor. Yaklaşık 150 bin kişinin hayatını kaybettiği Güneydoğu Asya’da yardımların gecikmesi halinde ölü sayısının 300 bine ulaşabileceği belirtiliyor. ... Birleşmiş Milletlere bağlı Dünya Sağlık Örgütü WHO, “Hafta sonuna kadar tüm felaketzedelere yardım ulaştırılmazsa enfeksiyonlu salgın hastalıkların tsunami kadar doğrudan etki yapacağı ve ölü sayısının ikiye katlanacağından endişe ediyor. Özellikle çocuklar büyük risk altında” denildi (DK6₁, s.106).

Temel yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkının korunması (Madde 6)

Kısa süre önce Fransa’ya mülteci (sığınmacı) olarak gelen 22 yaşındaki Malili Mamoudou Gassama’nın gösterdiği kahramanlık dünya medyasının gündemine düştü. Bir evin dördüncü katının balkonunda asılı kalan ve düşmek üzere olan dört yaşındaki çocuğu kendi canını tehlikeye atarak kurtaran Mamoudou ülkede kahraman ilan edildi (DK6₁, s.24).

Türk Kızılayı, Irak’ta depremin en çok zarar verdiği Süleymaniye iline bağlı Derbendihan ilçesinde evleri ağır hasar gören insanlara çadır yardımında bulundu. Türk Kızılayı Irak Depremi Ekip Başkanı, aynı zamanda ailelerin çadırlara yerleşmeye başladığını ifade ederek bugünden itibaren Halepçe ilçesindeki kız öğrenci yurdunda kurulan mutfakta yaklaşık 2 bin 500 kişinin yemek ihtiyacını Türk Kızılay’ı olarak karşılayacaklarını dile getirdi (DK7₁, s.172).

Türkiye’nin dört bir yanından özel ve kamu kuruluşlarından deprem bölgesine yapılan yardımlar hız kesmeden devam ediyor. Bankalarda açılan hesaplara yapılan yardım 20 trilyon lirayı aştı. Medyanın başlattığı “Bir tuğla da Siz Koyun” kampanyasına yapılan bağışlar da ikinci gününde 3 milyon dolara ulaştı (DK5₁, s.87).

Uzun yıllardır Irak’taki ihtiyaç sahiplerine yardımlarını sürdüren Türk Kızılayı Musul ve Telafer bölgesindeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere 20 tırdan oluşan, toplam 500 tonluk yardım malzemesi gönderdi (DK4₁, s.123).

Türk Kızılayı Van, Erciş’te meydana gelen depremde depremzedelerin barınma ve gıda ihtiyaçlarını karşıladı. Türk Kızılayı büyük fedakârlık göstererek hayatın normale dönmesini sağladı. Depremzedeler haricinde, en fazla yardım yangınzedelere yapıldı. Evi zarar gören aileler için çadır kuruldu. Gıda kolisi dağıtıldı. Arabalarına sığınan insanlara da battaniye ve kumanya dağıttı (DK4₂, S.110).

Yardımsever vatandaşların kullanmaktan vazgeçtiği giysiler Antalya Büyükşehir Belediyesi ekiplerince alınıp ihtiyaç sahiplerine ulaştırılıyor (DK4₂, S.132).

Depremin vurduğu Keşmir’de acılar bitmiyor; yardım umutları acıları biraz olsun hafifletiyor. Sinagar’ın 130 km batısındaki Drangyari’de deprem mağduru bir Keşmirli çocuk üşüyen ellerini ateşle ısıtmaya çalışıyor (DK6₂, S.147).

400 milyon çocuk yoksulluğun pençesinde. Dünya bankası tarafından yayınlanan bir rapora göre, günde 1,25 dolar gelire sahip olan 1,2 milyarlık nüfusun 400 milyonunu 13 yaşın altındaki çocuklar oluşturuyor. ... yeterli sağlık hizmeti alamadıkları ve yetersiz beslendikleri için 2012 yılında 6,6, milyon çocuk 5 yaşına gelemeden hayata gözlerini yumdu. Bu ölümlerin yarısı Nijerya, Kongo, Hindistan, Pakistan ve Çin’de yaşandı (DK7₂, S.174).

Dinlenme, boş zamanını değerlendirme ve kültürel etkinliklere katılma hakkı (Madde 31)

Fen Bilgisi Öğretmeni Mahmut Çakır, Van'ın Çaldıran ilçesi Çubuklu köyüne bağlı Galatasaray Ortaokulunda görev yaptığı sırada okulun elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla öğrencileri ile birlikte 'Rüzgârım Hayalim Olsun' projesiyle bir rüzgâr türbini kurdu. Mahmut Çakır, Eğitim ve Öğretimde Yenilikçilik Ödülleri Ortadoğu Anadolu Bölgesi Ödül Töreni'nde başarı belgesi aldı (DK6₁, s.178).

Eskişehir'de İki Elin Sesi Var Çocuk Senfoni Orkestrası, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kutlamaları kapsamında bir konser verdi. 7 - 17 yaş arasındaki çocukların oluşturduğu orkestra, verdiği "Cumhuriyet Konseri" ile Atatürk Kültür Sanat ve Kongre Merkezi'ne gelen yüzlerce kişiyi adeta büyüledi (DK4₂, s.20).

Milli Jimnastik Takımı sporcusu 15 yaşındaki Ayşe Begüm Onbaşı Güney Kore'de düzenlenen Aerobik Jimnastik Dünya Şampiyonası'nda altın madalya kazandı (DK4₂, s.21).

Tarihî kayıtlara göre Türklerin Hunlardan itibaren bugünkü bayram ve festivallere benzer çok sayıda tören ve etkinlikler düzenlediği bilinmektedir. Benzer törenleri Kök Türkler de kutlamalar. Bu bayram ve festivallerde Türkler topluca şarkı söyler, çocuklar çeşitli oyunlar oynayarak eğlenirlerdi. Kök Türkler her yıl belirli zamanlarda atalarına kurban keserlerdi. Kutlamalara toplumun her kesimi katılırdı (DK6₂, s.82).

Edirne'de bir çocuk parkı altı katlı bina için imara açılınca kepçenin önüne oturarak inşaata izin vermeyen 75 yaşındaki Kıymet PEKER'e müjdeli haber geldi. Edirne İdare Mahkemesi imar planı değişikliğinin iptali için açılan davada yürütmenin durdurulmasına karar verdi (DK7₂, s.155).

Aile ve çocuğa bakmakla yükümlü kişilerin çocuğun yetiştirilmesi ve geliştirilmesi ile ilgili sorumlulukları (Madde 18)

Nijer Sahra'yı geçmeye hazır: benim asım Rissa 12 yaşındayım. Afrika kıtasında bulunan Nijer adlı ülkede yaşıyorum. Bizler göçebe olarak yaşıyoruz. Sahra'yı geçerken çölün sonsuzluğu ve aşırı sıcak hava yaşamımızı çok zorlaştırıyor. Babam ileride tam bir çöl tilkisi gibi olmamı istiyor. Buna göre yetiştiriyor beni. Devenin nasıl güdüleceğini, çölde nasıl yemek yapılacağını ve geceleyin nasıl ateş yakılacağını öğretiyor bana (DK6₂, s.35).

Sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanma hakkı (Madde 26)

Genel sağlık sigortası herkesin sosyal güvenlik hakkından yararlanmasını sağlar. İşsizler, sigortasız çalışanlar, kız çocukları, 18 yaşını aşmış okumayan erkek çocuklar, 25 yaşını dolduran üniversiteliler genel sağlık sigortası sizi nasıl etkiliyor? (DK7₂, s.148).

Tablo 6. Ders Kitaplarında Yer Alan Gelişme Hakkına İlişkin Haberler

GELİŞME HAKKI	DERS KİTAPLARI								
	DK4 ₁	DK4 ₂	DK5 ₁	DK5 ₂	DK6 ₁	DK6 ₂	DK7 ₁	DK7 ₂	TOPLAM
Madde 23: Özel gereksinimli çocuklar için özel bakım hakkı	+	1			1			1	3
Madde 28-29: Fırsat eşitliği temelinde nitelikli eğitim hakkı	+	2	2	2		2	2	3	13
	-		2						2
TOPLAM	2	3	2	2	1	2	2	4	18

Tablo 6. incelendiğinde; ders kitaplarında çocuğun gelişme hakkına ilişkin 18 haberin yer aldığı görülmektedir. Gelişme hakkı kategorisinde yer alan haberlerde çocukların gelişme haklarına ilişkin 16 haberde olumlu ifadeler yer verilirken 2 haberde olumsuz ifadeler yer verildiği görülmektedir. Çocukların gelişme hakkına ilişkin haberlerin en fazla 7. sınıf ders kitaplarında (f=6) yer verildiği göze çarpmaktadır. 6. Sınıf ders kitapları ise gelişme hakkının en az yer aldığı ders kitaplarıdır (f=3). Alt kategoriler incelendiğinde en fazla habere "Fırsat eşitliği temelinde nitelikli eğitim hakkı (Madde 28-29)" alt kategorisinde (f=15) yer verildiği görülmektedir.

Fırsat eşitliği temelinde nitelikli eğitim hakkı (Madde 28-29)

Savaş ve çatışma ortamında yaşayan 13 milyondan fazla çocuk eğitimden yoksun. (DK5₁, s.28)

Manisa Organize Sanayi Bölgesi Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesini ziyaret eden Millî Eğitim Bakanı okulu gezdi. Ülkeye yapılacak en önemli ve iyi yatırımın eğitim olduğunu hatırlatan Bakan, “Mesleki eğitimi memleket meselesi olarak görüyoruz. Türkiye 2023 hedeflerine ancak ve ancak kaliteli mesleki eğitimle ulaşabilir.” dedi (DK7₁, s.178).

Millî Eğitim Bakanlığı 2017-2018 eğitim öğretim yılında ilkökul, ortaokul ve lise öğrencileri için toplam 190 milyon ücretsiz ders kitabı dağıtacak. MEB Destek Hizmetleri Genel Müdürü tüm okullara ders kitaplarının ücretsiz verildiğini belirtti (DK7₁, s.208).

Tadilatı yetişmeyen okulda eğitim bir hafta sonra başlayacak. Kaynaşlı ilçesinde 1999 Düzce depremi sonrası hasar bulunan bir okulun tekrar eğitime açılması için başlatılan çalışma yetişmeyince okulda eğitimin bir hafta sonra başlamasına karar verildi (DK5₁, s.86).

Havza İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından, ilçe sınırları içerisinde yer alan ilkökul ve ortaokul öğrencileri arasında “Ekmek İsrafının Önlenmesi” konulu resim, şiir ve kompozisyon yarışması düzenlendi. Yarışmalarda dereceye giren öğrencilere ödülleri, düzenlenen bir törenle verildi (DK4₁, s.143).

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), T.C. Millî Eğitim Bakanlığı ile Özbekistan Turizmi Geliştirme Devlet Kurulu iş birliğinde Buhara’da Turizm Otelcilik Eğitimi düzenlendi (DK4₁, s.185).

Engelli Farkındalık Merkezi İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2016 yılının Aralık ayında açıldı. İzmir Konak Belediyesi, ilçede eğitim gören öğrencileri Türkiye’nin ilk Engelli Farkındalık Merkezine götürüyor. Bu sayede öğrenciler, engelli bireylerin yaşadığı zorlukları anlamasını sağlıyor. Farklı mekansal düzenlemeler, oyunlar, etkinlikler ve materyaller aracılığıyla engellilerin yaşadığı zorlukları ve sıkıntıları daha yakından deneyimledi (DK4₂, s.23).

Ölümcül bakterileri yüzde 70 oranında yok etme özelliğine sahip çalışmasıyla 12 bin projeyi geride bırakarak birinciliği göğüsleyen ortaokul öğrencisine çalışmasını geliştirmesi için üniversiteler kapılarını açtı (DK4₂, s.100)

Adana’da mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocuklarına yönelik okul öncesi eğitim sınıfı kuruldu. Yüreğir belediyesinden yapılan yazılı açıklamaya göre, Doğankent mahallesinde tarım işçilerinin çocuklarına eğitim vermek üzere sınıf açıldı (DK5₂, s.28).

Balıkesir’in Edremit ilçesinde yaşayan lise öğrencisi Kayra Enez Özenalp, işitme engellilerin diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurabilmesi için konuşmayı işaret diline çeviren bir yazılım hazırladı (DK5₂, s.142).

15 Haziran 2003 tarihli bir gazetemizin başlığı “Altın Gençler” di. Altı özel genç ABD’nin en iyi üniversiteleri tarafından tam burslu olarak okutulacak. Başarılı olan bu gençler, ABD üniversiteleri tarafından kapışıldılar (DK6₂, s.18).

“Eğitime Yüzde Yüz Destek Kampanyası” çerçevesinde hayırsever iki kardeş eğitime bir bina ve bir arsa bağışında bulundu (DK7₂, s.42).

Eğitimde Fatih Projesi, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak ve okullarımızdaki teknolojiyi iyileştirmek amacıyla bilişim teknolojileri araçlarından daha fazla yararlanmayı hedeflemektedir... bu nedenle 575 bin dersliğe LCD Panel Etkileşimli tahta konulacak ve bu dersliklere Genel Ağ alt yapısı sağlanacaktır... (DK7₂, s.42).

Köy okulundan Silikon Vadisine uzanan bir başarı öyküsü. Eren Bali bugün dünyanın önde gelen fon şirketlerinden yatırım alan ve Genel Ağ üzerinden her türlü dersin verilebildiği bir dev bir şirketin kurucusu. Şirketin resmi blogunda çocukluk hikayesini paylaşan Bali şunları söylüyor: Türkiye’de küçük bir köyde dünyaya geldim. İlkokulum bir öğretmenin beş ayrı sınıfta öğrencilerine aynı anda eğitim vermek için elinden geleni yaptığı bir odalı bir okuldu. ... Sonrasında Bali Genel Ağ üzerinden çalışarak Matematik Olimpiyatlarını kazandı. Malatya Fen Lisesini ve Ortadoğu Teknik Üniversitesini bitirdi... (DK7₂, s.137).

Çocuklar korsan yayıncılığa karşı eğitilecek. Korsan yayıncılığa savaş açan hükümet, son olarak çocukları bu tür yayınları satın almamaları konusunda eğitime kararı aldı. Ortaokullarda ilk ve ortaöğretim çocuklarına bilgilendirme amaçlı konferanslar verilecek (DK6₂, s.170).

Özel gereksinimli çocuklar için özel bakım hakkı (Madde 23)

Üniversiteye giriş sınavında Türkiye birincisi olan Konyalı görme engelli Fulya Akkaya, Boğaziçi Üniversitesi İktisat Fakültesine yerleşti (DK6₁, s.25).

Özel Sporcular Türkiye Masa Tenisi Şampiyonası, otizm ve down sendromlu sporcuların müsabakalarıyla Antalya’nın Kemer ilçesinde başladı. Şampiyonaya 166 sporcu katıldı. Şampiyonada 8-11, 12-15, 16-21 ve artı 22 yaş kategorilerinde oynanan müsabakalar; otizm, mental ve down sendromu disiplinlerinde yapıyor (DK4₂, s.26).

Muhtaç ve engelliye aylık müjdesi. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı’nın “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşları İle Özürlü ve Muhtaç Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkındaki Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik” Resmi gazetede yayımlandı. Söz konusu yönetmelikte aylık bağlana kişilerin aylığa hak kazandıkları tarih, başvuru tarihini takip eden aybaşı olacak (DK7₂, s.148).

Tablo 7. Ders Kitaplarında Yer Alan Korunma Hakkına İlişkin Haberler

KORUNMA HAKKI	DERS KİTAPLARI								TOPLAM	
	DK4 ₁	DK4 ₂	DK5 ₁	DK5 ₂	DK6 ₁	DK6 ₂	DK7 ₁	DK7 ₂		
Madde 22: Mülteci çocukların korunma ve insani yardımdan yararlanma hakkı	+			1						1
Madde 30: Bir azınlığa mensup olan çocuğun, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkı	+	1					1			2
Madde 32: Ekonomik sömürüye ve çalıştırılmaya karşı korunma hakkı	+				1					1
Madde 38: Savaş ve silahlı çatışmadan korunma hakkı	+			1						1
TOPLAM		1		1	1	1		1		5

Tablo 7. incelendiğinde; ders kitaplarında çocuğun korunma hakkına ilişkin 5 haberin yer aldığı görülmektedir. Bu kategoride yer alan haberlerde çocukların korunma haklarına ilişkin 4 haberde olumlu ifadeler yer verilirken 1 haberde olumsuz ifadeler yer verildiği görülmektedir. Çocukların korunma hakkına ilişkin haberlerin en fazla 5. sınıf ders kitaplarında (f=2) yer verildiği göze çarpmaktadır. Alt kategoriler incelendiğinde en fazla habere “Bir azınlığa mensup olan çocuğun, ait olduğu azınlık

topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkı (Madde 30)” alt kategorisinde (f=2) yer verildiği görülmektedir.

Bir azınlığa mensup olan çocuğun, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkı (Madde 30)

Cumhurbaşkanımız Noel Yortusu sebebiyle bir mesaj yayınlamıştır. Mesajında “Farklı mezhep, gelenek ve kiliselere mensup Hristiyan vatandaşlarımızın kendi inançları doğrultusunda kutladıkları Noel Yortularının yardımlaşma ve dayanışma ikliminin gelişmesine vesile olmasını diliyor, başta Hristiyan vatandaşlarımız olmak üzere tüm Hristiyan âleminin Noel Yortusu’nu tebrik ediyorum.” demiştir (DK7₁, s.207).

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesinde öğrenim gören Türkmenistanlı öğrenciler ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasının 25. yılını ve Türkmenistan Bayrak Bayramı’nı kutladılar. Atatürk Kongre ve Kültür Merkezinde düzenlenen etkinlikte konuşan Türkmenistan Büyükelçiliği Başkâtibi Murat Akmammedov, “Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde 7 bine yakın Türkmenistanlı öğrencimiz eğitim görüyor.” dedi (DK4₁, s.184).

Madde 32: Ekonomik sömürüye ve çalıştırılmaya karşı korunma hakkı

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2018 yılını çocuk işçiliği ile mücadele yılı olarak ilan etti. Hazırlanan eylem planı, çocuk işçiliğine karşı iş yerlerinin ve tarlaların denetlenmesinden okuldaki devamsızlık takibine kadar uzanıyor (DK5₁, S.30).

Madde 22: Mülteci çocukların korunma ve insani yardımdan yararlanma hakkı

Dünya sağlık örgütü ve UNICEF’in katkılarıyla T.C. Sağlık Bakanlığı, beş yaş altı misafir (mülteci, göçmen vb.) çocuklar için bir aşı kampanyası başlattı. Aşı kampanyası kapsamında çocukların aşılama durumlarının kontrol edilmesi ve eksik olan aşılarının yapılması planlanmaktadır (DK5₂, S.28).

Tablo 8. Ders Kitaplarında Yer Alan Katılım Hakkına İlişkin Haberler

KATILIM HAKLARI	DERS KİTAPLARI								TOPLAM	
	DK4 ₁	DK4 ₂	DK5 ₁	DK5 ₂	DK6 ₁	DK6 ₂	DK7 ₁	DK7 ₂		
Madde 15: Dernek kurma ve barış içinde toplanma hakkı	+	1						1	2	
	-									
Madde 16: Özel yaşantısına saygı hakkı	+							1	1	
	-									
Madde 17: Kitle iletişim araçlarına ve diğer bilgi kaynaklarına erişim	+		1					1	1	
	-				1				2	
TOPLAM		1	-	1	-	1	-	1	2	6

Tablo 8. incelendiğinde; ders kitaplarında çocuğun katılım hakkına ilişkin 6 haberin yer aldığı görülmektedir. Bu kategoride yer alan haberlerde çocukların katılım haklarına ilişkin 3 haberde olumlu ifadeler yer verilirken 3 haberde olumsuz ifadeler yer verildiği görülmektedir. Çocukların katılım hakkına ilişkin haberlerin en fazla 7. sınıf ders kitaplarında (f=3) yer verildiği göze çarpmaktadır. Alt kategoriler incelendiğinde en fazla habere “Kitle iletişim araçlarına ve diğer bilgi kaynaklarına erişim (Madde 17)” alt kategorisinde (f=3) yer verildiği görülmektedir.

Kitle iletişim araçlarına ve diğer bilgi kaynaklarına erişim (Madde 17)

Ümraniye Belediyesinin düzenlediği 13. Geleneksel Tantavi Kültür ve Sanat Festivali kapsamında okuyucuları ile buluşan yazar Feyza Hepçilingirler; “anne babalar televizyon konusunda ciddi bir hassasiyet göstermeliler” dedi. Hepçilingirler, özellikle çocuk programları içinde gerek dil ve gerekse

kültürel açıdan son derece sakıncalı yayınlara yer verildiğini, Bilgisayar ve Genel Ağın da televizyonla aynı olumsuz nitelikleri taşıdığını belirtti (DK6₁, s.238).

İnternetin yardım linkleri. Deprem konusunda en doğru ve detaylı bilgiyi almak, yakınlarınıza ulaşmak ve yardım konusunda yapabileceklerinizi öğrenmek için bu adreslere bakabilirsiniz (DK5₁, s.87).

Türkiye İletişim Bakanlığı, “Genel Ağ’ın bilinçli kullanımı ve güvenli Genel Ağ hizmeti” konusunda bir sunumla TBMM personelini bilgilendirdi. ... Genel Ağ’ın riskleri, “çocuk istismarı, kişisel bilgilerin paylaşımı, sanal dolandırıcılık, siber zorbalık, şiddet, nefret, ırkçılık, zararlı yazılımlar” olarak sıralandı (DK7₂, s.19).

Özel yaşantısına saygı hakkı (Madde 16)

Veri paylaşımına izin veren akıllı cihazların yaygınlaşması kötü amaçlı yazılımları da beraberinde getiriyor. Çeşitli işletim sistemlerine yerleşen kötü amaçlı yazılımlar özel hayatımızın gizliliğine zarar verebilir. Kullandığınız programlar ve uygulamalar sürekli bizimle ilgili veriler topluyor. Bu veriler kötü amaçlı kişilerin ellerine geçtiğinde ise yaşayabileceğimiz gizlilik ve güvenlik sorunları hayal edemeyeceğimiz bir boyuta ulaşabiliyor (DK7₁, s.35).

Dernek kurma ve barış içinde toplanma hakkı (Madde 15)

Aydın’ın Germencik ilçesi Bozköy İlkokulu 3A sınıfının 15 öğrencisi, öğretmenleri Narin Sözen Oruç öncülüğünde sosyal sorumluluk projeleri kapsamında Samsun’daki bir ilkokulda eğitim gören, hiç tanımadıkları yetim öğrenci E... N...’ye yardımda bulunmak için kampanya düzenledi. Kampanya kapsamında öğrenciler, her gün harçlıklarından artırdıkları paraları kumbaraya attılar (DK4₁, s.27).

Erzurum Yahya Kemal İlköğretim Okulu sağlık ve temizlik kulübü bünyesinde gerçekleştirilen proje kapsamında Erzurum Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesini ziyaret eden öğrenciler, obezite ve çocuklarda diyabet konulu çalışmalar yaptıklarını dile getirerek diyabet tedavisi gören kadın hastaları ziyaret ettiler (DK7₂, s.159).

Tablo 9. Ders Kitaplarında Yer Alan Çocuk Haklarına İlişkin Haberlerin Niteliğine Göre Dağılımı

Kategoriler/Ders Kitapları	4. sınıf Ders kitapları	Ders DK4 ₂	5. sınıf Ders kitapları	Ders DK5 ₁	Ders DK5 ₂	6. sınıf Ders kitapları	Ders DK6 ₁	Ders DK6 ₂	7. sınıf Ders kitapları	Ders DK7 ₁	Ders DK7 ₂	TOPLAM
Sorun Odaklı	-	-	3	-	1	1	1	-	1	1	1	6
Çözüm Odaklı	1	1	1	3	1	2	2	2	3	3	3	14
Bilgilendirici	4	4	1	-	3	2	3	2	3	4	4	21

Ders kitaplarında yer alan çocuk haklarına ilişkin haberlerin 21’inin bilgilendirici nitelikte, 14’ünün çözüm odaklı nitelikte ve 6’sının ise sorun odaklı nitelik taşıdığı görülmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

İlköğretimde okutulan en önemli derslerden biri içeriğinden kaynaklı önceliğiyle Sosyal Bilgiler dersi. Çocuk, yakın ve uzak çevresini, toplumu ve toplumsal yaşam becerilerini, kültürü bu ders içindeki öğretim etkinlikleri ile kavrar ve geliştirir. Bu sebeple bu dersin ve dolayısıyla öğretim programının kazanımlarının gerçekleştirilmesine araç olan ders kitaplarının bireyin toplumsal varoluşunu gerçekleştirebilmesine olanak sağlaması amacıyla insan hakları ve özellikle çocuk hakları eğitimine katkı sağlaması beklenmektedir.

Çocukların haklarını bilen ve kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren bireyler olarak gelişmelerinin sağlanabilmesi için tüm Sosyal Bilgiler ders kitaplarının bu amaca uygun şekilde geliştirilmesi gerekmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda Sosyal Bilgiler ders kitaplarında yer alan haberlerde, çocuğun yaşama hakkına ilişkin 18 haber, gelişme hakkına ilişkin 18 haber, korunma hakkına ilişkin 5 haber ve katılım hakkına ilişkin 6 haberin yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle ders

kitaplarında yer alan haberlerde en fazla çocuğun yaşama ve gelişme hakkına yer verildiği söylenebilir. En az ise korunma hakkına yer verilmiştir. Batur Musaoğlu ve Haktanır (2012) okul öncesi öğretim programının, çocuk hakları açısından incelenmesi amacıyla yaptıkları çalışmada, program içerisinde; çocuğun katılım ve gelişim hakkına yönelik unsurlara büyük oranda yer verildiği, ancak çocuğun korunma hakkına yönelik içeriğin daha dar kapsamda tutulmuş olduğunu belirlemiştir. Farklı öğretim kademelerinde yapılmış çalışmalar olmakla birlikte, ders kitaplarının öğretim programlarının kazanımlarına uygun şekilde hazırlanması gerekliliği göz önünde bulundurularak her iki çalışma bulgularının benzerlik gösterdiği söylenebilir. Kepenekçi (2010), yaptığı çalışmada Sosyal Bilgiler ders kitaplarında çocukların sosyal hakları ile ilgili konulara ne düzeyde yer verildiğini tespit etmeye çalışmıştır. Yapılan çalışmada Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında yer alan; çocuğun katılım hakkına ilişkin kazanımların, programda yer alma durumu açısından, sınırlı bir kapsam düzeyinde olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmamızda alt kategoriler değerlendirildiğinde, en fazla habere “Fırsat eşitliği temelinde nitelikli eğitim hakkı (Madde 28-29)” alt kategorisinde (f=15) yer verildiği görülmektedir. Daha sonra sırasıyla “Temel yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkının korunması (Madde 6)” hakkına (f=8), “Kitle iletişim araçlarına ve diğer bilgi kaynaklarına erişim (Madde 17)” hakkına (f=3) ve “Bir azınlığa mensup olan çocuğun, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkı (Madde 30)” alt kategorisinde (f=2) yer verildiği görülmektedir.

Ders kitaplarında çocuk haklarına ilişkin haberlerde 36 haberde olumlu ifadeler yer verilirken 11 haberde olumsuz ifadeler yer verilmektedir. Bu bulgudan hareketle ders kitaplarındaki haberlerde büyük oranda olumlu ifadelerin yer aldığı sonucuna ulaşılabılır.

Çocukların yaşama hakkına ilişkin haberler en fazla 6. sınıf ders kitaplarında (f=6) yer almaktadır. Çocukların gelişme hakkına ilişkin haberler en fazla 7. sınıf ders kitaplarında (f=6) almaktadır. Çocukların korunma hakkına ilişkin haberler en fazla 5. sınıf ders kitaplarında (f=2) almaktadır. Çocukların katılım hakkına ilişkin haberler en fazla 7. sınıf ders kitaplarında (f=3) almaktadır. Nayır ve Karaman Kepenekçi (2011) ise yaptıkları çalışmada çocukların katılım haklarının, ilköğretim birinci kademe (1., 2., 3., 4. ve 5. sınıf) Türkçe ders kitaplarında, (6., 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları ile karşılaştırıldığında) daha fazla yer aldığını tespit etmişlerdir.

Ders kitaplarında yer alan çocuk haklarına ilişkin haberlerin 21’inin bilgilendirici nitelikte, 14’ünün çözüm odaklı nitelikte ve 6’sının ise sorun odaklı nitelik taşıdığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Akyüz, E. (2015). Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
2. Batur Musaoğlu, E. ve Haktanır, G. (2012). Investigation of Mone Preschool Program for 36-72 Months Old Children (2006) according to Children Rights. Educational Sciences: Theory and Practice, 12(4), 3285- 3305.
3. Kepenekçi, K.Y. (2010). Children's Social Rights İn Social Studies Textbooks İn Turkish Elementary Education. Procedia Social and Behavioral Sciences. pp. 576–581.
4. Nayır, F. ve Karaman Kepenekçi, Y. (2011). İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Çocukların Katılım Hakları. İlköğretim Online, 10(1), 160-168.
5. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

SAĞLIK İŞLETMELERİNDE DÖNÜŞTÜRÜCÜ LİDERLİĞİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ROLÜ

THE ROLE OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP ON JOB SATISFACTION AND ORGANIZATIONAL COMMITMENT IN HEALTH ENTERPRISES

Ömer Faruk İŞCAN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İİBF, İşletme Anabilimdalı

Safiye KIRKPINAR

Uzm., Atatürk Üniversitesi İİBF, İşletme Anabilimdalı

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, liderlik tarzlarından dönüştürücü liderliğin iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkilerini inceleyip tespit etmektir. Bu amaçla Erzurum ili Halk Sağlığında çalışanlar üzerinde bir alan araştırılması yapılmıştır. Halk sağlığının toplum sağlığı merkezleri ve aile sağlığı merkezlerinde çalışan toplam 120 kişiye uygulanan anketlerden elde edilen veriler, korelasyon ve regresyon analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, dönüştürücü liderlik davranışıyla iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dönüştürücü Liderlik, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık.*

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze and determine the effect of transformational leadership models on job satisfaction and organizational commitment. For this aim, a survey was made on employees of Erzurum Province Community Health Organization. The data gathered from the questionnaires applied on 120 employees working at Family Health Center of Community Health Organization were analyzed by using correlation and regression analyses. According to the results, there is a positive and meaningful relationship between transformational leadership behavior and job satisfaction and organizational commitment.

Key Words: *Transformational Leadership, Job Saticfaction, Organizational Commitment.*

1. GİRİŞ

Günümüzde çağdaş yöneticilerden, işgörenlerin iş tatminlerinin sağlanıp, örgütsel bağlılığın artırılması yönünde gereken çalışma ve emeği sarfetmeleri beklenmektedir. Yöneticiler; işgörenlerin yalnızca ekonomik bir varlıktan ibaret olmadığını, aynı zamanda çalışan kişilerin sosyal yanlarının da bulunduğunu, ekonomik ihtiyaçlarının haricinde farklı psikolojik, sosyal beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir işletmede çalıştıklarını da göz önünde bulundurarak hareket etmelidirler. Çalışan kişilerin iş tatminlerinin sağlanması örgütsel bağlılığın artırılması aynı zamanda işletmelerin sosyal görevidir (Toker 2007:93). Bu çalışmanın amacı liderlik tarzlarından dönüştürücü liderlik tarzının, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Liderlik Kavramı

Lider, “Bir örgütü ve gruptaki çalışanları belirli bir amaç ve hedef doğrultusunda etkileme gücüne sahip kişi” olarak tanımlanırken, Liderlik ise ortak bir amaç ve hedefi gerçekleştirmek üzere örgütün faaliyetlerini yöneten kişinin davranışları olarak tanımlanmaktadır. (Örücü, Teker 2014:75).

2.3.Dönüştürücü Liderlik

Dönüştürücü liderlik takipçilerin ihtiyaçlarını, değer yargılarını ve inançlarını değiştiren, örgütlerinde değişim ve yenilenmeyi gerçekleştirerek en yüksek performansa ulaştıran liderlik tarzı olarak tanımlanmaktadır.(Tengilimoğlu2005:5).Dönüştürücü liderler çalışanları, tüm yeteneklerini ortaya

koyacak biçimde ve kendilerine olan güven ve motivasyonlarını yükselterek iş görenlerden normalde beklenenden daha fazla sonuç almayı hedefleyen liderlerdir. Bu nedenle çalışanların, yaptıkları işin öneminin daha çok farkına varıp, örgüt içerisindeki görevlerinin kendi kişisel çıkarlarının üstünde tutmaları sağlanmış olmaktadır. Bu değişimlere sebep olan ve örgüt içerisindeki değişimleri başlatan birey dönüştürücü lider olarak ifade edilir (Ayhan 2010:34). Dönüştürücü liderlerin özellikleri şu şekilde ifade edilebilir;

- Bu liderler cesur olup, gelişim ve değişime neden olacak unsurları gerçekleştirebilen liderlerdir (Ayhan 2010:34).
- Dönüştürücü liderler, ne tür bir değişim oluşturmak istediğine emindir ve bu dönüşümü nasıl oluşturacağı konusunda bir plana sahiptirler (Leithwood et al. 2000:113).
- Dönüştürücü liderler, kavramsal yetenek ve becerilerini çok iyi kullanabilmektedirler (Ayhan 2010:34).
- Dönüştürücü liderler davranışlarının ahlaki olmasına özen gösterir ve buldukları işletmede standardı yüksek bir ahlaki davranış modeli oluşturmaya gayret gösterirler (Coad et al.1998:166).
- Dönüştürücü liderler; kendilerini değişim unsuru olarak belirtmektedirler.
- Dönüştürücü liderler insanlara inanıp güvenirliler.
- Bu liderler değerler tarafından yönlendirilirler.
- Bu liderler vizyon belirleyebilen bireylerdir.
- Kolay vazgeçmeyen dönüştürücü liderler belirsizlik ve karmaşıklık durumu karşısında mücadele ederler.
- Hayatları boyunca öğrenip öğrendiklerinden ders çıkarırlar. Buldukları örgütün kişilerinden daha üst seviyede düşünebilen dönüştürücü liderlerin bu özelliklerinin devamlı araştırıp irdeleme durum ve olguları inceleme, gibi kendini daha da geliştirip ileriye götürme eğilimlerinden kaynaklı olduğundan bahsedilebilir.

Günümüzde iyi yöneticilerin dönüştürücü liderler oldukları, bu liderlerin başarılarının temelinde vizyon geliştirme, takım çalışması yapması ve kendinin farkında olma gibi özelliklerinin olduğu söylenebilir (Ayhan 2010:34).Sonuçta çalışanlar dönüştürücü liderlere bütün bu özellikleri nedeniyle takdir, saygı ve güven duyguları besler ve onları örnek alırlar. (Coad et al.1998:166). Küreselleşme öncesinde var olan liderlik anlayışı ile lider, pek çok farklı bölümü hiyerarşik olarak birbirine bağlar nitelikteydi ve bu anlamda vurgu hiyerarşi üzerindeydi. Bu çağda geçerli olan küresel koşullar altında ise, çalışanları alışılmış hiyerarşik sınırlamaların dışına çıkaracak daha esnek ve akıcı yönetim sistemlerine sokacak yeni tasarımlar gereklidir (Hasselbein et al.1996:122).

2.4.İş Tatmini

İş tatmini; çalışanın, çalışma ortamından, yaptığı işten, işin yöneticilerinden, işyerinde çalıştığı arkadaşlarıyla birlikte mutlu ve verimli olduğunu hissetmesidir (Akşit Aşık,2010:34).Çalışanlar işlerinden yeterince tatmin duygusu içindeyseler çalıştıkları işlerde yüksek performans gösterebilir ve verimli bir şekilde çalışabilirler (Toker, 2007: 92).

2.5.Örgütsel Bağlılık

Bir kurum içerisinde çalışanın bağlı bulunduğu örgüt içinde kalma isteği, örgüt hedef ve değerlerine olan bağlılığı olarak tanımlanmaktadır.(Bayraktaroğlu ve diğerleri 2014:106). Örgütsel bağlılık çeşitleri;

1. Duygusal Bağlılık
2. Devam Bağlılığı
3. Normatif Bağlılık

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Hipotezleri

Konuyla ilgili; İşcan'ın 2002 de, Bayrak ve Kök'ün 2006 da, Seymen'in 2008 de, Erkutlu'nun 2008 de, İşcan ve Tanrıbil'in 2015 de, Öncü ve diğerlerinin 2016 da yaptıkları çalışmalar ve yapılan diğer çalışmalar değerlendirilerek aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur. Tüm bu görüşlerin ışığı altında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Dönüştürücü liderlik ile iş tatmini arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Dönüştürücü liderlik ile örgütsel bağlılık arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki vardır.

H3: İş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki vardır.

3.2. Veri toplama Aracının Geliştirilmesi

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formlarından yararlanılmıştır. Dönüştürücü liderlik için Carles ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. (Carles, Wearing ve Mann , 2000). İş tatmini için İşcan ve Timuroğlu'nun(2008) yılında kullandığı James M. Comer, Karen A.Machleit ve Rosemary Lagace tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır.

Örgütsel bağlılık için İşcan ve Naktiyok'un (2004) yılında kullandığı Allen ve Meyer (1991) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır.

3.3. Araştırma Örnekleminin Seçimi

Araştırmanın ana kütesini Erzurum'daki Halk Sağlığı Müdürlüğüne bağlı birimlerde çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma Hemşire ve Ebe pozisyonunda çalışan kişiler üzerinde yapılmıştır. Ana küteyi temsil eden çalışan sayısı 105 Hemşire ve 238 Ebe çalışan olup toplam 343 kişi olarak belirlenmiştir. Bu ana küteden %95 güven düzeyinde %5 lik bir hata payı öngörülerek seçilecek örneklem büyüklüğü 120 olarak hesaplanmıştır (www.surveysystem.com/sscalc.htm). Dağıtılan 150 anketten 120 tanesi toplanmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Ölçeklerin Güvenilirliği

Araştırmada kullanılan dönüştürücü liderlik, iş tatmini, örgütsel bağlılık ölçeklerinin iç güvenilirliğini hesaplamak amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Bu ölçeklerinin iç güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alfa katsayılarının tümü minimum eşik değeri olan 0,70'den yüksek çıkmıştır. Bu bulgular kullanılan bütün ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırma verilerinin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiş, normal dağılım gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

4.2. Örneklem Grubuyla İlgili Bulgular

Tablo 2. Örneklemi Oluşturanların Demografik Bilgileri

		S	%
Cinsiyet	Erkek	10	8,3
	Kadın	110	91,7
Yaş	30 dan küçük	49	40,8
	30-40 arası	57	47,5
	40 dan büyük	14	11,7
Meslekteki Görev Süresi	5 yıldan az	28	23,3
	5-10 yıl arası	43	35,8
	10 yıldan fazla	49	40,8
Eğitim Durumu	Lise	39	32,5
	Önlisans	36	30,0
	Lisans	41	34,2
	Yüksek lisans/doktora	4	3,3
Pozisyon	Hemşire	44	36,7
	Ebe	76	63,3

Tablo 2’de örneklemi oluşturan çalışanların % 8,3’ü erkek, % 91,7’si kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Örneklem % 40,8’ini 30 yaştan küçükler, % 47,5’ini 30-40 yaş grubu arasındakiler, % 11,7’sini 40 yaşından büyük grubundakiler oluşturmaktadır. Çalışma süreleri incelendiğinde 5 yıldan az çalışanlar % 23,3 iken, 5-10 yıl arası çalışanlar % 35,8, 10 yıldan fazla süredir çalışanlar % 40,8’inden oluşmaktadır. Çalışanların eğitim durumları incelendiğinde lise mezunları örneklem % 32,5’ini oluşturmaktadır, ön lisans mezunları % 30, lisans mezunları örneklem % 34,2’sini, yüksek lisans mezunları örneklem % 3,3’ünü oluşturmaktadır. Çalışanların pozisyonları incelendiğinde % 36,7’sinin hemşire pozisyonunda, % 63,3’ünün ebe pozisyonunda olduğu görülmektedir.

4.3. Dönüştürücü Liderlik, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki ve Bulgular

Öngörülen araştırma modelinin test edilmesi ve Dönüştürücü Liderlik, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon katsayısı değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyini bulup yorumlamak amacıyla kullanılmaktadır. İki değişken arasında hiçbir ilişki yoksa, korelasyon katsayısı sıfır, pozitif yönlü bir ilişki varsa (+1) negatif yönlü bir ilişki varsa (-1), değerini alır.

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

Tablo 3. Dönüştürücü Liderlik, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılığa İlişkin Korelasyon Analizi

	Dönüştürücü liderlik	İş tatmini toplam	İşin niteliği boyutu	İşin ücret boyutu	İş güvenliği boyutu	Beşeri ilişkiler boyutu	Çalışma koşulları boyutu	Terfi fırsatları boyutu	Örgütsel bağlılık toplamı	Duygusal bağlılık	Devamlılık bağlılığı	Normatif bağlılık
Dönüştürücü liderlik	1											
İş tatmini toplam	,454**	1										
İşin niteliği boyutu	,360**	,808**	1									
İşin ücret boyutu	,194*	,597**	,284**	1								
İş güvenliği boyutu	,174	,701**	,584**	,395**	1							
Beşeri ilişkiler boyutu	,173	,438**	,292**	-,016	,238**							
Çalışma koşulları boyutu	,479**	,764**	,500**	,402**	,339**	,283**	1					
Terfi fırsatları boyutu	,403**	,618**	,338**	,368**	,197*	,007	,545**	1				
Örgütsel bağlılık toplamı	,267**	,381**	,232*	,285**	,104	,212*	,342**	,354**	1			
Duygusal bağlılık	,278**	,555**	,460**	,217*	,277**	,390**	,455**	,379**	,724*	1		
Devamlılık bağlılığı	-,017	-,007	-,111	,138	-,098	,029	,008	,057	,647*	,098	1	
Normatif bağlılık	,341**	,288**	,175	,253**	,061	,030	,288**	,339**	,728**	,469**	,150	1

*p<0.05 **p<0.001

Tablo 3. incelendiğinde Dönüştürücü Liderlik ile İş tatminin alt boyutu olan “İşin niteliği” arasındaki korelasyon değeri ($r=,360$), “İşin ücreti” arasındaki korelasyon değeri ($r=,194$), “Çalışma koşulları” arasındaki korelasyon değeri ($r=,479$) ve “Terfi fırsatları” arasındaki korelasyon değeri ($r=,403$), Örgütsel bağlılığın alt boyutu olan “Duygusal bağlılık” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,278$), “Normatif bağlılık” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,341$) anlamlı bulunmuştur.

Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmininin alt boyutu olan “İşin niteliği” arasındaki korelasyon değeri ($r=,232$), “İşin ücreti” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,285$), “Beşeri İlişkiler” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,212$), “Çalışma Koşulları” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,342$), “Terfi Fırsatları” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,354$) anlamlı bulunmuştur.

Örgütsel Bağlılığın “Duygusal Bağlılık” boyutu ile İş Tatmininin alt boyutu olan “İşin niteliği” arasındaki korelasyon değeri ($r=,460$), “İşin ücreti” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,217$), “İş Güvenliği” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,277$), “Beşeri İlişkiler” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,390$), “Çalışma Koşulları” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,455$), “Terfi Fırsatları” boyutu arasındaki korelasyon değeri ($r=,379$) anlamlı bulunmuştur.

4.4. Dönüştürücü Liderlik Davranışının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Tablo 4. Dönüştürücü Liderliğin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın Toplam Puanlarının Toplanması İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi sonuçları

	Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	P
İş Tatmini	Sabit	2,257	,154		14,647	,000
	Dönüştürücü liderlik	,276	,050	,454	5,539	,000
	R=,454	R ² =,206				
	F(1,118)=30,685 p=,000					
Örgütsel Bağlılık	Sabit	2,763	,150		18,375	,000
	Dönüştürücü liderlik	,147	,049	,267	3,011	,003
	R=,267	R ² =,071				
	F(1,118)=9,068 p=,003					

Modelde otokorelasyon olup olmadığını anlamak için Durbin-Watson (D-W) testine bakılmıştır. D-W değeri 1,701 olarak bulunmuş ve bulunan bu değer 2'ye yakın olduğu için otokorelasyon olmadığı söylenebilir. Çoklu bağlantı sorunu için ise tolerans değerlerine bakılmış ve tüm tolerans değerlerinin ($1 - R^2$)'den büyük olduğu görülmüştür. Otokorelasyon ve çoklu bağlantı sorunlarının olmadığı görüldükten sonra analize devam edilmiştir.

Tabloda Dönüştürücü liderlik değişkeni çalışanların iş tatmini ile orta düzeyde anlamlı bir ilişki vermektedir ($R=,454$, $R^2=,206$, $p<0.05$). Dönüştürücü liderlik çalışanların iş tatmininin toplam varyansının % 21'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenine göre, iş tatmini üzerinde dönüştürücü liderlik değişkeni etkilidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dönüştürücü liderlik değişkeninin iş tatmini üzerinde orta düzeyde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Bu sonuç “H1: Dönüştürücü liderlik ile iş tatmini arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki olduğu” hipotezini doğrulamaktadır. Tabloda dönüştürücü liderlik değişkeni çalışanların örgütsel bağlılık ile düşük düzeyde anlamlı bir ilişki vermektedir ($R=,267$, $R^2=,071$, $p<0.05$). Dönüştürücü liderlik çalışanların örgütsel bağlılığının toplam varyansının % 7'sini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenine göre, örgütsel bağlılık üzerinde dönüştürücü liderlik değişkeni etkilidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde dönüştürücü liderlik değişkeninin örgütsel bağlılık üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Bu sonuç “H2: Dönüştürücü liderlik ile örgütsel bağlılık arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezini doğrulamaktadır.

4.5. İş Tatmininin Örgütsel Bağlılığa Etkisi**Tablo 5.** İş Tatmininin Örgütsel Bağlılığın Toplam Puanlarının Yordanmasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi sonuçları

	Değişken	B	Standart Hata	Beta	t	P
İş Tatmini	Sabit	2,138	,240		8,910	,000
	Örgütsel Bağlılık	,344	,077	,381	4,474	,000
	R=,381	R ² =,145				
	F(1, 118)=20,019 p=,000					

Modelde otokorelasyon olup olmadığını anlamak için Durbin-Watson (D-W) testine bakılmıştır. D-W değeri 1,533 olarak bulunmuş ve bulunan bu değer 2'ye yakın olduğu için otokorelasyon olmadığı söylenebilir. Çoklu bağlantı sorunu için ise tolerans değerlerine bakılmış ve tüm tolerans değerlerinin (1- R²)'den büyük olduğu görülmüştür. Otokorelasyon ve çoklu bağlantı sorunlarının olmadığı görüldükten sonra analize devam edilmiştir. Tabloda iş tatmini değişkeni çalışanların örgütsel bağlılık ile orta düzeyde anlamlı bir ilişki vermektedir (R=.381, R²=.145, p<0.05). İş tatmini çalışanların örgütsel bağlılığının toplam varyansının % 15'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre yordayıcı değişkenine göre, Örgütsel bağlılık üzerinde iş tatmini değişkeni etkilidir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde İş tatmini değişkeninin örgütsel bağlılık üzerinde orta düzeyde anlamlı bir yordayıcı olduğu görülmektedir. Bu sonuç "H3: İş tatmini ile örgütsel bağlılık arasında aynı doğrultuda ve anlamlı bir ilişki vardır." hipotezini doğrulamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın sonucunda, liderlik tarzlarından dönüştürücü liderlik davranışlarının çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılığı üzerinde olumlu ve pozitif yönde etkisi olduğu görülmüştür.

Araştırmaya göre sağlık kurumları yöneticilerinin dönüştürücü liderlik özelliklerinden çalışanların moral ve motivasyonlarını artırıcı unsurları daha fazla kullanmaları, çalışanların performanslarını artırıcı yönde etkilediği görülmüştür. Yani vizyon oluşturma, ilham verme, saygı duyma, övgü, yardım gibi davranışları yöneticilerin daha fazla göstermeleri çalışanların iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyini olumlu yönde etkileyeceği ortaya çıkmıştır. Yöneticilerin çalışanların işteki terfi olanak ve imkânlarının artırılması yönündeki çalışmaları, çalışan ücret ve çalışma koşullarının daha da iyileştirilmesi, iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeyini olumlu yönde etkileyeceği görülmüştür.

Özellikle liderlerin davranış tarzlarına bağlı olarak, çalışanın iş tatmini ve örgütsel bağlılığın azalmasına neden olan unsurların belirlenip bu unsurları düzeticili önlemler alınması, hem örgütün yapı taşı olan çalışanların etkin ve verimli olarak çalışmasına hem de bu sayede örgütün performans ve hizmet kalitesinde artış sağlanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla böyle bir ortam sağlanarak sağlık personellerinin örgütte kalmaları sağlanmış olacak, çalışanların kendilerini örgütün önemli bir parçası olduğuna inanmaları böylece iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarının artması sonucu verimliliğin ve hizmet kalitesinin artırılması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akşit, Aşık, N. (2010) “Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler İle Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı: 467.
2. Ayhan, C. (2010). Kamu Kurumlarında Liderlik Tarzlarının Lider Etkinliği üzerine Etkisi ve Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Bayraktaroğlu, S., Yılmaz E. ve Can M. (2014) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının Örgütsel Bağlılığa Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 99-122
4. Coad, Alan F.; Berry, Anthony J. “Transformational Leadership And Learning Orientation”, *Leadership&Organization Development Journal*, 19/3, 1998, ss.164-172.
5. Hasselbein, F.; Goldsmith, M.; Beckhard, R. “The Leader Of Future”, Jossey-Bass, San Francisco, 1996.
6. İşcan, Ö.F., Naktiyok, A. (2004). “Çalışanların Örgütsel Bağdaşımının Belirleyici Olarak Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Adalet Algıları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, 59(1), 182-201
7. Leithwood, Kenneth; Jantzi, Doris. “The Effects Of Transformational Leadership on Organizational Conditions And Student Engagement With School”, *Journal Of Educational Administration*, Vol.38, No.2, 2000, ss.112-129.
8. Örucü, E. Teker, S. K. (2014). “Hastanelerde Liderlik ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi – Sayı: 24*, 75
9. Tengilimoğlu, D. (2005). “Hizmet İşletmelerinde Liderlik Davranışları İle İş Doyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 25-454
10. Toker, B. (2007). “Demografik Değişkenlerin İş Tatminine Etkileri: İzmir’deki Beş ve Dört Yıldızlı Otellere Yönelik Bir Uygulama”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 92-107
11. Yavuz, E. Tokmak C. (2009). “İş görenlerin Etkileşimci Liderlik ve Örgütsel Bağlılık ile İlgili Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl: 1, 1(2), 1307-9832.

**DEVLET ADAMLARINCA SUNULAN LAYİHA VE SİYASETNÂMELER İŞİĞİNDE
KLASİK DÖNEM SONRASI OSMANLI YÖNETİM YAPISINDA YAŞANAN BOZULMA
DETERIORATION OF OTTOMAN ADMINISTRATION AFTER CLASSICAL PERIOD IN THE
LIGHT OF LAYHA AND POLITICS PRESENTED BY STATE MEN**

M. Fatih Bilal ALODALI

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B. Fakültesi

Mustafa KOCAOĞLU

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B. Fakültesi

E. Nihan CİCİ KARABOĞA

Dr. Öğr. Üye., Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B. Fakültesi

ÖZET

Yüzyıllarca ayakta kalmayı başarmış olan Osmanlı Devleti'nin devlet teşkilatının incelenmesi önemlidir. Kuruluşundan kısa zaman sonra Anadolu'daki topraklarını genişleterek güçlü bir devlet olan, içerisinde farklı dil, din, mezhepler ve etnik kökenlere mensup birçok milleti barındıran Osmanlı Devleti, çok milletli siyasal ve idari bir yapıya sahiptir. Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu andan beri mevcut olan merkez teşkilatı devletin gelişip büyümesiyle birlikte büyümüş devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nde merkezi idarenin zamanla zayıflamaya başlaması, savaşlarda alınan yenilgiler ve ekonomik nedenlerden ötürü, bazı devlet yöneticileri görevlerinde suiistimallere başlamışlardır.

Siyasetnâmeler ve Layihalar, siyaset ve devlet yönetimi hakkında bilgi ve nasihatler içeren, daha iyi bir devlet yönetiminin sağlanması için hükümdar ve devlet adamlarına öğüt ve telkinlerde bulunan eserlerdir. Çalışmada konu ile ilgili birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak, betimleyici analiz yönteminden ve eser incelemesi gerçekleştirilerek içerik analizi yönteminden faydalanılması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Yönetim, Layiha, Siyasetnâme, Bozulma*

ABSTRACT

It is important to examine the state organization of the Ottoman State which has survived for centuries. Ottoman Empire ruled several different nations having a variety of languages, religions, sects and ethnicities while making their territory enlarged and become a predominant power during on the dates of its command. The central organization that has existed since the first establishment of the Ottoman State has been shaped to meet the needs of the enlarged state with the development and growth of the state. Due to the weakening in central administration in the Ottoman State and more importantly, with a set of economic reasons (primarily inflation, namely great level increase in prices, in other words the decrease in monetary value), a set of Statesmen (public/government officials) started to abuse in their duties.

Siyasetnâmes and Layihalar, include information and admonitions about political and state administration. They are works of art that give admonitions and inspirations to the rulers and statesmen on how to administrate the state better. In the study, which is included descriptive information, it is planned to use the content analysis method by using the primary and secondary sources related to the subject, and by utilizing the descriptive analysis method and analysis of the work.

Keywords: *Ottoman State, Siyasetnâmes, Layihalar, Central Administration*

GİRİŞ

Altı asırı aşkın bir süre hüküm sürmüş olan Osmanlıların, Avrupa, Asya ve Afrika'nın belli bir bölümüne egemen oluşu tarihin dikkate çeken gelişmelerinden birisi olmuştur. XIII. yüzyılda Osmanlılar, Anadolu Selçuklularının Kösedağ savaşında yenilmeleri ile bağımsız olan, Batı Anadolu'da çöküş halinde bulunan Bizans İmparatorluğu'nu çevreleyen Türkmen beyliklerinden birisi iken, iki yüzyıl içerisinde

sadece Güneydoğu Avrupa ve Anadolu'daki eski Bizans toprakları değil, Macaristan'dan Arap dünyasına kadar olan yerleri içerisine alan bir devlet olmuşlardır (Shaw, 2004: 17).

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinin devamı olarak tarih sahnesine çıktığı için, kendisinden önceki devletlerin büyük ölçüde etkisi altında kalarak kurum ve hukuklarından da etkilenmiştir. Ancak etkilendiği bu devletlerden farklı şekillerde, kendi toplumsal yapısına uygun olarak İslâmi kurallarla yeniden yapılanarak kendisine has bir siyasi, idari ve hukuki teşkilat düzeni kurmuş, “kanun hâkimiyeti ve adalet anlayışını” temel ilke olarak kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna (diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi), İslâmi esaslar hâkim olmuştur. Ancak Osmanlı padişahları, İslâm hukukunu uygularken, bu hukukun düzenlemediği alanlarda, devletin ve halkın çıkarlarının söz konusu olduğu zamanlarda gerekli düzenlemelere gitmekte tereddüt göstermemişlerdir. Padişahın iradesi ile ortaya çıkan kanunnâme, ferman, adaletnâme, yasaknâme¹ gibi isimlerle anılan bu düzenlemeler, Şer'i hukukun (İslâm hukukunun-Şeriatın) düzenlemediği alanlara ilişkin olarak, padişahın koymuş olduğu kurallardan oluşmuştur (Üçok ve diğ., 2002: 186; Durhan, 1999: 216-218; Kaşıkçı, 1998: 3868).

Osmanlı yönetim geleneğinde şeriat karşısında sırf kamu yararı için hükümdarın kendi iradesiyle bağımsız düzenlemelerde bulunmasını iki temel kaynağa bağlamak mümkündür. Bu kaynaklardan ilki İslâmiyet'in kabulü öncesi Türk devlet geleneği ve ikinci kaynak ise İslâm devlet geleneğidir (İnalçık, 2000: 167; İnalçık, 2005: 32-33; İnalçık, 2009: 230; Abacı, 2001: 30-32).

1. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE YÖNETİM ANLAYIŞI

Osmanlı Devleti bir Türk-İslâm devleti olarak hem Orta Asya Türk devlet geleneklerinden, hem de İslâmi kurumlardan önemli derecede etkilenmiştir. Osmanlılar, İslâm öncesi Türk devlet gelenekleri ile Abbasi ve Selçukluların geliştirdiği İslâm uygarlığını önemli ölçüde kaynaştırmış, bununla beraber bulunduğu toprakların eski sahipleri olan Roma ve Bizans İmparatorlukları ile Balkan devletlerinin de idari örgütlenmelerinden ve komşu olduğu diğer devletlerin kurum ve hukuklarından da etkilenmiştir. Ancak etkilendiği bu devletlerden farklı şekillerde, kendi toplumsal yapısına uygun olarak İslâmi kurallarla yeniden yapılanarak kendisine has bir siyasi, idari ve hukuki teşkilat düzeni kurmuştur (Üçok ve diğ., 2002: 139; Karatepe, 2004: 28; Dursun, 1988: 43; Shaw, 2004: 44-45).

Osmanlılar, geleneğe, örfе, yerleşik kanun ve uygulamalara (Osmanlı ifadesiyle kanun-ı kadim'e) saygı göstermiş, tedrici bir fetih ve yerleşme siyaseti, adalet, kamu düzenininin sağlanması gibi esasları dikkate alan bir yönetim anlayışı benimsemişlerdir. Yeni bir tımar, kul-devşirme sistemi ve vakıf gibi kurumlar ile bir dünya devletinin temellerini atmışlardır. Bunu yaparken geleneğe körü körüne bağlılıktan ziyade onun gücünden yararlanmayı esas alan bir yaklaşımı benimsemişlerdir (Öz, 2000: 150-151).

2. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK SİSTEMİ

Asırlar boyunca çok geniş bir coğrafyada, kozmopolit ve dağınık bir toplumdaki oluşun, farklı din mensuplarını bir arada barış içerisinde idare edebilen bir devletin, bu idareyi kurmak için başvuracağı mekanizmaların başında toplumsal hayatı düzenlemede etkili bir role sahip olan sağlam ve iyi işleyen adalet ve hukuk sistemi gelmektedir. İslâm esaslarını benimseyen bir devlet olan Osmanlı, kuruluşundan yıkılışına kadar bir İslâm devleti olarak kalmış, hukuk sisteminin temelinde de İslâm Hukuku yer almış ve devlet bünyesinde yapılan bütün uygulamalar önemli ölçüde İslâm Hukuku'nu temel alarak şekillenmiştir (Kenanoğlu, 2007: 3; Özkaya, 2008: 15; Doğan, 1989: 19).

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bağlı bulunduğu dinin gereklerine göre bir hukuk sistemini kabul etmiş ve buna bağlı olarak gerek cezai, gerekse vergi konuları ile Müslüman ve gayr-ı müslimlerin tabi oldukları esaslar ve bunların birbirleriyle olan ilişkileri, bu hukuk çerçevesinde konulan hükümlere göre düzenlenmiştir (Halaçoğlu, 1996, 118).

¹ Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, padişahın belirli konularda düzenleyici kuralları ve yasakların çiğnenmesi halinde uygulanacak olan cezaları ihtiva eden kanun hükümlerine yasaknâme denmiştir (Akgündüz, 2002: 31).

Ancak özellikle XVI. yüzyılda adalet ve yönetim sisteminde başlayan bozulma, XVII. yüzyıldan itibaren savaşlarda alınan yenilgilerle daha da artmış; Tanzimat'ın ilânına kadar devam eden, fetva ve fıkıh kitaplarına dayalı hukuksal yapı, hem Batılı ülkelerin tepkisine yol açmış hem de mevcut hukuksal yapının bozulmasından bunalan Osmanlı halkı, yaşadığı güvensizlik ortamını giderecek yeni hukuki düzenlemelere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Tanzimat'ın ilân edilmesi ile birlikte yeni bir hukuk düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır.

3. KLASİK DÖNEM SONRASI OSMANLI YÖNETİM YAPISINDA YAŞANAN BOZULMA

Osmanlı Devleti altı asır koruduğu köklü bir yönetim sistemine sahip olmuş ve çeşitli dinlere mensup insanların, yirmiyi aşkın etnik grubun asırlarca bir arada yaşadığı güçlü bir devlet olarak yaşamıştır. Bunun arkasında adli, mali, askeri ve siyasi gücün yanında, devlet kurumlarının sağlamlığı ve zamana göre mükemmel olması yatmaktadır. Ancak devletin zamanla askeri, siyasi ve mali bakımdan güç kaybetmesine paralel olarak sosyal alanda da çözülme başlamış, adli sistem de bundan nasibini almakta gecikmemiştir. Klasik devirde uzun yıllar çok iyi işleyen yargı fonksiyonu ve adliye teşkilatı, devletin bütün unsurlarındaki bozulmayla birlikte zayıflamış, çözülmeye başlamıştır (Eryılmaz, 2002: 340; Ekinci, 2002: 772; Mumcu, 1994: 8-10).

Klasik dönemde yöneticiler sadece, yönetilenlerin yaşam güvenliğini, adaleti, can ve mal güvenliğini sağlamak ve gözetmek zorunda olmuş buna karşın yönetilen de yönetime karşı vergi vermek ve bazı durumlarda bedeni hizmet ile görevlerini yerine getirmek durumunda kalmıştır. Temel sorun ise bu dengenin bozulmaması, bunun ölçüsünden sapılmaması ve insaf çerçevesini geçmemesi olmuştur (Ortaylı, 2000: 11).

4. XVI. VE XVII. YÜZYILDA DEVLET ADAMLARINCA SUNULAN LAYİHA VE SİYASETNÂMELER İŞİĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bunalımlı bir devreye girmiş, aksamaya-bozulmaya başlayan yönetim sisteminde ıslahat yapma ihtiyacı hissetmiş ve bu amaçla bazı girişimlerde bulunmuştur (Eryılmaz, 2006: 12). XVII. yüzyıl ortalarından itibaren hızlı bir gerileme evresine giren Osmanlı Devleti'nde reformlar çağına geçişin ilk adımları I.Abdülhamit ile atılmıştır. Daha sonra III. Selim ve özellikle II. Mahmut dönemlerinde oldukça büyük bir hız alan reformlarla çeşitli kurumlar üzerinde durulmuştur (Mumcu, 1985: 45).

Osmanlı Devleti, gerek coğrafi alan ve siyasi otorite, gerekse iktisadi zenginlikler bakımından, gücünün zirvesine Kanuni Sultan Süleyman döneminde ulaşmasına rağmen aynı dönem içerisinde duraklama ve gerilemenin de tohumları atılmıştır². Fatih döneminde başlayan iktisadi, idari, ilmi ve sosyal gelişmeler Kanuni'ye kadar kademeli bir şekilde sürmüştür. Kanuni döneminde ulemanın gayretlerine rağmen, gelişmenin getirdiği imkânların da etkisiyle, devlet yönetiminde bir takım gevşeme ve bozulma belirtileri kendini göstermeye başlamıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlette başlayan bunalım, siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri alanlarda etkisini göstermiştir (Atık, 2000: 32). XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki gibi sağlıklı ve düzenli yaşantısını kaybetmiştir. Bu yüzyılda devletin önemli makamlarının para karşılığında satılması daha da yaygın bir hale gelirken, makamları elde edebilmek için ödenen yüksek ücretleri daha fazlasıyla toplayabilmek için halk baskı altına alınmış, ağır vergiler ödemek zorunda kalan halkın gücü gittikçe zayıflamış, halk gerek yöneticilerin sebep oldukları zulümden gerek eşkıya zulmünden dolayı buldukları yerleri terk ederek büyük şehirlere doğru göç etmeye başlamıştır (Eryılmaz, 2006: 24, 30; Özkaya, 1974: 459-461).

² Miri arazinin, timar ve zekat topraklarının nedimlere ve akrabalara vakıf, arpalık ve mülk şeklinde tahsis edilmesi; iltizamın icadı (Osmanlı tarihinde, miri hâsılatı artırmak için iltizam usulünü başlatan kişi Rüstem Paşa'dır), lüks ve gösteriş içerisinde yaşamaya başlanması, gelir-gider dengesinin bozulması hep Kanuni dönemine rastlayan değişme ve gelişmelerdir. Asker sayılarındaki artış, sosyal zorlamalar, rüşvet gibi faktörler, merkezi, ücretli ve sürekli bir askeri kuruluş olan Yeniçeri Ocağı'nı zayıflatmıştır. Rüşvetin sosyal bir yara olarak yönetimin her kademesine yaygın bir uygulama haline gelmesi 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarından olan Koçi Bey Risalesi'nde de dile getirilmiş, devlet yönetiminin rüşvet yüzünden çektiği sıkıntılar anlatılmıştır (Eryılmaz, 2006: 25-28).

Devletin bu kötü durumundan kurtulabilmesi için dönemin aydınları tarafından hem teorik hem de pratik olarak padişahlara, vezirlere ve ilgili devlet adamlarına layihalar ve siyasetnâmeler sunularak, devlette yaşanan siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri problemler ortaya koyulmaya ve ilgililer uyarılmaya çalışılmıştır (Atik, 2000: 31).

Osmanlı aydınları ve devlet adamlarının hazırlamış oldukları siyasetnâme, nasihatnâme, risale ve layiha türü eserlerde, devletin çöküş sürecine girdiğini iki ana temele dayandırarak açıklamışlardır. Bunlar klasik adalet dairesinden sapma ve İbn-i Haldun'un Mukaddime'sindeki devletlerin zaman içerisinde ömürlerini tamamlayacakları tezidir³.

Kanuni'nin veziri Lütü Paşa, vezirlere rehberlik etmek, devlet adamlarına yardımcı olmak ve devlet düzeninde meydana gelen bozuklukları anlatmak için Âsafnâme⁴ isimli bir eser kaleme almıştır. Lütü Paşa, eserin başında kendi hayatını anlattıktan sonra vezirlerde bulunması gereken niteliklerini sayarak, vezirlerin yetkilerini ve padişah ile devlet adamlarının halka nasıl davranması gerektiğini anlatarak, kara ve deniz seferlerinin önemini ve bu seferlere nasıl hazırlanılması gerektiğini, hazinenin önemini, reyanın korunmasını, seyyid ve şerifler gibi imtiyazlı zümrelerin durumunu anlatmıştır (Afyoncu, 2009: 123).

Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'il- Mü'minin ile Hırzû'l-Mülûk, 17. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı devlet düzenini yansıtmaları açısından önemli eserlerdir.

Müellifi belli olmayan ve III. Murad'a sunulan Hırzû'l-Mülûk, devlet teşkilatındaki uygulamaları konu edinen ve klasik düzene aykırı işlemlerden şikâyet eden bir kitaptır. Kendi gözlem ve deneyimlerine de yer veren müellif, Sokollu Mehmed Paşa'ya şiddetle karşıdır. Sekiz bölüm olarak hazırlanan kitabın birinci bölümünde padişahın, ikinci bölümünde vezirlerin, üçüncü bölümünde beylerbeyilerin, dördüncü bölümünde ise ulemâ, şeyh ve seyyidlerin durumu ele alınmıştır (Afyoncu, 2009: 125).

Kitâb-ı Müstetâb'ın kendisinden sonra gelen Koçi Bey'e ve hatta Kâtib Çelebi'ye kaynaklık etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu eserde devlet düzenine ilişkin olarak yapılan değerlendirmelerde, eski siyaset geleneğinin izleri vardır. Kitabın ismi bilinmeyen müellifi, özellikle dönemin kadı sicillerindeki kayıtlarla doğrulanan birçok sorunu teorik olarak teşhis etmiş durumdadır (Oğuzoğlu, 2005: 52-53).

“Padişahın kudreti askersiz, asker parasız, para ve hazine reâyâsız olamaz, reâyâ ise ancak adalet sayesinde vergi ödeyebilir. Osmanlı devlet düzeninin ve eski kanunlarının bozulmasının esas sebebi, padişah otoritesinin zayıflama ve parçalanmasıdır. Eskiden, padişah otoritesini sadece vezir-i azam icra ederdi. Fakat şimdi, onun adına doğrudan doğruya emirler verilmeye başlanmıştır. Sorumsuz kimseler bu otoriteyi kendi şahsi çıkarlarına alet etmişlerdir. Rüşvet alarak, memuriyetleri ve devlet gelirlerini bağışlamaya başlamışlardır. Otoritenin zayıflamasında, padişahların devlet işlerine kayıtsızlığı da büyük rol oynamıştır. Bu zayıflık ise, eyaletlerdeki kargaşanın başlıca sebebidir. Buralarda artık padişah fermanına eskisi gibi aldırın yoktur. Kapıkullarının tahakkümü yüzünden eyaletlerin yöneticileri görev yapamaz hale gelmişlerdir”.

Kitâb-ı Müstetâb yazarı gözlemlerini adalet dairesine göre ifade etmiştir. Ona göre devlet yönetimindeki sorunlar; “eski kanunlara uyulmama, adaletsizlik, hazinedeki açıklar, askeri düzenin bozulması, rüşvetin yaygınlaşması, liyakatsiz yöneticilerin iş başına gelmesi” gibi konular etrafında toplayarak incelemiştir (Eryılmaz, 2007: 34).

³ “Devletin kuruluş çağı fedailik ve hamiyet ve kahramanlık devresi olduğu için tekâmüle doğru yürüme çağıdır. Servet kazanılmış olduğu için ikinci devre rahatlığa ve tekellüflü hayatın âdet ve itiyatlarına ve israflarına dalma çağıdır. Üçüncü devre tekellüflü hayatın itiyat ve icaplarına dalmanın bir sonucu olarak yorulma, yıpranma ve ihtiyarlama çağıdır. İhtiyarlık bir kere çöktükten sonra ondan kurtuluş yoktur.” (İbni Haldun, 1990: XIV.)

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu (1991), **Lütü Paşa Âsafnâmesi** (Yeni Bir Metin Denemesi), Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, s.49-120.

Muhtemelen 1620’de hazırlanıp, dönemin hükümdarı II. Osman’a sunulan Kitâb-ı Müstetâb’da adaletin önemi, rüşvetin zararları, hazinenin durumu, acemi oğlanlar ocağı, yeniçerilerin sayısındaki artışın sebepleri, tımar sistemi ve ordunun sefere çıkmasındaki aksaklıklar anlatılmaktadır. Müellif, bozulmanın ilk emarelerinin Kanuni devrinde ortaya çıkmakla beraber devlet düzenindeki asıl aksamanın III. Murad döneminde başladığını söyler. III. Murad döneminden itibaren adalet ihmal edilmiş, yöneticiler birbirine düşmüş, tımarlar hak etmeyenlere verilmiş ve idareciler kendi çıkarlarının peşine düştükleri için devlet düzeninde “bozulma” ortaya çıkmıştır. Bozulmanın en önemli sebebi hükümdar otoritesinin zayıflaması ve parçalanmasıdır. Devlet düzenindeki bozuklukların düzeltilmesinin yolu ise “padişah otoritesinin tesisi, kul ve tımar sistemleri ile kanun düzeninin yeniden kurulması” ile olacağı belirtilmiştir (Afyoncu, 2009: 126-127).

XVII. yüzyılın ilk yarısında Göriceleli Koçi Mustafa Bey-Koçi Bey (D?- 1650), Osmanlı Devlet müesseselerinin çöküşünü açıklayan düşüncelerini, Sultan IV. Murad’a ve Sultan İbrahim’e birer risale halinde sunmuştur. Sultan IV. Murad’a sunduğu risalede, Osmanlı devlet yönetimindeki bozulmanın ve sorunların artmış olduğu, iç ve dış sıkıntıların en üst noktaya ulaştığı bir dönemde yazılmıştır. Bu risale, gerçekten, Osmanlı müesseselerinin neden bozulmuş olduklarını, objektif bir görüşle ortaya koymakta, hükümdarlık makamı bile eleştirilmektedir. Bununla beraber, risalede devletin temel kanunu olan şeriat ile ilgili herhangi bir tenkit veya değişiklik tavsiyesi yapılmamıştır. Sultan İbrahim’e sunduğu eserde ise devlet teşkilatını tanıtır, hükümdarın devleti nasıl yöneteceğini anlatmaktadır. Koçi Bey, yeni tedbirler veya yeni kanunlar yerine, bozuk düzen gösteren kanunların eski hale getirilmesini çözüm yolu olarak göstermiştir (Kara, 1964: 585; Afyoncu, 2009: 127).

Osmanlı devletinin bu dönemiyle ilgili olarak yazılan diğer bir eser Kâtip Çelebi (1608-1656) tarafından, 1652-1653 yıllarında yazılan “Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar” (Düstûr el-Amel li-İslâh el-Halel) adlı, “reaya, asker ve hazine” olarak üç bölümden oluşan Osmanlı kamu yönetiminin sorunlarını ve bu sorunlara karşı alınabilecek tedbirleri anlatan kitapçığıdır (Eryılmaz, 2007: 36).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın (D?-1717) Sultan III. Ahmed’e sunduğu “Nasâyih’ül-vüzera v’el-ümerâ” veya “Kitab-ı Güldeste” lâyihası Koçi Bey risalesinden, plân bakımından farklı olmakla beraber, göstermiş olduğu çözüm yolları olarak diğer eserlerle hemen hemen aynıdır. Dokuz bölümden oluşan eser, ele alınan konular itibarıyla “yöneticiler, reaya, asker ve hazine” olarak dört ana başlık altında toplamak mümkündür. Sarı Mehmet Paşa’nın risalesinde de, Osmanlı müesseselerinde yaşanan bozulmanın ana nedeni olarak disiplinsizliği göstermiş ve bunun kaldırılması için gerekli tedbirler belirtilerek müesseselerin eski hallerine döndürülmesini tavsiye etmiş, halka zulmedilmemesini ve bunun için de her türlü gayretin gösterilmesi vurgulamıştır (Kara, 1964: 585; Eryılmaz, 2007: 38; Kara, 1999: 16-17).

Koçi Bey, Kâtip Çelebi ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın tavsiyeleri doğrultusunda alınan disiplin tedbirlerinden de köklü bir sonuç alınamayınca, Osmanlı devlet adamlarından bazıları gözlerini Batıya çevirmek gereğini ve zorunluluğunu duymuşlardır.

Kanuni’nin ölümünden sonra tahta geçen II. Selim ve III. Murat dönemlerinde ve sonrasında ki göreve gelen devlet adamlarının gösteriş ve lüks içerisinde yaşama istekleri, liyakatsiz yöneticilerin göreve gelmesi, adam kayırma, rüşvet alıp verme gibi haller giderek artmış, Kanun-ı kadim denilen devletin temelini oluşturan ilke ve esaslara uyulmamış ve çağın gereksinimlerine uyum sağlayabilmek için gerekli olan yeniden yapılanma gerçekleştirilememiştir. Yönetimde yaşanan gevşeme ve bozulma, iktisadi ve sosyal alanı da etkilemiş, İstanbul taşradan, taşra da İstanbul’dan kopmuş, devlet kendi yöneticileri üzerinde otorite sağlayamaz duruma düşmüştür. Bu durum III. Mehmed döneminde de devam etmiştir. Osmanlı aydınları ve devlet adamlarının hazırlamış oldukları siyasetnâme, nasihatnâme, risale ve layiha türü eserlerle⁵ ilgililer uyarılmak istenmiştir. O dönem içinde çöküşün sebebinin

⁵ Bu dönem içerisinde bunalıma çözüm bulmak için ulema tarafından yazılan risaleler içerisinde II. Osman’a yazılan yazarı belli olmayan “Kitab-ı Müstetâb”, Koçi Bey tarafından IV. Murad’a sunulan “Koçi Bey Risalesi” ve Kâtip Çelebi tarafından yazılan “Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar” adlı eserler yer almaktadır (Eryılmaz, 2006: 33).

liyakatsiz kişilerin yönetime getirilmesi, rüşvetin yayılması, ilmiye sınıfındaki bozulmalar, devlet yöneticileri ve memurlarının, halka yapmış oldukları zulüm ve baskılar olduğu kabul edilmiştir (Atık, 2000: 32; Eryılmaz, 2006: 31-33; Savaş, 1999: 89).

SONUÇ

Osmanlı Devleti altı asır koruduğu köklü bir yönetim sistemine sahip olmuş ve çeşitli dinlere mensup insanların, yirmiyi aşkın etnik grubun asırlarca bir arada yaşadığı güçlü bir devlet olarak yaşamıştır. Bunun arkasında adli, mali, askeri ve siyasi gücün yanında, devlet kurumlarının sağlamlığı ve zamana göre mükemmel olması yatmaktadır. Ancak devletin zamanla askeri, siyasi ve mali bakımdan güç kaybetmesine paralel olarak sosyal alanda da çözülme başlamış, adli sistem de bundan nasibini almakta gecikmemiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlette başlayan bunalım, siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri alanlarda etkisini göstermiştir (Atık, 2000: 32). XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki gibi sağlıklı ve düzenli yaşantısını kaybetmiştir.

Devletin bu kötü durumundan kurtulabilmesi için dönemin aydınları tarafından hem teorik hem de pratik olarak padişahlara, vezirlere ve ilgili devlet adamlarına layihalar ve siyasetnâmeler sunularak, devlette yaşanan siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri problemler ortaya koyulmaya ve ilgililer uyarılmaya çalışılmıştır

KAYNAKLAR

1. ABACI, Nurcan (2001), **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17.Yüzyıl)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
2. AFYONCU, Erhan (2009), **Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi**, Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
3. ATIK, Kayhan (2000), "XVII. Yüzyıl Osmanlı Aydınlarına Göre İlmiye Teşkilatındaki Çözölmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 14, ss. 31-52.
4. DOĞAN, Mehmet (1989), **Tarih ve Toplum**, Rehber Yayıncılık, Ankara.
5. DURHAN, İbrahim (1999), "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı:1, Erzincan, ss. 215-232.
6. DURSUN, Davut (1988), "Osmanlı Toplumsal Yapısı'na Bir Bakış", **İlim ve Sanat**, Sayı: 22, Kasım-Aralık.
7. EKİNCİ, Ekrem Buğra (2002), "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", **Türkler**, Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt: XIII, Ankara, ss.771-779
8. ERYILMAZ, Bilal (2002), "Birlikte Yaşama Tecrübesi: Osmanlı Millet Sistemi", **Yeni Türkiye**, Sayı: 45, Mayıs-Haziran, ss.340-348.
9. ERYILMAZ, Bilal (2006), **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İşaret Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
10. ERYILMAZ, Bilal (2007), **Kamu Yönetimi**, Okutman Yayıncılık, Ankara.
11. HALAÇOĞLU, Yusuf (1995), **XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara.
12. İNALCIK, Halil (1996), "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, ss. 319-343.
13. İNALCIK, Halil (2000), "Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği", **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl:4, Sayı: 13, Ankara, ss. 157-175.
14. İNALCIK, Halil (2005), **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul.
15. İNALCIK, Halil (2009), **Devlet-i Aliye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
16. KARAL, Enver Ziya (1964), "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batının Etkisi", **Bellekten**, Sayı: 112, ss. 581-601.
17. KARAL, Enver Ziya (1999), "Tanzimat'tan Evvel Garplılaşıma Hareketleri", **Tanzimat 1**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, 2.Baskı, İstanbul, ss. 13-30.
18. KARATEPE, Şükrü (2004), **Osmanlı Siyasi Kurumları**, İz Yayıncılık, İstanbul.

- 19.KAŞIKÇI, Osman (1998), “Adalet, Hukuk ve Yargı”, **Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı V.**, Sayı: 23-24, ss. 3868-3878.
- 20.KENANOĞLU, M. Macit (2007), **Osmanlı Millet Sistemi**, Klasik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- 21.MUMCU, Ahmet (1985), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Egemenlik Kavramı ve Gelişmesi”, **1. Milli Egemenlik Sempozyumu**, T.B.M.M., Ankara.
- 22.MUMCU, Ahmet (1994), **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri Ve Gelişimi**, İnkılâp Kitabevi, 13.Baskı, İstanbul.
- 23.ÖĞÜZOĞLU, Yusuf (2005), **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul
- 24.ORTAYLI, İlber (2000), **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- 25.ÖZ, Mehmet (2000), “Tarihi ve Sosyolojik Açısından Osmanlı Beyliği”, **Beylikten Cihan Devletine**, Türk Yurdu Yayınları, Edit: Bahaeddin Yediyıldız ve Yücel Hacaloğlu, Ankara, ss. 144-151.
- 26.ÖZKAYA, Yücel (1974), “XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu”, **Bellekten**, Cilt: XXXVIII, Sayı: 151, Temmuz, Ankara, ss. 445-491.
- 27.ÖZKAYA, Yücel (2008), **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- 28.SAVAŞ, Ali İbrahim (1999), “Layihâ Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler”, **Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:9, ss. 87-112.
- 29.SHAW, Stanford J. (2004), **Osmanlı İmparatorluğunun ve Modern Türkiye**, Çev: Mehmet Harmancı, E Yayınları, Cilt: 1, 2. Baskı, İstanbul.
- 30.ÜÇÖK, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt (2002), **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yayınevi, 10.Baskı, Ankara.

**BELEDİYELERİN KENTİN MARKALAŞMA SÜRECİNE ETKİSİ:
SELÇUKLU BELEDİYESİ ÖRNEĞİ**
IMPACT OF MUNICIPALITIES ON BRANDING PROCESS OF CITIES:
EXAMPLE OF SELÇUKLU MUNICIPALITY

Mustafa KOCAOĞLU

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B. Fakültesi

E. Nihan CİCİ KARABOĞA

Dr. Öğr. Üye, Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B. Fakültesi

M. Fatih Bilal ALODALI

Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, U.B. Fakültesi

ÖZET

Küreselleşme olgusunun başat değer olduğu günümüz dünyasında yalnızca işletme odaklı ve ürün temelli bir rekabet anlayışı yetersiz kalmaya başlamış, kentler de söz konusu rekabet algılamasının bir parçası haline gelmişlerdir. Kentlerin rekabet etmelerinin en önemli dayanak noktası ise marka ve/veya markalaşma kavramlarında hayat bulmaktadır.

Her kentin kendisine has özelliklerinden hareketle değer kazanması süreci olarak görülebilen kent markalaşmasının pek çok olumlu sonucu olduğu muhakkaktır ve bunun için kentin tüm paydaşları ile sürece dâhil olması gerekmektedir. Bu noktada sürecin asli unsuru ve başarıya ulaşmasını sağlayacak kurumların başında ise, belediyeler gelmektedir. Belediyeler, kentin kalkınmasında öncelikli sorumluluğa ve çok yönlü görev ve hizmet yükümlülüğüne sahip yönetsel bir birim olması bakımından önem kazanmaktadır.

İyi bir markalaşma sürecinin iç ve dış kaynaklarla desteklenmesi gerekmektedir. Şehrin tarihi, coğrafi, kültürel ve ekonomik özellikleri, markalaşma sürecini destekleyen dış etkenlerdir. Dış etkenlerin pazarlanması sürecinde yani şehrin fiziksel imkânlarını ortaya çıkararak kullanımını teşvik etmede ve cazibe merkezine dönüştürülmesinde belediye yönetici ve çalışanlarına da önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Sonuçları uzun vadede ortaya çıkan markalaşma çalışmalarına belediye yöneticilerinin ne oranda destek verdiği oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Türkiye'nin en önemli şehirlerinden olan Konya'nın en büyük merkez ilçesi olan Selçuklu'nun marka kent olma süreci Selçuklu Belediyesi özelinde ele alınacaktır. Bu bağlamda Selçuklu Belediyesi'nin markalaşma sürecine önem verip vermediği, markalaşma sürecini hangi kaynakları kullanarak desteklediği, şehri cazibe merkezi haline dönüştürmede şehrin hangi özelliklerini kullandığı ve bu süreçte işbirliği yaptığı yurt içi ya da yurtdışı kurum ve kuruluşlar olup olmadığı, projelerle sürecin desteklenip desteklenmediği, çalışanların bu konu ile ilgili bilinçlendirilip bilinçlendirilmediği, yöneticilerin ve çalışanların markalaşma sürecine yaklaşımı ele alınacaktır. Bu kapsamda Selçuklu Belediyesi'nin halihazırdaki stratejik planı, faaliyet raporu, performans programı ve web sayfasının incelenmesi ve inceleme sonuçlarına dayalı olarak değerlendirmeler yapılarak öneriler sunulması planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka Kent, Yerel Yönetimler, Belediyeler, Selçuklu Belediyesi

ABSTRACT

In current times dominated by globalization, competition focused on enterprises and based on products became less sufficient and cities have become a part of the said competition perception. The focal point in competition of cities springs to life in brand and/or branding concepts.

It is certain that there are many positive aspects of city branding, which can be assessed as gaining value based on the unique properties of each city, and a city should participate the process with all its stakeholders. At this point the prominent element of the process and the leading institution that will

ensure success is the municipality. Municipalities gain importance as an administrative unit with principal responsibility in development and obligation of multi dimensional duty and service.

A good branding process should be supported by internal and external sources. The history of the city and geographical, cultural and economic properties of the city are external factors supporting the branding process. In marketing external factors, i.e.: revealing physical properties and thus promoting their use and making the city a centre of attraction, municipality administrators and employees have vital duties and responsibilities. The extent of support the municipality administrators lend to branding process, which yields results in the long term are vital to the process.

In this study, the process of becoming a brand city of Selçuklu, the largest Central District of Konya, which is one of the most important cities of Turkey, will be discussed in the private of Selçuklu Municipality. In this context, the importance Selçuklu Municipality attaches to branding process, the sources it uses to support the process, the properties of the city it uses to turn the city into a centre of attraction, the bodies and institutions it cooperates at home and abroad, projects supporting the process, awareness raising projects among its employees and the approach of the administrators and the employees to the branding process. Within this scope it is planned to inspect the strategic plan, activity report, performance program and web page of Selçuklu Municipality and issue reports based on the results accompanied with recommendations. Finally, it is our hope that this study focusing on Selçuklu will contribute highly to literature.

Key Words: Brand City, Local Governments, Municipalities, Selçuk Municipality

GİRİŞ

Metropollerin gün geçtikçe nüfus doyumuna ulaşması ve ekümenopolislere dönüşmesi, mekansal sorunların çözülemeye hale gelmesi, yerel yönetimleri ister istemez yeni alternatif arayışlarına sürüklemiş, farklı kentsel alternatifler ortaya çıkarmıştır. Kentlerin farklılıkları ve aynılıkları üzerinden şekillenen bu yeni küresel alternatiflerin başında kardeş şehir projeleri, yarışan kentler teması, olimpiik kent olma yarışı ya da marka kent yaratma çabası örnek gösterilebilir. Küreselleşmenin etkisi altında meydana gelmiş bu yeni kent konseptlerinin içinden, özellikle marka kentler her büyüklükteki kent ölçeğinde uygulanabilir olmasından dolayı önem arz etmektedir.

Sosyal bilimlerde terimsel olarak “marka”yı tanımlayan en önemli araçlardan birisi pazarlama stratejileridir. Küreselleşme olgusunun başat değer olduğu günümüz dünyasında, yalnızca işletme odaklı ve ürün temelli rekabet anlayışının yetersiz kalması, kentleri de söz konusu rekabet düzeninin bir parçası haline getirmiştir. Bu nedenle günümüz dünyasında, kentlerin rekabet etmelerinin en önemli dayanak noktası ise marka ve/veya markalaşma kavramlarında hayat bulmaktadır. Her kentin kendisine has özellikleri ve diğer kentler ile olan farklılıkları, onların bir marka olarak ne derecede ayırt edici ve karakteristik özellikler gösterdiğine ilişkin olarak bir fikir vermektedir. Kentler kendi içsel ve dışsal nitelikleri ile diğer kentlerden ayrılmakta, bu durum onların marka değerlerinin en önemli temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada da öncelikle marka, markalaşma ve marka kent kavramları, kuramsal olarak ele alınmıştır. Ardından marka kent oluşum süreci ve yerel yönetimlerin, bilhassa da belediyelerin, marka kent oluşum sürecine etkileri anlatılmış ve son olarak da Konya'nın en büyük merkez ilçesi olan Selçuklu'nun markalaşma süreci ve bu sürece Selçuklu Belediyesi'nin etkisi irdelenmiştir.

1. MARKA, MARKAŞMA VE MARKA KENT KAVRAMLARI

Dünya bir yandan teknoloji ve bilgiye erişilebilirliğin artmasıyla küresel bir köy haline gelirken; diğer yandan da kültürel farklılıklar üzerinden ilerleyen süreç ile ayrılmaktadır. “Çok kültürlülük temelinde öznel ve nesnel boyutta marka cazibesi yaratılarak bir çekim alanı oluşturulmaktadır”. Marka olgusu son yüzyılın getirdiği bir olgudur. Marka oluşturulduğunda, o alanda kalıcı iz bırakmak istenmektedir. İnsanların yenilikleri takip etmek, farklı olmak isteği markalı olma isteğini arttırmaktadır. Her yıl yeni renkler ve çizgiler marka modaları oluşturmaktadır (Kaypak, 2013: 336). Küreselleşme süreci, yerel

dinamikleri ön plana taşımaktadır. Yerel yönetimlerin konumu, yerelleşme, yerinden ve çok ortaklı yönetim anlayışı doğrultusunda, daha da önem kazanmaktadır. Yerel yönetimlerin kamusal hizmetler içindeki ağırlıklarının arttığı gözlemlenmektedir.

Marka, pazarlama disiplinine ait bir kavramdır. Marka, bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel isim veya işarettir. Markalaşma, bir ürünün, bir şeyin tanınma, isim yapma ve bilinme sürecidir. Markalaşma sürecinde tek bir hedef vardır: Bilinir olmak... Bilinir olmak için, firmalar reklamlarla ürünü piyasada tanıtmaya çalışırlar. Markanın adını duyurmak için reklama ihtiyaç duyulmaktadır. Philip Kotler'a göre (1997:443), "rekabet sadece ürünler ve firmalar arasında gerçekleşmez. Ülkeler ve kentler de birbirleriyle rekabet ederler." Bu bağlamda markanın sadece ürün veya hizmet ile sınırlı bir anlam taşımadığı görülmektedir, marka kavramında anahtar ilkeler, güven, kalite, eşitlik, sahiplik, iletişimdir. Bu bağlamda ülkeler, şehirler ve insanlar da birer marka olabilmektedir ve her markanın bir kişiliği vardır. Bu tarz bir markalaşma anlayışında kültür ve onu yaratan insan bütünüyle bir rol oynar ve markalaşmanın özünü oluşturur. Bu bağlamda kimi markalar tutku yansırken bir diğeri asalet duygusu uyandırabilir. Bu noktada önemli olan, güvendir. Nihayetinde marka öncelikle kendi hedef kitlesi ile güven tesis etmelidir (Alaş, 2014; Aitken ve Campelo, 2011:1). Buradan hareketle marka kent olmak da marka ile ilgili kavram, strateji, yöntem ve tekniklerin kent adına kullanılması anlamına gelebilmektedir. Kentlerin bir marka olarak öne çıkma gayretlerinin temelinde ekonomik gerekçeler bulunmaktadır. Bununla birlikte gelişen ve küreselleşen dünyada kentler, "uluslararası medyanın artan gücü", "uluslararası seyahat maliyetlerinin düşmesi", "tüketicilerin harcama güçlerinin artması", "sunulan hizmetler açısından şehirler arası benzerliklerin artması" ve "insanların farklı kültürlere olan ilgisinin artması" gibi nedenler ile marka olma ihtiyacı duymaktadırlar (Özdemir ve Karaca, 2009:115; Zeren, 2011:36).

Markalaşma ekseninde bakıldığında kentlerin sahip olduğu bir takım özellikler, onların bir değer olarak markaya sahip olmasını sağlayan temel unsurları oluşturur. Kentin tarihi, coğrafi, kültürel ve ekonomik özellikleri, o kentin bir marka olması yolunda değerlendirilmeye alınması gereken temel kriterlerdir. Tarihi geçmişi olan, coğrafi konumları itibariyle tanıtıma elverişli olan, ekonomi ve finansal gelişime açık kentlerin markalaşma konusunda bir adım öndedir. Bununla birlikte, marka tanımında da ifade edildiği üzere, kentin ayırıcı ve karakteristik bir takım niteliklere haiz olması (logo, sembol, imaj vb.) ve bunun aynı zamanda, toplumsal değerler ve bireysel yaşam biçimleri ve davranış şekilleri açısından da destekleyici olması gerekmektedir (Anholt, 2010:6-7; Cevher, 2012: 107-108).

Kenti markalaşma süreci içerisinde bilhassa kentsel altyapının, ulaşım, eğitim, istihdam, konaklama olanaklarının yeterli düzeyde olması büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan kentin turistik gelişimi ve kentteki büyük çaplı turizm faaliyetleri; ulusal ve uluslararası sportif etkinlikler; film, müzik, kitap vb. kültürel çalışmalar ve etkinliklere ev sahipliği yapmak da kentsel imajı etkileyen faktörlerdendir (Dinnie, 2004: 108-110; Kaypak, 2013: 345-346). Dolayısıyla, ulusal ve uluslararası bilinirlik ve pozitif bir kentsel imaj için yalnızca ekonomik değil aynı zamanda çevresel, toplumsal ve kültürel hassasiyetlerin göz ardı edilmediği, sürdürülebilir bir gelişim yaklaşımına ihtiyaç vardır.

Sürdürülebilir bir gelişim algılaması ve herkes için daha yaşanabilir ve çekici özelliklere sahip bir kentsel ortamın sağlanabilmesi için kentte bulunan çeşitli kesimlerin bir araya gelip güç birliği yapması gerekmektedir (Kavaratzis, 2009: 28-29). Söz konusu kesimler içerisinde en önemlisi ise yerel yönetim birimleri ve daha da özelde belediyelerdir. Bu konuda özellikle kent sakinleri ve kentteki başta sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler olmak üzere belli başlı diğer kesimler ile işbirliği içerisindeki belediyelerin marka kent oluşum sürecinde aktif ve pozitif etkiler bıraktığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere kentsel altyapı, ulaşım, istihdam vb. konularda öncelikli söz sahibi olan belediyelerin bir kentin marka haline gelmesinde başat rol oynayacağı muhakkaktır.

2. MARKA KENT OLUŞUM SÜRECİ VE BELEDİYELERİN SÜRECE ETKİSİ

Yerel yönetimlerin küresel düzlemdeki dalgalanmalardan etkilenecek kalkınma aracı olarak gösterdiği birçok farklı kentsel fikir bugün dünya üzerinde binlerce ülkeyi gezmiş durumdadır. Bunların başında, olimpiik kentler, geleceğin kentleri, yeşil kentler, kardeş şehirler, Avrupa Kültür Başkenti, vb.

Konseplere ev sahipliği yapma yarışı gelirken bir diğer öncü fikirlerden biri de, her ölçekten kentin marka kent olma hayalidir. Tüm bu, kentlerin benzerlikleri ve farklılıkları üzerine kurulmuş kalkınma modelleri küreselleşmenin etkisiyle hızla dünyanın dört bir yanını sarmıştır. Birçok başarılı örneğin yanı sıra, halkın görüşleri alınmadan ve kentin potansiyelleri doğru belirlenmeden uygulanan stratejilerle başarısız örnekleri de görmek mümkündür.

Bu doğrultuda, son yıllarda sıklıkla dillendirilen marka kentler veya kentlerin markalaşması asıl olarak gelişmekte olan ülke kentlerini kastederek kullanılmaktadır. Dünya kentleri ile yarışabilir bir duruma gelebilmeleri için, “bir yöntem olarak kentleri birer marka kent haline getirme hedefi güdülmekte ve yerel temelde ekonomik, sosyal, kültürel sorunların çözümü” kent yönetimlerinden beklenilmektedir (Ersöz, 2009:2; Kaypak, 2013: 345). Kentlerin markalaşmasında asıl unsur, kaynak çekebilme için kentin olanaklarını, potansiyelini dışarıya tanıtmaya uğraşmasıdır. Kentler için kaynaklar sabit kalırken, yeni ihtiyaç alanlarının oluşması marka kent fikrini ön plana çıkarmıştır.

Kent markası, “bir kentin sahip olduğu kültürel, tarihsel, doğal ve toplumsal özellikleriyle bütünleştirilerek ve diğer kentlerden ayırt etmek amacıyla kendine özgü bir işaretle destekleyerek yaşama geçirdiği bir gelişim-tanınma-imaaj projesi”dir. Kent markası, “söz konusu kenti ve onun savunduğu olanakları diğer kentlerden ayıran, hem rasyonel hem de duygusal nitelikteki, özgün inançlar kümesi”dir. Kent marka imajı; “kitlelerin kent ismini duyduklarında ne düşündüklerinin toplamı”nı ifade eder (Kozak, 2009; Kaypak, 2013: 345). Bu doğrultuda, marka kent, markalaşmış, marka olmuş kent anlamına gelmektedir.

Günümüzde, her bir şehir kendi içindeki potansiyelleri ve özgün karakterleri değerlendirerek, bu potansiyelleri nasıl kullanabileceğini araştırmaktadır. Gün geçtikçe ürünlerin pazarlandığı gibi şehirlerde pazarlanmaya başlanmış, bu sayede de marka kentler oluşturulmuştur. Marka fikri, 1950’lerde Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Aynı tip ürünleri üreten işletmeler, rakiplerinden farklılaşmak ve daha çok kar elde etmek amacıyla marka kavramını oluşturmuşlardır. Bugün, kentler kendilerini aynı senaryo içinde benzer ölçekteki ya da aynı karakterdeki benzerlerinden ayırmak ve para-insan-yatırım üçlüsünü kendilerine çekebilme amacıyla aynı konsepti, yerel yönetimler aracılığıyla mekâna uygulamışlardır. Marka kent kavramı işte tam da bu noktada kent düzleminde hayatımıza girmiştir.

İktisadi bilimler, markayı terimsel olarak pazar stratejisindeki en önemli araçlardan biri olarak tanımlamaktadır. Küreselleşme olgusunun başat değer olduğu günümüz dünyasında, yalnızca işletme odaklı ve ürün temelli rekabet anlayışının yetersiz kalması, kentleri de söz konusu rekabet düzeninin bir parçası haline getirmiştir. Bu nedenle günümüz dünyasında, kentlerin rekabet etmelerinin en önemli dayanak noktası ise marka ve/veya markalaşma kavramlarında hayat bulmaktadır. Her kentin kendisine has özellikleri ve diğer kentler ile olan farklılıkları, onların bir marka olarak ne derecede ayırt edici ve karakteristik özellikler gösterdiğine ilişkin olarak bir fikir vermektedir. Kentler; kendi içsel ve dışsal nitelikleri ile diğer kentlerden ayrılmakta, bu durum onların marka değerlerinin en önemli temelini oluşturmaktadır.

3. SELÇUKLU BELEDİYESİ’NİN SELÇUKLU’NUN MARKALAŞMA SÜRECİNE ETKİSİ

Selçuklu ilçesi ismini, Türk-İslam tarihinin önemli devletlerinden olan Selçuklulardan almıştır. Konya ilinin nüfus ve gelişmişlik açısından en büyük merkez ilçesi konumundadır. Selçuklu, Konya’nın 1987 yılında 3399 sayılı kanun ile büyükşehir statüsüne kavuşması ile birlikte 1988 yılında bir “merkez ilçe” olarak kurulum sürecini tamamlamıştır (Selçuklu Kaymakamlığı 2019a). Selçuklu ilçesinin nüfusuna bakıldığında ise 2012 yılında çıkmış olan 6360 sayılı Kanunla mahalle statüsüne dönüşen belde ve köyler de dâhil olmak üzere 648.850 kişi olduğu görülmektedir. Bu nüfusun 318.588’i erkek, 330.262’si ise kadınlardan oluşmaktadır. Bu nüfus büyüklüğü ile Selçuklu, Türkiye’deki 49 ilden daha fazla nüfusa sahiptir (Selçuklu Belediyesi, 2019).

Selçuklu, coğrafi yapısı itibarıyla “göl tabanı olan bir ovada” kurulmuştur. Bitki örtüsü, bozkır iklimi özelliklerindedir ve toprağı ziraat yapmaya uygundur. Ayrıca Selçuklu’da turistik öneme sahip pek çok

doğal coğrafi oluşum da bulunmaktadır (Selçuklu Kaymakamlığı 2019b). Selçuklu, turizm potansiyeli itibariyle de özellikle inanç turizmi yönüyle öne çıkmaktadır. Bu yönüyle ilçe, binlerce yıllık geçmişli olan Sille Mahallesi, Alaaddin Köşk ve Saray Kalıntıları, İnce Minare Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi Karatay Çini Eserler Müzesi, Aya-Elena Kilisesi ve Zazadın Hanı gibi pek çok esere ev sahipliği yapmaktadır (Selçuklu Kaymakamlığı 2019c). Bunun dışında ilçede onlarca sit alanı, han, kervansaray, türbe, medrese, kümbet vb. tarihi eser bulunmaktadır. Ayrıca ilçede 4 tane 5 yıldızlı, 6 tane 4 yıldızlı otel bulunmaktadır.

Selçuklu coğrafi konum olarak ise pek çok ana ulaşım hatları üzerinde yer almaktadır ve Türkiye'nin siyaset, kültür, turizm, ticaret ve finans merkezlerine yakındır. Ayrıca Türkiye'nin doğusu ise batısı arasında köprü görevi görmesi nedeniyle de önemli bir geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Bu durum Selçuklu'nun ticari ve yolcu ulaşım bağlantıları üzerinde olmasını da beraberinde getirmiştir. Diğer yandan havayolu başta olmak üzere ilçede bulunan çok yönlü ulaşım imkanları ilçeyi ekonomik anlamda da önemli bir noktaya taşımaktadır. Diğer yandan ilçe hem eğitim, hem de sağlık alanında yalnızca Konya'ya değil bölgeye ve hatta tüm ülkeye hizmet verebilecek potansiyele sahiptir. Toplamda on binlerce öğrencisi olan üniversiteleri ve binlerce yatak kapasiteli nitelikli sağlık kuruluşları ile öne çıkmaktadır.

Selçuklu Belediyesi'nin hem yukarıda bahsedilen coğrafi, tarihi ve kültürel mirası korumak için çalışmalar yapmakta hem de yakın zamanda bizzat hazırlayıp tamamladığı projeler yoluyla da ilçenin marka değerini artıracak girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde öne çıkan projeler şunlardır: Konya Tropikal Kelebek Bahçesi, Sille Kültür Vadisi, Selçuklu Kongre Merkezi, Uluslararası Spor Salonu, Selçuklu Otizmli Bireyler Eğitim Merkezi, Sosyal Tesisler: Engelli, Gençlik, Kadın, Çocuk ve Yaşlı Merkezleri...

Yukarıda ifade edilen ve Selçuklu'nun karakteristik veya ayırıcı özellikleri olarak kabul edilebilecek bir takım unsurların şehrin markalaşma sürecine büyük bir etki bırakacağı görülmektedir. Bununla birlikte daha önce de ifade edildiği üzere böylesi bir süreçte lokomotif görevi görecektir olan kurum ise belediyedir. Selçuklu gibi yönetsel anlamda derin bir geleneğe ve geçmişe sahip olan bir kentte, Selçuklu Belediyesi'nin kentin markalaşması yolunda kilit bir rol oynayacağı beklenebilir. Gerçekten de bakıldığında Selçuklu Belediyesi'nin yapılan hizmetler ve Selçuklu'nun marka bir kent olması için yapılması gereken diğer faaliyetler ile ilgili olarak önemli bir misyon üstlendiği görülmektedir. Şehir içerisinde ve şehrin diğer şehirler ile bağlantısını sağlayacak çevre yollarının yenilenmesi konusunda önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir.

Selçuklu'nun bir kent logosu bulunmamaktadır. Bu durum kentsel markalaşma süreci açısından olumsuz bir durumdur. Diğer yandan böylesi tarihi, coğrafi ve kültürel özellikleri bünyesinde barındıran Selçuklu'nun, ulusal ve uluslararası düzeyde profesyonel bir tanıtım ağı ve platformunun bulunmadığı görülmektedir. Ayrıca 2015-2019 Stratejik Planı'nda da ifade edildiği üzere kentsel altyapı, plan, rekreasyon alanları, su ve ulaşım alanında sorunlar devam etmektedir (Selçuklu Belediyesi, 2015:28). Selçuklu Belediyesi'nin girişimi ile tüm bu eksikliklerin giderilmesi ve kent markalaşması ile ilgili olarak profesyonel bir destek alınması durumunda kentin markalaşma sürecinin daha ileri aşamalara geçeceği beklenmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme olgusunun başat değer olduğu günümüz dünyasında yalnızca işletme odaklı ve ürün temelli bir rekabet anlayışı yetersiz kalmaya başlamış, kentler de söz konusu rekabet algılamasının bir parçası haline gelmişlerdir. Kentlerin rekabet etmelerinin en önemli dayanak noktası ise marka ve/veya markalaşma kavramlarında hayat bulmaktadır. Bu bağlamda, kentlerin de rekabetin bir parçası olmaya başladığı günümüz dünyasında, her kentin kendisine has özellikleri ve diğer kentler ile olan farklılıkları, onların bir marka olarak ne derecede ayırt edici ve karakteristik özellikler gösterdiğine ilişkin olarak bir fikir vermektedir. Kentler kendi içsel ve dışsal nitelikleri ile diğer kentlerden ayrılmakta, bu durum onların marka değerlerinin en önemli temelini oluşturmaktadır.

Her kentin kendisine has özelliklerinden hareketle değer kazanması süreci olarak görülebilen kent markalaşmasının pek çok olumlu sonucu olduğu muhakkaktır ve bunun için kentin tüm paydaşları ile sürece dâhil olması gerekmektedir. Bu noktada sürecin asli unsuru ve başarıya ulaşmasını sağlayacak kurumların başında ise, belediyeler gelmektedir. Belediyeler, kentin kalkınmasında öncelikli sorumluluğa ve çok yönlü görev ve hizmet yükümlülüğüne sahip yönetsel bir birim olması bakımından önem kazanmaktadır.

Bu noktada kentin iç ve dış paydaşlarının bu markalaşma sürecine nasıl ve ne derecede katkı sağladığının ölçülmesi gerekmektedir. Her kentin kendisine has özelliklerinden hareketle değer kazanması süreci olarak görülebilen kent markalaşmasının pek çok olumlu sonucu olduğu muhakkaktır ve bunun için kentin tüm paydaşları ile sürece dâhil olması gerekmektedir. Bu noktada sürecin asli unsuru ve başarıya ulaşmasını sağlayacak kurumların başında ise, belediyeler gelmektedir. Belediyeler, kentin kalkınmasında öncelikli sorumluluğa ve çok yönlü görev ve hizmet yükümlülüğüne sahip yönetsel bir birim olması bakımından önem kazanmaktadır.

Selçuklu, tarihi birikimi, önemli coğrafi özellikleri, kültürel, toplumsal ve demografik yapısı ve turizm potansiyeli ile marka kent olma kriterlerini karşılamaya uygun bir şehir özelliği göstermektedir. Selçuklu Belediyesi'nin ise Selçuklu ilçesinin markalaşma sürecine pozitif katkılar sağladığı görülmektedir. Her ne kadar tanıtım, kentsel altyapı, planlama, su, ulaşım gibi konularda eksiklikler halen mevcut olsa da Selçuklu Belediyesi'nin girişimleri Selçuklu ilçesini, markalaşma yolunda daha da avantajlı kılacaktır. Bununla birlikte profesyonel anlamda kentsel markalaşma üzerine çalışmalar yapılması gerekmektedir. Selçuklu'da stratejik marka analizi, marka kimliği, değer önerisi geliştirme, marka konumlandırma aşamalarının titizlikle ele alındığı bir süreç, Selçuklu'yu marka değeri taşıyan bir kent statüsüne sokacaktır. Son olarak, markalaşma sürecinin başarı ile sonuçlanmasında belediye ve diğer kurum ve kuruluşların yanı sıra Selçuklu'da yaşayan bireylere de büyük iş düşmektedir. Kentte yaşayanlar, hem bizzat kendileri bu süreci sahiplendikleri, hem de markalaşma ile ilgili diğer kesimlerin süreci sahiplenmelerini sağladıkları ölçüde Selçuklu'nun marka bir kent olması söz konusu olabilecektir.

KAYNAKLAR

1. AITKEN, R. & Campelo A. (2011), "The Four R's of Place Branding", *Journal of Marketing Management*, 27 (9-10), 1-21.
2. ALAŞ, B. (2014), Marka kent olmak, <http://www.izto.org.tr/portals/0/pusuladergisi/2009/05-06/5.pdf> (Erişim Tarihi: 05.04.2019).
3. ANHOLT, S. (2010), "Definitions of Place Branding – Working Towards a Resolution", *Place Branding and Public Diplomacy*, 6 (1), 1-10.
4. CEVHER, E. (2012), "Kentsel Markalaşma Süreci: Antalya Örneği", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4 (1), 105-115.
5. DINNIE, K. (2004), "Place Branding: Overwiev of an Emerging Literature", *Place Branding and Public Diplomacy*, 1 (1), 106-110.
6. ERSÖZ, Y. (2009). "Sosyal Politikalarda Yerelleşme." İnternet Adresi: http://www.musiad.org.tr/cerceve_dergisi_49_12.pdf (Erişim Tarihi: 14.03.2019).
7. KAVARATSIZ, M. (2009), "Cities and Their Brands: Lessons from Corporate Branding", *Place Branding and Public Diplomacy*, 5 (1), 26-37.
8. KAYPAK, Ş. (2013), "Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Markalaşması Ve Marka Kentler", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 335-355.
9. KEYDER, Ç. (1996). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.
10. KOTLER, P. (1997), *Marketing Management*, 9 Th Edition, Prentice – Hall, Inc. Upper Saddle River, New Jersey.
11. KOZAK, N. (2009). "Eskişehir Turizminde Talep Yaratmaya İlişkin Öngörüler", 39. *Turizm Haftası Etkinlikleri* (19 Nisan 2009), Eskişehir.
12. ÖZDEMİR, Ş. & KARACA Y. (2009), "Kent Markası Ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11 (2), 113-134.

- 13.SELÇUKLU BELEDİYESİ (2015), “Selçuklu Belediye Başkanlığı Stratejik Planı (2015-2019 Dönemi)”, http://www.selcuklu.bel.tr/files_upload/kurumsalmenu/1533648789.pdf (Erişim Tarihi: 27.04.2019).
- 14.SELÇUKLU BELEDİYESİ (2019), “Nüfus Dağılımı”, <http://www.selcuklu.bel.tr/ilcemiz/detay/277/nufus-dagilimi.html>
- 15.SELÇUKLU KAYMAKAMLIĞI (2019a), “İlçe Tarihi”, <http://www.selcuklu.gov.tr/ilce-tarihi> (Erişim Tarihi: 22.04.2019)
- 16.SELÇUKLU KAYMAKAMLIĞI (2019b), “Coğrafi Durum”, <http://www.selcuklu.gov.tr/cografidurum> (Erişim Tarihi: 23.04.2019)
- 17.SELÇUKLU KAYMAKAMLIĞI (2019c), “Kültür ve Turizm”, <http://www.selcuklu.gov.tr/kultur-turizm> (Erişim Tarihi: 23.04.2019).
- 18.YILMAZ, N. (2004). “Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 48; 250-267.
- 19.ZEREN, H. E. (2011), “Marka Kent Oluşturma Bağlamında Stratejik Kent Yönetimi: Karaman Kenti İçin Bir Model Önerisi”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, Malatya.

GÖRSEL TASARIM ÖĞELERİNİN TÜKETİCİ TERCİHİNE ETKİSİ THE EFFECT OF VISUAL DESIGN COMPONENTS ON CONSUMER PREFERENCE

Akın AY

Öğr. Gör. Amasya Üniversitesi

Mehmet Ferruh HAŞILOĞLU

Doktor Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi

Emin AKIN

Öğr. Gör. Amasya Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde tasarım her alanda kullanılarak tarihsel gelişim süreci üzerinde sanatla kaynaşmış bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir mesajı karşıdaki hedef kitleye iletmede görsel tasarım öğelerine başvurulmaktadır. Logo, fotoğraf, slogan, renk hedef kitle için ürünü daha iyi algılayabilmeleri önemli bir öğelerdendir. Akılda markaların kalabilmesi kendi ürünlerini diğer ürünlerden farklı kılabilmek adına tasarım öğelerinden yararlanmaktadır. Hedef kitle belirleme sürecinin en temel noktaları tüketici davranışlarında şekillendirme yapmaktır. Rekabet koşullarının zorlaştığı günümüzde bilinçlenen tüketicinin ikna edilmesi zorlaşmaktadır. Bu durumda da tüketicilere ilişkin ayrıntılı bir bilgi edinme çabası verilmesi gerekmektedir. Tüketicilere ilişkin bilgi edinme süreci ne derece zorlu olursa bilgilerin derlenip toparlanması o derece de zorlu olacaktır. Karşı tarafa olumlu bir imaj yansıtabilmenin ilk kuralı da tasarım öğelerine başvurmaktır. Bir markanın imajının tüketici tercihlerinde önemli olduğu düşünülürse markanın imajının değer kaybetmesinde de görsel tasarım öğeleri önemli etkidir. Marka ve tüketici tercihleri göz önüne alındığında uzun vadede tasarım öğeleri çerçevesinde marka stratejileri oluşturulması düşüncesi gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda araştırmada markaların rakiplerinden nasıl farklı kılınabildiğinin ve bu farklılıklarda görsel tasarım öğelerinin kullanım stratejileri marka hatırlanabilmesindeki rolü incelenmiştir. Araştırmanın sürecinde deneklere derinlemesine mülakat yönetimi ile elde edilen bulgular değerlendirilecektir. Araştırmada tüketicinin duygusal bağlarla bir markaya bağlı olduğu durumlarda o markanın ürününün fonksiyonel faydasının göz ardı ettiğini ortaya koyması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Görsel Tasarım, Marka, Marka Analizi.

ABSTRACT

Nowadays, design is a process that is fused with art on the historical development process by using it in every field. Visual design elements are used to communicate any message to the target audience. Logo, photo, slogan, color is an important element for the target audience to perceive the product better. The fact that brands can stay in mind takes advantage of design elements to differentiate their products from other products. The most important points of the target audience determination process are shaping the consumer behaviors. It is difficult to convince the consumers who are aware of the competitive conditions. In this case, an effort to obtain detailed information about consumers should be given. The first rule of reflecting a positive image to the other side is to apply to design elements. Considering that the image of a brand is important in consumer preferences, visual design elements are important factors in the depreciation of the brand's image. Considering the brand and consumer preferences, the idea of creating brand strategies within the framework of design elements is increasing day by day. In this context, how the brands can be differentiated from their competitors and the strategies of use of visual design elements in these differences are examined in brand recall. In the process of the research, the findings obtained through in-depth interview management will be evaluated. In the research, it is aimed that the consumer will ignore the functional benefit of the product if it is connected to a brand with emotional ties.

Keywords: Advertising, Visual Design, Brand, Brand Analysis.

GİRİŞ

Tüm dünyada tüketim kalıpları ve pratikleri hızla değişirken bir çok markalı ürünler genel tüketim alışkanlıklarımızı da şekillendirmektedir. Ürünlerin tüketicilerin zihinlerinde yer alması görsel tasarım öğeleri ile gerçekleşmektedir. Tüketicilerin satın alma davranışlarını gerçekleştirmenin yanında hedef kitlenin yaşı, demografik özellikleri, ürünlerin sembolik ve fonksiyonel işlevleri etkilidir. Kendilerine fayda sağlayan ürünleri tüketiciler daha fazla tercih etmektedirler. Tüketicilerin herhangi bir ürün grubunu seçerken semboller renkleri de tüketim alışkanlıklarına eklemektedirler.

Tüketici davranışlarının satın alma davranışları üzerindeki etkisi ve tüketici davranış modelleri de satın alma duygusunu etkileyen faktörlerden bazılarıdır. Küreselleşme süreciyle birlikte dünya genelinde olduğu gibi Türk toplumundaki tüketim alışkanlıklarında da markalı ürün tercih etmeye yönelik bir eğilim ortaya çıkmıştır. Tüketiciler aldıkları ürünler ile kendilerini özdeşleştirmekte ve kendilerine değer kattıklarını düşünmektedirler. Tüketilen ürünlerin tüketiminden çok sağladığı haz ve fayda üzerinde durulmaktadır. Sağladığı faydanın yerini artık günümüzde semboller şekiller almaktadır. Görsel tasarım öğeleri ürünün şekillendirdiği gibi ürüne de fayda sağlamaktadır. Renkler logolar amblemler tüketici satın alma tercihlerini etkileyerek onlara tüketimi özendirilmektedir. Çalışmanın konusu gereği, yalnızca görsel tasarım öğelerinin tüketicinin satın alma tercihinine ne şekilde katkı sağladığı üzerinde durulacaktır.

1. Görsel Tasarım Nedir?

Günümüzde tasarım sözcüğü sıkça duyabileceğimiz bir sözcüktür. Görsel tasarım bir nesneye şekil vermek olarak tanımlanabilir. Bir ürünü ortaya koymaya yönelik düşünsel ya da maddi çalışmalar süreci olarak değerlendirilmektedir. Tasarım “göstermek, işaret etmek, tanımlamak, tayin etmek” anlamlarını taşımaktadır. İstek'e göre; (2004: 55) tasarlama ; karışıklığa ve karmaşıklığa aykırılığa düzen getirmek olarak nitelendirilmektedir. Görsel tasarım birçok alana hizmet ettiği için markanın imajını oluşturma hedef kitleyi belirleme etkileme gibi özellikleri ile ön plana çıkan bir kavramdır. Yeni iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesi ile birlikte tasarım günlük yaşamdaki önemini artırmaktadır. Tüketim toplumuna dönüşen bireyler ile birlikte tasarımcıların üzerine düşen yükte artmaktadır. Çeşitli sektörlerdeki gibi gündemi sık sık değişen ve içerisinde farklı disiplinler barındıran alanlarda görsel tasarım farklı bir önem kazandırmaktadır. Küçükdoğan'a göre (2005: 7), reklamlar evimizin her alanına girerek gündelik yaşantımızın içinde bulunduğumuz her alana nüfus ederek reklam görüntüleri ile girmektedir. Reklam sektörü bağlamında değerlendirdiğinde reklamın ticari kaygıları ile para karşılığı gerçekleştirilen eylem olmaları özelliklerinden bir yana yaratıcılıkla doğrudan ilişkili olmaları nedeniyle yaratıcılık sanat ve tasarım kavramları ile doğrudan doğruya ilişkilidir. (Elden, Özden 2005:46). Tasarım planla programlanmış bir görsel özelliğe sahiptir. Tüketicini dikkatini çekebilme için tasarım çok önemli bir öğedir. Kapitalist toplumlarda başarı sağlayabilmek için görsel tasarım öğelerini kullanarak ürün ve hizmetler satışa yönelik albeni yaratmaktadır (Ambrose ve Harris, 2012: 44). Bir şirketi bir kavramı görsel tasarım tanımlayabilir, fikri değiştirebilir ve tüketiciyi satın almaya ikna edebilir (Arıkan, 2009: 11). Tasarımın yönetilmesi ile görsel tasarım benzerlikler göstermektedir. İşletmenin reklamlarında kullanım biçimi (kurum kültürü, imajı, reklamı yapılan ürün vb) yayınlanma mecrası görsel olarakta yönetilmesi cevaplarından oluşmaktadır. Problemler genellikle iki boyutlu yüzeylerde çözülür. Görsel sanatlar iki boyutlu yüzeyler içerisinde çözülür. Bütün görsel sanatlarda görüntüde aynı sanatı ve aynı dili kullanır (Becer, 1999: 34). Grafik tasarımcı tarafından bu dilim bazen hareketli bazen de durağan şekilde aktif şekilde kullanılmaktadır. Grafik tasarımcının temel hedefi doğru görsel tasarımı sağlamaktır (Arıkan, 2009: 6). Doğru iletişim sağlamakta belirli estetik kaygısı ile gerçekleştirmektir. Tasarım ve görsellik ne kadar güzel olursa olsun verilmek istenilen mesaj doğru şekilde iletilmiyorsa hiçbir anlam taşımamaktadır. Belli olan hedef kitle ile iletişim kurarken anlamlı olanla anlamsız olan arasında bağ kurmak gerekmektedir.

2. Tasarımın Temel Öğeleri

2.1. Çizgi

Tasarımın dengesini düzenlemeye ve gerekli olan uyumu sağlamak için anlamlı dengelere ihtiyaç vardır. Her varlığın tasarım açısından bir çizgi olarak değerlendirildiğinde , nesnelere ayıklama, sadeleştirme ve diğer tasarım elemanlarını üstlenmek çizginin görevleri arasındadır. Görsel tasarımda birlik ve

dengeyin temel unsuru çizgi olarak görülmektedir (Tepecik,2002:32). Kalın ya da ince,sürekli ya da kesik genli ya da keskin özelliklere sahip çizgiler objenin dikkat çekmesi birbirinden ayrılmasını sağlanması amacıyla zaman zaman bazı mesajların iletilmesi için kullanılmaktadır (Ketenci ve Bilgili, 2006: 281). Çizgi; bir düşüncenin temel yapı taşı olarak değerlendirilebilir.

2.2. Ton

Tasarım üzerinde ton ve çizgi kontrast oluşturan elemanlardır (Becer, 1999: 57). Birden çok rengin karışımı ton ile birlikte oluşmaktadır.Tasarımcılar çalışmalarında ilgi merkezini ve üç boyutlu izlenim yaratmak için ton değerlerini değiştirmektedir.Ton değerinde psikolojik duygusal izlenimler yer alabilmektedir.

2.3. Renk

İnsan hayatının yaşantısında çevresindeki durumlarda olgularda ayırt etmede kullanılan yöntemlerdir. Ayırt edici özellikleri olmakla beraber duygu düşünceleri verilmek istenilen mesajların görsel temalarını oluşturur. Newton teleskopu geliştirmeye çalışırken prizmadan geçen ışığın bütün renkleri içerdiği ve yedi renkten oluştuğunu belirtmiştir (Bayraktar, Görer Tamer vd. 2012: 21). Renkte biçime dayalı tasarım anlayışında tasarımcı izleyicisinden katılım sağlamasını beklemektedir. Renkte izleyici edilgen bir konuma sokulmak istenilmektedir (Becer, 1999: 61).

2.4. Doku

Bir sanat dalının ana hatları dokuyu oluşturmaktadır.Her varlığın bir dokusu vardır bizler bunu hem görerek hem de dokunarak kavrayabiliriz. Doku; dokunma duyusu ile algılanan bir tasarım aracıdır (Öztuna, 2007: 88). Objelerin dış görünüşlerindeki farklılar ile dokular ayırt edilebilir.

2.5. Biçim-Şekil

Biçim-Şekil bir durumu eylemi ya da bir olayı işaret eden görsel tasarım elemanlarıdır.Biçim şeklin en belirgin özelliği işaretlerin mesajın ardında bir öykü barındırıyor olmasıdır. Biçim ve şekil kavramları çoğu zaman iç içe kavramları olarak görülmektedir. Biçim bölümsel bir durumu belirtebilir ancak şekil genel bir durumu vurgulamaktadır. Şekiller çizgilerle renklerle tonlarla alanlarıyla ilgilidir. Soyut şekiller doğal şekillerden yalınlaştırılmış şekiller olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztuna, 2007: 75-77).

2.6. Ambalaj

Ürünü sarmalayan koruyan tasarımları ile tüketicinin dikkatini çeken materyaldir (Ural, 2009: 61). Tüketicinin dikkatini çekmeye ve markanın tanıtımına katkı sağlar. Bir ürün hakkında genel hatları ile bilgi sahibi olamaya yarar. Tüketicinin ürünleri kolayca fark etmesini ve markaların farkında olunmasını sağlar (Çoroğlu, 2002: 113). Ambalajın rengi deseni tüketicinin algısını etkilemektedir. Amerika da Absolut şişesi biçimlendirilmiş ve satışlar büyük oranda artmıştır. En çok satın alınan votka markası haline gelmiştir. Bu sebeple ambalaj tasarımı ürünü fark etmede tüketici tercihlerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. MARKA VE MARKA TERCİHİ

Ürünlerin ayırt edici işlevleri ile beraber markalaşmada değişmektedir. Markayı rakip firmalardan ayıran ve onlara farklılık yaratan semboller bütününe marka olarak tanımlanabilmektedir (Elden, 2009: 94).Geniş aşamalı bir terim olan markanın kapsamını ürünün belirleyen her faktör girmektedir.Marka; Satıcının alıcılara yarar ve hizmetlerinin devamlı sunulacağı vaadidir (Kotler, 2000: 404).Bir ürünü satın alan tüketiciler kendilerine fayda sağlayacak ürün ve markaya karşı olumlu bir tutum sergileyerek seçimlerini yapmaktadırlar. Bir ürünü pazarlayanlar reklamlar ve diğer tutundurma çabaları ile tüketicilerin pazarladıkları mallara olumlu tutum benimsemeyi sağlamaya çalışırlar.Tüketicilerin görüşlerini analiz etme,sorma yoluyla tüketicilerin eğilimleri belirlemeye çalışılır (Skinner, 1990:163).Markanın bilinirlik durumu markanın değerini de yansıtmaktadır. Tüketiciler çoğu zaman marka tercihlerinde bilindik markaları tercih etmektedirler. Zihinde yer eden marka ile zihinde yer etmeyen markaya oranla daha çok tercih edilmektedir.Bilindik marka tüketicinin seçme kümesi alanına girmektedir.Tüketici tercihleri açısından değerlendirildiğinde bilinmeyen markaların satın alınması zordur. Marka tercihi ve farkındalığı bu aşamada çok önemli bir faktördür.Satın alma faktörleri ile satın

alım isteği birbiri ile içiçedir. Bir ürünü tercih etme isteği bütün uyaranlar ile harekete geçmektedir. Tüketici bir ürün değerlendirmeye aldığıında tüketici davranışlarını etkileyen demografik, sosyal-kültürel, durumsal, psikolojik faktörlerden etkilenmektedir. Bir markanın tüketici tarafından değerlendirmeye alınabilmesi için öncelikle o markanın hatırlanabilmesi ve tanınması gerekmektedir.

3.1. Marka Kişiliği

Ürününü rakiplerinden ayrılmasını sağlamak için marka kişiliği önemlidir. Marka kişiliği marka çağrışımlarının insani olan özelliğidir tutucu entellektüel yaşlı gibi kriterlerin markalara taşınmasını sağlamaktadır (Tağlı, 2010: 55)

3.2. Marka Çağrışımları

Markanın başarısında önemli bir role sahip olan marka çağrışımları markanın imajının bir araya gelmesine katkıda bulunur. Çağrışımlar, müşterinin belleğinde yer alan çağrışımlardan oluşmaktadır (Uztuğ, 2008: 31). Tüketicinin hafızasında yer etme gücü iletişim gücü gibi unsurları ile ölçülebilmektedir. Çağrışımlar müşteri memnuniyeti ve onların ürünlere karşı tecrübelerini artırır. İnsanlar sadece ürünleri tüketmezler o ürünlerin haz keyif gibi duyguları da tüketirler. Marka çağrışımları tüketicilere olumlu duyguları yansıtarak onların bu duygular sayesinde haz almasını sağlar. Örneğin ;sevilen ve saygı duyulan bir film yıldızı ile marka arasında duygusal bir çağrışım yaratmaktadır (Uslu vd., 2006, s.37). Çağrışımlar işletmeler tarafından markalara bağlılık sağlayarak var olan bilgilerin hatırlanmasını gerçekleştirerek markayı rakiplerden ayırmasını sağlamaktadır (Tosun, 2010: 114) . Marka çağrışımlarında hafızalarında marka ile ilgili bilgileri işlemek organize etmek ve hatırlanabilirliğini sağlamak için kullanılmaktadır (Avcılar, 2008: 14).Bazı çağrışımlar markada olumsuz olabilir bu gibi durumlarda da markalar olumsuz çağrışımı olumluya çevirerek olumlu çağrışım yapabilir.

4. TÜKETİCİ VE TÜKETİM İLE İLGİLİ GENEL KAVRAMLAR

4.1 Tüketim ve Satın Alma Tercih

Küreselleşme ile birlikte büyük bir değişimin dönüşümün yaşandığı günümüzde tüketim kalıpları da hızlı bir şekilde değişmektedir. Üreticiler bir ürünü satabilmesi için ürünün tek başına kaliteli olması yeterli değildir. Ürünün ambalajı rengi ve dokusu da kalitenin yanında yer alması gereken unsurlardandır. Tüketiciler ürünlerini satın alırken ödedikleri ücretlerin boşa gitmemesi için çaba gösterirler ve boşa gitmesinden mutlu olmazlar. Aldıkları ürünleri nedensiz satın almazlar, fiyatların yüksek olmasından ürünün performansının düşük olmasından şikayetçi olabilmektedir. İhtiyaçlarıyla ilgili tüketiciler satın alma kararı verdiklerinde yüzlerce ürünle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu aşamada sessiz satıcı işlevi olan ambalaj, logo, renk devreye girmektedir. Ürünü tüketicilerin nasıl algıladıkları ile görsel tasarım iç içedir. Eğer bir ürünün görsel tasarımı çok iyi ise tüketiciler o ürünü çok kaliteli olduğunu düşünür ancak ambalaj ve tasarımı rengi düşük kaliteli ise tüketiciler bu ürünü düşük kaliteli atfeder. Toplumda alışveriş kalıpları incelendiğinde aynı niteliğe sahip mevcut ürünler arasındaki farklılıkları görsel tasarım öğeleri belirlemektedir. Marka adları ve markalamayı gündeme getiren gelişmelerden en önemlisi, üreticilerin ticaret ve tüketiciler üzerinde belli bir denetim ve etkinlik sağlama gerekliliğidir. Üreticilerin güçlenmesi ile ürünlerin markalaşma süreci başlamış ve marka adı ile birlikte logo ve görsel semboller ürünlerin farklılaşmasında temel bir araç haline gelmiştir (Uztuğ, 2008, s. 16). Tasarım öğeleri tüketici zihninde farkındalık meydana getirerek tüketicileri satın almaya yönlendirmektedir. Tüketim toplumunda mevcut tüketim alışkanlıklarımız satın alma davranışımızı da etkilemektedir. Rekabet ortamında işletmeler rakiplerinden farklılık sağlayabilmek için tüketicilerin satın alma davranışını nasıl etkileyebileceklerini kapsamlı olarak analiz etmeleri gerekmektedir. İnsanların alışveriş alışkanlıklarında nelere dikkat ettikleri yaşam tarzlarının nasıl olduğu yaşam şartlarının nasıl şekillendiği gibi etkiler önemlidir. Tüketicilerin bütün özelliklerin bilinmesinin yanında bir ürünün fiziksel koşulları da önem arz etmektedir. Piyasadaki var olan markaların neyi ne şekilde temsil ettiği tüketiciye nasıl ne kadar fayda sağladığı önemlidir. Televizyon reklamları ile tüketicilerin üretim sürecinin sosyalleşme üzerindeki etkisi tüketicilerin yoğun bir reklam bombardımanı alanına girmesi ile birlikte markalar başka bir değer kazanmaktadır. Görsel tasarım öğelerinin yanında reklamlar tüketiciler ile duygusal ve bilişsel anlamda etkileyerek satın alma davranışı üzerinde değişiklikler görülmektedir. Reklamlar özellikle bir ürünün yaşa eğrisine göre mesajların tüketicilere aktarılmasında

başarılı olmaktadır. Tüketicilerin kendi markalarını tercih etmeleri için adeta yarış içerisinde olan firmalar tüketicileri etkileyebilmek adına çeşitli yollara başvurmaktadır. Ürünlerin farklı şekilde ortaya koymak konumlandırmak düşük fiyat politikası izlemek bu yollardan bazılarıdır. Tüketiciler ihtiyaçların giderebilmek adına bir statü kimlik kazanmak adına ürünleri tüketebilmekte ve satın alma karar sürecinde belli markaları tercih edebilmektedirler. Hangi markanın tüketiciyi tatmin ettiği tüketicinin inanç ve tutumlarının kişinin satın alma davranışını nasıl etkilediği önemli bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktuğlu, 2004:36).

5. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, araştırmada markanın rakiplerden farklı kılınabilmesinde görsel tasarım öğelerinin etkisi, bu öğelerin markaya sağladığı katkı ve marka hatırlanırılığındaki rolü incelenmeye çalışılacaktır. Araştırmanın yönteminde deneklere anket soruları yöneltilerek belirlenen markaların görsel tasarım öğelerinin , beğenme ve çağrışım düzeyleri ve tüketici tercihlerine etkisi saptanmaya çalışılacaktır.

6. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

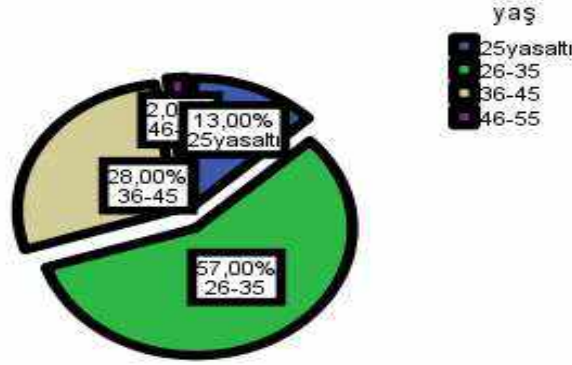
Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Amasya'nın Merzifon ilçesinde Yüz yüze anket yönetimi uygulanarak yapılmıştır. Örneklem çerçevesi oluştururken Araştırmada kullanılacak anket formları oluşturulurken ulusal ve uluslararası bazda yapılan akademik çalışmalar incelenmiş olup aşağıdaki bilgiler doğrultusunda nihai anket formu hazırlanmıştır. Birinci bölüm; "cinsiyet", "yaş", "eğitim durumu", "meslek", "aylık gelir", "ekonomik durumun değerlendirilmesi", Diğer bölümlerde ise; "Tüketici Temelli Marka Değeri'nin Ölçülmesi"ne dönük soruların yer aldığı bölümdür.

Ankete katılanların demografik özelliklerine ilişkin olarak değerlendirme cinsiyet, yaş, eğitim ve ailelerin ortalama aylık geliri kriterleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Katılımcıların yüzde 58'i kadın , yüzde 42'si ise erkektir. Katılımcıların büyük çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır.

Ankete katılanların % 37 bekar sı bekâr %63 ü evlidir. Aile bireylerin tüketim tercihlerinde neleri dikkate aldıkları önem taşımaktadır.

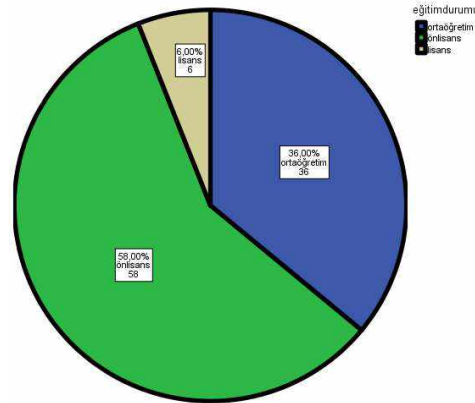

Katılımcıların %57'si 26-35 yaş , %28'i 36-45 , %13'ü 25 yaş ve altı , %4 ü46-55 yaş aralığındadır.

Bu

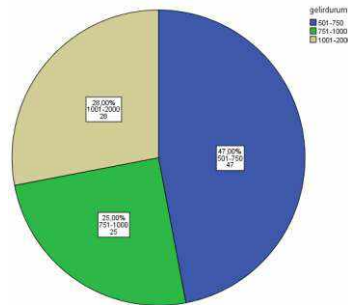
sonuçlardan ankete cevap verenlerin genç yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Eğitim Durumu

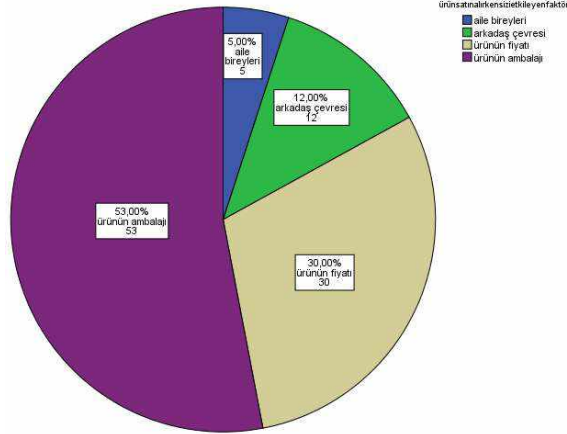
Ankete katılanların % 58'i ön lisans , %36'sı ortaöğretim, %6'sı lisans mezunudur. Eğitim seviyelerine göre marka tercihleri değişmektedir. Bu bağlamda katılımcıların eğitim düzeyinin yüksek olması ya da düşük olması sonuç üzerinde etkili olabileceği söylenebilir.

Gelir Durumu

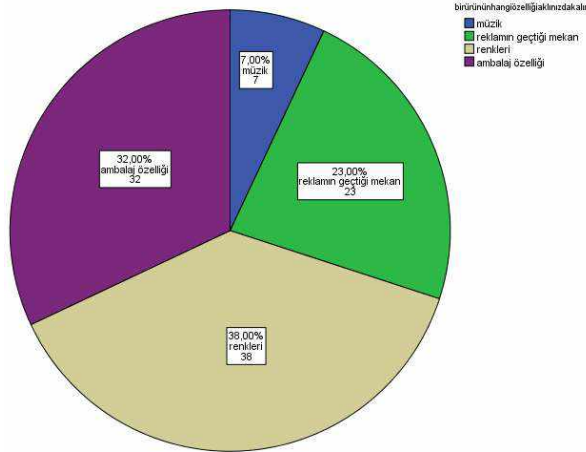
Ankete katılanların % 47'si 501-750 %28'i 1001-2000, %25'i , 751-1000 gelir arasında olduğu görülmektedir.

Ürün Satın Alırken Sizi Etkileyen Faktör

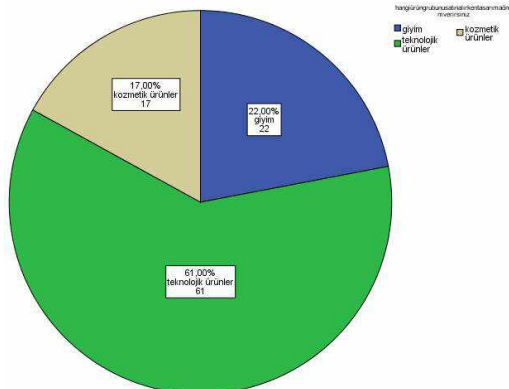
Ürün Satın Alırken Sizi Etkileyen Faktörler sorusuna anket cevaplayıcıları, % 53'ü ürünün ambalajından etkilendiklerini % 30'u ürünün fiyatının etkili olduğunu % 12'si arkadaş çevresi %5'inin aile bireylerinden etkilendiklerini belirtmişlerdir. Tüketicilerin büyük çoğunluğunun ürün satın alırken ürünün ambalajından etkilenmektedir.

Bir Ürünün Hangi Özelliği Aklınızda Kalmaktadır

Bir ürünün hangi özelliği aklınızda kalmaktadır sorusuna %38 'i renkleri %32' i ambalaj özellikleri, %23 'i reklamın geçtiği mekan % 7' si müzik cevaplarını vermişlerdir. Cevaplar değerlendirildiğinde büyük çoğunluğu bir ürünün akıllarında renklerin ve ambalajının özelliğinin kaldığını belirtmişlerdir.

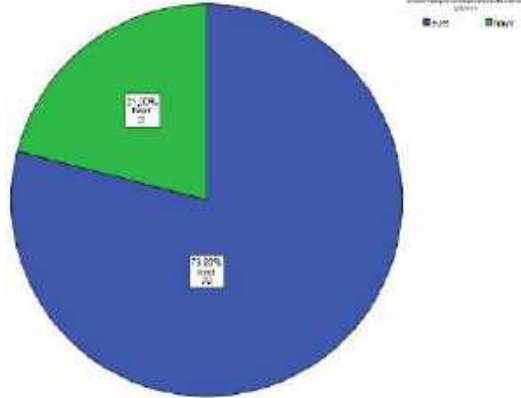
Hangi ürün grubunu satın alırken görsel tasarıma önem verirsiniz?

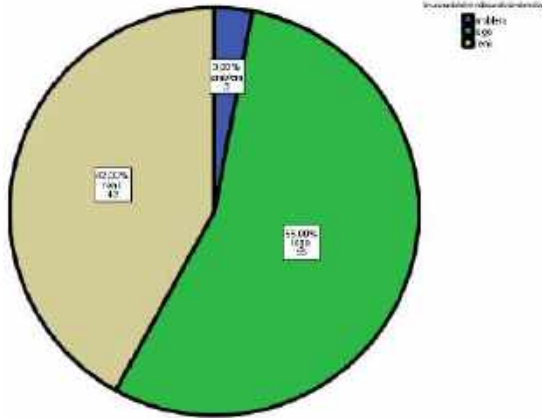
Ankete katılanların Hangi ürün grubunu satın alırken görsel tasarıma önem verirsiniz? Sorusuna anket cevaplayıcıları %61 teknolojik ürünler %22 giyim %17 kozmetik ürünler cevaplarını belirtmişlerdir. Teknolojik ürün alırken tüketicilerin görsel tasarıma önem verdikleri sonucu çıkmaktadır.

Ürün Ambalajının Renkli Olması Dikkatinizi Çeker mi?

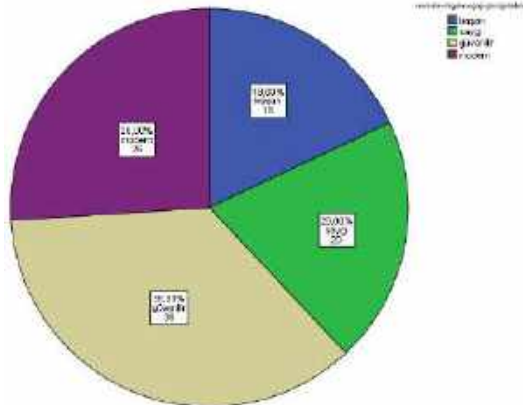
Ürün Ambalajının Renkli Olması Dikkatinizi Çeker mi? Sorusuna Anket cevaplayıcılarından % 79 evet %21 Hayır cevabını vermişlerdir. Ambalaj bir ürünün alınmasında çok önemli etkidir. Renkli bir ambalaj tasarımı her zaman tüketicinin dikkatini çekmektedir. Bu durum da tüketicinin bir ürünü almasında önemli bir etkidir.

Bir ürünün tüketiminde sizi etkileyen en temel öğe hangisidir?

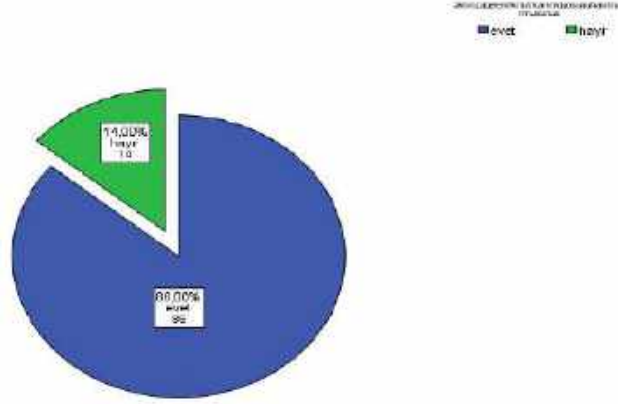
Anket cevaplayıcıları; %55 logo % 44 renk %3 amblem cevaplarını vermişlerdir. Bir ürün satın alırken dikkat edilen unsurlardan en önemlisi logo ve renk olarak karşımıza çıkmaktadır

Markaların Logoların çağrıştırdığı ifadeler hangisidir?

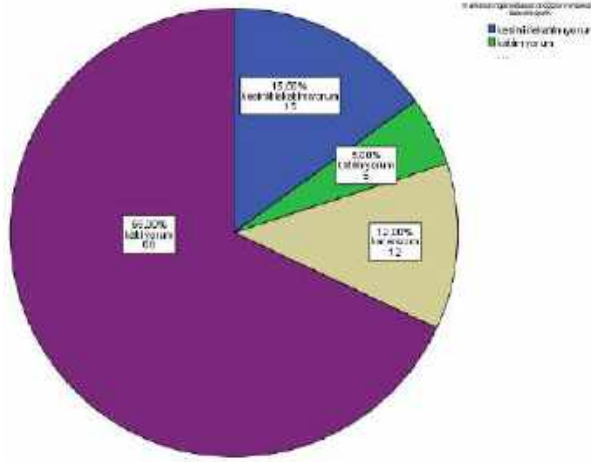
Markaların Logoların çağrıştırdığı ifadeler sorusuna % 36 güvenilir olduğunu % 26'sı modern % 20'si saygı %18'i başarılı bulduklarını belirtmişlerdir.

Aklınıza gelen ilk markanın logosunu hatırlıyorsunuzuz?

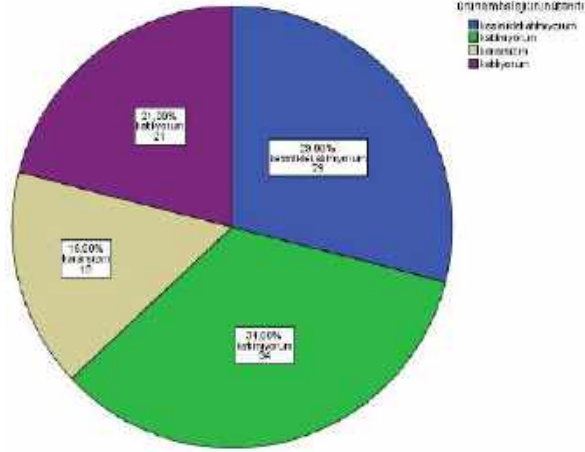
Aklınıza gelen ilk markanın logosunu hatırlıyor musunuz? Sorusuna anket cevaplayıcıları%86 sı evet %14 ü hayır cevabını vermişlerdir. Görsel tasarım öğeleri tüketicinin zihninde yer alıp onları tüketime yönlendirmektedir.

Markaların Görsel Tasarım Öğelerinin Tüketicide Bıraktığı Etki Fazladır

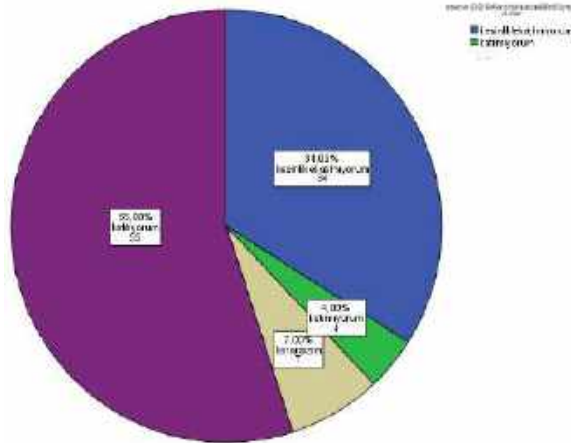
Markaların Görsel Tasarım Öğelerinin Tüketicide Bıraktığı Etki Fazladır sorusuna anket cevaplayıcıları% 68 katılıyorum %15 kesinlikle katılmıyorum % 12'si kararsızım % 5'i katılmıyorum cevaplarını belirtmişlerdir. Tasarım öğeleri tüketicide etkisi oldukça fazladır. Tüketici tercihlerinde tasarım öğelerinin etkisi düşünüldüğünde ürün satın alırken tüketici için tasarım öğelerinin etkisi yadsınamaz bir gerçekliktedir.

Ürün ambalajı bir ürünü tanıtmaktadır

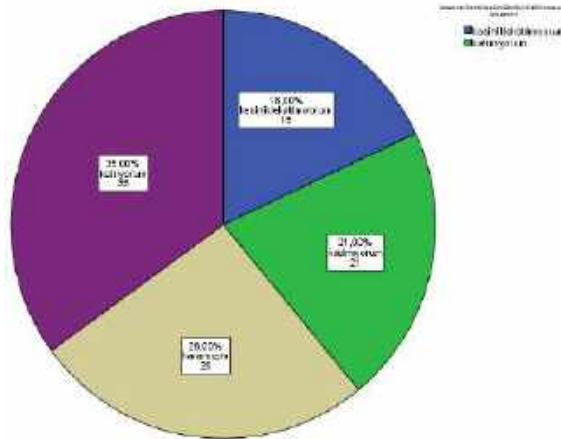
Ürün ambalajı bir ürünü tanıtmaktadır sorusuna anket cevaplayıcılar% 34 katılmıyorum %29 kesinlikle katılmıyorum %21 katılıyorum %16 sı kararsızım cevaplarını belirtmişlerdir.

Ambalaj tasarımı ürün ve hizmetlerin karşılaştırılmasında tüketiciye yardımcı olur

Anket sorusunu cevaplayanlar % 55'i katılıyorum % 34 ü kesinlikle katılmıyorum % 7'si kararsızım % 4 ü katılmıyorum yanıtlarını vermişlerdir. Tüketiciler ürün satın alımlarında karşılaştırma yapmak istemektedirler. Bu karşılaştırmayı renklerden logolardan kısacası tasarımdan yapabilmektedirler.

Ürün tasarımı ile reklamlar tüketicinin tüketme arzusunu artırmaktadır

Ankete katılanların%35'i katılıyorum % 26'sı kararsızım % 21'i katılmıyorum % 18'i kesinlikle katılmıyorum cevaplarını belirtmişlerdir. Tasarım ve reklam iç içe bir öge olduğu düşünüldüğünde tüketicinin tüketme arzusu da buna bağlı olarak artmaktadır. Ürünü tercih etmesinde o ürüne ücret ödemesi aşamasında reklam tasarım önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cinsiyet * bir ürünün tüketiminde sizi etkileyen temel öge

Crosstabulation

Count

		Bir ürünün tüketiminde sizi etkileyen temel öge			Total
		amblem	logo	renk	
cinsiyet	erkek	1	23	18	42
	kadın	2	32	24	58
Total		3	55	42	100

Cinsiyete göre Bir ürünün tüketiminde sizi etkileyen temel öge hangisidir sorusu karşılaştırıldığında kadınların% 32 sinin logodan etkilendikleri erkeklerin de %23'ünün logodan etkilendikleri sonucuna ulaşmaktayız.

yaş * ürün satın alırken sizi etkileyen faktör Crosstabulation

Count

		Ürün satın alırken sizi etkileyen faktör				Total
		aile bireyleri	arkadaş çevresi	ürünün fiyatı	ürünün ambalajı	
yaş	25yasaltı	0	2	3	8	13
	26-35	3	5	17	32	57
	36-45	1	4	10	13	28
	46-55	1	1	0	0	2
Total		5	12	30	53	100

Yaşa göre ürün satın alırken sizi etkileyen faktörler incelendiğinde % 32 si 26-35 yaş aralığındakilerin ürünün ambalajından etkilendiklerini 36-45 yaş aralığındakilerin ürünün ambalajından etkilendiklerini belirtmişlerdir. Yaş aralıklarının düşmesi ile birlikte ürünün ambalajından etkilenme artmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada marka değerinin öneminin göstergesi olan, tüketiciler açısından marka değerinin nasıl algılandığı ön plana çıkmaktadır. Sosyal ekonomik hayatta yaşanan değişim ve dönüşümler tüketicinin satın alma davranışını değiştirmektedir. Artan rekabet ortamının artması ile birlikte tüketiciler farklı arayışlara girerek marka farkındalığına önem vermektedirler.Eskiden var olan gerçeklik algısının dışına çıkarak tüketiciler onlara sunulan mal ve ürünlerde farklı özellikler aramaktadırlar. Farklı özellikleri arayan tüketicinin yardımına görsel tasarım öğeleri yetişmektedir.Görsel tasarım öğelerinden olan semboller renkler dokular ambalaj özellikleri tüketicinin var olan tercihlerini etkilemekte ve değiştirmektedir.Tasarım öğeleri tüketiciye yardımcı olarak ürünü koruyarak tüketicilerin satın alma kararını büyük ölçüde etkilemektedir. Marketlerde binlerce ürünle karşılaşan tüketici artık kendine sağladığı faydadan çok hazla ilgilenmektedir. Tüketici sembolik tüketime önem verdiği için ürünün işlevinden çok biçimi ile ilgilenmektedir.Görsel tasarımın bütün öğeleri; tüketicinin ürünü tanınmasına, ürünü diğer ürünlerden ayırt etmesine yardımcı olabilmektedir. Tek başına logo tasarım tek başına yeterli olmamakla birlikte marka hatırlanabilirliğine etkisi oldukça fazladır.Yapılan bu çalışmada görsel tasarım öğelerinin tüketicinin bilincini etkileyerek onlara yardımcı olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Skinner, Steven J,(1990) . **marketing**, (Boston: Houghton Mifflin Company),
2. Ural, T. (2009). *Markalamada Yol Haritası*. Ankara: Nobel Yayıncılık
3. İstek, R. (2004) *Görsel İletişimde Tipografi Ve Sayfa Düzeni*, İstanbul: Pusula Yayınları
4. Becer, E. (1999) *İletişim Ve Grafik Tasarım*, Ankara: 2. Baskı, dost yayınevi
5. Tepecik, A. (2002) *Grafik Sanatlar, Tarih-Tasarım-Teknoloji*, Ankara. Detay & Sitem Ofset

6. Ketenci, Hasan Fehmi & Bilgili, Can (2006) *Görsel İletişim Ve Grafik Tasarımı*, 1. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın
7. Küçük Erdoğan, G.Rengin. (2005) *Reklam Söylemi*. İstanbul:Es Yayınları
8. Arıkan, A. (2009). *İmgeden Baskıya Grafik Tasarım*. Konya: Eğitim Kitabevi.
9. Becer, E. (2013). *İletişim Ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi
10. Tepecik, Adnan. (2002) *Grafik Sanatlar, Tarih-Tasarım-Teknoloji*, Ankara: Detay & Sitem
11. Ofset
12. Ketenci, Hasan Fehmi & Bilgili, Can (2006) *Görsel İletişim Ve Grafik Tasarımı*, İstanbul: beta Basım Yayın
13. Bayraktar, N, Görür Tamer, N. Vd. (2012). *Görsel Eğitimde Yaratıcılık Ve Temel Tasarım*. Ankara: Nobel Yayın
14. Öztuna, Yakup H. (2007) *Görsel İletişimde Temel Tasarım*, İzmir : Tibyan Yayıncılık
15. Uztuğ, f. (2008). *Markan Kadar Konuş*. İstanbul: Mediat Yayınları.
16. Tosun N. B (2010), *İletişim Temelli Marka Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayınevi
17. Avcılar, M. Y. (2008), "Tüketici Temelli Marka Değerinin Ölçümü", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(1), 11-30
18. Aktuğlu, Işıl K. (2004) *Marka Yönetimi*, , İstanbul :İletişim Yayınları
19. Müge E ,Özen Okat Özdem (2015) *Reklamda Görsel Tasarım Yaratıcılık Ve Sanat* İstanbul :Say Yayınları
20. Coşkun Ç. (2002) *Modern İşletmelerde Pazarlama Ve Satış Yönetimi*.Ankara: Alfa Yayınları

YENİ MEDYANIN YEREL BASIN TARAFINDAN KULLANIM POTANSİYELİNE VE NİTELİĞİNE İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA A QUALITATIVE RESEARCH ON THE POTENTIAL AND USAGE OF NEW MEDIA BY LOCAL PRESS

Akın AY

Öğr. Gör. Amasya Üniversitesi

Mehmet Ferruh Haşiloğlu

Doktor Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi

Emin Akın

Öğr. Gör. Amasya Üniversitesi

ÖZET

İletişim araçlarının günden güne gelişmesi ve yeni medyanın önem kazanmasından dolayı gazetecilikte yeni açılımlar elde edilmiştir. Haber bilgi paylaşımında önde olan iletişim araçları yerel haberlere ulaşmada öncelik kazanmıştır. Yerel basın kuruluşlarının yeni medya ve internete girmesiyle beraber coğrafi sınırlılıklar ortadan kalkmakta yerel haberlere ulaşmak dünyanın her yerinden gerçekleşmektedir. yerel haberlere ulaşmada öncelik kazanmıştır. Yeni medya, başta haberin hızlı dolaşımı ve kapsamlı bir şekilde sunulabilmesi olmak üzere birçok konuda hem basın yayın organları hem de okuyucular için birçok olanağı beraberinde getirmektedir. Özellikle yerel basının baskı maliyeti gibi ekonomik sorunlarına alternatif bir çözüm getiren yeni medya olanaklarının yerel basın tarafından nasıl değerlendirildiğinin belirlenmesi, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Web sitelerindeki farklılıklar okuyucuyu etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet gazeteciliği özelinde bakıldığında medya endüstrisinin koşulları, internet üzerindeki içerik pazarının dinamikleri, internet reklamcılığı internet gazeteciliğinin mevcut görünümünde, yapıma biçiminde etkili olan faktörlerden sadece birkaçıdır. Bu çalışmada, Amasya'da 5 yerel gazetenin internet sitesindeki ana sayfaları, 'güncellik, tazelik, özgünlük, objektiflik, tarafsızlık, kapsamlılık, (11-17 Mart 2019) muhabir sayısı ve haber formunun niteliği' bağlamında 5 gün boyunca içerik analizi ile -incelenmiş ve elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile değerlendirilmiştir. Medya endüstrileri İnternet gazeteciliği kapsamında bakıldığında medya endüstrisi koşulları internet üzerinden sağladıkları Pazar dinamikleri internet gazeteciliğinin görünümleri bu çalışmada incelenecektir.

Çalışma sonunda varılan en kapsamlı değerlendirme, yerel basın internet haber sitelerinin, haber kodlarının uygulanması bağlamında daha yoğun bir editoryal denetimden geçmesi gerektiğine ilişkindir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Basın, Yeni Medya, İnternet, Amasya

ABSTRACT

New developments have been achieved in journalism due to the development of communication tools and the importance of new media. The communication tools that are leading the news information sharing have priority in reaching the local news. As local media organizations enter the new media and the internet, geographical limitations are eliminated and local news is available from all over the world. has gained priority in reaching local news. The new media brings many opportunities for both media and readers on many issues, especially the rapid circulation of news and its comprehensive presentation. The aim of this study is to determine how new media opportunities are evaluated by local media, which provide an alternative solution to economic problems such as printing costs of local press. The differences in the websites appear as factors affecting the reader. In terms of internet journalism, the conditions of the media industry, the dynamics of the content market on the internet, internet advertising are just a few of the factors effective in the way that internet journalism is done. In this study, the main pages on the website of the 5 local newspapers in Amasya are analyzed and analyzed through content analysis for 5 days in the context of 'timeliness, freshness, originality, objectivity, impartiality, comprehensiveness, 11-17 March 2019) number of correspondents and the nature of news form'. The

data were evaluated with descriptive analysis technique. In the context of internet journalism, the media dynamics of the internet industry will be examined in this study.

The most comprehensive assessment at the end of the study relates to the need to conduct a more intensive editorial review of the local press internet news sites in the context of the implementation of news codes

Keywords: *Local Media, New Media, Internet, Amasya*

GİRİŞ

Yerel basın; yeni gelişen teknolojik gelişmelere paralel yapısında dönüşüm ve değişim gerçekleştirmektedir. Değişim dönüşüm ile birlikte ürün içeriğinde de değişiklik göstermektedir. Bilgisayarı telefonu modemi olan herkes bilgi ve habere kolayca ulaşabilmektedir. Haberin değerlerinden birisi olan "yakınlık" ve zamanlılık kavramı yeni medya ile değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu durum ile birlikte yerel haberler web üzerinden okuyucuya kolaylıklar sağlarken yeni bir alanın ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Türkiye'deki medya yapılanması içinde yerel medya kaynak eleman sıkıntısı teknik yetersizlikler gibi boşluklar oluşmaktadır. Yerel basının çalışma anlayışı kurumsal yapısı haberlerin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple Amasya yerel basının kurumsal yapıları hakkında bilgi verilerek haberlerin toplanmasından dizgi içerik ve dağıtım aşamalarına kadar geçen süreç anlatılmaya çalışılacaktır.

1. YENİ MEDYA VE YEREL BASIN

1.1. Yeni Medya Kavramı ve Geleneksel Gazetecilik

Yeni medya terimini açıklayabilmek için yeni medyanın temel ana unsurlarını oluşturan internet hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. İnternetin öncelikle bilgi ve iletişim aracı olduğu kabul edilmektedir. Herkese yeni kolaylıklar sunan internetin ticari anlamdaki kullanımı 1994 yılından sonra gelişme göstermektedir. 1995 yılında çok sayıda işletmenin internet dünyasına girmesi ile birlikte internetle olan etkileşimimiz başlamıştır (İnan, 2009:124).

İnternetin bu kadar çok gelişmesi ile birlikte, teknolojik gelişmelerde hızla artmıştır. Harold Innis'in ifadesi ile iletişim teknolojileri toplumsal ve ekonomik yapıyı belirlemektedir. Farklı dönemlerde yer alan teknolojik gelişmeler bir toplumun nasıl örgütleneceğini belirlemektedir (Yaylagül, 2008:69). McLuhan; teknolojiler insanların kullanmış olduğu aygıtlar değildir, insanları yeniden icat eden araçlardır. Araç mesajdır, araçlar algılarımızı ve düşüncelerimizi yeniden değiştirir. McLuhan'a göre aracın gereç içeriği kendisidir. Küresel köyde herkesin her şeyden haberdar olduğunu bugün zaman ve mekan kavramının önemini yitirdiğini söylemektedir. McLuhan'ın 1967 yılında dile getirdiği "Global Köy" bugün internet ve web sayesinde ruh bulmaktadır (Altay, 2003:6-12). Bunun sonucunda kitle iletişimi farklı boyut kazanmıştır. İnternet kullanımı ile birlikte sosyal ağ siteleri üzerinden iletişim kurma mümkün hale gelmiştir. Web 2.0 teknolojisi ile birlikte ,kullanıcılar kendi hakimiyetlerini ilan etmişlerdir. Yeni medya açısından da her şey değişmiştir. Geçmişte yayıncılık açısından kitle iletişim araçlarına ulaşabilmek finansal kaynaklar açısından dolayı sınırlıydı. Jan Van Dijk, yeni medyayı, bilgisayar ağları ve kişisel bilgisayarlar gibi çevrimiçi (online) ve çevrimdışı (offline) medyanın bir birleşimi olarak tanımlamaktadır. yeni medya, sıklıkla "multimedya" olarak da ifade edilmektedir (Dijk, 2006: 4).

Yeni medya haber içeriklerinin oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır. Multimedya yani çoklu ortam olarak tanımlanan özellik, birçok gazete ve televizyonun İnternet sayfasında metin, ses ve görüntünün birarada yer aldığı içeriklerin oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. İnternet gazeteciliğinin başladığı 1993 yılından bu yana bir çok aşama kat edilmiştir. Yapılan araştırmalara göre; 2008 yılında internetin en çok haber alma kaynakları sıralamasında ilk kez gazeteleri ve tv'yi geçtiğini ve televizyondan sonra ikinci kaynak olduğu ortaya konulmaktadır.

2. YEREL BASINA GENEL BİR BAKIŞ

Yerel basının günümüzde pek çok tanımı yapılmaktadır. Ülke geneli yerine kapsamlı olmamakla beraber dar dağıtımla bir ya da birkaç il/ ilçedeki okurlara ulaşan belirli il ya da bölgeye ilişkin haberlerin bulunduğu periyodik yayınlar bütününe yerel basın denilmektedir (Yüksel ve Gürcan, 2001:7). Yerel basın geniş bir coğrafi alandaki olaylar ile ilgilenmemektedir. Konu içerik dağıtım hep aynı yerden olmaktadır. Örneğin; Amasya'daki bir yerel gazete olağanüstü durumlar haricinde Erzurum'da meydana gelen olaylarla ilgilenmez sütunlarında yer vermez. Yerel basında çalışanlar öncelikle yerel konulara yer vererek halkın ilgisini çekmek ve bilinçlendirmek durumundadır.

2.1.Yerel Basının Tarihi

Osmanlı döneminde vilayet gazeteleri yayımlanırken bu gazetelerin tirajları ortalama 500 civarı olmuştur. Yerel basını Anadolu'da güçlü kılabilmek için İstanbul'da bazı gazeteler kapatılmıştır (Faraç, 1999:22).Kurtuluş savaşı sırasında yerel gazetenin yapmış oldukları sembolik olarak önem taşıyan görevlerdir.Milli şuurun oluşturulmasında ulusal medyanın ve yerel medyanın rolü oldukça fazladır. Bu şuur ile birlikte Türkiye'de yerel basının kurumlaşmasında ulusal bilinç oluşmasında önemli bir rolü vardır.Vatanın kurtarılmasında ve halkın bütünleşmesinde etkin bir rol oynayan yerel basın, kurtuluş mücadelesi kararının verilmesinde kanaat önderi rolü üstlenmiştir. Yerel basın Kurtuluş savaşında Mustafa Kemal Atatürk tarafından "Fazilet Adaları" olarak adlandırılmaktadır.Sivas'ta yayınlanan İrade-i Milliye gazetesi Atatürk'ün yardımları ile kaleme alınmıştır. O dönemde kentte "Mücadele-i Milliye" ve "Gaye-i Milliye" gazeteleri de yayımlanmaya başlanmıştır (Faraç, 1999:23).Yerel basının kurumlaşmasında bugünlere ulaşmasında çeşitli evreler ve gelişmeler rol oynamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yerel basın demokratikleşme süreçlerine öncülük etmiş çok partili hayata geçişin önünü açmıştır. Yerel basın bağımsızlığından ödün vermeden çağdaş demokrasinin gereklerini yerine getirecektir. Yerel basın etkin olduğu yörelerde yöre insanlarının haklarını güçlü biçimde savunarak ihtiyaçlarını rahat bir şekilde dile getirme olanağı sunmaktadır (Ulusoy 2003:106). 1950'lerde gelinceye kadar Milli mücadele yıllarının (1919-1923) özgürlük mücadelesi veren Anadolu Basını tarafından gerçekleştirilmiştir. 1960'larda ise Türk basını yeniden biçimlenme hareketlerine girişmiştir. Kurtuluş savaşı yıllarından bu yana varlığını korumak için yoğun çaba harcayan yerel gazeteler ulusal basına ait gazetelerin bölge ekleri bölge gazeteleri ile iyice çıkmaza girmiştir.Finansal krizler teknolojinin yenilenememesi nedeniyle çoğu gazete kapısına kilit vurmuştur.

Amasya'da ise yayınlanan ilk Türk gazetesi Büyük Millet Meclisi'nin açılışının arifesinde, 14 Nisan 1920'de çıkmaya başlayan haftalık olarak neşredilen Emel Gazetesi'dir (Menç, 2007:452). Milli Mücadele yıllarında Amasya'da yayın yapan 'Hakikat, Hak Yolu ve Vilayetin resmi gazetesi olan Amasya Gazeteleri faaliyet göstermiştir (Menç, 2007:303). Bu bağlamda, Geçmişten gelen zengin birikimiyle günümüzde on yerel gazetesiyle Amasya'nın gündemini belirleyen gazetelerin köklü bir geçmişi bulunmaktadır.

AMASYA YEREL GAZETELERİNİN İNCELENMESİ

Gazeteler; güncellik, tazelik, özgünlük, tarafsızlık, kapsamlılık, muhabir sayısı ve haber tarafsızlığı açısından irdelenmiş ayrıca toplum için önemli bir değer taşıyan yerel gazetelerin geleneksel yayıncılık olarak interaktif ortamda kendilerini nasıl konumlandıkları ve bu yerellik bağlamını nasıl değerlendirdikleri bu çalışma aracılığı ile tartışılmaktadır. Amasya'da yer alan yerel gazeteler,yerel gazete olmanın bilincinde olarak bütün haberlerini yerel haberler oluşturmaktadır. Bunun yanında bazı eksikler de bulunmaktadır. Bu eksiklerin başında verilen linklerin çeşitli olmaması ve haberlerin önem derecesine göre verilmemesidir. Bu gazeteler 5 gün boyunca incelenmiş ona göre çözümleme yapılmıştır.

OBJEKTİF GAZETESİ

Amasya merkezde yer alan bu gazetede siteye erişim rahat bir şekilde yapılmaktadır. Sitenin yüklenme süresi farklılık göstermektedir. Bu gazete Amasya ve ilçelerinin tamamının haberini yapmaktadır. Sitenin genel görünümünde bir sorun yoktur. Sitede yer alan haberler her gün güncellenmektedir. Fotoğraflar amatör olarak görülmemektedir. Haberde daha çok haberin önemli kısmının başta verildiği ters piramit kuralı kullanılmıştır. Flaş girişler için kullanılan bu teknikte haber dili sadedir. Bu gazetede

haber dili sade ve haber yüklemeleri çok kullanılmıştır. Sitede çoğunlukla bütün haberler kategorilendirilmeden sunulmaktadır.

Sitede yer alan haberler ve gazetenin sitesi değerlendirildiğinde;

- Haberler de ters piramit kuralı kullanılmıştır
- Haber linkleri ekonomi,spor ,sağlık, eğitim,kültürsanat,resmi ilanlar olarak ayrılmıştır.
- Bu linkleri kullanıcılar kolaylıkla ulaşabilmektedir.
- Haberlerde Amasya ilçelerinin tamamından haberler verilmektedir.
- Haberlerin fotoğraf kullanımı amatör olamamakla birlikte fotoğraf altı yazılar unutulmuştur.
- Sitede bazı yazarlar gündeme ilişkin yazılar yazmakta bunun sonucunda kullanıcı sayısı artmaktadır.
- Haber analizlerinde adliye,kaza,siyaset haberlerinin tamamı yer almaktadır.
- Haberlerde interaktif kullanım çok az şekilde yer almaktadır. Çok az haber videolu şekilde verilmektedir.
- Sitelerin okuyucuların görüş ve şikâyetlerini belirteceği bir mesaj/forum ve anket panosu bulundurması önemlidir Böylece okuyucular siteyle ilgili duygu ve düşüncelerini site yöneticisine rahatlıkla bildirebilirler. Bu gazetenin internetsitesine baktığımızda böyle bir uygulama yer almamaktadır.
- Geçmişe yönelik aramalarda sitede arşiv butonu yer almamaktadır.
- Haber girişi olarak haberlerde sorulu giriş ve açıklayıcı haber girişleri kullanılmıştır.
- Bazı haberlerde haber kaynakları yer alırken bazı haberlerde yer almamaktadır.
- Haberlerde bazı muhabirlerin isimleri bazı haberlerde yer alırken bazı haberlerde yer almamaktadır.
- Haberlerin birincil kaynaklardan alınıp alınmadığı belli değildir.Çeşitli ajansların isimleri de yer almamaktadır. Haberlerin dil bilgisi kuralarına ve noktalama işaretlerine uygundur.

YEŞİLİRMAK GAZETESİ

Amasya merkezde yer alan bu gazetede siteye erişim kolay bir şekilde yapılmaktadır. Yayım hayatına 1987 yılında başlayan gazete Amasya'nın en köklü gazetelerinden birisidir. Haberler ve sitenin genel görünümü değerlendirildiğinde;

- Sayfanın içeriğinden sorumlu kişinin belli olmadığı
- Sitenin meşruluğunu (gerek ticari, gerekse hukuki) gösteren ibarenin var olup olmadığı (posta adresi ve telefon gibi) ibareler yer almaktadır.
- Haber yoğunluğu vardır
- Haber özetlerini tek sayfada görebilme olanağı sağlamaktadır.
- Haberlerin türlerine göre gruplandırılmıştır
- Sitede kişisel yazıların yazarlarının belli olduğu
- Fotoğraf galerisi ve video linkinin varlığı mevcuttur. Haberlerde interaktif kullanım çok şekilde yer almaktadır
- İnternet sitesinde toplam 6 yazar gündeme ilişkin yazılar yazmaktadır. Yazılar güncel ve gündemde yer alan olayları kapsamaktadır.
- Gazete de yıllara göre ve aylara göre arşiv bölümü yer almaktadır.
- Haber analizlerinde adliye,kaza,siyaset haberlerinin tamamı yer almaktadır.
- Haberlerin fotoğraf kullanımı amatör olamamakla birlikte fotoğraf altı yazılar unutulmuştur
- Haberlerde Amasya ilçelerinin tamamından haberler verilmektedir.
- Linklere kullanıcılar kolaylıkla ulaşabilmektedir.
- Haberler de ters piramit kuralı kullanılmıştır.
- Haberlerde gazete kendine özgün bir dil kullanmıştır. Haber de süslü anlatım olamamakla birlikte herkesin anlayacağı bir dil kullanılmıştır.
- Haberlerin birincil kaynaklardan alınıp alınmadığı belli değildir. Çeşitli ajansların isimleri de yer almamaktadır. Haberlerin dil bilgisi kuralarına ve noktalama işaretlerine uygundur.

PUSULA GAZETESİ

Pusula gazetesi Merzifon'da yayın hayatına devam eden gazetedir. Sitenin genel görünümünde bir sorun yoktur. Sitede yer alan haberler her gün güncellenmektedir. Fotoğraflar amatör olarak görülmemektedir. Haberde daha çok haberin önemli kısmının başta verildiği ters piramit kuralı kullanılmıştır.

- Font kullanımı ve rahat okunabilirlik iyi
- Ana sayfadan haberlere ulaşmada sıkıntı yoktur
- Yazarların uzmanlığı ve konuya yetkinliği vardır
- Haberlerde kullanılan dil yalın ve anlaşılır bir dil kullanılmaktadır.
- Haberdeki bazı linklere erişim sağlanmamaktadır.
- Haberlerde gazete kendine özgün bir dil kullanmıştır.Haber de süslü anlatım olamamakla birlikte herkesin anlayacağı bir dil kullanılmıştır.
- Haberlerin fotoğraf kullanımı amatör olamamakla birlikte fotoğraf altı yazılar unutulmuştur.
- Sitede bazı yazarlar gündeme ilişkin yazılar yazmakta bunun sonucunda kullanıcı sayısı artmaktadır.
- Haberlerin altına yorum yapılmaktadır. Okuyucu yorumlarına yer verilmektedir.
- Sitenin haber dışı konulara yer verdiği görülmektedir.
- Günlük haberlerin veriliş verilmemesi siteden anlaşılmamaktadır.
- Haberler dil bilgisi kurallarına uygun olarak verilmektedir.
- Bazı haberlerde uzun ve eksik paragraflar kullanılmıştır.
- Bazı haberlerde haber detayına yer verilmemiştir.

TAŞOVA GAZETESİ

Taşova gazetesi Amasya'nın Taşova ilçesinde yayın hayatına devam etmektedir. Yaklaşık 31 bin nüfusa sahip olan ilçede ekonomi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu sebepten dolayı gazete okuma oranı bu ilçede düşük seviyede yer almaktadır. Taşova yerel gazetesinin yapısal olarak ele alınırsa;

- Haber sitesine bakıldığında amatör olarak değerlendirilebileceğimiz sayfa yapısı karşımıza çıkmaktadır.
  - Haberler linkler çerçevesinde ayrılmamış, Taşova, belediye, köyler, kaymakamlık linklerine ayrılarak internet haber sitesinden uzaklaşmıştır.
  - Haber sitesinden uzak olan bu gazete adeta ilçenin gezi rehberi olarak karşımıza çıkmaktadır.
  - Haberlerde imla yazım hataları mevcuttur.
  - Sosyal medya üzerine yönlendirilen linkler ile haberlere yorum yapılabilmektedir.
  - Haberlerde muhabirlerin isimleri ve haberin hangi kaynaktan alındığı yazmamaktadır.
  - Haberde yorum yazıları vardır ancak haberlere yorum yapan sayısı yok denecek derecede azdır.
- Sitede haber dışı konular çok olmakla birlikte reklamlarda sitede çoktur.
- Haber de süslü anlatım olamamakla birlikte herkesin anlayacağı bir dil kullanılmıştır.
  - Haberlerin fotoğraf kullanımı amatör olmakla birlikte fotoğraf altı yazılar unutulmuştur.
  - İnternet sitesinde köşe yazarları mevcuttur bu yazarlar Taşova'nın tarihi ya da gündemle ilgili yazılar yazmaktadırlar.
  - Site güncel bir sitedir haberler taze olarak sitede yer almaktadır.
  - Haber, Başlık-Spot (haber özeti)- haber metni uyumu mevcuttur.

BİLGİ GAZETESİ

<http://www.merzifonbilgigazetesi.net/> adresi ile okuyucularıyla buluşan bilgi gazetesinin internet sitesinde göze çarpan ilk unsuru gazetecilik yanında diğer yerel gazetelerin yapmış oldukları gibi kaşe, davetiye gibi her türlü matbu evrakı basmalarının reklamını yapmasıdır.

- Bazı haberlerde haber kaynakları yer alırken bazı haberlerde yer almamaktadır.
- Haber yoğunluğu vardır
- Haber özetlerini tek sayfada görebilme olanağı sağlamaktadır.
- Haberlerin türlerine göre gruplandırılmıştır
- Sitede kişisel yazıların yazarlarının belli olduğu

- Fotoğraf galerisi ve video linkinin varlığı mevcuttur. Haberlerde interaktif kullanım çok şekilde yer almaktadır
- Sitede çok okunan çok yorum yapılan haber diye ayrı bir linkler açılmıştır.
- Haber kuralı ters piramit olarak yazılmaktadır.
- Haber girişi olarak haberlerde sorulu giriş ve açıklayıcı haber girişleri kullanılmıştır

SONUÇ

İnternet alt yapısı ve içerik olarak çok çeşitli özelliklere sahip bir medya aracıdır. İnsanlar haber alma haber verme bilgiye ulaşma gibi unsurlarda online gazetecilik yapan siteler okuyuculara güven vermek zorundadırlar. Bundan dolayı online gazete siteleri kendilerini yenilemek zorundadırlar. Amasya'da yer alan yerel gazeteler siteye ulaşabilirlik güvenilirlik sitelerin teknik özelliği gibi unsurların verimli kullanmadığı görülmüştür. Örneğin bazı gazetelerin internet sitelerinde siteye ulaşabilirlik kolay olmamakla birlikte bazı gazetelerin sitesi güncelliği de yapılmamaktadır. Haber siteleri üzerine yapılan bu çalışmada gündemi anlık takip eden son dakika haber veren hiçbir site bulunmamaktadır. Haberlerde kullanılan fotoğraflar amatör olarak görülmekle birlikte haber dili basit anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Genel olarak gazetelerin internet sitelerindeki haberleri sürekli güncellemeleri gerektiği, kullanıcının sadece siteye girişinin sağlanması değil, hazırlanmış olan bilgi ve haberlerin kullanıcının uygun olduğu yer ve zamanda kullanıcıya ulaştırılması, İnternet sitesinin sadece haberlerin verildiği değil, aynı zamanda arama motorları ve seçenek bantları vasıtasıyla güncel bilgiye kolay ulaşılabilen bir rehber haline gelmesi gerekmektedir. Bu çalışma ile yerel gazete kendine özgü içeriklerini kullanarak yeni iletişim ortamları araçlarını kullanarak daha güçlü şekilde yayını sürdürmesi gerekmektedir.

Kaynakça

1. Altay, D (2003). "Küresel Koyun Medyatik Mimarı Marshall McLuhan", 21. Yüzyıl İletişim Çağı Aydınlatan Kuramcılar/Kadife Karanlık (Ed: Nurdoğan Rigel vd.), Su Yayınları, İstanbul
2. Deuze, Mark (2004). "What is Multimedia Journalism?", Journalism Studies, Volume 5, Number 2, London, Routledge, s.139-152.
3. Dijk, J,V (2006). The Network Society, Second Edition, Great Britain, Sage Publications.
4. Faraç M (2000). "Türkiye'deki Yerel Basın Hakkında Genel Bilgi", Türkiye ve Almanya'da Yerel Gazetecilik, Ankara: Ofset Fotomat.
5. İnan, H (2009). Yeni Bir Pazarlama Aracı Olarak İnternet Ve Firmalar Arası Pazarlamada İnternet Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Sınıflandırılması. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.61.Sayı
6. Menç, H(2007). Milli Mücadele Yıllarında Amasya Olaylar-Belgeler-Portreler, Amasya Belediyesi , Kültür Yayınları.
7. Ulusoy B(2003). Türkiye'de Yerel Basının Sorunları ve Çözüm Önerleri İstanbul Üniversitesi İletişim fakültesi dergisi ,18,103-116.
8. Yaylagül,L .(2008). Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara:Dipnot Yayınları
9. Yüksel Erkan ve GÜR CAN (2001). Halil İbrahim, Habercinin El Rehberi, Soru ve Örneklerle Haber Toplama ve Yazma Kural ve Teknikleri, Eskişehir:Anadolu Üniversitesi Yayınları

TÜKETİM TOPLUMU İLİŞKİSELLİĞİNDE MÜZİK ENDÜSTRİSİNİN YOUTUBE ÜZERİNDEN İNCELENMESİ INVESTIGATION OF MUSIC INDUSTRY ON YOUTUBE WITHIN THE RELATIONSHIP OF CONSUMPTION SOCIETY

Derya ÖCAL

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi

Arzu Başak FİDAN

Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Yunusemre ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Tüketim, insanın varoluşuna değin dayanır ve yaşam pratikleri çerçevesinde diğer insanlarla etkileşiminin bir parçasıdır. Tüketim eylemselliği, bireyin mevcut hayat şartları, toplumsal düzeyde yaşanan ekonomik ve sosyal gelişimlerle beraber sürekli değişim göstermektedir. Tarihsel perspektifte öne çıkan “gösterişçi tüketim” ve günümüz bireyini temsil eden “hedonist tüketim”, bireyin günümüze değin yaşamış olduğu tüketim davranış ve alışkanlıklarını sergilemesi açısından öne çıkan kavramlardır. Kapitalist üretim ve tüketim süreçlerinin tüm dünyada hakim olması ile birlikte bireyin ihtiyaçları ‘üretilen’, ‘yapay’ bir karakter kazanmıştır. Bu yapay tüketim sürecinin uzantısı olarak ortaya çıkan ve üreticinin ürünlerinin satışının sürekliliğini sağlayan “tüketim toplumu” anlayışı açığa çıkmıştır. İnsanoğlunun yaşamını konformist bir konuma taşıyan ve tüketim-statü odaklı bakış açısı kazanmasını sağlayan tüketim, teknolojik gelişmelerin günümüzde geldiği konumda yaşam pratiklerini de doğrudan dönüştürmüştür. Müzik, bireyin yaşam pratikleri içerisinde birçok anında başvurduğu bir iletişim aracı olarak bu teknolojik dönüşümden payını almıştır. Başlangıçta doğanın bir taklidi olarak ortaya çıkan ve sonrasında bireyin estetik kaygısını barındırmaya başlayan müzik, her dönem bireyin kendisini estetik olarak yansıtmaya ve kimliğini sunma biçimi olmuştur. Önceleri seslerin ortaya çıkarılmasında manuel ve ilkel tekniklere başvurulurken, kayıtlama teknolojisinin gelişmesi ile birlikte müziğin sanat ürünü ve insanın kendini dışa vurum aracı olarak tüm dünyaya yayılımını kolaylaştırmıştır. Ses kayıt teknolojilerindeki dönüşüm ve internet teknolojisinin tüm dünyada bireyin yaşam süreçlerinde yaygınlık kazanmasıyla birlikte müzik endüstrisinde de dönüşümler yaşanmıştır. 21. yüzyılla birlikte insan yaşamında Web 2.0 dönemi açığa çıkmış, bireyler içeriğini kullanıcıların oluşturup düzenleyebildiği internet tabanlı sosyal medya uygulamaları ile tanışmıştır. Web 2.0’ın bir uygulaması olarak Youtube; internet kullanım becerisine sahip olan her bireye video izlemenin yanı sıra içerik üretip paylaşma imkanı sağlamaktadır. 2019 verilerine göre Youtube küresel ölçekte aylık 150 milyon, günlük 63 milyon izleyici sayısına erişmiş olup; günlük 1 milyar saatin üzerinde video izlenmektedir. Taşınabilir akıllı cihazların toplumsal ölçekte yaygınlaşması, Youtube kullanımını artırmaktadır. İstatistiksel veriler çerçevesinde, insanların geleneksel medyadan ziyade sosyal medyada vakit geçirmesi göz önünde bulundurulduğunda, müzik sektörünün uygulama esaslı olarak sosyal medyaya kaydığı ifade edilebilecektir. Günümüzde müzik endüstrisinde yer alan yapımcı şirketleri ve sanatçılar, albüm ve şarkılarını cd, kaset gibi kayıt araçları ya da radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları ile piyasaya sürmek yerine, dijital ortamlarda geleneksel medyaya göre daha az maliyetle daha çok kullanıcıya hızlı bir şekilde ulaştırmaktadırlar. Bu çalışma ile tarihsel süreç içerisinde ihtiyaçları sürekli olarak değişen tüketim toplumları ilişkiselinde, insanoğlunun müzik dinleme davranışı ve alışkanlığının yaşadığı kapsamlı dönüşüm Youtube üzerinden incelenmekte ve müzik olgusunun dijitalleşen dünyada ne tarz bir karakter kazandığı ortaya konulmaktadır. Youtube üzerinden belirli tarihlerde yapılan araştırma üzerinden müzik endüstrisine ilişkin veriler sunulmaktadır. Bu bağlamda çalışma yeni dönem gelişmeleri sunması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tüketim Toplumu, Dijital Medya, Youtube, Müzik Endüstrisi.*

ABSTRACT

Consumption is based on human existence and is part of the interaction with other people within the framework of life practices. Consumption activity constantly changes along with the current life

conditions of the individual and the economic and social developments experienced at the social level. “Glamorous consumption” featured in historical perspective and “hedonist consumption” representing today’s individual are the concepts of consumption behavior and habits that the individual has lived up to today. The needs of the individual has gained an “artificial” character with capitalist production and consumption processes prevail all over the world. The “consumption society” has emerged as an extension of the artificial consumption process and which ensure the continuity of producer’s products. Consumption, which brings the life of human to a conformist position and provides a consumption-status-oriented perspective, has also directly transformed life practices in the position of technological developments. Music has taken its share from this technological transformation as a means of communication that many individuals have used in their life practices. Music, which initially emerged as an imitation of nature and which began to harbor the aesthetic concern of the individual, each period has been a way of reflecting the person himself aesthetically and presenting his identity. Previously, manual and primitive techniques were used to reveal sounds, with the development of recording technology it has facilitated the spread of music to the whole world as an art product and a self-expression tool. The transformation of the audio recording technologies and the Internet technology has become more widespread in the life of the individual throughout the world and the music industry has also experienced transformations. In the 21st century, Web 2.0 era was revealed in human life, and individuals became acquainted with internet based social media applications where users could create and edit their content. Youtube as an application of Web 2.0; provides the opportunity to view and share content as well as watching videos for every individual who has internet usage skills. According to 2019 data, YouTube reached 150 million monthly and 63 million viewers per month on a global scale; over 1 billion hours of video is watched daily. The widespread use of portable smart devices in social scale increases the use of Youtube. Considering the fact that people spend time on social media rather than traditional media within the framework of statistical data, it can be stated that the music sector has shifted to social media in practice. Nowadays, the production companies and artists in the music industry, rather than bringing their albums and songs to the market with mass media such as cd, cassette tapes or radio, television, via digital media, deliver them to more users with less cost than conventional media. In this study, a comprehensive transformation of the music listening behavior and habits of human beings is examined through Youtube in relation to the constantly changing consumer societies in the historical process and it is revealed what kind of character the music phenomenon has gained in the digitalizing world. Data on the music industry is provided through the research done on YouTube on certain dates. In this context, the study is important in terms of presenting new developments.

Keywords: Consumer Society, Digital Media, Youtube, Music Industry.

GİRİŞ

Tüketim, bireylerin bir yandan toplumsal yaşam ile çerçevenmiş tutum, değer ve yargılar kapsamında ihtiyaçlarını gidermeye çalıştıkları; diğer yandan da satın aldıkları ve kullandıkları mal ve hizmetler ile kendi kimlik ve kişiliklerini, içerisinde yer aldıkları sosyal çevreye hissettirmeye, kendi farklılıklarını vurgulamaya çabaladıkları bir eylemsellik biçimidir. Tüketim, özünde eylem olarak “gereksinimlerin karşılanması” olarak ifade edilebilecekken; kapitalist pazar yapısının gelişimine paralel olarak, insan gereksinimlerini karşılayan mal ve hizmetlerin metalaştırıldığı, fetişleştirildiği, sembolleştirildiği, idealleştirildiği ve ideolojikleştirildiği bir sürece dönüşmüştür. İnsanın var olduğu ilk andan itibaren gerçekleşen tüketim eyleminin ticarileşmesi; kişinin ürettiklerinin, kendisinin ve ailesinin gereksinimlerini karşılamadığı noktada başlamıştır. İnsan gruplarının dağınık, birbirlerini tanımayan ve diğerlerine (ötekilerine) ilişkin güvenlerinin olmadığı bir tarih kesitinde malların değiş-tokuşu, tüketim sürecinin ilk basamağını oluşturmuştur. Bir yandan ödeme aracı olarak altın ve gümüş paranın kullanılmaya başlanması, diğer yandan da ilk yazılı metinlerin ortaya çıkması ticareti sistematik hale getirmiş ve kara ya da deniz yolu ile ulaşılabilen diğer uygarlıkların ürettiklerini tüketmek mümkün hale gelmiştir (Childe, 2002; Sédillot, 2005).

Tüketim, yüzyıllardır üzerine araştırmalar yapılan, çeşitli disiplinlerce tartışılan ekonomik ve sosyal bir olgudur. İnsanoğlunun zaman içerisinde yaşam koşullarının değişmesi ve alışkanlıklarının farklılaşması ile beraber tüketim olgusu ve pratikleri de bu değişimden payını almıştır. İlk çağlarda insanlar sadece

kendi ihtiyaçlarını karşılamak için araç ve gereçler üretirken, Sanayi Devrimi ile birlikte hızlı ve seri üretime geçilmiştir. Bu kitlesel üretim sistemi de, kitlesel tüketim süreçlerinin önünü açmıştır. Kapitalizm, fertlerin ve üretici toplumun kendi çıkarları doğrultusunda, kâr amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunması, özel mülkiyetin bulunduğu ve her tür mal ve hizmetin alınıp satılabildiği sosyo-ekonomik ve ideolojik sistem olarak öne çıkmaktadır (Demir-Acar, 1993:198). Üretim döngüsünün kusursuz bir şekilde işleyebilmesi için, üretilen ürünlerin kitleler tarafından tüketilmesi adeta bir gereklilik olmuştur. Tüketim eylemini, mekanik bir süreç olarak değerlendirmek mümkün değildir. İnsanın iş yapış biçimi pratikleri içerisinde şekillenen tüketim, kültürel değerlerden, sembollerden ve imajlardan ayrı ele alınmaz. Öyle ki küreselleşmenin hakim olduğu günümüz dünyasında mal ve hizmetler, tüketimin sürekliliğini ve sürdürülebilirliğini sağlayabilmek amacıyla psikolojik olarak bireysel ve kitlesel davranışları şekillendirmede kullanılan klasik ve edimsel koşullandırma yöntemlerinin yanı sıra psikanalitik süreçler aracılığıyla bilinç manipüle edilerek bazı gösterge ve semboller ile tüketicilere pazarlanmaktadır. Böylelikle tüketim ile arzular arasında bir bağlantı oluşturulmaktadır (Dal, 2017:5). Bu tarz bir tüketime dönük davranış geliştirme çabasında bireyin duygularına seslenmek, duygularını kontrol etmek ön plana çıkmaktadır.

Bireyin yaşam pratikleri içerisinde birçok anında başvurduğu bir iletişim aracı olarak müzik, başlangıçta çevreden duyulan seslerin taklit edilmesi iken; zamanla tüketim kültürünün bir unsuru olarak tüketim endüstrisinin bir parçası haline gelmiştir. Tüketim mekanizmasının işlevselliği içerisinde müzik endüstrisi de toplumun istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenen, aynı zamanda toplumun istek ve ihtiyaçlarını dönüştüren mekanizmadır. Müzik endüstrisinin günümüzdeki işleyiş tarzını temsil eden müzik, onu tüketen insanlar için bir meşguliyet, eğlence ve içerisinde kendilerinden bir parça buldukları sesler bütünüdür. Başlangıçta doğanın bir taklidi olarak ortaya çıkan ve sonrasında bireyin estetik kaygısını barındırmaya başlayan müzik, her dönem bireyin kendisini estetik olarak yansıtmaya ve kimliğini sunma biçimi olmuştur. Önceleri seslerin ortaya çıkarılmasında manuel ve ilkel tekniklere başvurulurken, kayıtlama teknolojisinin gelişmesi ile birlikte müziğin sanat ürünü ve insanın kendini dışa vurum aracı olarak tüm dünyaya yayılımını kolaylaştırmıştır. Ses kayıt teknolojilerindeki dönüşüm ve internet teknolojisinin tüm dünyada bireyin yaşam süreçlerinde yaygınlık kazanmasıyla birlikte müzik endüstrisinde de dönüşümler yaşanmıştır. Kitle iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve yaygınlaşması, günümüz teknolojisinin tüm toplumlar ve toplumların tüm üyeleri tarafından günlük pratiklerin vazgeçilmez bir parçası şeklinde kullanılması, müzik endüstrisinin yönünü geleneksel medyadan, dijital medyaya doğru çevirmesine neden olmuştur. 21. yüzyılla birlikte insan yaşamında Web 2.0 dönemi açığa çıkmış, bireyler içeriğini kullanıcıların oluşturup düzenleyebildiği internet tabanlı sosyal medya uygulamaları ile tanışmıştır. Web 2.0'ın bir uygulaması olarak Youtube; internet kullanım becerisine sahip olan her bireye video izlemenin yanı sıra içerik üretip paylaşma imkanı sağlamaktadır. 2019 verilerine göre Youtube küresel ölçekte aylık 150 milyon, günlük 63 milyon izleyici sayısına erişmiş olup; günlük 1 milyar saatin üzerinde video izlenmektedir. Taşınabilir akıllı cihazların toplumsal ölçekte yaygınlaşması, Youtube kullanımını artırmaktadır. İstatistiksel veriler çerçevesinde, insanların geleneksel medyadan ziyade sosyal medyada vakit geçirmesi göz önünde bulundurulduğunda, müzik sektörünün uygulama esası olarak sosyal medyaya kaydığı ifade edilebilecektir. Günümüzde müzik endüstrisinde yer alan yapım şirketleri ve sanatçılar, albüm ve şarkılarını cd, kaset gibi kayıt araçları ya da radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları ile piyasaya sürmek yerine, dijital ortamlarda geleneksel medyaya göre daha az maliyetle daha çok kullanıcıya hızlı bir şekilde ulaştırmaktadırlar. Bu çalışma ile tarihsel süreç içerisinde ihtiyaçları sürekli olarak değişen tüketim toplumları ilişkiselinde, insanoğlunun müzik dinleme davranışı ve alışkanlığının yaşadığı kapsamlı dönüşüm Youtube üzerinden incelenmekte ve müzik olgusunun dijitalleşen dünyada ne tarz bir karakter kazandığı ortaya konulmaktadır.

TÜKETİM TOPLUMU DİNAMİKLERİ

Kapitalist üretim ve tüketim süreçlerinin tüm dünyada hakim olması ile birlikte bireyin ihtiyaçları 'üretilen', 'yapay' bir karakter kazanmıştır. Bu yapay tüketim sürecinin uzantısı olarak ortaya çıkan ve üreticinin ürünlerinin satışının sürekliliğini sağlayan "tüketim toplumu" anlayışı açığa çıkmıştır. İnsanoğlunun yaşamını konformist bir konuma taşıyan ve tüketim-statü odaklı bakış açısı kazanmasını sağlayan tüketim, teknolojik gelişmelerin günümüzde geldiği konumda yaşam pratiklerini de doğrudan

dönüştürmüştür. Raymond Williams (1976) tüketme eylemini “tahrip etmek, harcamak, israf etmek, bitirmek” anlamında kullanırken; israf ve harcama olarak tüketimin kapitalist toplumlarda denetlenmesi ve yönlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (aktaran Featherstone, 1996:49). Tüketim, belirli bir ihtiyacın tatmin edilmesi için bir ürünü ya da hizmeti edinme, sahiplenme, kullanma ya da yok etme olarak da tanımlanmaktadır (Odabaşı, 1999:4). İnsanların temel gereksinim ve isteklerini karşılamak için tarihin her döneminde sürekli üretmek ve tüketmek zorunda kalmış olmasına rağmen günümüz tüketicisinin karşılığı olan hedonist tüketici; yaşamın geçiciliğine odaklanmış, tüketim de ölümden sonraki hayatın muammalığından ötürü yaşamın bugünden ibaret olduğu düşüncesini savunan bir mekanizmaya dönüşmüştür (Fromm, 2003:22-23).

Birey, kapitalizmin oluşum sürecinde üretim için çalışırken, ileri kapitalizmde tüketim ile güdülenir hale gelmiştir. 19. yüzyıla birlikte geniş halk kitlelerinin bir eylemselliği haline gelen tüketim, üretim döngüsünün süregelmesi için devamlılığı garanti altına alınması gereken bir süreç olmuştur. Öyle ki, 19. yüzyılın ortalarında “tüketiminin demokratikleşmesi” olgusu öne çıkmıştır (Yavuz, 2013:221-222). Oskay tarafından “tüketimin demokratikleşmesi” olarak ifade edilen bu durum, Baudrillard tarafından “ekonomik ve toplumsal konum demokrasisi” olarak kavramsallaştırılmıştır (aktaran İnce, 2014:29). 1950’li yılların sonundan itibaren Adorno ve Horkheimer tarafından “popüler kültür” veya “kitle kültürü” olarak değil de “kültür endüstrisi” biçiminde ifade edilen durum, kültürün bir endüstri, kültürel öğelerin de bir meta olduğu yönünde ifade edilmiştir. Frankfurt Okulu üyeleri, kapitalizmin kitle kültürüne uyguladığı baskın sistemi ve kültür endüstrisini ideolojik buldukları için eleştirel bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmışlardır. Kültür endüstrisi olarak adlandırdıkları başlıca; film, televizyon, popüler müzik, radyo, gazeteler ve magazin dergilerinden oluşan eğlence sanayisi üzerinde durmuşlar, kültür endüstrisinin kolaycı, tek tipleştirici ürünleri yayarak bireylerin eleştirel ve bağımsız düşünebilme ve hareket etme yeteneklerini köreltiğini ve bu özelliklerini pasifleştirdiğini öne sürmüşlerdir (Slater, 1998:233; Giddens, 2000:402; Ögüt, 2011:149).

Tüketim olgusu insanlık tarihi kadar geçmişe dayanmakla birlikte modern tüketim II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır (Ritzer, 2011:68). Tüketim kültürü kavramının ürünlere ve ürünler arasındaki yapılanma ilkelerine göndermeler yapmakta olduğunu belirten Mike Featherstone ise, günümüz toplumlarının anlaşılmasında postmodern ideolojinin önemine dikkat çekmektedir. Tüketim kültürünün hedonizmle, üslupsal etkilerle, duygu iktisadıyla ilişkilendirilerek ele alındığını vurgulayan Featherstone, kültürün araçsal ya da işlevsel boyutuyla estetikleştiriciliğine işaret ederek; insanla olan ilişkisini ortaya koymaya çalışır:

“Tüketim kültürünün yeni kahramanları bir hayat tarzını gelenek ya da alışkanlık yoluyla üzerinde düşünmeksizin benimsemekten ziyade, hayat tarzını bir hayat projesi haline getirir ve bir hayat tarzı ortaya koyacak şekilde bir araya getirdikleri ürünlerin, giysilerin, pratiklerin, tecrübelerin, görünüşlerin ve bedensel özelliklerin tikelliğinde kendi bireyselliklerini ve üslup anlayışlarını teşhir ederler. Tüketim kültürü içerisinde modern bireyin sadece elbiseleriyle değil, bir beğeniye dayalı ya da beğeniden yoksun oluşu çerçevesinde yorumlanacak ve sınıflandırılacak evi, mobilyaları, dekorasyonu, otomobili ve diğer faaliyetleriyle de konuştuğunun bilincine varması sağlanır. Bir hayat tarzının görenekselleştirilmesine duyulan ilgi ve üslupçu bir öz bilinç yalnızca gençler ve zenginler arasında görülmez; tüketim kültürünün yaygınlığı yaşımız ya da sınıfsal kökenimiz ne olursa olsun hepimizin kendi kendimizi geliştirme ve ifade etme olanağına sahip olduğumuzu ileri sürer. Bu dünya, ilişkilerinde ve tecrübelerinde yeninin ve en son modanın peşinde koşan, maceradan hoşlanan ve hayatın tüm olanaklarını araştırmak için riske girebilen, yaşayacağı tek bir hayat olduğunun ve bu hayattan zevk almak, yaşantılamak ve dışa vurmak için çok gayret etmesi gerektiğinin bilincinde olan erkeklerin ve kadınların dünyasıdır” (Featherstone, 1996:146-147).

Featherstone’a göre (2005:36) tüketim kültürü anlayışı üç temel perspektif açısından incelenmektedir. İlk olarak tüketim kültürü alışveriş alanları, tüketim malları ve tüketim alanlarının birikmesine yol açan kapitalist üretim biçiminin genişlemesine dayanmaktadır. Tüketim kültürünün bu özelliği bireyler arası özgürlükçülük ve eşitlik potansiyelini olumlu yönde etkilemesine karşın tüketicinin daha iyi alternatiflere ulaşması konusunda etki ettiği için olumsuz bir yanı da mevcuttur. İkinci perspektif ise

daha çok sosyolojik olarak tüketim mallarının veya hizmetlerinin, bireylerin toplumsal alanda çeşitli bağlar veya ayrımlar yaratması noktasında sürece dâhil edilmesi ve bireylerin bu noktada çeşitli kazanımlar elde etmesi sürecine işaret etmektedir. Sonuncu perspektif ise tüketicinin hayallerinde ve hayatlarında önemli bir noktada olan estetik haz yaratan ve tüketim toplumunca olumlu karşılanan haz, rüya ve duygular alanıdır. Yaşamak için üretmenin yerini günümüzde yaşamak için tüketmek almıştır. Bu durumda tüketim tüm dünyayı etkisi altına almış, üreten veya üretmeyen tüm toplumları kapsayarak toplumların algısında tüketmeyi zorunlu kılmıştır. Tüketme hissi ihtiyaçtan doğmanın ötesine geçerek insanın dilediğine ulaşması ve satın alması haline gelmiştir. Kişinin saygınlık ve itibar kazanıp koruyabilmesi için sadece mal varlığı veya serveti yeterli değildir. Kişi serveti ile diğer insanların üzerinde etki oluşturmalı, bu etkiyi ise her daim canlı tutarak diğerlerinin kendine itibar göstermesini sağlamalıdır. Bunu yaparken iki yoldan yararlanacaktır, bunlardan biri “gösterişçi tüketim”dir (Yanıklar, 2006:143). Gösterişçi tüketim olgusuna dikkat çeken Veblen’in üzerinde durduğu diğer konu ise ‘gösterişçi boş zaman faaliyeti’dir. Bu faaliyet ekonomik zenginliği ve satın alma gücünü sergileyip, buna bağlı bir şekilde statü talep etmenin en etkili yoludur (2005:38).

Satın alma, alınanların kullanımında kendi beklentilerine özgün bir tarz geliştirme, kendisi gibi satın alınan ve kullananlarla ilişki kurma ve onlarla benzer düşüncelere sahip olmanın getirdiği “gruba ait olma”, haz arama özgürlüğünü tek ve mutlak özgürlük olarak tanımlama, sahip olmanın sağladığı anlık ya da geçici doyumları geride bırakarak yeni arayışlara girme, kısaca tüketme, postmodern yaşam tarzında birey açısından yeni anlam kapısı olarak ifade edilmektedir (Tellan, 2009:80). Postmodern tüketimin tetikleyicisi olan popüler kültür, insanlara ihtiyaçlarının karşılandığını hissettirmeyecek ve yeni ihtiyaçlar doğuracak bir mekanizmanın işlerliğini sağlamaktadır. İhtiyacın ötesine geçen tüketim için “tüketim artık insanların kim oldukları, kim olmak istedikleriyle ilgili duyarlılıklarını ve bu duyarlılıklarını korumalarını sağlayan yöntemleri etkileyerek; kimlik duygusunun gelişimini çevreleyen olgularla iç içe geçmiştir. Bu nedenle artık tüketim ekonomik olduğu kadar aynı zamanda toplumsal, psikolojik ve kültürel bir olgu olarak dönemin sosyal bilimcilerinin ilgi alanına girmiştir” (Bocock, 2009:10). Günümüzde dünyanın ekonomik sistemine hakim olan kapitalizm; sadece meta üretimi, pazar ekonomisi ya da üretim tarzı değil sınıfsal çatışmaların eksik olmadığı, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin rasyonalize edildiği ticari faaliyetlerin örgütlendiği bir sistemdir (Duman, 2018:36-37).

Kitle iletişim araçları ve günümüzde yeni medya, tüketiciyi, hayranı olduğu sanatçıyı sanal olarak takip edip, onun ne giydiği ve neler yediği ile alakalı fikre sahip olmayı bir amaç halinde getirmiş bulunmaktadır. Sosyal medya paylaşımlarıyla sanatçının gittiği ve gezdiği yerleri gören tüketici de onun gittiği yerlere gitmek istemekte, gitmekte; bu da takip edilen sanatçıyı alenen ya da istemeyerek markanın reklam yüzü yapmaktadır. Yine günümüz müzik sanatçısı piyasaya yeni sürülecek parçasını sosyal medya hesaplarından paylaşarak takipçisi veya tüketicisini diri tutmakta; parçasını paylaştığı an tüketicisinin gönlünü fethetmekte ve takipçi kitlesini ilk tüketen(ler) konumuna taşımaktadır. Bu durumda tüketim, prestij veya kalite bireyin kendi kendine oluşturduğu bir unsur olmaktan çıkmış; çağın duygusal ve zihinsel tüm süreçlerinde etkin olan geleneksel ve yeni medyanın algı yönetimi operasyonunun bir parçası haline gelmiştir. Bu süreçte tüketilen ürünlerin işlevsel pratiği, mülkiyeti ya da bireye veya topluluğa prestij sağlayıcı işlevinin ötesinde başkalarının ne yaptığı, ne giydiği, ne yediği, nereye gittiğine odaklanan, kendi imkanlarının dışında davranan, her şeye sahip olmak isteyen, satın aldığı mal veya hizmeti satın aldıktan sonraki süreçte önemsemeyen, sahip olduklarının kıymetini bilmeden bir kere kullanıp öteleyen iştahı kabarık, açgözlü konformist bir tüketici topluluğu üretilmiş bulunmaktadır. Seçim yapma özgürlüğü kısıtlı olan, satın alma ve sosyal gücü yeterli olmayan tüketicie fırsat verildiğinde kendilerini ekonomik ve sosyal yönden güçlü olan tüketiciyi taklit edecekleri aşikardır. Kitle iletişim araçları deyim yerindeyse gelir düzeyi düşük olan tüketiciyi “ayartmakta”dır (Bauman,1999:107). Bu bağlamda tüketicinin dikkati en çok rağbet gören mal ve hizmetlere çekilmektedir. En çok satılan ürün, en çok dinlenen parça, en çok okunan kitap gibi her grubun kendini ait hissettiği aynı tarz insanlarla bağ kurduğu ve güven psikolojisiyle hareket ettiği, buna istinaden geçici mutlulukla satın alma eylemi gerçekleştirdiği de ifade edilebilecektir. Hemen her şeye anında ulaşmak isteyen tüketici, duygularının tercümanı olduğuna inandığı müziğe ve müzik sektörüne de doyumсуzluğunu gözler önüne serer derecede yaklaşmaktadır. Günümüz tüketici bireyi, hemen dinlemek, dinlediğini cihaza anında kaydetmek, tekrar ulaşabilmek, sadece kendi dinlemesiyle

yetinmeyip arkadaşları ile ya da sosyal mecralarda paylaşabilmek istemektedir. Bu durum, internetin doğması ve gelişmesiyle ortaya çıkmış, bu gelişim, hem tüketen bireyin hem de müzik piyasasının yaşadığı dönüşümün sebebi olmuştur.

MÜZİK ENDÜSTRİSİ VE DİJİTALLEŞME SÜRECİ

Müzik, kavram olarak eski Yunanca “*musike*” sözcüğünden türemiştir. İki milyon yıllık bir geçmişi olduğu kabul edilen insanoğlu, bir ses evreninin içinde doğar, bu ses evreniyle iç içe yaşar ve algıladığı seslerle sürekli etkileşim içinde bulunur. Biyo-psişik, kültürel ve toplumsal bir organizma olan insan, var olduğu çağlardan beri algıladığı sesleri çözümleyip değerlendirmiş ve giderek sesleri bir anlatım biçimine dönüştürmüştür. Seslerle gerçekleştirilen bu anlatım sanatı da “müzik” olarak adlandırılır (Say, 2006:17). Başlangıçta doğa ve insan sesine dayanılarak üretilen müzik, teknik ve araç-gereçlerin geliştirilmesiyle birlikte aracılanmış ve müdahale edilebilir bir karaktere bürünmüştür. 1920’lerin ortasında başlayan elektrik-elektronik kayıt döneminde radyonun ortaya çıkması müzik pazarında yeni bir dönem açığa çıkarmıştır. Bu dönemin avantajı, kayda aynı anda girebilen insan ve enstrüman sayısındaki kısıtlamaları ortadan kaldırmasıdır. Bu teknik gelişim sürecinde Avrupa ve Amerika’daki orkestraların düzenli bir şekilde kayıt yapmaları ve bu eserlerin partitürlerini tam anlamıyla kayıtlara aktarmaya başlamaları ile müzik eserlerini dinleme ve uygulamada önemli bir değişim başlamıştır (Bozkır, 2017:92). 1950’lerde, önce caz, daha sonra Asya, Afrika ve Latin Amerika halk müzikleri kaynak olarak alınmaya başlanmıştır. Bu müzik tarzları, otantikliği bozularak, ticaretin gerektirdiği belli kalıplara sokularak, gösteri ve eğlence sektörünün hizmetine sunulmuştur. Bu da müzikte melezleşme dönemini beraberinde getirmiştir. Ürün, üretildiği kültürden koparılarak popülerleştirilmiş, tüm dünya tarafından sevilcek ve kabullenilecek bir formata büründürülmüş ve tüketim endüstrisinin emtiası haline gelmiştir. Örneğin, Tango ve Rock End Roll gibi akımlar II. Dünya Savaşı’nın yıkıntıları ve insanların üzerinde yarattığı çöküntünün üzerine kurulmuştur. Savaştan bunalan insanlar, gerçeklerden kaçmaya, geçmişi unutmaya çalışırken, popüler müziği bir kurtuluş aracı olarak görmeye yönlendirildiler (Kaygısız, 2000: 377-378). Literatüre bakıldığında kültürel melezleşmenin, sıklıkla “hibritleşme”, “kreollizasyon”, “küre-yerelleşme” ve “ekleme” gibi kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda melezleşme, genel olarak ulusal kültürün yerelden çıkarılarak; küreselleşmenin olumlu veya olumsuz çift yönlü etkileriyle harmanlanması biçiminde ifade edilmektedir. Tüm dünyada yaşanmakta olan küreselleşmenin etkisiyle toplumlar, endüstrileşmenin zorlayıcı ekonomik koşulları tarafından yeniden düzenlenmekte, sosyo-ekonomik olarak farklılaşmakta ve kültürel olarak hibritleşmektedir (Çaycı ve Karagülle, 2016:576).

1960-1980 yılları arasında popüler müzik, sözleri, müzikleri ve düzenlemeleri ile belli bir düzeyde kalmış, ticari olmakla birlikte modern müziğin öğelerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. İnsanlar, toplumsal yapının karmaşık olması, farklı ortam ve koşullarda yaşamaları nedeniyle, kentleşme ve modernleşmeden değişik biçimde etkilenmişlerdir. Bu da popüler müziğin o dönemde farklı biçimlerde sergilenmesine neden olmuştur. Öyle ki, Türkiye açısından değerlendirildiğinde eski kentliler, o günkü adıyla “Hafif Türk Sanat Müziği” dinlemekteydi. Gençlik, “Batı ve folk kökenli” hafif müziği tercih etmekteydi. Köy ve kasabalarda oturanlar, ağırlıklı olarak halk müziği dinlemekteydiler. Kente yeni gelenler, gecekondu mahallelerinde yaşayanlar ise Arap ve Hint kültürünün bir karması olan melez bir tür olarak arabesk müziğin dinler kitlesi konumundaydılar (Kaygısız, 2000:385-386). Nitekim, 1990’ların ikinci yarısında ülkemizde birden bire patlayan pop müzik arabeskin önüne geçmiştir. Türkiye’de son yıllarda pop müzik piyasasının hızlı yol almasını sağlayan nedenler ise şu şekilde sıralanabilecektir: (i) İthal yollarının açılarak elektronik gereçlerin rahatça girebilmesi, müzik setleri, kasetçalarlar ve elektronik çalgıların bollaşması (Türkiye’ye 1980’lerin sonuna kadar elektronik gereçler çoğu zaman, ancak kaçak yollardan girerdi), (ii) radyo ve televizyon kanallarının çoğalarak gereksinimleri olan müzik programlarının, arz-talep dengesini sağlayabilmek için amatörler bile olanak sağlaması, (iii) müzik yapımcılarının (arabesk müzikte olduğu gibi) iştahını kabartması, (iv) %70’ini genç nüfusun oluşturduğu ülkemizde genç kesimin (özellikle ergenlik çağındakilerin) hedef alınması ve (v) arabesk müziğin sıkıcı hale gelmesi ve bu nedenle de farklı formatlarda müzik arayışlarına girilmesi (Yurga, 2002:18).

Medya yakınsamasıyla (*convergency*) birlikte bütünleşen ekranlar ve mobil iletişimle bireyin artan hareketliliği akıllı telefonları ve tabletleri insan yaşamının etkin mecraları haline getirmiştir. Bu dönüşüm beraberinde geleneksel medyaya duyulan ilginin dijitale kayması biçiminde sonuçlanmıştır. Böylelikle medya kullanım eğilimleri, teknolojik gelişmeler paralelinde gün geçtikçe değişime uğramaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte yeni medya, hem eski teknolojileri hem de başta internet olmak üzere yeni teknolojileri birlikte kullanmaktadır (Çaycı ve Karagülle, 2016:573). Ağ Toplumu'nda, kablosuz internet ve iletişim teknolojileriyle başlayan enformasyonun küresel ölçekte sınırsız dolaşımı, küreselleşme ve kültürlerarası etkileşim süreçlerini doğrudan etkilemekte olup; müzik endüstrisini de doğrudan etkilemiş hatta dönüştürmüştür. Ülkemiz müzik piyasaları da bu dönüşüm bağlamında dijitalleşme yönünde epeyce yol kat etmiş bulunmaktadır. Kayıtlama teknolojilerinden tutun da üretilen müzik ürününün dağıtımına değin geçen bütün süreçleri, hatta sanatçı ve müzik eseri ve etkinliklere ilişkin tanıtım ve duyurum faaliyetlerini de dijital ortamlarda yönetmek söz konusu hale gelmiş bulunmaktadır. Ülkemizde 2002-2007 yılları arasındaki basılan albüm bandrol sayısındaki düşüş, müzik sektörünün yeni bir döneme girdiğine sayısal olarak işaret etmektedir. Dijital müzik döneminin başlangıcı olan bu tarihleri ifade eden veriler Tablo 1'de gösterilmiştir. Öyle ki, bandrol sayılarının da gösterdiği gibi müzik endüstrisinde yaşanan dijitalleşme ve internetin yaygınlaşması ile birlikte CD ve kaset satışlarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Yine bu dönemde korsan satışlar, internette korsan albüm indirmenin yaygınlaşması ve Facebook ile Youtube gibi sosyal ağ sitelerinin toplumsal yaşantımızda yavaş yavaş aktif hale gelmesiyle müzik albümleri bandrol sayılarının düşüşü kaçınılmaz olmuştur (Çelik, 2018:75).

Tablo 1. 2002-2007 Yılları Arasında Yerli-Yabancı CD ve Kaset Bandrol Sayıları

Yıl	Yerli-Yabancı CD ve Kaset Bandrol Sayıları
2002	37.221.449
2003	40.832.279
2004	43.934.467
2005	30.750.888
2006	24.658.074
2007	15.132.225

Kaynak: Çelik, 2018:75.

Ülkemizde 2008-2017 yılları arasındaki yabancı ve yerli CD, DVD, LP ve blue-ray olarak basılan tüm müzik albümü bandrol adetlerine bakıldığında yine 2002-2007 yılları arasındaki döneme benzer bir sonuçla karşılaşılmaktadır (Çelik, 2018:76). (Bakınız Tablo 2).

Tablo 2. 2008-2017 Yılları Arasında Yerli ve Yabancı CD, DVD, LP ve Blue-Ray Sayıları

Yıl	Yerli-Yabancı CD, DVD, LP ve Blue-Ray Bandrol Sayıları
2008	14.612.952
2009	12.949.043
2010	12.847.363
2011	15.879.194
2012	13.028.861
2013	10.326.351
2014	7.553.882
2015	8.494.907
2016	6.028.811
2017	2.568.167

Kaynak: Çelik, 2018:76.

İnternet uygulamalarının yaygınlık kazanması ve dijital bir yaşamın tüm pratiklerin içine sızması ile birlikte hemen hemen tüm kitle iletişim araçlarında ve içerik sunum formatlarında kayda değer dönüşüm yaşanmıştır. Dijital medya, geleneksel medyaya kıyasla hem maliyetlerin azalması hem de hedef kitleye erişimde kolaylıkla birlikte müzik sektöründe üretim ve dağıtım süreçlerini topyekün dönüştürmüştür. Müzik endüstrisi, küresel ölçekte dönüşüme uğramakla birlikte yerel boyutlarda da bu dönüşümden payını almıştır. Müzik ağırlıklı olarak dijital ortamlarda üretilmenin -ki kayıtlama teknolojisi dijital

dönüşüme hızla ayak uydurmuştur- yanı sıra dijital ortamlarda tüketilir hale gelmiştir. Nihai tüketici müzik ürününü (parça, klip vb.) dijital ortamda rahatlıkla kullanır, düzenler ve deforme eder hale gelmiştir (Sayımer ve Turhan, 2018:261). Geleneksel müzik endüstrisinde üretim, tanıtım ve dağıtım kanalları belli başlı büyük müzik şirketlerinin elindeyken, günümüzde ise sanatçılar, bir müzik yapım şirketine bile gerek duymadan, tek bir bilgisayar veya cep telefonu aracılığıyla müzik üretimi yapabilmektedir. Ürettiği müziği ise yine kendisi hiçbir aracıya ihtiyaç duymaksızın, doğrudan internet üzerinden, neredeyse maliyetsiz bir şekilde tüketicilere ulaştırabilmektedir. Bu da müzik endüstrisinde dijital çağın günümüzde geldiği son noktayı ifade etmesi açısından oldukça anlamlıdır.

MÜZİK ENDÜSTRİSİ VE YOUTUBE İLİŞKİSİ

Coğrafi olarak aynı yer/mekânsal konumda bulunup bulunmamaları ve/veya birbirlerini tanıyıp tanımamaları fark etmeksizin insanlar arasında etkileşimi dijital ağ ve platformlar/uygulamalar aracılığıyla mümkün kılan (Chandler ve Munday, 2011:372-373) sosyal medya, tüm dünyada, bireylerin etkileşimini ve iletişimini dönüştüren bir olgudur. Sosyal ağlar, yıllar geçtikçe dijital medya kullanımında günümüz çeşitliliğine doğru gelişim göstermiştir. Ancak, sosyal medya o kadar yeni bir uygulama değildir. Ayrıca, bilgisayarla değil, telefonla başladığını ifade etmek gerekir. Başlangıçta telefon insanların yaşamında iletişim aracı olarak dönüşümler açığa çıkarmış, 1960'larla birlikte halk "e-posta" olgusuyla karşı karşıya kalmıştır (Borders, 2010). Toplumun tamamının kullanımına sunulmak üzere birçok sosyal ağ ortamı 1990'larda geliştirilmiştir. Aralarında Six Degrees, BlackPlanet, Asian Avenue ve MoveOn uygulamalarının da bulunduğu çok sayıda rehber ağı modeline dayanan sosyal ağlar bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Blogger ve Epinions gibi blog hizmetleri de bu dönemde oluşturulmaya başlanmıştır. Epinions, tüketicilerin ürün incelemelerini okuyabileceği veya oluşturabileceği bir site olarak geliştirilmiştir (Edosomwan vd., 2011). 2000 yılında, sosyal medyaya ilişkin olarak pek çok sosyal paylaşım sitesinin yayılımına tanıklık edilmiştir. Bu yayılım, sosyal ağlar aracılığıyla müzik paylaşımı, eğitsel süreçlerin gerçekleştirilmesi, film arşivlerinin oluşturulması ve dünyanın çok farklı yerlerinden arkadaşlık ilişkilerinin kurulması gibi çeşitli ortak ilgi ve etkileşim olanaklarının önü açılmıştır. Bu tarz etkileşimler aralarında LunarStorm, six degrees, cyworld, ryze ve Wikipedia gibi platformların da bulunduğu çok sayıda uygulama aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında fotolog, sky blog ve Friendster kurulmuş; 2003'de MySpace, LinkedIn, lastFM, tribe.net, Hi5 gibi ortamlar geliştirilmiştir. 2004'de Facebook Harvard, Dogster ve Mixi gibi popüler isimler öne çıkmıştır. 2005 yılında ise Yahoo!360, YouTube, cyword ve Black planet gibi ünlü uygulamalar ortaya çıktı (Junco, Heibergert ve Loken, 2011:2).

ABD'li Chad Hurley ve Tayvan'lı Steve Chen'in 2005 yılında bir ev partisinde çektikleri videoları arkadaşlarıyla paylaşmak için oluşturdukları platform olarak Youtube, günümüzde tüm dünyada kullanılır hale gelmiştir. "Kendini Yayınla!" sloganından hareketle isimlendirilen site, 2006 yılında 1.65 Milyar USD karşılında Google tarafından satın alınmıştır. Hâlihazırda, günlük 63 milyon kullanıcıya sahip olan Youtube'da, günlük ortalama 1 milyar saat video izlenmektedir (klasgame, 2019). 2 Ekim 2010'da Felix Kjellberg, video oyunu oynarken konuştuğu 2 dakikalık bir YouTube videosunu sisteme yükledi. Bugün, Kjellberg, "PewDiePie" YouTube takma adıyla daha iyi tanınan, 40 milyondan fazla abonesi bulunan bir ünlü haline geldi. Sadece 24 yaşındayken Kjellberg, yılda milyon dolarlık reklam satışlarıyla çevrimiçi kimliğini bir marka haline getirdi. Bu konuda yalnızca Kjellberg bulunmuyor. Şaşırtıcı sayıda birey, hızla YouTube kariyerlerine erişmiş bulunuyor. Kullanıcı katılımı, sadık izleyici istikrarı geliştirmede yardımcı olmaktadır (Holland, 2016:52). Youtube, zengin içerik portföyüyle, hemen hemen herkesin ilgi alanına hitap eden videoyu bulabileceği platforma dönüşmüş durumda. 3,2 milyar İnternet erişimi ile 1 milyarı aşkın kişi YouTube videolarına erişiyor (Luscombe, 2015). Youtube, sitesinde misyonunu "herkese, sesini duyurma ve dünyayı tanıma şansı vermek" biçiminde ifade etmektedir. Ayrıca şirket, değerlerinin dayandığı dört temel özgürlüğü şu şekilde sıralamaktadır: İfade özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü, fırsat özgürlüğü, aidiyet özgürlüğü.

Facebook, Twitter, Youtube, Instagram gibi sosyal ağ sitelerinde dinleyiciler müzik dinleyebilme ve yeni müzikler keşfedebilme şansı yakalarken, müzisyenler ve müzik yapımcıları da değişen sektör şartlarına ayak uydurarak sosyal medya hesapları yönetmekte ve ürünlerinin tanıtım ve dağıtım çalışmalarını bu hesaplar üzerinden sürdürmektedirler. Youtube, Itunes ve Spotify gibi şirketler de

müzik sektörüne sundukları dijitalleşme alternatifleriyle müzik sektörünün artık dijital ortamlara geri dönülmez şekilde girdiğinin ve üretim ile tüketim ilişkisinin hız kazanmasının alternatif bir yolda göstergesi olmuşlardır (Çelik, 2018:83).

Youtube, bir video paylaşım ve izleme sitesi olması nedeniyle diğer sosyal medya mecralarından müzik konusunda ayrılmaktadır. Müzik yapım şirketleri ve sanatçılar, müzik parçaları ve kliplerini diğer sosyal mecralarda da paylaşmakla birlikte, bu süreçte yoğunluklu olarak Youtube’u tercih etmektedirler. Bunun temel nedeni de Youtube’un her bir videoyu paylaşan kanala, görüntülediği orana göre mali kaynak sağlamasıdır. Ayrıca kanalın abone sayısı ve videolara gelen beğeni sayısı da belli oranlarda gelir getirmektedir. Müzik endüstrisinin dönüşüme uğrayarak dijital gelişim çağını yaşadığı bu dönemde sanatçılar çok daha ön plana çıkmaktadır. Geleneksel müzik endüstrisinde her albüm ve şarkının geliri sanatçı ile yapım şirketleri arasında bölünürken, dijital çağda ekonomik gelirin önemli kısmı sanatçıya ait hale gelmiştir. Müzik endüstrisindeki dijitalleşmenin Youtube üzerinden ayak izleri sürüldüğünde trendlere, müzik alanında da yönlendirici olan youtuber¹lara ve abonelik sayılarına bakmak önem taşımaktadır. Aynı zamanda youtuber olan kişiler de müzik parçaları üreterek bir başka önemli tartışma konusu gündeme getirmektedirler. Bu bağlamda ülkemizde trend hale gelen 10 müzik kanalı ve sanatçılar Tablo 3’de yer almaktadır. Bu da kaçınılmaz olarak bu platformlarda boy göstermenin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Ülkemiz bağlamında değerlendirme yapıldığında Türk Youtuber’ların en çok izledikleri müzik videoları Tablo 4’de sunulmuştur. Bu tabloya çok sayıda abonesi bulunan Youtuber’ların aslında izleyiciler için müzik referansı oluşturduklarını ortaya koymak amacıyla çalışmada yer verilmiştir. Türkiye’nin en çok abone sayısına sahip olan müzik kanalı Netd’nin en çok izlenen ilk 10 şarkısı Tablo 5’de sunulurken, dijital platformda öne çıkan müzik parçaları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Youtube’da en çok izlenen ilk 5 müzik videosuna ilişkin veriler sunulurken, müzik piyasasının dijital platformda trend konuma taşıdığı ürünlerin neler olduğu sorgulanmıştır. Bu veriler Tablo 6’da yer almaktadır. Tüm bu tablolarda yer alan veriler aslında piyasada müzik eğilimlerinin de önemli belirleyicileridir.

Tablo 3. Türkiye’de Güncel Trendlerde Olan İlk 10 Müzik Kanalı ve Sanatçılar

Kanal Adı	Trend Sıralaması	Abone Sayısı	Tahmini Yıllık Kazanç (M)* (K)**
NETD MÜZİK	1	13.434.093	\$1.7M - \$27.8M
POLL PRODUCTION	31	2.659.039	\$185.6K - \$3M
KALAN MÜZİK	32	933.339	\$180.4K - \$2.9M
DOKUZ SEKİZ MÜZİK	33	2.383.197	\$202.8K - \$3.2M
MÜZİK PLAY	38	1.849.219	\$150.9K - \$2.4M
BEN FERO	52	351.512	\$133.7K - \$2.1M
REYNMEN	84	4.402.480	\$100.9K - \$1.6M
ESEN MÜZİK	91	983.624	\$87.9K - \$1.4M
AŞK MÜZİK PRODÜKSİYON	101	1.185.361	\$73.3K - \$1.2M
SAGOPA KAJMER	111	895.766	\$59K - \$944.7K

Kaynak: socialblade, 2019; youtube.com, 2019.

*Milyon

** Bin

¹ Youtuber, dünyanın önde gelen video paylaşım sitesi olan Youtube için video içerikler üreten, videoların izlenme oranlarının hesaplanması sonucu belirli reklam gelirleri de elde edebilen ve aynı zamanda bu işi meslek olarak yapan kişilere verilen addır. Ülkemizde abone sayıları esas alındığında önde gelen youtuber isimleri Enes Batur, Orkun Işıtmak, Ruhi Çenet ve Furkan Yaman şeklinde sıralanabilecektir.

Tablo 4. Türk Youtuberların En Çok İzlenen Müzik Videoları

Youtuberlar	Şarkı Adı	İzlenme Sayısı	İzlenme Sayısına Göre Tahmini Kazanç (K)*
REYNMEN	DERDİM OLSUN	176.507.116	\$88.3K - \$706.1K
REYNMEN FT. LİL BEGE	#BİZİZ	62.264.106	\$31.1K - \$249.1K
ENES BATUR	SON DISS (OFFİCİAL MUSIC DISS TRACK) - ENES BATUR	55.062.573	\$27.5K - \$220.3K
ENES BATUR	SEN YERİNDE DUR (HAYAL Mİ GERÇEK Mİ FİLM)	51.069.576	\$25.5K - \$204.3K
REYNMEN FT. VEYSEL ZALOĞLU	VOYOVOY	46.732.308	\$23.4K - \$186.9K
ENES BATUR	YOUTUBERLARIN DÜŞÜŞÜ "DESPACİTO" PARODİ	45.301.950	\$22.7K - \$181.3K
BERKCAN GÜVEN	YOUTUBE BENİM İŞİM! (DISS)	39.609.803	\$19.8K - \$158.4K
ENES BATUR FT. KAYA GİRAY	GEL HADİ GEL	38.478.290	\$19.2K - \$153.9K
ENES BATUR	ALEYNA TİLKİ "SEN OLSAN BARI" PARODİ	36.956.832	\$18.5K - \$147.8K
EMRE ÖZKAN	BİZİM OĞLANIN RAHATINA BAK	35.969.915	\$16.9K - \$140.5K

Kaynak: youtube, 2019.

* Bin

Tablo 5. Türkiye'nin En Çok Abone Sayısına Sahip Olan Müzik Kanalı Netd'nin En Çok İzlenen İlk 10 Şarkısı

Sanatçı	Şarkı	İzlenme Sayısı	İzlenme Sayısına Göre Tahmini Kazanç (M)* (K)**
EMRAH KARADUMAN FT. ALEYNA TİLKİ	CEVAPSIZ ÇINLAMA	437.514.102	\$218.8K - \$1.8M
ALEYNA TİLKİ	SEN OLSAN BARI	395.470.601	\$197.7K - \$1.6M
TARKAN	YOLLA	317.551.444	\$158.8K - \$1.3M
GÜLŞEN	BANGIR BANGIR	293.528.649	\$146.8K - \$1.2M
İREM DERİCİ	KALBİMİN TEK SAHİBİNE	228.510.223	\$114.3K - \$914.1K
MABEL MATİZ	ÖYLE KOLAYSA	223.022.643	\$111.5K - \$892.1K
HADİSE	PRENSES	218.435.788	\$109.2K - \$873.7K
ALEYNA TİLKİ FT. EMRAH KARADUMAN	YALNIZ ÇİÇEK	198.878.087	\$99.4K - \$795.5K
MANUŞ BABA	ETEĞİ BELİNDE	198.606.618	\$99.3K - \$794.4K
ERSAY ÜNER	İKİ AŞIK	191.904.568	\$96.0K - \$767.6K

Kaynak: socialblade, 2019.

*Milyon

** Bin

Tablo 6. Youtube’da En Çok İzlenen İlk 5 Müzik Videosu

Sanatçı	Şarkı Adı	İzlenme Sayısı	İzlenme Sayısına Göre Tahmini Kazanç *Milyon
LUIS FONSI FT. DADDY YANKEE	DESPACİTO	6.108.598.654	\$3.1M - \$24.4M
ED SHEERAN	SHAPE OF YOU	4.153.054.428	\$2.1M - \$16.6M
WIZ KHALIFA FT. CHARLIE PUTH	SEE YOU AGAIN	4.069.974.414	\$2.0M - \$16.3M
MARK RONSON FT. BRUNO MARS	UPTOWN FUNK	3.517.520.473	\$1.8M - \$14.1M
PSY	GANGNAM STYLE	3.324.298.566	\$1.7M - \$13.3M

Kaynak: klasgame, 2019.

*Milyon

Özellikle müzik endüstrisi bağlamında değerlendirildiğinde ele alınması gereken unsurlar arasında “kayıp değer” yer almaktadır. YouTube gibi kullanıcı yüklemeli hizmetlerin müzikten elde ettiği gelir ile müzik topluluğuna, yani müzik yaratıcıları ve yatırımcılarına ödenen bedel arasında giderek artan bir uçurum bulunmaktadır. Kayıp değer olarak adlandırılan bu uçurum, müzik endüstrisinin gelecekte sürdürülebilir olmasının önündeki en büyük tehlike gibi görünmektedir. 2017 yılı verileri için bakınız Grafik 1.

Grafik 1. 2017 Yılı Müzik ve KYİ video Kullanıcı Sayıları-Gelirleri

Kaynak: Küresel Müzik Raporu 2017, 2019.

Müzik ekosistemi, plak şirketlerinin müziğe ve sanatçılara yatırım yapmasına dayanır. Müziğin adil değerini bulması ve müzik yatırımcıları ile yaratıcılarının hakkıyla ücretlendirilmeleri gerekir. Müziğin gerçek değerini tanımayan hizmetlerin adil lisanslama şartlarını uygulayan diğer hizmetlerden kullanıcı çekmesine olanak tanındığı takdirde, sistemin gelir kaynakları kurur ve sürdürülebilirliği kalmaz. Bu durum haksız rekabet de doğuruyor. Spotify, Deezer, Apple Music gibi hizmetler, dağıtımını yaptığı müzikten ötürü yasal sorumluluğu olmadığını iddia eden hizmetlerle rekabet etmek zorunda kalmaktadır.

SONUÇ OLARAK

Geçmiş neredeyse insanlığın varoluşuna değin uzanan müzik, değişen ve gelişen iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı yeniliklerden payını almıştır. Doğadan esinlenilerek insan aracılığıyla çıkarılan çıplak ses ve/veya insan eliyle üretilmiş çeşitli enstrümanlar aracılığıyla üretilen sesin harmanlanması ve belirli ritm kuralları çerçevesinde ortaya çıkarılan uyumlu ses, günümüz teknolojisi

aracılığıyla dönüştürülmekte, deforme edilmekte, karıştırılmakta ve hızla tüketilir hale gelmektedir. Bu kapsamda müzik endüstrisi de dönüşüm seyrine devam etmektedir. Geleneksel olarak üretilen ve sergilenen müzik anlayışında, ekonomik gelirin ve kimin ünlü olup kimin ünlü olmayacağı, ya da kimin piyasada kalıp kalmayacağı kararının neredeyse tamamını elinde tutan plak şirketleri, artık müzik ve sanatçının birden bire parlaması ve hızla tüketilmesi sürecinde merkezde yer alan konumunu kaybetmiştir.

Tüketimin kaçınılmaz olduğu ve “hedonist” yaklaşımın tüm toplumlar üzerinde egemen hale geldiği günümüzde, dijital platformlar müziğin üretildiği, tanıtıldığı ve dağıtıldığı ortamlar olmaya başlamıştır. Bu ortamlar acımasız tüketim çılgınlığı içerisinde sansasyon ve dikkat çekiciliği ön plana çıkarmakta, farklı (ancak birbirinin taklidi olan) ve trend olanın tutulduğu bir piyasayı açığa çıkarmıştır. Müzik filmler, moda, oyunlar ve insan yaşamını tüm pratiklerinin içine gömülerek kitlelere pazarlanmakta; müzik sanatçısı, ya acıma ya da sansasyonel olaylar çerçevesinde sunulurken ses kaliteleri sorgulanmaz hale gelmektedir. Müziğin sözlerden bağımsız bir ritimle sergilendiği günümüzde melez kimlik ve kültürler yaşanmaktadır. Bu çalışma bağlamında ele alınan Youtube örneğinde müziğin tüketilmesi çılgınlığı açıkça ortaya konulmaktadır. Müzik beğenisi ses kalitesi ve müziğin sergileniş biçiminden ziyade sergileyenin sergileme biçimleri ile ölçülür hale gelmiştir. Bu da postmodern dünyada, müziğin postmodern yaşamları yeniden yeniden üretmesinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

1. Bauman, Zygmunt (1999). *Küreselleşme ve Toplumsal Sonuçları*. (Çev. A. Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
2. Bock, Robert (2009). *Tüketim*. (Çev. İ. Kutluk) Ankara: Dost Yayınları.
3. Bozkır, Barbaros (2017). “Teknoloji-İnsan İlişkisi ve Teknolojinin Müzik Endüstrisini Yönlendirme Etkisi”. *Yeni Düşünceler*. Sayı 8. s.89-95.
4. Chandler, Daniel ve Munday, Rod (2011). *Medya ve İletişim Sözlüğü*. (Çev. Babacan Taşdemir). İstanbul: İletişim.
5. Childe, Gordan (2002). *Tarihte Neler Oldu*. (Çev. M. Tunçay ve A. Şenel). İstanbul: Alan.
6. Çaycı, Berk ve Karagülle, Ayşegül Elif (2016). “İletişimin Dijitalleşmesi ve Kültürel Melezleşme”. *Global Media Journal TR Edition*. Spring. 6(12). s.570-586.
7. Çelik, Güney Yılmaz (2018). “Youtube Sosyal Paylaşım Ağının Popüler Müzik Üzerine Etkisi: 2010 Yılı Sonrası Dönemde Türkiye Örnekleri İncelemesi”. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
8. Dal, Nil E. (2017). “Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumu Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 19. s.1-21.
9. Demir, Ömer ve Acar, Mustafa (1993). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
10. Duman, Mehmet Z. (2018). *Tüketim Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
11. Edosomwan, Simeon, Kalangot Prakasan, Sitalaskshmi, Kouame, Doriane, Watson and Jonelle, Seymour, Tom (2011). “The History of Social Media and its Impact on Business”. *The Journal of Applied Management and Entrepreneurship*. Vol.16. No.3.
12. Featherstone, M. (2005/1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
13. Fromm, Eric (2003). *Sahip Olmak ya da Olmak* (Çev. A. Arıtan). İstanbul: Arıtan Yayınları.
14. Giddens, Anthony (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
15. Holland, Margaret (2016). “How Youtube Developed into a Successful Platform for User-Generated Content”. *Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*. Vol. 7. No. 1. Spring 2016. p.52-59.
16. İnce, Şengül (2014). “Toplumsal ve Kültürel Dönüşümlerin Gündelik Hayata Yansımaları: 2000’lerde Türkiye’nin Mutfağı”. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gazetecilik Anabilim Dalı.
17. Junco, Reynol, Heiberger, Greg and Loken, Eric (2011). “The effect of Twitter on college student engagement an grades”. *Journal of Computer Assisted Learning*. 27. p.119-132.
18. Kaygısız, Mehmet (2000). *Türklerde Müzik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
19. Luscombe, Belinda (2015). “You Tube’s View Master”. *Time*. 186(9/10). p.70-75.

20. Odabaşı, Yavuz (1999). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. İstanbul: Sistem.
21. Ögüt, E. Hikmet (2011). “Sanatın Üretimi” *Kültür Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
22. Ritzer, George (2011). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çev. Ş. Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
23. Say, Ahmet (2006). *Müzik Tarihi*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
24. Sayımer, İdil ve Turhan, Sencer (2017). “Kitlesel Müzik Endüstrisinin Yeni Medya Aracılığıyla Bireysel Endüstriye Dönüşümü-Youtube Müzik Kanalları Örneği”. *II. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi*. İstanbul Ayvansaray Üniversitesi. s. 256-272.
25. Sédillot, Rene (2005). *Değiş Tokuştan Süpermarkete*. (Çev. E. Mermi Erendor). Ankara: Dost.
26. Slater, Phil (1998). *Frankfurt Okulu Kökeni ve Önemi Marksist Bir Yaklaşım*. (Çev. A. Özden). İstanbul: Kabalcı.
27. Tellan, Derya (2009). “Tüketim Kavramını Anlamlandırmak: Tarihi ve Sosyolojisi”. s.76-102. (Der. Banu ve Erdal Dağtaş). *Medya, Tüketim Kültürü ve Yaşam Tarzları: Türkiye Medyasından Örüntüler*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
28. Veblen, Thorstein (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (Çev. Z. Gültekin ve C. Atay). İstanbul: Babil Yayınları.
29. Yanıklar, Cengiz (2006). *Tüketimin Sosyolojisi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
30. Yavuz, Şahinde (2013). “Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergisi. Sayı 36/Bahar. s.220-240.
31. Yurga, Cemal (2002). *20. Yüzyılda Türkiye’de Popüler Müzikler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

İnternet Kaynakları

1. *Borders, B. (2009). “A brief history of social media”*. <http://socialmediarockstar.com/history-of-social-media> [Erişim Tarihi: 05.12.2010].
2. *En Çok İzlenen Müzik Videoları* <https://www.klasgame.com/haber/youtube-istatistikleri-2019> [Erişim Tarihi: 06.04.2019].
3. *En Çok Abone Kanalına Sahip Netd’nin En Çok Dinlenen Parçaları* <https://socialblade.com/youtube/user/netdmuzikk/videos/mostviewed> [Erişim Tarihi: 06.04.2019].
4. *En Çok Parçası Dinlenen Youtuberlar* <https://www.youtube.com/watch?v=97Vx7IPfS1w> [Erişim Tarihi: 06.04.2019].
5. *Küresel Müzik Raporu 2017: Endüstrinin Yıllık Durumu* <http://tr.mu-yap.org/wp-content/uploads/2018/02/GMR2017TR.pdf> [Erişim Tarihi: 24.04.2019].
6. *Türkiye Genelinde Trendlerde Olan En Çok Dinlenen Müzik Kanalları ve Sanatçılar* <https://socialblade.com/youtube/top/country/tr> [Erişim Tarihi: 06.04.2019].
7. <https://socialblade.com/> [Erişim Tarihi: 06.04.2019].
8. <https://youtube.com/> [Erişim Tarihi: 06.04.2019].

TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN TOPLUMSAL YAPI ÜZERİNDE ORTAYA ÇIKARDIĞI DÖNÜŞÜMLER: Z KUŞAĞI ÖRNEĞİNDE THE CONVERSIONS OF TECHNOLOGICAL DEVELOPMENTS SETTING ON THE SOCIAL STRUCTURE: IN THE SAMPLE OF Z GENERATION

Derya ÖCAL

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi

Arzu Başak FİDAN

Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

Yunusemre ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Teknoloji, insanoğlunun doğaya üstünlük kurmak için bilimi kullanarak tasarladığı rasyonel bir disiplindir. Hayatımızın herhangi bir alanına mutlaka etki eden teknoloji, insanlığın tüketim odaklı yaşam biçimini benimsemesiyle son yüzyılda giderek hızlı bir gelişim göstermiştir. Teknolojik verilerle donanmış tüketim nesnelere, klasik üretim ilişkileriyle meydana gelmiş nesnelere farklı bir dünya yaratmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda insan ihtiyaçları arzuya, sahip olmaya, istek ve tercihlere doğru dönüşüm yaşamıştır. Bu hızlı dönüşüm, aile yapıları, toplumsal değerler, çalışma hayatı ve kuşaklar arasındaki farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmelerin hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğu bu dönemin başlangıcında, içerisinde doğmuş ve büyümüş olan Z kuşağı, kendisinden önceki nesillere kıyasla tüketim alışkanlıkları bağlamında teknoloji eksenlidir. Gündelik pratiklerinin birçoğunu teknoloji destekli olarak daha çabuk ve eş zamanlı gerçekleştiren Z kuşağı için sadece mobil cihazların kullanım becerisi değil, el, göz, kulak ve motor senkronizasyonları çok daha geliştirmiştir. Dijital yerliler olarak anılan Z kuşağı, enformasyonu yaşamına hızla entegre ederken, sosyal medya ve dijital iletişim becerileri kadar giyilebilir teknoloji, yapay zeka gibi yenilikçi meslek ve uygulama alanlarında da kendini gösterecek, teknolojiyi bağımlılık değil yaşam standardı olarak algılayacak, teknolojik gelişimin bir parçası olacak ve açık bir şekilde kendinden önceki kuşaklara göre daha farklı sosyal ve aile hayatına sahip olacak nitelikte davranış kalıpları sergilemektedir. Bu çalışma ile tarihsel süreç içerisinde istek ve ihtiyaçları değişen ve gelişen insanoğlunun, teknoloji çağı ile tanışması, toplumsal yapı üzerinde ortaya çıkan dönüşümlerde etki altında bulunan Z kuşağı örneklerinde ele alınıp değerlendirilmektedir. Gelecek nesillere de yön verecek olan bu çalışma, teknoloji odaklı dönüşümleri ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji, Z Kuşağı, Dijital Yerliler, Toplumsal Yapı.*

ABSTRACT

Technology is a rational discipline designed using science to establish the superiority of human beings to nature. The technology that affects any area of our lives has progressed rapidly in the last century by adopting the consumption-oriented lifestyle of humanity. Consumption objects equipped with technological data has created a world different from the objects that have occurred with classical relations of production. In the current century, human needs have been transformed into desires, possessions, desires and preferences. This rapid transformation brought about the differences between family structures, social values, working life and generations. At the beginning of this period where technological developments are an indispensable part of life, the Z generation, born and raised in it, is technology-oriented in the context of consumption patterns compared to its predecessors. For the Z generation, which realized many of their everyday practices with technology support more quickly and simultaneously, not only the use of mobile devices, but also the hand, eye, ear and motor synergies have improved. Z generation, referred to as digital natives, integrating information quickly into life, exhibit behavioral patterns as social media and digital communication skills will show itself in innovative areas of profession and practice such as wearable technology, artificial intelligence, perceive technology as a standard of living and not addiction, be part of technological development and will have a different social and family life than their predecessors. In this study, meeting the age of technology with the changing and evolving human beings' demands and needs in the historical process are discussed and

evaluated in the Z generation examples which are under the influence of the transformations on the social structure. This study, which will guide the future generations, is important in terms of revealing technology-oriented transformations.

Keywords: *Technology, Z Generation, Digital Natives, Social Structure.*

GİRİŞ

Yeni medya veya bir diğer ifade ile sosyal medya, insanın gündelik yaşamına getirdiği görece yenilikler ve dijital dönüşümler çerçevesinde ortaya çıkardığı toplumsal etkileri çerçevesinde günümüzde sıkça tartışılan konular arasında yerini almış bulunmaktadır. Yeni medya, esasında bireylerin iletişim pratikleri üzerinde bir değişime neden olmuş; tüm dünyada toplumsal özel/kamusal ilişki biçimlerini yeniden örgütlemiş bulunmaktadır. Hızlı erişim ve etkileşimin mümkün hale geldiği bu çağda “medya, etki üreten nesnelere ya da topluluklar arasındaki rekabetlere ve yakınlıklara hizmet eden araçlar gibi belirir” (Maigret, 2011:307). Adeta bireylerin gündelik yaşamlarının her anını ele geçiren sosyal medya, bu araçsallığın temsilcileri arasında yerini almış bulunmaktadır. Günümüz iletişim araçlarındaki teknolojik ve içerik üretimine ilişkin gelişmeler, yeni iletişim araçlarının “yeni medya”, “internet”, “sosyal medya”, “sosyal ağlar”, “internet oyunları” gibi birçok yeni uygulama ve kavramsallaştırmaları açığa çıkarmıştır. “Sosyal medya, kullanım bakımından karmaşık bir yapıda görünse de basit bir iletişim simetrisine sahiptir” (Akıncı Vural ve Bat, 2010:3353). Bu da sosyal medyanın hızla kullanım yaygınlığı kazanmasını sağlamıştır. Tüm dünyada toplumsal düzeyde davranışsal ve alışkanlıklar olarak ortaya çıkan dönüşümler, dijitalleşmenin neden olduğu bağımlılıkları sergilemektedir. İnternet ve/veya uygulamalarına olan bağımlılık, sanal/dijital iletişimin daha yoğun bir şekilde tercih edilmesine neden olmakta, insanlar mevcut ve/veya kendilerinin oluşturdukları ağlar üzerinden zaman ve mekan sınırlılıkları ortadan kalkmış biçimde iletişim kurmayı tercih etmektedirler. Sosyal ağların giderek yaygınlık kazandığı ve her türden etkileşim ve iletişimin (sohbet, veri aktarımı vb.) bu ağlar üzerinden yaşandığı toplumsallaşma ve eylemsellik, yeni sosyalleşme süreci olarak değerlendirilmektedir. Sosyal ağ siteleri bireylerin kullanıcılar tarafından hazırlanan içerikleri interaktif bir şekilde birbirlerine iletebildikleri internet siteleri olarak oluşturulmakta ve bu içerikler kullanıcılar arasında oluşan ağ içinde kişisel bilgiler, bloglar ve tartışma listeleri aracılığıyla iletilmektedir (Solmaz vd., 2013:25). Özellikle teknoloji ile aracılanmış iletişimde, bireylerin kendilerini sunma biçimleri, alışkanlıkları, kültürel birikimlerini ortaya koyma tarzları, iş ve özel yaşamlarındaki sosyallik ile eğitim anlayışları topyekûn farklılaşmaktadır. Sosyal medyanın etkileşimsellikler kadar bireylerin kendilerini ifade etme biçimlerinde ortaya çıkardığı farklılıklar, kişilik sorunları ve kimlik bunalımı gibi sorunları açığa çıkarabilmektedir. Benzer biçimde yaşamının her anında internet ortamlarıyla iç içe yaşayan birey için bir ‘yoksunluk’ sorunsalı olarak “netlessfobi”¹ ortaya çıkabilmektedir (Güney, 2017:208).

İnsanlık tarihi boyunca, yaşanan ortam ve toplumsal yapıda ortaya çıkan değişiklikler, nesillerin düşünüş biçimi ve davranış kalıpları veya alışkanlıkları ekseninde farklılaşmasına neden olmaktadır. Kuşak farklılıkları teknolojiyle yakınlık ya da teknolojinin kullanımı bağlamında da önemli dönüşümleri ortaya koymaktadır. Sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, iş modelleri, çalışma şartları, ulaşım ve iletişim kanalları ile beraber toplumsal çevrelerce benimsenen yapı taşlarını tamamen değiştirmiştir. Zaman içerisinde sınırsız erişim ve etkileşim olanaklarının ortaya çıkması ile birlikte, bireylerin ve dolayısıyla o çağa/ortama doğan kuşağın bakış açısı ve dünya görüşü de değişmiştir. Bununla beraber yeni neslin gündelik hayatı, yaşam standartları, aile ve sosyal ilişkileri de topyekûn farklılaşmıştır. Teknolojinin dünyaya hâkim olduğu bu yüzyılda, gelişen insanlığın ortalama yirmişer yıllık aralıklarla farklı özelliklerle taşıyan gruplara bölünmesi ise teknolojinin insanlık üstündeki hızlı etkisini ortaya

¹ İnternet ve akıllı telefonların gündelik yaşamın vazgeçilmez haline gelmesiyle birlikte “nomofobi” ve “netlessfobi” kavramları geliştirilmiştir. Bilgiye hızlı erişim, dünyada olup bitenlerden anında haberdar olma, mesafe/mekan sınırlamalarının ortadan kalkmasını sağlayan sosyal medya, bireyleri gerçek anlamıyla bağımlı kılmaktadır. Nomofobi, terminolojide mobil teknolojilerin aşırı ve sorunlu kullanımına işaret ederken; modern çağın bu yeni fobisi kısaca, “bireyin mobil cihaza erişemediği veya cep telefonu ile iletişim kuramadığında yaşanan korku” olarak ifade edilmektedir. Netlessfobi ise esasında “internetsiz kalma korkusu”dur. İnternet olmayan ortamda büyük sıkıntı hisseden ve yoksunluk duyan birey aynı zamanda fiziksel tepkiler gösterir. Aynı zamanda sürekli olarak sosyal medya hesaplarını kontrol etme veya profilini güncelleme gibi eğilimler de göstermektedir.

koymaktadır. Yaşanılan her dönemin nesiller üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, teknolojik gelişmelerin altın çağını yaşadığı 21. yüzyılda yaşama gözlerini açmış bulunan Z kuşağının teknolojiye olan ilgi ve kullanım becerileri diğer kuşaklara kıyasla yadsınamaz düzeydedir.

Kuşakları salt doğdukları zaman bağlamında sınıflandırıp değerlendirmek pek de doğru değildir. Bu süreçte kuşaklar topluluğunu oluşturan bireylerin duyguları, düşünceleri ve deneyimlerinin tanımlanması da gerekmektedir. Her kuşağın hayatı algılama biçimleri farklıdır ve farklı iletişim tarzlarıyla mevcut yaşam ve çalışma alışkanlıklarının dışında, kendine özgü karakteristik özellikleri, değer yargıları, tutumları, güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. 2000'den sonra doğanların oluşturduğu kuşak, bu bağlamda “Kristal Nesil” olarak da adlandırılmaktadır. Uzmanlar tarafından “derin duygusal” sıfatıyla nitelendirilen bu kuşak, internetin olmadığı bir dönemi hiç yaşamamış bir nesildir. Bu bireyler, akıllı telefonlarıyla her yerden, sürekli sanal dünyaya bağlı (*connected*) olan, birbirleriyle telefonda konuşmak hatta e-mail göndermek yerine sosyal medyadan emoji, ikonlar ve görüntülerle konuşan bir neslin temsilcileridir. Sosyal olaylara, çevreye, teknolojik gelişmelere, ekonomi, sosyal adaletsizlik ve eşitsizliğe daha duyarlı olan Z kuşağı, zevklerine düşkün, teknolojiyi hızlı kavrayan, işlerini kısa sürede ve titiz biçimde yerine getiren bireylerden oluşmaktadır. Bu bağlamda teknoloji çağı çocukları olan Z kuşağı, aynı zamanda “dijital yerliler” olarak da adlandırılmaktadır. Sonuç odaklı, tatminsiz, kararsız ve doğuştan tüketici olan Z kuşağı, yalnız yaşamayı tercih etmekte, adaleti ve barış iklimini önemsemekte, özellikle teknolojik gelişmeleri yakından izlemektedir. Y Kuşağı'nın yaşadığı ekonomik zorlukları gören bu kuşak, çalışma konusunda oldukça duyarlı davranışlar sergilemektedir. X kuşağının düşünce tarzına daha yakın olan Z kuşağının, erken yaşta çalışma hayatına atılmak istekliliğinin yanında dikkat süresi Y kuşağına nazaran oldukça kısa ve iletişim süreçlerinde metinden çok görselliğe başvurmayı tercih etmektedir (Taş, Demirdöğmez ve Küçükkoğlu, 2017:1037).

Tüm bu açıklamalar çerçevesinde çalışmanın odak noktasını Z kuşağı ve teknoloji eksenli toplumsal dönüşümler oluşturmaktadır. İçinde yaşanılan yüzyılda ürün ve hizmet çeşitliliği, ihtiyaç fazlası üretim ve tüketim alışkanlıkları, Z kuşağını rahatlığa ve her şeye rahatlıkla ulaşabileceği yanılığına sürüklemekte ve bu neslin mensubu olan bireyler doğdukları dönem gerekçesiyle doyumsuz, çabuk sıkılan, beğenmeyen, seçici, sorgulayıcı bireyler olma özelliğini sergilemektedirler. Bu çalışma ile kuşaklar arası farklılıklar göz önüne alınarak teknolojinin gelişim süreci ve bu sürece bağlı olarak birey ve toplum odaklı dönüşümler incelenmiş, toplumların kültürel ve sosyal yapısı çözümlenmeye çalışılmış ve Z kuşağının yaşanılan tüm bu gelişmelerden olumlu ve olumsuz olarak ne derece etkilendikleri örneği üzerinden çalışma genişletilmiştir.

TOPLUMSAL YAPI VE TEKNOLOJİ EKSENLİ DÖNÜŞÜMLER

Toplumbilimsel açıdan ele alındığında toplumsal yapı, “bir topluluğun toplumsal düzeni, kuruluşu, kuruluşun işleyişi ve bir takım görevleri yerine getiriş yolu” olarak tanımlanabilecektir. Başka bir deyişle, toplumsal yapı, yapıyı oluşturan toplumsal kurumların, bunların karşılıklı ilişkilerinden doğan toplumsal değerlerin karşılıklı olarak etkiledikleri bütündür (Yasa, 1970:1). Toplumsal yapı sosyal bilimler tarafından toplumlarda var olan toplumsal kesimler ve kurumlar arasında bir ilişkiler bütününe işaret etmektedir. Bu ilişkiler toplum üyelerinin davranışlarını biçimlendirir. Toplumsal yapı bu açıdan kültürden farklıdır. Bir toplumun kültürü, o toplumda var olan inançlar ve sembolik temsilleri üzerinden şekillenmektedir. Semboller ise toplumun üyeleri arasında fikir veya duyguları yansıtan kelimeler, mimikler veya gösterimlerden oluşur. Toplumsal yapıdaki ilişkiler ve bunların biçimlendirdiği kurumlar göz önüne alındığında var olan kültürün öğelerinin, sembollerin, değerlerin ve normların da bu yapısal ilişkilerden etkilendiği söylenebilir. Buna karşı kültür ve inançlar sistemi de var olan toplumsal yapıyı korumakta ve güçlendirmektedir (Fulcher ve Scotta, 1999'dan aktaran Zincirkıran, 2006:6). Toplumsal değişim hem toplumun yaşadığı doğal ve sosyal çevredeki değişimlerden hem de teknolojilerdeki değişimlerden etkilenir. Toplumlar bu iki çevredeki dönüşüme kendilerini uyarlamak zorunda kalırlar ve dolayısıyla toplumsal değişimler bazen sadece toplumsal kurumların dönüşümü, bazen de toplumsal yapıda radikal bir dönüşüm olarak gözlenebilir. Bir başka ifadeyle, kültür, inançlar sistemi, değerler, normlar, kişilere göre insanlığın varoluşunun anlamı ve toplumu bir arada tutacak, kişilerin topluma aidiyetini sağlayacak sosyal kontrol araçları da değişir (Zincirkıran, 2006:7).

İnsan yaşamındaki çeşitli süreçlerde, üretim için kullanılan girdiler ve çıktılar arasındaki tekniklerin tamamı ile üretim için kullanılan makine ve yöntemlerin tamamının, amaca en uygun şekilde uygulanmasını sağlayan yöntemlerin tümü olarak tanımlanan teknoloji, günümüzde “veri paylaşımının en etkin bir biçimde kullanılarak keşiflere yol vermesinin etkin bir parçası” olarak karşılık görmektedir (Emiroğlu, 2018:140-141). Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin, toplumsal ilişkileri sanal alanlara yönlendirmesiyle oluşan toplumsallıklar, ağ (*network*) toplumunun dinamikleri içinde biçimlenmektedir. Bu teknolojilerin araç ve yazılımları, giderek dünyanın her yerinden kolayca erişim sağlanan birbiriyle uyumlu mobil teknolojileri, yazılı kültür ürünlerini ve tüketimi de kendi içine çekerek, toplumsal ilişkileri zaman ve mekan bağlamından koparmıştır. Giderek artan oranda teknolojik belirlemicilik bağlamına oturan toplumsal yaşamlar, yeni ağ kültürünün mantığını toplumsal alanın her noktasına taşımaktadır. Yüz yüze iletişimin beraberinde getirdiği “bir aradalık”, “karşılıklık”, “eş zamanlılık” gibi unsurların değişime uğradığı bu süreçte, sanal ilişkiler ön plana çıkmaktadır (Al, 2017:48).

Teknolojik gelişme, günümüzde pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Günümüz toplumları bu gelişmeler karşısında önemli kararlar almak durumundadır. Teknolojik gelişmeyi toplumsal amaçlarla uyumlu olacak biçimde denetleyip düzenlemenin gerekliliği ve teknolojinin günümüzde çok büyük bir hızla ilerlediği de göz önüne alındığında, toplumlara büyük sorumluluklar yüklenmektedir (Emiroğlu, 2018:147). Günümüzde çok ileri bir duruma gelmiş olduğu kabul edilen modern teknolojinin temelleri geçmişin birikimine uzanmaktadır. İnsanlar tarihin ilk çağlarından bu yana çeşitli keşif ve icatlarda bulunmuş ve zamanımızın bir bakıma “makine medeniyeti” olarak adlandırılan yüksek teknik seviyeye ulaşmışlardır (Demir, 1970:17). Gelinek noktada, bilgi ve iletişim çağında değişim; kopuşlu, beklenmedik ve sürekli değişen bir yapıda seyretmektedir (Emiroğlu, 2018:161-162). Teknoloji, zamanla bağlantılı olarak ilerleyen sürekli bir değişim içindedir. Yeni teknolojilerin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda farklı görüşler ortaya konmakla birlikte, gereksinimlerin bu süreçte ön koşul olmadığı konusunda büyük ölçüde uzlaşılmaktadır (Çalgüner, 2008:3). Teknolojinin birey ve toplum üzerindeki en önemli etkisi, yaşam biçimlerine yani kültüre ilişkindir. Birey-çevre etkileşim ve uyumunda, bilim ve teknoloji değişen değerlerden önce gelmektedir. Günümüzde artık teknoloji kültürü, değerler kültürünü belirleyen, onu denetim altında tutan en önemli etmenlerden biridir. Bireyin etkileşim içinde bulunduğu teknolojik kültürle uyumlaştırılması, aynı zamanda onun toplumsal uyumuna temel olmaktadır (Şenel ve Gençoğlu, 2003:52).

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve toplumsal yapılar üzerindeki hakimiyeti, yeni medya ortamının gündelik yaşam pratiklerinin tüm alanları üzerinde etkili olmasının önünü açmıştır. Mobil iletişim teknolojileri, sanal ortamların dijital araç ve nesnelere, sosyal medya platformları ve bu ortamlardaki paylaşımlar içinde bulunan yüzyılın önde gelen iletişim tarzını ifade etmektedir. Yeni medya ortamında ileti/veri aktarımı, sınırlı, yalın ve düz çizgisel olmayıp, karmaşık bir yapıda seyretmektedir. İnternet alt yapısı üzerinden kolaylıkla sunulan dijital içerik ve ürünler, kolayca ve kalabalıklara dağılabildiği için bireylerin gündelik yaşam kurgularındaki değişimi hızlandırmıştır. Özellikle içerik üretim sürecine aktif olarak katılma yetkinlik ve potansiyeline sahip olan genç kuşaklar, sosyal medya ağlarını toplumsal yaşamın etkileşim alanları olarak kullanmayı tercih etmektedirler. Yüz yüze ilişkilerin aracılanmış boyuta taşınmasının yanı sıra modern toplumun geçmişten bugüne birikerek gelen kimlikleri de dönüşüme uğramaktadır. Bireyin yaşam pratikleri içinde önemli yere sahip olan sosyal medya, yeni aidiyet alanları ve ilişkileri geliştirmektedir. “Yeni kimliklerin mantığı, yapay bir zekanın idealize ettiği sanal aidiyet bilincinin gerçek yaşamdan kopardığı ya da gerçek yaşamın kurumlaşmış normalize olmuş ilişkilerini, geçmiş zaman bağlamlarından saptırarak, “şimdiyi tanımlayan yapay küresel kollektif bilince” doğru kaydirdiği bir eğilimi kışkırtmaktadır. Dijitalleşmiş yeni kimlikler, gerçek üstü toplumsal dünya ile yaşadıkları somut coğrafyanın dünyası arasında gidiş-gelişleri olan ve daha çok da “şimdiye bağımlılığı olan” bir özellik ve özerklik kazanmıştır” (Önür ve Kalaman, 2016:271).

Toplumsal Yapıyı Temsil Eden Kuşaklar

Kuşak kavramının tarihsel süreçteki geçmişi, Antik Yunan ve Eski Mısır Uygarlığı’na değin uzanmaktadır. Bu kavram, ulusal ve uluslararası literatürde çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Türkçe

“nesil” ya da “jenerasyon” kelimeleri ile karşılık bulan kuşak kavramı; “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu” (TDK, 2019) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda kuşak toplumların dönüşen iş yapış biçimlerinde davranış ve eyleyiş biçimleri dönüşen bireyleri temsil etmek üzere kullanılmaktadır.

“Herkes bir nesle aittir. Bazı insanlar bu gerçeğe sıcak, bildik bir battaniyeymiş gibi sarılırken, diğerleri kendi yaşlılarıyla anılmak istemiyor. Ancak, hoşunuza gitsin ya da gitmesin, yaşayacağımız kültürü doğduğunuz zaman belirler. Bu kültürün içinde dünya olayları, sosyal eğilimler, ekonomik gerçekler, davranış kuralları ve hayata bakış açısının yanı sıra pop kültürünün iniş ve çıkışları da vardır” (Twenge, 2013:13).

Birbirine yakın zamanlarda dünyaya gelmiş insanların ve dünyaya gelinen yerin sosyal, hukuksal veya ekonomik durumu, yönetim biçimi, toplumun kültürel yapısı, toplumsal eylemleri, değer yargıları ve davranış biçimleri toplumun ve insanın şekillenmesine yardımcı olacak, bu sebeple de her kuşağın birbiri ile farklılık göstermesi, kuşakların belli bir olay karşısında olumlu ya da olumsuz tutum sergilemesi onu etkileyen müşterek şeylerin bütünüyle alakalı olacaktır (Keleş, 2011:131). Birey veya kuşakları incelerken daha net olmak açısından onun doğduğu döneme, yaşadığı kültüre bakılarak, kuşakların yaşadığı dönemin ilkelerine göre şekillendiği ifade edilmektedir (Yelkikalan vd., 2010:500). Birbiri ile keskin ayrılıkları gözle görünür şekilde olmasa da her bireyin farklı mizaca sahip olmasından dolayı nesiller arasında net bir çizgi bilimsel olarak kanıtlanmış, fakat her neslin kendine ait bir karakterinin bulunması bu alandaki çalışmaları çeşitlendirmiştir. Bu bağlamda kuşaklar Tablo 1’de yer aldığı şekliyle sınıflandırılmaktadır.

Tablo 1. Kuşaklar ve Dönemleri

Kuşak	Dönem	Genel Özellikleri	Güçlü Noktaları
Gelenekselciler/ Sessiz Kuşak/Savaş Kuşağı (<i>Silent Generation</i>)	1930-1945	Pratik, rasyonel	İstikrar, bağlılık
Bebek Patlaması (<i>Baby Boomers Generation</i>)	1946-1964	İyimser, pozitif	Ekip çalışması, bağlılık
X Kuşağı (<i>Gen X – Baby Busters</i>)	1965-1976	Şüpheli, dikkatli	Uyumluluk, uzlaşma, bilgi teknolojileri bilgisi
Y Kuşağı (<i>Echo Boom – Millenials</i>)	1977-1994	Umutlu, güvenli	Aynı anda çok iş yapma, teknoloji becerisi
Z Kuşağı (<i>Gen Z</i>)	1994 ve sonrası	İşbirlikçi, yaratıcı, gergin, mutsuz, tatmin olmayan	Hızlı ve analitik düşünme becerisi

Kaynak: Williams ve Page, 2011:2-8; Kuyucu, 2014:58.

“Gelenekselciler” ya da “Savaş kuşağı” olarak da adlandırılan “Sessiz kuşak”, 1930 ile 1945 yılları arasında doğmuş nesli temsil etmektedir. Bu dönemin en can alıcı olayları 2. Dünya Savaşı ve 1929 ekonomik buhranıdır. Karakteristik olarak Sessiz kuşağın kültürel öğelerinde geniş aileler ve olumlu komşuluk ilişkileri bulunmaktadır. Yaşamak için çalışmayı ilke edinen bu nesil için otoriteye saygı, sadakat ve çok çalışmak önde gelmektedir (Arslan ve Nur, 2018:332). Yaşadığı dönemin yapısından dolayı yokluk ve ekonomik sıkıntılarla büyümüş olan bu kuşağın, ortak algısı var olmak için mevcudun korunması olmuştur. Bu nedenle kurallara sadık kalmışlardır. Ancak gelenekleri içindeki köklü değişikliklere sıcak bakmamış ve zaman zaman da karşı çıkmışlardır. Bu kuşak döneminde hakim olan kitle iletişim aracı radyodur. Yüzyılın ilk yarısında dünyanın hatta bir ülkenin yeniden inşasına tanıklık etmişlerdir (Ardıç ve Altun, 2017:14).

Aynı evde hem ebeveynleri hem de çocuklarına baktıkları için “Sandviç kuşağı” olarak da adlandırılan “Bebek Patlaması kuşağı”, 1946 ile 1964 yılları arasında doğmuş olan nesli temsil etmektedir. Bu nesil ismini, 2. Dünya Savaşı’nın sona ermesi ve halkın bir nebze olsun huzura ve rahata kavuşması ile doğum oranlarında yaşanan büyük artışlardan almaktadır (Arslan ve Nur, 2018:332). İnsan hakları hareketlerinin ve radyonun en popüler olduğu çağa denk gelmiş olan kuralcılığıyla öne çıkan bu kuşak;

babaları gibi sadakati yüksek, kendi kendini motive eden, takdir edilmekten hoşlanmayan, bir yerde uzun süre çalışabilen, teknolojiye ise uzakla yakın arasında bir yerde olan, çalışkan, optimist, idealist ve sabit kararlı ve maaş odaklı, grup çalışmalarında başarılı mizaca sahiptir. Konforlu ve rahat bir yaşama sahip olmak için çok çalışmanın gücüne inanan bu kuşağın büyük bir kısmı için işkolik ve egosu yüksek bireyler denilmektedir (Aka, 2018: 121).

X Kuşağı, 1965 ile 1976 yılları arasında doğmuş ve geçiş dönemi neslini temsil eder. Parasal konular dışında sosyal konularla da ilgilenen kuşak olarak öne çıkmaktadır. Toplumsal konulara duyarlı, iş alanında motivasyonları yüksek, eğitime ve kariyere önem veren, iş ve aile hayatını dengede tutan, idealist ve sadakatleri daha iyi bir imkan bulduğunda değişebilen, kanaatkar nesil, pikap, transistorlu radyo, merdaneli çamaşır makinesi, bantlı teyple tanışan ilk nesil olarak bilinmektedirler. Az çocuk sahibi olmanın refah açısından önemli olduğunu kabul etmişlerdir ve teknolojiyi kabullenmek zorunda kalmışlardır. (Fettahlıoğlu ve Sünbül, 2015: 263). Diğer nesillerin aksine özgürlüklerine düşkünlüğüyle bilinen X kuşağı, çabuk şikayet eder, iş ortamında fark edilmek ve patronları tarafından ödüllendirilmek ister. “Bireysel iş yapma güçleri ve sorumluluk duyguları yüksektir. Sessiz Kuşak ve Bebek Patlaması kuşağının yetiştirdiği bu bireylerin aldığı eğitim ve eğiticilerin yaşadığı koşulların yansımaları ile sorumluluk üstlenmeyi ve bireysel olarak verimli çalışma becerilerinin geliştiği söylenebilir. Hayata bakış açıları süreç değil, sonuç odaklıdır” (Ardıç ve Altun, 2017:15). X kuşağı mali, ailevi ve toplumsal bir güvensizlik içinde, hızlı değişim, büyük çeşitlilik ve sağlam geleneklerin eksikliği ile büyüdüğü için, kolektif çalışmaktan ziyade bireyci, sinik ve güven problemi yaşayan, olumsuz düşünen nesli temsil etmektedir. Bu kuşak çok kanallı renkli televizyon ve bilgisayar gibi teknolojilerin sunduğu fırsatları, günlük hayatta görme ve kullanma avantajı bulmuştur (Arslan ve Nur, 2018:332).

“İnternet kuşağı”, “Millennial” ve “Nexter” gibi isimlerle de anılan Y kuşağı, 1977 ile 1994 yılları arasında, dünya düzeni olarak daha olumlu/barışçıl şartlarda ve teknolojik gelişmelerin boy gösterdiği bir dönemde doğmuştur. Özgürlüğüne düşkün, otorite ve kuralları sevmediğinden kendi işinin patronu olmak isteyen, farklı görüşlere sert çıkabilen, gruplaşmayı önemseyen için yaşlıları arasında kabul görmeyi önemseyen ve çabuk sosyalleşen, özgüveni yüksek, sosyal ağları etkin olarak kullanabilen, birkaç işi bir anda yapabilen, iletişim ve medyayı kullanma ve girişimcilik yeteneğine sahip nesildir. Tüketim odaklı yaklaşan bu nesil, hayatın zor dönemlerine denk gelmediği için yaşadığı dönemden öncesini de olumlu düşünerek rahat hareket etmektedir. Bu nesil, döneminin toplumsal ve küresel olaylarından etkilenmiştir: Çernobil Faciası (1986), Berlin Duvarının Yıkılması (1989), Körfez Savaşı (1991) ve Bosna Savaşı (1992). Bu tarz küresel ölçekte etkili olaylar, Y kuşağı bireylerinin hayata daha fazla sorgulayıcı ve eleştiriler bir gözle bakmasına neden olmuştur (Arslan ve Nur, 2018:333).

Z kuşağı, 1994 ve sonrası dönemde doğan bireylerden oluşmaktadır. Genel olarak 2000 yılı ve sonrası nesli temsil etmektedir. Teknoloji odaklı bir dünyaya gözlerini açan bu nesil, “Kuşak I”, “İnternet Kuşağı”, “Next Generation” veya “IGen” olarak da anılmaktadır. Bireyselleşme odaklı ve yalnız yaşamayı tercih eden Z kuşağı, kişisel özellikleri açısından ele alındığında genel olarak kompleksli bir yapıya sahip değildir. GSM tabanlı, daha bireysel, yenilik üretmekten haz duyan, sonuç odaklı, güvenilir fakat tatmin edilmesi zor bir kuşaktır. Önlerindeki çoklu seçenekler ve eğlenceyi ertelemeye yaşadıkları güçlükler, başarılı olma yolunda karşılıklarına çıkan en büyük engeldir. Kendi istekleri doğrultusunda ve belirledikleri koşullarda öğrenmek isterler aynı zamanda üreticiliğe izin veren etkinliklerden de hoşlanırlar (Arslan ve Nur, 2018:333). Her ne kadar müsrif gözükseler de para harcama yerine biriktirmeyi tercih etmektedirler. En belirgin özelliklerinden biri de araştırmacı olmalarıdır. Dijital dünyanın içine doğan Z kuşağı, en çok YouTube’da varlık göstermektedir. Bu nesil sabırsız, sadakatsiz ve kolaylıkla yüz yüze iletişim kuramamaktadır (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017:1038-1040). “İnternet ve sosyal medyadan ayrı kaldıkları zamanı bir kayıp olarak gören Z kuşağı bireyleri konuşma, öğrenme, düşünme, büyüme ve tüketme açısından oldukça hızlıdır. Bu bireylerin önceki kuşaklara göre IQ, özgüven ve birden fazla işi eşzamanlı olarak yürütebilme becerileri oldukça yüksektir” (Ardıç ve Altun, 2017:18).

TEKNOLOJİ VE Z KUŞAĞI İLİŞKİSELLİĞİ

Son yüzyılda dijital teknolojilerin gelişimi ve gündelik yaşamda yaygınlık kazanmasıyla ağ ortamlarındaki kültürel temsiller, gündelik yaşamı çeşitlendirerek yeniden yapılandırmakta, bireyin yaşam pratiklerini yeniden düzenlemektedir. İnternet sayesinde dünyanın her yerinde ağlara kolaylıkla erişilebilmekte, tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar teknoloji odaklı bir dönüşüm yaşanmaktadır. Küresel ölçekte üretim ve tüketim ilişkilerini düzenleyen iletişim teknolojileri, üretim ve çalışma yaşamını, serbest zaman etkinliklerini, eğitim-öğretim süreçlerini yeniden tasarlamış ve örgütlemiştir. Yeni iletişim teknolojileri ile aracılanan ağ toplumunda bireyler sanal bir dünya içine çekilmektedirler. Gündelik aktiviteleri hızlandıran bilgisayarlar giderek küçülmüş, geliştirilen yazılımlar aracılığıyla telefonlar, para çekme makineleri, sanal bankacılık gibi araç ve uygulamalar ağ eksenli çalışır hale gelmiştir. Toplumsal alanın her yanında giderek daha fazla yaygınlaşan bu mekanizmalar, daha az merkezileşmiş bir sosyal ağın uzantılarıdır. Bu ağ aracılığıyla toplumlar zorunlu/gönüllü olarak dijital teknolojilerin sürüklediği zamansız ve mekansız ilişkilere sürüklenmektedir (Önür ve Kalaman, 2016:273).

İçinde bulunduğumuz yüzyılda son dönem kuşağını ifade etmek üzere geliştirilen “dijital yerli” kavramı, bu yüzyılı temsil eden dijitalleşmeyle aynı çerçevede değerlendirilebilecektir. Dijital yerli olarak adlandırma geliştirilmesinin nedeni, son dönemde doğmuş olan gençlerin her zaman yeni teknolojilerle çevrenmiş ve etkileşim içinde olmalarıdır. Bu teknoloji-zengin ortamın en radikal değişim, insanın iş yapış ve düşünüş biçiminde ortaya çıkan farklılaşmadır. Bu bağlamda ele alındığında dijital yerlilerin çok hızlı enformasyon almaya alışkın oldukları, aynı anda farklı işlemleri ve birden çok görevi yapmak isteyecekleri, metinlerden önce grafikleri, rastgele erişimi tercih ettikleri, ağ bağlantısı olan yerde en iyi şekilde çalıştıkları gibi birçok unsur ön plana çıkmaktadır (Helsper ve Eynon, 2016:40). 2001 yılında “dijital yerli” kavramlaştırması ile birlikte 1980 ve sonrasında doğanların dahil edildiği kuşaklar, bilgi ve iletişim teknolojileri becerilerine sahip, öğrenme tercihlerinde daha çok bilgi teknolojileri odaklıdır. Dijital dile hakim oldukları ve akıcı bilgisayar kullandıkları için, internet, video oyunlar gibi uygulamaları daha çok tüketmekte ve daha çok sanallaşmaktadır. Hatta sanal ortamda duygularını ve düşüncelerini kısa yoldan ve hızlı bir biçimde anlatmak isteyen Z kuşağı, bir diğer ifadeyle “Sessiz Nesil”, pek çok duyguyu ifade edebilen duygu ikonlarını, emoji ve kısaltmaları kullanarak kendilerine özgü dijital bir dil yaratmışlardır. 2000 ve sonrasında teknolojinin içine doğmuş bulunan bu nesil, insanlık tarihinin el, göz, kulak ve motor becerileri senkronizasyonu en yüksek nesli olarak anılmaktadırlar. Bu kuşak, bireyselliğe önem vermekte, en yeni iletişim araçlarını kullanmakta, iş arkadaşlarıyla dost olmayı tercih ederken yeniliğe açık, haberleşmek için e-posta yerine sosyal medyayı kullanan, arkadaşlık ilişkilerini ise ağırlıklı olarak Facebook vb. sosyal medya üzerinden yürüten, teknoloji bağımlısı ya da tutkunu olmayıp, teknolojiyi doğal yaşam standardı olarak algılayan bireylerden oluşmaktadır. Z kuşağı gençleri faydalı gördükleri her türlü yeniliği yaşamlarına hızlı şekilde entegre edebilmektedir. Bu nedenle dijital yerliler olarak anılan kuşağın daha yakın tarihte yaşamış olan kuşaklara göre daha farklı aile ve sosyal hayat geçmişleri olacaktır (Yalçın Kayıkçı ve Kutluk Bozkurt, 2018:55).

Z kuşağı bireyleri dış dünyada çok zaman harcamazlar, çevrimiçi iletişim kurarlar, bilgisayarsız veya cep telefonsuz bir hayatı hayal bile edemezler. Teknolojisiz bir yaşamdan haberdar değildirler. İş dünyası Z kuşağını, iyi eğitilmiş ve kendini sürekli geliştiren bir nesil olarak değerlendirmektedir. Nitekim, geleneksel öğrenme yöntemleri ve ortamlarının daha önceki nesillerde olduğu gibi onların dikkatlerini çekmede yeterli olmayacağı düşünülmektedir (Somyürek, 2014:66). Aidiyet duygularının az ve çabuk vazgeçme huylarının olması da işletmelerin standart sistemlerine aykırı bir durumdur. Z kuşağı, takım çalışması yerine daha çok bireysel hareket etmeyi seven ve kendilerini ifade edebilecekleri alanlar oluşturabilen kuşaktır (Taş, Demirdöğmez ve Küçüköğlü, 2017:1033). Bu kuşak için para kazanmanın yanında, iş tatmini de önemlidir. Bilginin ve zamanın hızına anında adapte olabilmeye özelliği taşırlar ve bu bireyler, çalışırken eğlenmenin ve sürekli öğrenmenin peşindedirler. İşletmelerdeki pozisyonlarla uyum sağlandığında, örgütler açısından fark oluşturacak olan bu kuşak, sınırsız kariyer anlayışı ve zayıf örgütsel bağlılık gibi farklılıklarından dolayı geleneksel insan kaynakları uygulamalarından bağımsızdırlar. Birçok sektör yöneticisi Z kuşağının iş dünyasında sayıca artması ile iş ortamlarında daha çok ekranın olacağını, kâğıdın, prosedürlerin iyice azalıp, esnek çalışma saat ve

modellerinin yoğunlaşacağını ve pek çok yeni meslek ve uygulamanın ortaya çıkacağını ileri sürmektedir.

“Yine de bu kuşağı şekillendiren tek etken teknoloji değil. i-Nesli’ndeki i, bu kuşağın kanıksadığı bir bireyciliği de (*individualism*) temsil ediyor. Sağlam eşitlik duygusunun yanı sıra geleneksel toplumsal kuralların reddedilmesinin temelinde olan geniş kapsamlı bir eğilim bu. Parasal açıdan başarılı olmak, “yoksul” değil “varsıl” olmak için doğru şeyleri yapma konusunda endişelenen i-Nesli’nde derin bir güvensizlik yaratan gelir eşitsizliğini de (*income inequality*) anlatıyor” (Twenge, 2018:23).

Yeni medya karakteristiğinde “hiper”, “sanal” ve “siber” kavramları öne çıkarken, ağlar üzerinden dolaşımın gelen dijital kültür, toplumun önceki kültürüyle derinden bir etkileşim içine girmektedir. Dolaşımdan gelen, yerelle etkileşim sonucunda oluşan ve çoklukla ticarileşmiş olan melez kültür, endüstriyel bir üretim olarak tekrar dijital teknolojiler içinden yaygınlaşırken bireyin gündelik yaşamını kodlamaktadır. Yerleşik ilişkiler ise ağ toplumu ilişkileri üzerine kayarak dijital bir görünüm kazanmaktadır. Z kuşağı bu teknolojik gelişmeler içinde yaşamını sürdürdüğü için mizaç olarak diğer kuşaklardan farklılaşmaktadır (Bakınız Tablo 2).

Tablo 2. Nesle Göre Değişen Benlik

Bebek Patlamasında Doğanlar	Yeni “Ben” Nesli
- Kişisel tatmin	- Eğlence
- Yolculuklar, sırlar, araştırma	- Zaten oradalar
- Dünyayı değiştir	- Hayallerini izle
- Protestolar ve grup oturumları	- Televizyon izlemek ve internette dolaşmak
- Soyutlama	- Uygulanabilirlik
- Maneviyat	- Maddecilik
- Yaşam felsefesi	- Kendinden memnun olmak

Kaynak: Twenge, 2013:75.

Z kuşağı, kendinden önceki kuşaklardan özellikle teknoloji odaklı yaşamı ile farklılaşmaktadır. Kitabı bilgisayara, okumayı ise hiper-metne tercih eden bu nesil, arkadaşları ile ilişkilerinde sosyal medyayı tercih etmekte, en basit eylemlerinde bile yanında taşıdığı teknolojik cihazla bütünleşmektedir. IPSOS’un 2014 yılında gerçekleştirdiği Çocukların Yaşam Tarzı ve Medya Tüketimi Araştırmasındaki verilere göre Türkiye’de paylaşmadan duramayan 6.2 milyon online çocuk mevcut. Her beş çocuktan ikisi facebook üyesi %40 ve haftada 11 saat internet kullanmakta. Bir başka araştırmanın sonuçlarına göre, internet en fazla okul işleri için (%92,6) kullanılmaktadır. Aynı zamanda video klip izlemek (%62,3), oyun oynamak (%51,7), sosyal ağ sitesindeki profiline giriş yapmak (%46,1), e-posta gönderip almak (%45,5), anlık ileti göndermek (%45,3), müzik ya da film indirmek (%45,2) ve haberleri okumak ya da izlemek (%42,2) de başka kullanım biçimlerine işaret etmektedir. İletişim tabanlı tüm faaliyetler bir arada incelendiğinde (anlık ileti ve e-posta göndermek, sosyal ağa bağlanmak), Türkiye’deki çocukların ortalama %44’ünün bu amaçla internet’i kullandığı görülürken, Avrupa’da bu oran %60’tır (aktaran Tuncer (2016)).

“Açık sözlülük, işte ve evde kolay iletişime girmemize olanak sağlıyor. Yaşça ileri bazı iş adamları, gençlerin çok açık sözlü olmasından şikayet ederek, bazı çalışanların kendileriyle ilgili fikirlerin açık ve net olarak paylaşılmasını talep ettiğini ve karşılığında onların da yorum yaptığını söylüyor. Bazı müdürler ise gençlerin, yaşlıların çalışma tarzlarını eleştirmeye bu kadar hevesli olmalarına şaşırıyor. Bu durum otoriteye duyulan törpülenmiş saygının ve genç neslin dizginleyemediği doğruluklarının bir sonucu” (Twenge, 2013:59).

Z kuşağının teknoloji ekseninde yaşam sürmesi kişilik ve kimlik gelişimlerinde dönüşüm açığa çıkarmaktadır. Narsisizm bu duygu durumların başında gelmektedir. Bu çağın neslinde egemen olan Narsisizm², eski Yunan Mitolojisi’ndeki Narkissos’dan gelir ve anlamı en basit haliyle kendine aşık

² Çağımızın kişilik yapılanması olarak bilinen “Narsisizm” Yunan mitolojisinden sudaki yansımasını gören ve bu yansımasına yani kendisine aşık olan ve bir ömür boyu ulaşamayacağı bu aşkın peşinde aşkını (kendisini) izleyerek ömrünü tüketen Narkissos’dan gelmektedir. Narkissos bu imkansız aşkına ulaşma isteğiyle sarılır ve suya düşüp boğularak hayatını kaybeder.

olma halidir. Belli bir ölçüde narsisizm hem bir insanın yaşamını sürdürebilmesi hem de kişinin ruh sağlığı açısından gereklidir. Bir başka deyişle, belirli ölçüde varolan narsisizm, bir bireyin özsaygı sürekliliği için önem taşır. Ancak narsisizmin ileri düzeyleri hayatı olumsuz etkiler. Kişinin üstünlük hisleri, özel muamele beklentisi, yeteneklerin ve kişisel özelliklerin abartılması, ilgi ve beğenilme talepleri, başkalarını sömürme ve hor görme, empati eksikliğinden yoksun olma hali narsisizm olarak karakterize edilmiştir. Narsistik özellikler taşıyan kişiler, kişilerarası ilişkilerinde kendilerine fazla güvenli görünseler de, aslında sağlam olmayan ve derinlikten yoksun ilişkiler kurdukları gözlemlenir. Bu kişiler, diğerlerinin düşünce ve istekleriyle ilgilenmezler ve empatiden yoksundurlar. Kendi isteklerine ulaşamadıkları zaman hızla çökebilirler. Bencillikleri ve benmerkezcilikleri, kendilerine abartılı bir değer atfediyor olmaları, ilişkilerde daha tartışmacı ve aksi bir tavır takınmalarına neden olur. Kendilerine aşırı şekilde inanırlar ve herhangi olumsuz bir eleştiriye katlanamazlar. Başkalarını etkilemek amacıyla gösteriş peşinde olan Narsisistler, oldukça sığ ve geçici ilişkiler kurarlar. En başta karşı tarafı idealize ederek o kişiye abartılmış bir değer biçer, sonrasında partnerlerine dair daha gerçekçi bir algı edinir ve partneri değersizleştirerek istenmeyen kişi konumuna getirirler. Narsistik bir kişi, ilişki kurduğu diğer insanları kendi zihninin dışında bir varlığı ve özneliği olan gerçek insanlar olarak algılamakta zorlanır. Bunun yerine, kişileri sadece kendi zihnindeki bir imge ya da nesne olarak algılar ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda onlarla olan ilişkilerini manipüle eder. “Narsistik kişilerin ilişkilerinde sosyal etkileşimler vazgeçilmez unsurlardan biri olarak gösterilmektedir. Başkalarından sürekli onay bekleme davranışları, düşük benlik saygısı ile ilintilidir. Başkalarına karşı üstünlük ve duyarsızlık duyguları nedeni ile sosyal çevrelerinde, dengeli ve tutarlı ilişkiler sürdürememektedirler” (Çayırılı, 2017:22). Günümüzde milyarlarca kişi zamanını sosyal medyada içerik oluşturmak ya da oluşturulan içeriği tüketerek geçirmektedir. Bireylerin kendilerini anlatmaları ve aktarmaları için ortam sunan sosyal medya, aynı zamanda narsistik kişilik özellikleri sergilemeleri için de yatkınlıklar sunmaktadır. Zaman ve mekan arasındaki algının değişmesi, bireylerin diğerlerine ulaşabilmesi için aynı yerde ve aynı anda bulunma zorunluluğunun ortadan kalkması ile, teorik olarak da olsa bir kişinin binlerce kişi tarafından her an izlenebilir hale gelmesine neden olarak, dar kapsamda sergilenebilecek olan ilgili davranışların sınırlarını genişletmektedir (Oğuz, 2016:55). Bireyin bir gözlemci grubu karşısında gerçekleştirdiği aynı zamanda gözlemcilerin de belli oranda etkilendiği tüm faaliyetler “performans” olarak, bu performans gözlemcilere tanımlamak için genel ve değişmez bir şekilde işleyen kısım da “vitrin” olarak adlandırılmaktadır. Sosyal medya performans-vitrin ilişkisinin net bir biçimde görüldüğü alan olup, bireyin kendisi hakkında ne paylaşıldığını merak etmesi, hakkındaki olumsuz mesajlara cevap verme eğilimi taşıması bağlamında narsisizmin önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle, sosyal medya davranışı olarak özçekim ve çekilen fotoğrafların internet ortamında sosyal hesaplar aracılığıyla paylaşılabilir olması, “özseverlik” olgusunu açığa çıkarmıştır. Kullanıcıların, özçekim amacıyla çektikleri fotoğrafları sosyal medya aracılığıyla paylaşması, bireysel tanıtım ve kendilerini ön plana çıkarma motivasyonunu beraberinde getirmiştir. Özçekim, zaman içerisinde öz-moda akımlarının oluşturulmasının önünü açmıştır. Özçekim, bireye görsel olarak kendi temsilini sunmanın yanı sıra öz-imaaj yaratma, öz temsil aracı olarak kullanılma olanağı sunmaktadır (Yeniçeri Alemdar vd., 2017).

Yeni zamanın bir diğer duygudurumsal rahatsızlığı olan internet bağımlılığı, internetin başında uzun vakit geçirmekten ziyade, internet kullanımının kişinin kendi elinde olmaması ve kontrolünü sağlayamaması anlamına gelmektedir. İnternet bağımlılığı bireyin sosyalleşme, kendini iyi hissetme, belirli bir gruba dahil olabilmekle yetisini dönüştürmüş, beğenilme iç güdülerini ön plana çıkarmıştır. Birey ağ üzerinde kendisine sunulan elektronik ortamlarda sosyalleşmekte ve doyuma ulaşmaktadır. Bu çerçevede sürekli sanal ortamda etkileşim kurmak isteyen birey, reel bir ortamda karşısındaki kişiyle yüz yüze iletişim kurmaktan kaçınmaktadır. Aslında birey, gerçek yaşamında bulamadığı mutluluğu ağ üzerinde sosyalleşerek aramakta; internete psikolojik, sosyal, kültürel bir destek bulmak amacıyla yönelmektedir. Bu eğilim bireyi, hep daha fazlasını istemeye yönlendirmekte ve internete bağımlılığı

Narsisizm, kişinin kendi vücuduna yönelttiği cinsel arzu ve haza işaret etmektedir. Narsisizm kavramı ilk kez 1898 yılında psikanalitik kuramcı Havelock Ellis tarafından kullanılmıştır. Ellis narsisizmi özellikle kadınlarda görülen ve cinsel dürtüleri bireyin kendisine hayranlıkla yöneltmesini içeren duygular olarak açıklamıştır (Karaaziz ve Erdem Atak, 2013:44).

her geçen gün artmaktadır. Bağımlılık kazanan birey, internet erişimi olmadığı zamanlarda depresyona girmekte, pesimist bir hal kazanmaktadır (Çetin ve Karalar, 2016).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tarihsel sürece bakıldığında toplumların gereksinimleri, yaşam pratikleri ve geliştirdikleri beceriler ekseninde yeni teknolojileri oluşturdukları gözlemlenmektedir. Günümüzün dijital teknolojileri, yeniliğin çok boyutlu yaşanmasına neden olmaktadır. Yeni teknoloji toplumlar üzerinde sosyo-ekonomik düzeyde “yeni bir girdi” olarak dönüşüm sağlamaktadır. Günümüzde küresel ölçekte işlerlik kazanmış bulunan dijitalleşme, ağı yapıların örgütsel düzeyde hakimiyet sergilemektedir. Dijital yaşamların ön plana çıktığı günümüzde tüketime dayalı yeni toplumsallıklar açığa çıkmakta, gündelik yaşamın etkileşim süreçlerinin tamamında dijitalleşmenin izlerine rastlanmaktadır. Ağ temelli sanal ortamlar bireylere tüm dünya ölçeğinde çeşitli etkileşim pratikleri sunmaktadır. Bu yeni etkileşim ortamlarının üyeleri olarak dijital yerliler de bu alanda yerlerini almış bulunmaktadır. İnternetin kapsamında yer alan her şey, toplumsal bir bağlamda üretilmekte, aynı zamanda toplumsal bağlamı üretmektedir. Dolayısıyla internet ortamı toplumsal ilişkilerin yeniden yeniden üretilmesini sağlayan sosyallikleri içermektedir.

Dijitalleşen ilişkiler ekseninde sosyal dünya, araçlar ve ağlar üzerine hapsolmakta, sanal olan gerçekliği ele geçirmektedir. Kimlikler de bu süreç içerisinde şekillenmekte ve sürekli dönüşüme uğramaktadır. Kimliğin sanallaşması, aynı zamanda dijital yaşamda çeşitlenmesi, çoklaşması ve karmaşıklaşması anlamına gelmektedir. Bireyin sanal ortamlarda ve fiziksel mekanlarda geliştirdiği etkileşim ve kurduğu ilişkiler, kimliğin oluşumu ve tasarlanmasında referans çerçeveleri oluşturmaktadır. Bu da toplumsal dinamiklerin, hem reel/somut hem de sanal iletişim ağları üzerinden işlerlik kazanmasına neden olmaktadır. “Sanal ortamda dolaştıkça dijitalleşen bireyin kimliği, bilgi depolamanın en küçük birimi olan “bit” üzerinden ifşa edilir hale gelmiştir. Çevrim içi çeşitli grupların ve topluluklar sosyabilite süreçlerine dahil oldukça, daha büyük bitlerle kimlikler ifade edilmektedir. Toplumsal yaşamının bir parçası haline gelmiş olan ve birbirini besleyen fiziksel ve sanal mekanlar, iç içe geçerek ve paylaşımlarla birbirini melezleyerek hatta bütünleşerek, kimliklerin toplumsallıklarını artırmaktadır (Önür ve Kalaman, 2016:278). Böyle bir ortam içinde kimlik gelişimi yaşayan Z kuşağını diğer kuşaklardan ayıran en önemli özelliği dijital yüksek teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı bir zaman diliminin sergilediği yapıda gelişmesidir. Z kuşağının sosyal ilişkileri deneyimlerle, alışkanlıklarla ve teknolojinin getirmiş olduğu gerekliliklerle şekillenmiştir. Dijital çağın getirmiş olduğu yeni düzen, tüm dinamiklerde etkisini göstermekte, bireyin davranış ve alışkanlıklarını da dönüştürmektedir. İleri ki yıllarda yaşanacak olan değişim ve gelişimin beraberinde neler getireceği tam olarak tahmin edilemese de, teknoloji eksensiz gelişen bir sürecin hız kesmeden devam edeceği ifade edilebilecektir. Bu durum da toplumsal ve bireysel ölçekte yeni kişiliklerin ortaya çıkmasını, yeni eylemselliklerin gündeme gelmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Z kuşağı ve ardından gelecek olan nesiller, teknoloji ile yoğurulmuş iş yapış biçimleri ile diğer kuşaklardan oldukça farklı görünüm kazanmaya adaydır (Çetin ve Karalar, 2016:161).

KAYNAKÇA

1. Aka, Bahattin (2018). “Bebek Patlaması, X ve Y Kuşağı Yöneticilerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Kamu ve Özel Sektör Farklılıklarına Göre İncelenmesi: Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. Cilt 9. Sayı 20. s.118-135.
2. Akıncı Vural, Z. Beril ve Bat, Mikail (2010). “Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma”. *Journal of Yaşar University*. 20(5). s.3348-3382.
3. Al, Eyüp (2017). “Teknolojik Determinizm Bağlamında Bir Şiddet Formu Olarak Medya”. *Marmara İletişim Dergisi*. 28. s.47-60.
4. Ardiç, Ebru ve Altun, Adnan (2017). “Dijital Çağın Öğreneni”. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. Sayı 1. s.12-30.
5. Arslan, Baran ve Nur, Erkan (2018). “Teknolojinin Yeni Çocuğu: K Kuşağı”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. Cilt 6. Sayı 15. s.329-347.

6. Çalgüner, Alper (2008). “Teknolojik Değişim Kavramının, Tasarımın Gelişimi Doğrultusunda Değerlendirilmesi”. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarımı Bölümü. s.1-10.
7. Çayırılı, Ezgi (2017). “Sosyal Medya Kullanım Özelliklerinin Kişilik Yapılanmaları, Yaşam Doyumu ve Depresyon Açısından İncelenmesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Klinik Psikoloji Anabilim Dalı.
8. Çetin, Canan ve Karalar, Serol (2016). “X, Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. Cilt 14. Sayı 2. s.157-197.
9. Demir, Ahmet (1970). *Çağdaş Teknolojik Gelişmeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
10. Emiroğlu, Akif (2018). *İnovasyon ve Teknoloji Yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
11. Fethahloğlu, H. Seçil ve Sünbül, M. Banu (2015). “Tüketici Etnosentrizmi Ve Tüketici Husumetinin X, Y, Z Kuşakları Açısından İncelenmesi”. *International Journal of Academic Value Studies*. 1 (1) s. 26-45.
12. Güney, Büşra (2017). “Dijital Bağımlılığın Dijital Kültüre Dönüşmesi: Netlessfobi”. *A Journal of New Media/Yeni Medya Elektronik Dergi*. May 2017. Volume 1. Issue 2. p.207-213.
13. Helsen, Ellen Johanna ve Eynon, Rebecca (2016). “Dijital Yerliler: Kanıt Nerede?”. s.39-62. içinde *Yeni Medya: Kullanıcının Yükselişi*. (Ed. Himmet Hülür ve Cem Yaşın). (Çev. Mehtap Uyar). Ankara: Ütopya.
14. Karaaziz, Meryem ve Erdem Atak, İrem (2013). “Narsisizm ve Narsisizmle İlgili Araştırmalar Üzerine Bir Gözden Geçirme”. *Nesne Psikoloji Dergisi*. Cilt 1. Sayı 2. s.44-59.
15. Keleş, Hatice N. (2011). “Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. Cilt 3. Sayı 2. s.129-139.
16. Kuyucu, Mihalis (2014). “Y Kuşağı ve Facebook: Y Kuşağının Facebook Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir İnceleme”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 13. Sayı 49. s.55-83.
17. Maigret, Éric (2011). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*. (Çev. Halime Yücel). İstanbul: İletişim.
18. Oğuz, Tarkan (2016). “Çağdaş Narkisizos’lar: Facebook Kullanım Alışkanlıkları ve Narsisizm”. *Selçuk İletişim*. 9(2). s.51-68.
19. Önür, Nimet ve Kalaman, Sefer (2016). “Dijital Gündelik Yaşam: Yeni Toplumsallıklar ve Dijital Yabancılaşma”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl 4. Sayı 35. s.269-289.
20. Solmaz, Başak, Tekin, Gökhan, Herzem, Züleyha, Demir, Muhammed (2013). “İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama”. *Selçuk İletişim*. 7(4). s.23-32.
21. Somyürek, Sibel (2014). “Öğrenme Sürecinde Z Kuşağının Dikkatini Çekme: Artırılmış Gerçeklik”. *Eğitim Teknolojisi: Kuram ve Uygulama*. Cilt 4. Sayı 1. s.63-80.
22. Şenel, Ahmet ve Gençoğlu, Serhat (2003). “Küreselleşen Dünyada Teknoloji Eğitimi”. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı 12. s.45-65.
23. Taş, H. Yunus, Demirdöğmez, Mehmet ve Küçüköğlü, Mahmut (2017). “Geleceğimiz Olan Z Kuşağının Çalışma Hayatına Muhtemel Etkileri”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*. Yıl 7. Cilt 7. Sayı 13. s.1031-1048.
24. Tuncer, M. Umut (2016). “Ağ Toplumunun Çocukları: Z Kuşağının Kişilerarası İletişim Becerilerinin Çok Boyutlu Analizi”. *Atatürk İletişim Dergisi*. Ocak. Sayı10. s.33-45.
25. Twenge, Jean M. (2018). *İ-Nesli*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
26. Twenge, Jean M. (2013). *“Ben” Nesli*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
27. Yalçın Kayıkçı, Meltem ve Kutluk Bozkurt, Ayşegül (2018). “Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zeka Uygulamaları ve Turizme Yansımaları”. *Sosyal Bilimler Metinleri*. Sayı 1. s.54-64.
28. Yasa, İbrahim (1970). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
29. Yelkikalan, Nazan, Akatay, Ayten ve Altın, Emel (2010). “Yeni Girişimcilik Modeli Ve Yeni Nesil Girişimci Profili: İnternet Girişimciliği ve Y, M, Z Kuşağı Girişimci”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. Cilt 10. Sayı 20. s.489-506.
30. Yeniçeri Alemdar, Mine, İşbilen, Damla, Demirel, Kenan ve Günal Telli, Nazan (2017). “Özçekim Davranışı Narsisizm Göstergesi Olabilir mi? Özçekim ve Narsisizm Arasındaki İlişkiyi Tanımlamaya Yönelik Nitel Bir Araştırma”. *Global Media Journal TR Edition*. 8(15). s.71-97.
31. Zincirkıran, Memet (2006). *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Ankara: Nova Basın Yayın Dağıtım Kitapçılık.

32. Williams, Kaylene C. and Page, Robert A. (2011). "Marketing to the Generations". *Journal of Behavioral Studies in Business*. Vol. 3. p.3-11.

İnternet Kaynakları

1. www.tdk.gov.tr [Erişim Tarihi: 24.04.2019].
2. www.webrazzi.com [Erişim Tarihi: 24.04.2019].

REKLAMLARDA KULLANILAN İKNA YÖNTEMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Esra ŞİMŞEK PARALI

Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi

Harun SELÇUK

Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde hayatımızın her alanına etkisi bulunan teknolojik gelişmelerin, iletişim alanına da yansımaları son derece önemli boyuttadır. İletişim kurma biçimlerimizde, özellikle iletişim teknolojileriyle aracılanan iletişimin doğasında -reklamcılık, halkla ilişkiler ve pazarlama gibi- değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Firmaların, herhangi bir çeşit ürün ya da hizmet sunan kuruluşların şüphesiz kendilerini kamuya tanıtmak ve anlatmak için en etkili iletişim aracı olan televizyon zirvedeki yerini korumaktadır. Bu bağlamda televizyon en etkili iletişim ve tanıtım aracı olma vasfını ise reklamlar aracılığıyla sağlamaktadır. Geleneksel medyanın yanı sıra yeni medya da reklamcılık ve pazarlama alanlarına önemli katkılar sağlamaktadır. Bu bağlamda yeni medyanın firmalar açısından bir tanıtım ve ikna mesajlarının iletildiği araç olarak kullanımı kaçınılmazdır. Günümüz rekabet piyasasının koşullarında ürün ve hizmetlerin yaklaşık aynı kalitede sunulma potansiyelleri oldukça yüksektir. Bu durum kamunun tercih edebileceği yakın fiyat ve kalitede çok alternatifli bulunduğu anlamına gelmektedir. Hal böyleyken üretici ya da hizmet sunan için kendisini hedef kitesine en iyi şekilde tanıtmak ve hatta potansiyel müşteri sayısının artışı sağlamak adeta zorunluluk haline gelmiştir. İnsanların bir ürünü alma veya hizmet vereni tercih etme noktasında davranış geliştirmesini sağlayan husus o ürün ya da hizmeti almaya ikna olmalarıdır. İkna davranışı söz konusu olduğu takdirde insanlar tüketici davranışını eyleme dönüştürmektedirler. Bu durum da kamuda oluşturulmak istenilen tutumdur. Ürün ya da hizmet satan bütün kuruluşlar reklam alanına saydığımız gerekliliklerden dolayı bütçelerinden çok önemli paylar ayırmaktadırlar. Maddi boyutunun da son derece yüksek ücretlerle ölçülmesi reklamcılık faaliyetlerinin hem maddi açıdan hem de kamuda oluşturduğu etki bakımından önemliliğini arttırmaktadır. Bahsi geçen hususlar ışığında reklamlarda kullanılan ikna yöntemleri ve bu yöntemlerin kamu üzerinde nasıl bir etki oluşturduğu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Günümüzde çok sayıda, sıklıkta ve formatta olan reklamlar aracılığıyla hedef kitleyi etkilemek, izlenme süresini uzatmak ve hatta bu süreci satın alma davranışına çevirebilmek oldukça zordur. Dolayısıyla çalışmamız reklamlarda kullanılan ikna yöntemleriyle ve etkileriyle ilgili literatür çalışması niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Reklam, Hedef Kitle, İkna Teknik ve Stratejileri.

ABSTRACT

Reflects of the technological developments that have an impact on every aspect of our lives today are also highly important in the field of communication. There are changes and transformations in our communication ways, especially in the nature of communication, which is mediated by communication technologies, such as advertising, public relations, and marketing. Television, which is the most effective means of communication for the companies, enterprises providing any kind of product or service to introduce and explain themselves to the public, is undoubtedly at the top of the list. In this context, television provides its qualification of being the most effective means of communication and promotion through advertisements. In addition to the traditional media, new media also makes significant contributions to the fields of advertising and marketing. In this context, it is inevitable for the companies to use the new media as an instrument for promotion and by which the persuasion messages are transmitted. The potentials of presenting products and services in approximately the same quality in the conditions of today's competition market are quite high. This means that there are many alternatives in the close price and quality that the public can prefer. As such, it is imperative for the manufacturer or service provider to introduce itself to the target group in the best way and even to increase the number of potential customers. What allows people to develop a behavior at the point of purchasing a product or preferring a service provider is the fact that they are persuaded to receive that product or service. In

the case of persuasive behavior, people turn the consumer behavior into action. This situation is the desired attitude to be created in the public. All enterprises selling products or services allocate significant shares from their budgets due to the requirements we have listed in the ad space. Measuring its financial dimension at extremely high fees also increases the importance of advertising activities in terms of both financial and impact on public. In the lights of the aforementioned issues, the persuasion methods used in advertisements and how these methods create an impact on the public are the subject of the study. Today, it is very difficult to influence the target group, to extend the watching process, and even to convert this process into purchasing behavior through the large number, frequency and format of advertisements. Therefore, our study has the characteristics of a literature study related to the persuasion methods used in advertisements and their impacts.

Key Words: *Marketing, Advertisement, Target Group, Persuasion Techniques and Strategies.*

Giriş

İkna ve reklam kavramlarıyla ilgili genel bir bakış açısı oluşturabilmek adına TDK'da yer alan tanımlarına baktığımızda, reklam tanımı olarak a) bir şeyi halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü sağlamak için denenen her türlü yol veya b) bu amaç için kullanılan yazı, resim, film, şeklinde tanımlar karşımıza çıkmaktadır; ikna tanımı için ise, bir konuda birinin inanmasını sağlama, inandırma, kandırma, şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır.

Belirtildiği gibi ilerleyen teknolojiler, ortaya çıkan yeni ekonomi biçimleri, insanların ve toplumların iletişim yolları üzerinde ve hemen her alanda çeşitli dönüşümler meydana getirmiştir. Bu durumdan tüm dünya devletleri gibi ülkemiz de kendisine düşen payı almıştır ve ekonomik yapıdaki değişmeler, endüstrinin gelişmesi, alış-veriş kültürünün çıkış gibi artmasıyla sürekli tüketen bir toplum ortaya çıkmıştır. Hızla her şeye sahip olmak isteyen ve ardına yenisini, en son modelini, en çok adı duyulmuş olanını ve hatta en pahalısını isteyen topluluklar oluşmuştur. Bir başka bakışla hızla tüketin, hızla doyuma ulaşın ve yenisini, biraz farklısını ürettiğimizde de onu satın alın diye güdülenen bir dünya oluşturuldu. Bu durumun neticesinde kaçınılmaz olarak, ürünlerin veya malların insanlara tanıtılması, ürünlerin oluşturdukları marka kavramının benimsetilmesi ama nihayetinde de satın almanın gerçekleştirilmesi için en etkili yöntem olan reklamcılık faaliyetlerinin geliştiğini söyleyebiliriz. Bu gelişmenin önünü açan önemli etkenlerden biri de bu denli üretim çeşitliliği içinde insanların birbirine benzer ve en önemlisi ayırt edici kavram olmasına rağmen kalitelerinin çok benzeştiği ürünlere rahatça ulaşabilmesi olmuştur. Bu durumda da ürünlerin insanlarla iletişimi, insanların ürünlere karşı geliştirdikleri içsel bağların oluşturulması gerekmektedir.

Reklam Faaliyetinin Etkileri

Bahsi geçen diğer konular ışığında reklam bağlamında bir değerlendirme yapacak olursak insanların sayısız ürün tanıtımına ve reklamlarına maruz kaldığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda reklamların işlevleri ve fonksiyonları çok önem taşımaktadır. Bunlardan kısaca bahsetmek gerekirse reklamın belki de en önemli fonksiyonu ürünün tüketiminin artırılmasını özendirilmesi ve daha fazla satışı sağlamasıdır. Diğer önemli bir husus, reklamlar ürünü satanlara yardım etmeyi amaçlar çünkü üreticiler reklam için bütçelerinde çok ciddi paylar ayırmaktadır. Başka bir husus tanıtılan ürünler pazarlama kanallarının raflarında ve depolarında kalmadan satılır. Böylece pazarlama kanallarının stok devir hızı artar. Reklam, mamulün kalitesi hususunda müşterilere güven verir. Reklam aynı zamanda üreticiye de sorumluluk yüklemektedir, üreticiler de reklamın etkisi altında kalırlar; kendilerini kamuya karşı sorumlu hissederler, dolayısıyla üretimlerinde hata payını azaltmak, ar-ge yatırımları yapmak gibi geliştirici faaliyetlere yönelmek zorunda kalırlar. (Çevik, 2011 :35)

Günümüzde reklamlar, ikna yöntemlerinin uygulandığı en önemi mecralardan biridir. Reklamlar aracılığıyla kitlelere ulaşan ürün tanıtımları, tüketicilerde farkındalık yaratmayı ve kitleleri ürünle ilgili iyi yargılar ve satın alma noktasında ikna etmeye odaklanmaktadır. Bu kadar fazla uyaran yani reklam varken iknanın reklamlardaki önemi insanları da bir ürüne yönelik ayırt edici ve eyleme geçirici bir mekanizmayı harekete geçirebilmesinden ileri gelmektedir. Bu nedenle ikna edici iletişim, ikna

yöntemleri 20. yüzyılın başından itibaren reklamcılık ajansları ve halkla ilişkiler kuruluşlarının yaygınlaşmasıyla kurumsallaşmıştır diyebiliriz. (Nas, t.y.:11)

İkna Kavramı ve Süreci

İkna, iletişim kurma süreciyle gerçekleşir fakat iletişimden farklıdır. İkna: Kişinin tutum ya da davranışlarını “zorlama” olmaksızın etkilemeyi hedefleyen iletişim süreci. (AÖF, 2017: 28).

İkna süreci ya da iknanın gerçekleşmesi için bir dizi gerekliliklerin gerçekleştirilmesi zorunludur. İkna, hedefte olan kişide istediğimiz davranış değişikliğini oluşturabilme sürecidir. Bu noktada önem taşıyan bir konuya da burada yer vermek gerekmektedir. O da iletişimin etkileri ve bunların ne biçimde ortaya çıktığıdır. İletişimin etkileri şunlardır:

- Alıcının bilgi düzeyinde meydana gelen değişme
- Alıcının tutumunda meydana gelen değişme
- Alıcının açık davranışında meydana gelen değişme.

İkinci aşamada gündeme gelen tutum değişmesi de yine üç biçimde hayata geçer:

- Varolan tutumun pekişmesi veya güçlenmesi
- Varolan tutumun değişmesi
- Yeni tutum oluşması (AÖF, 2017: 4)

İkna sürecinin ise üç temel amacı bulunmaktadır. Bunlar: ^[1]_[SEP]

- Alıcı kesimde yeni bir tutum oluşturmak
- Alıcı kesimin var olan tutumunun şiddetini arttırmak
- Alıcının tutumunu değiştirmek biçiminde ortaya çıkmaktadır. (AÖF, 2017: 8)

Reklamlarda Kullanılan İkna Yöntemleri

Reklamların başarılı olabilmesi için ikna gücünün izleyiciyi etkileyebilme özellikle de duygusal olarak içine çekebilmesi çok önemlidir. Bu sebeple reklamların etkili deyim yerindeyse izleyende vurucu bir etki yaratmalı, dikkatleri üzerine toplamalı ve keyifle, merakla, ilgiyle izlenir olmalıdır. Bu sebeple reklamcılar da filmlerinde bazı hususlara dikkat ederler. Örnek vermek gerekirse reklamlarda kullanılan kelimeler, cümleler çok önemli, kullanılan müzikler insanları bir anda içine çekip yakalaması açısından çok önemlidir. Reklamlarda genellikle ünlülerin kullanılması özellikle de toplumda güven anlamında belli bir itibarı olan kişilerin reklamlarda kullanılması etkileyiciliği arttırmaktadır. Reklamlarda ispata dayalı kimi zaman noter huzurunda deneyler yapılmıştır şeklinde ibarelerin reklam filmlerinde yer alması ispat unsurunun iknada ne kadar önemli olduğunun bilinmesindedir. Ayrıca uzman kişilerin özellikle de sağlık alanındaki ürünlerde hekimlerin reklamlarda yer alması yine güven unsurunun temel alındığını göstermektedir. Bu bağlamda bugüne kadar izlediğimiz çeşitli reklam örnekleriyle bahsi geçen hususları somutlaştıralım.

1) Tanıklık:

Ariel reklamlarında hem tanıklık (örnek 1) hem de ünlü kullanma (örnek 2) yöntemleriyle ikna edici reklam kampanyaları yürütmeyi hedeflemiştir. Tanıklık, ürünü kullanan sıradan insanların reklamı yapılan ürünün kalitesi, üstün özellikleri hakkında görüşlerini belirtmesini kapsayan reklam taktiğidir. Ürün hakkında deneyimi olan ve başkalarına tavsiye eden insanların kullandıkları ürüne ilişkin samimi bir dille, güven veren mesajları tüketicinin ürünü satın alma ve kullanmak için teşvik etmektedir (Güler İplikçi, 2015: 70). Reklamlardaki *tanıklık* ikna yöntemine Örnek 1'deki “Oral –B Şarjlı Diş Fırçası” reklamı gösterilebilir.

Örnek 1

2) Ünlü Kullanma:

Reklamlarda ünlü kullanımı birkaç nedene bağlanabilir bir tanesi Ceyda Düvenci örneğinde olduğu gibidir. Düvenci, anne olduktan sonra çeşitli platformlarda defalarca yılın ünlü annesi seçilmiştir. Dolayısıyla halkın nezdinde annelik kimliğiyle güven veren bir anne olarak itibar gördüğü için Düvenci, örnek 2 'de görüldüğü gibi bir bebek bezi markası olan Sleepy'nin reklam yüzü olarak karşımıza çıkmıştır. Ceyda Düvenci, günümüzde anne olma yaşındaki kişiler tarafından tanınırlığı yüksek olan bir ünlü olmakla beraber aktif olarak kullandığı sosyal medya hesaplarıyla da halkın ulaşılabilirliği yüksek bir sanatçıdır. Kişilerin özellikle de anne veya anne adaylarının oynadığı bebek bezi reklamıyla ilgilerini çekmesi mümkündür.

Örnek 2

Ayrıca reklamlarda kullanılan yakışıklı erkek, güzel kadın figürleri de genellikle halkın beğenisini kazanmış hatta bu kişiler gibi olmak arzusu taşıyan örneğin daha çekici görünmek, güzel görünmek gibi arzuları besleyen kişilerin de yoğun şekilde reklamlarda kullanıldığını görüyoruz. Örnek 3 ve 4' görüldüğü gibi Mavi Jeans reklamlarında Serenay Sarıkaya, Kerem Bursin ve Kıvanç Tatlıtuğ gibi

isimlerin yer aldığını görebiliriz.

Örnek 3

Örnek 4

3) Uzman kişilerin reklamlarda yer alması:

Uzmanlığa dayalı saygının iknadaki yeri çok önemlidir, çünkü insanların karşısındakinin bilgisine duyduğu saygı ve güven vesilesiyle ikna olması kolaylaşmaktadır. Kaynağın saygınlığı ne kadar yüksekse inanırlılığı da o denli çok olacaktır (AÖF, 2012; 7). Örnek 5'de görüldüğü üzere Dardanel Ton reklamlarında oynayan Prof. Dr. Osman Müftüoğlu halk tarafından tanınan, ekranlarda sağlık ve beslenme üzerine programları yayınlanan, konusunda uzman bir akademisyendir. Dolayısıyla uzman kişi olarak Prof. Dr. Osman Müftüoğlu oynadığı bir reklamda halkın satın alma davranışını gerçekleştirmesinin yanı sıra halkın ürüne karşı tutumunu olumsuz ise olumluya dönüşebilmesi yahut ürünle ilgili halkın nezdinde olumlu bir tutum oluşturmalarını sağlamaktadır.

4) Günlük Yaşantı örneklerinin reklamlarda yer alması:

Reklamı yapılan ürünle yaşantılardan gerçek kesitler sunarak hayatımızı nasıl kolaylaştırdığı ya da ne şekilde işimize yaradığından bahsedilmektedir. Örnek 6' da Berna Laçın'ın yer aldığı Fairy reklamlarında sıradan bir günde kapısı çalınan ev hanımlarının Fairy ile zorlu bulaşıkların üstesinden nasıl geldikleri anlatılmaktadır. Daha doğal ve gerçekçi bir ortam için de ev hanımları özellikle deneyimledikten sonra ürünle ilgili duydukları memnuniyetleri ifade etmektedirler.

Örnek 6:

5) Karşılaştırmalı Reklamlar

Karşılaştırmalı reklamlarda ürünün tanıtımı için rakip ürünlerle kıyaslama yapılır, rakip ürünün ismi belirtilmeden göndermeler yapılır (Güler İplikçi, 2015: 74). Örnek 7 deki Coca Cola ve örnek 8'deki Lipton İce Tea reklamlarını incelediğimizde, Coca Cola reklamında oynayan halk tarafından şarkıları ve danslarıyla da tanınan Tarkan, reklamda omuz oynatma figürünü müzik eşliğinde kullanmıştır. Coca Cola reklama renk katan bu sahne reklam boyunca başka kişilerce de tekrarlanmaktadır. Lipton İce Tea reklamlarında oynayan oyuncu Cengiz Bozkurt ise reklam filminde kısa süreli Tarkan'ın omuz oynatma figürünü yapıp karşısındakilere neden bu ürünü tercih etmediklerini sormakta ve kişilerden Lipton İce Tea'yi neden tercih ettiklerini belirten cevap alınmaktadır. Lipton İce Tea reklamında Coca Cola markasının ismi geçmemekte, sadece markaya gönderme yapılarak istenilen mesaj verilmektedir.

Resim 7

Resim 8

Sonuç:

Reklamlar insanlara ürünü tanıtmak, farkındalık oluşturmak, ürünün satışını sağlamak ve satış sıklığını arttırarak, satışı sürekli hale getirmek için yapılmaktadır. Günümüz şartlarında bir değerlendirme yapmak gerekirse, dünyada ve ülkemizde var olan tüketim çılgınlığı her geçen gün artmaktadır. Bunun

en önemli sebeplerinin başında insanların tüketim eylemini sadece ihtiyaçlarından olayı yapmadıkları hatta ve hatta ihtiyaçları olmayan şeyleri daha çok satın aldıklarını söylemek uygun olacaktır. İnsanların ortak noktalarından biri beğenilme arzusudur. Sürekli başkaları tarafından onaylanmak, olumlu, güzel geri bildirimler almak, iltifat duymak, başkalarının birçok husus da örnek gösterdiği biri olmak ve önemli olan başka bir nokta da fark edilebilir başka bir ifadeyle gösterişli olmak hemen herkesin arzusudur diyebiliriz. Bu bağlamda insan psikolojisini de iyi okuyabilen reklamcılar, insanların nasıl bir reklama rağbet göstereceklerinin çalışmalarını yapmaktadır. Elbette bizlerin maruz kaldığı reklamlar da tüm bu bilgiler ışığında donanımlanmış profesyoneller ellerin süzgecinden geçerek bizlere ulaşmaktadır. Reklamın etkileyici güçleri altında yatan çok önemli bir sebep de budur aslına bakılırsa. Reklamın insanları bir ürünü satın almaya yönlendirme ve hatta satın alma eylemini gerçekleştirme güçleri tahminlerin çok çok ötesinde olmaktadır. Reklamda kullanılan ikna yöntemleri de bu profesyonel çalışmaların ve bakış açısının ürünüdür. Örneğin bir reklamda ünlü bir kişiyi oynatmak reklamın maliyetinin kat kat artırmaktadır. Fakat bilinmektedir ki kullanılan ünlü kişinin reklama uygunluğu, halkın o ürüne bakış açısını etkilemekte ve hatta ürüne karşı olumlu bir duygu geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bu ve benzeri kullanılan birçok yöntem tesadüf eseri değil ürün satışına yönelik çalışmalardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki reklamlar her zaman satış amaçlı yapılmazlar, markanın itibarını koruma için, ürünün fark edilebilmesini sağlamak amacıyla yapılan reklamlar da vardır. Bu bilgiler ışığında günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan ve bahsedilmesi gereken, reklam için çok uygun olan ve etkin bir şekilde kullanılan sosyal medya reklamının mantığına uygun kullanılabilirdiği gibi birçok marka reklamlarını aynı zamanda bu mecralarda da yayınlamaktadır. Genel bir değerlendirmeye, ciddi anlamda reklamcılık sektörü için bir araç haline gelen örneğin instagram gibi çeşitli sosyal medya platformlarında her an yenisi eklenen ürün tanıtımlarına kayıtsız kalmak imkansız hale gelmektedir. Çünkü bu gibi reklamlar reklamcılığın etkili bir şekilde halka ulaşmasına hizmet etmektedir. Herkesin telefonu aracılığıyla kolay ulaşılabilir olmasının yanında, örneğin, bir kadının hem cinsinin kullandığı bir kozmetik ürünle güzelleştiğini görmesi, kişide o ürüne çok benzer bir ürüne sahip olsa dahi yenisini alma ihtiyacı hissetmesine sebep olmaktadır. Aynı şekilde erkekler de örneğin hemcinsinin giyindiği bir kıyafet ya da taktığı bir gözlük, saat gibi daha sayılabilecek birçok ürünle daha çekici görüldüğünü algılaması ve ürünü satın alma isteği doğru orantılıdır. Reklamın insanlara aktardığı, bu ürünü giyersen daha zayıf görürsün, bu ürünü kullanırsa daha çok beğenilirsin, bu ürün seni insanların gözünde bambaşka noktalara taşır, statün değişir, sen arzulanan kişi olursun gibi birçok mesajı vermektedir ve çoğu zaman da başarılı olmaktadır. Bu noktada etkisi tartışılmayacak olan reklamlarda kullanılan ikna yöntemleri de reklamdan istenilen etkinin görülmesine fazlasıyla katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

1. Çevik, E.M. (2011). 'Gıda ürünlerinde Kullanılan Tutundurma Yöntemleri ve Reklamın Etkisi'(Yüksek Lisans). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi.
2. Güler İplikçi, H. (2015) 'Reklamda Tüketiciyi İkna Etmek İçin Kullanılan Stratejiler ve Reklam Örnekleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimler dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Sayfa (65-77)
3. Nas, R. (2013) 'Reklam Bağlamında İkna ve Retorik' Sayfa (11-42).
https://www.researchgate.net/publication/281286027_Reklam_Baglaminda_Ikna_ve_Retorik
4. Yüksel, A. Haluk ve Sandıkçıoğlu, B. ve Onay, A. ve Yılmaz, A. (2012). *İkna Edici İletişim* (Elektronik Sürüm). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

PAZARLAMA VE REKLAMCILIK STRATEJİSİ OLARAK VİTRİN TASARIMI: ERZURUM MNG AVM ÖRNEĞİNDE

Harun SELÇUK

Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Esra ŞİMŞEK PARALI

Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi

ÖZET

Üretim ilişkileri, insanların tüketim davranışları geliştirmelerinde önemli roller üstlenmektedir. Günümüze gelinceye değin ürünün tüketiciyle buluşma noktasında, birbirine benzer olanlar arasındaki tercih edilebilirlik aşamasında tüketicinin karar verme davranışında birçok faktör ön plana çıkmaktadır. Fiyat, ürün kalitesi, marka bilinirlik düzeyi gibi faktörlerin yanı sıra markaların vitrin tasarımları da tüketicilerin karar vermesinde önemli bir etkidir. İhtiyaç ve gereksinim tüketicinin satın alma davranışının temelinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte tercih edilebilirlik aşamasında fiyatın dışındaki motivasyon unsurları içerisinde duyu organları belirleyici olabilmektedir. Alıcılar tarafından tercih edilebilir olmak amacıyla satışı gerçekleştirilen ürünlerin tüketici algılarını harekete geçirecek şekilde hazırlanması ve sergilenmesi işletmelerin önemli görevleri arasında yer almaktadır. Ürünler hakkında fikir vererek müşteriyi cezbetme noktasında vitrinler, ön plana çıkmaktadır. Tasarımlarıyla tüketicilerin ilgisini çekmeyi hedefleyen vitrinler, müşterileri etkilemek ve ikna etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bir ürünün müşteri ile buluşmasının merkezinde yer alan vitrinlerde, görsellik ön plana çıkmaktadır. Mağaza içerisindeki ürünlerin sergilenmesi amacıyla kullanılan vitrinlerde ürünlerin uyumu, tasarımın dikkat çekici ve göz alıcı olması tüketiciyi/müşteriyi satın almaya ikna etmede ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede vitrinlerin tasarımı, benzer ürün ya da markalara göre farklılığın ortaya konulmasında önemlidir. Bu çalışmada vitrin tasarımının pazarlama ve reklamcılık açısından önemi, vitrine yerleştirilecek ürünler tercih edilirken başvuru stratejiler, müşterinin görsel dikkatinin çekilmesi aşamasında vitrine konulacak ürünlerin seçimi sırasında yapılması gerekenler ele alınmaktadır. Sonuç olarak mağazanın 'özeti' olarak ifade edilebilecek vitrinlerin işletmeler ile tüketiciler arasındaki görsel iletişimine olan katkısı vurgulanmakta, vitrinin zenginleştirilmesinin ürünlerin en uygun bir biçimde sergilemesine olan katkısının daha fazla müşteri kazandırabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda Erzurum MNG Alışveriş merkezi üzerinden vitrin tasarım stratejileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Pazarlama, Görsel Tasarım, Vitrin Tasarımı.

ABSTRACT

The relations of production play an important role in the development of people's consumption behaviors. Until the present day, many factors come into prominence in the decision-making behavior of the consumer in the preferability phase of the products which have similar properties. In addition to factors such as price, product quality and brand awareness, showcase designs are an important factor in consumer decision making. While the need and necessity have an important place on the basis of the consumer's buying behavior, sensory organs can be determinative among motivation elements except 409ort he price during the preferability phase. In order to be preferred by the customers, the preparation and exhibition of the products is one of the important tasks of enterprises. To attract the customer by giving an idea about the products, showcase comes to the forefront. The showcases, aiming to attract the attention of consumers with their designs, are used for impress and persuade customers. Showcases which are at the meeting point of product and customer, visibility comes to the fore. The harmony of the products in the showcases comes to the fore in convincing the costumer to buy. In this context, the design of the showcases is important in revealing the difference of similar products or brands. In this study; the importance of shop window design in terms of marketing and advertising, the strategies that are applied while choosing products to be shown in the showcase, what to do during the selection of products to be showcased at the stage of attracting the customer's visual attention are discussed. As a result, it is emphasized the contribution of the showcases on shopping process with providing visual communication between enterprises and consumers. It is also stated that the enrichment of the showcase

is the most appropriate display manner of the products and can bring more customers. In this context, showcase design strategies of Erzurum MNG Shopping Center were examined.

Keywords: Advertising, Marketing, Visual Design, Showcase Design.

Giriş

Reklamcılık, günümüzde önemli bir sektör olarak dünya ekonomisinde yer almaktadır. Bireylerin ihtiyaç ve gereksinimlerini karşılamak ve yaşam biçimlerine yön vermek adına ekonomik ve toplumsal açıdan tüketiciyi etki altına alan görsel bir faktördür. Tüketicinin/müşterinin zihninde oluşan marka algısı ile sembolik bir iletişim şeklinde geniş bir kitleye hitap eden reklamcılıkta, etkili faktörlerden biri de vitrinlerdir. Göz alıcı renk ve ürünlerin kullanılmasıyla insan beyni üzerinde nöropazarlama tekniği şeklinde, vitrinlerde gözün odak noktası ve nereye hareket edebileceğini tespit ederek uzun süre dikkati üzerine çekme ve alıcıyı harekete geçirme yöntemiyle iletişim gerçekleşmiş olur. Reklam iletişimi yoluyla tüketicinin hafızasında yer etme ve tüketicinin arzularını değiştirme ve tüketiciyi harekete geçirme, başarılı sonucun elde edilmiş olmasının kanıtıdır. Firmalar ürünlerini tanıtmak için birçok çaba harcamaktadır. Ürün ve hizmetlerini bir marka çatısı altında toplayarak, doğru bir fiyat ile pazarlamak ve müşteri kazanarak ürünlerini satışa sunmak konusunda ikna edici ve dikkat çekici olmalıdır.

Reklamcılık ile etkili olmak yolunda verilen uğraşlarda yeni stratejiler geliştirilmelidir. Bu stratejiler gerçekleştirilirken hedef kitlenin sosyo-kültürel ve ekonomik durumu ile toplumsal yapısının temel alınması doğru bir yaklaşım olmaktadır. Burada ürün bilinirliği, marka kalitesi, görsel algı ve dikkat çekici olma; tüketici davranışını oldukça etkilemektedir. Tüketiciler kendilerine uygun buldukları, eğlendikleri, uygulama içeriğiyle kendilerini o anın içerisinde buldukları; onları cezbeden reklamları beğenmektedirler. Reklamlar insan zihnini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Hazırlanan bir reklam, görücüye çıkmadan önce yapılan çalışmada istenilen mesajın gerekli yere ulaşması ve mesajın etkili olması konusunda çıkabilecek tüm engellerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Günümüzde reklam örnekleri tüketicilerin ilgisini yalnızca birkaç saniye çektiği için görsel reklamlara büyük önem vermek gerekmektedir.

Reklamlardaki temel amaç insanların hayatlarını etkileyerek kişileri ürüne, markaya ve mağazaya teşvik etmek ve bu belirlenen hedefte başarılı olmaktır. Bu nedenle reklamlar insanların yaşama şekline, kültürüne ve benliklerine hitap etmelidir. Firmalar oluşturdukları markalara sembol yükleyerek daha da etkili bir yöntem gerçekleştirir. Reklamı yapılan ürünlerin insan hayatına büyük gereksinim sağlayan ve ürünün hayatında var olması gerektiğini işleyen, kişileri ürünleri almaya sevk eden çalışma, başarı elde etmiş demektir. İnsan nüfusu arttıkça ihtiyaç ve gereksinimler de artmaktadır. Tüketicilere sunulan hizmetlerin kaliteli ve çeşitli olması gerekmektedir. Yüksek başarı, kaliteli hizmetle gerçekleştirilebilir. Reklamcılık ve pazarlama tüketicilerin yaşam standartlarını belirlemede önemli rol üstlenmektedir. Kaliteli yaşam için doğru ürünü doğru adresten temin etmek gerekir. Reklamcılıktaki amaç marka imajı oluşturmak, kalite statüsü oluşturmak, tüketicilerin alışkanlıkları üzerinde değişim yapmak ve reklamı yapılan işletmelerin saygınlığını artırarak belirlediği amaç ve hedeflere ulaşmaktır. Bu çalışmada reklamların büyük bir örneği olan vitrin tasarımı ele alınmıştır. Vitrin imajı oluşturulurken reklamın önemine değinilmek, bu kapsamda Erzurum Mng Alışveriş ve Yaşam Merkezi örneği incelenmiştir.

Pazarlama ve Reklamcılık Stratejisi Olarak Vitrin Tasarımı

Reklam, ürün, mal veya hizmetlerin, belirli bir fiyat karşılığında tanıtım yapan reklam ajansları tarafından üretilen görsel, işitsel ve yazılı materyallerin televizyon, gazete, radyo, billboard, sinema, dergi ve internet gibi medya aygıtları aracılığıyla hedef kitlenin duyu organlarıyla algılayabilmesine imkan sağlayan bir satış eylemidir. İçerdiği mesaj ile alıcının algısında bir olgu oluşturan ve tüketiciyi harekete geçiren etki-tepki şeklinde ortaya çıkan eylem, her zaman yeni fikir ve strateji gerektiren eğlenceli ve etkili bir uygulama sanatıdır. Tüketicilere görsel şölen sunarak, hedef kitle üzerinde olumlu bir sonuç alınarak, insan hafızasında beğeni etkisi oluşturarak, tüketicinin alışveriş ruhunu canlı tutma işlemidir. Reklam çalışmaları satın almayı alışkanlık haline getirmeli ve müşterilerin kullanmakta olduğu ürün ve hizmetlerin hafızada sürekli etkileyici bir şekilde kalmasını sağlamalı ve kazandıği

müşteriyi başka markalara kaptırmama adına her zaman daha yenilikçi ve stratejik olmalıdır (Karaca, 2010).

“İyi bir reklam tüketicinin bütün dikkatinin ürün üzerinde toplanmasını sağlamalıdır. Okuyucu veya izleyici, ‘ne kadar akıllıca bir reklam’ yerine, ‘bunu daha önce bilmiyordum, bu ürünü denemeliyim’ diyerek harekete geçmelidir” (Ogilvy, 1989: 115). “Harekete geçiremeyen reklam başarılı değildir. Başarılı reklam tüketiciyi ürün rafına götürebilen ve satın almayı gerçekleştirebilen reklamdır” (Taşkıran & Bolat, 2013).

Reklamın tüketicilere verimli olması açısından izlenen yolda farklılığın çok büyük bir önemi vardır. Reklamın tasarlanma sürecinde stratejik bir yol izlenmektedir. Bu nedenle reklamların farklılığı, stratejiler üzerine kurulmaktadır. Yenilikçi ve sürekli arayış isteyen, alışılmışın dışında farklı ve ilgi çekici olarak düşünülmesi gereken bu sanatın sanatçılarına büyük bir iş düşmektedir. Reklamcılar her zaman yeni şeyler öğrenmeli, okumalı ve izlemelidir (Pektaş).

“Reklamcılar görsel hileler, animasyonlar, efektlerle tüketicinin başını döndürerek onu tüketime teşvik etmektedir. Böylece gösterişli, dikkat çekici görseller tüketici zihnine daha rahat yerleştirilerek, daha da kalıcı olması sağlanmaktadır”. Günümüzde reklam veren firmalar tüketicilerin duyularına hitap etme, verdikleri mesajlarla hedef kitlenin duyu organlarına seslenme, imge ve göstergelerle dikkatlerini çekme ve beğenilerini kazanma amacındadır (Taşkıran & Bolat, 2013).

Reklam çalışmalarının bir diğer basamağı da pazarlama işlemidir. Yani hazırlanan reklamın hedef kitleye ulaşımı ve dönütüdür. Pazarlama sözlük anlamıyla: *birey ve grupların istek ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla bir değer taşıyan ürün, hizmet ve fikirlerin oluşturulması, sunulması ve değişimini içeren faaliyetlerin bütünüdür.* Pazarlama eyleminin hedef noktası tüketicidir. Müşterilerin ihtiyaç ve gereksinimlerini, isteklerini belirleyerek; işletmeci ve firmalar aracılığıyla uygun ürün pazarlamak ve bu hizmet karşılığında kazanç elde etmek amacıyla satış çabası gerçekleştirilir. Tüketicilerin taleplerini karşılamak adına hedef kitleye hitap eden marka ve ürünlerin reklam desteğiyle alıcıya sunulması işletmeler ile müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının karşılanmış olması anlamına gelmektedir (Tek & Engin Özgül, 2013).

Tüketicilere pazarlanan ürünler mağaza, site, pazar adı altında belirli yerlerde kurulan tezgahlar vb. seçeneklerle müşterilere sunulmaktadır. Belli bir firmayla anlaşılan mağazalar, marka adı altında satış yaparak pazarlama işlemi gerçekleştirilmektedir. Müşterilerin ilgisini çekmek için firmalar, mağazalar için çeşitli görsellik içeren reklamlar oluşturur. Mağazaların ilgi odak noktası ise vitrinlerdir. Vitrinler, alıcının ürünleri gördüğü ilk yerdir. Alıcı ile iletişim ilk olarak görsel temasla sağlanır. Bu yüzden vitrin tasarımına büyük önem verilmektedir. Tasarım ile cezbedilen müşterinin hafızasında kalıcı bir yer edinmelidir. Ürünün görsel olarak sergilendiği yer olan vitrin, alma isteğini uyandıran ilk noktadır. Sergilenen ürünün rengi, kalitesi, markası ve fiyatı gibi özellikler müşterinin alışveriş yapma isteğini uyandırmaktadır. Mekân ile ilgili izlenimi ilk olarak vitrinler oluşturur. Bu yüzden vitrin yalnızca sergilenen ürün için değil, satışın yapıldığı yer için de çok önemli olmaktadır.

Vitrin önemi vurgulanırken yalnızca vitrinde sergilenen ürünlerle satış yapılacağı düşünülmemelidir. Alıcılar yalnızca vitrinlerdeki ürünlerin duruşundan etkilenmemektedir. Ürünlerin pazarlanmasında:

- Fiyat ve ödeme seçenekleri
- Ürünün kalitesi
- Ürüne ihtiyaç duyulması
- Modaya ve kişinin imajına hitap etmesi
- Satış elemanının ilgi ve becerisi, alışverişin gerçekleştirilmesinde çok büyük bir önem taşır (<http://www.pharmetic.org>).

Vitrinler düzenlenirken dikkat edilmesi gereken bazı faktörler vardır. Bu faktörler satışın gerçekleşmesinde önemli bir role sahiptir. Öncelikle ürünlerin çeşitliliğinin olması, vitrin büyüklüğü,

satış yapılacak yerin konumu büyük önem arz etmektedir. Bu seçeneklerin doğru karşılanması durumunda pazarlamacı ürününü rahatlıkla satabilir. Vitrin tasarımında farklılık oluşturan, alıcı üzerinde etki bırakan ürün satıcısı başarı elde etmiş demektir. Bir yerde satılan bir ürünün aynısı başka bir yerde de satılır lakin farklı hazırlanmış vitrin tasarımı ve konsepti o ürünün satışının daha iyi olmasını önemli oranda etkilemektedir. Vitrinler, mağazaların anahtarı yani mağazalara girişin bir diğer unsurudur. İyi bir görsellik taşıyan vitrin; müşteri üzerinde etki bırakarak, müşteriyi mağazaya çeker böylelikle rakiplerinden ayrılmış olur. Buradan çıkarılabilecek şudur ki mağazaların gözleri vitrinlerdir. Vitrin tasarımına verilen özenle mağazanın imajı belirlenmiş olmaktadır (<https://publins.com>).

Tüketiciler üzerindeki ilk izlenim çok önemlidir. Müşteri, mağazayla ilgili değer yargılarına, mağazayla temas kurduğu andan itibaren ilk birkaç saniye içinde buradan alışveriş yapıp yapmayacağına karar vermektedir. Mağazanın görselleri bu kararı verme sürecinde çok etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra mağaza görsellerini yani vitrini sık sık değiştirmek alışveriş yapan tüketiciler için büyük önem taşımaktadır. Tüketici aynı görselleri görmekten sıkılmamalı ve vitrin görselleri dikkat çekici olmalıdır. Vitrinler düzenlenirken; bir tema seçilerek tasarım yapılmalıdır. Belirli gün ve haftalarda yapılan mağaza ve vitrin etkinlikleri tüketici üzerinde etki sağlayıp algı noktasını etkiler ve o mağazaya hayranlık düşüncesi vererek müşteri kazanmış olmaktadır.

Vitrin stratejilerine bir başka özellik olarak, vitrinde kullanılan araç-gereçlerin (ürün, manken, ışıklandırma, süs eşyaları vb.) yüksekliklerinin farklı şekilde göze hitap ederek dizayn edilmesi, tüketici ilgisini kazanma açısından büyük önem taşımaktadır. Vitrinde aynı seviyede bulunan görseller sıkıcı olabilmektedir. Vitrinler hazırlanırken bazı destekler ile sahne kurulabilir. İyi bir vitrin tasarımına sahip olan mağazalar, ürünlerini daha rahat bir şekilde ön plana çıkararak müşterilerin dikkatini daha fazla çekebilmektedir. Kurumsal kimlik güçlendikçe ve markalaşmaya başladıkça mağaza statüsü daha çok artmakta ve fiyatlarla bu denklem yükseltilebilmektedir. Buradan kazanılan kâr payı ile reklam giderleri sağlanmaktadır. Tabi ki bunların hepsi için iyi bir vitrin tasarımına sahip olmak gerekmektedir.

Vitrinler tasarlanırken; ürünleri ön plana çıkaran arka perdelere önem verilmelidir. Arka perde, satışa sunulan ürünler açısından oldukça dikkat çekici ve önemlidir. Arka perde olarak kumaş veya büyük fotoğraflar kullanılabilir. Vitrinler de dikkat çeken bir başka unsur da yazılar ve resimlerdir. Kurumsallaşmış mağazalar genellikle ünlü yüzler kullanarak dikkatleri üzerine çekmeyi amaçlamaktadır. Vitrinlerde yer alan yazıların yeteri kadar büyük ve okunur olması gerekir. Vitrinlerin temiz olması da oldukça önemlidir. Kirli bir camda sergilenen ürünler gereken ilgiyi karşılayamaz ve etki sağlayamaz. Müşteriler temiz bir ortamda alışveriş yapmaktan hoşlanır bu da mağaza satışı için çok önemlidir (<https://publins.com>).

Tüketicilerin dikkatini mağazaya çekerken etkileyici bir fikir olarak canlı vitrinler de müşterilere sunulabilmektedir. Mağaza yakınlarında kurulan eğlenceli stantlarla tüketicileri mağaza hakkında bilgilendirerek ya da tüketicileri etkinlik içinde kullanarak çeşitli ve eğlenceli faaliyetlerle müşteri sempatisi kazanılabilir.

Vitrin ürünlerinin dikkat çekmesi için ışık görselliğine büyük önem verilmelidir. Ürünler günün her saatinde belirgin ve ilgi uyandırıcı olmalıdır. Işıklandırma yapılırken ürünün kalitesini net bir şekilde gösterecek tonda yapılmalıdır (<http://www.pharmetic.org>).

Erzurum MNG Alışveriş Merkezi Örneğinde Vitrin Tasarımı

Vitrinler ürün tanıtımı açısından oldukça önemlidir. Vitrin tasarımı oluşturulurken kaliteli, güvenilir, dikkat çekici, tüketiciye ihtiyaçlarını hatırlatacak ürün ve malzemeler kullanılmalıdır.

Bu çalışmada zincir firma olan MNG Holding'in AVM sektöründeki ilk yatırımı olan Erzurum MNG Alışveriş merkezi tanıtılacak ve vitrin tasarımları hakkında örnek verilecektir.

Erzurum MNG Alışveriş ve Yaşam Merkezi, 160 bin metrekare büyüklüğüne sahiptir. Türkiye'nin en büyük alışveriş merkezi sıralamasında ilk beşte yer alan AVM, Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük sosyal

yaşam merkezi olarak ticareti canlandırmıştır. Zengin marka çeşitliliğini Erzurum'a taşıyan bu alışveriş merkezi 165 mağaza bünyesinde bulundurarak eğlence, sinema ve kültürel etkinliklerle Doğu'nun incisi Erzurum'daki yaşam standardının artmasına katkı sağlamıştır.

Resim 1. Erzurum MNG AVM

(Kaynak. <http://erzurumportali.com/shf/3529/Erzurum-Mng-Mall-Avm-Alisveris-Merkezi> (Erişim Tarihi 25.04.2019))

Erzurum MNG Alışveriş Merkezi, 1000 metrekarelik kütüphanesi, sanat galerileri, 5 bin 300 metrekarelik tema parkı, 350 koltuklu şehir tiyatrosu, bin 300 metrekare alana sahip Fitness Centre ile Erzurum ve çevre illerden gelen ve gelecek ziyaretçilerine sosyal ve konforlu yaşam alanları sunmaktadır (mngavm.com).

Resim 2. Erzurum MNG AVM İç Görünüm

Birçok ünlü markaların mağazalarını bünyesinde toplayan Erzurum MNG Alışveriş Merkezi sık sık yaptığı çeşitli sosyal etkinlikler tüketicilerin dikkatini üzerine çekmeyi başarmıştır. Tüketicilerin üzerinde etki oluşturan bir başka özelliği de vitrin tasarımlarının cesur ve etkili olmasıdır.

Mağazaların kuruluş yerleri oldukça önemlidir. Mağazalar konumlarını belirlerken ürün ve hizmetlerinin kalite ve çeşitliliğini, amaç ve stratejilerini çok iyi belirlemelidir. Alışveriş merkezinin girişinde bulunan mağazalar, etkili ve stratejik yöntemler kullanarak rakip mağazalardan daha iyi satış yapabilirler. Burada hazırlanan vitrinlerin görselliği çok önemlidir. Vitrinlerle birlikte mağazaların iç dizayn ve fiyatları da büyük rol üstlenir. Müşteri üzerindeki ilk izlenim evresi etkili olduğu an tüketicide bütün alışveriş merkezini araştırma arzusu doğar (Küçükköylü, 2010). Erzurum MNG Alışveriş merkezinin giriş bölümünde tasarlanan çocuk oyun alanları, kreş ve oyun evleri de müşteriler için önemli bir çalışmadır. Kaliteli zaman geçirmek adına kurulan alanlar alışveriş merkezinde geçirilen zamanın daha uzun olmasını sağlamaktadır.

Vitrin tasarımlarında dikkat çeken farklılıklardan biri de toplum tarafından tanınan ünlü kişilerin fotoğraflarının kullanılmasıdır. Günümüzde insanların günlük yaşamında önemli bir yer kaplayan televizyon, internet, sosyal medya gibi iletişim araçlarıyla tanıtılan kişilerin hayatları, toplum üzerinde merak ve sevgi uyandırmaktadır. Reklamlarda ünlülerin kullanılmasıyla sevilen kişi aracılığıyla tüketicilere ürünlerin tanıtılması büyük ilgi uyandırmaktadır. Bu şekilde toplum üzerinde kalite ve markalaşma algısı da sağlanmış olmaktadır.

Vitrinde kullanılan renkler de büyük önem arz etmektedir. Vitrinlerde dikkat çeken renklerin temelinde; kırmızı, turuncu, mor, sarı, mavi, yeşil gibi renkler yer almaktadır. Dikkat çeken renklerle müşteriye ilk göz teması sağlanarak vitrin ürünlerine ilgi uyandırılıp mağazaya yönelmelerinin sağlanması hedeflenmektedir (<http://www.pharmetic.org>).

Erzurum MNG Alışveriş Merkezinde bazıları dünya ve ülke çapında markalaşmış ve belli bir statü kazanmış kurumsallaşmış firmalar yer almaktadır. Kurumsallaşmış mağazaların vitrinleri; işletmelerinin olduğu her yerde aynı vitrin tasarımını kullanmaktadır. Örneğin vitrin tasarımı, kampanya, indirim vb. gibi yapılan tüm etkinlikler kurumsallaşmış firmaların yönetiminde olan bütün mağazalarında aynı anda gerçekleştirilmektedir.

Firmanın üst düzey yöneticisi veya yönetim kurulu tarafından yürütülen bu süreçle reklam yönetimi tek elden sağlanmaktadır. Yapılan bu eylem statü kazanmış firmaların kendine özgü stratejileri olarak belirtilebilir. Mağaza imajı ile müşteri üzerinde psikolojik etki sağlanır ve mağaza indirim ya da kampanyaları stratejik ve görsel reklamlarla sergilenerek, ürünler tüketiciler tarafından takip altına alınır. Bu tür mağazalara 'zincir mağaza' adı verilmektedir. Kurumsal firmaların mağazaları, merkezi kararlarla yönetilen kurumlardır. Örnek olarak 'DeFacto' mağazası kurumsallaşmış firmalardan biridir. Vitrin tasarımı, iç dizayn, kampanya, indirim, reklam yazıları ve afişler tüm mağazalarında aynıdır. Erzurum MNG Alışveriş Merkezinde 1. ila 2. katta yer alan DeFacto mağazası vitrin tasarımında kullandığı ilgi çekici stratejilerle dikkat çekmektedir. Tasarımda kullanılan renklerin dikkat çekiciliği, vitrin objelerinin farklı duruşu, vitrin camlarındaki yazılarda yer alan mesajlar ve ürünlerin çeşitliliğiyle müşteri ilgisini üzerine çekmektedir.

Resim 3. Erzurum MNG AVM, Defacto Mağazası

Sonuç

Günümüzde insanların ihtiyaçlarının karşılanması için her adımda hayatımızın merkezinde olan reklamcılık ve pazarlamaya ilişkin yapılan bu çalışmada reklamların ve vitrinlerin önemine ve imajına değinilmiştir. Tasarlanan vitrinlerde çalışmaların oluşum aşamalarından ve kullanılan yöntem ve bulgulardan bahsedilmiştir. Çalışmada Erzurum MNG Alışveriş merkezi örnek ve bulgularla değerlendirilmiştir.

Vitrin dizaynının öneminin farkında olan kurumsal firmalar vitrin tasarımlarını profesyonel kişiler aracılığıyla gerçekleştiren kurumsallaşmış firmaların mağazalarında vitrinler şans eseri değil üst düzey yönetici veya yönetim kurulunun bilgisi dahilinde tasarlanarak hazırlanmakta ve şube mağazalara gönderilmektedir.

Erzurum MNG Alışveriş ve Yaşam Merkezinde bulunan kurumsallaşmış mağazaların yetkilileriyle mülakat tekniğiyle yapılan görüşmeler sonucunda satışa sunulan her ürünün, kurumsal firmaların üst yönetimlerinin belirlediği fiyat, kampanya ve vitrin tasarımı uygulamasıyla müşteriye sunulduğu, bunun dışında herhangi bir işlemin yapılmadığı bilgisi elde edilmiştir.

Alışveriş merkezinde kurumsal olmayan işletmeler de yer almaktadır. Bütçe darlığı nedeniyle vitrin düzenlemelerinde profesyonel yardım alamazlar dahi rekabetçi bir ortamda oldukları için yeterli olmamakla birlikte belirgin bir çaba harcadıkları gözlemlenmiştir. Bu işletmelerin yöneticilerinin vitrinin önemi üzerine profesyonel destek konusunda eğitim almaları ve böylelikle satışları artırmak için vitrinlere gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Böylelikle zamanla marka oluşturabilecek mağazalar kaliteli ürünlerini daha fazla fiyatlarla halka sunarak reklamcılık için daha büyük sermayeye sahip olabileceklerdir.

Reklam ajanslarının stratejilerini tüketicilerin ikna ve ilgi unsurları belirlemektedir. Her zaman aynı reklamın sunulması sıkıcılık ve ilgisizlik olgularını oluşturacağından yapılacak reklamların sıklık ve değişkenlik özelliklerinin büyük etki sağlayacağı unutulmamalıdır. Reklamlarla tüketicinin dünyasına yeni bir renk getirilmelidir. Tüketicilere reklamı yapılan ürünün hayatının olmazsa olmazı düşüncesi kazandırılarak, ihtiyacı olmayan ürünü satın alması noktasında tüketici ikna edilmelidir.

Tanıtımı yapılan ürünlerin sosyo-kültürel yaşama uygun olması çok önemlidir. Her yörenin kendine özgün bir yaşam stili vardır ve halka hitap eden yaşam şeklini sağlayan mağaza ürünleri tüketici ihtiyaçlarını karşılayarak mutluluk ve mağazaya bağlılık sağlar. Vitrin imajının farklılığı rakip mağazalar açısından da fark yaratmaktadır. Tasarımı ilgi çekici olan mağaza vitrinlerine yönelim daha fazla olarak satış fazlalığı oluşturulur, bu da reklamın önem ve amacını belirlemiştir olur. Reklamı yapılan ürünlerin kaliteli ve fiyatının uygun olması tüketiciyi harekete geçirir. Erzurum MNG Alışveriş merkezinin girişinde bulunan mağazaların ilk temas noktası olduğu bilinerek vitrin tasarımına daha büyük önem verildiği tespit edilmiştir. Çocuklar için kaliteli zaman geçirmek adına oyun alanlarının olması bu yaşam merkezinin daha çok tercih edilmesinde oldukça etkili bir yöntemdir.

Kaynakça

1. <http://www.pharmetic.org/bilgi-bankasi/musteri-vitrini-nasil-gormek-ister.pdf> [Erişim Tarihi: 21.03.2019].
2. <http://www.tml.web.tr/download/Pazarlamaya-Giris.pdf> [Erişim Tarihi 25.04.2019].
3. <http://www.tml.web.tr/download/Pazarlamaya-Giris.pdf> [Erişim Tarihi 15.04.2019].
4. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~umutal/lesson/bby401-2010-1.pdf> (Erişim Tarihi: 24.04.2019).
5. <https://publins.com/tr/blog/vitrin-satislarini-artirmanın-yolları> [Erişim tarihi: 27.10.2017].
6. <https://reklam.com.tr/blog/reklam-nedir> adresinden alınmıştır
7. <https://www.haberler.com/erzurum-mng-alisveris-ve-yasam-merkezi-30-eylul-de-11188430-haberi/>.
8. Karaca, M. E. (2010, 04 04). Reklam Nedir. Reklam.com.tr:
9. Kaya, F. (2018). Reklam ve Pazarlama Stratejileri: Bir Reklamda Olması Gerekenler. MECMUA Uluslararası (Tek & Engin Özgül, 2013).ası Sosyal Bilimler Dergisi, 99-111.
10. Küçükköylü, S. (2010). Perakendecilikte Mağaza Atmosferinin Mağaza İmajı Oluşturmadaki Önemi ve Konya İlinde Bir Araştırma. Konya: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
11. Pektaş, H. Reklam Nedir? İşlevi ve Etkileri Nelerdir?
12. Taşkıran, N. Ö., & Bolat, N. (2013). Reklam ve Algı İlişkisi. Sosyal Bilimler Dergisi, 49-70.

DİJİTAL OYUNLARDA YER ALAN REKLAMLARIN MARKA BİLİNİRLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Fatih AKSOY

Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi

Feryat ALKAN

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi

ÖZET

Marka, özellikle günümüz dünyasında firmaların hedef kitleleri, müşterileri ve tüketiciler ile kuracakları/kurdukları iletişim süreçlerinde temel imaj ve itibar aracı rolünü üstlenmektedir. Günümüzde birçok firma ürün ve hizmetlerinin tanıtımı, marka bilinirliklerinin artması ve farkındalığının sağlanması için reklamcılık faaliyetlerine başvurmaktadır. Firmalar açısından belirli maliyet kalemlerine katlanılarak hazırlanan ve tüketici kitle ile buluşturulan reklamların etkisi konusu ise oldukça tartışmalı olabilmektedir. Öyle ki, günümüzde hedef kitle(ler) geleneksel ve dijital medya üzerinden çok sayıda reklam mesajına maruz kalmakta ve bu nedenle reklamlara duyarsızlık geliştirebilmektedir. Reklamların etkinliğinin yüksek olması ancak hedef kitlenin rızası ile izlemesi sayesinde olabilmektedir. Dolayısıyla firmaların değişen tüketici kitlesine uygun reklam stratejileri geliştirmesi gerekmektedir. Bu reklam stratejileri arasında oyun reklamları ön planda yer almaktadır. Dijital ortamlarda erişilen/oyunan oyunların içerisinde konumlanan ve sunulan reklamlar, doğrudan ve dolaylı olarak oyunu oynayan bireyin dikkatini çekmek üzere tasarlanmıştır. Dolayısıyla eğlence odaklı bir ortamda bulunan ve boş zamanını oyun oynayarak geçirmeyi tercih eden birey, reklamı yapılan markaya maruz kalmakta, kendi rızasıyla kabul edip o marka üzerine düşünebilmektedir. Bu nedenle oyun reklamları şirketler için birçok avantaj sağlayabilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı oyun reklamlarının marka bilinirliği üzerinde rolü olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmada amaçlı örneklem kullanılmıştır. 10 kişiden oluşan örnekleme derinlemesine görüşme yapılarak katılımcıların konu ile ilgili görüşleri alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilip yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Marka Bilinirliği, Dijital oyunlar, Oyun Reklamları

GİRİŞ

Reklamlar ile birlikte markaların, ürün ve hizmetlerin bilinirliği sağlanmakta ve hedef kitlenin tutum ve davranışlarında değişikliklere neden olmaktadır. Şirketlerin ürün ve hizmetlerinin satışını daha kolay gerçekleştirmek, ürün ve hizmetlerin duyulmasını sağlamak, kar marjını arttırmak, hedef kitleyi ikna etmek, bilgilendirmek, bağlılığı sağlamak için reklamlara başvurmaktadır. Küresel rekabetin söz konusu olduğu bu dönem de şirketlerin belirtilen amaçlarına ulaşabilmesi için geleneksel reklamların dışında farklı reklam yöntemlerini kullanması gerekmektedir. Çünkü bu zamanda hedef kitleler çok fazla aynı tarz reklamlara maruz kalmaktadır. Dolayısıyla şirketlerin ya da markaların hedef kitlelerin zihninde yer alabilmek, marka bilinirliğini sağlamak için dikkat çekici olan ve hedef kitlenin zihninde kalıcılığı sağlayan farklı reklam yöntemlerine ihtiyaç duymaktadır.

Bugün reklam medyasının tarzı değişiyor. Gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi eski geleneksel medya platformları dışında, reklamları çok etkili kılan yeni medya platformu bulunmaktadır. Son zamanlarda, pazarlamacılar, müşterileri etkilemek için reklam adı olarak bilinen yeni ve yenilikçi bir marka eğlencesi yöntemleri geliştirdi (Wise, Bolls, Kim, Venkataraman, Meyer, 2013, s.27). Bu yöntemlerden biri olan oyun reklam uygulamaları; oyun, eğlence ve reklamın bir arada bulunduğu pazarlama yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Oskay ve Koçer, 2016, s. 121). Oyun reklamları (Advergame) , eğlence içeriğinin yer aldığı ve markaları tanıtmak için özel olarak oluşturulan bilgisayar, konsol, mobil oyunlardır (Kretchmer, 2004, s. 47). Bir markayı oyun reklamı (advergame) yoluyla tanıtmının sayesinde, oyuncu-tüketici markayla etkileşime girmekte, markanın mesajları tüketiciye ulaşmakta, tüketicinin eğlence yoluyla ikna olması sağlanmakta ve markanın bilinirliğinin pekişmesine olanak vermektedir.

Günümüzde bilgisayar, konsol, mobil araçlar ile oynanan oyunlar çok yaygındır. İnsanlar için eğlence tarzı haline gelen bu oyunlar markaların ve şirketlerin dikkatini çekmektedir. Smith ve arkadaşları tarafında yapılan araştırmaya göre, bu eğlence endüstrisinin ve tüketici tabanının ciddi şekilde büyüdüğü ifade edilmektedir. Dolayısıyla reklam verenler için farklı izleyicilere ulaşma ve markaların bilinirliği konusunda potansiyel ve çekici bir kanal haline gelmesine yol açtığını ifade etmektedirler. (Smith, Sun, Sutherland ve Mackie 2014: 94-95) Aslında, ciddi potansiyele sahip olan dijital oyun reklamları, marka ve şirketlerin marka bilinirliği, marka farkındalığı, marka sadakati, duygusal bağ kurma gibi birçok alanda yarar sağlayacağını söylemek mümkündür.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü, dijital oyun, oyun reklamları ve marka bilinirliği ile ilgili literatür taraması oluşturmaktadır. İkinci bölümünde ise, oyun reklamları ile ilgili araştırma kısmı bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı dijital oyunlarda yer alan reklamların marka bilinirliği üzerinde rolü olup olmadığını tespit etmektir. Çalışmada amaçlı örneklem kullanılmıştır. 10 kişiden oluşan örnekleme 10 Nisan 2019 tarihinde derinlemesine görüşme yapılarak katılımcıların konu ile ilgili görüşleri alınmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilip yorumlanmıştır.

Marka ve Marka Bilinirliği

Günlük yaşantıda kullanılan ve tüketilen her şeyin bir markası bulunmaktadır. Aynı zamanda tüketiciler kullandığı bu ürünleri ve hizmetleri markaları ile algılamaktadır. Bunun ile birlikte marka sayesinde diğer rakiplerden ayırt edebilmektedir. Markalar ürün kalitesi, fiyat, beklentileri karşılama, özdeşleştirme, yönlendirme ve güven sağlama gibi çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır. Dolayısıyla marka sadece bir isim ya da bir sembol, logodan vb. unsurlardan ibaret olmamaktadır. Markanın somut değerler yanında soyut değerleri de bulunmaktadır. Bu değerler ise markaları diğer rakiplerinden ayırmakta ve pazar konumunu da güçlü hale getirmektedir. Markanın sahip olduğu bütün değerler ve fonksiyonlar marka bilinirliğine hizmet etmektedir. Çünkü her bir fonksiyonun ya da değer sonucunda marka bilinirliğinin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Marka bilinirliği ise, markaların tüketici zihninde geniş pay almasını, ilk akla gelen ve ilk tercih edilen marka olması gibi avantajları sağlamaktadır.

Amerikan Pazarlama Birliği, markayı bir satıcı veya satıcı grubunun mal ya da hizmetlerini tanımlamak ve onları rakiplerinden ayırt etmek amacıyla bir ad, terim, işaret, sembol, tasarım veya bunların bir kombinasyonu olarak tanımlar (Kotler, 2000, s.188). Marka, bilinirlik, kimlik oluşturmak ve mal, hizmet, kişi, yer veya kuruluşun itibarını geliştirmek için tasarlanmış bir takım somut ve maddi olmayan nitelikler seti olarak tanımlanabilir (Sammur, 2015, s.1). Prof. Philip Kotler ise markayı şu şekilde ifade ediyor: Marka, üretici ve satıcının, tüketicilere belirli özellik ve faydaları sürekli olarak sunacağına bir vaadi ve kalite garantisidir (Sağlam, 2019). Bu tanımlardan yola çıkarak şu şekilde bir tanım yapılması mümkündür: Marka, itibarı, imajı ve bilinirliği inşa etmek ve geliştirmek için oluşturulmuş sembol, isim, tasarım vb. unsurların yanı sıra kişi ve şirketlerin tüketiciye vaat ettikleridir.

Marka bilinirliği, müşterilerin bir markayı hatırlama veya tanıma derecesini ifade eder. Marka bilinirliği tüketici davranışı, reklam yönetimi, marka yönetimi ve strateji geliştirme konularında önemli bir husustur. Tüketicinin bir markayı tanıma veya hatırlama yeteneği, karar vermede satın almak için çok önemlidir. (en.wikipedia.org). Marka bilinirliğinde, markanın tanınması, hatırlanabilirliği, marka ile duygusal bağ oluşturulması, markanın zihinlerde yer alma payı gibi unsurlar önemli olmaktadır. Her bir unsur markanın bilinirliğinin güçlü olmasına katkı sunmaktadır. Dolayısıyla marka bilinirliğinin güçlü olması, marka seçimini ve tüketicinin satın alma davranışını etkilemektedir. Markaların ise bu bilinirliği sağlamak için kullandıkları bir strateji ise reklamlar ile olmaktadır. Markalar, reklamlar aracılığıyla ürün ve hizmetlerinin tanıtımını yapmaktadır ve aynı zamanda markaların zihinlerde canlı tutulmasını sağlayarak hatırlanmasını sağlamaktadır. Aslında reklamlar, marka bilinirliğinin iki temel parçası olan tanımayı ve hatırlatmayı gerçekleştirmektedir. Reklamlar bunları sağlayarak marka bilinirliğini inşa etmiş olmakta ya da marka bilinirliğini kuvvetlendirmektedir.

Günümüzün rekabet ortamında markalar bilinirliklerini daha üst seviyeye çıkartarak rakiplerine karşı bir üstünlük sağlamak için farklı reklam türlerine yönelmiştir. Özellikle klasik reklamlardan ziyade daha

çok eğlence odaklı reklamlar oluşturularak hedef kitleye hitap etmeye başladıkları görülmektedir. Bu eğlence odaklı reklamlardan biri de dijital oyunlarda yer alan reklamlar olmaktadır. Markaların eğlence odaklı reklamlardan olan oyun reklamlarına yönelmeye başladığını destekler nitelikte bazı veriler şu şekildedir: Oyun reklam pazarının 2016 yılında dünya genelinde 7,2 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir (ESA, 2014). Ayrıca 2,3 milyar insanın aktif olarak konsol, bilgisayar ve mobil oyun oynadıkları ifade edilmektedir (Newzoo Games Market Research, 2018). Bu kadar ciddi bir nüfusun oyun oynaması markaları ya da reklam verenleri cezbetmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla markalar geniş kitlelere ulaşarak markaların tanıtımını yapmak ve bilinirliklerini arttırmak için bu reklam türünü daha fazla kullanacaktır. Yukarıda yer alan oyun reklam pazarının bütçesi ve aktif oyun oynayan insan sayısı bu reklam türünün artarak devam edeceğini gösterir nitelikte verilerdir. Bir sonraki başlığımızda ise marka bilinirliğine ciddi katkısı olan oyun reklamlarının yer aldığı dijital oyunlar yer almaktadır.

Dijital Oyun

Dijital oyun sektörü tarihsel gelişimine bakıldığında, yaklaşık olarak 40 yıllık bir mazisinin olduğu görülmektedir. Günümüzde dünyanın önde gelen ekonomilerinde yüksek gelir getirici bir sektör alanı olarak ifade edilmekte ve bu bakımdan da kamu fonlarının ve büyük sermaye sahibi olanların yine son yıllar içerisinde giderek daha da çok ilgi gösterdiği bir endüstri kolu haline gelmektedir. (Dijital Oyun Sektörü Raporu, 2016, s. 8).

Dijital oyun, oyuncunun elektronik bir sistem ya da bilgisayar ile kurduğu etkileşim sayesinde oluşan sonucun yani yapılan eylemlerin, ekran ya da benzeri bir görüntü sistemi aracılığıyla gösterilmesidir. Bir başka tanımda ise dijital oyun, oyunu meydana getiren mantıksal ilişkileri kapsayan görsel verilerin bilgisayar monitörü, televizyon ekranı, cep telefonu ekranları, akışkan kristal ekranlar gibi farklı gösterim teknikleriyle ve platformlar aracılığıyla oyuncuya yansıtıldığı oyunlar şeklinde ifade edilmektedir (Özhan, 2011, s.22). (Tüdoğ˘tan aktaran, Solmaz, Okumuş, Okumuş, 2015). Dijital oyunlar kısaca, bilgisayar, telefon, konsol ve tablet gibi donanım araçlarıyla oynanan oyunlar şeklinde tanımlanması mümkündür. Dijital oyun, bilgisayar oyunlarının, mobil oyunlarının, konsol oyunlarının çeşitli türlerini kapsamaktadır (Binark ve Sütçü, 2008: 42-43'ten aktaran, Özhan, 2011, s.22).

Günümüzde her türlü yaştan insan dijital oyunları oynamaktadır. Bu durum ise markaların çeşitli hedef kitlelere ulaşması için bir kolaylık sağlamaktadır. Markalar bu hedef kitlelere ulaşmak için çeşitli oyun reklamları yapmaktadır. Markalar, bu oyun reklamları ile birlikte farklı özelliklere sahip olan hedef kitleler tarafından görünür olmaktadır. Bu durum ise markanın bilinirliğinin artmasını ve hedef kitle zihninde daha fazla yer almasını sağlamaktadır. Markalar için stratejik öneme sahip olan oyun reklamı bir sonraki başlıkta detaylı şekilde incelenmektedir.

Oyun Reklamı (Advergame)

Günümüzde küresel rekabetin söz konusu olduğu ortamlarda şirketler ve markalar rekabette üstünlük sağlamak için birçok pazarlama iletişimi stratejisi uygulamaktadır. Bu dönemde yenilikçi, farklılık yaratan anlayışa sahip oluşturulan pazarlama iletişimi stratejileri marka ve şirketlere avantajlar sağlamaktadır. Aynı zamanda şirketlerin ya da markaların hedef kitleleri ile ilgili elde edeceği demografik, satın alma davranışları, beğenileri vb. konulardaki veriler markalara ve şirketlere rekabette üstünlük sağlamaktadır. Çünkü markalar hedef kitlelerini ne kadar fazla tanırsalar, hedef kitleye uygun ürün ve hizmeti üretmekte o kadar başarılı olurlar. Markalar, hedef kitleleri hakkında bilgi almak, markanın bilinirliğini ve farkındalığını sağlamak, markalarına teşvik etmek için tv reklamı, radyo reklamı, basılı reklamlar, gazete reklamları, gerilla reklamları, ürün yerleştirme reklamları, çevrimiçi reklamlar, sosyal medya reklamları, video reklamları vb. birçok reklam türünü kullanmaktadır.

Yukarıda belirtilen reklam türleri yanı sıra özellikle internet ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte oyun reklamları (advergame) türü yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Dijital oyunlar en çok kullanılan platformlardan biri haline geldi. Mesajlarını iletmenin yeni yollarını arayan reklamverenler için cazip bir ortam olmuştur. Oyun reklamları kavramına bakacak olursak, oyun reklamları kavramı İngilizce olarak ' Advertising' ve 'Game' kelimelerinin birleşiminden meydana gelerek advergame şeklinde ifade edilmiştir. Bu kavram oyun yoluyla reklamcılığın tanımlanmasında kullanılmaktadır

(Gura ve Gura, 2016, s. 64). Oyun reklamı (advergame), etkileşimli iletişim ve pazarlama hizmeti veren ve amacı pazarlama odaklı mesajlarla marka bilinirliğini arttırmayı amaçlayan oyun türüdür. (Yamamoto, 2009: s.20). Diğer bir tanım ise, reklam mesajının, şirketin görsellerinin veya marka hakkındaki diğer bilgilerin çevrimiçi veya çevrimdışı video oyunları ile birleştirildiği işlemidir. (Sharma, 2014: 249). Literatürde bulunan tanımlara bakıldığında genel bir tanımı ise şu şekilde yapılması mümkündür: Pazarlama iletişimi, reklam odaklı üretilen mesajların hedef kitleye ulaşmasını sağlayarak markanın bilinirliğini güçlendirmeyi amaçlayan bilgisayar, konsol, mobil ve tablet oyunlarıdır. Böylece markalar bilgilendirme, ikna etme, marka bilinirliğini sağlama ve eğlendirme gibi reklam işlevlerini oyun aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Yukarıda belirtilen reklam işlevlerinin etkili bir şekilde yapılabilmesi için oyun reklamlarının bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şunlardır (Gura ve Gura, 2016, s.65):

Erişebilirlik: Marka ve ürün arasındaki ilişkiyi tanımlamak, ücretsiz giriş veya kayıt olma imkanı sunmak.

Anlaşılabilir olması: Anlaşılmasının kolay olması için talimatların, kuralların açık ve anlaşılır olması gerekmektedir.

Rekabet seviyesi: Oyuncu sayısı, sıralama puanlarının ortaya çıkışı, belirli zorluk seviyeleri.

Markanın, ürünün ve oyunun önemi: Bu özellik, reklamı yapılan ürün, oyun türü ve reklam öğeler arasında anlamlı bir ilişkinin olmasını gerektirmektedir.

Konsantrasyon durumunu geliştirme ve sürdürme kapasitesi: Bu özellik, belirli bir süreçte çok yüksek dikkat konsantrasyonunun olduğu zihinsel bir durumu tanımlamak için kullanılan psikolojinin temellerinden kaynaklanmaktadır. Bu duruma akış kuramı denilmektedir. Oyun oynayan kişi o kadar çok odaklanır ve motive olur ki onun dışında hiçbir uyarıcıya tepki vermez ve zamanın nasıl geçtiğinin farkına varmaz. Dolayısıyla oyunlarda bu kuram olmazsa olmazdır. Oyunun akışı iyi bir şekilde kurgulanmaz ise oyuncunun dikkatinin toplanması zor olmaktadır. Bu durum ise oyunun oynanmamasını ya da oyundan haz alınmamasına neden olmaktadır (<http://brandnewgametr.com/akis-kurami/>)

Viral Pazarlama: Bu advergame özelliği esas olarak mesajın bir başkasına iletilmesi ile ilgilidir. Bilginin ağızdan ağıza yayılmasıyla olduğu gibi, çoğu durumda oyuncuların arkadaşların oyun daveti göndermesiyle de yapılmaktadır. Böylece oyuncular diğer arkadaşlarını bu şekilde oyuna katılımı sağlamaktadır (Dahl, Eagle, Baez, 2006, s.13).

Marka ve şirketlerin reklam ve pazarlama stratejilerine göre kullanabileceği oyun reklam (advergame) türleri bulunmaktadır. Bunlar: ATL Oyun Reklam (Above The Line-çizgi üstü oyun reklam), BTL Oyun Reklam (Below The Line-çizgi altı oyun reklam) ve TTL Oyun Reklam (Through The Line- çizgi boyunca reklam) şeklinde belirtilmektedir.

ATL Oyun Reklam (Above The Line-çizgi üstü oyun reklam): Bu reklam türü markanın ürün ve hizmetine özel olarak üretilmektedir. Bu reklam türü ile mevcut ve potansiyel müşterilerin markanın sitesini, sosyal medya hesaplarını, ziyaret etmeleri sağlayarak, uzun süre vakit geçirmelerini amaçlamaktadır. Böylece hedef kitle markanın ürün ve hizmeti hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaktadır. Ayrıca markanın bilinirliğine katkıda bulunmaktadır. Örneğin, Yapı Kredi Bankası'nın 'Peşin Şehir' adlı oyunu ya da Eti'nin 'Tutkuna Sahip Çık' oyunu bu reklam türüne örnek verilebilir (<http://www.cenkpinarci.com/advergame-nedir-ve-marka-reklamlarında-oyunlardan-nasil-fayda-saglanir/>).

BTL Oyun Reklam (Below The Line-çizgi altı oyun reklam): Bu tür oyunlarda temel amaç dikkat çekmektedir. Oyun içerisinde sosyal, ekonomik ve politik konulara ilişkin uygulamalar yer almaktadır.

Bu konuların yer aldığı oyunlar normal oyunlar gibi yayınlanır ve oyuncuların bu konular ile ilgili daha detaylı araştırma yapması beklenir. Diğer BTL oyun reklamı tekniğinde ise markanın reklamı oyun içerisinde yer almaktadır. Oyuncular farkında olmadan oyun içerisinde markaların görsellerine ya da mesajlarına maruz kalmaktadır (Çeltek, 2015, s.68). FIFA ya da PES futbol oyununda saha kenarlarında yer alan panolarda yayınlanan marka reklamları bu tekniğe örnektir.

TTL Oyun Reklam (Through The Line- çizgi boyunca reklam): Nadir görülen bir reklam türüdür. Bu oyun reklam türü ilgili siteyi ziyaret etmeye teşvik amacıyla tasarlanmış oyun içindeki URL köprülerinin kullanımını içerir. Oyunun heyecanlı bir bölümünde bir link paylaşarak oyuncunun o linki ziyaret etmesi için ikna edilmeye çalışılmaktadır ([https://en.wikipedia.org/wiki/Advertising_in_video_games#Through_the_line_\(TTL\)_advertising](https://en.wikipedia.org/wiki/Advertising_in_video_games#Through_the_line_(TTL)_advertising))

Online oyun sitelerindeki, ürünle ve markayla ilişkili olabilecek oyunlara sponsor olunarak, ürünün görsel unsurlarını ve reklam ya da pazarlama iletişimi mesajlarını ileten oyunlar buna örnek verilebilmektedir (<http://stratejikileti.blogspot.com/2013/06/oyuna-dayali-reklam.html>)

Yukarıda belirtilen oyun reklam çeşitleri dışında marka mesajı odaklı olan bazı oyun reklam çeşitleri de bulunmaktadır. Bunlar, çağrışımlı (associative) yaklaşımı oyun reklamları, görsel ya da illüstrasyon (illustrative) yaklaşımı oyun reklamları, gösterim (demonstrative) yaklaşımı oyun reklamlarıdır.

Çağrışımlı (associative) yaklaşımı oyun reklamları: Çağrışımlı reklamların temel amacı, marka bilincini desteklemektir. (<http://advergamingtoday.blogspot.com/2006/03/types-of-advergaming.html>) Marka ya da marka ürünleri oyunların arka planlarına yerleştirilir ve oyuna müdahale edilmez. Fakat ürünü oyunda yer alan yaşam tarzı ya da etkinlikle ilişkilendirilerek marka bilinirliğini artırmaktadır (Santana and Wright, 2014). Bu tür reklam daha çok satılan oyunlara uygulanır ve Playstation, Xbox veya PC gibi farklı platformlar aracılığıyla oynanır (Gura ve Gura, 2016, s.66).

Görsel ya da illüstrasyon (illustrative) yaklaşımı oyun reklamları: Bu tür bir reklam oyununda, marka veya ürün, oyunu oynamada önemli bir rol oynamaktadır. Oyunun tamamı ürün etrafında inşa edilmiştir ve amaç potansiyel müşteriyi ürünü almaya ikna etmektir. (Gura ve Gura 2016, s.66). Bu reklam türünde, oyun sırasında ürün belirgin bir şekilde görüntülenir (Theodorou and Sirmakessis, 2009, s.1).

Gösterim (demonstrative) yaklaşımı oyun reklamları: Bu reklam ile tüketicinin ürünü oyun alanının sanal sınırları içinde tecrübe etmesine izin vererek etkileşimin tüm olanaklarından yararlanılmaktadır (Santana and Wright, 2014). Bu reklam ile birlikte tüketici ürünü satın almadan önce ürünü oyun üzerinden deneyimleme imkanına sahip olabilmektedir. Örneğin, oyunda advergence başında tüketici tarafından Nike Shox basketbol ayakkabısı seçilmiştir, Tüketici oyun içerisinde oyun süresi boyunca bu ayakkabının farklı performans özelliklerini görebilecektir (<http://advergamingtoday.blogspot.com/2006/03/types-of-advergaming.html>).

Ulusal ve uluslararası markalar için önemli bir reklam mecrası olan advergence türleri, eğlence ve heyecan odaklı, markaların ve mesajların tüketici bilinçaltına gönderilmesinin mümkün olduğu, etkileşimli bir paylaşımın olduğu, viral dağıtımına uygun, tüketicinin daha fazla zaman geçirebileceği ortamının olduğu, oyun içinde marka ile işbirliği imkanı veren güçlü reklam ortamları olarak faaliyet göstermektedir (Özkaya, 2010: 475). Advergence türleri ile ilgili belirtilen her durumun aslında marka bilinirliğini pekiştiren unsurlar olduğunu söylemek mümkündür. Bir sonraki başlığımız olan yöntem başlığında ise, advergence türlerinin marka bilinirliği üzerinde rolü olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem

Marka bilinirliği şirketlerin ve reklam verenlerin diğer rakiplerinden ayrılmasını ve hedef kitle zihninde yer ederek markanın daha kolay hatırlanmasını sağlamaktadır. Markalar bunları gerçekleştirmek içinde marka ya da ürün, hizmetlerin tanıtımını yapmakta ve görsel unsurlarını sürekli ön planda tutmaktadır. Dolayısıyla markalar rekabet ortamında varlığını hissettirdikleri sürece marka bilinirlikleri mümkün

hale gelmektedir. Günümüzde markalar farklılıklarını ve farkındalıklarını sağlayarak marka bilinirliklerini daha güçlü hale getirmek içinde farklı ve çeşitli reklam stratejileri uygulaması gerekmektedir. Ayrıca hedef kitlelerin markalara karşı sadık olması, duygusal bağ kurması içinde reklam stratejileri içerisinde ürün hizmet hakkında bilgi vermek yanı sıra eğlendiren ve düşündürten stratejilerde olmak zorundadır. Geleneksel medya da yer alan reklamların insanlar için artık çok fazla ilgi çekici olmamaktadır. Dolayısıyla game advertising türü reklamların daha etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Literatüre bakıldığında, belirtilen bu düşünceyi destekler nitelikte çalışma olduğu görülmektedir. Buccini ve Santana (2005) tarafından yapılan 'Building Brand Equity Using Advergaming Experiences: A Brazilian Study Case' adlı çalışmada klasik reklamlara kıyasla game advertising tarzı farklı reklamların hedef kitleyi daha fazla etkilediği belirtilmektedir. Bu nedenle markalar ve reklam verenler game advertising gibi reklam türleri ile birlikte hedef kitlenin daha fazla dikkati çekmekte, markaya olan ilgiyi daha fazla artmakta, markayı, ürün ve hizmetleri daha iyi tanıtmakta ve markanın hatırlanma bilirliliği dolayısıyla marka bilinirliği daha fazla olmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, oyun reklamlarının marka bilinirliği üzerindeki rolünü tespit etmektir. Çalışmada amaçsal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örneklem, çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına imkan vermektedir. Belli özellikleri bulunduran bir ya da daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016, s.90). Çalışma örnekleme kişileri seçilirken özellikle konsol, bilgisayar ve mobil araçlarının hemen hemen her biri ile oyun oynamış kişi kriteri temel alınmıştır. Bu kriterin belirlenme sebebi ise, çeşitli oyun araçlarına farklı türden oyun reklamları verilebilmektedir. Örneğin bir mobil oyuna bir video reklam verilirken, bir konsol oyununda ise oyunun içine marka ismi ya da ürün yerleştirme yapılabilmektedir. Aynı zamanda oyun reklam türlerinden hangilerinin daha fazla marka bilinirliğini üzerinde rolü olduğunu tespit etmek amacıyla da bu kriter belirlenmiştir. Bu nedenle çalışmada amaçlı örneklem kullanılmıştır. Örneklem, Gümüşhane Üniversitesi'nde okuyan 10 erkek öğrenciden oluşmuştur, Bu örnekleme oluşturan katılımcılar gönüllü olarak araştırmaya katılmıştır. Amaçlı örneklem oluşturulma kriteri nedeniyle bütün katılımcılar erkektir. Çünkü belirlenen kriterlere göre katılımcı kadın bulunamamıştır. Örneklem dahilindeki katılımcılar ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılarak katılımcıların konu ile ilgili görüşleri alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanırken marka alanında uzman olan iki akademisyenden görüş alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda bazı sorular çıkartılıp, bazı sorular düzeltilmiştir. Daha sonra hazırlanan bu soru formundaki soruların anlaşılabilirliği ve amaca uygunluğunu kontrol etmek için 6 kişilik bir gruba bu sorular yöneltilerek soru formu uygulanabilir hale getirilmiştir. 10 Nisan 2019 tarihinde katılımcılar ile birlikte yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme süresi 10-15 dakika arasında değişmekte olup katılımcıların ses kaydı alınarak deşifre edilip metin haline getirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. Nitel araştırmaya göre insan davranışı, Fen, Matematik gibi alanlarda ele alınan değişkenlere göre farklı algılanması gereken bir olgudur. İnsan davranışı, tutumları, düşünceleri ve duyguları ancak esnek, bütüncül bir anlayışla araştırılabilir ve bu anlayış dahilinde araştırmada yer alan bireylerin görüşleri ve deneyimleri büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızda da bireylerin araştırma konusu ile ilgili düşünceleri, tutumları ve davranışları öğrenilmek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.37).

Bulgular ve Yorumlar

Çalışma örnekleminde belirtildiği gibi 10 erkek katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı 18-22 arasında olmaktadır. Katılımcılar iletişim fakültesinde okuyan öğrencilerden oluşmaktadır. Araştırmada katılımcıların gizliliğini korumak için gerçek isimleri yerine O1,...O10 şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Bu araştırmanın amacı dijital oyunlarda yer alan reklamların marka bilinirliği üzerinde rolünü tespit etmektir. Bu tespiti ortaya koymak için katılımcılara çeşitli sorular yöneltilmiştir. Bu sorular ile birlikte katılımcıların dijital oyun reklamları ile marka bilinirliği ilişkisi hakkındaki görüşlerini olabildiğince derinlemesine anlamaya çalışılmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular yorumlanırken bulgular araştırmaya katılan katılımcılar ile sınırlı olmaktadır. Elde edilen bulgular ile birlikte yapılacak her türlü yorum örneklem dahilinde olmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen veriler ile evrene genelleme yapılması mümkün olmamaktadır. Fakat bu alandaki yapılabilecek daha geniş çalışmalar için bir fikir vermesi mümkündür.

Araştırmaya yer alan katılımcıların görüşlerine ilişkin bulgular araştırma soruları çerçevesinde beş ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar: 1-) Katılımcıların ilk aklına gelen markaları belirtmesi, 2-) Katılımcıların dijital oyun oynadığı araçlar ve oyun türleri hakkındaki görüşleri, 3-) Katılımcının dijital oyunda yer alan reklamların hatırlaması konusundaki görüşleri, 4-) Katılımcının dijital oyun reklam türleri hakkındaki görüşleri, 5-) Katılımcının satın alma davranışı ile dijital oyunlarda yer alan reklamların arasındaki ilişkisi hakkındaki görüşleri.

Akla Gelen İlk 10 Markanın Belirtilmesi:

Katılımcılardan akıllarına gelen ilk 10 markayı belirtmesi istenmiştir. Bu sorudaki amaç, katılımcı, oyun reklamları konusunda yönlendirilmeden önce ilk aklına gelen markaları tespit etmektir. Aynı zamanda bu sorudan elde edilen bulgular ile birlikte daha sonra sorulacak olan dijital oyunlardan hatırladığı markaların karşılaştırılmasının yapılması mümkün hale gelecektir.

Katılımcıların ilk aklına gelen marka isimlerinden en çok ifade edilenler sırasıyla, Samsung, Nike, Adidas, Ülker, Puma, Beko, Toyota olmuştur. Özellikle Samsung markasını 6 katılımcı ifade ederken, Nike, Adidas markalarını ise 5 katılımcı ifade etmiştir. Dolayısıyla katılımcıların ilk aklına gelen bu markalar aynı zamanda katılımcının zihninde yer alma payı yüksek olmaktadır. Bu durum ise marka bilinirliğini olumlu yönde etkilemektedir.

Bu markaların dışında ifade edilen diğer markalar şu şekildedir: Mavi, Vestel, Lotto, Reusch, Bmw, Jaguar, Porsche, Lamborgine, Toyota, Coca-cola, Pepsi, Lays, Ruffles, Hummel, Karaca, Iphone, Apple, Arçelik, Honda, Bim, Mercedes, Vodafone, Turkcell, Gratis, Casper, Hp, Monster, Koton, De facto, Audi, Eti, Volkswagen, Eczacıbaşı, Mert Optik, Sony, Petrol Ofisi, Lescon, Nissan şeklinde sıralanmıştır. Bu markalar ise en fazla bir ya da iki katılımcı tarafından ifade edilen markalardır.

Aslında markalar, bireylerin yaşamları içerisindeki kullanımlarının da marka bilinirliğini etkilediğini söylemek mümkündür. Çünkü yukarıda en çok bahsedilen markalara bakıldığında insanların günlük hayatta sıklıkla kullanabileceği markalar olduğu görülmektedir.

'Aklıma gelen markalar sırasıyla Nike, Adidas, Puma, Lotto, Lescon, Jaguar, Porsche, Volkswagen, Bmw, Lamborgine şeklindedir' (O1)

'Samsung, Apple, Bmw, Toyota, Honda, Türk Telekom, Vodafone, Bim, Nissan, Koton gibi markalar şu anda sayabileceğim markalardır.' (O5)

'Coca cola, Pepsi, Kığılı, Karaca, Nestle, Adidas, Puma, Hummel, Ruffles, Lays hatırladığım markalardır. Özellikle bu markaları hatırlamamdaki sebep ise, sürekli bu markaları kullandığımdan dolaydır.' (O4)

'Samsung, Monster, Turkcell, Iphone, Mercedes, Audi, Bosch, Turkcell, Vodafone, Desti Su aklıma ilk gelen markalar olarak söyleyebilirim.' (O9)

Katılımcıların dijital oyun oynadığı araçlar, oyun türleri ve süreleri hakkındaki görüşleri:

Katılımcılara bu başlık altında üç soru sorulmuştur. Katılımcılardan hangi oyun araçları ile oyun oynadıkları, ortalama günlük oynama süreleri ve hangi tür oyunları oynadıkları sorularına cevap vermeleri istenmiştir. Bu soruların ile birlikte katılımcıların konsol, bilgisayar ve mobil oyun araçlarından hangilerinde daha fazla süre oyun oynadığını tespit etmek ve buna göre hangi oyun aracında yer alan reklamların marka bilinirliğine daha fazla katkı yaptığını belirleme amaçlanmaktadır.

'Oyun oynarken kullandığım araçlar, mobil, bilgisayar ve konsol olmaktadır. Ağırlıklı olarak bilgisayar ve konsol oyunu oynamaktayım. Oynadığım oyun türleri genellikle spor, aksiyon olmaktadır. Oyunların ismi ise. PES VE FIFA Futbol, GTA, Need for Speed, Pubg, Counter Strike. Bu oyunları günlük olarak ortalama 1 ile 3 saat arasında oynamaktayım.' (O4)

'Daha çok mobil ve bilgisayar oyunu oynamaktayım. Çok yoğun süreli oyun oynamıyorum. Günlük ortalama 1 saat ancak oynuyorum. Oynadığım oyunların türü ise, spor ve aksiyon türü oluyor. PES futbol, GTA, Pubg oynarım. Bunların dışında markaların kendi yaptıkları oyun simülasyonlarını da oynadım. BMW ve Citroen'in oyun simülasyonlarını örnek verebilirim.' (O5).

'Bütün oyun araçları ile oyun oynamaktayım. Günlük 5-6 saat arası oyun oynuyorum. Spor, eğlence, arcade, macera, masa ve strateji oyunları oynarım. PES VE FIFA futbol, Counter Strike, Lol, Call of Duty, Jewels Legend, Oddmar, 101 Okey, Age of Empires isimlerinde oyunlar oynuyorum.' (O10).

'Konsol, mobil ve bilgisayar olmak üzere üç araç ile oyun oynuyorum. Oyun sürem ise günlük 4-5 saat arasını buluyor. Macera, aksiyon, spor, strateji gibi türlerden oyun oynuyorum. Lol, trust, Counter Strike, Euro Truck, GTA 5, PES, FIFA, Clash of Kings, Clash of Clans, Mobile of Legends oyunlarını oynamaktayım. Bunun dışında Scania tır markasının simülasyon oyununu oynuyorum.' (O6).

Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde, oyun sürelerinin ortalama 6-7 saat olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra hemen hemen bütün katılımcılar tüm oyun araçları ile oyun oynamaktadır. Bunun ile birlikte ağırlıklı olarak spor, aksiyon ve strateji oyun türlerini daha fazla oynadıkları görülmektedir. Bu oyunlarda ise, çeşitli türlerde oyun reklamları bulunmaktadır. Literatürde yer alan ATL, BTL, çağrışımlı ve gösterime dayalı oyun reklamlarını bu oyunlar içerisinde görmek mümkündür.

Katılımcıların dijital oyunda yer alan reklamları hatırlaması konusundaki görüşleri:

Bu başlık altın da katılımcılara oyun oynarken karşlarına marka reklamlarının çıkıp çıkmadığını soruldu. Eğer katılımcıların karşlarına marka reklamları çıktıysa hatırladıkları markaları saymaları istenmiştir. Bunun ile birlikte saydıkları markaların oyun içerisinde hangi unsurları ile birlikte akıllarında kaldıklarını anlatmaları istenmiştir. Marka bilinirliğinde görsel unsur önemli yer almaktadır. Çünkü markaların hatırlana bilirliği için görsel unsurlar hedef kitle zihninde yer alması gerekmektedir. Dolayısıyla burada sorulan soruların bir amacı da katılımcılar oyun oynarken hatırladıkları markaları logoları, renkleri ya da tasarımlarından hangileri ile hatırladıklarını tespit etmektir.

Katılımcılar tarafından en çok hatırlanan reklamlar Adidas, Nike, Konami, EA Sport, Coca-Cola olmuştur. Bu markalar aynı zamanda katılımcılara aklına ilk gelen markaları belirtiniz sorusunun yanıtları içerisinde de yer almaktadır. Bu durumda oyun içinde yer alan reklamların hedef kitle zihninde yer aldığı ve ilk akla gelen marka olmasında rolü olduğunu söylemek mümkündür.

'Evet bazı markaları hatırlıyorum. Örneğin Konami, Adidas, Nike markaları aklıma gelenlerdir. Tekrar oynadığım oyunları gözden geçirdiğimde bu markaların reklamları ile karşılaştığını ancak hatırlayabiliyorum. Bu markaları da şu şekilde hatırlıyorum: Konami markasını PES futbol oyununda saha kenarındaki panolarda yer aldığını hatırlıyorum. Adidas ve Nike ise futbolcuların üzerindeki krampon ve formalardan hatırlıyorum. Özellikle oyun içinde krampon tasarımı ve turuncu rengi görünce direk aklıma Nike geliyordu. Oyun içerisinde de forma ya da krampon üzerinde üç çizgi görünce de Adidas aklıma geliyordu. (O1)

'Hatırladığım reklam var. Bu reklamlarda ise aklımda kalanlar, Sony, Nike, Adidas ve Redbull olmuştur. Örneğin, FIFA'da futbol oynarken saha kenarında Sony markasının reklamı olduğunu hatırlıyorum. Motor Gta oyununda ise, Redbull reklamı bulunmaktadır. Bunlar dışında futbol oynarken Nike ve Adidas markalarının ürünlerini görüyorum. Bunun dışında Motor Gta oyununda bir bahis sitesini hatırlıyorum fakat ismi aklımda kalmadı. Saydığım bu markaların aklımda kalmasının nedenleri ise, çarpıcı ve dikkat çekici renklerinin olması ya da aniden karşımıza çıkması şeklinde söyleyebilirim. Mesela Redbull'un aklıma kalmasının sebebi çok kırmızı bir temasının olmasıydı. Bahis sitesi ise, sürekli

yanıp sönen bir özelliği olduğu için sürekli gözüme takılıyordu. Sony markası ise sevdiğim bir marka olduğu için zaten hep aklıma kalan bir marka.' (O8).

'Petrol Ofisi'nin süperlig oyununu oynadığım için hatırladığım marka o olmaktadır. Onun dışında Okey 101 oyununu oynadığımda Payitaht, kafa topu gibi diğer oyunların reklamları karşıma çıktığı için bunları hatırlıyorum. Bunun dışında FIFA futbolda EA Sport reklamını, PES futbolda saha kenarında Play Station reklamını ve formalarda Nike ve Adidas'ı hatırlıyorum. Bu markaları hatırlamamam ise genellikle logoları ile olmaktadır. Örneğin, Olumlu tick işareti görünce direk aklıma Nike gelirken, üç çizgide ise, Adidas gelmektedir. Bunun dışında Petrol Ofisi'ni ise PO' su ile hatırlıyorum. (O7).

'Oynadığım oyunlarda aklıma gelen markalar Petrol ofisi, Pepsi, Coca-Cola, Adidas, Nile ve THY ve isimlerini hatırlayamadığım iki bahis sitesi var. Petrol Ofisi'nin kendi yaptığı futbol oyunu nedeniyle hatırlıyorum. Diğer saydığım markaları ise Pes ve Fıfa oyunlarından hatırlıyorum. Artık markalar zihnimde yer ettiği için direk renkleri gördüğümde o markalar aklıma geliyor. Örneğin, Pes oynarken kırmızı gördüğümde aklıma Coca-cola geliyor. Biraz önce dediğim iki bahis sitesinin isimlerini hatırlamıyorum fakat yeşil renklerini net bir şekilde hatırlıyorum. Oyun içinde gördüğüm bu renk nedeniyle bahis kelimesi ve yeşil renk çıkınca karşıma direk o siteler aklıma geliyor.(O3).

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında aslında bilgisayar ve konsol oyunlarında yer alan reklamların daha da akılda kalıcı olduğu ve dolayısıyla marka bilinirliğine daha fazla katkı yaptığını söylemek mümkündür. Buradaki markaları da özellikle renkleri, logoları ve bazı markaların isimlerini ya da logolarını görmeseler de tasarımları ile birlikte hatırladıklarını ifade etmişlerdir. Ağırlıklı olarak renk ya da logolar ile birlikte hatırladıklarını belirtmişlerdir. Çünkü katılımcıların belirttikleri çoğu markanın bu oyun araçlarında yer alan oyunlarda olduğu görülmektedir. Bunun dışında hatırlanan bazı markaların ise marka odaklı oyunlar ile alakalı olduğu da görülmüştür. Katılımcıların oyun oynarken aniden ortaya çıkan video reklamlardan hatırladıkları çok fazla markanın olmadığını da söylemek mümkündür.

Katılımcının dijital oyun reklam türleri hakkındaki görüşleri:

Katılımcıların yukarıdaki görüşlerinden elde edilen verilere bakıldığında, katılımcıların konsol ve bilgisayar oyunlarında yer alan reklamlarda bulunan markaları daha fazla hatırladığı görülmektedir. Bu reklamlar genelde oyunun arka planında olmaktadır ve oyunu etkilememektedir. Bu reklam türü ise, BTL oyun reklamı ve Çağrışımlı yaklaşım reklamı olmaktadır. Bunun yanı sıra doğrudan markanın kendi yaptığı oyunlar bulunmaktadır. Bu reklamlarda marka hatırlama bilinirliğine katkısı olduğu görülmektedir. Bu reklamlar ise gösterim yaklaşımı oyun reklamı ve ATL oyun reklamları olmaktadır. Bu oyun reklamları türünde ise temel amaç, hedef kitlenin ilgisini çekerek markanın sitesini ziyaret etmesi ve markayı araştırmasıdır. Bunun yanı sıra markanın ürünlerini oyun içerisinde deneyimlemesi sağlanarak marka hakkında bilgi elde etmesi de bir diğer amaçtır.

Bu başlıkta ise katılımcıların karşılaştıkları reklamları anlatmaları istenmiştir. Bunun yanında katılımcıların bu reklamlar hakkındaki düşüncelerini açıklaması talep edilmiştir. Bunun ile birlikte katılımcılar için hangi reklamların etkili olduğunun da öğrenilmesi amaçlanmıştır.

'Oynadığım oyunlarda genelde oyun içinde ürün yerleştirme şeklinde reklamlar olduğunu hatırlıyorum. PES futbol oynarken saha kenarında ya da oyuncu üzerinde markaların reklamları ile karşılaşıyorum. Bunun dışında mobil oyun oynarken oyun sırasında karşıma çıkan video şeklinde reklamlar olmaktadır. Fakat bu reklamlar çok fazla aklımda kalmıyor ayrıca hoşuma da gitmiyor. Oyunun en heyecanlı yerinde karşıma çıktığı için izlemek dahi istemiyorum. Beni olumsuz etkiliyor. Fakat Pes futbol oyunundaki gibi oyunun içinde olup doğrudan oyunu etkilemeyen reklamlar daha çok hoşuma gidiyor ve oyun içinde de onlara dikkat ediyorum.' (O9).

'Karşılaştığım reklamlar Fıfa, Counter Strike, Pubg, Mobil legends oyunlarda olmuştur. Fıfa futbol oynarken saha kenarlarında reklamlar çıkıyor. Counter Strike oyununda ise bombalar coa-cola şişesiydi. Pubg'de ise enerji ihtiyacının olduğunda içmeniz gereken içeceğin ambalajı redbull kaplaması şeklindedir. Mobil legends oyununda ise arada video reklamlar çıkıyor fakat şuan hatırlamıyorum.

Aslında video reklamlar hakkında olumlu bir düşüncem yok. Çünkü bazı zaman oyunun en güzel yerinde reklam çıkınca sinirim bozuluyor. Bu olumsuz tepki bazen oyunları yapanlara iken, bazen de markalara karşı oluyor. Neden oyunun bu heyecanlı yerinde bu reklamı veriyorsun diye sitem ediyorum. Fakat bu tepki sürekli hale gelmiyor. Ama oyunun içinde var olan ve oyuna etki etmeyen reklamlar benim daha çok hoşuma gidiyor. Çünkü oyunumu bölmüyor. Ayrıca mesela futbol oyununda çıkan bant reklamları bende daha kalıcı olduğunu düşünüyorum. Çünkü bant reklamlarının olduğu oyunlar uzun süreli oyunlar olmakta ve o süreler içinde sürekli o markaya maruz kalmaktasın. Dolayısıyla zihnimde daha fazla yer ediyor. (O2)

'Mobil, konsol ve bilgisayar oyunlarında reklamlar farklılık gösteriyor. Mobilde daha çok video reklamlar ile karşılaşıyorum. Diğer oyunlarda ise daha çok oyunun içerisinde bir köşede reklam görüyorum. Mesela karşıma çıkan video reklamları ben sürekli izliyorum. Hiç aklımda yokken karşıma çıkıyor ve bende o ürünü ya da oyunu incelemek için açıp bakıyorum ve bilgi sahibi oluyorum. Ama Counter Strike, Pes gibi oyunlarda gördüğüm reklamlar beni daha çok etkiliyor. Çünkü aklımda daha çok kalıyor. Belli bir zaman ayırdığım için, örneğin her bir maç için 20dakika ayırıyorum ve beş maç yapsam 100 dakika boyunca o marka ya da ürün gözümün önünde canlanıyor.' (O4)

'Karşıma çıkan ani reklamlar benim sinirimi bozuyor bazen bu nedenle oyunu bırakıp siliyorum. Oyuna adapte olmuşum, tam hedefime ulaşacağım, karşıma reklam çıkıyor ve dikkatim dağılıyor dolayısıyla sinirleniyorum ve reklama bile uzun süre bakmıyorum kapatıyorum. Fakat bu durum markaya karşı bir sinirlenme olmuyor. Bana göre ürün yerleştirme ya da direk ürünün olduğu oyunlar benim dikkatimi daha çok çekiyor. Örneğin, araba yarışı oyunlarında o markanın arabasının bütün özelliklerini yansıtıldığı için sanki gerçekmiş gibi deneme şansım oluyor. Dolayısıyla o ürünleri oyun içerisinde deneme şansım oluyor. Böylece diğer markalar ile karşılaştırma yapabiliyorum. (O5).

Katılımcılara göre, ürün yerleştirmenin yer aldığı ya da doğrudan ürünlerin yer aldığı oyunların markalar açısından daha etkili olduğunu belirtmektedirler. Marka bilinirliğinin sağlanmasının bir unsuru da markanın ürün ve hizmetlerinin hedef kitle tarafından deneyimlenmesi şeklinde söylemek mümkündür. Çünkü hedef kitle markanın ürün ve hizmeti deneyimleyerek o ürün ve hizmet ile ilgili bilgilenmekte aynı zamanda diğer markalarla karşılaştırabilmektedir. Özellikle bu durum eğlence odaklı şekilde yapıldığı zaman markaların hedef kitle açısından bilinirliği daha güçlü olabilmektedir. Dolayısıyla katılımcıların görüşleri de bu tür reklamların marka bilinirliği üzerindeki rolünü destekler niteliktedir.

Katılımcının satın alma davranışı ile dijital oyunlarda yer alan reklamların arasındaki ilişkisi hakkındaki görüşleri:

Markalar bilinirliklerini güçlendirmek ve ürünlerin-hizmetlerinin tanıtımını sağlamak için dijital oyunlara reklamlar vermektedirler. Bu reklamlar ile birlikte hedef kitlenin bilgilendirilmesi, eğlenerek ürün-hizmet hakkında araştırma yapması ve ikna edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece hedef kitle satın alma davranışına yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Markaların bilinirliği hedef kitlelerin zihninde yer ediyorsa o zaman kitlenin satın alma davranışını gerçekleştirirken de o marka ilk aklına gelen marka olmaktadır. Bu düşünceye dayanarak katılımcılara ürün ve hizmet satın alırken oyundan hatırladığın markalar o an aklına gelip gelmediğini ve oyun reklamlarının satın alma isteğini etkileyip etkilemediğinin açıklanması istenmiştir.

'Kesinlikle ilk aklıma gelen markalar oluyor. Çünkü oyun içinde kullandığım bir ürün ya da marka oluyor. Ayrıca ona karşı bir sıcaklık hissediyorum. Örneğin bugün bir tır alacak olsam bu kesinlikle Scania olurdu. Çünkü oyun içinde deneyimledim, hızlı, güçlü ve sağlam bir araç olduğunu görüyorum. Ayrıca oyun içindeki reklamları değerlendiririm. Benim işime yarıyor ise ve indirim söz konusu ise kesinlikle alıyorum. Dolayısıyla satın alma isteğimi etkilediğini düşünüyorum.' (O6).

'Evet bazı durumlarda ilk aklıma gelen marka oluyor. Mesela bir ürün almak için bir yere gittiğimde gözüme oyundaki reklam ilişmişse öncelikle gidip o markayı inceliyorum. Fakat bu benim satın alma davranışımı çok etkilemiyor. Çünkü birçok oyun reklamı ile karşı karşıya kaldım fakat şuana kadar o reklamdan etkilenip bir şey almadım' (O7)

'Yerine göre ilk aklıma gelen markalar oluyor. Aynı zamanda satın alma isteği de uyandırıyor. Örneğin Pes oynarken oyunda gördüğüm Nike marka bir kramponu almayı çok istiyorum. Fakat bütçem yeterli olmadığı için alamam bile o krampon tasarımı ile Nike beni etkileyen bir marka olduğu için hep aklımda kalmış oluyor. Oyun reklamı ile birlikte o marka bana dokunmuş ve alma isteği oluşturmuş oluyor. (O1)

'Sürekli oyun oynayan biri olduğum için oyunlarda yer alan marka reklamları nedeniyle sürekli aklımda markalar kaldığı için bir ürün ve hizmet satın almaya gittiğimde doğal olarak ilk aklıma gelen markalar oluyorlar. Çünkü sürekli zihnimde canlı bir şekilde yer alıyorlar. Eğer oyunlarda ürünleri deneyimleme gibi bir şansım oluyorsa ve hoşuma gidiyorsa da o markanın ürünü satın alma isteğini oluşturuyor. Tabi ki bütçeme uygun ise kaçırmiyorum alıyorum.' (O10)

Bütün katılımcıların oyun içerisinde gördükleri markaların ilk akıllarına gelen markalar olduklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı dışında tüm katılımcılarda oyun içerisinde gördükleri markaların ürün ve hizmetlerini satın alabileceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca oyun içerisinde yer alan reklamların satın alma istekleri üzerinde rolleri olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla dijital oyunlarda yer alan çeşitli reklam türlerinin hedef kitleler üzerinde bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Oyun reklamlarının marka bilinirliğinin sağlanmasında, markaların satın alınmasına teşvik edilmesinde rolü olduğunu örneklem dahilinde ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü, dijital oyun, oyun reklamları ve marka bilinirliği ile ilgili literatür taraması oluşturmaktadır. İkinci bölümünde ise, oyun reklamları ile ilgili araştırma kısmı bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı dijital oyunlarda yer alan reklamların marka bilinirliği üzerinde rolü olup olmadığını tespit etmektir. Örneklem, Gümüşhane Üniversitesi'nde okuyan 10 erkek öğrenciden oluşmuştur. Bu örnekleme oluşturan katılımcılar gönüllü olarak araştırmaya katılmıştır. Amaçlı örneklem kriteri nedeniyle bütün katılımcılar erkektir. Çünkü belirlenen kriterlere göre katılımcı kadın bulunamamıştır. Örneklem dahilindeki katılımcılar ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılarak katılımcıların konu ile ilgili görüşleri alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanırken marka alanında uzman olan iki akademisyenden görüş alınmıştır. Bu görüşler doğrultusunda bazı sorular çıkartılıp, bazı sorular düzeltilmiştir. Daha sonra hazırlanan bu soru formundaki soruların anlaşılabilirliği ve amaca uygunluğunu kontrol etmek için 6 kişilik bir gruba bu sorular yöneltilerek soru formu uygulanabilir hale getirilmiştir. 10 Nisan 2019 tarihinde katılımcılar ile birlikte yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme süre 10-15 dakika arasında değişmekte olup katılımcıların ses kaydı alınarak deşifre edilip metin haline getirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmada; yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır.

Markaların reklamlar ile birlikte gerçekleştirmek istediği çeşitli amaçlar bulunmaktadır. Bu amaçlar, bilgilendirme, ikna etme, ürün ve hizmeti tanıtmaya, marka bilinirliğinin görünürlüğünü sağlama ve marka bilinirliği güçlendirmektir. Günümüzdeki rekabet koşulları göz önüne alındığında, markaların bilinirlikleri daha güçlü hale getirmesi gerekmektedir. Bu dönemde markaların ürün-hizmet kalitesi, ürün-hizmet fiyatı, dağıtım, tedarik vb. konularda hemen hemen aynı şartlara sahip olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla markaların fark yaratabilmeleri için farklı stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Binlerce markanın arasında fark yaratılması için markanın bilinirliği mutlaka güçlü olması gerekmektedir. Marka bilinirliği güçlü olan markalar, rakip markalara göre daha çok tercih edilen olmaktadır. Bu nedenle de markalar reklamlar ile birlikte markanın hedef kitle zihninde sürekli canlı tutulmasını sağlanarak sürekli hatırlanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla markanın bilinirliğinin sürekliliği sağlanmaktadır.

Marka ya da reklam verenler marka bilinirliğini güçlü hale getirmede kullandıkları bir stratejisi ise oyun reklamlarıdır. Oyun reklamları ile birlikte markalar daha geniş kitlelere mesajlarını ulaştırmakta, geniş kitleler tarafından görünürlükleri daha fazla olmaktadır ve hedef kitle zihninde daha fazla pay almaktadır. Böylece markalar oyun reklamları ile birlikte marka bilinirliklerine katkıda bulunmuş olmaktadır.

Çalışmanın temel amacını oluşturan dijital oyunlarda yer alan reklamların marka bilinirliği üzerindeki rolünü tespit etmek için katılımcılara çeşitli sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler değerlendirilip yorumlanmıştır. Bu başlıkta ise elde edilen bulgular yorumlanarak bir sonuç oluşturulmaktadır.

Katılımcılar günlük ortalama 6 ile 7 saat arasında oyun oynadığı değerlendirilmiştir. Katılımcılar konsol, bilgisayar ve mobil olmak üzere üç oyun aracılığı ile oyun oynadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca ağırlıklı olarak savaş, spor, aksiyon türü oyunları daha fazla oynadıkları görülmüştür. Böylece katılımcılar çeşitli oyun reklam türleri ile karşılaştığını söylemek mümkündür.

Katılımcıların en fazla ilk akıllarına gelen markalar Samsung, Nike, Adidas, Ülker, Puma, Beko, Toyota olmuştur. Bunun yanı sıra katılımcıların oyun reklamlarından en çok hatırladıkları markalar ise , Adidas, Nike, Petrol Ofisi, Sony, Coca-Cola, Pepsi, Bmw, Lays olmuştur. Bu iki durum karşılaştırıldığında oyunda yer alan reklam markaları ile birlikte katılımcıların ilk akıllarına gelen markaların bazılarının örtüştüğü görülmektedir. Özellikle Adidas ve Nike markaları hem ilk akla gelen markalar arasında en çok hatırlanan markalar iken aynı zamanda oyun reklamlarında da en çok hatırlanan markalar olmuştur. Bu durumda markaların oyun reklamlarında yer alması markanın hedef kitle zihninde yer almasını etkilemektedir. Ayrıca Koçer ve Oskay (2016, s. 135) 'ın yaptığı 'Bir Etkileşimli Reklam Aracı Olan Oyun Reklam (Advergaming) Üzerine İnceleme' adlı çalışmada elde ettiği verilere bakıldığında, oyun reklamlarında yer alan markaların hedef kitlenin zihninde yer alması arasında olumlu ilişki olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilen sonuçta Koçer ve Oskay'ın çalışması ile paralellik göstermektedir.

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında, bilgisayar ve konsol oyunlarında yer alan reklamlarda bulunan markaları daha fazla hatırladıkları görülmektedir. Bu durumda bu araçlarda yer alan reklam türlerinin daha akılda kalıcı olduğu ve dolayısıyla marka bilinirliğine daha fazla katkı yaptığını söylemek mümkündür. Markaların daha fazla hatırlandığı oyun türlerine bakıldığında ise, ATL ve BTL oyun reklamları, çağırışım ve gösterimli yaklaşım oyun reklamları olduğunu söylemek mümkündür. Bu oyun reklamlarının özelliği oyun içi reklamlar olmasıdır. Yani oyunlara müdahale edilmeden arka planda yer alan reklamlar ile birlikte ürün odaklı oynan oyun reklamlarıdır. Dolayısıyla bu tür reklamların markalarının bilinirliği üzerinde olumlu rolü olduğunu söylemek mümkündür. Daniel Henry (2013, s.52) 'Pengaruh Advergame Terhadap Brand Awareness' adlı çalışmasında da oyun içi reklamlarının marka bilinirliğinde daha etkili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen sonuçlar ile Daneil Henry'nin yaptığı çalışmanın sonucu örtüştüğü görülmektedir. Bunun dışında katılımcıların oyun oynarken aniden ortaya çıkan video reklamlardan hatırladıkları çok fazla markanın olmadığını da söylemek mümkündür. Katılımcılar, oyunlarda yer alan markaları ise özellikle renk ve logo görsel unsurları ile birlikte hatırladıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla markaların isimleri ve logoları yer almasa bile doğrudan renkler ile markalar hakkında çağırışımlar yaptıkları sonucuna varılmıştır.

Markalar oyun reklamları ile birlikte marka bilinirliğini artırarak tüketici zihninde ilk sırayı almayı amaçlamaktadır. Bu şekilde bir konumlandırmaya sahip olan markanın ilk akla gelen marka olması mümkün hale gelmektedir. Tüketici zihninde ilk sıralarda yer alan ve marka bilinirliği yüksek olan markaların satın alımda da ilk akla gelen markalar olmaktadır. Yapılan çalışmada bu görüşleri destekler nitelikte sonuçlar çıkmıştır. Katılımcılar oyun reklamları aracılığıyla gördükleri markaların, ürün ve hizmet satın alımında ilk akla gelen markalar olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra bir katılımcı dışında tüm katılımcıların oyun reklamlarının satın alma isteğinde etkili olduğunu dolayısıyla satın alma davranışını yönlendirdiğini ifade etmektedir. Bu nedenle dijital oyunlarda yer alan çeşitli reklam türlerinin hedef kitleler üzerinde bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Oyun reklamlarının marka bilinirliğinin sağlanmasında, markaların satın alınmasına teşvik edilmesinde rolü olduğunu örneklem dahilinde ifade etmek mümkündür.

Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde oyun sırasında çıkan video reklamları ya da pop-up tarzı reklamların oyuncular üzerinde etkili olmadığını görülmüştür. Bu nedenle markalar ya da reklam verenlerin oyun içi reklam türünü seçmeli daha avantajlı olacaktır. Çünkü bu tür oyun reklamları daha çekici ve daha akılda kalıcı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla marka bilinirliğine katkıları daha fazla

olacağını söylemek mümkündür. Ayrıca bilgisayar ve konsol oyunlarında yer alan oyun reklamlarının katılımcılar üzerinde daha fazla etkisinin olduğu ile ilgili veriler elde edilmiştir. Bu durumda markaların bilinirliklerinin artması için, hedef kitle zihninde daha fazla yer alabilmek için, ürün, hizmet ve mesajlarını geniş kitlelere ulaştırabilmek için bu tarz oyunlara ilgi göstermeleri daha avantajlı olacaktır. Kısaca özetleyecek olursak; oyun reklamları ile birlikte amaç, etkileşimi sağlamak, katılımı aktif hale getirmek, eğlence odaklı olarak hedef kitlenin zihnini sürekli meşgul etmek, markaya teşvik etmek, marka mesajını ulaştırmaktır. Bu amaçlar ise oyun reklamlarının marka inşası, marka bilinirliğinin yaratılmasına yardımcı olacağını göstermektedir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, bu amaçlarla örtüşen sonuçlara varılmıştır. Bu durum ise, dijital oyunlarda yer alan oyun reklamlarının marka bilinirliği üzerinde rolü olduğu göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Advertising in video games. (25 Nisan 2019). [https://en.wikipedia.org/wiki/Advertising_in_video_games#Through_the_line_\(TTL\)_advertising](https://en.wikipedia.org/wiki/Advertising_in_video_games#Through_the_line_(TTL)_advertising).
2. Akış Kuramı, <http://brandnewgametr.com/akis-kurami/> Erişim Tarihi: 25.04.2019
3. Ankara Kalkınma Ajansı. (2016). Dijital Oyun Sektörü Raporu-2016. Erişim adresi: <http://www.ankaraka.org.tr/archive/files/yayinlar/ankaraka-dijital-oyun-sektoru.pdf> Erişim Tarihi: 24.04.2019.
4. Buccini ve Santana (2005). Building Brand Equity Using Advergaming Experiences: A Brazilian Study Case. https://www.academia.edu/8005814/BUILDING_BRAND_EQUITY_USING_ADVERGAMES_EXPERIENCES.
5. Büyüköztürk Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016), 'Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Pegem Yayınları: Ankara.
6. Çeltek E. (2015). Advertising in Games: Advergaming Applications in the Tourism Industry. Edit. N. Ö. Taşkıran ve R. Yılmaz (Ed.), Handbook of Research on Effective Advertising Strategies in the Social Media Age içinde(s. 64-89). IGI Global: USA.
7. Dahl, S., Eagle, L. and Fernandez, C. (2006) Analyzing advergaming: Active Diversions or Actually Deception. 11th International Corporate and Marketing Communication 2006 içinde Conference, (s.1-25).
8. Henry, Daniel.(2013). Pengaruh Advergame terhadap Brand Awareness. Doctoral thesis. Universitas Kristen Maranatha: Indonesia
9. Kotler, P. (1997). Marketing Management, Millenium Edition (Tenth Edition). Prentice Hall International Inc., New Jersey: USA
10. Kretschmer, S.B. (2004). Advertainment: The Evolution Of Product Placement As A Mass Media Marketing Strategy. Journal of Promotion Management, 10 (1/2), 37-54.
11. Kura S., Gura K.(2016). The Use of Mobile Advergame as Brand Communication Tool: Case Study "Vodafone City. American Journal of Marketing Research, 2/2, 61-72.
12. Oskay, T., Koçer, S. (2016). Bir Etkileşimli Reklam Aracı Olan Oyun Reklam (Advergaming) Üzerine İnceleme. B. Arık, F. Alver (Ed.) 2.Uluslararası Medya Çalışmaları 2016 Kongresi içinde, (s.120-137). Erciyes Ofset:Antalya
13. Oyuna Dayalı Reklam. (24 Nisan 2019). <http://stratejikileti.blogspot.com/2013/06/oyuna-dayali-reklam.html>.
14. Özhan S.(2011). Dijital Oyunlarda Değerlendirme ve Sınıflandırma Sistemleri ve Türkiye Açısından Öneriler. Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi, 12/7, 21-33
15. Pınarcı, C. (2018). Advergame: Nedir ve Marka Reklamlarında Oyunlardan Nasıl Fayda Sağlanır. <http://www.cenkpinarci.com/advergame-nedir-ve-marka-reklamlarinda-oyunlardan-nasil-fayda-saglanir/> Erişim Tarihi: 25.04.2019.
16. Sağlam, F. (29 Nisan 2019). Marka Nedir? Marka Kavramının Tanımı Ve Kapsamı. <https://www.brandingturkiye.com/marka-nedir-marka-kavraminin-tanimi-ve-kapsami/>
17. Sammut T. (2014). Brand and Branding. Cooper L. Cary (Ed.). Wiley Encyclopedia of Management içinde. John Wiley & Sons, Ltd., New Jersey: USA
18. Santana, C. and Wright Smith, D. (2014). The Different Types of Advertising in Games. Paper presented at the annual meeting of the Oklahoma Research Day, Cameron University, Lawton.

- 19.Sharma, M. (2014). Advergaming – The Novel Instrument in the Advertsing. *Procedia Economics and Finance*, 11, 247-254.
- 20.Smith, M.W., Sun, W., Sutherland, J. & Mackie, B. (2014). Game Advertising: A Conceptual Framework and Exploration of Advertising Prevalence. *The Computer Games Journal*. 3/1, 94-123.
- 21.Solmaz A., Okumuş, M., Okumuş, K. (2015).Dijital Oyunlarda Müstehcenlik. erişim adresi: https://www.academia.edu/19958995/D%C4%B0J%C4%B0TAL_OYUNLARDA_M%C3%9CST_EHCENL%C4%B0K Erişim tarihi: 24.04.2019
- 22.Theodorou, L., & Sirmakessis, S. (2009). Advergaming Content Analysis: Applying a Methodological Toolkit based on Ludology Principles. https://pdfs.semanticscholar.org/bd81/aaa73efa57d1cfb45aa8825b10674ad17013.pdf?_ga=2.97860440.679367197.1557209770-970083188.1548578405.
- 23.Types of Advergaming. (26 Nisan 2019). <http://advergamingtoday.blogspot.com/2006/03/types-of-advergaming.html>
- 24.Wise, K , Bolls Paul, D., Kim H., Venkataraman, A., Meyer, R.(2008). Enjoyment Of Advergaming And Brand Attitude. *Journal of Interactive Advertising*, 9/1, 27-36
- 25.Yamamoto, G. (2009). Oyun, İnternet, Advergaming ve Mobil Oyun. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3, 17-21
- 26.Newzoo Games Market Research 2018 Report. (29 Nisan 2019). <https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-reaches-137-9-billion-in-2018-mobile-games-take-half/>
- 27.Entertainment Software Association 2014 Report. (29 Nisan 2019). http://www.theesa.com/wp-content/uploads/2014/11/Games_Advertising-11.4.pdf
- 28.Özkaya, Betül. (2010). Reklam Aracı Olarak Advergaming. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, (2), 455-478.
- 29.Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H.(2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*'(10.Baskı), Seçkin Yayınları: ANKARA.

TWİTTER VE İNSTAGRAM ÜZERİNDEN 8 MART DÜNYA KADINLAR GÜNÜNE ELEŞTİREL BAKIŞ

Yakup ÇİFTÇİ

Uzman, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Sultan KOCA

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

Ömer ÖNGEN

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Toplumsal bir varlık olarak yaşamını süren insan, yaşam pratikleri çerçevesinde mesaj üretme ve paylaşma eğilimi taşımaktadır. Günümüz koşullarında giderek teknik boyut kazanan mesaj üretimi, bireyin özel ve resmi yaşamını tamamen kapsar hale gelmiştir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bireyler, internet ağı ekseninde sosyal paylaşım ortamlarında her an kendi içeriklerini üretebilmekte ve paylaşabilmektedirler. Etkileşimi maksimum düzeye taşıyan çevrimiçi uygulamalar, ortaya çıktığı ilk günden itibaren çeşitlenerek popülerlik ve yaygınlık kazanmıştır. Dijitalleşme odaklı gelinen son noktada ise trendler, influencer'ler (sosyal medya fenomenleri) yardımıyla yeni tüketim kalıplarını oluşturmaya başlamıştır. Bu ticari potansiyeli fark eden üretici firmalar ve kişiler pazarlama stratejilerini yeni medyaya kaydırmışlardır. Önceleri sadece fotoğraf ve video paylaşımı için kullanılan sosyal medya ortamlarında, geribildirim sağlanması, maliyetin düşük olması, yayılımın hızlı olması gibi etkenler bu mecraları firmalar nezdinde öne çıkarmıştır. Bu alandaki pazarlama dinamikleri tanıtım ve sosyal sorumluluk projelerinde de kendini göstermektedir. Ülkemizde 8 Mart Dünya Kadınlar Günü 1921 yılından günümüze kadar çeşitli eylemler ve etkinliklerle gündeme gelmektedir. Son yıllarda firmaların Dünya Kadınlar Günü farkındalık çalışmaları sıkça yeni medya üzerinden “kadın” imgesi bağlamında işlenmektedir. Bu bağlamda araştırma firmaların Twitter ve Instagram üzerinde Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla yayımladıkları video mesajlarında “kadın” imgesinin nasıl konumlandırıldığına odaklanılmıştır. Dil mevcut yapıyı temsil eden toplumsal bir olgudur. Sistem içinde bireyin iradesinden bağımsız olarak değerlendirilecektir. Çalışma kapsamında 8 Mart 2019 haftasında Twitter ve Instagram üzerinde yayımlanan reklamlar eleştirel söylem yöntemiyle analiz edilmiştir. Yayımlanan videoların ifade ettiği günün önemine ve değerlerine uygunluğu açıklanmaya çalışılmaktadır. Mesajda, asıl anlatılmak istenen saklı olan çözümlenmiştir. Çözümleme söylem, anlam, bağlam, ideoloji ve ulaşılmak istenen sonuç çerçevesinde geliştirilmiştir. Ayrıca firmaların yayımladıkları mesajlarla ideolojik söylemlerin geleneksel kadın kimliği ve söylemlerini yeniden üretmesi ve bu söylemleri evrensel değerler kapsamında incelemek çalışmanın diğer bir alanını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelime: *Dil, Twitter, Instagram, Eleştirel Söylem, İdeoloji.*

ABSTRACT

The human who keeps living as a social being has a tendency to produce and to share message within the framework of life practices. In today's conditions, the message production which has increasingly become a technical dimension has completely covered the private and the official life of the individual. In the present century, individuals can produce and share their own contend in the social network environment. Online applications which maximize interaction have diversified and going popularity from the very first day they emerged. The focus of digitalization which is become at the final point has started to form new consumption patterns with the help of influences (social media phenomena). The producing companies and the persons, who have realized this commercial potential, have shifted their marketing strategies to new media. Previously, only social media environments used for sharing photos and videos such as providing feedback, low costs, rapid spread of factors have put forward these companies. The marketing dynamics is this area also shows both publicity and social responsibility projects. In our country, 8 march international Women's Day comes up with various actions and activities from 1921 until today. In recent years, the awareness workings of companies on the world Women's Day has been frequently studied in the context of the “woman” image through the new media.

Language is a social phenomenon representing the existing structure. It will be evaluated independently in the system from the will of the individual, the ads published on Twitter and Instagram during the week of March 8, 2019 were analyzed with critical discourse method. It is dried to explain the published videos to the importance and the values of the day. In the message what is meant to be hidden is solved. The analysis was developed within the framework of discourse, meaning, context, ideology and desired outcome. In addition, the messages are published by the firms about the traditional female identity's ideological discourses, to reproduce discourses and to investigate this discourses within the scope of universal values creates the another area of the study.

Key Words: *Language, Twitter, Instagram, Critical Discourse, İdeology.*

GİRİŞ

İnternet ağının gelişimi, bağlantı hızının artması, bilgi ve iletişim teknolojilerine artan güven, kullanıcı dostu programların ortaya çıkması gibi nedenlerden ötürü gelişen internet teknolojileri toplumun her alanında radikal değişikliklere neden olmuştur. Kuşkusuz en önemli toplumsal değişime sebep olan gelişme her geçen gün popülerliğini artıran sosyal medya uygulamalarıdır. Bireylerin online ortamlarda profil, web sayfası oluşturma ve online sosyal ağ geliştirmesi anlamına gelen sosyal medya, günümüzde bireylerin kendilerini ifade edebildikleri, diğer bireylerle kolaylıkla etkileşim kurabildikleri önemli bir mecra haline gelmiştir. İnternet teknolojilerinin soğukluğunu sosyal ağ topluluğunda ki kullanıcıların bir araya toplanmasıyla ortadan kaldıran sosyal medya uygulamaları, yüz yüze iletişimin yarattığı etkinin benzerini sanal ortamda meydana getirmektedir (Akar, 2010:108). Özellikle genç neslin sosyal medya da var olması sosyal kimlik oluşturmalarına sebep olmaktadır. Sosyal medya profilindeki bilgi ve fotoğraflar artık kullanıcıların birer kimliği haline gelmiştir (Arık, 2012:149). Üretilen sanal gerçeklik, gerçek yaşamın yerini alacak büyüklükte ve güçtedir. Tüketim kalıplarını değiştirmesi, bireyleri satın alma davranışına sürüklemesi gibi nedenlerden dolayı pazarlama alanı yeni bir kitle iletişim aracı kazanmıştır. Pazarlama amaçlı olarak geleneksel medya da var olan pazarlama mesajını yaymak, ürün tanıtımını yapmak ve şirket imajını yönetmek gibi faaliyetler bu yeni medyanın reklam bölümünü oluşturmaktadır. Küreselleşen pazarlama faaliyetleri nedeniyle markalar tanıtım ve sosyal sorumluluk kampanyaları sosyal medya üzerinden işlenmektedir. Makalenin konusunu oluşturan 8 Mart Dünya Kadınlar gününde Instagram ve Twitter'da yürütülen kampanyalardan belirli bir sayıda örneklem seçilerek incelenmiştir. Bilinçli bir şekilde yürütülen bu kampanyalar içerik analizi yöntemiyle incelenerek verilmek istenilen mesajın uygunluğu ölçülmek istenmiştir. Çalışma Marksist gelenek çerçevesinde eleştirel teori bağlamında kadınlar günü reklamlarının dil ideolojileri ve anlam üretme süreçleri açıklanmıştır. İnternet ve sosyal medya kavramları genel hatlarıyla açıklanıp, küreselleşme ile birlikte dönüşen tüketim kalıpları ve pazarlama stratejilerine yer verilmiştir. Kampanyaların başarı düzeylerini ortaya koyması bakımından alana katkı sunması amaçlanmaktadır.

MESAJ ÜRETİMİNİN SOSYAL MEDYA ÜZERİNDEN GELİŞTİRİLMESİ

Yeni iletişim teknolojileri insanlara üretmiş olduğu ürün, fikir ve düşüncelerini paylaşabilecekleri yeni bir alan sunmuştur. Sosyal medya olarak adlandırılan bu yeni alan kitleleri bir araya getirmekte ve kitlelerle kurumlar arasındaki etkileşimi artırmaktadır. Kurumlar veya insanlar sosyal medya ortamlarında hedef kitlelerinin ilgisini çekebilecek içerik paylaşmakta ve paylaşmış oldukları bu içeriklerle etkileşimde bulunmayı amaçlamaktadırlar. İnternetin ön plana çıkmasıyla birlikte meydana gelen rekabet ortamında markalar varlıklarını devam ettirmek için farklı yollar aramaktadırlar. Rekabet ortamı markaları sosyal medya ortamına kaydırmaktadır. İnternet teknolojileri ile reklamda zaman, mekân, yer sınırı ortadan kalkmakta, tüketici reklama katılarak aktif bir rol oynamaktadır. Sosyal medya ve internet üzerinden sunulan reklamlar aracılığıyla hedef kitleye doğrudan ulaşılmaktadır (Kırık, 2017:17-18). İletişim teknolojileri ile bireyler kendi düşünce ve eserlerini paylaşacakları imkânlar bulmaktadır. Bireyler paylaşımların ve tartışmaların temel olduğu sosyal medya alanına sahip olmuşlardır. Sosyal medya alanları geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı olarak büyük bir hızla etki alanını genişletmiştir. Sosyal medya kavramı, kullanıcıların birbirleriyle bilgi, görüş ve ilgi alanlarını paylaşarak etkileşim kurmaları için imkân sağlayan çevrimiçi araçlardır. Sosyal medyanın getirdiği iletişim olanakları sivil toplum kuruluşlarının ve diğer örgütlerin ulaşmakta zorlandıkları hedef

kitlelere ulaşmalarını, kolay eyleme geçebilmelerini ve mesajlarını rahat ve hızlıca yayabilmelerini sağlamaktadır (Çalışkan ve Mencik, 2015:255).

Pazarlama sadece mal ve hizmetlerle ilgilenmemektedir. İnsanların tatmin etmek istedikleri arzuları karşılayacak mal ve hizmetlerle de ilgilenmektedir. Bu bağlamda pazarlama mallardan bağımsız olarak sunulan hizmetlerin, bilginin, kişilerin, olayların, yerlerin, örgütlerin, fikirlerin de pazarlanmasını içeren bir süreçtir (İslamoğlu, 2012:9). Pazarlamanın temel işlevi potansiyel müşterilerin gerçek ihtiyaçlarını keşfetmek ve bu ihtiyaçları kâr elde ederek karşılamaktır. Bu kapsamda pazarlama müşterilere üretilmiş malları satmaya çalışmak değil, onlara isteyerek satın alacakları ürün ve hizmetleri sağlamaktır. Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan Modern Pazarlama anlayışı ile tüketici tatminini temel alan, bunun için sadece mevcut malları satma çabası yerine, hangi mal ve hizmetlerle tüketicilere daha iyi hizmet verilip, pazar analizi, mamul planlama ve geliştirme çalışmalarıyla üretime yön veren, uzun dönemli ama sürekli kar getirici satış hacmine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, satış sonrası pazarlama faaliyetlerine de önem veren bir yaklaşımı ifade eder (Saydan ve Kanbir, 2007:82). Küresel anlamda meydana gelen bu hızlı değişim, yepyeni pazar ortamlarını ve tüketim biçimlerini oluşturmaktadır. İletişim teknolojilerinden faydalanarak-özellikle bilgisayar ve internet teknolojisi kullanılarak-ürün ve hizmetlerin pazarlanmasında farklı alanlar kullanılmaktadır (Nar, 2015:942). Reklamlar üzerinde konuşulan, fikir yürütülen ve günlük hayattan faaliyetleri kapsayan iletişim sürecidir. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte işletmeler küresel pazar ekonomisine uygun hareket etmektedirler. Nitekim bunun sonucunda işletmeler çağın gereksinimlerine uygun şekilde ve bütçelerine göre reklam vermekte, farklı mecraları denemektedir (Kırık, 2017:25-26). Bu bağlamda sosyal medya markalara mesaj üretimi konusunda fayda sağlamaktadır. Sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerinin beklentilerini daha kolay ve hızlı ölçmektedirler. Reklam stratejileri ile reklam mesajlarını anında değiştirerek hedef kitlesi ile çift yönlü iletişim ile bağ oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, reklam ve ideoloji arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi çerçevesinde söylem analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın araştırma bölümünde basit rastlantısal örneklem yöntemiyle 2019 yılında Kadınlar Günü haftasında yayımlanmış 10 reklam, belirlenen kriterler çerçevesinde incelenmiştir. Bu reklamların dilsel ve dil dışı tüm gösterge dizgeleri açıklanmıştır. Reklam filmlerindeki nesnelere kendi içinde değerlendirilerek reklam söylem, anlam, ideoloji ve ulaşılmak istenen sonuç çerçevesinde yorumlanmıştır.

ANALİZ

Araştırmanın analiz bölümünde, çalışmanın örneklemini oluşturan; Defacto, LC Waikiki, Alfemo, Altınbaş, Teb Bankası, Finish, Fakir Ev Aletleri, Vestel, Opet ve Elidor markalarının Instagram ve Twitter hesapları üzerinden 8 Mart Dünya Kadınlar Gününe özel olarak yürüttükleri reklam kampanyaları ele alınmıştır. Bu kampanyalar kapsamında, belirlenen bu mecralar üzerinden yaptıkları paylaşımlardan yola çıkılmıştır. Yapılan bu paylaşımlara gelen beğeni sayısı, yorum sayısı, görüntüleme sayısı ve paylaşım (Twitter'da Retweetleme) sayısı baz alınarak etkileşimi ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca sosyal medya kullanıcıları tarafında bu kampanyalara yapılan geri dönüşlerden yola çıkılarak, kampanyanın başarı düzeyi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Reklam 1 - Defacto Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 1: Defacto Türkiye: Duruşun Yeter Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı

Kaynak: [Instagram](#)/Defacto

Süre: Reklamın süresi 35 saniyedir.

Hakim Karakter: Aslı Enver

Mekan: Stüdyo

Strateji: Kadının gücü/statüsü ortaya konuluyor.

Filmin Görüntüsel Anlatımı: Reklamın başlangıcında Aslı Enver müzik eşliğinde kameraya doğru yürür. Kamera bel planında diğer kadın görsellerine geçiş yapar. Jenerik müzik eşliğinde Aslı Enver ve 3 kadın görseli peş peşe ekrana gelir. Dış ses olarak “Varlığın Yeter” sözü duyulur. Yazıyla birlikte genel planda kameraya gülümseyen 4 kadın görseli gelir. Birçok çalışan kadın figürü ile birlikte “Sözlerin Yeter” sözü duyulur. Sözün peşi sıra ekrana birbiriyle sohbet eden kadın görseli gelir. Arka zeminde renkli desenler vardır. Aslı Enver o görselin önünde “Renklerin Yeter” sözünü söyler. Genel planda açık havada oturup muhabbet eden gülüp eğlenen kadın görseli gelir. Dış ses “gülüşün yeter” der. Aslı Enver’in görseliyle birlikte genel plana geçiş yapılır. Reklamın sonuna doğru reklamda oynayan kadınların görseli gelir. Önlerinde “#duruşun yeter” yazısı bulunur. Bu yazının arkasında yer alan kadınlar “duruşun yeter” sözünü söyler ve reklam biter.

Gösterge: İnsan/ Mekan/ Nesne

Gösteren: Yazı / Kadınlar / Kıyafet

Gösterilen: Güzellik / Duruş / Farkındalık

Reklamın Çözülmesi: Reklam yüzü olarak [Aslı Enver](#)’i farklı yaşlardan kadınlarla birlikte kamera karşısına geçtiği görülmektedir. Filmde markanın yeni koleksiyonuna dair detayların sunulmasının yanı sıra, çalışan kadınlara yer verilerek sırasıyla “Varlığın Yeter”, “Sözlerin Yeter”, “Renklerin Yeter”, “Gülüşün Yeter” ve en son da “Duruşun Yeter” ana sloganları ile izleyici kitleye kadınların hayatımızdaki yeri gösterilmeye çalışılmaktadır. Reklam filminde güçlü kadın imajına yer verilmektedir. Ayrıca reklamda başörtülü kadın görseline yer verilerek ayrımcılık yapılmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Soyut değerler somut değerlerle özleştirilmektedir. Reklamın sosyal medyada geri dönüşlerine bakıldığı zaman genel hatlarıyla beğenilen bir çalışma olmuştur. Ayrıca Elidor markasının #bizyokuz kampanyasıyla aynı döneme denk gelmesi sonucunda kıyaslama söz konusu olmuştur. Markanın “Varlığın Yeter” sloganı, “Biz Yokuz” sloganının karşılığı olarak anlaşılmıştır. Reklam filminin final sahnesinde kadınların duruş farklılığının olması, seviye sırasına benzer bir şekilde sıralanmaları, eleştirilere neden olmuştur. Instagram’da Defacto Resmi Hesap (Official Account)’tan paylaşılan reklam videosu 30.029 görüntüleme, 21 yorum ve 2.859 beğenme sayısına sahipken, bu video #duruşunyeter hashtag’iyle 78 kez paylaşılmıştır. Twitter’da ise 25.000 görüntülenme, 31 yorum, 146 retwet ve 864 beğeni almıştır.

Reklam 2 – LC Waikiki Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 2: LC Waikiki: Kadının Yeri Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: [Twitter/LCWaikiki](https://twitter.com/LCWaikiki)

Süre: Reklamın süresi 48 saniyedir.

Hakim Karakter: LC Waikiki kadın çalışanlar

Mekan: LC Waikiki mağaza ve ofisi.

Strateji: Kadının iş hayatındaki yeri/önemi ortaya konuluyor.

Lc Waikiki Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Kamerada dış ses ile birlikte yakın planda kadın görseli görülür. Kadının yeri sözüyle birlikte yakın planda farklı kadın görsellerine geçiş yapılır. Baş planda orta yaşlarında olan kadın “LC Waikiki” der. Gülümseyerek ekrana bakar ve mankende üzerindeki çalışmasına devam eder. Dış ses sözlerine devam eder ve “kadının yeri LC Waikiki’de çok değerlidir. Mağaza ve lojistikten strateji ve ürün tasarımına yönetim kurulundan genel müdüre 1800 kadın yönetimimiz ve 25.000 kadın çalışanımızla birlikte büyüyoruz” der. Bu sözlere mağazada çalışan kadın görselleri eşlik eder. Dış ses “Türkiye’de kadına en çok istihdam sağlayan şirket olmaktan gurur duyuyoruz” sözleri ile birlikte ekranda çalışan kadın görselleri yer alır. Reklam filminin sonunda reklamda yer alan kadınların hepsinin kare halinde toplu görüntüsü gelir ve logoyla birlikte reklam biter.

Gösterge: İnsan / Mekan / Nesne

Gösteren: Kadın/ İş yeri

Gösterilen: Başarı / Değer /

Reklamın Çözümlemesi: Reklam filminin başlangıcında “Kadının Yeri” sözü birkaç kez tekrarlanıyor ve “LC Waikiki’de Çok Değerli” diyerek bir klişe yıkılmaya çalışılmıştır. LC Waikiki, kendi çalışanlarının kamera karşısına geçtiği bir reklam filmi yayınlamıştır. Filmde LC Waikiki bünyesinde mağazalardan ürün tasarımına, yönetim kurulundan stratejiye kadar farklı departmanlarda bin 797 kadın yönetici ve 24 bin 793 kadın çalışanın görev yaptığını bu şekilde sayısal verilerle birlikte verilerek, kadının yerinin [LC Waikiki](https://www.lcwaikiki.com.tr)’de çok değerli olduğunu ve “Türkiyede kadına en çok istihdam sağlayan şirket oldukları” söylemlerini vurgulamaya çalışmışlardır. LC Waikiki şirket bünyesinde farklı pozisyonlarda çalışan kadın personeller gösterilerek her zaman kadınların yanında olduklarını belirterek Dünya Kadınlar Günü’nü kutlamaktadır. Marka ve hedef kitlesi arasında duygusal bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca reklamda çay getiren kadının tesettürlü olması ve üst pozisyondaki yöneticinin tesettürlü olmaması, sosyal medya kullanıcıları tarafından başörtülülerin bilinçaltında aşağılanması hissine kapılmalarına neden olmuştur. Instagram’da Waikiki Resmi Hesap’tan paylaşılan 1. video 965.695 görüntüleme, 203 yorum ve 17.708 beğeni, 2. video ise 47.879 görüntüleme, 4.895 beğeni ve 34 yorum almıştır. Ayrıca paylaşılan ilk görsele 5.677 beğeni ve 35 yorum, 2. görsele 6.552 beğeni, 67 yorum gelmiştir. Tüm bu görsel ve videolar #kadınınyeri hashtag’iyle 11 kez paylaşılmıştır. Twitter’da ise 3.312 görüntülenme, 6 yorum, 37 retweet ve 108 beğeni almıştır. Diğer videosu ise 1670 görüntülenme, 14 yorum, 9 retweet ve 37 beğeni almıştır.

Reklam 3 - Alfemo Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 3: Alfemo: Birlikte Ayaktayız Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: [Instagram/alfemo](https://www.instagram.com/alfemo)

Süre: Reklamın süresi 26 saniyedir.

Hakim Karakter: Yok

Mekan: Stüdyo

Strateji: Kadın ve erkek arasındaki eşitlik ortaya konuluyor.

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Klasik fon müziği eşliğinde siyah zeminde yakın planda kamera masanın etrafında hareket eder. Dış ses “kadınların hayata katılmadığı bir dünya nasıl olurdu? En iyi bildiğimiz yolla anlatalım istedik” der. Bu sırada kamera uzaklaşır ve genel planda masa görülür. Masanın iki köşesinin ayağı yoktur. Nitekim reklamın sonunda masa devrilir. Sağ üst köşede markanın logosu yer alırken sağ alt köşede #BirlikteAyaktayız yazısı yer alır.

Gösterge: İnsan/ Mekan/ Nesne

Gösteren: Masa/ Renk/ Müzik

Gösterilen: Eşitlik / Hayat / Kadın

Reklamın Çözümlemesi: Alfemo markası “Kadının hayata katılmadığı bir dünya nasıl olurdu?” soru çerçevesinde hazırladığı kampanya ile hayatın dengesini eşitliğin gücünde bulunduğunu anlatıyor. Reklam filminde etrafında sık sık bir araya gelinen masa, hayatı temsil eden bir metafor olarak kullanılmıştır. Hayatın ayakta durabilmesinin de kadın ve erkeğin eşit şartlarda katılımıyla gerçekleşebileceği gösterilir. Alfemo, hayatın her köşesinde emeği olan kadınların yaşam pratikleri içerisinde eşit şartlarda yer alması gerektiğini sosyal medyada #BirlikteAyaktayız hashtagi ile duyurmaktadır. Anjelika Akbar’ın markaya özel bestesinin yer aldığı filmin seslendirmesi Mazhar Alanson’a aittir. Türk toplumunda masa etrafında geçirilen zamanlar çok büyük bir değere sahiptir. Günlük hayatımızda farklı koşuşturmacalar içinde olursa da, aynı masada yemek yemeye gayret edilir. Pazar kahvaltılarında, akşam yemeklerinde bir araya gelinir ve hayatlar paylaşılır. Her koşulda o masanın etrafında toplanılır. Hayatı dengede tutan iki eşit güç var. İki taraf da eşit olduğu zaman dengede olunabilir. Masa kadının hayata katılmadığı, çalışıp üretmediği bir toplum ne kadar ayakta durabilir sorusuna cevap verir. Masa da bir taraf yoksa aslında hayatta yoktur. Özetle biz ayaktaysak birlikte ayaktayız denmektedir. Instagram’da Waikiki Resmi Hesap’tan paylaşılan 1. video 965.695 görüntüleme, 203 yorum ve 17.708 beğeni, 2. video ise 47.879 görüntüleme, 4.895 beğeni ve 34 yorum almıştır. Ayrıca paylaşılan ilk görsele 5.677 beğeni ve 35 yorum, 2. görsele 6.552 beğeni, 67 yorum gelmiştir. Tüm bu görsel ve videolar #kadınınyeri hashtag’iyle 11 kez paylaşılmıştır. Twitter’da ise 846.000 görüntüleme, 50 yorum, 293 retweet, 5.798 beğeni almıştır.

Reklam 4 - Altınbaş Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 4: Altınbaş: Baştacı Kadınlarımız Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Instagram/altınbaş

Süre: Reklamın süresi 25 saniyedir.

Hakim Karakter: Yok

Mekan: Stüdyo

Strateji: Kadına verilmesi gereken değer ortaya konuluyor.

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam müziği eşliğinde omuz planda ekrana gülümseyen kadın görselleri gelir. Kadınların saçlarında taç işareti yer alır. Müziğin ritmiyle birlikte ekranda ki kadınlar değişir. Mavi zemin üzerine baştacı kadınlarımızın 8 Mart Dünya Kadınlar günü kutlu olsun yazısı gelir. Dış ses yazıyı seslendirir. Reklamın sonunda baştacı yazısının sağına Beyaz renk ile Altınbaş yazısı gelir. Dış ses o Altınbaş dediğinde tacı yazısı silinir ve baş kelimesi beyaz renk olur. Reklam Altınbaş marka ismi ile biter.

Gösterge: İnsan/ Mekân / Nesne

Gösteren: Kadın/ Yazı / Taç

Gösterilen: Kadına verilen değer / mutluluk

Reklam Çözümlemesi: Reklamda kadınların, baştacı oldukları mesajı verilmeye çalışılmıştır. Marka, hedef kitlesinin büyük çoğunluğunu oluşturan kadınlarla değer kavramı üzerinde bağ kurmuştur. Beyaz ve mavi rengin kullanımı markanın rengi ile örtüşmüş, tüketicide hatırlatma stratejisi uygulanmıştır. Yazı ve taç simgesi ile kadınlar arasında iletişim kurmak hedeflenmiştir. Altınbaş markanın Kadınlar Gününe özel olarak hazırlanmış olduğu reklam kampanyası ve #baştacıkadınlarımız konsepti ile hazırlanan hashtag sosyal medya ortamında istenilen etkiyi yaratmamıştır. Özellikle aldığı paylaşım, beğeni ve yorum sayısına bakıldığında zaman hedef kitleyle yeterince etkileşim kuramadığı görülmektedir. Instagram'da Altınbaş Resmi Hesap'tan paylaşılan ilk video 1.366 görüntüleme ve 119 beğeni almıştır. 2. video 1.219 görüntüleme, 124 beğeni ve 3. video 1.425 görüntüleme, 116 beğeni ve 5 yorum almıştır. Bu videolar #baştacıkadınlarımız hashtag'ıyla toplamda 2 kez paylaşılmıştır. Twitter'da ise 169 görüntülenme, 1 retweet, 8 beğeni almıştır.

Reklam 5 – Teb Bankası Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 5: Teb Bankası: Başarının Cinsiyeti Olmaz Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Instagram/teb bankası

Süre: Reklamın süresi 1 dakika 11 saniyedir.

Hakim Karakter: Hazal Nehir

Mekan: Stüdyo

Strateji: Başarının cinsiyetle ilgili bir durum olmadığı ortaya konuluyor.

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam dış ses eşliğinde genel planda önyargı yazısıyla başlar. Dış ses “biz kadınlar iş hayatında karşılaştığımız önyargılardan çok daha fazlasıyla mücadele ederiz” sözlerini söyler. Bu esnada ekrana kadın görseli gelir. Spor kıyafetleri içinde olan bu kadın parkur atleti Hazal Nehir’dir. Hangar gibi bir yerde engellerin üstünden atlar, koşar yolunu değiştirir. Hazal Nehir koşarken dış ses olarak farklı kişilerin konuşmaları duyulur. “Kim güvenecek, işi büyütmek için parayı nerden bulacaksın, kadından patron olmaz” sözlerinin sonunda “olur sözü” duyulur. Kamera limanda evrakları imzalayan Hazal Nehir’e çevrilir. Yürüyerek kameradan çıkar. Genel planda Teb Bankasına girer. Dış ses “Teb başarıya giden yolda engel tanımayan kadınların yanında durur. Çünkü başarının cinsiyeti olmaz” sözleriyle birlikte arka planda Teb Bankası görselinin üzerinde #başarınıncinsiyetiolmaz hashtagi yer alır. Beyaz zeminde bankanın logosu ve isminin altında kadın bankacılı yazısı ile reklam biter.

Gösterge: İnsan / Mekân / Nesne

Gösteren: Kadın / Yazı

Gösterilen: Başarı / Eşitlik / Engelleri aşma

Reklamın Çözülmesi: Teb Bankasının 8 Mart Dünya Kadınlar Günü’ne özel hazırladığı Başarının Cinsiyeti Olmaz filmi, ön yargılar ve iş hayatında kadının cesaretini kırarak yaklaşımlara karşı dikkat çekmektedir. Reklam filmde kadınların iş hayatında karşılaştıkları bu olumsuz bakış açılarına yönelik iç görüleri gündeme taşınmaktadır. Parkur atleti olan Hazal Nehir de karşılaştığı engeller karşından her zaman ayağa kalkarak yoluna devam eden iş kadınlarını temsil etmektedir. Dış ses çevremizde ki ön yargıları ve iş hayatında kadının cesaretini kırarak yaklaşımları söyleyerek kadının karşılaştığı zorlukları göstermektedir. Bu sözlerle maruz kalan Hazal Nehir’in bu engelleri aştığı görülmektedir. Instagram’da Teb Resmi Hesap’tan paylaşılan video 2.273 görüntüleme, 412 beğeni ve 5 yorum almıştır. Bu video #başarınıncinsiyetiolmaz hashtag’iyle toplamda 11 kez paylaşılmıştır. Twitter’da ise bir reklam videosunda 1,98 milyon görüntülenme, 81 yorum, 548 retweet, 6281 beğeniye sahiptir. 2. videoda ise 1,98 milyon görüntülenme, 2 yorum, 5 retweet, 15 beğeni almıştır.

Reklam 6 - Finish Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 6: Finish: Mutfakta Birlikte Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Instagram/finish türkiye

Süre: Reklamın süresi 1 dakikadır.

Hakim Karakter: Feyyaz Duman

Mekan: Mutfak

Strateji: Mutfakta kadın erkek ayrımının olmaması gerektiği ortaya konuluyor

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam bel planda erkek görseliyle başlar. Kişi erkek adamın mutfakta işi ne der? Bu sıra kamera mutfakta bulunan diğer adama çevrilir. Adam hayatı paylaşım

ama ev işi yapmayalım der. Kamera tekrar birinci adama çevrilir. Kamera bu üç adam arasındaki konuşmaları verir. Üç erkekte konuşmaları mutfak ortamında gerçekleştirir. Adamlardan biri erkeğin yeri neresi? Salon mu? Diğeri “salona giriyor”. Adam tekrar soruyor. “Banyo mu?” ikinci adam “Banyoya giriyor.” Mutfak onun değil mi? Mutfaka girmiyor. Üçüncü adam beraber bir evde yaşıyoruz. Hayat müşterek. Bu sırada kamera adamları mutfakta iş yaparken gösterir. Konuşmalar sırasıyla 3 yıllık evliyim, 32 yıllık evliyim, kıymetini bildim. Basit yemekleri yapıyorum. Sürpriz yapmayı seviyorum. Salon erkekleri var oturacak ayaklarını yayacak maçı izleyecek. Diğeri adam buna diyecek laf bulamıyorum. İki tane tabak taşısam bulaşık makinesine yerleştirsem elime mi yapışır? Kamere aile resimlerini gösterir ve Feyyaz Duman bel planda “ daha önce mutfakta birlikte demıştim şimdi ise hayatta da birlikte diyorum. Haydi, mutfağı da hayatı da paylaşmaya. Kadınlar Gününüz kutlu olsun” der ve markanın ismi yer alarak reklam biter.

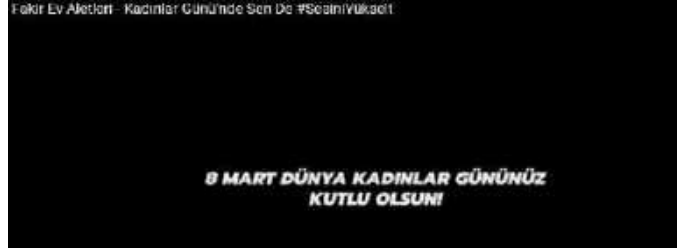
Gösterge: İnsan / Mekan / Nesne

Gösteren: Erkek / Mutfak malzemeleri

Gösterilen: Eşitlik / Birliktelik / Paylaşım

Reklamın Çözülmesi: Finish’in kadınlar günü için hazırlanmış olduğu reklam diğer reklamlardan farklı bir yapıdadır. Çünkü bu güne özel hazırlanan reklamlarda genelde kadın oyuncular yer alırken bu kez oyuncu Feyyaz Duman ile birlikte toplumun her kesiminden erkekler yer almaktadır. Reklam filminde erkeklerin oynaması ve hem cinslerini eleştirmesi samimiyeti artırmıştır. Erkek karakterle mutfakta erkeğin de yeri olduğunu vurgulanmaktadır. 8 Mart öncesinde Mutfakta Birlikte konsepti ile kampanyalar yürütürken 8 Mart ile birlikte hayatta da birlikte olalım ile devam ettirilmiştir. Mutfağın da hayat gibi paylaşılması gerektiğini savunan bu dört erkek, hayatın her alanında olduğu gibi mutfakta da kadınların yanında olmanın önemi anlatmaktadır. Film Feyyaz Duman’ın Kadınlar Günü kutlamasıyla sonlanır. Finish markasının reklam yüzü oyuncu Feyyaz Duman olmasına rağmen reklamda ön planda değildir. Ayrıca kadın dizisine sponsor olan finish, dizisinin fragmanına kadınlar günü ile ilgili bir bölüm eklemiş ve gelen beğeni yorumlardan bir video yaparak hedef kitleye geri dönüş yapılmıştır. Instagram’da Finish Resmi Hesap’tan paylaşılan ilk video 9.423 görüntüleme, 727 beğeni ve 165 yorum alırken, 2. video 35.058 görüntüleme, 4.182 beğeni ve 146 yorum, ilk görsel 15.776 beğeni, 402 yorum almıştır. Bu görsel ve videolar #mutfaktabirlikte hashtag’iyle toplamda 37 paylaşılmıştır. Twitter’da ise 11.300 görüntülenme, 21 yorum, 104 retweet ve 281 beğeni almıştır.

Reklam 7 – Fakir Ev Aletleri Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 7 : Fakir Ev Aletleri: Sesini Yükselt Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Twitter/FakirEvAletleri

Süre: Reklamın süresi 28 saniyedir.

Hakim Karakter: Yok

Mekan: Stüdyo

Strateji: Cinsiyet eşitliği ortaya konuluyor

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam siyah zemin üzerinde ses simgesi ile başlar. Dış ses olarak bir ritim vardır. Ses simgesinin altında lütfen sesi açın yazı gelir. Kamera yakın planda Fakir markasının ev aletlerini gösterir. Elektrik süpürgesinin, blandırın, robotun, çaydanlıkta ki suyun kaynama sesleri ortam sesi olarak verilir. Daha sonra prize adaptörün takılmasıyla birlikte ortam sesi artar. Siyah zemin üzerinde beyaz büyük harflerle “Cinsiyet eşitsizliğine karşı sende sesini yükselt” yazı

gelir. Birkaç saniye sonra da 8 Mart Dünya Kadınlar Gününüz kutlu olsun yazısı yazı yer alır ve markanın ismi ile reklam son bulur.

Gösterge: İnsan / Mekân/ Nesne

Gösteren: Renk / Ses / Ev Aletleri

Gösterilen: Cinsiyet / Eşitlik /

Reklamın Çözümlemesi: Reklam kampanyası kadınların cinsiyet eşitsizliğine karşı seslerini yükseltmeleri üzerine kurulmuştur. Reklamın sosyal medya ortamında etkileşimi istenilen düzeyde olmamıştır. Fakir ev aletleri ile kadınların sesleri arasında anlamsal ilişki kurularak marka, kadınların yanında olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Marka biz cinsiyet eşitsizliğine sesimizi yükseltiyoruz mesajını vermekte, aynı zamanda izleyiciyi de harekete geçirerek sen de yükselt demektedir. Ürün üzerinden farklı bir strateji ile kadınlar gününü kutlamaktadır. Siyah ve beyaz rengin kullanımı ile izleyicinin dikkati çekmek amaçlanmıştır. Marka hem ürün reklamı yapmış hem de kadınlar gününü kutlamıştır. Sesimiz bir, gücümüz bir! Bugün kadınlar için sen de #SesiniYükselt hashtaglı mesaj ile doğrudan Dünya Kadınlar Günü kutlanmıştır. Instagram'da Fakir Resmi Hesap'tan paylaşılan video 36.653 görüntüleme, 749 beğeni ve 38 yorum alırken hiç paylaşılmamıştır. Twitter'da ise 150 görüntülenme, 3 retweet ve 7 beğeni almıştır.

Reklam 8 – Vestel Türkiye Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 8: Vestel Türkiye: 365 Gün Kadınlar Günü Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Twitter /Vestel

Süre: Reklamın süresi 24 saniyedir.

Hakim Karakter: Yok

Mekan: Stüdyo

Strateji: Kadının hatırlanması ve kadınla ilgilenilmesi gerektiği ortaya konuluyor.

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam yakın planda kadın görselin sağ tarafında sevdiğini senede bir gün söyleyen yazısıyla birlikte dış ses duyulur. Sahne değişir omuz planda kadını daha belirsiz görürüz. Dış ses ve yazı devam eder. “Sadece senede bir gün dinlesen derdini” sözüyle birlikte kadının mutsuz bir görüntüsü gelir. Yakın plan düşünceli yaşlı bir kadın görseli gelir. “Senede bir gün sorsan hatrını” sözü duyulur. Pencere kenarına oturmuş dışarıya bakayan üzgün kadın görseli gelir. Dış ses devam eder. “Sonra 364 gün sormasan neye yarar?” Açık havada rüzgarda saçları uçan kadın görseli gelir kameraya döner. Dış ses “bu kez bir şeyler değişsin diye biz 9 Mart'ta başladık.” Kadın oyuncu daha yakın planda görülür. Dış ses “bu güne kadar hiç susmadık çünkü 365 gün kadınlar günü” sözüyle birlikte kadın görseli değişir yakın planda ekrana gülümseyen ve yazının yer aldığı görsel gelir. Görselin sağ alt tarafında markanın ismi, sol art tarafta da şirketin ismi yer alır

Gösterge: İnsan / Mekân/ Nesne

Gösteren: Kadın / Yazı

Gösterilen: Kadını bir gün değil her gün hatırlama / Değişim

Reklamın Çözülmesi: Markanın sadece 1 gün değil 365 gün kadınların günü olduğu mesajı hem ses hem de ekrana verilen yazı ile sunulmuştur. Yan ve göstergebilimsel anlamdan ziyade verilmek istenen mesaj doğrudan verilmiştir. Genel olarak özel günlere yapılan eleştirilerden yola çıktıkları ve gelebilecek eleştirilerin önünü tıkadıkları söylenebilir. Reklam boyunca sağ alt tarafta markanın ismi bulunmaktaydı. Vestel markası nerede ise “365 gün boyunca orada kadınların sesi olacak” vurgusu yapılmıştır. Bu kez bir şeyler değişsin diye biz 9 Mart’ta başladık ve bugüne kadar hiç susmadık mesajıyla hedef kitleyle duygusal etkileşim kurulmuştur. Reklamın başlangıcında kadın düşünceli, üzgün, bekleyen, yalnız bir şekilde iken, reklamın sonunda 365 gün vurgusu ile kadın gülümseyen bir şekilde görülür. Nitekim reklam kadınlar gününün bir gün kutlanmasını da eleştirmektedir. Instagram’da Vestel Resmi Hesap’tan paylaşılan 1. video 38.839 görüntüleme, 865 beğeni ve 12 yorum alırken, 2. video 41.950 görüntüleme, 800 beğeni ve 20 yorum almıştır. Bu videolar #365güncadınlargünü hashtag’iyle toplamda 34 kez paylaşılmıştır. Twitter’da ise ilk video 592 görüntülenme, 1 yorum, 7 retweet ve 29 beğeni almıştır. Diğer video ise 576 görüntülenme, 6 yorum, 28 beğeni almıştır.

Reklam 9 - Opet Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 9: Opet: Kadın Gücü Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Instagram/Opet

Süre: Reklamın süresi 1 dakikadır.

Hakim Karakter: Opet çalışanları

Mekan: Opet istasyonu ve dış mekan

Strateji: Kadına güven, inanç ve umut ortaya konuluyor

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam konsepti dâhilinde Tanju Okan’ın Kadınım şarkı düzenleme yapılarak Ben Kadınım olarak söylenmiştir. Reklam “Ben Kadınım” şarkısı ile başlar. Şarkıya kadın ve erkeğin birlikte bir iş üzerinde güle oynaya çalışması görülür. “Yapamaz diyenler kendini aldatır. İnanan bir kadın her şeyi başarır! Ben” sözlerine bale yapan kadın görseli ile doktor kadın görseli gelir. Müzik devam eder ve “Evimde işimde eşit bir gelecek, her yere kadının gücüyle gelecek, hayalim o hayat yarınım olacak, ben” sözlerine evde çocuğuyla oynayan, işte çalışan, arkadaşları ile eğlenen kadın görseli eşlik eder. Kamera yakın planda Opet markasına geçiş yapar. Bu sırada “Yanımda Opet var, Her zaman benimle, kadını, güçlüyüm, yaparım elbette, bu eşit dünyayı kuracağız birlikte, ben, kadını” sözleri ile birlikte ekrana Opet bünyesinde çalışan kadın görselleri gelir. Reklam mavi zemin üzerinde sarı renkte “Opet kadının gücünün farkında. Bir gün değil her gün kadının yanında” sözleri ile müzik yavaşlar. Reklam bitiminde markanın logosu gelir.

Gösterge: İnsan/ Mekân/ Nesne

Gösteren: Kadın / Opet istasyonu / Şarkı

Gösterilen: Kadının gücü / İnanç / Başarı / Umut

Reklamın Çözülmesi: Kadın ve erkeğin farklı özelliklerinden de bahsedilmiştir. Kadının birçok konularda usta olabileceğine değinerek farklı bir açıdan kadın görselleri kullanılmıştır. Reklam Kadın Gücü ve Bizde Bu Kadın Gücü Varken hashtag’leri ile sosyal medyada yayınlanmıştır. Reklam Kadın Gücü Projesi ile her istasyonda en az iki kadın çalışan hedefiyle yola çıkan Opet reklam filminin devamı olarak kurgulanmıştır. Reklam kadın istihdamına dikkat çekmektedir. Reklam filmi ile kadın sporculardan, bilim insanlarına, sanatçılardan akaryakıt satış istasyonunda çalışan kadınların gücü ve

umut dolu anları görülmektedir. Film için yeniden düzenlenen "Kadınım" şarkısı ise güçlü kadın hikayeleri ile farklı bir anlam kazanmıştır. Instagram'da Opet Resmi Hesap'tan paylaşılan ilk video: 4.915 görüntüleme, 550 beğeni ve 4 yorum, 2. video 1.148.006 görüntüleme, 33.181 beğeni ve 26 yorum, 3. video 7.220 görüntüleme, 824 beğeni ve 26 yorum, 4. video 4.686 görüntüleme, 577 beğeni ve 4 yorum alırken ilk görsel 1.873 beğeni ve 31 yorum almıştır. Tüm bu görsel ve videolar #kadıngücü hashtag'iyle 125 kez paylaşılmıştır. Twitter'da ise ilk video 17.500 görüntülenme, 30 yorum, 98 retweet ve 196 beğeni almıştır. Diğer video ise 1.592 görüntülenme, 3 yorum, 24 retweet ve 66 beğeni almıştır.

Reklam 10 - Elidor Kadınlar Günü Reklam Filmi

Görsel 10. Elidor Biz Yokuz Konseptli Dünya Kadınlar Günü Reklamı.

Kaynak: Instagram/bizyokuz

Süre: Reklamın süresi 48 saniyedir.

Hakim Karakterler: Hazar Ergüçlü, Dilan Çiçek Deniz, Melisa Şenolsun

Mekan: Stüdyo ve dış mekan

Strateji: Kadının gücü ve özgürlüğü ortaya konuluyor.

Reklam Filminin Görüntüsel Anlatımı: Reklam siyah zemin üzerinde Elidor sunar yazısıyla başlar. Işıklar yanar büyük bir salonda başının etrafında ışıklı mikrofonlar daire şeklinde yer alır. Tam onun ortasında yer alan kadın “hiç rahat yok mu bana şu yalan dünyada” der. Kamera döner ve sokakta hareket halindeki kişileri gösterir. Kimin ne hakkı var ki sözünden sonra ekranda oyuncu Dilan Deniz “karışır hayatıma” der. Kırmızı kostümle süper kahraman görünümündedir. Basket oynayan kadın görseli ile birlikte “hesap soramaz bana kim çıkarsa karşıma” sözleri duyulur. Hür doğdum hür yaşarım sözlerine işaret diliyle başka bir kadın görseli destek verir. Ekranda tekrar Dilan Deniz belirir. Yüksek bir yerde elindeki mızrağı sallamaktadır. Kamera deniz kenarında hareket halinde olan araçta yer alan 5 kadın oyuncu geçiş yapar. Hepsi kameraya bakarlar. Ardından İstanbul’un üstünde uçan Hazal Ergüçlü görülür ve “zararım kendime kime ne” der. Kamera Melisa Şenolsun’a geçiş yaparak ayna görüntüsünde “sen bak kendi derdine sana ne” der. Kamera hastanede sedyede koşuşan doktra geçiş yapar. Doktor kadın “saçımda uzun aklımda” der. Beş kadın oyuncu geniş planda kameraya doğru yürür. Dış ses “aklımız saçımızla ölçülüyorsa biz yokuz” der ve kadınlar ellerinde tutmuş oldukları mikrofonları yere bırakır. Biz yokuz sözleri duyulur. Reklam Elidor İstedığımız gibi yazı ile biter.

Gösterge: İnsan / Mekan / Nesne

Gösteren: Kadın / Kostüm / Şarkı

Gösterilen: Güç / Özgürlük

Reklamın Çözümlemesi: Dilan Çiçek Deniz, Hazar Ergüçlü, Melisa Şenolsun projenin elçiliğini üstlenerek kadınlar için “Aklımız saçımızla ölçülüyorsa, biz yokuz” mesajı vermişlerdir Bireylerin görsel durumuyla zekâ ve yeteneğin bağdaştırılamayacağını ve bundan ötürü kadının toplumdaki yerinin eleştirilmeyeceğinin, aksinin olması ihtimalinde böyle bir ortam veya toplumda yer almak istemediklerini, cinsiyetçi söylem ve yaklaşıma taraf olmadıklarını mesajını vermek isterken, kamuoyundan farklı anlaşılmıştır. “Saçı uzun aklı kısa” sözünden yola çıkılarak aklımız saçımızla ölçülüyorsa biz yokuz gibi kullanılan ifade ile aslında uzun zamandır gündelik hayatta ve medya da duymadığımız söylemler istenmeden de olsa ısıtılıp tekrar karşımıza konulmuştur. Nasıl ki şuan pembe

bir fil düşünme denildiği zaman akılda ilk belirecek nesnenin pembe fil olması gibi, bu reklamda da böyle bir etkiye sebep olmuştur. Ayrıca reklam kampanyasının başrol oyuncularından biri olan Hazar Ergüçlü'nün, 2018 yılında işçilerin sendikalaşması sonucunda işten çıkarmaların ve ardından işçi protestolarıyla gündeme gelen Kozmetik markası Flormar'ın reklam yüzü olması markayı eleştiri oklarının odağına oturtmuştur. Ayrıca reklam kampanyasının bir parçası olan sosyal medya hesaplarının karartılması ve kullanılmaması, yıllardır toplumda kadının yeri ve önemine dikkat çekilmesine yönelik çabaya ve kadının var olma mücadelesine gölge düşürmek ile beraber bu davranışlar; susmak, sinmek ile örtüştürülmektedir. Sosyal medya da çığ gibi büyüyen tepkiler almıştır. Sosyal medya kullanıcıları kampanyanın aksine “biz varız” söylemini türetmişlerdir. Kadınların her gün fiziken yok olduğu ataerkil bir düzende ezilen bir düzende biz yokuz stratejisi yanlış bir reklam stratejisi olmuştur. Reklamda toplumsal normları hiçe sayan ve kendi özgürlüğünü yaşamaya çalışan bir isyankâr bir kadın topluluğu ile özgürlük metaforu sunulsa da kampanya sloganının gerisinde kalmıştır. Reklam kampanyasında neden “biz yokuz” dendiğine dair bir alt yapı sunulmamış. Bu sebepten dolayı da reklama tepkiler büyümüştür. Instagram ve Twitter'da Elidor Resmi Hesap'tan ilk paylaşılan kampanyaya ait video ve görseller gelen tepkiler üzerine kaldırılmış olsa da #bizyokuz hashtag'ıyla 173 kez paylaşılmıştır. Marka gelen tepkiler üzerine değişikliğe giderek “Cinsiyetçi önyargıların potansiyelimize engel olmasına biz yokuz! İş hayatında, bilimde, sanatta, eğitimde, sporda ve sosyal hayatta; kısaca hayatın her alanında ve daha çok olacağız diyerek Biz Buradayız” yazısını paylaşmıştır.

TARTIŞMA VE DEĞERLENDİRME

İnternet tarihine bakıldığı zaman Web 2.0 ve dolayısıyla sosyal medyanın ortaya çıkışı iletişim alanında önemli bir konuma sahip olmuştur. İlk bağlantıların gerçekleştiği 1960'lı yıllardan sonra geçen süre içerisinde çift yönlü iletişim ile internet kullanıcılarının bir olay karşısında hızlı reaksiyon gösterebilmeleri sosyal medya üzerinden olmuştur. Bu mecra üzerinde faaliyet gösteren markalar için bu durum bazen olumlu bazen de olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin yürütülen bir kampanyanın hedef kitle nezdinde nasıl karşılandığı anında ölçülebilmesi olumlu sayılabilecek bir gelişme iken istenmeyen bir sonuçla karşılaşıldığı zaman geleneksel medyanın aksine aktif bir konumda olan internet kullanıcılarıyla kartopu etkisi göstererek çığ gibi büyümesi ise olumsuz bir duruma sebep olmaktadır. Gelen iletileri zamanında okuyabilmek ve ona göre doğru stratejileri gerçekleştirmek sosyal medyada hayati bir öneme sahiptir. Bu bağlamda sosyal medyada kriz çok çabuk bir şekilde oluşabilirken, krizin ayak seslerini duyarak ona göre adımlar atabilmek ve krizi fırsata dönüştürmek de olası bir durumdur. Özellikle markaların, sosyal medya uzmanları tarafından, tepkilerin doğru okunabilmesi hedef kitle ile etkileşime geçilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda 8 Mart Dünya Kadınlar Gününün için yapılan kampanyalar sıkça sosyal medya üzerinden paylaşılmıştır. Gelişen teknoloji, iletişim ağı ve medya mecraları gibi insanlarda her geçen gün gelişmektedir. Bireylerin bilgilenmesi, toplumsal konularda daha fazla duyarlı bir hale gelmesine sebep olmuştur. Özellikle Feminizm, veganlık vb. ideolojik hareketlerin temelinde pazarı bölümlendirmek olduğu düşüncesi ile birlikte özel günlerin kutlanmasının da küresel sermayenin ve kapitalizmin bir parçası olduğu anlayışı giderek artmaktadır. Ayrıca kozmetik markası gibi firmaların genelde reklam kampanyalarında bireyleri özellikle kadınları cinsellik çağrıştıran simgeler kullanarak sunması kadının meta olarak görülmesi tartışmalarına neden olmuştur. Bu konular kamuoyunda sıkça tartışılırken sadece 8 Mart Dünya Kadınlar Günü tekelinde kadın hakları konusunda markaların, yaptığı kampanyaların samimiyetten uzak olduğu düşünülmektedir. Kadınlar gününün bir gün hatırlanıp kutlanması bireyler tarafından samimi bulunmamaktadır. Görsel temsil anlamında güçlü ve özgür kadın imajını sadece güzel ve fit kadın üzerinden gösterilmesi tartışmaların diğer bir tarafını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akar, E. (2010). “Sanal Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal Ağ Siteleri: Bir Pazarlama İletişimi Kanalı Olarak İşleyişi”, [Elektronik Sürüm]. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* C.10, S.1, ss.107-122.
2. Arık, B. (2012). Kitle İletişim Araçları ve Türleri *İletişime Giriş* (Ed.) Derya Tellan. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.
3. Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). *Değişen Dünyanın Yeni Yüzü: Sosyal Medya*. Akademik

4. Bakış Dergisi, S.50, ss. 254-277
5. İslamoğlu, H.(2012). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
6. Kırık, A. M. (2017). *Sosyal Medya ve İnternet Ortamında Viral Reklamcılık*. Konya: Çizgi
7. Kitapevi.
8. Nar, M.Ş. (2015). *Küreselleşmenin Tüketim Kültürü Üzerine Etkisi: Teknoloji Tüketimi*.
9. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.37. ss.941-954
10. Saydan, R. ve Kanıbir, H. (2007). *Global Pazarlamada Toplumsal Kültür Farklılıklarının*
11. *Önemi (Çokuluslu Şirket ve Yerel Kültür Örnekleri)*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, S.22, ss. 74-89
12. <https://www.instagram.com/elidorturkey/> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
13. <https://www.instagram.com/explore/tags/bizyokuz/> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
14. <https://twitter.com/ElidorTurkiye> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
15. <https://www.instagram.com/defacto/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
16. <https://www.instagram.com/explore/tags/duruşunyeter/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
17. <https://twitter.com/defacto/media> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
18. <https://www.instagram.com/lcwaikiki/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
19. <https://www.instagram.com/explore/tags/kadınınyeri/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
20. <https://twitter.com/LCWaikiki/media> [Erişim Tarihi: 08.04.2019]
21. <https://www.instagram.com/p/BuvMZ1TIXNV/> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
22. <https://www.instagram.com/explore/tags/birlikteayaktayız/> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
23. <https://twitter.com/alfemo> [Erişim Tarihi: 09.04.2019]
24. <https://www.instagram.com/altinbasjewelry/> [Erişim Tarihi: 08.04.2019]
25. <https://www.instagram.com/explore/tags/baştacıkadınlarımız/> [Erişim Tarihi: 08.04.2019]
26. <https://twitter.com/altinbasjewelry/media> [Erişim Tarihi: 07.04.2019]
27. <https://www.instagram.com/teb/> [Erişim Tarihi: 07.04.2019]
28. <https://www.instagram.com/explore/tags/başarınıncinsiyetiolmaz/> [Erişim Tarihi: 07.04.2019]
29. <https://twitter.com/TEB/media> [Erişim Tarihi: 11.04.2019]
30. https://www.instagram.com/finish_tr/ [Erişim Tarihi: 11.04.2019]
31. <https://www.instagram.com/explore/tags/mutfaktabirlikte/> [Erişim Tarihi: 11.04.2019]
32. <https://twitter.com/FinishTurkiye/media> [Erişim Tarihi: 14.04.2019]
33. <https://www.instagram.com/fakirevaletleri/> [Erişim Tarihi: 14.04.2019]
34. <https://www.instagram.com/explore/tags/sesiniyükselt/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 15.03.2019]
35. <https://twitter.com/FakirEvAletleri/media> [Erişim Tarihi: 17.04.2019]
36. <https://www.instagram.com/vestel/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 18.04.2019]
37. <https://www.instagram.com/explore/tags/365günkadınlargünü/?hl=tr> [Erişim Tarihi: 15.04.2019]
38. <https://twitter.com/Vestel/media> [Erişim Tarihi: 21.04.2019]

GÖSTERİŞÇİ LÜKS TÜKETİCİLERİN SAHNESİ OLARAK; SOSYAL MEDYA

Meryem Hilal CANAN

SAKARYA Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Boş zamanın içeriğindeki tarihsel dönüşüme baktığımızda her dönem farklı amaçlara hizmet ettiğini görmekteyiz. Sanayi sonrası ortaya çıkan tüketim temelli boş zaman anlayışı ise ağ toplumuna dönüşmemizle beraber dijital bir boyuta taşınmış durumdadır. Teknolojik gelişmelerin artması ve web 2.0 tabanlı iletişim araçlarının halkın her kesimi tarafından ulaşılabilir hale gelmesi ile beraber sosyal ağ, boş zamanın ve tüketimin yeni merkezi olmuştur. Sosyal medya siteleri, tüketilenin sergilendiği, gösterişçi lüks tüketim üzerinden yeni kimliklerin inşa edildiği alanlar haline gelmiştir.

Bu çalışmada sosyal medya kullanıcılarının ağlarda oluşturdukları sanal kimliklere, sosyal medyanın teşhirci doğasına, sosyal medyada görünürlük kazanan kişilerin kitleler üzerindeki etkisine değinilerek, konu, yapılan literatür çalışması ile kuramsal bir çerçeveye oturtulacak ve sosyal medyanın toplumsal yaşamdaki rolü eleştirel olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Boş zaman, Tüketim, Sosyal Medya.*

Summary

When the historical transformation of "leisure time" concept during human story is examined, it can be understood that "leisure time" has been identified for different purposes in different time periods. Consumption based 'leisure time' approach occurring after industrial revolution has moved to digital dimension thanks to our transformation into network society. By the technological developments and common availability of internet access serving web 2.0 technology, the network has been the center of leisure time activities and consumption. And social media sites have been the places for exhibition of the consumption and building of new identities defined on conspicuous luxury consumption.

In this study, the virtual identities created by internet users, exhibitionist nature of social media and the effect of social media phenomenons on masses will be examined. It is aimed to establish a theoretical framework of social media guiding the researches in literature and to criticize the effect of social media on society.

Key words: *Leisure Time, Consumption, Social Media.*

Giriş

Tarihin her döneminde farklı amaçlara hizmet eden boş zaman; Antik Yunanda felsefe ve zihinsel devrim için ayrılmış bir üst sınıf ayrıcalığı, Roma döneminde çalışarak hak edilmesi gereken bir zaman dilimi, orta çağda ise kilise tarafından yönlendirilerek ibadete ayrılmış bir alan olurken; kapitalizme hizmet eden tüketim temelli formuna ise ancak sanayileşme ile kavuşmuştur. Sanayide ağır şartlar altında çalışan büyük kitlelerin durumuna tanıklık eden birçok kuramcı, insanı insan yapan değerlerin kazanılması ve bireyin zihinsel gelişimi için boş zamanın bir hak olduğu üzerinde durmuştur. Lafargue, Marx'ın devrimin asıl kahramanları olarak gördüğü ve büyük misyonlar yüklediği işçi sınıfının, kendisini sermaye sahiplerinin sermayesini artırmak için canları pahasına çalışıyor olmalarını Tembellik Hakkı kitabında sert dille şu sözlerle eleştirmiştir;

"Çalışın, çalışın işçiler, toplumsal serveti ve kendi yoksulluğunuzu artırmak için çalışın. Çalışın ki, daha da yoksullaşarak daha çok çalışmak ve yoksullaşmak için birtakım nedenleriniz olsun. Kapitalist üretimin acımasız yasası budur işte (Lafargue, 1996, s.17)."

Lafargue işçilerin bu durumdan kurtulmalarının ve kaybettikleri devrimci ruhu yeniden kazanmalarının ancak boş zamana sahip olmalarıyla sağlanacağına inanmış ve boş zamanın gerekliliğini şu sözlerle açıklamıştır;

"Ey tembellik, uzun süren sefilliğimize acı! Ey sanatların, en soylu erdemlerin anası tembellik, insan kaygılarına merhem ol! (Lafargue, 1996, s.36)."

Lafargue'nin sözlerinden tembellik hakkı olarak kavramsallaştırdığı fikirlerinin, aslında hakikatin bilgisini bulmak için felsefeye ayrılan Antik Yunan'ın boş zaman anlayışıyla paralel olduğu anlaşılmaktadır. Ancak endüstrileşme sonrası insanlığa sunulan boş zaman, bu yüce işlevden ziyade, kapitalizme hizmet edecek olan, tüketim temelli boş zaman anlayışı olmuştur.

Fordist politikalarla ürettikleri ürünün birer alıcısı haline getirilmek istenen işçiler çalışma saatlerinin düşürülmesi ve ücretlendirmede yapılan değişikliklerle boş zamanda tüketici olarak oyuna çekilmiştir. Günümüz toplumunun, toplum mühendisliğini üstlenen Ford'un politikalarının da etkisi ile bugün tamamen 'Kültür Endüstrisi' tarafından yönlendirilen bu zaman dilimi ne Lafargue ne de benzeri teorisyenlerin hayalini kurduğu boş zaman değildir. Artık bizzat boş zamanın kendisi dev bir insani sorun olarak karşımızda durmaktadır. Endüstri piyasaları tarafından manipüle edilen bu zaman dilimi, kitleleri tüketime yönlendirmeye ve bu tüketim üzerinden de toplumsal değerleri üretmeye başlamıştır. İhtiyaç temelli ilerleyen geleneksel tüketimin aksine modern toplum tüketime çok daha karmaşık bir anlam yüklemiş durumdadır. Tüketim, nesnelerin kendi tüketiminin ötesinde toplumsal olarak oluşturulmuş bir takım değer ve sembollerini hedef alan toplumsal hiyerarşiyi belirleyen sosyo-kültürel bir boyut kazanmıştır. Taşıdığı sembol ve değerler ürünün tüketilmesinde ürünün kendisinden daha önemli rol oynamaktadır. Hatta sadece tüketilen nesne değil tüketimin yapıldığı mekan gibi bir çok değişkenin de bu değerler sistemi içerisinde ki yeri önemli bir hal almıştır. Tüketim artık geleneksel anlamını yitirmiş hayatın amacı haline gelmiştir. Toplumsal değer üretiminin kaynağı olmuştur. İnsanların üzerinden kimlik inşa ettiği, toplumsal yerini belirlediği simgesel bir araç haline gelmiştir. Tüketmek ve tükettiğini diğer insanlara göstermek toplumsal prestijin önceliği kabul edilmiştir.

Gösterişçi lüks tüketimi toplumda yasaya dönüştüren grubu Veblen 'aylaklar sınıfı' olarak adlandırır. Veblen mülkiyetçi sistemin ortaya çıkması ile emek isteyen üretici işlerden uzaklaşarak devlet, savaş, spor ve dini alanlara kayan bu sınıf, hem zahmetsiz hem de şerefli kabul edilen alana girerek servet sahibi olmuştur (Sarıöz, 2005, s.125). Veblen'in servetlerini gerçek üretime dahil olmadan hile ile elde ettiklerini savunduğu bu grubun, boş zamanı da elinde bulundurduğunu, bu zamanı da gösterişçi lüks tüketimlerini sergilemekle harcadıklarını ve toplumun geri kalanı için hayat tarzlarını alışkanlık haline dönüştürdüklerini savunur.

Baudrillard tüketimin toplumsal mantığının altında bir çeşit kurtuluşun yattığını, tüketimin toplumsal hiyerarşiyi düzenlediğini söyler. Doğarken statü sahibi olarak dünyaya gelen azınlık bir grubun karşısında, tersine bir yazgı ile doğan çoğunluğun, hiçbir zaman ulaşamayacakları bu mükemmelliğe; demokratik yol olarak nitelendirdiği 'nesnelerin tüketimi yolu' ile ulaşmaya çalıştıklarını söyler. Üst sınıfın belirlediği malların tüketilmesi gibi ihtiyaçların da yine üst sınıf tarafından belirlendiğini, alt sınıfın da onlara yetişmek için bu malları tükettiğini söyler (Baudrillard, 2016, s.70).

Genel kanaat tüketimin artık toplumsal hiyerarşi için bel kemiği haline gelmiş olduğu ve bu treninin ön lokomotifini ise üst sınıfların oluşturduğu yönündedir. Tüketim üzerine çalışan birçok isim bu konuda hemfikir olmuş durumdadır. Alt gruplar sınıf atlama adına onlar gibi tüketmeye başladığında ise üst sınıf tükettiklerini değiştirerek kendi sınırlarını bu gruptan ayıracaktır. Sonu gelmez bir kovalamacaya dönüşen bu durum modanın da kaynağıdır.

TEKNOLOJİ VE TÜKETİM

Bugün herkesin yaşamının bir parçası haline gelen sosyal ağlar iş dışında kalan zamanımızın büyük kısmını harcadığımız dijital mekânlardır. İnternet ve bilgisayar gibi iki büyük keşfin birbirine entegre edilmesi, (bilgisayarın keşfi ve peşinden internetle tüm bilgisayarların birbirlerine bağlanabilir hale gelmesi) web 2.0 tabanlı iletişim araçlarına dönüştürülmesi ve bunun toplumun her kesimi tarafından ulaşılabilir hale gelmesi ise 90'lı yılları bulmuştur. Geleneksel medyadan çok daha fazla rağbet gören bu yeni medya araçları karşılıklı iletişimi, sesli ve görüntülü olarak gerçekleştirmeye imkan

sağlamıştır. İnternet, bilgisayar ve diğer dijital tabanlı araçlar yoluyla insanları ve bilgiyi birbiri ile buluşturmuş, kişiler arası iletişime ve bilginin geri alınarak düzenlenebilmesine olanak tanıyarak elektronik ağların dünyasına işaret etmiştir' (Di Maggio'dan akt. Babacan, 2015, s.48)

İnternet, kullanıcılarına aynı zamanda onun içerik üreticisi olma imkânı da sunmuştur. (Babacan, 2015, s.50). Kullanıcılarına verdiği aktif rol sayesinde, yeni medya araçları milyonlarca kullanıcıya çok kısa sürede ulaşmış ve sınırlarını her geçen gün daha da genişletmiştir.

Ağlar üzerine inşa edilen bu yeni toplum tipini Castells 'ağ toplumu', McLuhan 'küresel köy', Neil Postman ise 'teknopoli' kavramları üzerinden ağ merkezli olarak açıklamıştır. Castells artık toplumun ağlar üzerinden organize olduğunu, bütün hiyerarşilerin ağlara kaydığını ve ağlardan ilerlediğini, durmaksızın yeni imkanların üretildiği ağların dışında kalmanın ise son derece güç olduğunu savunur (Castells'ten akt. Babacan, 2015, s.34).

Toplumsal ilişkilerin ağlar üzerinden ilerlediği, devlet kurumları da dahil olmak üzere her türlü kurum ve kuruluşun resmi işlemlerini ağlara kaydıracağı ağ toplumuna dönüşmüş durumdayız. Ağların dışında kalmak, artık gündemin belirlendiği, herkesin dahil olduğu ağ hayatından koparak oyunun dışında kalmaya sebep olmaktadır.

Bu yeni toplumunda ki dönüşümü Friedman M. Lawrence şu şekilde açıklar, Teknolojinin her şeyi hızlı bir şekilde değiştirmesine tanıklık eden bireyler için hiç bir şey artık imkânsız görünmemektedir. Teknoloji ile küresel bir kültür (şöhret kültürü) oluşmakta ve bu şöhret kültürü insanlar için büyük bir mahremiyet sorununa dönüşmektedir. İnsani ilişkilerde artık yüz yüze temasa gerek duyulmadan faydacılık prensibine bağlı olarak ağlar üzerinden ilerlemektedir (Fredman, 2002).

İmkansızlıkları ortadan kaldıran teknoloji özellikle sosyal medya aracılığı ile toplumsal yapıları dönüşüme uğratarak sistemi daha karmaşık bir hale taşımıştır. Toplumsal hayatta ki en büyük karşılığı; sınırları belirli geleneksel kimlik anlayışını dönüşüme uğratarak, ağlar üzerinden kolaylıkla oluşturulabilen postmodern kimlikler oluşturma fırsatını kullanıcılarına sunmasıdır.

Teknolojik dönüşümlerle beraber kolektif kimlik anlayışı ortadan kalkarak daha bireysel ve özgün kimlikler oluşturulmaya başlanmıştır. Bireyin gerçek kimliğini saklayan bedensiz ağ ilişkilerinin olduğu sanal dünyada, bireye sosyal hayatta çevresindekiler sebebi ile yakalayamadığı bu anonimliğin kendine verdiği yeni kimlik oluşturma imkanı sunulmuş olur. Bu imkanla birlikte, kişinin kendisini istediği karaktere büründürdüğü ve teknoloji yardımıyla inandırıcılık kazandırdığı sanal kimlikle ortaya çıkmıştır. İmaj ve görüntüler üzerinden inşa edilen yeni kimlikler tüketimle beraber ilerlemektedir. Ritzer'in tüketim toplumu için kutsallaşan, tüketici pratiklerini sergiledikleri, "tüketim katedralleri" olarak isimlendirdiği büyük alışveriş merkezlerinin yerini (Ritzer, 2000), git gide sanal katedraller almaktadır. İçerisinde çok daha fazla hizmeti barındıran, yer ve mekandan arındırılmış bu katedraller, ağlar üzerinde 24 saat hizmet vererek kullanıcılarının tüketici kimliklerini gün içerisinde aktif tutmaktadır. Yine aynı ağlar tüketilenin sergilendiği gösterinin merkezi haline gelerek, yeni kimliklerin inşasını başlatmıştır.

Post modern birey merkezleşen kimliğini, tüketim kültüründe üretilen semboller üzerinden kurar. Tüketim pratikleri ve tükettiği nesnelere üzerinden özel olduğunu göstermek isteyen birey, bu sembolleri güçlü kimlikler oluşturmak için kullanır (Best ve Kellner'den akt. Binay, 2010 S.20)

Sosyal medya postmodern tüketiciye öyküleştiren bir kimlik oluşturma fırsatı sunmaktadır. Postmodern görüş, çağdaş medyanın gerçeği temsil etmediğini, gerçeği bir nevi kurduğunu savunur. Medya bir imajı veya bir orijinalin temsilini mekaniksel olarak üretir ve çoğaltır. Bu üretme o kadar ileridir ki orijinal ile kopya arasındaki farkı ortadan kaldırır (Alemdar ve Erdoğan'dan akt. Binay, 2010, s.21)

Sosyal medya, Debord'un bahsettiği 'gösteri'nin ve Baudrillardın bahsettiği 'simülasyon'un birbiri içine karıştığı, kullanıcılarına kendi simülasyonunu oluşturma imkânı veren, gösterinin sergilendiği yapay gerçeklik alanları olarak rasyonel hayatla iç içe ilerlemektedir. Efektler dünyası haline gelen sosyal medya, kullanıcılarına kendi hayat anlatılarını kurgulama fırsatı verir. Goffman; bireylerin tiyatro oyuncusuna benzediğini ve öz benlikleri dışında bir çok kimliğe sahip olduklarını, yeri ve zamanına göre takdir edilmek için bu kimliklere uygun hareket ettiklerini söyler. (Goffman'dan akt. Özdemir, 2015b, s.115).

Goffman'ın, kuramı üzerinden yorumlarsak, sosyal medya; kullanıcılarına yeni kimlikler veren ve bu alanda beğeni toplayan davranışları belirleyerek sanal kimliklerin nasıl olması gerektiğini kullanıcılarına öğreten popüler kültürün üretim merkezi haline gelmiştir. Mütevazilik, mahremiyet, ciddiyet gibi pek çok geleneksel öğreti bu alanlarda işlevsiz kalmış durumdadır. Aykırılığın ilgi gördüğü, buyüzdenden de görünür olmak için her zaman aykırılığın bir adım öteye taşındığı sınırsız bir dünyadır.

Kevin Robins, 'narsizm ve teşhircilik' üzerinden değerlendirdiği sosyal medya sitelerini; "bireyin varlığını çevresine ispatlamaya çalıştığı, sadece gülen yüzlerin olduğu, üretkenlikten uzak amaçlarda kullanılan bir teşhir dünyası" olarak yorumlar (Kevin Robins Söyleşisi'nden akt. Uyanık, 2013, s.3).

Son sıralar yaygınlaşan selfie akımı, hemen hemen her kullanıcının profilinde gördüğümüz narsist yakın çekim paylaşımlar, Robinsin'in bahsettiği teşhir dünyası tanımının karşılığıdır.

Benzer bir narsizm yaklaşımı yapan Candice Kelsey; sosyal medya kullanıcılarının "sürekli eğlenmek, tüketmek ve sahip olunanları sergilemek gibi maddeci, saldırgan ve azgınca şöhret arzusu ile hareket ettiklerini, bunun da sürekli büyüyen bir narsizm kültürü oluşturduğunu" söyler (Babacan, 2015, s.70). Kelsey narsist kişilikli bireylerin bu platformlarda normal insanlara nazaran çok daha başarılı olabileceklerini de ekler.

Tüketilen her ürünün sergilendiği, teşhir kültürünün dünyası haline gelen sosyal medya kendi fenomenlerini de içinden çıkarmış ve bu dünyanın kendi ünlü zümresini oluşturmuştur. Bugün milyonlarca insan tarafından dünyanın her yerinden takipçiye sahip isimler popüler kültürün de üretiminde aktif rol oynamaktadır. Bugün özellikle postmodern pazarlamacı görevi görerek hayatları içerisine yerleştirdikleri ürün reklamları ile maddi olarak da ciddi kazanç elde eden bu zümre, takipçileri üzerinde de büyük bir etki oluşturmaktadır. Pazarlama üzerine yaptığı araştırmada, fenomen görüşlerinin artık geleneksel medya ünlülerinden daha etkili olduğunu sonucuna varan Einarsdottir, bunun altında yatan sebebin "fenomenlerin takipçileri ile daha güçlü bağ kurmaları" olduğunu söylemiştir (Einarsdottir'den akt. Yaylagül, 2017, s.224).

Mevcut durumu tam manasıyla anlatan kavram, Hal Niedzviecki'in 'Dikizleme Kültürü' kavramıdır. İnternetin yaygınlaşması ile insanların daha çok görünür olmaya çalıştığını söyleyen Niedzviecki; Youtube, Twitter, Flicker, Myspace ve Facebook gibi sosyal ağlar aracılığıyla dikizleme kültürünün realite şov haline geldiğini savunur. Dikizlemek, Web 2.0'in bel kemiği, kurumsal ve siyasi veritabanlarının lokomotifidir. Geleneksel kültürün yasakladığı ama internet çağının normalleştirdiği dikizleme kültürünün kaynağında, ünlü insanlar gibi göz önünde olma arzusu yatmaktadır. Niedzviecki'nin üzerinde durduğu bir başka nokta ise aşırılık temelinden çıkan 'abartılı paylaşımlar'dır. Normal şartlarda uygun bulunmayacak davranışlar yeni medya üzerinden teşhir edilmeye başlanmıştır. "Dikizleme" kelimesini 'teşhire dayalı narsist bir dürtü' olarak kullanan Niedzviecki; X,Y, Z kuşakları da dahil olmak üzere herkesin dikizleme kültürünün etkisi altında olduğunu, bu kültürün bir ağa dönüşmesini sağlayan bireyin; hem bu ağa takılı 'teşhirci bir sinek' hem de ağı ören bir örümcek olduğunu söyler. Niedzviecki'nin "teşhirci sineklik" olarak tabir ettiği bu durum, sosyal medyada, gerek takipçi sayısının artması gerek maddi getirinin artırılması gibi amaçlarla, bir çok kişide mahrem duygusunun yitimine, hayatın her anının sergilenmesine yol açmıştır. Hatta bir çok kullanıcı bunu sağlamak adına kendi hayatını, ailesini, aile ilişkilerini, mesleklerini, yeyip

içtiklerini, hatta yeni doğan çocuklarını bile kendi gösteri dünyasında birer nesneye dönüştürmüş durumdadır.

Diğer önemli bir nokta konjonktürü iyi değerlendirmiş olan azımsanmayacak bir grubun dikkat çekmeyi başararak geniş kitlelere ulaşip tanınır hale gelmesidir. Sosyal medya fenomenleri olarak isimlendirdiğimiz bu kesimin Niedzwiecki dediği gibi hayatlarını adeta bir realiti şov şeklinde paylaşarak (Niedzwiecki'den akt. Özdemir, 2015), dizi izletircesine takipçisine her gün kendisini izlettirmeyi başarmaktadır. Bugün televizyon dizilerinin kısa sürede sezon finaline gitmesinin ardında beklide başlı başına bireysel dizilere dönüşen sosyal medya hesaplarının etkisi olduğu söylenebilir. Popüler kültürün de kaynağı olan bu kesim kısa sürede aldıkları reklamlarla sadece paylaşım yaparak büyük kazanç elde ederek, Z kuşağının kestirme yoldan büyük kazançlar elde edilebilen fenomenliği, kariyer hedefi haline getirmesine yol açmıştır.

Sonuç

Hem alışveriş merkezi hem de tüketilenin sergilendiği bir podyum hizmeti sunan sosyal medya ağları, kapitalizmin merkez üssü haline gelmiştir. Bununla paralel olarak rasyonel hayatta, hayalindeki kimliğe ulaşması zor ve meşakkatli olan yolları bypass eden sosyal medya kullanıcıları, çok daha kısa ve zahmetsiz olarak istediği kimliği kurgulama imkanını bu merkezi üste bulmuştur. Veblen'in tanımını yaptığı üretici emekten uzaklaşan, gösterişçi tüketimi sergileyen ve topluma bunu öğreten 'aylaklar sınıfı' nın karşılığı bugün sosyal medya fenomenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geniş bir kitle tarafından takip edilen sınıf, üretici faaliyetlerden uzak, gösterişçi tüketim kültürüne hizmet etmekte, bunu yaparken de paylaşımlarının içinde aldığı reklamlarla büyük kazançlar elde etmektedir. Her sosyal medya kullanıcısı tarafından kolay para kazanmanın yeni adı olarak görülen fenomenlik, ulaşılması gereken bir hedef, bir gelecek kariyer planı haline almıştır.

Veblen'in "insanı insan yapan faaliyet" olarak nitelendirdiği 'çalışma', sosyal medyanın sunduğu imkanlar ve bu imkanların vaat ettiklerinin vücut bulmuş hali olan fenomenler karşısında, git gide değer kaybetmektedir. Bu durumu tamamen eleştirmek ağ toplumunun sunduğu yeni dünyayı doğru yorumlamaktan bizi uzaklaştıracaktır. Çünkü teknoloji çağında bedensel güç gerektiren işlerin yerini, zihinsel çaba gerektiren işlere bıraktığı yadsınamaz bir gerçektir. Esas eleştirilmesi gereken nokta, sosyal medya kültürünün toplumsal yozlaşmaya dönüşüyor olmasıdır. Görünür olmak, prestijli kimlik oluşturmak, ilgi çekmek için her şeyin mübah kabul edilmesi ile teşhir, popüler bir kültür haline gelmiş ve mahremiyet tanımının yeniden yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Artık gençler için okumak, eğitim almak zaman kaybı, ilişkiler faydacılık esasına dayalıdır. Onlar da yaşlıları fenomenler gibi kısa sürede tanınır olmak ve hayallerini kurdukları arabalara onlar gibi kısa sürede sahip olmak istemekte ve ünlü olmak için sahne sırası gelen yetenek şov yarışmacısı gibi şanslarını değerlendirmek üzere sosyal medya podyumunu kullanmaktadır. Tüketmek, eğlenmek (veya eğleniyor görünmek) ve sergilemek... Bu üç motto üzerine kurguladığı sanal profili, efektlerin de yardımına koşmasıyla ile insani kusurlarını da yok ettiği bir simülasyondur. Ve ağ toplumunda bu simülasyonun bir parçası olmak yaşadığımızın göstergesidir.

Her an mutlu kalmak ve eğlenmek için sudan sebeplere kutlama yapmayı refleks haline getiren ağ toplumu nişan, kına, düğün, baby shower gibi pek çok organizasyonun dallanıp budaklandırmıştır. Ama asıl önemli olan kutlamanın yapılması değil, sergileniyor olmasıdır. Kutlamaları davetlilerin görmesi yeterli değildir, kutlamalar yüzlerin hatta milyonların görmesi ile ancak anlam kazanacaktır. Bu yüzden günümüzde her sudan sebep için bir kutlama, her kutlama içinde özel konsept ve bu işi en güzel görseleğe kavuşturacak profesyonel organizatörün varlığı çok önemlidir.

Her paylaşımında yapılan marka etiketlemeleri ile adeta market reklam broşürlerine dönüşen sıradan kullanıcı profilleri kapitalizm tarafından ele geçirilmiş durumdadır. K.Robins'in de dediği gibi "sosyal medya; üretken ve yapıcı amaçlar için kullanılmaktan çok uzakta olmakla beraber dev bir teşhir dünyasına dönüşmüş durumdadır".

Kaynakça

1. BABACAN, M.E. (2015). Sosyal Medya Ve Gençlik (1. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap- Pınar Yayınları.
2. BAUDRILLARD, J. (2016). Tüketim Toplumu (8. Baskı). Hazal Deliceçaylı- Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
3. BİNAY, A. (2010). Tüketim Vasıtasıyla Oluşturulan Postmodern Kimlikler. *Global Media Journal Turkish Edition*, 1(1), 17-29.
4. FEATHERSTONE M. (1996) Postmodernizm Ve Tüketim Kültürü. Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
5. FREDMAN, L. (2002), *Yatay Toplum*, Ahmet Fethi, (Çev). Bankas Kültür Yayınları, İstanbul.
6. LAFARGUE, P.(1996). Tembellik Hakkı (7. Baskı). Vedat Günyol (Çev.). İstanbul: Telos Yayınları.
7. ÖZDEMİR, Z. (2015) Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım: Özçekim Kullanımı. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (2) 1, 112-131.
8. RITZER, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* (1.Baskı). Şen Süer Kaya (Çev). İstanbul: ayrıntı Yayınları.
9. SARIÖZ, Y. (2005). Aylak Sınıfın Teorisi. *Ekonomik Yaklaşım*, (16) 55.
10. UYANIK, F. (2013). Sosyal Medya Kurgusallık Ve Mahremiyet. Kocaeli Üniversitesi Yeni Medya Kongresi.
11. YAYLAGÜL, Ş. (2017). Sosyal Medya Fenomenlerine Bağlanışlığın Belirlenmesi: Yükseköğretim Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4) 3,219-235.

ELEKTRONİK TİCARET SİSTEMİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ BOYUTLARININ MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ, GÜVEN VE SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Mustafa METE

Doç. Dr. Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı

Büşra Yüksel SÜRME

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı

ÖZET

Gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti, güven ve sadakat üzerindeki etkisinin ölçülmesidir. Araştırmada elde edilen veriler kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Bu bağlamda Gaziantep Üniversitesi'nde eğitim gören 349 öğrenciye anket uygulanmıştır. Söz konusu anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik bilgilerini ölçmeye yönelik 7 soru ikinci bölümde ise elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyet, güven ve sadakat üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik 27 adet soru yer almaktadır. Ayrıca, araştırmada, elektronik ticarete algılanan hizmet kalitesinin, cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğine de bakılmıştır. Araştırma sonucunda elektronik ticarete müşteri memnuniyetinin ($\bar{x} = 3.48$) en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülürken; müşteri güveninin ise en düşük ortalamaya ($\bar{x} = 3.07$) sahip bileşen olduğu görülmüştür. Bununla birlikte hizmet kalitesi algısı ve müşteri memnuniyeti, güven ve sadakat arasında pozitif yönde ve büyük kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0.005$). Aynı zamanda elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, memnuniyet, güven ve sadakat ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p > 0,005$).

Anahtar Kelimeler: *Elektronik Ticaret, Hizmet Kalitesi, Güven, Sadakat Memnuniyet.*

ABSTRACT

The aim of this study is to measure the impact of perceived service quality dimensions on customer satisfaction, trust and loyalty in electronic commerce system. The data to be obtained in the study will be obtained by easy sampling method. In this context, 349 students studying at Gaziantep University were interviewed. This questionnaire consists of 2 parts. In the first part, there are 7 questions in order to measure the demographic information of the participants and in the second part, 27 questions are asked in order to measure the effect of perceived service quality dimensions on customer satisfaction, trust and loyalty in electronic commerce system. In addition, in the study, it was also examined whether the perceived service quality in electronic commerce varies according to gender and educational level. As a result of the research, it is seen that the perceived service quality in electronic commerce has the highest average; customer trust was the lowest average component. However, there is a positive and strong relationship between the perception of service quality and customer satisfaction, trust and loyalty. At the same time, there was no significant relationship between the perception of service quality in electronic commerce, satisfaction, trust and loyalty and gender of participants.

Key Words: *Electronic Commerce, Service Quality, Trust, Loyalty Satisfaction.*

GİRİŞ

Sanayi devriminden sonra bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler ekonomide belirleyici olmaya başlamıştır. Başka bir ifadeyle modern bilgi ve bilim daha sistemli bir şekilde ekonomiye bütünleşmiştir. Bu sayede ekonomik faaliyetlerde yerel unsurların yerini ulusal ve uluslararası ticaret almıştır. Dolayısıyla tüketiciler için fiziki sınırlar ortadan kalkmış ve ihtiyacı olan ürün ve hizmetlere ulaşmak daha kolay hale gelmiştir. Son yıllarda artan internet ve akıllı telefon kullanımıyla beraber ise e-ticaret hem dünyada hem de Türkiye'de popüler bir konu haline gelmiştir. Sarısakal (2001) elektronik ticareti, ürün ve hizmetlerin genelde bir ağ üzerinden elektronik olarak alım, satım, sipariş ve bunların ulaştırılması olarak tarif etmektedir. Elibol ve Kesici (2004) e-ticareti; ürün veya hizmet satın alma ve satma işlemlerinin küresel bilgisayar ağları vasıtasıyla sağlamak şeklinde tanımlamışlardır.

E- ticaret sitelerin dünyadaki ilk örnekleri 1995 yılında kurulmuştur. 1995 yılından sonrada hem dünyada hem de Türkiye’de bu sitelerin sayısı artış göstermektedir. Söz konusu bu sitelerin sayısının fazla olması beraberinde bir takım sorunları da getirmektedir. Turan (2008) internetten alışverişin, geleneksel pazarlama yöntemlerine göre hızlı olması ve karşılaştırmalara imkân sunması gibi birtakım üstünlüklerinin olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan yine aynı çalışmada internetten alışverişin ürünlere dokunamama, güvenlik ve bilgilerin izinsiz kullanımı gibi birtakım dezavantajlarının da olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber e-ticarete hizmet kalitesini ölçmeye yönelik çalışmalar değerli ve kıymetli olsa da söz konusu konu ile ilgili yeterli araştırma olmadığı görülmüştür. Bu kapsamda araştırmanın problemi yukarıda belirtilen nedenlere bağlı olarak elektronik ticaret uygulamalarında algılanan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti, güveni ve sadakati etkileyip etkilemediğinin değerlendirilmesi olarak belirlenmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Elektronik ticaret müşteriye online alışveriş imkanı sağlaması, geniş bir ürün yelpazesinden yararlanma, ödeme kolaylığı sağlaması gibi tüketiciye birçok kolaylıklar sağlamaktadır (Sarısakal, 2001). Bununla birlikte elektronik ticaret sadece tüketicilere değil aynı zamanda üreticilere de satış maliyetlerin düşürülmesi, karı maksimize etmesi, pazarlama maliyetlerini azaltma, daha fazla hedef kitleye ulaşma gibi birçok avantaj sağlamaktadır (McKnight, Choudhury ve Kacmar, 2002; Srinivasan, Anderson ve Ponnayolu, 2002; Grandon ve Pearson, 2004; Aksoy, 2006; Bucaklı, 2007). Bununla birlikte e-ticaret ile ilgili daha önce gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası çalışmalar aşağıda gösterilmiştir.

Akçi ve Annaç Göv (2015) farklı demografik özelliklere sahip tüketicilerin e-ticaret algısını belirlemek amacıyla Gaziantep ve Adıyaman’da 384 kişi üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda tüketicilerin yaklaşık %30 ‘u internet üzerinden hiç alışveriş yapmamaktadır ve internet üzerinden alışveriş yapmayanların ortalama %63’ü e-ticarete güvenmedikleri, devlet güvencesi olmaması ve ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir.

Aksoy (2006) tüketicilerin e-ticarete ilişkin güvenlerini ortaya koymak amacıyla bir araştırma yapmıştır. Araştırma sonucunda tüketicilerin e-ticaret yapmaktan hoşlandıkları ancak kredi kartı bilgilerinin verilmesi gibi yüksek risk algıladıkları işlemleri yapmak konusunda olumsuz tutuma sahip oldukları görülmüştür.

Aydın ve Derer (2015) e-ticareti kullanan ve kullanmayan tüketicilerin tutumlarını ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda ürün ve hizmet odaklı faktörlerin satın alma davranışında risk ve güven unsurunun temelini oluşturduğu görülmüştür.

Bucaklı (2007) ticaret ve teknolojinin bir araya geldiği elektronik ticareti tanımlayarak teknolojik gelişmeler doğrultusunda, elektronik ticaretin de çok hızlı bir şekilde gelişim ve hacimsel bir artış gösterdiğini, yapılmış ve yapılmakta olan çalışmalardan yola çıkarak bu gelişimin ülke ekonomilerine ve büyümelerine olan etkilerini vurgulamıştır.

Çağlar (2014) e- ticaret sektöründe marka sadakati ile lojistik hizmet performansı arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda e-ticaret sektöründe lojistik hizmet performansı ile marka sadakati arasında ilişki olduğu görülmüştür.

Çavuşoğlu (2010) e-ticaretin turizm sektöründe kullanımını ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda işletmelerde kredi kartı ile ödeme ve güncelleme bilgisi olmamasının tüketicilerde güvensizlik oluşturduğu ortaya çıkmıştır.

Nisar ve Parabhakar (2017) e- ticarete tüketici memnuniyeti ve harcamalarının hangi faktörlerden etkilendiğini belirlemek üzere bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda e- ticarete müşteri memnuniyetinin sağlanmasında web tasarımının belirleyici olduğu sonucu görülmüştür. Bununla beraber e-ticaret sitelerinin, ürün yelpazesini genişleterek, daha güvenli ödeme yöntemleri sunarak,

ücretsiz gönderim ve benzeri işlemler sunarak müşterilere sundukları deneyimi iyileştirmelerine yönelik önerilerde bulunmuşlardır.

Hult Sharma Morgeson ve Zhang (2018) çevrimiçi ve çevrimdışı alımlar arasında müşteri memnuniyetinde fark olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırma sonucunda online ve yüz yüze satın alma arasında müşteri memnuniyeti ve sadakatının farklı faktörlerden etkilendiği görülmüştür. Bununla beraber bu farklılıkların cinsiyet, yaş ve eğitimden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

İçigen Tarcan ve Kutlu (2012) turistlerin e-ticareti kullanmalarında demografik değişkenlerin etkili olup olmadığını ortaya koymak amacıyla 214 kişi üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda yaş gruplarına göre müşteri hizmetlerinden etkilenmenin farklı olduğu görülmüştür.

Kızılyalçın ve Gürdin (2017) üniversite öğrencilerinin e-ticarete yönelik tutumlarını ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda e-ticaretin birçok kolaylık sağlamasına rağmen öğrenciler üzerinde çok fazla etkin olmadığı gözlenmiştir. E-ticareti riskli gören öğrencilerin, mağazadan alışveriş yapmayı daha eğlenceli görmektedirler.

Karadeniz ve Çuhadaroğlu (2015) e-ticaret mobil uygulamalarına sahip işletmelerin sundukları hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini ortaya koymaya yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda hizmet kalitesinin tüm boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğu görülmüştür.

Özdemir (2018) e-ticaret sektöründe müşteri memnuniyetinin satın alma kararı üzerinde bir etkisi olup olmadığını ortaya koymak amacıyla 300 kişi üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma sonucunda müşteri memnuniyetinin, satın alma kararları arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmada dikkat çeken diğer bir sonuç ise e-ticaret sitesine duyulan güven ile satın alma kararları arasında bir ilişki olmadığıdır.

Yalçın ve Baş (2012) gerçekleştirmiş olduğu araştırma sonucunda en çok şikâyet edilen ürün grubunun kıyafet, yemek ve elektronik eşyalar olduğu görülmüştür.

Yoon ve Occena (2015) e-ticarete müşterilerin güvenini etkileyen faktörleri tespit etmek ve bu anlamda bir model geliştirmek amacıyla 94 kişi üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda güven oluşturmanın yolunun tüketicilere geri bildirim imkanının sunulması olduğu tespit edilmiştir.

Elahi ve Hassanzadeh (2009) İran'da şirketlerin elektronik ticaretinin benimsenmesinin kriterlerini ve göstergelerini belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda şirketlerin e-ticareti benimsemesinde teknik, organizasyonel ve örgütler arası boyutlar üç faktördür.

Ngai ve Wat (2002) e-ticaret üzerinde yapılan çalışmalar üzerinde bir literatür araştırma yaparak e-ticaret ile ilgili mevcut durumu ortaya koymuşlardır. Araştırma sonucunda yapılan çalışmalarda e-ticarette vergilendirme ile ilgili çalışmaların bulunmadığı görülmüştür.

Ngai ve Gunesekearan (2007) mobil ticaret ile ilgili yapılan 149 çalışmayı sınıflandırmış ve araştırma sonucunda mobil ticaretin eğlence hizmetleri ve oyunlar üzerinde büyük bir potansiyeli olduğu ve gelecekte küresel mobil ticaret gelirlerine hakim olacağını belirtmişlerdir.

Terzi (2011) e-ticaretin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiş ve araştırma sonucunda e-ticaretin uluslararası ticareti geliştirdiği sonucu görülmüştür.

Huang ve Benyoucef (2013) e-ticaret sektöründe bulunan işletmelerin sosyal medya hesapları üzerinden etkinliğini ortaya koymak amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda e-ticaret

sektöründeki işletmelere web sitelerinde tasarımdan daha çok müşteriye merkeze almaları gerektiğini belirtmişlerdir

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti, güven ve sadakat üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan araştırmada veri toplama sürecinde anket yöntemi kullanılacaktır. Araştırmada elde edilen veriler kolayda örnekleme yolu ile toplanacaktır. Anket soruları oluşturulurken (Kassım ve Abdullah, 2010; Bayram ve Şahbaz, 2017) hazırlanmış olduğu soru ve ölçekten yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların algılanan hizmet kalitesi, güven, müşteri memnuniyeti, sadakatini belirlemeye yönelik 27 adet soru, araştırmanın ikinci bölümünde ise katılımcıların demografik bilgilerini ölçmeye yönelik 7 adet soru bulunmaktadır. Belirlenen kodlamalar ; “1:tamamen katılmıyorum, 2:katılmıyorum, 3: kararsızım, 4: katılıyorum, 5:tamamen katılıyorum” olmak üzere 5’li likert şeklindedir.

Veri Çözümleme Yöntemi

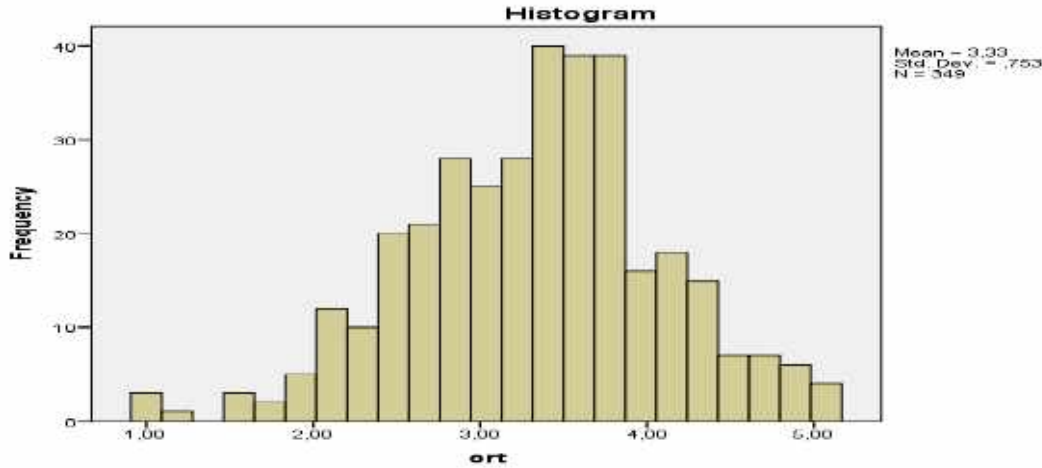
Hipotezleri test etmeden önce verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmıştır. Buna göre Kolmogorov-Smirnov testi sonucu Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Normallik Testi Sonucu

Kolmogorov-Smirnov		
Statistic	Sd	Sig. (p)
,048	349	,053

Tablo 1’e göre verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir ($p > 0,005$). Bunun birlikte verilerin histogram dağılımı Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Histogram Dağılımı

Aritmetik ortalamaların değişim aralığı (range) ise şu şekilde hesaplanmıştır:

Değişim Aralığı (Range) = $5 - 1 = 4$ Değişim Aralığı (Range) = $4/5 = 0,80$

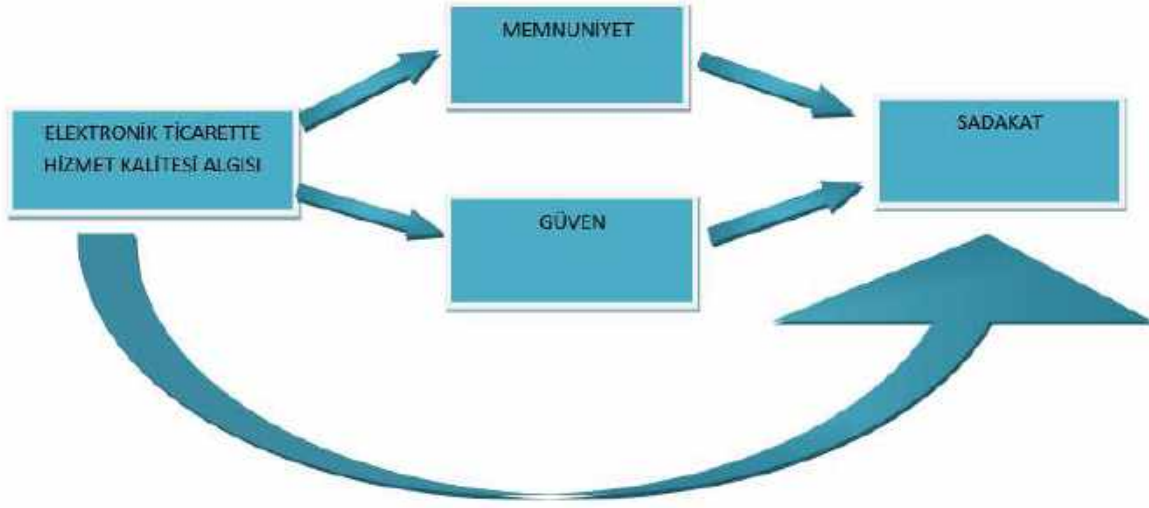
Tablo 2: Aritmetik Ortalamaların İsalet Ettiği Sonuçlar

Ağırlık	Seçenekler	Aritmetik Ortalamaların Aralık Değerleri	Sonuç
5	Tamamen Katılıyorum	4,20 – 5,00	Olumlu
4	Katılıyorum	3,40 – 4,19	
3	Kararsızım	2,60 – 3,39	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
2	Katılmıyorum	1,80 – 2,59	Olumsuz
1	Tamamen Katılmıyorum	1,00 – 1,79	

Soruların daha iyi algılanıp, daha sağlıklı yorumlanabilmesi için Tablo 1’de gösterilen ifadeler; “Çok Tamamen Katılıyorum” seçeneğinden başlamak üzere 5’den 1’e doğru puanlanma yoluna gidilmiş ve

“Tamamen Katılmıyorum ve Katılıyorum” seçenekleri Olumlu, “Tamamen Katılmıyorum ve Katılmıyorum” seçenekleri olumsuz, “Kararsızım” seçeneği ise ne olumlu ne de olumsuz olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 2: Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli doğrultusunda aşağıda belirtilen hipotezler test edilecektir.

H₁: Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı ile müşteri memnuniyeti arasında bir ilişki vardır.

H₂: Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı ile müşteri güveni arasında bir ilişki vardır.

H₃: Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı ile müşteri sadakati arasında bir ilişki vardır.

H₄: Elektronik ticarete müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakat arasında bir ilişki vardır.

H₅: Elektronik ticarete müşteri güveni ile müşteri sadakati arasında bir ilişki vardır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulguların analizi yer almaktadır. Buna göre Tablo 3’de katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo:3 Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	170	48,7
Erkek	179	51,3
Yaş	Frekans	Yüzde
15-20	89	25,5
21-25	237	67,9
26-30	19	5,4
31 ve üzeri	4	1,1
Eğitim Düzeyi	Frekans	Yüzde
Önlisans	138	39,5
Lisans	211	60,5
Gelir Düzeyi	Frekans	Yüzde
1000 TL’den az	232	66,5
1000-1999TL arası	77	22,1
2000-2999 TL arası	21	6,0
3000-3999 TL arası	11	3,2
4000 TL ve üzeri	8	2,3

Tablo 3'e göre katılımcıların 170'i erkek 179'u ise kadındır. Katılımcıların 237 gibi büyük bir çoğunluğu 21-25 yaş aralığında 89'u 15-20 yaş aralığında, 19'u 26-30 ve 4'ü ise 31 ve üzeri yaş aralığındadır. Katılımcıların 211'i lisans ve 138'i ise önlisans eğitimi almaktadır. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında 232'si 1000 TL'den az, 77'si 1000-1999 TL, 21'i 2000-2999 TL, 11'i 3000-3999 TL ve 8'i ise 4000 TL ve üzeri gelire sahiptir.

Araştırmada elde edilen verilere yönelik aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmalara Yönelik Bulgular

	Ortalama	Standart Sapma	SONUÇ
ALGILANAN HİZMET KALİTESİ			
	3,44	0,77	OLUMLU
1. Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesine ulaşmak kolaydır.	3,87	1,11	OLUMLU
2. Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesinde gezinti kolaydır.	3,78	1,14	OLUMLU
3. Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesi alışverişimi hızlıca tamamlamamı sağlamaktadır.	3,54	1,13	OLUMLU
4. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde sayfalar hızlıca yüklenmektedir.	3,37	1,14	OLUMLU
5. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde yer alan bilgiler ilgi çekici bir şekilde görüntülenir.	3,47	1,12	OLUMLU
6. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde yer alan bilgilerin anlaşılması ve takibi kolaydır.	3,54	1,10	OLUMLU
7. Elektronik hizmet aldığım web sitesinin düzeni ve renkleri çekicidir.	3,48	1,15	OLUMLU
8. Elektronik hizmet aldığım kuruluşlarla iletişime geçmek kolaydır.	3,21	1,20	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
9. Elektronik hizmet aldığım kuruluşlardan rahatlıkla geri bildirim alabiliyorum.	3,20	1,19	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
10. Elektronik hizmet aldığım kuruluşlar sorularımı hemen yanıtlar.	2,84	1,18	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
11. Elektronik hizmet aldığım web sitesini kullanırken kişisel ihtiyaçlarımın karşılandığını hissediyorum.	3,42	1,09	OLUMLU
12. Elektronik hizmet aldığım web sitesi tercihlerime göre bana bilgi ve ürünler sağlıyor	3,55	1,13	OLUMLU
GÜVEN			
	3,07	1,05	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
13. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde elektronik ödeme sistemi konusunda kendimi güvende hissediyorum	3,22	1,29	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
14. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde özel bilgi verirken kendimi güvende hissediyorum	2,95	1,30	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
15. Elektronik hizmet aldığım web sitesi güvenilirdir.	3,29	1,18	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
16. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde kredi kartı bilgilerimi paylaşırken kendimi güvende hissediyorum.	2,94	1,27	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
17. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde satın aldığım ürünler için önceden ödeme yapmak sorun değildir.	2,92	1,33	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
18. Elektronik hizmet aldığım web sitesinde verilen sözler her zaman yerine getirilir.	3,07	1,21	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
MEMNUNİYET			
	3,48	0,96	OLUMLU
19. Elektronik hizmet aldığım web sitesinin hizmetlerinden genellikle memnun kaldım.	3,44	1,11	OLUMLU
20. Elektronik hizmet aldığım web sitesinin hizmetlerinden dolayı mutluyum.	3,48	1,11	OLUMLU

21	.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinin hizmetlerinden keyif aldım.	3,51	1,10	OLUMLU
22	.	Elektronik hizmet aldığım bu siteyi tercih etmem akıllıca bir karardı.	3,47	1,13	OLUMLU
		SADAKAT	3,26	0,95	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
23	.	Başka bir siteyi kullanmayı nadiren düşünürüm	2,99	1,28	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
24	.	Aynı şekilde hizmet vermeye devam ettikçe, sanal mağazamı değiştirmeyi düşünmüyorum	3,25	1,20	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
25	.	Alışveriş yapmam gerektiğinde her zaman aynı siteyi kullanmayı denerim	3,27	1,15	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
26	.	Alışverişlerimde kullandığım bu mağaza ilk tercihimdir.	3,31	1,26	Ne Olumlu Ne de Olumsuz
27	.	Kullandığım sitenin favori alışveriş sitem olduğunu düşünüyorum.	3,46	1,20	OLUMLU

Tablo 4'e göre bileşenler arasındaki en yüksek ortalama müşteri memnuniyetidir. Bunu sırasıyla elektronik ticarete algılanan hizmet kalitesi ve müşteri sadakati izlemektedir. Diğer taraftan müşteri güveni ise en düşük ortalamaya sahip bileşen olduğu görülmüştür. İfadelere bakıldığında en yüksek ortalama "Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesine ulaşmak kolaydır" ifadesidir. Bunu sırasıyla "Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesinde gezinti kolaydır ve Elektronik hizmet aldığım web sitesi tercihlerime göre bana bilgi ve ürünler sağlıyor" ifadeleri izlemektedir. Diğer taraftan "Elektronik hizmet aldığım web sitesinde satın aldığım ürünler için önceden ödeme yapmak sorun değildir" ifadesi en düşük ortalamaya sahiptir.

Araştırma hipotezlerini test edebilmek için korelasyon testi analizi yapılmıştır. Buna göre korelasyon katsayısı (r) -1 ile +1 arasında değerler alabilmektedir. Cohen (1988) korelasyon katsayılarını değerlendirirken 0,10 ile 0,29 arası değerlerin küçük, 0,30 ile 0,49 arasındaki değerlerin orta, 0,50 ile 1,0 arasındaki değerlerin büyük kuvvette bağıntı değerleri olduğunu belirtmektedir. Korelasyon katsayısının pozitif olması değişkenler arasında doğrusal bir ilişkinin olduğunu, negatif olması ise ters yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Akbulut, 2010, 52). Buna göre korelasyon analizi sonucu elde edilen bulgular Tablo 5'de gösterilmiştir

Tablo 5: Korelasyon Analizi

		Hizmet kalitesi Algısı	Müşteri Güveni	Müşteri Memnuniyeti	Müşteri Sadakati
Hizmet kalitesi Algısı	PearsonKorelasyon Sig. (2-tailed)	1	,631** ,000	,688** ,000	,513** ,000
Müşteri Güveni	PearsonKorelasyon Sig. (2-tailed)	,631** ,000	1	,659** ,000	,471** ,000
Müşteri Memnuniyet	PearsonKorelasyon Sig. (2-tailed)	,688** ,000	,659** ,000	1	,511** ,000

Tablo 5'de hizmet kalitesi algısı ve müşteri memnuniyeti arasında bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Bu ilişkinin pozitif yönde ve büyük kuvvette olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_1 kabul edilmiştir. Bununla birlikte hizmet kalitesi algısı ile müşteri güveni arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p < 0,001$). Bu ilişkinin pozitif yönde ve büyük kuvvette olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_2 kabul edilmiştir. Bununla beraber hizmet kalitesi algısı ve müşteri sadakati arasında bir olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Bu ilişkinin pozitif yönde ve büyük kuvvette olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_3 kabul edilmiştir. Diğer taraftan müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Bu ilişkinin pozitif yönde ve büyük kuvvette olduğu görülmüştür. Dolayısıyla H_4 kabul edilmiştir. Aynı zamanda müşteri güveni ile müşteri sadakati arasında bir ilişkinin olduğu

görülmüştür ($p<0,001$). Dolayısıyla H_5 kabul edilmiştir. Bu ilişkinin pozitif yönde ve orta kuvvette olduğu görülmüştür.

Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, müşteri memnuniyeti, güveni ve sadakati ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Cinsiyet değişkenine göre karşılaştırılması

Bağımsız Değişkenler	Cinsiyet	Frekans	Sd	Sig. (p)
Hizmet kalitesi Algısı	Kadın	170	347	,683
	Erkek	179		
Müşteri Güven	Kadın	170	347	,806
	Erkek	179		
Müşteri Memnuniyet	Kadın	170	347	,764
	Erkek	179		
Müşteri Sadakati	Kadın	170	347	,116
	Erkek	179		

Tablo 6’ya göre elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, müşteri memnuniyeti, güveni ve sadakati ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Başka bir ifade ile cinsiyet değişkeninin, elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, müşteri güveni, memnuniyeti ve sadakat değişkeni üzerinde bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, müşteri memnuniyeti, güveni ve sadakati ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla bağımsız örneklem t testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Eğitim Düzeyine Göre Karşılaştırılması

Bağımsız Değişkenler	Eğitim Düzeyi	Frekans	sd	Sig. (p)	Ortalama
Hizmet kalitesi Algısı	Önlisans	138	347	,022	3,32
	Lisans	211			3,52
Müşteri Güven	Önlisans	138	347	,000	2,82
	Lisans	211			3,23
Müşteri Memnuniyet	Önlisans	138	347	,000	3,24
	Lisans	211			3,63
Müşteri Sadakati	Önlisans	138	347	,157	3,17
	Lisans	211			3,31

Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, memnuniyet, güven ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p<0,005$). Diğer taraftan elektronik ticarete müşteri sadakati ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p>0,005$).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sanayi devriminden bu yana ticaret hızlı bir şekilde gelişmeye devam etmektedir. Öyle ki teknolojinin gelişmesiyle beraber ticarete de farklı gelişmeler olmaya devam etmektedir. Çünkü internet ağlarının gelişmesiyle beraber bir kıtadan başka bir kıtaya ticaret daha kolay hale gelmiştir. İlk 1990’lı yılların başlarında başlayan e-ticaret yoğun bir ivme kazanmış ve tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Özellikle global perakende e-ticaret satışlarının 2020 yılına kadar 27 trilyon dolara ulaşması beklendiği göz önüne alındığında e-ticaret üzerine araştırma yapılmasının önemi kolayca görülecektir. Bu kapsamda gerçekleştirilen bu çalışmada elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti, güven ve sadakat üzerindeki etkisi ortaya konmuştur. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Araştırmada, elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, güven ve sadakat olmak üzere toplam 4 bileşen vardır. Buna göre en yüksek ortalama elektronik ticarete müşteri

memnuniyeti ($\bar{x} = 3.48$). Bunu sırasıyla algılanan hizmet kalitesi ($\bar{x} = 3.44$) ve müşteri sadakati ($\bar{x} = 3.26$) izlemektedir. Diğer taraftan müşteri güveni ise en düşük ortalamaya ($\bar{x} = 3.07$) sahip bileşen olduğu görülmüştür. Kim vd. (2011) yaptıkları bir çalışmada bu konuyla ilgili olarak İnternet ile alışveriş yapanların bağlılık açısından da önemli olduğu belirlenen “güven” olgusunun müşteri memnuniyeti üzerinde de pozitif etkisi olduğunu vurgulamaktadırlar.

İfadelere bakıldığında en yüksek ortalama ($\bar{x} = 3.87$) “Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesine ulaşmak kolaydır” ifadesidir. Bunu sırasıyla ($\bar{x} = 3.78$) “Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesinde gezinti kolaydır ve ($\bar{x} = 3.55$) Elektronik hizmet aldığım web sitesi tercihlerime göre bana bilgi ve ürünler sağlıyor” ifadeleri izlemektedir. Diğer taraftan “Elektronik hizmet aldığım web sitesinde satın aldığım ürünler için önceden ödeme yapmak sorun değildir” ifadesi en düşük ortalamaya ($\bar{x} = 2.92$) sahip olduğu görülmüştür.

Araştırmada hizmet kalitesi algısı ve müşteri memnuniyeti arasında bir ilişki olduğu pozitif yönde ve büyük kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Bu sonuç Karadeniz ve Işık (2014) araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Dolayısıyla H_1 kabul edilmiştir. Bununla birlikte hizmet kalitesi algısı ile müşteri güveni arasında pozitif yönde ve büyük kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Dolayısıyla H_2 kabul edilmiştir. Aynı zamanda hizmet kalitesi algısı ve müşteri sadakati arasında pozitif yönde ve büyük kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Dolayısıyla H_3 kabul edilmiştir. Diğer taraftan müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında pozitif yönde ve büyük kuvvette bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,001$). Dolayısıyla H_4 kabul edilmiştir. Araştırmada dikkat çeken diğer bir bulgu ise müşteri güveni ile müşteri sadakati arasında pozitif yönde ancak orta kuvvette bir ilişkinin olmasıdır ($p < 0,001$).

Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, memnuniyet, güven ve sadakat ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p > 0,005$). Başka bir ifade ile cinsiyet değişkeninin, elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, müşteri güveni, memnuniyeti ve sadakat değişkeni üzerinde bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç Tarcan İçigen ve Kutlu (2012), Karadeniz ve Işık (2014), Kızılyalçın ve Gürdin (2017) araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Diğer taraftan Yalçın ve Baş, (2012), Annaç Göv ve Akçi (2015) araştırma sonuçları ile de örtüşmemektedir.

Elektronik ticarete hizmet kalitesi algısı, memnuniyet, güven ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($p < 0,005$). Diğer taraftan elektronik ticarete müşteri sadakati ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p > 0,005$). Bu sonuç Yalçın ve Baş (2012), Karadeniz ve Işık (2014) ve Şimşek (2016) araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Diğer taraftan Tarcan İçigen ve Kutlu'nun (2012) gerçekleştirdiği araştırma sonuçları ile de örtüşmemektedir.

KAYNAKÇA

1. Akçi, Y., & Annaç Göv, S. Tüketicilerin E-Ticaret Algılarının İncelenmesi (Gaziantep Ve Adıyaman Örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(13), 413-433.
2. Aksoy, R. (2012). Bir pazarlama değeri olarak güven ve tüketicilerin elektronik pazarlara yönelik güven tutumları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(4), 79-90.
3. Aydın, S. ve Derer, E. (2015). E-Ticarete Güven Unsurunun Müşterilerin Satın Alma Davranışlarına Olan Etkisi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 127-150.
4. Bayram, A. T., & Şahbaz, R. P. (2017). E-Hizmet Uygulamalarında Kalite Algısı, Memnuniyet ve Sadakat Tutumlarının Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi: Seyahat Acentaları Müşterileri Örneği (An. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(1), 60-75.
5. Bucaklı, A.T. (2007). Elektronik Ticaret. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Tezi

6. Çağlar, B. (2014). E-Ticaret Sektöründe Algılanan Lojistik Hizmet Performansı ile Marka Sadakati ve Marka Güveni Arasındaki İlişki: Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 5(15).
7. Çavuşoğlu, M. (2010). Konaklama işletmelerinde elektronik ticaret kullanımı: Gökçeada ve Bozcaada'da bir araştırma.
8. Elahi, S., & Hassanzadeh, A. (2009). A framework for evaluating electronic commerce adoption in Iranian companies. *International Journal of Information Management*, 29(1), 27-36.
9. Elibol, H., & Kesici, B. (2004). Çağdaş İşletmecilik Açısından Elektronik Ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 303-329.
10. Grandon, E. E., & Pearson, J. M. (2004). Electronic commerce adoption: an empirical study of small and medium US businesses. *Information & management*, 42(1), 197-216.
11. Huang, Z., & Benyoucef, M. (2013). From e-commerce to social commerce: A close look at design features. *Electronic Commerce Research and Applications*, 12(4), 246-259.
12. Hult, G. Tomas M., Sharma, P. N., Morgeson III, F.V. and Zhang, Y. (2018). Antecedents and Consequences of Customer Satisfaction: Do They Differ Across Online and Offline Purchases? *Journal of Retailing* (xxx, 2018), <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2018.10.003>
13. İçigen Tarcan E., & Kutlu, U. (2012). 'Elektronik Ticaret: Tüketicilerin Bakış Açılarını Saptamaya Yönelik Bir Araştırma. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 54-70.
14. Kassim, N., & Asiah Abdullah, N. (2010). The effect of perceived service quality dimensions on customer satisfaction, trust, and loyalty in e-commerce settings: A cross cultural analysis. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 22(3), 351-371.
15. Karadeniz, M., & Çuhadaroğlu, Ö. (2016). Lojistik Yönetiminde E-Ticaret Mobil Uygulamalarında Sunulan Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi Ve Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1).
16. Karadeniz, M., & Işık, M. (2014). Lojistik Hizmet Kalitesi İle Müşteri Memnuniyeti İlişkisi: E-Ticaret Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 1-24.
17. Kızıyalçın, D. A., & Gürdin, B. Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Bakış Açısıyla E-Ticaret Ve Güvenilirliği: Kuyucak Myo Örneği-E-Commerce And Its' reliability From The Perspective Of Vocational School Students: Example Of Kuyucak Vocational School. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 175-190.
18. Kim, M. J., Chung, N., & Lee, C. K. (2011). The effect of perceived trust on electronic commerce: Shopping online for tourism products and services in South Korea. *Tourism Management*, 32(2), 256-265
19. McKnight, D. H., Choudhury, V., & Kacmar, C. (2002). Developing and validating trust measures for e-commerce: An integrative typology. *Information systems research*, 13(3), 334-359.
20. Ngai, E. W., & Wat, F. K. T. (2002). A literature review and classification of electronic commerce research. *Information & Management*, 39(5), 415-429.
21. Ngai, E. W., & Gunasekaran, A. (2007). A review for mobile commerce research and applications. *Decision support systems*, 43(1), 3-15
22. Nisar, T. M., & Prabhakar, G. (2017). What factors determine e-satisfaction and consumer spending in e-commerce retailing?. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 39, 135-144.
23. Özdemir, M. E. (2018). E-Ticareti Kullanan Tüketicilerin Satın Alma Kararlarını Etkileyen Unsurlar: Okan Üniversitesi Öğrencileri Örneğinde Bir Uygulama. *Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası Ticaret, Yüksek Lisans Tezi*
24. Srinivasan, S. S., Anderson, R., & Ponnarolu, K. (2002). Customer loyalty in e-commerce: an exploration of its antecedents and consequences. *Journal of retailing*, 78(1), 41-50.
25. Şimşek, A. (2016). Elektronik ticaret sitesi kullanıcılarının güven tutumlarının incelenmesi: Uşak ilinde ampirik bir çalışma. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 1
26. Terzi, N. (2011). The impact of e-commerce on international trade and employment. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 745-753
27. Turan, A. H. (2008). İnternet alışverişi tüketici davranışını belirleyen etmenler: geliştirilmiş Teknoloji Kabul Modeli (E-TAM) ile bir model önerisi. *Akademik Bilişim*, 8.
28. Yalçın, F., & Mehmet, B. A. Ş. (2012). Elektronik Ticarete Müşteri Memnuniyeti: Fırsat Siteleri Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1-16.

29. Yoon, H. S., & Occeña, L. G. (2015). Influencing factors of trust in consumer-to-consumer electronic commerce with gender and age. International Journal of Information Management, 35(3), 352-36

Anket Formu

Sayın Katılımcılar,

Bu araştırma elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi boyutlarının güven, sadakat ve müşteri memnuniyeti, üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla kullanılacaktır. Anket sorularına vereceğiniz cevapların gerçeği yansıtması, araştırmanın doğru ve güvenilir sonuçlandırılmasını sağlayacaktır. İlgi ve alakanızdan dolayı teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Doç. Dr. Mustafa METE
mete@gantep.edu.tr

Büşra Yüksel SÜRME
busrayukselsurme@gmail.com

A. Aşağıda elektronik ticaret sisteminde algılanan hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyet, güven ve sadakat üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik 27 adet soru yer almaktadır. Bu ifadeler ne ölçüde katıldığınızı lütfen belirtiniz. İş kaygısını belirlemeye yönelik kodlamalar: **1: Tamamen Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum** şeklindedir.

		1	2	3	4	5
	ALGILANAN HİZMET KALİTESİ					
1.	Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesine ulaşmak kolaydır.					
2.	Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesinde gezinti kolaydır.					
3.	Elektronik hizmet aldığım kuruluşun web sitesi alışverişimi hızlıca tamamlamamı sağlamaktadır.					
4.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde sayfalar hızlıca yüklenmektedir.					
5.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde yer alan bilgiler ilgi çekici bir şekilde görüntülenir.					
6.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde yer alan bilgilerin anlaşılması ve takibi kolaydır.					
7.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinin düzeni ve renkleri çekicidir.					
8.	Elektronik hizmet aldığım kuruluşlarla iletişime geçmek kolaydır.					
9.	Elektronik hizmet aldığım kuruluşlardan rahatlıkla geri bildirim alabiliyorum.					
10.	Elektronik hizmet aldığım kuruluşlar sorularımı hemen yanıtlar.					
11.	Elektronik hizmet aldığım web sitesini kullanırken kişisel ihtiyaçlarımın karşılandığını hissediyorum					
12.	Elektronik hizmet aldığım web sitesi tercihlerime göre bana bilgi ve ürünler sağlıyor					
	GÜVEN					
13.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde elektronik ödeme sistemi konusunda kendimi güvende hissediyorum					
14.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde özel bilgi verirken kendimi güvende hissediyorum					
15.	Elektronik hizmet aldığım web sitesi güvenilirdir.					
16.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde kredi kartı bilgilerimi paylaşırken kendimi güvende hissediyorum.					
17.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde satın aldığım ürünler için önceden ödeme yapmak sorun değildir.					
18.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinde verilen sözler her zaman yerine getirilir.					
	MEMNUNİYET					
19.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinin hizmetlerinden genellikle memnun kaldım.					
20.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinin hizmetlerinden dolayı mutluyum.					
21.	Elektronik hizmet aldığım web sitesinin hizmetlerinden keyif aldım.					
22.	Elektronik hizmet aldığım bu siteyi tercih etmem akıllıca bir karardı.					
	SADAKAT					
23.	Başka bir siteyi kullanmayı nadiren düşünürüm					
24.	Aynı şekilde hizmet vermeye devam ettikçe, sanal mağazamı değiştirmeyi düşünmüyorum					
25.	Alışveriş yapmam gerektiğinde her zaman aynı siteyi kullanmayı denerim					
26.	Alışverişlerimde kullandığım bu mağaza ilk tercihimdir.					
27.	Kullandığım sitenin favori alışveriş sitem olduğunu düşünüyorum.					

B. Kişisel Bilgiler

1. Cinsiyetiniz nedir?

(...) Kadın

(...) Erkek

2. Yaş grubunuzu belirtiniz?

(...) 15-20

(...) 21-25

(...) 25-29

(...) 29 ve üzeri

3. Eğitim seviyenizi belirtiniz?

(...) Önlisans

(...) Lisans

4. Gelir düzeyinizi belirtiniz?

(...) 1000 TL'den az

(...) 1000-1999 TL

(...) 2000-2999 TL

(...) 3000-3999 TL

(...)

4000 TL ve üzeri

5. Bölümünüzü belirtiniz?

(.....)

6. İnternette alışveriş yapma sıklığınız nedir?

(...) Yılda 1 kez

(...) Yılda 2-3 kez

(...) Yılda 4-5 kez

(...) Yılda 6 ve 6'dan fazla

7. İnternette en son aldığınız ürünü lütfen belirtiniz?

(...) Teknolojik ürünler (..) Giyim & Ayakkabı(…) Kozmetik ürünleri (..) Temizlik ürünleri

(...) Kitap Müzik, Film ve Oyun

(...) Yiyecek-İçecek

(...) Mücevher & Saat (..) Bilet

Tatil ve Eğlence (..) Diğer ..... Lütfen belirtiniz.

“BAĞRI YANIK ÖMER” ADLI ROMANIN ANLAMBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Tazegül DEMİR ATALAY

Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi

Ülkü SERTÇELİK

YL. Öğr. Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, “Bağrı Yanık Ömer” adlı çocuk romanında yer alan devrik tümceleri, eş anlamlı tümceleri ve metinlerarasılık yaklaşımını belirlemektir. Öncelikle bu yaklaşımlar hakkında bilgi verilmiş ve romanda yer alan cümleler bu yaklaşımlar doğrultusunda anlambilimsel açıdan doküman incelemesi yapılarak değerlendirilmiştir. Türkçede anlambilim çalışmaları az sayıdadır fakat günümüzde bu alandaki çalışmalar artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anlambilim, Eşanlam, Devrik Cümle, Metinlerarasılık.*

ABSTRACT

This study aims to determine the intertextuality approach, inverted and synonym sentences in children’s novel called Bagrı Yanık Omer. Firstly, the contextual information for these approaches has been given, and then example sentences have been semantically analysed through textual analysis method under the light of the approaches in question. There are few studies on sementics in Turkish but today the Works in this area are increasing.

Key words: *Semantics, Synonymy, Inverted Sentences, Intertextuality.*

Giriş

Tümce anlambilimi, anlaşmayı sağlayan tümcelerin(ve sözcelerin) anlam açısından incelenmesini üstlenir (Aksan, 2016, s.175).

Daha geniş bir tanımla, anlambilim, dilin anlam yönünü temel alarak, genellikle kavram, anlam, eş anlamlılık, zıt anlamlılık, anlam daralması, anlam genişlemesi, bağlam, anlam değişimleri gibi konuları inceleyen dilbilim dalıdır (Sanlı, 2007, s. 17).

Günümüzde önemi artan anlambilim, kelime ve tümcelerin anlamlarını incelerken anlamsal değişimler üzerinde de durur. Ayrıca anlatımı güçlü kılmak için kullanılan yöntemler de anlambilim açısından önemlidir. Kullanılan dile özgü anlatım kalıplarının niteliklerini belirlenmesinde anlabilime hakim olmak gerekir. Anlam bilimiyle ilgili yapılması gerekenleri Doğan Aksan şu şekilde özetlemiştir:

“1. Çok eski bir geçmişi olan Türkçede göstergelerin zaman içinde geçirdikleri anlam değişiklikleri anlambilim çalışmaları için de birtakım önemli gözlem ve yargılara varılmasını sağlayabiliriz. Bunların saptanması yoluna gidilmelidir.

2. Türkçenin tümce anlabiliminin genel nitelikleri belirlenmelidir. Dilde önemli bir anlatım yolu olan ikilemelerin, devrik tümcelerin kullanım yerlerinin, eksilteli anlatım biçimlerinin ortaya konması çok yararlı olacaktır.

3. Türkçede, metin oluşturmada temel eğilim ve geleneklerin aydınlatılması, sözcelerin bağdaşıklık ve tutarlılık açısından örülüşünde hangi öğelerin ağırlık taşıdığına saptanması, “gelelim yakıt konusuna...”, “Bir varmış bir yokmuş”, “okul durumunu sorarsanız...” gibi birtakım kalıplaşmış anlatım biçimlerinin ve kalıp sözlerin incelenmesi gerekmektedir.

4. Türkçede biçem (style) sözlüklerinin hazırlanması da önemli bir gereksinmeyi karşılayacaktır.

5. Türkçeyle Altay dilleri arasında, kavramdan yola çıkılarak hazırlanacak bir “karşılaştırmalı eşanlamlılar sözlüğü” Altay Dilleri kuramına olduğu kadar Türkçeye de yarar sağlayacaktır” (Aksan,1994,s.123).

Türkçede Devrik Yapı

Pek çok konuda görülen terim karmaşası “devrik tümce” konusunda görülmemektedir. “Devrik tümce” ile ilgili yazılan makale ve tanımlamalar da herhangi bir karışıklık yoktur. Her kaynakta terim anlamı uyum içerisindedir. Fakat zaman zaman farklı adlandırmalar tercih edilmiştir. Geleneksel yolla dilbilimi ele alan bilim adamları “devrik tümce” ya da “devrik cümle” terimleri üzerinde durmuşlar. Dilbilimsel görüşü temel alan araştırmacılar ise, “oynak dizim”, “devrik yapı”, “devrik dizim” gibi terimleri tercih etmişlerdir. Çoğu yayımlar da ise yöntem farkı gözetilmemiş, “devrik tümce” veya “devrik cümle” terimleri kullanılmıştır. Her iki durumda da bahsedilen şey aynıdır (Doğan İnan, 2008, s. 9) .

Devrik yapı, pek çok dilbilimciye göre yüklemi sonda yer almayan cümledir (Gencan, 1979, s. 114; Korkmaz, 2003, s. 65; Banguoğlu, 1986 s. 534).

Sıklıkla günlük dilde kullanılan, yazılı dilde ise bazı durumlarda rastlanan devrik cümle, Türkçe'nin sözdizim kuralları dışına çıkarak anlamı daha ilgi çekici hale getirir (Aksan, 2016, s. 258).

Aksan'nın bu cümlesinden hareketle Türkçeye sözdizimsel açıdan bakıldığında; genellikle yüklem cümlelerin sonunda yer aldığı ÖNY kurallı sözcük sıralamasına sahip olduğu görülür. Bu sözdizimsel özelliğiyle Türkçede ödünsüz ÖNY dillerinden sayılmaktadır. Bu sözcük sıralamasında cümle kurucuları Özne + Nesne + Yüklem şeklinde belirir. Bu arada, özne cümledeki “konu” pozisyonuna sahiptir. Bununla ilgili olarak aşağıdaki (1) ve (2) örnekleri verilebilir:

(1) Ali sınavı kazanınca annesi çok sevindi.

(2) Annem yemek yaparken, babam gazete okuyordu (Aydemir, 2012/11, s. 229).

Sözdizimsel kuralların dışına çıkıp cümleyi devrik yaparak cümlede vermek istediğimiz mesajı vurgulayabildiğimiz gibi metni tek düzelikten kurtararak metne bir canlılık verebiliriz.

Demircan'a göre devrik cümle, odaklama ile ilgilidir ve odaklama yaparken yeni bir bilgi içermeyen öğeler yüklemden sonraya atılarak, tümcenin yapısı “devrik” yapılmaktadır. Bu yola daha çok, yüklemi “konu” yapmak ya da anlama duygusal öğeler katmak amacıyla başvurulur. Devrik yapı yalnızca bilgi yapısıyla değil ezgileme ve vurgulamayla da ilgilidir (Demircan, s.160).

Nihal çalışkan da Cemil Meriç'in üslubunu incelediği bir yazısında, Meriç'in devrik yapıyı kullanarak cümlelerin en can alıcı yerine odaklanmamızı istediğinden bahseder (Çalışkan, 2010, s. 920).

Devrik cümlelerde yüklem sona atılışını sebebi ahenkli ve daha vurgulu bir söyleyiş sağlamaktır. Şiirde ve günlük konuşmalarda bunu sıkça görürüz.

Eşanlam

Türkçe sözlükte “sözler arasında anlam birliği olması durumu” olarak açıklanır.

Bir dilde, birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini, işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir. Örneğin Türkçede *darılmak*, *küsmek*, *gücenmek*, *incinmek*, *alınmak* gibi aynı kavram alanından, aralarında ince kullanım ayrımları olan göstergelerin bulunması bunun kanıtlarındandır (Aksan, 2016, s. 99).

Zeynep Korkmaz eşanlamlı kelimeler için birbirine tıpatıp benzeyen çok az kelime olduğunu ve eş anlamlı sözlerin, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde

zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşımlarından oluştuğunu belirtir (Korkmaz, 1992, s.56).

Metinlerarasılık

Her metin bir alıntılar mozağı gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür (Aktulum, 2000, s.40).

Makalesinde yer verdiği pek çok bilim adamının görüşü de Aktulum'un yukardaki görüşünü desteklemektedir. Necip Fazıl Kısakürek'in şiirlerinde metinlerarasılığı inceleyen Yuldashev ise, bu görüşe bir noktada katılmamaktadır. Yuldashev: "bir edebi metinde bulunan başka metne ait olan öğeler metinlerarasılık kavramı altında incelenmektedir" der. Fakat her bir metnin yapısında metinlerarasılığın bulunmasının şart olmadığını ifade eder. Bu durum, ona göre yazarın vermek istediği mesaja ve seçtiği anlatım tarzına bağlı olarak ortaya çıkar. Alıntı metin ile esas metindeki olay örgüsü ve kullanılan dilin özellikleri, bir uyum oluşturarak, yazara anlatmak istediği konuyu daha da geniş ve etkili bir biçimde ifade edebilme imkânı verir (Yuldashev, 2014, s. 30).

Yuldashev, bu kavramın mucitlerinden Julia Kristeva'nın metinlerarasılık var olandan hareket etmektir her metin bir başkasının emilimi ve değişimidir sözlerine de karşı çıkar. Buna benzer yorumların edebi metnin özgünlüğünü yok saydığını ayrıca edebi metin yaratma ve ortaya koyma olanağını ortadan kaldırırken edebi metnin yazarının da inkâr edildiğini belirtir. Hiçbir metin özgün değildir, edebi metin icad edilemez düzenlenir, önceden mevcut parçalar yerine yerleştirilir. "Edebi eser yazarı da müellif değildir, düzenleyicidir" tarzındaki söylemlerin gerçekleri yansıtmadığını ifade eder (Yuldashev, 2014, s. 31).

Belli bir edebi metinde yazarın estetik amacına uygun tarzda kullanılan başka bir metne ait unsurların belirlenmesi ve bu unsurların metinlerarasılık kavramı altında incelenmesi her açıdan doğrudur. Ama her metinde de metinlerarasılık olması şart değildir. Bu yazarın estetik amacı, üslubu ile ilgili tarzda ortaya çıkacaktır. Yani bir edebi metindeki başka metne ait unsur eserin mazmunu ve dili ile bütünleşerek yazarın estetik amacına hizmet edecektir (Yuldashev, 2014, s. 32).

Metinlerarasılık kavramı, hem metnin anlamını incelenmesinde hem de tekniğinin ve içeriğinin anlaşılmasında okura kolaylıklar sağlarken, yazarın etkilendiği kaynakların keşfedilmesine de olanak sağlar. (Akyıldız, 2010, s.716).

Metinlerarası bilgi aktarımı olması gereken bir harekettir. İntihal seviyesinde olmadığı müddetçe, var olan bilgilerin yorumlanarak geliştirilmesi bilim dünyasının ihtiyaç duyduğu bir tavidir. Çünkü ilerlemenin sağlanabilmesi için bilgi birikimine ihtiyaç vardır (Durkaya, 2013, s. 855).

Yukardaki bilgiler doğrultusunda metinlerarasılık yaklaşımının, yazarın yansıtmak istediği düşüncelerin daha etkili bir şekilde okuyucuya yansımaları sağladığını görürüz. Yazarın estetik yönü ortaya çıkarırken diğer taraftan okuyucuya metinlerarası bir keşif yolculuğu sunar. Böylece metnin alıntılar ve anıştırmalar yoluyla desteklenmesi bilgi birikimine olanak sağladığı gibi anlatımı daha canlı kılar.

Alıntılıma ve anıştırma metinlerarasılıkta sık başvurulan yöntemlerdendir. Bir kimsenin anılmaya değer bulunan sözlerinin kelimesi kelimesine yinelenmesi veya bir metnin başka bir metinde tekrarlanması işlemi olan "alıntılıma", bir düşünceyi daha etkili bir şekilde açıklamak ya da kanıtlamak için kullanılır (Aykanat, 2012, s.15).

"Anıştırma" (*allusion*) ise, alıntılımadaki gibi alıntı yapılan metnin tamamını değil belli bir kısmını alarak yapılır. Buradaki amaç okurun ipuçlarından faydalanarak bütün parçayı bulmasını sağlamaktır. Alıntılıma gibi alıntı yapılan metne açıkça bir gönderimde bulunmaz, daha kapalı ve dolaylı bir anlatım seçilir. Buradaki amaç "sezdirme" yapmaktır. Gönderimde bulunan metinden bir sözcük ya da bir cümle alınarak yeni metinde dönüştürülerek yerleştirilir bu yüzden okura daha çok iş düşmektedir (Kurtuluş, 2009, s. 64).

Anıştırma ve hatta anımsatma daha doğru bir söylemle sezdirme veya sezdirimde bulunma şeklinde anlamlandırılabilir bu terim sözbilimde, bilinen bir olayı, bir atasözünü vb. anımsatma olarak karşılanmaktadır (Aykanat, 2012, s.19).

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin çözümlenmesini hedefleyen doküman incelemesinde dokümanlar önemli bilgi kaynaklarıdır (Yıldırım-Şimşek, 2008, s.187-188). Buradan hareketle yapılan bu çalışma da veriler analiz edilmiş ve analize konu olan örnekler seçilmiştir.

Bulgular

Tablo 1 “Bağrı Yanık Ömer” Adlı Romanda Eşanlamlı cümle, Devrik Cümle ve Metinlerarasılık Yaklaşımının Sayılarının Dağılımı ve Yüzdeleri

Cümle Dağılımı	İncelenen Cümle Sayısı	Toplam Cümle Sayısına Göre Yüzdeleri %
Eşanlamlı Cümle Sayısı	714	21,9
Devrik Cümle Sayısı	189	5,81
Metinlerarasılık Yaklaşımı Sayısı	100	3,07
Toplam Cümle Sayısı	3251	

Tablo 1’de, cümleler anlambilimsel açıdan bakıldığı zaman, en çok eşanlamlı cümlelerin (%21,9) kullanıldığı görülmektedir. Bunu sırayla devrik cümleler (%5,81) ve metinlerarasılık yaklaşımının (%3,82) geçtiği cümleler takip eder.

Bu bilgiler ışığında “Bağrı Yanık Ömer” adlı romanda geçen bazı eşanlamlı cümleler:

“Evli misin?”

“Hayır, değilim” (s.9). Bekârim anlamında kullanılmıştır.

“Demek dünya evine girmedin?” (s.10). Demek evlenmedin anlamında kullanılmıştır.

“Annesi sağ iken öksüz, babası sağ iken yetim kalacaktı” (s.19). Annesi hayattayken annesiz, babası hayattayken babasız kalacaktı anlamında kullanılmıştır.

“Sana çıkışıyor da onun için tasalanıyorum” (s.20). Sana kızılıyor da onun için kaygılanıyorum anlamında kullanılmıştır.

“...Ne ağzı karadır o...” (s. 22). Duyduğunu herkese yayar anlamında kullanılmıştır.

“Artık canına tak etmişti” (s. 26). Artık dayanamıyordu anlamında kullanılmıştır.

“Emine’ye “Boş ol.” Deyip onu kapı dışarı etmek kolaydı, ama Ömer daha beş yaşındaydı” (s. 27). Emine’den ayrılmak onu evden kovmak kolaydı, ama Ömer daha beş yaşındaydı anlamında kullanılmıştır.

“Emine, gemi azıya almıştı” (s.29) Emine artık iyice yoldan çıkmış, söz dinlemez olmuştu anlamında kullanılmıştır.

“Malla, para ile Emine’nin erkek kardeşlerinin gönüllerini ederek gözlerini boyayacaktı” (s. 31). Maddiyatla Emine’nin erkek kardeşlerini istediklerini yapacak onları kandıracaktı anlamında kullanılmıştır.

“Ne âlemdesin bakalım Süleyman?” dedi (s.32). Nasılsın Süleyman anlamında kullanılmıştır.

“Bakır Efe, Süleyman’ın kıvranışına sinirleniyor, fakat bir renk vermiyordu” (s. 32). Süleyman durumu toparlamak için uğraşıyordu, fakat Bakır Efe sinirlendiğini belli etmiyordu anlamında kullanılmıştır.

“Sarı Süleyman bunları bildiği ve hep buna göre sözlerini, işlerini ayar ettiği için Hafız’la arası iyiydi” (s.103). Sarı Süleyman Hafız’ın tavrına göre hareket ettiği için Hafız’la arası iyiydi anlamında kullanılmıştır.

“Ben seni açığöz birisi bilirdim” (s.104). Ben seni uyanık birisi sanırdım anlamında kullanılmıştır.

“Gel de karı kısmına bel bağla...” (s.112). Gel de kadınlara güven anlamında kullanılmıştır.

“Rahmet mi yağıyor” (s. 122). Yağmur mu yağıyordu anlamında kullanılmıştır.

“Ömer’in sevinçten etekleri zil çalıyordu” (s.166). Ömer çok mutluydu anlamında kullanılmıştır.

Devrik cümlelere örnekler şunlardır:

“Değil ağaç, ot bile bitmez burada” (s.5).

“Ömer o zaman çıkacaktı karşısına” (s.25).

“Annesi gözleri çakmak çakmak, kolları bacakları yara içinde görmeyi yüreği kaldırmıyordu Ömer’in” (s.25).

““Hayır dedik ya!” diye tersledim adamı” (s. 10).

“Özledim seni.” (s.42).

“Otur, Emine.” (s. 50).

“Sen misin Süleyman?” (s.57).

“Bu da kulağında kalsın ağam” (s.66).

“Ne yaptın Ömer’i?” (s. 69).

“İşimiz bitene kadar dargın duralım ağam” (s. 87).

“Anam, ne vakit gelir ki Hafız?” (s. 92).

“Daha beş yaşındaki çocuk tek başına yalnız bırakılır mıydı hiç?” (s. 95).

“Özlememiş olabilir miydi hiç?” (s. 98).

“Ömer, niye uykun yok ki bu akşam?” (s. 120).

Bağrı Yanık Ömer’de geçen metinlerarasılık yaklaşımıyla ilgili bulgular:

“Bu ne uzun havaya, ne maniye benziyordu. Türküden çok bir destana benzeyen bu havayı dinlerken iliklerime kadar titrediğimi hissettim (s. 10-11):

Kızılıpınar kurudu mu?

Yoksam yine çağlıyor mu?

Boyuncağın büktü söğüt,

Anacığım ağlıyor mu?

Ah, yolcular, yolcular!

Verdiğim öğüt değil,

Kanayan yüreğimdir.

Ağlayan söğüt değil.

Pınarbaşı serin olur,

İç yarası derin olur.

Sen ağlama, ben ağlayayım,

Yine anam gelin olur.

Ah, yolcular, yolcular!

Verdiğim öğüt değil,

Kanayan yüreğimdir.

Ağlayan söğüt değil” (s.11).

Metinde yer alan dizeler ise alıntı tekniği kullanılarak metinlerarası göndermeler yapılmasını sağlamıştır.

“Emine kocasını çileden, imandan çıkarmak için hiç fırsat kaçırmıyor, hatta elinden geleni yapıyordu” (s.26).

“Amma ahiret soruları soruyorsun.” (s.10).

“Elinden geleni yapmak”, “Ahiret soruları sormak” deyimleri de metinlerarasılık yaklaşımı doğrultusunda değerlendirilebilir. Yazarlar atasözlerini ve deyimleri de anlam ve estetiği güçlendirmek için kullanırlar. Ayrıca İslam dininde var olan dünyanın devamı niteliğindeki ahiret inancına ve iman etme inancına da bir göndermede bulunulmuştur.

Emine’ye, “Boş ol.” Deyip onu kapı dışarı etmek kolaydı, ama Ömer daha beş yaşındaydı” (s.27).

Bu cümlede yer alan “boş ol” ifadesi İslâm dininde yer alan imam nikâhını anımsatır metinlerarası bir ilişki kurar.

“Derler ki; Ömer ‘in susuzluktan dili, damağı, ana, baba hasretinden bağrı yanarken elinde bir söğüt dalı ile kendini boşluğuna bırakıverdiği Kızılıpınar, işte o gece taşı... .

Ve yine derler ki, Söğütçük; Bağrı Yanık Ömer’in elinde söğüt dalı kaybolduğu yerdir” (s. 174).

Kitap bu cümlelerle son bulur. Yaşlı bir adamın ağzından yol arkadaşına anlatmaya başladığı bir hikayedir. Bağrı Yanık Ömer’in hikayesi. Yolcu söğüt ağacına yaslanmak ister. Fakat yaşlı adam buna uğursuzluk olduğu gerekçesiyle karşı çıkar. Kitabın başında geçen dizelerdeki Söğüt ağacı, Kızılıpınar’ın kuruması Ömer’in acı dolu hikayesine aslında göndermedir. Söğüt ağacının uğursuz sayılması da metinlerarasılık yaklaşımının güzel bir örneğidir. Ömer’in acılarla dolu hayatını anımsatır.

Ayrıca kasabanın isminin Söğütçük olması ve civar köylerde Ömerli adının sık kullanılması da romanın içinde kurgulanan Ömer'in hikayesine göndermedir. Buna benzer bir örnek yine yaşlı adamın konuşmalarında geçer:

“Demın tuturduğum türkü yok mu?” dedi. “Koca bir destandır... Ömer'in destanı komşu köylerde de Ömer'in destanını bilirler. Anadolu'da uzun süreli dolaşmışlığın varsa rastlamışsındır. Bütün köylerin adı Ömerli'dir. İşte bu destandan ötürüdür...”(s.14)

Sonuç

Kitabın başında yer alan dizelerde geçen söğüt kelimesi söğüt ağacına gönderme yapmaktadır. Burada aslında bir anıştırma vardır. Edebiyatımızda ve tarihimizde söğüt ağacının önemi büyüktür. Uğruna şiirler, şarkılar yazılır. Yeri gelir hüznün yeri gelir sevincin habercisidir. Geçmişten günümüze pek çok inancı, umudu içinde barındırır.

Eski Türklerde ağaç varoluşu, hayatı, canlılığı bereketi sembolize eder ve bu yüzden çok kutsaldır. Söğüt ağacı da Türkler için medeniyetin beşiği olarak kabul edilen ağaçlardandır. Literatür de bu tür ulu ve yalnız görünen ağaçların kutsal kabul edildiklerini desteklemektedir (Gürsoy, 2012, s.44-45).

Eski Türk inançlarında gölgesi, serinliği, nimeti olduğu için saygı gösterilen ağaçlardandır. İnsanlar kutsal olduğunu düşündükleri söğüt ağacının kendilerine mutluluk getireceğine inanırlar. Dallarına bez bağlar, üzerine para bırakırlar. Bu ağacı kesmek, ona zarar vermek günah sayılır. Nahçıvan bölgesinde bu inanç devam etmektedir (Bars, 2014, 386).

Ayrıca Türk geleneklerinde duygulu olarak adlandırılan söğüt ağacı evin temeli atılmadan evin etrafına dikilir. Evin bereketinin, huzurunun ve istikbalinin sembolüdür (Gürsoy, 2012, s.49).

Anımsatma yoluyla söğüt ağacı bu romanda hüznün sembolü olur. Dağılan bir yuvayla birlikte oradan oraya savrulan küçük bir çocuğun hikayesinin yansımasıdır bu. Ömer'in elinde söğüt dalıyla ortadan kaybolması huzurlu, mutlu günlerinin mazide kaldığını sembolize eder. Nasıl ki tarihi inançlarda evin bereketini, huzurunu, hayattaki güzellikleri sembolize ediyorsa burada da biten bir yuvanın ardından mutsuz olan artık yaşamdan bir beklentisi kalmayan bir çocuğun hayatının bitişinde ona eşlik eder.

Yazarın metinlerarasılık yaklaşımını kurguladığı hikâyeye göndermeler yaparak da kullandığı tespit edilmiştir. Romanın başında yolcunun söğüt ağacına yaslanması ve yaşlı adamın söğüt ağacına yaslanma söğüt ağacı uğursuzluk getirir deyip Ömer'in hikâyesini anlatmaya başlaması kasabanın adının Söğütçük olması gibi detaylar bu yaklaşımın başarıyla kullanıldığını göstermektedir.

Mahmut Yesari'nin romanında metinlerarasılık yaklaşımının (%3,82) yanı sıra anlatımı daha çarpıcı bir hale getirmek için eşanlımlı cümleleri (%21,9) ve devrik yapıyı (%5,81) da sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Bu kullanımlar anlambilimsel açıdan değerlendirildiğinde okurun metinde verilmek istenen duygu ve düşüncelere odaklanmasının sağlandığı, keşfetme duygunun ön plana çıkmasıyla daha etkili bir anlatım sağlandığı görülmüştür. Bu yüzden duygu ve düşüncelerin etkili kılınması için devrik yapı, metinlerarasılık yaklaşımı ve eşanlımlı cümlelere ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

1. AKSAN, D. “Doğan Aksan Özel Sayısı” A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, 1994, 16.
2. AKSAN, D. Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Bilgi Yayınevi (1.Baskı), Ankara, 2016.
3. AKTULUM, K. Metinlerarası İlişkiler, Öteki Yayınevi (2. Baskı), Ankara, 2000.
4. AYDEMİR, İ. A (Çev.: DEMİR D. Ö.). “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Cümlelerinde Sözcük Sıralaması Üzerine”, Gazi Türkiyat, 2012/11, 227-233.
5. AYKANAT, T. “Bilginin Malzeme Olarak Kullanıldığı Sanatlar İle Metinlerarasılık Arasındaki Bağlantılar” The Journal of Academic Social Science Studies (5), 4, 2012, 11-31.
6. BANGUOĞLU, T., Türkçenin Grameri, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu, Ankara,1986.

7. BARS, M. E. “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, The Journal of Academic Social Science Studies, 27, 2014, 379-398.
8. BAYRAK AKYILDIZ, H. “Tanpınar’ın Romanlarında Metinlerarası İlişkiler”, Turkish Studies, 5/3 Ankara, 2010, 716.
9. ÇALIŞKAN, N. “Bu Ülke’nin Cümlesi: Cemil Meriç’in Cümle Üslubu Üzerine Bir İnceleme”, Turkish Studies, (5) 2, 2010, 912-933.
10. DEMİRCAN, Ö. Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama, http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1978_1979/1978_1979_9_Demircan.pdf Erişim Tarihi: 12.12. 2017.
11. DOĞAN İNAN, G. *Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Devrik Cümle Meselesi*, (Doktora Tezi 2008), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
12. DURKAYA, H. “Metinlerarasılık ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bağlamında Bülbül Mazmunu ve Mehmet Akif Ersoy’un Bülbül Şiiri” Turkish Studies, 8/13, Ankara, 2013, 847-856.
13. GENCAN, T.N. Dilbilgisi lise I-II-III İstanbul: Kanaat Yayınları. (27. Baskı), İstanbul, 1992.
14. GÜRSOY, Ü. “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Dut Ağacı”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 61, 2012, 44-49.
15. KARAHAN, L. Türkçede söz dizimi (8. Baskı), Akçag Yayınları, Ankara, 2005.
16. KORKMAZ, Z. Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 1992.
17. KURTULUŞ, M. “Ağrı Dağı Efsanesi’nden Sözlü Edebiyata “Metinlerarası” Bir Yolculuk” Millî Folklor, 2009, 64.
18. SANLI, S. *Gülten Dayıoğlu’nun Fadiş ve Dört Kardeşiler Adlı Öykü Kitaplarının Tümce Anlambilim Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi 2007), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
19. YESARİ, M. “Bağrı Yanık Ömer”, Meram Yayıncılık, İstanbul, 2009.
20. YILDIRIM, A.- ŞİMŞEK, H. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Seçkin Yayınevi (7. Baskı), Ankara, 2008.
21. YULDASHEV, M. “Necip Fazıl Kısakürek Şiirlerinde Metinlerarasılık”, Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Cilt: 2, Sayı: 4, 2014, 30-32.

TARİHİ SÜREÇTE PEYZAJ MİMARLIĞI MESLEĞİ VE SANATI

Işık SEZEN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Elif AKPINAR KÜLEKÇİ

Dr. Öğretim Üyesi Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Erzurum, Türkiye

ÖZET

Bilimsel anlamda ilk kez 19. yüzyılın başlarında peyzaj kelimesini Alman Coğrafyacı olan Alexander Von Humboldt kullanmıştır. Peyzaj Mimarlığı meslek disiplinin babası ise 19.yy'da yaşamış olan Frederick Law Olmsted'dir. Türkiye'de ise peyzaj eğitimi 1933 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Enstitüsü bünyesinde Prof. Sadri Aran tarafından başlatılmıştır. 1968 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde Peyzaj Mimarlığı bölümü kurulmuştur.

Tarihi süreç içinde dünyada ve ülkemizde peyzaj mimarlığı mesleği ve sanatının gelişimi incelemek amacı ile gerçekleştirilen bu çalışmada yurt içi ve yurt dışı literatür taranarak peyzajın çıkış noktası, geçirdiği evreler, günümüzdeki durumu, tarihe adını yazmış önemli bazı peyzaj mimarları, planlamacıları, tasarımcıları ve önemli tasarımlarından bahsedilecektir. Geçmişten günümüze peyzajın, peyzaj mimarlığını, peyzaj sanatının olumlu ve olumsuz olarak değişimi irdelenerek geleceğe yönelik öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Peyzaj, Peyzaj Mimarlığı, Peyzaj Sanatı, Tarihi Süreç*

ABSTRACT

In the scientific sense, for the first time in the early 19 th century, the landscape was used by the German Geographer Alexander Von Humboldt. The father of the discipline of Landscape Architecture is Frederick Law Olmsted who lived in the 19th century. The education landscape in Turkey was started by Prof Dr. Sadri Aran in Institution of agriculture of Ankara University in 1933. In 1968, the department of Landscape Architecture was established in the faculty of agriculture at Ankara University.

In this study, which is carried out in the historical process to examine the development of landscape architecture profession and art in our country and in the world, it will be scanned in domestic and foreign literature and discussed the origin point of landscape, its phases, present situation and some important landscape architects, planners, designers and important designs who have written their name. The future proposals will be presented by examining the changes of landscape architecture, landscape art from past to present and the positive and negative changes of landscape architecture.

Key Words: *Landscape, Landscape Architecture, Landscape Art, Historical Process*

GİRİŞ

“Peyzaj” kelimesi 19. Yüzyılın başlarında Alexander Von Humboldt tarafından bilimsel bir coğrafya terimi olarak literatüre girmiş ve “Bir yeryüzü parçasının total karakteridir” şeklinde tanımı yapılmıştır (Kader ve Kupik, 2011, Bozhüyük Ardahanlıoğlu vd.,2018).

Frederick Law Olmsted, peyzaj mimarlığı meslek disiplininin babası olarak bilinmektedir. Olmsted 1950’li yıllarda ortağı Vaux ile birlikte peyzaj mimarlığı kavramını ortaya koymuş ve içeriğini şekillendirmiştir (Öztürk Kurtaslan ve Polat, 2010).

Ülkemizde peyzaj mimarlığı eğitimi 1933’te Ankara-Ziraat Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Sadri Aran’ın “Bahçe Kültürleri” dersleri ile başlamıştır. 1942’de bu ders “Bahçe Sanatı”, 1950 yılında da “Bahçe Mimarisi ve Süs Nebatları” olarak genişletilmiştir. 1952 yılında “Bahçe Mimarisi ve Ağaçlandırma Kürsüsü” kurulmuştur. 1966 yılında kurulan Peyzaj Mimarlığı Derneğinin çeşitli

aktiviteleri ve yayınları ile “Peyzaj” kelimesi duyulmaya başlamıştır (Gürenli, 2004; Polat ve Önder, 2012).

Bahçe veya peyzaj sanatı tarihi incelendiğinde M.Ö 2000-4000'lere kadar dayandığı, Mısır, Mezopotamya, İran gibi doğu ülkelerinde örnekleri olduğu bilinmektedir. Bu araştırmanın amacı; tarihi süreç içinde peyzajın çıkış noktasını, geçirdiği evreleri, günümüzdeki durumunu, dünyada ve ülkemizde peyzaj mimarlığı mesleği ve sanatının gelişimini, tarihe adını yazdırmış önemli bazı peyzaj mimarları, planlamacılar, tasarımcılar ve önemli tasarımlarından bahsetmektir.

Peyzaj (Bahçe) Sanatı'nın Tarihi Gelişimi

Tarihsel süreçte peyzaj prehistorik devirlere dayanmaktadır. İnsanoğlu kendine yaşama alanı hazırlamak için tabiat içine yerleşerek çevresini kendi ihtiyaçlarına göre düzenlemiştir (Şekil 1). İnsanlığın doğuşu ile peyzaj tasarımı (bahçe düzenlemesi) başlamıştır (Aslan, 2004; Leonardi, 2009; Yaşar ve Düzgüneş, 2013).

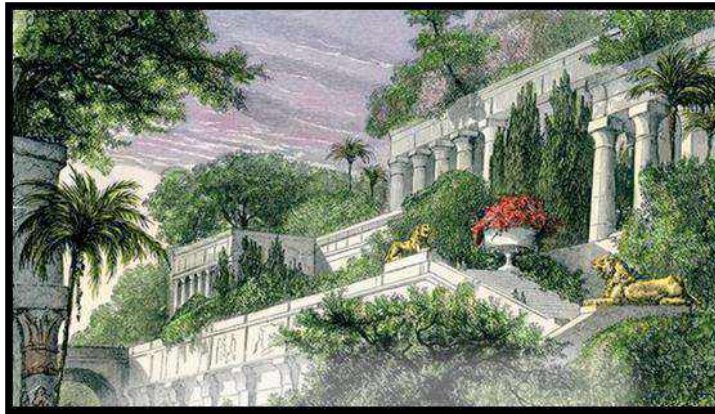

Şekil 1. Prehistorik devirlere bahçe işleri (URL-1)

Tanrıverdi (1897)'ye göre;

Tarihte bilinçli olarak yapılan bahçe düzenlemesine ilk defa Mısır, Mezopotamya, İran gibi doğu ülkelerinde rastlanmaktadır. M.Ö. 2000-4000 yılları arasında Mısırlılar yüksek kültür ve medeniyete sahip olmaları ile birlikte bahçe düzenlemelerinde de zirveye ulaşmışlardır. Firavunlara ait mabet ve kraliyet bahçeleri son derece büyük ve gösterişli olduğu bilinmektedir. Nil nehri, saray bahçelerine kanallarla bağlanmıştır. Havuzlar dörtgen ve T şeklinde planlanmıştır. Kanal boyunca iri yapılı ağaçlar, havuzların etrafında çınar, hurma, nar ağaçları kullanılmıştır.

M.Ö. 605'de Babil ve Fırat Nehri'nin muazzam manzarasına doğru kademeli teraslar şeklinde dünyanın 7. harikasından biri olan Babil'in Asma Bahçeleri (Şekil 2) inşa edilmiştir.

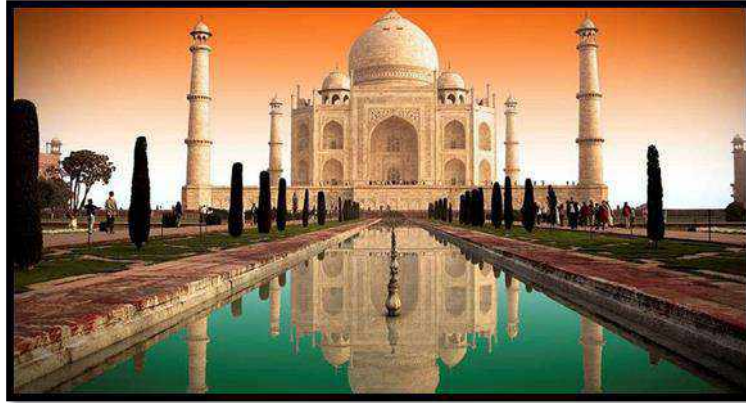
Şekil 2. Babil'in Asma Bahçeleri (URL-2).

İran bahçelerinde (Şekil 3) dini inanışlarının etkisi çok fazla olmuştur. İnanışlarına göre dünya veya cennet dört büyük nehir tarafından dört kısma bölünmüş bir mekan olarak kabul edilmiştir. Bahçede servi ağaçları ölümü ve yalnızlığı; çiçekli ve meyveli ağaçlar neşeyi, hayatı; kokulu güller ve yaseminler cennetten bir köşeyi ifade etmiştir.

Şekil 3. İran Bahçeleri (URL-3).

M.S. 9. ve 13. yüzyıllarda İslam bahçe anlayışı ilk önce İspanya daha sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Endülüs Bahçeleri yüksek duvarlarla çevrili, avlulu bahçelerdir. Bahçedeki havuz ve kanalların etrafı gül, yasemin, zakkum, nar, portakal, servi bitkileri ile çevrelenmiştir. M.S. 13-16. yüzyılda Afganistan, Türkistan ve Hindistan'da bahçe sanatının gelişmesinde Türk hükümdarlarının büyük etkisi olmuştur. Moğol Türkleri türbe, kabristan çevrelerini koru şeklinde ağaçlandırmışlardır. Hindistan'ın Agra şehrindeki Tac-Mahal'ı Şahcihan ölen zevcesi için yaptırmıştır. Tac-Mahal (Şekil 4) islam düşüncesi ile etkisi altında planlanmıştır.

Şekil 4. Tac-Mahal (URL-4).

14. yüzyılın sonunda Rönesans'la birlikte Hristiyan inanışının etkisi ile var olan tabiat korkusu kaybolmuştur. Halk şato surlarını, şehir duvarlarını yıkarak çevreye açılmıştır. Zengin aileler sefa bahçeleri yaptırmaya başlamıştır. Bu şekilde Rönesans villaları ortaya çıkmıştır. Rönesans bahçe sanatı Floransa'da doğmuş, Roma'da doruğa ulaşmıştır. Villa bahçelerinin gelişmesinde Floransa'daki Medici (Şekil 5) ailesinin rolü çok büyüktür. Rönesans bahçeleri manzaraya hakim tepeler üzerinde inşa edilmiştir. Bahçe horizontal ve vertikal yönde uzayan teraslar sisteminden oluşmaktadır. Teraslar, rampalar, merdivenler ile birbirine bağlanmaktadır. Bahçede sütunlu avlular, sütunlu giriş yolu, sarkıt mağaralar, çeşme, fıskiyeler, heykeller, çiçekli vazolar bulunmaktadır. Bitkilere budanarak şekil verilmiştir. Servi, fıstık çamı, defne, şimşir gibi bitkiler kullanılmıştır.

Şekil 5. Villa Medici (URL-5).

Uzak doğu bahçeleri ise küçük tabiat parçaları şeklinde düzenlenmiştir. Çin düşüncesine göre bahçe kaya, su ve bitki materyalinden oluşmaktadır. Saray bahçelerinde denizve okyanus canlandırılmıştır. Bahçede yer alan gölün içinde adalar bulunmaktadır. Adanın en yüksek yerinde ise pagodalara yer verilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Çin Bahçeleri (URL-6)

15. yüzyılda Budizm ile birlikte gelen Japon bahçeleri, Çin yaratıcılığının etkisinde kalmıştır. Japon bahçelerinde minyatür dağlar, tepelikler, kayalıklar, çağlayanlar, dereler göller yer almaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Japon Bahçeleri (URL-7, URL-8)

18. yüzyılın ilk yarısında Fransa ekonomik ve politik yönden çok güçlü olduğu için devlet büyükleri çok güzel saray bahçeleri tesis ettirmek için yarışmışlardır. Bu yarışın öncülüğünü ise Versay'ı inşa ettiren 14. Lui'dir. Bahçe mimarı ise Le Netro'dur. Fransa'da ortaya çıkan Barok Stili ise Versay ile başlamıştır. Versay Bahçeleri geometrik stilde, sade, geniş, çok sayıda çeşme, fiskiye, havuza sahip olan bahçelerdir. Bitkiler kare, dörtgen, küre, üçgen, piramit, silindir şeklinde budanmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Versay Bahçeleri (URL-9).

18. yüzyılda İngiliz Naturalistik bahçeleri doğal peyzajı anımsatmaktadır. Doğal çayırlar, çiçekler kullanılmıştır. Nispeten düz, hafif dalgalı ve küçük tepelerden oluşan araziler üzerinde bahçeler düzenlenmiştir. Geometrik şekillere yer verilmemiştir. Ağaçlar doğal halde bırakılmış, budanarak şekil vermeye zorlanmamıştır (Şekil 9)

Şekil 9. İngiliz Bahçeleri (URL-10)

Türk bahçe tasarımında tarihsel süreç içerisinde kültür belirleyici bir unsur olmuştur. Toplumsal olayların, felsefi ve dini yaklaşımların etkisi altında kalmıştır. Türklerin göçebelik döneminde doğa ile olan ilişkileri, yaylaklar ve kışlaklar olarak kurulmuş ve buralar Türkler için bahçe haline gelmiştir. Anadolu'ya yerleştikten sonra göçebelik kavramı ortadan kalkmış, 10. yüzyılda Türklerin bir kolunun İslam dinini kabul etmesiyle de doğa ve bahçe anlayışı yeni bir boyut kazanmıştır. Doğu felsefesinde yer alan ve daha sonra dinsel inanç düzeyine yükselen "Cennet Bahçesi" düşüncesinin peyzaja yansımaları olmuştur (Şahin ve Erol, 2009; Tazebay ve Akpınar, 2010; Yaşar ve Düzgüneş, 2013)

Osmanlı Türkleri'nde bahçeler informal karakterde planlanmışlardır. Bahçelerde avlular, fiskiyeli küçük mermer havuzlar, şadırvanlar, çeşmeler, kamelyalar yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine (1299-1453) kadar olan dönemde Selçuklu sanatından etkilenilmiş, avlu bahçelerine önem verilmiştir. İstanbul'un fethinden Lale Devri (1453-1703)'ne kadar olan dönemde Topkapı Sarayı bahçeleri (Şekil 10) oluşturulmuştur. Topkapı Sarayı beş avludan oluşmaktadır.

Şekil 10. Topkapı Sarayı (URL-11)

Lale Devri (1703-1730)'nde lale çiçeğine önem verilmiştir. Bu devirde Çırağan Sarayı (Şekil 11) yapılmıştır.

Şekil 11. Çırağan Sarayı (URL-12)

Lale Devri'nden Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan dönemde (1730-1923) Barok Bahçe Sanatı etkisi altında kalınmıştır. Dolma Bahçe ve Yıldız Sarayı (Şekil 12) bu dönemde yapılmıştır.

Şekil 12. Dolma Bahçe Sarayı (URL-13), Yıldız Sarayı (URL-14)

Peyzaj Mimarlığı Tarihinde Önemli İsimler ve Eserleri

17. yüzyılda Barok Bahçe Sanatı'nın mimarı olan Versay Bahçeleri'ni tanzim eden Andre Le Notre (1603-1700) bilinçli olarak peyzaj sanatını uygulayan ilk isim olarak belirtilebilir. 18. Yüzyılda Willam Kent (1685-1748) Stowe Bahçeleri (Şekil 13) ile İngiliz Bahçe Stili'ne imza atmıştır.

Şekil 13. Stowe Bahçeleri (URL-15)

19. yüzyılda adını duyurmuş olan Frederick Law Olmsted (1822-1903) peyzaj mimarlığı meslek disiplinin babası olarak bilinmektedir. New York'daki Central Park'ın mimarı olan Olmsted ilk olarak peyzaj terimini bu eserinde kullanmıştır (Şekil 14).

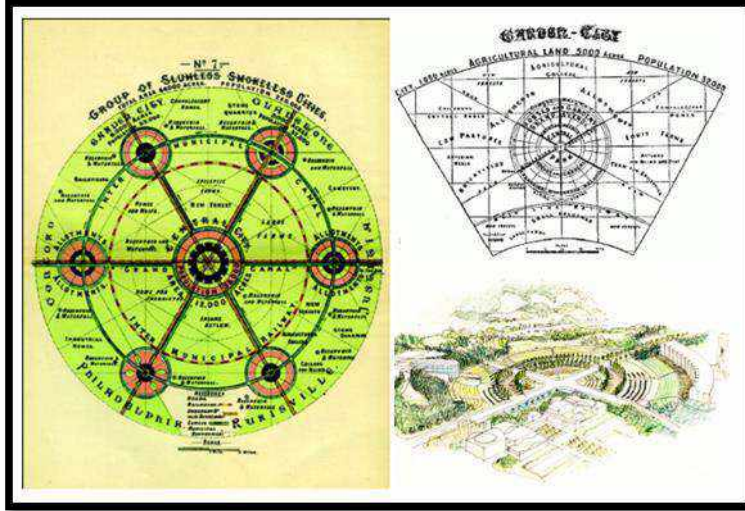

Şekil 14. Central Park (URL-16).

20. Yüzyılda Ebenezer Howard Bahçe Şehir fikrini ortaya atmıştır. Howard (1902) kenti 36 m genişliğindeki altı ana bulvar altı eşit parçaya bölmektedir. Merkezde, yaklaşık 2 ha büyüklüğünde daire formunda bir bahçe bulunmaktadır. Bahçe etrafında büyük kamu yapıları yer almaktadır. Yapıların etrafında herkesin kolaylıkla erişebileceği geniş rekreasyon alanları bulunmaktadır

Rasouli (2012)'ye göre gıda üretimi konusu tarih boyunca öncü modernist planıcı ve teorisyenler tarafından sorgulanmıştır. Bu soruna ilk olarak dikkat çeken yaklaşım ise Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir teorisi olmuştur. Howard'ın tüm şehir önerilerinde arazinin 5/6'ı tarımsal faaliyetlere ayrılmıştır. Howard'ın ideal kenti, 1902 yılında yayınladığı "Garden Cities of Tomorrow" kitabında ve ayrıca çizdiği diyagramlarda ortaya çıkmaktadır. Howard'a göre; tarımsal arazi ve açık alanlardan oluşan bir yeşil bant kenti çevreleyecek, tampon vazifesi görecek, kentin yayılmasını önleyecektir (Şekil 15).

Şekil 15. Ebenezer Howard'ın Bahçe Şehir teorisi (URL-17).

Frank Lloyd Wright, 1932 yılında Broadacre City adlı projesi ile kentlerdeki kalabalığa, yer darlığına çözüm olarak kentlerin geniş arazilere yayılmasını, kentin kır ile birleşmesini, mesafeler uzun olacağı için güçlü otoban ağları ile ulaşımın kolaylaşmasını önermiştir.

İnsanın doğayla yakın ilişki içinde olmasına dayanan Anglo-Sakson geleneği doğrultusunda, 1931-1935 yılları arasında oluşturduğu "Broadacre City" adlı proje, kentin kır içinde yok olmasını, evlerin, yeşil içinde eriyip gitmesini öngören bir ütopyadır (Sarigül, 2008). Tümer (2006) ve Sarigül (2008)'e göre bu ütopya, kentlerin, kalabalıktan, yer darlığından, sıkışıklıktan, yeşilden yoksunluktan ve benzeri sorunlardan kökten bir biçimde kurtarılmasını öngörmektedir. Future File (2007) ve Sarigül (2008)'e göre Broadacre City'de otoban ağları ve anayol şebekeleri önemlidir.

Genel olarak tarımın önemi, birinci ve ikinci dünya savaşları süresince teorisyen, tasarımcı ve plancılar tarafından vurgulanmıştır. Tamamen farklı bir yaklaşımı olan Frank Lloyd Wright, tarımı düşük yoğunluğa sahip Broadacre City'de kent ile bütünleştirmiştir (Şekil 16).

Şekil 16. Broadacre City (URL-18).

20. yüzyılda hem peyzaj mimarı hem de şehir ve bölge planlamacı olan Ian L. McHarg (1920-2001) Design with Nature adlı eseri ile isim yapmış, ekolojik planlama üzerine çalışmıştır. Ian L. McHarg'ın Design with Nature adlı eserinden yola çıkan Jack Dangermond Coğrafi Bilgi Sistemi'ni ilk defa kullanmıştır.

Mimar, şehir plancısı, ressam, heykeltıraş, yazar ve mobilya tasarımcısı olan Le Corbusier (1887-1965), 1922 yılında Contemporary City (Çağdaş Kent) önerisinde kenti üç farklı gıda üretim alanına bölmüş

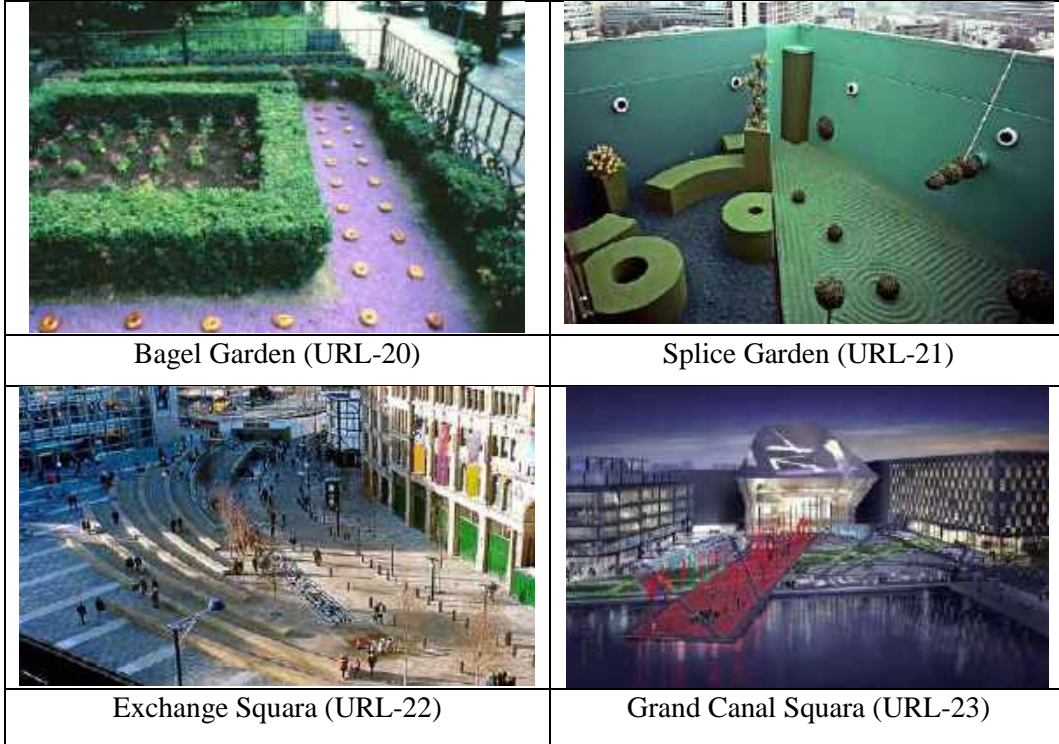
ve arazinin yönetim ve kontrolü için bir model önerisinde bulunmuştur. Le Corbusier (1987) ve Duman Yüksel (2012)'ye göre Le Corbusier Çağdaş Kenti “büyük bir kentin merkezinde gökdelenler olmalı” fikrinden yola çıkmıştır. Merkezde 60 katlı 24 adet çelik ve camdan yapılmış gökdelen yer alırken çevresinde 300 ha büyüklüğünde bir park bulunmaktadır (Şekil 17).

Şekil 17. Le Corbusier'un Çağdaş Kent Modeli (URL-19).

Taşdemir (2011)'e göre; 20. yüzyılda çağdaş peyzaj mimarlığı akımlı etkili olmuş ve bu dönemin önemli isimler arasında Marta Scwartz, Peter Walker, Hideo Sasaki, Maya Lin, Gabriel Guevrekian, Charles Jencks sayılabilir.

20. yüzyılın çağdaş mimarlarından Marta Schwartz önemli bir kadın peyzaj mimarıdır. Kentsel alanlar üzerine çalışmıştır. Minimalist tasarımlar yapan Swartz, geometrik şekilleri, ritmik tekrarları, parklar renkleri kullanmıştır. Bagel Garden, Splice Garden, Exchange Squara, Grand Canal Squara önemli eserleridir (Şekil 18).

Şekil 18. Marta Schwartz'in önemli eserleri

Peter Walker, özellikle çatı bahçesi ve meydan tasarımları ile dikkat çekmektedir. Cambrige Center önemli eseridir (Şekil 19).

Şekil 19. Cambrige Center (URL-24)

Hideo Sasaki, Teksas’da bulunan William Meydanı’nın mimarıdır. Meydanda vahşi bronz atların akan nehir boyunca koşması anlatılmıştır (Şekil 20).

Şekil 20. William Meydanı (URL-25)

Maya Lin, Land Art akımından etkilenerek New York’daki Storm King Dalga Tarlaları’nı tasarlamıştır. Tasarımda kumlar üzerinde deniz dalgaları sembolize edilmiş ve çimle kaplanmıştır (Şekil 21).

Şekil 21. Storm King Dalga Tarlaları (URL-26)

Gabriel Guevrekian, üçgen formulu bitki parterlerinden oluşmuş geometrik formda tasarladığı Su ve Işık Bahçesi eseri ile isim yapmıştır (Şekil 22).

Şekil 22. Su ve Işık Bahçesi (URL-27).

Charles Jenks, DNA, Quantum Teorisi gibi modelleri örnek alarak bilim ve peyzajı birleştirdiği tasarımı İskoçya'daki Kozmik Kurgu Bahçesi ile adını duyurmuştur (Şekil 23).

Şekil 23. Kozmik Kurgu Bahçesi (URL-28)

21. Yüzyılda Peyzaj Mimarlığı

21. yüzyılda artan çevre sorunları, iklim değişikliği, su kaynaklarının azalması gibi nedenlerden dolayı klasik peyzaj tasarımından uzaklaşmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yaşar ve Düzgüneş (2013)'ün de belirttiği gibi 21. yüzyıl peyzaj tasarımlarında sürdürülebilirlik ve çevresel koruma politikaları çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Peyzaj projelerinde sürdürülebilirlik, tasarım ve planlama alanında birçok yenilikçi yaklaşım için itici bir güç olmakta, dolayısı ile peyzaj mimarları projelerinde sürdürülebilir ilkeleri dikkate almaktadır.

21.yy'da sürdürülebilir peyzaj tasarım önem kazanmıştır. Korkut vd. (2017)'in belirttiği gibi sürdürülebilir peyzaj tasarımında temel amaç; kendi kendine yetebilen, kentsel ekosistemin bir parçası olabilecek sürdürülebilir bir sistemin geliştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda doğayı model alan, doğal süreçler ile alanın yapısal ve ekolojik özelliklerine sistematik çözümler getiren anlayışlar benimsenmelidir.

Barış (2007) ve Bayramoğlu (2013)'ün de belirttiği gibi peyzaj alanlarında etkin su kullanımı amacıyla öncelikle su tasarrufunu sağlayan önlemler alınmaktadır. Bu doğrultuda 'Su-Etkin Peyzaj Düzenlemesi'

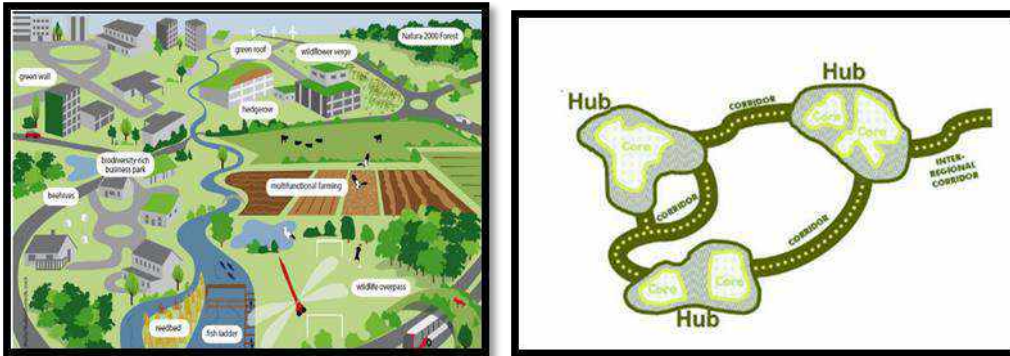
(Water-Efficient Landscaping) genel başlığı altında ‘Suyun Akılcı Kullanımı’ (WaterWise, Water-Smart), ‘Az Su Kullanımı’ (Low-Water) ve ‘Doğal Peyzaj Düzenleme’ (Natural Landscaping) gibi klasik peyzaj düzenleme anlayışlarından farklı yeni peyzaj düzenleme kavramları geliştirilmiştir. Bu temel ilkelerin formüle edilmesiyle geliştirilen ilk kavramsal yaklaşımlardan birisi "Kurakçıl Peyzaj Düzenleme" (Xeriscape) dir (Şekil 24).

Şekil 23. Kurakçıl Peyzaj Düzenleme (URL-29).

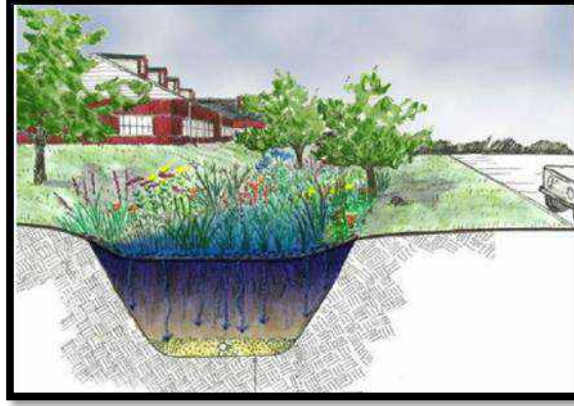
Günümüzde kurakçıl peyzaj tasarımları dışında yeşil alt yapı, yeşil yollar, yağmur bahçeleri, yeşil çatılar, çatı bahçeleri, dikey bahçeler, peyzaj şehirciliği, geotasarım gibi tasarım yaklaşımları ön plana çıkmıştır.

Yeşil altyapı (Şekil 25) kent bütününde biyolojik çeşitliliği sağlama ve ekolojik, ekonomik, sosyal sürdürülebilirlik için açık alanlar ve doğal alanlar arasında kurulan bağıdır. Avrupa'da, benzer ölçekli yaklaşımlar; kentlerin içinde ve dışında mevcut doğal ormanlar ve açık yeşil alanları bağlamak için 'yeşil kemer', "ekolojik ağ" gibi yaklaşımlar yer almaktadır (Beatley, 2000; Ignatieva, 2002; Kuznetsov and Ignatieva, 2003).

Şekil 25. Yeşil alt yapı sistemleri (URL-30)

Yağmur sularının herhangi bir işleme tabi tutulmadan direk olarak yönlendirildiği ve üzerinde doğal ve yabancı yurtlu bitkilerin yetiştirilebildiği sığ çukur alanlara "yağmur bahçesi" veya diğer bir deyişle "biyolojik tutma alanları (bioretention)" adı verilmektedir (Demir, 2012) (Şekil 26).

Şekil 26. Yağmur bahçeleri (URL-31)

21. yüzyılın en büyük sorunlarından birisi olan kentleşme ile birlikte yapı alanları ve nüfus artışı gibi olumsuzluklar artmış ve birçok çevre sorununa da neden olmuştur. Kentsel yeşil alanların azalması dikey bahçe kavramının da geliştirilmesine zemin hazırlamıştır (Şekil 27). Dikey bahçeler, cephe duvarlarının çeşitli sistemler yardımı ile çeşitli bitki türleri kullanılarak kaplanmasıdır (Ekren, 2017).

Şekil 27. Dikey bahçeler (URL-32)

Yeşil çatılar, “çatı bahçeciliği” veya “bitkilendirilmiş çatı teknolojisi” şeklinde de adlandırılmaktadır (Şekil 28). Bunun dışında, yaşayan çatılar veya eko çatılar olarak da tanımlanabilir (Kabuloğlu Karaosman, 2006).

Şekil 28. Yeşil Çatılar (URL-33)

Peyzaj şehirciliği, günümüzde sıklıkla gündeme gelmeye başlayan bir kavram ve tartışmaların yeni odak noktasıdır. Bu kavramın ortaya çıkmasında McHarg tarafından ortaya konulan “Doğa ile Tasarım”

anlayışının oldukça etkili olduğu belirtilmektedir. Peyzaj şehirciliği, doğa ile tasarımın merkezinde bulunan ekolojik tasarım/planlama kavramlarıyla desteklenmiş peyzaj mimarlığı bakış açısının çağdaş şehircilik yaklaşımlarına entegrasyonudur (Çabuk vd., 2013a; Çabuk vd., 2013b).

Kavramı destekleyen ve uygulayanlar arasında ise James Corner yer almaktadır. Hatta bugün peyzaj şehirciliği projesi olarak işaret eden projelerin önemli bir kısmı James Corner tarafından oluşturulmuştur. Bunların içinde Detroit kentinin dönüşümü için hazırlanan öneri projesi, New York'ta terk edilmiş metro hattının bir bölümünün dönüşümü için hazırlanan High Line Project (Şekil 29) ve yine New York'taki eski bir atık depolama alanının dönüşümü için hazırlanan Fresh Kills Park'tır (Şekil 30) (Çabuk vd.2013b)

Şekil 29. High Line Project (URL-34)

Şekil 30. Fresh Kills (URL-35)

Türkiye'de Peyzaj Mimarlığı Eğitimi

1933 yılında kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü bünyesinde "Süs Nebatları Şubesi" oluşturulmuştur. Ankara Üniversitesi Ziraat Enstitüsü bünyesinde ders veren Prof. Dr. Sadri Aran, 1968 yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı bölümünü kurmuştur. Ülkemizde Peyzaj Mimarlığı eğitim-öğretimine önemli katkıları olan bir diğer öğretim üyesi Prof. Dr. Muttalip Uslu'dur. Peyzaj planlama ve tasarım konularında araştırma ve yayınları ile önemli katkılar sağlayan olan bir diğer öğretim üyesi Prof. Dr. Günel Akdoğan'dır. Prof. Dr. Nizamettin Koç, peyzaj mimarlığı disiplinine bitki materyali ve yetiştiriciliği konularında araştırma ve yayınları ile katkıda bulunmuştur. Peyzaj Mimarlığı mesleğinin tanınması ve gelişiminde araştırma, yayın, ulusal ve uluslararası projeleri ile peyzaj mimarlığı öğretiminin öncü ve kurucularından birisi ise Prof. Dr. Yüksel Öztan'dır (Arslan, 2014).

SONUÇ

Peyzaj veya bahçe tasarımı insanlığın var oluşuyla tarih öncesi devirlerde bile bilinçli olmadan yapılmaktaydı. Peyzaj veya bahçe sanatı tarihi incelendiğinde M.Ö 2000-4000'lere kadar dayandığı, Mısır, Mezopotamya, İran gibi doğu ülkelerinde örnekleri olduğu görülmektedir. 9. ve 13. yüzyıllarda İslam, 14. yüzyılın sonunda Rönesans, 15. yüzyılda Uzakdoğu 17. yüzyılda Barok, 18. yüzyılda İngiliz bahçeleri ön plana çıkmıştır. Bilimsel anlamda ilk kez 200 yıl öce peyzaj kelimesini bir Alman Coğrafyacı olan Alexander Von Humboldt kullanmıştır. Peyzaj Mimarlığı meslek disiplinin babası ise 19.yy'da yaşamış olan Frederick Law Olmsted'dir. 20. yüzyılda çağdaş peyzaj mimarlığı akımı etkili olmuş ve bu dönemin önemli isimler arasında Marta Scwartz, Peter Walker, Hideo Sasaki, Maya Lin, Gabriel Guevrekian, Charles Jencks yer aldığı bilinmektedir. 21.yüzyılda iklim değişikliği, çevre sorunları, çarpık kentleşme gibi sorunların artışıyla peyzaj anlayışında bir dönüşüm yaşanmış sürdürülebilir, ekolojik tasarımlar zorunlu hale gelmiştir.

KAYNAKLAR

1. Aslan, D. 2004. Peyzaj Mimarlığında Kuram Sorunu. Arredamento Dergisi, (12): 44-47.
2. Arslan, M. (2014). Ankara Üniversitesinde Peyzaj Mimarlığı Eğitim-Öğretiminin Tarihçesi. 1. Peyzaj Mimarlığı Eğitim-Öğretim Çalıştayı, 10-12 Nisan 2014 / Antalya
3. Barış, M. E. 2007. Sarıya Bezenen Kentlerimizi Kimler ve Nasıl Yeniden Yeşertebilir? http://www.peyzajmimoda.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=1173&tipi=2&sube=0
4. Beatley, T., (2000) Green Urbanism: Learning from European Cities. Island Press, Washington, DC, Covelo.
5. Bayramoğlu, E., Ertek, A., Demirel, Ö.(2013). Su Tasarrufu Amacıyla Peyzaj Mimarlığı Uygulamalarında Kısıntılı Sulama Yaklaşımı. İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, 3(7): 45-53
6. Bozhöyük Ardahanlıoğlu, Z., Karakuş, N., Çınar, İ. (2018). Peyzaj ve Süs Bitkileri Programında Okuyan Öğrencilerin Tercih Nedenlerine Göre Mesleğe Bakışlarının İncelenmesi. Uluslararası toplum araştırmaları dergisi, 8 (Özel Sayı): 318-329
7. Çabuk, S. N., Çabuk, A., Bakış, R. (2013a). Landscape based urbanism enriched with geospatial understanding against landscape urbanism: Regeneration Project proposal for Antakya City. African Journal of Agricultural Research Vol. 8(9)
8. Çabuk, S. N., Çabuk, A., Ersoy, M., Şengöz, E. (2013b). Dönüşen Peyzaj Ve Doğa İle Tasarım Bağlamında Peyzaj Şehirciliği Ve Geotasarım Kuramları. Peyzaj Mimarlığı 5. Kongresi / 14-17 Kasım, Adana
9. Demir, D. 2012. Konvansiyonel Yağmur-suyu Yönetim Sistemleri ile Sürdürülebilir Yağmur-suyu Yönetim Sistemlerinin Karşılaştırılması: İTÜ Ayazağa Yerleşkesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Çevre Bilimleri ve Mühendisliği Programı, İstanbul, 191 s.
10. Duman Yüksel, Ü. (2012). Antikçağdan Günümüze Kent Ütopyaları. İdealkent, 5: 8-37
11. Erkmek, E. (2017). Dikey Bahçelerin Avantajları ve Riskleri. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 19(1): 51-57.
12. Future file. (b.t.). 5 Ağustos 2007.
13. <http://dsc.discovery.com/convergence/futurefile/futurepast/futurepast.html>
14. Howard, E. (1902). Garden cities of to-morrow (London, 1902. Reprinted, edited with a Preface by F. J. Osborn and an Introductory Essay by Lewis Mumford. (London: Faber and Faber, [1946]):50-57, 138-147
15. Ignatieva, M.E. (2002) Ecopolis-search for sustainable cities in Russia. In The Sustainable City II: Urban Regeneration and Sustainability, eds. Brebbia, C.A., Martin-Duque, J.F. & Wadhwa, L.C., pp. 53-61. WIT Press, Southampton
16. Kabuloğlu Karaosman, S. (2006). Yeşil Çatılar Ve Sürdürülebilir Bina Değerlendirme Sistemleri. <http://catider.org.tr/pdf/sempozyum/Bil11.pdf>
17. Kader, Ş. ve Kupik, M., (2011). Peyzaj mimarisinde tasarım ve proje uygulama, 169, <http://www.kitapark.com/pdf/peyzajda-tasarim-veuygulama.pdf>.
18. Korkut, A., Kiper, T., Topal, Ü.(2017). Kentsel Peyzaj Tasarımında Ekolojik Yaklaşımlar, Artium, 5(1): 14-26.

19. Kuznetsov, E.N. & Ignatieva, M.E. (2003) St.Petersburg Forest Greenbelt. Status Report completed for the Danish Forest and Landscape Research Institute., St Petersburg
20. Kurtaslan Öztürk, B., Polat, A.T. (2010). Çağdaş Bir Kadın Peyzaj Mimarı Örneğinde Peyzaj Planlama Ve Tasarım Çalışmaları: Martha Schwartz. 3. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak Kadın: Edebiyat, Dil, Kültür ve Sanat Çalışmalarında Kadın Sempozyumu 28-30 Nisan 2010, Selçuk Üniversitesi, Dilek Sabancı Devlet Konservatuarı, Konya/TÜRKİYE
21. Le Corbusier, C.E.J. (1987). A contemporary city, from the city of tomorrow and its planning. New York: Dover
22. Leonardi, M. 2009. "Landscape, Urban and Architectural Design and Aesthetics" 4th. Livenarch International Congress, RE/DE Construction in Architecture, 99-109, Trabzon
23. Polat, A.T., Önder, S. (2012). Kentsel Peyzaj: Tasarım Ve Uygulamaya Yönelik Bazı Öneriler. Kentsel Peyzaj Alanlarının Oluşumu ve Bakım Esasları Semineri 19 Mayıs 2012 / KONYA
24. Rasouli S., 2012. Kent topraklarının tarımsal amaçlı kullanımı: Kentsel Tarım <http://www.skb.org.tr/kent-topraklarinin-tarimsal-amacli-kullanimi-kentsel-tarim-s1238k/>
25. Tanrıverdi, F. (1987). Peyzaj Mimarlığı Bahçe Sanatı'nın Temel İlkeleri ve Uygulama Metotları. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 643, 367s.
26. Taşdemir, D. (2011). Çağdaş peyzaj mimarlarının yaklaşımları çerçevesinde Peyzaj mimarlığının gelişim süreci. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 182s.
27. URL-1. <https://tarihnedio.com/eski-cag-uygarliklari-sanat-ve-mimarisi/>
28. URL-2. https://www.google.com/search?q=Babil%E2%80%99in+Asma+Bah%C3%A7eleri&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiTx7yd5ffhAhXiyKYKHQ4XDMIQ_AUIDigB&biw=1347&bih=654#imgcr=9PS77_geIzuVPM:
29. URL-3. https://en.wikipedia.org/wiki/Charbagh#/media/File:View_from_atop_the_left_minaret_008.jpg
30. URL-4. https://www.google.com/search?q=TacMahal&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjeajb5vfhAhWJXhUIHeUXBM4Q_AUIDigB&biw=1347&bih=654#imgcr=VX0tEzd027mVoM:
31. URL-5. https://www.google.com/search?q=villa+medici&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjZwajQ5_fhAhUGYUKHRFCC0EQ_AUIDigB&biw=1347&bih=654#imgcr=32gHjTVraKGELM:
32. URL-6. <https://www.kadinlarkulubu.com/portal/gezirehberi/cin-bahceleri-20935.html/attachment/cin-bahceleri-2>
33. URL-7. <https://www.asialogy.com/japon-bahceleri/>
34. URL-8. <https://www.bahcesel.net/377-morikami-japon-bahceleri.html>
35. URL-9. <https://www.travelingturks.com/muze-saray-hizli-giris-bileti/versay-sarayi-bahceleri/>
36. URL-10. <http://www.plantdergisi.com/prof-dr-engin-nurlu/300-yilinda-lancelot-capability-brown.html>
37. URL-11. <https://topkapisarayi.gov.tr/tr/content/d%C3%B6rd%C3%BCnc%C3%BC-avlu>
38. URL-12. <http://www.degisti.com/index.php/archives/6476>
39. URL-13. <https://gezipgordum.com/dolmabahce-sarayi/>
40. URL-14. <http://www.mehmetakinci.com.tr/son-osmanli-sarayi-yildiz-3.html>
41. URL-15. https://www.gardenvisit.com/gardens/stowe_landscape_garden
42. URL-16. <https://www.architecturaldigest.com/story/design-shows-what-central-park-could-have-looked-like>
43. URL-17. <https://architectureforthefuture.wordpress.com/2016/01/15/kent-tasariminda-broadacre-city-garden-city-radiant-city/>
44. URL-18. <https://franklloydwright.org/reading-broadacre/>
45. URL-19. <https://architecturedesigntheory.wordpress.com/2014/02/28/modernite-modernizm-modernizasyon-3/>
46. URL-20. <https://www.toposmagazine.com/bagel-marthas-shop/>
47. URL-21. <http://www.marthaschwartz.com/whitehead-institute-splice-garden-cambridge-ma-usa/>
48. URL-22. <http://www.marthaschwartz.com/exchange-square-manchester-uk/>

- 50.URL-23. <http://groundinc.com/grand-canal-square>
- 51.URL-24. <http://ourhouzz.site/cambridge-center-roof-garden-peter-walker/>
- 52.URL-25. <https://tclf.org/pioneer/swa-group>
- 53.URL-26. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/11891/mod_resource/content/1/12.%20Hafta%20Land%20Art.pdf
- 54.URL-27. <http://www.sebboisnard.com/sebboisnard?category=Photographie>
- 55.URL-28. <https://tr.pinterest.com/pin/399483429418925486/>
- 56.URL-29. <http://tezler.blogspot.com/2012/08/peyzaj-mimarlg-xeriscape-kurakcil-peyzaj.html>
- 57.URL-30. <https://www.insaport.com/makale/yesil-altyapi-nedir/>
- 58.URL-31. http://www.cevresehirkutuphanesi.com/assets/files/slider_pdf/dG8NBCmfp8Dh.pdf
- 59.URL-32. http://www.armroofgreen.com/tr/dikey_bahceler.aspx?sayfa=4
- 60.URL-33. <https://www.emlaknews.com.tr/haberler/yesil-catilar-sehirlerde-sel-riskini-azaltiyor-300398/>
- 61.URL-34. <https://www.nytimes.com/2009/06/09/arts/design/09highline-RO.html>
- 62.URL-35. <https://www.climatechangenews.com/2013/11/27/worlds-largest-landfill-to-become-new-yorks-largest-solar-installation/>
- 63.Sarıgül, A.İ. (2008). Mimarlıkta Gelecekçilik Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- 64.Şahin, K.C. ve Erol, E.U. 2009. Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, (2): 170-181.
- 65.Tazebay, İ. ve Akpınar, N. 2010. Türk Kültüründe Bahçe. Bilgi Dergisi, 54: 243-253.
- 66.Tümer, G. (22 Haziran 2006). Mimarca değinmeler. 11 Kasım 2007. http://www.arkiter.com/kose-yazisi_119_mimarca-deginmeler-5html.
- 67.Yaşar, Y., Düzgüneş, E. (2013). Peyzaj Tasarımına Sürdürülebilirlik Kavramının Entegrasyonu: Bir Stüdyo Çalışması. İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, 3(7): 31-43

**TURİZM PLANLAMASINDA EKOLOJİK YAKLAŞIMLI BİR YÖNTEM:
ANALİTİK HİYERARŞİ YÖNTEMİ**
ECOLOGICAL APPROACH A METHOD IN TOURISM PLANNING: ANALYTICAL
HIERARCHY PROCESS

Elif AKPINAR KÜLEKÇİ

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Erzurum, Türkiye

Işık SEZEN

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Erzurum, Türkiye

ÖZET

Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHS) ile, kalitatif ve kantitatif değişkenler birlikte ele alınarak, alana en uygun turizm etkinliği belirlenebilmektedir. Bu yöntemde uzman görüşleri, kamu- çıkar baskı grupları, karar verici çıkar baskı gruplarının görüşlerine başvurulması gerekmektedir. Yöntem ekonomi, planlama, enerji politikaları, kaynak tesisleri, sağlık, proje seçimi, pazarlama, muhasebe, eğitim, mimarlık, mühendislik, turizm ve karmaşık, çevresel karar analizlerinde kullanılabilir.

Ekolojik değerleri yüksek alanlara doğru yapılan, koruma ve kullanma dengesini iyi sağlayan turizm planlaması doğal ve kültürel varlıkların sürdürülebilir kullanımı açısından çok önemlidir. Turizmin kitlesel gerçekleşmesi sebebi ile ekolojik yaklaşımli planlamanın kaynakların sürdürülebilir kullanımı açısından oldukça önemi vardır. Analitik Hiyerarşi Yöntemi (AHS) turizm planlama çalışmalarında akılcı çözümler sunan, kaynakların verimli kullanımı için bir karar hiyerarşisi modeli kullanılarak yapılan bir yöntemdir. Bu amaçla karar seçeneklerinin ve karar ölçütlerinin uzmanlarca yapılması gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada AHS yöntemi açıklanarak bu yöntemin turizm planlama çalışmalarında kullanımı, önemi ve yöntemde kullanılacak kriter ve ölçütlerin neler olabileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bir bölgenin mevcut kaynaklarının en iyi bir şekilde sürdürülebilir bir turizm anlayışı ve çevreye duyarlı bir turizm planlama yaklaşımı ile geliştirilmesinde AHS yönteminin önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, Sürdürülebilirlik, Ekolojik Planlama, AHS*

ABSTRACT

With the Analytic Hierarchy Process (AHP), qualitative and quantitative variables can be considered together and the most suitable tourism activity can be determined. In this method, expert opinions, public-interest pressure groups, decision-making groups should be consulted. The method can be used in economics, planning, energy policies, welding facilities, health, project selection, marketing, accounting, education, architecture, engineering, tourism and complex, environmental decision analysis.

Tourism planning which is done towards the areas with high ecological values and providing good balance of protection and usage is very important for the sustainable use of natural and cultural assets. Due to the mass realization of tourism, ecological approach planning is very important for sustainable use of resources. The Analytical Hierarchy Process (AHP) is a method that provides rational solutions in tourism planning studies and uses a decision hierarchy model for efficient use of resources. For this purpose, the decision options and decision-making should be done by experts. In this study, by explaining the method of AHP, the importance of using this method in tourism planning studies, and the criteria and criteria that can be used in the method. In addition, the importance of AHP method in the development of a region's existing resources with a sustainable tourism approach and an environmentally sensitive tourism planning approach is emphasized.

Key Words: *Tourism, Sustainability, Ecological Planning, AHP*

GİRİŞ

Günümüzde, turizm ekonomik bir faaliyet olarak çevre için potansiyel riskler oluşturmakta, bu durumu önlemek içinde sürdürülebilir kriterlerin şart olduğu kabul edilmektedir (Akbulak ve Cengiz, 2014).

Turizm, kalkınma ve kültürel gelişme bakımından önemli olmasına rağmen kendi öz kaynaklarını da yok edebilen bir sektördür, bu nedenle destinasyonların tarihi ve doğal değerleri ancak korunabildiği ölçüde sektöre kaynak oluşturabilmektedir (Baran ve Sat, 2015). Geçmişte planlanan turizm gelişim politika ve projeleri, doğal ve kültürel kaynakları göz ardı ederek, ekonomik temelli bir odak noktasına yönelmekteydi (Strange ve Bayley, 2008). Bununla birlikte, son zamanlarda sürdürülebilir turizm gelişiminin önemi giderek artan bir paradigma olmuştur. Sürdürülebilir turizm, ziyaretçiler, turizm endüstrisi, çevre ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan, mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri dikkate alan turizmdir (UNEP 2005)

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) analiz tekniği ilk olarak 1970'li yıllarda Thomas L. Saaty tarafından ortaya konmuş çok ölçütlü karar verme tekniklerinden birisidir. Bu teknik, ekonomi, planlama, enerji politikaları, kaynak tesisleri, sağlık, proje seçimi, pazarlama, muhasebe, eğitim, mimarlık, mühendislik, turizm ve karmaşık, çevresel karar analizlerinde kullanılabilir. Çoğunlukla uzman ağırlıklı kişilere uygulanan bu yöntem, karar vericiler ve diğer katılımcıların kişisel değer yargılarını doğrudan çözümlenmelere dahil edebilmesi ile dikkat çekmektedir. Bu yüzden çoğunlukla uzman ağırlıklı kişilere uygulanmalıdır (Yılmaz 2004).

Bir karar verme probleminin AHS tekniği kullanılarak çözümlenmesinde aşağıdaki adımlar izlenmektedir (Zahedi 1986):

Adım 1: Karar verme problemini tanımlayabilecek karar elemanlarından oluşan bir karar hiyerarşisi kurulur,

Adım 2: Karar elemanlarının kendi aralarında ikili olarak karşılaştırılması suretiyle gerekli veriler elde edilir. İkili karşılaştırma yapılırken; karşılaştırılan elemanlardan hem üstün olan, hemde üstünlük derecesi araştırılır.

Adım 3: Özdeğer yöntemi kullanılmak suretiyle karar elemanlarının göreceli öncelik (önem, ağırlık) değerleri tahmin edilir.

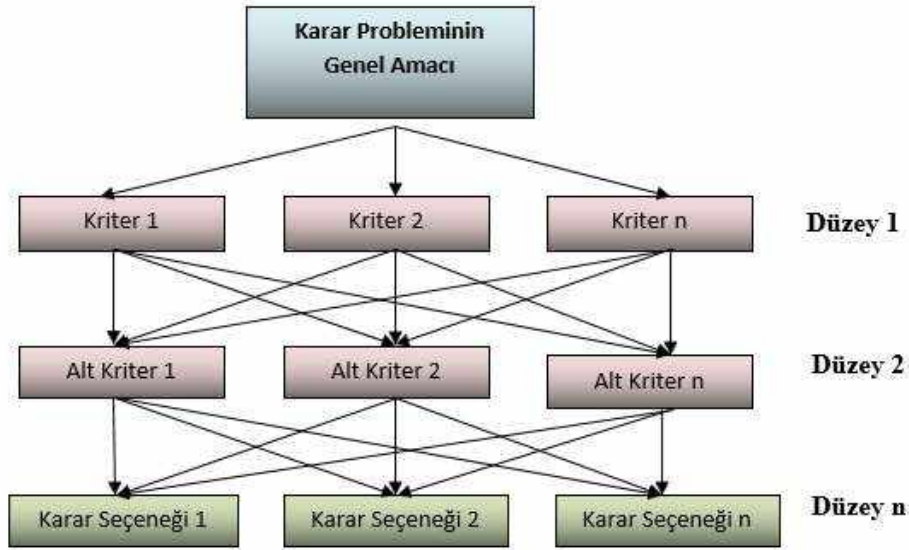
Adım 4: Karar elemanlarının göreceli öncelik değerlerine göre, karar seçeneklerinin genel öncelik değerleri ve sıralaması elde edilir.

AHS, birden çok kriter içeren karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan bir karar verme yöntemidir. Karar vericilere, karmaşık problemleri, problemin ana hedefi, kriterleri, alt kriterleri ve seçenekleri arasındaki ilişkiyi gösteren bir hiyerarşik yapıda modelleme olanağı vermektedir. AHS tekniği, asıl olarak elemanların ikili olarak karşılaştırılmasından elde edilen öncelik değerlerine dayalı bir ölçüm teorisidir. Bu teknik en iyi karar alternatifinin seçilmesinde, hem kantitatif (objektif, nicel) ve hem de kalitatif (sübjektif, nitel) faktörlerin dikkate alınmasına imkan vermektedir. Karmaşık karar problemlerinin analizinde gösterdiği basitlik, esneklik, kullanım kolaylığı ve rahat yorumlanması gibi özellikleri ile çok çeşitli karar problemlerinde bu tekniğin geniş bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu haliyle bugün elde mevcut en popüler çok kriterli karar verme metodolojilerinden birisi olarak dikkat çekmektedir (Yılmaz 1999, Saaty vd. 2003).

Karar Hiyerarşisi

Karar hiyerarşisinin kurulması aşamasında kademe sayısı, problemin karmaşıklığına ve detay derecesine bağlıdır. Karşılaştırmalı yargılar veya ikili karşılaştırmalar, AHS'nin temelini oluşturmaktadır. İkili karşılaştırma terimi, iki faktörün/kriterin birbirleriyle karşılaştırılması anlamına gelir ve karar vericinin yargısına dayanır. İkili karşılaştırmalar, karar kriterlerinin ve seçeneklerin öncelik dağılımlarının kurulması için tasarlanmıştır. Hiyerarşi n eleman içeriyorsa, toplam $n(n-1)/2$ adet ikili karşılaştırma yapmak gerekmektedir. Bu karşılaştırmalar matrisler şeklinde düzenlenir (Günden ve Miran 2008) (Şekil 1.7).

Şekil 1. AHS analiz tekniğinde kullanılan karar hiyerarşisi şeması

İkili Karşılaştırmalar Matrisi

İkili karşılaştırmalar sonucu elde edilen değerler “*ikili karşılaştırmalar matrisi*” adı verilen matrislere yerleştirilir. Böylece aşağıdaki şekilde bir matris elde edilir (Saaty 1994):

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdot & \cdot & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdot & \cdot & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{1n} & a_{n2} & \cdot & \cdot & a_{nn} \end{bmatrix}$$

A= İkili karşılaştırmalar matrisi
 a_{ij} = Hiyerarşinin bir üst düzeyindeki elemana göre, i. elemanın j. elemanına göre önemidir.

İkili karşılaştırmalar matrisinin değerleri aşağıdaki eşitliği sağlamakta ve bu eşitlik “*karşıt olma özelliği*” olarak adlandırılmaktadır (Saaty 1990).

$$a_{ij} = 1 / a_{ji}$$

İkili karşılaştırma hükümleri (a_{ij}) Çizelge 2’de gösterilen 1-9 ölçeğine göre, karar verici veya uzmanlar tarafından uygun görülen öznel yargılar sayısallaştırılmaktadır. İkili karşılaştırmalar matrisine bağlı olarak öncelik vektörü elde edilmekte ve her bir karar elemanının öncelik değeri hesaplanmaktadır.

AHS analiz tekniğinde yapılan ikili karşılaştırma hükümleri öznel olarak belirlendiği için, hesaplamalar sırasında tutarsızlıklar da ortaya çıkabilmektedir. Bu durumu ölçmek için “**Tutarlılık Oranı (TO)**” hesaplamaları yapılmaktadır. Bunun için ikili karşılaştırmalar matrisi (A), sonuç olarak bulunan öncelik vektörü (W) ile çarpılarak yeni bir vektör elde edilmektedir. Sonrasında elde edilen bu yeni vektörün bileşenleri, öncelik vektörünün karşı gelen bileşenlerine bölmek suretiyle, bulunan diğer bir vektörün bileşenlerinin toplam değeri bulunur. ($AW = \lambda_{\max} \cdot W$) Maksimum öz değer karar elemanı sayısına (n) ne kadar yakınsa, sonuç o kadar tutarlı kabul edilmektedir. Problemden tutarlılıktan ne kadar uzaklaşıldığı, “Tutarlılık İndeksi (Tİ)” adı verilen değerlerin “Rastgele İndeks (Rİ)” değerine bölünmesiyle belirlenmektedir. Yani tutarlılık oranı;

$$TO = Tİ / Rİ$$

formülü ile hesaplanmaktadır. Bu formüldeki tutarlılık indeksi değeri;

$$T\bar{I} = \lambda_{\max} - n / n - 1$$

Formülü ile bulunmaktadır. Rastgele indeks değeri ise Çizelge 1’de gösterilmiş olan matris boyutuna göre $R\bar{I}$ değerinden alınmaktadır. Tutarlılık Oranının 0,10 (%10)’dan küçük olması, elde edilen sonuçların kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu ifade etmektedir. Buna karşın tutarlılık oranının 0.10’dan büyük olması, ikili karşılaştırma hükümlerinin tutarsız olduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda karar vericinin tutarlılığı artırmak için hükümlerini yeniden gözden geçirmesi ve gereken yerlerde düzeltmeler yapması gerekmektedir (Yılmaz 2004).

Çizelge 1. Tercihler için kullanılan ikili karşılaştırmalar ölçeği (Saaty 1990).

Sözel Tercih Hükümü	Açıklama	Sayısal Değer
Eşit Tercih Edilme	İki faaliyet amaca eşit düzeyde katkıda bulunur.	1
Kısmen Tercih Edilme	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine göre kısmen tercih ettiriyor.	3
Oldukça Tercih Edilme	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine göre oldukça tercih ettiriyor.	5
Kuvvetle Tercih Edilme	Bir faaliyeti diğerine göre kuvvetle tercih ettiriyor ve baskınlığı uygulamada rahatlıkla görünüyor	7
Kesinlikle Tercih Edilme	Bir faaliyeti diğerine göre tercih edilmesine ilişkin kanıtlar çok büyük bir güvenirliliğe sahip	9
Orta Değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasına düşen değerler	2.4.6.8
Ters (Karşıt) Değerler	Bir eleman başka bir elemanla karşılaştırıldığında yukarıdaki değerlerden birisi atanır. Bunlardan ikinci eleman birinci elemanla karşılaştırıldığında ters değere sahip olur	

Çizelge 2. Tutarlılık oranının hesaplanmasında kullanılan ve matris boyutlarına göre değişen rastgele indeks değerleri (Saaty 1990).

Matris Boyutu (N)	Rasgele İndeks ($R\bar{I}$)	Matris Boyutu (N)	Rasgele İndeks ($R\bar{I}$)	Matris Boyutu (N)	Rasgele İndeks ($R\bar{I}$)
1	0.00	6	1.24	11	1.51
2	0.00	7	1.32	12	1.48
3	0.58	8	1.41	13	1.56
4	0.90	9	1.45	14	1.57
5	1.12	10	1.49	15	1.59

AHS Yönteminin Turizm Planlamasında Kullanım Alanları

AHS' nin temel formülü, karar verme problemini yapılandırmaya, kriter ve alternatifleri karşılaştırarak ağırlıklarını hesaplamaya (Kurttila vd., 2000) ve hangi faktörün stratejik kararları en çok etkilediğini değerlendirmeye imkân sağlamaktadır.

Turizm için arazi kullanım kriterlerinin pek çoğu analitik hiyerarşi süreci içindeki uzman kararları ile ikili karşılaştırmalarla belirlenmektedir. 1980’de AHP’yi geliştiren Saaty, bir dizi faaliyetin çok kriterli bir karar probleminde göreceli önemini nasıl belirleyeceğini ele almaktadır. AHS metodu, somut nicel kriterler ile birlikte soyut nitel kriterler hakkındaki yargıların dahil edilmesini mümkün kılar (Badri, 2001). AHS süreci üç ilkeye dayanır: ilk olarak, modelin yapısı; ikincisi, alternatiflerin ve kriterlerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi; Üçüncüsü, önceliklerin kombinasyonu. Yapılan literatür çalışmasında, AHS’nin, birçok karmaşık karar verme probleminin çözümünde yaygın olarak kullanıldığı görülmüştür (Xuling et al., 2009; Hsu et al., 2009; Dağdeviren ve Yüksel, 2008; Boroushaki ve Malczewski, 2008; Onut ve Soner, 2008; Chan et al., 2007; Kulak ve Kahraman, 2005; Kahraman vd., 2003).

AHS Analizi ile ilgili ekolojik yaklaşımlı turizm planlamasına yönelik pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Aşağıda yer alan Çizelge 1’de AHS Yöntemi kullanılarak ülkemizde ve yurt dışında ekolojik yaklaşımlı turizm planlamasına yönelik bazı araştırmalar yer almaktadır.

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

Araştırmanın Adı	Yazar(lar)	Araştırmanın Kapsamı ve Uygulama Alanı	Kullanılan Yöntemler
SWOT-AHS Analizi Kullanılarak Sinop'ta Sürdürülebilir Turizm Stratejilerinin Önceliklendirilmesi	Yılmaz ve Zorlu (2018)	Sinop ilinde sürdürülebilir turizm değerlendirilmesine yönelik alınması gereken en öncelikli stratejik kararların verilmesine yönelik bir araştırma yapılmıştır.	AHS, SWOT
İğneada'nın Ekoturizm Potansiyelinin Saptanması	Demir, S (2011)	İğneada'da ekoturizmin gelişmesine yönelik önceliklerin sıralandığı bir çerçevenin oluşturulması ve aynı zamanda doğal ve kültürel çevreye zarar vermeyecek ve bunun yanında ekonomik faydalar üretebilecek sürdürülebilir bir ekoturizm planlamasına yönelik bir araştırma yapılmıştır.	AHS, SWOT, CBS
Kuruluş Yeri Seçiminde Bulanık AHS-VIKOR Yaklaşımının Kullanımı: Otel Sektöründe Bir Uygulama	Ar vd., (2014).	Rize ilinde inşası planlanan ekoturizm merkezi için yer seçimi uygulaması gerçekleştirmek olan bu çalışma kapsamında, bulanık küme teorisi yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu amaçla otel yeri seçim problemi, bulanık ortamda AHS ile VIKOR modeli birleştirilerek çözümlenmiştir. Otel yeri seçimi kararında etkili olan kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde bulanık AHS yaklaşımı kullanılırken, bulanık VIKOR yaklaşımı ile uzlaşık çözüm elde edilmiştir.	AHS, FUZZY VIKOR (Bulanık Eşli Karşılaştırma) Yöntemi
Erzurum İli Oltu ve Olur İlçelerinde En Uygun Ekoturizm Etkinliğinin Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Belirlenmesi	Akpınar Külekçi, E., Bulut, Y. (2012)	En uygun ekoturizm etkinliğinin seçilmesinde karmaşık ve çok ölçütlü karar verme tekniklerinden birisi olan Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Yöntemi kullanılmıştır. AHS Yönteminde karar hiyerarşisi modelinde yer alan seçenekler doğal kaynak değerleri üzerinde baskı, kültürel değişim, bölgenin tanıtımı, altyapıda gelişme ve istihdam ve gelir (Düzyey 2) olarak belirlenirken, karar kriterleri (ölçütleri) ise flora ve fauna gözlemeleme, doğa yürüyüşü (trekking), festival ve yayla turizmi, tarih ve inanç turizmi ve geleneksel ürünler ve gastronomi (yemek) turizmi (Düzyey 3) olarak belirlenmiştir.	AHS,CBS
Site Suitability Evaluation for Ecotourism Using GIS & AHP: A Case Study of Surat Thani Province, Thailand / CBS ve AHP Kullanarak Ekoturizm İçin Yer Uygunluğu Değerlendirmesi: Tayland, Surat Thani Eyaleti Örneği	Bunruamkaew ve Murayama (2011).	Çalışma Tayland, Surat Thani Eyaletindeki Coğrafi Bilgi Sistemi (GIS) ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) kullanarak potansiyel ekoturizm alanlarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Peyzaj / doğallık, vahşi yaşam, topoğrafya, erişilebilirlik ve topluluk özellikleri kriter olarak belirlenmiştir. Ekoturizm sahası için değerlendirme süreci; görünürlük, arazi kullanımı / örtüsü, rezervasyon / koruma, tür çeşitliliği, yükselme, eğitim, kültürel alanlara yakınlık, yoldan uzaklık ve yerleşim büyüklüğü gibi seçilen dokuz kritere dayanarak yapılmıştır.	AHS,CBS
Identification of potential ecotourism sites in West District, Sikkim using geospatial tools / Coğrafi Bilgi Sistemi kullanarak Hindistan (Sikkim)'in Batı Bölgesi'ndeki potansiyel ekoturizm sahalarının belirlenmesi	Kumari <i>et al.</i> (2010).	Potansiyel ekoturizm alanlarını tanımlamak ve önceliklendirmek için beş gösterge endeksi yani yaban hayatı dağılım endeksi, ekolojik değer endeksi, ekoturizm çekicilik endeksi, çevresel esneklik endeksi, ekoturizm çeşitlilik endeksi kullanılarak AHS Yöntemi ve CBS ile potansiyel ekoturizm alanları belirlenmiştir.	AHS,CBS, Uzaktan Algılama
Application of GIS, AHP, Fuzzy and WLC in Island Ecotourism Development (Case study of Qeshm Island, Iran)/ Ada Ekoturizminin Geliştirilmesinde CBS, AHP, Fuzzy ve WLC Uygulamaları (İran, Qeshm Adası Örneği)	Dashti <i>et al.</i> (2013)	Çalışma, coğrafi bilgi sistemlerine (CBS), çok kriterli değerlendirme (MCE) ve Qeshm Adası'ndaki ekoturizm için uygun yerleri belirlemek için bulanık mantığa sahip olan entegre bir mekansal karar destek çerçevesinin uygulanabilirliğini incelemektedir. Bu çalışmada ekoturizm kriterleri fiziksel, biyolojik ve kültürel sosyoekonomik kriterler gibi 3 bölüme ayrılmıştır. AHP yöntemine göre kriterlerin ağırlığı netleştirilmiş ve kriter haritaları CBS	AHS,CBS,Fuzzy (Bulanık Eşli Karşılaştırma), WLC (Ağırlıklı Doğrusal

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

		çerçevesinde sayısallaştırılmıştır. Katmanın kriterleri Fuzzy ve CBS'de izlenen her bir kriterin haritası WLC modeli standartlaştırılmıştır.	Kombinasyon) Modeli
Using Analytical Hierarchy Process (AHP) for Prioritizing and Ranking of Ecological Indicators for Monitoring Sustainability of Ecotourism in Northern Forest, Iran / İran'ın Kuzey Ormanındaki Ekoturizm Sürdürülebilirliğini İzleme Konusunda Ekolojik Göstergelerin Önceliklendirilmesi ve Sıralanması için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) Kullanımı, İran	Godratollah <i>et al.</i> (2011)	Çalışmada Delphi yaklaşımı kullanılarak farklı alanlardan uzman bir panel aracılığıyla kriterler ve göstergeler belirlenmiştir. Sürecin sonunda, 9 kriter ve 61 göstergeden oluşan bir uzlaşmaya varılmıştır. Önceliklendirme ve sıralama için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Uzman seçim yazılımı kullanılmıştır. Bu 9 kriter 1-Doğal kaynakların korunması ve biyolojik çeşitlilik 2- Yeşil Alanların bakımı ve fiziksel özellikleri 3-Toprağın korunması ve su kaynakları 4- Biyolojik mirasın korunması ve kültürel çeşitlilik 5-Ekoturizmi güçlendirmek için yasal, kurum, mevzuat ve politika çerçevelerinin varlığı 6; yoksulluğun azaltılması 7- Ekolojik eğitim ve halkın bilinçlendirilmesi 8- Ekolojik alanların temizliği ve bakımın sürdürülmesi; turist güvenliği 9- Turistler ve yerel halk memnuniyetidir.	Delphi tekniği, AHS
Using an Hybrid AHP-SWOT Method to Build Participatory Ecotourism Development Strategies: The Case Study of the Cupe Valley Natural Reserve in Southern Italy / Katılımcı Ekoturizm Geliştirme Stratejileri İçin Hibrit AHS-SWOT Yöntemi Kullanımı: Güney İtalya'daki Cupe Vadisi Doğal Rezervi Örneği	Bianco and Marciano (2018).	Çalışma Güney İtalya Calabria'daki Cupe Valley Reserve'in ekoturizm gelişimini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır.AHS ve SWOT Analizi birleştirilerek AWOT Analizi geliştirilmiş ve uygulanmıştır.	AHS, SWOT, AWOT
Capability assessment and tourism development model verification of Haraz watershed using analytical hierarchy process (AHP) / Analitik hiyerarşi süreci (AHS) Yöntemi kullanarak Haraz havzasının yetenek değerlendirmesi ve turizm geliştirme modeli oluşturulması	Masih <i>et al.</i> (2018).	Sürdürülebilir kalkınma politikalarının gereksinimlerini karşılamak için bir yerin turizm potansiyelini değerlendirmeyi amacıyla ekoturizm potansiyeli yüksek Haraz havzasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilk olarak, bölgenin ekoturizm kabiliyeti ve yoğunluğunu değerlendirmesi amacıyla Arc GIS 10.3 yazılımı kullanılmıştır. Daha sonra, Delphi tekniği ile 19 kriter belirlenmiştir. Son olarak, modelin geçerliliğini doğrulamak ve analiz etmek için AHP tekniği uygulanmıştır.	AHS, CBS, Delphi Tekniği

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Korunan alanlar içinde, doğal rezervler ekosistemleri korumayı amaçlar, bu nedenle çevre koruma, çevreyi rahatsız etmeyen ekolojik turizm planlaması bu kaynakların sürdürülebilir kullanımı için oldukça önemlidir. Kısacası ekolojik yaklaşımlı turizm planlamaları, koruma ve kalkınmaya katkı sağlaması beklenen sürdürülebilir bir turizm şekli olarak tanımlanmıştır. Ne yazık ki, doğal ve kültürel çevrenin yeterince önemi algılanmadan, birçok ekolojik yaklaşımlı turizm çalışmaları doğanın tahribatı açısından oldukça tehlikeli ve yıkıcı bir hal almaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar incelendiğinde ekolojik yaklaşımlı turizm planlamalarının sürdürülebilirlik için bir araç değil amaç olduğunu vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada ekolojik yaklaşımlı turizmin sürdürülebilir yönetimini izlemek ve değerlendirmek amacıyla ortaya çıkan yöntemlerden birisi olan Analitik Hiyerarşi Yöntemi incelenmiştir. Çalışmalar incelendiğinde yöntemin diğer pek çok yöntem (CBS, SWOT, FUZZY, AWOT gibi) entegre edildiği görülmektedir. AHS Yöntemi bir alanın ekolojik kapasitesini değerlendirmek için önemli bir modeldir (Masih et al. 2018). AHS, kamu ve özel sektörün birçok uygulamasında kullanılmış çözülecek problemin yapılandırılması, kriterler ve alternatifler için hiyerarşi seviyelerinin oluşturulması açısından önemli bir modeldir. Burada önemli olan değerlendirme kriterleri ve ölçütlerinin yapılan çalışmanın amacına göre doğru olarak uyarlanmasıdır. Çift yönlü karşılaştırma yöntemi (Saaty 2003) olması, karar vericilerin ikili karşılaştırma yapılarak bir tercih yapma durumunda kalması analiz çıktılarının doğruluğunu artırmaktadır.

Yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde AHS yönteminde pekçok amaç çerçevesinde hiyerarşi modelleri geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan en önemlileri, doğal kaynakların korunması ve biyolojik çeşitlilik, yeşil alan planlaması, ekoturizm planlamaları, doğal alanların bakımı ve fiziksel özellikleri, toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, biyolojik ve kültürel çeşitliliğin korunarak gelecek nesillere aktarılması, ekolojik eğitim ve halkın bilinçlendirilmesi ile turistler ve yerel halk memnuniyetidir.

KAYNAKLAR

1. Akbulak, C., Cengiz, T., (2014). Determining ecotourism strategies using A'WOT hybrid method: case study of Troia Historical National Park, Çanakkale, Turkey, *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, Sayı: 21:4, s. 380.
2. Akpınar Külekçi, E., Bulut, Y., (2012). Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi
3. Ar, İ., Baki, B., Özdemir, F., (2014). Kuruluş Yeri Seçiminde Bulanık AHS-VIKOR Yaklaşımının Kullanımı: Otel Sektöründe Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı:13, s.93-114.
4. Badri, M.A. (2001). A combined AHP-GP model for quality control systems. *International Journal of Production Economics*, 72, 27–40.
5. Baran, N, Aydın Sat, N., (2015). Sürdürülebilir Turizm Planlaması: Teoriden ve Uygulamadan Örnekler. 2nd International Sustainable Buildings Symposium Bildiriler Kitabı, 28 -30 Mayıs 2015, Ankara. Türkiye.
6. Bianco, S, Marciano, C (2018). Using an Hybrid AHP-SWOT Method to Build Participatory Ecotourism Development Strategies: The Case Study of the Cupe Valley Natural Reserve in Southern Italy. *Smart Innovation Systems and Technologies V.101*, p. 327-336.
7. Boroushaki, S. and Malczewski, J. (2008). Implementing an extension of the analytical hierarchy process using ordered weighted averaging operators with fuzzy quantifiers in ArcGIS. *Computers & Geosciences*. 34: 399410.
8. Burnuamkaev K., Murayama, Y. (2011). Site Suitability Evaluation for Ecotourism Using GIS & AHP: A Case Study of Surat Thani Province, Thailand. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 21 (2011) 269–278.
9. Chan, F.T.S., Kumar, N., Tiwari, M.K., Lau, H.C.W., and Choy, K.L. (2007). Global supplier selection: a fuzzy-AHP approach. *International Journal of Production Research*. doi:10.1080/00207540600787200.
10. Dagdeviren, M. and Yüksel, I. (2008). Developing a fuzzy analytic hierarchy process (AHP) model for behavior-based safety management. *Information Science*, 178,1717– 1733.
11. Dashti, S, Masoud Monavari, S., Mohsen Hosseini, S, Riazi, B., Momeni, M. (2013). Application of GIS, AHP, Fuzzy and WLC in Island Ecotourism Development (Case study of Qeshm Island, Iran). *Life Science Journal* 10(1) :1274-1282.
12. Demir, S., 2011. İğneada'nın Ekoturizm Potansiyelinin Saptanması. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s,193.
13. Godratollah B, Azlizam A, Manohar M, Mohd Hasmadi İ, Hosseni, Mohsen S, (2011). Using Analytical Hierarchy Process (AHP) for Prioritizing and Ranking of Ecological Indicators for Monitoring Sustainability o Ecotourism in Northern Forest, Iran. *Ecologia Balkanica* . Jul 2011, Vol. 3 Issue 1, p59-67, p. 9.
14. Günden, C., Miran, B., 2008. Çiftçilerin Temel İşletmecilik Kararlarının Öncelik ve Destek Alma Açısından Analizi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*. 5 (2), s.67- 80.
15. Hsu, T.K., Tsai, Y.F. and Wu, H.H. (2009). The preference analysis for tourist choice of destination: A case study of Taiwan. *Tourism Management Journal* 30, Pp 288–297.
16. Kulak, O. and Kahraman, C. (2005). Fuzzy multi-attribute selection among transportation companies using axiomatic design and analytic hierarchy process. *Information Sciences*, 170, 191–210.
17. Kahraman, C., Ruan, D., and Dog'an, I. (2003). Fuzzy group decision-making for facility location selection. *Information Sciences*, 157, 135–153.
18. Kumari, S., Behera, M.D., Tewari, H.R, (2010). Identification of potential ecotourism sites in West District, Sikkim using geospatial tools. *International Society for Tropical Ecology*. 51(1): 75-85.
19. Kurttila, M, Pesonen, M, Kangas, J, Kajanus, M (2000). Utilizing the analytic hierarchy process (AHP) in SWOT analysis—a hybrid method and its application to a forest-certification case. *Forest Policy and Economics*, sayı 1, s. 41 –52.
20. Masih, M, Jozi, SA, Lahijanian, AA, Danehkar, A, Vafaeinejad, A, (2018). Capability assessment and tourism development model verification of Haraz watershed using analytical hierarchy process (AHP). *Environmental Monitoring and Assessment*, Volume: 190 Issue: 8.

21. Saaty, T.L., 1990. How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process, European Journal of Operations Research, 48, 9-26.
22. Saaty, T.L. 1994. How To Make A Decision: The Analytic Hierarchy Process, Interfaces, 24(6) 19-43.
24. Saaty, T.L., L.G. Vargas, and K. Dellmann, 2003. The allocation of intangible resources: the analytic hierarchy process and linear programming. Socio-Economic Planning Sciences. 37:169–184.
25. Strange, T, Bayley , A. (2008). OECD insights sustainable development linking economy, society, environment: Linking economy, society, environment: OECD Publishing.
26. UNEP, W. (2005). Making tourism more sustainable -Part II, Case Studies: UNEP and WTO
27. Xuling, L., Zhaoping, Y., Feng, D. and Xuegang, C. (2009). Evaluation on Tourism Ecological Security in Nature Heritage Sites :Case of Kanas Nature Reserve of Xinjiang,China. Chin. Geogra. Sci 1 9(3),Pp 265–273.
28. Yılmaz, E., 2004. Ekoturizm planlamasında katılımcı yaklaşımla etkinlik Seçimi: Cehennemdere Vadisi Örneği. Çevre ve Orman Bakanlığı. Yay. No: 237, s.16-26.
29. Yılmaz, E., 1999. Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinin Çözümü, Doğu Akdeniz Ormancılık Araştırma Enstitüsü, DOA Dergisi, Orman Bakanlığı Yayın No: 127, DOA Yayın No: 16, s. 95-122.
30. Yılmaz A, Zorlu K, (2018). SWOT-AHS Analizi Kullanılarak Sinop'ta Sürdürülebilir Turizm Stratejilerinin Önceliklendirilmesi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: Yıl: 2018.

GELENEKSEL EV ve BAHÇE MİMARİSİNİN KENTSEL PEYZAJA KATKILARININ BELİRLENMESİ: ERZURUM YUSUF ZİYA PAŞA KÖŞKÜ ÖRNEĞİ
DETERMINATION OF THE CONTRIBUTION OF TRADITIONAL HOUSE AND GARDEN ARCHITECTURE TO URBAN LANDSCAPE: ERZURUM YUSUF ZİYA PAŞA KÖŞKÜ EXAMPLE

Elif AKPINAR KÜLEKÇİ

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Erzurum, Türkiye

Başak AYTATLI

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Erzurum, Türkiye

ÖZET

Göçebe bir hayatı benimseyen Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle bu mekânları yerleşik hayatlarına taşıma istekleri bahçe anlayışını ortaya çıkarmıştır. Özellikle dönemin bahçeleri, dinamik yapısı itibarıyla zamanla değişime uğramıştır. Ancak genel olarak geniş aile yapısına sahip ve maddi açıdan daha zengin Türk ailelerinde köşk, villa tipi gibi yapıların pek çok örneğine rastlamak mümkündür.

Türk bahçelerinin tasarımında yer alan yapısal ve bitkisel bahçe elemanları, bulunduğu yörenin ekolojik özelliklerine ve halkın sosyo-kültürel yapısına bağlı olarak özgün kullanımları içermektedir. Bahçede yer alan oturma elemanları, su elemanları, kapılar, merdivenler, asmalıklar çardaklar ve aydınlatma elemanları, dinlenme yerleri, taş sofalar, tahtlar gibi dönemin özelliklerini ve ihtişamını yansıtan unsurlarla geleneksel Türk evleri yani köşkler daha göz alıcı bir hale gelmektedir. Bu yapıların bir kısmında da islam etkisi altında iç bahçe veya avlu gibi mekanlar da yer almaktadır.

Bu çalışmada, özellikle Osmanlı döneminden günümüze kadar varlığını sürdürmekte olan ve 220 yıllık bir geçmişe sahip sivil mimarinin yaşayan örneklerinden biri olan Yusuf Ziya Paşa Köşkü ve yakın çevresi ele alınmıştır. Erzurum Kent merkezinde yer alan köşk kentin kültürel kimliğinde önemli bir yere sahiptir. Tarihi kaynaklarda “ yeşil cennet “ anlamına gelen “Nüzhet-ül Hazra” adıyla anılan tarihi köşk gerek mimarisi gerekse bahçe unsurlarıyla günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Çalışmada Erzurum kentinde yer alan Yusuf Ziya Paşa Köşkü yapısal ve çevresel unsurları bir bütün olarak ele alınmış, bahçesinde yer alan bitkisel tasarım ve yapısal elemanların mevcut durumunun geçmişten günümüze kadarki süreci yerinde gözlem ve incelemeler ile literatür araştırmasıyla karşılaştırılmış ve kentsel peyzaja katkıları irdelenmiştir. Çalışma sonucunda, bu geleneksel mimarinin korunarak gelecek nesillere aktarılması gerekliliği ortaya konmuş, kültür turizmi kapsamında değerlendirilebilecek bileşenleri belirlenerek bu kapsamda değerlendirilmesi için öneriler geliştirilmiştir. Ayrıca, Türk kültürünün doğa- bahçe ve süsleme sanatları arasında organik bağlantısı ve tarihsel süreci de çalışma sonucunda ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Sivil Mimari, Bahçe Mimarisi, Tarihi Köşk, Yusuf Ziya Paşa Köşkü, Kentsel Peyzaj, Erzurum*

ABSTRACT

Turks who embraced a nomadic life settled in Anatolia and their desire to move these places to their settled lives revealed the understanding of the garden. Especially the gardens of the period have changed over time due to their dynamic structure. However, it is possible to find many examples of structures such as pavilions and villas in Turkic families, which have a large family structure and are rich in financial terms.

The structural and vegetative garden elements in the design of Turkish gardens include the original uses depending on the ecological characteristics of the region and the socio-cultural structure of the people. Traditional Turkish houses, kiosks are becoming more attractive with elements reflecting the characteristics and splendor of the period such as sitting elements, water elements, doors, staircases,

hanging pavilions and lighting elements, resting places, stone sofas and thrones. In some of these buildings, there are places such as inner garden or courtyard under the influence of Islam.

In this study, Yusuf Ziya Pasha Mansion and its immediate surroundings, which are one of the living examples of civil architecture with a history of 220 years, have been studied. The pavilion in the city center of Erzurum has an important place in the cultural identity of the city. The historical pavilion named Nüzhet-ul Hazra which means in green paradise “in historical sources has survived to the present day with its architecture and garden elements. In this study, the structural and environmental elements of the Yusuf Ziya Pasha Mansion, which is located in the city of Erzurum, were taken as a whole. As a result of this study, the necessity of preserving this traditional architecture to be passed on to future generations has been put forward and suggestions have been developed for the evaluation of the components which can be evaluated within the scope of cultural tourism. In addition, the organic connection and historical process of Turkish culture between nature and garden and decoration arts were also revealed.

Key words: *Civil Architecture, Garden Architecture, Historic Mansion, Yusuf Ziya Pasha Mansion, Urban Landscape, Erzurum*

GİRİŞ

Türklerin 10.yy'dan itibaren islamiyeti kabul etmesiyle Türk toplumunda gerek sosyal gerekse kültürel olarak islami etkilerin izleri görülmeye başlamıştır. Daha sonra son iki yüz yılda ise yine toplum, doğu İslam ve batı medeniyetinin birer sentezi olarak şekillenmiştir. Bu etkileşimlerin ve mevcut geleneksel kültürel dokunun önemli odak noktası olan köşkler, saraylar, Türk evleri, hanlar, konaklar gibi mekânsal kullanımlar, ile avlular, bahçeler, gibi doğal unsurların birlikteliği kavramı, yüzyıllardır süregelen Türk kültürüne ait sanat ve mimarinin birer ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Bozkurt ve Altınçekiç, 2013). Özellikle XX. yy'da en ünlü mimarlarından ,modernist mimarinin kurucusu ve ütopyik mimari tasarımların yaratıcısı olan Le Corbusier, geleneksel Türk evlerinin uzun revaklarıyla, geniş saçaklarıyla, yerlere uzanmış bahçe duvarlarıyla sarılı ağaç ve yeşillikleri ile ,farklı amaçlar için ayrılmış bahçe bölümleri ve yapısal unsurlarıyla, kullanılan malzemelerin niteliğiyle, geniş bitki topluluklarının kullanımlarıyla, kısacası şekilsel motiflerinin yanı sıra çevresel kullanım özelliklerinin de cazibesinden hayranlıkla bahsetmektedir (Le corbusier 1999).Bu cezbedici unsurlarıyla Türk evleri, geleneksel dokusunu, mimarisini ve çevresini değiştirmemeye özen gösterdiği için modern yapılara benzemeden kendine özgü bir karaktere sahip bir miras niteliğindedir (Soykan 1999). Çevresi yüksek ve hisar tipi duvarlarla çevrelenen, zamanla değişen ve gelişen Türk evleri, bu özellikleriyle kültürel miras niteliği taşıyan anıtsal mimari yapıların da plan şeması ve biçimlenmesinde alt yapı oluşturmaktadır (Cezar, 1977).

Bazı araştırmalarda literatürde Türk evi kavramı, “Osmanlı evi veya Anadolu evi” gibi farklı isimlerde kullanılsa da fiziksel unsurlar ve kültürel bileşenleri bu yapının geleneksel Türk mimarisini ifade etmektedir (Arel, 1982). Kuban (1982), Türk evleri ile ilgili yaptığı çalışmada, Türk evini, geleneksel aile yaşamı ve törelerine uygun tasarım ve plan özelliklerine sahip, Türk insanının ihtiyaçlarını karşılayabilen konut tipi olarak tanımlamaktadır.

Türk evleri genel olarak estetik ve biçim kaygısından uzak daha çok fonksiyonel ve gerçekçi bir yapıya sahiptir. Evlerin planın ve strüktürün oluşumunda topoğrafyaya ve çevre koşullarına uyulmuştur. Akılcı, esnek ve pratik çözümler uygulanmıştır. Tasarım içten dışa doğru gelişmekte olup, her detay insan boyutlarına göre düzenlenmiştir. Bu nedenle; Türk evi insanın rahatı, düzenli yaşaması için tasarlanmış bir ev tipidir (Burkut 2014).

Geleneksel Türk evlerine ait diğer bir unsur ise Türk bahçeleridir. Türk bahçe kültüründe yer alan dış mekan kullanımı ve bitkisel tasarımı, genel özellikleri bakımından Türk- İslam bahçesi örneklerinden ilham almakta ve bu yönüyle Türk kültürünü tarihsel süreçte net bir şekilde yansıtmaktadır. Bu kültürde yer alan avlular, su çanakları, fiskiyeler, havuzlar, mimari elemanlar, süsleme unsurları, bitkiler ve genel

formal tasarımlar ile Türk bahçe sanatının Orta Asya'da başlayan ve İslamiyetle gelişen birer uzantısı olup sonraki yıllarda tarihi Rönesans bahçelerine yansımaktadır (Tazebay ve Akpınar 2010).

Türk Bahçesinin köşelerinde, tasarım zenginliğinin yer aldığı, farklı kullanımlar yaratılmıştır. Türk Bahçesinin en önemli özelliği olan bu uygulama, bahçelerin gezintiden çok oturma amaçlı kullanımından kaynaklanmaktadır (Çaçur, 1999,Şahin ve Erol,2009).

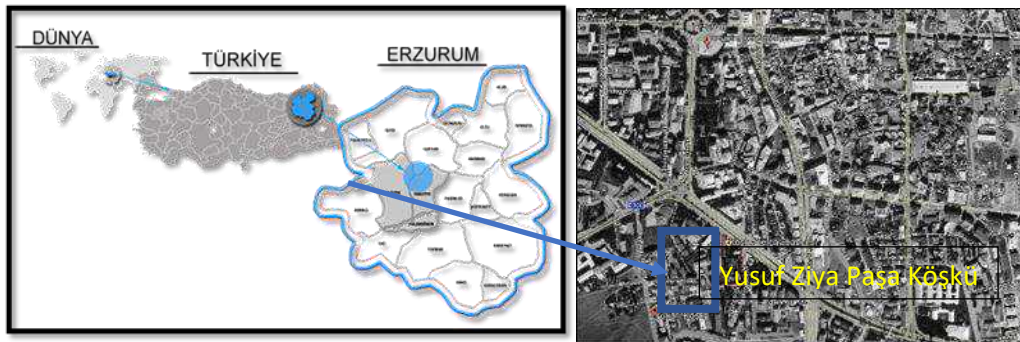
Bahçelerde kullanılan yapısal elemanlar, ekolojik şartlara ve bölgenin geleneksel özelliklerine ve bahçe sahibinin sosyo-ekonomik durumuna bağlı olarak değişiklik de gösterebilmektedir. Fakat genel olarak Türk bahçelerinde bulunan yapısal bahçe elemanları; oturma birimleri, bahçe duvarları, kapılar, merdivenler, taşlıklar, aydınlatma elemanları, kamariye, taht asmalıklar ve çardaklar, su elemanları vb. şeklinde özetlenebilir (Kayakent, 1999, Avcı, 2005).

Evyapan (1972)'ye göre Anadolu'da Türk islam medeniyetine ait geleneksel köşkler, konaklar ve saraylar gibi Türk evlerinde yer alan avlu sistemi de yine ev halkının oturma, dinlenme yeri olarak tasarlanmış ve bu sistemde suyun kullanımı, özellikle şadırvan ve altıgen havuzlarda olmuştur. Ayrıca Türk evlerinde çoğunlukla iç avluda (eyvanda) bu havuzların dikdörtgen, kare ve altıgen formlu örneklerine de rastlamak mümkündür (Gültekin, 1991). Türk bahçelerine bakıldığında suyun daha çok sıcak bölgelerde kullanıldığı görülmektedir. Genellikle dikdörtgen veya kare şeklinde olan havuzlar ve selsebiller, serinlemek amacı ile kullanılmıştır. Geleneksel havuzların ölçek bakımından küçüklüğü Lale Devri'nde Türk bahçelerine yabancı etkilerinin girmesi ile büyümüş ve mevsimlere göre değişiklik gösteren bahçe yapısı içerisinde ufak da olsa havuz vazgeçilmez bir unsur olarak günümüze kadar taşınmıştır (Öztan 1995, Aksoy 2011,Turgut 2012).

Bu çalışmada Erzurum Kent merkezinde yer alan ve gerek tarihi dokusu gerekse kentteki konum ve işlevi açısından önemli yere sahip olan Yusuf Ziya Paşa Köşkü'nün yapısal ve çevresel unsurları bir bütün olarak ele alınmış, bahçesinde yer alan bitkisel tasarım ve yapısal elemanların mevcut durumu irdelenerek tarihi kentsel peyzaja katkılarına değinilmiştir.

Materyal ve Metod

Bu çalışmanın ana materyalini Doğu Anadolu'nun gelişmiş şehirlerinden biri olan Erzurum Kentinde yer alan ve kent merkezine 750 m mesafede yer alan tarihi Yusuf Ziya Paşa köşkü ve yakın çevresi oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma alanının konumu

Çalışma alanını oluşturan Yusuf Ziya Paşa Köşkü kent içerisinde avlu bahçesiyle birlikte yaklaşık 9.500 m² lik bir alana kent içinde önemli bir yeşil alan varlığına sahiptir. Çalışmada, bu tarihi köşk ve çevresinin peyzaj tasarımını belirleyen yapısal ve bitkisel materyaller, gerek yapı mimarisi gerekse alan kullanımının uyumu irdelenmiştir. Çalışma kapsamında alana ait literatür araştırmaları ve alanın hem çevresine hem de tarihi köşke ait kullanımlar fotoğraflanarak fiziksel ve bitkisel elemanların kullanımı açısından olumlu ve olumsuz yönler ortaya konulmuştur.

Çalışma, tarihi köşkün mimari dokusu ve köşke ait çevresel öğeler olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Alanda yer alan donatılar ve özellikleri şöyledir (Çizelge 1).

Bulgular

Erzurum'da 1795-1798 senelerinde valilik yapan Yusuf Ziya Paşa tarafından inşa ettirilen köşk, 1824, 1921 ve 1986 yıllarında birkaç onarım görmesine rağmen (URL-1) esaslı bir restorasyona ihtiyacı bulunmaktadır. Erzurum'un kıymetli eserlerinden olan ve korunması gereken bu kültür varlığı büyük bir yapay göl ve çeşitli ağaçların bulunduğu bir bahçeye sahiptir. İki katlı olan köşk, katlarına ayrı giriş kapılarından ulaşılmasıyla da dikkat çeken bir mimariye sahiptir (Şekil 2).

Şekil 2. Yusuf Ziya Paşa Köşkü (özgün)

Alanda bakımsız, düzensiz ve gelişmiş güzel yerleştirilmiş pekçok donatı elamanı bulunmaktadır (Şekil 3). Alanda yer alan donatılar ve özelliklere ait şekiller aşağıda yer almaktadır.

a) Demir profil ayak-ağşap lata bank

b) Kaba yonu ,1.5 metre taş çeşme

c) 50 m2 beton dökme dikdörtgen süs havuzu

d) 30 metre uzunluğunda yapay beton göl

e) Yarı açık pergole sistemleri

f) Aydınlatma elemanı

Şekil 3. Yusuf Ziya Paşa Köşkü çevresi fiziksel donatılar ve özellikleri (özgün)

Alanda yer alan diğer fiziksel donatılar ise köşk ve çevresi boyunca kilit parke taş döşemeler, açık alanda ahşap çitler, havuzun iç tarafı kaba yonu eski taş,dışı ise andezit kaplama, yaklaşık 30 araçlık bir otopark, 25 metre karelik yarı açık oyun alanı olarak sıralanabilir.

Bahçede kot farkı olan yerlerde çoğunlukla merdiven ve basamaklardan yararlanılmıştır. Genellikle taştan olan merdivenler geniş ve yüksektir. Yol kenarlarında çoğunlukla yağmur suları için bir su kanalı bulunur, bazen döşeme, havuz çevresinde genişleyerek teras olarak kullanılabilir.

Oturma mekanlarının üstü kapalı, yanları açık, çoğunlukla tek odalı olarak oluşturulan köşk, alanda en yüksek konumda olup genellikle bahçenin hava sirkülasyonunun en hızlı olduğu yerde bulunmaktadır. Dış etkilerden korumak için ise ahşap kafesler ya da perdeler kullanılmıştır. Yine köşke ait çıkma diye adlandırılan ahşap konstrüksiyonlu balkon veya “gezemek (çardak, çiçeklik)” şeklinde düzenlenmiş olup, kemerlerle öne ve yanlara açılmaktadır. Pencerelede ahşap ve Selçuklu motiflerine ait işleme örnekleri göze çarpmaktadır.

Alanda eski ve yeni bitkilerin iç içe geçtiği karmaşık ve düzensiz bir bitkilendirme söz konusudur (Şekil 4). Alanda tespit edilen bitkiler *Picea pungens* 'Glauca', *Salix babylonica*, *Populus alba*, *Pinus sylvestris*, *Betula verrucosa*, *Acer negundo*, *Fraxinus americana*, *Spireae x vanhouttei*, *Cornus alba* ve *Ribes aureum* 'dur.

Şekil 4. Köşk bahçesindeki bitkilendirmeden görünümü (özgün)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Özellikle kentte yer alan Tarihi köşk ve bahçeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu sivil mimarının gelecek kuşaklara korunarak aktarılması, sosyo-kültürel ve tarih bilinci oluşturmada önemli bir miras niteliği taşımaktadır. Türk bahçesi anlayışının günümüz gençliği tarafından benimsenmesi ve eğitim süreçlerine yansımalarının olması hem kültürel mirasın korunmasına destek sağlamakta hem de kültürel devamlılığında etkin rol üstlenecektir.

Geçmişte günlük yaşantımızda yeri olan Türk evi ve Türk bahçelerinin birer kültür mirası olduğu unutulmamalı, özellikle Türk Bahçesinin özelliklerini taşıyan örneklerin korunması, gerekli durumlarda restorasyonu ve bakımı konusunda daha titiz davranılmalıdır. Çünkü bahçelerin canlı materyalleri de içermeleri nedeniyle, birçok mimari yapıya göre daha fazla ve hızlı şekilde tahribatları söz konusu olmaktadır. Bu nedenle sorumlulukların bilincinde olmak ve korumacı yaklaşımla bahçelerin sürekliliklerini sağlamak, birçok meslek disiplininin görevleri arasında yer almalıdır.

Bu çalışmada Osmanlı döneminden günümüze kadar varlığını sürdürmekte olan ve 220 yıllık bir geçmişe sahip sivil mimarının yaşayan örneklerinden biri olan Yusuf Ziya Paşa Köşkü ve yakın çevresi ele alınmıştır. Erzurum Kent merkezinde yer alan köşk kentin kültürel kimliğinde önemli bir yere sahiptir. Geleneksel tarihi dokusu ve korunmuş bitki varlığı ile kente olumlu katkılar sağlayan bu yapı, günümüzde şehrin tek aile çay bahçesi niteliğinde kullanılan ve koruma altına alınan tescilli bir sivil mimari ve tarihi miras örneği olarak kente katkılar sağlamaktadır. Fakat kullanımı açısından özellikle bahçe anlayışında Türk bahçe sanatını yansıtmayan modern donatı elemanlarının varlığı, görsel anlamda tarihi dokuyla uyumlanmayan çevresel öğelerin varlığı, dağınık ve gelişmiş güzel yapılmış peyzaj düzenleme ve bitki kompozisyonları bu tarihi dokunun değerine gölge düşürmektedir. Göze çarpan bir diğer detay ise köşkün bakımsız ve atıl durumdaki görüntüsüdür. Bu bakımdan bu tarihi köşkü ön plana çıkaracak sadelikte tasarım çalışmaları yapılarak, köşkün tarihi dokusuna uyumlu restorasyon çalışmalarının yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca görsel anlamda göz yorucu köşkün tarihi dokusuyla uyumsuz donatı elemanlarının alandan uzaklaştırılması, bitkisel tasarımdaki yoğunluğun azaltılması ve geçmişten günümüze kadar miras olarak gelmiş bu nadide kültürel mirasımızın korunarak gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

1. Aksoy, Y. (2011). Palace Gardens in İstanbul the example of Dolmabahçe, Studies in History of Gardens & Designed-Landscapes; 31:4, 332-342.
2. Avcı, Ü., 2005. Antalya Kenti Geleneksel Türk Konutlarında Bahçe Mekanının Analizi. Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 124s, Antalya.
3. Bozkurt G., Altınçekiç H. (2013)., Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi , İ.Ü. Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Peyzaj Planlama ve Tasarımı Anabilim Dalı, 34473 Bahçeköy-İstanbul, 2013, 63(1):69-91
4. Cezar, M., 1977. Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, sf: 25-379.
5. Çaçur, I., 1999. İslam Sarayları ve Çevrelerinin Peyzaj Analizi Topkapı Sarayı Üzerine Bir İnceleme. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 125s, İstanbul.
6. Tazebay İ, Akpınar N., 2009, Türk Kültüründe Bahçe, bilig Ê Yaz 2010 Ê Sayı 54: 243-253 © Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı
7. Kuban, D., 1982. Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler. Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat yay. İstanbul, sf: 197-198.
8. Öztan, Yüksel (1995). "The Properties of Turkish Gardens", Maison Francaise 1-2.
9. Turgut H.(2012),Tarihi Türk Bahçelerinde Havuz Yapıları, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (ISSN: 2147-0626),Journal of History Culture and Art Research Vol. 1, No. 3, September 2012.
- 10.Soykan, Ö. N., 1999, Ev Üstüne Felsefe Bir Deneme. Cogito, 1999 Yaz, Sayı:18, "Bir Anatomi Dersi: Ev" özel sayısı, YKY, Ankara, s.101-111.

11. <http://www.mimarlikdersi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=375&RecID=2846>
12. Kayakent, T., 1999. Tarih İçinde Bahçe Olgusu ve Eski Türk Bahçelerinin Günümüz Bahçelerine Dönüşüm Süreci. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 139s, İstanbul.
13. Le Corbusier, 1999, Bir Mimarlığa Doğru, (çev.) S. Merzi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.120-126.
14. Eyyapan, G. A. (1972) Eski Türk Bahçe ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, ODTÜ-Ankara,
15. Şahin K.C., ve Erol U.E., (2009), Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri: A, Sayı: 2, Yıl: 2009, ISSN: 1302-7085, Sayfa: 170-181, SDÜ Eğirdir Meslek Yüksekokulu, Peyzaj Programı, 32500, Isparta ckus@sdu.edu.tr
16. Burkut E.B., 2014, Osmanlı/Türk Evi Mekân Kurgusunu Modern Konut Mimarisinde Okumak (Wright, Corbusier, Eldem ve Cansever'in Konutları, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi ,Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2014.
17. URL 1 2019. http://erzurumdayatirim.kudaka.org.tr/?page_id=707 (Erişim Tarihi: 15.05.2019)

TÜRK-OSMANLI KÜLTÜRÜNDE BAHÇE SANATI GARDEN ART IN TURKISH-OTTOMAN CULTURE

Kübra GÜRBÜZ

Yüksek Lisans Öğr., Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Erzurum, Turkey

Işık SEZEN

Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Erzurum, Turkey

ÖZET

Türk-Osmanlı kültüründe, güzel olarak tanımlanmak istenen bahçelere “İrem Bağı Gibi” ifadesi kullanılırken, saray bahçelerine ya da padişaha ait dış bahçelere de ‘Has Bahçe’ denilirdi. Geleneksel Türk Bahçeleri, güzellik ile kullanışlılığın birlikte ele alındığı mekanlar olmakla birlikte tasarımında geleneksel mimarı, adet ve ananelerin etkisi vardır. Osmanlı padişahlarının bahçeleri ne İslâm, ne de Avrupa bahçelerine benzerliği bulunmaktadır. Osmanlı bahçeleri son derece kendine özgü bir şekilde gelişim imkânına sahip olan mekânlardır. Ayrıca yaşam biçimlerini ve dönemin sanat anlayışını yansıtmakla birlikte, tasarımda farklılıklar oluşmuştur. Saray bahçelerinde sadece çiçek bahçelerine değil, meyvelik, gül hane ve bostanlara da yer verilmiştir. Geleneksel Türk Bahçesi güzellik ile kullanışlılığı açısından önemli mekanlar olmakla birlikte, Türk-Osmanlı kültüründe bahçeler binaların önlerine geçmiştir. Bahçelerde tasarım yapılırken manzaranın bulunduğu alanda doğal unsurlar kullanılırken, binaların ve sınır duvarlarının bulunduğu, manzaranın olmadığı yerlerde yapay unsurlar kullanarak doğallık etkisi oluşturulmuş ve bahçeyle bina arasında bütünlük sağlanmıştır. Osmanlı döneminden günümüzdeki bahçe sanatının en güzel örnekleri İstanbul’da bulunan Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayı, Beylerbeyi Sarayı, Yıldız Sarayı İhlamur Kasrı, Hidiv Kasrı bahçeleridir. Bu bahçelerde Türk bahçe sanatı teknikleri, kullanılan bitkiler, su ögesi kullanımı ve tercih edilen heykeller ve anlamları gibi bahçe kültürünü oluşturan önemli unsurlar araştırılmış ve Osmanlı’da bahçe ve çiçek kültürünün yaygınlaştığı dönem ve etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bahçe sanatı, Türk-Osmanlı Bahçeleri, İstanbul, Türkiye

ABSTRACT

In the Turkish-Ottoman culture, the expression of pad Irem vineyard was used in the gardens which were to be described as beautiful, while the gardens of the palace or the outer gardens belonging to the Sultan were called as olarak Has Bahçe Turkish. Apart from being the places where traditional Turkish gardens are considered together with beauty and usefulness, the design has an unchanging approach from traditional residence to palace. The gardens of the Ottoman sultans have no similarity to Islam or European gardens. Ottoman gardens are places that have the possibility of development in a very unique way. In addition, while reflecting the lifestyles and the understanding of art of the period, there have been differences in design. In the palace gardens, not only the flower gardens, but also the orchards, rose houses and orchards were also included. Although the traditional Turkish garden has important places in terms of beauty and usefulness, in the Turkish-Ottoman culture the gardens have passed to the buildings. In the design of the gardens, while natural elements are used in the area where the landscape is located, the natural effect is created by using artificial elements in places where the buildings and boundary walls are located and where there are no landscapes. The most beautiful examples of the garden art from the Ottoman period are the Dolmabahçe Palace, Topkapı Palace, Beylerbeyi Palace, Yıldız Palace İhlamur Pavilion and Hidiv Kasrı gardens. In these gardens, Turkish garden art techniques, used plants, the use of water elements and preferred sculptures and their meanings have been studied.

Keywords: Garden art, Turkish-Ottoman Gardens, Istanbul, Turkey

1.GİRİŞ

1.1. İslam Bahçeleri

İslam bahçeleri denilince başta Türkler, İranlılar, İspanyollar ve Arapların oluşturduğu bahçeler akla gelir. Bu bahçeler sözü edilen her millettten adet, anane ve sanat görüşleri ile İslamiyet'in

kaynaştırılmasından ortaya çıkmıştır (Kayakkent, 1999). İslam bahçe sanatı köklü bir geçmişi vardır. İslam dünyasında en çok kullanılan ve uygulanan bahçe düzeni çevre iklim koşulları, sosyal alanlardan izole edilen, formal çizgili sade avlular, kare formda sade açık yeşil alanlar ve Batı Avrupa geleneğinde benzersiz disiplinli ve ince bir anlayış mevcuttur. İslam bahçe prensibinde su olmazsa olmaz öğelerindendir. Havuzlar, fiskiyeler, şadırvanlar gibi öğelere bahçelerde sıklıkla yer verilmiştir. Bitkiler sembolik mesajları ifade etmektedir. Örneğin servi ağacının ölümün simgesi olduğu ifade edilmektedir. Şekil 1’de İslam Bahçesi Örneği verilmiştir.

Şekil 1. İslam Bahçesi Örneği

1.2. Türk-Osmanlı Bahçe Anlayışı

Türk bahçesinin biçimlenmesinde bitkisel materyal, doğaya karşı saygı ve doğal öğelere verilen önem ile en önemli eleman olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı bir deyişle temel belirleyiciler yaprak döken ve ibrelili ağaçlar, meyve ağaçları ve çiçekler olmuştur (Yazgan, 2016). Geometrik ve mimari bahçelerde ağaç ve çiçekler genellikle parterlerin dışında tutulmuş, doğal bitki örtüsü tasarımın temelini oluşturmuştur. Osmanlı bahçelerinde ağaç, daima doğal gelişiminde bırakılmıştır. Çiçeklerin kullanımı ise formal olarak tasarlanmış, yollar veya kısa duvarlar ile çevrilmiş çiçekli zeminler tasarlanmıştır. Bahçe içerisinde döşemeler ve yollar yeşil alanları ayıran sınırlar doğal biçimde bırakılmıştır. Ara yollar, ana yollardan farklı olarak, dövmeli toprak olarak bırakılmış veya kum, çakıl, bazen de malta taşlarıyla döşenmiştir. Türk bahçesinde batı bahçe örneklerinde olduğu gibi desen oluşturma eğilimi mevcut değildir. Çiçek kullanımında dikkat çeken en önemli özelliklerden bazıları, havuz ve yapı yakın çevrelerinde belli bir ritim ve kompozisyon biçiminde kullanılmasıdır. Havuzlarda ve döşemelerde kullanılan malzemelerin çoğunluğu mermerden oluşmaktadır. Şekil 2’de Türk Bahçesi örneği görülmektedir.

Şekil 2. Türk Bahçesi Örneği (Ihlamur Kasrı)

Su kenarlarında ve geniş yeşil alanların belli kısımlarında çeşitli bölgelere genellikle giriş kısımlarına simgesel objeler yerleştirilmiştir. Bunlardan bazıları “Kaçan Geyik”, Beylerbeyi Sarayı Harem bahçesinde Amerikan Geyiklerine benzeyen, “Umutsuz Durumdaki Geyik”, yine aynı yerde bulunan “Yavrusunu Emziren Geyik” ve “Yavrularını Toplayan Dişi Aslan” gibi çeşitli heykellere yer verilmiştir (Yazgan, 2016).

Şekil 3’de Beylerbeyi Sarayı bahçesinden bir heykel örneği verilmiştir.

Şekil 3. Beylerbeyi Sarayı’nda heykel

Osmanlı padişahları döneminde III. Ahmet’in özellikle gül, karanfil, leylak, yasemin ve laleye karşı ilgisi olduğu belirtilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait çeşitli belgelere göre (933/1526-27) tarihli defterde Saray-ı Âmire, yani Topkapı Sarayı has bahçeleri için Kefe Lalesi ile beraber türü belirtilmeyen çok sayıda çiçek alındığı yazılmıştır. Ve bununla birlikte yasemin sandıkları ve karanfil avlusundan söz edilmektedir (Atasoy, 2002). Şekil 4’de Ihlamur Kasrı iç bahçesinde kullanılan çiçekler görülmektedir.

Şekil 4. Ihlamur Kasrı İç Bahçe

Osmanlı'da bostancı ocağı bahçelerle ilgili görevlendirilmiş ve bu ocakta Has Bahçe ve hassa bostancıları olarak görevlendirmeler yapılmıştır. Tarihi belge ve fermanlar yardımıyla mevcut Türk bahçeleri değerlendirildiğinde özellikle saray bahçelerinde en sık ve yoğun bazı bitkiler Fidan (1987)'ye göre şöyledir,

- ✓ *Magnolia stellata* (Manolya)
- ✓ *Buxus sp.* (Şimşir)
- ✓ *Araucaria araucana* (Şili arokaryası)
- ✓ *Cunninghamia lanceolata* (Çin Tırpan Ağacı)
- ✓ *Cedrus sp.* (Sedir)
- ✓ *Pinus pinea* (Fıstık Çamı)
- ✓ *Cupressus sempervirens* (Akdeniz Selvisi)
- ✓ *Aesculus hippocastanum* (At Kestanesi)
- ✓ *Fraxinus angustifolia* (Sivri Yapraklı Dişbudak)
- ✓ *Cercis siliquastrum* (Erguvan)
- ✓ *Fraxinus angustifolia* (Sivri Yapraklı Dişbudak)
- ✓ *Platanus orientalis* (Doğu Çınarı)

1.3. Türk Bahçesi Tasarım Özellikleri

Osmanlılar fethettikleri topraktaki mevcut kültür birikimini, yapı ve bahçe geleneğini değerlendirerek bir "bahçe olgusu" tasarlamışlardır (Yazgan, 2016). Çiçek, meyve ağaçları, serviler, mermer çeşmeler ve havuzlar Türk Bahçe Kimliği'nin simgesi haline gelmiştir. Türk-Osmanlı bahçesinin tarihsel gelişimi ve mevcut bahçe örnekleri incelendiğinde tasarım özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ Bahçe zevk, düşünce ve kaygı duyulmayan, sultanların ve halkın keyifli vakit geçirdiği, yemek yediği, müzik dinlediği, spor müsabakaların izlendiği yer olmuştur.
- ✓ Alçakgönüllü ve katı olmayan bir anlayışta, doğa ile formal ve informal ilişkiye sahip, basit plan şemalı, işlevsel ve yaşayan bahçe karakteri taşımaktadır.
- ✓ Bahçe alanı, görsel değerler, manzara, su, hava ve av olanaklarına göre tercih edilmiş, yapı daha sonra gelmektedir. Planlama yapılırken birkaç akstan oluşan ve çok sayıda açısı sayesinde farklı algı noktaları oluşturmaktadır.
- ✓ Türk bahçelerinin kendi içinde sahip olduğu belli belirsiz düzen diğer İslam bahçelerinde görülen katı geometrik bahçelerinde görülen düzenden bağımsızdır.

- ✓ Bahçe seyirlik, dokunulmayan bir ye değil toplumsal yaşamın bir yansımasıdır ve içinde yaşanan bir mekândır.
- ✓ Bahçeler kapalı alanlarda gerçekleştirilen gerçekleştirilen tüm aktivitelerin gerçekleştirilebileceği mekânlar olarak tasarlanmıştır (Yazgan,2016).
- ✓ Saray ya da konak yapılarında haremlik-selamlık ayırımının gözetilerek mahremiyete özen gösterilmiştir.

Şekil 5’de Dolmabahçe Sarayı Harem kısmı görülmektedir.

Şekil 5. Dolmabahçe Sarayı Harem Dairesi Bahçesi

1.4. Türk -Osmanlı Saray Bahçelerinin Önemi

Saray ve bahçe ilişkisi de iç yasama mekânı ile dış yasama mekânının bütünlüğüne dayanmaktadır. Bu nedenle, saray bahçeleri de saraylar gibi gerek mimari gerekse yaşam açısından aynı kültürün birer ürünü olmuşlardır (Yıldızcı,1985). Mimari yapıları belli bir sınır ve düzen içinde çevreleyerek estetik ve fonksiyonel bir dış mekân halinde onları kucaklayıp tamamlayan ‘bahçe’ zaman içinde çeşitli değişikliklere uğrayarak her çağda yapısal ve bitkisel bir kompozisyon olarak ortaya çıkmıştır (Gürenli,1987). Üzerinde bitki yapısıyla sürekli bir gelişim ve değişim içinde olan bahçelerin tarihinin araştırılması, büyük ölçüde bahçeleri biçimlendiren mimari yapılar ile düzenlemelerin tarih içindeki görüntülerini veren görsel kaynaklar ve yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Güzellikleri genellikle ‘İrem bağı gibi’ diye tasvir edilen tarihi bahçelerin basında, tarih boyunca yaşamış uygarlıkları günümüze ulaştıran ve kültür ve geleneksel yapılarını bize aktaran belgeler durumundaki saray bahçeleri gelmektedir. Saray bahçeleri güzellik ile kullanışlılığın bir arada ele alındığı mekânlar olarak ortaya çıkmaktadır (Atasoy,2002). Şekil 6’de Osmanlı Dönemi Saray Bahçesi örneği görülmektedir.

Şekil 6. Beylerbeyi Sarayı

1.5. Türk- Osmanlı Bahçeleri Saray ve Kasır Örnekleri

- ✓ Topkapı Sarayı
- ✓ Dolmabahçe Sarayı
- ✓ Beylerbeyi Sarayı
- ✓ Yıldız Sarayı
- ✓ İhlamur Kasrı
- ✓ Hıdiv Kasrı

1.5.1. Topkapı Sarayı

İstanbul'da yer alan, günümüze ulaşabilmiş tarihi saraylardan en eskisi ve en geniş olan Topkapı Sarayı; kentin doğusunda, Ayasofya Cami'nin yanından başlayarak, Sarayburnu'na kadar yer alan, İstanbul'un ilk kuruluş yeri olarak bilinen Haliç'i, Boğaziçi'ni ve Marmara Denizi'ni gören tepede konumlandırılmıştır. Tarihi İstanbul yarımadasının en uç noktasında 700.000 m² araziye sahip kompleks, 1478'de Fatih Sultan Mehmet'in Bizanslılardan kalan Marmara Sahil Suru 'nu, Ahır kapısı civarından başlatarak liman kenarından Demirkapı'ya kadar uzanan karadan, burçlarla güçlendirilmiş beş kilometre uzunluğundaki "Sur-i Sultani" ile birleştirilmesiyle çevrelenmiştir (Atasoy, 2002). Şekil 7'de Topkapı Sarayı örneği verilmiştir.

Şekil 7. Topkapı Sarayı

Topkapı Saray Bahçesi Tasarım Özellikleri;

- ✓ Temel olarak yalınlık, içinde yaşanıla bilirlilik ve fonksiyonellik gibi özellikleri düşünülerek tasarlanan Türk bahçelerinde, bu özelliklerinin yanı sıra göçebe yasayışının bir kalıntısı olarak dış mekânda yaşamaya önem verilmesi bahçe anlayışının diğer bir özelliğidir (Evyapan, 1991).
- ✓ Arazinin genel konumuna, eğimine ve manzarasına dikkat edilmiştir. Bu tür doğal güzellikleri nedeniyle seçilen alanlarda önce bahçe ardından bina düzenlenmiştir.
- ✓ Osmanlı yapı ve bahçe mimarisine dair Türk sanatının özelliklerini ve her evresini içinde en büyük Osmanlı sarayı özelliğini taşıyan Topkapı Sarayı bahçesi, öncelikli olarak içerisinde yaşanıla bilirlilik ilkesiyle planlanmıştır.
- ✓ Bahçede insanın bir parçası olduğu doğayı seyirlik gösteri sahnesi veya prestij sembolü olarak değil içine girip değişik ölçeklerde farklı manzaralar görerek yasaması ve doğayı hissetmesi amaçlanmıştır (Artan, 1996).
- ✓ Topkapı Sarayı Bahçesi şimdilerde Gülhane Parkı olarak bilinen dış bahçeyi de içine alan iç içe geçmiş küçüklü büyüklü avlular, taşlıklar ve doğaya açık teras bahçelerinden oluşmaktadır.
- ✓ Bütün olarak bakıldığında Topkapı Sarayı yine Türk bahçe özelliklerinden olan ne formal ne de informal etkiler yansıtmadan bu iki düzeni birlikte sunmaya çalışmıştır.

Topkapı Sarayı tasarım özellikleri Şekil 8'da görüldüğü gibidir.

Şekil 8. Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı Bahçesi Bitkisel Tasarım Özellikleri;

- ✓ Klasik Türk bahçe anlayışını ifade eden gölgelik ağaç düzenlemeleri, bitkisel materyallerin dağınık yerleşimleri, budama yapılmamış olması doğal formlar ve yalın çiçek parterleri gibi düzenlemelere sahip Topkapı Sarayı bahçesi, önceleri de Bizans'ın her devrinde ağaçlıklı ve geniş zeytinliklerle kaplı olduğu söylenen arazide yer almaktadır.
- ✓ Bahçe, Fatih Sultan Mehmet döneminde egzotik ağaçlara yer verilmiştir.
- ✓ Topkapı Sarayı bahçesinde bahçe kültüründe büyük öneme sahip çiçekler sade ve yalın şekilde kullanılmış, renk ve desen kompozisyonlarına yer verilmemiştir.
- ✓ Ağaçlar ise tipik Türk özelliği olarak düzensiz şekilde yerleştirilmiş ve altlarında oturma yeri olarak düşünülen büyük süs ağaçları yapılandırılmıştır.
- ✓ Avluda gölgelendirilme amaçlı Çınar (*Platanus x acerifolia*) ve boylu Ehlamı Serviler (*Cupressus sempervirens*) ilk dikkat çeken türlerdir. Çitlembik (*Celtis australis*), Fıstık Çamı (*Pinus pinea*), Mazı (*Thuja plicata*) gibi ağaçların yanı sıra Ortanca (*Hydrangea macrophylla*) ve Ateş Dikeni (*Pyracantha coccinea*) gibi çalılarla meyve ağaçlarına da yer verilmiştir. Saray bahçelerinde bitkisel tasarım özelliklerine örnek olarak Şekil 9'de Topkapı Sarayı örneği verilmiştir.

Şekil 9. Topkapı Sarayı

1.5.2. Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı planında Osmanlı ve batı anlayışı bir arada uygulanmış ve bütün prensipler birleştirilerek Osmanlı ustaları tarafından yorumlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nın 1856'da tamamlanışından sonra imparatorluk ikametgâhının Topkapı'dan Dolmabahçe'ye taşınması ile köklü bir değişim yaşamış ve İstanbul'un kentsel tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Kentin ağırlık merkezinin yer değiştirmesi anlamına da gelmektedir. Osmanlı hanedan geleneğinde yeni ve önemli bir değişim ve aşamaya göre; göçerlik taşıyan pavyon ve köşkler biçiminde, bahçeli, hafif, ulusal nitelikte ev tiplerinden çıkıp, ilk kez ve Avrupa etkisiyle taştan ve kalıcı materyalden, ağır ve gösterişli büyük yapılara yerleşmeye geçişin olduğu görülmektedir.

Dolmabahçe Sarayı'nın kara tarafından iki ana ve yedi tali girişi, deniz tarafından ise beş yalı kapısı vardır. Veliht Dairesi'nin ayrı girişleri bulunmaktadır. Sarayın kara tarafındaki girişlerinden ikisi anıtsal karakterdedir. Kitabe ve tuğrayı da taşıyan ana giriş kapısı olan Hazine Kapısı, cami önünden gelişte sarayın denize paralel ana eksenini üzerinde yer almaktadır (Batur, 1996). Şekil 10'de Dolma Bahçe Sarayı bahçesi görülmektedir.

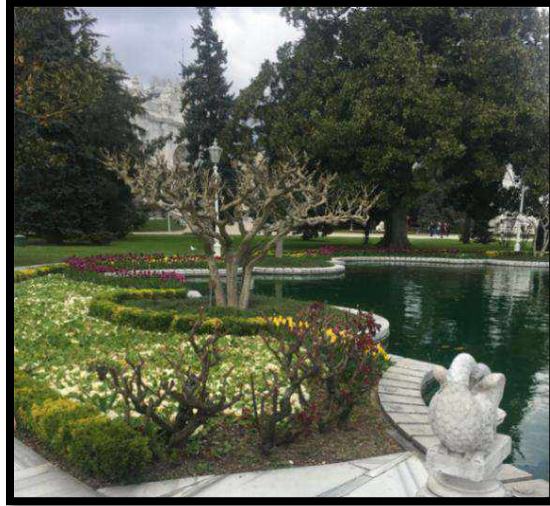
Şekil 10. Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Saray Bahçesi Özellikleri

- ✓ Dolmabahçe Saray ve bahçeleri, I. Ahmet devrinden itibaren pek çok değişikliğe uğramıştır. Son saray yapıtı ise yine 19. yüzyılın ikinci yarısında Abdülmecid devrinde, Neo-klasik ve Barok stilleri karışımından yapılmıştır.
- ✓ Bina ile bahçenin tasarımında birbirine yakın mimari stiller kullanılmıştır.

- ✓ Sarayın bahçesi, saraylar kompleksinin ön, arka ve yan cephelerini kavrayan, yalnızca ön cephede bütün halinde, arka cephede ise duvarlarla bölünmüş, kapıları birbirine bağlantıları olan mekânlar dizisi halinde düzenlenmiştir. (Başçınar, 1987).
  - ✓ Deniz tarafından mermer kaplı bir rıhtımla, diğer tarafta yolla sınırlanan sarayın bahçeleri, bu belirlenmiş sınırlar dâhilinde, yapıyı çevreleyecek şekilde, olanak bulunan yerlerde kurulmuştur. Dolayısıyla tüm çevrede benzer fakat birbirinden bağımsız formal bahçeler uzanmakta; bir başlangıç, bitiş düzeni görülmemektedir.
  - ✓ Sarayın iç bahçeleri birbirine geçişli beş ana bölümden oluşmaktadır. Has Bahçe, Ön bahçe, Kuşluk, Harem ve Veliht Dairesi Bahçesi'sidir.
  - ✓ Osmanlı'nın Topkapı Sarayı'na benzer bir dış bahçe anlayışı burada da hakimdir. Doğal dış bahçeden iç bahçeye geçiş kapılarla sağlanmaktadır.
  - ✓ Osmanlı bahçelerindeki gelenekselleşen sarmaşıklı çardaklar, kameriyeler, setler, duvarlar, merdivenler, mermer sofalar, lalezarlar, çemen zarlar, çeşme ve kanal, dereler pınarları burada görmek imkânsızdır (Fahri, 2006)
  - ✓ Bahçede geniş, sert zeminlere çok özel mekânlar dışında yer verilmemiştir. Zemin ya doğal kaplama ya da çakıl olarak bırakılır. Yapı giriş ve çevresi rıhtım, havuz çevresi sert zemin olarak düzenlenir; genelde mermer, taş, mozaik, çakıl ve bunun gibi malzeme ile kaplıdır.
- Şekil 11'de Dolmabahçe Sarayı Has Bahçe verilmiştir.

Şekil 11. Dolmabahçe Sarayı Has Bahçe

Has Bahçe

Mabeyn ve Selamlık bahçesi olarak bilinen bu bahçe, Hazine kapısı ile saray girişi arasındadır. Kareye yakın bir dikdörtgen biçimindedir. Sarayın ana eksenine göre simetrik olarak düzenlenmiştir. Has bahçenin yaya yolları görsel yönden güçlü ve selamlık dairesi basamaklarında odaklaşır biçimde düzenlenmiştir. Ortada Kuşulu büyük bir havuz ve bu havuzu çevreleyen iç içe iki daire, bahçenin ana öğeleridir. Havuzdan selamlık girişine ilerleyen yolda sağlı sollu iki aslan heykelleri ve çiçek saksıları yine simetriden payını almıştır. Bu düzenlemelerde barok bahçe stilinin etkileri belirgin olarak görülmektedir (Fahri, 2006).

Kuşluk Bahçesi

Osmanlı dönemi alışkanlıklarından vazgeçilmemiş kuşluk köşkü buraya da getirilmiştir. Kuşluk bahçesi Muayede Salonunun kara tarafında bulunmaktadır. Kuşluk bahçesinin hemen yanında çeşitli cinslerde kuşların bulunduğu büyük kafesler yer verilmiştir. Ağaçlar informal biçimde yer almaktadır. Osmanlı dönemi bahçe tasarımında çok kullanılan türlerinden ıhlamur (*Tilia argentea*), atkestanesi (*Aesculus hippocastanum*), çınar (*Platanus orientalis*) ağaçlarına yer verilmiştir. Ağaçların çevrelediği batı tarzındaki yuvarlak havuz saray bahçesindeki diğer havuzlardan tamamen farklı bir görünüm oluşturulmuştur.

Harem Dairesi Bahçesi

Mahremiyet nedeniyle sarayın diğer bahçelerinden duvarlarla ayrılmıştır. Bahçenin ortasında yer alan oval havuzda ve geometrik formdaki bitki parterlerinde Barok bahçe stilinin etkileri görülmektedir. Parterlerdeki bitki tasarımında barok stilinin etkileri gözükmemektedir.

Ancak kara tarafındaki duvar boyunca devam eden büyük gül parseli Osmanlı geleneğinde bulunan gülistan bahçesini anımsatmaktadır (Fahri,2006). Şekil 12'de Dolmabahçe Harem Dairesi Bahçesi verilmiştir.

Şekil 12. Dolmabahçe Harem Dairesi Bahçesi

Heykeller

Eski Türk bahçelerinde serbestçe dolaşan hayvanların yerini, Dolmabahçe de aslan heykelleri alarak sarayın bahçesinde noktasal vurgu etkisi verilmiştir. Bu aslan heykelleri hem ana eksene karşılıklı yerleştirilmiş hem de görsel etkilerini arttırmak amacıyla ufak boylu şimşirlerle formal çizgilerle çevrelenmiştir. Saray bahçesinin genel tasarımında yer alan merkezi aksın çevresinde özellikle cansız materyallerin sağlı-sollu simetrik olarak yerleştirilmesi özelliği formal denge etkisi oluşturulması amacıyla daha çok yapıların girişlerinde yer verildiği görülmektedir.

1.5.3. Beylerbeyi Sarayı

Boğaz'ın Anadolu yakasında, Fatih döneminden itibaren Osmanlı padişahlarının ilgi gösterdiği yerlerin başında Beylerbeyi gelmektedir. Boğaz'ın bu bölümü için, 'Beylerbeyi' adından daha önce tanınmış ad olan "İstavroz Bahçesi'dir. Bu nedenle bu alan, sarayın inşaatından sonra bile tanınmış olduğu adla anılmaya devam etmiş ve 1861-1865 tarihinde Beylerbeyi Sarayı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmış ve 1734'te Beylerbeyi Sarayı bahçesi, esaslı bir biçimde düzene sokulmuş ve 1735'te I. Abdülhamid döneminde burada bir köşk yaptırılmıştır. II. Mahmud saray yaptırmayı düşündüğü zaman ilk aklına gelen yer eski İstavroz Kasrı'nın bulunduğu Beylerbeyi olmuştur. Sahiplerinin rızası ile halktan parası ödenerek geri alınmış ve bugünkü Beylerbeyi Sarayı'nın işgal ettiği alan üzerinde çeşitli daireleri kapsayan iki katlı, ahşap ve sarı boyalı büyük bir sahil sarayı yapılmıştır. Şekil 13'de Beylerbeyi Sarayı görülmektedir.

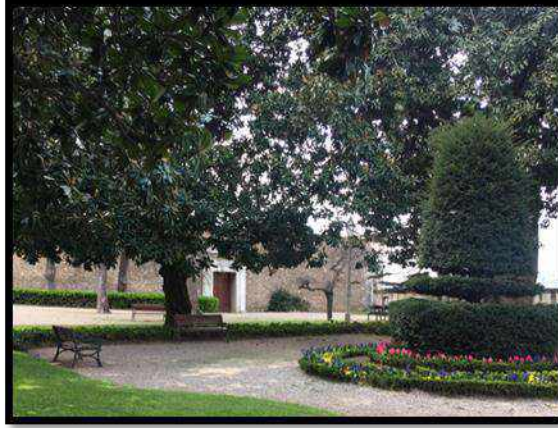

Şekil 13. Beylerbeyi Sarayı

Beylerbeyi Sarayı Bahçe Özellikleri

- ✓ Saray; kompleksin ana yapısı olan Beylerbeyi Sarayı, sarayın deniz tarafındaki duvarının her bir köşesinde yer alan biri haremlik diğeri selamlık deniz (seyir) köşkleri, arka bahçede yer alan Mermer Köşk, Sarı Köşk ve Has ahırdan (at ahır) oluşmaktadır. Bunlardan deniz (seyir) köşkleri ve Beylerbeyi Sarayı Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılırken, diğerk yapıların daha önce burada bulunan saraya ait olduğu bilinmektedir (Fahri, 2006).
- ✓ Beylerbeyi Sarayı'na ilk girildiğinde karşılaşılan bahçe Harem Bahçesi'dir. Buradan rıhtım boyunca deniz köşklarini görerek Selamlık Bahçesi'ne geçilmektedir. Burada boylu *Maglonia grandiflora* (manolya), *Platanus acerifolia* (akçaağaç yapraklı çınar) ağaçları bulunmaktadır.
- ✓ Bronzdan hayvan heykelleri ortadaki havuzun çevresini süslemektedir. Bu bahçeden sonra saraya giriş üç yerden olup, Harem, Selamlık ve Koltuk kapılarından sağlanmaktadır. Haremlik ve Selamlık kapısının önünde yarım daireler biçiminde mermerden iki aslan heykeli bulunmakta ve buradan dört basamakla Haremlik ve Selamlığın giriş salonuna çıkılmaktadır.
- ✓ Saray yapısının yanı başındaki formal stilde düzenlenmiş bahçe, hareket veren merdivenler dizisi, setlerin yükselişi, heykeller veya havuz gibi bir simge ögesi ve koruluk sıralanması tipik bir Rönesans-Barok bahçe tasarımında olduğu gözükmektedir (Fahri, 2006).
- ✓ Kendi içinde sirkülasyonu olan bu gelişim, saray yapıtına göre informal değıldir; aksine saraya dik bir açı üzerinde uzanmaktadır. Ancak informal gelişimin alt düzlem formal stildeki bahçe ucunda denize bitişi, bu yönde gelişime anlam vermektedir.

Şekil 14'de Beylerbeyi Sarayı Selamlık Bahçesi görülmektedir.

Şekil 14. Beylerbeyi Sarayı Selamlık Bahçesi

Haremlik ve Selamlık Bahçesi

Neo-Rönesans ve Barok stillerinin karmasından oluşan Beylerbeyi Sarayı yapıtı önündeki alt düzlem bahçe, ortadaki havuza göre informal ve bakımsız düzeni ile tipik bir formal stilde düzenlenmiş batı bahçesidir. Bahçenin tasarımında İtalyan ve Fransız bahçe stillerinin etkisi vardır (Evyapan, 1972).

Set Bahçesi

Set bahçelerinde gerek setleme şekilleri gerek merdivenlerinin konum ve biçimlerinin Avrupa stili bahçe etkisini taşıdığı görülmekte ve setler nitelikçe İtalyan Toskana bahçelerinde yer alan setlere benzemektedir. Bu nedenle ölçek olarak daha çok Fransız Barok bahçe stiline yakın ama onlar gibi eğim üzerine yayılmış değil, setlerle ayrılmış bir durumda görülmektedir.

Bitkisel Materyal

Beylerbeyi Sarayı bahçesi bitkisel peyzaj düzenlemesinde kullanılmış olan ağaç ve çalılar başlıcaları; *Magnolia grandiflora* (büyük çiçekli manolya), *Fagus sylvatica atropuspurea* (kırmızı yapraklı kayın), İstanbul'da tek örneği olarak saptanan *Aesculus glabra* (atkestanesi), *Ulmus glabra Pendula* (sarkık dallı karaağaç) gibi türler kullanılmıştır. Saray bahçesinin genel tasarımında ileri Rönesans-Barok bahçe stillerinin etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

1.5.4. Yıldız Sarayı

1877'de Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır. Mimarisi Sarkis, Kardeşi Agop Balyan, Alexandre Vallauray ve Raimondo d'Aronco tarafından tasarlanmıştır. 500.000 m² alanı kapsamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Dolmabahçe Sarayı'ndan sonra geniş kapsamlı olarak tasarlanan son yapılar topluluğu olan Yıldız Sarayı, yüksek duvarlarla çevrili olup ana mekânlar üç avlunun çevresinde sıralanmıştır.

Birinci avluda Çit Kasrı, Büyük Mabeyn, Yaver an Dairesi ve Silahhane gibi resmi daire ve hizmet yapıları bulunmaktadır. Saltanat Kapısı'yla geçilen ve içten ikinci bir duvarla çevrili olan ikinci avluda harem ve sultana ait dairelerden Harem yapıları, Gedikli Cariyeler Dairesi ve Tiyatro yer almaktadır. Sultan ve ailesinin kullanımına ayrılan bu bölüm, Özel Bölüm olarak da adlandırılmaktadır. Yıldız Sarayı'nın Dış Bahçe ya da Üçüncü Avlu olarak bilinen bölümde, bugün sarayın en iyi korunmuş, etrafı

duvarlarla çevrili Şale, Merasim Köşkü ile Malta, Cihannüma ve Çadır Köşkleri gibi yapılar yer almaktadır (Fahri, 2006). Şekil 15’de Yıldız Sarayı verilmiştir.

Şekil 15. Yıldız Sarayı (Anonim, 2018)

Yıldız Sarayı Bahçe Özellikleri

Fahri (2006)’ya göre;

- ✓ Yapıları ve bahçeleri ile 50 hektarı bulan saray kompleksi, farklı büyüklük ve formda tasarlanmış havuzlardan, adalardan, sera ve limonluklardan, çay-kahve köşklerin den oluşan metal şemsiye ve vazo biçimindeki çiçekliklerden, kamelyalardan oluşan özgün bir değer halinde tasarlanmıştır. Yapıların doğal görünümlü olmaları oldukça önemli etkindir. Yıldız Saray bahçesi, dıştan savunma amacıyla olduğu söylenen, fakat nöbet kuleleri, nöbetçi gezinme setleri gibi bilinen savunma öğeleri bulunmayan harici duvarlarla çevrilmiştir.
- ✓ Genel çevrelemenin dışında duvar içeride de sürdürülmüş, padişaha ve hareme ait yapıları ve Has Bahçe’yi içeren kısım, ikinci bir duvarla daha çevrilmiştir.
- ✓ Saray arazisi; resmi daireler ve saray hizmet binalarının bulunduğu Resmi Bölüm, harem ve padişaha ait saraylar, köşkler ve Has Bahçe’nin bulunduğu Özel Bölüm, büyük gezinti parkı ve dış köşkların bulunduğu Dış Bahçe ile Çevre Yapıları olarak birbirine bitişik, fakat görsel olarak birbirinden bağımsız ve ayrı şekilde dört bölüme ayrılmıştır.
- ✓ Diğer saray bahçelerinde gördüğümüz parterler, heykeller ve natüralistik stilde tasarlanmış olan Yıldız Sarayı bahçelerinde yer almamaktadır. Yıldız Sarayı bahçeleri, yapılar yakınındaki formal stildeki bahçelerin giderek doğallaşması niteliğini taşımaktadır.
- ✓ Doğala dönüşme, formelin doğala dönüşmesi şeklinde değil de doğal düzen içinde formal stildeki bahçe adacıklarına yer verilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Sultan Abdülhamit saltanatıyla çağdaş olmak üzere, zamana denk düşen Arts and Crafts, Art Nouveau, Jugendstil gibi çağın ilerici akımları mimari stil olarak Yıldız Sarayı seralarında hissedilmektedir.

Yıldız Sarayı Şale Köşkü Şekil 16’da verilmiştir.

Şekil 16. Yıldız Şale Köşkü (Anonim)

İç Bahçe (Has Bahçe, Harem Bahçesi, Sultan ve Şehzadeler Bahçeleri)

Harem bahçesinde birçok limonluk ve kış bahçeleri yaptırılmış, duvar kenarlarına seralar yapılarak hem bahçeler renklendirilmiş hem de duvarların sıkıcı görünümü giderilmiştir, Ayrıca, avlu duvarlarına çeşme, kas kat yapılması, Osmanlı bahçelerinin ortak bir özelliğidir. Has Bahçe, Romantik-Pitoresk üslupta düzenlenmiştir. Bahçenin ana motifi, ortasında bir adacık bulunan yapay göldür. 300m. Uzunluğunda, 15-40m genişliğinde, 1,20 m derinliğindeki 'Hamid Havuzu', 'Has Bahçe'nin eksenini oluşturmaktadır. Suyun yer yer daraltıldığı yerde ise yanları dal taklidi koruluklarla çevrili köprüler kullanılmış, gölün kuzey ucu ise genişletilerek Küçük Mabeyn ve Harem köşkleri önünde bir nimfeum, grotto, kas kat ve küçük havuzlar Natüralistlik İngiliz bahçesindekiler gibidir. Şekil 17'de Yıldız Parkı görülmektedir.

Şekil 17.Yıldız Parkı (Anonim, 2018)

Havuz ve Kameriyeler

Saray bahçesinin birçok yerinde kullanılmış olan su ögesi, tabii formlar içinde kullanılmış, doğal formlu su öğeleri bir incelik bir genişleyerek bir akarsu halinde bahçeyi dolaşmıştır. Doğal formlarda oluşturulmuş bu su öğeleri, tipik Natüralistlik İngiliz bahçesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Bahçelerin değişik konumlandırılmış halinde bulunan bu havuzların üzerinde betondan yapılmış, dal şeklinde korkulukları bulunan köprülere yer verilmiştir.

Peyzaj Elemanları

Peyzaj elemanları olarak III. Selim çeşmesi ve avlu duvarındaki kas katlı çeşme en önemli mimari elemanlardır. Yıldız Sarayı bahçesinde heykellere pek yer verilmediği görülmektedir. Geçmişten günümüze ulaşan vazo ve saksıların bazıları köşklerin girişlerinde kullanılmakta, ancak birçoğu da özellikle Has Bahçe'de gelişi güzel olarak durmaktadırlar. (Fahri,2006)

Bitkisel Materyal

Sarayın bulunduğu alanın ağaçlandırılması arazinin form ve hareketlerine uygun şekilde yapılmıştır. Yuvarlak tepe tacına sahip ağaçlar, hareketli çizgileriyle manzaraya yumuşak bir fon etkisi oluşturmuştur; sütun formunda olanlar, devamlılık içinde statik bir vurgu etkisi yaratmıştır. Bitkisel materyalin tür seçiminde, yapraklı ulu ağaçlar ağırlık verilirken; *Ulmus glabra* (karaağaç), *Fagus sylvatica* (kayın) *Quercus ilex* (meşe), *Tilia tomentosa* (ıhlamur), *Castanea sativa* (atkestanesi), *Platanus orientalis* (çınar) gibi yapraklı boylu ağaçlar dışında, özellikle *Cedrus* sp. (sedir) ve *Cupressus sempervirens* (servi) türleri ibrelili tür olarak esas teşkil etmiştir. Saray bahçesinin genelinde çiçekli ağaçlara ve çalılara yer verilmediği, rengin daha çok yeşilin tonlarıyla etkileşimine yer verilirken, mevsimlerde değişen yaprak ve gövde görünümleri ile renk etkisi sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Dış Bahçe (Yıldız Korusu)

Dış Bahçe de gölet şeklindeki geniş havuz, ağaç toplulukları, bitki kompozisyonları, kıvrımlı patikalar, arazideki eğimler, alçalma ve yükselmelerle devam eden yıldız koruluğu avcılık ve gezinti amacıyla kullanılmaktadır.

1.5.5. Hıdiv Kasrı

Boğazın Anadolu yakasında yer alan 16 ha büyüklükteki kuru adını ilk Mısır Hıdivi İsmail Paşa'dan almıştır. Bostanları ile ünlü olan bu yerdeki ilk yerleşme Bizans dönemine kadar inmektedir. Halk arasında Çubuklu Korusu olarak bilinen kuru Osmanlı padişahları tarafından ilk zamanlarında av alanı olarak kullanılmıştır. İçinde sarnıç ve su yolları bulunan bir bölümü park olarak düzenlenmiştir. Bu park için İsviçre ve Fransa'dan ağaçlar getirilmiş ve yerleştirilmiştir. 1930'lu yıllara kadar Hıdiv ailesi tarafından kullanılan kasır ve koruluk 1937 yılından sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait olmuştur. Koruda yer alan Hıdiv Kasrı 1982 yılında tekrardan restore edilerek çevresi gül bahçesiyle donatılmıştır. Günümüzde de iyi durumda olan kuru da zengin ağaç ve bitki türlerine yer almaktadır. Şekil 18'de Hıdiv Kasrı bahçesi görülmektedir.

Şekil 18. Hıdiv Kasrı

1.5.6. İhlamur Kasrı

İhlamur Kasrının bulunduğu bölgede kasır yapılmadan önce 'Hacı Hüseyin Bağları' olarak anılıyordu. Bu bahçe eski Türk bahçe anlayışına uygun olarak tasarlandı. 1781'de bir namazgâh, 1791'de fiskiyeli havuz yapıldı. Sultan Abdülmecit 1849-1855 yılları arasında burada mevcut eski köşkün yerine av köşkü, ok talimlerinde kullanılmak üzere iki yeni kasır yaptırdı. Kasırların mimarı Nikoğas Balyandır. 24.727 m²'lik bir alana yayılan kasır bahçesi Natüralist İngiliz bahçe etkilerini yansıttığı Türk bahçesidir. Merasim Köşkü'nün sol yanında, sırtını sık ağaçların dikildiği yamaca dayanmış bulunan set üzerine sofanın merkezinde yer alan fiskiyeli havuz, tipik bir Türk bahçesi örneğidir. Merasim ve Selamlık köşklarinin önünde ise informal şekilli bir havuz mevcuttur. Bu havuz çeşitli çiçeklerden oluşan çimen parterin içinde bulunmakta ve karşılıklı duran iki arslan ve bir sırtlan heykeli yer almaktadır. Kasır bahçesinde yaya yolları informal bir düzen içindedir. Köşkların ve havuzların yer aldığı alanlarda yollar genişlemektedir. Bitkisel tasarım informal bir özellik göstermektedir. Bitkilerin çoğunluğu İhlamur (*Tilia* sp.) gibi yapraklarını döken büyük ağaçların yanı sıra Mavi Sedir (*Cedrus atlantica* 'Glauca') Mabet Ağacı (*Ginkgo biloba*) gibi ağaçlara ver verilmiştir. Eski dönemlerde İhlamur Kasrı bahçesindeki gülleriyle de meşhur olarak tanınmaktaydı. Şekil 19'da İhlamur Kasrı bahçesi görülmektedir.

Şekil 19. Ihlamur Kasrı

2. SONUÇ

Sonuç olarak mevcutta bulunan saray ve kasırları ele aldığımızda Türk klasik bahçe sanatında batı etkisi çok geçerli ve sürekli olmamıştır. Bu etki kendisini su ögesi, bitki seçimi ve çeşitli bahçe envanterinde göstermiştir.

Türk bahçesi alçakgönüllü ve insan ölçeğinde huzur veren bir bahçeler iken, batı etkisinin görüldüğü bahçeler yaşanan değil, seyredilen bahçeler anlayışı ile tasarlanmıştır. Formal yaklaşım tasarım amacı olmuş, teraslamalarda kot farklılıkları ve su kullanımı yüzeysel olarak artmış, basit çiçek kullanımları parter tasarımlarıyla değişmiş, ağaçlar budanmış, formal bir düzende kullanılmıştır.

3. KAYNAKLAR

1. **Artan, T. (1996).** Bahçeler, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 1, 542-549.
2. **Atasoy, N. (2002).** Has bahçe, Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek, Aygaz (Koç Yayınları), İstanbul.
3. **Batur, A. (1996).** Dolmabahçe Sarayı, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 3, 89-96.
4. **Başçınar, N. (1987).** İstanbul Dolmabahçe Sarayı Bahçesinin Peyzaj Planlama Açısından İrdelenmesi ve Restorasyon Sorunları, Yüksek Lisans Tezi, Y.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
5. **Evyapan, G. (1972).** Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, O.D.T.Ü, Ankara.
6. **Evyapan, G. (1991).** Bahçe, İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yayını, 4.
7. **Dişbudak, D. (1999).** Ihlamur Kasrı, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt.19, sf.82.
8. **Fidan, R. (1987).** Saray Bahçelerinde Kullanılan Ağaç Türleri, Milli Saraylar Dergisi, 69-71.
9. **Gürenli, E. (1987).** Dünden Bugüne Saray Bahçeleri, Milli Saraylar Dergisi, 1, 61-67. (
10. **Kartal, B. (2009).** 'İstanbul'daki Tarihi Saray Bahçelerinin Peyzaj Mimarlığı Açısından İncelenmesi'. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
11. **Kayakent, T. (1999).** "Tarih İçinde Bahçe Olgusu ve Eski Türk Bahçelerinin Günümüz Bahçelerine Dönüşüm Süreci". İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
12. **Mutlu, F. (2006).** 'XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Bahçelerinde Batılılaşmanın Tasarıma Etkilerinin Peyzaj Tasarım İlkeleri Açısından İrdelenmesi', Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

13. **Yazgan, M. (2016).** Türk Bahçe Sanatı <http://www.plantdergisi.com/prof-dr-murat-yazgan/turk-bahce-sanati.html> Yıldızci, A.C. (1985). "Saray Bahçelerimizin Dünü Bugünü", TBMM Milli Saraylar Sempozyumu Bildiriler, Yıldız Sarayı Şale 15-17. Kasım 1984, İstanbul.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ ÖĞRENCİLERİNİN ÜNİVERSİTE YERLEŞKE İÇERİSİNDEKİ REKREASYONEL TALEP VE EĞİLİMLERİ ATATÜRK UNIVERSITY STUDENTS UNIVERSITY CAMPUS INCLUDES RECREATIONAL DEMAND AND TRENDS

Metin DEMİR

Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

Aykut RÜZGAR

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

Ahmet Mesut CANER

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

Nastaran Maleki FARD

Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

ÖZET

Günümüzde üniversite yerleşkeleri, eğitim-öğretim ve bilimsel çalışmalarının yürütülmesi yanı sıra rekreasyonel, sosyal, ekolojik ve ekonomik açıdan çok yönlü işlevleri ile önemli yaşam mekanlarıdır. Rekreasyon faaliyetlerinin kişinin bedensel ve ruhsal yenilenmesindeki rolü nedeni ile insan hayatında önemli bir yeri vardır. Bu nedenle toplumu geleceğe taşıyacak olan gençlerin, bedensel ve ruhsal açıdan sağlıklı bireyler olabilmeleri için, mevcut rekreasyonel faaliyet ve eğilimlerinin belirlenmesi önemli bir konudur.

Bu çalışmada, Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin yerleşke içerisinde mevcut rekreasyonel etkinliklere katılım düzeyleri, rekreasyonel eğilimleri ve taleplerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma 2018 yılı mart ayında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Atatürk Üniversitesinin 20 fakültesinde ki 300 öğrenci ile anket çalışması yapılmıştır. Yöntem; literatür araştırması, anket sorularının hazırlanması, hedef kitleye ulaştırılması, verilerin analiz edilmesi süreçlerinden oluşmaktadır. Konu ile ilgili literatürler değerlendirilerek anket formu oluşturulmuştur. Anket sonunda toplanan veriler SPSS 17.0 istatistik paket programında değerlendirilmiş ve frekans tabloları çıkarılmıştır. Değerlendirmeler, oluşan tablolar üzerinden yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Atatürk Üniversitesi, Rekreasyon, Öğrenci*

ABSTRACT

Today, university campuses are important living spaces with their versatile functions in terms of recreational, social, ecological and economical aspects as well as educational and scientific studies. Recreational activities have an important place in the life of human beings with its role in the physical and spiritual renewal of the person. For this reason, determining the recreational activities and trends of young people who will carry into future the society is an important issue in order to be healthy individuals from the physical and spiritual point of view. In this study, it was aimed to determine the students of Atatürk University that participation levels, recreational tendencies and wishes of existing recreational activities in the campus. This study was carried out in March of 2018. In the study, a questionnaires was evaluated with 300 students at Ataturk University. The method is composed processes of literature research, the preparation of the survey questions, reach the target audience and analyzing the data. The questionnaire is created by evaluating the literature on the subject. Data, collected at the end of the survey, was evaluated using SPSS 17.0 statistical package program and frequency tables were made. The assessments were made using these tables.

Keywords: *Atatürk University, Recreation, Student*

1.GİRİŞ

Endüstrileşme ve kentleşmenin ortaya çıkardığı yaşam biçimine sürekli uyum sağlamak zorunda olan kişilerin, harcadıkları enerjinin doğurduğu gerilimlerin periyodik olarak ortadan kaldırılması psikolojik dengelerini korumak açısından gereklidir. Bunun için farklı zaman aralıklarında kişilere ait serbest

zaman olanaklarının yaratılması toplumlarda kurumsallaşmıştır. Endüstrileşen toplumlarda iş ve yaşam koşullarının kişiyi topluma yabancılaştırması üretim açısından son derece olumsuz bir etkidir. Bu olumsuzluğu giderebilmenin temelinde, serbest zaman olanakları yaratılarak, bireyin kendini yenilemesi yatmaktadır [6] [7].

Serbest zaman kişilerin buldukları sosyal yapı içerisinde yaşamlarını sürdürebilmek ve daha yüksek bir düzeye ulaştırabilmek için zorunlu olarak yaptıkları çaba ve eylemler dışında kendi isteklerine göre değerlendirmede serbest oldukları süre olarak tanımlanabilir (uzunve altunkasa). Rekreasyon ise kısaca serbest zaman içerisinde, günlük yaşamın sıkıcı, disiplinli ve monoton geçen etkisinden kurtulmak, dinlenmek amacıyla yapılan bütün aktiviteler olarak tanımlanabilir. Rekreasyon kişilerin günlük yaşamlarından uzaklaşarak, bedensel ve düşünsel olarak dinlenmesi, serbest zamanlarını kişisel gelişme için harcaması için gereklidir.

Rekreasyon aktif ve pasif olarak iki grupta incelenebilir. Aktif rekreasyon futbol, tenis, golf, yüzme, tırmanma, at binme, kamp yapmak, pasif rekreasyon ise, piknik yapmak, balık tutmak ile hayvanat bahçeleri, arboretumlar ve botanik bahçelerini ziyaret etmek gibi aktiviteleri kapsamaktadır [6] [9].

Teknolojik gelişmelerle insanların serbest zamanlarının artışı, eğitim ve gelir düzeylerinin yükselmesi ile yaşam sürelerinin uzaması gibi etkenler sonucu rekreasyonel etkinliklere olan talep artmıştır. Dünya üzerinde 1950 li yılların başından itibaren sürekli olarak artış eğiliminde olan Rekreasyonel talepler, Ülkemizde ise 1980 li yılların sonlarına doğru gündeme gelmiş olmasına rağmen hızlı bir adaptasyon ve gelişim süreci göstererek kısa zamanda yaygınlaşmıştır.

Rekreasyona duyulan ihtiyaç, rekreasyon etkinliklerinin kişisel ve toplumsal olarak sağladığı yararlardan ileri gelmektedir. Bu yararlar şöyle gruplandırılabilir [10].

- Kişisel yararlar; bedensel, ruhsal, sosyal, psikolojik ve yaratıcılık bakımından aktiflik sağlar , ruhsal ve fiziksel sağlık gelişimi yaratır, bireye kendini ifade etme imkanı verir, yeni bilgi, beceri ve deneyimler kazandırır, yaratıcı gücü geliştirir, bireyi sosyalleştirir, bedensel ve ruhsal dinlenmeyi sağlar, çalışma başarısı ve is verimini artırır.
- Toplumsal yararlar; toplumsal dayanışma ve bütünlüğü sağlar, demokratik toplumun gelişmesini sağlar.

Üniversiteler, her açıdan topluma yararlı ve mesleklerinde iyi yetişmiş bireyler yetiştirmeyi hedefleyen kurumlar olmalıdır. Çünkü üniversite öğrencileri aldıkları eğitim ve ileride bulunacakları konumlar açısından ülkelerin geleceklerini belirleyen kişiler olmaya adaydır. Bu nedenle üniversite öğrencilerinin yalnız mesleki değil, sosyal, fiziksel ve ruhsal açıdan gerekli olan çok yönlü eğitim programlarından geçirilmesi ülkemizin geleceği açısından önem taşımaktadır [6].

Bu kapsamda Üniversite yerleşkelerinin planlamasında rekreasyonel aktivitelerle yönelik olarak belirli kriterlerin esas alınması uygun olacaktır. Bunlar [2] [8].

- Rekreasyonel faaliyetlerinin uygulanacağı mekânlar özenle seçilmelidir. Planlamalarda çevre ile uyumlu, daha yeşil, doğaya saygılı ve doğayla bütünleşen, şimdi olduğu kadar gelecekteki ihtiyaçları da karşılayan kullanım alanları ve tesisler yapılmalıdır.
- Yerleşke yerleşiminin gerektirdiği belirli fonksiyonlara sahip açık alanlar, faaliyetin cinsi ve faaliyete katılacak insanlar için yeterli ölçüde olmalıdır.
- Üniversite yerleşkelerinde dış mekan kullanımlarına ait açık alan tipleri bilimsel, kültürel, fonksiyonel ve estetik amaçlı olarak kullanılabilir şekilde tasarlanmalıdır.
- Yerleşkedeki açık alanlar belirli yaş gruplarının ihtiyaçlarına göre ele alınmalıdır.
- Yerleşkedeki değişik tipteki açık alanlar, peyzaj planlama alanı bütünü için organik bir doku göstermelidir.
- Açık alanların peyzaj planlamasının bölge doğal koşullarına (iklim, toprak, topografya v.b.) uygun bir düzende olması gerekmektedir.

Görüldüğü üzere yerleşkelerin biçimlenişi ve gelişimini etkileyen birçok değişik faktör vardır. Üniversitenin kendine özgü eğitim politikası, yerleşkenin konumu ve özellikleri, tasarımcıların yaklaşımları ve kullanıcıların beklentileri de planlamalarda önem taşıyan diğer önemli hususlardandır [3]. Bütün bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı; Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin serbest zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini ortaya, öğrencilerin rekreasyon faaliyetlerine katılım düzeylerini ve daha çok hangi faaliyetleri tercih ettiklerini belirlemektir. Ayrıca üniversite yerleşkesi içerisindeki mevcut Rekreasyonel aktiviteler hakkında görüşleri alınarak eksikliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Son olarak ise yerleşke içerisinde olmasını istedikleri rekreasyon aktiviteleri hakkında görüşlerine başvurulmuştur. Geleceğimizin teminatı üniversite öğrencilerimizin tüm geleceğine yön verecek eğitim ve öğretim hayatını geçirdiği üniversite yerleşkesi içerisinde Rekreasyonel talep ve eğilimlerine, isteklerine ışık tutulmuş olacaktır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

MATERYAL

Çalışmanın ana materyalini, Atatürk Üniversitesi yerleşkesi içerisindeki rekreasyon faaliyetleri ile, Üniversite bünyesindeki 20 fakültede öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışma 2018 yılı Mart ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 1. Çalışma alanının lokasyon haritası

YÖNTEM:

Araştırmada kapsamında Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin Rekreasyonel isteklerini belirlemek için yüz yüze anket çalışmaları uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğünü belirlemek için ise Alptekin ve ark. (2001) hesaplama tekniği kullanılmıştır.

$$n = N z^2 pq / Nd^2 + z^2 pq [1].$$

n= Örnek büyüklüğü, z= Güven katsayısı (1.96), p= Ölçmek istediğimiz özelliğin kütlede bulunma ihtimali (çalışmada 0,6 olarak alınmıştır), q= 1-P (1-0.6), d= Göreli hata (çalışmada 0.06 (% 6) olarak alınmıştır), N= Ana kütle büyüklüğü (42143)

$$n = 42143 \times (1.96)^2 \times (0.6) \times (0.4) / 1148 \times (0.06)^2 + (1.96)^2 + (0.6) \times (0.4) n = 252$$

Gerçeğe daha yakın sonuçlar alabilmek için katılımcılarla yüz yüze 300 anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Anket genel olarak 4 kısımdan meydana gelmektedir. Bunlar:

1. Katılımcıların demografik özellikleriyle ilgili sorular
2. Katılımcıların Rekreasyonel tercihleri ile ilgili sorular
3. Yerleşke içerisindeki mevcut Rekreasyonel etkinliklerle ilgili sorular
4. Yerleşke içerisinde olmasını istedikleri faaliyetlerle ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Anket sonuçları IBM firmasının SPSS 21 programında değerlendirilerek istatistiki sonuçlar ve yüzdelik hesaplar olarak belirtilmiştir.

3. BULGULAR

Katılımcılara uygulanan anket çalışmalarının verileri IBM SPSS 21 Programına aktarıldıktan sonra soruların denekler tarafından anlaşılabilirliğini ölçmek için güvenilirlik analizi (Reliability Analysis) uygulanmıştır. Güvenilirlik analizi Cronbach Alpha testiyle gerçekleştirilmiş ve %76,8 yani güvenilir aralığında sorularının anlaşılabilirliği üst düzeyde olduğu görülmüştür (0-20 çok az güvenilir, 20-40 az güvenilir, 40-60 orta güvenilir, 60-80 güvenilir, 80-10 çok güvenilir).

Araştırmaya katılan deneklerin demografik özelliklerini belirlemek üzere frekanslarına bakılmış, sonuçlar Tablo.1’de gösterilmiştir. Ankete katılan kişileri ağırlıklı olarak 19-25 yaş arası (% 93), bayan (%60,3), bekâr (% 99), Edebiyat fakültesinde öğrenim gören (% 15,7), 4. Sınıf öğrencisi (% 35,7) bireylerden oluştuğu görülmektedir.

	Değişkenler	N (frekans)	Yüzde (%)
Yaş	0-18	8	2,7
	19-25	279	93
	26-40	13	4,3
Cinsiyet	Erkek	119	39,7
	Kadın	181	60,3
Medeni hal	Evli	3	1
	Bekar	297	99
Öğrenim gördüğü fakülte	Mühendislik fakültesi	40	13,3
	Mimarlık ve tasarım fakültesi	41	13,7
	Turizm fakültesi	21	7
	Veterinerlik fakültesi	15	5
	Edebiyat fakültesi	47	15,7
	Fen fakültesi	3	1
	KKEF eğitim fakültesi	25	8,3
	İİBF fakültesi	23	7,7
	İlahiyat fakültesi	7	2,3
	Tıp fakültesi	9	3
	İletişim fakültesi	10	3,3
	Ziraat fakültesi	9	3
	Sağlık bilimleri fakültesi	13	4,3
	Hukuk fakültesi	11	3,7
	Erzurum myo	4	1,3
	Hemşirelik fakültesi	5	1,7
	Güzel sanatlar fakültesi	1	0,3
	Dış hekimliği fakültesi	8	2,7
	Besyo	5	1,7
	Eczacılık fakültesi	3	1
Okuduğu sınıf	1. sınıf	43	14,3
	2. sınıf	60	20
	3. sınıf	90	30
	4. sınıf	107	35,7

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri.

Katılımcıların yaşam alanları incelendiğinde çoğunluğu 3-5 yıldır Erzurum da ikamet eden (% 57,3), devlet yurtlarında kalan (% 79), Yakutiye ilçe sınırları içerisinde ikamet eden (% 83), özel araç sahibi olmayan (% 96), aylık gelir miktarları ise 0 – 500 tl arasında (%55,7) olan bireylerden oluşmaktadır.

	Değişkenler	N (frekans)	Yüzde (%)
Erzurum 'da Oturma Süresi	3 yıldan az	69	23
	3-5 yıl	172	57,3
	6-10 yıl	14	4,7
	10-15 yıl	10	3,3
	16-20 yıl	5	1,7
	20 yıldan fazla	11	3,7
	Tüm yaşam süresince	19	6,3
Konut Tipi	Müstakil ev	19	6,3
	Apartman dairesi	33	11
	Dubleks daire	5	1,7
	Devlet yurdu	237	79
	Özel yurt	6	2
Kentte Yaşadığı Yer	Yakutiye	249	83
	Aziye	9	3
	Palandöken	42	14
Özel araç	Var	12	4
	Yok	288	96
Aylık gelir miktarı	0-500 tl	167	55,7
	500-1000 tl	90	30
	1000-2000 tl	29	9,7
	2000 tl ve üzeri	14	4,7

Tablo 2. Katılımcıların yaşam alanlarının özellikleri

Anketimizin 2. Bölümünün A kısmında Çalışmamıza katılan öğrencilerin rekreasyonel eğilimleri ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Bu sorulara cevaplayıcıların verdiği yanıtlar incelendiğinde katılımcılarımız:

- Haftalık serbest zaman süreleri %30,7 ile 11-20 saat dir.
- Öğrencilerin boş zamanlarında gerçekleştirdikleri aktivitelere bakıldığında ise kitap okumak % 45,7 lik oranla ön plana çıkmaktadır.
- Katılımcılar rekreasyon tipi olarak ise bedensel ve zihinsel etkinliklerden ziyade daha ağırlıklı olarak sosyal etkinlikleri (% 64) tercih etmektedirler.
- Katılımcıların katıldıkları rekreasyon faaliyetlerini gerçekleştirme sebepleri incelendiğinde ise cevaplayıcılar bu faaliyetleri daha çok arkadaşlarıyla bir arada olmak için (%70) gerçekleştirdikleri görülmektedir.
- Katılımcılara yöneltilen aktivitelere katılım şekliniz sorusunda; bireysel olarak, toplu olarak ve organize olarak seçeneklerinden %64 lük bir oranla toplu olarak seçeneğinin en çok tercih edildiği görülmektedir.
- Katılımcılar rekreasyon etkinliklerine yeteri kadar katılmadıklarını düşünmektedir (%73).
- Cevaplayıcıların Rekreasyonel faaliyetlere katılmama sebepleri sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde ise en ağır basan yanıt zaman darlığı (%36,7) olmuştur.
- Katılımcıların boş zamanlarında en çok tercih ettikleri aktivite türleri ise şu şekilde sıralanmıştır; Dinlenmeye yönelik etkinlikler (%41), Kültürel ve sosyal etkinlikler (%38,3) ve Sportif etkinliklerdir (%34).
- Ankete katılan öğrencilerin yanıtlarına göre yerleşke içerisindeki mevcut Rekreasyonel faaliyetler (%90)yetersizdir. Ayrıca mevcut faaliyetlerin geliştirilmesi gerektiğini (%93,7) belirtmişlerdir.

	Değişkenler	N (frekans)	Yüzde (%)
Haftalık serbest zaman süreniz	10 saat	80	26,7
	11-20 saat	92	30,7
	21-30 saat	50	16,7
	31-40 saat	23	7,7
	41 ve üzeri saat	55	18,3
Serbest zamanda gerçekleştirilen etkinlikler	Spor yapmak	73	24,3
	Yürüyüş yapmak	105	35
	Kitap okumak	137	45,7
	Alışveriş yapmak	102	34
	Sinema, Tiyatro vb.	67	22,3
Tercih edilen rekreasyon tipi	Bedensel	78	26
	Sosyal	192	64
	Zihinsel	69	23
Rekreasyon tipi tercih nedenleri	Yeteneğine uygun olması	90	30
	Arkadaşlarla bir arada olma	210	70
	Az maliyetli olması	55	18,3
	Tesislerin kaliteli olması	22	7,3
Aktivitelere katılım şekliniz	Bireysel olarak	88	29,3
	Toplu olarak	192	64
	Organize olarak	42	14
Aktivitelere yeterince katılabiliyor	Evet	81	27
	Hayır	219	73
Rekreasyon Aktivitelerine Katılamama nedenleri	İlgilenmeme	43	14,3
	Zaman darlığı	110	36,7
	Maddi durum	63	21
	Tesis yetersizliği	67	22,3
	İletişim eksikliği	27	9
	Arkadaş yetersizliği	23	7,7
Tercih edilen alanlar	Müzikal faaliyetler	60	20
	Sportif faaliyetler	102	34
	Oyunlar	67	22,3
	Dansa yönelik etkinlikler	16	5,3
	Özel yetenek etkinlikleri (resim, heykel vb.)	49	16,3
	Doğaya yönelik etkinlikler (doğa gezintileri, piknik vb.)	99	33
	Kültürel ve sosyal etkinlikler	115	38,3
	Dinlenmeye yönelik etkinlikler	123	41
Yerleşkedeki etkinlikler yeterlimi?	Evet	30	10
	Hayır	270	90
Yerleşkedeki faaliyetler geliştirilmeli mi?	Evet	281	93,7
	Hayır	19	6,3

Tablo 3. Katılımcıların rekreasyon tercihleri

Anket katılımcılarının verdiği yanıtlar doğrultusunda Atatürk Üniversitesi yerleşkesi içerisinde hali hazırda bulunan rekreasyon faaliyetleri ile ilgili olarak tespit edilen eksiklikler veya rahatsız edici noktalar şu şekildedir:

- Mevcut etkinlik türlerinden Kültürel ve sosyal etkinlikler ana başlığı altında toplanan etkinliklerden; Sinema, tiyatro vb. etkinlikler, Sergi, Fuar vb. etkinlikler Sempozyum, Konferans vb. ve Şenlik, Konser vb. etkinliklerde tespit edilen en önemli ilk eksiklik; Aktivite veya tesis yetersizliği, ikincisi ise Donatı elemanları eksiklikleridir.

- Sportif Etkinlikler incelendiğinde ise; Tenis, basketbol, voleybol, futbol, yüzme, bowling-bilardo-masa tenisi, bisiklet yolları, tırmanma duvarları, atletizm parkurları, kapalı spor salonu etkinliklerinde ortak olarak tespit edilen en önemli iki eksiklik Aktivite veya tesis yetersizliği ile alanların bakımsız olmasıdır.
- Yerleşke içerisindeki doğaya yönelik etkinlikler incelendiğinde; koşu ve yürüyüş parkurları, botanik bahçesi, piknik alanları - açık yeşil alanlar ile dinlenme alanları vb. etkinliklerde katılımcılar en çok Aktivite veya tesis yetersizliği ile alanların bakımsız olmasından şikâyetçidir.
- Katılımcılara diğer etkinlikler olarak sunulan kategoride ise katılımcıların kafe-lokanta, market-büfe-kırtasiye, Atasem kişisel gelişim kursları etkinlikleri ile ilgili fikirleri ölçülmüştür. Verilen yanıtlara göre tespit edilen en önemli iki eksiklik sırasıyla Aktivite veya tesis yetersizliği ile alanların bakımsız olmasıdır.

Etkinlik Türleri		Tespit Edilen Eksiklikler			
		Yetersiz (Aktivite veya tesis yetersizliği)	Bakımsız	Donatı Eksikliği (Aydınlatma, Çöp kutusu, Oturma birimleri vb.)	Güvenlik eksikliği
Kültürel ve Sosyal Etkinlikler	Sinema, Tiyatro vb.	166 (%55,3)	30 (%10)	44 (%14,7)	10 (%3,3)
	Sergi, Fuar vb. etkinlikler	203 (%67,7)	17 (%5,7)	21 (%7)	6 (%2)
	Sempozyum, Konferans vb.	142 (%47,3)	19 (%6,3)	46 (%15,3)	8 (%2,7)
	Şenlik, Konser vb.	180 (%60)	17 (%5,7)	26 (%8,7)	24 (%8)
Sportif Etkinlikler	Tenis	126 (%42)	49 (%16,3)	25 (%8,3)	3 (%1)
	Basketbol	122 (%40,7)	49 (%16,3)	30 (%10)	5 (%1,7)
	Voleybol	129 (%43)	39 (%13)	31 (%10,3)	4 (%1,3)
	Futbol	120 (%40)	38 (%12,7)	26 (%8,7)	10 (%3,3)
	Yüzme	185 (%61,7)	32 (%10,7)	25 (%8,3)	6 (%2)
	Bowling, Bilardo, Masa Tenisi	108 (%36)	47 (%15,7)	38 (%12,7)	3 (%1)
	Bisiklet yolları	96 (%32)	73 (%24,3)	28 (%9,3)	36 (%12)
	Tırmanma duvarları	125 (%41,7)	43 (%14,3)	26 (%8,7)	17 (%5,7)
	Atletizm parkurları	140 (%46,7)	38 (%12,7)	17 (%5,7)	10 (%3,3)
	Kapalı Spor salonu	139 (%46,3)	45 (%15)	27 (%9)	9 (%3)
Doğaya Yönelik Etkinlikler	Koşu ve yürüyüş parkurları	119 (%39,7)	62 (%20,7)	30 (%10)	25 (%8,7)
	Botanik bahçesi	96 (%32)	43 (%14,3)	38 (%12,7)	14 (%4,7)
	Piknik alanları, Açık Yeşil alanlar	98 (%32,7)	74 (%24,7)	44 (%14,7)	23 (%7,7)
	Dinlenme alanları	100 (%33,3)	74 (%24,7)	37 (%12,3)	18 (%6)
Diğer Etkinlikler	Kafe, Lokanta vb.	103 (%34,3)	51 (%17)	30 (%10)	18 (%6)
	Market, Büfe, Kırtasiye vb.	103 (%34,3)	28 (%9,3)	35 (%11,7)	10 (%3,3)
	Atasem kişisel gelişim kursları	122 (%40,7)	22 (%7,3)	31 (%10,3)	5 (%1,7)

Tablo 4. Katılımcıların yerleşke içerisindeki rekreasyon faaliyetlerindeki eksiklikler

Araştırmamıza katılan öğrencilerin Atatürk Üniversitesi yerleşkesi içerisinde olmasını istedikleri aktivitelere verilen cevaplar incelendiğinde:

- Kültürel ve sosyal etkinliklerden en çok talep edilen etkinlik türleri incelendiğinde; yabancı dil kursları (%70), kişisel gelişim kursları (69,7) ve kitap okuma kapsülleri (%58,7) en çok talep edilen faaliyetler olarak gözükmektedir.
- Katılımcıların sportif etkinlikler ile ilgili talepler incelendiğinde ise en çok istenilen etkinlik türleri şu şekilde sıralanmıştır; Paintball alanları (%59,7), Etnospor faaliyetleri ile Atış poligonları (%54) ve Buz pisti (%48,7) dir.

- Doğaya yönelik aktivitelerde ise en çok yerleşke içerisinde görmek istedikleri etkinlikler; %71,7 lik oranla Ağaç evler, %65,3 lük oranla Macera parkurları son olarak %62,7 lik oranla Bitki ekim-fidan dikim alanları ve hatıra ormanlarıdır.
- Diğer etkinlikler olarak belirtilen kategoride ise cevaplayıcıların en çok tercih ettikleri etkinlikler de birinci sıra %63,3 ile Lunapark alanı, ikinci sıra %58 ile kış aylarında iglo evler(buz evler), üçüncü sırada ise Özel yetenek kursları (resim, heykel, müzik vb.) bulunmaktadır.

Etkinlik Türleri		Yerleşke içerisinde olmasını istediğiniz etkinlikler
Kültürel ve Sosyal Etkinlikler	Kişisel Gelişim Kursları	209 (%69,7)
	Yabancı Dil Kursları	210 (%70)
	Sosyal Sorumluluk Etkinlikleri	164 (%54,7)
	Kitap okuma kapsülleri	176 (%58,7)
	Proje geliştirme alanları	152 (%50,7)
	Sempozyum, Konferans vb.	139 (%46,3)
Sportif Etkinlikler	Buz pisti	146 (%48,7)
	Etnospor Faaliyetleri (At biniciliği, okçuluk, güreş, mangala vb.)	162 (%54)
	Ayak voleybolu	73 (%24,3)
	Çim kızıağı	65 (%21,7)
	Uzak doğu sporları kursları	95 (%31,7)
	Paintball alanı	179 (%59,7)
	Atış poligonu	162 (%54)
	E-Spor Etkinlikleri	84 (%28)
Doğaya Yönelik Etkinlikler	Bitki ekim, Fidan dikim alanları ve hatıra ormanları vb.	188 (%62,7)
	Macera parkurları	197 (%65,3)
	Flora ve fauna tanıtım merkezleri	120 (%40)
	Ağaç evler	215 (%71,7)
Diğer Etkinlikler	Lunapark alanı	190 (%63,3)
	Dans kursları	136 (%45,3)
	Müzikal kurslar	150 (%50)
	Özel yetenek kursları (resim, heykel vb.)	172 (%57,3)
	Kış aylarında iglo evler (buzdan evler)	174 (%58)

Tablo 5. Katılımcıların yerleşke içerisinde olmasını istedikleri rekreasyon faaliyetleri

SONUÇ

Üniversite yerleşkeleri günümüzde eğitim öğretimin ve bilimsel araştırmaların yürütülmesinin yanı sıra buldukları kentler için birçok fonksiyon üstlenmişlerdir. Kent gelişimine yön veren çevresine sosyo ekonomik birçok katkı sağlayan bir nevi küçük kent modelleri ve önemli açık yeşil alanlar olmuşlardır. Dolayısıyla da bir yerleşkenin karakteri ve kalitesini belirleyen en önemli etken, öğrenciye kazandırdığı eğitim ve öğretimin yanında, yerleşke yaşamındaki canlılığı sağlayan açık yeşil alanları ile rekreasyonel faaliyetlerinin çeşitliliğidir. Bu kapsamda kullanıcıların rekreasyonel talep ve beklentileri doğrultusunda çeşitli etkinlikleri tasarlamak fiziksel gelişim planlarına ışık tutabilecektir. Ancak burada şunu unutmamak gerekir. Sadece kullanıcı isteklerine dayalı bir çalışma her zaman doğru olmayabilir. Kullanıcı istekleri ile kentin özellikleri ve tasarımcının vizyonu ve yetenekleri de ön plana çıkartılmalıdır [6].

Bu çalışmada, Atatürk Üniversitesi yerleşkesinde öğrenim gören öğrencilerin serbest zaman özellikleri, rekreasyon eğilimleri ve bu yöndeki talepleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu talepler doğrultusunda yerleşke için çeşitli çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anket sonuçlarına göre; öğrencilerin rekreatif etkinliklere katılmalarını engelleyen sebepler incelendiğinde serbest zamanlarının çok olmadığı ve tesis yetersizliğinden şikâyet ettikleri saptanmıştır. Öğrenciler rekreasyonel aktivitelerde arkadaşları ile bir arada olabilecekleri, toplu olarak katılım gösterilebilecekleri, sosyal ve kültürel yönü zengin faaliyetleri tercih etmektedirler. Bu bağlamda katılımcıların sportif, kültürel-sosyal ve doğaya yönelik olarak yapılan etkinliklere karşı daha ilgili oldukları belirlenmiştir.

Genç yaş grubunda bulunan bireyler yaşlılara nazaran daha fazla fiziksel aktivite ve spor faaliyetlerine katılma eğilimindedirler [4]. Bu sebeple Üniversite Yerleşkesi içerisinde bu tür etkinlikleri gerçekleştirebilecekleri tesislerin olmasını arzu etmişlerdir. Bu kapsamda yerleşke ve çevresinde anket sonuçlarına göre cevaplayıcıların tercih ettiği çeşitli rekreasyonel tesislerin tasarlanması önemli yararlar sağlayabilecektir. Buna ilişkin öneriler şu şekilde geliştirilmiştir:

Öğrencilerin günün her saatinde koşu ya da yürüyüş yapmaları için araç yollarının yanındaki yeşil bantların değerlendirilmesi uygun olacaktır. Özellikle farklı bitkilerin sonbahar, ilkbahar dönemlerindeki yaprak ve çiçek renklenmesi ile yeşil bantların daha da çekici hale getirilmesi mümkündür. Yerleşke içi ulaşımının da yaya öncelikli olması düşünülerek bunu destekleyecek yaya ve bisiklet yollarının tasarlanması uygun olacaktır. Bu alanlar üzerinde, değişik şekillerde düzenlenmiş su ve sanatsal öğelerle zenginleştirilmiş geçiş yeşil alanlar düzenlenmelidir.

Yerleşke içerisinde hali hazırda bulunan faaliyetler Öğrencilerin farklı rekreasyonel beklentilerine cevap verecek şekilde; yüzme havuzu, futbol, basketbol ve tenis sahaları gibi çeşitli spor alanlarında gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Ayrıca halkında Atatürk Üniversitesine ilgisini yüksek düzeyde tutmak için genel kullanıma açık olabilecek sosyal tesisler, teknoloji müzeleri, arboretum ve botanik bahçesi kurulmalıdır. Bunun yanı sıra gerek öğrencilerin gerekse halkın birebir yaşayarak görebileceği tarım, teknoloji, ormancılık ve süs bitkileri gibi alanlar geliştirilmelidir.

Yerleşke içerisinde öğrencilerin oturabilecekleri, dinlenmelerine olanak sağlayacak pergola, kamelya ya da bank gibi üniteler artırılmalıdır. Bu alanlar da buluşma, toplanma ve yönelme için tanımlayıcı simgeler olmalı ve bitkilerin form, renk, doku ve koku özellikleri kullanılarak zenginleştirilmelidirler. Böyle dışa dönük ortak kullanım mekânlarının yaratılmasıyla da kullanıcıların karşılıklı iletişim kurlmaları da sağlanmış olacaktır.

Ayrıca kültürel ve sosyal aktivitelere yönelik olarak da; eğlence, konser, tören vb. gereksinimlere cevap verecek nitelikte mekânlar ve aktiviteler artırılmalıdır. Bu amaçla amfi tiyatro, çok amaçlı salon gibi açık alanların yanı sıra, iç mekânlarda da sinema, tiyatro, el sanatları ve hobi stüdyoları, konser salonu, sosyal tesis ve öğrenci kulüpleri gibi alanların sayıları artırılmalı daha bakımlı ve güvenli olmalıdır. Bu alanlara ek olarak öğrencilerin yeteneklerini gösterebilecekleri; dans, müzik, resim, heykel, seramik vb. konulara yönelik farklı etkinlikler düzenlenmelidir. Bu tür etkinlik ve alanların yaratılması kullanıcıların sosyalleşmesi ve yaşam kalitesini zenginleştirmek adına önem taşıyacaktır.

Bireylerin gelir düzeylerinin düşük olması rekreasyona katılım yüzdelerini olumsuz etkilemektedir. ABD’de yüksek eğitim ve gelir düzeyine sahip genç yetişkinler dış mekan rekreasyon etkinliklerine daha çok katılmaktadır. Ancak rekreasyonel aktivitelerin yerleşke içerisinde tasarlanması ile öğrenciler hem ulaşım, hem zaman hem de maddi açıdan zorlanmadan kolaylıkla istedikleri etkinliklere ulaşabileceklerdir [5].

Sonuç olarak üniversite yerleşkeleri; yaşanılabilir, doğal ve kültürel çevreye duyarlı, kullanıcıların gereksinimlerini karşılayacak, modern ve her yönüyle toplumlara model oluşturan alanlar olmalıdır. Bu kapsamda yerleşke alanında çeşitli rekreasyonel alan ve etkinliklerin düzenlenmesi; öğrencilerin fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan çok yönlü bireyler olması, kent için de cazibe ve çekim merkezi olması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKLAR

- [1] Alptekin, E., M.A. Bakır, C. Aydın ve E. Gürbüzel, 2001. Temel Örnekleme Yöntemleri. Literatür Yayınları, İstanbul, 509 s.
- [2] Daly, J. 2000. Recreation and Sport Planning and Design, Second Edition, Human Kinetics, U.S.A, 155 p
- [3] Kiper, T., 2009. Namık Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi (Tekirdağ) Öğrencilerinin Rekreatyonel Eğilim ve Taleplerinin Belirlenmesi. Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 6(2), 191-201.
- [4] Kunz, J.L. and K. Graham, 1996. Life Course Changes in Alcohol Consumption in Leisure Activities of Men and Women. Journal of Drug Issues, 26: 805-827.
- [5] Lee, J. H., D. Scott and M. F. Floyd, 2001. Structural Inequalities in Outdoor Recreation Participation: A Multiple Hierarchy Stratification Perspective. Journal of Leisure Research, 33 (4): 427-449.
- [6] Mansuroğlu, S., 2002. Akdeniz Üniversitesi Öğrencilerinin Serbest Zaman Özellikleri Ve Dış Mekan Rekreatyon Eğilimlerinin Belirlenmesi. Akdeniz Üniversitesi Ziraat fakültesi Dergisi 15 (2), 53-62.
- [7] Önsoy, C., 1984. Osmaniye İskenderun Kıyı Kesiminde Ekolojik Planlama İlkelerine Uygun Alan Kullanımının Araştırılması. Ç.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Basılmamış), Adana, 236 s.
- [8] Rowland, M. 1996. Principles for Campus Landscape Planning. The Regents of the University of California, USA.
- [9] Schwilgin, F. A., 1974. Town Planning Guidelines. Department of Public Works, Ottawa (Revised Edition).
- [10] Tezcan, M., 1982. Sosyolojik Açıdan Bos Zamanların Değerlendirilmesi. A.Ü.Yayıncılık, Ankara
- [11] Uzun, G., M. F. Altunkasa, 1991. Rekreatyonel Planlamada Arz ve Talep. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Genel Yayın No: 6, Yardımcı Ders Kitapları Yayın No: 1, Adana.
- [12] Yılmaz, H., Yılmaz, S., Demircioğlu Yıldız, N., 2003. Kars Kent Halkının Rekreatyonel Talep ve Eğilimlerinin Belirlenmesi. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 34 (4), 353-360.

WHY BERNARD LEWIS FLATTERED THE IRANIANS? BERNARD LEWIS İRANLILARI NİÇİN ÖVDÜ?

Yaşar AKGÜN

Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

ABSTRACT

Bernard Lewis (1916-2018) has been labelled as both the greatest Middle East historian and an Orientalist, a Zionist and mastermind of US invasion of Irak in 2003. From the 1990s, B. Lewis seems to have directed his interest in differences of the Iranians from other peoples of the region, their high level national consciousness and their resemblances to Europeans. The relationship between his flatteries of the Iranians and Samuel Huntington's (1927-2008) "clash of civilizations" thesis of 1993 is interesting. As an answer to the question of how a new world order would be shaped after the collapse of the Soviet Union in 1991, Huntington predicted that the countries would come together around different civilizations. According to Huntington, there exists seven civilizations in the world, Islam is one of them. Huntington predicted that Turkey would become a core state of Islamic civilization. Attaching much importance to this prediction, The Israel lobby seems to have decided to use Iran as a counterweight to Turkey. It is well known that the Israel lobby is very effective in determining the US policy concerning the Middle East and Islam. On the other hand, the USA pursues a strategy known as overseas balancing policy in the world. According to this policy, if there is a prospect of one country becoming dominant in one part of the world, then the USA allows another country of near power in the region to seek role against that country. In this context, it seems that B. Lewis has indirectly encouraged Iranians for a greater role in the Middle East by addressing their glorious past and enduring patriotism. Despite objections from the State Department and the CIA, the Israel lobby whose B. Lewis seemed having been a mentor had the USA occupied Iraq in 2003 on the pretext of bringing democracy. Since the Shi'a make up sixty percent of Iraqi population, democracy brought them into power, inviting Iran from the back door. Iran has not stopped there, extending its ambitions into Syria, Yemen and Lebanon. Despite their making up eighty percent of population in Syria, the West have not demanded democracy for Syrian Sunnis since Israel has wished so. In 2017, the Israel lobby and the USA changed their policy toward Iran not to allow the Gulf countries to seek allies elsewhere against the Iranian aggression, adopting an anti-Iran rhetoric.

Keywords: Bernard Lewis, Samuel Huntington, Iran

ÖZET

Bernard Lewis (1916-2018) hem en büyük Ortadoğu tarihçisi hem de Oriyantalist, Siyonist ve Irak'ın ABD tarafından işgalinin akıl hocası olarak nitelendirilmektedir. 1990'lardan itibaren B. Lewis'in yazılarında İranlıların Ortadoğu'nun diğer halklarından farklılığı, yüksek milli bilinç düzeyi, Avrupalılara benzerliği belirgin bir biçimde vurgulanmaktadır.. Bu övgüler ile Samuel Huntington'ın (1927-2008) 1993'te öne sürdüğü "medeniyetler çatışması" tezi arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılmasından sonra, yeni bir dünya düzeninin nasıl oluşabileceği sorusuna cevap olarak, Huntington ülkelerin medeniyetler etrafında kümelenenlerini öngörmüştür. Huntington dünyada yedi medeniyetin varlığından söz edilebileceğini, bunlardan birisinin İslam medeniyeti olduğunu belirtmiştir. Ona göre her medeniyet havzasında bir veya birkaç ülke merkez ülke olarak öne çıkmaktadır. Huntington İslam medeniyetinin merkez ülkesi olarak Türkiye'nin öne çıkacağını öngörmüştür. İslam ülkelerinin birlik çabaları birçok İsrail'i endişelendirmektedir. İsrail lobisinin ABD'nin Ortadoğu ve İslamla ilgili siyasetini belirlemede etkili olduğu bilinmektedir. ABD dünyada denizaşırı dengeleme diye bilinen bir politika izlemektedir. Buna göre, dünyanın herhangi bir alt bölgesinde bir ülkenin hakim olma ihtimali varsa, ABD bu ülkeye karşı ona yakın güçteki bir başka ülkenin önünü açmaktadır. Huntington'un öngörüsünü ciddiye alan İsrail lobisinin Türkiye'ye karşı İran'ın önünün açılmasına karar verdiği anlaşılmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nun ve CIA'nın karşı çıkmasına rağmen Bernard Lewis'in akıl hocası olduğu İsrail lobisi demokrasi getirme bahanesi ile Irak'ı ABD'ye işgal ettirmiştir. Böylece Irak demokrasi yoluyla İran'a sunulmuştur. Onunla da kalmayıp Suriye'de, Yemen'de, Lübnan'da İran'ın önü açılmıştır. Irak'ta uygulanan demokrasi

Suriye’de uygulanmamıştır. Körfez ülkelerini İran’a karşı arayışlara sevketmemek için İsrail lobisi ve ABD 2017’de görünüşte İran’a karşı bir politika izlemeye başlamıştır.

Anantar Kelimeler: *Bernard Lewis, Samuel Huntington, İran*

INTRODUCTION

Bernard Lewis (1916-2018) was praised as “the world’s greatest living historian of the Middle East...” by many in his autobiography published in 2012.¹ In terms of influence on courses of events in the Middle East, this praise seems pertinent. On the other hand, he has been labelled as Orientalist, neoconservative and Zionist, as well.² He has been accused as the mastermind of the US invasion of Iraq in 2003.³ These contradictory qualifications make him a controversial scholar. His works, despite indispensable, are to be read with these warnings in mind.

On the other hand, it must be admitted that western countries produce much more knowledge and information about Muslim countries to deal with them. In order to be dominant in economic and political relations western countries make use of these knowledge. Obviously, knowledge means power. Knowledge in materialistic and hedonistic hands becomes an instrument of destruction. In our time, the balance of power is in favour of the West. With western methods, some Asian countries have reached such levels as to challenge the West.

Between the West and the East, Muslim countries struggle desperately with serious political, economic, social and cultural problems. Some of these problems might stem from foreign interferences. Nevertheless, they are mainly responsible for their plight. Unfortunately they neither resort to Islam nor use rational methods to overcome their problems. Instead, they exhaust their energies in civil wars and sectarian struggles. Worst of all, they collaborate with the enemies of their religion and peoples. In my opinion, Muslim scholars can guide Muslim nations if they are given the necessary means and authority, such as given to B. Lewis and the likes.

In this article, I will introduce Bernard Lewis in Section 1 focusing on his formation and fields of research. Section 2 will deal with B. Lewis’s praises of the Iranians. In the last section, I will try to expose the reasons why B. Lewis flattered the Iranians.

1. BERNARD LEWIS

According to his autobiography, B. Lewis was born to a Jewish family in London in 1916. He had always expressed his gratitude to Britain, for its liberal environment for a Jew. He says that he would not have had the opportunity provided by Britain, elsewhere. He acknowledges that antisemitism is a product of western culture imported by other countries. Consider if B. Lewis had been born in Germany how his life would have been.

He studied at University College (the University of London), the School of Oriental Studies (later the SOAS) and the London School of Economics benefiting from the intercollegiate system. Having had interest in the Middle East history he decided to write a Ph.D. thesis on Isma’ilism and told his intention to Sir Hamilton A.R. Gibb (1895-1971), then one of the leading Orientalists. Gibb told him that he did not feel qualified to supervise a thesis on that subject and suggested him to go to Paris and work with Louis Massignon (1882-1962), a leading French Orientalist. B. Lewis portrays L. Massignon as anti-Jewish and anti-English. During his study in Paris in 1936-37 he met Turkish intellectual Adnan Adıvar and learnt Turkish from him. By the way, B. Lewis had command of more than ten languages

¹ Bernard Lewis and Buntzie Ellis Churchill, **Notes on a Century: Reflections of a Middle East Historian**, London, Phoenix, 2013.

² Edward W. Said, **Orientalism**, New York, Vintage Books, 1979, pp.105,107; John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, **The Israel Lobby and US Foreign Policy**, London, Allen Lane, 2007, p.58; Israel Shahak, **Yahudi Tarihi Yahudi Dini (Jewish History, Jewish Religion: The Weight of Three Thousand Years)**, Tr. Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2002, p.58, f.n.22.

³ Mearsheimer and Walt, p.244, 246.

including Hebrew, Latin, Greek, English, French, German, Italian, Spanish, Russian, Arabic, Turkish and Persian.

His first book, *The Origins of Isma'ilism*, was published in 1940. He joined the British army and served as an intelligence officer in Egypt during World War II. During this mission he visited many cities and places in the Middle East. After the war, he returned academic life and wrote his book, *The Arabs in History*, in 1946 which was published in 1950. He became a full professor in 1949 at the age of thirty-three. He arrived at Istanbul in the autumn of 1949 on a year's study leave to make research in the Ottoman archives on which he wrote a book, *Notes and Documents from the Turkish Archives*, published by Israel Oriental Society in 1952 in Jerusalem. He extensively used materials from Turkish archives in his books. In 1961 his book, *The Emergence of Modern Turkey*, was published. Another book by him, *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire* was published in 1963. Dealing with Hasan Sabbah and his followers his book, *The Assassins*, was published in 1967. As is well known, Hasan Sabbah was the leader of the most murderous branch of Isma'ilism on which B. Lewis had written his Ph.D. thesis. In 1974 he moved from the School of Oriental and African Studies in London to Princeton University, New Jersey, as Professor of Near Eastern Studies. In 1982, his book, *The Muslim Discovery of Europe*, was published. In his autobiography 28 books and 222 articles by him are listed.

B. Lewis visited many lands and cities in the Islamic world. For example he visited Pakistani cities of Karachi and Lahore in 1957 and attended the International Congress of Islamic Studies organized by famous Islamic ideologue Abu'l-'Ala Mawdudi. He reported that Mawdudi had invited them to his house and said: "You Orientalists, you all make the same mistake... You all learn Arabic; many of you learn Persian; some of you learn Turkish. That was all right in its day, but its day has passed. Today, the center of the world of Islam is here in Pakistan, and the dominant language of Islam is Urdu. If you want to know what is happening in the Islamic world, you can do so only through Urdu."⁴ In 1971 he attended the ceremony celebrating the twenty-five-hundredth anniversary of the founding of the Persian Empire by Cyrus. He reported the Shah of Iran having said in his speech: "Oh mighty Cyrus, you may sleep in peace, for we are awake!"⁵

After having firmly established himself as one of the most famous scholars on Arabs, Turks, Persians, the Middle East and Islam, he seems to have changed his attitude in his writings in the 1990s. In retrospect, the collapse of Soviet Union seems to have led him to change his political stance. The September 11, 2001 terrorist attacks seems to have had him increased severity of his books' titles. His book, *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, published and spent fifteen weeks on the bestseller list in spring 2002 can be considered as a *fatwa* (legal/advisory opinion) inviting the West to wage war on Islam. In 2003, his book, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, was published and ranked as the international bestseller.

Almost fifty years, it seems that B. Lewis reserved his praises for the Turks among Muslim peoples. He praised Turkish Islam in his many books. He defended Turkey in western media against the so-called Armenian genocide accusations. He was honored with the International Atatürk Peace Prize in 1998. In retrospect, for decades it seems that B. Lewis had endeavoured to keep Turkey away from other Muslim countries for the benefit of Israel. After the 1990s, B. Lewis seems to have turned his attentions from the Turks to the Iranians.

2. BERNARD LEWIS'S FLATTERIES ABOUT THE IRANIANS

In preface to his book published in 1995, *The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day*, B. Lewis states that one of his purposes with this book is "to rescue the two great empires of Persia and Byzantium from the modest place usually assigned to them..."⁶ Of

⁴ B. Lewis, *Notes on a Century*, p.125-26.

⁵ *Ibid*, p.184-85.

⁶ Bernard Lewis, *The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day*, London, Phoenix, 2000, p.xiii.

course, it is not difficult to explain in scientific terms why the subject obtained the scholar's attention then, not before.

As is known from history, Nebuchadnezzar, King of Babylon, conquered the Kingdom of Judah, destroyed the Jewish Temple and took the Jewish people as captives to Babylonia in 585 BC. Later on Cyrus, the founder of Persian empire, conquered Babylonia and authorized the return of the Jews from the Babylonian captivity to the land of Israel, and gave orders for the rebuilding of the Temple in Jerusalem at government expense.⁷ Why did Cyrus do this favour to the Jews? According to B. Lewis, "it seems that both sides, the conquerers, and one small group among the many conquered peoples...recognized a certain basic affinity of outlook and belief."⁸ This means that, according to B. Lewis, the Jews and the Iranians had certain similarity in physical appearance and religion at that time. Can there be a stronger case than one mentioned in a holy book on a subject? B. Lewis says, "in the Hebrew Bible, Cyrus is accorded a degree of respect given to no other non-Jewish ruler, and indeed to few Jewish rulers" and relates the last chapters of the book of Isaiah, written after the Babylonian captivity, "He [Cyrus] is my shepherd, and shall perform all my pleasure: even saying to Jerusalem, Thou shalt be build; and to the temple, Thy foundation shall be laid" (Isaiah 44:28)... "Thus saith the Lord to his anointed, to Cyrus, whose right hand I have holden, to subdue nations before him..." (Isaiah 45:1).⁹

B. Lewis claims that "between the earlier and later books of the Hebrew Bible, those written before the Babylonian captivity, and those written after the return, there are notable differences in belief and outlook, some of which at least may plausibly be attributed to influences from the religious thought-world of Iran...The importance of such ideas in late Judaism and early Christianity will be obvious."¹⁰ I have not made further research on responses of Jewish and Christian theologians to this claim. Muslims know that religious leaders of Judaism and Christianity had distorted holy books before Islam was revealed to the Prophet of Allah.

In one of his last books, *The End of Modern History in the Middle East*, published in 2011 B. Lewis allocated a chapter (out of four) for Iran titled 'Iran: Haman or Cyrus?'.¹¹ First of all, the title of the book reveals typical Orientalist approach. Who ends history? Are there objective criteria for the end of history in any part of the world. Or, Does it depend on Orientalists' whims? One period of certain characteristics of a country may end, but what about history of a vast region?

In that chapter, B. Lewis continued to flatter the Iranians with new emphasis. He says that "Iran is very different from the region...Middle East...Iran is a genuine nation as that word is used in Europe...It has a millennial identity going back not just hundreds but thousands of years...What we see in Iran is not nationalism Arab style; it is patriotism Western style."^{12 13} He reiterates Persian Emperor Cyrus's favour to the Jews and the influence of Zoroastrianism on Judaism and Christianity. He thinks that the faith of messianism in Judaism and Christianity might be imported from Zoroastrianism. He writes, "The idea of a messiah, of an anointed one of a sacred seed who will return and establish the Kingdom of God on the earth does not appear in the older books of the Hebrew Bible. It is a Zoroastrian notion: the idea of a descendent from the sacred seed of Zoroaster who would return at the end of time, defeat the powers

⁷ *Ibid*, p.27.

⁸ *Ibid*, p.27.

⁹ *Ibid*, p.27.

¹⁰ *Ibid*, p.28.

¹¹ Bernard Lewis, *The End of Modern History in the Middle East*, Stanford, California, Hoover Institution Press, 2011, p. 133.

¹² *Ibid*, p.133-34.

¹³ While Lewis flatters the Iranians, he denounces the party in power in Turkey, the Justice and Development Party led by R.T. Erdogan, current president of Turkey. He writes, "the...Party, is not just Islamic; it is, for many of its adherents, fundamentalist. The party press reveals attitudes that are anti-Christian, anti-Semitic, anti-Western and, more generally, antiliberal and antimodern." *Ibid*, p.15.

of evil in the final battle and establish the triumph of good on earth. This kind of messianism has impact in postexilic Judaism and therefore more powerfully in Christianity.”^{14 15}

Later on, when Iranians (Sasanids) invaded Palestine and captured Jerusalem in the 610s as mentioned in the Qur’an (Surah er-Rum), B. Lewis claims that the Jewish people welcomed enthusiastically the invaders against their Byzantine masters.¹⁶ As heralded by the Qur’an, the Romans under Heraklius defeated the Iranians and drove them out. The Romans then carried out a major massacre of the Jews.¹⁷ In contrast to Cyrus, the Persian dignitary Haman was a negative figure for the Jews. His main purpose in life seems to be to make life difficult, if not impossible, for Jews.¹⁸ So asks B. Lewis the Iranians what they would like to be: Like Cyrus or Haman?

What about the Iranians and Islam? B. Lewis says that the Iranians were Islamized, but not Arabized. The Iranians, he says, contributed to Islam culturally, politically and even religiously. He claims, “in a sense, Iranian Islam is a second advent of Islam itself, a new Islam sometimes referred to as *Islam-i ajam*. It was this Persian Islam, rather than the original Arab Islam, that was brought to new areas and new peoples: to the Turks, first in Central Asia and then in the Middle East in the country which came to be called Turkey, and of course to India. The Ottoman Turks brought a form of Iranian civilization to the walls of Vienna... By the time of the great Mongol invasions of the thirteenth century, Iranian Islam had become... a dominant element in Islam itself... Arabian Islam under Arab sovereignty survived only in Arabia and remote outposts like Morocco. The center of the Islamic world was under Turkish and Persian states, both shaped by Iranian culture. The major centers of Islam ... India, Central Asia, Iran, Turkey, were all part of this Iranian civilization.”^{19 20}

B. Lewis’s designation of Iranian Islam is of course related with the *sunni* Islam. What does Lewis say about the *Shi’a*, current official religion of Iran. Why do the Iranians not embrace the sunni Islam which Lewis called Iranian Islam? Of course, Lewis has an answer to this. Lewis says, “for at least a millennium, Iran has been associated with Islam, and in the more recent centuries with Shi’ite Islam, which some have seen as an expression, a reappearance of the Persian national genius in an Islamic disguise.”²¹

B. Lewis stresses the important role played by the Orientalists in the revival of national self-awareness in Iran. It was the Orientalists who first deciphered the ancient writings, the ancient inscriptions and restored to the Iranians... the knowledge of their own glorious but forgotten past.²² So, B. Lewis flatters the Iranians for their nationalistic and patriotic characteristics, not for their religious orientations. What he wants to see is pre-Islamic Iranian nationalism. He warns the West not to push Iranian patriots to the ranks of the clerics.

As Orientalists have tried to destroy the international character of Islam, *the ummah*, by stressing the pre-Islamic history of muslim peoples, B. Lewis flattered the Iranians by focusing on their patriotism and uniqueness. But, both Iranian nationalism and Shi’ism seem to serve his medium-term purposes.

3. WHY BERNARD LEWIS FLATTERED THE IRANIANS

From the end of World War II in 1945 to the collapse of the Soviet Union in 1991, a world order based on ideologies of capitalism and socialism and supported by the fear of mutually guaranteed destruction

¹⁴ *Ibid*, p.143.

¹⁵ By the way, this may explain the roots of “the Expected Mahdi” belief in Shi’ism.

¹⁶ *Ibid*, p.150.

¹⁷ *Op.cit*.

¹⁸ *Op.cit*.

¹⁹ Bernard Lewis, “Iran in History,” in *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*, London, Phoenix, 2005, p.54.

²⁰ B. Lewis gave this lecture in the University of Tel Aviv and it was published on its website on September 28, 2001. (*Ibid*, p.ix). This date is just after two weeks from the September 11, 2001 attacks in the USA.

²¹ *Ibid*, p.61.

²² Bernard Lewis, *The End of Modern History in the Middle East*, p.144.

prevailed in the world. In the 1990s social scientists, strategists, diplomats tried to predict prospective world orders. Among them Samuel Huntington's (1927-2008) "clash of civilizations" thesis attracted much attention.

This thesis was first appeared in the journal *Foreign Affairs* in the summer of 1993, then published as a book titled "*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*" in 1997. At the preface of the book the author says that he first expressed the idea in a conference in 1992, and later on acknowledged that he borrowed the term "clash of civilizations" from B. Lewis. Lewis's association with the thesis have provoked severe criticism in Islamic countries. Intellectuals in Muslim countries have suspected that the West was trying to make Islam an enemy of western civilization replacing communism.

After having explained the definitions, importance and history of civilizations, Huntington determines seven contemporary civilizations²³: *Sinic*: This civilization includes China and overseas Chinese peoples as well as the related cultures of Vietnam and Korea. *Japanese*: even if recognized as an offspring of Chinese civilization, Japanese civilization is a distinct one. *Hindu*: This civilization also exceeds the borders of India. *Islamic*: Originating in the Arabian peninsula in the seventh century A.D., Islam rapidly spread across North Africa and the Iberian peninsula and also eastward into central Asia, the Subcontinent, and Southeast Asia. *Orthodox*: This civilization is considered separate from other Christian ones. *Western*: It includes Europe and North America. *Latin American*: Some scholars see it as a separate civilization.

In Huntington's analysis, "in the post-Cold War, countries relate to civilizations as member states, core states, lone countries, cleft countries, and torn countries"²⁴. *Core states* are defined as leading countries of each civilizational group. The US, the UK, Germany and France are core countries of western civilization that are followed by other *member countries*. China, Japan and India are core countries of their respective civilizations. Russia is considered as the single core country for Orthodox civilization which includes Belarus, Moldova, Ukraine, Georgia, Armenia, Serbia, Bulgaria, Greek and Greek Cyprus. Islam, Latin America and Africa lack core states. A *lone country* like Ethiopia lacks cultural commonality with other societies. The most important lone country is Japan. *Cleft countries* have different civilizational elements. Nigeria, Tanzania, and many other countries are examples of this type. A *torn country* has a single predominant culture which places it in one civilization but its leaders want to shift it to another civilization. Turkey is given as a classical example of this type.

After having briefed a history of Muslim peoples, Huntington says that the end of the Ottoman Empire left Islam without a core state. He claims that the absence of an Islamic core state is major contributor to the pervasive internal and external conflicts which characterize Islam²⁵. After having explained that an Islamic core state has to possess the economic resources, military power, organizational competence, and Islamic identity and commitment to provide both political and religious leadership to the *ummah*, Huntington mentions six possible core states for Islamic civilization²⁶. These are from east to west Indonesia, Pakistan, Iran, Turkey, Saudi Arabia and Egypt. Indonesia is ruled out because it is located on the periphery of Islam, far removed from its Arab center; its Islam is of the relaxed, Southeast Asian variety; and its people and culture are a mixture of indigenous, Muslim, Hindu, Chinese, and Christian influences. Despite its size, population and military prowess, and its role as the promoter of cooperation among Islamic states and the speaker for Islam to the rest of the world, Pakistan is also excluded from prospective list of Islamic core states because it is relatively poor and suffers serious internal ethnic and regional divisions, a record of political instability. Huntington gives no chance to Iran due to its version of Islam, the Twelver Shia, which is followed by just 10 percent of the Muslims. In spite of this, Huntington underlines that in the absence of this factor Iran has the size, central location, population,

²³ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, London: Simon & Schuster, 1997 (Free Press, 2002) p.45-45.

²⁴ *Ibid*, p.135.

²⁵ *Ibid*, p.177.

²⁶ *Ibid*, pp.177-79.

historical traditions, oil resources, and middle level of economic development which would qualify it to be an Islamic core state.

Saudi Arabia and Egypt are also eliminated from the list. Despite its critical importance for the Islamic world, for Huntington Saudi Arabia has a small population, and is dependent on the West for its security. Egypt is seen economically poor and dependent on US support.

Finally, Huntington states that Turkey has the history, population, middle level of economic development, national coherence, and military tradition and competence to be the core state of Islam. Considering secularism as an obstacle in this respect, Huntington underlines Turkey's ethnic and linguistic ties with Central Asian states, and its extensive historical connections with Muslims in the Balkans, the Middle East, North Africa and Central Asia.²⁷

Many other strategists, one of them George Friedman of Stratford Institute, have envisaged an important role for Turkey in international relations for the foreseeable future. He wrote two books on prospective developments in global politics: The first is titled "*The Next 100 Years*" and the second has the title of "*The Next Decade*". The first book has on its front cover a drawn box written in it "2050: Global War between U.S., Turkey, Poland, and Japan - the New Great Powers"²⁸.

George Friedman gives clues of US foreign policy in his book "*The Next Decade*". He analyzes US foreign policy for sub-regions of the world. To illustrate his exposition of US foreign policy towards sub-regions of the world, Latin America is a clear example. He says that Brazil emerges as the leading power in Latin America imposing no immediate threat for the US. Brazil, in his opinion, would attempt to form a close relationship with Angola which is a Portuguese speaking African country by investing heavily for its economy and navy²⁹. Despite Brazil has good relations with the US, Friedman thinks it would be better for the US to support and strengthen Argentina against the possibility of Brazil being the single dominating power in Latin America. He says, fearing Brazilian hegemony in the region Argentina would be ready to cooperate with the US.

It is clear from this example that the US acts as *an offshore balancer* by supporting a state or states against an emerging regional power. US foreign policy towards the Middle East, in addition to this traditional realist balance of power politics, has one important dimension, Israel. Two respected American academics, John J. Mearsheimer of the University of Chicago and Stephen M. Walt of Harvard University, have proved in their book titled "*The Israel Lobby and US Foreign Policy*" that US Foreign policy towards the Middle East is substantially shaped by the Israel lobby³⁰. They have shown that the invasion of Iraq was completely the outcome of efforts of the Israel lobby.

"Clash of civilizations" thesis, it seems, has been an early warning for the West. If left alone Muslim countries tend to unite in one form or another following Turkey's call for cooperation and unity. What is to be done? First, try to destabilize Turkey by instigating unrest through western NGOs, amplifying problems through western media, and try to derail democratic solution to the Kurdish problem by setting the PKK terrorism against Turkey. Second, try to support Iran to balance Turkey in the region. Third, try to take over the government by means of a controlled organization manipulating its leadership in the US and using internal friendly forces inside Turkey.

Iran's position is critical at this juncture. It is known that the late Khomeini wished to be the leader or Caliph of the Muslim world³¹. To be accepted by the Sunni world, Khomeini not only eschewed *Ashoura*

²⁷ Ibid, p.178-79.

²⁸ George Friedman, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, New York, Anchor Books/Random House, 2010, front cover.

²⁹ George Friedman, *Gelecek 10 Yıl (The Next Decade)*, tr. Tayfun Törüner, İstanbul, Pegasus, 2011, p.257.

³⁰ John J. Mearsheimer and Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and US Foreign Policy*, London, Allen Lane, 2007.

³¹ Vali Nasr, *The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future*, New York, W.W. Norton & Company, 2007.

observances but also never bothered to visit the vastly popular shrine of the eighth imam in Mashhad³². On the other hand, in 1982, when the Alawi regime of Hafez al-Asad in Syria crushed a Muslim Brotherhood uprising in the city of Hama, killing tens of thousands, Iran had built an alliance with Syria³³.

To understand Israel's intention regarding Iran, it is helpful to pursue the writings of Bernard Lewis. We know that B. Lewis had produced intellectual justification (fatwa) of the invasion of Iraq with his book titled "*What Went Wrong?*" and published in 2002³⁴. To encourage US armed forces, B. Lewis says that "their armed forces (are) designed primarily for terror and repression"³⁵. The declared aim of the occupation of Iraq was to topple a dictator and bring democracy. "The American military intervention in Afghanistan and then in Iraq has had two declared objectives: the first and more immediate, to deter and defeat terrorism; the second, to bring freedom, sometimes called democracy, to the peoples of these countries and beyond."³⁶ Of course, it is unimaginable for B. Lewis not to know the consequences of the invasion of Iraq for the purpose of toppling Saddam Husain and introducing democracy. The Shia is majority in Iraq constituting 60 percent of the population. Democracy in Iraq means to present the power to the Shia which pledge allegiance to Iran's religious leader. That is to present the power to Iran on a golden tray. On the other hand, the same position is not valid for the Syrian Sunni majority of 80 percent. It is suitable for Israel to keep Assad of Alawi minority of 10 percent at power.

On the other hand, if Iran is supported in Iraq, Syria and Lebanon, Turkey and the Gulf countries cannot advance in the path of the Islamic solidarity and unity. Consequently, Turkey cannot be the unifying power in the Middle East. This idea can easily be sold to the realist school in the State Department. It would be suitable for the West to strengthen un-orthodox Islam in preventing the western people to embrace Islam, pleasing the Vatican as well.

Of course Iran does not act against the Islamic unity despite some Iranian officials have uttered the near possibility of declaration of a new Persian Empire with its capital Baghdad. Nevertheless, both religious and nationalistic currents in Iran seem to dream extending Iranian grip in the region. According to religious class, other Muslims' faith needs to be corrected by imposing the Twelver Shi'a creed. For the nationalists, ancient Persian empires need to be revived to make Iran great again. Even if they are at odds with each other on domestic issues, both seem in harmony on external affairs.

Encouraged by the Israel lobby, Iran has established itself firmly in Iraq and not stopped there. Iran has been fighting in Syria and Yemen side by side Shia regimes and parties against majority Sunni groups since the so-called Arab spring, becoming number one threat for S. Arabia and the GCC countries. Seeing that Iran have successfully served Israeli interests by blockading Turkey from its southern borders and by menacing the Saudis with pincers movement both on its southern and northern borders, Zionist policymakers have seemed to change tactics in the Middle East. Allowing Iran further would impel the Saudis to ask help from Russia and to seek closer relationship with Turkey. So, they have seemed to advise the Trump administration to defend the Saudis by lip service against the Iranian incursions in the region, pumping hundreds of billions of dollars from Muslims and estranging Turkey from the Gulf region. At the USA-OIC Summit held in Riyadh on 21 May 2017, the Trump administration seems to have promised the Saudis the leadership of the Islamic world in return for giving up the Palestinian cause and reforming the Wahhabi version of Islam. The Zionists know very well that, as Huntington pointed out, the Saudis cannot lead the Islamic world. They just want to prevent Turkey from its efforts for the Islamic cooperation and unity. Iran is needed for the US to pump Saudi money into American coffers.

³² *Ibid*, p.135.

³³ *Ibid*, p.154.

³⁴ Bernard Lewis, *What Went Wrong?: The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East*, London, Weidenfeld & Nicholson, 2002, p. 159.

³⁵ *Ibid*, p.158.

³⁶ Bernard Lewis, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, London, Phoenix, 2004, p.143.

CONCLUSION

After the collapse of the Soviet Union, an era of ideologies in international relations which lasted almost half a century ended. Strategists, political scientists and politicians have suggested prospective global orders. Some claimed that realism would prevail as usual. Some predicted chaos in international relations. However, Samuel Huntington's "clash of civilizations" thesis has attracted much attention. According to this thesis, states would gather around seven or eight civilizations, one of them is Islam. For Islamic civilization, there are six candidates to be a core state for this block: Indonesia, Pakistan, Iran, Turkey, Saudi Arabia and Egypt. Because of its population, economic development, history, geographical location, Turkey is seen as the strongest candidate to be the core state of the Islamic civilization. In many cases Huntington's predictions have proved true.

On the other hand, we analyzed US foreign policy towards the Middle East and exposed that the Israel lobby is the main factor in shaping this policy. In this context, Bernard Lewis seems to have served as a mentor to direct the Israel lobby and prepare public opinion of western countries. At the same time, B. Lewis flattered the Iranians, indirectly urging them to have a greater role in the Middle East by addressing their glorious past and unique patriotism.

The current developments in the Middle East show that Israel tries to prevent the Islamic cooperation and unity by utilizing every means. Muslim countries had better solve their problems by negotiations and discussions to fend off foreign interferences and interventions. As a regional power Iran needs to renounce its old-fashioned nationalistic and religious aspirations.

SOURCES

1. Friedman, George, **Gelecek 10 Yıl (The Next Decade)**, tr. Tayfun Törüner, İstanbul, Pegasus, 2011.
2. Friedman, George, **The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century**, New York, Anchor Books/Random House, 2010.
3. Huntington, Samuel P., **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, London, Simon & Schuster, 1997 (Free Press, 2002).
4. Lewis, Bernard and Buntzie Ellis Churchill, **Notes on a Century: Reflections of a Middle East Historian**, London, Phoenix, 2013.
5. Lewis, Bernard, **The End of Modern History in the Middle East**, Stanford, California, Hoover Institution Press, 2011.
6. Lewis, Bernard, "Iran in History," in **From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East**, London, Phoenix, 2005.
7. Lewis, Bernard, **The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror**, London, Phoenix, 2004 (first print 2003).
8. Lewis, Bernard, **What Went Wrong? The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East**, London, Weidenfeld & Nicholson, 2002.
9. Lewis, Bernard, **The Middle East: 2000 Years of History from the Rise of Christianity to the Present Day**, London, Phoenix, 2000 (first print 1995).
10. Mearsheimer, John J. and Stephen M. Walt, **The Israel Lobby and US Foreign Policy**, London, Allen Lane, 2007.
11. Nasr, Vali, **The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future**, New York, W.W. Norton & Company, 2007.
12. Said, Edward W., **Orientalism**, New York, Vintage Books, 1979 (first print 1978).
13. Shahak, Israel **Yahudi Tarihi Yahudi Dini (Jewish History, Jewish Religion: The Weight of Three Thousand Years)**, Tr. Ahmet Emin Dağ, İstanbul, Anka Yayınları, 2002.

KRONOLOJİK AÇIDAN 367 KRİZİ VE GAZETE MANŞETLERİNE YANSIMALARI

İsmail DURSUNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

ÖZET

367 Krizi, 11.Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ortaya çıkan ve Türk siyasetinin merkezine yerleşen bir krizdir. Bu süreçte, iktidarda bulunan AK Parti içerisinde seçilmesi beklenen Cumhurbaşkanı, başta muhalefet partisi olmak üzere bazı çevrelerin karşı çıkışları nedeniyle siyasi krize dönüşmüştür. Yargıtay eski Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından ortaya atılan ve daha sonra kamuoyunun gündemine giren “Cumhurbaşkanı seçilebilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisinde 367 milletvekilinin bulunması şarttır” söylemi kısa sürede muhalif çevreler tarafından sahiplenilmiştir. Bu sahiplenme, “cumhuriyet mitingleri” ile sokağa yansıdığı gibi e-muhtıra şeklinde ordunun tavrı şekline de dönüşmüştür. Anayasa mahkemesine taşınan seçimin, ilgili mahkeme tarafından iptal edilmesiyle kriz bambaşka bir hal almış ve Türkiye erken seçime gitmiştir. Bütün bunlara bakıldığında 367 krizi sadece siyasal açıdan değil, toplumsal ve hukuksal açıdan da bir krizdir. Hatta askerin olaya müdahil olmasıyla başlı başına bir “demokrasi krizi”ne dönüşmüştür. 367 krizinin erken seçim ile sonuçlanması ve beraberinde 2007 referandumunun yapılması bir başka siyasal krize kapı aralamıştır. Bu referandumla Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesinin kararlaştırılmasıyla parlamenter sistemde önemli bir gedik açılmış ve bu durum ileriki yıllarda sistem tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Bir yönüyle 367 krizi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçişim temel dinamiklerinden birini oluşturmuştur.

Bu çalışmada, 11. Cumhurbaşkanlığı sürecini siyasal krize dönüştüren 367 söylemi ve beraberinde ortaya çıkan gelişmeler kronolojik biçimde ele alınmaktadır. Gerek TBMM’de yapılan oylama öncesinde gerekse oylamadan sonra yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Çalışma, bir yönüyle tarihsel hafızayı korumaya yönelik bir arşiv niteliğindedir. Çalışmada, 367 krizinin e-muhtıra ile sonuçlandığı günün sonrasında okuyucu ile buluşan gazete manşetleri de incelenmiş ve bu manşetler üzerinden siyasal krizin algısı irdelenmiştir. Çalışmada yöntem olarak, ilgili alanda yapılmış literatürden yararlanma ve 28 Nisan 2007 gazetelerinin ilk sayfalarının analizi yapılmaktadır. Çalışmada, Türk siyasetinde, siyasette ortaya çıkan ancak toplumsal, hukuki ve ordu-siyaset boyutuna ulaşan ve en nihayetinde 2007 referandumu ile sistem krizine dönüşen 367 krizinin tüm yönleriyle ele alınması ve bu süreçte basın üzerinden kamuoyu algısının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kavramlar: 367 Krizi, 27 Nisan, Gazeteler

Giriş

27 Nisan 2007 yılında yapılan 11.Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde yaşanan siyasal ve toplumsal kriz, 367 krizi olarak tarihe geçmiştir. Kamuoyuna açıklanan “cumhurbaşkanı seçilmesi için mecliste 367 milletvekilinin bulunması gerekir” açıklamasının toplumun bir kesimi ve ana muhalefet partisi CHP tarafından benimsenmesi, daha sonra tartışmalara Cumhurbaşkanlığı, STK’lar ve TSK’nın müdahil olmasıyla yaşanan kriz daha da derinleşmiştir. Hatta TSK’nın seçimin yapıldığı gün akşam saatlerinde Genelkurmay Resmi sitesinde yayınladığı bir bildiri askeri vesayet örneği olarak e-muhtıra olarak kayda geçmiştir.

Bu çalışma, 28 Aralık 2006’dan 27 Nisan 2007’e kadar 367 krizini gün be gün kronolojik açıdan ele almakta ve daha sonrasında krizin basına yansımaları değerlendirilmektedir. Bu açıdan iki başlıkta yaşanan süreç tartışılmaktadır. Birinci bölümde kronolojik açıdan 367 krizine, ikinci bölümde ise 367 krizinin gazete manşetlerine yansımalarına yer verilmiştir. Çalışmada, yakın tarihin önemli siyasi ve toplumsal krizlerinden biri olan 367 krizinin anlaşılması, kriz üzerinden dönemin toplumsal tepkilerinin ideolojik temelini (laiklik) ortaya çıkarılması, ilgili dönemde ordu-siyaset ilişkilerinin yansıtılması, muhalefetin uyguladığı politikaların açıklanması ve yargının tutumunun gösterilmesi amaçlanmaktadır. Sonuç bölümünde ise krizin bir uzantısı olarak Ekim 2007 yılında yapılan referandumda Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin başkanlık sistemine geçişle ilgisi tartışılmaktadır.

1.Kronolojik Olarak 367 Krizi

Bu bölümde 367 şart söyleminin ortaya atıldığı tarihten mecliste erken seçim kararının alındığı tarihe kadar yaşananlar, gün başlığı altında değerlendirilmektedir. Özellikle bu süreçte krizi etkilemiş konular veya başlıklar tercih edilmiştir. Özçelik'e göre (2012) yaşanan krizinin aktörleri, ordu, siyasal partiler ve siyasal liderlerdir. Bu aktörlere toplum, ideolojik altyapı ve yargıyı da eklemek gerekmektedir. Tüm bu aktörler üzerinden yaşanan 367 krizi kronolojik olarak aşağıdaki şekildedir (url1):

28 Aralık 2006: 367 Şart!

Yargıtay Cumhuriyet Eski Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, AK Parti'nin sandalye sayısının cumhurbaşkanı seçmeye yeterli olmadığını söyleyerek 367 krizinin temelini oluşturan iddiasını dile getirdi. "TBMM'deki oylamada 367 milletvekili katılmazsa seçim iptal olur"

2 Nisan 2007: "Tehlikenin farkındayız!"

Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD), İzmir'de Bayrak Mitingi düzenledi. Miting organizatörlerinden emekli general Hurşit Tolon "Unutmasınlar, tehlikenin farkındayız" dedi. Aynı gün Başbakan Erdoğan ise yaptığı bir açıklamada "Cumhurbaşkanlığı seçimlerini duygusallıktan uzak bitirelim" ifadelerini kullandı.

3 Nisan 2007: "Kanunsuzluğa izin vermeyiz"

İnönü Üniversitesi, ADD'nin Ankara'da yapacağı mitingi gerekçe göstererek final sınavlarını ertelemesi tepki çekti. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül "Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde kanunsuzluğa izin vermeyiz" dedi.

4 Nisan 2007: "Seçimler ülkeyi germesin"

Başbakan Erdoğan, Köşk adayının sivil toplum kuruluşları ile görüşmeler neticesinde belirleneceğini açıkladı. Ayrıca Erdoğan "Seçimler ülkeyi, ekonomiyi ve demokrasiyi germeden riske atmadan gerçekleşmeli" diye konuştu.

6 Nisan 2007: "Anayasa Mahkemesi'ne gideriz"

CHP Genel Başkanı oylamada 367 şartı sağlanmazsa Anayasa Mahkemesi'ne gideceklerini kamuoyu ile paylaştı.

10 Nisan 2007: "MGK'da irtica vurgusu" "Merkez Sağ'da ittifak"

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer MGK'da gündem dışı olarak irticai akımların güçlendiğine dikkat çekti. Aynı gün DYP e ANAP Cumhurbaşkanlığı seçimlerde birlikte hareket etme kararı aldı.

11 Nisan 2007: "Sakın ha!"

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Erdoğan'a hitaben "çık ve aday olmayacağımı açıkla, sakın ha aday olma, sakın ha!" ifadelerini kullandı.

12 Nisan 2007: "Sözde Değil Özde"

Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, yaptığı açıklamada "cumhurbaşkanı, cumhuriyete sözde değil özde bağlı olmalıdır!" ifadesini kullandı daha sonra bu ifade e-muhtırada da yer aldı. Aynı gün Erdoğan Baykal'ın açıklamalarına yönelik seçimlerle ilgili görüşlerini açıklamış muhalefet ile görüşülmez dedi.

13 Nisan 2007: "Nokta Baskını"

Darbe Planları ve andıçlarını yayımlayan Nokta Dergisine baskın yapıldı. Alper Gümüş "Sivil eylemler ne kadar sivil" başlıklı yazının aramaya gerekçe olduğunu açıkladı. Baskılara daha fazla dayanamayan dergi kapatıldı.

14 Nisan 2007: "Çankaya laiktir laik kalacak" "Rejim tehdit altında"

ADD'nin Ankara Tandoğan'da düzenlediği cumhuriyet mitinglerinde "Çankaya laiktir, laik kalacak" sloganları atıldı. Aynı gün Harp akademilerinde konuşan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer; "Rejim

hiçbir dönem bu kadar tehdit altında olmadı. Dış güçler ılımlı İslam'ı devleti kurmak istiyor." İfadelerini kullandı.

16 Nisan 2007: "Gerek kalmaz!"

ADD Başkanı Şener Eryugur, Cumhuriyet Mitingleri'ni kastederek muhatapları algılasa yeni mitinglere gerek kalmaz diye konuştu. Bu durum mitinglerin amacını göstermek açısından önemlidir.

17 Nisan 2007: "Bindirilmiş Kıta"

Başbakan Erdoğan; cumhuriyet mitinglerini bindirilmiş kıtalar olarak değerlendirmiştir. Aynı gün DYP Genel Başkanı Ağar, hesaplaşma yerinin sandık ve mahkeme olmadığını açıklamıştır.

20 Nisan 2007: "Mesaj alındı"

Daha önce sözde değil özde cumhuriyete bağlılık açıklaması yapan Genelkurmay Başkanı Büyükanıt Türk toplumu mesajımı aldı. Anlamayanın algılama sorunu vardır dedi.

21 Nisan 2007: "Karar Erdoğan'ın"

TBMM Başkanı Bülent Arınç Kararı Erdoğan verecek biz savunacağız dedi.

22 Nisan 2007: "İlk Aday"

Cumhurbaşkanlığına ilk aday AK Partili Ersönmez Yarbay oldu.

23 Nisan 2007: "Adayımız Abdullah Gül Kardeşimizdir"

DYP lideri, Eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Güniz sokaktaki evinde görüştü. Başbakan Erdoğan grup toplantısında Partinin cumhurbaşkanı adayının "Abdullah Gül" olduğunu açıkladı. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül TBMM'de yaptığı açıklamada "TBMM beni seçerse, muhakkak ki Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda hareket edeceğim. Başörtüsü, eşimin bireysel hakkı" ifadelerini kullandı.

27 Nisan 2007: "Oylama günü" "E-Muhtıra"

Başbakan Erdoğan 367 tartışmasını eleştirerek bunun temelsiz bir tartışma olduğunu ileri sürdü. Deniz Baykal'ın milletvekillerinin iradesine ipotek koyduğunu açıkladı.

Daha önce birlikte hareket edeceklerini açıklayan iki parti, DYP ve Anavatan Partisi meclisi boykot etti. Saat 14:00'te Ağar genel kurula girmeyeceklerini kamuoyu ile paylaştı.

Anayasa Mahkemesi Başkanı Haşim Kılıç 367 krizi ile ilgili "İnşallah önümüze gelmez, parlamento çözer" şeklinde bir açıklama yaptı.

Saat 15:00'te TBMM Genel Kurulu toplandı. CHP 367 sayısı için yoklama talep ederken meclis başkanı yeterli sayının olduğunu gerekçe göstererek yoklama yapmadan genel kurulu açtı. DYP'li Ümmet Kandoğan ve Mehmet Eraslan ile ANAP'lı Miraç Doğan ve Hasan Özyer parti kararlarına rağmen oylamaya katılmışlardır. Abdullah Gül "361" milletvekilinin katıldığı ilk tur oylamada 357 oy aldı. CHP seçimlerini Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı.

Saat 23:17'de TSK, internet sitesi üzerinden süreçle ilgili bir bildiri yayımlandı. Bu bildiri siyasal tarihe "e-muhtıra" olarak geçti.

28 Nisan 2007 "Muhtırayı reddediyoruz"

Hükümet yaptığı basın açıklamasında "Bildiri, hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Genelkurmay, Başbakanlığa bağlıdır. Güven ve istikrarı zedeleyenler olumsuz sonuçların sorumluluğunu yükleneciktir" ifadelerini kullandı. Gül adaylıktan çekilmesinin söz konusu olmadığını açıklarken Baykal, bildiriye hükümeti sorumlu tuttu. 12 Eylül'ün mimarı eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren "Asker, görevini yerine getirdi" derken; Emekli General Hurşit Tolon "Nush ile uslanmaya takdir edilmiştir" şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

29 Nisan 2007: "Yargıya Tehdit"

CHP Genel Başkanı Anayasa Mahkemesine yönelik "367'ye gerek yok dersiniz çatışma çıkar" şeklinde bir söylemde bulundu.

1 Mayıs 2007: “367 Şart”

Anayasa Mahkemesi “367 şart” kararı verdi.

4 Mayıs 2007: “Erken Seçim”

TBMM, yaşanan krizi çözmek için millete gitme kararı aldı. Erken seçim tarihi 22 Temmuz 2007 olarak belirlendi.

2.367 Krizinin Gazete Manşetlerine Yansımaları

28 Nisan 2007 yani oylamanın yapıldığı ve muhtıranın verildiği günün bir gün sonrası gazete manşetleri aşağıdaki şekildedir (url3)

Akşam

“Gece Yarısı Laiklik Uyarısı” Genelkurmay ilk tur oylamadan sonra 5 saat sonra zehir zemberek bir açıklama yaptı. Büyükanıt’ın emriyle kaleme alınan metinde irticai anlayışın Çankaya tartışmalarıyla cesaretlendiği vurgulandı.

“Söz 11 Kişide” Ve köşk seçimi 6 eksikle mahkemelik oldu. Anavatan ve DYP son anda girmiyoruz resti çekince AKP 367’yi bulamadı. CHP soluğu Anayasa Mahkemesi’nde aldı. İlk turda 357 oy alan Gül’ün kaderi artık yargıda

Cumhuriyet

“Askerden Açıklama” Genelkurmay Türk silahlı kuvvetleri taraftır ve laikliğin savunucusudur. Gerektiğinde tavrını açıkça ortaya koyacaktır.

“Seçim Mahkemelik” Arınç yoklama yapmadan ve 367’yi bulmadan seçime geçti. CHP Anayasa Mahkemesine başvurdu.

Güneş

“Geceyarısı Muhtırası” Türk silahlı kuvvetleri köşk seçimi ile tırmanan laiklik krizine yayınladığı bildiri ile tavrını koydu.

“AKP Panikte” Genel Kurul’a 361 üye gelince hesap şaştı.

Hürriyet

“Geceyarısı Açıklaması” Türkiye’yi kilitleyen seçimin ardından Genelkurmay Başkanlığı gece yarısı sürpriz laiklik açıklaması yaptı.

“Köşk Mahkemelik” Cumhurbaşkanlığı birinci tur oylamasında 361 oy kullanıldı. CHP oylamaya 367 kişi katılmadığı için seçimi Anayasa Mahkemesine götürdü.

Milliyet

“Genelkurmaydan Sert Açıklama” Genelkurmay başkanlığı dün gece geç saatlerde internet sitesinden çok sert bir açıklama yaptı.

“Türkiye Kilitlendi” Çankaya seçiminin ilk turunda TBMM tarihinin en ilginç siyasi satrançlarından biri yaşandı.

Posta

“Laiklik Muhtırası” Cumhurbaşkanlığı seçiminin gecesinde Genelkurmay son yılların en sert açıklamasını yaptı.

“Meclis Mahkemelik” Cumhurbaşkanını seçmek için toplanan meclisteki oylamaya 361 milletvekili katıldı. Abdullah Gül gerekli 367 oyu alamayıp 357’de kalınca seçim ikinci tura kaldı. CHP üçte iki çoğunluk oturuma katılmadığı gerekçesiyle seçimin iptali için Anayasa Mahkemesi’ne başvurdu.

Radikal

“Askerden Çok Sert Çıkış” Uygulamalar Cumhuriyet’e özde bağlılıkla çelişiyor. Tavrımızı koyarız.

“Siyasetçiler Susacak Mahkeme Konuşacak” Arınç CHP itirazına rağmen oturumu açtı. Mecliste 361 kişi vardı ve GÜL 357 oy aldı. Ankara’daki gerilimde artık gözler Anayasa Mahkemesi’nde.

Tercüman

“Genelkurmay’dan Geceyarısı Bombası: Bu Bir Muhtıra” Genelkurmay Başkanlığı dün gece saat 23:40’ta Türkiye Cumhuriyeti’nin sahipsiz olmadığını vurgulayan şu muhtıra gibi açıklamayı yaptı. (muhtıra tam metni yayınlanmış)

Türkiye

“Muhalefet Sınıfta Kaldı” CHP’nin peşine takılan ve onun politikasına hizmet eden Anavatan Partisi ve DYP Liderleri ne yapmak istiyor?

“Genelkurmay’dan Laiklik Açıklaması” Genelkurmay Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı sürecindeki tartışmaların laiklik üzerinde odaklandığını belirterek “bu durum TSK tarafından endişe ile izlenmektedir. TSK gerektiğinde tavrını net bir şekilde ortaya koyacaktır” dedi.

Vatan

“Geceyarısı Bildirisi” Genelkurmay gece 23:15’te internet sitesinden son yılların en sert bildirisini yayınlamak üzere hükümete bir kez daha irtica ve laiklik uyarısı yaptı.

“Sandığa Gidelim” Laiklik kadar demokrasinin de vazgeçilmez olduğunu hatırlatıp Meclisi göreve davet ediyoruz.

Bugün

“Siyasi İntihar” Yeter söz milletindir diyen Demokrat Parti-Adalet Partisi misyonundan övünen DYP ve Anavatan Partisi meclisten kaçıp milletin iradesini mahkemelik yaptı.

Takvim

“Köşk Mahkemedede” Mecliste 361 milletvekili vardı. Muhalefet 367 şart dedi. Arınç seçimi başlattı. CHP Anayasa Mahkemesi’ne gitti. Köşk tarihinde ilk kez mahkemelik oldu.

Yeni Asya

“Meclis İradesi Mahkemelik” Mecliste dün yapılan 11. Cumhurbaşkanlığı ilk tur seçimine 367 tartışmaları damgasını vurdu. CHP içtüzüğü zorlayarak toplanma yeter sayısının sağlanmadığı iddiasıyla seçim sonucunu Anayasa Mahkemesi’ne taşıdı.

Star

“Sınıfta Kaldılar” Sözde Merkez sağ partileri DYP ve Anavatan 367’cilerin peşine takıldı demokrasi sınavında başarısız oldu. Adnan Menderes ile Turgut Özal’ın koltuklarında oturan Mumcu ve Ağar cumhurbaşkanlığı seçimindeki tavırlarıyla darbecileri sevindi.

Yeni Şafak

“Chp’ye Uydular” Ağar ve Mumcu Meclise gitmeyerek CHP’nin mahkeme senaryosuna destek verdi ve partilerin demokratik geleneğini çiğnedi.

Sabah

“Geceyarısı Bildirisi” Genelkurmay Başkanlığı Çankaya Köşkü tartışmalarıyla ilgili sert bir açıklama yaptı.

“Mahkemedede” İlk turda 357 oy alan Abdullah Gül üçte iki çoğunluğu sağlayamadı. CHP 367 yok gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne başvuruyu hemen yaptı.

SONUÇ

Siyaset, toplumsal talep ve beklentilerin karşılanması, sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi ve çatışmaların uzlaştırılması sürecidir. Siyasal kriz, siyaset kurumunun, siyasal süreç karşısında çözümsüz kalması, sorunu aşamaması durumudur. 367 krizi, bu anlamda bir siyasal krizdir. 11.Cumhurbaşkanının seçim sürecinde bu görevi yerine getirmekle sorumlu TBMM’nin bunu yapamaması, sürece farklı kurum ve aktörleri dahil etmiş ve yaşanan siyasal kriz daha da derinleşmiştir. Çalışmada da ifade edildiği gibi Sabih Kanadoğlu tarafından ortaya atılan oylamada 367 kişinin bulunması gerektiği söylemi, muhalefet tarafından benimsenmesi kriz çözme kurumu olan siyaseti, bizzat krizi yaratan veya krizi destekleyen bir çizgiye taşımıştır. Bu nedenledir ki krizin çözülememesi topluma yansımız Cumhuriyet

mitingleri ile sokak da Cumhurbaşkanlığı seçim sürecine dahil olmuştur. Bu süreçte, Çankaya ve Ordu'yu da eklemek gerekmektedir. Basın ise, yaşanan süreci manşetler üzerinden okuyucu ile paylaşmış, bir kısım medya e-muhtırayı bir kısım medya ise yaşanan oylamayı ön plana çıkarmıştır. Parlamenter sistemde, Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilmektedir. Türk siyasal tarihinde asker kökenli Cumhurbaşkanı anlayışı Turgut Özal ile sivil görünüme kavuşmuştur. Daha sonra Süleyman Demirel ve Ahmet Necdet Sezer'in bu görevi yapmıştır. Sezer'in görev süresinin dolması üzerine yeni Cumhurbaşkanı seçimi için görev meclisteydi. Meclis aritmetiğine bakıldığında AK Parti kanadından birinin Çankaya'ya çıkması kesinlik arz etmektedir. Ancak, irtica ve laiklik söylemleri üzerinden Çankaya'ya başörtüsü çıkamaz, Türkiye laiktir laik kalacak, sözde değil özde cumhurbaşkanı sloganları toplumsal ve muhalefet kanadından destek bulmuştur. Nitekim bu süreç, yapılan oylamanın anayasa mahkemesine taşınması ve buradan 367 şart kararının çıkmasıyla bambaşka bir hal almıştır. Siyasal krizlerde en önemli seçeneklerden biri olan millete gitme kararı alınmış ve 22 Temmuz 2007'de Türkiye sandık başına gitmiştir. Bu defa, MHP'de meclisi girmiş ve partinin genel başkanı yapılacak oylamada meclise gireceklerini açıklayarak cumhurbaşkanlığı seçim krizine noktayı koymuştur. 20 Ağustos tarihinde yapılan seçimlerde üçüncü turda 339 oy alan Abdullah Gül 11. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 367 krizi Türk siyasal tarihinde, başkanlık sistemine bir altyapı oluşturmuştur. Çünkü yaşanan bu kriz nedeniyle, 21 Ekim 2007 referandum yapılmış ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi millet tarafından kabul edilmiştir. Bu durumu parlamenter sisteme önemli bir darbe vurmuştur. Çünkü bu aynı zamanda fiili bir yarı başkanlık sistemini ifade etmektedir. Abdullah Gül'ün, Cumhurbaşkanlığı sürecinde siyasal yansıması olmasa da 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın halk tarafında seçilmesiyle yeni bir kriz ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yetki, Cumhurbaşkanı ve TBMM arasında meşruiyet krizi tartışmaları sürerken 15 Temmuz Darbe girişimi yaşanmıştır. Bu tarihten sonra sitem belirsizliği netleştirmek için MHP desteği ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi referanduma sunulmuş ve 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilmiştir. 24 Haziran 2018 seçimleri ile de fiili olarak bu sisteme geçilmiştir. Dolayısıyla 367 krizi, başkanlık sistemine uzanan yolda önemli aşamalardan biri olarak siyasal literatüre girmiştir.

KAYNAKÇA

Özçelik Abdullah (2012), 367 Tartışmaları Bağlamında Siyasal Krizler: Aktörler, Sebepler, Boyutlar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD Yüksek Lisan Tezi

url1: <http://darbeler.com/2015/05/18/27-nisan-e-muhtirasi/>

url2: <https://www.habervakti.com/tarih/367-karari-nedir-neden-hayata-gecirildi-h69943.html>

url3: <http://blog.milliyet.com.tr/bugun-28-nisan---gazeteler-cift-mansetli/Blog/?BlogNo=37721>

SOSYO-KÜLTÜREL FAKTÖRLERİN SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ: ERZURUM ÖRNEĞİ

İsmail DURSUNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Erkan KINCAL

Bartın Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Öğrencisi

ÖZET

Demokratik yönetimlerde birey, siyasal sistemi etkileme ve belirlemeye yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Siyasal katılım olarak tanımlanan bu faaliyetler aynı zamanda bireyin siyasal alana yönelik davranışları şeklinde de açıklanmaktadır. Birey, siyasal süreçle ilgili olumlu veya olumsuz bir karar verirken veya siyasal süreç karşısında tepkisiz kalırken aslında bir tercihte bulunmaktadır. Seçmen iki veya daha fazla tercih arasında sonuca ulaşan kişidir. Siyaset literatürü açısından seçmen ise oy tercihinde bulunma hakkı olan kişi demektir. Her ne kadar oy tercihi günümüzde temsili demokrasi için en önemli siyasal katılma aracı olarak değerlendirilse de, seçmen davranışları bu sürecin çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Siyasal sisteme yönelik basit bir meraktan ileri düzeyde katılmaya kadar, her faaliyet siyasal davranış olarak tanımlanmaktadır. Siyasal davranışta, sistem karşı ilgi, ilgi neticesinde sitemle ilgili bilgi edinme, edinilen bilgi neticesinde siyasal bir tutum takınma, tutum neticesinde bir pozisyon veya tavır alma ve en nihayetinde siyasal sisteme yönelik bir eylemde bulunma mümkün olmaktadır. Bu aşamaların tamamı siyasal davranış çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ayrıca bireyin siyasal sistemin tamamen dışında kalması da bir tercih olarak düşünülmelidir. Siyasal davranışları etkileyen ekonomiden, siyasal faktörlere, psikolojik faktörlerden gündem faktörüne kadar birçok etken bulunmaktadır. Ayrıca yaş, cinsiyet, meslek gibi kişisel faktörlerde seçmen davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Bu çalışmada da konu edinildiği üzere sosyo-kültürel faktörlerin de benzer şekilde bireyin siyasal tercihlerine etkisi söz konusudur.

Bu çalışmada, sosyo-kültürel faktörler üzerinden seçmen davranışları incelenmektedir. Sosyo-kültürel faktörler arasında aile, arkadaş çevresi, geçmişe yönelik oy verme, din, sivil toplum, kültürel değerler gibi başlıklarda katılımcıya sorular yöneltilmiştir. Çalışmada, saha araştırması için Erzurum ilinin tercih edilmesi, şehrin sosyo-kültürel açıdan güçlü niteliğinin bulunduğu dair ön kabuldür. Nitekim araştırma sonuçları da bunu göstermektedir. Çalışmada, Erzurum il merkezinde yaşayan 18 yaş üstü kişilere (seçmen), seçmen davranışlarını içeren anket uygulanmış ve alınan cevaplar üzerinden analizler yapılmıştır. Çalışmada tesadüfi örnekleme yöntemi referans alınmıştır. Çalışmanın amacı, sosyo-kültürel faktörlerin seçmen davranışları üzerindeki etkisini ölçmektir. Çalışma bulgularına bakıldığında Erzurum ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal davranışlarında bu faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Seçmen, Seçim, Sosyo-Kültürel, Seçmen Davranışı, Erzurum*

Giriş

Siyaset, toplumsal talep ve beklentileri karşılama, sorunları çözmeye, çatışmaları uzlaştırma sürecidir. Siyasetin en önemli süreçlerinden biri bireylerin siyasal sisteme yönelik davranışlar sergilemesidir. Siyasal iradeyi etkileme amacı taşıyan bu davranışlar dar kapsamda siyasal katılma geniş açıdan bakıldığında ise siyasal davranış olarak kabul edilmektedir. Birey, siyasal davranışlarını biçimlendirirken temel amacı, siyasal süreci anlamak ve yorumlamak ve imkan çerçevesinde siyasal iktidarı etkilemek ve yönlendirmektir. Dolayısıyla bireyin siyasetle ilgili basit bir meraktan ileri düzey siyasal katılmaya kadar sergilediği davranışlar bu kapsamda ele alınmalıdır.

Bireyin siyasal davranışlarının oluşmasında, üç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki seçmen davranışlarında aile, arkadaş grubu vb gibi çevresel ve sosyo-kültürel faktörlerin etkili olduğunu belirten sosyolojik yaklaşımdır. İkincisi, birey ile siyasal parti arasında yaşanan güçlü duygusal bağın etkili olduğu psikolojik yaklaşımdır. Son olarak üçüncüsü bireyin siyasal davranışlarını belirleyen, akılcı, olumlu olumsuz veya artı eksi hesabı yaptığı rasyonel tercih yaklaşımıdır (Akgün, 2007: 26-29).

Bu çalışmanın amacı, sosyo-kültürel faktörlerin seçmen davranışları üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Çalışma iki teorik altyapı ve alan araştırması şeklinde temelde iki başlıktan oluşmaktadır. Çalışmada, kapalı uçlu anket tekniği ile belirlenen hipotezlerin doğruluğu test edilmiş ve sonuç olarak bu hipotezler doğrulanmıştır.

1.Siyasal Davranış

Davranış, canlıların dış dünyaya karşı gösterdiği tepkiler bütünüdür. Toplumsal bir varlık olan bireyin, sosyal hayata dair sergilediği eylemler davranış olarak tanımlanmaktadır. Birey, hayatın tüm alanlarında olduğu gibi siyaset alanında da davranışlar göstermektedir. Siyasal davranış kavramı tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. En net ifadeyle siyasal davranış, basit bir meraktan ileri düzey katılımına kadar bireyin siyasal alanda sergilediği davranışlar bütünüdür. Siyasal davranış, ilgi, bilgi, algı, tutum, tavır ve faaliyetlerden oluşmaktadır. Öncelikle birey, siyasal alana dair ilgi duymakta ve bu ilgi neticesinde siyasetle ilgili bilgi edinmektedir. Elde ettiği bilgi sonrasında siyasal sistemle ilgili bir algı oluşturmaktadır. Bu algı sisteme dair veya sistem içinde bit tutuma dönüşmekte beraberinde bir tavır belirlemektedir. En nihayetinde bu süreç siyasete yönelik harekete geçme, bir başka ifade ile faaliyet ile sonuçlanmaktadır. Bu aşamaların tamamı siyasal davranış kapsamında değerlendirilmektedir (Dursunoğlu, 2017: 1580). Ancak yapılan birçok araştırmada siyasal davranış yalnızca son aşama ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla siyasal davranış, siyasal katılma ile özdeşleştirilmektedir.

Siyasal Davranış, bireylerin içinde buldukları siyasal sistem içerisinde değişik faktörlere bağlı olarak sergiledikleri siyasetle ilgili davranışlardır. Birey, sosyal bir varlıktır. Dolayısı ile çevreden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu durum, siyasal davranışın sosyal boyutunu göstermektedir. Bireyin, aile ile başlayan sosyal gelişiminin daha sonra mahalle, okul, iş ve sosyal yaşamın etkisi ile genişlediği ve bu alanların siyasal davranışlar üzerinde etkili olduğu bir gerçektir (Çalışır, 2017:145). Bu alanlara ek olarak, din, siyasi tarih, hakim siyasal kültür de eklenebilir.

Siyasal davranış kavramı, günümüzde seçmenlerin yöneticileri belirleme ve doğrudan veya dolaylı olarak siyaseti etkileme amacıyla katıldıkları faaliyetlerdir. Siyasi literatürde “seçmen” demokratik sistemin en asli unsuru olan ve bir ülke vatandaşı olmanın sağladığı hak ve görev neticesinde seçimlere katılan kişidir. Kişinin bu amaçla sergilediği eylem, ancak seçmen davranışı kapsamına girebilir (Özer ve Meder, 2008: 30). Seçmen davranışı “siyasal değer” kapsamında ele alınabilir. Birey, dünyada yaşanan gelişmeleri, siyasal eylemleri, siyasal kurum ve inanç sistemlerini, sosyal ilişki ve toplumsal aktörleri, kısacası siyasetin dinamiklerini, belli değerler penceresinden ele almakta ve buna göre bir değerlendirme yapmaktadır. Burada ifade edilen siyasal değer, bireyin siyasal sürece dair sahip olduğu kanaat, tutum, düşünce ve izlenimlerin tümüdür. (Çaha, 2008: 2). Günümüzde sahip olunan bu değerler aynı zamanda bireyin siyasal davranışlarının konusunu teşkil etmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi siyasal davranış eylem sürecinin öncesinde birkaç aşamanın toplamından oluşmaktadır. Siyasal davranışı etkileyen birçok faktör bulunmasına rağmen bu çalışmada yalnızca sosyo-kültürel faktörler ele alınmıştır.

1.1.Siyasal Davranışını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler

Seçim, temsili demokrasinin en önemli aracıdır. Gerek siyasal parti gerekse adayların tercih süreci, vatandaşın siyasal katılım açısından tecrübe ettiği en önemli aşamadır. Toplumsal aidiyet ve siyasal tatmin açısından bu süreç oldukça önemlidir (Poldovano, 2013). Ayrıca, yöneticileri belirleme dışında bu kişilerin oluşturacakları politikaları etkileme de siyasal davranışın bir başka biçimidir (Tan ve Baydaş, 2017:595). Peki bu davranışları sergilerden seçmen hangi faktörlerden etkilenmektedir? Bu, ilgili birçok araştırmada en temel soru olarak görülmektedir. Seçmen davranışlarını etkileyen birçok faktör olduğu gibi, bu faktörlerin etkisi ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal özelliklerine göre farklılaşabilmektedir. Ayrıca değişen küresel şartlar, kişinin bilgiye kolaylıkla ulaşması, sorgulayıcı ve talepkar bir seçmen profili çizmesi gibi özellikler de bu farklılığı oluşturmaktadır (Karagöl ve Dama, 2015:1). Doğan ve Göker’e göre (2010: 162-163), siyasal parti, aday, gündem, propaganda, kitle iletişim araçları, din, aile, çıkar grupları, ekonomi, kamuoyu politikaları seçmen davranışında etkilidir. Dilber’e göre (2013: 3) bireyin, aile, okul, siyasal aktörler ve iletişim araçları ile ilişkisi neticesinde tecrübe ettiği siyasal toplumsallaşma süreci, aynı zamanda siyasal davranışlarını etkilemektedir. Bu yönüyle

bakıldığında siyasal davranış, aynı zamanda siyaset sosyolojisinin konusudur. Çünkü siyaset sosyolojisi, toplum ile siyaset arasındaki ilişkiyi inceleyen bir alandır (Vergin, 2003:12)

Siyasal davranışı etkileyen faktörleri kategorize etmek mümkündür. Buna göre, yaş, cinsiyet, gelir, meslek, eğitim kişisel faktörleri; siyasal parti, ideoloji, aday, lider siyasal faktörleri; yüz yüze iletişim, kamuoyu araştırmaları, seçim kampanyaları, kitle iletişim araçları iletişim faktörlerini oluşturmaktadır. Ayrıca, psikolojik faktörler, gündem faktörü, ekonomik faktörler siyasal davranışları etkilemektedir. Son olarak, sosyo-kültürel faktörler bakıldığında ise, yerleşim yeri, din, aile, sosyal çevre, çıkar grupları ve toplumsal travma başlıkları görülmektedir. Bu çalışmada yaş ve eğitim faktörü de sosyo-kültürel başlıkta değerlendirilmiştir.

Yaş, bireyin siyasal davranışlarında etkili bir faktördür. Birey, yaşına bağlı olarak dış dünyayı farklı şekilde yorumlamakta buna uygun şekilde de davranış geliştirmektedir. Yapılan araştırmalara bakıldığında yaş faktörünün seçmen davranışlarında belirleyici rolü olduğu görülmektedir. Genç yaşlarda, dönemin verdiği enerji ile birlikte daha ideolojik partileri tercih eden bireylerin ilerleyen yaşlarda elde ettiği kazanımları korumak içgüdüleriyle daha muhafazakar bir siyasal davranış sergilediği ifade edilebilir. Benzer şekilde genç yaşlarda, var olan sistemi sorgulama veya değiştirme motivasyonu daha yüksek iken zamanla bu motivasyonun kaybolduğu söylenebilir. Ayrıca din faktörünün ilerleyen yaşlarda daha belirgin şekilde ortaya çıkması orta yaş ve üzeri seçmenin muhafazakar partileri desteklemesi şeklinde sonuçlanmaktadır. Ancak bu durum, diğer faktörlerin de seçmen davranışları üzerinde etkili olduğu ve yaş faktörünün tek başına geçerli bir etken olamayacağı gerçeğini göz ardı etmemelidir.

Eğitim siyasal davranışların şekillenmesinde bir başka faktördür. Eğitim, bireyin dünyayı anlamasına ve yorumlamasına katkı sağlayan, sistematik ve planlı şekilde yürütülen bilgi birikim sürecidir. Günümüzde okuma yazma bilmeyenden doktora yapana kadar birçok seçmen farklı eğitim düzeyine sahiptir. Bu farklılık siyasal davranış sürecine de yansımaktadır. Bir başka ifadeyle birey siyasal davranışta bulunurken sahip olduğu eğitimden etkilenmektedir. Eğitim, siyasal gelişmelerin takip ve analizini artırdığı gibi siyasal ilgi ve bilgi düzeyini de yukarılara taşımaktadır.

Bireyin yaşadığı yer veya yaşadığı toplum tipi siyasal davranışlarını etkilemektedir. Kırsal alanda ekonomik, meslek ve eğitim imkanlarının düşük olmasıyla beraber bireyin farklı bir toplumsal deneyimler yaşayacağı bir gerçektir. Bu deneyimin siyasal davranışlara yansımaları ise kaçınılmaz bir sonuçtur. Buna ilave olarak kırsal alanda sosyal ilişkilerin birincil niteliği ve dinin toplum üzerinde kente oranla daha belirgin etkisinin bulunması kent ve kır arasında siyasal davranışların farklı olmasına katkı sağlamaktadır. Son olarak teknolojik altyapı ile aradaki fark günden güne kapansa da kitle iletişim araçlarının etki alanı da bu farkı etkilemektedir. Oy tercihi açısından bakıldığında ise kırsal bölgelerden kente doğru gidildikçe muhafazakar eğilimlerin zayıfladığı söylenebilir.

Bireyin siyasal davranışlarında etkili olan bir başka sosyo-kültürel faktör dindir. Din bir inanç biçimi olarak insanlık tarihi kadar eskidir. Gerek bireyin kişisel hayatını gerekse sosyal yaşamını doğrudan etkileyen din, siyasal ve toplumsal yapıyı da bir şekilde şekillendirmektedir. Bireyden bireye değişmek kaydıyla hayatın her aşamasını inanç süzgecinden geçirerek yaşamayı hedefleyen birey için siyaset te bu alana dahildir. Günümüzde, siyasetçilerin dini referanslı söylemleri, din eksenli politika belirlemeleri, bireylerin oy tercihinde zaman zaman dini argümanlara başvurmaları, cemaatlerin mensupları üzerinde etkisi, dini gerekçe ile oy verilememesi dinin siyasal davranışlar üzerinde etkisinin somut örnekleri olarak kabul edilebilir.

Aile, bireyin dünyaya açılan penceresidir. Birey ilk olarak aileden aldığı eğitim ile dünyaya hazırlanmaktadır. Doğru ve yanlışın öğrenildiği ilk adres olarak aile, bireyin davranışlarını etkilemektedir. Bu etki örnek alınma veya telkin etme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ailelerin çocuklarına verdiği isimler üzerinden dahi siyasal davranış bir şekilde biçimlendirdiği söylenebilir. Aile, siyasal tutum norm değer ve inançları bir biçimde üyelerine aktarmaktadır. Aileden elde edilen kazanımlar, bireyin siyasal düşünce ve ortamını etkilemektedir. Örneğin otoriter ve ataerkil bir ailede

yetişen bireyin siyasal davranışında daha otoriter bir tavır sergileyeceği oy tercihinde daha güçlü lider odaklı bir tutum takınacağı varsayılabilir. Bu veya buna benzer örnekler ailenin siyasal davranışlar üzerinde etkisini göstermektedir.

2. Alan Araştırması

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmada, Erzurum ilinde yaşayan seçmenlerin siyasal davranışları incelenmiştir. Çalışmanın amacı sosyo-kültürel faktörlerin siyasal davranışlar üzerinde etkisinin belirlenmesidir. Çalışmada, Erzurum il merkezinde ve merkeze bağlı iki köyde (Eskipolat ve Yoncalık) yaşayan 18 yaş üstü katılımcılara yönelik kapalı uçlu sorular yöneltilmiştir. Görüşmede kullanılan anket formu, toplamda 500 kişiye uygulanmış, eksik ve hatalı 8 anket formu çalışmadan çıkarılmıştır. Geriye kalan katılımcıların bölgesel dağılımı ise il merkezi 302 kişi; köyler 190 kişi şeklindedir.

Araştırmada katılımcılara yönelik gerek anket üzerinde yazılı şekilde gerekse yüz yüze sözlü şekilde veri toplama ölçeğindeki soruların bilimsel bir çalışma için kullanılacağı bildirilmiş böylelikle olası kaygıların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Hipotezleri

Kapalı uçlu soru tekniğinin belirlendiği çalışmada “basit tesadüfi örnekleme” yöntemi uygulanmıştır. Örneklem büyüklüğü, %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile “384” olarak belirlenmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004:50). 12.07.2019-03.09.2019 tarihleri arasında uygulanan anket formunun analizleri için SPSS 20 programı kullanılmıştır. Araştırmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

H₁: Yaş faktörü, seçmen tercihleri üzerinde etkilidir.

H₂: Eğitim faktörü, seçmen tercihleri üzerinde etkilidir.

H₃: Yerleşim yeri faktörü, seçmen tercihleri üzerinde etkilidir.

H₄: Din Faktörü, siyasal davranışlar üzerinde etkilidir.

2.3. Araştırma Bulguları

Tablo1: Katılımcı Bilgileri

		Kişi Sayısı	%	Toplam Kişi
Yaş	18-35	171	%34,8	492
	36-65	201	%40,8	
	65+	120	%24,4	
Cinsiyet	Kadın	231	%46,9	
	Erkek	261	%53,1	
Eğitim	Lise altı	247	%50,2	
	Lise	195	%39,6	
	Önlisans/Lisans	41	%8,3	
	Lisansüstü	9	%1,9	
Yerleşim Yeri	Merkez	302	%61,4	
	Köy	190	%38,6	

Tablo 1’de araştırmaya katılan 492 kişinin bilgileri verilmiştir. Yaş değişkenine göre dağılıma bakıldığında 18-35 yaş aralığında 171 kişi, 36-65 yaş aralığında 201 kişi ve 65 yaş üzeri ise 120 kişinin araştırmaya katıldığı görülmektedir. Yüzdeler dağılımı ise sırasıyla %34,8, %40,8 ve %24,4’tür. Cinsiyet açısından ise katılımcıların 231’i kadın 261’i ise erkektir. Cinsiyet değişkeninin yüzdeler dağılımı ise %46,9 kadın, %53,1 erkek şeklindedir. Eğitim değişkenine bakıldığında katılımcıların yaklaşık %50 sinin Lise altı eğitim seviyesine sahip olduğu dikkat çekmektedir. Lise altı eğitime sahip 247 katılımcının katılım sağladığı araştırmada Lise seviyesinde ise 195 kişinin olduğu görülmektedir. Bu rakam araştırmaya katılanların %39,6’sına tekabül etmektedir. 41 kişinin oluşturduğu önlisans/lisans eğitim düzeyi ise araştırmaya katılanların %8,3’üne karşılık gelmektedir. Son olarak katılımcıların Lisansüstü eğitim düzeyinde olanlarının sayısı 9, bir diğer ifadeyle %1,9’dur. Araştırmaya katılanların yaşadıkları yerlere bakıldığında ise %61,4’ünün merkezden, %38,6’sının köylerden araştırmaya dahil edildiği belirtilmelidir.

Tablo2: Siyasal Düşünceleri Etkileyen Faktörler

Siyasi Düşüncede Etkilenme	Kişi	Yüzde
Aile	98	%19,9
Medya/Sosyal Medya	66	%13,4
Sosyal Çevre	19	%3,9
Siyasetçiler	217	%44,1
Kimseden Etkilenmem	92	%18,7

Çalışmada katılımcılara “Siyasal düşüncelerinizde en çok kimden/neyden etkileniyorsunuz?” şeklinde bir soru sorulmuş ve alınan cevaplar Tablo2’de gösterilmiştir. Tablo2’ye göre, katılımcıların en çok etkilendikleri faktör, %44,1 ile siyasetçilerdir. Bunu %19,9 ile aile takip etmektedir. Kimseden etkilenmem seçeneğini işaretleyenler (%18,7) ayrı tutulduğunda medya/sosyal medyadan etkilenenlerin oranının ise %13,4 olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların en az etkilendikleri faktörün sosyal çevre olduğu tablodan çıkarılacak bir başka sonuçtur. Burada özellikle vurgulanması gereken husus, araştırmacılara yalnız bir seçeneği işaretleyeceklerinin bildirilmesidir. Nitekim sorudaki en çok ifadesi de bu düşünceye yöneliktir.

Tablo3: Gelecek Seçimde Oy Tercihi

Oy Tercihi	Kişi	Yüzde
AK Parti	261	%53
CHP	19	%3,9
HDP	51	%10,4
İYİ Parti	44	%8,9
MHP	108	%22
Diğer	9	%1,8
TOPLAM	492	%100

Çalışmada katılımcılara “Önümüzdeki Pazar seçim olsa kime oy verirsiniz?” diye sorulmuş alınan cevaplar Tablo3’te gösterilmiştir. Tablo3’e göre katılımcıların %53 ile birinci parti olarak AK Parti’yi destekleyecekleri görülmüştür. Ardından %22 ile MHP’nin ikinci parti olacağı öngörülmektedir. HDP’nin %10,4, İYİ Parti’nin %8,9 oy oranına ulaştığı araştırmada CHP ise %3,9 seviyelerinde yer almaktadır. 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri ile kıyaslandığında AK Partinin 1,8 puan düştüğü, MHP’nin 3,5 puan arttığı analiz edilebilir. Diğer partilere bakıldığında ise HDP’nin 1,6 puan düştüğü, CHP’nin 0,5 puan düştüğü, İYİ Parti’nin ise 0,8puan arttığı dikkat çekmektedir. Bütün bu sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde kısmen milliyetçi oyların artması ayrı tutulduğunda olası bir seçimde radikal değişimlerin olmayacağı söylenebilir.

Tablo4: Yerleşim Yeri ve Oy Tercihi İlişkisi

Oy Tercihi	Merkez	Köy	Toplam
AK Parti	125(%41,4)	136(%71,6)	261
CHP	18(%6)	1(%0,5)	19
HDP	51(%16,9)	-	51
İYİ Parti	28(%9,3)	16(%8,4)	44
MHP	71(%23,5)	37(%19,5)	108
Diğer	9(%3)	-	9
Toplam	302(%100)	190(%100)	492

Tablo4’te yerleşim yeri ve oy tercihi ilişkisi incelenmiştir. Tablo4’e göre köyde yaşayanlar arasında AK Parti’nin çok büyük destek gördüğü dikkat çekmektedir. Köylerde MHP oranı %19,5 iken İYİ Parti oranı %8,4’tür. İl merkezinde ise CHP ve HDP’nin bir önceki tabloda ifade edilen genel oy ortalamalarının üzerinde tercih edildiği görülmektedir. MHP yine ortalamasının üzerinde iken AK Parti kent merkezinde köye göre daha az destek görmektedir. Tablo’dan çıkarılacak sonuç köylerde muhafazakar bir parti olan AK Parti ön planda iken il merkezinde ideolojik dayanağı güçlü partiler kendi oy oranları üzerinde destek bulmuşlardır.

Tablo5: Eğitim ve Oy Tercihi İlişkisi

Oy Tercihi	Lise Altı	Lise	ÖL/Lisans	Lisansüstü	Toplam
AK Parti	139 (%56,3)	113 (%57,9)	8 (%19,5)	1 (%11,1)	261
CHP	2 (%0,8)	2 (%1)	10 (%24,4)	5 (%55,5)	19
HDP	43 (%17,4)	2 (%1)	6 (%14,7)	-	51
İYİ Parti	22 (%8,9)	15 (%7,7)	4 (%9,7)	3 (%33,3)	44
MHP	35 (%14,2)	62 (%31,8)	11 (%26,8)	-	108
Diğer	6 (%2,4)	1 (%0,5)	2 (%4,9)	-	9
Toplam	247	195	41	9	492

Tablo5'te eğitim ve oy tercihi ilişkisi incelenmiştir. Buna göre, Lise ve altı eğitim seviyesine sahip katılımcıların %56,3'ü AK Parti'yi tercih ederken, CHP için bu oran %0,8'dir. Bu katılımcılardan HDP'ye oy verenlerin sayısı %17,4, MHP oy verenlerin oranı %14,2 ve İYİ Partiye oy verenlerin oranı %8,9'dur. Lise eğitime sahip katılımcılara bakıldığında ise AK Parti'nin %57,9, MHP'nin %31,8, İYİ Parti'nin %7,7, CHP ve HDP'nin %1 düzeyinde destek bulunduğu görülmektedir. Lisans ve Lisansüstü katılımcılara bakıldığında ise AK Partinin genel oy oranının altında kaldığı %19,5 ve %11,1, CHP'nin önemli destek gördüğü %24,4 ve %55,5 dikkat çekmektedir. Tabloya detaylı bakıldığında lise ve altı eğitime sahip kişilerde AK Parti'nin desteğinin yüksek olduğu lise düzeyinde MHP'nin güçlü olduğu lisans ve yüksek lisans düzeyinde ise CHP'nin kendi ortalamasının çok üzerinde tercih edildiği dikkat çekmektedir. Tablodan dikkat çeken bir diğer husus ise İY Partinin lisansüstü katılımcılardan aldığı oy oranıdır. Ancak lisansüstü katılımcıların toplam sayısının oldukça düşük olması bu konuda daha genel ifadeler kurmayı zorlaştırmaktadır.

Tablo6: Aile ve Siyasal Davranış İlişkisi

Aileniz siyasal davranışlarınızda etkili midir?					
	Evet	Hayır	Kısmen	Kararsızım	Toplam
Kişi	184	167	78	63	492
%	%37,4	%33,9	%15,9	%12,8	%100

Tablo6'da Aile ile siyasal davranış arasındaki ilişki gösterilmiştir. Katılımcılara "Aileniz siyasal davranışlarınızda etkili midir?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Ankete katılanların %37,4'ü bu soruya evet, %15,9'u ise kısmen evet cevabı vermişlerdir. Hayır diyenlerin oranı ise %33,9'dur. Son olarak katılımcıların %12,8'i kararsızım seçeneğini işaretlemiştir. Buna göre, evet ve kısmen evet cevabı verenlerin toplam oranı %53,3'tür. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç Erzurum ilinde Ailenin siyasal davranışlar üzerinde etkisinin kayda değer olduğudur. Bu sonuç tablo2'deki veriler ile uyumaktadır.

Tablo7: Arkadaş Çevresi ve Siyasal Davranış İlişkisi

Arkadaş çevreniz siyasal davranışlarınızda etkili midir?					
	Evet	Hayır	Kısmen	Kararsızım	Toplam
Kişi	90	204	83	115	492
%	%18,3	%41,5	%16,9	%23,3	%100

Çalışmada katılımcılara "Arkadaş çevreniz siyasal davranışlarınızda etkili midir?" sorusu sorulmuş ve alınan yanıtlar Tablo7'de gösterilmiştir. Tablo7'ye göre katılımcıların %23,3'ü bu soruda kararsız kaldıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmada bu soruya hayır cevabı verenlerin oranı ise %41,5'tir. Katılımcıların %18,3'ü evet, %16,9'u kısmen evet demek kaydıyla olumlu cevap vermişlerdir. Her ne kadar aile faktöründeki oranın altında kalınsa da arkadaş çevresinin siyasal davranışlar üzerinde dikkate değer bir şekilde etkisinin bulunduğu belirtilmelidir. Nitekim evet ve kısmen evet diyenlerin toplam oranı %35,2 düzeyindedir. Bu oran yaklaşık her üç katılımcıdan birini ifade etmektedir.

Tablo8: Dini İnanç ve Siyasal Davranış İlişkisi

Dini inancınız siyasal davranışınızda etkili midir?					
	Evet	Hayır	Kısmen	Kararsızım	Toplam
Kişi	341	46	67	38	492
%	%69,3	%9,3	%13,6	%7,8	%100

Tablo8’de Din ve siyasal davranış ilişkisi gösterilmiştir. Çalışmada, katılımcılara “Dini inancınız siyasal davranışınızda etkili midir?” sorusu sorulmuş ve alınan cevaplar tabloda gösterilmiştir. Tablo8’e bakıldığında katılımcıların %69,3’ünün bu soruya evet, %13,6’sının ise hayır dediği görülmektedir. İkisinin toplam oranı ise %82,9 şeklinde oldukça yüksek düzeydedir. Katılımcılardan %9,3’ünün hayır dediği bu soruda, %7,8 oranında katılımcı da kararsız seçeneğini işaretlemiştir. Tabloya bir bütün olarak bakıldığında bu verilerin Erzurum ilinin muhafazakar toplumsal yapısı ve muhafazakar-milliyetçi siyasal kültürü ile örtüştüğü söylenebilir.

Tablo9: Partinin/Adayın Dini Değerlere Bağlılığı ve Siyasal Davranış İlişkisi

Partinin/Adayın dini değerlere bağlılığı siyasal davranışınızda etkili midir?					
	Evet	Hayır	Kısmen	Kararsızım	Toplam
Kişi	363	51	58	20	492
%	%73,8	%10,4	%11,8	%4	%100

Çalışmada katılımcılara “Partinin/Adayın dini değerlere bağlılığı siyasal davranışınızda etkili midir?” şeklinde bir soru yöneltilmiş ve alınan cevaplar Tablo9’da gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre katılımcıların %73,8’i bu soruya evet cevabı verirken %11’i ise kısmen evet seçeneğini işaretlemiştir. Soruya hayır diyenlerin oranı ise %10,4’tür. Tabloya bir bütün olarak bakıldığında katılımcıların, parti veya adayın dini değerlerle ilişkisinin siyasal davranışların şekillenmesinde oldukça etkili olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu sonuç Tablo9’da ortaya çıkan sonuç ile paralellik içermektedir.

SONUÇ

Birey siyasal tercihte bulunurken değişik faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörlerden biri de eğitim, yaş, aile, din gibi sosyo-kültürel faktörlerdir. Bu çalışmada Erzurum ilinde yaşayan seçmenlerin oy tercihleri sosyo-kültürel faktörler açısından incelenmiştir. 492 katılımcıyla yapılan yüz yüze anket sonuçları değerlendirilmiştir.

Siyasal düşünceyi etkileyen faktörlere bakıldığında öncelikle siyasetçilerin daha sora aile faktörünün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu Sosyo-kültürel açıdan ailenin oy tercihleri üzerindeki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Gelecek seçimlerdeki oy tercihlerine bakıldığında ise AK Parti’nin birinci parti olacağı ardından ise MHP’nin destek göreceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ilin mevcut siyasal gerçekliği ile uyumludur. Yerleşim yerine bakıldığında il merkezinde ideolojik dayanağı güçlü partilerin (CHP, MHP, HDP) kendi oy oranlarının üzerinde tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Köylerde ise açık ara AK Parti destek görmektedir. Eğitim açısından Lise ve altı eğitim seviyesinde AK Parti ve HDP güçlü şekilde desteklenmekte, Lise düzeyinde MHP, Lisans ve Lisansüstü düzeyde CHP ve İYİ parti ön plana çıkmaktadır. Daha sonra katılımcılara yöneltilen “aileniz siyasal davranışlarınızda etkili midir?” sorusuna evet veya kısmen evet cevap verenlerin oranı yarıdan fazladır. Bu durum arkadaş çevresi için geçerli değildir. Yine de bu kategoride de kayda değer bir tercih söz konusudur. Son olarak sahip olunan inanç ve parti yada adayın dini kimliği siyasal davranışlar üzerinde oldukça etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bütün bir değerlendirme yapıldığında Erzurum ilinde seçmen tercihleri ve siyasal davranışlar üzerinde sosyo-kültürel faktörlerin etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. AKGÜN B. (2007), Türkiye’de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven, 2.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları
2. ÇAHA Ö. (2008), Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler, 2.Baskı, Ankara: Orion Kitabevi
3. ÇALIŞIR V. (2017). Kırdaki Siyasal Davranış: Çukurova Örneği, OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7(12), 145-156.

4. DİLBER, F. (2012). Siyasal Toplumsallaşmada Seçmenlerin Siyasal Tercihine Sosyal Unsurların Etkisi; Karaman İli Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 32.
5. DOĞAN, A. ve GÖKER G. (2010). Yerel Seçimlerde Seçmen Tercihi (29 Mart Yerel Seçimleri Elazığ Seçmeni Örneği), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, ss.159-187.
6. DURSUNOĞLU İ. (2017), Sosyal Medya ve Siyasal Davranış İlişkisi, SDÜ İİBF Dergisi, KAYFOR Özel Sayısı,
7. KARAGÖL E.T. ve DAMA N. (2015). Partilerin Vaatleri Seçim Sonuçlarını Nasıl Etkiler?, Seta Perspektif, S:101
8. ÖZER, İ. ve MEDER M. (2008). Siyasal Katılma ve Seçmen Davranışı. İstanbul: Ege Yayınları.
9. PADOVANO, F. (2013). Are We Witnessing A Paradigm Shift In The Analysis Of Political Competition?, Public Choice, 156(3), 631-651
10. TAN A. ve BAYDAŞ A. (2017). Seçmen Özelliklerinin Oy Verme Davranışı Üzerindeki Etkileri, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13, 592-622
11. VERGİN, N. (2003). Siyasetin Sosyolojisi, Bağlam Yayınları, İstanbul.

6. SINIF TÜRKÇE DERS KİTABIN METİNLERİNİN TEMA VE TÜRLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: 2018 TÜRKÇE ÖĞRETİM PROGRAMI

Çiğdem ÇAM TÜRKAN

Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi

Aptulkerim DİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Türkçe ders kitapları ders öğretiminin en temel materyallerin birisidir. Kitaplardaki metinler Türkçe dersinin genel ve özel amaçlarına erişimde etkin bir vasıta işlevine sahiptir. Türkçe ders kitaplarındaki metin türleri ve temalar bakanlığın öğretim programlarında belirlediği esaslar dikkate alınarak hazırlanır. Bu araştırmanın amacı 2018 yılında yenilenen son Türkçe Öğretim Programı'nın 6.sınıf Türkçe ders kitabındaki tür ve temalara nasıl uygulandığı ve dağıtıldığını ortaya koymaktır. Bu amaçla 2018 Türkçe Öğretim Programında yer alan metinlerin taşınması gereken hususlara ve temaların yerine değinilmiştir. Bu çalışmada sadece 6.sınıf Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Araştırmada 6. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan türler ve temalar belirlenmiş, türler ve temaların kullanılma sıklıkları ve 2018 Türkçe Öğretim Programıyla paralelliği karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *2018 Türkçe Öğretim Programı, Türkçe Ders Kitabı, Tür Ve Tema.*

ABSTRACT

Turkish textbooks are one of the most basic materials of teaching. The texts in the books serve as an effective means of accessing the general and specific objectives of the Turkish course. The text types and themes in Turkish textbooks are prepared by taking into consideration the principles determined in the curriculum of the Ministry. The aim of this study is to show how the recent Turkish Curriculum which was renewed in 2018 was applied and distributed to the genres and themes in 6th-grade Turkish textbook. For this purpose, the issues and themes to be covered by the texts included in the 2018 Turkish Curriculum are addressed. In this study, only the 6th-grade Turkish textbook was examined. In the research, the species and themes included in the 6th Grade Turkish textbook were determined, the frequencies of the types and themes were used and the parallelism with the 2018 Turkish Curriculum.

Keywords: *Genre and theme, 2018 Turkish Curriculum, Turkish textbook.*

Giriş

Günümüzde teknolojiye hızlı ve sürekli değişim eğitim araç-gereçlerini de değişime uğratmıştır. Bu gelişmeler eğitimde akıllı tahta, tablet ve bazı uygulamaları kullanmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak teknolojinin eğitim ortamlarına yer bulmasına rağmen ders kitapları hâlâ eski gücünü ve etkisini korumakta ve eğitim-öğretimde en çok tercih edilen ders materyali olarak önemini sürdürmektedir. Öğrencilerin öğrenme yaşantılarını zenginleştiren basılı materyaller olan ders kitapları öğretim programlarının hedeflerine ulaşmasında en temel yardımcı kaynak konumundadır.

Eğitim-öğretimde ders kitapları eğitimcilerin en sık kullandığı ders materyali olarak hala önemini korumaktadır (Baş, 2003; Uzuner, Aktaş ve Albayrak, 2010; Kırbaş, Orhan ve Topal, 2012; Bulut ve Orhan, 2012). Güneş (2002) ders kitabını “Öğretim programlarına göre hazırlanan, öğrencilerin gelişimsel özelliklerine göre oluşturulan ve öğrenimde kullanılan, öğrenmeyi ve hatırlamaya fayda sağlayan, kolaydan zora sistemli bir şekilde gelişme ve ilerleme imkânı sağlayan teknik kitap” şeklinde tanımlamıştır. Öğretim programlarını hedeflere ulaştırmada en temel kaynaklardan birisi ders kitaplarıdır. Sever (2003) ders kitaplarının ana dil öğretiminde gerekli olduğunu, çocuklara dili bilinci oluşturmada ve ana dil sevgisi kazandırmada ders kitaplarının önemli rolü olduğunu belirtmektedir.

Öğretim programları, kazandırılmak istenen tüm değerleri sistemli bir biçimde yansıtır ve bireylere doğru kazanım edindirecek yapıda alan uzmanları tarafından tasarlanmalıdır. Öğrencilere ait gelişimsel özellikler göz önünde bulundurularak verilecek değerlerin aşamalı ve artan bir şekilde programa ilavesi

gerçekleştirilmelidir(Çam Türkan, 2018). Türkçe öğretiminde ulaşılmak istenen başarıya nitelikli programlar aracılığıyla ulaşmak mümkün olacaktır. Nitelikli programlar dikkate alınarak hazırlanan ders kitapları da öğretim sürecinde öğretmenlerin kılavuzu olacak ve ders işleyişinde işlerini kolaylaştıracaktır. Ders kitaplarının bu faydaları sağlamasındaki en önemli rol, barındırdığı metinlere düşmektedir. 2018 Türkçe Öğretim Programı incelendiğinde metnin sadece yazılı ya da sözlü bir dilsel ürün olmadığı görülmektedir. Programda yer alan karikatür, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita gibi türler metin kavramını farklı bir boyuta taşımaktadır. Bu bakımdan metnin kısaca bir “külli yapı” olduğunu söylemek mümkündür.

Ders kitaplarına alınacak metinleri belirlemede programda belirtilen ölçütlerin yanı sıra kullanılan iki önemli unsur da tür ve temadır. Metinler, tür ve tema süzgeçlerinden geçirildikten sonra içeriklerine göre değerlendirilip ders kitaplarına konulmaktadır. Metin türü öğretimi Türkçe öğretiminin ana amaçlarına giden yolda bir vasıttır.

Tür

Türkçe dersinde, ilkokul birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar tüm öğrenciler, Türk dilinin anlatım gücünü ortaya koyan, öğrencilerin dil gelişimlerine katkı sağlayan ve seviyelerine uygun çocuk edebiyatının en özgün ürünleriyle karşılaştırılmalıdır.

Duyarlılık ile hazırlanmış nitelikli yazınsal metinler (hikâye, masal, makale, şiir, roman vb.) ile öğrencilere olumlu iletişim becerileri edinmelerini, sanatçı duyarlılığı kazanmalarını, kavrama, sezme, anlama gibi bilişsel becerilerini güçlendirmelerini, duyu ve düşünce dünyalarını zenginleştirmelerini sağlama imkânı sunar (Sever, 2013). Ders kitaplarında kullanılacak metinlerin çocuğun dil ve anlam evrenine uygun olması, türünün en güzel örneğinden seçilmiş olması, estetik niteliği ve bütünlüğü olması, bazı millî, ahlaki, kültürel vb. değerleri taşıması önemlidir. Ayrıca bu eserlerin çocuklarda okuma anlama, düşünme, karşılaştırma, eleştirme yeteneğini geliştirmesi, okuma kültürünü kazandıracak ve dil becerilerini geliştirecek özellikleri taşıması gerekir (MEB, 2018).

Aytaş (2006) türü “edebi ürünlerin biçim, konu ve teknik nitelikleri dikkate alınarak sınıflandırılmalarıdır. Yani, içerik ve biçim açısından belirli kurallar göz önünde bulundurularak yazılmış veya söylenmiş esere verilen ad.” olarak tanımlamaktadır. Kolaç (2009) ise metin türünü; içerik, konu, biçim ve teknik özellikler yönünden edebiyat eserlerinin ayrılması olarak dile getirmektedir. Baş (2003) eserlerin biçim, konu ve teknik özelliklerine göre ayrılan çeşitlerine tür dendiğini vurgular.

Türler üzerine kavramsal bir tanımlama çalışması yapan Kantar (2004) postmodern anlayış ile türlerin kesin çizgilerle ayrılmadığını, tür özelliklerinin de tamamen yok sayılmasının yanlış olduğunu dile getirmektedir. 2018 Türkçe Öğretim Programı’nda metinlerin “anlatım biçimlerine” göre “bilgilendirici, öyküleyici ve şiir” olmak üzere üç başlık altında toplandığı ve bu başlıkların da edebî türlere ayrıldığı görülmektedir.

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

TÜRLER	1	2	3	4	5	6	7	8
BİLGİLENDİRİCİ METİNLER								
Anı		+	+	+	+	+	+	+
Biyografiler, Otobiyografiler							+	+
Blog						+	+	+
Dilekçe					+		+	+
Efemera ve Broşür (liste, diyagram, tablo, grafik, kroki, harita, afiş vb. karma içerikli metinler)		+	+	+	+	+	+	+
e-posta			+	+	+	+	+	+
Günlük		+	+	+			+	+
Haber Metni, Reklam		+	+	+	+	+	+	+
Kartpostal		+	+	+				
Kılavuzlar (kullanım kılavuzları, tarifname, talimatnameler vb.)		+	+	+	+	+	+	+
Gezi Yazısı						+	+	+
Makale / Fıkra / Söyleşi /Deneme					+	+	+	+
Mektup					+	+	+	+
Özlü Sözler (atasözü, deyim, duvar yazıları, döviz vb.)	+	+	+	+				
Özlü Sözler (vecize, atasözü, deyim, aforizma, duvar yazıları, motto, döviz vb.)					+	+	+	+
Sosyal Medya Mesajları				+	+	+	+	+
HİKÂYE EDİCİ METİNLER								
Çizgi Roman	+	+	+	+	+	+	+	+
Fabl	+	+	+	+	+	+	+	+
Hikâye	+	+	+	+	+	+	+	+
Karikatür	+	+	+	+	+	+	+	+
Masal / Efsane / Destan	+	+	+	+	+	+	+	+
Mizahi Fıkra	+	+	+	+	+	+	+	+
Roman				+	+	+	+	+
Tiyatro	+	+	+	+	+	+	+	+
ŞİİR								
Mani / Ninni	+	+	+	+				
Şarkı / Türkü	+	+	+	+	+	+	+	+
Şiir	+	+	+	+	+	+	+	+
Tekerleme / Sayısmaca / Bilmecce	+	+	+	+				

Türkçe dersi temel dil becerileri kazandırmak için metinlerden yararlanır. Metin türleri programda 3 ana başlık altında verilmiştir: Bilgilendirici, hikâye edici, şiir. Tema seçimi ve hangi metin türlerinin kullanılacağı ve sayısı kitap yazarının/yazarlarının tercihine bırakılmıştır. Ancak türlerinin temalarda ve kitap genelinde dengeli dağılımının gerçekleştirilmesi temel amaçtır. 2018 programında zorunlu tür bulunmamakta, hangi türün hangi temada yer alacağı ders kitabı yazar/yazarlarına bırakılmaktadır. Yine programda vurgulanan önemli bir husus ders kitabına alınan metin türlerinin kitaba dağılımıdır. Programa göre bazı temalarda bazı türlerin sayısal açıdan fazla olabileceği ancak kitabın genelinde dengeli bir dağılımın olması gerektiği vurgulanmıştır. Programda her temada 3 okuma, 1 dinleme/izleme ve 1 de serbest okuma metnine yer verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Günümüzde tür tanımlamasının ve sınıflamasının farklılaşması türün net bir tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Fakat metnin türü metnin işleniş sürecini, dil ve anlatım özelliklerini kısacası içerik ve biçim öğelerini etkilemektedir. Bu sebeple metnin tür özelliklerinin öğrenciler tarafından bilinmesi metin içi-dışı ve metinler arası anlam kurmada kolaylık sağlamaktadır.

Tema

Tema “bir programda veya öğretim ünitesinde, eğitim etkinlikleri için temel düşünce ya da asıl konu, temel motif” şeklinde tanımlanmaktadır. Çeçen ve Çiftçi (2007) temanın, metinlerin asıl konusunu ifade ettiğini, öğretmen ve öğrencilerin tema merkezli dil eğitiminde belirli birkaç konu ya da metin üzerinde çalışmaktansa bu konu ya da metni içeren bir tema ile çalıştığını belirtmiştir. Ders kitaplarında benzer konuları içeren metinler aynı başlık altında toplanarak temayı oluşturur. 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı ders kitabı hazırlama sürecinde her sınıf düzeyinde 8 temanın işlenmesini öngörülmüştür. “Erdemler”, “Millî Kültürümüz”, “Millî Mücadele ve Atatürk” temaları her sınıf düzeyinde işlenmesi zorunlu temalardır. Zorunlu temalar dışındaki diğer temalar seçmeli olup kitap yazarları tarafından

belirlenecektir. Programda yer alan ve ders kitaplarında işlenmesi öngörülen temalar ve şu şekilde açıklanmıştır:

1- Erdemler, 2- Millî Kültürümüz, 3- Millî Mücadele ve Atatürk, 4- Birey ve Toplum, 5-Okuma Kültürü, 6- İletişim, 7- Hak ve Özgürlükler, 8- Kişisel Gelişim, 9- Bilim ve Teknoloji, 10- Sağlık ve Spor, 11- Zaman ve Mekân, 12- Duygular, 13- Doğa ve Evren, 14- Sanat, 15-Vatandaşlık, 16- Çocuk Dünyası(Meb, 2018).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Türkçe Öğretimi Programı'nda (2018) belirtilen metin türü ve temaların ders kitaplarında nasıl ve ne kadar yer verildiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilecek veriler, ders kitaplarının hazırlanmasına katkı sağlayacağı için önemli görülmektedir. Bu araştırmada, ortaokul 6. sınıf Türkçe ders kitabında tema ve metin türleri seçimini tespit etmek ve bunların sıklıklarını belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için şu sorulara cevaplar aranacaktır:

1. Türkçe ders kitabındaki metinlerin türleri hangileridir ve türlerin kitaptaki kullanım sıklığı ne kadardır?
2. Kitapta toplam kaç metin türüne yer verilmiştir?
3. Kitapta hangi temalar kullanılmıştır?

Araştırmanın Çalışma Grubu

Betimsel çalışmamızda, ortaokul 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında kullanılan metinlerin tür ve tema bakımından incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 2018–2019 yılında ortaokul 6. sınıfları için ders kitabı olarak kabul edilen ve EKSEN yayınevinde hazırlanan Türkçe ders kitabında bulunan toplam 40 metin oluşturmaktadır.

Araştırma Modeli ve Veri Toplama

Türkçe ders kitabında işlenen metinleri tür ve tema bakımından incelemek amaçlanmıştır. Bu bakımdan çalışmamız betimsel niteliktedir. Çalışmamızda veriler nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgu veya olgularla ilgili bilgi bulunduran yazılı materyallerin çözümlenmesini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmada veri toplama aracı olarak EKSEN yayınevinde hazırlanan Türkçe ders kitapları kullanılmıştır.

Veri Analizi

Betimsel analiz sonucunda elde edilen veriler, daha önceden belirlenmiş temalar dikkate alınarak özetlenir ve yorumlanır. Bu analizde okuyucuya belirlenen verileri düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunmak amaçtır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu betimsel çalışmada toplanan veriler, içerik analizi ile incelenmiştir. Kategorisel analiz ile veriler sınıflandırılmış ve sıklık dereceleri bulunmuştur. Bu sınıflandırmada metin türlerinin ve temalarının kitaptaki dağılımı esas alınmıştır.

Bulgular ve Yorum

1. Tür ile İlgili Bulgu ve Yorumlar

Tablo 1. Eksen Yayınevi 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Türlerinin Kullanım Sıklıkları

Metin Türleri	EKSEN	% oranı
Şiir	11	
Masal	1	
Makale	9	
Roman	1	
Deneme	1	
Anı	1	
Hikâye	6	
Mektup	1	
Sohbet	2	
Broşür	-	
Blog	-	
Biyografi	-	
Otobiyografi	-	
Kılavuzlar	-	
Gezi Yazısı	1	
Fabl	2	
Film / Çizgi Film	-	
Haber Metni	-	
Tiyatro	2	
Çizgi Roman	1	
Mizahi Fıkra	1	
Toplam	40	40

2018 yılında güncellenen Türkçe Dersi Öğretimi Programı'nda her sınıf düzeylerinde 8 tema ve her bir temada 4 metin kullanılacaktır. Bu metinler 3 okuma 1 dinleme / izleme metninden oluşur. Ders kitabında toplam 32 okuma ve dinleme/izleme metni bulunacaktır. Ayrıca sınıf düzeyinde temalarla ilişkili ve eşit dağılım yapılması kaydıyla 8 serbest okuma metnine de yer verilmektedir. Böylece ders kitabında toplam 40 metin bulunmaktadır. 2006 Türkçe Dersi Öğretimi Programı'nda bazı türlerin ders kitaplarında yer alması zorunluydu. Daha sonra yenilenen ve güncelleştirilen 2015, 2017 ve 2018 programlarında böyle bir zorunluluk kaldırılmıştır.

Eksen Yayınevi tarafından basılan bu kitapta 14 farklı metin türü yer almaktadır. 6. sınıf Türkçe ders kitabında dinleme / izleme metinleri arasında 3 şiir, 1 anı, 1 hikâye, 2 makale, 1 roman türü yer alır. 6. sınıf Türkçe ders kitabında serbest okuma metinleri arasında 1 deneme, 1 hikâye, 3 şiir ve 3 makale türüne yer verilir. Ders kitabının ana metinleri haricinde Meb tarafından belirlenen türlerden Özdeyiş, Karikatür, Bilmece, Broşür, Form, Grafik, Haber yazısı, İnternet Blog sayfa görüntüleri hazırlık etkinliklerinde yardımcı metin olarak kullanılmıştır.

2. Tema ile İlgili Bulgu ve Yorumlar

Tablo 2. EKSEN Yayınevi 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Yer Verilen Temalar

TEMALAR	EKSEN
	1. Erdemler
	2. Millî Kültürümüz
	3. Millî Mücadele ve Atatürk
	4. Çocuk Dünyası
	5. Birey ve Toplum
	6. İletişim
	7. Doğa ve Evren
	8. Bilim ve Teknoloji

2006 yılı Türkçe Dersi Öğretimi programında tüm sınıflarda “Atatürk” teması zorunluydu ve toplam 6 ana tema işlenirdi. 5. 6. sınıfta “Sevgi”, 7. sınıfta “Millî Kültür”, 8. sınıfta “Toplum Hayatı” zorunlu ana temalardı. Diğer sınıflarda bu zorunlu temalar kullanılabilirdi. 2017 yılında güncellenen program, 2018 yılında gözden geçirilerek yürürlüğe girmiştir. Yenilenen Türkçe Dersi Öğretimi Programında her sınıf düzeyinde 8 tema işlenmesi belirlenmiştir. Programda 16 tema ve temaya uygun konular belirlenmiştir. Her sınıf düzeyinde bu temalardan; “Erdemler”, “Millî Kültürümüz”, “Millî Mücadele ve Atatürk” temalarının işlenmesi zorunludur. Zorunlu temalar dışında programda belirlenen diğer temalar seçmeli olup eser yazarlarının tercihine bırakılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonucunda ders kitaplarının türsel bakımdan zengin olduğu görülmüştür. Yenilenmiş Türkçe Öğretimi Programı’nda (2018) belirtilen metin tür sayısı önceki programlara göre fazladır. Blog, broşür, kılavuzlar, sosyal medya mesajları gibi türlere eski programlarda yer almamaktadır. Yenilenen program doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında da bu türlere ana metinlerde yer verilmediği ancak etkinliklerde yardımcı metin olarak yer verildiği görülmektedir. Baş (2003) 6.sınıf ders kitabında kurgusal yazın türlerinin daha baskın olduğunu bilgilendirici türdeki metinlerin ise yeterli sayıda kitaplarda yer almadığını bulgulamıştır. Temizyürek ve Delican (2016) ilkökul Türkçe ders kitaplarında yer alan metinleri tür ve tema açısından inceleyerek ders kitaplarının %50’sinin öyküleyici, %30’unun bilgi verici, %20’sinin şiir türündeki metinlerden oluştuğunu ifade etmiştir. İncelenen kitapta bilgilendirici türden 14 metin(%35), hikâye edici türden 15 metin(%37.5), şiir türünden 11 metin(%27.5) kullanıldığı görülmektedir. Bu da tür sınıfları arasında dengeli bir seçim yapıldığını ortaya koyar.

Çeçen ve Çiftçi (2007), 6.sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin tür ve temaları hakkında yaptıkları çalışmada her türe mümkün olduğunca yer verilmesi gerektiğini ve tema açısından da türlerde yapılan tasnife benzer nitelikte bir tasnifin yapılmasının faydalı olacağını vurgulamıştır. İncelenen ders kitabında bazı türlerin hiç kullanılmadığı, bazı türlerin çok az sayıda yer aldığı görülmektedir. Masal türü, biyografi ve otobiyografi gibi türlerin hiç olmadığı veya az olduğu görülmektedir. Ders kitaplarında yer alan türler, çeşitlilik göstermeli ve türünün en güzel örneğinden seçilmelidir. Türkçe ders kitaplarındaki tür çeşitliliği kadar bu türe ait metnin sayısı da önemlidir. Kitaplardaki metinlerin türsel dağılımındaki dengesizlik görülmüştür. Şiir 11, Makale 9, Hikaye 7 tanedir ve diğer on bir türe ait tür sayısı 1 veya 2’dir.

Kitapta farklı yazarlardan eserler seçildiği görülmektedir. Sadece bir yazarın iki eseri kullanılmıştır. Bu durum farklı yazar ve eserleriyle buluşma açısından önemlidir. Ders kitaplarındaki seçilen temaların farklı alanlara hitap etmesi bakımından zengin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak okuma alışkanlığı ve sevgisinin kazandırılacağı temel derslerden biri olan Türkçe dersinde “Okuma Kültürü” teması çocuğa okuma alışkanlığını kazandırılma açısından oldukça önemlidir. Bu tema da 6. sınıf ders kitabında yer almalıdır.

Türkçe ders kitabına metin seçiminde dikkatli olunmalıdır. Kitaplarda yer verilecek türlerde çocuk edebiyatı ürünlerinden daha fazla yararlanılmalıdır. Çocuk gerçekliği ve çocuk bakış açısı dikkate alınarak hazırlanan metinlere yer verilmesi gerekmektedir. Kitap hazırlama aşamasında, özellikle metin seçiminde bu alanda uzman kişilerin görüşlerine ve desteğine başvurulmalıdır. Kitap hazırlama işi bir kişinin inisiyatifine bırakılmamalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aytaş, G. (2006). Edebî türlerden yararlanma. Millî Eğitim, 169, 261-276.
2. Baş, B. (2003). Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin türleri üzerine bir inceleme. TÜBAR, XIII, 257-266.
3. Bulut, M. ve Orhan, S. (2012). Türkçe-edebiyat ders kitaplarının dil ve kültür aktarımındaki rolü ve önemi üzerine bir inceleme. The Journal of Academic Social Science Studies, 5(8), 297-311.

4. Çam Türkan, Ç.(2018). Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Hazırlanan Öğretim Programlarında Değerler: Türkçe Dersi Örneği. 6. Uluslararası Eğitim Programları Ve Öğretim Kongresi Tam Metin E-Kitabı, 584-593.
5. Çeçen, M.A. Çiftçi, Ö. (2007). İlköğretim 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan me- tinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. Millî Eğitim, 173, 39-49.
6. Güneş, F. (2002). Ders kitaplarının incelenmesi. Ankara: Ocak Yayınları.
7. Kantar, D. (2004). Tür üzerine bir tanımlama denemesi. Dil Dergisi,123, 7-18.
8. Kırbaş, A. Orhan, S. Topal, Y. (2012). İlköğretim Türkçe ders kitaplarındaki görsel öğelere öğretmen görüşlerinden hareketle eleştirel bir bakış. Turkish Studies, 7(4), 2225-2235.
9. Kolaç, E. (2009). İlköğretim Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin tür açısından değerlendirilmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1), 594-626.
- 10.MEB (2006). İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- 11.MEB (2015). Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- 12.MEB (2017). Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- 13.MEB (2018). Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- 14.Sever, S.(2003). Çocuk ve edebiyat, Ankara: Kök Yayıncılık.
- 15.Sever, S. (2013). Etkinliklerle Türkçe öğretimi. Ankara: Tudem.
- 16.Şekerci, Y.(2018). Ortaokul 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı. Ankara: Eksen Yayıncılık.
- 17.Temizyürek, F. Delican, B. (2016). İlkokul Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergi- si, 5(3), 842-856.
- 18.Uzuner, S. Aktaş, E. ve Albayrak, L.(2010). Türkçe 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarının gör- seller (illüstrasyonlar) açısından değerlendirilmesi. TÜBAR, XXVII, 721-733.
- 19.Yıldırım, A. Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- 20.Yılmaz, M. Korkmaz, C. (2016). İlköğretim 1-5. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin tür ve tema açısından incelenmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(36), 33-46.

5. ve 6. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMAYA YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Berna ÜRÜN KARAHAN

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD

ÖZET

Okuma bireyin en önemli ihtiyaçlarından biri, toplumla iletişim ve anlaşma becerilerinin gelişebilmesi için elzem bir kavram, ilgiye ulaşmanın en ekonomik yolu, öğretim sürecinde ve sonrasında başarının anahtarı ve bir millet için gelişmişliğin sembolüdür. Bu denli önemli olan bir becerinin doğru edinimi, gelişimi ve kalıcılığı da bir o kadar önemlidir. Özellikle bu becerinin alışkanlık haline getirilmesinde temellerin atıldığı okul dönemleri ve bu öğrencilerin okuma ile ilgili duygu ve düşünceleri incelenmeye değerdir. Bu doğrultuda çalışmada, ortaokul 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Çalışma grubunu Kars ili merkezinde bulunan, rastgele yöntemle seçilmiş ortaokul öğrencileri oluşturmuştur. Veriler araştırmacı tarafından geliştirilen “Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği” ile toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; öğrencilerin iyi denebilecek bir okuma tutumu ortalama puanları aldıkları tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunmuş ancak yaş değişkeni bakımından herhangi bir anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.

Anahtar kelimeler: Okuma Tutumu, Ortaokul, Eğitim.

Giriş

Tutum bireyin bir nesneye, kişiye, duruma ya da kavrama yönelik geliştirdiği duygu ve düşüncelerdir. Tutum, insanın yaşamı boyunca kendi hayatında bulunan her türlü alana yönelik olarak duygusal, bilişsel ve sosyal durumuna bağlı bir şekilde geliştirdiği inanç durumu olarak tanımlanabilir. İnsanların herhangi bir nedenle hayatlarındaki çeşitli durumlara, olaylara, şahıslara veya uygulamalara karşı bir tavır, bir davranış oluştururlar. Oluşturulan bu tavır ve davranış sürekli olmasa bile insan hayatını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebilecek güçtedir. Bu durum çoğu zaman kişinin kendi isteğiyle manipüle edilmek durumunda kalınabilir. Bu nedenle bazen kişinin içsel sorgulaması yoluyla bazen de dışarıdan bir müdahaleyle mevcut durumun ortaya çıkarılması gerekebilir. Bu belirlemede kişinin samimiyet düzeyi son derece önemlidir. Bu duygu ve düşünceler bireyin zamanla değer yargıları haline gelebilir. Bu değer yargıları da tutumlara dönüşür. “Tutum kavramı genel olarak bireyin çevresindeki herhangi bir olgu veya nesneye ilişkin sahip olduğu tepki eğilimini ifade eder. Başka bir deyişle tutum, bireyin bir durum, olay ya da olgu karşısında ortaya koyması beklenen olası davranış biçimi olarak tanımlanabilir” (İnceoğlu, 2011: 16).

Bir insanın birçok durum ve uyarana karşı birçok tutumu olabilir. İnsanlar yaşam süreci içerisinde yakın ve uzak çevrelerinde tutum objesi olabilecek her şeye karşı yaşamsal deneyimleriyle, anne-baba, arkadaş çevresi, kitle iletişim araçları, diğer bireylerin etkisi ve koşullanma yoluyla birçok tutum öğrenebilirler (Robbins, 1994). Tutum, öğrenmeyle kazanılan, bireyin davranışlarına yön veren ve karar verme sürecinde yanlılığa neden olabilen bir olgudur (Ülgen 1996).

Tutum insan yaşamındaki alanların hemen hemen her aşamasında yer aldığından birçok araştırma alanına da konu olmuştur. Hâl böyle olunca tutum kavramı birçok açıdan tanımlanmıştır. Baron ve Bryne’a göre (1977) ise, tutumlar oldukça organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir. Başka araştırmacılar ise tutum kavramını; bir tutum nesnesine yönelik, öğrenilmiş, tutarlı, olumlu ya da olumsuz tepki verme eğilimi nesnelere, insanlar ya da olaylar hakkında olumlu ya da olumsuz değerlendirme ifadeleridir. Tutumlar, insanın bir şey hakkında ne hissettiğini ifade eder (Robbins, 1994). Tutumlar, bizim objelere, fikirlere ve gruplara karşı kabul ya ret meyillerimizi, onlara karşı lehinde ve aleyhinde hislerimizi gösterir. Tutum, bir nesneye ilişkin duygu, düşünce ve davranışlardan oluşmaktadır. Ancak, bu boyutlar birbirlerinden bağımsız değildir. Karşılıklı olarak birbirlerini etkiler, birbirinden etkilenir ve çoğu kez aralarında bir tutarlılık bulunur (Aydın, 2000). Bireylerin davranışlarına yön verebilen psikolojik bir öğe olarak tanımlanmaktadır. (Phillips, 2003). Ülgen (1997)

ise tutum kavramını, bireyin davranışlarına yön veren, karar verme sürecinde yanlılığa neden olan bir olgu olarak tanımlamaktadır.

Tutumlar, eylemlerin ortaya çıkması ve gelişmesi sürecinde etkin role sahiptirler. Aynı şekilde eylemler de gelişim süreçleri içerisinde, kendilerine etki eden tutumların değişiklik göstermesinde etkin olabilmektedirler. Bu durumda denebilir ki tutumlar ve eylemler bir bakıma karşılıklı etkileşim içindedirler, yani güçlülük derecelerine göre biri diğerine etki edebilmekte, onu pekiştirmekte ya da değiştirebilmektedir. Ama bu karşılıklı etkinlik durumu genelde eylemin ortaya çıkması sürecinden itibaren söz konusu olabilmektedir. Oysa eylemin ortaya çıkması sürecinden önce etkin ve güçlü konumda olan her zaman tutumdur. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi tutumlar yalnızca eylemin başlama sürecinden itibaren etkinlik göstermezler, öncesinde de etkileri söz konusu olmaktadır. Yani eylemin ortaya çıkmasında tutum önemli bir etkiye sahiptir. O halde tutum ve eylem arasında etkililik açısından bir karşılaştırma yapmak gerekirse tutumun öncelikli bir etkinliğe ve güce sahip olduğu söylenebilir (İnceoğlu, 2011).

Dilin dört temel becerisinden olan okuma, bilgi edinmenin en ekonomik ve kolay yollarından biridir. Türkçe öğretiminin temel amacı, bireylere ana dilini öğretmek ve ana dile ait becerileri kazandırmaktır. Bu beceriler iki ana başlık altında karşımıza çıkar: Anlama (okuma, dinleme) ve anlatma (konuşma, yazma). Dinleme ve konuşma ailede, temel okuma ve yazma becerisi ise eğitim süreciyle birlikte karşımıza çıkar (Ateş, 2008). Okuma bireyin duyu organları aracılığıyla edindiği bilgileri, anlama ve anlamlandırma sürecidir. Bir diğer tanıma göre, “okuma, basılı ya da yazılı sözcükleri duyu organlarımız yoluyla algılama, bunları anlamlandırıp kavrama, yorumlamadır. Zihinsel ve düşünsel bir edimdir” (Özdemir, 2011: 11).

Anlama ve anlamlandırma işi olan okuma, bireylerin önceden edindikleri bilgiler ile yakından ilgilidir. Temizkan’a (2009) göre okuma, duyu organlarının işleviyle başlar. Sonra psikomotor işlemler ile elde edilen bu veriler bilişsel işlemler sırasında bellekteki eski bilgilerle pekiştirilerek kodlanır ve anlamlandırılır. Okunan metinler bireylerin hayal dünyalarında şekillenir. Bireyin önceden edindiği bilgiler ne kadar doğru ve sağlam ise yeni öğrendiği kavramları anlamlandırma ve kullanma becerisi de o derece güçlü olacaktır. “Okuma; sözcükleri, cümleleri veya bir yazıyı bütün unsurlarıyla görme, algılama, kavrama ve anlamlandırma etkinliğidir” (Gündüz ve Şimşek, 2011: 13). Tanımlarda dikkati çeken okuduğunu anlamadır. Okuma becerisinin başarısı ya da başarısızlığı bireyin okuduğunu anlama ve anlamlandırmada gösterdiği performansla ilgilidir. Bu nedenle okuma, bireyin o anki durumu ve geçmişte edindiği bilgilerle şekillenir. Çünkü birey okuma becerisine hayatı boyunca ihtiyaç duyar. Ancak, okuma ve okuduğunu anlama söz konusu olduğunda her birey aynı şeyi düşünmez ya da hissetmez. Elbette her durumda olduğu gibi bu durumda da bireysel ve kültürel farklar insanları birbirinden ayırır. “Okuma, yeni kelimeler öğrenmek, anlayışlar kazanmak, hayaller oluşturmak, yaratıcılığı geliştirmek suretiyle insanın ufkunu genişletir ve derinleştirir. Ancak bütün insanlar okumadan aynı zevki alamazlar ve aynı becerileri geliştiremezler” (Akyol, 2006: 29). Bireylerin diğer beceriler gibi okuma becerisinin kazanımı ve uygulanmasıyla ilgili farklılıkları söz konusudur. Cinsiyet, yaş, zekâ, aile, yetişmiş olduğu kültür *vd.* okuma becerisini etkileyen unsurlardır. Birey bu değişkenlerden etkilenir ve hayatı boyunca bu özellikleri taşır. Bu farklılıklar okumayı etkilediği gibi okuduğunu anlamayı ve bireyin okumaya karşı tutum ve motivasyonunu da etkiler. Zira okumanın en önemli sonucu okuduğunu anlamadır. “Yapılandırmacı yaklaşıma göre anlama, okuma yoluyla alınan bilgilerin anlamlandırılması olarak tanımlanmaktadır” (Güneş, 2009: 190). Okumaya yönelik tutum; Alexander ve Filler’a (1976) göre, öğrenciyi okumaya yönlendiren ya da onu okumadan uzaklaştıran duygulardır. Genellikle toplumumuzda okumaya yönelik olumsuz bir bakış açısı söz konusudur. Bireyin yaşantılar ve çevre etkisiyle geliştirdiği olumlu ya da olumsuz okuma tutumu, okuma becerisinin kazandırılması ve geliştirilmesi sürecini etkiler.

Tutumun bireylerin davranışı edinme ve sonrasında geliştirme ve süreklilik hâline getirmede etkisinin büyük olduğu ortadadır. O hâlde tutum kavramı eğitim-öğretim sürecinde dikkate alınması gereken bir etkidir. “Tutum davranışın oluşmasında etkenlerden sadece biri, ancak önemli bir etkidir. Herhangi

bir konuyla ilgili olarak tutumun öğretim sürecinde olumlu olmasını sağlarsak, istediğimiz hedeflere ulaşmak çok daha kolay olabilecektir” (Şahinli, 2008: 27).

Okumaya yönelik tutumun belirleyici olduğu en önemli süreç öğretim sürecidir. Bireyin eğitim öğretim hayatında ve sosyal hayatta çevresinden edindiği tecrübeler onu geleceğe taşır. Bireyin edindiği her bilgiyi pekiştirmesi için altyapısının sağlam olması, bu nedenle de okumaya yönelik olumlu bir tutuma sahip olması önemlidir. Bu süreçte bireyin aile, çevre ve okulda edindiği davranışlar tutumların belirlenmesinde etkili olur.

Aile ve okulda edinilen tutumların belirleyiciliği bireyin beceri kazanımında da öne çıkar. Okuma becerisinin kazanımı, sevdirmesi ve sürekliliğinin sağlanması bu anlamda önemlidir. Çünkü birey sevdiği bir durumu alışkanlık hâline getirmede zorluk çekmez ve bu duruma karşı olumlu tutum geliştirmesi zor olmaz. Bu nedenle eğitim sürecinde bireyin okumaya yönelik olumlu tutumlar edinebilmesi sağlanmalıdır.

Yöntem

Araştırmada var olan durum var olduğu şekliyle betimlenmeye çalışılacağından, araştırma tarama modelinde yapılandırılmıştır. Tarama modeli “bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle diğer araştırmalara göre görece daha büyük örneklem üzerinde yapılan araştırmalardır” (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel; 2014: 177).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Kars ili merkezinde bulunan, 5. ve 6. sınıflardan rastgele yöntemle seçilmiş 245 ortaokul öğrencisi oluşturmuştur. Öğrencilerin demografik özellikleri ile ilgili bilgiler tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin demografik özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kız	120
	Erkek	125
	Toplam	245
Okul	1	119
	2	126
	Toplam	245
Sınıf	5	126
	6	119
	Toplam	245

Veri Toplama Aracı

Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği: Araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek; 26 madde, tek alt boyut (okuma tutumu) ve 5’li likert yapıda olup puanlamalar “Kesinlikle katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum”, “Kesinlikle katılmıyorum” şeklinde sıralanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 130, en düşük puan ise 26’dır.

Tek faktörlü yapı toplam varyansın %39,8’lik kısmını açıklamaktadır. Bu tek faktör yapısı için iç tutarlılık hesaplanmış ve Cronbach alfa değeri .95 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ışığında yapılan doğrulayıcı faktör analizine (DFA) göre ise ölçeğin; uyum katsayılarına bakıldığında modelin veri setine iyi uyum sağladığı görülmüştür ($\chi^2/sd = 1,75$; CFI = .95; GFI = .75; NFI = .90; NNFI = .95; RMSEA = .079).

5. ve 6. sınıf ortaokulun ilk yarısı olması nedeniyle oldukça önemlidir. Zira bireyler için ilkokul bitmiş, dil becerileri ve soyut düşünme düzeyi gelişmiştir. Aynı zamanda sonraki eğitim hayatıyla ilgili kararlar şekillenmeye başlamıştır. Çalışma gurubu bu nedenle seçilmiştir. Okuma, dilin diğer becerileri gibi bireye kazandırılmaya çalışılan bir beceridir. Bu becerinin öneminin kavranması ve bireylerin bu hususta düşüncelerinin tespit edilmesi, öğretim sürecinde yaşanacak olası aksilikleri önlemesi açısından gereklidir. Elde edilen veriler ve analizler sonucunda ölçeğin geçerli ve güvenilir bir yapıda olduğu tespit edilmiştir.

Bulgular

Çalışmada öncelikle 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu tespit edebilmek amacıyla ölçekten alınan ortalama puanlara bakılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ortalamalar

Değişkenler	N	$\bar{X}$	Ss
Toplam	245	112.00	16.9

Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 130, en düşük puan ise 26’dır. Bu durumda tablo 2 incelendiğinde bu örneklem için öğrencilerin okumaya yönelik tutum puanlarının iyi denebilecek bir düzeyde olduğu söylenebilir.

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet değişkenine göre t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p
Toplam	Kız	120	116.0	14.4	234.2	3.12	.000
	Erkek	125	108.1	18.3			

p<.05

Tablo 3 incelendiğinde p değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında bu farkın kız öğrencilerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü 0.23 olarak hesaplanmıştır. Cohen (1988) kriterlerine göre sonucun anlamlılığı orta etki büyüklüğüne sahiptir.

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının okul değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Okul değişkenine göre t testi sonuçları

	Okul	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p
Toplam	1	119	113.8	15.0	237.8	1.66	.097
	2	126	110.2	18.5			

p<.05

Tablo 4 incelendiğinde 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının okul değişkeni bakımından herhangi anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü 0.10 olarak hesaplanmıştır. Cohen (1988) kriterlerine göre sonucun anlamlılığı küçük etki büyüklüğüne sahiptir.

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının sınıf değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Sınıf değişkenine göre t testi sonuçları

	Sınıf	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p
Toplam	5	126	110.0	18.6	236.7	3.12	.068
	6	119	114.0	14.9			

p<.05

Tablo 5 incelendiğinde 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının sınıf değişkeni bakımından herhangi anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü 0.11 olarak hesaplanmıştır. Cohen (1988) kriterlerine göre sonucun anlamlılığı küçük etki büyüklüğüne sahiptir.

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 6'da verilmiştir

Tablo 6. Yaş değişkenine göre t testi sonuçları

	Yaş	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p
Toplam	1(10-11)	124	112.5	15.6	235.0	.47	.637
	2(11-12)	121	111.4	18.3			

p<.05

Tablo 6 incelendiğinde 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının yaş değişkeni bakımından herhangi anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü 0.03 olarak hesaplanmıştır. Cohen (1988) kriterlerine göre sonucun anlamlılığı çok küçük denilebilecek etki büyüklüğüne sahiptir.

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının anne eğitim durumu değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla Anova yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 7'te verilmiştir.

Tablo 7. Anne eğitim durumu değişkenine göre Anova sonuçları

Alt boyutlar	Gruplar	N	$\bar{X}$	S	F	p
Toplam	1(yok)	32	109.7	23.5	.686	.602
	2(ilkokul)	65	111.0	18.1		
	3(ortaokul)	68	112.6	15.7		
	4(lise)	67	112.1	14.4		
	5(ünv.)	13	118.4	9.45		

p<.05

Tablo 7 incelendiğinde 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının anne eğitimi durumu değişkeni bakımından herhangi anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü 0.11 olarak hesaplanmıştır. Cohen (1988) kriterlerine göre sonucun anlamlılığı küçük etki büyüklüğüne sahiptir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. bu doğrultuda ilk olarak öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu tespit edebilmek amacıyla ölçekten aldıkları ortalama puanlara bakılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin okumaya yönelik tutumlarının iyi denilebilecek bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma adına istenen ve olumlu bir sonuçtur. Zira okuma becerisinin önemi düşünüldüğünde yeni neslin okuma ile ilgili olumlu duygu ve düşüncelere sahip olmaları geleceğe dair umutlandırıcı bir sonuçtur. Alan yazında benzer sonuçları olan çalışmalara rastlanmıştır (Bozpolat, 2010; Gömleksiz, 2004, Akkaya ve Özdemir, 2013).

Çalışmada üzerinde durulan bir diğer değişken ise cinsiyettir. Bu değişken bakımından anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Bu farkın kız öğrencilerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Bu alan yazında sıkça karşılaşılan bir sonuçtur. (Balci, Uyar ve Büyükikiz, 2012; Akkaya ve Özdemir, 2013; Stokmans, 1999; Gömleksiz, 2004; Schooten ve Glopper, 2002; Sallabaş, 2008; Balci, 2009; Başaran ve Ateş, 2009 ve Baş, 2012). Bazı araştırmacılar bu sonucu kızların ve erkeklerin yetişme şekline bağlarken bazıları tamamen yapı ve çevre ile ilgili olduğunu ifade etmektedirler.

Çalışmada 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının okul, sınıf, yaş ve anne eğitimi durumu değişkenleri bakımından ise herhangi anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Alan yazında anne eğitim durumu değişkeni bakımından herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı sonuçlara rastlanmıştır (Balci, 2009; Akkaya ve Özdemir, 2013).

Kaynakça

5. Akkaya, N. ve Özdemir, S. (2013). Ortaöğretim öğrencilerinin okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi (İzmir-Buca örneği). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 2/1, 75 – 96.
6. Akyol, H. (2006). *Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
7. Alexander, J. E. ve Filler, R. C. (1976). *Attitudes and reading*. Newark, Delavare: International Reading Association.
8. Ateş, M. (2008). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeyleri ile Türkçe dersine karşı tutumları ve akademik başarıları arasındaki ilişki*. Yayımlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. Özdemir. 2011: 11).
9. Aydın, O. (2000). *Davranış Bilimlerine Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın-ları No: 1027.332.
10. Balci, A. (2009). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 265-300.
11. Balci, A., Uyar, Y. ve Büyükikiz, K. K. (2012). İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin okuma alışkanlıkları, kütüphane kullanma sıklıkları ve okumaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies* 7/4, 965-985.
12. Baron, R. A. and Byrne, D. (1977). *Social Psychology*. Boston, Mass.: Allynand Ba-con.
13. Baş, G. (2012). Reading Attitudes of High School Students: An Analysis From Different Variables. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*. 3 (2), 47-58.
14. Başaran, M. ve Ateş, S. (2009). İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin okumaya ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 73-92.
15. Bozpolat, E. (2010). Öğretmen Adaylarının Okuma Alışkanlığına İlişkin Tutumlarının Değerlendirilmesi (Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği). *Journal of World of Turks*. 2 (1), 411-428.
16. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi yayınları. Ankara.
17. Cohen, J. W. (1988). *Statistical power analysisfor the behavioral sciences*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum associates.
18. Gömleksiz, M. N. (2004). Geleceğin öğretmenlerinin kitap okumaya ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği) *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Online Eğitim Fakültesi Dergisi* 1/1 <http://e-dergi.yyu.edu.tr>.

19. Gündüz, O. ve Şimşek, T. (2013). *Anlama Teknikleri 1 Uygulamalı Okuma Eğitimi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
20. Güneş, F. (2009). *Hızlı okuma ve anlamı yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayınları.
21. İnceoğlu, M. (2011). *Tutum, algı, iletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
22. İşeri, K. (2010). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin Okuma Tutumlarının İncelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 7 (2), 468-487.
23. Özdemir, E. (2011) *Eleştirel okuma*. Ankara: Bilgi Yayınları.
24. Phillips, S. L. (2003). *Contributing Factors to Music Attitude in Sixth-, Seventh-, and Eighth-Grade Students*. Doktora Tezi. Iowa Üniversitesi.
25. Robbins, S. (1994) *Örgütsel Davranışın Temelleri* (Çev: Sevgi Ayşe Öztürk) Eskişehir ETAM Basım Yayın.
26. Sallabaş, M. E. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ve okuduğunu anlama becerileri arasındaki ilişki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 9(16), 141–155.
27. Schooten, E. ve Glopper, K. (2002). The relation between attitude toward reading adolescent literature and literary reading behavior. *Poetics*. 30, 169-194.
28. Stokmans, M. J. W. (1999). Reading attitude and its effect on leisure time reading. *Poetics*. 26, 245-261.
29. Şahinli, A. (2008). *Hikâye okumanın okuduğunu anlamaya ve Türkçe dersine yönelik tutuma etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
30. Temizkan, M. (2009). *Metin türlerine göre okuma eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
31. Ülgen, G.(1997). *Eğitim Psikolojisi, Kavramlar, İlkeler, Yöntemler, Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Kurtiş Matbaası.
32. Ürün Karahan, B. (2018). Okumaya yönelik tutum ölçeği: Ölçek geliştirme çalışması. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitimi Dergisi*. 26/1, 67-73.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TÜRKÇE DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Berna ÜRÜN KARAHAN

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD

ÖZET

Dil bir milleti ayakta tutan yegâne unsurdur. Bu nedenle dili edinimi ve yaşaması bireylerin çabası ile ilgilidir. Dil toplumda anlaşmayı sağlayan yaşayan bir varlıktır. Aynı dil bireyin kendini ifade etmesi, başarılı ya da başarısız olması, en küçük ihtiyacından en büyük problemine kadar anlatabilmesi için önemli bir araçtır. Bunlara ek olarak kültürün yaşaması ve aktarılması da dile bağlıdır. Her canlı gibi o da yaşadığı ve yaşatıldığı dönemin özelliklerini yansıtır. Bu nedenle dilin öğretildiği her alan titizlikle ele alınmalıdır. Türkçe dersi dilin ve becerilerinin öğretildiği bir derstir. Bu derse yönelik tutumun beceri edinimi ve başarı üzerinde de etkili olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada amaç ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir. Çalışma grubunu Kars ili merkezinde farklı okullarda öğrenim gören rastgele yöntemle seçilmiş ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Veriler Topçuoğlu Ünal ve Köse (2014) tarafından geliştirilen “Türkçe Dersine Yönelik Tutum Ölçeği” ile toplanmıştır. Elde edilen verilere göre: öğrencilerin ölçeğin üç alt boyutundan da iyi denilebilecek ortalama puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak cinsiyet ve yaş değişkeni bakımından da anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, Ders, Tutum, Ortaokul.

Giriş

Tutum bireyin bir nesneye, kişiye, duruma ya da kavrama yönelik geliştirdiği duygu ve düşüncelerdir. Tutum, insanın yaşamı boyunca kendi hayatında bulunan her türlü alana yönelik olarak duygusal, bilişsel ve sosyal durumuna bağlı bir şekilde geliştirdiği inanç durumu olarak tanımlanabilir. İnsanların herhangi bir nedenle hayatlarındaki çeşitli durumlara, olaylara, şahıslara veya uygulamalara karşı bir tavır, bir davranış oluştururlar. Oluşturulan bu tavır ve davranış sürekli olmasa bile insan hayatını olumlu veya olumsuz şekilde etkileyebilecek güçtedir. Bu durum çoğu zaman kişinin kendi isteğiyle manipüle edilmek durumunda kalınabilir. Bu nedenle bazen kişinin içsel sorgulaması yoluyla bazen de dışarıdan bir müdahaleyle mevcut durumun ortaya çıkarılması gerekebilir. Bu belirlemede kişinin samimiyet düzeyi son derece önemlidir. Bu duygu ve düşünceler bireyin zamanla değer yargıları haline gelebilir. Bu değer yargıları da tutumlara dönüşür. “Tutum kavramı genel olarak bireyin çevresindeki herhangi bir olgu veya nesneye ilişkin sahip olduğu tepki eğilimini ifade eder. Başka bir deyişle tutum, bireyin bir durum, olay ya da olgu karşısında ortaya koyması beklenen olası davranış biçimi olarak tanımlanabilir” (İnceoğlu, 2011: 16).

Bağcı’ya (2007) göre ise tutum, bir durum, olay, nesne ya da kişi karşısında belli bir tavır ortaya koymaktır. Bu durum, bireyin kişilik özellikleri, içinde yetiştiği ve yaşadığı toplum, kültür ortamı, bilgi birikimi ve yaşantılarla şekillenir. Burada dikkat çeken, karşılaşılan durumla ilgili olumlu ya da olumsuz davranış sergilemenin bireyin tutumuyla ilgili olmasıdır.

Bir insanın birçok durum ve uyarana karşı birçok tutumu olabilir. İnsanlar yaşam süreci içerisinde yakın ve uzak çevrelerinde tutum objesi olabilecek her şeye karşı yaşamsal deneyimleriyle, anne-baba, arkadaş çevresi, kitle iletişim araçları, diğer bireylerin etkisi ve koşullanma yoluyla birçok tutum öğrenebilirler (Robbins, 1994). Tutum, öğrenmeyle kazanılan, bireyin davranışlarına yön veren ve karar verme sürecinde yanlılığa neden olabilen bir olgudur (Ülgen 1996).

Tutum insan yaşamındaki alanların hemen hemen her aşamasında yer aldığından birçok araştırma alanına da konu olmuştur. Hâl böyle olunca tutum kavramı birçok açıdan tanımlanmıştır. Baron ve Bryne’a göre (1977) ise, tutumlar oldukça organize olmuş uzun süreli duygu, inanç ve davranış eğilimleridir. Başka araştırmacılar ise tutum kavramını; bir tutum nesnesine yönelik, öğrenilmiş, tutarlı,

olumlu ya da olumsuz tepki verme eğilimi nesnelere, insanlar ya da olaylar hakkında olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesidir. Tutumlar, insanın bir şey hakkında ne hissettiğini ifade eder (Robbins, 1994). Tutum, bir nesneye ilişkin duygu, düşünce ve davranışlardan oluşmaktadır. Ancak, bu boyutlar birbirlerinden bağımsız değildir. Karşılıklı olarak birbirlerini etkiler, birbirinden etkilenir ve çoğu kez aralarında bir tutarlılık bulunur (Aydın, 2000). Bireylerin davranışlarına yön verebilen psikolojik bir öge olarak tanımlanmaktadır. (Phillips, 2003). Ülgen (1997) ise tutum kavramını, bireyin davranışlarına yön veren, karar verme sürecinde yanlılığa neden olan bir olgu olarak tanımlamaktadır.

Tutumlar, eylemlerin ortaya çıkması ve gelişmesi sürecinde etkin role sahiptirler. Aynı şekilde eylemler de gelişim süreçleri içerisinde, kendilerine etki eden tutumların değişiklik göstermesinde etkin olabilmektedirler. Bu durumda denebilir ki tutumlar ve eylemler bir bakıma karşılıklı etkileşim içindedirler, yani güçlülük derecelerine göre biri diğerine etki edebilmekte, onu pekiştirmekte ya da değiştirebilmektedir. Ama bu karşılıklı etkinlik durumu genelde eylemin ortaya çıkması sürecinden itibaren söz konusu olabilmektedir. Oysa eylemin ortaya çıkması sürecinden önce etkin ve güçlü konumda olan her zaman tutumdur. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi tutumlar yalnızca eylemin başlama sürecinden itibaren etkinlik göstermezler, öncesinde de etkileri söz konusu olmaktadır. Yani eylemin ortaya çıkmasında tutum önemli bir etkiye sahiptir. O halde tutum ve eylem arasında etkililik açısından bir karşılaştırma yapmak gerekirse tutumun öncelikli bir etkinliğe ve güce sahip olduğu söylenebilir (İnceoğlu, 2011).

Tutum bu denli önemli olunca derse yönelik olumlu ya da olumsuz düşüncelerin öğrenme sürecini etkileyeceği düşünülmektedir. Özellikle dilin kurallarının ve becerilerinin sağlıklı bir şekilde edinimi; bireyin sonraki hayatında hem sosyalleşmesi, iletişim süreçlerini yönetmesi hem de başarılı olabilmesi için oldukça kritiktir. Bu durumda Türkçe dersine yönelik tutum üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Yöntem

Araştırmada var olan durum var olduğu şekliyle betimlenmeye çalışılacağından, araştırma tarama modelinde yapılandırılmıştır. Tarama modeli “bir konuya ya da olaya ilişkin katılımcıların görüşlerinin ya da ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle diğer araştırmalara göre görece daha büyük örneklemeler üzerinde yapılan araştırmalardır” (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel; 2014: 177).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu; 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Kars ili merkezinde bulunan, 5. ve 6. sınıflardan rastgele yöntemle seçilmiş 245 ortaokul öğrencisi oluşturmuştur. Öğrencilerin demografik özellikleri ile ilgili bilgiler tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin demografik özellikleri

Demografik Özellikler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kız	120
	Erkek	125
	Toplam	245
Okul	1	119
	2	126
	Toplam	245
Sınıf	6	126
	7	119
	Toplam	245

Veri Toplama Aracı

Türkçe Dersine Yönelik Tutum Ölçeği: Ölçek 5’li likert yapıda, 27 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar sırasıyla “Derse Yönelik İlgi ve Sevgi”, “Derse İlişkin Olumsuz Tutumlar”, “Derse Yönelik Etkinlikler” olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach Alfa İç Tutarlılık katsayısı 0,91 olarak bulunmuştur. Alt boyutlar için Cronbach Alfa İç Tutarlılık katsayıları sırasıyla .92, .84, .73 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 27, en yüksek puan ise 135’tir. DFA sonuçlarına göre uyum indeksleri; $\chi^2 = 610,08$ (sd:321), $\chi^2/sd=1,90$, RMSEA=0,066, GFI=0,85, SRMR=0,072, CFI=0,86, NNFI=0,85 olarak bulunmuştur. χ^2/sd oranının 3’ün altında olması mükemmel uyuma işaret etmektedir.

Bulgular

Çalışmada öncelikle 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu tespit edebilmek amacıyla ölçekten alınan ortalama puanlara bakılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ortalamalar

Değişkenler	N	$\bar{X}$	Ss
Derse Yönelik İlgi ve Sevgi	245	63.4	10.22
Derse İlişkin Olumsuz Tutumlar	245	35.5	5.39
Derse Yönelik Etkinlikler	245	17.3	3.01

Ölçeğin “derse yönelik ilgi ve sevgi” alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan, 75 en düşük puan ise 15’tir. Tablo incelendiğinde öğrencilerin bu alt boyut için yüksek denilebilecek düzeyde bir puan aldıkları söylenebilir. Ölçeğin “derse ilişkin olumsuz tutumlar” alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan 40, en düşük puan ise 8’dir. Tablo incelendiğinde öğrencilerin bu alt boyut için yüksek denilebilecek düzeyde puan aldıkları söylenebilir. Ölçeğin “derse yönelik etkinlikler” alt boyutundan alınabilecek en yüksek puan, 20 en düşük puan ise 4’tür. Tablo incelendiğinde öğrencilerin bu alt boyut için yüksek denilebilecek düzeyde puan aldıkları söylenebilir.

Çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyet değişkenine göre t testi sonuçları

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	p
Sevgi	Kız	120	65.6	9.06	238.3	3.26	.001
	Erkek	125	61.4	10.87			
Olumsuz tutum	Kız	120	36.7	4.42	228.9	3.74	.000
	Erkek	125	34.2	5.94			
Etkinlikler	Kız	120	18.0	2.51	231.5	3.82	.000
	Erkek	125	16.6	3.28			

$p < .05$

Tablo 3 incelendiğinde cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılık olduğu, ortalamalara bakıldığında bu farkın 3 alt boyutta da kız öğrencilerin lehine olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının sınıf değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Sınıf değişkenine göre t testi sonuçları

	Sınıf	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	t	p
Sevgi	6	126	61.9	11.0	237.8		-2.41	.016
	7	119	65.0	9.0				
Olumsuz tutum	6	126	35.1	5.8	237.7		-1.17	.243
	7	119	35.9	4.7				
Etkinlikler	6	126	17.3	3.3	235.8		-.046	.963
	7	119	17.3	2.6				

$p < .05$

Tablo 4 incelendiğinde 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının sınıf değişkeni bakımından ölçeğin sadece “derse yönelik ilgi ve sevgi” alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında bu farkın 7. sınıf öğrencilerinin lehine olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının okul değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla t testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Okul değişkenine göre t testi sonuçları

	Okul	N	$\bar{X}$	S	Sd	t	t	p
Sevgi	1	119	64.9	9.08	238.4		2.26	.024
	2	126	62.0	11.05				
Olumsuz tutum	1	119	35.8	4.8	239.0		1.00	.317
	2	126	35.1	5.8				
Etkinlikler	1	119	17.2	2.6	237.0		-.081	.935
	2	126	17.3	3.3				

$p < .05$

Tablo 5 incelendiğinde 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının okul değişkeni bakımından ölçeğin sadece “derse yönelik ilgi ve sevgi” alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında bu farkın 1 numaralı okul lehine olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının anne eğitimi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek amacıyla Anova yapılmıştır. Elde edilen bulgular tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Anne eğitim durumu değişkenine göre Anova sonuçları

Alt boyutlar	Gruplar	N	$\bar{X}$	S	F	p
Sevgi	1(yok)	32	62.4	13.7	.536	.710
	2(ilkokul)	65	63.2	11.0		
	3(ortaokul)	68	63.7	9.6		
	4(lise)	67	63.2	8.6		
	5(ünv.)	13	67.1	6.0		
Olumsuz tutum	1(yok)	32	34.8	7.3	.917	.455
	2(ilkokul)	65	34.8	5.5		
	3(ortaokul)	68	35.7	5.1		
	4(lise)	67	35.8	4.6		
	5(ünv.)	13	37.4	2.7		
Etkinlikler	1(yok)	32	16.6	3.8	1.006	.405
	2(ilkokul)	65	17.3	3.0		
	3(ortaokul)	68	17.6	2.6		
	4(lise)	67	17.1	2.9		
	5(ünv.)	13	18.3	2.2		

p<.05

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin Türkçe dersine yönelik tutumlarının anne eğitimi durumu değişkenine göre herhangi anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak öğrencilerin Türkçe dersine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunun tespiti amacıyla ölçekten alınan ortalamalara bakılmıştır. Elde edilen bulgulara göre genel anlamda öğrencilerin ölçeğin 3 alt boyutunda da derse yönelik tutumlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma adına umutlandırıcı bir sonuçtur. Derse yönelik olumlu duygu ve düşünceler öğrenme sürecinde ve sonrasında başarının anahtarı olacaktır. Alan yazında bulgumuzu destekleyen bir çalışmaya rastlanmıştır (Kazazoğlu, 2013).

Çalışmada üzerinde durulan bir diğer husus ise 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının cinsiyet değişkeni bakımından incelenmesidir. Elde edilen bulgular ışığında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılık olduğu bu farkın kız öğrencilerin lehine olduğu tespit edilmiştir. Alan yazında yapılan benzer ve farklı birçok konuda ortaya çıkan bu sonuç farklı bir çalışmada incelenmesi gereken bir konudur. Alan yazında farklı sonucu olan bir çalışmaya rastlanmıştır (Kazazoğlu, 2013). Alan yazında benzer sonucu olan bir yayına da rastlanmıştır (Kaya, Arslantaş ve Şimşek, 2009).

Çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumlarının sınıf ve okul değişkenleri bakımından ölçeğin sadece “derse yönelik ilgi ve sevgi” alt boyutunda anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farkın sınıf değişkeninde 7. sınıflar lehine; okul değişkeninde ise sosyo-ekonomik durumu diğer okula oranla daha düşük olan okul lehine olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak çalışmada 6. ve 7. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersine yönelik tutumları anne eğitim durumu değişkeni bakımından incelenmiştir. Ancak bu değişken adına herhangi anlamlı bir farklılığa ulaşılamamıştır. Ala yazında benzer sonucu olan bir çalışmaya rastlanmıştır (Kaya, Arslantaş ve Şimşek, 2009).

Kaynakça

1. Bağcı, H. (2007). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yazılı Anlatıma ve Yazılı Anlatım Derslerine Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi, *TÜBAR-XXI-/Bahar*.
2. Baron, R. A. and Byrne, D. (1977). *Social Psychology*. Boston, Mass.: Allynand Ba-con.
3. Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi yayınları. Ankara.
4. İnceoğlu, M. (2011). *Tutum, algı, iletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
5. Kaya, A. İ., Arslantaş, H. İ. ve Şimşek, N. (2009). İlköğretim öğrencilerinin Türkçe dersine karşı tutumlarının değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/30, 376-387.
6. Kazazoğlu, S. (2013). Türkçe ve İngilizce derslerine yönelik tutumun akademik başarıya etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38/170, 294-307.
7. Phillips, S. L. (2003). *Contributing Factors to Music Attitude in Sixth-, Seventh-, and Eighth-Grade Students*. Doktora Tezi. Iowa Üniversitesi.
8. Robbins, S. (1994) *Örgütsel Davranışın Temelleri* (Çev: Sevgi Ayşe Öztürk) Eskişehir ETAM Basım Yayın.
9. Ülgen, G.(1996). *Eğitim Psikolojisi, Kavramlar, İlkeler, Yöntemler, Kuramlar ve Uygulamalar*. Ankara: Kurtiş Matbaası.
10. Ünal, T. F. ve Köse, M. (2014). Türkçe dersine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi: Bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 3/2, 233-249.

YÜKSEK VE ORTA GELİRLİ ÜLKELERDE BÜYÜME VE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ THE RELATIONSHIP BETWEEN GROWTH AND LOGISTICS PERFORMANCE INDEX IN HIGH AND MIDDLE-INCOME COUNTRIES

Çağatay KARAKÖY

Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Sivas

Salim ÜRE

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Lojistik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Lojistik kavramı ilk olarak askeri alanda faaliyet göstermiş, ancak 2.Dünya Savaşı'ndan sonra askeri alandan daha çok şirketlerin ihtiyaçlarına hizmet vermiştir. Küreselleşen dünyada dış ticaretin artmasıyla birlikte lojistik sektörü de hızla gelişmiştir. İthalat ve ihracat yapılırken, dağıtım, depolama, sigorta ve gümrükleme gibi lojistik faaliyetler koordineli ve eksiksiz bir bilgi akışı içinde gerçekleştirilmelidir. Bu faaliyetler doğru şekilde yönetildiğinde, maliyet etkinliği, sosyal sorumluluk, zamanında teslimat, esneklik ve müşteri memnuniyeti gibi hedeflerin gerçekleştirilmesinden dış ticaret olumlu yönde etkilenmektedir. Dış ticaretin artmasıyla birlikte ülkeye sağlanacak girdi akışı ülke ekonomisine katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda Dünya Bankası, ülkelerin lojistik performanslarını belirli kriterler doğrultusunda değerlendirmekte ve bunları Lojistik Performans Endeksi olarak sunmaktadır. Çalışmada yüksek ve orta gelirli ülkelerde gayri safi yurt içi hasılanın sabit sermaye yatırımlarına oranı, gayri safi yurt içi hasılanın yabancı sermaye yatırımlarına oranı ve Lojistik Performans Endeksi arasındaki ilişkinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Seçili yüksek gelirli ülkelerin dış ticaret ve lojistik performansları açısından yüksek seviyelerde olmaları söz konusu ilişkinin pozitif yönde olmasını gerektirmektedir. Fakat orta gelirli ülkelerde büyüme açısından dış ticaret önemini artırmaktadır. Orta gelirli ülkelerde ihracat yapabilmek için ithalat yapma zorunluluğu lojistik alt yapının geliştirilmesini daha önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu etkenler arasında ilişkinin pozitif yönde olması beklenmektedir. Dünya bankasının belirlemiş olduğu kriterler çerçevesinde yüksek ve orta gelirli ülkelerde büyüme, yabancı sermaye yatırımları ve lojistik performans endeksi arasındaki ilişkinin nedensellik analizi ile test edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Performans Endeksi, Sabit Sermaye Yatırımları, Dış Ticaret

ABSTRACT

The concept of logistics first served in the military field, but after the World War II, it offered services to the needs of the companies rather than the military. With the increase of foreign trade in the globalized world, the logistics sector is also developing rapidly. While importing and exporting, logistics activities such as distribution, storage, insurance and customs clearance should be carried out in a coordinated and complete flow of information. When these activities are managed in right way, foreign trade will be positively affected by the success of the targets such as cost effectiveness, social responsibility, timely delivery, flexibility and customer satisfaction. With the increase of foreign trade, the input flow to be provided to the country will contribute to the national economy. In this context, the World Bank evaluates the logistics performance of countries in line with certain criterias and presents them as Logistics Performance Index. The aim of this study is to determine the ratio of gross domestic product to fixed capital investments, the ratio of gross domestic product to foreign capital investments and the logistic performance index in high and middle income countries. High relationship of between foreign trade and logistics performances of selected high-income countries require that the mentioned relationship be positive. However, in middle-income countries, foreign trade increases its importance in terms of growth. In order to be able to export in middle-income countries, the necessity of importing makes the development of logistics infrastructure more important. Therefore, the relationship between these factors is expected to be positive. The aim of this study is test with causality analyze to the

relationship between growth, foreign capital investments and logistic performance index in to high and middle-income countries in accordance with the criteria determined by the World Bank.

Keywords: *Logistics Performance Index, Fixed Capital Investments, Foreign Trade*

Giriş

Dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler özellikle lojistik sektörünü de olumlu şekilde etkilemiştir. Pazar alanlarının gün geçtikçe genişlemesi ve dünya ülkelerinin ürettikleri ürünleri ticari partnerlerine ve yeni bulacakları partnerlere ulaştırma istekleri, lojistik sitemlerin de gelişmesine sebep olmuştur. Uluslararası firmalar tedarik zincirinde çeşitlilik sağlamak istemektedir. Lojistik, tedarik zincirinin her aşamasında yer alarak uluslararası şirketlerin başarılarına başarı katmaktadır. Dolayısıyla dünya ekonomisinde söz sahibi olan gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkelere de lojistik çok büyük öneme sahiptir. Dünya bankası ülkeleri yüksek gelirli, orta gelirli ve düşük gelirli olarak ayırma tabi tutmuştur. Yüksek gelirli ülkeler genel olarak gayri safi yurt içi hasılları ile ön planda olan, üretim kapasiteleri yüksek ülkelerdir. Orta gelirli ülkeler ise ihracat yapabilmek için makine teçhizat ithal etmek zorunda olan, gayri safi yurt içi hasılları orta düzeyde olan ülkelerdir. Söz konusu ülkelerin büyüme oranları içerisinde uluslararası ticaretin payı azımsanamayacak kadar yüksek bir orana sahiptir. Çalışmada yüksek gelirli ve orta gelirli ülkelerde büyüme ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve lojistik performans endeksleri arasında ne yönde bir ilişki olduğunun ortaya konulması için nedensellik analizi yapılmıştır. Her iki ülke grubu içinde lojistik performans endekleriyle büyüme arasında pozitif yönde bir ilişkinin olması beklenmektedir. Bu konuda literatürde yapılan çok çeşitli araştırmalar vardır. Bir sonraki başlık altında bu çalışmalardan örnekler verilerek çalışmaya devam edilecektir.

Literatür Araştırması

Feder (1983) çalışmasında, 1964-1973 döneminde az gelişmiş ve yarı sanayileşmiş ülkeler için büyüme kaynaklarını analiz etmiştir. Ekonominin ihracat ve ihracat dışı sektörlerde marjinal faktör verimliliklerinin eşit olmadığı ihtimalini içeren analitik bir çerçeve geliştirilmiştir. Bu çerçeveyi kullanan ekonometrik analizler, marjinal faktör verimliliğinin ihracatta belirgin bir şekilde yüksek olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, büyümenin, yalnızca toplam emek ve sermaye seviyelerindeki artışlarla değil, aynı zamanda mevcut kaynakların daha az etkin olmayan ihracat dışı sektörden daha yüksek verimi olan ihracat sektörüne yeniden tahsis edilmesiyle arttırılacağı sonucuna varılmıştır. Canning & Fay (1993), ise çalışmalarında lojistik sektörünü yakından ilgilendiren ulaştırma altyapılarının 96 ülkedeki marjinal etkisini tahmin etmek için panel verilerini kullanmıştır. Bulgulara göre, ulaştırma altyapısının gelişmiş ülkelerde “normal” getiri oranlarına, sanayileşen ülkelerde ise olağanüstü derecede yüksek getiri oranlarına ve az gelişmiş ülkelerde orta düzeyde getiri oranlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, altyapının üretim üzerinde çok kısa vadeli etkisinin olduğunu ancak uzun vadede daha yüksek bir büyüme oranına ve daha yüksek üretime yol açtığını göstermektedir.

Borensztein, De Gregorio, & Lee, (1998), çalışmalarında son yirmi yılda gelişmekte olan 69 sanayi ülkesinde, doğrudan yabancı yatırımın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin bir regresyon çerçevesinde test edilmesini amaçlamışlardır. Oluşturulan modelde dışsal teknoloji durumu, insan sermayesi ve fiziksel sermaye kullanılmıştır. Sonuç olarak, doğrudan yabancı yatırımın, teknolojinin transferi için önemli bir araç olduğu ve büyümeye yerel yatırımdan daha fazla katkıda bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımın, sadece gelişmiş teknolojiyi kendilerine yeterli düzeyde entegre edebilen ülkelerde ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu belirtilmiştir. Banerjee, Duflo, & Qian (2012), Çin'deki yirmi yıllık hızlı gelir artışına bağlı olarak ulaştırma ağlarına erişimin bölgesel ekonomik sonuçlar üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu ağların tarihi şehirleri bağlamaya meyilli olduğu ve bu yüzden ulaştırma ağları kurulurken ülke içine odaklandığı ele alınmaktadır. Sonuçları yorumlamak için ampirik olarak test edilebilir tahminler içeren basit bir teorik çerçeve sunulmuştur. Sonuçlar, ulaşım ağlarına yakın olmanın sektörler genelinde kişi başına GSYH seviyeleri üzerinde ılımlı bir pozitif etkiye sahip olduğunu, ancak ülke genelindeki kişi başına GSYH büyümesi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını göstermektedir. Kılavuz & Topcu (2012) ise, 1998-2006

döneminde gelişmekte olan 22 ülkenin ihracat ve ithalat sınıflandırmalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi kullanarak test etmeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda iki model kullanılmıştır. İlk modelde yüksek ve düşük teknoloji imalat sanayi ihracatı, yatırım ve nüfus gibi değişkenler bulunmaktadır. İlk modelin sonuçlarına göre, yüksek teknoloji imalat sanayisinin sadece ihracat ve yatırımlarının büyüme üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. İkinci modelde yüksek ve düşük teknoloji imalat sanayi ithalatının büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgular, sadece yüksek teknoloji imalat sanayi ihracatı, yatırım ve düşük teknoloji imalat sanayi ithalatının büyüme üzerinde olumlu ve önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Burmaoğlu (2012), çalışmasında, ulusal lojistik performans ile inovasyon göstergeleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi ve inovasyon'un ülkelerin lojistik performansına etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada 34 ülke için Dünya Bankası verilerinden elde edilen lojistik performans endeksinin alt kriterleri ve AB İnovasyon Karnesi'nden elde edilen inovasyon göstergeleri arasındaki ilişki kanonik korelasyon analizi ile incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda lojistik performans ile inovasyon göstergeleri arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Sofyalıoğlu & Kartal (2013) yaptıkları çalışmada, Türkiye ve Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkelerinin lojistik performans endekslerini karşılaştırmış ve bölgedeki lojistik faaliyetlerin karşılıklı işbirliği çerçevesinde geliştirilmesine yönelik yapılabilecekleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Sonuç olarak bahsi geçen ülkelerle ticaretin artırılması için fiziki altyapının sadece ülke içinde değil uluslararası düzeyde de geliştirilmesi gerektiği, gümrüklerde zaman kaybını önlemek içinse bilgi teknolojilerinin artırılması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Martí, Puertas, & García (2014), lojistik performans endeksinin oluşturulan bileşenlerin her birinin bir çekim modeli kullanılarak, gelişmekte olan ülkelerin ticareti üzerindeki etkisinin analiz etmişlerdir. Ayrıca çalışma, 2007'de yayınlanan ilk lojistik performans endeksi verilerini 2012'de yayınlanan verilerle karşılaştırarak beş bölgeye (Afrika, Güney Amerika, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Doğu Avrupa) ayrılan bu ülkelerde lojistikteki olası ilerlemeleri tespit etmeyi de amaçlamaktadır. Çekim modeli için ülkelerin GSYH, nüfus, ülkeler arası uzaklık, lojistik performans endeksi ve diğer birkaç veri seti kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda lojistik performans endeksinin herhangi bir bileşenindeki gelişmenin, ülkenin ticaret hacminin artırmasına neden olduğu tespit edilmiştir ve bileşenlerin Afrika, Güney Amerika ve Doğu Avrupa'daki ülkeler için giderek daha önemli hale geldiği ortaya konulmuştur. D'Aleo (2015), lojistik performans endeksinin AB ülkelerinde 2007-2014 yılları arasındaki küresel rekabet edebilirlik endeksi le gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ara bulucu rolünü hiyerarşik regresyon analizi ile ölçmeyi amaçlamıştır. Çalışmada ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıla değerleri, lojistik performans endeksleri ve küresel rekabet edebilirlik endeksleri veri seti olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak, bir ülkenin lojistik kapasitesinin rekabet gücü ve refah arasındaki ilişkiye egemen olduğu tespit edilmiştir. Lojistik performans endeksinin belirlenmesi için kullanılan mevcut yöntem yeni bir alternatif sunan Çakır (2016), lojistik performans değerlendirmek için mevcut anket çalışmaları yerine yeni oluşturulan bir metodolojiyi temel alan analiz çerçevesi oluşturmayı amaçlamıştır. Önerilen karma yöntemde lojistik alt kriterleri arasında korelasyon, sabit ilave ağırlıklandırma ve Peters Bulanık Regresyon metotları bir arada kullanılmıştır. 2014 yılına ait Lojistik Performans Endeksi verilerine dayanarak geliştirilen model, OECD ülkelerinin Lojistik performanslarını ölçmek için kullanılmıştır ve sonuç olarak metodun sağlam bir temele dayandığı ispatlanmıştır.

Öztürk Ofluoğlu, Kalaycı, Artan, & Çebi Bal (2018), çalışmalarında Avrupa Birliği ve MENA ülkelerinin lojistik performansındaki gelişmelerinin, uluslararası ticaret üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda bahsi geçen ülkelerin 2007 ve 2014 yıllarındaki lojistik performans endekslerinin ihracat üzerindeki etkisini yatay-kesit yöntemi ile analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, ülkelerin lojistik performansının, ülkeler arasındaki ticareti pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu etki AB ülkelerinde 2014 yılında daha yüksek olarak gözlemlenmiştir.

Materyal ve Yöntem

Çalışmada yüksek ve orta gelirli ülkelerden verilerinde kısıt olmayanlar seçilerek analize koşturulmuştur. Lojistik performans endeksleri 2007 ve 2016 yılları arasında her iki yılda bir dünya bankası tarafından yayınlanmıştır. Diğer değişkenler ise sabit sermaye yatırımlarının gayrisafi yurt içi hasılaya oranı ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gayri safi yurt içi hasılaya oranlarıdır. Söz

konusu iki değişkenin hareketli ortalamaları alınarak, lojistik performans endeksi gibi beş seri haline dönüştürülmüştür. Ekonometrik analiz için Eviews programı kullanılmıştır. Analizin ilk aşamasında değişkenler arasında korelasyonun varlığı test edilmiş ve Tablo 1’de orta gelirli ülkelerin, Tablo 2’de ise yüksek gelirli ülkelerin korelasyon sonuçları verilmiştir.

Tablo:1 Korelasyon orta gelirli ülkeler

	FDI	GFC	LPI
FDI	1		
GFC	0.10	1	
LPI	-0.27	0.14	1

Tablo:2 Korelasyon yüksek gelirli ülkeler

	FDI	GFC	LPI
FDI	1		
GFC	-0.07	1	
LPI	0.14	-0.06	1

Tablolarda görüldüğü üzere, her iki ülke grubu içinde değişkenler arasında zayıf bir korelasyon olmasına rağmen korelasyonun varlığı ilerleyen analizimiz için bizlere yön verebilmektedir. Yapılacak olan nedensellik analizi sonuçlarında, yüksek gelirli ülkelerde lojistik performans endekslerinin büyümeyi destekler nitelikte olması beklentisi, iktisadi yönden anlamlı bir sonuç olacaktır. Nedensellik analizinde ise yüksek ve orta gelirli ülkelerde gayri safi yurt içi hasılanın sabit sermaye yatırımlarına oranı, yabancı sermaye yatırımlarının gayri safi yurt içi hasılaya oranı ve Lojistik Performans Endeksi arasındaki ilişkinin ortaya konulması hedeflenmiştir. İktisadi büyüklüklerin analiz edilmesinde özellikle ilişkinin hangi yönde olduğunun belirlenmesi için çeşitli analizler kullanılmaktadır. İktisadi teorilerin değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesinde eksik kaldıkları kısımlarda Granger (1969) testi kullanılarak etkileşimin varlığı ve yönü belirlenmiştir. Söz konusu testte değişkenler bağımlı değişken ve bağımsız değişken olarak belirlenmemektedir. Granger nedensellik testi, şu modeller yardımıyla gerçekleştirilmektedir:

$$X_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \theta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i X_{t-i} + u_t \quad (2)$$

Burada denklem 1’de X’in tahminine Y’nin gecikmeli (geçmiş) değerlerinin eklenmesi, X’in öngörü performansını artırıyor, Y, X’in bir nedenidir denir. Bunun anlamı; Y, X’i etkiler demektir. Yoksa X’in kesin bir nedeni Y’dir demek değildir.

$H_0: \beta_i = 0$ yani Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : X değişkeninden Y değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Test, denklem 1’deki β_i ’lerin grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı incelemektedir. β_i katsayıları, belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, Y’nin X’in bir nedeni olduğu sonucuna varılmaktadır. Yani Y’den X’e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna karar verilir.

Benzer şekilde denklem 2’de yer alan γ_i ’ler belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunursa, X, Y’nin bir nedenidir (nedenseldir, Granger nedenseldir) denir. Bu durumda X, Y’yi anlamlı düzeyde etkilemektedir. X’den Y’ye bir nedensellik ilişkisinin var olduğuna karar verilir. Bu durumda etkinin artırma yönünde mi, yoksa azaltma yönünde mi olduğu belirlenmemektedir. Sadece etkinin var olup olmadığı belirlenebilir.

Her ikisi de (β_i, γ_i) sıfırdan farklı ise ikisi de birbirini etkilemektedir. Bu durumda değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin var olduğuna karar verilmektedir. İki parametrede sıfıra eşit olduğunda, değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığına karar verilmektedir (Karaköy 2018).

Çalışmada oransal olarak belirlenen büyüme, lojistik performans endeksi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki nedensellik ilişkisinin yukardaki açıklamalar ışığında modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur. Modelde lojistik performans endeksi LPI, büyüme (sabit sermaye yatırımlarının gayri safi yurt içi hasılaya oranı) GFC ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise (yabancı sermaye yatırımlarının gayri safi yurt içi hasılaya oranları) FDI ile gösterilmektedir.

$$GFC_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i LPI_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_i FDI_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$LPI_t = \sum_{i=1}^m \theta_i GFC_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i FDI_{t-i} + u_t \quad (4)$$

$$FDI_t = \sum_{i=1}^m \theta_i GFC_{t-i} + \sum_{i=1}^m \gamma_i LPI_{t-i} + u_t \quad (5)$$

Tablo 3'te orta gelirli ülkelerde lojistik performans endeksi, büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki nedensellik analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3: Orta Gelirli Ülkelerde LPI, GFC FDI Nedensellik Analiz Sonuçları

Gecikme 2	Gözlem Sayısı	F İstatistiği	Olasılık Değeri
FDI – LPI	84	3.560415	0.1686
FDI – GFC	84	0.816339	0.6649
GFC – LPI	84	1.380230	0.5015
GFC – FDI	84	5.196364	0.0744
LPI– FDI	84	2.670389	0.2631
LPI – GFC	84	4.674362	0.0966

Not: Olasılık değerleri % 5 anlamlılık düzeyinde tablo değerini göstermektedir

Tablo 3'de değişkenler arasındaki olasılık değerlerinin 0.05 den büyük olması nedensellik açısından bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Fakat büyüme oranları ve lojistik performans endeksleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında olasılık değerinin **“0. 5015”** **“0,0744”** düzeylerinde olması bizlere gelişmiş ülkelerde bu değerlere dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Gelişmekte olan orta gelirli ülkelerin uluslararası ticaretteki büyümelerinin lojistik performansları üzerinde etkilerinin olumlu olduğu veya tam tersi lojistik performanslarının geliştikçe büyüme yolunda ülke ekonomisine katkılarının arttığı anlaşılabilmektedir.

Tablo 4: Yüksek Gelirli Ülkelerde lojistik performans endeksi, büyüme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları Nedensellik Analiz Sonuçları

Gecikme 2	Gözlem Sayısı	F İstatistiği	Olasılık Değeri
FDI – LPI	122	1.050997	0.5913
FDI – GFC	122	0.573796	0.7506
GFC – LPI	122	0.160015	0.9231
GFC – FDI	122	0.793540	0.6725
LPI– FDI	122	0.281861	0.8685
LPI → GFC	122	13.22272	0.0013

Not: Olasılık değerleri % 5 anlamlılık düzeyinde tablo değerini göstermektedir

Tablo 4'te ise yüksek gelirli ülkelerde tablodan da anlaşılacağı üzere lojistik performans endeksleri ve büyüme arasında tek yönlü nedensellik (**0.0013**) ilişkisi tespit edilmiştir. Yani H_0 hipotezi reddedilmiştir.

Yüksek gelirli ülkelerde lojistik performansların büyümeyi destekler nitelikte çıkmasının iktisadi açıdan anlamlı olduğu düşünülmektedir. Söz konusu ülkelerin lojistik performans verileri incelendiğinde 5'e yakın olduğu gözlemlenmektedir (LPI 1 ile 5 arasındadır. 1'yakın ise lojistik performansları düşük 5'e yakın ise lojistik performansları yüksektir). Bu da bizlere yüksek gelirli ülkelerde lojistik altyapı desteklerinin üst düzeyde olduğunu göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde büyüme rakamlarının da yüksek olması, lojistiğin neden bu kadar önemli olduğunu ispatlar niteliktedir.

Sonuç

Dünya ekonomisinde ülkeler gelişmişlik seviyelerini daha üst düzeylere çıkarabilmek için çaba harcamaktadırlar. Ekonomik açıdan ülkeler, dünya bankası tarafından kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla rakamları ile sıralamaya konulmuştur. Bu sıralama yüksek gelirli ülkeler, orta-yüksek gelirli ülkeler, düşük-orta gelirli ülkeler ve düşük gelirli ülkeler şeklindedir. Dünya bankası ülkelerin birçok istatistik verisini yayınlamaktadır. Bu verilerin içerisinde lojistik performans endeksi çalışmanın konusu açısından dikkat çekicidir. Özellikle yüksek gelirli ve orta gelirli ülkelerde lojistik performans endeksinin, büyüme oranları ve yatırımlarla ilişkisinin ne düzeyde olduğu ilgi çekicidir. Çalışmada bu değişkenler arasındaki ilişki nedensellik analizi ile ortaya konulmuştur. Literatür araştırmasında değişkenlerin farklı analizlerle yorumlanmış olduğu bilinmektedir. Fakat iktisadi açıdan anlamlı sonuçların çıkması analiz açısından önem arz etmektedir. Orta gelirli ülkelerde lojistik anlamda altyapı yatırımlarının tam anlamı ile gerçekleştirilememesi sonuçlara da yansımaktadır. Yüksek gelirli ülkelerde lojistik performans endeksinin yüksek olmasının, büyüme oranlarına önemli derecede yansıdığı ve aralarında destekleyici nitelikte ilişkinin olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma yüksek gelirli ülkelerin yapısal anlamdaki altyapı yatırımlarını tamamladıklarını ve uluslararası lojistik ağlara entegre olduklarını göstermektedir.

Kaynakça

1. Banerjee, A., Duflo, E., & Qian, N. (2012). On the road: Access to transportation infrastructure and economic growth in China. National Bureau of Economic Research.
2. Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of international Economics*, 45(1), 115–135.
3. Burmaoğlu, S. (2012). Ulusal İnovasyon Göstergeleri ile Ulusal Lojistik Performansı Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 12(2), 193–208.
4. Çakır, S. (2017). Measuring logistics performance of OECD countries via fuzzy linear regression. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 24(3–4), 177–186. <https://doi.org/10.1002/mcda.1601>
5. Canning, D., & Fay, M. (1993). The effects of transportation networks on economic growth.
6. d'Aleo, V. (2015). The mediator role of Logistic Performance Index: a comparative study. *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 1(1), 1–7.
7. Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of development economics*, 12(1–2), 59–73.
8. Karaköy Ç. Erol Cengiz(2018/12). Yüksek, Orta ve düşük gelirli ülkelerde ihracat ve ithalat ile lojistik performans endeksi arasındaki ilişkiler. I. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Konferans Kongresi (ICCDSS'18) S.s. 325-336. İzmir.
9. Kılavuz, E., & Topcu, B. A. (2012). Export and economic growth in the case of the manufacturing industry: panel data analysis of developing countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(2), 201–215.
10. Martí, L. Puertas, R., & García, L. (2014). The importance of the Logistics Performance Index in international trade. *Applied economics*, 46(24), 2982–2992.
11. Öztürk Ofluoğlu, N. Kalaycı, C., Artan, S., & Çebi Bal, H. (2018). Lojistik Performansındaki Gelişmelerin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri: Ab ve Mena Ülkeleri Örneği. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(24).
12. Sofyalıoğlu, Ç. & Kartal, B. (2013). Türkiye ve Avrasya Ekonomik Topluluğu Ülkelerinin Lojistik Performans İndekslerinin Karşılaştırılması ve Bazı Çıkarımlar A Comparison and some Suggestions for Turkey's and Eurasian Economic Community Countries' Logistic Performance Index Scores. *International Conference on Eurasian Economies*, 524–531.

SEÇİLMİŞ AB ÜLKELERİNDE LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKSİ İLE DIŞ TİCARET VE BORSA İLİŞKİLERİ FOREIGN TRADE AND BORSA RELATIONSHIP WITH LOGISTICS PERFORMANCE INDEX IN SELECTED EU COUNTRIES

Çağatay KARAKÖY

Dr. Öğr. Üyesi Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F., Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Sivas

Furkan YÜKSEL

*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Lojistik Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi*

Khatereh SADEGHZADEH

Dr. Öğr. Üyesi Atatürk Üniversitesi, Oltu Beşeri ve Sosyal Bil. Fakültesi

ÖZET

Lojistik gücü mikro bazda firmaların üretimde bulunabilmek için girdi temini ve çıktıyı pazara ulaştırabilme yeteneğini ifade ederken, makro bazda ülkenin gereksinim duyduğu malların teminini (ithalat) ve içte tüketimden arta kalan malların dünyaya sunabilme (ihracat) kapasitesinin göstergesi konumundadır. Dolayısıyla lojistik gücü dış alım ve satımdan etkilenebileceği gibi, bu gücün bir sebebi ve aynı zamanda sonucu olarak konu ile ilgili şirketlerin borsa değerleri önemli bir belirleyici olabileceği düşünülebilir. Bu çalışmada 13 AB ülkesi için Dünya Bankası tarafından hazırlanan lojistik performans endeksine ihracatın, ithalatın ve borsa işlem hacminin GSYH'ye oranları araştırma konusu yapılmıştır. Lojistik performans endeksinin 1 ile 5 arasında değerler alması nedeniyle tobit model uygulamasına gidilmiştir. Analizler sonucu lojistik performans endeksine ihracatın ve borsanın pozitif, buna karşılık ithalatın negatif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu gözlenmiştir. Elde edilen bulgulardan hareketle ürettiğinden içerde tükettiğinden arta kalanını dış pazarlara sunabilme gücünün, yani ihracatın lojistiği olumlu yönde desteklediği gözlenmiştir. Ancak, bu ülkeler arasında kuvvetle muhtemel endüstri-içi ticaretin varlığı nedeniyle ithalatlarının partner ülkelerin ihracatı anlamı taşıdığı ve bu yönüyle de bileşik kap misali, karşı ülkelerin de ihracatlarının lojistiği olumlulaştırdığı söylenebilir. Diğer taraftan dünya ekonomisinde dış ticaretin ve dışa açılmanın giderek derinleştiği bir dünyada, dış ticarete pozitif dışsallıkları destekleyen borsadaki gelişmeler de lojistiği olumlu etkileyebilmektedir. Dolayısıyla dünya ekonomisinde liberalizasyon eğilimindeki derinleşmelerin lojistiği ve böylece ekonomik büyüme ile refahı artıracığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *İhracat, İthalat, Borsa, Lojistik Performans Endeksi*

ABSTRACT

Logistic power can be expressed as the ability of micro firms to supply input and output to market in order to be able to produce. On the other hand, on the macro basis, it is the indicator of the supply of the goods required by the country (import) and the capacity of the goods left to be consumed from the domestic market to present to the world (export). Therefore, the logistical power can be influenced by foreign trade and sales, and as a result of this power, the stock market values of related companies can be considered as an important determinant. In this study, the ratio of exports, imports and exchange traded volume to the logistic performance index prepared by the World Bank for the 13 selected EU countries was investigated. Since the logistics performance index is between 1 and 5, tobit model is applied. As a result of the analyzes, it was observed that exports and stock exchanges were positive, whereas imports were negative and statistically significant. Based on the findings, it is observed that the power of presenting the remainder to the foreign markets as a result of the production it produces, ie the exportation of the goods, supports the logistics positively. However, due to the existence of highly likely intra-industry trade among these countries, their importation means the exportation of partner countries, and in this respect, It can be said that exports of the counterparties also favored logistics. On the other hand, in a world where foreign trade and getting deeper in the world economy. Developments in the stock market, that support positive externalities in foreign trade can positively affect logistics.

Therefore, it can be said that the deepening of liberalization tendency in the world economy will increase logistics and thus economic growth and prosperity.

Keywords: *Export, Imports, Stocks Trade, Logistics Performance Index*

Giriş

Dünya ekonomisi birinci dünya savaşı sonrasında büyük buhran ile sarsıldıktan sonra artık ekonomiye mikro çözümler ile yaklaşmanın yerine makro çözümler gerekliliği tecrübe ile test edilmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında ise dünya ekonomisinde özellikle Avrupa ülkelerinde birlikte hareket edebilme yeteneği oluşmuştur. Savaş sonrası Avrupa ülkelerinin yeniden yapılanması, hem kültürel hem de coğrafi açıdan yakınlık içerisinde olmaları entegrasyona yönelmelerinde destekleyici etkenler arasındadır. Dünya'nın en büyük entegrasyonlarından biri olan Avrupa Birliği yaklaşık 500 milyon nüfusu ile uluslararası ticarete ön plana çıkmıştır. Avrupa Birliği uluslararası ticarete özellikle Almanya ile kendini göstermiş ve 28 ülkenin oluşturduğu tek bir ülke haline gelmiştir. Entegrasyonların ticaret artırıcı etkilerinden yararlanan ülkeler altyapı yatırımlarını ilerleterek lojistik anlamdaki performanslarını da arttırmışlardır. Lojistik Avrupa Birliği ülkeleri açısından ne kadar önemli ise dünya ülkeleri içinde o derece önem taşımaktadır. Günümüzde taşımacılığı aşarak gelişen teknolojinin sağlamış olduğu destekler ile birlikte birçok faaliyet yapar konuma gelen lojistik şirketler ekonomiler içerisinde söz sahibi olmaktadır. Uluslararası ticareti destekler nitelikte olan lojistik sistemler maliyet avantajı sağladıkları ölçüde önemlerini arttırmaktadırlar. Uluslararası şirketler dünya üzerinde lojistik ağlara hakim olmak ve dünyanın her yerinde üretim yapabilmek, ürünlerini bu bölgelere pazarlamak isterler, bunu gerçekleştirmenin yolunun da lojistik sistemlerden geçtiğini bilmektedirler. Günümüzde artık pazarlar mekansal ortamlardan sanal hale dönüşmüştür. Sanal pazarların sanal paraları oluşmuş durumdadır. Dolayısıyla lojistik sistemler artık kelime anlamı olan istatistiksel mantık kavramı ile anlaşılmaya başlanmıştır. Verilerin depolanarak, talebin tahmin edilebilmesine yardımcı olmaktadır (Karaköy 2018). Özellikle ülkelerin lojistik performans endekslerine bakılarak uluslararası ticarete neler yapabildiklerini tahmin etmek mümkün gözükmemektedir. Lojistik performans endeksi Dünya Bankası tarafından her iki yılda bir yayınlanmaktadır. *Lojistik Performans İndeksi (LPI) 6 bileşeni içermektedir: i) Gümrükler ve Diğer Sınır Kontrol Sistemleri tarafından verilen geçiş izni sürecinin Etkinliği (Gümrükler), ii) Ticaret ve Ulaşım Altyapısının Kalitesi (Altyapı), iii) Sevkiyat Fiyatlarının Rekabetçi Biçimde Ayarlanabilme Kolaylığı (Sevkiyat Ayarlama Kolaylığı), iv) Lojistik hizmetlerinin Kalitesi ve Yeterliliği (Lojistik hizmetlerinin Kalitesi), v) Sevkiyatların İzlenebilmesi ve Takip Edilebilirliği (Takip Edebilirlik), vi) Sevkiyatların planlanan ya da beklenen teslimat süresi içinde alıcıya ulaşma sıklığı (zamanlama) şeklinde sıralanabilir.* Bu açıklamalar ışığında Avrupa Birliği özelinde lojistik performansların ölçülmesi, birliğin içerisinde dünyada ekonomik anlamda söz sahibi olan ülkelerin lojistik performanslarının uluslararası ticareti ne yönde etkilediği tespit edilmek istenmektedir. Bu çalışmanın konu bağlamında literatürde çok fazla olmaması, ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Literatür Araştırması

Lojistik sistemlerin hangi değişkenleri etkilediği ve makro ekonomik değişkenlerinde lojistik sistemleri nasıl etkilediği ile ilgili literatürde yapılmış olan çalışmalara kısaca bakıldığında karşımıza çıkan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir. Nart. (2010) Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1996 yılında imzalamış olduğu Gümrük Birliği'nin ülke ekonomisine olan etkileri incelenmiştir. Ekonomide ihracat ve ithalatın Gümrük Birliği sonrası nasıl değişime uğradığını panel veri analizi yöntemiyle tahmin edip sonuçlar değerlendirilmiştir. Gümrük Birliği'nin etkisinin belirlenebilmesi için anlaşma öncesi ve sonrası Türkiye'nin ithalat ve ihracat verileri (1990-2007) analiz edilmiştir. Analizde kullanılan verilerin 21'i Avrupa Birliği ülkesi ve 14 Avrupa Birliği dışından ülke olmakla birlikte toplam 35 ülke değerlendirmeye alınmıştır. Bayraktutan, (2012) Lojistik kavramını inceleyerek, sektörün değerlendirilmesi ve Kocaeli'nin lojistik potansiyelini yoğunlaşma analizi ile ortaya koymuştur. İller bazında değerlendirme yapılabilmesi için Veri Seti Analizi kullanılarak illerin sahip olduğu lojistik gelişmişlik düzeylerine göre Lojistik Gelişmişlik Endeksi hesaplanmaya çalışılmıştır. Analiz sonucunda ortaya çıkan illerin sahip olduğu gelişmişlik endeksleri ise dikkate alınması gereken en önemli verilerden biri olmuştur. Sofyalıoğlu ve Kartal. (2013) Türkiye ile Avrasya Ekonomik Topluluğu

içerisinde yer alan ülkelerin LPI değerleri karşılaştırılarak aralarındaki farkları yorumlamıştır. Türkiye'nin 2013 yılında ki mevcut dış ticareti incelenerek çıkarımlarda bulunulmuştur. İnceleme sonucunda Avrasya Ekonomik Topluluğu içerisinde yer alan ülkelerle yapılabilecek dış ticaretin gerek ülkemizin konumu gerek ise bölge ülkeleriyle yapılacak olası dış ticaretin potansiyel getirisinin yüksek olmasından dolayı ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Topluluk içerisinde yer alan ülkelerle dış ticaretin artırılabilmesi için öncelikle bölge ülkelerindeki altyapısal eksikliklerin bir an önce tamamlanması gerektiği belirtilmiştir. Uçan ve Koçak. (2014) Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. T.C Merkez Bankası'ndan alınan 1990–2011 yılları arasında üçer aylık ekonomik veriler ile ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan testlerde ilk önce çalışmada kullanılan verilerde sahte regresyon hatalarını önleyebilmek için tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan oldukları birim kök testi ile belirlendiği belirtilmiştir. Veriler arasında uzun dönemde ilişki olup olmadığını anlayabilmek için Johansen eş bütünleme testi yapıldığı ve sonuç olarak değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varıldığı belirlenmiştir. Kısa dönemdeki sapmaların ne zaman uzun dönemde dengeye ulaşacağını bulabilmek için ise Hata Düzeltme Modeli uygulanarak sapmaların 2 yıl sonra dengeye ulaşacağı belirtilmiştir. Son olarak Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ithalat ile büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik bulunduğu belirtilirken ihracat ile büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik sonucuna ulaşılmıştır.

Yakut vd.(2014) Borsa İstanbul (BIST) endeksinin Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri ile tahmin edilebilirliği analiz edilmektedir. Analizde kullanılan veriler BIST endeksinin geçmişe dönük 3 günlük verileri, Amerikan doları kuru, gecelik faiz oranı, Japonya Borsası, Brezilya Borsası, İngiltere Borsası, Fransa Borsası ve Almanya Borsasının internet sitelerinden alınmış olan 2005–2012 yılları arasındaki borsa endeksi değerleridir. BIST tahmin edilirken Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makinelerinde sigmoid tipli bir kernel fonksiyon kullanıldığı belirtilmiştir. Analiz sonuçları dikkate alındığında borsa endeksi tahminlerinde Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri yöntemlerinin kullanılabileceği belirtilmiştir. Bayat ve Özdemir. (2016) Lojistik Performans Endeksi hesaplanırken kullanılan kriterlerin genel kapsamlı olduğu (genel kapsamdan kasıt ülkeler analiz edilirken kullanılmada doğru sonuçlar verdiği) konu bölgesel veya il bazlı çalışmalara geldiğinde bu kriterlerin yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Bu çalışmada amaçlanan bölgesel ya da il bazlı çalışmalarda kullanılabilecek yeni kriterlerin neler olabileceği ve bunların doğruluğunun belirlenebilmesi olmuştur. Endeks belirlemede etkili olabilecek kriterler belirlenmiş ve bunların düzenliliği ve ulaşılabilirliği tablo halinde değerlendirilmiştir. Çalışma sonunda il bazlı yapılabilecek Lojistik Performans Endeksi hesaplamalarında üniversiteler, kamu kurum ve kuruluşları, ajanslar gibi bilgi sahibi unsurlara sorumluluk düştüğü belirtilmiştir.

Gani. (2017) Lojistik performansın ampirik analiz kullanılarak uluslararası ticarete olan etkisi incelemiştir. Analizde ortaya çıkan sonuçlara göre Lojistik Performansın ihracat ve ithalat ile pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Lojistik altyapı ve hizmet alanlarında yapılan her yatırımın ihracat ve ithalatı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Şirin ve Emanet.(2017) Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan) Dünya Bankası verileri göz önüne alınarak bu alanda lider ülkelerle ve buldukları bölgedeki diğer ülkeler ile Lojistik performansları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bölge ülkelerinin LPI ortalamalarının da altında kaldığı belirlenmiştir. Lojistik Performansları incelenen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Dünya Bankası'nca puanlanan LPI alt kriterleri değerlendirilerek çıkarımlarda bulunulmuştur. Değerlendirme sonucunda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Lojistik Performanslarını nasıl daha iyi bir konuma getirebilecekleri hakkında birkaç öneride bulunulmuştur. Başar ve Bozma. (2017) Çalışmada 71 ülke için 2007–2014 yılları arasında Lojistik Performansın makroekonomik ve politik belirleyicileri saptanmaya çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Ekonometrik model uygulanmıştır. Analizde ortaya çıkan sonuçlar, GSYH ve dış ticaret açıklarının önemli makroekonomik belirleyiciler olduğunu ortaya çıkartmıştır. Politik belirleyicilerde ise demografik yapı, hükümet istikrarı ve yolsuzluk yer almaktadır. Ayaydın vd.(2017) Gri İlişkisel Analiz (GİA) kullanarak Türkiye'de faaliyet gösteren ve 2011 yılı "Fortune Türkiye" dergisinde ilk 500 firma içerisinde yer almış olan 10 lojistik firmasını incelemiştirlerdir. Çalışmada bazı kısıtlar ve eş değerler kullanılarak sonuçlara ulaşıldığı belirtilmiştir. İnceleme sonucunda çalışma

içerisinde yer alan 10 firma içerisinden en iyi 3 firma (Reysaş, Omsan, Borusan) belirlenerek belirtilmiştir. Çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar daha önce literatürde yer almış olan bu alanda yapılmış diğer analizlerle karşılaştırılarak değerlendirme yapılmıştır. Demirbilek vd. (2018) Dünya Bankası'nın yayınlamış olduğu LPI değerleri temel alınarak havayolu kargo taşımacılığının performans endeksi belirlenmeye çalışılmıştır. Havayolu kargo taşımacılığı ayrıca Türkiye'nin yapmış olduğu ihracat değerleri ile de karşılaştırılarak arada bir doğru orantı olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonunda ise LPI ve Türkiye'nin büyüme oranlarının havayolu kargo taşımacılığı ile ilişki içinde olup olmadığını anlamak amacıyla çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan çıkarımlar sonucunda LPI ve büyüme oranları arasındaki olumlu ilişki dikkate alınarak havayolu kargo taşımacılığının da bağımlı değişken olarak LPI'yi etkilediği belirtilmiştir.

Yöntem ve Analiz

Çalışmada lojistik performans endeksine ihracatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı, ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı ve borsa işlemlerinin gayrisafi yurt içi hasılaya oranlarının etkilerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olan lojistik performans endeks verileri 1 ile 5 arasında ve 2007 -2016 yılları arasında dünya bankası tarafından yayınlanmaktadır. 2018 yılı için lojistik performans endeksi yayınlanmış fakat diğer bağımsız değişken niteliğindeki veriler yayınlanmamıştır. Bağımsız değişkenler ihracatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı, ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranı ve borsa işlemlerinin gayrisafi yurt içi hasılaya oranlarının (2007–2016 yılları arasında) lojistik performans endeksleri ile analizinin yapılabilmesi için hareketli ortalamaları alınmıştır. Bağımlı değişkenin aldığı değerlerin sınırlı olması sebebi ile tobit analizi yapılmıştır. Analiz için Eviews ekonometri programı kullanılmıştır. Tobit analizinde araştırmacılar, bu değişkenlerin sınırlanmış yapısını, sansürlenmiş (Censored) ve kırılmış (Truncated) veriler şeklinde ikiye ayırmak zorunda kalmışlardır. Çünkü veri setinin kırılması ve sansürlenmesi birbiri ile kolaylıkla karıştırılmaktadır. Dolayısıyla gerek verilerin elde edilmesi ve ardından modelin kurulması esnasında, gerekse tahmin ve çıkarsama süreçlerinde hassasiyet gösterilmelidir. Bu yüzden kimi zaman veri setinin başından, kimi zaman sonundan kimi zaman da her iki taraftan uç değerlerin kırılması ile ortaya çıkan bu örneklem süreçlerinin analizleri için de çeşitli metotlar geliştirilmiştir. Sansürlü ve kırılmış verileri birbirinden ayırt etmekte titizlik gösterilmelidir. Eğer belirli bir aralığın dışındaki gözlemler tamamen kaybedilmekte ise kırılmış (Truncated) model, en azından bağımsız değişkenler gözlenebiliyorsa sansürlü (Censored) model söz konusu olmaktadır. Tobit analiz sonuçlarını incelemeyen önce tanımlayıcı istatistiklerine bakılıp ve akabinde değişkenler arasındaki korelasyon ilişkileri değerlendirilecektir. Bu bağlamda tablo 1 de tanımlayıcı istatistik sonuçları verilmiştir.

Tablo 1 Tanımlayıcı İstatistikler

	LPI	IHGDP	ITGDP	STGDP
Ortalama	3.444531	69.30294	62.71273	20.65668
Medyan	3.427422	51.71731	45.55558	7.467712
Maksimum	4.225967	221.9855	186.8159	154.0142
Minimum	2.713622	21.22022	21.13660	0.143082
Std. Sapma	0.407659	49.30846	42.17451	29.04057
Skewness	0.244016	1.448000	1.355380	2.291880
Kurtosis	2.011302	4.237101	3.875611	9.163926
Jarque-Bera	3.241865	26.44597	21.63977	157.3462
Olasılık	0.197714	0.000002	0.000020	0.000000
Gözlem	64	64	64	64

Tablo1'de çalışmada kullanılan değişkenlere ait özet istatistikler verilmiştir. Buna göre ele alınan ülke grubu içerisinde LPI ortalaması 3.44, maksimum değere sahip olan ülkede skor 3.43 ve minimum değere sahip olan ülkede skor ise 2.71'dir. Bu yönüyle ülkelerin LPI açısından birbirine yakın grupta olduğuna işaret ederken; diğer değişkenler grubunda oldukça heterojen oldukları dikkat çekmektedir. Şöyle ki, ihracatın GSYİH içindeki payı %51.7 ila %221.9; ithalatın GSYİH içindeki payı %45.5 ila %186.8 ve borsanın GSYİH içindeki payı da %7.4 ila %154.0 arasında bir dağılıma sahiptir. Ve bu son üç

değişkene ilişkin standart sapma değerleri de çok yüksektir ki, bu yönüyle heterojen bir grubun varlığı söz konusudur denilebilir.

Korelasyon iki ya da daha fazla değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi gösterir. İki değişken arasındaki ilişki miktarı, ikili ya da basit korelasyon olarak adlandırılan korelasyon teknikleriyle hesaplanır. Bir değişkenin iki ya da daha çok değişken ile olan ilişkisi çoklu korelasyon; bu değişkenlerden birinin sabitlenerek diğer değişkenler ile olan ilişkisi ise kısmi korelasyon teknikleriyle hesaplanır. Değişkenler arasındaki ilişki, korelasyon katsayısı ile hesaplanmaktadır. Hangi korelasyon katsayısının kullanılacağı; Değişkenlerin hangi ölçek düzeyinde ölçüldüğüne Değişkenlerin sürekli veya süreksiz olmalarına Verilerin doğrusal olup olmamasına göre değişmektedir. Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değerler alır. $r = -1$ ise tam negatif doğrusal bir ilişki vardır. $r = +1$ ise tam pozitif doğrusal bir ilişki vardır. $r = 0$ ise iki değişken arasında ilişki yoktur. Tablo 2’de değişkenler arasındaki korelasyon değerleri verilmiştir. Lojistik performans endeksi ile diğer değişkenler arasında ihracatın GSYH’ye oranı, özellikle borsa işlemlerinin GSYH’ye oranına, ithalatın GSYH’ye oranına göre korelasyon değerlerinin yüksek olması yapılacak olan tobit analizine de ışık tutmaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Analizi

	LPI	IHGDP	ITGDP	STGDP
LPI	1.00			
IHGDP	0.18	1.00		
ITGDP	0.03	0.97	1.00	
STGDP	0.29	-0.45	-0.44	1.00

Tobit modelin tanımlanmasında hareket noktası sansürlenmiş (censored) bağımlı değişkenleri (lojistik performans endeksi) göz önüne almaktır. Bu modelde, lojistik performans endeksine, borsa işlemlerinin GSYH’ye oranı ve ihracatın GSYH’ye oranı alınarak oluşturulan değişkenin pozitif bir etkisinin olması beklenirken, ithalatın GSYH’ye oranı ile oluşturulan değişkenin negatif etkisinin olması beklenmektedir. Bu doğrultuda tobit model aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$LPI = \alpha + \beta_1 IHGDP + \beta_2 ITGDP + \beta_3 STGDP + \mu_i$$

Eşitlikte hata terimleri bağımsız değişkenlerin bir fonksiyonu olduğundan eşitliğin OLS yöntemi kullanılarak tahminine çalışmak, yanlış ve tutarsız tahminler yapılmasına neden olacaktır. Çünkü sıfır değere sahip değişkenler için hata teriminin ortalaması sıfır olmayacaktır ve normal dağılım varsayımı ihlal edilmiş olacaktır. Yukarıdaki modelde (lpi) bağımlı değişken lojistik performans endeksini, (IHGDP) ihracatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranını, (ITGDP) ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranını, (STGDP) borsa işlemlerinin gayri safi yurt içi hasılaya oranını ifade etmektedir. Tablo 3 de tobit analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 3. Tobit Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	Z istatistiği	Olasılık değeri
IHGDP	0.025773	0.002634	9.784305	0.0000
ITGDP	-0.027016	0.003063	-8.821218	0.0000
STGDP	0.006588	0.001169	5.636758	0.0000
Gözlem Sayısı	64	64	64	64

Tablo 3’de tobit analizi sonuçları verilmiştir. Lojistik performans endeksine, ihracat ve ithalatın gayrisafi yurt içi hasılaya oranlarının ve borsa işlemlerinin gayrisafi yurt içi hasılaya oranının etkilerinin ölçüldüğü sonuçlar verilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere lojistik performans endeksi ile ihracat/GSYH’nin pozitif bir etkiye sahip olduğu yani ihracatın artması lojistik performanslarda artışa sebep olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir değişken olan ithalat/GSYH lojistik performans endeksleri arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu iktisadi açıdan anlamlı görülmektedir. Borsa işlemleri/GSYH oranlarının ise uluslararası piyasalarda işlem yapan firmaların lojistik performansları artırıcı bir etkiye sahip olması gerekliliğini ispatlar nitelikte pozitif yönlü olarak tespit edilmiştir. İktisat

literatüründe uluslararası ticaretin artış göstermesi ülke ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda lojistik ön plana çıkmıştır. Araştırmaya konu edilen ülkelerin lojistik performanslarının söz konusu değişkenlerden olumlu etkilendiği ispatlanmıştır.

Sonuç

Uluslararası ticarete tedarik zincirinin önemi ne kadar büyük ise tedarik zincirini ayakta tutan ve her aşamasında yer alan lojistik sistemlerde bir o kadar önemlidir. Günümüz ekonomik düzeni içerisinde ülkeler büyüyebilmek için ellerindeki üretim fazlasını dış aleme satma isteği içerisindeyler. Bu bağlamda ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılması için kendi aralarında entegrasyona gitmişlerdir. Dünya'nın en büyük ekonomik entegrasyonlarından biri Avrupa Birliğidir ve ekonomik anlamda hatırı sayılır büyüklüktedir. Çalışmaya konu olması bu büyüklüğünün altında lojistik performanslarının etkilerinin olup olmadığı ve bu performanslarına dış ticaret ve uluslararası şirketlerin borsa değerlerinin etkisinin ölçülmesi merakıdır.

Avrupa Birliği ülkeleri arasında seçili ülke grubunun verileri incelenmiş ve lojistik performanslarının üzerinde etkileri tespit edilmiştir. Verilerin özellikle bağımlı değişken konumundaki lojistik performans endeksinin 1 ile 5 arasında olması sonuçların anlamlı çıkmasında bizlere engel teşkil edebilmektedir. Bağımlı değişkenin karşısındaki verilerin hareketli ortalamaları alınarak düzenlenmiş ve tobit analizi yapılmıştır. Tabi tobit analizine gitmeden önce tanımlayıcı istatistikleri ve korelasyon değerleri incelenerek değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Tobit analiz sonuçları iktisadi açıdan beklendiği gibi olumlu çıkmıştır. Seçili Avrupa Birliği ülkelerinde lojistik performansların ihracat/GSYH ve borsa işlemleri/GSYH'den pozitif yönde etkilendiği, ithalat/GSYH'den ise negatif etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar hem Avrupa Birliği ülkelerinde neden lojistik performansların yüksek olduğunu hem de uluslararası şirketlerinin değerleri ile uluslararası arenada ekonomik anlamda neden söz sahibi olduklarını açıklamaktadır.

Kaynakça

1. Ayaydın, H. Durmuş, S., & Pala, F. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü. Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 8(21).
2. Başar, S. I., & Bozma, G. (2017). Ülkelerin Lojistik Performanslarının Belirleyicileri. Kafkas Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (20), 447-458.
3. Bayat, T., & Özdemir, Ş. (2016). Yeni Bir Lojistik Performans Endeksi Oluşturmak İçin Gerekli Olan Kriterlerin Belirlenmesi Üzerine Araştırma. V. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi, 603-611.
4. Bayraktutan, Y. Tüylüoğlu, Ş., & Özbilgin, M. (2012). Lojistik Sektöründe Yoğunlaşma Analizi ve Lojistik Gelişmişlik Endeksi: Kocaeli Örneği. Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4(3).
5. Demirebilek, A., Öz, S., & Fidan, Y. Lojistik Performans Endeksi Ve Havayolu Kargo Taşımacılığı İlişkisi: 2007-2016 Türkiye Örneği. Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi, 2(1), 1-24.
6. Emanet, A.P.D.H. Lojistik Performans Endeksi Kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Lojistik Performanslarının Analizi Analysis of Logistics Performances of Central Asian Turkish Republics within the Context of Logistics Performance Index.
7. Gani, A. (2017). The logistics performance effect in international trade. The Asian Journal of Shipping and Logistics, 33(4), 279-288.
8. Karaköy Ç. Erol Cengiz(2018/12). Yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerde ihracat ve ithalat ile lojistik performans endeksi arasındaki ilişkiler. I. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Konferans Kongresi (ICCDSS'18) S.s. 325-336. İzmir.
9. Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi. Journal of Yaşar University, 5(17), 2874-2885.
10. Okyay, Uçan, & Koçak, E. (2014). Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 51
11. Sofyalıoğlu, Ç., & Kartal, B. (2013, September). Türkiye ve Avrasya Ekonomik Topluluğu Ülkelerinin Lojistik Performans İndekslerinin Karşılaştırılması ve Bazı Çıkarımlar A Comparison

- and some Suggestions for Turkey's and Eurasian Economic Community Countries' Logistic Performance Index Scores. In International Conference on Eurasian Economies (pp. 524-531).
12. Yakut, E. Elmas, B.& Yavuz, S. (2014). Yapay Sinir Ağları ve Destek Vektör Makineleri Yöntemleriyle Borsa Endeksi Tahmini. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 139-157..

TERSİNE LOJİSTİK VE ATIK LOJİSTİĞİNİN SİVAS EKONOMİSİNDEKİ YERİ THE ROLE OF REVERSE LOGISTICS AND WASTE LOGISTICS IN THE SİVAS ECONOMY

Çağatay KARAKÖY

Dr. Öğr. Üyesi Cumhuriyet Üniversitesi, İ. İ. B.F. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Sivas

Tuba AHISKALI BOZKURT

*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Lojistik Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi*

ÖZET

Tüketiciden başlayan geri akış sürecini ifade eden tersine lojistik, sık kullanılan tedarik zinciri yönetimi türlerinden biridir. Atıkları tekrar işe yarar hale getirmek esasına dayanır. Atıklar ise üretim ve tüketim sürecinin nihai sonuçlarıdır. Çöp atık olarak adlandırılan bu materyaller yakılarak veya toprağa gömülerek imha edilir. Toprak ve çevre kirliliğine sebep olan bu imha şekli doğal kaynakların tahribine ve tükenmesine sebep olur. Ülkemizin çöp atık materyallerinin kazanımı konusunda ki ilerleyişi son yıllarda artmıştır. Türkiye'deki geri dönüşüm son dönemlerde ki çevre kirliliğine dikkat çeken çevreci yaklaşım ve grupların popülaritesinin artması ile daha da ön plana çıkmıştır. Geri dönüşüm aşamalı bir süreçtir. Bu aşamalara ise tersine lojistik hizmet eder. Her ikisi de nihai sonuca ulaşana kadar bütünlük bir şekilde ilerler. Bu çalışma; çöp atıklarının doğayı kirleterek imha edilmesi yerine, tersine lojistik hizmetleriyle daha faydalı bir amaç için geri dönüştürülmesi veya ikame ürün haline getirilmesi amacıyla yapılmıştır. Böylece; çevre ve insan sağlığından, doğal kaynakların korunmasına ve iş gücü istihdamına kadar birçok pozitif etkilerine dikkat çekilerek, atık lojistiği ve tersine lojistik konusunda bir farkındalık oluşturulmak istenmiştir. Çalışmada önce, Sivas ilinde atık lojistiği ve tersine lojistik üzerine daha önce yapılan faaliyetler incelenecektir. Atık lojistiği hizmetlerine olan arz talep dengesi ve yeterliliği araştırılacaktır. Atık lojistiği hizmetlerinde alt yapı sistemlerinin uygunluğu ve gelişmişliği irdelenerek, Sivas ekonomisindeki yeri incelenecektir.

Anahtar Kelime: *Atık, Çöp, Atık Lojistik, Tersine Lojistik*

ABSTRACT

Reverse logistics, which refers to the backflow process starting from the consumer, is one of the frequently used supply chain management types. It is based on transforming the waste into reuse. Wastes are the final results of the production and consumption process. These materials, called garbage waste, are burned or destroyed by burying them in the soil. This type of annihilation causing soil and environmental pollution lead to the destruction and depletion of natural resources. The progress of our country in the recovery of garbage waste materials has increased in recent years. The recycling in Turkey has recently emerged to the forefront due to the increasing popularity of the environmental approach and groups drawing attention to the pollution in the last period. Recycling is a phased process. These stages serve reverse logistics. Both progress in an integrated manner until the final result is reached. This study has been made to aim to use reverse logistics services for recycling or transforming into a replacement product for a more useful purpose, instead of disposal of garbage waste by polluting nature. Thus, to create an awareness about waste logistics and reverse logistics was desired by drawing attention to many positive effects from the environment and human health to the protection of natural resources and labour force employment. In this study, firstly activities, which have been done before, related to waste logistics and reverse logistics will be examined in Sivas. The supply-demand balance and adequacy of this on the waste logistics services will be investigated. The suitability and development of infrastructure systems in waste logistics services will be analysed and its place in the economy of Sivas will be examined.

Keyword: *Waste, Garbage, Waste Logistics, Reverse Logistics*

Giriş

Dünya nüfus vakfı verilerine göre dünya nüfusu her saniye 2,6 kişi artıyor. 2019 yılı başlarında dünya nüfusu 7,5 milyarı aşmış olacak. Her geçen saniye kalabalıklaşan nüfus ile her gün daha fazla tüketilen

doğal kaynaklarımız artık talebi karşılamakta zorlanmaktadır. Artan tüketim ihtiyacı ve bilinçsiz kullanımın doğada telafisi imkânsız hasarlar bırakması söz konusudur. Bu hasarlar yerkürenin ısınmasına sebep olurken insan sağlığını da son derece olumsuz etkilemektedir. Bu aşamada insanların farkındalığının artması ile doğal kaynakların daha az ve tekrar kullanılması önem kazanmıştır. Kullanılan kaynağın tekrar kullanılması ise üretim ve tüketim sonucu oluşan atık materyallerin imhası gerekmeyen kısmının tekrar işlenmesiyle mümkün olmaktadır. Böylece kullanılan kaynaktan bir kere değil daha uzun vadede çok defa istifade edilebilir. Hatta kaynak kullanılmadan yeni ürün ve ya ikame ürün de elde edilebilir. Ayrıca daha önce işlem görmüş olan atık materyalin doğadaki ilk haline göre daha kolay ve maliyetsiz bir şekilde işlenmesiyle, atıkların geri dönüştürülmesinin, enerji ve zaman tasarrufuna da katkı sağladığı görülmektedir.

Tüm bu dünya, çevre, toplum ve insan sağlığını etkileyen durumu gerçekleştirecek olumlu hareket atık lojistiği ile hayat bulur. Atıkların geri dönüşüm faaliyetlerinin sirkülasyonu için gerekli olan hizmet lojistik ile sağlanır. Lojistiğin olmadığı yerde geri dönüşüm söz konusu olamaz çünkü tüketiciden üreticiye planlanan atık hareketi, atık lojistiği ve tersine lojistik ile gerçek olur. Tersine lojistik her aşamasında atık lojistiğine hizmet eder, tüm süreç boyunca birbirlerinin tamamlayıcısı konumundadırlar. Atık lojistiği tüketici kişi ve kurumların hâlihazırdaki evsel, tıbbi, ambalaj, elektronik, pil ve tehlikeli madde gibi daha birçok çeşit atığın, devlet eliyle belediyelerce belirlenen toplama merkezlerinde biriktirilmek üzere sevk edilmesi, bu merkezlerden de işlenmek üzere geri dönüşüm tesislerine aktarımı sürecini ifade eder. Atık lojistiğinde tüketiciden üreticiye doğru bu ters sevk etme, ulaştırma ve aktarma aşamasına hizmet eden tersine lojistik geri dönüşümün sistematik bir şekilde işlenmesi, doğru atığın, doğru yer ve zamanda geri dönüşüm tesislerine aktarılması açısından vazgeçilmezdir. Böylece geri dönüşümden beklenen en yüksek fayda tersine lojistik faaliyetleri ile kolayca sağlanır. Bu konuda yapılmış bir çok çalışma vardır. Konunun dünya ve insanlık geleceği için ne denli önemli olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda literatürde geçen çalışmalardan bir kısmı incelenerek hangi sonuçlara ulaşılmış sonraki başlık altında sunulmuştur.

Literatür Araştırması

Kılıç (2005) tersine lojistiği, elektrikli ve elektronik ekipmanların geri dönüşümü kapsamında incelemiş, Türkiye’de taslak aşamasında olan projenin uygulamaya geçildiğinde izlemesi gereken yolu geri dönüşüm ağ tasarımı modellemesi ile anlatmıştır. Karışık tamsayıli lineer programlama kullanılarak bir ağ tasarımı modeli oluşturulmuş, model dört farklı senaryo için GAMS ile çözülmüştür. Tersine lojistik ve tedarik zinciri yönetim ilişkisi incelenmiş. Tersine lojistiğin gelişimi, ağ yapıları, özellikleri ve önündeki engeller anlatılmıştır. Türkiye için bir geri dönüşüm ağ modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Nakıboğlu (2007) tersine lojistiğin önemine ve dünyadaki uygulamalarla işletmelerin tersine lojistiğin ekonomik ve çevresel avantajlarının farkına vararak tersine lojistik faaliyetlerinden istifade etmeleri konusuna değinmiştir. Dünyada ki tersine lojistik süreçlerini ve önemli yasal düzenlemeleri tanımlayıp mevcut uygulamalar ile ilgili bilgi vermiştir. Tuzkaya (2008) Tersine Lojistik hizmetlerinde toplama merkezleri ve merkezi toplama merkezlerinin doğru konuşturulması bu tesislerle bağlantısı olan yerlere ve müşterilere olan mesafesini iyi belirlenmesinin önemine dikkat çekerek tüm bu etkenleri kapsayan tersine lojistiğin ağ tasarımı planlamasının işletmelere pozitif yansıtacağını belirterek Tersine Lojistik Ağı tasarımı için bir metodoloji sunulmuştur. Analitik Ağ Süreci-bulanık TOPSIS yaklaşımı önerilmiştir. Geliştirilen modelin lineer olmayan yapıda olması çözüm aşamasında meta-sezgisel tekniklerden faydalanılması uygun görülmüştür. Şengül (2010) Geri dönüşümü gerçekleştirilmek istenen atıkların, geri dönüşüm tesislerine ulaştırılması için tersine lojistik ağlarının kullanımı üzerine bilgi vermiştir. Geri dönüşüm için tersine lojistik ağlarda kullanılan metotlar anlatılmış, ağların optimizasyonu için yöneylem araştırması kullanmıştır. Geri dönüştürülebilir atıkların kanunlarla zorunlu hale geldiğini vurgulamıştır. İlgün (2010) Atık Yönetimi, Entegre Atık Yönetimi, Sürdürülebilir Atık Yönetimi” kapsamında geri dönüşüm faaliyetlerinin önem kazandığını ve katı atık yönetiminde ters lojistik faaliyetlerinin önemi vurgulanmıştır. Katı atık ve ters lojistik faaliyetlerinin tarihi gelişim ve dönüşüm aşamaları, yasal süreçleri, ekonomiye katkılarını ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin bu konuda ki çalışmaları belirtilmiştir. Katı atık toplama, dönüşüm ve ters lojistik faaliyetlerinin önemi vurgulanmıştır. Kaynak taraması metoduyla ilerlenmiş bir çalışmadır.

Kaymak (2010) Ters lojistiğin tıbbi atık sterilizasyon sistemindeki uygulaması incelenen bu çalışmada. Ters lojistik uygulamasının işletme maliyetleri ve hastanelerin atık yönetimleri üzerinde ki etkilerinin belirlenmesi, barkodlama sistemi ile ters lojistiğin tıbbi atık sterilizasyonu üzerinde ki etkileri ve bu sürecin etkinliğini açıklamayı amaçlamıştır. Sonuç olarak bazı bölgelerde belediyelerin yaptırımının caydırıcı olmamasından dolayı ve işletmelerin sadece kendi sorumluluk alanları içinde faaliyet göstermeye çalıştıklarından tıbbi atıkların evsel atık olarak işlem görmesi olumsuz olarak gözlemlenmiştir. Başarı (2011) Lojistik süreçler, hastane lojistiği, lojistik faaliyetler ve maliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. İstanbul ilinde tıbbi atık yönetiminin nasıl yapıldığının ve geçici atık depolama merkezlerindeki personel için taşıma esnasında oluşabilecek sızıntı nedeniyle büyük sağlık risklerinin bulunduğu değinmiş. Bu sakıncalı durumları iyileştirici önerilerde bulunmuştur. Tıbbi atık bertaraf yöntemlerinden bahsedilmiş. Tıbbi Atık Lojistiğinde üç basamaklı yeni bir sistem önerilmiş, Bilgi ve faaliyet akışının etkin bir şekilde sağlanması ve ortak kullanım için online izleme sistemi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Uslu, Akçadağ (2012) Kayseri de bulunan ilaç firmalarının tersine lojistik ve dağıtım faaliyetleri sırasındaki etkinliklerini araştırmayı amaçlamıştır. Araştırma Kayseri ili ve ilçelerinde yapılmış, ilaç firmasında çalışanlar araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Çalışma toplam 86 kişi ile yapılmıştır. Ankete ilaç mümessili ve bölge müdürü olarak görev yapan çalışanlar dahil edilmiştir. Araştırmanın yöntemi kolayda örnekleme yöntemidir. Sonuçta tersine lojistik faaliyetleri 0,806 (yüksek güvenilirlik) seviyesiyle yeterli çıkmıştır. Ayhan (2012) İlk aşamasında tersine lojistiğin tanımının, işletmeler açısından öneminin ve işletmeleri tersine lojistik uygulamasına iten nedenler ile tersine lojistikte yaptıkları hataların belirlenmesinin amaçlandığı iki aşamalı bir çalışmadır. İkinci aşamada ise tersine lojistik süreci ele alınıp faaliyetleri detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Sonrasında tersine lojistik sürecinin işletmelerde işleyişi örneklerle incelenmiştir. Örnekleme yer alan işletmelere nitel araştırma yöntemi uygulanarak, yarı yapılandırılmış sorular ile görüşme tekniği uygulanmıştır Tersine lojistiğin işletmeye sağladığı avantaj ve dezavantajlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dirik (2012) Karaman Organize Sanayi Bölgesi'nde gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin tersine lojistik süreçleri incelenerek hali hazırdaki durum belirlenmiş. Çalışmada işletmelerin tersine lojistik bilgi seviyeleri ortaya çıkarılarak, bilgileri ölçülmüştür. Çalışma sonucunda firmaların tersine lojistik konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları, bu konuda daha fazla çalışmaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bilgin (2012) Uygulama bölgesi olan İzmir Büyükşehir Belediyesinde ambalaj atıkları geri dönüşüm sistemi araştırılmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi ambalaj atıklarının geri dönüşümü için geliştirilen tersine lojistik ağı modeli anlatılmaktadır. Tersine lojistik ağ tasarımı modelinin farklı senaryolarının sonuçları, karşılaştırılarak anlatılmıştır. Budak (2013) Çevre kirliliğine sebep olan sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıkların imhası için tersine lojistik ağ yapısı oluşturulması anlatılmıştır. Sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıkların bütünüyle ele alınmış ve tüm süreçte uygulanan gerçek sistem baz alınarak modellenmiştir. Tersine lojistik kavramından, kapsamından ve içeriğinden ayrıca Türkiye ve dünyada uygulama alanlarından bahsedilmiştir. Neticede tersine lojistik ağı tasarımı sayesinde sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıkların imha süreci belirlenen stratejiler sayesinde daha çevreci ve daha az maliyetli bir sistemle uygulanabileceği sonucuna varılmıştır. Çetin (2013) İşletmelerin kazanç sağlamak için başvurduğu tersine lojistik hizmetlerinin incelenmesi, işletmelerde oluşan atıkların etkili bir şekilde yönetilmesi açısından değerlendirilmiştir. Atıkların imha edilmesi kısmında tersine lojistik ağın nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Üretim ve haricinde oluşan katı atıkların bileşenleri açıklanmıştır. Sonuçta değerlendirilebilir atıkların yenilenme ve ar-ge çalışmaları ile kullanılabilirlik kazandırılmasıyla tersine lojistik sürecinde değerlendirilebilirse işletmeye ve ekonomiye fayda sağlayacağı ortaya konulmuştur. İpekçil (2014). Eczanelerde biriken ilaç atıklarının toplanıp depoya ulaştırılmasında lojistik sürecinin en kısa mesafede ve en düşük maliyetle gerçekleştirilmesi amaçlamıştır. İlaçların toplanması için genetik algoritma tabanlı bir yazılım programı geliştirilmiş ve yazılımı değerlendirmek için 3 taşıma modeli oluşturulmuş. Geliştirilen hesaplamalar ile iyileştirilerek lojistik faaliyetlerin en etkin şekilde yapılması ve en düşük maliyetle gerçekleştirilebilmesi araştırılmış olup hesaplamaların doğru verilerle daha etkin sonuçlara ulaşacağı belirtilmiştir. Şalvarlı ve Seçkin (2015). İzmir de bir ambalaj atık geri dönüşüm merkezinin seçimi için AHP kullanılarak bir uygulama gerçekleştirilmiştir. AHP' i destekleyen Expert Choice yazılımı istatistiksel olarak analiz edilebilecek veriler sağlamıştır ve sonuçlar ayrıntılı olarak verilmiştir. Birin (2015). Kahramanmaraş'ta ambalaj atıklarından geri dönüşüm sağlayan bir işletmede uygulama yapılmıştır. Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile firmaların tersine lojistik faaliyetlerini

belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçları kanunların önemini göstermiştir. Daha sonraki araştırmalar için öneride bulunulmuştur. Aydın (2016). Sağlık kuruluşlarından toplanan tıbbi atıkların, tersine lojistik ile ele alındığı bu çalışma İzmir’de sağlık kurumları ve yüklenici firma ile yapılan görüşmeler sonucunda hâlihazırdaki düzenin analizi yapılmıştır. Mevcut durum ortaya konarak yapılması gerekenler belirtilmiştir. Yapılan durum analizinin ile ortak bilgi sisteminin olmaması bilgi akışını ve işleri yavaşlattığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak önerilen yeni rotalarla İzmir’de daha az araç ve maliyetle atık toplama faaliyetlerinin yapılabileceği görülmüştür. Çakır, Topal (2016). Atık yönetimi incelenmiş ve tıbbi atıkların toplanması konusu ele alınmıştır. Tersine lojistik ise tıbbi atıkların taşınması aşamasında çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada ayrıca araç rotalama problemi anlatılmış ve Sakarya ilinde faaliyet gösteren, bir tıbbi atık toplama ve sterilizasyon tesisinden alınan verilerle yapılan bir uygulamaya yer verilmiştir. Uygulamanın amacı, işletmenin, tıbbi atık toplama esnasında kat ettiği mesafeyi en kısa tutacak rotayı belirlemektir. Tıbbi atık toplama ve sterilizasyon işletmesinin, tıbbi atık toplarken izlediği mevcut rotalara alternatif rotalar önermiştir. Tıbbi atık toplama probleminin çözümünde, “Clarke-Wright Tasarruf Algoritması” kullanılmış. Önerilen yeni rota ile 5000 km tasarruf edilebileceği belirtilmiştir. Asar (2017) Tersine lojistik faaliyetlerinin incelendiği çalışma aynı zamanda lojistiğin gelişimi ve yeşil tedarik zinciri, lojistik faaliyetlerin uygulanma sebepleri ve amaçları incelenmiştir. Ters lojistiği etkileyen etkenler araştırılmış. Erzincan ve Erzurum illerinde faaliyet gösteren işletmelere anket uygulaması yapılmış, sonuçlarına göre değerlendirmeler de bulunulmuş. İşletmelerin mevcut ters lojistik uygulamalarına etki eden faktörler belirlenmeye çalışılmıştır.

Karaköy vd.(2017). Küreselleşme sürecinde dünya ekonomilerinin birbirlerine yakınlaşmaları teknoloji, ticaret ve telekomünikasyon açısından büyük gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte ülkelerin birbirlerine bağımlılıkları da kaçınılmaz derecede artmış, üretimin ve pazarlamanın uluslararası boyut kazanması, firmaların piyasaya olan bakış açılarını değiştirmiş, piyasa tüm dünya olarak kabul edilmiştir. Üretim faktörlerinin ve ticari malların güvenli bir şekilde taşınması gerekliliği de bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Firmalar maliyet minimizasyonu çerçevesinde lojistik hizmeti üreten firmaları kullanmaya başlamışlardır. Lojistik, firmalara sadece taşıma hizmeti üretmeyip tedarikten müşteriye ve müşteriden doğaya dönüşümü de kapsayan bir süreç haline gelmiştir. Bu bağlamda Sivas ilinin lojistik potansiyeli ve gelişim süreci incelenmiş, lojistiğin Anadolu’ya yayılmasının gerekliliği üzerinde neler yapılabilirliği tartışılmıştır.

Çalışmaların hepsinde ortak olarak atık lojistiğinin dünya ve insanlık için ne derecede önemli olduğu ortaya konulmuştur. Türkiye’de bir çok bölgede konunun önemi üzerinde bilinçlendirme uygulamaları başlatılmıştır. Sivas ilinde konu başlangıç aşamasında olmasına rağmen önemli mesafeler kat edilmektedir. Bir sonraki başlıkta kavramsal çerçeve incelemeleri yapılarak Sivas ilindeki atık süreçlerine değinilecektir.

Tersine Lojistik ve Atık Lojistiği

Tersine lojistik; Lambert ve Stock (1981) tarafından yapılan tanıma göre “tek yönlü bir yolda yanlış yönde gitmek” olarak tanımlanmıştır. (Rogers ve Tibben-Lembke, 2001). Stock (2001), tersine lojistiği “ürün dönüşleri (product returns), kaynak azatımı (source reduction), geri dönüşüm (recycling), materyal ikamesi (material substitution), materyallerin yeniden kullanımı (reuse), atıkların yok edilmesi (waste disposal) ve yakılması (refurbishing), tamir ve yeniden üretimde (remanufacturing) lojistiğin rolü” olarak tanımlamıştır. Rogers ve Tibben-Lambke (1999) ise “ürün değerinin korunması veya uygun şekilde yok edilmesinin sağlanması için hammaddelerin, süreç içi stokların, nihai ürünlerin ve ilgili bilgilerin tüketim noktasından orijin (çıkış veya üretim) noktasına doğru olan akışının, etkili ve maliyet açısından etkin olacak bir şekilde planlanması, uygulanması ve kontrolü” olarak tanımlamışlardır. (Gülsün Nakıboğlu’ nun da atıfta bulunduğu gibi) Avrupa Tersine Lojistik Çalışma Grubu’nun (REVLOG): “Tersine lojistik, hammaddelerin, yarı mamullerin, bitmiş ürünlerin ve ambalajların kullanıldığı noktadan geri kazanılacağı ya da imha edileceği noktaya geri akışının planlanması, uygulanması ve kontrol edilmesi sürecidir. “ tanımlı yapmıştır. Tersine lojistik, ürünlerin tüketildikleri noktadan geri dönüşüm, yeniden üretim ya da imha etme için üretildikleri noktaya sistematik olarak taşınma sürecidir (Dowlatshahi, 2010). (Esra Ayhan 2012) The Council of Supply Chain Management Professionals tanımına göre de tersine lojistik, “Envanter süreçleri, nihai ürünler, kullanılmış

malzemeler ve ilgili bilgilerin tüketim noktasından başlangıç noktasına tekrar değer kazanma veya uygun bir şekilde elden çıkarma amacıyla ağ yapısını planlama, uygulama ve kontrolü sürecidir". Kısaca; Tüketiciden başlayarak ürünün imhası veya geri dönüşümü için devam eden ters yönlü sevk etme hareketine tersine lojistik diyebiliriz.

Dünyada Tersine Lojistik ve Atık Lojistiği Uygulamaları

Avrupa Birliği, Atık elektrikli ve elektronik aletlerin ve geri kazanılmasının teşviki için Atık Elektrikli ve Elektronik Aletler (WEEE) Bildirisini yayınlamıştır ve yasal zorunluluk olarak uygulanmaktadır. WEEE Bildirisine göre üreticiler, sattıkları elektrikli ve elektronik aletlerin bir kısmını tüketicilerden toplayıp geri kazanmakla yasalar gereği zorunludur. Bildirinin amacı, atık elektrikli ve elektronik aletlerin üreticiden, tüketiciye kadar geçen sürede ve sonrasındaki süreçte tabii tutulacağı işlemlerden sorumlu kuruluşların performansını yükseltmektir. Bu yönergeye göre AB üyeleri, elektrik ve elektronik ürünlerin; ürünün sökülmesi, parçalanması, geri dönüşümü, özellikle de yeniden kullanımını sağlayacak şekilde ürünün tasarlanmasını ve üretimini teşvik etmek durumundadırlar (Sundin,2004). (Nakıboğlu,2007)

WEEE Bildirisi aşağıda şu dört kurala göre uygulanmaktadır

- Eysel elektrikli ve elektronik atıkların ayrı toplanması: Bu kategoriye dahil olan ürünler atık toplama tesislerine giderken, evsel atıklardan diğer atıklardan ayrı konteynerlere konularak, ayrı depolama yapılmalıdır.
- Üretici sorumluluğu: Ürünlerin toplanması ve geri dönüşüm maliyetler üreticilere aittir. Her kategori için üreticinin toplaması gereken miktar değişkendir.
- Etiketleme ve ürün bilgisi: Üreticiler ürünlerin genel atıklarla karışmaması için ürün paketleri üzerine geri dönüşüm sembolü koymak zorundadırlar. Ayrıca, atık ürünlerin geri dönüşümü hakkında teknik bilgiler de verilmelidir.
- Kayıt altına alma: Eysel elektrikli ve elektronik ürün üreticilerinin sattıkları ürün sayısının ve toplamaları gereken ürün sayısının kaydı tutmalıdır. (Basmacı 2013).

WEEE Bildirisini Fransa, Almanya, Portekiz, İspanya' nın da aralarında bulunduğu bazı ülkeler uygulamaya koyarak, başarılı olmuşlardır.

Valley Proteins/Carolina By-Products; Pennsylvania, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina, Tennessee, ve Texas olmak üzere 7 eyalette 12 fabrikası bulunan bir atık yağ toplama şirkettir. Bu şirket, yapılan anlaşmalar çerçevesinde, lokanta kapasitesine uygun konteynerleri temin etmektedir. Belirli aralık ve müşteri gereksinimleri doğrultusunda atık yağlar toplanmaktadır. Konteynerlerin taşınması ve boşaltılması, belirlenen yasa ve yönetmeliklere uygun olarak yapılmaktadır. Toplanan atık bitkisel yağlar standartlara uygunsa, ilgili fabrikada biyodizele dönüştürülmektedir (Çanakçı, 2008).

Türkiye' de Tersine Lojistik ve Atık Lojistiği Uygulamaları

ÇEVKO" 1991 yılında, ülkemizin 14 büyük sanayi kuruluşunun ortaklığında kurulan vakıf; plastik, cam, metal, kâğıt-karton, ahşap, kompozit ambalaj atıklarının toplanması ve ucuz hammadde olarak ülke sanayisine yeniden kazandırılması ve çevrenin korunması, amacıyla kurulmuştur. Vakıf, yetkilendirilmiş kuruluş olarak görevlendirildiği 2005 yılından 2017 yılı sonuna kadar 5 milyon 771 bin 58 ton ambalaj atığını belgelendirerek hem çevreyi korumuş hem de Türkiye ekonomisine düşük maliyetli hammadde sağlamıştır.(ÇEVKO). Vakıf Türkiye genelinde birçok belediye ile projeler hazırlayıp, uygulamaya koyarak başarılı sonuçlar elde etmiştir. " Ege Bölgesi Endüstriyel Atık Bertaraf ve Geri Kazanım Tesisi" Çevre ve Orman Bakanlığı izni ile Manisa da 2009 yılında kurulmuştur. Atık geri kazanım ya da atıktan enerji üretim amaçlı çalışan, kazanılması ve dönüştürülmesi mümkün olmayan atıklar için düzenli kontrollü atık depolama tesisi hizmeti veren özel bir kuruluştur.(SÜREKO). "Türkiye Çöpünü Dönüştürüyor Projesi" 15 Şubat 2016 ile 15 Şubat 2017 tarihleri arasında kapsayan bir projedir. Türkiye-AB ortaklığında yürütülen proje ile atmosfere sera gazı salınımını, toprak ve yeraltı suyunu kirleten atık sızıntıların oluşmasını, toprakların katı atık depolama alanlarına çevrilmesini

engellemek üzere katı atık depolama alanına gönderilen biyo-çözünür kentsel atıkların azaltılması ve kompost oluşturulması amacıyla yürütülen bir projedir. Türkiye de 1980 li yıllardan bu zamana Mersin, Antalya, İstanbul, Giresun gibi bazı illerde de hala faaliyette olan ve kapatılmış kompost oluşturma tesisleri yapılmıştır.

Sivas İlinde Atık Lojistiği ve Tersine Lojistik Çalışmaları

Tüm dünya ve ülkemizde geri dönüşümü ve atık lojistiği faaliyetleri her geçen gün hızla artarken, Sivas ili de ekonomiye, kalkınmaya ve doğayı koruma çalışmalarına katkıda bulunmak için bir takım projeler hayata geçirmiştir. Projeler kapsamında kurulan tesisler aktif bir şekilde çalışmaktadır.

Sivas Sıfır Atık Projesi

Sivas Belediyesi. Sıfır Atık Projesi Sivas (2018) Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hayata geçirilen ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın eşi Emine Erdoğan tarafından himaye edilen Sıfır Atık Projesi Sivas'ta uygulamaya geçti. Sıfır Atık, israfın önlenmesini, kaynakların daha verimli kullanılmasını, oluşan atığın miktarının azaltılmasını, etkin toplama sisteminin kurulmasını, atıkların geri dönüştürülmesini kapsayan atık önleme yaklaşımı olarak tanımlanan bir hedefdir. Bakanlığın yayınladığı yönergeye göre atıkları yedi ayrı atık türünün her birinin ayrı bir rengin temsil ettiği çoklu konteynerların, Sivas genelinde belediyenin öngördüğü noktalara bırakılarak kaynağında ayrıştırmanın hedeflendiği bir projedir. Okul ve resmi kurumlara bırakılan üçlü kumbaralar ile hayatın her alanında atık geri dönüşümüne dikkat çeken, teşviklerle daha cazip hale getirilen proje ile halkın bilinç düzeyinin artırılması, edinilen bilginin davranışsal boyuta getirilmesini sağlayan proje Sivas ta başarıyla uygulanmaktadır.

Evsel Atıkları Yerinde Ayrıştırma Projesi

Sivas Belediyesi Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü tarafından (2015) Evsel Atıkların Yerinde Ayrıştırma Projesi uygulaması başlatıldı. Pilot bölge ilan edilen kent merkezindeki Eğri Köprü Mahallesi'nde farklı bölgelere geri dönüşüm konteynerları yerleştirilerek proje, mahalle sakinlerine anlatıldı. Proje kapsamında hane sakinleri ambalaj atıkları, plastik, cam gibi geri dönüşebilir ürünleri normal çöplerden ayırarak farklı şekilde biriktirecek. Böylelikle gelişmiş ülkelerde uzun yıllardır kullanılan ve ülke ekonomisine katkı sağlayan çalışma Sivas'ta da uygulanmaya başladı. Atıkların ilk olarak evde hane halkı tarafından (cam, plastik, metal, yağ, pil... gibi) kendi içinde henüz evden çıkmadan ilk ayrıştırmaya tabii tutulmasına dayanan bir atık projesidir. Sivas'ta uygulanmakta olan bir projedir.

Sivas Atık Su Arıtma Tesisi

Sivas Belediye Başkanlığının 2008 de açılışını yaptığı tesis için Sivas' ta hali hazırda ki kanalizasyon alt yapı sisteminin tekrar düzenlenmesi yapılmıştır. İyileştirilen alt yapı sistemleriyle yağmur suyu ve kanalizasyon suyu birbirinden ayrılmıştır. Kanalizasyon suları oluşturulan boru hatlarından Atık Su Arıtma Tesise giriş yapmaktadır. Tesise giren atık su alıcı ortama deşarj standartlarına gelmesi gerekmektedir. Bu sebeple atık suyun bazı proseslerden geçirilerek mikrobiyolojik faaliyetlerle suyun içerisinde olmasını istemediğimiz parametrelerin arıtılmasıyla daha minimum şartlara indirilerek, alıcı ortam standartlarına getirilmektedir. Bakanlığın yayınladığı Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliğinde ki standartlara göre çalıştırılan tesiste standartlara ulaşan atık sular nihayetinde alıcı ortam olan Kızılırmak'a verilmektedir. Tesis aktif olarak %98 verimlilikle çalışmaktadır. Tüketiciden gelen atık suyun Kızılırmak' a dökülmeden önce insan, doğa ve diğer canlıların sağlığını olumsuz etkilememesi ve ekolojik dengenin bozulmaması adına arıtılarak ırmağa dökülmesi, ırmaklardan da denizlere dökülerek insanlığın tekrar tüketimine ve hizmetine sunulmaktadır.

Sivas Okullar Arası Atık Pil Toplama Kampanyası

“Sivas okullar arası atık pil toplama kampanyası” Taşınabilir Pil ve İhracatçıları Derneğinin (TAP) Türkiye genelinde belediyeler ortaklığında yürüttüğü bir kampanyadır. Derneğin 2007 yılından itibaren her yıl düzenlediği okullar arası atık pil toplama kampanyası eğitim-öğretim yılının Ekim – Nisan ayları arasını kapsamaktadır. Sivas genelinde okullara bırakılan kumbaralarda en çok atık pil biriktiren okulun öğrenci sayısına bakılmaksızın ödüllendirildiği projede Sivas Çevre Koruma Kontrol Müdürlüğü

görevlileri yarışma sonunda il genelinde tüm okulları gezip, biriken pilleri tartarak alırlar. Toplanan piller yüklenici firmaya teslim edilerek merkez TAP' a gönderirler. Proje ile hem geri dönüşüme destek hem de çocuklarımıza çevre bilincini aşılama için yürütülen kampanya hakkında zamanla dikkatini çekerek atık pilleri okula bırakmaya yönlendirmiştir.

Sivas İlinde Yapılan Tersine Lojistik Projelerinin Ekonomiye Katkısı

Sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek, insan sağlığı ve doğal çevrenin korunmasına katkıda bulunmak üzere Sivas ekonomisine katkı sağlayacak projeler hayata geçirilmiştir. Projeler ile kurulan tesislerin karı üzerinden kar payı alan Sivas Belediyesi istihdam ettiği işçiler ile de dolaylı olarak ekonomiye katkı sağlamaktadır.

Sivas Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi

Sivas Belediye Başkanlığı atık sahasının iyileştirilmesi ile başlayan yatırım, enerji ve geri dönüşüm tesisi olan "Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi" kurulması ile ilerledi. Sivas Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü'nün denetimini yaptığı tesis 2014 yılında faaliyete geçti. Katı atıkları ayrıştırılması, dönüştürülmesi ve imha edilmesi için kurulan tesiste, atığın dönüştürülebilir kısmını belli başlı bazı proseslerden geçirdikten sonra elektrik enerjisi üretiliyor.

Tesislerin İşleyişi

Sivas Belediyesi Başkanlığı tarafından ihale usulü lisanslı bir yüklenici firmaya 15 yıllığına işletilmek üzere kiraya verilmiştir. Sivas halkının ev, okul, kurumlar v.b. atıklarını çöp konteynerlarına atması ve Temizlik İşlerinin araçları konteynerları mahallelerden toplayarak atık lojistiği hizmetiyle çöpleri katı atık düzenli depolama tesisine getirir. Tesise giriş yapan araçlar öncelikle ne kadar çöp getirdiklerini öğrenmek üzere tesis girişindeki kantarlardan geçer. Buradan bir sonraki bölüm olan ön ayrıştırma birimine geçen çöpler büyük bir hazneye dökülür. İşçilerin elle ayrıştırmaya tabii tuttuğu çöpler; cam, kağıt, plastik, pet, metal v.b. ilk burada ayrıştırılır. Sonrasında arta kalan kısım olan evsel atık ve çöpler düzenli depolama sahasına bırakılır. Burada organik atıkların mikrobiyolojik olarak bozulması ve çürümesiyle ortaya çıkan metan gazı, tesisteki metan gazından elektrik enerjisi üretme mekanizmasında elektrik enerjisine dönüştürülür. Bu elektrik enerjisi tedarikçiye (ÇEDAŞ) satılır. Tesise günlük çöp boşaltmak üzere 70 tane çöp aracı giriş yapar ve günlük 400-450 ton çöp getirilir. Aylık elektrik üretiminin sürekli olarak değişir çünkü metan gazı oluşumu mevsim, sıcaklık gibi etkenlere bağlı olarak farklılık gösterir. Yaz aylarında, yurtdışında yaşayan yerli turistlerin Sivas'a gelmesiyle artan nüfus ile doğru orantılı artan çöp miktarı ve hava sıcaklığının mikrobiyolojik olarak bozulmaya daha elverişli olması sebebiyle metan gazı çok ve daha hızlı açığa çıkar. Bu farklılıkların görülmesiyle net bir elektrik üretim miktarı yoktur. Ortalama bir miktar olarak aylık 7000-10.000 arası hanenin yıl boyunca elektrik ihtiyacını karşılayacak kadar elektrik üretilir. Çöpün yapısı, ayrıştırma ünitelerinin aktif çalışması gibi etkenler de üretilen elektrik miktarını etkiler. Firma tesisin işletilmesinden elde ettiği karın belli bir yüzdelik dilimini Sivas Belediyesine aktarmaktadır.

Tablo:1 Katı Atık Depolama Tesisi Sivas Belediyesine Sağladığı Kar Payı Tablosu

Aylar/Yıllar /TL	2016	2017	2018
Ocak	12.507,16	21.281,02	26.265,09
Şubat	12.442,81	21.843,61	26.776,11
Mart	12.803,96	24.739,35	28.185,98
Nisan	13.560,22	21.643,70	24.047,76
Mayıs	13.787,31	24.001,82	27.829,81
Haziran	13.288,39	23.231,94	27.481,89
Temmuz	17.327,12	23.082,56	31.263,31
Ağustos	19.049,83	21.264,61	29.761,30
Eylül	10.007,56	21.682,50	31.299,03
Ekim	19.301,94	24.045,67	37.761,56
Kasım	17.685,50	27.928,04	41.537,31
Aralık	20.244,72	33.340,24	44.718,45
Toplam	185.931,69	236.211,35	294.125,10

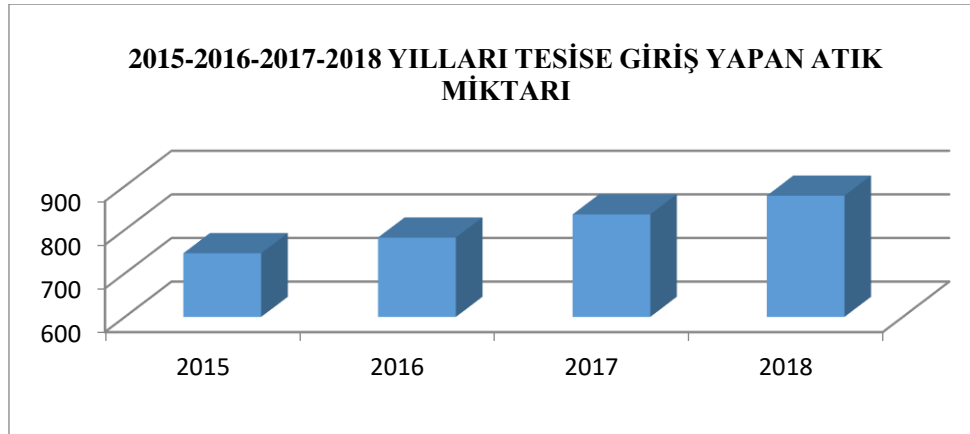
Katı atık düzenli depolama tesisinin 15 yıllığına işletilmek üzere kiraya verildiği yüklenici firmanın her ay kira bedelini ve her ay üretilen elektrik enerjisinden elde ettiği karın ilk beş yıl % 5'lik ikinci beş yıl % 10'luk üçüncü beş yıl % 15'lik dilimini + KDV ile Sivas Belediyesine aktarmaktadır.

Sivas 5000 Ton/Yıl Kapasiteli Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisi

Sivas Belediye Başkanlığının kurduğu Çevre Koruma Kontrol Müdürlüğü denetiminde olan Tıbbi Atık Depolama Merkezi 2013 yılında faaliyete geçti. Tıbbi atığın bilinçsizce imha edilmesi, gömülmesi içindeki mikroorganizmalardan dolayı toprağın yapısının bozulmasına, sızan kimyasal sıvıların toprağı ve suyu zehirlenmesi açısından son derece tehlikeli bir durumdur. Bu durumlara karşı koyabilmek adına tıbbi atıkların sterilize edildikten sonra imha edilmesi oldukça önemlidir. Bu amaç doğrultusunda kurulan tıbbi atık sterilizasyon tesisi aktif bir şekilde işlemektedir.

Tesisin İşleyişi

Sivas İlinin sağlık kuruluşları faaliyetleri sonucu oluşan tıbbi atığın toplanması ve sterilizasyon işlemine tabi tutulmasını ve bertaraf edilmesi prensibine göre çalışmaktadır. Tıbbi atıklar ilk önce sağlık kuruluşları tarafından kaynağında ayrıştırılmaya tabii tutulmaktadır. Bu ayrıştırma firmanın daha önceden kurumlara bıraktığı her bir atığın kendi türüne göre ayrılmasına yarayan turuncu renkli tıbbi atık konteynerleri ile sağlamaktadır. Biriken atıklar yüklenici firma tarafından Sivas' ta ki tüm sağlık kurumlarından içerisinde tıbbi atık poşetlerinin olduğu konteynerleri özel tıbbi atık araçları ile hassas teraziler aracılığıyla tartılarak alınır ve tartılan atık miktarı sağlık kurumları ve ilgili kurum olan belediye ile paylaşılır. Tesise ulaşan tıbbi atıklar kutular içerisinde ki turuncu atık poşetleriyle hiç açılmadan tesisteki parçalama bıçaklarına atılmaktadır. Burada parçalanarak dağılan atıklar tesisteki bir diğer bölüm olan otoklav denilen yüksek ısıtma esasına dayanan 300 dereceye kadar çıkabilen basınçlı büyük makineye atılmaktadır. Burada amaç atığın, tıbbi atıkların ve ameliyatlar sonucu oluşan artıkların mikroorganizma ve bakterilerden arındırılmasıdır. Daha sonrasında otoklavdan çıkan atıklar preslenerek depolanmak üzere katı atık depolama alanına nakil edilir. Atıkların getirildiği turuncu atık konteynerleri tesiste sterilize edildikten sonra tekrar kullanılmak üzere sağlık kurumlarına bırakılır. Tesis altı gün çalıştırılıp, haftanın bir günü tesisin temizlik ve bakımına ayrılmaktadır.

Şekil 1: Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisine Giriş Yapan Atık Miktarı

Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisine 2015 yılında 746 Ton, 2016 yılında 782Ton, 2017 yılında 835 Ton, 2018 yılında 878 Ton tıbbi atık sterilize edilmiştir.

Tablo:2 Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisinin Sivas Belediyesine Sağladığı Kar Payı Tablosu

Aylar/Yıllar /TL	2015	2016	2017	2018
Ocak	12.513,08	17.397,83	26.629,54	35.017,33
Şubat	11.327,45	3.435,72	8.327,08	17.603,67
Mart	9.502,96	23.858,68	12.855,02	22.065,67
Nisan	17.273,11	14.122,15	14.597,28	30.868,26
Mayıs	15.863,62	14.075,72	19.890,70	33.681,46
Haziran	9.047,67	14.171,15	14.171,15	10.371,06
Temmuz	12.597,78	12.026,33	10.488,84	10.429,15
Ağustos	21.507,64	4.612,95	19.982,04	32.907,05
Eylül	7.245,41	7.100,25	19.192,76	29.096,03
Ekim	20.098,00	9.138,08	8.928,42	25.320,11
Kasım	14.219,26	8.581,20	23.150,22	26.337,47
Aralık	7.983,87	16.420,75	20.652,64	25.699,90
Toplam	153.112,61	143.981,60	233.929,60	299.397,16

Not: Tıbbi Atık Sterilizasyon Merkezinin 15 yıllığına işletilmek üzere verildiği yüklenici firmanın her yıl TEFE ve TÜFE rakamlarına göre belirlenecek olan kira bedelini ve tesisten elde ettiği karın, birinci 5 yıl %10, ikinci 5 yıl %15, üçüncü 5 yıl % 20'lik dilimi kar payı olarak Sivas Belediyesine aktarmaktadır.

Sonuç

Dünya genelinde doğal kaynaklarımız ve rezervleri büyük ölçüde azalmaktadır, hava ve toprağın insanları beslerken artık içerisine karışan zararlı gaz ve kimyasallar ile tüm canlıların sağlığını tehdit etmektedir. Otoriteler bu olumsuz durumu iyileştirici, karşı tutum geliştirme arayışına yönelmişlerdir. Bu arayış sonucu ülkeler kaynakları az kullanmaya ve kullanılan kaynağı tekrar kullanmaya yönelik dönüşüm çalışmalarına yoğunlaşmışlardır. Geri dönüşüm, dünya genelinde çeşitli atıklarla, farklı alt yapı ve gelişmişlik seviyelerinde birçok ülkede uygulanarak, konu ile ilgili kanunlar çıkarılmış ihlali durumunda yaptırımlar uygulanmıştır. Geri dönüşümün gelişmesi tersine lojistiğin gelişmiş olması ile orantılıdır. Tersine lojistik geri dönüşüme, geri dönüşüm ise ülkelerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Tersine lojistik hizmetlerinde ileri seviyelere gelmiş ülkeler ekonomilerine ciddi oranda katkı sağlayarak, geri dönüşümü artık gelir kaynağı olarak görmektedirler. Tersine lojistiğin ülkemizde çok eski bir mazisi olmasa da Türkiye’de konu ile ilgili etkili araştırmalar, çalışmalar ve yasal düzenlemeler vardır. Ülkemiz artık atıklarına sahip çıkarak, hazırda kaynak algısıyla yaklaşmaktadır. Uygulamada olan projeler, halkın bilinç düzeyini artıran eğitimler, yatırımlar ve teşvikler mevcuttur. Ve geri dönüşlerin, çevreye ve ekonomiye yansımaları olumlu yönde olmuştur.

Bu çalışma ile Sivas’ın tersine lojistik ve atık lojistiği konusunda ki mevcut durumu araştırılmış, yapılan projeler, projelerin yeterliliği ve sonuçları analiz edilmiştir. Uygulamada olan “Katı Atık Depolama Tesisi” ve Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisi” nin Sivas ekonomisine katkıları tablolarla anlatılmıştır. Projeler ile çevre ve insan sağlığını tehdit eden etkenlerden arındırılan Sivas kalkınmaya da destek olmuştur. Bir diğer olumlu yönü de şu ki ciddi bir işsizlik potansiyelinin olduğu şehir de projelerde çalıştırılmak üzere işçi istihdam edilerek ekonomiye dolaylı bir katkıda da bulunulmuştur. Sivas’ta geri dönüşüm ve atık lojistiği konusunda çok bilinçli olmayan halkı bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Bunu sadece pilot bölge seçilen mahalle, okul çocukları ve kurumların personellerine değil, her mahalle ve halkın her kesiminin katılımının sağlanacağı şekilde düzenlenmeli ayrıca bir kerelik bilgilendirme eğitimi değil davranışsal boyut kazandırılana dek tekrarlanan kapsamlı çalışmalar ve takibi yapılmalıdır. 2017 nüfus verilerine göre 621.301 nüfusu ile ciddi bir atık potansiyeli oluşturan Sivas ta eksikliği hissedilen diğer atık çeşitleriyle ilgili tesisler de kurularak ekonomiye, istihdama ve kalkınmaya destek verilmelidir.

Kaynakça

1. Asar, S. (2017). Tersine Lojistik Faaliyetleri: Erzincan ve Erzurum İllerinde Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
2. Aydın, B. (2016). Tıbbi Atık Yönetiminde Tersine Lojistik: İzmir İlinde Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Endüstri İşletmeciliği Bilim Dalı.
3. Ayhan, E. (2012). Tersine Lojistik Süreci ve İşletmelerde Uygulanması Üzerine Bir Çalışma. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Avrupa Tersine lojistik Çalışma Grubu (REVLOG)
4. Basmacı, I. (2013). Tersine lojistik ağlarda toplama merkezleri için yer seçimi. (2013) TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Ankara
5. Başarı Kurucu, Z. (2011).Tıbbi Atık Lojistiği ve İstanbul İlinde İncelenmesi. Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi.
6. Bilgin, E. (2012). Tersine Lojistik Ağı Tasarımı: Geri Dönüşüm Alanında Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Endüstri İşletmeciliği Bilim Dalı.
7. Birin, C. (2015).Sürdürülebilirlik Açısından Lojistik Faaliyetlerini ve Sürdürülebilir Pazarlamayı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.
8. Budak, A. (2013). Tersine Lojistik ve Sağlık Kuruluşlarında Kaynaklanan Atıkların İmhası İçin Ağ Tasarımı İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.
9. Çakır, T.E. & Topal, B. (2016). Tersine Lojistik Kapsamında Tıbbi Atıkların Toplanması Üzerine Bir Uygulama. Sakarya Soysal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı.
- 10.Çetin, Ö. (2013). Tersine Lojistik Açısından Katı Atık Yönetiminin İncelenmesi ve Kazanç Ençoklanması Üzerine Bir Uygulama. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İşletme Mühendisliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- 11.Çanakçı, M. (2008) Kullanılmış Kızartmalık Yağlarla İlgili Dünya'daki Uygulamalar. Kocaeli Üniversitesi Recycling Industry 6,74-79.
- 12.Dirik, M. (2012). Tersine Lojistik ve Karaman Organize Sanayi Bölgesinde Gıda Sektöründe Tersine Lojistiğin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Uygulama. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yüksek Lisans
- 13.İlgün, A. (2010).Katı Atık Yönetimi ve Ters Lojistik. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.
- 14.İpekçil Doğan, Ö. & Kırdar, K. (2014). Evsel ilaç atıklarının kullanılmasında temel lojistik ağı üzerine bir uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi 1 (1-22).
- 15.Karaköy Ç, N.A Erilli, E.R Ersoy(2017), Çok Uluslu Şirketlerde Lojistik Anlayışı: Sivas Üzerine Bir Uygulama. Atatürk University Journal of Economics, cilt.31. sayı.3. s.s. 739-754.
- 16.Kaymak, G. (2010). Tıbbi atık sterilizasyon sisteminde tersine lojistik uygulaması. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü İşletme Anabilim Dalı Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı.
- 17.Kılıç, H.S. (2005). Tersine lojistik ve bir beyaz eşya üreticisi firmada geri dönüşüm sistemleri ağ tasarımı yapılması. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.
- 18.Köse, S. (2009) “ Tersine lojistik ve atık kızırtma yağları geri kazanım ağı tasarımı” İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- 19.Lojistik Yönetim Konseyi (The Council Of Logistics Management) The Council Of Supply Chain Management Professionals
- 20.Mentzer, John. Daniel FLNT ve HULT, Thomas. “Logistics Service Quality As a Segment- Customized Process”, Journal Of Marketing, Cilt.65, No.4, 2002, s.82 – 83
- 21.Nakıboğlu, G. (2007). Tersine lojistik: Önemi ve Dünyada ki Uygulamaları. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 9 / 2. (181 – 196).

- 22.Şalvarlı, M.S. (2015). Sürdürülebilir kalkınma için tersine lojistikte katı atık geri dönüşüm merkezlerinin önemi ve merkez seçimine ilişkin 'AHP' yöntemiyle bir değerlendirme. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı.
- 23.Şengül, Ü. (2010). Atıkların Geri Dönüşümü ve Tersine Lojistik. (2010) Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi Ocak 6/1, (73-86).
- 24.Tuzkaya, G. (2008). Tersine lojistik ağların stratejik planlamasına yönelik meta-sezgisel bir yaklaşım. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı.
- 25.Uslu, Ş. & Akçadağ M. (2012). İlaç sektöründe tersine lojistik ve dağıtımın rolü: Bir uygulama. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 5/1, (149-1589).
- 26.ÇEVKO <http://www.cevko.org.tr/images/stories/donusum/23.pdf>
- 27.Çevre ve Şehircilik Bakanlığı resmi sitesi <https://csb.gov.tr>
- 28.Sivas Belediye Başkanlığı Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü
- 29.Sivas Belediye Başkanlığı resmi sitesi <http://www.sivas.bel.tr>
- 30.SÜREKO <http://www.sureko.com/hakkimizda.aspx>
- 31.<http://www.turkeycomposts.org/Hakkinda.php#aim>
- 32.TAP (Taşınabilir Pil ve İhracatçılar Derneği)

2008 KÜRESEL KRİZİ SONRASI DÜNYA'DA ORTAYA ÇIKAN KORUMACI EĞİLİMLER

Sadettin GÜLTEKİN

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Öğretim Üyesi

Eda GÜLTEKİN

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

2008 yılında ABD'den başlayıp hızla dünyaya yayılan küresel ekonomik krizin etkileri sürmektedir. Ülkeler krizden çıkış yolu olarak gördükleri korumacı eğilimlere yönelmişlerdir. Bu yönde serbest dünya ticaretinin ilkeleri ile bağdaşmayan önlemlere başvurulmuştur. Döviz kurlarına müdahale yoluyla oluşturulan rekabetçi devalüasyonlar, gümrük vergilerinin artırılması, banka ve şirket kurtarma operasyonları, reel sektöre doğrudan destekler ve ithalatı zorlaştırıcı önlemler bunlardan bazılarıdır.

Bu ortamda dünya ekonomisinin temel kurumları olan Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü işlevsiz hale gelmiştir. Kriz sonrası ortaya çıkan korumacı eğilimler gittikçe karşılıklı misillemelere, ambargolara, ticari engellere dönüşmüş, günümüzde dünya ekonomisini yeni bir ticaret savaşı ortamına sürüklemiştir.

ABD'de Donald TRUMP'ın başkan seçilmesi ile “Önce Amerika” sloganıyla başlattığı içe dönük politikalar tüm dünyayı yeni bir korumacılık dönemine sürüklemiştir. Bu dönemde ABD tarafından Çin'e karşı alınan ekonomik önlemler bu ülkeyle sınırlı kalmayıp AB, Kanada, Meksika, Rusya, Hindistan ve daha pek çok ülkeye yaygınlaştırılınca, bu ülkeler tarafından alınan misillemelerle yeni bir ticaret savaşı ve korumacılık dönemi ortaya çıkmıştır.

“Yeni Korumacılık” olarak adlandırabileceğimiz bu dönem uluslararası ekonomik ilişkilerin temel kurallarının yok sayıldığı bir kargaşa ve kaos dönemidir. Tarihte yaşanan bu tür kuralsızlık ve kargaşa dönemleri büyük ekonomik felaketlere yol açmıştır. Dünya ekonomisinin görülmemiş ölçekte entegre olduğu çağımızda özellikle büyük ekonomiler arasında çıkan bir ticaret savaşının sonuçları yıkıcı olacaktır. Bu nedenle dünya ekonomisinde yaşanmakta olan bu kriz ortamının etkilerinin incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu çalışmada 2008 küresel krizi sonrası ortaya çıkan yeni korumacılık politikaları, bu politikalar nedeniyle özellikle döviz kuru, doğrudan müdahaleler ve uluslararası ticarette alınan korumacı önlemlerin ekonomik etkileri incelenmektedir. Uygulanan politikaların ekonomik sonuçlarını bugünden tahmin etmek güçtür. Ancak ekonomik etkileri varsayılandan çok daha ağır olacak olan bu uygulamalara karşı ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin önlem almaları ve politikalarını bu yeni ortama uyarlamaları gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Yeni Korumacılık, Ticaret Savaşları, Korumacı Önlemler, İçe Dönük Politikalar*

1.GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan küreselleşme eğilimleri sonucunda ülkelerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi ve uluslararası ticaretin etki derecesi artmıştır. Ülkeler, uluslararası ticaretin yaptırım gücü ve etkisinden yararlanarak, sıcak çatışmaya dönüşmeden hedeflerini gerçekleştirebilmektedir. Uluslararası ticaret güçlü bir ikna ve pazarlık aracı haline gelmiştir. Aslında çok önemli bir iş birliği alanı olan uluslararası ticaret zaman zaman çatışmaya da dönüşebilmektedir. Genellikle büyük ekonomik krizler sonrası, dünya ticaretinde önemli paya sahip bir ülke, örneğin ABD, korumacı önlemlere başvurduğunda, diğer ülke ve bölgesel ekonomiler tarafından misilleme ile karşılaşmaktadır. Karşı önlemler ve misillemeler şeklinde gerçekleşen ekonomik kararlar, bunları izleyen yaptırım ve ambargo kararları ile uluslararası ekonomi ticaret savaşlarına sürüklenmektedir.

Hızla küreselleşen dünyamızda yeni bir çatışma alanı olan ticaret savaşları olgusu ortaya çıkmıştır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde başvuru olan uluslararası ticarette korumacı politikalar sonucu

ortaya çıkan kur savaşları, dış ticaret kısıtlamaları, ambargolar ve diğer ekonomik yaptırımlar, hedef ülkelerin misilleme yapması ile ticaret savaşlarına dönüşmektedir.

2008 yılında ABD’de başlayan finansal kriz, bu ülkenin dünya ekonomisindeki büyüklüğüne bağlı olarak tüm dünyaya yayılmıştır. Küreselleşme nedeniyle ülkelerin karşılıklı bağımlılıklarının artması krizlerin hızla yayılmasına neden olmaktadır.

ABD Başkanı Trump’ın “Önce Amerika” sloganıyla başlattığı içe dönük korumacı politikalar tüm dünyayı yeni bir ticaret savaşına sürüklemektedir. ABD, başta Çin olmak üzere pek çok ülkeden gerçekleştirilen ithalatta gümrük vergilerinin artırılması kararı almıştır. Bu karara karşı Çin, AB, Kanada, Japonya, Brezilya, Meksika başta olmak üzere pek çok ülke misillemede bulunacağını bildirmiştir. ABD ayrıca önceki dönemlerde imzalanan Trans Atlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) ve Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) anlaşmalarından, Paris İklim Değişikliği Anlaşmasından çekileceğini bildirmiştir. İran Nükleer Anlaşmasının ABD tarafından iptal edilmesi, ABD-Meksika sınırına duvar çekilmesi, Kudüs’ün ABD tarafından İsrail’in Başkenti olarak tanınması gibi gelişmeler ticaret savaşlarını körüklemiştir anlaşmalarla ilgili ülkesinin pozisyonunu askıda bırakmayı tercih etmiştir (GÜLTEKİN, 2019, s.412).

ABD Başkanı Trump, ABD’nin Çin’e karşı büyük ticaret açığı verdiği görüşünden hareketle bir takım ticareti kısıtlayıcı önlemler almış ve bu önlemler Çin’le sınırlı kalmayıp başka ülkelere de yaygınlaşınca ortaya dünya çapında bir ticaret savaşı çıkmıştır. Bu savaşlar, ekonomilerin birçok alanda korumacılığa girişmelerine yol açacak biçimde ilerlemektedir (Eğilmez, 26.09.2018).

ABD’nin ticaret savaşlarını kızıştıran kararları sadece gümrük tarifelerinin yükseltilmesi veya ambargo uygulamak da değildir. Trump yönetimi önceki Başkan Obama döneminde imzalanan anlaşmaları da tanımadığını ve bu anlaşmalardan ABD’nin ayrılacağını duyurmuştur. Eski Başkan Obama döneminde çerçevesi oluşturulan ABD’yi dünyanın ticaret merkezi konumuna getirmeyi hedefleyen mega ticaret anlaşmalarından Trump’ın çekileceğini duyurması da küresel çatışma ve güvensizlik ortamı yaratmıştır. Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklarından (TTIP) ve Trans Pasifik Ortaklığından (TPP) çekilme kararı Trump’ın ‘Önce Amerika’ sloganının devamı niteliğinde korumacı bir ticaret politikasıdır. Trump, mega ticaret anlaşmalarından çok, tercihinin ikili ticaret anlaşmaları olduğunu vurgulamış, TTIP ve TPP’yi ancak büyük ölçüde revize edilmeleri durumunda kabul edeceğini belirterek, anlaşmalarla ilgili ülkesinin pozisyonunu askıda bırakmayı tercih etmiştir (GÜLTEKİN, 2019, s.414).

Yukarıda ifade edilen gelişmeler ve bunların ülkeler ve bölgelere yansımaları sorunları daha da yaymış ve küresel niteliğe dönüştürmüştür.

GATT’ın temel ilkelerinden birisi “fiyat mekanizmasına bağlılık” ilkesidir. Bu ilke dış ticarete koruyucu uygulamalara girişilmemesini, piyasa mekanizmasının işleyişini bozan ve rekabeti azaltan uygulamaların kaldırılmasını gerektirmektedir. Serbest rekabetin dünya refahını artıran bir unsur olduğu, gelişme ve yenilikleri teşvik ettiği varsayılmaktadır.

GATT’ın bir diğer ilkesi de “ticaret savaşına karşı çıkma ilkesi”dir. Uluslararası ticarete ülkelerin uyguladığı koruma, bazen koruma savaşı haline gelerek ticaret hacminde daralmalara neden olmakta bu da dünya refahını etkilemektedir (Ertürk, 1996, s. 217). GATT’ın bu ilkesi, üye ülkeler arasında anlaşmazlık durumunda sert ticari önlemlere başvurulmadan arabuluculuk yolu ile dünya ticaretini serbestleştirmek ve refahı arttırmaktır (Seyidoğlu, 1993, s.410).

1995 yılında kurulan ve GATT’ın görev ve yetkilerini devralan daha kapsamlı bir örgüt olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) de GATT’ın bu (ve diğer) ilkelerine bağlılığını sürdürmektedir. Bu nedenle dünya ekonomisinin bugün içinde bulunduğu korumacı eğilimler ve ticaret savaşları DTÖ krallarına aykırıdır. Dünya ekonomisinde tartışmasız en önemli aktör olan ABD tarafından, dünya ticaretinin evrensel kurallarına aykırı şekilde başlatılan korumacılık uygulamaları ve ticaret savaşları DTÖ’nün “dünya ticaretinin kurallarını koyma” misyonunu oldukça zayıflatmıştır. ABD tarafından Çin’e karşı yürütülen

ve daha sonra pek çok ülkeye yaygınlaştırılan ekonomik etkili önlemler, dünya ticaretinde piyasa mekanizmasına bağlılık ve ticaret savaşlarına karşı çıkma gibi evrensel ilkelerinin ihlal edildiğini göstermektedir. Tarihte dünya ticaretinin evrensel kurallarından sapmalar, karşılıklı güven bunalımı, misillemeler ve kaosa yol açmıştır. Dünya ticaretinin görülmemiş düzeyde entegre olduğu çağımızda, dünya ticaretinin evrensel kurallarından sapmaların, tahmin edilenin çok üstünde ekonomik ve sosyal kayıplara ve yıkımlara yol açma riski bulunmaktadır.

2. 2008 KÜRESEL KRİZİNE YOL AÇAN ETKENLER VE YENİ KORUMACI POLİTİKALAR

1980-2000 yılları arasında dünyada serbest ticaret dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde neoliberal politikalar uygulanmış, rekabet artmış, uluslararası ticarete tarife dışı araçlar yaygınlaşmış, finansal küreselleşme sağlanmıştır. 2008 küresel krizi sonrasında ise “yeni korumacılık” dönemi başlamıştır. Bu dönem finansal krizin yol açtığı korumacılık ve kur savaşları sonucunda başlayan ticaret savaşı ile sürmektedir.

2008 küresel krizine yol açan etkenler; ülkeler arasında görülen makroekonomik dengesizlikler, küresel likidite artışına bağlı olarak faiz oranlarının düşmesine, varlık fiyatlarında balonlar oluşmasına ve hane halkının borçluluk oranlarının artmasına yol açan küresel likidite bolluğu ve finansal piyasaların hızlı bir şekilde geliştiği, derinleştiği ve karmaşıklaştığı bir ortamda denetim ve gözetim mekanizmalarının yetersiz kalmasıdır.

Küresel kriz dönemlerinde genellikle dünyada korumacı eğilimlerin arttığı görülmektedir. 2008 küresel krizi nedeniyle de dünya genelinde korumacı politikalar uygulamaya konulmuştur.

Kriz sonrası uluslararası anlaşmalara özellikle Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ilkelerine ve serbest piyasa ekonomisinin temel değerlerine aykırı korumacı uygulamalar başlamıştır. Korumacılık düzenlemeleri arasında ithalat yasakları ve kotaları, miktar kısıtlamaları, gümrük vergilerinin yükseltilmesi, sübvansiyonlar, gönüllü ihracat kısıtlamaları, anti dampeding vergi uygulamaları, devletleştirme, döviz tahsis sınırlamaları gibi çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. (Ertürk, 2017).

Küresel krizin derinleşmesi ile birlikte birçok sanayileşmiş ülkenin dış ticaret hacmi daralmıştır. Bu ekonomik belirsizlik ortamında pek çok ülkede reel sektöre destek sağlayarak istihdam yaratan önlem paketleri uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda gelişmiş ülkeler sübvansiyonlar yoluyla yerli şirketlere destek sağlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise ithalatta tarifeler ve tarife dışı engelleri artırarak yerli şirketleri desteklemiştir.

Diğer yandan başta Japonya ve Çin olmak üzere bazı ülkelerin ulusal paralarının diğer paralar karşısında değerini düşük tutarak uluslararası ticarete pazar paylarını artırma düşüncesi “kur savaşları” tartışmasını gündeme getirmiştir.

2000’li yılların başlarında ABD ekonomisini yaşamakta olduğu durgunluktan çıkarabilmek için, ABD Merkez Bankası FED, faiz oranlarında indirim gitme kararı almış ve faizleri Mayıs 2000-Haziran 2003 arasında %6,5 seviyesinden %1 seviyesine kadar düşürmüştür. Bu şekilde tüketim arttırılarak, ekonomiyi canlandırmak amaçlanmıştır. Faiz indirimleri, konut kredisi kullanımlarını hızla arttırmıştır. Bu kez gayrimenkul fiyatları aşırı derece artmaya başlamış, evlerinin değerlendirildiğini gören gayrimenkul sahipleri, ikinci-üçüncü evlerini almaya başlamış, bunun için bankalardan yüksek miktarlarda kredi kullanmıştır. Önceden konut kredilerinin büyük kısmı, yüksek kaliteli müşterilere (prime mortgage) verilirken, zaman içinde krediler daha düşük kaliteli müşterilere (subprime mortgage) de verilmeye başlanmıştır. 2008 yılı ortasında ABD’de subprime mortgage kredilerinin hacmi 1,5 trilyon dolara kadar yükselmiştir. ABD’de faizler geçmişte son derece düşük düzeylerde olduğundan, subprime mortgage kredilerini kullanan düşük gelirli kişiler, çoğunlukla değişken faizli kredileri tercih etmiştir. FED’in 2004’ten sonra faizleri tekrar arttırmaya başlaması, bu kişilerin aldıkları kredileri geri ödeyememesine neden olmuştur (Eğilmez, 2009. s.66).

Çoğunlukla mortgage türev ürünlerine yatırım yapan finans devi 158 yıllık Lehman Brothers, 15 Eylül 2008'de iflas etmiştir. Bir süre sonra General Motors, Citigroup, AIG, Merrill Lynch ve Morgan Stanley gibi büyük şirketlerin iflas sinyalleri hissedilmeye başlanmıştır. ABD yönetimi, önce krize karşı sessiz kalmış, 2008 yılı ortalarında krizin derinleşmesi üzerine, 850 milyar dolarlık bir kurtarma paketini (bailout bill) senatodan geçirmiş ve piyasaya sürmüştür. Bu kapsamda, konut kredilerinde ikincil (türev) piyasanın gelişmesi için oluşturulan Freddie Mac ve Fannie Mae'nin devlet kontrolüne geçmiş. Merrill Lynch çok düşük bedelle Bank of Amerika'ya satılmış ve dev sigorta şirketi AIG operasyonlarını devam ettirebilmek için FED'den önemli miktarda kredi kullanmak zorunda kalmıştır.

2008 finansal krizinde de 1929 krizi sonrası uygulanan Keynesyen politikalara benzer müdahaleci politikalar uygulamaya konulmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ile ortaya çıkan sorunlar, devletin ekonomiye müdahalesini kabul etmeyen Klasik görüşün terk edilmesini gerektirmişti. Bu durum, dünya ticaretinin azalmasına ve krizin tüm dünyaya yayılmasına neden olmuştu. Son ekonomik kriz sonrasında ABD hükümetinin başlattığı seri faiz indirimleri, banka birleştirme operasyonları ve mortgage kurumlarına el konulması gibi uygulamalar, serbest piyasa ekonomisi kurallarından dönüş ve müdahaleci ekonomik politikalar dönemine girildiğini göstermektedir.

2008 yılında başlayan Küresel Krizde parasal genişleme politikası uygulanmıştır. Dünyanın dört büyük merkez bankası, niceliksel genişleme (quantitative easing – QE) adı verilen parasal genişleme politikasını peş peşe uygulamaya sokmuştur. Fed ve İngiltere Merkez Bankası (BOE) ile başlayan ve ardından Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Japonya Merkez Bankası (BOJ) tarafından da uygulanan bu politikada esas konu para arzının artırılmasıydı. Merkez bankaları bu artışı, tahvil ve benzeri kâğıtları ellerinde bulunduran banka ve kurumlardan satın alıp karşılığında onlara para vererek yapmışlardır. Merkez bankaları para arzını artırırken bir yandan da faizleri düşürerek piyasada talep artışı yaratmaya çalışmışlardır. Bu politika da tıpkı Büyük Depresyondaki mali genişleme politikası gibi başarılı olmuştur (Eğilmez, 30.06.2017).

Birinci Parasal Genişleme (QE1) 2008 Aralık ayında başlamış ve 2010 yılının ortasına kadar devam etmiştir. QE 1'de FED toplam 1,3 trilyon dolar hazine bonoları ve ipoteye dayalı menkul kıymetleri piyasadan satın alarak finans sistemine fon aktarmıştır. QE 2, Kasım 2010 ile 30 Haziran 2011 arasında gerçekleşmiştir. QE 2'de 600 milyar dolarlık tahvil alımı yapılmıştır. QE 3 ise Eylül 2012 de başlamıştır. Bu parasal genişleme programı ile aylık yaklaşık 85 milyar dolarlık tahvil alımı yapılmıştır (Güngör, 2013).

2008 küresel krizi sonrası korumacı politikalar uygulayan ülkelerden biri de Türkiye'dir. Bu politikaların uygulanışı için vergi yükünü arttırmaya yönelik üç yönetim başvurulmuştur. Bunlardan ilki vergi yükünü doğrudan arttıran ilave gümrük vergileri, ikincisi anti-damping vergileri ve üçüncüsü ise vergi matrahına müdahale yoluyla dolaylı olarak vergi yükünü arttıran gözetim uygulamalarıdır. Gözetim yöntemi ile damping/sübvansiyon soruşturmaları yerli firmaların başvurularıyla başlatılmaktadır. Başvurular neticesinde başlatılan soruşturmaların sonucunda gözetim ve anti-damping kararları Ekonomi Bakanlığı tebliğleriyle duyurulmaktadır (Aytekin ve Uçan, 2018, s.854).

3.YENİ KORUMACI POLİTİKALARIN TİCARET SAVAŞLARINA DÖNÜŞMESİ

Bugün yaşanmakta olan ticaret savaşlarına 2008 krizi sonrası başvuru korumacı politikalar yol açmıştır. İktisadi liberalizmin temel prensibi serbest ticaret İngiltere'nin korumacılık uygulamalarıyla tanımladığı merkantilizme tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tarihte sürekli rekabet içerisinde bulunan serbest ticaret ve korumacılık özünde ekonomide madalyonun birer yüzünü temsil eden alternatif yaklaşımlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünay ve Dilek, 2018, s.9).

Korumacılık uygulayarak ithalatına kısıtlamalar getirmiş olan bir ülkeye karşı başka ülkelerin de benzer yollarla misilleme yapmaları halinde ticaret savaşı ortaya çıkar. Konu korumacılıktan ticaret savaşlarına sıçradığında bu savaşa giren ekonomiler birbirlerinden yaptıkları ithalatı kısıtlamaya yönelirler ve bu hamlelerin sonucu olarak uluslararası ticaret hacmi düşmeye başlar (Eğilmez, 17.08.2018).

Bir ekonomin ihracatında düşüş, ithalatında artış, dolayısıyla dış ticaret açığında yükseliş varsa o ülke parasının değerini düşürme yoluna gitmektedir. Sabit kur rejimi uygulanan dönemlerde bu devalüasyonla yapılırdı, günümüzde dalgalı kur rejimi olduğu için farklı yöntemlerle yapılmaktadır. Bu tür eylemler kur savaşları olarak adlandırılmaktadır (Eğilmez, 27.01.2018).

Trump yönetiminin ana aktörü olduğu yeni korumacılık dalgası küresel ekonomik düzeni temellerinden sarsacak bir küresel değişimin habercisi olabilir. Bugün ABD öncülüğünde yükselen yeni korumacılık dalgasının giderek bir tsunami olup olmayacağını zaman gösterecektir. Kriz sonrası dönemde oluşan küresel likidite bolluğu ve bu likiditenin gelişmekte olan ülkelere hızlı akışı, parasal sistemlerde sorunlara yol açmakla kalmamış, başta para-kur politikaları olmak üzere ülkelerin artık diğer ülke stratejilerine göre politika yapımına girişmelerine de yol açmıştır (Babacan, 2018, s.46).

Savaşların büyük çoğunluğu fiziki savaşlar olarak gerçekleşmiştir. Ancak fiziki savaşlar, teknolojik ve ekonomik gelişmelerle birlikte yerini ekonomik savaşlara bırakmaya başlamıştır. Ekonomik savaş biçiminin en önemli göstergesi ülkelerin kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda uyguladıkları korumacı politikalarıdır. Ülkelerin özellikle kriz dönemlerinde uygulamaya başladıkları korumacı politikaların neden olduğu kur savaşları ve beraberinde getirdiği ticaret savaşları çağımızın en önemli ekonomik sorunu haline gelmiştir (Ertürk, 2017).

Ticaret savaşı, bir ülkenin ithalatına tarife ve/veya kota uygulamasına diğer ülkelerin benzer şekilde karşılık vermesidir. Ticaret savaşı tırmandıkça uluslararası ticaret azalmaktadır. Bir ülke istihdam yaratmak için yerli sanayini korumaya çalıştığında ticaret savaşı başlar. Tarifeler söz konusu ürünün yerli üreticilerine rekabet avantajı sağlayarak kısa dönemde işe yarayabilir. Sonuç olarak müşterilerden daha fazla sipariş geleceği için işler büyür. Fakat uzun dönemde ticaret savaşı ilgili tüm ülkelerde istihdamı düşürmekte, büyümeyi baskı altına almaktadır. Ayrıca tarifeler, ithalat fiyatlarını artırması durumunda, enflasyonu tetiklemektedir (Amedeo, 2019).

Son ticaret savaşları, ABD’de Trump yönetiminin başta Çin olmak üzere, pek çok ülkeden yapılan ithalata ek gümrük vergisi uygulama kararı ve diğer ticaretle ilgili önlemlerin alınacağını duyurması ile fiilen başlamıştır.

ABD Başkanı Donald Trump göreve geldikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini gerçekleştirdiği Suudi Arabistan'da ABD tarihinin en büyük silah anlaşmasını imzalamıştır. Petrol gelirlerine bağımlılığından kurtulmak isteyen Suudi Arabistan ABD ile ayrıca milyarlarca dolarlık ticari anlaşmalar da imzalamıştır. Suudi Arabistan, ABD ve Çin'den sonra en fazla savunma harcaması yapan üçüncü ülke durumundadır. Suudi Arabistan'a en fazla silah satan ülke ise ABD'dir (www.bbc.com)

Gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın 2 Ekim 2018 günü Suudi Arabistan'ın İstanbul Başkonsolosluğunda öldürülmesinden sonra ABD Senatosu Suudi Arabistan'a silah satışının durdurulması çağrısında bulunmuştur. Başkan Trump, “bundan en fazla Rusya ve Çin yararlanır, silah satışını durdurmak aptallık olur” şeklinde değerlendirmelerde bulunarak bu çağrılarını reddetmiştir.

Ayrıca, AB içerisinde de benzer çağrılar yapılmıştır. Başta İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere Suudi Arabistan ile ticari ilişkileri güçlü olan ülkeler de Kaşıkçı cinayetinde sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Ülkeler arasında karşılıklı ticari bağımlılık ilişkilerinin devasa boyutlara ulaştığı çağımızda insan hakları, kişi özgürlükleri, basın-yayın ve ifade hürriyeti gibi evrensel değerler ulusal çıkarların gerisinde kalmaktadır.

4.SONUÇ

ABD tarafından Çin'e karşı yürütülen ve daha sonra pek çok ülkeye yaygınlaştırılan ekonomik etkili önlemler, dünya ticaretinde piyasa mekanizmasına bağlılık ve ticaret savaşlarına karşı çıkma gibi evrensel ilkelerinin ihlal edildiğini göstermektedir. Tarihte dünya ticaretinin evrensel kurallarından sapmalar, karşılıklı güven bunalımı, misillemeler ve kaosa yol açmıştır. Dünya ticaretinin görülmemiş

düzeyde entegre olduğu çağımızda, dünya ticaretinin evrensel kurallarından sapmaların, tahmin edilenin çok üstünde ekonomik ve sosyal kayıplara ve yıkımlara yol açma riski bulunmaktadır.

Korumacı politikalar; ülkelerin ticari rekabette avantaj sağlamak için, ulusal paralarının değerini düşürmeleri ve ihracatlarını artırmaya çalışmaları sonucu ortaya çıkan kur savaşları ile başlamaktadır. Ancak, pek çok ülkenin, aynı anda, para arzını artırarak ulusal paralarını değersizleştirilmesi, tüm para birimlerinin aynı anda değer kaybına yol açabilecektir. Bunun sonucunda, 1930'lu yıllarda yaşandığı şekilde, kazananı olmayan bir ticaret savaşının çıkmasına yol açılacaktır.

Korumacı uygulamalar arttıkça uluslararası ticaret azalmaktadır. Bir ülkenin bazı ürünlerin ithalat tarifelerini artırması, söz konusu ürünün yerli üreticilerine rekabet avantajı sağlayarak kısa dönemde işe yarayabilir. Fakat uzun dönemde karşı önlemler alınacağı için, korumacılık ilgili tüm ülkelerde istihdamı düşürmekte, büyümeyi baskı altına almaktadır. Ayrıca tarifeler, ithalat fiyatlarını artırmakta, enflasyonu tetiklemektedir.

2008 krizi sonrası dönemde FED (Federal Reserve Bank=ABD Merkez Bankası), ECB (European Central Bank=AB Merkez Bankası) ve BOJ (Bank of Japan=Japonya Merkez Bankası) başta olmak üzere başlıca ülkelerin merkez bankaları, stratejik sektörlerde kurtarma operasyonları başlatmış ve doğrudan şirket tahvilleri satın almaya başlamıştır. Bu durum küresel likidite bolluğu yaratmıştır. Bu likidite bolluğu, ekonomilerde konut balonu benzeri yeni balonların ortaya çıkmasına ve patlamasına yol açabilir.

Korumacı politikalar, dünyada daha önceki dönemlerde görülen benzeri uygulamalardan sağlanan deneyimlere göre, tüm ülkelerin refah düzeylerinde önemli kayıplara yol açacaktır. Serbest ticaret yoluyla tüm ülkeler uluslararası ticaretten net refah artışı sağlayabilmektedir.

2008 Küresel krizi sonrası uygulamaya konulan korumacı önlemler nedeniyle serbest rekabet azalacağından, işletmeler yüksek yatırım harcaması gerektiren teknolojik yenilikleri erteleyecektir. Bu nedenle teknolojik gelişme yavaşlayacaktır.

Korumacılık pek çok ülkede yüksek enflasyon ve işsizliğe neden olacaktır. Bu da toplam dünya refahının azalmasına, yoksulluğun artmasına ve uluslararası ticaretin azalmasına yol açacaktır.

Korumacı politikalar nedeniyle ABD başta olmak üzere büyük ekonomilerde uluslararası yatırımların geri dönüşünün teşvik edilmesi küresel değer zincirinde bozulmalara ve aksamalara yol açacaktır. Bu da üretimde etkinliği bozarak dünya refahının azalmasına neden olacak, endüstrilerin yeniden yapılanma maliyetleri küresel fiyat düzeylerini yükseltecektir.

Uluslararası ticaretin gelişmesi ülkeler arasında iş birliğine ve dostane ilişkilerin güçlenmesine yardım etmektedir. Yeni korumacı politikalar nedeniyle ortaya çıkan çatışma ortamı ülkeler arasında huzursuzluk ve anlaşmazlıklara neden olacaktır. Ülkeler birbirlerine misillemede bulunmak veya yaptırım uygulamak için fırsat kollar hale gelecektir.

Ticaret savaşları sonucu ortaya çıkan ülkeler arasında karşılıklı güven bunalımı, Birleşmiş Milletler, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası örgütlerde karar alınmasını güçleştirecek, bu kuruluşlar işlevsiz hale gelecektir.

KAYNAKLAR

1. AMEDEO, Kimberly, (2019). Trade Wars and How They Affect You Why Trade Wars Are Bad and Nobody Wins, The Balance, <https://www.thebalance.com/trade-wars-definition-how-it-affects-you-4159973> Erişim Tarihi: 27.03.2019.
2. AYTEKİN, İ. & Uçan, O. (2018). Ticaret Savaşları ve Korumacı Politikalar: Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye İlişkileri Bakımından Bir İnceleme. BEÜ SBE Derg.,7(2), 851-862.

3. BABACAN, Mehmet (2018). Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları, Çerçeve, Sayı:86, Mayıs-Haziran 2018.
4. EĞİLMEZ, Mahfi. (2009). Küresel Finans Krizi, Remzi Yayıncılık, 5. Basım, Ankara.
5. EĞİLMEZ, Mahfi. (30.06.2017). Kendime Yazılar. www.mahfiegilmez.com.
6. EĞİLMEZ, Mahfi (17.08.2018). Korumacılık, Ticaret Savaşı ve ABD Türkiye İlişkileri, Kendime Yazılar. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/08/korumacilk-ticaret-savas-ve-abd-turkiye.html>
7. EĞİLMEZ, Mahfi (27.01.2018) Kur Savaşları, Ticaret Savaşları ve Küreselleşme, Kendime Yazılar, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/01/kur-savaslar-ticaret-savaslar-ve.html>
8. EĞİLMEZ, Mahfi (26.09.2018). Ticaret Savaşları, Kendime Yazılar, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/09/ticaret-savaslar.html>
9. ERTÜRK, Emin. (1996). Uluslararası İktisat, 1. Baskı, Ekin Kitabevi, İstanbul.
10. ERTÜRK, Nuran. (2017), “Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri”, Fiscaoconomia s.89-109).
11. GÜLTEKİN, Sadettin (2019). Küresel Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri, Karadeniz 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, 15-17 Mart 2019, Giresun. Kongre Tam Metin Kitabı,
12. GÜNGÖR, Tefik. (2013). Olayların İçinden, Dünya Gazetesi Köşe Yazısı, 19 Eylül 2013. www.dunya.com/kose-yazisi/parasal-genisleme/17659
13. SEYİDOĞLU, Halil. (1993). Uluslararası İktisat, 9. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.
14. ÜNAY, Sadık ve Şerif Dilek, (2018). Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları, Analiz, Sayı; 228. SETA Yayını.
15. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39987397>

YENİ KORUMACI POLİTİKALAR VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NÜN GELECEĞİ

Sadettin GÜLTEKİN

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi Öğretim Üyesi

Eda GÜLTEKİN

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

2008 küresel ekonomik krizinin etkileri sürmektedir. Bu kriz döneminde başta ABD olmak üzere pek çok ülke krizden çıkış yolu olarak gördükleri korumacı politikalara yönelmişlerdir. Rekabetçi devalüasyonlar, doğrudan müdahaleler, sübvansiyonlar ve dış ticaretin çeşitli engellerle kısıtlanması gibi müdahalecilik uygulamaları büyük ekonomiler arasında karşılıklı misillemelerle yaygınlık kazanmıştır. Özellikle ABD’de Donald TRUMP’ın başkan seçilmesinden sonra önce Çin’e karşı başlatılan ve sonrasında pek çok ülkeye yaygınlaştırılan, uluslararası ekonomik ilişkileri kısıtlayıcı uygulamalar, bir domino etkisi yaratarak tüm dünyayı yeni bir ticaret savaşına sürüklemektedir.

Günümüzde yaşadığımız bu uygulamalar Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları ile çelişmektedir. Halen 189 ülkenin üyesi bulunduğu DTÖ’nün amacı uluslararası ticaretin serbest, adil ve şeffaf bir rekabet ortamında yürütülmesidir. DTÖ’nün GATT’ta da var olan ana ilkelerinden ikisi; piyasa mekanizmasının işleyişine müdahale etmeme ve ticaret savaşına yol açabilecek uygulamalardan kaçınma ilkeleridir. Oysa ABD tarafından başlatılan ticari ve ekonomik etkili uygulamalar DTÖ’nün bu temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. ABD’nin bu tutumuna karşı DTÖ nezdinde pek çok ülke şikâyetinde bulunmuştur. Gerek şikâyetçi ülkelerin iddiaları gerekse ABD tarafından savunulan gerekçeler vardır.

Uluslararası ticaretin evrensel ilkelerinin oldukça aşındırıldığı bu dönemde DTÖ’nün işlevsiz hale gelmesi ve geleceği konusu tartışılmaya başlanılmıştır. Dünya ticaretinin evrensel kurallarının eşit ve öngörülebilir şekilde işletilmesini sağlamayı amaçlayan, küresel sistemin önemli bir kuruluşu olan DTÖ’nün işlevsizleştirilmesi tüm dünya ekonomisini kaosa ve belirsizliğe sürükleme riski taşımaktadır. Karşılıklı yaptırım tehditleri ve misillemeler sonucunda dünya ticaret hacminin daralması kaçınılmazdır. Uluslararası ticaretteki daralma, ülke ekonomileri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin görülmemiş oranda yüksek olduğu çağımızda, küresel değer zincirlerinin kopmasına ve kazanımı olmayan bir ticaret savaşının başlamasına neden olacaktır. Bu durum, ülkeler arasında karşılıklı güven bunalımı yaratacağından, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF, DTÖ gibi kuruluşlarda karar alınmasını da güçleştirecektir.

Gelinen bu noktada, dünya ekonomisinin önemli aktörlerinden birisi olan DTÖ’nün misyonunun ve geleceğinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada ABD’den başlayıp başlıca ekonomilere yayılan korumacı politikalar ve bu politikaların dünya ticareti açısından etkileri ile DTÖ’nün bu süreçte rolü ve geleceği incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Ticaret Savaşları, Yeni Korumacı Politikalar, Dünya Ticaret Örgütü’nün Geleceği.

1.GİRİŞ

Uluslararası ticaretin temellerini atan David Ricardo’dan Heckscher-Ohlin ve Samuelson’a kadar (Noe)Klasik Ekonomistler düşüncelerini üç ana eksen üzerine kurmuşlardır:

- 1)Piyasalar tam rekabettedir ve endüstride ölçüğe göre sabit verim vardır.
- 2)Endüstride üreticiler homojendir.
- 3)Ülkeler nihai (tamamlanmış) ürünlerin ticaretini yaparlar.

(Neo)Klasik teorinin bu varsayımlarından ölçüğe göre sabit getiri varsayımı Gruben&Lloyd tarafından geliştirilen “intra-industry trade = endüstri-içi ticaret”, Helpman&Krugman tarafından geliştirilen “new

trade theory = yeni ticaret teorisi” ile yıkılmış ve ölçüğe göre artan getiri kavramı geliştirilmiştir (WTO, 2017, s.15-16).

(Neo)Klasik teorinin ikinci varsayımı olan homojen üretici varsayımı da Bernard&Jensen tarafından yapılan “firm-level microdata = firma düzeyinde mikro bilgi” ve Melitz tarafından yapılan “firm heterogeneity = firma heterojenliği çalışmaları sonucunda “heterogeneous producers = heterojen üreticiler” varsayımına dönüşmüştür (WTO, 2017, s.15-16).

(Neo)Klasik teorinin üçüncü varsayımı olan, “ülkeler nihai (tamamlanmış) ürünün ticaretini yaparlar” varsayımı da Jones & Kierzkowski ve Deardorff tarafından yapılan “fragmentation of production = üretimin parçalara ayrılması; Feenstra & Hanson, Campa & Goldberg ve Yeats tarafından yapılan “trade in intermediates = ara mallar ticareti”; Baldwin tarafından yapılan “unbundling=bölümlendirme”; Grossman & Rossi-Hansberg tarafından yapılan “impact of task trade on factor productivity = görev ticaretinin faktör verimliliği üzerinde etkisi” adlı çalışmaları sonucunda “trade in task = görev ticareti” kavramına dönüşmüştür (WTO, 2017, s.15-16).

Klasik ve neoklasik ekollerin savunduğu, serbest ticaretin ülkeler arasında iş bölümü ve uzmanlaşmayı artırarak, ticarete katılan tüm ülkelere yarar sağlayacağı görüşü büyük ölçüde değişime uğramıştır. Uluslararası ticaretin nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya yönelik yeni teoriler geliştirilmiştir. Ancak, 2008 yılında başlayan küresel kriz sonrası, özellikle gelişmiş ekonomilerde başlayan korumacı politika uygulamaları; karşı önlemler ve misillemelerle yaygınlaşınca, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre uluslararası ticarete yer almaları düşüncesi savunmasız kalmıştır.

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi düşüncesi önceleri GATT, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)nün kurulmasından sonra da bu örgüt tarafından desteklenmektedir. Fakat 2008 küresel krizi sonrası uygulamaya konulan korumacı politikalar DTÖ politikalarına ters yönde gelişmektedir. Bir yandan uluslararası ticaretin serbestleşmesini savunan klasik ve neoklasik teoriler, geliştirilen yeni teorilerle, teorik planda erozyona uğrarken, uygulamada da korumacı politikalar ön plana çıkmaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü'nün savunuculuğunu yaptığı “serbest ticaret” düşüncesi teorik planda artık eskisi kadar koşulsuz kabul görmemektedir. Diğer yandan büyük ülkelerin ekonomi ve ticaret politikası uygulamaları korumacılık yönünde gelişmektedir. Özellikle ABD Başkanı Donald Trump'ın uygulamaya koyduğu içe dönük müdahaleci politikalar DTÖ kurallarıyla çatışmaktadır. Dünya'nın en büyük ekonomisi konumunda olan ABD, kendi uygulamalarına engel gördüğü DTÖ'yu etkisizleştirmeye ve işlevsizleştirmeye çalışmaktadır.

Bu çalışmada; DTÖ'nün dünya ticaretinde rolü ve önemi, DTÖ'nün geleceğini tehlikeye atan gelişmeler, ABD tarafından başlatılan müdahaleci politikaların dünya ekonomisi ve serbest rekabet sistemi üzerine etkileri incelenmektedir.

2.GATT VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

Bretton Woods konferansında kararlaştırılan Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO)nün kurulamaması üzerine "geçici" olma özelliğine rağmen GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), 1995 yılına kadar uygulamada kalmıştır. GATT çok taraflı ticaret görüşmeleri (müzakereler) sonucunda gümrük tarifelerinin ortalama %40'tan %6'ya kadar indirilmesinde başarılı olmuştur. Ancak, örgüt, az gelişmiş ülkelerin gelişmesine beklenen katkıyı sağlayamamıştır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

GATT'ın diğer başarısızlığı da Rusya ve Çin'in örgüt dışında kalmasıdır. Çin, 2001 yılında DTÖ üyesi olmuştur. Çin'in DTÖ üyeliğine ABD büyük destek sağlamıştır. ABD'nin beklentisi, büyük miktarda ticaret açığı verdiği Çin'in pazarını ABD mallarına ve sermayesine açmasıydı. Ancak beklendiği gibi olmamış, Çin, DTÖ üyeliği sayesinde dış pazarlara erişimini kolaylaştırırken, kendi pazarını korumaya devam etmiştir. 2001 yılından bugüne kadar Çin, şikâyetçi olarak 20, şikâyet edilen olarak 43 olmak

üzere toplam 63 anlaşmazlığa taraf olmuştur. Çin, bu anlaşmazlıkların yarısından çoğunu ABD ile yaşamıştır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

Nitekim Rusya da 2012 yılında DTÖ'ye üye olmuştur. Rusya'nın dünya ticaret sistemine uyumu açısından pek çok anlaşmazlık konusu bulunmaktadır. Bu anlaşmazlıkların bir kısmı üyelikte geçen 7 yıl içinde Rusya'nın "şikayetçi" olarak yer aldığı 7, "şikâyet edilen" olarak yer aldığı 9 olmak üzere toplam 16 anlaşmazlık dosyası kapsamında ele alınmıştır. Anlaşmazlıkların yarısı Avrupa Birliği (AB) ile olurken, diğer yarısı Ukrayna, ABD ve Japonya ile yaşanmıştır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

GATT, akit taraflar arasında ticaret ihlalleri sonucu doğan sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Oysa DTÖ ile "Anlaşmazlık Çözüm Organı" yaratılmıştır. Nihai Senet'te DTÖ'ye üye ülkeler, ticaret kurallarının ihlaline karşı tek taraflı önlem alamazlar. Üye ülkeler, anlaşmazlıkların çözümü için Nihai Senet ile getirilen sisteme ve bu sistemin gerektirdiği prosedürlere uygun davranmalıdır (Gültekin, 2005, s.34).

DTÖ anlaşması Ek 2'de yer alan Anlaşmazlıkların Çözümlemesi Konusundaki Kural ve Yöntemleri Tespit Eden Mutabakat Metni ile Anlaşmazlık Çözüm Organı'nın kurulmuş olması, anlaşmazlık ve sorunların çözümünü kolaylaştırmaktadır. Bu durum eski GATT'a göre önemli bir yeniliktir. Anlaşmazlık Çözüm Organı, panel kurma, panel ve temyiz raporlarını kabul etme ve panel kararlarının uygulanmasını gözetme ve gerektiğinde karşı önlem alma yetkisi verme konusunda tek otoritedir. GATT'ta bulunmayan ve DTÖ ile getirilen diğer bir yenilik de panel kararları için daimî nitelikteki "İtiraz (temyiz) Mercii" ne başvurabilme imkanındır (Gültekin, 2005, s.34).

DTÖ, üye devletler arasındaki ticarete ilişkin temel kuralları belirleyen küresel nitelikli tek organizasyondur. Bugün yaklaşık 15,4 trilyon doların üzerinde bir ticaret hacmini düzenleyen DTÖ, ticaret müzakereleri, uyuşmazlıkların çözümü, uygulama ve izleme araçları, ticaret kapasitesinin artırılması ve diğer örgüt ve birimlerle üst düzeyde iş birliğiyle dünya ticaretinin en önemli aktörlerinden biri durumundadır. DTÖ'nün dünya ticaretinde önemli rol üstlenmesi, örgütün sadece ekonomi politikaları açısından değil, dünya siyaseti açısından da önemli bir aktör haline gelmesini sağlamıştır. GATT'ın İkinci Dünya Savaşı'ndan örgütün kurulduğu 1995 tarihine kadar bıraktığı miras, örgütün kurulması ve politikalarının belirlenmesinde oldukça belirleyici olmuş ve daha işlevsel ve kurumsallaşmış bir yapı inşa edilmiştir (Özlük, 2018, s.374).

DTÖ, tarihinde ilk ve tek ticaret anlaşmasını 22 Şubat 2017 tarihinde yürürlüğe koymuştur. Türkiye'nin de imzacılarından olduğu anlaşmanın küresel ticareti yılda bir trilyon Dolar' artırması beklenmektedir (www.wto.org).

Üye ülkelerin üçte ikisinin onaylaması sayesinde yürürlüğe giren 'Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması', küresel ticaretin üzerindeki düzenlemelerin hafifletilmesini ve gümrük uygulamalarının kolaylaştırılmasını amaçlamaktadır. Yaklaşık 16 yıldır müzakereleri süren anlaşma, 2013 yılında Bali'de düzenlenen konferansta oy birliği ile kabul edilmiştir. Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması'nın imzacıları arasında ABD, Kanada, Avrupa Birliği de bulunmaktadır. DTÖ Genel Direktörü Roberto Azevedo, bu anlaşmanın uygulanması ile uluslararası ticarete giderlerin ortalama yüzde 14 azalacağını bildirmiş ve anlaşmayı 'küresel ticarete bir devrin en büyük reformu' olarak tanımlamıştır. Azevedo, anlaşmanın gümrük vergilerinin tamamen kaldırılmasından daha büyük bir etkisinin olacağını vurgulamıştır. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük kazancı elde edeceğinin düşünüldüğü anlaşmanın imzalamaya hazır olan 110 ülke, gümrük prosedürlerinin kolaylaştırılması, iş birliğini artırıcı mekanizmaların geliştirilmesi, bilgi paylaşımı ve düşük masraflar gibi yenilikleri uygulayacaktır (www.bbc.com, 2017). Dünya ticareti 15,4 trilyon dolar ihracat ve 17 trilyon dolar ithalat olmak üzere 32,4 trilyon dolar düzeyindedir. İthalat rakamları içerisinde navlun ve sigorta bedelleri de bulunduğu (genellikle ihracat FOB, ithalat ise CİF bedel üzerinden hesaplanmaktadır) ithalat rakamları yüksek çıkmaktadır. Oysa bir ülkenin ihracatı diğerinin ithalatı bulunduğu, dünyanın gerçek üretim değerini bulabilmek için ihracat değerinin dikkate alınması gerekir. Dünya ticareti 15,4 trilyon dolardır. DTÖ'nün hazırlayıp üye ülkelerin üçte ikisini aşan çoğunluğunun onaylaması ile yürürlüğe giren "Ticaretin Kolaylaştırılması

Anlaşması (Trade Facilitation Agreement) sayesinde dünya ticaretinin yılda 1 trilyon dolar artmasının beklenmesi DTÖ'nün dünya ticaretinde önemini vurgulamaktadır.

3. KORUMACI POLİTİKALAR VE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ

2000'li yılların başlarında, ABD ekonomisini yaşamakta olduğu durgunluktan çıkarabilmek için, ABD Merkez Bankası FED, faiz oranlarında indirim gitme kararı almış ve faizleri Mayıs 2000-Haziran 2003 arasında %6,5 düzeyinden %1 düzeyine kadar düşürmüştür. Bu şekilde tüketim artırılarak, ekonomiyi canlandırmak amaçlanmıştır. Faiz indirimleri, konut kredisi kullanımlarını hızla arttırmıştır. Bu kez gayrimenkul fiyatları aşırı derece artmaya başlamış, evlerinin değerlendirildiğini gören gayrimenkul sahipleri, ikinci-üçüncü evlerini almaya başlamış, bunun için bankalardan yüksek miktarlarda kredi kullanmıştır. Önceden konut kredilerinin büyük kısmı, yüksek kaliteli müşterilere (prime mortgage) verilirken, zaman içinde krediler daha düşük kaliteli müşterilere (subprime mortgage) de verilmeye başlanmıştır. 2008 yılı ortasında ABD'de subprime mortgage kredilerinin hacmi 1,5 trilyon dolara kadar yükselmiştir. ABD'de faizler geçmişte son derece düşük düzeylerde olduğundan, subprime mortgage kredilerini kullanan düşük gelirli kişiler, çoğunlukla değişken faizli kredileri tercih etmiştir. FED'in 2004'ten sonra faizleri tekrar arttırmaya başlaması, bu kişilerin aldıkları kredileri geri ödeyememesine neden olmuştur (Eğilmez, 2009: 66).

Çoğunlukla mortgage türev ürünlerine yatırım yapan finans devi 158 yıllık Lehman Brothers, 15 Eylül 2008'de iflas etmiştir. Bir süre sonra General Motors, Citigroup, AIG, Merrill Lynch ve Morgan Stanley gibi büyük şirketlerin iflas sinyalleri hissedilmeye başlanmıştır. ABD yönetimi, önce krize karşı sessiz kalmış, 2008 yılı ortalarında krizin derinleşmesi üzerine, 850 milyar dolarlık bir kurtarma paketini (bailout bill) senatodan geçirmiş ve piyasaya sürmüştür. Bu kapsamda, konut kredilerinde ikincil (türev) piyasanın gelişmesi için oluşturulan Freddie Mac ve Fannie Mae devlet kontrolüne geçmiş, Merrill Lynch çok düşük bedelle Bank of Amerika'ya satılmış ve dev sigorta şirketi AIG operasyonlarını devam ettirebilmek için FED'den önemli miktarda kredi kullanmak zorunda kalmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile ortaya çıkan sorunlar, devletin ekonomiye müdahalesini kabul etmeyen Klasik görüşün terk edilmesini gerektirmiştir. Bu durum, dünya ticaretinin azalmasına ve krizin tüm dünyaya yayılmasına neden olmuştur. Bu finansal kriz de de 1929 krizi sonrası uygulanan Keynesyen politikalara benzer müdahaleci politikalar uygulamaya konulmuştur. Son ekonomik kriz sonrasında ABD hükümetinin seri faiz indirimleri, banka birleştirme operasyonları ve mortgage kurumlarına el konulması serbest piyasa ekonomisi kurallarından geri dönüş ve müdahaleci ekonomik politikalar dönemine girildiğini göstermektedir.

ABD Başkanı Donald Trump'ın Avrupa Birliği, Kanada ve Meksika'dan ithal edilen çelik ve alüminyuma ilave gümrük vergileri uygulama kararı, ticaret savaşını yeniden alevlendirmiştir. ABD'nin vergi koyduğu ülkeler arasında misilleme yapacaklarını duyurmuş, en büyük tepkisi ise AB'den gelmiştir. ABD'nin tek taraflı olarak aldığı ilave gümrük vergileri kararının adil olmadığını ve DTÖ kurallarıyla çatıştığını belirten AB Komisyonu Başkanı Jean-Claude JUNCKER, "Bu dünya ticareti için kötü bir gündür. ABD bize DTÖ anlaşmazlık çözüm organına başvuru ve ABD ürünlerine ilave gümrük vergileri uygulamaktan başka seçenek bırakmıyor" değerlendirmesinde bulunmuştur (www.aa.com.tr).

DTÖ kuralına göre, ülkeler güvenilir şekilde soruşturma yaptıktan sonra, üç alanda tarife artışı yapabilirler veya ticari engel koyabilirler. Bu alanlar dampedli ithalat, sübvansiyonlu ithalat ve bir endüstri koluna ağır şekilde zarar veren ithalattır. Bunun dışında ülkeler savaş çıkması veya ulusal güvenliğin korunması gibi istisnai durumlarda da tarifelerini yükseltebilirler. Donald Trump başkanlığındaki ABD yönetimi Çin'den ithalatın ulusal güvenliğe zarar verdiğini iddia etmektedir (The Economist, 2019, s.7). ABD ticaret yasasının 232. bölümü uyarınca ulusal güvenlik gerekçesi ile ithal çelik ve alüminyum vergisini yükseltmiştir (Küçük, 2018).

ABD hükümeti ayrıca kişilere ve şirketlere de yaptırım uygulayabilmektedir. Örneğin ABD, Amerikalı rahip Andrew Brunson'ın serbest bırakılmaması gerekçesiyle Türkiye'nin İçişleri Bakanı ve Adalet Bakanı'na yaptırım kararı almıştır. Yaptırım uygulama kararı ise ABD Hazine Bakanlığı'nın Yabancı

Varlıkların Kontrolü Bölümü tarafından, Küresel Magnitsky Yasası kapsamında tanınan yetkiler uyarınca alınmıştır. 2016 tarihli Küresel Magnitsky Yasası, ABD hükümetinin dünyada yolsuzluk ya da insan hakları ihlallerine karıştığı gerekçesiyle bireylere, şirketlere ya da diğer kurumlara yaptırım uygulamasına olanak tanımaktadır (Altunbaş, 2018).

ABD'nin başta Çin olmak üzere diğer ülkelere karşı ileri sürdüğü gerekçelerden birisi de fikri mülkiyet hakları konusudur. Uluslararası rekabet gücünün en önemli belirleyicilerinden biri de ihrac ürünleri içerisinde ileri teknoloji ürünlerinin payı ya da oranıdır. İleri teknoloji ürünleri daha çok gelişmiş ülkeler tarafından üretilmektedir. Ancak, ileri teknoloji ürünlerinin üretilmesi kadar bu ürünlerin veya bu ürünlerin üretiminde kullanılan bilimsel yatırımların ve teknolojik bilgi birikiminin fikri mülkiyet hakları ile korunması da önemlidir (Gültekin, 2009).

Fikri mülkiyet haklarının korunması konusu, büyük yatırım harcaması gerektiren araştırma ve geliştirme projelerinin uygulanabilmesi ve bilim ve sanat eseri sahiplerinin haklarının uluslararası düzeyde korunabilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Ülkelerin uluslararası rekabet gücünün en önemli göstergelerinden birisi olan ileri teknoloji ürünlerinin, uluslararası düzeyde korunması ve teknolojik buluş sahibi kişi, kuruluş veya ülkeye belli bir süre tekel hakkı verilmesi, ileri teknoloji yatırımları yapan ülkelere uluslararası rekabet gücü kazandırmaktadır (Gültekin, 2019, s.420).

Küresel değer zincirinin tepesinde bulunan ABD'li işletmelerin fikri mülkiyet haklarını koruma bilinci yüksektir. ABD hükümeti kendi işletmelerinin rekabet gücünü korumak amacıyla, fikri mülkiyet haklarını korumayı ticaret politikasının temeli saymaktadır. Bu nedenle, fikri mülkiyet haklarının korunması, ABD'nin Çin dahil tüm ticaret ortaklarından en önemli isteğidir. Çin, fikri mülkiyet haklarının en çok ihlal edildiği ülke durumundadır (Gültekin, 2019, s.420).

4.DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ'NÜN GELECEĞİ

GATT'ın temel ilkelerinden birisi "fiyat mekanizmasına bağlılık" ilkesidir. Bu ilke dış ticarete koruyucu uygulamalara girilmemesini, piyasa mekanizmasının işleyişini bozan ve rekabeti azaltan uygulamaların kaldırılmasını gerektirmektedir. Serbest rekabetin dünya refahını artıran bir unsur olduğu, gelişme ve yenilikleri teşvik ettiği varsayılmaktadır.

GATT'ın bir diğer ilkesi de "ticaret savaşına karşı çıkma ilkesi"dir. Uluslararası ticarete ülkelerin uyguladığı koruma, bazen koruma savaşı haline gelerek ticaret hacminde daralmalara neden olmakta bu da dünya refahını etkilemektedir (Ertürk, 1996, s. 217). GATT'ın bu ilkesi, üye ülkeler arasında anlaşmazlık durumunda sert ticari önlemlere başvurulmadan arabuluculuk yolu ile dünya ticaretini serbestleştirmek ve refahı arttırmaktır (Seyidoğlu, 1993, s.410).

1995 yılında kurulan ve GATT'ın görev ve yetkilerini devralan daha kapsamlı bir örgüt olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) de GATT'ın bu (ve diğer) ilkelerine bağlılığını sürdürmektedir. Bu nedenle dünya ekonomisinin bugün içinde bulunduğu korumacı eğilimler ve ticaret savaşları DTÖ krallarına aykırıdır. Küresel ekonominin önde gelen 13 ülkesi, DTÖ çatısı altında Kanada'da bir araya gelerek Amerika Birleşik Devletleri'nin Donald Trump önderliğinde ticaret savaşları başlatmasının organizasyonun geleceğini tehlikeye soktuğunu ve örgütte reform yapılması gerektiğini açıklamıştır. Ottawa'daki toplantıya Avustralya, Japonya, Norveç, Güney Kore, İsviçre, Kanada ve Avrupa Birliği'ni temsil eden bir heyetin yanı sıra ekonomisi gelişmekte olan Meksika, Brezilya, Şili, Kenya, Yeni Zelanda ve Singapur katılmıştır. Toplantıya ABD ve Çin temsilci göndermemiştir. Zirvede 23 yıllık organizasyonun, yükselen gümrük tarifleriyle tehlikeye girdiği belirtilirken küresel ekonominin karşılaştığı diğer zorluklar ele alınmıştır (www.tr.euronews.com, 25.10.2018).

Kanada ve Avrupa Birliği yetkilileri, DTÖ'ye ait karar verici hakimlerin sayısını artırarak sistemde tartışmalara yol açan kanunların ve anlaşmazlıkların azaltılması gerektiğini ortaya koymuş, bazı yasaların da değiştirilerek yeniden yapılandırılması gerektiği bildirilmiştir. Zirvede ayrıca bazı sanayilere yapılan devlet yardımları, devlet şirketlerinin yapısı, teknoloji transferi gibi Çin Halk

Cumhuriyeti'ne avantaj sağlayan kanunların bir kez daha ele alınması gerektiği kabul edilmiştir (www.tr.euronews.com).

Ottawa'da yapılan konferansta, acil reform yapılması gereken konular 3 ana başlık altında belirlenmiştir:

- 1) DTÖ Anlaşmazlıkların Çözümü Sistemi'ne işlerlik kazandırmak ve güçlendirmek,
- 2) Örgütün müzakere fonksiyonunu canlandırmak,
- 3) Örgütün üye ülkelerin ticaret politikalarını izleme ve şeffaflık konusunda güçlendirilmesi,

DTÖ anlaşması önceleri tüm tarafların beklentilerini karşılarsa da zamanla değişen koşullar, tarafların eleştirilerine konu olmuştur. DTÖ'nün değişen dünya koşullarına cevap vermediği konusunda geniş kabul söz konusudur. Tartışılan konu bu modernizasyonun nasıl yapılacağıdır. Bu konuda ilk adımı atan AB olmuştur. Avrupa Konseyi, DTÖ'yü değişen dünyaya daha uyumlu ve daha etkin kılacak modernizasyon arayışlarını yapmak üzere Avrupa Komisyonu'nu yetkilendirmiştir (www.aa.com.tr/tr/analiz).

Komisyon bu konuda oldukça detaylı bir konsept dokümanı hazırlamıştır. Dokümanda "Dünyanın değiştiği fakat DTÖ'nün değişmediği" vurgulanarak, reform alanları "kural koyuculuk ve gelişme", "düzenli çalışma ve şeffaflık" ile "ihtilafların çözümü" başlıkları altında sınıflandırılarak bu konudaki AB önerileri belirlenmiştir (www.aa.com.tr/tr/analiz).

Reform önerilerinin gerekçelerinde, bazı ülkelerin özellikle devlet kontrolündeki ticari kurumlara sağlanan sübvansiyonlar yoluyla rekabet kurallarını ihlal ettiği ve büyük ölçüde yine bu kurumlar nedeniyle şeffaflığın sağlanamadığına vurgu yapılmaktadır. Bu konu, ABD'nin de esas şikâyet konusudur (www.aa.com.tr/tr/analiz).

AB konsept dokümanı ve Ottawa sonuç bildirisinde açıklanan görüşlere göre, DTÖ'nün varlığı sorgulansa da vazgeçilmez olduğu konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır. Ancak ABD, DTÖ'nün ABD'nin taleplerini karşılamadığı gerekçesiyle Ottawa konferansına katılmamış ve temyiz organına üye ataması da yapmamıştır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

Diğer yandan, ABD yönetimi, Çin'i; ekonomisini dünyaya açma taahhüdünü yerine getirmediği ve serbest piyasa ekonomisi kurallarını ihlal eden uygulamaları cezalandırmadığı için eleştirmektedir. Trump, ayrıca Çin'in DTÖ nezdinde halen gelişmekte olan ülkeler statüsünde değerlendirmesine karşı çıkmaktadır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

Çin yönetimi ise Washington'ın iddialarına, DTÖ'nün "mevcut tüm kurallarına uyduğunu" belirterek, karşı çıkmakta ve uluslararası düzeni Trump'ın tarifelerinin bozduğunu savunmaktadır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

Dünyanın en büyük iki ekonomisi arasında yaşanan gerilim, DTÖ'nün işleyişini de olumsuz etkilemektedir. ABD yönetiminin, kuruluşun "Temyiz Organı"na yapılması gereken atamaları engelleyerek anlaşmazlık çözümüyle ilgili süreci daha da yavaşlatması, diğer ülkelerden tepki toplamıştır (www.aa.com.tr/tr/analiz). ABD, DTÖ Temyiz Organına üye atamasını geciktirerek bu organın karar almasını engellemeye çalışmaktadır. Oysa DTÖ'nün bu organı olmaksızın ABD'nin elinde Çin'in ısrarlı şekilde devam eden fikri mülkiyet hakları ihlalleri, giderek artan sübvansiyon kullanımı ve siber güvenlik ihlallerine karşı sorumlu tutabileceği bir mekanizma bulunmamaktadır (www.nytimes.com).

Çin, DTÖ üyeliği sayesinde büyümesini inanılmaz şekilde yükseltmiş ve bu kaçınılmaz olarak ABD ile devam eden ticaret savaşına yol açmıştır. Ancak Çin, ekonomisini DTÖ kurallarına aykırı şekilde korumaya devam etmektedir. Söz konusu koruma, gümrük tarifelerine ek olarak damping uygulamaları şeklinde de sürmektedir. Dampingli ihracat daha çok ekonominin büyük bölümüne hâkim olan devlet

şirketleri yoluyla yapılmaktadır. Çin hakkındaki 43 şikâyet konusundan 9'unun anti-damping vergisi ile ilgilidir. Sadece 3 şikâyete konu olsa da fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda da Çin'in ihlalleri bulunmaktadır (www.aa.com.tr/tr/analiz).

ABD, Çin'in uluslararası ticarete "pazar ekonomisi" olarak tanınma talebini reddetmiştir. ABD yönetimi bu kararı DTÖ'ye bildirmiştir. ABD'nin Çin'in talebini reddetmesi, ABD'nin Çin'den yapılan ithalatta yüksek gümrük vergisi uygulayacağı anlamına gelmektedir. Uluslararası alanda "pazar ekonomisi olmayan ülkelerle" yapılan ticarete, gümrük vergisi oranları daha yüksektir. Çünkü bu ülkelerde devlet desteği (sübvansiyonlar) yerli üreticilere önemli avantajlar sağlamaktadır (www.dunya.com/b).

Diğer yandan Çin, AB'nin yeni anti-damping önlemlerinin DTÖ anlaşmalarının ihlali olduğunu belirterek, AB'ye DTÖ anlaşmalarına uyma çağrısı yapmıştır. ABD ve AB, Çin'in ihraç ürünlerinde devlet desteği nedeniyle fiyatların düşük olmasının ticarete adaletsizlik yarattığını savunmaktadır (www.dunya.com/a).

ABD Başkanı Donald Trump'ın korumacı ticaret politikaları izlemesi tüm dünyada ulusalcılığı alevlendirmiştir. Trump'ın uluslararası ticaretin kurallarına aldırış etmemesi, diğer ülkeleri de sistemi terk etmeye zorlamıştır. DTÖ değişen gelgitlere ayak uydurmak için mücadele etmektedir (www.cnbc.com).

Trump'ın korumacı politikalarıyla başlayan ticaret savaşları DTÖ'nün temellerini sarsmıştır. Oysa DTÖ, çeyrek asırdır kuruluş amacına uygun olarak gümrük duvarlarını kaldırmaya ve daha adil bir küresel ticaret sistemi kurmaya çalışmaktadır. Ticaret savaşlarının da etkisiyle birçok şikâyet başvurusu alan DTÖ'nün anlaşmazlıkların çözümü konusunda yavaş ve etkisiz kalması reform çağrılarını beraberinde getirmiştir (www.aa.com.tr/tr/analiz).

ABD; Rusya ve Çin gibi bazı ülkelerin, kendi para birimlerinin değerini bilinçli olarak düşürerek vatandaşlarını yabancı mallardan caydırmak, anti-damping uygulamalarıyla kendi ekonomisinin üretim maliyetlerini düşürmek gibi uygulamalarla serbest rekabeti engellediğini ileri sürerek bölgesel ticaret anlaşmaları arayışına girişmiştir (www.aa.com.tr/tr/analiz).

DTÖ, politikacıların, dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yaşanan gerginliği azaltacak adımlar atmaması durumunda küresel ticaret sisteminin krizin içine sürüklenebileceği ve milyonlarca iş kaybı olabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur (www.hurriyet.com.tr).

DTÖ Genel Direktörü Roberto Azevedo, dünyanın iki büyük ekonomisi arasında tırmanan ticari çatışmaların büyümesinin büyük çaplı bir ticaret savaşına yol açabileceğinden korkulduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle DTÖ'nün kendini Washington ve Pekin'i diyaloga zorlamaya adanmış olduğunu belirtmiştir (www.theguardian.com).

ABD'nin bazı ülkelere uyguladığı ekonomik baskıyı değerlendiren Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, ABD'nin eylemlerinin DTÖ'nün geleceğini tehlikeye attığını ifade etmiştir (www.haberler.com).

Çin'in 2001 yılında DTÖ üyeliğinden sonra örgütte artan rolü ile paralel olarak ABD'nin artan memnuniyetsizliği ve dünya ticaretinin değişen yönü nedeniyle DTÖ'nün geleceği Çin ve ABD arasındaki ilişkiler çerçevesinde şekillenecektir (Özlük, 2018, s.378).

SONUÇ

Dünya ekonomisinde tartışmasız en önemli aktör olan ABD tarafından, dünya ticaretinin evrensel kurallarına aykırı şekilde başlatılan korumacılık uygulamaları ve ticaret savaşları DTÖ'nün "dünya ticaretinin kurallarını koyma" misyonunu oldukça zayıflatmıştır. ABD tarafından Çin'e karşı yürütülen ve daha sonra pek çok ülkeye yaygınlaştırılan ekonomik etkili önlemler, dünya ticaretinde piyasa

mekanizmasına bağlılık ve ticaret savaşlarına karşı çıkma gibi evrensel ilkelerinin ihlal edildiğini göstermektedir. Tarihte dünya ticaretinin evrensel kurallarından sapmalar, karşılıklı güven bunalımı, misillemeler ve kaosa yol açmıştır. Dünya ticaretinin görülmemiş düzeyde entegre olduğu çağımızda, dünya ticaretinin evrensel kurallarından sapmaların, tahmin edilenin çok üstünde ekonomik ve sosyal kayıplara ve yıkımlara yol açma riski bulunmaktadır.

Bugün 15,4 trilyon dolar olan dünya ihracatının, müdahaleci politikalar uygulanmaması durumunda 25 trilyon doları aşması beklenmektedir. Dünya ticaret hacminin artması, üretimin artması, dolayısıyla istihdamın ve dünya refahının artması anlamına gelmektedir. Korumacı politikalarla belirli bir ülke kendi ekonomisinde kısa süreli olarak üretim ve istihdam artışı sağlayabilir. Ancak bir süre sonra diğer ülkelerin de misilleme veya karşı önlem (tit for tat) almaları ile korumacı önlemler yaygınlaşmaktadır. Bu süreçte dünya ticaretinin evrensel kuralları ihlal edilmektedir. Yaşanılan bu kargaşa ve kaos ortamında uluslararası tedarik zincirinde kopmalar meydana gelmekte, siparişlerde gecikmeler üretimde aksamalara yol açmakta, beklenmedik maliyet artışları ortaya çıkmaktadır. Oysa uluslararası ticarete, üretim maliyetlerini en aza indirmek için değer zincirleri (value chains) kurulmuştur. Değer zincirlerinde aksamalar maliyetlerin tekrar yükselmesine ve küresel düzeyde fiyat artışlarına yol açmaktadır. Bu da dünya refahının azalması anlamına gelmektedir.

Dünya ticaretinin adil, öngörülebilir ve tüm ülkelere fırsatlar sunacak şekilde gelişmesini sağlama amacına yönelik olarak kurulan DTÖ, dünya ticaretinin serbestleştirilmesini savunmaktadır. Serbest dünya ticaretinin rekabeti artıracığı, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük yapılarına göre iş bölümü ve uzmanlaşmaya gideceği ve bu durumun toplam dünya refahını artıracığı varsayılmaktadır.

ABD Başkanı Donald Trump'ın korumacı ticaret politikaları izlemesi tüm dünyada ulusalcılığı alevlendirmiştir. Trump'ın uluslararası ticaretin kurallarına aldırış etmemesi, diğer ülkeleri de sistemi terk etmeye zorlamıştır. Oysa DTÖ, kuruluş amacına uygun olarak gümrük duvarlarını kaldırmaya ve daha adil bir küresel ticaret sistemi kurmaya çalışmaktadır. Ticaret savaşlarının da etkisiyle birçok şikâyet başvurusu alan DTÖ'nün anlaşmazlıkların çözümü konusunda yavaş ve etkisiz kalması reform çağrılarını beraberinde getirmiştir.

Reform önerilerinin gerekçelerinde, bazı ülkelerin özellikle devlet kontrolündeki ticari kurumlara sağlanan sübvansiyonlar yoluyla rekabet kurallarını ihlal ettiği ve büyük ölçüde yine bu kurumlar nedeniyle şeffaflığın sağlanamadığına vurgu yapılmaktadır. Bu konu, ABD'nin de esas şikâyet konusudur.

DTÖ anlaşması önceleri tüm tarafların beklentilerini karşılarsa da zamanla değişen koşullar, tarafların eleştirilerine konu olmuştur. DTÖ'nün değişen dünya koşullarına cevap vermediği konusunda geniş kabul söz konusudur. Tartışılan konu bu modernizasyonun nasıl yapılacağıdır. Geline bu noktada, DTÖ'nün varlığı sorgulansa da vazgeçilmez olduğu konusunda geniş bir fikir birliği bulunmaktadır.

Bugün dünyanın önde gelen ekonomileri arasında yaşanan gerginliği azaltacak adımlar atılmaması durumunda küresel ticaret sistemi krize sürüklenebilir ve milyonlarca insan işini kaybedebilir.

KAYNAKLAR

1. ALTUNBAŞ, Öykü (2018). ABD-Türkiye ilişkileri, Washington'ın Amerikalı Pastör sonrası yeni bir krize girdi. 2 Ağustos 2018. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41553003>
2. EĞİLMEZ, Mahfi. (2009), Küresel Finans Krizi, Remzi Yayıncılık, 5. Basım, Ankara.
3. ERTÜRK, Emin. (1996). Uluslararası İktisat, 1. Baskı, Ekin Kitabevi, İstanbul.
4. GÜLTEKİN, Sadettin (2005). Dünya Ticaret Örgütü Kapsamında Tarım Ürünleri ve Türkiye. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
5. GÜLTEKİN, Sadettin. (2009). Dünya Ticaret Örgütü Açısından Fikri Mülkiyet Hakları Ve Coğrafi İşaretler, Yaklaşım / Mart 2009 / Sayı: 195.

6. GÜLTEKİN, Sadettin (2019). Küresel Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri, Karadeniz 1. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, 15-17 Mart 2019, Giresun. Kongre Tam Metin Kitabı,
7. KÜÇÜK, Evrim (2018). Ticaret Savaşları Vizyona Giriyor. 06 Mart 2018 www.dunya.com/ekonomi/ticaret-savaslari-vizyona-giriyor-haberi-405957
8. ÖZLÜK, Duygu (2018). GATT ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Politik Ekonomideki Rolü, Turkish Studies Volume 13/7, Winter 2018, p. 367-381 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13064> ISSN: 1308-2140, ANKARA
9. SEYİDOĞLU, Halil. (1993). Uluslararası İktisat, 9. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.
10. The Economist, (2019). Aftershock, The Pervasive Effects of Tariff Hikes, A Report by the Intelligence Unit, <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2019/01/aftershock-the-pervasive-effects-of-tariff-hikes-2019.pdf>
11. WTO, (2017). Global Value Chain Development Report 2017. Measuring and Analyzing The Impact of Gvcs on Economic Development, Analytical Frameworks for Global Value Chains: An Overview, [/www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf](http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gvcs_report_2017.pdf)
12. www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-komisyonu-baskani-juncker-abdnin-kararindan-endise-duyuyoruz/1162029 Erişim Tarihi:15.04.2019
13. www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dunya-ticaret-orgutunde-tartismalar-24-yilinda-da-devam-edecek/1352673
14. www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39050126, 22 Şubat 2017, Dünya Ticaret Örgütü'nün '1 trilyon euroluk' anlaşması yürürlükte
15. www.hurriyet.com.tr/ekonomi/dunya-ticaret-orgutunden-uyari-40991057
16. www.haberler.com/abd-nin-eylemleri-dto-nun-gelecegini-tehlikeye-11200068-haberi/ 3 Eylül 2018 Pazartesi 14:26
17. www.tr.euronews.com/25.10.2018/ticaret-savaslariyla-gundeme-gelen-dunya-ticaret-orgutu-icin-reform-cagrisi
18. www.timeturk.com/analiz-dunya-ticaret-orgutu-nde-tartismalar-24-yilinda-da-devam-edecek/haber-1016589
19. www.dunya.com/a-ekonomi/cin-abnin-anti-damping-kurallari-dto-anlasmalarinin-ihlali-haberi-395227
20. www.dunya.com/b-dunya/abd-cinin-pazar-ekonomisi-talebini-reddetti-haberi-392797
21. www.theguardian.com/business/2018/sep/19/wto-head-offers-to-mediate-between-china-and-us-over-trade-war, Erişim Tarihi: 23.04.2019
22. www.nytimes.com/2018/12/17/opinion/trade-war-china-wto.html, Erişim Tarihi: 23.04.2019
23. www.cnbc.com/2018/10/29/americas-global-trade-war-arrives-at-wto-as-members-dispute-us-tariffs.html, Erişim Tarihi: 23.04.2019
24. www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm

MADDE BAĞIMLILARININ TEDAVİSİNDE SOSYAL HİZMETİN ROLÜ VE ÖNEMİ THE ROLE AND IMPORTANCE OF SOCIAL SERVICE IN THE TREATMENT OF SUBSTANCE ADDICTION

Kadir AYDIN

Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi İİBF Kamu Yönetim Bölümü, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2437-8118

Cüneyt ÇATUK

Dr., ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9843-7037

ÖZET

Madde bağımlılığı günümüzde kullanımının birçok sebebi olduğu ve madde ulaşımına artık çok kolay ulaşılmaktadır. Geniş boyutlu baktığımızda madde kullanımı; çocukları, gençleri, aileleri ve toplumları olumsuz etkilemektedir. Günümüzde madde bağımlılığı incelendiğinde eskiye göre madde kullanımı oranı artmakla beraber, yaş olarak da 8-9 yaşlarına, yani ilkökul çağlarına kadar düşmüştür. Madde kullanımına yönelik günümüzde sosyal politikaların önemi görülmektedir. Madde kullanan kişiler mikro, mezzo, makro düzeyde incelendiğinde birey; fiziksel, biyolojik, psikolojik, ekonomik, olarak değişimlere uğramaktadır. Aileler, sosyal boyutta, çevreye bakış açısı olarak etkilenmektedir. Makro düzeyde incelendiğinde toplumsal bir sorun olarak ortaya çıkması ve toplumun dışarıya karşı tedirgin olması ve güvenilmez bir ortam olduğu görüşü vardır. Madde bağımlısı çeşitli suçlara karışabilmekle beraber ailesini, arkadaşlarını, çevresini bataklığa, yani madde kullanımına sürükleyebilir. Madde kullanımına sebep olan durumlara bakıldığında, maddenin kişiyi suça ite bilme durumu olduğuna, maddenin kişi ve çevresi üzerinde ki etkiye bakıldığında madde bağımlılığa karşı sosyal politikaların uygulamasının önemi görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, madde bağımlılığının nedenleri, sebepleri, sonuçları, etkisi, maddeye iten nedenler ile mücadelede uygulamasından bilgiler ve bulgular ile madde kullanımının yüksek riskleri ve mücadelesi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Her sene bir önceki yıla göre yaşanan madde artışı ve toplumsal yapının bozulmasıyla doğru orantıda arttığı görülmektedir. Bütün bu durumlar incelendiğinde maddeye ulaşmada, madde kullanımında ve tedavide; koruyucu, önleyici ve iyileştirici çalışmaların, uygulamaların ve politikaların çocukluktan, gençliğe, yetişkinliğe kadar madde tehdidi ve kullanımın önüne geçecek uygulamalarına olan ihtiyaç açık ve net ortadadır. Bu nedenle bu çalışmada, madde bağımlılığının nedenleri, sonuçları ve nüfussal oranda yerini ve mücadelesinde de sosyal hizmetinin önemi ve gerekliliği ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Madde Bağımlılığı, Maddeye İten Nedenler, Madde Bağımlılığında Mücadele, Sosyal Politika, Çocuk Ve Gençlik.*

ABSTRACT

Substance addiction is a possible reason for its use today and it is now very easy to reach the substance. When we look at the wide range of substance use; Towels negatively affect young people, families and communities. Today, when the substance addiction is examined, although the rate of substance use increases compared to the old age, it decreases until the age of 8-9 years, that is, the age of primary school. The importance of social policies for substance use; Micro, mezzo, macro computer users in substance abuse; physical, biological, psychological, economic, changes are undergoing. Families are affected in terms of the social dimension and the environment. There is an environment where macro cleaning and socialization and society are uneasy to the outside and unreliable. Unity addicted to various crimes, his family, the environment, the environment can go to the marsh, that is, substance use. You can look at the circumstances that lead to substance abuse, knowing optional crime it had the situation, when during a person in the situation and environment and looking turkey this madded goal of this study, substance abuse causes, consequences, effects, can be administered in approach with what pushes substance information and the findings high risk and success of substance use. Each year is adjusted according to the previous year and the correction of the social structure is expanding in the right proportion. When all these conditions are examined; protective, preventive and remedial work, practices and policies from childhood to youth, adulthood until the threat of substance and the use of

applications is clear. This focuses on the importance and necessity of substance addiction, its consequences and the influence of social service on the ground and, more likely, social service.

Keywords: *Substance Addiction, The Reasons That Push The Substance, The Fight Against Drug Addiction, Social Policy, Children And Youth.*

GİRİŞ

Bağımlılık, bireyin kendi seçimi veya iradesiyle oluşmuş olmamakla beraber çevresinden, ailesinden, arkadaş ortamından, psikolojik sorunlar nedeniyle her hangi bağımlı olduğu şeyi kısa süreli ya da daha uzun sürede sürekli isteme arzusu ya da isteğidir. Bağımlılık, olgusu incelendiğinde geçmişi insan yaşamının var olmasıyla beraber insan hayatında yer almıştır. Bu bağımlılık iyi ve kötü anlamda olabilir. Tarihten bu yana kişiler insanlar birey, aile, toplum, düşünce grupları, kültürel bağımlılık gibi günümüzden uzak bağımlılık anlamı taşımaktaydı. Sanayinin gelişmesi ile toplumlarda ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bugün asıl anlamından uzaklaşmış madde bağımlılık sorunu ortaya çıkmıştır. Günümüzde önemli bir sorun haline gelen madde kullanımı, mikro-mezzo-makro düzeyde; bireyleri, aileleri, toplumu önemli düzeyde etkilemektedir. Bireyin yalnızlaşmasını, ailenin; huzursuz bir yaşam günlerinin geçmesi, aile parçalanmalarına, kardeşlerin olumsuz etkilenip gelişimsel düzeyini olumlu düzeyde sekteye uğratmasına, ekonomik sorunlar oluşmasına, aile her çocuk için aynı tehlikeyle karşılaşabilecek tedirginliğinde olması gibi önemli düzeyde etkilemektedir. Makro düzeyde ise toplum olarak haran tedirgin halde olması, kimseye güven duygusunun kalmaması ve devlet bu tehlikeye karşı tetikte ve önleyici çalışma sürekli yapmaktadır ve tedavi süreci için büyük bir bütçe ayırmaktadır. Bütün bu çerçeve göz önüne alındığında madde bağımlılığına karşı bir sosyal politika uygulaması olarak bireylerin küçük yaştan yani çocukluk yaşlarından yetişkinlik yaşına kadar, gerek okullarda gerek konferanslarla, mahalle toplantılarıyla, bilinçlendirecek sosyal politika yoluyla verilen hizmetlerle üzerinde durulması ve özel olarak ele alınması gereken bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Madde kullanımı insanlara ve çevreye kadarda zararları vardır. Günümüzde maddeye kolay ulaşımdan dolayı, maddeye itecek sebeplerin çokluğuyla ve örnek alacak kişilerin artmasıyla günden güne fazlalaşmaktadır. Madde kullanan kişiden en çok etkilenen kişi yine kendisi olmaktadır. Vücuda fiziksel kimyasal, biyolojik olarak zarar vermektedir. Bu etkilenmelerinden dolayı kişinin sağlık, iletişim sorunu, ekonomik oluşumunu sağlamasında sekteye uğramasına, sosyal çevresine, duygularına ve davranışlarına olumsuz etkisi vardır. Madde bağımlılığı bu etkileri olmasıyla beraber günümüzde toplumu önemli düzeyde etkileyen bir sorun ve sağlık sorunu olarak önleme, koruma, iyileştirme çalışmaları ortaya çıkmaktadır. Madde bağımlılığı önleme ya da tedavi süreci toplumdan topluma fark gösterse de bu soruna yönelik politikalar küresel boyut sürecine girildiği görülmektedir. Önemli bir bireysel ve halk sağlığı sorunu olarak öne çıkan madde bağımlılığıyla mücadele eden mesleklerden biri, şüphesiz sosyal hizmettir. Sosyal hizmetin sağladığı hizmetler ve geliştirilip uygulanacak sosyal politikalar oluşturulmalıdır. Maddenin kullanımının artması bununda sosyal hizmet uygulamalarının; önleyici, koruyucu ve iyileştirici uygulamalarıyla önemi görülmektedir.

1. MADDE VE MADDE BAĞIMLILIĞI

Madde:

Madde denilince, ‘duyularla algılanabilen ve bölünebilen nesne’ akla gelmektedir (Budak, 2000: 494). Bu ifadeye göre madde, kişilere yani madde kullananlara sarhoşluk yaşatan, akli sorumluluklarını yerine getirmesi durumuna engel olan bedensel ve ruhsal hayat sağlık bütünlüğünün bozulmasına yol açar. Bu maddeler alkol, uyuşturucu, eroin, sigara veya tütün ürünleri, kokain, haşhaş ve uyuşturucu yani zarar verici, hap ve ilaçlar gibi uyuşturucular ifade edilmek istenilmiştir.

Madde bağımlılığı, vücudun işlevlerini olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, bundan dolayı zarar görüldüğü hâlde bu maddelerin kullanımının bırakılmamasıdır. Bağımlı, madde kullanımına ara verdiğinde yoksunluk veya krizsel belirtileri yaşar. Zamanla madde kullanım sıklığını ve dozunu artırmakla daha etkili ve ölümcül madde kullanımına yaklaşıp.

Uyuşturucu ve diğer madde olarak kullanımı olan maddelerin etkileri, dozları ve kullanımı birbirinden farklılık göstermektedir. Kullanıldığı zaman vücutsal olarak zarar vermektedir hem fizikse ayrıca

zihinsel olarak da zarar veya tahrip etmektedir. Yaşamı süreci içerisinde etkileri görülmektedir. Uyuşturucu maddeler kimi ülkelerde kısıtlı olarak kullanımı serbest olsa da uyuşturucu maddenin hiçbir şekilde güvenli kullanımı yoktur. Maddeyi kullanan kişiler için bağımlılık söz konusudur. Vücutsal olarak ne kadar dirençli olsa da bağımlılık eşit durumdadır. İnsan vücuduna giren her maddeyi hücrelerimiz algılar ve tanıır ve bu maddeyi daimi olarak hafızasına alır. Bu durum ise her durumda veya madde kullanımında herkes için geçerlidir.

Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığı Bu sorun ülkemizde ve dünyada yeni görülen bir sorun değildir. Bağımlılıkların sebebine bakıldığı zaman bunlar arasında başlıca sanayileşme, modern yaşama ve kentleşmenin gelişmesiyle oluşmuş süreçler algılardır. Bu süreç ve algılar bireyleri, her zaman beklenen sonucu vermemiş ya da istenen sonucu verse de beraberinde bireyi yalnızlaştırmıştır. Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığında baş etmek zorunda kaldığı problemlerin sayısı artarken, baş etme becerilerini azaltan ve bu durumda çözümü sağlıklı olmayan maddeyle destek ve denge sağlamaya çalışan bireylerin oluşumuna neden olmuştur. Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığı, çocukluktan yaşlılığa kadar uzanmış ve uzanan madde kullanımında geniş bir kullanım durumu vardır. Madde kullanımı ilk olarak kişiyi etkilemektedir. İç sorunlara ve dış etkenlere belli bir süre sonra sebep olmaktadır.

Madde bağımlılığı sürecinde ilk adım merak etme ve denemedir. Maddenin denenmesine kadar kişide merakın yanı sıra maddenin etkilerine yönelik korku da mevcuttur. Merakın korkuyu yenmesiyle kişi, Bir kereden bir şey olmaz. diyerek ilk denemeyi gerçekleştirir. Çoğunlukla ilk defa kullanma, diğer kullanımların da önünü açar. Merak ve korku aşamasında gencin sigara veya alkol kullanıp kullanmaması da belirleyici bir faktördür. Zira sigara kullanan gence “Bu da sigara gibi bir şey!” diyerek diğer maddelerin teklif edilmesi daha kolaydır. Benzer bir durum alkol kullanımı için de söz konusudur. Alkol kullanan kişiler, alkollü oldukları zamanlarda isabetli kararlar veremezler ve kendilerine yapılan madde tekliflerine daha kolay “Evet!” derler (Yeşilay TBM, 2016: 12). Günümüzde yapılan incelemeler ve anket çalışmalarına bakıldığı zaman örneğin çocuklarda sigara kullanımı daha çok okul ortamında arkadaşının kullanımı görüp merak edekten arkadaşının sözlü teklifine hayır diyemeyerekten madde kullanımına yönelimi görülmektedir. Aile içerisinde ebeveynler taklit etme onların madde kullanımındaki durumunu merak edekten maddeye yaklaşım oluyor. Madde kullanımında arkadaş baskısı ve bir gruba dâhil olma isteği de madde kullanımına başlamada diğer önemli nedenler arasındadır. Ergenlik döneminin verdiği olumsuzlukları bastırmak adına dışa bağımlılık ve bunun getirdiği tehlikelerle maddeye ulaşma kolaylığı oluşmaktadır. Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığının sebebi farklı durumlar olabilir ama sonuç itibari ile madde kullanımı kişiyi suça itme olasılığı yüksektir.

Uzmanlara göre ergenlik dönemi, yaşlar arasında kesin çizgiler olmamakla birlikte, 12-15 yaş arasındaki dönemdir. Bu dönem, insan hayatında olumsuz bir evre olarak değerlendirilmektedir. Türkiye dâhil tüm dünyada yapılan istatistiksel araştırmalar, işlenen suçların ve yapılan yanlışların yaygın olarak bu çağlarda ortaya çıktığını göstermektedir (Yavuzer, 1994:113). Bu ifadeye göre ergenlik döneminin suç işlemeye yatkınlığı kendilerini yalnız hissetmesi ve bundan doğan olumsuz tepkiler ve bu dönemde kişilerin belirli guruplara dâhil olmak istemeleri yanlışı ve doğruyu tam ayırt edememesi durumu söz konusudur.

DİE'nin 2000 yılında sonuçlanan bir araştırmasına göre gençlerin en çok suç işledikleri dönem 12-18 yaşlar arasındadır. Çünkü bu dönem çocukların en fırtınalı dönemidir. Bu yaşlarda maddeye merak ve deneme yaşında artış görülmektedir. Bu dönem de maddeyi kullanan kişilerde yani ergenlerde evde sorun çıkarmalar, evden okuldan kaçmalar, depresyon ve suça meyilim durumu oluşmaktadır.

Sigara çocuk, genç ve yaşlı her kesimden insan tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Önemli hastalıklarla olan bağlantısı bilinmesine rağmen, toplumda çok geniş bir kullanımı yelpazesine sahip olan sigara, zarar açısından eroin ve alkol gibi diğer uyuşturucu maddelerle hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir. Ancak, halk arasında eroin ve alkol gibi maddeler daha zararlı ve tehlikeli görülmekte, sigara ise rahatlıkla kullanılmaktadır (Başkurt, 2012: 75) Günümüz de sigara kullanımı normal olarak görülmele beraber sigara kullanımı ilkokul çağındaki çocuk kullanımına kadar inmiştir.

Sigaranın diğer maddelerden farkı bilinmediğinden yani uyuşturucu, esrar gibi maddelerden farksız olduğu bilinmediği için sigaranın çok az zararları olduğu kabul edilerek kimi kişiler özenti halinde, keyif olarak, pasif içiciden aktif içiciye doğru geçişi olduğundan ve kimi kişide kendini ispatlamaya çalışmasından dolayı sigara kullanımında fazlalık ve önemsememe durumu vardır. Yapılan anketler ve değerlendirilmeye bakıldığı zaman sigara kullanımı 11 yaşına kadar düşmüştür.

Emniyet Genel Müdürlüğünün verilerine göre, Türkiye'de henüz tehlikeli boyutlarda olmasa da, son yıllarda uyuşturucu kullanımında artış gözlenmektedir. Fakat tüm dünyada olduğu gibi, ülkemiz gençliği için de uyuşturucular büyük tehlike oluşturmaktadır. Kullanımın az oluşu, özellikle koruyucu hekimlik açısından önem arz etmektedir. Çünkü esas olan hastalık büyümeden, hatta ortaya çıkmadan gerekli tedbirlerin alınmasıdır. Zira günümüzde artık koruyucu hekimlik Ön plana çıkmış durumdadır (Başkurt,2012:80). Günümüzde korucu hekimin varlığıyla ailelerin tedavi sürecinde ve koruyucu hekim ile daha yakın ilişkilerle beraber madde kullanımı konusunda bilinçlilik düzeyinin artmasıyla beraber kişileri daha doğru yönlendirme yapılabilmektedir.

Yapılan istatistiksel araştırmalar ülkemizdeki lise öğrencilerinin %7-8' inin en az bir kere tiner veya bali koklayıp denediği ortaya koymaktadır. Aym araştırmalar sonucu, düzenli olarak kullananların oranını ise yıllara göre artığı gözlenmektedir. Demek oluyor ki, gençler uyuşturucuyu tanımak ve denemek istemektedirler.

Yapılan istatistiksel araştırmalar ülkemizdeki lise öğrencilerinin %7-8' inin en az bir kere tiner veya bali koklayıp denediği ortaya koymaktadır. Aym araştırmalar, düzenli olarak kullananların oranını ise %2 olarak vermektedir. Demek oluyor ki, gençler uyuşturucuyu tanımak ve denemek istemektedirler (Başkurt, 2012: 80). Uyuşturucuya meyil olması, tanımak ve denemek istemeleri çocuk ve gençlerde merak duygusuyla başlar. Maddenin etkisinden habersiz ve bilinçsizdir. Bir kereden bir şey olmaz gibi cümlelerle maddeye yaklaşım oluyor. Madde kullanan ailelere bakıldığı zaman ailelerde daha çok aile içinde şiddetin mevcut olduğu, sosyal ilişkilerinin zayıf olduğu, ekonomik olarak zayıf olduğu bilinmektedir.

Eroin, uyuşturucular arasında en çabuk bağımlılık yapan tehlikeli bir maddedir. Bir iki denemeden soma bağımlılık yapmaktadır. Özellikle etkisini artırmak için buruna çekilerek veya damardan enjekte yoluyla alınmasının her zaman ölüm tehlikesi bulunmaktadır. Gençler arasında en çok kullanılan maddeler esrar (%13), eroin ve kokain (%1), ekstazy ve amfetamin gibi uyuşturucular (%4), keyif verici haplar (%4), tiner ve balıdır (www.habersaglik.com/haber /20936.asp). 2016 Yılı'nın en son olarak Yeşilay'ın raporuna göre dünya da her kişiden 1 kişiden madden dolayı tedavi görmektedir.

Alkol, sigaradan soma en yaygın olarak kullanılan keyif verici maddelerdendir. Ülkemizde sigarada olduğu gibi, alkol tüketiminde de büyük artış gözlenmektedir. Bu maddelerin özellikle gençler ve öğrenciler arasında yaygınlaşması dikkat çekicidir (<http://www.iem.gov.tr/narkotik/uzv.html>). 2011 yılında yapılan Sağlık İstatistik Yılığında araştırmalar incelendiğinde 35 yaş üzeri kadınlarda alkol kullanma, başlama oranı 6.4'e doğru artış olmuştur. Erkeklerde alkole başlama oranı artmakla beraber alkole başlama yaşı 10 yaşa kadar düşmüştür. Alkole başlama da kolaylık her yerde alkole kolay ulaşma durumu da söz konusudur.

Alkol insan üzerinde olumsuz etkilere ve tahriplere yol açmaktadır. Alkol kullanan kişilerde halsizlik, güçsüzlük yani kaslarda zayıflık durumu vardır. Alkol kişiler gün içinde olumsuz durumlarda, kaygı durumunda, stresle başa çıkamama durumunda alkol kullanımını artırmakta yani faydalı şeylere sığınmak değil de alkole meyletme sığınma durumu vardır. Aile içinde geçimsizlikler, arkadaş ortamı, ergenlik döneminde olumsuzluklarla başa çıkamama, bulunduğu ortam, terk edilme, bir şeye aşırı bağlılık sonucu ona kavuşamama gibi durumlar da alkol kullanıma sebep durumu olabilmektedir.

Alkol bağımlılarının çocuklarında dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB), karşı gelme bozukluğu (KGB), davranım bozukluğu (DB), depresyon ve anksiyete bozuklukları kontrol grubuna göre daha yüksek oranlardadır. Ailelerinden ayrı yetişmiş alkol bağımlılarının çocuklarında yapılmış

çalışmalar, bu çocuklarda %25 alkol bağımlılığı saptamışlardır. Çocuk ve gençlerde madde bağımlılığı açısından risk olabilecek durumları araştıran çalışmaların sonuçlarına ruhsal hastalıklar önemli bir yer tutmaktadır.

2. MADDE KULLANIMINA SEBEP OLAN NEDENLER

Madde kullanımına sebep olan nedenleri doğru bir şekilde müşahede, incelemek lazımdır. Sadece madde kullanıma değil kişiyle beraber aileyi, ailenin; eğitim, sosyal, ekonomik durumunu incelemek araştırılmalıdır. Madde kullanan ya da başlama durumunda olan kişilerin arkadaşlarını, çevresini, okul ortamını, psikolojik durumu da incelenmelidir. Bütün sorun madde kullandığında değildir. Madde kullanıma kişiyi mikro, mezzo ve makro boyutta ele alınmalıdır. Madde kullanan kişiye göre maddeye iten neden farklılık gösterse bile birleştirici noktalar vardır. Bunların en başında merak gelmektedir. Aile baskısı, kendini ispatlamak istemesi, sokağa terk edilmiş çocuklar, kültür değişimi yaşayanlar, aile büyüklerini ya da yetişkinleri taklit etmek istemesi, maddenin etkisinden ve tahribinden habersiz olması, aile içi şiddet olması, ergenlik döneminin verdiği dışarıya bağlılık, bilinçsizce çocuğa para verilmesi maddeye ulaşma da ya da kullanmaya sebep olmaktadır.

Çocuklarda, madde kullanımı ise genellikle okul önlerinde satılan ürünlerin alınması, evden çok dışarıya bağımlı olup yaşça büyük yaştaki kişileri özentisi haline almalarıdır. Kullandığı ürünlerin genellikle sigara oranının fazla olması ve bunun ilerde doğuracağı sorunlarda bilinçsiz olunmasıyla beraber farkında olunmaması, çok çabuk zihinlerinin yıkandırılıp kandırılabilmesi ve evdeki dizilerin etkisiyle madde kullanımının ve artması sebepleri olarak görülmektedir.

2.1 Gençleri maddeye itecek birçok neden vardır. Bunlar:

a) **Aile**, faktörünün kişiler üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Bireyin ilk yetişme dönemi olması, her şeyi yeni yeni anlamlandırması, aile bireylerini örnek ve taklit ettiği dönemdir. Sorunlarla veya olumsuzluklarla nasıl başa çıktığını öğrenme yaşı ilk olarak ailedir.

Türkiye de son istatistiklere göre eğitim düzeyinde büyük bir artış söz konusudur. Aileler maddeye yönelik yapılan sunumlar, dersler, konferanslar, bilgilendirmelerle daha bilinçli hale gelmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle paylaşımları ve görünüşleri ile büyük bir özentisi haline gelen alkol ya da sigara kullanımı ve ailelerin bundan habersiz olması maddeye eskiden daha çok yakınlığı madde kullanıma neden olmaktadır. Eskiden aileler her şeyde birbirinden haberi var iken günümüzde sorumsuzluk olgusunun meydana gelmesi ile aile bireylerin tek başına vakit geçirmektedir. Bunun sonucu olarak ebeveynler ve çocuklar arasında şefkat, merhamet, duygusal bir bağın kopmasıyla dışarıya bağımlılık söz konusu olmaktadır. Ailede ki çocuk veya genç birey bu oluşumdan dolayı herhangi bir olumsuzluk durumunda aileyle paylaşmaz ve sorunları bastırmak adına çevresi, ortamı, arkadaşlarında değişim ve kısa süreliğine unutmak için madde kullanımını tercih eder.

Maddeye itecek başka bir sebep ise ailenin köyden kentte olan göçüdür. Bu aile yapısına bakıldığında zaman daha önceki süreçte çocuk ve aile bireyleri şehir hayatındaki gibi birçok şeyden mahrum ve sosyal yaşantı da köy hayatı daha yetersizlik durumu vardır. Köylerde şehir okullarına göre imkânların ve sosyal aktivitelerin hatta öğreticilerinde yetersiz veya eksik olduğu gözlenmektedir. Çocuklar farklı bir ortama girdiklerinde bu yetersizliklerinden dolayı özgüven eksikliği söz konusu olabilmektedir. Şehir hayatının koşullarına ayak uyduramaya bilmekte ve çok fazla ifrata kaçma durumu olabilmektedir. Şehir hayatının canlılığı; aileye olan bağlılığı koparıp dışarıya bağımlılığı söz konusudur. Aile bir süre sonra çocukları takip etmeyerek büyük bir kopuş süreci başlar.

Aile içi iletişimsizlik, ilgi ve sevgi eksikliği, ölüm, boşanma, baskılı ve otoriter bir eğitim anlayışı, çocukları ailelerinden uzaklaştıran, madde kullanmaya sevk eden ve suça iten diğer sebepler arasındadır (Başkurt, 2012: 89). Aile içinde en önemli faktör ebeveyn ve çocuklar arasında sağlıklı iletişimidir. Saygı içerisinde, düşüncelerine saygı duyarak, baskı ve otoriteden ziyade sorumluluklarının bilinçli oluşumunu sağlamak çocuğun aileye bağlılığını sağlar.

Aile büyüklerinin madde ürünlerinde her hangi birisini kullanması örnek teşkil etmektedir. Çocukların madde kullanılması durumunda ise çocuğun madde kullanımdan uzaklaşması ve yenebilmesi için neler yapması gerektiğini ve nerelere başvurması gerektiğini bilmemektedir.

Ezilen, horlanan ve kendine değer verilmeyen çocuklar/gençler, özellikle farkına varmaya başladıkları genellikle ergenlik döneminde, kendilerini tatmin edici ortamları aramakta, bulduklarında ise kendilerini anlatamadıklarında grubun düşüncelerini ve yaptıklarını örnek almakta, evinde yaşadığı bütün olumsuzlukları yenmek üzere birçok suç dahil her yolu tercih edebilmektedir. Bu olumsuzluklar madde kullanımını kolaylaştırmaktadır çünkü olumsuzlukları duymamak görmemek adına ve kendisinden kaynaklı olduğunu düşünmektedir.

b) Ergenlik döneminde de bireyin fonksiyonlarına bakıldığı zaman ruhsal ve fiziksel olarak sürekli değişim ve gelişim süreci içerisinde. Ergenlik dönemi, çocuklar ya da ergenlik döneminde ki bireyler için en önemli gelişim süreçleri arasındadır. Bu dönemde kişiler çok hassas, duygusal, çok çabuk kırılma durumu olan, dışa bağımlı, otoriteye başkaldırma, sevilme hissini duymak, başkalarından etkilenme, toplumdan ilgi duyulmasının istenilmesi gibi özellikler görülmektedir. Gençler de bu dönemde maddeye yönelmeleri bu dönemin verdiği olumsuzluktan kaynaklanabiliyor. Çünkü gençler bu dönemde tehlikeyi fark etmeyerek madde kullanımının ötesinde dikkat toplamayı, gösteriş, aktif olma duygusunun verdiği duygusal hazı tatmak istiyor. Gençlerin, bireylerin daha olumlu tavır ve yeni yeni olgunlaşma sürecini ir parça oluşturan yaş 18 olarak izah edilir. Bu dönemde yaşanan olumsuzluklarda genellikle kendini aileden soyutlamaya ve bununla beraber gelen madde yaklaşımı olur. Çevresinde madde kullanımı fazla ise ilk yöneleceği şey madde olur. Bu dönem kritiktir dikkat edilecek önemli bir dönemdir. Bu dönemde çocuk sözlü ifade etmesede destek bekler ve abartı olmadan alttan alınması durumu olmalıdır. Çünkü aileyle her tartışma da ya da destek alamadığı durumda yeni arkadaşlar arayışına girer ve onlardan değer, sevgi gibi duygu beklentisi oluşur.

c)Özgür olma arzusu ve kendini kanıtlama dönemi madde kullanımda büyük bir etkisi vardır. Genç bireyler, kendisinde bulunduğu düşünceleri başkasına aşılama ya da ifade ederek kanıtlama gereği duyar bu noktada girişimi olur. Genç birey başkalarından da etkileme durumu olabilir ayrıca kabiliyetlerini ve istidatlarını başkalarına aksettirmeye ya da haliyle fiiliyatıyla kanıtlamaya çalışır. Arkadaş ortamında, bulunduğu düşünce akımından veya üyeden ona karşı olumsuz bir tavır sergilenmemesi için elinden geleni yapıp onlar gibi hareket etmeye başlar. O grup ya da üye olduğu örgüt madde kullanımı varsa örneği sigara, alkol ya da uyuşturucu gibi maddeleri bir kereden bir şey olmaz cümleleri ile kullanma yoluna gider. Reddedilmemek için maddeyi hoş görüp aileden gizli bir şekilde, üyesi olduğu ortamda ise açık bir şekilde kullanımı olur. Kendini ispat etme okullarda çok fazla görülmektedir. Baskın olan arkadaşla benzeme yoluna gidilmiştir.

d)Çevreyi etkileme gençlerde genellikle hâkim bir durumdur. Özellikle 6-12 yaşları kapsayan ve "örtülü dönem" denilen bu evrenin, çevreyi etkileme ve kendini ispatlama çabası içinde olma, en belirgin özelliklerindedir (Selçuk, a.g.e.,:51). Çocuklar bu yaşta dikkat çekme ve bende varım, benim de söz hakkım olmalı, ben de istediğim şeyi yapabilir duygusu oluşur. Bu dönemde kendini tanıma ve tanılandırma durumu vardır. Genç bireyler içinde bulunduğu sorunu veya olumsuzluğu basite alabilir. Genç de oluşacak riskleri dikkate almayarak kendisinden uzak olduğu düşünmektedir. Aynı şekilde gelecek ve gelecekte ortaya çıkabilecek riskleri çok uzak görülebilir. Maddeye yönelen kişi oluşturduğu tehlikeden habersiz bana bir şey olmaz duygusuyla hareket eder. Maddenin zararını değil o an ki verici beyinsel ve vücutsal fonksiyonda ki değişim sorunları, olumsuzlukları unuttuğu için maddenin sonucuna bakmaktadır. Gençler, dikkat çekme adına zararlı madde de olsa bu yola başvurmaktadır. Madde ve materyalleri ile o grubun düşüncelerin izahı ile dikkat çekmeye çalışır.

e) Kentleşmeyle beraber farklı sebeplerden dolayı köyden kente doğru göç eden aileler vardır. Köyden kente göçlerin sebeplerinden birkaç tanesine bakılacak olursa bunlar arasında ekonomi, eğitim, çocuğun geleceği için daha sağlıklı, sosyal aktivitenin gelişmiş olduğu, ulaşımın daha kolay olduğu, iş imkânlarının fazlalığı olarak gösterilebilir. Köyden ya da şehirden daha az bir yerleşkene kentte doğru göç oluşumunda avantajları olduğu gibi tehlikeleri, olumsuzlukları ve dezavantajları görülür. Bunlar;

köyden kente göç eden aile kendi sosyal ve ekonomik yapılarına göre yerleşimleri vardır. Köyde yoğun bir kültür yaşamı hâkim iken şehir hayatında bunun azlığı görülür ve yerleşim yapan aile ne şehirli ne köylü konumunda yer alabiliyor. Aile kentiz zorluklarıyla mücadele ederken aile bireyleri olan çocuklar ise kent hayatına hızlı bir şekilde adapte olmaktadır. Kentin getireceği tehlikeden habersiz aile ile bağlantı zayıflayarak dışarıya olan bağıllık artmakta ve aileden kopuş süreci beklemektedir. Bu kopuş süreci sonrası dışarıda ki her türlü duruma, farklılığa açık durumdadır. Ailenin ve çocukların yetersiz eğitiminden dolayı kentin tehlikeleri ile karşı karşıya kalıp maddenin mahkûmiyeti altına girmektedir.

f) Rol Model alma özelliği her zaman her yerde görmekteyiz. Örneğin eğitimde, sağlık alanında, müzik, sanat alanlarında, aile büyüklerini, siyaset camiasını, arkadaşları vb. örneklerle çoğaltılabilir. Madde kullanan bireyler gözlemlendiğinde maddeye iten birçok sebep olduğu gibi bir kişiyi, bir kitleyi veya düşünceyi de rol alma durumu vardır. Örnek aldıkları kişi gibi düşünür, hareket eder. İhtiyacı içer yediğini yer düşüncesi oluşmuştur.

g) Din ise özellikle İslamiyet madde kullanımında önleyici ve kullanımını yasaklar nitelikte hükümler koymuştur. Madde kullanımının azlığı noktasında önemli bir noktada yer almaktadır.

3. MADDE BAĞIMLILIĞINDA SUÇA İTEN NEDENLER

Madde bağımlılığı ve suç arasında günümüze kadar birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Madde kullanan birey incelendiği zaman yavaş yavaş sorumluluklarını kaybetmekle beraber var olan kuralcı oluşuma karşı tavır sergilediği, kendisine ve etrafına zarar, tehdit oluşumu sergileyerek zamanla suça karışma durumu gözlenir. Madde kullanan kişi maddenin verdiği tahrip, sarhoşluk ya da bilincin kapalılık durumuyla suç durumu oluşabiliyor. Madde bağımlısı maddeye ulaşmak için yaygın olarak ilk olarak aile bireylerinden yoğun ve sürekli para istemi başlar. İleriki zamanda farkına varan aile para vermediği için madde kullanan kişi maddeye ulaşmak için hırsızlık, torbacılık, menfi işlerle meşguliyet yoluyla para elde etmek istemesi, gasp, kendini pazarlama, cinayet gibi yollara başvurmaktadır.

Uyuşturucu ya da madde kullanan kişide sadece suça neden olmamaktadır. Şiddet gören bireyler ve aileler incelendiğinde şiddeti uygulayan kişi madde kullanımı olduğu (uyuşturucu ve alkol) görülür. Uyuşturucu, alkol ve sigara vb. maddeler kişilerde vücudun kimyasal fonksiyonlarına zarar vermesiyle şiddet oluşumlu davranışlara yol açmaktadır. Bu maddelerin insan beyni üzerinde kontrol mekanizmalarını zayıflatması veya yoğun enerji halinin ortaya çıkması neticesi, şahıslar daha saldırgan ve kontrolsüz davranış içerisinde olabilmektedirler (Köknel, 1998). Vücudun maddeye verdiği tepki olumsuz davranışlara neden olabilir.

Yapılan araştırmalar da kişilerde madde kullananlar kullanmayanlara göre 3 4 kat daha fazla suç işledikleri sonucu elde edilmiştir.

Psikofarmakolojik modele göre, kullanılan maddenin psikoaktif etkisi; heyecan, irrasyonel davranış ve bilincin kontrol mekanizmasında zayıflamaya sebep olmakta ve madde kullananlar suça meyil etmektedirler. Ekonomik gereksinim modeline göre, bağımlılar maddeyi temin edebilmek için yasal olmayan yollara başvurmakta ve parasal kaynak elde etmek için suç işlemektedirler. Sistemsel modelde ise uyuşturucu maddenin üretimi, trafiği ve ticaretinin doğasından kaynaklanan sert ve acımasız kurallar sebebiyle şiddet suçları işlenmektedir (Altuner ve ark, 2009, s. 88). Maddeye bağımlı olan kişi bir süre sonra vücut madde ister. Maddeye ulaşmak için suç işleme durumu olabilir. Madde müptelası olan çocuk ise okulda hırsızlık, haraç kesme yoluna başvurmakta ve okuldaki arkadaşlarına zarar verir. Özellikle madde kullanımları arasında eroin maddesi kullananlar daha fazla suça bulaşmaktadır. Çünkü maddeler arasında en etkili ve tek kullanımda bağımlılığa sebep olur. Eroin madde bulunması çok zor ve pahalıdır. Maddeye ulaşmak için suç işlenmesi eroinde daha çok görülür. Günümüzde madde kullanımı aile ve sosyal çevre etkisiyle de suça ve madde kullanımına sebep olmaktadır. Suça karışmış bireyin çocukları ya da kardeşleri yakın dereceden akrabalarını devlet memurluk ya da farklı işlerde etkilemektedir.

4. MADDE BAĞIMLILIĞI VE SOSYAL HİZMET ALANINDA MÜCADELE

Madde kullanma sorununun aşılmasında en önemli olması gereken özellik, ailenin bilinçli, mücadeleci ve madde hakkında ve aile ilişkilerinde eğitilmiş olmasıdır. Çocuğun dünyaya gelmesiyle beraber annenin eğitim süreci başlar ve vermesi gereken en önemli faktörler sevgi ve şefkat olmalıdır. Madde esiri olan çocuğa ebeveynleri ve ailece olarak bunlar akrabalar da olmak üzere şefkat, sevgi, samimiyetle yaklaşmış maddeden kurtulabileceğine inandırmamız lazım. Aksi bir tavır sergilendiği zaman madde kullananlar üzerinde daha fazla olumsuz etki yapabilir bundan dolayı çocuğa şefkatle olumlu bir şekilde atlatılabileceğini vurgulayarak önlenme çalışmaları olmalıdır.

Çocuğunun her hangi bir madde ürünlerinden birisini kullandığını öğrenen anne ve baba olaya soğuk kanlıkla yaklaşmış panik yapıp çocuğu korkutmayarak olayı güzel bir şekilde izahının yapılması istenir. Çocuğa karşı öfke kontrolünü sağlayarak bağırma ya da suçlayıcı tavır sergilenmemelidir. Bu durumlara dikkat etmekle beraber olay ya da madde kullanımı göz ardı ve umursamaz tavır takınılmamalıdır. Durum anneden veya babadan gizli tutulmamalı; çocuk izlenim altında olmalıdır. Davranış ve zihinsel değişimler takip edilip çözüme ve maddeden kurtulmaya yönelik hemen süreç başlanmalıdır. Çocuğun maddeden kurtulması için olumsuzluklar ve sorunlardan uzak kalmalı bunun yanında aile ve çevresi sevgiyle, şefkatle, ilgiyle ve değer vererekten çözüme gidilmelidir. Ailede ki oluşan sorunlar giderilmeli ki sağlıklı bir tedavi olabilsin. Çocuğun çevresi gözlem altında olmalı ve maddeye götüren bütün sebepler ortadan kaldırılmalıdır. Ebeveyn kendilerinde de suçluluk payı bulup olaya yaklaşımı ona göre olmalıdır.

Maddeler arasında eroinin tehlikeli ve tahrip edici etkisi vardır. Madde bağımlısı bütün maddelerden kendi isteği ile kurtulma durumu olabilirken, eroin maddesi tedavi ve destek süreci gereklidir. Her türlü madde kullanımında çözüme yani maddeden kurtulmaya yönelik çabalarda kişiye karşı sevgi, ilgi ve şefkat olmalıdır. Eroin gibi maddeden kurtulabilmek için tıbbi bir yardım alınmalıdır.

Madde kullanan veya kullanmayan kişileri maddeyi özendirerek her türlü faaliyetten, resimlerden, film, video, broşür gibi hatırlatıcı öğelerden kaçınılmalı ve toplum bilinçlendirilmelidir. Tedavi sürecinde ki kişiden tamamen sözlü olarak dahi ifadesi yapılmamalıdır.

Türkiye’de madde kullanımı ve bağımlılığıyla ilgili sosyal politika geliştirmeye yönelik aile ve sosyal politikalar, eğitim ve sağlık bakanlıkları ile AMATEM ve diğer ilgili kurum ve kuruluşların işbirliği gerekmektedir. Bu anlamda madde kullanımı ve bağımlılığıyla mücadelede sosyal politika geliştirmeye bireysel ve toplumsal düzeyde eş deyişle mikro-makro boyutlarda ortam hazırlama yeteneğine ve yeterliliğine sahip olan sosyal hizmet meslek ve disiplininin önemi yadsınamaz bir boyuttur. Nitekim madde bağımlısı ergenlik dönemindeki çocuklara ve gençlere yönelik sosyal hizmet müdahalesinin oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Daşbaş, Polat ve Kesen, 2014). Belli bir hastane kapasitesinden sonra hastaneler de AMATEM yapısı görülmekte ve ilgili çalışmalar yapılmaktadır. AMATEM ve ÇAMATEM tedavi sürecinde önemli bir yeri vardır.

Sosyal hizmet mesleğinin ilkeleri ve sosyal hizmet uzmanının rol ve görevleri vardır. Bunlar; biyo-psiko-sosyal bir bütünlük içerisinde, neden-sonuç bağlamında çok boyutlu bir halk sağlığı sorunu olan madde bağımlılığı konusunda da ön plana çıkmakta olup mikro-mezzo ve makro gibi farklı müdahale düzeylerinde bu çok boyutlu soruna karşı kendini göstermektedir. Ayrıca yazar, IASSW ve IFSW’un da aktardığı gibi sosyal hizmet mesleğinin bireylerin yaşam zorluklarını aşmaya ve iyilik hallerini sağlamaya dönük klinik çalışmalar başta olmak üzere psiko-sosyal müdahaleler kapsamında birey, aile ve okul-eğitim yaşamı gibi sosyal çevresinin de dahil olduğu “çevresi içinde birey” anlayışıyla madde bağımlılığı sorununa çok farklı ortamlarda ve farklı boyutlarda müdahale edip bu sürece multidisipliner olarak katkı sağlamaktadır (Polat, 2014: 146). Sosyal Hizmet uzmanı rollerini göz önünde bulundurarak madde bağımlısını bütünüyle göz önüne almaktadır.

Sosyal Hizmet Politikası

Kurul Adı	Kurul Başkanı	Katılımcı Kurum/ Katılımcı	Sekretarya
Uyuşturucu ile Mücadele Yüksek Kurulu	Başbakan Yardımcısı	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı	Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı
		Gençlik ve Spor Bakanı Gümrük ve Ticaret Bakanı	
		İçişleri Bakanı	
		Milli Eğitim Bakanı	
Uyuşturucu ile Mücadele Kurulu	Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Başkanı	Adalet Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı	Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı
		Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı	
		Gençlik ve Spor Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı	
		Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Müsteşar	
		İçişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Milli	
		Eğitim Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı	
Uyuşturucu ile Mücadele Teknik Kurulu	Sağlık Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı Gümrük ve Ticaret Bakanlığı İçişleri Bakanlığı Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı	Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı

Tablo 1: Uyuşturucu ile mücadele koordinasyon kurullarının merkez yapılıması olarak bilinmektedir. (Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Başkanlığı, 2017)

Türkiye’de madde ile mücadelede tedavi sürecinde, önleyici faaliyetlerde, iyileştirici düzeyde devletin çeşitli kurumları altında faaliyetleri vardır. Merkezi koordinasyon oluşumunda uyuşturucu maddesinde Uyuşturucu ile Mücadele Kurulu, Uyuşturucu ile Mücadele Yüksek Kurulu ve Uyuşturucu ile Mücadele Teknik Kurulu olarak farklı yapı altında aynı madde üzerinde mücadelesi bulunmaktadır.

Uyuşturucu ile mücadele alanında yerel düzeyde koordinasyon yapısı, İl ve İlçe Uyuşturucu ile Mücadele Kurulları tarafından yürütülmektedir. İl Uyuşturucu İle Mücadele Kurulu Vali ya da uygun göreceği Vali Yardımcısı Başkanlığında toplanmaktadır. Kurulun sekretarya görevi İl Halk Sağlığı Müdürlükleri tarafından yürütülmektedir. İlçe Uyuşturucu ile Mücadele Kurulları Kaymakam başkanlığında toplanmaktadır. Kurulun sekretarya görevi Toplum Sağlığı Merkezleri tarafından yürütülmektedir (EGM, 2017, s.4)

Ülkemizde bağımlı suçlarına yönelik korumada, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 58. maddesinde yer alan, “Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.” maddesi altında mücadelesi boyutu oluşumu için hükmü hâkimdir.

Sağlık Bakanlığı öncülüğünde hazırlanan “Ulusal Uyuşturucu ile Mücadele Strateji Belgesi (2016-2018)” ve “Ulusal Uyuşturucu ile Mücadele Eylem Planı (2016-2018)” 18 Nisan 2016 tarihli Uyuşturucuyla Mücadele Yüksek Kurulu kararıyla yürürlüğe girmiştir. Bu belge dâhilinde Türkiye’de uyuşturucu ile ilgili önleme çalışmalarında Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) koordinesi altında İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Türkiye Yeşilay Cemiyetinin de katılım da bulunmasıyla mücadele yapılmaktadır.

Madde bağımlılığı mücadelesinde tedavi edici, önleyici ve iyileştirici mücadele de Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezi (AMATEM) ve Çocuk ve Ergen Madde Bağımlıları Tedavi Merkezleri (ÇEMATEM) olmak üzere sosyal hizmet uzmanında bu kurumlar içinde rol aldığı kurumlardır.

YÖNTEM

Madde bağımlılığı konusunda araştırma modeli olarak yapılan çalışmalara bakıldığı zaman büyük bir çoğunluğu hatta tamamına yakın kısmı araştırmayı nicel araştırma üzerine yapmaktadır. Bu yapılan araştırmada maddenin kullanılmasına neden olan etmenler, maddenin niçin suça ittiğine, madde mücadelesinde ve tedavisinde ne gibi süreçlerin var olmasının bilinmesi noktasında genelleştirici sonuçlar ifade etmek için yetersiz kalabiliyor. Bu araştırma da ise nedenlerin ve sonuçların araştırma hakkında bilgi aldıklarında daha kalıcı olması için, vaka çözümlerinde fayda katması ve görüşme yapılan deneğin bizzat madde kullanımdan dolayı olayları ve sonuçları birinci ağızdan dinleyip çözüme odaklanmak için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma da az kişilerle uzun görüşme sonucu madde kullanan kişide başlama süreci, maddeye ulaşması, tedavi sürecinin olup olmaması, çevresi ve aile ilişkileri noktasında daha geniş bilgi elde edilmiştir. Bu araştırma da nitel yöntemin kullanılması madde bağımlılığında mücadele ve tedavi sürecinde önemli bir yol gösterici olmuştur.

Çalışma grubumuzda az kişiyle çok anlamlı ve yapılan nicel araştırmaları destekleyici sonuçlar elde edilmek istenmiştir. Yapılan görüşme uyuşturucu ve alkol kullananlar zerine olup maddeyi kullanmasına sebep olan nedenler, madde kullanmanın sonuçları, tedavi boyutu, aile ilişkilerinin boyutu nitel araştırmayla elde edilmek istenmiştir.

Görüşme yapılan kişilere görüşme formu yapılanmasında kişilere yöneltilecek açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Bu nitel araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılacaktır. Bu teknikte uygulayıcı daha önceden hazırladığı sorular yöneltir ve görüşme sırasında bağımsız sorularda yöneltebilir. Gerektiği durumda soru sormaya bilir veya uygulama içerisinde ekleme de yapabilir. Süresiz bir görüşme de olabilir belli bir sınırlama yoktur. Uygulama da yöneltilecek sorular şu şekildedir:

1. İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin ismi neydi? Ne kadar süre kullandınız?
2. Bağımlı olmanıza neden olan durumlar nelerdi?
3. Aile içi ilişkiler, yapısı nasıldı ve ailenizde bağımlı var mı?
4. Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?
5. Madde bağımlılığıyla mücadelede neler yapılmalıdır? gibi sorular yöneltilemekle beraber uygulama esnasında ekleme olabilir.

Uygulama yapılacak kişilerle gizliliği esas olduğu ve çalışmamıza yansiyacak kısımda deşifre, olmaması için kişisel bilgilerin gizliliği esas olduğu izahıyla kişilerle; telefonla, yüz yüze görüşme yapıp yazıya aktarılmıştır.

BULGULAR

Araştırma da kişilerin kısaca kişisel bilgisi yer alacaktır.

Uygulama 1

Adım A. Soyadım D. 1990 yılında Van/--- ilçesinde doğdum. 2 kardeşim var. 1 erkek ve 1 kız kardeşim var. Okul hayatı; ortaokula kadar okudum. Ailemle yaşıyorum.

1. U- İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin ismi neydi? Ne kadar süre kullandınız?

A- Öncelikle şöyle ifadeyim. İkametgâh ettiğim ilçede iş oranı çok düşük bir yerdir. Okuma oranının düşük olduğu bir yerdir. Terör örgütünün parasal finansman kaynağını sağlamak için gençleri kandırarak madde kullanımını sağlar. Dayım A. Y. bulunduğum ilçe de güneş enerjisi kurumu için iş yeri açmıştı. Dayım merkezde kaldığı için iş yerinin yönetmeni olarak beni bırakmıştı. İşler çok iyi ve büyük bir talep vardı. Arkadaş çevrem baya genişti. Çok yakın arkadaşımın bağımlı olduğundan habersizdim. Arkadaşım yeni bağımlı olmuştu. Gününü tam olarak hatırlamıyorum ama o gün ortalık hastalığı dediğimiz grip olmuştu. Arkadaş, kardeş dediğim kişi sana bir tane ilaç

vereceğim hemen iyi olacaksın. Bana extasy denilen hap verdi. İlaç sandım ve ilacı kullandım. Gerçekten de iyi olup eve gittim. Eve gittikten yaklaşık 2-3 saat sonra çok şiddetli titreme tuttu. Ben hastalıktan diye düşünerek arkadaşımı o beni iyi eden ilaçtan varsa ver dedim. Arkadaş dediğim kişi ben farkından olmadan meğerse extasy maddesini veriyor ve farkında olmadan maddenin etkisiyle vücudum uyuyor ve hastalığın geçtiğini, iyi olduğumu düşünüyordum. Bu olay kaç gün sürdü ve sonunda anladım ki maddenin esiri, bağımlısı olmuşum. Arkadaşımı ilk gördüğümde öldürmeye niyet ettim ama öldürmekle olmayacağını anladım. O günden sonra bağlantımı kestim ama madde kullanmaya devam ettim. Ailemin madde kullandığımdan habersizdi. 8 yıldır madde bağımlısıyım. İlk olarak extasy kullandım ve vücudum bir süre sonra alıştı. Sonra ki yıllar esrar kullandım. Sigaraya sarıp ve değişik yöntemlerle kullandım. Şimdi ise eroin kullanıyorum.

Görüşme yapılan A. D. Madde kullanmasına sebep olan nedenlere baktığımız zaman güzel bir işi olup yüksek bir kazanç elde edildiğinden kötü arkadaş çevresinin kurbanı olup maddeye alıştırtılarak beraber kullanırız düşüncesiyle maddi imkânından faydalanmak için madde kullanımına neden olmuştur. Madde kullanmaya devam ettiği ve maddeler arasında tehlikesinin yüksek olduğu gözlenmiştir.

2. U- Bağımlı olmanıza neden olan durumlar nelerdi?

A- İlk maddeye başlamam kötü arkadaş, bilinçsiz ve farkında olmamamla madde kullanımım oldu. Maddeyi bırakmayı çok defa denedim. Zararının farkındaydım ama iradem noktasında zayıftım. Ailemin maddeye başladıktan iki sene sonra haberi oldu. Madde kullanmayı bıraktım dedikten sonra en küçük sorunda sığınağım madde oluyordu. Ailevi sorun yaşadığımda, insanların madde kullanımı bilip ona göre bakışlarında ümitsizliğe kapılıp maddeye sığınmıyor, yöneliyordum.

A.D. arkadaş kurbanı olup daha sonraki süreçte madde kullanmama kararlılığında iradesinin çok kuvvetli olmaması, ailesinin haberdar olmaması durumunda onların desteğinin eksikliğiyle, sıkıntı ve stres durumunda yönelimi, sığınağı madde oluyor.

3. U- Aile içi ilişkiler, yapısı nasıldı ve ailenizde bağımlı var mı?

A- Aile içi ilişkilerim çok iyiydi. Ben askere gitmeden önce sürekli çalışır aileme destek olurdum. Ailemin gözünde çok farklı bir yerim vardı. Akralarım tarafından çok sevilen ve güvenilen birisiydim. Askerden geldikten bir sene sonra madde bağımlısı oldum. Ailemin madde kullandığımdan haberleri yoktu. Madde alabilmek için bulunduğum iş yerinde yapılan ödemelerin parasını madde alıyordum. Bir süre sonra dayım fark etti ve madde kullandığımı düşünmedi ama ailece sorunlar yaşadık ayrıca güveni kırıldı. İş yeri zarara girince kapatma durumunda kaldı. Ben de ilçemizde iş imkânlarının azlığı ve maddenin tembelleştirmesi, çalışmama hissini varlığıyla işsiz günlerim geçiyordu. Maddeye ulaşmak için ailemden borç para alıyordum. Akralarımın bana güveni tam oldukları için borç para istediğim takdirde alabiliyordum. Bulduğum ilçe de tanınan birisi ve güvenilen birisi olduğumdan marketlerden borç ürün alıp maddeye ulaşmak için başkalarına ucuz ucuz satıp madde kullanıyordum. Ailem madde kullandığımı 2 yıl sonra fark ettiler ve borçlular kapıya dayanıyordu. 80 bin liraya yakın borçlanmıştım. Ailemin, akralarımın bana olan güvenleri tamamen kırıldı. Aile ilişkilerim yok gibi 4 5 yıl benimle bırakma noktasında mücadele ettiler. Mücadelede isteksiz ve iradeli olmayınca ailem tamamen benden koptu. 3 4 ayda bir eve gidiyorum. Dışarda yaşıyorum. Ailemiz de bağımlı yoktur. Aile ve akralar içinde ilk bağımlılık ben de görüldü.

A.D. madde kullanmadan önce gelişimsel süreçlerini güzel bir şekilde geçirmiş. Aile, akraba, çevre üzerinde yetişkin, olgun, güvenilir, saygılı bir izlenimi vardı. Arkadaş yani kötü arkadaş kurbanı olan A.D. madde kullandıktan sonra maddeye ulaşmak için aileye, akralara, çevreye oluşan izlenimin yani eski A. dışında farklı bir izlenim oluşmuştur. A. maddeye ulaşmak için toplumca ahlaklı kabul edilmeyen durumlara başvurmuştur. Madde kullanmaya devam etmektedir. Herhangi bir ekonomik desteği olmaması ve aileyle beraber yaşamayıp dışarılarda kalması maddeye ulaşmak için suç

sürükleyeceği işaretlerdir. Yapılan nicel araştırmalara bakıldığında zaman madde kullananlar maddeye ulaşmak için suç işleme oranı yüksektir. Eroin madde kullananların suç işlemleri daha yüksektir.

4. U- Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?

A- Ailem öğrenmeden önce maddeyle mücadele de herhangi bir tedavi süreci olmadı. Kendi irademle bırakırım diye sürekli erteledim. Bugün yarın derken bağımlılık daha da arttı. Kaç defa bırakırım diye denedim ama dayanamadım. Ailem öğrenince maddeden uzak olayım diye İzmir'e yerleştik orda bir süre kullanmadım. Sıkıntılı, stresli olunca maddeye tekrar yönelimim oldu. Tedavi için başvurduk. Memlekete geri dönmek durumundaydık. Van merkeze yerleştik. ÇEMATEM kurumuna başvurduk. 21 gün hastane de tedavi gördüm. Tedaviden sonra tedavinin devamını aksattığım için tekrar maddeye başladım. Ailem, akrabalarım hepsi bırakmak için toplu hareket ettiler. Evde tuttular. İlk üç gün sürekli kriz geçiriyordum. Hamama abone olmuştuk. Krize iyi geliyordu. 1 ay kadar devam ettim. Bir şekilde fırsat bularak yine evden kaçarak madde kullanmaya devam ettim. Hastaneye 3 4 defa başvurduk. Hastanenin kapısına kadar gidip vazgeçerek oradan kaçıyordum.

A.D 'nin maddeden kurtulmak için tedavi sürecinin başlanmasında birçok kez girişimi ve tedavi aldığı bilinmektedir. Ailece ve akrabalar tarafından da kurtulması yönünde çok defa girişimleri olmuştur. A.D' nin maddeyi bırakma da çok kararlı olmaması, madde kullanmadığında oluşacak krizlerden korkması, iradesinde çok kararlı olmamasının eksikliği görülmektedir.

5. U- Madde bağımlılığıyla mücadelede neler yapılmalıdır?

A- Bulduğumuz bölgede madde kullanım oranı çok fazladır. İnsanlar bilinçsiz olduğundan ve insanların hayatları hiçe sayılarak para kazanma amaçlı çocukları, gençleri farkında olmadan madde kullandırıyorlar. Bunu önlemek yönünde çalışmalar olabilir. Çocukları, aileleri, gençlere yönelik bilgilendirmeler yapılabilir. Madde satımını engellemek adına koruyucu, önleyici politikalar geliştirmelidir. Madde tedavi alanlarının çoğaltılması çünkü tedavi sürecine başvurduğum sıra beklemem lazımdı. Birkaç hafta sonra sıra bana gelmişti. Tedavinin süreci ailelere anlatılmalı hastane tedavisi bittikten sonra gözlemler ve izlenimler devam edilmeli. Kişinin morali yüksek tutularak maddeye ulaşmasını engellemek amaçlanmalıdır.

A.D' nin ifadesi ve bugün yapılan nicel araştırmalarda aynı eksikliklerin örtüştüğü görülmüştür. Tedavi süreci sonrası iyileştirme durumunun önemi de görülmektedir. Maddeden kurtulmak isteyen kişinin iradesi, kararlılığı ve aile ve akrabalarının desteği önemli düzeyde etkilemektedir.

Uygulama 2

Adım B. soyadım Ö. Van/Merkez de 10.06.1997 yılında doğdum. 2 ablam ve 1 abim var. Ben liseye kadar okudum. Lise mezunuyum. Üniversite sınavına 12. sınıfta girdim. Kazanamayınca okul okumayı bıraktım.

1. U- İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin ismi neydi? Ne kadar süre kullandınız?

B- Madde kullanmadan önce okul hayatım, çevreyle, aileyle ilişkilerim düzenliydi. Okul ile bağlantım kesildikten sonra günlerimi boş şekilde geçiyordum. Arkadaş çevrem hepsi üniversite kazanmıştı. Bunu bilen ailem bana karşı olan tavrı değişmiş ve günden güne baskıları artmaktaydı. Baskılardan kurtulmak için kendime iş aramaya başladım. Çarşı merkezde matbaa da kendime iş buldum. Yeni ortam ve farklı insanlarla tanıştım. Matbaanın sahibi farklı şehirde iş yeri olduğu için iş yeri sorumluluğunu yaşıtım oğluna bırakıyordu. Yaşıt olduğumuz için çok rahat bir ortam vardı. Geceler orda kalıyorduk. Orda çalıştıktan sonra eve geç gidiyordum. Zaman zaman gitmediğim günlerde oluyordu. Ailemin bana çok şiddetli baskısı vardı. Sürekli ailemden uzaklaşıyordum. Abim H. Bana zaman zaman şiddet uyguluyordu. Ben okul dönemin de sigara kullanıyordum. Ailem sigarayı bırakmam için hep baskı ve şiddet uyguluyordu. Bu beni kullanmaya ve aileden uzaklaşmama daha

çok sebep oluyordu. Çalıştığım dönemde bir kıza âşık oldum. Onu çok seviyordum. Onun yüzünden çok kavgaya karıştım. Bıçaklandım. Yaşım 18-19 civarıydı. Hiçbir şeyin farkında değildim. Patronun oğlu sigara, alkol, kova gibi maddeler kullanıyordu. Bende aşk duygusu, baskılar, kendimi yalnız hissetmemle ve arkadaşlarıma uyararak bende alkol aldım. Bir süre sonra kovaya oturdum. Her gece olmasa bile 2-3 günde bir gece yaralarına kadar gençlerle toplanıp kovaya oturuyorduk. Hem uyuşturucunun kullanım türlerinden olan kovaya oturuyor hem de bira kullanıyorduk. Vücudum ileriki zamanlarda daha çok madde istiyordu. Maddeye alışmıştı daha etkilisini istiyordu. Esrarı yoğun bir şekilde kullanmaya başladım. Alkol ise paramıza göre kimi zaman bira, viski, rakı kullanıyordum.

2. U- Bağımlı olmanıza neden olan durumlar nelerdi?

B- Ben bağımlı uyuşturucu ve alkol bağımlısı olmadan önce sigara bağımlısıydım. Bazen arada kullanmamak için çabam oluyordu. 1 ay kadar kullanmadığım günler oldu ama canım sıkıldığında, her hangi bir sorunla baş edemediğim de tekrar kullanıyordum. Alkol ve uyuşturucu kullanmam; sorunları, sıkıntıları unutmak adına kafam hoş olsun diye ve arkadaşlarıma uyararak madde kullanma sebeplerim oldu.

3. U- Aile içi ilişkiler, yapısı nasıldı ve ailenizde bağımlı var mı?

B- Ailemiz de madde kullanan yoktur. Hatta sigara dahi kullanan çok az nadirdir. Aile içi ilişkiler benim dışım da çok güzel. Herkes bir birine bağlıdır. Ailemin benden beklentileri yüksektir. Bunları karşılayamadığım için baskıcı, şiddete meyilli yaklaşımları oldu. Aile içinde diğerlerine nazarla ablamlarla olumlu ilişkim var.

4. U- Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?

B- Ben sigara içmeye 9. Sınıfta başladım. Alkol ve uyuşturucu bağımlısı ise lise bittikten 4-5 ay sonra bağımlı oldum. Yaklaşık iki sene kullandım. Her gün; bugün yarın bırakırım diye erteledim. 2 seneye yakın alkol ve madde kullandım. Bundan ailemden sadece ablamın haberi oldu. Ablamla beraber AMATEM'e başvurduk. Aldıkların tahliller sonucu 4 ay kadar tedavi göreceğimi söylediler. Ben tedavi olmaktan korktum ve kafamda madde kullanımını bitti diyerekten uzak durdum. Yaklaşık iki sene geçti sigara dışında Allaha şükür madde ya da alkol almıyorum.

5. U- Madde bağımlılığıyla mücadelede neler yapılmalıdır?

B- Ben yaşadığım sıkıntılar üzerine diyeyim. Gençler, çocuklar, aile, toplum herkes madde hakkında bilinçlendirilmelidir. Çocuğa karşı baskıcı olmamalıdır. Beklentisini karşılayamadığı takdirde olumsuz tepki vermemelidir. Samimi, arkadaşça yaklaşım olmalıdır. Ailece sosyal aktiviteler sık aralıklarla olmalıdır.

B.Ç' nim madde kullanma sebeplerine bakıldığı zaman okulu bıraktıktan sonra ailesinin arkadaşlarıyla karşılaştırma sonrası sürekli baskı içinde olması, abisinin sürekli şiddet uyguladığı ifade edilmiştir. B. ailesinden kopma sürecine girmiş çalıştığı ortamda madde kullanan kişilere uyum sağlamıştır. Âşık olduğu kızdan karşılık görmeyen kısa süreli de yaşadığı tramvatik duyguyu unutmak adına bilinçsizce madde kullanımını vardır. Ailenin baskısı ve abisinin korkusuyla madde kullanımını ailesine açmamış yalnız ablasına ifade etmiştir. Madde kullanımına son vermek için hastaneye yani sosyal hizmetin önemini gösteren AMATEM'e başvurmuş muayene sonra tedavi süreci anlatılmıştır. B. zaman süresinin uzun olmasıyla tedaviyi kabul etmeyerek kendi çabası, kararı ve iradesiyle madde kullanımını bırakmış ve 2 yıldır tamamen bağlantısı kesilmiştir. Eskiye nazaran aile ilişkileri daha da güçlenmiştir. Madde ile mücadelede sosyal hizmetin önemi görülmektedir. Dezavantajlı konumdan kişileri avantajlı konuma getirdiği hizmet söz konusu ve önemi görülür.

Uygulama 3

İsmim M.Ç. 2001 doğumluyum Malatyalıyım 5 kardeşiz en küçükleri benim ortaokul mezunuyum çalışmıyorum.

1. U- İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin ismi neydi? Ne kadar süre kullandınız?

M- Okulu bıraktıktan sonra babam beni sanayide bir kaportacının yanına verdi yaklaşık iki yıl orada çalıştım. Patronum bana şiddet uyguluyordu en sonunda dayanamayıp işten ayrıldım eve gittiğimde babam işten ayrıldığı için beni evden attı. Gece dışarda kaldım. Kaldığım gece bir kaç arkadaş beni götürüp evlerine davet ettiler kendi aralarında Meryem ana dedikleri uyuşturucu bir hap verdiler. Kullandım ve kullanınca her şeyden uzaklaştığımı hissettim iyi gönderdiğini zannettim bu şekilde başladım. Yaklaşık bir yıldır kullanıyorum.

U- Görüşme yapılan M.Ç. düşük aile bağlarından gördüğü şiddetten emsallerinden farklı olarak okutulmak yerine çalıştırıldığından bir kaçış yolu olarak madde kullanımını görmüş bu şekilde kötü bir yola girmiş; madde kullanımına sebep olunmuştur.

2. U- Bağımlı olmanıza neden olan durumlar nelerdir?

M- Babamın bana ve aileme şiddet uygulanması kendimi başarısız görmenin maddi durumunun kötülüğünden kendimi açabileceğim derecede kendimi yakın hissettiğim birinin olmaması manevi yoksunluk eksikliğinden dolayı başladım.

3. U- Aile içi ilişkiler nasıldı, ailede bağımlı var mı?

M- Babam asgari ücretle çalışan bir fabrika işçisidir. Sabahları erken çıkar ve geceleri sarhoş olarak gelir. Çoğu zaman bize şiddet uygular ve ekonomik yoksunluk yaşırdık. Bu sebeple annem maddi yokluktan dolayı temizliğe gider çok çalışırdı. Evde sadece çocuk olarak ben varım. Ablalarım ve abilerim evli ve ayrılır ben sürekli yalnızım. Annem temizlikte babam işte evde olduğu zaman da kavga dövüş kısaca aile ilişkilerim haddinden fazla kötü babam alkol bağımlısı olduğu için aile ilişkilerimiz olması gereken bir aile gibi değildir.

M.Ç. aile yapısının, ilişkilerinin oldukça iyi olmayan bir yapıda yaşadığı olduğu söylemlere göre anlaşılır. Kişi ilgiye, alakaya, şefkate, merhametten iyice yoksun kalmakla bu durumları dışarda ve madde kullanmakla bastırılmıştır.

4. U- Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?

M- Hayır. Herhangi bir tedavi görmedim birkaç kez kendi irademle bırakmaya çalıştım ama başarılı olamadım.

Kişinin tedavi olabilmesi için ilgili yerlere yönlendirilmesi gerekiyor. Maddeyle mücadele konusunda mücadele eden kurumları bilmemektedir.

5. Madde bağımlılığıyla mücadelede neler yapılmalıdır?

M-Öncelikle aile yapıları güçlendirilmelidir. Aile için görevler bilinçli olarak paylaştırılmalıdır. Çocuklar başıboş bırakılmamalıdır. Çocuklar meslek okullarına yönlendirilmeli ve istihdam edilmelidir.

Kişinin neden hataya düştüğünün gayet farkındadır. Kişinin bu durumdan kurtulabilmesi için kişinin güçlü yönleri geliştirilmeli kişinin maddi yokluktan kurtulması için iş imkânı sağlanmalıdır. Ailesi

bilinçlendirilmeli ve aile bağları onarılmalı, anneye daha düzenli bir iş bulunmalıdır. M.Ç. madde kullanımından kurtulması için yardımcı olunmalıdır.

Uygulama 4

Benim adım T.K. 20 yaşındayım. Mardinliyim. 2 kardeşiz. Benden küçük bir kardeşim var.

1. U- İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin ismi neydi? Ne kadar süre kullandınız?

T- Ben zengin bir ailenin çocuğuyum. İlk ortaöğrenim ve lise eğitimimi kolejde tamamladım. Her istediğimi alıyordum. İsteddiğim arabaya binebiliyordum. İsteddiğim yere gidebiliyordum. Ve çok param olduğu için geniş bir çevrem vardı. Arkadaşlarımla beraber eğlence ortamlarında bulunuyordum. Çok eğleniyorduk. Bir gün yine arkadaşlarla beraber bir eğlence ortamındayken bir arkadaşım bana bir hap verdi ve bunu kullandıktan sonra kendimi daha iyi hissedeceğimi söyledi ve bu arkadaşıma güvenerak hapı almaya başladım. Bir gün sonra arkadaşımın verdiği haptan tekrar istedim. Ancak bundan sonra bu hapları para ile temin etmeye başladım. Çok para param olduğu için istediğim kadar kullanabiliyordum. Üç yıl içerisinde hemen hemen kullanmadığım uyuşturucu kalmadı.

Madde kullanan kişinin maddi durumunun iyi olması bağımlı olmasında etkili olmuştur. Maddi durumunun iyi olması madde bağımlısının uyuşturucu satıcılarının hedefi haline gelmesine neden olmuştur. Madde kullanıcısının çevresinin geniş olması ve maddeye arkadaş çevresinde bulaşması bu süreçte çevrenin etkisini gösteriyor.

2. U- Bağımlı olmanıza neden olan durumlar nelerdi?

T- Benim arkadaş çevrem çok genişti. Uyuşturucu kullanmaya arkadaş çevresinin etkisiyle başladım. Maddi durumumun iyi olması her türlü uyuşturucuyu temin etmemi sağladı. Maddeyi ilk kullandığım zaman bağımlı olabileceğimi düşünemedim. İsteddiğim zaman bırakabileceğimi düşünüyordum. Ancak maddeyi kullandıktan sonra daha çok madde kullanma ihtiyacı hissettim. Madde kullanmaya başladıktan sonra daha çok madde satıcıları ile zaman geçirmeye başladım. Ve çevrenin de etkisiyle bağımlı olmam kolaylaştı. Çok paramın olması istediğim her şeyi elde etme düşüncesi uyuşturucuya bağımlı olmada çok büyük etkisi oldu.

Burada madde kullanıcısının arkadaşları aracılığı ile bağımlı olması arkadaş çevresinin önemini gösteriyor. Çocukların özellikle de ergenlik çağında doğru kişilerle arkadaşlık kurması gerekir. Madde bağımlılığına bulaşma genelde ergenlik çağında veya sonrasında bulaşılır. Bu noktada aileler çocuklarını takip etmelidirler.

3. U- Aile içi ilişkiler, yapısı nasıldı ve ailenizde bağımlı var mı?

T- Anne ile babam ayrı olduğu için benimle pek ilgilenemediler. Ve ben de bu yüzden zamanımın büyük bir kısmını arkadaşlarımla yanında geçiriyordum. Ailemde benden başka bağımlı kimse yok.

Madde kullanıcısının aile ortamından uzak olması ve bu nedenle daha çok arkadaşlarıyla birlikte zaman geçirmesi bağımlı olmasında etkisi olmuştur. Bu olaydan yola çıkılarak eşlerin boşanma sonrasında çocuklarının başıboş bırakılmaması gerektiğidir. Eşlerden birisinin kabul etmemesi durumunda çocuğun yetiştirme yurduna verilmesi gerekir.

4. U- Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?

T- Benim eski mahalleimde oturan bir arkadaşımı gördüm. Ona selam verdim. Ancak beni gördü ama tanıyamadı. Ve bu bana çok değişmiş olduğumu söyledi. Hasta olup olmadığını sordu. Ben de o olaydan sonra eski fotoğraflarına baktım ve gerçekten de fiziksel olarak ve ruhsal olarak sağlığımdan

olduğumu fark ettim. Babamı arayıp ona bu maddeden kurtulmak istediğimi anlattım. Babamın da desteği ile tedavi olmaya başladım. Tedavi sürecinde denilenlerin hepsini uyguladım. İlaçlarımı hiç aksatmadım. Son bir yıldır herhangi bir uyuşturucu madde kullanmadım.

Madde bağımlısının bağımlı olduktan sonra maddenin kendisinde oluşturduğu fiziksel ve ruhsal değişimler sonrası tedavi olmaya karar vermiştir. Burada önemli olan önceleri fazla ilgilenmeyen babasının destek olması aile desteğinin önemini gösterir. Bağımlı olan kişilerin tekrar başlaması ihtimaline karşı ailenin ve çevrenin desteği çok önemlidir.

5. U- Madde bağımlılığı ile mücadelede neler yapılmalıdır?

T- Yeni bağımlı olduğum zamanlarda para konusunda sıkıntım olmadığı için ömrüm boyunca kullanabileceğimi düşündüm. Benim yaşımdaki arkadaşlarımın hepsinin düzenli bir hayatı ve ailesi vardı ve ben de bundan etkilenerek kendime yeni bir hayat kurmak için bağımlı hayattan kurtulmaya karar verdim. Bağımlı iken kaybettiğim zaman ve sağlığım nedeniyle artık bu maddeyi bırakmaya karar verdim ve babam da bu konuda çok destek oldu.

Madde bağımlısının bağımlı hayattan kurtulmak istemesi tedavi sürecinde önemlidir. Çevresindeki arkadaşlarından etkilenmesi onlar gibi bir hayat yaşamak istemesi bu maddeden kurtulmasına yardımcı olmuştur. Madde bağımlısının bırakırken babasının desteğini almıştır. Bu zor süreçte ailesinin desteği maddeyi bırakmasında etkili olmuştur.

Uygulama 5

Adım K. Ç. 43 yaşındayım lise mezunuyum kendi işyerim var. 3 çocuk babasıyım.

1. U- İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin adı neydi? Ne kadar süre kullandınız?

K- Ben çiftçi bir ailenin oğluyum. Evlenene kadar hiç köyden çıkmadım. Köyde babamlarla birlikte kaldım evlenince mecbur şehir merkezine taşınmak zorunda kaldım. Şehirde bir dükkân açtım. Zamanla müşteri bağladım iyi kazanmaya başladım hatta çok iyi kazandım ve sonrasında esnaf arkadaşlarla birlikte ara ara piknikler etkinlikler yapmaya başladık. Bazı arkadaşlar buralara içki getiriyordu bir iki davetten sonra bende içtim böylece başlamış oldum. Sonrasında sürekli hale geldi. Gün içinde içmesem dayanmıyorum. İlk kullandığım madde tuborg biraydı şimdi ise çeşitli içki türleri kullanıyorum ve yaklaşık 5 yıldır içiyorum.

Kişi çok para kazanmış parasını harcayacak bir yere bulmadığı için fazladan kazandıklarını içkiye yatırmıştır. Kişinin içkiden kurtulması için öncelikle parasını yatırabileceği yeni yerler bulunulmalı arkadaş çevresi değiştirilmelidir.

2. U- Bağımlı olmanıza neden olan şeyler nelerdi?

K- Çok para kazanıyordum daha doğrusu daha önce görmediğim kadar para kazanıyordum. Ev araba aldıktan sonra her şeyi başarmışım havasına kapıldım. Kazandığım parayı harcamam gerekiyor diye düşündüm sonuç olarak içkiye başladım. Aile yapım çocuklarımla kendi anne babamla aram çok iyi başlama sebepim arkadaşlarım ve kazandığım parayı yanlış yönetmemden dolayı bağımlı oldum.

Kişi yanlışa neden düştüğünün farkında kişinin hangi sebepten bu durumda olduğunu göz önüne alarak kişinin bu durumdan kurtulabilmesi için kişi irade noktasında güçlendirilmeye çalışılmalıdır.

3. U- Aile içi ilişkileriniz nasıl? Ailede bağımlı olan var mı?

K- 15 yıllık evliyim eşim abdestinde namazında birisidir. Aramız ben içki içtiğim bazı zamanlar bozuluyor ama eşim bırakmam için çabılıyor. Hem günah boyutundan hem de zarar boyutundan

dolayı bazen kavga ettiğimiz oluyor. Çocuklarımdan en büyüğü ortaokul 2. sınıf öğrencisi çok başarılı diğer ikisi okumuyor daha küçükler. Aile bağlarım kuvvetli ve güçlü irade noktasında biraz daha dikkat ederde içkiden kurtulursam ailemden çok memnunuz. Ailemde bağımlı yok.

Kişinin şuanda tek sıkıntısı içki bağımlısı olması olarak gözlenmiştir. Kişinin aile içi ilişkilerinin iyi olması madde bağımlılığı terki noktasında yardımcı olacaktır. Kişinin eşinin bilinçli olması çocuklarının heba olmasını engelleyerek onlarla fazlasıyla ilgilenmesi durumu aile yapısını güçlü kılmıştır.

4. Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?

K- Hayır. Olmadım ama yakın zamanda eşim beni Yeşilay ile tanıştırdı ve en kısa zamanda gitmeyi düşünüyorum ama hep erteliyorum.

5. U- Madde bağımlılığıyla mücadelede neler yapılmalıdır?

K- Kişiler eğitilmeli, içki kaldırılmalı, insanlar arkadaş çevresine oldukça dikkat etmelidir. Kazandığı paraları daha mantıklı yerlere yatırmalı ve çocuklarının geleceğini düşünmelidir. Kişi kazandığı parayı nasıl harcayacağını bilemediği için böyle bir yola girmiş aile bağları güçlü bilinçli biridir. Kişinin bu maddeden kurtulması için irade noktasında kişi güçlendirilmeli aile daha fazla bilinçlendirilmeli ve arkadaş çevresi değiştirilmelidir. Parasını yönetebileceği noktalar bulunulmalı ayrıca kişi madde bağımlılığıyla mücadele eden kurumlara yöneltilmelidir.

Uygulama 6

Benim adım V.C. 21 yaşındayım. Batman'da yaşıyorum. Üç kardeşiz en büyükleri benim.

1. U- İlk madde kullanımına ne zaman başladınız? Kullandığınız maddenin ismi neydi? Ne kadar süre kullandınız?

V- Ben alkol kullanımına üniversiteye gittiğimde başladım. Önceleri birkaç kez içmiştim ancak bağımlı hale gelmemiştim. Üniversiteye geçince ailemden uzaklaştıktan sonra arkadaşlarımla alkol içilen ortamlarda bulundum. Birkaç kez arkadaşların ikram edince onları kırmamak için kabul ettim. Bir süre kullandıktan sonra artık bağımlı hale gelmeye başladım. Artık alkol olmadığında dayanamıyordum. Bu sırada okulumu da aksatmaya başlamıştım.

Alkol bağımlısının önceden alkol kullanmış olması bağımlı olma ihtimalini arttırmıştır. Madde kullanıcısı ailesinde ayrıldıktan sonra maddeye bulaşmış olması kötü çevrenin etkisini gösteriyor.

2. U- Bağımlı olmanıza neden olan durumlar nelerdir?

V- Ben daha önce alkol kullanan biri olarak bağımlı olabileceğimi düşünmüyordum. Arkadaşlarımla ısrarıyla bir yerden sonra bağımlı hale gelmeye başladım. Alkol içilen ortamlarda bulununca onlara uyum sağlamak adına alkol almaya devam ettim. Bir defadan bir şey olmaz düşüncesiyle sürekli kullanıp bağımlı hale geldim.

Alkol bağımlısının bağımlı olmayacağını düşünmesi bilinçsiz ve eğitimsiz olduğunu gösteriyor. Bu alanda üniversitelerde genel olarak okullarda konferanslar verilerek gençler bilinçlendirmelidir.

3. U- Aile içi ilişkiler, yapısı nasıldı ve ailenizde bağımlı var mı?

V- Üniversiteye başlamadan önce ailemle aram çok iyiydi. Üniversite başladıktan sonra sık sık eve gidip gelirdim. Okuldayken onları sürekli telefonla arayıp görüşürdüm. Ama biraz zaman geçtikten sonra yani arkadaşlar edinmeye başladım. Onların etkisiyle bağımlı oldum. Bağımlı olduktan sonra artık ailemle daha az görüşmeye başladım. Ailemizde birçok yakın akrabalarından bağımlı olanlar var.

Alkol bağımlısının ailesinde bağımlı olması nedeniyle onları örnek olarak onların etkisinde kalarak bağımlı olmuştur. Alkol bağımlısının üniversiteye başladıktan sonra kötü arkadaş çevresinden etkilenerek bağımlı olmuştur.

4. U- Bağımlılık sürecinde tedavi süreci geçirdiniz mi? Nasıl sonuçlandı?

V- Uzun süre alkol alınca daha fazla alkol içme gereksinimi duydum. Ve her gün alkol içmeye başladım. Bu arada okula devam ederken derslerim çok kötüydü. Okulum uzamıştı. Önceleri annem ile babama söyleyemedim kardeşime söyleyip annem ile babama söylemesini istedim. Annem ile babam öğrendikten sonra yanıma gelip tedaviye başlamama yardımcı oldular. Bu süreçte bana çok destek oldular.

Alkol bağımlısının bağımlılıktan kurtulmak istemesi ve ailesinin bu konuda destek olması çok büyük fayda sağlamıştır. Alkol bağımlısının ailesinin ondan beklentilerinin olması bağımlılıktan kurtulmasına yardımcı olmuştur.

5. U- Madde bağımlılığı ile mücadelede neler yapılmalıdır?

V- Bağımlı olduktan sonra derslerimle ilgilenememeye başladım. Okulum uzamıştı. Ailemin benden beklentileri vardı. Ben sürekli okul ile ilgili onlara yalan söylüyordum. Bu yüzden bağımlılıktan kurtulmaya karar verdim. Artık sağlıklı bir şekilde okulumu devam edip okulumu bitirmek istiyordum. Bağımlılıktan kurtulmak için önce aileme haber verdim. Bana çok destek oldular. Bağımlı olduktan sonra hayatımın kötü geçtiğini anladım ve hayatımı değiştirmeye karar verdim. Böylece tedaviye başladım.

Alkol bağımlısının ailesinin destek olması okulumu bitirmek istemesi bağımlılıktan kurtulmasında etkili olmuştur. Bağımlı olduktan sonra hayatımın kötü geçtiğini anlaması bağımlının bu konuda bilinçlendiğini gösteriyor.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu makaleye baktığımız zaman dünya da ve ülkemiz de yani Türkiye de madde bağımlısı kişileri sayısı günden güne arttığı görülmektedir. Her ülkenin maddeye karşı bakış açısı farklılaşabilmektedir.

Ülkemizde madde kullananların sayısı artmakla beraber madde kullananların yaşı ilkokula kadar düşüp hatta küçük bebeklerin de bir nebze pasif içici oldukları görülmektedir. Madde bağımlılığına karşı önleme, koruma, iyileştirme çalışmaları vardır. Bunun odak notasının da sosyal hizmet ve ilgili kurumlar yer almaktadır. Maddeye iten ya da madde bağımlısı olan kişilere bakıldığı zaman birçok neden görülmektedir. Madde kullanımının artması da merak ilişkisinin önemli bir yerde olduğu görülür.

Çocukların, gençlerin arkadaş ortamları, yedikleri ve içtiklerine dikkat edilmemesi neticesinde bağımlılık durumu olabilmektedir. Madde bağımlılığına; aile içindeki olumsuzluklar veya alenin tutumu, ergenlik dönemi, bağımsızlık ve kendini ispatlama, çevreyi etkileme ve risk alma, tutumlar, kentleşme, rol model ve dinin yönlendirmeleri ile madde kullanmaya veya kullandırmaya yönelik önemli etkileri vardır. Madde kullanım sonrası kişilerin daha çok suça meyilli oldukları istatistiksel olarak bilinmektedir. Toplum olarak maddenin karşısın da olup, toplumu bilinçlendirmek gayesi olup, madde kullananları dışlamayarak daha çok madde sevkine neden olmayarak, kurumsal çalışmalar ilgili yetkililer çalışmalarıyla ve sosyal politika çalışmalarıyla madde kullanımının önünde durmalıyız.

KAYNAKÇA

1. AKPINAR, H. (2003), Dikkat! Uyuşturucuya Bağlama Yaşı Düştü, Tempo Gazetesi, Erişim Tarihi 19 Mart 2010
2. AMATEM (2008), AMATEM Bağımlılık istatistikleri, Erişim Tarihi 5 Mart 2012
3. BALSEVEN, A. ÖZDEMİR, Ç. TUĞ, A. HANCI, Ğ. H. & YILDIRIM, B. D. (2002), Madde Kullanımı, Bağımlılıktan Korunma ve Medya, ster 2002, cilt 11, sayı 3, sayfa 92, Erişim Tarihi 12 Kasım 2012
4. Daşbaş, S., Polat, G., & Kesen, N. F. (2014). Genelci yaklaşım açısından madde bağımlısı çocuklara yönelik sosyal hizmet müdahalesi. In E. Atamtürk & E. Yaman (Yay. Haz.), Sosyal Hizmet Sempozyumu 2013: Türkiye’de çocuğun refahı ve korunması: Kapsayıcı bir yaklaşım arayışı (s. 287-300). Kocaeli: Gündem Çocuk Derneği Yayını.
5. Haluk Yavuzer, Çocuk ve Suç, Renizi Kitabevi, İstanbul 1994, s.113.
6. Işıklı S, Irak M. Türkiye’de madde kullanımı ve bağımlılığı profili araştırması: 2002 yılı madde kullanımı geniş alan araştırması. Nihai rapor. Türk Psikologlar Derneği 2002 Aralık; 55-65.
7. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü. Bağımlılık Yapıcı Maddeler ve Bağımlılık ile Mücadele 2017 Yılı Ulusal Raporu [Internet]. Ankara; 2017.
8. Kapı kıran, Ş (1993). İçten ve Dıştan Denetimliliğe Sahip Ergenlerin Atılganlık Düzeylerinin Saptanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
9. Kaya N, Çilli AS. Üniversite öğrencilerinde nikotin, alkol ve madde bağımlılığının 12 aylık yaygınlığı. Bağımlılık Dergisi 2002;3:91-7.
10. KOM (2003), Uyuşturucu ve Kimyasal Maddeler, Ankara, Erişim Tarihi 1 Ocak 2011
11. Köknel Ö. Bağımlılık- Alkol ve Madde Bağımlılığı. İstanbul: Altın Kitaplar 1998.
12. Kuğu N, Akyüz G, Erşan E, Doğan O. Sanayi bölgesinde çalışan çıraklarda madde kullanımı ve etkileyen etkenlerin araştırılması. Anadolu Psikiyatri Dergisi 2000;1:19-25.
13. Kulaksızoğlu, A. (2004). Ergenlik Psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
14. MAKR (2008), Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemler, Ankara, 2008 Meclis Araştırma Raporu, sayı 323, syf.7-13
15. MEB (1995), WHO: Lise Öğrencilerinde Sigara, Alkol ve Uyuşturucu Maddelerle ilgili Bilgi, Tutum ve Davranışların Belirlenmesi Projesi Bakanlık Raporu.
16. MUGEV (1997), Lise Öğrencilerinde Sigara, Alkol ve Uyuşturucu Maddelerle İlgili Bilgi, Tutum ve Davranışların Belirlenmesi Anketi, Muğla
17. Ögel K, Koç C, Aksoy A, Başa bak A, Evren C. Sigara Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Programı (SAMBA). İstanbul: Yeniden Yayınları; 2012. 10 p.
18. ÖGEL, K. ÇORAPÇIOĞLU, A. & SIR, A. (2004), Türkiye “de Dokuz ilde ilk ve Lise Öğrencilerinde Tütün, Alkol ve Madde Kullanım Yaygınlığı, Türk Psikiyatri Dergisi, 15, syf.8
19. ÖGEL, K. TAMAR, D. & EVREN, C (2001), Türkiye “de 15 ilde Sigara, Alkol ve Madde Kullanımının Yaygınlığı, Türk Psikiyatri Dergisi, 12, syf.47-52.
20. Özgüven, H. D. ve Tuncer, E. T. (1997). Uyum Bozukluğu. Kriz Dergisi, 5 (2), 87-94.
21. Polat, G. (2014). Madde bağımlılığı tedavisinde sosyal hizmet mesleği. Okmeydanı Tıp Dergisi, 30(2), 143-148.
22. Selçuk Budak, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat, Ankara 2000, s. 494.
23. TUBGM (2010), Madde Kullanım Yaygınlığı, syf.17-21, Erişim Tarihi 15 Ocak 2013
24. Voltan, N. (1985). Çocukla iletişim. Ankara: Nüve Matbaası.

KUZEY IRAK İLE SINIR TİCARETİNİN GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNE ETKİSİ THE IMPACT OF BORDER TRADE IN NORTHERN IRAQ ON SOUTHEAST ANATOLIA REGION

Cüneyt ÇATUK

Dr., ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9843-7037

Kadir AYDIN

Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi İİBF Kamu Yönetim Bölümü, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2437-8118

ÖZET

2000 yılından itibaren Irak Hükümeti, merkezi ekonomi yapıdan liberal bir ekonomik yapıya geçiş çabaları başlatmıştır. Uygulanan ambargonun kaldırılması ve döviz kurlarında istikrar sağlamaya yönelik çabalardan sonra, Irak'ın dış ticaret hacmi hızlı bir şekilde artmıştır. Bu gelişmeler ışığında Türkiye'nin 2000'li yıllarda Irak ile olan ihracatında büyük bir artış yaşanmıştır.

Irak ile olan dış ticaret hacminin artırılması için Türk iş adamlarından oluşan bir heyet, 2003 başlarında Irak'ı ziyaret ederek ekonomik ve ticari ilişkilerinin güçlenmesinde çalışmalarda bulunmuştur. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının 2003 yılında açılması ve sınır ticaretinin güçlendirilmesi için yapılan anlaşmalar ticaret hacmi başka bir boyut kazanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, 2003 yılında yapılan ihracat 820.057.535\$ iken 2018 yılının sonuna gelindiğinde 8.349.641.264, 00\$ rakamına ulaşmıştır. 2003 yılında ithalat rakamı 41.656.316 usd, 2018 yılında ise 1.420.433.371.00\$ rakamına ulaşmıştır. Toplam dış ticaret hacmi 2003 yılında 861.713.581\$ iken, 2018 yılında 9.770.074.635\$ rakamına ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Sınır Ticaretinin, Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Irak ile ticari gelişimine olan etkisini literatür taraması ve TÜİK verileri kullanılarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın veri setini 2000-2018 yılları arasında Türkiye ve Irak arasındaki dış ticaret rakamları, fasıllara göre dış ticaret rakamları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelime: Sınır Ticareti, Türkiye, Irak, Dış Ticaret, Güneydoğu Anadolu Bölgesi

ABSTRAC

Since 2000, the Iraqi government has started efforts to shift from central economic structure to a liberal economic structure. Iraq's foreign trade volume has increased rapidly after the lifting of the embargo and efforts to stabilize exchange rates. These developments have seen a large increase in the light of Turkey's exports to Iraq in the 2000s.

In order to increase the volume of foreign trade with Iraq, a delegation of Turkish businessmen visited Iraq in early 2003 and worked on strengthening its economic and commercial relations. The trade volume of the agreements for the opening of the Kirkuk-Yumurtalik oil pipeline in 2003 and strengthening the border trade has gained another dimension. As a result of these developments, the amount of exports made in 2003 was 820.057.535 \$ and by the end of 2018 it reached to 8.349.641.264, 00 \$. In 2003, the import figure reached 41.656.316 USD and in 2018 it reached 1.420.433.371.00 \$. Total foreign trade volume was \$ 861,713,581 in 2003, while 9,770.074.635 \$ in 2018.

The aim of this study was to analyze the impact of the border trade on the commercial development of the Southeast Anatolia Region with the literature review and TurkStat data. foreign trade figures between Turkey and Iraq in the years 2000-2018 the data set of the study, according to foreign trade figures constitute chapters.

Keywords: Border Trade, Turkey, Iraq, Foreign Trade, Southeastern Anatolia Region

Kuzey Irakla Sınır Ticaretinin Güneydoğu Anadolu Bölgesine Etkisi

Türkiye’de Sınır Ticaretinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de sınır ticareti ilk kez 1978-979 yılında, dünya petrol fiyatlarının aşırı artmasından dolayı, İran’a mal mukabili petrol satışından bulunma kararından sonra ortaya çıkmıştır (Orhan, 2000).

Yapılan araştırmalar sonucunda, 1978-1979 yıllarında iranla yapılan sınır ticareti sonucunda, tüccarların sağladıkları sermaye birikimiyle daha sonraki yıllarında birer ihracatçı ve ithalatçı oldukları gözlemlenmiştir (Sönmez, 1995: 31).

1979 yılında 79/17493 sayılı Dışsatım Düzenleme Kararı ile Bazı sınır bölgelerinde sınır ticareti yapılması öngörülmüştür.

1980’de Sınır Ticareti Yönetmeliği ile, İran’la Ağrı-Gürbulak sınır kapısından sınır ticareti yapılması bir yönetmelik maddesi haline gelmiştir. 1985 yılında Gaziantep-Ünlüpinar ve Karkamış sınır kapılarından Suriye ile, 1986 yılında Hatay-Cilvegözü sınır kapısı Suriye ile, 1987 yılında ise Van-Kapıköy sınır kapısı İran ile sınır ticaretine açılmıştır. 1988 yılında Hakkari-Esendere, 1989 yılında ise Artvin-Sarp sınır kapısı sınır ticaretine açılmıştır.

Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin 26.12.1996 tarih ve 96/9025 sayılı Bakan- lar Kurulu Kararı ve bu Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair 4.6.1998 tarih ve 98/11160 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ile, toplam 13 ilin (Ağrı, Ardahan, Artvin, Gaziantep, Hakkâri, Hatay, Edirne, Iğdır, Kilis, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak, Van) BDT/Gürcistan, Bulgaristan, İran, Suriye, Nahçıvan ve Irak’la sınır ticareti yapması kararlaştırılmıştır.

Söz konusu kararla birlikte tüzel kişilerle, bu illerde mukim ve tek vergi numarasına sahip gerçek kişilerce, yılda 4 defa ve her defasında 50.000 ABD aşmayacak şekilde eşya ithalatına izin verilmiştir.

Ayrıca, anılan Kararın 8 inci maddesinde “Sınır ticareti kapsamında ithal edilen maddelerin il dışına çıkarıldığı tespit halinde, gerçek ve tüzel kişiler adına düzenle- nen sınır ticareti belgesi ile daha önce verilmiş uygunluk belgelerinin iptal edileceği, yeni sınır ticareti belgesi verilmeyeceği” hükmü de yer almıştır. Bu çerçevede, sınır ticareti kapsamında ithal edilen maddelerin il dışına çıkartılmaması konusunda gerekli denetim ve kontrolleri yapma görevi il valilerine verilmiştir.

1998’de yasal olarak yayınlanmayan bir kararla sınır ticaretine bazı engeller getirilmiştir. Sınır ticaretinin sadece komşu iller arasında yapılması, ticarete konu mallara %80 vergi getirilmesine karar verilmiştir (Dünya Gazetesi, 1998). Alınan karar sonucunda Doğu ve Güneydoğuda, Ardahan ve Hatay illerinde sınır ticaretini durma noktasına getirmiştir.

2008/14451 sayılı Kararın 2. maddesi ile. Sınır Ticareti yapılabilecek iller, Artvin, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep ve Hatay illerinde yapılabileceği kararlaştırılmıştır. Aynı kararnamayla, sınır ticaretini en az iki yıldır yerleşik olarak faaliyette bulunan esnaf ve tacir, sınır ticareti kapsamında ithalat ve ihracat yapabileceği kararlaştırılmıştır.

Sınır Ticaretinin ekonomik ve sosyal etkileri

Sınır komşusu ülkelerle artan ticaret hacmi, mevcut pazarların dışında yeni pazarlara yol açacağından, ticarete ürün çeşitliliği ve rekabet gücüne olumlu yönde etkisi olacaktır. Başka bir ifadeyle ülkeler sınır ticaretiyle mevcut ürünler için yeni pazarlar bulduklarından, dış ticaretlerini daha rekabetçi hale getirmekteditler (Yakar ve Çalıyurt, 2000: 424).

Koday (1994), 1988 yılında Sarp sınır kapısının açılmasıyla birlikte, tek geçim kaynağı çay ziraatı olan çevre illerin, daha sonrasında ticaret ve nakliyeciliğin ön plana çıkmasıyla gelir seviyelerinin yükseldiğinin ve mevcut sorunların giderilmesiyle büyük gelişmeler yaşandığı sonucuna varmıştır.

Yulu (2014), Nahçıvan sınır kapısıyla yapılan sınır ticaretinin İğdır ekonomisinin primer faaliyetlerde çalışanların teri yer faaliyetlere geçme eğilimi göstermelerine neden olmuş yaşanan bu gelişmenin sosyal kültürel vb. Alanlarda yoğun etkisi olduğu sonucuna varmıştır.

Deniz ve Ağırkaya (2015), yaptıkları çalışma sonucunda sınır ticaretinin İğdır'da istihdamı artırdığını ve göçün engellenmesini sağladığı sonucuna varmışlardır.

Sonuç olarak, sınır ticaretinin çevre ilerin ekonomik yönden sosyal refahın arttığı, kişisel servetin arttığı, istihdam yaratan etkisi olduğu ve sağlanan gelirle birlikte yaşanan sosyal sorunların çözüldüğü sonucuna varılmıştır.

Sınır ticaretinin olumlu ve olumsuz yönleri

Sınır ticaretinin ülkelere olumlu katkısı olduğu kadar aynı zamanda olumsuz olarak bir takım etkilerinin olduğu söz konusudur.

Sınır ticaretinin olumlu etkilerini aşağıdaki gibi sıralanabilir (Özçiloğlu ve Sakar, 2011: 37 ve Kilis Ticaret ve Sanayi Odası, 2010: 309-310):

- Gümrük oranlarını sıfır olması
- İhracat ve İthalat denetimlerinden muaf tutulmaları
- Formaliteden ve bürokratik işlemlerden büyük ihtimalle muaf tutulmaları
- Karşılıklı iki ülke arasında yapılan anlaşmalardan dolayı ulaşım ve anlaşma kolayca sağlanır.

Sınır ticaretinin olumsuz yönleri ele alındığında ise (Sugözü ve Atay, 2010: 61-62; Özçiloğlu ve Sakar, 2011: 38; Kalaycı ve Doğan, 2010: 634; Dural ve Göktepe, 2010: 232-234 ve Öztürk, 2006: 116):

- Ekonomi Bakanlığı tarafından belirlenen ürünler ve kotalarda geçerlidir.
- Belirlenen esnaflar tarafından belirlenen sınırlar içinde geçerlidir.
- Komşu ülke tarafından üretilen mallar için geçerlidir.
- Gayri resmi olarak giren petrolün, benzin istasyonlarında vergisiz satılması iki ülke arasında vergi kaybına neden olmaktadır.
- İthal edilen kalitesiz ürünler çevre kirliliğine neden olmaktadır.

Türkiye ve Irak arasındaki İhracat ilişkisi

Köfez savaşı öncesinde dış ticaretimizde önemli bir paya sahip olan Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra, 6 Ağustos 1990 tarihli ve 661 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararı ile uygulamaya konan Irak'a yönelik yaptırımlardan en fazla etkilenen ülkeler arasında Türkiye olmuş ve ikili ilişkiler durma noktasına gelmiştir. 1996 yılı sonlarında BM'nin yaptırımlar rejiminin yumuşatılmasını öngören "BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı"nın yürürlüğe girmesi sonucunda 1997'de iki ülke arasındaki ticari ilişkiler yeniden hareketlenmeye başlamıştır. Daha sonra Irak'a yönelik ambargonun hafifletilmesi sonucunda ticaret acmi tekrar eski hareketliliğini kazanmıştır.

Türkiye 2003 yılında Irak'a 829 milyon USD tutarında ihracat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı on üçüncü ülke konumunda yer alan Irak, toplam ihracatımızın %1,8'ini oluşturmuştur. İzleyen dönemde ise, hızlanan ticaret faaliyetleri Irak'a yapılan ihracatın yaklaşık 14 katına çıkmasını sağlamış ve 2013 itibarıyla Irak Türkiye'nin en büyük ikinci ihraç pazarı haline gelmiştir. Aynı dönem itibarıyla Irak'ın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı %7,9 düzeyine yükselmiştir. 2014'te ülkede meydana gelen karışıklıklar sonucunda, yılın ilk 11 ayına ilişkin verilere göre Irak Türkiye'nin en büyük ikinci ihraç pazarı konumunu korumakla birlikte, ülkenin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %6,8'e gerilemiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre ihracat rakamları %10 düşerken burakam 2015 yılında %20, 2016 yılında %12, 2017 yılında yaşanan olumsuzlukların bir nebze de olsa ortadan kalkması ihracatın biraz daha canlanmasına neden olurken, 2018 yılında Irak'ta ekonomide yaşanan gelişmeler, kendi ülkelerine yatırım yapılması hususunda yapılan baskılar, kota ve vergiler ihracatın düşmesine neden olmuştur

Tablo:1 Türkiye ve Irak arasındaki İhracat rakamları

Yıl	İhracat Rakamları	Bir önceki yıla göre değişim
2003	829.057.535	-
2004	1.820.801.885	220%
2005	\$2.750.080.410,00	151%
2006	\$2.589.352.496,00	94%
2007	\$2.844.767.091,00	110%
2008	\$3.916.685.263,00	138%
2009	\$5.123.406.267,00	131%
2010	\$6.036.362.316,00	118%
2011	\$8.310.129.576,00	138%
2012	\$10.822.143.970,00	130%
2013	\$11.948.905.271,00	110%
2014	\$10.887.825.788,00	91%
2015	\$8.549.966.625,00	79%
2016	\$7.636.669.605,00	89%
2017	\$9.054.612.317,00	119%
2018	\$8.349.641.266,00	92%

Tablo:2’de Türkiye’nin sektör bazında Irak’a yaptığı ihracatlar incelendiği zaman, 2011 yılından 2015 yılına kadar Hububat Bakliyat ve Yağlı tohumlar Irak’ yapılan en çok ihracatını gerçekleştirdiğimiz sektör olmuşken, Çelik sektörü 2014 yılında en çok ihracat yaptığımız sektörken 2015 yılında 3. Sırada 2016 2017 ve 2018 yıllarında yerini Su ürünleri ve hayvansal mamüller sektörüne bırakmıştır. Kimyasal Maddeler ve Mamüller 2011 yılından 2018 yılına kadar ilk üçde yer alırken ilk defa 2015 yılında ikinci sırada yer almış ve 2018 yılına kadar bunu korumuştur. 2013 yılında ihracatını yaptığımız ilk üç sektörde toplam 5 milyar doları aşan ihracat hacmimiz varken ne oldu da 2018 yılında bu rakamlar 3 milyar dolar bulan rakamlara düşmüştür. Irak hükümeti tarafından kendi sanayisini geliştirmek için uyguladığı ithalat vergileri Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların hızlı bir şekilde kendi fabrikalarını Irak’a taşımalarına neden olmuş bunun sonucunda ihracatımız büyük bir sekteye uğramıştır.

Tablo:2 Türkiye’nin Sektörlere göre Irak’a yaptığı ihracatlar

SEKTÖR	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Çelik	1.314.337,00	1.850.278,00	1.990.497,00	1.355.216,23	858.673,23	585.048,84	533.032,56	416.386,08
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	1.694.101,00	2.055.678,00	2.049.151,00	1.960.820,21	1.680.640,09	1.750.566,37	1.726.188,07	1.559.840,83
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	884.286,00	1.097.441,00	1.193.586,00	1.058.168,90	938.400,96	789.426,51	840.579,39	864.234,29
Mobilya,Kağıt ve Orman Ürünleri			-	682.355,08	606.181,66	651.183,38	684.154,73	751.753,53
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	532.153,00	766.684,00	909.566,00	865.644,39	557.449,44	556.136,16	731.116,65	734.339,49

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Irak arasındaki Sosyo-Ekonomik ilişkisi

Irak ile yapılan ihracat içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesinin (GAB) ne kadar etkili olduğunu analiz edebilmek için, toplam ihracatların karşılaştırılması yapılmıştır. 2011 yılında Irak’a yapılan toplam ihracatın %46’sını, 2012 yılında %44’ünü, 2013 yılında %45’ini, 2014 yılında %37’sini, 2015 yılında %41’ini, 2016 yılında %38’ini, 2017 ve 2018 yıllarında %34’ünü GAB oluşturmuştur. GAB ihracatının en çok olduğu yıl 2013 iken dip yaptığı yıl 2018 yılı olmuş 2 milyara dolara yakın ihracat rakamları

düşmüştür. Türkiye ihracatının 2013 ve 2018 yılı arasında 3 milyar dolara yakın bir düşüş yaşamıştır. Sonuç olarak Irak ihracatı içerisinde GAB büyük öneme sahip olduğu, son yıllarda yaşanan düşüşün büyük nedenin GAB yaşanan ihracat rakamlarındaki düşüş olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo:3 Irak'a yapılan toplam ihracat Karşılaştırması

	2.011	2.012	2.013	2.014	2.015	2.016	2.017	2.018
Türkiye'nin Iraka Yaptığı Toplam İhracat	7.408.548,00	9.586.093,00	10.499.258,00	10.656.241,20	8.319.491,21	7.207.179,19	8.117.109,05	7.355.521,09
Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Yaptığı Toplam İhracat	3.403.355,00	4.219.086,00	4.678.454,00	3.968.455,00	3.390.298,00	2.734.628,00	2.742.340,00	2.496.744,00
Karşılama Oranı	46%	44%	45%	37%	41%	38%	34%	34%

GAB'deki son dört yılın işsizlik oranları incelendiği zaman, 2014 yılında 15,6, 2015 yılında 16,5, 2016 yılında 17,3 ve 2018 yılında 18,3 olduğu ortaya çıkmıştır. Irak ile yapılan ihracattaki düşüşle bir ilişki kurulmaya çalışıldığı zaman anlamlı bir ilişki kurulamamıştır (Tablo:4).

Tablo:4 Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki İşsizlik Oranı

Yıl	İşsizlik oranı
2014	15,6
2015	16,5
2016	18,7
2017	17,3
2018	18,3

Kaynak:TÜİK

İşletmelerin temel ihtiyaçlarından biri olan, enerji talebinin Türkiye'de bulunan izmit ve Aliğa Rafinelerinden karşılanmasıyla Kuzey Irak'ta bulunan kaynaklardan karşılanması arasında mesafe ve zaman maliyeti açısından farklılık bulunmakta ve işletmeler açısından maliyet minimizasyonu için önemli bir fayda sağlamaktadır. Sınır ticaretinin temel amacı da budur, yani bölge ihtiyaçlarını kısa sürede ve ucuza temin etmek, bürokratik işlemlerin azaltılması ile dış ticaret hacminin geliştirilmesini sağlamak ve nihayet bu yolla istihdamı artırmaktır (Kökçe, 2005, s. 17-18).

Literatür taraması sonucunda, sınır ticareti konusuyla ilgili çok fazla akademik çalışma yapılmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sebepten dolayı, bilgilerin önemli bir kısmı, yasal düzenlemeler ve uygulamalardan oluşmaktadır (Kara, 2005, s. 63).

Sonuç

Sınır ticareti, sınır illerinde yaşayan halkın ihtiyaçlarını, hızlı bir şekilde ve ucuz olarak karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Bu ticaret bölgesel gelişmişlik bakımından ileride olan yerlerle geri kalmış yerlerin farkını gidermeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de de Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yer alan sınır kapıları bölgesel kalkınmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle sınır kapılarının Türkiye'nin dış ticareti açısından önemi oldukça fazladır.

Türkiye'de sınır ticareti ilk kez 1978-979 yılında, dünya petrol fiyatlarının aşırı artmasından dolayı, İran'a mal mukabili petrol satışından bulunma kararından sonra ortaya çıkmıştır (Orhan, 2000). 2008/14451 sayılı Kararın 2. maddesi ile. Sınır Ticareti yapılabilecek iller, Artvin, Ardahan, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Kilis, Gaziantep ve Hatay illerinde yapılabileceği kararla

varılmıştır. Aynı kararnamayle, sınır ticaretini en az iki yıldır yerleşik olarak faaliyette bulunan esnaf ve tacir, sınır ticareti kapsamında ithalat ve ihracat yapabileceği kararına varılmıştır.

Türkiye 2003 yılında Irak'a 829 milyon USD tutarında ihracat gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı on üçüncü ülke konumunda yer alan Irak, toplam ihracatımızın %1,8'ini oluşturmuştur. İzleyen dönemde ise, hızlanan ticaret faaliyetleri Irak'a yapılan ihracatın yaklaşık 14 katına çıkmasını sağlamış ve 2013 itibarıyla Irak Türkiye'nin en büyük ikinci ihraç pazarı haline gelmiştir. 2014'te ülkede meydana gelen karışıklıklar sonucunda, yılın ilk 11 ayına ilişkin verilere göre Irak Türkiye'nin en büyük ikinci ihraç pazarı konumunu korumakla birlikte, ülkenin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %6,8'e gerilemiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre ihracat rakamları %10 düşerken burakam 2015 yılında %20, 2016 yılında %12, 2017 yılında yaşanan olumsuzlukların bir nebze de olsa ortadan kalkması ihracatın biraz daha canlanmasına neden olurken, 2018 yılında Irak'ta ekonomide yaşanan gelişmeler, kendi ülkelerine yatırım yapılması hususunda yapılan baskılar, kota ve vergiler ihracatın düşmesine neden olmuştur. 2013 yılında ihracatını yaptığımız ilk üç sektörde toplam 5 milyar doları aşan ihracat hacmimiz varken ne oldu da 2018 yılında bu rakamlar 3 milyar dolar bulan rakamlara düşmüştür. Irak hükümeti tarafından kendi sanayisini geliştirmek için uyguladığı ithalat vergileri Türkiye'de faaliyet gösteren firmaların hızlı bir şekilde kendi fabrikalarını Irak'a taşımalarına neden olmuş bunun sonucunda ihracatımız büyük bir sekteye uğramıştır

Irak ile yapılan ihracat içerisinde Güneydoğu Anadolu Bölgesinin (GAB) ne kadar etkili olduğunu analiz edebilmek için, toplam ihracatların karşılaştırılması yapılmıştır. 2011 yılında Irak'a yapılan toplam ihracatın %46'sını, 2012 yılında %44'ünü, 2013 yılında %45'ini, 2014 yılında %37'sini, 2015 yılında %41'ini, 2016 yılında %38'ini, 2017 ve 2018 yıllarında %34'ünü GAB oluşturmuştur. GAB ihracatının en çok olduğu yıl 2013 iken dip yaptığı yıl 2018 yılı olmuş 2 milyara dolara yakın ihracat rakamları düşmüştür. Türkiye ihracatının 2013 ve 2018 yılı arasında 3 milyar dolara yakın bir düşüş yaşamıştır. Sonuç olarak Irak ihracatı içerisinde GAB büyük öneme sahip olduğu, son yıllarda yaşanan düşüşün büyük nedenin GAB yaşanan ihracat rakamlarındaki düşüş olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak, sınır ticaretinin çevre ilerin ekonomik yönden sosyal refahın arttığı, kişisel servetin arttığı, istihdam yaratan etkisi olduğu ve sağlanan gelirle birlikte yaşanan sosyal sorunların çözüldüğü sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

1. Orhan, O. Z. (2000); *Sınır Ticaretinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İTO Yayınları No.2000-27, İstanbul.
2. Sönmez, M. (1995); *Sınır ve Kıyı Ticareti*, Yaylacık Matbaası, Erzurum.
3. Dünya Gazetesi (1998); 22 Temmuz.
4. YAKAR, Güher, ÇALIYURT Kıymet (2000), "The Evaluation of the Border Trade Applications in Edirne and Suggestions for Solutions", <http://www.comu.edu.tr/silesian-university/canakkale/2000/pdf/yakar.pdf>
5. Kara, M. (2005). Ekonomik etkileri açısından Türkiye'deki sınır ticaretinin değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 60-79.
6. Koday, Z. (1994); "Sınır Ticaretimiz Bakımından Sarp Sınır Kapısının Önemi", *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, 123-126.
7. Kökçe, R. (2005). 1994-2000 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Suriye ve Irak arasında gerçekleşen sınır ticaretinin bölge ekonomisine etkisi. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
8. Yulu, A., (2014); "Dilucu Sınır Kapısı'nın İğdır Şehri Üzerindeki Etkileri (The Effects of the Dilucu Border Gate on İğdır)", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, Sayı 28, 20-35.
9. Deniz, T. (2013); "Sınırlar, Sınır Ticareti Ve Sınır Ticaret Merkezleri (Borders, Border Trade And Border Trade Centers)", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 6, Issue 4, 351-370.
10. Özçiloğlu, M. ve Sakar, M. M. (2011); "Sınır Ticareti Uygulaması Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (Journal of Entrepreneurship and Development)*, (6:1), 21-43.

11. Sugözü, İ.H. ve Atay, M. (2010); “Sınır Kapılarının Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ekonomisi Üzerine Etkileri Kapsamında Habur Sınır Kapısı”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, I. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı.

MODERNLİĞİN ‘YA-YA DA’ İLE ‘VE’ TEZAHÜRÜ BAĞLAMINDA DİN

Sait GÜLSOY

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi

Buket BAĞRIYANIK

Yüksek Lisans Öğr., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

‘Ya / ya da’ bağlacı içerisinde keskin bir katılığı barındırmaktadır. ‘Ya bu deveyi güdersin, ya da bu diyardan gidersin’ deyimindeki anlamı bağlamında insanoğlunu bir tercih yapmaya mecbur kılmaktadır. Fakat bağlaçların en küçüğü ama anlam bakımından belki de en zengini olan ‘ve’ insanoğlundan bir tercih yapmasını beklememektedir. Bir diğer deyişle ‘ve’ tüm tercihleri bir arada kabul etmektedir. Bu noktada ve’ler sıralandıkça postmodern dönemin sıfatlarından olan akışkanlığın da şiddeti artmaktadır. Çünkü ‘ve’ bağlacı içerisinde çokluğu barındırmaktadır. Vassily Kandinsky “Ve” başlıklı denemesinde 19.yüzyıla denk gelen dönemde ‘ya - ya da’nın, 20.yüzyıla denk gelen dönemde ise ‘ve’nin hüküm sürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, ‘ya-ya da’ döneminde ayırma, uzmanlaşma, tek anlamlılık hâkimken ‘ve’ döneminde çokluk, yan yanalık ve belli belirsizliğin hâkim olduğunu ifade etmektedir. Bilindiği gibi premodern dönem ve onu takip eden modern dönemde katı bir dünya düzeni hâkimdir. Bu katılık dinin konumlanışında insanoğluna bir tercih sunmaktadır. İlk dönemde ‘ya din ya da bilim’ konumlanışında din tercih edilirken, modern dönemde bilimin hâkimiyeti tercih edilmektedir. Tüm bunlara ek olarak çokluğun hâkim olduğu günümüz akışkan modern dünyasında bireyler ‘din ve bilim’ arasında bir tercihte bulunmamaktadır. Bu çalışmada ‘ya-ya da’ bağlacı ile ‘ve’ bağlacı eşliğinde dinin değişen düzenler içerisindeki konumlanışını anlamlandırmaya çalışacaktır. Bu anlamlandırma çabası esnasında, başta Charles Taylor’un ‘geçirgen benlik ile tamponlanmış benlik’ kavramları ile Mevlüt Özben’in ‘yapay kutsallıklar’ kavramları merkeze alınacaktır. Kuramsal yapıda olan bu çalışma literatür taraması ile yürütülecek olup modernlik ve din çalışmalarında kullanılan birbirine benzer kavramların farklılaştıkları noktaları betimleyecek olması açısından önemlidir.

Anahtar kelimeler: Modernlik, Din, Kutsallık, Akışkanlık

Giriş

İnanç, insanoğlunun gündelik yaşamının daimi bir parçası olagelmıştır. Bu daimi formun yaygın hali ise kutsallarla çevrelenmiştir. Tarih boyunca insanın kutsal ile olan ilişkisi değişimlere uğramıştır. Doğa dinleri, çok tanrılı dinler, Doğu dinleri, tek Tanrılı Batı dinleri, yeni dini hareketler veya inanç sistemine dönüşen bilim, insan ve kutsal arasındaki etkileşimi de ortaya koymaktadır. Bu çalışma, anlatılan kutsal üzerinde duracak ve başat benzerliklerle farklılıkları ortaya koymaya çalışacaktır.

Modern Öncesinden Moderne Benlik ve Kutsallık

Din sözlükte “Tanrı’ya doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal¹ varlıklara inanma ve tapınma” olarak tanımlanır (Özafşar, 2012:91). Bu bağlamda inanma edimine anlam katan şey de kutsallık olarak ifade edilmektedir (Özben, 2015:18). Yaptığımız şeylerin nedenlerine ilişkin kanaatlerimiz, kutsallık algımız tarafından biçimlendirilmektedir. Tanrısızın tezahürü olan kutsallıklar, dinlerin ölümsüz kılınmasını sağlamaktadır (Özben, 2015:23-26). Aslında kutsal olarak kabul edilen şeyin ne olduğu çokta önemli değildir. Çünkü her toplum kendine özgü kutsallara sahiptir. Bu noktada önemli olan husus, dinlerin sürekliliğini koruması için kutsallıklarında tedavülde kalmasıdır.

Premodern dönemde Tanrı’ya inanmamak, mevcut düzen içerisinde imkânsız bir durum olarak algılanabilir. Bilindiği gibi modern öncesi dönemlerde mevcut düzen içerisinde tüm olup bitenler Tanrı’nın eylemi olarak algılanmaktadır ve öyle ki toplumun var olması da Tanrı’nın alameti olarak kabul edilmektedir. İnsanoğlu etrafındaki düzenin, güzelliklerin yani tamlığın sebebini de Tanrı’ya

¹ Marshall, Durkheim’dan alıntı yaparak kutsalı tanımlamaktadır; “ Kutsal şeyler, [dini] yasaklarla korunan ve tecrit edilen şeylerdir; din dışı şeyler ise, bu yasakların hedef aldığı ve kutsal olandan ayrı tutulması gereken şeylerdir “. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara,2009,s.439

bağlamaktadır. Tüm bu nedenlerin ortadan kalkması, sihirden arınmış bir düzenin oluşumuna ön ayak olacaktır. Bilim bu nedenleri ortadan kaldırarak evrenin sihirden arınmasına kaynaklık etmiştir. Geleneksel (sihirli) dünyada geçirgen bir benlik vardır. Geçirgen benlik ruhla, sihirle, doğüstü güçlerle hemen temas kurabilmektedir. Fakat zaman içerisinde araya bir tampon koyulmuştur ve artık benlik sınırları geçirgen, savunmasız bir benlik olmaktan çıkmıştır (Taylor, 2014:32-34).

Premodern dönemde din, her alanda belirleyici bir konumdadır (Özben,2015:96). Geçirgen benliğin hâkim olduğu bu dünyada, hastalık ile günah arasında ilişki kurulmaktadır. Günahların insanoğlunu içten içe tüketip, hastalığa neden olduğuna dair inanç beslenmektedir. Bağışıklık sistemine dair yetersizlikten kaynaklanan hastalık, premodern dönemde günaha atfedilmiştir. Sihirli dünyada yaşamak, toplumsal biçimde yaşamak anlamına gelmektedir. Çünkü gerçekleşen olaylar tek tek değil de toplumun bütününe etki etmektedir ve bunun mücadelesi de yine toplumla birlikte verilmektedir. Örneğin, kötü ruhların uzak tutulması için toplu bir şekilde okunmuş ekmeklerle sınırların etrafında dolaşmaktadır. Herhangi biri günah işler, kâfirlik yapar ise bu durum sadece o kişiyi değil, toplumun tamamını etkileyen bir durumdur. Görüldüğü gibi kolektif² bir bilincin hâkimiyeti söz konusudur (Taylor, 2014:48-52).

Toplumda yapısal, kültürel alanlarda gerçekleşen tüm değişimler ekonomik ve siyasal ilişkiler üzerinde etki oluşturduğu gibi dini hayatı da etkilemektedir. Dini algılama ve uygulama biçimleri ve insanların hayata olan bakışında oluşan farklılıklarda gerçekleşen değişimlerin bir getirisi (Tekin, 2011:176). Toplumsal ve ideolojik değişim ve dönüşümler, sihirsiz dünyaya/seküler çağa girişe kaynaklık etmektedir. Bu noktada kozmosta yaşama fikri değişime uğramıştır. Düzenli bir bütünü ifade eden kozmosta yaşamak anlam yüküldür ve bu anlam yaşamları şekillendiren ilkeyle ilişkilidir. Fakat bilimsel devrim ile birlikte ‘evren’ içerisinde yaşamaya geçilmiştir. ‘Kozmos’taki düzen ‘evren’ düzeninde de bulunmaktadır, fakat bu düzen doğa yasaları tarafından dizayn edilen bir düzendir (Taylor,2014:72-73). Bilim bu noktada, Tanrı tarafından kurulan düzeni tarif etmeyi bırakıp, olup bitene ilişkin nedensel ilişkileri araştırmaya başlamıştır (Outram, 2007:125).

Premodern dönemde tıpkı, bakteriler ve onları yok eden antibiyotikler bulunmadan önce, insanoğlunun hastalıkları ruhani güçlerle ilişkilendirmesine benzer şekilde güneş tutulması da doğüstü güçlerin bir mesajı olarak algılanmaktadır. Fakat bilimsel gözlemler, Ay’ın Dünya ile Güneş arasına girmesi sonucu meydana gelen doğa olayını güneş tutulması olarak ifade etmiş ve bu doğa olayının ne zaman gerçekleşeceğine dair hesaplamalar yapmıştır (Ertit, 2014:116-117).

Kâinat, insanın üzerinde bir otoritenin olmayacağı düşüncesi ile farklı bir şekilde anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Matematik ve geometrik kavramlar kullanılarak ve deney yoluyla kanıtlanmış, nedensel ilişkilere dayalı olarak kavranmaya çalışılmıştır. Mekanikleşen bir evrende Tanrı yok olmuştur. Bu noktada ortaya çıkan dünyevileşme, mevcut düzen içerisinde önemini kaybettiği ve insanların dini vesayetten kurtulduğu bir süreci ifade etmektedir (Tekin, 2011:132). Premodern dönemde dünyevi olan kutsallaştırılırken, aksi bir şekilde modern dönemde kutsal olanın dünyevileştirilmesi hâkimdir (Özben, 2015:41). Bu bağlamda modernlik, dinsel kabul edilen şeyin dünyevileştirilmesini ifade etmektedir (Özben, 2015:110).

Modernlik ortaya çıktığı tüm kesimlerde dinin etki ve otoritesini bertaraf ederek işe başlamıştır (Özben, 2015:26). Tanrıya sorgusuz ve sualsiz inanan bir toplumdaki, başka bir topluma geçiş sekülerliğe geçiş olarak ifade edilmektedir (Taylor, 2014:5). Sekülerleşme, kutsal olarak kabul edilenlerin yerine dünyevinin geçmesi değil, kutsalın dünyevileşmesi anlamına gelmektedir (Özben, 2015:33). Sekülerleşme, modern toplumlardaki dinin toplumsal önemini yitirdiği bir süreci ifade etmektedir ve sekülerleşme tezine göre, modernlikle birlikte gün yüzüne çıkan bilim, geleneksel inançların akla yatkınlığını azaltmıştır. Modernlikle birlikte gelişen kentleşme bireyci bir toplum oluşturmuştur ve böylece dinsel kurumlara olan ihtiyaçta da bir azalma gerçekleşmiştir (Marshall, 2009:645-646).

² Geleneksel toplumlarda, insanlar ortak hayat tarzını paylaşmaktadırlar. Toplumsal farklılığın çok az olduğu bu toplumlar, ortak adet ve ritüellere sahiptir. Durkheim’in da belirttiği gibi bu toplumlarda ortak/kollektif bilinç hâkimdir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Martin Slaterry, Sosyolojide Temel Fikirler, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2007, s.115

Modern dönemdeki tamponlanmış benliğin çizdiği sınır sayesinde zihnin dışındakilerden uzaklaşma ve onlarla bağlantı kurmama imkânı vardır, ancak premodern dönemin geçirgen benliğinde zihnin dışındaki şeylerle bağlantı kurmamaya imkân verecek net bir sınır hiçbir zaman olmamıştır. Buna ek olarak zihnin dışındaki anlam yüklü şeyler, geçirgen benliğin sahip olduğu en güçlü ve önemli duygulara da kaynaklık etmiştir (Taylor, 2014:46-47).

Benliğin görevleri arasında gerçeği tanımak ve ona uyum sağlamak; çevreden gelen uyarıcıları algılayıp seçerek hangilerini saklayacağına karar vermek, sakladıklarını anımsamak, düşünmek, kavramları değerlendirerek karşılaşılan engellere çözüm üretmek; gelecek tasarısı yaparken bir yandan da sorun halinde kullanılacak savunma mekanizmaları geliştirmek gibi işlemler vardır (Aslan,1992:7). Görüldüğü gibi benlik, dışardan gelen verileri alır ve değerlendirir, seçer ve üzerinde düşünür. Bu noktada önemli olan husus benliğin, dışarıda olup bitenle ne şekilde temas kurduğudur. Dolayısıyla kutsal ile kurulan temas bağlamında benlik, geçirgen ya da tamponlanmış bir özelliğe sahip olmaktadır.

Geçirgen benliğin dünyası ile tamponlanmış benliğin dünyası arasında büyük bir kopuş gerçekleşmiştir. İlahi, yüce olanla artık yeni bir ilişki aranmaktadır. Toplum içinde doğup yine toplumdaki öğrendiklerimizle yaşamımızı sürdürürüz ve fakat önemli olan artık bireyin kendisinin farkında olarak Tanrı ile olan ilişkisini bireysel olarak kurmasıdır. Bu ilişki premodernin sihirli dünyasındaki toplum olarak inanma ediminden farklı bir ilişkidir. Tamponlanmış benliğin sonucunda oluşan yeni kimlik, kendi kendine yeten, kutsal ile bilim, toplum ile birey arasında tamponlanmış bir kimliktir (Taylor, 2014:178-179).

Geçirgen benliğin yerini alan tamponlanmış benlik, büyümlü güçlerden, ruhlardan korkmayan faildir. Sihirli dünyanın anlamları tamponlanmış benliğin dünyasında etkili değildir ve bu anlamların oluşturmuş olduğu tehditler bu benliğe ulaşamaz. Araya bir sınır konulmuştur ve bu sınır ruhlar dünyası ile kurulan ilişkide geçirgenliği yok etmektedir (Taylor, 2014:161-163).

Yapay Kutsallıklar

Klasik modern dönemde, dünyeviliğin hâkim olduğu büyü bozulmuş seküler dünya artık geride kalmıştır. Deneyimlenen akışkan modern dünyada dini olana tekrar ilgi duyulmaya başlanmıştır (Hazır, 2012:150). İçinde bulunduğumuz modernliğin akışkan evresinde dinin konumlanışını anlamlandırırken, Özben'in 'yapay kutsallıklar' kavramı çalışmanın bu bölümünde yol gösterici olacaktır.

“Postmodernitenin³ hesabına dinin dönüşü de yazılacaktır. Yaşam çok zor, bu yüzden belirsizlik inanca açılıyor ” (Jeanniere, 2011:122) ve dolayısıyla ‘geri çağrılmış’ olan Tanrı’nın karşısında parçalanmış bir yaşama ve geleceğe yönelik belirsiz bir bakış açısına sahip insanlar vardır (Özben, 2015:231).

Modernliğin katı (klasik) evresinde gerçekleşen kopuş, dinsel temsilin yasaklanmasıdır. Modernliğin akışkan evresinde gerçekleşen kopuş ise dinsel temsilin gerçekliğinden uzaklaşması / yapaylaşmasıdır (Özben, 2015:208). Bugün deneyimlediğimiz dünya ile geleneksel dünyada, kutsallıkları hayatımıza dâhil etmemiz arasında bir kopuş söz konusudur ve bu kopuş aynı zamanda kutsallıkların yapaylaşmasına neden olmaktadır. Eski ve yeni arasında bir yarı/paralaks söz konusudur. Kutsallıklar da bu yarıktan karşı tarafa taşınmaktadır. Günümüzün fail bireyleri ‘miş gibi’ yaparak bu kutsallıkları eskisi gibi algıladıklarını iddia etmektedirler. Değişen kutsallıklar değildir, aksine değişen kutsallıkların kavranışdır (Özben, 2015:234-235).

“Ne geleneksel değerler aynı haliyle geri dönmüştür, ne de modern değerler aynı kalabilmiştir” (Hazır, 2012:153). Yapay kutsallıklardan kastedilen şey, premodern dönemdeki kutsal kabul edilen şeylerin yeniden canlanması değildir. Yani yapay kutsallıklar kavramı, dini canlanma tezini savunmamaktadır (Özben, 2015:37). Premodern dönemdeki büyümlü dünyanın büyümlü artık bozulmuştur ve aradaki

³ Özben'in de ifade ettiği gibi, içinde bulunduğumuz dünya, adının ne olduğu farketmez (ister postmodernlik, ister geç modernlik veyahut başka bir modernlik) genel olarak modernliğin farklı evresinde yaşadığımız görüşü hâkimdir. Mevlüt Özben, *Yapay Kutsallıklar*,2015,s.191

paralaks yaraktan dolayı da dünyanın tekrar büyüme hali getirilmesi neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle günümüz dünyasında yapılan şey de eldekileri büyülmüş gibi göstermek olmuştur. Görüldüğü gibi söz konusu olan konu, dünyanın tekrar büyüme hali gelmesi değil de, insanların gönüllü olarak büyülenmesidir. Bu noktada söylenebilir ki, premodern dönem ile modernlik sonrası arasındaki farklılığın ifadesi olan paralaks yarık ve büyüme bozulmuş dünyayı yeniden büyülenmesine kaynaklık eden tüketim olgusu kutsallıkların yapaylaşmasına yol açan nedenler arasındadır (Ritzer, 2011, Özben, 2015:243-245).

Premodern dönemde yeryüzünde krallığını kuracağına inanılan Tanrı iken, günümüz modern dünyasında krallığını kuran tüketim olgusu olmuştur. Geçmişte inanç sistemleri ilahi mesajları ile geniş kitleleri tüketim olgusu kadar tesir altına alamamıştır. Yeryüzündeki cennetin kapıları tüketim ile açılmıştır ve kredi kartları ile dolgun cüzdandan cennete ulaşmayı sağlayan araçlar olmuştur (Özben, 2015:216). Akışkan modern dünyanın aktif insanları rutin olarak işgal ettikleri alışveriş merkezlerinden içeri büyük bir heyecanla girip, aynı şekilde manevi bir huzurla, hazla çıkmaktadır; tıpkı ibadethanelerin kapısından büyük bir huzurla, hazla çıkan insanlar gibi.

Günümüz dünyası, kutsallıkları yapaylaştırmıştır veyahut geçmişte kutsal kabul edilen şeylerin yerine dünyevi olanları koymuş, kutsalmış gibi yapmaktadır. Kutsal kabul edilen ibadethanelere insanlar rutin ibadet günlerinde, saatlerinde giderken, pazarlama metotlarıyla sağlığı kutsallaştıran günümüz tüketim dünyasında spor salonlarına, diyetisyenlere, hekimlere de rutin bir şekilde gitmeye başlamışlardır (Özben, 2015:39). Gazete sayfalarında, haber bültenlerinde, dindar görünümlü ama yaptığı fillerin sahip oldukları görüntü ile çeliştiği figürler yer almaktadır. Bu noktada söz konusu olan unsur; bir araya gelmesi mümkün olmayan unsurların günümüz dünyasında yan yana gelebiliyor olmasıdır (Tekin, 2011:195). Dolayısıyla tüketimin büyüme, kutsalın yapaylaşmasını perdelemektedir denilebilir. Kurban kesme, hacca veya umreye gitme gibi dini vecibelerini yerine getirmeye çalışan günümüz dünyasının aktörleri, kredi kartlarına ve kredilere müracaat etmektedir. Bu noktada dini içeriğe sahip olanlar kutsallıklarından herhangi bir şey kaybetmezken uygulamada yapaylaşma meydana gelmektedir (Özben, 2015:275). Kredi kartı ile gelecekteki kazancı üzerinden şimdiki zamandaki ibadeti yerine getirmeye çalışmak, söz konusu –miş gibi yapmanın da güzel bir örneğidir.

SONUÇ

İnsanoğlunun kutsal ile olan ilişkisi tarih boyunca değişken olmuştur. Kültüre, coğrafyaya ve pek çok farklı unsura göre şekillenen kutsal ile insan münasebeti Batı medeniyeti olarak adlandırdığımız perspektiften bakarsak, kabaca, modern öncesi toplumların hakikati uhrevi olanda araması ve modern toplumların da hakikati bilimde araması şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda modern dönemde bilim, dinin yerine bir alternatif olarak algılanmıştır. Bu dönemin insanları toplumsal hayatta kolektif yaşama aittir ve benlikler özerk olmadığı için alternatifli bir algıdan ziyade kesinliklerin peşinden gitmektedirler. Böylece modern öncesi ve modern döneme bakıldığında ‘ya/ya da’ bağlacını görürüz adeta, özetle bilim ya da din, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için hazırdadır.

Ancak, aydınlanma düşüncesi sonrasında insan aklının kazandığı üstün konum insanlığı, hayal edildiği gibi bir ütopyaya götürememiştir. Aksine bu düşünce insanlığı iki büyük dünya savaşına, farklı coğrafyalarda savaş iklimlerine, politik gerilimlere ve doğayı tahribata sürüklemiştir. Tam da bu noktada dini yeniden canlanma olarak anılan, uhreviyata yeniden yönelme arayışı postmodern olarak adlandırılan dönemseller diğer çoğulcu arayışlarla birlikte insanlığın gündemine gelmiştir. İnsanlar farklı kimliklerden, çoğulcu bütünlüklerden ve üretim yerine tüketimden konuşmaya başladıkları noktada din de kendisini bir ürün olarak, seçeneklerden bir seçenek olarak tarih sahnesinin ön saflarında kendisine yeniden yer bulmuştur.

Modern dönemin kazandırdığı kentleşmenin de katkısıyla gelişen bireysellik, bireylerin kişisel benliklerini inşa etmelerine ve algı kapılarını farklılıklara açık tutmalarına imkan sağlamıştır. Böylece tüketim çağına gelindiğinde, bilimin ve dinin birbirine alternatif değil belki de gündelik yaşamda tamamlayıcı olduğu noktada bellekler ‘ya/ya da’ bağlacının yerini ‘ve’ bağlacına sarılmaktadır. Böylece din ve bilim denilebilmekte, pek çok kimlik bileşeni gibi modern dönemin zıtlıkları

içselleştirilebilmektedir. Ancak bu noktada din, modern öncesi toplumlardaki gibi algılanmadığı için bu içselleştirme süreci gerçekleşebilmektedir.

Modern sonrası dönemde din ve dinin kutsallıkları insanların kendi algıladıkları, bireysel olarak benimsedikleri ya da kendi rızaları ile eklemledikleri yeni dini hareket formundaki yapıların yorumladıkları şekildedir. Din ve kutsalın özü değişmiş olmasa da gündelik yaşamda algılanış şekli değişmiş, tüketim çağında birer ürün olarak yaşamlarımıza girmiştir. Kutsal sadece uhrevi olanın değil gündelik olanın da paydaşdır artık.

KAYNAKÇA

1. Aslan, E.(1992). “Benlik Kavramı ve Bireyin Yaşamındaki Etkileri ”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, (4),7-14.
2. Beck, U.(2005). *Siyasallığın İcadı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
3. Ertit, V. (2014). *Sekülerleşme: Dinden Uzaklaşmanın Hikâyesi*. Ankara: Liberte Yayınları.
4. Hazır, M. (2012). “Postsekülerliğin Gelişi: 21. Yüzyılda Sekülerliğin Sosyolojisini Yapmak ” . *Akademik İncelemeler Dergisi*,7(2),141-154
5. Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Sanat Yayınları.
6. Outrom, D. (2007). *Aydınlanma*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
7. Özafşar, S. (2012). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Birleşik Tomurcuk Yayınları
8. Jeanniere, A.(2011). “ Modernite Nedir?”. İçinde (Mehmet Küçük). İçinde *Modernite versus Postmodernite*. İstanbul: Say Yayınları
9. Özben, M. (2015). *Yapay Kutsallıklar: Postmodern Dönemde Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
10. Ritzer, G. (2011). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. İstanbul: Ayrıntı yayınları.
11. Slattery, M.(2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Bursa: Sentez Yayıncılık
12. Taylor, C. (2014). *Seküler Çağ*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
13. Tekin, M. (2011). *Kutsal Sekülerizm*. İstanbul: Açılım Kitap.

**ÖĞRENCİLERİN ULUSLARARASILAŞMAMA NEDENLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR
ÇALIŞMA: SOSYOLOJİ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ, ERZURUM 2019**
A QUALITATIVE STUDY ON THE REASONS OF STUDENTS' NON-
INTERNATIONALIZATION: THE CASE OF SOCIOLOGY STUDENTS, ERZURUM 2019

Sait GÜLSOY

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Öğrencilerin yurt dışında eğitime gitmeleri ya da devlet tarafından gönderilmeleri ulus devletler çağı öncesinde de var olan bir edimdir. Zaman içerisinde, ulus devlet sınırlarının katılığını geçiren kılan küreselleşme süreçleri içerisinde ve tüketim çağının bir getirisi olarak markalaşma eğilimi eğitimde de kendisini göstermeye başlamıştır. Uluslararasılaşma kavramı da bu noktada anlam kazanır. Uluslararasılaşma, bireylerin hızlı teknolojik ve kültürel değişimlere ayak uydurabilmesi için gerekli olan kültürlerarası bir beceridir. Başka bir ifadeyle, öğrenciler üzerinden söylenirse uluslararasılaşma dünya vatandaşı olmanın gereğidir. Eğitim, Türk modernleşmesinin sancılı yanı olarak gerek Osmanlı'da gerekse cumhuriyet Türkiye'sinin operasyon alanı olmuştur. Başarılı gençler devlet eliyle yurt dışına gönderilmiştir. Bugün ise, bireysel bazda yurt dışına çıkma imkânları olmasına rağmen gençlerin özellikle de Erzurum'da çekingen davrandığı gözlemlenebilmektedir. Öğrenci değişimi, çalışma, gezi, gönüllülük programları ve dahası öğrencilerin yurt dışına çıkmasını kolaylaştırırken bireysel habitusları bu edime engel olmaktadır. Bu çalışmada Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğrencileri ile yapılan nitel görüşmeler sonucunda elde edilen verilerle öğrencilerin uluslararasılaşmamasının nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, öğrencilerin uluslararasılaşmasını kolaylaştırmak için geliştirilecek projelere birincil kaynaktan veri sağlayacak olması bakımından önemlidir.

Anahtar kelimeler: *Uluslararasılaşma, Gençlik, Üniversite, Eğitim, Habitus.*

ABSTRACT

For students to go abroad for education or to be sent by the state for education is an act that exists before the age of nation states. In time, the tendency to become a brand in the globalization processes that make the rigidity of nation-state boundaries permeable and as a result of the consumption age began to show itself in education. The concept of internationalization becomes meaningful at this point. Internationalization is an intercultural skill that is necessary for individuals to keep up with rapid technological and cultural changes. In other words, internationalization for students is the necessity of being a citizen of the world. Education has become a painful aspect of Turkish modernization. Education has been the state's area of operations in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey. The promising young people were sent abroad by the state. Today, the possibility of going abroad is more than that in the past, but it can be observed that the young people behave in a timid manner. Student exchange, study, travel, volunteering programs and more, it facilitates students to go abroad, while their individual habitus prevent this achievement. In this study, it is aimed to reveal the reasons of not being internationalized by the data obtained as a result of the qualitative interviews conducted with the students of the Department of Sociology of Atatürk University. The study is important because it will provide data from the primary source to the projects to be developed to facilitate the internationalization of the students.

Keywords: *Internationalization, Youth, University, Education, Habitus.*

Giriş

Ulus devletler çağının ilerleyen bir evresini yaşadığımız günümüzde uluslararasılaşma kavramı önemli bir yetkinlik olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu kavram, ulus devlet anlayışını da tetikleyen iktisat kurumuna aittir ve dolayısıyla emperyalist bir anlamı kendi bünyesinde barındırır. Ancak kavram, son yıllarda iktisat ile ancak dolaylı yoldan ilgili sayılabilecek alanlarda da kullanılmaktadır. Kavram,

küreselleşmeci bir bakışın ürünüdür ve bir yandan da dünya vatandaşlığına, turist kimliğine göndermelerde bulunur (Bauman, 2011).

Küreselleşmeci bakış açısı, tüm dünyanın tek bir ekonomik pazara doğru yön alacağını iddia etmektedir. Bu tartışmalı bir kuramsal öngörüdür. Beğenilerin, alışkanlıkların, beklentilerin kısacası kültürün tüm dünyada benzeşeceğini öngören küreselleşmeci yaklaşımın karşısında ise yerleşme ve yükselen sağ akımlar durmaktadır. Uluslararasılaşma kavramı, bir noktada iktisadın küreselleşme sorunlarını yerleşerek aşmayı anlatan ‘glocalization’ kavramı ile dirsek temasındadır. Özetle uluslararasılaşmanın iktisat dışı kullanımlarının her biri, farklı kültürler içinde, farklı ülke sınırları dahilinde varlık gösterebilecek kapasitede olan kurum, kuruluş, hizmet veya kişi şeklinde açıklanabilir (Ritzer, 2011).

Bu tebliğin amacı ise Türkiye üniversite sisteminin uluslararasılaşma iddiasını değerlendirmek ve bu amacın öğrencilerimizin yurt dışına çıkış bariyerlerini aşmalarına hizmet edecek uygulamalardan uzakta olduğunu belirtmektir. Tebliğde yer verilen araştırma ve bulgular aynı bağlamda, geniş kapsamda yapılması planlanan bir çalışmanın keşif araştırması niteliğindedir. Çalışmanın önemi ise uluslararasılaşma kavramının işaret ettiği dünya vatandaşlığının ve kültürlerarasılığın taşıyıcısı gençleri yetiştirmek için gereken önlemleri almak adına, halihazırda üniversite öğrencilerinin yurtdışına çıkma bariyerlerini ortaya koyacak ve çözüm önerisi sunacak olmasıdır.

Türk Yükseköğretim Sisteminde Uluslararasılaşma

Türkiye’de pek çok kurumun gündeminde olan uluslararasılaşma, yükseköğretimin de gündeminde olan bir konudur. Konu üzerine pek çok üniversitenin yapmış olduğu çalışma söz konusudur¹ ve bu konuda etkin olmaya çalışan üniversitelerden biri de Atatürk Üniversitesidir (Şimşek ve Bakır, 2016). Ayrıca Yüksek Öğretim Kurumu’nun (YÖK) da konuya ilişkin, “Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022” adlı raporu 2017 yılı Haziran ayında kamuoyuna sunulmuştur. Bu raporda belirlenen beş yıllık uluslararasılaşma hedefleri ise şöyledir (YÖK, 2017):

- ✓ Nitelikli değişim programından yararlanan öğrenci ve öğretim elemanı sayılarının artırılması.
- ✓ Desteklenecek pilot devlet üniversitelerinin belirlenmesi.
- ✓ Uluslararası sıralamalarda ilk 500’de Türk üniversitesi sayısının artırılması.
- ✓ Yabancı dilde eğitim veren programların sayısının artırılması.
- ✓ Hedef/Ödak ülkelerin belirlenip bu ülkeler üzerinde yoğunlaşılması ve öncelikli eğitim ve işbirliği alanlarının belirlenmesi.
- ✓ Yabancı hükümetler ve çok uluslu kurumlar ile imzalanan işbirliği antlaşması sayısının artırılması.
- ✓ Kendi ülkelerindeki üniversitelerde çalışmak üzere yabancı öğretim elemanı yetiştirilmesi.
- ✓ Yurtdışı lisansüstü öğrencilerin yoğun bulunduğu ülkelerde “akademik müşavir” sıfatıyla personel istihdam edilmesi.
- ✓ Uluslararası öğrenciler için ayrılan barınma kapasitesinin artırılması
- ✓ Burs imkânlarının çeşitlendirilmesi.

Bu hedeflerin bazıları ise temel politika olarak nitelendirilerek hem öncelik hem de önem arz ettikleri belirtilmektedir.

- ✓ Üniversitelerin tanınırlığının ve kalitesinin artırılması
- ✓ Barınma kapasitesinin artırılması
- ✓ Hedef/ödak ülkelerin belirlenmesi ve bu ülkeler üzerinde yoğunlaşılması:
- ✓ Ülke bağlamında öncelikli eğitim ve işbirliği alanlarının belirlenmesi
- ✓ Pilot devlet üniversitelerinin belirlenmesi ve uluslararasılaşma bağlamında desteklenmesi
- ✓ Burs imkânlarının çeşitlendirilmesi

¹ Hacettepe Üniversitesi (t.y), Çukurova Üniversitesi (2018), Altınbaşak Üniversitesi (t.y.) konuya ilişkin rapor hazırlayan üniversitelerdir. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bilgi Üniversitesi, Kadir Has Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi pek çok üniversitenin de internet sitelerinde konuya ilişkin bilgiler ve uluslararasılaşma sürecine nasıl hazırlandıklarına ve süreci nasıl yönettiklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Yukarıdaki hedef ve temel politika olarak belirlenen maddelerden anlaşıldığı üzere ve YÖK tarafından raporda altı çizilen, öğrencilerin ülkeye döviz getirmesi gerekçesiyle odaklanılan noktanın yabancı öğrencileri Türk eğitim sistemi içerisinde yer almasıdır.

Uluslararası öğrenci kimdir denildiğinde ise karşımıza UNESCO ve OECD tarafından yapılan tanımlar çıkmaktadır. Bu tanımlar sırasıyla şöyledir. “Uluslararası öğrenci, eğitim amacıyla ulusal ya da bölgesel sınırların dışına çıkan ve uyuşu bulunduğu ülke dışında öğrenci olarak kayıtlı kişidir.” (UNESCO), “Yabancı öğrenci, vize ya da özel izinler çerçevesinde kendi ülkesi dışında akredite bir kurumda belli bir öğrenim programına katılma hakkı verilen kişidir.” (OECD, 2015). Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere bir öğrencinin uluslararasılaşması için gerekli olan temel kriter basitçe yurt dışında bir eğitim kurumunda kayıtlı eğitim görüyor olmasıdır.

Tam da bu noktada kısa bir eleştiri yapmak gerekir. Yükseköğretimde uluslararasılaşmanın öğrencinin getireceği döviz veya kar olgusu üzerinden değerlendirilmesi olgunun sosyokültürel pek çok boyutunu eksik bırakmaktadır. Elbette Türkiye yükseköğretim sistemi içerisinde yer alan uluslararası öğrenci miktarının artırılmasının iktisadi katkısı olacaktır YÖK’ün raporunda ancak çıkış noktasının iktisadi gerekçede temellendirilmesi konuyu bize gelecek öğrencilere odaklanıp daralmasına, başka bir deyişle de bizim yurtdışı ülkelere yollayacağımız öğrencileri ihmal etmemize sebep olabileceği aşikârdır. Bu ihmal, Türk eğitim sistemi içerisinde yetişen bireylerin habituslarında çeşitli sosyokültürel ve sosyoekonomik sebeplerle olmadığı iddia edilebilecek olan uluslararası dolaşım becerisini kronik hale getiriyor denilebilir.

Tam da bu noktada, uluslararasılaşmanın eğitim boyutu üzerine planlamalar yapılırken dikkat edilmesi gereken noktalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Uluslararasılaşma olgusu ülkemiz eğitim sisteminde yetişen bireylerin habituslarına, gerek sözlük anlamıyla gezip gören, gerekse de Bauman’ın fail olabilme anlamı yüklediği turist olabilmeyi ekleyecek şekilde planlanmalıdır. Böylece iş hayatına atılmadan önce gençlerimiz sosyal ve kültürel sermayelerini genişletme imkanına sahip olacaklardır. Kar odaklı ekonomik temel, kendi öğrencilerimizin uluslararası dolaşımını ikinci plana atmaktadır.

Günümüzde öğrenme edimi ile üniversitelerin önemi ve hatta tüm formel eğitim kurumlarının gerekliliği sorgulanmaktadır. Bugün, Bauman’ın üçünü tip öğrenme olarak nitelendirdiği bizim ise sertifika çağı dediğimiz, dijital uzama entegre olmuş bir dünya söz konusudur. Statik bilgi veren kurumların yapısının değişmesi, doğru bilgiye ulaşma ve değişime uyum sağlama yetileri yeni nesil eğitim anlayışının temeline yerleşmektedir. Dolayısıyla, uluslararasılaşma denildiğinde ülkemiz gençlerinin dünyanın her yerinde iş bulup, çalışıp, yaşayıp dünya vatandaşı olabileceği bir donanım aklımıza gelmelidir. Bu donanıma sahip gençleri yetiştirmenin yolu ise okul öncesi eğitimden, aile yanından geçmektedir. Genç bireyler ne kadar otonom yetişmişlerse kültürel ve sosyal sermayelerini uluslararasılaşmak için kullanmaya hevesli olacaklar ve turistliği habituslarına ekleme şansları o kadar yüksek olacaktır.

Yöntem

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin uluslararasılaşmamasının nedenlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, aynı ekseninde geniş boyutta yürütülmesi planlanan bir araştırmanın keşif adımı niteliğindedir. Çalışma ön araştırma olduğundan kapsamı mümkün olduğunca dar tutulmuştur. Nitel araştırma yöntemi doğrultusunda veri toplama aracı olarak odak grup görüşmesinden faydalanılmıştır. Örneklem amaca yönelik ve kartopu şeklinde seçilmiştir. Yurtdışına çıkmak isteyen, Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü üçüncü ikinci ve üçüncü sınıf öğrencisi toplamda sekiz kız öğrenciden oluşan bir odak grup görüşmesi tertiplenmiştir (Newman, 2009).

Uluslararasılaşmama

Çalışmanın öncelikli amacı olan öğrencilerin uluslararasılaşmamasının nedenlerini tespit noktasında öne çıkan dört başlık bulunmaktadır. Sonrasında farkındalık, cinsiyet, ekonomi ve otonomi başlıkları altında sadeleştireceğim başlıklar aşağıdaki gibidir:

- ✓ Üniversite çağına gelene kadar genellikle değişim programlarından haberdar olmamak.
- ✓ Özgüvensiz olmak, otonom olamamak.

- ✓ Ailelerin muhafazakârlık adı altında baskıcı ve eşitsiz cinsiyet yaklaşımları.
- ✓ Ekonomik yetersizlikler.

Öğrencilerin çoğu üniversiteye gelene kadar değişim programlarını bilmediklerini, üniversiteye başladıklarında ise bu programların ne olduklarını anlayana kadar okulun bittiğini belirtmektedirler. Bu noktada öğrencilerin, yükseköğretim öncesi eğitim kademelerindeki öğretmenlerin ve elbette ailelerin farkındalık eksikliği uluslararasılaşmama hususundaki bariyerlerden biri olmaktadır.

Öğrencilerin büyük bir kısmı ailelerinin yönlendirmeleriyle hareket etmektedirler. Aileden ayrılmanın neredeyse evlilik kurumunun tahsisıyla, o da tam olmayacak şekilde mümkün olduğu ülkemizde üniversite öğrencilerinin kendi başlarına karar alamıyor olmaları da uluslararasılaşmanın engellerinden biridir.

Erkek öğrencilerin daha rahat yurtdışı deneyimi kazanabileceklerini düşünen kız öğrenciler, cinsiyetlerinden kaynaklanan bir çekince taşımaktadırlar. Bu sosyal çekinceye ek olarak da ailelerin kız çocuklarını daha korumacı davrandığını ve bu sebeple yurt dışına çıkma durumlarını hoş karşılamayacaklarını ve izin vermeyeceklerini dillendirmektedirler. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kodları da uluslararasılaşmanın engellerinden bir diğer öne çıkan başlık olmaktadır.

Son olarak ve belki de en önemli konu olarak öne çıkan uluslararasılaşma bariyeri ise ekonomik imkânsızlıklardır. Yüksek gelir sahibi olmayan öğrenci aileleri, sahip oldukları çocukların eğitimine yatırım yaparken ve yaşam standartlarını korurken uluslararasılaşmanın da bir eğitim fırsatı olduğunu görememektedirler. Buna ek olarak da, bu tebliğin sunulduğu gün itibariyle piyasa rakamları üzerinden yapılan hesaplarda bir asgari ücretli ailenin aylık kazancının tamamının dahi yurtdışına öğrenci göndermeye yetmeyecek seviyede olduğunun altını çizmek önemlidir. Şöyle ki, tebliğin sunulduğu gün itibariyle asgari ücret yaklaşık ve dolar Euro ortalaması olarak yaklaşık 340 birim döviz alabilmektedir. Bu paranın evin tek ve asgari ücretle çalışan olduğu düşünüldüğünde ailenin aylık gelirinin tamamı olduğu ortadadır ve bu miktardan artırarak ailelerin çocuklarını yurtdışına kendi imkanlarıyla göndermeleri çok zordur. Öte yandan ekonomik özgürlüklerini eline alan öğrenciler yurt içi hareketliliklerde bulunabilmektedirler ancak yurtdışı için farklı bariyerlere takılmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gençlerin uluslararasılaşma imkânlarını birlikte ele aldığımızda ise dört eşitsizlik hali öne çıkmaktadır. Ekonomik durumu iyi olan aileye sahip olan gençler, ailesinin ekonomik durumu iyi olmayanlara göre; erkekler kızlara göre; kızlar nezdinde bakıldığında ailesi tutucu olmayanların olanlara göre ve ülkenin Batı veya kıyı şehirlerinde ikamet edip yetişenlerin iç kesimlerde ikamet edip yetişenlere göre uluslararasılaşma imkânları daha fazladır.

Farkındalık

“Biz hiç üniversiteye kadar duymadık ki Erasmus, work&travel falan.”

Öğrenciler üniversite öncesinde, üniversite hayatı hakkında bilgi sahibi değillerdir. Öğrenci ailelerinin durumu da bu şekildedir. Kendi çocuklarının gelişimi için faydalı olacak, devlet veya özel sektör destekli değişim veya burs olanaklarını ya da work&travel gibi öğrenci çalışma programlarını ailelerin çoğu bilmemektedir. Öğrenciler ise bu programların ne olup, nasıl katılabileceklerini öğrenene kadar neredeyse mezun olacak duruma geldikleri söylenebilir.

“Şu Interrail hani tren bileti alıp bir tane gezme işini kimse söylemiyor.”

“Birileri gidecek ki herkesin çevresinden bu programlar tanınır bilinir olsun aileler tarafından. Hem de popüler olması lazım ki gitmek istesin herkes. Mesela Erasmus biliniyor biraz ama EVS hiç bilinmiyor, talep de ona göre oluyor.”

Ayrıca, öğrenciler faydalanabilecekleri uluslararasılaşma olanaklarının pek çoğundan haberdar değildirler. Bu durumun nedenlerinin başında öğrencilerin ilgisizliği ve araştırma yapmaması gelse de buldukları yükseköğretim kurumundan yeterince yönlendirme alamadıklarını da düşünmektedirler. Dolayısıyla çevrelerinden gördükleri programları bilen öğrenciler ilgi ve talebin oluşması için diğer programların da katılan sayısının artması gerektiğini ifade etmektedirler.

Cinsiyet

“Kız olduğum için göndermezler beni, derler ki tek başına kızın ne işi var orada.”

“Beni ancak kız grubuyla gidersem ve başımda kadın hoca olursa ancak öyle yollarlar, bir kere yolladılar lisede.”

Toplumsal cinsiyet kodları ve tutuculuk birleştiğinde, kız öğrencilerin yurtdışı deneyim yaşaması oldukça zorlaşmaktadır. Yurtdışına gitme talebi bulunan kız öğrenciler, ailelerinin kendilerini cinsiyetlerinden dolayı yurtdışı deneyimine izin vermeyeceklerini düşünmektedirler. Ayrıca izin verilse bile sadece hemcinsleriyle sınırlanmış bir grup hüviyetinde çıkacağını öne süren öğrenciler de söz konusudur.

“Bir erkek arkadaşım dövme yapabiliyor, o aletlerini sırtına atıp otostop çekerek seyahat ediyor. Bir kızın bunu yapabilmesi çok zor diye düşünüyorum.”

Kız öğrenciler, erkeklerin yurt dışı deneyiminde daha şanslı olduğunu düşünmektedirler. Görüşülen öğrencilerden birisi tanıdığı erkek arkadaşı üzerinden verdiği örnekte, çocuğun zanaatına değil erkek olması sebebiyle rahat gezebileceğini belirterek cinsiyetine vurgu yapmaktadır. Bu noktada söz konusu erkek arkadaş elinde zanaatı olduğu için mi rahat gezebilmektedir yoksa sırf erkek olduğu için mi sorusu tartışılabilir.

Ekonomi

“En büyük zorluk bence ekonomi, babam memur iki çocuk okutuyor. Paranın değeri ortada, bana para veremez; ben de para olmayınca kafam rahat olmayacağından çıkmak istemem yurtdışına.”

Ekonomik imkanlar ailenin eylem kapasitesini sınırlayan en önemli bariyerlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere asgari ücretin tamamı ile dahi yurt dışında bir ay geçinmek imkânsıza yakındır; tek çalışanı olan ve iki çocuk okutan bir aile için geçim derdi ön plana çıkarak yurtdışı deneyimine oluşturulabilecek imkanları perdelemektedir.

“Ailem göndermez, gitmem için ekonomik imkân sağlamazlar çünkü imkânları yok. Kendim çalışıp kazanayım desem ona da izin vermezler, geçen sene burada çalışıp para kazandım birkaç ay ama ailemden gizli, biz seni okumaya gönderdik işte çalışmak ne demek derler diye çekindim.”

Bahsedilen diğer bariyerlerden farkındalık harici diğer ikisi ile de yakından ilişkili olan bir durum olarak, okumaya gönderilen kız çocuğunun okuduğu şehirde hem okulunu takip edip hem de işte çalışması ailesi tarafından hoş görülmemektedir.

“Ben çalışıp paramı kazanıyorum ama o para ülke sınırları içerisinde tatilime yetiyor, yurtdışına çıksam yetmeyecek. Hem ülke içinde çalıştığım için hem de okul var, yurtdışına bir daha okul vb. gitmek istemem, tatil için de imkân yok.”

Kendi ekonomik özgürlüğünü sağlamış olan kız öğrenciler için aileye bağlılık en azından ekonomik düzlemde ortadan kalktığı için kendi kararlarını alabilmekte, yurt içinde seyahatlerde bulunabilmektedirler. Ancak bu koşulda bile öğrencilerin yurtdışı deneyimi için bütçesi yetmemektedir.

Otonomi

“Ben tek başıma gitmekten korkuyorum, dili farklı, insanı farklı. Orada nasıl yapacağım?”

“Dil problem değil ama aileden izin çıkmaz ki, tek başıma göndermezler.”

“Gürcistan’a gittik turla günübirlik ama herkes Türkçe konuşuyordu orada yabancı ülke gibi hissetmedik, zorlanmadık; hiçbir şey anlamadığımız bir durumla karşılaşmak zor olur.”

“Ben bir kere gitsem, öğrensem görsem ondan sonra giderim aslında.”

Yabancı dil bilmemek ya da başka bir ifadeyle dil bariyeri de uluslararasılaşmanın önemli bir bileşeni gibi dursa da bu noktada sorunun otonomi yoksunluğunda yattığını söylemek daha mümkün bir çıkarım olacaktır. Zira görüşülen öğrencilerin kendilerini idare edebilecekleri düzeyde İngilizceleri söz konusudur. Ancak, farklı şehirde olmasına rağmen ailesinden izinsiz bir işe girip çalışmaya çekinen, yurtdışı deneyimi olan Gürcistan gezisini kabile olarak yaptıkları için halihazırda kendilerini yurtdışına çıkmamış gören, yurtdışına çıkmak için gerekli imkanları araştırdıktan ve sağladıktan sonra bu edimi gerçekleştirilmeyen öğrenciler söz konusudur ve bu durumların hepsi çocukların yetiştirilme tarzlarındaki otonomi eksikliğine dayanmaktadır denilebilir.

Sonuç Yerine: Öneriler

Bu noktada, henüz ön çalışma ve keşif araştırması sonucunda elde edilen verilerden yola çıkarak geliştirilen öneriler aşağıdaki gibidir. Uluslararasılaşmama sorunu, aşağıdaki önlemler eşliğinde azaltılıp, ortadan kaldırılabilir bir sorundur.

- ✓ Eğitim sistemine entegre, devlet tarafından organize edilecek uluslararası kültür seyahatleri.
- ✓ Başarılı öğrencilerin yaz dil kamplarına devlet burslarıyla gönderilmesi.
- ✓ Ailelere uluslararasılaşma bilincinin aşılması.
- ✓ Kız çocuklarının değişim programlarına devletin ek ödenek çıkartması.
- ✓ Kız çocuğunu yurtdışı değişim ve/veya seyahat programlarına gönderen ailelere devlet teminatı ve sembolik bir katkı.
- ✓ Gençlerin ikamet ettiği şehir dışında (veya yurtdışında) okumasını teşvik edecek üniversite sistemi.
- ✓ Off-year!

Son olarak özellikle üzerinde durmak istediğim, genellikle lise ile üniversite arasında bir yılı gençlerin kendilerine ayırmasını ifade eden off-year uygulamasıdır. Milli eğitim sisteminin uluslararasılaşmayı destekleyecek şekilde öğretmen-öğrenci-veli üçgeninde yurtdışını ve yurtdışına çıkış opsiyonlarının farkındalığının yaratılması üniversiteden önce gerçekleşmelidir. Başka bir deyişle uluslararası dolaşıma çıkma yetisine sahip yükseköğretim öğrencileri yetiştirmek için zorunlu eğitim süreci içerisinde yurtdışı algısını habituslarına eklemek ve gençlere otonom kararlar alabilmelerini aşılacak gerekmektedir. Söz konusu eğitim sağlandıktan sonra, üniversiteye başlamak yerine verilecek bir off-year kararı, sağlanacak maddi imkanlarla beraber gençlerin üniversiteye uluslararasılaşmanın bariyerlerini aşmış olarak gelmelerini sağlayacaktır.

Kaynaklar

1. Altınbaş Üniversitesi. (t.y.). Uluslararasılaşma Politikası.
2. http://www.altinbas.edu.tr/Files/users/DPT_strateji/ULUSLARARASILA%C5%9EMA%20POL%C4%B0T%C4%B0KASI.pdf
3. Bauman, Z. (2011). Bireyselleşmiş Toplum. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
4. Çukurova Üniversitesi (2018). Uluslararasılaşma Strateji Belgesi (2019-2023). Adana: Çukurova Üniversitesi.

5. <https://www.cu.edu.tr/storage/uluslararasıilasma/xJfCC4Se8YwlOTiQb15pvdo4wJexbiPzhPTEqB8R.pdf>
6. Hacettepe Üniversitesi (t.y.). Akademik Uluslararasılaşma Süreci 2012-2015.
7. http://www.int.hacettepe.edu.tr/_pdf/report/ueigk_faaliyet_son.pdf
8. Neuman, W.L. (2009). Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Cilt 1. Sedef Özge (Çev.). İstanbul: Yayınodası.
9. OECD. (2015). “How is international student mobility shaping up?” Education Indicators in Focus.
10. Ritzer, G. (2011). Küresel Dünya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
11. Şimşek, B. ve Bakır, S. (2016). “Uluslararası Öğrenci Hareketliliği ve Atatürk Üniversitesinin Uluslararasılaşma Süreci”. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]. Sayı:55 (s.509-542). Atatürk Üniversitesi: Erzurum.
12. UNESCO. (2019). ‘International student’ 20.03.2019 tarihinde, saat 16:00’da
13. <http://uis.unesco.org/en/glossary-term/international-or-internationally-mobile-students> adresinden erişilmiştir.
14. YÖK. (2017). Yükseköğretimde Uluslararasılaşma Strateji Belgesi 2018-2022. 20.03.2019 tarihinde, saat 15:00’da
15. https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasıilasma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf adresinden erişilmiştir.

ALMANYA'DAKİ GÖÇMEN KÖKENLİ MÜSLÜMAN GÖÇMENLERDE DİNİ KİMLİK ALGISI

Mizrap POLAT

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET

Batıda özellikle 11. Eylül 2001 sonrasında kendini Müslüman kimliğiyle ifade edenlere karşı nefret söylem ve tutumları (islamofobik tutumlar) daha da fazla hissedilmeye başlandı. Bununla beraber İslam'ın uyuma etkisi ve Müslümanların uyum kabiliyeti de hem bilim ve hem de siyaset dünyasında çokça tartışıldı.

Bu tebliğde Müslüman gençlerin kendilerini Müslüman ve dindar olarak nasıl tarif ettikleri, yani kimliklerini nasıl dışa vurdukları ve bunun Almanya'daki bilimsel çalışmalara nasıl yansıdığı tartışılacaktır. Burada Almanya'daki ampirik çalışmalarda elde edilen nitel ve nicel veriler Almanya'daki Müslümanların ortak dini kimlik algısı bağlamında yeniden tartışmaya açılıp yorumlanacaktır.

Din, ortak kimliğin oluşmasında en önemli ekiye sahip inanç, ibadet ve yaşam şekli olup, aynı zamanda sosyal bir kurumdur. Davranışların arkasındaki ilke, yargı, tutum ve fikirlerin toplamı anlamındaki değerlere kaynaklık eden din, inananın sosyal tutum ve davranışlarına da etki eder. Din sadece Tanrı ile kul arasında özel ve saklı bir ilişki değil, insanın düşünce, duygu, sanat ve eylemine etki eden, kendine has kurum, kuruluş, mimari ve ritüelleriyle toplumda görünür olan bir vakıadır.

1. Araştırmanın Metodu ve Hedefi

Bu tebliğ Almanya'da yaşayan Müslüman gençlerin İslam'ı algılama ve bunu düşünce, tutum ve davranışlarına yansıtma biçimlerinin Alman toplumunda uyumlu nasıl ilişkilendirildiğini tartışmayı amaçlamaktadır. Dini kimlik kendini sadece söylemde değil dinden kaynaklanan değerleri önemsemeye ve dindarlığı yaşamada ifade etmektedir. Hatta dini kimliğin yaşamda kendini gösterişi söylem bazındaki ifadesinden daha vurgulayıcı ve belirgindir.

Almanya'daki Müslümanların değer algısı ve bunun dinî arka planın anlaşılması ve değer yönelimlerinin tespitine yönelik yeterli kemiyet ve keyfiyette ampirik çalışmalar mevcuttur (örneğin: Albert vd. 2017 [15. Shell Jugendstudie]; Pickel 2013 [Betelsmann Stiftung: Religionsmonitor]; Çopur / Uslucan 2013). Bu ve benzeri ampirik araştırmalarda elde edilen veriler, Almanya'nın dinî, kültürel ve içtimai (sosyal) şartları da dikkate alınarak Müslüman gençlerin dini kimlik edinimi ve bu kimliğin dindarlık olarak yansımaları bağlamında yeniden yeniden tahlile tabi tutulacaktır.

2. Giriş

Bir inanç, ahlak ve yaşam şekli olarak İslam Batıdaki Müslümanların çoğunluk toplumunca farklı görülmesine ve kendilerini farklı görmelerine tabii olarak neden olmaktadır. Bu farklı görülme ve görme meşrudur ve bir olgudur (hakiki bir vakıadır) kanaatindeyiz. Ama bu olgunun tarihi çekişmelerden, mesela Osmanlı'nın Avrupa'daki hakimiyet savaşlarından, son 30 yıldaki Batının İslam coğrafyasına askeri müdahalelerinden doğan travmalardan etkilendiği malumdur. Bu etkilenme sebeplerine ayrıca Batıdaki sosyal refah devletinin imkanlarından (sosyal yardımlardan) Müslüman göçmenlerinde de kısmi de olsa faydalanmasının getirdiği rahatsızlıkları, yükselen işsizlik ve Avrupa nüfusunun demografik durağanlığının getirdiği tedirginliği de ekleyebiliriz.

Entegrasyon sadece azınlığın çoğunluğa uyması değil, azınlığın kendi farklılıklarının farkına varıp koruyarak toplumun faydalı bir bireyi haline ulaşması, hem kabul görmesi, hem de diğerini kabul etmesi ve ila nihaye çoğulcu zenginliğin bir parçası haline gelmesidir. Bu anlamıyla entegrasyon sadece bir istek meselesi değil, daha çok içtimai bir kabiliyet ve kapasite meselesidir. Bu kabiliyeti hem göçmenin ve hem de ev sahibi ülkenin göstermesi lazımdır. Dil, eğitim, meslek, iktisadi imkanlar ve hukuki haklar bakımından daha yetersiz bir konumda olanın, sosyal yarışta daha da geride olması ve içtimai zenginliğe

katkı vermek bir yana yük yetirmesi neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Ama bu durum Müslümanların göçmen olarak yaşadıkları toplumda sosyal açıklarını kapatıp üretken olama azmi içinde olamayacakları sonucunu doğurmaz.

Batıdaki göçmen Müslümanların 1978 Afganistan'ın Sovyetler Birliğince işgalinden bu yana neredeyse kesintisiz süren ve Batının bizzat taraf olduğu İslam coğrafyasında vuku bulan işgal ve hükümlerlik savaşlardan Batıya karşı tepkili oldukları bilinmektedir. Diğer bir rahatsızlık konusu ise, Batı toplumlarında mevcut olan ve bazı siyasi şahıs ve partilerin destekledikleri ve bir kısım medyanın da körüklediği İslam karşıtlığıdır. Bu İslam karşıtlığı özellikle ikinci ve üçüncü en büyük parti konumuna yükselmiş popülist sağ partilerin siyasetinin ana eksenini oluşturmaktadır. İslamofobi artık bir ideoloji ve oryantalizmin yeni bir versiyonu konumuna yükselmiş durumdadır. Bu düşünce toplumsal bir tabana kavuşmuş, siyaseten organize bir yapıya erişmiş ve Batı demokrasilerini ciddi biçimde tehdit eder bir güce ulaşmıştır. Alman Anayasayı Koruma Dairesinin raporlarına göre 24000 aşırı Neonazi'den 12700'ü terör eylemi yapabilecek eğilimdedir (Westdörp 2019). En son Mart 2019 da Yeni Zelanda'daki farklı camilerde 51 Müslümanın katledilmesi İslam ve Müslüman düşmanlığında geline noktanın artık toplu katliam eylemleri gerçekleştirme mertebesine ulaştığını göstermektedir.

3. Almanya'da Müslümanlar: Demografik ve Stratejik Bir Bakış

2015 yılının sonu itibariyle Almanya'da yaşayan Müslümanların sayısının 4,7 Milyon civarına ulaştığı bu sayının 82,2 Milyonluk Almaya nüfusunun takriben %4,7'sine tekabül ettiği Alman İçişleri Bakanlığına bağlı "Federal Göç ve Mülteci Dairesinin" tahmini verilerinden anlaşılmaktadır (Stichs 2016, 5).

2017 yılı Alman Federal İstatistik Dairesinin (Statistisches Bundesamt) verilerine göre 2,8 Milyon kişiyle Türkler Almanya'daki en büyük göçmen gurubunu teşkil etmekte. Bunların 1,5 milyonu Almanya doğumlu olup; 1,44 milyon Türkiye kökenli göçmen Alman vatandaşlığını almış bulunmaktadır.

(<https://mediendienst-integration.de/migration/bevoelkerung.html> [son müracaat 10.05.2019]).

Almanya'daki Türk vatandaşlarının sayısı hem Alman vatandaşlığını kazanmak ve hem de Anavatanlarına geri dönmek suretiyle hızla azalmaktadır. 2006-2014 yılları arasında Almanya'dan Türkiye'ye göç Türkiye'den Almanya'ya göçe göre artış kaydederken 2015 yılında Türkiye'den Almanya göç Türkiye'ye geri dönenlere göre 2144 kişi daha fazla olmuştur. 2015'de Türkiye'den Almanya'ya göçenler 32.684 kişi iken Türkiye'ye gelenlerin sayısı 30.540 kişi olmuştur (BAMF 2016, 34-35).

2011 yılı Federal Göç Dairesi istatistiklerine göre 1955 ten sonra Federal Almanya'ya gelen göçmenler ve onların çocuklarının genel nüfusa oranı %18,9'dur. Bu oran 15 milyon insana tekabül etmektedir. (BAMF 2013, 10 vd.) Mayıs 2011 tarihi itibariyle 80,2 Milyon nüfusa sahip Almanyanın 2. Dünya Harbinin ekonomik çöküntüsünden hızla çıkmasında bu zinde nüfusun payı anmaya değerdir. Bu bağlamda göçmen nüfusu Almanyanın 1945'lerden beri vazgeçilmezidir. Bugün Almanya'da yaşayan resmi rakamlara göre takriben 5 Milyonluk Müslüman nüfusun Almanya'nın ilerde İslam dünyasıyla kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerine olumlu katkı sunacağı muhakkaktır.

Alman siyasetinin bunu çoğunluk toplumuna anlatması ve oradaki Müslüman göçmenlerin ülkenin gelişimine etkin katkısının daha da gözle görülür ve bilinir hale gelmesi göçmenlerin uyumu için sosyo-psikolojik zeminin gelişmesine katkı sunacaktır. İki tarafın birbirine güvenmesi, çoğunluğun göçmenin diniyle, kültürüyle ülkeye ait olduğunu kabul etmesi ve göçmen azınlığının da bu hissetmesi ve kabul etmesi oldukça önemlidir.

Almanya'nın İslam Dünyasının kolonileştirilmesi sürecinde Fransa, İngiltere gibi diğer Batılı ülkelere nazaran etkin olmamasından dolayı onun Müslüman halkların belleğinde imajı neredeyse hiç yıpranmamıştır. Müslüman azınlığın barışçı ve güvenli bir ortamda yaşaması bu imajın bozulmamasına ve hatta güçlenmesine neden olacaktır. Almanya'daki Müslümanların entegrasyonu tüm Avrupa'daki

Müslümanların entegrasyonunda etkin olacağı ve bunun İslam-Avrupa ilişkilerinde olumlu tutum ve algının oluşmasında belirleyici olacağı kesindir. Batıdaki Müslüman göçmenler İslam ve Avrupa kıtası arasındaki barışın bir nevi garantörü ve Endülüs'te başlayan İslam ve Batı medeniyetleri arasındaki yapıcı etkileşimin uzun bir kopuştan ve derin hayal kırıklıklarından sonra yeniden inşası bağlamında bir potansiyel güç olabilme talihine sahiptir.

Dünyada yeni güç merkezlerinin doğduğu ve takriben son 20 yıldan beridir de yeni küresel gerilimlerin başlangıçlarının yaşanmaya başladığı dünyamızda kültür ve siyasi coğrafyalar arasında köprülerin ve ortak paydaların bulunması bu coğrafyalar arasında insan akışıyla mümkündür.

Müslüman göçmenler Almanya'ya dini ve kültürel anlamda bir hareketlilik getirmişlerdir. Bu dinamiklik dinin ve kiliselerin yeniden anlamının ve varlığının hissedilmesine de katkı sunmuştur. Almanya'da farklı kültürlerle bir arada yaşama denemesi anlamına gelen göçmenlerle beraber yaşama başarısı Almanyanın çoğulcu demokratik kültürünün zenginleşmesine katkı sunacaktır.

4. Dindarlık, Değer Yönelimi ve Dini Müşterek Kimlik

Avrupalı Müslüman göçmenlerin kimliklerini tarif etmede İslam dininin rolü oldukça büyüktür. Sadece orta yaş ve üzeri Müslüman göçmenlerde değil, aynı zamanda gençler içinde İslam bir değer vaaz edici, değer koruyucu ve sosyal yaşam mekanları oluşturucu bir kurum olarak büyük önem arz etmektedir. Almanya'da gerçekleştirilen bir çok ampirik çalışma Batıda yaşayan Müslüman gençlerin dini değerlere yönelimlerinin ve günlük yaşamlarında dini hükümleri dikkate almaya gayret göstermelerinin Hristiyan gençlere göre daha bariz olduğunu göstermektedir (Schambeck 2016, 53 vd.). Bu yüksek dindarlık bulgusu Avrupa'da uyum merkezli tartışmalara neden olmuştur. Mesela Almanya'daki Müslüman gençlerin İslam'ı kendi kimliklerinin bir parçası olarak görmelerini bazı ilim adamları, bu gençlerin çoğunluk toplumundan sosyal ve ruhsal olarak dışlanmalarına verdikleri tepki olarak yorumlamaktadır. Bu ilim adamlarına göre, İslam kimliğine sığınma sosyal bir tepki ve dışlanmışlıkla başa çıkma stratejisidir (Hunner-Kreisel 2010, 235-241). Ama bir sosyal grubun kimliğinin oluşumunu sadece diğer grupların o gruba yaşattıkları olumsuz tecrübelerin bir travması olarak görmek eksik bir bakış açıdır kanaatindeyiz. Müşterek kimlik sadece diğeriyle araya bir sınır koyma olarak kendini dışa vurmaz, bu kimlik daha çok kendisiyle aynı düzlemlerde olanlarla bir beraberlik, aidiyet, dayanışma ve ortak amaç edinme ruhunun bir yansımasıdır.

Çoğunluk toplumu gençlerine oranla Müslüman gençlerin dini değerlerle kendilerini daha fazla özdeşleştirmeleri yine bazı araştırmacılar tarafından "kötlen dincilik" eğilimi olarak nitelenip uyum için zararlı bir tutum olarak vasıflandırılır. Hatta bu araştırmacıardan bazıları daha da ileri giderek, Müslüman gençlerin dindarlık eğilimlerinin onları çoğunluk toplumuna karşı nefrete, adi ve siyasi suçlara ittiğini savunmaktadır. Yani, Müslüman gençlerin suça bulaşma oranlarının fazla olmasının arkasında İslam kültürünün Müslüman gençlere şiddeti meşrulaştıran bir karakter kazandırdığı tezini savunmaktadırlar (Heitmeyer / Müller / Schröder 1997; Baier / Pfeiffer / Rabold vd. 2010). Anılan bu görüşler kanımızca sathi saptamalardır ve elde edilen ampirik verilerin popülist yorumlanmasının neticesidir. Bu bilim insanlarının genç Müslüman göçmenlerin yaşadıkları sosyal olumsuzluklardan doğan menfi hareketlerini dinle açıklamaya çalışmaları, bu sorunların arkasındaki sistematik ırkçılığı ve dışlanmışlığı perdelemektedir. Bu perdeleme ve yanılığın sorunun gerçek kaynağını görmeyi engellemekte ve neticede Müslüman gençlerin sosyal yaşamda daha fazla pay almalarının sağlanması, yaşadıkları ayrımcılığın giderilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına sekte vurmaktadır.

Almanya'daki Müslümanlar %89 oranında dinin önemli olduğunu beyan etmektedirler (Pollack / Müller 2013, 17). Dini önemseme ve dindar kimlik yaşanan ülkeye kendini bağlı hissetmeye ve demokrasiyi kabule engel değildir; Mesela Almanya'da yaşayan göçmen kökenli Müslümanların her 3 nesli de kendileri %96 oranında Almanya'ya bağlı hissetmekte (Halm / Sauer 2017, 33) ve %80 oranında demokrasinin iyi bir yönetim şekli olduğunu belirtmektedirler. Bu kabul oranı Eski Doğu Almanya eyaletlerinde yaşayan Almanlarınkinden fazla ve kendini bir mezhebe ait hissetmeyen Almanlarınkine ise eşittir. Doğu Almanya'da demokrasinin iyi bir yönetim şekli olduğunu beyan edenlerin oranı sadece %76'dır (Pollack / Müller 2013, 24).

Batıda endişeli bir artış gösteren ırkçı popülist yaklaşımlar ve İslam karşıtlığı (islamofobi) hem Müslüman azınlığın dini kimlik özalgısının sağlıklı (travmaya uğramadan) şekillenmesini ve hem de çoğunluk toplumunun İslam aidiyetine bakış açısının nefret söylemi ve önyargılar tarafından dumura uğratılmadan vücut bulmasını zorlaştırmaktadır. Avrupa’da son yirmi yılda daha da ciddi boyutlara varan İslam düşmanlığı (İslamofobi) oradaki Müslümanların kimliklerini muhafaza ederek intibak sağlama kabiliyeti geliştirmesine yönelik tedbirlerin alınması için uygun toplumsal zemininin ve siyasi ortamın oluşmasını önemli ölçüde engellemektedir.

Çoğunluk toplumunun entegrasyonu kolaylaştırma kabiliyeti yeterli olmadığı zaman, göçmen kökenlilerin sosyal uyum açıkları daha da belirginleşmektedir. Bu açık hem çoğunluk ve hem de göçmen toplumunda rahatsızlık uyandırmaktadır. Farklı dine mensup göçmen kökenlilerin dini inançlarını ve geleneklerini tutum ve davranışlarına yansıtma durumu çoğunluk toplumunun kültürel kodlarıyla çeliştiğinde birlikte yaşanan toplumda bir nefret ortamı (fobik bir ortam) oluşabilmektedir. Bu gergin veya kasıtlı olarak gerginleştirilen ortam azınlık konumundaki göçmen kökenli dindarların dinlerini akli ve fiili olarak yorumlamaları ve yaşamaları, kendi dini kurum ve örgütlenmelerini özgürce gerçekleştirmeleri önüne engeller getirilmesine ortam hazırlamaktadır.

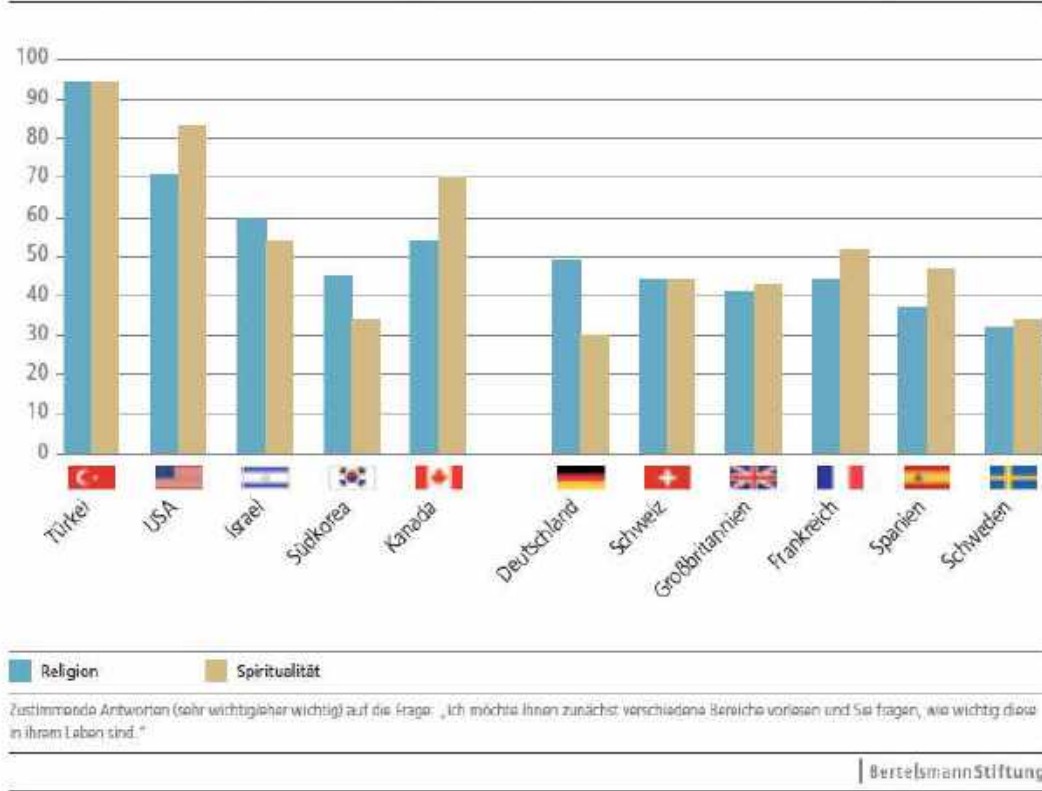
Ülke kaynak ve imkânlarından yeterince faydalanma durumu olmayan Müslüman göçmenlerin içine düştüğü sosyal yetersizliklerin hemen onların dinleriyle ilişkilendirilmesi sosyal sorunların dini sorunmuş gibi algılanmasını teşvik etmektedir. Buna tavra kısaca sosyal sorunların dinileştirilmesi ve uyum tedbirlerini almadan kaçış tavrı diyebiliriz.

Dindarlık ve maneviyat (spirituality) sahibi olmak ile değer yönelimi arasında müspet bir ilişkinin olduğu durumu uluslararası araştırmaların ortaya koyduğu somut bir gerçekliktir. Örneğin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, bu öğrencilerin hem ana ve hem de davranış değerlerine büyük önem atfettiklerini ve menfi değerlere karşı ise mesafeli durduklarını ortaya koymuştur (Mehmedoğlu 2006). İlaveten Alman Bertelsmann Vakfının 2013 tarihli “Dindarlık Gözlemi” (Religionsmonitor) isimli uluslararası araştırması içlerinde Türkiye’nin de bulunduğu 11 ülkedeki (ABD, İsrail, Güney Kore, Kanada, Almanya, İsviçre, İngiltere, Fransa, İspanya ve İsveç) dindar insanların değerlere oldukça ciddi bir şekilde önem atfettiklerini göstermektedir. Bu değerlerin başında geleneklere bağlı kalmak, doğru ve uyumlu davranış, tehlikeden uzak durma ve emniyetli ortam edinme, çevremizdeki insanlara yardım etme ve ilgilenme, tabiatı ve çevreyi koruma, yeni görüş edinme ve yeni şeyler üretme gelmektedir (Pickel 2013, 41). Özellikle dine ve maneviyata önem veren kesimin tabiatı ve çevreyi koruma, yeni görüş edinme ve yeni şeyler üretme gibi günümüzde güncel olan ve kendini daha az dindar hisseden kesimlerin de yüksek oranda yöneldiği değerlere önem vermesi muhafazakârlıkla çağdaşlığın artık iç içe geçtiğini gösteren karinelere diyebiliriz.

Alman Bertelsmann Vakfının yukarıda zikredilen araştırması, aşağıda verilen grafikte görüldüğü gibi, Türkiye, ABD, İsrail, Güney Kore, Kanada, Almanya, İsviçre, İngiltere, Fransa, İspanya ve İsveç’i kapsayan ülkelerde insanların dini yaşamaya ve maneviyata önem verdiklerini belirlemiştir. Bu araştırma dine ve maneviyata Türkiye’de önem verenlerin oranının takriben %95’e ulaştığını ve bu ülkeler içinde %30’luk oranla dine ve maneviyata en az önem veren ülke vatandaşlarının İsveç’te olduğunu ortaya koymaktadır. Bu oranlar bize değerlere yönelimin dindarlıkla doğru orantılı bir seyir arz ettiğini göstermektedir (Pickel 2013, 18).

Aşağıdaki Grafikte İlgili Bigilendirme: Aşağıdaki grafik dindarlığın (mavi renkli sütunlar) ve maneviyatın ([sprituality] acık kahve rengi renkli sütunlar) önemini yüzdelik oran şeklinde bayrakları verilen ülkeler nezdinde göstermektedir.

Abbildung 2 Wichtigkeit von Religion und Spiritualität für das Leben (Angaben in %)

İlaveten diğer bazı araştırmalar da hem Türkiye’de yaşayan insanların ve hem de Batıdaki Türkiye kökenli göçmenlerin kendilerini dindar olarak tarif etme oranlarının aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Çopur / Uslucan 2013, 457).

		Almanlar (n: 234)	Türk Göçmenler (n: 205)	Asıllı (n: 327)	Türkiye’deki Türkler (n: 327)
Kendinizi dindar olarak görüyor musunuz?	Evet (%)	38,9	83,4		91,1
	Hayır (%)	60,7	16,1		8,0
Düzenli olarak ibadethanelere [ibadet için] gidiyor musunuz?	Evet (%)	5,1	33,7		34,6
	Hayır (%)	80,3	60,5		59,6

Müteakip tablodaki veriler (Çopur / Uslucan 2013, 458) “Geleneğe Hürmet” ve “Maneviyat” (Spirituality) gibi değerler ile kendini dindar görme arasında doğru bir münasebetin olduğunu göstermektedir. Bu tablo ilaveten, kendini dindar olarak gören ve yukarıda anılan bu iki değere önem atfeden Müslümanların oranının Alman Hristiyanlara göre yüksek olduğunu göstermektedir. Burada hem dindarlığı ve hem de “Geleneğe Hürmet” ve “Maneviyat” (Spirituality) gibi inanca çok yakın olan değerleri dini kimlik duygusunun bir tezahürü olarak görmek mümkündür kanaatindeyim.

Karşılaştırmalı Değer Algıları

	Almanlar		Almanya'daki Türk Asıllı Göçmenler		Türkiye'deki Türkler	
	dindar değil	dindar	dindar değil	dindar	dindar değil	dindar
Örneklem Büyüklüğü	n: 141	n: 88	n: 33	n: 168	n:26	n: 295
Ortalama						
Değerler Silsilesi						
Ailevi Güvenç	6. 25	6. 42	5. 88	6. 49	4. 77	6. 39
Arkadaşlık (Dostluk)	5. 88	5. 83	5. 58	6. 05	5. 62	6. 21
Hürriyet	5. 83	5. 72	6. 18	5. 90	5. 54	5. 93
Heyecan Verici Hayat	5. 36	5. 14	3. 82	3. 34	4. 50	4. 15
Nezakət	4. 83	4. 74	4. 94	5. 55	4. 23	5. 28
Ulusal Güvenlik	4. 35	4. 09	3.00	5. 68	3. 28	5. 87
Zenginlik	3. 03	2. 93	2. 91	3. 58	3. 69	4. 05
Geleneğe Hürmet	2. 56	3. 11	3. 24	5. 74	1. 73	4. 76
Otorite (Hakimiyet)	1. 72	1. 75	0. 76	1. 81	1. 77	2. 31
Maneviyat (Spituality)	0. 93	2. 00	1. 88	4. 65	1. 04	4. 79

5. Dini Kimlik Geliştirme Mekanı Olarak Almanya'da İslam Din Dersleri

Din, değer ve kültürel eğitim kimlik inşası ve şahsiyet kazanma sürecinde derin etkiye sahiptir. Bu meyan da Almanya'daki İslam Dersleri oradaki Müslüman azınlık için ayrıca önem kazanmaktadır. Almanya'da mevcut resmi okullarda devlet eliyle sunulan "İslam Din Derslerinin" hedefinde sadece dinin inanç, ibadet, ahlak ve bilgi boyutunu aktarmak bulunmamaktadır. Alman resmi okul müfredatı içindeki bu derslere aynı zamanda Batı Avrupa'ya ait olmadığı düşünülen İslam'ı öncelikle kültürel bir olgu olarak algılayıp onu Batı kültürüyle etkileşim (akültürasyon ve transkültürasyon) sürecine sokmak gibi bir misyon yüklenmiştir. Bu misyon Almanya'daki Müslümanların Batı merkezli bir anlayışla kültürel değişimini gerçekleştirmek hedefini gütmektedir. Özellikle Medya tarafında sürekli canlı tutulan "İslam'ın güç kullanmaya meyyal olduğu ve evrensel insan haklarına aykırı değerler vaaz" ettiği algısına dayanan tehlike önleyici (preventatif) bir ön koşullanma ve konumlanma bu derslerin içerik seçimine ve didaktiğine derin etki etmektedir.

Azınlık toplumları için din dersleri sadece dinin öğretildiği mekânlar anlamını taşımaz, çünkü din öğretimi sırasında o dinden etkilenen değerler manzumesinin ve kültürel öğelerin aktarımı doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşir. Bu anlamda diasporadaki din dersleri azınlık kültürüne varlığını devam ettirme ve ileriki nesillere aktarılabilme imkânını sunabilen nadir vasıtalarından biridir. Kendi dini, ahlaki ve kültürel zenginliklerini öğrenemeyip diğerine dönüşen dini azınlıkların yaşadıkları ülke kültürüne getirebilecekleri katkı ve farklı kültürler ve medeniyetler arasında köprü olabileme şansları da yoktur.

Federal Almanya'da 1986 yılında itibaren bazı eyaletlerde "Anadil Dersleri" (Muttersprachlicher Unterricht) dersleri içine entegre edilmiş halde "din hakkında öğrenme" (Learning about Religion) perspektifinden verilen kısmi din dersleri daha sonraki yıllarda, özellikle 11 Eylül 2001 den sonra, yine aynı bakış açısıyla Almanca olarak bağımsız seçmeli ders konumunda verilmeye başlanmış ve yaygınlaştırılmıştır. (bk. Işık Yiğit 2010; Cinemre 2018; Hamdan 2011, 47 – 51).

Derslerin verilmesinde dini cemaat ve devletin ortak hareketi (res mixta modeli) Alman Anayasasına ön görülmektedir (Madde 7/3). Bu anayasal zorunluluğa rağmen sadece Müslüman cemaatleri içinde Alevi Cemaati resmi dini cemaat olarak tanınmış, diğer İslam cemaatlerine ise sadece din dersi uygulamaları için geçici paydaş statüsü verilmiştir. Din dersi içeriklerinin belirlenmesinde, atanacak ilgili üniversite hocalarının ve okullarda bu dersi verecek öğretmenlerin atanmasında dini cemaatlerin anayasal söz hakkı varken, resmi makamlarca İslam cemaatleri sadece görüşleri bağlayıcılığı olmayan danışma organı mesabesinde görülmektedir. Son zamanlarda Hamburg (2013) ve Bremen'de (2013)

bölgesel İslam cemaatleri ve ilgili eyalet hükümetleri arasında anlaşmalar imzalanmış ise de, bu cemaatlere (Schura Hamburg, Schura Bremen) kiliselerinkine muadil hukuki güvenceler ve yetkiler tanınmamıştır. Müslüman cemaatlerin Hıristiyan kiliselerine muadil hukuki statü, hak ve yetkilere kavuşturulmamaları onların din eğitimi alanında anayasal haklarını kullanamamalarına ve din dersi program ve uygulamalarında etkin olamamalarına neden olmaktadır. Bu durum ise okullardaki resmi din derslerinin hem içerik, hem de eğitim-öğretim kuram ve uygulaması bakımından dinin ve dindarın beklentilerine cevap vermek yerine, devletin bir kültür ve güvenlik projesi olma niteliğine fazlaca büründüğü kanısına yol açmaktadır.

Bu durum din eğitim ve öğretimi yoluyla azınlık konumundaki Müslümanların sağlıklı bir dini kimlik geliştirmelerini menfi olarak etkileyen bir husustur.

Almanya’da resmi okullardaki İslam din derslerine uyumu kolaylaştırma (Integration), radikalliği önleme (Prevention) ve Almanya uyumlu İslam anlayışı geliştirme rolleri biçilmiştir. Bu durum ise din dersi program ve pratiğinin geliştirilmesinde politik beklentilerin etkinliğini gereğinden fazla artırmıştır. Tabii ki her ders gibi din derslerinin de toplumsal amacı vardır, ama bu amaç kendi sınırları içinde kalmak ve asıl amaç olan alan eğitim ve öğretimini gölgede bırakmamak durumundadır.

İslam’ın resmi din olarak tanınmaması Müslümanların din, ahlak ve kültür eğitim ve öğretimi bağlamındaki anayasal hak ve özgürlüklerini kullanmalarına sekte vurmaktadır. Bu meyanda İslam dininin resmi din olarak tanınması ile Müslümanların kimliklerini inşa etme hakkı kazanmaları ve resmi dini azınlık olarak tanınmaları arasında doğru bir orantı olduğunun da altını çizmek gerekir.

Avrupa’da Müslümanların din, ahlak ve kültür eğitim-öğretimi ile görevli kurumlar hem personel hem ders içerikleri ve hem de alan didaktiği bağlamında henüz gelişme aşamasında bulunmaktadır. İslam ülkelerindeki bilim adamlarının bu alana katkıları ise yetersizdir. Bu katkılar Batı bilim ve yaşam dünyasını da iyi tanıyan bilim insanlarınca daha etkin bir şekilde sunulabilir.

Din dersi programları ve ders kitapları dinin ve dindarın eğitim ve öğretim beklentilerinin altında kalmakta, bu programların eğitim ve öğretim çıktı ve metotlarının belirlenmesinde bu dersin muhatabı olan Müslümanlar yeterince etkin olamamaktadırlar.

Almanya’da İslam’a özgü bir din eğitimi kuramının geliştirilmesi gerekmektedir. Şu anki İslam din eğitimi nazariyesi ve uygulaması hatırı sayılır derecede Hıristiyan din pedagojisinin “İslam Din Derslerine” adaptasyonundan ibarettir. Batıda İslam ve Hıristiyan din eğitim bilimleri arasında etkileşim tabii ki olacaktır, ama İslam din eğitimi kendi özgünlüğünü ve özerkliğini de korumak ve İslam’ın kendine has teolojik, ahlaki ve kültürel hususiyetlerini de göz önüne alarak gelişmek durumundadır.

Batı çoğunluk toplumunda Müslümanların dinlerinin ve kültürlerinin tehlike olarak algılanması medya ve bazı siyasi çevreler tarafından teşvik edilmektedir. Bu durum ise, Müslümanların din, değer ve kültür alandaki eğitimlerinin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Dini, ahlaki ve kültürel eğitim Batıdaki Müslüman toplumun kimlik edinmesi ve kendi kendini tarif edip konumlandırması bağlamında çok büyük öneme sahiptir. Bu nedenle bu eğitim alanında bizzat kendilerinin yetkin ve etkin olmaları gerekmektedir.

6. Sonuçlar (Tezler)

- İnsanların yaşam tecrübeleri (hayat hikayeleri) ve içinde yaşadıkları toplumun içtimai ve kültürel yapıları dini kimlik algısını etkiler.
- Fertlerin serencamları (biyografileri) onların değer tarifini ve yönelimini etkiler.
- Göçmen azınlıkların kimlik vurgusu ve değer algısı anavatanlarında yaşayanlarından farklı olabilir

- Din en önemli değer kaynağı ve kimlik banisidir, bu özellikle anavatan dışındaki yaşamlarda daha da önemlidir.
- İslamofobi ve din karşıtlığı dini değer algı ve yöneliminin tepkici bir biçimde gelişmesini tetikler.
- Değerler, küresel anlamda müşterek kimlikleri kurgulayan ve medeniyet dünyaları arasındaki rekabetlerde meşruiyet kaynağı olan fikir ve tahayyülleri de içinde barındırırlar.
- Almanya'daki Müslümanların %89'u dinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Dindar kimlik yaşanan ülkeye kendini bağlı hissetmeye ve demokrasiye kabule engel değildir.
- Diasporadaki gençlik bir yandan kendi ebeveynleriyle (1. ve 2. kuşak göçmenlerle) değer algısı ve yönelimi bağlamında çatışma yaşarken, diğer yandan da çoğunluk toplumuyla aynı anlamda bir çatışma yaşama riski içindedir. Bu kültür çatışması aynı zamanda bir kimlik kazanım ve kimlik tarifi sürecinin adıdır.
- Diasporada daha çok – çoğunluk toplumundan - ayırt edici unsurlar kimliğin tarifinde ve dışa vurulmasında öne çıkar. Bu durumda egemen kültüre karşı direnç kendini hissettirir.
- Değer tercihleri kimliği dışa vuran sembollerdir.
- İslam'ın hukuk tarafı (fikhi yönü de) olan bir din oluşundan hareketle, İslam'ın hukuki kurallarının Almanya'daki cari (yürürlükte) hukukla çatışabileceği ve dolayısıyla da İslam kimliğinin Alman Vatandaşlık kimliğiyle tenakuza düşeceği fikri Alman kamuoyunda dillendirilmektedir.
- Kimlik kendini tanımadır, hafıza olmadan kendini tanıma olmaz. Dinler en uzun hatıra ve hafızalardır. Bu anlamda da kimliğin gelişmesinde etkindirler.

Kaynakça

1. Albert, Mathias vd. (2017). *17. Shell Jugendstudie. Jugend 2015*. Frankfurt / Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
2. BAMF: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (2013). *Minas Atlas über Migration, Integration und Asyl*. 5. Baskı. http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsatlas/migrationsatlas-2013-08.pdf?__blob=publicationFile (son müracaat 12. 02. 2018).
3. BAMF: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (2016). *Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung. Migrationsbericht 2015*. http://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Publikationen/Migrationsberichte/migrationsbericht-2015.pdf?__blob=publicationFile (son müracaat 08. 10. 2018).
4. Baier, Dirk / Pfeiffer, Christian / Rabold, Susann vd. (2010). *Kinder und Jugendliche in Deutschland. Gewalterfahrungen, Integration, Medienkonsum. Zweiter Bericht zum gemeinsamen Forschungsprojekt des Bundesministeriums des Innern und des KFN. Forschungsbericht Nr. 109*, Hannover.
5. Cinemre, Semara (2018). Almanya'da İslam Din Dersinin Teşekkül Sürecindeki Temel Bazı Meseleler. *Trabzon İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2 (Güz 2018), 435 – 469.
6. Çopur, Burak / Uslucan, Hacı Hacı-Halil (2013). Wertewandel oder doch Stagnation? Transnationale Entwicklungen am Beispiel türkeistämmiger Muslime. O. Leiß (Ed.), *Die Türkei im Wandel. Innen- und außenpolitische Dynamiken* (S. 449- 468). Nomos: Baden-Baden.
7. Halm, Dirk / Sauer Martina (2017). *Muslimen in Europa. Integriert, aber nicht akzeptiert?* Bertelsmann Stiftung (Ed.), Gütersloh: Bertelsmann Stiftung (DOI 10.11586/2017029).
8. Hamdan, Hussein (2011). *Muslimen in Deutschland. Geschichte – Gegenwart – Chancen*. Schriften des Zentrums für interkulturelle Kommunikation, Bd. 1, Heidelberg.
9. Heitmeyer, Wilhelm / Müller, Joachim / Schröder, Helmut (1997). *Verlockender Fundamentalismus. Türkische Jugendliche in Deutschland*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
10. Hünner-Kreisel, Christine (2010). Islamischer Religionsunterricht und muslimische Identitätsbildung. *Doing Religion* oder Beitrag zur Bewältigung von Entwicklungsaufgaben im Jugendalter? Bülent Ucar / Bergmann, Danja (Ed.), *Islamischer Religionsunterricht in Deutschland. Fachdidaktische Konzeptionen: Ausgangslage, Erwartungen und Ziele*, Göttingen: V&R unipress.
11. Işık Yiğit, Tuba. 2010. Almanya'da İslâm Din Dersinin Gelişimi ve Müfredat Sorunu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.19 (2010) / 2, 299 – 314.

- 12.Mehmedoğlu, Ali Ulvi (2006). İlahiyat Fakóltesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakóltesi Örneği. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, 30 (2006/1), 133-167.
- 13.Pickel, Gert (2013). *Religionsmonitor verstehen was verbindet Religiosität im internationalen Vergleich*. Bertelsmann Stiftung (Ed.), Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- 14.Pollack, Detlef / Müller, Olaf (2013). *Religionsmonitor verstehen was verbindet. Religiosität und Zusammenhalt in Deutschland*. Bertelsmann Stiftung (Ed.), Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- 15.Schambeck, Mirjam (2016). Warum ein religiöses Wir-Gefühl nicht nur beruhigt. Religionspädagogische Orientierungen in der aktuellen Integrationsdebatte. *Österreichisches Religionspädagogisches Forum (ÖRF)*, 24 (2016) / 2, 51–60.
- 16.Stichs, Anja (2016). *Wie viele Muslime leben in Deutschland? Eine Hochrechnung über die Anzahl der Muslime in Deutschland zum Stand 31. Dezember 2015*. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (Ed.), im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz, Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge.
- 17.Westdörp, Uwe 2019. Innenministerium: 12.700 Rechtsextremisten gewaltorientiert. *Neue Osnabrücker Zeitung*, 03.05.2019. <http://www.noz.de/artikel/1725554> (son müracaat 10.05.2019).

GÜNÜMÜZ TOPLUM GERÇEKLİĞİ BAĞLAMINDA FARABİ’NİN “ERDEMLİ TOPLUM” DÜŞÜNÇESİNİN ANLAMLANDIRILMASI

Mizrap POLAT

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET

Abu Nasr Muhammed al-Fārābī takriben 870 yılında Türkistan’da Farab kazasına bağlı Vasic kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda Bağdat’a gelen Farabi’nin, Yuḥanna bin Ḥaylān und Abū Biṣr Mattā bin Yūnus gibi alimlerden Mantık dersleri aldığı nakledilmektedir. 943 yılında Bağdat’tan ayrılıp Halep gelen Farabi’nin, burada Emir Sayf al- Davla Hamdani’nin sarayında görev yaptığı, Mısırı ve birçok Arap coğrafyasını gezdiği ve 950 yılında Şam’da vefat ettiği bilinmektedir (Netton 1992, 4-7; Çelikkol 2010, 99).

Abu Nasr Muhammed al-Fārābī (ö. 950) “erdemli şehir/toplum düşüncesini özellikle “Mabādi’ ārā’ ahl al-madīna al-fādila” isimki eserinde ana hatlarıyla dile getirir. Farabi’ye göre insan sosyal ve siyasal bir varlık olarak kemaletini ve medeniyet kurma vasfını ancak birlikte yaşam içinde gerçekleştirebilir. Kuranda ifadesini bulan “iyilikte yarışınız” tavsiyesinin gerçekleştiği topluluğu erdemli toplum olarak kabul eder. Farabi milleti insan bedenindeki organsal yapılanmaya benzeyen içtimai bir birliktelik olarak ele alır ve büyük önem atfettiği devlet yöneticisini vücut içindeki önemine binaen kalp ile teşbih eder. Bu meyanda duygunun merkezi olan kalbe vurgu yaparak toplumun sadece rasyonel olma değil, değerler toplumu olma vasfına erişmesine zımnen önem atfeder. Farabi, toplumun üretken olmakla beraber merhamet (dayanışma) toplumu olmakla erdemli toplum vasfına ulaşabileceğini savunur.

Farabi’nin yaşadığı 10. asırda Bağdat merkezli Abbasi Devleti refahın ve ilmi yükselişin vücut bulduğu bir devlet görünümündedir. Bu asır diğer taraftan da çiftçi ve köylülerin israf ve şaşaaaya düşkün yönetimden rahatsız olduğu ve bu yüzden devletin demir yumruğunu hissettikleri de bir dönemdir. O belki de bu yüzden ki, Farabi toplumun ve idareci sınıfın ahlaki olgunluğunu ve adalet gibi değerlerin toplumda vücut bulmasını refahın ve medeniyet üretmenin bir ön şartı olarak görür.

Farabi, Aristo ve Platonun insanın sosyal bir varlık ve toplumun da insanın birbirine olan ihtiyacından doğan bir zaruri birliktelik olduğu fikrine katılmakla beraber, birlikte yaşama bilinci anlamına gelen değerlerin ve bu değerleri icraatına yansıtan liderin de önemli olduğuna özellikle vurgu yapar. Lidere önem vermesine rağmen, lider merkezli bir faziletten, toplum merkezli bir fazilete tekamül etmenin gerekliği görüşünü de Farabi’de bulmak mümkündür.

Geç modern toplum, sabitelerin azaldığı, değişme ve dönüşmenin çabuk cereyan ettiği, bağlanma ve ait olma duygularının göreceleştirdiği, başarı ve sahip olma değerinin mutlaklaştığı, ahlakın bağlayıcılığının azaldığı, aşırı bireysellik, gösteri ve gösteriş olgularının önem kazandığı ve sanal sosyalleşmenin vuku bulduğu bir toplum niteliği kazanmıştır. Bu durum, din ve gelenekten gelen değerlere ve değerlerden doğan ahlak ve hukuka bir meydan okuma şeklini almıştır ve almaktadır. Bu anılan tespitlere ilaveten, toplumların küresel boyuttaki yeknesaklığı (özellikle tüketim ve fertlerin kendini takdim etme boyutundaki benzeşmeleri) ve aykırılık kavramının, daha da çok öne çıkma ve fark edilme olarak algılanması gibi durumlar da erdemli toplum paradigmalarını yeniden düşünmeyi önümüze koymaktadır. Bu çalışma tüm bunları tartışmayı hedeflemektedir. Farabi’nin önemseddiği erdemli lider üzerinden erdemli toplumun yapılanması da tartışılacak diğer bir husustur. Günümüz pragmatik, bağlayıcı vaadi ve sabit fikri olmayan, iş bitirici liderlik vakası liderlikte erdemlilik hususun nasıl gerçekleştirilebileceği sorusunu önümüze koymaktadır. İlaveten erdemli liderin mi erdemli toplumu, yoksa erdemli toplumun mu erdemli yöneticileri çıkarabileceği diğer bir tartışma sorusudur. Farabi’nin dediği gibi, eğer erdemli vasıflar bir tek liderde bulunmazsa, o vasıfları haiz bir grupta lider olabilir anlayışı

acaba Farabi ta 10. asırda temsili (parlamentar) bir yönetimi aklından geçirdi mi sorusunu akla getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Farabi’de Erdemli Toplum, Modernite ve Toplum, Değer ve Toplum*

1. Araştırmanın Konusu ve Metodu

Bu çalışmanın konusu Farabi’nin 10. Yüzyıldaki dillendirdiği faziletli toplum tasavvurunu günümüz toplum düşüncesi ve gerçekliği muvacehesinde tartışmaya çalışmaktır.

Bu çalışma kaynak tahliline dayanan nitel bir çalışmadır. Farabi’nin (ölümü 950) kendi kaleminden çıkan ve onun konuyla ilgili düşüncelerini tartışan ikinci el kaynaklara da (secondary literature) bu çalışmada müracaat edilmiştir. Bu çalışmada esas alınan kaynaklar Farabinin (2019) “*Mabādi’ ārā’ ahl al-madīna al-fādila*” (Faziletli Şehir Halkının Fikirleri Hakkında) ve (2017) “*es-Siyāsetü’l Medeniyye veya Mebādi’ül Mevcūdāt*” (Medeniyet [Devlet] Siyaseti veya Mevcudatın Başlangıcı) isimli iki önemli eseridir. Bu tebliğde Farabi’nin toplum fikriyatı üzerine günümüz toplum bilimi bakış açısından yapılan tahliller, özellikle onun özlenen toplum düzeni, düzenin devamının garantörü olan yöneticinin kabiliyetleri hususundaki görüşlerini kapsamaktadır.

2. Giriş

Abū Naşr Muḥammad al-Fārābī (bu metinde kolaylık olsun diye sadece “Farabi” nispeti kullanılacaktır) takriben 870 yılında Türkistan’da Farab kazasına bağlı Vasic kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda Bağdat’a gelen Farabi’nin, Yuḥanna bin Ḥaylān und Abū Bişr Mattā bin Yūnus gibi alimlerden Mantık dersleri aldığı nakledilmektedir. 943 yılında Bağdat’tan ayrılıp Halep gelen Farabi’nin, burada Emir Sayf al-Dawla al-Ḥamdānī’nin sarayında görev yaptığı, Mısırı ve birçok Arap coğrafyasını gezdiği ve 950 yılında Şam’da vefat ettiği bilinmektedir (Netton 1992, 4-7; Çelikkol 2010, 99).

Farabi “erdemli şehir/toplum düşüncesini özellikle “*Mabādi’ ārā’ ahl al-madīna al-fādila*” isimli eserinin son bölümlerinde ana hatlarıyla dile getirir. Farabi’ye göre insan sosyal ve siyasal bir varlık olarak kemaletini ve medeniyet kurma vasfını ancak birlikte yaşam içinde gerçekleştirebilir. Farabi Kuranda (2: 148) ifadesini bulan “*iyilikte yarışınız*” tavsiyesinin gerçekleştiği ve hakiki mutluluğu elde etmede birbirine fiili ve terbiyevi yönden yardım eden topluluğu erdemli toplum ve bu amaçla yapılan siyaseti de erdemli, diğer bir ifadeyle faziletli siyaset olarak kabul eder (Farabi 2017, 91 – 92). O, milleti insan bedenindeki organların görev dağılım ilişkisine teşbih ederek farklı sosyal sınıfları ve rolleri içtimai yapının farklı vazife ve mesuliyet unsurları olarak izah eder. Farabi, beden ana organı nasıl kalpse, toplumsal yapının ana organı da devlet yöneticisidir (imam) der (Farabi 2019, 98 – 100). Bu meyanda duygunun merkezi olan kalbe vurgu yaparak, toplumun sadece rasyonel olma değil, değerler toplumu olma vasfına erişmesine zımmen önem atfeder. Farabi, toplumun üretken olmakla beraber merhamet (dayanışma) toplumu olmakla erdemli toplum vasfına ulaşabileceğini savunur.

Farabi’nin yaşadığı 10. asırda Bağdat merkezli Abbasi Devleti refahın ve ilmi yükselişin vücut bulduğu bir devlet görünümündedir. Bu asır diğer taraftan da çiftçi ve köylülerin israf ve şaşaaaya düşkün yönetimden rahatsız olduğu ve bu yüzden devletin demir yumruğunu hissettikleri de bir dönemdir. Belki de bu yüzden ki, Farabi özellikle idareci sınıfın ahlaki olgunluğa erişmesini ve mutluluk değerinin toplumda vücut bulmasını refahın ve yüksek medeniyet üretmenin önemli şartı olarak görür.

3. Farabi’de Mükemmel Toplum Tasavvuru ve Günümüz Toplum Gerçekliği

Farabi’den önce de devlet ve toplumda mükemmeliyet tasavvuru üzerine fikir beyan eden mütefekkirler olmuştur. Buna örnek olarak Farabi’nin de kendisinden etkilendiği Platonu (Eflatun) ve Aristoteles’i (Aristo) gösterebiliriz. Farabi, Aristoteles (Aristoteles 2017, 26 – 27 [1253a]) ve Platonun (Platon [tarihsiz], 2. Kitap, Bölüm XI, 54) insanın sosyal ve siyasal bir varlık olduğu ve topluluk olarak yaşamın ve bunun en mükemmel mekanı olan şehrin de insanların birbirine olan ihtiyacından doğan zaruri sonuçlar olduğu fikrine katılır (Farabi 2019, 97; Farabi 2017, 81). O, bu birlikte yaşama bir bilinç olarak etki değerlerin ve bu değerleri icraatına yansıtan liderin de mutlu bir birlikte yaşam için önemli olduğuna

özellikle vurgu yapar. Lidere önem vermesine rağmen, lider merkezli bir faziletten, toplum merkezli bir fazilete tekamül etmenin gerekliliği görüşünü de Farabi’de bulmak mümkündür (Farabi 2019, 107 vd.).

Platon’da sıradan bir topluma erdemli bir topluma nasıl tekamül eder (evrilir) veya erdemli bir toplum nasıl inşa edilir sorusu önceliklidir. Platon bu sorunun cevabının merkezine adalet değerini kor ve ve adaleti “hak edene hak ettiği şeyi tevdi etmek” (Platon [tarihsiz], 1. Kitap, Bölüm VII, 13; ayrıca bkz. 2. Kitap, Bölüm VI, 46 vd.) şeklinde tarif eder. Farabi de erdemli toplumun önderinin (imam) özellikleri nasıl olmalıdır sorusu daha çok öne çıkmaktadır. Burada Farabi’nin önemseydiği şey yönetmede liyakat meselesidir: Bu liyakat hangi temel niteliklere havidir? Bu soruyu Farabi toplum imamında (önderinde) bulunması gereken on iki özelliğe özetlemektedir (Farabi 2019, 107 – 110):

1. Sağlıklı vücuda sahip olmak: Bedensel zeka
2. Hissedebilmek ve diğerkâmlık erdemine sahip olmak: Duygusal zeka
3. Sağlıklı hafıza sahibi olmak: Kognitif zeka / matematiksel zeka
4. Akıllı ve keskin zekalı olmak: Mantıksal ve matematiksel zeka
5. Hitabet kabiliyetine sahip olmak: Sosyal zeka
6. Bilgili olmak: Varoluşçu / felsefi zeka, mantıksal ve matematiksel zeka
7. Gerçeği sevmek: Sosyal zeka, varoluşçu / felsefi zeka
8. Zevk ve safa düşkünü olmamak: Varoluşçu / felsefi zeka
9. Cömert ve kerim olmak: Sosyal zeka, duygusal zeka
10. Şahsi maddiyat ve menfaat düşkünü olmamak: Varoluşçu / felsefi zeka
11. Adil olmak: Varoluşçu / felsefi zeka, sosyal zeka
12. Cesur, soğukkanlı ve kararlı olmak: Varoluşçu / felsefi zeka, sosyal zeka

Yukardaki özelliklere dikkatle baktığımızda bu özelliklerin modern bilimin ortaya koyduğu çoklu zeka alanlarına isabet ettiğini anlamaktayız. Yukardaki sıralamada liderin beklenen özelliklerini içine alan Howard Gardner (2006) tarafından ortaya atılan çoklu zeka alanlarını görmekteyiz.

Farabi adaleti Aristo’da (Aristoteles 2017, 1282b – 1283a, 108 – 111) olduğu gibi devletin temeli ve yöneticinin ana vasfı olarak görmektedir. Farabi’de adalet anlamında sorunlu olan durum ise, muktedir ve muzaffer olanın yenilen üzerinde tahakküm kurmasını ve hatta onu köleleştirmesini mutlak surette adil bir durum olarak tarif etmesidir diyebiliriz. (Farabi 2019, 137 – 139). Farabi, yenenin yenilen üzerindeki tahakkümünü güç ve erkin kullanımının tabii sonucu olarak meşru görmesine rağmen, idarede ve adliyede önderin adil olmasını şart koşar (Farabi 2019, 108). Burada Farabi’inde adaleti “meşruiyet” (legitim) ve kanuna uygunluk” (legal) olarak anladığını, insan hakları bağlamında adalet değerini tarif etmediğini görmekteyiz. Bu yaklaşım, muktedir olan devlet erkinin güç ve sulta kullanım yetkisi bağlamında rasyonel bir bakış açısı gibi görünse de İslam’ın adalet anlayışını tüm boyutlarıyla yansıtmaktan uzaktır.

Farabi, ideal toplumun ideal siyasetle ilişkisini önemle vurgular. O, yaşadığı dönemdeki saltanat rejimlerinin eleştiriye ve yapıcı muhalefete müsaade etmemeleri nedeniyle olsa gerek o döneme ait sosyal ve siyasal bir eleştiriye girmeden toplumsal mükemmeliyeti siyasi liderliğin mükemmelliğine bağlar. Böylelikle Farabi siyasi liderliğe aynı zamanda manevi, ahlaki, hukuki ve hatta ilmi liderlik rollünü de yükler, en azından bu anlamda beklentilerini dile getirir (Farabi 2019, 102 – 110). Farabi’nin kapsamlı kabiliyetlerle ve yetkilerle mücehhez lider tasavvuru günümüz sınırlı yetki ve alan kabiliyetleriyle donanmış liderlik beklenti ve fiiliyatının çok üzerindedir. Bu gün her alanda donanımlı ve tek yetkili liderlik yerine yetkileri yasa ve parlamentolarla sınırlanmış ve bir çok konuyu alanında ihtisas sahibi kişilere ve kurumlara bırakan bir liderlik anlayışı ve gerçekliği mevcuttur. Bugünkü kilit roldeki liderler sadece kendini siyasi yönden yeterli ve sorumlu addederler, onların manevi ve ahlaki liderlik ve örneklik iddiaları yoktur. Günümüzde artık kuvvetler ayrılığı ilkesi yerleşmiş olup kurumlar arasında da yetki sahası dağılımı söz konusudur. Manevi alandaki liderliği dini şahsiyet ve müesseseler, ilmi alandaki yetkinliği ise ilmi kurumlar, yani üniversiteler temsil etmektedirler.

Farabi'nin belki de Platonun düşüncesinden etkilenecek şekilde söylediği, ideal yöneticilerin bilginlerin / bilge kişilerin (feylesoflar) olduğu görüşü yönetim elitinin bu zümreden olması gerektiği düşüncesinin ötesinde ilave bir konuya işaret etmektedir (Farabi 2019, 109 vd.). Farabi, toplumun akli, entelektüel ve ahlaki bakımdan vicdanları ve örnek şahsiyetleri olan alimlerin ve entellektüellerin aslında siyasi yönetim ve denetimde faal olmaları beklentisini dile getirmektedir. Bu faal olma durumu sadece iktidar veya iktidarın bir parçası olma değil, etkin muhalefet ve toplumunun maslahatına uygun siyasetin teminini gözetleme, hükümetlere ihtisasları çerçevesinde bilgi ve görüş sunma rolünü üstlenme olarak anlaşılmamıştır. Nitekim İslam siyaset geleneğinde ulema sınıfı bazı istisna zamanlar ve şahıslar dışında iktidar sahiplerinin en çok çekindikleri ve bu nedenle de kontrol altında tutmak istedikleri sınıf olmuştur. Farabi siyasetin temel amacının mutluluk olduğunu ve mutluluğu sıradan kişilerin sadece hayal edebildiğini, halbuki bilge kişilerin mutluluğu akledebildiğini ve nasıl gerçekleştirebileceği hususunda somut düşüncelere ve eylem planlarına (tasavvurlarına) sahip olduklarını belirtir ve dolayısıyla da bilginleri siyasete en ehil kişiler olarak görmek ister (Farabi 2017, 100).

Farabi'nin en mükemmel yöneticilerin vasıflarını en yüksek mertebede haiz olan şahsiyetlerin vahiy alanlar, diğer bir deyişle peygamberler olduğu görüşünü dillendirmesi onun peygamberleri hem siyasi, hem akli ve hem de ahlaki yönden numune-i imtisal (rol model) olarak görmesindedir. Bu düşünce İslam gerçekliğinin Farabi'ye kattığı bir fikirdir diyebiliriz (Farabi 2017, 92 – 94).

Farabi, faziletli şehri, cahil şehrin (bilgi toplumu olmamış şehrin), fasık şehrin (bildiğiyle ve inandığıyla amel etmeyen şehrin) ve delalete olan şehrin (sapıklığa ve ahlaki bakımdan çöküntüye uğramış şehrin) karşıtı olarak tarif etmektedir. O faziletli şehirlerde de fazilete aykırı tutum geliştirenlerin olabileceğini ama bunların şehrin ekseriyetinin halini değiştirecek kemiyette olmayan çok küçük bir azınlık hüviyetinde kaldıklarını belirtir (Farabi 2017, 102; Farabi 2019, 111 – 115). Buradan hareketle Farabi'nin mükemmel şehir tasavvurunun ütopyik bir düşünce zemini üzerine kurulmadığı, tarihi tecrübelerin ve kendi zamanında yaptığı toplumsal gözlemlerin de bu tasavvurun şekillenmesine tesir ettiğini görmekteyiz. Bu bağlamda onun erken İslam tarihinin devlet ve toplum tecrübesinden faydalandığını söylemek mümkündür.

Farabi'nin vurguladığı ve modern sosyolojinin de kabul ettiği diğer oldukça mühim bir tespit de, fiziki coğrafyaların ve iklim farklılıklarının insan topluluğu ve birlikte yaşasan insanların kemiyeti üzerinde etkili olduğu görüşüdür (Farabi 2017, 82).

Farabi bir çok kavmin ve ulusun birlikteliğinden doğan büyük topluma en yüksek derecede medeniyet kurabilme kabiliyetine sahip toplum payesini layık görür. Bu anlamda eski imparatorluk toplumlarını ve günümüzdeki “Avrupa Birliği” gibi farklı ulusların siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini bu vasfi haiz toplum olarak görmek mümkündür. Farabi'nin bu manadaki toplum tasnifi ana hatlarıyla şöyledir (Farabi 2017, 81):

Büyük devlet/toplum: Bir çok kavmin (ummeh) bir araya gelmesinden oluşan milletler birliği (Avrupa Birliği gibi)

Orta devlet/toplum: Bir kavimden / ırktan oluşan toplum (günümüz ulus devleti gibi)

Küçük devlet/toplum: Bir şehir toplumu veya bir şehir devleti hüviyetin de olan devlet (Liechtenstein ve Lüksemburg gibi)

4. Sonuç ve Tartışma

Erdemler belli sınıflara hamledilemez. Platon (ölümü M.Ö. 347), Aristo ölümü M.Ö. 322 ve Farabi (ölümü M.S. 950) evvel emirde erdemleri alimler, filozoflar ve hükümlerden konumları gereği beklenen vasıflar olarak görse ve avamdan bu vasıfları pek de bekleme de, din özellikle İslam değerleri ve bunların yaşamda dışa vurumu olan erdemleri tüm insanlardan bekler ve onlara layık görür. Anılan feylesofların ilim ve irfan sahibi olmayı sadece üst tabakadaki insanlara ait bir özellik olarak görmelerinin arkasında birazda yaşadıkları zamanlarda eğitimin müreffeh bir azınlığın ulaşabildiği bir

olgu olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Tabii ki günümüz gelişmiş toplumlarda gözlemlendiği gibi neredeyse 100% oranında okullaşmanın mümkün olduğu bu zamanda bunu makul görmek olağan değildir.

Cemiyet halinde yaşamak medeniyet inşasının, ahlakiliğin ve hukukiliğin ön şartıdır. Bu bağlamda günümüzün hukuk devleti olgusu Farabi’de faziletli toplumun bir vasfı olarak tarif edilmektedir. Birlikte yaşamının tanzimi için devlet şarttır, Farabi devletin asli amacını toplumun mutluluğu olarak tarif etmektedir. Bu devlet anlayışı günümüz refah devleti tabiriyle belli ölçüde örtüşmektedir. Farabi’ye göre devlet, adalet ve saadetin vasıtası, lider ise hayata geçirendir.

Farabi toplumu sadece kemiyet ve medeniyet üretim düzeyine değil toplumda yaşama geçen bilgi ve değer üzerinden de tasnif eder. Bu tasnifi evvel emirde “Faziletli Şehirler” ve “Faziletsiz Şehirler diye yapar. Faziletten yoksun şehirleri de tekrar “Cahil Şehirler”, “Fasık Şehirler” ve “Delalette Olan Şehir” gibi alt sınıflara ayırır.

Günümüz geç modern toplumu, sabitelerin azaldığı, değişme ve dönüşmenin çabuk cereyan ettiği, bağlanma ve ait olma duygularının göreceleştirdiği, başarı ve sahip olma değerinin mutlaklaştığı, ahlakın bağlayıcılığının azaldığı, aşırı bireysellik, gösteri ve gösteriş olgularının önem kazandığı ve sanal sosyalleşmenin vuku bulduğu bir toplum niteliği kazanmıştır. Bu durum git gide din ve gelenekten gelen değerlere ve değerlerden doğan ahlak ve hukuka bir meydan okuma şeklini almıştır ve almaktadır. Bu anılan tespitlere ilaveten, toplumların küresel boyuttaki yeknesaklığı (özellikle tüketim ve fertlerin kendini takdim etme boyutundaki benzeşmeleri) ve aykırılık kavramının, daha da çok öne çıkma ve fark edilme olarak algılanması gibi durumlar da erdemli toplum paradigmasını yeniden düşünmeyi önümüze koymaktadır. Problemler değiştikçe bu problemlerin giderildiği faziletli toplum tanımı de kısmen güncellenmektedir. Farabi’nin önemseydiği erdemli lider üzerinden erdemli toplumun yapılanması da tartışılacak diğer bir husustur. Günümüz pragmatik, bağlayıcı vaadi ve sabit fikri olmayan, iş bitirici liderlik vakası liderlikte erdemlilik hususun nasıl gerçekleşebileceği sorusunu önümüze koymaktadır. İlaveten erdemli liderin mi erdemli toplumu, yoksa erdemli toplumun mu erdemli yöneticileri çıkarabileceği diğer bir tartışma sorusudur.

Farabi’de gözlenen, eğer erdemli vasıflar bir tek liderde bulunmazsa, o vasıfları haiz bir grupta iktidar olabilir telakkisi (Farabi 2019, 108 vd.), acaba bu mütefekkir ta 10. asırda temsili (parlamentar) yönetimi aklından geçirdi mi sorusunu akla getirmektedir. Nitekim Farabi’nin oldukça etkilendiği Aristo (2017) Politika isimli eserinde bu tip yönetimi demokrasi ıstılahı altında sıkça tartışmaktadır.

Kaynakça ve Kısaltmalar

1. Aristoteles (2017). *Politika*. Furkan Akderin (Terc.), 3. Baskı, İstanbul: Say.
2. Çelikkol, Suat (2010). Farabi’nin Toplum Görüşü. *Bilimname*, 19 (2010) / 2, 99-115.
3. Farabi 2017: El-Farabî, Ebû Nasr [Abû Nasr al-Fârâbî] (2017). *Es-Siyâsetü’l Medeniyye veya Mebâdi’ül Mevcûdât*. Mehmet S. Aydın / Abdülkadir Şener / Rahmi Ayas (Terc.), 3. Baskı, İstanbul: Büyüyen Ay.
4. Farabi 2019: Farabî [Abû Nasr al-Fârâbî] (2019). *İdeal Devlet [Mabâdi’ârâ’ ahl al-madîna al-fâdila]*. Ahmet Arslan (Terc.), 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
5. Gardner, Howard (2006). *Multiple Intelequences. New Horizons*. New York: Basic Books.
6. Netton, Ian Richard (1992). *Al-Fârâbî and his School*, London: Routledge.
7. Platon (tarihsiz). *Der Staat*. Friedrich Schleiermacher (Trans.). München: Wilhelm Goldmann Verlag.

TÜRKİYE –AVRUPA BİRLİĞİ GERİ KABUL ANLAŞMASI VE TÜRKİYE’NİN GÖÇ YÖNETİMİ

TURKEY -EUROPEAN UNION READMISSION AGREEMENT AND MIGRATION MANAGEMENT OF TURKEY

İsmail Hakkı İŞCAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZET

Avrupa Birliği(AB) ’nin, başlangıçta kaynak ülkelerle fakat sonrasında Birliğe sınır komşusu olan ve geçiş güzergâhındaki ülkelerle yaptığı “Geri Kabul Anlaşmaları”, özellikle 2011 yılında Suriye’de baş gösteren siyasi karışıklık nedeniyle oluşan göç sorununun, AB topraklarına aktarımını önlemeye yönelik AB göç yönetimi politikalarından birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Suriye’den göç akını Türkiye’yi, hem komşu coğrafya olması ve hem de Batıya geçiş güzergâhı üzerinde bulunması nedeniyle ekonomik, siyasi ve sosyal manada önemli ölçüde etkiler olmuştur. 1 Ekim 2014 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiş olmasına rağmen, yerine getirilmesi gereken kriterler dolayısıyla tartışması hala devam eden “Türkiye – AB Geri Kabul Anlaşması”, Türkiye topraklarından AB’ye gelen düzensiz göç hareketlerinin daha iyi bir şekilde yönetilmesini amaçlamaktadır. Anlaşma, 2016 yılında yapılan toplantılarla güncellenmiş ve aynı yıl Haziran ayında Türkiye ile vizesiz rejim uygulaması esasında anlaşılarak Anlaşmanın tam olarak uygulamasına geçilmiştir. Bu noktada Türkiye’nin Anlaşma ile hem göç yönetiminde etkinlik sağlama ve hem de AB ile olan tam üyelik müzakerelerinde çeşitli kazanımlar elde etme amacıyla olduğunu söylemek mümkündür. Ancak AB tarafından Terörle Mücadele Yasasının değiştirilmesinin de aralarında bulunduğu birçok kriterin yerine getirilmesine bağlı kılınan Türk vatandaşlarına Schengen Bölgesi’nde vize serbestisi tanınması şartı, taraflar arasında önemli anlaşmazlıklara ve tartışmalara neden olmaktadır. Buna rağmen Anlaşma ile Türkiye, göç yönetiminde hukuksal ve kurumsal temelde önemli değişiklikler gerçekleştirmiş, hatta yapılan düzenlemeler hem AB ve hem de uluslararası kuruluşlarca son derece sağlıklı bir yapılanma olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada AB tarafından göç yönetimi politikalarından biri olarak kullanılan ve son dönemde Türkiye ile gerçekleştirilen Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ele alınarak geçirdiği aşamalar ortaya konacaktır. Bu süreçte Türkiye’nin göç yönetiminde gerek hukuksal ve gerekse kurumsal temelde gerçekleştirdiği yenilikler ve değişiklikler incelenerek uygulamaların geleceğine yönelik değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Geri Kabul Anlaşması, Avrupa Birliği, Mülteci, Göç.*

ABSTRACT

“The Readmission Agreements” of the European Union (EU) are one of the EU's recent migration management policies to prevent the transfer of the migration problem to the EU. Especially due to the migration problem that occurred in Syria in 2011 due to political turmoil. On the other hand immigration influx from Syria has effected to Turkey economically, politically and socially. Because Syria is neighboring geography of Turkey and Turkey is on the West migration route. Although “EU - Turkey Readmission Agreement” entered into force on 1 October 2014, due to the criteria that must be fulfilled, the debate is still ongoing for the agreement. EU - Turkey Readmission Agreement aims to better managed irregular migration from the territory of Turkey to the EU. The agreement was updated with meetings held in 2016 and at the same year in June, on the basis of the implementation of visa-free regime with Turkey, the Agreement was fully implemented. At this point, it can say that Turkey has aimed with Agreement both of providing management of migration activities and the purpose of obtaining various achievements in full membership negotiations with the EU. However, the requirement by the EU to grant Turkish citizens a visa liberalization in the Schengen Region has been attributed to the fulfillment of many criteria, including the amending the Anti-Terror Law. This situation causes significant disputes and controversies between the parties. Nevertheless, thanks to the agreement, Turkey has made major changes in the basic legal and institutional management of migration. In fact, the regulations have been considered as a very healthy structure by both EU and international organizations. In this study, used as one of migration management policies by the EU and signed with

Turkey in the last period, the EU-Turkey Readmission Agreement will be studied and revealed through the stages. In this process innovations and changes in the Turkey's legal and institutional management of migration will be examined. In addition, will be made evaluations about the future of applications.

Key Words: Readmission Agreement, European Union, Refugee, Migration

I. Giriş

İnsanlık, tarihin eski dönemlerinden beri gerek ekonomik gerekse savaş ve siyasi çalkantılar gibi nedenlerle göç etmektedir. Uluslararası göç konuları, ekonomik, siyasi, toplumsal, kültürel ve demografik nedenleri ve sonuçları olan karmaşık ve dinamik özellikler taşıyan bir alanı oluşturmaktadır. Tarihsel olarak oldukça eski bir olgu olmasına rağmen göçün uluslararası bir sorun haline gelmesi, yasal ve yasal olmayan göçmen (*migrant*) sayısındaki artışla ilgilidir. Düzenli ve düzensiz göçün ve göçmenlerin sayısındaki bu artışları etkileyen birçok unsur söz konusu edilebilirken bu unsurların belki de en önemlisinin, dünyada küreselleşme eğilimindeki artışlar olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında ulusal ve uluslararası gelir eşitsizlikleri, çalışma olanaklarının dengesiz dağılımı, siyasi, etnik, dinsel ve benzeri kültürel haklar alanında yaşanan gerilimler, göçün itme ve çekme etkenlerinin temelini oluşturan diğer unsurlardır. Aynı zamanda hane halkının özellikleri ve kararları ile bireyin özellikleri, ilgileri ve ihtiyaçları da göç davranışının temel fonksiyonuna dâhil edilebilecek değişkenler arasında gösterilebilir. Kısaca uluslararası göç konusu, nedenleri ve sonuçları itibarıyla çok boyutlu ve karmaşık bir olgudur.

Bu çalışmada öncelikle dünyada ve Avrupa Birliği (AB)'inde göç ile ilgili güncel istatistiksel bilgiler verilecektir. Daha sonra göç sorunun çözümüne yönelik AB'nin geliştirdiği çeşitli mekanizmalar içerisinde “*Geri Kabul Anlaşmaları*” incelenerek Türkiye ile AB ilişkileri, göç bağlamında değerlendirilecektir. Bu çerçevede iki taraf arasında imzalanan geri kabul anlaşması ile Türkiye'nin, göç politikasının oluşturulmasında hukuksal ve kurumsal yapıda gerçekleştirdikleri üzerinde durulacaktır.

II. Dünyada Göç İle İlgili Durum

Günümüz dünyasında gerek ulaşımda ve gerekse dijital teknolojide yaşanan gelişmeler insanların, ülkeler arasında hareketliliğini kolaylaştıran çeşitli ve farklı sonuçlar meydana getirmektedir. Birleşmiş Milletler (BM) istatistiklerine göre düzenlenen Tablo 1'deki veriler değerlendirildiğinde, 2017 yılında uluslararası göçmen sayısının yaklaşık 258 milyon kişi olduğu ve bu sayının toplam dünya nüfusu içindeki payının ise %3,4 olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yaklaşık %57'si gelişmiş bölgelerde yaşarken, gelişmekte olan bölgeler dünya göçmenlerinin %43'üne ev sahipliği yapmaktadır. Toplam göçmenlerin %48'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yaş ortalamasının 39 olduğu bu toplamın %14'ü ise 20 yaşının altındaki kişilerdir (UN DESA, 2019).

Tablo 1: Uluslararası Göçmenlerin Sayısı ve Yıllık Değişim Oranları – Gelişmişlik Gruplarına, Gelir Seviyelerine ve Bölgelere Göre (1990-2017)

	Uluslararası Göçmen Sayısı (Milyon)				Göçmen Sayısında Yıllık Değişim (%)			
	1990	2000	2010	2017	1990-2000	2000-2010	2010-2017	2000-2017
Dünya	152.5	172.6	220.0	257.7	1.2	2.4	2.3	2.4
Gelişmiş Bölgeler	82.4	103.4	130.7	146.0	2.3	2.3	1.6	2.0
Gelişmekte Olan Bölgeler	70.2	69.2	89.3	111.7	-0.1	2.6	3.2	2.8
Yüksek Gelirli Ülkeler	75.2	100.4	141.8	164.8	2.9	3.5	2.2	2.9
Orta Gelirli Ülkeler	68.5	64.0	70.2	81.4	-0.7	0.9	2.1	1.4
Düşük Gelirli Ülkeler	8.5	7.7	7.5	10.9	-1.0	-0.2	5.3	2.0
Afrika	15.7	14.8	17.0	24.7	-0.6	1.4	5.3	3.0
Asya	48.1	49.2	65.9	79.6	0.2	2.9	2.7	2.8
Avrupa	49.2	56.3	70.7	77.9	1.3	2.3	1.4	1.9
Latin Amerika	7.2	6.6	8.2	9.5	-0.9	2.3	2.0	2.2
Kuzey Amerika	27.6	40.4	51.0	57.7	3.8	2.3	1.8	2.1
Okyanusya	4.7	5.4	7.1	8.4	1.2	2.8	2.4	2.7

Kaynak: UN, 2017a:1.

Göç rakamlarını coğrafi bölgelere göre analiz etmek, mevcut eğilimler hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Buna göre Tablo 2'deki verilere bakıldığında 2017 yılında 258 milyon dolayındaki uluslararası göçmenin %56'sından fazlası gelişmiş ülkelerde, %43'ü gelişmekte olan bölgelerde, toplam göçmen sayısının %60'ından fazlası Asya (79,6 milyon) ve Avrupa'da (77,9 milyon) yaşamaktadır. Kuzey Amerika en fazla üçüncü uluslararası göçmene ev sahipliği yapmakta (57,7 milyon), bunu Afrika (24,7 milyon), Latin Amerika ve Karayipler (9,5 milyon) ve Okyanusya (8,4 milyon) izlemektedir. Diğer taraftan ülkeler bazında 2017 yılında, tüm uluslararası göçmenlerin üçte ikisi (%67) sadece yirmi ülkede yaşamaktadır. En büyük uluslararası göçmen sayısı (50 milyon) ABD'de yaşamaktadır. Bu miktar dünyadaki toplam göçmen sayısının %19'una karşılık gelmektedir. Suudi Arabistan, Almanya ve Rusya Federasyonu, dünyadaki ikinci, üçüncü ve dördüncü en büyük göçmen sayısına ev sahipliği yapmakta (her biri yaklaşık 12 milyon) ve bunları Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda (yaklaşık 9 milyon) izlemektedir (UN, 2017b)

Tablo 2: Kaynak ve Hedef Bölgelerin Gelişmişlik Gruplarına ve Bölgelere Göre Uluslararası Göçmen Sayıları (2017 – Milyon)

Hedef Bölge	Kaynak Bölge									Dünya
	Gelişmiş Bölg.	Gelişmekte Olan Bölg.	Afrika	Asya	Avrupa	LAK	KA	Okyanusya	Bilinmeyen	
Gelişmiş Bölg.	56.9	89.0	12.4	42.6	51.8	31.4	2.5	1.7	3.6	146.0
Gelişmekte Olan Bölg.	14.4	97.4	23.8	63.1	9.4	6.3	1.9	0.2	6.9	111.7
Afrika	2.3	22.3	19.4	1.2	1.0	0.0	0.1	0.0	3.0	24.7
Asya	9.2	70.4	4.4	63.3	7.1	0.4	0.5	0.1	3.7	79.6
Avrupa	43.3	34.6	9.3	20.5	41.0	4.6	1.0	0.4	1.1	77.9
LAK	2.9	6.6	0.1	0.3	1.3	6.1	1.4	0.0	0.3	9.5
KA	9.4	48.2	2.6	17.2	7.6	26.4	1.2	0.3	2.4	57.7
Okyanusya	4.2	4.2	0.5	3.2	3.1	0.2	0.2	1.1	0.1	8.4
Dünya	71.3	186.4	36.3	105.7	61.2	37.7	4.4	1.9	10.6	257.7

Kaynak: UN, 2017a:2

LAK = Latin Amerika ve Karayipler

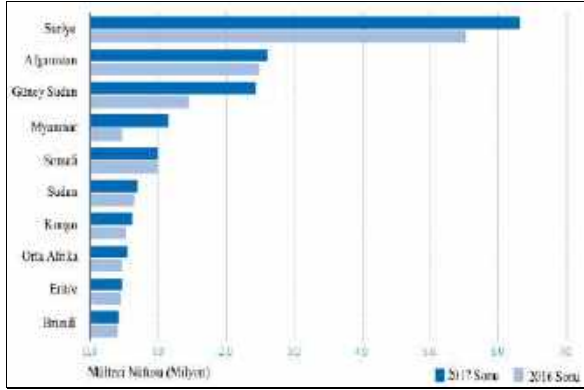
KA = Kuzey Amerika

Tablo 2'deki veriler değerlendirildiğinde hedef bölgeler olarak Asya ve Avrupa'nın önderliğinin kaynak coğrafyalar için de geçerli olduğunu görmekteyiz. 2017 yılında göçmenlerin %41'i Asya, %23 ise Avrupa coğrafyası kaynaklıdır. Bu verilerle 2017 yılında, Asya'dan Asya'ya, dünyanın en büyük bölgesel göç koridorunun oluştuğunu görmekteyiz. 2017 yılı verilerine göre Asya'da doğmuş 63 milyon uluslararası göçmen bugün başka bir Asya ülkesinde yaşamaktadır. 2000'den 2010'a kadar, Asya'dan Asya'ya göç koridoru, yılda ortalama 1,5 milyon uluslararası göçmenle büyümüş, bu rakam, 2010-2017 arasında 1,7 milyona yükselmiştir. 2017 yılında ikinci en büyük bölgesel göç koridoru, Avrupa'dan Avrupa'ya gerçekleşmiş ve Avrupa'da doğmuş 41 milyon (%53) uluslararası göçmenin başka bir Avrupa ülkesine göç ettiği görülmüştür. Avrupa'daki uluslararası göçmenlerin 36,9 milyonu (%47) ise AB dışında bir ülkede doğan kişilerden oluşmaktadır ki bu toplam için Asya doğumlarının sayısı 20,5 milyon düzeyindedir. Avrupa'dan Avrupa'ya göçmen stokundaki yıllık ortalama artış 2000 yılından bu yana 0.6 milyon civarında gerçekleşmiştir (UN, 2017a: 3).

Göçlerin tamamı sadece ekonomik gerekçelerle ve gönüllü olarak gerçekleşmemektedir. 2017 yılında zulüm, çatışma ve yaygın şiddet sonucu dünya genelinde 68,5 milyon kişi zorla yerinden edilmiştir. Bunlardan 25,4 milyonu mülteci (*refugee*), 3,1 milyonu sığınmacı (*asylum-seekers*) ve 40 milyonu ise kendi ülkesinde zorla yerinden edilen kişilerdir (UNHCR, 2018a: 2). Mülteci ve sığınmacılar göçmen kişi olarak değerlendirilebilir ancak her göçmen kişi sığınmacı veya mülteci değildir. Aslında bu türde bir ayırımın pratikte yapılması da zordur. Zira insanların yaşam haklarının tehlikeye girmesi, ekonomik ve/veya sosyal gerekçelerle gerçekleşiyor olabilir.

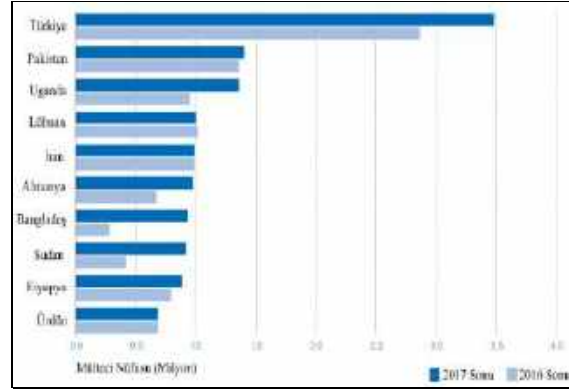

Grafik 1: Başlıca Mülteci Kaynak Ülkeleri

Kaynak: UNHCR, 2018a:15

Grafik 2: Başlıca Mülteci Ev Sahibi Ülkeler

Kaynak: UNHCR, 2018a: 17

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK-UNHCR), verilerine göre iç savaş sıkıntısı çeken Suriye, 2017 yılı sonunda mültecilerin ana menşe ülkesi olmaya devam etmiştir (Grafik 1). 2017 yılı sonu itibarıyla 6,3 milyondan fazla insan Suriye'den kaçmak zorunda kalmıştır. 2017 yılında bir önceki yıla göre %14'lük bir artış yaşanan Suriyeli mülteci sayısı, dünyadaki toplam mülteci nüfusunun neredeyse üçte birini oluşturmaktadır. Şu anda Suriyeliler, dünya genelinde 125 ülkede mülteci durumundadırlar ve çoğunluğuna Türkiye ev sahipliği yapmaktadır (3.424.200). 2017 yılının sonunda, Lübnan (992.100), Ürdün (653.000), Almanya (496.700), Irak (247.100), Mısır (126.700), İsveç (103.600), Avusturya (43.900) ve Hollanda (30.900)'da büyük miktarda Suriyeli mülteci nüfusu yaşamaktadır. 2017 yılında ikinci büyük mülteci nüfusu Afganistanlılardır. Afgan mülteci nüfusu 2017 yılı sonunda %5 artarak 2,6 milyon kişiye ulaşmıştır. 2017 yılında mülteci nüfusunda en büyük artış, yılın başında 1,4 milyondan yılın sonunda 2,4 milyona yükselen Güney Sudanlı mültecilerde yaşanmıştır.

Diğer taraftan gelişmekte olan bölgelerdeki ülkeler, dünyadaki mültecilerin çoğunluğuna ev sahipliği yapmaktadır (Grafik 2). Bu ülkelerin çoğunluğu zaten sürdürülebilir kalkınmada önemli engellerle karşı karşıya kalan ve büyük mülteci girişlerine cevap vermek için yeterli kaynaklardan mahrum olan ülkelerdir. Buna rağmen 2017 yılı sonunda tüm mültecilerin yaklaşık %85'inin koruma altında olduğu ilk on ülkenin dokuzu gelişmekte olan ülkeler grubundadır. 2017 yılı sonunda Türkiye, mülteci nüfusunda %21'lik bir artışla, yılın başında 2,9 milyondan sonuna 3,5 milyona ulaşan dünyanın en büyük mültecilerini barındıran ülke olmaya devam etmiştir. Türkiye'de barındırılan toplam mülteci nüfusu Suriyeliler, Iraklılar, İranlılar ve Afganlardan oluşmaktadır. Mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan en büyük ikinci ülke ise 1,4 milyon mülteci ile Pakistan'dır.

Küresel ölçekteki bu veriler göçün, ekonomik refah, insani gelişme ve güvenlik konularında ağırlıklı bir yeri olduğunu göstermektedir. Daha güvenli ve daha iyi düzenlenmiş bir göç yönetiminin sağlanması küresel bir öncelik haline gelmiştir. Anlaşılmaktadır ki, yaşadığımız dönemde ve gelecekte hiçbir ülke göç sorunlarını kendi başına yönetemeyecektir. Dolayısıyla sınır ötesi zorluklar sınır ötesi çözümler gerektirmektedir.

III. AB'de Göç İle İlgili Durum

Avrupa için uluslararası göç konusu, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte yoğunluk kazanmaya başlamış, bu durum bir taraftan Avrupa ülkeleri arasında siyasi bütünleşme sürecinin bir tehdidi olarak görülürken aynı zamanda ekonomik bütünleşme sürecinin de tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. Avrupa'daki bütünleşmenin genişleme dönemlerinde Avrupa kamuoyu, genişleyen coğrafyalardan gelecek göç hareketliliğine karşı rahatsızlığını bir şekilde dillendirirken, Birliği oluşturan kurumlar da, kontrollü göç hareketliliğinin Birliğin ekonomik büyümesine katkı yapabileceği ihtimali üzerinde yoğunlaşmıştır.

Avrupa'da bütünleşmenin genişleme yerine derinleşme politikalarının yoğunlaştığı 1980 sonrası dönemde göç ve serbest dolaşım ile ilgili konular Birlik içerisinde temel tartışma konuları haline gelmiştir. Ancak buna rağmen AB, günümüze kadar gelen süreç içerisinde tam bir göç ve sığınma politikası geliştirememiştir. Diğer taraftan dünya üzerinde istikrarsızlaşan alanlardan daha istikrarlı bölgelere doğru bir göç başladığında Avrupa coğrafyası daima temel yönelimlerden biri olmuştur. Özellikle düzensiz ve kontrolsüz göç akımları karşısında AB ülkeleri başlangıçta ortak bir politika belirlemek yerine, sorunu çözmek için ülkesel bazda göçün kaynağı olan ülkelerle yaptıkları anlaşmalarla gelenlerin iadesi yoluna gitmişlerdir. Ancak uygulamada karşılaşılan insani nedenler ve menşe ülkenin tespitindeki karışıklıklar, bu tür anlaşmaların kaynak ülkelerle birlikte AB ülkelerine göç yolundaki geçiş güzergâhı ülkelerle de yapılmasını gerekli kılmıştır.

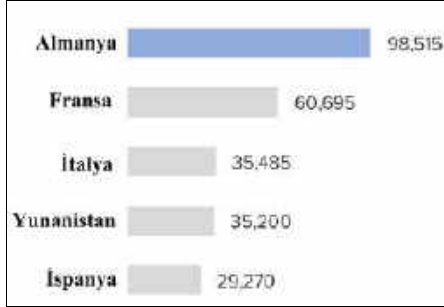
Tarihsel olarak bakıldığında AB'deki nüfus artışı büyük ölçüde doğal nüfus değişiminden (toplam doğum sayısı-toplam ölüm sayısı) kaynaklanmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğum oranlarındaki azalma dolayısıyla 1970'lerden itibaren doğal nüfus artış hızı yavaşlamaya başlamıştır. 1990'lı yıllarda AB'deki genişleme dalgaları ve Avrupa tek pazarının gelişmesiyle birlikte ekonomik birliğe doğru hızlı yöneliş, nüfus sayısındaki genel değişiklikleri açıklamak için net göçün (gelen ve giden göç arasındaki fark) kullanılmasını gerekli kılmıştır (Eurostat, 2018: 38). Yani 1990'lı yıllardan sonra AB'nin demografik genişlemesindeki esas unsur göçtür.

Eurostat (2019) verilerine göre 2017 yılında 4.4 milyon kişi AB üye devletlerden birine göç etmiş iken aynı yıl en az 3.1 milyon göçmenin de bir AB üyesi devletten ayrıldığı anlaşılmaktadır. 2017 yılında bu 4.4 milyon göçmenin tahminen 2 milyonunun, AB üyesi olmayan bir devlet vatandaşı, 1.3 milyonun göç ettikleri ülkeden farklı bir AB üyesi devlet vatandaşı, yaklaşık 1 milyonun ise vatandaşı oldukları bir AB üyesi devlete göç eden (örneğin yurt dışında doğmuş olanlar veya vatandaşlığa iade edilenler gibi) kişiler ve nihayet 11 bin kişinin ise vatansızlar olduğu anlaşılmaktadır. 2017 yılında AB ülkelerine göç edenlerin cinsiyet dağılımlarına bakıldığında kadınlardan (%46) biraz daha fazla erkeklerin (%54) olduğu görülmektedir. Erkek göçmenlerin çoğunluğu Litvanya'yı (%70) tercih ederken İrlanda en fazla kadın göçmenlerin (%53) tercih ettiği AB ülkesidir. Yine Eurostat verilerine göre 2017 yılında AB Üye Devletlerine göç eden göçmenlerin ortalama olarak buldukları ülkede ikamet eden toplam nüfustan çok daha genç oldukları anlaşılmaktadır. AB-28'in toplam nüfusunun ortalama yaşı 43.1 iken göçmenlerde bu ortalama 28.3 düzeyindedir.

AB ülkeleri arasında Almanya, 2017 yılında en fazla göçmen sayısına (917.1 bin) sahip ülkedir. Ardından İngiltere (644.2 bin), İspanya (532.1 bin), Fransa (370.0 bin) ve İtalya (343.4 bin) gelmektedir. Yerleşik nüfusun büyüklüğüne bağlı olarak ise Malta ve Lüksemburg 2017 yılında en yüksek göçmen oranlarına (sırasıyla 1000 kişi başına 46 ve 41 göçmen) sahip ülkelerdir. (Eurostat, 2019). Diğer taraftan UNHCR istatistiklerine göre Avrupa ülkelerinde sığınmacı başvurularının sayısı 2018 üçüncü çeyrek sonunda (Eylül) 415.500 kişiye ulaşmıştır. 2016 ve 2017 yıllarında toplam sığınmacı başvuru sayısının sırasıyla 1.206.000 ve 650.000 olarak gerçekleşen AB ülkeleri içerisinde (UNHCR, 2018b), 2017 yılında tüm AB ülkelerine yapılan sığınmacı başvurularında en fazla yoğunluk Almanya'da (%31) yaşanırken, bu ülkeyi İtalya (% 20), Fransa (% 14), Yunanistan (% 9), Birleşik Krallık (% 5) ve İspanya (% 5) izlemiştir (Eurostat-Newsrelease, 2018). 2018 Ocak-Temmuz döneminde de sıralama çok fazla değişikliğe uğramamış, en yaygın sığınılan ülkeler yine Almanya, Fransa, İtalya, Yunanistan ve İspanya olarak gerçekleşmiştir (Grafik 3 - UNHCR, 2018b).

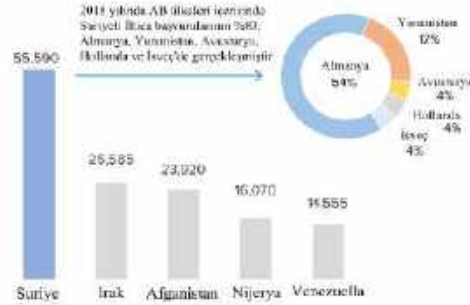
UNHCR'ye göre AB'ye 2018 yılı içerisinde en fazla sığınmacı başvurusu Suriyelilerce gerçekleştirilmiş, bunu sırasıyla Irak, Afganistan, Nijerya ve Venezüellalı sığınmacılar takip etmiştir. Suriyeli sığınmacıların en fazla tercih ettiği AB ülkeleri ise, toplam Suriyeli sığınmacı başvurularının %83'ünün gerçekleştiği, Almanya, Yunanistan, Avusturya, Hollanda ve İsveç'tir. (Grafik 4).

Grafik 3: AB’de Başlıca Sığınmacı Ev Sahibi Ülkeler (Ocak Temmuz – 2018)

Kaynak: UNHCR, 2018b.

Grafik 4: AB’de Uyruklarına Göre En Sık Görülen Sığınmacı Başvuruları (2018)

Kaynak: UNHCR, 2018b.

AB’nin etkin ve tutarlı bir göç politikası oluşturabilmesi için şekillendirmeye çalıştığı göç yönetiminde, öncelikle kendi sınırları içerisinde kişilerin serbest dolaşım haklarının engellenmemesi ve AB’ye yasal yollarla girme hakkı olan *düzenli göç geçişlerinin kolaylıkla* gerçekleştirilebilmesi için dış sınır kontrollerinin etkinlikle gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Örneğin 1986 yılında imzalanan “*Avrupa Tek Senedi*” ile birlikte ortak pazarın kurulması ve akabinde 1995 yılında uygulamaya başlanan “*Schengen Anlaşması*”, Birlik dâhilindeki ülke vatandaşlarına serbest dolaşım hakkı tanıyarak güçlü iç bütünlüşmeyi sağlamıştır. Ayrıca AB’nin sınırları dışından düzensiz göç ile mücadelede *üçüncü ülkelerle işbirliğini* arttırmaya dayalı AB göç yönetimi, AB üyesi olmayan ülke vatandaşlarının geldiği ülkeye *uyumunu-entegrasyonunu* sağlayabilecek çeşitli destekler oluşturmayı amaçlamaktadır. “*Yasal Göç ve Entegrasyon*” başlıklı göç stratejisi ile *düzensiz göçü engellemeye* yönelik olarak insan ticareti ve suç örgütlerine yönelik mücadeleyi de esas alan AB, şekillendirmeye çalıştığı göç politikası ve yönetimi ile yasa dışı göçmen işçi çalıştıranlara yönelik olarak da çeşitli yaptırımlar öngörmektedir.

Diğer taraftan önemli bir jeopolitik üstünlüğe sahip olan Türkiye, bu jeopolitik özelliği dolayısıyla göç alan ve göç veren ülke olma yanında göç geçiş güzergâhı üzerinde olmasının getirdiği sorumluluklara rağmen 2000’li yıllara kadar kapsamlı bir göç politikası oluşturamamıştır. 2002 yılı sonrası Türkiye, AB ile tam üyeliği hedef alan somut tutumu sayesinde gerçekleşen adımlarla hukuksal mevzuatında ve kurumsal oluşumunda önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.

AB’nin oluşumundaki insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi birçok değerler manzumesi ile bezetilmiş önemli hukuksal metinlerle Birlik üyesi ülkelerin ulusal çıkarlarının çatışması, Birlik içerisinde ortak bir göç politikası oluşturulmasına en büyük engeldir. Bu çatışmaya rağmen AB, son dönem göç politikasını daha çok düzensiz göç üzerine şekillendirmekte, bu kapsamda geçiş güzergâhındaki üçüncü ülkelerle olan ilişkilere ve işbirliğine de büyük önem vermektedir. Dolayısıyla AB’ye olan göç akınının önemli yol güzergâhlarından biri olan Türkiye’nin AB’nin şekillendirdiği göç politikasında önemli bir yeri olduğu-olması gerektiği açıktır.

IV. AB Göç Yönetimi ve Geri Kabul Anlaşmaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde AB’nin göç yönetimi ile ilgili politikalar değerlendirildiğinde başlangıçta “*misafir-geçici-işçi*” uygulaması ile ekonomik bir faktör olarak değerlendirilen ve yönetilen göç olgusu, özellikle Tek Pazar ve Maastricht Anlaşmaları ile birlikte güvenlik odaklı bir konu haline gelmiştir. AB, bu aşamadan sonra ortaya koyduğu yaklaşımlarla göç konusunda insan hakları, milli güvenlik ve ekonomik unsuru, dengeli bir şekilde değerlendirmeye çalışmış, bir taraftan mevcut göçmenlerin topluma entegre olmalarını sağlayacak politikalarla toplumsal uyum ve entegrasyon gözetilirken diğer taraftan düzensiz göçü engelleyecek tedbirlerle de göçe yönelik çeşitli (toplumsal, ekonomik ve güvenlik odaklı) endişeleri gidermeye çalışmıştır. Özgürlük, güvenlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde göç politikalarını yönlendiren AB’nin göç politikalarının gelişim sürecinde bu denge çoğu zaman güvenlik tarafına daha ağır basmıştır. 1999 yılında yayınlanan Tampere Programında insan haklarına ilişkin göç yönetimi anlayışı, 2004 yılında kabul edilen Lahey Programında sınırların düzensiz göç akınından korunmasına dönüşmüştür. AB göç yönetimindeki bu değişim süreci hukuksal

metinlerinde de kendisini göstermiş, Schengen Protokolünden Lizbon Anlaşmasına göçe dair konular giderek Birliğin kendi yetki alanına girmiş, hükümetler arası görüşülen konu vasfından uluslararası düzeyde ele alınan konular kapsamına alınmıştır. Diğer taraftan AB, özellikle düzensiz göç ile mücadele ederken azalan ve yaşlanan nüfusunun farkında ve istihdam yapısında genç nüfusa olan ihtiyacı da bilincinde olarak göç konusunu hem demografik ve hem de ekonomik yönden devamlı olarak canlı tutmaya çalışmıştır.

AB'nin düzensiz göç ile mücadelede etkin bir araç olarak kullandığı Geri Kabul Anlaşması'nı (Readmission Agreement), Uluslararası Göç Örgütü (IOM), "*Düzensiz durumdaki yabancıların anavatanlarına veya onları geri göndermek isteyen Devlete ulaşmak için üzerinden geçtikleri Devlete geri gönderilmeleri için Devletlerin izlemeleri gereken usulleri öngören anlaşmadır*" şeklinde tanımlamaktadır (IOM, 2009: 21). AB'de geri kabul anlaşmaları ile ilgili hukuki düzenleme "*AB'nin işleyişi Hakkında Anlaşma'nın*" 79/3. maddesinde yer almaktadır. Bu metne göre "*Birlik, üye devletlerden birinin topraklarına girme, bu topraklarda bulunma veya ikamet etme şartlarını karşılamayan veya artık karşılamaz hale gelmiş bulunan üçüncü ülke uyruklularının, yurdu oldukları veya geldikleri ülke tarafından geri kabul edilmeleri için üçüncü ülkelerle anlaşmalar akdedebilir*" (Eur-Lex, 2019a). Geri kabul anlaşmaları yoluyla bir ülkede yasadışı bulunan (gerek o ülkeye yasadışı yolla giriş yapmış olan veya daha önce o ülkeye düzenli (vizeyle, oturma ve ikamet izinli) giriş yapmış ancak daha sonra çeşitli nedenlerle o ülkede kalmak için gerekli şartları sağlayamayan) kişiler, geldikleri ve anlaşma yapılmış olan ülkeye veya o ülkeye gelmek için en son geçtikleri ve anlaşma yapılmış ülkeye geri gönderilirler. Dolayısıyla genel olarak geri kabul anlaşmaları, bir ülkede ikamet etme ve bulunma şartlarını taşımayan veya bu şartları giriş sırasında taşımış olsa bile daha sonra kaybetmiş olan anlaşmaya taraf ülke vatandaşlarını ve anlaşmaya taraf olan ülkeyi geçiş ülkesi olarak kullanan üçüncü ülke vatandaşlarını kapsamaktadır. AB, geri kabul anlaşmalarının kapsamını genişleterek Birliğe üye ülkelere komşu ülke vatandaşları yanında bu ülkeleri transit ülke olarak kullanan üçüncü ülke vatandaşlarını da geri kabul anlaşmaları kapsamına aldirmakta, böylece sadece taraf ülke vatandaşlarının geri kabulü yanında bu ülkeleri geçiş ülkesi olarak kullanan üçüncü ülke vatandaşlarını da bu anlaşmaların kapsamında değerlendirmektedir.

Uluslararası hukuk (*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*) açısından değerlendirildiğinde, kişiler kendi ülkeleri de dâhil olmak üzere herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir. Hiç kimsenin kendi ülkesine geri dönme hakkından yoksun bırakılmayacağını da bir hak olarak belirtildiği bu metinlerde kişilerin kendi ülkelerine dönme haklarının uygulanmasına yönelik ayrıntı düzenleme yapılmamış, kapsam ve sınırlılıkları açıklıkla ortaya konmamıştır. İnsan haklarına yönelik uluslararası hukuk metinleri, kişilere kendi ülkelerine geri dönme hakkını düzenlemekle birlikte aynı zamanda devletlere de bu kişileri kabul etme yükümlülüğü yüklemektedir (Batır, 2017: 586).

1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Konvansiyonu'nda (1951 Sözleşmesi) iltica başvurularının hangi ülkeye yapılacağına yönelik bir düzenleme yoktur. Ancak iltica başvurusunda bulunan kişilerin hayatı ya da özgürlükleri tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına geri gönderilmesi veya iade edilmesi yasaklanmıştır (33. Madde). Dolayısıyla geri kabul anlaşmaları vasıtasıyla, gelen sığınmacıların hayatlarının ve özgürlüklerinin tehdit altında olmadığı güvenli bir üçüncü ülke ile geçiş güzergâhındaki ülkelere iadeleri mümkündür. AB'nin göç ile ilgili uyguladığı yönergelere göre sığınmacıların hukuki statüleri bir üye devletin topraklarına varmalarından sonra ilk aşamada değerlendirilmekte, koruma talepleri reddedilenlerin geldikleri kaynak ülkeye veya transit ülkeye geri göndermelerini sağlamak için geri kabul anlaşmaları kullanılmaktadır (Batır, 2017: 588). Anlaşılacağı gibi geri iade, kişinin hangi kaynak veya geçiş ülkesinden geldiğinin tespiti-ispatlanması sonrasında ilgili ülkeyle yapılan görüşmeler ve oluşturulan ortak mekanizmalar doğrultusunda yapılmakta ve geri gönderilen kişinin insan haklarına yönelik uluslararası hukuki metinlerdeki hakları gözetilerek ve bu haklara hâle getirilmeksizin kişinin kaynak veya geçiş ülkesine gönderilmeye uygun olup olmadığının tespiti sonrasında gerçekleştirilmektedir. Bu anlaşmalar AB tarafından üye devletlerdeki sığınmacıların geri dönüşünü sağlamak için etkin bir araç olarak ve giderek artan ölçüde kullanılmaktadır (Lindstrom, 2005: 592). AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı geri kabul anlaşmaları, günümüzde AB'nin kendi

coğrafyasına yönelik yasadışı göçü dışsallaştırma politikalarının en temel aracıdır. AB bu anlaşmalar yoluyla AB içinde yasadışı bulunan kişilerin ne zaman ve nasıl geri kabul edileceklerini düzenler. AB ile bu anlaşmaya taraf olan ülkeler kendi uyruklarından olan kişileri geri kabul etme yükümlülüğünün yanı sıra kendi sınırlarından AB'ye yasadışı olarak giriş yapmış kişileri de alma yükümlülüğünü üstlenmektedirler (Canpolat ve Arıner, 2012: 17).

1800'lü yıllardan 1990'lara kadar uzanan zaman diliminde Avrupa ülkelerinin kendi aralarında yapmış oldukları geri kabul anlaşmaları, üçüncü ülke vatandaşlarının ülke dışına çıkarılması ve geri kabulü konularında etkili olmakla birlikte, bu anlaşmalar henüz Topluluk ülkeleri arasında sınır kontrollerinin var olduğu ve serbest dolaşım hakkından sadece işçilerin ve ekonomik bir faaliyette bulunmak isteyenlerin yararlandığı bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılan anlaşmalar, geri kabulü istenecek kişilerin sayısının bunu talep eden devlette daha önce yasal olarak bulunmakta olan kişilerin sayısı ile sınırlı tutulduğu ve transit devletle ilgili bir sorumluluğun da söz konusu olmadığı bir çerçeve oluşturur. Birinci nesil geri kabul anlaşmaları olarak sınıflandırılan bu anlaşmalar sonrası, 1990'lı yılların başlangıcında Doğu Blokunun yıkılması ile birlikte Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen göç akını ile karşı karşıya kalan AB üye ülkeleri, bireysel bazda sorunu çözme yoluna gitmişler ve başta kaynak ülkeler olmak üzere ikili geri kabul anlaşmaları yapmışlardır. İkinci nesil olarak kabul edilen ve mültecilerin insanî haklarının korunmasına yönelik endişelerin gündeme geldiği bu dönem geri kabul anlaşmaları aynı zamanda önemli ölçüde de başarı sağlamışlardır. Anlaşmaların başarısında iki önemli unsur etkilidir. Bunlardan biri, geri kabul anlaşması yapılan devletlerden vize uygulamalarının kaldırılması, diğeri ise ilgili ülkeye AB üyeliğini cazip kılacak şartların sağlanmasıdır. Ayrıca bu ülkelere çeşitli teknik ve mali yardımlar temin edilmiş olması da bu anlaşmaları başarılı kılan bir başka etkidir (Batır, 2017: 588-589).

1994 ve 1995 yıllarında yapılan çeşitli Konsey kararlarında üye ülkeler bazında düzenlenen bu anlaşmaların uyumlaştırılması ve tek elden yönetilmesine ilişkin tavsiye kararları alınmıştır. Nihayet 1999 yılında Tampere Zirvesi'nde alınan kararlar arasında *Ortak Avrupa İltica ve Göç Politikası* başlığı açılarak *Mülteci Akınlarının Yönetilmesi* konusu bu başlık altında yer almıştır. Tampere Bildirgesinin 26. Maddesinde, AB Konseyinin gönüllü geri dönüşü teşvik ettiği belirtilmekte, üye devletlere insan ticareti ile mücadele, menşe ve transit ülkelere geri kabul yükümlülükleriyle başa çıkabilmeleri için yardım çağrısında bulunmaktadır. Bildirgenin 27. Maddesinde ise, Amsterdam Anlaşmasının Topluluğa geri kabul alanında yetki verdiği hatırlatılarak, AB Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi'nin AB Bakanlar Konseyi'ni Avrupa Topluluğu ile üçüncü ülkeler veya ülke grupları arasında geri kabul anlaşmaları imzalamaya veya diğer anlaşmalara geri kabul ile ilgili standart bir hüküm koymaya davet etmiştir (European Council, 1999).

1997 yılında imzalanan Amsterdam Anlaşması'na, göç, iltica ve serbest dolaşım ile ilgili bir bölüm eklenmiş ve Anlaşma ile göç ve iltica konuları ile ilgili politika geliştirme sorumluluğu, devletlerarası bir düzeyden alınarak uluslararası bir düzeye, AB'nin Birlik politikalarının yer aldığı AB Anlaşmaları bölümüne dâhil edilmiştir. Anlaşma, AB kurumlarına serbest dolaşım hakkı için gerekli görülen göçmenlik konusu dâhil bazı konularda mevzuat oluşturma yetkisi vermiştir. Anlaşma ile Birlik Kurumları, göç ve iltica ile sınır kontrolleri alanında yetkilendirilmiş, üçüncü ülkelerle konu ile ilgili anlaşma yapma yetkisini de elde etmişlerdir. Ayrıca öncesinde, 1985 yılında imzalanan Schengen Anlaşması ile taraf ülkelerin ortak vize politikası belirlemeleri ve üçüncü ülke vatandaşlarının Schengen alanına tek tip vizeyle girmeleri yani ortak vize rejimi için ilk adım atılmıştı. Lahey Programında da ortak vize uygulamasının kuralları belirlenmiştir. Aslında göç konusu ile ilgili olarak AB kurumları, Amsterdam Anlaşması ile önemli bir yetki kazanmıştır. Ancak bundan önce de AB üçüncü ülkelerle imzaladığı imtiyazlı ortaklık anlaşmalarına bir şekilde göç konusunda işbirliğini ilgilendiren çeşitli maddeler koydurmuştur.

AB'nin üçüncü ülkelerle yapacağı geri kabul anlaşmalarına konacak standart model göç hükmü ilk defa 1995 yılında kabul edilmiş, 1996 ve 1999 yıllarında da revize edilmiştir. Daha dar kapsamlı olan 1995 düzenlemesinde bir üye devlette yasadışı olarak bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulü ile ilgili üçüncü ülkeye talepte bulunan üye devletle geri kabul anlaşması müzakere etme yükümlülüğü

getirilmektedir. 1996 yılında hazırlan göç hükmü ise bir öncekine göre daha kapsamlı hazırlanmıştır. Ancak 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması, AB'yi üçüncü ülkelerle geri kabul anlaşması imzalayabilir yetkisiyle yetkilendirdiği için, anlaşmalara eklenecek standart geri kabul hükmünü çok daha önemli hale getirmiş ve öncekilerden daha güncel bir çerçeve oluşturma zorunluluğu doğmuştur. 1999 revizyonunda, geri kabul anlaşması ile ilgili siyasi taahhüt, ilgili üye devletten alınıp Topluluğa devredilmiş, üye devletin ancak Topluluk anlaşmasının henüz sonuçlanmadığı hallerde talepte bulunarak üçüncü ülkelerle geri kabul konusunda ikili anlaşma imzalayabileceği hükme bağlanmıştır. 2002 yılında yapılan Seville Zirvesinde göç yönetimi ve geri kabul konularında daha geniş kapsamlı düzenlemelere yer vermeye başlanmıştır. Aynı yıl içerisinde gerçekleştirilen AB Dış İlişkiler Konsey toplantılarında anlaşmalara konacak standart bir göç hükmüne yer vermekten kaçınılmıştır. Anlaşmalarda göçe ilişkin bir madde konması istenmiş ancak maddenin kapsamı anlaşmanın özelliğine göre ve ilgili ülkeyle yapılan müzakere koşulları çerçevesinde serbest bırakılmıştır (Batır, 2017: 591-592).

AB'nin 2001 yılından bu yana imzaladığı geri kabul anlaşmaları üçüncü nesil anlaşmalar olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşmalar, yasadışı yerleşimcileri kaynak ülkeye doğrudan iadenin mümkün veya uygun olmadığı durumlarda çözüm üretilmesi gerekliliği ile düzenlenmişlerdir. Bu durum daha çok yasadışı olarak bulunan ve iade edilecek kişilerin çoğu zaman hangi devletin vatandaşı olduklarının kanıtlanamaması durumlarında söz konusu olmaktadır. Böyle bir durumda Komisyon kimlikleri tespit edilemeyen ancak seyahat güzergâhları tespit edilen bu düzensiz göçmenlerin kaynak ülke yerine geçiş ülkesi ile yapılacak bir geri kabul anlaşması ile bu ülkelere geri gönderilmesini bir alternatif olarak görmüştür. Bu nesil anlaşmaların temel özelliği, herhangi bir üye ülkede kanun dışı olarak ikamet edenlerin vatandaşı oldukları ülkeye geri gönderilmeleri de dâhil olmak üzere yani sadece ilgili ülke vatandaşlarının geri kabulünü değil aynı zamanda ilgili ülkeden transit geçiş yapan diğer devlet vatandaşlarını da kapsamıdır. Özellikle Lizbon Anlaşması, Birliğe geri kabul anlaşması yapmak için açık bir yetki vermekle birlikte Birlik ile üye devlet arasında çıkması muhtemel yetki karmaşasında da üye devlete geri kabul anlaşma yapma hususunda önemli bir serbestlik tanımaktadır. Ancak geri kabul anlaşmalarının içeriğinin Konseyin müzakere yönergeleri ile belirlenmesi ve bu yönergelerin de yayınlanmaması, anlaşmaların içeriğinde bulunan olumlu-olumsuz anlaşma koşullarının bilinmemesine ve bu koşulların ülkeden ülkeye veya bulunan konjonktüre göre farklılık göstermesine neden olmaktadır (Batır, 2017: 594-596).

Günümüzde geri kabul anlaşmaları, doğurabileceği maliyetler açısından menşe ve/veya transit ülkeler için riskli anlaşmalardır. Zira AB ile yapılan bu anlaşmalar hedef ülke AB olduğu için diğer ülkeye sorumluluk yüklemektedir. AB, bu tür anlaşmaları yaptırmak istediği ülkelere AB üyesi ülkelere girişte çeşitli kolaylıklar (vize kolaylıkları) sağlamaktadır. Ancak bu kolaylıkların içeriği, anlaşma yapılan ülkeye göre farklılık taşımakta ve her ülkeye özel olarak belirlenebilmektedir. Geri kabul anlaşmalarının kabul edilebilirliğini arttıran temel unsur ise vize serbestliği diyalogudur. AB'nin bir ülkeyle yürüttüğü bu diyalog süreci, o ülkeyle geri kabul anlaşmasının imza ve uygulanmasından başka, ilgili ülkenin gerçekleştirilmesi gereken bazı reform uygulamalarına bağlanmıştır. AB tarafından gerçekleştirilmesi istenen bu reform uygulamaları arasında düzensiz göç ile mücadele, belge güvenliği, sınır yönetimi, kamu güvenliği, kamu düzeni, dış ilişkiler ve temel haklar gibi hususlar yer almaktadır. Bu güne kadar Konsey 17 ülkeyle ikili geri kabul anlaşması imzalamıştır. Bu ülkeler ve anlaşmanın imzalandığı tarihler şu şekildedir: Hong Kong (1 Mart 2004), Makao (1 Haziran 2004), Sri Lanka (1 Mayıs 2005), Arnavutluk (1 Mayıs 2006), Rusya (1 Haziran 2007), Ukrayna (1 Ocak 2008), Makedonya (1 Ocak 2008), Bosna-Hersek (1 Ocak 2008), Karadağ (1 Ocak 2008), Sırbistan (1 Ocak 2008), Moldova (1 Ocak 2008), Pakistan (1 Aralık 2010), Gürcistan (1 Mart 2011), Ermenistan (1 Ocak 2014), Azerbaycan (1 Eylül 2014), Türkiye (1 Ekim 2014), Yeşil Burun (Cape Verde) (1 Aralık 2014). AB, halen beş ülkeyle de (Fas, Çin, Cezayir, Belarus, Tunus) geri kabul müzakerelerine devam etmektedir (European Commission, 2019). AB, geri kabul anlaşmaları ile vize diyalogu sürecini eş zamanlı olarak yürütmekte, Türkiye de Avrupa'ya yönelik göç yolunun önemli bir transit ülkesi konumunda olduğu için AB tarafından bu sürece dâhil edilmektedir.

V- Ortak Göç Yönetimi Aracı Olarak Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması

2010 yılı sonlarına doğru Arap ülkelerinde başta Tunus ve Mısır olmak üzere başlayan halk isyanları ve protesto gösterileri tüm Ortadoğu ülkelerini doğrudan ve dolaylı etkiler hale gelmiştir. Bu eylemler 2011 yılında Suriye'ye de sıçramış, yaşanan çatışmalardan dolayı meydana gelen insani dram, Türkiye sınırına doğru ilk göçü Nisan 2011'de başlatmıştır. Türkiye Suriyelileri insan hakları ilkeleri ve uluslararası hukuk kurallarına göre “açık kapı politikası” ve “geri göndermeme” ilkeleri kapsamında geçici koruma sağlayarak ülkeye kabul etmiştir. “Arap Baharı” adı ile başlayan bu protestolar ve özellikle Suriye’de gerçekleşen iç karışıklıklar dolayısıyla oluşan göç akını, AB’yi önemli ölçüde etkilemiş, Türkiye ile yapacağı işbirliği ile bu sorunu kendi coğrafyasından ötelemeye çalışmıştır. Türkiye coğrafi olarak hem göç alan (hedef) ve hem de göç veren (kaynak) bir ülke olmakla birlikte aynı zamanda özellikle Avrupa’ya yönelik göç akışında transit ülke konumundadır. Türkiye aynı zamanda daha çok düzensiz ve yasa dışı göç alırken genelde düzenli göç veren bir ülkedir.

Türkiye ve AB arasında geri kabul anlaşmasına yönelik görüşmeler 2003 yılında başlamış, 2005 ve 2006 yıllarında müzakere edilen geri kabul anlaşma taslağı, 2009 ve 2010 yıllarında teknik düzeyde ele alınmıştır. Nihayet Anlaşmaya yönelik taslak metin 21 Haziran 2012 tarihinde her iki taraf yetkililerince parafe edilmiştir (Batur, 2017: 596). Aynı tarihte Konsey, Avrupa Komisyonunu Türkiye ile vize serbestliğine yönelik diyaloga girmeye davet etmiştir. Türkiye’nin vize serbestliği sürecinin başlamasını beklemesi ve bu yönde bir gelişme olmaksızın herhangi bir anlaşmayı imzalamayacağı tavrını göstermesi üzerine Konsey, konunun müzakereye açılmasını kabul etmiştir. Aylar süren müzakerelerde vize serbestliği konusunda bir yol haritası (*Vize Serbestisi Yol Haritası*) üzerinde anlaşılmış ve bunun üzerine 16 Aralık 2013 tarihinde AB ile Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanması ile birlikte Türkiye ve AB arasında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılmasını amaçlayan “vize serbestliği diyalog süreci” de resmi olarak başlamıştır (Ekinci, 2016: 18).

Vize Serbestisi Yol Haritasında yer alan yükümlülükler yerine getirilerek bu süreç başarıyla tamamlandığında AB, 539/2001 sayılı Konsey Tüzüğü’nde değişiklik yapacak ve Türkiye söz konusu Tüzük Ekinde vize serbestisine sahip ülkelerin bulunduğu pozitif listeye alınacaktır (ABB, 2015b: 2). “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma” 25 Haziran 2014 tarihli ve 6547 Sayılı kanunla onaylanması uygun bulunmuştur. Anlaşma kapsamına İngiltere, İrlanda ve Danimarka dâhil edilmemiş bu üye ülkeler dışındaki diğer tüm AB üyesi ülkeler Anlaşma kapsamına alınmıştır.

Ayrıca Mutabakat metninin ekinde, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan yol haritasında gerek vize serbestisi, gerekse Geri Kabul Anlaşması’nın uygulanmasıyla doğrudan ilgisi bulunmayan ve ülkemizce kabulünün uygun olmayacağı değerlendirilen bazı hususlar tespit edilmiş ve bunlar “Meşruhatlı (Açıklamalı) Yol Haritası” oluşturularak AB tarafına sunulmuştur. AB, ilk kez vize serbestisi diyalogunun meşruhatlı bir yol haritası üzerinden yürütülmesini kabul etmiştir. Meşruhatlı Yol Haritasına konulan temel hususlar şunlardır (MFA, 2019):

- Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne ilişkin 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’ne dercettiği, kısaca ülkesinin doğusundan (Avrupa ülkeleri dışından) gelecekleri mülteci olarak kabul etmeyeceğine ilişkin “coğrafi sınırlamayı” kaldırmayı ancak AB’ye tam üye olma aşamasında değerlendirebilecektir.
- Türkiye, bazı üçüncü ülkelere transit vizeyi de içeren AB’nin vize politikasını AB’ye üye olduğunda üstlenecektir.
- Türkiye, Yol Haritasında sayılan bazı uluslararası anlaşma, sözleşme ve protokollerden sadece vize serbestisi ve Geri Kabul Anlaşması’nın uygulanmasıyla doğrudan ilgisi bulunanlara taraf olacaktır.

1 Ekim 2014 yılında yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşması genel olarak mütakabiliyet temelinde, Türkiye’de veya AB’ye üye ülkelerden birinde, ülkeye giriş, ülkede bulunma veya ikamet etme koşullarını sağlamayan veya sağlayamaz duruma düşen kişilerin Anlaşmada belirlenen şartlar ve kurallar çerçevesinde ilgili ülkeye geri gönderilmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla Anlaşmanın kapsamı şu iki durumun ortak yönetimi ile alakalıdır. Birincisi, Anlaşma yasadışı yollarla AB ülkelerine

giden veya bu ülkelerde buldukları sırada yasadışı duruma düşen Türk vatandaşları ve Türkiye üzerinden Anlaşmaya taraf diğer ülke veya ülke grubuna geçiş yapmış üçüncü ülke vatandaşlarının Anlaşmada belirlenen şartlar ve kurallar çerçevesinde Türkiye'ye geri alınmasını düzenlemektedir. Anlaşmada belirlenen ikinci husus ise yasadışı yollarla AB ülkeleri üzerinden ülkemize gelen veya Türkiye'de buldukları sırada yasadışı duruma düşen AB üyesi ülkeler ve üçüncü ülke vatandaşlarının Anlaşmadaki şartlar ve kurallar çerçevesinde ilgili AB ülkesine geri iadesi ile ilgilidir (ABB, 2019: 1). AB ile Türkiye arasında 1 Ekim 2014'te yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşması, yalnızca Türk vatandaşlarını ve Türkiye ile ikili geri kabul anlaşmaları bulunan üçüncü ülke vatandaşlarını kapsamaktadır. Vatansızlar ve diğer üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne, Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten üç yıl sonra, 1 Ekim 2017 tarihinden itibaren başlanması öngörülmüştür. Ancak 2015 yılından itibaren Avrupa'ya olan düzensiz göç akınının yoğunlaşması, AB'yi telaşlandırmış ve Birlik Türkiye'yi finansal destek ve vize serbestliği konusunda ilerleme vaatleriyle bu tarihi öne çekmek konusunda razı etmiştir. Taraflar Anlaşmanın öngördüğü, Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma ile Oluşturulan Ortak Geri Kabul Komitesi toplantısında, vatansızların ve üçüncü ülke vatandaşlarının geri kabulüne ilişkin hükümlerin 1 Haziran 2016 tarihi itibarıyla uygulanmasına karar vermiştir. Komitenin kararı, 6714 Sayılı Kanun ile uygun bulunmuş, 20.05.2016 tarihli resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 6714 Sayılı Kanununun gerekçe bölümünde "*Vatandaşlarımızın Schengen alanına vizesiz seyahatlerinin Haziran 2016 sonunda sağlanması, bahsekonu Anlaşma'nın 1 Haziran 2016 itibarıyla tüm hükümleriyle uygulanmasına bağlıdır.*" hükmüne yer verilerek uygulamanın öne çekilmesinin ülkemize vize muafiyetinin sağlanması açısından önem arz ettiği belirtilmiştir (TBMM, 2019).

Kısaca Anlaşmaya göre Türkiye, AB sınırlarında izinsiz bulunan öncelikle kendi vatandaşlarını (Madde 3) ve aynı zamanda Türkiye üzerinden üye devletlerin topraklarına girmiş olan üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin geri kabulünü taahhüt etmektedir (Madde 4). Anlaşmanın Türkiye'nin geri kabul yükümlülükleri bölümünde yer alan 3. Maddesine göre Türkiye, bir üye devletin başvurusu üzerine söz konusu üye devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürürlükteki koşulları sağlamayan veya artık sağlamayan tüm kişileri Türkiye vatandaşı olduğunun kanıtlanması şartıyla geri kabul etmek zorundadır.

Anlaşmanın 4. Maddesi, Türkiye'nin bir üye devletin başvurusu üzerine talep eden üye devletin ülkesine girme, ülkesinde bulunma veya ikamet etmeye ilişkin yürürlükte olan koşulları sağlamayan veya artık sağlamayan tüm üçüncü ülke vatandaşlarını veya vatansız kişileri belirlenen şartları taşımaları ve kanıtlamaları kaydıyla geri kabul edeceği hükme bağlanmaktadır. Bu hükmün yerine getirilmesinin bağlandığı şartlar ise şunlardır:

- Kişilerin geri kabul başvurusunun ibrazı esnasında Türkiye topraklarından bir üye devletin topraklarına doğrudan giriş için Türkiye tarafından düzenlenmiş geçerli bir vizeye sahip olması,
- Türkiye tarafından düzenlenmiş bir ikamet iznine sahip olması veya
- Türkiye topraklarında kaldıktan veya transit geçiş yaptıktan sonra üye devletlerin ülkesine yasadışı ve doğrudan giriş yapmış olmasıdır.

Aslında Geri Kabul Anlaşması ile Türkiye'ye geri gönderilecek kişilerin büyük çoğunluğu, 4. Maddede düzenlenen üçüncü ülke vatandaşları ile ilgilidir. Zira Türkiye'den AB'ye yasadışı yollarla giden ve yerleşen vatansızlarla AB'de kanunsuz olarak bulunan Türk vatandaşlarının sayısı oldukça sınırlıdır. Ancak Afrika ve Asya ülkelerine mensup çok sayıda kişinin Türkiye üzerinden AB üyesi ülkelere kaçak olarak geçtiği bilinmektedir (Ekinci, 2016: 24). Avrupa'ya yasadışı olarak gelen göçmenlerin büyük bir kısmı Türkiye'nin üzerinde bulunduğu Doğu Akdeniz güzergâhından gelmektedir. Bu da anlaşma kapsamında Türkiye'ye gönderilecek göçmen sayısının yüksekliğine doğrudan etki etmektedir. Şöyle ki, bu durum geçmiş yıllarda özellikle 2015 yılında yoğun bir şekilde yaşanmış, 826.723 sığınmacı ve göçmen Ege Denizi üzerinden Yunanistan'a geçmiştir. Bu sayı 2016 yılında 123.246 düzeyine düşmüş olmasına rağmen bu bile Türkiye açısından son derece endişe kaynağı oluşturabilecek bir sayıdır (Kızılay, 2017).

Dolayısıyla Türkiye'ye geri gönderilen üçüncü ülke vatandaşlarının kendi ülkelerine (kaynak ülkelere) gönderilmelerini sağlamak için Türkiye'nin bu ülkelerle ikili geri kabul anlaşmalarının bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bu tür ikili geri kabul anlaşmaları, Türkiye'ye gelen düzensiz göçmenlerin kaynak ülkelere geri gönderilmesine olanak sağlayan, kaynak ülkelerle imzalanan ikili anlaşmalardır. Türkiye'nin ikili geri kabul anlaşması olan ülkeler şunlardır: Suriye (2001), Kırgızistan (2003), Yunanistan¹ (2002), Romanya (2004), Ukrayna (2005), Pakistan (2010), Nijerya (2011), Rusya (2011), Yemen (2011), Bosna Hersek (2012), Moldova (2012), Belarus (2013) ve Karadağ (2013). Suriye ile olan anlaşma, ülkedeki mevcut durum nedeniyle fiilen askıdadır. Bu yüzden Türkiye ile AB arasındaki Geri Kabul Anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1 Ekim 2014 tarihinde Suriye uyrukluların Türkiye'ye iade edilmelerine başlanmamıştır. Diğer taraftan kaynak veya transit ülkelerle ikili anlaşmanın olmaması durumunda, geri kabul anlaşması kapsamında Türkiye'ye geri gönderilecek üçüncü ülke vatandaşları ancak gönüllü geri dönüşü teşvik yoluyla anavatanlarına geri gönderilebileceklerdir (Ekinçi, 2016: 24).

VI. Türkiye'nin Göç Yönetimine Dair Yaptığı Hukuksal ve Kurumsal Düzenlemeler

Uluslararası düzeyde sığınmacı/mültecilere yönelik hukuksal zemini oluşturan 1951 Sözleşmesi başlangıçta bu tarihten önce meydana gelen göç hadiseleri nedeniyle mülteci olanlara yönelik düzenlemeler içermektedir. Bu tarihten sonra ortaya çıkan göçler nedeniyle mülteci olanların Sözleşme kapsamına girebilmelerini sağlamak amacıyla, 1951 Sözleşmesi kapsamındaki bütün mültecilerin, Ocak 1951 tarihi ile sınırlandırılmaksızın ve aynı zamanda coğrafi olarak nerede olduklarına da bakılmaksızın eşit hukuksal statüden yararlanmaları için "Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü" kabul edilmiştir.

Her iki sözleşmeye de imza atan ve taraf olan Türkiye, 1951 Sözleşmesini iki çekince ile sınırlandırmıştır. Bunlardan biri, bu "sözleşmenin hiçbir hükmü, mülteciye Türkiye'de Türk uyruklu kimselerin haklarından fazlasını sağladığı şeklinde yorumlanamaz" çekincesidir (Erdoğan, 2015: 45). Türkiye ikinci ve çok daha önemli çekincesini, coğrafi şartlarını göz önünde bulundurarak, mülteciliğin belirlenmesi konusunda öngörülen seçme hakkını kullanmış ve coğrafi kısıtlama ile sadece Avrupa'dan (Avrupa Konseyi üyesi ülkelere), Rusya ve Eski Sovyetler Birliği Devletlerinden Türkiye'ye gelen ve iltica etmek isteyen yabancıları, Sözleşme kapsamında "mülteci" olarak kabul edeceğini, bu kapsam dışındaki ülkelere gelenleri ise "sığınmacı" olarak tanıyacağını, 359 sayılı deklarasyonla kabul etmiştir. Türkiye bu çekincelerini 1967 tarihli Protokolde de devam ettirmiştir (BMMYK ve EGM, 2005: 12).

Göç konusunda Türkiye için asıl muhatap ülkeler olan kendi coğrafyasına yakın ve komşu durumda bulunan, Suriye, Irak, İran ve Afganistan gibi Avrupa dışından gelenlerin Türkiye'de mülteci statüsü alması, coğrafi çekincenin kaldırılmadığı sürece mümkün görünmemektedir. Türkiye bu çekince ile Avrupa ülkeleri dışından gelenleri sadece üçüncü ülkelere yönelik talepleri çerçevesinde "geçici sığınmacı statüsü" vererek kabul etmiştir. Bu kapsamda Avrupa dışından gelen sığınmacılar bu statü için Türkiye'ye başvurmakta ve BMMYK'nın yardımından faydalanmaktadır. Bu kişilerin üçüncü bir ülkeye yerleştirilme işlemleri BMMYK Türkiye Temsilciliği tarafından gerçekleştirilmektedir (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1031). Türkiye'nin AB ile yaptığı Geri Kabul Anlaşmasında, ülkemizin 1951 Sözleşmesinden doğan hak ve yükümlülüklerinin korunacağı belirtilmiştir. (Anlaşmanın giriş bölümü ve 18. Md).

Aslında 1951 Sözleşmesinden bu yana Türkiye'ye komşu coğrafyalarda gerçekleşen olaylar sonucu, Türkiye'ye yönelik göç akınları, Türkiye'nin coğrafi kısıtlama konusunda ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Son dönemde özellikle 1988-1991 İran-İrak Savaşı, 1990-1991 Körfez Savaşı ve

¹ Türk Hükümeti, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi sonrasında Yunanistan'a kaçan sekiz askerden tutuklu bulunan dördünün serbest bırakılmasından sonra Yunanistan ile imzalanan ikili geri kabul anlaşmasının durdurulduğunu açıklamıştır. Türkiye'nin AB ile olan Geri Kabul Anlaşması dışında Yunanistan ile gerçekleştirdiği "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Suç ile, Özellikle Terörizm, Örgütlü Suçlar, Yasadışı Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ve Yasadışı Göç ile Mücadele" isimli anlaşma, Türkiye üzerinden Yunanistan'a geçen üçüncü ülke vatandaşlarının Türkiye'ye iadesini öngörmektedir. (DW, 2018a).

Ortadoğu'da istikrarsızlığın getirdiği ve 2011 yılında Suriye'de baş gösteren iç karışıklar ve yaşanan insani kriz, Türkiye'yi etkileyen yoğun nüfus hareketlerine neden olmuştur.

Türkiye'nin haklı gerekçelerle savunduğu coğrafi kısıtlama çekincesine rağmen, taraf olduğu Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi de çekinceyi pratikte adeta geçersiz kılmakta ve Türkiye'yi mültecileri kabul etme zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Çekincenin anlamını yitirdiği, Türkiye'ye girenlerin zaten fiilen Türkiye'de kalıcı hale geldikleri, çok azının üçüncü ülkelere gittiği yönündeki görüşler, sığınmacıların uluslararası hukuktan doğan haklarının sağlanması için çekincenin bir an önce kaldırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Diğer taraftan Türkiye-AB ilişkilerinde geline nokta Türkiye'nin üstlendiği sorumlulukları, coğrafi kısıtlamanın kaldırılmasını zorunlu hale getirmiştir. Özellikle AB ile yapılan geri kabul anlaşması, Türkiye'nin coğrafi çekince konusundaki ısrarını büyük ölçüde sarsmaktadır. Ancak bunlara rağmen Türkiye, coğrafi kısıtlama konusunda 2013 yılına kadar tereddütleri giderici ve bütüncül bir hukuki düzenleme de yapamamıştır (Erdoğan, 2015: 45-49). 2013 yılında gerçekleştirdiği 6458 Sayılı Kanuni düzenleme ile Türkiye, mülteci hukukuna yönelik önemli bir mesafe alınmasını sağlamış olmakla birlikte coğrafi çekincesini bu düzenlemede de devam ettirmiştir.

Göç yönetimi konusunda Türkiye için AB'nin rolü, 2000 yılı sonrası gelişmelerde kendini göstermiştir. Konu, bu dönemde taraflar arası müzakere sürecine hız kazandıran önemli bir husus haline gelmiştir. Bu doğrultuda AB, Türkiye'den 2001 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi'nde mülteciler için coğrafi kısıtlamanın kaldırılması ve yeterli fiziki ve sosyal desteğin sağlanmasını talep etmiştir. Buna bağlı olarak 2001 yılında kabul edilen ve "*Geçici Korumayı*" tanımlayan AB Konsey Direktifi aynı yıl Türk hukukunca da tanınmıştır. Konsey Direktifi'ne göre kitlesel akın, özel bir bölge veya coğrafi alandan gelen çok sayıda yer değiştirmiş kişinin Topluluk sınırlarına varması anlamına gelmektedir. Geçici korumanın temel amacı, mülteci ve sığınmacıların hızlı bir şekilde güvenli bir ortama erişmelerini sağlamak ve temel insan haklarını güvence altına almaktır. Konsey Direktifi'ne göre geçici koruma, kitlesel akın durumlarında uygulanan istisnai bir usul olarak, geniş çapta sığınma olayları ile baş edilemediğinde gündeme gelecek ve olağan sığınma usulüne hanel getirmeyecek bir mekanizmadır (Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1038).

Türkiye'de iç siyasi dinamikler ve dışarda ise AB ve diğer uluslararası kurumlardan gelen talepler üzerine mülteciler ve sığınmacılar konusunda içinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün oluşturulmasının da yer aldığı ilk kapsamlı düzenleme, 11.04.2013 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan *6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)* ile gerçekleştirilmiştir. Kanunun yürürlük maddesine göre yayım tarihinden itibaren bir yıl sonra yürürlüğe girecektir.² Yasa, Türkiye'nin ihtiyaçları ve başta AB mevzuatı olmak üzere uluslararası düzenlemeleri dikkate alarak oluşturulmuştur. Yasa, pek çok alanda önemli değişiklikler getirmekle birlikte uluslararası koruma konusunda 1951 Sözleşmesi'ne Türkiye tarafından konulan coğrafi çekinceyi benimsemekte ve diğer hususları da buna göre yapılandırmaktadır. 2013 Yasası, 1951 Sözleşmesi'ne coğrafi sınırlama ile taraf olduğumuzu dikkate alarak uluslararası koruma statülerini, "*mülteci*", "*şartlı mülteci*", "*ikincil koruma*", ve "*geçici koruma*", şeklinde düzenlemiştir. Önceki mevzuatın esasını teşkil eden ve sadece Avrupa'dan gelenleri "*mülteci*" olarak tanımlayan yaklaşım, 2013 Yasası'nda tekrar edilmekte ve daha önceki düzenlemelerdeki "*sığınmacı*" kavramından vazgeçilerek bunun yerine "*şartlı mülteci*" kavramı getirilmektedir (Erdoğan, 2015: 50-51; Ergüven ve Özturanlı, 2013: 1033).

YUKK 63. ve 91. maddelerine göre "*Mülteci*" veya "*Şartlı Mülteci*" kapsamında değerlendirilemeyen ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildikleri takdirde hayati güvenlikleri tehlikede olacak yabancılara "*İkincil Koruma*" statüsü ve ülkesinden ayrılmaya zorlanmış olup ülkesine geri dönemeyen, acil ve geçici korunma ihtiyacı duyan yabancılar için de "*Geçici Koruma*" statüsü tanınmıştır. Geçici koruma ile ilgili düzenlemede içeriğinin Bakanlar Kurulu tarafın bir yönetmelikle belirleneceği ifade edildiğinden dolayı, 22 Ekim 2014 tarihinde "*Geçici Koruma Yönetmeliği*" yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

² Resmi Gazete, Tarih: 11.04.2013, Sayı: 28615., <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf>, (e.t. 03 Ocak 2019).

Bu süreçte Türkiye'nin geldiği aşama, hem içerde ve hem de başta AB olmak üzere uluslararası kuruluşlarca son derece sağlıklı bir yapılanma olarak yorumlanmış, 2013 İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin güvenlik odaklı yaklaşımdan insani yaklaşıma doğru gidilmesine olumlu yönde dikkat çekilmiştir. Örneğin Geri Kabul Anlaşmasının imzalandığı dönemde Türkiye'de kabul ve barınma merkezlerinin toplam kapasitesi iki binden az göçmenin azami on iki ay barındırılmasına imkân vermektedir. 2019 yılı itibarıyla Türkiye'nin Göç İdaresi Genel Müdürlüğüne işletilen 22 adet geri gönderme merkezi ve 2 adet geçici geri gönderme merkezi bulunmaktadır. Bu merkezlerdeki toplam kapasitesi ise 16.116 kişidir (GİGM, 2019).

Türkiye'nin 1951 Sözleşmesine koyduğu çekince (coğrafi sınırlama) ve kendi iç mevzuatındaki hukuki düzenlemeler nedeniyle Suriyeliler mülteci statüsünde değillerdir. YUKK 91. Maddesi ve buna bağlı çıkartılan Geçici Koruma Yönetmeliği'ne göre Suriyelilere geçici bir koruma sağlanmıştır. Dolayısıyla aslında Suriyeliler, mültecilerin sahip oldukları haklara sahip değildirlere. Ve AB ile imzalanan Geri Kabul Anlaşması'nın Suriyelilere etkisi de söz konusu değildir. Türkiye ve Suriye arasında bir geri kabul anlaşması bulunmaktaysa da bunun ancak savaşın sona ermesi ve iki ülke ilişkilerinin normale dönmesiyle uygulanabileceği açıktır. Dolayısıyla bu durum, geri gönderilen sığınmacılar açısından sürekli bir statüye sahip olamayacakları anlamına gelmektedir. Elbette bu kendileri açısından birçok temel nitelikte haklardan mahrum kalmalarına sonucunu doğuracaktır (Yıldırım Mat ve Özden, 2018: 46). Ancak Türkiye geçici koruma ile ilgili yönetmelikte ve bu yönetmeliği ilgilendiren diğer hukuki metinlerde yaptığı düzenlemelerle, Suriyelilere tanınan hak ve imkânları genişletmiştir. Bu düzenlemeler Türkiye'yi Suriyeli sığınmacılar için bir "ilk sığınma ülkesi" (BMMYK'nın tanımlaması ile sığınmacı için etkin korumanın sağlanmış olduğu üçüncü ülkeler) kabul edilecek duruma getirmiştir (Ekinci, 2016: 31).

Diğer taraftan Suriye vatandaşları içerisinde, AB ülkelerine yasadışı yollardan girenlerin Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde Türkiye'ye iadesi elbette söz konusudur. Türkiye'nin iade edilen Suriyelileri kendi ülkelerine geri göndermenin yolu ise şu an Suriye ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki mevcut siyasi durum nedeniyle askıda olan geri kabul anlaşmasının tekrar yürürlüğe girmesi ile gerçekleşecektir. Diğer ülke vatandaşları gibi Suriyeliler için de iltica başvurusunda bulunan kişilerin haklarına ve usul güvencelerine hanel gelmeyeceği yine anlaşmada belirtilmektedir. Yani Türkiye üzerinden AB topraklarına kaçak yollarla geçiş yapmayanlar ya da iltica başvurusunda bulunan Suriyeliler, iltica başvurusu yapmış diğer ülke vatandaşları gibi anlaşmadan etkilenmeyeceklerdir. Türkiye'nin Suriye'den gelen sığınmacılara yönelik sağladığı "geçici koruma" düzenlemesi aslında AB müktesebatında da mevcuttur. AB'nin 2001 yılında yürürlüğe koyduğu Geçici Koruma Direktifi, savaş, çatışma ve genel insan hakları ihlallerine uğramış kişilerin AB topraklarına gelmesi durumunda bu kişilere geçici koruma hakkı (1 yıl ile 3 yıl arasında geçerli olacak) tanınacağı ve bu kişilere eğitim, sağlık, çalışma ve oturma izni gibi birçok desteğin sağlanması yükümlülüğünü üye ülkelere yüklemektedir (Eur-lex, 2019b). Bu düzenleme AB'ye geçen Suriyeliler için Avrupa'ya düzensiz göçlerin daha fazla teşvik edilmemesi için gündeme gelmediği şeklinde yorumlanabilir.

VII. AB-Türkiye Geri Kabul Anlaşmasında Son Durum

Geri Kabul Anlaşması AB için, sınırlara dayanmış mülteci krizinin kontrolü açısından son derece önemli bir mekanizmadır. Geri Kabul Anlaşmasının Türkiye için ifade ettiği önem ise öncelikle yukarıda temas edildiği gibi sınır ve göç yönetimine dair hukuksal ve kurumsal yapının ve uygulamaların uluslararası standartlara uygun hale getirilmesini temin eden bir etkisi söz konusudur. Anlaşma aynı zamanda vize serbestisi diyalogu ile AB'nin Türk vatandaşlarına uyguladığı vize kısıtının kaldırılmasına yönelik olarak da önemli bir fırsat sunmaktadır.

Türkiye ve AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması, 29 Kasım 2015 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen zirvede kararlaştırılan Ortak Eylem Planı ile ilerleyen süreçte AB'yi düzensiz göç sorununda oldukça rahatlatmıştır. Türkiye ise göç yönetiminde gerçekleştirdiği hukuksal ve kurumsal yeniliklerle önemli aşamalar kaydetmiş, vize diyalog sürecinde de belirli bir aşamaya ulaşmıştır. Hükümetin 10 Aralık 2015'te açıkladığı Eylem Planında, Schengen bölgesine seyahatlerde Ekim 2016

tarihi itibarıyla vize muafiyeti hedefi çerçevesinde, Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Serbestisi Yol Haritası kapsamında hayata geçirilmesi gereken yasal düzenlemeler ile operasyonel tedbirler yer almıştır. Bu düzenleme ve tedbirler arasında Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve Siyasi Etik Kanunu'nun çıkarılması, insan ticaretinin önlenmesine yönelik düzenlemeler, Suriye vatandaşlarının iş piyasasına erişimlerini sağlayacak düzenlemeler, geri gönderme merkezi sayısının artırılması, Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın kapasitesinin artırılması, Geri Kabul Anlaşması için Uygulama Protokollerinin hazırlanması gibi hususlar yer almıştır (ABB, 2015a). Avrupa Komisyonu'nun Vize Serbestisi Yol Haritasında yer alan yükümlülüklerimize ilişkin yayınladığı ilk raporu 20 Ekim 2014 tarihli'dir. Bu ilk raporda dahi Vize Serbestisi Yol Haritasında yer alan 72 yükümlülükten 62 tanesinin Türkiye tarafından tamamen veya belirli düzeyde karşılanmış olduğu ifade edilmiştir (ABB, 2015b: 2-3).

Mülteci krizine yönelik AB üye ülkeler arasında bir çözümün bulunamaması, AB'yi düzensiz göçün kontrol altına alınabilmesi konusunda yeni tedbir arayışlarına itmiştir. Türkiye'nin Geri Kabul Anlaşmasına yönelik aktif ve hızlı katılımı, AB'nin artan göç baskısı nedeniyle Türkiye'yi, süreci daha da hızlandırmak adına yeni yükümlülükler getiren talepleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Buna bağlı olarak 17-18 Mart 2016 tarihlerinde yapılan AB Konsey Zirvesinde, iki taraf arasında 7 Mart tarihinde varılan mutabakat metni resmileştirilmiştir. Konsey kararında yer alan konular şunlardır (ABB, 2016);

- 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla Türkiye'den Yunan adalarına geçen tüm yeni düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye iadesi,
- Yunan adalarından Türkiye'ye iade edilen her bir Suriyeli için Türkiye'den bir diğer Suriyeli AB'ye yerleştirilmesi,
- Türkiye'den AB'ye yasadışı göçe yönelik yeni deniz ve kara güzergâhlarını önlemek için gerekli her türlü tedbiri alması ve bu amaç doğrultusunda AB'nin yanı sıra komşu devletlerle de işbirliği yapması,
- Tüm beklentilerin karşılanması kaydıyla, en geç Haziran 2016 sonuna kadar Türk vatandaşlarına yönelik vize gerekliliklerinin kaldırılması amacıyla, Vize Serbestisi Yol Haritasının katılan tüm üye devletler bakımından yerine getirilmesine hız verilmesi,
- 3 milyar Avroluk kaynağa ek olarak 2018 yılı sonuna kadar 3 milyar Avroluk ek kaynak sağlanması.

Mutabakat metninin açıklanmasından sonra Türkiye, Avrupa Komisyonu'nun 4 Mart 2016 tarihindeki vize yol haritası değerlendirme raporunda yer alan hususlarla ilgili olarak yapması gereken reform tedbirlerini yerine getirmiştir. Bu durum, Komisyonun bir sonraki değerlendirme raporu olan 4 Mayıs 2016 tarihli raporunda Türkiye'nin vize yol haritasındaki kriterleri yeterli ölçüde yerine getirdiği bildirilerek Konsey ve Parlamenta vizelerin kaldırılması tavsiyesinde bulunulmuştur. Raporla Türkiye için vize serbestleştirmesinin en geç Haziran 2016'nın sonuna kadar uygulanması amacıyla tüm kriterlerin yerine getirilmesinin hızlandırılmasını amaçlayan 18 Mart 2016 tarihli mutabakatın önemine vurgu yapılmış ve mutabakatın vize serbestisi için gerekli kriterleri içermesi açısından kilit bir bileşen olduğu ifade edilmiştir (European Commission, 2016a).

Buna göre Türkiye, 20 Mart 2016 tarihinden itibaren kendi topraklarında Yunanistan'a geçen bütün düzensiz göçmenleri geri almayı kabul etmiştir. Türkiye'nin Yunanistan ile olan ve 2002 yılında yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşmasına dayanan ve geri gönderimleri daha da hızlandıracak olan bu uygulama, Ege Denizi üzerinde gerçekleşen göç akınına caydırmayı amaçlamaktadır. Bu tarihte AB'nin Balkan güzergâhını kapatma kararı alması, Yunan adalarına geçecek düzensiz göçmenleri Anlaşma kapsamında Türkiye'ye geri gönderecek olması, bu bölgedeki trafiği kısa sürede düşürmüştür. Mutabakat meyvesini vermiş ve Mutabakattan sonra Türkiye üzerinde Yunanistan'a yönelen göç akınında önemli bir azalma yaşanmıştır. Mart 2016'da Türkiye üzerinden Yunanistan topraklarına toplam 8.604 kişi geçiş yapmış, Mart 2017'de bu rakam 1.407'ye Mart 2018'de ise 1.968'e gerilemiştir (DW, 2018b).

Haziran 2016'da AB Komisyonu, AB ve Türkiye arasında varılan Geri Kabul Anlaşması'nın üçüncü ülke vatandaşlarının Türkiye tarafından kabulüne yönelik ilgili maddesinin yürürlüğe girdiğini ve

Türkiye üzerinden AB'ye giriş yapanları geri gönderebileceğini bildirmiştir. Ancak bilindiği gibi Geri Kabul Anlaşmasının tüm hükümleri ile uygulanması, Türk tarafınca Türk vatandaşlarına vize serbestisinin uygulanması durumunda geçerli olabileceği 18 Mart Sözleşmesinde açıkça beyan edilmiştir. Komisyon ve Parlamentonun Haziran ayında gerçekleştirdikleri toplantılarda Türk tarafına vize serbestisinin tanınması için öne sürülen 72 kriterden 7'sinin halen AB kurumlarını tatmin edecek düzeyde yerine getirilmediği ve bunun da kısa zamanda gerçekleştirilmesinin mümkün gözükmediği ifade edilmiştir. Komisyonun 4 Mayıs 2016 tarihli ilerleme raporunda Türk makamlarının iyi bir ilerleme kaydettiği ve vize serbestleşmesi elde etmek için tüm gereklilikleri yerine getirme çabalarını artırdıkları ifade edilmektedir. Raporda vize serbestisinin uygulanmasının teklif edildiği ancak Komisyonun kriterlerin tam olarak yerine getirilene kadar Türk vatandaşlarına vize serbestisinin tanınmayacağını deklere etmiştir. Diğer taraftan Avrupa Parlamentosu da Türkiye tüm koşulları yerine getirmediği sürece vize muafiyeti konusunun parlamentonun gündemine alınmayacağını açıklamıştır (European Commission, 2016b; European Commission, 2016c).

Bu açıklamalara bağlı olarak Türk tarafı Geri Kabul Anlaşması ile vize muafiyetinin ayrı düşünülmemeyeceğini ve Vize Serbestisi Diyalogu sonuca ulaşmadığı için ve AB'nin anlaşmadan doğan ödevlerini yerine getirmediği gerekçesi ile "idari tedbir" hakkını kullanarak Anlaşmayı dondurduğunu açıklamıştır. Türk Dışişleri Temsilcilerinin beyanlarına göre Türkiye'nin, Anlaşmanın ve vize serbestisinin birlikte uygulanmaya başlamasının daha uygun olduğu yönündeki kararının AB tarafından anlayışla karşılandığı anlaşılmaktadır (DW, 2016; AB, 2016). Dolayısıyla Türkiye Geri Kabul Anlaşmasını üçüncü ülke vatandaşları için uygulamaya koymamıştır. Bu durum, vize serbestisi diyalog süreçlerinin dayanak metni olan ortak eylem planı ve 18 Mart Mutabakatına göre uluslararası bir anlaşma olan Geri Kabul Anlaşmasının daha üst bir hukuki metin olması dolayısıyla Anlaşmanın işleyişi açısından bağlayıcılığı bulanmamakta ve hukuken bir sorun teşkil etmemektedir. Kaldı ki, AB ile vize serbestisi konusunda yapılan mutabakatın ucu açık olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Türkiye'nin vize serbestisi için ortaya koyduğu gelişmelerin AB tarafından yeterli bulunması durumunda bu serbestinin tanınabileceği ve AB ile Türkiye arasında göç yönetimine dair ortak hareketin Türkiye'nin Birliğe üyeliği konusunda da bir ivme yaratabileceği öngörülebilir.

Komisyonun 4 Ekim 2016 tarihli raporunda da vize uygulamasının kaldırılması için öne sürülen 72 kriterin 65'inin Türkiye tarafından tam olarak yerine getirildiği belirtilmekle birlikte yerine getirilmeyen kriterler içerisinde özellikle terörle mücadele yasasının çok geniş kapsamlı bulunması ve Avrupa standartlarına uygun olarak tekrar yeniden gözden geçirilmesi talebi, Türkiye'ye yönelik vize muafiyeti beklentisini önemli ölçüde tehlikeye sokmuştur. Bu kriterin dışında; biyometrik seyahat belgelerini AB standartlarıyla tamamen uyumlu hale getirilmesi, yolsuzlukla mücadelede önlem ve tedbirlerin alınması, Europol ile operasyonel işbirliği anlaşmasının yapılması, kişisel verilerin korunmasına ilişkin mevzuatın AB standartları ile uyumlaştırılması, tüm AB Üye Devletlerine cezai konularda etkin adli işbirliği sunulması ve AB-Türkiye Geri Kabul Sözleşmesinin tüm hükümlerinin yerine getirilmesi olarak sayılmaktadır (European Commission, 2016d). Özellikle terörle mücadele konusunda Türkiye'nin AB'nin istediği yönde bir adım atma ihtimalinin Türkiye'nin bölgesinde birçok terör örgütü ile olan mücadelesi dolayısıyla uzak olması, Türkiye'nin AB ile imzaladığı geri kabul anlaşmasında belki de tek amaç olarak değerlendirilebilecek vize serbestisi beklentisini belirsizliğe itmiştir. Dolayısıyla vize serbestisi 18 Mart uzlaşısında öngörülen takvime göre hayata geçirilememiş ve geri kabul anlaşması, AB'nin beklediği şekilde sonuç üretmiştir. AB Türkiye'ye verdiği çok da önemli sayılamayacak bir meblağ ile kendi bölgesinde düzensiz göçün oluşturacağı siyasi, sosyolojik ve ekonomik maliyeti en aza indirebilmiştir.

AB ile imzalanan geri kabul anlaşmasının her iki taraf açısından da geri dönülemez olmadığı ilgili hukuki metinlerde yer almaktadır. Yani iki taraftan birisi veya her iki taraf Anlaşmayı feshetme haklarına sahiptirler. Anlaşmanın fesholunduğuna dair bildirim karşı tarafa iletdikten altı ay sonra Anlaşma kendiliğinde yürürlükten kalkacaktır (Madde 24/5). Nitekim Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, 15 Mart 2017 tarihinde yaptığı açıklamada Geri Kabul Anlaşmasının iptal edilebileceğini söylemiş, Anlaşmayı tek taraflı durdurma haklarının var olduğunu, vize serbestisinin sağlanması ile Anlaşma üzerindeki belirsizliğin son bulacağını ifade etmiştir (Refworld, 2017).

Kısaca, 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanan ve vize serbestisi diyalog sürecinin de birlikte başlatıldığı Geri Kabul Anlaşmasına göre Türkiye üçüncü ülke vatandaşlarını da kapsayacak şekilde Anlaşmayı uyguladığı tarihe kadar Komisyon tarafından Konsey ve Parlamenta Türkiye'ye vize serbestisinin tanınması için teklifte bulunmasını ve eğer teklifte bulunmadığı takdirde Anlaşmanın ilgili maddesinin işletilebileceğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Komisyonun 4 Mayıs 2016 tarihli raporunda bu teklifin yapıldığı görülmektedir. Ancak gerek bu raporda ve gerekse Haziran ayı içerisinde yayımlanan diğer Komisyon raporlarında Konsey ve Parlamenta Türkiye'nin başta terörle mücadele yasasının AB'ye uyumlu hale getirilmesi olmak üzere Türkiye'nin güvenlik stratejileri ile uyuşmayan ve/veya kısa zamanda gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı taleplerin yerine getirilmediği gerekçe gösterilerek vize serbestisinin AB kurumlarını memnun edecek bu değişikliklerin gerçekleşmesine bağlı kıldığı ve uygulamaya alınmadığı ifade edilmiştir.

Sonuç

AB Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması, aslında AB'nin göç dolayısıyla oluşan siyasi, toplumsal ve mali yük paylaşımından kaçınarak sığınmacıları Türkiye'ye geri göndermeyi formüle eden bir anlaşmadır. Anlaşma, AB açısından göç dolayısıyla oluşan yükü, sağlayacağı çeşitli mali fonlar aracılığı ile Türkiye'ye paslayarak azaltacak, Türkiye açısından ise bu mekanizma ile AB üyesi ülkelere vizesiz giriş imkânı elde etmesini sağlayacak bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Karşılıklı haklar ve yükümlülükler olarak değerlendirilebilecek böyle bir anlaşma, aslında uygulamada AB için önemli bir sorun olabilecek göçmenlerin Türkiye'ye geri gönderilmesini temin eden hukuki bir mekanizmanın tesisinden başka bir şey değildir.

Daha teknik bir ifade ile uluslararası yasadışı göçmenlerin AB üyesi herhangi bir ülkeye bir güvenli üçüncü ülke üzerinden (transit) geldikleri gerekçesi ile AB dışında bir üçüncü ülkeye geri gönderilmeleri, uluslararası hukuk ve insani boyutu açısından oldukça tartışmalı bir konudur. Tartışmanın temelinde güvenli üçüncü ülkenin etkili koruma sağlayıp sağlayamayacağı ile üçüncü bir ülkenin güvenli sayılması için gerekli kriterlerin neler olduğu vardır. Dolayısıyla aslında güvenli üçüncü ülke kavramı, zorunluluktan dolayı bir ülkeye girmeye veya orda kalmaya çalışan kişiler için getirilen ve geri gönderilmeme ilkesi ile de bağlantılı bir tedbirdir. Ancak AB'deki uygulama ilkenin getirdiği sorumluluktan kaçış şeklinde görünmektedir.

Başlangıçta her iki taraf arasında akdedilen Geri Kabul Anlaşması ve yürütülen vize diyalogu süreçlerinin kazan-kazan prensibi ile çalıştığını söyleyebiliriz. Buna yönelik Kasım 2015'te açıklanan Ortak Eylem Planı ve Mart 2016'da her iki taraf arasında oluşan Mutabakat, AB için artan göç yoğunluğunu azaltmış, Türkiye açısından ise göç yönetiminde modernleşmeyi hızlandırırken, vize serbestliğinin tanınmasında da önemli bir yol kat edilmesini sağlamıştır. Ancak yine bu eylem planı ve mutabakat metinlerinde, 1 Haziran 2016'da Anlaşmanın üçüncü ülkelere yönelik kişilerin geri gönderilmesini içeren hükmünün uygulamaya girmesinin Türkiye'ye vize serbestisi ile birlikte ele alınması açıkça belirtilmişken, Türkiye'ye vize serbestisinin çeşitli nedenlerle sağlanamaması, birçok belirsizliği beraberinde getirmiştir.

Bu gelişmelerden sonra Türkiye'nin vize serbestisi yol haritasında öngörülen şartlar için gerçekleştirdiği ve gerçekleştireceği hukuki ve kurumsal reformların AB nazarında hiçbir zaman yeterli olmayacağı öngörülebilir. Zira AB'nin bu şartlar için somut ve ölçülebilir kriterler ortaya koymaması, hem kriterlerin gerçekleştirilmesi sürecinde yaşanabilecek olumsuzluklarla ve hem de gerçekleştirilen iyileşmelerin ölçülebilir bir seviye belirtilmediği için AB kurumları tarafından yetersiz bulunması ihtimali ile vize serbestisinin tanınmasını geciktirecektir. Eğer vize serbestisine yönelik bir ilerlemenin kaydedilmemesi durumunda Türkiye'nin Anlaşmayı askıya alması veya feshetmesi, AB'yi önemli ölçüde bir göç baskısı ile karşı karşıya bırakacak, bir başka ifade ile AB kendi sınırlarındaki göç baskısını hafifletecek bir mekanizmadan mahrum kalmış olacaktır. Türkiye böylesi bir durumda vize serbestisi konusunda çok fazla tavizkar davranmamalı ve sonrasında geri dönülemez ölçüde önemli konularda ödünler vermemelidir.

Kaynakça

1. AB, (2016), “AB-Türkiye mülteci anlaşması: Türkiye Geri Kabul Anlaşması’nı askıya aldı!”, AB Haber Brüksel, <http://www.abhaber.com/turkiye-geri-kabul-anlasmasini-askiya-aldi/>, (e.t. 10 Mayıs 2018).
2. ABB, (2015a), Reform Eylem Grubu Üçüncü Toplantısı Basın Bildirisi, 12 Aralık, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, <https://www.ab.gov.tr/50136.html>, (e.t. 10 Şubat 2019).
3. ABB, (2015b), Türkiye –AB Vize Serbestisi Diyalogu, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Aralık.
4. ABB, (2016), 18 Mart 2016 Tarihli Türkiye - AB Zirvesi Bildirisi, 18 Mart, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/18_mart_2016_turkiye_ab_zirvesi_bildirisi_.pdf, (e.t. 10 Şubat 2019).
5. ABB, (2019), Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı https://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf, (e.t. 10 Şubat).
6. Batır, Kerem, (2017), “Avrupa Birliği’nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye İle AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Anlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 585-604.
7. BMMYK ve EGM, (2005), İltica ve Göç Mevzuatı, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Türkiye Temsilciliği ve T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü (E.G.M.), Başkent Matbaası, Ankara.
8. Canpolat, Hasan ve H. Onur Arner, (2012), Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye’nin Göç Politikalarının Gelişimi, ORSAM, Rapor No:113, Haziran.
9. DW, (2016), “AB Komisyonu: Geri Kabul Anlaşması yürürlükte”, 01 Haziran, <https://www.dw.com/tr/ab-komisyonu-geri-kabul-anla%C5%9Fmas%C4%B1-y%C3%BCr%C3%BCrl%C3%BCkte/a-19299023>, (e.t. 10 Mayıs 2018).
10. DW, (2018a), “Türkiye Yunanistan’la geri kabul anlaşmasını durdurdu”, 07 Haziran, <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-yunanistanla-geri-kabul-anla%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1-durdurdu/a-44113345>, (e.t. 10 Mart 2019).
11. DW, (2018b), “AB ile Türkiye arasındaki anlaşma işliyor”, 02 Nisan, <https://www.dw.com/tr/ab-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1ndaki-anla%C5%9Fma-i%C5%9Fliyor/a-43224845>, (e.t. 20 Aralık 2018).
12. Ekinci, M. Uğur, (2016), Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyalogu, SETA Yayınları, İstanbul.
13. Erdoğan, M. Murat, (2015), Türkiye’deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
14. Ergüven, N. Sarp ve Beyza Öztüranlı, (2013), “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62 (4), 1007-1061.
15. Eur-lex, (2019a), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> (e.t. 10 Nisan).
16. Eur-lex, (2019b), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:212:0012:0023:EN:PDF>, (e.t. 12 Mart).
17. European Council, (1999), Tampere European Council Presidency Conclusions, 15 - 16 October, http://www.europarl.europa.eu/summits/tam_en.htm, (e.t. 10 Nisan 2019).
18. European Council, (2005), Global Approach To Migration: Priority Actions Focusing On Africa And The Mediterranean, Brussels, European Council, <http://www.mondialisations.org/php/public/art.php?id=21968&lan=EN>, (e.t. 1 Ekim 2019).
19. European Commission, (2016a), Turkey’s Progress On The Visa Liberalisation Roadmap, 4 May 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/20160504/turkey_progress_visa_liberalisation_roadmap_en.pdf, (e.t. (15 Şubat 2019).
20. European Commission, (2016b), Managing The Refugee Crisis Eu-Turkey Statement: Progress Report June 2016, <https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background->

- information/docs/20160615/factsheet_implementation_of_the_eu-turkey_statement_en.pdf, (e.t. 7 Şubat 2019).
21. European Commission, (2016c), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160615/2nd_commission_report_on_progress_made_in_the_implementation_of_the_eu-turkey_agreement_en.pdf, (e.t. 7 Şubat 2019).
  22. European Commission, (2016d), Managing the Refugee Crisis, EU-Turkey Statement, 4 October 2016, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-3218_en.htm, (e.t. 15 Şubat 2019).
  23. European Commission, (2019), “Return & Readmission”, Migration and Home Affairs, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/return-readmission_en (e.t. 20 Nisan).
  24. Eurostat, (2019), Migration and Migrant Population Statistics - Statistics Explained, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/1275.pdf>, (e.t. 22 Mart)
  25. Eurostat, (2018), Eurostat Regional Yearbook 2018, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
  26. Eurostat-Newsrelease, (2018), <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8754388/3-20032018-AP-EN.pdf/50c2b5a5-3e6a-4732-82d0-1caf244549e3>, (e.t. 12 Aralık 2018), No: 47, 20 March.
  27. GİGM, (2019), http://www.goc.gov.tr/icerik3/genel-mudurlugumuzce-isletilen-geri-gonderme-merkezleri_323_326_4612, (e.t. 11 Ocak).
  28. IOM, (2009), Göç Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü, (Ed.: Bülent Çiçekli), 17 Route des Morillons 1211 Cenevre 19 İsviçre.
  29. Kızılay, (2017), 2017 Yılı Göç İstatistik Raporu, Türk Kızılayı Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/38492657_2017-yili-goc-istatistik-raporu-ocak-2018.pdf, (e.t. 25 Aralık 2018).
  30. MFA, (2019), <http://www.mfa.gov.tr/data/agreed%20minutes%20ve%20annotated%20roadmap.pdf>, (e.t. 10 Mart).
  31. Refworld, (2017), “Turkey threatens to cancel landmark refugee agreement with EU”, 16 March, Radio Free Europe/Radio Liberty, <https://www.refworld.org/docid/5975a660a.html>, (e.t. 29 Nisan 2019).
  32. TBMM, (2019), <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss298.pdf>, (e.t. 10 Ocak).
  33. Yıldırım Mat, Tülay ve Selman Özden, (2018), “AB ile Türkiye Arasındaki Geri Kabul Anlaşması'nın İnsan Hakları Açısından Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 24(1), 36-49.
  34. UN, (2017a), International Migration Report, United Nations, New York.
  35. UN, (2017b), International Migration Report (Highlights), United Nations, New York.
  36. UN DESA, (2019), International Migrant Stock: The 2017 Revision, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates17.asp>, (e.t. 03 Mart)
  37. UNHCR, (2018a), Global Trends Forced Displacement in 2017, The UN Refugee Agency, Switzerland.
  38. UNHCR, (2018b), Europe Keydata Q1-Q3-2018, <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/66565>, (e.t. 1 Ekim).

TÜRKİYE'YE GÖÇÜN TÜRK İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİSİ: BİR SAHA ARAŞTIRMASI* THE IMPACT OF IMMIGRATION TO TURKEY ON TURKISH LABOR MARKET: A FIELD STUDY

İsmail Hakkı İŞCAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

Mesut ÇAKIR

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Şanlıurfa İl Göç İdaresi Müdürlüğü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Göç, ister gönüllü ister zorunlu olsun, ülkelerin işgücü piyasaları üzerine etkisi kaçınılmazdır. Bu çalışmanın amacı, son dönemde Türkiye'ye yönelik artan göç dolayısıyla, Türkiye'deki işgücü piyasasının elde edilen veriler ölçüsünde nasıl etkilendiğini ortaya koymaya yöneliktir. Bu kapsamda çalışmada, 26 il genelinde ve 2526 mülteci üzerinde gerçekleştirilen, Türkiye'deki Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Başvuru Sahibi Sığınmacıların Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısına yönelik etkilerinin araştırıldığı kapsamlı bir saha çalışmasının verileri kullanılmaktadır. Saha çalışmasında elde edilen veriler, yapılandırılmış görüşme tekniği ile oluşturulan anket soruları ile toplanmıştır. Anketin Türk işgücü piyasasına yönelik olan bölümüne ait verilerin değerlendirildiği bu çalışma, Türkiye'de göç sonrası oluşan sosyal ve ekonomik etkileşimin boyutlarını, emek piyasasına yönelik olarak ölçmeye çalışmaktadır. Türkiye, işsizliğin yüksek, güvencesiz çalışma biçimlerinin yoğun ve işçi kesimi arasında rekabetin fazla olduğu bir ülkedir. Dolayısıyla araştırma kapsamındaki mültecilerin geleneksel göçmen işçilerin yaşadıkları sorunları yaşadıkları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sığınmacı, Göç, Mülteci, İşgücü Piyasası, Saha Çalışması*

ABSTRACT

The impact of migration on labor markets of countries whether voluntary or compulsory is inevitable. The aims of this study, migration is intended to demonstrate how it affects the labor market in Turkey. In this study, The data of survey in the 26 province and 2526 refugees and asylum seekers are used. In this survey, mainly syrians including refugees and asylum seeker, who are International Protection and Temporary Protection Applicant in Turkey are being investigated effects on Turkey's socio-economic structure. The data obtained in the field study were collected by structured interview technique. In this study, the section of the Turkish labour market data of a comprehensive survey study are used. And in this study, the dimensions of social and economic interaction in Turkey after migration is trying to measure for the labor market. Turkey is a country where unemployment is high and there is intense forms of unsecured work and more competition among workers. Therefore, it is understood that refugees in the research experience problems experienced by traditional migrant workers.

Key Words: *Asylum Seeker, Migration, Refugee, Labor Market, Field Work*

1. Giriş

Geçmişten günümüze dünya tarihindeki siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmeler çeşitli bölge ve ülke toplumları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Bu etkilerin belki de en önemlisi bu bölge ve ülkelerdeki insanların resmi veya gayri resmi yollarla adeta göçe zorlanmasıdır. 15 Mart 2011 tarihinde Suriye'de başlayan siyasi kriz, uluslararası bir boyut kazanarak bölge insanının çoğunluğunun kendi yurdunu terk etmesine neden olmuş ve başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelere büyük oranda göç akınları başlamıştır.

* Bu çalışma, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalında, yüksek lisans öğrencisi Mesut ÇAKIR'ın, Doç.Dr. İsmail Hakkı İŞCAN'ın danışmanlığında yürütülen "Türkiye'deki Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Başvuru Sahibi Sığınmacıların Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Etkisi: Bir Saha Araştırması" konulu yüksek lisans tez çalışmasından türetilmiştir.

Uluslararası düzeyde bu insani drama yapıcı çok fazla tepki veren ülke olmamış, Türkiye, tarihinin ve coğrafyasının verdiği sorumluluk ile bu yükün altına adeta tek başına kalmıştır. Yaklaşık yedi yıldır devam eden bu durum ve oluşturduğu etkiler, uzun bir süre daha devam edecek gibi görünmektedir. Zira şu anda Suriye’de oluşan siyasi ve güvenlik endişesi giderilmiş olsa bile o bölgede yıkılan yerleşim yerlerinin tekrar onarılması ve uzun bir süredir çeşitli ideallerle ülke dışında hayat kurmuş ve geleceğini planlamış insanların kendi vatanları dahi olsa geri dönüşleri bir hayli zaman alacağı benzetilmektedir.

Türkiye’de mülteci ve sığınmacı (2013 yılında yapılan düzenleme ile “şartlı mülteci”) statüsünde bulunan yabancıların %90’ından fazlasını oluşturan Suriyelilerin giderek artan sayıları, Türkiye’nin demografik yapısını ve toplumsal dinamiklerini etkilediği gibi ekonomik yapısını ve işleyişini de etkiler bir güce ulaşmıştır. Uzun yıllardır kronik ekonomik sorunlarından birisi olan işsizlikle mücadele eden Türkiye, Suriye krizi ile birlikte bu sorunun çok daha büyümüş hali ile karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye ekonomisinde artan talep ve harcamalar sayesinde yaşanan ekonomik canlılık, işgücünde düşük maliyetli ucuz işgücünün getirdiği avantajlar, göçün olumlu etkilerinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Aslında Suriyeliler Türkiye’de hem ekonomik ve hem de toplumsal temelde birçok sıkıntı kaynağı oluşturabilecekleri gibi sosyal zenginleşmenin ve ekonomik canlanmanın getirdiği olumlu yöndeki gelişmelere de kaynak olabilirler. Göçün hangi yönde etki doğuracağı, bu çalışma gibi alanda ve sahada yapılan araştırmalarla netlik kazanarak ülke yöneticilerinin konu ile ilgili alacağı karar ve politikaların oluşmasına katkı sağlayabilir.

Türkiye’de 2013 yılında başlayan ve 2016 yılında yapılan hukuksal düzenlemelerle devam eden mülteci ve (şartlı mülteci statüsündeki) sığınmacıların Türkiye işgücü piyasasındaki etkilerini ve bu etkilerin ekonomik sonuçlarını orta ve uzun vadede tespit etmek oldukça güçtür. Bu çalışma, Türkiye’ye göç eden Suriyeliler dâhil mülteci ve sığınmacılardan bir örnekleme, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik dinamikler üzerindeki etkilerini araştıran anket tarzında yapılan bir saha çalışmasının, Türkiye istihdam yapısına yönelik olan sorularından elde edilen cevapların analizine yöneliktir. Çalışma, alanda yapılan birçok saha araştırmalarından farklı olarak katılımcı sayısının yüksek sayıda olması ve uygulamanın eşit sayıda olmamakla birlikte Türkiye’nin 26 ilinde gerçekleştirilmiş olması gibi bazı farklılıklarla literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İkinci bölümde göç konusunda karşılaşılan temel kavramlar ve hukuki olarak Türkiye’de gerçekleşen evrim anlatılacaktır. Üçüncü bölümde dünya genelinde ve Türkiye özelinde göç rakamları verilerek göçe dair sayısal bir çerçeve ortaya konacaktır. Dördüncü bölümde Türkiye’de işgücü piyasası ele alınacak Türkiye’nin istihdam yapısına yönelik temel dinamikler ortaya konduktan sonra sığınmacı ve mültecilerin Türkiye’deki çalışma hakları ve rakamlarla çalışma durumları incelenecektir. Yapılan saha araştırmasının yöntemi konusunda bilgi verildiği izleyen bölümde aynı zamanda saha araştırmasının bulguları da incelenecektir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Temel Kavramlar

Göç, temelinde ekonomik, siyasi ve/veya toplumsal sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim biriminden başka bir yerleşim yerine gitmesi olarak tanımlanabilir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 1). Tarihsel olarak her devirde değişen siyasi, toplumsal ve çevresel unsurlar zoruyla yaşam koşullarında meydana gelen değişimler, göçleri ortaya çıkarmıştır (Deniz, 2008: 4). Dolayısıyla göç, toplumların sosyo-kültürel, ekonomik ve politik yapısı ve işleyişi ile ilişkili bir olaydır. Göç, eğitim ve ekonomi gibi kişinin kendi isteğine bağlı gelişebileceği gibi, politik nedenlerle veya savaş sonucu zorunlu bir şekilde de görülebilir. Göç hareketinin yönüne göre “iç göç” ve “dış göç” şeklinde genel bir ayırım yapılabilir. Bu başlıkların alt başlıkları, uluslararası düzeyde gerçekleşen hareketliliğin getirdiklerine göre çoğalabilir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 1).

İnsanlar, tarihin eski dönemlerinden bu yana ekonomik nedenler başta olmak üzere savaş ve siyasi çalkantılar gibi nedenlerle göç etmişlerdir. Tarihsel olarak oldukça eski bir olgu olmasına rağmen göçün uluslararası bir sorun haline gelmesi, elbette göçmenlerin sayısındaki artışla ilgilidir. Göçün ve

göçmenlerin sayısındaki artışları etkileyen birçok unsur söz konusu edilebilirken bu unsurların belki de en önemlisinin genel olarak dünyadaki küreselleşme eğilimlerindeki yükseliş olduğunu söyleyebiliriz. Dünya tarihinde Afrika toplumlarının köleleştirilmesinden Hindistan, Çin ve Japonya'dan Avrupa'ya olan emek akışının, ABD'ye kitlesel göçün ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Kuzeye göçün kapitalizmin ve sömürgeciliğin gelişmesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunan görüşler (Cohen, 1987; Marfleet, 2006; Castles and Miller, 2009) göç olgusuna bu tarz bir bakışın sahibidirler. Ayrıca bu tespit, özellikle 1980 sonrası göçmenlerin sayısındaki artışla da görülebilir. Özellikle sermaye ve mal ticareti önündeki engellerin kaldırılması ve serbestleştirilmesi, insan kaynaklarının hareketliliğini de beraberinde getirmiştir.

Bunun dışında Ulusal ve uluslararası gelir eşitsizlikleri, çalışma olanaklarının dengesiz dağılımı, siyasi, etnik, dinsel ve benzeri kültürel haklar alanında yaşanan gerilimler göçün itme ve çekme etkenlerinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte hane halkı özellik ve kararları ile bireyin özellikleri, ilgileri ve ihtiyaçları da göç davranışının temel fonksiyonuna dâhildir. Göçün ilintili olduğu bu etkenler kabul edilebilir olmakla birlikte bunlar üzerindeki tartışmalar, bulunulan zamana ve bölgelere göre farklılaşmakta ve bu tartışmaları etkileyen iki temel unsur söz konusu olmaktadır. Bunlar, göç baskısını arttıran etmenlerle artan göç baskısını kontrol etme çabalarıdır. Bu iki ana kuvvet, göçün nasıl tanımlanacağını ve nasıl gerçekleşeceğini belirlemektedir (Sirkeci, 2006: 34).

Göç konusunda kavramsal düzeyde açıklanması gereken hususlardan bir diğeri, sığınmacı (*asylum seeker*) ve mülteci (*refugee*) kavramlarının ayrıştırılarak tanımlanmalarıdır. 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Konvansiyonu'na (1951 Sözleşmesi) göre mülteci; “ırkı, dini, milliyeti belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyuşu yoksa önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkudan dolayı dönmek istemeyen yabancı” şeklinde tanımlanmaktadır (BMMYK, 1998: 68). Bu tanımlamada öngörülen nedenler dolayısıyla ülkesini terk ederek başka bir ülkenin korumasını talep eden kişi, iddia ettiği hususlar doğrulanıncaya kadar “sığınmacı”, iddiaların doğrulanması ile de “mülteci” statüsüne geçmektedir. İskan Kanunumuz Madde3/3'e göre “Türkiye’de yerleşmek amacıyla olmayıp bir zaruret ilcasıyla muvakkat oturmak üzere sığınanlara sığınmacı denir”. Sığınmacı kavramı ilerde inceleneceği gibi Türk hukukunda 2013 yılında yapılan düzenleme ile “şartlı mülteci” statüsü ile değiştirilmiştir.

Göçmen (*migrant*) ise mülteci tanımındaki zorlayıcı nedenler dışında ve genelde ekonomik gerekçelerle ülkesini gönüllü olarak terk ederek başka bir ülkeye yasal veya yasal olmayan yollarla giden ve orada yaşayan yabancıdır. Mülteci ve sığınmacılar göçmen kişi olarak değerlendirilebilir ancak her göçmen kişi sığınmacı veya mülteci değildir. Bu türde bir ayırımın pratikte yapılması da zordur. Zira insanların yaşam haklarının tehlikeye girmesi, ekonomik ve/veya sosyal gerekçelerle gerçekleşiyor olabilir. Yani 1951 Sözleşmesinin mülteci tanımlamasında yer verdiği hususların pratikte çok daha geniş bir toplum kesimini içine alacak duruma geldiğini söyleyebiliriz.

3. Dünya ve Türkiye’de Göçe Dair İstatistikler

Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre dünya çapındaki uluslararası göçmen sayısı, geçtiğimiz on yedi yılda büyümeye devam etmiş, 2000 yılında 173 milyon olan göçmen sayısı, 2005'te 191 milyona, 2010'da 220 milyona, 2015'te 248 milyona ve 2017 yılında ise 258 milyona ulaşmıştır. 1980 yılında 100 milyonun altında ve neredeyse dünya nüfusunun %2.2'si kadarı göçmen durumundayken, 2000 yılına doğru gelindiğinde dünya çapındaki uluslararası göçmenlerin sayısı dünya nüfusuna göre daha hızlı artış göstermiştir. Bu daha hızlı büyüme oranı nedeniyle, göçmenlerin toplam nüfus içindeki payı 2000 yılında %2,8'den 2017 yılında % 3,4'e yükselmiştir. Dahası, yüksek gelirli ülkelerde 2000–2017 döneminde göçmen nüfusunun büyüme oranı, en yüksek düzeyde yılda % 2,9 olarak gerçekleşmiştir (UN, 2017:4).

BM verilerine göre yüksek gelirli ülkeler, tüm uluslararası göçmenlerin neredeyse üçte ikisine ev sahipliği yapmaktadır. 2017 yılı itibariyle, dünya çapındaki tüm uluslararası göçmenlerin % 64'ü (165

milyon uluslararası göçmene eşittir) yüksek gelirli ülkelerde yaşamaktadır. Dünyadaki göçmenlerin % 33'ü ise (ya da 92 milyonu) orta ya da düşük gelirli ülkelerde yaşamaktadır. Bunlardan 81 milyonu orta gelirli ülkelere ve 11 milyon düşük gelirli ülkelere ikamet etmektedir (UN, 2017:4). Tüm bu veriler, kayıt dışı göç ve ikinci veya üçüncü kuşakları kapsamamaktadır. Ayrıca pek çok ülkede yaşanan iç göçler dolayısıyla oluşan hareketlilik de bu veriler kapsamında değildir.

Diğer taraftan göçmen hareketliliğinin orijin ülkeleri de zamanla çok hızlı ölçüde çeşitlenmiş ve coğrafi ve tarihsel yakınlık modellerinin yerine ekonomik ve güvenlik endişelerine bağlı unsurlar çok daha tartışılır olmuştur. BM verilerine göre 2000-2017 yılları arasında uluslararası göçün en fazla artış kaydettiği orjin bölgesi Asya kökenli uluslararası göçmenlerde görülmektedir (40,7 milyon). Bunu Afrika'dan (14,7 milyon), Latin Amerika ve Karayipler'den (12,9 milyon), Avrupa'dan (11.6 milyon), Kuzey Amerika'dan (1.2 milyon) ve Okyanusya'dan (700.000) kaynaklı göçmen nüfusu izlemiştir (UN, 2017:9).

2017 yılında, dünyadaki tüm uluslararası göçmenlerin % 50'sinden fazlası sadece on ülkede ya da bölgede yaşıyor, yirmi ülke ya da bölge, küresel göçmenlerin yüzde 67'sine ev sahipliği yapmaktadır. En fazla uluslararası göçmen, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yaşamakta ve sayısı dünya toplamının yüzde 19'una eşittir (50 milyon). Göçmenlere ev sahipliğinde ABD'den sonra sırayı Suudi Arabistan, Almanya ve Rusya Federasyonu izlemektedir (her biri yaklaşık 12 milyon). Ardından Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda (yaklaşık 9 milyon) ve Birleşik Arap Emirlikleri gelmektedir (8 milyon). Uluslararası göçmenlerin dünyadaki yirmi en büyük hedef ülkesinden dokuzu Asya'da, ikisi Avrupa'da, ikisi Kuzey Amerika'da, biri de Afrika ve Okyanusya'da bulunmaktadır (UN, 2017: 6).

Uluslararası sınırlar boyunca küresel ölçekte zorla yerinden edilme düzeyi yükselmeye devam etmiş, 2016 yılı sonunda, dünyadaki toplam mülteci ve sığınmacı sayısının 25.9 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu rakam, tüm uluslararası göçmenlerin %10,1'ini temsil etmektedir. Gelişmekte olan bölgeler dünya mültecilerinin ve sığınmacıların % 82.5'ine ev sahipliği yapmaktadır. 2016 yılında Türkiye, yaklaşık 3.1 milyon mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapan en büyük mülteci nüfusunu barındırmıştır. 2000 yılından bu yana mülteci nüfusunun en fazla arttığı Türkiye, BM verilerine göre 2017 yılında üç milyondan fazla mülteciyi ağırlamıştır (UN, 2017: 7).

BM Yüksek Komiserliği (UNHCR) Türkiye Temsilciliği tarafından yayınlanan istatistiklere göre, 4 milyona yakın mülteciyi barındıran Türkiye 2018 yılında da dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmaya devam etmiştir.

Grafik 1. Türkiye'de Sığınmacı / Mülteci Nüfusu (Ağustos-2018)

Kaynak: UNHCR, 2018

Grafikte de görüldüğü gibi Suriyeliler, Türkiye'deki mülteciler içerisinde en yüksek orana (%91) sahip yabancılarıdır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM)'ne göre 27 Eylül itibarıyla Sayıları 3.567.658 kişiye ulaşmıştır (GİGM, 2018). Bu rakam Türkiye ve bölgedeki diğer ülkelere yer alan tüm Suriyeli

sığınmacıların (5.625.611) %63,4'üne denk gelmektedir. Afgan, Irak ve İranlılar da diğer sığınmacı/mülteciler arasındadır.

Türkiye'deki toplam mültecilerin yaklaşık %50'si dört kilit ilde kayıtlıdır. Bu iller, İstanbul, Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'dır. %60'ı erkek olan Türkiye'deki mültecilerin yaklaşık dörtte biri de 15-24 yaş arasındadır (UNHCR, 2018). Türkiye'deki sığınmacı/mültecilerin büyük bir kısmını oluşturan Suriyelilerin sadece 178.080'i geçici barınma merkezinde yaşıyor olmalarına rağmen, büyük çoğunluğu (3.389.578 kişi) bu merkezlerin dışında yaşamaktadır (GİGM, 2018).

Tablo 1. Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.934.294	1.433.364	3.367.658
0-4	285.894	246.710	532.604
5-9	246.754	211.571	458.325
10-14	191.517	175.869	367.386
15-18	159.287	127.326	286.613
19-24	313.444	223.059	536.503
25-29	196.134	141.753	337.887
30-34	162.410	120.899	283.309
35-39	113.469	89.691	203.160
40-44	74.191	69.153	143.344
45-49	57.458	53.952	111.410
50-54	44.467	44.598	89.065
55-59	31.132	31.261	62.393
60-64	21.378	23.120	44.498
65-69	14.548	14.658	29.206
70-74	8.069	8.908	16.977
75-79	4.556	5.525	10.081
80-84	2.563	3.327	5.890
85-89	1.325	1.690	3.015
90+	698	902	1.600

Kaynak: GİGM, 2018.

GİGM istatistiklerine göre Türkiye'deki sığınmacı/mülteci nüfusun %91'ini oluşturan Suriyeli sığınmacıların %46'sını, 0-18 yaş grubuna ait kişiler oluşturmaktadır. Oranın yüksekliği, bu gruba ait kesimin Türkiye'de eğitim sorununu gündeme getirmekle birlikte kayıt dışı ve çocuk istihdamı sorununa da yol açabilme ihtimalini göstermektedir.

UNHCR'ye göre, 2018'in ilk altı aylık dönemi itibarıyla, resmi eğitim programlarına 600.000'den fazla Suriyeli çocuk kayıt edilmiştir. Bu rakam, bu yaş grubu çocukların % 62,5'ini temsil etmektedir. Kayıt oranının bu düzeyde gerçekleşmesi, yoksulluğun eğitime erişimde önemli bir engel olmaya devam ettiğini göstermektedir. Dahası eğitime daha fazla erişim sağlamada kaydedilen ilerlemeye rağmen, kayıtlı öğrencilerin sadece 350.000 kadar çocuk ve ergenin okula devam ettiği anlaşılmaktadır. Yaşına ve kayıt oranlarına bakıldığında, bu okul dışı çocukların çoğunun 10 ile 18 yaşları arasında olduğu görülmektedir.

Dünya genelinde yaşları büyüdükçe okula gitmeyen çocuk sayısının oransal olarak arttığını belirten UNHCR'ye göre ilkokula giden sığınmacı ve mülteci çocukların neredeyse üçte ikisi ortaöğretime devam etmemektedir. 20.000'den fazla Suriyeli öğrencinin 2018 yılında Türk üniversitelerinde yükseköğretim programlarına kayıt yaptırdığı belirtilen istatistiklerde, dünya genelinde yükseköğretime kayıt olma oranının %37 olduğu, mülteci çocukların yalnızca yüzde birinin bu fırsata sahip olabildiği ve bu sayının da üç yıldır değişmediği vurgulanmaktadır (UNHCR, 2018).

Suriyeli sığınmacılar içerisinde çalışma çağındaki kişilerin (19-54 yaş) oranı ise %48'dir. Bu oranlarla Türkiye'de bulunan Suriyelilerin 0-54 yaş arası nüfusu, toplam Suriyelilerin %94'üne denk gelmektedir.

Bu da Türkiye'deki sığınmacı/mültecilerin önemli bir kısmını oluşturan Suriyeli yabancıların, genç ve çalışma çağındaki olan bir nüfus yapısına sahip olduklarını göstermektedir.

4. Türkiye'de İşgücü Piyasası ve Sığınmacı / Mültecilerin Çalışma Hakları

4.1. Türkiye İşgücü Piyasasının Temel Dinamikleri

Türkiye İstatistik Kurumu'na (TÜİK) göre, Haziran 2018 itibarıyla Türkiye nüfusunun 15 ve üzeri yaş dilimi, 60.626.000 kişiden oluşmaktadır. Bu sayının 32.629.000'lik kısmını, istihdam edilenler ve işsizler dâhil olmak üzere işgücü kapsamındaki kişiler teşkil etmektedir. İşgücü kapsamındaki 29.314.000 kişi istihdam edilmekteyken, 3.315.000 kişinin işsiz olduğu görülmektedir (TÜİK, 2018).

Tablo 2. Türkiye'de Yıllara Göre Nüfusun İşgücü İstatistikleri

Yıllar	15 ve daha yukarı yaştaki nüfus	İşgücü	İstihdam edilenler	İşsiz	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)
2005	48 356	21 691	19 633	2 058	44,9	9,5
2006	49 275	21 913	19 933	1 980	44,5	9,0
2007	50 177	22 253	20 209	2 044	44,3	9,2
2008	50 982	22 899	20 604	2 295	44,9	10,0
2009	51 833	23 710	20 615	3 095	45,7	13,1
2010	52 904	24 594	21 858	2 737	46,5	11,1
2011	53 985	25 594	23 266	2 328	47,4	9,1
2012	54 961	26 141	23 937	2 204	47,6	8,4
2013	55 982	27 046	24 601	2 445	48,3	9,0
2014	56 986	28 786	25 933	2 853	50,5	9,9
2015	57 854	29 678	26 621	3 057	51,3	10,3
2016	58 720	30 535	27 205	3 330	52,0	10,9
2017	59 894	31 643	28 189	3 454	52,8	10,9
2018*	60 626	32 629	29 314	3 315	53,8	10,2

Kaynak, TÜİK, 2018 (İşgücü İstatistikleri)

(*) 2018 Yılı Haziran ayı verisidir.

İşgücü 2018 yılı Haziran döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 675 bin kişi artarak 32 milyon 629 bin kişi, işgücüne katılım oranı ise %53,8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemler için yapılan kıyaslamalara göre; erkeklerde işgücüne katılım oranı 0,4 puanlık artışla %73,4, kadınlarda ise 0,5 puanlık artışla %34,6 olarak gerçekleşmiştir. Çalışma çağındaki 15-64 yaş grubunun işgücüne katılım oranı %59,2, bu yaş grubunda erkeklerin işgücüne katılım oranı ise %79,4 iken kadınların %38,8 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca istihdam edilenlerin sayısı 2018 yılı Haziran döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre 611 bin kişi artarak 29 milyon 314 bin kişi, istihdam oranı ise 0,4 puanlık artış ile %48,4 olarak gerçekleşmiştir.

Haziran 2018 döneminde resmi genel işsizlik oranı %10,2, erkeklerde işsizlik oranı %8,7 iken kadınlarda aynı oran %13,2 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde tarım dışı işsizlik oranı %12,1 olarak tahmin edilirken, genç nüfusta (15-24 yaş) işsizlik oranı %19,4 olarak gerçekleşmiştir. 15-64 yaş grubunda ise bu oran %10,4 olarak gerçekleşmiştir. Genç işsizliğin önemli ölçüde yüksek ve genel işsizlik oranının üzerinde olması, işgücünün çoğunluğunun genç olduğu Türkiye'de işsizliğin yapısal bir sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin önemli bir kısmını oluşturan Suriyelilerin %23'ünün 15-24 yaş grubu genç nüfusa sahip olduğu düşünüldüğünde Türkiye'deki işgücü piyasasının sığınmacı ve mültecilerden etkilenmemesinin mümkün olmadığı anlaşılabacaktır.

Haziran 2018 döneminde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı, bir önceki yılın aynı dönemine göre 0,7 puan azalarak %34, tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranı ise bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim göstermeyerek %22,4 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye’de toplam istihdamın önemli bir oranı kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Kayıt dışı istihdamın en yaygın olduğu sektör ise tarım sektörüdür. TÜİK’e göre tarımdan sonra kayıt dışı istihdamın en yüksek olduğu alan sırasıyla inşaat sektörü ve ardından hizmet sektöründeki otel ve restoranlar olduğu görülmektedir. Kayıt dışılığın en düşük olduğu sektör ise sanayi sektörüdür. 2018 Yılı Haziran ayı itibarıyla Türkiye’de istihdam edilen 29.314.000 kişinin sektörlere göre dağılımına bakıldığında, %19,2’si tarım, %19,6’sı sanayi, %7,2’si inşaat, %54’ü ise hizmet sektöründe yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Sektörel Dağılımı

Yıllar	Toplam (Bin kişi)	Tarım (%)	Sanayi (%)	İnşaat (%)	Hizmetler (%)
2005	19 633	25,5	21,6	5,6	47,3
2006	19 933	23,3	21,9	6,0	48,8
2007	20 209	22,5	21,8	6,1	49,6
2008	20 604	22,4	22,0	6,0	49,5
2009	20 615	23,1	20,3	6,3	50,4
2010	21 858	23,3	21,1	6,6	49,1
2011	23 266	23,3	20,8	7,2	48,7
2012	23 937	22,1	20,5	7,2	50,2
2013	24 601	21,2	20,7	7,2	50,9
2014	25 933	21,1	20,5	7,4	51,0
2015	26 621	20,6	20,0	7,2	52,2
2016	27 205	19,5	19,5	7,3	53,7
2017	28 189	19,4	19,1	7,4	54,1
2018	29 314	19,2	19,6	7,2	54,0

Kaynak, TÜİK, 2018 (İşgücü İstatistikleri)

(*) 2018 Yılı Haziran ayı verisidir.

2018 yılı Haziran ayı itibarıyla Türkiye’de istihdam edilen 29.314.000 kişinin %67,6’sı ücretli veya yevmiyeli olarak istihdam edilmekte, %16,9’u kendi hesabına çalışırken, %4,4’ü işveren olarak, %11,1’i ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (TÜİK, 2018).

Tablo 4. Türkiye’de İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre İşteki Durumu (Bin kişi)

Yıllar	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
2014	25 933	17 125	1 173	4 479	3 155
2015	26 621	17 827	1 175	4 468	3 150
2016	27 205	18 377	1 239	4 536	3 053
2017	28 189	18 960	1 279	4 815	3 134
2018*	29 314	19 824	1 289	4 954	3 246

Kaynak, TÜİK, 2018 (İşgücü İstatistikleri)

(*) 2018 Yılı Haziran ayı verisidir.

4.2. Türkiye’de Sığınmacı ve Mültecilerin İstihdamında Hukuksal Boyut

Özellikle Suriyeli yabancıların Türkiye’ye olan göç akınının önemli ölçüde artmaya başladığı 2011 yılı Mart ayından bu yana sığınmacı ve mültecilerin çalışma hakları ve ekonomide istihdamı en fazla tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir. Göç eden topluluk ile göç akınına uğrayan yerel halkın en fazla tedirginlik duydukları hususlardan biri; göç edenler için kendi hayatlarını idame ettirebilecek sürekli ve güvenli bir iş ortamı sağlamak, göç alan yerel halk için ise iş piyasasındaki arz artışı nedeniyle ucuz işgücü ile rekabet etmek ve belki de kendi işini kaybetme riski ile karşı karşıya kalmaktır. Göç, kendisi ile birlikte ekonomide bir taraftan göç eden kesimin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla işgücü maliyetlerini aşağı çeken düşük ücret düzeyinde emek arz kaynağının genişlemesi ile diğer taraftan yeni

ekonomik faaliyet alanlarının doğuşu ve ekonomide tüketim harcamalarındaki artış ile ekonomik canlanmayı meydana getiren özel bir konu haline gelmiştir.

Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin önemli bir kısmını (%91) oluşturan Suriyelilerin kendi hayatlarını kendilerinin karşılaması için çalışmaları ve Türkiye'de üretim ve tüketime katkıda bulunmaları gün geçtikçe önemli bir ihtiyaca dönüşmektedir. Burada asıl önemli olan haksız rekabetin, kaçak çalışmanın emek sömürüsünün önlenmesi ve aynı zamanda yerel halkın somut endişelerinin giderilmesinin aynı anda sağlanabilmesidir (Erdoğan, 2015: 82).

28 Temmuz 2016 tarihinde kabul edilen *Uluslararası İş Kanunu*, tasarı olarak hazırlanan metninde, kanunun gerekçesi olarak Türkiye'ye çalışma amacı ile gelen yabancılar için düzenlenen *4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'un*, özellikle işverene önemli mali yükümlülükler yüklediği, ülkeye yasal yollardan giren yabancıların niteliği ile çalıştığı sektör açısından farklı uygulamalara izin vermediği belirtilmektedir. Esneklik sağlamayan yapısı nedeniyle, yabancıları düşük vasıflı işlere yönlendirmesi bunun da kayıt dışılık sorununu beraberinde getirdiği için sığınmacı ve mülteciler için uygulanmasının mümkün olmadığı belirtilen ilgili kanunun ayrıca, Türkiye'de nitelikli ve vasıflı yabancı işgücünün istihdamında artış sağlamanın ülkemiz işgücü piyasasında giderek bir gereklilik arz etmesi nedeniyle, bu kişilerin çalışma izin şartlarında yeniden düzenlemeler yapılmasının zorunlu hale geldiği ifade edilmektedir (TBMM, 2018).

2013 yılında kabul edilen YUKK'nin 91. Maddesi "Geçici Koruma" statüsünü tanımlamış ve Geçici Koruma kapsamındaki kişilerin hak ve yükümlülüklerinin Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenleneceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda "*Geçici Koruma Yönetmeliği*", 22 Ekim 2014 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelikle Geçici Koruma statüsünden yararlanan "*yabancılara sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetler ile tercümanlık ve benzeri hizmetler*"in sağlanabileceği düzenlenmiştir.

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin, "İş Piyasasına Erişim Hizmetleri" başlıklı 29. Maddesinde, "*Geçici korunanların çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar, Bakanlığın görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca belirlenir*" hükmü yer almaktadır.

Bunların dışında 2016 yılında alınan yeni hukuki kararlarla yabancıların Türkiye'deki istihdamı için yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bunlardan birisi, 15 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe giren "*Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik*"tir. Bu yönetmelikle ülkemizde geçici koruma sağlanan yabancılar en az 6 ay Türkiye'de kayıtlı olarak bulunmaları kaydıyla, kalma izni verilen illerde çalışma iznine başvuru imkânı sağlanmaktadır. 26 Nisan 2016 Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren "*Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi Ve Uluslararası Korunma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik*", 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu uyarınca başvuru sahibi, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma statüsü sahibi sayılan yabancıların Türkiye'de çalışmalarına ilişkin usul ve esasları belirlemek için çıkarılmıştır. Ayrıca, yabancıların kayıt dışı çalışmalarının önlenmesi, yerli-yabancı işgücü dengesi kurularak, nitelikli yabancı işgücünden de yararlanılmasını öngören "*6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu*" 13 Ağustos 2016 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Türkiye'de son dönem artış kaydeden göç ile gelen Suriyelilerin istihdamını düzenleyen ve çalışma izninin alınmasını Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB)'nin yetkisine veren 15 Ocak 2016 tarihli Yönetmeliğe göre çalışma izni ve istihdam kotası şu şekilde düzenlenmiştir;

Çalışma izni;

- Yabancı'nın geçici koruma kapsamında olduğunu belirten geçici koruma kimlik belgesinin/yabancı tanıtma belgesinin ve yabancı kimlik numarasının olması gereklidir.
- Geçici koruma sağlanan yabancılar, geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvuruda bulunabilir.
- Geçici koruma sağlanan yabancılar her seferinde en fazla 1 (bir) yıl süreli çalışma izni verilecektir.
- Başvuru, yabancıları çalıştıracak işveren tarafından e-Devlet üzerinden yapılacaktır.
- Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak olan ve geçici koruma kapsamında bulunanlar çalışma izninden muafırlar. Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacaklar il valiliğine başvuru yapacaktır.
- Bakanlıkça, mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma sağlanan yabancılar il ve kota sınırlaması getirilebilecektir.
- Bakanlığa çalışma izin başvurusu için; sağlık meslek mensuplarının Sağlık Bakanlığ'ından, eğitim meslek mensuplarının ise Milli Eğitim Bakanlığ'ından veya Yükseköğretim Kurulu Başkanlığ'ından ön izin almaları gerekir.
- Geçici koruma sağlanan yabancılar yasal olarak belirlenen asgari ücretin altında bir ödeme yapılamaz.

İstihdam Kotası;

- Geçici koruma sağlananların sayısı işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının % 10'unu geçemez.
- Toplam çalışan sayısı 10'dan az olan işyerlerinde, en fazla bir geçici koruma sağlanan yabancı'nın çalışmasına izin verilebilir.
- Çalışma izni başvurusu tarihinden önceki dört haftalık süre içerisinde yabancı'nın çalıştırılacağı işi yapacak aynı nitelikte Türk vatandaşı bulunmadığının belgelendirilmesi halinde istihdam kotası uygulanmayabilir.

4.3. Türkiye'de Yabancıların ve Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma Durumları

Türkiye'de çalışmak isteyen yabancılar çalışmaya başlamadan önce çalışma izni almak zorundadır. Çalışma izni ÇSGB tarafından verilmektedir. Bakanlığa yapılacak çalışma izni başvuruları bir işyeri veya işletme üzerinden işveren tarafından yapılmaktadır. Yabancıların istedikleri herhangi bir işyerinde çalışabilmesine imkân veren bir izin sistemi mevcut değildir. Bir yabancı, işveren olmaksızın kendisi çalışma izni başvurusunda bulunamamaktadır.

ÇSGB ve GİGM'nin verilerine göre;

Tablo 5. Yıllara Göre Yabancılar Verilen Çalışma ve İkamet İzin Sayısı

Yıl	Çalışma İzin Sayısı Toplam*	İkamet İzin Sayısı Toplam**
2011	17.466	234.268
2012	32.279	321.548
2013	45.825	313.692
2014	52.295	379.804
2015	64.521	422.895
2016	73.560	461.217

Kaynak: (*) ÇSGB, 2016.

(**) GİGM, 2018.

Bu verilere göre 2016 yılında ikamet izni alanların %15,95'i çalışma izni almıştır. Bu oran 2011'de bu yana artmaya devam etmektedir. 2011 yılında %7,46 olan bu oran, izleyen yıllarda, 2012'de %10,04, 2013'de %14,61, 2014'de %13,77 ve 2015 yılında da %15,26 olarak gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan çalışma izni alanların uyruklarına göre 2016 yılı istatistiklerine baktığımızda;

Tablo 6. Uyruklara göre yabancılara verilen çalışma izin sayısı (2016)

Uyruk	Kadın	Erkek	Toplam
Çin	243	4154	4.397
Gürcistan	6500	1129	7.629
Kırgızistan	2354	694	3.048
Özbekistan	2088	348	2.436
Suriye	1145	12145	13.290
Türkmenistan	3205	266	3.471
Ukrayna	4726	866	5.592
Toplam	35606	37954	73.560

Kaynak: ÇSGB, 2018.

2016 yılında toplamda 73.560 çalışma izninin %18'i Suriyeli yabancılara verilmiştir. Ayrıca 2016 yılında izin verilen yabancıların %49'ü kadınlar, %51 ise erkekler oluşturmaktadır. Türkiye'de özellikle çalışma çağındaki yabancı nüfusun fazlalığı yabancılara istihdama açılmalarında çeşitli zorluklarla da karşılaşmalarının nedeni olarak değerlendirilebilir. Mevcut yasal çerçeve içinde mültecilerin, işletme başına toplam işgücünün %10'unu geçmemesi gereken resmi kotası ve mültecilerin kayıt oldukları şehirde istihdam edilmesi zorunluluğu gibi engeller istihdama yönelik daha geniş erişimi engellemektedir.

5. Yöntem ve Analiz

5.1. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin, coğrafi açıdan komşusu olduğu bölge ve ülkelerde meydana gelen çatışmalardan olumsuz etkilenen ve yaşadıkları topraklardan ayrılmak durumunda kalan bölge halkına yönelik yürüttüğü barışçı ve insancıl politikaları doğrultusunda kabul ettiği dört milyona yakın sığınmacının Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısına yönelik etkileşimini ortaya koymaya çalışan saha araştırmasında ortaya çıkan Türkiye işgücü sektörü ile ilgili tespitleri değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda yapılacak olan çalışmanın ana enstrümanı, saha araştırmasına dayalı uygulanan anket çalışmasıdır.

5.2. Yöntem

Bu çalışmada gerçekleştirilen saha araştırmasında tarama modeli kullanılmıştır. Geçmişte ve halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle ortaya koymaya çalışan bir yaklaşım olarak tarama modeli; olay, birey ya da nesneyi değiştirme ve etkileme çabası içerisine girmeden kendi koşullarında var olduğu şekliyle anlama çabasına yöneliktir (Karasar, 2009:77).

Bu modelde kullanılan veri toplama aracı ankettir. Göç ve uyum konularıyla ilgili literatür taraması ve alanda gerçekleştirilen araştırmalar incelenerek çalışmanın amaçları doğrultusunda anket formu oluşturulmuştur. Likert tipli olmayan ve anket çalışmasının tarafı, Türkiye'deki Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Başvuru Sahibi Sığınmacılara yöneliktir.

Sığınmacılara yönelik anket formu üç dilde; İngilizce, Arapça ve Farsça olarak hazırlanmıştır. Hazırlanan anket formları ilk olarak 12 kişilik bir gruba pilot olarak uygulanmış, yapılan pilot uygulama sonucu ortaya çıkan eksiklikler ve fazlalıklar tespit edilmiş ve ankete son şekli verilmiştir.

Anket, Türkiye'deki 26 ilde yaşayan 2526 adet sığınmacıya yönelik yapılandırılmış soru formu üzerinden yapılan görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Yapılandırılmış görüşme tekniği, temel olarak kişinin kendine ait bilgiyi belirli kategorilerle yanıtladığı anket çalışmalarına veya tutum ölçeklerine benzerdir. (Wrag, 1994: 272). Yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılmasının en önemli avantajı birden fazla görüşmeci kullanıldığı takdirde görüşmeciler arasındaki farklılığı en aza indirmek (Patton, 2002: 287) ve anket çalışmalarında sıkça karşılaşılan boş bırakma ya da kullanılmaz nitelikteki yanıtların ortaya çıkma ihtimalini azaltmaktır (Gall, Borg ve Gall, 1996: 330).

Katılımcılara yöneltilen sorular çoğunlukla kapalı uçludur. Kapalı uçlu sorularda soruların araştırmacılar tarafından belirlenen belli cevapları bulunmakta ve katılımcı bu cevap seçeneklerinden birini tercih etmek zorunluluğu ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Çalışmada kullanılan kapalı uçlu sorularla görüşmecinin hareket özgürlüğü mümkün olduğunca en düşük düzeyde tutulmakta, böylelikle anket sonu cevaplarının sayısallaştırılması ve denetiminin kolaylaştırılması sağlanmaktadır. Yapılandırılmış görüşme tekniği bu görünümüyle anket çalışmalarına benzer tarzda nicel veri sunmaktadır. Böylece ankette elde edilen sonuçlar analitik yöntemle yorumlanarak çeşitli sonuçlar elde edilmesi amaçlanmıştır.

Kullanılan yapılandırılmış soru formu içerisinde sığınmacılara ise 55 soru sorulmuştur. Sorular, ankete katılanları sıkıkmamak ve en doğru bilgilere ulaşılmasını sağlamak adına çok uzun tutulmamıştır. Anket formu içerisinde, temel anahtar (demografik) sorular ile değerlendirme soruları yer almaktadır. Görüşmelerde kullanılan yapılandırılmış soru formu, formu doldurmayı kabul eden katılımcıların, kendilerine ait bilgilere ve kanaatlerine belirli kategorilere göre düzenlenmiş sorularla ulaşmayı hedefleyen sorulardan oluşmaktadır. Sığınmacılara yönelik anket soruları, katılımcıların demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerini ortaya çıkarmaya, göç sonrası oluşan sosyal ve ekonomik etkileşimi ölçmeye çalışmaktadır.

Görüşülen kişilerin yaş, cinsiyet, medeni durumu, Türkiye'ye hangi ülkeden geldiği, çocuk sayısı, dili, eğitim durumu, dini, etnik kökeni, mezhebi gibi demografik (temel anahtar) bilgilerin ardından, beş ana başlık altında toplanan sorularla da, çalışma alanı içeriği ile ilgili bilgi/veriler alınmaya çalışılmıştır.

- Sosyo-Ekonomik bilgiler/veriler
- Toplumsal uyum ile algı ve yaklaşıma dair bilgiler/veriler
- Sosyal kabul ve uyuma dair bilgiler/veriler
- Devletten, yönetimden ve sosyal çevreden beklenti ve şikâyetlere ilişkin bilgiler/veriler
- Kalıcılık, uyum ve entegrasyon konusundaki izlenim ve beklentilere ilişkin bilgiler/veriler.

Bu çalışmada, yukarıda kategorize edilen 55 sorudan, Türkiye işgücü sektörünün etkileşimini ortaya koymaya çalışan 11 sorunun (Ek-1) verisi kullanılmıştır.

5.3. Araştırma Modelinin Uygulama Alanı

Araştırmanın genel evreni Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan sığınmacı ve mültecilerdir. Bu evren içerisindeki örneklem ise anket uygulamasının gerçekleştirildiği 26 ildeki 2526 sığınmacıdır. Sığınmacı ve mültecilere yönelik anket uygulamasında zorunluluk olmadan isteyen sığınmacıya anket formu verilerek doldurulması yoluna gidilmiş, dolayısıyla uygulamada basit tesadüfi örnekleme tekniği kullanılmıştır.

Anket uygulaması ile elde edilen bulgular ve yorumlar elbette Türkiye'deki tüm sığınmacıların değil, ankete katılanların durumlarını yansıtmaktadır. Ancak bulgular ve üzerinde yapılan analizler, Türkiye'deki tüm sığınmacıların genel durumları hakkında önemli ipuçları verdiği düşünülmektedir. Anket sonucu elde edilen veri ve bunlara bağlı yapılan değerlendirmeler, anketin yapıldığı tarih aralığı ile sınırlıdır. Ayrıca veriler ve yapılan değerlendirmelerin geçerliliğinin, katılımcıların doğru cevap vermelerine bağlı olduğu belirtilmelidir.

Veriler, SPSS 24.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada analiz başlangıcında anket ile ilgili, özellikle likert tipli anketlerde uygulanan çeşitli kontrol mekanizmaları (faktör analizi, güvenilirlik analizi v.b.), bu çalışmadaki anketin likert tipli bir anket olmadığı için uygulanmamıştır. Bununla birlikte analiz başlangıcında örneğin kayıp/girilmeyen verilerin (missing value) var olup olmadıkları ve çaprazlama (crosstabs) ile anketin uygulandığı kişilerin yanlış/hatalı bilgi verip vermedikleri kontrol edilmiştir.

Çalışmada anket sonuçlarının analizleri çoğunlukla SPSS programında frekans (frequencies) ve çaprazlama (crosstabs) analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Frekans analizlerinin kullanılma

nedeni, anket sorularının bu analiz yöntemine uygun olarak hazırlanmış olmasıdır. Diğer taraftan çaprazlama analizlerinin yapılma nedeni ise öncelikle yukarıda belirtildiği gibi likert tipli analizlerde yapılan çeşitli güvenilirlik testlerinin, bu çalışmada yapılamamasının getirdiği eksikliği gidermek içindir. Analiz başlangıcında, yapılacak olan çeşitli çaprazlamalarla elde edilen verilerin güvenilirliği test edilmiştir. Diğer taraftan çaprazlama ile birden fazla veri arasında ilişkinin kurulması sağlanarak katılımcıların verdikleri bilgilerden daha etkin sonuçlar çıkartmak mümkün olmaktadır.

Anket uygulamaları 01.03.2017 – 01.07.2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Uygulanmış anket formları elde edildikçe SPSS programına veri girişi çalışmalarına başlanmış, anket verilerinin girişi 2017 yılı Aralık ayı sonuna kadar zaman almış, bu tarihten sonra da program üzerinde istatistiksel veri analizleri ve değerlendirmelerine başlanmıştır.

Anketin uygulanış şekli, yukarıda özellikleri ve sınırlılıkları ifade edilen anket soruları, göçmenlerin çoğunluğunun kullandığı tahmin edilen üç dile (İngilizce-Arapça-Farsça) çevrilerek, göçmenlerin devamlı irtibatlı oldukları göç idaresinin illerdeki müdürlükleri vasıtasıyla uygulanması sağlanmış, göç idaresinin ilgili müdürlüğüne gelen katılımcıya, kullandığı dile hazırlanmış anket kâğıtları verilerek doldurması istenmiştir.

Anket, Türkiye genelini hedeflediği için bu genel kapsam içerisinde en fazla göçmene ulaşmanın yolunun, göç idaresinin illerdeki kurumları vasıtasıyla gerçekleştirilebileceği düşünülmüş ve tercih edilmiştir. Bu doğrultuda anket, gerek anketörler ile anket katılımcılarının dil farklılığı düşünülerek ve gerekse anketin kapsam alanının genişliği nedeniyle, uygulamanın anketörlerin ankete katılanlarla bizzat konuşarak anketin doldurması yerine, anket sorularının ilgili irtibat bürolarına gelen göçmenlere verilerek, bu kişilerin kendilerinin bizzat okudukları sorulara anket kapsamı içerisinde verilen cevap şıklarına bağlı olarak cevaplandırmaları istenerek uygulanmıştır.

5.4. Saha Araştırması Bulguları: Anket Verileri ve Analizi

5.4.1. Temel Bulgular

Tablo 7. Anketin Yapıldığı İller

İller	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)	İller	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
Adana	55	2,2	Kahramanmaraş	274	10,8
Antalya	52	2,1	Niğde	51	2,0
Balıkesir	65	2,6	Ordu	31	1,2
Bilecik	235	9,3	Rize	50	2,0
Çorum	228	9,0	Tokat	45	1,8
Denizli	42	1,7	Trabzon	61	2,4
Edirne	55	2,2	Van	164	6,5
Eskişehir	36	1,4	Bayburt	53	2,1
Giresun	39	1,5	Batman	50	2,0
Gümüşhane	83	3,3	Şırnak	105	4,2
Isparta	53	2,1	Ardahan	23	0,9
İstanbul	520	20,6	Düzce	58	2,3
Kastamonu	49	1,9	Toplam	2526	100,0
Kayseri	49	1,9			

Türkiye genelinde 26 ilde anket katılımcılarının araştırmaya katıldığı anlaşılmaktadır. Bu iller daha önce de belirtildiği gibi özellikle seçilmiş ve belirlenmiş iller değildir. Bu araştırmaya destek veren Göç İdaresi ve uzmanlarının gerçekleştirebildikleri miktarları ifade etmektedir. Buna göre en fazla katılım %20,6 ile İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyet Dağılımları

	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
Erkek	1495	59,2
Kadın	1025	40,6
Toplam	2520	99,8
Kayıp Değer	6	0,2
	2526	100,0

Katılımcıların %59,2'si erkek, %40,6'sı ise kadındır. Analiz sonrası 6 kayıta herhangi bir işaretleme yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu sayının anketör uzmanlarca kendisini erkek veya kadın olarak nitelendirmeyen kişileri temsil edebileceği ifade edilmiştir.

Tablo 9. Yaş Aralıkları

Yaş Aralıkları	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
18-25	511	20,2
26-35	1000	39,6
36-45	633	25,1
46-55	277	11,0
56 ve üstü	105	4,2
Toplam	2526	100,0

Tablo 10. Medeni Durumları

	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
Evli	1730	68,5
Bekâr	643	25,5
Dul	99	3,9
Boşanmış	54	2,1
Toplam	2526	100,0

Ankete katılanların yaş aralıklarına bakıldığında daha çok 26-35 yaş aralığına sahip kişiler oldukları görülmektedir. Ayrıca 2526 katılımcının %84,9'unun 18-45 aralığında olduğu yani katılımcılar arasında çalışma çağındaki nüfusun oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında, %68,5 evli olanlarının oranının oldukça yüksek düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 11. Geldikleri Ülkeler

Ülke	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
Suriye	1533	60,7
Irak	360	14,3
İran	292	11,6
Afganistan	270	10,7
Pakistan	1	0,0
Nijerya	7	0,3
Filistin	10	0,4
Mısır	2	0,1
Somali	4	0,2
Uganda	1	0,0
Diğer	46	1,8
Toplam	2526	100,0

Anket katılımcılarının gösterildiği tablodan, katılımcıların çoğunluğunun Suriye vatandaşı olduğunu, sonrasında ise Irak, İran ve Afganistan uyruklu sığınmacıların yer aldığını görmekteyiz. Diğer taraftan katılımcılara sorulan "Ne zamandır Türkiye'desiniz?" sorusuna %96,9'u yani neredeyse tamamının 5 yıl ve daha yakın zamanı ifade ettikleri görülmüştür.

5.4.2. Türk İş Piyasasına Yönelik Bulgular

Bu çalışmada, 26 il genelinde ve 2526 sığınmacı üzerinde gerçekleştirilen saha çalışması ile başta Suriyeliler olmak üzere Türkiye'deki Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Başvuru Sahibi

Sığınmacıların, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısına yönelik etkilerinin araştırıldığı geniş kapsamlı çalışmanın bir kısım verileri kullanılmaktadır.

Günümüz şartlarında sığınmacı ve mültecilerin işgücü piyasasına katılımları, literatürde göç merkezli araştırmaların temel konularından birisi haline gelmiştir. Literatürde sığınmacı ve mültecilerin emek piyasasına katılımlarında piyasanın bu kesime karşı çok fazla seçenek sunmadığı ve daha çok emek yoğun sektörlerin kendileri için uygun alanlar oluşturduğu ifade edilmektedir (Lewis vd., 2015: 583). Pazarlık güçlerinin sınırlı olması nedeniyle göçmenleri emek piyasasının en mahrum üyeleri olarak değerlendiren görüşler yanında sığınmacı ve mültecilerin emek piyasasında belirli sektörlerde sınırlandırıldıkları, bunun da o sektörde emek fazlalığı oluşturarak kayıt dışı ve hukuken korunmasız istihdamı arttırdığını ifade eden tespitler de söz konusudur (Çoban, 2018: 194-95). Ayrıca geleneksel göç alan ülkelerde kontrol edilemeyen göç akımlarındaki kontrolsüzlüğü, ekonomik durgunlukla eş güdüm içerisinde özellikle göçmenler içerisinde iş olanaklarını kısıtlayarak yerel halkla olan gerilimi ve dolayısıyla bu kesimin yoksulluğunu arttırdığı da yapılan tespitler arasındadır (Sirkeci, 2006: 33). Göçün tüm olumsuzluklarına rağmen, özellikle emek piyasasına yönelik olmamakla birlikte ekonomik düzeyde toplumlara dinamizm kazandıran önemli bir hareketlilik olduğunu belirten Ortaylı (2006), özellikle endüstrileşme sonrası göçün olmadığı toplumlarda toplumsal dinamizmin azaldığını ve toplumun yaşlanma sorunu ile karşı karşıya kalabileceğini ve hatta böylesi “toplumların aslında ölmeye başladığını” ifade etmektedir (Ortaylı, 2006: 19).

Bu çalışmada, literatürdeki vurgular esas alınarak Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin emek piyasasına ilişkin, durumları, beklentileri ve karşılaştıkları sorunları anlaşılmasına çalışılacaktır. Çalışmada, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısına yönelik etki analizinin yapıldığı saha araştırmasında kullanılan anket sorularından, Türkiye'deki işgücü piyasasına yönelik 11 sorudan (Ek-1) elde edilen veriler değerlendirilecektir.

Tablo 12. Türkiye'de En Fazla İhtiyaç Duyulan Seçenek

Seçenek	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
Paraya	1323	52,4
Ev için eşya-gıda	342	13,5
Halktan anlayış-sevgiye	278	11,0
Sakin bir hayata	203	8,0
Bir işte çalışmaya	375	14,8
Diğer	5	0,1
Toplam	2526	100,0

“Türkiye’de en çok neye ihtiyacınız olduğunu düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar içerisinde, “Paraya” seçeneği %52,4 ile ilk sırada yer alırken, %14,8 oranında “Bir işte çalışmaya” seçeneği ikinci sırada yer almaktadır. Seçenekler arasında ilk sırada yer alan “Paraya” seçeneğini seçenlerin büyük bir kısmının, bir işte çalışmamanın getirdiği sıkıntı ile bu seçeneği işaretledikleri düşünülürse aslında sığınmacı ve mülteciler arasında bir işte çalışmamanın getirdiği maddi ve psikolojik etkinin çok daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

“Kendi ülkenizdeki mesleki durumunuz nedir?” sorusuna anket katılımcılarının %22,9’u, işçi olarak yanıt vermiş, bu soru ile ilgili diğer öne çıkan meslekler içerisinde ise zanaatkarlık, şoförlük, memurluk, ticaret erbabı ve öğretmenlik meslekleri yer almıştır. Ayrıca bu soruya katılımcıların %12,7’si öğrenci, %19,9’u ise ev hanımı olarak cevap vermiştir.

Tablo 13. Ülkelerindeki Meslek Durumları

Meslek	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
İşçi	578	22,9
Memur	137	5,4
Esnaf –Ticaretçi	107	4,2
Şoför	156	6,2
Ev Hanımı	502	19,9
Öğrenci	321	12,7
Zanaatkâr	183	7,2
Emekli	25	1,0
Öğretmen	89	3,5
Doktor	16	0,6
Mühendis	36	1,4
Bilg.Prog.	47	1,9
Aşçı	20	0,8
Araba Tamircisi	25	1,0
Satış Elemanı	44	1,7
Garson	41	1,6
Diğer	199	7,9
Toplam	2526	100,0

Katılımcıların “Türkiye’deki iş durumunuz nedir?” sorusuna verilen cevaplar, geldikleri ülkelerle göre aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 14. Türkiye’de İş Durumu (Çapraz Frekans)

	Türkiye’de İş Durumu						Toplam	Toplam İçindeki Payı %	
	Devamlı çalışıyor (Katılımcı Sayısı)	Toplam İçindeki Payı %	Çalışmıyor (Katılımcı Sayısı)	Toplam İçindeki Payı %	Arada sırada / Günlük çalışıyor (Katılımcı Sayısı)	Toplam İçindeki Payı %			
Geldikleri Ülkeler	Suriye	376	24,53	580	37,83	577	37,64	1533	60,69
	Irak	25	6,94	215	59,72	120	33,33	360	14,25
	İran	10	3,42	151	51,71	131	44,86	292	11,56
	Afganistan	15	5,56	99	36,67	156	57,78	270	10,69
	Pakistan	1	100,00	0	0,00	0	0,00	1	0,04
	Nijerya	0	0,00	5	71,43	2	28,57	7	0,28
	Filistin	0	0,00	8	80,00	2	20,00	10	0,40
	Mısır	0	0,00	2	100,00	0	0,00	2	0,08
	Somali	1	25,00	2	50,00	1	25,00	4	0,16
	Uganda	0	0,00	0	0,00	1	100,00	1	0,04
	Diğer	7	15,22	20	43,48	19	41,30	46	1,82
	Total	435	17,22	1082	42,83	1009	39,94	2526	100,00

Katılımcıların %42,8’i Türkiye’de henüz bir iş sahibi olmadıklarını ve çalışmadıklarını ifade ederken, %17,2’si tam zamanlı, %39,9’u ise arada sırada veya yarı zamanlı veya günlük yevmiyeli şekilde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Türkiye gelen ve ankete katılan sığınmacılar içinde %60,7 gibi önemli bir orana sahip Suriyelilerin %24,5’i tam zamanlı çalışırken, %75,5’i ya çalışmamakta veya günlük yevmiyeli şekilde çalışmaktadır. Tablo 14’de çaprazlama ile elde edilen verilerden, hem katılımcıların ülkelere göre dağılımları yanında aynı zamanda Türkiye’de iş sahibi olup olmadıklarını, geldikleri ülkelere göre bir ayırım ile görmek mümkündür.

Katılımcılara “Çalışmıyor durumdaysanız nedeni nedir?” sorusuna, %36,7 oranında herhangi bir iş bulamadığı, %30,5 oranında kendi niteliğine uygun iş bulamadığı, %25,4’ oranında çalışma izninin olmadığı ve %7,5 oranında ise iş aramaya gerek duymadığı cevabını vermiştir.

Tablo 15. Türkiye’deki Çalışma Durumları

	Katılımcı Sayısı	Toplam İçindeki Payı (%)
İşçi	820	56,5
Memur	21	1,4
Esnaf-Ticaretçi	31	2,1
Garson	70	4,8
Satış Elemanı	11	0,8
Araba Tamircisi	26	1,8
Doktor	5	0,3
Öğretmen	27	1,9
Bilg. Prog.	12	0,8
Mühendis	7	0,5
Şoför	13	0,9
Diğer	189	13,5
Serbest Meslek	213	14,7
Toplam	1445	100,0

Yukardaki tabloda, Türkiye’ye gelen ve ankete katılan sığınmacıların, “Türkiye de çalışıyor iseniz çalışma durumunuz nedir?” sorusuna verdikleri yanıtlardan oluşan Türkiye’deki çalışma durumları gösterilmektedir. Çoğunluğu işçi olarak çalışan sığınmacıların garson, memur ve ticaretçi olarak da çalışma hayatında yer aldıkları görülmektedir.

Çalışanlara yönelik sorulan “Nereye-kime bağlı çalışıyorsunuz?” sorusuna, çalışanların çoğunluğu (%50,5) özel girişimde, %38,4’ü kendi işinde, %11,1’i ise kamu sektöründe çalıştığını ifade etmişlerdir. Çalışanlara yönelik, “Çalıştığınız işyeri/alan, mesleki durumunuza (mesleki tecrübenize) uygun mu?” sorusuna, katılımcıların sadece %27’si evet, %46,8’i kısmen, %26,2’si ise hayır cevabını vermiştir.

Katılımcılardan çalışanlarla ilgili ücret düzeyinin memnuniyetini sorgulayan “Çalıştığınız işyerinden aldığınız ücretten memnun musunuz?” sorusuna evet diyenlerin oranı sadece %11,4 çıkmıştır. %44,8 oranında hayır, %43,8 oranında ise kısmen cevabı verilmiştir. Çalışma izninin alınabileceğini bilip bilmediklerinin sorulduğu, “Çalışma izni alabileceğinizi biliyor musunuz?” sorusuna ise büyük oranda (%60,3) hayır cevabı verilmiştir. Katılımcıların %32,1’i bu soruya evet derken, sadece %7,6’sı bu izne sahip olduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların işyeri performansına göre “Devletin işgücü olarak sizi yeterli ölçüde değerlendirdiğini düşünüyor musunuz?” sorusuna, %18,1 oranında hayır, %21,6 evet ve %60,4 oranında kısmen cevabı verilmiştir. Ankete katılanlara, “Çalıştığınız işyerinde diğer çalışanlarını size karşı yaklaşımları nasıl?” sorusuna çoğunluk olarak (%51,8) olumlu cevap verildiği, ancak %28,1 oranında katılımcının olumsuz yönde, %20,1 oranında da duyarsız olarak nitelediği durumla cevap vermiştir. Bu cevaplar emek piyasasında çalışan yabancılara karşı halkın büyük oranda olumsuz bir tepkisinin olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Türkiye’de yıllardır, örneğin enerji hatları konusunda Türkiye’nin jeopolitik konumunun önemini ortaya koyan hatta AB ile olan ilişkilerinde bu üstünlüğünü nasıl kullanması gerektiği yönünde çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bugün göç konusunda Türkiye’nin jeopolitik konumu, onun stratejik çıkarları konusunda kullanabileceği bir araçtan olmaktan öte, özellikle Suriye’den gelen göç akını dolayısıyla hem ekonomik ve hem de sosyolojik olarak çeşitli alanlarda mücadele etmesi gereken önemli bir sorun haline gelmiştir.

Son dönem Suriye'den gelen mülteci ve sığınmacılar, Türkiye'de hem ekonomik ve hem de toplumsal temelde birçok sıkıntı kaynağı oluşturabilecek potansiyelindedir. Aynı zamanda mülteci ve sığınmacılar sosyal zenginleşmenin ve ekonomik canlanmanın getirdiği olumlu yöndeki gelişmelere de kaynak olabilirler. Göçün hangi yönde etki doğuracağı, bu çalışma gibi alanda ve sahada yapılan araştırmalarla netlik kazanarak ülke yöneticilerinin konu ile ilgili alacağı karar ve politikaların oluşmasına katkı sağlayabilir.

Mart 2011'den bu yana Türkiye'de sığınmacı ve mültecilerin çalışma hakları ve ekonomide istihdamı en fazla tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir. Zira göç eden topluluk ile göç akınına uğrayan yerel halkın en fazla tedirginlik duydukları hususlardan biri göç edenlerin sürekli ve güvenli bir iş ortamı sağlamak için talepte bulunmaları, göç alan yerel halk için ise emek piyasasındaki arz artışı nedeniyle ucuz işgücü ile rekabet etmek ve belki de kendi işini kaybetme riski ile karşı karşıya kalmalarıdır.

Türkiye'de bulunan sığınmacı ve mülteciler arasında genç işsizliğin önemli ölçüde yüksek ve genel işsizlik oranının üzerinde olması, işgücünün çoğunluğunun genç olduğu Türkiye'de, yıllardır yapısal bir sorun olarak mücadele edilen işsizlik sorunun çok daha büyük bir sorun haline gelmesi demektir. Ayrıca Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin önemli bir kısmını oluşturan Suriyelilerin %23'ünün 15-24 yaş grubu genç nüfusa sahip olduğu düşünüldüğünde Türkiye'deki işgücü piyasasının sığınmacı ve mültecilerden etkilenmemesinin mümkün olmadığı anlaşılabilmektedir.

26 ilde 2526 katılımcı ile gerçekleştirilen saha araştırmasında kullanılan 55 sorudan, sığınmacı ve mültecilerin emek piyasası ile ilgili cevaplarının alındığı 11 sorunun (Ek-1) analizinin yapıldığı bu çalışmada, elbette tüm sığınmacı ve mültecilerin durumlarının ortaya konması olanağı söz konusu değildir. Tüm alan çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da örneklem üzerinde yapılan analizler söz konusudur. Bu çalışmada elde edilen bulgulara göre;

- Ankete katılan sığınmacı ve mültecilerin büyük oranda Suriyelilerden oluştuğu,
- Ankete katılanların %84,9'unun 18-45 yaş aralığında olduğu yani katılımcılar arasında çalışma çağındaki nüfusun oldukça yoğun olduğu,
- Sığınmacı ve mülteciler arasında bir işte çalışamamanın getirdiği maddi ve psikolojik etkinin çok daha fazla olduğu,
- Katılımcıların büyük çoğunluğunun ya bir iş bulamadığı veya niteliğine uygun bir iş bulamadıkları anlaşılabilirlikte birlikte dörtte bir oranında da çalışma izninin olmadığı,
- Ankete katılan sığınmacı ve mültecilerin çoğunluğunun (%82,7'sinin) düzenli ve devamlı bir işte çalışmadıkları ve dolayısıyla emek piyasasında bir arz fazlalığı oluşturdukları,
- Ankete katılanlar içinde önemli bir sayıya sahip Suriyelilerin çoğunluğunun (%75,5) ya çalışmamakta veya günlük yevmiyeli şekilde çalışmakta oldukları ve dolayısıyla Suriyeliler içinde Türkiye'deki kayıt dışı çalışan işgücünün önemli bir seviyede olduğu,
- Çalışanların çoğunluğunun (%50,5) özel girişimde, yani serbest piyasada geçici işlerde çalıştıkları,
- Emek piyasasında buldukları konumdan ve ortamdaki memnuniyetlerinin düşük olduğunu,
- Kendi ülkelerindeki emek piyasasındaki tecrübelerinin, Türkiye'de çoğunlukla tam olarak değerlendirebilecekleri iş alanlarında çalışmadıkları,
- Katılımcıların yüksek oranda ücret memnuniyetsizliğine sahip oldukları,
- Çalışan yabancılara işyerlerinde yerel halkın olumsuz bir tepkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla saha araştırmasına katılan sığınmacı ve mültecilerin önemli bir kısmının, ekonomik olarak iyi bir durumda olmadıkları ve Türkiye'de emek piyasası açısından buldukları konumdan çoğunlukla memnun olmamalarına rağmen önemli bir alternatif arz kaynağı olabilecekleri anlaşılmaktadır.

Yapılan saha araştırması ile politika yapıcılarının son dönemde sayıları önemli ölçüde artan sığınmacı ve mültecilerin, Suriye'ye dönüşlerinin zaman alacağı gerçeğini de dikkate alarak, emek piyasasında değerlendirilmesine yönelik aldıkları mevzuat tedbirlerini, yerel halkın bu konudaki endişelerini de

dikkate alarak esnetmeleri ve işgücü piyasasında daha verimli bir şekilde değerlendirilmesini sağlayıcı yönde geliştirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

1. BMMYK Türkiye Temsilciliği, (1998), Sığınma ve Mülteci Konularındaki Uluslararası Belgeler ve Hukuki Metinler, Ankara: Damla Matbaası.
2. BMMYK Türkiye Temsilciliği ve T.C. İçişleri Bakanlığı E.G.M., (2005), İltica ve Göç Mevzuatı, Ankara: Başkent Matbaası.
3. Castles, Stephan and Mark J., Miller, (2009), The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
4. Cohen, Robin, (1987), The New Helots: Migrants in the International Division of Labour, Aldershot: Gower Publishing Group.
5. Çoban, Bilge, (2018), “Türkiye’de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 56 (1), 193-216.
6. ÇSGB, (2016), Yabancıların Çalışma İzinleri, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Hayatı İstatistikleri, <https://www.csgeb.gov.tr/media/7315/yabancilarin-%C3%A7ali%C5%9Fma-%C4%B0z%C4%B0nler%C4%B0-2016.pdf>, (Er.Tar: 13 Eylül 2018).
7. Deniz, Orhan, (2008), “Türkiye’nin Doğu Sınırı Ve Mülteci Sorunu”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı 2005-FED-B11 No.lu Proje Raporu, Van.
8. Erdoğan, M.Murat, (2015), Türkiye’deki Suriyeliler, Toplumsal Kabul ve Uyum, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
9. Ergüven, N.Sarp ve Beyza Öztüranlı, (2013), “Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62(4), 1007-1061.
10. Gall, Meredith D., Walter R. Borg, Joyce P. Gall, (1996), Educational Research: An Introduction, White Plains, New York: Longman Publishing.
11. GİGM, (2018), Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, <http://www.goc.gov.tr/>, (Er.Tar: 01 Ekim).
12. Karasar, Niyazi, (2009), Bilimsel Araştırma Yöntemi, Kavramlar, İlkeler, Teknikler, Ankara: Nobel Yay.
13. Kalkınma Bakanlığı, (2014), Onuncu Kalkınma Planı 2014–2018, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu–2023, Ankara.
14. Lewis, Hannah, Peter Dwyer, Stuart Hodgkinson and Louise Waite, (2015), “Hyper-Precarious Lives: Migrants, Work and Forced Labour in The Global North,” Progress in Human Geography, 39(5), 580-600.
15. Marfleet, Philip, (2006), Refugees in a Global Era, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
16. Ortaylı, İlber, (2006), “Genel Göç Olgusu”, Uluslararası Göç Sempozyumu, 8-11 Aralık 2005, İstanbul, 19-22,
17. Patton, Micheal Q., (2002), Qualitative Research and Evaluation Methods, Thousand Oaks, California: Sage Pablucation.
18. Sirkeci, İbrahim, (2006), “Küresel Kontrol Çabalarına Karşı Bireysel Aşma Çabalar: Türkiye Ve Irak Örneklerinde Uluslararası Göçün Evrimi”, Uluslararası Göç Sempozyumu, 8-11 Aralık 2005, İstanbul, 33-39.
19. TBMM, (2018), Uluslararası İşgücü Kanunu Tasarısı (1/727) ve Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss403.pdf>, (Er. Tar: 3 Eylül).
20. TÜİK, (2018), <http://www.tuik.gov.tr>, (Er.Tar: 10.Eylül).
21. UN, (2017), United Nations, International Migration Report (Highlights), New York.
22. UNHCR, (2018), <http://www.unhcr.org/tr/>, (Er.Tar: 12 Eylül).
23. Wragg, Edward C., (1994), “Conducting and Analysing Interviewies”, Improving Educational Management Through Research and Consultancy, (Editors: N. Bennett, R. Glatter, R. Levacic), The Openuniversity, 267-282.

Ekler:

Ek-1: Anket Soruları (11 Soru)

1- Türkiye de en çok neye ihtiyacınız olduğunu düşünüyorsunuz?

Paraya Ev için eşya-gıda Halktan anlayış-sevgiye
Sakin bir hayata Bir işte çalışmaya

2- Kendi ülkenizdeki meslek durumunuz nedir?

İşçi Memur Esnaf –Ticaretçi Şoför Ev Hanımı Öğrenci
Zanaatkâr Emekli Öğretmen Doktor Mühendis
Bilgisayar Programcılığı Aşçı Araba Tamircisi Satış Elemanı
Garson Diğer: _____

3- Türkiye’de bulunduğunuz yerdeki iş durumunuz nedir? :

Devamlı çalışıyor Çalışmıyor Arada sırada –Günlük çalışıyor

4- Türkiye de bulunduğunuz yerde çalışmıyor iseniz çalışmama nedeniniz nedir?

Herhangi bir iş bulamamak Niteliğime uygun iş bulamamak
Gerek görmemek Çalışma iznim yok

5- Türkiye de bulunduğunuz yerde çalışıyor iseniz çalışma durumunuz nedir:

İşçi Memur Esnaf-Ticaretçi Garson
Satış Elemanı Araba Tamircisi Doktor Öğretmen
Bilgisayar Programcılığı Mühendis Şoför Serbest Meslek
Diğer: _____

6- Türkiye de bulunduğunuz yerde çalışıyor iseniz işinizi kime bağlı olarak yapıyorsunuz?

Kamu-Devlet Özel Girişim Kendi işi

7- Türkiye de bulunduğunuz yerde çalışıyor iseniz çalıştığınız işyeri/alan mesleki durumunuza uygun mu?

Evet Kısmen Hayır

8- Türkiye de bulunduğunuz yerde çalışıyor iseniz çalıştığınız işyerinden aldığınız ücretten memnun musunuz?

Evet Kısmen Hayır

9- Türkiye de çalışma izni alabileceğinizi biliyor musunuz?

Evet Hayır Çalışma iznim var

10- Devletin işgücü olarak sizi yeterli ölçüde değerlendirdiğini düşünüyor musunuz?

Evet Kısmen Hayır

11- Türkiye de bulunduğunuz yerde çalışıyor iseniz çalıştığınız yerde diğer çalışanların size yaklaşımını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Olumlu Olumsuz Duyarsız

TERÖR FAALİYETLERİNİN TOPLUMSAL VE EKONOMİK ETKİLERİNE YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME A GENERAL EVALUATION FOR THE SOCIAL AND ECONOMIC EFFECTS OF THE TERROR ACTIVITIES

Kerem KARABULUT

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

D. Engin KARABULUT

*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi*

ÖZET

Terör tüm insanlığın ortak problemidir. Ancak, terör ile mücadelede tüm dünya ortak hareket etmemektedir. Bu nedenle, terör faaliyetlerinin önlenmesi zorlaşmaktadır. Türkiye ise terör konusunda uzun yıllardan beri mücadele eden ülkelerden birisidir. Yaşanan terör faaliyetlerinin uzun yıllar sürmesinin temel sebebi ise dış desteğin devam etmesidir. Türkiye’de terörün bütçeye getirdiği yük nedeniyle ekonomik kalkınma olumsuz etkilenmektedir. Terörün yoğunlaştığı doğu illerindeki yatırım batı illerine göre daha düşüktür. Bu durum bölge illerinin geri kalmasındaki en önemli sebeplerden birisidir. Yapılan bilimsel çalışmalar ve bu çalışmanın ulaştığı temel sonuçlara göre, terörün önlenmesi için aile, okul, din adamı ve devlet birlikte mücadele etmelidir. Buna ilaveten en önemli mücadele ise dış desteğin kesilmesidir. Terör örgütlerinin en önemli amacı korkutma, yıldırma, sindirme faaliyetleriyle toplumu esir almaktır. Böylece iç ve dış yatırımlar, turizm, finans, ticaret gibi iktisadi sektörler ve ülke kalkınması engellenir.

Bu çalışmada terörün tanımı, nedenleri, genel ve Türkiye üzerindeki etkileri ve sonuçları, İslâm coğrafyası açısından durumu, terörle mücadele gibi hususlar değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, terörün özellikle ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri tartışılmaktadır. Son olarak önlemler ve çözümler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Terör, Terör ve Ekonomi, Toplum ve Terör*

ABSTRACT

Terror is the common problem of all humanity. However, the whole world does not act jointly in the fight against terrorism. Therefore, the prevention of terrorist activities becomes difficult. Turkey is one of the countries struggling against terrorism for many years. The main reason for the ongoing terrorist activities is the continuation of external support. Due to the burden on the budget of terrorism in Turkey, economic development is adversely affected. Investment in the eastern provinces where terror is concentrated is lower than in the western provinces. This is one of the most important reasons to improvements of the provinces in the region. According to the scientific studies and the main results of this study, family, school, clergy and state must fight together to prevent terror. In addition, the most important challenge is the cessation of external support. The most important aim of the terrorist organizations is to encircle the community with frightening, terrorization and intimidation activities. Thus, economic sectors such as domestic and foreign investments, tourism, finance, trade and the development of the country are prevented.

In this study, the definition of terrorism, its causes, effects and consequences on the general and Turkey, the situation in Islamic geography, issues such as the fight against terrorism are being evaluated. In this context, especially the economic, social and political effects of terrorism are discussed. Finally, the measures and solutions have been evaluated.

Key Words: *Terror, Terror and Economy, Society and Terror*

I. GİRİŞ

Terör faaliyetleri, genel olarak bir bölge, ülke veya dünya çapında genel işleyişe karşı gelmek veya işleyen düzeni yıkmak için girişilen her türlü yasa dışı faaliyetler olarak tanımlanabilir. İnsanlığın varoluşuyla birlikte terör olarak nitelendirilebilecek uygulamaların olduğu vurgulanabilir. “Habil ve Kabil” arasındaki yaşanan öldürme olayı da bir anlamda terördür. Ancak organize bir faaliyet olarak terör faaliyetlerini 1032-1124 arasında yaşandığı varsayılan “Alamut Devleti”ndeki Hasan Sabbah’ın fedailerinin 1092’de Selçuklu İmparatorluğu’nun meşhur veziri Nizamülmülk’e yönelik gerçekleştirilen saldırılara bağlamak mümkündür. Tarihi süreç içerisinde değişik isim ve yöntemlerle gerçekleştirilen terör faaliyetlerinin küresel bir hal alması ve dünya çapında etkilere sebep olma ise ABD’deki 11 Eylül 2001 saldırısı olmuştur. Yaşandığı her bölge, ülke veya dünyayı sosyal, siyasi ve ekonomik açılarından etkileyen terör ve terör olaylarını doğru analiz edip etkin çözümler üretmek günümüzün en önemli konularından biri haline gelmiştir.

Terörü ortaya çıkaran sebepler ekonomik, siyasi, sosyo-kültürel ve psikolojik unsurlar olabilmektedir. Toplumlar da doğal olarak var olan bu tür farklılıklar, terör örgütleri tarafından bir araç olarak kullanılıp ülkelerin kalkınması engellenip zarar görmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Çünkü, kalkınma ve büyüme için huzur ve güven ortamı olmazsa olmazlardandır. Özellikle yoksulluk ve işsizliğin yüksek olduğu ülkelerde terör örgütlerinin propaganda yapmaları ve taraftar toplamaları daha kolay olmaktadır. Terör örgütleri, ülkelerdeki etnik, dini, mezhebi, ekonomik ve kültürel farklılıkları devletlerin bilinçli ve dışlayıcı politikalarına bağlayarak toplumun ayrışmasını ve düşmanlık duygularının gelişmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

1970’li yıllardan beri örgütlenen FETÖ ve 1985 yılından beri aktif şiddet kullanmaya başlayan PKK terör örgütleri, Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve siyasi hayatını etkileyen temel iki terör grupları olmuştur. Bunların süreklilik gösterebilmeleri ve toplum üzerinde zaman zaman olumsuz etkiler yaratabilmeleri ise dış desteklerinin olmasına bağlanabilir. Ele alınan bu çalışma kapsamında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde terörün sebep olduğu ve olabileceği ekonomik, sosyal ve siyasi etkiler ve sonuçlar genel değerlendirmelerle analiz edilip öneriler sunulmaya çalışılmaktadır.

I. TERÖRÜN TANIMI VE TERÖR FAALİYETLERİNİN ETKİLERİ

A- Terör

Terörün en genel ve kapsayıcı tanımını 12/4/1991 yılında 3713 kanun numarası ve 20843 sayıyla kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Terörle Mücadele Kanunu yapmaktadır (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf>). “Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir”.

Görüldüğü gibi terör, her türlü yıkım ve yok etme üzerine kurgulanan bir faaliyettir. İçinde eksikleri düzeltme veya yanlıştan dönmeye zorlayıcılık gibi olumlu hiçbir yön bulunmayan ve hangi toplum veya ülkeye yönelik olursa olsun onu sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan olumsuz etkileyen bir olaydır.

Terör olayları, 11 Eylül saldırılarından sonra dünya gündemine daha çok oturarak etkinliğini artırmıştır. Çünkü, bu saldırı ile birlikte dünyanın en donanımlı ülkesine saldırı yapılabileceği ve böylece dünyada hiçbir ülke vatandaşlarının her zaman kendilerini güvende hissedemeyeceği psikolojisi yaygınlaşmıştır. Buna bağlı olarak, terörist gruplarda ise “biz istersek yaparız” gibi bir güven psikolojisinin oluştuğu söylenebilir. Böylece terör grupları veya teröre destek veren devletlerde teröre bağlı başarı duygusu oluşabilmiştir. Diğer taraftan, Terörün “küresel bir boyut kazandığı” 11 Eylül 2011 saldırısından sonra uluslararası düzeyde terör bilincinin oluştuğu da söylenebilir. Ancak, dikkat çekici olan ise, terör karşısında ülkelerin bazen farklı tavırlar sergilemesidir. Bazen terörü destekleme veya terör grupları arasında fark gözetme gibi tutumlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, ABD Türkiye’nin müttefiki

olmasına rağmen, YPG ve PYD gibi terör grupları ile işbirliği yapabilmektedir. Yine Rusya'nın PKK ile ilişkilerini devam ettirebilmektedir. Yine DAESH gibi terör gruplarına farklı bakışlar olabilmektedir. Kısacası, terör konusunda ülkeler arasında "tam bir mutabakat" sağlandığı söylenemez. Bu durum, terörün önlenmesinde çözümü zorlaştıran temel etkidir denilebilir.

Terör ile mücadele ise zordur. Çünkü, Terör faaliyetlerinde kullanılacak kişi veya grupların bu faaliyetlerden önce "zihinleri kirletilmiş" olur. bu nedenle, diğer herhangi bir alandaki eksiklikler düzeltilebilir. Örneğin, yoksullukla mücadele edilerek insanların refah düzeyleri düzeltilebilir veya yolları olmayan ya da bozuk olan bir ülkedeki bu eksiklik zamanla düzeltilebilir. Ancak, özellikle çok genç yaşlarda zihinleri kirletilerek terör faaliyetlerini bulaştırılan insanların düzeltilmesi ve topluma kazandırılması oldukça güç olmaktadır. Bu nedenle, tüm devletler gençler bu tuzağa düşmeden önlemler almaları zorunludur. Bunun en etkili yolu ise eğitim sisteminin bu doğrultuda insanları aydınlatıcı özellikler taşımasıdır. Kullanılabilecek eğitim modellerinden birisi şu şekilde olabilir (Karabulut;2005:208).

21. yüzyılın ekonomik, sosyal ve üretim yapısı da bu tarzda bir yetişmiş insan modelinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda yetiştirilen toplum üyelerinin teröre ve terör faaliyetlerine bulaşmaları mümkün olmayacaktır.

B- Terörün Nedenleri

Terörün ortaya çıkmasında çok değişik faktörler etkili olabilmektedir. Bunlar içerisinde en çok etkili olan beş unsuru özetlemek yol gösterici olabilir.

Ekonomik nedenler; toplumda kullanılan "her şey yoksulluğun belasıdır" sözü ekonomik gerekçeleri özetlemektedir. Terör örgütleri en çok yoksulluk içinde olan ailelerin çocuklarını kandırabilmektedirler. Çünkü, bu ailelerde yetişen çocuklar, ekonomik yoksulluklarına bağlı olarak bir ezilmişlik psikolojisine sahip olabilmektedirler. Böylece özellikle ekonomik istikrarı yakalayamayan ülkelerde bu durum bir propaganda aracı olarak kullanılmakta ve terör faaliyetleri artırılabilir.

Siyasi nedenler; özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde insanlar "siyasi saplantılara" sokularak terör faaliyetlerine bulaşmaları sağlanabilmektedir. Bu ülkelerdeki siyasi anlayış farklılığına bağlı ortaya çıkan terör faaliyetleri, hem ülke içi siyasi liderlerin yanlış tutumlarından hem de uluslararası yönlendirmelerden kaynaklanabilmektedir. Günümüzde Yemen, Suriye, Venezüella gibi ülkelerde yaşananların içerdeki liderlerden kaynaklanan yönleri olduğu gibi uluslararası güçlerin yönlendirmelerinden kaynaklanan tarafları da vardır.

Sosyo-kültürel nedenler; Toplumlar arasında doğal olarak var dil, kültür ve inanç farklılıkları gibi konular terör faaliyetlerini çıkarmak isteyenler fırsat sunabilmektedir. Özellikle eğitimin yetersiz olduğu ve ekonomik az gelişmişliğe sahip toplumlarda bu hususlar birer düşmanlık haline dönüştürülebilmektedir. Afrika'daki kabileler arasında çıkartılan terör faaliyetleri, Türkiye'deki PKK olayları bu türdendir.

Psikolojik nedenler; Terör örgütlerinin özellikle gençlerin ergenlik psikolojilerinin tüm özelliklerinden faydalandıkları söylenebilir. Bunlar arasında; özgürlük, değer verme, kendisini ifade etme ortamı, fedakarlık, adam yerine konma, kahramanlık gibi husular ön plana çıkmaktadır. Böylece, yaşının ve bulunduğu ortamın etkisine giren kişiler terör faaliyetlerine daha kolay karışabilmektedirler. Özellikle canlı bomba olan terör mensuplarının genç oldukları ve bu tür vaatlerle kandırıldıkları söylenebilir.

C- Terör Faaliyetlerinin Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Etkileri

Konu ile ilgili yapılan bilimsel araştırmalar göstermiştir ki; bir ülkenin ekonomik gelişimi ve ticaret ortakları artıkça, terör olaylarının sayısı azalmaktadır. Aksine terör ve şiddet artıkça da o ülkede ekonomik istikrar bozulmaktadır. Bu çerçevede, terörün ekonomik, sosyal ve siyasal etkilerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Öztürk ve Çelik; 2009: 89-111).

Terörün ekonomi üzerindeki etkileri “doğrudan” ve “dolaylı” etkiler şeklinde iki başlıkta özetlenebilir. Doğrudan etki; meydana gelen illegal faaliyet veya şiddetin sebep olduğu can ve mal kayıpları sonucunda toplumda kısa vadeli ancak etkisi büyük psikolojik bir durum oluşturmaz. Bunun sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklar ise genellikle şunlardır (Alp;2013: 5-16):

- Korku, kaygı, belirsizlik ortamı,
- Kamu hizmetlerinin aksaması,
- Enflasyon,
- Yatırımların yetersiz kalması,
- Savunma harcamalarının artması,
- Özgürlüklerin kısıtlanması,
- İstihdamda düşüş,
- Kamu harcamalarının artması,
- Turizm gelirlerinin düşmesi,
- Dış ticarete düşüş,
- Ekonomik istikrarsızlık.

Terörün dolaylı etkisi ise uzun vadedir ve kalıcı etkilere sahiptir. Dolaylı etkiler, ulusal ve uluslararası düzeyde terör faaliyetlerinin yoğun yaşandığı ülkeye karşı bir belirsizlik ve güvensizlik duygusunun terör faaliyetleri bitirilse bile uzun süre psikolojik etkisinin devam ederek ülke vereceği zararları kapsamaktadır. Örneğin, terör olaylarının yoğun yaşandığı bir bölgede yaşayan tüm insanların terör dolayısıyla işinden olması veya iş bulamaması dolaylı etkiler olarak değerlendirilebilir.

TÜİK tarafından açıklanan illerin kişi başına gelir sıralamasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin en son sıralarda olmasının temel nedenlerinden birisi terör faaliyetlerinin bu bölgelerdeki etkileridir. Örneğin, 2015 yılı Ağustos ayı itibarıyla Iğdır ilinde yapılan bir saha araştırması sonuçlarına göre (Karabulut ve Shahinpour; 2016:2389), Iğdır ilinde bulunun otellerin terörün olmadığı dönemlerde kapasite kullanım oranları %75-90 arasında iken, terör faaliyetlerinin arttığı dönemlerde bu oranın %20-30'a düştüğü vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak ile yatırım yapılmak istenmediği ve mevcut iş sahiplerinin de batı illerine göç etmek istediği vurgulanmaktadır.

Terör sonucunda ekonomik ve sosyal şartların kötüleşmesi göç gibi sosyal sorunların da yaşanmasına sebep olabilmektedir. Örneğin, Ağrı Alt Bölgesi'nde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre (Güllülü ve diğerleri; 2007: 125), bölgede yaşayanların %74,5'i eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği ile sosyal imkanların iyi olmamasına bağlı olarak imkan bulduğunda göç etme eğiliminde olduğunu ifade etmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde terör olmaması durumunda bu bölgenin dünyanın önemli turizm merkezlerinden biri haline gelebilmesi mümkündür. Çünkü, bu bölge insanlığın ilk yerleşim yerlerinden olan ve değişik dinlere ve kültürlere ev sahipliği yapmış Mezopotamya gibi önemli bir değere sahiptir. Yine Urfa ilindeki yaklaşık 12 bin yıllık tarihe sahip olan Göbeklitepe bu potansiyelin en önemli

göstergesidir. Ancak, bölgede yaşanan her bir terör faaliyetinin akabinde, yabancı ülkelerin bazen de bilinçli olarak Türkiye ve bölgeye gitmemeleri konusundaki uyarıları bölgenin terör dolayısıyla yaşadığı zararlı sonuçlara örnek gösterilebilir.

Terör örgütleri genellikle yoksul ve çok çocuklu ailelerin; dışlanmış, başarısız, benlik kaygısı düşük, kendisini işe yaramaz hisseden ve yaş ortalaması düşük olan (21-22 gibi) çocuklarından eleman bulabilmektedirler. Özellikle bu tür elemanlardan “canlı bomba” amaçlı olarak dini motifli kullanılanlarında “şehitlik”, sol ve ayrılıkçı amaçlarla kullanılanlarında ise “kahramanlık” vurgusu ve motifleri kullanılmaktadır. Bu durum hem aileleri hem de toplumu sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle çözüm için devlet-aile-okul-dini birimler-emniyet bağlantılı sosyal ve toplumsal önlemler birlikte üretilmelidir.

II. TERÖR SORUNU VE İSLÂM DÜNYASI

Terör günümüzün en önemli sorunlarından birisidir. Özellikle son yıllarda batı ülkelerinin çok yanlış bir bakışla kullandıkları “İslâmî terör” deyimini, bu coğrafya ve dünya açısından gündemde olan bir konu olmuştur. Oysa İslâm dininde terör olmadığı bilinen bir gerçektir. Bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmüş gibi olacağı felsefesine sahip bir din ile terör ifadesinin yan yana kullanılması tamamen maksatlı bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Dini ne olursa olsun yanlış yetiştirilen ve yönlendirilen insanlar terör sorununu ortaya çıkarmaktadırlar. Bu nedenle, terör ile din bağlantısı yanlıştır. Din sadece kullanılan bir araç konumunda olmaktadır. Özellikle İslâm dini ile terör bir arada asla değerlendirilemez. Elkaide, Taliban, El-Nusra, DAESH, Bokoharam, PKK gibi terör örgütleri bir kısım devletler tarafından destek görenek ülkelerin birbirlerine karşı kullandıkları birer koz olarak değerlendirilebilirler. Diğer taraftan, bu örgütleri destekleyen ülkelerin önemli bir diğer amaçları da olumsuz bir “İslâm algısı” yaratmak ve coğrafyanın kaynaklarını kontrol etmek olarak değerlendirilebilir. ABD’nin Elkaide, Taliban, PKK, PYD ve YPG gibi terör örgütleri ile zaman zaman işbirliği yapması bu tür amaçlardır denilebilir.

Batılı ülkelerin İslâm coğrafyasındaki emelleri bu coğrafyanın kendi içindeki yanlışlarla etkinleşmektedir. Bugün insanlığın da temel üç problemi olarak sıralan “hastalık, yoksulluk ve cehalet” tüm dünyanın olduğu kadar İslâm ülkelerinin de temel problemleridir. Bunlar içerisinde en temel ve büyük problem ise cehalettir. Cehaletten anlaşılması gereken ise;

- Kız çocuklarının okutulmaması ve eğitimlerinin önemsenmemesi,
- İşin ehline verilmemesi,
- Yalan konuşulması,
- Yapılan işin en iyisinin yapılmaması,
- Başka mezhep veya inançların kâfir ilan edilmesi,
- Kul hakkına riayet edilmeyerek başkalarının hakkının rahatça yenilebilmesi,
- Kişisel hak ve özgürlüklere saygı duyulmaması,
- Çalışmanın kutsal olduğunun öne çıkarılmaması,
- Adaletin tesis edilmemesi gibi uygulamalar veya anlayışlar bütünüdür.

Kısacası coğrafyadaki cehaleti; çalışmamak, inat etmek, hoşgörüsüzlük ve adaletsizlik olarak da düşünmek mümkündür. Aslında İslâm dininin ilk dönemlerinde olağanüstü bir toplumsal dönüşüm ve gelişim yaşanmıştır. Ne zaman Peygamberden sonra dinin gerçek yönü dışında uygulamalara gitme yönünde eğilimler artmışsa (yanlışlıklar din adına yapılmışsa) bu dönemlerden sonra İslâm ülkelerinin geri kalması süreci başlamıştır. Bugün de olduğu gibi İslâm dinine mensup olanların arasında iktidar kavgaları ve ayrışmaların başlamasına bağlı olarak gerçek İslâm’dan uzaklaşmış ve İslam adına yapılan uygulamalar ve oluşturulan yanlış değer yargıları bu ülkelerin kalkınmasını engelleyici ve terör örgütlerinin çıkmasına uygun ortam oluşturmuştur.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllara kadar birçok İslâm devletinin dünya standartlarında veya onun üstünde bir kalkınma düzeyinde olduğu görülmektedir. Bunun en güzel örneği ise Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ancak ne zaman ki değişim-dönüşüm ve değer yargılarının çağa göre şekillendirilmesi süreci hız kazanmış ve İslâm ülkeleri de bunun gerisinde kalmışlarsa, o gün bu gündür İslâm coğrafyası sorunlar yumağı yaşayan bir bölge haline gelmiştir ve bu süreç devam etmektedir.

Günümüz itibarıyla göstergelere bakıldığında; İslâm ülkeleri dünya petrolünün yaklaşık %60'ına, dünya doğalgazının yaklaşık %50'sine ve dünya nüfusunun ise %23'üne sahiptir. Ancak bu ülkeler dünya gelirinin sadece %7'sini elde etmektedirler. Yine dünya ihracatının yaklaşık %13'ü ve ithalatının ise %8'i İslâm ülkelerince gerçekleştirilmektedir. İslâm ülkeleri yaptıkları ihracatın %16'sını ve ithalatın ise %20'sini birbirleriyle gerçekleştirmektedirler. İktisadi verilerinin nüfusa göre orantılı olmamasının altında bu ülkelerin sosyal, ekonomik ve psikolojik bir kısım sebepleri olabilir. Her şeyden önce bu ülkeler veya Müslümanlar, Hz. Ali'nin "insanlar ya yaradılıştan eş veya dinde kardeşler" sözünün gereğini yerine getirememektedirler. Diğer taraftan Müslüman aydın, siyasetçi ve diğerlerinde batı medeniyeti karşısında özgüven eksikliğine bağlı ağır bir yenilgi psikolojisi mevcuttur. Yine İslâm dünyasında yaşanan siyasi irade zayıflığı geri kalmışlığın bir diğer nedeni olarak düşünülebilir. Örneğin bu ülkeler Filistin konusunda ortak bir tavır geliştirememektedirler. Hatta ortak tavır geliştirmek bir yana, sürekli ayrışmayı ve ötekileştirmeyi körükleyen bir anlayışı yaygınlaştırmak için adeta seferber olunmaktadır. Batı dünyasının İslâm coğrafyasında olmasını istediği ortam da budur zaten. Oysa batılı ülkelerde Katolik, Protestan, Ortodoks gibi birçok mezhep farklılığı olmasına rağmen, bunların ayrışma unsuru olmaları yasal ve toplumsal düzenlemelerle engellenebilmiştir (<http://www.siyasalbirikim.....>). İslâm coğrafyası ise henüz bunu başaramamıştır.

Bunlara ilaveten İslâm ülkelerinde;

- İnsan gücü koordinasyonu sağlanamamaktadır. Yani hangi ülkede ne tür insan gücü olduğu organize edilememektedir.
- Ortak üretim ve dağıtım koordinasyonsuzluğu mevcuttur. Örneğin bu ülkelerin ortak bir üretim markası veya hammaddesi yoktur.
- Sosyal adaletsizlikler vardır.
- Aralarında bütünleşme sağlanamamıştır. Örneğin, Suriye, Filistin, Mısır, Irak veya diğer ülke sorunlarında bu ülkeler mezhep farklılığına da bağlı olarak paramparça bir görünüm sergilemektedirler.
- Politik olarak tutarlı ve aktif uygulamaları çok yoktur.

Bu sebepleri daha da çoğaltmak mümkündür. Bu olumsuzlukların temel sebebi olarak, gerçek İslâm dışı uygulamalar ve demokrasi eksikliğini söylemek mümkündür. Bu nedenle, bir an önce İslâm coğrafyası demokrasi ve siyasi özgürlüklerin yaşanmasına olanak tanıyan ve insan hak ve özgürlüklerine saygı duyan bir anlayışı benimsemelidir. Aksi takdirde siyasi ve sosyal karışıklıklar ve kullanılmaya müsait terör yapıları devam edecektir. Kısacası; "İslâm algısı yanlışlığı" coğrafyadaki terör faaliyetlerinin ve ekonomik geri kalmışlığın temel sebebi olabilmektedir. Son olarak İslâm coğrafyası için Ali Şeriatî'nin şu sözü önerilebilir: "*Okuyun, çünkü mürekkebin akmadığı yerde kan akar*". Çünkü, en çok ölümlerin yaşandığı coğrafya veya ülkelerin en az okunan coğrafya ve ülkeler olduğu biraz araştırma yapıldığında kolayca anlaşılmaktadır.

III. TERÖR FAALİYETLERİNİN ÖNLENMESİ

Terör faaliyetlerinin önlenmesi için değişik mücadele yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Bunların başlıcalarını özetlemek yararlı olacaktır.

Silahlı mücadele; terör grupları şiddete ve yok etmeye dayalı eylemlerde buldukları için onların bu tutumlarına karşılık mutlaka silahlı mücadele verilmesi gerekmektedir. Ancak, silahlı mücadelenin tek başına başarılı olamayacağı açıktır. Çünkü, terör gruplarının silahlı eylem aşamasına gelene kadarki geçtikleri aşamalarda da mücadele etmek gerekmektedir. Türkiye, 1985 yılından günümüze kadar PKK terörü ile silahlı mücadele vermesine rağmen, tam olarak bu terör grubunu bitirememiştir. Çünkü, bu

örgütün devamını sağlayan diğer alanlardaki kaynakları özellikle yurt dışı desteklerden dolayı kurutulmamıştır. Bu nedenle, silahlı mücadelenin diğer mücadele yöntemleriyle de desteklenmesi gerekmektedir.

Siyasi mücadele; terör gruplarıyla siyasi mücadelede onların hedef aldıkları toplum kesimlerinin özellikle “ergenlik yaşındaki gençleri” üzerindeki etkilerinin bitirilmesi gerekmektedir. Ekonomik ve sosyal açıdan yetersizlikler içindeki bu grup insanların “cennet vaadi” veya “kahramanlık” gibi konularla kolay kandırılabilir oldukları bilinmektedir. Bu nedenle, başta gençler olmak üzere tüm toplum kesimleri üzerinde doğru siyasi yönlendirmeler yapılması çalışmalarına ihtiyaç olabilmektedir.

Psikolojik mücadele; psikolojik mücadelede de siyasi mücadelede olduğu gibi terör örgütlerinin kullandığı argümanlara toplum kesimlerinin kanmaması için çalışmalar yapılmalıdır. Örneğin, etnik kökene dayalı bir terör örgütü bulunan ülkede etnik ayrımcılık olduğu yönünde bir psikoloji oluşturmaya çalışırlar. PKK terör örgütünün Türkiye’de oluşturmaya çalıştığı önemli psikolojilerden birisi budur. Oysa Türkiye’de hiçbir etnik kökenin farklı bir muameleye tabi tutulamayacağı Anayasa ile garanti altına alınmıştır. Bu durumun toplum kesimlerine uygun yöntemlerle anlatılamaması durumunda ise teröre destek olan kesimler oluşabilmektedir.

Ekonomik mücadele; ekonomik destek olmadan dünyada hiçbir terör örgütünün yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle, terör ile mücadelede terör ekonomik (finansal) kaynaklarının kurutulması gerekmektedir. Türkiye’de FETÖ ve PKK terör örgütlerinin uzun yıllar devlete karşı terör oluşturabilmelerinin temel sebebi her iki terör örgütünün de özellikle dış kaynaklı güçlü finans kaynaklarının olmasıdır. İşte bu tür örgütlerin bitirilmelerinin temel koşulu da bu finans kaynaklarının yok edilmesine bağlıdır. Ancak, özellikle batı dünyasının bu konulardaki yanlış tutumları bu mücadeleyi zorlaştırmaktadır denilebilir.

Görüldüğü gibi terör ile mücadelede değişik mücadele yöntemlerine ihtiyaç vardır. Bunlar içerisinde en önemli olanı ise ekonomik mücadeledir. Özellikle Türkiye’deki terör olaylarının bitirilmesi mücadelesinde maddeler halinde şu hususların önceliklendirilmesi önerilebilir:

- Halkın doğru bilinçlendirileceği “iyi bir eğitim” (yukarıda sunulan Okuyan-Düşünen-Tartışan-Üreten İnsan modeli oluşturulması doğrultusunda, öğretmen, din adamı, aile ve ilgili kurumların işlevselleştirilmeleri gerekir),
- Adil gelir dağılımı (Türkiye’de özellikle bölgesel gelir dağılımının giderileceği ekonomik önlemlerin alınması gerekmektedir),
- Doğru din eğitimi (özellikle değişik grupların mezhepçilik veya bağınaz bir din anlayışıyla diğer mezhep veya dinleri kafir, öldürülmesi gerekenler gibi algıyla topluma verdikleri yanlış din öğretileri önlenmelidir. Bunun için Rus Çarı I. Petro’nun 1725’teki vasiyeti özellikle aynı din içinde farklı iki mezhep mensupları arasına sokulmak istenen düşmanlığı anlamak için okunabilir),
- İktisadi kalkınmanın sağlanması (iktisadi kalkınmanın sağlanması demek, toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi demektir. Refah düzeyi yükselen toplum üyelerinin terör gruplarının tuzağına düşmesi ise zordur),
- Sosyal güvenlik kurumlarının kurulup geliştirilmesi (Türkiye daha önce uyguladığı “yeşil kart” ve sonrasındaki “genel sağlık sigortası” sistemi, bakım yardımları, işsizlik sigortası gibi uygulamaları ile gelişmiş ülkelere yakın düzeydedir. Yapılan uygulamaların toplum üyelerinde etkili yöntemlerle duyurulması ve tanıtılması teröre olan sempatinin azalmasını sağlayabilecektir),
- Terörün finans kaynaklarının kesilmesi (Avrupa’daki uyuşturucu ticaretinin yaklaşık % 80’inin PKK tarafından kontrol ediliyor olması, finans kaynağının kesilmesinin önemini ortaya koymaktadır),
- Uluslararası işbirliğinin güçlendirilmesi (devletler arasında terör konusunda tam bir konsensüs sağlanamaması ve birlikte mücadele edilememesine bağlı olarak terör ile mücadele zor olmaktadır. Bu nedenle, devletler arasında güçlü bir mutabakat sağlayacak düzenlemeler yapmak gerekmektedir),

- Demokrasi ve özgürlüklerin yaygınlaştırılması (devletlerin “özgürlüğün olmadığı yerde üretim olmaz”, “üretimin olmadığı yerde de refah olmaz” anlayışı ile hareket etmeleri gerekir. Aksi takdirde, terör gruplarının kullanımına müsait bir toplum üyeleri yetişir ve mücadele zorlaşır),
- Devletin güçlendirilmesi (devletin güçlendirilmesinden baskıcı bir devlet değil, terör ve teröre sebep olanları etkili ve hızlı bir şekilde toplumdan ayıklayabilen ve adalet dağıtan bir devlet kastedilmektedir. Böylece, toplum üyelerinin huzur ve güven ortamında yaşamaları sağlanarak teröre sempati duyulmaması sağlanacaktır).
- Toplumsal moralin yüksek tutulması ve birlik ve beraberlik ruhunun devam ettirilmesi (özellikle son yıllarda “melez terör” de (terör örgütlerinin geçişgenliği, PKK-DAEŞ arasında olduğu gibi) denilen bir olguyla terör faaliyetleri yaşanmaktadır. İşte bu tür yapılarla ancak yüksek moral ve ulusal birlik içinde verilen mücadeleler başarılı olur).
- Türkiye, özellikle FETÖ terör örgütünün yapılandığı eğitim, din, iş dünyası, devlet içinde kadrolaşma, medya gibi alanlarda önemli mücadeleler vermektedir. Bu doğrultuda yapılacak mücadele yöntemlerinden biri de sert vergi politikaları uygulamak yönünde olmalıdır. Böylece bu yollarla elde edilen paraların örgütün finansmanında kullanılması engellenmiş olabilir.

Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin üç ülkeyle (Nahcivan Özerk Cumhuriyeti, İran ve Ermenistan) komşu sınır ili olan Iğdır'da, 2000 yılında mazot ticaretiyle uğraşanlarla yapılan uygulamalı çalışma da, geleceğe yönelik duyulan endişelerin sıralaması yapıldığında, bölgede terörün canlanma olasılığı üçüncü sırada yer almaktadır (Karabulut; 2000: 125). Yine Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden batıya yaşanan göç olayında, PKK terörünün büyük etkisi olmuştur. Ankete dayalı olarak yapılan çalışmada (Aksoy; 2004), Doğu'dan Batı'ya yaşanan göçün asıl sebebinin bölgedeki terör olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de ve ülkenin terör olaylarının en çok yaşandığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaşanan terör faaliyetlerinin ekonomik ve sosyal etkileri ve sonuçları açısından bakıldığında, Türkiye'nin diğer gelişmekte olan ülkelere göre ilave sıkıntılarının olduğu da, yapılan bilimsel çalışmalara dayanılarak aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Korkmaz; 2004: 507).

- Ekonomik istikrar sorunumuz var. Makro dengeler yerli yerine oturmamış. Terörün etkisi ekonomiyi daha çok etkiliyor.
- Etnik yapımız terör açısından istismara ve terörün yerleşmesine daha çok imkân veriyor.
- Sosyal istikrarı sağlamak için askeri rejimlerin gelmesi, piyasa ve sermayeyi ürkütüyor.
- Borç yükü nedeniyle, iç güvenlik için gereği kadar kaynak ayıramıyoruz.
- Siyasiler, oy kaygısı nedeniyle, gerek etnik terör ve gerekse islami terör için etkin önlemler alamadılar. Hatta bazıları bu ortamın hazırlanmasında bilerek veya bilmeyerek yardımcı oldular.
- Bölgeler arası gelişmişlik farkı ve gelir dağılımının aşırı bozuk olması, terör açısından istismara daha uygun bir ortam yaratıyor. Bu gibi sorunlarımız, ekonominin çok daha fazla zarara girmesine neden oluyor.
- Canlı bomba olarak gerçekleştirilen terör faaliyetlerinin ortaya çıkması üç şekilde olabilir. 1) Cennete gitme psikolojisinin verilmesi, 2) ilaç kullandırma, 3) terörist farkında olmadan patlatma. İnsanın en değerli varlığı olan hayatından vazgeçmesi iktisatta “fırsat maliyeti” olarak adlandırılan ve ulaşılmak istenen şey karşılığında vazgeçilen değeri ifade edilen olgu ile de açıklanabilir. Burada ulaşılan değer “sonsuz cennet” vazgeçilen değer “geçici fani dünya” psikolojisi olduğu için teröristler canlı bomba olabilmektedirler. Karşılık vazgeçilen fırsat maliyetinden daha cazip gösterildiği için kandırılan teröristler canlı bomba olabilmektedirler. (https://www.youtube.com/watch?v=nDjd9_j0wqg). Bu nedenle, yukarıda belirtilen “devlet-aile-okul-dini birimler-emniyet bağlantılı” önlemlerin uygulamaya konulması bu terör faaliyetinin önlenmesinde de etkili olabilir.

Yaşanan terör, bölgedeki etnik yapının bozulmasına sebebiyet vererek tek başına bölgenin sosyal açıdan geri kalmasına yol açabilen önemli unsurdur. Konuyla ilgili Kars ili için yapılan bir çalışmada (Fındıkçı; 2003: 126-127) bölgedeki etnik değişimin geri kalmışlığa sebep olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle,

bölgenin etnik yapısının korunmasına yönelik köklü politikalar ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Aksi takdirde, bölgesel gerileme sürecinin devam etmesi ve ülkeye zarar vermesi devam edebilir.

IV. TERÖR FAALİYETLERİNİN TÜRKİYE'YE MALİYETİ

Türkiye'nin tüm vatandaşlarının ülkenin huzur, güven ve ekonomik kalkınması için çalışması ve katkı yapması normal beklentidir. Ancak özellikle dış güçlerin de etkisi ile yoksulluk, ırkçılık, mezhepçilik, siyasi görüş farklılığı, din farklılığı, bölgesel farklılıklar vb hususlar da kullanılarak Türkiye tarihinde ciddi terör olayları yaşanmıştır. 1980 öncesinde daha çok Ermeni terör grupları ve içerdeki siyasi görüş farklılıklarına bağlı terör faaliyetleri yaşanırken, 1980 sonrasında PKK ve FETÖ gibi tamamen dış destekli terör faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Türkiye'de yaşanan ve tamamen bitirilememiş terör faaliyetlerinin ülkeye doğrudan ve dolaysız olarak önemli maliyetleri olmuştur ve olmaya da devam etmektedir.

Türkiye terör faaliyetleri nedeniyle en çok sosyo-ekonomik zarar gören ülkelerden birisidir. Özellikle 1980'li yılların ilk yarısından beri eylemlerine devam eden PKK ve 2016 yılında hain darbe girişiminde bulunan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) terör örgütleri için önemli harcamalarda bulunmaktadır. Terörün Türkiye'ye maliyetini şu aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- 1985 yılından günümüze kadar teröre harcanan para miktarı yaklaşık 700 milyar dolar olmuştur.
- Teröre harcanan bu paranın sadece 300 milyar doları ile 7 tane GAP projesi, 75 tane Atatürk barajı ve 350 tane boğaz köprüsü yapılabilir (<http://zihinalizi.blogspot.com/2013..>).
- Türkiye'de teröre harcanan 700 milyar doların 2018 yılı itibarıyla yaklaşık 23 milyon olan hane sayısına oranlanması ile hane başına 30.435 dolar düşer ($700000/23=30.435$). Buna göre, basitçe şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Bu para ile her ailenin yaşanabilir bir konutu veya her ailenin iyi bir arabası olurdu. Devlet bu para ile çok önemli yatırımlar yapabilirdi. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri bu para ile yapılan yatırımlar ile kalkındırılabilirdi.
- Teröre harcanan bu para yaklaşık olarak Türkiye'nin iç ve dış borcu kadardır. Diğer bir deyişle, borçsuz Türkiye olurdu.
- Göç olmaz, geri kalmış bölgelerde turizm canlanırdı. Bunların çarpan etkisi ile ülke kalkınması sağlanabilirdi.
- Dış terör olarak adlandırılan Suriye ve Irak kaynaklı terör faaliyetleri ve bunun sebep olduğu mülteci akımına bağlı Türkiye'nin üstlendiği maliyet ise yaklaşık 40 milyar dolardır. Bu maliyet unsuru artmaya devam etmektedir.
- Terör dolayısıyla özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde eğitim ve sağlık hizmetleri engellenmektedir. Böylece sağlıklı ve eğitimli nesillerin yetiştirilmesi de engellenmektedir ve bölgesel dengesizlikler derinleşmektedir.
- Terör politik istikrarı bozarak ekonomik ve toplumsal istikrarı bozabilmektedir.
- Türkiye'deki güvenlik sorununa bağlı uluslararası nakliye sektörü olumsuz etkilenmektedir.
- İç göçü hızlandırmakta böylece sosyal dengesizlikler artmaktadır (Feigl:1999;156).
- Terör faaliyetlerinden dolayı 30.000 kilometre karelik tarım alanı kullanılamaz hale gelmiştir. Diğer taraftan, ormanların yakılması gibi ortaya çıkan terör faaliyetlerinden dolayı da doğal çevreye önemli zararlar vermişlerdir.

SONUÇ

Ülkelerdeki yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik (cehalet) gibi hususları kötü amaçları için kullanmak üzere ortaya çıkan ve kargaşa, korku, yıldırma, şiddet gibi uygulamalarla amaçlarına ulaşmaya çalışan terör grupları, faaliyetlerini daha çok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirmektedirler. Ancak, günümüzde küresel bir özelliğe kavuşan terör faaliyetleri zaman zaman tüm dünya ülkelerinde görülebilmektedir. İşte küresel özelliğinden dolayı uluslararası alandaki terör faaliyetlerinin önlenmesi de yine uluslararası önlemlerle mümkün olacaktır. Bunun içinde uluslararası işbirliği yapmak ve terörün finans kaynaklarının kesilmesi önem arz etmektedir. Terör örgütleri modern teknolojiyi kullanarak sahte para basma, uyuşturucu ticareti, haraçlar, bağışlar ve dış yardımlar gibi finans kaynaklarıyla varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu nedenle, uluslararası işbirliği ve çağın gerektirdiği bir konsept ile terör

örgütleri ile mücadelenin başarıya ulaşacağı söylenebilir. Terör faaliyetlerinden en çok zarar gören ülkelerden birisi olan Türkiye, özellikle PKK ve FETÖ gibi terör örgütleriyle uzun yıllardan beri mücadele etmektedir. Türkiye'nin mücadelesinde temel sorun ise bu tür terör örgütlerine sağlanan dış destekler olmuştur ve bu durum devam etmektedir. Örneğin, bazı ülkelerde Türk büyükelçilikleri veya temsilciliklerinden önce FETÖ temsilcilerinin okullar açabilmesi bu örgütün uluslararası bağlantısına işaret etmektedir.

Terör örgütleri Türkiye'de yaptıkları terör faaliyetleri dolayısı ile en önemli amaçları olan ülkenin birlik ve beraberliği konusunda arzuladıkları sonuçları alamamışlardır. Bunun temel sebebi, Türkiye'nin demokratik bir hukuk devleti sistemine sahip olması ve hiçbir vatandaşa "anayasal eşitsizlik" yapılmamasıdır. Yani, tüm Türkiye vatandaşları arasında "anayasal eşitlik" vardır. Türkiye'nin durumu aile içi kardeş anlaşmazlıklarına benzetilebilir. Çeşitli toplum kesimleri arasında değişik sorunlar yaşansa bile içeriden ve dışarıdan kaynaklanan terör gibi bir olaya maruz kalındığında tüm kesimler ülkenin birlik ve beraberliğini savunmakta ve hemen birleşebilmektedirler. Örneğin, PKK terör örgütünün herhangi bir saldırısında her etnik kökenden insanın aynı tepkiyi vermesi terörle mücadelenin başarısı için oldukça anlamlı ve önemlidir.

KAYNAKÇA

1. AKSOY, Mustafa, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Terörün Neden ve Sonuçları, http://www.insanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji/dogu_ve_guneydogu_anadoluda.html (Giriş tarihi: 05. 10. 2004).
2. ALP, İnönü Akgün (2013), Terörün Ekonomik Etkileri, Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi, Cilt: 4 (1).
3. FEIGL, Erich, A Myth of Error, Amalthea, 1999.
4. FINDIKÇI, Aydın (2003), Kars'taki Yeni oluşumun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Etkileri, İmaj Yayıncılık, Ankara.
5. GÜLLÜLÜ, Uğur, Kerem Karabulut, Dilek Polat (2007), Ağrı Alt Bölgesi'ndeki Göç Eğilimi ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:962, İİBF Yayınları No:113.
6. KARABULUT, Kerem (2000), "İğdır Ekonomisinin Gelişmesinde Ticaretin ve Özellikle Sınır Ticaretinin Yeri ve Önemi", İktisadi Araştırmalar Vakfı, İğdır İlinin Ekonomik Kalkınması Semineri, İğdır.
7. KARABULUT, Kerem (2005), Doğu'da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret-Bir Alt Bölge Uygulaması-, Atlas Yayın Dağıtım, İstanbul.
8. KARABULUT, Kerem, Ali Shahinpour (2016), Bölge Turizm sektöründe Ağrı Dağı'nın Önemi, II. Uluslararası Türk Kültüründe Ağrı dağı Sempozyumu, İğdır.
9. KORKMAZ, Esfender (2004), Krizin Bilançosu: Zengin Devlet Fakir Millet, Enes Mat. Ltd. Şti., İstanbul.
10. ÖZTÜRK, Serdar, Kamil Çelik (2009), Terörizmin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi ½.
11. <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf> (Giriş: 30.03.2019).
12. <http://blog.milliyet.com.tr/rus-cari-i-petro-nun-1725-yilinda-yazdigi-vasiyetinin-turklerle-ve-nato-ile-olan-iligisi/Blog/?BlogNo=355966> (Giriş: 31.03.2019).
13. <https://www.memurlar.net/haber/690855/avrupa-uyusturucu-pazarinin-yuzde-80-i-pkk-nin.html> (Giriş: 31.03.2019).
14. <http://zihinanalizi.blogspot.com/2013/08/teror-ekonomi-iliskisinin-toplumsal.html> (Giriş: 31.03.2019).
15. https://www.youtube.com/watch?v=nDJD9_j0wqg (Giriş: 02.04.2019)
16. <http://www.siyasalbirikim.com.tr/yazarlar/prof-dr-kerem-karabulut/islam-ulkeleri-neden-kalkinamiyor/22/> (Giriş: 02.04.2019).

KARS-TİFLİS-BAKÜ DEMİRYOLUNUN ANLAMI VE ÖNEMİ THE IMPORTANCE AND MEANING OF KARS-TİFLİS-BAKU RAILWAY

Kerem KARABULUT

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

D. Engin KARABULUT

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Türkiye, Avrupa ve Asya arasında köprü konumundaki bir ülkedir. Coğrafi olarak stratejik konumda olan Türkiye, demiryolu ve petrol boru hattı projelerinin sağlayacağı avantajlar ile bölgede ve dünyadaki önemini artırmıştır. Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi sadece Türkiye ile diğer iki ülkeyi birbirine bağlayan bir proje değildir. Bu proje Asya ile Avrupa'yı birbirine demir yolu ile bağlamayı hedefleyen bir projedir. "İpek Yolu"nun canlandırılmasını amaçladığı için "demir ipek yolu" olarak da adlandırılmaktadır. Ekim 2017'den itibaren yük taşımaya başlanan bu projenin yolcu taşımaya başlamasıyla diğer sektörlerde canlanacaktır. Özellikle turizm, ticaret, inşaat, ulaştırma gibi sektörleri olumlu etkilemesinin yanında bölgesel ve dünya düzeyinde siyasi ve sosyal etkileri de olacaktır. Ermenistan'ın uzlaşmaya zorlanması, AB ile Çin arasındaki ilişkilerin güçlenmesi, Türkiye'nin önemini artırması gibi bölgesel ve siyasi etkileri de olacaktır.

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi Gürcistan ve Azerbaycan için bir anlamda büyük pazarlara bağlanma projesi olarak değerlendirilebilir. Bu iki ülke nüfus ve coğrafya olarak çok büyük olmasalar da coğrafi konumları dünya için çok stratejiktir. Özellikle Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol ve doğal gaz potansiyeli, bu ülkeyi hem batı hem de doğu ülkeleri açısından vazgeçilmez kılmaktadır. Yük taşımaya başlanan bu proje ile üç ülke ve ipek yolu bağlantılı tüm dünya olumlu etkilenecektir. Bu nedenle, projenin çalışılması ve geliştirilmesi yönündeki araştırmalar önemlidir. Bu çalışmada, Kars-Tiflis-Bakü demir yolu tanıtılarak bölge ve Türkiye için ne tür kazanımlar sağlayacağı tartışılmaktadır. Ayrıca projenin etkinliği ve katkısını artırmak için neler yapılabileceği konusunda da değerlendirmelere yer verilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kars-Tiflis- Bakü, İpek Yolu, Demiryolu ve Ekonomi*

ABSTRACT

Turkey is a bridge between Europe and Asia countries. the importance of Turkey in geographically strategic position has increased both region and the World with the advantages of railway and oil pipeline projects. Kars-Tbilisi-Baku Railway Project is not just a project that connects the other two countries with Turkey. This project aims to connect Asia and Europe by railway. It is also called "Iron Silk Road" because it aims to revive the Silk Road. With this project which started to carry cargo from October 2017 will be revived in other sectors as the passenger starts to move. In addition to the positive impact on sectors such as tourism, trade, construction and transportation, there will be political and social effects at regional and world level. Armenia is forced to compromise, the strengthening of relations between the EU and China, regional and political effects, such as increasing Turkey's importance will be also.

The Kars-Tbilisi-Baku Railway Project can be considered as a project to connect to big markets for Georgia and Azerbaijan. Although these two countries are not very large in terms of population and geography, their geographical location is very strategic for the world. Especially the oil and natural gas potential of Azerbaijan makes this country indispensable for both western and eastern countries. With this project, the whole world will be affected positively. For this reason, researches about the study and development of the project are important. In this study, the Kars-Tbilisi-Baku railway will provide introduced and discussed what kind of achievements for Turkey. In addition, evaluations are made on what can be done to increase the effectiveness and contribution of the project.

Key Words: *Kars-Tbilisi-Baku, Silk Road, Railway and Economy*

I. GİRİŞ

Kars-Tiflis-Bakü demiryolunu değerlendirirken bu projenin iki yönlü değerlendirilmesinde yarar olacaktır. **Birincisi**, projenin Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan açısından anlamı ve önemi nedir? **İkincisi ise**, projenin Avrupa ile Çin bağlantısı açısından anlamı ve önemi nedir?

Bilindiği gibi, Türkiye ile Azerbaycan 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra iki devlet kurucularının aşağıdaki sözleri doğrultusunda ilişki içerisinde olmuşlardır. **Mehmet Emin Resulzade**; “Azerbaycan Cumhuriyeti âlem-i İslâm'da teşekkül eden ilk Cumhuriyettir. Bu Cumhuriyet aynı zamanda bir Türk Cumhuriyetidir; tabiri diğerle, küçük Türkiye'dir” diyor ve ekliyor: “Küçük Türkiye halkı ile büyük Türkiye halkı arasındaki münasebet iki kardeş münasebeti kadar samimanedir... Azerbaycan meselesi aynı zamanda Türkiye için yaşamsal önemde olan Kafkasya meselesinin de bir parçasıdır” (Şimşir; 2011:22-23). **Haydar Aliyev**; “Biz İki Devlet Bir Milletiz”. **Mustafa Kemal Atatürk**; “Azerbaycan'ın kederi kederimiz, Sevinci sevincimizdir”. Yine **Mustafa Kemal Atatürk**; 18 Kasım 1921'de Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılışı esnasında söylediği; “Azerbaycan Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve ilerleme noktasıdır...” demişlerdir. İşte Kars-Tiflis-Bakü demiryolunu, bu bakış açılarının pratiğe dönüştürülmesi olarak görmek mümkündür. Projenin geçtiği diğer ülke ise Gürcistan'dır. Gürcistan da SSCB dağıldıktan sonra Türkiye'yi kendisi için yaşamsal bir ülke olarak görmüştür. Bu nedenle de hem petrol ve doğal gaz projelerinde hem de demir yolu projesinde hep Türkiye ve Azerbaycan ile birlikte hareket etmiştir. Gürcistan'ın bu tutumu hem kendi menfaatindedir hem de Türkiye ve Azerbaycan'ın menfaatindedir.

Bu üç ülkenin kültürel, sosyal ve tarihi yakınlıkları da bu tür projelerin geliştirilmesinin önemini artırmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan “iki devlet bir millet” düsturuyula her daim hareket etmektedirler. Diğer taraftan, Türkiye'de Gürcü kökenli çok sayıda Türk vatandaşının olması ve Gürcistan'da 1 milyona yakın Türk kökenli Gürcü vatandaşının olması bu ülkeleri birbirine yakınlaştıran önemli bir sosyal sebep olarak değerlendirilebilir. Bu üç ülkenin ortasında bir coğrafyada konuşlanan Ermenistan ise diasporanın da etkisiyle uyguladığı yanlış politikaları dolayısıyla bölgede gerçekleşen olumlu gelişmelerin dışında kalmaktadır. Bölge ülkeleri ve yaşayan etnik kökenler açısından büyük öneme haiz olan bu proje Ekim 2017 itibarıyla hizmete açılmıştır. Projenin anlamını ve önemini çok büyük olduğu vurgulanmalıdır. Üç ülke açısından “demirden bağlarla birbirine bağlanmak” olarak düşünülebilecek projenin dünya açısından anlamı ve önemi ise tek bir cümle ile “Avrupa'yı Çin'e bağlayan Demirden İpek Yolu”nun inşasıdır şeklinde ifade edebilir. Çin'in dışında Orta Asya ülkelerini Avrupa'ya bağlayan yönüyle de çok önemli bir projedir. Bu çalışma ile hem Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi tanıtılmaya hem de bu proje dolayısıyla ne tür kazanımlar olabileceği üzerinde durulmaya çalışılmaktadır.

II. İPEK YOLU HAKKINDA

Yaklaşık 8000 kilometre uzunluğu ile eski dünyanın en kapsamlı ticari ve sosyal iletişim hattı olan tarihi İpek Yolu, Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Avrupa ile iletişimi sağlayan dünyanın en önemli tarihi bağlantılarından birisidir. Ticaret güzergahının Tunç Çağına kadar uzatılmasına rağmen, genellikle bu yolun başlangıcı, Çinli gezgin Chang Chien'in M.Ö. 138 yılında gerçekleştirdiği Orta Asya seyahatine dayandırılmaktadır. Farklı rotalarla çok sayıda medeniyeti birbirine bağlayan İpek Yolu kültürel ve tarihsel açıdan dünyanın, uluslar ve kıtalar arasındaki en önemli bağlantısı olmaya devam etmektedir (Yılmaz; 2017:672).

Tarihçi Herodot'un M.Ö. 450 yılında yazdığı bir belgede İpek Yolu kavramının vurgulandığı ifade edilmektedir. Diğer taraftan ünlü gezgin Marco Polo'nun da Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu'nu katettiği düşünülmektedir (<https://kulturveyasam.com..>).

“Milattan yüzyıllar önce Mısırlılar, daha sonra da Romalılar, Çinlilerden ipek satın alırlardı. Ulaşım ise, daha sonra İpek Yolu adı verilen güzergahı izleyen kervanlarla sağlanırdı. İpek endüstrisi, eski çağlardan beri birçok milletin hayatında çok önemli bir yer tutmuştur. Uzak Doğu'dan gelen ipek ve baharat, Batı dünyası için, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. İpek, ayrıca Doğu kültürünün Batı tarafından tanınmasını da sağlamıştır. Doğu'nun ipeği ile

baharatının kervanlarla batıya taşınması, Çin'den Avrupa'ya ulaşan ticaret yollarını oluşturmuştur. Orta Çağda, ticaret kervanları, şimdiki Çin'in Şian kentinden hareket ederek Özbekistan'ın Kaşgar kentine gelirler, burada ikiye ayrılan yollardan ilkinizi izleyerek Afganistan ovalarından Hazar Denizi'ne, diğeri ile de Karakorum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu'ya ulaşırlardı. Anadolu'dan deniz yolu ile Akdeniz ve Karadeniz (Tirebolu) limanlarından veya Trakya üzerinden kara yolu ile Avrupa'ya giderlerdi. Doğudan batıya doğru gelişen bu ticari harekette daha önceki çağlardan beri kullanılmakta olan bir yol şebekesinden yararlanılmıştır. Yoğun bir şekilde ipek, porselen, kâğıt, baharat ve değerli taşların taşınmasının yanında kıtalar arasındaki kültür alışverişine de imkân sağlayan bu binlerce kilometre uzunluğundaki kervan yolları zaman içinde İpek Yolu olarak adlandırılmıştır. İpek Yolu Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir ticaret yolu olmasının ötesinde, 2000 yıldan beri bölgede yaşayan kültürlerin, dinlerin, ırkların da izlerini taşımakta ve olağanüstü bir tarihsel ve kültürel zenginlik sunmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İpek Yolu'nun hem bir ticaret yolu, hem de tarihsel ve kültürel değer olarak yeniden canlandırılması gündeme gelmiş, bu yol boyunca inşa edilmiş ve artık kullanılmayan yapıların, yeni işlevler kazandırılarak korunmaları ve yaşatılmaları için çalışmalar başlamıştır” (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0pek_Yolu).

Tarihi İpek Yolu, Pekin'den başlayan ve Orta Asya'yı baştanbaşa aşarak, bir kolu İran'a (Tahran-Tebriz ve Doğubayazıt) ve Kafkasya'ya (Gümrü-Kars-Erzurum), diğeri kolu Şam'ın güneyine uzanan tarihin en uzun ve önemli uluslararası ticaret yollarından biriydi. Coğrafi Keşiflerle birlikte alternatif yeni ulaşım rotalarının bulunması ve deniz ulaşımının ön plana çıkmasıyla ticari ve siyasi değerini kaybeden Tarihi İpek Yolu, devletler için 21. yüzyılda “Yeni İpek Yolu” veya “Demir İpek Yolu” olarak tekrar önem kazanmıştır (Özpay; 2018: 104).

İpek yolu temelde ipeğin üretimi ve satışı esaslı olsa da, zamanla bu güzergahta çok fazla ürünün ticarete konu olduğu anlaşılmaktadır. Bunların başlıcaları; Porselen, mürekkep, güzel kokular, tarçın, vahşi atlar ve eyerler, bronz aynalar, barut, medikal ürünler ve Çin kâğıdı, deve, üzüm tohumu, yün eşyalar, halı, kilim, battaniye ve goblen ve yarı kıymetli taşlar, cam, pamuk, baharat, çeşitli kumaş ve taşlar, boya, fildişi, evcil ve gösteri hayvanları, egzotik kürkleri, kaşmir yünü, işlenmiş pamuk, ıspanak, sandal kerestesi ve diğeri egzotik ağaçlar, palmiye yağı, şeker kamışı şekeri, parfümler, yakut, safir ve zümrüt gibi değerli taşlar ve kök boyalar, gümüş, muslin kumaşlar, buhur ve mur, şarap, cam ve zeytinyağı gibi ürünler ticarete konu olmaktadır (Yılmaz; 2017:681). O dönemlerde Bizans'ın ipeye çok fazla ihtiyacı olmaktadır. Çünkü ipek, sadece sarayın değil, halkın ve ordunun da ihtiyaçlarında kullanılabilen önemli bir üründü (Ferhadov; 2015: 57). Bu ürünlerden de anlaşılacağı gibi, İpek yolu zamanının en önemli ticaret ve ulaşım güzergahı özelliğine sahiptir. Bu güzergahta sadece ürün ticareti değil aynı zaman da günün şartlarındaki küreselleşmenin gerçekleştiğini de söylemek mümkündür. Çünkü, bu yolla ülkelerdeki kültürler, diller, dinler, ırklar, üretim teknikleri, ekonomik yapılar vb gibi unsurlar öğrenilmiş, paylaşılmış ve geliştirilmiştir denilebilir.

Çin ile Almanya arasında şu anda kullanılan demiryolu hattı uzunluğunun 9 bin 800 kilometre olduğu belirtilmektedir. Bu projenin tam anlamıyla tamamlanması ile Çin ve Türkiye'nin Avrupa sınırına kadar olan mesafenin 6 bin 850 kilometreye kadar kısalacağı vurgulanmaktadır. "Bu hat ile Çin'den Avrupa'nın merkezine kadar olan mesafe 3 gün kısalarak, yüklerin 12 günde Avrupa'ya ulaşması sağlanacaktır” (<http://www.postakusu.com..>)

III. DEMİRYOLLARI HAKKINDA

Cumhuriyetin kuruluşuna kadar Demiryolları batılıların kontrolünde inşa edilen ve işletilen bir alan konumundadır. 1914 yılına kadar Osmanlı devletine 74,3 milyon İngiliz Sterlini (81,7 milyon Lira) yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Bu yatırımın 61,3 milyon sterlini demiryolu inşaatı, bankacılık ve ticaret faaliyetinde toplanmıştır. Demek ki yabancıların çıkarları hizmet sektöründedir. Çünkü bu sektördeki gelişmeler, yabancıların faaliyetlerini de kolaylaştırmaktadır. 1914 yılına kadar Osmanlı toprakları üzerinde 6107 km demiryolu inşa edilmişti. Bunun 4037 km'si yabancılar tarafından yapılmış ve işletilmiştir (Tokgöz;2004:95-97 ve Karluk; 1996: 250-251)

Osmanlı'da demir yollarını yabancıların inşa etmesinin sebeplerini şu şekilde özetlemek mümkündür;

- Yabancı sermayedarların inşa ettikleri demiryolu güzergahında ticaret yapma imtiyazına sahip olmaları.
- Demiryolu inşasında “**km garantisi**” denilen yöntemin uygulanması. Osmanlı devleti yapılan demiryollarına borçlanarak sermaye katkısında bulunduğu gibi, yabancı şirketlere km başına bir teminat ödemesini de kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti demiryolu inşaat ve işletmesinin mutlaka kar etmesini teminat altına almıştır.
- Yer altı ve yerüstü zenginliklerini kontrollerine almaya çalışmaları.
- Nüfuz bölgeleri oluşturmaya çalışmaları.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden demir yolu 4100 km'dir. Cumhuriyet Hükümetleri bu demiryollarını satın alarak millileştirmişlerdir.

Cumhuriyetin kuruluşunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan hatların durumu ise şöyledir:

- Şirketlere ait normal genişlikte 2.282 km uzunluğundaki hat ve 70 km uzunluğundaki dar hat,
- Devletin yönetiminde bulunan 1.378 km uzunlukta normal genişlikteki hat,
- 1923- 1940 yılları arasında ortalama olarak her yıl 200 km demiryolu yapılmıştır. 1950 yılına kadar yapılan hatların uzunluğu 3.578 km'dir. Bunun 3.208 km'si 1940 yılına kadar tamamlanmıştır.
- Ulaştırma en ucuz yol Denizyoludur. Ancak bilindiği gibi Türkiye'de değişik sebeplerle denizyolu etkin kullanılamamaktadır.
- Demiryolları için 1923-1940 dönemi atılım dönemi, 1940-1950 dönemi durgunluk dönemidir. 1950 sonrası ise, karayolu ağırlıklı dönemdir. 1986 sonrasında da ulaştırma açısından otoyolların önceliklendirildiği anlaşılmaktadır.
- İkinci en uygun ulaştırma kanalı demiryoludur ki, Türkiye'de yurt içi ulaştırmada bu da kullanılamamıştır. Yolcu taşımacılığının yaklaşık %3'ü yük taşımacılığının ise % 6'sı demiryoluyla yapılmaktadır. Karayolunun payları ise sırasıyla, %95 ve %89 civarındadır. Denizyolunun yük taşımacılığındaki yeri yaklaşık %3 civarındadır.
- 200 km'ye kadar olan mesafelerde kara yolu, bu mesafeden uzak olanlarda ise demiryolunun kullanılması en rasyonelidir. Bu nedenle, Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu çok rasyonel bir proje olarak değerlendirilebilir.

Falih Rıfki Atay Cumhuriyetle başlayan demiryolu atağını: “Türk Demiryolculuğu yeni çağ Türkiye'sinin başarı iradesini yoğurmakta amil olmuştur. Demiryolcular yalnız ray döşemediler, tünel açmadılar, köprü kurmadılar, taraf taraf fabrikalar açan, sulama işlerini halleden, bu memleketi asrımıza ulaştıran teknik ve iman kadrosunun da habercisi ve müjdeleyicisi oldular. 15 yıl öncesinden bugün bir rüya idi. Bugünden 15 yıl öncesi bir kabustur”. Yine Falih Rıfki Atay; “*bilmiyorduk bir bilen öğretende yoktu, devletin demir yollarını yapacağından söz edildiğinde her taraftan devlet demir yolu yapamaz, kitapta yeri yok sözleri yükseliyordu*” şeklinde Cumhuriyet sonrası demiryollarına ait algıları ifade etmektedir (Atay; 519-532). Bu anlayış aynı zamanda batılı ülkelerin Osmanlı ülkesinde nasıl bir hakimiyet kurma politikasının olduğunu da ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin son yıllarda uygulamaya geçirdiği hızlı tren projeleri ve Avrupa-Asya arasındaki raylı bağlantıların ne derece doğru olduğunu tarihteki bu özet bilgilerle bakarak da söylemek mümkündür. İşte bu doğrultuda Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesinin tamamlanarak yürürlüğe geçmesi, Türkiye'nin bölgedeki gücünü artırması ve bağımsız bağlantılar kurarak bir anlamda Avrupa'nın da Doğu ve Uzakdoğu bağlantılarında öncülük edebilen ülke konumuna geçmesine sebep olabilecektir. Demir yolu taşımacılığı konusundaki Türkiye'nin durumunu iyi anlamak için yolcu ve yük taşıma payları açısından mevcut durumunu ve 2023 hedefini gösterir tablo aşağıda düzenlenmiştir.

Tablo 1:Türkiye'nin Ulaştırma Sektöründeki Yolcu ve Yük Taşıma Payları Açısından Mevcut Durum ve 2023 Hedefi

ULAŞIM	Taşıma Payları Ton/Km		Taşıma Payları Yolcu/Km	
	Mevcut Durum (%)	2023 Sonu Hedefi (%)	Mevcut Durum (%)	2023 Sonu Hedefi (%)
Karayolu	80,63	60	89,59	72
Demiryolu	4,76	15	2,22	10
Havayolu	0,44	1	7,82	14
Denizyolu	2,66	10	0,37	4
Boru Hatları	11,51	14	-	-

Kaynak: ÖZPAY, Gülpınar Akbulut, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 37, S: 110,Ocak 2018.

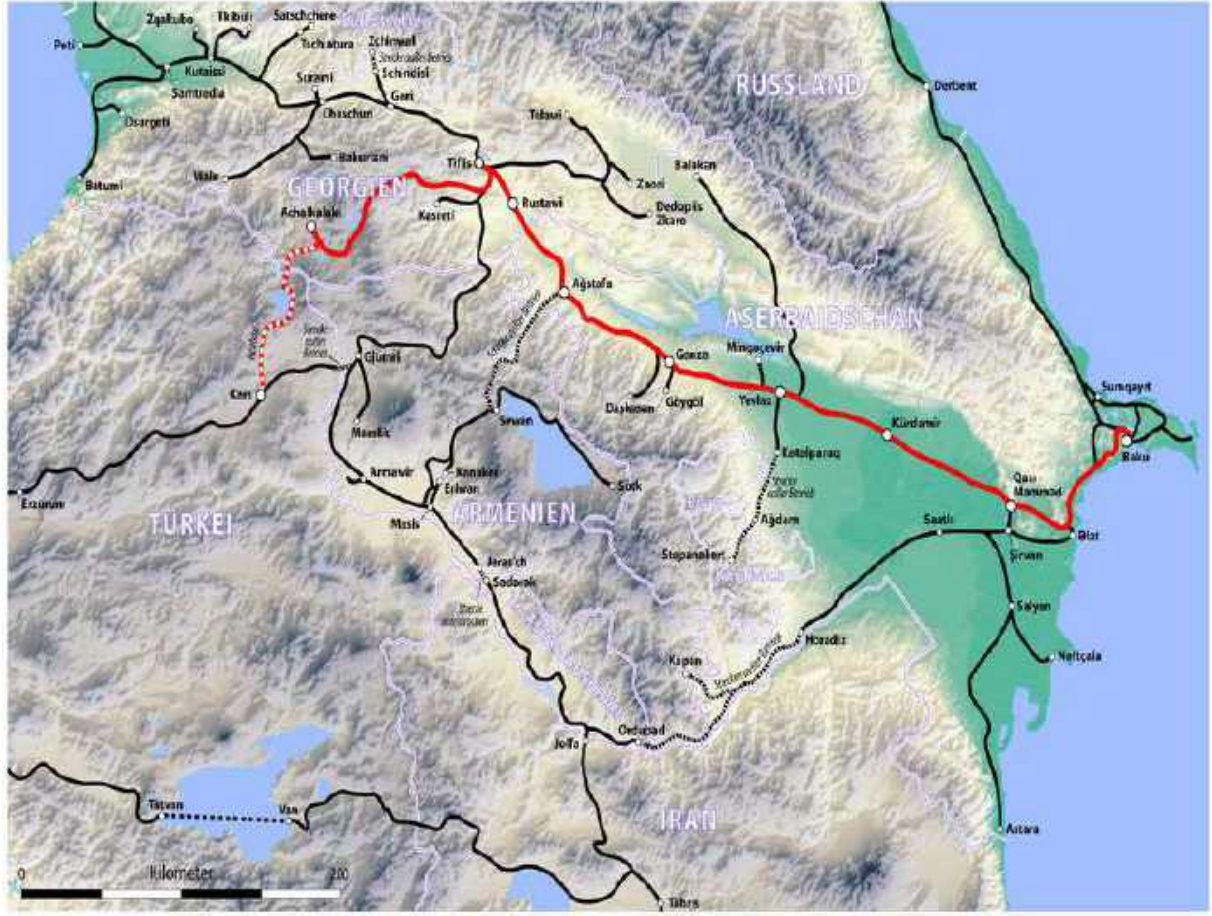
Tablodan da anlaşıldığı gibi Türkiye'nin demiryolu yük ve yolcu taşımacılığı 2023 hedefine göre, km başına taşınan yük miktarının 4,76'dan 15'e, yolcu sayısının ise 2,22'den 10'a çıkarılması hedeflenmektedir. Bu durum yük taşımacılığında 3 kattan yolcu taşımacılığında ise 4 kattan fazla bir artışı göstermektedir. Bu nedenle, Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu gibi projelerin Türkiye'nin hedeflerine uygun çalışmalar olduğu söylenebilir.

IV. KARS -TİFLİS- BAKÜ DEMİRYOLU HATTI

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi, Azerbaycan'da kullanılan "zahmetle yenilen acı soğan, minnetle yenilen baldan tatlıdır" sözünün fiiliyata geçirilmesi olarak değerlendirilebilecek bir projedir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Devlet Başkanı Mikheil Saakaşvili tarafından 24 Temmuz 2008 yılında temeli atılan Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu projesi, ülkelere bağlı siyasi, ekonomik ve bölgesel etkileşimlere de bağlı olarak 29 Ekim 2017'de açılabilmiştir.

"Demirden İpek Yolu" olarak adlandırılan bu hat, Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinde Gürcistan'ın Tiflis ve Ahılkelek şehirlerinden geçerek Türkiye'nin Kars şehrine ulaşmaktadır. Bu demiryolu hattı Azerbaycan'la Türkiye'yi birleştirmeyi amaçlamaktadır. Demiryolunun tamamı 826 km olup, toplam maliyeti de 450 milyon dolar olarak belirlenen projenin sonraki düzenlemeler ile maliyeti yaklaşık 1,5 milyar dolara ulaşmıştır. Demiryolunun 76 km'si Türkiye'den, 259 km'si Gürcistan'dan, 503 km'si ise Azerbaycan'dan geçmektedir. Projenin harita üzerindeki çizimi aşağıdaki gibidir.

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi, Avrupa ile Asya'yı birbirine demiryolu yolu ile bağlama ve tarihi ipek yolunun canlandırılması düşüncelerinin bir sonucudur. Bu projenin Ermenistan üzerinden değişik bağlantı imkânları olmasına rağmen (Kars-Gümrü-Ayrum-Marneuli-Tiflis, Kars-Gümrü-Erivan-Nahçıvan-Meğri-Bakü gibi), Ermenistan ile Azerbaycan arasında gerçekleşen savaş sonrasında Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatması sonucunda bu ülke ve dolayısıyla Orta Asya, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ve Çin ile demiryolu aracılığıyla ulaşamaz hale gelmiştir. Devam eden sorunlar sonucunda iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin bulunmayışı ve Türkiye'nin Orta Asya devletlerine ulaşma isteği Kars -Tiflis- Bakü demiryolu projesinin doğmasına yol açmıştır denilebilir.

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi tam olarak hayata geçirildiğinde Avrupa'dan Çin'e demiryoluyla kesintisiz yük taşınması mümkün hale gelecektir. Böylece Avrupa ile Orta Asya arasındaki yük taşımalarının tamamının demiryoluna kaydırılması planlanmaktadır. Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu tam anlamıyla hizmete girdiğinde, orta vadede yıllık 3 milyon ton yük taşınması hedeflenmekte 2034 yılına gelindiğinde ise 16 milyon 500 bin ton yük ile 3 milyon yolcu taşınması hedeflenmektedir.

Projenin ilk yılında Kars-Tiflis-Bakü hattında 116 trenle 110 bin ton taşınmıştır. Türkiye'nin uluslararası demiryolu yük taşımalarının 1.8 milyon ton civarında olduğu düşünüldüğünde başlangıç için iyi bir miktar olduğu söylenebilir. Ancak bu miktar yıllık 7 milyon tonluk hat kapasitesinin ise çok altındadır (<https://tr.railturkey.org/2018/10/31/kars-tiflis-baku...>). Diğer taraftan, lüks yataklı tren bağlantısı kurulması durumunda bölgede ciddi bir turizm potansiyelinin doğacağını söylemek mümkündür. Özellikle son yıllardaki Doğu Ekspresine olan ilgi bölgesel bir "tren ile oluşan turizm" potansiyeline dönüşebilir.

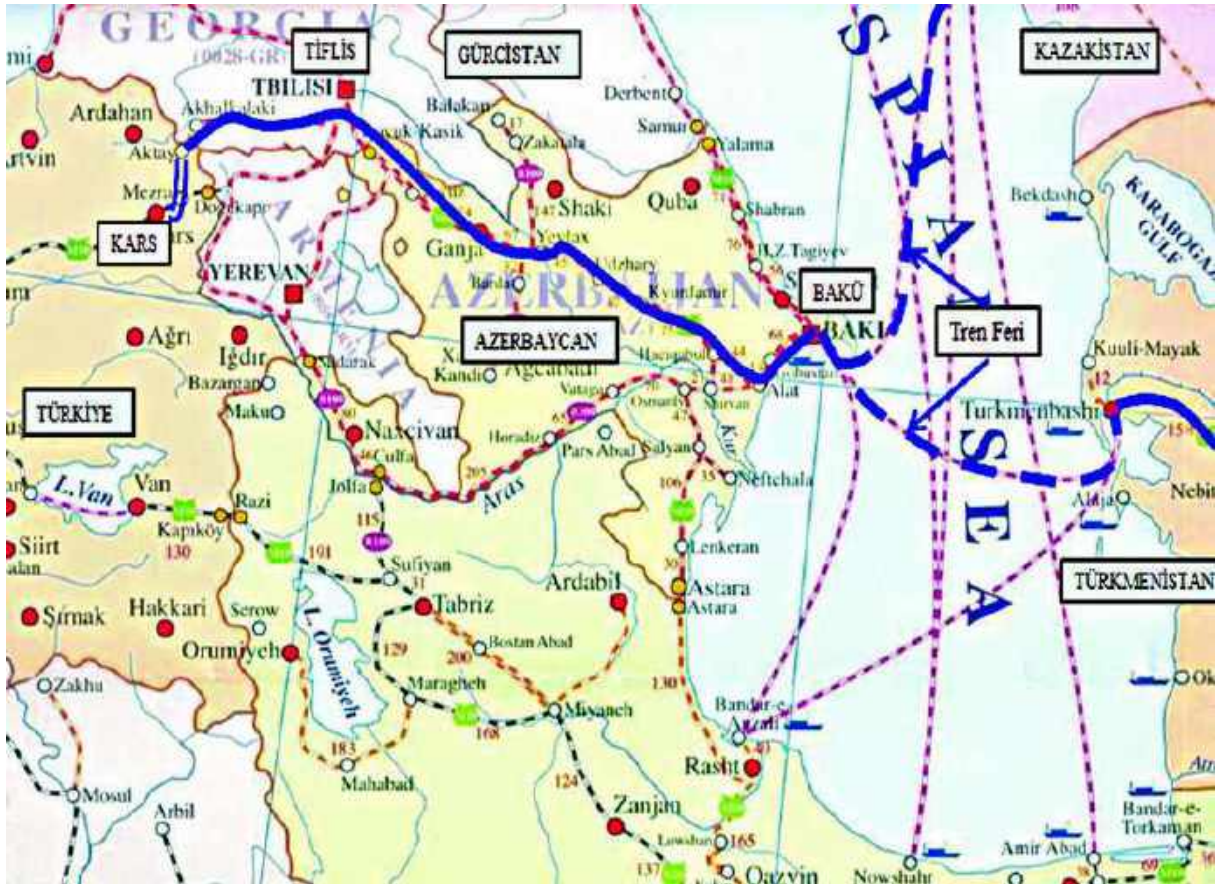
Hattın gerçekleştirilmesi ile bu bölgeye gerek istihdam, gerekse ticari açıdan büyük bir canlılık getireceği rakamlardan net olarak anlaşılmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum

Projelerinden sonra her üç ülkenin gerçekleştirdiği üçüncü büyük proje olan bu proje üç ülkenin tarihten gelen dostluklarını daha da pekiştirecek, bölge halkına barış ve refah getirecektir.

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesinin hayata geçirilmesi ve inşası devam eden Boğaz Tüp Geçişinin (Marmaray Projesi) tamamlanması ile ayrıca bu projeleri destekleyen diğer demiryolu projelerinin inşasıyla; Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Asya'ya çok büyük hacimde taşınabilecek yüklerin önemli bir bölümü Türkiye'de kalacak, böylece Türkiye uzun vadede milyarlarca dolar taşıma geliri elde edebilecektir.

Bu proje ile Gürcistan, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki kesintisiz demiryolu bağlantısının sağlanarak tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması ve bu şekilde ülkeler arası ekonomik ve kültürel iş birliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Hat, tam olarak işletmeye alındığında; 1,5 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşıma kapasitesine sahip olacaktır. 2034 yılı sonunda ise; 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesine ulaşılacaktır. Hatta bulunan altyapıya ait bazı bilgiler ise şunlardır:

- Toplam Tünel Boyu: 18 km.
- Toplam Delme Tünel Boyu: 6,75 km. (4 Adet) (tamamlanmıştır.)
- Toplam Aç Kapa Tünel Boyu: 11,27 km. (18 Adet) (10,89 km. tamamlanmıştır.)
- Toplam Viyadük Uzunluğu: 550 m. (2 Adet)
- Toplam Altgeçit-Menfez: 96 Adet

V. KARS-TİFLİS-BAKÜ DEMİRYOLU'NUN BÖLGE VE TÜRKİYE İÇİN ETKİLERİ

2017 yılının Ekim ayında açılışı yapılan bu proje ile bölgede ve Türkiye'de başlıklar halinde aşağıdaki etkiler yaşanabilecektir.

- Bu bağlantı Türkiye'yi ve bölgeyi uluslararasılaştıracaktır.
- Bölgesel ticareti geliştirecektir.

- Düşük maliyetli ve güvenli ulaşım olacaktır.
- Turizm açısından önemli katkılar getirecektir.
- Türkiye’yi liderlik yolunda destekleyecektir.
- Bölgedeki göçün azalmasına ve fakirliğin giderilmesine ciddi katkılar yapacaktır.
- Yıllardır Fakirlik kısır çemberinde olan bölgenin bu çemberden kurtulması için fırsatlar sunacaktır [Gıda, Tekstil ve İnşaat (Özellikle çimento)].
- Orta Asya ve Kafkasya’nın Rusya Üzerinden Avrupa’ya bağlanmasının alternatifi olacaktır. Bu konuda Avrupa tarafından başlatılan TRACECA (Transport Corridor Europa-Caucasus-Asia-Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru) bölgedeki zenginliklere yönelik ve Rusya’ya alternatif bir oluşum olarak değerlendirilebilir. İstanbul’daki deniz altı geçitinin tamamlanmış olması bu projenin Avrupa’yı Çin’e bağlayabilecek bir önemini ortaya çıkarmaktadır.
- Türkiye ile Gürcistan ve Azerbaycan’ın sosyo-ekonomik yakınlaşmasını sağlayarak Ermenistan’ı çözüme zorlayacaktır. Kars-Iğdır-Nahcivan demiryolunun da hayata geçmesiyle Ermenistan’ın enerji boru hatlarından sonra yeniden demiryoluyla çevrelenmiş olması sağlanacaktır. Ayrıca, Nahcivan’ın Kars üzerinden Azerbaycan ve Avrupa’ya demiryolu bağlantısı sağlanmış olacaktır.
- Gelişmiş ülkelerin tamamında demir yolu ağının çok gelişmiş olduğu dikkate alındığında bu projenin Türkiye ve bölge ülkeleri için gelişmenin tetikleyicilerinden biri olacağı söylenebilir.
- Projenin uzun dönemde dikkate alınması gereken tek olumsuz yönü; Rusya ile ilişkilerin bozulması ihtimaline bağlı olarak yaşanabilecek sorunlardır. Ancak, bugünkü verilerle bunun çok zayıf bir olasılık olduğu söylenebilir.
- Bu demiryolu Projesi Türkiye’nin İran üzerinden Asya ülkeleriyle sağladığı bağlantıya alternatif teşkil etmektedir. İstanbul, Kars, Tiflis, Bakü, Türkmenbaşı, Aşkabat ve Taşkent’e uzanacak hattın Türkiye-İran-Asya hattından 375 km daha kısa olması da hattın yolcu ve yük taşımacılığında maliyetleri düşürmesine olanak sağlayacaktır (Özpay; 2018:107).

SONUÇ

Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi anlamı ve önemi açılışı yapılan üç ülke sınırlarının çok ötesinde değerlendirilmesi gereken bir projedir. Ekim 2017’de açılışı yapılan ve yük taşımacılığına başlayan bu projenin tam anlamı ile faaliyete geçmesi, “İpek Yolu”nun “21. yy. ticaret yolu”na veya “demirden ipek yolu”na dönüştürülmesi anlamına geleceği söylenebilir. Çünkü, tüm bağlantılar kurulduğunda Avrupa’dan Çin’e kesintisiz demir yolu bağlantısı kurulmuş olacak ki, böylece demir ulaştırma ağının dünya ticaretini şekillendirdiği bir bölge yaratılmış olacaktır. Kars-Tiflis Bakü Demiryolu Projesi 21. yüzyılda ticaretin ve siyasetin küreselleştiği bir ortamda Türkiye’ye de önemli stratejik, ticari ve siyasi katkılar sağlayabilecek özellikte bir projedir. Türkiye’yi Kafkasya, Orta Asya ve Çin ve İran ile uzun dönemde de bu ülkeler ve bölgeler ile Avrupa’yı bütünleştirici rol oynayacaktır. Bu rol, Türkiye’ye ekonomik, coğrafi, siyasi ve sosyal açıdan ciddi yararlar sağlayabilecektir.

Bu proje ile siyasi olarak Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan karşısında ellerinin güçlenmesine ilaveten dünyadaki stratejik konumları da daha önemli hale gelecektir. Gürcistan ile birlikte de Kafkasya’nın ekonomik ve siyasi güç birliği oluşacak ve Asya ile Avrupa bu yolla bağlanacaktır.

Son olarak, bu projenin ülkeler arasında işbirliği ve ticaretin gelişmesine daha çok katkı yapması için Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan’ın öncülük edip daha sonra da hat güzergahında bulunan tüm ülkelerin katılabilecekleri “Kafkasya veya İpek Yolu Ticaret Birliği” şeklinde bir oluşuma gidilmesinin amaca ulaşmada etkin bir araç olabileceği önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. ATAY, Falih Rıfki, Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul.
2. FERHADOV, Ali, Qedim İpek Yolu ve Onun Uğruna Mübarize (VI Esr İran-Bizans-Göytürk Münasibetleri Esasında), Tarixi İpek Yolu ve Naxçıvanın İqtisadi-Medeni Elagelerinin İnkişafı Meseleleri, Beynelxalg İpek Yolu Konferansı, 16-17 Oktyabr, Naxçıvan, 2015.
3. KARLUK, Rıdvan, Türkiye Ekonomisi, Beta, İstanbul, 1996.
4. MURADOV, Adalet, Elşen Bağırzade, Azerbaycan-Türkiye Ekonomik İlişkileri Üzerine Bir Analiz, Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı VI. Cilt., Yıl 21, Sayı 76, Temmuz-Aralık 2015.
5. ÖZPAY, Gülpınar Akbulut, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi, Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 37, Ocak 2018.
6. ŞİMŞİR, Bilal N., Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011.
7. TOKGÖZ, Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2004), İmaj Yayınevi, Ankara, 2004.
8. YILMAZ, Esra, İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt:9 Sayı:2, Kasım-2017.
9. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Kars_demiryolu_hatt%C4%B1
10. <https://tr.railturkey.org/2018/10/31/kars-tiflis-baku-hattinin-ilk-yil-karnesi/> (Giriş:28.03.2019)
11. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0pek_Yolu (Giriş:08.04.2019)
12. <https://kulturveyasam.com/8-madde-ile-tarihte-ticarete-yon-veren-ipek-yolu/>(Giriş:08.04.2019)
13. <http://www.postakusu.com/guncel-haberler/24052-azerbaycan-quotbaku-tiflis-kars-demiryolu-hatti-tarihimize-altin-harflerle-yazilacakquot.html> (Giriş:04.06.2011)

TÜRKİYE’DE MEYDANA GELEN TRAFİK KAZALARININ İLLERE GÖRE KARŞILAŞTIRILMASI

Hakan EYGÜ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Teknolojinin son yıllarda daha da ilerlemesi ile birlikte tüm alanlarda daha gelişmiş makineler üretilmektedir. Makinelerde bu gelişimi sağlayan en önemli faktör ise yapay zekâ kavramının ortaya çıkması ile birlikte bazı teknolojik alanlarda yaygın şekilde kullanılır hale gelmiştir. Bu teknolojiye otomobil sektörü de ayak uydurmaya çalışmakta ve gün geçtikçe üst düzey konfor ve güvenlik paketleri içeren otomobiller üretilmektedir. Otomobillerdeki bu üst düzey donanımlar sayesinde sürücülerin kendilerini daha güvenli hissettikleri için belirlenen kurallara fazla uymadıkları görülmektedir. Ülkemizde ise trafik kazaları en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Trafik kazaları sonucunda ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı kazalar ortaya çıkmaktadır. Bu kazaları minimum seviyeye indirmek için kazalara neden olan en önemli unsurun insan olduğu unutulmamalı ve sürücülerin sorumluluk sahibi olması gerekir. Bu çalışmada, Türkiye’de 2018 yılında meydana gelen ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı trafik kazalarının illere göre belirlenen özelliklerine göre gruplandırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda grupları belirlemek için çok değişkenli istatistik analiz metotlarından biri olan kümeleme analizi uygun görülmüştür. Bu analiz ile araştırmada elde edilen verilerin tüm değişkenler üzerindeki değerlerini hesaplayarak ortaya çıkacak gruplar elde edilir. Analiz sonucunda gruplanmamış veriler benzerliklerine göre gruplandırılmış ve iller arasında trafik kazaları karşılaştırılarak farklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Trafik, Kaza, Kümeleme analizi*

1. Giriş

Ülkelerin gelişmişlik göstergeleri arasında ekonomik ve sosyal olanaklarının yanı sıra karayolu ağına ve trafik güvenliğine de bağlıdır. Yani bir ülkenin gelişmişlik düzeyi karayolu ağının kapasitesi ve standartları ile ilişkilidir. Araç ve sürücü sayısının artması ile trafik kazalarındaki artış her geçen gün daha da artmaktadır. Bu artışla birlikte trafik kazaları ülkelerin en önemli sorunlarından birisi haline gelmiştir. Trafik kazalarını önlemek için toplumun her kesiminin sorumluluk sahibi olması gerekir. Çünkü kazalara neden olan en önemli varlığın insan olduğu unutulmamalıdır. Bir karayolunda hareket eden aracın sürücüsünün kaza yapmasına neden olabilecek pek çok faktör olmasına rağmen asıl sorumluluğun insan da olduğu bilincinin oluşturulması gerekir. Trafik kazaları bazı durumlar dışında önceden bilinmeyen bir zamanda ortaya çıkan ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı olarak meydana gelen olaylardır. Bu kazalarda en önemli husus; insanlar hayatını kaybetme ya da sakat kalma riski ile karşı karşıya kalabilirler. Bu durum insanlar üzerinde psikolojik etki yapabilir. Diğer bir husus ise trafik kazaları sonucunda ülkelerin milli gelirleri de olumsuz yönde etkilenir. Bu bağlamda trafik kazalarının sosyal ve ekonomik maliyeti gelişmiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerde büyük rakamlara ulaşmaktadır. World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü) verilerine göre trafik kazalarının dünya genelinde küresel ekonomiye getirdiği yük gayrisafi milli hasılanın %1 ile %3’ü kadar olup bu oran yılda 500 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Türkiye’de trafik sorunu, gelişmekte olan ekonomiye paralel olarak her geçen gün biraz daha artmakta bu durum büyük maddi ve manevi kayıplara neden olmaktadır.

Türkiye’de 2017 yılı verilerine göre 1 milyon 202 bin 716 adet trafik kazası meydana gelmiştir. Bu kazaların 1 milyon 20 bin 47’si maddi hasarlı, 182 bin 669 adet ise ölümlü yaralanmalı (%15,2) trafik kazasıdır. Bu kazalarda toplam 7427 kişi yaşamını yitirmiştir. Trafik kazası sonucu yaşamını yitirenlerin 787’sini (%10,6) çocuk ölümleri oluşturdu. Bu kazalarda yaklaşık 30 milyar liralık hasar meydana gelmiştir (TÜİK, 2019). Bu durum ekonomik açıdan da ülkeyi olumsuz etkilemesinin yanı sıra tedbir yönünden bir yönetim politikası olarak da ön plana çıkmaktadır. Çünkü trafik kazaları insan hayatı üzerinde sürekli bir riske sahip olduğundan günlük hayatta canlı cansız ayrımı gözetmeden her an potansiyel bir tehlike olarak görülmektedir. Türkiye’de trafik kazalarının nedenleri altında sosyal,

kültürel ve hukuksal nedenler yer almaktadır. Bu kapsamda karayolu alt yapısı, trafik yönetimi, araç ve trafik koşulları, çevre koşulları, bunların içerisinde en önemlisi olan insan faktörüdür. Hemen hemen trafik kazalarının tümünde kurallara uymayan sürücü davranışları söz konusudur.

2. Literatür Özeti

Trafik kazaları sadece Türkiye’de değil dünyada ciddi bir sorundur. Dünya raporunda yer alan trafik kazalarının önlenmesine ilişkin yer alan raporda kazalarla ilgili bilgilere ve doğrultuda neler yapılabileceğine ait değerlendirmeler yer almaktadır. Karayollarında meydana gelen trafik kazalarında her yıl ortalama 1.2 milyon kişinin başka bir ifadeyle her gün 3242 kişinin öldüğü belirlenmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2011). Bu doğrultuda literatürde trafik kazalarının minimum seviyelere indirilmesi için birçok çalışma yapılmaktadır. Bertelli ve Richardson’a (2008) göre, trafik denetimlerinin sıklıkla yapılması bir çözüm olmasa da trafik ihlallerini azaltmada önemli bir yöntem olduğunu belirlemişlerdir. Benzer iki çalışmada (Hössinger ve Berger, 2012; Ryeng, 2012) sürücülerin uygulanan cezalara karşı nasıl tavır sergilediğini belirtiyor. Hössinger ve Berger’e (2012) göre; sürücülerin cezaların iki katına çıkarılmasında hız %10 civarında bir azalmaya neden olacağını belirtmişlerdir. Ryeng’e (2012) göre; cezaların arttırılmasının sürücünün hız yapmasına ve trafik kurallarına uymasına engel olmayacağını bularak iki çalışma arasında farklılıklar görülmüştür. Lee, Chung ve Son (2008) tarafından yapılan araştırmada yapısal eşitlik modelini kullanarak yol durumunun, araç ve diğer faktörler hakkında öne sürdükleri hipotezlerinin doğruluğunu kanıtlayarak belirlenen faktörlerin kazaları önemli ölçüde etkilediğini belirlemişlerdir. Çelik ve Yılmaz’a (2006) göre; trafik kazalarında sürücü faktörlerini, trafikte risk alma eğilimlerini ve trafik kurallarını ihlal etmelerini yapısal eşitlik modeli ile incelemişlerdir. Soehodho (2017) yaptığı çalışmada kazaların araç ve sürücü bilgileri, yol ve çevre özelliklerini içeren faktörlerden kaynaklandığını belirtmiştir. İnsan faktörünün kazalarda en etkili faktör olduğu belirlenmiştir. Cubranic vd. (2017) yaptıkları çalışmada yapısal eşitlik modeli ve binary lojistik regresyon analizi kullanarak kazaya neden olan faktörleri incelemişlerdir. Trafik kazalarına neden olan diğer faktörler ile insan faktörü arasında anlamlı ilişki olduğunu belirtmiştir. Hosseinpour, Yahaya ve Sadullah (2014) ağır yaralanmalara en çok yolun durumu ve çevresel faktörlerin etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir.

3. Trafik Kazalarının Karşılaştırılması

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Ülkemizde ise trafik kazaları en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Trafik kazaları sonucunda ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı kazalar ortaya çıkmaktadır. Bu kazaları minimum seviyeye indirmek için kazalara neden olan en önemli unsurun insan olduğu unutulmamalı ve sürücülerin sorumluluk sahibi olması gerekir. Bu çalışmada, Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmetleri Başkanlığı’nın resmi web sayfasından Türkiye’de 2018 yılında meydana gelen ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı trafik kazalarının illere göre belirlenen verilerden elde bilgilere göre gruplandırılması amaçlanmıştır.

3.2. Araştırma Yöntemi

Veriler doğrultusunda doğrultusunda grupları belirlemek için çok değişkenli istatistik analiz metodlarından biri olan kümeleme analizi uygun görülmüştür. Bu analiz ile araştırmada elde edilen verilerin tüm değişkenler üzerindeki değerlerini hesaplayarak ortaya çıkacak gruplar elde edilir. Analiz sonucunda gruplanmamış veriler benzerliklerine göre gruplandırılmış ve iller arasında trafik kazaları karşılaştırılarak farklar tespit edilmiştir.

Kalaycı’ya (2010) göre çok değişkenli analiz tekniklerinden biri olan kümeleme analizinin öncelikli amacı, birey ya da nesnelerin temel özelliklerini dikkate alarak onları sınıflandırmaktır. Yani kümeleme yöntemi, ham verileri homojen özelliklerine göre sınıflandırarak özet bilgiler vermektedir. Kümeleme analizinde araştırmacıların ana kütlelin yapısını doğru bir biçimde temsil eden, güvenilir bir örneklem seçimi yapmaları gerekmektedir. Araştırmacılar şunun farkına varmalı ki kümeleme analizinin başarısı iyi bir örneklem seçimine bağlıdır. Bu nedenle, tüm çabaları güvenilir bir örneklem seçimi yapmak ve sonuçları, ana kütlelin yararına olacak şekilde genelleştirebilmek yönünde olmalıdır. Değişken sayısı çoğaldıkça, gözlem sayısının da artması gerekir.

Kümeleme analizi, araştırmada gözlenen birimlerin, ölçülen tüm değişkenler üzerindeki değerlerini hesaplayarak birbirine benzeyen birimleri aynı küme içinde sınıflandırır. Yöntem, ortaya çıkacak kümeler ve gruplara odaklanmaktadır ve elde edilen kümelerin kendi içlerinde homojen, kendi aralarında ise heterojen bir yapıda olmalarını bekler. Tanhan ve Kayrı'ye (2012) göre Kümeleme analizi, heterojen olan yani tek bir evrenden gelmeme şüphesi taşıyan bir örnekleme homojen alt gruplara ayırma ve oluşturulan homojen gruplara ait betimsel ölçüleri farklı bir yoldan hesaplayabilen çok değişkenli istatistiksel analizlerdendir. Kümeleme yöntemi sonucunda ortaya çıkan kümeler kendi içinde yüksek düzeyde benzer (homojen), kendi aralarında ise farklı (heterojen) bir yapı oluşturmaktadır (Hair ve Diğ., 2010:508). Diğer bir deyişle, bir kümeyi meydana getiren kişiler, değişkenler veya nesnelere birbirleriyle olabildiğince benzerlik gösterirken; diğer kümeleri oluşturan kişiler, değişkenler veya olgular ile olabildiğince farklılık göstermektedirler (Karagöz, 2014:659). Kümeleme yönteminin başka birçok alanda geniş bir kullanımı vardır. Örneğin: ekonomi, psikoloji, sosyoloji, tıp, mühendislik, arkeoloji, ziraat gibi farklı birçok disiplinde sıklıkla yararlanılmaktadır. (Alpar, 2011:310). Kümeleme yöntemi, hiyerarşik olan ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Koyuncu'ya (2006) göre, aşamalı kümeleme yönteminde araştırmacı önceden küme sayısı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Bu yöntemde izlenen aşamaların ve ortaya çıkan kümelerin daha iyi anlaşılabilmesi için ağaç diyagramlarından (dendrogram) veya buz saçağı grafiklerinden (icicle plot) faydalanılmaktadır. Alpar'a (2011) göre, aşamalı olmayan kümeleme yöntemleri küme sayısı hakkında araştırmacının önceden bilgi sahibi olduğu durumlarda kullanılmaktadır; yani bu yöntemde küme sayısı işlem öncesinde belirlenmektedir.

Uzaklık ölçüleri içerisinde en çok kullanılan Euclidyen uzaklık ölçüsüdür. n boyutlu bir anaküttelede iki nokta arasındaki Euclidyen uzaklık,

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^n (X_{ik} - X_{jk})^2}$$

formülü ile elde edilir. X_{ij} ve X_{jk} değerleri k adet değişkenin i ve j koordinatındaki değerlerini ifade eder. Objeler birbirinden farklı ölçüm birimleriyle ölçülmüş değişkenlere göre kümelenecekse, değişkenler önce standart değerlere dönüştürülmeli ve sonra Euclidyen uzaklıklar hesaplanmalıdır.

4. Bulgular ve Tartışma

Uygulama sonucu elde edilen verilere ilişkin bulgular ve yorumlar çalışmamızın bu bölümünde yer almaktadır.

Bu çalışmada uzaklık matrisinin belirlenmesinde kareli öklit uzaklığı (squared eucliden distance), ülkelerin kümelendirilmesinde ise, hiyerarşik kümeleme metodlarından tek bağlantı metodu (single linkage method-nearest neighbour method) ile Ward metodu kullanılmıştır.

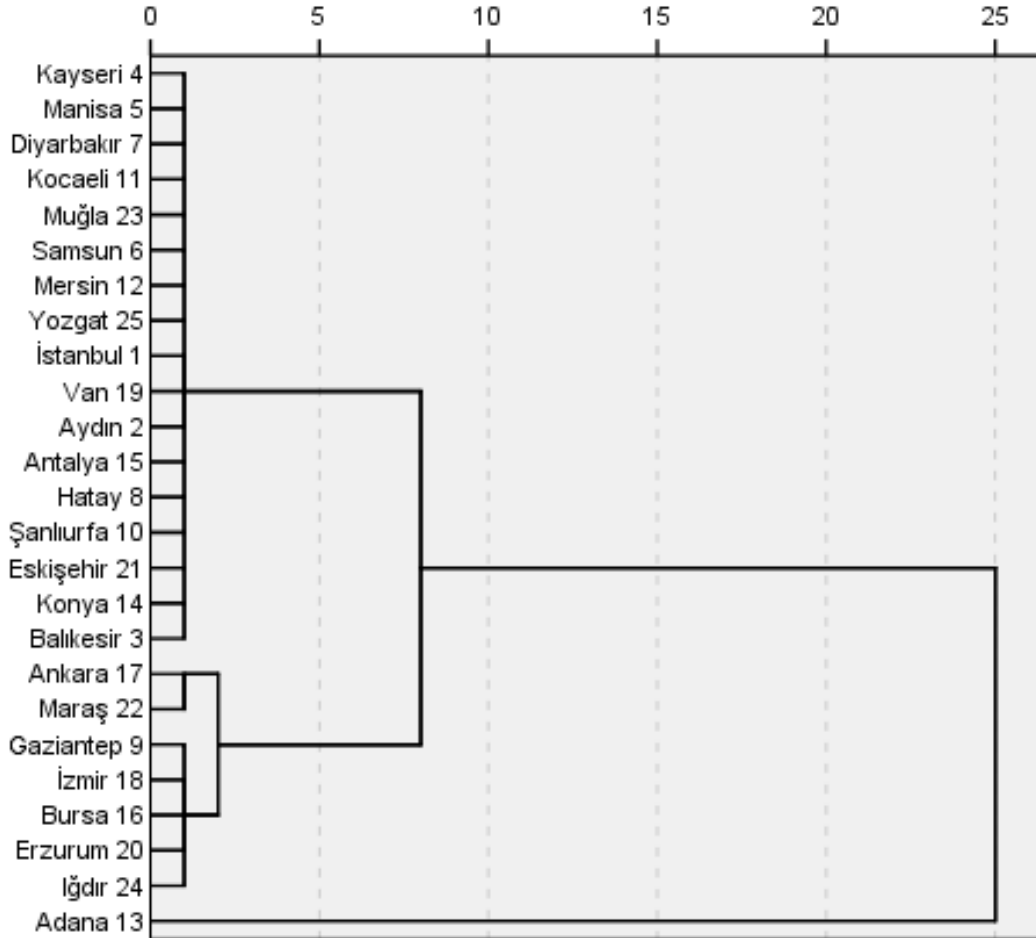
Algomeratif tablo'da katsayı (coefficients) kullanılarak birbirlerine büyüme oranları en çok benzeyen ülkeler eşleşmiştir. Bu durum Tablo 3.2'de gösterilmiştir. Bu metod da küme, her bir ülkeyi gruplandırarak işleme başlar ve gruplar hiyerarşik olarak büyük bir küme oluşturuncaya kadar devam eder. İşlemin başında gözlem sayısından bir eksik sayıda küme bulunur. Sonra birinci basamakta birbirine en çok benzeyen ülkeler bir küme oluştururken, bunu takiben yeni bir ülke veya başka ülkelerin oluşturduğu yeni bir küme eklenir ve böylece üçüncü bir küme oluşur. Böylece küme bir kez oluştuktan sonra tekrar ayrılmaz ve diğer kümelerle birleşir. Bu durum aglomeratif hiyerarşik küme metodunun da gruplar bölünüp yenilerinin oluşması hiçbir zaman geçekleşmeyeceğini gösterir.

Tablo 4.1. Küme Değerlerinin Profiline Ait Aglomeratif Tablo

Sıra	Küme1	Küme2	Katsayı	Sıra	Küme1	Küme2	Katsayı
1	Kayseri	Manisa	4,584	13	Bursa	Erzurum	17784,881
2	İstanbul	Adana	27,241	14	İstanbul	Hatay	22145,891
3	İstanbul	Aydın	82,481	15	Ankara	Maraş	27859,047
4	Samsun	Mersin	121,252	16	Kayseri	Muğla	326211,429
5	Hatay	Şanlıurfa	284,121	17	Gaziantep	Bursa	418122,595
6	Hatay	Eskişehir	426,113	18	Kayseri	Samsun	587412,841
7	Kayseri	Diyarbakır	945,214	19	İstanbul	Balıkesir	847523,013
8	İstanbul	Antalya	1542,121	20	Gaziantep	Iğdır	1247307,442
9	Gaziantep	İzmir	3313,748	21	İstanbul	Kayseri	1980935,726
10	Samsun	Yozgat	4885,142	22	Gaziantep	Ankara	2852123,038
11	Kayseri	Kocaeli	8220,554	23	İstanbul	Gaziantep	3966412,552
12	Gaziantep	İzmir	12011,449	24	İstanbul	Van	6558612,045

Yukarıda belirtildiği gibi ilk satır, kümeleme analizinin ilk aşamasını gösterir ve 27 kümeden oluşur. Sonuçlara göre birbirine en çok benzeyen iller ilk sırada Kayseri ve Manisa (4,584) olurken, birbirine en az benzeyen iller 24. sırada İstanbul ile Van (6558612,045) olduğu görülmektedir. Birbirine en çok benzeyen diğer iller İstanbul ile Adana, İstanbul ile Aydın illeridir. Birbirine en az benzeyen iller ise İstanbul ile Gaziantep ve Gaziantep ile Ankara illeri olduğu görülmektedir.

Şekil 1’deki dendogram (ağaç grafiği) Ward metoduna göre illerin nüfuslarına göre ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı değerleri itibariyle kümelenişini göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye’de İllerin Ölümlü, Yaralanmalı ve Maddi Hasarlı Kaza Sayılarına Göre Kümelenmesi

Dendrogramda, yatay eksen, yeniden ölçeklendirilmiş bağlantı uzaklıkları, dikey eksen ise iller verilmiştir. Dendrogram incelendiğinde, yatay eksen boyunca sağa doğru gidildikçe birbirine uzaklıkları daha az olan çok sayıda ili içine alan sayıca daha az yeni küme oluşumlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Burada küme içerisindeki homojen yapıyı ve kümeler arasındaki heterojen yapıyı bozmamak suretiyle küme sayısı belirlenmiş, bu durum belirlenirken yatay eksen boyunca sağdan sola doğru gidilerek birleşimler arasındaki boşluklar dikkate alınmıştır. Analiz sonucunda gözlemlerin daha çok üç grupta kümelendiği görülür. Buna göre uygun çözümün 3 küme olacağı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Teknolojinin son yıllarda daha da ilerlemesi ile birlikte tüm alanlarda daha gelişmiş makineler üretilmektedir. Otomobillerdeki bu üst düzey donanımlar sayesinde sürücülerin kendilerini daha güvenli hissettikleri için belirlenen kurallara fazla uymadıkları görülmektedir. Ülkemizde ise trafik kazaları en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Trafik kazaları sonucunda ölümlü, yaralanmalı ve maddi hasarlı kazalar ortaya çıkmaktadır. Bu analiz ile gruplanmamış verileri benzerliklerine göre gruplamak ve çalışmaya uygun özetleyici bilgiler elde etmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 2018 yılına ait trafik kaza verileri kullanılmıştır. Bu verilere çok değişkenli istatistik metotlardan olan hiyerarşik kümeleme analizleri uygulanarak kaza sayılarına göre iller kümelere ayrılarak araştırılmıştır.

Elde edilen sonuçlar, son yıla illerin trafik kazalarının kaza risklerinin fazla olması ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Trafik kazalarının azaltılması, düzenli ve güvenli bir trafik ortamının sağlanması için insan faktörünün, yol ve trafik güvenliği konusunda gereği gibi eğitilmesinin ve yetkililerce denetlenmesinin kaçınılmaz tedbirler alınması önemlidir.

Kaynaklar

1. Alpar, R., (2011). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Detay Yayıncılık, Ankara.
2. Bertelli, A. M., & Richardson, L. E. (2008). "The behavioral impact of drinking and driving laws. Policy Studies Journal", 36(4), pp.545-569.
3. Cubranic-Dobrodolac, M., Lipovac, K., Cicevic, S., & Antic, B. (2017). "A Model for Traffic Accidents Prediction Based on Driver Personality Traits Assessment", PrometTraffic&Transportation, 29(6), pp.631-642.
4. Çelik, E.H. (2009). Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Bir Uygulama: Genişletilmiş Online Alışveriş Kabul Modeli, (Doktora Tezi). Eskisehir Osman Gazi üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskisehir
5. Dünya Sağlık Örgütü (2004). "World report on road traffic injury prevention", <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/DunyaTrafikGuv.aspx>. Erişim Tarihi: 04.01.2018
6. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E., (2010). Multivariate Data Analysis a Global Perspective, Pearson, New Jersey
7. Hosseinpour, M., Yahaya, A. S., & Sadullah, A. F. (2014). Exploring the effects of roadway characteristics on the frequency and severity of head-on crashes: Case studies from Malaysian Federal Roads. Accident Analysis & Prevention, 62, 209-222.
8. Hössinger, R., & Berger, W. J. (2012). "Stated response to increased enforcement density and penalty size for speeding and driving unbelted", Accident Analysis & Prevention, 49, pp.501-511.
9. Lee, J. Y., Chung, J. H., & Son, B. (2008). "Analysis of traffic accident size for Korean highway using structural equation models", Accident Analysis & Prevention, 40(6), pp.1955-1963.
10. Kalaycı, Ş. (2010). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yay. Dağıtım
11. Karagöz, Y., (2014). SPSS 21.1 Uygulamalı Biyoistatistik – Tıp, Eczacılık, Diş Hekimliği ve Sağlık Bilimleri İçin, Nobel Yayıncılık, Ankara.
12. Koyuncugil, A. S. (2006). Bulanık veri madenciliği ve sermaye piyasalarına uygulanması, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
13. Ryeng, E. O. (2012). The effect of sanctions and police enforcement on drivers' choice of speed. Accident Analysis & Prevention, 45, pp.446-454.
14. Soehodho S., (2017). "Public transportation development and traffic accident prevention in Indonesia", Journal of International Association of Traffic and Safety Sciences, 40(2), pp.76-80.

15. Tanhan, F. ve Kayri, M. (2012). Öğretmen adaylarının üniversite öğretim elemanlarına yönelik algılarını etkileyen faktörlerin chaid analizi ile incelenmesi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12(2), 807-821.
16. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2019). tuik.gov.tr

ÖZEL SEKTÖRDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN FİNANSAL DURUMLARININ İNCELENMESİ: ERZURUM İLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hakan EYGÜ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Dünyanın gündemindeki önemli konulardan biri ekonomi ve piyasalar açısından olumsuz etkilerin devam etmesidir. Bu durum faiz artırımları devam ettikçe aralarında Türkiye'nin de olduğu gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını ağırlaştırmış ve dolar borcu olan ülkelerin kaygılarının yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Erzurum ele alınarak ilde faaliyet gösteren çoğu firmaların, ekonomi ve piyasalardaki olumsuz durumlardan etkilendiği görülmektedir. İlde faaliyet gösteren firmaların sektörel bazda olumsuzluk yaşamaması alacaklarının zamanında tahsiline bağlıdır. Ancak zamanında yapılmayan ödemeleri firmaları zarar uğratmakta ve bazı işletmeleri iflasın eşiğine getirmektedir. Bu çalışmanın amacı son zamanlarda dünyayı ve ülkemizi etkisi altına alan ekonomik dalgalanmaların firmalar üzerinde etkisini araştırmaktır. Erzurum ilinde faaliyet gösteren 40 firmanın borçlarını; sermaye, gelir seviyesi ve firmanın borç miktarı gibi değişkenlerin ödeme durumu üzerinde etkisini belirlemek için firma ismi saklı kalmak koşuluyla veriler bu firmalardan temin edilmiştir. Elde edilen veriler arasındaki ilişki bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı yapıldığı durumlarda kullanılan çok değişkenli istatistik yöntemlerden biri olan lojistik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Araştırma sonucunda gelir seviyesi, firmanın borç miktarı ve varlık durumu gibi değişkenlerin ödeme durumu üzerinde etkisini gösteren lojistik regresyon modeli üzerinden değişkenler arasındaki ilişki yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İşletme, Finans, Lojistik Regresyon*

1. Giriş

Son yıllarda piyasalardaki dalgalanmalardan dolayı özel sektörde hizmet veren işletmeler bazı sıkıntılar yaşamaktadır. Bu alanda fazla çalışma olmaması işletmelerin durumu hakkında fazla bilgiye sahip olunamamaktadır. Seçilen örneklem ve değişkenler yapılan çalışmalarda farklı da olmakla birlikte, çalışmaların ortak amacı özel sektörde hizmet veren şirketlerin durumu hakkında bir öngörüle bulunmaktır.

Bireysel işletmelerde finansman gereksinimlerinin önemli bir payını banka kredileriyle karşılanmaktadır. Buna bağlı olarak ticari bankalar zamanla gerek bankacılık sektörünün gerekse finansal sektörün en önemli araçları konumuna gelmişlerdir. Bankacılık sektöründe yaşanan istikrarsızlıklar, finansal sisteme, ekonomiye ve işletmelere hızla etki etmektedir. Dolayısıyla ülkemizdeki bankacılık sektöründe önemli paya sahip olan ticari bankaların etkinliği ve performanslarının da araştırılması önemlidir.

Bankaların işletmelerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak ortaya çıkacak sorunların çözümünde hizmet vermeleri beklenmektedir. Bu hizmet verilirken faiz artırımlarına bağlı olunmamalıdır. Faiz artırımları devam ettikçe aralarında Türkiye'nin de olduğu gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını ağırlaştırmış ve dolar borcu olan ülkelerin kaygılarının yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Erzurum ele alınarak ilde faaliyet gösteren çoğu firmaların, ekonomi ve piyasalardaki olumsuz durumlardan etkilendiği görülmektedir. İlde faaliyet gösteren firmaların sektörel bazda olumsuzluk yaşamaması alacaklarının zamanında tahsiline bağlıdır. Ancak zamanında yapılmayan ödemeleri firmaları zarar uğratmakta ve bazı işletmeleri iflasın eşiğine getirmektedir. Bu çalışmanın amacı son zamanlarda dünyayı ve ülkemizi etkisi altına alan ekonomik dalgalanmaların firmalar üzerinde etkisini araştırmaktır.

2. Literatür Özeti

Çalışmalar incelendiğinde farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerle ilgili olarak çeşitli finansal analiz çalışmaları olduğu görülmektedir. Bir işletmenin finansal durumunu, faaliyet sonuçlarını ve

finansal performansını değerlendirebilmek, gelişme yönlerini saptayabilmek ve o işletme ile ilgili geleceğe dönük tahminlerde bulunabilmek için finansal tablolarda yer alan kalemler arasındaki ilişkilerin tespiti ve bu ilişkilerin zaman içinde göstermiş oldukları eğilimlerin incelenmesidir (Elmas, 2017:90). Finansal analiz ile işletmeler kendi mali tabloları yoluyla bilgiler sağlayabilir, işletmeciler ve kamuoyu işletme hakkında genel finansal bilgiye sahip olabilirler. Bununla beraber işletme yıllar ve dönemler itibariyle finansal durumunu karşılaştırabilir, işletmenin bulunduğu sektörde başarılı olup olmadığı belirlenebilir, yapılan stratejilerin sonuçlarının başarılı olup olmadığı ortaya konabilir ve işletmenin karlılık durumu analiz edilebilir. (Bilici, Aydın, 2018). Ülkeler son yıllarda ülke içerisinde faaliyet gösteren işletmelerin sayıları artmakta işletmelerin sayılarının artması, ilgili sektörlerde de etki etmektedir. Üretim yanı sıra hizmet sektörünün de hızlı bir gelişim içerisinde olduğu görülmektedir (Civan, Cenger, 2013:354).

Özgülbaş vd. (2008) yılında yaptıkları çalışmada, özel sektörde işletmelerin finansal yapılarını değerlendirmek için finansmanda kullandıkları yabancı kaynak ve özkaynak dengesini değerlendirmek gerektiğini belirtmişlerdir. Finansmanda yabancı kaynak kullanımından uzaklaştığını göstermektedir. Yabancı kaynak kullanımının % 82,99'dan yıllar itibariyle % 47,62'ye düştüğünü göstermektedir. Buradan çıkan diğer bir sonuç yabancı kaynak kullanımının yerini özkaynak kullanımının aldığıdır. Çalışma sonuçları da sektörel olarak hastanelerin bu ihtiyaç içinde olduğunu, hastanelerde bilimsel finansal yönetim ve maliyet analizi tekniklerine hakim finans yöneticilerinin istihdam edilmesi ya da hizmet içi eğitimlerle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Lin (2009) yaptığı çalışmada, finansal oranları kullanarak çoklu diskriminant, logit, probit ve yapay sinir ağları tekniklerinin finansal başarısızlığın ölçülmesindeki sınıflandırma başarılarını karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda ise logit modellerin daha iyi bir sınıflandırma başarısı gösterdiğini tespit etmiştir.

Akın ve Ece (2013) yaptıkları çalışmada 2006-2010 yılları arasında İMKB'de işlem gören sigorta şirketlerinin finansal durumun incelemişler, çalışma sonucunda şirketlerin büyüme oranlarının negatif yönde olduğunu belirlemişlerdir.

Altunöz, (2013) çalışmasında bankaların finansal başarısızlık riskini ölçmede yapay sinir ağları yöntemini kullanmıştır. Toplam 36 adet özel sermayeli bankanın 36 finansal oranı üzerinde yapılan çalışmada finansal başarısızlıktan bir ve iki yıl öncesi için bir tahmin modeli geliştirilmiştir. Söz konusu model finansal başarısızlıktan bir yıl öncesi için %88, iki yıl öncesi için %77 sınıflandırma başarısı göstermiştir. Gitman (1992), bazı zamanlarda işletmelerin satışlarında olumsuzluk yaşadığını ifade etmiştir. Bu olumsuzluk işletmeler için istenmeyen bir durum olarak görülmektedir. Ancak bu belli zamanlarda bazı işletmeler zarar ederken bazıları ise bu durumu fırsata çevirdiğini belirlemişlerdir.

Weston vd. (1996), işletmelerin zarar etmesi durumunu ekonomik ve finansal olmak üzere iki duruma bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik koşula bağlı olan olumsuzluğu işletmenin gelirlerinin işletmenin faaliyetlerini karşılayamaz durumu olarak ifade etmişlerdir. Finansal durum ise işletmenin piyasaya borçlanması ve bu borçları da ödeyememesi olarak ifade edilebilir.

Ege ve Bayrakdaroğlu (2009), İMKB'de faaliyet gösteren firmaların hisse senetlerinin performansını lojistik regresyon analizi yardımıyla firmaların başarı durumlarının incelemişlerdir. Lojistik regresyon analiziyle getirileri açıklayan finansal oranlar belirlenerek, düşük ve yüksek getirili şirketler tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre ilgili dönem dikkate alınarak hisse senedi getirilerini açıklamada literatürde büyük ağırlığı olan PD/DD oranı tahmini yapılan logit modele göre önemli bir bağımsız değişken olarak görülmemiştir.

Selimoğlu ve Orhan (2015) finansal başarısızlık, uzun yıllardır işletmeler, yatırımcılar ve kredi verenler açısından en önemli risklerden biri olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören doküma, giyim eşyası ve deri işletmelerinin finansal başarısızlıklarının ölçülmesinde yararlanılabilecek finansal oranları belirlemektir. 23 adet finansal oran kullanılarak yapılan çok değişkenli analiz sonucunda 7 finansal oranın gruplar arasında anlamlı farklılık gösterdiği tespit

edilmiştir. Bu 7 oran kullanılarak yapılan diskriminant analizi sonucunda, kullanılan modelin %92 sınıflandırma başarısı gösterdiği belirlenmiştir.

Baş ve Çakmak (2012) yaptıkları çalışmada işletmelerde finansal başarısızlığın belirlenmesinde analize dahil edilen değişkenleri gri ilişkisel analiz yardımıyla önemli olanları belirlemeye çalışmışlardır. Bu analiz ile belirlenen bağımsız değişkenlerin sınıflandırma amacıyla lojistik regresyon analizi ile işletmelerde başarıyı arttıracak bir model belirlemişlerdir. Uygulamada en çok kullanılan, işletmelerin finansal olarak yeterliliklerini ve başarısızlık çalışmalarındaki durumlarını belirlemeye yarayan bu finansal oranları, likitide oranları, finansal yapı oranları, faaliyet oranları ve karlılık oranları olmak üzere dört ana grupta incelenmiştir.

3. Firmaların Finansal Durumlarına Etki Eden Faktörlerin Araştırılması

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı son zamanlarda dünyayı ve ülkemizi etkisi altına alan ekonomik dalgalanmaların firmalar üzerinde etkisini araştırmaktır. Bu doğrultuda Erzurum ele alınarak ilde faaliyet gösteren çoğu firmaların, ekonomi ve piyasalardaki olumsuz durumlardan etkilendiği görülmektedir. İlde faaliyet gösteren firmaların sektörel bazda olumsuzluk yaşamaması alacaklarının zamanında tahsiline bağlıdır. Ancak zamanında yapılmayan ödemeleri firmaları zarar uğratmakta ve bazı işletmeleri iflasın eşiğine getirmektedir. Erzurum ilinde faaliyet gösteren 40 firmanın borçlarını; sermaye, gelir seviyesi ve firmanın borç miktarı gibi değişkenlerin ödeme durumu üzerinde etkisini belirlemek için firma ismi saklı kalmak koşuluyla elde edilen veriler üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

3.2. Araştırma Yöntemi

Elde edilen veriler arasındaki ilişki belirlemek üzere lojistik regresyon analizi kullanılmıştır. Bu analiz bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı yapıldığı durumlarda kullanılan çok değişkenli istatistik yöntemlerden biri olan lojistik regresyon analizi ile tahmin edilmiştir. Araştırma sonucunda gelir seviyesi, firmanın borç miktarı ve varlık durumu gibi değişkenlerin ödeme durumu üzerinde etkisini gösteren lojistik regresyon modeli üzerinden değişkenler arasındaki ilişki yorumlanmıştır.

Lojistik regresyon yöntemi, bağımlı değişkenin 0,1 gibi ikili (binary) ya da ikiden çok düzey içeren kesikli değişken olması durumunda normallik varsayım kısıtı olmaması sebebiyle kullanım rahatlığı sağlar (Tatlıdil, 2002:289). Bununla birlikte, lojistik regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin hepsi ya da bazılarının sürekli veya kategorik değişkenler olmasına ilişkin bir zorunluluk olmayıp yapılan çalışmalarda daha çok sürekli değişkenlerin tercih edilmesi önerilmektedir (Işığıkçok, 2003:3). Ayrıca modele gereksiz bağımsız değişken dahil edilmemelidir ve bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişki doğrusal olmalıdır. Bağımlı ve bağımsız değişken ayrımının yapıldığı çok değişkenli bir modelde, bağımlı değişkenin nominal ölçekli bir değişken olduğunda Enküçük Kareler (EKK) tekniğiyle elde edilen tahminler yetersiz kalmaktadır. Diğer bir deyişle tahmin edilen varyanslar artık minimum değildir. Çünkü EKK tekniği bağımlı değişkenin normal dağılıma uyduğunu varsaymaktadır. Bağımlı değişken nominal ölçekli olduğunda ise bu varsayım sağlanamamaktadır. Bağımlı bir modelde, bağımlı değişken nominal ölçekli ise EKK tekniğine alternatif olarak kullanılabilen teknikler arasında lojistik regresyon modelleri yer almaktadır (Albayrak, 2006: s.439; Hair ve diğerleri, 1998: s.244). Sosyal bilimlerde özellikle düşünceler ve tutumların olduğu sonuç değişkenleri çoğunlukla kategorik ölçekler ile ölçülmektedir. Geçmiş yıllarda bu tür veri kümelerinin modellenmesinde yaygın olarak En Küçük Kareler yöntemi kullanılmaktaydı ve sözü edilen veriler ya özgün ölçek yöntemi korunarak ya da varyansları daha sabit hale getirilerek değerlendirilmekteydi. Günümüzde ise kategorik değişkenlerin analizinde geliştirilen özel modeller tercih edilmektedir. Örneğin, iki durumlu değişkenler için lojistik regresyon; çok durumlu değişkenler için genelleştirilmiş logit modeller ve Poisson dağılımına sahip değişkenler için log-doğrusal modeller tercih edilebilmektedir (Agresti, Booth, Hobert ve Cappel, 2000: 28).

4. Bulgular ve Tartışma

Uygulama sonucu elde edilen verilere ilişkin bulgular ve yorumlar çalışmamızın bu bölümünde yer almaktadır.

Araştırma kapsamında 40 firmadan elde edilen verilerin borç durumları iki kategoride (0=firmanın kötü durumda olması, 1=firmanın kötü durumda olmaması) incelenmiş bu bağımlı değişkene ilişkin bulgular Tablo 4.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1. Logit Modelde Kullanılan Firmaların Finansal Durumları

Original Value	Internal Value
0	0
1	1

Yapılan çalışmada logit modelin genel geçerliliğini test eden hipotezler;

H₀: Model verileri itibariyle uygundur.

H₁: Model verileri itibariyle uygun değildir.

olarak kurulmuş ve ki-kare testi ile test edilmiştir. Logit modelin geçerli olabilmesi için sıfır hipotezinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılan analiz sonucunda firmanın kötü durumda olması bağımlı değişkeni için modelin uyum iyiliği testi Tablo 4.2’de verilmiştir.

Tablo 4.2. Model Uyum İyiliği

	Ki-kare	s.d	p
Step1	13,802	3	0,051
Block	13,802	3	0,051
Model	13,802	3	0,051

Tablo 4.2’de yer alan sonuçlar incelendiğinde, modelin uyum iyiliğinin anlamlılık değerleri ($\chi^2=13,802$; $p=0,051>0,05$) görülmektedir. Modelin uyum iyiliği, verinin modelle uyumunu göstermekte ve model uyum iyiliğinin anlamlılık değerinin 0.05’ten büyük olması gerekmektedir (Şenel ve Alatlı, 2014). Bu doğrultuda kurulan logit modelinin uygun olduğu ($p>0,05$) belirlenmiştir. Dolayısıyla modelin verilerle uyum halinde olduğu H₀ hipotezinin kabul edildiği görülmektedir.

Kurulan modelin uygunluğunun test edilmesi işleminin sonrasında Pseudo R² istatistikleri kontrol edilecektir. Pseudo R² istatistikleri, bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından ne kadarının açıklandığını gösteren katsayılarıdır (Long ve Freese, 2001). Diğer bir deyişle Pseudo R² istatistik değeri, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ölçmeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır (Uğurlu, Usta ve Şimşek, 2018). Kurulan modelin hesaplanan Pseudo R² istatistikleri Tablo 4.3’te verilmiştir.

Tablo 4.3. Pseudo R² İstatistikleri

R ² İstatistikleri	Değerler
Cox ve Snell R ²	0,292
Nagelkerke R ²	0,394

Bağlantı fonksiyonu: Logit

Tablo 4.3’de R² değerleri, Cox ve Snell (0,292), Nagelkerke (0,394) olarak bulunmuştur. Pseudo R² istatistik değerlerinden Cox ve Snell istatistik değerinin yorumlamasının zor olmasından dolayı Nagelkerke istatistik değerine bakılmaktadır ve bu değer bağımlı değişkenin yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir (Field, 2009; Orçanlı vd. 2018:11).

Bağımlı değişken ile bağımlı değişkeni açıklayan bağımsız değişkenlerin hesaplanan parametre tahmin değerleri Tablo 4.4’te verilmiştir.

Tablo 4.4. Logit Model Sonuçları

Değişkenler	Tahmin (β)	Std. Sapma	Wald	e ^{β}	p
Adım 1 Sermaye	0,002	0,047	0,001	1,002	0,970
Gelir seviyesi	0,197	0,067	8,768	1,218	0,003
Borçlanma miktarı	0,037	0,059	0,377	1,037	0,539
Sabit	-6,435	3,858	2,783	0,002	0,095

Tablo 4.4 incelendiğinde firmaların finansal durumları yani borç durumları ile gelir seviyeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Lojistik regresyon analizinde söz konusu elde edilen katsayılarının yorumlanması için Tablo 4.4'te hesaplanan Wald istatistiğinin “e^β” şeklinde hesaplanarak odds oranına ulaşılması ve referans kategorilerinin belirlenmesi gerekmektedir. Yani yorumlama belirlenen referans kategoriye göre yapılmalıdır. Parametre anlamlılıklarının incelenmesi için bu şekilde yapılan işleme odds oranına bakılarak yapılan yorumlama diye adlandırılmaktadır. Odds oranının yorumlanmasında; odds değerinin birden büyük olması durumunda sonuçta meydana gelen artma oranından, odds değerinin birden küçük olması durumunda sonuçta meydana gelen azalma oranından söz edilmektedir (Garson, 2012).

Bu doğrultuda modelin sabit teriminin -6,435, bağımsız değişkenlere ait katsayıların 3,858 olduğu anlaşılmaktadır. Firmaların sermayelerine bakılarak büyüklüğü tahmin edilebilir ve bu doğrultuda firmanın sermayesi bir birim arttırıldığında firmaların kötüye gidiş eğilimi olasılığını 0,197 birim arttırmaktadır. Ayrıca gelir seviyesi değişkeninin odds oranına bakıldığında odds oranının 1,218 yani 1'den büyük olduğu ve bu durum gelir seviyesi değişkeninde bir birimlik değişiminin firmaların borçlanma eğilim düzeyini 1,218 kat arttırdığını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Dünyanın gündemindeki önemli konulardan biri ekonomi ve piyasalar açısından olumsuz etkilerin devam etmesidir. Bu durum faiz artırımları devam ettikçe aralarında Türkiye'nin de olduğu gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarını ağırlaştırmış ve dolar borcu olan ülkelerin kaygılarının yeniden gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Erzurum ele alınarak ilde faaliyet gösteren çoğu firmaların, ekonomi ve piyasalardaki olumsuz durumlardan etkilendiği görülmektedir. Bu araştırmada Erzurum ilinde faaliyet gösteren 40 firmanın borçlarını; sermaye, gelir seviyesi ve firmanın borç miktarı gibi değişkenlerin ödeme durumu üzerinde etkisi belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda firmaların borçlanma eğilim durumunu bağımlı değişkeni üzerinde gelir seviyeleri arasından anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

1. Agresti, A., Booth J. G., Hobert, J. P., Cappel, B. (2000). “Random-Effects Modeling of Categorical Response Data”. *Sociological Methodology*, 30(1), 27-80.
2. Albayrak, A. S. (2006). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Birinci Baskı, Ankara.
3. Altunöz, U. (2013). “Bankaların Finansal Başarısızlıklarının Yapay Sinir Ağları Modeli Çerçevesinde Tahmin Edilebilirliği”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 28, Sayı 2, Temmuz, s.189-217
4. Baş, M., & Çakmak, Z. (2012). Gri ilişkisel analiz ve lojistik regresyon analizi ile işletmelerde finansal başarısızlığın belirlenmesi ve bir uygulama.
5. Bilici ve Aydın (2018), Konaklama İşletmelerinde Finansal Analizlere İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2335-2355.
6. Civan, M. ve Cenger, H. (2013, 23-26 Ekim). Borsa da İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Finansal Yapı ve Karlılık Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi (2009-2012), 17. Finansal Sempozyumu, Muğla.
7. Elmas, B. (2017). Finansal Tablolar Uygulamaları. Ankara: İmaj Kitabevi.
8. Field, A. (2009). Discovering Statistics Using SPSS (and sex and drugs and rock 'n' roll) (Third Edition). Sage Publications, London.
9. Garson, D. G. (2012). Ordinal regression. Asheboro: Statistical Associates Publishing.
10. Gitman, L. J. (1992). Basic Managerial Finance, New York: Harper Collins Publishers, Third Edition, USA.
11. Hair, J. F. Anderson, R. E. Tatham, R. L. ve Black, W. C. (1998). Multivariate Data Analysis, Upper Saddle River, N.J.:Prentice Hall, Fifth Edition, USA. Işığçok, E. (2003). “Bebeklerin Doğum Ağırlıklarını ve Boylarını Etkileyen Faktörlerin

12. Lojistik Regresyon Analizi İle Araştırılması”. *VI. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara. 3.
13. Lin, Tzong Huei (2009). “A Cross Model Study of Corporate Financial Distress Prediction in Taiwan: Multiple Discriminant Analysis, Logit, Probit And Neural Networks Models”, *Neurocomputing*, Vol 72, No 16, p.3507-3516.
14. Long, J.S. ve Freese, J. (2001). *Regression Models For Categorical Dependent Variables Using Stata*, A Stata Press Publication, Texas.
15. Selimoğlu, S., & Orhan, A. (2015). Finansal başarısızlığın oran analizi ve diskriminant analizi kullanılarak ölçülmesi: BİST’de işlem gören dokuma, giyim eşyası ve deri işletmeleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (66), 21-40.
16. Şenel, S. ve Alatlı, B. (2014). Lojistik Regresyon Analizinin Kullanıldığı Makaleler Üzerine Bir İnceleme. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5 (1), 35-52.
17. Orçanlı, K., Oktay, E. & Birgören B. (2018). Kış Sporları Merkezlerine Farkındalık Algısının Oluşmasını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, 7 (3), 1-19.
18. Özgülbaş, N., Koyuncugil, A. S., Duman, R., & Hatipoğlu, B. (2008). Özel hastane sektörünün finansal değerlendirmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (40), 120-131.
19. Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ziraat Matbaacılık. Ankara.
20. Uğurlu, C.T., Usta, H.G. ve Şimşek, A.S. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Devamsızlık Eğilimleri: Lojistik Yordayıcılık. *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 345-354.
21. Weston, J. F. Besley, S. ve Brigham, E. F. (1996). *Essentials of Managerial Finance*, Fort Worth, Tex.: Dryden Press Series in Finance, Eleventh Edition, USA.

1990-2016 DÖNEMİ İÇİN TÜRKİYE ABD'YE YAKINSADI MI? DID TURKEY CONVERGED TO THE USA FOR TERM 1990-2016?

Yunus YÜCEL

Öğr. Gör., Bayburt Üniversitesi, Demirözü MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

Ömer Selçuk EMSEN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Büyüme üzerine yapılan çalışmalar içerisinde yakınsama konusu önemli bir konuma sahiptir. Çünkü kişi başına gelir açısından fakir ülkelerin zengin ülkelere gelecekte yakınsayıp yakınsamayacağı durumu merak uyandırmaktadır. Bu yüzden çalışmada, Türkiye ile kişi başına geliri yüksek olan ülkeler arasında önemli bir yere sahip olan Amerika Birleşik Devleti'nin karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla uygun veri setinin olduğu 1990-2016 dönemi için Türkiye'nin Amerika Birleşik Devleti'ne kişi başına gelir bağlamında yakınsama gösterip göstermediği araştırılmıştır. Çalışmada kontrol değişken olarak büyüme üzerinde etkili olduğu düşünülen teknolojik mal ihracatının toplam ihracat içindeki payı ile sermaye oluşumunun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içindeki payı alınmıştır. Yakınsamanın olup olmadığını test etmek için Philips-Perron (PP), Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testleri yapılmıştır. PP ve ADF durağanlık testi sonuçları iraksamanın olduğuna işaret ederken, KPSS testi ise yakınsamanın varlığına işaret etmektedir. Türkiye ile ABD arasında yakınsama veya iraksama olduğunu belirlemek için Johansen eş-bütünleşme testi yapılarak eş-bütünleşmenin varlığı bulunduğundan sonra Full Modified Ordinary Least Square (FMOLS) ve Dynamic Ordinary Least Square (DOLS) eş-bütünleşme yöntemleri kullanılarak uzun dönemli katsayılar belirlenmiştir. Analiz sonucunda, çalışmada kişi başı gelir baz alınarak oluşturulan endeks değeri %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı bulunmasına rağmen, işareti beklenenin aksine pozitif bulunmuştur. Hem bu sonuca hem de yapılan üç durağanlık testine göre Türkiye'nin kişi başına gelirin ABD'nin kişi başına geliri içindeki payının düzey değerinde durağan bulunmaması söz konusu dönem için iraksamanın olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yakınsama, Kişi Başına Gelir, Birim Kök Testi

ABSTRACT

Convergence has an important place in the studies on growth. Because, in terms of per capita income, it is curious whether the poor countries in the future will come close to the rich countries. Therefore, this study has tried to compare our country with United State located among countries that with high per capita income and in the period of 1990-2016 in terms of per capita income of Turkey investigated whether the convergence to United States of America. In the paper, as control variable that thought effective on growth that technology export and share of capital formation in Gross Domestic Product has been taken. Philips-Perron (PP), Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) unit root tests were utilized to test whether there is convergence or not. While PP and ADF stability test results indicate that there is divergence, KPSS test indicates convergence. After finding cointegration via Johansen cointegration test that determines convergence or divergence between Turkey and the United State, long-term coefficients were determined by utilizing the Full Modified Ordinary Square (FMOLS) and Dynamic Ordinary Least Square (DOLS) co-integration methods. As a result of the analysis, while the index value determined in the study was statistically meaningful at 1% significance level, the sign was found to be positive compared to the expected. Not only these results but also the absence of level values in a static stability test performed according to three per capita income of the US share of Turkey's per capita income suggests that the divergence fort the period in question.

Keywords: Convergence, Income Per Capita, Unit Root Test

1. GİRİŞ

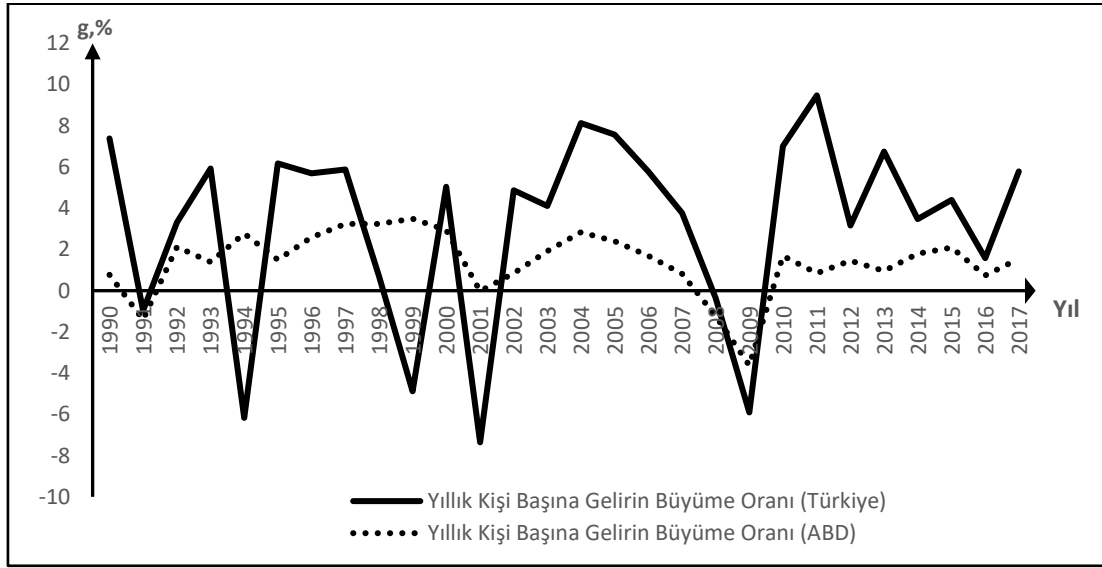
Büyüme üzerine yapılan çalışmalar arasında ülkelerin gelir düzeyleri açısından birbirine yakınsayıp yakınsamadığı konusu oldukça önem atfedilenler gelmektedir. Çünkü gelirler açısından yakınsama gerçekleştiği ölçüde kişi başına düşen gelir farklılıkları azalarak gelir eşitsizliğinin azalacağı ve dolayısıyla refah düzeylerinde benzeşmenin sağlanacağı ileri sürülmektedir. Ayrıca günümüzdeki zengin ülkelerin zengin, fakir ülkelerin ise fakir kalıp kalmayacağını bililmek istenmesi ve özellikle fakirliğin bir kader olarak algılanmama arzusu ile ülkelerin başlangıç koşullarının uzun dönem sonuçlarını açıklamada belirgin bir rolünün olması açısından da yakınsama konusu dikkatleri üzerine çekmede başarılı olmuştur. Nihayetinde belirtilen bu hususlar yakınsama tartışmasının merkezinde yatmaktadır (Sala-i Martin, 1995: 1; Durlauf, 2003: 1-2).

Konu ile ilgili olarak Ramsey (1928), Solow (1956), Cass (1965) ve Koopmans (1965) tarafından sunulan yakınsama temelli Neo-klasik büyüme modellerinde, kişi başına büyüme oranı kişi başına gelirin başlangıç seviyesi ile ters yönlü ilişkili olma eğiliminde olduğu ifade edilir. Neo-klasik modelde yakınsamayı sağlayan unsur olarak özellikle yüksek gelirli ülkeler için “azalan verimler kanunu” kapsamında sermayenin getirisinin azalması görülür (Barro-Martin, 1992: 224, 226). Bu bakış açısında göre, sermaye bakımından fakir olan ülkelerin sermaye zengini ülkeleri yakalayacağı vurgulanmaktadır (Öztürk, 2013: 528). Diğer bir ifadeyle sermayenin, getirisi oldukça düşük düzeylere gerilemiş gelişmiş ülkelerden, sermayenin getirisi yüksek az gelişmiş ülkelere doğru hareket edeceği önsel olarak kabul edilir. Sermaye hareketliliği ile ortaya çıkan ve böylece yakınsamanın gerçekleşeceğini ima eden bu bakış açısı, aynı zamanda gelişmişlik düzeyine paralel olarak ortaya çıkan Kuznets’in gelir dağılımında adaletin sağlanacağına dair iyimser perspektiften de etkilenmiştir. Zira Kuznets tarafından belirtilen gelir dağılımındaki iyileşmenin sanayileşmedeki ivmeyle sağlanacağı ve bu durumun da Neo-klasik perspektifte sermayenin azalan verimlere tabi olması ve dolaylı olarak sermayenin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere hareketliliği ile dünya genelinde ortaya çıkacağı ima edilmektedir (Piketty, 2014: 16-17). Dolayısıyla gerek sermaye akışkanlığı, gerekse sanayileşme sürecine bağlı olarak az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere gelir düzeyine ulaşacağı görüşü literatürde yakınsama-yakalama hipotezi olarak adlandırılmıştır.

Özetle yakınsama hipotezi Neo-klasik büyüme kuramının temel çıkarımlarından biridir. Bu doğrultuda, yoksul ülkelerin zengin ülkelere göre daha yüksek bir büyüme sergileyerek uzun dönemde gelişmişlik farkı olan ülkelerin kişi başına gelirlerin birbirine yakınsayacağı öngörülmektedir (Şahin, 2018: 236). Literatürde β ve σ yakınsaması olarak iki tür yakınsamadan bahsedilmektedir. β yakınsaması, kişi başına gelir bakımından fakir ülkelerin zengin ülkelere göre daha hızlı büyümesi olarak ifade edilir (Kaynak, 2014:129). Bu yakınsama türünde kişi başına gelirin büyüme oranı ile bir başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyi arasındaki ilişki incelenir. Şayet bu ilişkinin negatif bir işarete sahip olduğu bulunursa yakınsamadan, aksi durumda ise iraksamadan bahsedilir. σ yakınsamasında ise kişi başına gelirin yayılımı incelenerek yakınsamanın varlığı belirlenir. Buna göre yayılım ölçüsü olarak kullanılan standart sapma zamana bağlı olarak azalıyor, yakınsamanın olduğu ifade edilir (Karaca, 2004: 2-3). Çalışmada, koşullu yakınsama formatında yüksek teknolojik mal ihracatı verilerine ulaşılabilir yıl 1990 yılı olduğundan, veri dönemi de 1990 yılından başlatılmıştır. Bu çerçevede çalışmanın ikinci kısmında yakınsama teorisi, üçüncü kısmında betimleyici istatistiklerle ABD ve Türkiye’de kişi başı gelir büyümeleri incelenmiştir. Üçüncü kısımda konu ile ilgili ampirik literatüre ve özellikle başlangıç gelirini temel alan zaman serisi çalışmalarına yer verilmiş, dördüncü kısımda Türkiye üzerine ekonometrik uygulama yapılmış, beşinci ve sonuç kısmında ise genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

2. TÜRKİYE VE ABD’DE KİŞİ BAŞINA GELİR VE KİŞİ BAŞINA GELİRİN BÜYÜME ORANI

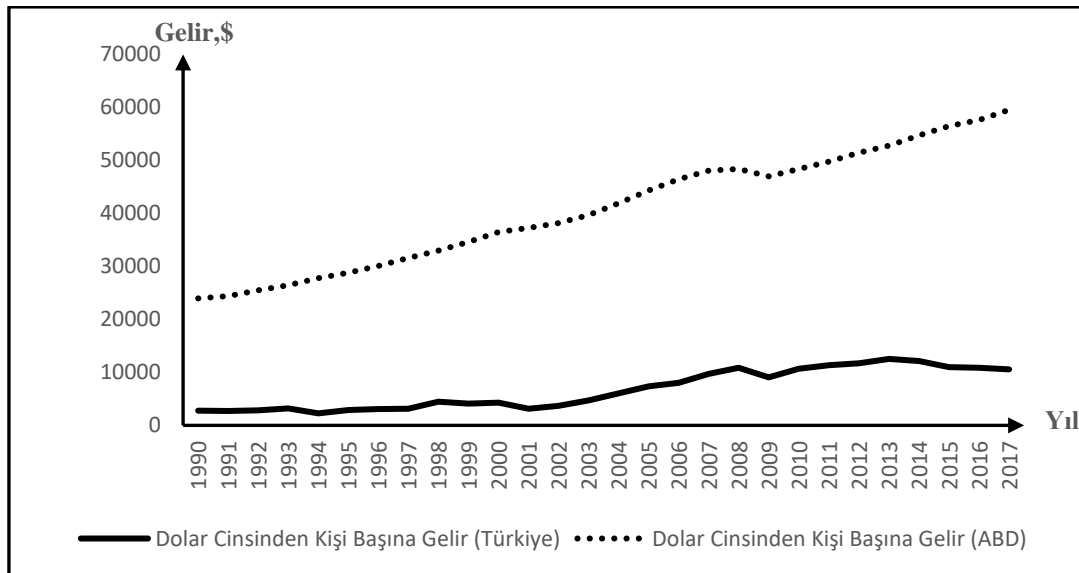
Yakınsama konusunda kişi başına gelir ve kişi başına gelirin büyüme oranı gibi değişkenler önem arz etmektedir. Bu yüzden her iki değişken üzerinden durum analizi yapılarak yakınsama kavramının incelemesi faydalı olacaktır. İlk olarak Türkiye’de ve ABD’de kişi başına gelirin yıllık büyüme oranlarına bakılarak, hangi ülkenin kişi başına gelirinin daha hızlı büyüdüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Grafik 1: Türkiye ve ABD İçin Kişi Başına Gelirin Büyüme Oranı (1990-2017 Dönemi)

Grafik 1’de dikey eksen de kişi başına gelirin yıllık büyüme oranları ve yatay eksen de zaman boyutu verilmiştir. Grafikten de anlaşıldığı üzere, 1990-2017 döneminde sadece kriz yılları olarak ifade edilen beş yılda (1994, 1998, 1999, 2001, 2009) Türkiye’de kişi başına gelirin büyüme hızı ABD’nin gerisinde kalırken, ABD’de büyüme oranlarının Türkiye’ye göre düşük ancak daha istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Grafikte Türkiye’deki büyüme skorlarının ABD’den daha yüksek olduğu, ancak krizlerde yaşanan küçülmelerin de yine ABD’den daha yüksek gerçekleştiği gözlenmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme skorlarını telafi eden yüksek küçülmelerin tecrübe edildiği bir olgunun varlığından bahsedilebilir iken, bu tarihler hem Türkiye özelindeki hem de küresel ölçekli krizlerin olduğu yıllara denk gelmiştir.

Daha sonra yine ele alınan 1990-2017 arası dönem için Türkiye ve ABD’de kişi başına gelirin gelişim seyrine bakarak aradaki farkın açılıp açılmadığını görsel olarak izlemek mümkündür.

Grafik 2: Türkiye ve ABD İçin Kişi Başına Gelirin Seyri (1990-2017 Dönemi)

Grafik 2’den görüldüğü gibi, 1990-2017 döneminde Türkiye ve ABD arasındaki kişi başına gelir arasındaki fark önce açılmakta, daha sonra azalmakta ve son dönemde yine açılmaktadır. Şöyle ki, 1980 yılında ABD’deki kişi başına gelir Türkiye’nin 8,05 katı, 1990’da 8,57 katı, 2000’de 8,44 katı, 2010’da

4,53 katı ve 2017’de 5,64 katı olmuştur. Bu iki grafik, kişi başına büyüme oranında çoğunlukla Türkiye ABD’yi geçse de, bu olgunun Türkiye ve ABD arasındaki kişi başına gelir farkını kapatacak düzeyde gerçekleşmediğine işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle her iki ülke arasındaki gelir ve büyümenin dönem bazında 1990’larda fark açılması, 2000’lerde fark kapanması ve 2010’dan sonrasında ise yine fark açılması şeklinde olmuştur. Böylesi bir durum, başlangıçta iraksama, devamında yakınsama ve son dönemde de iraksamanın varlığına işaret etmektedir.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde yakınsama çalışmaları, hem değişken hem de yöntem itibariyle farklılık arz etmektedir. Değişken itibariyle yapılan çalışmalara bakıldığında, kişi başına gelir, sağlık harcamaları, askeri harcamalar, toplam faktör verimliliği vb. değişkenler açısından yakınsamanın olup olmadığı incelenmektedir. Yöntem açısından ise yatay kesit, zaman serisi, panel veri ve dağılım ölçütü yaklaşımları doğrultusunda araştırmalar mevcuttur.

Yakınsamayı özünde ekonometrik yöntem kullanmak suretiyle ele alan çalışmaların ilki olarak Baumol’un (1986) çalışması kabul görür. Bu çalışmada, yöntem olarak yatay kesit analizler kullanılmıştır. Daha sonraki yıllarda yakınsama zaman serisiyle de test edilmeye başlanmıştır. Greslay ve Oxley (1995) ile daha sonra Bernard ve Durlauf (1996) tarafından yapılan analizler bu çalışmalardan başlıcalarıdır. Literatürde yakınsama üzerine panel veri analizi ile yapılan çalışmalar da mevcuttur. Fakat bu çalışmada zaman serisi kullanıldığı için yakınsamayı panel veri yöntemi ile test eden çalışmaların özüne inilmemiştir.

Burada sadece Türkiye’yi ele alıp diğer ülkelere yakınsayıp yakınsamadığını test eden makalelere değinilmiştir. Bu çerçevede Öztürk (2013), 1950-2008 dönemi için Türkiye’nin AB’ye yakınsama gösterip göstermediğini kişi başına gelir bağlamında araştırmıştır. Çalışmada yapılan durağanlık analizi sonucunda gelir farklarının durağan olmadığı bulunmuş ve bu durumun şokların kalıcı olduğuna işaret ettiği vurgulanmıştır. Daha sonra yapısal kırılmalı birim kök testleri yapılmış ve bunun sonucunda Macaristan ve İrlanda’nın durağanlık özelliği gösterdiği bulunmuştur. Bu ülkeler için yapılan regresyon analizinde ise, Türkiye’nin kırılmadan önce ve sonra İrlanda’ya iraksadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye’nin Macaristan’a iraksama eğilimi göstermemekle birlikte yakınsama eğilimi de göstermediği belirlenmiştir. Savacı ve Karşıyakalı (2016), 1960-2013 dönemi için kişi başına gelir düzeyinde Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) ülkelerine yakınsama hipotezini test etmişlerdir. 1990’lı yıllardan itibaren bazı AB ülkelerine Türkiye’nin yakınsadığına dair işaretler bulunmuşlardır. Lopçu ve Ateş (2009), panel birim kök yaklaşımı çerçevesinde 1980-2000 dönemi için Türkiye ile AB bölgeleri arasındaki yakınsama durumunu incelemişlerdir. Çalışma sonucunda sahte yakınsama kavramına dikkat çekilmiştir.

Türkiye ekonomisi üzerine yapılmış çalışmalarda yakınsama konusunda tam bir konsensüsten bahsedilemeyeceği; zaman dilimi, yöntem ve hedef ülke seçimine bağlı olarak sonuçların değişkenlik arz ettiği söylenebilir. Ancak, genel olarak Türkiye’nin gelişmiş ülkelere yakınsama göstermediği, yakınsamanın olduğuna dair bulguların olduğu çalışmalara da ihtiyatlı bakış açısı sergilenmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Diğer taraftan Türkiye’nin ABD’ye ve gelişmiş ülkelere yakınsaması literatürde orta gelir tuzağı perspektifinde de incelenmiştir. Bunlar arasında Mert (2014) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’nin ABD’ye yavaş da olsa yakınsadığı ve Türkiye’de orta gelir tuzağının yaşanmaması için yatırım harcamalarında hızlı bir artışın gerekli olduğu dile getirmiştir. Tuncel (2014) de makalesinde, Türkiye’nin altmış yıllık gelişme perspektifinde gelişmiş ülkelerle arasındaki gelir farkını kapatamadığını ve orta gelir tuzağında olan bir ekonomi durumunda olduğunu açıklamıştır. Nişancı vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’nin orta gelir tuzağına düştüğünü ve burada uzun süre bulunacağını kaleme almışlardır. Dolayısıyla bu çalışmalarda da Türkiye’nin orta gelir tuzağında olduğu ifade edilmekte ve bu yönüyle zımnen de olsa iraksama mekanizmasının işlediği ima edilmektedir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ VE DEĞİŞKENLER

Bu çalışmada, ABD ve Türkiye arasındaki gelir farkının azalıp azalmadığı 1990-2016 dönemi için araştırılmıştır. Çalışmadaki verilere Dünya Bankası veri tabanından ulaşılmıştır. Bağımlı değişken olarak Türkiye’de cari fiyatlarla dolar cinsinden kişi başına gelirin ABD kişi başına geliri içindeki payı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler olarak ise, sermaye oluşumunun GSYH içindeki payı, yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracat içindeki payı ve son olarak başlangıç yılına ait kişi başına gelir düzeyini temsilen bir endeks değeri hesaplanarak kullanılmıştır. Bu endeks değeri her yılın kişi başına gelirin 1989 yılına göre farkını alıp bu yıla oranlanması ve daha sonra 100 ile çarpılması suretiyle elde edilmiştir. Endeks değeri oluşturma yoluna gidilmesindeki amaç, sabit bir yılın kişi başına geliri değişken olarak alındığında, bu seri histogramda normal bir dağılım gerçekleştirmeyeceği için model tahmin edilmesini imkansız kılmasıdır. Ayrıca sabit bir sayının ortalaması da kendisine eşit olduğundan, sabit sayı ile ortalaması arasındaki farkın sifıra eşit olması da katsayının tahmin edilmesini engelleyecektir. Bu sorunları çözmek için böyle bir endeksleme oluşturulma yoluna gidilmiştir. Bağımlı değişken olarak her iki ülkenin kişi başına geliri arasındaki farkın logaritmasını alan çalışmalar vardır. Bunlardan bazıları Öztürk (2013) ve Ayala vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalardır. Her iki ülkenin kişi başına geliri arasındaki fark alındığında, farkın negatif olması ihtimal dahilindedir. Bu durumda logaritma alınmayacağı için çalışmada bu sorunu aşmak amacıyla Türkiye’nin kişi başına gelirin ABD’nin kişi başına geliri içindeki payı kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda bu çalışmada kullanılan veriler ile bunların kısaltmaları gösterilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler ve Simgeleri

Değişkenler	Simge
<i>Bağımlı Değişken</i>	
Türkiye’nin Cari Fiyatlarla Dolar Cinsinden kişi başına GSYH’sinin ABD’nin Cari Fiyatlarla Dolar Cinsinden kişi başına GSYH’sine Oranı	TGDP/ABDGDP
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	
Endeks	End
Sermaye Oluşumunun GSYH İçindeki Payı (%)	C.Form
Yüksek Teknoloji İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)	T.Exp

Çalışmada Türkiye ekonomisinde yakınsama hipotezinin işleyip işlemediğini, yani hedef ülke ABD’ye yaklaşıp yaklaşmadığını belirlemek amacıyla ilk etapta serilerin durağanlık araştırmasına gidilmiştir. Yapılan durağanlık sınaması sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

	Phillips - Perron Testi		ADF		KPSS	
	Düzye Değerde		Düzye Değerde		Düzye Değerde	
DEĞİŞKENLER	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
TGDP/ABDGDP	-1.027	-2.098	-0.990	-1.982	0.628*	0.114*
End	-0.540	-2.085	-0.502	-1.980	0.708*	0.127*
C.Form	-2.377	-3.429***	-2.378	-3.445***	0.488*	0.116*
T.Exp	-2.117	-2.001	-2.867***	-2.771	0.112*	0.110*
	Birinci Dereceden Fark		Birinci Dereceden Fark		Birinci Dereceden Fark	
d(TGDP/ABD GDP)	-5.254*	-5.140*	-5.260*	-5.142*	0.117*	0.118*
d(End)	-4.857*	-4.744*	-4.852*	-4.736*	0.133*	0.126*
d(C.Form)	-8.604*	-8.473*	-7.533*	-7.363*	0.103*	0.102*
d(T.Exp)	-3.873*	-3.952**	-3.923*	-3.881**	0.079*	0.059*

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde serilerin durağanlıklarını temsil etmektedir.

Öztürk (2013) çalışmasında gelir farkının durağan olmasının serilerde yaşanan şokların geçici olduğu anlamına geldiğini; durağanlık yakalansa bile, bunun yakınsamanın olduğu bir durumun varlığına işaret etmeyeceğini ve yakınsamayı test etmek için $X_t = \mu + \beta_t + u_t$ modelinin tahmin edilmesi gerektiğini ifade

etmiştir. Bu çalışmada gelirlerin farkı değil de, gelirlerin oranı dikkate alındığı için TGDP/ABDGDGP değişkeninin durağanlığına bakıldığında, üç testten ikisinde serinin durağan olmadığı Tablo 2'den anlaşılmaktadır. Bu yüzden önerilen model genişletilerek ve bir nevi koşullu yakınsama mekanizmasının işleyip işlemediğine yönelik olarak tahmin yapılması planlanmış ve buna ilişkin model aşağıda gösterilmiştir.

$$X_t = \beta_0 + \beta_{1t} + \beta_{2t} + \beta_{3t} + u_t$$

Yukarıdaki denklemde β_1 katsayısı β yakınsamasındaki β terimini temsil etmektedir. Tahmin sonucunda 5 ayrı durum ortaya çıkabilir (Ayala vd., 2013: 6-7).

- (i) β_0 ve β_1 karşıt işaretli, %10 önem düzeyinde anlamlı ve sıfırdan farklı ise β yakınsaması söz konusu olur.
- (ii) β_0 ve β_1 aynı işaretli, %10 önem düzeyinde anlamlı ve sıfırdan farklı ise farklı seviyelerden ıraksama söz konusu olur.
- (iii) β_0 %10 önem düzeyinde anlamlı, β_1 %10 önem düzeyinde anlamsız ve β_0 sıfırdan farklı iken, β_1 sıfıra eşitse, farklı düzeylerde sabit durumu söz konusu olur.
- (iv) β_0 %10 önem düzeyinde anlamsız ve sıfıra eşitse ve β_1 %10 önem düzeyinde anlamlı ve sıfırdan farklı ise, aynı düzeyde ıraksama söz konusu olur.
- (v) β_0 ve β_1 %10 önem düzeyinde anlamsız ve sıfıra eşitse, aynı düzeyde sabit kalma durumu söz konusu olur.

Burada kullanılan serilerin birinci dereceden durağan oldukları tespit edildiğinden, Johansen eş-bütünleşme analizi yapılmıştır. Bu analizde gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerektiği için VAR modeli oluşturulmuştur. Böylece değişen varyans ve otokorelasyon sorununun olmadığı ve istikrar koşulunun sağlandığı gecikmeli model tespit edilmiştir. Bu doğrultuda en uygun gecikmenin 1 olduğuna karar verilmiştir. Uygun geçilme belirlemesi sonrası otokorelasyon ve değişken varyans olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır

Tablo 3: Otokorelasyon ve Değişen Varyans Testi Sonuçları

Lags	LM-Stat	Prob	Chi-sq	Df	Prob.
1	9.988074	0.8673	139.2466	140	0.5021

Yukarıdaki test sonuçlarına göre değişen varyans ve otokorelasyon sorunu ile karşılaşılmamıştır. Tablo 4'de ise istikrar testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: İstikrar Testi Sonuçları

Root	Modulus
-0.497636	0.497636
0.131431 - 0.266135i	0.296820
0.131431 + 0.266135i	0.296820
0.007447	0.007447

Tablo 4'deki test sonuçlarına göre burada kurulan modelde istikrar sorunu ile karşılaşılmamıştır. Johansen eş-bütünleşme testinde çeşitli modeller mevcuttur. Bu modellerden hangisinin seçileceğine Pantula prensibiyle karar verilecektir.

Tablo 5: Eş-bütünleşme Test Sonuçları

rank	Model 2	Model 3	Model 4
0	79.542*	79.502*	82.790*
1	41.682*	41.641*	44.559**
2	23.758**	23.727*	25.600***
3	10.179**	10.153*	10.333

Tablodaki sonuçlar doğrultusunda Pantula prensibine göre, veriler için en uygun spesifikasyonun Model 4 olduğu ve eş-bütünleşme vektör sayısının ise, yani rank değerinin 3 olduğu anlaşılır. Johansen eş-bütünleşme analizi sonucunda değişkenler arasında eş-bütünleşme saptandıktan sonra, FMOLS ve DOLS eş-bütünleşme yöntemleri kullanılarak uzun dönemli katsayılar belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan FMOLS yöntemi, değişen varyans ve otokorelasyonun neden olduğu sapmaları düzeltmeye yardımcı olurken, DOLS yöntemi ise özellikle içsellik sorunundan kaynaklanan sapmaları düzeltmeye yardımcı olmaktadır (Kök vd., 2010: 8).

Tablo 6: FMOLS ve DOLS Tahmin Sonuçları

Değişkenler	FMOLS			DOLS		
	Katsayı	Standart Hata	Olasılık	Katsayı	Standart Hata	Olasılık
End	0.000254	2.44E-05	0.0000	0.000348	3.63E-05	0.0000
C.Form	0.001664	0.001431	0.2573	-0.005338	0.002795	0.0826
T.Exp	-0.003997	0.003278	0.2356	-0.012880	0.004883	0.0231
C	0.058999	0.035612	0.1118	0.232697	0.071515	0.0077

FMOLS ve DOLS sonuçlarına göre sermaye oluşumunun GSYH içindeki payı ve yüksek teknolojik mal ihracatının toplam ihracat içindeki payı değişkenleri %1 önem düzeyinde anlamsızdır. Diğer taraftan DOLS tahmin sonuçlarında sermaye birikimi ve yüksek teknolojik mal ihracatının negatif ve sırasıyla %10 ve %5 önem düzeyinde anlamlı çıktığı gözlenmiştir ki, bu durum Türkiye ekonomisi özelinde yakınsama mekanizmasını bozan unsurlar olarak kendini göstermiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu durum hem sermayenin etkin kullanımı noktasında hem de yüksek teknolojiye geçiş çabalarının, üretkenliğin ve refahın bir yansıması olan gelir düzeyini iyileştirmediği noktasında bir sonucun varlığına işaret etmektedir. Burada Türkiye ekonomisinde özellikle 1980'lerdeki kamuya ödünç vermektan kaynaklanan "faiz rantı"na ve 2000'lerdeki kamunun yarattığı "toprak rantı"na dayalı büyüme modellerinin en nihayetinde bir tür suni büyüme ve refah artışı yarattığı ve bunun da kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir kriz ile kazanımlarını kaybettiren döngü yarattığı söylenebilir. Diğer taraftan başlangıç gelirinin etkisini ifade eden endeks değeri anlamlı olmasına rağmen işareti beklenenin aksi yönde, yani pozitif çıkmıştır. Bu durum Türkiye'nin ABD'ye yakınsamadığını ortaya koymaktadır.

Burada gerek ekonometrik analizlerden, gerekse tanımlayıcı istatistiklerden hareketle Türkiye ekonomisi özelinde özellikle son yıllar olmak üzere bazı dönemlerde iraksamanın yaşandığı tespiti yapılırken, yakınsama formunun daha çok yüksek büyümeyi olanaklı kılan dinamiklerle mümkün olacağı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda sanayileşmenin kalkınma ile eşanlam taşıdığı bakış açısından hareketle reel üretim dinamiklerini harekete geçirecek yapıların tesis edilmesi ve özellikle de yüksek katma değerli ürün üretebilme kapasitesini ortaya koyabilme gerekliliği önem arz etmektedir. Bunun da eğitim, bilgi ve teknolojiye dayalı politikalarla sağlanacağı söylenebilir ki, bunların da, "daha demokrat-özgürlükçü-şeffaf-hesap verebilir" bir yapının tesis edilmesi ile mümkün olacağı açıktır. Aksi takdirde, bir tür iraksamanın varlığını da teyit eden orta gelir tuzağında bir tür patinaj içerisinde kalacak ekonomik yapının varlığından bahsedilebilir (Nişancı vd., 2015: 241-242).

5. SONUÇ

Türkiye ekonomisinin Neo-klasik formun belirttiği üzere gelişmiş ülkelerden ABD'ye kişi başı gelir düzeyi açısından yakınsayıp yakınsamadığını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, gerek betimleyici istatistiklerde, gerekse ekonometrik analizlerde Türkiye ekonomisinin ABD ekonomisine yakınsamadığı ve hatta iraksadığı tespit edilmiştir. Yakınsama formunun dönem dönem yakalanan yüksek büyümelerden dolayı gerçekleştiği, ancak Türkiye ekonomisinin sıklıkla yaşadığı ekonomik ve finansal krizlerin bu yakınsama çabalarını erozyona uğrattığı belirlenmiştir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinde istikrarlı ve yüksek büyümenin sürdürülebilirliğini sağlayan koşulların varlığı ve bunların pekiştirilmesi, yakınsamanın temel dinamiği konumunda olacağı açıktır. Diğer taraftan yüksek teknolojik mal ihracatında mesafe kaydedemeyen ve sermaye birikim sürecinde kesintiler yaşayan Türkiye ekonomisinin bu bağlamda tasarruf toplumu olmaktan çıkıp tüketim düzeyi yüksek bir aşamada olduğu dikkate alınırsa, yakınsama süreci için;

- (i) tasarruf düzeyini yüksek tutucu,
- (ii) sınırlı kaynaklarını spekülâtif alanlarda üretken alanlara kanalize edici,
- (iii) yüksek teknolojik mal ihracatında etkinlik bozmayıcı ve mesafe kat edici,
- (iv) buna bağlı olarak stratejik mal ve hizmetlerde dışa bağımlılığı azaltıcı,
- (v) bunun için de eğitim sistemini pazarın ihtiyaçlarına cevap verecek işgücünü yetiştirici,
- (vi) krizlere karşı başta cari açık ve dış borç sorunu gibi kırılmalıkları giderici yönde politikalar üretmesinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Böylece Türkiye ekonomisinde zaman zaman yaşanan yüksek/ortalamanın üzerindeki büyümesinin kendi bünyesindeki olumsuzluklardan kaynaklanan krizlerle telafi/yok edilmediği bir yapının oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Bunun için de istikrarlı ve sürdürülebilir yüksek büyüme yapısının tesis edilmesiyle gelişmiş ülkeler kategorisine çıkmasının kuvvetle muhtemel olacağı, aksi takdirde İrmiş ve Emsen (2018) tarafından da vurgulandığı üzere, bir tür “mehter ekonomisi” olarak ifade edilen orta gelir tuzağında kalacağı söylenebilir.

Kaynakça

1. Ayala Castellanos, A. L., Cunado, J. ve Gil-Alana, L. (2013). Real Convergence: Empirical Evidence for Latin Amerika: *Applied Economics*, 45(22): 1-21. https://www.researchgate.net/publication/254231107_Real_convergence_Empirical_evidence_for_Latin_America, (25.03.2019).
2. Barro, R. J. ve Sala-i Martin, X. (1992). Convergence: *Journal of Political Economy*, 100(2): 223-251.
3. Baumol, J. W. (1986). Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show: *The American Economic Review*, 76(5): 1072-1085.
4. Bernard, A. B. ve Durlauf, S. N. (1996). Interpreting Tests of the Convergence Hypothesis: *Journal of Econometrics*, 71: 161-173.
5. Durlauf, N. S. (2003). The Convergence Hypothesis after 10 Year: *University of Wisconsin at Madison*, 1-19.
6. İrmiş, A. ve Emsen, Ö. S. (2018). *Kapitalizmin Küresel Ağı: Düğümler ve İlmekler*, Etkin Yayınevi, Bursa.
7. Karaca, O. (2004). Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?: *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Tartıma Metni, 2004/7: 1-16.
8. Kaynak, M. (2014). *Kalkınma İktisadi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
9. Kök, R. ve İspir, M. S. ve Arı, A. A. (2010). Zengin Ülkelerden Azgelişmiş Ülkelere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme http://kisi.deu.edu.tr/recep.kok/Zengin_ispir.pdf, (02.02.2019).
10. Lopçu, K. ve Ateş, S. (2009). Income Convergence between Turkey and EU Regions: A Panel Unit Root Approach: *Anadolu International Conference in Economics*, 17-19 June 2009, Eskişehir, Türkiye.
11. Mert, M. (2014). Türkiye’de ve Dünyada Orta Gelir Tuzağının Talep Yönlü Boyutuna İlişkin Bir Tartışma: *Maliye Dergisi*, 167: 93-115.
12. Nişancı, M., Gerni, M., Türkmen, A. ve Emsen, Ö. S. (2015). Türkiye Ekonomisinin Orta Gelir Tuzağına Düşüp Düşmediğine Dair Tartışma: Kur Değerlenmesi Çerçevesinde Bir Bakış: *International Conference on Economics Finance and Banking*, 09-11 September 2015, Kazan, 232-242.
13. Oxley, L. ve Greasley, D. (1995). A Time-Series Perspective on Coverage: Australia, UK and USA since 1870: *The Economic Record*, 71(214): 259-270.
14. Öztürk, L. (2013). Türkiye Avrupa Birliğine Yakınsıyor mu? Bir Zaman Serisi Analizi, 1950-200: *Ege Akademik Bakış*, 13(3): 527-538.
15. Piketty, T. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, (Çev. Hande Koçak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
16. Sala-i Martin, X. (1995). The Classical Approach to Convergence Analysis: *Center Discussion Paper*, 734: 1-37.

- 17.Savacı, S. ve Karşıyakalı, B. (2016). Ülkeler Arası Gelir Yakınsaması Analizi: AB Ülkeleri Ve Türkiye: *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 33: 237-257.
- 18.Şahin, D. (2018). Türkiye ve Mena Ülkelerinde Sağlık Yakınsaması: Panel Birim Kök Test: *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16): 235-251.
- 19.Tuncel, T. (2014). Orta Gelir Tuzağı ve İnovasyon Politikaları: Doğu Asya Deneyimi ve Türkiye İçin Dersler: *Maliye Dergisi*, 167: 40-70.

ÇOK UNSURLU DEVLETLERDE SİYASİ GÜCÜN DAĞILIMI MODELLERİ MODELS FOR THE DISTRIBUTION OF POLITICAL POWER IN MULTI-CULTURAL STATES

Hasan Emir AKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Ulus devlet nosyonu modern bir devletin homojen bir etnisiteye ve hatta müşterek bir dile ve kültüre dayanmasını öngörse de gerçekte modern ulus devletlerin birçoğu bünyesinde farklı etnik, dini, kültürel ve lisani unsurları barındırmaktadır. Modern demokratik devletlerin temel bir karakteristiği de çoğulculuk ve yerinden yönetimdir ve bunun tezahürlerinden biri de siyasi gücün siyasi toplumu oluşturan unsurlar arasında paylaşılmasıdır.

Dünyadaki uygulamalara bakıldığında siyasi güç ve yetkinin farklı unsurlar arasında paylaşılmasıyla ilgili birbirinden farklı modellere rastlanmaktadır. Bu bildiride de siyasi gücün farklı unsurlar arasında paylaşılmasıyla ilgili bu farklı modeller ele alınacaktır.

Osmanlı devletinde olduğu gibi siyasi bazı yetkilerin korporatif federalizm diye ifade edilen bir sistemle dini cemaatlere yani “milletlere” tevdi edilmesi, Belçika’da olduğu gibi dil unsurları arasında federasyon düzeyinde bir siyasi yetki paylaşımı, 1943-1970 döneminde Lübnan’da uygulanmaya çalışılan yasama ve yürütme makamlarının din ve mezhep grupları arasında belli bir sistem çerçevesinde paylaşılması, İspanya’da görüldüğü gibi siyasi erkin, etnik ve kültürel topluluklar arasında “yetki devri” formülasyonu ile dağıtılması siyasi yetki paylaşım modellerinin örneklerinden bazılaridir.

Bu çalışmada bu farklı modelleri uygulayan devletlerdeki şartlar daha yakından incelenerek, yetki paylaşımının nasıl bir sürecin neticesinde şekillendiği, sistemin denge, düzen ve işleyişi bakımından başarı sağlayıp sağlamadığı ve devletin egemenliğine ve istikrarına bir risk teşkil edip etmediği değerlendirilecektir.

İkinci olarak her bir örnekte uygulanan siyasi güç/yetki paylaşımı modelinin başarı veya başarısızlığının, istikrar veya istikrarsızlığının sebepleri o ülkenin kendi şartları ve dinamikleri çerçevesinde izah edilmeye çalışılacaktır.

Bu şekilde ulaşılabilecek tespitler, dünyanın birçok ülkesindeki iç çatışma, kriz ve gerginliğin altında yatan, “siyasi unsurlar arasındaki anlaşmazlık” problematiğine yeni açılımlar sağlayabilir ve yeni çözüm formülasyonları için zemin hazırlayabilir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasi Güç Dağılımı, Çok Unsurlu Devlet, Federalizm*

ABSTRACT

Although the notion of nation-state suggests that a modern state is based on a homogeneous ethnicity and even a common language and culture, in fact, many of the modern nation-states include different ethnic, religious, cultural and language elements.

One of the main characteristics of the modern democratic state is plurality and one of the manifestations of it is distribution of the political power among the elements of the political society.

When we look at different multi-ethnicity countries across the world, we see different models for distribution of political power among social elements. This study will examine these models for the distribution of political power.

In the Ottoman state, some functions of the political powers were transferred to “millets”, suggesting religious or sectarian communities, a system which can be considered as a type of corporative federalism. In Belgium, political power is distributed among language elements under a federal system.

In Iraq and Lebanon, legislative and executive positions are distributed among religious, sectarian and ethnic groups under their respective systems. In Spain, some functions of political power are distributed among ethnic, cultural and language communities under the formulation of “devolution”.

This study will analyze the terms of the states implementing those different models more closely and examine how the power distribution is formulated, whether the models provide satisfactory results regarding the functioning of the political system and whether they pose any risk for the sovereignty and stability of the state.

Secondly potential reasons for success or failure and stability or instability of each of these models will be explained within the conditions and dynamics of the state and society concerned.

The conclusions and findings might provide new solutions and remedies for the problematic of “disputes between social and political groups” which underlines many conflicts, political crisis and tensions across the world.

Key Words: *Political Power Distribution, Multi-ethnic states, Federalism*

GİRİŞ

Ulus devlet yapısı Avrupa’da modern dönemde ortaya çıkmış olan bir olgudur. Bu yapı esasen, her milletin bir devleti ve her devletin bir milleti olması gerektiği anlayışına dayanmaktadır. 19 ve 20. yüzyıllarda Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları gibi birden çok etnik unsuru bünyesinde barındıran devletlerin maruz kaldığı milliyetçi ayaklanmalar ve bu sürecin sonucunda bu kozmopolit devletlerin parçalanması büyük ölçüde, yine bu ulus-devlet nosyonunun bir yansımasıdır. Yakın dönemde parçalanan Yugoslavya ve Sovyet imparatorlukları da esas olarak uluslar bazında yeni devlet yapılanmaları ile sonuçlanmıştır.

Fakat modern dönemdeki bu bölünmelerin ve yeniden yapılanmaların ulus ve devlet örtüşmesi noktasında her zaman ve her durumda ideal sonuçlar verdiğini söylemek mümkün değildir. Dünyada mevcut ulus-devletlerin önemli bir kısmının çeşitli etnik, dini, mezhebi veya lisani unsurlar barındırdığı bilinmektedir. Yugoslavya parçalanmış ve Boşnak milleti bağımsız bir devlet kurmak için Yugoslavya’nın hâkim unsuru olan Sırlara karşı trajik bir savaş vermiş, ama kurulan Bosna-Hersek devletinin yaklaşık %30’unu Sırlar ve %15’ini Hırvatlar oluşturmuştur.

Irak Osmanlı Devletinin 1. Dünya savaşında parçalanmasından sonra İngiliz hâkimiyetine girmiş ve 1958 darbesiyle İngiliz manda ve vesayetinden tam bağımsızlığını kazanarak milli bir devlet kurmuştur. Fakat Irak toplumu, sadece etnik bakımdan bile homojen olmaktan uzaktır. Hâkim unsur olan Arapların dışında, yaklaşık %16 Kürt ve yaklaşık %9 Türkmen nüfus barındırmaktadır.

Fakat ulus devletlerin homojenliğini nakzeden sadece etnik farklılık da değildir. Bugün birçok devlet bünyesinde dini, mezhebi, lisani ve kültürel bakımdan farklı olan unsurlar barındırmaktadır. Bu azınlık unsur ve kimlikler, bazı devletlerde hâkim unsurun elinde tuttuğu egemenliğe ve temsil ettiği çatı kimliğe büyük ölçüde entegre olabilmişken, Lübnan, Belçika, İspanya, Irak, Suriye gibi diğer bazı devletlerde devletin siyasi istikrarını ve bütünlüğünü de ciddi şekilde etkileyebilen anlaşmazlıklar, çatışmalar ve hatta iç savaş hadiseleri ortaya çıkabilmektedir.

Demokratik sistemlerdeki çoğulculuk ve katılımcılık kavram ve uygulamaları, unsurlar arasındaki farklılığın ileri düzeyde olmadığı devletlerde, uzlaştırıcı ve bütünleştirici bir zemin oluşturabilmektedir. Fakat farklılığın daha derin ve kapsamlı olduğu devletlerde siyasi güç ve yetkinin unsurlar arasında dağıtılmasına yönelik daha farklı modellerin kullanılmasını kaçınılmaz hale getirebilmektedir.

Dünyadaki farklı modeller konusunda açıklığa kavuşturulması gereken hususlardan biri bölgesel yönetim ve korporatif yönetim kavramlarıdır. Bölgesel yönetim devlet bünyesindeki unsurların coğrafi bölgelerle örtüştüğü durumlarda siyasi yetki paylaşımının coğrafi bölge bazında yapılmasıdır. Mesela

Kürt unsurun Irak'ın kuzeyinde yer almasından dolayı, 2005 Irak Anayasası bölge bazında bir siyasi yetki aktarımına gitmiştir. Korporatif yetki devrinde, unsuru oluşturan topluluk ile belli bir coğrafi bölge arasında örtüşme yoktur. Coğrafi bölgelerdeki topluluklar heterojen yapıdadır. Mesela Osmanlı devletindeki Ortodoks milletini oluşturan topluluk belli bir bölgede toplanmış ve homojen bir yapı oluşturabilmiş değildi. Dolayısıyla bu yapıda siyasi yetki devri bir coğrafi bölgeye değil, bir topluluğa tahsis edilmektedir.

Çok unsurlu devletlerde siyasi güç ve yetkinin dağıtılmasını üç farklı düzeyde ele almak mümkündür: Birinci olarak sadece merkezi düzeydeki siyasi organların fonksiyon ve yetkileri unsurlar arasında paylaştırılabilir. Mesela merkezi yasama organının üyelikleri, merkezi kabinenin üyelikleri yani bakanlıklar veya cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı gibi devlet yönetiminin üst düzey makamları unsurlar arasında belli bir sistem çerçevesinde paylaştırılabilir.

İkinci olarak merkezdeki siyasi güç ve yetkilerin bir kısmı unsurlar bazında oluşturulacak bölgesel veya korporatif yönetimlere transfer edilebilir. Bu şekilde mesela yasama yetkisinin bir bölümü bölgesel/korporatif yönetimin yasama organına, yürütme yetkisinin bir bölümü bölgesel/korporatif yönetimin yürütme organına devredilmiş olmaktadır.

Üçüncü olarak da yukarıdaki iki uygulamanın birlikte gerçekleşmesidir. Yani hem devletin merkezi siyasi organlarının üyelik ve makamları unsurlar bazında paylaştırılmakta, hem de merkezi organların bazı yetkileri unsurlara tahsis edilen bölgesel/korporatif yönetimlere bırakılmaktadır.

1. ÇOK UNSURLU DEVLETLERDE GÜÇ DAĞILIMI MODELLERİ

1.1. Osmanlı Devleti ve Millet Sistemi

Osmanlı Devletinde iki tür federalizm uygulanmaktaydı. Biri özellikle merkeze uzak olan bölgelerin yönetimini kolaylaştırmak üzere uygulanan coğrafi federalizm, diğeri de dini topluluklar bazında uygulanan "korporatif federalizm" idi. Bu ikinci federal sisteme "millet sistemi" denilmektedir. Buradaki millet kavramı kelimenin eski anlamıyla ilişkili olarak aynı din veya mezhebe inanan ve onun kurallarına göre hayatını düzenleyen insan topluluğunu, diğeri bir ifadeyle dini cemaati ifade ediyordu. Osmanlı Devletinde dini gruplar bazında uygulanan bu sistemin temelleri İslam hukukuna ve İslam'ın ilk dönemlerindeki uygulamalara dayanmaktadır. İslam hâkimiyetindeki devletlerde, bu devlet yönetimleri ve bunların hâkim unsuru olan Müslümanlarla, devletin himayesi altında yaşayan Gayrimüslimler arasındaki ilişkileri düzenleyen sosyal ve hukuki kurallar, Hz. Peygamber zamanında şekillenmiştir. Bu kurallar, bilahare, özellikle halife Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethi sonrasında, daha sonraları Hz. Ömer'in Sözleşmesi (Pact of Umar) diye zikredilen sistemli bir yapıya kavuşturulmuştur. Daha sonraki Müslüman devletler ve Tanzimat ve Islahat düzenlemeleri ile çağdaş Batı devletlerinde olduğu gibi Osmanlı vatandaşlığı sistemine geçene kadar Osmanlı Devleti, bu kurallarla teşekkül eden milletler sistemini bu ilk dönemlerdeki prensipler çerçevesinde hayata geçirmişlerdir (Masters, 2001: 21-23).

Osmanlı devletinde başlıca dört millet mevcuttu: Müslüman, Ortodoks, Ermeni ve Musevi Milletleri. Osmanlı devletinde yönetici zümre Müslüman olduğu için, Müslüman toplumun devletin merkeziyle ilişkileri, diğeri milletlerden biraz farklıydı ve dolayısıyla millet sistemi daha çok Gayrimüslim grupların yapı ve işleyişinde tezahür ediyordu.

Millet sisteminde yer alan dini topluluklar, kendi içinde özerk bir cemaat teşkil ediyor ve cemaatin başkanı konumundaki ruhani lider, topluluk ile devletin yönetim merkezi arasındaki bağlantıyı kuruyordu. Her bir millet kendi iç işlerinde özerkliğe sahipti. Kendi ruhani liderinin yönetiminde kendi iç yönetimini düzenliyor, adli ve idari işlerini yürütüyor ve dini, kültürel, ekonomik ve eğitimle ilgili faaliyetlerini icra ediyordu.

Millet sistemi çerçevesinde padişah tarafından seçilen dini topluluğun ruhani lideri kendi toplumu nezdinde de padişahın otoritesini temsil ettiğinden, otoritesine yönelen herhangi bir mukavemetin izale edilmesinde devletin güvenlik kuvvetleri kendisine yardımcı oluyordu. Diğeri taraftan millet sistemi

azınlık dini grupların iç yönetim ve düzenlerini ve mali yükümlülüklerini kendilerinin üstlenmesine imkân sağladığı için merkezi yönetimin işini kolaylaştırıyor ve aynı şekilde, bu grupların kültürel müktesebatının korunmasına ve geliştirilmesine imkân sağladığı için de bunların kendilerine büyük bir avantaj sağlıyordu (Ortaylı, 2005: 66).

Osmanlı devletinin hukuk sistemi esas olarak İslam hukukuna dayandığı için, İslam hukukunun bu alanda koyduğu prensipler çerçevesinde Gayrimüslim milletlere kendi hukuklarını uygulama ve kendi adli faaliyetlerini icra etme yetkisi veriliyordu. Dolayısıyla Gayrimüslim bir milletin mensubu ile bir Müslüman arasında bir anlaşmazlık olması veya kendi hukuk sisteminin yetersizliği sebebiyle Müslüman mahkemesine başvurmayı tercih etmesi dışında, Gayrimüslimlerin anlaşmazlıkları kendi hukuk sistemlerine göre ve kendi yargı kurumlarında görülüyordu (Shaw, 2008: 193).

Osmanlı Devletindeki millet sistemi, 19. yüzyılda belirginleşen modern devlet ve millet yapılarının etkisini göstermesine kadar, başarıyla uygulanmıştır. Sistemle ilgili ilk gerileme Batılı büyük devletlerin Osmanlı Devletindeki Gayrimüslimlerin işlerine müdahale etmesi ile başlamış, Osmanlı Devlet yönetiminin gerek Batılı devletlerin müdahalesinin gerekçelerini ortadan kaldırma ve gerekse Gayrimüslim azınlıkların eşit vatandaşlık temelinde, devlete entegrasyonunu pekiştirme amaçlarıyla uygulamaya koyduğu Tanzimat ve Islahat düzenlemeleri de önceki sistemin resmen yürürlükten kaldırılması neticesini doğurmuştur.

Osmanlı Devletindeki siyasi yetki aktarımı Girişteki üçlü sınıflandırmada ikinci kategoriye girmektedir. Yani Osmanlı Devletindeki millet sisteminde merkezi organların üyeliklerinin veya merkezdeki yüksek siyasi makamların, dini cemaatlerle paylaşılması söz konusu olmayıp, sadece merkezin bazı yetkileri, yerinden yönetim kavramına göre yapılandırılmış olan bu özerk dini topluluklara aktarılmaktadır.

1. 2. Belçika’da Farklı Dil Topluluklarına Dayalı Çok Unsurlu Federalizm

Belçika 1830’da bağımsızlığına kavuşmuş ve bugün parlamenter monarşi ile yönetilen bir devlettir. Belçika bağımsızlığına kavuştuğu tarihten 1970’e kadar üniter bir devlet olarak varlığını sürdürmüş, fakat ülkede yer alan farklı dil ve kültür unsurları arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesiyle bu tarihten itibaren, özellikle kültürel adem-i merkeziyetçilik yönünde önemli adımlar atılmıştır. Mesela oluşturulan ve Valon ve Flaman topluluklarına tahsis edilen iki kültürel konseye, kültürel konular, eğitim-öğretim, bilimsel araştırmalar, dilin kullanılması gibi konularda karar alma yetkisi tanınmıştır (Brabant, 1998: 416). Ne var ki bu adımların da topluluklar arasındaki gerilim ve anlaşmazlığı çözememesi üzerine, 1993’te Belçika federal bir sisteme geçiş yapmıştır.

Belçika’da iki büyük dil topluluğu yaşamaktadır. Bunlar Fransızca konuşan ve güneydeki Valonya bölgesinde yaşayan Valonlar ile Flemenkçe konuşan ve kuzeyde Flanders bölgesinde yaşayan Flamanlardır. Almanca konuşan üçüncü bir dil topluluğu daha bulunsa da siyasi tartışmalar ve gerginlikler daha çok bu iki topluluk arasında cereyan etmektedir. 1970’e kadarki süreçte Valonlar ile Flamanların demografik ve ekonomik gelişimi birbirinin tersi yönde olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasına kadar Frankofon kimliğine mensup olan Valonlar hem ekonomik bakımdan gelişmiş, hem de siyasi ve kültürel bakımdan Belçika toplumunda üstün bir konuma ulaşmış iken, bu tarihlerden sonra Valonlar gerilemiş, Flamanlar ise sanayileşme ve modernleşme anlamında büyük bir gelişme kaydederek Valonların önüne geçmiştir (Cook, 2002: 139).

Dolayısıyla iki topluluk arasında dengelerin bu şekilde değişmesi ile Valonların ekonomik, Flamanların ise kültürel tatminsizlikleri su yüzüne çıkmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan gerginlikleri üniter devlet çatısı altında çözmeye girişimleri başarısız olunca, 1993’te kabul edilen bir anayasa değişikliğiyle Belçika, topluluklar ve bölgeler bazında federe unsurlar halinde yapılandırılan, federal bir sisteme dönüştürülmüştür.

Bu şekilde kabul edilen federal sisteme göre Belçika iki kriter bazında federal unsurlara ayrılmıştır: Birinci olarak, topluluklar bazında: Fransızca konuşan topluluk, Flemenkçe konuşan topluluk ve Almanca konuşan topluluk. İkinci olarak da bölgeler bazında: Valon bölgesi, Flanders bölgesi ve

Brüksel bölgesi. Valon bölgesinde resmi dil Fransızca ve Flanders bölgesinde Flemenkçe iken, Brüksel, Fransızca ve Flemenkçe olmak üzere iki dilli bir bölge olarak belirlenmiştir.

Dolayısıyla Belçika, Girişteki bir sınıflandırmaya göre hem coğrafi, hem de korporatif bir yetki devri uygulamaktadır. Çünkü coğrafi bölgeler, kültürel ve dil topluluklarıyla büyük ölçüde örtüşmekle birlikte, özellikle mesela Brüksel ölçeğinde bu örtüşme mümkün olmamaktadır. Bu yüzden de hem coğrafi bölge bazında, hem de dil toplulukları bazında ayrı ayrı yetki devri yapılanmasına gidilmiştir. Belçika unsurlar arasındaki gerilimleri çözmek için federal bir sisteme dönüşmekle beraber, bu gerilimler ortadan kaldırılabilmemiş değildir ve yakın gelecekte iki küçük devlete bölünmesi de ihtimalden uzak görünmemektedir (Aykaç, 2015: 153).

1.3. Lübnan'da Siyasi Makamların Dini Topluluklar Bazında Dağılımı

Lübnan Osmanlı Devleti döneminde bugünkü Suriye, İsrail, Filistin ve Lübnan topraklarını içine alan Büyük Suriye bölge yönetimine bağlı özerk bir mutasarrıflıktı. Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı sonrasında parçalanınca galip devletler arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde Büyük Suriyenin, Suriye ve Lübnan toprakları 1920'de Fransız mandasının kontrolüne geçti. Fransa Suriye ve Lübnanı ikiye ayırdı ve bu iki ülke üzerinde kontrolünü kolaylaştıracak şekilde, sosyal ve siyasi yapısını yeniden şekillendirdi.

Lübnan toplumu çok unsurlu bir yapıya sahipti. 1932 yılında yapılan nüfus sayımına göre nüfusun 11'de 6'sını Hristiyan Maruni cemaati, 5'ini ise Müslüman topluluklar oluşturuyordu. Müslümanlar da kendi aralarında Sünni, Şii ve Dürzi şeklinde gruplara ayrılıyordu. Özellikle Hristiyan ve Müslüman toplulukları arasındaki anlaşmazlık ve sürtüşmeler, bir iç savaşın yaşandığı 1860'lara kadar uzanıyordu. Maruniler Batılı devletlerden de aldıkları cesaretle Lübnan'ın hâkim unsuru rolüyle hareket edince ve Müslümanlar da bunu kabul etmek istemeyince anlaşmazlıklar gerginlik ve çatışmaya dönüşüyordu.

Lübnan 1943'te bağımsız bir devlet haline geldi. Aynı yıl şekillendirilen biri sözlü ve diğeri yazılı olmak üzere iki düzenleme Lübnan'ın bundan sonraki tarihi açısından oldukça belirleyici oldu. Bunlardan yazılı olan, 1926 tarihli ilk anayasada revizyon yapılmasıyla şekillenen 1943 Lübnan anayasasıydı. Diğeri ise Hristiyan Maruni toplumundan Cumhurbaşkanı seçilen Bişara el-Huri ile onun Başbakan olarak atadığı Müslüman Sünni topluluktan Riyad es-Sulh arasında gerçekleştirilen bir mutabakat metni olan Mill Misak idi (Cleveland, 2008: 255-256).

1943'e kadar Maruniler, Fransızların da desteğiyle Lübnan'ın baskın unsuru olmaya devam ettiler. Gerek manda dönemindeki 1926 anayasası ve gerekse onu revize eden 1943 anayasası Marunilerin hâkim statüsünü güvence altına alıyordu. Mesela siyasi teamüllerde Marunilere bırakılan Cumhurbaşkanlığı makamına çok geniş yetkiler verilmişti: yürütmenin hâkim başkanı olan Cumhurbaşkanı bakanları atıyor, içlerinden birini başbakan olarak seçiyor ve kabine üyelerini tek tek veya müştereken görevden alabiliyordu. Kanun teklifi verebiliyor ve parlamentoda kabul edilen kanunları veto edebiliyordu. Kendisini seçen meclisi feshedip seçimleri yenileyebiliyordu. Daha da önemlisi Cumhurbaşkanı anayasayı çiğneme veya vatana ihanet etme suçları dışında siyasi ve cezai olarak da sorumsuzdu (Troboulsi, 2007: 109-110).

Milli Misak ise bazı noktalarda Anayasanın öngördüğü uygulamaları teyit ediyor, anayasanın dini toplulukların siyasi sürece dengeli şekilde katılımını sağlayamadığı bazı noktalarda ise bu çarpıklığı düzeltmeye çalışıyordu. Mesela anayasanın siyasi ve idari temsilde ve devletin en önemli üç makamının paylaşımında esas aldığı 6'ya 5 orantısını misak da teyit ediyordu (Troboulsi, 2007: 110).

En önemli üç makam dini topluluklar arasında şu şekilde taksim ediliyordu: Cumhurbaşkanlığını Maruniler, Başbakanlığı Sünni Müslümanlar, Meclis Başkanlığını ise Şii Müslümanlar üstlenecekti. Diğer taraftan milli meclisteki sandalyeler Maruni ve Müslüman temsilciler arasında 6'ya 5 nispetine göre dağıtılacak, yine bakanlar kurulu üyelikleri iki topluluk arasında aynı orantı gözetilerek paylaşılacaktı.

Milli Misak anayasadan farklı bir yaklaşım benimseyerek, devlet işlerinin Cumhurbaşkanı Huri ile Başbakan Sulh arasında adeta bir ortaklık çerçevesinde yürütülmesini ve bu şekilde Müslümanların iktidara, karar alma sürecine ve kamu işlerinin icrasına daha iyi şekilde katılmasını sağlamayı öngörüyordu. Bu şekilde dini topluluklara yönetimin icrasında tahsis edilen kotalar ile, gerek tarihi süreçte daha iyi bir eğitim ve kültürel birikim elde ettikleri için ve gerekse manda döneminde Fransızlar tarafından kollandıkları için Marunilerin kamu işlerindeki üstün konumlarının, Müslümanların katılımını geliştirme lehine değiştirilmesi amaçlanıyordu. Misakta kabul edilen bu dengeleyici rol dağılımına anayasada yer verilmemesi yine de kurulmaya çalışılan sosyal dengenin anayasal güvenceden mahrum bırakılması anlamına gelmektedir. Bu iki kurucu metin arasındaki bu tür uyumsuzluk ve çelişkiler, daha sonraki süreçte topluluklar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların önemli bir bölümünün kaynağı olmuştur (Troboulsi, 2007: 110-111)

Lübnan'da bu dönemde uygulanan yetki paylaşımı yerinden yönetim çerçevesinde bir yetki devri olmayıp, merkezi organlardaki pozisyonların nüfus esasına göre paylaşılması esasına dayanmıştır. Nüfus yapısındaki ve sosyo-ekonomik şartlardaki gelişmelere göre pozisyonların dağılımının güncellenememesi, sistemin çökmesindeki en büyük faktör olmuştur. Hakim konumdaki Maruni yapı, 1932'den sonraki on yıllar boyunca nüfus sayımı yaptırmaktan kaçınmış ve bu şekilde Müslümanların nüfus bakımından hakim unsur konumuna geldiği gerçeğini saklamaya çalışmıştır (Abukhalil, 2006: 779). Bu da unsurlar arasındaki güvenin zayıflamasına ve uzlaşma zemininin yok olmasına sebep olmuştur.

1.4. İspanya'da Siyasi Yetkilerin Özerk Topluluklar Arasında Dağılımı

İspanya etnik, kültürel ve lisani unsurlar arasındaki farklılığın en fazla hissedildiği ve siyasi konsensüs potansiyelini en fazla zorlaştırdığı ülkelerden biridir. İspanya'da farklı bölgelerin ve unsurların, önceki yüzyıllara dayanan merkezkaç eğilimleri merkezîyetçi eğilimlerle sürekli bir mücadele halinde olmuştur. 1936-1939 döneminde bu iki dinamik arasındaki çatışma potansiyeli, katolik-laik, kralcı-cumhuriyetçi, modernist-gelenekçi, solcu-sağcı gibi diğer bazı anlaşmazlık noktalarıyla birleşince, İspanya kanlı bir iç savaş süreciyle karşı karşıya kalmıştır. 1939'da milliyetçi ve merkezîyetçi kuvvetlerin liderliğini yürüten Francisco Franco, 36 yıllık otokratik bir tek parti yönetimiyle farklı ve muhalif sesleri ezerek, ülkedeki birliği ve bütünlüğü yeniden tesis etmiştir.

Fakat Franco'nun 1975'te ölümüyle birlikte İspanya, yeni kral Carlos'un demokratik inisiyatifiyle ve farklı siyasi grupların bu yöndeki iradesiyle, bütün anlaşmazlık ve problemlerini demokratik bir düzlemde çözmeye karar vermiş ve bu şekilde çağdaş Avrupa'ya uygun, demokratik bir anayasa ile çerçevesi çizilmiş parlamenter bir monarşi kurma sürecini başlatmıştır.

1978'de kabul edilen İspanya Anayasasının yapım sürecine, merkezîyetçi sağ gruplardan Komünistlere kadar, kraldan askeriye ve özerklik isteyen bölgesel unsurlara kadar belli başlı bütün siyasi taraflar dâhil edilmeye çalışılmıştır (Özgüden, 2015: 246-249).

Demokratik sürecin yeniden tesis edilmesiyle kurulan yeni hükümet, daha önceki yüzyıllarda zaten var olan bölgesel özerkliğin yeniden kurulmasına yönelik yoğun bir baskı ile karşılaşmıştır (Black, 2006: 1244).

Anayasa taslağının hazırlanması sürecinde belli başlı siyasi unsurlardan bir olan Katalanlar prensip olarak özerkliği kabul ettiklerinden dolayı, konsensüs zeminine dâhil olurken, Basklılar, bağımsızlık istedikleri için, uzlaşma platformunun dışında kaldılar. Diğer taraftan anayasada "milliyet" (nacionalidad) kavramının geçmesini Katalonya, Bask ve Galiçya bölgelerinin hepsi memnuniyetle karşıladılar. Bu kavram her ne kadar o aşamada anayasada açıkça tanımlanmamış olsa da etnik, kültürel ve dil gruplarının ayrı bir kimlik olarak tanınması anlamına geliyordu ki bu zemin üzerinde daha sonra istenen açılım ve düzenlemeler gerçekleştirilebilirdi (Tusell, 2007: 296, 298)

İspanya Anayasasının 3. ve 4. maddeleri özerk toplulukların İspanya resmi dili yanında kendi dillerini ve İspanya'nın milli bayrağı yanında kendi bayraklarını kullanabileceklerini hükme bağlamaktadır.

1978 Anayasası merkezi yönetimin bazı siyasi yetkilerini bölgesel yönetimlere devretti. Fakat başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere çeşitli denetim mekanizmaları ile verilen bu siyasi özerkliğin merkezi organlar tarafından kontrol edilmesi de güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla 1978 Anayasası ile oluşturulan bu özerklik sistemi, bölgesel yasama ve yürütme organlarının teşekkülüne imkân sağlaması bakımından federal sisteme, siyasi yetki devrini ve özerkliği, merkezin tasarrufunun dışına çıkaracak şekilde anayasa ile garanti altına almadığı için de üniter sisteme yaklaşmaktadır ki Siyaset Biliminde bu sisteme “yetki devri” (devolution) sistemi denilmektedir.

1978 İspanya Anayasasının getirdiği sisteme göre İspanya 17 bölgeye ayrılmaktadır. Her bir bölgenin kendi kendini yönetme yetkisine “özyönetim” (otonomi) denilmektedir. Etnik, kültürel ve lisani unsurların, özyönetim bölgeleriyle örtüşmesi sağlanmıştır. Bu unsurlara da Anayasada Özerk Topluluk denilmektedir. Dolayısıyla on yedi bölgesel yönetimden bazıları aynı zamanda belli bir etnik, kültürel ve lisani unsuru barındıran Özerk Topluluk konumundadır. Diğerleri ise Fransız bölgesel yönetimlerinde olduğu gibi sadece siyasi ve idari bir yönetim kademesi durumundadır.

Anayasanın 143. maddesinin 1. fıkrası Özerk Toplulukların oluşumunu şöyle düzenlemektedir:

143(1). “Anayasanın 2’nci maddesinde tanınan özyönetim hakkının kullanılmasında, ortak tarihi, kültürel ve ekonomik özelliklere sahip sınırdaş iller, tarihi olarak bölge statüsünde olan ada toprakları, bu Başlık altında ve ilgili Statülerinde bulunan hükümlere göre, özyönetim şeklini kabul edebilir ve Özerk Topluluklar oluşturabilirler.” (İspanya Anayasası)

Anayasa Özerk Toplulukların özerklik statülerinin belirlenmesinde bölgesel dinamikler ile merkezi organlar arasında bir denge kurmaya çalışmış, bölgesel yönetimler için hepsinde geçerli olacak standart bir modeli uygulamak yerine, her Özerk Topluluğun kendi bölgesel yönetim yapısını oluşturmasına, nihai aşamada merkezi organların onayını alması şartıyla, izin vermeye çalışmıştır. Anayasanın 147. maddesine göre;

(1). “Anayasa hükümleri uyarınca, Statüler her Özerk Topluluğun temel kurumsal kurallarını oluşturur ve Devlet bunları tanır ve kendi hukuk düzeninin ayrılmaz bir parçası olarak muhafaza eder.” (2). “Özerklik Statüleri şunları içermelidir: a) Topluluğun, tarihi kimliğinin en yakın karşılığı olan adı; b) bölgesinin sınırları c) kendi özerk kurumlarının adı, teşkilatı ve merkezi; d) Anayasanın belirlediği çerçeve içinde kabul edilen yetkiler ve bunlara karşılık gelen hizmetlerin aktarılması için temel koşullar.”(İspanya Anayasası)

İspanya’daki özerklikler sisteminde özerk topluluklara ve bölgesel yönetimlere yetki transferi dışında, merkezi organlardaki siyasi pozisyonların paylaşılmasından söz edilebilir mi? Bunu kısmen, merkezi parlamentonun üst kanadı olan Senato için söyleyebiliriz. Senatonun 266 üyesinden 208’i, özerk toplulukların dışında, idari bir yapılanma olan iller bazında doğrudan seçimlerle belirlenirken, sadece 58 üye bölgesel yönetimlerin yasama organları tarafından atanmaktadır.

SONUÇ

Modern ulus-devletlerin birçoğunda bulunan etnik, dini, kültürel veya lisani unsurların taleplerinin karşılanması noktasında, Suriye gibi bazı ülkelerde demokratik süreçler hiçbir şekilde işlemezken, diğer bazı ülkelerde, üniter bir sistem çerçevesindeki demokratik katılımcılık ve çoğulculuk süreçleri ve aynı şekilde yerel yönetim biçiminde yapılandırılan idari yetki aktarımları, bu talepleri karşılamada yeterli olmamaktadır.

İşte bu noktada siyasi yetki paylaşımı modelleri devreye girmektedir. Siyasi yetki paylaşımı siyasi topluluklar bazında olabildiği gibi, coğrafi bölgeler bazında da olabilmektedir. Osmanlı Devletinde ve Lübnan’da siyasi topluluklar bazındaki yetki paylaşımı, dini topluluklar temelinde, Belçika’da dil toplulukları temelinde, İspanya’da ise etnik, kültürel ve dil toplulukları temelinde gerçekleştirilmiştir. Belçika’da ve İspanya’da topluluklar büyük ölçüde bölgelerle örtüştüğü için, toplulukların özerklik statüleri bölgesel yönetimler biçiminde düzenlenmiştir. Osmanlı Devletinde ise dini topluluklar olan

milletler dağınık bir yapıda olduğu için, dini toplulukların özerk yönetimleri için bölgesel düzeyde bir yapılanmaya gidilmemiştir.

Siyasi yetki paylaşımının siyasi iktidarın hangi düzeyinde gerçekleştiği ile ilgili de üç ayrı modelden bahsetmek mümkündür. Lübnan'ın örneklediği birinci modelde sadece merkezi organlardaki siyasi ve idari pozisyonlar, unsurlar arasında paylaşılmaktadır. Bu çerçevede Lübnan'da 1943'ten itibaren yasama üyelikleri, bakanlıklar ve devletin yüksek makamları nüfus esasına göre dini topluluklar arasında paylaştırılmıştır. Osmanlı Devletinin örneklediği ikinci modelde ise merkezi siyasi pozisyonların paylaşılması söz konusu olmayıp, sadece unsurlara yerinden yönetim bazında bazı yetkilerin aktarılması söz konusudur. Üçüncü modelde ise birinci ve ikinci modeldeki uygulamaların birleştirilmesi söz konusudur. İspanya ve Belçika'daki üst meclisler, merkezi organlardaki pozisyonların paylaşımını, özerk topluluk ve bölge yönetimleri ise yerinden yönetim bazındaki yetki aktarımını örneklemektedir.

Siyasi yetki aktarımı modellerinin başarı ve istikrar durumu, şu faktörlere bağlı olabilir: Birinci olarak, siyasi topluluklar ile merkezi devlet ve hâkim unsur arasındaki ve bu toplulukların birbiri arasındaki uzlaşma veya çatışmanın derecesi. Uzlaşmanın daha ağır bastığı durumlarda demokratik bir üniter sistemin katılımcılık ve çoğulculuk mekanizmaları bile yeterli olabiliyorken, kutuplaşmanın ve çatışmanın çok derin olduğu durumlarda federalizm bazındaki geniş bir yetki paylaşımı bile yeterli olamayabilir.

İkinci faktör merkezi devlet ve unsurların birbirinin varlığını kabul etme durumudur. Merkezi devletin ve varsa hâkim unsurun diğer unsurları ayrı bir kimlik topluluğu olarak tanınması, unsurların da merkezi devletin meşruiyetini ve temsil ettiği üst kimliği kabul etmesi gerekmektedir. Unsurların merkezi devletin meşruiyetini kabul etmemesi veya Irak örneğinde görüldüğü gibi başka güç merkezleriyle bağlantı kurarak, karşılıklı iyi niyeti zedelemesi uzlaşma sürecinde ağır hasarlara yol açabilmektedir.

Üçüncü olarak, yetki paylaşımı süreçlerini yöneten siyasi elitlerin doğru zamanda doğru adımları atması, birbirine yapıcı ve dürüst yaklaşması, siyasi topluluklara yönelik siyasi iletişimin ustalıkla, ama şeffaflıkla yürütülmesi, kullanılan dil, üslup ve tavırların azami bir diplomatik incelikle yönetilmesi pozitif bir atmosferin ve yapıcı bir diyalogun oluşması açısından önem arz etmektedir. Bu noktada İspanya'nın geçirdiği büyük çatışmalardan ve ağır kırılmalardan sonra, hemen hemen bütün tarafların katılımıyla demokratik bir anayasal yapılanma sürecini başarıyla gerçekleştirebilmesi dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

Dördüncü olarak, yetki paylaşımı sistemi yapılandırıldıktan sonra değişen şartlara göre gerekli güncellemelerin yapılması gerekmektedir. Lübnan örneğinde 1932 nüfus sayımına göre oluşan Maruni unsurun üstün konumu, daha sonraki nüfus değişikliklerine göre güncellenmediği için, eğitim, ticaret, turizm vb. alanlardaki gelişmeleriyle Lübnan'ı Ortadoğu'nun Parisi yapan bir uzlaşma zemini, 1980'lerde Ortadoğu cehennemine dönüşmüştür.

Diğer taraftan taraflar arasındaki uzlaşma zeminine zarar verebilecek popülist, gerginlik doğurucu, hamasi, dışlayıcı söylemlerden özellikle tarafları yöneten siyasi elitlerin dikkatle kaçınması gerekmektedir. Osmanlı Devlet düzenindeki millet sisteminde yüzyıllar boyunca huzur, barış ve refah içinde yaşayan Ermeni milletinin bazı unsurları, Batılı güçlerin ve Rusya'nın tahrikiyle Osmanlı Devletinin meşruiyet ve egemenliğine başkaldırdığı zaman, bunun ağır sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

1. Abukhalil, As'ad (2006). Republic of Lebanon. (Ed. Neil Schlager & Jayne Weisblatt). Political Systems and Parties. New York: Facts on File.
2. Aykaç, Burhan (2015). Belçika Krallığı. (Ed. Burhan Aykaç, Şenol Durgun). Çağdaş Siyasal Sistemler. Ankara: Alter Yayıncılık.

3. Black, Jan Knippers (2006). Kingdom of Spain. (Ed. Neil Schlager & Jayne Weisblatt). Political Systems and Parties. New York: Facts on File.
4. Brabant, Koenread Van (1998). *Civil Society and Substantive Democracy: Governance and State of Democracy in Belgium*. Development in Practice. C.8. S.4.
5. Cleveland, William L. (2008). Modern Ortadoğu Tarihi. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
6. Cook, Bernard A. (2002). *Belgium – A History*. New York: Peter Lang.
7. İspanya Anayasası. <http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/14-İSPANYA%20533-584.pdf>
8. Masters, Bruce (2001). Christian and Jews in the Ottoman Arab World. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
9. Ortaylı, İlber (2005). Osmanlılarda Millet Sistemi. DİA. İstanbul. C. 30.
10. Özgüden, Mehmet (2015). İspanya Krallığı. (Ed. Burhan Aykaç & Şenol Durgun). Çağdaş Siyasal Sistemler. Ankara: Alter Yayıncılık.
11. Shaw, Stanford J. (2008). Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. C.I. İstanbul: E Yayınları.
12. Troboulsi, Fawwaz (2007). A History of Modern Lebanon. London: Pluto Press.
13. Tusell, Javier (2007). Spain: From Dictatorship to Democracy. (Çev. Rosemary Clark). Malden & Oxford: Blackwell Publishing.

İBRAHİM ETHEM DESTANI'NIN TESPİT EDİLEN YENİ BİR NÜSHASI HAKKINDA BİR İNCELEME

Lokman TAŞKESENİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi

ÖZET

Türkler İslamiyet'i kabul etmeye başladığı dönemden itibaren bu iki büyük kültürün harmanlanmasıyla ortaya çıkan Türk-İslam sentezi, sosyal ve kültürel pek çok alanda eşsiz ürünler ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Müzik, mimari gibi belli başlı sanat dallarının yanında edebiyatta da yepyeni bir ekol oluşmuş; konusunu özellikle din ve tasavvuf ile ilgili kavramların oluşturduğu metinler yoğun olarak kaleme alınmıştır. Hemen her müellifin az veya çok değindiği bu konular arasında Allah ve peygamber sevgisi en çok işlenen konular olarak göze çarpmaktadır. Hatta bazı belirli konuların nazım türüne dönüşerek bu hususta ayrı eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Hz. Muhammed'in hayatı, güzel ahlakı, gazaları gibi konuları işleyen başta naatlar olmak üzere hilye, siyer, miraciye gibi nazım ve nesir türleri içerisinde önemli bir yer tutan diğer bir tür de mevlitlerdir.

Mevlit, hem Hz. Muhammed'in doğduğu güne, hem bu güne dair yapılan kutlamalara hem de bu kutlamalarda okunan özel metinlere verilen isimdir. İslam dünyasında mevlit kutlamaları Fatimiler dönemine kadar uzanmakla birlikte Türklerin mevlidi Selçuklar döneminden itibaren merasimlerle kutladıkları bilinmektedir.

Nazım türü olarak mevlitler, Hz. Peygamber'in doğumu başta olmak üzere genel olarak hayatını ele alan eserler olarak tanımlanabilir. Daha çok mesnevi nazım şekli ile son derece sade bir üslupla yazılan mevlitler, 14. yüzyıldan itibaren Türk edebiyatında ayrı bir metin olarak kaleme alınmaya başlanmıştır. Erzurumlu Kadı Darîr, Ahmedî, Hamdullah Hamdi, Yazıcıoğlu Mehmed gibi önemli şahsiyetlerin de kaleme aldığı mevlit türünde üstad olarak ise Süleyman Çelebi kabul edilmektedir. Günümüze kadar yüzden fazla şairin mevlit kaleme aldığı bilinmekte, çağdaş araştırmalarla tespit edilen metinlerin sayısı gitgide artmaktadır.

Pek çok mevlitte ana metinde bulunmayan ve genelde mevlitlerle konu bakımından ilgisi bulunmayan başka metinler de eklenmiştir. Genel olarak "mevlit hikâyeleri" olarak bilinen bu anonim metinler Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Hatun, Hikâye-i Geyik, Hikâye-i Kesikbaş, Hikâye-i Deve ve benzeri efsanevî metinler olabildiği gibi Mevlid-i Hazret-i Fâtımâ, Mevlid-i Hazret-i Alî gibi dinî içerikli metinler de olabilmektedir. Hem dinî hem de efsanevî unsurları bünyesinde barındıran bir diğer anonim ürün de "Hikâye-i İbrahim Ethem" veya "Destan-ı İbrahim Ethem" olarak bilinen manzumelerdir. Bu çalışmada mesnevi nazım şekli ile kaleme alınan bu manzumenin tespit edilen yeni bir nüshası üzerinde durulacaktır. Mevlit ve mevlit hikâyeleri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra metnin bilinen nüshalarla olan farkları ele alınacaktır. Daha sonra metin muhteva, şekil ve üslup özellikleri tarafından incelenerek bilimsel olarak literatüre kazandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İbrahim Ethem, Klasik Şiir, Destan, Mesnevi.*

Giriş

Türklerin İslam dinini kabul etmeleri ile ortaya çıkan Türk-İslam kültürü, sosyal ve kültürel alanlarda çok değerli eserlerin menşeyini teşkil etmiştir. Müzik, mimari gibi belli başlı sanat dallarının yanında edebiyatta da yepyeni bir ekol oluşmuş; konusunu özellikle din ve tasavvuf ile ilgili kavramların oluşturduğu metinler yoğun olarak kaleme alınmıştır. Hemen her müellifin az veya çok değindiği bu konular arasında Allah ve peygamber sevgisi en çok işlenen konular olarak göze çarpmaktadır. Hatta bazı belirli konuların nazım türüne dönüşerek bu hususta ayrı eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Hz. Muhammed'in hayatı, güzel ahlakı, gazaları gibi konuları işleyen başta naatlar olmak üzere hilye, siyer, miraciye gibi nazım ve nesir türleri içerisinde önemli bir yer tutan diğer bir tür de mevlitlerdir.

Ana bölümlerinden olmamasına rağmen bazı mevlitlere eklenen ve dinî motiflerin farklı bir şekilde ele alındığı Hikâye-i Deve, Hikâye-i Kesikbaş, Hikâye-i Geyik, Hikâye-i Güvercin gibi daha çok efsanevî metinlerden biri de (Hançeroğlu Kılıç 2004: 373) İbrahim Ethem Destanı'dır

İbrahim Ethem

Destanda:

“Yatsu abdestiyle on sekiz sene

Uyumayup sabahı kıldı yine

Bunca yıl toyunca ta'am yimedi

Uyku için yire hiç baş komadı” (154-156)

şeklinde on sekiz yıl yatsı abdestiyle sabah namazını kılan; yeme, içme, uyku gibi şeylerden dahi nefsinin arındırılan dindar bir zat olarak ifade edilen İbrahim Ethem, meşhur sûfiler arasında ilk akla gelenlerden biridir. Hayatı hakkındaki bilgilerin büyük kısmı menkıbelere dayansa da hakikatte var olmuş bir kişi olduğu, soylu ve zengin bir aileye mensupken Allah aşkıyla dünyevî her şeyden vazgeçtiği, tasavvuf yoluna girdiği ve pek çok yer gezdiği bilinmektedir (Öngören 2000: 293). Halk edebiyatında oluşan anonim manzum ve mensur menkıbelerin yanı sıra klasik şiirde İbrahim Ethem çevresinde gelişen Ethemnâmeler de mevcuttur (Albayrak 2000: 296).

Destanın Genel Muhtevası

Genel olarak iki ana kısımdan oluşan destana göre İbrahim Ethem Horasan hükümdarıdır. İlk bölümde, gördüğü bir rüya üzerine dünyevî şeylere ne kadar çok bağlandığını fark eden İbrahim Ethem pek çok ibretlik durumla karşılaşır. Ava gittiğinde gaibden sesler duyması, avda kovaladığı geyiğin dile gelmesi gibi olaylardan sonra, bir gün bir kervancının gelip sarayında konaklamak istediğini söyler. İbrahim Ethem de sarayın kendisinin olduğunu ve buna razı olamayacağını söylemesi üzerine kervancı bu sarayın daha önce kimin olduğunu ve onların şu anda nerede olduğunu sorar ve gözden kaybolur. Bütün bu dünya malının kendisine de kalmayacağını idrak eden İbrahim Ethem kimselere haber vermeden yola çıkar, gördüğü bir çobana üzerindeki her şeyi verir, derviş olarak Mekke'ye gidip odunculuk yapmaya başlar.

İkinci bölümde ise aradan geçen on sekiz yıldan sonra oğlu, onu aramak için askerleri ile yollara düşer, Mekke'de izine rastlar. Dervişlerden sora sora babasının yakınlarda olduğunu ve birazdan geleceğini öğrenir. Babasını elinde ip, belinde balta çok zayıf bir durumda gören oğlu, hemen kendini tanıtmaz ve onu götürmek istediğini söyler. Dervişane hayattan memnun olan İbrahim Ethem ise oğlunu tanımaz ve kendisini Allah yoluna adadığı bu hayattan uzaklaştırmak isteyen bu zengin yabancından rahatsız olur. Allah'a ya onun canını ya da kendi canını alması için dua eder. Bu dua üzerine yiğit oğlu ölür. Sonradan pişman olan ve oğlunu tanıyınca daha da kahrolan İbrahim Ethem, oğlu için uzun bir ağıt söyler. Destan böylece tamamlanır.

Allah yolunda dünyevî arzularından vazgeçmenin önemi üzerinde duran destan, derviş hayatının kıymeti üzerinde de durmaktadır. Bu yönüyle hem dinî hem de tasavvufî bir metin olarak değerlendirilebilecek destanın, içinde efsanevî unsurlar barındırması yönüyle de klasik dönem metinleri arasında özel bir yere sahip olduğu ifade edilebilir.

Tespit Edilen Metnin Özellikleri

Ankara Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar koleksiyonunda A-9265 numaralı yazma, “Mevlid Hikâyeleri” adıyla kayıtlanmıştır. Hicri 1228 (M.1813) tarihinde Ali Rıfât Kastamonî tarafından istinsah edilen eserde musannif olarak Âmine Hatun Kızı Havvâ ismi zikredilmektedir. 162x115/115x60 ölçülerinde olan eser 13 satır içeren 20 varaktan müteşekkildir. Harekeli nesihle kaleme alınan yazmada başlıkları ayrıca verilmeyen Kesikbaş Destanı, Hatun Destanı gibi benzer metinler de mevcuttur. İbrahim Ethem Destanı ise 6a-15b sayfaları arasındadır.

Diğer anonim metinlerde görülen şekil bakımından dağınıklığın bu metinde de mevcut olduğu söylenebilir. Çok sade bir dille yazılan, beyit ve dörtlük nazım birimlerinin birlikte kullanıldığı metinde fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbı kullanılmış olsa da pek çok beyitte aruz kusurlarını olduğu hatta fazla ve

eksik heceler dahi görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca yine pek çok beyitte kafiye de ihmal edildiği söylenebilir.

Şekil olarak oldukça kusurlu bir eser olmasına rağmen muhteva yönüyle zengin olduğu ifade edilebilecek metnin, diğer nüshalardaki uzun anlatımların biraz daha kısaltılması ve anlatımı canlı tutması yönüyle değer taşıdığı söylenebilir. Karga'nın (2014) çalışmasında 245 beyit 6 ve 12 dördlükten oluşan iki şiir, Öznal Güder'in (2011) çalışmasında 253 beyit 7 ve 12 dördlükten oluşan iki şiir, Söylemez'in (2007) çalışmasında ise 244 beyit 7 dördlükten oluşan bir şiir mevcuttur. Oldukça farklı beyitler içerdiği görülen bu metin ise 197 beyit ile 10 ve 15 dördlükten oluşan iki şiir içermektedir. Görüldüğü üzere diğer nüshalarda olmayan pek çok dördlük bu nüshada mevcuttur. Ayrıca diğer nüshalarda okunamayan, silinmiş beyitler olmasına rağmen ele alınan yazmanın okunaklı olması da ayrı bir değer taşımaktadır.

Metin

- 6a.** 1 Allah adıyla söze girelim
Hem Muhammed'e salavât virelim
Bir hikâyet kılalım hoş muhtasar
Likin gâyet mu'teberdir mu'teber
Horasanda var idi bir padişah
Hükmi şarkdan garba geçmişti ey şah
Adına dirlerdi İbrahim Edhem
Malı mülki hadden beri idi hem
- 5 Horasanda ol dahi sultân idi
Gâyetile fazl-ı ehl-i dânidî
İdem anın neyleyüp n'itdügini
Horasandan Mekkeye gitdügünü
Eşit imdi Hakk ne ibret eyledi
Âhir ol sultanlığı terk eyledi
Tahtı üzre bir gice yatmış idi
Harîr atlas döşeğe yatmış idi
Ol hâlile yatarken düşü görür
Düşü içinde sanki zaîf debrenür
- 10 Tâminin üzerinde bir kişi gezer
Çün takur takur idüp nesneyi ezer
İbrahim çağırdı kimsin ey kişi
Giceleyin neylesin bu işi
Kişi eydür ben senin devecinim
Deve yavi kıldım anı ararınım
- 6b.** İbrahim Edhem bu sözi dinledi
Gazaba gelüp bu sözi söyledi
Ey câhil şaşgun mısın nice deli
Hiç sarây üzerinde deve mı olur
- 15 Padişah tahtına deve çıka mı
İzinsiz üste gelüp baka mı
Sana şimdi virürem ki bir deve
Alup gidesin ive ive
Kişi eytdi padişahım nidesin
Harîr atlaslar içre dâim yatasın
Bu altun taht üzerinde Tanrı mı olur
Tanrı isteyen bunda mı olur
Tanrı bulunmaz böyle ile
Da'imâ nefis üzere virmek ile
- 20 Deli şaşgun bellüdür bilmez misin
Kendi üzerine nazar kılmaz mısın

- Ha benüm bunda deve aradugum
Ha senün Tanrı'ya kulum didügin
Şimdi seni deve deyü yiderim
Tacı tahtı başuna dar iderim
Deveci degil imiş gör ibreti
Gâib oldı söyleyüp bu hikmeti
İbrahim Edhem uyandı uykudan
Mecnun olayazdı öldi kaygudan
25 İrte oldı aslâ yüzi gülmedi
Bu düşü hiç kimseye dimedi
7a. Didiler ey şahımız n'oldı size
Bu melûllikden haber virin bize
Padişah bunlara hiç söylemedi
Ol hâli hiç kimse şerh eylemedi
Kapucular saf tutup turmuşdı
Taht üzre kendi oturmuşdı
Eşit imdi karşudan bir heybetlü er
Korkusu yok kimseden kılmaz hazer
30 Toğrılup hemân gitdi sarâye
Kimse mâni' olmadı ol ere
Girdi ol dem şâha virdi selâm
Şâh didi kelâmın nedir hecil hecil
Hâlin söyle arz eyle biz de bilelüm
Hem işin ne ise anı görelüm
Didi kervanımız vardır gelse gerek
Bu sarâya bu gice konsa gerek
Ben ki gelmişim konakçı olmaya
35 Yatacak yirleri hazır kılmaya
İbrahim eytdi ey hayâsız kişi
Delü misin idesin böyle işi
Padişâh tahtına kervan kona mı
Hem icâzetsüz gelüben ine mi
Bu sarây benüm ki kimse yatmaya
Takla turup irte yine gitmeye
Senden evvel bu sarây kimin idi
Padişah didigim atamın idi
7b. Çünkü ol gelenler göçdüler
Birbirin ardınca konup göçdüler
40 Fânidür gönlü geçirmeyesün
Dünya içün ahreti yıkmayasın
Fâniden hiç kimse bulmadı vefâ
Sen de göçersin bize kılma cefa
Böyle deyüp ol gâib oldı
Kervancı degil Hızır İlyas idi
İbrahim Edhem'i irşâd eyledi hemân
Nâ-bedid oldı aradan ve's-selam
Anı görüp İbrahim'in tâkati
45 Yine derdi derd üzere kati
İrtesi gün didi hâdimlere
At getürün binelüm der anlara
Varuban tagdan şikâr avlayalum
Sahralarda gönlümüz egleyelüm
Padişahın emrini bildiler
Atını tonını hazır kıldılar

- 8a. 50 Hep tevâbi düşdi şâhun yanına
Uydılar ol Horasan sultânına
Çekdi askeri yarına serâsine
Almayup gitdi yüce tag üstine
Dinle hali n'oldu Edhem'in
Yogidi hem akli başında anı
Çerisinden ayrı düşdi pâdişâh
Nire gitdiğini bilmez ol şâh
Eytidi oldu bu hikmet bizlere
Çıkageldi gâibden bir nidâ
Ol gice meşgûl oldu pâdişâh
At bıraktı anun ardınca ol şah
At sürüp kodı gûr üstüne
Süngü ile anı yıkmak kaskına
55 At ögünce ol geyik oldu hakîr
Kaça kaça âciz oldu fakîr
Cancıgazı acıyup gör n'eyledi
Hak fasîh dil virdi geyik söyledi
Pes benimçün mi yaratdı Hak seni
Sen neyledim ki kovarsın beni
Bir yimek bulmayup kaldın mı aç
Benim etime mi oldun ihtiyâç
Göge tutdu yüzini geyik hemân
Didi bu şâhın elinden el-amân
60 Tacı tahtı koyup bindi atına
Tamah itdi bu bir lokma etime
Hoş mecâlim kalmadı n'ideyim âh
İşbu zâlim elinden kurtar ilâh
Eşidüp Edhem anı oldu kadîd
Aradan oldu geyik nâ-bedîd
Düşdi atdan padişah ibreti
Yine bey-hûş oldu görüp hikmeti
Atı vardı ol tahtın önüne
Bilmediler padişah n'oldığına
8b. 65 Kavm-i kabilesi hep ağlaşdılar
Yaka yırtup sîneler çâk itdiler
At üzerinden yire düşmüş idi
Bir zamandan akli geldi başına
Kalkdı yerinden atını bulmadı
Kanda gitdiğini hem bilmedi
Bir yöne doğru idüp azm-ı râh
Gözi yaşı ısladı esbabını
Gitdüğü yolda var imiş bir çoban
Kendi kulıydı meger ol gulam
70 Egnine bir kepenek almış çoban
Bir keçeden takye başında ey cân
Sahrular ol müdam güder koyun
Padişahın emrine virmiş boyun
Padişah ana didi ey kul
Bir sözüm var söyleyem kıl kabûl
Şu ki kumaş kürkimi virsem sana
Ol kepenegi bağışla sen bana
Kavugı saruğı sana vireyim
Ol keçeden takyeyi vir geyeyim

- 75 Sana virem cümlesin esbabımın
Keçeleri ki giyeyim cümlesinin
Tez ol imdi bu işe uyuşalum
Senin ile tonımız değışelüm
Çoban iydür ben senin kara kaşım
Bitürürem dâima be-cid işin
9a. Padişahım ben safta ne diyeyim
Senin esbâbını nice giyeyim
Ben biçare kulum ey şâh
Sen bu âlem üzre olan padişah
80 Bu koyunlar dahi senin zehi er
Esbabın giymeye kıluram hazer
Padişahım eydür sözüm eyle yâd
Seni şimdiden gerü kıldım azâd
Bu tavarın cümlesin bağışladım
Kamusını hep ben sana bağışladım
Bu libas kaftanlarımı giyesin
Beni hiç kimseye dimeyesin
Soyunup çeşdi şahane donları
Ehl-i gök kıldı teferrüc anları
85 Bakdılar ol padişahın işine
Keçeden takyeyi geydi başına
Padişah atlasını geydi çoban
Kepenegi şâha virdi ey cân
Ol iş için ikisi uyuşdılar
Birbirlerin libasın değışdiler
Gök melekleri hep anı bildiler
Bu iş cümle taaccüb kıldılar
Dediler İbrahim Edhem n'eyledi
Fâniyi bâkiye tebdîl eyledi
90 Dünyanın çipil tonın çıkardı ol
Âhiret hil'atini kıldı kabûl
9b. Didi İbrahim didi kim ey çoban
Kimseye dime beni zinhâr hemân
Çobanile sözi hatm oldı tamam
Togrılup bir yola gitdi ve's-selam
Horasanda ol dahi sultân idi
Gâyet de fâzıl ehl-i dâni idi
Eydem anın neyleyüp n'itdigini
Horasandan Mekkeye gitdügini
95 Gitdügi vakit bir oğlu var idi
Anun ile anası gönlin egler idi
Hidmet eylerdi ana anası
Dirdi ana ananın bir danesi
İbrahim Edhem için ağlaridi
Anınla gönlini egleridi
Oğluna meşgûl idi dâim hemân
İrdi ol kaç yaşına ol nev-civân
Yigit oldı atanın bahtına
Çıkdı oturdu atası tahtına
100 Dâim söyler anasına bu sözi
Tanrı atasız mı halk itdi bizi
Ellerin atası var görmez misin
Kancaru gitdügini bilmez misin

- 10a.
- 105 Tac u tahtı esir itmiş n'ideyim
Ben yetim öksüz itmiş n'ideyem
Anası der ey yigitler merdimi
Gine bugün tazeledin derdimi
Anı gördüm bindi bir gün atına
Cümle çerisin cem itdi katına
Çekdi ol tag üstine eve eve
Ol vakitden berü gelmedi eve
Sonra atı geldi kendi gelmedi
Kanda gitdigini kimse bilmedi
Ol vakitden berü yâs kıluram
Ne bilürsen ben de anı bilürem
Dinledi anasın sözün hemân
Atasıçün ağlar idi pehlivân
Eşit imdi yigit anda n'eyledi
Nice yıl hükm hükümet eyledi
- 110 On sekiz yaşına girdi pehlivân
Misli yokdu cihânda ol zamân
İlla yok İbrahim Edhem n'ideli
On sekiz yıl gâib oldu gideli
On sekiz yıldan sonra söz ucu
Çıkageldi oğluna bir muştucu
Eytdi bir hayırlı sözüm var şâh
Bana hil'at idersen ey şâh
Yüz sürüben devletine gelmişem
Mekke şehrinde atanı görmişem
- 115 Arkasıyla ol tagdan odun çeker
Eyleyüp Mekke şehrinde anı satar
Malı mülki terk idüp çeker cezâ
Anda dervişlere olmuş kethuda
Yigit andan işitdi bu sözi
Yine toldı yaşla dertli gözi
Ol gelen kişiye merdim söyledi
Lutf idüp ana hil'at eyledi
Döndi çerisine eytdi gelinüz
Atı tonı cümle hazır eylenüz
- 120 Develere urdılar yük vâfile
Bağladı anda bir ulu kâfile
Padişahın atın çekdiler ey cân
Ol gice bindi atına ol nev-civân
Yigidi gören gözünden sakına
Degme sultanda yok idi takımı
Giydi egnine harîr atlas kumaş
Anı görenin olurdı aklı fâş
Oğlunun ardına düşdi anası
Didi ana ananın bir danesi
- 125 Tazeledin yine bağrım yaşını
Yine akıtdın gözümün yaşını
Sen gidince ben fakîri nidesin
Bu garîb atanı kanda koyup gidesin
Hasretimden atanın ağlar idim
Senin ile gönlimi egler idim
Sen de bu kez yavî kıldın ananı
Ana yavî kılısar bir danesi

- 11a. 130 Bu ikiniz derd için ağlayayın
Ben kiminle gönlümi eyleyeyin
Gördi anasının zarını pehlivan
İndi atdan kucakladı boynından heman
Anacığım ben Mekkeye varayın
Atamın halini bir kez göreyin atamın
Varayın sana getürem merdini
Gider ana gönlünden bu derdini
Anası didi ogul n'idem seni
Korkaram ki yüzüne hasret kaluram seni
Korkaram ki dertde korsunuz beni
Yüregimde bir acı var bilürem ben anı
- 135 Pes ana ogul bile sarmaşdılar
Teveccüh idüp ikisi ağlaştılar
Gice gündüz durmayup gitdiler
Ka'be günlerinde bir gün yitdiler
Yigit anda katlanup yol kahrına
İrişüben girdi Mekke şehrine
Tolaşuben geldi Mekke şehrine
Varup anda Mekkenin bazârına
Mekke ehli gördiler bu askeri
Hemân da acebe kıldı her biri
- 140 Gördi yigit bir bölük dervişleri
Dinle imdi anda olan işleri
Sordı sizin içinizde var mıdır
Horasandan bir kimse var mıdır
Adı anın İbrahim Edhem idi
Ol dahi Horasanda ol kişi sultân idi
- 11b. Çünkü dervişler işitdi bu işi
Dediler vardur bu ilde ol kişi
Şimdi ip aldı ve balta beline
Odına gitdi şol sahra yolına
- 145 Dâima ol taga odına varur
Şol depeden aşıruban şimdi gelür
Yigit anlardan işitdi bu sözi
Kan ile toldı mübârek yaş gözi
Ol haremnden ağlayup taşra çıkdı
Gelecegi depeye toğrı bakdı
Çün gözledi depeyi pehlivân
Ol depeden bir kişi aşdı hemân
Sırtına yüklenmiş odun bir nice
Gördi gelür ak sakallı bir koca
- 150 Koluna takmış odunun ipini
Beline sokmuş baltanın sapını
Mübarek beli bükülmüş hem dahî
Karnı sırtına yapışmış ey ahî
Gül yanakları soğalmış yanına
Srarub gül yüzi dönmiş kızıla
Eski ton egninde hem yalın ayak
Beline kadd u kamet iki kat
Yatsu abdestiyle on sekiz sene
Uyumayup sabahı kıldı yine
- 155 Uyku derdinden ol gül cemâl
Olmuş idi gül yanakları hilâl

- 15a. Bunca yıl toyunca ta'am yimedi
Uyku için yire hiç baş komadı
Ol yigit gördi atası halini
Bir zaman öpmedi varup elini
Eytdi yıksın arkasından odını
Varup andan sonra görem hâlini
Edhem kodı sırtından uş
Mekke bazârı içine taldı hoş
- 160 Çagırup didi bu helâl odını
Helâl akça ile alan var mı bunı
Bir kişi geldi bazâr itdi bütün
Akçanın dördünü virüp aldı satun
Edhem odun akçasın aldı ey cân
Viridi dört akçalık itmege hemân
İtmeği getürdi şol dervişlere
Nısfını sadaka itdi anlara
Dahî nısfını kendi aldı ey cân
Gitdi şol dervişlere anda hemân
- 165 Geldi dervişlere Edhem anlara neccâreye
Geçüp oturdu halı seccâdeye
Edhemin ol idi ma'bed-hânesi
Dinle imdi n'eyledi bir danesi
Eşit imdi yigit anda n'eyledi
Girdi ardınca anı seyr eyledi
- 168 Atasının halini gördi ey cân
Bir yasa başladı anda pehlivân
- 12b. Tacı tahtı Horasanda
Malı mülki koyup anda
On sekiz yıl gelüp bunda
Odun çeken babacığım
Hakk'ın ibretine bakup
Odun çeken babacığım
Anamı hasrete yakup
Kolcağazına ip takup
Beni iki aylıcak koyup
Kalkup eve gidem diyüp
Gelüp derviş tonun giyüp
Odun çeken babacığım
Anamın hasretine bak
Senin için kılur firâk
Gelüp bunda yalın ayak
Odun çeken babacığım
Gelüp Mekke'nin şehrine
Asâsı almış eline
Sokup baltayı beline
Odun çeken babacığım
Hakk'ın ibretini görüp
Kalkup andan yola girüp
Hak emrine boyun virüp
Odun çeken babacığım
Malı mülkini terk urup
Beni öksüz yetim koyup
- 13a. Hak emrine muti' olup
Odun çeken babacığım

- Seni gelür deyi bakduk
Anam ile hasretin çekdük
Kalkup yol kahrını çekdüm
Kalk gidelim babacığım
Ya sen niçün böyle idin
Anacığım yola bakdıgın
Ogulcugun kime kodun
Kalk gidelim babacığım
Anam şimdi yol gözler
Seni gelür diyi bekler
Pâre pâre oldu yürekler
Kalk gidelim babacığım
Söyledi işbu firâkı pehlivân
Atasına yönelüp sarıldı heman
170 Eyitdi varayım elini öpeyim
Ata hakkı yerine götüreyim
İleteyim anamın bahşına
Çıkarayım yine kendi tahtına
Böyle diyüp atasına saldı hoş
Atasının gözi ana oldu düş
Gördi yigit karşusunda bir yigit
Çıkageldi ol aradan ki eşit
Bir sızı düşdi Edhem gönline
Görmemiş hiç öyle yigit ömrine
13b. 175 Kendi oğlu olduğun bildi ey cân
Göge tutdı yüzini ol dem hemân
Didi kim âlemi var eyleyen
Âdemi âlemde izhâr eyleyen
Şol ibretlere düş eyleyen ibretlere
Vakıf itdin hem beni hikmetlere
Emlâk ü mâlı bıraktırdın bana
Tacı tahtı koyup tebukladım sana
On sekiz yıl emrine girmiş iken
Kulluga biraz boyun virmiş iken
180 Padişahlık terk idüp gelmiş iken
Sohbet-i halkdan irak itmiş iken
Yine bugün bir kişi saldın bize
Cihânı zulmet ider başımıza
Komayup ol beni iletür eve
İmdi çeküp bugün ideser bâd-ı hevâye
Dileğim ki senden ey bâd-ı Hudâ
Kılma musallat anı bugün bize
Ata ogul biz bize dermeyeyin
İmdi çeküp bugül yele vermeyeyin
185 Ya benim canımı al bu sâat heman
Ya anın deyince düşdi pehlivan
Sanki ok yay içinden çıkar gibi
Varup şol nişânı yıkar gibi
Çünkü çıkdı Ethem ağzından duâ
Yigidi yıkup canın aldı Hudâ
14a Düşdi yigit bak felegin işine
Üşdi ol dervişler anın başına
Cümle birden hep öyle sandılar
Anı tatar kurdı tutdı sandılar

- 190 Dediler kim zehi nâzım yigit
Gurbet elde anasız olan yigit
Ey aceb yok mı kim bunun anası
Nice tuya iş bu derde atası
Acıdılar ana yüz bin kişi
İbrahim Edhem de gördi bu işi
İbrahim Edhem didi kim varayım
Gerü turun bir içerü gireyim
Halk aralayup orta geldi ey cân
Turup oğlını koçakladı hemân
- 195 Başçağazın aldı dizine tâ
Bu nazar kıla itdügi firkata
Baba arzulayup gelen
Bu halime muti' olan
Ata okına ugrayan
Yetim ogul garîp ogul
Atan hasretini çeksın
Gelür diyü yola baksın
Baban firkatına itsin
Yetim ogul garîp ogul
Beni arzulayup geldin
Ata okına tuş oldın
- 14b. Bu dertli bağrımı deldin
Yetim ogul garîp ogul
Baban derviş tonın geydi
Malı mülki sana virdi
Bugün hep ellere kaldı
Yetim ogul garîp ogul
Radiya'llah baban cehdi
Kara imiş anın bahtı
Öksüz etdin tacı tahtı
Yetim ogul garîp ogul
Ata okı seni yakdı
Kamu eller bize bakdı
Fırakın yüregim yakdı
Yetim ogul garîp ogul
Tâcir sıfatına girdin
Gelüp bu diyara irdin
Yigitligi yele virdin
Yetim ogul garîp ogul
N'olaydı beni sormasan
Arayup bunda gelmesen
Dertli bağrımı delmesen
Yetim ogul garîp ogul
Seni evde turur dirdim
Tahtımda oturur dirdim
Murâdımı ele virdin
Yetim ogul garîp ogul
- 15a. Anan aklını yitürsün
Yetim oğlum garîp oğlum
Hasretin dile getürsün
Yetim ogul garîp ogul
Bülbüli güllere verdim
Emegim ellere virdim

Esbâbım ellere virdim
Yetim ogul garîp ogul
Beni dervişlere sordın
Oduna gitdigim bildin
Bağrım delik delik deldin
Yetim ogul garîp ogul
Anan seni göremedi
Baban sana doyamadı
Muradına iremedi
Yetim ogul garîp ogul
Seni iki aylıcak kodum
Bu araya gelmez derdim
Sarı perçemli yigidim
Yetim ogul garîp ogul
Anacıga beni sordın
Eve getüreyim dedin
Babacıga toyamadın
Yetim ogul garîp ogul
Bir nazar kıl bu felek işine
Ne getürdi Ethem oğlu başına
Söyledikçe söz uzar olmaz tamam
Biz tamam itdik burda ve's-selam

15b.

Sonuç

Dinî - tasavvufî metinler içerisinde önemli bir yere sahip olan mevlitlerin bir kısmında yer alan efsanevî metinlerden olan İbrahim Ethem Destanı, meşhur sufi İbrahim Ethem'in hayatının bir bölümünün ele alındığı bir eserdir. Özellikle Allah aşkı, dünyevî değerlere önem vermeme ve ibadetin önemi konularının ele alındığı eserin, bu yönüyle dinî ve ahlakî değerlerin toplumda yayılmasına yardımcı olabilecek metinlerden olduğu görülmektedir.

Ele alınan metnin karakteristik destan özelliği taşıdığı, muhteva itibarıyla diğer nüshalarla benzer olduğu, fakat söyleyiş bakımından oldukça farklı beyitler içerdiği söylenebilir. Bu yönüyle daha sonra yapılabilecek edisyon kritik çalışmalarında karşılaştırmaya dâhil edilebilecek bir nüsha olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

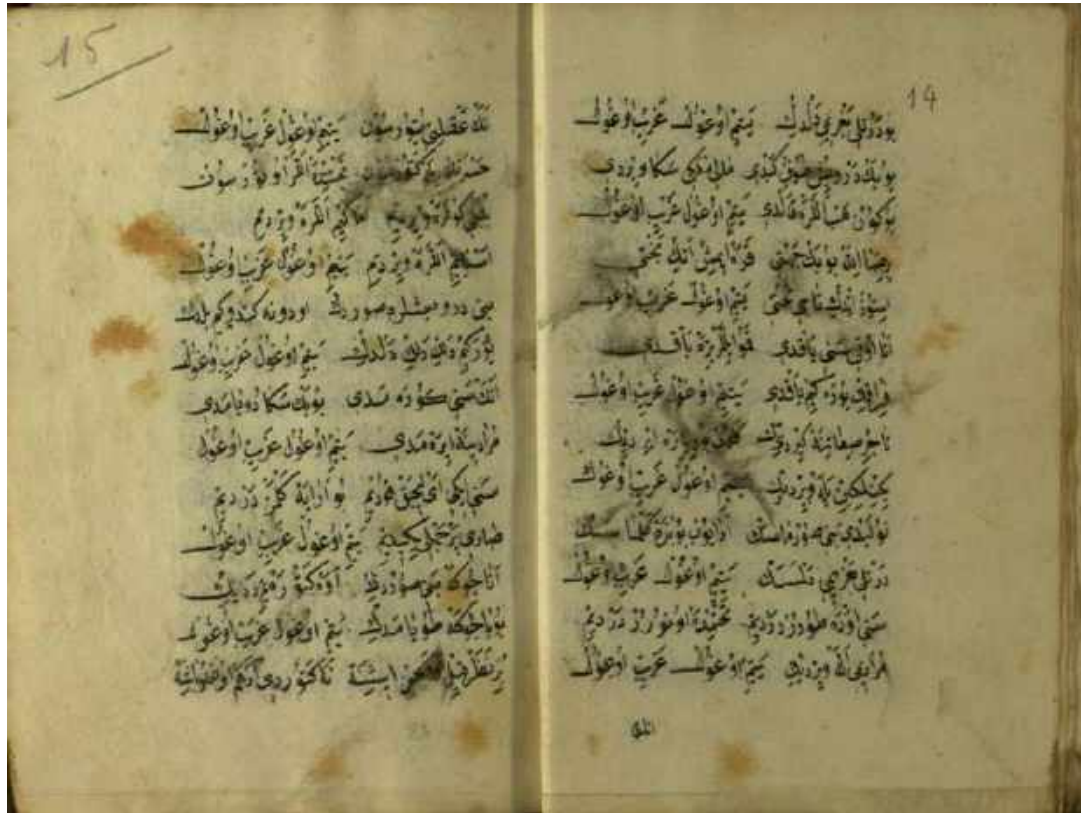
1. Albayrak, Nurettin (2000). İbrahim b. Edhem - Edebiyat, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 295-296.
2. Hançeroğlu Kılıç, Filiz (2004). Mevlid, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedisi*. C. 4. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 372-374.
3. Karga, Bilge (2014). Hacı Süleyman Ay'ın Kitaplığında Bulunan Bir Dâstân-ı İbrahim Ethem Nüshası, 8. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı (30 Eylül-4 Ekim 2013), İstanbul. 3, 261-285.
4. *Mevlid Hikâyeleri*, Millî Kütüphane Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, A-9265, 6a-15b
5. Öngören, Reşat (2000). İbrahim b. Edhem, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 293-295.
6. Özal Güder, Nurcan (2011). İbrahim Ethem Destanı. Konya: Eğitim Kitabevi.
7. Söylemez, Mehmet Mahfuz (2007). Dâstân-ı İbrahim Edhem Dâstân-ı Fatıma, Dâstân-ı Hatun. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ekler

Yazmanın ilk ve son varakları

5b-6a

14b-15a

ŞİFA İÇİN ŞİİR: AHMED RÂŞİD'İN BAHARİYYE'Sİ

Lokman TAŞKESENLIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi

ÖZET

Edebiyat söz ve kelimeler kullanarak estetik değer taşıyan, insanda haz duygusu uyandıran metinler oluşturma sanatı olarak tanımlanabilir. Şiirin ise edebî metinler içerisinde belli ahenk unsurlarını barındıran, kendine has özel bir tarzı olan metinler olduğu ifade edilebilir. Zaman ve geleneğe bağlı olarak ahenk ve tarz kavramları değişiklik göstermesine rağmen duyguya yönelik bir tür olduğu kabul edilmektedir.

Tabiat ise şiirin ana temalarından biridir. İslamiyet öncesi örneklerden günümüz şiirine kadar Türk edebiyatında her dönemde ele alınan bir konu olan tabiat, daima şaire ilham kaynağı olan unsurların başında gelmiştir. Bazen benzetme unsuru olarak ele alınmış bazen de kendi güzelliği ile metinlerde yer almıştır.

Divan şiirinde de tabiat konusunun sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Özellikle gazellerde ve aşk mesnevilerinde sevgilinin güzellik unsurları vurgulamak için kullanılan tabiat kavramı Bâkî gibi büyük şairlerin elinde kendi güzelliği ile ele alınan bir kavrama dönüşmüştür. Bununla birlikte özellikle kasidelerde kelama başlanan, söze hoş bir giriş olarak kullanılan bir tema olarak ele alınmıştır. Şitaiyye, nevrüziyye ve bahariyye gibi nazım türlerinin mevcudiyeti göz önünde bulundurulduğunda tabiatın divan edebiyatı için önemli bir tema olduğu görülecektir.

Şiirlerin insanda duygu yoğunluğu oluşturmak; sevgi, nefreti hayranlık gibi duyguları yoğun bir şekilde ifade etmek; bir konu hakkındaki fikrini kuvvetlendirmek veya değiştirmek, belli bir hususla ilgili bilgi vermek ve benzeri amaçlarla kaleme alındığı söylenebilir. 19. yüzyıl şairlerinden Ahmed Râşid'in ise bahar mevsimini konu aldığı bir şiirinde insanı ferahlatmak ve şifaya yardımcı olmak amacını gütmemesinin oldukça farklı bir durum olduğu söylenebilir.

Pendname tercümesinin içinde yer alan ve kaside nazım şekliyle kaleme alınan bu bahariyede nergis, papatya, benefşe, ıhlamur, yasemin, sümbül, leylak, reyhan, gelincik gibi pek çok tabiat unsuru insanda ferahlık uyandırması amacıyla kullanılmıştır. Bu çalışmada Ahmed Râşid ve eserleri hakkında genel bilgi verildikten sonra metin; muhteva, şekil ve üslup bakımından incelenerek günümüz Türkçesine aktarılmış hali ile birlikte verilecektir. Böylece gelenek çerçevesinde, divan şairinin geniş hayal dünyasını gösteren ilginç bir örnek olan bu metin, literatürdeki yerini almış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ahmed Râşid, Klasik Şiir, Bahariyye, Kaside, Şifa.*

Giriş

Edebiyatı malzemesi söz olan bir sanat dalı, kelimelerle estetik değer taşıyan, insanda haz duygusu uyandıran metinler oluşturma sanatı olarak tanımlamak mümkündür. Şiir ise ahenk bakımından diğer barındıran diğer edebî metinlerden çok daha farklı bir statüdedir. Kendine has söyleyiş güzellikleriyle birlikte ele aldığı konuyu çok daha orijinal ifade etme ve farklı unsurlarla bütünleştirme metni şiirsel kılan hususlardır. Özellikle tabiatla ilgili kavramlar, şiirlerde gerçekçi olarak ele alınabildiği gibi hayal unsurlarını besleyen bir kaynak olarak da kullanılmıştır.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurları ele alınırken tabiatla ilgili söyleyişlerden çokça yararlanılmış; pek çok kavram mazmun olarak divan edebiyatının vazgeçilmez hazinesine dâhil olmuştur. Hatta şitaiye, bahariyye, nevrüziyye gibi nazım türleriyle tabiat konusu tek başına ele alınmıştır.

Bahariyye

Genel olarak klasik Türk şiirinde bahar tasvirlerine yer verilen manzumelere bahariyye denilmektedir. İslamî dönem Türk edebiyatının en eski dönemlerinde itibaren örnekleri mevcut olan bahariyyeler,

birinin övgüsü için yazılan şiirlerin giriş kısmında ana konuya geçmek için ele alınan bir tasvir olabildiği gibi tamamen bahar tasviri de yapılmış ve tür olarak kaleme alınmış metinler de olabilirler (Canım 2014: 19-20).

Pastoral şiirlerden farklı olarak tabiatla ilgili canlı bir tasvirde ziyade şairlerin hayalî âleminde oluşturdukları baharın işlendiği bahariyyeler (Pala 1998: 57), kasidelerin nesib bölümlerinde en çok ele alınan konudur (Aydemir 2001: 316). Baharla birlikte birçok güzelliğinde ortaya çıkması, çiçeklerin açıp, derelerin daha güzel akmaya başlaması gibi durumlar şairlerde daima yeni bir başlangıç ve umut hissi uyandırmıştır.

Ahmed Râşid Efendi, kaleme aldığı kasidesinde de baharın bu iç açıcı özelliğinden istifade ederek, ferahlatıcı bir şiir olmak üzere kaside yazdığını ifade etmiştir.

Ahmed Râşid Efendi

1844'te İstanbul'da doğan Ahmed Râşid Efendi, Danişmend Yahya Efendi'nin oğludur. Sıbyan ve Rüştî mekteplerini tamamladıktan sonra çok ciddi bir medrese tahsiline başlamış, Bayezid Camii hocalarından Ahmed Ziyaeddin Efendi, Hüseyin Efendi gibi hocalardan dersler almıştır. Ayrıca Bağdatlı Ref'et Efendi ve Mustafa Vahyi Efendi'den Farsça, Hoca Hasan Hüsam Efendi'den de mesnevi dersleri alarak Fars dili ve edebiyatında kendisini yetiştirmiştir. 1875'te naiplik mesleğine girmiş, on üç yıl Malkara'da daha sonra da Kartal ve Erzurum'da görev yapmıştır. Medine-i Münevvere kadılığı görevini de uzun bir süre yürüten Ahmed Râşid Efendi daha sonra emekli olmuştur (İnal 2000: 1820).

Ahmed Râşid ile ilgili bilgilerin bulunduğu bilinen tek kaynaktaki İbnülemin, eserin yazıldığı dönem olan 1940'ta Ahmed Râşid Efendi'nin yaklaşık yüz yaşında olmasına rağmen hala bedenî ve zihnî bakımdan hala çok iyi olduğunu ifade etmiş, kendinin ve bazı diğer şairlerin şiirlerinin de eklendiği Pendnâme-i Lokman Hekim Tercüme-i Manzumesi'ni müellifin tek eseri olarak zikretmiştir (2000: 1820). Atalay ise Ahmed Râşid Efendi'nin ayrıca Molla Cami'nin Lüccetü'l-Esrar adlı yüz beyitlik kasidesini tercüme ettiğini ifade etmiştir (2004: 25).

Ahmed Râşid'in "Bahariyye"si

Adı geçen bahariyye, Ahmed Râşid'in Pendnâme-i Lokman Hekim Tercüme-i Manzumesi'nde bulunmaktadır. 1906'da İstanbul'da Mahmud Beğ Matbaası'nda basılan eserde; Ahmed Râşid Medine'de görev yaptığı zaman Şeyhülislam Ârif Hikmet kütüphanesinde tespit ettiği, müellifi bilinmeyen Pend-nâme-i Lokmân Hekim Cihet-i Ferzend adındaki Farsça eserin tercümesi (Kayaokay 2018: 76) ve Ahmed Râşid Efendi'nin şiirleri mevcuttur. Lokman Hekim'e ait olduğu düşünülen otuz iki ögüdün her biri ile ilgili bir şiir içeren eserin sonunda, bir bahariyye kasidesi, birkaç gazel ve kıt'a ile "bir leylek ile bir kebûter miyânında cereyân iden münâzara ve muhâvere-i latîfe" başlığı ile verilmiş bir nasihatnâme vardır (Ahmed Râşid 1324: 17-30).

Eserin Lokman Hekim'in nasihatleri üzerine kurulmuş olması, Ahmed Râşid'in de kasidesini bu minvalde şifa ve rahatlama unsuru olarak kaleme aldığını göstermektedir. Ayrıca kaside, klasik Türk şiirindeki benzerlerinden farklı olarak bir methiyeye başlangıç olarak ele alınmamış; tamamen baharla ilgili unsurlara değinilmiş bir şiir olarak yazılmıştır.

Aruzun mefâîlün/ mefâîlün/ feûlün kalıbıyla kaleme alınan kaside, toplam otuz beş beyitten oluşmaktadır. Şekil olarak kasidenin klasik özelliklerine sahip olsa da bölümlerden oluşmaması nedeniyle muhteva yönünden farklı olduğunu söylemek mümkündür. Dil itibarıyla oldukça ağır bir üslupla yazılan eserde, şairin üst düzey edebiyat ve dil ile ilgili bilgisinin derecesi görülmektedir.

Kasidede en çok dikkat çeken husus tabiat ve baharla ilgili pek çok unsurun her beyitte ayrı ayrı ele alınarak hatta numaralandırılarak anlatılmasıdır. Sırasıyla gül¹, nergis², verd-i hamrâ³, papatyâ⁴, erguvan⁵, benefşe⁶, ballıbaba⁷, yasemin⁸, ihlâmur⁹, fulye¹⁰, sünbül¹¹, karanfil¹², zeymurân¹³, gelincik¹⁴, şebbû¹⁵, hezâren¹⁶, sade¹⁷, reyhân¹⁸, zambak¹⁹, cülнар²⁰, leylâk²¹, sad-berk²², zerrinkadeh²³, lâlezâr²⁴, salkım²⁵, bû-şebb²⁶ ve mürver²⁷ çiçek ve bitkileri; bir karakter olarak ele almış, her birinin özelliklerini

kullanarak kişileştirmiş veya benzetmelerle farklı anlam ilgileri kurmuştur. Gül, nergis, papatya, menekşe, sümbül, yasemin, karanfil gibi çiçeklerle sabah rüzgârı, nehirler ve ağaçlar gibi divan şiirinde çok sık kullanılan mazmunların yanında şebboy, erguvan, reyhan, zambak gibi farklı bazı çiçeklerin de kullanıldığı görülmektedir. Hatta ballıbaba, ıhlamur, zeymuran, mürver, cülнар, zerrinkadeh ve ısırgan gibi klasik şiirde pek rastlanmayan tabiat unsurlarının mevcudiyetinin, şiire orijinal bir tarz kattığı söylenebilir.

Şair ilk olarak baharın geldiği ve bütün güzelliklerin ortaya çıkmaya başladığı ifade etmiş, baharın bir ganimet olduğunu, mutluluk arayanların ondan uzak durmayacağını söylemiş ve gülü anlatmaya başlamıştır:

Ganîmetdir bahâr eyler mi zâyî'
Safâ bulmaktır âmâli kibârın (4)
Zamânı geldi işte nev-bahârın
Güler vechi gibi **gül** ol nigârın (1)

Bu beyitte gülün sevgilinin yüzü gibi gülmeye başlaması ise benzetme unsurunun klasik anlayıştan farklı olarak tersten kurulduğu görülmektedir. Ayrıca gül ile birlikte verd-i hamra (kıpkızıl gül), sad-berk (yüz yapraklı gül) gülün farklı türleri de ele alınmıştır:

Açıldı **verd-i hamrâ** sâgar-âsâ
Ferah- bahşâ bu dem zevk-ı mesârın (6)
Bu mevsim açtı bak bâzar **sad-berk**
Bu dem yek-renk olan tutdu şikârın (18)

Ayrıca detaylı olarak anlattığı bu gül bahçesinde asıl mutluluğa ulaşmak için sevgiliye her şeyi feda etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir.

Bu gülşende dilersen zevk-i câvîd
Fedâ cânâna kıl her neyse vârin (20)

Bu nedenle âşık, aşkı uğruna cevr ü cefalara katlanmak zorundadır. Bu husus “gülü seven dikenine katlanır” atasözleriyle hatırlatılmıştır:

Gerekdir cevr-i ağıyâra tahammül
Seven rûy-i gülü hoş gördü hârın (31)

Diğer çiçek ve bitkiler de kendilerine has özellikleriyle şiirde yer almışlar, bahar mevsiminde çiçek bahçesinde bulunan birer kahraman olarak ele alınmışlardır. Nergisin dört mevsim içindeki baharı gözünü açarak izlediği, papatyanın gülünce dişlerinin görüldüğü, menekşenin gül huzurunda başını eğdiği, ballıbabanın kadehini elinden attığı, yaseminin ak yüzüyle oturup ıhlamur ve fulyanın vakarını öğrendiği, sümbülün saçlarını açarak kokusuyla aşığı mest ettiği, zeymuran çiçeği ile karanfilin arkadaş olup gül bahçesine çıktıkları, gelinciğin utancından kızarak yüzüne duvak örttüğü, şebboy ve hezaren çiçeğinin güzel kokularını saçtığı, sedef çiçeğinin güzellikte reyhanı geçmek istediği ve zambağın onu bu konuda uyardığı, narçiçeğinin güzelliğiyle herkesi büyülediği, leylak ve zerrinkadehin konularıyla sevgi ve esenlik dağıttığı, ısırganın mürver çiçeğine şifa konusunda naz ettiği anlatılmıştır:

Gözün açmış ider **nergis** temâşâ
Rabînin bilmiş ezhâr itibârın (5)
Papatya güldü dendânı göründü
Mey içmiş **erguvan** çeksün humârın (7)
Benefşe başın eğmiş beher secde
Gülün pâyında arz eyler nisârın (8)
Tatup mey bir civandan atdı şimdi

Elinden **ballbaba** ihtiyârın (9)
Oturmuş **yasemin** yüz aklığıyla
İder hıfz **ihlâmur fulye** vekârın (10)
Olunca zülf-i **sünbül** nefha-bahşâ
Bırakmaz âşğın sabr ü kararın (11)
Karanfil hemdem olmuş **zeymurâne**
Çıkarlar başına her gülizârın (12)
Hicâbından **gelincik** çok kızarmış
Duvak başında örtünmüş izârın (13)
Bu gün **şebbû** gelüp neşr etti hoşbû
Hezâren kılmış izhar iftikârın (14)
Sadef isterdi **reyhâna** tekaddüm
Didi **zambak** nedir bu ictisârın (15)
Dıraht üzre durur **cülнар** çün nâr
Yakar ekdârını her sû güvârın (16)
Kılar **leylâk** beşâsetle temâyül
Ferah-nâk itti hoşbûyı civârın (17)
Ne hoştur mest olunca sîm-tenler
Virüp **zerrînkadeh** mest eyle yârın (19)
Isırgan **mürvere** etmektedir nâz
İşi aks üzre olmuş rüzgârın (30)

Bu bahçedeki mutsuz tek kişi ise yine bülbüldür. Gülün kimseden çekinmeden güzelliği böylesine göstermesinin onu çok üzdüğünü ve feryadını daha artırmasına sebep olduğunu, bu acıyla bahçeyi terk etse haklı olduğunu:

Gülün açmış nikâbın bî-muhâbâ
Görüp bülbül bunu artırdı zârın (25)
Yazık dil-hûn olup kılmakta feryâd
Ki vardır hakkı terk etse diyârın (26)

şeklinde ifade etmiştir.

Şiirin sonunda şair, şiir dile getirmek için zarif şairlik yeteneğinin olması gerektiğini ifade etmiş, eğer bu güç yoksa şiir söylenmemesini tavsiye ederek şiir hakkındaki düşüncelerini de belirtmiştir:

Zarîfâne gerek inşâd-ı eş'âr
Sükût et yoksa Râşid iktidârın (35)

Metin

Mütalâaya sezâ bir bahâriyye-i ferah-efzâ olmagla bu mahalle derc ve terkîm kılınmıştır

- 1 Zamânı geldi işte nev-bahârın
Güler vechi gibi **gül**¹ ol nigârın
- 2 Dumû-ı âşık-âsâ cârî enhâr
Sadâsın subh-dem gûş et bihârın
- 3 Lisân-ı halle eşyâ-yı âlem
Hep olmuş sebha-hâni Kirdgârın
- 4 Ganîmetdir bahâr eyler mi zâyî'
Safâ bulmaktır âmâli kibârın
- 5 Gözün açmış ider **nergis**² temâşâ
Rabînin bilmiş ezhâr itibârın
- 6 Açıldı **verd-i hamrâ**³ sâgar-âsâ
Ferah- bahşâ bu dem zevk-ı mesârın
- 7 **Papatya**⁴ güldü dendânı göründü
Mey içmiş **erguvan**⁵ çeksün humârın

- 8 **Benefşe**⁶ başın eğiş beher secde
Gülün pâyında arz eyler nisârın
- 9 Tatup mey bir civandan atdı şimdi
Elinden **ballıbaba**⁷ ihtiyârın
- 10 Oturmuş **yasemin**⁸ yüz aklığıyla
İder hıfz **ihlâmur**⁹ **fulye**¹⁰ vekârın
- 11 Olunca zülf-i **sünbül**¹¹ nefha-bahşâ
Bırakmaz âşığın sabr ü kararın
- 12 **Karanfil**¹² hemdem olmuş **zeymurâne**¹³
Çıkarlar başına her gül-izârın
- 13 Hicâbından **gelincik**¹⁴ çok kızarmış
Duvak başında örtünmüş izârın
- 14 Bu gün **şebbû**¹⁵ gelüp neşr etti hoşbû
Hezâren¹⁶ kılmış izhar iftikârın
- 15 **Sadef**¹⁷ isterdi **reyhâna**¹⁸ tekaddüm
Didi **zambak**¹⁹ nedir bu ictisârın
- 16 Dıraht üzre durur **cülmar**²⁰ çün nâr
Yakar ekdârını her sû güvârın
- 17 Kılar **leylâk**²¹ beşâsetle temâyül
Ferah-nâk itti hoşbûyı civârın
- 18 Bu mevsim açtı bak bâzar **sad-berk**²²
Bu dem yek-renk olan tutdu şikârın
- 19 Ne hoştur mest olunca sîm-tenler
Virüp **zerrînkadeh**²³ mest eyle yârın
- 20 Bu gülşende dilersen zevk-i câvîd
Fedâ cânâna kıl her neyse vârin
- 21 Güler gülşende gül mesrûr sünbül
Zebûndur hâli efgândan hezârın
- 22 Nihândır nâr-ı aşk ihrâk ider dil
O hâle tarzı benzer **lâlezârın**²⁴
- 23 İder bâd-ı sabâ dâim tene'um
İşitmez bülbülün feryâd ü zârın
- 24 Temâs itmekte cism-i dilberâne
Açar gîsûlerin her şivekârın
- 25 Gülün açmış nikâbın bi-muhâbâ
Görüp bülbül bunu artırdı zârın
- 26 Yazık dil-hûn olup kılmakta feryâd
Ki vardır hakkı terk etse diyârın
- 27 Nazar kıl **salkıma**²⁵ âvize-âsâ
Ki göstermekte rûy-i iftihârın
- 28 Alur üftadegân **bû-şebb**²⁶-i safâdan
Ferah-bahşâsıdır her dilfikârın
- 29 Müneccim vakt-ı sa'd ü nahsi gözler
Değil âşık bilen leyl ü nehârın
- 30 Isırgan **mürvere**²⁷ etmektedir nâz
İşi aks üzre olmuş rüzgârın
- 31 Gerekdir cevr-i ağıyâra tahammül
Seven rûy-i gülü hoş gördü hârın
- 32 Acûl âhar çeker zahm-ı nedâmet
Teennî de'bîd-i hikmet-şîârın
- 33 İriştir ey sabâ bu ehl-i dilden
Ola rehber bana bu yâdigârın
- 34 İder şiddet ki yokdur rahmi çarhın
Bukâ'-ı sabr ola cây-ı karârın

- 35 Zarîfâne gerek inşâd-ı eş'âr
Sükût et yoksa Râşid iktidârın (Ahmed Râşid 1324: 17-18)

Sonuç

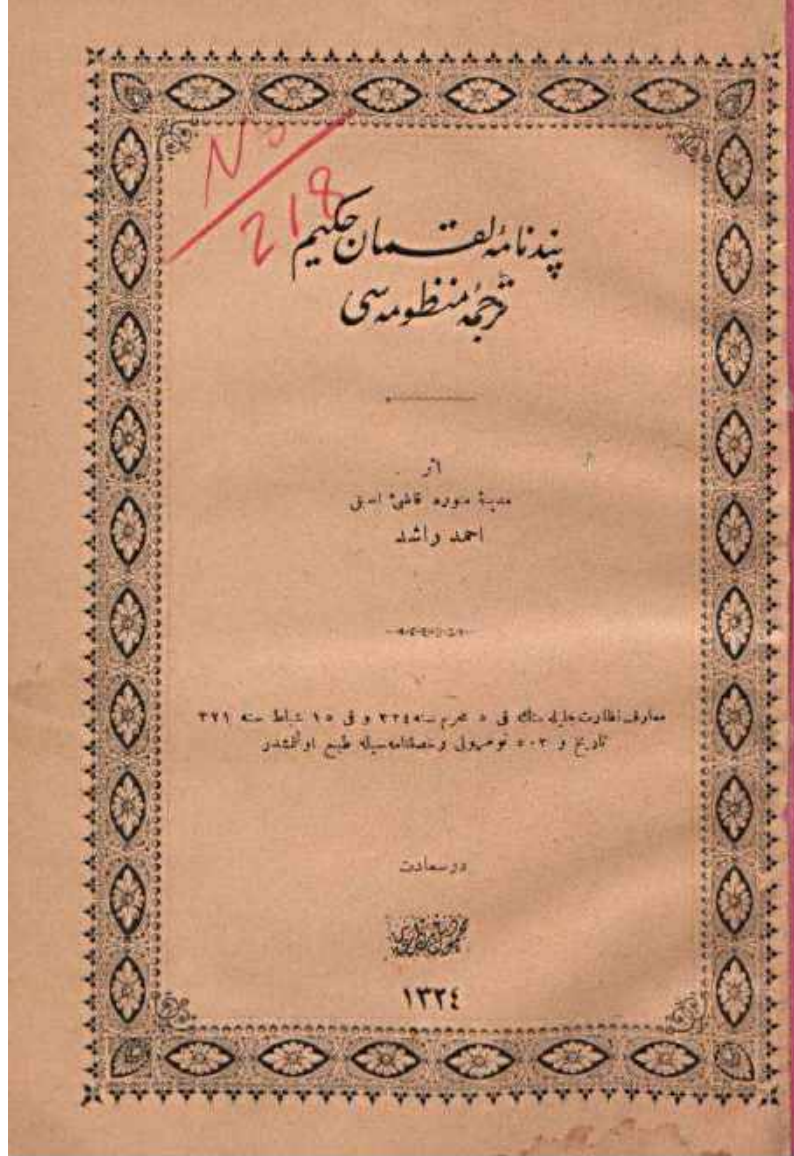
Sonuç olarak, 19. yüzyıl şairlerinden olan Ahmed Râşid'in Bahariyye'sinin şekil yönünden klasik şiir geleneği çerçevesinde değerlendirildiğinde ölçü, nazım birimi ve ahenk özellikleri bakımından kaside nazım şeklinin özelliklerini taşıdığı; fakat bölümlerden oluşmaması, muhteva özellikleri ve eserin yazılış amacı göz önünde bulundurulduğunda oldukça orijinal bir örnek olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Özellikle numaralandırılan 27 çiçek ve bitkinin, klasik şiir çerçevesinde taşıdıkları anlamlar itibarıyla birer bahçe sakini olarak ele alınması kasidenin önemli bir bahariye örneği olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

1. Ahmed Râşid (1324). *Pendnâme-i Lokman Hekim Tercüme-i Manzumesi*. İstanbul: Mahmud Beğ Matbaası.
2. Atalay, Mehmet (2004). Câmî'nin Lüccetü'l-Esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Tercümesi, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 23-42.
3. Aydemir, Yaşar (2001). Bahariye, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. Cilt 1. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 315-318.
4. Canım, Rıdvan (2014). *Divan Edebiyatında Türler*. Ankara: Grafiker Yayınları.
5. İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (2000). *Son Asır Türk Şairleri* (Haz. İbrahim Baştuğ). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
6. Kayaokay, İlyas (2018). Ahmed Râşid'in Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzumesi Adlı Mesnevisi, *Çeşm-i Cihan*, 5/2, 71-103.
7. Pala, İskender (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ekler

Ek. 1. "Pend-nâme-i Lokman Hekim Terceme-i Manzûmesi" kapağı

Ek. 2. Bahariyye'nin Bulunduğu Sayfalar (17-18)

SON DÖNEMLERİN ÖNEMLİ YAZIN ADAMI: HANS FALLADA THE IMPORTANT LITERARY MAN IN RECENT YEARS: HANS FALLADA

Zennube ŞAHİN YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Hans Fallada, sadece Almanya’da değil, Avrupa yazınında da adından övgüyle bahsedilen önemli bir yazın adamıdır. 1893 Greifswald doğumlu yazar, yazar olmadan önce tarım ve çiftlik işlerinde uğraşmış ve bir dönem gazetecilik yapmıştır. Yazar, mutlu bir çocukluk dönemi geçirmemiştir. Onun aile içinde yaşadığı sıkıntıları, rahatsızlıkları hem bedeninde hem de ruhunda derin bir iz bırakmıştır. Bu izler, yapıtlarının kaynak noktası olmuş ve edebi platformda yansıma alanı bulmuştur.

Ele aldığımız çalışmada, Fallada’nın yazın dünyasındaki yeri ve biyografisinin onun yazma süreci üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmış ve yapıtlarının merkez noktaları ele alınmıştır. Bu noktaların nedenleri de onun yaşantısı aracılığıyla aydınlığa kavuşturulmuştur. Fallada’nın olumsuz bir çizgide seyreden hayat çizgisi, onun kurgu dünyası ile birleşmiştir. İçerik ve anlatı bakımından dönemsel şartların da zemin hazırladığı Fallada’nın yapıtlarında, kurgusal bağlam da göz önünde bulundurularak bir inceleme alanı belirlenmiştir. Bu doğrultuda, yazarın yazın dünyasında edindiği ayrıcalıklı yeri göz önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler; *Yazma Süreci, Dönemsel Şartlar, Biyografik Veriler.*

ABSTRACT

Hans Fallada is a prominent literary man, who is praised not only in Germany but also in European literature. He was born in 1893 in Greifswald and before he became a writer, he worked in agriculture and farm works and worked as a journalist for a while. The author has not had a happy childhood period. His family's troubles and discomforts have left a deep mark on both his body and his soul. These marks became the source of the works and found a reflection area on the literary platform.

In this study, the place of Fallada in the literary world and the effect of biography on her writing process has been highlighted and the central points of her works are discussed. The reasons of these points are also clarified by his life. The life thread of Fallada in a negative line is united with the world of fiction. In the works of Fallada where content and narrative terms are prepared as well as periodical conditions, a study area has been determined considering the fictional context. In this respect, the author's privileged place in the world of literary was revealed.

Keywords; *Writing Process, Periodic Requirements, Biographical Data.*

Fallada Kimdir?

Hans Fallada ya da gerçek adıyla Rudolf Wilhelm Friedrich Ditzen, ülkemizde giderek artan bir biçimde edebiyat/sanat dünyasının gündemini meşgul etmeye başladı. İlk bakışta bunu yadırgamak mümkün, ancak meraklıları ya da onu tanıyanlar aslında Almanya ya da diğer Avrupa ülkeleri için de aynı durumun söz konusu olduğunu bilirler. Fallada’nın yapıtlarının izini sürmek, yaşamını öğrenmek ile eş anlamlıdır. Yaşarken tanınmayan ancak ölümünden sonra yaşamının son demlerinde ün kazanmaya başladığı bir yazınsal yaşam çizgisi Fallada’nın da kaderi olmalıdır. Fallada yalnız yazar kimliğiyle değil, insan olarak toplum içerisindeki konumu, eylemleri ve rolleri ile de incelenmesi gereken bir kimlik/kişiliktir. Fallada’yı tanımak tam da bu bağlamda çift boyutlu bir durum olarak görülmelidir ve onun gizemli dünyasına öncelikle gerçek Fallada’nın peşinden giderek nüfuz etmek gereklidir.

Fallada’nın yazar olmadan önceki hayatı da en az yazarlık dönemi kadar dikkat çekicidir. Daha çocuk yaşlarında intihar teşebbüsünde bulunan Fallada, babası tarafından kurtarılır, ancak hayatı boyunca hep psikolojik sıkıntılar çeker. Bir düelloda arkadaşını öldüren ve tutuklanarak psikiyatri tedavisi gören Fallada’nın hayatı, yaşadığı bu kötü olay ile olumsuz bir çizgide başlar ve uyuşturucu bağımlılığı ile de

bu olumsuz çizgi devam eder. Bir süre sanatoryumda kalan ve tedavi gören Fallada, psikolojik sıkıntılarından dolayı ruhsal arınma/rahatlama olarak da değerlendirebileceğimiz bir biçimde yazmaya eğilim göstermeye başlar. Fallada'da görülen depresyon belirtileri onun yazmasını/yaratmasını engellemez, ilginç bir biçimde yazmaya olan eğilimini artırır. Daha çok para kazanmak, hayatını devam ettirebilmek için yazmaya başlayan Fallada'nın aylarca sanatoryumlarda kalması, yazma sürecini olumlu yönde etkilerken yazarın sürekli kendisine bağlanan kurgu dünyası kaçınılmaz olur. Bu bağlamda, yapıtlarının genel çerçevesinin onun biyografisi ile netleşmesi, doğal olarak şaşırtıcı olmamalıdır.

Fallada, akıl hastanelerinde kalan bir kişi olarak olumsuz bir tablo çizse de bu olumsuzluğun ona yazın dünyasında olumlu özellikler yüklediği ve onu başarılı bir yazar kategorisine dahil ettiği açıktır. Fallada'nın olumsuz olarak tanımladığımız depresyon durumu, içine kapanmasına neden olur ve o, akıl hastanelerinde kaldığı dönemlerde edebiyata ilgi duymaya başlar. 16 yaşındayken ağır bir kaza geçirmesi ve ertesi yıl da tifoya yakalanmasından dolayı kullandığı ilaçlar, daha sonra uyuşturucu bağımlılığına neden olur. Uzun ve aralıklı olarak kaldığı akıl hastanelerinde sayısız kitap okuması ve okurken de notlar alması, onu yazın dünyasına yakınlaştıran önemli etkenlerden birisidir. Çünkü Fallada, bu akıl hastanelerinde sığındığı kitaplar ile hem yazma hem de aktarma becerisi kazanır. Neredeyse 1929 yılına kadar hayatının büyük bir bölümünü akıl hastanelerinde geçiren yazar, ancak akıl hastanelerinden çıktığı dönemlerde aralıklı olarak toplumla ilişki kurar. Bu ilişki, Fallada'nın topluma/halka bakış açısını netleştirir. Onun gündemde yoğun bir biçimde yer alan yazarlardan birisi olmasında, onun alkol/uyuşturucu bağımlılığına rağmen yazınsal yaratisinin bu bağımlılıktan ve ruhsal sıkıntılarından olumlu bir biçimde etkilenmesinin büyük bir payı vardır.

Yapıtlarında yer alan biyografik verilerin yoğunluğuna dair Carl Zuckmayer, “Kitaplarında anlattığı - sıkıntı, boğucu ve huysuz, aynı zamanda kötü hava ve berbat nefes dolu dünya-, yıllarca yaşadığı kendi dünyasıdır. Fallada, aynı kendi kahramanları gibi teneke kasede yemek yemiş, onlar gibi “bir morfinist olmanın gerçek raporunu” yazmak için yeterli tecrübeye sahip olan sarhoş bir adam”, “aşâğılık bir sarhoş olmuştur.” (Kognak, 1963) şeklinde ifade ederek Fallada ile kahramanlarını özdeşleştirir ve yapıtlarının otobiyografik yönüne gerek figürleri gerekse konuları ile göndermede bulunur.

Fallada'nın Yazın Dünyasındaki Yeri

Fallada, Hitler rejiminin birey üzerindeki kaçınılmaz etkisini edebi platforma oldukça başarılı bir şekilde taşıyan bir yazar olarak 20. yüzyılın önde gelen isimleri arasında yerini alır. Fallada'yı Grass, Böll ve Hitler dönemi eleştirisi yapan daha birçok yazardan ayıran en önemli özellik, aslında yazarın sadece dönem eleştirisi yapması değil, bireyi içinde bulunduğu toplumsal gerçekliği ile birlikte ele almasıdır. Fallada için birey, sosyal ve ruhsal dengenin bütünüdür ve tam da bu doğrultuda birey, yapıtlarında toplumsal gerçekliğin önemli bir üyesi olarak var olur. Bu gerçekliklerin taşıyıcısı rolünde önemli bir fonksiyona sahip olan birey, yazarın yapıtlarındaki konumu ve değeri itibarıyla ön planda yer alır ve bu durum, birey – toplum ilişkisi çerçevesinde Fallada'nın diğer Hitler Dönemi yazarlarından ayrıcalıklı bir yer edinmesine yol açar.

Ancak ölümünden sonra eleştirmenlerin/araştırmacıların merceğine olması gerektiği kadar yansımaya başlayan Hans Fallada'nın yapıtları, yıldan yıla büyük bir kitleye ulaşır. Dünya'nın birçok ülkesinden ve kesiminden okura sahip bir yazar olarak Fallada, olağanüstü kurgu dünyası ile dikkat çeker. Onun okurları arasında özellikle genç araştırmacıların yer almasının altında her daim gündemde kalmasını sağlayan konuları ve bu konuları hem gerçekçi hem de oldukça etkileyici bir dille anlatması yatar. Bu doğrultuda sadece Fallada'nın kendisinin kaleme aldığı yapıtlar değil, onun hakkında çıkan yapıtların sayısı ve yoğunluğu da onun önemli bir yazın adamı olduğu gerçeğini doğrular. Onun yapıtları genel olarak mutsuz ve hayatta mücadelelerinde başarısız insanların hayatını konu edinir. Gerçekçi bir yazar olması, yapıtlarına birer ayna fonksiyonu (Spiegelfunktion) kazandırır ve o, ana hatlarıyla gerçeğin toprağından gelen bir realist olarak değerlendirilir. Fallada'nın realist bir yazar olması, yapıtlarında gündelik hayatın sınırsız yansıması ile kendisini gösterir. (Becker, Weiss, 255)

Fallada, Hitler rejimine karşı olan Vicki Baum, Johannes R. Becher, Lion Feuchtwanger, Leonhard Frank, Ernst Glaeser, Edlef Köppen, Rosa Luxemburg, Erich Maria Remarque, Anna Seghers, Bertha von Suttner, Georg Trakl, Kurt Tucholsky, Friedrich Wolf ve Stefan Zweig gibi önemli yazarların arasında yer alır ve savaş karşıtı ‘Jahrhundertautor’ olarak yazın dünyasında gerçekçi yapıtları ile ön planda yer alır. Yazın aracılığıyla savaşa karşı bir tavır/duruş sergileyen yukarıda adı geçen yazarlar ile Fallada, amaç doğrultusunda aynı noktada buluşur ve savaşa karşı bireysel tepkisini yapıtları aracılığıyla ifade eder.

Jenny Williams, Fallada için “bedensel ve ruhsal bir enkaz” tanımlaması yapar ve onun yarattığı yazınsal izlenimin Batı’da ve Doğu’da farklı olduğunu vurgular. Fallada, 5 şubat 1947 yılında Doğu Berlin’de öldüğünde Almanya’nın humanistik geleneğine katkısından dolayı doğuda övülmüş, ama Batı’da tam tersi bir biçimde faşizme teslim olmasından ve fırsatçılığından dolayı aşağılanmış bir yazardır. Williams’ın bu görüşünü, Johannes R. Becher de Fallada’nın Doğu’da ve Batı’da uyandırdığı yankının farklı boyutlarda olması ile destekler. Becher, Fallada’nın metinlerinin Doğuda ciddi yazınsal ürünler olarak değerlendirildiğini, Batı’da ise önemli bir kesim tarafından basit, yazınsal değeri olmayan ürünler olarak görüldüğünü ileri sürer. Doğu ve Batı Almanya’da Fallada hakkında ortaya çıkan görüşlerin aslında onun hayatının ve yapıtlarının kapsamlı bir değerlendirmesi olduğunu söylemek olanaklıdır. Ayrıca onun yazın anlayışının belirli bir kesime dahil olmaması ve adının belirli bir edebi akımda yer almaması, yapıtlarının bilimsel yönünün ciddi bir biçimde umursanmamasına neden olur. Reinhard Konrad Zachau, ‘*Eine kritische Untersuchung zur Rezeption seines Werks in den Jahren 1930-1997*’ adlı yapıtında Fallada’ya dair bir durum değerlendirmesi yapar ve 1950’li yıllarda Batı Almanya’da Fallada’nın adının neredeyse duyulmadığını dile getirir. Zachau’ya göre Fallada, Rororo - Taschenbuchausgaben aracılığıyla büyük bir etki yaratmasına rağmen ancak 50’li yıllardan sonra popüler olmaya başlar. Bunda 1950’li ve 60’lı yıllarda politik edebiyatın Federal Almanya şartlarında çok fazla rağbet görmesinin payı büyüktür. Ancak, Fallada, sadece politik içerikli değil, aynı zamanda ahlaki, toplumsal yönü ağır basan yapıtları ile 1980’lerden sonra önemli bir yazın adamı olarak karşımıza çıkar. (Häntzschel, Hummel)

Fallada, söz konusu tarihsel süreçten yoğun bir biçimde etkilenmesine rağmen onun yazın anlayışı sadece bu rejimi konu alan yapıtlardan oluşmamaktadır. Onun “*Geschichten aus der Murkelei*”, “*Die schönsten Weihnachtsgeschichten*” gibi öykü kitapları da oldukça dikkat çekicidir. Önemli bir yazın adamı olarak farklı türlerde metinler kaleme alan Fallada, rejimin soğuk yüzünü gösteren romanlarından çocuklar için yazdığı öykülere kadar geniş bir yelpazeye yayılan yapıtları ile oldukça etkileyici bir dünya sunar.

Hans Fallada’nın yaşamı büyük aynı zamanda küçük bir hayat olarak değerlendirilir. Bu değerlendirmede, onun hayatında derin bir iz bırakan ve olumsuz bir hayat tablosu çıkaran uyuşturucu ve alkol bağımlılığının etkisi büyüktür. Ölümünden çok sonra başarılı bir yazar olarak gündeme gelen Fallada, bu olumsuz, küçük özel hayatına büyük çapta yapıtlar sığdırır. Bu yüzden Fallada, Doğu Alman Yazını içerisinde hakkında sayısız yayının yapıldığı yazarlardan birisi olur. Tom Crepon: “*Leben und Tode des Hans Fallada*”, Jürgen Manthey: “*Hans Fallada*”, Rudolf Wolff: “*Hans Fallada. Werk und Wirkung mit bibliographischem Anhang*”, Gunnar Müller-Waldeck -Daniel Rother; “*Hans Fallada – nach wie vor: Betrachtungen – Erinnerungen – Gespräche – biographische Splitter*”. Bunlar, Fallada hakkında kaleme alınan yapıtların birkaç örneğidir. (Zachau, 1990) “*Herkes Tek Başına Ölüyor*”, “*Kurtlar Sofrasında*”, “*Ayyaş*”, “*Köylüler Kodamanlar, ve Bombalar*”, “*Küçük Adam Sana Ne Oldu?*” gibi birkaç yapıtı Türkçe’ye çevrilen Fallada, Almanya’nın gerilim dolu Hitler dönemini genellikle halktan seçtiği figürleri ile somutlaştırır.

Alman yazın tarihinde ve eleştirisinde büyük şehir romanları olarak da tanımlanan Fallada’nın romanları, sadece ideolojik açıdan ele alınan roman türleri değildir. Yazar, ideolojik boyutun dışında ana hatlarıyla modern dönem eleştirisi de içeren romanları ile Erich Kastner, Irmgard Keun gibi Weimar cumhuriyetini sorgulayan büyük şehir romancıları (Grossstadt-Romancier) arasında yer alır. (Hoogveen, Würzner, 1986)

Fallada'da Gerçeklik-Kurmaca İlişkisi ve Politik Angajman

Özellikle gerçek dünyadan beslenerek kurmaca bir dünya yaratan ve metinlerini gerçeklik-kurmaca ilişkisi çerçevesinde politik bir angajmana dayandıran Fallada, kurgu dünyasını daha çok Hitler rejiminin halka uyguladığı baskı/eziyet ile başarılı bir biçimde bütünleştiren bir yazardır. Politik bir bilinçlendirme amacı güden yapıtları, Hitler rejimine ışık tutması ile dönemin genel karakterini yansıtması açısından önemli birer kaynak işlevi de görür. Geçmiş ve şimdiki zaman arasında bağ kurarak bir sistem eleştirisinde bulunan Fallada, bu doğrultuda gerçek ve kurmaca dünya arasında ince bir çizgi çizer. Bu çizgi, yazara hem sosyal hem de politik bağlamda geniş bir hareket alanı sağlar. Çünkü gerçeklik ve kurmaca ilişkisi, onun yapıtlarının belirleyici bir noktası olarak gerçeğin edebi bir yapıtta bütünleşmesi açısından iyi bir örnek oluşturur.

Fallada'nın 1920 yılında ilk romanı "*Der junge Goedeschal*" (*Genç Goedeschal*) yayınlanır ve roman, biyografik içeriği ile dikkat çeker. 1923 yılında ikinci romanı "*Anton und Gerda*" yayınlanır, ancak aynı yıl uyuşturucu nedeniyle 3 yıl hapis yatmak zorunda kalır. Uyuşturucu sorunu onun hayatında yaşadığı sıkıntıların kaynağı olur. 1931 yılında yayımlanan "*Bauern, Bonzen und Bomben*" (*Köylüler, Kodamanlar ve Bombalar*) ve 1932 yılında yayımlanan "*Kleiner Mann, was nun?*" (*Küçük Adam Ne Oldu Sana?*) adlı yapıtları, onun adının duyulmasında oldukça etkili/önemli olur ve bu doğrultuda Fallada, yazın dünyasında sağlam bir yer edinir. (Weber, 66-68) Ancak 1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesiyle onun yazma gücü/serüveni değişir. Söz konusu romanları Almanya'da yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunları ele alır ve Fallada, bu romanlarıyla Nazi rejimine karşı bir tavır sergiler. Bu tavrından dolayı hapis cezası alan Fallada, bir süre tutuklu kalarak daha sonra serbest bırakılır. Fallada, özel hayatında eşiyile yaşadığı sıkıntılardan dolayı eşinin kafasına silahla vurur ve tekrar hapis cezası alır. Hatta hapiste kaldığı sırada Rowohlt yayınevinin müdürü Paul Mayer onu ziyaret eder ve Fallada, ona bağımlılığı hakkında şunu dile getirir: "*Bana verilen bu iki yılın sonuna kadar dayanmak istiyorum, bu benim için son alkol-bağımlılık tedavisidir.*" (Kognak, 1963) Yaşadığı bu olaylar, onun yapıtları için birer malzeme olur. Toplumsal ve ruhsal sıkıntıları ve Nazi döneminin şartları yapıtlarının ana dokusunu oluşturur. (Lutz- Jessing, 166)

Fallada'nın 1944 yılında bitirdiği ancak birtakım eksikliklerin ölümünden sonra doldurulduğu *Der Trinker* (*Ayyaş*) adlı romanı, onun alkol ve uyuşturucu bağımlılığını ayrıca Nazi baskısını ele alır ve roman, ancak 1950 yılında yayımlanır. Romanın başkişisi olan Erwin Sommer ile Hans Fallada'nın benzerliği oldukça dikkat çekicidir. Fallada, Sommer'i kendisi gibi alkol bağımlısı bir kişi olarak donatır ve seçtiği hapisane ve akıl hastanesi gibi mekanlarla onun yine kendi hayatına bir dönüş yaptığı açıkça ortaya çıkar. Fallada'nın olduğu gibi başkişi Sommer'in de kendisini beğenmemesi ve bunu romanda sık sık dile getirmesi, yazar ve figür arasındaki benzerliklere bir örnektir; "*Bazen aynada kendime bakıyordum, korkunç bir mutlulukla yıpranmış kirli sakalla kapanmış, şişmiş ayrıca da yanmış gibi görünen kara kuru kalmış yüzümü inceliyordum.*" (Fallada, 1988, 78) Okuru, alkol bağımlısı bir bireyin kriz dönemine tanık eden roman, "*İnsan her şeye alışıyor; korkarım en çabuk alıştığı şey de aşağılık bir durumda yaşamasıdır.*" (s. 10) şeklindeki kesiti ile Sommer'in içinde bulunduğu durumu somutlaştırırken, onun Fallada ile aynı şeyleri tecrübe ettiğini de açığa çıkarmış olur. Kontrolünü tamamen kaybeden Sommer'in yaşadıklarını aktaran roman, figürün akıl hastanesine kapatılması ve Nazi rejiminin baskısı ile Fallada'nın bir akıl hastanesinde kaldığı ve psikiyatri tedavisi gördüğü yıllara göndermede bulunur. Aslında roman, bireysel bir öyküyü toplumsal bir gerçekle bütünleştirir/birleştirir. Söz konusu romanda sadece alkol bağımlılığı değildir konu, bireyin aynı zamanda yeni bir hayat/düzen arayışı bu bağımlılık motifi ile verilmeye çalışılır.

1945 yılında kaleme aldığı "*Jeder stirbt für sich allein*" (*Herkes Tek Başına Ölüyor*) adlı romanı, büyük bir yankı uyandırır ve kısa sürede tükenir. Savaş sonrası yazının önemli bir parçası olan bu roman, okuru sıra dışı tarihsel bir sürece tanık eder ve Fallada'yı dünya çapında bir üne kavuşturur. Gestapo dosyalarındaki kayıtlara göre ele alınan roman, 1940-1942 yılları arasındaki Almanya'nın sosyal-tarihsel sürecini evli bir çiftin yaşadıkları üzerinden betimler. Hatta Fallada, bu kayıtlardan dolayı romanın gerçeklik-kurmaca ilişkisini şu şekilde değerlendirir; "*(...) Gestapo dosyalarındaki bilgilere dayanılarak anlatılmıştır. Evet, büyük bir bölümü bu dosyalardaki gerçeklerdir. Unutmamak gerekir ki, bir roman kendi kurallarına da uymak zorundadır. Bu iki insanın özel yaşamlarından romanda olduğu*

gibi söz edilmemektedir. İşçi karıkocanın yaşamını gözümün önüne getirdiğim gibi anlatıyorum. Onlar romandaki diğer figürler gibi düşlemimin özgür yarattığı iki kişidir. Önemli olan, anlatılanların içeriğindeki gerçeklerdir.” (Fallada, XV) Fallada, insanlık ve erdem için gerekli bütün duyguları yok eden bu sistem çerçevesinde, Berlin’de yaşayan Quangel çiftinin yaşadıklarını konu edinir. 20. yüzyılın önemli politik durumlarına ışık tutan roman, aynı zamanda modern dönem insanının toplumsal ve ahlaki yönünü irdeler. Sistemle bir tartışma içerisinde olan roman, totaliter rejimin baskıcı yönüne odaklanır ve insanın, insani değerlerin yok edilmesine karşı bir tutum sergiler. Roman, Nasyonal Sosyalist Rejimin Almanya’daki gerçek yüzünü bire bir yansıtır ve okuru iktidarın işkence dolu günlerine tanık eder. Bu korkunç dönem, Fallada’nın perspektifinden gelecek kuşaklara aktarılır. Çiftin antifaşist bilgiler içeren “Weisse Rose” isimli kağıtları insanlara dağıtarak iktidarın gerçek yüzünü gösterebilme çabası, Hitler rejimine karşı gelme girişimi ve halkın baskı altında tutularak korku içinde yaşaması, Fallada’nın geçmişle hesaplaşma ve insanları bilinçlendirme arzusu ile bütünleşir. Nitekim yazarın bu arzusu, romanın başlangıcından sonuna kadar seçtiği figürlerle ve kurguladığı olay örgüsü ile netleşir.

Fallada, söz konusu romanda Hitler rejimine rağmen yeni bir düzen, yeni bir hayat arayışına başlayan insanların var olma mücadelesini aktarır. Roman, diktatörlük döneminde sadece ölümden değil günlük hayatta da insanın yalnız olduğu mesajını verir. Bu mesajı verirken zorbalığın, baskının ve şiddetin portresini söz konusu çiftin yaşadıklarından yola çıkarak somutlaştıran Fallada, özgürlüğün ve insan haklarının korunması gerektiğini savunur. Fallada’nın bu savunmasında, şüphesiz oğullarını cephede kaybeden çiftin Nazi rejimine karşı gelmesi ve bu doğrultuda rejime meydan okuma mücadelesi belirleyici bir rol üstlenir. Özgürlük, Fallada’nın hemen hemen bütün yapıtlarında ön plana çıkar, ancak “Herkes Tek Başına Ölür” adlı romanında bireyin özgürlük arzusu ve hak/adalet anlayışı sistem eleştirisine paralel bir biçimde gelişir.

Fallada’nın küçük insanları anlattığı “*Köylüler Kodamanlar ve Bombalar*” romanı, Almanya’nın ekonomik kriz sürecini ele alırken Hitler rejiminin işverenden işçiye kadar halktan olan herkese uyguladığı baskıyı gün ışığına çıkarır. Romanda çiftçilerin yüksek vergiyi siyah bayraklarla provoke etmesi ve iktidardakilerin bu durumu yok sayması, Almanya’nın politik sürecini net bir biçimde ortaya koyar. Yazar, bu romanda sürekli kötü giden ekonomik durumun altında yatan olayları ve buna neden olan iktidarın oyunlarını oldukça gerçekçi bir biçimde yansıtır. Basın ve siyasilerin birbirlerine çok uzak görünürken arka planda yaptıkları işbirliğini ve oyunlarını, halka kurulan komploları, herkesin tek bir kişi için çalıştığı, güvenin yok olduğu Hitler dönemi Almanya’sını bütün çıplaklığıyla göz önüne serer. İktidarın/gücün yanlış kullanımı, insan haklarının ve özgürlüğünün kısıtlanması, ayaklanma, ideolojik sınıflar ve baskı hem politik hem de sosyal açıdan ele alınır. Fallada’nın bu romanı Yahudi yapımcılar tarafından filmleştirilir ve Fallada, Nazi yönetimi tarafından tehlikeli yazarlar listesine dahil edilir.

Özellikle I. Dünya savaşından sonraki dönemi ele alan yapıtları, onu realist bir yazar kategorisine dahil eder. Konuları gereği yapıtlarında söz konusu olan humanist yaklaşımı, Fallada’nın toplumsal yönüne dikkat çeker. Genel olarak halktan seçtiği roman kahramanları ile hem toplumsal hem de politik konuları gerçekçi bir dille yansıtır. Fallada, Nazi döneminin Almanya’sını siyasi oyunlardan insanın değerini kaybetmesine kadar bütün ayrıntıları ile işler. Fallada, farklı toplumsal grupları merkezine alır ve bu grupların eğitim seviyelerini ve pozisyonlarını, sınırlarını, karşılaştıkları tehlikeleri edebi bir platformda harmanlar. Ayrıca modernizm içinde bireyin konumunu, hakim olan kültürel, mental, ekonomik, toplumsal süreçlerin birey üzerindeki etkisini mercek altına alır. Diğer insanların karşısında iktidar konumunda olan figürler ya da tam tersi bir biçimde iktidar karşısında ezilen figürler seçen Fallada, hem sosyal hem de siyasal eşitsizliğe vurgu yapar. Bu doğrultuda güçlülerle güçsüzleri karşı karşıya getiren yazar, aslında karşı karşıya getirmekten çok iktidardakilerin kendilerine karşı olan herkese uyguladığı baskıyı bir kurgu çerçevesinde somutlaştırır. (Lange – Hagestedt, 1-3)

SONUÇ

Fallada’nın kaleme aldığı romanlarının, öykülerinin ve dramalarının hem gerçeğe dayanması hem de bu gerçekliğin kurgu ile birleşerek akıcı bir biçimde aktarılması onun son dönemlerin popüler yazarı olmasında oldukça etkili olmuştur. Fallada önemli bir yazın adamı olarak, varlığını hem biyografisi hem

de anlatım biçimi ile netleştirmiş ve gerçeği yok etmeden kurguladığı olay örgüleri ile yazın dünyasında göz ardı edilmeyecek bir yer edinmiştir.

Fallada, son dönemlerde araştırmacıların ilgisini çeken bir yazar olarak Hitler dönemine ışık tutan yapıtları ile hem toplumu hem de bireyi yapıtlarının merkez noktasına yerleştirmiş ve okuru tarihsel bir sürece tanık etmiştir. Yazın dünyasında ayrıcalıklı bir yer edinen Fallada, yapıtlarında söz konusu tarihsel geçmişin etkilerine göndermede bulunmuştur. Ana hatlarıyla gerçeklik-kurmaca ilişkisi çerçevesinde bir roman konsepti çizen Fallada, ideolojik savaşın ve aynı zamanda iktidarın sosyo/politik otoritesinin birey üzerindeki etkisini yazın aracılığıyla aktaran son dönemlerin popüler ismi olarak özel bir inceleme/araştırma alanı sunmuştur. Bu özel alanın çerçevesini şüphesiz yazarın aktarım biçimi netleştirirken, kolektif bilinçlendirme amacı da bu konuya eğilim gösterilmesinde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir.

Kaynakça

1. Bernd Lutz, Benedikt Jessing (Hrsg.), Metzler Autoren Lexikon, J.B.Metzler, Stuttgart-Weimar: 2004
2. Günter Häntzschel, Adrian Hummel, Jörg Zedler, Deutschsprachige Buchkultur der 1950er Jahre: fiktionale Literatur in Quellen, Analysen und Interpretationen, Harrassowitz Verlag: Wiesbaden 2009.
3. Hans Fallada, Der Trinker, Rowohlt Verlag, Reinbek 1976
4. Hermann Weber, Juristensöhne als Dichter: Hans Fallada, Johannes R. Becher und Georg Heym, Der Konflikt mit der Welt ihrer Väter in ihrem Leben und ihrem Werk, Berliner Wissenschafts-Verlag, Berlin 2009.
5. Jos Hoogeveen, Hans Würzner, Ideologie und Literatur(wissenschaft), Rodopi Verlag, Amsterdam 1986
6. Morgens Kognak: Fallada, 22.05.1963, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-45143880.html>, Erişim Tarihi; 25.07.2018
7. Nele Holdack (Hrsg.), Es muss einer den Frieden beginnen: Jahrhundertautoren gegen den Krieg, Aufbau Verlag, Berlin 2013
8. Patricia Fritsch-Lange, Lutz Hagededt, Hans Fallada: Autor und Werk im Literatursystem der Moderne, De Gruyter Verlag, Berlin/Boston; 2011.
9. Reinhard Konrad Zachau, Hans Fallada Als Politischer Schriftsteller, Peter Lang Publishing, 1990
10. Sabina Becker –Christoph Weiss, Neue Sachlichkeit im Roman, Neue Interpretationen zum Roman der Weimarer Republik, J.B.Metzler Verlag, Stuttgart-Weimar 1995.

ATTİLÂ İLHAN'IN ŞİİRLERİNDE SOSYAL BİR PROBLEM OLARAK KÖYDEN KENTE GÖÇ OLGUSU URBAN IMMIGRATION CASE FROM A VILLAGE AS A SOCIAL PROBLEM IN ATTİLÂ İLHAN'S POEMS

Murat KACIROĞLU

Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Türk şiirinde toplumcu anlayışın önemli isimlerinden biri olan Attilâ İlhan, şiirlerinde toplumsal problemleri sosyal-realizm çerçevesinde dile getirmiştir. İlk şiir kitabından itibaren köyden kente göç eden ve kent ortamında tutunmaya çalışan insanların öykülerinin toplumcu bir bakış açısından anlatan şair, toplumcu bakışın yanında bireysel bakışa da yer vererek bu tip insanların iç dünyalarına da inmeye çalışır. Kent-köy zıtlığı arasında kalan bireyin yaşadığı bunalımları anlatan Attilâ İlhan'ın sosyal-realist anlayışını şematik anlatıma düşmeden sunar. Bu bildiri de şairin bu şiirleri değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: *Attilâ İlhan, Köy, Kent, Göç, Şiir*

ABSTRACT

Attilâ İlhan, who is one of the important figures of the socialist understanding in Turkish poetry, expressed the social problems in the context of social-realism in his poems. The poet who tells the stories of the people who migrated from the village to the city and tried to hold in the urban environment from a socialist point of view, tries to descend into the inner world of such people by including the individual perspective besides the social perspective. He presents the social-realist conception of Attilâ İlhan, who describes the depressions experienced by the individual between the urban and village opposites, without any schematic explanation. In this paper, the poet's poems will be evaluated.

Key Words: *Attilâ İlhan, Urban, Village, Immigration, Poem.*

Giriş

Cumhuriyet sonrası Türk şiirinde toplumcu duyarlılığın önemli isimlerinden bir olan Attilâ İlhan sanatın ve edebiyatın toplumsal olandan doğduğunu, toplumsal etkilerle gelişip değiştiğini savunur. Bu bağlamda sanatçının toplumsal görevlerinin olduğuna dikkat çeker. Sanatçının yaşadığı toplumun gerçeklerini göz önünde bulundurarak onu tarihsel bakımdan ileri bir noktaya taşımakla yükümlü olduğunu düşünen Attilâ İlhan, sanatçının toplumsal durumlar karşısında edilgen bir durumda kalarak toplumsal etkilerin “bilinçsiz aynalığını” yapmasıyla oluşan sanatın toplumsal ve toplumcu bir sanat sayılamayacağını belirtir.¹

Bununla birlikte sanatın ve sanatçının toplumsal görevini yaparken estetik kaygılara da sahip olması gerektiğini düşünen Attilâ İlhan, poetik açıdan toplumsal amaç ile estetik amacı birleştirmeye çalıştığı için kendi kuşağının mutlak toplumcu sanatçılarından ayrılır. Sanatın toplumsal görevini “sanat kalarak”² yerine getirmesi gerektiğine inanan şairin ilk şiir kitabı *Duvar*'dan itibaren toplumsal sorunları bu çerçevede ele aldığı görülür. Bu çerçeve içerisinde köy ırgatlarından şehirliliğe kadar toplumsal yapının geniş kesimlerinin hayatlarına eğilen Attilâ İlhan'ın toplumcu yaklaşımında sınıf düşüncesinden ziyade bireyi/insanı merkeze alan bir yaklaşımı vardır. Toplumsal sorunları sınıfsal boyutta gören ve yaklaşımlarında toplumsal sınıfı tipikleştirme yoluna giden toplumcuların aksine Attilâ İlhan toplumsal sınıfın çekirdeği olan insanı merkeze alarak bireyin trajedisini emek-sınıf bağlamında okumaya çalışır. Attilâ İlhan'ın toplumsal sorunları bireyin iç dünyası üzerinden anlattığı şiirlerinde 1950'li yıllardan itibaren görülen toplumsal değişimin yansımaları geniş bir şekilde yer alır. İşçi sınıfının tam manasıyla

¹ Attilâ İlhan, “Sanat Sorunları I”, Gerçekçilik Savaşı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2004, s. 61

² Attilâ İlhan, “Sanat Sorunları II”, Gerçekçilik Savaşı, s. 63

teşekkür edişinin başlangıcı sayılabilecek bu devreden sonra işçilerin hayatlarına yönelen şair, bunun yanında özellikle köylerden kentlere doğru artan iç göçün neden olduğu problemleri de bireyin iç dünyasını merkeze alarak anlattığı görülmektedir. Anadolu'nun farklı bölgelerinden büyük kentlere özellikle İstanbul'a göç eden burada yaşam savaşı veren insanları temsilen seçtiği kahramanların yaşadıkları gerilimleri anlatan Attilâ İlhan'ın konuyu Toplumcu-gerçekçi edebiyat anlayışının şematik yaklaşımlarıyla yani sadece ezen-ezilen, köy/kent ilişkisi açısından da ele almadığı da görülür. Bu ilişkide bireyin neler hissetmiş olabileceği üzerinde de yoğunlaşır.

1. “eyi muz eyi” Adlı Şiirde Emeğin Yabancılaşması ve Göçün Yarattığı Gerilim

Attilâ İlhan'ın toplumcu düşüncüyü bireyin macerası üzerinden anlattığı şiirlerinden biri olan *ey muz eyi*³ de Tokat'ın Reşadiye ilçesinden İstanbul'a göç eden *Silahşor Ahmet*'in hikâyesi anlatılır. Attilâ İlhan, 1955 yılında yayımladığı *Yağmur Kaçağı* isimli şiir kitabında yer alan bu şiirle o yıllarda kırsal kesimin dağılmaya başladığı için şehirlere yapılan göçleri somutlaştırmak istemiştir.⁴ Aynı zamanda şiirde ideolojik açıdan üretici-emek ilişkisinin göç olgusuyla birlikte ele alındığı da görülmektedir. İstanbul'a göç eden Ahmet'in “muz” satarak geçimini sağlamaya çalışmasına eşlik eden bir yabancılaşma biçimi vardır. Marksist düşüncenin temel kavramlarından biri olan “yabancılaşma” bu şiirde, üretim-emek sürecindeki insan ile emek veya emeğin nesnesi arasındaki kopuşu ifade edecek biçimde kullanılmıştır. Tokatlı Ahmet'in tarihsel, sosyal ve ekonomik açıdan çok uzağında olan “muz” yabancılaşmanın nesnesi konumundadır ve İstanbul sokaklarında seyyar satıcı olarak hayatını devam ettirmeye çalışan Ahmet'in “muz”la kurduğu ilişkide emek-üretim nesnesi ve insan ilişkisi parçalanmış durumdadır. Bu parçalanmayı “*muz ıscah delisi ne gonuştun akran/ağacını dalını biz köycek tanıman*”⁵ mısralarıyla dile getiren öznenin “*nerden yiyecuh dersin portikeli muz*”⁶ mısraında sattığı ürünün başka bir deyişle emek nesnesinin ne kadar uzağında ve ona yabancılaşmış olduğu görülür. “Muz”un coğrafi açıdan uzaklığı da söz konusu yabancılaşmayı çoğaltan bir durum arz eder. Türk kültüründe ve yeme-içme geleneğinde yeri olmayan “muz”u ilk defa İstanbul'da gören ve hayatta kalabilmek için onu satmak zorunda olan Ahmet'in durumu bir taraftan da ironiktir. Tokat'tan İstanbul'a göç eden Ahmet'in “muz” satan birine dönüşmüş olması yabancılaşmanın boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Bu yabancılaşmayı yaratan şey ise ekonomik süreçtir. Ahmet'in Reşadiye'den İstanbul'a göç etmesine neden olan olgu geçim sıkıntısıdır. Memleketinde “silahşor” lakabıyla bilinen Ahmet, göç ettiği İstanbul'da bir seyyar satıcıya dönüşmüştür. Bu çelişkinin merkezinde “muz” imgesiyle verilen bir boşluk veya bu durumun yarattığı bir gerilim söz konusudur. Reşadiye'den İstanbul'a gelen ve bu büyük şehirde yaşamak zorunda olan Ahmet'in “muz” satarken dolaştığı İstanbul sokaklarıyla ilgili duygusunda da bir gerilim söz konusudur. “*çarşıkapı'dan yola düşürdüm eyi muz eyi/hemi aksaray'ı aşırđım eyi muz eyi/apartumanlar eh üstüme üstüme geliyeler*”⁷ mısralarında kendini gösteren bu gerilimde taşra-şehir zıtlığının birey üzerindeki olumsuz tesirleri yansımaktadır. Taşradaki durgun ve sakin hayata karşı İstanbul'un karmaşası/binaları karşısında çaresiz kalan birey, kendini kısıtlanmış hisseder ve Ahmet bu duyguyu her zaman yaşamaktadır.

Kent hayatının katı maddi kuralları karşısında ayakta durmaya çalışan ve İstanbul'a göç eden insanların hayatlarının tipik durumlarının da yansıdığı bu şiirde Ahmet'in bu anlamda hem bireysel tarafı hem de tipik tarafı bir arada verilen bir örnek olduğu söylenebilir. Her gün İstanbul'un sokaklarında seyyar satıcılık yapan birçok taşralı gibi Ahmet de gecelerini “*unkapanı'nda kermo'nun hanı*”nda⁸ geçirmektedir.

³ Şiirin adını oluşturan kelimelerin ilk harfleri kitaptaki biçimiyle küçük harflerle yazıldığı için burada da aynı şekilde kullanıldı. Alıntılanan diğer şiirlerde de şairin tercih ettiği imlâ biçimlerine uyulmuştur.

⁴ Attilâ İlhan, Yağmur Kaçağı, “Meraklısı İçin Notlar”, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s. 107

⁵ Attilâ İlhan, Yağmur Kaçağı, s. 77

⁶ Attilâ İlhan, Yağmur Kaçağı, s. 77

⁷ Attilâ İlhan, Yağmur Kaçağı, s. 77

⁸ Attilâ İlhan, Yağmur Kaçağı, s. 78

2. Büyük Şehirde Kaybolan Bir Taşralı: Deli Asâf

Attilâ İlhan'ın büyük şehirlere göç etmek zorunda kalan insanların dramlarını bireyin psikolojisini merkeze alarak anlattığı şiirlerinden biri de yine *Yağmur Kaçağı*'nda yer alan *deli asâf* adlı şiirdir. Şekvıranlı köyünden İzmir'e göç eden Asâf'ın büyük şehirde köyünden uzak bir gurbet hayatı içinde kayboluşunu anlatan şiir için "*Meraklısı İçin Notlar*" kısmında bu şiirin içeriğinin iki anlam taşıdığını belirten Attilâ İlhan, hem kırsal kesimden şehirlere göçün altının çizildiğini hem de dağlarda kaybolmuş bir köyde yaşayan Deli Asâf isimli bir köylünün gelip geçen kamyonlar yüzünden içinde beliren 'dünyayı görmeye gitmek' tutkusuyla⁹ İzmir'e göç edişini anlatan bir şiir olarak değerlendirir.

Balıkesir'in dağ köylerinden biri olan Şekvıranlı köyünde yaşayan Deli Asâf'ın köyün yakınlarından geçen kamyonlara bir taşralının/köylünün duyduğu ilginin bir sonucu olarak bu kamyonların geldiği yer olan İzmir'e gitme arzusuna düşmesiyle yola inip bu kamyonlardan birine binmesiyle başlayan bir macera söz konusu edilir. "[Ş]ekvıran ahalisi uzun dağ adamları"dır ve bu adamlardan biri olan Deli Asâf, "*bıyıkları çitlembik bakışları bir tuhaf*"tır ve "*kamyonlar dursun ister el eder.*"¹⁰ Kamyonlarından birine binmek için günlerce yol üstünde bekleyen Deli Asâf daha sonra yürüyerek yola çıkar ve İzmir'e ulaşır. "[İ]zmir derler bir şehir uzakta bir yer imiş/üstünde parça parça kara bulutlar gezer"¹¹ mısralarında yer eden büyük şehir imgesinin "üstünde parça parça kara bulutların" dolaştığı bir şehir olarak nitelendirilmesi de büyük şehre yönelik olumsuz bir algının ürünü olarak ortaya çıkar. İzmir'e geldikten sonra yaşadıklarına dair bir öyküye yer verilmemesine rağmen, buradaki hayatını "*üstünde parça parça kara bulutlar gezer*"¹² mısraında vurgulanan olumsuz/kötücül duyguyla birlikte düşündüğümüzde neredeyse bir masal kahramanı olarak anlatılan Deli Asâf'ın burada mutlu bir hayat sürmediği anlaşılmaktadır. İzmir'e cebinde elli kuruşla giden Deli Asâf'la ilgili rivayet edilen şey onun köyünden uzakta gurbette öldüğüdür.

3. Hammal Şakir'in Dramı

Attilâ İlhan'ın köyünden kalkıp İzmir'e gelen ve burada hamallık yapan Şakir'in hikâyesini anlattığı "hammal şakir'e ketenhelvacı mânileri" adlı şiirinde ise yoksulluğun neden olduğu dramatik bir hayata dair tablolar yer alır. "[B]ubam köylü hammal şakir"¹³ şiirin öznesi olarak karşımıza çıkar. Şairin "*Meraklısı İçin Notlar*"da bu şiirler ilgili verdiği bilgiye göre Anadolu'nun çeşitli köylerinden İzmir'e göç eden ve rıhtımda hamallık yapan insanları ketenhelva satanların söyledikleri mânilerin diliyle anlattığını ve bu hamallarından biri olan Şakir'in kurduğu bir çift pabuç hayalini dil getirdiğini belirtir.¹⁴ Büyük kentlere göçün doğurduğu en büyük sorunlardan biri olan yoksulluk ve bunun yarattığı psikolojik gerilim bu şiirde mâni türünün imkânları içinde yeni ve farklı bir üslupla anlatılır. Hamal Şakir'in köyden büyük kente göç eden geniş kitlelerin temsilcisidir ve "bubam köylü hammal şakir" mısraında tanımlandığı üzere Anadolu'nun ismi belli olmayan bir köyünden İzmir'e göç etmiştir. İzmir'deki yaşantısına damga vuran şey ise derin bir fakirliktir. "[A]yaklar yalın ensede hörgüç"¹⁵ mısraında fakirliği vurgulanan Şakir'in en büyük hayali "bir çift pabuç" sahibi olmaktır. Bu hayaline sebep olan şey çıplak ayaklı olmasıdır. "[S]ırmadan olsun kaytanı/silme kabara tabanı/yumurta kopuk dini imanı"¹⁶ mısralarında bu hayalin sebebi daha iyi anlaşılır. Çıplak tabanları yük taşımaktan şişen Hamal Şakir'in kurduğu hayal bu manada anlaşılmalıdır.

⁹ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, "Meraklısı İçin Notlar", s. 108

¹⁰ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, s. 82

¹¹ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, s. 83

¹² Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, s. 83

¹³ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, s. 85

¹⁴ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, "Meraklısı İçin Notlar", s. 108

¹⁵ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, s.85

¹⁶ Attilâ İlhan, *Yağmur Kaçağı*, s.86

Sonuç

Cumhuriyet sonrası Türk şiirinde toplumcu anlayışın önemli isimlerinden biri olan Attilâ İlhan bağlı olduğu Marksist ideolojinin sanat anlayışını belirleyen Toplumcu-gerçekçiliği kendine özgü yorumuyla ortaya koyan bir şairdir. Attilâ İlhan'ın şiirlerinde Türk toplumun 1940'lı yıllardan itibaren geçirdiği değişimleri ve yaşanan sosyal/siyasal olayları bireyi merkeze alarak anlattığı görülür. Söz konusu sorunlardan biri de 1950'li yıllardan itibaren büyük kentlere olan göçün artmasıdır. Bu konuyla ilgili şiirlerini *Yağmur Kaçağı* adlı şiir kitabında toplayan şair, göçün neden olduğu sorunları bireyin macerasını merkeze alarak anlatır. Anadolu'nun farklı köylerinden büyük şehirlere gelen Ahmet, Asaâf ve Hamal Şakir gibi kahramanların öykülerini şiirleştiren Attilâ İlhan psikolojik gerilimler eşliğinde bu sosyal sorunu anlatır.

HAKAN YEL'İN RÜZGÂR EKENLER ADLI ROMANINDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ TURKISH-ARMENIAN RELATIONS IN THE HAKAN YEL'S "RÜZGÂR EKENLER" NOVEL

Murat KACIROĞLU

Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Yakın dönem Türk tarihinin en önemli olaylarından biri olan Ermeni Tehciri ve bu olay çerçevesinde değerlendirilen Türk-Ermeni ilişkileri tarihçilerin, siyaset adamlarının olduğu kadar yazarların da ilgisini çekmiştir. Türk edebiyatında özellikle roman türünün imkânları içerisinde bu konuya dair birçok roman kaleme alınmıştır. Bu romanlar içerisinde yer alan ve Hakan Yel'in kaleme aldığı Rüzgâr Ekenler adlı roman kurgusu ve tekniği açısından olduğu kadar tematik açıdan da Türk-Ermeni ilişkilerine dair farklı yorumlar getirmektedir. İki halk arasındaki ilişkileri insanî açıdan ele alan yazar farklı imgelerle konuyu işlemiştir. Türk-Ermeni ilişkisinde iyi/kötü, olumlu/olumsuz zıtlıklarını romanın kurgusunda yerleştiren Hakan Yel'in ideolojik kaygıların dışında kalmaya çalışmıştır. Bu bildiride söz konusu roman kurgu ve tema açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Türk, Ermeni, kardeşlik, roman.*

ABSTRACT

The Armenian Relocation is one of the most important events in recent Turkish history and the Turkish-Armenian relations evaluated within the framework of this event, it attracts the attention of writers as well as historians and politicians. Many novels on this subject have been written in Turkish literature within in the possibilities of novel genre. One of this novels, Rüzgar Ekenler which was written by Hakan Yel, is in terms of fiction and technique, as well as in terms of thematic terms, different interpretations about Turkish-Armenian relations. The author, who handles the relations between the two peoples from a human point of view, deals with different imagery. Hakan Yel, who placed good / bad, positive / negative contrasts in the fiction of the novel in Turkish-Armenian relations, tried to stay outside of ideological concerns. In this study the novel will be evaluated in terms of fiction and theme.

Key Words: *Turkish, Armenian, Brotherhood, Novel.*

Giriş

Osmanlı devlet ve toplum yapısının çoklu etnik unsurlardan oluşan özelliği ve bu yapıyı yüzyıllar boyunca bir arada tutma becerisinin gösteren devlet sistemi, dünya siyasal ve sosyal tarihinde eşine az rastlanır bir uygulamadır. Herhangi bir ırk temelinde değil de üst bir kimlik olarak Osmanlılık bilinci üzerinde şekillenen bu sistem din, dil ve ırk yönünden çok farklı olan insan topluluklarını barış ve huzur içinde bir arada tutmuştur. Bu toplumsal yapının içinde özellikle gayrimüslim unsurlar kendilerine tanınan geniş hak ve özgürlüklerle ticaretten sanata, bürokrasiden askerî yönetime kadar her türlü makam ve güce ulaşmışlardır. Bu unsurlardan biri olan Ermeniler, Osmanlı yönetiminin çok önemseydiği ve “*millet-i sadıka*” diye nitelediği milletlerden biri olarak dikkati çekmiştir. Osmanlı toplum yapısı içinde önemli bir yere sahip olan Ermeniler, sosyal hayatı eserlerine yansıtan Türk romancılarının da dikkatini çekmiş ve birçok romanda kahraman olarak kendilerine yer bulmuşlardır. Tanzimat dönemi romanında Ermeni karakterlere ilk defa yer veren yazar Ahmet Midhat Efendi olmuştur. Yazarın *Letâif-i Rivayât* serisinin ikinci kitabında yer alan *Gençlikte* isimli hikâyesindeki Kaspar romancının eserlerinde görülen ilk Ermeni'dir. Ahmet Midhat Efendi'nin bu hikâyesinden başka konusu tamamen Ermeniler arasında geçen *Karnaval* ve aslı kahramanların Ermeni olduğu *Müşahedât* isimli romanları da vardır.¹ Ahmet Midhat Efendi'nin bu eserlerinden sonra 1923'e kadar Ermeni karakterlere yer veren çeşitli romanlar kaleme alınmış, bu romanlarda Ermeniler toplumsal yapının bir unsuru olarak gündelik hayatın içindeki yerleriyle birlikte sunulmuştur. Dolayısıyla bu romanlarda Ermeni sorunu ve Türk-

¹ Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Ermenilerin nasıl ele alındığını değerlendiren çalışma için bakınız: Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme, Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrı Müslim Osmanlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, (s. 111 ve devamı.)

Ermeni ilişkilerinin bozulmasıyla ilgili bir yaklaşım söz konusu olmamıştır. 1923'ten sonra yazılan birçok romanda da aynı şekilde gündelik hayatın içinde yer alan Ermenilere çeşitli şekillerde yer verilmiştir.²

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Ermeni sorunun uzun bir dönem Türk romancıları tarafından dikkate alındığını söylemek pek mümkün değildir. 1923'ten sonra bazı romanlarda kısmen de olsa Ermeni sorununa kısaca temas edildiği görülür. Millî Mücadele konulu romanlarda Ermenilerin savaş sırasındaki faaliyetlerine az da işaret edilmiştir. Bu romanlarda konuya dolaylı olarak değinen yazarlar, Millî Mücadele'nin yarattığı atmosferin etkisiyle Ermenilerin bu mücadele sırasındaki olumsuz faaliyetlerine yer vermişlerdir. Ermeni sorunu ve tehirci konu edinen romanların kurgu ve içerik özelliklerine bakıldığında bazı noktalar hemen dikkati çekmektedir. Bunların başında romancıların soruna kendi dünya görüşleri ve ideolojik yaklaşımları açısından baktıkları gelmektedir. Türk-Ermeni ilişkilerine Türk tezleri açısından bakan romancıların eserlerinde Ermeni isyanları ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetleri “*ihane*” olarak değerlendirilmiştir. Yüzyıllar boyunca dostluk ve kardeşlik içinde geçen Türk-Ermeni ilişkilerinin Batılı devletlerin ve Rusya'nın kışkırtmalarına âlet olan Ermeniler yüzünden bozulduğu fikrini çeşitli şekillerde kurgulayan yazarlar romanlarına öncelikle Türk-Ermeni dostluğuna vurgu yapan sahnelere yer vererek başlarlar. Ermeni sorunu ve tehirci yer veren romanlar içinde konuya Ermeni tezleri açısından yaklaşan romanlarda ise yazarların tarihî gerçeklerden uzak daha çok ideolojik yaklaşımlarından hareket ettikleri görülmektedir. Özellikle tehirciyle ilgili olayların anlatımında dikkati çeken bu durum, yaşanan sürecin Ermenilerin Anadolu'dan sürülmesi ve daha doğrusu yok edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayışların dışında kalan romancılar da vardır ve yayımladıkları romanlarda Türk-Ermeni ilişkilerini ve yaşanan olayları insanî bir mesele olarak iyilik-kötülük bağlamında ele alırlar. Bu yazarlarından bir olan Hakan Yel'in *Rüzgâr Ekenler* adlı romanında Türk-Ermeni ilişkileri temel insanî değerler açısından ele alınır ve yaşanan olaylardan dolayı her iki millete mensup insanların tümünün sorumlu tutulamayacağı tezi işlenir.

1. Türk-Ermeni İlişkilerine Yönelik Farklı Bir Roman: Rüzgâr Ekenler

Hakan Yel, *Rüzgâr Ekenler*³ adlı romanında Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Hınıs'ın Çiğdemli köyünde yaşayan Türkler ile Armanlı köyünde yaşayan Ermenilerin birbirleriyle olan ilişkilerini anlatır. İki halk arasındaki dostluğu bozmak isteyen Ermenilere rağmen bu iki köyün sakinlerinin dostluklarının bozulmaması için büyük bir mücadele verişleri romanın Türk-Ermeni ilişkilerine yönelik tezini ortaya koyar. Bu yüzden yazar roman kahramanlarını iyilik/kötülük zıtlığı içinde konumlandırmıştır. Olumlu Türk ve Ermeni imgesine karşılık olumsuz Türk ve Ermeni imgesi romandaki düşünceler bağlamında oluşturulmuştur. Çiğdemli köyüne yakın Ulya köyünde yaşayan Türklerin çeteci Ermeniler tarafından katledilmesi üzerine Ermenilerden intikam almak isteyen oğluna izin vermeyen Hüseyin Ağa ile Armanlı köyünde Türklere karşı düşmanlık besleyen Ermenilere engel olan Hacik Usta ve Kevork, iki millet arasındaki dostluğun devam etmesi için çaba sarf eden olumlu karakterler olarak sunulurlar. Çiğdemli köyünde yaşayan Bodur Süleyman ise başka bir dostluk örneği sergileyen bir karakterdir. İki köy arasındaki bir mevkide Hrip adlı dokuz yaşındaki bir Ermeni kızına saldıran ve ona tecavüz etmek isteyen iki çeteci Ermeni'yi öldüren Bodur Süleyman, küçük kızı kendi eliyle Armanlı köyüne götürerek hayatını kurtarır.

Romanda Türk-Ermeni dostluğunu gösteren olaylardan biri ise Çiğdemli köyüne saldıran Ermeni çetelerine karşı Armanlı köyünde yaşayan Ermenilerin Türklere yardım etmeleridir. Arto adındaki Ermeni komitacının yönettiği çete önce Ulya köyüne saldırmış ve köydeki bütün Türkleri katletmiştir. Bodur Süleyman'ın Hrip'i çetecilerin elinden kurtarmasından sonra Türklerin gerçek dostları olduklarını gören Armanlı köyündeki Ermeniler, Hacik Usta ve Kevork'un önderliğinde Türk askeri

² Türk romanında Ermeni sorunu dışında gündelik hayatın bir unsuru olarak yer alan Ermenilere yer veren romanlar için bkz. 1- Sacit Ayhan, *Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950)*, Özgür Yayınları, İstanbul 2014., 2- Ertan Engin, *Türk Romanında Ermeniler (1874-2010)*, (yayımlanmamış doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

³ Hakan Yel, *Rüzgâr Ekenler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2008

Bu romanla ilgili tarafımızca hazırlanan şu eserden geniş ölçüde yararlanıldı: “Türk Romanında Ermeni Sorunu ve Tehcir, Asitan Kitap, İstanbul 2017.

kılığına girip Çiğdemli köyüne saldıran Ermeni çetesine karşı harekete geçerler. Böylece Türk köyünün kurtulmasını sağlarlar.

Hakan Yel *Rüzgâr Ekenler*⁴ adlı romanında Erzurum'un Hınıs ilçesine bağlı Çiğdemli köyünde yaşayan Türkler ile Armanlı köyünde yaşayan Ermeniler arasında yaşanan olayları anlatır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yıllarına ait olayları fon olarak kullanan yazar, Ermeni çetelerinin faaliyetlerini, Türkler ve Ermeniler arasındaki iyi ilişkilerin bu yüzden nasıl bozulduğunu anlatmaya çalışır. Romanda bu iki halkın içinde hem iyi hem de kötü insanlar olduğu ve yaşanan trajik olayların sorumluluğunun tümüyle bir tarafa yüklenemeyeceği fikri ortaya koyulur. *Rüzgâr Ekenler*'de yer alan Türk ve Ermeni kahramanlar bu fikrin doğrultusunda olumlu/iyi ve olumsuz/kötü olarak iki gruba ayrılmış gibidir. Romanın başkahramanı Hüseyin Ağa başta olmak üzere İmam İbrahim, Bodur Süleyman ve Berber Musa Çiğdemli köyünde yaşayan olumlu/iyi Türkleri temsil ederler. Armanlı köyünde yaşayan Hacik Usta, Kevork ve Vanes gibi kahramanlar ise olumlu/iyi Ermenileri temsil ederler. Bu olumlu/iyi karakterler karşısında olumsuz/kötü karakterler yer alır. Çiğdemli köyünden Osman, Kambur Hasan, Kırpıcı Durmuş olumsuz/kötü Türkleri, Armanlı köyünden Garbis, çeteci Arto ve adamları olumsuz/kötü Ermenileri temsil ederler. İki halk arasında herhangi bir düşmanlık olmamasına rağmen bu olumsuz karakterlerin yaptıkları davranışlar yüzünden ilişkiler bozulmuştur. Bunun yanında Ermeni çetelerinin içyüzüne de dikkat çekmek isteyen yazar/anlatıcı, bu çetelerin sadece Ermenilerden oluşmadığını içlerinde asker kaçağı Türklerin ve Kürtlerin de bulunduğunu belirtir. Ayrıca çeteye fakirlik yüzünden katılan Ermenilerin olduğuna da vurgu yapılır. Garo ve Nubar adındaki iki Ermeni çeteci bu duruma örnek gösterilir.

Rüzgâr Ekenler'de Türk ve Ermeniler arasında yaşanan çatışmaların sebeplerinden biri olarak gösterilen Ermeni çetesinin başındaki isim Arto'dur. Oleg adındaki bir Rus istihbarat subayıyla birlikte hareket eden Arto, çetesiyle önüne gelen köylere baskın yapıp Türklerin mallarını yağmalayan acımasız bir tip olarak tanıtılır. Katliamlarına dayanamayıp kaçmak isteyen çete üyesi Ermenileri de acımasızca öldüren Arto, Rusların kendisine vaat ettiği bölge valiliği hayaline ulaşmak için elinden geleni yapar. Ermenistan devleti kurulduktan sonra Erzurum'a yerleşip kendi servetini kazanmayı düşünen bu Ermeni'nin Müslümanlara karşı duyduğu hisler, "*Türklerden nefret ediyordu. Kürtlerden de, Çerkezlerden de... Bu topraklarda yaşama hakkı sadece kendilerine aitti ve o bunu herkese belletecekti. Gerekirse tek tek kendi elleriyle boğazlarına yapışacak, tüm köylülere bu topraklardan çıkıp gitmeye zorlayacaktı*"⁵ cümleleriyle ifade edilir.

Romanda Ermenileri Türklere karşı kıskırtan başka bir kahraman ise Armanlı köyünün yerlilerinden olan Garbis'tir. Hacik Usta ve Kevork'un Çiğdemli köyündeki Türklere gösterdiği dostluktan büyük öfke duyan Garbis, Çiğdemli köyüne saldıran çeteci Ermenilere karşı Türklere yardım eden ve köyü büyük bir katliamdan kurtaran Hacik Usta'yı bu yüzden öldürür.

Rüzgâr Ekenler'de olaylar, Ulya adındaki Türk köyünün Arto'nun çetesi tarafından basıldığı anlatılan bir sahneyle başlar. Bir gece yarısı köyü basan çeteci Ermeniler köy halkını acımasızca katletmişlerdir. Kadınlara ve kız çocuklarına hunharca tecavüz edilmiş, insanlar ahırlara doldurularak ateşe verilmiştir. Ulya'da yaşanan bu trajik olay Çiğdemli köylülerini de derinden sarsar. Köyün en ileri gelenlerinden bir olan Hüseyin Ağa'nın oğlu köylerini korumak için harekete geçmek ister. Ulya köyüne yapılan saldırıdan Armanlı köyündeki Ermenilerin sorumlu olduğunu bu yüzden onlardan intikam almaları gerektiğini savununca, babası Hüseyin Ağa buna şiddetle karşı çıkar. Yazar/anlatıcı, baba ile oğulun bu konuyu köylülerin olduğu bir toplantıda tartıştıkları sahnede, Hüseyin Ağa'nın bakış açısından Türk-Ermeni dostluğuna da vurgu yapar. Şimdiye kadar Ermenileri farklı görmeyen Çiğdemli köylüleri, kendilerini ve Ermeni komşularını "*tek yaradana farklı bir şekilde ibadet eden Osmanlı tebaası*" olarak görmüşlerdir: "*Aralarında bazı münferit olaylar olmuştu gençler arasında, ama bunların temelinde hep kız meselesi vardı. Didiklenmeyen dostluk uzun yıllar sürmüştü. Şimdi kalkıp bir Ermeni köyüne*

⁴ Hakan Yel, *Rüzgâr Ekenler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2008

⁵ Hakan Yel, *Rüzgâr Ekenler*, s. 170

*saldırmak pek kolay kabullenecekleri bir hamle değildi.*⁶ Hüseyin Ağa'nın bu yaklaşımını haklı bulan köylüler, evlerini çetecilerden korumak için nöbet tutmaya başlarlar. Buna karşılık Hüseyin Ağa'nın oğlu Osman intikam duygusuyla hareket eder ve yanına Kambur Hasan ve Kırpıcı Durmuş'u alarak bir gece yarısı gizlice Armanlı köyüne girer. Köyün papazı Zaven'i öldüren Osman kiliseyi ateşe verir; ancak Kambur Hasan'ın papazın kızı Sara'ya tecavüz edip öldürmesine engel olamaz.

Bu olay iki köy arasındaki dostluğun bozulmasına yol açar. Hacik Usta ve Hüseyin Ağa, köylülerinin öfkelerine engel olayların büyümesine izin vermezler. Armanlı köyünün ileri gelenlerinden olan Kevork ve Hacik Usta ile Kevork'un oğlu Vanes, Armanlı köyünde halkı Türklere karşı kışkırtan Garbis'in kötü niyetlerini bildiklerini için onun Ermenileri kışkırtıp Türk köyüne saldırmasına engel olurlar. Hüseyin Ağa'ya olayın sorumlularının kim olduğunu söylemek için yola çıkan Hacik Usta, kendisini Çiğdemli köyüne gitmemesi yönünde uyararak Dırtad'a "*banaya fenalık gelmez o köyde, kırk yıllık komşuluk hakkı var*"⁷ diyerek iki halk arasında düşmanlık olmadığını kötü niyetli bazı insanların yaptıklarının bütün Türklere mal edilemeyeceğini vurgular. Hüseyin Ağa ise Armanlı köyüne kan bedeli karşılığında papazı ve kızını öldüren kendi oğlu da dâhil üç kişiyi teslim eder ve bu üç kişi Armanlı köyünde idam edilirler. Hakan Yel'in *Rüzgâr Ekenler* romanında tehcir olayına farklı bir olay ve bakış açısıyla yer verilir. Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasına rağmen Hınıs'ın biri Türk diğeri Ermeni iki köyü arasında yaşanan olayların çatışmaya dönüşmesi sağduyulu insanlar tarafından engellenir. Çiğdemli köyünde yaşayan Türkler, Ermeni çetesinin baskınından Armanlı köyündeki Ermeni komşularının yardımıyla kurtulduktan sonra tehcir kararının uygulanması sırasında Ermeni komşularına yardım ederler. Armanlı köyünün adının gerçekte Yukarı Çiğdemli olduğunu ve aralarında kan bağı ve akrabalık ilişkileri olduğunu söyleyen Türkler, köydeki Ermenileri damat, gelin veya eş olarak gösterip onların tehcir edilmelerini engellerler. Roman bu bağlamda iki halk arasında yaşanan çatışmalardan ve tehcirden dolayı herkesin suçlu olmadığı tezini işler. Çiğdemli köyünün Müslümanları ile Armanlı köyünün Ermenileri birbirlerine yardım ettikleri için olumsuz durumlarla karşılaşmaktan kurtulurlar.

Sonuç

Türk-Ermeni ilişkilerine yer veren *Rüzgâr Ekenler* adlı romanda iki millet arasında yaşanan olayların neden ve sonuçlarına yönelik farklı bir bakış açısının geliştirildiğini görürüz. Konuyla ilgili bilinen ideolojik ve milliyetçi tezlerin dışında kalmaya çalışan yazar, Türk-Ermeni ilişkilerini insanî değerler açısından iyilik-kötülük zıtlığında ele almıştır. Yüzyıllar boyunca dostluk ve kardeşlik duygularıyla yakın ilişkiler kuran iki halk arasındaki düşmanlığa sebep olan yabancı devletlerin kışkırtmalarıyla kötülük yapan Ermeniler ile bu olumsuzluktan dolayı bütün Ermenileri suçlu gören anlayışın eleştirilmesi romanın en dikkat çeken yönüdür. Konuyu iyilik-kötülük zıtlığında ele alan yazar, Ermenilerin arasından çıkan kötü insanların yaptıklarının yanında Türkler arasında da bu kötülüğe kötülükle karşılık veren insanların bulunduğunu ortaya koyarak yaşanan olaylardan dolayı topyekûn bir milletin suçlu sayılamayacağı tezini işlemiştir.

⁶ Hakan Yel, *Rüzgâr Ekenler*, s. 48

⁷ Hakan Yel, *Rüzgâr Ekenler*, s. 73

MUHİBBİ DÎVÂN'INDA YER ALAN MÜZEYYEL GAZELLER ÜZERİNE BAZI TESPİTLER SOME DETERMINATIONS ABOUT MUZEYYEL GAZHALS OF MUHİBBÎ'S DÎVÂN

Halime ÇAVUŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Müzeyyel gazeller, divan edebiyatının temel nazım şekli olan ve divanların merkezini oluşturan gazel nazım şeklinin bir çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bazı kaynaklarda şekil ve içerik itibarıyla gazel ile kaside arasında bir geçiş şekli olarak görülen müzeyyel gazeller, şairler tarafından mahlas beytinden sonra eklenen beyitlerde genellikle bir kişiyi övme amacıyla kaleme alınmış eklentili gazellerdir. Fakat bu gazellerin zeyl olarak adlandırılan beyitlerinde ifade edildiği gibi sadece bir kişi övgüsü değil, şairin kendine yönelik övgüsü, şiir ve şaire yönelik tespitleri, gazelin devamı olarak nitelendirilebilecek aşıkâne duygular, zaman, dünya ve zamaneye yönelik nasihat tarzında ifadeler yer almaktadır. Bu gazeller, divan edebiyatında birçok şair tarafından kullanılmıştır. Bu şairlerden bir tanesi de divan edebiyatının en hacimli divanlarından birine sahip olan, Osmanlı devletinde kırk altı yıl saltanat sürmüş ve hükümdarlığının yanı sıra şairliğiyle de dikkat çeken Muhibbî mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman'dır. Bu çalışmada Muhibbî divanında tespit edilen 53 adet müzeyyel gazele yönelik değerlendirmelerde bulunularak bir sultan şairin zeyl beyitlerinde işlediği temalar irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Zeyl, Müzeyyel Gazel, Muhibbî, Divan.*

ABSTRACT

Muzeyyel ghazals are one type of gazhals that are the main form of the divan literature and forms the center of the divans. These gazhals are seen as a transition type between gazhal and kasidah. Muzeyyel ghazals are generally written for the purpose of praising a person and includes one or more couplets after the mahlas couplet for praising purposes. But, not only is a specific person praised in the couplets called "zeyl" but also does it consist self-praising of poet, determinations towards the poem and poet, feelings about love, and advises for time and the world. These type of gazhals are used by many poets in Divan literature. One of those poets is Suleyman the Magnificent whose mahlas is "Muhibbi". Muhibbi had written one of the most voluminous Divans of Divan literature. His sultanate lasted for 46 years and he had been noticed for his poets along with his sovereignty. In this study, 53 muzeyyel gazhals are evaluated which is taken from Divan of Muhibbi and the topics covered in zeyl couplets by a sultan poet are tried to be analyzed.

Keywords: *Zeyl, Muzeyyel Gazhal, Muhibbî, Divan.*

Giriş

Başlangıçta Arap edebiyatında kaside nazım şekli içerisinde aşk ve kadından bahseden bir bölüm olarak yer alan gazel nazım şekli, zamanla ayrı bir şekil olarak gelişme göstermiş ve Arap edebiyatından Fars edebiyatına oradan da Türk edebiyatına geçerek bu gelişimini sürdürmüştür. Türk edebiyatında ilk örnekleri XII. ve XIII. yüzyıllarda verilmiş olan gazelin yazılmış olduğu dönemin hususiyetleri de dikkate alındığında genel itibarıyla ilk örneklerinin dinî ve tasavvufi mahiyette olduğu dikkat çekmektedir. Divan edebiyatının temel nazım şekli olan gazeli, "Hiç eksilmeyen lirik muhtevası ve bütün divanların merkezini teşkil etmesi bakımından divan şiirinin her iki manada da kalbidir (Akün, 2013: 90)." cümlesiyle değerlendirmek yerinde olacaktır. Gibb gazele yönelik şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Gazel, bütün şiir şekillerinin en zarifi ve en kusursuzudur; Osmanlı şairleri de üslupçu olarak yüksek kabiliyetlerini teşhir edecek en uygun şiir tarzının gazel olduğunu kabul ederler. Belki de bundan dolayı gazel, fevkalade şöhret bulmuştur. Divanlarda da en fazla yeri gazeller işgal eder. Gazelin konusu ise sevgili, sevgilinin aşıklara verdiği vecd veya ızdırabıdır. İtalyanlar için sone (sonnet) ne ise İranlılar ve Türkler için de gazel odur (1999: 69)." Gazel bir gazel şairi olan Fuzûlî tarafından da şöyle değerlendirilmektedir:

Gazeldir safâ-bahş-ı ehl-i nazar
Gazeldir gül-i bûsitân-ı hüner
(Nazar sahiplerinin safa vereni, hüner bostanının gülü gazeldir.)

Gazâl-i gazel saydı âsan değil
Gazel münkiri ehl-i irfan değil
(Gazel ceylanımı avlamak kolay değildir. Gazeli inkar eden irfan sahibi değildir.)

Gazel bildirir şâ'irin kudretin
Gazel artırır nâzımın şöhretin
(Gazel, şairin kudretini, nâzımın şöhretini artırır.)

Gönül gerçi eş'âra çok resm var
Gazel resmin et cümleden ihtiyâr
(Ey gönül, gerçi şiir için çok şekil vardır; ama sen gazel şeklini tercih et.)

Ki her mahfilin zînetidir gazel
Hired-mendler san'atidir gazel
(Gazel, her toplantının süsüdür ve akıl sahiplerinin sanatıdır.)

Gazel de ki meşhûr-i devrân ola
Okumak da yazmak da âsân ola (Fuzuli Divanı-Mukaddime)
(Öyle gazel söyle ki zamanın meşhuru olsun. Onu okumak da yazmak da kolay olsun.)

Genellikle aşk, sevgi ve sevgili konuları üzerine yazılan gazeller, lirik ve aşıkâne edayla söylenmiş her beyti kendi içerisinde anlamlı manzumelerdir. Konu açısından gazelleri sadece aşk ve sevgili konusu ile sınırlamamak gerekir. "... özellikle XVIII. yüzyıldan sonra gazelin konusu genişletilmiş; bir fikir, felsefi bir düşünce, bir hayat görüşü, tali'den yakınma gibi başka nazım şekillerinin konularında da gazeller yazılmıştır (İpekten, 1997: 189)." Genellikle tanımlarda 5 ile 15 beyit arasında bir uzunluğa sahip manzumeler olarak tanıtılan gazeller için diğer nazım şekillerinde de olduğu gibi böyle sınırlandırmalar yapmak doğru olmayacaktır. Çünkü divanlarda bu sınırın altında ve üstünde gazellere rastlamak mümkündür. Fakat gazellerin çoğunlukla 5, 7, 9 gibi tek rakamlı beyitler halinde yazıldığı gözlemlenmektedir. Şairler gazellerini oluştururken bazı durumlarda mahlas beytinden sonra gazellerine bir ya da birkaç beyit eklerler ki bu tarz gazellere müzeyyel gazeller denilmektedir.

Müzeyyel gazel, kaynaklarda¹, "Şairler, gazellerini devlet büyüklerine sunmak istedikleri zaman veya herhangi birisini methetmek gayesiyle gazellerine mahlas beytinden sonra bir ya da birkaç beyit eklerler. Bu gazellere müzeyyel gazel (eklentili, ekli gazel) eklenen beyitlere de zeyl denir (Mermer vd., 2013: 94)." tanımında olduğu gibi şairlerin mahlas beytinden sonra eklenen beyitlerle başlangıçta aşk, şarap, güzellik gibi konuları işlediği gazelini, tema olarak farklı bir forma sokup kasideyi andırır bir şekilde bir veya birkaç beyitlik bir methiye ile sonlandırması şeklinde değerlendirilmektedir. Dilçin, "Gazel bu haliyle kimi bölümleri eksik beyit sayısı en çok 15 kadar olan küçük bir kasideyi andırır (2017; 87)." ifadesiyle bunu desteklemektedir. "Gazelin zeyl kısmı, muhteva bakımından, övülen kişilerin mevkileri ve özellikleri göz önünde bulundurularak düzenlenmiştir. Şairler, övdükleri kişilerin, adalet, cömertlik, iyi huylu oluş, üslubunun mükemmelliği gibi vasıflarını ön plana çıkarmışlardır (Turan, 2007: 165)." Örneğin Şeyhülislam Yahyâ, divanının 64. gazelinde mahlas beytinden sonra Sultan IV. Murat'ı öven şu iki beyte yer vermektedir:

¹ bkz., Cem Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009; Cem Dilçin, Divan Şiirinde Gazel, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2017; Haluk İpekten, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007; Yekta Saraç, Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kafiye, 3F Yayınevi, İstanbul 2007; Ahmet Mermer vd. Eski Türk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Meddâh olursan Hazret-i Sultân Murâd'ın medhin et
Dünyâya feyz-i nûr iden hurşîd-i rahşân kendidür
(Meth edici olursan Sultan Murat'ın methini et. O, dünyayı ışığı ile aydınlatan parlak güneştir.)

Esb-i sebük-seyri sabâ zeyn-i semendi taht-ı zer
Ol pâdişâh-ı Cem-haşem hakkâ Süleymân kendidür (Yahyâ Divanı, G. 64/6, 7).
(O Cem haşmetli padişah, hızlı, çevik atı ve atının süsü altın tahtıyla gerçekten Süleyman gibidir.)

Yine Nefî divanının 37. gazeline mahlas beytinden sonra üç beyit ekleme yaparak hem Sultan Murat övgüsünde bulunur hem de bu övgü vasıtası ile padişaha isteğini dile getirir:

Halâs olmak ne mümkündür deme zinhâr o mahbesden
Hemen mevkûf-ı hüsn-i iltifât-ı pâdişâhîdir
(Hapishaneden kurtulmak ne mümkün deme. Bu, padişahın güzel iltifatına bağlıdır.)

O şâhenşâh-ı zîşân u bülehd ikbâl-i devrân ki
Cenâbı pâdişâhân-ı cihânın kıblegâhıdır
(O bütün zamanların ikbali yüksek, şanlı, şahlar şahı ki zatı dünya padişahlarının kıblegâhıdır.)

Şeh-i mehkevekebe Sultân Murâd-ı madeletgüster
Ki dünyâya vücûdu rahmet-i mahz-ı İlâhî'dir (Nefî Divanı, G. 37/8, 9, 10)
(O adaletli yıldızı parlak Sultan Murat ki onun vücudu aleme İlâhî bir rahmettir.)

Şeyh Galip ise divanın 46. gazeline mahlas beytinden sonra gazeline bir beyit ekleyerek Mevlânâ ve Selahaddin-i Zerkûbî'ye övgüde bulunur:

Ne yapsın tavrını bozmadı ammâ bozdurup âhir
Güzeller Gâlib-i nâ-çârı mağlûb eylemişlerdir
(Güzeller sonunda çaresiz Galip'in tavrını bozdurup onu mağlup eylemişlerdir.)

Ererler nutk-ı Mevlânâ ile iksîr-i ma'nâya
Gedâlar kim ümîd-i feyz-i Zerkûb eylemişlerdir (Şeyh Gâlib Divanı, G. 46/5, 6)
(Fakirler ki Zerkûb'un feyzini ümit ederler. Onlar, Mevlânâ'nın sözleri ile mana iksirine ererler.)

Örneklerde de görüldüğü gibi gazellerin sonuna eklenen bu beyitler aslında gazeli kasideye yaklaştıran beyitlerdir. Kurnaz bu doğrultuda şu açıklamayı yapmaktadır: "Gazel, müzeyyel gazel ve kasidenin nazım birimi ve kafiye düzeni aa xa xa ... biçimindeki beyitlerdir. Eğer gazel ile kasideyi ayrı şekiller kabul edersek müzeyyel gazelleri de ikisi arasında bir geçiş şekli, ara örnek kabul etmek gerekir. Ancak nazım şeklinin oluşumunu sağlayan kafiye düzeni ve nazım birimi bakımından bunlar arasında şekilce bir fark yoktur. ... Müzeyyel gazeller, konu bakımından iki bölüm halindedir. Bu özelliğiyle müzeyyel gazel, nesip diyebileceğimiz giriş bölümü ve methiye (maksûd, yazılış amacı) bölümlerinden meydana gelen bir kasidedir (2010: 136)." Ünlü ise müzeyyel gazel ile kaside arasındaki yakınlığı şu şekilde dile getirmektedir: "Müzeyyel gazellerin mahlas beytine kadar olan kısımlarına tegazzül olarak bakıldığında tac beyitten sonraki beyitlerin de tegazzülden sonraki bölümler olarak adlandırılması mantığa aykırı gelmemektedir. Kısacası müzeyyel gazeller nesibi olmayan ve tegazzülle başlayan kasideler olarak da görülebilir (2012: 39)."

Müzeyyel gazeller üzerine yapılan çalışmalarda² müzeyyel gazellerin zeyl beyitlerinin sadece birini (padişah, devlet adamı, tarihi-edebi şahsiyet, dini-tasavvufi kişilik gibi) methetmek için yazılmadığına yönelik tespitler yapılmış, bu beyitlerde şairlerin kimi zaman kendisini övdüğü, kimi zaman klasik gazel konusu olan aşk, âşık, sevgili vb. lirik konuların işlendiği kimi zaman da şairlerin şiir ve şairliğe dair görüşlerinin, hasbihal özelliği gösteren nasihat etme, şairlerin hayata ve dünyanın geçiciliğine yönelik

² Konu hakkında bilgi için bkz. Hatice Kübra Özçelik, Kaside ile Gazel Arasında Divan Şiirinde "Müzeyyel Gazel", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014; Osman Ünlü, Müzeyyel Gazelerde Fahriye, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2012, s. 33-53.

tespitlerinin yer aldığı ifade edilmiştir. Bu çalışmada da sultan şair Muhibbî'nin müzeyyel gazelleri üzerine değerlendirmelerde bulunulacak ve bu gazeller, zeyl beyitlerinde işlenen konulara göre tasnif edilecektir.

Kırk altı yıllık saltanatının yaklaşık on yılını at sırtında seferlerde geçiren ve yine bir seferi olan Zigetvar Seferi'nde vefat eden Kanuni Sultan Süleyman (Muhibbî), sadece devlet adamlığı ile değil divan edebiyatının en hacimli divanına sahip bir şair olarak tarihimizin en ihtişamlı simalarından birisidir. Muhibbî, kendi şairliğinin yanı sıra çağında sanatı ve sanatçıyı desteklemiş ilim adamları ve sanatçılara büyük değer vermiş bir hükümdardır. "Onun zamanı, Bâkî ve Fuzûlî gibi söz sultanlarının, Karahisârî gibi bir deha hattatın, Sinan gibi taş a lisan veren bir usta mimarın, Zembilli Ali Efendi, Ebussuud Efendi, Kemalpaşazâde gibi bilginlerin, Gelibolulu Âlî, Celalzade Mustafa, Selanikî ve Nişancı Mehmed gibi tarihçilerin, Piri Reis ve Seydi Ali Reis misali coğrafyacıların ve onunla paralel Barbaros Hızır Hayreddin Reis, Turgut Reis ve Piyale Paşa gibi denizcilerin ve daha pek çok alanda marifet erbabının yetiştiği ve elbette iltifat gördüğü bir çağ olmuştur (Pala, 2012: 2)." Şiirlerini divan edebiyatının geleneksel şiir anlayışıyla kaleme alan Muhibbî'nin döneminde ilim, irfan sahiplerini, şairleri, desteklemesi ve şairliği üzerine Âşık Çelebi, Meşâirü's-Şuarâ'sında şu ifadelerle yer vermektedir:

"... 'Arab u 'Acem'ün şu'arâsı ve her fenden behremend olan ehl-i ma'rifet ü erbâb-ı kemâlün ezkiyâsı astânına ilticâ eylediler. Ve havmesine nüzûl-ı iclâl buyurmadığı ve pâ-y-tahtına kadem basup serî-i saltanatda oturmadığı diyârun dahî ehl-i 'irfânı ve her kemâlde kâmil olanı kef-i direm-bahş u kerem-bahşâsın ve vâsf-ı düşmenküş ü hazîne-küşâsın lisân-ı sürûşdan kurta-i gûş-ı hûş idinüp cezbe-i ihsânına boyun virüp keşân keşân gülşen-i midhatde şâh-nişân ve bezm-i nazmda vâsf-ı zât-ı âlî-şân ile dürr-feşân olup geldiler. Fasl-ı bahârda gonce-i gül-i sûrî ve gonce-i zanbak gibi al u sepîd kâğıdlarla reh-güzârına rebî'yye kasideler gönderdiler. Dest-i direm-pâşından feyz olan câ'izeler ile destâr u giribânları şöyle pür oldı ki görenler gülîstân seyrin idüp üzerlerine gül ü bâdâm nisâr olmuş sanurlar idi. Ve fasl-ı şitâda meclis-i ünslerine şem-i kâfûrî gibi pür-sûz u güdâz şitâ'yye cerîdeler yandurdılar ki âsitîn-i gevher-efşânlarından nevâlar irişen 'atıyyelerle ceyb ü dâmânları ol deñlü toptolu dür olurdu ki deşt ü beyâbân geştin idüp üzerlerine berf ü bârân yağmış tasavvur olunurdu. Her biri meddâhları zümresine dâhil ve 'ulûfe vü sâlyânelerine vâsıl olmagçün şi'ri pîşe ve medh-i sultâmı endişe idinürlerdi (Kılıç, 2018: 77). ... Kendüler dahî el veledü'l-hurru yakedî bi-âbâ'ihî'l-'izzî (Özgür çocuk, aziz atalarının yolunu izler.) vefkı üzre ve men eşbehe ebâhu femâ zaleme (Kim babasına benzerse zalim olmaz.) tıbkı üzre âbâ vü ecdâdı eserine zâhib ve nazm-ı şi're tâlib ve her vech ile anlara gâlib olup şi'r dimege tenezzül buyururlar gâh kasîde ve gâh mesnevî nazm idüp gâh tegazzül buyururlardı. Hakkâ ki firâz-ı küngür-i eyvân-ı saltanatda iken şi'rlerinde dervîşlik rûyî ve meskenet bûyî, şevk ma'nîsi ve 'ışk çâşnîsi, derd şivesi ve fenâ 'işvesi vardır. Ba'zı şi'rleri tercemân-ı lisânü'l-gaybdür ve ba'zı erbâbü'd-duveli mulhamun (Mülk erbabı ilhamını gayptan alır.) mücibince mahz-ı ilhâm-ı ilâhî idüğü bî-reybdür. Ba'zı 'uluvv-ı rûtbe-i saltanatdan sânih olduğu revîşinden ma'lûm olur ve ba'zı muktezâ-yı 'ışk ile hâlet-i meskenetden lâyih olduğu güzârîşinden mefhûm olur. Zâhirinden ashâb-ı zâhir reng u rû görür, bâtınından erbâb-ı bâtın zevk u bû görür (Kılıç, 2018: 78).

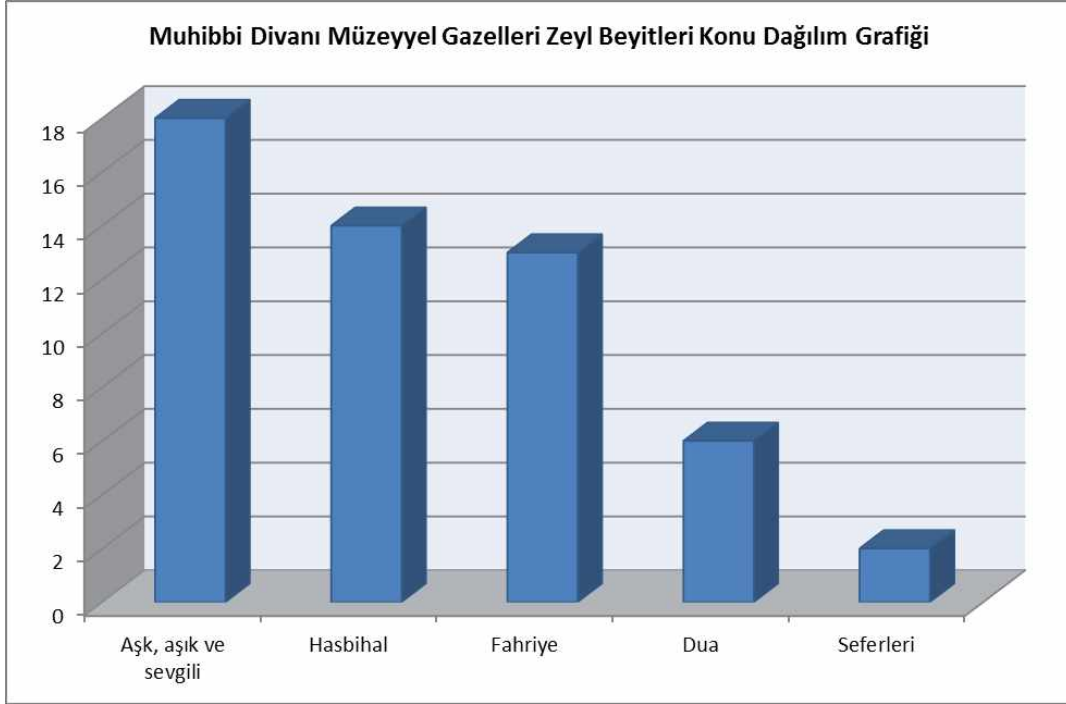
Divan edebiyatının en hacimli divanlarından birine sahip olan Muhibbî'nin Dîvânı'nın neşri üzerine yapılan çalışmaların ilki olan Prof. Dr. Coşkun Ak'ın çalışmasında 2799 gazel bulunmaktadır. Bu gazellerin içerisinde 53 müzeyyel gazel tespit edilmiştir. 2016 yılında Prof. Dr. Kemal Yavuz ve Prof. Dr. Orhan Yavuz tarafından yapılan diğer bir neşir çalışmasında ise 3523 gazel neşir edilmiştir. Bu gazeller içerisinde zeyl beytine sahip gazellerin sayısı ise 128³ olarak tespit edilmiştir. Çalışmamızda Muhibbî'nin zeyl beyitlerinde işlenen konuların genel değerlendirmesini yapabilmek için Prof. Dr.

³ Gazellerin numarası şu şekildedir: 3, 13, 40, 58, 60, 67, 91, 174, 180, 210, 214, 255, 260, 261, 267, 277, 307, 331, 392, 398, 428, 461, 496, 666, 670, 698, 700, 716, 717, 815, 817, 851, 854, 855, 869, 871, 879, 922, 934, 935, 944, 987, 1027, 1038, 1050, 1089, 1120, 1137, 1139, 1141, 1197, 1269, 1277, 1287, 1291, 1410, 1440, 1482, 1594, 1597, 1605, 1611, 1615, 1616, 1619, 1669, 1795, 1803, 1806, 1882, 1914, 1916, 2014, 2021, 2027, 2147, 2164, 2195, 2222, 2239, 2242, 2249, 2250, 2266, 2286, 2287, 2294, 2297, 2329, 2364, 2508, 2516, 2521, 2534, 2567, 2602, 2831, 2885, 2886, 2893, 2908, 2910, 2924, 2831, 2933, 2941, 2943, 2980, 2983, 2986, 2995, 2996, 3011, 3020, 3046, 3091, 3240, 3267, 3271, 3278, 3285, 3292, 3337, 3339, 3356, 3365, 3419, 3425.

Coşkun Ak'ın çalışması esas alınmış, 2016 yılındaki neşrin de zeyl beyti bulunduran gazellerinin gazel numarası dipnotta verilmiştir.

Tablo 1

Gazel No	Beyit Sayısı	Zeyl Sayısı	Zeyl Beyitlerinde İşlenen Konular
9	11	1	Dua
11	6	1	Dua
37	8	1	Hasbihal tarzında şairin kendi iç muhasebesi
60	7	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşka yönelik değerlendirmesi
65	8	1	Dua
94	6	1	Fahriye
114	7	1	Hasbihal tarzında şairin dünyanın geçiciliğine yönelik tespiti
143	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşk ve aşıklaşma yönelik değerlendirmesi
176	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
206	6	1	Hasbihal tarzında şairin kendi iç muhasebesi
259	7	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
276	5	1	Dua
290	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin hasbihal tarzında iç değerlendirmesi
430	5	1	Fahriye
444	6	1	Fahriye
584	7	1	Hasbihal tarzında yazılmış bir nasihat
609	5	1	Fahriye
752	6	1	Fahriye
811	5	1	Hasbihal tarzında yazılmış bir nasihat
870	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşka yönelik değerlendirmesi
872	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
879	5	1	Hasbihal tarzında bir nasihat
889	7	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
897	5	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşığa yönelik değerlendirmesi
908	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşka yönelik değerlendirmesi
921	7	1	Hasbihal tarzında şairin dünyanın geçiciliğine yönelik değerlendirmesi
1023	7	1	Fahriye
1040	5	1	Hasbihal tarzında şairin dünyanın geçiciliğine yönelik değerlendirmesi
1174	5	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
1200	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
1301	6	1	Hasbihal tarzında felekten dert yanma
1418	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşığa yönelik değerlendirmesi
1436	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin aşka yönelik değerlendirmesi
1563	7	1	Fahriye
1609	6	1	Hasbihal tarzında şairin dünyanın geçiciliğine yönelik değerlendirmesi
1660(b)	6	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin gül mevsimi üzerine değerlendirmesi
1682	6	1	Hasbihal tarzında şairin dünyanın geçiciliğine yönelik değerlendirmesi
1689	7	1	Fahriye
1793	8	1	Fahriye
1820	9	2	Fahriye
1905	6	1	Şairin İran seferine dair değerlendirmesi
1911	6	1	Hasbihal tarzında manzumenin devamı niteliğinde
2031	7	1	Dua
2048	7	1	Fahriye
2261	5	1	Fahriye
2370	6	1	Şairin Macaristan seferine dair değerlendirmesi
2458	6	1	Hasbihal tarzında bir nasihat
2488	7	1	Dua
2587	5	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
2666	7	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi
2670	8	1	Hasbihal tarzında şairin kanaat etmeye yönelik değerlendirmesi
2688	6	1	Fahriye
2732	5	1	Manzumenin devamı niteliğinde şairin sevgiliye yönelik değerlendirmesi

Muhibbi Divanı'nda yer alan müzeyyel gazellerin, tabloda 1'de görüldüğü üzere en uzununu 11 ve en kısası 5 beyit olmak üzere geleneksel gazel tanımlarında yer alan uzunluğa sahip oldukları tespit edilmiştir. Fakat 5 beyitli müzeyyel gazellerin zeyl beyitlerinin mahlas beyti olan 4. beyitten sonra 1 beyit eklenerek oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Gazellerde seyrek olarak da olsa mahlasın hüsn-i maktada söylenildiği düşünüldüğünde bu durum, divanda kullanılmış bir üslup özelliği olarak değerlendirilebilir. Divanda bu şekilde oluşturulmuş 11 gazel bulunmaktadır ve bu gazellerden 4 tanesinin zeyl beyitleri manzumenin devamı niteliğinde olup gazel nazım şeklinin konu olarak genel özelliğini yansıtmaktadır. Örneğin 2583. gazelde Muhibbî, ilk 4 beyitte âşıklıktan ve aşkın âşığa verdiği ızdıraptan bahsederken 5. beyitte bir üslup farklılaşması ile sevgili ile karşılıklı konuşma havası oluşturarak sevgilinin zincire benzeyen saçlarından ve kendisinin de uslanmaz bir âşık olduğundan bahseder.

Her ki cânâ kıymaya irmeye ol cânâneye
Bahre gark olan irişür didiler dürdâneye

Hûn-ı dil nûş eylerüz yârâne din gelsün berü
Lîk yol vermenüz bu meclise bigâneye

Bulmak istersen eger genc-i visâlınden haber
Umaram ki bulasın gelsen dil-i vîrâneye

Leblerüne benzedügiçün senün ay mâh-rû
Rağbet eyler bu Muhibbî her dem-be-dem peymâneye

Didi dilber bu kemend-i zülfi zencîr eyledüm
Didim uslanmaz dakarsan da dil-i dîvâneye

(Muhibbî Dîvânı⁴, 2583)

(O sevgili o kemende benzeyen saçlarımı zincir eyledim, dedi. Ben de ona divane gönlümü o zincire taksan da gönlüm uslanmaz, dedim.) Burada sevgilinin saç zincire benzetilerek âşığın gönlünün sevginin saçına takılmasından bahsedilmiştir. Eski dönemlerde akıl hastalarının zincire vurulması

⁴ İncelemede yer alan örnek manzumeler ve ilgili beyitler, "Coşkun Ak, Muhibbî Divanı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, " künyeli çalışmadan alınmıştır.

hatırlatılarak da sevgilinin zincire benzeyen saçının onu uslandırmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca beyit müraca'a özelliği de göstermektedir.

1040. gazelde ise ilk dört beyitte sevgilinin özellikleri (boyu, saç, gözü, vefasızlığı ve acımasızlığı) tasvir edilirken 5. beyitte dünyanın geçiciliğine dikkat çekilmiş gazel konusunun dışına çıkmıştır.

Bir perî-veş sevmişem 'ışkı bana eğlencedür
Kaddi bâlâ servden dimem ki boyı incedür

Zülf-i bendinde bulup bu gönlümi cellâd-ı çeşm
Sevdüğün kim diyü bana itdüğü işkencedür

Bahr-i eşküme beni gark olduğum gördi nigâr
Rahm idüp sundı bana zülfî elinde kancadur

Sa'bdur tarz-ı hasen yâhûd hayâlât-ı kemâl
Oluben gurra Muhibbî dime bunlar bencedür
(Muhibbî, güzel tarz ya da olgun hayaller zordur. Gururlanarak sakın bunlar bana göredir deme.)

Burmamışdur kimesne burmaz bu dünya nicesin
Pehlevânlar buna dimişler dümûrdan nicedür (Muhibbî Dîvânı, 1040)

(Bu dünyanın nicesini bükmemiştir, bükemez. Pehlivanlar bile buna demirden nicedir (serttir, dayanıklıdır), demişlerdir.) Burada dünya demirle eşleştirilmiş dünyada en güçlü olanların (bunlar para, pul, şan, şöret belki de saltanat sahipleri olabilir) bile onun karşısında aciz olduğu ifade edilmiştir.

Bu örneklerin dışında 5 beyitli gazellerin matla beytinden sonraki beyitlerinde şairin kendini, şiirini ve aşıklığını övdüğü ya da dua ettiği de tespit edilmiştir. Örneğin;

Tuhfe iletür şîr-i şîrîn yine cânâneye
Rind olan mahubına kâğız ile şeker sunar (Muhibbî Dîvânı, 430/5)

Beytinde sevgiliye kağıt içinde şeker sunma geleneğine değinilmiş ve Muhibbî şiirini sevgiliye sunulan şekere benzetmiştir. Aynı zamanda beyitte altı çizili ifadeler (tuhfe iletür-sunar; şîr-kâğız; şîrîn-şeker) ile de bir müşevveş leff ü neşr yapılmıştır.

5 beyitli gazeller de dahil edildiğinde Muhibbî Dîvânı'nda bulunan müzeyyel gazellerin zeyl beyitleri işlenen konulara göre şöyle başlıklandırılabilir:

1. Manzumenin Devamı Niteliğinde Şairin Aşk, Âşık ve Sevgiliye Yönelik Değerlendirmelerinin Bulunduğu Zeyller
2. Hasbihal Tarzında Şairin Devrine, Dünyanın Geçiciliğine ve Feleğe Yönelik Değerlendirmelerinin Bulunduğu Zeyller
3. Şairin Kendini, Şiirini ve Şairliğini Övdüğü Fahriye Niteliğindeki Zeyller
4. Dua İçeren Zeyller
5. Seferlerinin Zikredildiği Zeyller

1. Manzumenin Devamı Niteliğinde Şairin Aşk, Âşık ve Sevgiliye Yönelik Değerlendirmelerinin Bulunduğu Zeyller

Divanda yer alan müzeyyel gazellerin on sekizinin zeyl beyitleri manzumenin devamı niteliğinde olup şairin aşk, âşık ve sevgiliye yönelik tespitlerini barındırmaktadır.

Deşt-i gamda göz yaşın zencîr idüp boynuna dak
Kim göre diye ki bu Mecnûdan dîvâne-rak

(Gam çölünde göz yaşının zincir yapıp boynuna tak. Senin bu halini kim görse Mecnun'dan daha divane desin.)

Şairin, aşka ve âşğın durumuna yönelik tespitiyle başlayan 6 beyitlik 1418. gazeli,

Bülbülündür bu Muhibb zâg u zagandır müdde'i

Nâr-ı hicrânunla ol kâfirleri odlare yak

(Bu Muhibbi senin bülbülündür, iddiacı rakip ise kargadır. O kafir rakipleri ateşlere yak.) mahlas beytiyle devam eder ve

Ra'd dirlerse 'aceb midür figân u na'rama

Heybetinden lerze düşüp gökler itdiler 'arak

(Muhibbî Dîvânı, 1418: 1, 5, 6)

(Bağırıp çağırmanın gök gürlmesi derlerse şaşılır mı? (O seslerin) Heybetinden göklere titreme düştü ve onlar ter döktüler.) zeyl beytiyle son bulur. Beyitte âşğın gamının çokluğuna dikkat çekilerek birinci mısradaki bir mübalağa sanatı ile beraber istifham sanatı yapılırken ikinci mısradaki yağmurun yağması âşğın feryadına bağlanarak bir hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Yine şair, 7 beyitlik 889. gazeline,

Derd-i ışkun gayeti ne hod gamun pâyânı var

'Âşıkun derdi öküş sanman anı dermânı var

(Ne aşk derdin ne de gamın bir sonu var. Âşğın derdi çok değildir, onun da dermanı vardır.)

beytiyle başlar ve

Cân nisâr eyler Muhibbî varsa her-bâr kûyına

Ka'beye her kim vara lâbüd anun kurbânı var

(Muhibbi sevgilinin köyüne ne zaman varsa canını verir. Zira her kim Kabe'ye varsa mutlaka kurban olur (kurbanı vardır.)) mahlas beytinde sevgilinin köyünün, mahallesinin âşğın gözündeki kıymeti leff ü neşr sanatı (kuy-Kabe; can nisar etmek- kurban) aracılığıyla anlatılır.

Dinüz ol meh-rû katı âşıklara zulm itmesün

Sorulur zîrâ ki âhır memleket sultânı var

(Muhibbî Dîvânı, 889: 1, 6, 7)

(O ay yüzlü güzel söyleyin de âşıklara zulmetmesin. Çünkü memleket sultanı var ondan hesap sorulur.) Zeyl beytiyle sevgilinin âşğına eziyet etmemesini söyler ve kendi sultanlığını da göstererek bir nevi sevgiliye göz dağı verir ve gazelini sonlandırır.

Muhibbî, 2666. gazelinin zeyl beytinde ise sevgiliyi kulu kölesi olunan bir padişah yapar:

Bin benüm gibi kapusunda anun bendesi var

Kankı bî-dindür ana benzede bir pâdişehi

(Muhibbî Dîvânı, 2666: 7)

(O sevgilinin benim gibi bin kölesi vardır. Hangi dinsiz ona bir padişahı benzetebilir.)

Şair aşk yolculuğunu 908. gazelin zeyl beytinde şöyle dile getirir:

Başlar kesilür kan saçılır lîk sorılmaz

Bu nev'a olur râh-ı muhabbetde çok işler

(Muhibbî Dîvânı, 908: 6)

(Başlar kesilir, kan saçılır lâkin nedeni sorulmaz. Çünkü muhabbet yolunda böyle işler çok olur.)

2. Hasbihal Tarzında Şairin Devrine, Dünyanın Geçiciliğine ve Feleğe Yönelik Değerlendirmelerinin Bulunduğu Zeyller

Hasbihal; edebiyatta şairin kendi halinden söz ettiği veya samimi bir sohbet ortamı, hal-hatır sorma tavrını ifade eden metinlerdir. Hasbihal anlatım tarzında sohbette şair, ikinci şahıslarla konuşabildiği gibi teşhis yoluyla rüzgar, felek vb. varlıklarla da konuşulabilir. Sohbet bir iç monolog halinde şairin kendi kendisiyle konuşması şeklinde de düzenlenebilir. Hasbihallerde şair, kendi halini anlatır, şikayetlerini dile getirir, halinden dert yanar. Döneminden, zamandan yakını, başından geçen olaylara yer verir (Akkuş, 2007: 91). Hasbihaller tek başına bir tür olarak klasik edebiyatta yer alabildiği gibi

özellikle kasidelerin nesip bölümlerinde tasvirin dışına çıkılarak bazen hasbihale yer verildiği dikkat çekmektedir.⁵ Bunların dışında müzeyyel gazellerin zeyl beyitlerinde de şairlerin, zamana yönelik değerlendirmeleri, felekten dert yanmaları, dünyanın geçiciliğine dair monolog tarzında kendileriyle söyleşmeleri söz konusudur. Muhibbî'nin müzeyyel gazellerinin zeyl beyitlerinde de hasbihal tarzında iç değerlendirmelerin varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin:

Salınsa nâz ile yârüm gören dir serv-i kametdür
Ne serv-kamet olsun ol ki turdukça kıyâmetdür
(Yarım naz ile salınsa gören ona servi boylu der. O, öyle bir servi boyludur ki durdukça kıyamettir.)
Beytiyle başlayan 921. gazel,

...

Muhibbîden dirîğ itme nigârâ tîr-i müjgânun
Anunla eglenür cânım anunla sîne rahatdur
(Ey sevgili, kirpik oklarını benden esirgeme. Benim canım onunla eğlenir, sinem onunla rahattır.)
mahlas beytiyle devam ederken

Dilâ magrûr olup virme gönül bu dâr-ı dünyâya
Hakikatle nazar kılsan hemân bir iki sa'atdür (Muhibbî Dîvânı, 921: 1, 6, 7)

(Ey gönül, bu dünya evine gururlanıp gönül verme. Gerçekçi bir şekilde nazar kılsan bu dünya bir iki saat kadar geçicidir.) zeyl beytiyle son buluyor. Şair hasbihal tarzında gönlüyle söyleşerek dünyanın geçiciliğine yönelik değerlendirmede bulunmaktadır.

Yine şairin ben diliyle kendi halini anlattığı 1911. gazeli, şiirini ve derdini anlattığı şu zeyl beytiyle bitmektedir:

Şi'rümü görüp müşevveş itmesünler beni 'ayb
Çün degül hâtır küşâde toptoludur derd ü elem (Muhibbî Dîvânı, 1911: 6)
(Şiirimi karışık görüp beni ayıplamasınlar. Çünkü gönül açık değil, dert ve elem ile doludur.)

2458. gazeli mahlas ve zeyl beyitleri ise şöyledir:

Umaram başa koya öpe Muhibbî gazelüm
Elden ele düşüben ger ire Selmân iline

(Muhibbî, umarım ki gazelim başa konulup öpülerek elden ele dolaşıp Selman iline ere.) Şair beyitte kendi şiirinin Selman iline yani İran coğrafyasına eleden ele saygıyla dolaşacağını söyleyerek şiirini övmektedir.

Olma makrûr dilâ kendüne birkaç söz ile
Niceler geldi senin gibi bu Osman iline (Muhibbî Dîvânı, 2458: 5,6)

(Ey gönül, birkaç söz ile gururlanma. Osman iline senin gibi niceler geldi geçti.) Beytiyle de şair, gönlüyle hasbihal ederek kendine temkinli olmayı öğütler ve saltanatıyla gururlanmaması gerektiğini de atalarını örnek göstererek anlatır.

2670. gazelinin zeyl beytinde ise Muhibbî kendini kanaatkâr olmaya şöyle davet eder:

Bir lokma ile ey dil bir kûşe ihtiyâr it
Görmez misin ki 'âlem halkı nifâka düşdi (Muhibbî Dîvânı, 2670: 8)
(Ey gönül, bir lokma ile bir köşe iste. Alem halkının nifaka düştüğünü görmez misin?)

Dünyanın geçiciliğine ve kanaatkâr olmaya yönelik bir zeyl beyti de şöyledir:

⁵ Kaside nesiplerinde yer alan hasbihaller hakkında geniş bilgi için bkz. Mine Mengi, Kaside Nesiplerindeki Hasbihaller Üzerine, Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 130-147.

Çünkü bu dünyâ metâ'idur kamu 'âriyyeti

Âdeme bir hırka bes tâc u elbiseden vâz gel

(Muhıbbî Dîvânı, 1682: 6)

(Madem ki bu dünya malı, mülkü hep ödünçtür. O zaman insana bir hırka yeter, taç ve elbiseden vaz geç.)

3. Şairin Kendini, Şiirini ve Şairliğini Övdüğü Fahriye Niteliğindeki Zeyller

Fahriyeler⁶, kaside nazım şekilleri içerisinde bir bölümdür ve müzeyyel gazellerin zeyl beyitlerinde yer alan fahriyeler de müzeyyel gazeli kasideye yaklaştıran önemli hususlardandır. "Şairin kendisini övdüğü bu bölüm, aslında sanatkar yönünün hatırlatılması amacını da taşımaktadır. Fahriye ile şair, üstün niteliklerinden bahsederek övdüğü memduhunun karşısına -kendisini itibara alınacak, nitelikli, sanatkar yönü bulunan özel bir kişi olarak- koyar (Saraç, 2007: 23)." Muhıbbî Divanı müzeyyel gazellerinin 13 tanesi de fahriye özelliği göstermektedir.

Âb-ı sâfiye müşâbih yine bir şi'r didüm

Didi tahsînler anı göricek ehl-i safâ

(Muhıbbî Dîvânı, 94: 6)

(Yine saf suya benzer bir şiir söyledim. Safa ehli onu görünce aferin dedi.)

Şair 609. ve 1689. gazellerinin zeyl beyitlerinde kendi şiirini Arap ve Fars edebiyatının ünlü şairlerinin şiirleri ile bir tutarak fahriye yapmaktadır:

Didiler şi'r-i hayâl-engîzine tarz-ı Hasân

Ol da bu dehrün kemâl-i nazm ile Selmânıdur (Muhıbbî Dîvânı, 609: 5)

(Hayaller saçan şiirine Hasan üslubu dediler. O da bu zamanın nazım olgunluğu ile Selman'dır.)

Şi'r-i dil-sûzun iderse tan mıdur Hassâna ta'n

Şiirini şimdengirü üslûb-ı Selmân eyle gel

(Muhıbbî Dîvânı, 1689: 7)

(O gönül yakıcı şiirin Hasan'a garip gelirse ayıplanır mı? Bundan sonra sen şiirini Selman'ın üslubu ile yaz.)

Muhıbbî, iki beyit zeyl yaptığı 1820. gazelinde ise şiirine va şairliğine yönelik övgüsünü şöyle dile getirir:

İşbu gazel ki hüsn ile bir nâzenîndür

Hâcet degüldür ana nakş u nigâr hem

(Bu gazel, güzellik ile bir nazlıdır. Ona nakış ve güzellik lazım değildir.)

Her kim göre bu beytümü tahsîn idüp hezâr

İnsâf diye bile size rûzgâr hem

(Muhıbbî Dîvânı, 1820: 8, 9)

(Her kim bu beytimi görse binlerce aferin eder. Zaman bile size insaf edin der.)

Şair zeyl beyitlerinde sadece şairliğini değil aşıklığını da över:

Bir zamân idi ki Mecnûn ışk ile meşhûr idi

Giçdi devri dostlar şimdi benümdür nevbetüm (Muhıbbî Dîvânı, 1793: 8)

(Bir zamanlar Mecnun aşkı ile meşhur idi. Onun devri geçti şimdi benim sıramdır.) Şair şiirini överken nasıl büyük şairleri kullanarak kendisine yönelik bir övgü yapıyorsa aşıklıkta da birinci olduğunu yine büyük aşıkları kullanarak ifade ediyor.

4. Dua İçeren Zeyller

Divanında kaside bulunmayan Muhıbbî müzeyyel gazel örneği de olan 5 gazelini naat şeklinde kaleme almış ve bu gazellerin zeyl beyitlerinde de dua etmiştir. "Naatler peygambere karşı duyulan sevgi, saygı; peygamberliği, onun mucizeleri, hicreti, yaşadığı sıkıntılar; şefaati ve mirac gibi yaşadığı olağanüstü olayları konu edinen metinlerdir (Akkuş, 2013: 181)." Muhıbbî yapılan tasnife göre en uzun müzeyyel

⁶ Geniş bilgi için bkz. Osman Ünlü, age. s. 33-53.

gazelini naat şeklinde kaleme almış ve zeyl beytinde de peygamberimize, onun âline ve ashabına dua etmiştir:

Tanrının has kulusun bir adun oldı Mahmûd

Sende cem' oldı sehâ vü kerem ihsân ile cûd

(Allah'ın has kulusun bir adın Mahmut'tur. İyilik ve cömertlik sende toplandı.)

...

Bak Muhammed yüzine bakma yüzüm karasına

Ola ol nûr Muhibbî'ye şefî' ey Ma'bûd

(Muhammed'in yüzüne bak, benim yüzümün karasına değil. Ey Allah'ım, o nur bana şefaataçı ola.)

İdelüm cân ile biz ezeli eyledi Hak

Sana vü âluna eshâbuna bin kez dürûd (Muhibbî Dîvânı, 9: 1, 10, 11)

(Biz Hak seni ezeli eylediği gibi sana, âline ve ashabına candan bin kez dua edelim.)

11. gazelinin zeyl beytinde ise Muhibbî şöyle dua eder:

Teşneyem çokdur günâhum sen mürüvvet kânısın

Umaram idüp şeâ'at viresin âb-ı zülâl (Muhibbî Dîvânı, 11: 6)

(Susuzum, günahım çokdur, sen iyilik ve cömertlik kaynağısın. Umarım bana şefaata edip saf su veresin.)

Şair, 65. gazelinde yine bir naat örneği verirken gazelin zeyl beytinde kendisine şu şekilde dua ediyor:

Kim bu şi'r-i dil-pesendi ele alup okuya

Rahmet anun cânına ki beni rahmetle ana (Muhibbî Dîvânı, 65: 8)

(Kim bu gönlün beğendiği şiiri alıp okur ve beni rahmetle anarsa onun canına da rahmet olsun.)

Tasavvufî düşünceyle kaleme alınan 2031. gazelde ise şair, İlahî aşk anlayışını şiirine yansıtırken gazelin zeyl beytinde affedilmeyi şöyle diler:

Aradum varlıkla hergiz görmedüm ol yârı ben

Varlığı terk itmeyince bulmadum dildârı ben

(Ben o sevgiliyi varlığımla arayınca asla onu göremedim ve varlığı terk etmeyince o sevgiliyi bulamadım.) Burada bahsedilen sevgili Allah'tır. Tasavvufta kişi Allah'a ulaşmak isterse maddeden sıyrılmalı, manaya yönelmeli ve Allah'ta kaybolmalı fena bulmalıdır.

Bende imiş yâr bilmezdim Muhibbî hayf kim

Her yana bilmezligümden arar idüm yârı ben

(Muhibbî, sevgili bendeymiş yazık kı bilemedim. Bu bilmezlik ile her yerde o sevgiliyi arardım.) Burada tasavvuftaki vahdet-i vücûd öğretisine göndermede bulunulmuş, Allah'ın yarattığından ayrı olmadığı yani âşık ile sevgili arasında benlik-senlik olmadığı vurgulanmıştır.

Olma ey dil anuben 'isyânunu sen nâ-ümîd

Umaram 'afv ide cürmüm anaram gaffârı ben (Muhibbî Dîvânı, 2031: 7)

(Ey gönül, sen isyanımı anarak ümitsiz olma. Ben Allah'a yalvarırım umarım Allah beni affeder.)

5. Seferlerinin Zikredildiği Zeyller

Muhibbî Divanı'nda yer alan müzeyyel gazellerin iki tanesinin zeyl beyitlerinde ise şairin tarih içerisinde yapmış olduğu seferlerine gönderme vardır. Muhibbî, 1905. gazelin zeyl beytinde İran seferinden şu şekilde bahsetmektedir:

Surh-ı serler kasdın itdüm çekdüm İslâm askerini

'Avn-i Hakla 'azîm-i iklim-i İrân olmuşam (Muhibbî Dîvânı, 1905: 6)

(Kızılbaşları öldürmeye kastedip İslam askerini çektim. Allah'ın yardımıyla İran coğrafyasına yönelmişim.)

2370. gazelin zeyl beytinde ise Muhibbî'nin Macaristan seferi şöyle dile getirilir:

Beni asgar hatun İslâm'a kasdun

İşitdük 'azm itdük Engürüsa

(Muhıbbî Dîvânı, 2370: 6)

(O kafir hatlarının İslam'a kastettiğini işttik ve Engürüs'e yöneldik.)

Sonuç

Divan edebiyatında bir gazel çeşidi olarak varlık gösteren müzeyyel gazeller, temelinde övgünün bulunduğu, fakat irdelendiğinde çok farklı konularda, şairin tercihinine göre kullanılan bir şekil olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada birçok şairin değil bir şairin divanı irdelenmiş ve tespit edilen müzeyyel gazellerin zeyl beyitleri konularına göre tasnif edilmiştir. Sayısal verilerin tablo ve grafiklerle verildiği çalışmada sultan şair Muhıbbî'nin zeyl beyitlerinde genellikle bulunması beklenen methiyeye (bir sultan olduğu da düşünülduğünde) yer vermediği görülmüştür. Fakat zeyl beyitlerinde şairin, aşk, âşık ve sevgili konusunu işlerken gazelin tümünde işlenen konuyu farklı bir boyutla devam ettirdiği, bunun yanı sıra bu beyitlerde sıkça şairin bir nasihat üslubu kullanarak iç muhasebesi yaptığı tespit edilmiştir. Zeyl beyitlerinde şairin şairliğine ve şiirlerine yönelik övgüleri de önemli bir yer tutmaktadır. Muhıbbî'nin naat tarzında yazdığı gazelleriyle de peygamber övgüsünü ve sevgisini dile getirdiği belirlenmiş, bu tarz aracılığıyla da zeyl beyitlerinde kimi zaman dua ettiği çalışmada ifade edilmiştir. Özellikle şairin, fahriye ve dua zeyllerinde şekil olarak kasideye yaklaştığı da gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

1. Ak, Coşkun. (1987). *Muhıbbî Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
2. Akkuş, Metin. (2007). *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebi Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yayınları, Erzurum.
3. Akyüz, K.; Beken S; Yüksel S; Cunbur M. (1997). *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
4. Kılıç, Filiz. (2018). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>).
5. Dilçin, Cem. (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
6. Dilçin, Cem. (2017). Divan Şiirinde Gazel, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Türk Şiiri Divan Şiiri Özel Sayısı*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
7. Gibb, E. J. Wilkinson. (1998). *Osmanlı Şiir Tarihi (A History Of Ottoman Poetry) I-II*, (Ter. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara.
8. Kavruk, Hasan. (E-kitap). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>).
9. Kurnaz, C.; Çeltik, H. (2010). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, H Yayınları, Ankara.
10. Mengi, Mine. (2010). Kaside Nesiplerindeki Hasbihaller Üzerine, *Divan Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, s. 130-147.
11. Mermer, Ahmet; Bayram Yavuz; Alıcı Lütfi; Eflatun Muvaffak; Koç Keskin, Neslihan. (2013). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
12. Özçelik, Hatice Kübra. (2014). *Kaside ile Gazel Arasında Divan Şiirinde "Müzeyyel Gazel"*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
13. Pala, İskender. (2012). *Muhteşem Şair Muhıbbî*, Kapı Yayınları, İstanbul.
14. Saraç, Yekta. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi, Biçim-Ölçü-Kaftiye*, 3F Yayınevi, İstanbul.
15. Turan, Selami. (2007). *Aşkın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Gazel*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 5, S. 10, s. 155-196.
16. Ünlü, Osman. (2012). *Müzeyyel Gazelerde Fahriye*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, s. 33-53.
17. Yavuz, Kemal; Yavuz, Orhan. (2016). *Muhıbbî Dîvânı Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

STEFAN ZWEIG'İN 'MÜREBBİYE' ADLI ÖYKÜSÜNDE ÇOCUK FİGÜRLERİN DUYGU DÜNYALARININ ÇÖZÜMLENMESİ

Şenay KAYĞIN

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü ERZURUM

ÖZET

Deneme, roman, biyografi gibi çok sayıda başarılı yapıtıyla ünlenen Avusturyalı yazar Stefan Zweig, Avrupa'nın hızlı değişimine dikkat çekerek yirminci yüzyıl aydınlarının bir sembolü olarak tanınmıştır. Burjuva dünyası ve kültürel yaşamın önemine yer verdiği metinleri, onun biyografisi örneğinde bir incelemeye olanak sağlamıştır.

Zweig'in, dört öyküden oluşan 'Mürebbiye' (Die Gouvernante) adlı öykü seçkisinin, aynı adı taşıyan öyküsünde, iki kız çocuğunun bakış açısından hareketle yetişkinlerin dünyasındaki yalanların ortaya çıkardığı olumsuzluklara değinilmiştir. Ayrıca, mürebbiye ve çocukların sıradan/gündelik yaşamlarına dair deneyimleri yapıtın, en dikkat çekici anlatısı olarak imlenmektedir. Öyküde, mürebbiyeyi işinden eden acımasız/katı ahlak anlayışı sonucunda psikolojik durumları alt üst olan çocukların ruhsal çözümlenmelerine ve betimlemelerine de yer verilmiştir.

Öykü, yüksek burjuvaziye ait bir ailede yetişmekte olan iki kız kardeşin, konakta tanık oldukları yetişkinlerin konuşmaları sonucunda, mürebbiyelerinin kovulduğunu öğrenmeleri ve ona karşı hissettikleri acıma/merhamet duyguları ile büyüklerin acımasız dünyaları arasındaki çelişkileri konu edinmektedir. Duygulara önem veren yazar, mürebbiyelerine duydukları aşırı sevgi nedeniyle, mürebbiyelerini adeta savunmaya geçen çocukların bakış açısından evde yaşanan olaylara açıklık getirir. Bu çalışmada 'Mürebbiye' adlı öykü, çocuk figürlerin duygu/ruh dünyalarının çözümlenmesi bakımından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Stefan Zweig, Mürebbiye, Ruhsal Çözümleme.

GİRİŞ

Dünya yazınına adını biyografi çalışmalarıyla duyuran yazar: Stefan Zweig (1881-1942). Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Viyana'da dünyaya gelmiş ve Nasyonal Sosyalist dönemde karşılaştığı sorunların etkisi altında kalmıştır. Zweig, romanları/yapıtları çeşitli dünya dillerine en çok çevrilen yazarlardan biridir. Yapıtları Türkçeye en çok çevrilen yazarlar arasında yer almış olması bağlamda Türk okurun ilgisini çekmiş bir yazardır. Yazar ayrıca *Yıldızın Parladığı Anlar*,¹ *Maria Stuart, Dünya Fikir Mimarları*², *Acı Duygular*³ gibi daha nice yapıtı ile belleklerde yer etmeyi başarmıştır. Zweig; roman, novel, biyografi türlerinin yanı sıra öykü yazarlığı ile de adından söz ettirmiş yazarlardandır. Aynı zamanda biyografi ustası olan Zweig, Avusturya yazınının dünya yazınına kazandırdığı önemli yazın adamlarından birisi olarak görülürken, biyografi türünün yazınsal değerini olağanüstü boyutlara taşıyan ender yazarlardan biri olarak da imlenmiştir.⁴ Çeşitli yapıtlarının, özellikle biyografilerinin gölgesinde kalmamış olan novellerinin de Zweig'in başarısındaki katkısı büyük olmuştur.⁵

Zweig'in, *Mürebbiye*⁶ adlı öyküsü soylu bir ailenin kız çocuklarının mürebbiyelerinin, yanlarında çalıştığı ailenin ve içerisinde bulunduğu çevrenin/dönemin katı ahlak anlayışı karşısında yaşamış olduğu

¹ Stefan Zweig, *Yıldızın Parladığı Anlar*, (çev. Burhan Arpad), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Tisamat Basım Sanayii. Ankara 1994.

² Stefan Zweig, *Dünya Fikir Mimarları Üç Büyük Usta*, (çev. Dr. Ayda Yörükân), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tisamat Basım Sanayii. XXII, Ankara 1992.

³ Stefan Zweig *Acı Duygular*, (Çev. Hafize Topuzoğlu), Yaba Yayınları, 1.Basım, Ankara 1992.

⁴ Turgut Gögebakan, *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.77.

⁵ Joseph Strelka, *Stefan Zweig, Freier Geist der Menschlichkeit*, Österreichischer Bundesverlag Gesellschaft m.b.H., Wien 1981, s.61.

⁶ *Mürebbiye* adlı öykünün aşağıdaki Türkçe çevirisi bu çalışmada birincil kaynak olarak temel alınarak, alıntılar bu kaynaktan yapılmıştır. Stefan Zweig, *Mürebbiye*, (Çev.) İlknur İgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.

trajik/acıklı olayın çerçevesinde döner. Bu bağlamda öyküde, mürebbiyelik mesleğine vurgu yapılırken mürebbiyelerinin, eğitimlerini üstlendiği çocukların ruh durumları üzerindeki etkisi ön plana çıkarılır.

Mürebbiyeliğin Tanımı Kısa Tarihçesi

Mürebbiyelik (Gouvernante) daha çok 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa’da saray ve /aristokrat/burjuva gibi soylu çevrelerin çocuk eğitiminde sorumlu olan kişidir. Özellikle Fransız ya da Fransızca konuşan İsviçreli kadın mürebbiyelerin seçilmesine öncelik verilmesi dikkat çekicidir. Daha sonraları ise İngiliz mürebbiyelerin çocuk eğitiminde yaygınlığı giderek artış gösterir. Çocukların -özellikle kız çocukların- ev ortamındaki eğitimleriyle ilgili pek çok öğretim materyalleri Fransızca öğretmenleri tarafından Almanya’ya ihraç edilmiştir. Bu alandaki çalışma ortamı kısa bir süre sonra Alman kadın öğretmenlerin de ilgisini çekmiştir.⁷

Yönetimsellik (Fransızca: Gouvernamentalität) sözcüğü anlam olarak etimolojik açıdan olmasa da içerik olarak yönetmek (gouverner) ve zihniyet/anlayış (mentalité) sözcüklerine denk gelmektedir.⁸ *Der Brockhaus*’da ‘Gouvernante’, Fransızca (18. ve 19. Yüzyıllarda) mürebbiye: soylu ailelerin kız çocuklarının eğitimcisi olarak tanımlanmaktadır.⁹

Almancada mürebbiye anlamına da gelen ‘Fräulein’ sözcüğünün etimolojik gelişimine gelince, Frau: Almancada ‘kadın’ anlamına gelir. ‘Frau’ Almancada, yetişkin/evli kadın anlamına gelirken, soyadı kullanımında ‘Frau Meier’ örneğinde olduğu gibi de kullanılmaktadır. Ancak son dönemlerde ‘Frau’ kavramı anlam kaymasına uğramış yerini daha kapsamlı olarak kullanılan ‘Fräulein’ ifadesine bırakmıştır. Eski Yüksek Almancada ‘frouwa’ ya da Orta Yüksek Almancada ‘vrouwe’ asıl anlamı hanımefendi olan, tıpkı Tanrıça ‘Freyja’ nın adı ve Eski Yüksek Almancada ‘Herr’ anlamına gelen ‘frö’ den türeyerek gelişim göstermiştir.¹⁰ Soyluların/asillerin iddiaları ve yükselen orta sınıfın/burjuvazinin talepleri sonucunda kadınlar için kullanılan hitap biçimlerine yönelik anlaşmazlıklar artmaya başlar. 18. yüzyılın sonuna doğru sadece soylu sınıfların kullandıkları imtiyazlı unvanlar konusunda bir esneklik oluşur. Böylece ‘Frau’ ve ‘Fräulein’ ifadeleri, halktan olan sivil kişiler tarafından da kullanılmaya başlanır.¹¹ 20. Yüzyılın ortalarına kadar ‘Fräulein Lehrerin’ in yerine kısaca ‘Fräulein’ in ‘öğretmen’ sözcüğünün yerine kullanılması ise okullarda ve öğrenciler arasında yaygınlaşır.¹²

Mürebbiyelik zaman içerisinde ise çocukların ev ortamındaki eğitimlerinden sorumlu olan kadın eğitimci olarak tanımlanmıştır. Ve tıpkı Zweig’ın Mürebbiye öyküsünde olduğu gibi, birçok romana/öyküye/ yazınsal çalışmanın önemsenen konularından biri olmuştur. Batılı mürebbiyeler/eğitmenler, Türk sosyal yaşamına Tanzimat ile birlikte girerler. Batılılaşma hareketleri ile birlikte Türk sosyal yaşamına da giren mürebbiyelerin zaman içerisinde Türk romanlarında, Felâton Beyle Râkım Efendi¹³ ve Mürebbiye¹⁴ gibi yapıtlarda da konu edindikleri görülmüştür.¹⁵

Mürebbiye Öyküsünün Çözümlemesi

Mürebbiye öyküsünün daha en başından sonuna kadar Fräulein (mürebbiye) olarak adlandırılan mürebbiye, soylu bir ailenin iki kız çocuğunun öğretmenidir. Fräulein aynı zamanda ailenin yanında

⁷ Klaus-Peter Horn, Heidemarie Kemnitz, Winfried Marotzki, Uwe Sandfuchs, *Klinkhardt Lexikon Erziehungswissenschaft*, Klinkhardt Verlag, Band 1, Bad Heilbrunn 2012, S.495-496.

⁸ Klaus-Peter Horn, Heidemarie Kemnitz, Winfried Marotzki, Uwe Sandfuchs, *Klinkhardt Lexikon Erziehungswissenschaft*, Klinkhardt Verlag, Band 1, Bad Heilbrunn 2012, s.496.

⁹ Jutta Arndt, Konrad Fehr, Siegfried Filtzer, Gudrun Jeschke, *Der Brockhaus, In Fünf Bänden*, F.A. Brockhaus GmbH, Band 2, Mannheim 1993, 416.

¹⁰ Hubert Allgäuer, Sprachbetrachtungen zum Wortfeld „Frau“, *Rheticus - Vierteljahresschrift der Rheticus-Gesellschaft, Katalog der Vorarlberger Landesbibliothek, 2010/4 Vorarlberg Feldkirch 2010*, s. 5.

¹¹ Hubert Allgäuer, Sprachbetrachtungen zum Wortfeld „Frau“, *Rheticus - Vierteljahresschrift der Rheticus-Gesellschaft, Katalog der Vorarlberger Landesbibliothek, 2010/4 Vorarlberg Feldkirch 2010*, s. 6.

¹² Hubert Allgäuer, Sprachbetrachtungen zum Wortfeld „Frau“, *Rheticus - Vierteljahresschrift der Rheticus-Gesellschaft, Katalog der Vorarlberger Landesbibliothek, 2010/4 Vorarlberg Feldkirch 2010*, s.11

¹³ Ahmet Mithat Efendi, Felâton Beyle Râkım Efendi (Haz. Tacettin ŞİMŞEK), 2. baskı, Ankara, 1989.

¹⁴ Hüseyin Rahmi GÜRPINAR, Mürebbiye ,12.bsk., İstanbul, 1997.

¹⁵ Dilek Ceran, Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl 2002, Cilt, Sayı 12, 215-227, 227.

yatılı olarak kalmaktadır. Ailenin yeğeni ve kızların kuzeni olan Otto, üniversite öğrencisidir o da tıpkı mürebbiye gibi aile ile birlikte yaşamaktadır. Mürebbiye Otto'ya aşık olur ve bu durum kısa zamanda ev ortamında dikkat çekmeye başlar.

“Bir süre ikisi de konuşmuyorlar. Sonra abla alçak sesle, “Zavallı Fräulein!” diyor. Sözcükler odanın içinde yitip giden boğuk bir tınıyla bir süre titreştikten sonra ortalık yine sessizleşiyor. “Niçin ağladığımı bilmek isterdim,” diye küçük kardeş tekrar söze giriyor. “Son zamanlarda kimseyle tartışmadı, annem de artık her zamanki eziyetlerinden vazgeçip kızı rahat bıraktı, biz de bir şey yapmadık. O halde niçin ağlıyor?” Bunu tahmin edebiliyorum,” diyor ablası. “Niçin peki, niçin, bana da söylesene!” kız önce duraksayıp sonunda, “Sanırım âşık oldu,” diyor. (Zweig, 2016: 2)

Evlerinde bir şeylerin yolunda gitmediğini sezinleyen iki kardeş, bu durumu açıklığa kavuşturmak üzere anlaşıp mürebbiyenin odasının bulunduğu koridorda kapıyı dinlemek için adeta pusuya yatarlar. Otto, tam da bekledikleri gibi mürebbiyenin kapısının önünde belirir. “*Büyük kız ok gibi fırlayarak kapıya yaklaşıyor, nefesini tutup kulak kesiliyor*” (Zweig, 2016: 5) Abla, hem küçük kızla işbirliği yapıyor hem de büyük olmasına rağmen yaşadıklarına/duydıklarına bir anlam veremiyor. Küçük kız ise, “*Ablası her şeyi iştirken kendisi hiçbir şey duymuyor diye öfke ve heyecandan neredeyse ağlayacak.*” (Zweig, 2016: 5) Bu durum onun merakının derecesi hakkında bir fikir verirken son derece güvensiz ve sabırsız bir kişilikte olduğunu duyumsatır niteliktedir. Çocukların, mürebbiyelerinin neden üzgün olduklarını anlamaya çalışmaları ve bunu ortaya çıkarmak için tehlikeli işlere kalkışmaları, onların mürebbiyelerine karşı duydukları sevginin sonucunda gelişir. Zweig’in, birçok anlatısında yer verdiği genç kadınların kaderlerinin ele alınma durumu, *Mürebbiye* öyküsünde de dikkat çekmektedir.¹⁶ Bu öyküde mürebbiyenin Otto'yla olan birlikteliği bir aşk ilişkisinden daha fazladır çünkü Otto'dan bir bebek beklemektedir

Mürebbiyenin üzüntüsü/acısı büyüktür. Kızların, durumu fark etmeleri çok sürmez. Otto'nun, mürebbiyelerinin odasına gireceğini tahmin ettikleri bir gece onları gizlice takip ederek dinlerler. Her ikisinin tartışmalarına tanık olan kızlar duydukları karşısında kulaklarına inanamazlar. Kızların ailesinin, özellikle annelerinin çok önemseydiği çocukların eğitim/öğretim durumu, tamamı ile mürebbiye emanet edildiği için öyküde, annenin mürebbiye üzerindeki baskıcı tutumu daha fazla hissedilir durumdadır.

“Mürebbiyeliğin temel dayanağı, öğrenciyi tanımak ve onların yeteneklerini ortaya çıkarmaktır. Eğitim ve öğretim vazifesini üstlenen bu insanların aynı zamanda rehberlik etmeleri de gerekir. Mürebbiyelik öğrencilerin ilgi ve istidatlarını anlamak, bunları yönlendirmek ve geliştirmek demektir. Çocukların terbiyesi ile mükellef bir mürebbiye, öncelikle kendisi terbiyeli ve ahlâklı olmalıdır. Dürüstlüğü, ev halkına göstereceği saygı, talebelerine vereceği sevgi ve ilgisi ile, örnek bir insan portresi çizmelidir. İyi bir mürebbiye nerede ve ne zaman olursa olsun toplumdaki statüsünü unutmamalı, sürekli kendini geliştirmelidir. Mürebbiyeler genellikle öğrencilerinin konaklarında kalırlar ve ailenin bir ferdi olarak kabul edilirler. Bu nedenle öğrenciler ve aileleri ile kuracakları ilişkiler, başarılı olmaları için şarttır. Ev halkının ya da toplumun eğitime yönelen bakışları karşısında, dikkatli davranmak ve örnek olmak esastır.”¹⁷

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı üzere, mürebbiyenin çocukların eğitimi ile ilgili olan sorumlulukları çok fazladır. Öğrenciyi tanıyıp onların yeteneklerini ortaya çıkarmaktan onun ilgi ve önemli özelliklerini anlayıp titizlikle yönlendirme yapma görevi mürebbiye düşer. Bu nedenle annenin kızlarının eğitmenlerine karşı olan sert tutumu yadsınamaz. Annenin eğitime olan düşkünlüğü ve mürebbiye uygulamadığı ahlak kurallarının farkında olan kız kardeşler, olayı daha yakından araştırmak için, kapıyı

¹⁶ ZOLL, Ralf, Gesellschaft in literarischen Texten, Ein lese- und Arbeitsbuch Band 2: Ökonomische, politische und kulturelle Aspekte, VS Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2005, s.231.

¹⁷ Dilek Ceran, Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl 2002, Cilt, Sayı 12, 215-227, 216

dinlemeye karar verirler. Onlar böylece hem mürebbiyelerinin üzüntüsünün nedenini hem de annelerinin ona karşı takındığı kuralcı/katı tutumun gerekçelerini ortaya çıkarmayı ümit ederler.

“O sırada biri yükseliyor. Bu, annelerinin sesi. Sert ve azarlar gibi çıkıyor: “Herkesi kör mü sandınız siz, böyle bir şeyin fark edilmeyeceğini mi düşündünüz yoksa? Bu fikirlerle, böyle bir ahlak anlayışıyla görevinizi nasıl yerine getirdiğinizi hiç düşünemiyorum doğrusu. Demek ben böyle birine çocuklarımın eğitimini emanet etmişim, onları nasıl da ihmal ettiniz kim bilir...” (Zweig, 2016: 11)

Sonunda kapıyı dinlemeyi başaran çocuklar, küçük yaşlarda olmaları nedeniyle, duyduklarını anlamlandıramazlar ama mürebbiyelerine olan sevgilerinde ilginç biçimde bir artış olur.

“Ne yapalım biliyor musun? Ben kapıyı dinleyeyim, sen koridorda kalıp birisi gelirse bana haber ver. Böylesi daha güvenli olur.” Kardeşi surat asıyor. “Sonra bana bir şey anlatmazsın ama!” “Her şeyi anlatacağım!” “Ama her şeyi! Hakikaten her şeyi anlatacaksın!” “Tamam, söz. Sen de eğer birisi gelirse öksüreceksin.” Koridorda heyecanla, titreyerek bekliyorlar. Yüreklere deli gibi çarpmakta. Acaba neyle karşılaşacaklar? İyice birbirlerine sokuluyorlar. Ayak sesleri duyuluyor. Hemen çekilip kenara siniyorlar. Evet, gelen Otto.” (Zweig, 2016: 5)

Mürebbiyelerinin içinde bulunduğu ruhsal bunalım/depresif durum çocukların iç dünyalarında kopan fırtınaların adeta dışa vurumu gibidir. Öyküde yer alan kişilerin duygu ve düşüncelerine/ruhsal betimlemelerine yoğun bir biçimde yer verilmiştir. Öykünün daha başlarında bu durum dikkat çekici bir biçimde öne çıkar.

“Ne söyleyecektim... biliyor musun? Ama önce sen bana söyle, son günlerde mürebbiyemizde bir değişiklik fark etmedin mi?” Öteki duraksayıp düşünüyor. “Evet,” diyor sonra, “ama ne olduğunu bilmiyorum. Eskisi kadar sert değil. Geçenlerde iki gün ödev yapmadım ve hiçbir şey demedi. Sonra, nasıl söylesem, farklı işte. Sanırım artık bizimle pek ilgilenmiyor, hep bir kenara çekişiyor ve eskisi gibi bizimle oynamıyor.” (Zweig, 2016: 1)

Mürebbiyelerinin son zamanlarda davranışlarında ve duygu durumunda bir değişiklik olduğunu fark eden iki kız kardeş yaşananların nedenini merak ederler. Kendi dünyasında bir iç hesaplaşma yaşayan mürebbiye bu durumu kısa bir sürede çevresinde hissettirir. Anlatıcı burada belirgin bir biçimde mürebbiyenin iç dünyasını açığa çıkarırken, kız kardeşlerin hislerini ve düşüncelerini de ortaya koyar.

Güven duygusunun, sadakatin ve yaşamları boyunca onlara öğretilen dürüstlük anlayışının onların gerçek yaşamlarında yer almamış olması, kızların çevrelerindeki hemen herkese karşı savunmaya geçmelerine yol açar.

Çocuklar hızla kapının önünden çekilerek kendilerini odalarına atıyorlar. Neler oluyordu? Tepelerine bir yıldırım inmişti sanki. Yüzleri bembeyaz, tir tir titriyorlar. İlk kez gerçeğe yakın bir şeyler sezer gibiler. Ve ilk kez anne babalarına karşı bir başkaldırı duygusu içine girmeye cesaret ediyorlar. “Annemin onunla böyle konuşması hainceydi,” diyor büyüğü dudaklarını ısırarak. Bu sözlerden ürken küçük, “Ama daha ne yaptığını bilmiyoruz ki,” diye kekeliyor. “Kötü bir şey yapmamıştır. Fräulein kötü bir şey yapamaz. Annem onu hiç tanımıyor.” “Hem ne biçim ağladı. Çok korktum.” “Evet, korkunçtu. Annem de ona nasıl bağırdı ama. Yaptığı hainceydi, söyledim ya, haince bir şeydi.” (Zweig, 2016:12-13)

Kızların mürebbiyelerinin dışındaki büyüklere karşı duydukları olumsuz duygular/nefret içsel bir tepki olarak algılanabilir. Böylece, kızlar mürebbiyelerinin üzüntülü/kederli olduğunu fark ettikleri andan itibaren aile bireylerine karşı yabancılaşır onları adeta düşman ilan ederler. İki kız kardeşin evde yaşanan tuhaf davranışlar sonucunda öğrendikleri mürebbiye-Otto aşkının sonucunda çocuk dünyalarında mürebbiyelerine karşı merhamet ve acıma hissetmeye başlarlar. “Ne ...ne söyledi peki?” “Dedi ki: “Senden bir çocuğum var!” küçük yıldırım gibi ayağa fırlıyor. “Çocuk mu? Çocuk mu? Ama bu olanaksız!” (Zweig, 2016: 7) Kızların mürebbiyelerine duydukları aşırı acıma/merhamet duygusu

onların büyüklerin acımasızlığının derecesini anlamalarına ve onları anlamadan kendi dünyalarında çocukça kararlar vermelerine neden olur. Böylece iki kız kardeş mürebbiyelerinin gizlediği sırrı keşfetmiş olmakla hayatın gerçekleriyle tanışmaya başlarlar. Mürebbiyelerinin kuzenleri Otto'ya olan aşkı, kızların iki yüzlülük, ahlak anlayışı gibi sahte dünyaları tanımlarına yol açar. Küçük kızların mürebbiyelerine karşı hissettikleri aşırı sevgi/bağlılıkları söz konusu olaydan derin bir şekilde etkilenmelerine bir gerekçe olarak gösterilebilir.

“Zavallı Fräulein!” Bu sözcükler yine kendi kaderlerine bir yazıklanma gibi. “Şimdi onsuz halimiz ne olacak düşünebiliyor musun?” “Başka bir mürebbiyeye asla katlanamayacağım.” “Ben de.” “Hiç kimse bize onun kadar iyi davranmaz. Hem...”(Zweig, 2016:14)

Yaşanan olumsuz olayın sorumlusu olarak sadece bir kadının cezalandırılması ve erkeğin aslında yaşananlarla ilgisinin olmasına karşın olumsuz bir tutumla karşılaşmaması dikkat çekicidir. Bu durum öyküde, kadının cezalandırılırken, erkeğin tutucu bir ahlak anlayışı ile korunma durumunu gözler önüne seriyor. İki kız kardeşin tamamen rastlantı sonucunda istemeden tanık oldukları karışık olaylar ve mürebbiyenin mutsuzluğu, onların duygu durumunu derinden etkileyecek ve ebeveynlerine karşı nefret duymaya başlayacaklardır. Kızların, mürebbiyelerini evde yaşayan – anne, baba, kuzen – kişilerin hepsinden daha çok değer vermeleri/sevmeleri onların mürebbiyelerine karşı olan olumlu bakış açısını ortaya koyar. Çocukların bakış açısı mürebbiyenin dışındaki kişilerin tümüne karşı son derece olumsuzdur. Bu bakış açısı kişilerin öyküde çizmiş oldukları kişilik yapılarının bir göstergesidir adeta. Çünkü öyküde, Otto başta olmak üzere anne ve baba da sırasıyla oldukça olumsuz kişiler olarak yansıtılmışlardır. Anlatıcının onlara karşı takındığı bu dikkat çekici olumsuz bakış açısında kuşkusuz yine kızların mürebbiyelerine duydukları sevginin etkisi büyüktür. Anlatıcı, aslında mürebbiyenin konakta yaşadığı sorunları anlatırken bir yandan da kız kardeşlerin yaşamı anlamaya çalışmalarını, ebeveynlerinin/büyüklerin güvenilmezliğini keşfetmelerini çocukların duygu dünyalarından yansıtmaya çalışır.

Anlatıcın gerek mürebbiyeye gerek kızlara olan yaklaşımı, öykünün ana hatlarını şekillendiren temel bir belirleyen işlevi görür. Öykünün genelinde mürebbiyeye karşı duyulan bir acıma bir empati duygusu hissedilir derecede öne çıkar. Özellikle mürebbiyenin sonunda intihar etmiş olduğunun açıklandığı kesitlerde hem acıma içeren duygu durumları hem de onun yaşamına son vermesinin altında yatan katı ahlak anlayışının nedenlerinin de altı çizilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Stefan Zweig'in 'Mürebbiye' adlı öyküsü, öykünün başkişilerinden olan çocuk figürlerin duygu dünyalarının/ ruh dünyaları, öyküden yapılmış olan çeşitli alıntılar yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Çözümlemeye geçmeden önce mürebbiyelik ve tarihçesiyle ilgili kısaca bilgi verilmiştir, ardından 'Mürebbiye' adlı öykü, başta kız kardeşlerin olmak üzere sırasıyla öyküde geçen kişilerin - anne, mürebbiye, baba, kuzen- duygu durumları irdelenmeye çalışılmış ve çeşitli alıntılarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca öyküde, Avrupa'nın hızlı değişimine dikkat çekilen, yirminci yüzyıl Burjuva dünyası ve kültürel yaşamın önemine yer verilen ifade biçimlerinin yer aldığı kesitlerden de alıntılar yapmak üzere bir inceleme yoluna gidilmiştir. Öyküden yapılan alıntılarının çoğu ağırlıklı olarak çocukların bakış açısından hareketle yetişkinlerin dünyasındaki yalanların ortaya çıkarıldığı olumsuzlukların geçtiği kesitlerden seçilmiştir. Çalışmada yapının, en dikkat çekici anlatısı olarak imlenebilen, mürebbiye ve çocukların sıradan/gündelik yaşamlarına dair deneyimleri, mürebbiyeyi işinden eden acımasız, ahlak anlayışı sonucunda psikolojik dünyaları alt üst olan çocukların ruhsal durumlarının betimlemelerine de yer verilmiştir. Söz konusu öykü, katı bir ahlak anlayışının karşısında, genç bir mürebbiyenin yaşam savaşı vermesi ve eğitimlerinden sorumlu olduğu çocuklarla aralarında kurulmuş olan son derece dikkat çekici duygusal bağın/ruh dünyalarının irdelenmesi açısından da bir olanak sunmuştur.

Kaynaklar

1. Ahmet Mithat Efendi, Felâton Beyle Râkım Efendi (haz.Tacettin Şimşek, 2. Baskı, Ankara, 1989.
2. ARNDT, Jutta, FEHR, Konrad, FİLTZER, Siegfried, JESCHKE, Gudrun, *Der Brockhaus, In Fünf Bänden*,F.A. Brockhaus GmbH, Band 2, Mannheim 1993.
3. CERAN, Dilek, Mürebbiyelik ve Türk Romanında Bazı Mürebbiye Tipleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl 2002, Cilt, Sayı 12, 215-227.
4. GÖĞEBAKAN, Turgut *Tarihsel Roman Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
5. GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi Mürebbiye, 12.b Baskı. İstanbul, 1997.
6. HORN, Klaus-Peter, KEMNITZ Heidemarie, MAROTZKI, Winfried, SANDFUCHS, Uwe, *Klinkhardt Lexikon Erziehungswissenschaft*, Klinkhardt Verlag, Band 1, Bad Heilbrunn 2012.
7. STRELKA, Joseph, *Stefan Zweig, Freier Geist der Menschlichkeit*, Österreichischer Bundesverlag Gesellschaft m.b.H., Wien 1981, s.61.
8. ZOLL, Ralf, Gesellschaft in literarischen Texten, Ein lese- und Arbeitsbuch Band 2: Ökonomische, politische und kulturelle Aspekte, VS Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2005.
9. ZWEIG, Stefan, *Mürebbiye*, (Çev.) İlknur İgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.
10. ZWEIG, Stefan, *Yıldızın Parladığı Anlar*, (çev. Burhan Arpad), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Tisamat Basım Sanayii, Ankara . 1994.
11. ZWEIG, Stefan, *Acı Duygular*, (Çev. Hafize Topuzoğlu), Yaba Yayınları, 1.Basım, Ankara 1992.

DOĞU BATI ARASINDA İNSANIN ZAMAN ALGISI

M. Huzeyfe GÜLTEKİN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Medeniyetler yüzyıllar boyu süren oluşum süreçleri boyunca zamana ve mekâna karşı algı sahibi olurlar. İnsan tekinin zamanı ve mekânı kavrayışı da, içinde bulunduğu medeniyetin şekillendirmesiyle oluşur. Zamanı genel olarak geçmiş zaman, içinde bulunulan zaman ve gelecek zaman olarak tasnif edersek medeniyetlerin hangi zamana odaklandıkları ve hangi zamanı bastırdıklarına bağlı olarak o medeniyete mensup olan bireyler de kendilerini zamana karşı paralel bir şekilde konumlandırırlar. Bu doğrultuda ele aldığımızda Doğu medeniyetinin zaman algısını Çin düşüncesi üzerinden okursak; zamanı geçmişte yaşanmış bir mitolojik altın çağa atıfla okuduğunu fark ederiz. Batı medeniyeti ise zaman kavrayışının odak noktasına gelecek zamanı koymuştur. Batı felsefesi tarihi hep bir ütopyaya atıfla okunur. Bu iki medeniyetten farklı olarak İslam medeniyeti zaman karşısında kendisini konumlandırırken kendisine esas olarak şimdiki zamanı almıştır. Şimdiki zamana bir ayağını sabitledikten sonra geçmiş zamanı ve gelecek zamanı bu noktadan okumuştur.

Medeniyetlerin zaman karşısında kendilerini konumlandıkları bu noktalar o medeniyetlerde yaşayan insanların da zaman algısını şekillendirmiştir. Bireyler içinde buldukları medeniyetlerin zamana karşı aldıkları tavır kendi şahıslarında tecrübe ederek geçmiş, gelecek ve içinde yaşadıkları zamanı biçimlendirirler. Bu biçimlendirme bireylerin karşılaştıkları travmalarla baş etme yöntemlerini de şekillendirmiştir. Bize göre; Doğu ve Batı medeniyetlerine mensup bireyler zaman algılarındaki çarpıklıktan dolayı yaşadıkları travmatik duygu, düşünce ve davranışlarla baş edebilecek bir süreç geliştirememişlerdir. Bu çalışmada Doğu ve Batı medeniyetlerine karşın İslam medeniyetinin travmatik duygu, düşünce ve davranışlarla baş etmede yardımcı olacak bir zaman algısını, içinde yaşadığı bireylere ne şekilde sunduğu çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaman Algısı, Geçmiş Zaman, Gelecek Zaman, Şimdiki Zaman, Doğu Medeniyeti, Batı Medeniyeti, İslam Medeniyeti

GİRİŞ

İnsan tekinin yapıp etmelerinin ortaya bir karakter koyabilmesi için yılların geçmesi gerekir. İnsan davranışları, bilinçli tekrarlarla zaman içerisinde tecessüm ederek karakter halini alır. İnsan şahsı özelinde bu karakter bireyin doğaya, tanrıya ve diğer bireylere karşı tavrını ortaya koyar. Bu tavır alma biçimi insan için bir süreç sonucu ortaya çıkar. Toplumların tavır alma biçimleri de medeniyetlerini oluşturur. *Medeniyet, bir dünya görüşünün zaman ve mekânda hayat bularak ete-kemiğe bürünmesidir.*¹ Medeniyetler, içinde barındırdığı fertlere dünyaya karşı kapsamlı ve tutarlı bir bakış açısı sunarlar. Fertlerin; zamana, mekâna, bilgiye karşı ortaya koydukları tavırları, insan-tabiat, insan-insan ve Tanrı-insan ilişkilerine² yaklaşımları, mensubu buldukları medeniyetlerin onlara sunduğu bu bakış açısı tarafından şekillendirilir. Biz bu çalışmamızda medeniyetlerin fertlerine sunduğu zaman algısını ve bu algının insan psikolojisine etkilerini araştıracağız.

Etimolojik olarak medeniyet kavramı arapça yerleşmek, şehir, şehir kurmak anlamlarına gelen Medîne kelimesinden gelir.³ Ancak bu kavram 20.yüzyılda etimolojisinden koparılmış ve Batı medeniyetinin değerleriyle birlikte anılır olmuştur. Günümüzde medeniyet kavramı, Batı Greko-Romen medeniyetinin geldiği noktayı tanımlamak için kullanılan bir terim olarak anlaşılır. Biz, bu çalışmamızda medeniyetlerin fertlerine sunduğu zaman algısını incelerken medeniyeti, etimolojisinden koparılmış bu anlamında kullanmayacak ve genel bir tasnif yaparak, tanımladığımız manada medeniyetleri; Doğu

¹ İbrahim Kalın, Ben, Öteki ve Ötesi, (10.Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s.26.

² Ahmet Davutoğlu, "Medeniyetlerin Ben-İdraki", Dîvân Dergisi, Cilt:2, Say:3, İstanbul 1997, s.22.

³ Bayram Ali Çetinkaya, "Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti", (Ed. Bayram Ali Çetinkaya), Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni, (1.Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2015, Cilt: I, s.488.

medeniyeti, Batı medeniyeti ve İslâm medeniyeti olarak üçe ayıracağız.⁴ Doğu medeniyetinin zaman algısını araştırırken Çin Düşüncesinden yola çıkacağız ve Batı medeniyetinin zaman algısını Avrupa Felsefesi örneğinden inceleyeceğiz. İslâm medeniyetini ise vahiy ve islâm şairi Niyazi Mısıri düşüncesi üzerinden ele alacağız.

Doğu ve Batı Medeniyetlerinin Zaman Algısı

Zamanı genel hatlarıyla geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zaman/içinde bulunulan hâl olarak tasnif edebiliriz. Medeniyetler zaman algılarını bu üç zamana yaptıkları atıflarla belirlerler. Medeniyetler geçmiş hatırlamayla, geleceği umut etmeyle ve içinde buldukları anı ise anarak/zikrederek yaşarlar. Geçmiş kendisini, akli bastırarak ön plana çıkartırken, gelecek ise duygusal tarafları yadsımak adına işleme sokulur. İçinde bulunulan hâl ise aklın ve duygusal durumların her ikisini de hesaba katarak işler. Kierkegaard bu üç zaman kavrayışını umut, hatırlama ve tekrür kavramları üzerinden şöyle anlatır:

*Umut yeni bir kıyafettir, serttir, kolalanmıştır ve parlak ama hiç denenmemiştir ve bu yüzden de onun nasıl olacağını ya da yakışıp yakışmayacağını bilmek mümkün değildir. Hatırlama çöpe atılan ve artık uymayan bir kıyafettir, her ne kadar güzel olsa da artık küçük gelmektedir. Tekerrür sıkıca ve kibarca üste uyan tahrip edilemez bir kıyafettir, ne eğilip bükülür ne de sarkma yapar.*⁵

Her medeniyet bu üç zamanı da kapsayan bir zaman algısı oluşturmakla birlikte bu üç zamandan birisini odak noktasına koyar ve odak noktasına koyduğu zaman diğerlerine göre baskın bir anlatım oluşturur. Medeniyetlerin zamana karşı aldıkları tavır olarak bahsedebileceğimiz bu dünya görüşleri, mensubu bulunan fertlere de sirayet eder. Bireyler yalnızca gelecek zamanı planlamazlar ayrıca içinde buldukları anı ve geçmiş zamanı da sürekli olarak bu zaman algısına göre şekillendirirler. Bireyin oluşturduğu bu zaman algısı, travmatik olaylarla ve psiko-patolojik bozukluklarla karşılaştıktan sonra geliştirdiği psikolojik savunma mekanizmalarının veya başa çıkma sistemlerinin oluşumunda bilinçsiz bir şekilde başvurduğu bir kaynak işlevi görür. Savunma mekanizmaları bireyin katlanılmaz bulduğu duygu ve düşüncelere karşı geliştirdiği bilinçli veya bilinçdışı her türlü ruhsal taktiktir.⁶ Savunma mekanizmaları problemin kaynağına inip çözmek yerine geçici olarak başvuru çarelerdir. Başa çıkma sistemleri ise sorunla yüzleşme ve onu başarılı bir şekilde çözme davranışıdır. Bireyin, travmatik olaylarla veya psiko-patolojik bozukluklarla karşılaştığında sorunlara karşı takındığı tavrının hangi sistemle geliştiği, zaman algısının belirlediği bir durumdur.

Medeniyetlerin zaman algısını araştırırken Doğu medeniyeti açısından ele alacağımız Çin' de en eski tarihi dönem olarak M.Ö.1783 yıllarında başlayan Shang Hânedanlığı kabul edilir. Shang Hânedanlığı'ndan öncesi için aktarılan anlatımlarda Sarı İmparator, Chuanzu, Yao, Shun ve Yu gibi en eski mitolojik bilge krallardan bahsedilir. Altın Çağ olarak adlandırılan, mitolojik bilge kralların hâkim olduğu bu dönem tüm Çin düşüncesini etkisi altına almıştır. En eski düşünce sistemi olarak M.Ö.6.yüzyılda oluşan Konfüçyanizm, ona rakip olarak ortaya çıkan Mohizm ve diğer düşünce okullarının hepsi (İsimler/Mantıkçılar Okulu, Yin-Yang Okulu, Yasacılar Okulu, Taoculuk) bu mitolojik kralların hâkim olduğu Altın Çağ dönemini, idâme edilmesi gereken yegâne sistem olarak ele alırlar.⁷ Geçmişte, tarihi tam olarak bilinmeyen bir dönemde yaşanmış bu çağ, Çin düşüncesinde ideal bir ütopya düzeni olarak konumlanmıştır. Geçmişe hapis olunmuş şekilde sirayet eden bu zaman algısında hatırlama; anma ve umut etmeye egemen olur ve medeniyet şimdiki zaman ile gelecek zamanı hep geçmiş zamanın tahakkümünde yaşar. Doğu medeniyetine mensup olan fertlerde de bu zaman algısı mündemictir. Bireyler geçmiş zamanın bu savetine kapılırlar ve geçmiş zamanı, zaman kavrayışlarının odak noktası yaparlar. Geçmişte hapis olmuş birey yaşadığı travmatik olaylar veya psiko-patolojik bozukluklar karşısında işletmeye soktuğu sistem olan savunma mekanizmalarında da, bu altın çağı tekrardan tesis edebilmek adına faaliyette bulunur. Geçmişin akli/rasyonel tarafı yadsıması göz önünde bulundurulursa

⁴ Aliya İzzetbegoviç, Doğu Batı Arasında İslâm, (9.Baskı), Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s.26.

⁵ Soren Kierkegaard, Tekerrür (Deneyel Psikolojiye Tehlikeli Bir Teşebbüs), (1.Baskı), Pinhan Yayınları, İstanbul 2014, s.14.

⁶ Richard J. Gerrig, Philip G. Zimbardo, Psikoloji ve Yaşam, (19.Basımın Çeviri), Nobel Yayınları, Ankara 2012, s.417.

⁷ Fuat Aydın, "Klasik Çin Düşüncesi", (Ed. Bayram Ali Çetinkaya), Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni, (1.Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2015, Cilt: I, s.532.

da Doğu medeniyeti savunma mekanizmalarını duygusal yoğunluğun ağır bastığı bir şekilde geliştirirler ve bu da savunma mekanizmalarında aksaklıklara yol açar.

Batı Medeniyeti açısından Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesini ele alacak olursak bu durumun tam tersi yönde işlediğini görürüz. Batı Medeniyeti baştan sona gelecekteki bir ütopyaya yapılan atıfla kendisini göstermiştir. Antik Yunan'da Platonun İdeal Devleti, Thomas More'un Ütopyası, Thomas Hobbes'un Leviathanı, Alan idealizmi, Hegel daha sonraki çağlarda Marx'ın ideal komünist düzeni, 20.yüzyılda İtalya'da ve Almanya'da ortaya çıkan faşizm... Baştan sona ütopya anlatımlarıyla dolu bir efkâr-ı umumiyedir Avrupa Greko-Romen düşüncesi. Romantikler bile fikir akımı olarak modernizme karşı geçmişe, roma dönemine dönmeyi isteyen bir akım olmalarına rağmen daha sonra modernizmin ilerleme kültürüne kapılmaktan kendilerini alamazlar ve ütopyalarını gelecek temelli kurarlar.⁸ Doğu medeniyetinin geçmişte yaşanmış hayali bir Altın Çağ' ı zaman kavrayışlarında temel olarak aldıkları gibi, Batı medeniyeti de zamana karşı tavrını ortaya koyarken gelecekte yaşanacak ütöpik bir Altın Çağ' ı odak noktasına koyar. Bu yüzden batı felsefesine; *eski formüllere, ahlaka, kitaplıklara ve tutucuların iyi ve güzel bulduğu her şeye sırt çevirerek, kuvvetin, hızın, geleceğe doğru atılımın, endüstriyel gelişmenin önemine işaret eden; savaşın, tehlikenin, makinenin, başkaldırı ve şiddetin türküsunü çağırmanın hem bireyler hem de halklar için gerekli olduğunu savunan bir akım*⁹ olan fütürizm egemendir. Arzuların ve kurtuluşun gelecekte kesin olarak gerçekleşeceğine dair duyulan bu inanç Batı medeniyetinin zaman karşısında, aklî yönün ağır bastığı bir okuma yapmasının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Batı medeniyetinin bu zaman kavrayışı Batı insanının zaman algısını şekillendirmiştir. Batı insanı travmatik yaşantısı veya psiko-patolojik bozukluklarıyla, gelecekte yaşanacağını umduğu ütopyasını temel alarak başa çıkmaya çalışır. Bireyde zamana karşı aklî/rasyonel yönün ağır bastığı bu kavrayış, insanın duygusal ihtiyaçlarının yadsındığı savunma mekanizmalarının geliştirilmesine sebep olmuştur.

Batı medeniyetinin zaman karşısındaki tavrında dikkat çeken bir diğer husus ise zamanı çizgisel şekilde ilerleyen bir mefhum olarak görmesidir. Tarih bu medeniyet için çizgisel bir şekilde ilerler ve bu ilerleme kendisine eşlik eden bir gelişme şeklinde tezahür eder. İlerlemeci tarih anlayışı olarak kavramsallaştırılan bu bakış açısı modern psikolojinin kuramlarını oluştururken de etkili olan bir görüş haline gelmiştir. Gelişim psikolojisi kuramlarına bakacak olursak bilişsel gelişim açısından Piaget' nin ve ahlak gelişimi açısından Kohlberg'in ortaya koyduğu kuramlarda bu tarih anlayışının etkileri açıkça görülmektedir. Piaget kuramında bireyin bilişsel gelişimini dört ana döneme ayırır; a) Duyusal-Motor Dönemi, b) İşlem Öncesi Dönem, c) Somut İşlemler Dönemi, d) Soyut İşlemler Dönemi. Birey bu bilişsel gelişim dönemlerini ilerleyen düz bir çizgide sırasıyla gerçekleştirdikten sonra batı biliminin bilimsel değeri olan bilimsel yöntemi gerçekleştirebilecek bir zihne sahip olur. Bu zihnin en önemli özelliği *somut işlemlerin sonuçlarını alarak mantıksal ilişkileri hakkında hipotezler üretebilmesidir*.¹⁰ Aynı şekilde bir ahlak gelişim kuramı ortaya atan Kohlberg' in kuramına baktığımızda, bireyin ahlaki gelişiminin üç düzeyden oluştuğunu görürüz; a) Gelenek Öncesi Düzey, b) Geleneksel Düzey, c) Gelenek Sonrası Düzey. Gelişimleri düz bir çizgide ilerleyerek sürdüren ve gelenek sonrası düzeyin ahlaki ilkelerine ulaşabilmiş birey tam da; batının ahlak anlayışını kabul etmiş, toplum sözleşmesini içselleştirmiş ve kendisine, batının insan hakları değerlerini ilke olarak belirlemiş olan bireydir.¹¹

İslam Medeniyetinin Zaman Algısı

İslam medeniyeti hem coğrafi konum olarak hem de dünya görüşü ve varlık tasavvuru olarak Doğu ve Batı medeniyetlerinin ortasında bulunur. İslam medeniyeti zamana karşı tavrını; içinde bulunulan hâlin/şimdiki zamanın, gelecek ve geçmiş zamanı şekillendirmesi şeklinde ortaya koymuştur. Müzzemmil suresinin ayetleri İslam Peygamberine inen ilk ayetlerdendir. Bu ayetler muhatabına gecenin bir vaktinde kalkıp okumasını emreder. Bu emir, İslam medeniyetinde yaşayan fertlerin, içinde

⁸ Michael Löwy, Dünyayı Değiştirmek Üzerine, (1.Baskı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

⁹ Ahmet Cevizci, Büyük Felsefe Sözlüğü, (1.Baskı), Say Yayınları, İstanbul 2017, s.841.

¹⁰ Patricia H. Miller, Gelişim Psikolojisi Kuramları, (2.Baskı), İmge Yayınları, Ankara 2017, s.87-88.

¹¹ Armağan Köseoğlu, "Ahlak Gelişimi", (Ed.Hatice Ergin, Armağan Köseoğlu), Gelişim Psikolojisi, (7.Baskı), Nobel Yayınları, Ankara 2016, S.217-218.

bulunduğu zamanı esas almasını, bu zamanı gündüz ve gece olarak ayırıp, gündüzünü düzenlemek adına gecede tefekkür etmesini sağlamıştır. İslam medeniyeti bu şekilde içinde bulunduğu zamanı merkeze alarak geçmiş zamanı ve gelecek zamanı yorumlamıştır. Aklî olana ve duygusal olana aynı derecede önem vermiştir. İslam medeniyetinin mensubu olan bireyler travmatik olaylarla ve psiko-patolojik rahatsızlıklarla karşılaştıkları zaman, içinde bulunulan ânı merkeze alarak geliştirilen baş etme sistemlerinde; geçmiş şekillendirmek adına tövbe kavramına, geleceği şekillendirmek adına da dua kavramına yönelmişlerdir. Tövbe ve dua kavramları Doğu ve Batı medeniyetlerinde de vardır ancak Doğu ve Batı medeniyetleri bu kavramlara, geçmiş ya da geleceği merkeze alarak başvurmuşlardır. Bu yüzden bu kavramlar, Doğu ve Batı medeniyeti insanı için savunma mekanizmaları mesabesinde kalmıştır ve baş etme sistemleri olarak bu kavramları kullanamamışlardır. Bu farklılık İslam medeniyetine mensup olan bireyin bu kavramlara savunma mekanizmaları olarak sarılmasını engellemiş ve bu kavramları birer baş etme sistemlerine dönüştürmüştür. Zaman karşısında alınan bu tavır, İslam Medeniyeti şairi olan Niyazi Mısri'nin bir şiirinde tecessüm etmiştir; "İbn-i vaktim ben ebü'l-vakt olmazam". Şiiri şerh eden Seyyid Muhammed Nur'ul-Arabi bu dizeyi şöyle açıklıyor: *Zaman üçe bölünür; geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman. İbn-i vakt olan kimse, geçmiş zaman ve gelecek zamana bakmaz. Yani geçmişte ne olmuş ve gelecekte ne olacak bunlara bakmaz. Belki o şimdiki hâlin zuhuratına bakar ve şimdiki zamanın hâline göre hareket eder.*¹² Bu anlayış İslam medeniyetinin ve içinde bulunan fertlerin zamana karşı aldığı tavrı özetler.

KAYNAKÇA

1. Aydın, F. (2015). Klasik Çin Düşüncesi. B. A. Çetinkaya içinde, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni 1.Cilt* (s. 531-596). İstanbul: İnsan Yayınları.
2. Cevizci, A. (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
3. Çetinkaya, B. A. (2015). Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti. B. A. Çetinkaya içinde, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* (s. 487-527). İstanbul: İnsan Yayınları.
4. Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin Ben-İdraki. *Dîvân Dergisi*, 22.
5. İzzetbegoviç, A. (2016). *Doğu Batı Arasında İslâm*. İstanbul: Klasik Yayınları.
6. Kalın, İ. (2010). *Ben, Öteki ve Ötesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
7. Kierkegaard, S. (2014). *Tekerrür (DeneySEL Psikolojiye Tehlikeli Bir Teşebbüs)*. İstanbul: Pinhan Yayınları.
8. Köseoğlu, A. (2016). Ahlak Gelişimi. A. K. Hatice Ergin içinde, *Gelişim Psikolojisi* (s. 208-231). Ankara: Nobel Yayınları.
9. Löwy, M. (1999). *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
10. Miller, P. H. (2017). *Gelişim Psikolojisi Kuramları*. Ankara: İmge Yayınları.
11. Nur'ul-Arabi, S. M. (2017). *Niyazi Mısri Divanı Şerhi*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
12. Richard J. Gerrig, P. G. (2012). *Psikoloji ve Yaşam (Psikolojiye Giriş)*. Ankara: Nobel Yayınları.

¹² Seyyid Muhammed Nur'ul-Arabi, Niyazi-i Mısri Divanı Şerhi, (1.Baskı), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2017, s.215-216.

PSİKOLOJİNİN KÖKENİ

M. Huzeyfe GÜLTEKİN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Modern psikoloji genel hatlarıyla kendisini davranış bilimi olarak tanımlar. Ancak psikolojinin davranış kelimesini seçmesi insanın yapıp etmeleri söz konusu olduğu zaman efradını cami agharını mani bir tanım olmaktan uzaklaşmasına neden olur. Psikoloji bu tanıma bir takım indirgeme hataları yaparak ulaşmıştır. Modern psikoloji biliminin en temelinde bu tanımlama hatası yatar. Bu noktada psikoloji bilimi tekrardan bir tanımlamaya ihtiyaç duyar. Bu tanımlama problemi de psikolojiyi daha derin bir noktaya getirir ve köken problemiyle karşı karşıya bırakır.

Köken problemi başlangıç probleminden farklıdır. Psikolojinin tarih sahnesine çıkışının izini sürmek başlangıç probleminin peşinden gitmektir. Ancak köken problemi psikolojinin ortaya çıkmasına sebep olan zaman üstü bir bilmenin peşinden gider. Başlangıç bizi Antik Çin'e, Miletos Okulu'na götürürken köken insanda baş gösteren yönelme/davranma ediminin sebeplerine götürür. Psikolojinin kökeni ise şeyin o ile çarpışmasından sonra ortaya çıkan benin tanımlanmasında yatar. Çünkü ben kendisini her zaman bir oya göre tanımlar. Ben, o ile karşılaşmadan önce şeydir. Yani varlığı bilinen ancak tanımlanamayan olarak şey. Şey, o ile karşılaştıktan sonra kendini tanıma ve tanımlama süreci başlar ve ben ortaya çıkar. Ben, o ile ilişkisini bir süreç dâhilinde yürütürken ortaya kendi çıkmaya başlar. Batı psikolojisinde ego dedikleri kavramın Türkçedeki karşılığı ben değil bu sonradan ortaya çıkan kendidir. Bu çalışmada modern psikolojinin kendini tanımlarken kullandığı davranış kelimesinin insan edimlerinin tümünü içermediğini iddia ettik ve yeniden tanımlanabilmesi için köken problemine değindik. Köken problemini Türkçedeki kökses teorisinden yola çıkarak çözümledik ve bu çözümlemenin ardından psikolojiyi tekrar tanımladık.

Anahtar Kelimeler: *Psikolojinin Kökeni, Kökses Teorisi, Davranış*

GİRİŞ

Modern psikoloji bilimi tarihi itibarıyla yaklaşık yüz elli yıllık bir bilimdir. Ancak psikolojinin tarihi çok daha eskilere dayanır. İnsanın birincil araştırma nesnesi olarak baş gösterdiği psikoloji bilimi her çağda zamanının insan anlayışından etkilenerek şekillenmiştir. Örneğin ms.10. yy' da yaşayan bir bilim insanı olan Ebu Zeyd el-Belhi yazdığı psikoloji kitabında insanın *anasır-ı erbaa* denilen dört unsurdan oluştuğunu ifade eder.¹ Çünkü o dönemin hâkim bilim anlayışında insan o şekilde tanımlanıyordu. Aynı şekilde 17. ve 18.yy' larda Descartes' ın tohumunu attığı fikirlerin sonucunda insan bir makine olarak tasvir ediliyordu.² Günümüze geldiğimizde ise psikolojiye ve insana dair geliştirilen herhangi bir bilgi sistemine giriş olarak mutlaka evrim teorisinden başlanır. Nasıl ki insanın özünü su, ateş, toprak ve havanın oluşturduğu dört unsurun birbirleriyle olan ilişkilerinin şekillendirdiği görüşü bilimsel olarak kanıtlanmamış bir teoriden ibaretse, aynı şekilde insanın bir makine veya evrimsel süreçlerin ürünü olduğu inançları da yalnızca teori düzeyinde kalmıştır. *Zeitgeist* denilen zamanın ruhu kavramının hâkim insan anlayışı ve psikoloji arasındaki ilişkiyi belirlediği açıktır. Bu ilişki tarihte olduğu gibi son yüzyılda modern psikolojinin gelişiminde de aynı rolü oynamıştır.

Modern psikoloji kendisini genel hatlarıyla insanın zihnini ve davranışlarını inceleyen bilim dalı olarak tanımlar.³ Yani modern dönemde psikoloji davranış bilimidir. Psikolojinin, bu tanımlı oluştururken davranış kelimesini seçmesi zamanının hâkim insan anlayışının bir sonucudur. Davranış kelimesi insan eylemlerinin tümünü kapsayan bir sözcük olmaktan ziyade uzviyetin hareketini anlatan bir lügattir.

¹ Ebû Zeyd el-Belhî, *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs*, (1.Baskı), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2012, s.18-20.

² Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, (1.Baskı), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s.62.

³ Kemal Sayar, Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş*, (8.Baskı), Dem Yayınları, İstanbul 2018, s.7; Felsefe (1. Sınıf Konu Anlatımlı Açıköğretim Serisi), Egem Eğitim Yayınları, İzmir 2018, s.115; Richard J. Gerrig, Philip G. Zimbardo, *Psikoloji ve Yaşam*, (19.Baskı), Nobel Yayınları, Ankara 2012, s.2.

İnsanın yapıp etmelerini değil beşerin eylemlerini tasvir eden bir anlamı vardır. Davranış kelimesi insanın kendisine bir ‘av’ belirleyip ona doğru hamle yapmasını anlatır. Bu kelimenin insanın bütün yapıp etmelerini karşılamamasının sebebi; söz konusu davranmak olduğunda insanın sadece iştiyaki insiyaklarını göz önünde bulundurarak ‘av’ını belirliyor olmasında yatar. Ancak insan dediğimiz varlığın kemiyetin ilca ettiklerine karşı aldığı tavırla da kendisini gösterdiğini görüyoruz. Örneğin oruç tutan bir insanın karnı acıkmasına rağmen yemeğe doğru hamle yapmaktan geri durduğunu gözlemleriz. Aynı şekilde organizmasının bütün ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen insanın psikolojik yardım talebinde bulunduğu durumlara şahit oluruz. Bunlara benzer birçok durum uzviyetin eylemlerini anlatan davranış kelimesinin ve bu kelime temel alınarak oluşturulan modern psikoloji bilimi tanımının, söz konusu araştırma nesnesi olarak insanı gerektiği kadar açıklayamadığını gösterir.

Modern psikoloji geldiği noktada hem kendisini hem de tanımladığı insanı çıkmaza sürüklemiştir. Kendi içindeki farklı ekollerin birbirlerine karşı yönelttikleri sathi eleştiriler deruni sorunlara inilmesine engel olmuştur. Asıl sorunun en temeldeki tanım ve kökende olduğunu fark etmeyerek; sanki yapısalcılığa karşı işlevselciliği ya da davranışçılığa karşı psikodinamik yaklaşımı benimsemekle bütün sorunun ortadan kalkacağı izlenimi veren bir tartışmaya sürükler kişiyi. Hâlbuki sorun ekollerin herhangi birinde olan eksiklik değil, tüm bu ekollerin üzerine inşa edildiği yanlış tanımlamadır. Bu sebeple, tanımlama problemini aşabilmek için köken problemine giriş yapmamız gerekir.

Köken Problemi ve Psikoloji

Bilimlerde köken problemi başlangıç probleminden farklıdır. Köken bizi bir bilimin ortaya çıkmasına sebep olan zaman üstü bir bilmeye götürürken; başlangıç, bilimlerin ilk ortaya çıktıkları zamana götürür. Örneğin felsefe bilimini ele alırsak, felsefenin kökeni bizi insandaki hayret hissine, bilinmeyene duyulan merak duygusuna veya bilinenden duyulan kuşkuya götürür.⁴ Ancak başlangıç dediğimiz zaman farklı tarih okumalarına göre Antik Çin’de Konfüçyanizm ve Mohizm Okulu’ndan veya Antik Yunan’da Miletos Okulu’ndan bahsederiz.

İşte Psikolojinin kökeninden bahsettiğimizde de insanda eylemin nasıl ortaya çıktığının ve insanın kendisini nasıl tanıyıp tanımladığının peşinden gitmemiz gerekir. Köken araştırması yaptığımız bu noktada köken bilgisi olan etimolojiyi araç olarak kullanacağız ve Türkçede kökses teorisinden yardım alacağız. *Köksesler, isimlerin fillerin hatta bağlaçların, kendisinden anlamlanarak çıktığı köktür.*⁵

İnsan *benini* tanımlamak için bir *oya* ihtiyaç duyar. Bu noktada bir soru karşımıza çıkar. İnsan, *benini* tanımlamadan, *oyla* karşılaşmadan önce *ben* nedir? İşte henüz *o* ile karşılaşmamış olan *ben* sadece bir *şeydir*. Türkçede, var olduğu bilinen ancak henüz bir tanımlama işleminden geçirilmemiş, hakkında tanımlanabilecek kadar bilgi toplanmamış veya toplanmış bilgi üzerinde yeterince ayıklama yapılmamış olarak *şey*. Bu *şey*, bir *oya* çarptıktan sonra kendini tanıma ve tanımlama süreci başlar ve *ben* dediğimiz olgu da bu süreç sonunda ortaya çıkar. Peki *şey*, *o* ile çarpışmasından sonra niçin bu sürece girer? Çünkü bu çarpışmadan sonra *şeyde* bir hareket ortaya çıkar. Bu hareket *oya* doğru bir harekettir. *Şey*, *o* ile çarpışır, kendisinde *oya* doğru bir hareketin baş gösterdiğini fark eder ve bu hareketin sebebinin onun özülüyle kendi özünde ortak olan bir *şeyler* olduğunu bilir. Bu noktada kendi özü hakkında bilgi sahibi olur ve bu bilgi sahibi olma durumu sonucunda da *ben* ortaya çıkar.

Peki, ne için *şey*, *o* ile ortak bir öze sahip olduğunu fark ettikten sonra “*şey*, *odur*” demez de “*şey*, *bendir*” der? Çünkü *şey* sadece tek bir *o* ile çarpışmaz. *Şeyde*, hareketin ortaya çıkmasına sebep olan iki *o* vardır ve *şeyde* de her iki *oya* doğru bir hareket ortaya çıkar. Bu iki *odan* birisi, dilin nesnesi olan *o/doğa* ve diğeri dilin ulaşamadığı yer olan *o/Tanrıdır*. İşte *şey*, bu olarla çarpışması sonucu kendisinde iki yönlü bir hareketi keşfeder. Bu hareketin sebebi, *şeyin* özünde bulunan *oların*, kendi özlerine doğru yani *olara* doğru yönelmesi ve davranmasıdır. Bu yönelme ve davranma sonucunda *şey*, *olar* üzerinden kendini tanıma ve tanımlama sürecini yaşar ve bu süreç de *beni* ortaya çıkarır.

⁴ Karl Jaspers, Felsefe Konuşmaları (Felsefeye Giriş), (1.Baskı), Pinhan Yayınları, İstanbul 2018, s.15.

⁵ Bkz. Hüseyin Rahmi Göktaş, Beñseñoğ (Türkçenin Ruhunu), (1.Baskı), İstanbul 2016, s.24-25.

Şeyde ortaya çıkan iki yönlü hareketten birisi, dilin nesnesi olan *o/doğaya* doğru harekettir ve bu hareketin ismi davranıştır. Ancak dediğimiz gibi insanın *beni* yalnızca davranmaz. Aynı zamanda muamelede bulunur/yönelir. Bu muamelede bulunma hareketi ise dilin ulaşamadığı alan olan *o/Tanrıya* doğru bir harekettir. Modern psikolojinin kendisini davranış bilimi olarak tanımlamasındaki eksiklik işte bu noktada aydınlanır. Çünkü davranış, uzviyetin gerçekleştirdiği hareketle sınırlıdır. Ancak, insan sadece davranan bir varlık değil aynı zamanda muamele eden bir varlıktır. Modern psikoloji ise sadece davranışın peşinden gittiği için eksik kalmış ve insanı da eksik bırakmıştır.

SONUÇ

Modern psikolojinin kendisini davranış bilimi olarak tanımlamasının belli tarihsel sebepleri vardır ancak bu tarihsel sebepler başka bir çalışmanın konusudur. Biz çalışmamızda bu tanımlamanın eksikliğini belirledik ve psikolojinin tanım problemindeki eksikliği aşmayı amaçladık. Bu eksikliğin sebebi, psikolojinin insanı yalnızca davranan bir varlık olarak ele almasıdır. Hâlbuki köken probleminde anlattığımız üzere, insanın hareketleri uzviyetinin davranışlarıyla sınırlı değildir. İnsan hem muamele eden hem de davranan bir varlıktır. Bu noktada her iki hareketi de kapsayacak bir tanım geliştirerek psikolojiyi “insanın, tabiatına vakıf olma sanatı” olarak tanımlıyoruz. Bu vukufiyet, şeyin olarla çarpışmasından sonra ortaya çıkan iki yönlü hareket dolayısıyla *benini* tanıma ve tanımlama sürecini anlatır. Ayrıca önerdiğimiz tanımdaki virgül, gelişigüzel konulmuş bir virgül değildir. Psikolojiyi diğer bilimlerden ayıran bir özelliği araştırma nesnesinin ve öznesinin aynı olmasıdır. Bu virgülle bu noktaya değindik. Bu durum psikolojiyi diğer bilimlerden çok farklı bir noktada konumlandırır. Modern psikoloji bu durumu yeterince ele almamıştır ve kendi farklılığının farkına varamamıştır. Zorlama araştırma yöntemleri, veri toplama araçları geliştirmiş ancak ne elde ettiği veriler ne de onları kullanma yöntemleri modern psikolojinin insanı doğru bir şekilde tanımasını sağlayamamıştır. Öyle ki; psikolojiyi insana yabancılaştırmıştır. Sonuç olarak bu yabancılaşmaya karşı köken problemini ele aldıktan sonra önerdiğimiz tanım ile modern psikolojinin açmazlarını aşabilmek adına bir adım atılabileceğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

1. Belhî, E. Z. (2012). *Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs*. İstanbul: Tüekiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
2. Duane P.Schultz, S. E. (2007). *Modern Psikoloji Tarihi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
3. *Felsefe (Konu Anlatımlı Açıköğretim Serisi)*. (2018). İzmir: Egem Eğitim Yayınları.
4. Göktaş, H. R. (2016). *Beñseñoğ*. İstanbul: Külliyyat Yayınları.
5. Jaspers, K. (2018). *Felsefe Konuşmaları (Felsefeye Giriş)*. İstanbul: Pinhan Yayınları.
6. Kemal Sayar, M. D. (2018). *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
7. Richard J. Gerrig, P. G. (2012). *Psikoloji ve Yaşam (Psikolojiye Giriş)*. Ankara: Nobel Yayınları.

**FATMA ALİYE HANIM'IN TEZÂHÜR-İ HAKİKAT'I:
BİR İSLÂM-OSMANLI KADIN YAZARININ ORYANTALİZM ELEŞTİRİSİ
“THE BIRTH OF REALITIES” BY FATMA ALİYE:
THE CRITICISM OF ORIENTALISM BY MUSLIM OTTOMAN WOMAN WRITER**

Fatma AKSAKAL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri

ÖZET

Fatma Aliye Hanım, dönemi itibariyle eserleriyle ve düşünceleriyle oldukça dikkat çekmiştir, kendisi Tanzimat döneminde felsefe ile ilgili eser yazan tek kadındır. Felsefe ve roman dışında pek çok makale, kitap ve çevirileri bulunmaktadır. Bizim çalışmamız ise yazarın yakın zamanda Osmanlıcadan çevirilmiş olan, Fatma Aliye'nin kendine bir vazife-i müdafaa olarak gördüğü Oryantalizm eleştirilerinin kapsamlıca yer aldığı Tezâhür-i Hakikat (Hakikatin Tezahürü) adlı eseri ile ilgilidir. Çalışmamızda yazarın eserde bahsi geçen oryantalistlerin olumsuz İslâm algularına yönelik eleştiri ve düzeltmelerini ortaya koymaya çalıştık. Tezahür-i Hakikat'in asıl amacı oryantalistlerin Batı'nın Doğu'ya tahakküm süreçlerinde yol gösterici doğrulayıcı ve belirleyici bir işlev üstlenen menfi İslam algısını tenkit ve tashih etmektir. Fatma Aliye 1862–1936 yılları arasında yaşamış, Tanzimat döneminde yetişmiş önemli bir yazar ve mütefekkirimizdir. Yazarın felsefe alanlarında yazmış olduğu Tedkik-i Ecsâm (Cisimlerin İncelenmesi) ve Terâcîm-i Ahvâl-i Felâsife (Filozofların Biyografileri) adlı eserleri bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Fatma Aliye, Oryantalizm, İslâm, Tezâhür-i Hakikat*

ABSTRACT

Fatma Aliye has attracted a lot of attention with her works in the period and her thoughts, and she is the only woman who wrote a book about philosophy in the Tanzimat period. Apart from philosophy and novel, it contains many articles, books and translations. Fatma Aliye, who was translated from the Ottoman Empire, has been approaching herself as a duty or defending against your names about Orientalism with her book Tezahür-i Hakikat (The Birth of Realities). In our study, we tried to put forward the criticisms and corrections of the author mentioned in the work or orientated towards negative perceptions of Islam. The main aim of Tezahür-i Hakikat is to criticize and correct the negative Islamic perception of orientalists as a guiding and determinative function in the processes of the West's domination of the East. Fatma Aliye was an important writer and thinker who lived in Tanzimat period and lived together between 1862ef1936. He wrote the philosophy of the author Tedkik-i Ecsâm (Examination of Objects) and Terâcîm-i Ahvâl-i Felâsife (Biographies of Philosophers).

Key Words: *Fatma Aliye, Orientalism, Islam, Tezahür-i Hakikat*

GİRİŞ

1. ORYANTALİZM

1.1. Oryantalizmin Kelime ve İstilah Anlamı

Oryantalizm (Fr. orientalisme), bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması itibariyle ilk olarak Avrupa ve Asya arasında değişken tarihsel ve kültürel ilişkiyi, ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini, üçüncü olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri içerir.¹

Roma İmparatorluğu zamanında Roma şehri meskûn dünyanın merkezi sayılmış, doğu tarafı için “oriens”, batı tarafı için “occiden” tabiri kullanılmıştır. Bu devirde Batı'ya kıyasla Doğu “medenî ülke” idi. VII. yüzyılın ortalarından itibaren Doğu'nun büyük kısmının müslümanların eline geçmesiyle birlikte kavramın muhtevası da genişledi. Haçlı seferleri esnasında Doğu'dan maksat İslâm dünyasıydı.²

¹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, İst..2007, c.33, s.428

² Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, İst..2007, c.33, s.429

Oryantalist kelimesi tarih içerisinde farklı anlamlara sahip olmuştur. 1683'te oryantalist terimiyle Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi kastedilmekteydi "Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi" mânasında oryantalist kelimesi İngilizce'de ilk defa 1779'da Edward Pococke üzerine kaleme alınmış bir makalede, Fransızca'da 1799'da Magasine encyclopédique'te görülür. 1824'te Journal Asiatique'te Louis Langlés için yayımlanan ölüm ilânında oryantalist kelimesine yer verilmiştir. Oryantalizm "Doğu incelemesi" anlamıyla 1838'de Dictionnaire de l'Académie française'e girmiştir. Türkçe'de şarkiyat, daha sonra doğu bilimi, Arapça'da istiṣrāk kelimeleriyle karşılanmış, oryantalist için müsteşrik kelimesi kullanılmıştır.³

Oryantalizmin Arapça karşılığı ise "İstiṣrāk"tır. İstiṣrāk ile ilgilenen kişilere de 'Müsteşrik' denilir.⁴ Oryantalizmin basit tanımı, Doğuyu anlama, Doğuya olan teccüsü giderme çabasıdır.

Oryantalizmin en kapsamlı tanımı Edward Said'e aittir: "Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır."⁵

1.2. Oryantalizmin Kısa Tarihi

İnsanlar başlangıçta sadece ideolojik amaçlarla dilleri araştırmaya ve materyal toplamaya başladılar. Orta Çağ İspanyası'nda Arapça araştırmalar, misyonerlik faaliyetinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başlamıştı fakat azınlığın hayatta kalmasıyla birlikte ilgi ve önemini kaybetti. Bunlar, senatonun Doğu kiliselerinin birleştirilmesi ile ilgilendiği Roma'da, genel olarak Sâmi araştırmaların bir parçası olarak sürdürüldü.

16 y.y'ın sonunda ve 17 y.y'ın başında Paris, Hollanda ve Almanya'da özellikle İbn-i Sina tıbbı hakkında daha iyi bilgi sahibi olma düşüncesiyle Arapça kitap basımına yeniden teşebbüs edilmek zorunda kaldı.

S.Zvermer, H.Lammens, D.B.Mac Donald, M.A.Palacios, C.De Faucault, M.Watt, Ignaz Goldziher, K.Cragg, Louis Massignon gibi isimler çalışmalarını yayınladı. İslam konusundaki şüpheleri ortaya atıp, onu ikincil bir konuma düşürmeye çalıştılar.⁶

Oryantalistlerin milletlerarası ilk konferansı 1873 yılında Paris'te yapıldı. Mesela Almanya'nın Dresden şehrinde ilk defa 1849 yılında toplanan ve bu tarihten sonra periyodik şekilde devam eden Alman Oryantalistler(Müsteşrikler) Konferansı bunlardan biridir. Bu gibi konferanslarda yüzlerce oryantalist ilim adamı hazır bulunmuştur. Mesela, Oxford konferansında 25 ülkedeki 80 üniversiteden ve 69 ilim cemiyetinden dokuz yüz ilim adamı hazır bulunmuştur.⁷

Özellikle 19. asrın ortasından itibaren İslam dünyasının maruz kaldığı işgallerin, Avrupa'nın Şarka olan bakış açısını belirlemede büyük rolü oldu. Sömürgecilik, müsteşriklik kültüründen istifade etti.

1.3. Oryantalizm ve İslam Düşüncesine Etkileri

Oryantalizmi kısaca özetleyecek olursak şu netice ortaya çıkmaktadır:

a) Oryantalizm; Müslüman doğu medeniyetinin; din, edebiyat, dil ve kültürü içine alacak şekilde bütün unsurlarını inceleyerek İslam dünyası hakkında Batılıların sistematik bir bilgiye sahip olmalarını sağlayan, İslam ve Batı medeniyeti arasındaki mücadelede Batı uygarlığı lehine veriler elde etmeye çalışan bir akımdır.

b) Oryantalizm, Batı'nın Doğu üzerinde tahakküm kurmak, kendi çıkarlarına göre yeniden yapılandırmak amacıyla geliştirdiği bir yoldur. Bir oryantalist bu durumu şöyle ifade eder:

³ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *DİA*, İst..2007, c.33, s.428-429

⁴ Cenap Şahabeddin, *Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi*, Yayıncı: Milletlerarası İslam Gençlik Konseyi, Çeviri: Kemal Hoca, Risale Yay, İst.1990, s.135.

⁵ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *DİA*, İst..2007, c.33, s.428-429

⁶ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İsam Yay., İst.2007, s.118-122.

⁷ Cenap Şahabeddin, age., s.137.

“Oryantalistlere güven duyulmamasının sebeplerinden biri ne yaptıklarıdır. Milletleri araştırır, ne olduğunu, nasıl konuştuğunu, tarihini, dilini ve dinini, her şeyini öğrenir ve size anlatırlar. İnsanlara bu milletlerle ilgili konularda nasıl düşünmeleri gerektiğini salık verirler.

c) Oryantalizmin kuruluşunun arkasında duran ve uzun zaman boyunca hiç ayrılmadığı dinî hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

1- Hz. Muhammed’in (s.a.v.) risaletinin doğruluğu hakkında şüphe uyandırmak ve hadislerin Müslümanlar tarafından ilk üç asırda uydurulan sözler olduğunu iddia etmektir.

2- Kur’an-ı Kerim’in yüce Allah’ın kelamı olduğu hakkında şüphe uyandırmak ve Kur’an’ı kötülemek.

3- İslam fıkhnın değerini küçük göstermek, İslam fıkhnın Roma hukukundan alınma olduğunu ileri sürerek bunu pekiştirmek.

4- Arapçayı küçük düşürüp, anlaşılmaz olduğunu iddia etmek.

5- İslam’ın, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarına dayandıklarını ileri sürmek.

6- Misyonerlikle Müslümanları, Hristiyanlaştırmak.

7- Zayıf haberlere ve uydurma hadislere dayanarak görüş ve teorilerine güç kazandırmak.

d) Müsteşrikler Kur’an, Sünnet, Peygamber’in hayatı, Fıkıh ve Kelâmın her konusunda araştırma yaptıkları gibi; Sahabenin, Tabiinin, Müctehid imamların, Fakihlerin, Hadisçilerin, hadis ravilerinin, Cerh ve Tadil ilminin, rivayet sahiplerinin hepsine temas eden çalışmalar yapmışlar, Sünnetin delil olup olmayacağı, tedvin şekli ve İslâm hukukunun kaynağı konularını araştırmışlardır.

e) Müsteşriklerin yukarıda saydığımız çalışmaları neticesinde, İslam dünyasında bir takım fikrî ve akidevî karışıklıklar ortaya çıkmış, batı dünyası karşısında kompleksli bir aydın sınıfı oluşmuş ve İslam’ın temel sabiteleri çiğnenerek Kur’an ve Sünnet’ten uzak, her şeyi akla göre yorumlayan bir İslam anlayışı kitlelere yayılmıştır.

Tüm bunlarla birlikte dünyaca ünlü İslam Bilim Tarihçisi Fuat Sezgin, İslâm dünyasının oryantalistler hakkında yanlış ve olumsuz düşünceleri olduğunu, onların belirli kötü amaçları için İslâmiyet’i eleştirdiklerinin kabul edildiğini ifade etmektedir. Müsteşriklerin yeterince tanınmadığını belirtirken, onları ‘körü körüne’ savunmadığını da söylemektedir. Sezgin, oryantalistlerin hepsinin iyi olmadığı konusunda da uyarılarda bulunmaktadır. Ancak o bir noktaya daha dikkat çekmektedir: “Ama içlerinde geceli gündüzlü, İslâm’ın bilimler tarihindeki yerini ortaya koymaya çalışan oryantalistler var. Bu gerçekliği milletime duyurmayı, söylemeyi, insani ve dini bir borç olarak telakki ediyorum.”⁸

Sezgin, Avrupalıların/oryantalistlerin, daha mütevazı olup Batılı bilginin gerçek kaynaklarının hatırlamalarını; Müslümanların ise cesaretle ve hamasate düşmeden sistemli bir biçimde çalışmalarını tavsiye etmektedir.⁹

2.FATMA ALİYE HANIM

2.1.Fatma Aliye Hanımın Hayatı

Fatma Âliye Hanım, Osmanlı devlet adamı, hukukçu, tarihçi, yazar olan Ahmet Cevdet Paşa ve eşi Adviye Hanım’ın kızı olarak 27 Rebiulahir 1279, miladi 22 Ekim 1862 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁰ Konağın işleriyle ilgilenen annesi ve babasının meşguliyetinden dolayı üç yaşına kadar onları çok az görmüştür. Genel olarak dadılar ve hizmetkârlarla büyümüştür.

Bu dönemde, Fatma Âliye hayatında önemli bir yeri olan Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerini de okumaya başlar.¹¹ Yazar Ahmet Mithat Efendi’yi ‘Letâif-i Rivâyât’ adlı eseriyle tanır. Daha sonra Hâce-i Evvel, Hasan Mellah, Monte Kristo, Dünyaya İkinci Geliş, Felâatun Bey, Rakım Efendi ve Kâinat adlı eserlerini de merakla okumuştur.¹²

⁸ Bayram Ali Çetinkaya, “Fuat Sezgin ve Oryantalistler-1”, Milat, 9 Mart, 2019

⁹ Bayram Ali Çetinkaya, “Fuat Sezgin ve Oryantalistler-2”, Milat, 12 Mart, 2019

¹⁰ Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Âliye Hanım Yahut Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti*, İsis Yayıncılık, İstanbul 1998, s.39

¹¹ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 56

¹² Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s. 55-56

Felsefe'ye olan merakı 15-16 yaşlarında başlamıştır. Bu dönemde okuduğu kitaplardan ayrı bir zevk almaktadır.

Ayrıca Fatma Âliye Hanım ve görevinden ayrılan babası mantık, belagat ve ilm-i münazara dersleri yaparlar. Mevlana Celalettin Rumi'nin Mesnevi'sini, İbn-i Haldun'un Mukaddime'sini, Kaside-i Bürde¹³ okurlar. Aristo, Eflatun, İbn-i Rüşd ve İmam Gazalî'yi karşılaştırarak tartışmalar yaparlar. Yapılan bu dersler genişleyerek Descartes, Spinoza, Darwin, Comte'ye kadar uzanmıştır.¹⁴ Fatma Âliye bu derslere Durûs-u Âliye adını vererek notlar tutar.¹⁵

Fatma Aliye Hanımın İslam düşüncesi üzerine tespit edilmiş kitapları: ¹⁶

- Nisvan-ı İslam, İstanbul Tercüman-ı Hakikat Matbaası (1309)
- Teaddüd-i Zevcat-a Zeyl, Konstantiniyye, Tahir Bey Matbaası (1316)
- Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife, İstanbul Hanımlara Mahsus Gazete (1317)
- Tedkik-i Ecsâm, İstanbul Hanımlara Mahsus Gazete (1317)
- İstîlâ-yı İslam, Konstantiniyye, Tahir Bey Matbaası, (1318)
- Tezâhür-i Hakikat, Taksim Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları (D.N:1236)

2.2.Fatma Aliye Hanım ve Tezâhür-i Hakikat

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e devreden felsefe mirasımızı, sürece doğrudan müdahil kurucu aktörlerin arayışlarına tanıklık eden felsefi metinlerle gündeme taşımayı amaçlayan Osmanlı Felsefe Çalışmaları dizisi, bu amacına yönelik olarak kültür dünyamızdaki ilk kadın mütercim, ilk kadın felsefeci, kadın sorunlarına sistematik bir şekilde değinen ilk kadın romancı olan Fatma Aliye Hanım'ın Tezahür-i Hakikat adlı yazma eserini ele almıştır.

Bu çerçevede, Greko-Romen felsefesi ve İslâm düşüncesinin bilim, felsefe ve kelâm geleneklerini bir araya getiren biyografik karakterli bir felsefe tarihi sunan Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife'yi ve tabiat metafiziği ilgisiyle, Osmanlı düşünce hayatında önemli tartışmalara konu olan materyalizme yönelik erken eleştirilerden birini sunan Tedkik-i Ecsâm'ı okurlarıyla yeniden buluşturmuştur.

Tezahür-i Hakikat, Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı'nda Osman Ergin Yazmaları 1236 demirbaş numarasıyla kayıtlı yazma eserdir.

Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu'ndan eserin Nail Bayraktar tarafından ortaya çıkarıldığını öğreniyoruz. Bununla beraber içerik analizinden hareketle metinde zikredilen eserler, olaylar ve tarih kayıtlarıyla haklılaştırılabilecek bir tarih tespitine gidilebilir.¹⁷

Devlet-i Aliyye'nin kadın kalemi olma misyonunu üstlenmiş görünen Fatma Aliye, Cumhuriyet sonrası dönemde Halide Edip gibi yeni kadın elitler arasında da yer bulamayacaktır. Batılı yazarların İslâm ve İslâm kültür dünyası hakkındaki görüşlerine her zaman dikkatle eğilen Fatma Aliye, Tezahür-i Hakikat'te özellikle oryantalizm konusuna odaklanır ve oryantalistlerin lehte ve aleyhte fikirlerinin değerlendirildiği “apolojetik”¹⁸ bir metin sunar.

Sorun 19.y.yılda İslâm-Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durum ve Batılı yazarların çoğu önyargılı metinlerinde üretilen, “orijinal İslâm” ve tarihsel hakikatler karşısında tasrih ve tashih

¹³ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e. s. 75

¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, a.g.e., s.75

¹⁵ Mehmet Köksal, *Fatma Âliye'de Felsefe ve Kelam*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011, s.5-6

¹⁶ H. Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.111- 115 İstanbul, 1993

¹⁷ Mübeccel Kızıltan, Tülay Gençtürk, Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı arasındaki yazma nüshada metnin yazım tarihine ilişkin herhangi bir kayda rastlanmıyor.

¹⁸ İnanç Savunması

¹⁹edilmesi gereken İslâm algısıdır. “İslâmlar ma’ârif ve sanâyi’ cihetinden bundan üç asır kadar mukaddem âli bir derecede idiler. Ondan sonra bir tevakkuf ve hatta inhitât devrine girmişlerdi” tespitinde bulunan Fatma Aliye, çöküş devrimizde görülen hallerin İslamiyetten gelme bir şey olmadığını altını çizerek:

“Üç asırdan beri vukû’unu haber verdiğimiz tevakkuf ve inhitât ²⁰ ise İslâm’a değil, Müslümânlara müte’allıktır.” diyerek Osmanlının son döneminde ortaya çıkan duraklama ve gerilemenin sebebi İslâm’la ilgili değil aksine Müslümanların içerisinde bulunduğu durumlar ile ilgili ve alakalıdır. Zira İslâm terakkilerinin mahfazası²¹ demek olan kitaplar hâlâ mevcuttur. Ama o müddet zarfında Müslümanlar birtakım siyasi meselelere ve tahrip edici muharebelere vakit ayırarak bilimler ve sanat ile uğraşmaktan geri kalmışlar, ardından uğraşabilmek iktidarını da kaybetmişlerdir.²²

Son olarak Fatma Aliye Tezahür-i Hakikat’de, “Ukelâ ve ulemây-ı ecânibin (...) İslamiyyet hakkında da tedkikat ve tettebbü’âtda buldukları şu zamanda, İslâmîyete i’tiraz yolunda olan birtakım neşriyyât-ı ecânibin bir te’siri olmamak üzere kemâl-i acizimle şu risâleyi yazmağa bizi dindârlığımız gayreti sevk ve icbâr eylemiştir.”²³ diyerek yabancı ilim araştırmacılarının İslamiyet hakkındaki inceleme ve yayınlarındaki oryantalistlerin etkisinden uzak, dindarlığının meydana getirdiği hassasiyeti, oryantalistlerin çeşitli yayın ve basın unsurlarındaki İslâm hakkındaki bu tip olumsuz algılarına yönelik savunmaya yönelik Tezahür-i Hakikat adlı çalışmasını yazmayı zorunlu kılmıştır.²⁴

Bu çalışmada Fatma Aliye “muharrire-i Osmaniyye” kimliğiyle oryantalizme bir eleştirel mukabele geliştirdiği kadar 19.y.yıl Osmanlı toplumunun modernlikle imtihanının öz eleştirel bir muhasebesini de sunmuştur.²⁵

Üzerinde çalıştığımız bu eser terekesinde bir asırdan fazla bir süre bekledikten sonra Osmanlı Felsefe Çalışmaları kapsamında çeviri yazı ve sadeleştirme haliyle Ali Utku ve Mukadder Erkan tarafından serideki 42.yazma eser olarak 2016 yılında felsefe dünyamızda gün yüzüne çıkarılmıştır.

3.FATMA ALİYE HANIM’IN TEZAHÜR-İ HAKİKAT’DEKİ ELEŞTİRİLERİ ÜZERİNE

3.1. Oryantalistlerin Çalışmalarından Önce Avrupa’nın İslâm Hakkındaki Fikirlerine Yönelik Değerlendirmeleri

Geçmiş devirlerde İslâmların bilimlere ve fenlere hizmetleri medeni terakkilerde yükseliş dereceleri, Avrupa’nın birçok bilimsel eserleri Arapçadan nakil ve tercüme ettiği malum iken, İslamiyeti medeni terakkilere engel görenler ve İslâmların medenileşmesinin mümkün olmadığını söyleyenlerin bulunması Avrupa’nın bugünkü bilimsel terakkileriyle uyuşamayacak hallerden olmakla beraber başka türlü düşünen ve başka türlü söyleyen Avrupalılar da bulunur.²⁶

Oryantalistlerin Doğu’nun hakikatlerinin meydana çıkarmaya başlamasından önce Avrupa’nın İslamiyet hakkında ortaya koyduğu yeni fikirlerin pek yanlış olduğunu ifade eden Fatma Aliye Hanım bu yanlış fikirlerin Haçlıları gayretlendirmek için Pierre L’Ermite²⁷ tarafından başlayıp bundan bir asır öncesine kadar devam ettiğini ifade etmektedir.²⁸

¹⁹ Açıklama ve Düzeltme

²⁰ Duraklama ve Gerileme

²¹ Yükselmelerinin, İlerlemelerinin Güvencesi

²² Fatma Aliye, *Tezahür-i Hakikat*, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Demirbaş No:1236, s.5

²³ Fatma Aliye, *Tezahür-i Hakikat*, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Demirbaş No:1236, s.72-73

²⁴ Fatma Aliye Hanım, *Tezahür-i Hakikat*, yay.haz. Ali Utku, Mukadder Erkan, Çizgi Yayınları, Konya,2016,s.19

²⁵ Fatma Aliye Hanım, age, s.39

²⁶ Fatma Aliye Hanım, age, s.151

²⁷ Pierre L’Ermite veya Keşiş Pierre, Amiens’li Fransız bir keşiş. Hristiyanları, Müslümanlara karşı savaşa sürükleyen bir Fransız vaizdir.

²⁸ Fatma Aliye Hanım, age, s.153.

Müslümanlığın ve Müslümanların mahiyetlerine dair Pierre L'Ermite'e uyan papazlar tarafından o kadar yalanlar yayılmıştı ki, onları saymaya ve tekrarlamaya hacet yoktur. En garibi Avrupa kamuoyunun bu yalanlara gerçek nazarıyla bakıp kabul etmesiydi.

Bu dönem içerisinde yerküre üzerinde 300 milyon Müslüman olduğunu ifade eden Aliye, kendimize yabancılaşmamızın nedenini kara bir cehalet olarak tanımlayarak bu durumun kendi parlak mazimizden dahi çoğumuzu bir haber hale getirdiğini dile getirir.²⁹

3.2. Oryantalistlerin Çalışmaları Başlığı Altında Avrupa'ya Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

Mazimize, hakikatlere oryantalistler tarafından aleyhimize yazılanlara karşı halkımızı vakıf etmek için Arapça eserlerin dilimize tercümesi şöyle durusun, bu hususta âlimlerimizin ağızları dahi halka karşı mühürlü, kapalı idi.³⁰

Bunlarla ilgili fikir yürütmek ve hakikati beyan etmek ancak âlimlerimiz arasında yürürlükte olup onlara mahsus bir sır olarak tutuldu. Alimlerimizin Avrupa dillerine vakıf olmamaları sebebiyle bir zamanlar aleyhimizde yazılan şeyler ne yazık ki cevapsız bırakıldı.

Halkımız yabancı dillerin öğrenimine rağbet ederek Müslümanların medenileşmesinin mümkün olmaması ve onlara yerleşik hayatı layık görmeyip çöllere sahralara sürülmesi şeklindeki fikirlerin ortaya konulduğunu gördüler ve şaşaalı bir medeniyet cihanı olan mazimiz bilinir iken tarihimiz meydanda iken bu sözlerin nasıl reva görüldüğüne hayretler ettiler ve yabancı dillere vukuflarını artıran âlimlerimiz hakkımızda hakikate muhalif olan isnatlara cevap vermek ve İslami hakikatleri ortaya çıkarmak üzere gayret gösterdiler. Çöküş devrimizde görülen hallerin İslâmiyetten gelme bir şey olmadığını anlatmak istediler bir yandan da oryantalistler doğunun hakikatlerini araştırmak ve incelemekle meşguldüler.

Fatma Aliye Hanım'a göre Doğu'nun sırlarını meydana çıkarmaya çalışan oryantalistlerin çabalarına bizim müteşekkir kalacağımız gibi bizden ziyade Avrupa'nın müteşekkir kalması lazımdır. Zira biz Avrupa'ya meçhul kalmaktan eğer bir dereceye kadar zarar görmekte isek de yüz elli seneyi aşkın bir zamandan beri, yani İbrahim Müteferrika ve Katip Çelebi gibi zâtların girişimleriyle Avrupa'nın dillerini ve bilimlerini öğreterek gerçekleştiren terrakilerinden³¹yine hisse sahibi olmaktadır.³²

Ona göre, o dönemde Avrupa kendi genişliğinin sekiz on mislini aşan Doğu memleketleri ve onun en önemli kısmı olan Müslümanlık hakkında ortaya çıkmasından maddi ve manevi külliyyet üzere istifade edeceği sahil bilgilerden mahrumiyetle hakikaten pek büyük ziyan görmekteydi bu sebeplerden ötürü oryantalistlerin çabası sayesinde meydana çıkan hakikatler bize fayda sağladığından ziyade Avrupa'ya fayda sağladığı için bizden ziyade Avrupa'nın sevinmesi, şükretmesi gerekir.³³

3.3. Misyonerlere Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

Fatma Aliye Hanım'ın tespitlerine göre Katolik olsun, Protestan olsun kilise erbabı, Haçlı devrinden beri Avrupa'nın devam edegelen gafletinden istifade için asıl Amerika gibi vahşilik ufuklarına mahsus kalması lazım gelen "propaganda" gayretini Doğu yönüne de çevirmişlerdi.³⁴

Hristiyanlık hamiyetinin galip olup bütün cihanı kendi dinlerine sokarlarsa övünç sebebinden başka manevi mükafatına da nail olacaklarını ümit eyleyen binlerce gayret erbabının milyonlarca nakdi yardımlarından istifadelerini sürdürme gayreti o misyonerlere bu hareketi ettirmiştir.

²⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.158.

³⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.159.

³¹ İlerlemelerinden

³² Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.153,154.

³³ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.154.

³⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.154.

Çin gibi, Japon gibi hatta Hindistan'ın bazı yerleri gibi İslâm hudutlarının dışında bulunan yerlerde bunların ne kadar başarılı olabildiklerini biz mükemmel derecede tayin edemez isek de İslâm memleketleri dahilindeki başarı dereceleri gözlerimiz önündedir. O dereceyi tayin lazım gelirse adeta sıfır ile tayin etmek gerekir.

Fatma Aliye Hanım'ın ifade ettiği üzere İslâm'dan Hristiyanlaşmış belli başlı hiç kimse görülüp işitilmemiş olduğu halde İslâm memleketlerine gelmiş Avrupalılardan, hatta misyonerlerden bir hayli kimselerin İslâm'ı kabul eyledikleri isimleriyle, sıfatlarıyla yine Avrupa gazeteleri tarafından ilan olunmuştu bununla ilgili olarak da “Demek oluyor ki ava giden avcılar kendilerine avlarına av olunuyorlar” diyerek de çarpıcı bir çıkarımda da bulunmaktadır.

Misyonerlerin İslâm memleketlerindeki bu acziyet ve zayıflıkları biri Protestan, diğeri Katolik olmak üzere Hristiyanlığın büyüklerinden iki kimseyi pek ziyade gücendirmiş ve şikâyetlere uğratmış olduğunu söyleyen Fatma Aliye Hanım bunların birisi İngiliz papazı Isaac Taylor ve diğeri Fransız papazı Kardinal Lavigerie olduğunu belirtmektedir.³⁵

3.4. İslam'ın Yayılması Başlığında Oryantalistlere Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri
Tezahür-i Hakikatte oldukça geniş yer kaplayan bu konu hakkında Fatma Aliye İslâmiyetin yayılmasından bir din olarak sahip olduğu inanç dinamiklerinde, kabul edildiği toplumlarda maddî ve manevî anlamda ilerlemeye olan katkılarından İslâm alimlerinin üzerine düşen görevlerden bahsetmektedir.

Aliye'ye göre o dönemde İslamiyet bir yandan kendi manevî kuvvetiyle yayılıyor. Bir yandan Hindistan yönüne diğerk taraftan da Afrika taraflarına yayılıyor. Hindistan'da Mecusilerden her yıl birçoklarını Müslüman eden şey, İslâm âlimlerinin Mecusi âlimler ile olan tartışmalarıdır. Afrika'da ise Senusi dervişleri³⁶ zencileri bölük bölük Müslüman etmektedirler. Yine kendi tespitlerine göre onlar vaaz ve nasihatleriyle fikirleri ve kalpleri çektikleri gibi kendi hareketleri ve davranışlarında ve geçim usüllerinde görülen intizam ve refah ile de zencileri kendilerine çekmekteydiler.³⁷

Hindistanda ve Afrika'da İslamiyetin bu surette yayılması Isaac Taylor ve Lavigerie gibi gayretli Hristiyanları pek kuşkulandırdığından, bunlar birçok makalelerinde başarı derecesine yaklaşmayı bile beceremediklerinden dolayı kendi misyonerlerini eleştirmiştir.³⁸

Oryantalistlerin bilim ve fen amaçlı bu çalışmalarını işaret ederek “Giyecek, yiyecek barınma gibi temel ihtiyaçlarımızın tedarikinde bile dışarının mesaisinden yararlanan bizler! Bu hususlardaki çalışma ve gayreti de dışarıdan mı bekleyeceğiz?” Arapça pek iyi bilen birçok kerem sahibi alimimiz var!..Ayrıntılı bir İslam Tarihi yazılmayacak mı? Kaybedecek vaktimiz yok!..”³⁹ diyen Fatma Aliye, İslamın yayılmasına hizmet eden birçok gayretli Müslümanın da olduğundan ve İslam'ın yayılması hakkında ve bütün Müslümanların hal ve mevkileri hususunda bilgimizin bulunması gerektiği ve lehimizde, aleyhimizde yazılanlara vukuf kazanmamızın⁴⁰ gerekliliği çok açıktır ve ortadadır, der.

Fransız Le Chatelier'nin yazdığı bir kitapta İslam'ın yayılmasında hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Le Chatelier şöyle bir tespitte bulunmaktadır: “Muhammed şakirdlerine ciddi bir din bıraktı. Bu dinin esası tamamıyla mutlak kudret sahibi ve yaratıcı bir Allah'ın mevcudiyetidir... Peygamber kendisini de bu ilahi azamet dışında tutup, yani uluhiyetten kendine dahi hisse vermeyip kendisini de adeta mahluk sayar. Böyle bir esasın tabiki insanlığı kesin bir bağlılıkla hükme boyun eğdirir. Kanunları dini hükümleridir. Moral ve hususi siyasi bütün kanunları da dinlerinden kaynaklanır.

³⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.154.

³⁶ Kuzey Afrika'da yaygın olan Senusiyye tarikatı mensupları

³⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.155.

³⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.156.

³⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.158.

⁴⁰ Bir konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olma

İslamiyette yalnız bir şer'i hüküm vardır ki, o da ruhâni kudrettir. Cismâni kudret ancak onun sonuçlarındandır.”⁴¹

Yine Le Chatelier “Türkiye Müslümanları'nın Avrupalılarla pek çok ortamda birlikte oldukları ve memleketlerinde dinleri tamamıyla serbest bırakılmış olan birçok Hristiyanlar bulunduğu, bizim çoğu adetlerimizi ve fikirlerimizi, bilimlerimizi, sanatlarımızı aldıkları halde yine Müslüman kalıyorlar” diyerek hayretini ifade etmiştir.⁴²

Bir başka oryantalist olan Charles Mismar ise yazmış olduğu “Soirées De Constantinople” başlıklı Fransızca kitabında İslamlar okuyup bilimler ve fenlerle tanıştıkça Hristiyanlıktan çıkarlar.” diye yazmıştır.⁴³

Paris'te bir yükseköğretim mektebinde bir müdür yardımcısı olarak görev yapan Hartwing Derenbourg tarafından verilen bir Dini İlimler ve İslâm başlıklı bir makalesinde Hz.Peygamber'e dair bir hal tercümesi yazıyor ve İslâmiyetin Asya ve Afrika taraflarındaki yayılışından bahisle İncil ile Kur'an arasında bulunan bu halkın İslamiyeti daha kolay kabul etmelerinin sebebinin bu dinin daha sade ve saf olması olduğunu söylemektedir.⁴⁴

Tüm bunlara bir sonuç sadedinde Fatma Aliye, bilimler aleminde söylenen sözler arasında dahi birbirine muhalif olanlar vardır ki, onlardan hakikate hizmet maksadıyla yazılıp İslamiyetin saflığı ve yüceliğini ortaya koyanlara teşekkür nasıl borcumuz ise, garazkarane bir tavırla kalem oynatarak birçok hatada bulunanların isnatlarına karşı savunmada bulunmak da her Müslümana farz olan bir husus olduğunu söylemektedir.⁴⁵

Bir başka eleştirisi ise, Le Chatelier'in İslam'ın yenilenmesi adlı kitabında Asya ve Afrika'daki İslam'ın yayılışına sözü getirip oralarda İslamiyeti yayanlar Avrupa medeniyetiyle yenileşme yaşayan Müslümanlar olduğundan “gelecek için hükmolunamadığı, bundan dolayı medeniyet âleminin menfaatleri için büyük bir tehlike olduğu inlar olunamaz” sözüne karşılık Fatma Aliye “Mösyö Chatelier İslamiyetin yayılma sureti hakkında elde ettiği coğrafi ve tarihi bilgisi kadar da İslamiyetin temel hükümlerini inceleyip araştırmış olsa, İslamiyeti tamamıyla öğrenmiş bulursa, apaçık dinin bütün temel hükümlerinin medeniyeti gerektirdiğini anlar idi. İslamiyette zuhur eden tarikat şeyhliklerini Hristiyanlıktaki ruhbaniyete kıyası da pek yanlıştır.İslamiyet'te “clerge” yani ruhbaniyet yoktur.” diye cevap verir.

3.5. Kadınlara Özel Başlığı Altında Oryantalistlere Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

Fatma Aliye'nin ifadeleri üzere İslamiyette evlilik meselesi bugün Avrupa ve Amerika müterakki ve modernlerinin yapmak istedikleri surettedir. Geçinirlerse beraber yaşarlar. Uyuşamadıkları halde ayrılırlar. Hristiyanlıkta ise bu böyle değildir. Kadın geçinsin geçinmesin, karı koca uyuşsun uyuşmasın nihayete kadar birbirlerine bağlı bulunmak ve kocası yüzüne baksın bakmasın kadın ömrü boyunca o rabitanın(bağın)esiri olmak zorundadır.⁴⁶

Perron adlı bir oryantalistin bir taraftan İmam-ı Azam Ebu Hanife' ye ait olduğunu belirttiği “Kadınlara kadınlık memuriyetini yerine getirmeleri şeriatça yasaklanmış değildir ve şahitlikleri makbuldür... bunun için mutlak erkek olmak gerekmez...”⁴⁷ ifadelerine rağmen bir taraftan da “Peygamber, kadını işlerinin başına koyan iş göremez diyor” diye yazarak çeliştiğini ifade eden Fatma Aliye, Perron'un İmam-ı

⁴¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.159. (Bkz., Alfred Le Chatelier, L'İslam au XIXe siècle, Ernest Leroux, Paris, 1888)

⁴² Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.165.

⁴³Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.166. (Bkz.,Charles Mismar, Soirées De Constantinople, Librairie internationale, Paris;S.H.Weiss,Constantinople,1870,s.220)

⁴⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.169. (Bkz. Hartwig Derenbourg, La Scences des religions et l'islamisme,deux conférences faites, Ernest Leroux,Paris,1886.)

⁴⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.170.

⁴⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.174.

⁴⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.178.

Azam Ebu Hanife'nin, Hz. Peygamberden sonra gelmekle beraber sözlerini şeriate uyararak söylediğini ve Muhammedi şeriat dışına çıkmayacağını unuttuğunu dile getirmektedir.⁴⁸

Bu konuyla bağlantılı olarak Fatma Aliye Hanım insanın bazen öyle tercümelere denk geldiğini ki yapılan hatalar sebebiyle kendisini hayretten almasının mümkün olmadığından, tercüme olunacak İslami eserlerin tercümesinin birebir yani aynen olması gerektiğini ifade ederek, Hz. Ömer'in geçim işine yardım eden zevcenin hayırlı olmasından bahsettiği bir sözünde "bez dokumak gibi münasib (uygun) ve mübah(iyi) olan kazancıyla yardım ve katkıda bulunan" gibi bir ifadenin sözün geçtiği orijinal metinde aslında yer olmadığını ifade etmektedir.⁴⁹

Hatta "Duruma vakıf olan âlimlerimizden hangisi inkâr edebilir ki bugün medeni cemiyetlerden atılmakta bulunan kadın, o günlerde Hazret-i Ömer'in şer'i hükümleri tebliğ ettiği hilafet meclisinde dahi bulunurdu." ⁵⁰ diyen Fatma Aliye, tarihte adalet ve hakkaniyet hüküm sürdüğü müddetçe İslamiyetin kadınlara bahsettiği haklara dokunulmadığını ve kadınların erkeklerden tazim ve hürmet görererek yaşadıklarını belirtmektedir.

İslam kadınlarının önceden beri, başlarını örttükleri günden beri örtülerine pek sadık ve ondan pek hoşnut kalarak onu çıkarmayı asla hatırlarından bile geçirmemişlerdir diyen Fatma Aliye tesettür hakkında iki âyet-i kerime olduğundan; birincisinin kadınların ziynetini örtmesi hakkında olduğundan kadınların o zaman saçlarının üzerine bir örtü koyduklarından ve buna yönelik ikinci olarak nazil olan âyet-i kerimede ise kadınların örtülerini yanlarına doğru indirmeleri emir buyrulduğundan gerdan ciheti de örtüldüğünden bahsederek⁵¹ tesettürün ise İslâm kadınlarının çalışmalarına ve terakkilerine asla engel olmadığını, onların bulunmuş oldukları mevkileri ve kazandıkları mertebelerin tarihin yazmasıyla sabit olduğunu, tarihte on dört kadarını bulduğumuz Müslüman kadının hükümdarlık yaptığını, ki bunların ikisinin isminin de Padişah Hatun olup diğerlerinin de farklı farklı adlarda olduğunu ifade etmiştir.⁵²

İslam kadınları meşru surette örtünmüş olduğu halde erkeklerle beraber cemiyette bulunmuş, erkeklerin bulunduğu ders halkalarında öğrenim görmüş, erkek talebelere dersiamlık⁵³ etmiş, camide vaaz kürsüsüne çıkıp erkeklere vaaz eylemiş, bilim ve edebiyat meclislerinde erkeklerle beraber aynı ortamda bulunmuş, kadılık ederek fetva vermiş, İslâm ordusu ile Avrupa kıtasına da erkekler ile beraber geçerek cesaret göstermiş, yaralıların yarasını sarmış, kale burçlarına İslam sancağını diken kadınlar görülmüş olduğu halde o zamanlarda gelen bunca İslam âlimleri ve imamlar onları asla şeraite aykırı görmemiş ve zanneden bulunmamıştır.⁵⁴

Şeriat koyucu olan Hazreti-i Peygamber'in zamanında kadınların erkeklerle beraber cemiyette, bilim ve edebiyat meclislerinde buldukları ve Resûl'ün fikirlerine en ziyade vakıf bulunan, şer'i hükümlerde kendilerine soru sorulan Hulefay-ı Râşidîn⁵⁵ zamanında kadınlar erkeklerle beraber çalışmalarda, bir takım ilmi faaliyetlerde buldukları halde o zamanlarda görülen hallere ve yaşam tarzına itiraz kendilerinin haddi olamayacağını o imamlar ve âlimler idrak etmiş oldukları gibi Resul-i Ekrem'in "Ben size iki zayıfın hakkını haram kılarım! Onların biri yetim, diğeri kadındır." buyurmuş olduğunu da bildiklerinden İslamiyetin kadınlara bahşeylediği haklara riayetkâr idiler.⁵⁶

Baron Carra de Vaux⁵⁷ adlı oryantalistin evvelce İslam kadınlarının ilimler ve fenlerde aldıkları mevkilerden ve Endülüs'te hekimlik dahi yaptıklarından bahşeylediği halde bunları İslamiyetin kadınlar

⁴⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.179.

⁴⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.231.

⁵⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.231.

⁵¹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.232.

⁵² Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.234.

⁵³ Baş Ders Verici

⁵⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.246.

⁵⁵ Doğru Yolda Olan, Kemale Ermiş Halifeler. (Bkz. Fayda, Mustafa, Hulefay-ı Raşidin, *DİA*, c.18s.325)

⁵⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.247.

⁵⁷ İslâm kültür ve medeniyeti üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Fransız şarkiyatçısı.(1867-1953)

üzerinde ki baskısıyla beraber yetişen istisnalardan saymasına karşılık Fatma Aliye tarihi kayıtlardaki sabitliğiyle beraber “Yalnızca İmam Suyûti’nin bile derslerinde hazır bulunan yüksek ilim tedarik eden kadınların sayısının yüze ulaşmış olması nasıl nadirattan ve istisnadan sayılabilir?” diye itirazda bulunmaktadır.⁵⁸ Yine Baron Cara de Vaux’un İslamlarda kadınlara ticaret ettirilmediği hakkındaki asılsız iddiasına karşılık ise Fatma Aliye, dördüncü surenin otuz altıncı âyet-i kerîmesinde “Birbirinizin kâr ve kazancına tamah etmeyiniz. Erkeklerin kazançları kendine kadınlarında kendinedir”⁵⁹ buyrulmuş olduğunu söyleyip de İslamiyette kadınlara ticaret için müsaade olduğunu ifade etmiştir.

Son olarak yabancıların çok kadınla evlilik hakkındaki itirazlarına karşılık, İslamda çok kadınla evlilik dini bir emri olmayıp bir mesağ (izin) olduğunu söyleyerek Kur’an-ı Kerim’in tercüme ve tefsirinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini esasen birçok hatanın bundan kaynaklandığını dile getirmiştir.⁶⁰

Perron adlı oryantalist gelince “İslamiyet önceden Arap kadınlarında olan imtiyazları kaldırdı. Onları aşağı menzile indirdi”⁶¹ Araplarca evvelce birden fazla kadınla evlilik varsa da boşanma işi kadınların dahi imtiyazı elinde bulunduğunu, İslamiyet’in ise birden fazla kadınla evliliği getirdikten sonra boşanma hükmünü erkeğe bıraktığını söylüyor bu sözüne karşılık Fatma Aliye İslamiyet’te evlilik meselesi bugün Avrupa ve Amerika müterakki ve modernlerinin yapmak istediği surettedir. Geçinirlerse beraber yaşarlar. Uyuşamadıkları halde ayrılırlar. Hristiyanlıkta ise bu böyle midir? Kadın geçinsin geçinmesin, karı koca uyuşsun uyuşmasın nihayete kadar birbirlerine bağlı bulunacaklar!⁶² Ayrıca İslâm’da kadının talebi durumunda geçinememezlik hallerinde şer’i mahkeme kadına boşanma hakkı verebileceğinden de bahsetmiştir.

3.6. Oryantalist Hyacinthe Loison'un Konferanslarına ve Perron’a Yönelik Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

1895 miladi senesi Mayıs ayında Hyacinthe Loison⁶³adında biri tarafından iki konferans verildiğinden bahseden Fatma Aliye, Paris’te bu konferanslarla ilgili yayımlanmış olan makalelere elde ederek bunları okuyup tedkik etmiş ve birtakım tespitlere ulaşmıştır. Hyacinthe Loison adlı bu Fransız oryantalistin, konferanslarından birinin başında açıkca bir din ikrarı olduğunu dile getiren Fatma Aliye Loison’un “Ben bir Hristiyan papazıyım! Lâkin Hazret-i İsa’ya hakiki şekilde iman eden şakirdlerindim. Hz. Muhammed’i Arapların peygamberi olmak üzere tanımakla Hazret-i İsa’ya isyanda bulunmuş olmam” demiştir.⁶⁴ Loison’un bir hatıratına yer veren Fatma Aliye Loison’dan şöyle aktarıyor: “Birkaç ay önce Fas sınırında Telemeden’de idim. Cuma günü karım ile beni camiye kabul etmek lütfunda bulundular. Arap zekâsını bugünkü düşüşü ile değil, önceki uluviyyeti (yüceliği) ile hüküm vermelidir. O girdiğimiz cami sanatların en yüksek tabakasını gösteriyor.”⁶⁵

Loison camiye tarif ederek kiliseden ziyade sadık kaldığını, putlardan, sanemlerden uzak abideler ile dolu olduğunu, fakir ve zengin karışık olup müminlerin eşitliğine güzel bir misal teşkil eylediğini anlattıktan sonra, namaz kıldırın imamdan bahisle İslamiyette *clergé* yani ruhbâniyet olmadığını her müminin ibadetini kendi edebileceğini ve imamın cemaatle namaz kıldırılmaya memur olduğunu gözlemlediğini aktarıyor.⁶⁶

⁵⁸ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.249.

⁵⁹ Kur’an-ı Kerim, 4/36

⁶⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.252-253

⁶¹ Fatma Aliye Hanım, age, s.173

⁶² Fatma Aliye Hanım, age, s.174

⁶³ 1827’de Orleans’ta doğan, uzun süredir Peder Hyacinthe olarak bilinen Charles Loyson, Paris’teki rahibelik yapmıştır ve ardından Dominicanların bir sapmasından sonra Karmelit düzenine girdi. Tanınmış bir konuşmacı olarak, 1865’te Paris’teki Notre-Dame’de vaiz oldu. Ünlü konferanslarda Katolikliği modern fikirlerle bağdaştırmaya çalıştı.. Protestanlık, milliyetçilik, sosyalizm, gizli toplumlar, İncil toplumları, Kilise ile Devletin ayrılması, bilim ve felsefe özgürlüğü, liberalizm hakkında çalışmaları bulunmaktadır.(Bkz. oratoiredulouvre.fr/index.php/articles/hyacinthe-loison)

⁶⁴ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.205.

⁶⁵ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.206.

⁶⁶ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.206.

Yine Loison İslamiyetin zuhurundan bahsederek, İslamiyet ve Hristiyanlık arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Hz.Muhammed Aleyhisselâm geldiği vakit Allah'ın birliğine inananlara “Hanif” denildiğini ve muteber kişilerden bulduklarını ve bunlardan Zeyd b. Amr'ın övülmeye değer olduğundan bahsederek Zeyd'in Kâbe'ye gidip Araplara putperestliklerinden dolayı serzenişte bulunduğunu ve sonra “Yâ Rabbim! Senin en ziyade beğeneceğin ibadetin nasıl olduğunu bilsem öylece ibadet ederdim, lâkin bilmiyorum” diye haykırdığını dile getirmektedir.

Bunun kendi halklarına bir misal olması gerektiğini söyleyerek Fransa ve Avrupa'da kendilerinden ne kadar kimse varsa o kadarının oradaki putları görecekları için mabetlerine gidemediklerini dile getirmiştir.⁶⁷

İslamiyet olmasa idi kadim bilimler tamamıyla meçhul kalacak idi. Yalnız kilisenin emir ve hükümlerinin insan bilgisi olarak bulunduğu on beş asır zarfında insanlığın bilimlere ve edebiyata ilişkin büyük bir servet kaybetmiş olduğunu da bize kim söyleyecek idi?⁶⁸

Son olarak Loison, Hazret-i Muhammed'in “kanunlar değişebilir, yalnız zamanın ihtiyaçları ile” buyurduğunu söyledikten sonra bilimin Çin'de dahi olsa alınması hakkındaki hadîs-i şeriften bahsederek Hazret-i Muhammed'in bu sözlerinin terakkilere(ilerleme ve gelişmelere) pek ziyade uygun geldiğini ifade etmiştir.⁶⁹

“Perron'un pek çok hataları arasında büyük bir hatası vardır ki o da şudur”⁷⁰ diyen Fatma Aliye, Perron'un Avrupalılar'a yanlış bilgiler verdiğini Hazret-i Muhammed'den sonra mezheplerin çoğalıp meselenin karmakarışık bir hale geldiğini ve nihayet birçok imamlar içinde dört imamın mezheplerinin kabul olunduğunu, bunun ise Hristiyanlığın diğer İnciller içinde 4 İncil'i kabul etmesine benzediğini söylüyor.

Buna karşılık ise Fatma Âliye “Hata! Hata! Bu da dört bin kere değil,dört yüz bin kere hata!.. Ey Doktor Efendi hayatta bulunmadığından dolayı şu hatalarını yüzüne çarpamıyorsak bari adım yaşasın ve iftihara vesile olsun diye bıraktığın eserlerini didikliyoruz ya! Hz.İsa “fena insanların günahını evlatları da çekerler” dememiş mi idi? İşte senin garazkârlıktan dolayı olan haksız sözlerinin cezasını da o hayatının mahsülü olan manevi evlatların, yani eserlerin çekiyor da Hazret-i İsa'nın vermiş olduğu hüküm icra kılınmış oluyor.

Zira hak peygamber olan ve bizim dahi tanıdığımız ve tanımaya Kur'ân-ı Kerîm'le memur olduğumuz Hz.İsa dahi hakikati gizleyip garazkârlıkta bulunan bir Hristiyanı sevmez, Müslümanların kitabı birdir, dört değildir, Allah'ları bir olduğu gibi kitapları da birdir.İmamlar ona benzer kitap yapmak değil, onun bir harfine bile dokunmadılar. O bize peygamberimizin bıraktığı gibi kaldı.”⁷¹ demiştir.

4. SONUÇ

Tezahür-i Hakikat'deki odaklandığımız esas sorun çalışmamızın da konusu olan on dokuzuncu yüzyılda İslâm Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu durum ve Batılı yazarların çoğu önyargılı metinlerinde üretilen, “orijinal İslâm” ve tarihsel hakikatler karşısında tasrih ve tashih edilmesi gereken “İslam algısıdır”.

Tezahür-i Hakikat' te Batılı yazarların İslâm ve İslâm kültür dünyası hakkındaki görüşlerine dikkatle eğilen Fatma Aliye, özellikle oryantalizm konusuna odaklanır ve oryantalistlerin lehte ve aleyhte fikirlerinin değerlendirildiği “apolojetik (savunmacı)” bir metin sunar.

⁶⁷ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.204.

⁶⁸Ahmed Mithat Efendi, Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar, s.267-272

⁶⁹ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.203.

⁷⁰ Fatma Aliye Hanım, a.g.e, s.204.

⁷¹ Fatma Aliye Hanım, age, s.175

“İslâmlar ma’ârîf (eğitim) ve sanâyi (üretim) cihetinden bundan sonra bir tevakkuf (duraklama)ve inhîtat (gerileme) devrine girmişlerdi.” tespitinde bulunan Fatma Aliye, çöküş devrimizde görülen hallerin İslâmiyetten gelme bir şey olmadığını altını çizer ve *“Üç asırdan beri vukû’unu haber verdiğimiz tevakkuf ve inhîtat ise İslâm’a değil, Müslümanlara müte’allik (ilgili) dir.”* diyerek sözünü zira İslâm terakkilerinin mahfazası (İlerlemelerinin Güvencesi) demek olan kitaplar hâla mevcuttur. *Ama o müddet zarfında Müslümanlar birtakım siyasi meselelere ve tahrip edici muharebelere vakit ayırarak bilimler ve sanatlar ile uğraşmaktan geri kalmışlar, ardından uğraşabilmek iktidarını (gücünü) da yitirmişlerdir,* tespitinde bulunur.

Fatma Aliye, bu eserinde Oryantalist dediğimiz batı menşeli olup da İslami fikriyat, eser ve olaylar üzerinde fikir yürütenlerin tespitlerini hermenötik ve modern temayüller açısından ele alarak yanlışlarını tespit edip detaylı bir analize tabi tutarak doğrularıyla beraber gözler önüne sermiştir.

Biz de bu çalışmamızda Fatma Aliye Hanım’ın Tezahür-i Hakikat’deki tespitlerini altı ayrı konu başlığı altında ele alarak yaşadığı dönem olan Tanzimat Dönemi’ndeki Oryantalizm çalışmalarına ve Oryantalistlere yönelik değerlendirme ve eleştirilerini bir tasnife tabi tutarak ortaya koymaya çalıştık.

REFERENCES/KAYNAKÇA

1. KUR’AN-I KERİM
2. AHMET MİTHAT EFENDİ, Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyye’nin Neşeti, Çeviri Yazı: Lynda Goodsell Blake, İsis Yayınları, İstanbul 1998.
3. AHMET MİTHAT EFENDİ, Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye’ye Mektuplar, s.267-272
4. AŞA, H. Emel, Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri), Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 1993.
5. BEKİROV, Fazlı, Kaf Dergisi, Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. 2.Sayısı,2011
6. BULUT, Yücel,“Oryantalizm”, DİA, c.33, s.428-429
7. CİLACI, Osman, Hristiyanlık Propagandası Ve Misyonerlik Faaliyetleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara.1992, s.23.
8. ÇETİNKAYA, Bayram Ali, ”Fuat Sezgin ve Oryantalistler-1”, Milat, 9 Mart, 2019
9. ÇETİNKAYA, Bayram Ali, ”Fuat Sezgin ve Oryantalistler-2”, Milat, 12 Mart, 2019
10. DEMİR, Abdullah, Fatma Aliye Hanım ve Terâcim-i Ahvâli Felâsifesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.
11. FATMA ALİYE, Tedkik-i Ecsâm, Sadeleştirilenler: Ali Utku-Arzu Ekinci. Konya: Çizgi Kitabevi, Aralık 2009.
12. FATMA ALİYE, Terâcim-i Ahvâli Felâsife, Sadeleştirilenler: Ali Utku-Uğur Köroğlu, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.
13. FATMA ALİYE, Tezâhür-i Hakikat, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Demirbaş No:1236
14. FATMA ALİYE, Tezahür-i Hakikat, yay.haz. Ali Utku, Mukadder Erkan, Çizgi Yayınları, Konya,2016
15. FATMA ALİYE, İsti’lây-ı İslâm, Musavver Fen ve Edebiyat, nr.37, Mayıs 1900, s.145-146
16. FAYDA, Mustafa, “Hulefay-ı Raşidin”, DİA, c.18, s.325
17. DERENBOURG, Hartwig. La Scences des religions et l’islamisme,deux conférences faites, Ernest Leroux,Paris,1886.
18. DOĞAN, Mehmet, “Büyük Türkçe Sözlük(11.Baskı)”. İz Yayıncılık, s. 655, 1996
19. HATİBOĞLU, Mehmet S.,“Goldziher, Ignaz”, DİA, İst.1996, c.14, s.102- 111.
20. KALIN, İbrahim, İslam ve Batı, İsam Yay, İst.2007, s.118- 122.
21. KEMAL, Namık, Renan Müdâfanamesi, s.51-55, yay.haz.M.Fuad Köprülü,Ankara,1962
22. LE CHATELIER, Alfred, L’Islam au XIXe siècle, Ernest Leroux, Paris, 1888
23. KÖKSAL, Mehmet, Fatma Âliye’de Felsefe ve Kelam, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2011, s.5-6
24. MİSMER, Charles, Soirées De Constantinople, Librairie internationale, Paris; S.H.Weiss,Constantinople,1870,s.220
25. SİFİL, Ebubekir, İslâm ve Modern Çağ, Kayıhan Yay, İst.2004, s.143.

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

- 26.SURURİ, Ahmet, Babasının Kızı Fatma Âliye Hanım ve Tetkîk-i Ecsâm Adlı Eseri, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, sayı: 10, Ekim 2006, s. 141
- 27.ŞAHABEDDİN Cenap, Günümüz Din ve Fikir Hareketleri Ansiklopedisi, Yayınlayan: Milletlerarası İslam Gençlik Konseyi, Çeviri: Kemal Hoca, Risale Yay, İst.1990, s.135.
- 28.W. SAİT, Edward, Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Tr.Selahattin Ayaz, Pınar Yay, İst 1989, (2. Baskı), s. 15- 16.

İSTANBUL SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN SÜLÜS HATLI LEVHALARIN TEZHİP ÖZELLİKLERİ

Burcu TOĞRUL

Öğretim Görevlisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Doğubayazıt Ahmed-i Hani Meslek Yüksekokulu

Elif KIRKKESELİ

Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Süleymaniye Kütüphanesi ülkemizin en büyük yazma eserler merkezi olduğu gibi, dünyada da İslami yazmalar bakımından en önemli koleksiyonlara sahip kütüphanelerden birisidir.

Kütüphane, Süleymaniye Külliyesinin birinci ve ikinci medreselerinin kitaplık haline getirilmesiyle meydana gelen değerli yazma ve basma eser koleksiyonlarının bulunduğu, İstanbul'un çeşitli semtlerinde mevcut kütüphanelerdeki kitapların bir araya toplanmasıyla oluşturulmuştur. Süleymaniye Kütüphanesi, Türk-İslam kültürünün ana kaynaklarından olan yazma ve Arap harfli eski basma eserleri bünyesinde barındıran, yerli ve yabancı araştırmalara uluslararası düzeyde hizmet veren bir kuruluş durumundadır. Geleneksel sanatların (Tezhip, cilt, hat, minyatür ve ebru) en güzel örneklerini gördüğümüz Süleymaniye Kütüphanesinde yazma ve basma eserlerin yanı sıra çok kıymetli hattatlara ait sülüs hatlı levhalar da bu nadide koleksiyonlarda yerini almıştır.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan 556, 354, 16, 284, 495, 477, 457, 68, 4, 623,7, 34 ve 35 envanter numaralı İsmail Efendi, Mahmud Bedrettin Yazır, Mahmud Celalettin Efendi, Mehmed Şefik Efendi, Veznedarzade Efendi, Eğri Kapılı Mehmed Rasim Efendi, Hasan Rıza Efendi, Mehmed Rıf'at Efendi, Elmalılı Hamdi Yazır ve Mehmed Şevki Efendi tarafından yazılan sülüs hatlı levhaların süslemeleri, desen, renk, motif, üslup ve dönem özellikleri bakımından ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hat, Tezhip, Sülüs, Levha, Ebru.*

ABSTRACT

The Süleymaniye Library is the center of the largest writing works of our country. At the same time it is one of the libraries with the most important collections in the Word in terms of islamic manuscripts. By making the first and second madrasas of the Süleymaniye complex into a library, it was created by collecting boks from the existing libraries in various districts of İstanbul where valuable collections of writing and priting Works were included. Süleymaniye Library, which contains the writhing and the old Arabic Works which are made up of the man sources of the Turkish.Islamic Culture, is an internatinal service provider domestic and foreigh researches.

In the Süleymaniye Library where we see the best examples of traditional arts (İllimination, art of skin, calligraph, miniature and marbling) besides writing and priting Works ,sulus –line plates belonging to very valuable callingraphers took their place in these rare collections.

The ornaments of sulus plates, which were written by, 556, 354, 16, 284, 495, 477, 457, 68, 4, 623, 7, 34 and 35 inventory numbered İsmail Efendi, Mahmud Bedreddin Yazır, Mahmud Celallettin Efendi, Mehmed Şefik Efendi, Veznedarzade Efendi, Eğri Kapılı Mehmed Rasim Efendi, Hasan Rıza Efendi, Mehmed Rıf'ad Efendi, Elmalılı Hamdi Yazır and Mehmed Şevk Efendi, have been examined in terms of pattern, color, motif, style and period features.

Key Words: *İstanbul Süleymaniye Library, Calligraph, Illumination, Sulus, Plate, Marbling*

GİRİŞ

LEVHA NEDİR?

XIX. yy. itibaren matbaanın gelişmesiyle basma kitapların yazmaların yerini alması, sabırla ve ustalıkla bir eser vücuda getirecek üstatların giderek yok olması, değişen anlayışlarla bu sanatların değerini

bilenlerin kalmaması gibi pek çok sebeple yazma eserler giderek azalır. Bu dönem ve sonrasında tezhip sanatında yazma eserler yerine, duvara asmak üzere yapılan tezhipli eserlerin çoğaldığı görülür. Evinde kendi kültürünü ve inandığı değerleri yansıtan hiç değilse bir hat levhası bulundurmamak isteyen bu eğilim toplumda giderek artmış ve zamanla levha tarzında yapılan çalışmalar öne çıkmıştır.¹

Arapça bir kelime olan levha, “levh” kökünden gelmekte olup, yassı düz demektir.² Levha, görünmek, görünür olmak, görülmek, parlamak, parıldamak manâlarına gelen levh kökünden türemektedir.³ Metal, cam, tahta ve taş gibi maddelerin yassı düz ve ince yüzeyli hale getirilmiş üzerine hat, tezhip, minyatür yapılan ve bazıları duvara asılan düz yüzeyli plakalardır.⁴ Üstüne yazı yazılan, çizim ya da resim yapılan düz yüzey anlamına gelmektedir. Hat ve tezhip sanatlarının, özellikle XIX. yüzyıldan sonra sıkça kullanıldığı alanların başında levhalar gelir.⁵

Son iki asırda celi yazılarla revaç bulan levhacılık, hüsn-i hattın camlanmış ve çerçevelenmiş şekliyle mekan dahilindeki duvarlarda yer almasını sağlamış, bir güzelliği hem okumak hem de seyretmek imkanını vermiştir.⁶

Günümüzde ise tezhipli veya tezhip yapılmayan yazılar çerçevelenerek birer levha olarak duvarları süslemektedir. Bunların içinde en önemli olanları ise, hilyeler, kıt’alar, celi yazılar, tuğralar, tek veya çift sayfa serlevhalar, ayetler, dualar, hadisler gibi kutsal metinlerin yazılı olduğu çok sayıda farklı levha tasarımları yapılmaktadır. Dini konular olan başka güzel sözlerin hat sanatı ile yazılarak çerçevelendiğini de görmekteyiz.

Resim 2.1. Celi Sülüs, Ya Fettah
Hat: Bilal SEZER
Tezhip: Burcu TOĞRUL

Resim 2.2. Celi Sülüs, Ya Baki
Hat: Bilal SEZER
Tezhip: Burcu TOĞRUL

¹ İlhan Özkeçeci, “Türk Sanatında Tezhip”, İstanbul, 2007, s.174-175

² Şemseddin Sami, “Kamûs-i Türki”, İstanbul, 1989, s. 1247.

³ Abdülkadir Yılmaz, “Türk Kitap Sanatları Tabiri ve Islahatları”, Damla Yayınevi, İstanbul, 2004 . s.202

⁴ Melahat Barik, “Barok Dönemi Levha Tezyinatı”, Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010, s. 42.

⁵ Celal Esat Arseven “Levha” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. II, Yem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 1108

⁶ Uğur Derman ,”Osmanlı Hat Sanatı “Sakıp Sabancı Müzesi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2001,s.31

LEVHA TEKNİĞİNİN GELİŞİMİ

XIX. Yüzyıla gelinceye kadar levhalar ahşap, çinko, muşamba, cam ve bez gibi malzemelerden oyma, boyama ve yapıştırma gibi tekniklerle hazırlanmıştır. Bu yüzyılda büyük ebatlı kağıtların imaliyle murakka germe imkanı doğmuştur. Önceleri, nadiren, ahşap üzerine yazı yapıştırılarak tezhip yapılırdı. Ancak camsız olarak kullanılan bu levhalar dış tesirlerin etkisiyle zarar görmüştür. Ayrıca tahta kurtları yazıyı okunmaz hale getirmiştir.⁷

XIX. yy. levhacılık tekniğinde gelişmeler görülür. Bu dönemin en gözde tekniği zer-endüd levhalarıdır.⁸ Bugün levhalar murakka üzerine yapıştırılarak etrafları süslenmektedir.

XIX. yy. ortalarında 1848 yılında Kadıasker Mustafa İzzet tarafından yapılan Ayasofya'daki levhalar dönemin ilklerindedir.⁹

Levha sayesinde hem yazılar hem de bu yazıların etrafına yapılan bezemeler her türlü zarardan korunmaktadır.

AKLAM-I SİTTE VE DİĞER YAZI ÇEŞİTLERİ

Asırlarca süren arınma ve süzülme sonucu, yazı estetik olarak güzelleşirken çok çeşitlenen yazılar belli bir tasnifte toplanmaya başlamıştır. Aklâm-ı Sitte adı altında toplanan yazıların temeli, başlangıçta iki ana karakterden, yuvarlak karakterli olan yazıdan ne'şet ederek çeşitlenmiştir. Bu yazıların ana çizgileri İbn Mukle ve İbn Bevvâb tarafından belirlenmiş, Yakut el-Mutasımi tarafından kaideleri konmuştur.

SÜLÜS VE CELİ SÜLÜS YAZININ TARİHİ GELİŞİMİ

Sülüs'ün lügat manası üçte bir demektir. Harflerinin üçte iki kısmında düzlük, üçte bir kısmında meyil hakim olduğu, ayrıca harflerinin boyları ve genişlikleri biraz küçük olduğu gibi sin, sad ve kaf gibi çanak şeklindeki harflerinin de daha derin ve kısa olduğunu görüyoruz. Ümmül-hatüt (Yazıların anası) denen sülüs, her çeşit gaye için (levha, kitap başlığı gibi) Emevilerin son devirlerinden itibaren kullanılmaya başlamış, XVI. yüzyıl dan itibaren de bütün İslam dünyasında muhakkak'ın yerini almıştır.¹⁰

Celi kelimesinin sözlük manası, "aşıkâr, meydana çıkmış" demektir.¹¹ Ayrıca kalem kalınlığı 3 mm.'yi geçen yazılar celi yazı olarak adlandırılır. Celi; iri, büyük yazı demektir.¹²

Celi sülüsün yazılışında normal ebattaki sülüs yazısının kaidelerini nazar-ı itibara alarak, harflerin güzellik ölçülerini koruyabilmek zordur. Celi Sülüs, levhalarda da kullanılmakla birlikte yaşama alanını daha ziyade mimari eserlerde bulmuştur. Bilhassa dikey harflerin yan yana duruşları, büyük dini yapıların göğe doğru yükselişleriyle bir ahenk teşkil etmektedir.¹³

Selçuklu celi sülüsü, girift, cılız ve küt olmak üzere üç tip görünüşe sahiptir. En güzel tipi, girift görünüşe sahip olanıdır. Selçuk celi sülüsünün her üç tipinde müşterek noktalar şunlardır; Dikey harflerin üst kısımları kalın, alt kısımları ise üste nispeten fazla incedir. Anadolu Selçukluları devrindeki celi sülüs hattatlarından hiçbirinin ismi bize intikal etmemiştir. Fakat şu muhakkak ki celi sülüs artık kitabelerde kufinin yerini almıştır.¹⁴

Yazılarda Osmanlı döneminde göreceğimiz estetik, kalem hareketlerinin hakkı ve özellikleri, istifte harflerin birbirini kucaklaması gibi güzellikleri görmemiz mümkün değildir.¹⁵

⁷ Uğur Derman, "Hat sanatında Osmanlı Devri", İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı, İstanbul, 1992, s.39

⁸ Uğur Derman, "Hat sanatında Osmanlı Devri", s. 39

⁹ T. Mert, "Kadıasker Mustafa İzzet Efendi", Uğur Derman 65 yaş armağanı İstanbul, 2000, s. 415

¹⁰ Ali Alparslan, "Osmanlı Hat Sanatı", Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1995, s.21.

¹¹ Ali Alparslan, a.g.e. s.105.

¹² İlhan Özkeçeci, a.g.e. s.187.

¹³ Ali Alparslan, a.g.e. s.106.

¹⁴ Ali Alparslan, a.g.e. s.107.

¹⁵ Süleyman Berk, "Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı", İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013, s.17.

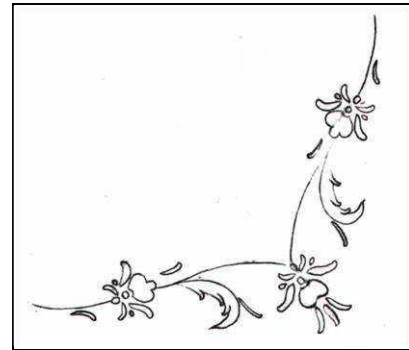
Celi sülüs, Osmanlılarda klasik devre ulaşınca kadar üç merhaleden geçmiştir. Bunlar; Şeyh Hamdullah, Ahmet Karahisari, Hafız Osman merhaleleridir.

556 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:1
Envanter No	:556
Levhanın Adı	:Sülüs Kıt'a (Hadis)
Hattatı	:İsmail Efendi ¹⁶
Tarihi	:Bilinmiyor
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:232X220 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	: Üç satırlı sülüs hattın iç pervaz zemin rengi lacivert olup üzerine altınla boyanan desen bitkisel motiflerden oluşmaktadır. İç pervazın her iki tarafına 2-3mm'lik altın cetvelle çevrelenmiştir. Gonca ve hançer yapraklarıyla tek iplik üzerine negatif tekniği ile yapılan desen dış pervazdan belirgin bir şekilde ayırt edilir. Dış pervazda şal ebru kullanılmıştır. Yazının son satırında iki penç motif altınla boyanmış olup tahrir çekilmiştir. Süslemeler klasik izler taşımaktadır.

Fotoğraf 1. 556 Envanter Numaralı Levha

Çizim 1. 556 Envanter Numaralı
Levhanın Çizim Detayı

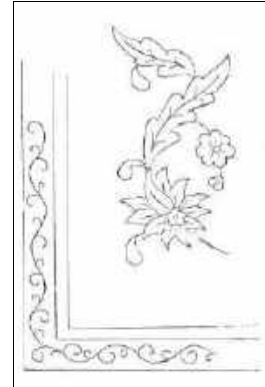
¹⁶ İsmail Efendi: Nefeszâde İsmail Efendi İstanbulludur; Nefeszâde olarak bilinir. "Gülzâr-ı Savâb" müellifi Nefeszâde Seyyid İbrahim Efendi'nin akrabasıdır. Sülüs ve nesih yazıyı Halid Erzurûmî'den meşk etmiştir.1679 tarihinde vefat etmiştir. (Uğur Derman, "Osmanlı Hat Sanatı" 's.66)

354 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:2
Envanter No	:354
Levhanın Adı	:Sülüs (Hadis)
Hattatı	:Mahmud Bedreddin Yazır ¹⁷
Tarihi	:1948
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:391X374 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:İki satırlı sülüs hattın üst sağ ve sol köşelerine simetrik yerleştirilen bitkisel süsleme de hatayı, penç, gonca ve yapraktan ibarettir. Hatayı pembe, penç ve gonca sarı, yapraklar ise yeşil renktedir. Tahrirler renklerin koyu tonu ile çekilmiştir. İç pervaz lacivert zeminli olup, tek iplikten sağa ve sola bakan dallardan ibarettir. İplik ve dallar beyaz altınla boyanmıştır. İç pervaz 2-3mm'lik altın cetvelle çevrelenmiştir. Dış pervazda hiçbir süsleme mevcut olmayıp zemin rengi nohudidir. Kullanılan motifler klasiktir.

Fotoğraf 2. 354 Envanter Numaralı Levha

Çizim 2. 354 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

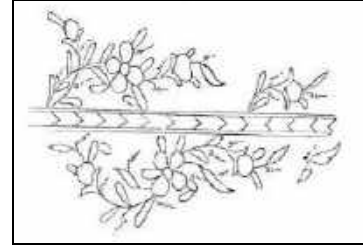
¹⁷ **Mahmud Bedreddin Yazır** : Elmalı'da 1895 senesinde doğdu. Yazırlı hoca Numan Efendi'nin oğlu, Kur'an tefsiriyle meşhur alimlerimizden Elmalılı Hamdi Efendinin küçük kardeşidir. Sülüs ve nesih'i Bakkal Arif Efendinin oğlu Rakım, Hırka-i Şerif Katibi Ömer Vasfı ve Aziz Efendilerden; Talik yazıyı da Hulusi Efendi'den ders alarak öğrenmiştir. 1952 yılının ocak ayında vefat etmiştir. (Mahmud Kemal Akdik, "Son Hattatlar", MEB Yay. İstanbul, 1955, s.175)

16 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:3
Envanter No	:16
Levhanın Adı	:Sülüs Kıt'a (Beyit)
Hattatı	:Mahmud Celalettin Efendi ¹⁸
Tarihi	:Bilinmiyor
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:400X288 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	: "Ayinedir bu alem her şey hak ile kaim, Mirat-ı Muhammed 'den Allah görünür daim "sülüs kıt'anın iki satırdan meydana gelmektedir. Levhanın yazı aralarında bitkisel bezeme görünmektedir. Bu süsleme penç, gonca ve yapraklı ibarettir. Böylece yazıdaki boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır. İç pervazda süsleme yoktur ve sadedir. Dış pervaz ise; köşe ve ortalarda olan desen penç ve yapraklardan oluşmaktadır. Altın sulandırma ve altın tahrirle yapılmıştır. Zemin rengi çay rengindedir. Tasarımı oluşturan motifler klasik dönemi yansıtmaktadır.

Fotoğraf 3. 16 Envanter Numaralı Levha

Çizim 3. 16 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

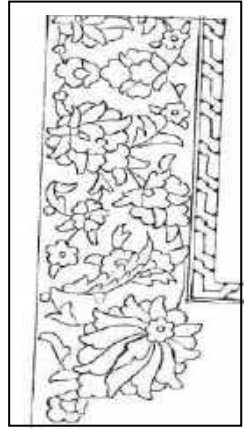
¹⁸**Mahmud Celalettin Efendi:** Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde doğan Mahmud Celalettin, babası Şeyh Mehmed Efendi'yle İstanbul'a geldi. Doğum tarihi belli değildir. Hafız Osman eserlerine bakarak kendi gayretiyle sanatını geliştirmiş ve kabul edilen bir üstad olmuştur. Celi sülüs hattı sert ve durgun ifadesinden dolayı Rakım tavrına karşı pek tutunamamıştır. 1829 yılında vefat etti. (Uğur Derman, "Osmanlı Hat Sanatı" Sakıp Sabancı Müzesi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2001, s.108)

284 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:4
Envanter No	:284
Levhanın Adı	:Sülüs (Ayet)
Hattatı	:Mehmed Şefik Efendi ¹⁹
Tarihi	:1876
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:395X312 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Boşluklara göre yazı içine yerleştirilen bitkisel süslemeler altın ile boyanmıştır. Yazının sağ üst kısmındaki bitkisel motifler; hatayi, penç, gonca ve yapraktan oluşmaktadır. Yazının sol üst kısmındaki bitkisel süslemeye; lale ve yaprak görünmektedir. Sol alt kısım da ise; hatayi, penç, hançer yaprağı ve yaprak bulunmaktadır. İç pervaz kısmına zencirek yapılmıştır. Dış pervaz bordo zemin üzerine halkâr yapılmıştır. Tek iplik olarak tasarlanan halkâr hatayi, penç, gonca ve hançer yapraklarından oluşmaktadır. Motifler sulandırma yapıldıktan sonra altın ile tahrir çekilmiştir. Köşelere yerleştirilen hatayi motifinden çıkan hançer yaprağı kırık bir dalla tasarlanmıştır. Bu görüntü halkâr'a hareket vermiştir. Eser klasik bir süslemeye sahiptir.

Fotoğraf 4. 284 Envanter Numaralı Levha

Çizim 4. 284 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

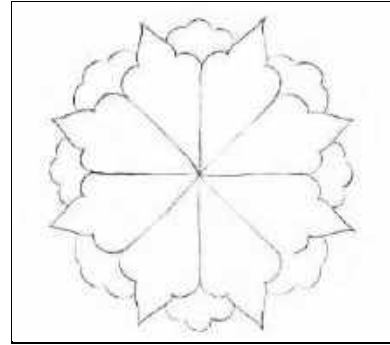
¹⁹ **Mehmed Şefik Efendi:** İstanbulun Beşiktaş semti Kılıçalı mahallesinde dünyaya gelmiştir Babası Babıali Tahvil Kalemî hulefasından Süleyman Mahir Bey'dir. Önce Laz Ömer Efendinin seçkin talebesi Ali Vasfi Efendi'den sülüs, nesih yazılarını öğrenmeye başlamıştır. Hocasının vefatından sonra teyzesinin kocası Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yanında sülüs-nesih ve celi yazıya otuz yıl emek vermiş, icazet almış onun gözde talebesi olmuştur. Ayrıca nesta'lik yazıyı Ali Haydar Bey'den öğrenmiştir. 1880 yılında vefat etmiştir. (Muhittin Serin, "Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar", Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010, s.209)

495 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:5
Envanter No	:495
Levhanın Adı	:Sülüs Karalama
Hattatı	:Veznedarzade Efendi ²⁰
Tarihi	:Bilinmiyor
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:242X152 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Sülüs karalamasının alt sağ ve sol köşesinde, üst sol orta kısmında bitkisel süslemeler vardır. Üst orta kısmında yaprak diğer kısımlarda ise; penç motifi görülmektedir. Altına boyanıp tahrir çekilmiştir. Yazının sağ, sol ve alt kısımları altın ile cetvel çekilirken üst kısma cetvel çekilmemiştir. İç pervazı olmayan levhanın dış pervazında süsleme bulunmamaktadır. Dış pervazın zemini çay rengindedir. Süslemedeki motif klasik döneme aittir.

Fotoğraf 5. 495 Envanter Numaralı Levha

Çizim 5. 495 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

²⁰ Veznedarzade Efendi: Hakkında bilgi yoktur.

477 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:6
Envanter No	:477
Levhanın Adı	:Sülüs Karalama
Hattatı	:Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendi ²¹
Tarihi	:Bilinmiyor
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:222X168 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Tarihi belli olmayan bu sülüs karalama levhanın kenar boşluklarına dağınık bir şekilde, çoğunlukla yapraktan oluşan bitkisel süslemeler yer alır. Bu süslemeler altın ile bezenmiştir. Eserin iç pervazı yoktur. Yazı kenarı cetvel çekilmiştir. Dış pervazda bezeme bulunmamaktadır. Zemin çay rengindedir. Süslemelerde ki motifler klasik döneme aittir.

Fotoğraf 6. 477 Envanter Numaralı Levha

Çizim 6. 477 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

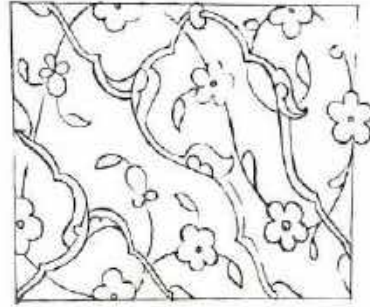
²¹ Eğrikapılı Mehmed Efendi : 1687 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlk derslerini babası Yusuf Efendi'den, daha sonra saray hocası Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi'den meşk ederek, altı çeşit yazıdan icazet aldı. 1755 yılında vefat etti.(Şevket Rado, a.g.e. s. 155)

457 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:7
Envanter No	:457
Levhanın Adı	:Sülüs (Dua)
Hattatı	:Mehmed Şefik Efendi ²²
Tarihi	:1876
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:652X360 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Besmele-i Şerifin sağına ve soluna simetrik yerleştirilen koltukların bezemesinde tezhip yer almaktadır. Ayırma rumi ve bitkisel (penç, gonca, yaprak) motifler yer almaktadır. Motifler mavi ve pembe tonlarındadır. Rumilerin iç kısımları altın zeminlidir. Diğer kısımların zemin boyası yoktur. Yazı araları 1-2mm'lik altın cetvel ile cetvel çekilmiştir. Duraklar geometrik ve bitkiseldir Besmele-i Şerifin altındaki satırın sol kısmına koltuk deseninin aynısının yarısı yerleştirilmiştir. İç pervaz cetvel ağırlıklı olup, ince bir zencerek örülmüştür. Dış pervaz çay rengindedir ve bezemesi yoktur. Sadece altın serpmeler bulunmaktadır. Süslemeler klasik dönemdir.

Fotoğraf 7. 457 Envanter Numaralı Levha

Çizim 7. 457 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

²² **Mehmed Şefik Efendi:** İstanbulun Beşiktaş semti Kılıçlı mahallesinde dünyaya gelmiştir Babası Babıali Tahvil Kalemî hulefasından Süleyman Mahir Bey'dir. Önce Laz Ömer Efendinin seçkin talebesi Ali Vasfî Efendi'den sülüs, nesih yazılarını öğrenmeye başlamıştır. Hocasının vefatından sonra teyzesinin kocası Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin yanında sülüs-nesih ve celi yazıya otuz yıl emek vermiş, icazet almış onun gözde talebesi olmuştur. Ayrıca nesta'lik yazıyı Ali Haydar Bey'den öğrenmiştir.1880 yılında vefat etmiştir.(Muhittin Serin, "Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar" , s.209)

68 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:8
Envanter No	:68
Levhanın Adı	:Sülüs Kıt'a (Türkçe Beyit)
Hattatı	:Hasan Rıza Efendi ²³
Tarihi	:1899
Yazı Türü	: Sülüs Kıt'a
Ölçüleri	:405X365 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Dört satırlı sülüs levhanın yazı araları altınla cetvel çekilmemiştir. Dört satır çevreleyen cetvel ise; havalı çekilmiştir. İç pervazı olmayan levhanın dış pervazında; kıvrık dal üzerine yerleştirilen yapraklar, köşelere yerleştirilen penç motifleri, desene hareketlilik sağlayan kurdeleler, tasarımın içini dolaşır biçimdedir. Zemin rengi yeşildir. Desen altına boyanmıştır. Barok üslubu ile yapılmıştır.

Fotoğraf 8. 68 Envanter Numaralı Levha

Çizim 8. 68 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

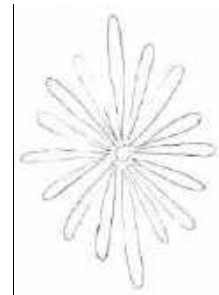
²³ **Hasan Rıza Efendi:** Üsküdarlıdır. 1849 senesinde dünyaya geldi..Hafız Münip Efendinin mektebinde okudu. İlk yazı dersini burada aldı. Fakat asıl hocası Bab-ı Seraskeri katiplerinden meşhur hattat Yahya Hilmi Efendidir. Daha sonra Şefik Bey ile meşk etti. Şefik Bey sayesinde Kazasker Mustafa İzzet Efendi ile tanıştıve ondan çok faydalandı.1920 yılında vefat etti.(Şevket Rado, a.g.e. s.249)

4 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:9
Envanter No	:4
Levhanın Adı	:Sülüs,(Kaside)
Hattatı	:Mehmed Rıf'at Efendi ²⁴
Tarihi	:1877
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:Bilinmiyor
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Sülüs hatlı kasidenin beyitleri iki mısra şeklinde altın çerçevele birbirinden ayrılır. İlk mısranın sağ ve sol kısmına yerleştirilen süsleme simetriktir. İkinci mısranın soluna, üçüncünün sağına, dördüncünün soluna, beşincinin sağına, altıncının soluna, yedincinin sağına, sekizincinin soluna, dokuzuncunun sağına dikdörtgen bir alanın içerisine yerleştirilen saltanat güneşi motifi 18.19. ve 20 Yüzyıllar da kullanılan bir motiftir. Tasarım bakımından oldukça zayıftır. Eserin altıncı mısrasının soluna yerleştirilen desen tahrip olmuştur. Levhayı çevreleyen cetvel altın ile boyanmış olup 1-2mm'dir. Dış pervaz zemin kahve rengi ve bezemesi yoktur. Barok üslubunda yapılmıştır.

Fotoğraf 9. 4 Envanter Numaralı Levha

Çizim 9. 4 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

²⁴ **Mehmed Rıf'at Efendi**:1857 yılında İstanbul'da doğdu. Fatih Dersiamlarından Harputlu Mehmed Ali Efendi'nin oğludur. Küçük yaştan itibaren yazıya merak sardı, kömür tozundan mürekkep, ısırgan otu saplarından kalem ve midyeden hokka yapardı. Hayatını mezar taşı yazarak temin etmiştir.(Mahmud Kemal İnal, "Son Hattatlar", Milli Eğitim Basımevi, 2.Baskı, İstanbul, 2010, s.285)

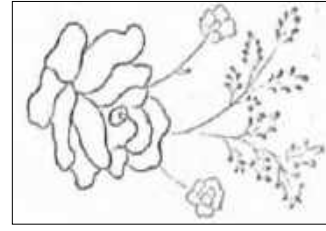

623 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:10
Envanter No	:623
Levhanın Adı	:Sülüs,(Kelime-i Tevhid)
Hattatı	:Elmalılı Hamdi Yazır ²⁵
Tarihi	:1935
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:338X180 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Yazının iç pervazı yoktur. Dış pervazda ise; gül ve yapraklardan oluşan tasarım bulunmaktadır. Desen de güller, beyaza boyanmış olup, bazı kısımları kırmızı ile renklendirilmiştir. Desene aynı yöne doğru yerleştirilen gülleri yapraklar tamamlamaktadır. Yapraklar yeşil rengindedir. Rokoko üslubu ile bezenmiştir.

Fotoğraf 10. 623 Envanter Numaralı Levha

Çizim 10. 623 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

²⁵ **Elmalılı Hamdi Yazır:** (1878-1942) Antalya'nın Elmalılı ilçesinde doğdu. Muhammed Hamdi tahsiline devam etmek üzere dayısı Mustafa Efendi ile birlikte İstanbul'a gitti ve Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşti(1895).Beyazıt Cami'deki derslerine devam ettiği Kayserili Mahmud Efendi'den icazet aldı. Bakkal Arif Efendi ile Sami Efendi'nin hat derslerine devam ederek onlardan da icazet aldı. Sülüs, nesih, ta'lik ve celi türünde çeşitli levhalar yazmıştır.(Yusuf Şevki Yavuz,"Elmalılı Muhammed Hamdi", İslam Ansiklopedisi, C:11, 1995, s.57,58)

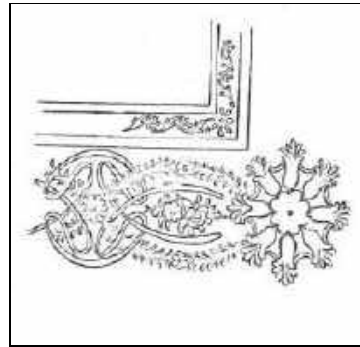

7 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:11
Envanter No	:7
Levhanın Adı	:Sülüs Kıt'a (Hadis)
Hattatı	:Mehmed Şevki Efendi ²⁶
Tarihi	:1854
Yazı Türü	:Sülüs Kıt'a
Ölçüleri	:600X530 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip	:Dört satır birbirlerinden altına boyanmış cetvellerle ayrılmaktadır. İlk satırın sonunda çiçek buketi yer almaktadır. Üçüncü satırın sonunda bulunan çiçek buketi ise, ilk satırda yer alan çiçek buketinden çiçek çeşitleri bakımından farklılık göstermektedir. Dördüncü satırın sonunda yer alan, hattat ve tarihin bulunduğu kısım yapraklarla çevrelenmiştir. İç pervazda ise; aynı yönü takip eden bir yaprak ve bir penç motifi şeklinde tasarlanan tasarımın köşelerinde motifler yer almaktadır. Köşelere yerleştirilen motifin orta kısmı ve yapraklar arasına yerleştirilen motiflerin yaprak kısımları beyaz rengindedir. Diğer kısımlar ise; altına boyanmıştır. Zemin rengi laciverttir. İç bordür 2-3mm'lik altın cetvel ile çevrelenmektedir. Dış pervaz ise; Köşelere yerleştirilen ana motifler, altın ve beyaza boyanmıştır. Ana motifin yanında yer alan çelenk formundaki yapraklı tasarımın ortasında ise; bitkisel bir süsleme bulunmaktadır. Çelenk formundaki yapraklar birbirine motif ile bağlanmaktadır. Tasarımın içinde dolanan beyaz kurdela ise; desene hareketlilik katmıştır. Dış pervazın zemin rengi yeşildir. Barok üslubu ile yapılmıştır.

Fotoğraf 11. 7 Envanter Numaralı Levha

Çizim 11. 7 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

²⁶ **Mehmed Şevki Efendi:** 1829 yılında Kastamonu'nun Seydiler (Seyyidler) köyünde doğdu. Babası tüccardan Ahmed Ağa'dır. Üç yaşında İstanbul'a gelen Şevki Efendi, dayısı Râgıp Paşa Kütüphanesi Hâfız-ı Kütübü Mehmed Hulûsî Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşh ederek me'zun oldu. Şevki Efendi Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in şehzâdelerine yazı hocalığı yaptı. Bütün İslâm dünyasında benimsenen kendi üslubunu ortaya koymuştur. Harflerdeki vuzuh, üslubunun en önemli vasıflarındandır. 7 Mayıs 1887'de vefat eden Şevki Efendi, Merkez Efendi Kabristanı'na defn olundu. (Muhittin Serin, "Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar", s:211)

498 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:12
Envanter No	:7791
Levhanın Adı	: Sülüs
Hattatı	: Mehmed Şefik Efendi ²⁷
Tarihi	:1845
Yazı Türü	: Sülüs
Ölçüleri	: 363X348 mm
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Dört satırdan oluşan sülüs levhanın aralarına yaklaşık 2-3mm.'lik altın cetveller çekilmiştir. Eserin iç pervazı yoktur. Yazıyı çevreleyen altın cetvel yaklaşık 2-3mm.'lidir. Dış pervazın da ise; battal ebru bulunmaktadır. Ebru kahverengi tonlarındadır. Eser oldukça sadedir.

Fotoğraf 12. 498 Envanter Numaralı Levha

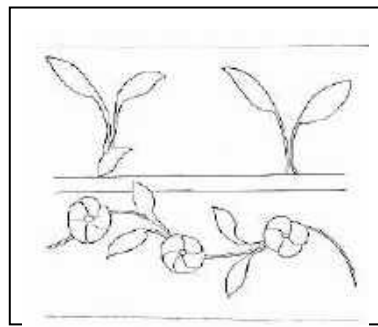
²⁷ **Mehmed Şevki Efendi:** 1829 yılında Kastamonu'nun Seydiler (Seyyidler) köyünde doğdu. Babası tüccardan Ahmed Ağa'dır. Üç yaşında İstanbul'a gelen Şevki Efendi, dayısı Râgıp Paşa Kütüphanesi Hâfız-ı Kütübü Mehmed Hulûsî Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşk ederek me'zun oldu. Şevki Efendi Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in şehzâdelerine yazı hocalığı yaptı. Bütün İslâm dünyasında benimsenen kendi üslûbunu ortaya koymuştur. Harflerdeki vuzuh, üslûbunun en önemli vasıflarındandır. 7 Mayıs 1887'de vefat eden Şevki Efendi, Merkez Efendi Kabristanı'na defn olundu. (Muhittin Serin, 'Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar', Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010, s:211)

211 ENVANTER NUMARALI SÜLÜS HATLI LEVHA

Levha No	:13
Envanter No	:211
Levhanın Adı	:Sülüs,(Arapça bir söz)
Hattatı	:Ketebesiz
Tarihi	:Bilinmiyor
Yazı Türü	:Sülüs
Ölçüleri	:230X165 mm.
Bulunduğu Yer	:İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi
Tezhip Özellikleri	:Yazılar birbirinden 1-2mm'lik altın cetvel ile ayrılmaktadır. İlk satırda altına boyanan ve is mürekkebiyle tahrir çekilen yapraklar yer almaktadır. Bu yapraklar tek yöne doğru (sağ tarafa) sıralanmaktadır. İkinci satırda; yazının üst kısmında sağ tarafa bakan yapraklar, alt kısmında ise; sağa ve sola bakan aynı daldan çıkan yapraklar bulunmaktadır. Bu yapraklarda altına boyanıp tahrir çekilmiştir. Üçüncü satırda ise; yazının üst kısmında tek yöne doğru (sağ taraf)tasarlanan, tek iplik üzerine yerleştirilmiş bitkisel motif ve yapraklar bulunmaktadır. Motifler mavi ve pembe renginde olup, yapraklar altına boyanmıştır. Motiflerin tahrirleri koyu mavi ve koyu kırmızıdır. Yapraklar ise; is mürekkebiyle tahrir çekilmiştir. Son satırın alt kısmında ise; sağa ve sola bakan, tek daldan çıkan, altına boyanıp is mürekkebi ile tahrir çekilen yapraklar bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü satırda duraklar bulunmaktadır. İkinci satırın durağı; daire şeklindedir. Daireler siyah mürekkeple çevrenmiştir. Bu daire eşit olmayan altı parçaya bölünmüştür. Altına boyanıp, siyah mürekkeple tahrir çekilmiştir. Üçüncü satırda iki durak bulunmaktadır. İlk durak daire şeklinde olup, eşit olmayan beş parçaya bölünmüştür. Daireler siyah mürekkeple çevrenmiştir. Altına boyanıp, siyah mürekkeple tahrir çekilmiştir. Son satırdaki ikinci durak ise; diğer duraklarla aynı formda olup, altı parçaya bölünmüştür. Altına boyanıp, siyah mürekkeple tahrir çekilmiştir. Eser tasarım ve işçilik bakımından son derece zayıftır. Klasik tarz da süslenmiştir.

Fotoğraf 13. 211 Envanter Numaralı Levha

Çizim 13. 211 Envanter Numaralı Levhanın Çizim Detayı

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu'nun tarihi mirasları arasında yer alan geleneksel el sanatlarımızın yeri ve önemi oldukça büyüktür. Geleneksel el sanatları ulusların kültürel kimliklerinin en anlamlı belgeleridir. Hat, tezhip ve ebru bu sanat dalları arasında müstesna bir yere sahiptir.

Türkler tarih boyunca sanatla iç içe yaşamış bir geçmişe sahiptir. Hiç şüphesiz en güzel eserler vücuda getirmiş olan bu medeniyet muhteşem eserlere imza atmıştır. Yazının süslenmesinden meydana gelen

tezhip ve ebru gerek kitaplarda gerekse levhalarda yerini almıştır. Kitap sanatlarında yer alan bu sanat dalları 18. Yüzyıldan itibaren mekânların duvarlarını asılmak suretiyle levha olarak yerini alır.

Levhalar, ibadethanelerde, kütüphanelerde, müzelerde ve özel koleksiyonlar da iç mekânları süslemektedir. Bu eserlerin en eski ve değerli olanlarının bulunduğu yerlerden birisi de Süleymaniye Kütüphanesidir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan 13 adet sülüs hatlı levha tezhip özellikleri bakımından ele alınmıştır.

Analizleri yapılan eserler genel olarak bitkisel süslemeye sahiptir. 556, 354, 16, 284, 495, 19, 457, 7791 ve 211 envanter numaralı levhalar klasik dönemin izlerini taşımaktadır. 68, 4 ve 7 envanter numaralı levhalar barok üslubunda yapılmıştır. 623 envanter numaralı levha ise; rokoko üslubunun özelliklerini taşımaktadır. 556, 16, 495, ve 19 envanter numaralı levhaların hüsn-i hatlarının yazım tarihi belli değildir. 284, 457, 7791, 68, 4 ve 7 envanter numaralı levhaların hatları XIX. Yüzyıla aittir. 354 ve 623 envanter numaralı levhalar ise; XX. Yüzyıl da yazılmıştır. 5 envanter numaralı levha İsmail Efendi, 354 envanter numaralı levha Mahmut Bedrettin Yazır, 16 envanter numaralı levha Mahmud Celalettin Efendi, 284, 7791 ve 457 envanter numaralı levha Mehmed Şefik Efendi, 495 envanter numaralı levha Veznedarzade Efendi, 477 envanter numaralı levha Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendi, 68 envanter numaralı levha Hasan Rıza Efendi, 4 envanter numaralı levha Mehmed Rıf'at Efendi, 623 envanter numaralı levha Elmalılı Hamdi Yazır, 7 envanter numaralı levha Mehmed Şevki Efendi tarafından yazılmıştır. 211 envanter numaralı levha ketebesizdir. Tezyinatlarını yapan sanatçıların imzasına ve yaptıkları tarih hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Atölye çalışması olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. ÖZKEÇECİ İlhan, ÖZKEÇECİ Şule Bilge; "Türk Sanatında Tezhip", İstanbul, 2007.
2. ŞEMSEDDİN Sami; "Kamus-i Türk-i", İstanbul, 1989.
3. YILMAZ Abdülkadir; "Türk Kitap Sanatları Tabiri ve İstilahları", Damla Yayınevi, İstanbul, 2004.
4. BARİK Melahat, "Barok Dönemi Levha Tezyinatı", Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010.
5. ARSEVEN Celal Esat, "Levha", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi", C:II, Yem Yayınları, İstanbul, 1997.
6. DERMAN Uğur, "Osmanlı Hat Sanatı", Sakıp Sabancı Müzesi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2001.
7. DERMAN Uğur, "Hat Sanatında Osmanlı Devri", İslam Kültür Mirasında Hat Sanatı", İstanbul, 1992.
8. T. Mert, "Kadıasker Mustafa İzzet Efendi", Uğur Derman 65 yaş armağanı, İstanbul, 2000.
9. ALPARSLAN Ali, "Osmanlı Hat Sanatı", Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1995.
10. BERK Süleyman, "Devlet-i Aliyye'den Günümüze Hat Sanatı", İnkılap Yayınları, İstanbul, 2013.
11. AKDİK Mahmud Kemal, "Son Hattatlar", MEB Yayınları, İstanbul, 1955.
12. SERİN Muhittin, "Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar", Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010.
13. RADO Şevket, "Türk Hattatları", Tifdruk Matbaacılık, İstanbul, 1984.
14. İNAL Mahmud Kemal, "Son Hattatlar", Milli Eğitim Basımevi, 2.Baskı, İstanbul, 2010.
15. YAVUZ Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", İslam Ansiklopedisi, C:11, 1995.

ŞEMSEDDİN SEMERKANDİ'NİN BİLGİ KURAMI

Ramazan BİÇER

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Büyük Türk âlimi Şemseddin Semerkandî'nin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Yaklaşık 17 tane eseri olan Semerkandî'nin en ünlü eseri Sahaifü'l-İlahiyye adlı felsefî kelimeler eseri olmakla birlikte Öklid geometrisi üzerine yazdığı Eşkalü't-te'sis adlı eser hacminin küçüklüğüne rağmen İslâm dünyasında yaygın biçimde ilgi görmüş, çok sayıda şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. Özellikle Kadizade-i Rûmî'nin şerhi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

Semerkandî, bilginin epistemolojisini yaparken, bu konuda filozoflar, kelamcılar, sufiler ve diğer din mensuplarının görüşlerini incelemiştir.

Bilginin oluşumunda etkin faktörün akıl olduğunu belirten yazara göre bilgi, ya hüküm vermenin ötesinde idrak olduğunda tasavvur veya hüküm olarak gerçekleşirse, tasdik olur. Mürekkep olduğunda ise, kazıye (önerme) olarak adlandırılır. Bunlardan hiçbirisi bedîhi (apaçık, akli) değildir. Zira bazı durumlarda ilim, çifti düşünmek ve âlemin hâdis olduğuna hükmetmek gibi, bir fikre ihtiyaç duyar. Bazı durumlarda ise, sıcaklık, soğukluk ve birin ikinin yarısı olması gibi, düşünceye gereksinim duymaz. Tasdike gelince, ya kesin karar (cezm) ile olur ya da olmaz. Eğer olursa, ya mutabık şeklinde olur veya olmaz. Her iki sonucunda kendisine göre çıkmazları olduğunu belirten Semerkandî'ye göre bilgi, ya salt akıl ile gerçekleşir veya gerçekleşmez. Salt akıl ile gerçekleşen bilginin eksik olacağı, özellikle metafizik alanda yetersiz kalacağı düşüncesinde olan Semerkandî'ye göre realiteye uygun ve insanlara faydalı olan bilginin, vahiyden bağımsız kalamayacağını vurgular.

Anahtar kelimeler: *Şemseddin Semerkandî, Akıl, Vahiy, Bilgi, Felsefe, Kelam.*

Giriş

Semerkandî'nin tam adı, Şemsüddin Muhammed b. Eşrefel-Hüseynî es-Semerkandî olan yazarın 702/1303 tarihinde vefat ettiği kabul edilmektedir.

Büyük Türk âlimi Şemseddin Semerkandî'nin hayatı hakkında pek çok kaynakta yeterli bilgi bulunmamaktadır. Nitekim Taşköprizâde (ö. 1365) gibi birçok tarihçi, Semerkandî'nin hal tercümesine dair hiçbir bilgiye sahip olunmadığını belirtirler (Taşköprizâde, 1985:160; Dilgan, 1960:191). Bununla birlikte tarihte otuzaya yakın ün yapmış müellifin Semerkandî'ye nispetinin bulunması, onun da Semerkandî'de yaşamış olduğunun bir göstergesidir.

Soyu hakkında künyesindeki “el-Hüseynî” nisbesiyle ilgili olarak Kadizâde (ö. 1436) bunu, Hz. Ali'nin soyundan geldiği şeklinde anlamış ve bundan dolayı kitabının şerhine başlarken, isminin başına “es-Seyyid” sıfatını eklemiştir (Kadizâde, 1268:2). Yine Semerkandî'nin nisbeti ile ilgili olarak Merağâvî şeklindeki bir niteleme bulunmakla birlikte (Hocayev, 2004:5-6) bu, söz konusu yerde belirli bir müddet kalmasıyla bağlantılı olarak açıklanabilir. Kâtip Çelebi de, kendisinin 1287 yılında Mardin yöresinde bulunduğu, buradaki öğrencilerin isteği üzerine, *Miftâhu'n-nazar (Şerhü'l-Mukaddimetü'l-Burhaniye)* adlı eserini kaleme aldığı ve bu şerhi Artuklu Sultanı Kara Arslan'a takdim ettiği anlaşılmaktadır (Kâtip Çelebi, 1941:1803).

Semerkandî daha çok mantıkçı olarak ünlenmiştir. Ancak o, kelâm ilmi sahasında yazdıklarıyla da dini ilimlerin farklı disiplinlerinde de önemli bir birikime sahip bulunduğunu ortaya koymuştur (De Young, 1997:215).

Semerkandî'nin Öklid geometrisi üzerine yazdığı *Eşkalü't-te'sis* adlı eser hacminin küçüklüğüne rağmen İslâm dünyasında yaygın biçimde ilgi görmüş, çok sayıda şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. Özellikle

Kadızzade-i Rûmî'nin şerhi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin girişinde belirtildiğine göre bazı arkadaşları Semerkandî'den matematiğe giriş niteliğinde (Berâhînü'l-ülümü'l-hisâbiyye) bir el kitabı yazmasını istemiş, o da bütün bu bilgilerin Öklid geometrisindeki temel şekillerden (*Eşkâlü't-te'sîs*) hareketle ortaya konabileceğini düşünmüştür. Semerkandî'ye göre Öklid'in geliştirdiği geometri yöntemini fizik bilimlerin yöntemine bağlı olan sonraki kuşaklara mensup bazı âlimler hariç, bütün bilginler izlemiştir (Kutluer, 2009:476).

Semerkandî'nin geometri yönünün önemi açısından, Fazlıoğlu'nun çalışmasındaki şu ifadeler anlamlıdır: “Cemşid Kâşî, babasına yazdığı her iki mektupta da Semerkandî'de ileri gelen altmış-yetmiş matematikçi olduğunu vurgular; bu matematikçilerin çalışmaları hakkında bilgiler verir; özellikle mektupları yazdığı sırada bazı matematikçilerin Secavendî'nin *et-Tecnis fi'l-hisâb*'ı, diğer bazılarının Şemseddin Semerkandî'nin *Eşkalu't-te'sîs*'i, bir kısım astronomun da Mahmud Çağminî'nin *el-Mulahhas fi'l-hey'e*'si üzerinde çalışmakta olduklarını belirtir (Fazlıoğlu, 2010).

Semerkandî, mantık alanında, *Kıstâsü'l-efkâr fi tahsîsi'l-esrâr* adlı bir çalışma kaleme almıştır. Bu kitaba yazılan şerhler kendisinin İslâm mantık tarihinde önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Ancak bu şerhlerin ilki bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Bu tutumundan şerhe esas olan metni öğretim maksadıyla yazdığı ve iyi bir şerhin örneğini bizzat vermek istediği sonucu çıkarılabilir (Kutluer, 2009:476; Bingöl, 2006b).

Bu çalışma, Semerkandî'nin tarafımızda tercüme edilen *es-Sahâifü'l-İlâhiyye* adlı eserindeki veriler doğrultusunda hazırlanmıştır.

1. Bilgi

1.1. İdrak

Semerkandî'ye göre bilgi, bir idrak aracıdır. İdrak, İbn-i Sina, *İşarât* adlı kitabında idraki, müdrik tarafından gerçekliği zihinde kuşatılan şey olarak tanımlamıştır. Bir kimse o zaman gözlemde bulunur ve idrak eder. Bu filozofların büyük çoğunluğunun görüşüdür.

Ona göre idrak, müdrikin bir niteliğidir. Müdrikin hakikati kuşatıcı olur veya müdrikin sıfatı olarak değil de, onun gerçekliği sıfatı olarak temessül eder. Müşahedenin bir tür idrak olduğunu belirten müellife göre, idrakin mutasarrıfâtı vardır. (Semerkandî, 2017:91)

İdrakin anlamı, aklen bilinmek olduğunu belirten Semerkandî, bunun herkes tarafından kolaylıkla anlaşılacağını belirtir. Zira idrak edilen varlığın (müdrekin) anlamına müdrikin ulaşması için idrak için bir kuvvet gerekmektedir. Bu ise üç şekilde gerçekleşir:

a. Bu kuvvet ile müdrik, anlama ulaşır. Müdrik söz konusu güç ile o anlamı elde eder. Bu durum ise hissi idrakin ve nefsi basiretin bir tür özelliğidir. Hedefe ulaşmak idrak, elde etmek de müdrekin gerçekliğinin zihinde canlanmasıdır.

His (algı), eğer mahsusta (hissedilen, algılanan) etki yaparsa, onun gerçekliğinin timsali idrakte şekillenir ve mahsusun idraki oranında gerçekleşir. Nefis ona yönelir onu anlar ve başkalarından ayırır. Hissin idraki (kavramak), algıdır (ihlas). Nefsin idraki ister histen kaynaklansın ister kaynaklanmasın, o ilimdir.

b. Müşahede (gözlem), zihnin haricinde var olan cüz'iyi kavramaktır. Zihnin dışında bizzat var olanın idraki anlamına gelen gerçek gözlem de bunun içindedir.

c.

d. Hayaliye ise, dış dünyada var olan mevcudun zihinde canlanarak idrakidir. Hayal edilmesidir. (Semerkandî, 2017:91)

Semerkandî'ye göre, havas (duygular), meşâir olarak adlandırılan harici beş duyu ile dâhili beş duyudan oluşmaktadır. İdrakler ise on bir kısımdır.

1.2. Bilginin Tanımı

Filozoflar ilmin kesbi; müteahhir kelâm bilginlerinin bir kısmı ise onun bedihî olduğunu söylediklerini belirten Semerkandî'ye göre filozoflar, ilmi bazen varlıksal, bazen de ademî olarak kabul etmişlerdir. Zira onlara göre ilim, bir şeyin görüntüsünün akılda şekillenmesidir. Bir kısmına göre de ilim, bir şeyin gerçekliğinin müdrikte şekillenmesidir. Bazen ilim, İbn Sinâ'nın (ö. 428/1037) *Şifa*'da aktardığı gibi, maddenin soyutlanmasıdır. Müellife göre yukarıdaki tanımlardan hiçbirisi isabetli değildir.

Zira ilk tanımda yer alan, görüntünün oluşması veya hakikatin görüntüsü, âlimin sıfatı değildir. İlim ise âlimin sıfatıdır. Bu tanıma Fahreddin Râzî, “bu durumda âlem, hararet ile sıcak; bürudet ile de soğuk olur” diyerek karşı çıkmıştır. Zira bu durumda dağın azametli mâhiyetinin tamamen akılda gerçekleşmesi gerekir. Bu ise zorunlu olarak gerçek değildir.

Bu tanımlar tartışılabileceğini belirten yazara göre müessir, benzerlerine değil, zâtlarına aittir. Oysaki küçük bir insanın aynada büyük görünmesi gibi, küçük bir şeyin sureti, kendisinden büyük olarak görünebilir. Yine biz bir şeyi öğrendiğimizde, olmadığımız halde kendimizi âlimler statüsünde seçkin bir halde görürüz. Bu da bunun gibi olup, ademî olmaz. Bu anlayış filozofların, nispetin varlıksal olduğu konusundaki iddialarında sarıldığı şeydir.

Semerkandî'ye göre ilmin bedihî (açık) olduğunu söyleyenler, bunu iki şekilde delillendirmeye çalışmışlardır:

Birincisi: İlmin dışında olan şey, ancak ilim ile bilinebilir. Bu durumda ötekinin ilmi ile biliniyorsa, bu kısır döngü halinde sürer gider.

Oysaki ötekinin tasavvuru, tasavvuruna değil de, ilme bağlıdır. Eğer onun zihinde canlanması ötekine bağlı ise, kısır döngü gerekmez. Burada, “tanımlayamamak ondan müstağni olmasını gerektirmez” şeklinde bir başka sorun daha vardır.

İkincisi: Zorunlu olarak herkes kendisinde bir ilim olduğunu bilir. Bu ilim, söz konusu ilmin bir parçasıdır. Nitekim bedihi de, bedihinin bir cüz'üdür.

Müellif bu yaklaşımları şöyle değerlendirmiştir: Bu sözden ilmin mâhiyetinin bilinmesiyle varlığı kastediliyorsa, buna katılmıyoruz. Eğer varlığının bilgisini bilmek kastediliyorsa, buna katılırız. Ancak burada ilmin hakikatini bilmek gerekmez. Zira bir şey hakkında hüküm, bir şekilde tasavvurunu belirlemekle yeterlidir. Onların görüşlerinin yansıması böyledir. (Semerkandî, 2017:93)

İlmin tanımına yönelik yapılan bu tarifleri değerlendiren yazara göre bu konuda en tutarlı görüş şudur: İlmin anlamı düşünen kimseler için açıktır. Zira ilim, psikolojik bir kavramdır. İdrak-i nefsanî olarak belirtilen bu husus, nefsin bir şeyin anlamını kavramasıdır. Bu idrakin bulunduğu herkeste, olduğu kadarıyla bu ilim de oluşur. İdraki bulunmayan bir kimsede, idraksizlikten dolayı ilim de mevcut olmaz. Zira müellife göre biz kendi özümüzde, gerçekleri ve anlamları düşünmeye imkân kılan bir kuvveti buluruz. Göz ile görmek gibi nefsin kendisine yöneldiği bir mana bulunursa, idrak orada gerçekleşir. Nitekim göz bir şeye yöneldiğinde onu idrak eder. Bu kuvvete, görme yetisi denir. Bu düşünce de (mülâhaza) fikir olur. İlk bağlantıya şuur; bu odaklanmaya da taakkul (akıl erdime) denir.

Bir kısım âlimler, mutlak ilmi, söz konusu bu kuvvet olarak kabul ettiler. O kuvvete bilinenlere yönelik izafetler ve taalluklar arz edilir. Böylece bu bilgi konusu olanlarla ilim oluşur.

İbn Sinâ'nın, bu konuda, “İlim, keyfiyet hakkındaki söylemde bizzat; muzaafı ilgili söylemde araz olarak vardır. Bu görmek gibidir. Zira görmenin kendisi, nitelik söyleminde mevcuttur, görmeye izafetle muzaaf söyleminde de dâhildir” şeklinde bir açıklamada bulunduğunu belirten yazara göre, bu kuvvet, ilmin başlangıcıdır. İlim ise, idrakte gerçekleştiği gibi bir ulaşımdır. Bu durumda ilim, ilişkilendirmeden (izafet) ve onun başlangıcı da, keyfiyetten olur. (Semerkandî, 2017:94)

1.3. İlimin Türevleri

Semerkindî'ye göre ilim, ya hüküm vermenin ötesinde idrak (kavramak) olduğunda tasavvur veya hüküm olarak gerçekleşirse, tasdik olur. Mürekkep olduğunda ise, kazıyye (önerme) olarak adlandırılır. Bunlardan hiçbirisi bedihi (apaçık, akli) değildir. Zira bazı durumlarda ilim, çifti düşünmek ve âlemin hâdis olduğuna hükmetmek gibi, bir fikre ihtiyaç duyar. Bazı durumlarda ise, sıcaklık, soğukluk ve birin ikinin yarısı olması gibi, düşünceye gereksinim duymaz. Tasdike gelince, ya kesin karar (cezm) ile olur ya da olmaz. Eğer olursa, ya mutabık şeklinde olur veya olmaz.

Buna göre ilim, ya salt akıl ile gerçekleşir veya gerçekleşmez. Bedihi, ya bedensel bir kuvvetle oluşur veya oluşmaz. Hissi, harici duyularla gerçekleşirse, “güneş aydınlatıcıdır” sözümüzdeki gibi olur.

Vicdani ise, herkesin açlık ve korkuyu bilmesi gibi, batını dürtülerle gerçekleşir.

İkincisi, bu ya bir kimseye mutlak itikatla olur, bu durumda aklın dışında bir başka şey bulunmaz, ya da bunun dışında olur. Birincisi taklidi olur. İkincisi ise kanıtlı bulunur. Eğer kesin inanç anlamındaki cezmden uzak olursa, bu zan (kesinleşmemiş kanıt) olur. Tercih edilen ise vehim (iki önermeden tercihe uzak ve iki kanaatin daha zayıf olanı, tahmin ve hayal) olur. Eşit olduğunda ise şek (kesin bilgi ve kanaate varamamaktan doğan tereddüt ve kararsızlık) olur. (Semerkandî, 2017:95)

1.4. Bilgi edinme araçları: Duyular

1.4.1. Akıl

Semerkindî'ye göre herhangi bir şeyle bağlantılı olarak hareket etmezse, ona akıl denir. Kendisi ile vacip varlık olan Allah arasında bir aracı olmazsa, ona külli (tümel) akıl adı verilir. Eğer, varlık âlemindeki oluşumlara etki ediyorsa ona, faal akıl denir. Böyle değilse mütevassıt akıl denilir.

Yazara göre bir nesnenin varlığı, ancak akılla anlaşılır. Mesela ma'dumun hariçte belirginliği kabul edilemez. Akıldaki belirginliği kastedilirse, bu mümkündür. Yani ma'dumun hariçte değil, akıldaki varlığından bahsedilebilir.

Semerkindî'ye göre insani nefsin iki tür gücü vardır. İlki, kendisiyle, varlığı insanın eylemleriyle bağlantılı olmayan mevcudat hali ile ilgili akaid ve fikirlerin oluşmasına imkân sağlayan kuvvettir. Buna nazari akıl denmektedir. İkincisi ise, çiftçilik gibi hayırlı işleri elde etmek için insan kesbiyle ulaşılan durumlar üzerinde fikirlerin kazanımına imkân veren güçtür. Buna amelî akıl denir ve “mutmain nefis/kanmış nefis” göz önüne alınarak, nefis olarak adlandırılır.

Nazari aklın dört mertebesi olduğunu söyleyen Semerkandî, bunları şöyle sıralar:

Birincisi: Çocuklarda olduğu gibi nefsin idrakleri bil-kuvve olduğunda gerçekleşir. Buna “heyulânî akıl” denir.

İkincisi: Kendisi için öncüller hâsıl olduğunda gerçekleşir. Buna “melekî akıl” denir.

Üçüncüsü: İsteddiği zaman hazırlanmak suretiyle nazariyat olduğunda bu, “bil-fiil akıl” olur.

Dördüncüsü: Nazariyatın oluşması anında gerçekleşir. Buna da “müstefâd akıl” denir. Nazariyatın elde edilmesinin, bu hakikatle gerçekleştiği ileri sürülmüştür.

İnsani nefis için nazari akıl aracılığıyla bazı sıfatlar vardır. Sözelimi fikir, bir şeyin nefis için anlamlar üzerinde hareket etmesi, Orta yolu talep ederek nefsin anlamlar üstünde dolaşmasıdır. Yolunda gitmek, istisnai (seçmeli) kıyasta gerekli görülmüştür (melzum). Bu durumda o, istenilenin (matlûb) ispatında orta çizgide yol almaktadır. İstisnai kıyas, “eğer bu madde ise, yer kaplar. Eğer yer kaplamıyorsa, o cisim değildir” örneğinde olduğu gibidir.

Hads, varlığa ait formların maddeden soyutlanarak bilgi şeklinde tam teşekkül etmiş hali, müktesep/kazanılmış akıl anlamında olan müstefâd aklın kuvvetlerindedir. Hads: Nefsin fikir yürütmeden orta yolu bulmasıdır. Bu bazen şevk ve talebinin arkasında olur, bazen de onsuz gerçekleşir. Müellife göre Nefs-i bâliğa, hadste (sezgi) olursa, o zaman ileri boyutu, kutsi nefis olur. Bu durumda onun kuvveti de kutsi güç olur.

Aklın öncül bir bilgi vasıtası olduğunu düşünen Semerkandî'ye göre vahiy bilgisinin önceliği ancak peygamberler hakkında söz konusudur. Nitekim Kur'an'da "De ki: 'Ben de ancak sizin gibi bir insanım; ancak bana tanrınızın tek bir Tanrı olduğu vahyolunuyor.'" (Kehf 18/110) ayeti bu hususa işaret etmektedir.

Nitekim Nebi kelimesinin anlamında da bu husus mevcuttur. Zira haber anlamında olup "nebe" kökünden türeyen kelime, hemzenin kalbi ve ya'nın da idgamıyla, fiil haline dönüşmüştür. Terim olarak da, kendisine vahyedilenleri ulaştırmak amacıyla Allah kullarına gönderdiği kimse anlamına gelmektedir.

Semerkandî'ye göre hariçte akıl ile tasavvur edilen her şey, ya vaciptir, ya mümteni veyahut mümkündür. Buna göre Allah'ın varlığı ancak akıl ile idrak edilebilir ve O'nun hakkındaki bilgi de öncelikle akıl ile elde edilebilir.

Müellife göre nefsin mahiyetten soyutlanması (tecerrüd) mümkün değildir, eğer kabul edecek olsak, bu sayfada belirginleşti ki ilim, bir nesnenin akıldaki formu değildir. Yine burada anlaşıldı ki, bir formun oluşması, ilmin bir şartıdır. Ancak bu formun cismanî bir alet şeklini alması ve bunun da nefis tarafından idrak ve mütalaa edilmesi neden mümkün olmasın?

1.4.2. Görme

Semerkandî'ye göre bilgi edinme daha çok duyularla gerçekleşir. Bunlar arasında görmek ilk sırayı almaktadır. Görme, Aristo ve takipçileri gibi tabiatçı filozoflara göre, görülenin suretinin gözde şekillenmesidir.

Eflatun ve takipçileri gibi matematikçi filozoflara göre ise ışık huni şeklinde gözün merkezindeki mercekten çıkıp, korneadan yayılarak gerçekleşir. Filozoflar bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onlardan bir kısmına göre, söz konusu görüş uyumlu bir konik biçimindedir. Diğer bir kısmına göre ise, uçları gözün merceğinde toplanmış olan düz ışın çizgileridir. Parçalar halinde görme nesnesine uzanır ve cisimden gelen bu ışık çizgilerinin uçları intibak eder ve göz de onu idrak eder. Söz konusu görülme nesnesinin hatları göz ulaşmazsa, görme gerçekleşmez. Bu nedenle de bazen görme nesnesinin bir kısım parçaları göze gizli kalır.

Bazıları da, gözden düzgün bir ışık hattı şeklinde çıkararak, korneayı enlem ve boylamda çok hızlı hareket ettirir ve cisme ulaşır. Bu doğrultuda kavrama gerçekleşir demişlerdir.

Bir kısmına göre ise görme olayı şöyledir: Gözden herhangi bir ışık çıkmaz. Göz ile görülen arasında bir hava oluşur. Bununla görme gerçekleşir.

Semerkandî'ye göre bunlar arasında en isabetli görüş, bu son görüştür.

Kelâm âlimleri, Allah'ın Basîr olduğunu ispatlamak bağlamında filozofların görüşlerine karşı çıktılar. Kelâmcılara göre insan gök küresinin yarısını ve görüntünün benzerini görmektedir. Oysa küçükte, büyüğün oluşması mümkün değildir demişlerdir. Bu görüşleriyle ilk gruptaki filozoflara karşı çıkmış oldular.

Kelâmcıların bu yaklaşımı tartışma götürür. Zira bir şeyin örneği, ölçüde benzer olmasını gerektirmez. Aksine bu şeklen olabilir. Bu nedenle büyüğün küçükte oluşması mümkündür. Nitekim iki yanak küçük bir aynada görülebilir. Benzer şekilde görünen gökyüzünün yarısı bir aynaya sığabilir.

Kelâm bilginleri ikinci grup filozofların görüşlerin karşı çıkarak, şöyle demişlerdir: Rüzgâr estiğinde gözün gördüğünü karıştırması gerekir. Karşıdakinin dışında bir olguyu görmemiz lazım gelir. Gökyüzünün yarısını görmemiz mümkün değildir. Yine göz korneasından çıkan ışığın bütün orta cisimleri kapsaması ve de ona ulaşması imkânsızdır.

Görme ile ilgili görüş belirten âlimler, duyu organlarının sağlıklı olması, görülen nesnenin ortada bulunması gibi şartlar gerçekleştiğinde görme imkânının olup olmadığını tartıştılar. Filozoflar ve Mu'tezile âlimleri, bu durumda görmenin gerçekleşeceğini ileri sürdüler. Ehl-i sünnet ise bunun aksini kabul etmiştir.

1.4.3. İşitme

Semerkandî'ye göre ses bir yerden çıktığında oradaki hava yanındakine, o da yanındakine o ise bir sonrakine ulaştırır ve sesin yüksek ve kısık olması ve uzak veya yakın bulunmasıyla bağlantılı olarak, altı yönden hava aracılığıyla bizlere ulaşır.

Yazar, burada konuyla açıklık getirmek amacıyla, "hava aracılığıyla olmadan da ses duyulabilir mi?" sorusunu sormuştur.

Bu konuda Filozoflar bunun mümkün olmayacağını ileri sürmektedirler. Mu'tezilî âlim Ebû İshak İbrahim en-Nazzâm da (ö. 231/845) bu görüştedir. Müteahhir dönemi Kelâm âlimleri ise buna mümkündür demişlerdir.

Yazara göre doğrusu şudur: Rüzgârlı bir günde müezzinin sesinin bizden başka yönlere kaydığını biliyoruz. Ezan sesini işitmede zorlanmamızın nedeni, biz rüzgârın estiği tarafta bulunmamamızdır. Kulağımıza ulaşmayan bu sesi duymamamızın nedeninin, o anda rüzgârın olmadığı bir yerde bulunmamızdan kaynaklandığı konusunda kuşku duymayız. Aynı zamanda bir ses bize uzak geliyorsa, o bizim o ses sahibinden mekânsal olarak uzakta olduğumuzu gösterir. Sesin nereden geldiği konusunda ise, biz o ses sahibinin yerini bildiğimizde anlarız. Çünkü bazen sesin nereden geldiğini de anlamayabiliriz. Dokunmak da böyledir.

Filozoflar kendi görüşlerini şu şekillerde kanıtlamaya çalışmışlardır:

Birincisi: Rüzgârlı bir havada gelen sesi ancak o yönde olan kimse anlar.

Ses sahibinin çok uzakta olmasından dolayı sesin duyulmama ihtimali olduğu için bu görüşe itiraz edilebilir.

İkincisi: Bir tane ince boru alınıp bir ucu ağza, diğer ucu da bir kimsenin kulağına takılır. Yüksek sesle konuşulsa bile, sadece kendisi duyar ve yanındakilere ses gitmez. Bunun üzerinde düşünmek gerekir. Zira buradaki temel etken sesin ulaşmaması değil, boru sesin diğerlerine ulaşmasına engel olmaktadır. Üçüncüsü: Görüntü sestemden önce gelir. Nitekim baltayla odun kesildiğinde, önce baltanın vuruşunu görürüz, vurma sesi de ardından gelir.

Bu tezin itiraz edilebilir yönü, ses veren nesnenin uzaklığı ve yakınlığı ile bağlantı kurulmamasıdır.

Müteahhirin dönemi kelâm âlimleri kendi görüşlerini şöyle delillendirdiler: Sesin gitmesi bir şart olarak değerlendirilecek olursa, yan taraftaki konuşmalar, duvar nedeniyle duyulamaz. Hava duvar deliklerinden geçemediği için sesi de ulaştırmaz. Sesin geçtiği varsayılırsa, harfleri taşıması itibarıyla ilk şekildeki hal üzerine kalmaz.

Bu yaklaşımın açık tarafı, seslerin bir başka çıkış yerinden gitmesi ihtimalidir. Bu nedenle her tarafın kapalı olması gerekir.

1.4.4. Tat

Semerkandî'ye göre bunun için dokunmak gerekir. Dilin o tadı alabilecek bir rutubete sahip olması gerekmektedir. Söz konusu salgı olmazsa, ya da sağlıklı bulunmazsa, bu bir hastalık olduğu için, zevk almak mümkün değildir.

Eğer, dildeki salgının yiyeceğin parçalarına karışması sonucu tat alınabilir denilirse, eğer salgı ilk defa temas ederse, bu his ile hissedilen arasında bir iletişim olacağı için bir sorun teşkil etmez. Ayrıca hissetmek, aracısız da olabilir. Eğer ikincisi olursa, hissedilen bu rutubet olur. Bu algılama bir aracı ile olmaz. Bunların her birisi üzerinde düşünmek gerekir. Nitekim birinci yanıt, eğer karışma yoluyla olsa, bu hissettirmenin kolaylığını gösterir. Bu durumda algılama aracısız olabilir. İkincisi, onun tavassutundan amaç, harici tada sahip bir nitelik ile elde edilemez. Rutubet tada sahip olsun veya olmasın farketmez. Ancak bu onunla oluşur.

1.4.5. Koklamak

Bazıları bunu, kokuların havanın hareketiyle koklama yetisine ulaşması şeklinde tanımladı. Bir başkası da, “bir nesnedeki latif cisimlerin ondan ayrılıp bizim koklama aracı olan burnumuza ve solungacımıza ulaşmasıdır” dedi.

Bu tanıma karşılık olarak, şöyle denilmiştir: Eğer böyle kabul edersek, bu durumda eğer burun delikleri tıkanmışsa, koklama eylemi noksan olacaktır.

Bunun tartışılabilir bir görüş olduğunu düşünmekteyiz. Zira eğer söz konusu bu koku çok hafifse, her hâlükârda noksanlığı nedeniyle hissedilemez.

Bu durumda olay, koku alma yetisiyle bağlantılıdır. Bazen koku çok uzakta olduğu için algılanamaz. Bu yaklaşım ise, ihtimali en zor olandır. (Semerkandî, 2017:98)

1.4.6. Duyuların Bilinci

Duyuların bilinci üç kısım olduğunu belirten Semerkandî, bunların dokunmak, tat ve koklamak gibi buluşma ile alakalı olanlar. Diğer kısım ise, görmek gibi birleşme gerektirmeyenler. Bir başka kısım ise, işitme gibi birleşme veya birleşmeksizin gerçekleşenler.

Bu idrakler, söz konusu duyularla elde edilebilir mi yoksa onlarsız da olur mu? sorusu üzerinde durmamız gerekir. Eğer bu mümkündür denilirse, bu durumda bu olgu, onların hepsi için mi geçerlidir yoksa bir kısmı hakkında mıdır?

Buna verilecek cevabın, İdrak, olduğunu belirten yazara göre, külli idrak, duyularla gerçekleşmez. Zira idrak, bireysel bir eylemdir. Ona ancak akılla ulaşılır. Cüz’i idrak ise benzeri ile elde edilebilir. Benzeriyle kendisi hakkında hüküm veririz. Bu bazen kendisini kavramakla gerçekleşir.

Bunun ise tahayyül ve kuruntu (tevehhüm) şeklinde olabileceği vurgulayan yazar, bu durumda da idrak edilen nesnenin kaybolmuş hatta yok olabileceğini belirtir. İkinci olarak da ihsas şeklinde olacağını kaydeden Semerkandî’ye göre, bu durumda idrak edilenin kaybolması uygun olmaz. Aksine gözle görülür bir şekilde olması gerekir. Bundan dolayı da buna “Müşahede” denmiştir. Bu idrak, duyuya ihtiyaç duymadan gerçekleşse bile yine müşahede hatta rü’yet (görme) olur. Eğer göz ile kavranılırsa, görülen; işitme ile elde edilirse işitilen; tat alma ile gerçekleşirse, tadılan; koklama ile kazanılırsa, koklanan ve dokunma ile vuku bulursa, dokunulan olur.

İnsanî nefis kendisi bedeninin tedbirini kendi çabasıyla düzene sokmada yetersiz kaldığı için bir başka varlığı kavramak amacıyla daha güçlü duyulara muhtaçtır. Bu ise, hislerdir. Kuvvetli bir nefsin, ihsas ettirmeksizin varlıkları iki boyutuyla gözlemlemesi mümkündür.

Matematikçi filozofların bu görüşte olduğu aktarılmıştır. Duygulardan uzak başka varlıkların varlığı mümkündür. İşte bu idraktır. Ya da bazı kısımları, dokunma, tat ve koklamayı mümkün kılmayacak şekilde, birliktelik şartından yoksun olarak diğerlerinden ayrılır.

İlahiyat kitaplarında, Allah’ın işitme (sem’) ve görme (basar) sıfatları, diğerlerinden ayrı olarak, bu şekilde işlenmiştir. (Semerkandî, 2017:100)

Sonuç

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan ancak mantık-kelam, felsefe-kelam bağlantılı görüşleriyle ön plana çıkan Semerkandî, Türk dünyasının yetiştirdiği öncü şahsiyetlerden birisidir.

Semerkandî'nin bilgi kuramı, TDK'nın ilgili terimi açıklamasıyla tam bağdaşıktır. Zira burada kuram, "Belirli bir konudaki düşüncelerin, görüşlerin bütünü" şeklinde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda müellif, bilgi konusundaki tüm düşünce yapılarının tanımlarını ele almış, değerlendirmiş ve en sonunda da "Bu görüşler arasında en doğrusu şudur" diyerek, kendi tercih ve görüşünü yansıtmıştır.

Semerkandî'nin bilgi kuramı özgündür. Zira o yapmış olduğu tahliller sonucunda, eklektik bir değerlendirme yaparak, söz konusu yaklaşımlar içerisinde en başarılı olan yaklaşımı tercih etmiş veya kendi tercihini ön plana çıkarmıştır. Bunu yaparken de bilgi kuramlarıyla ilgili görüşleri aktarırken, onların gerekçelerini de sıralamıştır. Bu haliyle yazar, ön yargıyla hareket etmeden, gerekçelerin tutarlılık veya tutarsızlıkları üzerinde, eksiklikleri hakkında eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir.

Müellife göre ilmin anlamı, düşünen kimseler için açıktır. Zira ilim, psikolojik bir kavramdır. "İdrak-i nefsanî" olarak belirtilen bu husus, nefsin bir şeyin anlamını kavramasıdır. Bu idrakin bulunduğu herkeste, olduğu kadarıyla bu ilim de oluşur. İdraki bulunmayan bir kimsede, idraksizlikten dolayı ilim de mevcut olmaz. Buna göre yazar ilmi, idrak olarak anlamış ve bu doğrultuda yaklaşımlarda bulunmuştur.

Yazar, konuyla ilgili İbn Sina'nın tanımının, "maddenin soyutlanmasıdır" şeklinde olduğunu kaydetmiştir. Ona göre ise bu tanım isabetli değildir. Aynı zamanda Semerkandî, Fahreddin Razi'nin de konuyla ilgili yaklaşımının tartışılabilir olduğunu vurgulamıştır.

İlim konusundaki tüm yaklaşımların kendisine özgü bir yönü olduğunu, ancak hiçbirisini de efradına cami, ağıyarına mani bir boyutu bulunmadığını belirten müellife göre bu alanda olması gereken şey, her yaklaşımın belirli yönlerinin dikkate alınarak, uzlaşmacı ve bağdaştırıcı bir tavır sergilenmesidir.

Allah'ın ilminin, beşeri ilim tanımıyla bağdaştırılamayacağı belirten Semerkandî, Allah'ın tercih ve özgür irade sahibi olduğunu, yapmak istediğine bilinçli yöneldiğini, bu durumun ise O'nun âlim olması gerektiğini göstermektedir. Zira insan bedeninin yapısı ve göktekilerin intizamı gibi O'nun eylemleri olağanüstü, yaptıkları ise çok inceliklidir. Bütün bunlar göstermektedir ki, Allah zorunlu olarak âlimdir. Kelam ekollerinden Ehl-i sünnet önderlerine göre ilim, Allah'ın hakiki bir sıfatıdır. Mu'tezile ulularına göre ise ilim, zâtın aynısıdır. Ancak ilimdeki değişimi benimsemek ve benzer görüşlerini açıklamak Mu'tezile bilginlerine çok zor gelmiştir. Bu nedenle Allah'ın ilmi konusundaki savların en tutarlısının Ehl-i sünnet'in yaklaşımı olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira onlar, Allah'ın zatından ayrı ve bir başka varlığa nispet edilemeyen ve Zat-ı İlahî'den bağımsız olmayan bir ilim sıfatının varlığını benimsemişlerdir.

Kaynakça

1. Bingöl, Abdülkuddus. (2006a). Semsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstas'ında Kıyas Teorisi. *Felsefe Dünyası*. XX, 10-32.
2. Bingöl, Abdülkuddus. (2006b). Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi. *Felsefe Dünyası*. XXIX, 12-20.
3. Brockelmann, C.(1937). *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: 1937-1949, c. I, 468, Supplement, I, 850.
4. Buhârî, Ebû İsmâil (1992). *Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 8 cilt I-III cilt içerisinde.
5. De Young, Gregg (2014). "Al-Samarqandî", *The Oxford Encyclopedia of Philosophy, Science and Technology in Islam*, ed. S. Akduz, İ. Kalın, C. Dağlı, Oxford Press, 215-216.
6. Dilgan, Hamid (1960). "Démonstration du V postulat d'Euclide pars Shams-ed-Din al'Samarqandî", *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 13, 191-196.
7. Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-V cilt.

8. Fazlıoğlu, İhsan (2010). Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Bir Arkaplanı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu. (<http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/Semerkandmatematikastronomiokulu.pdf>). Giriş: 11/02/2016)
9. Hanbel, Ahmed b.Hanbel (1992). *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 6 cilt I-III cilt içerisinde.
10. Hindî, Ali b. Hüsameddin (1985). *Kenzü'l-Ummâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
11. Hocayev, Baturhan Vali (2004). *Uluğ Bey Devri Medreseleri*. Çev. Kishimjan Eshenkulova, İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.
12. İbn Mâce, Ebû Abdullah (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-II cilt.
13. Kadizâde Rûmî (1268). *Şerhu Eşkâli't-te'sis*. İstanbul.
14. Kâtip Çelebi, Hacı Halife (1941). *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi' el-Kutub ve el-Funûn*, Haz. Ş. Yaltkaya, R. Bilge. İstanbul: 1941-1943, I, 39 vd., 105, , II, 1074, 1075, 1326.
15. Kutluer, İlhan (2009). "Semerkand". *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). XXXVI. 475-477. İstanbul: İSAM Yayınları.
16. Müslim, İbn Haccâc (1992). *es-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-III cilt.
17. Nesâî, Ebû Abdurrahman (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1-8 cilt I-II cilt içerisinde.
18. Pehlivan, Necmettin (2010). *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstâsu'l-efkâr fi tahkiki'l-esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
19. Sayılı, Aydın (1985). *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Gıyasuddin Kaşî'nin Mektubu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
20. Semerkandî, Şemseddin (2017). *es-Sahâifü'l-İlâhiyye*. trc. Ramazan Biçer. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).
21. Taşkoprizâde, Ahmed Efendi (1985). *Mevzuatü'l-Ulum*. Beyrut.
22. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 5 ciltI-III cilt içerisinde.

ŞEMSEDDİN SEMERKANDİ'YE GÖRE İNSAN PSİKOLOJİSİNİN TEMEL NİTELİKLERİ

Ramazan BİÇER

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Hayatı hakkında çok az şey bilinmeyen Şemseddin Muhammed b. Eşref el-Hüseyinî es-Semerkindî (ö. 702/1303), XIII. yüzyıl Maverâünnehir bilginlerindedir. Kelam, mantık, felsefe, matematik ve astronomi sahalarında eserler kaleme almış ve bu eserleri sonraki dönemlerde İslam dünyasındaki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Semerkindî İslâm dünyasında hendesî kelâm denebilecek bir hareketin kurucusu olarak görülmüş ve tüm eserlerinde felsefî, psikolojik tahliller üzerinde durmak suretiyle, eklektik bir metoda sahip olmuştur. Bu doğrultuda insanı salt maddî-fiziki formda düşünmeyen müellif, insan psikolojisinden kastedilenin ego/ene olduğunu belirtir. İnsan psikolojisinin mahiyeti konusunda felsefeciler ve kelamcılar tarafından yaklaşık on ayrı tanım yapıldığını belirtir. Söz konusu tanımları tek tek inceleyen Semerkindî'ye göre insan nefsi, “ben” sözünün arkasındaki şey olduğunu belirtir. Bu ise latîf, nurânî, parça ve bütünü idrak eden, bedende olan ve orada tasarruf eden, dağılmaktan ve gelişmekten ve de gidalmaktan uzak kalan bir cevherdir. Bu cevher bedeninin ölümünden sonra baki kalır ve kendisine uygun olan şeylerden zevk alır ve kendi mâhiyetine aykırı olanlardan da acı çeker.

Anahtar kelimeler: *Şemseddin Semerkindî, Nefs, Psikoloji, Felsefe, Kelam.*

Giriş

1. Yazar hakkında

Büyük Türk âlimi Şemseddin Semerkindî'nin hayatı hakkında pek çok kaynakta yeterli bilgi bulunmamaktadır. Nitekim Taşköprizâde (ö. 1365) gibi birçok tarihçi, Semerkindî'nin hal tercümesine dair hiçbir bilgiye sahip olunamadığını belirtirler (Taşköprizâde, 1985:160; Dilgan, 1960:191). Bununla birlikte tarihte otuza yakın ün yapmış müellifin Semerkindî'ye nispetinin bulunması, onun da Semerkindî'ye yaşamış olduğunu bir göstergesidir.

Soyu hakkında künyesindeki “el-Hüseyinî” nisbesiyle ilgili olarak Kadizâde (ö. 1436) bunu, Hz. Ali'nin soyundan geldiği sekinde anlamış ve bundan dolayı kitabının şerhine başlarken, isminin başına “es-Seyyid” sıfatını eklemiştir (Kadizâde, 1268:2). Yine Semerkindî'nin nisbeti ile ilgili olarak Merağâvî şeklindeki bir niteleme bulunmakla birlikte (Hocayev, 2004:5-6) bu, söz konusu yerde belirli bir müddet kalmasıyla bağlantılı olarak açıklanabilir. Kâtip Çelebi de, kendisinin 1287 yılında Mardin yöresinde bulunduğu, buradaki öğrencilerin isteği üzerine, *Miftâhu'n-nazar (Şerhü'l-Mukaddimetü'l-Burhaniye)* adlı eserini kaleme aldığı ve bu şerhi Artuklu Sultanı Kara Arslan'a takdim ettiği anlaşılmaktadır (Kâtip Çelebi, 1941:1803).

Semerkindî daha çok mantıkçı olarak ünlenmiştir. Ancak o, kelâm ilmi sahasında yazdıklarıyla da dini ilimlerin farklı disiplinlerinde de önemli bir birikime sahip bulunduğunu ortaya koymuştur (De Young, 1997:215).

Semerkindî'nin Öklid geometrisi üzerine yazdığı *Eşkalü't-te'sis* adlı eser hacminin küçüklüğüne rağmen İslâm dünyasında yaygın biçimde ilgi görmüş, çok sayıda şerh ve haşiye kaleme alınmıştır. Özellikle Kadizâde-i Rûmî'nin şerhi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin girişinde belirtildiğine göre bazı arkadaşları Semerkindî'den matematiğe giriş niteliğinde (Berâhînü'l-ulûmi'l-hisâbiyye) bir el kitabı yazmasını istemiş, o da bütün bu bilgilerin Öklid geometrisindeki temel şekillerden (*Eşkalü't-te'sis*) hareketle ortaya konabileceğini düşünmüştür. Semerkindî'ye göre Öklid'in geliştirdiği geometri yöntemini fizik bilimlerin yöntemine bağlı olan sonraki kuşaklara mensup bazı âlimler hariç, bütün bilginler izlemiştir (Kutluer, 2009:476).

Semerkindî'nin geometri yönünün önemi açısından, Fazlıoğlu'nun çalışmasındaki şu ifadeler anlamlıdır: “Cemşid Kâşî, babasına yazdığı her iki mektupta da Semerkand'da ileri gelen altmış-yetmiş matematikçi olduğunu vurgular; bu matematikçilerin çalışmaları hakkında bilgiler verir; özellikle mektupları yazdığı sırada bazı matematikçilerin Secavendî'nin *et-Tecnis fi'l-hisâb*'ı, diğer bazılarının Şemseddin Semerkandî'nin *Eşkalu't-te'sîs*'i, bir kısım astronomun da Mahmud Çağmîni'nin *el-Mulahhas fi'l-hey'e*'si üzerinde çalışmakta olduklarını belirtir (Fazlıoğlu, 2010).

Semerkindî, mantık alanında, *Kıstâsü'l-efkâr fi tahsîsi'l-esrâr* adlı bir çalışma kaleme almıştır. Bu kitaba yazılan şerhler kendisinin İslâm mantık tarihinde önemli bir yer edindiğini göstermektedir. Ancak bu şerhlerin ilki bizzat kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Bu tutumundan şerhe esas olan metni öğretim maksadıyla yazdığı ve iyi bir şerhin örneğini bizzat vermek istediği sonucu çıkarılabilir (Kutluer, 2009:476; Bingöl, 2006b).

Bu çalışma, Semerkandî'nin tarafımızda tercüme edilen *es-Sahâifü'l-İlâhiyye* adlı eserindeki veriler doğrultusunda hazırlanmıştır.

2. Varlık

Şemseddin Semerkandî'ye göre aklın tasavvur ettiği şeyler dış âlemdeki varlıklarına nispetle ya Vâcib (zorunlu) ya mümteni (olması imkânsız) ya da mümkündür (var olması bir başkasına bağlı). Vâcib varlık, yokluğu düşünilemeyen ve var olmak zorunda olandır. Mümteni ise, birbirine karşı olan iki zıt şeyin bir anda mevcut olması gibi, var olması aklın ihtimal dairesi içerisinde olmayan demektir. Eğer bu iki aykırı durumdan birisi gerçekleşirse, o zaman bu olguya mümkün varlık denir. Yer ve göklerde olan her şey ve her durum mümkün varlık statüsündedir.

Müellif filozofların konuyla ilgili görüşlerini aktarırken, onlara göre mümkün, ya cevher veya arazdır. Eğer mümkün bir yerde bulunmaz ve mekân tutmazsa, o zaman o cevher olur. Eğer araz bir mahalde bulunursa o zaman o araz olur. Cevher ise, vaz'î (konumsal) ve gayr-i vaz'î olmak üzere iki türdür. Cevherin vaz'î olması demek, duylara hitap edecek şekilde var olmasıdır. Vaz'î, ya konan, hulûl eden anlamında veya onsuz meydana gelir. Hal şeklinde olan türe ait eserlerin sebebi olursa, bu türsel surettir. Çünkü tür bununla gerçekleşir. Eğer bu form, gelişim ve değişim tarzından vuku bulursa, bu bitkisel nefis boyutu (nebatî nefis) anlamına gelir. Diğer türlü bu form duyu, hareket ve iradî bir niteliği sahip olmuş olur. Bu da hayvanî nefis (nefs-i hayvanî) aşaması demektir. Islaklık, şeffaflık ve akıcılık özelliklerine sahip su gibi olan Tabiî nefis (nefs-i tabiiyye), bu özelliklere sahip olmazsa, bu durumda uzunluk, genişlik ve derinlik şeklinde üç boyutlu bir cisim olarak, o varlığın zâtı ile ortaya çıkar. (Semerkandî, 2017:34)

Müellife göre, mürekkep olan varlık, cisimdir. Cisim, bitki ve hayvan gibi farklı tabiattaki varlıkların bir araya gelmemesiyle oluştuğunda basit; farklı tabiata sahip varlıkların birlikteliğiyle oluştuğunda mürekkep olur. Basit varlığın tikeli (cüz), adlandırma ve tanımlamada tümel (kül) gibi ise buna basit unsurî, değilse basit felekî varlık denilir. Mürekkep varlık büyüme ve gelişme niteliklerine sahip değilse ona cansız (cemâdî) denir. Büyüme ve gelişme özelliklerine sahip olup da, duyu sahibi olmazsa, o zaman o bitkisel (nebatî) olur. Duyguya sahip olup da muhakeme gücü olmayan, hayvanî olur. Hem fizikî hem hissî hem de aklî niteliklere sahip olana da insan denir.

Gayr-ı vaz'î olan, cisimlerle bağlantılı tedbirle ilintili olarak var ise nefis; canlı bir varlıkta mevcut ise, insan nefsi; her ikisinden de mahrum ise, felekî nefis olarak adlandırılır.

NEFS

Nefsin türleri

1.1. Nazari Nefs

Semerkindî'ye göre insani nefsin iki tür gücü vardır. İlki, kendisiyle, varlığı insanın eylemleriyle bağlantılı olmayan mevcudat hali ile ilgili akaid ve fikirlerin oluşmasına imkân sağlayan kuvvettir. Buna nazarî akıl denmektedir. İkincisi ise, çiftçilik gibi hayırlı işleri elde etmek için insan kesbiyle ulaşılan

durumlar üzerinde fikirlerin kazanımına imkân veren güçtür. Buna amelî akıl denir ve “mutmain nefis/kanmış nefis” göz önüne alınarak, nefis olarak adlandırılır.

İlkiyle, nefsin kemâli elde edilir. İkincisi ile de nefsin ve bedeninin kemâli kazanılır. İkincisi eylemlerini gerçekleştirmek için, birinciye ihtiyaç duyar.

Nazari aklın dört mertebesi vardır.

1. Çocuklarda olduğu gibi nefsin idrakleri bil-kuvve olduğunda gerçekleşir. Buna “heyulânî akıl” denir.
2. Kendisi için öncüller hâsıl olduğunda gerçekleşir. Buna “melekî akıl” denir.
3. İsteddiği zaman hazırlanmak suretiyle nazariyat oluştuğunda bu, “bil-fiil akıl” olur.
4. Nazariyatın oluşması anında gerçekleşir. Buna da “müstefâd akıl” denir. Nazariyatın elde edilmesinin, bu hakikatle gerçekleştiği ileri sürülmüştür.

İnsani nefis için nazari akıl aracılığıyla bazı sıfatlar vardır. Sözelimi fikir, bir şeyin nefis için anlamlar üzerinde hareket etmesi, Orta yolu talep ederek nefsin anlamlar üstünde dolaşmasıdır. Yolunda gitmek, istisnai (seçmeli) kıyasta gerekli görülmüştür (melzum). Bu durumda o, istenilenin (matlûb) ispatında orta çizgide yol almaktadır. İstisnai kıyas, “eğer bu madde ise, yer kaplar. Eğer yer kaplamıyorsa, o cisim değildir” örneğinde olduğu gibidir. (Semerkandî, 2017:102)

Nefsin hallerinden olan hads, Semerkandî’ye göre varlığa ait formların maddeden soyutlanarak bilgi şeklinde tam teşekkül etmiş hali, müktesep/kazanılmış akıl anlamında olan müstefad aklın kuvvetlerindedir. Hads, nefsin fikir yürütmeden orta yolu bulmasıdır. Bu bazen şevk ve talebinin arkasında olur, bazen de onsuz gerçekleşir.

Nefs-i bâliğa hadste (sezgi) olursa, o zaman ileri boyutu, kutsi nefis olur. Bu durumda onun kuvveti de kutsi güç olur.

Müellife göre hayvanî nefsin de kuvvetleri vardır. Bunlar:

Şehvaniyât, menfaatleri celp etmeye, zararları uzaklaştırmaya yönelik bir kuvvettir.

Bir diğeri de gazap kuvvetidir. İstemediklerini uzaklaştıran baskın ve otoriter güç olmaya yöneliktir.

Bunlardan bir diğeri olan nefs-i emmare, arzular (şehvâniyet) ve def edilenler, hışma uğrayanlara (gazabiyet) yöneliktir. Tahayyül ve tevehhüm ile bedensel zevklere yönelmek ve yüce hakikatlerden uzaklaşma temayülündedir.

1.2. Nefs-i natıka/Düşünen nefis

Semerkandî’ye göre, düşünen nefsin (nefs-i nâtıka), cüz’leri, bir parça olarak idrak edip etmediği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunu benimseyen âlimlerin bir kısmı, isabet etmiştir. Aristo ile İbn Sinâ ve tabileri, bunu kabul etmemişlerdir.

Müellife göre kabul eden âlimler, görüşlerini şu şekilde delillendirmişlerdir: Küllinin, cüz’iye hamledildiği şey, zorunlu olarak kavranılır. Külli nefsi idrak eden, aynı zamanda cüz’iyi de kavramış olur. Sözelimi Zeyd’in insan olduğunu kabul ederiz. Bu durumda hüküm, hem külli hem de cüz’i için geçerli olur. Ancak külli araçsız, cüz’iyi de aletlerin aracılığıyla kavrarız. (Semerkandî, 2017:103)

1.3. Nefs-Mahiyet ilişkisi: Mücerret Nefs

Semerkandî, Aristo’nun nefis konusundaki görüşünü şöyle delillendirmeye çalıştığını kaydeder: Arasını ayırdığımız iki kare ile kanatlanmış bir kareyi düşündüğümüzde, bu temyiz, zihinde var olup, hariçte mevcut değildir. İki kenardan birisi, ikincisi için bir mahal olursa, bu durumda imtiyaza sahip olmaz. Zira onlardan birisinin diğerdan ayırımı, mâhiyet ile değildir. Müşterek gereçlerle de değildir ancak mahal iledir. Bu durumda ilki, ikincisi için bir mahal oluşturmaz. Bu ise ancak cisim veya cismanide gerçekleşebilir.

Aristo'nun yaklaşımını tutarlı bulmayan Semerkandî, bunu şöyle eleştirir: Nefsin soyutlanması (tecerrüd), mümkün değildir. Eğer kabul edecek olsak, bu sayfada belirginleşti ki ilim, bir nesnenin akıldaki formu değildir. Bir formun oluşması, ilmin bir şartıdır. Ancak bu formun cismanî bir alet şeklini alması ve bunun da nefis tarafından idrak ve mütalaa edilmesi neden mümkün olmasın?

Semerkandî'ye göre vücud, bir birlik olarak düşünülebilir. Ancak bu birlik sayısal olarak bazen birden fazla olgudan oluşabilir, bazen de oluşmayabilir. Birlik, konum (mevzu) ve mahmul şeklinde iki durumda gerçekleşir. Yazan ve gülen kimse gibi mekânsal ve zamansal birliktelik, konum (mevzu) itibarıyla bir birlik oluşturur. Yine pamuk ve kar da, beyazlık itibarıyla bir birliktelik oluştururlar. Bedenle ruh, belediye başkanı ile kent ilişkisi gibi bir ilinti ve harici bir bağ ile gerçekleşirse, burada bir birliktelik ve yönetim bağlamında, mahmul şeklinde bir birlik olur.

Ancak sayısal olmayan bir birliktelik, sözgelimi bölünmeyi kabul etmez ve söz konusu varlığın dışında bir başka mevcuda delalet etmezse, o bir birliktir. Kendisine özgü bir konuma sahip olursa, bu nokta olur. Aksi takdirde bu ancak akıl ve nefis olur. Bölünmeye müsait olur ve parçaları benzeşirse o bağlantıyla birdir. Bu ölçü olarak bölünmeyi kabul eden ateş ve su gibi yalın bir madde olarak zâti bölünmeyi kabul eder.

Yazara göre eğer yokluk, sübutî olsa, ya zâtında (nefis) olur veya dâhilde ya da hariçte bulunur. Nefis ve dâhilde olması mümkün değildir. Çünkü burada nispet var ve o da sonradan ve ardından gerçekleşir. İkincisi yine vâcibin mürekkep (katışık) olmasını gerektirir. Üçüncüsü ise, vâcibin oluşumunun mümkün nitelikte olmasını icap ettirir. Zira hariçte olma, mümkün olmaya ihtiyaç duyar. Bu ise onun vacipten ayrılmasını gerektirir. (Semerkandî, 2017:109)

His (algı), eğer mahsusta (hissedilen, algılanan) etki yaparsa, onun gerçekliğinin timsali idrakte şekillenir ve mahsusun idraki oranında gerçekleşir. Nefis ona yönelir onu anlar ve başkalarından ayırır. Hissin idraki (kavramak), algıdır (ihzas). Nefsin idraki ister histen kaynaklansın ister kaynaklanmasın, o ilimdir.

Semerkandî'ye göre his (algı), eğer mahsusta (hissedilen, algılanan) etki yaparsa, onun gerçekliğinin timsali idrakte şekillenir ve mahsusun idraki oranında gerçekleşir. Nefis ona yönelir onu anlar ve başkalarından ayırır. Hissin idraki (kavramak), algıdır (ihzas). Nefsin idraki ister histen kaynaklansın ister kaynaklanmasın, o ilimdir.

Müşahede (gözlem), zihnin haricinde var olan cüz'iyi kavramaktır. Zihnin dışında bizzat var olanın idraki anlamına gelen gerçek gözlem de bunun içindedir.

Hayaliye ise, dış dünyada var olan mevcudun zihinde canlanarak idrakidir. Hayal edilmesidir.

Müellif, hissın, idrak olduğu ile ilgili temellendirmesi şu soru üzerine dayanır: "Hissin müdrük olduğunu kabul etmiyoruz. Algılananların kavranması niçin câiz olmasın? Yine hissın, mahsusâtattan etkilenecek, nefsin onu kavraması neden mümkün olmasın?"

Semerkandî bu sorunun yanıtının iki şekilde olduğunu belirtir.

1. Eğer hissın idraki varsa, iki defa kavramış olur. Biz bunun yanlış olduğuna kesin hükmederiz.
2. Nefsin düşünceye yönelmesi ve onda derinleşmesi, hissın (duyu) mahsus (hissedilen) ile birlikteliğiyle kavranmaz. Zira nefis bir düşünceye yöneldiğinde ve onda zihni derinleştirdiğinde, o şey zihnin merkezine oturur ve diğer şeyler kenarında kalır. Hissedilen ile hissetme vasıtasının birlikteliği, hissın oluşması amacıyla gerçekleşmez. Bu nedenle bir şeyin hisse yönelik bağlantıları görülemez ve ses, birleşikleriyle duyulmaz.

İlk karşı koyma, tâli olanı iltizamdır. Şöyle ki eğer nefis kavranmak isteniyorsa, bunun ihsastan sonra mahsus ile olacağını öğrenmek gerekir. Zira insan, biri ihsas diğeri de ilim metodu olmak üzere iki şekilde idrak etme yeteneğine sahiptir. İlki idrak arasında gecikmenin olmamasını onaylamak suretiyle bir tür imtiyazsızlıkla oluşmaktadır. İkincisi ise, bu durumda nefis, hassenin ihsasını (algısını) anlamaz.

Eğer bu gerçekleşirse, hissettirme artarsa nefis fikirden ona yönelir. Ya da şöyle deriz: söz konusu alanda derinleştiğinde kuvvet nefse boyun eğer.

Semerkindî'ye göre nefsin kuvveti dört türlü gerçekleşir:

Birincisi, bir taşın gökten yere düşmesi gibi doğal; ikincisi, bitkisel nefis; üçüncüsü, bilinçli bir şekilde tek bir harekete sahip olan felekî nefis; dördüncüsü ise kudret olarak adlandırılan hayvani nefistir. Bunlar arasında en ünlüsü, kuvvet ya bilinçli veya bilinçsiz vuku bulur. Bizim söylediğimiz en tutarlısıdır. Sözelimi hayvanda bulunan bedensel tabiatın eylemi, eğer bilinçli olarak konumdan düşerse, bu felekî nefis olmaz.

Nefsin konumuna göre anlam kazandığını belirten müellife göre keyfiyet, bölünmeyi kabul etmeyen bir araz olup, zâtına nispet edilemez. Nefislerin kendi zâtlarına özgüdür. Eğer bu sarsılmaz bir şekilde yerleşik ise, idrak gibi meleke olur; aksi takdirde yumuşak huylunun kızması gibi hal olur. Semerkindî'nin burada nefse iki farklı anlam verdiği görülmektedir. (Semerkindî, 2017:155)

1.4. Nefsin Nitelikleri

Semerkindî'ye göre insan nefsinden kasıt, Ene'dir (benlik). Bu ya cisim olur ya cisimde bir hal olan insanlık olur Ya da bunların hiç birisi olmaz.

Eğer insan cisim olarak kabul edilirse ki, kelâmcıların büyük çoğunluğu bu şekilde düşünmektedir, belirli bir beden (heykel) olur. Bu zayıf bir görüştür. Zira insan doğumundan ölümüne kadar kalıcıdır. Beden ise, içten ve dıştan sürekli değişim ve dönüşüm içindedir.

İnsan nefsi dâhilidir. Bu konuda on görüş vardır:

Birincisi: Plutarkhos'a (ö.46-120?) göre insan nefsi geçişken bir ateştir. Zira ateşin özelliği, işrak (aydınlama) ve harekettir. Nefsin karakteri ise, idrak ve harekettir. İdrak de bir işraktır.

Tabiplerin, "bedeni yöneten doğal hararettir" sözü bu anlayışı desteklemektedir.

İkincisi: Diogenes'e (ö. 324 MÖ.) göre insan nefsi, havadır. Çünkü o latif ve en küçük yerlere bile nüfuz edebilen, çeşitli şekiller alabilen bir yapıdadır. İçinde bulunduğu cismi, üflenmiş bir tulum gibi harekete geçirir. Nefis de böyledir. O nedenle insan nefsi havadır.

Üçüncüsü: Miletli Tales'e (ö.640-550 MÖ.) göre insan nefsi sudur. Zira su gelişme ve büyüme aracıdır. Nefis de böyledir.

Bunların hepsi, ikinci şekilde iki gerektiriciye ihtiyaç duyduklarından dolayı zayıf görüşlerdir. Zira onların, "Hava, en dar deliklere bile girecek kadar latif ve nüfuz sahibidir. Nefis de böyledir" demeleri, ikinci şekil olmaktadır.

Dördüncüsü: Empedokles'e (ö. 490-430 MÖ.) göre insan nefsi, kan, sevda, safra ve balgamdan oluşan dört unsur ile muhabbet ve galebeden oluşmaktadır.

Beşincisi: Bir kısım tabiatçılara göre insan nefsi, kan, balgam, kara safra ve sarı safradan oluşan dört unsurdur (ahlât-ı erba'a). Zira insan nefsinin hususi keyfiyeti olan sıcaklık, soğukluk, ıslaklık ve kuruluk ile kemiyetinin devamı, hayatın deveranı ile gerçekleşir.

Bu görüş zayıftır. Zira dolaşım, yakîn ifade etmez.

Altıncısı: En yüce unsur olan kandır.

Yedincisi: İnsan nefsi, organlarda dolaşan ve zâtları itibarıyla canlı ve latif olan cisimlerdir. Ahlât ise onlarda ayrışma, değişme etkisi yapmaz. Latiflik ve diriliğin devam etmesi ise hayattır. Bunların onlardan ayrılması ise, ölüm olur.

Sekizincisi: Kalbin sol boşluğunda oluşan latif cisimleridir. O, damarlar aracılığıyla tüm bedene yayılır.

Dokuzuncusu: İnsan nefsi beyinde oluşan ve duyu gücü ile hareketi kabulünü oluşturan ruhlardır. Damarlara nüfuz ederek tüm bedene yayılır.

Onuncusu: İnsan nefsi hayatın başlangıcından sonuna kadarki süreçte var olan asli parçalardır. Bu, Nazzâm (ö. 231/845) gibi ileri gelen kelâm âlimlerinin görüşüdür. (Semerkindî, 2017:149)

İnsan nefsinin cismani olduğunu ileri sürenlere gelince:

Birincisi: Tabiplerin çoğunluğunun benimsediği onun mizaç olduğudur.

İkincisi: Hayatın bir sıfatıdır.

Üçüncüsü: Belirli hatlara sahip heykel gibi bir şekildir.

Dördüncüsü: Ahlât olan ana unsurlar ile uyumlu olandır.

İnsan nefsi eğer cisim veya cismani olmazsa, bu durumda mütehayyiz (yer tutan) olur. Bu İbn Ravendî'nin görüşüdür. Ona göre insan nefsi kalpte bulunan bölünemeyen parçadır (cüz'ü lâ yetecezzâ). İnsan nefsi gayr-i mütehayyiz de olabilir. Bu ise Filozofların çoğunluğunun tercih ettiği bir görüştür. Bunu ayrıca Mu'tezilî bilgin Muammer ile Şî-i İmamiyye, Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Râğıb el-İsfehânî de (ö. 502/1108) benimsemiştir.

Onlar görüşlerini şu şekillerde ispatlamaya çalışmışlardır:

Birincisi: İnsan, riyazet ve bedensel hazlardan yüz çevirmekle, mekân ve zaman olarak gaipen bilgiler verebilecek duruma gelir. Böylece fiziki güçle yapması mümkün olmayan ancak hayal ile ulaşabileceği olağanüstü fiiller konusunda desteklenir. Bu durum onun soyut varlık olduğunun kanıtıdır. Zira cisim ve cismani olan terbiye ile zayıflar. Kendisine özgü konumu itibarıyla, önündekini idrak eder. Kendi konumuna uygun düşen vaziyetleri de gerçekleştirir.

“Nefsin latif nurani bir cisim olması ve böylece gıdaya gereksinim duymaması neden mümkün olmasın. Bu durumda nefsin yiyecek ve içecekten uzak durması onu zayıflatmayacağı gibi gıda onu pekiştirir” şeklindeki bir görüşe karşı deriz ki: O nefis için gaibin idrak edileceği bir konum düşünmüyoruz. Zira cismani olmakla birlikte müşterek his, gayba ait formları nefisten alır ve böylece müşahede oluşur.

Nefsin özel bir konum sahibi olması bununla da gaybi formları, ruhani ve meleklerden alması neden mümkün olmasın? Bu görüşteki nefsin özel bir konuma sahip olabileceği düşüncesine katılmıyoruz. Bu bir ayrıcalık oluşturmaz. Çünkü tabiattaki birçok cisim bu tür özelliklere sahip olabilir.

İkincisi: Biz külli anlamlar düşünebiliriz. Tasavvur, bir nesnenin anlamının akıldaki yansımasıdır. Eğer insan nefsi maddi olursa, zihinde tasarlanan bu olguların da kendisine özgü bir şekilde maddileşmesi gerekir. Bu ise mümkün değildir. Eğer böyle kabul edilecek olursa, küçüklük ile büyüklük şeklinde bir ayırım gerçekleşmez. Böylece de külli olmaz. Külli, hardale ve dağın farkedilip onaylanması gibi, küçük ve büyük şeklindeki farkların ayırt edilmesidir.

Bu yaklaşıma karşı gelinebilir. Çünkü tasavvur, zihinde bir oluşumun sağlanması demek değildir. Zira tasavvur, nefsin bir anlama ulaşması demektir. Eğer bu kabul edilecek olursa, tasarlananın kendisi bu mana olduğu için, arız olan konum ile birlikte olmaz ve ayrılıklar üzerine onay gerçekleşir.

Üçüncüsü: Akli kuvvet eğer cismani olursa, onun yerinin sürekli zihinde olması gerekir veya gerekmez. İki durum da yanlıştır. Zira eğer akledilecek olursa bu, o cismin orada suretini oluşturur veya ona mukarin olur. Bu durumda tasarlanan varlığın formu akıl sahibinin zihninde şekillenmesi gerekir. Buna göre iki durum ortaya çıkar. Çünkü eğer onun formunun zihinden şekillenmesi amacıyla akledilmiş olursa, bu gerçekleşmez. Aksi takdirde tek bir maddenin, zihinde oluşan formun yeri ile akleden güçte (kuvve-i âkile) hâsıl olan form şeklinde iki forma sahip olması gerekir.

“Oluşan iki formdan birisinin akliyye, diğerinin de maddiye olduğunu ve ikisinin de tek bir cisimde var olmasını kabul edemeyiz” diye bir görüş ileri sürülürse, bunun yanıtı, eğer mukareneti doğrultusunda akledilmiş olunursa, akletmenin sürekli olması gerekir şeklindedir. (Semerkandî, 2017:152)

İnsan nefsinin cisim olduğunu kabul edenler, bunu iki şekilde kanıtlama yoluna gitmişlerdir:

Birincisi: Cüz'iyatın ve külliyyatın idrak yeri bedendir. Birincisi, akli bir zorunlulukla biliriz ki, ateşe dokunduğumuzda onun yakıcı olduğunu anlarız. İkincisi ise eğer parçada sıcaklık varsa, o nesnenin tümünde de sıcaklık olduğunu biliriz. Parçayı bütüne götüren idrak, her ikisi için de zorunludur. Zira tasdikin, tasavvura önceliği vardır. Bu nedenle beden parçalarını idrak etmek aynı zamanda onun tümünün de idraki anlamına gelmektedir.

“Biz nefsin cüz'iyatı bilmeyeceği şeklinde bir iddiada bulunmuyoruz. Aksine bizzat külliyyatı bileceğini söylüyoruz. Cüz'iyat beden idrakinin aracılığıyla bu idrake ulaşır diyoruz” şeklinde bir görüş ileri

sürülürse, ona cevabımız şöyledir: Bu durumda insanın cüz'iyatı iki kere bilmesi gerekir. İki kere idrak ise aklen imkânsızdır.

İkincisi: Eğer nefis soyut olursa, onun bedendeki yetkinliği soyut tasavvur olur. Yöneliş ise soyut şekilde olacağı için yakınlık veya uzaklık şeklinde olması imkânsızdır. Tüm bedenler hareket ve sükûn şeklinde nefsin bütün tasarruflarına kabildir. Nefsin tüm bedene yönelik bu eylemi tektir. Nefsin tüm bedende tasarrufa güç yetirmesi, kendi bedenindeki tasarrufu şeklinde olması gibi zorunlu olur ki, bu apaçık yanlıştır.

Konuyla ilgili görüş beyan eden önceki ve sonrakilerin değerlendirmeleri böyledir. Bu konuda benim kalbime doğan iki kanıtta göre insan nefsi, gayr-i mücerrettir.

Birincisi: Bir kimse, "Ben buradayım" dediğinde, onun orada olduğunu, kaldığını, oturduğunu ve yürüdüğünü herkes bilir. "Burada değilim" demek de aynı şekildedir.

"Eğer, bir yerde bulunduğunu tasarlamak, tasavvurun bedene olan aşırı derecedeki bağlantısı nedeniyle, neden mümkün olmasın?" şeklinde bir görüş ileri sürülürse, deriz ki: Tasavvurun beden ile ilişkisi, kendisinden tümüyle kopması anlamına gelmez. Aksi takdirde bu bütünlüğünü ve de zâtını idrak edemez olur. Zira o kimsenin burada olduğunu bilmek, aksi mümkün olmadığından açıktır. Yoksa bedihiyata yönelik hüküm yok olur.

İkincisi: Ateşin sıcaklığı, buzun soğukluğu, balın tatlılığı, miskin kokusu, yaranın acısı, sevişmenin zevki gibi bedeninin idrakleri olduğu çok açıktır. Açık olarak biliriz ki, söz konusu bu zevk ve elemeler, tasavvur ve hayal kurma ile oluşmaz. Aksine bunları bizzat yaşamak gerekir. Eğer bunlar beden için belirgin bir şekilde soyut olursa, nasıl olurda bedeninin idraki, onun idrakinin kendisi olur. Zira peş peşe gelen idraklerden biri, diğer idrake engel olacaktır. Bu görüş ancak Forforius'un (Timbered Parfiri) düşüncesinin benimsenmesiyle mümkün olur. Ona göre nefis, bedenle bütünlüştür. Bu doğrultuda insan nefsinin soyut olmasının ispatı mümkün değildir. Bu ancak iki imkânsız durumun benimsenmesiyle gerçekleşir. Onlar ise, bedeninin idrakten uzak olması ve soyutun bedenle ittihadıdır. Söz konusu görüşlerin gerçekliği nefsin, vaz'î cevher olması, gıda ve parçalanmadan uzak olan cisimlerin oluşumunda etkili olan parça ve bütünlüleri algılamasıdır. (Semerkandî, 2017:152) İnsan nefsi (ruh) hakkında doğrusu şudur: O latîf, nurânî, parça ve bütünü idrak eden, bedende olan ve orada tasarruf eden, dağılmaktan ve gelişmekten ve de gıdalanmaktan uzak kalan bir cevherdir. Bu cevher bedeninin ölümünden sonra baki kalır ve kendisine uygun olan şeylerden zevk alır ve kendi mâhiyetine aykırı olanlardan da acı çeker.

1.5. İnsan Nefsinin Temel Nitelikleri

Semerkandî, insan nefsinin temel nitelikleriyle ilgili düşünce ekollerinin görüşlerini şu şekilde sıralamıştır:

Birincisi: Aristo ve onun takipçilerine göre, insan nefsi hakikat ile birleşiktir. Zira o, şayet insanî nefis olmak bakımından hakikatin iştirakinden sonra mürekkep olsa da, mâhiyet olarak farklıdır. Bu durumda da o, cisim olur.

Buna verilecek yanıt şudur: Onun beşeri nefis olması, zâti değil de sonradan bir durum halinde olması neden mümkün olmasın? İnsanın ve atın yürüyen ve yiyen varlık olması gibi dışarıdan mâhiyete farklı iştiraklerin olması câizdir. Bu nedenle her mürekkebin, cisim olduğunu kabul edemeyiz. Zira arazların türleri, cisim olmamakla birlikte mürekkeptir. Mütekaddimîn (öncekiler) döneminden bazı kimseler ile Müteahhirînden (sonrakiler) Meşşâî felsefeye karşı yönelttiği önemli tenkitleriyle tanınan filozof ve tabip, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'ye (ö. 547/1152 [?]) göre nefsin mâhiyeti farklıdır.

Nefsin mâhiyetten farklı olduğu ile ilgili iffet ve fücuru, zekâ ve aptallığı delil olarak kullanmışlardır. Buna göre bu mizaç nedeniyle değildir. Zira bazı insanlar çok zeki oldukları halde, soğuk mizaç sahibi olabilir. Bazen de bunun tam aksi olabilir. Bunun ötesinde mizaçlar, aile, iklim ve çevre gibi harici

etkenler olmaksızın da değişebilir. Zira o yaratılıştan gelen bir durum olabilir. Dağda yaşayan insanın durumu bunun gibidir. Onların yapısı, çevrenin etkisiyle sert mizaca sahip olan insanlar gibi bunun aksi de mümkündür. Bir anne ve babadan doğan iki çocuğun huyları birbirinden farklı olabiliyor. Yine aynı iklim şartlarını yaşayan insanların karakterleri de değişebilmektedir. Bu sonucun nefsin gereksinimleri ve ihtiyacın farklılıklarının, gerekilenlerin (melzum) değişik olmasına delil olacağı bilinmektedir.

İkincisi: Eflatun ve Sokrat gibi ilk dönem bazı âlimlere göre insani nefis, kadimdir. Aristo ve onun takipçilerine göre ise, beşeri nefis, hâdistir.

Birinci gurup, görüşlerini ispatlamak amacıyla şu delilleri ileri sürmüşlerdir: Eğer hâdis olursa, maddi olmuş olur. Zira her hâdis maddeden oluşmuştur. Mümkün varlığın mevcut olabilmesi için de bir yere ihtiyaç duyar. Bu da madde olur. Ancak nefis maddi olmadığı için de kadim olmuş olur. Hâdisin maddeden olması ise doğru bir görüş değildir. Bunun cevabı, hâdisin gerekmediği şekilde, daha önce geçti.

Aristo'ya göre ise, eğer beşeri nefis kadim olursa, bu ya tek olur ya da çok olur. Eğer tek olursa, bedenlere bağlantısı olduğunda eğer yine tek olarak kalırsa, o zaman onun tek başına elde ettiği bilgiyi, diğerlerinin de kazanması, bilmediklerini de başkalarının bilmemesi gerekir. Eğer tek kalmazsa, bu durum artar gider. Bu ise muhaldir. Zira arttıktan sonra oluşan iki nefis, eğer bundan önce iki olarak oluşmuşsa, tek kalmaz. Aksi takdirde ikisi de şimdi olmuş olur. Önceden var olan nefis daha sonra fani olur ve böylece kadim olmamış olur.

Eğer beşeri nefis çok olursa, bunun için imtiyaz gerekir. Bu ise mâhiyet ve mâhiyetin gereklerinden de değildir. Zira bunlar mâhiyet ile birleşiktir. Eğer tamamen mâhiyet ile birleşmemişse, bunun için de her türden iki tane şahıs olması için bu gerekli olur. Bu arazlarla da olamaz. Zira arazların farklılığı madde olmayan, bedenden önce var olan maddelerin değişmesi anında vuku bulur. Bu durumda ayrılıklar arazlarla da gerçekleşmez.

Bu görüşün cevabı şudur: İnsan nefsinin mâhiyet ile birleştiğini ve tek bir türde iki şahsın bulunmasının zorunlu olduğunu kabul etmiyoruz. Nefsin, tenâsüh yoluyla bedenle sürekli bir birlikteliği neden söz konusu olmasın? Böylece de ihtilaf arazlarda olmuş olur.

Üçüncüsü: Nefsin (ruh) hâdis olduğunu söyleyenlerin, onun bedeninin ölümünden sonra baki olduğunda da ittifak etmişlerdir.

Nefsin baki olduğunu ileri sürenlere göre nefis, ya yalındır veya birleşiktir. Eğer basit olursa, bozulmaması gerekir. Aksi takdirde onda bitkisel bir kuvvet kabul etmek lazımdır. Bozulma olursa bu onun birleşik olduğunu gösterir.

Buradaki kuvvetten amaç, tam istidattır. Mâhiyet için lazım olan bir imkân değildir. Aksi takdirde her mümkün, birleşik olur. Eğer mürekkep ise, bozulmayacağı için zorunlu olarak basit boyuta varır. Bu ise soyuttur. Çünkü soyutun parçası akledilen ve akleden olur. Bunun anlamı ise, nefistir. Buna göre yalın cevher, yok olmaz.

Bu, nefsi (ruh) kadim olarak gören filozofların görüşlerinin özetidir.

Bu yaklaşımı tartışmaya açmak gerekmektedir. Şöyle ki: Tam istidat, failin varlığı ve engellerin ortadan kalkması türü başka şartlar ile birlikte mümkün statüye kavuşmuştur. Bunu gerçekliği ise, terkibi kabul etmemesidir. Biz her soyutun akıllı olduğunu düşünmüyoruz. Zira soyut, onunla birlikte bir başka şey düşünebilir. Eğer onunla bir başka şey düşünülürse, mücerret formun onunla birlikte değerlendirilmesi gerekir. Zira soyut bir şeyin suretinin zihinde birlikteliği hariçte mümkündür. Hariçte düşünme imkânı olunca da, bu ilim olur. Çünkü ilim, bir nesnenin soyut formunun zihinde oluşmasıdır. Bu durumda söz konusu bu soyut nesne, akleden ve akledilendir. (Semerkandî, 2017:155)

Eğer insan nefsinin sonsuz olduğunu kabul edecek olsak, nefsin baki olduğunu ispattan amacın, onun mutluluğu ve sıkıntıları olduğunu onaylarız. Bu durumda, diğer parçanın nefsin olgunluğunun bekâsı için bir şart olması nedeniyle, amaç gerçekleşmemiş olur.

Bu kanıtlama şekli, nefsin hâdis olmamasını gerekli kılar. Bu ise filozofların düşünce sistemlerine aykırıdır. Bu delil başka sonuçlara götürür.

Nefis, eğer bozulup dağılmaya müsaitse, fesadıyla birlikte bâkî olur. Zira buna yetenekli olma hali, onun kabul edilen ile birlikte bâkî olmasını zorunlu kılar. Bu ise mümkün değildir. Aksi takdirde ona bozulma kabul edebilecek madde gibi bir şey lazım gelir. Bu da zincirleme devam edip gider. Bu da nefis olur.

Bu yaklaşım tartışılmaya müsaittir. Zira kabul edilen eğer varlıksal ise, kabul edenle birlikte baki olması gerekir. Ancak eğer ademî ise, bu gerçekleşmez. Bu durumda bakının de bozulması belirgin olur.

Dördüncüsü: Filozoflar ve semavî din mensupları, tenâsühün gerçek olmadığı konusunda aynı kanaate sahiptirler.

Tenâsühü ileri sürenler dört kesimdir.

Birincisi: İnsanî nefsi insani, bedenle bağlantılı görenler.

İkincisi: Nefis, insanın dışında hayvan bedenine intikal eder.

Üçüncüsü: Nefis, bitkilerde bulunur.

Dördüncüsü: Nefis, cansız varlıklarda yer alır. Bu insana intikal ederse, “nesh”, hayvana intikal ederse “mesh”, bitkilerde “fesh”, cansızlarda ise “rash” olur.

Tenâsühün imkânsızlığı iki şekilde incelenmiştir.

Birincisi: Eğer nefis, bir başka bedenle ilişkili olursa, içinde bulunduğu önceki beden tüm hallerini hatırlaması gerekir. Zira ilmin mahalli olan nefis, bakidir.

Tüm bedenlerin önceki hayatlarında olan şeylerin bilinmesi, taalluk şartına bağlı olması neden mümkün olmasın? şeklindeki bir soruya şöyle cevap verilir: Mümkün değildir çünkü, kendisine ait halleri günlerce yıllarca hatırlamayabiliyor. Ancak hiç hatırlanmaması da mümkün değildir.

İkincisi: Hudûs, hâdis olduğu için var olmak amacıyla kadim bir illete dayanır. O illet de hâdis olma şartı nedeniyle taallukunun kabul amacıyla sağlıklı bir bedene muhtaç olur. Çünkü nefis var olmak için sonradan olanlara dayanırsa, bu durum zincirleme sürekliliği gerektirir. Onun hâdis olması da hâdislik şartına bağlıdır. Aksi takdirde hâdis değil, kadim olmuş olur. Bedenin hâdis olması kadim olan başlangıçtan nefsin ortaya çıkması için onun illeti olur. Eğer bir başka nefis tenâsüh yoluyla ona bağlı olursa, iki nefis bir bedende buluşur. Bu ise, onlardan her birisinin kendisini iki değil de bir tek olarak görmesi nedeniyle, tenâsüh aklen imkânsızdır.

Bu yaklaşıma şöyle itiraz edilebilir: Şartların bedene özgü olmasını kabul etmeyiz. Eğer beden şart oluşunu kabul edecek olursak, tenâsüh olan nefsin buna bağlı olması neden mümkün olmasın? Bu da öteki nefsin hudûsuna engel olmaz mı? Bu ancak, nefsin hâdis olmasıyla kabul edilebilir.

Nefsin hâdis bir varlık olması, tenâsüh inancının bozuk olmasıyla bağlantılıdır. Bu durumda kısır döngü gerekir. (Semerkandî, 2017:156)

Filozoflar tenâsüh konusunda şu delilleri ileri sürdüler: Geçmişteki dönemler sınırsızdır. Geçmişteki bedenler de gayr-ı mütenâhidir. Bunlardan ayrılan nefisler şimdi bâkîdir. Bunlara bozukluk konduğunda bu sınırlı olur. Zira her sayı, ya tektir veya çifttir. Her tek ve çift sayı sınırlıdır. Bu durumda nefislerin sayısı da sınırlı olur. Nefislerin sayısı sınırlı olduğunda, bedenlerin sayısı sınırsız olur. Nefisler bedenlere taksim edilecek olursa, bedenler, sayısı tek bir nefse ulaşır. Bu durumda tenâsüh zorunlu olur. Yazar bu görüşleri şu şekilde yanıtlar: Dönemler ve geçmişteki bedenlerin sonsuz olduğunu kabul edemeyiz. Zira yukarılarda nefsin baki olduğu konusu işlendi. Yine her sayının tek veya çift olduğu düşüncesini benimsemiyoruz. Zira sınırlı sayılar böyledir.

Sonuç

Tüm yönleriyle insan psikolojisini tahlil eden Semerkandî, konuya daha çok kelam felsefesi boyutunda yaklaşmış ve dini ve felsefi düşünce ve yaklaşımları ele almış, değerlendirmiş ve yorumlamıştır.

Semerkandî'ye göre nefis, ruh anlamındadır. Ancak o, insanın mahiyetini incelerken, mahiyet-nefis bağlantısına değinmiş ve özellikle insan nefsinin temel karakterlerini ortaya koymuştur. Tüm bunları yaparken de kendisine özgün bir yaklaşımla konuyu irdelemiştir. Öncelikle Kur'an verileri doğrultusunda hareket eden müellif, nefsin tanım ve mahiyetiyle ilgili yaklaşımların gerekçelerini sıralamış ve kendi ölçütleri doğrultusunda söz konusu yaklaşımların hakikate uygun olup, olmadığını tahlil etmiştir.

Müellife göre nefsin tanım ve mahiyetiyle ilgili en isabetli görüşü sunarken, belirli bir ekol, görüş ve mezhebin etkisinde kalmaksızın, uzlaşmacı ve eklektik bir metot kullanarak, "İnsan nefsi (ruh) hakkında doğrusu şudur: O latif, nurânî, parça ve bütünü idrak eden, bedende olan ve orada tasarruf eden, dağılmaktan ve gelişmekten ve de gıdalanmaktan uzak kalan bir cevherdir. Bu cevher bedeninin ölümünden sonra baki kalır ve kendisine uygun olan şeylerden zevk alır ve kendi mâhiyetine aykırı olanlardan da acı çeker" şeklinde özetlemiştir.

Kaynakça

1. Bingöl, Abdülkuddus. (2006a). Semsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstas'ında Kıyas Teorisi. *Felsefe Dünyası*. XX, 10-32.
2. Bingöl, Abdülkuddus. (2006b). Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi. *Felsefe Dünyası*. XXIX, 12-20.
3. Brockelmann, C.(1937). *Geschichte der Arabischen Litteratur*. Leiden: 1937-1949, c. I, 468, Supplement, I, 850.
4. Buhârî, Ebû İsmâil (1992). *Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 8 cilt I-III cilt içerisinde.
5. De Young, Gregg (2014). "Al-Samarqandî", *The Oxford Encyclopedia of Philosophy, Science and Technology in Islam*, ed. S. Akduz, İ. Kalın, C. Dağlı, Oxford Press, 215-216.
6. Dilgan, Hamid (1960). "Démonstration du V postulat d'Euclide pars Shams-ed-Din al'Samarqandî", *Revue d'histoire des sciences et de leurs applications*, 13, 191-196.
7. Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-V cilt.
8. Fazlıoğlu, İhsan (2010). Osmanlı Felsefe-Bilim Dünyasının Bir Arkaplanı Olarak Semerkand Matematik-Astronomi Okulu. (<http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/Semerkandmatematikastronomiokulu.pdf>). Giriş: 11/02/2016)
9. Hanbel, Ahmed b.Hanbel (1992). *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 6 cilt I-III cilt içerisinde.
10. Hindî, Ali b. Hüsameddin (1985). *Kenzü'l-Ummâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
11. Hocayev, Baturhan Vali (2004). *Uluğ Bey Devri Medreseleri*. Çev. Kishimjan Eshenkulova, İstanbul: İslam, Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.
12. İbn Mâce, Ebû Abdullah (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-II cilt.
13. Kadizâde Rûmî (1268). *Şerhu Eşkâli't-te'sis*. İstanbul.
14. Kâtip Çelebi, Hacı Halife (1941). *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi' el-Kutub ve el-Funûn*, Haz. Ş. Yaltkaya, R. Bilge. İstanbul: 1941-1943, I, 39 vd., 105, , II, 1074, 1075, 1326.
15. Kutluer, İlhan (2009). "Semerkandî". *DİA* (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi). XXXVI. 475-477. İstanbul: İSAM Yayınları.
16. Müslim, İbn Haccâc (1992). *es-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları. I-III cilt.
17. Nesâî, Ebû Abdurrahman (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 1-8 cilt I-II cilt içerisinde.
18. Pehlivan, Necmettin (2010). *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kıstâsu'l-efkâr fi tahkiki'l-esrâr Adlı Eserinin Tahkiki, Tercümesi ve Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
19. Sayılı, Aydın (1985). *Uluğ Bey ve Semerkand'daki İlim Faaliyeti Hakkında Giyasuddin Kaşî'nin Mektubu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
20. Semerkandî, Şemseddin (2017). *es-Sahâifü'l-İlâhiyye*. trc. Ramazan Biçer. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA).

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

---

21. Taşköprizâde, Ahmed Efendi (1985). *Mevzuatü'l-Ulum*. Beyrut.

22. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları. 5 ciltI–III cilt içerisinde.

FİNANSAL TABLO ANALİZ YÖNTEMLERİNİN KULLANIMI İLE TURİZM SEKTÖR ANALİZİ

Nilgün SANALAN BİLİCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Turizm Fakültesi

ÖZET

Finansal analiz, işletmelerin mevcut durumlarının ortaya konulması, sektörel bazda durum değerlendirmesi yapılabilmesi ve geleceğe yönelik alınacak kararlara ışık tutacak bilgi sağlanmaktadır. Bu çalışmada, turizm alt sektöründen konaklama ve yiyecek hizmetleri sektörüne ait finansal rasyo oranları ile sektörün finansal durumu tespit edilerek, yıllar itibariyle değişimleri finansal analiz teknikleri ile incelenmiştir.

Çalışmada 2011-2016 yıllarına ait finansal tablo verilerinden elde edilmiş rasyolar ile finansal analiz yöntemlerinden dikey analiz, karşılaştırmalı tablolar analizi, eğilim yüzdeleri ve oran yöntemiyle analizler yapılmıştır. Çalışmaya konu olan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası resmi web sitesinden elde edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda, özkaynak yapısında ödenmiş sermaye, sermaye yedekleri ve kar yedeklerinin oransal ve rakamsal artış gözlemlendiği, bilançonun aktifinde duran varlık yatırımlarının %75 oranında olduğu pasifte ise özkaynakların %22 ile yabancı kaynakların ise %78 olduğu, dönemin zarar ile kapatılmasındaki en önemli etkenlerden birinin satışların maliyeti olduğu tespit edilmiştir. Sektörün bilanço ve gelir tablolarına göre düzenlenen sektör eğilim yüzdeleri tablosu ve karşılaştırmalı tablolarından da sektörün büyüme eğiliminde olduğu görülmektedir. Mali yapı ile ilgili oranlardan özsermayenin toplam aktife oranı %22, özsermaye /toplam borç oranının ise 0,285 olduğu belirlenmiştir. Devir hızları incelendiğinde, toplam varlık devir hızı ve çalışma sermayesi devir hızları aktif varlık kullanımındaki etkinliğin iyi kabul edilebileceğini göstermektedir. Özsermaye devir hızı bakımından da sektörün iyi sayılabilecek konumda olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: *Finansal Analiz Teknikleri, Finansal Tablolar, Turizm Sektörü*

ABSTRACT

Financial analysis provides information to reveal the current situation of the enterprises, to evaluate the situation on a sectoral basis and to provide information to shed light on future decisions. In this study, the financial ratios of the sector from the tourism sub-sector and the financial situation of the sector were determined and the changes in the years were examined with financial analysis techniques. In the study, financial analysis methods, vertical analysis, comparative table analysis, trend percentages, and ratio method were used. Data were obtained from the official website of the Central Bank of the Republic of Turkey. As a result of the analyzes, it is observed that the paid-in capital, capital reserves and profit reserves are observed as a proportional and numerical increase in the equity structure; the cost of sales. It is seen that the sector has a tendency to grow from the sector trend percentages and comparative tables organized according to the sector's balance sheet and income statements. The ratio of shareholders' equity to total assets is determined as 22%, and the shareholders' equity/total debt ratio as 0.285. When the turnover rates are analyzed, the total asset turnover and working capital turnover rates indicate that the activity in asset utilization can be accepted as good. We can say that the sector is in a good position in terms of equity turnover rate.

Keywords: *Financial Analysis Techniques, Financial Statements, Tourism Sector*

1. GİRİŞ

Finansal değerlendirme ve analiz yapabilmek için firmalar ve sektörler finansal tablo verilerini kullanmaktadırlar. Finansal tablo verileri ile finansal analiz yöntemleri kullanılarak analizler yapılarak elde edilen veriler durum değerlendirmesi yapılmasında kullanılmaktadır.

Finansal analizler ile faaliyetlerin sonuçlarının değerlendirmekte, yıllar itibariyle meydana gelen değişiklikleri gözlemlenmekte, cari yıl ile geçen dönem arasındaki değişimi ortaya konularak geçmiş

faaliyetlerin gelişimi hakkında bilgi alınmaktadır. Ayrıca bu bilgiler ile geleceğe yönelik yapılacak faaliyetlerin planlanması ve bütçelenmesine sağlanmaktadır.

Bu çalışmada turizm sektörünün Merkez Bankasından alınan verileri ile finansal analiz teknikleri olarak sıralayacağımız; dikey analiz, eğilim yüzdeleri analizi, karşılaştırmalı tablolar analizi, oran analizi yöntemleri ile analizler yapılmıştır.

Dikey analiz yöntemi ile 2016 yılına ait bilanço ve gelir tablolarının dikey analiz tabloları düzenlenmiştir. Eğilim yüzdeleri analizi 2011-2016 yıllarına ait veriler ile hesaplanarak tablolastırılmıştır. Karşılaştırmalı tablolar analizi ise 2015-2016 yılları arasındaki veriler kullanılarak bilanço ve gelir tablosu için hazırlanmıştır. 2016 yılı bilanço ve gelir tablosu verileri ile temel bazı oranlarda hesaplanarak sektörün finansal analiz yöntemleri uygulamaları ile sektör finansal açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. FİNANSAL TABLO ANALİZ YÖNTEMLERİ

Analizlerin içerikleri ve yapılış biçimlerine göre statik ve dinamik analiz olarak sınıflandırılmaktadır. Dinamik analiz, işletmenin cari verileri ile geçmiş verileri karşılaştırılarak yapılır. Kısaca işletmenin birbirini izleyen dönemlerinin eğilimleri dikkate alınmaktadır. İşletmenin zaman içinde maruz kaldığı değişim belirlenmektedir (Akdoğan & Tenker , 1998, s. 510) . Statik analiz, bir dönem veya belirli bir tarih itibariyle finansal durumun ve faaliyet sonuçlarının analiz edilmesidir. Statik analizde işletmelerin belirli bir dönem itibariyle likidite, finansal yapı, karlılıkları oranları gibi istenen birçok konuda bilgi edinilmesi sağlanmaktadır (Akgüç , 2013, s. 426).

Finansal tabloların analizinde kullanılan yöntemler (Aydın , Başar, & Coşkun, Finansal Yönetim, 2015, s. 107);

- Dikey yüzdeler analizi
- Eğilim yüzdeleri (Trend) analizi
- Karşılaştırmalı tablolar analizi
- Oran analizi

2.1. Dikey Yüzdeler Analizi

Dikey yüzdeler yöntemi ile bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin yüzde değerleri belirlenir. Bu analizde her bir hesap kaleminin ait olduğu hesap grubu içindeki yüzdesi veya toplam içindeki yüzdesi belirlenir. Hesapların toplam veya içinde buldukları gruptaki paylarına göre değerlendirme yapılmaya çalışılır (Sarıaslan & Erol, 2008, s. 183). Dikey analizde işletme kaynaklarının ve varlık yatırımları dağılımı gözlemlenmektedir. Analiz ile varlık yatırımlarının özkaynak ve yabancı kaynaklar ile karşılanma şekli görülebilmektedir (Türko, 1999, s. 116). Dikey analizde finansal tablo kalemlerinden ortak esasa indirgemede temel alınacak kalem belirlenir. Belirlenen bu kalem bilançoda varlık veya kaynak toplamı olabilir. Gelir tablosunda ise net satış kalemi esas alınarak bu rakam yüz kabul edilir. Diğer kalemlerin bu kaleme göre oranı hesaplanır (Karapınar & Ayıkoğlu, 2013, s. 72).

2.2. Eğilim Yüzdeleri (Trend) Analizi

İşletmeler beş yıl veya daha uzun süreler için mali tablo kalemlerindeki değişikliklerin eğilim yüzdeleri ile işletmelerdeki değişimin görülmesi amaçlanmaktadır. Bu analiz ile finansal tablolarda yer alan kalemlerdeki değişikliklerle birlikte hesaplar arasındaki bağlantı ve etkileşimlerinde daha net görülmesi sağlanacaktır (Gücenme, 2005, s. 180). Eğilim yüzdeleri analizi ile finansal tablo kalemlerinde bir yılın baz alınması suretiyle bu yıldan başlamak üzere yıllar itibariyle meydana gelen uzun vadeli değişime bakılarak işletmelerin faaliyet ve mali durumunun belirlenmesi amaçlanmaktadır (Savcı, 2009, s. 191).

2.3. Karşılaştırmalı Tablolar Analizi

Dinamik bir analizdir. Yatay analiz olarak da adlandırılmaktadır. İşletmelerin iki veya daha fazla hesap dönemine ait bilanço ve gelir tablo kalemlerinin karşılaştırılması ile yapılmaktadır (Aydın, Başar, & Coşkun, 2014, s. 120). Bir işletmenin birbirini izleyen dönemler itibariyle karşılaştırılması yapılarak

hesaplarda meydana gelen değişimleri belirlenmekte, işletmenin geçmiş ve şimdiki durumu görülüp karşılaştırılarak gelecek ile ilgili tahmin yapılması sağlanabilmektedir (Özdemir, 1997).

2.4. Oran Analizi

Finansal oranlar, işletmelerin likidite, büyüme, karlılık gibi temel konularda güçlü ve zayıf taraflarının belirlenmesini sağlamaktadır (Hitcner, 2003, s. 62). Finansal oranların kullanımı oldukça yaygındır. Oranların kullanıcıları olarak kredi verenler, işletme yöneticileri, mevcut veya potansiyel ortaklar, finansal analistler ve akademik araştırmacılar sayılabilir (Osteryoung, Constand, & Nast, 1992, s. 35-46). Oran analizleri ile finansal yönetime kısa vadeli yönetim için bilgi sağlanabildiği gibi uzun vadeli bir çok finansal değerlendirme yapabilmek imkanı da vermektedir. İşletmenin finansal yapısı ve durumu ile ilgili bilgi sağlayarak yönetime yön verecek bilgi aktardığı gibi benzer kuruluşların oranları veya sektör ortalamaları ile finansal açıdan genel değerlendirme yapılabilmesine de olanak sağlamaktadır.

3. KONAKLAMA VE YİYECEK HİZMET FAALİYETLERİ FİNANSAL TABLOLARIN ANALİZLERİ

Turizm sektörüne ait merkez bankası sayfasından alınan “konaklama ve yiyecek hizmet faaliyetleri” ne ait olan bilanço ve gelir tabloları verileri ile dikey, eğilim yüzdeleri, karşılaştırmalı ve oran analizleri yapılarak tabloları düzenlenmiştir. Yapılan bu tablolara aşağıda yer almaktadır.

3.1. Dikey Analizi

Bilanço ve gelir tablolarının rakamları kullanılarak hesap grupları ve genel toplamların yüzde dağılımları belirlenmiş ve bu rakamlar kullanılarak yapılan tablolar aşağıda yer almaktadır.

3.1.1. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Bilançosunun Dikey Analizi

Bilançoların dikey analizlerinde aktif ve/veya pasif toplamı yüz kabul edilerek her bir gruba ait kalemlerin toplama göre yüzdeleri belirlenerek her bir hesabın grubun içindeki yüzdesine göre değerlendirilmesi yapılır. Aktifte, dönen ve duran varlık toplamı açısından da hesapların yüzde dağılımları belirlenerek değerlendirmeye yardımcı olacak yüzdeleri bulunur. Aktif içindeki grup yüzdeleri gibi pasifte de yabancı kaynaklar ve özkaynaklar açısından yapılmaktadır. Diğer bir deyişle yabancı kaynaklar toplamı yüz kabul edilerek uzun ve kısa vadeli yabancı kaynak dağılımına belirlenmektedir. Özkaynak kalemleri de kendi toplamı yüz kabul edilerek kendi içindeki kalemlerin yüzde dağılımları belirlenmektedir. Bütün bu işlemlerin yapılması ile bilançoların dikey analiz tabloları oluşturulur. Bizde aşağıda konaklama ve yiyecek hizmet faaliyetlerine ait bilançonun dikey analiz tablosunu düzenledik.

Tablo 3.1. Konaklama Ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Bilançosunun Dikey Analizi Tablosu

I. AKTİF (VARLIKLAR)	2016	GRUP YÜZDE	AKTİF YÜZDE
I-DÖNEN VARLIKLAR	12.438.931,4	100,0	24,7
A-Hazır Değerler	2.707.906,5	21,8	5,4
B-Menkul Kıymetler	161.779,3	1,3	0,3
C-Ticari Alacaklar	3.266.880,0	26,3	6,5
D-Diğer Alacaklar	2.749.122,3	22,1	5,5
E-Stoklar	2.278.455,8	18,3	4,5
F-Yıllara Yaygın İnş.ve Onarım Maliyetleri	32.553,5	0,3	0,1
G-Gelecek Aylara ait Giderler ve Gelir Tah.	170.349,7	1,4	0,3
H-Diğer Dönen Varlıklar	1.071.884,4	8,6	2,1
II-DURAN VARLIKLAR	37.851.120,2	100,0	75,3
A-Ticari Alacaklar	177.258,0	0,5	0,4
B-Diğer Alacaklar	539.877,9	1,4	1,1
C-Mali Duran Varlıklar	5.206.737,5	13,8	10,4
D-Maddi Duran Varlıklar	27.348.467,1	72,3	54,4
E-Maddi Olmayan Duran Varlıklar	3.650.627,5	9,6	7,3
F-Özel Tükenmeye Tabi Varlıklar	2,8	0,0	75,3
G-Gelecek Yıllara ait Giderler ve Gelir Tah.	675.100,1	1,8	0,0
H-Diğer Duran Varlıklar	253.049,4	0,7	0,0
AKTİF (VARLIKLAR) TOPLAMI	50.290.051,7		100,00
PASİF (KAYNAKLAR)	2016	GRUP YÜZDE	PASİF YÜZDE
I-KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	13.427.193,7	100,0	26,7
A-Mali Borçlar	4.438.556,0	33,1	8,8
B-Ticari Borçlar	3.793.666,3	28,3	7,5
C-Diğer Borçlar	3.037.967,1	22,6	6,0
D-Alınan Avanslar	1.399.772,0	10,4	2,8
E-Yıllara Yaygın İnş.ve Onarım Hakedişleri	16.178,8	0,1	0,0
F-Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	377.781,7	2,8	0,8
G-Borç ve Gider Karşılıkları	115.912,2	0,9	0,2
H-Gelecek Aylara ait Gelirler ve Gider Tah.	242.927,4	1,8	0,5
I-Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	4.432,3	0,0	0,0
II-UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	25.713.718,1	100,0	51,1
A-Mali Borçlar	23.652.146,8	92,0	47,0
B-Ticari Borçlar	153.401,4	0,6	0,3
C-Diğer Borçlar	1.232.154,3	4,8	2,5
D-Alınan Avanslar	317.604,0	1,2	0,6
E-Borç ve Gider Karşılıkları	122.872,2	0,5	0,2
F-Gelecek Yıllara ait Gelirler ve Gider Tah.	235.439,2	0,9	0,5
G-Diğer Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	100,2	0,0	0,0
III-ÖZ KAYNAKLAR	11.149.139,8	100,0	22,2
A-Ödenmiş Sermaye	12.691.667,8	113,8	25,2
1-Sermaye	12.039.582,0	108,0	23,9
2-Ödenmemiş Sermaye (-)	(225.283,4)	(2,0)	(0,4)
3-Sermaye Düzeltmesi Olumlu Farkları	886.865,9	8,0	1,8
4-Sermaye Düzeltmesi Olumsuz Farkları (-)	(9.496,6)	(0,1)	(0,0)
B-Sermaye Yedekleri	1.370.456,1	12,3	2,7
C-Kar Yedekleri	2.244.598,8	20,1	4,5
D-Geçmiş Yıllar Karları	3.774.696,3	33,9	7,5
E-Geçmiş Yıllar Zararları (-)	(5.396.823,2)	(48,4)	(10,7)
F-Dönem Net Karı (Zararı)	(3.535.456,0)	(31,7)	(7,0)
1-Dönem Net Karı	535.175,8	4,8	1,1
2-Dönem Net Zararı (-)	(4.070.631,9)	(36,5)	(8,1)
PASİF (KAYNAKLAR) TOPLAMI	50.290.051,7		100,0

Dikey yüzdelerle göre bilançonun aktif kalemlerinin dağılımına baktığımızda toplam aktif içinde dönen varlıkların oranı %24,7 duran varlıklar oranı ise %75,3 olarak görülmektedir. Sermaye yoğun sektör olarak duran varlık yatırımlarının oranının yüksek olması arzu edilen ve beklenen bir durumdur.

Duran varlık yatırımlarında %72 ile maddi duran varlık yatırımları ilk sırada yer almaktadır. Mali duran varlık yatırımları ise %13,8 ile ikinci sırada yer almaktadır. Duran varlık yatırımlarının oransal ve tutar olarak yüksek olması sektörün sermaye yoğun bir sektör olması nedeniyle normal bir durumdur.

İşletmenin kaynaklarının yer aldığı pasifte kısa vadeli yabancı kaynaklar %26,7, uzun vadeli yabancı kaynaklar %51,1, özkaynaklar ise %22,2 olarak belirlenmiştir. Toplam kaynaklar içinde uzun vadeli kaynakların %51,1 olması sektörün yatırımlar için gerekli olan uzun vadeli kaynak temininde sıkıntı yaşamadığı olarak değerlendirilebilir. Yabancı kaynakların 3/2'si uzun vadeli yabancı kaynaklardan oluşmaktadır.

3.1.2. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Gelir Tablosu Dikey Analizi

3.1.3. Gelir tablosu dikey analizinde net satışlar yüz olarak kabul edilir. Brüt satışlar, net satışlara göre yüzde kaç olduğu belirlenir. Brüt satışlar yüzün üstünde bir rakama denk gelirken gelir tablonun her bir gelir ve gider rakamları net satışlara göre yüzde değerleri üzerinden değerlendirilerek tablo verileri yorumlanmaya ve değerlendirme yapılmaya çalışılır.

Tablo 3.2. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Gelir Tablosu Dikey Analizi

	2016	(%)
A-BRÜT SATIŞLAR	13.859.032,40	103,6
B-SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)	-482.953,10	-3,6
C-NET SATIŞLAR	13.376.079,30	100
D-SATIŞLARIN MALİYETİ (-)	-10.520.216,50	-78,6
1-Satılan Mamuller Maliyeti (-)	-2.352.055,80	-17,6
2-Satılan Ticari Mallar Maliyeti (-)	-690.514,40	-5,2
3-Satılan Hizmet Maliyeti (-)	-7.344.036,50	-54,9
4-Diğer Satışların Maliyeti (-)	-133.609,70	-1
BRÜT SATIŞ KARI VEYA ZARARI	2.855.862,90	21,4
E-FAALİYET GİDERLERİ (-)	-3.461.152,30	-25,9
1-Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)	-81,4	0
2-Pazarlama,Satış ve Dağıtım Giderleri (-)	-1.034.814,20	-7,7
3-Genel Yönetim Giderleri (-)	-2.426.256,70	-18,1
FAALİYET KARI VEYA ZARARI	-605.289,50	-4,5
F-DİĞER FAAL.OLAĞAN GELİR VE KARLAR	2.310.877,70	17,3
G-DİĞER FAAL.OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR (-)	-3.206.880,20	-24
H-FİNANSMAN GİDERLERİ (-)	-2.050.475,60	-15,3
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR	-3.551.767,60	-26,6
I-OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLAR	465.897,80	3,5
J-OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)	-367.933,30	-2,8
DÖNEM KAR VEYA ZARARI	-3.453.803,10	-25,8
1-Dönem Karı	616.360,90	4,6
2-Dönem Zararı (-)	-4.070.164,00	-30,4
K-DÖNEM KARI VERGİ/ DİĞ. YASAL YÜK.KARŞ. (-)	-81.653,00	-0,6
DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI	-3.535.456,00	-26,4

Gelir tablosunda yer almakta olan net satışlar ile brüt satışlar arasındaki %3,6'lık farkın daha az olması arzu edilirdi. Tablonun dikey analizinde net satışlar 100 olarak kabul edilmekte ve SMM'nin %78,6 ve brüt kar rakamı %21,4 olduğu görülmektedir. Brüt kar rakamı %21,4 olarak belirlenmiş olmasına karşın faaliyet giderlerinin %25,9 olması ile faaliyet zararı %4,5 olduğu görülmektedir. Diğer faaliyetlerden olağan gelir ve karların %17,3 olarak gerçekleşmiş olmasına rağmen diğer faaliyetlerden olağan gider ve zararların %24 ve finansman giderlerinin %15,3 olarak gerçekleşmesi sonucu Olağan zarar %26,6 olarak gerçekleşmiştir. Olağandışı gelir ve karlar pozitif (%3,5) olmasına karşın olağandışı gider ve zararlar %2,8 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak sektör %26,4 gibi oldukça yüksek bir zarara ile

dönemi kapatmıştır. Satılan malların maliyetinin yüksek olmasının yanı sıra diğer gider unsurlarının da gelir kalemlerinden oldukça yüksek olması dönem zararının nedeni olarak görülebilir.

3.2. Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Faaliyetleri Sektörü Eğilim Yüzdeleri (Trend) Analizi

İşletmelerin veya sektörlerin finansal tablolarının yıllar itibariyle göstermiş olduğu değişikliği veya eğilimi görebilmek amacıyla düzenlenen tablolarda baz alınan yıla göre diğer yıllardaki eğim finansal açıdan değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

3.2.2. Konaklama Ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Bilançoları Eğilim Yüzdeleri Analizi Tablosu

Bilanço kalemlerindeki zaman itibariyle oluşan eğimin her bir kalem açısından değerlendirilmesi amacıyla düzenlene tablo ile finansal değişim ve gelişimin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 3.3. Konaklama Ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Bilançoları Eğilim Yüzdeleri Analizi Tablosu

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
I-DÖNEN VARLIKLAR	100	140,49	173,97	203,84	223,57	251,54
A-Hazır Değerler	100	141,53	155,26	166,09	181,18	156,2
B-Menkul Kıymetler	100	144,15	261,07	544	661,98	838,9
C-Ticari Alacaklar	100	142,15	194,67	219,96	270,82	301,28
D-Diğer Alacaklar	100	139,15	193,73	237,54	248,49	403,41
E-Stoklar	100	138,41	176,58	250,87	244,17	277,34
F-Yıllara Yaygın İnş.ve Onarım Maliyetleri	100	243,55	150,77	79,22	48,08	34,44
G-Gelecek Aylara ait Giderler ve Gelir Tah.	100	75,35	103,02	118,55	130,86	152,22
H-Diğer Dönen Varlıklar	100	131,74	181,03	206,73	240,73	269,07
II-DURAN VARLIKLAR	100	110,24	143,41	225,16	260,1	301,14
A-Ticari Alacaklar	100	161,44	191,65	263,87	179,33	290,18
B-Diğer Alacaklar	100	124,12	305,71	436,86	336,84	370,86
C-Mali Duran Varlıklar	100	132,84	214,52	376,9	461,23	515,73
D-Maddi Duran Varlıklar	100	107,63	136,97	212,06	248,42	285,57
E-Maddi Olmayan Duran Varlıklar	100	109,95	119,13	178,73	192,3	221,76
F-Özel Tükenemeye Tabi Varlıklar	100	97,04	111,78	124,62	0,4	0,19
G-Gelecek Yıllara ait Giderler ve Gelir Tah.	100	87,67	179,77	350,27	387,29	582,42
H-Diğer Duran Varlıklar	100	121,76	80,53	75,04	243,03	1.997,72
AKTİF (VARLIKLAR) TOPLAMI	100	111,71	151,04	188,19	264,58	304,14
PASİF (KAYNAKLAR)						
I-KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	100	106,19	146,23	213,6	252,81	320,35
A-Mali Borçlar	100	112,58	154,98	256,62	338,15	404,95
B-Ticari Borçlar	100	98,85	145,21	210,35	222,48	287,76
II-UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	100	108,22	165,96	277,66	347,31	433,42
A-Mali Borçlar	100	106,18	166,92	280,44	353,31	438,4
B-Ticari Borçlar	100	184,41	299,02	550,56	318,92	280,64
III-ÖZ KAYNAKLAR	100	118,54	120,01	202,09	195,72	173,91
A-Ödenmiş Sermaye	100	112,19	120,96	193,07	203,66	227,57
1-Sermaye	100	114,88	130,9	217,53	231,7	260,69
2-Ödenmemiş Sermaye (-)	100	70,13	83,14	54,91	68,85	57,63
B-Sermaye Yedekleri	100	115,19	126,61	249,46	301,71	512,04
C-Kar Yedekleri	100	115,25	139,24	236,54	365,79	502,63
D-Geçmiş Yıllar Karları	100	113,7	154,75	198,67	245,22	278,47
E-Geçmiş Yıllar Zararları (-)	100	145,7	144,19	291,69	310,17	467,04
F-Dönem Net Karı (Zararı)	100	-823,19	552,25	-1.418,28	1.233,02	
1-Dönem Net Karı	100	159,78	115,19	307,39	170,33	102,88
2-Dönem Net Zararı (-)	100	28,11	173,74	76,24	312,68	677,7
PASİF (KAYNAKLAR) TOPLAMI	100	111,71	143,14	232,12	264,58	304,14

Yıllar itibariyle eğilim yüzdeleri analizi ile bilançonun farklı kalemlerinde meydana gelen eğimin değerlendirmesi yapılarak yıllar itibariyle değişimin ne yönde olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır. Dönen varlık yatırımlarının değerlendirmeye baz teşkil eden 2011 yılı ile 2016 yılı arasındaki değişim hızı oldukça yüksektir. Dönen varlıklarda artış hızı en yüksek menkul kıymetlerdir. Duran varlıklarda ise en yüksek artış hızı mali duran varlıklara yapılmıştır. Varlık yatırımlarının artışının önemli sebebi olarak bu varlık yatırımlarını gösterebiliriz. Ancak duran varlık yatırımlarının artış hızı dönen varlıklardan daha fazladır. Duran varlık yatırımları ile ilgili artışın işletmenin özkaynak yapısının güçlendiğini ve uzun vadeli borçlanma kabiliyetinin arttığı anlamına geldiği ve bu durumun olumlu bir gelişme olarak görülmesi gerektiği söylenebilir. Pasifte ise uzun vadeli yabancı kaynakların artış eğilimi kısa vadeli yabancı kaynaklardan daha yüksek olmuştur. Bunu bilançonun kaynak değişimine baktığımızda da görebilmekteyiz. Duran varlık yatırımlarındaki artışın uzun vadeli yabancı kaynak artışı ile örtüştüğü tablodan da görülebilmektedir.

3.2.3. Konaklama Ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Gelir Tabloları Eğilim Yüzdeleri (Trend) Analizi

Sektör verilerinin yıllar itibariyle eğilimi ile sektörde meydana gelen değişikliğin tespiti amaçlanmaktadır. Gelir tablosu verileri ile 2011-2016 yılları arasındaki eğilimlerini görebilmek amacıyla 2011 yılı baz yıl olarak ele alınarak hesaplamalar yapılmıştır. 2011-2016 dönemi eğilim yüzdeleri tablosu aşağıda yer almaktadır.

3.4. Konaklama Ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Gelir Tabloları Eğilim Yüzdeleri Analizi Tablosu

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
A-BRÜT SATIŞLAR	100	-14,39	0,84	52,02	72,1	43,93
B-SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)	100	-19,83	18,04	174,6	240,35	353,35
C-NET SATIŞLAR	100	-14,33	0,64	50,65	70,22	40,47
D-SATIŞLARIN MALİYETİ (-)	100	-11,11	4,44	51,27	73,46	59,27
1-Satılan Mamuller Maliyeti (-)	100	93,29	116,76	224,44	253,99	264,94
2-Satılan Ticari Mallar Maliyeti (-)	100	133,69	123,79	213,68	220,61	254,3
3-Satılan Hizmet Maliyeti (-)	100	-27,11	-11,18	27,09	47,64	28,98
4-Diğer Satışların Maliyeti (-)	100	-72,51	-88,96	-25,7	100,61	85,17
BRÜT SATIŞ KARI VEYA ZARARI	100	-21,61	-7,95	49,22	62,88	-2,09
E-FAALİYET GİDERLERİ (-)	100	-19,29	-7,02	57,8	84,55	92,33
1-Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)	100	-66,19	-83,2	17,01	-20,37	-98,24
2-Pazarlama,Satış ve Dağıtım Giderleri (-)	100	-28,67	-21,77	88,84	146,21	192,56
3-Genel Yönetim Giderleri (-)	100	-16,83	-3,15	50,31	69,75	68,34
FAALİYET KARI VEYA ZARARI	100	-25,35	-9,46	35,41	27,98	-154,18
F-DİĞER FAAL.OLAĞAN GELİR VE KARLAR	100	-14,07	41,83	89,75	185,53	100,36
G-DİĞER FAAL.OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR (-)	100	-60,57	56,53	15,63	186,16	141,82
H-FİNANSMAN GİDERLERİ (-)	100	-34,85	42,42	47,36	177,71	206,94
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR	100	213,68	-237,44	328,17	-435,42	-1.385,02
I-OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLAR	100	17,19	36	363,76	226,3	341,98
1-Önceki Dönem Gelir ve Karları	100	-26,23	-42,57	452,06	669,86	511,62
2-Diğer Olağandışı Gelir ve Karlar	100	18,95	39,19	360,18	208,35	335,12
J-OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)	100	-83,42	-77,45	-36,08	-53,86	-29,46
DÖNEM KAR VEYA ZARARI	100	-746,65	153,3	-1.057,69	489,28	2.370,48
1-Dönem Karı	100	33,48	-10,64	133,68	37,3	-19,68
2-Dönem Zararı (-)	100	-86,75	14,62	-49,92	106,95	348,67
K-DÖNEM KARI VERGİ/ DİĞ. YASAL YÜK.KARŞ. (-)	100	0,27	-15,61	50,82	28,31	-37,73
DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI	100	-385,16	71,55	-521,2	266,18	1.204,96

2011 yılına oranla yıllar itibariyle kapasite de meydana gelen gerileme bütün kalemlerde görülmektedir. Brüt satış ve net satışlardaki gerilemeye karşın satış indirimleri oranı daha yüksek gerçekleşmiştir. Satışların maliyetindeki gerileme brüt satışlardan daha fazla olması brüt satış zararına neden olduğunu söyleyebiliriz. Faaliyet giderlerinin artışı satış hasılatından daha hızlı olmuştur. Bu nedenle eğim negatif yönde oluşmuştur. Maliyet artışların hasılatlardan daha fazla olması dönem de karlılıkla ilgili oluşan eğriyi olumsuz etkilemiştir.

3.3. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Karşılaştırmalı Tablolar Analizi

Karşılaştırmalı tablolar analizinde bilanço ve gelir tablolarının cari yıl ve önceki yıl karşılaştırması yapılarak değişiklikler ile sektörün finansal durumu ve değişimi belirlenmeye çalışılmaktadır. Aşağıda bilanço ve gelir tablolarının karşılaştırmalı tabloları düzenlenerek incelenmeye çalışılmıştır.

3.3.1. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Karşılaştırmalı Bilanço Analizi

Sektörün 2015-2016 yılları karşılaştırılması yapılmasını sağlayabilmek amacıyla karşılaştırmalı bilanço hazırlanmıştır.

Tablo 3.5. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Karşılaştırmalı Bilanço (Aktif) Analizi Tablosu

AKTİF (VARLIKLAR)	2015	2016	Mutlak Değişim	% Değişim
I-DÖNEN VARLIKLAR	11.055.431,40	12.438.931,40	1.383.500,00	11,12
A-Hazır Değerler	3.140.971,70	2.707.906,50	-433.065,20	-15,99
B-Menkul Kıymetler	127.661,60	161.779,30	34.117,70	21,09
C-Ticari Alacaklar	2.936.612,10	3.266.880,00	330.267,90	10,11
D-Diğer Alacaklar	1.693.348,80	2.749.122,30	1.055.773,50	38,4
E-Stoklar	2.005.971,00	2.278.455,80	272.484,80	11,96
F-Yıllara Yaygın İnş.ve Onarım Maliyetleri	45.452,10	32.553,50	-12.898,60	-39,62
G-Gelecek Aylara ait Giderler ve Gelir Tah.	146.450,80	170.349,70	23.898,90	14,03
H-Diğer Dönen Varlıklar	958.963,20	1.071.884,40	112.921,20	10,53
II-DURAN VARLIKLAR	32.693.045,30	37.851.120,20	5.158.074,90	13,63
A-Ticari Alacaklar	109.546,30	177.258,00	67.711,70	38,2
B-Diğer Alacaklar	490.365,10	539.877,90	49.512,80	9,17
C-Mali Duran Varlıklar	4.656.541,70	5.206.737,50	550.195,80	10,57
D-Maddi Duran Varlıklar	23.791.189,30	27.348.467,10	3.557.277,80	13,01
E-Maddi Olmayan Duran Varlıklar	3.165.691,10	3.650.627,50	484.936,40	13,28
F-Özel Tükenebilir Varlıklar	5,9	2,8	-3,1	-110,71
G-Gelecek Yıllara ait Giderler ve Gelir Tah.	448.921,60	675.100,10	226.178,50	33,5
H-Diğer Duran Varlıklar	30.784,30	253.049,40	222.265,10	87,83
AKTİF (VARLIKLAR) TOPLAMI	43.748.476,70	50.290.051,70	6.541.575,00	13,01

Karşılaştırmalı bilanço verilerine baktığımızda dönen varlıklarda meydana % 11,12' lik artışın kısa vadeli yabancı kaynaklar ile finanse edildiği söylenebilir. Aktif yatırımlarının toplamında meydana gelen %13'lük artış duran varlık yatırımlarından ileri gelmektedir.

Tablo 3.6. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Karşılaştırmalı Bilanço (Pasif) Analizi Tablosu

PASİF (KAYNAKLAR)	2015	2016	Mutlak Değişim	% Değişim
I-KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	10.596.036,50	13.427.193,70	2.831.157,20	21,09
A-Mali Borçlar	3.706.460,40	4.438.556,00	732.095,60	16,49
B-Ticari Borçlar	2.933.122,10	3.793.666,30	860.544,20	22,68
C-Diğer Borçlar	2.115.985,10	3.037.967,10	921.982,00	30,35
D-Alınan Avanslar	1.268.569,40	1.399.772,00	131.202,60	9,37
E-Yıllara Yaygın İnş.ve Onarım Hakedişleri	2.312,20	16.178,80	13.866,60	85,71
F-Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	222.780,90	377.781,70	155.000,80	41,03
G-Borç ve Gider Karşılıkları	115.947,90	115.912,20	-35,7	-0,03
H-Gelecek Aylara ait Gelirler ve Gider Tah.	198.071,80	242.927,40	44.855,60	18,46
I-Diğer Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	32.786,70	4.432,30	-28.354,40	-639,72
II-UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	20.604.968,20	25.713.718,10	5.108.749,90	19,87
A-Mali Borçlar	19.061.048,20	23.652.146,80	4.591.098,60	19,41
B-Ticari Borçlar	174.321,60	153.401,40	-20.920,20	-13,64
C-Diğer Borçlar	877.854,10	1.232.154,30	354.300,20	28,75
D-Alınan Avanslar	195.925,00	317.604,00	121.679,00	38,31
E-Borç ve Gider Karşılıkları	121.945,50	122.872,20	926,7	0,75
F-Gelecek Yıllara ait Gelirler ve Gider Tah.	173.458,10	235.439,20	61.981,10	26,33
G-Diğer Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar	415,7	100,2	-315,5	-314,87
III-ÖZ KAYNAKLAR	12.547.472,00	11.149.139,80	-1.398.332,20	-12,54
A-Ödenmiş Sermaye	11.358.626,50	12.691.667,80	1.333.041,30	10,5
B-Sermaye Yedekleri	807.515,30	1.370.456,10	562.940,80	41,08
C-Kar Yedekleri	1.633.538,70	2.244.598,80	611.060,10	27,22
D-Geçmiş Yıllar Karları	3.324.003,70	3.774.696,30	450.692,60	11,94
E-Geçmiş Yıllar Zararları (-)	-3.584.146,10	-5.396.823,20	-1.812.677,10	-33,59
F-Dönem Net Karı (Zararı)	-992.066,10	-3.535.456,00	2.543.389,90	-71,94
1-Dönem Net Karı	886.074,10	535.175,80	-350.898,30	-65,57
2-Dönem Net Zararı (-)	-1.878.140,20	-4.070.631,90	-2.192.491,70	-53,86
PASİF (KAYNAKLAR) TOPLAMI	43.748.476,70	50.290.051,70	6.541.575,00	-13,01

Kısa vadeli yabancı kaynakların mutlak değişimi pozitif olarak gerçekleşmiş ve %21.09 gibi yıllık değişim ise önemli bir oran olmuştur. Uzun vadeli yabancı kaynaklar içinde aynı durum söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Uzun vadeli yabancı kaynak değişimi mutlak olarak kısa vadeli yabancı kaynaklardan fazla olmasına rağmen oransal olarak %19.87 olarak gerçekleşmiştir. Bütün bu olumlu değişim özkaynaklar açısından negatif olarak gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenlerinden biri olarak geçmiş yıl zararı gösterilebilir.

3.3.2. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Sektörü Karşılaştırmalı Gelir Tablosu Tablolar Analizi

Gelir tablosu ile gelirlerin ve giderlerin akışını görmekteyiz. Karşılaştırmalı tablo ile mutlak ve oransal değişimler görülebilmektedir. Bu nedenle meydana gelen değişiklikler mutlak ve oransal anlamda değerlendirilebilme imkanı yaratmaktadır.

Tablo.3.7. Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Faaliyetleri Gelir Tablosu (Bin TL)

	2015	2016	Mutlak Değişim	% Değişim
A-BRÜT SATIŞLAR	16.571.406,30	13.859.032,40	-2.712.373,90	-16,37
B-SATIŞ İNDİRİMLERİ (-)	-362.573,40	-482.953,10	120.379,70	33,2
C-NET SATIŞLAR	16.208.833,00	13.376.079,30	-2.832.753,70	-17,48
D-SATIŞLARIN MALİYETİ (-)	-11.457.791,00	-10.520.216,50	-937.574,50	-8,18
1-Satılan Mamuller Maliyeti (-)	-2.281.510,50	-2.352.055,80	70.545,30	3,09
2-Satılan Ticari Mallar Maliyeti (-)	-624.858,90	-690.514,40	65.655,50	10,51
3-Satılan Hizmet Maliyeti (-)	-8.406.672,80	-7.344.036,50	-1.062.636,30	-12,64
4-Diğer Satışların Maliyeti (-)	-144.748,80	-133.609,70	-11.139,10	-7,7
BRÜT SATIŞ KARI VEYA ZARARI	4.751.042,00	2.855.862,90	-1.895.179,10	-39,89
E-FAALİYET GİDERLERİ (-)	-3.321.125,20	-3.461.152,30	140.027,10	4,22
1-Araştırma ve Geliştirme Giderleri (-)	-3.688,10	-81,4	-3.606,70	-97,79
2-Pazarlama,Satış ve Dağıtım Giderleri (-)	-870.889,60	-1.034.814,20	163.924,60	18,82
3-Genel Yönetim Giderleri (-)	-2.446.547,40	-2.426.256,70	-20.290,70	-0,83
FAALİYET KARI VEYA ZARARI	1.429.916,80	-605.289,50	-2.035.206,30	-142,33
F-DİĞER FAAL.OLAĞAN GELİR VE KARLAR	3.293.079,90	2.310.877,70	-982.202,20	-29,83
G-DİĞER FAAL.OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR (-)	-3.794.868,70	-3.206.880,20	-587.988,50	-15,49
H-FİNANSMAN GİDERLERİ (-)	-1.855.225,90	-2.050.475,60	195.249,70	10,52
OLAĞAN KAR VEYA ZARAR	-927.098,00	-3.551.767,60	2.624.669,60	283,11
I-OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLAR	343.959,60	465.897,80	-121.938,20	35,45
J-OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR (-)	-240.686,30	-367.933,30	127.247,00	52,87
DÖNEM KAR VEYA ZARARI	-823.824,80	-3.453.803,10	-2.629.978,30	319,24
1-Dönem Karı	1.053.547,90	616.360,90	437.187,00	-41,5
2-Dönem Zararı (-)	-1.877.372,70	-4.070.164,00	2.192.791,30	116,8
K-DÖNEM KARI VERGİ/ DİĞ. YASAL YÜK.KARŞ. (-)	-168.241,30	-81.653,00	-86.588,30	-51,47
DÖNEM NET KAR VEYA ZARARI	-992.066,10	-3.535.456,00	2.543.389,90	256,37

Net satışlar ve brüt satışların cari yılda bir önceki yıla göre gerileme oranı birbirine oldukça yakındır. Buna karşılık satışların maliyetinin değişimi daha düşüktür. Bu durum satışların değişimindeki düşüş oranıyla maliyetlerin aynı olmadığı yani maliyetlerin oransal ve hasılat olarak daha az gerilediğini göstermektedir. Doğal olarak brüt satışlardan elde edilmesi beklenen kar/zarar rakamı daha yüksek olmuştur. Tablodaki gelirlerin gerilemesi, giderlerin artması sektörün istenen başarıya ulaşamamasına neden olduğunu göstermektedir.

3.4. Konaklama ve Yiyecek Hizmet Faaliyetleri Oran Analizi

Oran analiz yöntemi uygulamasında anlamlı sonuç çıkaracağımız bilanço ve gelir tablosunun bütün kalemlerini kullanabiliriz. Çalışmada yaygın olarak kullanılmakta olan likidite, mali yapı ve faaliyet oranlarından bazıları ele alınmıştır.

3.4.1. Likidite Oranları

Likidite oranları; cari, asit-test ve nakit olmak üzere üç orandır. Kısa vadeli borç ödeyebilme ve nakit yönetimi hakkında bilgi veren bu oranlardan sadece ikisi ele alınmıştır.

Likidite Oranları	
Cari Oran	1,109
Nakit Oranı	0,214

Likidite oranlarından cari oran sektörün stok ağırlıklı çalışmaması nedeniyle kısa vadeli borçlarını ödeyebilme açısından yeterli kabul edilebilir. Ancak nakit yönetiminde yol gösterici en önemli göstergeler olarak kabul edilen nakit oranı sonucuna göre kısa vadeli borç ödemede çok özenli davranılması gerektiğini söyleyebiliriz.

3.4.2. Mali Yapı Oranları

Toplam borç/ toplam aktiflerin oranlanması ile elde edilen bu oran borç oranı olarak da ifade edilir ve toplam borç yüzdesini göstermektedir. Borç verenlerce düşük borç oranı olması istenir. İşletmeler ise mümkün olabildiğince daha yüksek bir kaldıraç ile çalışmayı isterler (Brigham, Akt. Akmut, & Akt.Sariaslan, 1999, s. 275)

Mali Yapı Oranları	
Özsermaye/Toplam Aktif Oranı	0,222
Özsermaye / Toplam Borç Oranı	0,285
Toplam Borç / Toplam Aktif Oranı	0,778

Mali yapı oranlarından özsermaye/toplam aktiflere baktığımızda özsermayenin toplam aktiflerin %22,2'sini karşıladığı görülmektedir. Mali yapı hakkında daha hassas bir değerlendirme yapabilmek için duran varlıklar ile uzun vadeli yabancı kaynaklar ve özkaynaklara da bakmamız gerekir. Ancak bilanço rakamların duran varlık finansmanında özkaynaklara ilaveten uzun vadeli yabancı kaynak kullanımının olduğunu göstermektedir.

Özsermaye/ toplam borç oranının genel olarak 1 olması arzu edilir. Özsermayenin toplam borçların ne kadarını teşkil ettiği sektörün sermaye yapısı hakkında bilgi verecektir. Yapılan hesaplama sonucu bu oranın iyi seviyede olmadığını söylemek mümkündür.

Oranların makul düzeyde oluşu, sektörün iç ve dış finansal risklere karşı dayanıklılığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Toplam borcun toplam aktife oranı %77,8'dir. Makul kabul edilebilir bir orandır.

3.4.3. Faaliyet Oranları

Faaliyet oranları, faaliyetler esnasında kullanılan varlıkların etkin kullanılıp kullanılmadığı konusunda bilgi vermektedir.

Faaliyet Oranları	
Özsermaye Devir Hızı	1,2
Toplam Varlık Devir Hızı	0,3
Çalışma Sermayesi DH	1,1

Özsermaye devir hızı oranı sektörün öz sermayesini ne kadar etkin kullandığını ölçmektedir. Oran değerlendirmesinde geçmiş yıl oran sonuçları ve ülkeler bazında ortaya çıkan orana göre değerlendirme yapmak doğru olacaktır. Öz sermaye devir hızının düşük oluşu, sermayenin sektörde verimli kullanılmadığını göstermektedir.

Toplam varlıkların devir hızı oranı ile her bir liralık varlığa karşılık yaratılan satış ölçülmektedir. Oran istenen seviyede olup olmadığını tek başına değerlendirmek doğru olmayacaktır. Diğer devir hızları ve satış hacimleri ile birlikte ele alınması doğru olacaktır.

Çalışma sermayesi devir hızı oranı satış etkinliği ile ilgili bilgi vermektedir. 2016 yılı oranı 1,1 olarak belirlenmiştir. Dönen varlıkların etkin kullanımı ve oranın yükseltilmesi her zaman hedef olarak görülmelidir.

3.4.4. Karlılık Oranları

Karlılık oranları ile işletmelerin başarısı, karlılığın yeterliliği konusunda değerlendirme yapabilme imkanı vermektedir. Bu oran karlılığın ölçümünde satışlar üzerinden ve yatırımlar açısından karlılığı ölçmektedir (Ceylan & Korkmaz, 2018).

Karlılık Oranları	
Net Kar/Net Aktif Varlıklar	-0,0070
Net Kar/Özsermaye	0,0054
Net Kar / Net Satışlar	0,5102
Faaliyet Karı / Net Satışlar	-0,4500
Brüt Satış Karı / Net Satışlar	0,2140

Net kar/net aktif varlıklar oranı, sektörün yapmış olduğu yatırımlar karşısında elde ettiği aktif karlılığı ifade etmektedir. Uygulamaya esas alınan yıl açısından bu oranın başarılı olunmayan bir yıl sonucu olarak gözlemlenmektedir.

Net kar/özsermaye oranı mali rantabilitenin çok düşük olduğunu göstermektedir.

Net kar / net satışlar yani kar marjı hakkında bilgi veren bu oranın yüksek olması istenmektedir.

Faaliyet karı / net satışlar oranı ile işletmelerde iş hacmi rantabilitesini belirlenmekte ve oran ile esas faaliyetlerden elde edilen karlılığın ölçüsü belirlenmektedir. Uygulama yapılan yıl sonuçları bu oranın pozitif çıkmasını engellemiştir.

Brüt satış karı / net satışlar oranının yüksek olması arzu edilmektedir. Sektörlerde giderek düşmekte olan brüt kar marjı açısından iyi kabul edilebilir bir oran olarak görebiliriz.

4. SONUÇ

Sektör verileri ile finansal tabloların analizi yapıldığında sonucunda, özkaynak yapısında ödenmiş sermaye, sermaye yedekleri ve kar yedeklerinin oransal ve rakamsal artış gözlemlendiği, bilançonun aktifinde duran varlık yatırımlarının %75 oranında olduğu görülmektedir. Pasifte ise özkaynakların %22 ile yabancı kaynakların ise %78 olduğu, dönemin zarar ile kapatılmasındaki en önemli etkenlerden birinin satışların maliyeti olduğu tespit edilmiştir. Mali yapı ile ilgili oranlardan özsermayenin toplam aktife oranı %22, özsermaye /toplam borç oranının ise 0,285 olduğu belirlenmiştir. Devir hızları incelendiğinde, toplam varlık devir hızı ve çalışma sermayesi devir hızları aktif varlık kullanımındaki etkinliğin iyi kabul edilebileceğini göstermektedir. Özsermaye devir hızı bakımından da sektörün iyi sayılabilecek konumda olduğunu söyleyebiliriz.

Faaliyet oranlarında devir hızları hesaplanmaktadır. Devir hızlarına bakıldığında ise toplam varlık devir hızı ve çalışma sermayesi devir hızları aktif varlık kullanımındaki etkinliğin iyi kabul edilebileceğini göstermektedir. Özsermaye devir hızı bakımından da sektörün iyi sayılabilecek konumda olduğunu söyleyebiliriz.

Sektörde duran varlık yatırımlarının artışı kapasite olarak büyümeyi göstermektedir. Ancak karlılıktaki gerileme meydana gelen çevre ülkelerdeki siyasi karmaşalar nedeniyle satışlarda meydana gelen düşüşle izah edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Akdoğan , N., & Tenker , N. (1998). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Yayınevi.
2. Akgüç , Ö. (2013). *Mali Tablolar Analizi*. İstanbul: Arayış Basın ve Yayın.
3. Aydın , N., Başar, M., & Coşkun, M. (2015). *Finansal Yönetim*. Ankara: Detay.
4. Aydın, N., Başar, M., & Coşkun, M. (2014). *Finansal Yönetim*. Ankara : Detay.
5. Brigham, E. F., Akt. Akmut, Ö., & Akt.Sarıaslan, H. (1999). *Finansal Yönetimin Temelleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
6. Ceylan , A., & Korkmaz, T. (2018). *İşletmelerde Finansal Yönetim*. Bursa: Ekin Yayınevi.
7. Gücenme, Ü. (2005). *Mali Tablolar Analizi ve Enflasyon Muhasebesi*. İstanbul: Aktüel Yayınları.
8. Hitcner, J. R. (2003). *Financial Valuation Applications and Models*. New Jresy: John Wiley&Sons,Inc.
9. Karapınar, A., & Ayıkoğlu, F. (2013). *Finansal Analiz: Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ile Uyumlu*. Ankara : GAzi Kitabevi.
10. Osteryoung, J., Constand, R., & Nast, D. (1992). *Financial Ratios in Large Public and Small Private Firms*. Journal of Small Business Management.
11. Özdemir, M. (1997). *Finansal Yönetim*. Ankara: Gazi.
12. Sarıaslan, H., & Erol, C. (2008). *Finansal Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
13. Savcı, M. (2009). *Mali Tablolar Analizi*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
14. Türko, R. (1999). *Finansal Yönetim*. İstanbul: Alfa Yayınevi.

GSM OPERATÖRLERİ ÇAĞRI MERKEZLERİNİN HİZMET KALİTESİNİN MARKA SADAKATİNE ETKİSİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ THE EFFECT OF SERVICE QUALITY OF GSM OPERATORS CALL CENTERS ON BRAND LOYALTY

T. Şükrü YAPRAKL

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Başak GÜL

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Kullanım oranı hızla yaygınlaşan cep telefonu kullanımı ülkemizde faaliyet gösteren GSM operatörleri için önemli bir pazar olmuştur. Teknolojinin hızla gelişmesiyle firmaların müşterilerine sundukları çağrı merkezleri hizmetleri de daha fazla önem kazanmıştır. Firmalar artık kullanıcıların operatörleri ile alakalı hemen hemen bütün istek ve ihtiyaçlarını çağrı merkezleri aracılığı ile karşılamaktadırlar. Bu bağlamda GSM operatörü firmaları artan iç ve dış rekabet koşullarında müşterilerinin beklentileri doğrultusunda bir hizmet kalitesi yaklaşımı belirlemek ve bunu çalışanlarına da benimsetmek mecburiyetindedirler. Sunulan hizmetin müşteriler tarafından ideal bir çağrı merkezi beklentilerini karşılaması veya bu beklentilerin üzerinde olması operatör firmalarının başarısına aynı zamanda da kullanıcıların marka sadakatine etkisi için son derece önemlidir.

Bu çalışmada, GSM operatörlerinin hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi SERVQUAL ölçüm modeli ile belirlenmeye çalışılmıştır. Erzurum ili merkezinde ikamet eden bireylerin katılımı ile araştırma kapsamında toplam 400 anket ile değerlendirme yapılmıştır. Anket uygulaması sonucu elde edilen veriler, SPSS 18 istatistik programında analiz edilmiştir. Katılımcıların frekans dağılımları incelenmiş, güvenilirlik testleri ve çoklu regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda, hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi olduğunun sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hizmet Kalitesi, Marka Sadakati, SERVQUAL*

ABSTRACT

The rate of use of mobile phones has become an important market for GSM operators operating in our country. With the rapid development of technology, the call center services offered by the companies to their customers have gained more importance. Companies now meet almost all requests and needs of the users related to their operators through call centers. In this context, GSM operator firms are obliged to determine a service quality approach in line with the expectations of their customers under increasing internal and external competition conditions and to adopt it to their employees. The service offered by the customers to meet or exceed expectations of an ideal call center is also very important for the success of operator companies as well as for the impact of users on brand loyalty.

In this study, the effect of service quality of GSM operators on brand loyalty is determined by SERVQUAL measurement model. With the participation of individuals residing in the center of Erzurum, a total of 400 questionnaires were used in the survey. The data obtained as a result of the questionnaire were analyzed in SPSS 18 statistical program. Frequency distributions of the participants were examined, reliability tests and multiple regression analyzes were performed. As a result of the research, it was concluded that the quality of service had an effect on brand loyalty.

Keywords: *Service Quality, Brand Loyalty, SERVQUAL*

GİRİŞ

Hızlı küreselleşme ile birlikte artan rekabet, artan müşteri bilinci ürünlerin fiyatlarına olan duyarlılık özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların değişen müşteri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda faaliyetlerine yön vermelerine mecbur bırakır. Müşteri odaklı bu yeni anlayış ile beraber firmalar müşterilerine daha kaliteli ürün ve hizmet yanında daha düşük fiyat sunmak zorundadır.

Firmaların ürettiği değerın müşteri tarafından tercih edilmesi işletme açısından büyük bir öneme sahiptir. Aynı şekilde, müşteriler açısından da firmalar tarafından oluşturulan değerlerin müşterinin tercihine uygun olması önemlidir (Erk, 2009:1).

Firmaların müşteri ilişkilerinde en önemli konulardan biri ürettikleri markaya veya sundukları hizmetlere sadık müşteri oluşturmaktır (Günaydın, 2015:20). Marka sadakati kavramı, tüketicinin sadece içinde bulunulan zaman değil gelecek dönemlerde de belirli bir markayı tercih etmesi olarak açıklanır (Doğru ve Koçer, 2016:134). Markanın algılanması, markayı hedef müşterinin değerlendirmesine olanak sağlayan önemli faktörlerden biridir. Bu nedenle şirketler için olumlu algılanan başarılı bir marka değeri oluşturmak önemlidir. Çünkü değerli bir marka, marka sadakatini sağlamak ve dolayısıyla rekabetçi ortamda sürdürülebilir, uzun vadeli müşteri ilişkilerini oluşturur (Durgut, 2010:1).

Hizmet işletmelerinde üretim ile tüketimin aynı zamanda olması nedeniyle üretimdeki yanlışlar kusurlu hizmet şeklinde doğrudan tüketiciye yansımaktadır. Böylece tüketici memnuniyetsizliği ortaya çıkabilmektedir (Günaydın, 2015:21). Bu durum çağrı merkezi hizmetleri için de geçerlidir. Bir müşterinin çağrı merkezi ile görüşmesi sırasında aldığı hizmetten yaşadığı memnuniyetsizliğin onarılması söz konusu olmayabilir. Dolayısıyla operatörler, çağrı merkezi hizmet üretimini sıfır hata ile müşterisinin tatmin duygusunu üst düzeyde tutarak gerçekleştirmelidir. Müşteriler tatmin olduklarında ve kuruluşa güven duyduklarında sadakat derecesi artabilmektedir. Yoğun rekabet koşulları, teknolojinin hızlı gelişmesi, sadakati sağlamada yaşanan zorluklar GSM operatörü firmalarının da müşteri ilişkilerini az ya da çok etkilemektedir. Piyasa şartlarının olumsuz yönlerinden en az etkilenmek için müşteri ilişkileri her firma için vazgeçilmez çalışma alanı olmalıdır.

Bu kapsamda çalışmanın amacı, GSM operatörleri çağrı merkezlerinin hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisi incelenmektedir. Çalışmada öncelikle hizmet kalitesi, SERVQUAL ölçüm modeli, marka sadakati kavramları ile ilgili literatür incelemesi yapılmıştır. Sonrasında çalışmanın amacı, yöntemi, sınırları, kullanılan ölçekler, model ve hipotezler hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da araştırmada ulaşılan bulgulara ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Hizmet Kalitesi

Bu bölümde kalite, hizmet, hizmet kalitesi kavramları açıklanmıştır. Hizmet kalitesinin boyutları ve Servqual ölçüm modeli ele alınmıştır.

1.1. Kalite, Hizmet ve Hizmet Kalitesi

Kalite: Kalite kavramı, hemen her sektörde ve fonksiyonda çok kullanıldığı için sadece aşinalık nedeniyle herkes tarafından bilindiği sanılan toplumda da sık sık kullanılan bir kavramdır. Fakat bu kavramın günümüzdeki önemi çok az miktarda kişi veya kurum gerçek anlamda değerlendirmektedir. Müşterinin kendisine sunulan tatmin olma derecesiyle önemli ölçüde ilgilidir. Standartlara uygunluk olarak tanımlanan geleneksel kalite tanımlarının üzerinde kalite; “müşterinin beklentilerine uygun olmaktır“ müşterinin iyi algılamasını sağlamaktır (Demirkan ve Karadeniz, 2015:34). Kalite zor ve belirsiz bir yapıdır. Tüketiciler tarafından kalite ve ihtiyaçlar kolayca ifade edilememektedir (Parasuraman vd.,1985). Kalite kavramını Crosby (1979) tarafından istenilen özelliklere uygunluk derecesi olarak tanımlanmıştır (Şentürk ve Eker, 2017:56). Kotler ve Armstrong kaliteyi performans ve uygunluk olarak iki başlıkta açıklamıştır. Performans kalitesi ürünün işlevini yerine getirdiği sınırı göstermektedir. Uygunluk kalitesi ise, ürünün dizaynına uygunluk derecesinin göstermektedir (Can, 2016:65). Kaliteyi, bir ürün ya da hizmetin değeri, müşteri beklentilerini karşılamak veya beklentilerin ilerisine geçmek olarak açıklayan tanımlara da rastlanabilir (Ergi, 2012: 27).

Hizmet: Sistematik ve teknik olarak 1700’lü yıllardan itibaren gelişen ve incelenen hizmet kavramı, insanların beraber yaşamalarının doğal bir sonucu olarak yaşamamızın her kademesinde değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kotler hizmetleri, tüketildiğinde somut bir mala sahip olunamayan, bir tarafın diğerine sunduğu mülkiyeti gerekli kılmayan soyut faaliyetlerden meydana gelen ürün çeşidi olarak tanımlanmıştır (Sayım, Aydın, 2015:1). Ya da İnsanlar ve makineler tarafından sunulan, fiziki varlığı olmayan ve tüketicilere fayda sağlayan ürünlerdir. Grönroos hizmeti (1984), “üretim ile

tüketimin eş zamanlı gerçekleştiği bir faaliyet“ olarak açıklamıştır. Hizmetleri ürün ve mamullerden ayıran özellikler ise; hizmetlerin değişken olması, bölünemez olması soyut olması ve dayanıksız olmasıdır (Şentürk ve Eker, 2017:56). Hizmet depolanamaz, taşınamaz nitelikte, mülkiyet hakkı olmayan, üretim ve tüketimin aynı zamanda yapıldığı ürünlerdir (Karadeniz ve Demirkan, 2015:247). Ayrıca hizmet bazı yazarlar tarafından tüketici ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla meydana getirilen maddi niteliği olmayan ürünler olarak da tanımlanmıştır (Rahman, Erdem ve Devebakan , 2007:39).

Hizmet Kalitesi: Bu kavram çok boyutlu olması nedeniyle literatürde birçok tanıma yer verilmiştir. Hizmet kalitesi, genel olarak, firmaların, müşterinin beklenti düzeyine göre hizmet sunma yeteneklerini ifade eder (Firend ve Masoumeh, 2014:300). Hizmet kalitesi, hizmet firmaları tarafından müşteri algı ve beklentilerini karşılayabilme ve aşabilme yeteneğidir (Wang ve shieh, 2006:195). Bu tanım bağlamında hizmet kalitesinin, kalitenin tüketici tarafından algılanan performans seviyesi veya hizmetin tüketiciyi tatmin etme düzeyi olarak açıklanabilir. Hizmet kalitesinin çok boyutlu bir kavram olması, kesin tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Hizmet kalitesini, müşteri beklentilerini karşılayabilme, istek ve ihtiyaçlarını tanımlayabilme derecesi olarak ifade edilebilir. Başka bir tanımda hizmet kalitesi, performans ve ideal standartlar arasındaki karşılaştırma olarak da ifade edilebilir. Hizmet kalitesi, sunulan hizmetin tüketicinin istek ve beklentisini karşılama ve aşma düzeyi olarak da tanımlanabilir (Can, 2016:66).

Parasuraman ve arkadaşları hizmetin soyut olması nedeniyle hizmet kalitesi yerine algılanan hizmet kalitesi kavramını kullanmışlardır. Algılanan hizmet kalitesi de müşterilerin hizmetten beklentileri ile deneyimledikleri hizmetin kıyaslaması sonucu oluşmaktadır (Ateş, 2018:26). Grönroos (1984) hizmet kalitesi düzeyini teknik kalite ve fonksiyonel kalite olarak iki geniş açıdan ele almıştır. Teknik kalite müşterinin hizmet karşılığında ne aldığı, fonksiyonel kalite ise nasıl aldığı şeklinde tanımlanmıştır (Giovanis, Zondiros ve Tomaras, 2014:237).

Yukarda belirtilen tanımlardan hareketle, müşterinin hizmeti satın aldıktan sonra hizmetten sağladığı faydanın kendisinde yarattığı duygu olup, söz konusu hizmetin tatmin derecesini ifade etmektedir. Dolayısıyla hizmet kalitesinin bileşenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Şenel, Özkara ve Şenel, 2014:67):

- Alıcıların ihtiyaç ve beklentileri
- Bu doğrultuda hizmette bulunması gereken özellikler
- Hizmetin bu özellik ve niteliklere sahip olma düzeyi.

1.1.2. Hizmet Kalitesi Boyutları ve SERVQUAL Ölçüm Modeli

Pazarlamacılar açısından oldukça önemli olan hizmet kalitesi, hizmet sektörünün ülke ekonomileri içindeki payı arttıkça daha da önemli olmaktadır. Toplumda genel olarak kaliteye karşı ilginin artmasında rol oynayan etkenlerin başında tüketici bilinç ve beklentilerindeki değişiklikler gelirken, bu ilgi artışı teknolojik değişiklikler ve rekabet ortamındaki değişimlerden meydana gelmektedir (Şentürk ve Eker, 2017:58). Aynı şekilde hizmetlerin gün geçtikçe büyüyüp çeşitlenmesi, hizmet işletmeleri arasında kıyasıya rekabet oluşturmaktadır. Bu noktada hizmet işletmelerinin rekabet gücüne sahip olmaları kaliteli hizmet vermeleri ile mümkün olmaktadır. Hizmet kalitesi yönetiminde başarı sağlamış işletmelerin yaptıkları uygulamaların incelenmesi, hizmet kalitesini geliştirmek için çaba gösteren diğer işletmelere de yol gösterici olabilmektedir. İyi hizmet sunmak ve hizmetin kalitesini yükseltmek için, çok büyük çabalar gösterilmektedir. İşletmeler artık ürettikleri ve sattıkları ürünlerle değil, verdikleri hizmetin üstünlükleri ve kalitesi ile varlıklarını sürdürebileceklerini ve pazar paylarını ancak bu şekilde büyütebileceklerinin farkında olmaya başlamışlardır (Aksu, 2012:29-30).

Hizmet paketi, müşteri tarafından üretildiği an tüketildiğinden müşteri bütün üretim süreci içerisinde işletme ile etkileşimde olup üretime katıldığından, müşteri sadece ürün kalitesinde olduğu gibi üretim sonrası ortaya çıkan kalite ile değil bütün üretim sürecindeki hizmet paketinin diğer unsurlarının kalitesiyle de ilgilenir. Hizmetin bu özelliği ile hizmet kalitesinin boyutları kavramı meydana gelmiştir (Sevimli, 2006:14).

Bazı akademisyen ve araştırmacıların geliştirmiş olduğu hizmet kalitesinin boyutları Tablo 1'de özetlenmiştir (Sevimli, 2006:15).

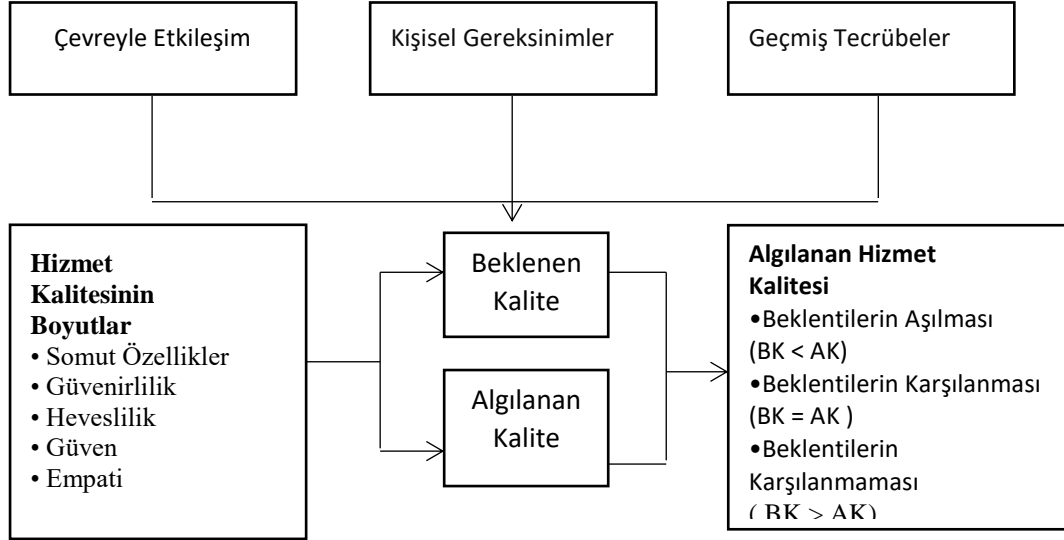
Tablo 1. Hizmet Kalitesi Boyutları

YAZARLAR	ÖNERİLEN BOYUTLAR
SASSER, OLSEN, WYCKOF (1978)	a. Üretimde kullanılan materyallerin niteliği b. Hizmetin yaratıldığı fiziksel atmosfer, araç, gereç vb. teknik olanaklar, c. Personelin tutum ve davranışı
LEHTINEN (1983)	1. Üç boyutlu yaklaşım a. Fiziksel kalite b. Etkileşim kalitesi c. Şirket kalitesi 2. İki boyutlu yaklaşım a. Süreç kalitesi b. Çıktı kalitesi
GRÖNROOS (1983)	a. Teknik kalite b. işlevsel kalite c. Firma imajı
PARASURAMAN, ZEITHAML VE BERRY (1985)	a. Güvenilirlik b. Heveslilik c. Yetenek d. Ulaşılabilirlik e. Nezaket f. İletişim g. İnanılabilirlik h. Güvenlik i. Müşteriyi tanıma/anlama j. Hizmet ortamı
NORMANN (1988)	Hizmet paketinin özellikleri: a. Değişir (soft) özellikler b. Değişmez (hard) özellikler

Literatürde en çok kullanılan modellerden biri Servqual hizmet kalitesi ölçüm modelidir. Müşterilerin beklenti ve algılarının karşılaştırılmasına dayalı servqual, geniş ölçüde kullanılan ve dikkate alınan bir ölçüm modelidir. Modelin geliştiricilerine göre hizmet kalitesi alanında firmanın güçlü ve zayıf taraflarını ortaya çıkaran bir araçtır (Savaş ve Kesmez, 2014:4). Parasuraman ve diğ.,(1988;1991;1993) tarafından geliştirilen Servqual hizmet kalitesi ölçeğinde 22 soru beş temel boyut yer almaktadır (Bülbül ve Demirer, 2008:182). Bu ifadelerin alakalı olduğu beş hizmet kalitesi boyutu için her iki bölüme dayalı olarak boşluk skorları hesaplanır. Müşteri beklenti ve algılarına yönelik ifadeler için kesinlikle katılmıyorum ile kesinlikle katılıyorum arasında 5-li likert ölçeği kullanılır (Savaş ve Kesmez, 2014:4). Yazarlara göre SERVQUAL ölçüm modeli, beklenen kalite ile algılanan kalite arasında oluşan farklılığa dayanır. Bu sebeple veriler birbirini izleyen iki ankette toplanmakta, ilkinde beklentiler ikincisinde algılamalar ölçülmektedir. Daha sonra elde edilen beklenti sonuçlarından algılama sonuçları çıkarılmasıyla hizmet kalitesi skoru analiz edilmektedir (Bülbül ve Demirer, 2008:182). Model üçü orijinal ikisi kombin boyut olmak üzere toplamda beş boyut olarak şu şekilde açıklanmıştır (Parasuraman vd., 1988:23, Dalgıç, 2013:25-24):

- **Fiziksel özellikler:** Fiziksel tesisler, ekipman ve personel görünümüdür. Somut nesnelerin, hizmet işletmesinin olumlu imajının güçlendirilmesinde önemli destekleri olmaktadır.
- **Güvenilirlik:** Söz verilen hizmeti güvenilir ve doğru şekilde yerine getirebilme becerisidir. Hizmetin zenginliği, teslim kolaylığı, fiyatı, sorun çözme vb. konularda söz verilen hizmetlerin kusursuz bir biçimde sunulması müşterinin işletmeye duyduğu güveni belirler.
- **Yanıt verilebilirlik (heveslilik) :** Müşterilere yardım etme ve hızlı hizmet sağlama isteğidir. Çalışanların müşterilere hizmetin başlangıcından sonuna kadar ilgilenmesi, hizmetin hızlı sunulması ve müşterilerin sorun veya sorularına her zaman cevap verilmesi bu boyutu kapsamaktadır.
- **Güvence:** Çalışanların bilgili ve nazik olmaları. Müşterilere güven verme yeteneğidir.
- **Empati:** Firmanın kendisini müşterinin yerine koyması ve kişiye özel ilgi göstermesidir. Empati, hizmeti sunanların, hizmet için talepte bulunanları kendilerinin yerine koyabilmelerini, müşterilerin düşüncelerine saygı göstermelerini ve müşterilerin her birine duyarlı davranarak bireysel özen göstermelerini içermektedir.

Parasuraman vd., tarafından on boyutlu ölçek geliştirilmiştir. Daha sonra yaptıkları analizlerde yedi özgün boyutun (iletişim, güvenilirlik, yetkinlik, nezaket, müşteri tanıma, erişim) son iki boyutu (güvence ve empati) temsil eden öğeler içerdiği sonucuna vararak hizmet kalitesindeki on boyutu beş boyut olarak ele almışlardır (Parasuraman vd., 1988:23-24).

AK: Algılanan Kalite **BK:** Beklenen Kalite

Kaynak: (Parasuraman vd., 1985:48), (Hotamışlı, Eleren, 2011:225)

Şekil 1: Algılanan Hizmet Kalitesi Belirleyicileri

Hizmet sağlayan kurum ve kuruluşların müşteri beklentilerini karşılayamamalarının altındaki temel sebepler aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır. Bu sebeplerden dolayı oluşabilecek beklenti-memnuniyet arasındaki farklar, boşluk modelini oluşturur (Yılmaz, Filiz ve Yaprak, 2007:303).

Boşluk-1 : Müşteri beklentileri ile yönetimin müşteri beklentilerini algılaması arasındaki fark.

Boşluk-2 : Yönetimin müşteri beklentilerini algılaması ile hizmet kalitesi standartları fark.

Boşluk-3 : Hizmet kalitesi standartları ile hizmet performansı arasındaki fark.

Boşluk-4 : Hizmet sunumuna ilişkin verilen sözler ile gerçek hizmet sunumu arasındaki fark.

Boşluk-5 : İlk 4 boşluk 5. Boşluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Beklenen hizmet ile algılanan hizmet arasındaki farktır (Sarıışık ve Dikkaya, 2015:39-40).

2. Marka Sadakati

Tüketici-marka ilişkisi, marka sadakatının oluşması için kritik bir öneme sahiptir (Şahin, Zehir ve Kitapçı, 2011:1291). Marka, günümüzde hem tüketiciler hem de işletmeler açısından oldukça önemli bir kavramdır (Duran, 2005:5). Kotler'e göre marka, üreticilerin veya satıcıların ürünlerinin kimliğini belirleyen ve rakiplerinden ayırt eden bir isim, simge, şekil veya bunların bütünüdür. Başka bir tanımına göre marka, herhangi bir işletme tarafından üretilerek bir veya daha fazla aracı işletme tarafından piyasaya sunulan hizmetlere bir kimlik kazandıran, ürünleri rakiplerinden özel kılan, bir terim, sembol, şekil ya da bunların bir bütünüdür (Yılmaz, 2005:259).

Tüketiciler ihtiyaçlarını gidermeye yönelik satın alımlarda, ürünün markalı olmasını markasız ürünlere daha fazla tercih eder. Yapılacak satın alımlarda, uzun vadeli kullanım ve yüksek fiyatlı bir ürün için satın alım yapılacak ise markalı ürünlerin tüketici tercihi aşamasında etkisi daha da fazla olabilir. Bunun nedeni ise markanın tüketiciye sağladığı faydadır. Şöyle ki (Yılmaz, 2005:259);

1. Markalar güven verirler. Belirli bütçesi olan tüketiciler, bilmedikleri markasız ürünleri tercih ederek risk almak istemezler.
2. Markalı ürünler, tüketiciler tarafından markasız ürünlere göre daha kaliteli algılanır ve tercih edilir.

3. Markalar, tüketiciler tarafından ürünlerin tanınmasını sağlar ve satın alma sırasında hızlı seçim yapmalar.
4. Markalar ürün hakkında tüketicilere bilgi sağlar. Önceki kullanımlardan dolayı markalar sonraki satın alımlarda inanç ve tutumları etkiler.
5. Markalı ürünler, tüketiciye garanti ve koruma sağlar.

Bir müşterinin bir ürünü ya da hizmeti satın alması için iki güdü vardır. Birinci güdü, müşterinin belli bir indirimden elde ettiği yarar, ikinci güdü ise müşterinin bir ürüne veya hizmete yönelik duygusal bağlılığı ya da bağlılığı olarak açıklanabilir. Birinci güdünün tatmini belli bir zamanı kapsamaktadır ve indirim geçersiz olduğunda bitmektedir. Sadakatle ilişkili olan ikinci güdü ise, müşterilerin kendileri için özel kabul ettikleri ürün veya hizmetlerle ilişkisini etkilemektedir. İşletmeler daha çok ikinci güdüye yönelik tutundurma faaliyetlerinde bulunurlar. Gerçek sadakatın dayanak noktası, bireyin mantıksal ve duygusal ihtiyaçlarının tüketicilerin önem verdiği ortamlarda karşılanıp karşılanmadığıdır (Çatı ve Koçoğlu, 2008:169).

Sadakat değer verilen bir ilişkiyi devam ettirme isteğini ve ona olan inancı ifade etmektedir. Başka bir tanıma göre sadakat, bir kişinin bir ilişkiyi güçlendirmek amacıyla bir yatırım veya kişisel fedakarlık yapma isteğidir. Bir müşteri için ise kendisine iyi davranan ve uzun vadede ona iyi bir değer veren işletmeye, bu işletme herhangi bir satın alımda en iyi fiyatı sunmasa da bağlı kalmak anlamına gelmektedir (Review, 2013:204).

Marka sadakati ile ilgili ise literatürde birçok tanım yer almaktadır. Marka sadakati, tüketicilerin daha önceden satın alıp deneyimledikleri bir markayı satın almayı devam ettirme eğilimi veya tüketicinin belirli bir süre de bir ürün grubu içinde yer alan bir ya da birden fazla markaya karşı takındığı olumlu tutum ve davranışsal tepki olarak tanımlanmıştır (Onaran, Bulut ve Özmen, 2013:42). Başka bir tanımda marka sadakati, tüketicinin almış olduğu üründen ve markanın vermiş olduğu hizmetten tatmin olması sonucunda aynı üründen tekrar satın alma isteğidir. Hatta takip eden satın alımlarda ek fiyatlandırmaya katlanabilecek şekilde o markaya bağlılık şeklinde de ifade edilebilir (Ülker Demirel ve Yıldız, 2015:86). Day'ın (1969) yapmış olduğu tanım diğer tanımlardan farklılık gösterir. Day'ın tanımında marka sadakati gerçek ve sahte olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel olarak zorunluluktan veya alışkanlıktan kaynaklanan tekrar satın almalar sahte marka sadakatidir. Bir markanın alternatiflere rağmen tercih edilmesi, söz konusu markanın bulunamaması durumunda satın alma faaliyetinden vazgeçilmesi, markaya karşı duygusal bağ kurulması gibi örnekler ise gerçek marka sadakatini ifade etmektedir (Özaltın Türker ve Türker, 2013:52-53).

Marka sadakati ile ilgili altı koşuldan söz edilebilir. Bu koşullara göre marka sadakati (Köse, 2015:19)

- Tesadüfi değil bilinçlidir.
- Davranışsal bir tepkidir.
- Belirli bir zaman sürecinde oluşur.
- Karar alma birimleri tarafından gerçekleştirilir.
- Bir veya daha fazla alternatif markanın bulunduğu bir ortamda gerçekleşir.
- Psikolojik bir sürecin fonksiyonudur.

Oliver'a göre, marka sadakati bilişsel sadakat, duygusal sadakat, çabasal sadakat ve eylemsel sadakat boyutlarından oluşmaktadır. Bilişsel sadakate göre, tüketiciler marka ile ilgili edindikleri bilgilere veya marka ile ilgili yaşadıkları deneyimlere bağlı olarak bir marka için tercihte bulunurlar. Duygusal sadakat, tüketicilerin markayı beğenmeleri ve o markadan memnun kalmaları sonucunda meydana gelir. Çabasal sadakat ise davranışsal bir sonuçtur. Çabasal sadakatin olduğu durumda, tüketicinin markayı tekrar satın alma niyet ve isteği oluşmaktadır. Son olarak, eylemsel sadakatte tüketicinin satın alma isteği ve niyetinin satın alma davranışına dönüşmesidir (Aşkın ve İpek, 2016:81)

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada amaç; GSM operatörleri çağrı merkezleri tarafından sunulan hizmet kalitesi algısını oluşturan SERVQUAL (Parasuraman 1985) ölçeğini kullanarak katılımcıların operatörlere karşı göstermiş oldukları marka sadakatini incelemektir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kapsamını, Erzurum merkez ilçelerinde yaşayan GSM operatörü çağrı merkezleri ile görüşme yapmış olan kullanıcılar oluşturmaktadır. Toplamda 400 anket uygulanmıştır. Yapılan inceleme sonucunda eksik veya hatalı doldurulan anket bulunmadığı için 400 katılımcının bütün verileri analizlere tabi tutulmuştur.

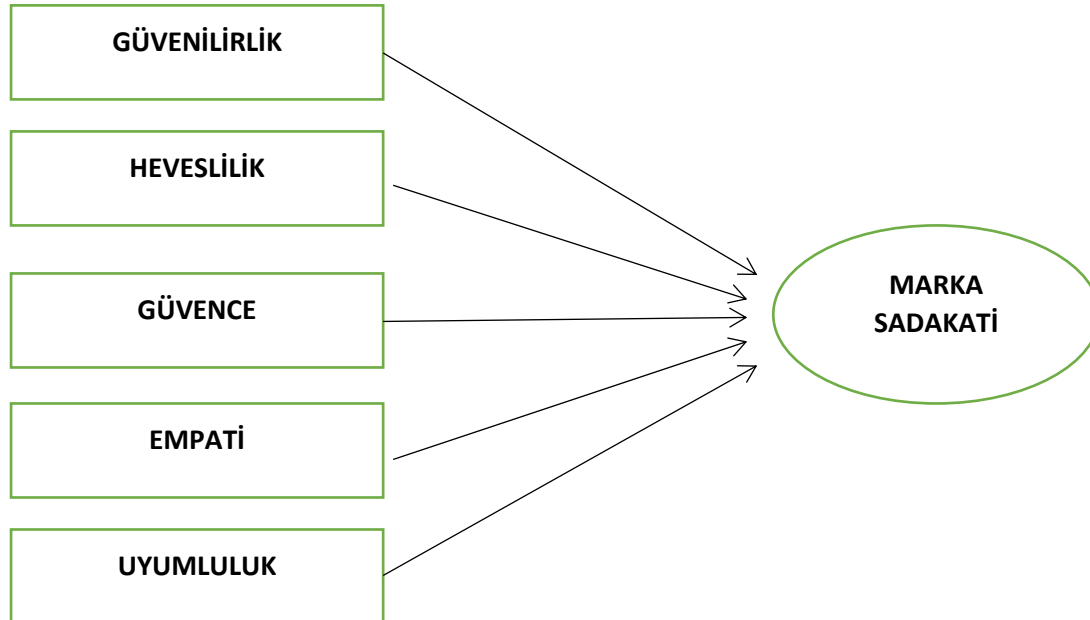
Araştırmada verilerini toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kullanıcıların hangi GSM operatörünü tercih ettiklerine ilişkin marka isimleri yer almaktadır. İkinci bölümde hizmet kalitesine dair 23 soru 5'li likert tipi ölçek sorusu olarak yöneltilmiştir. (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4= katılıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Üçüncü bölümde, 5'li likert ölçeğinin kullanıldığı marka sadakatine yönelik 7 soru bulunmaktadır. Son bölümde ise araştırma modeli dışında sorulan demografik özelliklere ait ifadelerdir.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek İsmi	Soru Sayısı	Kaynak
Güvenilirlik, Heveslilik, Güvence, Empati	18	Parasuraman(1985)
Uyumluluk	5	Ergi(2012)
Marka Sadakati	7	Erk(2009)

3.4. Araştırma Modeli

Araştırma modeli bağımsız değişkenleri (Parasuraman 1985) SERVQUAL ölçeğinin hizmet kalitesi boyutlarından oluşmuştur. Orijinal hizmet kalitesi boyutları; fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güvence ve empati ifadelerinden oluşmaktadır. Ancak bizim çalışmamız çağrı merkezleri hizmet kalitesini kapsamaktadır. Çağrı merkezlerinin fiziksel özellikleri katılımcılar tarafından değerlendirilemeyip çalışmamıza katkı sağlamayacağından araştırma modelimizden çıkarılarak, hizmet

kalitesine olumlu yönde etki edeceğini düşündüğümüz uyumluluk boyutu ilave edilmiştir. Farklı bir çalışmanın ölçeğinden kullanılan uyumluluk boyutunun sekiz ifadesinden beşi ölçeğimize eklenmiştir. Çıkarılan üç ifade ölçekteki diğer değişkenler tarafından karşılandığı için ilave edilmemiştir.

3.5. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₁: Hizmet kalitesi ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a}: Güvenilirlik ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Heveslilik ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c}: Güvence ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1d}: Empati ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1e}: Uyumluluk ile marka sadakati arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmaya katılan 400 katılımcıdan alınan cevaplar üzerinde analizler yapılmıştır. Verilerin analizinde SPSS 18.0 istatistik programı kullanılmış, kullanılan analiz yöntemleri ise; aritmetik ortalama, standart sapma, güvenilirlik testi ve çoklu regresyon analizidir. Verilerin elde edilmesinde anket tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

4.1. Demografik Özellikler

Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Demografik Özellikler

	Frekans(f)	Yüzde(%)
CİNSİYET		
Kadın	208	52,0
Erkek	192	48,0
MEDENİ DURUM		
Evli	160	40,0
Bekar	240	60,0
YAŞ		
18-27	194	48,5
28-37	83	20,8
38-47	55	13,8
48-57	44	11,0
58-67	18	4,5
68 ve üstü	6	1,5
GELİR		
1000 TL ve altı	130	32,5
1001-2000 TL	44	11,0
2001-3000 TL	109	27,3
3001-4000 TL	57	14,3
4001-5000 TL	28	7,0
5001 ve üstü	32	8,0
EĞİTİM		
İlkokul	13	3,3
Ortaokul	15	3,8
Lise	86	21,5
Üniversite	252	63,0
Lisans Üstü	34	8,5
MESLEK		
Memur	81	20,3
Emekli	15	3,8
Ev Hanımı	23	5,8
Öğrenci	125	31,3
İşçi	38	9,5
Özel Sektör Çalışanı	67	16,8
Serbest Meslek	19	4,8
Diğer	32	8,0

Bu sonuçlar doğrultusunda cevaplayıcıların çoğunluğunun 18-27 yaş aralığında, üniversite düzeyinde eğitim almış ya da halen almakta olan, çoğunlukla öğrenci, 1000 TL ve altı gelire sahip erkek ve kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

4.2. Katılımcıların Operatör Tercihleri

Cevaplayıcıların kullandıkları operatörlerin rakamsal değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Operatör Tercihleri

	Frekans(f)	Yüzde(%)
Turkcell	127	31,8
Vodafone	116	29,0
Türk Telekom	150	37,5
Diğer	7	1,8

Cevaplayıcıların tercih ettikleri operatörler doğrultusunda Türk Telekom marka GSM operatörü kullanan kullanıcıların daha fazla olduğu görülmektedir.

4.3. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Boyutlarının Değerlendirilmesi

4.3.1. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Güvenilirlik Boyutuna İlişkin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan güvenilirlik boyutu değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Güvenilirlik Boyutuna Yönelik Algıları

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri tarafından verilen sözler tam zamanında yerine getirilir.	2,95	1,149
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri müşterilerinin problemlerini çözme konusunda güven vericidir	3,08	1,109
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri güvenilirlerdir.	3,28	1,115
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri vaat edildiği şekilde hizmetlerini yerine getirir.	3,18	1,093
Çağrı merkezi görüşmelerinde kayıt edilen bilgiler güven içindedir.	3,49	1,112

“Çağrı merkezi görüşmelerinde kayıt edilen bilgiler güven içindedir.” ifadesi 3,49 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 2,95 ortalama ile “çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri tarafından verilen sözler tam zamanında yerine getirilir.” ifadesi en düşük değere sahiptir.

4.3.2. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Heveslilik Boyutuna İlişkin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan heveslilik boyutu değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Heveslilik Boyutuna Yönelik Algıları

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri bir hizmetin tam olarak ne zaman verileceğini müşterilerle paylaşır.	3,25	1,143
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri müşterilerine hızlı hizmet sunar.	3,06	1,158
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri her zaman müşterilerine yardımcı olmak isterler.	3,42	1,096
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri yoğun dahi olsa müşterilerinin acil taleplerine cevap verir.	2,72	1,221

“Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri her zaman müşterilerine yardımcı olmak isterler.” ifadesi 3,42 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 2,72 ortalama ile “Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri yoğun dahi olsa müşterilerinin acil taleplerine cevap verir.” ifadesi en düşük değere sahip olmuştur.

4.3.3. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Güvence Boyutuna İlişkin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan güvence boyutu değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: Katılımcıların Güvence Boyutuna Yönelik Algıları

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri çalışanları güven duygusu uyandırır.	3,11	1,133
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri ile müşteriler arasında gerçekleşen işlemlerde kendilerini güvende hissederler.	3,23	1,056
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri çalışanları müşterilerine her zaman kibardır.	3,57	1,147
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri çalışanları müşterilerin sorularına cevap verebilecek bilgiye sahiptirler.	3,37	1,149

“Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri çalışanları müşterilerine her zaman kibardır.” ifadesi 3,57 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 3,11 ortalama ile “Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri çalışanları güven duygusu uyandırır” ifadesi en düşük değere sahiptir.

4.3.4. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Empati Boyutuna İlişkin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan empati boyutu değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Katılımcıların Empati Boyutuna Yönelik Algıları

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri her müşteri ile tek tek ilgilenir	3,37	1,130
Çağrı merkezi müşteri hizmetlerine talep ettiğim saatlerde ulaşabilirim.	2,98	1,280
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri her müşteri ile yakından ilgilenir	3,24	1,105
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri müşterilerinin menfaatini her şeyin üstünde tutarlar.	2,74	1,151
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri çalışanları müşterilerinin özel isteklerini anlarlar	2,92	1,134

“Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri her müşteri ile tek tek ilgilenir” ifadesi 3,37 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. “Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri müşterilerinin menfaatini her şeyin üstünde tutarlar” ifadesi ise 2,74 ortalama ile en düşük değere sahip olmuştur.

4.3.5. Katılımcıların Hizmet Kalitesi Uyumluluk Boyutuna İlişkin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan uyumluluk boyutu değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Katılımcıların Uyumluluk Boyutuna Yönelik Algıları

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri hizmetleri, müşteri sınırlendiğinde sakin ve uygun bir şekilde davranmalıdır.	4,12	1,103
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri temsilcisi sorunu yalnızca teknik terminoloji paralelinde açıklamamalıdır.	3,82	1,078
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşterilerin çağrı aktarma araları kısa olmalıdır.	4,16	1,020
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri temsilcisi müşterinin görüşme süresince değişen ruh haline uygun davranmalıdır.	3,99	1,097
Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri temsilcisi müşterinin bilgi seviyesini göz önünde bulundurarak bilgi vermelidir.	4,01	1,177

“Çağrı merkezi görüşmelerinde müşterilerin çağrı aktarma araları kısa olmalıdır” ifadesi 4,16 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 3,82 ortalama ile “Çağrı merkezi görüşmelerinde müşteri temsilcisi sorunu yalnızca teknik terminoloji paralelinde açıklanmalıdır” ifadesi en düşük değere sahiptir.

4.3.6. Katılımcıların Marka Sadakatine İlişkin Değerlendirmeleri

Çalışma kapsamında yer alan marka sadakati ifadesi değişkenlerinin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: Katılımcıların Marka Sadakatine Yönelik Algıları

	Ortalama Değer	Standart Sapma
İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM işletmesini soranlara tavsiye ederim.	3,19	1,118
İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM operatörü iletişim konusunda her zaman ilk tercihimdir.	3,20	1,102
İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM operatörü hakkında eş, dost ve yakınlarıma olumlu şeyler söylerim.	3,17	1,126
Arkadaşlarımı ve yakınlarımı, İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM operatörünü kullanmaları konusunda ikna etmeye çalışırım.	2,63	1,117
İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM operatörünü gelecekte de kullanmayı tercih edebilirim.	3,19	1,100
İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM işletmesi, konuşma ve mesaj ücretlerini artırsa da onu kullanmaya devam ederim.	2,43	1,335
Rakipleri fiyat avantajı sağlasa bile GSM hizmetlerinden yararlandığım işletmeyle çalışmaya devam ederim.	2,52	1,299

“İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM operatörü iletişim konusunda her zaman ilk tercihimdir“ ifadesi 3,20 ortalama ile en yüksek değere sahiptir. 2,43 ortalama ile “İletişim hizmetlerinden yararlandığım GSM işletmesi, konuşma ve mesaj ücretlerini artırsa da onu kullanmaya devam ederim“ ifadesi en düşük değere sahiptir.

4.4. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirliklerinin Belirlenmesi

Çalışmada kullanılan güvenilirlik düzeyleri için Cronbach’s Alpha değerlerine bakılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11: Güvenilirlik Analizi Bulguları

Değişkenler	Cronbach’s Alpha
Güvenilirlik(5)	0,870
Heveslilik(4)	0,775
Güvence(4)	0,813
Empati(5)	0,784
Uyumluluk(5)	0,806
Marka Sadakati(7)	0,883

“Cronbach Alpha“ değerinin ölçek çalışmalarında en az 0,70 ve üzeri olması gerektiği genel kabul görmüştür (Yapraklı, Noksan ve Ünalın, 2018:1867). Analiz sonucunda kabul edilen değer üzerinde sonuç vermesi, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.5. Araştırma Modelinin Test Edilmesi

Hizmet kalitesi boyutlarının ve hizmet kalitesinin marka sadakatine etkisini belirlemek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablolar halinde belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 12: Hizmet Kalitesi Boyutlarının Marka Sadakatine Etkisi

	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin standart hatası
	0,517	0,267	0,258	0,77

Model	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P
Regresyon	86,535	5	17,307	28,757	0,000
Artıklar	237,124	394	0,602		
Toplam	323,659	399			

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	P
	B	Standart Hata	Beta		
¹ Sabit	0,888	0,238		3,735	0,000
Güvenilirlik	0,219	0,062	0,220	3,508	0,001
Heveslilik	0,213	0,064	0,211	3,307	0,001
Güvence	-0,087	0,066	-0,087	-1,318	0,188
Empati	0,240	0,069	0,226	3,497	0,001
Uyumluluk	0,053	0,048	0,048	1,098	0,273

Bağımlı Değişken: Marka Sadakati

Bağımsız Değişken: Güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati, uyumluluk

Tablo 12’de görüldüğü gibi güvenilirlik, heveslilik, güvence, empati ve uyumluluk bağımsız değişkenleri marka sadakati olan bağımlı değişkendir. Değişimin % 26,7’ sini açıklamaktadır. Oluşturulan çoklu regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır. p değeri 0,000’dır. Yani regresyon modeli bir bütün olarak anlamlıdır.

Regresyon modelinin katsayıları ve anlamlılık değerlerine bakıldığında, sabit terimin katsayısı 0,888 olarak hesaplanmış ve p değeri 0,000 olarak belirtilmiştir. Bu durumda sabit terim anlamlıdır. Güvenilirliğin katsayısı 0,219 olarak hesaplanmıştır. p değeri 0,001 olarak hesaplanmıştır. 0,05’ten küçük olduğu için %5 anlamlılık derecesinde güvenilirlik marka sadakati üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir (B=0,219: p<0,05). Hevesliliğin katsayısı 0,213 olarak hesaplanmıştır. p değeri 0,001’dir. %5 anlamlılık derecesinde heveslilik marka sadakati üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir (B=0,213: P<0,05). Empatinin katsayısı 0,240 ve anlamlılık derecesi 0,001 olarak hesaplanmıştır. 0,05’ten küçük olduğu için empatinin marka sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür (B=0,240: p<0,05). Güvence ve uyumluluk boyutları marka sadakatini etkilememektedir (B=-0,087: p>0,05; B=0,053: P>0,05). Bu sonuçlar bağlamında H_{1a}, H_{1b}, H_{1d} hipotezleri kabul edilirken, H_{1c}, H_{1e} hipotezleri red edilmiştir.

Hizmet kalitesinin marka sadakati üzerindeki etkisinin incelenmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13: Hizmet Kalitesinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin standart hatası	
	0,486	0,236	0,234	0,78	
	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P
Regresyon	76,339	1	76,339	122,849	0,000
Artıklar	247,320	398	0,621		
Toplam	323,659	399			
Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	P
	B	Standart Hata	Beta		
¹ Sabit	0,661	0,206		3,203	0,001
Hizmet Kalitesi	0,672	0,061	0,486	11,084	0,000

Bağımlı Değişken: Marka Sadakati

Bağımsız Değişken: Hizmet Kalitesi

Tablo 13’te görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0,05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,236 olarak hesaplanmıştır. Buna göre hizmet kalitesi, modeldeki bağımlı değişken olan marka sadakatini %23,6 oranında açıklayabilmektedir. Hizmet kalitesi marka sadakatini pozitif yönde etkilemektedir (B=0,672: P<0,05). Bu sonuçlar bağlamında H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müşteri kavramı hizmet sektörünün varlığının en önemli sebebi olmuştur. Güçlü rekabet koşullarında varlığını sürdürme arzusundaki işletmeler tarafından müşterilerin algısında zamanla meydana gelen değişimler incelenmeye değer bulunmuştur. Teknoloji, ürün ve hizmet kalitesi kavramlarının neredeyse tüm firmalarda standart hale gelmesi, artık müşteri algısında marka kavramıyla yer edinme mecburiyeti olduğu görülmektedir (Karadeniz ve Demirkan, 2015:258).

Bu çalışmada; GSM operatörleri müşteri hizmetlerinin marka sadakatini sağlaması için hizmet kalitesi boyutlarından hangilerinin ne ölçüde önemli olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Literatür taraması sonucunda hizmet kalitesinin marka sadakati üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik çalışmalar olduğu fakat operatör çağrı merkezleri üzerine bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu amaçlarla yola çıkılan çalışmada, hem hizmet kalitesi ile marka sadakati hem de hizmet kalitesi boyutlarının marka sadakati ile arasındaki ilişkinin yönü ve düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmamız çağrı merkezlerini kapsadığı için çağrı merkezlerinin fiziksel özellikleri katılımcılar tarafından değerlendirilemeyip çalışmamıza katkı sağlamayacağından araştırma modelimizden çıkarılıp, hizmet kalitesine olumlu yönde etki edeceğini düşündüğümüz uyumluluk boyutu ilave edilerek marka sadakati ile ilişkisine bakılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre hizmet kalitesi boyutlarından güvenilirliğin, çağrı merkezlerinde müşteri sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu GSM operatör firmalarının müşteri ilişkilerine daha çok önem vererek, markalarına daha fazla sadık müşteri oluşturma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir. Diğer bir boyut olan hevesliliğin marka sadakati üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Çağrı merkezlerinden alınan hizmette müşteri hizmetlerinin istekli ve yanıt verilebilirliğinin yüksek olduğu kanısına varılmıştır. Empati boyutunun da yine marka sadakati üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Hizmet sektöründe gün geçtikçe artan rekabet, firmaları kişiye özel hizmetler sunmaya ve müşterilere özen göstermeye zorlamaktadır. Müşterileri elde tutmak için, onların ihtiyaçlarını anlayarak, bireysel özen göstermeye daha fazla dikkat edilmelidir. Araştırma bulgularına göre güvence ve uyumluluk boyutunun çağrı merkezi hizmetlerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan model ileride yapılacak çalışmalarda geliştirilerek, ankete yeni ifadeler eklenerek bir değişken daha katılması sağlanabilir. Farklı ürün, marka veya hizmetler ele alınarak konu ile ilgili literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

1. **Aksu, M. (2012).** Hizmet Kalitesinin Bir Unsuru Olarak Atmosferin Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Bozcaada'daki Otellerde Konaklayan Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı Doktora Tezi
2. **Aşkın,N. ve İpek,İ.(2016).** Marka Aşkının Marka Deneyimi ile Marka Sadakati Arasındaki İlişkiye Aracılık Etkisi, Ege Akademik Bakış Dergisi Cilt 16-Sayı 1. ss.79-94
3. **Ateş, Ü.(2018).** Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini, Marka Sadakati ve Müşteri Değeri Üzerindeki Etkisi: Katılım Ticaret Banka Müşterilerine Yönelik Bir Uygulama, Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi.
4. **Bülbül, H. & Demirel, Ö. (2008).** Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri Servqual ve Serperf'in Karşılaştırmalı Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 20. ss: 182
5. **Can,P. (2016).** Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği İle Ölçülmesi: Uşak Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Üzerine Bir Araştırma, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6 Sayı:1
6. **Çatı, K. ve Koçoğlu, C.M. (2008).** Müşteri Sadakati İle Müşteri Tatmini Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 19
7. **Dalgıç,A.(2013).** Hizmet Sektöründe Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Hizmet Kalitesini Etkileyen Faktörler: Antalya'da Hizmet Kalitesi Ölçümüne Yönelik Bir Uygulama, Adnan Menderes Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

8. **Demirkan, G., Karadeniz, M.(2015).** Lojistik İşletmelerde Müşteri İlişkileri Yönetiminde Algılanan Hizmet Kalitesinin Marka Sadakati Üzerine Etkisi , Deniz Harp Okulu Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü Deniz Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi .
9. **Doğru,S. ve Koçer,S.(2016).** Gsm Operatörü Kullanıcılarının Marka Sadakati Üzerine Bir İnceleme, Global Media Journal TR Edition, 6 (12)
10. **Duran, U.Ö. (2005).** Markanın Tüketici Davranışlarına Etkisi: Beyaz Eşya Sektörüne Yönelik Bir Uygulama, Trakya Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
11. **Durgut,M.(2010).** The Influence Of Communication, Image and Perceived Value On Customer Satisfaction and Brand Loyalty: A Study On GSM Operators, Marmara Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı(ing) Yüksek Lisans Tezi
12. **Ergi, A.(2012).** Çağrı Merkezleri Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti Üzerine Bir Pilot Araştırma, İstanbul Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
13. **Erk, Ç.(2009).** Müşteri İçin Değer Yaratma, Müşteri Sadakati Oluşum Süreci ve Şirket Performansına Etkileri Üzerine Araştırma, Trakya Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
14. **Firend A. Rasheed, Masoumeh F. Abadi (2014).** Impact of service quality,trust and perceived value on customer loyalty in Malaysia services industries, International Conference on Accounting Studies 2014, ICAS 2014, 18-19 August 2014, Kuala Lumpur, Malaysia
15. **Giovanis A.N., Zondiros D. ve Tomaras, P.(2014)** The antecedents of customer loyalty for broadband services: The role of service quality, emotional satisfaction and corporate image, Procedia - Social and Behavioral Sciences 148 (2014) 236 – 244
16. **Günaydın,Y.(2015).** Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisi: Aegean Dream Hotel Örneği, Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Dergisi 1(1)
17. **Hotamışlı, M. ve Elenen, A. (2011).** GSM Operatörlerinde Hizmet kalitesinin Servqual Ölçeği İle Ölçülmesi: Afyonkarahisar Örneği, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 13, ss. 221–238.
18. **Kalkan, M., ve Kurşunoğlu Yarımoglu, E.(2016).** Dayanıklı Tüketim Malları Sektöründe Satış Sonrası Hizmet Kalitesi Ölçümü, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 12, Sayı 30.
19. **Karadeniz, M. Ve Demirkan, G.(2015).** Perakende Mağazacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Marka Sadakatine Etkisi: Bir Araştırma, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt:13 Sayı:2.
20. **Köse,N.(2015).** Marka güveni, Müşteri Memnuniyeti ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Marka Sadakati Üzerine Etkisi, Ankara Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
21. **Onaran, B., Bulut, Z.A. ve Özmen, A.(2013).** Müşteri Değerinin, Müşteri Tatmini, Marka sadakati ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, Business and Economics Research Journal Volume 4 Number 2 2013 pp. 37-53
22. **Özaltın Türker,G. ve Türker,A.(2013).** GSM Operatörleri Sektöründe Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi; Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama, Electronic Journal of Vocational Colleges
23. **Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Berry, L.L. (1985).** A Conceptual Model Of Service Quality And Its Implications For Future Research, The Journal of Marketing, 49(4), ss: 41– 50.
24. **Parasuraman, A., Zeithaml, V.A. & Berry, L.L. (1988).** SERVQUAL: A Multiple-İtem Scale for Measuring Consumer Perceptions of service Quality, Journal of Retailing, 64(1), ss: 12-40.
25. **Rahman, S., Erdem, R., Devebakan, N. (2007)** Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği İle Değerlendirilmesi: Elazığ’ daki Hastaneler Üzerine Bir Çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi
26. **Review, H.B.(2013).** On Strategic Marketing.(M.İnan, Stratejik Pazarlama.) Mart 2018, İstanbul: Optimist Yayıncılık
27. **Sarışık, M. ve Dikkaya, F. (2015).** Hizmet Kalitesi Kapsamında Heveslilik Boyutuna İlişkin Beklenti ve Algıların Belirlenmesi, Kastamonu üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Nisan 2015, Sayı :7
28. **Savaş, H. ve Kesmez, A.G. (2014).** Hizmet Kalitesinin Servqual Modeli İle Ölçülmesi: Aile Sağlığı Merkezleri Üzerine Bir Araştırma, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 17, Sayfa 1-13
29. **Sayım, F , Aydın, V . (2015).** Hizmet Sektörü Özellikleri ve Sistemik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri ile Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (29), .

30. **Sevimli, S. (2006).** Hizmet Sektöründe Kalite ve Hizmet Kalitesi Ölçümü Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 9, Sayı: 3.
31. **Şahin, A., Zehir, C. ve Kitapçı, H. (2011).** The Effects of Brand Experiences, Trust and Satisfaction on Building Brand Loyalty; An Empirical Research On Global Brands, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 24 (2011) 1288–1301
32. **Şenel, M., Özkara, B., Şenel, B. (2014).** Yeniden Yapılanma Sürecinde Olan Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryollarında Hizmet Kalitesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt/Vol.: 14 - Sayı/No: 3 (65-76)*
33. **Şentürk, F.K. ve Eker, H.A. (2017).** Algılanan Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati Üzerine Etkisi: Kasko Sigorta Müşterileri Üzerine Bir Uygulama, *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1): 55-74,
34. **Ülker Demirel, E. ve Yıldız, E. (2015).** Marka Özgünlüğünün Marka tercihi, müşteri tatmini ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkileri: Bilgisayar Markaları Üzerine Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi • Cilt 11, Sayı 44, Temmuz 2015*, ss. 83-100
35. **Wang, I. ve Shieh C. (2006).** The Relationship between Service Quality and Customer Satisfaction: The Example of CJCU Library. *Journal of Information & Optimization Sciences*, 27(1):193-209.
36. **Yapraklı, Ş., Noksan, E. ve Ünal, M. (2018).** Web Sitesi Kalitesi ve Sosyal Medya Yönetiminin Memnuniyet Üzerindeki Etkisi: Atatürk Üniversitesi Örneği, 4. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi Metin Kitabı
37. **Yılmaz, V. (2005).** Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi: Sigara Markasına Uygulanması, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 257-271
38. **Yılmaz, V., Filiz, Z. ve Yaprak, B. (2007).** Servqual Yöntemi İle Yükseköğretimde Hizmet Kalitesinin Ölçülmesi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt/Vol.:7- Sayı/No: 1 : 299-316*

E-PERAKENDECİLİKTE HİZMET KALİTESİNİN E-MEMNUNİYET VE E-SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ THE EFFECT OF E-RETAILING SERVICE QUALITY ON E-SATISFACTION AND E-LOYALTY

T. Şükrü YAPRAKL

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Büşra Selin ÖZKAN

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Teknolojinin hızla gelişmekte olduğu küreselleşen dünyamızda tüm sektörlerde rekabetin oldukça arttığını görmekteyiz. Bu artan rekabetinde etkisiyle elektronik ortamlardan sunulan ürün ve hizmet sektörünün de önemi gitgide artmaktadır. İnternet üzerinden yapılan alışverişler hayatımızı kolaylaştırmakta ve birçok yarar sunmaktadır. İnternet üzerinden hizmet ve ürün sunan firmaların sürekliliği için internet sitesi kalite boyutları önemli bir hale gelmiştir. E-hizmet sunan işletmeler sundukları hizmetlerin kalitesine önem vermekte ve müşteri memnuniyeti dolayısıyla sadakat oluşmasını istemektedirler.

Bu çalışma, tüketicilerin online ortamdan aldıkları elektronik ürünlere ilişkin verilen online hizmet kalitesinin memnuniyetleri ve sadakatleri üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Araştırma da veri toplama için anket tekniğinden yararlanılmıştır. 388 katılımcıdan elde edilen veriler regresyon analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda, e-hizmet kalitesinin hem e-memnuniyet hem de e-sadakat üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *E-Perakendecilik, E-Hizmet Kalitesi, E-Sadakat, E-Memnuniyet*

ABSTRACT

In a globalizing world where technology is rapidly developing, we see that competition in all sectors has increased considerably. In this increasing competition, the importance of the product and service sector, which is offered from electronic media, is increasing. Internet shopping facilitates our lives and offers many benefits. And the internet site quality dimensions for the continuity of the companies that offer services and products through the internet has become an important. The e-service companies pay attention to the quality of the services they offer and demand loyalty through customer satisfaction.

This study aims to determine the impact of online service quality, satisfaction and loyalty of electronic products that consumers receive online. The survey technique was used for data collection. Data from 388 participants were tested using multiple regression analysis. Research results reveal the positive and significant effect of e-service quality on both e-satisfaction and e-loyalty.

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızla geliştiği dünyamızda ürün ve hizmet sunulması geleneksel yöntemlerin dışına çıkılarak farklı boyutlar kazanmıştır. Küreselleşen dünyada internetin gelişmesiyle beraber firmalar rekabetlerini sanal ortamlara taşımaya başlamıştır. Rekabetin artmasıyla firmalar sürekliliğini korumak ve rekabet üstünlüğü sağlamak için müşterilerinin beklentilerini karşılayabilmeli ve tatmin etmelidir. Bu beklentileri kaliteli hizmet sunarak en iyi şekilde yapmalıdırlar.

Firmalar müşterilerinin beklentilerini analiz edip beklentiye uygun hizmet sunabilmek için hizmet kalitesinin ölçümüne ihtiyaç duymaktadırlar. Günümüzde hizmet sektörüne internetin gelişmesiyle beraber yeni kavramlar kazandırılmış ve müşterilere ürün ve hizmet vermekte yeni kanallar oluşmuştur. Elektronik perakendecilik kavramı bu kavramlardan birisi haline gelmiştir. Tüketicilere sunduğu kolaylıklar, ürün çeşitliliğinin fazla olması aynı zamanda ürün ve hizmeti sunan firmalara sağladığı ayrıcalık ve faydalar sebebiyle hızla gelişmekte olup rekabetin farklı ve güçlü bir ortam olduğu bir alan olmuştur.

İnternette yapılan alışverişlerin büyük bir çoğunluğunu, teknolojinin hızla gelişmesiyle her geçen gün yeni ürünlerin piyasaya çıkması, çeşitliliğin artması ve bu ürünlere olan ihtiyaçların doğması sebebiyle teknolojik ürünler almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, elektronik ortamdan yapılan teknolojik ürün alışverişlerinde e-hizmet kalitesinin memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada öncelikle konuyla ilgili kavramlar açıklanmış ve yapılan araştırmalarla ilgili bilgiler sunulmuş, yapılan analizler ve yöntem kısmı açıklanmış, son kısımda ise araştırmada elde edilen sonuçlar ve öneriler paylaşılmıştır.

2. LİTERATÜR

2.1. HİZMET KAVRAMI

Hizmet kavramının soyut niteliklere sahip olmasından dolayı somut nitelik taşıyan mal kavramından farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı hizmet kavramı tanımlanırken soyut özelliklerinin bulunmasından dolayı mal kavramına oranla daha zordur (Özgüven,2008;653). Grönross'a göre hizmet kavramı; dokunulmaz bir yapısı olan, müşteri, çalışan ve fiziksel kaynaklar ile sistemler arasındaki etkileşim anında oluşarak müşteri problemlerine çözüm sunan, faaliyetler dizisidir (Grönross, 1990;27). Bir başka tanıma göre ise hizmet kavramı, taraflardan birinin diğerine sunduğu, dokunulması mümkün olmayan ve herhangi bir şeyin sahiplenilmediği bir faaliyet ya da faydadır, şeklinde tanımlanmıştır (Kotler, Armstrong, 2004.276).

Yapılan tanımlar doğrultusunda hizmet kavramı, soyut niteliği sahip olan, bir gruptan diğerine devredildiğinde, sahiplenilemeyen, sunanın insan olmasından dolayı heterojen yapıda ihtiyaçları ve istekleri karşılayan eylemler şeklinde tanımlanabilir (Özgüven,2008;653).

İnsan veya insan gruplarının oluşturduğu ihtiyaçları gidermek amacıyla, belirli bir satışa sunulan fiyatı olan ve herhangi bir mülkiyet gerektirmeyen, sunulan kişide fayda ve tatmin oluşturan soyut ifadeler bütünü olarak hizmeti tanımlayabiliriz (Zengin ve Erdal,2000;47).

2.2. HİZMET KALİTESİ

Hizmet kalitesi, tüketiciye sunulan hizmetin tüketici de oluşan beklentilerini ne kadar tatmin ettiği. Aynı zamanda hizmet kalitesi, müşteri beklentilerini karşılayabilme veya geçebilme yeteneğidir ve asıl önemli olan hizmet kalitesinin müşteri tarafından algılandığı kalitedir (Zengin, Erdal, 2000, 49).

Hizmet kalitesi, hizmetin müşteride oluşan beklentilerinin ve müşteride bıraktığı izlenimlerin yine müşteriler tarafından kıyaslanmasıdır (Kartal, 2016, 17).

Yapraklı ise hizmet kalitesinin; müşteride oluşan beklenti ile sunulan hizmet arasındaki karşılaştırmaya veya müşteride oluşan beklenti karşısında hizmet seviyesinin ne kadar iyi gerçekleştirildiğine göre belirlendiğini belirtmiştir (Yapraklı, 2006, s.44).

Literatürde hizmet kalitesinin tanımı konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamakla beraber genel olarak hizmet kalitesi, müşterinin hizmetten beklentilerine bağlanmıştır. Buradaki beklenti kavramının göreceli olmasından dolayı bu konu bazı araştırmacılar tarafından tartışmalı görülmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda en kabul görmüş hizmet kalitesi tanımı şu şekildedir: Hizmet kalitesi, sunulan hizmetin müşteride oluşan beklentisinin ne kadarını karşılayabildiğinin bir ölçüsüdür. Kaliteli hizmet vermek ise müşterinin oluşan beklentilerinin karşılanabilmesidir (Aktürk,2013;62).

İnternet tabanlı yapılan hizmet sunumu geleneksel hizmet sunumundan oldukça farklıdır. Geleneksel hizmette önemli olan hizmet elemanlarıyla fiziksel kaynakların sağlanması iken, internet tabanlı hizmetlerde yerlerini hızlı hizmet sağlayıcılar, veri tabanları ve teknik personelden oluşan alt yapıya bırakmıştır. Elektronik perakendecilikteki hizmetlerin sayılarındaki artışın firma-müşteri etkileşim şeklini değiştirmesiyle e-hizmet kalitesinin sadece başarı veya başarısızlığın belirlenmesinde değil, müşteri ve firmaların karşılıklı bilgi akışının müşterilere sağlanması açısından da giderek önem kazanmıştır (Şenel,2012;87).

2.3. E-HİZMET KALİTESİ

Elektronik ortamda ticari faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla hizmet işletmeleri de elektronik ortamlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Tüketicilere sunulan hizmetlerin elektronik ortamlarla beraber çeşitlenmesi ve hizmet veren işletmelerin sayısının artması da hizmet işletmelerinde kaliteyi ön plana çıkarmıştır. Teknolojinin hızla gelişmesiyle beraber tüketicilerin elektronik ortamda bir işletmeden aldığı hizmeti diğer işletmelerle karşılaştırması, kaliteli bulmadığı takdirde başka bir işletmeden hizmet alması çok hızlı gerçekleşebilir. Bu nedenle işletmeler tüketicilerin hangi unsurlara dikkat ettiğini tespit edip elektronik ortamın gerekliliklerini yerine getirerek hizmet sunmaları e-hizmet kalitesini artırmaktadır (Faiz,2018;1676).

Son yıllarda sanal ortamdan yapılan ticaretin gelişmesiyle beraber işletmelerde faaliyetlerini sanal ortamlara taşımaya başlamıştır. Firmalar gerek geleneksel gerekse sanal ortamlardan rekabet edebilmek, yeni müşteri kitlesi oluşturabilmek ve mevcut müşterilerini koruyabilmek ve böylelikle pazar paylarını koruyarak karlılıklarını artırabilmek için e-hizmet kalitesine gereken önemi vermeleri gerekmektedir. Elektronik perakendecilikteki kötü hizmet kalitesi milyon dolarlık satış kayıplarına neden olabilmektedir. E-hizmet kalitesi, internetten alınan hizmetin alışveriş, satın alma ve teslimat aşamalarında ne kadar etkin ve verimli olduğuyla ilgilidir (Güres ve Yılmaz,2015;47).

Yapılan çalışmalarda elektronik ortamlarda algılanan web sitesinin kullanılabilirliğinin mağazanın imajının önemli bir parçası olduğu anlaşılmış ve alışveriş davranışını etkileyebileceği görülmüştür. Web sitesinin tasarlanmasında, işletme müşterileri için sunduğu hizmetleri, internetin iletişim aracı olmasından faydalanarak kilit bir faktör olarak görmüşlerdir (Cristobol, Flavian ve Guindiu, 2007;319). Çevrimiçi hizmetlerin büyümesi, müşterilerin ve kuruluşların etkileşimde bulunma şeklini önemli ölçüde değiştirmiştir. Çevrimiçi hizmet kalitesi pazarlama maliyetleri, memnuniyet, elde tutma ve sadakatle ilişkisi nedeniyle en çok araştırılan konulardan biridir. E-hizmet kalitesi literatüründe yer alan önemli konular arasında çevrimiçi hizmet kalitesinin boyutları ve sonuçları yer almaktadır. E-hizmet kalitesi, sanal pazarda sunulan hizmetlerin mükemmelliği ve kalitesiyle ilgili müşterilerin genel değerlendirmesi olarak tanımlanabilir (Al-Havari,2014;539).

Çevrimiçi hizmetlerin çeşitliliğinin ve hizmet veren işletmelerin sayısının artmasıyla kaliteli hizmet verme olgusu önemli hale gelmiştir. Elektronik hizmet alan müşterilerin aldığı hizmet deneyimlerinin artmasıyla, kaliteye karşı daha duyarlı olmakta ve çevrimiçi hizmet sağlayıcılarını algılanan kaliteyi anlama hususunda baskı altına sokmaktadır. Geleneksel perakendecilikte verilen hizmetlerle elektronik perakendecilikte verilen hizmetler arasında tüketicinin aradığı kalite anlayışı farklı olmaktadır. Bu nedenle internet tabanlı yapılan hizmetlerin kalitesine ilişkin ölçümlerde önemlidir (Faiz,2018;1676,1677).

Hizmet kalitesinin kavramsallaşmasına önemli ölçüde katkı sağlayanlardan Parasuraman vd. (1998: 15) bu kavramı algılanan hizmet kalitesi olarak 'müşterinin hizmeti almadan önceki beklentileriyle hizmeti aldıktan sonraki deneyimi arasındaki farkın değerlendirilmesi sonucu' olacağını ifade etmiştir. Parasuraman vd. (1988), tarafından hizmet kalitesini ölçmek amacıyla geliştirilen SERVQUAL ölçeği uzun yıllar araştırmacılar tarafından kullanılmış ve aynı zamanda geliştirilmiştir. Fakat geleneksel hizmet kalitesiyle online hizmet kalitesinin unsurlarının farklı olmasından dolayı çevrimiçi hizmet kalitesini ölçmede yeterli görülmemiştir (Yang vd.2004). Bu anlamda Zeithalm (2001), odak grup görüşmeleri neticesinde 11 boyuttan oluşan çevrimiçi hizmet kalitesi geliştirirken, Barnes ve Vidgen (2001), SERVQUAL ölçeğini baz alarak 24 maddelik Web-Qual indeksini geliştirmişlerdir. Yine Madu ve Madu (2002),online hizmet kalitesinin 15 boyuttan oluşabileceğini ifade ederken, Zeithalm (2002) de 7 boyut geliştirmiştir. Sonuç olarak farklı dönemlerde farklı araştırmacılar tarafından online hizmet kalitesi için boyutlar ve ölçek geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Parasuraman vd. (2005), online hizmetlerin kalitesini ölçmek için E-S-QUAL ölçeğini geliştirmiştir. Ölçeğin boyutları; etkinlik, yerine getirme, sistem uygunluğu, güvenlik olmak üzere dört alt boyuttur (Parasuraman vd. 2005:8).

- **Etkinlik:** Web sitesini kullanırken,siteye ve içindekilere erişimin kolaylığını ve hızını ifade etmektedir.

- **Yerine Getirme:** Web sitesinin sipariş teslimatı ve ürünün bulunabilirliği konusunda verdiği sözleri yerine getirmesidir.
- **Sistem Uygunluğu:** Web sitesinin teknik anlamda doğru bir şekilde işleyişini temsil etmektedir.
- **Güvenlik:** Web sitesinin genel anlamda güvenliği ve kişisel bilgilerin ne derecede korunduğunun bir göstergesidir (Faiz,2018;1677).

E-hizmet kalitesi, genel müşteri değerlendirmeleri ve sanal pazardaki e-hizmet sunumunun kalitesi ile ilgili kararlar olarak tanımlanabilir. Son yirmi yılda yapılan araştırmalar, hizmet kalitesinin tüketim kararlarını etkilediğini göstermiştir ancak bu bulgular sadece son zamanlarda e-ticarete uygulanmıştır. Çevrimiçi alışveriş, gezinme, bilgi arama, çevrimiçi işlemler veya müşteri etkileşimi gibi çeşitli alt süreçlere ayrılabilen karmaşık bir süreçtir. Müşterilerin, bir çevrimiçi mağazanın tek bir ziyareti sırasında her bir alt süreci ayrıntılı olarak değerlendirmek olası değildir, bunun yerine hizmeti genel bir süreç ve sonuç olarak algılayacaktır. Ayrıca, çevrimiçi müşteriler için yüksek standartlı e-hizmet kalitesi, internetin potansiyel faydalarının gerçekleştirilebileceği araçlardır. Ürün teknik özelliklerini ve fiyatlarını geleneksel kanallardan daha kolay karşılaştırmak çok daha kolay olduğundan, e-hizmet kalitesi müşteriler için önemli bir faktör haline gelmektedir. Çevrimiçi müşteriler bu sayede, geleneksel kanal müşterilere göre eşit ya da daha yüksek hizmet kalitesi beklemektedir (Lee ve Lin,2005;162,163). Kaliteli hizmet sunmak, günümüzde hızla rekabetin arttığı bir ortamda başarının temellerini oluşturan bir strateji olarak kabul edilmektedir. Algılanan hizmetin kalitesi, tüketicilerin aldıkları hizmet hakkında hangi fikirde olduklarını ve hizmeti sağlayanın sunduğu gerçek olan performans algıları arasındaki karşılaştırmanın sonucudur. Genel memnuniyet ve hizmet kalitesi genel kabul görmüş bir şekilde ölçülmekten ziyade algılanan fiyat algısı gibi konuları içerir. Hizmet kalitesinde memnuniyetin belirlenmesi, müşterilere en yüksek kalitede hizmet sağlamak değil, müşterilerin aynı zamanda kolaylık, fiyat ve kullanılabilirlik faktörlerini de satın almalarıdır (Ghone,Fathion ve Gholamian,2011;2).

2.4. ELEKTRONİK TİCARET

Hızlı bir şekilde gelişmekte olan teknoloji ve internet kullanımı, ticari işlemlerin gerçekleştirilmesinde sanal ortamdan yapılan ticareti etkin bir araç haline getirmiştir. Online ticaret, yeni üreticilerin dünya çapında pazarlara girme, ürettiği mal ve hizmetlerini daha geniş kitlelere tanıtmaya ve pazarlama imkanı edinebilmelerine katkı sağlamıştır. Elektronik ortamdan yapılan ticaret potansiyel tüketicilerin küresel çapta pazarda arz ettikleri ürünler hakkında bilgi sahibi olmalarına, pazara ait kısa sürede ve daha az işlem masrafı yaparak ulaşmalarına imkan sağlamaktadır (Kızılaslan, H. Ve Gönültaş,H.,2011;5).

Online olarak gerçekleştirilen ürün ve hizmet ticareti perakendecilik için yepyeni bir alan olmuştur. Küresel çapta birçok kişi tarafından kullanılan e-perakendecilik bazı kesimler tarafından halen kullanılmamaktadır.

İnternet üzerinden yapılan elektronik ticaret teknolojinin gelişmesiyle beraber işletmelerin yönetiminin yeni ve etkili bir yolu haline gelmiştir. E-ticaretin temel bir tanımı yapılacak olursa, iki ya da daha fazla tarafın çeşitli teknolojik ürünleri kullanarak ve bir internet ağı yardımıyla mal alıp satma, ödeme yapma, sipariş verme, para transferi yapma gibi pek çok ticari ve finansal işlemlerin gerçekleştirilmesidir. Daha genel bir tanımda ise; mal ve hizmetlerin iletişim ağları kullanılarak üretim, reklam, satış ve dağıtımın yapılması faaliyetleri olarak tanımlanmıştır (Aslan, Ö. ve Öner,S.,2006;14,15).

Elektronik ticaretin gelişmesiyle beraber ticarete sunulan hizmetin alanı ve tanımı genişlemiş e-ticaret ile alt bölümlere ayrılan pazarlarda hizmet kalitesi artırılarak gelir artışı sağlanmıştır. Örneğin, geleneksel yöntemlerle satışa sunulan bir biletin maliyeti 150 tl ise, elektronik ortamdan gerçekleştirilen satışta maliyet 100 tl ye kadar düşebilmektedir. Elektronik ticarete artan elektronik iletişim sonucunda taraflar arasındaki iletişim hem kolaylaşmakta hem de maliyetin azalmasından dolayı ucuzlaşmaktadır. Bu durumda fiziksel yatırımın işletmeler açısından gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Elektronik ticaretin sağladığı yararlarından birkaçı, zaman kullanımında etkinlik sağlama, sipariş ve teslimin arasındaki zamanının azalmasından kaynaklanan fayda ile stoklama maliyetinde düşüş yaratmasıdır. Aynı zamanda ticari belgelerin elektronik hazırlanması ve sunulmasından kaynaklanan hata payının minimuma düşmesi, birçok kırtasiye masrafının ortadan kalkması sağladığı diğer faydalar arasındadır.

E-ticaret firmalar arasında çeşitli faydalar yaratırken üreticilerin ilişkilerinde ve tüketicilere sunulan hizmetlerde köklü değişikliklere neden olmuştur. Dolayısıyla e-ticaret alanında ağlar aracılığıyla ticari bilgilerin taraflar arasında paylaşılması, işletme içi ve işletme dışı ilişkilerin devam etmesiyle ticari işlemlerin gerçekleştirilmesi olarak da tanımlayabiliriz (Dereli,D.D., 2015;58,59).

2.5.E-SADAKAT

Marka sadakati, bir markaya zaman içinde tercihsel, tutumlu ve davranışsal cevap verme anlamına gelmektedir. Psikolojik boyutuna göre incelendiğinde sadakatin satın alma davranışını yönlendirdiği görülmektedir. Aynı zamanda sadakat, tüketici tarafından ürün veya hizmetlerin markasına yönelik olumlu tutumu sebebiyle aynı ürünü veya hizmeti sürekli satın almasıdır. Bu tekrarlanan alımlar sadakatin kaynağını oluşturan ve olumlu yönde gelişen tutumun varlığını göstermektedir. Bundan dolayı sadakat hem tutum hem de davranışsal yönleriyle değerlendirilebilmelidir. Bu açıklamalar doğrultusunda e-sadakatte, elektronik ortamdan hizmet veren firmaya karşı olumlu tutumların tekrar alımlara yansımalarıdır (Ghalandari,2012;12848).

Memnuniyet, satın alımlar ve tüketimle ilgili olarak bir ürünü veya hizmetle olan deneyimin düzenli olarak değerlendirilmesi sonucu oluşmasıdır. Sanal ortamda hizmet veren bir firma ile ilişkilerin bir sonucu olarak müşteride olumlu bir hissiyat oluşturması da e-memnuniyet olarak tanımlanabilir. Şayet müşteri memnuniyetini kaybetmeye başladığında hizmetini veya ürünü aldığı firmayı değiştirme davranışı olası bir durum haline gelir. Böylelikle müşteri e-firmanın pazarlama çabalarına daha az dikkat ederek bağımlılığını azaltmak için önlemler alır (Ghalandari,2012;12848).

Rekabetin yoğun olması ve rekabet üstünlüğü sağlamanın her geçen gün zorlaştığı, dijital olarak hızlı gelişmeler yaşadığımız günümüz şartlarında hemen her sektörde faaliyet gösteren her işletme tarafından istenilen temel şeylerden birisi sadık müşteri kitlesidir. Temel arzularından birisi olan sadık müşterilere sahip olmak, her işletme için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu sadakatin sağlanması geleneksel ortamlara kıyasla elektronik ortamlarda daha da yoğun çaba ve mesai gerektirmektedir. Elektronik ortamlarda zaman ve mekan sınırı olmaksızın hizmet verilebilmesi her işletme için sağlanabilecek bir unsur haline gelmiştir. Bu durum elektronik ortamda müşterilerin daha fazla seçenekle bir araya gelmesini ve bu seçenekleri değerlendirerek satın alım sonrasında da tatmin ve tatminsizliklerini yine aynı ortamdan herkesin ulaşabileceği şekilde sunabilmesine olanak vermiştir. Bu durum her ne kadar avantaj gibi görünse de tüm bu kolaylıklar ve özellikler işletmeler açısından sanal ortamdaki sanal ortamdaki müşteri tatminini sağlayarak müşterileri sadık birer tüketici haline getirmeyi zorlaştırmaktadır. Sadakat kavramı “bir mal ya da hizmeti belirli bir üretici ya da markadan satın alma aktivitesi” olarak tanımlanmaktadır. E-sadakat kavramı ise yeni 2000’li yıllarda tartışılmaya ve kavramsallaştırılmaya başlanan kavram olmuştur. E-sadakat , “Müşterinin e-perakendeciye karşı olumlu tutumu sonucunda tekrarlanan yeniden satın alma alışkanlığı” şeklinde tanımlanmaktadır (Faiz,2018;1678).

Tüketicinin duygusal olarak bağlandığı mağaza ya da markadan satın almaya devam etmesiyle kurulan ilişki sadakati oluşturmaktadır. İşletmeler için sadık müşteriler diğer müşterilerden on kat daha fazla değer taşımaktadır. İşletmelerin en iyi tasarlanmış e-iş modellerine sahip olması bile tek başına yeterli olmamakta, sadık müşteri kitlesine sahip olmayan işletmeler çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. İşletmeler için vazgeçilmez unsur haline gelen sadık müşteri kitlesi oluşturabilmek için müşterileriyle uzun süreli ilişki kurmalı ve onları memnun etmeye çabalamalıdır. E-sadakatle ilgili bir tanımda: müşterilerin alışveriş yaparken tercih ettiği web sitesini değiştirmemesi ve bu web sitesini diğer sitelere tercih etmesi şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir tanımda ise e-sadakati, müşterilerin işletmeye karşı pozitif davranış sergileyerek tekrar satın alma davranışını gerçekleştirmesi şeklinde tanımlanmıştır (Anderson ve Srinivasan, 2003: 125).

E-sadakat kavramı pazarlama alanında tanımlanan sadakat kavramı temel alınarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Pazarlama alanındaki sadakatle e-sadakat arasındaki temel fark e-sadakatın çevrimiçi (sanal) ortamdaki sadakati tanımlıyor olmasıdır. Bu nedenle e-sadakati etkileyen faktörler incelenirken, müşteri sadakatini etkileyen hemen her faktörle paralel olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Marka sadakatini oluşturan aynı zamanda e-sadakati meydana getiren temel faktörler güven, farkındalık, algılanan kalite,

memnuniyet ve ündür. Bunların yanı sıra piyasa koşulları, tüketici davranışları, ürün özellikleri, markaya dair özellikler gibi konularda sadakatin oluşturulması ve geliştirilmesi için önem taşımaktadır. Sanal ortamı kullanan müşterilerin sadakatini oluşturmak zor ve masraflı bir süreç olmakla beraber müşterilerin memnuniyetlerinin sağlanabilmesi için kaliteli bir servis gerekmektedir. Müşteri sadakatini yaratmak firmalar için uzun dönemli getirileri olmasına karşın çok az firma e-sadakatini oluşturabilmekte ve bu konu hakkında çok az şey bilmektedir. İnternet tabanlı perakendeciliğin gelişiminde e-sadakat gösteren müşteri tabanının olması oldukça önemlidir. İnternetin kullanımı müşteri-işletme ilişkisinin gelişmesinde güçlü bir araç olmakla beraber günümüzün elektronik pazarlama müşterilerinin çoğu web teknolojilerini doğru ve yerinde kullanan işletmelere e-sadakat eğilimini göstermektedir. Rakip işletmelerin düşük fiyat ve kupon teklifleri dahi müşterinin başka alternatifleri aramak yerine tek bir markayı arama ve satın alma yeteneğinin oluşması müşteri sadakatini kavramını tanımlamaktadır (Aktürk,2013;106,107).

2.6.E-MEMNUNİYET

Bir ürün ya da hizmetin alımı sonucunda tüketicinin arzu, istek ve ihtiyaçlarını karşılaması ve bunun sonucunda tüketicinin tatmin düzeyinin keyif verici şekilde olması müşteri memnuniyeti olarak tanımlanabilir. Bir başka tanımda ise müşteri memnuniyetini, müşteride oluşan beklenti ile ürüne ya da hizmetlere karşı algıladıkları değerin toplamı olarak belirtilmiştir. Müşterinin ürün yada hizmetlere yönelik beklentileriyle bu ürün yada hizmetlerin tüketiminden sonraki durum arasındaki algılanan farkın değerlendirilmesi müşteri memnuniyetidir. Müşteride memnuniyetin oluşturulması, hizmetlerin etkin dağıtımı için önemlidir. Memnun kalan bir müşteri işletmeye oldukça büyük avantajlar sağlayabilir. Memnun müşteriler sadık müşteri olma eğilimindedir, ancak sadık müşteriler her zaman memnun olmayabilir (Güres ve Yılmaz,2015;48).

Müşteri memnuniyeti geleneksel ve son zamanlarda hızla yaygınlaşmakta olan çevrimiçi ortamlarda kapsamlı çalışmalar yürütülmüştür. Müşteride oluşan memnuniyet, satın alınan hemen sonrasında gerçekleştiği için işleme özgü bir yapı olarak kavramsallaştırılmıştır (Al-Hawari,2014;53).

Müşteri memnuniyetiyle ilgili yapılan çalışmalarda ilk araştırmalar müşterinin ürün veya hizmet performansıyla ilgili algısı olarak değerlendirmeye alınırken, ilerleyen yıllarda yapılan çalışmalarda bu memnuniyetin hem ürünle ilgili hem de ürünün performansıyla ilgili değerlendirmelerin doğrudan etkisi olduğu saptanmıştır. Kısacası, müşteri memnuniyetinin sağlanması beklentilerin karşılanmasıyla mümkün olduğundan müşteride beklenti arttıkça bu beklentiye karşılayacak memnuniyeti yaratmada oldukça zorlaşacaktır. Müşteri memnuniyetinin sağlanması için hem var olan müşterileri elde tutmak hem de sadık müşteri kitlesi oluşturmak zorunlu bir durum olmuştur. Bu sebepten müşteri memnuniyeti her şirket ve marka için önemli olduğundan faaliyetlerini elektronik ortamdan yürütenler içinde oldukça önem arz etmektedir. Müşteri memnuniyetinin sağlanması elektronik ortamda yapılan hizmet kalitesinin artırılmasıyla oluşur. Elektronik hizmet kalitesinin boyutlarının çoğunlukla e-sadakatini etkilediği fikri oluşsa da, yapılan çalışmalar doğrultusunda araştırmaların çoğu e-hizmet kalitesinin e-müşteri memnuniyetinin temeli olduğu belirtilmektedir (İlter,2009;101,102).

Müşteri memnuniyeti sadece tüketicinin beklentilerini karşılayacak şekilde hizmet alması değil müşterinin beklentilerinin ötesine geçilmesidir. Müşteri memnuniyetinde çeşitli düzeyler söz konusudur. Bu düzeyler müşterinin beklenti seviyesi, hizmetin nitelikleri, aldığı hizmetin müşteride oluşturduğu tatmin düzeyine göre belirlenir. Memnuniyetin bu düzeylerin belirlenmesine göre bir skala da gösterilmesi ve karşılaştırılabilir olması, müşteri memnuniyetini geliştirmede zemin oluşturmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda elektronik hizmetlerde verilen kalite ile e-memnuniyet arasında yakın bir bağ bulunduğu saptanmıştır (Bozbay, Yaman ve Özkan,2016;24,25).

3.METODOLOJİ

3.1.Araştırmanın Amacı

İnternette yapılan elektronik ürün alışverişi sırasında firmaların vermiş oldukları e-hizmet kalitesinin müşteride oluşturduğu e-memnuniyet ve e-sadakat tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesidir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama metodu olarak anket yöntemi seçilmiştir. Araştırmanın ana kütesini Erzurum il sınırlarında yaşayan 18 yaş ve üzeri katılımcılar oluşturmaktadır. Araştırmanın örnek büyüklüğü $n=\pi(1-\pi)(e\div Z)^2$ formülü ile %5 hata payı ve %95 güven aralığında alt sınır 384 olarak belirlenmiştir (Kurtuluş, 1998). İnternette yapılan teknolojik ürün alışverişinin hizmet kalitesinin memnuniyet ve sadak üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 390 katılımcıya uygulanan anketlerden hatalı ve eksik cevaplar elendikten sonra değerlendirilmeye katılan anket sayısı 388 olmuştur.

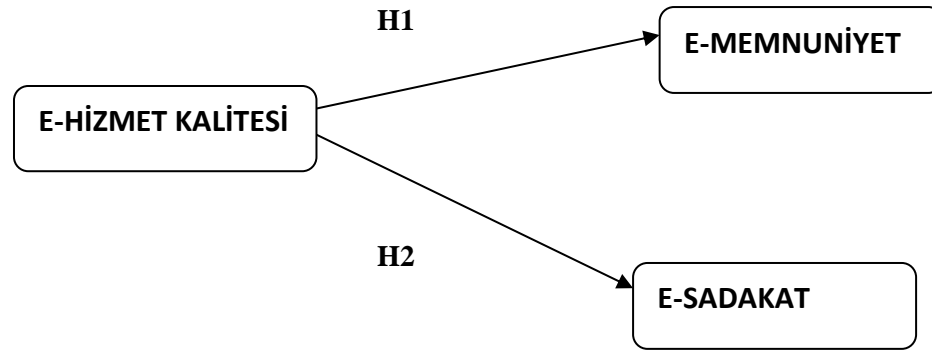
Araştırma verilerini toplamak amacıyla kullanılan anket formu toplam 41 sorudan oluşmaktadır. Araştırma modelindeki değişkenlerine ait 41 sorudan 22 tanesi e-hizmet kalitesinin boyutlarını oluşturmakta, 6 tanesi memnuniyeti, 7 tanesi sadakati oluşturmaktadır. Model dışında sorulan 6 soru ise katılımcıların demografik özelliklerini yansıtmaktadır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Tablo 1. Araştırmada kullanılan ölçekler

Ölçek ismi	Soru sayısı	Kaynak
Web Sitesi Kalitesi	22	Parasuraman,Ziethalm,Malhotra(2005)
Memnuniyet Düzeyi	6	Anderson ve Srivasan(2003)
Sadakat Düzeyi	7	Anderson ve Srivasan(2003)

3.4. Araştırmanın Modeli, Hipotezleri

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H₁: E-hizmet kalitesinin e-sadakat üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

H₂: E-hizmet kalitesinin e-memnuniyet üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi vardır.

4. Verilerin Analizi

4.1. Demografik Özellikler

Cevaplayıcıların demografik özellikleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Demografik Özellikler

		Frekans(f)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	216	55,1
	Erkek	174	44,4
Yaş	18-23 yaş arası	116	29,6
	24-29 yaş arası	136	34,7
	30-35 yaş arası	91	23,2
	36-41 yaş arası	22	5,6
	42-47 yaş arası	14	3,6
	48 yaş ve üzeri	11	2,8

Medeni Durum	Evli	147	37,5
	Bekar	243	62,0
Eğitim Durumu	İlkokul	10	2,6
	Ortaokul	17	4,3
	Lise	113	28,8
	Yüksekokul	72	18,4
	Lisans	156	39,8
	Yüksek lisans	22	5,6
İş Durumu	Öğrenci	65	16,6
	Memur	104	26,5
	Özel sektör çalışanı	108	27,6
	Emekli	7	1,8
	İşçi	41	10,5
	Serbest Meslek	19	4,8
	Ev Hanımı	19	4,8
	Diğer	27	6,9
Aylık Gelir	1000 ve tl altı	24	6,1
	1001-2000 tl	53	13,5
	2001-3000 tl	119	30,4
	3001-4000 tl	112	28,6
	4001 tl ve üzeri	82	20,9

Bu sonuçlar doğrultusunda cevaplayıcıların çoğunluğunun 24-29 yaş aralığında, üniversite düzeyinde eğitim almış veya halen almakta olan, çoğunlukla özel sektör çalışanı, 2001-3000 arası gelir düzeyine sahip erkek ve kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

4.2.Cevaplayıcıların e-hizmet kalitesine ilişkin değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında yer alan e-hizmet kalitesine ilişkin boyutların; etkinlik, sistem uygunluğu, işlemleri gerçekleştirme, gizlilik boyutlarının ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Cevaplayıcıların E-hizmet Kalitesine İlişkin Değerlendirilmesi

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Gizlilik		
İnternet üzerinden gerçekleştirilen alışverişe ilişkin bilgiler gizli tutulmaktadır	3,70	0,98
Kişisel bilgilerim diğer sitelerle paylaşılmasın	4,32	0,94
Kredi kartı bilgileri gizli tutulmaktadır	4,02	0,99
Etkinlik		
Siteler aradığımı bulmamı kolaylaştırıyor.	3,82	1,14
Sitelerin her noktasında kolayca gezinebiliyorum	3,76	0,95
İşlemlerimi çok hızlı gerçekleştiriyorum	3,66	1,04
Sitelerde yer alan bilgiler iyi düzenlenmiştir	3,58	0,95
Sitelerdeki sayfalar hızlı yükleniyor	3,52	1,05
Sitelerin kullanımı kolaydır	3,76	0,95
İşlemlere kolayca başlayabiliyorum	3,74	0,91
Sistem Uygunluğu		
Siteler alışveriş yapmak için her zaman hazırdır	3,71	1,02
Siteler anında yüklenir ve çalışır.	3,47	0,99
Sitenin çökmesi gibi bir durumla karşılaşmadım	3,54	1,13
Sipariş bilgilerini girdikten sonra sayfada donma problemi olmuyor.	3,25	1,19
İşlemleri Gerçekleştirme		
Söz verilen zaman dilimi içerisinde siparişler gönderime hazır hale getirilmektedir	3,48	1,07
Siparişler söz verilen tarihte gönderilmektedir.	3,57	1,03
Sipariş verilen ürünler kısa zamanda elime geçmektedir.	3,44	1,04
Ürünlerin gönderimi konusunda gerçek bilgiler verilmektedir.	3,62	0,97

Stoklarında olduğunu ifade ettikleri ürünler gerçekten stoklarında mevcuttur.	3,59	1,02
Sunulan teklifler güvenilirdir	3,57	0,95
Ürünlerin teslimi hakkında gerçekçi sözler verilmektedir.	3,54	0,99

3.3 Cevaplayıcıların memnuniyetine ilişkin değerlendirilmesi

Tablo 4. Cevaplayıcıların Memnuniyetine İlişkin Değerlendirilmesi

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Memnuniyet Düzeyi		
Siteyi alışveriş için kullandığım için memnunum.	3,69	0,95
Tekrar alışveriş yapacak olursam, bu site ile ilgili satın alma düşüncelerim farklı olacak*	3,15	1,05
Siteleri tercih etmem akıllıca bir karardı.	3,56	0,95
Satın alma kararımı bu sitelerden yana kullandığım için kendimi kötü hissediyorum*	3,67	1,07
Bu siteden alışveriş yaparak doğru olanı yaptığımı düşünüyorum.	3,54	0,96
Sitelerden alışveriş yaptığım için mutsuzum*	3,75	1,09

*ters kodlama (1=kesinlikle katılıyorum, 2=katılıyorum, 3=kararsızım, 4=katılmıyorum, 5=kesinlikle katılmıyorum)

Çalışma kapsamında yer alan müşteri memnuniyeti değişkenlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 4’de gösterilmiştir. Yapılan güvenilirlik testi sonucunda Cronbach’s Alfa değeri 0,729 bulunmuştur. Bu değer değişkenlerin kabul edilebilir sınır içerisinde güvenilir olduğunu göstermektedir. “Sitelerden alışveriş yaptığım için mutsuzum” ifadesi 3,75 ortalama ile en yüksek değere sahiptir.

3.4 Cevaplayıcıların sadakat düzeylerine ilişkin değerlendirilmesi

Tablo 5. Cevaplayıcıların Sadakat Düzeylerine İlişkin Değerlendirilmesi

	Ortalama Değer	Standart Sapma
Sadakat Düzeyi		
Başka bir siteyi kullanmayı nadiren düşünürüm.	3,15	1,12
Aynı şekilde hizmet vermeye devam ettikçe, sanal mağazamı değiştirmeyi düşünmüyorum.	3,47	1,07
Alışveriş yapmamı gerektiren her zaman aynı siteyi kullanmayı denerim	3,42	1,02
Alışverişlerimde kullandığım bu mağaza ilk tercihimdir	3,57	1,01
Bu siteleri kullanmaktan hoşlanıyorum	3,68	0,91
Alışveriş yaptığım en iyi siteler burasıdır	3,58	0,95
Bu sitelerin favori alışveriş sitelerim olduğunu düşünüyorum	3,64	0,95

Çalışma kapsamında yer alan müşteri memnuniyeti değişkenlerinin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 5 ’de gösterilmiştir. Yapılan güvenilirlik testi sonucunda Cronbach’s Alfa değeri 0,854 çıkmıştır. Bu değer değişkenlerin kabul edilebilir sınır içerisinde güvenilir olduğunu göstermektedir. “Bu siteleri kullanmaktan hoşlanıyorum” ifadesi 3,68 ortalama ile en yüksek değere sahiptir.

3.5 Değişkenlerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Analiz sonucunda elektronik hizmet kalitesinin boyutlarından; etkinlik için 8 değişken, sistem uygunluğu için 4 değişken, işlemleri gerçekleştirme için 7 değişken, gizlilik için 3 değişken belirlenmiştir. Memnuniyet düzeyi için 6 değişken, sadakat için 7 değişken belirlenmiştir. İç tutarlılığı test etmek amacıyla Cronbach’s Alpha ile analiz edilmiştir. “Cronbach Alpha” değerinin ölçek çalışmalarında an az 0,70 ve üzeri olması gerektiği genel kabul görmüştür (Yapraklı, Noksan ve Ünalın, 2018:1867). Analiz sonucunda elde edilen değerlerin 0.70 den yüksek ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Düzeyleri

Ölçek	Cronbach's Alpha
Etkinlik(8)	0,910
Sistem Uygunluğu(4)	0,741
İşlemleri Gerçekleştirme(7)	0,860
Gizlilik(3)	0,768
Memnuniyet Düzeyi(6)	0,729
Sadakat(7)	0,854

3.6 Araştırma Modelinin Test Edilmesi

E-perakendecilikte hizmet kalitesinin müşteri sadakati üzerine etkisi Regresyon analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. E-Hizmet Kalitesinin Müşteri Sadakati üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken:	R		R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
	Sadakat	0,599		0,358	0,357	0,59
Anova	Kareler Toplamı		Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P
Regresyon	76,103		1	76,103	216,806	0,00
Artıklar	136,195		388	0,351		
Toplam	212,297		389			
Bağımsız Değişken:	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	p	
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	0,959	0,176		5,464	0,00	
E-hizmet Kalitesi	0,690	0,047	0,599	14,724	0,00	

Tablo 7’de görüldüğü gibi oluşturulan regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R² değeri 0,358 bulunmuştur. Buna göre bağımsız değişkenler olan e-hizmet kalitesinin boyutları, bağımlı değişken olan sadakati %35,8 oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer alan e-hizmet kalitesinin sadakat üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkisi vardır. Bu kapsamda H₁ hipotezi kabul edilmiştir.

E-perakendecilikte hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi Regresyon analizi ile test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. E-Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken:	R		R ²	Düzeltilmiş R ²	Tahminin Standart Hatası	
	Memnuniyet	0,529		0,280	0,278	0,56
Anova	Kareler Toplamı		Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Değeri	P
Regresyon	47,876		1	47,876	151,044	0,00
Artıklar	122,984		388	0,317		
Toplam	170,860		389			
Bağımsız Değişken:	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t Değerleri	p	
	B	Standart Hata	Beta			
Sabit	1,545	0,167		9,258	0,00	
E-hizmet Kalitesi	0,548	0,047	0,529	12,290	0,00	

Tablo 8’de görüldüğü gibi oluşturulan çoklu regresyon modeli 0.05 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır ve R^2 değeri 0,280 bulunmuştur. Buna göre bağımsız değişkenler olan e-hizmet kalitesinin boyutları, bağımlı değişken olan memnuniyeti %28 oranında açıklayabilmektedir. Modelde yer alan e-hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde pozitif yönde ve anlamlı etkisi vardır. Bu kapsamda H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Mal veya hizmetin takası olarak başlayan ticaret küreselleşme ve teknolojinin ve internetin hızla gelişmesiyle beraber günümüzde çok çeşitli şekillerde ve oldukça geniş bir gerçekleşmektedir. Teknolojik alanda yaşanan bu gelişmelerin ticari alanda yaptığı en büyük değişimler olarak meydana gelen çeşitlilik ve farklılaşmalar gösterilebilir. Küreselleşmeyle çok uluslu şirketlerin sayılarındaki artış ve böylelikle dünyanın bütün dünyaya açık ortak bir pazar haline dönüşmesi bu pazara girişi kolaylaştırmakla beraber rekabetinde bu alanda artmasına neden olmaktadır.

Ticaretin internetin gelişmesiyle farklı bir boyut kazanması elektronik ticaret kavramını ortaya çıkartmıştır. Bu kavramla ilgili genel bir tanım yapılacak olursa, geleneksel ticaretin unsurlarından mal veya hizmetlerin satılması ya da satın alınması gibi faaliyetlerin sanal yani internet ortamından gerçekleştirildiği ticaret olarak tanımlanabilir.

Her sektörde çok çeşitli ürünlerin satın alımı ve kullanımı için tüketiciler internet üzerinden alışveriş gerçekleştirmektedir. Bu satın alımların kalitesi değerlendirilirken ürünün markası ve ürüne dair kaliteden önce tüketiciler web sitesinin kalitesine önem vermektedir. Müşterilerin satın alım yaptıkları sitenin kalitesinin yüksek olması kendilerinde memnuniyet yaratmakta ve daha sonra bu memnuniyet sadakate dönüşmektedir. Her işletmenin amaçları arasında müşteri sadakatini yaratabilme vardır. Ama sadece web sitelerine dair belirli bir düzeyde kaliteyi sağlayabilen işletmeler sadık müşteri kitlesine sahip olabilmektedir. Müşteriler tarafından internet üzerinden alışveriş yaptıkları siteye dair beklentileri, hızlı yanıt verebilme, teknik anlamda etkin olabilme, güvenlik ve gizliliği sağlayabilmenin yanı sıra düşük fiyat ve çeşitliliğidir.

İnternette yapılan alışverişlerde sektörler oldukça çeşitlenmiştir. Bu sektörler içinde elektronik ürün alımlarına yönelik yüzde oldukça fazladır. Bu doğrultuda araştırmada, internet ortamından alınan elektronik ürün alışverişinde verilen hizmet kalitesinin memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, e hizmet kalitesinin hem e-memnuniyet hem de e-sadakat üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi test edilen hipotezler aracılığıyla tespit edilmiştir. Literatürde elektronik ortamda hizmet kalitesine ilişkin algıyı ölçmek için birçok ölçek bulunmakta iken E-S-QUAL ölçeği birçok araştırmacı tarafından tercih edilmiştir. Parasuraman vd. (2005), tarafından geliştirilen ve dört boyut altında ölçülen hizmet kalitesi algısı birçok sektör için kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalarda hem E-S-QUAL ölçeği kullanılarak hem de diğer farklı hizmet kalitesi algısı ölçen ölçekleri kullanan araştırmalar e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğunu ve yine müşteri sadakatini etkilediği göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Aktürk, K. (2013). “E-hizmet Kalitesi ve E-mağaza İmajının E-tatmin Düzeyi ve E-sadakat Düzeyine Etkilerinin Ampirik Olarak Analizi”, Yüksek Lisans Tezi; 62, 106,107
2. Al-Hawari, M.A (2014). “Does Customer Sociability Matter? Differences in E-quality, E-satisfaction and E-loyalty Between Introvert and Extrovert Online Booking Users”, Journal of Services Marketing, 28(7) ; 539
3. Anderson, R.E ve Srinivasan, S.S(2003). “E-satisfaction and E-loyalty: A Contingency Framework”, Psychology and Marketing, 20(2); 123, 124, 125, 138
4. Aslan, Ö. ve Öner, S. (2006), “İnternet Ekonomisi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi; 14, 15
5. Bozbay, Z. , Yaman, Y. ve Özkan, E. (2016). “İnternet Perakendeciliğinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Rolü: Hazır giyim ve kitap sektörü üzerine karşılaştırmalı bir araştırma”, Journal of Transportation and Logistics, 1(1); 24, 25

6. Cristobal, E., Flavian, C. ve Guinaliu, M. (2007), “Perceived E-service Quality Measurement Validation and Effecton Consumer Satisfactionand Web Site Loyalty”, *Managing Service Quality*, 17(3); 319
7. Dereli, D.D(2015), “Yeni Ekonomide Elektronik Ticaret ve Türkiye’de Elektronik Ticaretin Boyutu ve Vergilendirilmesi”, *Siirt Üniversitesi İktisadi ve İdari Yenilik Dergisi*, 2(2); 58, 59
8. Faiz, E.(2018), “TheEffect of Service Quality of Online Travel Shopping on the E-satisfactionand E-loyalty”, *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(68); 1676, 1677, 1678
9. Gholandari, K. (2012), “TheEffect of E-service Quality on E-trustand E-satisfaction as Key Factors Influencing Creation of E-loyalty in E-business Context: The Moderating Role of Situational Factors”, *Journal of Basic and Applied Scientific Research* ,2(12); 12848
- 10.Ghone, S., Fathion, M. ve Gholamion, M.R. (2011), “Full Relationship Among E-satisfaction, E-trust, E-service Quality and E-loyalty: The Case of Iran E-banking”, 33(1); 2
- 11.Güres, N., Arslan, S. ve Yılmaz, H. (2015). “E-serive Quality, Passenger Satisfaction and Passenger Loyalty Relationship in Airline Industry”, *Journal of Management, Marketing and Lojistics*, 2(1); 47, 48
- 12.Grönross, C.(1990). *Service Managemet and Marketing*, Massachusetts: Lexington Books
- 13.İlter, B.(2009). “E-perakendecilikte E-hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakati İlişkisi: İşletme Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *İşletme Fakültesi Dergisi*, 10(1); 101, 102
- 14.Kartal, S.(2016). “E-alışveriş Sitelerinin Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: Trabzon ili örneği”, *Yüksek lisans tezi*; 17
- 15.Kızılaslan, H. ve Gönültaş, H.(2011). “E-pazarlama”,*Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(1); 5
- 16.Kotler, P. ve Gary, A.(2004). *Principles of Marketing*, UpperSaddleRiver, New Jersey; 276
- 17.Kurtuluş, K. (1998). *Pazarlama Araştırmaları. İÜ İşletme Fakültesi Yayınları No 274* , 6. Baskı İstanbul.
- 18.Lee, G.G ve Lin, H.F(2005). “Customer Perceptions of E-service Quality in Online Shopping”, *The Emerald Rasearch for This Journal is Avaible*”, 33(2); 162, 163
- 19.Özgüven, N.(2008). “Hizmet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti ve Ulaştırma Sektörü Üzerinde Bir Uygulama”, *Ege Academic Review*, 8(2); 653
- 20.Parasuraman, A., V. A. Zeithaml ve A. Malhotra. (2005), “E-S-QUAL A Multiple Item Scale for Assessing”, *Journal of Service Research*, Cilt: 10, Sayı: 7, 1-21.
- 21.Şenel,B., Şenel, M. ve Gümüştekin, G.E.(2012). “E-hizmet Kalitesine Göre Sanal Alışveriş Sitelerinin Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33; 87
- 22.Yapraklı,Ş., Noksan,E. ve Ünalın,M.(2018). *Web Sitesi Kalitesi ve Sosyal Medya Yönetiminin Memnuniyet Üzerindeki Etkisi: Atatürk Üniversitesi Örneği*, 4. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi Metin Kitabı
- 23.Yapraklı, Ş.(2015). *Dağıtım Kanalları Yönetimi ve Elektronik Perakendecilik*, 2.Baskı, Ekim;44
- 24.Zengin, E. ve Erdal,A.(2000). “Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi”, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30(4); 47, 49

FRS NAKİT VE NAKİT BENZERLERİ İLE MSUGT HAZİR DEĞERLER HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI COMPARISON OF FRS CASH AND CASH EQUIVALENTS TO GCASA READYWARE ACCOUNT GROUPS

Şakir DIZMAN

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ÖZET

FRS’de, “Nakit ve Nakit Benzerleri” olarak isimlendirilen grup, MSUGT’da, “Hazir Değerler” olarak isimlendirilmiştir. Bu grupların ortak temel işlevi, işletmenin kullanıma hazır nakitleri ile istendiği anda nakde çevrilebilecek nakit benzeri varlıklarını göstermektir.

FRS Hesap Planı Taslağında nakit ve nakit benzerleri aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

Nakit, işletmedeki nakit ile vadesiz mevduattan oluşur. Nakit benzerleri ise, tutarı belirli bir nakde kolayca çevrilebilen ve değerindeki değişim riski önemsiz olan yüksek likiditeye sahip kısa vadeli yatırımlardır. Nakit benzerleri; kısa vadeli yükümlülükler için nakit yönetiminin bir parçası olarak elde bulundurulmuş ve yatırım amacıyla kullanılmayan varlıklardır. Bir varlığın nakit benzeri olarak kabul edilmesi için değeri kesinlikle saptanabilen bir nakde dönüştürülebilmesi ve değerindeki değişim riskinin önemsiz olması gerekir.

MSUGT Tekdüzen Hesap Planı’nda ise hazır değerler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir:

Bu grup, nakit olarak elde veya bankada bulunan varlıklar ile istenildiği zaman değer kaybına uğramadan paraya çevirme imkânı bulunan varlıkları (Menkul kıymetler hariç) kapsar.

FRS ve MSUGT açısından, işletme tarafından nakit olarak istendiği anda kullanılabilir hesapların ifade edildiği bu gruplarda, MSUGT açısından daha dar kapsam söz konusu iken, FRS açısından Dünya’daki güncel gelişmeler doğrultusunda daha geniş kapsam oluşturulmuştur. Her iki grup karşılaştırıldığında; Alınan ve Verilen Çekler, Bankalar, Kredi Kartlı Satışlar ve Diğer Nakit Benzeri unsurların FRS açısından daha güncel ve kapsamlı olarak düzenlendiği görülmektedir. Bu nedenle FRS Hesap Planı’nın bir an önce yürürlüğe girmesi ve bilanço esasına göre defter tutan bütün işletmeler tarafından kullanılması büyük önem arz etmektedir. FRS Hesap Planı, mali tabloların daha ayrıntılı, açık ve güncel gelişmelere uygun düzenlenmesini sağlayacağından, işletmeler hakkında daha ayrıntılı ve objektif değerlendirmeler yapılmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *FRS, MSUGT, Tekdüzen Hesap Planı, Hazir Değerler, Nakit ve Nakit Benzerleri.*

ABSTRACT

In Financial Reporting Standards(FRS), the group called "Cash and Cash Equivalents, is named as, Ready Values, in General Communiqué on Accounting System Application(GCASA).

The common basic function of these groups is to demonstrate the cash-in-cash assets of the entity that can be converted into cash at the time they are required.

Cash and cash equivalents in the FRS Account Plan Draft are as follows:

Cash is composed of cash and cash at hand. Cash equivalents are short-term investments with high liquidity, which can easily be converted into a certain cash and whose risk of change is insignificant. Cash equivalents; These are the assets held as part of the cash management for short term liabilities and not used for investment purposes. In order for an asset to be considered as a cash equivalent, it is necessary to convert the value to a cash that can be definitely determined and the risk of change in its value should be insignificant.

This group includes assets in cash or assets in the bank and assets (except for securities) that can be converted to cash at any time without loss of value.

In terms of FRS and GCASA, there is a narrower scope in terms of GCASA in these groups where the accounts that can be used as an option can be used in cash by the enterprise. When both groups were compared; It is seen that the Checks Received and Received, Banks, Credit Card Sales and Other Cash Similar Items are regulated more up-to-date and comprehensive in terms of FRS. For this reason, it is of great importance that the FRS Account Plan is put into effect as soon as possible and that it is used by all companies holding books according to the balance sheet basis. The FRS Account Plan will enable more detailed and objective evaluations of the business, as it will ensure that the financial statements are prepared in more detail, clear and up-to-date developments.

Keywords: FRS, GCASA, Uniform Accounting Plan, Ready Values, Cash and Cash Equivalents.

1. Giriş

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği(MSUGT), ülkemizde 1994 yılından günümüze kadar yürürlükte olan ve halen küçük işletmeler açısından uygulaması devam eden Muhasebe Sistemi Uygulamasıdır(R.G., 26.12.1992, Sıra No:1). Ancak ülkemizde 2014 yılından itibaren Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından, uluslararası standartların Türkiye'deki karşılığı olan Türkiye Finansal Raporlama Standartları(TFRS) uygulanmaya başlanmıştır(kgk.gov.tr). 2018 yılından itibaren ise, bağımsız denetime tabi büyük ve orta boy işletmeler tarafından, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS) uygulaması başlatılmıştır(R.G., 29.07.2017, Sayı:30138(Mükerrer)). Bu durumda an itibarıyla ülkemizde yukarıda belirtilen 3 uygulama yürürlüktedir. Nihai hedef bütün işletmeler açısından TFRS uygulamalarına geçmektir. Ancak geçiş sürecinde diğer iki uygulamanın da belirli bir süre devam edeceği görülmektedir.

Ülkemizde, 26 Eylül 2011 tarihli ve 660 Sayılı KHK ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuş ve muhasebe standartları ile ilgili çalışmalarda bu kurum yetkilendirilmiştir (Öztürk, Gökçen ve Güleç, 2018, 438).

Geçiş sürecinde MSUGT ile Finansal Raporlama Standartları(FRS) farklarının bilinmesi, bu sürecin daha kolay geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Geçiş sürecinin kolay ve hızlı biçimde atlatılabilmesi için çalışmamızda; MSUGT'da Bilançonun Aktifleri içerisinde yer alan Hazır Değerler ile FRS(TFRS ve BOBİ FRS)'de Finansal Durum Tablosu(Bilanço) içerisindeki Nakit ve Nakit Benzerleri olarak isimlendirilen ve birbirinin karşılığı sayılan hesap gruplarının karşılaştırması ve farkların analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Her iki grup birbirinin karşılığı olmasına rağmen, FRS'de MSUGT'a göre bir takım ilaveler ile değişimler söz konusudur. Bu ilave ve değişimler, Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen gelişme ve değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2. FRS Nakit ve Nakit Benzerleri ve MSUGT Hazır Değerler Hesap Grupları Karşılaştırması

Tablo 1. FRS Nakit ve Nakit Benzerleri ile MSUGT Hazır Değerler Hesap Grupları

FRS 10 NAKİT VE NAKİT BENZERLERİ	MSUGT 10 HAZIR DEĞERLER
100 Nakit Kasası	100 Kasa
101 Alınan Çekler	101 Alınan Çekler
102 Bankalar	102 Bankalar
103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri(-)	103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri(-)
104 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Nakit Benzeri Niteliğindeki Alacaklar	
105 Nakit Benzeri Niteliğindeki Menkul Kıymetler	
106 Nakit Benzeri Diğer Varlıklar	
108 Banka Mevduatı Limit Kullanımları(-)	108 Diğer Hazır Değerler
109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı(-)	

Nakit ve Nakit Benzerleri, FRS Hesap Planında 1 Dönen Varlıklar Hesap Sınıfı içerisinde yer almaktadır(www.kgk.gov.tr). İşletmenin finansal tablolarını hazırlarken uyguladığı geçerli finansal raporlama çerçevesine göre dönen varlık olarak gösterilmesi gereken ve ilke olarak on iki ay ya da normal faaliyet dönemi içinde paraya çevrilmesi veya tüketilmesi öngörülen varlıklar bu sınıfta gösterilir. Bu hesap sınıfında yer alan hesap grupları, likidite açısından en fazla likit olandan en az likit olana doğru sıralanmıştır. Nakit ve Nakit Benzerleri hesap grubunda yer alan hesaplar, likiditesi en yüksek hesaplardır.

MSUGT içerisinde yer alan Hazır Değerler Hesap Grubu’da, Dönen Varlıklar içerisinde yer alan ve likiditesi en yüksek hesap grubudur(Resmi Gazete, 26.12.1992, Sıra No: 1). Her iki grup birbirinin karşılığı olarak düşünüldüğünden, çalışmada bu grupların karşılaştırması yapılmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, gerek hesap grubu isminde gerekse hesap isimlerinde FRS ve MSUGT açısından bir takım farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkların, Dünya’daki gelişme ve değişimler sonucu FRS’de ortaya çıktığı görülmektedir. İlk fark, hesap grupları açısından ortaya çıkmıştır. MSUGT içerisinde Hazır Değerler olarak ifade edilen grup, FRS’de Nakit ve Nakit Benzerleri olarak ifade edilmiştir. Bu ifadeler ve grupların içeriği incelendiğinde, FRS’de kullanıma hazır değerlerin daha güncel ve net biçimde yerini bulduğu görülecektir.

Hesaplar karşılaştırıldığında; FRS’de 100 Nakit Kasası olarak isimlendirilen hesabın, MSUGT içerisinde 100 Kasa olarak isimlendirildiği görülecektir. Bu hesap, her iki uygulamada da işletmenin elinde bulunan TL ve yabancı paraların TL karşılığının izlenmesi için kullanılır. FRS’de, tahsil olunan para tutarları borç, ödemeler ve bankaya yatırılan para tutarları alacak kaydedilir. Hesap borç kalanı verir veya kalan vermez. Yabancı paralar kasası raporlama dönemlerinde dönem sonu kuruna göre değerlendirilir ve kur değişim olumlu farkları bu hesabın borcuna “664 Kur Farkı Kazançları” hesabının alacağına; olumsuz farkları ise bu hesabın alacağına, “674 Kur Farkı Zararları (-)” hesabının borcuna kaydedilir. MSUGT ‘da ise kur değişim olumlu farkları bu hesabın borcuna “646 Kambiyo Kârları” hesabının alacağına; olumsuz farkları ise bu hesabın alacağına, “656 Kambiyo Zararları (-)” hesabının borcuna kaydedilir.

101 Alınan Çekler hesabı her iki uygulamada aynı şekilde isimlendirilmiştir. Ancak FRS’de bu hesap sadece her an tahsil edilebilir çekler için kullanılırken, MSUGT’da tahsil edilebilir nitelikte olmayan çekler de bu hesapta izlenmektedir. FRS’de kısa vadede tahsil edilecek çekler, 122 Alınan İleri Tarihli Çekler hesabında, uzun vadede tahsil edilecek çekler ise, 222 Alınan İleri Tarihli Çekler hesabında izlenmektedir. MSUGT’da böyle bir ayırım söz konusu değildir. Her iki uygulamada, çekler alındığında bu hesaba borç, ciro edildiğinde veya tahsil edildiğinde alacak kaydedilir. FRS’de yabancı paralı çekler dönem sonunda değerlendirilirken, olumlu kur farkları, 664 Kur Farkı Kazançları hesabının alacağına,

olumsuz kur farkları ise, 674 Kur Farkı Zararları hesabının borcuna kaydedilir. MSUGT’da ise sırasıyla, 646 Kambiyo Kârları ve 656 Kambiyo Zararları hesapları kullanılır.

102 Bankalar hesabı her iki uygulamada aynı şekilde isimlendirilmiştir. Ancak FRS’de bu hesap vadesiz mevduat ile 3 ay ve daha az vadeli mevduat için kullanılırken, MSUGT’da tüm mevduatlar için bu hesap kullanılır. FRS’de 3 aydan uzun kısa vadeli mevduat hesapları, bu hesap yerine 115 Bankalardaki Vadeli Mevduat hesabında izlenir. Vadesi bir yıldan uzun mevduatlar ise, 205 Bankalardaki Vadeli Mevduat hesabında izlenir. Blokeli mevduatlar kısa vadeli ise, 116 Kullanımı Kısıtlı Banka Bakiyeleri hesabında, uzun vadeli ise, 206 Kullanımı Kısıtlanmış Banka Kalanları hesabında izlenir. FRS’de yabancı paralı hesaplar dönem sonunda değerlendirirken, olumlu kur farkları, 664 Kur Farkı Kazançları hesabının alacağına, olumsuz kur farkları ise, 674 Kur Farkı Zararları hesabının borcuna kaydedilir. MSUGT’da ise sırasıyla, 646 Kambiyo Kârları ve 656 Kambiyo Zararları hesapları kullanılır. Raporlama dönemlerinde tahakkuk eden faizler, FRS’de bu hesabın borcuna karşılık, 660 Mevduat Faiz Gelirleri hesabına alacak kaydedilir. MSUGT’da ise 642 Faiz Gelirleri hesabının alacağına kayıt yapılır.

103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri(-) hesabı her iki uygulamada aynı şekilde isimlendirilmiştir ve aynı amaçla kullanılmaktadır. Ancak FRS’de bu hesap hemen ödenebilecek çekler için kullanılırken, kısa vadeli çekler için 322 Verilen İleri Tarihli Çekler hesabı, uzun vadeli çekler için ise, 422 Verilen İleri Tarihli Çekler hesabı kullanılmaktadır. Çek veya ödeme emri verildiğinde bu hesaba alacak, ödeme yapıldığında ise borç kaydı yapılır.

104 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Nakit Benzeri Niteliğindeki Alacaklar hesabı sadece FRS’de yer almıştır. Bu hesap işletmenin muhasebe politikası gereği nakit benzeri olarak sınıflandırdığı kredi kartı alacaklarını izlediği hesaptır. Meydana gelen komisyon giderleri ise, 652 Esas Faaliyetlerle İlgili Komisyon Giderleri(-) hesabına borç kaydedilir. Muhasebe politikası gereği ticari alacak olarak sınıflandırılan alacaklar, bu hesap yerine 123 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Alacaklar hesabında izlenir.

105 Nakit Benzeri Niteliğindeki Menkul Kıymetler hesabı sadece FRS’de yer almıştır. Nakit benzeri nitelik taşıyan, örneğin vadesine 3 aydan az süre kalmış tahvillerin izlenmesinde kullanılır. Menkul kıymetler, nakit benzeri olarak nitelendirildiklerinde bu hesaba borç, elden çıkarıldığında kayıtlı değeriyle alacak kaydedilir. Elden çıkarıldığında ortaya çıkan kâr 666 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Diğer Gelir ve Kazançlar hesabına alacak, zarar ise, 676 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Diğer Gider ve Zararlar hesabına borç kaydedilir.

Dönem sonlarında gerçeğe uygun değerle ölçülen nakit benzerlerinin, gerçeğe uygun değerindeki artışlar bu hesaba borç, “665 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları” hesabına alacak kaydedilir. Gerçeğe uygun değerdeki azalışlar ise bu hesaba alacak, “675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları” hesabına borç kaydedilir. Dönem sonlarında itfa edilmiş maliyetiyle ölçülen nakit benzerlerinin döneme ilişkin faiz gelirleri bu hesaba borç, “661 Menkul Kıymet Yatırımlarından Faiz Gelirleri” hesabına alacak kaydedilir. İtfa edilmiş maliyetiyle ölçülen finansal yatırımlara ilişkin değer düşüklüğü kazanç veya kayıpları için ayrılan karşılık tutarları bu hesapta değil, 109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı (-) hesabına alacak kaydedilerek izlenir.

106 Nakit ve Nakit Benzeri Diğer Varlıklar hesabı sadece FRS’de yer almıştır. Bu hesap, “102 Bankalar” hesabında izlenen nakit benzeri niteliğindeki mevduat hesapları, “105 Nakit Benzeri Niteliğindeki Menkul Kıymetler” hesabında izlenen nakit benzeri niteliğindeki menkul kıymetler ile “104 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Nakit Benzeri Niteliğindeki Alacaklar” hesabında izlenen alacaklar dışında kalan diğer nakit benzeri varlıkların izlenmesinde kullanılır. Nakit benzeri niteliği taşımayan finansal varlıklar bu grupta değil, Finansal Yatırımlar grubunda izlenir. Nakit benzerleri türlerine göre alt hesaplarda izlenebilir. Bu hesabın işleyişi “105 Nakit Benzeri Niteliğindeki Menkul Kıymetler” hesabının işleyişi gibidir.

108 Banka Mevduatı Limit Kullanımları(-) hesabı sadece FRS’de yer almıştır.

Bu hesap, nakit ve nakit benzerleri grubunun toplam tutarını düzeltir. Cari hesap şeklinde çalışan vadesiz mevduat hesaplarının (kredili cari hesaplar) bankalar tarafından tanınan limitler dâhilinde, geçici olarak eksi kalanlara düştüğü durumlarda, ek olarak kullanılan tutarlar, banka kredileri hesabında değil, nakit varlıkların tutarını düzeltten bir hesap olarak bu hesapta izlenir. Bankalar nezdinde açılan kredili cari hesaplarda bankanın tanıdığı limitler çerçevesinde negatif bakiyeye düştüğünde, finansal raporlama dönemlerinde banka hesabının alacak kalanı bu hesaba aktarılır. Kullanılan limit ödendiğinde bu hesaba borç kaydedilir.

108 Diğer Hazır Değerler hesabı ise sadece MSUGT’da yer almıştır. Bu hesap, nitelikleri itibarıyla hazır değer sayılan pullar, vadesi gelmiş kuponlar, tahsil edilecek banka ve posta havaleleri (yoldaki paralar gibi) değerleri kapsar.

109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı(-) hesabı sadece FRS’de yer almıştır. Bu hesap, uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesi uyarınca değer düşüklüğüne tabi olan nakit ve nakit benzerleriyle ilgili olarak ortaya çıkan değer düşüklüğü karşılıklarının izlenmesinde kullanılır. Hesap, değer düşüklüğü ayrılan varlıkların türüne göre alt hesaplara ayrılabilir. Nakit ve nakit benzerlerinde meydana gelen değer düşüklükleri bu hesabın alacağına, “675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları” hesabında açılacak karşılık giderleri alt hesabına borç kaydedilir. Karşılık ayrılmış olan varlığın elden çıkarılmasında ya da tahmin değişikliklerine bağlı olarak ayrılan değer düşüklüğü zararının kısmen ya da tamamen iptali halinde bu hesaba borç kaydedilir. Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemde olması durumunda iptal işlemi; “675 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Azalış Zararları” hesabına alacak kaydedilerek yapılır. Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda iptal işlemi, “665 Nakit ve Nakit Benzeri Varlıklar ile Menkul Kıymet Yatırımlarına İlişkin Değer Artış Kazançları” hesabında açılacak konusu kalmayan karşılıklar (değer düşüklüğü karşılık iptallerinden karlar) alt hesabına alacak kaydedilerek yapılır.

3. Sonuç

Ülkemizde finansal raporlama açısından 2019 yılı itibarıyla 3 uygulama bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 1994 yılından itibaren yürürlükte olan ve küçük işletmeler açısından yürürlüğü devam eden Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği(MSUGT), İkincisi; 2014 Yılından itibaren yürürlüğe giren ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından uygulanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları, üçüncüsü ise; 2018 yılı başından itibaren yürürlüğe giren ve Bağımsız denetime tabi işletmeler için uygulanan, Büyük ve Orta Boy işletmeler için Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS)’dir.

2018 yılı sonunda, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu(KGK) tarafından yayınlanan FRS Hesap Planı Taslağı ile bu üç uygulamayı kapsayacak yeni bir Hesap Planı oluşturulması için adım atılmıştır. Bu hesap planını; TFRS, BOBİ FRS ve MSUGT uygulayanların kullanabileceği hesap planı açıklamalarında belirtilmiştir.

MSUGT Tekdüzen Hesap planı kullanımından FRS Hesap planına geçişte yaşanabilecek zorlukların giderilmesinde her iki uygulamada ortaya çıkan farkların karşılaştırılması ve farklılıkların analizi önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızda FRS Nakit ve Nakit Benzerleri hesap grubu ile bu gruba karşılık gelen MSUGT Hazır Değerler hesap grubu karşılaştırılarak farklar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Her iki uygulama açısından ilk farklılık hesap grubu ismi açısından ortaya çıkmıştır. MSUGT açısından 10 Hazır Değerler olarak ifade edilen grup, FRS’de 10 Nakit ve Nakit Benzerleri olarak ifade edilmiştir. Hesaplar açısından da gerek hesap isimleri gerekse içerikleri açısından farklılıklar söz konusudur. FRS Hesap Planı’nın Dünya’daki gelişmeler doğrultusunda daha güncel ve kapsamlı olduğu görülmektedir.

Bu nedenle MSUGT'a göre oluşturulan hesapların, FRS'de daha güncel ve kapsamlı olarak yeniden düzenlendiği ifade edilebilir.

Bu hesap gruplarındaki farklardan birincisi; 101 Alınan Çekler hesabında sadece hemen tahsili mümkün çeklerin gösterilmesi ve 103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri hesabında hemen ödenmesi mümkün olan çeklerin gösterilmesidir. Diğer çekler vadesine göre farklı kısa ve uzun vadeli hesaplarda gösterilmektedir.

İkinci fark; 102 Bankalar hesabında, sadece vadesiz ve üç ayın altında vadeye sahip mevduatların gösterilmesidir. Diğer kısa ve uzun vadeli mevduat hesapları farklı hesaplarda gösterilmektedir.

Üçüncü fark; 104 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Nakit Benzeri Niteliğindeki Alacaklar hesabının FRS'de kullanımıdır.

Dördüncü fark; 105 Nakit Benzeri Niteliğindeki Menkul Kıymetler hesabının sadece FRS'de yer almasıdır.

Beşinci fark; 108 Banka Mevduatı Limit Kullanımları(-) hesabının sadece FRS'de yer almasıdır. MSUGT içerisinde bu hesap yerine 108 Diğer Hazır Değerler hesabı kullanılmıştır.

Altıncı fark ise; 109 Nakit ve Nakit Benzerleri Değer Düşüklüğü Karşılığı(-) hesabının FRS'de kullanımıdır. MSUGT içerisinde hazır değerler için değer düşüklüğü karşılığı düşünülmemiştir. FRS'de ise; Nakit ve Nakit Benzerleri için meydana gelecek değer düşüklüklerinin izlenmesi yöntemi benimsenmiştir.

Bu farkların analizinden ortaya çıkan nihai durum, FRS açısından Nakit ve Nakit Benzerleri hesap grubunun, Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen gelişmeleri dikkate alarak MSUGT Hazır Değerler hesap grubuna göre daha geniş ve kapsamlı olarak düzenlenmiş olmasıdır. Bu durum hesapların ve finansal tabloların daha kapsamlı, açık ve anlaşılır olmasını sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ, 29.07.2017, Resmi Gazete, Sayı No: 30138(Mükerrer)
2. <https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/eski/muhsisteb1ekmuh5c.htm>(erişim tarihi: 09.04.2019)
3. [http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8012/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-ic%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-\(BOBI%CC%87-FRS\)-hangi-is%CC%A7letmeler- taraf%C4%B1ndan-uygulanacakt%C4%B1r?](http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8012/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-ic%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-(BOBI%CC%87-FRS)-hangi-is%CC%A7letmeler- taraf%C4%B1ndan-uygulanacakt%C4%B1r?) (Erişim Tarihi 12.04.2019)
4. <http://www.kgk.gov.tr/ContentAssingmentDetail/2531/Finansal-Raporlama-Standartlar%C4%B1na-Uygun-Hesap-Plan%C4%B1-Taslag%CC%86%C4%B1> (erişim tarihi: 20.04.2019)
5. [http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-\(BOBI%CC%87-FRS\)](http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-(BOBI%CC%87-FRS)) (erişim tarihi 02.04.2019)
6. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Resmi Gazete, 26.12.1992, Sıra No:1
7. Öztürk E., Gökçen G. ve Güleç Ö. F. https://www.researchgate.net/publication/326520098BOBI_FRIS_VE_TFRS_NIN_FINANSAL_RAPORLARA_ETKILERI_ACISINDAN_KARSILASTIRILMASI (erişim tarihi: 15.04.2019)

FRS TİCARİ ALACAKLAR İLE MSUGT TİCARİ ALACAKLAR HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI COMPARISON OF FRS TRADE RECEIVABLES AND GCASA TRADE RECEIVABLES ACCOUNT GROUPS

Şakir DIZMAN

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ÖZET

FRS Hesap Planı Taslağında “Ticari Alacaklar”; on iki ay veya işletmenin normal faaliyet döngüsü içinde nakde dönüşmesi öngörülen ve işletmenin esas faaliyetleri sonucu elde ettiği hasılatın tamamına veya bir kısmına ilişkin senetli ve senetsiz alacaklarının izlendiği hesapları içeren kısa vadeli ticari alacaklarla, on iki ay veya işletmenin normal faaliyet döngüsü içinde nakde dönüşmesi öngörülmemeyen (diğer bir ifadeyle duran varlık niteliği taşıyan) ve işletmenin esas faaliyetleri sonucu elde ettiği hasılatın tamamına veya bir kısmına ilişkin senetli ve senetsiz alacaklarının izlendiği hesapları içeren uzun vadeli ticari alacaklardan oluşur. Genellikle ticari alacakların tahsili için geçen süre, işletmenin normal faaliyet döngüsünün bir parçasını oluşturduğundan ticari alacaklar, dönen varlık tanımını karşılamakla beraber istisnai durumlarda duran varlık niteliği taşıyabilir. Dönem sonlarında yapılacak değerlendirmelerle bu alacaklardan yapılması beklenen tahsilatların zamanlamasına bağlı olarak ticari alacakların dönen veya duran varlık olarak sınıflandırması yapılır.

MSUGT’da ise kısa vadeli ticari alacaklar; bir yıl içinde paraya dönüşmesi öngörülen ve işletmenin ticari ilişkisi nedeniyle ortaya çıkan senetli ve senetsiz alacaklar olarak nitelendirilmiştir. Ticari ilişkilerden dolayı ana kuruluş, iştirak ve bağlı ortaklıklardan olan alacaklar varsa, bu gruptaki ilgili hesapların ayrıntılarında açıkça gösterilir. Uzun vadeli ticari alacaklar ise; bir yıldan fazla uzun vadeli senetli ve senetsiz ticari alacaklar izlenir. Vadesi bir yılın altına düşenler, dönen varlıklar içerisindeki ilgili hesaplara aktarılır. Ticari ilişkilerden dolayı ana kuruluş iştirak ve bağlı ortaklıklardan olan alacaklar varsa, bu gruptaki ilgili hesapların ayrıntılarında gösterilir.

FRS ve MSUGT açısından bu grupların temel yaklaşımı aynı olmakla beraber, hesaplar incelendiğinde FRS’de bir takım farklılıklar ve yeniliklerin olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi; kredili alacaklar için alıcılar hesabı yerine, müşterilerden alacaklar hesap isminin kullanımı, ikincisi; MSUGT’da yer almayan ileri tarihli çekler hesabının kullanımınıdır. Üçüncü farklılık; Kredi kartlı alacakların bir hesap ile ifade edilmesi, dördüncü farklılık; İlişkili taraflardan ticari alacakların özel bir hesap ile ifade edilmesi, beşinci farklılık ise; üye aidatlardan alacakların bir hesap ile ifade edilmiş olmasıdır. Son fark ise; ertelenmiş vade farkı gelirlerinin düzenleyici hesap olarak FRS’de yer almış olmasıdır. Bu farklılıkların bilinmesi ve uygulamaya yansıtılması FRS’ye geçiş sürecinde büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *FRS, MSUGT, Tekdüzen Hesap Planı, Ticari Alacaklar.*

ABSTRACT

Trade Receivables in the Financial Reporting Standards(FRS) Account Plan Draft; is not foreseen to be converted into cash within the normal operating cycle for twelve months or for short-term trade receivables, including accounts for which deed and non-performing receivables are tracked for all or a portion of the proceeds of the entity's activities, foreseen for twelve months or for the entity to convert into cash within the normal operating cycle. In other words, it consists of long-term trade receivables that have accounts for all or part of the proceeds from the main operations of the entity. Generally, since the time taken for the collection of trade receivables constitutes part of the normal operating cycle of the business, trade receivables can still be defined as a fixed asset while meeting the definition of a current asset. In the period end, the classifications of the trade receivables are classified as non-current assets based on the timing of the collections expected to be made from such receivables.

Short-term trade receivables in General Communiqué on Accounting System Application(GCASA); is defined as deferred and non-performing receivables that are expected to be converted into cash within one year and arising from the business relationship of the entity. Due to trade relations, receivables from parent company, associate and subsidiaries are clearly shown in the details of the relevant accounts in this group. Long-term trade receivables; more than one year long-term commercial and non-commercial receivables are monitored. Those whose maturity is below one year are transferred to the relevant accounts in the current assets. Due to trade relations, receivables from parent company affiliates and subsidiaries are presented in the details of related accounts in this group.

Although the basic approach of these groups is the same for FRS and GCASA, it is seen that there are some differences and innovations in FRS when the accounts are examined. The first of these; the use of the name of the accounts receivable from the customers, instead of the Receivers account for credit receivables; It is the use of a forward-dated checks account that is not included in GCASA. The third difference; Expression of credit card receivables with an account, fourth difference; The trade receivables from related parties are expressed with a special account; The amount of the membership fee is expressed as an account. The last difference is; deferred expiry income is included in the FRS as a regulatory account. Knowing these differences and reflecting them to the implementation is of great importance in the transition to FRS.

Keywords: FRS, GCASA, Uniform Accounting Plan, Trade Receivables.

1. GİRİŞ

Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği(MSUGT), ülkemizde 1994 yılından beri uygulanan ve halen küçük işletmeler açısından uygulanmaya devam edilen Muhasebe Sistemi Uygulamasıdır(R.G., 26.12.1992, Sıra No:1). Ancak ülkemizde 2014 yılından itibaren Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından, uluslararası standartların Türkiye'deki karşılığı olan Türkiye Finansal Raporlama Standartları(TFRS) uygulaması başlatılmıştır(kgk.gov.tr). 2018 yılından itibaren ise, bağımsız denetime tabi büyük ve orta boy işletmeler tarafından kullanılmak üzere, Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS) uygulaması başlatılmıştır(R.G., 29.07.2017, Sayı:30138(Mükerrer)). Bu durumda an itibarıyla ülkemizde yukarıda belirtilen 3 uygulama yürürlüktedir. Nihai hedef bütün işletmeler açısından TFRS uygulamalarına geçmektir. Ancak geçiş sürecinde diğer iki uygulamanın da belirli bir süre devam edeceği görülmektedir.

Ülkemizde, 26 Eylül 2011 tarihli ve 660 Sayılı KHK ile Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) kurulmuş ve muhasebe standartları ile ilgili çalışmalarda bu kurum yetkilendirilmiştir(Öztürk, Gökçen ve Güleç, 2018, 438).

Geçiş sürecinde MSUGT ile Finansal Raporlama Standartları(FRS) farklarının bilinmesi, bu sürecin daha kolay geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Geçiş sürecinin kolay ve hızlı biçimde atlatılabilmesi için çalışmamızda; MSUGT'da Bilançonun Aktifleri içerisinde yer alan Ticari Alacaklar ile FRS(TFRS ve BOBİ FRS)'de Finansal Durum Tablosu(Bilanço) içerisindeki Ticari Alacaklar hesap gruplarının karşılaştırması ve farkların analizinin yapılması amaçlanmıştır.

Her iki grup birbirinin karşılığı olmasına rağmen, FRS'de MSUGT'a göre bir takım ilaveler ile değişimler söz konusudur. Bu ilave ve değişimler, Dünya'da ve Ülkemizde meydana gelen gelişme ve değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmamızda bu gelişme ve değişmeler sonucu Ticari Alacaklar açısından her iki uygulamadaki farklılıklar incelenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

2. FRS TİCARİ ALACAKLAR VE MSUGT TİCARİ ALACAKLAR HESAP GRUPLARI KARŞILAŞTIRMASI

Tablo 1. FRS Ticari alacaklar ve MSUGT Ticari Alacaklar Hesap Grupları

FRS 12-22 TİCARİ ALACAKLAR	MSUGT 12-22 TİCARİ ALACAKLAR
120-220 Müşterilerden Alacaklar	120-220 Alıcılar
121-221 Alacak Senetleri	121-221 Alacak Senetleri
122-222 Alınan İleri Tarihli Çekler	122-222 Alacak Senetleri Reeskontu(-)
123-223 Kredi Kartıyla Yapılan Satışlardan Alacaklar	
124-224 İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar	124-224 Kazanılmamış Finansal Kiralama Faiz Gelirleri (-)
125-225 Üye Aidatlarından Alacaklar	
126-226 Diğer Ticari Alacaklar	126-226 Verilen Depozito ve Teminatlar
127-227 Şüpheli Ticari Alacaklar	127 Diğer Ticari Alacaklar
128-228 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri (-)	128 Şüpheli Ticari Alacaklar
129-229 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları (-)	129-229 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı(-)

Ticari Alacaklar, ilke olarak kısa vadeli olarak düşünülmesine karşın, vadesi bir yıldan fazla olan ya da faaliyet döneminden sonraki dönemlerde tahsil edilebilecek olan Ticari Alacaklar uzun vadeli olarak kabul edilir. Ticari alacakların kısa vadeli olanları FRS Hesap Planında 1 Dönen Varlıklar Hesap Sınıfı içerisinde yer almaktadır. Uzun vadeli Ticari alacaklar ise, 2 Duran Varlıklar Hesap Sınıfı içerisinde yer alır. İşletmenin finansal tablolarını hazırlarken uyguladığı geçerli finansal raporlama çerçevesine göre dönen varlık olarak gösterilmesi gereken ve ilke olarak on iki ay ya da normal faaliyet dönemi içinde paraya çevrilmesi veya tüketilmesi öngörülen varlıklar bu sınıfta gösterilir. MSUGT içerisinde yer alan Ticari alacaklar Hesap Grubu için de FRS ile aynı ifadeleri kullanmak mümkündür. Ancak grup içerisinde yer alan hesaplarda gerek isim olarak gerekse içerik açısından farklılıklar söz konusudur.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, hesap isimlerinde ve içeriklerinde FRS ve MSUGT açısından bir takım farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkların, Dünya'daki gelişme ve değişimler sonucu FRS'de ortaya çıktığı görülmektedir. Hesapların isimleri ve içeriği incelendiğinde, FRS'de Ticari Alacakların daha güncel ve ayrıntılı biçimde yerini bulduğu görülecektir.

FRS'de 128-228 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri hesapları kısa ve uzun vadeli hesaplar olarak kullanılmaktadır. Bu hesaplar; uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre itfa edilmiş maliyeti üzerinden ölçülmesi gereken senetli veya senetsiz ticari alacakların tutarlarına ilave edilmiş; ancak gelecek aylarda-yıllarda kâr veya zarar hesaplarında gelir yazılacak vade farkı gelirlerinin izlenmesinde kullanılır. Bu hesaplardaki tutar, ticari alacakları dönem sonu itibarıyla itfa edilmiş maliyetine indirir. Hesapta, ticari alacak tutarlarının nominal tutarları ile tahsilât dönemlerine göre etkin faiz oranı kullanılarak hesaplanmış bugünkü değerleri arasındaki farkı gösteren henüz gerçekleşmemiş olan faiz gelirleri (vade farkı gelirleri) izlenir. Ayrıca uyguladıkları geçerli finansal raporlama çerçevesine göre senetli alacakların reeskont ayırmak suretiyle tasarruf değerleri ile izlenmesi durumunda ayrılan reeskont tutarlarının izlenmesinde de bu hesap kullanılır.

Uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre itfa edilmiş maliyeti üzerinden ölçülen senetli veya senetsiz ticari alacaklara ilişkin vade farklarının gelecek aylara isabet eden tutarları bu hesaba alacak kaydedilir. İlgili dönemlerde o döneme düşen vade farkı tutarının "640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları" hesabına aktarılmasında bu hesaba borç kaydedilir. Alacağın değersiz alacak haline gelmesi durumunda bu hesaptaki tutar alacak tutarından indirilir kalan tutar zarar yazılır. Senetli alacaklara reeskont uygulaması yapıldığı durumlarda hesaplanan reeskont tutarları bu hesaba alacak, "650 Ticari Borçlara İlişkin Vade Farkı Giderleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Zararları (-)" borç kaydedilir. İzleyen dönemde bu hesap "640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları" hesabına aktarılarak kapatılır.

FRS’de 128-228 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri hesapları kısa ve uzun vadeli hesaplar olarak kullanılmaktadır. Bu hesaplar; uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre itfa edilmiş maliyeti üzerinden ölçülmesi gereken senetli veya senetsiz ticari alacakların tutarlarına ilave edilmiş; ancak gelecek aylarda-yıllarda kâr veya zarar hesaplarında gelir yazılacak vade farkı gelirlerinin izlenmesinde kullanılır. Bu hesaplardaki tutar, ticari alacakları dönem sonu itibarıyla itfa edilmiş maliyetine indirir. Hesapta, ticari alacak tutarlarının nominal tutarları ile tahsilât dönemlerine göre etkin faiz oranı kullanılarak hesaplanmış bugünkü değerleri arasındaki farkı gösteren henüz gerçekleşmemiş olan faiz gelirleri (vade farkı gelirleri) izlenir. Ayrıca uyguladıkları geçerli finansal raporlama çerçevesine göre senetli alacakların reeskont ayırmak suretiyle tasarruf değerleri ile izlenmesi durumunda ayrılan reeskont tutarlarının izlenmesinde de bu hesap kullanılır.

Uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre itfa edilmiş maliyeti üzerinden ölçülen senetli veya senetsiz ticari alacaklara ilişkin vade farklarının gelecek aylara isabet eden tutarları bu hesaba alacak kaydedilir. İlgili dönemlerde o döneme düşen vade farkı tutarının “640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları” hesabına aktarılmasında bu hesaba borç kaydedilir. Alacağın değersiz alacak haline gelmesi durumunda bu hesaptaki tutar alacak tutarından indirilir kalan tutar zarar yazılır. Senetli alacaklara reeskont uygulaması yapıldığı durumlarda hesaplanan reeskont tutarları bu hesaba alacak, “650 Ticari Borçlara İlişkin Vade Farkı Giderleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Zararları (-)” borç kaydedilir. İzleyen dönemde bu hesap “640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları” hesabına aktarılarak kapatılır.

128-228 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri hesapları uygulanan geçerli finansal raporlama çerçevesine göre itfa edilmiş maliyeti üzerinden ölçülen senetli veya senetsiz ticari alacaklara ilişkin vade farklarının gelecek aylara isabet eden tutarları bu hesaba alacak kaydedilir. İlgili dönemlerde o döneme düşen vade farkı tutarının “640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları” hesabına aktarılmasında bu hesaba borç kaydedilir. Alacağın değersiz alacak haline gelmesi durumunda bu hesaptaki tutar alacak tutarından indirilir kalan tutar zarar yazılır. Senetli alacaklara reeskont uygulaması yapıldığı durumlarda hesaplanan reeskont tutarları bu hesaba alacak, “650 Ticari Borçlara İlişkin Vade Farkı Giderleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Zararları (-)” borç kaydedilir. İzleyen dönemde bu hesap “640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları” hesabına aktarılarak kapatılır.

129-229 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları(-) hesapları FRS’de bu isimlerle kullanılırken, MSUGT’da aynı fonksiyonu gören hesaplar, 129-229 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı(-) olarak isimlendirilmiştir. FRS’de ve MSUGT’da bu hesaplar, şüpheli ticari alacaklar için ayrılan karşılıkların izlenmesinde kullanılır. FRS’de hesaplanan karşılık tutarı bu hesaba alacak, “651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)” hesabına borç kaydedilir. Karşılık ayrılmış olan alacağın tahsilinde ya da tahmin değişikliklerine bağlı olarak ayrılan değer düşüklüğü zararının kısmen ya da tamamen iptali halinde bu hesaba borç kaydedilir. Tahsil ya da tahmin değişiklikleri sonucu yapılan değer düşüklüğü karşılığı iptalinin karşılığın ayrıldığı dönemde olması durumunda iptal işlemi “651 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Değer Düşüklüğü Karşılık Giderleri (-)” hesabına alacak kaydedilerek yapılır. Değer düşüklüğü zararının iptalinin değer düşüklüğü karşılığının ayrıldığı dönemden sonra olması durumunda iptal işlemi “641 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Konusu Kalmayan Karşılıklar” hesabına alacak kaydedilerek yapılır. Alacağın tahsilinin imkânsız olduğu kesinleştiği takdirde bu hesaba borç, ilgili hesaba da alacak kaydedilir. Gerçekleşen zararın ayrılan karşılıklardan fazla olması halinde, ayrılan karşılığı aşan zarar “654 Esas Faaliyetlerden Diğer Çeşitli Gider ve Zararlar” hesabına borç kaydedilir.

MSUGT’da ise, hesaplanan karşılık tutarı bu hesaplara alacak, "654. Karşılık Giderleri" hesabına borç kaydedilir. Şüpheli alacağın tahsiline bağlı olarak, tahmin olunan zararın kısmen ya da tamamen gerçekleşmemesi halinde, gerçekleşmeyen kısım "644. Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı" alacağına devredilerek bu hesaba borç kaydedilir. Şüpheli alacağın tahsilinin imkânsız olduğu kesinleştiği takdirde bu hesaba borç, ilgili hesaba da alacak kaydedilir. Gerçekleşen zararın ayrılan karşılıklardan fazla olması

halinde, ayrılan karşılık kadar bu hesaba borç, zarar fazlası ise "681. Önceki Dönem Gider ve Zararları" hesabına borç, tahsil edilemeyen tutar, ilgili alacak hesabına alacak kaydolunur.

Perakende satış yönteminin uygulanması sonucunda bulunan, dönemin karşılık tutarının o tarihteki şüpheli alacaklar karşılığı tutarından az olması durumunda, aradaki fark "644. Konusu Kalmayan Karşılıklar Hesabı"na aktarılmak üzere bu hesaba borç yazılır. Daha önce alacaklardan düşülen ve bu hesaba borç kaydedilen alacakların tahsili söz konusu olduğu takdirde, oluşlarına göre "671. Önceki Dönem Gelir ve Kârlar" hesabına alınır.

3. SONUÇ

Ülkemizde finansal raporlama açısından 2019 yılı itibariyle 3 uygulama bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 1994 yılından itibaren yürürlükte olan ve küçük işletmeler açısından yürürlüğü devam eden, Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği(MSUGT), ikincisi; 2014 Yılından itibaren yürürlüğe giren ve Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar(KAYİK) tarafından uygulanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları, üçüncüsü ise; 2018 yılı başından itibaren yürürlüğe giren ve Bağımsız denetime tabi işletmeler için uygulanan, Büyük ve Orta Boy işletmeler için Finansal Raporlama Standardı(BOBİ FRS)'dir.

2018 yılı sonunda, Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu(KGK) tarafından yayınlanan FRS Hesap Planı Taslağı ile bu üç uygulamayı kapsayacak yeni bir Hesap Planı oluşturulması için adım atılmıştır. Bu hesap planını; TFRS, BOBİ FRS ve MSUGT uygulayanların kullanabileceği hesap planı açıklamalarında belirtilmiştir.

MSUGT Tekdüzen Hesap planı kullanımından FRS Hesap planına geçişte yaşanabilecek zorlukların giderilmesinde her iki uygulamada ortaya çıkan farkların karşılaştırılması ve farklılıkların analizi önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmamızda FRS Ticari Alacaklar hesap grubu ile bu gruba karşılık gelen MSUGT Ticari Alacaklar hesap grubu karşılaştırılarak farklar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Her iki uygulama açısından hesap grupları ismi açısından herhangi bir fark söz konusu değildir. Hem MSUGT hem de FRS'de hesap grupları 12-22 Ticari alacaklar olarak isimlendirilmiştir. Hesaplar açısından ise, gerek hesap isimleri gerekse içerikleri açısından farklılıklar söz konusudur. FRS Hesap Planı'nın Dünya'daki gelişmeler doğrultusunda daha güncel ve kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle MSUGT'a göre oluşturulan hesapların, FRS'de daha güncel ve kapsamlı olarak yeniden düzenlendiği ifade edilebilir.

Bu farklardan birincisi; MSUGT'da 120-220 Alıcılar olarak isimlendirilen müşterilerden veresiye alacaklar, FRS'de 120-220 Müşterilerden Alacaklar olarak isimlendirilmiştir.

121-221 Alacak Senetleri hesapları her iki uygulama açısından aynı amaçla, yani senetli ticari alacakların izlenmesi için kullanılmaktadır.

İkinci fark; FRS'de 122-222 Alınan İleri Tarihli Çekler hesaplarının kullanımınıdır. Bu hesaplar sadece FRS'de kullanılmıştır. MSUGT açısından bu hesapların kullanımı söz konusu değildir. MSUGT'da bu hesap numaraları, 122-222 Alacak Senetleri Reeskontu(-) hesapları için kullanılmıştır.

Üçüncü fark; FRS'de 123-223 Kredi kartıyla Yapılan Satışlardan Alacaklar hesaplarının kullanımınıdır. MSUGT açısından bu hesapların kullanımı söz konusu değildir.

Dördüncü fark; 124-224 İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar sadece FRS'de yer almıştır. Bu kısa ve uzun vadeli hesaplar, işletmenin ortakları, bağlı ortaklıkları, iştirakleri, iş ortaklıkları, kilit yönetici personeli vb. gibi ilişkili taraflarından olan kısa ve uzun vadeli ticari alacaklarının izlenmesinde kullanılır.

Beşinci fark; 125-225 Üye Aidatlarından Alacaklar sadece FRS'de yer almıştır. Bu kısa ve uzun vadeli hesaplar, işletmenin kooperatif, dernek, vakıf, sendika, meslek odaları vb. gibi kuruluşların üyelerinden olan aidat alacaklarının izlenmesinde kullanılır.

Altıncı fark ise; 126-226 Diğer Ticari Alacaklar FRS'de yer almıştır. Bu kısa ve uzun vadeli hesaplar, işletmenin esas faaliyeti sonucu ortaya çıkan ve yukarıdaki hesapların kapsamına girmeyen ticari alacakların izlenmesinde kullanılır. MSUGT'da bu hesaplar yerine, 127 Diğer Ticari Alacaklar kısa vadeli hesabı kullanılmaktadır. MSUGT içerisinde uzun vadeli diğer ticari alacaklar için herhangi bir hesap öngörülmemiştir.

Yedinci fark; FRS'de, 127-227 Şüpheli Ticari Alacaklar hesapları, kısa ve uzun vadeli şüpheli ticari alacakların izlendiği hesaplardır. MSUGT'da bu hesaplar yerine sadece kısa vadeli 128 Şüpheli Ticari Alacaklar hesabı kullanılmaktadır. MSUGT'da uzun vadeli şüpheli ticari alacaklar için herhangi bir hesabın kullanımı öngörülmemiştir.

Sekizinci fark; sadece FRS'de 128-228 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri hesaplarının kullanımıdır. Bu hesaplar yardımıyla Alacak senetlerinin vade farkları izlenmektedir. MSUGT'da 122-222 Alacak Senetleri Reeskontu(-) hesapları bu hesaplar yerine kullanılmaktadır.

129-229 Ticari Alacaklar Değer Düşüklüğü Karşılıkları(-) hesapları FRS'de bu isimlerle kullanılırken, MSUGT'da aynı fonksiyonu gören hesaplar, 129-229 Şüpheli Ticari Alacaklar Karşılığı(-) olarak isimlendirilmiştir. FRS'de ve MSUGT'da bu hesaplar, şüpheli ticari alacaklar için ayrılan karşılıkların izlenmesinde kullanılır.

Finansal raporlama ve muhasebe uygulamalarının FRS'ye uygun yapılabilmesi için belirtilen farkların bilinmesi ve yeni uygulamaların kısa zamanda ve kolayca hayata geçirilebilmesi için bu uygulamaların mali raporlara ve muhasebe kayıtlarına yansıtılması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Büyük ve Orta Boy İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Hakkında Tebliğ, 29.07.2017, Resmi Gazete, Sayı No: 30138(Mükerrer)
2. <https://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/eski/muhsisteb1ekmuh5c.htm> (erişim tarihi: 09.04.2019)
3. [http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8012/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-ic%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-\(BOBI%CC%87-FRS\)-hangi-is%CC%A7letmeler- taraf%C4%B1ndan-uygulanacakt%C4%B1r?](http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/8012/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-ic%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-(BOBI%CC%87-FRS)-hangi-is%CC%A7letmeler- taraf%C4%B1ndan-uygulanacakt%C4%B1r?) (Erişim Tarihi 12.04.2019)
4. <http://www.kgk.gov.tr/ContentAssingmentDetail/2531/Finansal-Raporlama-Standartlar%C4%B1na-Uygun-Hesap-Plan%C4%B1-Taslag%CC%86%C4%B1> (erişim tarihi: 20.04.2019)
5. [http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-\(BOBI%CC%87-FRS\)](http://www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Bu%CC%88yu%CC%88k-ve-Orta-Boy-I%CC%87s%CC%A7letmeler-I%CC%87c%CC%A7in-Finansal-Raporlama-Standard%C4%B1-(BOBI%CC%87-FRS)) (erişim tarihi 02.04.2019)
6. Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği, Resmi Gazete, 26.12.1992, Sıra No:1
7. Öztürk E., Gökçen G. ve Güleç Ö. F. https://www.researchgate.net/publication/326520098BOBI_FRS_VE_TFRS_NIN_FINANSAL_RAPORLARA_ETKILERI_ACISINDAN_KARSILASTIRILMASI (erişim tarihi: 15.04.2019)

TÜRKİYE FİNANSAL RAPORLAMA STANDARDI (TFRS) 8 FAALİYET BÖLÜMLERİ STANDARDININ FUTBOL KULÜPLERİNDE UYGULANABİLİRLİĞİ: FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ ÖRNEĞİ

Ali ALAGÖZ

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi

Yasin GÜLER

Tezli Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Bin yılı aşkın süredir varlığını sürdüren spor, 19.yy'dan sonra çağdaş sporun doğmasıyla birlikte milyonlarca kişinin meslek edindiği, turizm, tekstil, inşaat, yatırım ve medya gibi sektörlerin ekonomik hacimlerini büyük oranda etkileyen endüstri haline gelmiştir. Spor faaliyetleri içinde futbol, şüphesiz insanların en çok ilgilendiği, sosyal aktivite ya da profesyonel olarak kişilerin spora en çok katılımını sağlayan ve dünyanın her tarafındaki ekonomik kesimleri yaptırma zorlayan bir spor dalıdır. Futbol endüstrisinin bileşenlerini meydana getiren kişi, kurum ve organizasyonlar farklı endüstrilerde çalışan diğer işletmeler gibi piyasanın kurallarına bağlıdırlar. Futbol kulüpleri, FİFA, UEFA gibi uluslararası otoritelerin yanı sıra ülke futbol federasyonlarının futbol oyun kurallarını aşan düzenlemelerine uygun hareket etmek zorundadırlar.

Bilgi kullanıcıları, finansal tablolarda, futbol kulüplerinin gerçekleştirdiği faaliyetlerin yanı sıra faaliyette bulunduğu ekonomik ortamın niteliği ve faaliyetlerin ortaya çıkardığı finansal sonuçlarında doğru bir şekilde değerlendirmesini mümkün kılacak bilgilerin yer almasını isterler. Bu çalışmanın amacı, TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nın futbol kulüplerinin yayınladığı mali tablolara farklı faaliyet bölümleri bakışının uygulanabilirliğinin analiz edilmesidir. Çalışmada öncelikle TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı kısaca açıklanarak, Borsa İstanbul'da işlem gören Fenerbahçe Spor Kulübü'nün mali tabloları üzerinde farklı bir faaliyet bölümlenmesi gerçekleştirilmiş ve TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nın muhasebe bilgisinin ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunumuna katkıları açıklanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

The sport that has been in existence for more than a decade has become the industry that has greatly influenced the economic volumes of the sectors such as tourism, textile, construction, investment and media, where millions of people have acquired professions with the emergence of modern sport after the 19th century. In sporting activities, football is undoubtedly a sport that people are most interested in, have the most participation as social activities or professional and compelling sanctions to any economic sectors all around the world. The people, institutions and organizations that create the components of the football industry dependent on the rules of the market, such as other businesses in different industries. Soccer clubs must comply with the regulations of international authorities such as FIFA, UEFA as well as the football federations that exceed the rules of football games.

Information users want to a financial statement which include football clubs' activities, as well as the characteristic of economic environment in which they operate and the information that enable to accurately assess financial outputs which their operations bring about. The purpose of this study is to be analyzed whether or not the Operation Section Standart of TFRS 8 feasible to the published financial statements of clubs. In this study, TFRS 8 Operating Segments Standard was briefly explained then a different segmentation was implemented on the financial statements of Fenerbahçe Sports Club exchange-traded in Borsa İstanbul and it is tried to explain that TFRS 8 Operating Segments Standard appropriate for the requirements of accounting knowledge and realistic contribuions.

GİRİŞ

Bir eğlence aracı olarak ortaya çıkan spor, önce oyun olarak yaygınlaşmış, ardından ekonomik bir araç olarak anlamlandırılmış ve profesyonelleşerek tüm dünyada milyarlarca taraftarı/tüketicisi bulunan bir ekonomiye dönüşmüştür. Bu anlayışa hızla adapte olan futbol, kendine özgü ekonomik değerlerini

oluşturarak futbol endüstrisi halini almıştır. 21.yy da sporun önemli ve karmaşık kültürel bir olgu haline geldiğini belirtmek gerçek bir tespit olur. Spor, günümüzde hızla sosyal bir kurum olmakta ve eğitime, ekonomiye, uluslararası diplomasiye nüfuz etmektedir (Yetim, 2011: 81) Dünya geneline yayılan büyük taraftar kitlelerine sahip olan futbol kulüplerinin ürün ve hizmetlerine olan yüksek ilgi ve talebin yanı sıra farklı alanlardaki işletmelerin gerek pazar paylarını artırmak gerekse markalaşma adına spor ekonomisine sponsorluk destekleri de günden güne artmaktadır. Günümüzde küresel ekonomi içerisinde yerini alan futbol kulüplerinde rekabet gücüne sahip olabilmek için şirketleşme ve halka arz çabaları hız kazanırken, yatırımcılarında aynı şekilde ilgisini artırmıştır.

Milyonlarca dolara ulaşan kulüp bütçeleri, sahip olunan tesisler, artan kamuoyu ilgisi, spor ekonomisinin gelişmesi ve korunmasını amaçlayan FİFA, UEFA, ülke federasyonlarının getirdiği düzenlemeler ve farklı boyutlarda yaşanan şiddetli rekabetin varlığı spor kulüplerinin dernek statüsünde yönetilmelerini imkansız hale getirirken modern yönetim anlayışına sahip kurumsallaşan ve güçlü bir finansal yapıya sahip olmayı kaçınılmaz bir şart olarak ortaya çıkarmıştır. Bu da futbol kulüplerinde idari, mali, teknik ve sportif açıdan farklı uzmanlık alanlarına sahip profesyonellerin görev almasına, profesyonel yöneticilerin sevk ve idaresinde şirketlerin doğmasına neden olmuştur.

Spor kulüplerinin şirketleşmesinde taraftar gücü, sportif başarı ve deneyim, gayrimenkul ve altyapı varlığı, kamuoyundaki itibar, marka değeri, ulusal ve uluslararası düzeyde izleyici/taraftar potansiyeli artı değerler olarak görülürken, sportif başarıların ticari getiriye dönüştürülememesi, mali ve idari yönetimdeki yetersizlikler, planlama ve strateji yoksunluğu, aşırı borçlanmalar, yönetim vizyonsuzluğu, bağımsız denetim ve saydam bütçe eksikliği dezavantajlar olarak görülebilir.

Günümüzde başarılı spor kulüpleri şirketleşmekte, yeni ekonominin gereklerine uyarak medya, iletişim ve internet alanında sponsorlar bularak futbolun yanı sıra farklı spor branşlarında ve farklı sektörlerde yatırımlara yönelmektedirler (Ercan, 2009). Günümüzde futbol branşının liderliğinde göz alıcı bir şekilde büyüyen spor ekonomisi farklı spor branşlarının da yarışa dahil edilmesiyle her alandan sınırsız sponsor desteği alan ve yatırımcılarında tercih ettiği bir endüstri halini almaktadır. Bu sonuç üzerinde özellikle uluslararası organizasyonların dünya geneline yayılan yüksek izlenme oranlarına ulaşması, kulüp ve ülkeler arasında sportif rekabetin benimsenmesi, kulüplerin stadyum ve altyapı tesislerine yatırımlarını artırmaları, ülke ve yerel yönetimlerin sportif coşku aracılığıyla hizmet sektörünü canlandırmak ve tanıtım amaçlı desteklemeleri vb. spor kulüplerinin konumunu eğlence sektörünün de ötesine taşımaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda yatırımcıların ilgisini çeken spor şirketleri mali tablolarındaki bilgilerin ihtiyaca uygunluk ve gerçeğe uygun sunumunu sağlayabilmek amacıyla TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'ndan da yararlanılabilmektedir.

Günümüzde işletmeler, kârlılık, büyüme, geleceğe ilişkin beklenti ve riskler açısından farklılık gösteren sektör veya coğrafi bölgelerde faaliyet göstermektedir. Bir işletmenin farklı ürün veya hizmet gruplarına ve farklı coğrafi bölgelerdeki faaliyetlerine ilişkin bilgiler, işletmeye ait risk ve getirilerin doğru değerlendirilmesi açısından yararlıdır. İşletme ilgilerine daha şeffaf ve güvenilir bilgi vermek işletme yönetimlerinin başlıca görevli arasındadır (Paul and James, 2005: 303). İşletmelerin farklı tür mal ve hizmetler üretmesi veya farklı coğrafi alanlarda faaliyette bulunması, finansal bilgilerin kullanıcıların ihtiyacını karşılayacak şekilde sunumunda işletme faaliyetlerinin bölümsel olarak raporlamasını gerekli kılmaktadır. Finansal bilgilerin bölümlere göre raporlanması, işletmenin geçmiş performansının daha iyi anlaşılması, risk ve getirilerinin daha iyi değerlendirilmesi ve işletme hakkında bir bütün olarak daha doğru bir karara varılması süreçlerinde kritik katkılar sağlar. Bu nedenle, bölümlere ilişkin bilgiler, finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaçlarının karşılanması açısından yaygın bir şekilde gerekli görülmektedir.

Bölümsel raporlama, işletme raporlarının farklı bölümlere ayrılmasıdır (Bugeja vd., 2015: 310). Finansal bilgi kullanıcıları, farklı alanlarda faaliyet gösteren bir işletmenin kazançlarına ya da nakit akışlarına yönelik tek tek bölüm bazında tahminde bulunmayı, işletmeyi bir bütün olarak ele alıp değerlendirmekten daha etkili bulurlar. Bölümsel raporlama, işletmenin bir bütün olarak değerlendirilmesinden daha rafine bir bilgi sağlamaktadır. Faaliyet Bölümleri Standardı faydalarının

yanında bazı dezavantajlarını da ortaya koymaktadır. Bunların en önemlisi sunulan bölümsel bilgiden mevcut ya da potansiyel rakiplerin de faydalanma olasılığıdır. Bu durum işletmenin rekabet günü zayıflatabilmektedir (Deppe and Omer, 2000).

Tablo 1: Bölümsel Raporlama Alanında Uluslararası Düzenlemeler

Tarih	Standart Adı	Düzenleyici
1976	FAS14:Mali Bilgilerin Bölümlere Göre Raporlanması	FASB
1981	IAS14:Finansal Bilgilerin Bölümlere Göre Raporlanması	FASB
1997	FAS131: İşletme Bölümlerine İlişkin Açıklamalar ve İlişkili Bilgiler	FASB
1997	IAS 14: Bölümsel Raporlama (Revize)	FASB
2006	IFRS 8: Faaliyet Bölümleri	IASB
2013	IFRS 8: Faaliyet Bölümleri (Revize)	IASB

Ülkemizde bölümsel raporlama alanında öncelikle Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) tarafından 2006 yılında TMS 14: Bölümlere Göre Raporlama Standardı ve 2007 yılında TFRS 8: Faaliyet Bölümleri Standartları yayınlanmıştır. 2011 yılında kurulan Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurulu (KGK) tarafından TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nda meydana gelen değişikliklere paralellik sağlanması amacıyla çıkarılan tebliğlerle güncellenmektedir.

Çalışmamızın amacı TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nın halka açık futbol kulüplerinden Fenerbahçe Spor Kulübü'nde farklı faaliyet bölümleri oluşturularak uygulanabilirliğinin araştırılmasıdır. Bu amaçla, Fenerbahçe Spor Kulübü tarafından yayınlanan mali tablolar üzerinde gerçekleştirdiğimiz amprik çalışmada standartta yer alan rakamsal/oransal kriterler dikkate alınarak değişik sportif ürün ve hizmet gruplarına göre faaliyet bölümleri oluşturulmuş ve TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nın farklı bir finansal raporlama uygulaması gerçekleştirilerek, muhasebe bilgisinin ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunumuna katkıları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. LİTERATÜR

Bölümsel raporlama standardı ile ilgili literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bölümsel raporlama alanında yayınlanan FAS 131, IAS 14 ve IFRS 8 standartları, genel çerçevede önemli değişikliklere neden olmamıştır. Bu nedenle yapılan çalışmalar, standartta meydana gelen değişikliklerle ilgili olmayıp, standardın yönetim kararlarına etkisi, maliyet düşürücü yönleri ve çok uluslu şirket ile tek uluslu şirketler üzerindeki etkilerinin kıyaslanması alanlarında yoğunlaşmıştır.

Rennie ve Emmanuel (1992) ve Edwards ve Smith (1996)'da bölümsel raporlamanın bir standart çerçevesinde ele alınması gerektiğini söyleyerek, bölümsel raporlamayı uluslararası kuruluşlar arasında tartışmaya açmıştır. Berger ve Ofek (1995), raporlanan bölüm sayısının miktarındaki artışın, şirket hisse değerlerini önemli ölçüde etkilediğini açıklamıştır.

FAS 131'in yayınlanmasıyla birlikte ABD'de birçok şirketin standardı hızla uyguladığı tespit edilmiş ve raporlanan bölüm bilgilerinin kalitesinde artış olduğu tespit edilmiştir. Street, Nichols ve Gray (2000) FAS 131'in şirketlerin bölüm sayısını artırarak raporlama yaptığını, yıllık raporlarda ve dipnotlara tutarlılığın arttığı tespit etmiştir. Fakat bölüm kar veya zararının tam olarak tanımlanmamasının karşılaştırılabilirlik hususunda eksikliğe yol açtığını da ortaya koymuşlardır. Hermann ve Thomas (2000) FAS 131 ile beraber, örnekleme aldıkları şirketlerin üçte ikisinin faaliyet bölümlerini yeniden belirlediğini ortaya koymuşlardır. Ülke düzeyinde, coğrafi bölümlere göre raporlamada bir azalış, faaliyet bölümlerine göre raporlamada artış tespit etmişlerdir. Barger, Hann ve Piotroski (2003)'de raporlanan bölüm sayısında bir artış olduğunu tespit etmişlerdir. Onların çalışmaları FAS 131'den sonra daha fazla ayrıştırılmış bilgiye ulaşılabilirliğini ve piyasada bu bilgiye ulaşımın kolay olduğunu ortaya koymuştur. Ettredge, Kwon, Smith ve Zarowin (2005)bölümsel raporlamadan elde edilen finansal bilgilerin yatırımcılara, bir işletmenin performansını daha iyi anlamalarına yardımcı olduğunu ve gelecekteki nakit akışlarını daha doğru tahmin edebilecekleri sonucuna ulaşmıştır. Hope, Thomas ve

Winterbotham (2006) çokuluslu şirketlerin kazançlarının FAS 131'den ne şekilde etkilendiğini araştırmışlardır. Fakat FAS 131'in kazançlara etkisi olduğuna dair herhangi bir kanıt bulamamışlardır. FAS 131'den IAS 14'e geçildiğinde ilk çalışmayı Nichols ve Street (2002)'de 210 şirket üzerinde yapmıştır. Çalışmada tek bir bölüme göre raporlamada ise önemli bir azalma olduğunu, IAS 14 ile birlikte açıklanan mali tablo kalemlerinin arttığı, finansal raporların tutarlığında ciddi artış sağladığını gözlemişlerdir. Otosan ve Stanford (2005) IAS 14'ün öngördüğü bölüm sayısındaki artışın finansal raporlarda tutarlığı sağladığı fakat daha az rekabetçi endüstrilerde maliyet artıcı etkilere yol açtığını tespit etmişlerdir.

Suwaidan, Omari ve Abed (2007) IFRS 8'in yayınlanmasıyla şirketler arasında standartla ilgili yeni düzenlemelere uyum olup olmadığını inceleyerek IFRS 8 hakkında farkındalık yaratmıştır. Kıta Avrupası'nda Veron (2007) IFRS 8'i benimseyen işletmelerin karşılaşabilecekleri olası problemler araştırmıştır. Yaşanılan problemlerden birisi olan çok uluslu şirketlerde IFRS 8'in coğrafi bölümlere zorunluluğunu ortadan kaldırılmasına ilişkin sorunları inceleyen Hope, Kang, Thomas ve Vasvari (2009) coğrafi bölümlere zorunluluğunun şirketlerin kar hesaplamalarına engel teşkil etmediğini ortaya koymuşlardır. Coğrafi olarak bölümsel raporlama yapmayan şirketler, coğrafi raporlamayı bırakmayan şirketlerden, yatırımcılara daha kaliteli raporlar ortaya koydukları sonucuna varmışlardır. Crawford, Extance, Helliard ve Power (2012) 150 İngiliz şirketi üzerine yaptıkları çalışmada, IFRS 8'in uygulanmasının IAS 14'ten daha faydalı olup olmayacağı sorusuna cevap aramışlar ve şirketlerin IFRS 8'i memnuniyetle karşıladığı sonucuna ulaşmışlardır. Bugeja, Czernkowski ve Moran (2015) bölümsel raporlamanın işletme yönetiminin gelecekteki kar tahmini üzerinde etkisini, iç denetime şeffaf bilgiler sunulduğunu ve yönetime fayda-maliyet analizinde önemli katkılar sağladığını tespit etmişlerdir.

Türkiye'de bölümlere göre raporlama ile ilgili çalışmalar daha çok standardın anlaşılması ile ilgili olmakla beraber, uygulama ile ilgili çalışmalara da rastlanmaktadır. Ömürbek ve Özdemir (2008) TFRS 8 çerçevesinde coğrafi bölümlere göre finansal raporlama isimli çalışmalarında İMKB 100 endeksinde yer alan 54 işletmenin dipnotlarında bölümsel raporlama yaptıklarını tespit etmişlerdir. Arsoy (2008) bölümsel raporlamada yeni bir uygulama TFRS 8 başlıklı çalışmada TFRS 8'in IAS 14'ün revize edilmiş bir halini yansıtmaktan ziyade SFAS 131'in kopyası olma özelliği taşıdığını vurgulamıştır. Uyar ve Güngörmüş (2009) işletmelerde bölümsel raporlamanın TFRS 8 çerçevesinde uygulanması çalışmada sunulan bölümsel bilginin şirketin rekabet pozisyonunu zayıflattığı sonucuna ulaşmışlardır. Ünal (2010) TFRS 8'in finansal raporlamaya etkilerini araştırmış ve bu bilgileri kullanarak yatırım yapan finansal bilgi kullanıcıları doğru kararı vererek finansal sistemin işlerliğine katkı yapacağını savunmuştur. Bekçi ve ark. (2013), TFRS 8 faaliyet bölümleri standardını inşaat sektöründe bir uygulamış, TFRS 8'in inşaat sektöründe uygulanabilirliğini tespit etmiştir. Özdemir (2015) bankalardaki bölümsel raporlama uygulamalarının TFRS 8 faaliyet bölümleri standardı çerçevesinde incelenmesinde, bankalardaki farklı bölümsel raporlama uygulamalarını ortak bir paydada birleştiren, bir bölümsel raporlama önerisi ortaya konulmuştur ve sektörde konunun tartışmaya açılarak, bölümsel raporlamada temelde bir uygulama birliği sağlanması hususunda farkındalık yaratılması hedeflenmiştir. İbiş ve Tutcu (2017) TFRS 8'in eğitim sektöründe uygulanabilirliğinin analiz etmişler, Türkiye'de eğitim kurumlarında TFRS 8'e göre hazırlanacak finansal raporlarda TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardını uygulamanın yararlı olacağı ve TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardının uygulanması için finansal raporlarda niteliksel özelliklerin (anlaşılabilirlik, ihtiyaca uygunluk, güvenilirlik ve karşılaştırılabilirlik) hayata geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

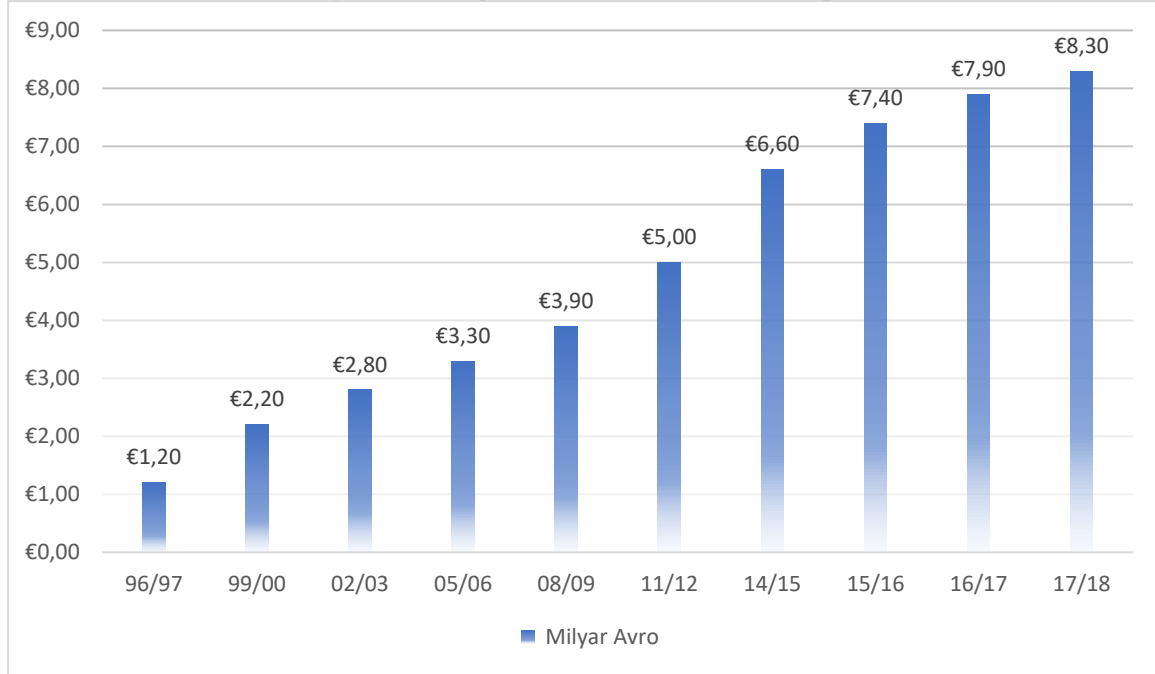
3. FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ'NDE TFRS 8 FAALİYET BÖLÜMLERİ STANDARDI UYGULAMASI

19.yy'dan sonra çağdaş sporun doğmasıyla birlikte spor, milyonlarca kişinin oynadığı ve seyrettiği, milyar dolarlık ekonomik hacme sahip bir endüstri haline gelmiştir. Sanayi devriminden sonra, tüketimin kitlelere benimsetilmesini temele alan kapitalist ekonomi, tüketicileri etkilemek adına sporu kullanmıştır. Futbolun endüstrileşme ya da sektör haline dönüşme süreci hızlandıkça, futbol ekonomisi büyümekte ve kitlelerin futboldan almış olduğu haz ve heyecanın boyutları değişmektedir. Acımasız bir rekabet ortamının varlığı futbol sahaları için de geçerlidir, artık sadece oynamak ve haz almak değil, kazanmak ve başarmak ön plana çıkmıştır. Özellikle Amerika, Asya ve Kıta Avrupası'nı etkisine alan

sistem, Avrupa Kulüpleri'nin milyar dolarlık ekonomik boyuta ulaşmasını sağlamıştır. Kulüpler, sadece bilet organizasyonlarının yönetildiği değil tekstil, medya, turizm gibi sektörlerde faaliyetlerin yönetildiği dev kurumsal şirketler haline gelmişlerdir. Şekil 1'de dünya genelinde en yüksek ekonomik değere sahip 20 spor kulübünün 20 yıl içerisindeki gösterdiği büyüme gösterilmektedir.

Şekil 1: En İyi 20 Kulübün Ekonomik Değerleri

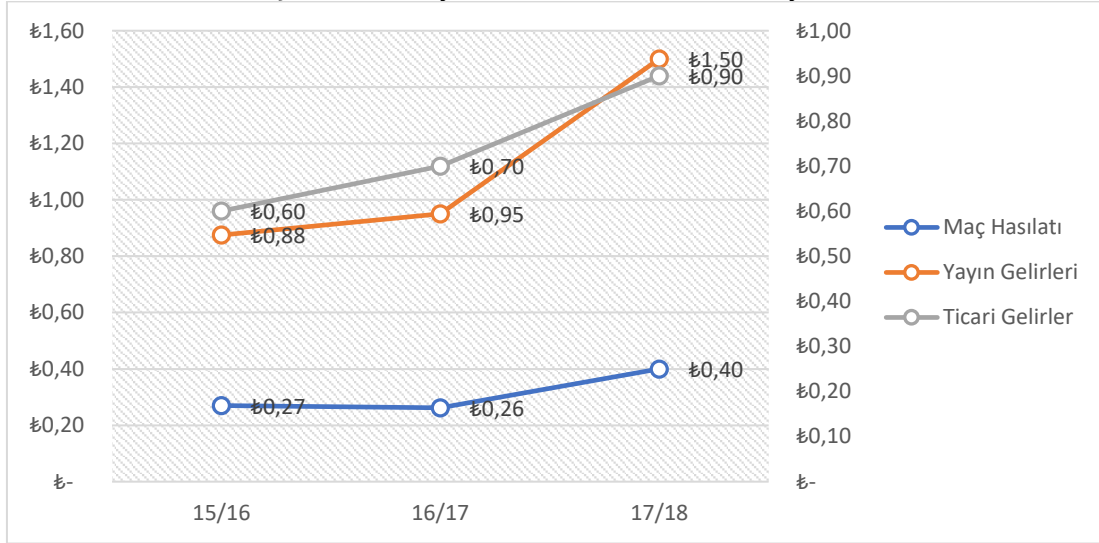

Kaynak: Deloitte (2019), <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/deloitte-football-money-league-2019.html>, Erişim Tarihi: 01.04.2019

Şekil 1'de yer alan spor kulüplerinin 2017/2018 sezonuna ait elde ettikleri gelirlerin %17'si maç günü gelirleri, %43 yayın gelirleri ve %40'ı ticari gelirlerden oluşmaktadır. Maç günü gelirleri, bilet gelirlerinden oluşurken, yayın gelirleri kulüplerin ulusal ve uluslararası organizasyondan elde ettikleri yayın gelirlerinden, ticari gelirleri ise kulüplerin forma satışı, müze gelirleri, sponsorluk, konser alanları ve stadyum içi eğlence merkezlerindeki gelirleri kapsamaktadır. Spor kulüplerinin özellikle ticari gelirlerin payı her geçen yıl artmaktadır.

Spor, ülkemizde de en çok tercih edilen sosyal aktivitelerin başında gelmektedir. Onbinlerce kişinin profesyonel meslek haline getirdiği spor, aynı zamanda kulüp bazında da büyüyerek şirketleşmelere yönelmeler artmıştır. Türkiye'deki futbol ekonomisini dinamik kılan pek çok faktör mevcuttur. Bu faktörler arasında ilk sıralarda genç nüfusun varlığı, spor kulüplerine duyulan aidiyet hissi, taraftarlığa yüklenen kimliksel öğeler, rekabet içgüdüğü, popüler futbol kültürü anlayışı ve özellikle son 15-20 yıldır iletişim teknolojilerindeki yeni eğilimleri deneyimleme isteği bulunmaktadır. Son yıllarda ülkemizde spor ekonomisinin finansal boyutu önemli oranda artış göstermiştir.

Şekil 2: Türkiye’de Futbolun Ekonomik Boyutu

Kaynak: Aktif Bank (2019), <https://www.aktifbank.com.tr/tr/hakkimizda/basinodasi/ekologig>, Erişim Tarihi: 01.04.2019

Şekil 2’de futbol kulüplerinin gelirleri 2015-2016 sezonunda 1,75 milyar TL, 2016-2017 sezonunda 1,91 milyar TL ve 2017-2018 sezonunda ise 2,8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle oluşan rakamlar ve gözlemlenen artış trendi, futbol ekonomisinin ulaştığı/ulaşacağı finansal büyüklüğü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ülkemizde Fenerbahçe, Galatasaray, Trabzonspor ve Beşiktaş’tan oluşan dört büyük spor kulübümüz toplam gelirin %90’ını elde etmekte olup bu spor kulüplerimiz UEFA kriterlerini karşılayabilmek, uluslararası ve ulusal lig ve turnuvalarda rekabetçi bir yapıya kavuşabilmek ve en önemlisi küresel Pazar payını artırabilmek amacıyla sermayeleri halka açık BIST’te işlem gören spor şirketleri haline gelmişlerdir. Bu şirketler, Galatasaray Sportif Sınai ve Ticari Yatırımlar A.Ş., Fenerbahçe Futbol A.Ş., Beşiktaş Futbol Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş., Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.’dir.

	Ödenmiş Sermaye (TL)	Halka Açıklık Oranı
Galatasaray A.Ş.	540.000.000	%33,58
Fenerbahçe A.Ş.	98.800.000	%32,93
Beşiktaş A.Ş.	240.000.000	%48,99
Trabzonspor A.Ş.	236.390.631	%35,25

Beşiktaş ve Galatasaray hisseleri 2002, Fenerbahçe hisseleri 2004, Trabzonspor hisseleri ise 2005 yılından bu yana İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem görmektedir. Farklı amatör ve profesyonel spor dallarında faaliyet gösteren spor kulübü şirketleri Sermaye Piyasası Kurulu’nun (“SPK”) 13 Haziran 2013 tarih ve 28676 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Seri II, 14.1 No’lu “Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar Tebliği hükümleri uyarınca Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yürürlüğe konulmuş olan Türkiye Muhasebe Standartları ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları mevzuatına göre dönemsel olarak finansal raporlama yapmak zorundadırlar.

Dört büyük spor kulübü olarak adlandırılan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor kulüpleri futbol, basketbol, voleybol, su topu, yüzme, atletizm, binicilik, boks, judo, yelken, tenis gibi birçok spor organizasyonunda faaliyetlerine devam eden ve bu faaliyetlerden dolayı hasılat elde eden, buna karşılık giderlere katlanan ve hisselerini halka açan borsada teşkilatlanmış bir şirket konumundadırlar. Spor kulübü şirketinin finansal raporlarını hazırlarken uymak zorunda olduğu raporlama standartlarından birisi de TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı’dır. Spor kulübü şirketlerinin, Kamuoyu Aydınlatma Platformu’nda yer alan geçmiş dört hesap dönemine ait Finansal Raporları incelendiğinde Faaliyet

Bölgümleri Standardı uygulaması açısından incelendiğinde, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinin faaliyet bölümlerini, Futbol Faaliyeti ve Mağazacılık Faaliyeti şeklinde bölümlere ayırdığı, Beşiktaş kulübünün ise Futbol Faaliyeti, Mağazacılık Faaliyeti ve TV İletişim Faaliyeti olarak bölümlere ayırdığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Türk Spor Kulüpleri'nde TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nın spor kulüplerimizdeki mevcut uygulamasından farklı bir bakış açısıyla uygulanabilirliğinin analizi amaçlanmaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilecek uygulama Fenerbahçe Spor Kulübü finansal raporları üzerinde yapılacaktır. Bu spor kulübün seçilmesinin sebebi; gerek profesyonel gerekse olimpiik branşlarda ulusal/uluslar arası düzeyde önemli sportif faaliyetlerde bulunması, tüm branşlarda yatırımları ve gelir kalemlerinin olmasıdır.

Finansal tabloların sunuluş amacı; işletmenin finansal durumu, finansal performansı ve nakit akışları hakkında geniş bir kullanıcı kitlesine ekonomik kararlar alırken faydalı olacak bilgi sağlamak, şeffaf ve sunulan tüm dönemler açısından karşılaştırılabilir nitelikte olmak ve faydasını aşmayan bir maliyetle elde edilebilecek yüksek kalitede bilgiler içermesini sağlamaktır. Finansal tablolar ayrıca, yöneticilerin kendilerine emanet edilen kaynakları nasıl kullandığının sonuçlarını gösterir (TMS 1 m.9 ve TFRS 1 m.1). Finansal tabloların sunuluş amaçları dikkate alındığında, kulüplerin faaliyetlerini; futbol faaliyetleri ve mağazacılık faaliyetleri şeklinde bölümlenmesi finansal tablo kullanıcılarına şeffaf ve yatırımcı kararları açısından uygun bilgi sağlamalıdır. Finansal tablo kullanıcıları, kuruluş amacı spor branşlarında faaliyette bulunmak olan spor kulüplerinin, spor branşlarıyla ilgili harcamalarını, gelirlerini, sportif başarı ve performanslarını bilmek ve bu bilgilerden hareketle yönetim performansı, karlılık, gelecekteki nakit akışları, borç ödeme gücü ve hisse performansı konularında alacağı kararların isabet derecesini artırmak isterler. Bu sebeplerle, kullanıcılar açısından daha yararlı olacağı düşünülen bir anlayışla spor kulüplerinin faaliyet bölümleri, spor branşları esas alınarak yapılacaktır. Birçok branşta ulusal ve uluslararası turnuvalarda yarışan Fenerbahçe A.Ş faaliyette bulunduğu spor dallarıyla ilgili hisse performansı, gelir-gider ve varlık-kaynak değişimi aşağıdaki şekillerde verilmiştir.

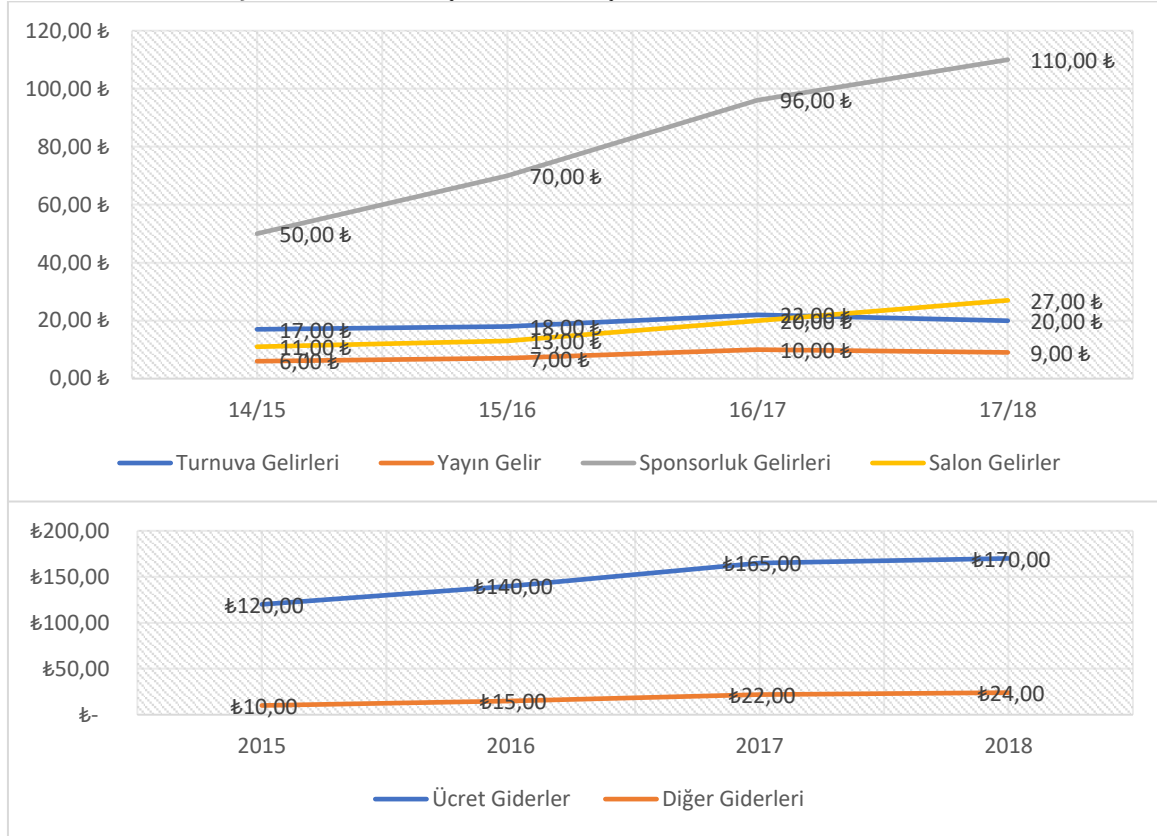
Şekil 3 : Fenerbahçe Spor Kulübü 4 yıllık Hisse Performansı

Kaynak: <https://www.bloomberght.com/borsa/hisse/fenerbahce> , Erişim Tarihi: 07.04.2019

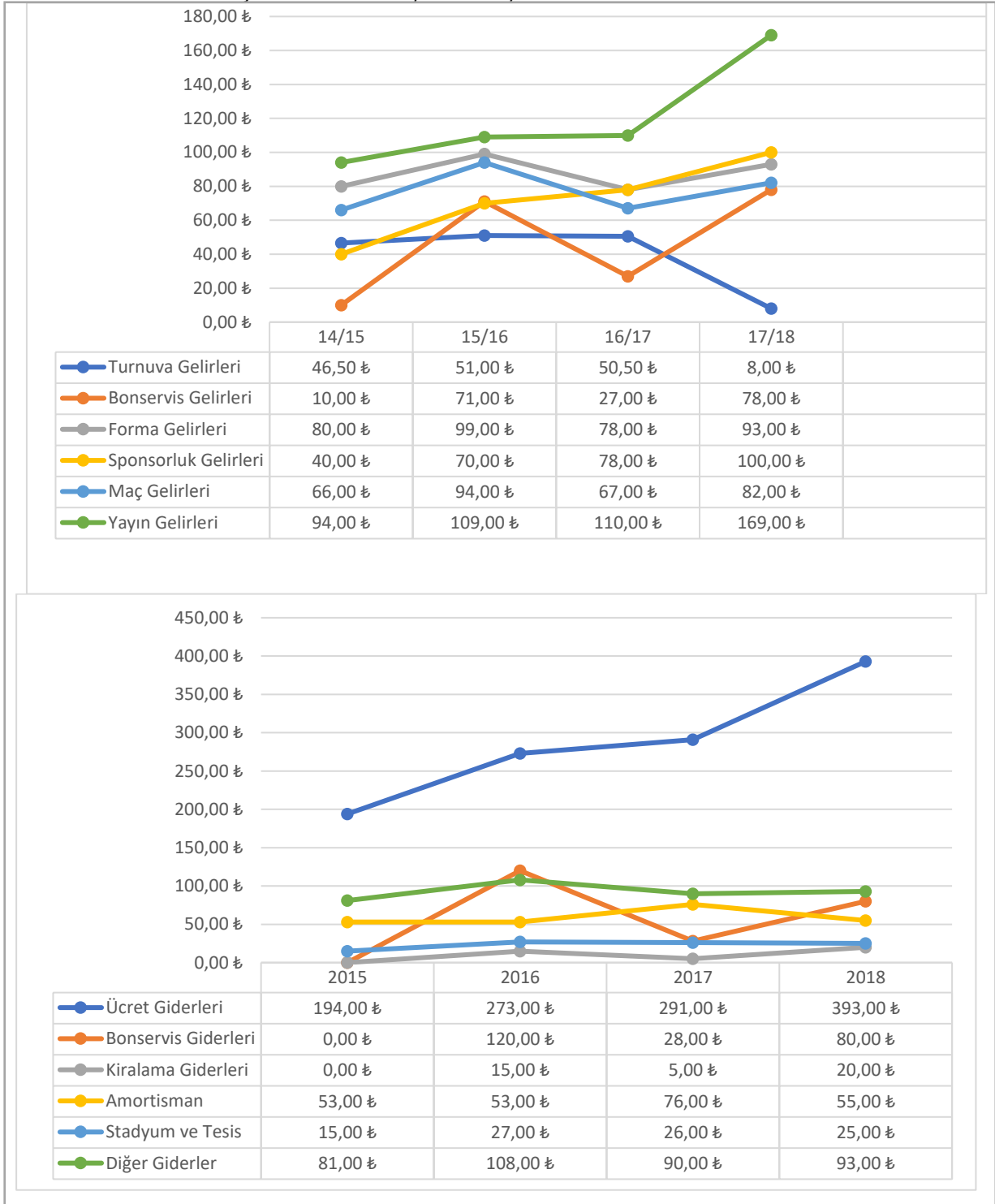
Şekil 3'te Fenerbahçe Spor Kulübü'nün 4 yıllık hisse performansı görülmektedir. Yatırımcılar kulübün hisse senetleriyle ilgili yatırım kararlarında maç sonuçlarını dikkate almaktadır. Yatırımcılar futbolda, basketbolda ve voleybolda yerel ligler ve uluslararası organizasyonlardaki maç sonuçlarına, daha fazla tepki vermektedir. Özellikle futbolda Süper Lig ve Avrupa Liglerindeki galibiyetler hisse değerleri üzerinde daha fazla performans artışı yaratırken, yenilgi ve beraberlik ile sonuçlanan maçlarda hisse senedi getirilerinde ciddi kayıplar yaşatmakta, yatırımcıların yenilgilere verdiği tepkiler daha sert olmaktadır.

Şekil 4: Fenerbahçe Basketbol Şubesi Gelirleri ve Giderleri

Şekil 4'te Fenerbahçe Spor Kulübü'nün basketbol şubesi yatırımlarına ilişkin gelir ve gider değişimi görülmektedir. Fenerbahçe bayan ve erkek basketbol takımları yerel ligde ve Avrupa'nın kulüpler bazındaki en büyük organizasyonu olan Euroleague'de şampiyonluk hedefiyle turnuvalara katılmaktadır. Basketbolda son 4 yılda Avrupa'da ve ligde çok önemli başarılar yakalayan kulübün, turnuvalardan elde ettiği başarı gelirleri ve yayın gelirleri dağıtımı düşüktür. Hem kulübün hedefleri hem de diğer gelir kalemlerinden daha az gelir elde etmesi, özellikle sponsorluk gelirlerini ve maç bileti gelirlerini ciddi oranda artırmaktadır. Hedefleri doğrultusunda, kadrosunu güçlendirmek adına oyuncu transfer eden kulübün halihazırda ücret giderleri de artış göstermektedir. Bir diğer sebep ise yatırımlarını yabancı para cinsinden yapan kulübün, ülkemizde yaşanan kur artışlarından etkilenmesidir.

Şekil 5: Fenerbahçe Futbol Şubesi Gelirleri ve Giderleri

Şekil 5'te Fenerbahçe futbol şubesi gelirleri ve giderleri gösterilmektedir. Futbolun izleyici kitlesi ve rekabeti diğer branşlara göre çok daha fazladır. Bu sebeple, Fenerbahçe Spor Kulübü'nün gelirleri, giderleri, varlıkları ve kaynakları arasında en çok pay alan spor branşı, futboldur. Futbol kulüplerinin Avrupa'da düzenleyici ve finansal yapılarını denetleyici otoritesi olan UEFA, Finansal Fair Play Kuralları adı altında kulüplere gelir-gider eşitliği sağlamaları konusunda birçok kriter getirmiş, kulüplerin futbol şubelerine ilişkin finansal yapıları üzerindeki kontrolünü artırmıştır. UEFA'nın denk bütçe kuralını uyguladığı halde Fenerbahçe Spor Kulübü'nün son 4 yılda futbol faaliyetlerinde ulusal

ligde ve UEFA'nın organize ettiği uluslararası organizasyonlarda başarısız gösterememesi, oyuncu ücretlerindeki artışlar, gelir ve gider farkı bakımından birikimli olarak zararın artmasına yol açmıştır. Giderlerdeki artışın esas kaynağı, kur artışı ve sportif başarısızlıktır. Gelirlerdeki artışın sebepleri ise yayın ihalesi gelirlerinin artması, UEFA'nın denk bütçe kuralına uyma çabası ve yabancı para cinsinden sponsorlukların kur farkı sebebiyle artış göstermesidir. Özellikle, kur artışı Fenerbahçe Spor Kulübü'nün futbol branşı gelir açığını dış kaynaktan kredi finanse ederek kapatmaya itmiştir. Kredi kaynaklı faiz yükü ve kur artışı borçlanma maliyetlerini ciddi miktarda artırmıştır. Fenerbahçe, futbol şubesindeki faaliyetlerini UEFA Finansal Fair Play kriterleri doğrultusunda sürdürmek zorundadır. Fenerbahçe'nin UEFA ile yaptığı denk hesap anlaşması aşağıdaki tabloda verilmiştir.

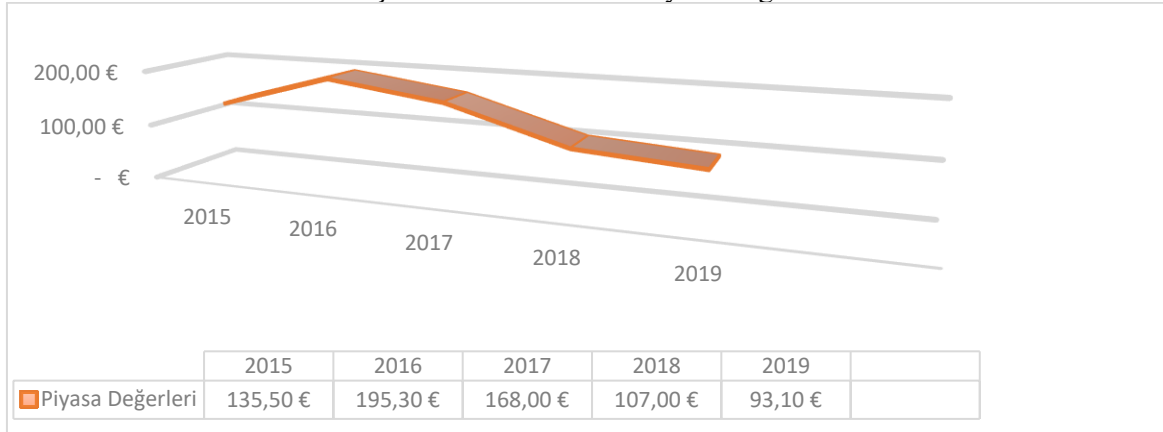
Tablo 2: Denk Hesap Kuralı

Sezon	Denk Hesap Taahhüdü	Gerçekleşen
2014/2015	-30 milyon €	-29,1 milyon €
2015/2016	-20 milyon €	-29,1 milyon €
2016/2017	-10 milyon €	-
2017/2018	0	-

Fenerbahçe Spor Kulübü, son üç sezon toplam açığın 30 Milyon Euro seviyesinde kalması gerekmektedir. Kulübün 2016/17 ve 2017/18 sezonlarında transfer gelirleri kadar transfer harcaması sınırlaması mevcuttur. Denk hesap kuralını ihlal etmesi nedeniyle kulübün 2018/19 sezonuna kadar transfer kısıtlaması devam etmektedir.

Futbolcular, kulüplerin bütçede en fazla pay ayırdığı, en çok gelir elde ettiği, harcama ve yatırım yaptığı futbolun en önemli aktörlerindendir. Fenerbahçe Spor Kulübü'nün piyasa değeri verilerine ulaşılabilen son 4 yılda transfer edilen futbolcular kulüpte buldukları süre boyunca ortalama %33 oranında piyasa değeri kaybına uğramışlardır. Fenerbahçe Spor Kulübünün son yıllarda futbolcu değer kayıpları Şekil 6'daki gibidir.

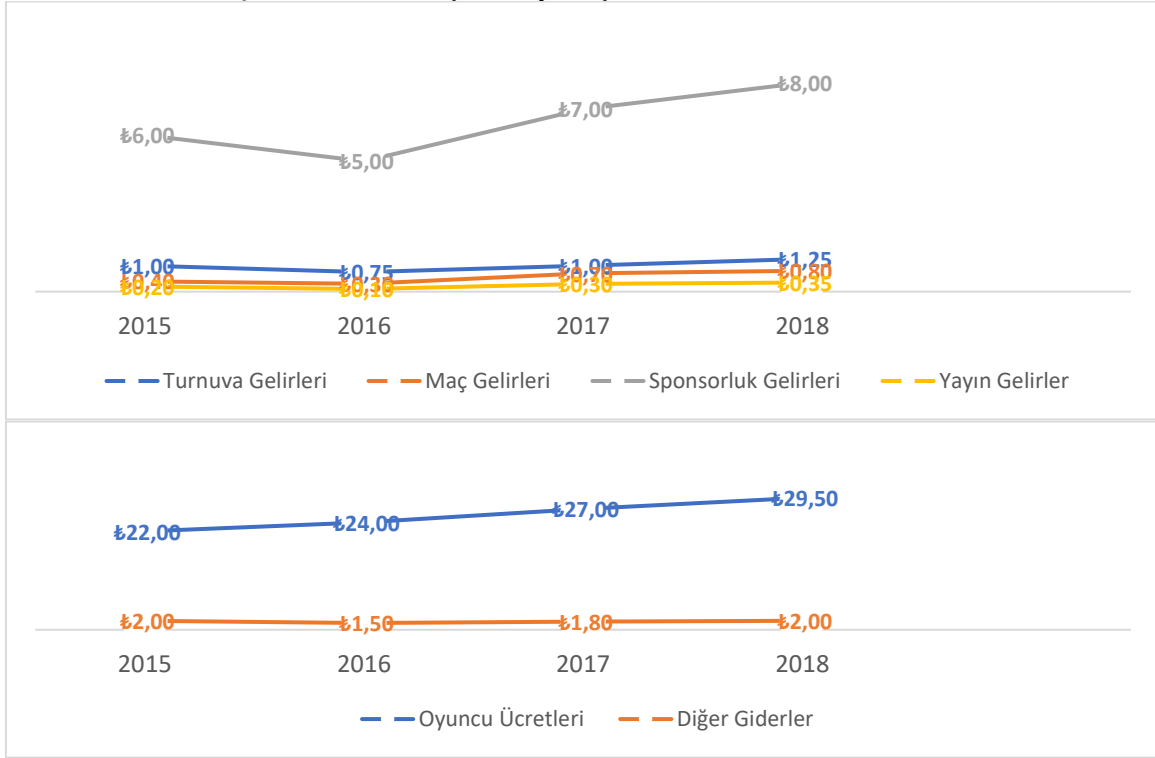
Şekil 6: Futbolcuların Piyasa Değeri

Kaynak: <https://www.transfermarkt.com.tr/> , Erişim Tarihi: 05.04.2019

Şekil 6'da futbolcuların son 5 yılda piyasa değerlerine ilişkin toplam tutar artış ve azalış dikkate alınarak gösterilmektedir. Fenerbahçe Spor Kulübü son 5 sezonda sadece 2014-2015 futbol sezonunda şampiyonluk yaşamıştır. Şampiyonluk yaşadığı 2014-2015 sezonunun ardından 2015-2016 sezonunda futbolcuların piyasa değerleri artmış, izleyen sezonlarda futbolcuların değerleri ciddi oranda azalış göstermiştir. Şampiyonluk başarısı elde edemeyen kulübün gelirleri son yıllarda azalış göstermiş, bununla birlikte hem futbolcu değerleri azalmış hem de UEFA'nın FFP kuralları sebebiyle futbolcu yatırımlarında düşüşler yaşanmıştır.

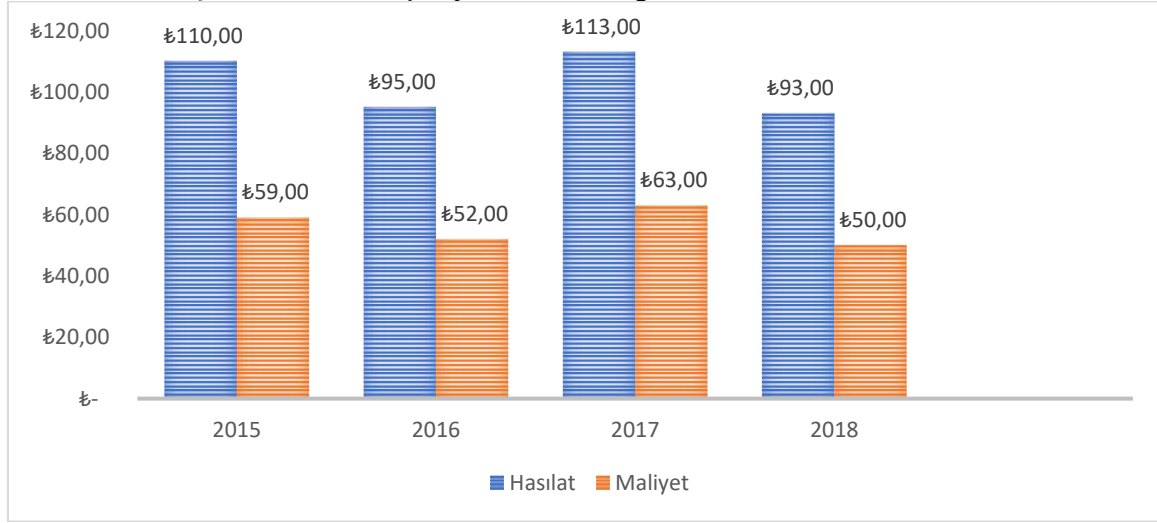
Şekil 6: Fenerbahçe Voleybol Şubesi Gelirleri ve Giderleri

Şekil 6’da Fenerbahçe voleybol şubesinin yıllar itibariyle gelir gider değişimi verilmiştir. Ülkemizde bayan voleybol müsabakalarına duyulan ilginin fazla olması sebebiyle, bayan voleybol branşının erkek voleybol branşına göre daha çok gelir elde edilmekte, dolayısıyla daha çok gidere katlanılmaktadır. Bayan ve Erkek voleybol şubesinin son yıllarda ligde ve Avrupa’da başarısız grafiği gelirlerini önceki yıllara göre azaltmıştır. Bu bağlamda gelir unsuru yaratmada zorlanan voleybol şubesinin, şekilde görülen artış kur değişiminin etkisindedir. Ülkemizde voleybol sporuna duyulan ilginin çok az oluşu, voleybol branşının futbol ve basketbol branşlarına göre maç geliri, turnuva geliri ve yayın gelirleri kalemlerinde Fenerbahçe Spor Kulübü gelirlerine çok az oranda katkı sağlamaktadır.

Fenerbahçe Spor Kulübü’nün gelir yaratan unsurları içinde önemli paya sahip gelir kaleminden birisi mağazacılık faaliyetleridir. Sahip olunan 83 mağazaya ilave olarak ilave olarak www.fenerium.com.tr adında e-ticaret sitesi ile tüm branşlara ilişkin lisanlı ürün satışı yapılmaktadır. Fenerbahçe’nin son 4 yıllık mağazacılık performansı aşağıdaki şekilde görülmektedir.

Şekil 7: Fenerbahçe Spor Kulübü Mağazacılık Hasılat ve Giderleri

Fenerbahçe Spor Kulübü futbol, basketbol ve voleybolun dışında yüzme, yelken kürek, boks, güreş, judo, atletizm ve E-spor branşlarında faaliyetlerini sürdüren bir spor kulübüdür. Fenerbahçe'nin yatırım yaptığı en önemli branşlardan biri de atletizm şubesidir. Atletizm şampiyonlarında ülkemiz ve kulübü adına madalyalar kazanan Ramil Guliyev, Yasmani Copello Escobar gibi sporcular Fenerbahçe'yi atletizm şubesinin en önemli kulüplerinden Enka Spor Kulübü ile rekabet edebilir seviyeye ulaştırmıştır. Fenerbahçe Spor Kulübü, faaliyette bulunduğu bütün branşlarda olimpiik düzeyde sporcular yetiştirerek önemli başarılar yakalamaktadır. Pekin'de düzenlenen 2008 olimpiyatlarına katılmaya hak kazanan 68 sporcunun 12'si, Londra 2012 olimpiyatlarında katılan 114 sporcunun 18'i, Rio 2016 olimpiyatlarına katılan 103 sporcunun 16'sı Fenerbahçe Spor Kulübü'nün milli sporcularıdır (<http://www.olimpiyatkomitesi.org.tr>, Erişim Tarihi: 21.04.2019).

Finansal raporlar, kullanıcılarına şeffaf ve yatırımcı kararları açısından uygun bilgiler sağlamalıdır. Bununla birlikte finansal raporlarda, bütün branşlara ilişkin finansal bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmemektir. Bütün spor branşlarına ilişkin ayrıntılı finansal bilgilere yer verilmesi, finansal raporların yapısına uygun olmamasının yanısıra maliyet artırıcı etki yaratmaktadır. Faaliyet bölümlerinin spor branşları şeklinde yapılması, finansal tablo kullanıcılarına, kuruluş amacı spor branşlarında faaliyette bulunmak olan spor kulüplerinin, spor branşlarıyla ilgili harcamalarını, gelirlerini, sportif başarı ve performanslarını bilirler ve bu bilgilerden hareketle yönetim performansı, karlılık, gelecekteki nakit akışları, borç ödeme gücü ve hisse performansı konularında alacağı kararlarında isabet derecesini artırabilirler.

Çalışmamızda, Fenerbahçe A.Ş'ne ait finansal raporlara ilişkin alternatif bölümsel raporlama önerisi, TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nda tanımlanan adımlar izlenerek ortaya konulacaktır. **Birinci adımda**, standart çerçevesinde faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili kişi belirlenecek, **ikinci adımda**, faaliyet bölümlerinin belirlenecek, **üçüncü adımda** TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardında yer alan birleştirme kriterleri göz önüne alınarak birleştirme işlemi gerçekleştirilecek ve **dördüncü adımda** faaliyet bölümlerine göre raporlama yapılacaktır.

Fenerbahçe A.Ş'nin spor branşlarının faaliyetlerine ait finansal veriler; Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yayınlanan **finansal tablolar ve ekleriyle**, kulüp resmi sitelerinde ve kulüp televizyon kanallarında dönemsel olarak her branşa ilişkin idari ve mali konuların görüşüldüğü, bütçe görüşmelerinin yapıldığı **divan kurulu tutanaklarından** elde edilmiştir.

1.Adım Faaliyetlere İlişkin Karar Almaya Yetkili Mercinin Belirlenmesi

TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardının ilgili maddesinde belirtilen kurallardan birisi, bir işletmede faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii belirlenmesidir. Bir faaliyet bölümünde, işletmenin

bütünü ve faaliyet bölümü ile ilgili karar alıcıya karşı sorumlu olan bir bölüm yöneticisi vardır. Bölüm yöneticileri; kendi bölümüne ilişkin faaliyetleri, bölümle ilgili mali sonuçları, gelecekle ilgili tahminleri ve planları, karar almaya yetkili yöneticiyle paylaşmak ve tartışmak zorundadırlar. Bölüm yöneticisi ile kastedilen bir unvan değil bir işlevdir (Ünal, 2010: 55). Bu işlevi yerine getiren bir kişi ya da kişilerden oluşan bir ekip de olabilir. Bu kişi ya da kişiler bir işletmenin faaliyet bölümlerine ilişkin kaynak tahsisinin yapılması ve bu bölümlerin performansının değerlendirilmesi işlevini yerine getirirler. Bu işlevi yerine getiren kişi ya da kişilerin unvanları işletmeden işletmeye değişiklik gösterebilir. Bu kişi ya da kişiler, örneğin, icra kurulu başkanı (CEO), işletmenin faaliyetlerini yürütmekle sorumlu yönetici, yürütmeden sorumlu yöneticiler grubu olabilir (Güngörmüş ve Uyar, 2009: 82).

Fenerbahçe Spor Kulübü'nde genel kurul, kulübün en yetkili karar organıdır. Genel kurulun kaç üyeden oluşacağı ve üyelerin belirlenme yöntemleri tüzüklerinde yer alır. Kulübe kayıtlı üyelerin dışında, genel kurula üye seçilemez. Genel kurul, tüzükte belirtilen zamanda yönetim kurulunun çağrısı üzerine toplanır. Olağan genel kurul toplantılarının en geç üç yılda bir yapılması zorunludur (Gençlik ve Spor Kulüpleri Yönetmeliği, m.7).

Fenerbahçe Spor Kulübü'nün uluslararası finansal raporlama standartlarına göre hazırlanmış yıllık konsolide finansal tablolarını dipnotları ile birlikte, bunlara ilişkin bağımsız denetim kuruluşu tarafından hazırlanan denetim raporlarını irdelemek, incelemek yönetim kurulunun görevidir. Yönetim kuruluna başkanlık eden ve spor kulüplerinde faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii yönetim kurulu başkanlarıdır. Ayrıca her branşın şube sorumlusu yer almaktadır.

2. Adım: Faaliyet Bölümlerinin Belirlenmesi

Faaliyet bölümü, işletmenin hasılat elde edebildiği ve harcama yapabildiği işletme faaliyetinde bulunan, faaliyet sonuçlarının karar almaya yetkili merci tarafından gözden geçirildiği ve hakkında ayrı finansal bilgilerin bulunduğu işletme kısımlarıdır (TFRS 8, m.5). Bir işletme, işletme faaliyetlerinin farklı yollardan sunulduğu raporlar oluşturabilir. İşletmenin faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercisinin, birden fazla bölüme ilişkin bilgi setini kullanması durumunda; her bir kısmın faaliyetlerinin niteliği, bunlar için sorumlu yöneticilerin varlığı ve yönetim kuruluna sunulan bilgi gibi faktörleri içeren diğer faktörler işletmenin faaliyet bölümlerini oluşturan tek bir bileşenler grubunu tanımlayabilir (TFRS 8, m.5-8). Ayrıca, yönetimin bölüme ilişkin bilgilerin finansal tablo kullanıcıları için faydalı olacağına inanması durumunda, yukarıdaki sayısal alt sınırdan herhangi birini karşılamayan faaliyet bölümleri raporlanabilir bölümler olarak değerlendirilebilir ve bunlara ilişkin ayrı olarak açıklanabilir (TFRS 8, m.12). Her iki spor kulübünün faaliyette bulunduğu sportif branşlar **Tablo 2**'de, kulüplerin tüm branşlarından elde ettikleri hasılat, dönem kar/zararları ve toplam varlıkları **Tablo 3**'te verilmiştir.

Tablo 2: Fenerbahçe Spor Kulübü'nün Faaliyette Bulunduğu Branşlar

FAALİYETLER
Futbol
Futbol Altyapı
Basketbol Erkek
Basketbol Kadın
Voleybol Erkek
Voleybol Kadın
Yüzme
Yelken
Su Topu
Kürek
Boks
Güreş
Judo
Tenis
Atletizm
E-Spor

Kaynak: <https://www.fenerbahce.org/>, Erişim Tarihi: 01.04.2019

Tablo 3: Faaliyetlerin Hasılat, Kar/Zarar, Varlık Bilgileri

Faaliyetler	Hasılat (Milyon ₺)	Hasılat İçindeki Payı (%)	Kar/Zarar	Kar/Zarar İçindeki Payı (%)	Varlıklar	Varlıklar İçindeki Payı (%)
Futbol	394,873	53,81	(181,85)	66,16	787,499	59,96
Futbol Altyapı	23,293	3,17	(32,5)	11,82	44,3	3,37
Basketbol Erkek	102,44	13,96	(27)	9,82	212	16,14
Basketbol Kadın	23,25	3,16	(4,1)	1,49	36	2,74
Voleybol Erkek	8,5	1,15	(2,65)	0,96	12,5	0,95
Voleybol Kadın	11,5	1,56	1,13	0,41	15,75	1,19
Yüzme	10,12	1,37	(4,27)	1,55	16,37	1,24
Yelken	5,29	0,72	2	0,72	11,5	0,87
Su Topu	4,4	0,59	(3,18)	1,15	6,38	0,48
Kürek	5,17	0,7	(2,78)	1,01	13,75	1,04
Boks	7,35	1	(4,13)	1,5	15,35	1,16
Güreş	8,26	1,12	(4,53)	1,64	14,67	1,11
Judo	5,1	0,69	(1,1)	0,4	8,28	0,63
Tenis	6,25	0,85	(1,46)	0,53	14,35	1,09
Atletizm	13,69	1,86	(7,37)	2,68	22,63	1,72
E-Spor	1	0,001	-	-	-	-
Mağazacılık	103,310	14,07	0,94	0,0003	82	6,24
TOPLAM	733,796	%100	(274,842)	%100	1.313,329	%100

Tablo 3'te Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyette bulunduğu spor branşlarına ve mağazacılık faaliyetlerine ilişkin hasılat, kar/zarar, varlıklarına ilişkin tutarlara ve oranlara yer verilmiştir. Futbol ülkemizde ve dünyada en çok izleyici kitlesine sahip, en fazla yatırım yapılan ve spor ekonomisinden en çok pay alan spor branşıdır. Bu sebeple faaliyetlerin içinde de en çok hasılat elde ettiği, en fazla zarara ve varlıklara sahip spor branşının futbol olarak görülmesi olağandır. Fenerbahçe'nin futbol branşında son yıllarda gösterdiği başarısızlıklar, özellikler futbol kulüplerinin en çok gelir elde ettiği organizasyonlardan biri olan UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılım hakkı elde edememesi ve kur farkından dolayı oyunculara ödenen maaşların yükselmesi futbol faaliyetlerinden ciddi miktarda zarar etmiştir. Fenerbahçe erkek ve bayan basketbol takımı Avrupa'nın basketbolda en önemli organizasyonu olan Euroleague'de son 4 yılda önemli başarılarla imza atmış ve yatırımlarını da bu doğrultuda artırmıştır. Ancak basketbol şubesine yaptığı yatırımlar, organizasyonlardan elde edilen gelirlerden daha az olduğundan ve kur farkından dolayı her yıl zararı kademeli olarak artmaktadır. Fenerbahçe Spor Kulübü'nün kar ettiği branşların bayan voleybol ve yelken şubesi olduğu tabloda görülmektedir. Bayan voleybol takımının CEV Şampiyonlar Ligi'ndeki son 4 yılda gösterdiği sportif başarılar ve yelken şubesindeki sponsorluk gelirlerindeki artış (Doğuş Holding'le imzaladığı 4 yıllık sponsorluk anlaşması) karını artırmıştır. Faaliyette bulunduğu en önemli branşlardan atletizmde branşında, gelirleri doğrultusunda giderleri de artan Fenerbahçe'nin sadece Ramil'e ve Yasmani'ye ödediği yıllık maaşın yaklaşık 2 milyon ₺'yi bulması atletizm branşına yaptığı yatırımın boyutunu göstermektedir.

Fenerbahçe'nin kar elde ettiği bir diğer faaliyet, mağazacılık faaliyetleridir. Mağazalar ve e-ticaret aracılığıyla lisanlı tekstil ürünlerini satarak her yıl kar elde eden kulübün sportif başarılarının yanında taraftar tutkusu da gelirlerini etkilemektedir. Yatırımlarını, başarılarına paralel olarak artıran Fenerbahçe'nin son yıllarda sponsorluk bulmada yaşadığı sıkıntılar ve sporcularına ödediği maaşların artması, zarar etmesine yol açmıştır.

Tüm dünyadan internet bağlantısı aracılığıyla oynanabilen, çeşitli ulusal ve uluslararası yarışlarla büyük organizasyonların düzenlendiği yeni bir dijital olarak spor alanı olarak bilinen e-spor, profesyonel takımlar bünyesinde resmi lig ve etkinliklerde oyun oynayarak hayatlarını kazandığı bir spor dalıdır. Ülkemizde Gençlik ve Spor Bakanlığı – Spor Genel Müdürlüğü tarafından e-sporcu lisansı verilmekte, oyun oynayarak geçimini sağlayan kişiler profesyonel oyuncu olarak değerlendirilmektedir. Fenerbahçe Spor Kulübü de E-spor branşına 2017 yılında yatırımını yapmış ve yatırımlarına her yıl artırarak devam etmektedir.

3. Adım: Faaliyet Bölümlerinin Birleştirilmesi

Bölümlerin benzer ekonomik özelliklere sahip ve ürün ve hizmetlerin niteliği, üretim süreçlerinin niteliği, ürün ve hizmetleri için müşteri türü veya sınıfı, ürünleri dağıtmak veya hizmetleri sunmak üzere kullandıkları yöntemler uygulanabilir olması durumunda bankacılık, sigorta veya kamu hizmetleri gibi düzenleyici çevrenin niteliği açılarından benzerlik olması durumunda iki veya daha fazla faaliyet bölümü tek bir faaliyet bölümü olarak birleştirilebilir ve işletme her bir faaliyet bölümüne ilişkin bilgileri ayrı ayrı raporlar(TFRS 8, m.12).

İşletme, aşağıdaki sayısal alt sınırlarından herhangi birini karşılayan faaliyet bölümüne ilişkin bilgiyi ayrı raporlar: (TFRS 8, m.13):

- İşletme dışı müşterilere yapılan satışlar ve bölümler arası satışlar veya transferlerde dahil olmak üzere, raporlanan hasılatının, işletme içi ve dışı tüm faaliyet bölümlerinin **toplam hasılatının %10'unu veya daha fazlasını oluşturması,**
- Raporlanan karının veya zararının mutlak tutarının, zarar bildirmemiş olan tüm faaliyet bölümlerinin birleştirilerek raporlanmış karının ve zarar bildirmiş olan tüm faaliyet bölümlerinin birleştirerek **zararının, mutlak rakamlarla, %10'u veya daha fazlası olması,**
- Varlıklarının, tüm faaliyet bölümlerinin **toplam varlıklarının %10 veya daha fazlası olması.**

Çalışmamızda Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümlerinin birleştirilmesinde iki farklı öneri sunulmaktadır. Sunulan önerilere ilişkin göstergeler aşağıdaki **Tablo 4** ve **Tablo 5**'te verilmiştir.

Tablo 4: Öneri 1

Faaliyetler	Toplam Hasılat (Milyon ₺)	Toplam Hasılat İçindeki Pay (%)	Toplam Kar/Zarar (Milyon ₺)	Toplam Kar/Zarar İçindeki Pay (%)	Toplam Varlıklar (Milyon ₺)	Toplam Varlıklar İçindeki Pay(%)
Futbol Faaliyetleri (Futbol + Futbol Altyapı)	418,166	56,98	(214,35)	77,98	831,799	63,33
Salon Sporları (Basketbol + Voleybol)	145,69	19,93	(32,62)	12,68	276,25	21,02
Olimpik Branşlar (Su Topu + Yüzme Yelken + Kürek Boks + Judo + Güreş + Atletizm + Tenis) E-Spor	66,63	8,9	(28,82)	11,18	123,28	9,34
Mağazacılık Faaliyetleri	1	0,001	-	-	-	-
Mağazacılık Faaliyetleri	103,310	14,07	0,948	0,0003	82	6,25
TOPLAM	733,796	%100	(274,842)	%100	1313,329	%100

Tablo 4'de Fenerbahçe A.Ş.'nin faaliyet bölümlerine birleştirme işlemi yapılmıştır. Futbol ve altyapı faaliyetleri, futbol faaliyetleri olarak birleştirilmiştir. Salon sporlarının (basketbol ve voleybol) bölüm birleştirilmesi ve olimpik branşların (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ise IOC (Internatitonal Olympic Committee)'nin öngördüğü spor branşlarının kategorize edilmesine uygun olarak yapılmıştır.

Faaliyet bölümlerinde yapılan birleştirme işlemi sonucu, toplam hasılat içindeki payı futbol faaliyetlerinde %56,98, salon sporlarında %19,93, olimpik branşlarda %8,9, E-sporunda %0,001 ve mağazacılık faaliyetlerinde %14,07 olduğu görülmektedir. Toplam kar/zarar içindeki pay futbol faaliyetlerinde %77,98, salon sporlarında %12,68, olimpik branşlar %11,18, mağazacılık faaliyetlerinde %0,0003 ve toplam varlıklar içindeki payın bütün branşlarda sırasıyla %63,33, %21,02, %9,34, %6,25 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Standardın ilgili maddesinde 10'luk sayısal alt sınırlarından **herhangi birini** karşılayan faaliyet bölümüne ilişkin bilgiyi ayrı raporlar ifadesine daha önce yer vermiştik. **Tablo 4**'de görüldüğü üzere birleştirilen faaliyet bölümlerinin (Futbol Faaliyetleri, Salon Sporları, Olimpik Branşlar) hasılat, kar/zarar veya toplam varlıklarından herhangi biri %10'luk alt sınırı karşıladığından yapılan birleştirme işlemi raporlamaya uygundur.

Tablo 5: Öneri 2

Faaliyetler	Toplam Hasılat (Milyon ₺)	Toplam Hasılat İçindeki Pay (%)	Toplam Kar/Zarar (Milyon ₺)	Toplam Kar/Zarar İçindeki Pay (%)	Toplam Varlıklar (Milyon ₺)	Toplam Varlıklar İçindeki Pay (%)
Profesyonel Faaliyetler(Futbol + Futbol Altyapı)	418,166	56,98	(214,35)	77,99	831,799	63,33
Amatör Branşlar (Basketbol + Voleybol +Su Topu + Yüzme Yelken + Kürek Boks + Judo + Güreş +Atletizm + Tenis)	212,32	28,93	(61,44)	22,35	399,53	30,42
E-Spor	1	0,0001	-	-		
Mağazacılık Faaliyetleri	103,310	14,07	0,948	0,0003	82	6,25
TOPLAM	733,796	%100	(274,842)	%100	1313,329	%100

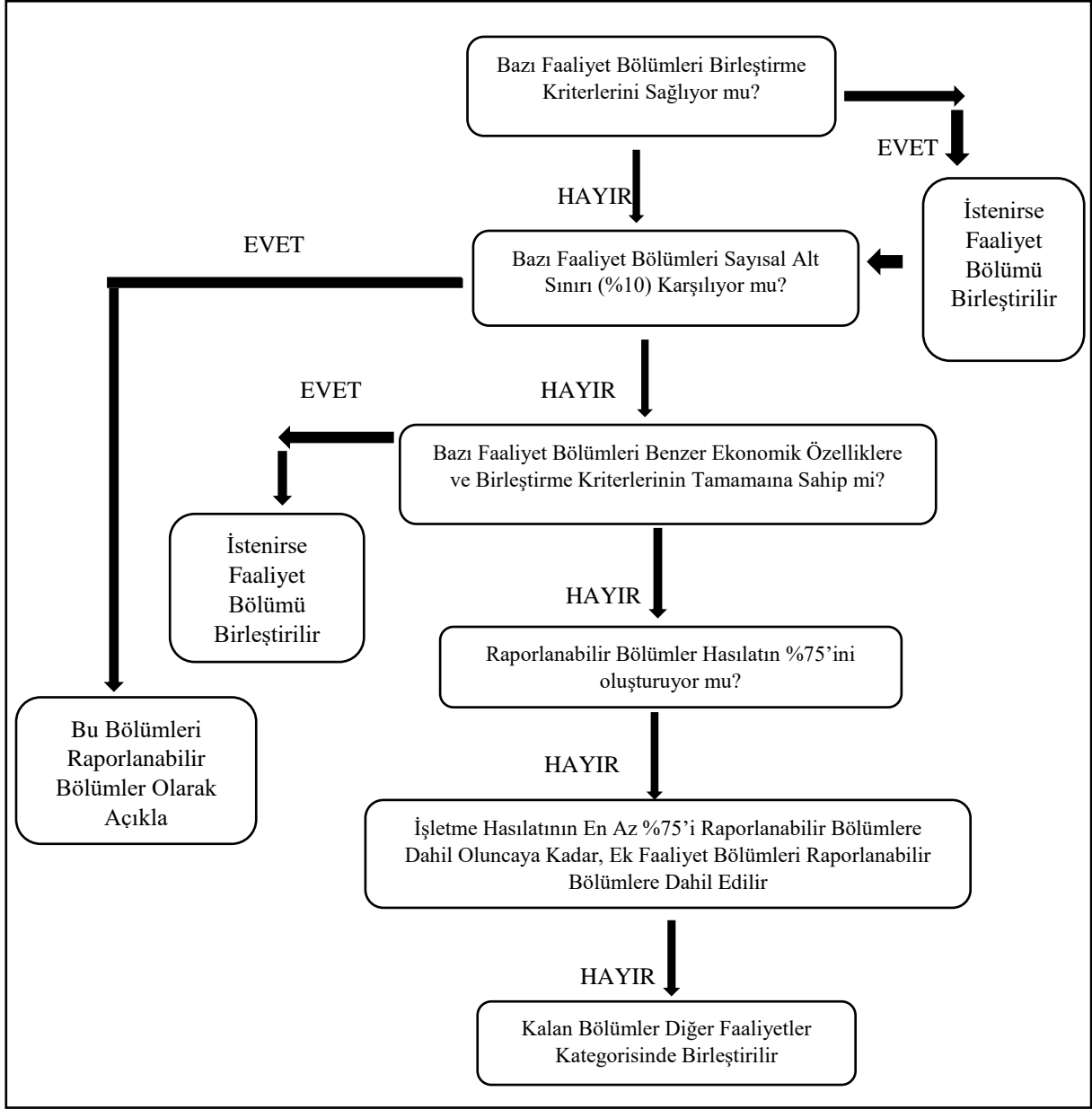
Tablo 5'te Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümleri birleştirme işlemi yapılmıştır. Profesyonel faaliyetler, futbol ve altyapı faaliyetleri olarak birleştirilmiş diğer branşlar ise amatör branşlar olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Bölümlendirmenin, profesyonel faaliyetler ve amatör branşlar olarak yapılmasının sebebi kulüplerin ana faaliyet konusunun futbol olarak şirketleşmesidir.

Faaliyet bölümlerinde yapılan birleştirme işlemi sonucu, toplam hasılat içindeki payı futbol faaliyetlerinde %56,98, amatör branşlarda %28,93, E-sporunda %0,0001, ve mağazacılık faaliyetlerinde %14,07 olduğu görülmektedir. Aynı şekilde toplam kar/zarar içindeki pay futbol faaliyetlerinde %77,99, amatör branşlarda %61,44, mağazacılık faaliyetlerinde %0,0003 ve toplam varlıklar içindeki payın bütün branşlarda sırasıyla %63,33, %30,02, ve %6,25 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

TFRS 8 m. 13'te 10'luk sayısal alt sınırlarından **herhangi birini** karşılayan faaliyet bölümüne ilişkin bilgiyi ayrı raporlar ifadesine daha önce yer vermiştik. **Tablo 4**'de görüldüğü üzere birleştirilen faaliyet bölümlerinin (Futbol Faaliyetleri, Amatör Branşlar) hasılat, kar/zarar veya toplam varlıklarından herhangi biri %10'luk alt sınırı karşıladığından yapılan birleştirme işlemi raporlamaya uygundur.

Faaliyet bölümleri tarafından raporlanan toplam dış hasılatın işletmenin hasılatının yüzde 75'inden düşük olması durumunda, işletme hasılatının en az yüzde 75'i raporlanabilir bölümlere dahil oluncaya kadar, ek faaliyet bölümleri, raporlanabilir bölüm olarak tanımlanır (TFRS 8 m. 15). Bu durumu bir şekil yardımıyla açıklayalım;

Şekil 8: Faaliyet Raporlarının Belirlenmesi

Kaynak: Ernest and Young (2018) Segment Reporting, s.83.

Şekil 8'de faaliyet raporlarının nasıl belirleneceği ne dair adımlar verilmiştir. Şekilde görülen (Raporlanabilir Bölümler Hasılatın %75'ini oluşturuyor mu?) adımı gerçekleşmiyorsa aşağıdaki **tablo 6'da** gösterilen şekilde uygulama yapılır.

Tablo 6: Ek Faaliyet Bölümü Belirleme (Örnek)

FAALİYETLER	BÖLÜM HASILATLARI %
A	65
B	9
C	6
D	8
E	7
F	5

Tablo 6'da işletmenin bölümlerinden yalnızca **A bölümünün** hasılatı %65 ile %10 sayısal alt sınırını sağladığı görülmektedir. İşletmenin faaliyet bölümleri raporlaması yapabilmesi için raporlanabilir bölümlerin hasılatının işletme hasılatının en az %75'ini oluşturması gerekmektedir. Tablo 1'deki örnek işletmede diğer bölümler %10 sayısal alt sınırı sağlamasa da bazılarının raporlanabilir bölüm olarak tanımlanması gerekmektedir. Örneğin, karar vermeye yetkili mercii **E ve F bölümlerinin** birleştirme kriterlerinin çoğunluğunu sağladığını düşünerek bu iki bölümü birleştirme (%12) kararı vermiştir. Bu durumda işletmenin faaliyet bölümleri raporlamasının yapılması mümkün olmaktadır (%65+%12=%77).

Çalışmamızda önerilen **Tablo 4'**de ve **Tablo 5'**de; bölümlendirilen faaliyetlerin hasılat, kar/zarar veya varlıklarından herhangi birisi %10'luk sınırı sağladığından **Şekil 8'**de (raporlanabilir bölümler hasılatın %75'ini oluşturuyor mu?) adımına ve **Tablo 6'**da anlatılan işlemlere gerek kalmamıştır.

4. Adım: Faaliyet Bölümlerinin Raporlanması

TFRS 8 faaliyet bölümleri raporlarında her bir raporlanabilir bölüm için; işletme dışı müşterilerden elde edilen hasılatlar, aynı işletmenin diğer faaliyet bölümleri ile işlemlerinden elde edilen hasılatlar, faiz geliri, faiz gideri, amortisman ve itfa payları, önemli gelir ve gider kalemleri, işletmenin; özkaynak yöntemi ile muhasebeleştirilen iştiraklerin ve iş ortaklıklarının kâr veya zararında bulunan payı, vergi gideri veya geliri ve amortisman ve itfa payları dışında önemli nakit dışı kalemlerin yer almasını istemektedir (TFRS 8, m.23).

Kulüpler, faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii bölüm performansını değerlendirirken ve kaynakların nasıl tahsis edileceğine karar verirken, faaliyet bölümünün kâr veya zararının, bölüm varlıklarının veya borçlarının sadece tek bir ölçümünü kullanıyorsa; bölüm kâr veya zararı, varlıkları ve borçları bu ölçüme göre raporlanır. İşletmenin faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii faaliyet bölümünün kâr veya zararı, bölüm varlıkları veya borçları için birden fazla ölçüm kullanıyorsa, raporlanan ölçümler; yönetimin, işletmenin finansal tablolarında karşılık gelen tutarların ölçümünde kullanılanlar ile en uyumlu ölçüm ilkelerine göre belirlendiğine inandığı ölçümler olmalıdır.

Kulüplerin raporladıkları tablolarda, raporlanabilir bölümlerin hasılatının toplamının işletme hasılatı ile mutabakatını, raporlanabilir bölümlerin kar veya zarar tutarlarının toplamının, vergi giderinden (vergi gelirinden) ve durdurulan faaliyetlerden önce işletme kar veya zararı ile raporlanabilir bölümlerin varlıkları toplamının işletme varlıkları ile mutabakatını, raporlanabilir bölümlerin borçları toplamının işletme borçları ile mutabakatını, açıklanan bilginin diğer her önemli kalemi için raporlanabilir bölümlerin tutarlarının toplamının, işletme için bu tutarlara karşılık gelen tutar ile mutabakatını sağlamalıdır.

Ayrıca kulüpler, her bir ürün ve hizmet veya her bir benzer ürün ve hizmetler grubu için dış müşterilerden elde edilen hasılatı raporlar. Raporlanan hasılat tutarları, işletmenin finansal tablolarını hazırlamak üzere kullanılan finansal bilgilere dayanır. Son olarak coğrafi bölgelere ilişkin bilgi olmadığı için coğrafi bölümlere yapılamamaktadır. Aşağıdaki **Tablo 7'**de ve **Tablo 8'**de Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümlerine ilişkin finansal durum tablosu ve kar zarar tablosu yer almaktadır.

Tablo 7: Finansal Durum Tablosu

Bölüm Varlıkları	
Futbol Faaliyetleri	
813.799.000	
Salon Sporları	
276.250.000	
Olimpik Branşlar	
123.280.000	
Mağazacılık Faaliyetleri	
82.000.000	
E-Spor	--
Toplam	1.313.329.000
Bağlı ortaklıklara yapılan sermaye yatırımları	
(231.000.000)	
Bölümler arası düzeltmeler ve sınıflandırmalar	
(55.000.000)	
Konsolide Finansal Tablolara Göre Toplam Varlıklar	1.027.329.000
Bölüm Yükümlülükleri	
Futbol Faaliyetleri	
1.198.930.000	
Salon Sporları	
350.250.000	
Olimpik Branşlar	
175.000.000	
Mağazacılık Faaliyetleri	
57.000.000	
E-Spor	
Toplam	
Bölümler arası düzeltmeler ve sınıflandırmalar	
(55.000.000)	
Konsolide Finansal Tablolara Göre Toplam Yükümlülükler	1.726.180.000

Tablo 7’de Fenerbahçe Spor Kulübü’nün faaliyet bölümlerine ait Finansal Durum Tablosu verilmiştir. Finansal durum tablosu, kulübün KAP’ta yayınladığı faaliyet bölümleri raporlamasına uygun formatta oluşturulmuştur. Tabloda verilen bilgiler **Öneri 1**’de; futbol faaliyetleri (futbol ve altyapı faaliyetleri), salon sporları faaliyetleri (basketbol ve voleybol) olimpik branş faaliyetleri (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve mağazacılık faaliyetleri şeklinde dört faaliyet bölümü olarak oluşturulmuştur. Finansal durum tablosunun öneri 1’e göre hazırlanma gerekçesi sonuç kısmında açıklanmıştır.

Tablo 8: Kar veya Zarar Tablosu

	Futbol Faaliyetleri	Salon Sporları	Olimpik Branşlar	Mağazacılık Faaliyetleri	E-Spor
Hasılat	418.166.000	145.690.000	66.630.000	103.310.000	
-					
Satışların Maliyeti	(465.750.000)	(172.850.000)	(110.000.000)	(56.629.000)	
-					
Brüt Kar/Zarar					
Genel Yönetim Giderleri (37.248.000)	(17.500.000)	(3.135.000)	(440.000)		
-					
Pazarlama Giderleri (9.475.000)	(2.250.000)	(1.125.000)	(225.000)		
-					
Esas Faal. Gelir/Gider 2.125.000	(2.775.000)	(750.000)	(319.000)		
-					
Yatırım Faal. Gelir/Gider	--				
Esas Faal. Karı/Zararı	(70.109.000)	(32.170.000)	(44.354.000)	2.083.000	
-					
Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler 41.000	-	-	-		
-					
Yatırım Faaliyetlerinden Giderler (19.000)	-	-	-		
-					
Fin. Gid. Öncesi Faal. Karı/Zararı				2.105.000	
Finansman Geliri 5.569.000	64.000.000	41.680.000	24.370.000		
-					
Finansman Gider (6.351.000)	(175.000.000)	(72.480.000)	(41.740.000)		
-					
Sürdürülen Faaliyetler	(157,109.000)	(47.970.000)	(26.984.000)	1.323.00	
-					
Vergi Öncesi Karı/Zararı					
Dönem Vergi Geliri/Gider	(57.241.000)	(15.350.000)	(1.836.000)	(375.000)	
-					
Dönem Net Karı/Zararı	(214.350.000)	(32.620.000)	(28.820.000)	948.000	
-					

Tablo 8’de Fenerbahçe Spor Kulübü’nün faaliyet bölümlerine ait Kar veya zarar tablosu verilmiştir. Kar veya zarar tablosu, kulübün KAP’ta yayınladığı faaliyet bölümleri raporlamasına uygun formatta oluşturulmuştur. Tabloda verilen bilgiler **Öneri 1**’de; futbol faaliyetleri (futbol ve altyapı faaliyetleri), salon sporları faaliyetleri (basketbol ve voleybol) olimpik branş faaliyetleri (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve mağazacılık faaliyetleri şeklinde dört faaliyet bölümü olarak oluşturulmuştur. Kar veya zarar tablosunun **Öneri 1**’e göre hazırlanma gerekçesi sonuç kısmında açıklanmıştır.

Yukarıda verilen finansal durum tablosu ve kar veya zarar tablosu incelendiğinde en çok varlık, yükümlülük, hasılat ve kar/zararın, en fazla yatırımın yapıldığı futbol branşına ait olduğu görülmektedir. **Tablo 7**’de verilen bölüm yükümlülükleri ver **Tablo 8**’de verilen finansman giderlerinin kaynağı finansal borçlardır. Toplam finansal borçların %70’i kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Banka kredilerine karşı teminat olarak gelecek yıllara ait gelirler temlik edilmiştir. Tablolar incelendiğinde en verimli faaliyet olarak spor branşlarından bağımsız faaliyet olan mağazacılık faaliyetleri olduğu

görülmektedir. E-spor branşına ilişkin finansal bilgiler henüz elde edilmediğinden, E-spor branşı sadece rakamsız şekilde tablolarda gösterilmiştir.

Finansal durum tablosunda bölüm yükümlülüklerin, bölüm varlıklarına göre daha fazla artış göstermesi ve kar veya zarar tablosunda, faaliyetlere ilişkin dönem net zararının ortaya çıkmasının ana sebebi olarak sportif başarısızlıklar ve TL'nin dolar ve avro karşısında ciddi değer kaybına uğramasıdır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Teknoloji, ulaşım, haberleşme vb. alanlardaki gelişmeler ile yatırımcıların desteklediği küresel piyasalar, işletmeleri bir yandan kaçınılmaz bir rekabet ortamında faaliyette bulunmak zorunda bırakırken bir yandan da farklı demografik özelliklere ve satınalma davranışlarına sahip müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek farklı ürün ve hizmetlerle farklı pazarlarda faaliyette bulunma fırsatı sunmaktadır. Bunun sonucu olarak, işletmelerde yatay ve dikey büyümeyi gündeme gelerek, müşterilere sundukları ürün ve hizmetlerin sayısını artıran, dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı sektörlerde faaliyette bulunan, küreleşen işletmeler doğmuştur. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda fon gereksinimi artan işletmeler uygun koşullarda kredi kaynaklarına veya yatırımcı bulma çabalarına ağırlık vermişlerdir. Gerek kreditorler gerek mevcut ve potansiyel yatırımcılar kararlarını işletmelerin finansal raporlarında sunulan finansal bilgilere dayandırır. İşletmenin tamamına ait varlık, borç, gelir, gider rakamlarına yer verilen finansal raporlar işletme içi/dışı bilgi kullanıcılarının işletme ile ilgili sektörel, bölgesel ve ürün bazında performansını ve potansiyellerini keşfetme imkanı sağlamamakta, risk ve fırsatları anlama/ görme çabalarına engel olmakta, kısaca kreditorler ve yatırımcıların sağlıklı kararlar alabilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu olumsuz tablo, işletmelerin faaliyette buldukları sektör, bölge ve ürün gruplarına göre belirledikleri faaliyet bölümleri bazında düzenleyip sunacakları mali tablolarla ortadan kalkacaktır.

TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı, işletme tarafından sunulan finansal raporlardaki bilgilerin ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunumu özelliklerini güçlendirmekte, bilgi kullanıcılarının işletmenin bölümleri hakkında gelişme olanakları, gelecekle ilgili beklentiler ve yatırım riskleri gibi konularda daha bilinçli yargılara varabilmeleri için bölümlere göre raporlama büyük önem kazanmaktadır.

TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı'nı uygulayan spor kulübü şirketleri olan Fenerbahçe Futbol A.Ş., Galatasaray Sportif Sınai ve Ticari Yatırımlar A.Ş., Beşiktaş Futbol Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş., Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.'nin finansal raporları incelendiğinde spor kulüplerinin bölümsel raporlamayı "futbol faaliyetleri" ve "mağazacılık faaliyetleri" başlıkları altında yaptıkları görülmektedir. Çalışmamızda Fenerbahçe Futbol A.Ş. 'nin finansal raporları faaliyet gösterdikleri spor branşları bazında incelenerek TFRS 8'e uygun, yeni bir bölümlenme ve raporlanma yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda Fenerbahçe Futbol A.Ş. finansal raporlarının incelemesi ve değerlendirmesi sonucunda TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardına uygun olarak **Tablo 4'**de ve **Tablo 5'**te gösterilen iki farklı finansal rapor seçeneği elde edilmiştir. Fenerbahçe Futbol A.Ş.'nin finansal raporlarında uygulanan mevcut faaliyet bölümlenmesi TFRS 8 prensiplerine uygun olmasına rağmen, çalışmamızda sunduğumuz **Öneri 1'de; futbol faaliyetleri** (futbol ve altyapı faaliyetleri), **salon sporları faaliyetleri** (basketbol ve voleybol) **olimpik branş faaliyetleri** (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve **mağazacılık faaliyetleri** şeklinde **dört faaliyet bölümü** ; **Öneri 2'de** ise **profesyonel faaliyetler** (futbol ve altyapı faaliyetleri), **amatör branşlar** (basketbol ve voleybol, su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve **mağazacılık faaliyetleri** şeklinde **üç faaliyet bölümü** şeklinde yapılmasıyla finansal raporlarda yer alan finansal bilginin *ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunumunu* güçlendiğini söylemek mümkündür.

Fenerbahçe Spor Kulübü mali tablolarındaki TFRS 8 uygulaması standartta yer alan faaliyet bölümlenmesi tanımlamalarına uyumlu olmasına rağmen **Öneri 1**, faaliyet bölümlerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi sağladığı gerekçesiyle raporlama kalitesini artırmakta, kurumsal yönetim anlayışı

gereklerinin daha güçlü bir şekilde karşılanmasını desteklemekte, mali analizi kolaylaştırmakta, bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmakta ve kullanıcıların etkin karar almalarına yardımcı olmaktadır.

Teorik olarak her bir finansal bilgi kullanıcısı tam olarak bilgilendirildiğinde isabetli bir karar verecektir. İsbetli kararlar, piyasalarda krizlerin oluşmasını engelleyeceği gibi güven ortamının güçlenmesine ve her kesimin beklentilerini karşılayan güçlü piyasaların doğmasına neden olacak, spor kulüpleri ile kreditorler, yatırımcılar ve taraftarlar arasında daha sağlıklı ve güçlü ilişkilerin kurulması sağlanacaktır. Sonuç olarak TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı uygulamasında, oluşturulacak faaliyet bölümleri, hem spor kulüplerimize hem de bilgi kullanıcıları açısından gittikçe önemli bir hale gelmekte, bu çerçevede İşletme paydaşlarının ihtiyacını karşılayacak bir faaliyet bölümlemesi anlayışının geliştirilmesine de gereksinim günden güne artmaktadır.

KAYNAKÇA

Arsoy P. A. (2007), ‘‘Bölümsel Raporlamada Yeni Bir Uygulama: IFRS 8’’, **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi**, Bursa.

Alptürk E. (2019), ‘‘Futbol Endüstrisi ve Kulüplerin Şirketleşme Gerçeği’’ <https://www.xing.com/communities/posts/futbol-enduestrisi-ve-kulueplerin-sirketlesme-gercegi-1007454526>, Erişim Tarihi: 01.04.2019

Bekçi İ., Tekşen Ö, Çil R. (2013), ‘‘TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı ve İnşaat Sektöründe Bir Uygulama’’, **Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt.15, Sayı: 1.

Berger P. G., Hann R. N. and Piotroski, J. D. (2003), ‘‘The Impact Of SFAS No. 131 On Information and Monitoring’’, **Journal of Accounting Research**, Vol. 41 No: 2, pp. 163–223.

Berger P., and Ofek E. (1995), ‘‘Diversification’s Effect On Firm Value’’, **Journal of Financial Economics**, Vol. 37, No:1, January, pp. 39–65.

Botosan C. and Stanford M. (2005), ‘‘(Managers) Motives To Withhold Segment Disclosures And The Effect Of SFAS No. 131 On Analysts’ Information Environment’’, **The Accounting Review**, Vol. 80, No:3, pp. 751–771.

Bugeja M, Czernkowski B, And Moran D. (2015), ‘‘The Impact of the Management Approach on Segment Reporting’’, **Journal of Business Finance and Accounting**, Vol.42 No:3.

Crawford L., Extance H., Helliard C. and Power D. (2012), ‘‘Operating Segments: The Usefulness of IFRS 8’’, Report to the Institute of Chartered Accountants of Scotland’’, **CG UK**, Edinburgh

Deppe L. and Omer S. C. (2000), ‘‘Disclosing Disaggregated Information’’. **Journal of Accountancy**, Vol: 190 No:3.

Edwards P. and Smith R.A. (1996), ‘‘Competitive Disadvantage And Voluntary Disclosures: The Case Of Segmental Reporting’’, **British Accounting Review**, Vol. 28, No: 2, pp. 155-72.

Ettredge M., Kwon S., Smith D., and Zarowin P. (2005), ‘‘The Impact Of SFAS No. 131 Business Segment Data on The Market’s Ability To Anticipate Future Earnings’’, **The Accounting Review**, Vol. 80 No: 3, pp. 773–804.

Herrmann D., and Thomas W. B. (2000), ‘‘An Analysis Of Segment Disclosures Under SFAS No. 131 and SFAS No. 14’’, **Accounting Horizons** Vol. 14, No:3, 287–302.

Hope O. K., Thomas W., and Winterbotham G. (2006), ‘‘The Impact Of Nondisclosure Of Geographic Segment Earnings On Earnings Predictability’’, **Journal of Accounting, Auditing & Finance**, Vol. 21, No: 3, pp. 323–346.

Hope O. K., Kang T., Thomas W., and Vasvari F. (2009), ‘‘The Effects Of SFAS 131 Geographic Segment Disclosures By US Multinational Companies On The Valuation Of Foreign Earnings’’, **Journal of International Business Studies**, Vol.40 No: 3, pp. 421–443.

İbiş C. ve Tutcu B. (2017), Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 8 Faaliyet Bölümleri Standardının Eğitim Sektöründe Uygulanabilirliğinin Analiz Edilmesi, **Marmara İktisat Dergisi**, Cilt.1, Sayı: 2. İstanbul.

Kamu Gözetim Kurumu (KGK), TFRS 8 Faaliyet Bölümleri

Nichols N. B., and Street D. L. (2002), ‘‘LOB and Geographic Segment Disclosures: An Analysis Of The Impact Of IAS 14 Revised’’, **Journal of International Accounting Auditing and Taxation**, Vol. 11, No: 2, pp. 91–113.

Türkiye Olimpiyat Komitesi, <http://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/> Erişim Tarihi: 21.04.2019

Ömürbek V., ve Özdemir O. (2008), “TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Çerçevesinde Coğrafi Bölümlere Göre Finansal Raporlama: İMKB-100 Şirketlerinde Uygulanma Düzeyi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**.

Özdemir S. (2015), “Bankalardaki Bölümsel Raporlama Uygulamalarının TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Çerçevesinde İncelenmesi: Bir Uygulama Önerisi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Haziran, ss.23-36.

Pablo F. and Ricardo R. (2015), “Segment Disclosures Under IFRS 8’s Management Approach: Has Segment Reporting Improved?”, **Spanish Journal of Finance and Accounting**, Vol.44, No:2, Spain.

Paul J. W. and James A. L. (2005), “Does The Management Approach Contribute to Segment Reporting Transparency”, **Kelly School of Business**, Vol. 48. U.S.A.

Rennie E. D. and Emmanuel C. R. (1992), “Segmental Disclosure Practice: Thirteen Years On”, **Accounting and Business Research**, Vol. 22 No. 86, pp. 151-60.

Resmi Gazete (2005), **Gençlik Ve Spor Kulüpleri Yönetmeliği**, Sayı: 25869

Street D. L, Nichols N. B. and Gray S. J. (2000), “Segment Disclosures Under SFAS No. 131: Has Business Segment Reporting Improved?”, **Accounting Horizons**, Vol. 14. No: 3, pp. 259-85.

Suwaitan M., Omari A. and Abed S. (2007), “The Segmental Information Disclosuresin The Annual Reports Of The Jordanian Industrial Companies: A Filed Study”, **Commercial College for Scientific Research: Alexandria University**, Vol. 2, No: 44, pp. 1-48.

Uyar A. ve Güngörmüş A. H. (2009), “İşletmelerde Bölümsel Raporlamanın TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Çerçevesinde Uygulanması”, **Mali Çözüm Dergisi**, Vol. 94, 79-98

Ünal O. (2010), “Bölümsel Raporlama ve Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (UFRS) 8 Faaliyet Bölümleri Standardının Finansal Raporlamaya Etkileri”, **Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, Cilt.3, Sayı:2, Niğde.

Veron N. (2007), “EU Adoption Of The IFRS 8 Standard On Operating Segments”, **Note for the ECON Committee of the European Parliament, Bruegel Institute**, Bruegel.

Yetim A. A. (2011), **Sosyoloji ve Spor**, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.

BIST’TE İŞLEM GÖREN BANKALARIN 2018 YILI ETKİNLİKLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ÖLÇÜLMESİ

Tuba ÖZKAN

Dr. Öğrt. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Oltu BSBF, Bankacılık ve Finans Bölümü, OLTU/ERZURUM

ÖZET

Bankacılık sisteminin etkinliği, finansal piyasadaki en önemli konulardan biridir; çünkü bankaların etkinliği, bankacılık sektörünün istikrarını ve dolayısıyla tüm para sisteminin etkinliğini etkileyebilir. Bu çalışmanın amacı, Veri Zarflama Analizi (VZA) yöntemini kullanarak 2018 yılında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul (BIST)’da işlem gören mevduat bankalarının etkinliklerini karşılaştırmak ve analiz etmektir.

Son yıllarda, hem ulusal hem de uluslararası çalışmalarda VZA banka etkinliğinin ölçülmesinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmada üç girdi (Mevduat, Faiz Giderleri, ve Diğer Faaliyet Giderleri) ve dört çıktıdan (Krediler ve Alacaklar, Faiz Gelirleri ve Diğer Faaliyet Gelirleri ve Net Kar) oluşan bir veri seti analiz edilmiştir. Bankaların etkinliğinin ölçümünde girdi odaklı CCR modeli kullanılmış ve ayrıca etkin bulunan bankalar arasında etkinlik sıralamasını görebilmek amacıyla Süper Etkinlik uygulaması yapılmıştır.

Çalışma sonucunda, etkin olan ve etkin olmayan bankalar tespit edilmiş ve etkin olmayan bankalar için de etkinliklerini artırılabilirleri için hedef değerler hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: BIST, Etkinlik Ölçümü, Bankacılık Sektörü, Veri Zarflama Analizi.

1. Giriş

Finans sektöründe yaşanan rekabet, bankaları kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaya itmektedir. Bu yüzden rekabet ettikleri sektör içinde bankaların performanslarını görece olarak değerlendirmek ve etkinlik sınırlarında olmaları için referans almaları gereken bankaları bilmeleri gerekmektedir. İstenilen çıktıları elde etme sürecinde bankalar girdilerinin hangi seviyeye kadar tüketildiğinin belirlenmesinde etkinlik ve verimlilik analizleri çok önemlidir. Bankacılık sektörü kaynak dağılımını sağlayan aracılık görevini yaptığından Türk bankacılık sektörünün etkinlik ve verimlilik çalışması ülke ekonomisi için çok önemlidir. Çünkü bu durum bankacılık sektörünü, ülkenin ekonomik gelişmesinde otorite haline getirmektedir. Bu sebepten dolayı bankacılık sektörünün performans analizinin yapılabilmesi için etkinlik ve verimlilik ölçütlerinin analizi yapılmalıdır (Aydoğan ve Çapoğlu, 1989).

İşletmelerde etkinlik, performans ve verimliliği ölçme üzerine birçok yöntem etkinlik analizi için kullanılmaktadır. Bunlardan biri de Veri Zarflama Analizidir. Bu analiz, kar amacı olan veya olmayan işletmeler ve kuruluşların yani karar birimlerinin görece etkinliğini ölçmeye yarayan doğrusal programlama tabanlı ve parametresiz bir yöntemdir.

Bu çalışmada da BIST’te işlem gören bankaların etkinliği VZA yöntemi yardımıyla ölçülecektir.

2. Literatür Taraması

Uluslararası ve ulusal literatürde bankaların etkinliklerini değerlendirmede VZA ile etkinlik ölçümünde birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilmiştir.

Cingi ve Tarım (2000) tarafından 1989-1996 yılındaki veriler kullanılarak 21 bankaya VZA yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; Türk bankacılık sektöründe en yüksek performansın %6,1 artış ile 1994-1995 döneminde, en düşük performansın ise %3,8 azalış ile 1991-1992 döneminde olduğu görülmüştür.

Atan’ın (2003) çalışması 44 bankaya 1999-2001 yılları arasında alınan 7 girdi ve 1 çıktı değişkeni olmak üzere 8 değişken üzerinden yapılmıştır. Çalışmada; kamu ve özel sermayeli bankaların Türkiye’de şubeleri olan yabancı bankalardan daha verimli oldukları tespit edilmiştir.

Çukur (2005) çalışmasında bankaların mülkiyet yapıları ile etkinlikleri arasındaki ilişkiyi VZA ile 1997-2000 yıllarını kapsayacak şekilde incelemiş ve mülkiyet ile etkinlik arasında bir ilişki bulamamıştır. Ayrıca İMKB’de işlem gören bankalar ile görmeyen bankaları karşılaştırmış ve etkinlik açısından aralarında bir fark bulamamıştır.

Ramathan (2007) çalışmasında, körfez ülkelerinde bulunan 55 bankanın 2000-2004 yılları arasındaki verimlilikleri VZA yöntemi ile incelenmiştir. 2004 yılında 55 bankadan; CCR yöntemine göre 15 tanesinin, BCC yöntemine göre ise; 27 tanesinin etkin olduğu bulunmuştur. Ayrıca, 6 ülkenin bankalarına 5 yıl için bakıldığında verimlilik puanları birbirlerine çok yakın olduğu da gözlemlenmiştir. Seyrek ve Ata (2010), 2003-2008 yıllarında Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren 20 mevduat bankasının VZA yöntemi ile etkinlik ölçümünü yapmışlardır. Analizden sonra banka etkinliğinin tahmininde önemli olan finansal performans göstergelerinin neler olduğunu bankaların etkinlik skorlarını kullanarak veri madenciliği teknikleri ile belirlemeye çalışmışlardır. “Toplam Krediler/Toplam Mevduat” oranı ve “Diğer Faaliyet Giderleri/Toplam Faaliyet Gelirleri” oranının banka etkinliğinin tahmininde önemli finansal oranlar olduğunu belirlemişlerdir.

Er ve Uysal (2012) çalışmalarında, Türkiye’de faaliyet gösteren ticari ve katılım bankalarının 2005-2010 dönemi için 4’ü katılım bankası olmak üzere toplam 30 bankanın etkinlik düzeylerini karşılaştırmalı olarak VZA ile analiz etmişlerdir. Etkinlik ölçümünde, girdi odaklı CCR ve BCC modelleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, BBC modeline göre ise 3’ü katılım bankası olmak üzere 16, CCR modeline göre 2’si katılım bankası olmak üzere 11 bankanın etkin olduğu sonucu elde edilmiştir. Analiz edilen dönem boyunca ticari bankalara nazaran katılım bankalarının daha etkin olduğu sonucu elde edilmiştir.

Halkos ve Tzeremes (2013), 2007-2011 yılları arasında faaliyet gösteren Yunan bankalarını ele alarak, bankaların birleşmelerinin işlem etkinliği üzerine etkisini incelemişlerdir. Yapılan analiz, Yunan bankalarının işlem etkinliğinin özellikle kriz döneminde düştüğünü ve uzun vadede istikrarlarını koruyamadıklarını ortaya koymuştur.

Koçyiğit (2013), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’na kote olan mevduat bankalarının 2006-2010 dönemi arasındaki etkinlikleri ile borsa getirileri arasındaki ilişkiyi VZA kullanarak ve mevduat bankalarının etkinliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığını panel veri analizi kullanarak araştırmıştır.

Rashid ve Rustam (2014) çalışmalarında 2005-2011 yılları arasında Hindistan’da bulunan yerli ve yabancı olmak üzere 24 bankanın etkinliklerini VZA yöntemi ile incelenmişlerdir. Bu incelemeye göre, BCC yöntemi kullanıldığında yerli bankaların yabancı bankalara göre daha etkin olduğu, CCR yöntemi kullanıldığında ise yabancı bankaların yerli bankalara göre daha etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, her iki yöntemde de National Bank of Pakistan ve HSBC bankaları etkinliğe ulaşmışlardır.

Özgür (2015) çalışmasında, 2001-2005 yılları arasında 3 girdi ve 2 çıktı değişkeni kullanarak VZA ile 5 katılım bankalarının etkinliklerini ölçmeye çalışmıştır. Analiz sonucunda en istikrarlı etkinliğe sahip bankanın Albaraka Türk Katılım Bankası olduğunu tespit etmiştir.

Özdoğan, vd. (2017), Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performanslarını, entropik ağırlıkları da içeren VZA ile incelemişlerdir. Şube sayısı, personel sayısı, faiz giderleri, kredi zararları ve diğer alacaklar karşılığı, satışa hazır finansal varlıklar ve faiz gelirleri bakımından 34 banka karşılaştırılmış ve bankaların verimlilik düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak daha az girdi faktörü olmasına rağmen az sayıda bankanın daha verimli çalışmakta olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

3. Veri Ve Yöntem

1978 yılında ise Farrell tarafından ortaya atılan etkinlik kavramı, Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından geliştirilmiş veri zarflama analizinin ilk şekli oluşturulmuştur. Charnes, Cooper ve Rhodes’e (1978) göre

yöntem, parametrik olmayan doğrusal matematik programlı ölçüğe göre sabit getiri getireceğini varsayar. Birimleri etkinlik sınırı ile sınırlandırıp tüm birimleri içine alacak şekilde zarflamasından dolayı yöntemin adı “Veri Zarflama Analizi” konmuştur.

VZA, karar verme birimlerinin verimliliğini ve etkinliğini değerlendirmek için parametrik olmayan doğrusal programlama yöntemidir. Analizin en önemli özelliği, birden fazla girdi ve çıktıyı veri dağılımı üzerinde herhangi bir varsayım olmaksızın aynı anda dikkate alınmasını sağlamasıdır. Her iki durumda da etkinlik, girdi ve çıktı olarak oransal değişim açısından ölçülür (Behdioğlu ve Özcan, 2009).

CCR ve BCC modelleri olmak üzere 2 farklı VZA modeli bulunmaktadır. CCR modeli, 1978'de Charnes ve arkadaşları tarafından ölçekli olarak sürekli getiri varsayımı altında geliştirilmiştir. “Girdi odaklı” ve “çıkıtı odaklı” olarak adlandırılan 2 farklı CCR modeli de vardır. Girdi odaklı CCR modeline göre, belirlenen bir çıktı seviyesine ulaşmak için ne kadar girdinin değiştirilmesi gerektiğini belirlemek amaçlanmıştır. Öte yandan, çıktı odaklı CCR modelinde girdi seviyesinde herhangi bir değişiklik yoktur. Bu modelde, daha önce belirlenen girdi seviyesine ulaşmak için çıktı seviyesinin ne kadar artırılması gerektiğine karar verilmesi amaçlanmıştır (Charnes ve diğerleri, 1978).

Hesaplamanın sonunda, her birim “0” ve “1” arasında bir verimlilik puanı alır. “1” alan üniteler etkin olarak kabul edilir. Diğer taraftan, birimler “1” den daha düşük bir değer alırsa etkinsiz olarak kabul edilir.

Aşağıda CCR modelinin matematiksel formu verilmiştir (Demirci, 2018).

$$\begin{aligned} Enbh_j &= \sum_{r=1}^n u_r y_r \\ \sum_{i=1}^m v_i x_i &= 1 \\ \sum_{r=1}^n u_r y_r - \sum_{i=1}^m v_i x_i &\geq 0 \\ u_r, v_i &\geq 0 \end{aligned}$$

Çalışmada ayrıca süper etkinlik uygulaması yapılarak, VZA uygulaması sonucunda etkin olarak değerlendirilen bankaların kendi aralarındaki etkinlik sıralamasını görebilmek amaçlanmıştır.

Etkin her bir KVB, süper etkinlik modelinde etkinlik sınırından çıkarılmakta ve çıkarılan bu KVB'nin yeniden belirlenen etkin sınıra olan uzaklığı ölçülmektedir. Elde edilen süper etkinlik skorları arasından en yüksek değere sahip olan KVB en etkin birim olacaktır. Etkin birimler arasındaki sıralama, her bir etkin KVB'nin elde ettiği süper etkinlik skorlarına göre büyükten küçüğe doğru sıralanarak yapılır. Süper etkinlik modeli aşağıda gösterilmektedir (Perçin ve Çakır, 2012):

$$\begin{aligned} F_k &= \min \theta_k \\ \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^s \lambda_j X_{ij} + S_i^- - \theta_k X_{ik} &= 0 \quad i = 1, \dots, m \\ \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^s \lambda_j Y_{ij} - S_r^+ - Y_{rk} &= 0 \quad r = 1, \dots, s \\ \lambda_j, S_i^-, S_r^+ &\geq 0 \end{aligned}$$

Bu çalışmada, VZA'nın CCR modeli, BIST'teki mevduat bankalarının etkinliğini tahmin etmek için kullanılmıştır. Bankalara ait girdi ve çıktıların değerlerine, Türkiye Bankalar Birliği verilerinden

ulaşmıştır. Elde edilen veriler ile mevduat bankalarının 2018 yılındaki etkinlikleri EMS 1.3 paket programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Girdi ve Çıktı Değişkenleri

Girdiler	Çıktılar
Mevduat	Kredi ve Alacaklar
Faiz Giderleri	Faiz Gelirleri
Diğer Faaliyet Giderleri	Diğer Faaliyet Gelirleri
	Net Kar

Etkinlikleri analiz edilen bankalar Tablo 2’ de listelenmiştir.

Tablo 2. Analiz Kapsamında Yer Alan Bankalar

	BIST İşlem Kodu	Banka
1	AKBNK	Akbank T.A.Ş.
2	DENIZ	Denizbank A.Ş.
3	ICBCT	ICBC Turkey Bank A.Ş.
4	QNBFB	QNB Finansbank A.Ş.
5	SKBNK	Şekerbank T.A.Ş.
6	GARAN	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.
7	HALKB	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
8	ISATR	Türkiye İş Bankası A.Ş.
9	VAKBN	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
10	YKBNK	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

4. Bulgular

Bankacılık sektöründe 2018 yılında BIST’te işlem gören 10 mevduat bankasının girdiye yönelik yaklaşım tercih edilerek CCR modeli yardımıyla etkinlik değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 6. 2018 Yılında BIST’te İşlem Gören Bankaların Girdiye Yönelik CCR Modeli Etkinlik Skorları (% cinsinden)

Bankalar	Etkinlik Skoru
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	96,14
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	100,00
Akbank T.A.Ş.	100,00
Şekerbank T.A.Ş.	97,73
Türkiye İş Bankası A.Ş.	100,00
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	100,00
Denizbank A.Ş.	100,00
ICBC Turkey Bank A.Ş.	97,93
QNB Finansbank A.Ş.	100,00
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	100,00
Tüm Bankaların Etkinlik Ortalaması	99,18
Etkin Bulunan Banka Sayısı	7
Tüm Bankaların Etkinlik Yüzdesi	70

Tablo 6’da verilen analiz sonucuna göre, 2018 yılında BIST’te işlem gören 10 mevduat bankasından 7’sinin (Türkiye Vakıflar Bankası, Akbank, Türkiye İş Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Denizbank, QNB Finansbank ve Türkiye Garanti Bankası) etkin olduğu, 3’ünün (Türkiye Halk Bankası, Şekerbank ve ICBC Turkey Bank) etkin olmadığı görülmektedir. Tüm bankaların etkinlik ortalamasının %99,18, etkinlik yüzdesinin ise %70 olduğu görülmektedir.

Tablo 7’ de, VZA uygulaması sonucunda etkin olarak değerlendirilen bankaların kendi aralarındaki üstünlük sıralamasını gösteren süper etkinlik uygulamasının sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 7. 2018 Yılında BIST’te İşlem Gören Etkin Bankaların Süper Etkinlik Skorları (% cinsinden) ve Sıralamaları

Bankalar	Süper Etkinlik Skoru	Sıralama
Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.	108,78	4
Akbank T.A.Ş.	112,18	2
Türkiye İş Bankası A.Ş.	174,30	1
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	107,78	5
Denizbank A.Ş.	100,82	7
QNB Finansbank A.Ş.	110,25	3
Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	107,27	6

Elbette banka yöneticileri, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar etkin bulunan bankaların kendi içlerinde sırlamak ve hangisinin diğerlerine göre daha etkin olduğunu görmek isteyebilirler. Bu bağlamda süper etkinlik skorları sayesinde etkin bankalar arasında oluşturulacak sıralama daha anlamlı sonuçlar verebilmektedir.

Tablo 7’de verilen süper etkinlik sonuçlarına göre; etkin bankaların etkinlik oranları en yüksekten en düşük etkinlik oranına göre sıralandığında en yüksek orana sahip bankanın Türkiye İş Bankası’nın olduğu, en düşük orana sahip bankanın ise Denizbank olduğu görülmektedir.

CCR modeline göre bulunan sonuçlarda, etkin olmayan bankaları etkin hale getirebilmek için fikir verecek hedef değerler bulunmaktadır. Bankaları daha etkin hale getirebilmek için girdilerden bazılarının azalması ve çıktılarından bazılarının artırılması gerekebilir. Girdi ve çıktılarıdaki artış ve azalış miktarının belirlenmesi gerekir. Örnek verecek olursak CCR modeline göre 2018 yılı için etkin olmayan bankalardan biri olan Türkiye Halk Bankası incelendiğinde, CCR modeli sonucu etkinlik değerinin 0,9614 olarak hesaplandığı görülür. Bu mevduat bankasının referans kümesini Türkiye Vakıflar Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası oluşturmaktadır. Referans kümesinde yer alan bankalara ait yoğunluk değerleri sırasıyla $l_1 = 0,41$ ve $l_2 = 0,71$ ’dir. Buna göre Türkiye Halk Bankası A.Ş.’nin etkin duruma gelebilmesi için gerekli girdi ve çıktı değerleri aşağıdaki gibi hesaplanabilir.

$$G_{\text{HalkBankası}} = (G_1, G_2, G_3) = \{(182475709; 23529737; 5268012) * 0,41 + (210291473; 21011923; 3633384) * 0,71\}$$

$$= \{(224121987; 24565658; 4739588)\}$$

$$Ç_{\text{HalkBankası}} = (Ç_1, Ç_2, Ç_3, Ç_4) = \{(258709268; 37617675; 2489370; 2681092) * 0,41 + (234967956; 35508387; 1255118; 4667538)\}$$

$$= \{(260573831; 39543424; 2508765; 5201788)\}$$

CCR modeli sonucunda, etkin olmayan bankaların gerçekleşen değerleri, etkin olmaları için gereken hedef değerleri, iyileştirme oranları ve hangi bankaları referans almaları gerektiği sırasıyla Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. 2018 Yılında CCR VZA Modeliyle Etkin Olmayan Bankalar İçin Hedef Değerler, İyileştirme Oranları ve Referans Kümeleri

Banka	Değişkenler	Gerçekleşen	Hedef	İyileştirme (%)	Referans Kümesi	
Türkiye Halk Bankası A.Ş.	Girdiler	Mevduat	250579520	224121987	-10,56	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
		Faiz Giderleri	28674763	24565658	-14,33	
		Diğer Faaliyet Giderleri	4546592	4739588	4,24	
	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	258709268	260573831	0,72	
		Faiz Gelirleri	37617675	39543424	5,12	
		Diğer Faaliyet Gelirleri	2489370	2508765	0,78	
Net Kar	2681092	3613439	94,02			
Şekerbank T.A.Ş.	Girdiler	Mevduat	22940857	22751282	-0,83	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. QNB Finansbank A.Ş.
		Faiz Giderleri	2906150	2518089	-13,35	
		Diğer Faaliyet Giderleri	725472	596245	-17,81	
	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	21956861	26655854	21,40	
		Faiz Gelirleri	4416077	4479751	1,44	
		Diğer Faaliyet Gelirleri	88894	95410	7,33	
Net Kar	88747	658195	641,65			
ICBC Turkey Bank A.Ş.	Girdiler	Mevduat	8022242	8758908	9,18	Türkiye Garanti Bankası A.Ş. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
		Faiz Giderleri	764529	834049	9,09	
		Diğer Faaliyet Giderleri	136540	160239	17,36	
	Çıktılar	Kredi ve Alacaklar	7666242	9614527	25,41	
		Faiz Gelirleri	1240100	1477712	19,16	
		Diğer Faaliyet Gelirleri	59371	72828	22,67	
Net Kar	83549	207092	147,87			

5. Sonuç

Bankacılık sisteminin ekonomideki kaynak ve gelir dağılımını ve ekonomik istikrarı etkileyebilmesi yanında, sistemdeki olumsuzlukların tüm ekonomiye yansımaları gibi nedenlerden dolayı bankacılık sektörünün performans analizi ve değerlendirmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, bankacılık sisteminde etkinliğin ve verimliliğin artırılması ülke ekonomisi açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Bu öneme istinaden bu çalışmada, 2018 yılında BIST’te işlem gören 10 mevduat bankasının etkinlikleri VZA yönteminin girdi odaklı CCR modeli ile analiz edilmiştir. Analizde girdi birimleri mevduat, faiz giderleri ve diğer faaliyet giderleri, çıktı birimleri ise kredi ve alacaklar, faiz gelirleri, diğer faaliyet gelirleri ve net kar olarak belirlendi.

Analiz sonucunda, 7 mevduat bankası etkin bulunurken 3 mevduat bankası etkin bulunamamıştır. Etkin bulunan bankaların kendi içlerinde sıralamak ve hangisinin diğerlerine göre daha etkin olduğunu görmek için süper etkinlik skorları sayesinde etkin bankalar arasında oluşturulacak sıralama daha anlamlı sonuçlar verebilmektedir.

Süper etkinlik analizi sonucunda ise, en yüksek etkinlik oranına sahip bankanın Türkiye İş Bankası, en düşük etkinlik oranına sahip bankanın ise Denizbank olduğu görülmektedir.

Analizde kullanılan girdi ve çıktı birimlerinin çeşitlendirilmesi sonuçlarda farklılıklara neden olabilir. Giriş ve çıkış birimleri, banka yöneticilerinin ve muhtemel yatırımcıların görüşlerine göre yeniden düzenlenebilir.

Kaynaklar

1. Aydoğan, K. ve Çapoğlu, G. (1989). "Bankacılık Sisteminde Etkinlik ve Verimlilik: Uluslararası Bir Karşılaştırma", Milli Produktivite Merkez Yayınları: Ankara.
2. Atan, M. (2003). "Türkiye Bankacılık Sektöründe Veri Zarflama Analizi İle Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik Ve Verimlilik Analizi". *Ekonomik Yaklaşım*, 14(48), 71-86.
3. Behdioğlu, S. ve Özcan, G. (2009). "Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(3), 301-326.
4. Charnes, A., Cooper, W.W. ve Rhodes, E. (1978). "Measuring Efficiency of Decision Making Units". *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444.
5. Cingi, S. ve Tarım, A. (2000). *Türk Banka Sisteminde Performans Ölçümü VZA Malmquist TFV Endeksi Uygulaması*, İstanbul: TBB Yayını.
6. Çukur, S., (2005). "Türk Ticari Bankacılık Sisteminde Etkinlik Analizi". *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 20(233), 17-27.
7. Demirci, A. (2018). *Teori ve Uygulamalarla Veri Zarflama Analizi*. Gazi Kitabevi: Ankara.
8. Er, B. ve Uysal, M. (2012). "Türkiye'deki Ticari Bankalar ve Katılım Bankalarının Karşılaştırmalı Etkinlik Analizi: 2005-2010 Dönemi Değerlendirmesi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 365-387.
9. Farrell, M.J. (1957). "The Measurement of Productive Efficiency". *Journal of The Royal Statistical Society*, 120(3), 253-290.
10. Halkos, G. E. ve Tzeremes, N. G. (2013). "Estimating The Degree Of Operating Efficiency Gains From A Potential Bank Merger And Acquisition: A DEA Bootstrapped Approach". *Journal of Banking and Finance*, 37(5), 1658-1668.
11. Koçyiğit, M. M., (2013), Mevduat Bankalarının Etkinliği ve Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 1, 73-88.
12. Özdağoğlu, A., Yakut, E., ve Bahar, S. (2017). "Türk Bankacılık Sektörünün Performans Değerlendirmesinde Entropik Ağırlıklarla Veri Zarflama Analizi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 1-28.
13. Özgür, E. (2015). "Katılım Bankalarının Finansal Etkinliği". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 159-175.
14. Perçin, S. ve Çakır, S. (2012). "Demiryollarında Süper Etkinlik Ölçümü: Türkiye Örneği". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 29-45.
15. Ramanathan, R. (2007). "Performance of banks in countries of the Gulf Cooperation Council". *International Journal of Productivity and Performance Management*, 56(2), 137-154.
16. Rashid, K., Rustam, A. (2014). "Comparative Analysis of Local and Foreign Banks Efficiency: A Case Study of Pakistan". *Oeconomics of Knowledge*, 6(3), 7-52.
17. Seyrek, İ., Ata, H. A., (2010). "Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği ile Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4(2), 67-84.

ETKİLEŞİMCİ LİDERLİK İLE POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE ARASINDAKİ İLİŞKİ

Serkan NAKTİYOK

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Küreselleşme ve teknolojik faaliyetlerin etkisi ile birlikte iş dünyası hızlı bir değişim dalgası içerisinde girmiştir. Sosyal bir varlık olan örgütlerin bu değişim dalgasından etkilenmeden faaliyetlerini sürdürmeleri ise günümüzde mümkün değildir. Değişimin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi ile birlikte örgütler, varlıklarını devam ettirmek ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmek adına eşsiz bir kaynak olan insan kaynağına daha fazla önem vermektedirler. Verilen bu önemle birlikte örgütlerin insan kaynağından beklentileri de giderek artmaktadır. İşgörenler üzerinde beklentilerin artması onları psikolojik olarak olumsuz etkilemekte ve baskı altına sokmaktadır. Günümüzde örgütsel ortamda işgörenler artık daha mutsuz ve daha az tatmin olmaktadır. Var olan bu olumsuzlukların giderilmesi noktasında pozitif psikolojik sermaye kavramı devreye girmektedir.

Temelinde olumlu bakış açılarının barındığı pozitif psikolojik sermaye; işgörenlerin günümüzde ve gelecekte başarılı işler yapabileceğine yönelik olumlu beklentisi olan “iyimserlik”, örgüt içerisinde verilen zor görevlerin üstesinden gelebilmek adına gereken gayreti göstereceğine inanması olan “öz yeterlik”, amaçlarına ulaşabilmek için irade göstermesi anlamına gelen “umut” ve zorluklar karşısında pes etmeden direnmesini ifade eden “psikolojik dayanıklılık” gibi boyutları içeren pozitif bir durumu ifade etmektedir (Luthans vd., 2007).

Örgüt içerisinde işgörenlerin olumlu psikolojik bir yapıya sahip olmasında ise yöneticilere oldukça önemli görevler düşmektedir. Bu bağlamda işgörenlerin beklentilerine cevap verecek liderlik özelliklerinin yöneticilerde bulunması, işgörenlerin psikolojileri üzerinde oldukça etkili olacaktır. Örgütlerin işgörenlerden beklentileri konusunda net bilgiler sağlayan etkileşimci liderler, otoritelerini beklentilerin karşılanması durumunda işgörenleri ödüllendirme yolunda kullanmaktadırlar. Bu sayede göstermiş oldukları performansın lider tarafından karşılıksız bırakılmayacağı yönünde inanç geliştiren işgörenlerin psikolojileri pozitif olarak etkilenecek ve örgütsel açıdan daha kaliteli çıktılar sağlayacaklardır. Bu bağlamda çalışma da etkileşimci liderlik ile pozitif psikolojik sermaye arasındaki ilişki incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Etkileşimi Liderlik, Pozitif Psikolojik Sermaye, Aktif İstisnalarla Yönetim, Pasif İstisnalarla Yönetim, Koşullu Ödüllendirme*

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Etkileşimci Liderlik

Etkileşimci liderlik, liderlerin astlardan hangi beklentiler içerisinde olduğu konusunda açık ve net bir şekilde bilgi verdiği ve beklenen performansı yerine getirdikleri durumda ne gibi ödül ile ödüllendireceklerini açıklayan liderlik tarzıdır (Bass, 1985). Bu liderlik tarzı aynı zamanda astlarının neleri, ne zaman yapması konusunda onlara yol gösterir. Bu davranış sayesinde işgörenler daha kısa sürelerde daha kaliteli çıktılar elde edebilirler. Çünkü işgörenler liderlerinin kendilerinden neler beklediğinin farkındadır ve ona göre işlemler yerine getirmektedirler.

Etkileşimci liderlikte işgörenler ile pazarlık yapma durumu söz konusudur. Bu liderler takipçilerini ödül ile motive etme yolunu kullanmaktadırlar. Bunun sonucunda işgörenler üstlenmeleri gereken rollerin farkına varıp örgütün onlardan ne beklediğini anlar ve ona göre bir özgüven geliştirirler (Hartog, ve Koopman, 1997). Genel olarak etkileşimci liderlik anlayışına sahip liderler, işgörenlerin sorumluluk üstlenmeleri yerine yönlendirilmeyi bekledikleri inanışına sahiptirler. Bu doğrultuda hareket eden liderler sahip oldukları yetkileri, işgörenleri ödüllendirme veya daha fazla çaba sarf etmeleri için para ve statü verme şeklinde kullanırlar. İşgörenlerin yaratıcı ve yenilikçi yönleri ile fazla ilgilenmezler (Eren, 2004).

İlgili alan yazın incelendiğinde etkileşimci liderlik; koşullu ödül, aktif istisnalarla yönetim, pasif istisnalarla yönetim ve tam serbestlik tanıyan lider olmak üzere dört boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. **Koşullu Ödül:** Koşula bağlılık durumunun söz konusu olduğu bu boyutta lider, izleyicilerinin görevlerini ve onlardan ne beklediğini net bir şekilde belirtir. Bu beklentilerin karşılanması durumunda izleyicilerin ne tür ödül ile karşılaşacağı konusunda pazarlık edilir ve bu durum izleyicilere aktarılır. Bunun sonucunda izleyicilerin kendilerinden istenilenleri yerine getirmesi durumunda ödül ile ilgili beklentileri karşılanır. Bu etkileşim, izleyicilerin beklentileri karşılamaları, hedefe ulaşmaları ve istenilen performans düzeyine ulaşmalarında motive edici bir araç olarak kullanılabilir (Goodwin, vd., 2001).

Aktif İstisnalarla Yönetim: Bu yönetim tarzında lider, belirlenen kural ve prosedürlerden sapmaları takip ederek bunları düzeltme yolunda önlemler almaktadır. Bu tarz liderlik yaklaşımında lider, örgütün belirlemiş olduğu amaç ve hedeflerden sapmanın yaşanmaması amacıyla problemleri ve fırsatları araştırarak problemin ortaya çıktığı anda düzeltilmesinde etkin olarak varlığını hissettirmektedir.

Pasif İstisnalarla Yönetim: Bu yönetim anlayışında ise lider, örgüt içerisinde amaç ve hedeflerden sapmalar yaşandığında veya örgütsel amaçlara ulaşamadığı durumlarda varlığını hissettirmektedir. Etkileşimci liderliğin bu boyutundan lider, problemlerin oluşmaması için herhangi bir tedbir almaz ve onların ortaya çıkmasını bekler (Celep, 2004). Genel olarak bu anlayışa hâkim liderler, problemlerin çözümü için çaba sarf etmez ve izleyicilerden çözüm önerileri bekleyip bunları kabul ederler.

Tam Serbestlik Tanıyan Liderlik: Liderin sözde var olduğu bir durumu ifade etmektedir. Daha açık bir ifade ile tam serbestlik tanıyan liderlik, liderin denetim görevini umursamayıp izleyicilerine yol göstermemesi olarak tanımlanabilir. Bu liderlik tarzında lider izleyicilerini kendi haline bırakmıştır. İzleyicileri ile herhangi bir etkileşime geçmez veya anlaşma yapmaz. Bu tarz anlayışa sahip olan liderler, izleyicilerine ödül, terfi vb. motivasyon araçları sağlamamakta, onlara destek olmamakta ve onların istek ve ihtiyaçlarını göz ardı etmektedir. Aynı zamanda verilen görevlerin tamamlanması veya verimliliklerinin artırılması ile ilgilenmemektedir (Barbuto, 2005).

İlgili alan yazın incelendiğinde etkileşimci liderliğe bazı eleştirilerin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki etkileşimci liderliğin izleyicilerin kişisel ihtiyaçları ile ilgilenmemesi ve onların gelişimine odaklanmaması durumudur. Bir diğer eleştiri bu liderlik uygulamalarının liderlerin izleyicileri ile kısa vadeli ilişkiler kurmasına neden olduğudur. Genellikle bu ilişkiler geçici ve sığ olmakta ve izleyiciler arasında kırıklığa neden olmaktadır (Northouse, 2007; McCleskey, 2014).

1.2. Pozitif Psikolojik Sermaye

Küreselleşme ve teknolojik değişimlerle birlikte hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisine giren iş hayatında örgüt yöneticilerinin, işgörenlerinden beklentilerini farklılaştırmaktadır. Birçok alanda yaşanan değişim, örgütlerde sermaye türlerine de yansımış ve teknolojik, fiziki ya da finansal sermaye türleri yanında rekabet edilebilirlikte farklılık yaratacak olan beşeri, sosyal, kültürel ve pozitif psikolojik sermaye gibi insan faktörünün ağırlıklı olduğu sermaye türleri önem kazanmıştır. Bu doğrultuda Luthans ve arkadaşları pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış akımlarından esinlenerek özellikle beşeri sermayenin ağırlık kazandığı işgörenlerin pozitif güçlerine odaklanan pozitif psikolojik sermaye kavramını ortaya atmışlardır. (Luthans v.d., 2007).

Pozitif psikolojik sermaye işgörenlerin, negatif yönlerine odaklanmak yerine onların umut, psikolojik dayanıklılık, öz yeterlilik ve iyimserlik gibi pozitif yönlü eğilimleri olarak tanımlanmaktadır. Daha açık bir ifade ile işgörenlerin, şimdi ve gelecekte başarılı işler yapabileceğine yönelik pozitif beklentisi anlamına gelen iyimserlik, zorlu görevlerin üstesinden gelebileceklerine dair inanışlarını ifade eden öz yeterlilik, amaç ve hedeflere ulaşmadaki azim ve irade göstergesi olan umut ve zorluk ve problemler karşısında direnme gücünü ifade eden psikolojik dayanıklılık gibi faktörleri kapsayan ve işgörenin olumlu psikolojik durumunu ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Güler, 2009; Luthans vd., 2007).

2. Araştırmanın Metodu ve Bulgular

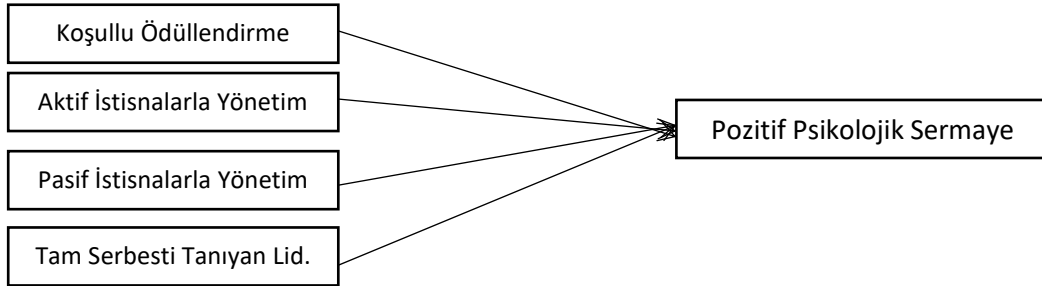
2.1. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

İşgören ile pazarlık durumunun söz konusu olduğu etkileşimli liderlikte, liderler genel olarak beklentilerini işgörenlere açıklar ve bu beklentilerin karşılanma durumunda işgörenlerin ne gibi ödüllerle karşılaşacaklarını onlara iletirler. İstenilen performansa ulaşılması durumunda koşullu ödüllerle izleyicilerini harekete geçirmeye çalışırlar. Bu durum işgörenler üzerinde çok olumlu sonuçlar doğurmasa da alacakları ödüller doğrultusunda teşvik olan işgörenin psikolojik yapısı bu durumdan olumlu olarak etkilenebilir.

Etkileşimli liderlikte önemli olan örgütsel amaçlara etkin ve etken bir şekilde ulaşma amacı söz konusudur. Bu doğrultuda liderler aktif veya pasif istisnalarla yönetim anlayışı sergileyerek örgütsel amaçlardan sapma olmaması yönünde tedbirler alabilir ve denetim yapabilirler. Bu durum işgörenlerin liderlere olan bakış açılarında değişimlere neden olabilir. Aynı zamanda liderlerin işgörenleri izlemediği ve umursamadığı yani ilgisiz bir yaklaşımla hareket ettiği durumlarda mevcuttur. Bu tarzdaki liderler, sorumluluk almaktan, karar vermektan ve eylemde bulunmaktan kaçınan davranışlar geliştirmek suretiyle, kendilerine herhangi bir zarar gelmesini istemezler. İşgörenlerin böyle yaklaşımın hâkim olduğu bir örgütte nasıl davranacağı ve ne tür bir psikolojiye sahip olacağı oldukça onun örgüt ile ilişkileri açısından oldukça önemlidir.

Liderlerin işgörenlerine karşı sergilemiş oldukları yaklaşımlar onların örgütün negatif yönlerine odaklanmak yerine pozitif yönlerine odaklanma durumlarını ifade eden pozitif psikolojik sermayeleri üzerine olumlu ya da olumsuz etkileri olacaktır. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

- H1: Koşullu ödüllendirme ile pozitif psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H2: Aktif istisnalarla yönetim ile pozitif psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır.
H3: Pasif istisnalarla yönetim ile pozitif psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır
H4: Tam serbesti tanıyan liderlik ile pozitif psikolojik sermaye arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda verilerin analizi için istatistik paket programlarından yararlanılmıştır. Analizlerde önem düzeyi olarak $p=0.05$ kabul edilmiştir. Araştırmamızda ilk olarak ölçeklerin güvenilirlikleri ve geçerlilikleri araştırılmıştır. Araştırmada ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri içsel tutarlılık (internal consistency) yöntemi ile hesaplanmış ve cronbach alpha güvenilirlik ölçütü kullanılmıştır. Araştırmamızda kullanılan anketlerin güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek amacı ile sırasıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Ön Kabul ve Sınırlılıkları

Çalışmada kullanılan ölçekler analizlere konu olan faktörleri açıklamak açısından gereken niteliklere sahiptir. Daha önce yapılan araştırmalarda yüksek düzeyde güvenilirlik ve geçerlilik gösteren ölçeklere bu çalışmada da güvenilirlik ve geçerlilik analizleri yapılmıştır. Yapılan bu analizler sonucunda kullanılan ölçüm araçlarının güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle

anketimizin işgörenlerin etkileşimci liderlik ve pozitif psikolojik sermaye algılarına yönelik var olan durumu yansıttığı varsayılmaktadır.

Araştırmamız, Kars ili Sarıkamış ilçesinde bulunan 3,4 ve 5 yıldızlı otellerdeki işgörenler üzerine uygulanmıştır. Bundan dolayı bulgular bu grup üzerinden alınan verilerle sınırlıdır. Aynı zamanda araştırmamızın kesitsel olması ve değişen koşulların varlığı bulguların değerlendirilmesinde araştırmada bazı sınırlılıklar olmasına sebep olmaktadır.

Araştırmanın temelinde insan unsuru bulunduğu ve çalışanların davranışlarına yönelik değerlendirmeler içerdiğinden, sosyal bilimlerdeki araştırmalara özgü genel sınırlılıklar bu araştırma için de geçerli olup elde edilen bulguların güvenilirliği, işgörenlerin değerlendirmeleri ve veri toplamada kullanılan anket tekniğinin özellikleriyle sınırlıdır.

2.4. Araştırma Evreninin Belirlenmesi ve Örneklem Seçimi

Araştırmamızın evrenini Kars ili Sarıkamış ilçesinde 3,4 ve 5 yıldızlı otellerde hizmet veren yaklaşık 400 işgören oluşturmaktadır. Bu araştırma evreninden %95'lik güvenilirlik sınırları içerisinde, %5'lik bir hata payı öngörülerek seçilecek örneklem büyüklüğü 196 olarak hesaplanmıştır (<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). Analizlere konu olan anket sayısı 204'tür.

2.5. Ölçüm Aracı

Temelde sayısal (nicel) verilere dayalı olarak araştırma ve ölçme yöntemi benimsenmiş olduğundan dolayı araştırmamızda verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunun başında işgörenlerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve çalışma süresi gibi bireysel özelliklerini belirlemeye yönelik olarak hazırlanan 4 soru bulunmaktadır. Ölçeğin ilk kısmında etkileşimci liderliğe ilişkin davranışları tespit etmek için ifadeler yer almaktadır. Bass ve Availo (1993) tarafından geliştirilmiş olan ve 36 ifadeden oluşan ölçek, Çok Faktörlü Liderlik Ölçeğinden elde edilmiştir. Ölçek 4 boyut ve 16 sorudan oluşmaktadır. Her biri 4 maddeyi içeren bu alt boyutlar; “koşullu ödül”, “aktif istisnalarla yönetim”, “pasif istisnalarla yönetim” ve “tam serbesti tanıyan liderlik” olarak ifade edilmektedir.

İşgörenlerin pozitif psikolojik sermaye algılarını ölçmek amacı ile Luthans ve arkadaşları tarafından 2006 yılında geliştirilen “pozitif psikolojik sermaye” ölçeği kullanılmıştır. 24 maddelik ölçek “iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut ve öz yeterlilik” olmak üzere 4 boyuttan oluşmaktadır.

2.6. Analiz ve Bulgular

Araştırmanın bu kısmında demografik değişkenlere ilişkin bulgulara, etkileşimci liderlik ve pozitif psikolojik sermaye ölçeklerine ilişkin güvenilirlik ve geçerlilik analizi sonuçlarına yer verilecektir. Araştırmamızda kullanılan anketlerin güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek amacı ile sırasıyla açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinden (DFA) yararlanılmıştır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Değişken	Kategori	f	(%)
Cinsiyet	Kadın	72	35,3
	Erkek	132	64,7
Yaş	18-30 arası	94	46,1
	31-40 arası	72	35,3
	41 ve üzeri	38	18,6
Eğitim Durumu	İlköğretim	24	11,8
	Lise	42	20,6
	Önlisans	104	51,0
	Lisans ve üzeri	34	16,7
Çalışma Süresi	1-5	83	40,7
	6-10	59	28,9
	11-15	37	18,1
	16 ve üzeri	25	12,3

Tablo 1'e göre katılımcıların büyük çoğunluğu erkektir (%64,7) ve %46,1'i 18-30 yaş aralığındadır. Bunların yanı sıra katılımcıların eğitim durumlarında büyük çoğunluğu önlisans (%51) mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Görev süresine bakıldığında katılımcıların büyük bir yüzdesinin (%40,7) buldukları iş yerlerinde 1-5 yıl arası çalıştığı görülmektedir.

2.6.1. Etkileşimci Liderlik ve Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Güvenilirlik - Geçerlilik Analizi

Etkileşimci liderlik ve pozitif psikolojik sermaye ölçeklerine ilişkin gerçekleştirilen güvenilirlik analizi sonucunda etkileşimci liderlik ölçeğinin Cronbach alpha katsayısının ,794, pozitif psikolojik sermaye ölçeğinin Cronbach alpha katsayısının ,888 olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca pozitif psikolojik sermayeye ilişkin iyimserlik boyutunu oluşturan maddelerin toplam puan korelasyonunun kesim noktası olarak alınan, 30'dan düşük olduğu tespit edilmiş ve analizlere dâhil edilmemiştir. Yapılan analiz sonucu ölçekten herhangi bir madde çıkarıldığında ölçeğin Cronbach alpha güvenilirlik katsayısı önemli sayılabilecek bir ölçütte değişmemektedir.

2.6.2. Etkileşimci Liderlik Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmamızda etkileşimci liderlik ölçeğine uyguladığımız açımlayıcı faktör analizi sonucunda 10 maddelik ölçekteki hiçbir maddenin faktör yükünün 0,40'tan düşük olmadığı ve maddelerin dört faktöre yüklendiği görülmüştür. Araştırmada elde edilen verilere betimleyici faktör analizi uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlik ölçütü (.767) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett's Test of Sphericity; 1567,764; $p < ,000$) yeterli düzeydedir.

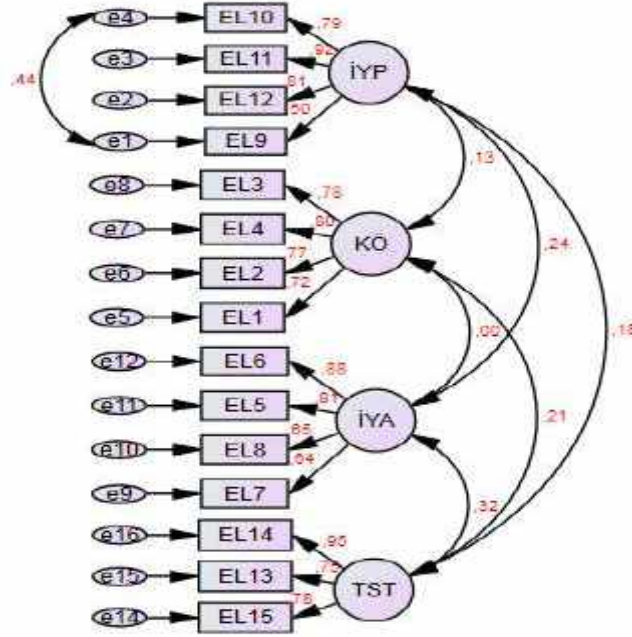
Tablo 2. Etkileşimci Liderlik Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi

Faktör	
Etkileşimci Liderlik	Faktör
EL10- Harekete geçmek için işlerin kötüye gitmesini bekler	,885
EL11-"Eğer bozuk değilse tamir etme" söylemini savunur	,873
EL12- Problemin çözümüne girmeden önce problemin ciddileşmesi gerektiğini belirtir	,842
EL9- Problemler ciddileşmeden harekete geçmez	,717
EL3- Hedeflenen performans sonuçlarına ulaşmak için beklentilerimin neler olduğunu öğrenir ve bende neler beklediğini açıkça belirtir	,846
EL4- Ben beklentilerini gerçekleştirdiğim zaman bana memnuniyetini ifade eder	,844
EL2- Amaçlanan hedeflere ulaşmak için, çalışanların sorumluluklarını detaylı bir biçimde belirler	,811
EL1- Bana ancak gayret gösterdiğimde yardımcı olur	,806
EL6- Bütün dikkatini hatalar, şikâyetler ve vetersizlik üzerinde toplar	,856
EL5- Dikkatini düzensizlikler, hatalar, istisnalar ve standartlardan sapmalar üzerine yoğunlaştırır	,826
EL8- Standartlara ulaşmak için dikkatini başarısızlıklara yöneltir	,809
EL7- Bütün hataların kaydını tutar ve izler	,729
EL14- Ona ihtiyaç duyulduğu zaman orada bulunmaz	,873
EL13- Önemli konular gündeme geldiğinde katılmaktan kaçınır	,861
EL15- Karar vermekten kaçınır	,838
EL16- Acil problemlere cevap vermediği geciktirir	,570

K.M.O= ,767 Küresellik Derecesi (Barlett's)= 1567,764 $p = ,000$ Cronbach Alpha ,764

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarıyla ortaya çıkan faktör yapısının uyumunu ortaya koymak amacıyla etkileşimci liderlik ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi de uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda EL16'nin faktör yükünün ,50 değerinden düşük olduğu tespit edilmiş ve analizlerden çıkarılmıştır. Aynı zamanda EL9 ile EL10 arasında modifikasyon yapıldığı takdirde ki-kare değerinin yükseleceği ve uyum değerlerinin artacağı görülmüştür. Doğrulayıcı Faktör Analizine ait uyum indeksleri ve literatürde belirtilen referans aralıkları (Hooper vd., 2008) Tablo 3'te yer almaktadır.

Şekil 2. Etkileşimli Liderlik Ölçeğine İlişkin Modifikasyonlu Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 3. Etkileşimli Liderlik Ölçeğine İlişkin Modifikasyonlu Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri		Ölçüm	Sonuç
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum		
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 3$	$3 < \chi^2/sd \leq 5$	1,365	İyi Uyum
TLI	$,95 < TLI \leq 1$	$,90 < TLI \leq ,94$	,974	İyi Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$	,042	İyi Uyum
CFI	$,95 < CFI \leq 1$	$,90 < CFI \leq ,94$	,979	İyi Uyum
GFI	$,95 < GFI \leq 1$	$,90 < GFI \leq ,94$	,933	İyi Uyum

2.6.3. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmamızda pozitif psikolojik sermayenin alt boyutlarından olan iyimserlik boyutuna ait maddelerin toplam puan korelasyonunun kesim noktası olarak alınan, 30'dan düşük olması nedeni ile bu boyut analizlerden çıkarılmıştır. Pozitif psikolojik sermaye ölçeğine uyguladığımız açımlayıcı faktör analizi sonucunda 18 maddelik ölçekteki hiçbir maddenin faktör yükünün 0,40'tan düşük olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda maddelerin 3 faktöre yüklendiği görülmüştür. Araştırmada elde edilen verilere betimleyici faktör analizi uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kaise-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlik ölçütü (0,887) ve araştırma verilerinden anlamlı faktörler çıkabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett's Test of Sphericity; 2439,771; $p < ,000$) yeterli düzeydedir.

Tablo 4. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi

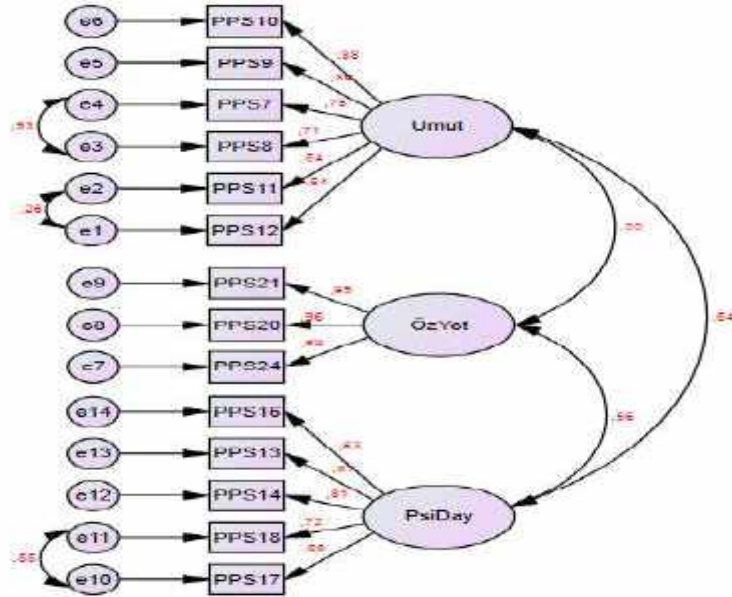
Faktör	Faktör Yükleri
Pozitif Psikolojik Sermaye	
PPS10- Şu anda kendimi işimde çok başarılı görüyorum.	,873
PPS9- Bence, her problemin pek çok çözüm yolu vardır.	,845
PPS7- Çalışırken kendimi bir çıkmazda hissedersen, bu durumdan kurtulmak için birçok yol düşünebilirim.	,699
PPS8- Şu anda, büyük bir enerjiyle işimdeki amaçlarımı gerçekleştirmeye çalışıyorum.	,664

PPS11- İşimde amaçlarıma ulaşmak için alternatif pek çok yol	,649
PPS12- Şu anda, işimde kendim için belirlediğim hedefleri tutturabildiğimi düşünüyorum.	,600
PPS21- İşletmemin stratejisi ile ilgili tartışmalarda kendime güvenirim.	,811
PPS20- Yapılan toplantılarda kendi ekibimi temsil ederken kendime	,796
PPS24- Çalışma arkadaşlarıma bilgi aktarıırken kendime güvenirim.	,640
PPS22- Çalıştığım alanda hedefler belirlerken kendime güvenirim	,639
PPS23- İşletme dışından insanlarla sorunları tartışırken kendime güvenirim.	,637
PPS19- Bir çözüm bulmak amacıyla uzun vadeli bir sorunu incelerken kendime güvenirim.	,586
PPS16- İşimde karşılaştığım stresli durumların üstesinden kolaylıkla gelirim.	,783
PPS13- İşimde bir engelle/sorunla karşılaştığımda, bundan sıyrılıp işime devam etmekte sıkıntı yaşıyorum.	,748
PPS14- İşimde karşılaştığım zorlukları öyle ya da böyle çözüyorum.	,687
PPS18- Bu işte birçok şeyin aynı anda üstesinden gelebileceğimi	,682
PPS15- İşletmede gerektiği takdirde yalnız kalabilir, "kendim başımın	,650
PPS17- İşteki zorlu zamanları atlatabilirim çünkü daha önce de zorluklarla	,587

K.M.O= ,887 Küresellik Derecesi (Barlett's)=2439,771 p= ,000 Cronbach Alpha ,922

Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarıyla ortaya çıkan faktör yapısının uyumunu ortaya koymak amacıyla psikolojik güçlendirme ölçeğine doğrulayıcı faktör analizi de uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda PPS 15, PPS19, PPS 22 ve PPS23'ün faktör yükünün ,50 değerinden düşük olduğu tespit edilmiş ve analizlerden çıkarılmıştır. Aynı zamanda PPS7 ile PPS8, PPS11 ile PPS12 ve PPS17 ile PPS18 arasında modifikasyon yapıldığı takdirde ki-kare değerinin yükseleceği ve uyum değerlerinin artacağı görülmüştür. Doğrulayıcı Faktör Analizine ait uyum indeksleri ve literatürde belirtilen referans aralıkları Tablo 5'te yer almaktadır.

Şekil 3. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 5. Pozitif Psikolojik Sermaye Ölçeğine İlişkin Modifikasyonlu Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri		Ölçüm	Sonuç
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum		
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 3$	$3 < \chi^2/sd \leq 5$	3,637	İyi Uyum
TLI	$,95 < TLI \leq 1$	$,90 < TLI \leq ,94$	,911	İyi Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$	,062	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$,95 < CFI \leq 1$	$,90 < CFI \leq ,94$	,910	İyi Uyum
GFI	$,95 < GFI \leq 1$	$,90 < GFI \leq ,94$	,901	Kabul Edilebilir Uyum

2.7. Hipotez Testleri

Araştırmamıza temel oluşturan hipotezleri test etmek ve etkileşimci liderlik boyutları ile ve pozitif psikolojik sermaye arasında nasıl bir ilişki olduğunu belirlemek için öncelikle korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Korelasyon analizi ile ilgili sonuçlar tablo 8’de gösterilmiştir. Tabloya göre etkileşimci liderlik boyutlarından koşullu ödüllendirme ile tam serbesti tanıyan liderlik arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Ancak pozitif psikolojik sermaye ile pasif istisnalarla yönetim ve aktif istisnalarla yönetim arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Pozitif psikolojik sermaye ile koşullu ödüllendirme ($r=,247$) arasındaki ilişki pozitif yönlü olup ilişkinin gücü ise %99 düzeyinde anlamlıdır. Yine pozitif psikolojik sermaye ile tam serbesti tanıyan liderlik arasındaki ilişki de pozitif yönlü olup %99 düzeyinde anlamlıdır ($r=,190$).

Tablo 8. Değişkenler Arasındaki İlişki

Faktörler	1	2	3	4	5
1-Pozitif Psik. Sermaye	1				
2-Pasif İstisnalarla Yön.	,132	1			
3-Aktif İstisnalarla Yön.	,113	,190**	1		
4-Koşullu Ödüllendirme	,247**	,079	,006	1	
5-Tam Serbesti Tanıyan Lider	,190**	,175*	,271**	,182**	1

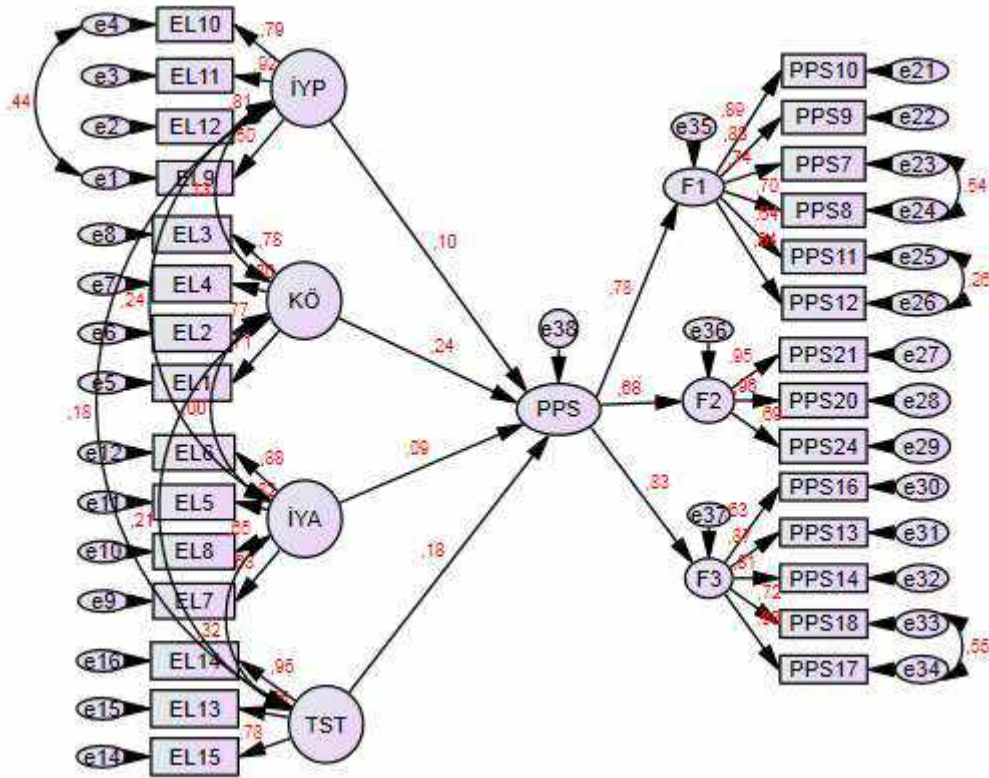
* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

2.8. Yapısal Denklik Modelinin Analizi

Araştırmamızdaki değişkenlerin istatistiksel açıdan anlamlı ilişkilere sahip olup olmadıklarının ortaya konulması için yapısal denklik modeli testinden yararlanılmıştır. Bu amaçla daha önce belirlenen araştırmanın yapısal modeli AMOS programı yardımıyla analize tabi tutulmuştur. Modelin geçerliliğini test etmek amacıyla uyum iyiliği istatistikleri ve hipotezler doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Model sonucuna göre etkileşimci liderlik boyutlarından koşullu ödüllendirmenin pozitif psikolojik sermaye üzerine %24’lük bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Tam serbesti tanıyan liderliğin ise pozitif psikolojik sermaye üzerine %18’lik bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda H1 ve H4’ün kabul edildiğini H2 ve H3’ün ise ret edildiğini ifade edebiliriz. Şekil 5’de test edilen modelin kestirim sonuçları gösterilmektedir.

Şekil 5. Örgütsel Desteğin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisini Gösteren Standardize Edilmiş Kestirim Sonuçları

Modele ilişkin uyum indeksleri ve literatürde belirtilen referans aralıkları Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Örgütsel Desteğin İş Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisini Gösteren Modelin Uyum İndeksi Sonuçları

İndeksler	Referans Değeri		Ölçüm	Sonuç
	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum		
CMIN/DF	$0 < \chi^2/sd \leq 3$	$3 < \chi^2/sd \leq 5$	1,810	İyi Uyum
TLI	$,95 < TLI \leq 1$	$,90 < TLI \leq ,94$	,920	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$	,063	Kabul Edilebilir Uyum
CFI	$,95 < CFI \leq 1$	$,90 < CFI \leq ,94$	,919	Kabul Edilebilir Uyum
GFI	$,95 < GFI \leq 1$	$,90 < GFI \leq ,94$	,910	Kabul Edilebilir Uyum

SONUÇ

Korelasyon analizi sonucunda; etkileşimci liderlik boyutlarından koşullu ödüllendirme ve tam serbesti tanıyan liderlik ile pozitif psikolojik sermaye arasında %99 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İlişkinin etki düzeyi ise çok güçlü değildir.

Durumun bu şekilde gerçekleşmesi beklenen ve istenen bir durumdur. İlgili alan yazın incelendiğinde etkileşimci liderliğin ve etkileşimci liderlik boyutlarının örgütler açısından istenilen bir yaklaşım olmadığı görülmektedir. İşgörenlerin koşullu olarak hareket etmeleri ve liderlerin işgörenler üzerinde denetim sağlamayıp onlara yol göstermemeleri durumu, örgütler açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmayabilir. Aynı zamanda liderlerin problemler karşısında duyarsız kalması ve çözüme yönelik çalışmalarda bulunmaması durumu da istenilen bir yaklaşım değildir.

Nitekim araştırmamızda da etkileşimci liderlik boyutlarından aktif ve pasif istisnalarla yönetim boyutlarının pozitif psikolojik sermaye ile ilişkisi bulunamamıştır. Diğer iki boyut ise pozitif psikolojik sermaye üzerinde çok güçlü derecede bir etkiye sahip değildir.

KAYNAKÇA

1. Barbuto, J. E. (2005). Motivations and transactional, charismatic, and transformational leadership: At test of antecedents. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11(4): 26-40.
2. BASS, B.M. (1985). *Leadership and Performance Beyond Expectations*. New York: The Free Press.
3. Celep, C. (2004). *Dönüşümcü Liderlik*. Anı Yayıncılık, Ankara.
4. Eren, E. (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınları.
5. Goodwin, V. L., Wofford, J. C. ve Whittington, J. L. (2001). "A Theoretical and Empirical Extension to the Transformational Leadership Construct." *Journal of Organizational Behaviour*, 22(7): 759-774.
6. Güler, B. K. (2009). *Çalışma Yaşamında Davranış*. Kocaeli. Umuttepe Yayıncılık.
7. Hartog, D. D., Koopman, P. L. en Muijen, JJ Van (1997). *Inspirerend Leiderschap In Organisaties*.
8. Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., ve Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology*, 60, 541-572.
9. McCleskey, J. A. (2014). "Situational, Transformational, and Transactional Leadership and Leadership Development". *Journal of Business Studies Quarterly*, 5(4): 117-130.
10. Northouse, P.G. (2007). *Leadership: Theory and Practice*. Sage Publications, California.

AİLEDE MADDİ DEĞERLER ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Ahmet AKIN

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

Nuray ERKOÇ ERŞAHİN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitim ABD.

Yüksek Lisans Eğitim Programı, İstanbul

Muazzez ÖZBEK

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitim ABD.

Yüksek Lisans Eğitim Programı, İstanbul

Meryem TERZİ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitim ABD.

Yüksek Lisans Eğitim Programı, İstanbul

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Ailede Maddi Değerler Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenilirliğini incelemektir. Araştırma yaşları 17 ile 74 (ort: 34.33) arasında değişen 231'i kadın, 95'i erkek olan toplam 326 birey üzerinde yürütülmüştür. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %57,48'ini açıklayan, öz-değeri 6,32 olan tek boyutlu ve 11 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .51 ile .87 arasında sıralanmaktadır. Ailede Maddi Değerler Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .45 ile .81 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Ailede Maddi Değerler Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Ailede Maddi Değerler, Geçerlik, Güvenirlik*

Aile içi ilişkilerin niteliği bireylerin aile içinde kendilerini güvende hissetmelerinde önemli bir ölçüttür. Aile üyelerinin ilişkilerde doyum sağlaması, kendilerini ailelerine ait hissetmesi, ailelerinin bir parçası olarak görmeleri, diğer aile üyeleri tarafından önemsenmeleri, aile içinde değer görmeleri ve oldukları gibi kabul edilmeleri, aile üyeleriyle içten ve samimi bir ilişki kurmaları, aile üyeleri tarafından destek görmeleri ve kendilerini ailelerinin bir üyesi oldukları için şanslı görmeleri gibi unsurlar aile üyeleri arasında sosyal güvenin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ailede sosyal güvenin bir dizi psikolojik problemin önlenmesini de sağlayabilir.

Yöntem

Çalışma Grubu: Araştırma yaşları 17 ile 74 (ort: 34.33) arasında değişen 231'i kadın, 95'i erkek olan toplam 326 birey üzerinde yürütülmüştür.

Madde Havuzu: 11 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ailede Maddi Değerler Ölçeği 1 “kesinlikle katılmıyorum” ve 5 “kesinlikle katılıyorum” şeklinde 5’li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar yüksek düzeyde Ailenin Maddi Değerlere verdiği önemi göstermektedir. Uygulamaya başlamadan önce denemelik form incelenmiştir. Yazım ve alan uygunluğu açısından gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

İşlem: Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla yapı geçerliği kapsamında açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

Bulgular

Madde Analizi: Tablo 1’de Ailede maddi değerler Ölçeği’ne ait düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .45 ile .81 arasında sıralandığı görülmektedir.

Tablo 1. Ailede Maddi Değer Ölçeği Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon Katsayıları

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
md1	16,9449	52,883	,601	,914
md2	17,3806	53,557	,732	,907
md3	17,0462	52,445	,695	,909
md4	17,2750	52,937	,739	,907
md5	17,3018	52,182	,767	,905
md6	16,8464	54,695	,446	,923
md7	17,3972	53,284	,721	,908
md8	17,3898	52,389	,779	,905
md9	17,5111	52,732	,809	,904
md10	17,4880	52,873	,757	,906
md11	17,2064	53,395	,541	,918

Yapı Geçerliği: Ailede Maddi Değerler Ölçeği’nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutlu bir yapı sergilediği görülmüştür. Bu analiz sonucunda toplam varyansın %57,48’ini açıklayan, öz-değeri 6,32 olan tek boyutlu ve 11 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .51 ile .87 arasında Faktör yükleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Ailede Maddi Değer Ölçeği Faktör Yükleri

md1	,669
md2	,789
md3	,754
md4	,793
md5	,820
md6	,509
md7	,783
md8	,838
md9	,866
md10	,823
md11	,620

Güvenirlilik: Ailede Maddi Değerler Ölçeği’nin güvenirliliği için iç tutarlık katsayısına bakılmıştır. Ölçeğin güvenirlilik katsayısı .92 olarak bulunmuştur.

Tartışma

Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı faktör analizi yapıldığında ölçeğin 11 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçme aracı olduğu ve faktörü yüklerinin .30 değerinin üzerinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle ölçeğin yapı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir (Büyüköztürk, 2004). Ancak gelecek araştırmalarda ailede maddi değerler kavramıyla ilişkili ölçekler ile bu çalışmada geliştirilen ölçek arasındaki ilişkiler incelenerek ölçeğin uyum geçerliği araştırılabilir.

Ölçeğin güvenirlilik çalışması için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısına bakılmış ve bu katsayının .70 ölçütünü sağladığı görülmüştür (Tezbaşaran, 1996). Bununla birlikte gelecek araştırmalarda ölçeğin test tekrar test güvenirliliği incelenebilir. Son olarak ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .30 ve üzerinde olduğu saptanmıştır.

Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğine ait tüm bu bulgular incelendiğinde Ailede Maddi Değerler Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve konuyla ilgili yapılacak araştırmalarda kullanılabilceği söylenebilir.

Kaynaklar

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

AİLEDE SOSYAL GÜVEN ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Ahmet AKIN

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Nuray ERKOÇ ERŞAHİN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitim ABD.

Yüksek Lisans Eğitim Programı, İstanbul

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Ailede Sosyal Güven Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenilirliğini incelemektir. Araştırma yaşları 17 ile 74 (ort: 34.33) arasında değişen 231'i kadın, 95'i erkek olan toplam 326 birey üzerinde yürütülmüştür. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %65,19'unu açıklayan, öz-değeri 7,12 olan tek boyutlu ve 11 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .76 ile .89 arasında sıralanmaktadır. Ailede Sosyal Güven Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .71 ile .85 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Ailede Sosyal Güven Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Ailede Sosyal Güven, Geçerlik, Güvenirlik*

Giriş

Aile içi ilişkilerin niteliği bireylerin aile içinde kendilerini güvende hissetmelerinde önemli bir ölçüttür. Aile üyelerinin ilişkilerde doyum sağlaması, kendilerini ailelerine ait hissetmesi, ailelerinin bir parçası olarak görmeleri, diğer aile üyeleri tarafından önemsenmeleri, aile içinde değer görmeleri ve oldukları gibi kabul edilmeleri, aile üyeleriyle içten ve samimi bir ilişki kurmaları, aile üyeleri tarafından destek görmeleri ve kendilerini ailelerinin bir üyesi oldukları için şanslı görmeleri gibi unsurlar aile üyeleri arasında sosyal güvenin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ailede sosyal güvenin bir dizi psikolojik problemin önlenmesini de sağlayabilir.

Yöntem

Çalışma Grubu: Araştırma yaşları 17 ile 74 (ort: 34.33) arasında değişen 231'i kadın, 95'i erkek olan toplam 326 birey üzerinde yürütülmüştür.

Madde Havuzu: 11 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ailede Sosyal Güven Ölçeği 1 “kesinlikle katılmıyorum” ve 5 “kesinlikle katılıyorum” şeklinde 5’li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar yüksek düzeyde Ailenin Sosyal Güvene verdiği önemi göstermektedir. Uygulamaya başlamadan önce denemelik form incelenmiştir. Yazım ve alan uygunluğu açısından gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

İşlem: Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla yapı geçerliği kapsamında açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

Bulgular

Madde Analizi: Tablo 1’de Ailede Sosyal Güven Ölçeği’ne ait düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları yer almaktadır. Tablo incelendiğinde ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .71 ile .85 arasında sıralandığı görülmektedir.

Tablo 1. Ailede Sosyal Güven Ölçeği Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon Katsayıları

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
sg1	44,6419	43,477	,707	,941
sg2	44,6342	42,660	,781	,938
sg3	44,5468	42,347	,850	,936
sg4	44,6726	42,230	,791	,938
sg5	44,5897	43,686	,747	,940
sg6	44,7769	43,528	,715	,941
sg7	45,0407	41,232	,713	,943
sg8	44,6018	43,642	,772	,939
sg9	44,6527	43,164	,732	,940
sg10	44,6634	42,351	,782	,938
sg11	44,5370	43,459	,780	,939

Yapı Geçerliği: Ailede Sosyal Güven Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek boyutlu bir yapı sergilediği görülmüştür. Bu analiz sonucunda toplam varyansın %65,19'ini açıklayan, öz-değeri 7,12 olan tek boyutlu ve 11 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .76 ile .89 arasında Faktör yükleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ailede Sosyal Güven Ölçeği Faktör Yükleri

sg1	,761
sg2	,829
sg3	,885
sg4	,831
sg5	,797
sg6	,759
sg7	,761
sg8	,817
sg9	,779
sg10	,829
sg11	,826

Güvenirlilik: Ailede Sosyal Güven Ölçeği'nin güvenirliliği için iç tutarlık katsayısına bakılmıştır. Ölçeğin güvenirlilik katsayısı .95 olarak bulunmuştur.

Tartışma

Ölçeğin yapı geçerliği için açımlayıcı faktör analizi yapıldığında ölçeğin 11 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçme aracı olduğu ve faktörü yüklerinin .30 değerinin üzerinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle ölçeğin yapı geçerliğinin sağlandığı söylenebilir (Büyüköztürk, 2004). Ancak gelecek araştırmalarda Ailede Sosyal Güven kavramıyla ilişkili ölçekler ile bu çalışmada geliştirilen ölçek arasındaki ilişkiler incelenerek ölçeğin uyum geçerliği araştırılabilir.

Ölçeğin güvenirlilik çalışması için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısına bakılmış ve bu katsayının .70 ölçütünü sağladığı görülmüştür (Tezbaşaran, 1996). Bununla birlikte gelecek araştırmalarda ölçeğin test tekrar test güvenirliliği incelenebilir. Son olarak ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayılarının .30 ve üzerinde olduğu saptanmıştır.

Ölçeğin geçerlik ve güvenirliliğine ait tüm bu bulgular incelendiğinde Ailede Sosyal Güven Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve konuyla ilgili yapılacak araştırmalarda kullanılabileceği söylenebilir.

Kaynaklar

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

AİLEDE AFFEDİCİLİK ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Ahmet AKIN

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Nuray ERŞAHİN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi YL öğrencisi

Meryem TERZİ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi YL öğrencisi

Muazzez ÖZBEK

İstanbul Medeniyet Üniversitesi YL öğrencisi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Ailede Affedicilik Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirligini incelemektir. Araştırma 231 'i kadın, 95'i erkek olan 326 kişi üzerinde yürütülmüştür. Ailede Affedicilik Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ailede Affedicilik Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ailede Affedicilik Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirligi Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlilik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır. Ailede Affedicilik Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın % 47,34'ünü açıklayan, öz-değeri 4,26 olan tek boyutlu ve 9 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .40 ile .78 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı .84 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .32 ile .65 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar Ailede Affedicilik Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ailede Affedicilik, Geçerlik, Güvenirlilik*

GİRİŞ

Alan yazında hem affeden hem de affedilen bireylerin sosyal ilişkileri ile fiziksel ve ruhsal sağlıklarında iyileşme olduğu ortaya konmuştur. Geliştirilen farklı ölçeklerle birlikte affedicilik üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayısı hızla artmaktadır. Affedicilik odaklı terapi modelleri geliştirilmiş ve farklı danışan grupları üzerinde olumlu etkileri görülmüştür. Erdem olarak görülen affedicilik birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de teşvik edilmektedir. Ailede affedicilik aile üyelerinin birbirlerine karşı kin tutmamaları, hatalarını affetmeleri, hata yapanlara ikinci bir şans verilmesi, Aile içinde birbirlerini incittiklerinde bunu düzeltmenin yollarını aramaları, aile üyelerinin yaptıkları yanlış kabul etmeyi bir zayıflık göstergesi olarak görmemeleri, aile içinde dargın kalmaktansa birbirlerini affetmeyi tercih etmeleri gibi dinamikleri içermektedir. Ailede affedicilik bir dizi sosyal, psikolojik ve davranışsal sorunu önleyebilir. Bu nedenler ailede affediciliğin geçerli ve güvenilir biçimde değerlendirilmesini sağlayacak ölçme araçları önemlidir.

YÖNTEM

Çalışma grubu: Araştırma 17-70 yaş arası 231'i kadın, 95'i erkek olan 326 kişi üzerinde yürütülmüştür.

Madde Havuzu: Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde öncelikle ailede Affedicilik alanı ile ilgili araştırmalar ve bu konuya yakın ölçme araçlarının maddeleri incelenmiştir. Ayrıca psikoloji bölümü öğrencileri ile ailede affedicilik kavramından ne anladıkları noktasında görüşmeler yapılmıştır. Bu incelemeler sonucunda 15 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuş ve bu maddeler dilbilgisi, anlaşılabilirlik ve Ailede Affedicilik ölçüp ölçmediği noktalarında incelenerek, sonuçta 9 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

Ölçme aracı: Ailede Affedicilik Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Yüksek puanlar yüksek düzeyde affediciliği göstermektedir.

İşlem: Ailede Affedicilik Ölçeğinin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ailede Affedicilik Ölçeğinin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. GüvenirligiCronbach alfa iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlilik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

Madde Analizi ve Güvenirlilik: Ailede Affedicilik Ölçeğinin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam ilişileşim katsayıları hesaplanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğın düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının .32 ile .65 arasında değıştiğı görülmüştür. Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlilik katsayısı .84 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ailede Affedicilik Ölçeğı Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon Katsayıları

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Af1	34,8246	24,077	,464	,831
Af2	34,6157	24,090	,551	,819
Af3	34,4718	24,595	,629	,813
Af4	34,5472	24,420	,641	,812
Af5	34,6395	24,119	,643	,811
Af6	35,1010	24,654	,315	,857
Af7	34,6838	23,962	,639	,810
Af8	34,5577	23,944	,600	,814
Af9	34,4069	24,712	,649	,812

Yapı Geçerliğı: Ailede Affedicilik Ölçeğı'nin yapı geçerliğı için uygulanan açımlayıcı faktör analizi AFA sonucunda toplam varyansın %47,34'ünü açıklayan, öz-değeri 4,26 olan tek boyutlu ve 9 maddeden oluşun bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğın KMO örneklem uygunluk katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Ölçeğın faktör yükleri .40 ile .78 arasında sıralanmaktadır. Bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ailede Affedicilik Ölçeğı Faktör Yükleri

Af1	,560
Af2	,669
Af3	,730
Af4	,756
Af5	,746
Af6	,397
Af7	,734
Af8	,736
Af9	,776

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmanın amacı Ailede Affedicilik Ölçeğini geliştirmek ve geçerlik ve güvenirlilik analizlerini gerçekleştirmektir. Araştırmadan elde edilen bulgular ölçeğın yeterli düzeyde geçerlik ve güvenirlilik ölçülerine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiğı dikkate alındığında (Büyüköztürk, 2004), ölçeğın madde toplam korelasyonlarının yeterli olduğu ifade edilebilir. Ölçeğın faktör yapısını belirlemek için açımlayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçeğın tek boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Ölçeğın iç-tutarlılık güvenirlilik katsayısı testte yer alan maddelerin birbirleri ile tutarlı, dolayısıyla iç tutarlılık anlamındaki güvenirliliğın yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Araştırmalarda kullanılabilir ölçme araçları için ön görülen güvenirlilik düzeyinin .70 olduğu (Tezbaşaran, 1996) dikkate alınırca, tek boyutlu ölçeğimize ilişkin güvenirlilik düzeyinin .84 olarak yeterli olduğu söylenebilir. Bu bulgulara dayanarak Ailede Affedicilik Ölçeğının aile danışmanlığı, psikoloji ve eğitimde kullanılabilir, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR:

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

TÜRKÇE EĞİTİMİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİMDE KULLANILAN ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME ARAÇLARINA YÖNELİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN ANLAM ÇÖZÜMLEME TABLOSU İLE BELİRLENMESİ

Şule FIRAT DURDUKOCA

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının eğitimde kullanılan ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik bilgi düzeylerini anlam çözümleme tablosu ile belirlemektir. Araştırma nitel araştırma modellerinden durum çalışması deseni kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD’de 3. sınıf düzeyinde öğrenim süreçlerine devam eden, “ölçme ve değerlendirme” dersini alan 70 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanan bir form ile toplanmıştır. Formda; açık uçlu sorular, adayların çizimleri istenen anlam çözümleme tablosuna yönelik açıklayıcı bir yönerge ve öğrenenlerin hazırladıkları bu anlam çözümleme tablosu ile değerlendirilmeleri hakkındaki görüşlerini yansıtmaları istenen yapılandırılmış görüşme sorusuna yer verilmiştir. Araştırmanın sonucunda katılımcı öğretmen adaylarının %34’ünün çizdikleri anlam çözümleme tablosunun biçimsel açıdan uygun özelliklere sahip olmadığı belirlenmiştir. 46 öğretmen adayının hazırladığı tabloların genel olarak ölçme ve değerlendirme araçlarının sahip olması gereken özellikleri kapsadığı, ancak bu özelliklerin hangi ölçme araçlarında yer alması gerektiği konusunda adayların doğru analizler yapamadıkları tespit edilmiştir. Katılımcı öğretmen adaylarının açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde, genel olarak adayların bu sorulardaki başarılarını anlam çözümleme tablolarına yansıtamadıkları belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının çoğunluğunun anlam çözümleme tablolarının öğrenenlerin ilgili konuya ilişkin bilgi düzeylerini değerlendirmelerini sağladığını belirtmeleri, araştırmanın bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Ölçme Ve Değerlendirme, Geleneksel-Alternatif Ölçme Değerlendirme Araçları, Anlam Çözümleme Tablosu

GİRİŞ

2005 yılından bugüne benimsediğimiz ve eğitim programlarımızı üzerine temellendirdiğimiz yapılandırmacı öğrenme kuramı, genel anlamda eğitim-öğretim anlayışımız ile birlikte ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarımızda da geniş çapta bir değişime yol açmıştır. Yapılandırmacı program tasarımlarının odağı öğrenenlerin bilgiyi kazanmaları değil, bilgiyi kendilerinin yapılandırmaları olduğundan (Yurdakul,2005), ölçme ve değerlendirme sürecinde yalnızca öğrenenlerin bilgiyi kazanıp kazanmadıklarını belirlemeye dönük yani öğrenme ürününü yansıtan sonuç odaklı geleneksel değerlendirme çalışmaları yapılmamakta, özellikle öğrenme sürecinde öğrenenlerin neyi nasıl öğrendiklerini, bilgiyi nasıl yapılandırdıklarını yansıtan süreç odaklı alternatif değerlendirme yaklaşımları da kullanılmaktadır.

Sonuç odaklı ölçme değerlendirme yaklaşımında; yazılı ve sözlü sınavlar, çoktan seçmeli testler, eleştirme testleri, doğru-yanlış testleri öğrenenlerin bilgi düzeylerini, öğretim programlarının kazanımlarına ulaşma düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılmaktadır. Süreç odaklı alternatif değerlendirme yaklaşımında ise; proje, performans görevleri, portfolyo, tanılayıcı dallanmış ağaç, yapılandırılmış grid, kavram haritaları vb. ölçme ve değerlendirme araçları kullanılarak öğrencilerin yeni bilgilerinin önceki bilgileriyle ilişkilendirmesi ve bilgiyi yapılandırması hedeflenmektedir. Bu özellikleri ile alternatif ölçme ve değerlendirme yöntemleri yapılandırmacı yaklaşımı temele almaktadır. Ancak öğretimin hedefine, dersin konusuna, öğrencinin düzeyine, kullanılan öğretim yöntem ve tekniklerine vb. göre sadece sonucun sadece sürecin ya da sonucun ve sürecin birlikte değerlendirilmesi gerekebilir (Açıkgöz ve Karşlı,2015). Dolayısıyla öğretmen adaylarının eğitimde kullanılan geleneksel ve alternatif ölçme değerlendirme araçlarına ilişkin bilgi sahibi olmaları gerekli ve önemlidir.

Öğrenenlerin bir konuya ilişkin bilgi düzeylerinin değerlendirilmesinde kullanılabilecek alternatif ölçme araçlarından biri anlam çözümleme tablolarıdır. Öğrenilecek olan konunun içerisinde yer alacak

kavramları ve kavramlar arası ilişkileri gösteren bu tablolar, öğrenenlerin konuların tanımlayıcı ve ayırt edici özelliklerini öğrenmelerinde etkin rol oynamaktadırlar (Tuncel, 2012). Kavramlar ve özelliklerinin satır ve sütunlarla eşleştirildiği iki boyutlu bir tablo olarak hazırlanan anlam çözümleme tabloları (Başol,2018,s.89), tüm sınıf etkinliği olarak uygulanabildiği gibi öğrenenlerin bireysel olarak bilgi düzeylerini tespit etmek, kavramlar arası nasıl ilişkiler kurduklarını belirlemek, belirli bir konuya ilişkin karşılaştırma yapmalarını sağlamak, eski ve yeni bilgileri ilişkilendirmelerini sağlamak, kavram yanlışlarını tespit etmek amacıyla bağımsız bir ölçme ve değerlendirme aracı olarak da kullanılabilir(Açıkgöz ve Karşlı,2015; Tuncel, 2012). Bu araştırmada anlam çözümleme tablosu, öğrenenlerin bireysel olarak değerlendirilmeleri amacıyla kullanılmıştır. Yukarıda sunulan açıklamalar doğrultusunda bu araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının eğitimde kullanılan ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik bilgi düzeylerini anlam çözümleme tablosu ile belirlemektir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Araştırma nitel araştırma modellerinden durum çalışması deseni kullanılarak yürütülmüştür. Durum çalışmasını Merriam (2009), “sınırlı bir sistemin derinlemesine ve betimsel incelenmesi” olarak tanımlarken, Yin (2008) bu modeli “güncel bir olguyu gerçek hayattaki bağlamı ile –özellikle olgu ile bağlam arasındaki sınırların tam olarak belirli olmadığı durumlarda- inceleyen ampirik araştırmalar” şeklinde tanımlamıştır.

Araştırmanın çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD’de 3. sınıf düzeyinde öğrenim süreçlerine devam eden, “ölçme ve değerlendirme” dersini alan 70 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Katılımcı öğretmen adaylarının %64’ü (n=45) bayandır.

Araştırmanın veri toplama aracı

Araştırmanın verileri araştırmacı tarafından hazırlanan bir form ile toplanmıştır. Formda; eğitim-öğretim sürecinde kullanılan ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik öğrenenlerin bilgi düzeylerini belirlemek amacıyla hazırlanmış 3 adet açık uçlu soru, adaylardan çizimleri istenen anlam çözümleme tablosuna yönelik açıklayıcı bir yönerge ve öğrenenlerin hazırladıkları bu anlam çözümleme tablosu ile değerlendirilmeleri hakkındaki görüşlerini yansıtmaları istenen yapılandırılmış 1 adet görüşme sorusuna yer verilmiştir.

Verilerin analizi

Katılımcı öğretmen adayları tarafından hazırlanan anlam çözümleme tablolarını değerlendirmek için bir ölçme ve değerlendirme alan uzmanı ile bir araya gelerek *biçim ve içerik* temalı ölçütler oluşturulmuştur. Biçim teması kapsamında ölçüt; “anlam çözümleme tablosunun doğru hazırlanması” olarak belirlenmiştir. İçerik teması açısından ise ölçütler; (1) ölçme ve değerlendirme araçlarını geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçları olarak doğru sınıflandırma, (2) ölçme ve değerlendirme araçlarını; kullanım amaçları (süreç- sonuç odaklı değerlendirme, dersin kazanımlarının düzeyi, sınıf mevcudu), (3) uygulanan eğitim basamakları, (4)puanlama objektifliği, (5)şans faktörü, (6)hazırlanma ve değerlendirme kolaylığı/güçlüğü, (7)öğrencilerin ölçme değerlendirme araçlarının hazırlanması ve değerlendirilmesi sürecine katılımı, (8)bireysel/grupla ölçme ve değerlendirme açısından analiz etme olarak belirlenmiştir. Tablolardan elde edilen bulgular bu ölçütlere göre analiz edilmiş, elde edilen bulgular araştırmanın sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Araştırma bulgularının güvenilirliği sağlamak amacıyla öğretmen adaylarının çizmiş oldukları tablolar (belirlenen ölçütlere göre) ve yapılandırılmış görüşme sorusuna verilen yanıtların uygun kategorilerde temsil edilip edilmedikleri, bir ölçme ve değerlendirme alan uzmanının görüşlerine de sunulmuştur.

Uygulama süreci

Türkçe eğitimi ABD öğretmen adaylarına ölçme ve değerlendirme dersi kapsamında geleneksel ve alternatif ölçme-değerlendirme araçları örneklere açıklanmış, öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımları sağlanarak anlatılan her ölçme ve değerlendirme aracına ilişkin grup ve bireysel çalışmalar yolu ile uygulamalar yaptırılmıştır.

BULGULAR

Anlam çözümleme tablolarından elde edilen bulgular

Katılımcı öğretmen adayları tarafından hazırlanan anlam çözümleme tabloları biçimsel açıdan değerlendirdiğinde; adaylardan % 34'ünün (n=24) tabloyu; “kavramlar ve alt başlıkların satır ve sütunlarda eşleştirildiği” (Başol, 2018, s.86) bir tablo halinde hazırlamadıkları tespit edilmiştir. Bazı adaylar tablolarını; kontrol listesi (f=12), eşleştirme testi (f=1), kavram haritası (f=2), geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının çeşitli özellikler açısından karşılaştırıldığı bir tablo (f=9) şeklinde biçimlendirmişlerdir. Adaylardan bir kısmının hazırladıkları tablo örnekleri aşağıda sunulmuştur.

	Evet	Hayır
1) Geleneksel ölçme ve değerlendirme öğrenci merkezli olur. (Hayır Öğr. merkezli)		✓
2) Yapılandırıcı yaklaşım öğrencilere bilgi kazandırır. Öğrenci merkezli olur.	✓	
3) Ölçme ve değerlendirmede yapılandırıcı olarak portfolyo, performans vs. öğrenci çalışmalarına yer verilir.	✓	
4) Test, basit ölçtürme, doğru yanlış geleneksel yöntem ve tekniklerle verilir.	✓	
5) Etki beneldir. Kişiyi değerler. Yapılandırıcı yaklaşım uygulanır. Bilgi ezbere değildir.	✓	
6) Bilgi nesnelir. Objektiflik öğrenciye ezbere dayalı bir sistem olur.	✓	
7) Yapılandırıcı yaklaşımla bilginin öğrenci öğrenmesini oluşturmaya, öğrencinin aktif olduğu olur.	✓	
8) Geleneksel bilginin öğrenci ezbere eder. (Hayır öğretmen anlatır)		✓
9) Öğrencinin hazır-bilimsel yeteneğine dikkat edilir. (Öğrencinin kişisel duysal ve psikomotor yetenekleri önemsenmez)		✓
10) Öğrenci için uygun ölçme ve değerlendirme, yeni yöntem ve teknikler uygulanır yapılandırıcıdır.	✓	

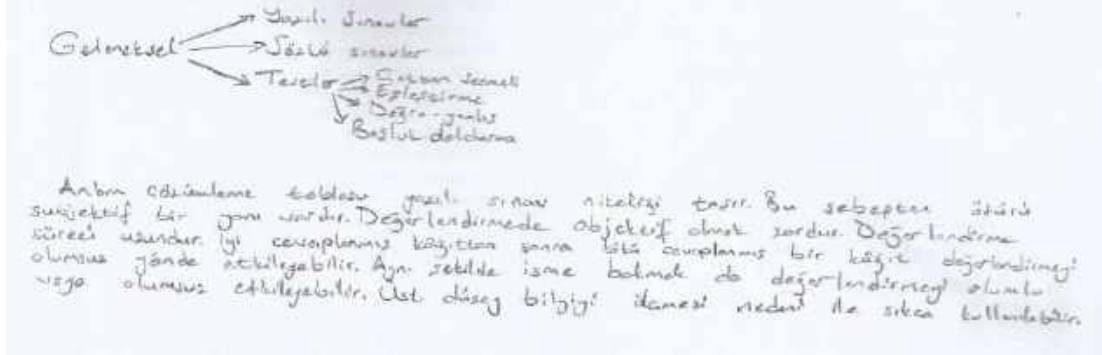
Şekil 1: Ö10 tarafından çizilen “anlam çözümleme tablosu”

Şekil 1 incelendiğinde katılımcı öğretmen adayının konuya ilişkin anlam çözümleme tablosu hazırlamak yerine, aynı amaçla, kontrol listesi hazırladığı görülmektedir.

1) Kısa cevaplı (	) A. Üst düzey becerileri ölçer.
2) D-geu yazılı (	) B. Hazırlanması kolaydır.
3) Açık uala (	) C. Duranlaması kolaydır.
4) Çoklu seçmeli (	) D. Alt düzey becerileri ölçmeye daha uygundur.
5) Eşleştirme (	) E. Kavram yanlışlarını açığa çıkarır.
6) Yapılandırılmış Geid (	) F. Süreci ve sonuç odaklıdır.
7) Kavram haritası (	) G. Sadaca sonuç odaklıdır.
8) Rubrik (	) H. Kullanışlılığı yüksektir.
9) Dereceli puanlama (	) K. Geçerliliği ve güvenirliliği yüksektir.
10) Dallandırılmış Ağac (	
11) Köküne ilişkilendirme testi (	
12) Anlam çözümleme tablosu (	

Şekil 2: Ö41 tarafından çizilen “anlam çözümleme tablosu”

Şekil 2 incelendiğinde ise katılımcının geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçları ve özelliklerine yönelik eşleştirme sorularını kapsayan bir soru kâğıdı hazırladığı ve bu kâğıdı da anlam çözümlene tablosu olarak sunduğu görülmektedir. Aşağıda sunulan şekil 3’de (Ö32) tarafından hazırlanan anlam çözümlene tablosu ve konuya ilişkin açıklayıcı ifadeler yer almaktadır. Şekil incelendiğinde, katılımcı öğretmen adayının geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik kavram haritası hazırladığı görülmektedir. Aday tarafından yapılan açıklamalar incelendiğinde ise adayın anlam çözümlene tablosunun yazılı sınav niteliği taşıdığını ifade ettiği tespit edilmiştir.

Şekil 3: Ö32 tarafından çizilen “anlam çözümlene tablosu”

Şekil 4’de ise araştırmaya katılan öğretmen adayının (Ö23) geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarına ve özelliklerine ait bilgiler içeren bir tablo hazırladığı ve bu tabloyu ilgili konuya ilişkin “anlam çözümlene tablosu” olarak sunduğu tespit edilmiştir.

Geleneksel Ölçme Araçları	Alternatif Ölçme Araçları
<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Daha çok bilişsel düzeyin alt seviyeleri için kullanılır. ⇒ Not alma esastır. ⇒ Geri dönüt yok olarak kalar atılır. ⇒ Öğrenciler yazılı yoklama, sorular, çoktan seçmeli, doğru yanlış, eşleştirme testler, boşluk doldurma gibi ölçme araçlarıyla değerlendirilir, takip bilmede esas alınır. ⇒ Daha çok ezbere dayalı ölçme araçları kullanılır, sınıf içi değerlendirilir. ⇒ Vektöre alınan puan dışında bir bilgi sunmaz. ⇒ Öğrenciye ait bir şey beklenmez. 	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Tam birer panel olarak analiz yapılır ve değerlendirme gibi bilişsel düzeyin üst seviyelerini ölçmek için kullanılır. ⇒ Not almazlar? Ya da öğrencinin sınavı içindeki performansını değerlendirilmesini? esastır. ⇒ Geri dönüt vardır. ⇒ Portfolyolar, performans, proje ödevleri, rubric, tanımlanmış dallarımsı yapı, kavram haritaları kullanılarak öğrencinin bilgi bilmede nin yanı sıra tam olarak nerede hata yaptığı tespit edilir. ⇒ Bireysel bir süreçtir, her öğrenci kendi gelişim aşamalarını göre değerlendirilir. ⇒ Vektörlerin puanları dönüt ve öğrencinin ne kadar ilerlediğini gösterir açısından zayıftır. ⇒ Öğrencinin yıl boyunca ne kadar yaptığı, ne kadar gelişim gösterdiği, ortaya koyduğu örnekler saklanır.

Şekil 4: Ö23 tarafından çizilen “anlam çözümlene tablosu”

Katılımcı öğretmen adaylarının hazırladıkları anlam çözümlene tabloları içerik açısından değerlendirilmiş ve elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Anlam çözümleme tablolarının içerik açısından analizi

Ölçütler	Ölçütü kapsayan tablo sayısı	Ölçütü doğru analiz eden tablo sayısı
Ölçme-değ. araçlarının;	f	f
Sınıflandırılması	26	18
Kullanım amaçları	27	13
Uygulandığı eğitim basamağı	2	
Puanlama objektifliği	22	12
Şans başarısına etkisi	25	11
Hazırlanma ve değerlendirilme kolaylığı/güçlüğü	12	3
Hazırlanması ve değerlendirilmesi sürecine öğrenci katılımı	13	7
Bireysel/grupla kullanımı	7	3

Öğretmen adaylarının biçimsel açıdan doğru hazırlandıkları belirlenen 46 anlam çözümleme tablosu, içerik açısından Tablo 1’de belirtilen özelliklere göre analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, “ölçme ve değerlendirme araçlarının sınıflandırılması” ölçütünü kapsayan 26 anlam çözümleme tablosu olduğu; ancak bu tablolardan 18’inin bu ölçüt kapsamındaki analizlerinin doğru olduğu belirlenmiştir. Ayrıca “ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanım amaçları” ölçütüne değinen 27 tablo olduğu, bu tablolardan sadece 13’ünün bu ölçütü doğru yansıttığı tespit edilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde “uygulanan eğitim basamağı” ölçütünü içeren yalnızca 2 tablonun tespit edildiği ve bu tabloların da sözü edilen ölçütü doğru olarak yansıtamadıkları görülmektedir. “Ölçme ve değerlendirme araçlarının puanlama objektifliği” ölçütünü kapsayan anlam çözümleme tablosu sayısı 22 iken, bu 22 tablodan 12’sinde belirlenen ölçütün doğru analiz edildiği tespit edilmiştir. “Ölçme-değ. araçlarının şans başarısına etkisi” ölçütüne ise 25 anlam çözümleme tablosunda rastlanmış ancak 11 tablodaki analizlerin bu ölçüt açısından doğru analizler olduğu belirlenmiştir. Aşağıda içerik açısından analiz edilen bazı anlam çözümleme tablosu örnekleri sunulmuştur.

	Objektif	Subjektif	Kartlı ve	Objektif ve
Geleneksel Anlayış	Araç ve araçların		✓	✓
	Doğru-yanlış	✓		✓
	Etki	✓		
	Bölge	✓		✓
	Doküman			✓
Yapılandırmacı Anlayış	Çekim Seçim	✓		✓
	Kavram haritası		✓	
	Müzik	✓		✓
	Kontrol Listesi	✓		✓
	Öğrenci Algısı	✓		✓

Şekil 5: Ö4 tarafından hazırlanan örnek anlam çözümleme tablosu

Şekil 5 incelendiğinde katılımcı öğretmen adayının ölçme ve değerlendirme araçlarını “geleneksel ve yapılandırmacı” öğrenme modelleri doğrultusunda sınıflandırdığı; fakat “yapılandırmacı anlayış” sınıflandırmasına geleneksel ölçme ve değerlendirme araçları kapsamında değerlendirilen çoktan seçmeli testi dâhil ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda tabloda “ölçme ve değerlendirme araçlarının sınıflandırılması” ölçütü kapsamında bilgiler yer aldığı, ancak bu ölçütün doğru analiz edilmediği söylenebilir. “Ölçme ve değerlendirme araçlarının puanlama objektifliği” ölçütüne tasarladığı anlam

çözümleme tablosunda yer veren öğretmen adayı, açık uçlu soruların ve kavram haritalarının puanlama açısından diğer ölçme araçlarına kıyasla subjektif olduğunu belirterek ölçütü doğru analiz etmiştir. “Ölçme ve değerlendirme araçlarının hazırlanma ve değerlendirilme kolaylığı/güçlüğü” ölçütünü anlam çözümleme tablosuna yansıtan katılımcı bu ölçüt kapsamında doğru analizler gerçekleştirememiştir. Açık uçlu ve boşluk doldurma sorularının hazırlanmasının nispeten kolay olmasına rağmen “hazırlanması zor” özelliği kapsamında değerlendiren öğretmen adayı, çoktan seçmeli testlerin ise genel olarak hazırlanmasının zorluğuna rağmen belirtilen bu özellik kapsamında değerlendirmemiştir.

Aşağıda sunulan Şekil 6’da öğretmen adaylarından biri (Ö3) tarafından hazırlanan örnek anlam çözümleme tablosu sunulmuştur.

Ölçme ve Değerlendirme Araçları	Yapılandırıcı	Geleneksel	Objektiflik	Subjektiflik	Alt düzey
Yazılı yaklaşımlar		✓		✓	✓
Cebhe Seçmeli		✓	✓		✓
Doğru Yanlış		✓	✓		✓
Boşluk Doldurma		✓	✓		✓
Eşleştirme		✓	✓		✓
Sözcükler		✓		✓	✓
Proje	✓				✓
Performans	✓				✓
Portfolyo	✓				✓
Kavram haritaları	✓				✓
Yapılandırma Grid	✓		✓		✓
Tanılayıcı Değerlendirme Ölçeği	✓		✓		✓
Kelime ilişkilendirme testi	✓			✓	✓

Şekil 6: Ö3 tarafından hazırlanan örnek anlam çözümleme tablosu

Şekil 6, katılımcı öğretmen adayının tasarladığı anlam çözümleme tablosunda “ölçme ve değerlendirme araçlarının; sınıflandırılması, puanlama objektifliği, kullanım amacı” ölçütlerine yer verdiğini göstermektedir. Sınıflandırma ölçütü açısından tablo analiz edildiğinde, adayın ölçme araçlarını “geleneksel ve yapılandırıcı ölçme-değ. araçları” şekilde sınıflandırdığı ve bu sınıflandırma kapsamında yer alan ölçme araçlarının da literatürde yapılan sınıflandırma ile uyumlu olduğu (Başol, 2018; Tan, 2009) tespit edilmiştir. Puanlama objektifliği ölçütü açısından tablo analiz edildiğinde, geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarının puanlama objektifliği açısından değerlendirilmesinin literatürdeki bu ölçüt açısından yapılan değerlendirmelerle tutarlılık gösterdiği belirlenmiştir. Ancak alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının puanlama objektifliği konusunda adayın bilgi eksikliği ve kavram yanlışlığı olduğu tespit edilmiştir. Aday proje, performans ve portfolyo ölçme ve değerlendirme araçlarını puanlama objektifliği ölçütü açısından değerlendirememiş, kelime ilişkilendirme testinin puanlamasının subjektif olduğunu belirtmiştir. Aday ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanım amacı ölçütü kapsamında, araçların bilişsel alanın hangi düzeyine yönelik kazanımların değerlendirilmesinde kullanılması gerektiği konusunda tablosunda yer vermiştir. Ancak adayın ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanım amacına yönelik sahip olduğu bilgi eksikliği ve kavram yanlışlığı hazırladığı anlam çözümleme tablosuna da yansımış, aday tüm ölçme araçlarının bilişsel alanın alt düzeyindeki yani bilgi, kavrama ve uygulama düzeyindeki kazanımlara ulaşma düzeyinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi amacıyla kullanıldığını belirtmiştir.

Açık uçlu sorulardan elde edilen bulgular

Aşağıda sunulan Tablo 2’de araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme araçları ve özelliklerine ilişkin bilgi düzeylerini yoklamak amacıyla sorulan açık uçlu sorular, bu sorulara doğru cevap veren adayların frekansları ve örnek cevaplar sunulmuştur.

Tablo 2: Öğretmen adaylarının açık uçlu sorulara verdikleri yanıtların analiz sonuçları

Sorular	fDoğru cevap sayısı	Örnek cevaplar
Öğrenenlerin bilişsel alan kazanımlarına ulaşma düzeylerini tespit edebilecek alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarını sıralayınız.	59	"Proje, performans ödevi, kelime ilişkilendirme testi, tanılayıcı dallanmış ağaç, yapılandırılmış grid, kavram haritası çeşitleri, anlam çözümleme tablosu, sözel akıcılık testi, dereceli puanlama anahtarı, kontrol listesi, gözlem, görüşme." (Ö26)
Geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarını beş özellik açısından karşılaştırınız.	64	"...gelenekselde daha çok Bloom taksonomisinin alt basamaklarına yönelik bilgi düzeyleri öğrencilerin kontrol edilir. Alternatif de ise üst basamaklara çıkabiliyor mu diye yoklanır..." (Ö41) "...alternatifte süreç odaklı değerlendirme daha çok olur. Gelenekselde ise tam tersi sonuç odaklı değerlendirme olur." (Ö70) "gelenekselde öğretmen hazırlar ya da hazır alır ölçme aracını, alternatifte her araçta olmada da bazılarında portfolyo gibi, public gibi hazırlanması ve değerlendirilmesinde öğrenci de en az öğretmen kadar aktiftir. Hatta anlam çözümleme tablosu, kavram haritaları, balık kılıcı vb. araçlar bizzat öğrenci tarafından hazırlanır..." (Ö57)
Öğrenenlerin akademik başarılarını ölçmede farklı ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanılmasının gerekliliğini açıklayınız.	63	"...akademik başarı sadece yılsonunda yapılan veya belirli aralıklarla yıl içinde yapılan sınavlarla belirlenmemeli. Özellikle uygulama ağırlıklı derslerde öğrencinin yıl içindeki tüm uygulama sürecindeki başarısı değerlendirilmeli..." (Ö47) "...derslerin kazanımları farklı. Mesela Türkçe dersinde en önemli kazanımlardan biri 'öğrencinin kendisini ifade edebilmesi' kazanımı. Bu kazanıma ulaşmak için öğrenciyi sürekli süreçte aktif kılmak, konuşurmak, konuşması sürecini gerekirse kendisi ile birlikte değerlendirmek gerekir. Hatasını görmesini sağlamak gerekir. hangi geleneksel ölçme aracı bunu yapar ki?..." (Ö11) "...öğretmenlerin iş yükleri de bir değişken olabilir. Mesela ders saati az olan iş yükü fazla olmayan bir öğretmen alternatif yaklaşımları tercih edebilir ya da öğrenenlerin kazanımları gereken beceriler. Mesela işbirlikli çalışma becerisinin gelişip gelişmediğini yoklamak için farklı ölçme araçlarına ihtiyaç var elbette..." (Ö63)

Tablo 2'ye göre katılımcı öğretmen adaylarının çoğunluğunun açık sorulara doğru yanıtlar verdikleri görülmektedir. En yüksek oranda doğru yanıtlanan soru (f=64) ise "geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarını beş özellik açısından karşılaştırınız" sorusu olmuştur. Araştırmanın bu alt boyutundan elde edilen bulgular, öğretmen adaylarının geleneksel ve alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarının sınıflandırılması, çeşitli özelliklere sahip olma durumları (öğrenci aktifliği, kazanımların düzeyi ve çeşidi vb) açısından analizi ve bir takım ölçütlere göre(dersin hedefine, içeriğine, derste kullanılan öğretim-öğrenme yaklaşımına, öğrenci sayısına vb) ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanılmak üzere tercih edilmesi açısından bilgi düzeylerinin yeterli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen bulgular

Tablo 3'de araştırmaya katılan öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme araçları konusundaki bilgi düzeylerinin anlam çözümleme tablosu ile değerlendirilmesine ilişkin görüşleri sunulmuştur.

Tablo 3: Anlam çözümleme tablosunun ölçme ve değerlendirme aracı olarak kullanılmasına yönelik görüşler

Kodlar	f	Örnek ifadeler
Akademik başarının değerlendirilmesi	25	"Anlam çözümleme tablosu çağdaş anlayıştır. Çağdaş anlayış değerlendirmede daha doğru bir yöntemdir. Çünkü öğrencilerin başarılarını her yönden değerlendirebiliriz. İlgisini, tutumunu değerlendirebiliriz..." (Ö43)
Öz değerlendirme	36	"...tablo öğrencinin konuyu anlayıp anlamadığını görmesine yardım eder. Mesela şimdi ben tam olarak çizemedim biliyorum. Ölçme sayısal ders olduğu için zor anlıyorum. İşte eksikliğini görmüş oldum. Tablo nasıl yapılır bilmiyorum. Ama tablo ne işe yarar onu kesinlikle biliyorum. Klasik sorularda da yazdım ne işe yaradığını..." (Ö37)
Kavram yanlışlarının tespiti	32	"...tablolar yanlış öğrendiğimiz kavramların belirlenmesini sağlar. Bu kavramların da açığa çıkmasını sağlar..."
Üst düzey bilişsel becerilerin gelişimi	29	"Öğrenci bu tablo ile analiz becerisini geliştirir. Konunun parçalarını birleştirir. Öğrenci ortak özellikleri taslak halinde gördüğü için bilgiyi bütünleştirecek ve zihin gelişimi yaşayacaktır..." (Ö17)
Puanlama objektifliği	5	"... yazılı sınavlara göre daha objektif değerlendirilir. Yazılı sınavlarda hocanın neyi nasıl değerlendirileceğini kestirmek zor ama tabloda her şey belli. Doğru olan her özelliğe mecbur puan verilecek..." (Ö35)

Tablo 3 incelendiğinde öğretmen adaylarının anlam çözümleme tablosunun ölçme ve değerlendirme aracı olarak kullanılmasına yönelik görüşlerinin; akademik başarının değerlendirilmesi, öz değerlendirme, kavram yanlışlarının tespiti, üst düzey bilişsel becerilerinin gelişimi ve puanlama objektifliği olmak üzere 5 kod kapsamında yer aldığı görülmektedir. Adayların görüşleri ile en çok vurgu yaptıkları kod "öz değerlendirme" kodudur. Bu kod kapsamında görüş açıklayan katılımcı öğretmen adayları anlam çözümleme tablolarının öğrenenlerin ilgili konuya ilişkin bilgi düzeylerini değerlendirmelerini sağladığını belirtmişlerdir. Genel olarak adaylar ölçme ve değerlendirme dersinin sözel dersler kapsamında yer almadığını, lisede sözel alandan mezun olan öğrenciler için bu derslerin anlamlandırılmasının zor olduğunu ve anlam çözümleme tablolarının bu kapsamda dersin konularına yönelik neyi anlamlandırıp neyi anlamlandıramadıklarını görmelerini sağlamada faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan biri "Ölçme sözel değil neticede, bu derse hâkim olamıyoruz o yüzden. Bazen anlayıp anlamadığımızı bile anlayamıyoruz. Şimdi tablo yaptık. Meğer anlam çözümleme tablosu nasıl yapılır anlamamışım. Tespit etmiş oldum..." (Ö18) şeklinde görüşünü belirtmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın sonucunda, katılımcı Türkçe öğretmeni adaylarından % 34'ünün (n=24) geleneksel ve alternatif ölçme-değerlendirme araçları ve özelliklerine yönelik hazırladıkları tabloların, bir anlam çözümleme tablosunun sahip olması gereken biçimsel özelliklere uygun olmadığı belirlenmiştir. Adayların konuya ilişkin anlam çözümleme tablosu yerine; kontrol listesi, eşleştirme testi, kavram haritası gibi ölçme ve değerlendirme araçları tasarladıkları tespit edilmiştir. Bu durum katılımcı 24 öğretmen adayının anlam çözümleme tablosunun biçimsel özelliklerine yönelik kavram yanlışlığı yaşadıkları şeklinde yorumlanabilir. Nitekim bazı adayların tasarladıkları tabloların altına yaptıkları açıklamalar bu yorumu destekler niteliktedir. Adaylardan biri "tam olarak bir anlam çözümleme tablosu yapamadım, galiba ben karşılaştırma testi hazırladım..." (Ö51) şeklinde açıklama yaparken bir diğer aday ise çizdiği kontrol listesinin altına "anlam çözümleme tablosu oldu mu olmadı mı bilemedim. Benimki galiba 'farklar listesine' benzedi..." (Ö68) diyerek konuya yönelik yaşadığı kavram yanlışlığını esasen kendi cümleleri ile ifade etmeye çalışmıştır. Örneklerle desteklenmiş ve öğrenci aktifliğine dayanan bir öğretme-öğrenme sürecinin ardından öğrenenlerin yaşamış oldukları bu kavram yanlışlığının olası nedenlerinden biri, öğrenenlerin ölçme ve değerlendirme dersini sayısal dersler kapsamında görüp derse yönelik çeşitli düzeylerde önyargılara sahip olmaları, derse olan olumlu tutum düzeylerinin düşüklüğü olabilir. Öğretmen adaylarının yaşadıkları bu duyuşsal problemler, bilişsel gelişimlerini de etkilemiş olabilir. Bloom'a göre (1976) bilişsel becerilerin gerçekleşmesinde, duyuşsal giriş davranışları etkilidir. Nitel bulgular incelendiğinde bazı öğretmen adayları (n=36) "öz değerlendirme" kodu kapsamında, ölçme ve değerlendirme dersini sayısal ağırlıklı bir ders olarak algılamaları nedeni ile ders içeriğini oluşturan konuları yeteri kadar anlamlandıramadıklarını ifade etmişlerdir. Kurşun ve Çobanoğlu- Aktan (2016) öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme dersindeki başarılarına etki

eden faktörleri inceledikleri çalışmalarında; derse yönelik tutumun başarıya etki ettiğini tespit etmişlerdir. Süral (2014) çalışmasında sayısal alanlarda öğrenim gören öğrencilerin ölçme ve değerlendirme dersine yönelik tutumlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Öğretmen adaylarının kavram yanılışı yaşamalarının olası bir diğer nedeni ise adayların alışkın oldukları ölçme ve değerlendirme teknikleri dışında bir teknikle değerlendirilmeleri olabilir. Anlam çözümleme tablosu ile henüz ders sürecinde tanışan ve daha önce ağırlıklı olarak geleneksel ölçme ve değerlendirme araçları ile bilgi düzeyleri sınanan öğrenciler, mevcut bilgi birikimlerini üst düzey düşünme becerisinin kullanımını gerektiren anlam çözümleme tablolarına yansıtamamış olabilirler. Benzer durum, tasarladıkları anlam çözümleme tabloları içerik açısından değerlendirilen 46 öğretmen adayı için de geçerlidir. Katılımcı öğretmen adaylarının açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar incelendiğinde, genel olarak adayların bu sorulardaki başarılarını anlam çözümleme tablolarına yansıtamadıkları görülmüştür. İçerik açısından analiz edilen anlam çözümleme tablolarında göze çarpan sonuç, tabloların genel olarak ölçme ve değerlendirme araçlarının sahip olması gereken özellikleri kapsadığı, ancak bu özelliklerin hangi ölçme araçlarında yer alması gerektiği konusunda doğru analizlerin adaylar tarafından yapılamadığıdır. Tuncel (2012) tarafından yürütülen araştırmada da, bu araştırmadan elde edilen bulgulara paralel olarak, öğretmen adaylarının sınav kâğıtlarında yer alan geleneksel sorulara verdikleri cevaplarla karşılaştırıldığında anlam çözümleme tablolarındaki başarılarının daha düşük olduğu görülmüştür. Geleneksel ölçme ve değerlendirme yöntemleri öğrenenlerin ne öğrendiğinden ziyade kendilerine ne öğretildiğini ölçmektedir. Bu durum öğrencilerin bilgiyi sınavda sorulacağı için ezberlemesine neden olmaktadır (Çiçek,2017). Anlamli öğrenme yerine sürekli ezber dayalı öğrenmeye yönelen öğrenenlerin bir süre sonra yaratıcı düşünme, problem çözme, farklı bakış açıları ile olaylara yaklaşma, karar alma, değerlendirme, sorgulama vb. üst düzey becerilerinin gelişimini körelebilmektedir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar da göstermektedir ki, katılımcı öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu geleneksel tarzdaki sorulara doğru yanıtlar vererek konuya ilişkin belirli bir bilgi birikime sahip olduklarını ispatlamışlardır. Ancak adayların çoğunlukla geleneksel ölçme değerlendirme araçları ile akademik açıdan değerlendirilmelerinin sonuçlarından biri olarak, mevcut bilgi birikimlerini analiz edememişler, sentez düzeyinde yeni, orijinal, özgün ürünler ortaya koyamamışlar kısaca üst düzey bilişsel becerilerde istenilen düzeyde gelişim kaydememişlerdir. Öğretmen adaylarının çağın gereksinimi olan üst düzey düşünme becerilerinin gelişimi için, kendilerini yetiştiren öğretim elemanlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Öğretim elemanları olarak bizler çeşitli nedenlerle ağırlıklı olarak geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarını kullanarak esasen öğrenenlerin faydasına değil, çoğu zaman zararına olacak sonuçların gelişmesine yol açmaktayız. Her meslek mensubunun olduğu gibi öğretim elemanlarının da mesleki açıdan yenilenmeye ihtiyaçları vardır. Öğretim elemanlarının alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerinin öğrenenlerin bilgi düzeylerini değerlendirme kullanımına yönelik eğitim almaları, başlangıç itibari ile alternatif ölçme araçlarının kullanıma yönelik bir farkındalığa sahip olmalarına imkan tanıyabilir. Ayrıca öğretim elemanlarını geleneksel ölçme ve değerlendirme araçlarının kullanımına iten gerekçelerin belirlenmesine yönelik anket çalışmaları yapılmalı, anket sonuçlarında kurumsal nedenlere yönelik durumların giderilmesi için de gerekli tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Açıkgöz, M. ve Karşlı, F. (2015). Alternatif ölçme-değerlendirme teknikleri kullanılarak iş ve enerji konusunda geliştirilen başarı testinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-25.
2. Çiçek, Y. (2017). *Kolejlerde görev yapan öğretmenlerin otantik ölçme ve değerlendirme araçlarına yönelik tutumlarının belirlenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa, KIBRIS.
3. Başol, G. (2018). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.
4. Bloom, B. S. (1976). *Human characteristics and school learning*. New York: McGraw-Hill
5. Kurşun, K. ve Çobanoğlu- Aktan, D. (2016). Eğitimde ölçme ve değerlendirme dersinde başarıyı etkileyen faktörlerin çoklu göstergeler çoklu nedenler modeliyle incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(2), 372-387.

6. Merriam, B. S. (2009). *Qualitative Research. A Guide to Design and Implementation*. USA:Jossey-Bass.
7. Süral, S. (2014). Eğitim fakültesi öğrencileri ile pedagojik formasyon alan öğrencilerin ölçme değerlendirme dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 63-75.
8. Tan, Ş. (2009). *Öğretimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara:Pegem Akademi.
9. Tuncel, G. (2012). Anlam çözümleme tablolarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ölçme değerlendirme sürecinde kullanımı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 25, s.127-136
10. Yin, R. K. (2008). *Case study research. Design and methods*. Thousand Oaks CA:Sage.
11. Yurdakul, B.(2005). *Yapılandırıcılık. İçinde Eğitimde yeni yönelimler* (Edit. Demirel,Ö.). Ankara:Pegem Akademi.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ PROGRAM GELİŞTİRMEDE BAZI TEMEL KAVRAMLARA İLİŞKİN BİLİŞSEL YAPILARININ İNCELENMESİ

Şule FIRAT DURDUKOCA

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının program geliştirmede temel kavramlar olarak yer alan program geliştirme, eğitim programı ve eğitim programının öğeleri olan hedef, içerik, eğitim durumları ve sınav durumları kavramlarına ilişkin bilişsel yapılarını belirlemektir. Araştırma betimsel bir çalışma olup tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubunu Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. sınıflarında öğrenim gören 68 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri kelime ilişkilendirme testi kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda toplanan verilerin analizi sürecinde de bu kelime ilişkilendirme testi değerlendirilmiş, adayların her anahtar kavram için yazdıkları kelimelerin/kavramların sayısı dikkate alınmış, en az iki kere tekrar edilmeyen kelimeler/kavramlar değerlendirme sürecine alınmamıştır. Cevap olarak sunulan kelime/ kavramların frekans tablosu hazırlanmış. bu tablodan da yararlanılarak kavram ağları tasarlanmıştır. Araştırmanın sonucunda katılımcı öğretmen adaylarının genel olarak program geliştirme, eğitim programı ve öğelerine ilişkin bilişsel yapılarında kavramlar arasında istenilen düzeyde ilişki kuramadıkları tespit edilmiştir. Ayrıca bazı adayların program geliştirme, hedef ve eğitim durumları kavramlarına yönelik kavram yanılgılarının olduğu belirlenmiştir. Kavram haritalarından yararlanılarak oluşturulan kavram ağları incelendiğinde, öğretmen adaylarının eğitim programının eğitim durumları ögesi ile program geliştirme arasında ve programın sınav durumları ögesi ile diğer anahtar kelimeler arasında tek yönlü ilişki kurdukları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Program Geliştirme, Eğitim Programı, Eğitim Programının Öğeleri, Kelime İlişkilendirme Testi*

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda bilgi, gelişen teknolojinin desteği ile birlikte sürekli artmakta, hemen her alanda ihtiyacımız dâhilinde ve dışında milyonlarca bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yüzyılda bilgiye ulaşmak, artık öğrenenler için bir problem olmaktan çıkmıştır. Ancak ulaşılan bilginin ezberden uzak bir şekilde anlamlı öğrenimi, bilgiyi zihindeki ön bilgilerle ilişkilendirme, kavram yanılgıları yaşamama, varsa bu yanılgıları tespit etme ve düzeltme bu yüzyıl öğrenenlerinin öğrenme problemleri kapsamında yer almaktadır. Bilginin kolay ulaşılabilir olması, aynı kolaylıkla anlamlı öğrenme gerçekleştirme veya kavram yanılgıları yaşamama anlamı taşımamaktadır. Bilgisayarın karşısına oturan bir öğrenenin arama motorlarına ulaşmak istediği bilgiyi yazması, karşısına çıkan hemen her bilgiyi, geçerlik ve güvenilirliğini sorgulamadan, birbirinden ve ön bilgilerden kopuk bir şekilde ezberleyeme çalışması adeta çağın öğrenme bozukluğu haline gelmiştir.

2005 yılından beri her örgün eğitim kademesindeki eğitim programlarımızı üzerine temellendirdiğimiz yapılandırmacı yaklaşım, öğrenenlerin bilgiyi sadece çeşitli kaynaklardan almasını değil, aldığı bu bilgiyi zihinde yeniden yapılandırması gerekli kılmaktadır. Bu sayede öğrenenler bilgilerini birbirleri ile ilişkilendirecek, kendi bilgilerini kuracak, geliştirecek, sorgulayacak, problem çözebilecek, derinlemesine ve anlamlı öğrenme gerçekleştirebileceklerdir. Öğrenenlerin öğrenme sürecinde kendilerinden beklenen bu özelliklere sahip olup olmadıklarının değerlendirilmesi de önemlidir. Bu süreçte kullanılacak en etkili ölçme ve değerlendirme araçlarından biri kelime ilişkilendirme testleridir. Kelime ilişkilendirme testleri, öğrenenlerin bilişsel yapılarını ve bu yapıdaki kavramlar arası bağlarını, yeni bilgi ağlarını gözler önüne seren, uzun süreli hafızalarındaki kavramlar arası ilişkilerinin yeterli ve anlamlı olup olmadığının, kavram yanılgılarının(varsa) tespit edilmesine imkân tanıyan alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarından biridir (Ekinci, Gökmen ve Kurt, 2014).

Ölçme ve değerlendirme, eğitim programının önemli öğelerinden biridir. Ülkedeki eğitim faaliyetlerine yön veren temel program olan eğitim programı ise, genel olarak öğrenenlere planlanmış öğrenme

yaşantıları yolu ile sunulacak tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Eğitim programı; bireye kazandırılmak istenen davranış standartlarını, bu standartlara ulaşmak için öğrenme ortamında işlenecek olan konuları, bu konuların hangi öğretim strateji, yöntem ve tekniklerle, hangi araç-gereç ve materyallerle, ipuçları ile sunulacağını, dönüt ve düzeltme işlemlerinin nasıl organize edileceğini belirten öğretme-öğrenme sürecini ve öğrenenlerin belirlenen standartlara ulaşip ulaşmadıklarının tespitinin nasıl yapılacağını açıklayan ölçme ve değerlendirme sürecini kapsamaktadır. Hazırlanan bir eğitim programının belirlenen hedeflerine ulaşmasını sağlayan önemli faktörlerden biri öğretmenlerdir. Programların bizzat uygulayıcıları olan öğretmenlerin, bir eğitim programının nasıl geliştirildiği, programın ne anlam ifade ettiği ve hangi öğeleri kapsadığı hakkındaki bilgisi, programların etkili bir şekilde uygulanıp uygulanmayacağına habercisi olacaktır. Bu açıdan geleceğin öğretmenleri olan bugünün öğretmen adaylarının program geliştirme, eğitim programı ve programın öğeleri olan hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve ölçme ve değerlendirme kavramlarına ilişkin bilişsel yapılarını incelemek önemli görülmüştür. Bu araştırmanın amacı öğretmen adaylarının program geliştirmede temel kavramlar olarak yer alan program geliştirme, eğitim programı ve eğitim programının öğeleri olan hedef, içerik, eğitim durumları ve sınav durumları kavramlarına ilişkin bilişsel yapılarını belirlemektir.

YÖNTEM

Araştırmanın modeli

Araştırma betimsel bir çalışma olup tarama modeli kullanılarak yürütülmüştür. Tarama modeli geçmişte ya da halen var olan bir durumu var oldukları şekilleri betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içerisinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009, s.77).

Araştırmanın çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi 3. sınıflarında öğrenim gören 68 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Çalışma grubunun oluşturulmasında öğretmen adaylarının; Öğretim İlke ve Yöntemleri dersini almış olmaları, farklı anabilim dallarında öğrenim gören öğrencilerin katılımlarının sağlanması temel ölçütler olarak kabul edilmiştir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının %60'ı (f=41) bayan olup, 7'si (%10) Fen Eğitimi ABD'de, 19'u (%28) Matematik Eğitimi ABD'de, 12'i (%18) Türkçe Eğitimi ABD'de, 15'i (%22) Sınıf Eğitimi ABD'de ve 15'i (%22) de Okul Öncesi Eğitimi ABD'de öğrenim görmektedir.

Araştırmanın veri toplama aracı

Araştırmanın verileri kelime ilişkilendirme testi kullanılarak toplanmıştır. Kelime ilişkilendirme testi, kavramlarla ilgili bireyin bilişsel yapısını ve bu yapıdaki kavramlar arası bağları çözümlenmek, uzun süreli hafızasında bulunan kavramlar arası ilişkilerin yeterli olup olmadığını tespit etmek amacıyla kullanılan yaygın tekniklerden biridir (Ekici, Gökmen ve Kurt, 2014). Testin hazırlanması sürecinde alanyazında program geliştirme alanına yönelik hazırlanmış çeşitli kitaplar incelenmiş (Demeuse ve Strauven, 2016; Demirel, 2012; Ertürk, 2013; Küçükahmet, 2009; Oral ve Yazar, 2017; Şeker, 2014) ve bu kitaplarda program geliştirmede temel kavramlar olarak nitelendirilen; program geliştirme, eğitim programı, hedef, içerik, eğitim durumları ve sınav durumları olmak üzere 7 anahtar kavram belirlenmiştir. Her bir anahtar kavram birbirlerini etkilememeleri için ayrı bir sayfaya gelecek şekilde ve istenilen cevap sayısı yani 5 defa alt alta yazılarak kelime ilişkilendirme testi düzenlenmiştir. Anahtar kavramların alt alta 5 defa yazılmasının nedeni, adayların kavramla ilişkili olduğu kelimeleri/kavramları listelerken anahtar kavramdan uzaklaşmasına engel olmak, zincirleme yanıt riskini önlemektir. Öğrencilere her bir kavram için 40 saniye süre verilmiş, bu süre zarfında öğrencilerin akıllarına gelen ilk 5 kelimeyi/kavramı alt alta yazmaları istenmiştir.

Verilerin analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda toplanan verilerin analizi sürecinde kelime ilişkilendirme testi değerlendirilmiştir. Öncelikle adayların her anahtar kavram için yazdıkları kelimelerin/kavramların sayısı dikkate alınmış, en az iki kere tekrar edilmeyen kelimeler/kavramlar değerlendirme sürecine alınmamıştır. Cevap olarak sunulan kelime/ kavramların hangi kategori altında kaç kez tekrarlandığını

gösteren bir frekans tablosu hazırlanmış. Bu tablodan da yararlanılarak kavram ağları tasarlanmıştır. Frekans tablosunda yer alan kategoriler oluşturulurken, öğretmen adaylarının her bir anahtar kavramla ilişkilendirdikleri kelimeler/kavramlar anlamsal ilişkileri dikkate alınarak bir araya getirilmiştir. İlişkilendirilmiş olan kelime/kavram gruplarına uygun kategori adlandırılmalarını sağlamak için program geliştirme alanında literatürde yer alan çeşitli kaynaklar (Demeuse ve Strauven,2016; Demirel, 2012; Ertürk, 2013; Küçükahmet, 2009; Oral ve Yazar, 2017; Özçelik, 2014; Şeker, 2014; Oliva ve Gordon, 2018; Ornstein ve Hunkins, 2016) incelenmiştir. Kavram ağının hazırlanması sürecinde Altıntaş, Göçen-Kabaran ve Kabaran (2018) tarafından belirtilen aşamalar izlenmiştir. Bu süreçte öncelikle frekans tablosundaki herhangi bir anahtar kavram için en fazla verilmiş cevap kelimenin belirli bir değer aşağısı kesme noktası olarak belirlenmiş, bu değer üzerindeki kavramlar kavram ağının ilk kısmını oluşturmuştur. Ardından kesme noktası belirli aralıklar ile aşağıya çekilmiş ve tüm anahtar kelimeler kavram ağında yer alıncaya kadar işlem devam etmiştir. Anahtar kavramlar arasındaki ilişkileri gösteren kavram ağları üretildikten sonra araştırma verileri yorumlanmıştır. Kavram ağlarının oluşumunda kesme noktaları şöyle belirlenmiştir: 46 ve üstü, 45-35,34-24,23-13 ve 12-2.Yapılan analizler sonucunda anahtar kavramlar arası ilişkilerin 23-13 ve 2-12 kesme noktalarında ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Araştırmanın “Bulgular” kısmında ise bu kesme noktalarında çizilen kavram ağları sunulmuştur. Kavram ağlarının oluşumu sürecinde karışıklığı önlemek adına iki kesme noktası için farklı renkte oklar tercih edilmiştir. 23-13 kesme noktası için mavi ve 12-2 kesme noktası için ise kırmızı renkli oklar kullanılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini arttırmak amacıyla verilerin analizi sürecinde kavramsal kategorilerin nasıl oluşturulduğunu ve bu süreçte hangi kaynaklardan yararlandığına dair açıklayıcı bilgiler sunulmuştur. Ayrıca araştırmanın tartışma bölümünde, literatürde bu araştırmaya benzer şekilde yürütülmüş olan araştırma bulguları ile bu araştırmadan elde edilen bulgular karşılaştırılmış ve araştırmalar arası tutarlılık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın kategori oluşturma aşamasında güvenilirliği sağlamak amacıyla, bir program geliştirme uzmanından destek alınmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan kavramsal kategoriler ve bu kategoriler altında yer alan kodların söz konusu kavramsal kategoriyi temsil edip etmediği program geliştirme uzmanı tarafından değerlendirilmiş ve veri analizine son şekli verilmiştir.

BULGULAR

Katılımcı öğretmen adaylarının “program geliştirme” anahtar kavramıyla ilgili bilişsel yapılarını gösteren verilerin analizi sonucunda, kavrama yönelik verilen cevap sayıların kategorilere göre dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: “Program Geliştirme” Kavramına Yönelik Kelime İlişkilendirme Testinden Elde Edilen Bilişsel Yapıların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	Kavramlar	f
Eğitim programı tasarlama süreci	96	Hedef	14
		İçerik	16
		Ders	16
		Eğitim durumları	3
		Yapılandırıcılık	3
		Strateji	4
		Yöntem	12
		Teknik	13
		Öğretim araçları	3
		Sınama durumları	4
		Sınav	3
		Sözlü	2
Ölçek	3		
Program geliştirme sürecinin planlanması	62	İhtiyaç belirleme	5
		Tasarlama	13
		Uygulama	13
		Programı değerlendirme	8
		Programı iyileştirme	14
		Düzeltilme	9
Program geliştirme sürecinin ilkeleri	21	Sistematiçlik	7
		Sürekliçlik	3
		Ekip işi	4
		İşlemsellik	4
		Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı	3
Program geliştirmede temel kavramlar	16	Eğitim	9
		Öğretim	5
		Öğrenme	2
Eğitimde program türleri	15	Eğitim programı	7
		Öğretim programı	3
		Ders programı	2
		Ders planı	3
Program geliştirmenin gerekliliği	7	Teknolojik değişimler	7
Program geliştirmenin felsefi temelleri	6	Daimicilik	3
		İlerlemecilik	3
Diğer	3	Bilgisayar programları	3

Tablo 1 incelendiğinde, öğretmen adaylarının “program geliştirme” anahtar kavramı ile ilişkili olarak ifade ettikleri kelimelerin toplam 8 kategoride toplandığı görülmektedir. Bir kez tekrarlanan ve ilişkisiz kelimeler olmaları nedeni ile diğer kelimeler ile birleştirilmeyen 18 kelime herhangi bir kategoriye dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak “program geliştirme” anahtar kavramı ile ilgili birbirinden farklı 35, toplam 226 yanıt kelime tespit edilmiştir. Öğretmen adaylarının verdikleri yanıtların en yoğun olarak “eğitim programı tasarlama süreci” (f=96) kategorisinde toplandığı görülmektedir. Bu kategoride çoğu katılımcı *içerik* (f=16) ve *ders* (f=16) kavramlarına odaklanırken diğerleri *hedef* (f=14), *eğitim durumları* (f=3), *yapılandırıcılık* (f=3), *strateji* (f=4), *yöntem* (f=12), *teknik* (f=13), *öğretim araçları* (f=3), *sınama durumları* (f=4), *sınav* (f=3), *sözlü* (f=2) ve *ölçek* (f=3) kavramlarına odaklanmışlardır.

Öğretmen adaylarının “program geliştirme” kavramına ilişkin verdikleri yanıtların ikinci sırada yoğunlaştığı kategori ise “program geliştirme sürecinin planlanması” (f=62) kategorisidir. Bu kategori kapsamında katılımcıların ifade ettiği ilişkilendirmeler çoğunlukla *programı iyileştirme* (f=14), *tasarlama* (f=13) ve *uygulama* (f=13) kelimeleri olurken, daha az olarak *ihtiyaç belirleme* (f=5), *programı değerlendirme* (f=8) ve *düzeltilme* (f=9) kelimelerinin ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.

Tablo 2: “Eğitim Programı ” Kavramına Yönelik Kelime İlişkilendirme Testinden Elde Edilen Bilişsel Yapıların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	Kavramlar	f
Eğitim programının kapsamı	84	Örtük program	6
		Öğretim programı	7
		Okul içi ve dışı kazanımlar	2
		Ders	15
		Okul	11
		Ders programı	8
		Örgün	2
		Sınıf	2
		Plan	14
		Ünitelendirilmiş yıllık plan	7
		Günlük plan	5
		Müfredat	5
Eğitim programının öğeleri	43	Hedef	22
		İçerik	15
		Eğitim durumları	3
		Sınama durumları	3
Eğitim programı ile ilişkili temel kavramlar	35	Program geliştirme	5
		Eğitim	3
		Yaşantı	5
		Süreç	3
		Davranış	3
		Öğretim	12
		Öğretme	2
		Öğrenme	2
Eğitim programının bileşenleri	29	Öğretmen	17
		Öğrenci	12
Eğitim programının faydaları	17	Düzen	8
		Zaman	4
		Rehber	2
		Hazırbulunurluk	3
Eğitim programının felsefi temelleri	12	Daimicilik	2
		Esasicilik	3
		İlerlemecilik	2
		Yapılandırıcılık	5
Kavramına atfedilen adlandırmalar	2	Yetişek	2

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının “eğitim programı” anahtar kavramı ile ilgili bilişsel yapılarını gösteren verilerin analizi sonucunda, adayların anahtar kavramla ilişkilendirdikleri kelimelerin toplam 7 farklı kategoriye ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu kategorilerden herhangi biri kapsamında yer almayan kelime sayısı 34, belirlenen bu kategorilere dâhil edilen kelime sayısı ise 222’dir. Katılımcı öğretmen adayların anahtar kavramla ilişkilendirdikleri kelimelerin çoğunlukla “eğitim programının kapsamı” kategorisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kategori kapsamında anahtar kavram ile sıklıkla ilişkilendirilen kelimeler; *ders* (f=15), *plan* (f=14) ve *okul* (f=11) kelimeleri olmuştur.

Tablo 2’ye göre “eğitim programının öğeleri” kategorisi anahtar kavramla ilişkilendirilen kelimelerin yoğun olarak yer aldığı ikinci kategoridir. Bu kapsamda adayların çoğunluğunun “eğitim programı” kavramı ile programın öğelerini *-hedef* (f=22), *içerik* (f=15), *eğitim durumları* (f=3) ve *sınama durumları* (f=3)- ilişkilendirdikleri belirlenmiştir.

Tablo 3: “Hedef” Kavramına Yönelik Kelime İlişkilendirme Testinden Elde Edilen Bilişsel Yapıların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	Kavramlar	f
Kavrama atfedilen adlandırmalar	62	Kazanım	35
		Amaç	27
Tanım	51	Kazandırılmak istenen davranış	7
		İstendik özellik	8
		Davranış değişikliği	5
		“Niçin sorusu” nun yanıtı	3
		İyi doğruyu öğretmek	3
		Varılmak istenen nokta	7
		Tutum	5
		Bilgi	2
		Beceri	2
		Değer	2
		Planlılık	7
Hedefle tutarlılık göstermesi gereken eğitim programı öğeleri	42	İçerik	22
		Sınama durumları	15
		Eğitim durumları	5
Hedefe ulaşmayı sağlayan çeşitli faktörler	28	Eğitimin niteliği	4
		Öğrenci başarısı	8
		Odaklanma	3
		Öğretim	3
		Öğrenme	2
		Ders planı	2
		Öğretmen	6
Program geliştirme sürecinde hedefin yeri	8	Program geliştirme	2
		Eğitim programı	3
		Öğretim programı	3
Diğer	5	Hayaller	5

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının “hedef” kavramı ile ilişkili bilişsel yapılarını gösteren analiz sonuçlarının 6 kavramsal kategoriye ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu kategoriler kapsamında toplam 196 kelime/kavram yer almaktadır. Herhangi bir kategori kapsamında dâhil edilemeyen kelime/kavram sayısı ise 59’dur. Katılımcı öğretmen adaylarının, hedef kavramına ilişkin bilişsel yapılarında en çok; *kazanım* (f=35) ve *amaç* (f=27) kavramlarının yer aldığı tespit edilmiştir. “Hedef” anahtar kavramı ile ilişkilendirilen kelime yoğunluğunun fazla olduğu ikinci kategori “tanım” (f=51) kategorisi olmuştur. Bu kapsamda katılımcıların hedef kavramını bir-iki kelime ile tanımlayama çalıştıkları görülmektedir. “İstendik özellik” (f=8) kelime grubu bu kategoride anahtar kavramla en sık ilişkilendirilen kelime grubu olmuştur. “Hedef” kavramına yönelik kelime ilişkilendirme testinden elde edilen bilişsel yapıların analizinde dikkat çeken sonuç, herhangi bir kategoriye dâhil edilmeyen kelime/kavram sayısının fazlalığıdır. Bu kelime/kavramlardan bazıları şöyledir: *Nişan almak, zafere ulaşmak, verilmek istenen mesaj, gösterge, rota, istikrar, karar, kendini tanıma, öğrenci bilgisi, kitle uygunluğu, hız, uğruna bir şey yapılan...*Bu kelime/kavramlar incelendiğinde, adayların anahtar kavramı tanımlamaya yönelik bir çaba içerisinde oldukları, bu tanımların program geliştirme bilim alanı kapsamında yapılan hedef tanımından çok, günlük yaşamda ifade edilen veya Türkçe sözlükte geçen tanımları kapsadığı söylenebilir.

Tablo 4: “İçerik” Kavramına Yönelik Kelime İlişkilendirme Testinden Elde Edilen Bilişsel Yapıların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	Kavramlar	f
Kavrama atfedilen adlandırmalar	114	Konu	47
		Tema	12
		Ünite	9
		Muhteva	14
		Ders içeriği	17
		Kapsam	15
Tanım	33	“Ne” sorusu	11
		Öğrenciye anlatılan	16
		Hedefe götüren	6
İçerikte bulunması gereken özellikler	29	Düzen	8
		Resim	7
		Hazırbulunmuşluk	3
		İşlevsellik	4
		Üslup	5
		Hedefe uygunluk	2
Program geliştirme sürecinde içeriğin yeri	19	Program geliştirme	2
		Eğitim programı	9
		Ders programı	2
		Ders planı	6
İçerikle tutarlılık göstermesi gereken eğitim programı öğeleri	17	Hedef	13
		Eğitim durumları	2
		Sınama durumları	2
Diğer	3	Müfredat	3

Tablo 4’e göre katılımcı öğretmen adaylarının “içerik” kavramına yönelik kelime ilişkilendirme testinden elde edilen bilişsel yapılarının incelenmesi sonucunda verilerin toplam 6 kategoriye ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu kategorilerde yer alan toplam kelime/kavram sayısı 215, yer almayan toplam kelime/kavram sayısının ise 28 olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının “içerik” anahtar kavramı ile ilişkili olarak en sık vurguladıkları kelimelerin “kavrama atfedilen adlandırmalar” kategorisi kapsamında olduğu tespit edilmiştir. Bu kategoride; *konu* (f=47), *ders içeriği* (f=17), *kapsam* (f=15), *muhteva* (f=14), *tema* (f=12) ve *ünite* (f=9) kelimeleri yer almaktadır.

“Tanım” kategorisi kapsamında bazı öğretmen adayları “içerik” anahtar kavramının program geliştirme bilimi açısından ne ifade ettiğini anlatmaya çalışmışlar ve bu kapsamda anahtar kavram ile bilişsel yapılarında; “*ne*” sorusu (f=11), *öğrenciye anlatılan* (f=16) ve *hedefe götüren* (f=6) kelime gruplarını ilişkilendirmişlerdir.

Tablo 5: “Eğitim Durumları” Kavramına Yönelik Kelime İlişkilendirme Testinden Elde Edilen Bilişsel Yapıların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	Kavramlar	f
Öğrenim durumu	109	Tahsil düzeyi	16
		Örgün	4
		Okul	4
		Öğretim	3
		Hiç okumayan	5
		Okul öncesi	4
		İlkokul	12
		Ortaokul	13
		Lise	10
		Lise terk	3
		Yüksek okul	9
		Üniversite	24
		Yaygın	2
Eğitim durumlarının kapsamı	23	İpucu	2
		Pekiştireç	3
		Aktif katılım	2
		Model	4
		Strateji	2
		Yöntem	5
		Teknik	5
Eğitim durumlarını düzenleme ilkeleri	17	Öğrenciye göre	5
		Tutarlılık	7
		Verimlilik	3
		Ekonomik	2
Eğitim durumları ögesi tutarlılık göstermesi gereken eğitim programı ögeleri	16	Hedef	5
		İçerik	3
		Sınama durumları	8
Kavrama atfedilen adlandırmalar	7	Öğretme-öğrenme süreci	7
Program geliştirme sürecinde eğitim durumlarının yeri	2	Eğitim programı	2

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcı öğretmen adaylarının “eğitim durumları” anahtar kavramına yönelik bilişsel yapılarının analizi sonucunda verilerin toplam 6 kategoriye ayrıldığı tespit edilmiştir. Adayların anahtar kavramla ilişkili olduğunu ifade ederek verdikleri cevapların çoğunlukla “öğrenim durumu” kategorisinde (f=109) yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç katılımcı bazı adayların, eğitim programının bir ögesi olan eğitim durumları kavramını “eğitim düzeyi” kavramı ile karıştırdıklarını dolayısıyla anahtar kavrama yönelik kavram yanılgılarına sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

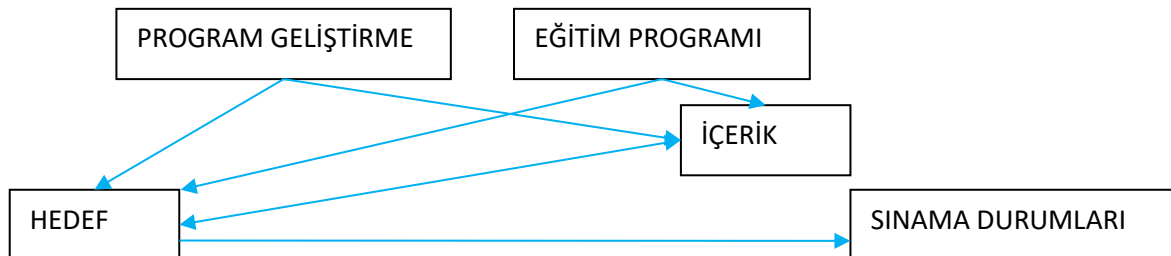
Tablo 6: “Sınama Durumları” Kavramına Yönelik Kelime İlişkilendirme Testinden Elde Edilen Bilişsel Yapıların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategoriler	f	Kavramlar	f
Ölçme ve değerlendirme araçları	131	Test	37
		Boşluk doldurma	9
		Doğru-yanlış	12
		Klasik sınav	22
		Sözlü	11
		Mülakat	7
		Proje	9
		Performans	9
		Portfolyo	4
		Ödev	2
		Anket	4
		Ölçme araçları	3
		Süreç değerlendirme	2
Kavrama atfedilen adlandırmalar	54	Ölçme ve değerlendirme	54
Tanım	39	Başarı tespiti	17
		“Ne kadar” sorusu	10
		“Ne kadar öğrettim” sorusu	2
		“Ne kadar öğrendim” sorusu	6
		Hedefe ulaşma	4
Ölçme ve değerlendirme türleri	7	Tanılayıcı	2
		Biçimlendirici	2
		Düzey belirleyici	3

Tablo 6’ya göre katılımcı öğretmen adaylarının “sınama durumları” anahtar kavramına yönelik bilişsel yapılarının analizi sonucunda elde edilen verilerin 4 kategoride toplandığı görülmektedir. Bu kategoriler kapsamında toplam 232 kelime/kavram yer almaktadır. Herhangi bir kategori kapsamında dâhil edilemeyen kelime/kavram sayısı ise 22’dir. Öğretmen adayların anahtar kavramla ilişkilendirdikleri kelimelerin çoğunlukla “ölçme ve değerlendirme araçları” kategorisinde toplandığı görülmektedir. Bu kategoride çoğu katılımcı *test* (f=37), *klasik sınav* (f=22) ve *doğru-yanlış* (f=12) kelimelerine odaklanırken diğerleri *sözlü* (f=11), *boşluk doldurma* (f=9), *proje* (f=9), *performans* (f=9), *mülakat* (f=7), *portfolyo* (f=4), *anket* (f=4) gibi kelimelere odaklanmışlardır.

Anahtar kavramlara verilen yanıtlara göre oluşturulan kavram ağları

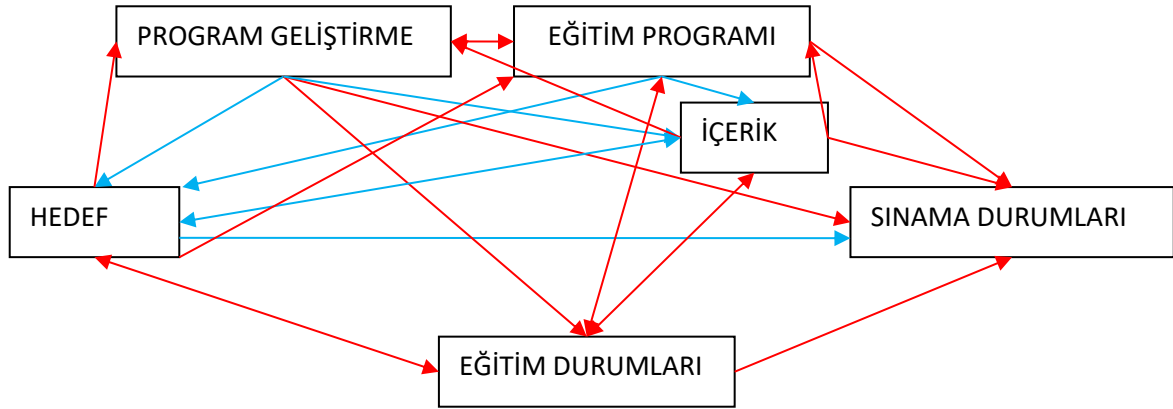
Aşağıda Şekil 1’de 23-13 kesme noktasında anahtar kavramlar arası ilişkiyi gösteren kavram ağı sunulmuştur.

Şekil 1: 23-13 kesme noktasına göre oluşturulmuş olan kavram ağı

Şekil 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmen adaylarını anahtar kavramlar arası ilişkilendirmeleri 23-13 kesme noktasında gerçekleştirdikleri görülmektedir. İlişkilendirmeler; program geliştirme-hedef, program geliştirme-içerik, eğitim programı-hedef, eğitim programı-içerik, hedef-

içerik, hedef-sınama durumları, içerik-hedef kavramları arasındadır. Ayrıca tabloda dikkat çeken bulgu, eğitim durumları anahtar kavramı ile bu kesme noktasında diğer anahtar kavramlar arasında henüz ilişki kurulmamış olmasıdır.

Şekil 2: 2-12 kesme noktasına göre oluşturulmuş olan kavram ağı

Şekil 2, bu kesme noktası aralığında bir üst kesme noktasından farklı olarak, öğretmen adaylarının eğitim durumları anahtar kavramı ile hedef, içerik, sınav durumları ve eğitim programı kavramları arasında ilişki kurduklarını göstermektedir. Ancak eğitim durumları ile program geliştirme ve sınav durumları ile diğer anahtar kavramlar arasında tek yönlü ilişki kurulmuştur.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Araştırmanın sonucunda katılımcı öğretmen adaylarının program geliştirmede temel kavramlar olarak nitelendirilen program geliştirme, eğitim programı ve öğelerine ilişkin bilişsel yapılarında kavramlar arasında istenilen düzeyde ilişki kuramadıkları, ayrıca bazı adayların program geliştirme, hedef ve eğitim durumları kavramlarına yönelik kavram yanlışlarının olduğu tespit edilmiştir. Benzer sonuçlara Altıntaş, Göçen-Kabaran ve Kabaran'ın (2018) çalışmasında da ulaşılmış, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının eğitim programı ve öğelerine yönelik yeterli düzeyde kavramsal yapıya sahip olmadıkları, eğitim programı kavramına ilişkin bilişsel yapılarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Gürkan (2019) çalışmasında, öğretmen adaylarının eğitim programı, öğretim, öğretimi planlama ve öğretimi değerlendirme kavramlarına yönelik bilişsel yapılarını incelemiş, adayların eğitim programı anahtar kavramına yönelik çok sayıda kelime ürettikleri ancak bilimsel açıdan kabul edilemeyecek kavramsallaştırmaların sayıca fazla olduğunu belirtmiş, adayların bu kavramlara ilişkin genel olarak zihinlerindeki yapılanmasının yetersiz olduğunu tespit etmiştir.

Bu araştırmanın sonucunda katılımcı bazı öğretmen adaylarının program geliştirme, hedef, eğitim durumları kavramlarına yönelik kavram yanlışlarının olduğu tespit edilmiştir. Katılımcı beş öğretmen adayı program geliştirmeyi “bilgisayar programlarının geliştirilmesi” olarak algılamış, hedef anahtar kavramını yine beş öğretmen adayı “hayaller” kelimesi ile ilişkilendirmiş, eğitim durumları kavramı ise öğretmen adaylarının çoğu tarafından “eğitim düzeyi” olarak algılanmış ve bu kapsamda ilkökul, ortaokul, lise, üniversite gibi öğretim kademeleri anahtar kavram ile ilişkilendirilmiştir. “Program geliştirme; hazırlanmış bir programın araştırmacı bir yaklaşımla uygulamada geliştirmesi süreci” olarak tanımlanmaktadır. (Varış, 1996, s.16). Beş katılımcının program geliştirme kavramına yönelik kavram yanlışlığı olsa da geriye kalan katılımcıların bu kavramla ilişkilendirdikleri kelimeler incelendiğinde, öğretmen adaylarının kavramsal yapılarının yeterli düzeyde olduğu söylenebilir. Eğitim programının öğelerinden biri olan hedef ise “yetiştirdiğimiz insanda bulunmasını uygun gördüğümüz, eğitim yolu ile kazandırılabilir nitelikteki istendik özellikler” (Ertürk, 2013, s.25) şeklinde tanımlanmaktadır. Hedef kavramına yönelik öğretmen adaylarının bazılarının kavram yanlışlığı olmakla birlikte birçok öğretmen adayı da bu anahtar kavramın günlük yaşamdaki tanımlarını kelime ilişkilendirme testine yansıtmaya çalışmışlardır. Bu bulgular hedef kavramına yönelik genel olarak katılımcıların bilişsel yapılarının yetersizliğini göstermektedir. Eğitim programının öğelerinden biri olan hedef ile sistemli bir ilişki içinde

bulunan eğitim durumları ise “öğrencilerin hedefe ulaşması için geçirmeleri gereken öğrenme yaşantılarını sağlayacak dış koşulların (uyarıcılarının)düzenlenmesi ve işe koşulması” (Akpınar, 2017, 158) şeklinde tanımlanmaktadır. Eğitim programının bu ögesi öğrenme sürecinde kullanılacak öğretim modelini, stratejilerini, yöntem ve tekniklerini, öğrencilere verilecek ipuçlarını, pekiştireçleri, dönüt ve düzeltmeleri, öğrenenlerin öğrenme sürecine katılımını sağlayacak çeşitli etkinlikleri kapsamaktadır. Bu ögenin öğretmen adaylarının çoğunluğu tarafından “eğitim düzeyi” kavramı ile ilişkilendirilmesi, adayların “eğitim durumları” kavramına yönelik bilişsel yapılarının yetersizliğinin göstergesidir.

Kavram haritalarından yararlanılarak oluşturulan kavram ağları incelendiğinde, öğretmen adaylarının eğitim programının eğitim durumları ögesi ile program geliştirme arasında ve programın sınav durumları ögesi ile diğer anahtar kelimeler arasında tek yönlü ilişki kurdukları tespit edilmiştir. Yani program geliştirme anahtar kavramı ile eğitim durumları arasında üç öğretmen adayı ilişki kurmuşken, eğitim durumları anahtar kavramı ile program geliştirme kavramı arasında hiçbir öğretmen adayı ilişki kurmamıştır. Kelime ilişkilendirme testinde sınav durumları kavramı ile program geliştirme, eğitim programı ve diğer öğeleri (hedef, içerik, eğitim durumları) arasında ilişki kurulmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca programın eğitim durumları ögesi ile diğer anahtar kavramlar arasında, program geliştirme ve eğitim programı kavramları arasında 2-12 kesme noktası olan son aralıkta ilişki kurulduğu belirlenmiştir. Program geliştirme süreci program hazırlamakla yani eğitim programlarının tasarlanması ile başlamaktadır. Bu doğrultuda program geliştirme eğitim programlarını tasarlanması ve bu programlarla ilişkili tüm öğelerin (öğrenenlerin, öğrenilecek konuların, ders içeriğinin, ders kitaplarının, öğrencilerde gözlemlenmek istenen tüm değişikliklerin vb) sürekli bir biçimde geliştirilmesidir. Program geliştirmenin amaçlarından biri eğitim programlarını daha işlevsel hale getirmektir. O halde bu iki anahtar kavramı birbirlerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Nitekim Demirel (2017, s.5) program geliştirmeyi “eğitim programlarının hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve değerlendirme öğeleri arasındaki dinamik ilişkiler bütünü” olarak tanımlamış, program geliştirmenin tanımında eğitim programının dört ögesi olduğunu vurgulamıştır. Araştırmadan elde edilen bu sonuçlar esasen birbirlerinden bağımsız düşünülmesi mümkün olmayan tüm anahtar kavramlar arasında öğrencilerin bilişsel yapılarında yeterli bilgi birikiminin olmadığını ve bu nedenle istenilen düzeyde kavramlar arası ilişkilendirme yapamadıklarını göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu öneriler geliştirilebilir: Öğretmen adaylarının kavram yanılgılarını giderebilmek amacıyla öğretmenlik meslek bilgisi dersleri kapsamında “eğitimde program geliştirme dersi” öğretmen yetiştirme lisans ders programlarına zorunlu dersler kapsamında eklenebilir. Öğretmen adaylarının program geliştirme, eğitim programı ve öğeleri kavramlarına yönelik bilgi düzeyleri; kavram haritaları, kavram ağları, anlam çözümleme tabloları gibi farklı öğretim teknikleri, ölçme ve değerlendirme araçları ile test edilebilir. Benzer çalışmalar örneklem grupları geliştirilerek tekrarlanabilir. 4. sınıf düzeyinde öğretmen adaylarının konuya ilişkin bilişsel yapılarının tespiti, bir ihtiyaç analizi kapsamında değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

1. Akpınar, B. (2017). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Ankara: Data Yayıncılık.
2. Altıntaş, S., Göçen-Kabaran, G. ve Kabaran, H. (2018). Öğretmen adaylarının eğitim programı kavramına ilişkin bilişsel yapılarının kelime ilişkilendirme testi ile belirlenmesi. *Turkish Studies*, 13(4), 1397-1411.
3. Demeuse, M. ve Strauven, C. (2016). *Eğitimde program geliştirme*. (Çeviren: Budak, Y.). Ankara: Pegem Akademi.
4. Demirel, Ö. (2012). *Eğitimde program geliştirme kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
5. Ekinci, G., Gökmen, A. ve Kurt, H. (2014). Öğretmen adaylarının “bilgisayar” kavramı konusundaki bilişsel yapılarının belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(3): 357-401.
6. Ertürk, S. (2013). *Eğitimde “program” geliştirme*. Ankara: Edge Akademi.
7. Gürkan, B. (2019). Sınıf öğretmeni adaylarının “eğitim programı, öğretim, öğretimi planlama ve öğretimi değerlendirme” kavramlarına ilişkin bilişsel yapıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 633-645.
8. Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.

9. Küçükahmet, L. (2009). *Program geliştirme ve öğretim*. Ankara:Nobel Yayınları.
- 10.Oliva, F. P. ve Gordon, R. W. (2018). *Program geliştirme*. (Çeviri Edt. Gündoğdu, K). Ankara: Pegem Akademi
- 11.Oral, B. ve Yazar, T.(2017). *Eğitimde program geliştirme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi
- 12.Ornstein, C. A. ve Hunkins, P. F. (2016). Eğitim programı temeller, ilkeler ve sorunlar. (Çeviri Edt. Arı, A.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- 13.Özçelik, A. D. (2014). *Eğitim programları ve öğretim (genel öğretim yöntemi)*. Ankara:Pegem Akademi.
- 14.Şeker, H. (2014). *Eğitimde program geliştirme kavramlar yaklaşımlar*. Ankara:Anı Yayıncılık.
- 15.Varış, F. (1996). *Eğitimde program geliştirme. Teori ve teknikler*: Ankara:Alkım Yayınları.

KAHVALTIDA SAĞLIĞIN BUHARLAŞMASI

Esra KARAKUŞ UMAR

Dr. Öğr. Üyesi. Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü

ÖZET

Araştırmada, “sağlıklı olma” kültürünün tüketim kültürüne hizmeti “kahvaltı” özelinde incelenmektedir. Sağlıklı olma kültürünün tüketim kültürüne nasıl hizmet ettiği risk ve korku kültürü ile ilişkisi bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle sosyal alanda sağlık yerine hastalığın ve hastalıkların inşası söz konusudur.

İnşa süreci, korku ve risk kültürü çerçevesinde şekillenirken her yeni hastalığın ortaya çıkması ve tanımlanması sürecinde de gerçek ile kurgu olan arasındaki sınırların da belirsizleştiği görülebilir. Söz konusu durumu, medyada yer alan “uzman” ifadelerinde görmek mümkündür. Bu sebeple, araştırmada sağlık uzmanlarının medyada yer alan kahvaltı ile ilgili görüşleri incelenmiştir. Bir yıl boyunca en çok okunan dört internet gazetesinden hareketle yapılan araştırmada uzmanların, “risk ile korku” kavramlarını kullanma sıklıkları ve içerikleri detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Risk Kültürü, Korku Kültürü, Tüketim Kültürü*

Araştırmanın Konusu:

İnternet gazetelerinde yer alan sağlık haberlerinin içeriklerinin risk ve korku temaları çerçevesinde incelenmesidir. Buna göre, kahvaltı haberlerinde “sağlık için risk ve korku içeren haberlerin içeriği” incelenmiştir. “Risk, korku ve tüketim süreci sosyal sistemin her alanına yayılmış ise bu durum kahvaltıda nasıl inşa edilmektedir ?” sorusundan hareketle gerçekleştirilen araştırmada literatür çalışmalarından yararlanılmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi:

Araştırmada amaçlanan, “kahvaltı haberlerinin içerikleri, sağlık hakkında risk teşkil eden konulara değinirken bireyleri korkuya yönlendirmekte midir?” ve “bireyler, korkularıyla başa çıkmak adına tüketime yönlendirilmekte midirler?” sorularına cevap bulmaktır. Bireylerin korkuya yönlendirilmeleri ile kahvaltı haberlerinde; risk, korku ve tüketim döngüsünün incelenmesi açısından önemlidir. Bu döngü, sosyal hayatta var olan tüm alanların temelini sızmış durumdadır. Bu sızma durumu da “sağlık haberleri, gerçek ile kurgu olanın arasındaki sınırların belirsizleşmesine neden olmakta mıdır?” sorusunun cevaplanması amaçlanmaktadır. Söz konusu üç soru, sağlığın tüketim kültürüne hizmetinin ortaya konulması açısından önemlidir.

Literatür

Türkiye’de sadece kahvaltı temasından hareketle yapılmış bir sosyolojik çalışma bulunmamaktadır. Ancak Türkiye’de yeme-içme’nin sosyolojisi ilk olarak 1996 yılında Zafer Yenal tarafından “Bir Araştırma Alanı Olarak Yeme-İçmenin Tarihi ve Sosyolojisi” isimli çalışmada yer almıştır. Bu çalışmada batı literatüründe yer alan ve yemek sosyolojisinin konusuna dahil olan çalışmaların taraması yapılmıştır. Atakan Büke (2008)’nin “Küreselleşme, Ulusötesileşme ve Emperyalizm: Tarım ve Gıda Sosyolojisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi” isimli yüksek lisans çalışması ise gıda sosyolojisi alanında yapılan ilk çalışmalardandır. Ardından 2012 yılında Hayati Beşirli’nin “Yemek sosyolojisi” isimli çalışması literatürde yer almıştır. Çalışma, yemek kültürünün Türk dünyasındaki analizini konu edinmektedir. Ayrıca Erhan Akarçay’ın Doktora tezinden yararlanarak kitaplaştırdığı “Beslencenin Sosyolojisi” isimli kitabı, yemeğin orta sınıf için araçsallaşan konumunu anlatmaktadır. Küreselleşmenin Türk Mutfak kültürü üzerindeki etkisini inceleyen yüksek lisans tezi ile Bingör (2016) de yemek sosyolojisi alanında yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Son olarak Karakuş Umar (2019)’ın “Sağlığın Değişen Anlamı” isimli çalışması da besinlerin sağlıklı olmak adına tüketildiğini ancak bu sürecin gerisinde yatan tüketim ilişkilerini, bireylerin korkularla ve risklerle yüzleşerek beslenme konusunda verdikleri kararları içermektedir.

Dünyada yemek sosyolojisi alanında yapılan çalışmalara bakıldığında Ritzer (2014)'in bir yemek restoranından yola çıkarak söz konusu sistemin tüm toplumun alt yapısında var olduğunu ortaya koyduğu çalışması olan “Toplumun MCDonaldlaştırılması” çalışması dikkat çekmektedir. Literatürde popüler olan bu çalışma, 1991 yılında yapılmış olsa da alandaki ilk çalışma 1983 yılında Murcott'un yazarı olduğu yemenin ve yemeğin sosyolojisi olarak türkçeye çevrilebilecek olan “The Sociology of Food and Eating” isimli çalışmadır (Murcott, 1983). Ayrıca Beardsworth & Keil (2011)'in “Yemek Sosyolojisi” isimli çalışması da beslenmenin ve besinlerin toplumsal boyutuna vurgu yapan bir çalışma olarak dikkati çekmektedir.

Görüldüğü üzere, sosyolojinin konusu olarak yemek ve yemek yeme davranışı yeni bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da bu yeni alanın sınırları çizilmesinde bazı önemli sınırlılıklardan hareket edilmiştir. Örneğin bir çalışma konusu olarak kahvaltının seçilmesinde bir sosyal antropoloji konusuna geçiş yapmadan sosyolojinin alanı içerisinde kalmak oldukça zor görünmektedir. Bunun için de sosyoloji literatürüne bağlı kalınmış ve yemek sosyolojisinin çalışıldığı kavramlardan hareket edilmiştir.

Bruce ve Yearley (2006), “The Sage Dictionary of Sociology” isimli çalışmalarında sosyologların yemek sosyolojisi çalışmalarını dört ana konu üzerinden sınıflandırır. Bu çalışmanın da konusu olduğu gibi yemek, hazırlanması ve tüketilmesi anlamında sağlık davranışına konu olabilmektedir. Sosyoloji de işte bu süreçleri incelemek amacıyla yemek sosyolojisi ile sağlık kavramını aynı çalışma içerisinde kullanmaktadır. Buna göre yemek davranışlarımızı ve yemeğe ilişkin düşüncelerimizi inşa eden süreçleri ve bu süreçlerin gerisinde yatan sosyal yapıyı incelemek çalışmanın konusunun ayrıntılı bir şekilde ifadesini temsil etmektedir.

Toplumların, neyi yediklerinin ve yediklerinin içeriği ile yiyecekleri nasıl tükettikleri, tüketim tarzlarındaki değişiklikler çalışmaların konusunu belirlerken kuramsal arka plan da konuya yaklaşımı belirlemektedir. Goody (2013), antropologların yiyecek üzerine yaptığı incelemelerin yaklaşımlarını belirttiği çalışmasında işlevselcilik, yapısalcılık ve kültürel çalışmalar şeklindeki üç yaklaşımdan yola çıkmaktadır.

Araştırmanın Metodu

Araştırmada verilerin toplanması adına bir yıl dikkate alınmıştır. Bir yılın seçilmesindeki sebep, haberlerin dört mevsim için farklı sağlık iletilerinden yola çıkabileceği fikridir. Kahvaltıya ilişkin farklı sağlık uygulamaları ve önerileri içerikleri, incelenmesi gereken bir detaydır. Bu sebeple tüm mevsimleri içerecek şekilde bir yıl, araştırmada zamansal olarak dikkate alınmıştır.

Araştırmada 2018 yılı içerisinde en çok okunan dört internet gazetesinin 20 mart 2018 ile 20 mart 2019 tarihleri arasındaki içerikleri incelenmiştir. Söz konusu dört gazete Sözcü, Hürriyet, Milliyet ve Habertürk gazeteleri olarak belirlenmiştir. Söz konusu dört internet gazetesinde yer alan kırk haber incelenmiştir. Kaynak olarak internet gazetesinin seçilmesinde internet gazetelerinin, “herhangi bir zamanda veya herhangi bir yerde, herhangi bir cihazla erişilen bilgi alma durumunun”¹ belirleyici olduğu söylenebilir. Ayrıca yapılan çalışmalarda gazetelerin, televizyon programlarına oranla daha az ticari kaygı taşıyan haberlerin yapıldığı söylenebilir (Kazancıbaşı, 2010 akt. Ögüt, 2017).

Çalışmada kahvaltının bir öğün olarak seçilmesindeki sebep, diğer öğünlerde olduğu gibi üzerinde soru işaretleri olmasından ziyade kahvaltıyı oluşturan yiyeceklerin belirli olmasıdır. Örneğin peynir, zeytin, çay ve ekmek, Türkiye’de kahvaltıda yer alan yiyeceklerdendir. Yapılan bir çalışmada “öğrencilerin genel örneklemde sabah kahvaltısında her gün tükettikleri yiyeceklerin başında ekmek (%71.1) gelmekte, zeytin (%50.3), domates-salatalık (%44.9) onu izlemektedir. İçecekler de ise ilk sırada çay (%56.3) gelmektedir” (Özdoğan ve Altuhul, 2012:152). Yine, 2013 yılında Faydaoğlu, Energin ve Sürüçoğlu (2013)'nun yaptığı çalışmada öğrencilerin “ekmek (%67.7), beyaz peynir (%41.8), domates-

¹ “Habere internet erişimi, gazeteleri geçti” https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2010/03/100301_online_news (Erişim Tarihi: 22.03.2019).

salatalık (%22.7), siyah zeytin (%20.3) ile çayı (%72.3)” tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bunun yanında neden kahvaltının seçilmesinin bir diğer sebebi ise yıllardır süregelen bir iddia olan “kahvaltının günün en önemli öğünü olduğu” iddiası da kahvaltıdan yola çıkılmasına neden olmuştur.

İçerik Analizi tekniği ile;

- Belirsizliklerin İnşası
- Belirsizleştirilen Durumlarla Karşılaşma
- Tüketime Yönelim

Üç ana tema şeklinde belirlenen temalardan hareket edilerek internet gazetesinin içerikleri incelenmiştir.

Bulgular

1. Korkunun Kaynağı olarak Belirsizliklerin İnşası

a. -Kahvaltının Saati-

Sözcü gazetesinin “Kahvaltı yapmak zorunda mıyız?” isimli haberinde eleştirel bir bakış açısıyla kahvaltı haberlerinin içeriği yorumlanmaktadır. *‘Anneler, sabah bebek uyanır uyanmaz ağzına bir şeyler tıkamaya çalışır. Anne bu davranışı ‘bebeğinin ne zaman acıktığını ondan daha iyi bilirim’ düşüncesiyle yapar aslında. Oysa bebeğin karnı belli ki toktur ve yemek istemiyordur. Ama bu da bize sunulan klişe bilgilerle alakalı aslında; uyanınca yemek yemek zorundadır, yoksa metabolizma durur. Öyle bir şey yok! Herkes uyanır uyanmaz yiyecek diye bir kural nereden çıktı anlayabilmiş değilim. Kimisi uyandıktan bir saat sonra yer kimisi hemen. Herkesin sistemi farklı çalışır.’* Buna göre sağlıklı olmak için ne yediğin ve ne kadar yediğin, ne zaman yediğine göre çok daha önemlidir.

Habertürk gazetesinde, “Meğer yanlış biliyormuşuz! Yemek yemenin saati yokmuş...” İsimli haberde ise Uzman Diyetisyen Çağatay Köşkeroglu, *“Herkes sabah 7’de kahvaltı yapacak, akşam en son şu saatte yemek yiyecek diye bir kural yoktur”* şeklinde görüş bildirmiştir. Söz konusu iki haberin içeriğinde görüleceği gibi birbirini destekleyen ifadelerle kahvaltının saatinin belirli bir saat olmadığı altı çizilmiştir. Ve yine Sözcü gazetesinde, “Kahvaltı etmek için en uygun saat kaçtır?” İsimli haberde önceki haberde verilen bilginin tam tersi sunulmuştur. *“Kahvaltı etmek, kan şekерimizin düzenlenmesi için oldukça önemli. Ama bu noktada kahvaltı edip etmediğiniz, hatta kahvaltıda ne yiyip ne yemediğiniz kadar dikkat etmeniz gereken bir konu daha var, o da kahvaltıyı ne zaman ettiğiniz.”* Bu habere göre ise kahvaltı saati önemlidir.

Kahvaltı saati konusu, her haberde farklı iletilerle ve zıt görüşlerle desteklenirken aynı gazeteyi okuyan bir bireyin hangi habere inanacağı bireyde “belirsizliklere” sebep olmaktadır. Burada örnek olarak sunulabileceği gibi Bunton ve Burrows, (1995) sağlığın halka ulaştırılmak istenmesinin amaç olmadığını asıl amacın tüketimin gerçekleştirilmesi olduğunu öne sürmektedir. Bu sebeple sağlıklı olmak adına tek bir doğru değil **öteki** doğrunun da olma ihtimali karşımıza çıkmaktadır.

b. -Kahvaltının İçeriği-

“Kahvaltıda Olmazsa Olmaz 8 Besin” isimli haberde kahvaltının içeriğinin ne olması gerektiğine ilişkin bilgi sunulmuştur. Buna göre kahvaltıda kesinlikle *;<l bardak taze sıkılmış meyve suyu veya süt, 1 haşlanmış yumurta, peynir, 4-5 adet zeytin, domates – salatalık, 2 dilim tam buğday unu eklemek.>* olmalıdır. “Kahvaltı, okul başarısı üzerinde etkili oluyor” isimli haberde ise; kahvaltının sınırı biraz daha genişletilmiştir. *“Kahvaltıda karbonhidrat kaynağı olarak çavdar veya tam tahıl ekmekleri, sebze, meyve veya meyve suları, protein kaynağı olarak peynir, yumurta, süt ve yoğurt, yağ kaynağı olarak zeytin, ceviz, badem, fındık, bal veya pekmez gibi sağlıklı besinlerle zenginleştirilmiş bir menü tüketilmesi önerilir.”* Söz konusu iki haber aynı gazetede yer almaktadır. Haberler, dört ay ara ile yayınlanmıştır. Haberlerde ideal kahvaltının sınırları belirsizdir. Her iki haberde de tüketilmesi gerekenler belirtilirken haberler birbirinden bağımsız bir şekilde farklı yiyecekleri işaret etmektedir. Bu da kahvaltının içeriği hakkında bireyleri belirsizliğe sürüklemektedir.

c. - Korkunun Üretilmesi -Gerçek İle Sanal Arasındaki Sınırların Belirsizleşmesi-

Furedi (2014), korku toplumunda ortaya çıkan bu tarz risk ve korku içerikli haberlere “gerçek ile sanal arasındaki sınırların belirsizleşmesi” şeklinde yorum yapmıştır. Söz konusu örnekten yola çıktığımızda yumurta yiyip ölen ya da kalp krizi geçiren bir kimsenin olduğundan bahsedilemez. Bilginin azı, teknolojik gelişmelere eleştirel bakma kabiliyetimizi elimizden alırken bilginin fazlalığı ise bilginin bilinçsiz kullanımını beraberinde getirir ki en tehlikelisi de bu gibi görünmektedir. Sorgulamadan ortaya çıkan ilerleme düşüncesi Beck (2014) tarafından “bilinçsizlik” olarak adlandırılır. Bu da riskin kaderidir (Soydemir, 2011: 173). Haberlerde yer alan risklerden bazıları şöyle sıralanabilir...

Kardiyovasküler hastalık- “Yumurta tehlikeli mi?” İsimli köşe yazısında ise belirsizleştirilen kahvaltı içeriğinden sonra kahvaltıda yer alabilecek öğelerin risklerle ilişkilendirildiği görülmektedir. “*Günde iki yumurta yemenin kardiyovasküler hastalık riskini yüzde 27 attığı ve bu grubun ölüm riskini de yüzde 34 yükselttiği söyleniyor.*” içeriği ile söz konusu haberde kalp hastalıklarına ve ölüme ilişkin korkuları çağrıştıran haber içerikleri dikkat çekicidir.

Safra kesesi taşı- “Kahvaltı sevmeyenin safra kesesi taşı oluşma riski artıyor” isimli haberde aynı zamanda çikolata ve kahvenin safra taşı riskini azalttığı söylenmektedir. Söz konusu örnekte görüldüğü üzere kahvaltı yapmanın safra taşı oluşumuna sebep olabileceği öne sürülmektedir. Ancak risk kavramı kullanıldığı için şimdiye kadar böyle bir şeyin oluşmasının net bir şekilde ortaya konulması imkansızdır.

Unutkanlık ve Psikolojik Sorunlar- “Fast food unutkanlık yapıyor” isimli haberde “*Öğünlerinin önemli bir bölümünü kızarmış patates ve şekerli içeceklerden oluşturanlarda sadece bellek problemleri değil, şizofreni, depresyon gibi psikolojik sorunlarla karşılaşma riskleri de yükseliyor.*” diyerek bazı ruhsal rahatsızlıklara ilişkin korkunun da altını çizilmiştir.

Bağırsak ve Meme Kanseri

Şeker Hastalığı- “Yulaf ezmesi mi mısır gevreği mi?” İsimli haberde de “*Her akşam yenecek iki-üç kuru siyah erik kemikleri korumada muhtemelen süt veya yoğurt kadar etkili. Ayrıca bağırsak, meme gibi kanserlerden korunma ve şekeri önlemede de oldukça faydalı.*” içeriği ile yulaf ezmesi yeme konusundan şeker hastalığına geçiş yapılmış ve iki konu arasında bağlantı kurulmuştur.

d. -Kullanılan Tıbbi Kavramlar-

Haberlerde, sıklıkla tıbbi terimlerin kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, belirsizlikleri ve dolayısıyla korkuyu ortaya çıkarmaktadır. “Yumurta’yı çayla, turpu yoğurtla tüketmeyin!” isimli haberde çayın içerisinde bulunan “tanen” maddesinin demir ile ilişkisi sunulmaktadır. Burada bireyin yumurta ve çayı birlikte tüketmesinin bir yararı olmayacağı anlatılmaya çalışılmıştır.

2. Belirsizleştirilen (Sorunsallaştırılan) Durumlarla Karşılaşma

a. -Utanç ve Suçluluk-

Elias, “utanç ve suçluluk” kavramlarıyla bireyin denetlenmesi ve istenilen davranışı yaratması için kullanılan iki duygu durumundan bahsetmiştir (Öncü, 2000:12). Sunulan kahvaltı içeriklerinde de bir anlamda sağlıklı kahvaltı içeriğini dikkate almayacak bireylerin sağlıkları için yeterli özveriye göstermedikleri fikri yaratılmaktadır denilebilir.

b. -Kabiliyetsizleştirici Uzmanlıklar Çağı ya da Yabancılaşma-

Yabancılaşma olarak kavramsallaştırılan bu süreçte örneğin birey, ne zaman kahvaltı yapması gerektiğine ilişkin yığın bilgi arasında kafası karışmış bir şekilde kendini karar veremezken bulabilmektedir. Neticede bireyler, karar vermek konusunda **kabiliyetsizleştirilmektedir**. Koç (2013: 62) bu durumu “**yabancılaşma**” olarak tanımlamaktadır. Birey, bilimsellik kaygısıyla doğasından “uzaklaşmış” ve ona “yabancılaşmıştır”.

3. Tüketime Yönelim

a. -Gizemli Nesnelere-

Araştırmada yer alan bir diğer konu ise tüketime yönelimdir. Burada gizemli nesnelere yani hakkında bilgi sahibi olmadığımız nesnelere araçsallaştırarak tüketim söz konusudur. “Çocuk beslenmesinde alternatif kahvaltı fikirleri” isimli makalede “Granola son yıllarda adını sıkça duyduğumuz bir ürün. Yulaf ezmesi, bal ve kuruyemişlerin beraber karıştırılıp fırınlanması ile elde ediliyor. Kuruyemişler içlerindeki lifler sayesinde hem uzun süre tok tutar, hem de kuru meyveler sayesinde çocuklar arzu ettikleri gibi tatlı bir şeyler yerler. » şeklindeki haber içerisinde gizemli nesnelere yönlendirme söz konusudur. Bauman (2014:95), bu şekilde kendisi hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığımız, **gizemli nesnelere** daha çok tüketme ihtiyacı yarattığını belirtmektedir.

b. -Tüketim Nesnesi Uzmanlar-

Buradaki Uzman tüketimi ise tüketicinin belirsizlikler içerisinde bir uzmandan diğerine danışmasını ya da uzmanın sunduğu ürünlere yönelimini temsil etmektedir. Haberlerde yer alan birçok uzman, sosyal hayatta kendi işletmeleri olan, sağlık içerikli çalışmaları ile ürünleri olan (kitap vb.) ya da özel kurumlarda sağlık hizmeti veren uzmanlardır. “Kahvaltı yapmak zorunda mıyız?” isimli haberde “Yarın Diyete Başlıyorum” kitabının yazarı Beslenme Uzmanı Didem Kanca Üstay, konu ile ilgili soruları cevapladı” alıntısında da görülebileceği gibi bir haber içerisinde de birden fazla uzman görüşü yer alırken uzmanların satın alınabilecek ürünlere de atıf söz konusudur.

c. -Mucizevi ifadeler-

Gizemli nesnelere tüketime yönlendirme konusunda kullanılması gibi bazı gıdaların mucizevi özelliklerinin ön plana çıkarılarak tüketime yönlendirmede kullanılması söz konusudur. “Kahvaltıda dörtlü karışım” isimli haberde yiyeceklerin mucize özelliklerinden yola çıkarak net bir şekilde tüketime yönlendirici ifadelerin varlığından söz edilebilir.

“Her sabah yarım su bardağı kadar yoğurda birer çay kaşığı toz zerdeçal, toz zencefil, tarçın ve üzüm çekirdeği ekleyeceğiz. Bu dörtlü karışıma çeyrek çay kaşığı kadar karabiber ilave etmeyi unutmayacağız. Üzerine 1-2 çay kaşığı sızma zeytinyağı ilave edip iyice karıştırıp afiyetle yiyeceğiz. Bilelim ki, bu mükemmel karışım harika bir bağışıklık desteği, güçlü bir iltihap savar, etkili bir kanser kalkanı, mükemmel bir alerji ilacıdır.” Söz konusu alıntıdan da anlaşılacağı gibi yiyecekler, mucizevi özellikleri ön plana konularak tüketim için önerilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kahvaltının sorunsallaştırılması sosyal hayatın her alanında olduğu gibi kahvaltı haberlerinde de tüketim kültürüne hizmet etmektedir. Belirsizleştirilen durumlar karşısında yüceltilen ya da değersizleştirilen besinler ve beslenme şekilleri vurgulanmaktadır. Ayrıca bu sürece risk ve korkular eşlik etmektedir. Burada bireysel olarak yapılabilecekler ve sistem olarak yapılması gerekenler söz konusudur.

Öncelikle medyanın, toplum sağlığını ön planda tutması gerekmektedir. İçerikleri uyumlu ve korkularla çekici hale getirilen haberlerin yayına hazırlanması sırasında daha hassas davranılması gerekmektedir. Ortaya çıkan kabiliyetsizleştirici bilgilerden, bilgi kirliliğinden ve bireyi belirsizliğe sokacak durumlardan özellikle kaçınılması gerekmektedir. Sürecin bir sonucu olan bireyselleştirme bize, «her nedenin ve sonucun birey tarafından yüklenilmesi gerektiği» fikrini aşılacaktır. Sağlığın kendisi, idealleştirilmektedir ve bu idealleştirilme süreci süreklilik ve değişim arz etmektedir. Söz konusu haberlerle ulaşılan tüketime yönlendirici ifadeler olduğundan birey, bilinçsizlik durumundan çıkmalıdır. Neticede Bilinçsizlik, bilgisizlik değil bilginin çok olması durumunda yaşanan ne yapacağını bilememe durumudur (Beck,2014).

Kaynakça

1. Akarçay, E. (2016). *Beslencenin Sosyolojisi*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
2. Beardsworth, A., & Keil, T. (2011). *Yemek Sosyolojisi*. (A. Dede, Çev.), Phoenix Yayınevi, Ankara.
3. Beck, U. (2014). Risk Toplumu. (Çev. A. Öz), İthaki Yayınları, İstanbul.
4. Beşirli, H. (2012). *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfağa Sosyolojik Bakış*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
5. Bingör, B. (2016). Küreselleşmenin Yemek Kültürüne Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
6. Bruce, S., & Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. Sage Publication, UK.
7. Bunton, R. ve R. Burrows. (1995). "Consumption and Health in the 'Epidemiological' Clinic of Late Modern Medicine". *The Sociology of Health Promotion: Critical Analyses of Consumption, Lifestyle and Risk*. R. Bunton, S. Nettleton ve R. Burrows (Eds.). Routledge, London.
8. Büke, A. (2008). Küreselleşme, ulusötesileşme ve emperyalizm: Tarım ve gıda sosyolojisinin Türkiye örneğinde değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
9. Faydaoğlu, E, Energin, E , Sürücüoğlu, M . (2013). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesinde Okuyan Öğrencilerin Kahvaltı Yapma Alışkanlıklarının Saptanması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 299-311. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/gumussagbil/issue/7503/98908> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).
10. Furedi, F. (2014). Korku Kültürü. (Çev. B. Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
11. Goody, J. (2013). *Yemek, Mutfak, Sınıf*. (M. G. Güran, Çev.), Pinhan Yayıncılık, İstanbul
12. <http://dergipark.org.tr/ausbid/issue/38413/445586> (Erişim Tarihi: 29.03.2019).
13. Karakuş Umar, E. (2019). *Sağlığın Değişen Anlamı*. Ankara: Gece Akademi.
14. Koç, M. (2013). Küresel Gıda Düzeni. Notabene Yayınları, İstanbul.
15. Murcott, A. (1983). *The Sociology of Food and Eating: Essays on the Sociological Significance of Food*. Gower Publishing, England.
16. Ögüt, P . (2017). "Türkiye'de Sağlık Haberciliğinin Tarihsel Gelişimi". *Atatürk İletişim Dergisi*, (14), 5-26. Retrieved from <http://dergipark.org.tr/atauniiletisim/issue/34005/358433> (Erişim Tarihi: 29.03.2019)
17. Öncü, A. (2000). "Elias Ve Medeniyetin Öyküsü". *Toplum Ve Bilim*, (84): 8-17.
18. Özdoğan, Y, Altuhul, S . (2012). "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kahvaltı Alışkanlıkları". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 141-156. Retrieved from
19. Ritzer, G. (2014). *Toplumun Mcdonaldlaştırılması*. (Çev. Ş. S. Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
20. Soydemir, S. (2011). "Modernizmin Karanlık Yüzü: Risk Toplumu". *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3 (2): 160-178. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sobiadsbd/article/viewFile-5000136914/5000125849> (erişim tarihi:29.08.2017).
21. Yenal, N. Z. (1996). Bir Araştırma Alanı Olarak Yeme-İçmenin Tarihi ve Sosyolojisi, *Toplum ve Bilim*, Sayı, 71: 195-227.

Gazeteler, tarihler ve haber isimleri

1	Sözcü	18.10.2018	Kahvaltı yapmak zorunda mıyız?
2	Sözcü	04.10.2018	Kahvaltı etmek için en uygun saat kaçtır?
3	Sözcü	11.08.2018	Kahvaltı için lezzetli öneriler... İşte keyifli kahvaltılık tarifleri
4	Sözcü	21.09.2018	İşte çocuklar için en doğru kahvaltı
5	Sözcü	02.02.2019	Bilim insanları kahvaltı efsanesini çürüttü
6	Milliyet	03.07.2018	Kahvaltı gevreğinde kanser tehlikesi!
7	Milliyet	04.12.2018	Kahvaltıda gevrek yerine pizza - Son Dakika Haberleri - Milliyet
8	Milliyet	21.07.2018	Van kahvaltısı dünya basınında
9	Milliyet	08.03.2019	Zengin bir kahvaltı kalp sağlığını artırır
10	Milliyet	19.03.2019	Bakanlıktan sağlıklı yaşam önerileri
11	Milliyet	18.03.2019	Bahara daha sağlıklı girmenin yolları
12	Milliyet	02.12.2018	Kahvaltı masasından 250 milyon TL kaptı
13	Milliyet	05.10.2018	Karatay kahvaltı tarifleri
14	Milliyet	10.01.2019	Andız Köy Sofrası'nda her şey bahçeden...
15	Milliyet	31.07.2018	Diyet kahvaltı önerileri
16	Milliyet	27.07.2018	Çocuk beslenmesinde alternatif kahvaltı fikirleri
17	Milliyet	27.10.2018	Kahvaltıda protein almanın önemi
18	Milliyet	20.03.2019	Sağlıklı yaşamı takıntı haline mi getirdik?
19	Habertürk	13.03.2019	Meğer yanlış biliyormuşuz! Yemek vemenin saati yokmuş...
20	Habertürk	16.03.2019	Yumurta tehlikeli mi?
21	Habertürk	08.10.2018	Kahvaltı sevmenin safra kesesi taşı oluşma riski artırıyor
22	Habertürk	01.07.2018	Kahvaltı gevreğinde kanser riski!
23	Habertürk	29.08.2018	Kahvaltıda yenmesi gereken besinler!
24	Habertürk	17.08.2018	Bavram sabah kahvaltı nasıl olmalı?
25	Habertürk	21.09.2018	Çocuklar için en iyi kahvaltı: Menemen
26	Habertürk	05.12.2018	Her sabah poğaça yiyenler dikkat!
27	Habertürk	01.02.2019	Yumurtayı cavla, turpu voğurtla tüketmevin!
28	Habertürk	26.02.2019	Benekli muz faydalı mı?
29	Habertürk	10.09.2018	KAHVALTIDA OLMAZSA OLMAZ 8 BESİN!
30	Habertürk	15.01.2019	Kahvaltı, okul başarısı üzerinde etkili oluyor
31	Habertürk	04.07.2018	Kahvaltıda simet yaşayanlar dikkat! Simit tansiyonu zıplatıyor!
32	Habertürk	14.09.2018	Beslenme çantasında neler olmalı? Okul çocuklarına özel kahvaltı ...
33	Habertürk	29.01.2019	Her sabah poğaça ve simet tüketenler dikkat
34	Hürriyet	19.03.2019	Egzersiz ne zaman yapmalı?
35	Hürriyet	14.02.2019	Kahvaltıda dörtlü karışım
36	Hürriyet	06.02.2019	Ömür uzatan özel takviyeler var mı
37	Hürriyet	16.01.2019	Yulaf ezmesi mi mısır gevreği mi?
38	Hürriyet	26.10.2018	Fast food unutkanlık yapıyor
39	Hürriyet	19.12.2018	Trigliseridiniz normal mi?
40	Hürriyet	26.12.2018	"İvilemek" doğamızda zaten var!

ERZİNCAN/KEMALİYE İLÇESİ OCAK KÖYÜ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP MADEN ESER

Funda NALDAN

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

ÖZET

Ocak Köyü Erzincan'ın Kemaliye ilçesi'ne bağlıdır. Bu köyde bulunan müze Mustafa Gürer tarafından açılmış, günümüzde özel müze olarak ziyaretçilerini beklemektedir. Bu bildiride Erzincan'ın Kemaliye ilçesine bağlı Ocak Köyü Özel Ali Gürer Müzesi'nde bulunan madeni mutfak eşyaları incelenmiştir. Etnografik eserlerin sergilendiği müzede, Maden sanatı içerisinde önemli bir yere sahip olan ibrik, sahan, kahve değirmeni, güğüm, leğen, kandil gibi maden sanatı içinde önemli bir yer tutan ibrik, sahan, leğen, kahve değirmeni, güğüm, sini, bakraç, tas, tava gibi mutfak eşyalarımutfak eşyaları form, teknik bakımından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Eserler, genellikle bakır olmak üzere az da olsa pirinç madeni kullanılarak yapılmıştır. Türk İslam Sanatı içinde bu eserleri tanıtmak çalışmanın amaçlarından biridir. Genellikle bağış yolu ile müzeye getirilen eserler, form ve teknik olarak birbirine benzerdir. Eserler üzerinde herhangi bir süslemeye rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kemaliye, Ocak Köyü, Müze, Maden.*

Giriş

Erzincan'a bağlı Kemaliye ilçesine 40 km. uzaklıktaki Ocak Köyü'nde bulunan Özel Ali Gürer Müzesi, köy halkından olan Mustafa Gürer tarafından 1994 yılında kurulmuştur. Bu müze Kültür Bakanlığı'nın denetiminde Erzincan'da kurulmuş tek özel müzedir.

İki katlı bu müzede genel olarak etnografik eserler yer almaktadır. Mustafa Gürer'in özel koleksiyonundan ve Ocak Köyü halkı ile çevre köylerden bazı insanların bağışladığı çeşitli eserler bu müzede sergilenmektedir.

Maden eserler, ait oldukları dönemin form ve süsleme özelliklerini yansıtmaları bakımından önemli bir yere sahiptir. Türk El Sanatlarında önemli bir grubu oluşturan madeni eserler (Tunçel, 2011: 564-577), Orta Asya'dan günümüze kadar tarihin zenginliklerini farklı çeşitleri ile sunarlar (Tunçel, 2011: 257). Bildiri konumuz olan Kemaliye'nin Ocak Köyü Müzesi'ndeki bir grup maden eser tanıtılarak literatüre kazandırılmaya çalışılmıştır. Taşranın bu ücra köyünde müze olması örnek bir köy olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda il merkezinde dahi bir müze kurumu bulunmamaktadır. Etnografik eserlerle de üzerinde durulması gereken bir müze olduğu muhakkaktır.

Anadolu mutfak kültüründe çok farklı kap türleri ile karşılaşmaktadır. Müzede yöre halkından toplanan bakır mutfak kapları sergilenmektedir. Burada bakraç, ibrik, leğen, sahan, sini, sürahi, tas, tava, tepsi adı verilen mutfak kapları yer almaktadır. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilen bu kaplar, dövme tekniğinde yapılmıştır.

Foto. 1: Ocak Köyü Özel Ali Gürer Müzesi

Foto. 2: Ocak Köyü Özel Ali Gürer Müzesi

Katalogdaki eserlerin büyük çoğunluğunun müzeye geliş yerlerinin belli olmaması ve satın alma, müsadere, bağış gibi yollar ile müzeye gelmeleri nedeniyle, eserler yayınlı benzer örnekler ile karşılaştırılarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaya konu olan eserlerden bazıları şunlardır:

Bakır Mutfak Eşyaları

Tas: İçine yiyecek konulan yuvarlak ve hafif derin kaplardır. Düz dipli, silindirik gövdeli, ağız kenarına doğru genişleyen, ağız kenarlı olup fazla yüksek değildirler. İncelenen taslar form olarak iki tiptedir. Kaideden ağız kısmına kadar genişleyen bombeli silindirik gövdeli ve kaideden gövde kısmına genişleyip gövdede dışa taşıntı yaparak ağız kısmına doğru tekrar daralan tiplerdeki mutfak eşyalarıdır.

Foto.3: Tas

Foto.4: Tas

Foto.5: Tas

Foto.6: Tas

Tepsi: Börek, baklava, kadayıf gibi yiyeceklerin pişirilmesi amacıyla kullanılan mutfak eşyasıdır. Daire gövdeli, kenarları biraz kalkık ve kulpsuz kaplardır.

Foto.7: Tepsi

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

Bakraç: Bakraçlar, süt, yoğurt, su, pekmez gibi sıvıların taşınması amacı ile kullanılmaktadır. Düz tabanlı, tabandan yukarıya doğru daralan silindirik gövdeli, derin, kapaksız, üstten hareketli kulplu taşıma kaplarıdır.

Foto.8: Bakraç

Sini: Üzerinde yemek yenilen daire şeklinde ince kenarlı mutfak eşyasıdır. Tepsiye göre daha büyüktür.

Foto.9: Sini

Foto.10: Sini

Lenger: Daire gövdeli, yayvan, derinliği az, kenarları geniş olan bir kaptır. Özellikle Erzincan'da genellikle pilav sunumunda kullanılmaktadır. Tepsiye göre daha derindir.

Foto.11: Lenger

Sahanlar: Yemek saklamakta ve yemek servisinde kullanılmaktadır. Derinliği fazla olmayan, daire gövdeli, kenarları yayvan mutfak eşyasıdır. Kapaklı ve kapaksız olmak üzere iki tip görülmektedir. Müzede sahan kenarları düz veya dilimlidir.

Foto.12: Sahan

Foto.13: Sahan

Foto.14: Sahan

Foto.15: Sahan

İbrikler: Abdest almak, el yıkamak amacı dışında su koymaya da yarayan uzun boyunlu, emzikli, kulplu kaplardır. Boyun kısımları boğumlu olarak yapılmıştır. İbriklerin sap ve kapak tutamakları pirinçten döküm tekniğiyle yapılmıştır.

Foto.16: İbrik

Foto.17: İbrik

Tava: Ateş üzerinde bir şey kızartmak veya pişirmek için kullanılmaktadır. Küçük boyutlarda olan bu kapların kulpları uzundur.

Foto.18: Tava

Foto.19: Tava

Kahve Değirmeni: Kahve öğütmek için kullanılmakta olan mutfak eşyasıdır. Farklı boyutlarda yapılmış olan bu eşyaların üst kısımlarında kahveyi öğütebilmek için tutamakları vardır.

Foto.20: Kahve Değirmeni

Değerlendirme ve Sonuç

Ocak köyü, Kemaliye ilçesinin önemli köylerinden biridir. Köyün varlıklı isimlerinden olan Mustafa Gürer'in katkısı ile açılan müze köye yeni bir kimlik kazandırmıştır. Müze özellikle etnografik eserleri bünyesinde barındırmaktadır.

Toplumların ihtiyaçlarını karşılama düşüncesi ile yapılan mutfak eşyaları arasındaki maden eserler Türk sanatının önemli el sanatları arasında sayılırlar. Bu çalışmada ele alınan bakır mutfak eşyaları kendi türleri içinde benzer özellik gösterirler. Kullanım amacına göre değişik şekillerde isimlendirilen taslar, aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek geniş bir ağza sahiptirler. Kaideleri düzdür. Üzerlerinde herhangi bir süsleme yer almaz. Bakraç, yukarı doğru daralan silindirik gövdeli kaptır. Kapaklı veya kapaksız olarak da çeşitleri bulunmaktadır. İbrikler, dar boyunlu, yayvan gövdeli, kuplu su taşıma işlevi olan kaplardır. Siniler üzerinde yemek yenilen daire şeklinde olan servis eşyalarıdır. Boyutları farklı ölçülerde olabilmektedir. Yiyeceklerin pişirildiği veya sunum yapıldığı tepsi daire şeklinde olup kenar kısımları hafif yukarı doğru kalkıktır. Sahanlar yemeklerin konulduğu, daire veya oval formlarda olan mutfak eşyalarıdır. Daire formlu olan tavalar, yemekleri pişirmek veya ısıtmak amacıyla kullanılmaktadır.

Müzedeki mutfak eşyalarının geniş bir yelpazeye sahip oldukları görülmektedir. Çeşitli kullanım amaçlarına yönelik kaplar mevcuttur. Eserler üzerinde herhangi bir süsleme olmaması daha çok ihtiyacı karşılama amacından yapıldığını göstermektedir.

Yapım tekniği hepsinde dövme tekniğidir. Eşyalarında kulplarında pirinç veya lehim uygulanmıştır. Burada tanıtmaya çalışılan eserlerin ustası veya atölyesi belli değildir.

Erzincan'da bakırcılık halen devam etmektedir. Merkezde yerlatı çarşısı adı verilen yerde bakırcılar ürünlerini pazarlamakatadır. Geçmiş yıllarda önemli bir sanat dalı olan bakırcılık teknolojinin gelişmesi ile birlikte önemini kaybetmiştir. Yerini cam, porselen, plastik gibi eşyalara bırakmıştır.

Sonuç olarak; çalışmaya konu olan mutfak kapları envanter fişlerine göre Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine tarihlendirilmiştir. İncelenen eserler, diğer yakın çevre merkezlerdeki bakır eserler de dikkate alınarak 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarına tarihlendirmek mümkündür. Osmanlı döneminde bakır eserlerin çeşitliliği, çeşitli şekillerdeki formu, süslemeleri dikkat çekmektedir. Bu dönemde çoğu merkezde üretim yapılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Gazinatep, Kahramanmaraş, Elazığ, Erzurum, Malatya, Trabzon, Tokat, Çorum vs.

Bu kaplar dövme tekniği ile yapılmıştır. Birleşme tekniği olarak perçin, lehim, kaynak kullanılmıştır. Kaplar üzerinde süsleme programı yoktur. Müzedeki eserler bağış yolu ile buraya getirilmiştir. Ancak hangi merkeze ait eser olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Olcay Kakıcı, S.Yıldırım, G. H. Ceylan, İsmail Karaman, Cem Gürer, Ali Gürer, Sevgi Gürer, Nişvan Gürer, Ali Kakıcı müzeye bağış yapan isimler arasındadır.

KAYNAKÇA

1. Barışta, H. Ö. (1998). Türk El Sanatları. Ankara.
2. Belli O.-İ. Gündoğ Kayaoğlu. (1993). Anadolu da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi, İstanbul.
3. Belli, O.,İ. Gündoğ Kayaoğlu. (2002). Trabzon'da Türk Bakırcılık Sanatının Tarihsel Gelişimi. İstanbul.
4. Bodur, F. (1987). Türk Maden Sanatı. İstanbul.
5. Erginsoy, Ü. (1978). İslam Maden Sanatının Gelişmesi. İstanbul.
6. Gündoğ Kayaoğlu, İ. (1984). "Bakır Kap Yapım Teknikleri: I. Dövme Tekniği", Folklor ve Etnografya Araştırmaları. İstanbul, 215-239.
7. Karpuz, E. (2002). "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", Türkler, C. 12, Ankara, 425-432.
8. Köşklü, Z. (2005). "Geçmişten Günümüze Erzurum'da Bakırcılık ve Bakır Kaplar", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 8, Erzurum, 107-120.
9. Memişoğlu, F. (1973). "Harput Bakırcılığı", Türk Etnografya Dergisi, S.13, İstanbul, 33-54.
10. Naldan, F. (2014). "Erzincan Bakırcılığı". Turkish Studies, Prof. Dr. Hakkı Acun'a Armağan, 9/10, 775-796.
11. Tunçel, G. (2011). "Madeni eserlerden Bir Grup Kap", Turkish Studies, S. 6, 564-577.
12. Tunçel, G. (2011). "Türk Maden Sanatı Kronolojisinde İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki İki adet Pirinç Buhurdan", Milli folklor, S. 23, 257-264.

GÖRSEL KÜLTÜR VE FEMİNİST KURAM ÇERÇEVESİNDE BARBARA KRUGER'İN ESERLERİ

Ebru GÜLER

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi

ÖZET

Tüm kültürlerin görsel bir yönü vardır. Kültürlerin görsel yönünü imgeler, işaretler, stiller, resimler ve semboller oluşturur. Bu görseller bir kültürün aktarımında ve iletişimsel yönünün en güçlü ve karmaşık yanısıdır. Görsel kültür, görünmeyen ve gizli anlamlar barındıran gösteren ve görsel sembollerin yanı sıra büyük bir etki alanına sahiptir. Görsel kültür bu etki alanını ideoloji, güç, politika, cinsiyet, din gibi birçok öge ile yapılandırır. Bu ögelerden birisi de feminist kuramdır. Görsel kültür içinde, feminist kuram, görselliği etkileyen cinsel farklılıkların bastırılmış ve sıkıntılı sorularını açıp ortaya çıkarmak için vazgeçilmezdir. Feminist görsel kültür, bu kadar sınırlı, tekrarlayan ve basmakalıp görsel sunum yolları ve temsil ilişkilerini anlamaya çalışır ve cinsiyet ve cinsiyeti bağlayan bağları çözümlemeyi amaçlar. Feminist görsel kültür içerisinde eserleriyle feminizm ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına odaklanan önemli sanatçılardan birisi de Barbara Kruger'dır. Kruger, dikkatini kapitalizme, tüketiciliğe medyanın gücüne ve cinsiyet klişelerini saran mitleri ortaya çıkaran sosyal meselelere odaklanmaktadır. Bu çalışmada görsel kültür ve feminist kuram çerçevesinde Barbara Kruger'in eserleri incelenmiştir. Kruger'in eserlerinde çizgiler, şekiller ve renkler ile çeşitlilik sağlarken, aynı zamanda tekrarlar ile ritim oluşturmuştur. Eserlerinde, kırmızı ve siyah renkler ile oluşturduğu metinleri, sloganları, siyasi tartışmaları ve feminist söylemleri ile çok katmanlı anlamlar yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Görsel Kültür, Feminist Kuram, Barbara Kruger.*

Giriş

1. Görsel Kültür

Disiplinlerarası bir alan olarak görsel kültür, görsel olanı çözümlemek ve açıklamakla ilgilenen diğer alanlar açısından “karmaşık ve çok şeyi etkileyebilen” birçok iddiada bulunur (Barnard, 2010, s.80). Barnard (2010), görsel kültür tanımını yaparken önce “görsel olan” sonra da “kültürel olan” kavramlarını açıklamak gerektiğini belirtir. Geniş anlamda “görsel olan” görülebilen her şeydir. Dar anlamda ise, güzel sanatlar, resimler ya da imgelerdir. “Kültürel olan” ise, seçkin kültürden folk kültürüne, çok boyutlu kültürden tek boyutlu kültüre uzanan geniş bir yelpazede tanımlanmaktadır.

Görsel olanın en geniş tanımı görülebilen her şeydir; ancak, “görülebilen her şey” kavramı içine doğa ve doğa olayları ile hayvanları da aldığı için belli bir sınırlama getirmek gerekmektedir. Kültürel ürünler doğanın değiştirilmesiyle başlamaktadır. Bir manzara, hayvan ya da bitkiyi; manzara, hayvan olarak görmek, onu bir şekilde anlamlı kılmadan mümkün değildir (Barnard, 2010, s. 27). Duncum (2001) ise, “görsel kültür; televizyonda, filmlerde, kitaplarda, dergilerde, reklamlarda, ev ve giysi tasarımında, alışveriş merkezi ve eğlence parkı tasarımında, gösteri sanatlarında ve diğer görsel ürün ve iletişim şekillerinde olduğu gibi günlük hayatımızda karşılaştığımız nesnelere ve imgelerdir” şeklinde bir tanım yapar. Freedman (2003)'a göre görsel kültür disiplinlerarası bir alandır ve özellikle sosyoloji, psikoanaliz, sanat tarihi, feminist ve medya çalışmalarından uyarlanmış eleştirel teorilerin ağırlıklı olduğu bir yaklaşımdır. Kültürel çalışmalar kapsamında görsel kültür'ün değişmeyen konuları görsel metaforlar, görme ve bakma süreçleri olmuştur. Bu çalışmalarda seyreden toplum, gösterim, temsil politikaları, eril bakış, feminist bakış, ayna evresi, fetişizm ve röntgencilik, imgenin yeniden üretimi, “öteki” kavramı gibi konular işlenmektedir (Çakır, 2014, s. 161). Görsel kültür, görünmeyen ve gizli anlamlar barındıran gösteren ve görsel sembollerin yanı sıra büyük bir etki alanına sahiptir. Görsel kültür bu etki alanını ideoloji, güç, politika, cinsiyet, din gibi birçok öge ile yapılandırır. Bu ögelerden birisi de feminizmdir.

2. Feminizm ve Sanat

1960'lardan itibaren ABD'de bir grup feminist sanatçı, sanat tarihçisi ve sanat eleştirmeni, kadının sanatta, sanat tarihinde, sanat kurumlarında ve müzelerde yeterince ve doğru temsil edilmemesine, hatta çoğu zaman tümüyle dışlanmasına karşı bir mücadele başlatmışlardır. Bu mücadelenin bilincinde ve

tarafında olan bütün sanat üretimlerini feminist sanat adı altında birleştirilebilir. 1960'lı yıllarda cinsiyet ayrımcılığından ırkçılığa her türlü ötekileştirici tavrın sorgulanmaya başlandığı toplumsal muhalefet ortamından doğan feminist sanat, kadınların davasının yoğun bir biçimde gündemde kalmasında önemli rol oynamıştır (Antmen, 2010, s.239). Feminist sanat ve sanat tarihinin 1970'lerde ise erken feminist sanatı sosyal değişim ateşini körüklemek için bilinçli olarak kadınların sorunlarını ele almaya başladı. Birinci Kuşak Feminizm adı verilen hareket başlangıçta büyük ölçüde özcülük etrafında; hangi ırktan, sınıftan ya da dinden olursa olsun bütün kadınların özsel birliği paylaştıkları noktasına dönüyordu. Kadınlar sanat tarihinde uzun zaman boyunca erkeklerin ürettiği sanatın öznesi olagelmışlerdi. Ancak, bu feminist hareket sanattaki yerlerini yeniden canlandırmak üzere kadın sanatçıların örgütlü çabalarını temsil ediyordu. Judy Chicago ve Miriam Schapiro hareketin iki önderi ve eğitimcisidir (Fortenberry, D. ve Melick, T. 2015, s.43).

Görsel 1. Judy Chicago, Akşam Yemeği, 1974-79, Seramik, porselen ve tekstil, Brooklyn Museum, New York

Judy Chicago 'nu *Akşam Yemeği* 1970 yılında ilk kez sergilendiğinde rekor sayıda bir kalabalığı başına toplayan bu büyük yerleştirme, otuz dokuz hayali kadın konuk için hazırlanmış işlemeli, dar, uzun masa örtülerinin ve seramik vulvaların yerleştirildiği üçgen bir masadan ibarettir. Yerleştirmenin bir parçası ise yerdeki karolara yazılmış 999 ilave kadın davetliyle birlikte bu konuklar, geçmişte yaşamış sanatçılar ve yazarlardı. Bu yapıtın iki işlevi vardı. Birincisi, 1970'li yıllarda sanat tarihinin yeniden düzenlenmesiyle Amerika'da Linda Nochlin ve Britanya'da Griselda Pollock gibi yazarların kaydetmesiyle, tarihin erkek güdümlü yapılarında gözden kaçırılan ya da hor görülen yeteneklerin itibarını iade ediyordu. Ayrıca, yaptın "zanaata" yaptığı vurgu estetik hiyerarşileri sorgulayarak dikkatleri kadınların sıklıkla anonim kalan kültürel katılımlarına çekiyordu (Hopkins, 2018, s. 208). Bu çalışma kadın hareketlerine atfedilmiş bir tür simgesel bir anıt niteliğindedir.

Görsel 2. Miriam Schapiro, Bebek Evi, 1972, Tahta ve karışık teknik, Smithsonian American Art Museum, Washington

Miriam Schapiro'nun *Bebek Evi* eserinde ise geleneksel olarak sanatın dışında bırakılmış kadını nesnelere sembollerle ele almıştır. Üst sağdaki odada tahrik olmuş çıplak erkeklerle yan yana konulmuş soyut tablo salt soyut sanatın gerçek dünyanın cinsiyetçi politikaların asla kopmadığını düşündürmektedir (Fortenberry, D. ve Melick, T. , 2015, s. 43).

Feminist sanatın başlangıç evresini oluşturan “ilk kuşak” feminist sanatçılar, özellikle 1960-80 yılları arasında yoğun bir üretim içinde olmuşlardır. Bu üretimlerinde kadının ayırıcı özelliklerini vurgulamışlardır. Sanatçıların kadının ayırıcı özelliklerine vurgu yapması kadının erkeklerden biyolojik olarak farklı özelliklerine odaklanılmasını sağlarken, diğer taraftan tarihsel süreç içinde kadınlıkla bağlantılı “dekoratif, küçük, minör, duygusal ve amatör” gibi özelliklere odaklanılmasını yol açmıştır. Bu çerçevede, kadının ve üretiminin toplumsal yapılanmanın temelinde yer alan zır kavram çiftlerinin (erkek/kadın, kültür/doğa, akıl/duygu) eski ucunda görülmesinin koşulları ve nedenleri araştırılmış; bu ayırım kültürel yapılar içinde sanat yapıtlarına yansımıştır (Antmen, 2010, s. 242).

Kadın bedenine, doğurganlığına ya da evle ilgili roller üstlenmekle ilişkilendirilen geleneksel kültürel klişelere ve kadın imgesine yönelen “ilk kuşak” feminist sanatçılar sonrasında kadın bedeninden çok kadının bedenini kuşatan kültürel kodlara yönelmiştir. Carolee Schneeman, Monica Sjoo, Cindy Sherman, Sherrie Levine ve Barbara Kruger 1980 sonrası kadın bedenini biyolojik özelliklerine odaklanmak yerine, yapısökümcü bir yaklaşım ile kültürel çözümlerle bulunmuşlardır. Örneğin Cindy Sherman'ın dışının kültür içindeki rolüne ilişkin fotoğrafik araştırmaları ve Barbara Kruger'ın reklamcılığın grafik dağarcığı aracılığıyla kültürel hegemonya çağrışımları buna örnektir. Feminist kuram toplumsal cinsiyet ayrımları üzerine kuruludur. Toplumsal cinsiyet dünyayı algılayışımızda ve sanatı anlamamızda başlıca unsurlardan biridir. Feminist kuram, kadın hareketinin toplumsal ve politik hedeflerinden doğmuştur ve kadınlar üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışır (Barrett, 2012, s. 69). Görsel kültür içinde, feminist kuram, görselliği etkileyen cinsel farklılıkların bastırılmış ve sıkıntılı sorularını açıp ortaya çıkarmak için vazgeçilmezdir. Feminist görsel kültür, bu kadar sınırlı, tekrarlayan ve basmakalıp görsel sunum yolları ve temsil ilişkilerini anlamaya çalışır ve cinsiyet ve cinsiyeti bağlayan bağları çözümlenmeyi amaçlar. Feminist görsel kültür içerisinde eserleriyle feminizm ve toplumsal cinsiyet çalışmalarına odaklanan önemli sanatçılardan birisi de Barbara Kruger'dır.

3. Barbara Kruger ve Eserleri

Amerikalı kavramsal sanatçı, 1945'te New Jersey'de doğmuştur. Feminist sanatçı genellikle 'sosyal yorumcu ve siyasi ajitator (kışkırtıcı)' olarak nitelendirilmiştir. Kariyerinin başında grafik tasarımcısı, sanat yönetmeni ve resim editörü olarak çalışan sanatçı çalışmalarını, reklam panolarında, otobüs kartlarında, posterlerde, parklarda, tabelalarda, tren platformlarında ve diğer halka açık alanlarda bulunan müzelerde ve galerilerde çalışmasını herkes için erişilebilir kılmıştır. Grafik işleri ile bu dünyanın yaydığı ideolojik mesajları ele almış ve kitle kültürünü şekillendiren unsurları incelemiştir (Antmen, 2010, 282).

Görsel 3. Barbara Kruger, “Untitled ,“Your body is a battleground”, 1989

Kruger, dikkatini kapitalizmi, tüketiciliği, medyanın gücünü ve cinsiyet klişelerini saran mitleri ortaya çıkaran sosyal meselelere odaklanmaktadır. Kruger'in mesajları özlü, keskin, yüz yüze ve tıpkı reklam gibi, aşırı güçle hızlı bir şekilde etkiler insanı. Eserlerinde çeşitlilik ve ritimi sıklıkla kullanır. Çeşitlilik olarak çizgiler, şekiller ve renkleri tüm sanat eserlerinde tekrar tekrar kullanılır. Fotoğraflarda etkiyi artırmak için parlaklık / kontrast kullanır. Kırmızı, gri, siyah ve beyaz, tüm resimlerde fotoğrafın karşısına gelen mesajın yoğunluğunu vurgulamak için kullanılır. Ritim olarak çizgiler, şekiller ve renkleri eseri boyunca tekrarlar, bu da daha güçlü bir görsel etki yaratır.

Görsel 4. Barbara Kruger, “Untitled”, “We don’t need another hero- Bir kahramana daha ihtiyacımız yok”, 1987

Kruger eserlerinde toplumsal cinsiyet rolleri üzerine odaklanmıştır. Congdon cinsiyete ilişki düşüncelerinde şunları ifade eder. “Erkeklerden belirli bir alanda üstün başarı göstermeleri beklenirken, kadınlar pek çok alanda yeterli olmaya koşullanmışlardır. Kadınlar, barışçıl paylaşımlarda bulunmak ve uzlaşmak için daha fazla çabayı içeren başkalarıyla ilişkilere ve samimiyete odaklanırken, erkekler bağımsızlığı, yarışı ve organizasyon becerilerini öğrenirler” (Barrett, 2012, s.69). Kruger bu çalışmasında kadın ve erkekten beklenen beceriler ya da toplumsal olarak beklenen davranışları bizlere sunmuştur.

Görsel 5. Barbara Kruger, “Untitled “I shop therefore I am.” (Alışveriş Yapıyorum Öyleyse Varım.),1987

Kruger’ın en ünlü eserlerinden biri olan “*I shop therefore I am.*” (Alışveriş Yapıyorum Öyleyse Varım.) adlı eseri, sanatçının yaratıcılığının en güzel örneklerindedir. Kruger, yazdığı bu kısacık metinlerde topluma, ekonomiye, politikaya, cinsiyetçiliğe ve kültüre dair eleştiriler yaparak, seyircisini bir parça

sanattan yola çıkıp içinde yaşadığı dünyaya bir başka gözle bakmaya davet eder. Barbara Kruger ise, Your/My ya da diğer çalışmalarında kullandığı I/You gibi dile ait temsilleri, özneyi değiştirmek için kullanarak, çalışmalarında erkek egemenliğini meşrulaştıran düşünsel ve toplumsal yapılara eleştirel göndermelerde bulunmaktadır. “Alışveriş Yapıyorum, Öyleyse Varım” isimli çalışmasında eleştirel tavır sergilemektedir. Kruger bu çalışma ile bir yandan kapitalizm ve bu ideolojinin kadını hedef alan cinsiyet ve sınıf politikaları üzerinden işleyip işlemediğiyle ilgili sorular sormaya teşvik ederken, diğer yandan erkek egemen medya akımının yarattığı bilinç durumunda kadın olmanın anlamını sorgulamaktadır (Selvi, 2014, s.94).

Görsel 6. Barbara Kruger, “Untitled”, “You invest in the divinity of the masterpiece”, 1982

Kruger bu çalışmasında, metnini, alıntılanan başyapıtın üzerine yerleştirerek kelimelere odaklar bizi. Böylece vermek istediği mesajı resmin önüne geçirerek onu gizler ve ona hükmeder. Kruger, Michelangelo'nun çalışmasını, otoritesini, gücünü ve aşırı güzelliğini alay eden bir şekilde taklit ederek parodi oluşturmaya çalışmıştır. Kruger, izleyicilerin genellikle aşına oldukları ünlü fotoğrafları, altyazılarının konuştuğu güç ve kontrol mücadelesinde izleyiciye, kışkırtıcı ve agresif metinlerle sunar. Kruger, toplumun bakış açısını değiştirmek ister ve onlara sunulan görüntüleri okur. Kruger, izleyicilerinde kullanabileceği iyi bilinen sloganları kullanır. Tüketici, Kruger'ın çalışmalarında açgözlülük, kendine hoşgörü ve manipülasyon temalarına ulaşır. Kruger, metnin ilk önce görülmesini istediği gibi, arka planda sadece b + w kullanmayı seçer- bundan sonra, genellikle izleyen tarafından değiştirilen bir izlenim elde eder. Kruger, bizi metinlerin altında gizlenmiş, estetik açıdan hoş bir görüntüye maruz bırakır. Kruger bize eserin anlamını doğrudan vermek istemez. Alımlayıcının eserlerini sorgulamasını ve anlamlandırmasını ister.

Sonuç

Barbara Kruger eserlerinde dikkatini kapitalizme, tüketiciliğe medyanın gücüne ve cinsiyet klişelerini saran mitleri ortaya çıkaran sosyal meselelere odaklamaktadır. Kruger'ın eserlerinde çizgiler, şekiller ve renkler ile çeşitlilik sağlarken, aynı zamanda tekrarlar ile ritim oluşturmuştur. Eserlerinde, kırmızı ve siyah renkler ile oluşturduğu metinleri, sloganları, siyasi tartışmaları ve feminist söylemleri ile çok katmanlı anlamlar yaratmıştır. Kruger sanatın alt kültürleri içinde yer alan üretimi, pazarlanabilirliği kanıtlanmış medya imgeleri arasında bir resmi alıntılanmak ve kendine mal etmiştir. Moda ya da basın fotoğraflarını kullanan sanatçı alıntılar yaparak oluşturduğu eserin özgün işlevini ve değişim değerini gündeme getirmiştir. Sanatçı imgenin ne söylediğini algılayabilmekte, bir imgenin yerine başka bir imge koyarak düşündürmeye çalışmaktadır. Sanatçı popüler kültürün şekillendirdiği erkek ve kadın imgesini sorgularken kimliğin ne kadar kaygan bir zeminde kurulan ve bozulan bir olgu olduğunu izleyicilere sunmaktadır. Sanatçı eserlerinde tüketim ve gösteri kültürünün özellikle cinsiyet rollerini sorgulayan eserleriyle feminist bakış açısını yansıtmaktadır.

Kaynakça

1. Antmen, A. (2010). *20. Yüzyıl Sanatında Akımlar* (3. Baskı). İstanbul: Sel Yayıncılık.
2. Barnard, M. (2010). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür* (Güliz Korkmaz, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
3. Barrett, T. (2012). *Sanatı Eleştirmek Günceli Anlamak* (Gökçe Metin, Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
4. Çakır, M. (2014). *Görsel Kültür ve Küresel Kitle Kültürü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
5. Duncum, P. (2001). Visual Culture: Development, Definitions and Directions for art Education. *Studies in art Education A Journal of Issues and Research Art Education*, 42 (2), 101-112.
6. Freedman, K. (2003). *Teaching Visual Culture: Curriculum, Aesthetics And The School Life Of Art*. New York: National Art Education Association Teachers College Columbia University.
7. Fortenberry, D. ve Melick, T. (2015). *Tarih Boyunca Sanat Dünya Sanat Tarihinde Üsluplar ve Akımlar* (Dilek Şendil, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
8. Hopkins, D. (2018). *Modern Sanattan sonra 1945-2017* (Firdevs Candil Erdoğan, Çev.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
9. Selvi, Y. (2014). Feminist Teori ve Sanat Üzerinde Derrida Etkisi: Yapıbozum. *İdil*, 3 (11), s.79-98.

1940'LI YILLARDA ÇAYKARA HOPŞERA KÖYÜ DÜĞÜN GELENEĞİ VE BİR GELİN GIYSİSİ THE WEDDING TRADITION AND A BRIDAL GOWN OF ÇAYKARA HOPŞERA VILLAGE CIRCA 1940

Nazmiye AYDIN

Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi

ÖZET

Tarihi çok eskilere dayanan Trabzon, doğal güzelliklerinin yanı sıra köklü bir kültüre sahiptir.

Bu kültürün izleri giysiler, mimari, müzik, oyunlar, gelenek ve görenekler, yazılı kaynaklar ve müzeler ile günümüze aktarılmaya çalışılmaktadır.

Kültürel ve yöresel birçok unsuru içinde barındıran giyim kuşam ürünleri; kullanıldığı toplum hakkında önemli bilgiler sunan somut kültür varlıkları olarak bilinmektedir. Bu çalışmada Trabzon'un güney doğusunda yer alan ilçelerinden Çaykara Hopşara Köyü'nde düğün geleneği ve düğünleri ayrıcalıklı kılan gelin kıyafeti, aksesuar ve takıları araştırılmış, ulaşılan gelin kıyafetinin her parçasının fotoğrafları çekilmiş, biçim, form, kumaş ve süsleme özellikleri incelenmiş, teknik çizimleri yapılarak belgelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın yöntemi, öncelikle yazılı kaynakların incelenmesi olarak belirlenmiştir. Alan da yapılan araştırma sonucunda gözlem, inceleme ve bulguların metne aktarılması olarak tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çaykara, Hopşara Köyü, Düğün Geleneği, Gelin Giysisi*

ABSTRACT

Based on very old history, Trabzon has a deep-rooted culture as well as its natural beauties. Traces of this culture, clothes, architecture, music, games, traditions are being tried to be transferred to the present day with written resources and museums.

Clothing products that contain many cultural and local elements; is known as concrete cultural assets that provide important information about the society in which used them. In this study, wedding dresses, accessories and jewelry that make the wedding tradition and weddings privileged in Çaykara Hopşara Village, which is located in the southeast of Trabzon, were explored. Then documented with technical drawing.

The method of the study was determined primarily as a study of written sources. The study was completed as a result of observations, examinations and findings. Then findings have been translated into text.

Keywords: *Çaykara, Hopşara Village, Wedding Tradition, Bride Gown*

1.GİRİŞ

Trabzon'un ilçelerinden Çaykara, 1927 tarihinde, bucak olmadan önce Kadahor adı ile Of'un bir köyü olup, 1 Ocak 1948 tarihinde ilçe olarak teşkilatlandırılmıştır. Adını, Solaklı ve Eğri derenin birleştiği yerin yanındaki Solaklı deresi kenarındaki Çaykara memba suyundan almıştır. Güneyi Bayburt, kuzey doğusu Of, batısı Sürmene ile çevrilidir.

Denizden yüksekliği 315 metre olan ilçenin yüksekliği, sahilten uzaklaştıkça 3000 metreyi bulmaktadır. Türkiye'nin en yağışlı yerlerinden olup, kışları ılık ve karla karışık yağmurlu, yazları ise yağışlı ve sıcak geçmektedir. Yüzölçümü 879 m² olan ilçede toprakların büyük bölümü devlet ormanlarıdır.

Yaylacılık, ilçe halkının yaşamının önemli bir parçasıdır. İlçe halkı her yıl, belli zamanlarda hayvanlarını da alarak yaylalara göç etmektedir. Her köylünün kendi yaylası olduğu gibi ayrıca bazı köylerin ortak kullandığı yaylalar da bulunmaktadır[1].

Fotoğraf 1. Trabzon İli Çaykara İlçesi Coğrafi Konum[2]

Fotoğraf 2. Çaykara İlçesi Fiziki Harita[3]

Çaykara ilçe merkezine 2 km uzaklıkta, dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip köylerinden biri olan Hopşera köyü gelenek ve görenekleri, giysileri, dokumaları ve mimarisi ile çok zengin bir kültürel birikime sahiptir. Hopşera köyünün nüfusu, 2000 yılı nüfus sayımına göre 269 iken, 2015 Adrese Dayalı Nüfus Sistemi verilerine göre 210'a gerilemiştir.

Hopşera, 1681 tarihli Avarız haneler defterinde belirtilen 14 köyden biridir. 1876 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesinde de ilçenin 25 köyünden biri Hopşera-i Sufla olarak geçmektedir. 1964 yılındaki düzenlemede Soğanlı adını almıştır.

2014 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun ile Büyükşehir yapılan Trabzon'un bütün köyleri mahalle statüsüne dönüştürülmüş, Soğanlı Köyü de (Hopşera) bu tarihte köy tüzel kişiliğini kaybederek mahalle statüsü almıştır.

İlk yerleşenleri Türk boylarından Yerekapanlar olup, Sibiry'a'dan Artvin'e Artvin'den Rize'ye, Rize'den Soğanlı köyüne gelip yerleşmişlerdir. Daha sonraları ise köye Boduroğulları gelip yerleşmişlerdir. Önceleri bahçe tarımında ileri düzeyde ürün yetiştiren bir köy olmasına rağmen günümüzde az da olsa tarım ve hayvancılık yapılmaktadır[4].

Doğal güzelliklerinin yanında zengin bir kültüre sahip Hopşera köyünde, düğün geleneği ve gelin giysileri bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Yapılan araştırma ile 1940'lı yıllarda elde edilen bilgi ve belgeler kayıt altına alınmış, gelin giysisini oluşturan parçalar incelenip fotoğraflanarak teknik çizimleri yapılmış, yöre giyim kültürü ve düğün geleneği kayıt altına alınmıştır.

Fotoğraf 3. Çaykara- Hopşera Köyü'nden Görüntüler[5]

Fotoğraf 4. Hopşera Köyü Evleri Mimari Yapılarından Görüntüler[6]

Fotoğraf 5. Hopşera Köyünde Yaşamdan Görüntüler[7]

2.GELENEK VE GÖRENEK

Bir topluma kimlik kazandıran ve onu diğerlerinden farklı kılan en önemli özelliklerin başında gelenekler gelmektedir. Gelenekler, uzun yıllar yaşamın içinde yer alarak toplumda kalıcı hale gelir, kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel zenginliğin bir parçası haline dönüşür[8].

Tarihi süreç incelendiğinde, uygarlıkların kültürel yapılarının şekillendirdiği pek çok somut ve soyut mirasın, ait olduğu dönem, örf, toplumsal yapı, gelenek ve görenekler, inançlar gibi konularda önemli bilgi kaynakları oldukları ve belge niteliği taşıdıkları görülmektedir. Toplamların kültürel, sosyal, ekonomik ve teknolojik açıdan tarihi yaşanmışlıklarını kuşaktan kuşağa aktarmaları nedeniyle giyim kuşam ürünleri de kültürel miraslar içinde yer almaktadır[9].

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip giyim kültürü, bir yandan görsel kültürü belirleyen ve sözlü olmayan iletişim unsurlarından etkilenmiş, diğer yandan da insan topluluklarının yaşadığı iklim, çevre, inanç, cinsiyet gibi temel ölçütler üzerinden beslenmiştir. Tavin (2009:1) görsel kültürü “çeşitli teknolojiler tarafından üretilen görüntülerin, imgelerin insan deneyimlerini derinden etkilemesi ve çeşitli görme pratiklerine yönelen bir durum” olarak nitelendirmiştir. Bannard ise (2002: 38) görsel kültürü “kültürel olan” ve “görsel olan” kavramlarının bileşimiyle ele almış ve “görsel olan, insanlar tarafından üretilmiş, yorumlanmış ve meydana getirilmiş işlevsel, iletişimsel ve/veya estetik amacı olan her şey” olarak tanımlamıştır. Mitchell (2002:169)’e göre, “görsel olanın sosyal yapılanması” görsel kültür olarak ifade edilmiştir.(Mamur, 2012: 80), [10].

2.1. Düğün Geleneği

İki kişinin ortak bir yaşam için hayatlarını birleştirerek aile kurma yolunda attıkları ilk adım olması sebebiyle evlenme bütün toplumların çok önem verdiği bir unsurdur. Türk toplumu, tarihinin her döneminde aile kurumuna önem vermiş ve evliliği teşvik etmiştir. Ailenin kurulduğunun resmi ilanı, Türk’lerde düğün törenidir. Evlenme, hem kadın ve erkeğin yaşamını birleştirmesi açısından bireysel; aile ve akrabalık bağlarının kurulması açısından toplumsal bir olgu olup, yaşamın önemli dönüm noktalarından biridir. Düğün gelenekleri toplumun çok önem verdiği ve titizlikle icra etmeye devam ettiği âdetlerden birisidir. Zaman içerisinde sosyo-ekonomik ve coğrafi farklılıklardan dolayı düğün adetlerinde pek çok değişimler olmasına rağmen özü itibarıyla hâlâ devam ettirilmektedir. Düğün öncesi, düğün zamanı ve düğün sonrasında ilişkin gelenekler, uygulamalar, giysiler bölgesel özellikler

açısından çeşitlilik göstermektedir[11]. Bu çeşitlilik o yörenin kültürel kimliğini oluşturmakla birlikte aynı zamanda zenginlik katmaktadır.

Düğünler kasaba ve köylerde birlikte eğlenme ve paylaşımın gerçekleştirildiği, sosyal dayanışmanın yaşandığı, toplu hareketlerdir. Gelin ve damat düğünlerde baş aktördür. Bu bağlamda, gelin için hazırlanan giysiler, geline takılan takılar özel olmalı ve düğün sahibinin toplumdaki statüsünü desteklemelidir[12].

2.2.Hopşera Köyü Düğün Gelenekleri

Trabzon ili, Çaykara ilçesi, Hopşera Köyü düğün gelenekleri hakkında bilgi edinmek üzere 20 Nisan 2019 tarihinde emekli sınıf öğretmeni Mehmet Ali Yıldız¹ ile söyleşi yapılmıştır.

1950 yılında Çaykara ilçesi, Yukarı Hopşera (Akdoğan) köyünde dünyaya gelen emekli sınıf öğretmeni Mehmet Ali Yıldız yöreyi çok iyi tanıyan, gelenek ve görenekleri büyüklerinden dinlemiş, doğumundan itibaren bizzat bu gelenekler içinde büyümüş bir kişi olup, söyleşide gençlerin birbirini beğenmesi, kız görmeye gitme, kız isteme, nişan, gelin ağırlığı, kına gecesi, düğün ve yediye gitme konularında aktarılan bilgiler kayıt altına alınmış, araştırılan düğün gelenekleri sekiz başlık altında toplanmıştır.

2.2.1.Gençlerin Birbirini Beğenmesi

Çaykara ilçesi, Yukarı Hopşera köyü 1940'lı yıllarda genelde kapalı insanların yaşadığı bir köy idi. Köyde yapılan düğün, imece ve eğlencede eğer köyde başka köylerden gelen yabancılar yoksa kızların yüzü açık olur, ancak düğün, imece ve eğlencelere başka köylerden gelen yabancılar var ise kızlar başlarındaki çömberi yüzlerine indirirlerdi. Kadınlar düğünlerde oynamaz, sadece kendi aralarında eğlence yaparlardı. Yaşlı kadınlar karşılıklı atma türkü söyler, kadınlar horon oynar, bu ortamda erkek olmazdı. Düğün ve eğlencelerde horon oynamak üzere bir araya gelen altı, yedi kızın oluşturduğu topluluğa "kol" adı verilir, kızların kolunda baş ve sonda bir erkek olur, kızlar hiç değişmez, ancak baş ve sondaki erkekler değişir, kızların koluna yabancı köyden bir erkek asla giremezdi. Bu Yukarı Hopşera köyünün çok önemli bir geleneğidir, hatta Aşağı Hopşera köyü erkekleri dahi kızların horonunda kola giremezdi². Horona kalkacak kızın yüzü kapalı olsada dahi kim olduğu bilinirdi, köyün delikanlıları horona kalkan kızı yüzleri kapalı olsa da mutlaka tanırdı, çünkü bu genç kızların en fazla iki çeşit kıyafeti olurdu. Erkekler genellikle kızları horonlarda beğenir. Güzellikleri dışında ayrıca temizlikleri incelenir. Kızlar horon oynarken, erkekler kızların ayakkabı ve çorabının çamurlu olup olmadığına, elbisesinin temizliğine bakar, kızlar horon oynayacağı zaman çantasında taşıdığı temiz, beyaz çorabını ve lastik ayakkabısını giyer, temiz elbise ile horona girerdi. Zaten o yıllarda çok fazla kıyafet olmadığı için bir kıyafet günlük yaşamda kullanılır, diğeri temiz saklanır, düğün ve eğlencelerde giyilirdi³.

Hopşera köyünün önemli geleneklerinden biri de yaylacılıktır. Köy halkı yazın topluca Eğrisu yaylasına göçer, aileler her Pazar ve her Çarşamba günleri, köye yürüme altı saat mesafedeki Eğrisu Yaylasına yük getirirlerdi. Bu yüklerde un, fasulye, patates gibi yiyecekler ve yaylada yaşayanların çeşitli ihtiyaçları taşınırdı. Genç erkekler ve kızlar yaylaya yük taşımaya gönüllü olarak gider. Yaylaya giderken atma türkü söyleyerek gidilir. Esas amaç yayla yolunda genç erkekler ve kızların karşılıklı söyledikleri atma türkülerde birbirlerine söz ile söyleyemediği mesajı iletmek, duygularını üstü kapalı olarak ifade etmektir. Bu sayede yolun nasıl gidildiği anlaşılmaz, yoksa hiçbir kız sırtında 30 kg yük ile gitmez, horon ve atma türkü hatırına o yollar gidilmiştir. Yayla yolunda 6-7 yerde konaklama yerleri var, oralarda konaklanır ve horona kalkılır. Yayla yolu olduğu için konaklama yerlerinde başka köylüler de olabiliyor, başka köylüler olduğu zaman horona kalkan kızlar çömberlerini yüzlerine indirip kapatırlar, horon esnasında hemen hemen herkes sevdasına türküler atar, bu türküler doğaçlamadır. Burada kimin kimi sevdiği bellidir, o yüzden fazla sataşma olmaz⁴.

¹ Mehmet Ali Yıldız, 1950 Çaykara Yukarı Hopşera (Akdoğan) Köyü doğumlu, emekli sınıf öğretmeni

² Horonda el ele tutamazdı.

³ Mehmet Ali Yıldız

⁴ Mehmet Ali Yıldız

Bir yaz boyu yaylaya en az 40 sefer gidilip gelindiğini anlatan Mehmet Ali Yıldız yayla yolunda belli bir mesafenin sonunda hanlar bulunduğu, bu hanlara geldiğinde kafiledaki yaklaşık 30-40 kişiye, kadın ve kızlara yemek ikram etmenin yörede bir gelenek olduğunu belirtmiştir. Şartların zor olduğu o yıllarda köydeki memur sayısının çok az olduğu, en iyi durumda olanların köydeki öğretmenler olduğunu belirten Mehmet Ali Yıldız hanlara geldiğinde erkeklerin aralarında 2 veya 3 lira vererek para topladığı, bu parayla yaylaya giden kadın ve kızlara yemek ikram edildiğini, yemek olarak kavurma, yoğurt ve reçel ikram edildiğini belirtmiş, ekmeği herkesin hemen adı verilen şal dokumadan yapılmış sırt çantasında taşıyarak kendisinin getirdiğini, o yemeğin köylüler için çok lüks sayıldığını, köyler arasında “*en iyi yemeği hangi köy ikram etti*” gibi bir yarışın da olduğunu anlatmıştır. Horon, eğlence ve imecelerde genellikle kızlar ve erkekler arasında söylenen atma türkülerle hemen hemen kim kimin “sevdası” olduğu bilinir, diğer gençler de ona göre hareket ederdi ve bu gençlerin en az %50’si evlilik yapmıştır. Gençler 15-16 yaşlarında birbirlerini tanımaya başlar, erkek askerliğini yapıp bitirinceye kadar “sevdalık” devam ederdi. Yörede çok eskiden beri askerliğini yapmayan erkeğe kız verilmez, kız istemeye gidildiğinde sorulan ilk soru “*askerliğini yaptımı*” olurdu. Bu gençler arasında çok az da olsa çeşitli sebeplerle kaçma ve kaçırılma sonucu evlilikler yapılmıştır. Birinci sebep kız- erkek birbirini seviyor, ancak kızın ailesi kızlarını erkeğin ailesine uygun görmeyip vermek istemiyor, bu durumda kız ve erkek anlaşarak, erkeğin kızı kaçırması söz konusu oluyor, anlaşarak yapıldığı için bu kaçırma işine yörede “*uyma*” deniliyor. İkinci sebep kız seviyor, kızın ailesinin maddi durumu uygun değil, bu durumda yine kız ve erkek anlaşarak kaçıyor, buna da “*uyma*” deniyor. Üçüncü sebep ise kız ailesi istemediği halde zorla yapılan kaçırılmalardır. Çok az sayıda olan bu kaçırma evliliklerinde aileler uzun yıllar barışmamıştır. Söyleşi yapılan Mehmet Ali Yıldız 30 yıl kızını kabul etmeyen aileleri tanıdığını, 1960’lı yıllardan sonra kaçma ve kaçırma yoluyla yapılan evliliklerin hemen hemen hiç olmadığını ifade etmiştir.

2.2.2. Kız Görmeye Gitme

Öncelikle istenecek kızın fikrini almak, gelin adayını görmek ve incelemek için erkek evi tarafından 1-2 bayan görevlendirilir. Bu bayanlar konuşkan ve insan sarrafı kişilerdir. Köyde bu nitelikte, kız bakmaya, görmeye giden kadın sayısı yaklaşık 8-10 civarında olup, bunlar çok zeki insanlardı. Ancak bunların hepsi bir arada gitmezdi, erkek ailesi tarafından seçilen ve güvendiği iki kadın kız görmeye giderdi. Kendi köylerinden veya başka bir köyden olan kızı görmeye giden kadınlar çeşitli şekilde gelin adayını test ederler. Bu kadınlardan bir tanesi hiç farketmeden üzerindeki giysisinin düğmesini koparır ve görmeye gittikleri kişiye hitaben “*kızım düğmem koptu, bir iğne iplik getirip dikebilirmisin*” derler. Bu arada kızın iğneliği var mı, varsa getirdiği iğnelik hiç fark ettirmeden incelenir, iğneler iğneliğe düzgün bir şekilde takılmış mı, iğne, iplik ve düğme varmı? Düğme o yıllarda çok değerli, çünkü bulunmuyor. Kopan düğmeye uygun iplik seçip seçmemesi ile dikkati ve titizliği, iğneye iplik geçirmesi ile gözünün bozuk olup olmadığı, düğme dikişi ile becerisine bakılır, sorulara verdiği cevap ile sakin ve hırçınlığı, ağzının kokup kokmadığı, el temizliği, vücut kokusu, tırnakları, kıyafetinin temizliği incelenmiş olur. Ayrıca su istenerek suyu getirişi, su kabını tutuşu incelenir veya “*kızım yemek mi yandı*” veya ekmek yapıyorsa “*ekmek mi yandı*” gibi sorularla davranışları, tepkisi ölçülür. Bu bayanların gözlemleri sonucu gelin adayı kız istenmekten vazgeçilmiş, bozulmuş işler olmuştur. Çok az da olsa bazen görmeye gittikleri kız, başka birinin de istediği bir kişi olmuş, bu durumda görmeye gelen kadınlar kız için olumsuz konuşup işi bozmuşlardır⁵.

İğnelik yörede “*yığneluk*” olarak ifade edilir. 8 x 10cm boyutunda kumaştan yapılır, üzerine iliştirilmiş birkaç boy iğne ve iğnelere sarılmış siyah, beyaz renk iplik mutlaka bulunur, o yıllarda piyasada düğme çok zor bulunduğu için iğnelik içinde düğme de saklanırdı. İğnelik her genç kızın çeyizinde, gelin olduğunda sandığında, evlendiğinde ise kuşağının üstüne doladığı kaytanında mutlaka bulunurdu.

2.2.3. Kız İsteme

Kız görmeye giden kadınların erkek tarafına verdiği olumlu bilgilerden sonra gelin adayının beğenilmesi ile erkek tarafında kız isteme için hazırlıklar başlar. Kızın ses çıkarmaması da “*evet*” anlamı taşımaktadır. Kız istemeye gidileceği zaman evin reisine yani babasına haber verilir “*falan gün Allah’ın*

⁵ Mehmet Ali Yıldız

izniyle senin evine misafir geleceğiz” denir, baba durumu anlar. Kız istemeye gidecek kişiler genelde köyün ileri gelenleri olup, sözünün önüne geçilemeyen, çok kırılmayan, reddedilemez kişilerdir.

Kız istemeye gidildiği zaman “*Allah’ın emri, peygamberin kavli.....*” sözleri ile konuşmaya başlanır. Konuşma sürecinde, kızı isteyen kişiler sıralamayı bilir “*.....efendi, senin kızın..... yi.....ye istiyoruz*” der. Babalar ilk defa çok kolay olumlu cevap vermezler, hiç haberi yokmuş gibi “*ben soruşturacağım, belki de kızımız uygun değildir, istemeyecektir*” gibi oyalamalarla o gün hemen “*he*”, yani evet demez. Bilerek demez, büyük olasılıkla hanımı zaten onu bilgilendirmiştir ama haberi yokmuş gibi davranır “*araştırayım, 15 gün, 1 hafta sonra gelirsiniz*” diyerek o akşam misafirler uğurlanır. 10-15 gün sonra tekrar kız evine gidilir, baba “*Allah’ın izni varsa olur*” diyerek olumlu cevap veriyse, şartlar konuşulur, baba olumsuz cevap verdiği durumlarda ise gençler arasında anlaşmalı olarak, yörede “*uyma*” denilen kaçarak evlilik yapma yoluna gidilmektedir.

Yörede düğün için konuşulan şartlarda, 1940’lı yıllarda önce başlık parası konuşulur, başlık parası o yıllarda bir memurun yaklaşık 5-6 maaşı tutarında olurdu. Hopşera köyünde başlık parası isteme çok fazla olmamış, zaten 1960-70’li yıllardan sonra tamamen ortadan kalkmıştır.

Şartlarda geline takılacak takı konuşulur, bu takı bir beşbirlik ve lira adı verilen altınlar idi. Erkek tarafının ekonomik durumuna göre lira sayısı en az 3 adet veya 5 adet veya 7 adet olurdu. Bunların kesinlikle Reşat altın olması istenir, 1940’lı yıllarda Hopşera köyünde bilezik takılması gibi bir takı geleneği olmamıştır. Eşya, elbise, kıyafet gibi şeyler konuşulmaz, gelin ağırlığı erkek ailesi tarafından bilindiği için gerekli olan her şey düğün öncesi Çaykara ilçesindeki esnaftan alınırdı. Esnaf ta gelin ağırlığında alınan kumaş türünü, adedi ve metrelerini bildiği için bunları hazırlayıp, paketler ve erkek tarafına verirdi⁶.

2.2.4. Nişan

Kız istemeye giden köyün ileri gelenleri nişana katılmaz, erkek ailesinin yakınlarından oluşan 5-6 kişi nişana gider, nişanda gelin adayına sadece altın yüzük takılır, buna söz yüzüğü adı verilir.

Maddi durumu iyi olanlar nişan için gelin adayına ayrı bir nişan elbisesi alırlardı, bu elbise çarşıdan hazır, dikilmiş olarak alınmaz, elbiselik kumaş alınır, bu kumaş köyde dikiş bilen kadınlar tarafından dikilir, dikiş için kesinlikle para alınmazdı.

Nişan takılacak kız, evde misafirlerin oturduğu odaya girmez, damat adayı da kız evinde nişana katılmazdı. Gelin adayı evin bir odasında, kız arkadaşları ile birlikte olur, ilerleyen zamanda erkek ailesinden gelen kadınlardan bir kişi kızın bulunduğu odaya gelerek nişan yüzüğünü takar, bu odada asla erkek bulunmazdı.

Nişan takıldıktan sonra aileleler arasında düğün zamanı kararlaştırılır. Düğün zamanı genellikle köydeki iş durumuna göre belirlenir. Yaz aylarında köylerde işler çok yoğun olduğu için genellikle kız babaları işlerin azaldığı sonbahar veya kış aylarında kızını vermek ister, işler bittikten sonra düğün yapılırdı.

Nişanda ikram olarak baklava ikram edilir, erkek tarafı kız evine nişan için gelirken hediye olarak bir tepsi baklava getirir, kız evi de erkek evine nişan akşamı bir tepsi baklava gönderirdi. Nişan için aynı köyden veya başka bir köyden gelinmiş ise erkek tarafından gelen misafirlere önce yemek yedirilirdi. Nişanlılık süresi yaklaşık 2, 3 en fazla 4 ay gibidir. Çünkü nişanlı kızı baba evde saklamak istemez, nişanlılık süresinde damat adayı asla kız evine gidemezdi.

Nişan bozulma işi Hopşera köyünde kolay kolay olmazdı, babanın kızına ilk öğüdü “*kızım seni veriyorum, bu kapağa bir şikayet ile gelemezsin, gelin olarak çıktığın bu eve kefen ile gelirsin*” gibi çok

⁶ Mehmet Ali Yıldız

ağır bir sorumluluk verilir, kız da bu sözlerden sonra baba tarafından yüz alamaz, haksızlığa uğrasa bile sineye çeker, şikayet etmezdi⁷.

2.2.5. Gelin Ağırlığı

Geline ağırlık olarak alınan altınlar dışında giysilik kumaşlar, has peşteemal, lahori kuşak, kutrup yelek için kutni kumaş alınır, ağırlık alınırken gelin olacak kız alış verişte bulunmazdı.

Erkek tarafı gelin ağırlığını düğünden bir gün önce yapılan kına gecesinde sandık içinde kız evine getirir, gelin sandık içindeki gelin ağırlığındaki giysilerini kına gecesinde giymez.

Gelin ağırlığında hemen hemen her gelin için mutlaka dikiş makinesi alınır. Ağırlıkta makine alınması, gelin olacak kızın becerili olduğunun göstergesiydi, pedallı olan bu makinelerde ev halkının giyeceği her tür giysi dikilirdi.

1940'lı yıllarda herkes geline 2-3 takım elbise yapabiliyordu, bazı aileler dikilen giysi geline uyar, uymaz⁸ gerekçesiyle sadece kumaş gönderir, bu kumaşlar gelin olduktan sonra ihtiyaç duyuldukça diktirilir. Bazı aileler ise ağırlıkta alınan kumaşlardan, gelin için tahmini ölçülerde elbise diktirirdi. Bu elbiselerden bir tanesi düğün günü giyeceği elbisedir, ipek kumaştan yapılır, renk genellikle pembe tonlarındadır. Uzun kollu, belden kesik, eteği pilili veya büzgülü, etek boyu diz altında, bedene oturmayan, genellikle kol ağzı lastikli bir modelde dikilir. Bu elbise daha sonra özel günlerde giyeceği “temiz elbise”si olacaktır.

Erkek tarafı gelin ağırlığını çoğunlukla Çaykara ve Of'tan, durumu iyi olan aileler ise Trabzon'a giderek alırlardı. O yıllarda Çaykara'da gelin ağırlığı satan esnaflar vardı. Mehmet Yarakaban, Hasan Erol ve daha sonraları Ali Velioglu bu esnaflardan olup, ağırlıkta geline alınacak her şey bu manifatura dükkanlarında satılırdı. Bunlar her çeşidi bilir ve dükkanda bulundurlar, siz giderseniz “bana bir çeyiz diz” dersiniz, o her şeyi hazırlar ve size paket paket verirdi. Bu manifatura dükkanlarında altın satılmazdı. 1940'lı yıllarda Çaykara'da sadece bir kişi kuyumculuk yapıyordu, ancak bu kişiye pek güvenilmez, oradan alınan altınlar reşat altınını, değilmi diye Trabzon'da kuyumcuya gösterilirdi⁹.

Hopşera köyünde belli başlı terziler yoktu. Ancak köyde kumaşı iyi kesen ve diken bayanlar vardı. Hemen hemen her üç, dört ailede elbise kesen ve diken bir kişi vardı. Bu kadınlar gelin olacak kızın ya komşusu veya akrabasıdır. Para almadan gelinlik entare ve ihtiyaç duyulan diğer giysileri dikerler. Elbiselerin modelleri genellikle aynı olup, sadece kumaşları farklıdır. Hacı Kerimin Fatma hala, Hacı Ömerin Tenzile hala, Hediplerin Fatma hala Hopşera köyünde gelin olacak kişilere entare diken kişiler olup, bu kişiler hiçbir ücret almadan dikiş dikmişlerdir¹⁰.

2.2.6. Kına Gecesi

Düğünden bir gün önce yapılır. Gelin olacak kızın köylüleri, komşuları ve akrabaları ile birlikte bayanlar arasında yapılan bir eğlencedir. Kına gecesinde horon oynanır, atma türkü söylenir, eğlence yapılır, kızın ellerine kına sarılırdı. Kına gecesi kız için çok önemli bir eğlence olup, 1940'lı yıllarda kına sanki bir ilaç gibi idi, herkes bulamazdı, oyüzden kadınlar ve kızlar kına gecelerine hevesle giderlerdi. Kına gecelerinde erkekler genellikle içeri alınmaz, ancak bazı ailelerde kına gecelerine erkekler de gitmişlerdir. O yılların insanları yorguluk nedir bilmediği için geç vakitlere kadar eğlenilir, ertesi gün düğün yapılırdı.

Kına gecesinde gelin en temiz elbisesini giyerdi, bu elbise daha önce horonlarda giydiği elbisedir, gelin ağırlığı olarak yaptırılan elbise kınada giyilmezdi.

⁷ Mehmet Ali Yıldız

⁸ Gelin ağırlığı alınırken, gelin adayı orada olmadığı için, dikilmiş bir giysinin vücuda uygun olmama ihtimali

⁹ Mehmet Ali Yıldız

¹⁰ Mehmet Ali Yıldız

Ağırlıkta alınan altınlar ve içine gelin ağırlığı yerleştirilmiş sandık, erkek ailesinin kadınları tarafından kına gecesinde kız evine getirilir. Bu getirilen ağırlık kına için gelen akrabalar tarafından bakılır, gelinin baba evindeki çeyizlerden de sandığa yerleştirilerek düğün günü gelin alıcılar tarafından tekrar erkek evine götürülür.

2.2.7. Düğün

Düğün günü erkek evinde sabahtan itibaren hareketlilik başlar. Erkek ailesindeki damatların her biri kendi tarafını düğüne çağırır, onlara yöresel söyleyişle “kol yapma”¹¹ görevi verilirdi. O yıllarda davetiye yaptırma ve gönderme gibi bir adet olmadığı için evler tek tek ziyaret edilerek kişiler düğüne çağırılırdı, davet edilmeyen düğüne pek gidilmezdi.

“Kol yapan” kişiler, oluşturdukları kol (grup) ile toplu halde düğüne gelirler, bunlar arasında “en çok silah kimin kolu attı, en çok mermi kim attı, en çok dinamit kimin kolu patlattı” gibi bir yarış ta vardı, bu gelenek çok önemli olup, düğüne gelenler arasında gıpta ve beğeni ifadesi olarak “ne kol yaptı” ifadesi çokça kullanılırdı.

Düğün için sabahtan itibaren akraba, komşu ve davetliler erkek evinde toplanmaya başlar. Hava güzel ise dışarda, yağışlı ise evin içinde yavaş yavaş eğlence başlar, çalgı olarak kullanılan kaval eşliğinde horon oynanmaya başlanır. 1940- 50’li yıllarda çalgı olarak sadece kaval kullanılmış, kemençe daha sonraları çalınmaya başlamıştır.

Vakit ilerlediğinde öğle saatlerinde, gelenlere yemek verilmeye başlanır, camii’de olanlar için camiye yemek gönderilir, önce yaşlılar, daha sonra gelen misafirler, en son gençler sıra sıra çağırılır, yemek ikram edilirdi. Yemeklerde önce etli yemek, ardından pilav, kesme makarna ve sütlaç verilir, en sonunda ise baklava ikram edilirdi. Köyde yemek pişirdiği bilinen kadınlar çağırılarak düğün yemekleri pişirilirdi. Bu kadınlar köyde isim yapmış 7-8 kişi idi, düğün zamanı çağırırsınız, gelirler, para almadan yemek pişirirler ve çok titiz davranırlardı. Bu aileler genelde maddi durumu iyi olan ailelerdi. Erol’un Şehriye hala, Hediplerin Fatma hala, Kadirin Fatma hala, Aşuranın Ayşe hala ve Selim efendinin gelini Hadiye hala¹² düğün yemeği pişiren kadınlar olarak köyde tanınır ve bilinirler.

Evlerde çeşmeden akan su olmadığı için taşıma su kullanılmış, yemekten önce misafirlerin ellerini yıkaması için mutlaka iki kişi görevlendirilmiştir. Bunlar omuzlarına attıkları havlu ile ibrik ve leğen getirip, ellerini yıkayacak kişiye ibrikle su dökerler, leğen üstünde eller yıkanır. Leğenlerin üstü kapaklı olup, kapaktaki deliklerden akan kirli su kapak altındaki hazneye dolar ve kirlilik görülmez. Yemekten sonra da eller mutlaka yıkanmaktadır. Yemek sırasında da horon devam etmektedir. Horonları sonunda mutlaka atma türküsü atılır, buna da “e vay beni” denir. “E vay beni vay bana, küil oldum yana yana” türküsü söylenir. Bu atma türkülerde karşılıklı iki grup olur, bir taraf kız tarafını savunan türküsü atar, diğer taraf ise erkek tarafını savunan türküsü atar.

Kız evi uzak ise erken hareket etmek gerekebilir, yakın ise ikindiye bir saat kala gelin alıcılar erkek evinden hareket eder. Genellikle kızın evine yaya gidilir, kız evinin önünde erkek tarafını karşılayan 5- 10 kişi olur, bunlar gelenleri karşılar, kız evinde şartlar müsaitse küçük bir horon oynanır. Bu arada erkek tarafından gelenler kız evine girmeden çok fazla, müthiş mermi atarlar, yörede kız almaya giden erkek tarafının yaptığı bu silah gösterisine “donanma yapma” denilmektedir.

Donanma yapma işine çok dikkat edilir, bu işi idare eden reisler vardır, mermi atacak kişiler reis tarafından sıraya dizilir, biri bitirir, diğeri başlar, mutlaka sıralama vardır, silah atılırken çok dikkat edilir, 1940’lı yıllardan günümüze Hopşera köyündeki düğün ve eğlencelerde donanma yapma sırasında bir kaza yaşanmadığı belirtilmiştir¹³.

¹¹ Kendi akraba ve yakınlarından düğüne gelmesi için grup oluşturma

¹² Hopşera köyünde yaşlı kadınlara “hala” diye hitap edilir.

¹³ Mehmet Ali Yıldız

Düğün günü kız tarafı kendi hazırlıklarını yapar, kız evi için düğün günü adeta bir yas günü gibidir ve kız tarafından çok fazla katılım olmaz.

Söyleşi yapılan Mehmet Ali Yıldız gelin alma ile ilgili Hopşera köyü geleneklerini şu şekilde anlatmıştır. “Gelin alıcılar kız evine geldiğinde gelin ve çeyizlerin yerleştirildiği sandıkları alırlar. Sandıklar kız evinden kolay kolay çıkmaz, gelinin yakını bir çocuk veya delikanlı sandık üzerine oturtulur ve pazarlık başlar, sandığı vermezler, gelini kapıdan çıkarmazlar, erkek tarafından bir kişi 50, 100 ne veriyorsa bahşiş olarak verir, yine de olmaz denir, sonunda mutlaka anlaşma olur. Anlaşma olduktan sonra geline ait eşya ve çeyizler alınır, önden erkek evine getirilir, çeyizler evden çıktıktan sonra gelin alıcılar, gelini baba evinden alırlar. Gelin kıyafetleri döneme, maddi duruma göre değişir, yaklaşık 1m² gibi, büyük, beyaz renk, kenarı oyali çömber, gelinin yüzü kapalı olacak şekilde duvak gibi başına atılır, genellikle ipek kumaştan dikilmiş gelinlik elbise üstüne siyah çarşaf giydirilerek gelin evden çıkarılır. Bu arada damat olacak kişiye müjde almaya gelirler, damat ta hemen elbisesinin ve ayakkabısının rengini sorar, acaba doğru mu söylüyor diye test eder, doğru ise damat ilk gelene müjdelik olarak hediye verir. Dolayısıyla elbise ve ayakkabı bir işarettir. Evler yakın ise yürüyerek, uzak ise at üzerinde erkek evine gelinir. Gelin sağ kolunda bir kadın, sol kolunda bir kadın ile yürür. Yörede dadi adı verilen bu kadınlardan biri kız tarafından, diğeri erkek tarafından tecrübeli kadınlardır. Damat kız almaya gidenler arasında olmaz, evde bekler. Yöre mimarisinde iki kapısı olan eve gelin sağ kapıdan girer, bu çok önemlidir. Gelin eve girerken üstte bir yerde bekleyen damat gelinin başından aşağı para, çeşitli şekerlemeler v.s. serper. Para bolluk, şekerlemeler tatlılık, un bereket getirmesi inancıyla gelinin başından aşağı serpilir, para ve şekerlemeler çocuklar tarafından yerden bir yarış içerisinde toplanır. Gelin eve girdikten sonra dini nikah kıyılır ve dua edilir, ondan sonra düğüncüler dağılır, evde gelin damat dışında sadece dadi denilen kadınlar kalır, gereken şeyleri bu kadınlar temin ederdi.

Düğünün ertesi günü sabah, kız tarafının dadisi evden ayrılır. Ev halkı en büyüğünden en küçüğüne kadar mutfak odası denilen odada otururlar, dede, babaanne, anne, baba, kardeşler gibi herkes orada olur, gelin erkek tarafının dadisi ile sabah bu odaya girer en büyükten başlayarak hepsinin elini alır¹⁴, elini aldığı kişiler geline bahşiş veya altın verir, gelinin ev halkı için hazırladığı bohçalar da o esnada verilir. Düğünden bir gün sonrasında başlayarak erkek evinin akrabaları, 15 gün süreyle bir tepsi baklava, pirinç, şeker, veya makarna gibi çeşitli hediyelerle erkek evine gelerek gelini evlerine davet ederler. Gelin dadi denilen kadın veya bir yakınıyla davet edildiği evleri, kişileri ziyarete gider, bu ziyarette onlar için hazırlanmış olduğu çeyiz bohçalarını sunar, bohça verilen kişi de geline genellikle hediye olarak para takardı.

Düğünlerde bohça verme geleneği Hopşera köyünde çok önem verilen bir gelenek olup, kız çocukları 12, 13 yaşlarından itibaren çeyiz hazırlamaya başlar, hep ellerinde yaptıkları çeyizlerden düğünde erkek ailesinden verilen sayısal bilgiye göre bohça hazırlanır ve düğünü takip eden günlerde önce ev halkı, daha sonra akrabalara yapılan ziyaretlerde verilir, bohça verilecek bu yakınlardan il dışında, gurbette olanların bohçası bekletilir, geldiğinde takdim edilirdi. Bu süre bazen 2, 3 yıl gibi olabiliyordu”.

2.2.8. Yediye Gitme

Düğünden beş gün veya bir hafta sonra erkek tarafı kız evine davet edilir. Bu davette kız tarafı erkek evine bir tepsi baklava gönderir. Davetten önce kız baba evine asla gitmez, gün aileler arasında ayarlanır. Yediye gelinecek gün için kız tarafı yemek hazırlığı yapar. Yediye giderken erkek tarafı genellikle gençlerden oluşan bir grup oluşturur. Bu gençler yedi eğlencesinde türkü söyleyip, horon oynarlar. Ancak gençler arasında oluşabilecek uyumsuzluk, kavga gibi durumlara müdahale etmek üzere bu grup içinde mutlaka çok yaşlı, sözü dinlenen 2, 3 kişi de getirilirdi. Bazen çıkan kavgalarda erkek tarafı, kızı hiç babası ile görüşürmeden gerisin geri gidilen “yediler”de olmuştur. Kavgalar genellikle kuralsızlıklar, gençlerin hemen horon oynamaya başlama isteği, müteasıp ailelerin eğlenceye izin vermemesi gibi nedenlerle çıkmıştır.

¹⁴ El alma, yörede el öpme anlamında kullanılmaktadır.

Diğer normal seyrindeki yedi eğlencelerinde damat ve gelin kız evinde anne ve babaların elini öper, bu el öpmeye “ elini aldı” denir. Ayrıca orada bulunan yakın akrabaların da eli öpülür, bir yandan da yemekler verilmeye başlanır, iki aile gençleri ile birlikte yemek yer ve eğlenirler. Eğlencelerde horon oynanır, türküler söylenir, çeşitli şakalar yapılır. Eğlencelerden sonra erkek tarafı gelini alarak evlerine döner.

Hopşera köyü “yediye gitme” adetlerinden biri de hem kız, hem erkek ailesinde kaç damat var ise bu damatların yediye gelirken bir tepsi baklava ile gelmesidir. Eğer getirilmezse o damata eğlence içerikli “asma” denilen şaka yapılır. Köyde bu “asma” şakasıyla ilgili olarak ta “enişteyi astılar” diye bir türkü de vardır. Dolayısıyla saat kaç olursa olsun mutlaka o baklava yapılır, pişirilir ve getirilirdi. Bazen de bu baklava tepsiyi oyun olsun, eğlenceler sürsün diye saklanırdı.

Dönüşte damat kayınvalide ile vedalaşırken, damat arkadan unlanır, veya misafirler kalkacağı zaman kayınvalide altı isli tava veya tencereye elini sürüp karartır, ancak bunu erkek tarafına fark ettirmez, vedalaşma sırasında sanki okşayıp seviyormuş gibi yaparak “ooo hadi bakalım” deyip, isli eller damadın yüzüne sürülerek karartılır. Bu şakayla damadın dikkati ve uyanıklığı test edilir. Bazen de devirmek, düşürmek için damadın ayağına çelme takılır, bu esnada gülüşmeler olur.

3. HOPŞERA KÖYÜ GELİN GİYSİSİ

Trabzon ili, Çaykara ilçesi Hopşera köyü gelin kıyafeti ile ilgili olarak 07/ 03/ 2019 tarihinde Ahmet Yıldırım¹⁵ ile söyleşi yapılmış, gelin kıyafetini oluşturan parçalar, özellikleri ve kullanılış şekli hakkında aktarılan bilgiler kayıt altına alınmıştır.

Fotoğraf 9’da yer alan gelin kıyafeti başa giyilenler, bedene giyilenler ve ayağa giyilenler olarak üç başlık altında incelenmiştir.

3.1. Hopşera Köyü Gelin Giysisinde Başa Giyilenler

3.1.1. Gelin Duvağı: Başa bağlananların en üstüne atılır. Kare şeklinde olup, Anadolu’da, Bursa yöresinde yetiştirilen yerli ipeklerin, kök boyalar ile boyanmış ipliklerinden dokunmuş kefiye örtüsüdür. Bursa yöresinde erkeklerin, Ege Bölgesi’nde efelerin boyunlarına atarak kullandığı bu kare dokuma, Çaykara Hopşera köyünde “Gelin Duvağı” olarak kullanılmaktadır. Yöredeki bir diğer adı “Altın Yazması”dır. Gelin duvağının dört köşesinden ikisi omuzlara, biri öne, diğeri arkaya gelecek şekilde gelinin başına atılır. Gelin erkek evine getirildiğinde kaynana tarafından “kapılık” olarak geline altın verilecek ise bu altınlar bir kurdeleye dikilmiş şekliyle gelinin başındaki duvağın üstüne bağlanır (Fotoğraf 10). Düğünde görevlendirilen bir kişi bu altınların ne olduğu konusunda orada olanların duyacağı şekilde, “kaynandan bir beşbirlik, altı lira” gibi ifadelerle takılan altınların ne olduğu hakkında duyuru yapar. Kaynana tarafından gelinin duvağına bağlanan altınlar yazmaya dikilir ve bir dönem, bu şekilde gelinin başında sergilenir.

3.1.2. Has Peştamal: Altın yazmanın altına bağlanır. Çaykara yöresinde Has Peştamal olarak isimlendirilir. Kalemleri¹⁶ turuncu, leylak, mor ve kıvıll renklerde olup, ipek iplikle dokunmuş, dikdörtgen bir örtüdür. Fildigoz peştamal, kara peştamal, üç kalem peştamal, beş kalem peştamal olarak isimlendirilen birkaç türü vardır. Düğün için yapılan gelin ağırlığında, erkek tarafınca alınır.

¹⁵ Ahmet Yıldırım Trabzon ili, Çaykara ilçesi, Hopşera köyünde dünyaya gelmiş, 2019 yılı itibarı ile Hopşera köyünde yaşamaktadır. Yöresel dokumalar ve yöresel giysilerden oluşan yaklaşık 10.000 adet türünden oluşan bir koleksiyona sahiptir. Fadime Hala tiplemesi ile televizyon programları yapmaktadır.

¹⁶ Yörede peştamal çizgilerine verilen isim.

Fotoğraf 6. Gelin Duvağı[13]

Fotoğraf 7. Has Peştamal [14]

3.1.3. Pullu Çömber: Has peştamalin altındadır. Başa atılarak kullanılır. Beyaz renk, pamuklu tülbetten yapılıdır. Kare formunda olup, kenarı pul oyalıdır. Bazen boncuk oyalı çömberler de kullanılmaktadır.

3.1.4. Tepelik: Pullu yazmanın altındadır. Özbekistan, Türkmenistan yöresinden gelen takıdır. Alın kısmına sarkan gümüş paralı bir tepeliktir.

3.1.5. Fes: Baş kısmında en altta olup, başa giydirilerek kullanılır. Genellikle bordo veya kırmızı renk tercih edilir.

Gelin giydirilirken en son baş giydirilir. Fes başa geçirilir, üstüne gümüş paralı tepelik takılır, üstüne pullu çömber atılır, üstüne has peştamal atılır ve en üste duvak olarak altın yazması atılarak gelin giydirme tamamlanır.

3.2. Hopşera Köyü Gelin Giysisinde Bedene Giyilenler

Gelin kıyafetinde bedene giyilenler aksesuarları ile birlikte sekiz parçadan oluşmaktadır.

3.2.1. Dizluk (Don): Ten üzerine giyilir. Kendir ipliğinden dokunmuş forotiko kumaştan yapılmıştır. Diz altı boyda olup, elde dikilmiş, bel ve diz kısmına uçkur takılarak kullanılmıştır. 40, 45 cm eninde dokunmuş forotiko kumaştan bir dizlik için 2.5 m kullanılmaktadır.

3.2.2. İçluk (Kömleg): Ten üzerine giyilir. Kendir ipliğinden dokunmuş forotiko kumaştan yapılmıştır. Kesiminde kumaş kaybı olmayan, kübik bir modeli vardır. Tezgah genişliğine göre 35- 40 cm ende dokunmuş kumaştan, dört en kullanılarak, elde dikilmiştir. Önü kopçalı, uzun kollu, atlet amaçlı kullanılan bir giysi olup, boyu diz hizasındadır. Önde, kopça dikilen açıklığın sağ ve solunda çeşitli işlemler yapılmıştır.

3.2.3. Gelinlik Entare: İpek kumaştan yapılıdır. Kumaşı gelin ağırlığında alınır. Renk olarak pembe tonları tercih edilir. Genellikle belden kesik, uzun kollu, kol ağzı manşetli veya lastikli, diz altı boyda, eteği pilili modelde dikilir. İlerleyen zamanda, gelin kilo aldığına da giyebilmesi için bedene oturtulmayıp, biraz geniş dikilir. Dikiş köydeki terziler tarafından yapılır. Genellikle fıfır ve dikiş ile yapılan pililer ile beden kısmında süsleme yapılır.

3.2.4. Oğluk (Peştamal): Trabzon'un batı kesiminde peştamal, Çaykara yöresinde dolaylık, oğluk, önlük olarak isimlendirilir. İpek iplikten, kalem olarak isimlendirilen çizgili desende dokunmuştur. Erkek tarafından gelin ağırlığında alınır. Gelinlik entarenin üstünden bele bağlanarak kullanılır. "Oğluk" entare etek boyu görünmeyecek şekilde, katlanıp toplanmadan, uzun bir şekilde bele bağlanır. Gelin evden çıkarken geline ne alındığı, bu esnada düğüne gelenler tarafından da görülmüş olur.

3.2.5. Kaytan: Yaklaşık 2,5m uzunluğunda, 2cm genişliğinde, kök boyalar ile boyanmış yün ipliklerle tezgahda dokunmuş bir şerit dokumadır. Uçları püsküllü olarak yapılır. Her gelin için mutlaka yeni dokunur, ancak gelin olduğu zaman değil de daha sonra mutlaka kuşanması gerekirdi. Oğluk ile kuşak arasındadır. Oğluk üstünden bele iki, üç kez dolanarak yana gelecek şekilde bağlanır.

Kaytan üzerinde geline gerekli olacak bazı eşyalar bağlıdır. Lazım olanı alıp kullanmak üzere kaytan üzerinde mutlaka çengelli iğne, çakı, kese, sandık anahtarı ve yığneluk bağlı olur. Yaşlı kadınların bunlardan başka ayrıca tespihleri de kaytanlarına bağlı durumdadır.

Her gelinin kaytanında olmazsa olmaz eşya kesedir. Keseye yörede “sakul” denilmektedir. Kaytana bağlı kese yaklaşık 10x 15cm boyutlarında ve forotiko kumaştan yapılıp, kenarı oyalandıktan sonra, ağız kısmına uçkur veya bağcık geçirilerek kaytana takılır. İçinde kemik tarak, ayna, cımbız mutlaka bulunur, ayrıca sandık anahtarı saklanırdı. O yıllarda çanta bilinmediği için çanta işlevini görmek üzere, özel eşyaları saklamak için kullanılırdı.

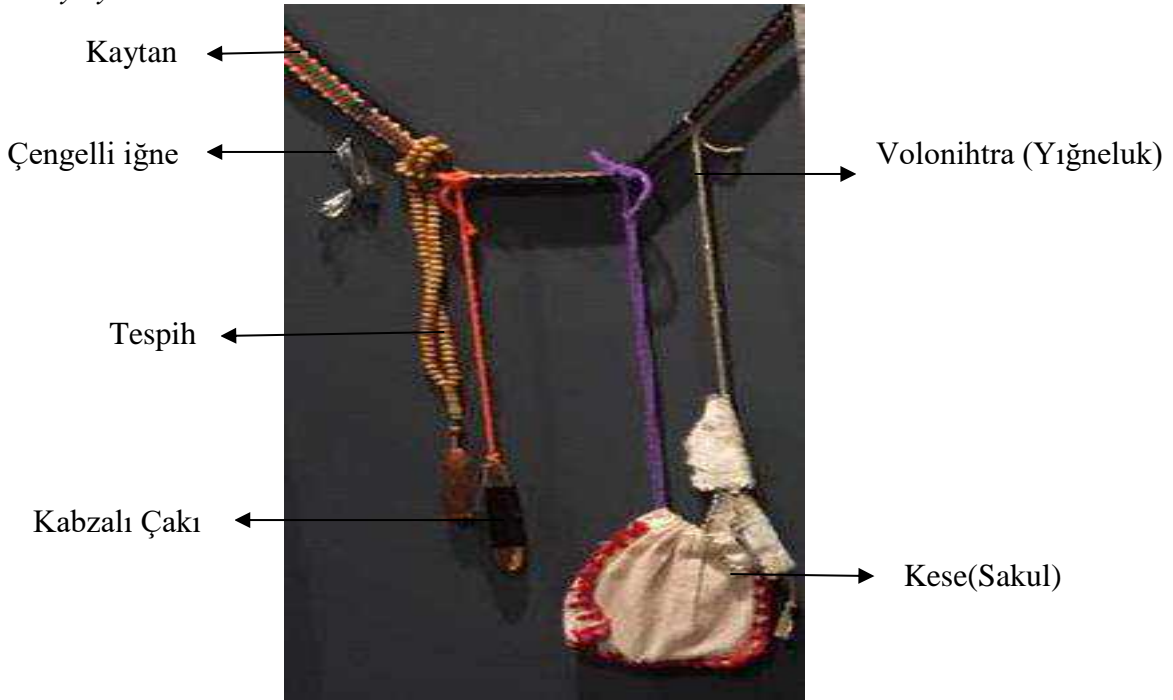
Kemik tarağın özelliği manda boynuzundan yapılmış olmasıdır. Günümüzde üretimi olmayan bu kemik tarakların özelliği baştaki elektriklenmeyi almasıdır.

Acil bir şey olduğunda, bir sıkışma olduğunda, yayla yolunda hayvanların karşılaşılabilecekleri olumsuzluk karşısında ipi kesmek için, her hangi bir yaraya müdahale etmek, yanında getirdiği bir meyveyi soyup yemek için gelin kaytanında mutlaka çakı bulunurdu. Çakının özelliği kabzalı ve manda boynuzundan yapılmış olmasıdır. Fotoğraf 8’de yer alan gelin kaytanındaki çakı orijinal çakı değildir.

Gelin kaytanında ayrıca yörede volonihtra adı verilen “yığneluk” mutlaka bulunur, “yığneluk” içinde iki iğne ve iğnelerden birine siyah, diğerine beyaz iplik takılı olur, olmayanlar ayıplanırdı.

Buna ait yörede söylenen bir atma türkü şöyledir.

*“Peştemalın yıpranmış,
Sen ne biçüm karışun,
Yığneluğun da yoktur,
Tamam deyil yarisun”¹⁷*

Fotoğraf 8. Kaytan ve kaytana takılan aksesuarlar (Kaynak Kişi Ahmet Yıldırım)
(07/ 03/2019, N. AYDIN fotoğraf albümü)

¹⁷ Ahmet Yıldırım

3.2.6. Lahor Şalı: Erkeğin maddi durumuna göre ağırlıkta alınan ziynet eşyasıdır. Lahor kuşağın [15] sınıf sınıf, kalite kalite farklılıkları mevcuttur. Birkaç çeşit modeli ve deseni vardır. Bu şal desenli Lahor şalının en değerli olanı ipek iplikle dokunmuş olanıdır. Ayrıca İran'dan gelen Horasan kuşakları vardır. Horasan kuşakları fiyat olarak ta, kalite olarak ta Lahor şalına göre daha düşük kalitededir. Orijinal işlemeli lahor şalı oğluğun üstüne bağlanır. Kare olan şalın iki kenarı püsküllüdür. Şal üçgen katlanır, üçgenin 90°'lik köşesi arkaya gelecek şekilde, arkadan öne doğru bele sıkıca dolanır.

3.2.7. Aynalı Kemer: Özbekistan veya Türkmenistan üzerinden getirilen aynalı kemerler lahor kuşak üstüne takılır.

Fotoğraf 11'de yer alan gelin kıyafeti Hopşera köyünde en son 1942 yılında Hanife Yıldırım tarafından giyiniştir. Yukarı Hopşera Köyünde yaşayan Hanife Yıldırım gelin olduğunda erkek evine atla gitmiş, oniki adet ceviz sandığa yerleştirilmiş çeyizi altı at ile taşınmıştır. Sandıklar felemitle¹⁸ olup, sandıklarda 10 kat Siirt battaniyesi, 240 donluk ham forotiko bezi, 18 adet işlemeli, püsküllü forotiko peşkir¹⁹ çeyiz olarak götürülmüştür²⁰.

Erkek tarafı Hanife Yıldırım'a ziynet olarak iki tane birinci sınıf, şal desenli, Lahori Kuşak²¹, bir tane Horasan Kuşak, kesilip dikilmemiş, ham, üç top kutni kumaş almıştır. Hanife Yıldırım'ın düğününde, erkek tarafı düğüncülerin giymesi için, özel olarak 20 çift bazorafa dikişli çarık yaptırmıştır. Bazorafa, çapraz dikiş olup, çarığın üst kısmına yapılır ve arkada dikiş ipi çekilerek çarık ayağa oturtulur.

Fotoğraf 9. Bazorafa Dikişli Çarık (Kaynak Kişi Ahmet Yıldırım)
(07/ 03/2019, N. AYDIN fotoğraf albümü)

¹⁸ Felemitle, sandık içinde bulunan, sandığa sabitlenmiş çekmecedir. Yaklaşık 10cm genişlikte olup, sandığın kısa kenarındadır. İki felemitleli veya bir felemitleli olanları vardır. İçinde küçük ve değerli eşyalar saklanır.

¹⁹ Günümüz havlusunu işlevini gören, atkı ve çözüğü kenevir ipliğinden yapılmış, yaklaşık 35x 70 boyutlarında, iki kısa kenarı püsküllü, el tezgâhında dokunmuş kumaş.

²⁰ Ahmet Yıldırım

²¹ Özel gün ve düğünlerde giyilen püsküllü ve desenli yün kuşaklara LAHORİ adı verilir, Hindistan'ın Lahor kentinden gelirdi.

Hopşera köyü geleneklerine göre gelin erkek evine geldiğinde kaynana tarafından geline “kapılık” olarak isimlendirilen altın dışında ayrıca yine “kapılık” denilen hediye verildiği, Hanife Yıldırım’a kapılık olarak kaynanası tarafından manda yavrusu hediye edildiği, Hanife Yıldırım’ın manda yavrusunu iki yıl beslediği ve sonrasında kurbanı verdiği belirtilmiştir²².

Fotoğraf 10. Başa takılan kapılık altın
(Kaynak Kişi Ahmet Yıldırım)

3.2.8. Kudruf Yelek: Ağırılıkta alınan kutni kumaştan dikilir, önleri işlemeli ve iç kısmı astarlı olarak dikilir, gelinlik entare üstüne giyilir. Fotoğraf 11’de yer alan gelin kıyafetindeki “kudruf yelek” Hanife Yıldırım’ın kendine ait olup, gelin olurken giymiştir. Köyde Zaimler olarak bilinen ailedeki bir kadın tarafından 1940’lı yıllarda dikildiği belirtilmiştir²³.

²² Ahmet Yıldırım

²³ Ahmet Yıldırım

Fotoğraf 11. Çaykara Hopşera Köyü Gelin Kıyafeti(Kaynak Kişi Ahmet Yıldırım)
(Trabzon Şehir Müzesi, Sandıktaki İzler Gelinlik Sergisi)[16]
(07/ 03/2019, N. AYDIN fotoğraf albümü)

Fotoğraf 12. Çaykara Hopşera Köyü Gelinli ve Aksesuarları (Trabzon Şehir Müzesi, Sandıktaki İzler Gelinlik Sergisi)[16] (Kaynak Kişi Ahmet Yıldırım, 07/ 03/2019, N. AYDIN fotoğraf albümü)

Hopşera yöresinde gelinler “hemençe” adı verilen, dastar dokumadan yapılmış kol çantası kullanırdı. Dastar dokumanın atkı ve çözgü ipliği yün olup, yaklaşık 30 cm genişliktedir. Dastar dokumadan yapılan

çanta elde dikilmiş olup, sap kısmı için kaytan kullanılmakta ve çanta kenarları püskül ile süslenmektedir.

Gelin hemençesinin içinde mutlaka çıra olması gerekirdi. Sabah kalktığı evin büyükleri için abdest suyu ısıtmak üzere bu çirayı yanında götürür, gelin baba evinden çıkarken hemençeyi eline alırdı.

4. SONUÇ

Gelenekler bir toplumun kültürel kimliğini oluşturan en önemli yaşanmışlıklardır. Bu yaşanmışlıklardan biri de düğün ve düğün gelenekleri olup, her yörede, her toplumda bu gelenekler benzer ve farklı şekillerde yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Tüm toplumlarda büyük bir titizlikle, sevinçle ve heyecanla gerçekleştirilen düğün törenleri insanların kaynaştığı, buluştuğu ve eğlendiği bir ortam olma özelliği taşımakta, bu gelenekler birçok değişikliğe uğrayarak, geçmişten günümüze aktarılmaktadır.

Günümüzde yazılı ve görsel basının en ücra köşelere kadar ulaşarak insanların yaşamına girmesi, ataerkil aile düzeninden çekirdek aile düzenine geçişin hız kazanması şehirlerdeki yaşamın köylere de yansımaya sebep olmuş, evlilik törenlerinde kentteki değişimler kısa sürede köylerde de etkisini göstermiştir.

1940'lı yıllarda Çaykara- Hopşera Köyündeki düğün gelenekleri ve gelin giysilerinin araştırıldığı bu çalışmada elde edilen bilgiler kaynak kişiler ile yapılan söyleşilerden derlenmiştir.

Her toplumda farklı biçimleriyle birbirlerinden ayrılan ve gelinlik adı verilen bu özel giysinin Çaykara Hopşera köyünde de kullanıldığı, Hopşera köyünde gelin giysisinin günümüzde olduğu gibi gelinlik ve duvaktan oluşmayıp, baş kısmında fes, pullu çömber, has peştamal ve altın yazma kullanıldığı, bedende ise dizlik, içlik, gelinlik entare, kutruf yelek, lahor kuşak ve oğluk kullanıldığı, her bir parçanın ayrı özellik ve işleve sahip olduğu ortaya konmuştur.

Gelin ağırlığında günümüzde olduğu gibi gelin adayının kendi beğendiği ve istediği giysi ve eşyaların alınmasının söz konusu olmadığı, gelin adayının bilgisi ve zevki dışında, aile büyüklerinin beğenisi ile alınmış giysi ve eşyaların kullanılması, o yıllarda kadının aile içindeki durumunu ortaya koymaktadır.

İşlevsel olarak günümüzde kullanılması mümkün olmayan bu çok parçadan oluşan gelin giysilerinin yörede yapılacak envanter taraması ile belirlenip, giysi ve giysi parçalarının kayıt altına alınması, eserlerin müzelerde sergilenerek gelecek kuşaklara aktarılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Trabzon, TC. Trabzon Valiliği Yayını, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, s. 536

[2]<https://www.google.com/search?q=çaykara+harita&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=erişim> 22/ 03/ 2019

[3]<https://www.google.com/search?q=çaykara+harita&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=erişim> 22/ 03/ 2019

[4]<https://www.caykaragazetesi.com/soganli-koyu/> erişim 22/ 03/ 2019

[5]<https://www.google.com/search?q=çaykara+hopşera+köyü&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=erişim> 22 /03 /2019

[6]<https://www.google.com/search?q=çaykara+hopşera+köyü&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=erişim> 22 /03 /2019

[7]<https://www.google.com/search?q=çaykara+hopşera+köyü&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=erişim> 22/ 03/ 2019

[8]BEGİÇ, H. Nurgül, "Ankara Çubuk Köylerinde Geleneksel Gelin Giysileri", AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 15, Sayfa: 1113-11, Kasım 2018, Türkiye

[9]KOCA, E., KIRKINCIOĞLU, Z., “Denizli İli Gelin Giyim-Kuşamının Göstergelimsel Açıdan Çözümlemesi”, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/8, S. 250, Spring 2016.

[10]SARİ, S., “Görsel Kültür Nesnesi Olarak Erzurum Arkeoloji Müzesinde Bulunan Üç Adet Geleneksel Giysi Üzerine Bir inceleme”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi Aralık-2017, s.604.

[11]KOÇ, F., KAYADURMAZ, L., “ Evlenme Ve Çeyiz Geleneklerinde Giyim Eşyaları (Giresun ili Şebinkarahisar Örneği)”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD), Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2019, s. 179

[12] BEĞİÇ H. Nurgül, “Ankara Çubuk Köylerinde Geleneksel Gelin Giysileri”, AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 15, sayfa: 1116-1117, Kasım 2018

[13]<https://www.google.com/search?q=kefiye+başörtüsü&tbm=isch&source=univ&sa=> (erişim 14/04./ 2019)

[14]<https://www.google.com/search?q=ipek+peştemal&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=> (erişim 14/04./ 2019)

[15]<http://www.trabzonkulturturizm.gov.tr/TR-57736/giyim-kusam.html> (erişim14/04/2019)

[16]Trabzon Büyükşehir Belediyesi Şehir Müzesi, Sandıktaki İzler Gelinlik Sergisi, 08-31 /03 /2019

KAYNAK KİŞİLER

Mehmet Ali YILDIZ, 20 /04 /2019 tarihli söyleşi

Ahmet YILDIRIM (Fadime Hala), 07/ 03/ 2019 tarihli söyleşi

1940’LI YILLARDA TRABZON’DA BİR TERZİ “NAZİRE ATA” A TAILOR “NAZİRE ATA” IN TRABZON CIRCA 1940

Nazmiye AYDIN

Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi

ÖZET

Giyim insanın var oluşuyla birlikte, öncelikle doğa koşullarından korunmak amacıyla ortaya çıkmış bir olgu olup, geçmişten günümüze çeşitli doğal, toplumsal, etik değerlerin etkisiyle biçim değişiklikleri ve zamanla farklılıklar göstererek günümüze ulaşmıştır. Bu çeşitlilikler, ait olduğu toplumun folklorik, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, yaşanan coğrafya, kullanılan malzeme, iklim gibi etmenlerle oluşmuştur. Geleneksel öğeler de içeren giyim-kuşam, ait olduğu toplumla ilgili pek çok bilgi vermenin yanında, toplumların yerleşik ya da konar-göçer olup olmadıkları, hangi tarihi olayları yaşadıkları ve etnolojik kökenleri konusunda bilgi verir.

Bu çalışma ile Türkiye’de hazır giyimin henüz bilinmediği 20. yüzyılın ilk yarısında, Trabzon’da 1940’lı yıllardan sonra terzilik yapmış, insanın en temel ihtiyaçlarından olan giyim ihtiyacını karşılamış ve kadınları giydirmiş, iç giyim, dış giyim ve gelin ağırlığı dikmiş, gençlere dikiş eğitimi vermiş terzi Nazire Ata’nın yaşam öyküsü ve eğitimini araştırmak, yaptığı terzilik mesleği ile ilgili literatürde yer almayan bilgileri kayıt altına almak amaçlanmıştır.

Araştırmanın örnekleminde yer alan terzi Nazire Ata hakkındaki bilgiler birinci derece akrabaları ile yapılan görüşmelerle derlenmiş, yapılan saha araştırması ile terzilik yaptığı dönemde diktiği giysilere ulaşılmış, giysilerin fotoğrafları çekilerek, teknik çizimleri yapılmış ve giysilerin özellikleri belirlenmiştir.

Bu çalışmayı gerçekleştirmek için literatür taraması yapılarak çalışmanın bilimsel bir tabana oturtulması sağlanmış, alan araştırması, kaynak kişi görüşmesi ve yerinde gözlem tekniği kullanılarak, araştırma fotoğraflar ile belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Giyim, Kadın Giyimi, Gelin Ağırlığı, Dikiş Öğretimi, Terzi

ABSTRACT

Clothing is a phenomenon that has emerged with the existence of human being to be protected from natural conditions and it has survived to the present day with changes in shape and time due to various natural, social and ethical values from past to present. These varieties are composed of the folkloric, socio-economic and cultural structure of the society, the geography, the material used, the climate.

When ready-made clothing has not known in Turkey in the first half of the 20th century yet, who has researched the life story of Nazire Ata tailoring in Trabzon after the 1940s. Nazire Ata supplied the most basic needs of the people, clothing. Women dressed up by her in that era. Underwear, outerwear and bride sewed the weight and gave training to young people. This study aimed to record the information which is not included in the literature about the tailoring profession.

Information about the tailor Nazire Ata in the research sample was compiled with interviews with first-degree relatives. The clothes he sewed during the tailoring period was reached. The technical drawings were made and the characteristics of the garments were determined.

Keywords: Clothing, Women Clothing, Bridal Weight, Sewing Instruction, Tailor

1. GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca Türkler, batıya göç ve yer değiştirme sürecinde giyim geleneklerini de birlikte taşımış, bu süreçte temel giyim unsurlarını geçtikleri bölgelerde yaygın duruma getirmiş, göçler sırasında yerel etkilerle giysileri de zenginleşmiştir.¹

19. yüzyılda Avrupa'daki teknolojik ve siyasal gelişmelerden kaynaklanan değişimi, bütün dünya ile birlikte eş zamanlı olarak İslam ülkeleri de yaşamıştır.² Modernleşme çabaları içinde doğulular, batılı kıyafetlere bürünmüş, bu süreçte giyim kültürü açısından büyük bir icat ta ellerine ulaşmıştır. Dikiş makinesinin icadı ile 1870'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeye başlayan dikiş makineleri değişim sürecini oldukça hızlandırmış, yüzyılın sonunda, terziler tarafından dikiş makinesinde dikilmiş giysiler giyilmeye başlanmıştır.³

2. GİYİM

Giyilen şeylerin tümü olarak tanımlanan giyim ilk çağlarda insanların vücutlarını doğa koşullarından koruyan, uygarlığın ilerlemesi ve modanın etkisi ile değişiklik gösteren, insan vücuduna göre şekil alan giysilerin tümü olup, insanoğlunun en temel gereksinimlerinden biridir.⁴

Giyim konusu tarih kadar eski olan bir konu olup, ilk insanlar kendilerini ve vücutlarını doğa koşulları karşısında korumak için giyime ihtiyaç duymuş, giyinmeye başlamış ve daha sonra buna süslenme arzusu karışmıştır. Giyim ihtiyacını karşılamak üzere soğuk ülkelerde yaşayanlar avladıkları hayvanların postlarına bürünerek, sıcak ülke insanları ise sazlarla, çeşitli bitkilerle vücutlarını korumaya çalışmışlardır. İnsanların uygarlık ve kültür düzeylerinin gelişmesi her alanda olduğu gibi giyimde de kendini göstermiş, önce doğa koşullarından korunmak amacıyla giyinen insan, daha sonra süslenmek amacıyla da giyinmeye başlamıştır.⁵ İlk insanların çıplak vücutlarını renkli toprak boyalar ile boyayıp süsledikleri, dış güzelliklerini artırmaya çalıştıkları çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Yapılan arkeolojik araştırmalarda Mısır mezarlarından çıkarılan çok özel işçiliğe sahip tuvalet takımları, parfüm şişeleri, allık kapları, mermer ve altından yapılmış yağ sürahileri, metalden yapılmış saplı parlak aynalar, Mısır'da süse ve süslenmeye çok önem verildiğini göstermektedir.⁶

Giyim ilk çağlardan günümüze pek çok evreler geçirmiş olup, insanlar buldukları uygarlık düzeyine göre giysiler yaratmış, her ulus kendi gelenek göreneği, adet ve inancı, ekonomisi, siyaseti, iklimi, gelişmişlik düzeyi, yaşam koşullarına göre giyimlerini şekillendirmiş, bu şekillendirmelerden Türk, Alman, Japon giysisi v.b. gibi her ulusun kendine özgü ulusal giysileri ortaya çıkmıştır.⁷

Bu giysilerin kesimi ve stiline binlerce yıldan fazla bir geçmişi olup, çıkış noktalarını gereksinim, işlevsellik ve mevcut yerel malzemeler oluşturmuştur. Bir zamanlar herhangi bir giysiyi oluşturmak amacıyla iki parça malzemeyi birleştirmek için bir iğne kullanarak veya birkaç ilmek atarak yapılan basit işlemler, özenle süslenmiş mükemmel ürünlerin gelişmesine katkıda bulunup, gelişmiş yeni ürünlerin üretimine katkı sağlamış, terzilik mesleğini ortaya çıkarmıştır.⁸

3. TERZİLİK

Terzilik, dünyanın en eski mesleği olup, mesleği icra eden meslek elemanına terzi adı verilmektedir. Terziler geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için gerekli üç temel ihtiyaçtan biri olan giyim ihtiyacını karşılamaktadır.

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri, Lale Görünür, İstanbul 2011, 2. Baskı, s.11

² Micklewright1986, s. 219-220

³ Karakışla 2003, s. 11

⁴ Kadın Giysi Tasarımı ETEK, Yurdagül Muratoğlu, Fatma Demir Şener, Ya-Pa Yayınları, İstanbul, 2002, s.7

⁵ Dış Giyim Temel Bilgi ve İşlemler, Fatma Bayraktar, Ankara, 1976, s.11

⁶ Giyimde Ön Bilgiler, Şadiye Günvaran, Olcay Gökçel, Emel Matbaası, Ankara, 1968, s.7

⁷ Dış Giyim Temel Bilgi ve İşlemler, Fatma Bayraktar, Ankara, 1976, s.11

⁸ Moda Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013, s.12

İnsanlar ilk çağlarda vücudunu korumak, doğa şartlarından korunmak ve giyim ihtiyacını karşılamak üzere yaprak, hayvan postu gibi gereçler ile vücudunu kapatarak ilk giysileri üretmiş ve terzilik mesleği ortaya çıkmıştır. Daha sonraki çağlarda çok önemli bir meslek haline gelen terzilikte giysiler, kişisel ölçüye göre ısmarlama olarak dikilmeye başlanmıştır.⁹ Sanayi Devrimi öncesinde, aile bireylerinin tüm giysi gereksinimleri evlerde, basit olanaklarla, ev kadınları tarafından karşılanırdı. Bitki lifleri ve koyun yününi eğirerek iplik haline getirme, iplikten el tezgâhlarında dokuma yapma, dokunan kumaşı kesip dikerek ev halkının elbiseden iç çamaşırına, çorabına kadar tüm giyim ihtiyacını karşılamak kadının görevi olmuştur. Henüz makinenin icat edilmediği o dönemde dikişler elde, dikiş iğnesi ve iplik kullanılarak yapılmıştır. Sanayi çalışmaları 18. yüzyılın başlangıcından itibaren hızlanmaya başlamış, o sayede kumaşların fabrikada dokunup boyanması mümkün olmuştur. Dikiş makinesinin icadı ve gelişmesi dikiş dikmeyi kolay ve zevkli duruma getirmiş, terzilik mesleği çok önem kazanmış ve yaygınlaşmaya başlamış, terziler giyim sanatının gelişmesinde çok büyük rol oynamışlardır.¹⁰ Giyim ihtiyacını karşılamak üzere evlerde kadınların yaptığı terzilik mesleği, sanayi devrimi ile evlerin dışına çıkmış, özel dükkânlarda icra edilen, erkek egemen bir meslek haline gelmiş, bu meslek sahipleri aile bütçesi ve ülke ekonomisine çok büyük katkı sağlamış, kısmen de olsa moda akımını belirlemişlerdir.

3.1. Avrupa’da Terzilik

Kumaş, 15. yüzyılın başlarına kadar giysinin en ayırt edici unsuru olmuştur. Bu dönemde kumaş dokumacıları, giysi tasarımı ve giysi dikimi ile ilgili tüm işleri kendileri yürütmüş, zaman geçtikçe terzi, dokumacı kadar önem kazanmış, modanın gelişmesiyle birlikte dokumacıyı gölgede bırakmış usta terziler, giderek büyüyen kasabalarda yaşayan halkın giyim ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu duruma gelmişlerdir. Kasabalar, şehirlere, şehirler bölgelere, bölgeler ülkelere dönüştükçe, ülkelerin tarih sahnesindeki gücü, modanın gücü haline gelmiştir. İlk olarak İtalya, daha sonra İspanya ve Fransa imparatorlukların zenginliği, etkisi ve gücüne bağlı olarak modanın merkezi haline gelmiştir.¹¹ Mısır Uygarlığı kalıntıları incelendiğinde, Mısırlıların dikiş dikmeyi öğrenmeden önce bazı kumaşları dokuduğu ve bunları birbirine bağlayarak giysi haline getirdikler anlaşılmaktadır.¹²

3.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda Terzilik

Türk giyim kuşamının geçmişi ile ilgili araştırmalar, giysileri saklama geleneğinin olmaması ve pek çok giysinin kaybolması nedeniyle giysi fotoğrafları ve kıyafetlerini resimlemiş sanatçıların tabloları analiz edilerek yürütülebilmektedir.¹³ Dolayısıyla Osmanlı modasına ilişkin mevcut kayıtlar o dönemde ülkemizde bulunan gezgin ve araştırmacıların yazdığı, ressamların çizdiği resimler ile sınırlı olup, kadın giysileri ile ilgili net bilgilere, harem hayatı ve kadının mahrem sayılması nedeniyle ancak 18. yüzyılın ilk yarısından sonra ulaşılmaktadır.¹⁴

Dokumacılık sanatının gelişmiş olduğu Osmanlı İmparatorluğu’nda el tezgâhlarında dokunmuş canfes, atlas, çitari, hüseyini, sevai, selimiye, ağabani gibi çeşitli kumaşlar kullanılarak, saray terzileri tarafından kadın sultanların giysileri dikilmiştir.

1701 yılında Anadolu gezisine İstanbul’dan başlayıp Trabzon, Tokat, Ağrı, Erzurum, Ankara, Bursa, Manisa ve İzmir’de incelemelerde bulunan Fransa Krallık Bilim Akademisi Profesörü Dr. Joseph Pitton de Tournefort, Osmanlı kadınlarını anlattığı seyahatnamesinde giysiler ile ilgili gözlemini şöyle ifade etmiştir “Kadınların giysileri göz kamaştırıcıdır, dış giysileri erkeklerinkine benzer. Gömleklerin üzerine işlemeli bir üst gömlek, onun üstüne de pahalı kumaştan bir giysi giyerler. Bu giysi göğüs altına kadar düğmelidir, ipek kuşak veya deri kemerle sıkıştırılır. Bu giysinin üzerine giydikleri ceket, mevsimine göre az çok kalın bir kumaştan yapılıp, giyenin toplumsal konumuna göre pahalı kürklerle süslenir”

⁹ Hazır Giyim ve Konfeksiyon Makineleri, Perihan Lokmanoğlu, 2. Baskı, Ankara, 1990, s.1

¹⁰ Dış Giyim Temel Bilgi ve İşlemler, Fatma Bayraktar, Ankara, 1976, s.16

¹¹ Tekstil Malzeme Bilgisi, Dr. Hatice Banu Gürcüm, 2010, Birinci Baskı, s.132

¹² Dış Giyim Temel Bilgi ve İşlemler, Fatma Bayraktar, Ankara, 1976, s.16

¹³ Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Kadın Giysileri, Lale Görünür, İstanbul 2011, 2. Baskı, s. 15

¹⁴ Tekstil Malzeme Bilgisi, Dr. Hatice Banu Gürcüm, 2010, Birinci Baskı, s.138

Osmanlı geleneğine göre ölen sultanların giysileri saklanmak üzere hazineye gönderildiği veya sarayda korumaya alındığı için Topkapı Sarayı'nda çok değerli bir giysi koleksiyonu bulunmaktadır. Ancak çok zengin bir dokuma ve giysi çeşitliliği olan Anadolu'da halk giysileri, giysi kumaşları, modeller ve bu giysileri diken terzilerle ilgili akademik düzeyde çok az çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada hazır giyim olmaması yıllarda, Trabzon kadınına giydiren terzilerden Nazire Ata'nın yaşamı ve 1940'lı yıllardan itibaren yaptığı terzilik mesleği araştırılmış ve o yıllarda terzilik mesleğinin önemi, terzilerin üstlendiği misyon ortaya konmaya çalışılmıştır.

4. 1940'LI YILLARDA TRABZON'DA BİR TERZİ "NAZİRE ATA "

Trabzon kadınına giydiren terzilerden Nazire ATA 1929 yılında Fecriye Ata ve Mehmet Ali Ata çiftinin çocuğu olarak Trabzon'da dünyaya gelmiş, ölünceye kadar Trabzon'da yaşamış, 10 Mart 2015 tarihinde Trabzon'da hayata gözlerini yummuştur.

22/ 09/ 2018 tarihinde Nazire Ata'nın erkek kardeşinin eşi Ülkü Ataoğlu ile Nazire Ata'nın hayatı, eğitimi ve terziliği konusunda söyleşi yapılmıştır.¹⁵

Nazire ATA, ilkokulu Trabzon İsmet Paşa İlkokulu'nda okumuş, daha sonra sırasıyla Trabzon Kız Ortaokulu'na devam etmiş ve Trabzon Kız Enstitüsünden mezun olmuştur. Trabzon Kız Enstitüsünde terzilik, çiçek ve şapka üzerine eğitim almış, bunların dışında yemek, ev idaresi gibi dersler de görmüştür.

Trabzon Kız Enstitüsü'nü bitirdikten sonra, Ankara'da Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nda okumayı çok istemiş fakat babası okutmamış, bunun üzerine Nazire Ata eğitim gördüğü Trabzon Kız Enstitüsü sipariş atölyesinde yaklaşık iki yıl çalışmış, bu süre içinde genellikle sipariş gelen çiçek ve şapkaları yapmıştır. Trabzon Kız Enstitüsü sipariş atölyesinde çalışırken resim öğretmeni Ferihan (Kotancı) Aygül'ün nikâhta kullanacağı şapka ve çiçeğini yapmış, bunun üzerine Ferihan (Kotancı) Aygül, Nazire Ata'ya Singer marka dikiş makası hediye etmiştir. Ülkü Ataoğlu yapılan görüşmede, Nazire Ata'nın makasla ilgili olarak "*bu makas bana Ferihan hocamın hediyesidir*" dediğini belirtmiştir.

Nazire ATA, Kız Enstitüsü sipariş atölyesinde yaklaşık iki yıl çalıştıktan sonra, 1940'lı yılların ortasından itibaren kendi evinde dikiş dikmeye başlamıştır. Ev günümüzde Erdoğan Mahallesi olarak bilinen, o zaman Tekfurçayır olarak isimlendirilen semtte bulunmaktadır. Trabzon Lisesinin karşısındaki türbeden yukarıda bulunan, bahçeli bir evde oturan Nazire ATA, bu evde dikiş dikmeye başlamıştır.

1957 yılına kadar Tekfurçayır'daki baba evinde dikiş dikmiş olan Nazire ATA, nikâh ve düğün kıyafetleri, ağırlıklı olarak şapka ve çiçek yapmış, iç çamaşırı dikmiştir. Düğün ağırlığı olarak dış giyim dışında ipek satenden kombinezon, sutyen takımı, kilot, gecelik ve sabahlık dikmiş, bu giysileri el nakışı ile işleyerek süslemiştir.

Doç. Dr. Nihan Canbakal Ataoğlu, eşinin halası olan Nazire Ata ile yaptığı sohbetlerinden birinde "*Nazire hala, gelin ağırlıklarında, ailenin ekonomik durumuna göre ipek saten kumaştan beş, altı takım sutyen ve iç çamaşırı diktiğini, bu iç çamaşırlarını çamaşır ipeği ile işlediğini, çamaşır ipeğinin katını ayırarak, genellikle çin iğnesi tekniğinde nakış işlediğini ve bu giysileri parispuan dikişiyle elde diktiğini*" aktarmıştır.¹⁶

Nazire hanım gibi Trabzon Kız Enstitüsünde okumuş olan Ülkü Ataoğlu, "*1957-58'li yıllar zor yıllardı, o dönem kâğıt bulmak zor olduğu için nakış işleyeceğimiz deseni çizecek kâğıdı zor buluyorduk. Dedem*

¹⁵ Ülkü Ataoğlu, 1940 yılında Trabzon Lisesinde göreve başlayan İngilizce öğretmenin kızı olup, 1941 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiştir.

Fecriye Ata, günümüzde Trabzon'u dünyaya pilavı ve kayısı hoşafıyla tanıtan Kalkanoğlunun kızı olup, Ülkü Ataoğlu ile hala dayı çocuklarıdır.

¹⁶ Doç. Dr. Nihan Canbakal Ataoğlu, KTÜ, TMYO, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

Ahmet Enisoğlu (Lezzet lokantasının kurucusu, asıl sahibi) kendi tanıdığı, yağ ticareti ile uğraşan arkadaşından kâğıt temin ederdi. Yağlara sarılan kâğıtlar, desen çizdiğimiz, hala yağlı kâğıt veya parşömen kâğıdı olarak bilinen bu tür kâğıtlara sarıldığından yağcılara belli miktarlarda yağlı kâğıt verilirdi, dedem bu kâğıtlardan bana getirirdi, desenlerimi o kâğıtlara çizerdim” diye anlatmıştır.

Nazire Ata, şapka ve çiçek yapımındaki ustalığı ve sanatı nedeniyle aranan, tercih edilen bir terzi olmuş, Trabzon içindeki aileler dışında Akçaabat, Akçaabat- Ortamahalle, Rize, Giresun ve Artvin’den dikiş diktirmek üzere gelen müşterilerine nişan, nikâh ve düğün kıyafetleri dikmiş, müşterilerin bilhassa nişan kıyafeti, nişan kıyafetinin çiçeği ve şapkasını yaptırmak için geldikleri, müşterinin isteği doğrultusunda zaman zaman nişan kıyafetinin kumaşından, kıyafeti tamamlayan ayakkabıları da kapladığı veya süslediği belirtilmiştir.¹⁷

Ülkü Ataoğlu ile yapılan söyleşide Nazire Ata’nın 1957’den sonra Trabzon’da Meydan olarak bilinen merkezde, eskiden Sobacılar Sokağı olarak bilinen sokakta bir apartman katına taşınıp, orayı hem ev, hem dikiş- nakış atölyesi olarak kullanmaya başladığı, bu yeni taşındığı evde nakıştan çok dikiş, yatak örtüsü, şase, şapka ve çiçek yaptığını belirtmiş, 1960’lı yıllardan itibaren Trabzon’da sire saten olarak isimlendirilen yorganlık ipek saten kumaştan çeyiz olarak yatak örtüsü, nişan şasesi yapmış, daha sonraki yıllarda nişan şasesini geliştirerek nişan kutusu olarak yapmaya başladığını ifade etmiştir. Nazire Ata’nın bu evde siparişleri ve müşterileri artmış, Trabzon’un tanınmış iş adamlarından Ali Osman Ulusoy’un eşi Zehra Ulusoy da Nazire Ata’ya dikiş diktirenler arasında hem dostu hem ahababı olmuştur. Nazire Ata’nın siparişleri artınca Zehra Ulusoy bir iki kez kendilerinin de oturduğu Ulusoy Apartmanına taşınmasını teklif etmiştir¹⁸.

Nazire Ata 1965’ten sonra, günümüzde meydanın kuzey batı köşesinde bulunan Ulusoy Apartmanında 3. katın meydana bakan dairesine taşınmış, bu daireyi hem ev, hem atölye olarak kullanmıştır. Üç oda, bir salon olan bu evde tahmini olarak sekiz kişiye dikiş konusunda eğitim verdiği belirtilmiştir. Bu kişilerden ikisi Ülkü Ata’nın gelini Nihan Canbakal Ataoğlu’nun hala diye hitap ettiği Hayriye Hisoğlu ve Sevgi Kayıkcı olmuş, Nazire Ata’nın tertip ve düzen açısından Sevgi Kayıkcı’yı çok beğendiği anlatılmıştır.¹⁹

Yenilikçi yaklaşımları ve buluşları çok olan Nazire Ata, Ulusoy Apartmanı’ndaki evinde ipek satenden yatak örtüleri dikmiş, küçük boncukları parlak çamaşır ipeği ile sarar, onlardan çeşitli çiçekler yapar, giysi, yatak örtüsü, ayakkabı ve şapkaları süslerdi. Atölyesinde yetiştirdiği öğrencilerine dikiş ve çiçek öğretmenin yanında yemek pişirme, ev işleri, tertip düzen ve görgü kuralları gibi konularda da eğitimler vermiştir. Nazire Ata’nın yanında dikiş eğitimi verdiği genç kızların kimi ilkökul mezunu, ilkökul sonrası eğitim almamış kişiler olmuştur²⁰. Ülkü Ata, bu kız çocuklarının arasında hiç ilkökula gitmemiş, eğitim görmemiş çocukların da olduğu, hatta kimisinin annesinin “ *buna okuma yazma da öğretin*” diye getirdiğini ifade etmiş ve Nazire Ata’nın çok güzel yemek pişirdiği, pişirdiği yemeklerin atölyedeki çocuklar ile hep beraber yenildiği, bu arada yemek adabı konusunda da dikiş öğrettiği kız çocuklarını eğittiğini belirtmiştir.

1970’li yıllarda miniler moda olduğu için mini elbiseler dikmiş, elbiselerde şifon kumaşlar kullanmıştır. Aynı yıllarda İspanyol kol, volanlı kol, geniş yaka moda olduğu için elbise ve gömlek modelleri genellikle İspanyol kollu, yakalı, mini boyda, yana doğru hafif geniş, çan etek şeklinde dikmiştir. Etek ve ceket o yıllarda çok moda olmuş, hazır giyim henüz yaygın olmadığı için Nazire Ata müşterilerine gerek nikâhta, gerek çalışma yaşamında giymek üzere, gerekse gelin ağırlığı olarak oldukça fazla etek ve ceket dikmiştir. Ülkü Ataoğlu’nun bir arkadaşına mercan kırmızısı renkte gece elbisesi diktiği, ayrıca boyları oldukça mini, her tarafı pilili, önde tek pilikaşe veya önde iki pilikaşeli etekler de diktiği giysilerdendir²¹.

¹⁷ Ülkü Ataoğlu,

¹⁸ Ülkü Ataoğlu

¹⁹ Ülkü Ataoğlu

²⁰ Ülkü Ataoğlu

²¹ Ülkü Ataoğlu

Nazire Ata'nın diktiği kıyafetlerin modellerini o dönemin moda mecmualarından bakarak beğendiği, ancak diktiği giysilerin moda mecmuasındaki modelle birebir aynı olmayıp, mutlaka kendisinin modele birtakım ilaveler yaptığı belirtilmiş, dergi olarak Fransa'dan gelen VOG ve ELEGANT moda mecmualarını satın alarak takip ettiği ifade edilmiştir²².

Diktiği kıyafetlerin kumaşlarını çoğunlukla Trabzon'da Aybaylar Mağazasından aldığı belirtilmiş, Aybaylar Mağazasının Kunduracılar Caddesinde, günümüzde yaklaşık olarak Altın Borsa'nın olduğu yerde veya bir dükkân aşağıda Köstereli'nin yerinde olduğu, bu mağaza sahibinin çok güzel kumaşlar getirttiği, ağırlıkta alınan kumaşların da çoğunlukla bu mağazadan alındığı anlatılmıştır²³.

Tekfurçayır'daki bahçeli baba evi müteahhite verilmiş, Ulusoy'un evinden sonra Nazire Ata 1980'li yıllarda, bahçeli evlerinin olduğu yerde yapılan apartman dairesine taşınmış ve dikiş dikmeyi bırakmıştır. Nihan Canbakal Ataoğlu çok güzel yemek pişiren Nazire Ata'nın ölünceye kadar her dini bayramda su böreği, yaprak sarması, kuru köfte ve findıklı Trabzon burmalısını mutlaka kendi hazırladığı, bayramlaşmaya gidenlere önce kolonya tutup, şeker veya çikolata ikram ettiği, ardından bayram için hazırlanmış yemeklerden ikram edildiğini, asla yedirmeden göndermediğini belirtmiştir²⁴.

Kişilik olarak düzenli, temiz, tasarruflu ve insana değer veren, kimseye zahmet vermek istemeyen, çocuk, büyük, küçük evine her gelen için ayağa kalkan, mahallede herkesin sevdiği ve saygı duyduğu bir kişi olduğu belirtilen Nazire Ata için Nihan Canbakal Ataoğlu şu anısını anlatmıştır, *"Hastalandığında bir yaz kayınvalidem Ülkü Ata, halayı evine alıp, birlikte kalmayı istemiş, hala kimseye zahmet vermek istemediği için zorla ikna edilmişti. Kaldığı yerde mutlaka evdeki kişiye oturduğu yerde bile yardım etmek isterdi. Yemek yapılıyorsa oturduğu yerde örneğin patates soyar, fasülye ayıklar, çamaşır toplanmış ise verin ben katlayayım, el ütüsü yapayım"* dediğini, *"yardımı seven, boş durmaktan hoşlanmayan"* bir kişi olduğunu belirtmiştir.

İpek Ata *"halamızı ziyarete gittiğimizde yatıyordu, hastaydı, kalkamıyordu, bize çok iyi davranırdı, gel seni seveyim diyordu"* ifadesiyle babasının halası Nazire Ata'yı anlatmıştır²⁵.

4.1. Terzi Nazire ATA'nın Diktiği Giysiler

Yapılan araştırma ile hazır giyimin olmadığı bir dönemde, 1940'lı yıllardan itibaren Trabzon ve çevresinde yaşayan kadınlara çok önemli bir toplumsal hizmet sunmuş olan terzi Nazire Ata'nın gelin ağırlığı diktiği kişilerden Nurselen Şener ve Ülkü Ata'ya ulaşılmış, Nurselen Şener'in nişan ve nikâh kıyafeti ile Ülkü Ata'nın gelinliği, nikâh elbisesi ve gelin ağırlığındaki dört giysi bu çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneklemini oluşturan giysilerin fotoğrafları çekilmiş, kumaş, model ve dikiş teknikleri incelenmiş, teknik çizimleri yapılmıştır. İncelenen giysilerin tümünde teknik bir dikişin yapıldığı ve usta bir kişinin elinden çıktığı açıkça gözlenmiştir.

4.1.1. Nurselen ŞENER Nişan Kıyafeti

Nurselen ŞENER, Akçaabat Ortamahalle'nin tanınmış ailelerinden, Kadriye ve Ali Kemal Şener çiftinin kızı, Fitnat ve Mustafa Şener çiftinin gelini ve Ahmet Şener'in eşi olup, 1951 yılında Akçaabat/Ortamahalle'de dünyaya gelmiş, uzun yıllar Ortamahalle'de yaşamıştır.²⁶

Nurselen Şener, amcasının oğlu Ahmet Şener ile nişanlandığında giydiği nişan elbisesi, 1966 yılında terzi Nazire Ata tarafından dikilmiş, aynı yıl Akçaabat/Ortamahalle'de yaşadıkları evde, aile arasında yapılan nişan töreninde giyilmiştir. (Fotoğraf 1)

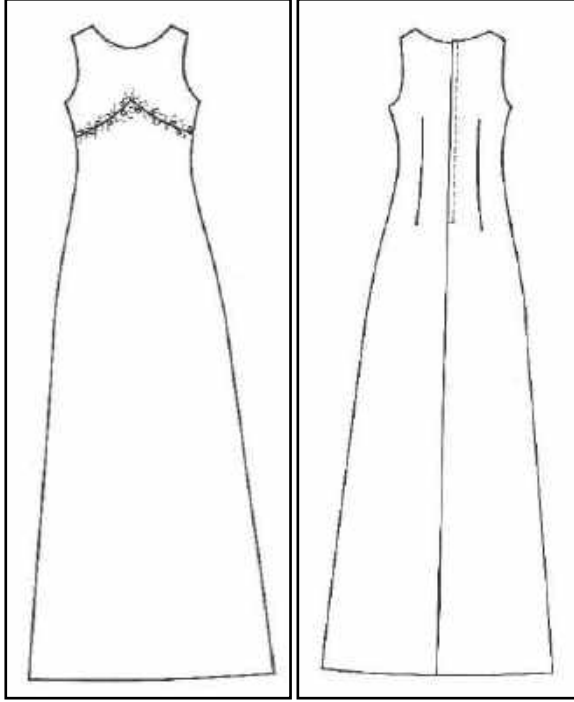
²² Ülkü Ataoğlu

²³ Ülkü Ataoğlu

²⁴ Doç. Dr. KTÜ TMYO Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü Öğretim Üyesi

²⁵ Nazire Ata'nın gelini Ülkü Ata'nın torunu, Nihan Canbakal Ataoğlu'nun kızı, 2010 doğumlu

²⁶ Gülşen Şener Erdemir, Nurselen Şener'in kız kardeşi, Akçaabat Halk Eğitim Merkezi, Kuyumculuk ve Takı Tasarımı Alanı Usta Öğretici

Çizim 1.
Terzi Nazire Ata'nın Nurselen Şener'e
diktığı nişan kıyafeti ön ve arka çizimi

Fotoğraf 1.
Nurselen Şener nişan elbisesi ön- arka model
Mayıs 2018, N. AYDIN fotoğraf arşivi

Fotoğraf 2. Nurselen Şener'e ait nişan elbisesi
simli kumaşı ve simli kumaştan çekilen iplik ile
sarılmış boncuklarla elbise önünde yapılan
süsleme detay

Mayıs 2018, N. AYDIN fotoğraf arşivi

Fotoğraf 1'de yer alan nişan kıyafeti²⁷kolsuz, sıfır yakalı, göğüs altında korsaj dikişli, etek boyu ayak bilekleri hizasında, eteği evaze kesimli olup, sarı simli iplikle dokunmuş dore kumaştan dikilmiştir.

²⁷ Nurselen Şener'e ait nişan elbisesi

Nişan elbisesinin arka beli pensli, arka orta dikişli olup, fermuarlı kapama yapılmış, fermuar tek taraflı dikiş tekniğine göre elde dikilmiş, ipek astar kullanılarak duble astarlama yapılmıştır. Kol evi ve yaka çevresi, verev pervaz ile temizlenmiş, verev pervaz 1 cm genişliğinde katlanarak kapalı baskı yapılmıştır. Kumaştan çekilmiş sarı simli ipliklerle boncuk ve metal teller sarılmış, sarı simli ipliklerle sarılmış teller ve boncuklar, beyaz pul, kahverengi boru ve kesme boncuklar kullanılarak dal şekline getirilmiş, göğüs altı dikişinin üzerine elde tutturularak nişan elbisesi süslenmiştir.

Terzi Nazire Ata, nişan elbisesinde göğüs altı dikişinin üzerini süslemek için yaptığı çiçeklerden ayakkabı üzerine de dikerek ayakkabıyı elbise ile uyumlu hale getirmiştir.

Nişanda saçlar topuz yapılmış, elbisenin göğüs altındaki topların aynılarında saç topuzunun etrafına da takılmıştır²⁸.

4.1.2. Nurselen ŞENER Nikâh Kıyafeti

Terzi Nazire Ata tarafından Nurselen Şener'e dikilen ikinci kıyafet nikâhta giydiği döpiyes olmuştur. Nikâh kıyafeti etek, ceket ve bluzdan oluşmuştur. Etek ve ceket lacivert renk yünlü kumaş, bluz için ise beyaz renk ipek kumaş kullanılmıştır.

Etek düz dar olup, diz altı boyda, ceket erkek yakalı ve kurvaze modelde dikilmiştir.

Ceket içine giyilen bluz, beyaz renk ipek kumaştan, sivri yakalı ve uzun kollu dikilmiş, yakada ön ortaya elmas broş takılmış.

Bluz patının kenarı ve kol ağzı firfırlı olup, kol ağzında firfırın kola dikildiği dikişin üzerine beyaz ve mavi ipek kumaştan çevrilmiş biyeler ile örülmüş saç örgüsü şeklinde şerit dikilmiştir.

Nikâh kıyafetini tamamlamak üzere aynı renkte ayakkabı ve çanta kullanılmıştır.

Etek, ceket, bluz kumaşları, ayakkabı ve çanta gelin ağırlığında alınmıştır.

Saç anjelik (takma saç) takılmış, saç arkasına, terzi Nazire Ata tarafından elde yapılmış çiçek takılmıştır.

Nikâh 21 Eylül 1968 yılında kıyılmış, nikâh fotoğrafı Trabzon'da Foto Fon'da çekilmiştir.

Fotoğraf 3. Nurselen ve Ahmet Şener Çifti, Nikâh Fotoğrafı

Kaynak Kişi, Gülşen Şener Erdemir (Mayıs 2018, N. AYDIN fotoğraf arşivi)

²⁸ Gülşen Şener Erdemir, Nurselen Şener'in kız kardeşi, Akçaabat Halk Eğitim Merkezi, Kuyumculuk ve Takı Tasarımı Alanı Usta Öğretici

4.2. Ülkü ATAÖĞLU Giysileri

Terzi Nazire Ata, erkek kardeşinin eşi Ülkü (Enisoğlu) Ataoğlu'na düğün öncesi gelinlik, nikâh kıyafeti ve gelin ağırlığı dikmiştir. Giysiler incelendiğinde estetik görüntüye sahip ve teknik bir dikiş ile dikildiği gözlemlenmiştir.

4.2.1. Ülkü ATAÖĞLU Nikâh Giysisi

10 Ekim 1964 yılında nikâhlanan Ülkü Ataoğlu'nun nikâh kıyafeti Nazire Ata tarafından dikilmiş, nikâha çıkarken eline alacağı çanta ve kıyafete uygun ayakkabı ağırlıkta alınmıştır.

Elbise ve ceketten oluşan nikâh kıyafeti lacivert renk güpür kumaştan dikilmiş, ceket ve elbisenin içi, çok açık mavi renkte, ipek saten ile astarlanmıştır. Kayık yakalı, turvakar kollu, önde belden başlayan göğüs pensli, arka orta fermuarlı, etek boyu diz hizasında, bele oturmeyen, etek boyuna doğru hafif genişleyen düz dar elbise olarak dikilmiş, dantel kenarı kol ağzı ve etek boyuna getirilmiştir. Bedende duble astarlama yapılmış, kollar astarlanmamıştır. Yaka çevresi dikiş payı terse çevrilip, duble yapılan astar üzerine bastırılmıştır. Pens dikişi astar ile birlikte yapılmış, arka ortada fermuarlı kapama yapılmış, fermuar çift taraflı dikim tekniğine göre makinede dikilmiştir.

Ülkü Ataoğlu'nun nikâhı, Meydan'da bulunan Belediye binasının üst katındaki nikâh dairesinde kıyılmıştır. Ülkü Ataoğlu 1960'lı yıllarda belediye binasının üst katının boydan boya nikâh dairesi olduğu ve giriş kapısının İskenderpaşa Camii'nin yan tarafında bulunduğu, nikâh dairesine oldukça dik merdivenler ile çıkıldığını belirtmiştir. Uzunca bir koridor geçip, salona girildiğini anlatan Ülkü Ataoğlu, nikâh salonunda karşıda nikâh masası ve davetliler için sandalyeler dizili olduğunu, gelin ve damat hazırlanan nikâh masasında, nikâh memuruna yüzleri dönük, ancak davetlilere arkası dönük bir şekilde oturduğunu anlatmış, nikâh kıyıldıktan sonra günümüzde de olduğu gibi salondan önce gelin ve damadın çıkarak koridorda tebrikleri kabul ettiğini ifade etmiştir²⁹.

Fotoğraf 4.

Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na nikâhta giymek üzere, gelin ağırlığında diktiği elbise ve kumaş detay.

Ocak 2019,
N. AYDIN
fotoğraf arşivi

²⁹ Ülkü Ataoğlu

Çizim 2. Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na nikâhta giymek üzere, diktığı elbise ön, arka ve ceket çizimi

Ülkü Ataoğlu tarafından nikâhta giyilmiş olan lacivert renk güpür elbise ve ceket daha sonraları ise düğünlerde ve özel gecelerde giyilmiş, araştırmanın yapıldığı 2018 yılında sadece elbisenin özenle saklanmış olduğu, ceketin ise saklanmadığı belirtilmiştir.

4.2.2. Ülkü ATAÖĞLU Gelinliği

Ülkü (Enisoğlu) Ataoğlu, Ata Ataoğlu ile 1965 yılında yapılan bir düğün ile evlenmiş, düğün Trabzon'da Kunduracılar Caddesinde, Kanuni Anadolu Lisesine gidilen aranın köşe başında, uzun yıllar düğün salonu olarak hizmet vermiş olan Trabzon Düğün Salonunda yapılmış, Trabzon Liselerinden Yetişenler Derneğinin Temel Şükrü Doğru Müzik Grubu düğünde Türk Sanat Müziği çalmış, davetlilere limonata ve kuru pasta ikram edilmiştir.

Terzi Nazire Ata tarafından dikilen Ülkü Ataoğlu'nun gelinliği elbise ve aynı boyda modern kaftan olmak üzere iki parçadan oluşmuştur.

Elbisede kırık beyaz renkte atlas saten kumaş kullanılmış, kolsuz, sıfır yakalı, bedene pensler ile oturtulmuş, yanları etek boyuna doğru genişletilmiş, etek boyu ayak bilekleri hizasında, arka etek boyu kuyruklu bir modelde dikilmiştir.

O yıllarda kumaş enleri dar, yaklaşık 90cm civarında olduğu için etek boyu geniş olan giysiler için ek dikişler yapılıyordu. Ülkü Ata gelinliğinde de etek boyu geniş olduğu için ön orta ve arka orta dikişli olup, arka ortada fermuarlı kapama yapılmıştır. Tek taraflı dikiş tekniğine göre, sağ arka ortasına 1cm genişliğinde fermuar yeri dikişi yapılmış, fermuar elde dikilmiştir.

Elbisenin içi ipek astar ile double edilmiş, ön ve arka bedende pensler, yan ve omuz astar ile birlikte makineye çekilmiş, dikiş paylarına sürfile sarılmıştır. Yaka ve kol evi verev pervaz ile temizlenip, açık baskı ile astara tutturulmuştur.

Gelinliği tamamlayan üst giysi olan modern kaftan için ipek iplikle dokunmuş Fransız dantel kullanılmış, iç kısmında ipek organze ile double astarlama yapılmış, sıfır yakalı, kısa kollu, önu bolero görüntüsünde, arka orta serbest pilili, arka etek boyu kuyruklu, boyu ayak bilekleri hizasında olan bir modelde dikilmiştir. Gelinlik elbise üstüne giyilen bu giysinin yaka çevresi ve önde göğüs hizasına kadar gelen bolero görüntüsündeki dantel üzerine inci, damla boncuk ve oya boncuğu ile süsleme yapılmıştır. Dantel kumaşın dilimli kenarı kol boyu, bolero boyu ve ön açıklıkta kullanılmıştır.

AL -FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

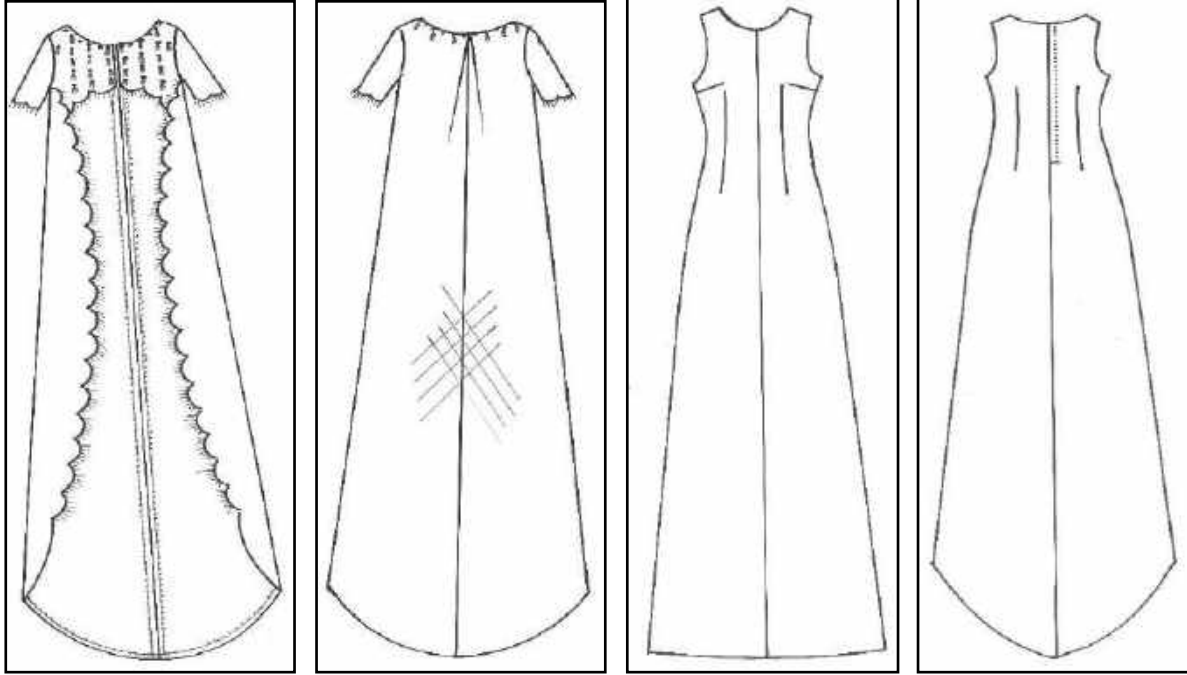
Üstteki dantel giysinin yaka açıklığı, gelinliğin iç giysisi olan saten elbisenin yaka açıklığından daha kapalı yapılmıştır. Dantel arka orta verev kesilmiş, yakada arka ortadaki pilikaşe serbest bırakılmıştır.

Tüm dikiş payları duble yapımında kullanılan ipek organze ile birlikte sürfile sarılmış, arka ortada dikiş payları ikiye açılmıştır. Yaka çevresi ipek organze kumaştan hazırlanmış verev pervaz ile temizlenmiş, etek boyu kıvrıma payı, duble edilen organze üzerine sürfile sararken tutturulmuştur.

Ülkü Ataoğlu gelinliğin altına beyaz ayakkabı giymiş, elinde çiçek buketi tutmuş, buket yapma müge çiçek ve aralarına yerleştirilmiş canlı kuşkonmazlardan oluşturulmuştur.

Fotoğraf 5. Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na diktiği gelinlik, modeli ve kumaş detay
(Ocak 2019, N. AYDIN fotoğraf arşivi)

Çizim 3. Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na düğünde giymek üzere diktği gelinlik üst parça teknik çizimi

Çizim 4. Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na düğünde giymek üzere diktği gelinlik elbise teknik çizimi

4.2.3. Ülkü ATAÖĞLU Gelin Ağırlığı

Ülkü Ataoğlu ile 22 /09 / 2018 tarihinde yapılan söyleşide Trabzon'da gelin ağırlığında aileler gelir seviyelerine göre birer adet ipek, şifon, empirme elbiselik kumaş, iki adet yünlü elbiselik kumaş, eğer kış ayında gelin olacaksa üç adet yünlü elbiselik kumaş, mantoluk kumaş, iki veya üç takım sutyen, elbiselik kumaşlara uygun iki veya üç adet kombinezon, iki veya üç adet kilot, gecelik, sabahlık, ayakkabı ve çanta alındığını belirtmiş, mantoluk ve elbiselik kumaşların terziye diktirildiğini belirtmiştir. Tüm gelin ağırlığının Trabzon'da Aybaylar Mağazası'ndan alındığını anlatan Ülkü Ataoğlu, söyleşide 1960 'lı yıllara kadar kilot, sutyen, gecelik ve sabahlık hazır bulunmadığı için bu iç giyimlerin de terziler tarafından dikildiğini, görüncesi Nazire Ataoğlu'nun gelin ağırlığı olarak bu iç çamaşırlarından çokça diktğini ifade etmiştir.

Terzi Nazire Ata tarafından Ülkü Ataoğlu'na gelin ağırlığı olarak diktği kıyafetlerden günümüze kadar sandıkta korunup, saklanarak getirilen giysilerden gelinlik, nikâh elbisesi, pembe yün jorjet elbise (bkz. Fotoğraf 6) ve yeşil şifon elbiseye (bkz. fotoğraf 8) ulaşılmış, siyah elbise ceket ve etek- bluz hakkında Ülkü Ataoğlu'nun aktardığı bilgiler doğrultusunda modellerin teknik çizimi yapılmıştır.

4.2.3.1. Pembe Renk Yün Jorjet Elbise

Elbise, gündüz ev gezmelerinde giymek amacıyla yavruağzı pembe renkte, yün jorjet kumaştan dikilmiştir.

Kayık yakalı, turvakar kolları, arka orta fermuarlı, ön bedende göğüs pensu, arka bedende bel pensu olan, elbise boyu diz hizasında, bele oturmeyen, kalça genişliğine göre yanları düz olan bir modelde dikilmiş, kol dahil tüm giyside duble astarlama yapılmıştır. Astarlamada ipek astar kullanılmıştır.

Giysi önü asimetrik olup etek, bluz görüntüsünde ayrı ayrı hazırlanmış, arka beden ile birleştirilirken yan dikiş birlikte çekilmiştir. Öndeki bluz kısmı dikiş payı terse kıvrılıp, açık baskı ile temizlendikten sonra kenarına yakada kullanılan düğmeli biye çiçeklerden 10 adet dikilmiş, ön etek, astarın bel yerine, elde ince ince çırpma dikişi ile sabitlenmiştir.

Elbise kumaşından 0.5cm genişliğinde dikilmiş verev biye çevrilerek çiçek görüntüsü verilmiş, çiçeğin ortasına yine aynı kumaştan kaplanmış 1cm çapında baskı düğme dikilerek yaka çevresi süslenmiştir. Çiçek oluşturmak için hazırlanan biye kumaşı 5cm uzunluğunda kesilmiş, bir çiçek altı yapraktan oluşturulmuştur. Ön yakaya omuz dahil dokuz adet düğmeli çiçek, arka yakaya ise ikişer adet düğmeli çiçek dikilmiştir.

Kol ağzı ve etek boyunda açık baskı yapılmış, tüm dikiş payları duble edilen astar ile birlikte sürfile sarılmıştır. Yaka çevresi verev pervaz ile temizlenmiş, sürfile ile astara tutturulmuştur.

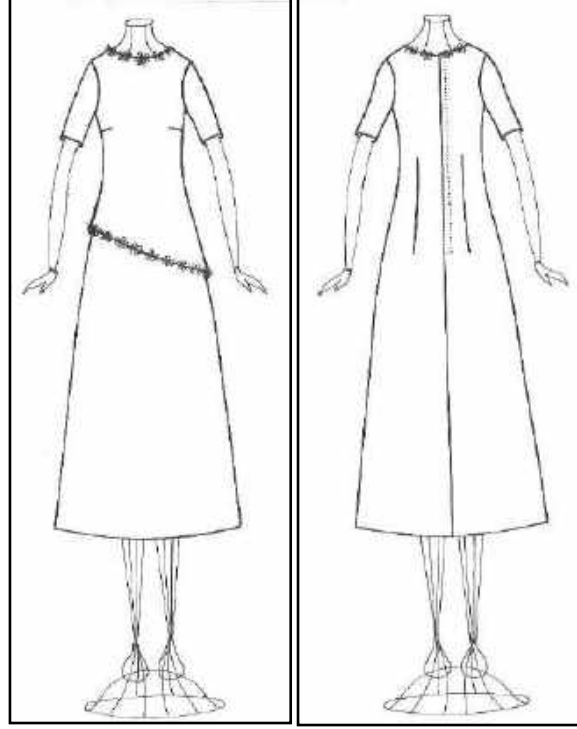
Arka ortada tek taraflı fermuarlı kapama yapılmış, fermuar yeri makineye çekilmiş, fermuar elde dikilmiştir. Fermuar olarak plastik dişli fermuar kullanılmıştır.

Fotoğraf 6.

Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na gündüz ev gezmelerinde kullanmak üzere, gelin ağırlığında diktiği elbise

(Ocak 2019, N. AYDIN fotoğraf arşivi)

Çizim 5.

Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na gündüz ev gezmelerinde kullanmak üzere, gelin ağırlığında diktiği elbise modeli ön, arka çizimi

Fotoğraf 7.
Pembe, yün jorjet elbise
süsleme ve model detay
(Ocak 2019,
N. AYDIN fotoğraf arşivi)

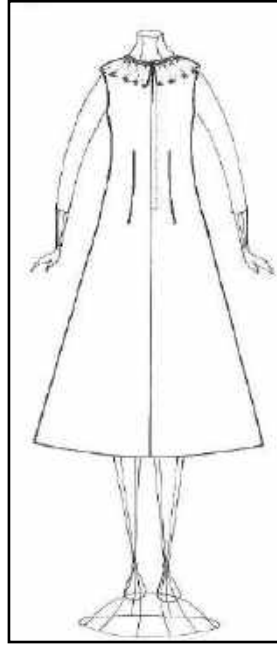
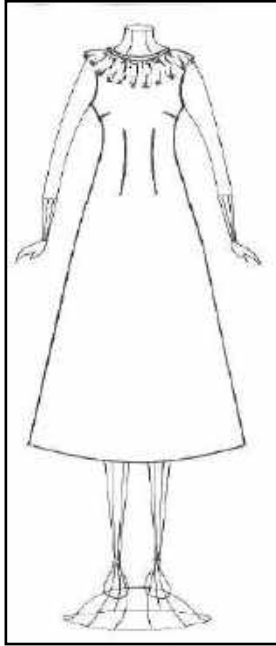

4.2.3.2. Yeşil Renk, Şal Desenli Elbise

Elbise yeşil zemin üzerine, siyah renkte şal desenli ipek şifon kumaştan dikilmiş, gece arkadaş toplantısı veya gece yemeklerinde kullanılmıştır.

Elbise modeli kolsuz, kayık yakalı, yaka çevresi firfırlı olup, etek boyu diz altı hizasında dikilmiştir. Arka orta dikişli olup, arka ortada fermuarlı kapama yapılmış, ancak fermuar yeri makinede çekilmiş, fermuar elde dikilmiştir. Yaka çevresi çift kat şifon kumaştan hazırlanan firfir ile süslenmiştir. Bitmiş genişliği 7cm olan firfir yaka çevresine, çift kat şifon kumaştan hazırlanmış biye ile dikilmiştir. Bitmiş genişliği 3mm olan yaka biyesi terste kapalı baskı ile astara tutturulmuştur. Elbisede double astarlama yapılmış, astar olarak kumaş rengine uygun, tek en ipek astar kullanılmıştır.

Yan ve arka ortada dikiş paylarına sürfile sarılmış, etek boyunda açık baskı yapılmış, kol evinde dikiş payı içe katlanarak açık baskı ile bastırılmıştır.

Fotoğraf 8.
Terzi Nazire Ata'nın
Ülkü Ataoğlu'na
arkadaş toplantısı ve
gece yemeklerinde
kullanmak üzere,
gelin ağırlığında
diktığı ipek elbise

Çizim 6.
Elbise modeli ön arka
teknik çizimi

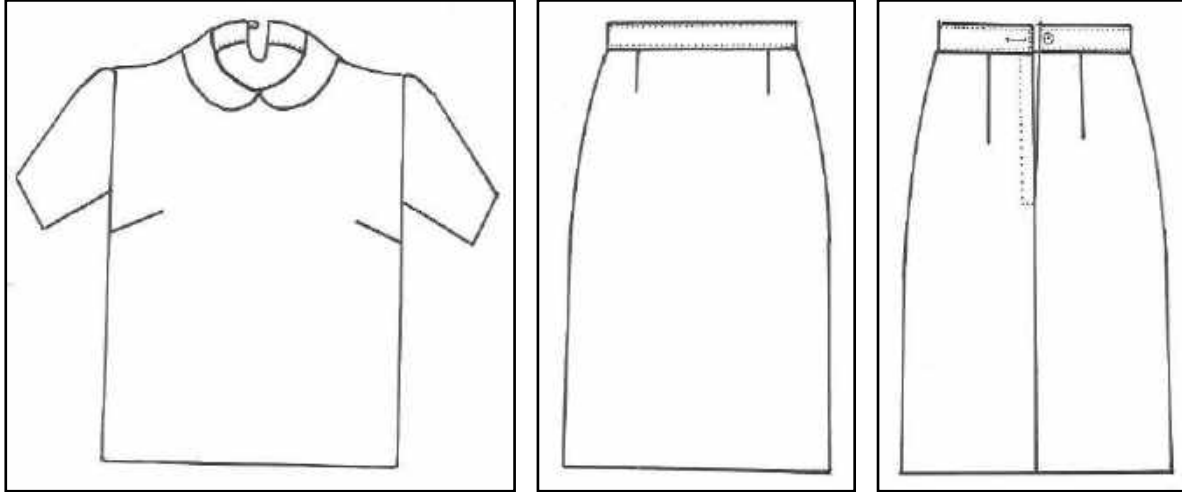

Fotoğraf 9. Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na arkadaş toplantısı ve gece yemeklerinde kullanmak üzere, gelin ağırlığında dikiği ipek elbise kumaş detayı
(Ocak 2019, N. AYDIN fotoğraf arşivi)

4.2.3.3. Etek- Bluz

Fransız kumaşından dikilmiştir. Etek modeli diz üstü boyda, beli kemerli, pensli ve düz dar olup, aynı kumaştan dikilen bluzun modeli ise bebe yakalı, arka yaka kısmı yırtmaçlı, kısa kollu, yanda göğüs pensli olarak yapılmıştır.

Ülkü Ataoğlu'na gelin ağırlığı olarak dikilen etek ve bluz giyilerek eskitilmiş olduğu için günümüze ulaşmamıştır.

Çizim 7. Terzi Nazire Ata'nın Ülkü Ataoğlu'na günlük yaşamda kullanmak üzere, gelin ağırlığında dikiği etek ve bluz modeli teknik çizimi

4.2.3.4. Siyah Renk Elbise- Ceket

Özel gün ve gecelerde giymek üzere dikilmiş bu kıyafet iki parçadan oluşmuştur. Elbise ve ceketle siyah renk yün jorjet kumaş kullanılmıştır.

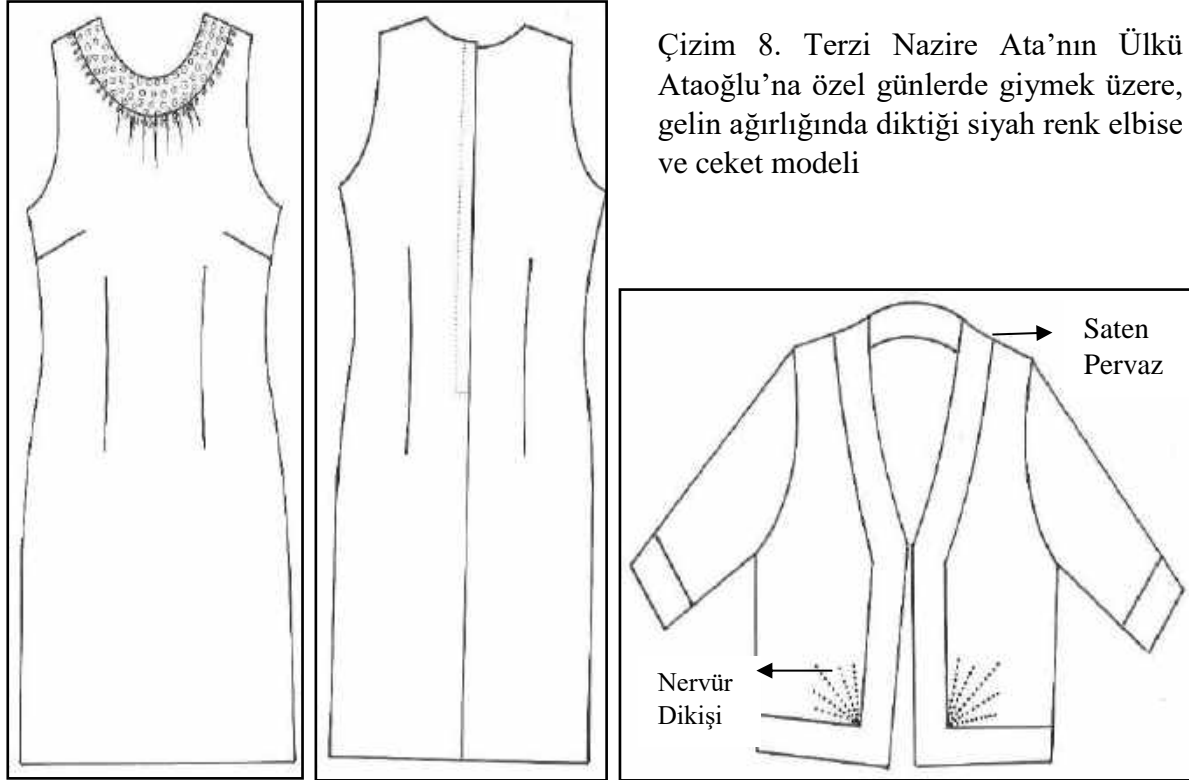
Yakasız ve kolsuz elbise boyu diz hizasında olup, içi astarlanmıştır. Yuvarlak şeklindeki yaka çevresi yaklaşık 10cm genişliğinde, şekline göre pervaz ile temizlenmiş, pervaz üzeri tamamen boncuk işli olup,

pervaz bitimine damla boncuk dikilmiştir. Ön ortada pervaz bitimi hafif büzgülü olup, elbise önde bel ve göğüs pensleri ile arkada bel pensi ile bedene oturtulmuş, arka ortada tek taraflı fermuarlı kapama yapılmıştır.

Elbisenin üstüne aynı kumaştan turvakar kollu, V yakalı, kısa ceket dikilmiştir. Ceket yaka çevresi, etek boyu ve kol ağzına yaklaşık 5cm genişliğinde, parlak olmayan saten kumaştan pervaz yapılmıştır. Pervazın etek boyu ve ön bant kesişim noktasından itibaren ceket önünde aynı noktadan çıkıp, gittikçe genişleyen şekilde nervür dikişi yapılmıştır.

Terzi Nazire Ata gördüğü bir modelden esinlenerek, Ülkü (Enisoğlu) Ataoğlu ile birlikte elbise ve ceket modeline karar vermişler. Elbise ve ceket modelinde olduğu gibi Nazire Ata dikmiş olduğu kıyafetlerin modellerini belirlerken, esinlendiği modellerin bire bir aynısını dikmemiş, mutlaka kendisi bazı ilaveler yapmıştır³⁰.

Terzi Nazire Ata'nın gelin ağırlığı olarak Ülkü Ataoğlu'na diktiği bu elbiseyi Ülkü Ataoğlu, eşi ile birlikte katıldığı bir yılbaşı gecesini eğlencesinde giymiştir.

4.2.3.5. Manto

Ağırlıkta Aybaylar mağazasında alınan mantoluk kumaş zamanın terzilerinden başka bir kişiye götürülmüş ve Ülkü Ataoğlu'nun gelinlik mantosu diktirilmiştir. Ülkü Ataoğlu bu terzinin erkek olduğunu, ancak ismini hatırlamadığını ve iyi bir terzi olduğunu belirtmiştir.

4.2.3.6. Ayakkabılar

Elbiselerin altına siyah renk, 17-18 pont tığ topuk, sivri burun ayakkabı giyilmiş, ayrıca eşi tarafından alınmış bir çift, 19 pont tığ topuklu ayakkabı kullanmıştır.

³⁰ Ülkü Ataoğlu

5. TERZİ NAZİRE ATA’NIN DİKİŞ MAKİNESİ

Nazire Ata Tekfurçayır’daki baba evinde dikiş dikmeye başladığında kullandığı ilk dikiş makinesi Rus malı, ayaklı makine olup, Ülkü (Enisoğlu) Ataoğlu’nun annesi, Neriman Enisoğlu’na aittir.

Nazire Ata ile akraba olan Neriman Enisoğlu 1924 yılında Trabzon’da dünyaya gelmiş, zaman içerisinde abla kardeş gibi samimi ilişkileri gelişmiş, alacakları bir şey olduğunda Nazire Ata “ *Neriman abla birlikte gidip alalım*” dermiş, çok samimi olduğu Neriman ablası, Nazire Ata dikiş makinesi alıncaya kadar boş duran makinesini ona vermiştir. Daha sonra Nazire Ata dikişten para kazanmaya başlayınca Trabzon tüccarlarından Namık Baba’dan Paff marka, ayaklı dikiş makinesi almış, Neriman Enisoğlu’na makinesini iade etmiştir.

Ülkü Ataoğlu’nun annesine ait bu dikiş makinesi başlığı çıkarılmış, ayaklar üzerine kalın bir cam koyulmuş şekliyle günümüzde Ülkü Ataoğlu tarafından Kanlıka’daki köy evinin salonunda, dekoratif eşya olarak kullanılmaktadır (fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Nazire Ata’nın dikiş dikmeye başladığı ilk dikiş makinesi
Kaynak Kişi: Ülkü Ataoğlu, (Eylül 2018, N. AYDIN fotoğraf arşivi)

SONUÇ

Tanzimat’la başlayan Osmanlı modernleşmesinin en önemli hedeflerinden biri kadının toplumsal yaşama katılmasını sağlamak, olmuştur. Bu anlamda kadınlara yönelik ilk ve ortaokulların açılmasından sonraki en önemli gelişme Darülmualimat’ın açılmasıdır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra siyasette etkin konuma gelen İttihat ve Terakki Partisi’nin teşvikiyle kadın modernleşmesi hareketi ivme kazanmış, kadınlara meslek edindirmeyi amaçlayan biçki- dikiş yurtları açılmaya başlamıştır³¹.

Dünyanın en eski mesleklerinden biri olan terzilik, Osmanlı İmparatorluğu’nda çoğunlukla gayrimüslimlerin elinde olan mesleklerden biri olmuştur. Paris Terzi Akademisi üyesi Behire Hakkı Hanım tarafından 1913 yılında İstanbul’da “Türk Kadınları Biçki Yurdu Derneği” kurmuş, amacı en temel ihtiyaç olan giyim eşyalarının dikişi için ödenen çok büyük ücretlerin gayrimüslimlere ve yabancılara gitmesini engellemek olan bu dernekte birçok kadın dikiş öğrenerek hayatını kazanmış, sefaletten kurtulmuştur. Daha sonraki yıllarda Anadolu’nun pek çok şehrinde yaygınlaşan Biçki- Dikiş yurtları, bir meslek öğretilen yer olmanın yanında kadının modernleşmesinde öncü bir rol oynamıştır.

Trabzon’da ilki 1925 yılında açılıp, 1930’lu yıllarda yaygınlaşan bu biçki- dikiş kurslarına devam eden genç kızlar ve kadınlar öğrendikleri terzilik mesleğini evlerinde yaparak, aile bireylerinin giyim ihtiyaçlarını karşılamış, aile bütçesine katkı sağlamışlar, meslek sahibi bu kadınlar aile içinde önemli bir yer edinmişlerdir. Örgün eğitimden geçmemekle birlikte biçki –dikiş konusunda eğitim alan yetenekli bu kadınların üretime, toplumsal eğitime ve ekonomiye katkı sağlamaları mümkün olmuştur.

³¹ Veysel USTA, Kadınların Toplumsal Yaşama Katılmalarında Öncü Bir Kurum, Trabzon Biçki Dikiş Yurtları

Her zaman geçerli ve önemli meslekler arasında olan terzilik, hazır giyim sanayinin gelişip, yaygınlaşmadığı, kadının çalışma hayatında henüz çok aktif yer almadığı 1930, 40, 50'li yıllarda da önemini korumuştur. Yaygın eğitim kursları şeklinde, mahallelerde açılan biçki- dikiş kurslarında eğitim alan kadınların bir kısmı sadece terzilik mesleğini icra ederek toplumu giydirme gibi çok önemli bir misyonu üstlenmiş, bir kısmı da hem terzilik yaparak toplumu giydirmiş, hem de evlerinde verdikleri biçki, dikiş, nakış eğitimleri ile buldukları çevrede, halk eğitimine, toplumunun gelişmesi ve aydınlanmasına önemli katkı vermişlerdir.

1940'lı yıllardan itibaren Trabzon'da kadını giydiren ve genç kızlara terzilik eğitimi veren terzilerden biri olan Nazire ATA'nın nezdinde adını bilmediğimiz tüm terzileri saygıyla anıyor, Cumhuriyet aydınlanmasında halk eğitimine ve giyim tarihine verdikleri katkı nedeniyle şükranlarımı sunuyorum.

KAYNAKÇA

- 1.Lale GÖRÜNÜR, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Kadın Giysileri, İstanbul 2011, 2. Baskı, s.11, 15
- 2.Micklewright1986, s. 219-220
- 3.Karakışla 2003, s. 11
- 4.Yurdagül MURATOĞLU, Fatma Demir ŞENER, Kadın Giysi Tasarımı ETEK, Ya-Pa Yayınları, İstanbul, 2002, s.7
- 5.Fatma BAYRAKTAR, Dış Giyim Temel Bilgi ve İşlemler, Ankara, 1976, s.11, 16
- 6.Şadiye GÜNVARAN, Olcay GÖKÇEL, Giyimde Ön Bilgiler, Emel Matbaası, Ankara, 1968, s.7
- 7.Moda Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2013, s.12
- 8.Perihan LOKMANOĞLU, Hazır Giyim ve Konfeksiyon Makineleri, 2. Baskı, Ankara, 1990, s.1
- 9.Dr. Hatice Banu GÜRCÜM Tekstil Malzeme Bilgisi, , 2010, Birinci Baskı, s.132, 138
- 10.Veyssel USTA, Kadınların Toplumsal Yaşama Katılmalarında Öncü Bir Kurum, Trabzon Biçki Dikiş Yurtları, Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Nisan 2017, Trabzon, s.592

KAYNAK KİŞİLER

- 1.Ülkü ATAĞLU
- 2.Nihan Canbakal ATAĞLU
- 3.İpek ATAĞLU
- 4.Gülşen (Şener) ERDEMİR
- 5.Nurselen ŞENER

REKLAMLARIN MARKA İMAJINA KATKISI VE ÇAYKUR ÖRNEĞİ

Mehmet TATOĞLU

Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

ÖZET

Küreselleşen dünyada reklam faaliyetleri işletmeler açısından önemli hale gelmiştir. Reklam vasıtasıyla işletmeler ürettikleri ürün ve hizmetleri en iyi şekilde pazarda tanıtmaya fırsatı bulmaktadır. Rakiplerinden farklı olmak isteyen işletmeler marka imajlarını güçlendirmek zorundadır. Bu açıdan reklam faaliyetleri fark oluşturmak için geçerli bir uygulama olarak görülmektedir. Marka toplumda sorunlara karşı geliştirdiği çözümler ile marka imajını güçlendirmekte ve müşteri tarafından kendisine verilen değer sayesinde rakiplerinden daha fazla tercih edilmektedir.

Bu çalışmada Türk çay sektöründeki markaların reklam çalışmalarının marka imajı oluşturmadaki katkısı ve önemi tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Reklam, Marka, İmaj*

ABSTRACT

In a globalizing world, advertising activities have become important for businesses. Through advertising, businesses have the opportunity to promote the products and services they produce in the market in the best way. Businesses who want to be different from their competitors must strengthen their brand image. In this respect, advertising activities are seen as a valid application to create a difference. The brand reinforces the brand image with the solutions it develops against the problems in the society and it is preferred by the customers with its value given by the customer.

In this study, the contribution and importance of advertising studies of brands in the Turkish tea sector will be discussed.

Keywords: *Advertising, Brand, Image*

1.GİRİŞ

Ticari faaliyette bulunan firmalar toplumun arzu ve isteklerine uygun hareket etmek zorundadır. Günümüzde insanlar teknolojiye paralel olarak gelişen iletişim imkanlarıyla birlikte her geçen gün çok sayıda mesaja muhatap olmakta ve markaların birbirine benzer ürün ve hizmetlerini satın alırken çeşitli unsurlardan etkilenmektedir. Bu unsurlardan biriside reklamlardır reklam markanın müşteri tarafından hatırlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Reklamlar vasıtasıyla işletmeler müşterileri ile doğru ve etkili iletişim kurmakta satın alma öncesi kurulan duygusal bağ sayesinde marka imajı güçlü kılınmakta ve ürünün müşteri nezdindeki itibarı artmaktadır. Marka fazladan para kazandıran bir olgudur onun için markanın her zaman göz önünde olması parlatılması arzulanır bunu başarmanın en etkili yollarından biriside reklamlardır. Markanın imajını oluşturmada reklamın katkısı büyüktür. Reklama ihtiyacı olmayan marka yoktur Coca Cola, Mercedes Benz, Toyota, iPhone büyük reklam bütçeleri olan küresel markalardır. Marka imajı ürün ve hizmetlerin tercih edilmesini etkileyen önemli noktalardan bir tanesidir.

Son yıllarda dünyada ve ülkemizde görülen ekonomik sıkışıklık yerli ve milli kaynakları etkin şekilde kullanmamızı gerektirmektedir. Bu durumda yerli ve milli sloganı ile hareket eden markalar müşteri ile duygusal bağ kurarak imajlarını güçlendirmektedir. Bu çalışmada doküman inceleme yöntemi ile reklamların marka imajına katkısı Çaykur örneğinde belirlenmeye çalışılacaktır.

2.REKLAMLAR

Ürünler ve hizmetlerle ilgili niteliklerin bilgilerin tv, radyo, gazete, dergi internet ve diğer araçlarla müşterilere duyurulmasına tanıtılmasına reklam adı verilmektedir. Diğer bir tanımda ise bir ürünün veya

hizmetin para karşılığında yayın araçlarından özellikleri anlatılarak halk kitlelerine duyurulması olarak ifade edilmektedir. Reklam ürün ve hizmetlerin satın alınmasına yöneliktir ve günümüzde teknolojiye paralel olarak gelişmek göstermektedir (Mutlu, 2008, s.243).

Reklamı yapılan ürün toplumdaki temel bir tüketim alışkanlığını değiştirmeye çalışmaktadır. Marka bunu yaparken kalite, güvenlik, sağlık, çevre duyarlılığı, promosyon gibi çeşitli vaatler sunmaktadır, marka reklamında satın alma yönünde müşteride bir istek meydana getirebilirse başarılı olmuştur denilebilir (Mayer, 1986, s.280).

Reklamın tarihçesi ilk çağlara kadar dayanmaktadır ilk günden bu yana değişmeyen olgu ise markaların satacakları ürünlerin özelliklerini, faydalarını, üstünlüklerini anlatmalarıdır. Üreticiler veya satıcılar ilk aşamada bu işi kendileri yapmaya çalışmış daha sonra reklam ajansları devreye girmiştir. Dünyada ilk reklam filmi 5 Ağustos 1897' de New Jersey West Orange Edison stüdyosunda Back projection adı verilen yöntemle açık hava perdesinde çekilen Admiral sigaraları reklam filmidir. Daha sonra ise Fransızlar 1898' de Delion şapkalarının reklam filmini, İngilizler ise Bird's kremlerinin filmini çekmiştir. 1890 yılında Amerika'da ilk ışıklı reklam panosu yapılmış ilk renkli reklam ise 7 Ekim 1936' da Glaskow Daily Record gazetesinde yayınlanan White Label marka viski ilanıdır, ilk radyo reklamı ise New York'ta 28 Ağustos 1922' de kooperatif evlerinin tanıtıldığı 10 dakikalık reklamdır. İlk tv reklamı ise 1 Temmuz 1941' de New York'ta WNBT Tv' sinde yayınlanmış olan Buluva marka saat reklamdır (Kaşıkçı, 2002, s.110-113).

Tüm bu faaliyetler reklamcılığın temelini oluşturmakta değişen teknolojik imkanlar ile gelişen sektör farklı şekillerde müşterilerle buluşmaktadır. Reklamda ana unsurlar ise ücretin olması, reklam yaptırılan şirketin bulunması ve ürün yada hizmeti tanıtırken kitlelere seslenen yayın araçlarının olmasıdır. Değişen pazar koşulları, rekabetin artması reklamı önemli kılmaktadır. Şirketler ürettikleri malları duyurmada, müşteriyi ikna etmede ve talebin artmasında reklamdan yararlanmaktadır (Kocabaş, Elden, 2004, s.13-14).

Reklamcılık küresel kültürün itici gücü olarak görülmekte ve kültürel değişim için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Reklamcılık belirli bir zamanda belirli bir kültürde sembollerin yansıtılmasında önemli rol oynamaktadır. Küresel markalarla ilgili müşteri algılarını daha iyi anlamak için algılanan markanın küreselliği diye bir kavram ortaya çıkmış bu düşünceye göre müşteriler markanın birçok ülkede pazarlandığını ve bu ülkelerde küresel olarak algılandığını varsaymaktadır (Akaka, Alden, 2010, s.38-44).

Reklamın başarılı olabilmesi için hedef ülke pazarında birden fazla mesajı birlikte vermesi gerekmektedir. Bazı reklamcılar dünyadaki müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının aynı olduğunu dolayısıyla küresel bir reklamla tüm müşterilere hitap edilebileceğini öne sürmekte bazıları küresel bir reklamın kültürel, ekonomik, sosyal, hukuki alandaki farklılıklar nedeniyle müşteri ile gerekli iletişimi kuramayacağını savunmaktadır. Reklamda amaç müşteriyi ikna edecek algının zihinde oluşmasını sağlamaktır (Aarts, Paulus, Moskowitz, Rabino, 2012, s.233-235).

Reklam hedef kitleyle ürün ya da hizmetin iletişime girdiği ortamdır bu ortamda müşteri üzerinde satın almayı kolaylaştıracak olumlu tutum yaratacak mesajların reklamda sunulması gerekmektedir. Bu manada reklam satın almayı kolaylaştırıcı, ikna edici iletişim özelliğine sahip pazarlama iletişim unsurudur. Reklamda müşteriye ürünün sağladığı fayda ve yararlar konusunda vaatler sunulmaktadır. Reklamda müşteri ihtiyaçları ön plana çıkarılarak ikna edilmeye çalışılmaktadır (Elden, Ulukök, Yeygel, 2011, s.63-64).

3.MARKA İMAJI

Ülkemizin küresel pazarda rekabet etme potansiyeli yüksek kaliteli ürünlere ihtiyacı vardır, bunu gerçekleştirmek marka kimliği ve imajının oluşturulmasıyla mümkündür. Dünyada sınırlarının dışında ticari manada bir gelecek kurmak isteyen ülkeler mutlaka kendi milli markalarını oluşturmak zorundadır (Tatoğlu, 2017, s.3-5). Müşterilerin kaliteli ürünlere olan ilgisinin yanında markaya duydukları güvende

marka tercihlerini etkilemektedir. Güven uzun süreli ilişkilerin sağlıklı ve başarılı olması için gereken en önemli unsurdur. Bununla beraber güven tüketim ile ilgili en önemli etkenlerden biridir. Artan rekabet ortamında şirketlerin rakiplerinden farklılaşması sadece teknolojilerinin değerleriyle değil oluşturacakları güvenle mümkün olmaktadır (Ulus, 2009, s.150-160).

İmaj ve kimlik genellikle aynı anlama gelir pazarlamacılar marka değeri, marka kişiliği, marka imajı terimlerini birbiri yerine kullanmaktadır. Genel olarak imaj şirketin kendi markasını tüm müşterilerine tanıtmak için seçtiği yolların toplamı anlamına gelmektedir (Meenaghan, 1995, s.23-26)

Markalar işyeri bilançosunda değerlendirilen önemli varlıklardır ve müşteri tercihleri marka değerinin oluşmasında önemli rol oynamaktadır (Şimşek, 2008, s.53). Marka imajı bir kişinin veya grubun bir ürüne gösterdiği duygu ve düşünceler bütünüdür örneğin Nike ve Zippo ürünleri toplumda statü imajının göstergeleri olarak kabul edilmektedir. İmajın özelliklerinden biride görsel sunumdur bu sayede semboller tüketicilerin zihninde kaydedilmekte ve hatırlanması kolay olmaktadır (Pira, Kocabaş, Yeniçeri, 2005, s.73-79). İmaj ve değer birlikte hareket eden iki unsurdur pazarda oluşan marka imajı marka değerini etkilemektedir. İmaj sosyal, tarihsel faktörler ile paylaşılmış kişisel tecrübeler tarafından tüketiciye planlı, plansız olarak gönderilen mesajların kişi tarafından zihinde test edilmesi sonucunda oluşabilir (Taşkın, Akat, 2012, s.17).

Marka yaptığı faaliyetin sonucunda imaja katkılar sunabilmekte milyonların beğenisini kazanabilmektedir. Marka imajı ise yetenek ve diğer özellikleriyle kendine özgü olma durumu olarak ifade edilebilir bir başka ifadeyle topluma verilen izlenimlerle oluşan davranış biçimidir. Markalar sadece sağladıkları fayda nedeniyle tercih edilmemektedir, sahip oldukları imajlarında müşteri için önemlidir. Bu imaj markanın logosundan, isminden, renginden oluşabilmektedir.

SONUÇ

Toplumda yaşayan bireyler öğrenme faaliyetleri sonucu inanç ve tutum kazanmakta bu iki unsur satın alma davranışını etkilemektedir. İnanç bireylerin her hangi bir marka hakkında sahip oldukları tamamlayıcı düşüncelerdir, inançlar ürün ve marka imajı oluşturur. İnanç müşterinin ürün hakkında zihninde birikmiş tüm bilgilerdir yani marka hakkındaki inandığı değerlerdir. İnsanlar inançlarıyla hareket etmektedir bu nedenle pazarlamacılar markaları hakkında tüketicilerin inançlarıyla yakından ilgilenmektedir. Kişilerin bazı ürün ve hizmetlere inançları yanlıştır pazarlamacılar bu yanlış inançları düzeltmeye ve doğruları yerleştirmeye çalışırlar.

Tüketiciler politika, din, giyim, yemek, eğlence gibi hemen hemen her konuda farklı tutumlara sahiptir, tutum bir markaya, ürüne veya fikre yönelik duygu, eğilim, taraftarlık gibi davranışlarının bütünüdür. Tutumların değişmesi güçtür bu nedenle markalar müşterilerinin tutumlarını değiştirmeye değil kendi ürünlerini müşteri tutumuna yaklaştırmaya çalışmalıdır.

Tüm veriler ışığında Çaykur çay sektöründe 1945 yılından 1985 yılına kadar yaklaşık 40 yıl ülkemizde rakipsiz olarak faaliyette bulunmuş sermayesinin tamamı devlete ait olan bir kurumumuzdur. 1985 yılında çay sanayisinin özel sektöre açılmasıyla birlikte pazarda rakipler ortaya çıkmıştır. Çaykur ürünlerinde kimyasal ilaç ve katkı maddesi bulunmamaktadır. 40 yılı aşkın bir süre pazarda rakipsiz olarak faaliyette bulunan Çaykur geçen süre zarfında insanlarda damak tadı oluşturmuştur. Çaykur ürünlerini satın alan müşterinin satın alma kararını vermede kullandığı iki unsur olan inanç ve tutumlarını değiştirmek çok zor olmaktadır. Bu nedenle Çaykur' un marka imajı ve kimliği çok güçlü bir şekilde pazarda temsil edilmektedir. Çaykur faaliyette bulunduğu sürede marka imajına zarar verecek hiçbir olayla karşılaşmamış kalite ve hijyen yönünden fedakarlıktan kaçınmamış her zaman kendini yenilemiş milli bir markamızdır. Duygulara hitap etmesi yönünden ise depresyon ve diğer doğal afetlere maruz kalan illerimizde sıcak çay ikramında bulunarak her şartta tüketicinin yanında olduğunu göstermiştir. Reklamlarında ise Karadeniz şivesi yanında çeşitli yöresel figürler kullanarak marka imajına katkı sunmaya çalışmıştır. Son olarak piyasaya çıkardığı Didi soğuk çay reklamları ile marka imajına güç katmıştır.

KAYNAKLAR

1. Mutlu, E. (2008). İletişim Sözlüğü. Ankara: Ayraç Kitapevi
2. Mayer, M. (1986). Dünyanın En Sıra Dışı Mesleği Reklamcılık ve Reklamcılar. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
3. Kaşıkçı, E. (2002). Para-Mosyon Pazarlamanın 7 P' si. İstanbul: Kariyer Yayıncılık
4. Kocabaş, F. ve Elden, M. (2004). Reklamcılık. İstanbul: İletişim Yayınları
5. Akaka, M.A. and Alden, D. (2010). Global Brand Positioning and Perceptions. International Advertising and Global Consumer Culture. International Journal of Advertising. 29:1
6. Rabino, S., Moskowitz, H., Paulus, K., Aarts, P. (2012). Constructing Communication Strategy: A Three-Country Case Study. Journal Of International Consumer Marketing. 24:4
7. Elden, M., Ulukök, Ö., Yeygel, S. (2011). Şimdi Reklamlar. İstanbul: İletişim Yayınları
8. Tatoğlu, M. (2017). Doktora Tezi
9. Ulusu, Y. (2009). Tüketicilerde Marka Güveni Yaratmada Önemli Bir Etken Mağaza İmajı. Marmara İletişim Dergisi, Sayı; 15, İstanbul
10. Meenaghan, T. (1995). The role of advertising in brand image development, Journal of Product & Brand Management, Vol. 4 Issue: 4
11. <https://doi.org/10.1108/10610429510097672> Permanent link to this document:
<https://doi.org/10.1108/10610429510097672>
12. Pira, A., Kocabaş, F., Yeniçeri M. (2005). Küresel Pazarda Marka Yönetimi. İstanbul: Dönence Yayınları
13. Taşkın, Ç. ve Akat, Ö. (2012). Marka ve Marka Stratejileri. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları

TASARRUF VE SANAYİLEŞME İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ THE RELATION BETWEEN SAVINGS AND INDUSTRIALIZATION: PANEL DATA ANALYSIS

Yusuf AKAN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Ergün AKTÜRK

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Sena GÜLTEKİN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ÖZET

Sanayileşme ve tasarruf sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma açısından hayati öneme sahip olan faktörler arasında gösterilebilir. Sanayileşme 18. yüzyılda Avrupa’da Sanayi Devrimi’nin başlamasıyla beraber küresel ölçekte bütün ülke ekonomilerini etkilemiş ve teknolojinin gerisinde kalan toplumları az gelişmiş olmaya mahkûm etmiştir. Benzer şekilde tasarruflar da bir ülkenin dış kaynağa ihtiyaç duymadan yatırım yapabilmesini, dolayısıyla büyümesini sağlamaktadır. Bu çalışma kapsamında yapılan incelemede, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya ise rastlanamamıştır. Gerçekleştirilen analiz kapsamında, Euro Bölgesi’ne dâhil olan ulaşılabilir veri setine sahip 18 ülke için 1995-2017 dönemi kapsamında brüt hanehalkı tasarruf oranı ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Konya(2006) Panel Nedensellik testi ile yapılan analiz sonucunda altı ülkede sanayiden tasarrufa doğru tek yönlü, bir ülkede tasarruftan sanayiye doğru tek yönlü ve bir ülkede ise sanayi ve tasarruf arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tasarruf, Sanayileşme, Konya Nedensellik Testi*

ABSTRACT

Industrialization and saving can be cited as vital factors in terms of sustainable economic growth and development. Industrialization with the start of the Industrial Revolution in Europe at 18st century, all countries' economies on a global scale have affected and condemned the societies that are behind technology to be less developed. Similarly, savings allow a country to invest without needing a foreign source, so it can grow. In this study, a study examining the relationship between these two variables was not found. Within the scope of the analysis, the relationship between the gross household savings rate and the industrial production index was examined in the period of 1995-2017 for 18 countries with the accessible data set included in the Euro Zone. As a result of the analysis carried out with Konya (2006) Panel Causality test, it was found that there is one way causality from industry to saving in six countries, one way causality from saving to industry in one country and bi-directional causality in one country.

Key Words: *Saving, Industrialization, Konya (2006) Panel Causality Test*

GİRİŞ

Sanayileşme 18. yüzyılda başladığından beri tüm dünyada en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu nedenle sanayileşmeyi hangi faktörlerin etkilediğine dair geniş bir literatür bulunmaktadır. Benzer şekilde ekonomilerin gelişmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için hayati öneme sahip olan tasarruflar da geniş şekilde incelenmiştir.

Literatür incelendiğinde sanayileşme ile çeşitli konuların arasındaki ilişkinin incelendiği görülmüştür. Terzi ve Oltulular (2004) yaptıkları çalışmada 1987:2-2001:3 dönemi üçer aylık GSMH ve sanayi üretim endeksi verileri kullanılmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizinde Türkiye için sanayileşme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Korkmaz ve Şahin (2017) çalışmalarında Türkiye için 2008:1-2016:02 dönemini incelemişlerdir. VAR analizi ve Granger nedensellik testi ile gerçekleştirilen çalışma sonucunda ekonomik büyümeden sanayileşmeye

doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Altun ve İşleyen(2019) Türkiye için sanayi sektöründeki istihdam ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL ve Granger nedensellik ile test etmişlerdir. 1991-2017 yılları aralığı incelenen bu analize göre sanayi sektöründe istihdamdan iktisadi büyümeye tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

İktisat yazınında sanayileşmeyi etkileyen faktörlerin incelendiği çalışmalar görülmüştür. Barışık ve Yarar (2012) yaptıkları çalışmada 1998:01-2010:12 dönemini incelenmiş ve petrol fiyatları, döviz kuru, ihracat, kamu harcaması, tüketim harcaması, ithalatın sanayi üretimini etkilediği gözlenmektedir. Sanayi üretimini en fazla ithalat ve kamu harcamalarının etkilediği belirlenmiştir. Enu vd.(2013) Gana için yaptıkları çalışmada endüstriyel üretimi reel petrol fiyatları ve reel faiz oranının negatif, mal ve hizmet ithalatı ve kamu harcamalarının ise pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir. Beji ve Belhadj(2014) 35 Afrika ülkesi için 1970-2012 dönemi kapsamında yaptıkları çalışma sonucunda finansal gelişmişlik, döviz kuru, kurumlar ve sosyo-ekonomik faktörlerin sanayileşmeyi etkilediğini tespit etmişlerdir. Guadagno(2016) 74 ülke için 1960-2005 yılları arasında yaptığı çalışmada ticaret açıklığı, beceri ve bilgi birikimi ve teknolojik ilerlemenin sanayileşme açısından çok önemli olduğunu tespit etmiştir.

Sanayileşmede olduğu gibi tasarruf ile çeşitli makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkilerin incelendiği geniş bir literatür bulunmaktadır. Ekinci ve Gül(2007) yaptıkları çalışmada 1960-2004 arasındaki dönemde Türkiye'nin yurtiçi tasarruf oranı ile ekonomik büyüme verilerini nedensellik bağlamında incelemişlerdir. Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden tasarrufa doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Alomar(2013) yaptığı analizde 1980-2010 arası dönemde Körfez Arap İşbirliği Ülkeleri için tasarruf ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yapılan analize göre büyümeden tasarrufa tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Barış ve Uzay(2015) tarafından yapılan çalışmada ise, 1960-2012 yılları arası için Türkiye'ye ait yurtiçi tasarruf oranı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre ekonomik büyümeden tasarruflara doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde sanayi ve tasarruf değişkenlerinin tek tek makroekonomik değişkenlerle arasındaki ilişkinin incelendiği görülmüş, fakat bu iki değişkenin birbirleri ile olan ilişkisinin incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, yapılan bu çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

VERİ SETİ VE BULGULAR

Bu çalışmada Euro Bölgesi'nden 1995-2017 dönemi için verisine ulaşılabilen 18 ülke için brüt hanehalkı tasarruf oranı ve sanayi üretim endeksi kullanılmıştır. Brüt hanehalkı tasarruf oranı Eurostat'tan, sanayi üretim endeksi ise FRED-Federal Reserve Bank of St. Louis'den alınmıştır. Örneklem ülkeleri olarak Belçika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Almanya, İrlanda, Fransa, İtalya, Lüksemburg, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Portekiz, Slovenya, Slovakya, Finlandiya, İsveç, Birleşik Krallık ve Norveç seçilmiştir.

Analizde ilk olarak yatay kesit bağımlılık ve homojenlik incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılık Breusch,Pagan (1980) LM, Pesaran(2004) CD_{lm}, Pesaran(2004) CD ve Pesaran, Ullah, and Yamagata (2008) Bias Adjusted LM testleri ile, homojenlik ise Pesaran ve Yamagata (2008) Delta testi ile araştırılmıştır. Test Sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Test Sonuçları

Testler	Sanayi	Tasarruf
LM1 (Breusch,Pagan 1980)	1001.280 (0.000)	425.283 (0.000)
LM2 (Pesaran 2004 CDIm)	48.493 (0.000)	15.565 (0.000)
LM (Pesaran 2004 CD)	16.764 (0.000)	7.182 (0.000)
Bias-adjusted CD test	59.555 (0.000)	57.794 (0.000)
Delta_tilde	11.747 (0.000)	11.256 (0.000)
Delta_tilde_adj	12.558 (0.000)	12.034 (0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerini ifade etmektedir.

Buna göre serilerde hem yatay kesit bağımlılık olduğu tespit edilmiş, hem de serilerin heterojen olduğu belirlenmiştir. Yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testlerinin ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Konya (2006) Bootstrap Panel Nedensellik Testi ile analiz edilmiştir. Bu test heterojenliği dikkate almaktadır. Ayrıca her bir yatay kesit için nedenselliğin görülmesine izin vermektedir. Test sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	Sanayi→Tasarruf				Tasarruf→Sanayi			
	Statistic	Critical Values			Statistic	Critical Values		
		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Belçika	86.938	326.375	139.774	99.655	2.625	129.115	67.414	51.731
Çek Cum	13.477	161.926	56.903	38.075	0.579	32.164	14.711	10.147
Danimarka	6.472	257.086	77.888	44.51	1.235	42.54	19.374	12.482
Almanya	0.276	268.136	138.356	97.704	9.779	47.256	29.325	23.395
İrlanda	0.026	163.037	45.558	24.883	7.335	70.702	26.778	17.399
Fransa	148.394*	370.258	196.844	128.126	4.549	40.721	17.527	11.297
İtalya	69.327	566.947	333.447	215.597	10.843	30.642	16.586	12.801
Lüksemburg	3.161	41.703	20.699	13.95	1.403	31.481	15.364	11.389
Macaristan	126.377	493.066	191.58	133.892	0.355	42.801	25.065	18.02
Hollanda	0.904	76.268	40.23	28.755	24.010***	19.553	9.275	6.571
Avusturya	225.763**	341.32	156.835	105.354	0.049	29.409	17.66	11.878
Portekiz	763.779***	207.76	91.954	68.02	11.476	82.765	54.515	43.7
Slovenya	234.485**	474.78	200.279	136.202	0.943	47.995	24.749	16.961
Slovakya	15.755	182.852	90.389	64.241	0.583	36.396	21.668	14.872
Finlandiya	5.267	722.799	335.601	213.091	0.069	52.265	26.387	17.645
İsveç	201.679***	111.749	51.949	35.938	16.170**	28.489	15.338	12.134
Birleşik Krallık	363.192***	95.87	44.02	30.866	1.154	26.971	14.992	9.9
Norveç	104.026*	332.079	131.115	82.851	5.62	61.055	30.752	19.747

Not: *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. Kritik değerler 10.000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir.

Test sonuçlarına göre, Fransa, Avusturya, Portekiz, Slovenya, Birleşik Krallık, ve Norveç’te sanayiden tasarrufa doğru, Hollanda’da tasarruftan sanayiye doğru ve İsveç’te çift yönlü bir nedensellik vardır.

SONUÇ

Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın temelinde yatan sanayileşme ve tasarruf küresel ölçekte bütün ekonomiler için büyük önem arz etmektedir. Son yıllarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde her ne kadar hizmet sektörü sanayi sektörünün önüne geçse de, özellikle katma değer taşıyan

sanayi kollarının geliştirilmesi bu ülkeler için hala önem arz etmektedir. Bu bağlamda ülkelerin yatırımlarını sürdürebilmesi ve dışa bağımlı olmadan kendi kendine yetinebilmesi için ülke içinde kaynakları olması gerekmektedir. Bu da yurt içi tasarruf oranının artırılması ile sağlanmaktadır. Yapılan bu çalışmada ekonomiler için oldukça önemli olan bu iki değişken arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri seti incelendiğinde çift yönlü ilişki bulunan Norveç'in tasarruf oranının en yüksek olan ülkelerden biri olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Hollanda'nın tasarruf oranının diğer ülkelerin üzerinde fakat İsveç'ten düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda tasarruf oranı arttıkça tasarruftan sanayiye doğru bir nedensellik gözlemlenmiştir. Bu çalışmadan sonra farklı gelişmişlik seviyesindeki gruplar incelenerek nedenselliğin yönü gelişmişlik seviyesine göre tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Alomar, I. (2013).” Economic Growth And Savings İn Gcc: A Cointegration And Causal Relationship Analysis”. International Journal Of Humanities And Social Science, 3(9), 213-219.
2. Altun, Y.,& İşleyen, Ş. (2019). “Türkiye’de İktisadi Büyüme İle Sanayi Sektöründe İstihdam Arasındaki İlişkinin Ardl Sınır Testi Yaklaşımı İle Ekonometrik Analizi: 1991-2017”. İğdır Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 657-666.
3. Aydın, M. (2018).” Enerji Tüketimi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Düşük Ve Orta Gelirli Ülkeler Örneği”. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36(1), 1-15.
4. Barış, S., & Nisfet, U. Z. A. Y. (2015). “Yurtiçi Tasarruflar Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği” Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 46, Temmuz-Aralık 2015 Ss. 119-151
5. Barışık, S. & Yayar, R. 2012. "Sanayi Üretim Endeksini Etkileyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi," İktisat İşletme Ve Finans, Bilgeselyayincılık, Vol. 27(316), Pages 53-70.
6. Beji, S.,&Belhadj, A. (2014).“What Are The Determining Factors Of Industrialization İn Africa?”.Freitworkingpapers, Papers/Development/Freit773. Pdf.
7. Breusch, A., & Pagan, A. (1980). “Lagrange Multiplier Test And Its Applications To Model Specification İn Econometrics”. Review Of Economic Studies, 47 (1), 239-253. İn.
8. Ekinci, A., & Gül, E. (2007). “Türkiye’de Yurtiçi Tasarruflar Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Uygulamalı Bir Analiz (1960-2004)”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (19).
9. Enu, P.,Hagan, E., &Attah-Obeng, P. (2013).” Impact Of Macroeconomicfactors On İndustrialproduction İn Ghana”. Europeanscientificjournal, Esj, 9(28).
- 10.Guadagno, F. (2016). “The Determinanths Of İndustrialisation İn Developing Countries, 1960-2005” (No. 031). United Nations University-Maastricht Economic And Social Research Institute On Innovation And Technology (Merit).
- 11.Kónya, L. (2006). “Exports And Growth: Granger Causality Analysis On Oecd Countries With A Panel Data Approach”. Economic Modelling, 23(6), 978-992.
- 12.Korkmaz, S. Ve Şahin, Ş. (2017), “Türkiye’de Sanayi Üretimi Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi” Sosyal Bilimler Metinleri, 2017 Temmuz İcomep Özel Sayısı
- 13.Özcan, B. (2016). “Telekomünikasyon Altyapısı-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi”. Bilgi Ekonomisi Ve Yönetimi Dergisi, 10(2).
- 14.Pesaran, M. H. (2004). “General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence İn Panels”.
- 15.Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). “A Bias-Adjusted Lm Test Of Error Cross-Section Independence”. The Econometrics Journal, 11(1), 105-127.
- 16.Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). “Testing Slope Homogeneity İn Large Panels”. Journal Of Econometrics, 142(1), 50-93.
- 17.Terzi, H.,& Oltulular, S. (2004). “Türkiye’deki Sanayileşme Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişki”. Doğu Üniversitesi Dergisi, 5(2), 219-226.

FİNANSAL HİZMETLER GÜVEN ENDEKSİ'Nİ ETKİLEYEN EKONOMİK FAKTÖRLER ECONOMIC FACTORS AFFECTING THE FINANCIAL SERVICES CONFIDENCE INDEX

Ergün AKTÜRK

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Yusuf AKAN

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Sena GÜLTEKİN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ÖZET

Finansal piyasalara duyulan güven bir ekonominin işlerliği açısından oldukça hayati bir öneme sahiptir. Bu güvenin ölçülebilmesi için literatürde kullanılan değişik endeksler bulunmaktadır. Bu endekslerden biri olan Finansal Hizmetler Güven Endeksi, TCMB tarafından iş adamlarına anket uygulanarak geliştirilmektedir. Bu anket ile iş adamlarının geçmişe yönelik değerlendirmeleri ve yakın geleceğe ait beklentileri belirlenmektedir. Bu çalışmada Finansal Hizmetler Güven Endeksi üzerinde etkili olduğu düşünülen gecelik faiz, altın fiyatı, BIST100 endeksi, verilen kredi miktarı ve VIX oynaklık endeksi incelenmiştir. Çalışmada Türkiye için 2012:05 ve 2019:02 dönemine ait veriler ARDL(Autoregressive Distributed Lag) ve Stepwise regresyon analizi ile incelenmiştir. Analizde edilen bulgulara göre, Finansal Güven Endeksi ile gecelik faiz, altın fiyatları ve verilen kredi miktarı endeks üzerinde negatif etkiye sahipken, BIST100 ve VIX oynaklık endeksleri arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Finansal Hizmetler Güven Endeksi, ARDL, Stepwise Regresyon Analizi*

ABSTRACT

Confidence in financial markets has a vital importance for the functioning of an economy. There are different indices used in the literature to measure this confidence. One of these indices, Financial Services Confidence Index, is being developed by the TCMB with a survey of businessmen. With this survey, the past evaluations of businessmen and expectations of the near future are determined. In this study, overnight interest rate, gold price, BIST100 index, imputed loan amount and VIX volatility index, which are thought to be effective on Financial Services Confidence Index, were examined. In this study, 2012:05 and 2019:02 period data is examined by ARDL(Autoregressive Distributed Lag) and Stepwise regression analysis. According to the findings of the analysis, overnight interest rate, gold price and imputed loan amount has a negative effect on Financial Services Confidence Index, while BIST100 index and VIX volatility index has positive.

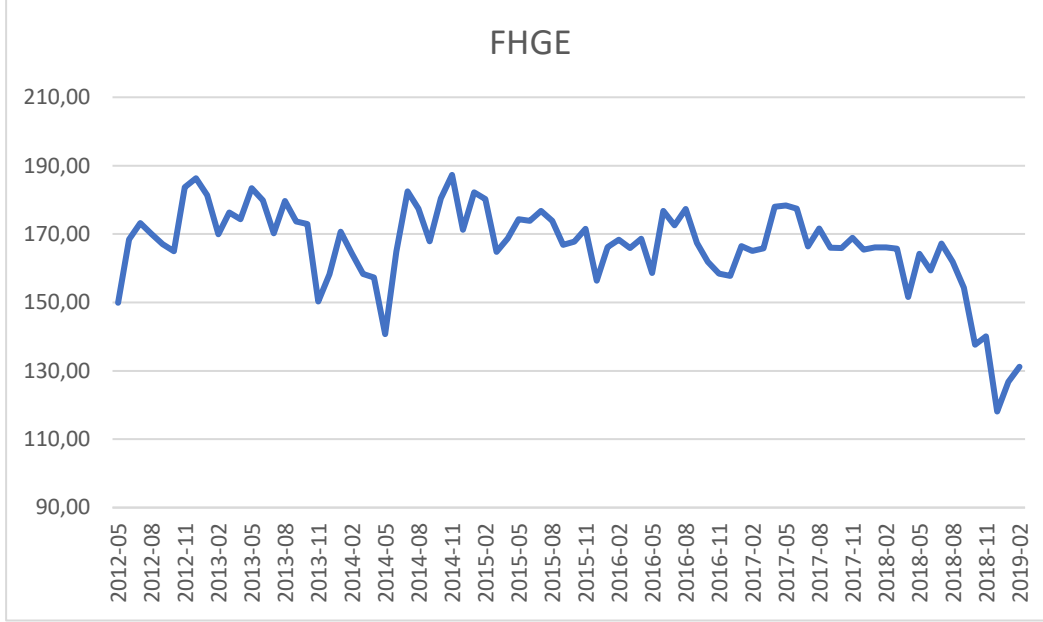
Key Words: *Financial Services Confidence Index, ARDL, Stepwise regression analysis*

GİRİŞ

Finansal Hizmetler İstatistikleri başlığı altında düzenlenen anketlerle, iş adamlarının yakın geçmişe yönelik değerlendirmeleri ve yakın geleceğe ait beklentileri belirlenmektedir. Bu anket sayesinde finansal hizmetler sektöründeki eğilimlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Veri toplama ve değerlendirme süreçleri TCMB tarafından yürütülmektedir. Anket aylık ve üç aylık olarak yapılmaktadır. Bu araştırma kapsamında aylık veri kullanılmıştır. Aylık olarak düzenlenen ankette katılımcılara aşağıdaki sorular yöneltilmektedir:

- 1 - İş durumunuz son üç ayda ne yönde değişti?
- 2 - Hizmetlerinize olan talep (ciro) son üç ayda ne yönde değişti?
- 3 - Hizmetlerinize olan talebin (ciro) gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?
- 4 - Toplam istihdamınız son üç ayda ne yönde değişti?
- 5 - Toplam istihdamınızın gelecek üç ayda ne yönde değişmesini bekliyorsunuz?

Finansal hizmetler güven endeksi(FHGE) finansal sektörde faaliyet gösteren 155 kuruluştan elde edilen verilerin ağırlıklandırılması ile oluşturulmuştur. Buna göre endeks değeri 100'den ne kadar büyükse piyasa güveni o kadar yüksek demektir. Endeks, Mayıs 2012'de hesaplanmaya başlamakla beraber yıllar içindeki değişimi grafikteki gibidir.

Kaynak: TCMB

2019 yılı Şubat ayında FHGE, bir önceki aya göre 4,4 puan artarak 131,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Endeksi oluşturan anket sorularına ait yayılma endeksleri incelendiğinde, son üç aydaki iş durumu FHGE'yi azalış yönünde etkilerken, son üç aydaki hizmetlere olan talep ile gelecek üç aydaki hizmetlere olan talep beklentisinin FHGE'yi artış yönünde etkilediği gözlenmektedir(TCMB, 2019:2). 2018 yılının son ayında 118,10 puanla dip noktayı gören endeks, bu ay itibariyle yükselmeye başlamış ve Şubat 2019'da 131,20 olarak ölçülmüştür. Genel itibariyle 2018'in Temmuz ayından itibaren ise büyük oranda düşüş yaşamıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Finansal Güven Endeksi ile ilgili incelenen literatürde, konuya ilişkin çalışmaların az sayıda olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda incelenen literatürde ilk çalışmanın Çevikalp(2017) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmada 2012:05-2017:05 dönemine ait finansal güven endeksi ile çeşitli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada ARDL ve Granger nedensellik testi yapılmış olup, altın fiyatı, enflasyon oranı, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, işsizlik oranı, TÜFE bazlı reel kur endeksi, sanayi üretim endeksi ile finansal hizmetler güven endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan nedensellik analizinde imalat sanayi kapasite kullanım oranından finansal hizmetler güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

İskenderoğlu ve Akdağ(2017) yaptıkları çalışmada finansal hizmetler güven endeksi ile BIST 100 endeksi ve TCMB net fonlama ile finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Granger nedensellik testi yardımıyla yapılan analizde 2012:05-2017:08 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucuna göre BIST100 endeksi ve finansal hizmetler güven endeksi arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tüzün ve Ceylan(2018) çalışmalarında Kredi Temerrüt Takasları(CDS) ile finansal hizmetler güven endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2012:05-2018:11 arası dönemin incelendiği analizde, Hacker

ve Hatemi-J (2010) tarafından geliştirilen Bootstrap Nedensellik testi uygulanmıştır. Buna göre CDS'ten finansal hizmetler güven endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada Finansal Hizmetler Güven Endeksi üzerinde etkili olduğu düşünülen gecelik faiz, altın fiyatı, BIST100 endeksi, verilen kredi miktarı ve VIX oynaklık endeksi incelenmiştir. Çalışmada Türkiye için 2012:05 ve 2019:02 dönemine ait değişkenler arasındaki ilişki ARDL(Autoregressive Distibuted Lag) ve Stepwise regresyon analizi ile incelenmiştir. Analizde kullanılan bütün veriler TCMB'nin Elektronik Veri Dağıtım Sistemi(EVDS)'den VIX oynaklık endeksi ise investing.com veri tabanından elde edilmiştir. Analizde kullanılan veriler doğal logaritmaları alınarak modellere dahil edilmiştir.

Tablo 1: ARDL Uzun Dönem Analiz Sonuçları

Dependent Variable: DLOGENDEKS

Method: Least Squares

Date: 04/10/19 Time: 11:37

Sample (adjusted): 2013M02 2019M02

Included observations: 73 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.886143	0.699472	6.985474	0.0000
LOGENDEKS(-1)	-1.821993	0.254036	-7.172178	0.0000
DLOGENDEKS(-1)	0.941649	0.194480	4.841883	0.0000
DLOGENDEKS(-2)	0.941875	0.183160	5.142350	0.0000
DLOGENDEKS(-3)	0.616269	0.166042	3.711520	0.0008
DLOGENDEKS(-4)	0.617481	0.175373	3.520967	0.0014
DLOGENDEKS(-5)	0.525496	0.124721	4.213353	0.0002
DLOGENDEKS(-6)	0.406657	0.111585	3.644359	0.0010
DLOGENDEKS(-7)	0.232819	0.083635	2.783733	0.0091
DFAIZ	-0.008197	0.003012	-2.721298	0.0106
DFAIZ(-2)	0.006480	0.003502	1.850117	0.0738
DFAIZ(-3)	-0.014323	0.003613	-3.964579	0.0004
LOGALTN(-1)	-0.346279	0.091466	-3.785868	0.0007
DLOGALTN(-1)	0.498454	0.134184	3.714715	0.0008
DLOGALTN(-2)	0.337901	0.160679	2.102958	0.0437
DLOGALTN(-4)	0.382709	0.150480	2.543259	0.0162
DLOGALTN(-6)	0.443155	0.160469	2.761620	0.0096
DLOGBIST	0.239334	0.096528	2.479436	0.0188
LOGBIST(-1)	0.181532	0.085881	2.113768	0.0427
DLOGBIST(-2)	-0.192129	0.104328	-1.841577	0.0751
DLOGBIST(-3)	0.447012	0.126364	3.537485	0.0013
DLOGBIST(-4)	0.218106	0.090290	2.415611	0.0218
DLOGBIST(-5)	0.176381	0.096613	1.825645	0.0776
DLOGBIST(-6)	0.217108	0.111246	1.951598	0.0601
DLOGBIST(-7)	0.267834	0.134478	1.991655	0.0553
DLOGBIST(-8)	0.252073	0.109669	2.298492	0.0284
LOGKREDI(-1)	-0.094332	0.034189	-2.759135	0.0096
DLOGKREDI(-1)	1.832244	0.271931	6.737911	0.0000
DLOGKREDI(-2)	0.890271	0.315297	2.823594	0.0082
DLOGKREDI(-3)	1.555500	0.383304	4.058141	0.0003
DLOGKREDI(-4)	0.975420	0.329865	2.957026	0.0059
DLOGKREDI(-5)	1.163537	0.345930	3.363505	0.0021
DLOGKREDI(-6)	1.167308	0.350292	3.332391	0.0022
DLOGKREDI(-8)	0.567534	0.340867	1.664972	0.1060
DLOGVIX	0.034583	0.015928	2.171256	0.0377
LOGVIX(-1)	0.156983	0.034317	4.574495	0.0001
DLOGVIX(-1)	-0.120388	0.029053	-4.143807	0.0002
DLOGVIX(-2)	-0.140779	0.025751	-5.466947	0.0000
DLOGVIX(-3)	-0.065191	0.023001	-2.834255	0.0080
DLOGVIX(-4)	-0.081760	0.020801	-3.930590	0.0004
DLOGVIX(-5)	-0.037214	0.016045	-2.319293	0.0271
R-squared	0.917762	Mean dependent var		-0.001927
Adjusted R-squared	0.808996	S.D. dependent var		0.025457
S.E. of regression	0.011126	Akaike info criterion		-5.864936
Sum squared resid	0.003837	Schwarz criterion		-4.547137
Log likelihood	256.0702	Hannan-Quinn criter.		-5.339771
F-statistic	8.437949	Durbin-Watson stat		2.188262
Prob(F-statistic)	0.000000			

Sonuçlara göre finansal hizmetler güven endeksinin yedi, BIST100 endeksinin sekiz ve VIX oynaklık endeksi beş gecikmede pozitif, verilen kredi miktarının sekiz, altın fiyatının altı ve gecelik faizin üç gecikmede negatif etkilediği görülmüştür. Uzun dönem denklemi ise aşağıda görüldüğü gibidir.

Endeks = 2.681758 - 0.002362 faiz - 0.190055 altın + 0.099634bist - 0.051774 kredi + 0.086160 VIX

Tablo 2: ADF Test Sonuçları

Değişken	Düzyer Değeri		Birinci Fark	
	t- İstatistiği	Olasılık Değeri	t- İstatistiği	Olasılık Değeri
Endeks	-2.926402	0.0467		
Faiz	-5.838779	0.0000		
Altın	-0.464604	0.5111	-6.477074	0.0000
Bist	1.164785	0.9361	-8.777779	0.0000
Kredi	6.758277	1.0000	-5.846046	0.0000
VIX	-5.628216	0.0001		

Serilerin durağanlığının sınanmasında Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller-ADF) birim kök testi kullanılmıştır. Test sonuçları Tablo 1.'de yer almaktadır. Değişkenlerin I(1) ve I(2) düzeylerinde durağan olması analizde ARDL sınır testi yaklaşımının uygulanabileceğini göstermektedir.

Uzun dönem tahminin ardından kısa dönem tahmini gerçekleştirilmiş, kısa dönemdeki ilişki Stepwise yöntemi ile incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 3te yer almaktadır.

Tablo 3: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
DLOGENDEKS(-1)	-0.234610	0.100508	-2.334240	0.0248
DFAIZ	-0.008135	0.002310	-3.521198	0.0011
DLOGALTN(-1)	0.302145	0.122296	2.470614	0.0180
DLOGBIST(-1)	0.160199	0.079957	2.003557	0.0521
DLOGKREDI(-1)	1.400820	0.246548	5.681727	0.0000
DLOGVIX(-2)	-0.074040	0.013625	-5.434063	0.0000

Kısa dönemde katsayıların anlamlı olduğu ve fakat katsayılarda uzun dönemde çıkan sonuçlarla farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Hata düzeltme katsayısı uzun dönem dengesinde meydana gelebilecek olan bir sapmanın %38'inin yaklaşık olarak bir yılda ortadan kalkacağını göstermektedir.

SONUÇ

Finansal piyasalarda sürekliliğin hakim olması, ekonominin bütününe etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Özellikle 2001 bankacılık krizi ve 2008 küresel kriz ile beraber finansal piyasalarda çıkan sorunların kolaylıkla reel piyasaları da etkilediği görülmüştür. Bu sebepten finansal piyasaların durumunu ölçen birçok araç geliştirilmiştir. Bunlardan biri olan finansal hizmetler güven endeksi TCMB tarafından İş adamlarına yönelik anketlerin uygulanmasıyla oluşturulmaktadır. Özellikle ekonomik konjonktürü takip etmesi de bu endeksin işlerliği açısından önemli bir göstergedir.

Çalışma kapsamında Türkiye için 2012:05 ve 2019:02 dönemine ait olan finansal hizmetler güven endeksi ile gecelik faiz, altın fiyatı, BIST100 endeksi, verilen kredi miktarı ve VIX oynaklık endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda değişkenler ile finansal hizmetler güven endeksi arasında hem uzun hem de kısa dönemde anlamlı ilişki bulunmuştur. Buna göre uzun dönemde gecelik faiz ve altın fiyatı finansal hizmetler güven endeksinin pozitif, BIST100 endeksi, verilen kredi miktarı ve VIX oynaklık endeksi ise negatif etkilemektedir. Elde edilen bulgular literatürde incelenen çalışmalarla örtüşmektedir. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda farklı değişkenlerin kullanılması endeksin işlerliğinin tespit edilmesi açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Çevikalp, S. (2017). "Finansal Hizmetler Güven Endeksinin Etkileyen Faktörlerin Analizi." Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 31-40.
2. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>
3. <https://tr.investing.com/indices/volatility-s-p-500>
4. İskenderoğlu, Ö., & Akdağ, S. (2017). "Finansal Hizmetler Güven Endeksinin Geçerliliğinin İncelenmesi: Türkiye Örneği". Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 3(4).

5. TCMB, 2019. “Finansal Hizmetler İstatistikleri ve Finansal Hizmetler Güven Endeksi”
6. Tüzün, O. ve Ceylan, I. E. (2018) “ Finansal Hizmetler Güven Endeksi ile Kredi Temerrüt Takası (CDS) Arasındaki Nedensellik İlişkisi” Business and Organization Research Safranbolu/Karabük (International Conference) 12th-14thSeptember 2018 Proceedings Book (Full Papers)

İTERAKTİF PLATFORMLARDA SANAL TOPLULUKLAR VE SANAL MARKA TOPLULUKLARI

Kadir DELİGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İİBF

Murat KURNUÇ

Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, Pasinler MYO

Sevtap ÜNAL

Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF

ÖZET

Topluluk, amaç birliği içerisinde bulunan ve birlikte hareket etme iradesi gösteren kişilerin oluşturduğu grup veya gruplar olarak tanımlanmaktadır. Günümüz dijitalleşme çağında bireyler iletişim teknolojilerini kullanarak bir araya gelmektedirler. Bu şekilde bir araya gelen bireyler sanal topluluklar olarak adlandırılan birliktelikleri ortaya çıkarmıştır. Sanal marka toplulukları, tüketicilerin sanal ortamlarda iletişim teknolojilerini kullanarak oluşturdukları duygusal ve kültürel değerler barındıran gruplardır. Bu marka toplulukları, birlikte hareket etme eğilimi göstererek markalara etki eden ve daha sonrada diğer tüketiciler arasında bilgi ve tecrübe paylaşımı gerçekleştiren topluluklardır. Bunun yanı sıra üyesi olduğu sanal marka toplulukları tüketicilere rahatlama, refah, tatmin, heyecan, tutku ve benzeri hisleri yaşatmaktadır. İşletmeler, aracı kullanmadan direk müşterileri ile bağlantı kurabilmek ve işletmeleri ile müşteri arasındaki ilişkileri geliştirmek için sanal toplulukların oluşturulmasını ve bu topluluklar ile ilişki kurmayı oldukça önemsemektedir.

Sanal toplulukların ve sanal marka topluluklarının giderek yaygınlaşması pazarlama araştırmacılarının gün geçtikçe daha fazla ilgisini çekmektedir. Bunun yanı sıra sanal marka topluluklarına üye bireylerin genellikle hangi interaktif platformlarda bir araya geldikleri ve bireylerin sanal topluluklar hakkındaki düşünceleri konu hakkında yapılan geçmiş çalışmalardan aktarılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda ülkemizde bu konu ile ilgili pek fazla çalışma olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda literatürdeki bu eksikliği gidermek adına sanal topluluklar ve sanal marka toplulukları hakkında detaylı literatür çalışması yapılarak tespit edilen literatür eksikliğinin giderilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Topluluk, Sanal Topluluklar, İnteraktif Uygulamalar, Marka Toplulukları*

ABSTRACT

The community is described as a group or groups and is created by people who have a common goal and willingness to act together. In today's digitalization age, individuals are gathering together by using individual communication technologies. The individuals that came together like that have created the association named virtual communities. Online brand communities are the groups in which consumers created emotional and cultural values by using communication technologies in virtual environments. These brand communities are the communities that affect brands with the tendency to act together and that help the share of knowledge and experience between the consumers. Besides, the virtual brand communities that consumers adhere to provide them with relaxation, welfare, satisfaction, excitement, desire and etc. The businesses value the creation of virtual communities and having a relationship with these with the purpose of direct contact with the clients and of developing client-brand relations.

A gradual increase in virtual communities and in virtual brand communities excite the attention of marketing researcher day-by-day. In addition to this, which interactive platforms people who are members of virtual brand communities gathered on and the thoughts of individuals on the virtual communities are transferred from the previous studies. Following the literature review, it was seen that there are not enough study on this subject. With this respect, it is aimed to fill the located deficiency in literature by doing a detailed literature review on the online communities and online brand communities.

Key Words: *Community, Online Communities, Interactive Applications, Brand Communities*

Giriş

Benzer tüketim alışkanlıkları olan bireylerin bir arada olma isteği ile oluşturulan marka topluluklarının interaktif platformlarda oluşmasına sanal marka toplulukları denilmektedir. Sanal marka topluluklarının fiziksel bir mekanları bulunmadığı için fiziksel ortamlarda belirtilen sınırlar kaldırılmış ve sınırsız bir ortam yaratılmıştır. Tüketiciler bu interaktif platform diye adlandırılan sanal ortamlarda kendi ilgi alanlarına uygun topluluklara (sanal topluluklar) katılarak bilgi alışverişinde bulunmak, tecrübelerini paylaşmak ve hoş vakit geçirmek gibi amaçlarını yerine getirmektedirler. Özetle sanal topluluklar tüketicilerin karşılıklı fayda ve bilgi elde etmeyi umduğu sanal zeminlerdir. Bu doğrultuda sanal marka toplulukları bireylerin karşılıklı iletişim kurmasını sağlayan önemli platformlardan birisidir. İşletmeler açısından ise sanal marka toplulukları tüketicilere ulaşmak için kullanılan yeni pazarlama kanalıdır.

Bu çalışmada, topluluk, sanal topluluk, sanal toplulukların sınıflandırılması ve sanal topluluk platformları örnekleri verilerek kavram ile ilgili literatür zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Kavramlara ilişkin detaylı bilgiler aşağıda sunulmuştur.

1. Teorik Çerçeve

1.1. Topluluk Kavramı

Topluluk, kendi içerisinde ortak fikir birliği olan, üyelerinin birlikte olma iradesi koyduğu, kişilerin oluşturduğu gruplar şeklinde tanımlanmaktadır (Baltacı, 2012). Topluluklar sürekli etkileşim ve benzer ilgi alanlarına sahip insanlar arasında bağ kurmak için bir fırsattır. Müzik toplulukları, eğitim toplulukları, spor toplulukları, moda toplulukları veya rakip iki firmanın kendi içerisinde yarattığı topluluklar gibi mikro ve makro boyutta birden fazla topluluk sınıfları bulunmaktadır. Tüketiciler, üyesi oldukları bu topluluklar içerisinde birbirleriyle daha yakın temas halinde birbirlerinin davranışlarını yakından etkileyen bir döngü içerisinde bulunmaktadır. Topluluklar içerisinde yer alan bu döngü, geçmişte yüz yüze gerçekleştirilirken günümüzde sanal (interaktif) bir ortama taşınmıştır. Bu sanal ortamda tüketiciler arasındaki iletişim internet aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Frankel ve Siang, 1999:5). Ancak sanal topluluklar arasındaki iletişim her ne kadar internet üzerinden gerçekleşiyor olsa da bu etkileşim gerçek katılımcılar tarafından oluşturulmakta ve topluluklarda gerçekleşen etkileşimler insanların gerçek hayatlarındaki davranışlarını etkilemektedir (Kretz, 2010:398).

1.2. Sanal Topluluk Kavramı ve Özellikleri

Sanal topluluk terimi ilk olarak, Rheingold (1993) tarafından, internette ortaya çıkan sosyal bir grup olarak tanımlanmıştır. Rheingold sanal toplulukları belirli bir sayıda bireyin sanal (internet) ortam aracılığıyla bu platformda kişisel duygularına dayalı ilişki ağları yaratmak için belirli zaman aralıklarıyla sürdürdükleri topluluklar olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde, Ridings vd. (2002), sanal bir topluluğu internet üzerinde örgütlenmiş bir yolla düzenli bir şekilde ortak bir ilgiyle etkileşim kuran bir grup insan olarak tanımlamıştır.

Maloney-Krichmar ve Preece (2005:203) ise sanal topluluğu etkileşimleri, sözsüz anlaşmalar, ritüeller, protokoller, kurallar ve kanunlar biçiminde politikalarla yürütülen ortak bir ilgi ya da amaçla bir araya gelen ve sosyal etkileşimi desteklemek ve ona aracılık etmesi ve birliktelik hissini kolaylaştırmak için bilgisayar sistemlerini kullanan bir grup insan olarak tanımlamaktadır.

Sanal topluluklar, bir gruba ait olmanın, bilginin ve duygusal desteğin mekânıdır. İnsanların alışverişten ailevi bir karar almadan öncesine kadar topluluğun diğer üyelerine danışması alışkanlık haline gelen bir durumdur. Bu bağlamda, sanal toplulukların, insanların sanal günlük deneyimlerinin bir parçası olmaya başladığı açıktır (Kozinets, 2010:15). Sanal topluluklar, küreselleşme ve teknolojinin hızla artmasıyla birlikte evrensel bir kavram olarak literatürde yer almakta; işletmeler ile tüketiciler açısından ise pazarlama uygulamalarında işletmelerin ve tüketicilerin kararları üzerinde etki etmektedir (Yeygel, 2006:200).

Yapılan araştırmalarda, interneti kullanan kişilerin %84'ünün bir sanal topluluk içinde olduğu ve kişilerin internet sitelerinin sanal topluluğa bağlı kısımlarında, diğer kısımlarından %75 daha fazla zaman geçirdiği ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar da kişilerin bu tip grupları ne kadar aradığına en büyük

işaret olarak gösterilmiştir. Bir sanal topluluğa bağlı kullanıcılar, sanal topluluğun yapısına göre değişik beklentilerle katılımında bulunurlar (Pazarlamada Sanal Topluluklar).

Belk ve Tumbat (2005), sanal marka topluluklarında, markanın kendisinin topluluk üyelerinin kişilikleri üzerinde hakimiyet kurabildiğini ve özellikle teknoloji markalarına yönelik oluşturulan marka topluluklarında topluluk üyelerinin kişilikleri ile marka kişiliğinin birbiriyle ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Sanal toplulukların çoğu varoluş nedeni olarak belirli bir ilgi etrafında toplanmaktadırlar. Bu ortak ilgi belirli bir ürün ya da konuyla ya da bir hastalık veya demografik özellik ile ilgili olabilir. Ayrıca diğer topluluklarda olduğu gibi sanal topluluklarda da bu topluluğa ait üyeler diğer üyelere karşı içsel bir bağ ve üye olmayanlardan ortak bir ayırışma hissi olarak tanımlanan bir “bizcilik-biz bilinci” hissetmektedirler. Bu özelliklerin yanı sıra sanal toplulukların diğer temel özellikleri şöyle sıralanabilir (Bagozzi ve Dholakia, 2002:5):

1-) Sanal topluluklar, ortak konular ve ortak bir dil (jargon, his simgeleri ya da kısaltmalar gibi) yaratarak bunları kullanır. Sosyal rolleri devam ettirir ve bu dil ile ilgili sınırlandırmaları yapar. Yapılan bu sınırlandırmalar doğrultusunda ritüellere karar verir, ortak hedeflere bağlılık gösterir ve etkileşim normlarına (internet etiği vb.) uyarlar.

2-) İnsanların içeriği edilgen bir şekilde tükettiği çoğu geleneksel medyanın tam tersine sanal topluluklarda içerik; topluluk üyelerinin etken katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Bu içerik yaratımı topluluk karakterlerini şekillendiren önemli birer güç olarak hareket ederler ve sadece katılımcılar üzerindeki etkisini belirlemekle kalmaz aynı zamanda üyelerin statü ve etkilerini de belirlerler.

3-) Web tabanlı sohbet odaları ya da tartışma grupları, hatta elektronik posta listeleri ya da bültenler olması fark etmeksizin, çoğu sanal topluluklar hala ağırlıklı olarak metin tabanlı olduğu için sözsüz ifadeler, sosyal karakteristikler gibi geleneksel yüz yüze topluluk ipuçları metinlerinden seçilebilmektedir.

Sana toplulukların yukarıda açılan temel özelliklerinin yanı sıra De Valck (2005)’a göre sanal topluluklar, hem tüketiciler hem de üreticiler açısından çeşitli değerler yaratmaktadır. Sanal toplulukların üreticiler ve tüketiciler açısından yarattığı bu değerler Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Sanal Topluluğun Yarattığı Değerler

Tüketiciler Açısından Yaratılan Değer	İşletmeler Açısından Yaratılan Değer
Üçüncü parti ürün bilgisi	Tüketici tutum ve davranışları hakkında içgörü
Toplu/ arşiv tüketici bilgisi	Gerçek zaman, ucuz, rahat gözlem
Uzman kullanıcılara ulaşma	Coşkulu, sadık tüketicilere erişim
Ürün kullanımı / karar vermeyi geliştirme	Bilinçli bölümlendirme stratejileri
Kendini ifade edecek bir alan	Kullanımdan kaynaklı kar
Arkadaşlık/ortak nokta	Sadakati yayma
Tüketici kuruluşu	Marka anlamını geliştirme, koruma, değiştirme ve güçlendirme
Satın almanın gücü	Tüketicilerle diyalog geliştirme
Daha yüksek ses	Ürün geliştirmede tüketici girdisi elde etme
Sahiplik duygusu	Tüketicilerle kapsamlı bir ilişki geliştirme

Sanal toplulukların üyeleri olan tüketicilerine sağladığı en önemli yarar topluluk içerisinde yer alan bilgi zenginliğidir. Tüketiciler buldukları topluluklarda; mallar, markalar veya dağıtım kanalları ile ilgili bilgilerini ve tecrübelerini paylaşırlar. Bu doğrultuda topluluklar, dayanışma ve paylaşım aracıdır. Topluluklara kullanım önerileri ve tercih seçenekleri için başvurabilir, ayrıca bu topluluklarda ürünlerle

İlgili yaşadıkları sorunlara çözüm bulma konusunda birbirlerine yardım edebilirler. Üyeler, topluluğa üye olanların bilgi paylaşmak için gizli ya da ticari gerekçeli bir nedeninin olmadığını düşündüklerinden bilginin diğer tüketiciler tarafından sağlanması gerçeği, edinilen bilgiye ilişkin güvenilirliği de artırır. Topluluk uzman kullanıcılara erişim imkânı sağladığı için de tüketiciler gerçek hayattaki referans gruplarında ulaşamadıkları uzmanlıktan burada faydalanabilirler. Örneğin bir konu hakkındaki uzman kişiye açık bir şekilde istedikleri soruyu sorabilir ve topluluklardan bu doğrultuda güvenilir cevaplar alabilirler. Bunun yanı sıra, tüketici katkıları saklandığı için, bu topluluklar aynı ürünle ilgili çoklu fikirler ve deneyimlerin toplandığı büyük bir tüketici bilgi merkezine (madenine) dönüşebilir. Tüm açıdan bakıldığında sanal topluluklar bir bilgi hazinesidir ve bu hazineyi kullanmak gelişmiş karar alma ve ürün veya hizmet kullanımı olarak sonuçlanabilir (Aktaran, Özbölük, 2015:77-78).

1.3. Sanal Toplulukların Sınıflandırılması

Bir süreç olarak düşünüldüğünde sanal topluluklar insanların belirli ihtiyaçlarını tatmin etmek için bir araya gelmesi olarak tanımlanabilir. Sanal topluluk kavramı ile ilgili olarak farklı disiplinlerde farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bu nedenle sanal toplulukların sınıflandırılması ile ilgili olarak kabul edilen ortak bir tipoloji bulunmamaktadır. Araştırmacılar, kendi disiplinlerine göre çeşitli sınıflandırmalarda bulunmuşlardır. Buna göre;

Bilişim sistemleri araştırmacıları (Preece, 2000; Stanoevska-Slabeva, 2002), sanal toplulukları üyelerin kullandıkları iletişim araçlarına (teknolojilerine) göre (örneğin sohbet odaları, bülten tahtaları) sınıflandırmışlardır.

Sosyologlar, etkileşimin yapısını (büyük bir grup ya da küçük bir grup) ya da etkileşimin konumunu (sanal ortam veya fiziksel ortam) göz önüne alarak bir sınıflandırmaya gitmişlerdir (Bagozzi ve Dholakia, 2002; Aktaran Özbölük, 2015:61, Butler, 1999).

Pazarlama bilimi açısından ise, sanal topluluklarının türlerini belirlerken bu toplulukların ortaya çıkış nedenlerinden hareket edilmiştir. Sanal toplulukların meydana gelme nedenleri,

- Kişilerin spesifik ilgi alanları ve zevklerinin olması,
- Kişilerin, diğer kişilerle ilişki kuran ve onlarla karşılıklı alışveriş içerisinde bulunan sosyal varlık olmaları,
- Fiziksel ortamda meydana gelen değişime dayalı işlemlerin sanal ortamda da gerçekleştirilmesinin gerekliliğidir.

Disiplinler arası yapılan bu ayrımların yanı sıra Hagel ve Armstrong sanal toplulukları tüketicilerin dört temel ihtiyacını gidermesine yönelik bir ayrıma tabi tutmuşlardır. Bu ihtiyaçlar; ilgi, ilişki geliştirme, değişim ve fantezidir. Bunlar, ortak ilgilerin paylaşıldığı, ortak ilgi toplulukları (community of interest), sosyal ilişkilerin geliştirildiği, ilişki toplulukları (community of relationship), ticari değişimlerin gerçekleştiği işlem toplulukları (community of transaction) ve yeni kimliklerin keşfedildiği fantezi topluluklarıdır (community of fantasy). Hagel ve Armstrong'a göre bireyler sanal toplulukları satın alma, satma ve ürünler hakkında daha fazla bilgi edinebilmek, ortak ilgileri tartışmak, sosyal ilişkiler geliştirmek ve yeni kimlikler keşfetmek için kullanabilirler (Hagel ve Armstrong, 1996:134).

Valck'a (2005:29) göre ise sanal topluluklar organizasyon yapısı göz önünde bulundurularak altı temel boyuta ayrılmıştır. Bu boyutlar ticari ve ticari olmayan sanal topluluklar, destekçi ve destekçi olmayan sanal topluluklar, açık sistem ve kapalı sistem sanal topluluklar, gerçekçi hayat ile bağıntılılık ve sanal gerçeklik şeklinde sanal topluluklar, düzenli ve düzensiz sanal topluluklar ile kayıt esaslı katılım ya da kayıt olmadan katılım şeklinde oluşan sanal topluluklardır.

Bu sınıflandırmaların dışında sanal topluluklar, pazarlama literatürü açısından eylem, tüketim ve marka üzerine sınıflandırılmışlardır.

Sanal Eylem Toplulukları; bir ortaklık kurmak üzere bir grup insanın paylaşılan bir uzmanlık, bir ilgi, sorun ya da tutku dahilinde enformel olarak bir araya gelmesiyle oluşan topluluklardır (Wenger, vd., 2002:27-29).

Sanal Tüketim Toplulukları; Sanal toplulukların ortak amaçları ürünlerin kullanımına ilişkin bilgilerin değişimi gibi fonksiyonel, etkileşim yoluyla birleşen pozitif deneyimin tüketimi gibi sembolik ve/veya hedonik olabilmektedir (Bagozzi ve Dholakia, 2002:3). Sanal topluluk üyelerinin topluluğa dâhil olma sürecinde, internet kullanıcıları ilk zamanlarda katılım yapmayı sadece izlemeyi seven asosyal birer bilgi toplayıcısıyken, giderek topluluktakilerle daha samimi sosyal eylemlere yönelmektedirler. İlk başta sadece siteye göz gezdirenler, daha sonra aktif katılıma dâhil olabilmektedir (Aktaran, Özbölük, 2015:67, Solomon, vd., 2006:356).

Sanal Marka Toplulukları; Tüketiciler internet araçlarını kullanarak kurdukları topluluklarda duygusal ve kültürel değer yaratmaktadırlar. Toplulukçu ilişkiler üretip kullanmakta ve markalara ve ürünlere nüfuz eden ve daha sonra da tüketiciler arasında yayılan rahatlama, refah, tatmin, heyecan, tutku hisleri yaratmaktadırlar. Tüketiciler, daha sonra ürünlere yerleştirilen, fikirler, semboller, kodlar, metinler, şekiller ve imajlardan oluşan kültürel bir değer yaratmaktadırlar. Böylece, internet araçları, tüketicilere, bir markanın fanatikleri topluluğunu geliştirme imkânı sunmaktadır (Cova ve White, 2010:259-260).

Literatürde, sanal marka topluluklarının oluşumu (Uzkurt ve Özmen, 2006); topluluk üyelerinin tüketim, yaşam tarzı, sosyal kimlik (Dedeoğlu ve Üstündağlı, 2011; Dholakia, vd., 2004; Shen vd., 2010), marka özdeşleşmesi ve markaya yönelik davranışlar (Ventura, 2012) ve pazarlama stratejileri (Cova ve Pace, 2006; Akar, 2010) bağlamında ele alan ve bu topluluklara katılımı ve üyelik davranışlarını değerlendiren çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

Araştırma ve analiz şirketi olan PSFK'nın yayınlanan "Gelecek Nesil İçerik Deneyimi Yaratmak" konulu raporundan yapılan alıntıya göre, üç popüler markanın tüm dünyada güvenilir bağlantılar ve topluluklar oluşturmak için interaktif teknolojilerden nasıl faydalandığını görülmektedir. Bu raporda Fortnite ve Marshmello; Staramba ve KLM şirketinin oluşturduğu sanal topluluklar yer almaktadır.

Fortnite x Marshmello

Tüm dünyada 200 milyondan fazla oyuncusu bulunan popüler bilgisayar oyunu Fortnite, Şubat ayında 10,7 milyon kullanıcıyı oyunun içinde olacak şekilde eş zamanlı konser deneyimi yaşatmak için DJ Marshmello ile anlaştı. Sanal ortamda bulunan kullanıcıların izlediği bu konser interaktif olarak yüksek sayıda bir topluluğu bir araya getirmeyi başarmıştır (Fortnite).

Şekil 1. Fortnite ve Marshmello

Staramba

3D tarama sistemi olan Staramba, Staramba.spaces isimli bir bulut veri tabanı oluşturarak insanların dünyadaki herhangi bir alanı tasarımlarının yanı sıra insanların kendisini ünlü veya sporcu gibi 3D avatarları kapsayan sanal bir gerçeklik dünyası yaratmaktadır. Bu teknoloji insanların tanışmasına ve

iletişim kurmasına, kendi sanal dünyasını oluşturmasına ve kontrol etmesine müsaade ediyor. Bu sanal gerçeklik platformu kullanıcılarını yaratıcılıklarını göstermek ve normalde tanışma imkanının olmadığı insanlarla etkileşim ve iletişim halinde olmak için teşvik etmektedir (Staramba).

Şekil 2. Staramba

KLM

Havaalanında uzun zaman geçiren tüketicilere yönelik olarak Hollanda havayolu şirketi KLM, tüketicilerin ilgisini çekmek için eğlenceli bir sanal topluluk alanı oluşturmuştur. KLM havayolu şirketi Amsterdam, Oslo ve Rio de Janeiro'da kurmuş olduğu kabinler ile üç şehirde bulunan tüketicileri bir araya getirmiştir. Bu kabin yolcuların başka havaalanındaki ülkeden ayrılan kişilerle iletişim kurmasına olanak sağlıyor. Kabin, iki insan arasında daha kişisel bir bağlantı yaratmak için yüz taraması ve hologram projeksiyon teknolojisini kullanarak tüketicilerin birbirlerini şeffaf bir hologramda görmelerini sağlamaktadır (KLM).

Şekil 3. KLM

SONUÇ

Aynı tüketim alışkanlıkları olan kişilerin bir arada olma istekleri doğrultusunda oluşturulan toplulukların fiziksel ortamlar yerine interaktif ortam diye tabir edilen sanal ortamlarda oluşmasına sanal marka toplulukları denilmektedir. Ülkemizde yeni yeni oluşmaya başlasa da, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerinde yer alan markalar tarafından sıklıkla uygulanan bir kavram olan sanal marka toplulukları küreselleşme ve özellikle artan teknolojik gelişmeler sonrası önemli bir kavram olarak yer almaktadır. Tüketicilerin ve işletmelerin karşılıklı bilgi alışverişinde buldukları sanal topluluklar veya sanal marka toplulukları kitlesel pazarlamadan farklı olarak tüketiciler ile birebir ilişkiler içerisindedir.

Teorik açıdan incelenen sanal topluluklar ve sanal marka toplulukları çalışmamız ile literatür katkısı sağlamak amaçlanmıştır. Detaylı biçimde açıklanan kavramsal bilgiler sonrasında sanal toplulukların

işletmeler ve tüketiciler açısından nasıl değerlendirildiğinin tespitinden sonra nitel ve nicel çalışmalar yapılabilir. Herhangi bir sanal topluluk üyesi tüketiciler ile yapılacak çalışmalar ile bu tüketicilerin alışveriş deneyimleri belirlenebilir. Tüketicilerin sanal topluluğa üye olmadan önceki alışveriş deneyimleri ile sanal topluluklara üye olduktan sonraki alışveriş deneyimleri arasındaki farklılık ile tüketicilerin markalara olan tutumlarının yansımaları ise belirlenmeye çalışılacak olan diğer noktalardır.

KAYNAKÇA

1. Akar, E. (2010), “Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal Ağ Siteleri – Bir Pazarlama İletişimi Kanalı Olarak İşleyişi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10 (1), 107-122.
2. Bagozzi, R.P. and U.M. Dholakia. (2002). “Intentional Social Action in virtual Communities”, *Journal of Interactive Marketing*, 16 (2), pp. 2-21.
3. Belk, R. W. and G. Tumbat. (2005). “The Cult of Macintosh”, *Consumption, Markets and Culture*, Vol. 8, No. 3, September: pp. 205-217.
4. Cova, B. and S. Pace. (2006). “Brand Community of Convenience Products: New Forms of Customer Empowerment-The Case of “my Nutella The Community”, *European Journal of Marketing*, 40 (9/10), pp. 1087-1105.
5. Cova, B. and T. White. (2010). “Counter-brand and Alter-Brand Communities: The Impact of Web 2.0 on Tribal Marketing Approaches”, *Journal of Marketing Management*, Vol. 26, Issue, 3-4, pp. 256-270.
6. De Valk, K. (2005). Virtual communities of consumption: networks of consumer knowledge and companionship. Erasmus Research Institute of Management (ERIM), ERIM Ph.D. Series Research in Management 50.
7. Dedeoglu, Ö. A. ve E. Üstündağlı. (2011). “Sanal Topluluklar Bağlamında Tüketicilerin Tüketim, Yaşam Tarzı ve Kimlik Yönünden Değerlendirilmesi” , *Business and Economics Research Journal*, Vol 2, No: 2, ss.23-40.
8. Dholakia, U.M. Bagozzi, R.P. and L. K. Pearo. (2004). A Social Influence Model of Consumer Participation in Network- and Small-Group-Based Virtual Communities, *International Journal of Research in Marketing*, 21: pp. 241-263.
9. Frankel, M. S. and S. Siang. (1999). “Ethical and Legal Aspects of Human Subjects Research on the Internet”, *American Association for the Advancement of Science*, A Report of a Workshop June 10-11, <http://www.aaas.org/spp/sfrrl/projects/intres/report.pdf>, (Erisim Tarihi: 20.04.2019)
10. Hagel, J and A. G. Armstrong. (1996). “The Real Value of on-line Communities” *Harvard Business Review*, May-June, 1996, pp. 134-141.
11. Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*, Sage Publications Ltd., London.
12. Kretz, G. (2010). “Pixelize Me: A Semiotic Approach of Self- Digitalization in Fashion Blogs”, *Advances in Consumer Research*, Volume 37, pp. 393-399.
13. Maloney-Krichmar, D. and J. Preece, (2005). “A Multilevel Analysis of Sociability, Usability and Community Dynamics in an Online Health Community”, *Transactions on Human- Computer Interaction* (special issue on Social Issues and HCI), 12 (2), 201-232.
14. Özbölük, T, (2015), “Postmodern Tüketici Kabileleri ve Sanal Topluluklar: Netnografik Bir Araştırma”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktor Tezi, Kayseri.
15. Preece, J. (2000). *Online Communities: Designing Usability, Supporting Sociability*. Chichester, UK: John Wiley and Sons, Ltd.
16. Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Addison-Wesley, Reading, MA.
17. Ridings, C. M., D. Gefen, and B. Arinze. (2002). “Some Antecedents and Effects of Trust in Virtual Communities”, *Journal of Strategic Information Systems*, 11, 3-4, pp. 271-295.
18. Shen, K. N., Yu, A. Y. ve Khalifa, M. (2010), “Knowledge Contribution in Virtual Communities: Accounting for Multiple Dimensions of Social Presence through Social Identity”, *Behaviour ve Information Technology*, 29 (4), s. 337-348.
19. Stanoevska-Slabeva, K. (2002). “Toward a Community-oriented Design of Internet Platforms”, *International Journal of Electronic Commerce*, 6(3), pp. 71-95.

20. Uz Kurt, C. ve Özmen, M. (2006), “Pazarlama Yöneticileri İçin Yeni Bir Fırsat: Sanal Topluluklar”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 8 (1), 23-40.
21. Ventura, K. (2012), “Sanal Marka Topluluklarında Topluluk Üyelerinin Marka ile Özdeşleşme Düzeylerinin Öncülleri ve Sonuçları: Yapısal Bir Model Önerisi”, Yönetim ve Ekonomi 19/2 (2012) S. 197-217.
22. Wenger, E., R. McDermott and W. M. Synder. (2002). *Cultivating Communities of Practice*. Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, USA.
23. Yeygel, S. (2006), “Postmodern Toplumsal Yapının Pazarlamaya Getirdiği Yeni Boyut: Topluluk Pazarlaması (Tribal Marketing)”, Bilig Dergisi, Yaz, Sayı:38, S. 197-228.
24. Pazarlamada Sanal Topluluklar, <https://www.slideshare.net/suleymanbayindir/12-blm-pazarlamada-sanal-topluluklar> (Erişim Tarihi: 04/04/2019)
25. Fortnite, <https://fortniteintel.com/> (Erişim Tarihi: 21/03/2019)
26. Staramba, <https://staramba.zendesk.com/hc/en-us/articles/360004565612-Can-I-upload-and-create-user-content-for-STARAMBA-spaces-> (Erişim Tarihi: 14/04/2019)
27. KLM, <http://brandactivation.com/klm-take-off-tips/> (Erişim Tarihi: 04/03/2019)

TÜKETİCİLERİN İNTİKAM DAVRANIŞLARININ ÖNCÜLLERİ VE SONUÇLARI: BİR MODEL ÖNERİSİ

Murat KURNUÇ

Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi, Pasinler MYO

Kadir DELİGÖZ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi İİBF

Sevtap ÜNAL

Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF

ÖZET

Tüketicilerin satın alma eylemleri bazen olumlu bazen ise olumsuz bir şekilde sonuçlanmaktadır. Tüketicilerin olumsuz satın alma deneyimlerine pek çok faktör sebep olmaktadır. Başarısız mal ve hizmet ile karşılaşma, üründen duyulan memnuniyetsizlik, süreci uzatan prosedürler, işletmenin müşterilerine eşit olmayan tutumu gibi pek çok faktör bu olumsuz deneyime etki etmektedir. Tüketiciler yaşadıkları olumsuz satın alma deneyimleri karşısında farklı tepkiler göstermektedir. Bu tepkilerden en şiddetlisi, önemlisi ve işletmeler için en riskli olanı intikam davranışdır. Tüketici intikam davranışı, tüketicilerin mal veya hizmet satın aldığı işletme ile yaşadığı olumsuz deneyim sonucunda işletmeyi zarara uğratma arzusu gibi intikam davranışlarını içeren bir eylemdir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte tüketiciler, intikam davranışlarını, hızlı, kolay ve daha büyük kitlelere ulaştırabildiği için genellikle sosyal medya üzerinden gerçekleştirmektedir. Tüketici davranışları bağlamında bu kavramla ilgili çalışmalar incelendiğinde intikam davranışının vandalizm, ağızdan ağıza olumsuz söylem, çalışanlara hakaret ve şiddette bulunma gibi pek çok sonuç ortaya çıkardığı görülmüştür. Bu çalışmada, intikam davranışının öncüllerini ve sonuçlarını tüketici tipolojisi açısından ortaya koyan bir model önerisinde bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Tüketici Davranışı, Tüketici Tipolojisi, İntikam Davranışı.*

ABSTRACT

The purchasing action of consumers sometimes results positively or sometimes negatively. There are many factors which are affective in consumers' negative purchasing experience. Many factors such as encountering unsuccessful goods and services, dissatisfaction with the product, procedures that extend the process, and unequal attitudes of the company's towards their customers have an affect in this negative experience. Consumers react differently against their negative purchasing experiences. The most severe and important of these reactions which is risky for enterprises is the revenge behavior. Consumer revenge behavior is an act that includes revenge behaviors, such as the desire of consumers to harm the business as a result of the negative experience with the enterprise about the purchased goods or services. With the development of technology, consumers generally perform their revenge behaviors through social media, as they are able to reach the masses quickly and easily. When the studies on this concept in the context of consumer behaviors are examined, it has been seen that the revenge behavior results in many consequences such as vandalism, negative speech by words-by-mouth, insult and violence towards employees. In this study, a model is proposed that demonstrates the premises and consequences of revenge behavior in terms of consumer typology.

Keywords: *Consumer Behavior, Consumer Typology, Revenge Behavior.*

GİRİŞ

İntikam, temel bir insan dürtüsü olup, sosyal davranışları motive eden itici bir güçtür (Stuckless ve Goranson, 1992; Marongui ve Newman, 1987). İntikam kavramı, algılanan yanlışlık veya haksızlık karşısında zarar verme olarak da ifade edilmektedir (Stuckless ve Goranson, 1992). Bazıları intikamı medeni toplumlarda yeri olmayan irrasyonel bir eylem olarak görmektedir (Elster, 1990; Jacoby, 1983). Bazıları ise intikamı hem rasyonel hem de ahlaki olarak haklı bir eylem olarak görmektedir (Cota-McKinley, Woody ve Bell, 2001; Trip, Bies ve Aquino, 2002).

Yapılan bazı çalışmalarda intikam kavramını affetme eğiliminin tersi olarak ele almış olsa da bu tanımlama yetersiz olmuştur. İntikam eğilimi olan bir bireyin affetme eğiliminin olmayacağını söylemek yanlış olacaktır. Aynı şekilde affetme eğilimi yüksek olan bireyin de intikam duygusu beslemediği anlamına gelmemektedir (Brown, 2003). Bu iki kavram elbette birbiriyle ilişkilidir. Fakat iki zıt kavram olarak nitelendirmek yanlış olacaktır (Ysseldyk, 2005).

Bazı davranışlar ise intikam ile karıştırılabilmektedir. Bunlar; misilleme, öç alma, karşılık verme ve düşmanlık olarak sıralanabilir (Stuckless ve Goranson, 1992). İntikam arzusu ancak bir adaletsizlik yaşadıktan sonra ortaya çıkar. Belirgin bir tehlikeye karşı bir savunma değildir (Sievers ve Mersky, 2006). Ayrıca unutulmaması gereken bir diğer konu ise intikam duygusu besleyen her bireyin intikam davranışında bulunması beklenmemelidir (McCullough, Bellah ve Kilpatrick, 2001). İntikam, dünyayı yeniden dengeye sokan “eşitleme” duygusunu içermektedir (Solomon, 2013).

Tüketici intikam davranışı ise işletmenin sebep olduğu zarar karşısında müşterinin işletmeyi cezalandırması olarak tanımlanmaktadır (Gregoire, Laufer ve Tripp, 2010). Tüketiciler bu davranışları neticesinde işletmeyle ödettikleri kanısına varmaktadırlar (Bechwati ve Morrin 2003). Bu davranış basit bir memnuniyetsizlikten farklıdır çünkü harekete geçme niyeti taşımaktadır. İntikam arzusu şiddetli derecede öfke ve hiddet içermektedir (Bechwati ve Morrin, 2007).

Tüketicilerin intikam davranışları boykot, ağızdan ağıza olumsuz söylem (N-WOM), şikâyet, mağazadan ürün çalma, yasal süreç başlatma, mağazaya veya personele fiziksel saldırı, sözlü saldırı, çevrimiçi bir şekilde markayı karalama kampanyaları gibi davranışlarla sonuçlanabilmektedir (King vd., 2014; Ribeiro vd., 2018; Zourrig vd., 2009; Krishnamurthy ve Küçük, 2009; Zeelenberg ve Pieters, 2004).

İntikam davranışı, yönetim ve organizasyon alanında çalışma yapan araştırmacılar tarafından pek çok kez incelenmiş olsa da pazarlama araştırmacıları tarafından ihmal edilmiş bir kavramdır (Zourrig, Chebat ve Toffoli, 2009). Bu davranış biçimi işletmelere ciddi zararlar verebilmektedir. Ayrıca gün geçtikçe intikam davranışının boyutları ve etkileri çığ gibi büyümektedir. Bu durum da diğer tüketicilerin satın alma kararlarını önemli derece etkilemekte ve markanın kimliğine, zaman içerisinde de pazar payına olumsuz etki etmektedir (Küçük, 2008). Tüketici intikam davranışını motive eden ve intikam alma şeklini biçimlendiren pek çok faktör bulunmaktadır. Bu bağlamda intikam davranışının öncüllerinin ve sonuçlarının ortaya koyulması hem işletmeler açısından hem de pazarlama literatürü açısından büyük önem arz etmektedir. Çalışmada öncelikle tüketici davranışı konusunda yapılan geçmiş çalışmalar incelenecektir. Ardından uygulamalı araştırma yapılabilmesi için model önerisinde bulunulacaktır. Böylece bu davranışın literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır. Son olarak da işletmelere ve diğer araştırmacılara önerilerde bulunulacaktır.

LİTERATÜR

İntikam konusu ile dindarlık arasındaki ilişki bazı çalışmalara konu olmuştur. Cota-McKinley ve arkadaşları (2001) yapmış oldukları çalışmada intikam davranışının din ve özsaygı ile ilgili olduğuna vurgu yapmışlardır. Mullet ve arkadaşları (2003), yapmış oldukları araştırma sonucunda dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin, dindarlık düzeyi düşük olan bireylere göre intikam eğilimleri daha düşük çıkmıştır. Ayrıca yaş ve cinsiyete göre de intikam tutumu anlamlı derecede farklılık göstermiştir.

Literatürde intikam ile kültür faktörü de sıkça birlikte incelenmiştir. Zourrig vd. (2009) çalışmalarında tüketici intikam davranışını kültürler arası bir bakış açısıyla inceleyerek model önerisinde bulunmuşlardır. Çalışmalarında, yetersiz hizmet alan müşterilerin %15'inin intikam almak istediğini, %1'inin ise zaten intikam aldığını paylaşmıştır. Ayrıca, Asyalı tüketicilerin yaşadığı olumsuz durumu olabildiğince çok fazla insana duyurma çabasına girdiklerini, Avusturyalı tüketicilerin ise firmayı uzun süre boykot ettiklerini ve kamuya açık alanlarda öfkelerini sergileyerek gerek sözlü gerekse fiziksel saldırıda bulunma eğiliminde olduklarının bilgisini paylaşmıştır. Çalışmada yer alan farklı bir diğer bilgi

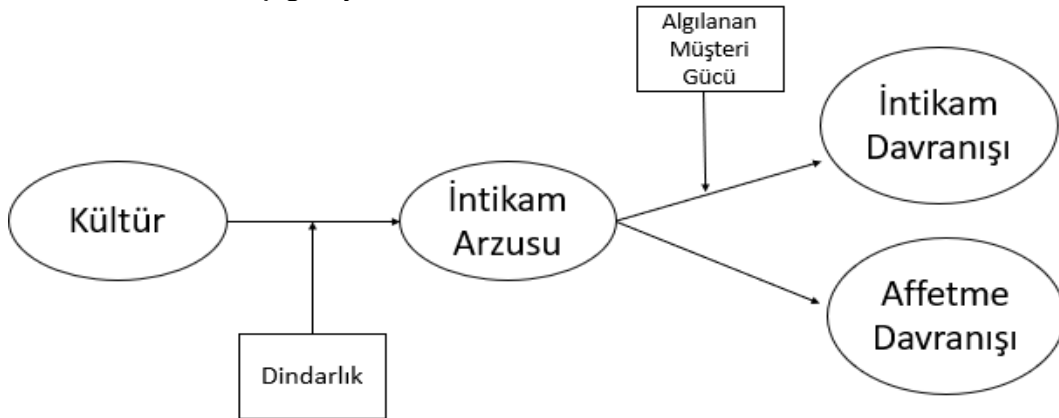
ise, Amerika'da Hispanic-Amerikan¹ tüketicilerin, Anglos-Amerikan^{**} tüketicilere göre firmalara karşı intikam alma isteğinin üç kat daha fazla olduğudur.

Ohbuchi ve Takahashi (1994), araştırmalarının sonucunda kolektivist kültüre sahip tüketicilerin, bireyselci kültüre sahip olanlara göre intikam alma isteğinin daha az olduğu görmüşlerdir. Bu sonuç Takaku (2000)'in sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Zaid vd. (2017), tüketici intikam davranışı ile ilgili yapmış oldukları çalışmada tüketicinin algıladığı gücün intikam davranışı üzerinde etkili olduğunu savunmuşlar ve çalışmaları sonucunda bu hipotezleri onanmıştır. Mdakane vd. (2012)'de çalışmalarında algılanan tüketici gücünün intikam davranışı üzerinde etkili olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

MODEL ÖNERİSİ

İncelenen ve yukarıda paylaşılan çalışmalar kültürün intikam arzusu üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Ancak Türk tüketiciler üzerine henüz uygulamalı bir çalışma yapılmadığı için ülkemiz tüketicilerini konu alan uygulamalı bir çalışma sağlıklı olacaktır. Ayrıca dindarlığın, kültür ile intikam arzusu arasında varsayılan etki üzerinde aracı etkisinin olup olmadığı da ölçmek amaçlanmıştır. Her intikam arzusunun intikam davranışına dönüşmediği gerçeği göz önüne alınarak, bu arzunun davranışa mı yoksa affetmeye mi dönüşeceğini de araştırmak çalışmaya değer katacaktır. İntikam arzusu ile intikam davranışı arasında algılanan müşteri gücünün düzenleyici etkisinin olup olmadığının ölçülmesi de çalışmanın sonuçlarını zenginleştirecektir. Bu bağlamda, konuyla ilgili yapılan literatür araştırması sonucunda önerilen model aşağıda yer almaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rekabetin çığ gibi büyüdüğü günümüzde işletmelerin hayatta kalabilmeleri için en çok önem verdikleri unsur tüketicilerdir. Pazarlamanın geçmiş dönemlerinin aksine artık güçlü olan taraf işletmeler değil tüketicilerdir. Dolayısıyla bu gücü kendilerinde gören tüketiciler işletmelere pek çok yaptırımında bulunabilmektedir. İnternetin hemen hemen tüm tüketiciler tarafından aktif bir şekilde kullanılması da gerek satın alma aşamasında gerekse satın alım sonrası davranışlarda çok önemli bir rol oynamaktadır. İntikam davranışının en kolay ve yaygın olanı da internet üzerinden yapılanıdır. Ürün araştırması yapan tüketiciler diğer tüketicilerin olumsuz deneyimleriyle karşılaştığı zaman markaya veya ürüne yönelik tutumlarında değişiklik olabilmektedir. Dolayısıyla bir tüketicinin dahi olumsuz deneyimi pek çok tüketicinin o üründen/markadan vaz geçmesine sebebiyet verebilmektedir.

Ayrıca ağızdan ağıza olumsuz söylemler de tüketiciler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Öyle ki yapılan birçok araştırma ağızdan ağıza söylemin çoğu reklam aracına göre daha etkili olduğu ortaya koymaktadır.

¹ İspanyol ırkından gelen Latin Amerikalılar.

^{**} Soyları İngiliz, kendileri Amerikan olanlar.

Müşteri sadakatine önem veren işletmelerin mevcut müşterisini kaybetmesi bile o işletme adına büyük bir kayıptır. Haklı da olsa haksız da olsa bir tüketicinin işletmeye yönelik yasal süreç başlatması işletmenin imajına ciddi zarar verebilmektedir.

Hülasa tüketicinin sergileyeceği intikam davranışı ne olursa olsun en çok zarar gören taraf işletmeler olmaktadır.

Günümüzde ciddi manada zaman ve parasal maliyetlere katlanılarak yürütülen pazarlama faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyecek her türlü intikam davranışının önüne geçilmesi işletmeler açısından hayati derecede önem taşımaktadır. İntikam davranışı, müşteri sadakati, müşteri yaşam boyu değeri, marka imajı, marka değeri, algılanan hizmet kalitesi gibi pek çok önemli unsur üzerinde etkili olabileceği öngörülmektedir.

Tüketicileri intikam davranışına sevk eden sebeplerin ve hangi durumlarda ne tür intikam davranışı sergileyecek olmalarının işletmeler tarafından bilinmemesi çok ciddi bir eksikliklerdir. Bu konuda yapılan araştırmaların artması sonucu işletmeler pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirirken intikam davranışını da göz önüne alarak iyileştirme çalışmaları yapabileceklerdir.

Bu derece önem arz eden bir konunun pazarlama literatüründe, özellikle Türkiye’de yapılan akademik çalışmalarda şuna kadar ihmal edilmiş olması büyük bir eksikliklerdir. Sonuç olarak paylaşılan model önerisinin uygulamalı bir şekilde araştırılıp, sonuçlarının işletmelere yol gösterici olması ve diğer araştırmacılara ışık tutması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Bechwati, N. N., & Morrin, M. (2007). Understanding voter vengeance. *Journal of Consumer Psychology*, 17(4), 277–291.
2. Brown, R. P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 759-771.
3. Cota-McKinley, A. L., Woody, W. D., & Bell, P. A. (2001). Vengeance: Effects of gender, age, and religious background. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 27(5), 343-350.
4. De Campos Ribeiro, G., Butori, R., & Le Nagard, E. (2018). The determinants of approval of online consumer revenge. *Journal of Business Research*, 88, 212-221.
5. Elster, J. (1990). Norms of revenge. *Ethics*, 100, 862–885.
6. Gregoire, Y., Laufer, D., & Tripp, T. (2010). A comprehensive model of customer direct and indirect revenge: Understanding the effects of perceived greed and customer power. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38, 738–758.
7. Jacoby, S. (1983). *Wild Justice: The evolution of Revenge*. New York: Harper and Row.
8. King, R. A., Racherla, P., & Bush, V. D. (2014). What we know and don't know about online word-of-mouth: A review and synthesis of the literature. *Journal of Interactive Marketing*, 28(3), 167–183.
9. Krishnamurthy, S., & Kucuk, S. U. (2009). Anti-branding on the internet. *Journal of Business Research*, 62(11), 1119–1126.
10. Küçük, S. U. (2008). Negative double jeopardy: The role of anti-brand sites on the internet. *Journal of Brand Management*, 15(3), 209–222.
11. Marongiu, P., & Newman, G. (1987). *Vengeance. The fight against injustice*. Totowa, NJ: Rowman & Littlefield.
12. McCullough, M. E., Bellah, C. G., Kilpatrick, S. D., & Johnson, J. L. (2001). Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the big five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 601-610.
13. Mdakane, S., Muhia, A., Rajna, T., & Botha, E. (2012). Customer relationship satisfaction and revenge behaviors: Examining the effects of power. *African Journal of Business Management*, 6(39), 10445-10457.
14. Mullet, E., Barros, J., Frongia, L., Usaie, V., & Shafiqhi, S. R. (2003). Religious involvement and the forgiving personality. *Journal of Personality*, 71, 1-19.

15. Obeidat, Z. M. I., Xiao, S. H., Iyer, G. R., & Nicholson, M. (2017). Consumer revenge using the internet and social media: An examination of the role of service failure types and cognitive appraisal processes. *Psychology & Marketing*, 34(4), 496-515.
16. Obeidat, Z. M. I., Xiao, S. H., Iyer, G. R., & Nicholson, M. (2017). Consumer revenge using the internet and social media: An examination of the role of service failure types and cognitive appraisal processes. *Psychology & Marketing*, 34(4), 496-515.
17. Ohbuchi K, Takahashi Y. Cultural styles of conflict management in Japanese and Americans: passivity, covertness, and effectiveness of strategies. *J Appl Social Psychol* 1994;24: 1345-66.
18. Sievers, B., & Mersky, R. R. (2006). The economy of vengeance: Some considerations on the etiology and meaning of the business revenge. *Human Relations; Studies Towards the Integration of the Social Sciences*, 59(2), 241-259.
19. Solomon, R. C. (2013). Sympathy and vengeance: The role of the emotions. In S. H. M. van Goozen, N. E. Van de Poll, & J. Sergeant (Vol. Eds.), *Emotions: Essays on emotion theory*. vol. 11. *Emotions: Essays on emotion theory*.
20. Stuckless N, Goranson R. The vengeance scale: development of a measure of attitudes toward revenge. *J Soc Behav Pers* 1992;7(1):25-42.
21. Takaku S. (2000). Culture and status as influences on account-giving: a comparison between the U.S.A. and Japan. *J Appl Soc Psychol*; 30:371-88.
22. Tripp, T. M., Bies, R. J., & Aquino, K. (2002). Poetic justice or petty jealousy? The aesthetics of revenge *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 966-984.
23. Ysseldyk, R. L. (2005). Dispositions toward forgiveness and revenge in relation to coping styles and psychological well-being (Doctoral dissertation, Carleton University).
24. Ysseldyk, R. L. (2005). Dispositions toward forgiveness and revenge in relation to coping styles and psychological well-being. Doctoral dissertation, Carleton University.
25. Zeelenberg, M., & Pieters, R. (2004). Beyond valence in customer dissatisfaction: A review and new findings on behavioral responses to regret and disappointment in failed services. *Journal of Business Research*, 57, 445-455.
26. Zourrig, H., Chebat, J. C., & Toffoli, R. (2009). Consumer revenge behavior: a cross-cultural perspective. *Journal of Business Research*, 62(10), 995-1001.

DENEYİMSEL PAZARLAMA VE UYGULAMALARINDAN ÖRNEKLER

Bora GÖKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi

ÖZET

Pazarlama iletişimi markaların/işletmelerin tüketicilerle temas kurmasını sağlayan çaların tümüdür ve işletmeler ya da işletmelerin markaları tüketici ile temas kurmak için kullandığı pazarlama iletişimi araçları her geçen gün artmakta, mevcut elemanlara yeni elemanlar eklenmeye devam etmektedir. Deneysel pazarlama kavramı da markalar tarafından müşterileriyle iletişim kurması için kullandığı bir yöntemdir. Deneysel tanımı Türk Dil Kurumu sözlüğünde çıkmamakla birlikte “deneyim özelliği taşıyan, deneyimle ilgili” manasında dilimizde kullanılmaktadır. Deneyim ile insanlar belli yaşanmışlıklara sahip olmakta, bilgi ve becerilerini düzeylerini arttırmakta ve bu da bireyin daha birikimli, daha bilinçli hale gelmesini sağlamaktadır. Deneyimler; müşterilerin karşılaştığı çeşitli uyarılara karşı verdikleri tepkilerden oluşan özel olaylardır ve pazarlamacılar deneysel faaliyetler gerçekleştirerek müşterilerine deneyim yaşatarak markalarıyla olan iletişimlerini geliştirmektedir. Böylece müşteriler markayı satın alma noktasında daha istekli olabileceklerdir. Bu bağlamda deneysel pazarlama; markaların daha güçlü bir imaja sahip olması ve müşterilerin markayı satın alma isteklerinin yükselmesi için müşterilere deneyimler yaşatılacak şekilde gerçekleştirilen pazarlama eylemleridir. Deneysel pazarlama sayesinde müşterilerin işletme/marka ile duygusal bir bağ kurduğu ve bu duygusal bağın markanın imajını güçlendirdiği ve satın alma niyetini arttırdığı düşünülmektedir. Eldeki çalışma ile de bir pazarlama iletişimi aracı olarak deneysel pazarlama kavramından bahsedilmekte ve deneysel pazarlama faaliyetleri gerçekleştiren işletmelerden/markalardan örnekler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Deneyim, Deneysel Pazarlama, Pazarlama İletişimi*

1. GİRİŞ

Markaların gerçek ve olası müşterileriyle temas kurabileceği pazarlama iletişimi araçları her geçen gün artmaktadır ve markaların pazarlama yöneticileri de bu pazarlama iletişimi araçlarından pazarlama faaliyetlerine uygun olanlarını seçerek markaları ile müşterileri arasında bağ kurmaya çalışmaktadırlar. Deneysel pazarlama da böyle bir pazarlama iletişimi aracıdır ve bu yönüyle de yavaş yavaş bir bütünleşik pazarlama iletişimi bileşeni olarak adını duyurmaya, araştırmalara konu olmaya devam etmektedir.

Deneysel pazarlama; müşterilerin çeşitli uyarımlar ve yaşadıkları deneyimler sonucu bir işletme veya markanın mal ve hizmetlerini satın alma eylemidir (Artuger, 2014: 107). Deneysel pazarlama ile müşterilerin markaların düzenledikleri deneyim yaratacak etkinliklere katılım sağlayarak markaya bir sempati duyması ve markayı satın alması amaçlanmaktadır. Deneysel pazarlama bu yönüyle “etkinlik pazarlama” kavramına da benzemektedir. Burada markalar müşterilerine ürünlerinin kullanımı sırasında çeşitli deneyimler yaşatarak ya da ürünü satın almadan önce tecrübe etme olanağı sunmaktadır ve müşteride edindiği tecrübeye göre satın alma kararını vermektedir. Böylece deneysel pazarlama markalar için önemli bir pazarlama iletişimi silahı olmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bunun olması için de markaların kendine güvenmesi gerekir, çünkü müşterinin deneyimden memnun kalmaması ihtimali de söz konusudur.

Eldeki çalışma ile öncelikle deneysel pazarlama kavramından bahsedilecek ve sonrasında da deneysel pazarlama uygulamaları yaparak gerçek ve olası müşterileriyle iletişim kurmaya çalışan markalardan örnekler verilecektir.

2. DENEYİMSEL PAZARLAMA KAVRAMI

Deneyim kavramı, Hirschman ve Holbrook'un çalışmasıyla pazarlama alanına girmiştir. Bu kavram, tüketici davranışını anlamada kilit bir bileşen haline gelmiştir ve genel tüketim deneyimini araştırmak suretiyle daha derin bir davranış anlayışı ihtiyacının tanınmasını teşvik etmiştir (Yazıcı vd., 2017:173).

Ancak alanyazına baktığımızda deneyimsel pazarlama kavramı ile ilgili olarak genelde karşımıza çıkan eser Bernd Herbert Schmitt' in 1999 yılında yayınlanan "Experiential Marketing: How to Get Customers to Sense, Feel, Think, Act, Relate to Your Company and Brands" adlı eseridir. Schmitt bu eserinde beş tip stratejik deneyim modülüne (SEM: Strategic Experiential Modules) vurgu yapmaktadır. Bu modüller; zihinsel (sense), duygusal (feel), bilişsel (think), davranışsal (act) ve ilişkisel (relate) unsurlardır. Schmitt'e göre deneyimler; müşterilerin karşılaştığı çeşitli uyaranlara karşı verdikleri tepkilerden oluşan özel olaylardır. Deneyim, bireyin kişilik özelliklerini ve belirli anlardaki duygularını yansıtmakta ancak deneyimin gerçekleşebilmesi için bireyin bir takım özel durumlarla karşılaşması ya da bir etkinliğe katılması gerekmektedir (Schmitt, 1999: 60). Misal olarak İngiliz Virgin Havayollarının o gün doğum günü olan yolcularına doğum günü kutlaması ya da başka eğlenceler gerçekleştirmesi, masör bulundurmasının amacı yolcularına eşsiz bir uçuş deneyimi yaşatmaktır (Odabaşı, 2014: 143).

Zihinsel deneyimler beş duyumuzla sağladıkları bilişsel tutarlılık ve duygusal çeşitlilik sayesinde müşterilere estetik açıdan zevk ve heyecan yaşatmaktadır. Duygusal Deneyimler müşterilerde güçlü his ve duygular uyandıran deneyimlerdir. Bilişsel Deneyimler yaratıcılığa ve bilişsel fonksiyonlara yönelik daha çok entelektüel deneyimlerdir. Müşterileri düşündürerek şaşırtarak harekete geçirmek hedeflenmektedir. Davranışsal deneyimler daha çok yaşam tarzına ve davranışlara yönelik davranışsal deneyimleri kapsarlar. İlişkisel deneyimler kültürel ve sosyal gruplara yönelik ilişkisel deneyimlerdir (<https://pazarlamasyon.com/deneyimsel-pazarlama-duygularin-kralligi/>).

Tablo 1. Deneyimsel Modüller

	İletişim	Kişilik	Ürün	Ortak Markalama	Mekan	Web Sitesi	Kişiler
Zihinsel							
Duygusal							
Bilişsel							
Davranışsal							
İlişkisel							

Kaynak: Schmitt, 1999: 74

Şekil 1. Deneyim Piramidi

Kaynak: Tarssanen ve Kylanen, 2006

Geleneksel pazarlama, rasyonel karar alan müşterilere hitap eden, analitik, kantitatif ve nitel yöntemlerle değerlendirilen, ürün kategorisinin ve rekabetin sınırlı olduğu ve ürün özellikleri ve faydalarına odaklanılan bir yaklaşımdır (Babacan ve Onat, 2002). Deneyimsel pazarlama yaklaşımının odak noktası ise müşteri deneyimleridir. Deneyimler; zihinsel, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişki değerler sağlayarak mal veya hizmetin sağladığı fonksiyonel değerlerin yerini alırlar. Bu pazarlama yaklaşımında pazarlamacılar; şampuan, sabun, parfüm, losyon gibi ürünleri özelliklerine veya fonksiyonlarına göre ele almak yerine; onlara “hazırlanma deneyiminin” bir parçası olarak bakarlar ve bu ürünlerin reklamlarından paketlenmesine kadar olan tüm pazarlama süreçleri tüketim deneyimini göz önünde tutarak düzenlenir. Bu yaklaşımda tüketim bütünsel bir deneyimdir. Geleneksel pazarlama anlayışına kıyasla rekabet marka ya da ürün temelli olmaktan çıkmıştır. Rekabet bu yaklaşımda makro düzeyde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım tüketicileri sadece rasyonel karar vericiler değil aynı zamanda duygusal karar verici olarak da görür (Kabadayı ve Koçak Alan, 2014: 210).

Markalaşmanın en güçlü yollarından biri deneyimsel pazarlama araçları ve sağladıkları olağanüstü deneyimlerdir. Olağanüstü olsun ya da olmasın markaların yaptıkları deneyimsel pazarlama eylemleri markalaşma süreci için çok önemlidir. Bir marka ile müşteri arasındaki etkileşimin sonucu olarak deneyimin değeri birlikte (marka ve müşteri tarafından) yaratılmaktadır (Österle vd., 2018, 71).

Deneyimsel pazarlama; tüketicilerle duygusal bağ inşa etmenin bir yolu olarak anlamlı deneyimler uygulamaktır. Deneyimsel pazarlama yaklaşımlarının yükselişi, post modern tüketim kültürünün temel ilkelerinden biri olarak düşünülebilir. Tüketim davranışının çok duygusal, deneysel ve duygusal boyutlarının olduğu düşünülmekte ve bunlara yönelik araştırmalar yapılmaktadır (Skandalis vd., 2019: 44). Deneyimsel pazarlama tüketici davranışlarını etkilemektedir. Deneyimsel pazarlama, karar verme sürecinde yaratıcı ve duygusal tepkileri uyandırmak için duygusal ve sembolik uyarımları kullanmaktadır. Örneğin, filmler ve televizyon (TV) dramaları izleyicileri bir yer hakkındaki yaratıcı fantezilerle birleştirerek, turistlerin filmin yerlerini ziyaret etme deneyimini yaşamalarına teşvik etmektedir (Le vd., 2019: 222).

Tüketici taleplerini anlamada tecrübe çok önemlidir. Tüketicilere sunulan deneyimler diğerlerine benzer olabilir, ancak deneyimin duygusal hissi tamamen farklıdır. Markanın deneyimlerin akılda kalıcı ve ilgi çekici olmasının etkisi o kadar derin ki, tüketici bunu bir pazarlama hilesi olarak düşünmek yerine marka ile pozitif bir ilişki kurmayı tercih etmektedir. Deneyimsel pazarlama eylemine tüketicinin katılımı ile onlara sadece istedikleri mal ve hizmetlerin sunulması değil, aynı zamanda uyku modunda olan duygularının canlanması da sağlanmaktadır (Verma ve Jain, 2015: 3-4).

Deneyimsel pazarlama, tüketicinin ürünü anlamlı bir şekilde deneyimlemesini sağlayarak ürünün faydalarını göstermektedir. Deneyim; özellikle geleneksel satış yaklaşımlarının başarısız olduğu durumlarda, markaların deneyimsel pazarlamanın sunduğu fırsatlardan nasıl yararlanılacağı konusunda değerli dersler sunmaktadır. Müşterilere bir ürünü ilk elden tecrübe etme fırsatı veren bu pazarlama yöntemi son yıllarda artan bir ilgi odağı haline gelmiştir (Arora ve Chatterjee, 2017: 20). Olumlu bir müşteri-marka ilişkisi kurmak için müşterilere benzersiz ve unutulmaz deneyimler sunmak, marka yöneticileri için en önemli zorluklardan biri haline gelmiştir. Bu nedenle, tüm duyulara hitap eden deneyimsel pazarlamaya yaklaşımlar giderek daha fazla ilgi çekmektedir. Bunun sonucu olarak da marka deneyimi kavramı ve özellikle tüm duyulara hitap eden hedefe yönelik deneyimsel pazarlamaya yönelik yaklaşımlar pazarlamacılar ve uygulayıcılar arasında giderek daha fazla önem kazanmıştır (Wiedmann vd., 2018: 101-102).

3. DENEYİMSEL PAZARLAMA ÖRNEKLERİ

Deneyimsel pazarlama eylemleri gerçekleştiren markalardan bazılarının örnekleri şöyledir;

- ✓ McDonald's Kendi Burgerini Kendin Yarat Denemesi
- ✓ IKEA Yatılı Misafirlik
- ✓ Kütüphane Dolu Starbucks'a Gidelim
- ✓ Doğuş Otomotiv
- ✓ Türkiye'nin İlk Notebook Defilesi
- ✓ LC Waikiki "Sporla Kal"
- ✓ Cadbury'in Reyonu
- ✓ Çokokrem ile Açık Havada Kahvaltı Şenliği

3.1. McDonalds'ın Kendi Burgerini Kendin Yarat Denemesi

Bir seneden daha uzun bir süredir kişiselleştirilebilen menüler üzerinde çalışan fast-food devi büyük dokunmatik ekranlı kiosklarla müşterilere kendi hamburgerlerini kendileri hazırlayarak sipariş etme imkanı tanıdı. Menüde "Kendi Lezzetinizi Yaratın" (Create Your Taste) sekmesi altında, istediğiniz malzemeleri ekleyerek size özel burgerinizi yaratabiliyor, hamburgerleri derseniz menüye de çevirebiliyorsunuz.

Buna benzer bir şekilde McDonald's 2005 yılında Türkiye'de "işte bunu seviyorum" sloganına uygun olarak belli müşterilerini tezgah başına geçirerek, sipariş vermek istediği hamburgerini müşterilerin kendilerinin hazırlaması deneyimini de yaşatmıştır.

3.2. IKEA Yatılı Misafirlik

Ikea müşterileri, fan sayfasında Ikea'da bir gece kalmak istediklerini dile getirdiler. Marka buna cevap olarak **Sleepover** adında bir proje hayata geçirerek, müşterilerine mağazanın içinde bir gece konaklama fırsatı verdi. Müşteriler kendi yataklarını kendileri kurdular ve hep birlikte bir gece Ikea'da "pijama partisi" konseptiyle ilginç bir deneyim yaşamış oldular.

3.3. Kütüphane Dolu Starbucks'a Gidelim

Etkinliğin aslında böyle bir adı yok, ancak Faik İzan'a ait bu başlıkta bir köşe yazısına rast gelince, etkinlik böyle adlandırılmıştır (<https://medium.com/t%C3%BCrkiye/fi-f7e3505c845b>). Misal İstanbul Tünel'deki, Ankara Kızılay'daki Starbucks şubelerinde sıkça rastlanan bir durumdur. Kafe'nin ortasındaki masaların üzerine masa lambası konmuş öğrenciler ders çalışmaktadır. Bunu yaparken bir yandan da kahvelerini yudumlamaktadır. Bu yanı sıra belki de kütüphanelerden daha iyi bir ortam olmaktadır. Starbucks'ta ders çalışma deneyimi üzerine sözlük web sitelerinde (ekşi sözlük gibi) oldukça olumlu paylaşımlar yapılmaktadır. Starbucks'ta bu deneyimi sunarak rekabette avantaj elde edebilmektedir.

3.4. Doğuş Otomotiv

Doğuş Otomotiv bünyesinde, üretici firmaların yeni modelleri ve konseptlerinin, yeni teknolojilerin ve sergileme biçimlerinin cazibesinin yıl boyunca sürdüğü, oto show konseptinin ötesinde, kent içinde bir etkinlik merkezi olarak tasarlanan deneyimsel pazarlama merkezi Doğuş Otomotiv uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Doğuş Otomotiv CEO'su Ali Bilaloğlu " Bu projeyi bir "deneyimsel pazarlama merkezi" olarak kurguladık" dedi. Dünyada sayılı örneklerinin de bulunduğu deneyimsel pazarlama merkezleri, tüketicilerin markaları kendi kişisel deneyimleri vasıtasıyla tanımları fikrine dayanıyor. Bu şekilde tüketiciler markalar ile duygusal bağ kurabiliyor. Aralarında deneyime dayalı interaktif bir ilişki oluşuyor (http://www.yapi.com.tr/haberler/deneyimsel-pazarlama-merkezi-dogus-otomotiv-acildi_57398.html).

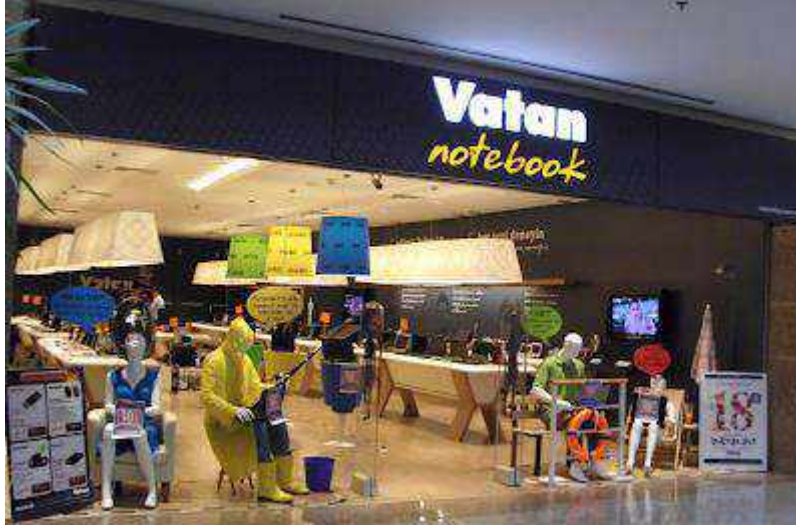
3.5. Türkiye'nin İlk Notebook Defilesi

Vatan Bilgisayar 15 Ocak 2011 günü ünlü modeller eşliğinde Türkiye'nin ilk notebook defilesini gerçekleştirmiş ve böylece önemli bir ilke imza atmıştır. Ünlü koreograf Erez Eğilmez'in hazırladığı,

rahmetli Vatan Şaşmaz'ın sunduğu Türkiye'nin ilk Notebook Defilesi'nde, birbirinden ünlü modeller, yerli ve yabancı pek çok teknoloji markasının son model diz üstü bilgisayarlarını tanıtmıştır. Herkesin katılımına açık ve ücretsiz olacak Vatan Notebook Defilesi'nde, Türkiye'nin adeta klasikleşen, unutulmaz seslerinden Nil Burak ve Süper Star Ajda Pekkan 'ın baş dansçısı, Devlet Opera ve Bale dansçısı Utku Bal, performansları ile izleyenlere unutulmaz dakikalar yaşatmışlardır (<http://hakansenbir.blogspot.com/2011/01/ilk-notebook-defilesi.html>).

Şekil 1. Türkiye'nin İlk Notebook Defilesi

Kaynak: <http://hakansenbir.blogspot.com/2011/01/ilk-notebook-defilesi.html>

3.6. LC Waikiki “Sporla Kal Türkiye”

LCW spor koleksiyonunu tanıtmak ve spor yapmayı desteklemek için Caddebostan sahilinde 21 Ekim 2017 tarihinde “Sporla Kal Türkiye” etkinliğinin ikincisini düzenledi. Bu etkinlikte aromaterapist ve yaşam koçu olan Ayşe Tolga sağlıklı yaşam üzerine bilgiler paylaştı. Fitness eğitmeni Burak Ay de müzik eşliğinde egzersiz ile katılımcılara eğlenceli bir deneyim yaşattı. Hangi müzik eşliğinde hangi sporun yapılacağı, müzik ritimlerinde spor yaptırılan etkinlikte, Ayşe Tolga'nın iyi yaşamın temelleri, sağlıklı ve uzun bir yaşam için yapılması gerekenler, nefesin önemi gibi konulu sunumu ile sona erdi. Gün boyu spor ve sağlık konusunda eğlenceli vakit geçiren katılımcılar yapılan yarışmalarla hediye kazanma şansı da yakaladı. Organizasyonun ikinci yılında katılım oranındaki artış etkinliğe ilginin arttığını gösteriyor (<https://www.pazarlama30.com/spor-sektorunde-deneyimsel-pazarlama/>).

3.7. Cadbury'in Reyonu

Cadbury'in reyonu hakkındaki edindiği deneyimi Vecdi çimen şöyle anlatmaktadır; “Yakınlarda Kıbrıs'ta bir AVM'de gördüğüm İngiliz çikolata devi Cadbury'in reyonu, tasarımsal olarak görselliğin gücünü yakalamış cinstendi. Ürün tasarım, görselliğin gücünü anlatır ve diğer yandan ise dokunma duyumuzun kararlarımızda nasıl etkin olduğunu ortaya koyar. Cadbury reyonu, AVM'nin her noktasından görülebiliyor ve dikkat çekiyor. Reyonun önüne geldiğinizde özel bir alana gireceğiniz hissini yaşıyorsunuz. Reyon içine girdiğinizde sizi hafif bir çikolata kokusu karşılıyor ve buna kısık sesle çalan güzel bir müzik eşlik ediyor. Koku, belleğimizle ve zihnimizle doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca koku duyusuna tat duyusu da eşlik eder. Cadbury, özel reyona girenleri, çikolata kokularıyla tat duyumuzu harekete geçirmeye çalışmış. Reyon içinde kısık sesle çalınan müziğin ses duyumuzla ve daha çok ruh halimizle etkin bir bağlantısı var. Bilirsiniz mağazalarda çalınan müzikler harcamaları ve tüketici trafiğini olumlu anlamda etkiler. Ama Cadbury reyonunda çalınan müzik o cinsten değildi. Bu reyonda çalınan müzik daha çok çikolataların lezzetleri ile ilgili bir fikir vermeye çalışıyordu. Her şey o kadar güzel kurgulanmış ki, elinizin çikolatalara uzanmaması neredeyse imkânsız” (<http://brandtalks.org/2015/07/deneyim-pazarlamasinda-5-duyunun-sihirini-kesfeden-kazanir/>).

Şekil 2. Cadbury'in reyonu

Kaynak: <http://brandtalks.org/wp-content/uploads/cadburry.jpg>

3.8. Çokokrem ile Açık Havada Kahvaltı Şenliği

2012 yılında Türkiye çapında doğudan batıya güneşin doğuşuyla 7 ilde aynı anda başlayan Çokokrem İle Açık Havada Kahvaltı Şenliği düzenlendi. Türkiye'nin en sevilen krem çikolatası Ülker Çokokrem, 2 Haziran 2012 Cumartesi sabahı aynı anda Erzurum, Trabzon, Gaziantep, Kayseri, Antalya, İstanbul, ve İzmir'de kahvaltı düzenledi. Çokokrem ile Doğu'dan Batı'ya Türkiye'nin Kahvaltısı'nda 2 bini aşkın misafir aynı anda kahvaltı etti (<http://www.tsmistanbul.com/?p=33>).

Şekil 3: Çokokrem ile Açık Havada Kahvaltı Şenliği

Kaynak: <http://www.tsmistanbul.com/?p=33>

SONUÇ

Deneyimsel pazarlama esasında Schmitt'in 1999 yılındaki beş modülü üzerinden açıklanmakta ve markalar deneyimsel pazarlama eylemlerini gerçekleştirirken bu beş modül üzerinden tüketicileri ile bağ kurmaktadır. Bahsi geçen beş modül; zihinsel, duygusal, bilişsel, davranışsal ve ilişkisel modüllerdir.

Markalar deneyimsel pazarlama eylemleri ile müşteri sadakati oluşturmaya, marka imajını güçlendirmeye ve sonuç olarak da markanın tüketiciler tarafından tercih edilme oranını arttırmayı amaçlamaktadırlar. Bu yönüyle deneyimsel pazarlama markalar için önemli bir pazarlama iletişimi aracı konumuna gelmektedir. Artık markalar tüketici ile temas kurmak için klasik tutundurma karması elemanlarının yanı sıra başka yaratıcı yöntemler keşfetmekte ve böylece müşterinin markayı fark etmesini sağlamaktadırlar.

Deneyimsel pazarlama konusunda gerçekleşen birçok araştırma göstermektedir ki; markalar tüketicilerine deneyimler yaşattıklarında, o tüketici markayı daha çok tercih etmekte, ürünlerini daha çok satın almaktadır. Deneyimsel pazarlama ile markalar bir yandan ürünü pazarlamaya devam ederken, bir yandan da tüketiciye güzel, keyifli bir deneyim sunmaktadır. Deneyim eylemlerinin medyada yer bulması ile de markanın tanıtımı da yapılmış olmaktadır. Sözü edilen bu faydalarından dolayı da markaların uygulamaya devam ettikleri bir pazarlama iletişimi aracı olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Arora, S. ve Chatterjee, R. (2017). Using experiential marketing to sell off-road vehicles in India: The Polaris way, *Global Business and Organizational Excellence*, 36(5):20–25.
- Artuger, S. (2014). Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar Ve Turizmde Uygulamaları. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Le, D. Scott, N. ve Lohmann, G. (2019). Applying experiential marketing in selling tourism dreams, *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 36(2): 220–235.
- Odabaşı, y. (2014). Post Modern Pazarlama. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Österle, B., Kuhn, M. M. ve Henseler, J. (2018). Brand worlds: Introducing experiential marketing to B2B branding, *Industrial Marketing Management*, 72: 71-98.
- Schmitt, B. H. (1999). *Experiential Marketing*, New York: The Free Press.
- Skandalis, A., Byrom, J. ve Banister, E. (2019). Experiential marketing and the changing nature of extraordinary experiences in post-postmodern consumer culture, *Journal of Business Research*, 97: 43-50.
- Tarssanen, S. ve Kylänen, M. (2006). A Theoretical Model for Producing Experiences– A Touristic Perspective: Articles On Experiences 2. Rovaniemi: University of Lapland Pres.
- Tümer Kabadayı, E. ve Koçak Alan, A. (2014). Deneyimsel Pazarlama: Pazarlamadaki Artan Önemi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1): 203-217.
- Verma, Y. ve Jain, V. (2015). How Experiential Marketing is used in Indian Luxury Hotels?, *Romanian Journal of Marketing*, 1: 2-11.
- Web: <https://pazarlamasyon.com/deneyimsel-pazarlama-duygularin-kralligi/>, Erişim: 06.04.2019
- Web: <https://medium.com/t%C3%BCrkiye/fi-f7e3505c845b>, Erişim: 17.04.2019
- Web: http://www.yapi.com.tr/haberler/deneyimsel-pazarlama-merkezi-dogus-otomotion-acildi_57398.html, Erişim: 19.04.2019
- Web: <http://hakansenbir.blogspot.com/2011/01/ilk-notebook-defilesi.html>, Erişim: 28.04.2019
- Web: <https://www.pazarlama30.com/spor-sektorunde-deneyimsel-pazarlama/> Erişim: 01.04.2019
- Web: <http://brandtalks.org/2015/07/deneyim-pazarlamasinda-5-duyunun-sihirini-kesfeden-kazanir/>, Erişim: 01.04.2019
- Web: <http://brandtalks.org/wp-content/uploads/cadburry.jpg>, Erişim: 01.04.2019
- Web: <http://www.tsmistanbul.com/?p=33>, Erişim: 18.04.2019
- Wiedmann, K. P., Labenz, F., Haase, J. ve Hennigs, N. (2018). The power of experiential marketing: exploring the causal relationships among multisensory marketing, brand experience, customer perceived value and brand strength, *J Brand Manag*, 25:101–118.
- Yazıcı, T. , Koçak, S. ve Hürmeriç Altunsöz, I. (2017). Examining the effect of experiential marketing on behavioral intentions in a festival with a specific sport event, *European Sport Management Quarterly*, 17(2): 171–192.

**PARFÜM REKLAMLARINDA KADIN VE ERKEKLERİN CİNSEL OBJE OLARAK
KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**
A RESEARCH ON THE USE OF WOMEN AND MEN AS A SEXUAL OBJECT IN PERFUME
ADVERTISING

Feryat ALKAN

Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi

Fatih AKSOY

Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi

ÖZET

Günümüz rekabet koşullarında firmalar tarafından ürünlerine ilişkin farkındalık yaratma çabasının bir uzantısı olarak başvurulan reklamlar, tüketicileri etkileme ve ikna etme araçlarının başında gelmektedir. Pazarlama faaliyetleri içerisinde önemli bir unsur olarak yer alan reklamlar tüketici davranışlarının izlenmesi, şekillenmesi ve tutumların oluşmasında önemli rol üstlenmektedir. Tüketim alışkanlıkları sürekli değişen insanların maruz kaldıkları reklam mesajları da bu dönüşüme hem ortam hem de içerik olarak yanıt vermektedir. Bu bağlamda bireyler her dönem reklamların hedef kitlesi olmakta ve reklamlar doğrultusunda yönlendirilmektedirler. Yönlendirilmeler reklamlarda kullanılan strateji ve teknikler aracılığıyla sağlanmaktadır. Reklamcılıkta başvurulan imgeleme stratejilerinin başında cinsellik gelmektedir. Cinsellik toplumların tamamında öne çıkan ve bastırılan bir duygudur. Özellikle üretilen birçok ürünün tanıtımı ve tutundurulması sürecinde cinsellik ögesine gizli ve/veya açık olarak yer verilmektedir. Reklamlarda kullanılan cinsel imgeler reklamın çekiciliğini arttırmakta ve hatırlanabilir kılmaktadır. Çalışma sonucunda seçilmiş olan reklamlar ele alındığında genellikle kadın veya erkek figürü üzerinden cinselliğin metalaştırıldığı görülmektedir. Reklamı yapılan parfümün cinsel bir meta haline dönüştürdüğü insan bedeni ile parfüm arasında bir ilişki kurulmak istenmektedir. Cinsel bir meta haline dönüştürülen insan bedeni yalnızca kadın bedeni için değil, erkek bedeni için de kullanılmıştır. Bu reklamlarda insan bedeni, ilgi çekici ve arzu edilen cinsel bir obje olarak karşımıza çıkmakta ve bu şekilde nitelendirilmektedir. Bu çalışma parfüm reklamlarında kullanılan bazı figürlerin cinsel obje olarak kullanımını açıklamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışma bağlamında ele alınan reklam mesajlarında kullanılan cinsel içerikli figürlere yüklenen roller incelenmekte, reklamlarda üretilen cinsel söylemler ortaya konulmaktadır. Bu çalışma kapsamında cinsellik stratejisine başvurulmuş reklamlar görsel ve söylemsel olarak tüm içeriksel unsurlarıyla incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kadın ve Erkek Bedeni, Cinsel İmge, Meta, Parfüm Reklamı.

ABSTRACT

The advertising that are used as an extension of the efforts of the companies to raise awareness about their products in today's competitive conditions are one of the tools to impress and persuade consumers. Advertising, which is an important element in marketing activities, plays an important role in monitoring and shaping consumer behavior and forming attitudes. Advertising messages exposed to people whose consumption habits are constantly changing also responds to this transformation as both media and content. In this context, individuals are the target audience of advertisements in every period and they are directed towards advertisements. Directives are provided through strategies and techniques used in advertisements. Sexuality is one of the most important strategies in advertising. Sexuality is a prominent and suppressed emotion in all societies. Particularly in the process of promotion and promotion of many products produced, the element of sexuality is classified as confidential or explicit. The sexual images used in the advertisements make the advertisement attractive and rememberable. When the ads selected in the study are taken into consideration, it is seen that the sexuality is generally commodified through the female or male figure. It is desirable to establish a relationship between the perfume and the human body, which is transformed into a sexual commodity. The human body transformed into a sexual commodity was used not only for the female body but also for the male body. In these advertisements, the human body appears as an interesting and desirable sexual object and is described as such. This study is intended to explain the use of some figures used in perfume advertisements as sexual objects. In this study, the roles loaded on the sexual content figures used in advertising messages are examined and

the sexual discourses produced in the advertisements are put forward. Within the scope of this study, the ads that have been applied to sexuality strategy have been examined visually and discursively with all their content.

Keywords: *Body of Women and Men, Sexual Image, Meta, Perfume Advertising.*

GİRİŞ

Reklam sözcüğü İngilizcede “advertisement” sözcüğünde olan Latincedeki “adverto” kelimesinin kökenine dayanmaktadır. Bu sözcüklerde “ad” “bireye doğru” “vertere” ise “ dönmek anlamında kullanılmaktadır. (Barnard, 2002:27) . Reklam kelimesi köklerinin Fransızcaya dayandığı bir kelimedir. Reklam sözcüğü Türkçede de kullanılmaktadır. Bunun yanında Arapça kökeninden gelen “meydana çıkarma, yayma” anlamına gelen “ilan” veya “duyuru” sözcüklerinin kullanımı da Türkçede yaygındır. (Devellioğlu, 1998: 427 Materlart’a göre, (1991:7) reklamcılığın gelişimi değişimi göz önüne alındığında, tarih içerisinde duyurudan ilana, ilandan reklama, ve ulusal reklamlardan sınırları aşan reklama geçiş yapmıştır.

Genel olarak reklam, üretici ile tüketici arasındaki mesafeden dolayı yaşanan iletişim aksaklığının kaldırılması, tüketicilere ürünle ilgili bilgi akışını sağlaması ve pazarlamanın alt bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. (Yaylacı, 1999:4). yapılan tanımlara göre reklamın üreticinin sağlamış olduğu mal veya hizmetlerin tüketiciye aktarılabilmesi için bir aracı rolünü üstlendiği vurgulanmaktadır. Reklam, kişisel bir satış çabası değil, pazarlamanın bir iletişim yöntemidir. Reklamda reklam sahibinin kim olduğu açık olmalı ve reklamcıya belli bir ücret ödenmelidir. (Cemalcılar, 1994:286).

Üreticinin, söylemiş olduğu vaatler gerçekleştiğinde, tüketici mal veya hizmeti almaya devam edeceği vurgulanmaktadır. Reklam yapma, ürün ya da hizmet hakkında olan iletilerin Pazar birimlerine yazılı ya da görsel olarak iletilmesi eylemine denmektedir. (Classer, 1972:30). Buradan hareketle reklam, kitlelere ulaşmak için bazı mesajların iletilmesi ve bu yüzden markaya bir statü kazandırması, belli bir ücret karşılığında en faydalı olan yol şeklinde tanımlanmaktadır. (Ring, 1996: 31).

Parfüm, Reklam ve Cinsellik

Parfümler (kokular) çok önceden kullanılmaktaydı. Eski Yunan inançlarına göre parfüm, Tanrı katından gelmekteydi ve genellikle parfümcüler kadındı. Eski Yunan parfümcülüğünde Hindistan, Mısır ve Babil gibi bazı doğu ülkelerinin etkisi olduğu açıkça görülmektedir. Atina’da bu dönem için koku satan dükkanların sayısında artış olduğu belirtilmektedir. (Yentürk, 2005). Eski dönemlerde parfümler, kokularıyla haz uyandırmanın dışında şifa amacıyla da kullanılmaktaydı. Parfüm, uzun yıllar boyunca bu amaç doğrultusunda kullanılmaktaydı. (Genders, 1972). 20. y.y.’da parfüme bakıldığında, kokusunun yanında parfümün içinde bulunduğu ambalaj yapılan reklamlarla birlikte bir bütün olarak değerlendirilen bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Francois Coty’nin 1905 yılında oluşturduğu L’Origan isimli parfüm, içerik olarak da doğal ve sentetik maddelerin kullanılmış olduğu ilk modern parfüm olarak karşımıza çıkmaktadır (Diktaş, 2012:8).

Yalnızca satış amacıyla yapılan reklamlarda birden fazla ürünle karşılaşan tüketiciler, ürünleri seçme hakkına sahip olmaktadır. Ayrıca tüketicilerin hayat kalitesinde artış görüldüğünde, ihtiyaçlarının da artmış olduğu ve değişiklik gösterdiği görülmektedir. Rutherford’a göre (1996: 17) reklamlar, gündelik hayatın fantezilerini, klişelerini gerçekçi ve çılgın bir şekilde yansıtmaktadır.

Parfüm Reklamlarının Haz Kavramıyla İlişkisi

Judith Williamson’a göre (2001: 29-30) reklamlarda kullanılan dil aracılığıyla aktarılmak istenen anlamlar, imgeler, düşünceler ve duyguların ürüne has özelliklerinden çok, başka sistemlerin göstergelerinden kaynaklanmaktadır. Reklamı yapılan ürüne atfedilen anlamlar ile ürün arasındaki ilişki, onu değerlendirmeye alanlar yani reklamı izleyenlerin algılaması ve değerlendirmesi sonucunda şekillenmektedir. Bütün algılarda olan çarpıcı gerçekler, bu süreçle ilgili duygusal bilgiyi nesnelere dönüştürmesiyle ilgilidir. Bizim için gerekli olan maddi gereksinimler, yine bizim için gerekli olan duygusal şeyleri temsil etmekte ve maddi ile manevi arasındaki değişimden doğmaktadır. Freud’un

Düşlerin Yorumu I – II adlı çalışmalarında odaklanmış olduğu gibi düşlerin tümü insanların gerçek hayatta doyuramadığı arzularının düşsel dolayımına sayesinde doyurulmasıdır. İster bilinçli iste bilinç dışı istekler düşsel alanda doyurulur, böylece psikolojik olarak bir rahatlama ve hazzın yaşanması durumudur. Reklamlar da bireylerin kurmuş oldukları düşleri gerçeğe döndürme vaadiyle insanların bilinç dışına mesajlar göndererek ve mitlerden de yararlanarak bu haz ve fantazmalarla örtüşürler.

Reklamların ne ifade ettiğini, ancak onların nasıl ifade ettiklerini anlayarak ve ne şekilde işlediklerini çözümleyerek anlayabiliriz. Bir reklamın söylediği şey, salt onun söylemek iddiasında bulunduğu şeydir; bir reklamın, sadece kendi arkasındaki bir mesajın saydam bir taşıyıcısı olduğuna inanmak aldatıcı reklamcılık mitolojisinin bir parçasıdır (Williamson, 2001: 15).

Tüketim kültürü göstergelerinde tüketicide arzu uyandıracak ve arzuyu uyuracak şekilde organize edilmektedir. Başka bir deyişle reklamlar vasıtasıyla pazarlamak için kullanılan mallar, kültürel çağrışımlar ve yanılsamalar dalgasını üstlenebilecek şekilde özgülleştirilir. Bilhassa reklamlar söz konusu olan durumu sömürmeye aday olup basit tüketim mallarına dahi romantiklik, egzotizm, arzu, güzellik, doyum, paylaşım, bilimsellik ve refah hayat imgeleri yerleştirirler (Featherstone, 2005: 39).

Arzu kavramı reklamlar için önem arz etmektedir. Arzular imge yoluyla aktarılmaktadır. Reklamların aktarım mekanizmaları sayesinde duyguların belli bir yükünü ürüne aktarırlar. Yıldırım (2013: 7) bu duygunun ürüne yapıştığını ve bu ürün her satın alındığında bilinçdışı şeklinde tekrar yaşandığını vurgular. Reklamların vermiş olduğu mesajlar düşsel bir evrenin meydana gelmesini sağlar. Oluşturulan bu gerçek olmayan evrenle gerçek dünyayı bir araya getirirler. Kapitalizmi toplumlar için üretilen mallar; tüketicilere belli semboller ve göstergeler kullanılarak satılır ve bu şekilde tüketim ile arzu arasında bir ilişki bağı kurulmuş olur. Bu şekilde bireylerin, reklamlarda kendilerine verilen semboller ya da imgeler gibi davranmaları istenmektedir. Reklamların vermiş oldukları mesajlarla özdeş hale gelen tüketim, simgesel bir boyut kazanır. Simgesel olan bu tüketimde insanların olmak istedikleri fakat alamadıkları kişiler olmaları, hayallerinin gerçek olacağı vaadiyle “ideal ben”ler yaratarak istemiş oldukları hayata sahip olma imkânı oluşturur. Binay, (2010: 22) simgesel tüketim yoluyla meydana gelen nesnelere anlam yükleme süreci, kültürel dünyada yaratılacak farklı yol ya da aktarımlarla gerçekleşeceğine vurgu yapmaktadır. Tasarımlar, reklamlar, üreticiler ve tüketicilerin de içinde bulunduğu bireysel veya kolektif rollere anlam, üründen tüketiciye doğru aktarılmaktadır.

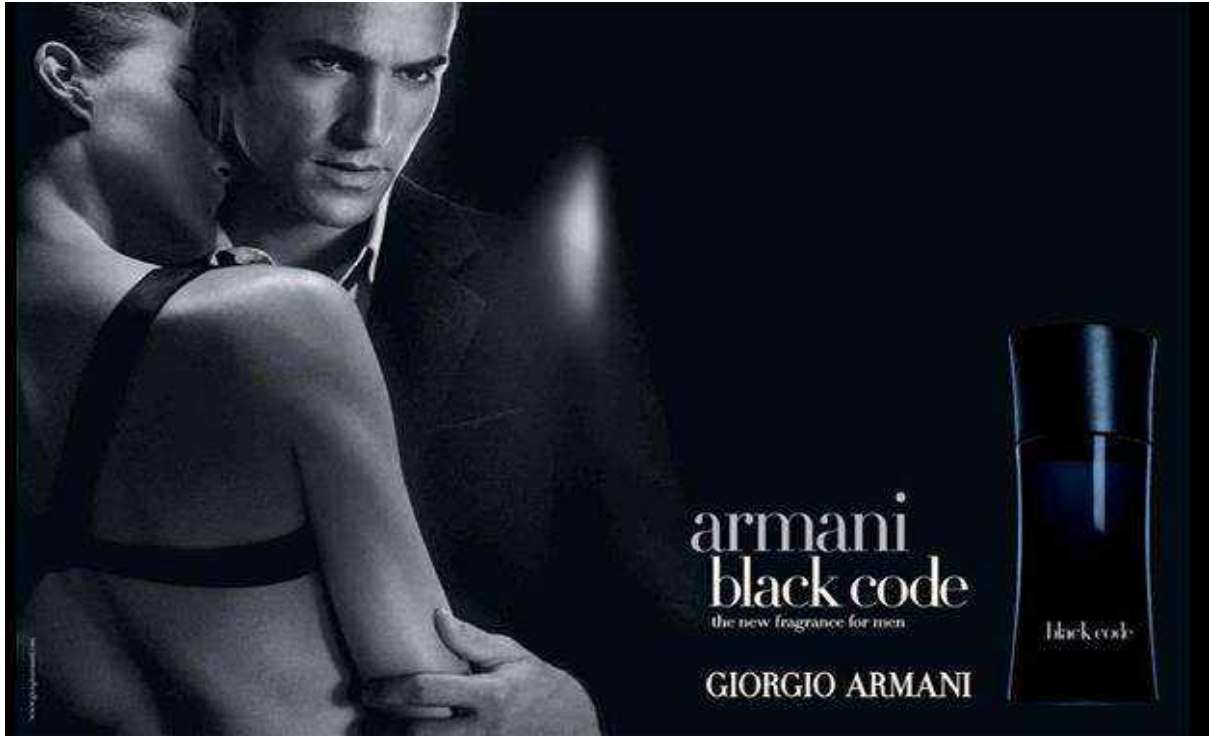
Reklamlarda verilmek istenen iletiler estetik ve güzellik bakımından donatılması oldukça önemlidir. Bu yüzden, reklam iletilerinde güzel bedenler, gülümseyen yüzler ve kusursuz mekânlar kullanılmaktadır. Böylece “bu ürünü satın alın, sizde böyle olun” mesajıyla insanlar uyandırılmaktadır. Örneğin reklam parfümleri için kullanılan iletiler özel olarak seçilmişlerdir. Çünkü verilmek istenen iletiye belli bir değer katılması söz konusudur (Küçükdoğan, 2011: 94). reklamlar, bireylerin bilinç dışı olan arzularına hitap ederek onları tüketim yapmaları için özne olarak inşa etmekte; yaratmış olduğu düşler alanıyla uygun bir dünya sunmaktadır. Birey sunulmuş olan bu geniş seçenek yelpazesi arasında sonu olmayan mal ve hizmetlerin, daha doğrusu düşsel sonsuzluğunun içine sığıp varlığını koruyabileceğini düşünür. İmgelerin gücü, içsel güdüler ve paydaşlarla düşsel durumlar oluşturulabilir. İmgeye dayalı olan parfüm reklamları, ürüne ait olan bilgilerden çok ürünün bireyde uyandırması istenilen hayallere ve fantezilere yoğunlaşmaktadır.

İnsanların şekillendirebilen koku duyusu, bireylerin zihinsel süreçte, ürüne karşı istemsizce fikir yürütmesine neden olabilmektedir. Kokunun insan üzerinde oluşturmuş olduğu etkinin benzerini yaşatan ve hatta koku ile oluşabilen bilinçdışı, sürekli değişim gösteren hatırlamaları, duyguları, imgeleri, metafor ve davranışları karmaşık olarak şekillendirip, birbirinden etkilenen hikayeleri kapsamaktadır (Zaltman, 2003: 42). Duyularımız ve koku algısı, beyin fonksiyonlarıyla aynı sınırları içerisindedir. Bu sistemin ismi “limbik sistemi” olarak geçmektedir. Ayrıca “haz işleyen bölge” şeklinde de tanımlanmaktadır. İnsanların haz alma duyguları arasında olan cinsellik de önemli bir yer almaktadır. Bu sistem içerisinde, insan hayatı boyunca duygu, düşünce ve davranışlarına yön veren “bellek” de yer almaktadır (Ozan, 2014: 29). Koku duyusu; bilinçdışı, arzu, haz, dürtü, bellek, fantezi gibi kavramlarla ilişkilidir. Kokunun tarihine bakıldığında kutsallık, aşk, sosyal statü, eş seçimi ve

mitolojiyle ilişkisi nedeniyle, parfüm sektörü için bireyleri tüketici özne olarak konumlandırılmasında kolaylık sağlamıştır. Koku alma duyusu olmasa bile koku, kullanılabilen bir gösterge olmaktadır. Koku imgeleri temelinde, görme duyusu üzerinden gerçekleşmektedir. Bu yüzden parfüm reklamları kelimelerden ziyade görsellerin kullanılmış olduğu reklamlardır. Parfümler, reklamlarda arzu nesnesi ve arzulanmanın nedeni olarak gösterilmekte ve bu şekilde sunulmaktadır.

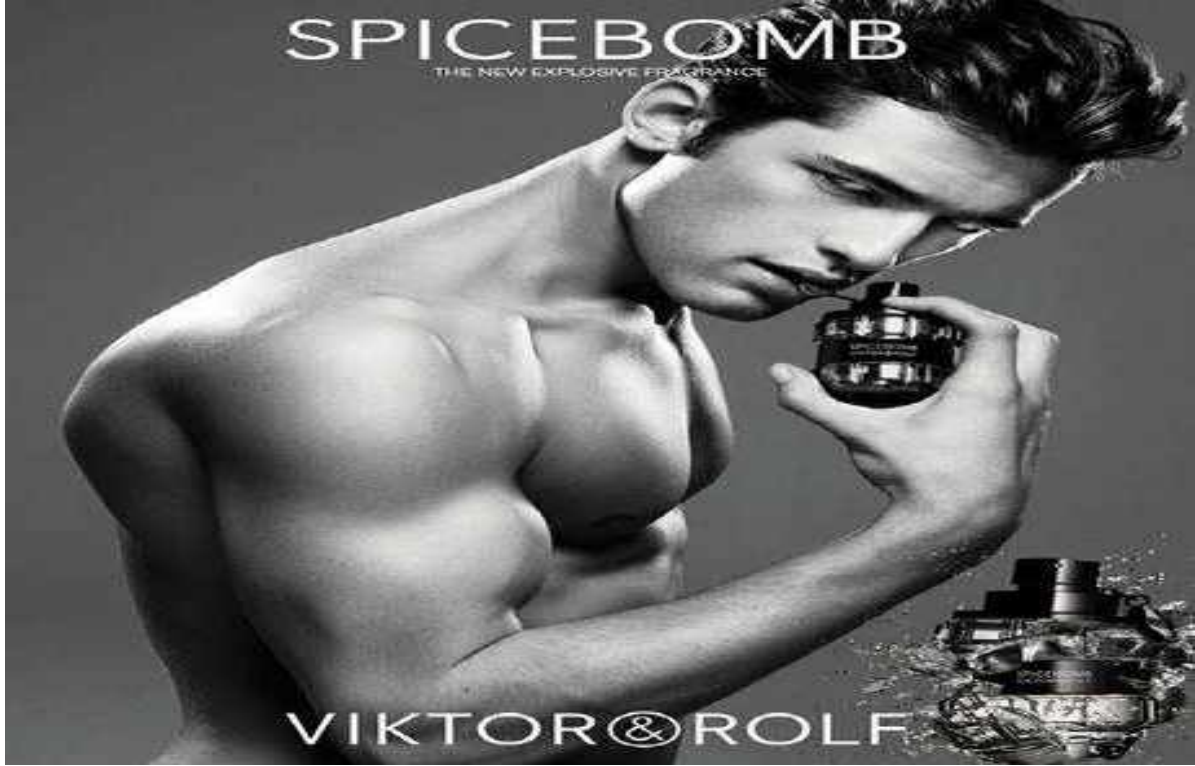
Bazı Parfüm Reklamları

Bu bölümde kullanılmış olan bazı reklam afişleri üzerinde durulacaktır. Bu reklam afişlerine bakıldığında, genellikle çekiciliğin ve hazzın ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda gösterilen parfüm reklamları farklı firmalar tarafından yapılmış olmasına rağmen, genellikle aynı konu üzerinde mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Hazzın ve çekiciliğin yoğun olarak kullanıldığı bu çalışmalarda insan bedeninin cinsel obje olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

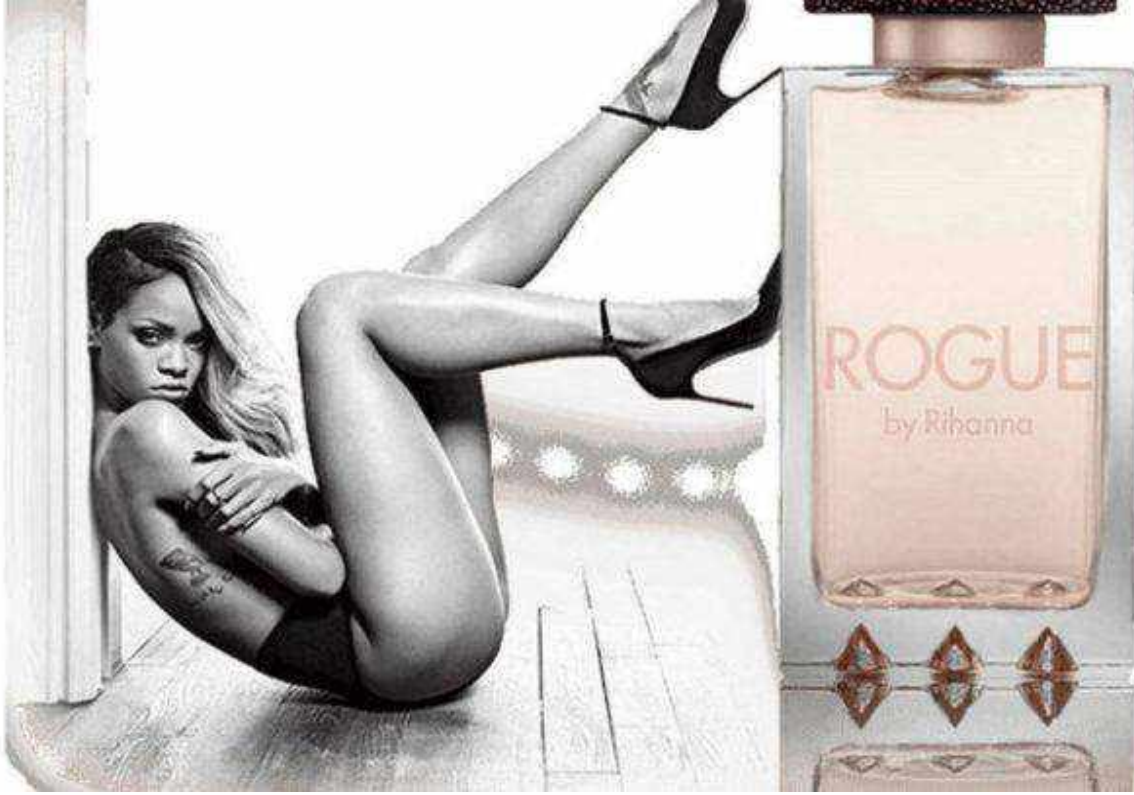
Resim 1

Giorgio Armani firmasına ait olan reklama bakıldığında siyah sütyen takan bir kadın ile takım elbise giymiş bir erkeğin olduğu görülmektedir. Kadının erkeğin boyuna doğru bir eğilim gösterdiği görülürken erkeğin bakışı dikkat çekmektedir. Afişin sağ alt köşesinde “erkekler için yeni koku” sloganı yer almaktadır. Reklamda yer alan erkek figürünün ciddi olarak durduğu görselde kadını cezbediği görülmektedir. Zayıf ve ince belli kadın figürüyle parfümlerin kadınları cezbedeceği iletisi sunulmaktadır.

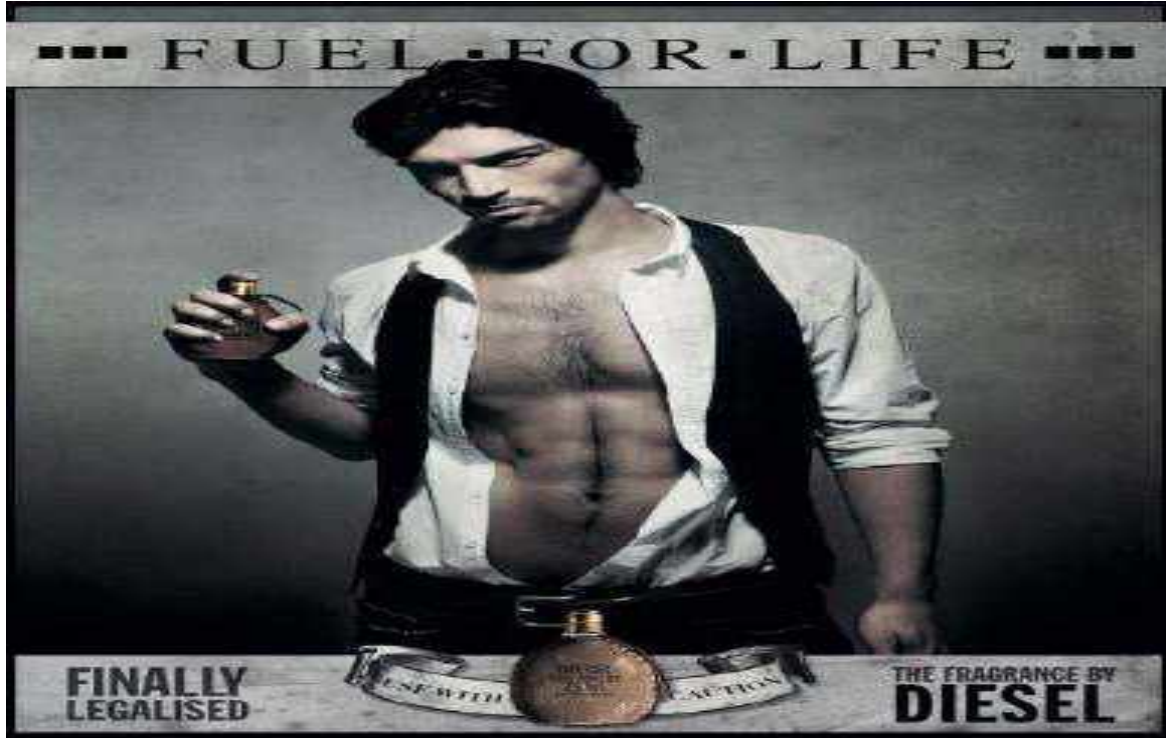
Resim 2

Viktor & rolf firmasına ait olan reklam görseline bakıldığında kaslı ve çıplak bir erkek görseli dikkat çekmektedir. Erkek figürünün parfüm kutusunu ağzına götürmesiyle adeta bir el bombası havası verilmeye çalışılmıştır. Sloganın da “yeni patlayıcı koku” olması bu görüşü destekler niteliktedir. Erkek figürün bakışları ve kollarının kıvrımlarına bakıldığında hazzın ve cazibenin yoğun olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Afişin sağ alt köşesinde yer alan parfüm kutusunun patlak olması da el bombası görüşünü desteklemektedir. İri göğüslerin dikkat çektiği görselde erkek bedenin meta olarak kullanıldığı görülmektedir.

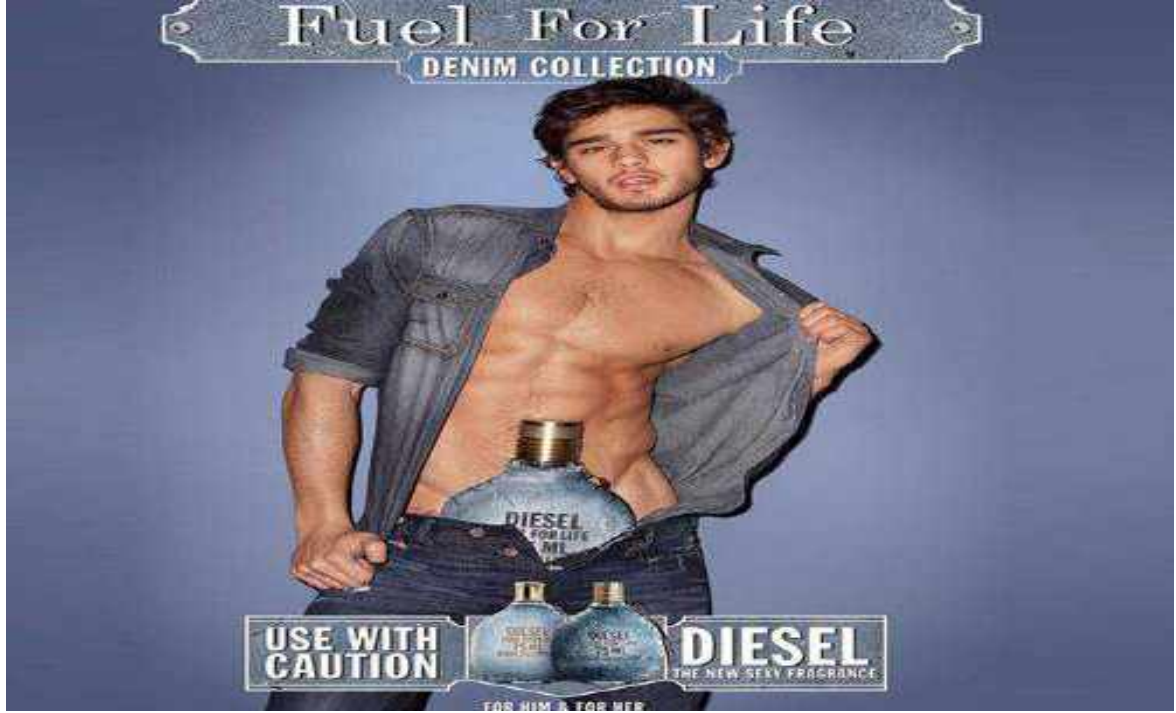
Reklam 3

Rogue firmasına ait olan reklama bakıldığında mayo giymiş olan bir kadın figürü görülmektedir. Görselde sergilenen duruşun ve ayakların parfüm kutusuna dayandığını görmekteyiz. Arzu ve cazibenin yoğun olarak kullanıldığı reklamda saçların tek tarafa taranması ve bacakların birbirine değdirilmesi de bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca kadın figürün duruşu da seks objesi çağrışımı yapmaktadır.

Reklam 4

Resim 5

Diesel markalı reklam görsellerine bakıldığında kaslı ve yarı çıplak erkek görselleri dikkat çekmektedir. Karın kaslarının net bir şekilde belirgin olduğu görselde fit bir vücudun parfümle tamamlanacağı iletisi çıkmaktadır. Reklam görsellerinde yer alan slogana bakıldığında da “hayat için yakıt” iletisi ortaya çıkmaktadır. Bu görselde de insan bedeni yoğun olarak kullanılmış ve haz duygusu üzerinden mesajlar verilmektedir. Resim 5 görselinde olan reklama bakıldığında parfüm kutusunun penis bölgesinde yer aldığını görmekteyiz. Bu da parfüm kullanımının cinsel gücü arttırdığının mesajını vermektedir.

Resim 6

Chloë firmasına ait olan reklama bakıldığında üstü olmayan bir kadın figürü görülmektedir. Görselde sergilenen duruşa bakıldığında kadın figürünün kollarını göğüslerinin görünmeyecek şekilde sardığı görülmektedir. Kadın vücudunun sergilendiği reklamda cinsellik ve arzu yoğun olarak kullanılmaktadır.

TOM FORD/Meno Sarantis

Resim 6

Tom Ford markasına ait olan reklama bakıldığında üstsüz bir kadın figürü göze çarpmaktadır. Reklamda sergilenen duruşa bakıldığında ise kadın figürünün su içerisinde olduğu ve vücudunun ıslak olduğunu görmekteyiz. Vücudun ıslak olması ve sergilenen duruştan dolayı seks objesi çağrışımı yapmaktadır.

Sonuç

Reklam genel olarak tüketici odaklı olarak çalışmaktadır. Reklamlar tüketicilerin ilgisini çekmek, ürün hakkında olan bilgileri tüketiciye aktararak ürünün satılmasını sağlamaktadır. Bu amaçların gerçekleşmesi için firmalar, yalnızca görsel ve işitsel öğelerle sınırlı kalmaz ve farklı öğeleri de kullanmaktadırlar. Kullanılan görsel ve işitsel öğelerin yanında hedef kitleye kabul görmüş cinsiyet rollerini de kullanmaktadırlar. Bu rollerin kullanılması için ise gizemi, ilgi çekiciliği ve cinselliği farklı yollarla ve bedensel imgelerle hedef kitleye sunmaktadırlar.

Seçilmiş olan reklamlara bakıldığında; insan bedeni figürünün cinselliği üzerinden mesajlar verilmeye çalışılmış ve metalaştırılmıştır. Cinsel meta haline bürünen bedenler tüketiciler için ilgi çekici ve arzulanan cinsel obje olarak sergilenmektedir. Reklamı yapılan ürünün yani parfümün, cinsel bir obje olarak gösterilen bedenlerle bir bağlantı kurulmak istenmektedir. Bu bağ ile parfümler ile insan bedeni birer meta olarak sunulmaktadır.

Kaynakça

1. BARNARD, Malcolm (2002) "Advertising – The Rhetorical Imperative", Visual Culture içinde, Chris Jenks (ed.) London, Routledge.
2. BİNAY, A. (2010). "Tüketim Vasıtasıyla Oluşturulan Postmodern Kimlikler". Global Media Journal. Turkish Edition. 1(1): 17-29.
3. CEMALCILAR, İlhan (1994). Pazarlama Kavramlar Kararlar, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.

4. CLASSER, Ralph (1972). Planlı Pazarlama, İstanbul: Reklam Yayınları.
5. DEVELLİOĞLU, Ferit (1998). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat – Eski ve Yeni Harflerle (Haz. Aydın Sami Güneşal), Ankara:Aydın Kitabevi Yayınları.
6. FEATHERSTONE, M. (2005). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü. (çev. M. Küçük). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
7. GENDERS, R. (1972). Perfume Through the Ages. New York: Putnam.
8. KÜÇÜKERDOĞAN, R. (2011). Reklam Nasıl Çözülür? Reklam İletişiminde Göstergeler ve Stratejileri. Beta Yayınları, İstanbul.
9. MATTERLART, Armand (1991). Reklamcılık, (Çev. F. Ersoy) İstanbul: İletişim Yayınları.
10. DİKTAŞ, Mustafa Yakup (2012), Misk Ü Amberden Parfüme Türkiye'deki Koku Kültürünün Dönüşümü, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara
11. OZAN, V. (2014). Kokular Kitabı I. Everest Yayınları, İstanbul.
12. RİNG, JİM (1996). Reklam Dünyasının İç Yüzü, (Çev. Şefika Komçez), İstanbul: Financial Times Milliyet Yayınları.
13. RUTHERFORD, P. (1996). Yeni İkonalar-Televizyonda Reklam Sanatı, (Çev. Mustafa K. Gerçekler), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
14. WILLIAMSON, J. (2001). Reklamın Dili: Reklamda Anlam ve İdeoloji, Ütopya Yayınevi, Ankara.
15. YAYLACI, Özdemir, Gaye (1999). Reklamda Stratejik Yönetim, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım.
16. YENTÜRK, N. (2005). Osmanlı Parfümleri, Kutsal Dumandan Sihirli Damlaya: Parfüm. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
17. YILDIRIM, T. E. (2013). Klinik Reklamcılık, Reklam Sürecinde Psikodinamik ve Psikolojik Rahatsızlıkların Kullanımı. Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.)
18. ZALTMAN, G. (2003). Tüketici nasıl düşünür? (çev. A. S. Koç). MediaCat Yayınları, İstanbul.

ERZURUM İSPİR İLÇESİNİN ALTERNATİF TURİZM KAPSAMINDA AGRO-TURİZM POTANSİYELİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ EVALUATION OF AGRO-TOURISM POTENTIAL IN THE SCOPE OF ALTERNATIVE TOURISM OF ERZURUM İSPİR DISTRICT

Metin DEMİR

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

Yahya BULUT

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

Ahmet Mesut CANER

Peyzaj Mimarı, Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 25240, Yakutiye Erzurum, Türkiye

ÖZET

Turizm ekonomik ve çevresel etkileri ile hizmet sağlayan küresel bir etkinliktir. Geniş bir bakış açısıyla, eğlenme ve dinlenme için gerçekleştirilen turizm etkinlikleri genellikle “Kitle Turizmi” olarak tanımlanır. Son yıllarda kitle turizmine alternatif olarak ortaya çıkan turizm şekilleri de “Alternatif Turizm” olarak adlandırılmaktadır. Alternatif turizm biçimi olarak ekoturizm, 1980’li yıllarda ortaya çıkmış ve turizm endüstrisinin en hızlı büyüyen alt sektörü haline gelmiştir. Ekoturizm özellikle doğal ve kültürel alanlara yönelik yapılan bir etkinliktir. Katılımcılara bilgi veren deneyimler sağlarken, yerel halkların sosyo-ekonomik refahını geliştirir, doğal ve kültürel alanların korunması için ekonomik faydalar sağlar.

Çalışmada önemli doğal ve kültürel değerlere sahip olan İspir Yedigöller bölgesi ile yakın çevresi incelenmiş, alandaki mevcut ve geliştirilebilir turizm-rekreasyon aktiviteleri belirtilmiştir. Araştırmada konu ile alakalı literatür taraması ve yerinde gözlem yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler ışığında alan ve yakın çevresinin ekoturizm potansiyelinin değerlendirilmesi, alan potansiyelinin geliştirilmesi ve turizm yoluyla sürdürülebilir kalkınma sağlaması amacıyla önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Ekoturizm, İspir, Rekreasyon, Sürdürülebilirlik*

ABSTRACT

By the economical and environmental effects, tourism is a global activity, providing the service sector. Generally, tourism activities for fun and rest are defined as Mass Tourism. In recent years some alternative forms of tourism has been appeared and called “Alternative Tourism”. Ecotourism as an alternative tourism, appeared in 1980’s and became one of the most developing subsector of tourism industry. Ecotourism is an activity which is especially proper to natural and cultural areas. While, it provides the knowledge and experiences of the tourists’ because of its informative form, also improves the socioeconomic well-being of the local community and has economical benefits to conserve the natural and cultural areas.

The study examined İspir Yedigöller region important natural and cultural values and indicated the available and can be developed tourism-recreation activities of area. In the research literature as exploration and onsite observation methods. The resulting data in the light the evaluation of the ecotourism potential of the area near the fieldand, through the development and potential of space tourism sustainable development in order to provide made suggestions.

Keywords: *Ecotourism, İspir, Recreation, Sustainability*

1.GİRİŞ

Nüfus artışının ve teknolojik gelişmelerin oluşturduğu ruhsal yorgunluklar sonucu doğal çevrenin zamanla öneminin anlaşılması ile kişiler daha çok doğaya yönelmeye başlamışlardır. Ayrıca kişilerin gelir düzeylerinin yükselmesi ve boş zamanlarını daha farklı şekilde değerlendirmek istemeleri sonucunda da doğada gerçekleştirilen ekoturizm etkinlikleri önem kazanmaya başlamıştır. Denilebilir

ki; değişen hayat şartları ve çevre bilincinin gelişmesi ile turizmde yenilik ve çeşitlilik arayışları başlamıştır. Böylelikle geleneksel turizm anlayışının toplum ve çevre üzerindeki tahribatları karşısında ekoturizm; sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında önemli bir araç olarak gündeme gelmiştir. Son yıllarda turizmin geliştiği ülkelerde yeni eğilimler incelendiğinde; tatilcilerin tercihlerinin, deniz-kum-güneş(3S/Sea-Sand-Sun)üçlüsünden, eğlence-eğitim-çevre (3E/ Entertainment-Education-Environment) üçlüsüne kaydığı gözlenmektedir (Nurlu ve Kesgin, 2007). Bu bağlamda; doğal çevreye olan ilginin artması, çevreye yapılan müdahaleler neticesi oluşabilecek tahribin anlaşılması ve çevrenin daha iyi korunması gereğine olan bilinç ve ilginin yaygınlaşmasıyla ekoturizm kavramı gelişme göstermiştir (Aydın ve Türker 2010).

Ekoturizm kavramı sürdürülebilirlik kavramı ile birlikte gündeme gelip popüler olmuş bir kavramdır. Ekoturizm, doğaseverler ve çevre duyarlılığı olan turistlerin faaliyetlerinden daha kapsamlı bir konudur. Gerçekte bu olgu, çevresel, ekonomik ve sosyal ilişkiler bütünüdür. Dünya Turizm Örgütü Ekoturizmi; “doğayı ve kültürel kaynakları anlayarak korumayı destekleyen, düşük ziyaretçi etkisi olan ve yerel halka sosyo-ekonomik fayda sağlayan bozulmamış doğal alanlara çevresel açıdan sorumlu seyahat ve ziyaret” olarak tarif edilmektedir. Kırsal alanda doğal ve/veya tarihi çekiciliklerin belli bir ölçüde bulunduğu yörelerde ana ekonomik uğraşısı tarım olan nüfusun tarımsal faaliyetlerini sürdürmekle birlikte ziyaretçi konaklayabilecek şekilde yönlendirilerek küçük turizm işletmeciliği yapması sağlanarak alternatif turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (Ahipaşaoğlu ve Çeltek 2006).

Ekoturizm, doğal özelliklerin yanı sıra kültürel özelliklerden de faydalanmayı hedeflemektedir. Gidilen yerlerde görülecek kırsal yaşam, konaklamalarda seçilecek var olan yayla ya da köy evleri, yemek ihtiyacının karşılanmasında yerel yemekleri tanımının yanı sıra, el değmemiş doğada çadır kurma, ekoturizm etkinliklerinin karakteristiklerindedir. Var olan kaynaklar üzerinde yoğunlaşan ekoturizmde, günlük yaşamın alışkanlıklarının aktiviteye taşınması esas alınmaktadır. Tüketen değil koruyan ziyaretçi bilincini oluşturmaya çalışan ekoturizm aktiviteleri, faydalanılan çevrenin koşullarını değiştirmeden kabul etmektedir. Sürekli değişim içinde olması ve direk doğal çevrede gerçekleşmesi, aktiviteye katılanlarda etkili, deneyerek öğrenme boyutunda doğa sevgisi ve doğayı koruyarak kullanma bilincini oluşturmaktadır (Polat ve Önder 2006).

En sade şekli ile ekoturizm doğal çevreyi korurken elde edilen kazanç ile yöre halkı için istihdam ve gelir kaynağı oluşturmaya destek olan, çevre ve yerel kültür üzerindeki bozulmaları en düşük seviyeye indirmenin en iyi yolunu arayan doğal çevre temeline dayanan bir turizm çeşididir (Aydın ve Türker 2010).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere ekoturizm faaliyetlerinin belirli hedefleri vardır. Bunlar:

- Doğal ve kültürel mirasın korunmasına aktif olarak katkıda bulunmak,
- Halkın refah seviyesini yükseltmek,
- Yörenin doğal ve kültürel mirasını turistlere tanıtmak,
- Gruplara olduğu kadar, bağımsız turistlere de en iyi imkanları sunmak,
- Geri kazanılması mümkün olmayan kaynak kayıplarını en aza indirmek,
- Turizm yönetimi ve ilgili organizasyonlarda yerel halkın katılımcı rol alması,
- Turiste tanıma-bilgilendirme, yerel halka ise kültürel, sosyal ve ekonomik gelişme hizmeti getirmek,
- Turistlerin olduğu kadar yerel halkında sürdürülebilir turizm konusunda bilinçlenmelerini sağlamak,
- Ekoturizm faaliyetlerindeki iş imkanlarını tekelcilikten kurtarıp, yerel halk ile ilgili kurum ve kuruluşlara eşit olarak yayarak geliri dağıtmak,
- Turizm faaliyetlerinin her anlamdaki olumsuz etkilerini en aza indirmek.

Belirtilen bu hedefler aslında ekoturizmin temel prensipleridir. Bu hedeflere ulaşılabilmesi için öncelikle alanda bazı özelliklerin uygunluğuna veya yeterliliğine bakılır. Bakılacak bu özellikler:

- Doğal ve kültürel miras potansiyeli,
- Altyapı ve teknik organizasyonların yeterliliği,
- Kamu ve özel sektörün ve yerel halkın ekoturizm duyarlılığı,
- Yerel halkın sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri (Turoğlu ve Özdemir 2005)

Alanın özellikleri incelendikten sonra alan özelliklerine en uygun alternatif turizm faaliyetleri bir plan dahilinde belirlenmektedir. Ekoturizm faaliyetleri çeşitli kısıtlara göre gruplandırılır. Bu grupları genel olarak 3 başlık altında toplayabiliriz.

- Turizm faaliyetinde kullanılan araçlar (bisiklet, balon, raft, at, doğa yürüyüşü),
- Turizm faaliyetinde gidilen yerin doğası (dağ, yayla, mağara),
- Turizm faaliyetinde yapılan etkinliğin özelliği (akarsu, av, bilim, trekking) gibi çeşitlilik gösterir (Sezen ve ark., 2012).

Araştırmanın amacı; İspir Yedigöller bölgesinin ekoturizm yönünden taşıdığı potansiyeli en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamaktır. Bölgede yapılacak olan bir ekoturizm planlaması yöre halkına istihdam yaratacak, ekonomik refahını yükseltecek, ilçenin tanıtımını artıracak ve aynı zamanda ilçenin doğal kaynaklarının korunmasını ve sürdürülebilirliğini sağlayacaktır. En önemlisi ise, ekoturizm ilkeleri ile bağlantılı olarak ele alınan planlama çalışması turizm açısından gelişmiş bölgelerde yapılmış olan hataların tekrarlanmaması için iyi bir fırsat yaratacaktır. İlçeye uygun ekoturizm etkinliklerinin belirlenmesi ve bunların gerçekleştirilebileceği alanların saptanması ile turizm şirketleri, yöre halkı ve kamu yöneticilerinin ortaklaşa çıkarabilecekleri turistik ürünler için altyapı oluşturacaktır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

MATERYAL

Çalışmanın ana materyalini Erzurum iline bağlı İspir ilçesi Yedigöller Bölgesinin doğal ve kültürel kaynak değerleri oluşturmaktadır. İspir ilçesi, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümünde 41°07'00.37388", 40°49'19.15292" kuzey; 40°37'57.22978, 40°12'18.32847" güney ile 40°44'56.80407", 40°36'17.71480" batı, 41°19'28.65278", 40°36'25.72796" doğu enlem ve boylamlarında konumlanmıştır. Yönetim bakımından Erzurum iline bağlı olan İspir ilçesinin yüzölçümü yaklaşık olarak 2012 km² olup ilçe merkezinin rakımı 1050 metredir. İlçe; kuzeyinde Rize ve Artvin, batısında Pazaryolu, güneydoğusunda Tortum ve Uzundere, güneyinde Bayburt, doğusunda ise Tortum ve Yusufeli ile çevrilidir. Erzurum iline 146 km mesafede bulunmaktadır. Araştırma alanı sınırlarının belirlenmesinde, İspir ilçe sınırları içerisinde bulunan Yedigöller bölgesi çıkış noktası olmuş İspir bölgesinin biyoçeşitliliğinin ve ekosistem farklılıklarının yoğunluğu nedeni ile çalışma alanı genişletilip İspir ilçe sınırları olarak belirlenmiştir. (Demir, 2010)

Şekil 2. Araştırma alanının topografik yapısından görünüm.

Doğal Bitki Örtüsü: Bitki örtüsünün kısa mesafelerde farkı, özellikler gösterdiği bölgede genel olarak Avrupa-Sibiryaya flora bölgesi içerisinde yer almaktadır (Atalay 1982). Ancak İran-Turan ve Avrupa-Sibiryaya flora bölgeleri arasında geçiş bölgesi oluşturan Çoruh Irmağının güneyinde kalan bölgede İran-Turan güneyden sokulan kökenli türler geniş yayılış imkânı bulmuştur. Doğu Karadeniz Dağlarının kuzeye bakan yamaçlarında etkili olan nemli ılıman iklim şartları kolşik floranın gelişmesini sağlamışken, kuzeyden ve Aşağı Çoruh havzasından sokulan nemli hava kütlelerinin etkisinin oldukça azaldığı ispir bölgesi değişik iklim şartları ile relief, yükselti, bakı ve torak özellikleri gibi faktörlere bağlı olarak farklı bir bitki örtüsü gelişmiştir. Çoruh vadisinin alçak kesimlerinden yükseklerle çıkıldıkça değişen coğrafi faktörlerle ilgili olarak güneybatı-kuzeydoğu yönünde zonlar halinde uzanan farklı bitki formasyonları ortaya çıkmış ancak antropojen etkilerle tahrip edilerek büyük ölçüde değişikliğe uğramışlardır. Antropojen tahriplere rağmen araştırma sahasının özellikle kuzeydoğu kesiminde farklı yükseklikler arasında zonlar halinde uzanan ve oldukça belirgin olan dört ayrı bitki formasyonu gözlenmekte; güney ve batıya gidildikçe bu zonlaşma tamamen ortadan kalkmaktadır (Köse 1991, Demir, 2010). Bu 4 bitki formasyonu:

- Çalı ve kuru orman formasyonu
- Sariçam orman formasyonu
- Antropojen step formasyonu
- Subalpin ve alpin çayır formasyonu

Şekil 3. Araştırma alanındaki bitki çeşitliliğinden genel görünüm

Araştırma alanı içersine İspir-Yusufeli UNDP Turizm Gelişme Projesi çerçevesinde, yörenin bitki örtüsü üzerinde arazi çalışması ile yapılan gözlemler ve varılan sonuçlar göre 35 endemik tür tespit edilmiştir.

İklim Özellikleri: Araştırma alanın Karadeniz Bölgesi iklimi ile Doğu Anadolu Bölgesi iklimi arasında geçiş bölgesi ikliminin etkilerini taşımaktadır. 1975 yılından sonraki iklim verileri incelendiğinde yıllık ortalama yağış miktarı 477,9 mm dir. Sıcaklık verileri incelendiğinde yıllık ortalama sıcaklık 10,3 derecedir. Kış aylarında bu ortalama 0 derecenin altına düşmektedir. Bölgenin hakim rüzgar yönünü batı yönünden esen rüzgarlar oluşturmaktadır (Demir, 2010).

Erozyon: Araştırma alanı içerisinde erozyon durumu incelendiğinde; 95324.71 ha. bir alanda şiddetli erozyon olduğu görülmekte olup toplam alanın %45.32'sini kaplamaktadır (Demir, 2010)

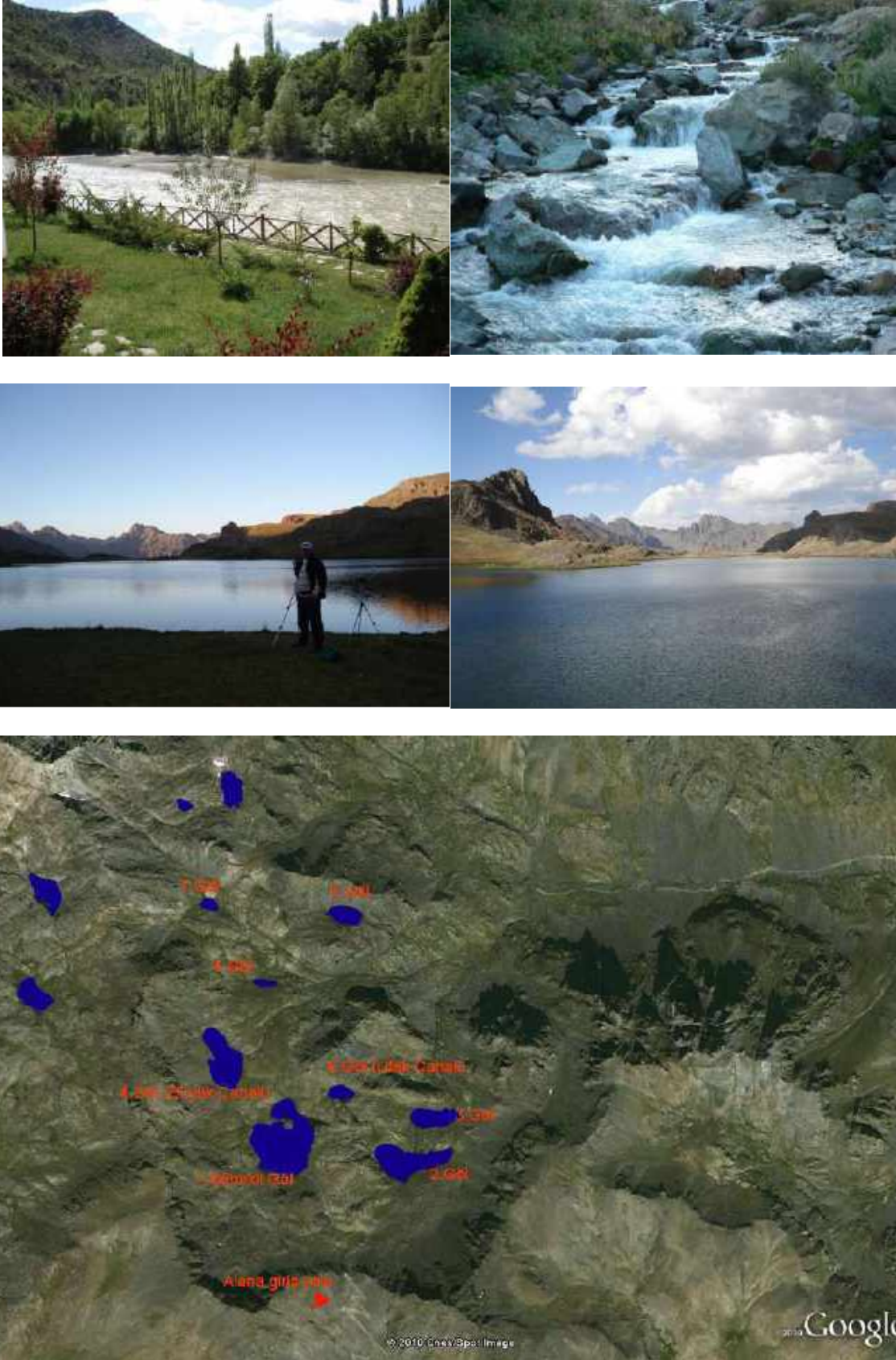
Yaban Hayatı: Çalışma alanı hayvan varlığı bakımından oldukça zengin bir potansiyele sahip olmaktadır. Çoruh Vadisinin, süzülen yırtıcı kus göçü açısından öneminin yanı sıra üreyen Sakallı Akbaba (*Gypaetus barbatus*), Kızıl Akbaba (*Gyps fulvus*), Kara Akbaba (*Aegypiusmonachus*), Dağ Horozu (*Tetrao mlokosiewiczzi*) ve Urkeklik (*Tetraogallus caspius*) popülasyonları ile Önemli Kus Alanı statüsü kazanır. Araştırma alanı içerdiği Boz Ayı (*Ursus arctos*), Çengel Boynuzlu Dağ Keçisi (*Rupicapra rupicapra*), Dağ Keçisi (*Capra aegagrus*), Kurt (*Canis lupus*), Yaban Kedisi (Wild Cat), Vasak (*Lynx lynx*) popülasyonları ile önemli memeli alanı niteliğindedir (Anonim 2008a, Demir 2010).

Şekil 4. Araştırma alanındaki yaban hayatı çeşitliliğinden genel görünüm

Hidrolojik Yapı: Araştırma sahasında litolojik özellikler yanında topografik durum, bitki örtüsü, toprak ve iklim gibi faktörlerin etkisine bağlı olarak yeraltı suyu durumu değişiklik göstermektedir. Soğanlı-Kaçkar Dağları'nın zirve kesimlerinden kaynaklanan ve granodiyorit arazi üzerinde akış gösteren Aksu, Çamlıkaya ve Sırakonaklar dereleri debi ve uzunlukları en fazla olan akarsular durumundadır. Aksu Deresi'nin uzunluğu yaklaşık 28 km civarında iken Çamlıkaya ve Sırakonaklar dereleri 25 km kadardır. Araştırma alanı içerisinde ayrıca dünyanın en hızlı akan nehirlerinden biri olan Çoruh Nehri geçmektedir (Köse 1991, Demir, 2010).

Şekil 5. Araştırma alanındaki hidrolojik yapıdan görünüm

B)Rekreasyon ve Turizm

İspir hem tabiat güzellikleri ile hem de tarihi kalıntılarıyla turizme çok elverişlidir. Yedigöller, mağaralar ve dünyanın en hızlı akan nehirlerden biri olan Çoruh Nehrinin rafting sporuna elverişliliği, özellikle yaz turizmi için çok önemlidir. Balon ve Yamaç paraşütçülüğü için gerekli engebeli yüksek dağlar, tepeler bulunmaktadır. Ayrıca bütün bu güzelliklerin yanı sıra gerek ilçe merkezinde ve gerekse diğer yerleşim alanlarındaki kale, cami, çeşme vb tarihi kalıntıları ve tabiat güzellikleriyle önemli bir potansiyele sahiptir. (Anonim 2010).

Araştırma sınırları içerisinde yer alan tarihi eserler;

1)Kaleler

a)İspir Kalesi; İlçe merkezinin kuzey batısında yerleşim yerine ve Çoruh Vadisi'ne hakim bir noktada yer alan İspir Kalesi'nin ilk inşa evresi kesin olarak bilinmemektedir. Ana kayanın şekline göre planlanmış olan İspir Kalesi, yaklaşık 125x150 m'lik bir alan üzerine kurulmuştur. Yarım daire ve kare planlı burçlarla takviye edilmiş olan iç kaleye, doğu yöndeki basamaklı yolla ulaşılabilmektedir (Demir, 2010).

b)Fısırik Kalesi; İspir ilçe merkezinin yaklaşık 33 km doğusundaki, eski adı Fısırik olan Deve Dağı Köyü'nün güneybatısındaki sarp bir kayalık alan üzerine inşa edilmiştir Batısından geçen Müezzinz Çayı ve doğusundan geçen derenin kesiştiği noktada yer alır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan, düzensiz yönü sarımsı renkte yöre taşı ve horasan harcı kullanılarak inşa edilen Fısırik Kalesi'nden günümüze sadece güney yöndeki giriş bölümüne ait duvarlar kalabilmiş olup çevresi yaklaşık 300 m'dir (Demir, 2010).

Şekil 6. A)İspir Kalesi B) Fısırik Kalesi

c)Karahan Kalesi; İspir'in 52 km güneybatısındaki Karahan Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda, Cankurtaran (Kayser) Köyü'nün ise 4 km. güneyindeki sarp bir alana kurulmuş bir Ortaçağ kalesidir. Kalenin bulunduğu alan Kaçkar Dağları'na ve Çoruh Vadisi'ne hâkimiyetiyle dikkati çeker. Yöreye özgü ve sal taşı diye adlandırılan taşlarla, doğu-batı yönlü olarak inşa edilmiş, yaklaşık 2 m. kalınlıktaki dış sur duvarları ve sur içinde sırt sırta vermiş koğuşlardan meydana gelmektedir (Demir, 2010).

ç)Semehrek Kalesi; İspir'in ise 15 km batısında, Çoruh Nehri'nin akış yönüne göre sağında, Çoruh Vadisi ile kuzeyden gelerek Çoruh Vadisi ile birleşen derenin kesişim noktasında sarp bir konuma yerleştirilmiştir (Demir, 2010).

d)Sanduk Kalesi; İspir ilçe merkezinin 25 km güneyindeki Sanduk Dağları'nın eteğine kurulmuş, gözetleme amaçlı bir ortaçağ kulesi mahiyetindedir. Tek beden üzerine dört burçlu ve iki gözetleme kuleli olarak inşa edilmiş olan kale, tek bir kapıya sahiptir (Demir, 2010).

e) **Mohurgot Kalesi (Karakale);** İlçe merkezinin yaklaşık 80 km kuzeydoğusundaki Mohurgot (Karakale) Köyü'ne hakim bir tepede yer alan, küçük bir karakol niteliğindeki Ortaçağ kalesidir. (Aktemur 2004, Demir 2010).

2) Kiliseler

a) **Sırakonaklar (Hodiçor, Hodaçür) Kilise Camii;** İspir ilçe merkezine yaklaşık 85 km. kuzeydoğuda, İspir-Yusufeli sınırındaki köylerden biri olan Sırakonaklar (Hodiçor, Hodaçür) Köyü'nde, Cücebağı Mahallesi'nde yer alır. Tarihi konusunda kesin bir bilgiye ulaşamayan kilisenin, hemen batısındaki mezarlık girişinin yanında, aşırı derecede tahrip olmuş kitabeden seçilebilen harfler burada bir Ermeni mezarlığının varlığına dolayısıyla bir Ermeni yerleşmesine işaret etmektedir (Demir, 2010).

Şekil 7. Sırakonaklar Kilise Camii

b) **Bahçeli (Çirkini) Köyü Doğusunda Kilise Kalıntısı;** İspir ilçe merkezinin yaklaşık 25 km. kuzeydoğusundaki Bahçeli (Çirkini) Köyü'nün 1,5 km doğusunda, Çoruh Nehri'nin akış yönüne göre solundaki alçak tepe üzerindeki düzlükte bir kilise kalıntısı mevcuttur. Dış ölçüleri 8.00 x 10.10 m. olan yapının batıda yer alan girişi, 1.60 m genişliğindedir (Demir, 2010).

c) **Yedigöze Şapeli;** İspir ilçe merkezinin yaklaşık 15 km. kuzeydoğusundaki Yedigöze Köyünde bulunmaktadır (Demir, 2010).

3) Cami, Mescit, Medrese, Türbe, Mağara ve Tarihi Kalıntılar

a) **İspir Kale Mescidi;** İlçe merkezinin kuzeybatısında ve Çoruh Nehrinin akış yönüne göre sağında yer alan İspir Kalesinin, iç kale kısmında bulunan mescit, kalenin güney sur duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir (Demir, 2010).

b) **Çarşı Camii (Tuğrul Şah Camii);** Asıl adı Tuğrul şah Camii olan yapı, çarşı içinde olması nedeni ile yöre halkınca Çarşı Camii olarak bilinmektedir. Kalenin güneydoğu eteğinde, yerleşim merkezinin içinden geçen derenin kuzey kenarında yer almaktadır (Demir, 2010).

c) **Kadioğlu Medresesi;** Tuğrul şah Camiinin kible tarafında bulunan tek katlı ve avlulu bir Osmanlı Medresesidir. Medrese 1725 senesinde yapılmıştır (Demir, 2010).

ç) **Ömer Paşa Türbesi;** İspir'e bağlı Numan Paşa (Hişen) Köyü'nün 5 km. kuzeybatısında Çoruh Nehri'nin akış yönüne göre solunda yer alan eski bir yerleşim yeri olan Bahçeli Köyüne ait mezarlığın ortasında bulunmaktadır. Dört ayak üzerine oturan, basık sivri kemerlerin taşıdığı kubbesi yıkılmıştır (Aktemur 2004, Demir 2010).

d)Koç Köyü Tarihi Taş Kemer Köprüsü; İspir'den Koç Köyü'ne giderken Koç Köyü'ne yaklaşık 2 km mesafede Koç Köyü Çayı üzerine yapılan bir köprüdür (Demir, 2010).

Şekil 8. Koç köyü tarihi taş kemer köprüsü.

e)Akkoyunlu Harabeleri; Koç Köyü (Kanasor) Yaylası'nda, Koçun Boğazı diye adlandırılan mevkinin üzerindeki düzlükte, çok sayıda koç heykeli ve koç kabartmalı mezar taşı bulunmaktadır. Mevcut kalıntılar bu yerleşim yerinin Akkoyunlu oymaklarına ait olduğuna işaret etmektedir (Demir, 2010).

Şekil 9. Akkoyunlu Harabelerinden görünüm.

f)Elmalı Mağarası; Erzurum ili'nin İspir ilçesine bağlı Madenköprübaşı Beldesi'ne yaklaşık 1,5 km mesafedeki Elmalı mahallesi sınırları içinde yer almaktadır. Havalandırma zonunda gelişmiş ve bugün itibariyle ihtiyarlık safhasına ulaşmış olan mağara hidrolojik bakımdan fosil bir mağaradır. Bulunduğu kesimde vadi tabanından 210 m yukarıda yer alan mağara Jura-Kretase yaşlı kireçtaşları içinde oluşmuştur. Girişten itibaren ancak 400 m lik bölümüne ulaşılabilen ve kaya düşmesi tehlikesi yüzünden diğer bölümlerine girilemeyen mağaranın bu

noktadan itibaren alçalarak devam ettiği tespit edilmiştir. Girişten ulaşılan son nokta arasında -17 m'lik fark bulunmaktadır. Birbiriyle bağlantılı ve paralel uzanışlı iki galeri ve toplam 8 salondan meydana gelen mağarada sığ göller, çok çeşitli damlataşı oluşumları (Sarkıt, dikit, sütun vb) ve kalınlığı yer yer 1-1,5 m yi bulan yarasa dışkısı (Bat Guano) depoları yer almaktadır (Kopar 2008, Demir 2010).

Şekil 10. Elmalı mağarasından görünüm.

Doğa sporları günümüzde hızla yayılan ve her yaştan ilgi gören aktivitelerdir. Araştırma alanının içinde bulunduğu Çoruh Vadisi sahip olduğu zengin doğal güzellikler ile tam bir açık hava sporları merkezi niteliğindedir.

Başta rafting, kano, trekking, dağcılık, vs olmak üzere birçok açık hava sporunun rahatlıkla yapıldığı vadi, hem görsel hem de teknik açıdan eşsizdir. Çoruh Vadisi'ni diğer yerlerden farklı kılan şey birçok sportif aktiviteye uygun olmasıdır. Bölgede sadece nehir sporları değil birçok açık hava sporu ve etkinlikleri yapılmaktadır. Vadinin en alçak ve en yüksek noktaları arasındaki rakım farklılıkları doğa sporları için zengin bir potansiyel oluşturmaktadır (Anonim 2008b).

Çoruh Nehri dünyanın en heyecan verici nehirlerinden biridir; görkemli Kaçkar Dağları boyunca akan tertemiz berrak sular, su sporları meraklılarını rafting ve nehir kanosu yapması için çok uygundur.

Suyun tam anlamıyla hızlandığı İspir'den, 140 kilometre uzaklıktaki Zeytinlik' e kadar rapidler güçlü ve hızlıdır. İspir'den az bir mesafe sonra eğim artar, vadi bir boğaza dönüşerek daralır ve üç kilometrelik bir mesafe içinde kürekçileri beş büyük rapid karşılar (Anonim 2010). Akarsu, yatağı içinden geçerken çeşitli doğal engelleri geçmek zorundadır. Bu engeller büyüklü, küçüklü kaya parçaları bazen de ağaç gövdeleridir. Su kimi zaman da yüksekçe yerlerden dökülerek yoluna devam eder. Suyun yolunu kesen bu engeller genel akışın hızını ve yönünü etkiler, suda türbülanslar, dalgalar ve akışta ani süratlenmeler oluşturur. (Akarsu sporlarında, bu tür beyaz ve köpüklü görüntüler sergileyen bölgelere "Rapid" adı verilir)(Demir, 2010).

Çoruh'ta rafting şu an itibariyle iki etaptan oluşmaktadır. 1. etap Maden köprübaşı beldesinden başlayıp Kaymakamlık tesislerinde sona eren ve 1, 2, ve 3 zorluk derecesindeki etap olup 7 den 70 e herkesin katılabileceği bir parkurdur. 2. Etap kaymakamlık tesislerinden başlayıp İkisü mahallesine kadar devam eden 7 kilometrelik parkur. Bu parkur biraz daha profesyonellik isteyen 4, ve 5. zorluk derecesinde olup meraklılarının iyi derecede yüzmeye bilmesini gerektirmektedir (Demir, 2010).

Şekil 11. İspir Çoruh Nehrinden rafting görüntüleri.

Yedigöller bölgesi (Yedigöl köyü-Moryayla), Çamlıkaya, Taşlıca-Hotar, Ardıçlı-Devedağı, Sırakonaklar-Davalı Yayla- Kaçkar, Çamlıca yaylası gibi bölgeler her türlü yürüyüş aktivitesi için oldukça elverişlidir. Kaçkar (3932) başta olmak üzere bütün Kaçkarlar dağcılık için çok özeldir. Yedigöl-Verçenik, Moryayla-Karaçelle tepe, Sırakonaklar, Davalı yayla, Kaçkar, dağcılık aktiviteleri için başlıca rotalardır. Ayrıca alanın topografik yapısı ve yol boyu görsel zenginliği ile birçok turisti araştırma alanına çekmektedir. (Anonim 2010, Demir 2010).

Şekil 12. Yedigöller bölgesi envanter çalışması görüntüleri

Şekil 13. Üzümlü köyü yakınlarında İsrail' li turistler

SONUÇ

Son yıllarda ülkemizde ve yurt dışında yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı gibi insanların turizm anlayışında çok belirgin bir değişim gözlenmektedir. Sadece turizm de değil yaşamın her alanında doğallık tercih edilmektedir. Doğa temelli turizm endüstrisi içinde hızla büyüyen ekoturizm için Türkiye, dağları, yaylaları, mağaraları, akarsuları, gölleri, bitki örtüsü gibi doğal kaynakları ile dikkati çeken ülkelerden biridir (Sezen ve ark., 2012).

Ülkemizin birçok bölgesinde olduğu gibi İspir Yedigöller Bölgesi de ekoturizmin hemen hemen tüm faaliyetlerine imkan tanıyacak doğal ve kültürel özellikler mevcuttur.

Dünyanın en hızlı akan nehirlerinden biri olan Çoruh Nehri Rafting için çok elverişli imkanlar sunarken, ilçeyi çevreleyen başta Kaçkar Dağları olmak üzere dağlar Dağ Turizmi, Yayla Turizmi, Kamp Turizmi, Flora Turizmi ve Trekking için imkan tanımaktadır. Ayrıca, İspir çevresinde çok sayıda tarihi eser yine tarih turizmi için önemli potansiyele sahiptir. Belirtilen turizm çeşitleri dışında da çok değişik ekoturizm imkânları ilçede bulunmaktadır. İlçenin alternatif turizm çeşitleri; Trekking, Atlı Doğa turizmi, Çim Kayağı, Bisiklet turizmi, Hava Sporları (Balon ve yamaç paraşütçülüğü), Mağara turizmi, Akarsu Turizmi (Kano-rafting), Sportif olta balıkçılığı, Kuş Gözlemciliği, Botanik turizmi, Av turizmi, Foto Safari, Göl turizmi oluşturmaktadır. Ulusal ve uluslararası rafting yarışmalarının yapıldığı Çoruh Nehri, rafting sporu için dünyaca ünlü yapısına rağmen, Çoruh Nehri üstünde bulunan 10 adet büyük baraj ve HES projeleri ile en hızlı rapidlerin olduğu İspir-Çamlıkaya arası için bu potansiyelden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bundan dolayı bu kısmın dışında bulunan güzergahlar için enerji ve yatırım projeleri yapılırken nehrin rekreasyonel potansiyeli de düşünülerek planlanmalıdır (Demir, 2010).

Sahip olduğu doğal ve kültürel özellikleri ile İspir Yedigöller bölgesi birçok ekoturizm faaliyeti için uygundur. Bölgede halihazırda birçok ekoturizm faaliyeti gerçekleştirilmektedir. Bu faaliyetlerin daha planlı, doğal dengeyi koruyacak şekilde ve bölge potansiyelini daha aktif kullanılması için planlamalar ve tanıtım organizasyonları yapılmalıdır. Üniversiteler, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı gibi kamu kurum ve kuruluşlarının, çevre ve doğa derneklerinin hazırlayacakları projelerle yerel halkın bilinçlendirilmesi ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

Ayrıca bölge halkına ekoturizm faaliyetleri konusunda destek programları ile eğitim programları oluşturulmalıdır. Ekoturizm faaliyetlerinin işletme hakları bu programları başarıyla tamamlayanlara verilmelidir. Bu eğitim çalışmaları Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi bünyesinde oluşturulacak uzman bir ekiple turizm sezonu dışında bir dönemde rahatlıkla yapılabilir.

Sonuç olarak doğal kaynaklara gelecek kuşaklarında ihtiyaç duyacağı dikkate alındığında kaynakların sürdürülebilir kullanılması gerektiği ortadadır. Bu nedenle ekoturizm çalışmalarının her aşamasında sürdürülebilir kullanım ve koruma-kullanma dengesine dikkat edilmelidir. Kaynakların kullanım düzeyi bölgenin optimal taşıma kapasitesi üzerine çıkmamalıdır.

KAYNAKLAR

1. Ahişapoğlu, S., Çeltik, E., 2006. Sürdürülebilir Kırsal Turizm, Gazi Kitabevi, ISBN: 975-600945-4.
2. Aktemur, A.M., Kukaracı, İ.U., 2004. Kültür Varlıkları ile İspir. T.C. İspir Kaymakamlığı Kültür Yayınları, 120 s, Erzurum.
3. Anonim 1981.Şu bizim İspir, İspir Turizm Kültür ve Kalkındırma Derneği Yayınları, 105 s, Erzurum.
4. Anonim 2008a. Verçenik Dağı Yaban Hayatı Geliştirme Sahası Gelişme ve Yönetim Planı, 56 s, Erzurum.
5. Anonim 2008b. <http://www.coruhdogaderneği.org/Tr/pages/150.html>
6. Anonim, 2010. <http://www.datur.com/tr/file/file/12.html>.
7. Atalay, İ., 1982. Türkiye Jeomorfolojisine Giriş. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (9), 284 s, İzmir.
8. Aydın, İ.Z., Türker, M.F., 2010. Artvin- Borçka Camili Biyosfer Rezerv Alanındaki Ekoturizm Potansiyelinin Orman Köylüleri Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerinin İrdelenmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 11 (1):43-51.
9. Demir, M., 2010. İspir Yedigöller ve çevresinin korunan alan kriterleri yönünden araştırılması, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
10. Kopar, İ., 2008. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (2), 71-90.
11. Köse, A., 1991. İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
12. Nurlu, E., Kesgin, B., 2007. Turizm Çevre İlişkisi: Dünyada Turizm Hareketleri. Gökyüzüne En Yakın Bitkiler Alpin Çiçekler Projesi Flora Turizmi Eğitim Programı Bildiriler Kitabı. Erzurum.
13. Polat, A.T., Önder, S., 2006. Karapınar ilçesi ve yakın çevresi peyzaj özelliklerinin ekoturizm kullanımları yönünden değerlendirilmesi üzerine bir araştırma. Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 20 (40): 53-64
14. Sezen, I., Yılmaz, S., Külekçi, E.A., 2012. Ekoturizm İçin Öneri Alanlarıyla Bayburt. KSÜ Doğa Bil. Der., Özel Sayı: 55-56.
15. Surat, H., Yılmaz, H., Surat, B.Z., 2011. Yusufeli ve yakın çevresinin ekoturizm kullanım potansiyeli üzerine bir araştırma. Eastern Geographical Review 34.(Doğu Coğrafya Dergisi sayı:34) 65.
16. Turoğlu, H., Özdemir, H., 2011. Bartın ilinin ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi. Eastern Geographical Review 13.(Doğu Coğrafya Dergisi sayı: 13) 100-101.
17. Weaver, D., Opperman, M., 2000. Tourism Management. John Wiley & Sons, Australia, p:468

ERZURUM İLİNDEKİ ŞIFALI SULARLA İLGİLİ DİNİ-SİHRİ-MİSTİK İNANIŞLAR RELIGIOUS-MAGIC-MYSTIC BELIEFS IN THE ERZURUM PROVINCE

Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Erzurum/TÜRKİYE

M. Emin ALTINIŞIK

Arş. Gör. Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Erzurum/TÜRKİYE

ÖZET

Anadolu-Türk halk kültüründe su ve su ile ilgili inanışlar oldukça önemli bir yer edinmektedir. Bu inanışlar içerisinde su ruhu; suyun değiştirici, dönüştürücü, cezalandırıcı ve ödüllendirici vasıfları diğer unsurlara nazaran daha ön plana çıkmaktadır. Çalışmamız, 2015-2019 yılları arasında Erzurum il merkezi başta olmak üzere 18 ilçe ve bu ilçelere bağlı onlarca köyde tespiti yapılan, güncellenen ve şifa özelliği ile varlığını sürdüren 189 kaynak üzerinden dini-sihri-mistik inanışları ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Erzurum, Şifa, Su, Efsane, İnanç*

ABSTRACT

The beliefs about water and water are very important in the Anatolian-Turkish folk culture. Within this belief, the spirit of water, changer, transformer, punisher, awarder traits of water is more prominent than other elements. Our study had been carried out in center of Erzurum, it's 18 county and dozens of this county's villages between 2015-2019. This paper reveals the religious-magic-mystical beliefs through 189 sources, which are found, relocated and trait of healing in dozens of villages.

Key Words: *Erzurum, Healing, Water, Legend, Belief*

Giriş

“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer!
Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer,
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor arıyordu katı bir yer, bir bucak,
Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu,
Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.
Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi;

Tut önündeki şeyi hemen yakala dedi.”¹ ifadeleri ile başlayıp devam eden Altay Yaratılış Destanı'nda, evreni kaplayan uçsuz bucaksız su motifi ile karşılaşılıyor. Burada suyun yaratılış sürecinde asli unsurlardan biri, bir bakıma ilki olma durumunu görüyoruz. Bu kullanım, suyun varlık âleminin inşasındaki rolünü ve insan açısından suyun mahiyetini özetler niteliktedir. Burada su, her şeyin kaynağı olması yönüyle de büyük bir değere sahiptir. O, bütün kaynağı içinde bulunduran, bütün cinslerin kendisinden meydana geldiği, varlıkların gerek geri çekilmesiyle gerekse dünyanın tamamen yok olmasıyla tekrar döneceği ilk cevheri simgeler.²

Türk yaratılış mitinde de kozmos, sudan türemiştir. Başka bir deyişle yaratılışın başlangıç nüvesi sudur. Bütün canlılar da sudan yaratılmıştır. O halde su, yaratılışın temel noktası olduğundan mitolojik bilinçte önemli bir konum üstlenmiş durumdadır. Su, başlangıç madde olduğu gibi eskatolojik mitte de dünyanın sonunu getiren unsur olarak görülür. Kozmik bilgide tufan olarak nitelenen dünyanın su ile kaplanması, ezoterik bilgilere göre yaşanmış dünyanın sonu, yeni oluşumun ilk unsurudur.³

Bir başka ifade ile varlık âleminin tekâmülündeki dört asli unsurdan biri olan su, bilinen bütün canlı formlarının vazgeçilmez ögesi olmakla hayat kaynağı, kâinatın mevcut nizami içerisinde kendisine yer

¹ Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98.

² Mircea Eliade, Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi, (Çev. Mustafa Ünal), Serhat Yayınevi, Konya 2005, s. 167.

³ Fuzuli Bayat, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 248.

edinen şekli, muhtevası ve işlevi, farklılıklarla kuşatılmış tüm biyolojik yaşam unsurunun olmazsa olmazı, soluk alıp veren canlılar için nefesten sonra ikinci derecede hayati fonksiyona sahip olma niteliği ile de muhtelif inanç dairelerince etrafında bir dizi inanç, inanma, töre, tören, ritüel, kaçınma ve sakınmayı barındıran, bir içecek olmanın çok ötesinde bir kimlikle karşımızdadır.

Şöyle ki; içerisinde yaşadığı kâinatı göksel ve yersel öğeler bakımından gerek görüntü gerek işlev açısından anlamlandırma çabasından asla uzakta kalmamış olan insanoğlunun tabiatın tüm unsurları ile canlı bir varlık olduğuna dönük yaklaşımlarında, mensubu olduğu inanç dairesi yanında, sürdürdüğü yaşam tarzı ve üretim ilişkilerinin belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Tabiatın dağ, taş, ağaç ve su nev'inden paydaşlarının canlı birer varlık olarak ele alınması, bu varlıklara karşı gerçekleştirilen, gerçekleştirilmesi öngörülen tutum ve davranışların mahiyetini ve formunu da kendiliğinden doğurmuş olur.

Bilindiği gibi su, ağaç, dağ türünden tabii öğeler, Türk kitabelerinde kutsal olanı karşılayan *yer-sub* adıyla ifade edilmektedir⁴. Eski Türk inançlarında, yer gibi su da *ıdık*, yani kutsaldır. Bu kavramın içine bütün ırmaklar, göller, coşkun akan bütün sular ve pınarlar da dâhil edilmekte⁵ Türkler suyu, kuvvet ve bereket kaynağı olarak kabul ettikleri gibi, koruyucu ve cezalandırıcı Tanrı olarak da saymaktadırlar.⁶ Suya ilahi bir rol biçilmesine ek olarak, Türk boylarının hemen hepsinde her suyun bir iyesi olduğu inancı hâkimdir. Günümüz Yakut Türkleri her ırmağın, gölün ve pınarın ayrı bir iyesi olduğuna inanmaktadır. Karağas Türkleri su iyesine *Sug ezi* adını verir ve bol balık avlamak isteyen balıkçı, bu iyenin ruhunu memnun etmek için bir kayın ağacına onun adına renkli bir bez parçası bağlar. Yakut Türkleri ise ilkbaharda balık avına çıkmadan önce, *İççite* adlı su iyesine doğurmamış bir ineği kurban edip içki ve balık sunarlar. Yakutlardaki su iyesinin bir diğeri ise, *Ukula Toyon*'dur. Bu su iyesi, suların kirletilmesine kızar, şayet sular temiz tutulmaz ve kirletilirse su kaynaklarını kurutarak insanları susuz bırakır.⁷

Yer-su ruhları merhametli ve koruyucu ruhlar oldukları için, Eski Türk inançlarında mukaddes su kavramı içine akıntılı olan bütün sular, ırmaklar, dereler ve pınarlar girmektedir. Bunların yanı sıra Nil, Fırat, Dicle ve Ganj gibi gerek efsanelerde gerekse gerçek hayatta dini düşüncenin ve ibadetin vazgeçilmez unsurları olarak görülen birçok büyük nehir de vardır. Bu sular, dini ve büyüsel pratiklerde, adet ve inanışlarda önemli bir araç konumundadır.⁸ Türkler, göller ve ırmakları hep canlı nesnelere tasavvur etmişlerdir. Bu sebeple onlara verilen isimler sadece coğrafya isimleri değildir. Eski Türk inançlarında kutsallaştırılan su, aynı zamanda duyan, evlenen ve çocuk sahibi olan ve mahiyetinde birtakım gizli güçleri barındıran koruyucu bir iyedir.⁹

Türkler yer-su ruhlarını memnun etmek, onlarla iyi ilişkiler kurmak ve onlardan gelecek kötülüklerden korunmak için bir takım inanç ritüelleri sergilemişlerdir. Mesela Çular gök ve yer Tanrılarına kış ve yaz gündönümlerinde olmak üzere yılda birer defa, insani ruhlara (eski hükümdarlar, alplar, atalar) ve yer-su ruhlarına ise dört mevsim başında ayinler düzenlerdi. Yapılan bu ayinlerde ise Tanrı ve ruhlara “tapıg” denen adaklar, yeşim taşı, kumaş, şarap ve kurban eti sunarlardı.¹⁰ Altay Türklerinin Altay dağlarında kutsal kabul ettikleri “Arjan Su” adı verilen bir takım suları bulunurdu. Arjan suların yerini sadece Altaylılar bilir ve bu sular, yabancılara gösterilmezdi. Altaylılar, suyu, kutsal gücünden faydalanmak için özellikle dolunaydan önce ziyaret ederlerdi. Özellikle çocuğu olmayan Altaylılar,

⁴ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 48.

⁵ Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 52.

⁶ Murat Uraz, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 180.

⁷ Kalafat, age., s.,53-54

⁸ Sedat Veyis Örnek, “Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1995, s.,103-104

⁹ Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, TTK., Yayınları, Ankara, 1986, s., 50-51

¹⁰ Emel Esin, Türk Kozmolojisine Giriş, , Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001, s.,93

suların bulunduğu mekâna gider, burada oturur, yatar, “Altay Kutay bana bala ver” diye niyetlenir ve başka bir şey düşünmezdi. Amacına ulaşabilmek için de buradaki sudan belli vakitlerde içerdi.¹¹

Suya ilişkin yukarıda ifadesini bulan inanç merkezli yaklaşımlarda suyun ruh sahibi bir varlık olması münasebetiyle canlılığı, canlı olduğu için de davranışlarını kendine layık görülen tutumlar eşliğinde şekillendirdiği hususu işlenmiştir. Suyun bu yönünü ön plana taşıyan en dikkate değer örneklerinden birini de Dede Korkut Hikâyeleri’nin ikinci anlatısı olan “Salur Kazan’ın Evinin Yağmalandığı Boy” da şu şekilde görürüz.

“Çığnım çığnım kayalardan akan su,
Ağaç gemileri oynadan su
Hasan ile Hüseyin’in hasreti su
Bağ ile bostanların ziyneti su
Ayşe ile Fatma’nın nikahı su
Şehbaz atlar içtiği su
Kızıl develer gelüp geçtiği su
Ağ koyunlar gelüp çevresinde yattığı su
Odamın haberini verir misin değil mana
Kara başum kurban olsun suyum sana”¹²

Dede Korkut Hikâyelerinde suyun canlı bir varlık olarak muhatap alınması, kendinden medet beklenmesi yönündeki yaklaşımların bir benzerini Manas Destanı’nda görmekteyiz. Destanda Yakup Han çocuğu olmadığı için mustarıptır ve eşinin kaplıcalarda yıkanıp sabahlamamasını bu olumsuz durumun sebeplerini arasında görmektedir.

“Çıyrıçı’yı (eş olarak) alalı ben bir çocuk öpmedim. Çıyrıçı çözdüğü saçını (bir daha hiç) taramadı. Allah’a tövbe edip hiç (bir) işime yaramadı. Belini sıkıca germedi. Çıyrıçı bana (bir) oğul vermedi. (Ben) Çıyrıçı’yı alalı (mevsimler doldu), yaz-kış (gelip geçti), tam on dört yıl oldu. (Çıyrıçı) evliya mezarına gitmedi, elmalıkta (yerlerde) belenmedi, kaplıcalarda (yıkanıp) gecelemedi.”¹³

Suyun Türk kültür ve inanç ikliminde ne denli önemli rol oynadığına yönelik yukarıdaki özet niteliğindeki malumat, Erzurum’da tespiti yapılan-yapılmış ve güncellenen 187 şifalı su kaynağı içerisinde dini-sihri-mistik motif açısından veri içeren kaynaklara ilişkin bilgi aktarımında alt yapı oluşturması gayesi ile ele alınmış oldu ki çalışmamızın bu noktadan sonraki kesimlerinde bildiri başlığımız ile alakalı açıklamalara doğrudan yer verilecektir.

“Şifalı Suları İle Erzurum” başlığı altında basım aşamasına geçilmiş olan çalışmamızda yer verilen toplam 187 şifalı su kaynağı içerisinde etrafında dini-sihri-mistik öge barındıran kaynak sayısı 19’dur. Bu kaynakların ilçeler bazında dağılımı şöyledir: Aşkale’de Tuzlu Su I, Hoşirik Suyu, Mağara Gözesi, Şor Göze; Aziziye’de Gelingeldi Çermiği, Balıklı Göl; Hınıs’ta Demirci Çermiği, Ziyaret Suyu, Germik Çermiği; Horasan’da Hızır-İlyas Kaplıcaları; Köprüköy’de Gelingeldi Çermiği; Olur’da Eski Çermik; Şenkaya’da Sarı Su; Tekman’da Kılıkomu Gözesi, Mahalle İçi Göze, Hoşirik I; Uzundere’de Ziyaret Suyu I, Ziyaret Suyu II; Yakutiye’de Acı Göze.

Yukarıda listesini vermiş olduğumuz kaynaklar, gizem unsuru barındırmış olmakla ortak paydaya sahipken, insan dışı varlıklarca sahiplenilmiş olma, küsme, yer değiştirme ve kaçma gibi değişik davranışlar sergilemekle de ayrılmaktadır. Şimdi yukarıda adı geçen kaynaklara ilişkin görsel destekli kayıtlara ver vereceğiz.

¹¹ Yaşar Kalafat, Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm (Sosyal Antropoloji Araştırmaları), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004, s., 86

¹² Bekir Sami Özsoy, Dede Korkut Kitabı, Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 90.

¹³ Tuncer Gülensoy, Manas Destanı (Türkiye Türkçesi İle), Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s.29.

Tuzlu Su I

Karahasan Mahallesi sınırları içerisinde Mollakayası denilen mevkiinin 500 metre alt tarafında bulunan su, 3x4 metre çapındadır ve 3 metre derinliğe sahiptir. Barındırdığı yoğun yosun nedeniyle açık yeşil renge sahip olan su, olabildiğince tuzludur.

İçerisi yoğun yosun tabakası ile kaplı olduğundan kaynama şekli ve kaynama nokta sayısı tespit edilemeyen kaynağın gideri de yoktur. **Uyuz, kaşıntı problemleri için içmek ve yıkanmak suretiyle kullanılan suyun civarında bulunan söğüt ağaçlarına yakın zamana kadar bez-çaput bağlandığı da oluyormuş ki bu yaklaşımın sergilenmesinde yeri tam olarak belli olmayan yalnızca “su civarlarında” diye tarif edilen yatırım varlığın etkili olduğuna inanılmaktadır.**

Tuzlu Su

Hoşirik Suyu

Karahasan Mahallesi sınırları içerisinde, mahalleye 1 km mesafede ulaşımı oldukça zor olan Seko denilen mevkidedir. 2x3 metre çapında yığma taştan yapılmış bir havuz şeklindedir. Faal olduğu sürede, kokusuz, renksiz, berrak, ılık ve az miktarda tuzlu olduğu belirtilen su, cilt hastalıklarında özellikle hoşirik problemlerinde içmek ve yıkanmak suretiyle kullanılmış. **Mayıs ayının 19'una kadar kaynamaya devam eden suyun bu tarihten sonra kuruduğu, bu tarihten önce ise herkese görünmeme gibi mistik bir davranış sergilediği, kimine görüldüğü kimine görünmediği, bir nev'i adam seçtiği de söylenmektedir.**

Hoşirik Suyu

Mağara Gözesi

Karahasan Mahallesi sınırlarında, mahalleye 3 km mesafede Mağaralar adı verilen mevkide, Karahasan Çayı'nın sağında, Şimşeklerin Çayırı adı verilen yerin batısındadır. Gözenin adı her ne kadar "Mağara Gözesi" olarak anılsa da, suyun bulunduğu yerde mağara bulunmamaktadır. Gözenin bulunduğu yerin üst tarafının kayalık olması, suyun bu adla anılmasına vesile olsa gerektir. An itibari ile kurduğu gözlenen suyun faal olduğu sürede renksiz, berrak, kokusuz, ılık, cılız bir su birikintisi hüviyeti taşıdığı, ifade edilmiştir. Parmak kalınlığında bir akarı bulunan gözenin akarı, kırmızı renkte bir tortu ile kaplıdır.

Bu göze etrafında yoğun şekilde yer alan kuşburnu ağaçlarına 10 yıl öncesine kadar civarda bir ziyaret olduğu düşüncesi ile bez çaput bağlandığı ve bu uygulamanın uzunca bir süredir yapılmadığı da kaynak kişilerce tarafımıza aktarılmıştır. Kansızlık, hazımsızlık, kaşıntı problemlerinin sağaltılmasında içmek ve yıkanmak suretiyle kullanılmıştır.

MağaraGözesi

Şor Göze

Yeni Mahalle sınırlarında, mahalleye 3 km mesafede, Sarıtaş mevkiinde, Hacı Fazıl ve Yusuf Ak'ın tarlalarını ayıran sınırın başındadır. 40x40 cm ebadındaki gözenin suyu renksiz, berrak, ılık, hafif tuzludur. Göze suyu, hayvanların faydalanması için yaklaşık 10 metrelik doğal bir kanalda toplanmıştır.

Kaşıntı, uyuz problemlerinde yıkanmak ve çamurundan sürünmek şeklinde faydalanılan suyun 30 metre yukarısında bir ziyaret bulunduğu, kutsal günlerde buradan göğe doğru ışığın yükseldiği, bu ışığın bir süre sonra tekrar yerine döndüğü de söylenmekte, bu suretle bölge halkı tarafından ilgili su ve civarı daha fazla önemsenmektedir.

Şor Göze

Gelingeldi Çermiği

Aziziye ilçesi, İlica Mahallesiinde bulunan tren istasyonunun 10 metre batı tarafında ve bahçenin içindedir. Çermik tek havuzdan oluşmaktadır. Havuzun çevresi muntazam olarak taş duvarlarla örülüdür ve çermiğin içine girmek için üç basamak bulunmaktadır. Havuzun çapı 6x7 metre, suyun rengi berrak, kokusuz ve tadı acımsıdır. Yıkanmak ve içmek suretiyle kullanılan suyun, ayak sızlarına, vücut ağrılarına ve deri hastalıklarına da iyi geldiği belirtilmiştir. **Çermiğin ismi ile ilgili halk arasında anlatılan efsane şöyledir: Geçmiş zamanların birinde gelinin biri bu çermikte yıkanırken boğulmuş. Bu elim olaydan sonra çermiğe gelip “gelin geldi, gelin geldi” diye, seslenilince çermiğin suyu çok hızlı ve yoğun bir şekilde kaynamaktaymış. Bundan dolayı çermiğin ismi “Gelingeldi” olarak kalmış.**

Gelingeldi Çermiği

Balıklı Çermiği (Balıklıgöl)

Aziziye İlçesi Söğütlü Mahallesinde bulunan çermik, mahallenin güneybatı tarafında ve Ziyaret Kayasının dibindedir. 15x5 m çapında bir genişliğe sahip olan çermik, berrak ve kokusuzdur. Çermiğin havuzunun duvarları gayet düzgün bir şekilde taşlarla örülmüştür. Çermiğin çevre düzenlemesi yapılmış olup, etrafında gelen ziyaretçiler için piknik yerleri mevcuttur. Havuzda irili ufaklı çoğunluğu siyah renkte, nadir de olsa sarı ve beyaz, çok sayıda balık bulunmaktadır. **Bu balıklar halk tarafından kutsal kabul edilir ki ölen balıklar havuzun yanında Ziyaret Kayasının batısında bulunan ve ülkemizde ikinci bir örneği olmayan balık mezarlığına gömülmektedir. Özellikle, sara hastaları ile bayılmalı hastaların yıkanmak ve Ziyaret Kayasını ziyaret etmek suretiyle bu kaynaktan istifade ettiği belirtilmektedir.**

Balıklıgöl ile ilgili farklı söylemlerin bulunduğunu ifade eden muhtar Ali Yemsel, kendi bildiğine göre Selçuklu zamanında bugünkü Balıklıgöl'ün yerinde Müslüman Türk askerlerinin şehit olduklarını, bunların balığa dönüştüğünü ve bu balıkların Urfa'daki balıklarla aynı cins olduğunu; Urfa'da balıkların öldüğü zaman buradaki balıkların da öldüğünü; farklı şekillerde anlatılan efsanelerin hangisinin gerçek olduğunun tespitinin zorluğunu belirterek balıklarda bir kutsiyet bulunduğuna inanıldığını ifade etmektedir. Bu güne kadar bu balıklardan hiç kimsenin yemediğini, önceki bir zamanda bunlardan yiyenlerin ya sakat kaldıkları ya da öldükleri ile ilgili inancın halk arasında hala yaşadığını söylemektedir.

Balıklıgöl'ün hemen yanındaki ziyaret kayası denilen yerle ilgili de bir inanış daha vardır. Kayaların üstüne küçük taşlar niyetlere göre yapıştırılır. Eğer küçük taş kayanın üzerine yapılırsa niyet gerçekleşir, eğer yapılmazsa niyet gerçekleşmez.

Balıklıgöl I

Balıklıgöl II

Demirci Çermiği

Çermik, Demirci Mahallesi'nin batısında, yolun sağ tarafında mahallenin yaklaşık 150 metre uzağındaki söğüt ağaçlarının dibinde, Şeyh Mustafa'nın Çeşmesi olarak adlandırılan mevkidedir. Demirci Çermiğinin bulunduğu yer eskiden mahalle imamı Mustafa Toksöz'e aittir. Yan yana kaynak şeklinde görülen çermiğin suyu bakımsızdır ve çermiğin etrafını ot sarmıştır. Berrak, renksiz ve kokusuz olan suyun tadı hafif tuzludur. Yel hastalıklarına, baş dönmesine, sara hastalığına ve felce iyi geldiği söylenen çermik suyu hem içmek hem de yıkanmak suretiyle kullanılmaktadır. **İnanış: Suyun etrafında bulunan söğüt ağaçları mahallelilerce kutsal kabul edilmektedir. Bir keresinde bir adam buradaki ağaçlardan bir tanesini yakmak amacıyla götürmüştü. Bu adam sonradan 110 koyununu kaybetmiştir. Efsanesi: Şeyh Mustafa ile papazın biri bir gün hangisinin dininin hak din olduğu üzerine tartışmışlar. Tartışmanın sonucunda bir ateş yakmışlar ve ikisi de ateşe girmeye karar vermiş. Ateş kimi yakmazsa hak din o kişinin dinidir diye anlaşmışlar. Şeyh Mustafa ateşe girmiş ve ateş onu yakmamış. Papaz da bunu görünce Müslüman olmuş.**

Demirci Çermiği

Ziyaret Suyu

Hınıs'a bağlı Erence (Hırt) mahallesi sınırları içinde, mahalleye 1 km. uzaklıkta, Kumuli mevkiindedir. Su, yaklaşık 4 metre uzunluğundaki bir mezarın etrafından kaynadığı gibi mezarın altından da çıkmakta, Seyit Ömer Halil adında bir şehidin mezarının bulunduğu yerden kaynamakla da "Ziyaret suyu" adını aldığı söylenmektedir. Berrak, kokusuz ve soğuk olan sudan özellikle çocuğu olmayanlar içmek ve yıkanmak suretiyle istifade etmektedir. **İnanış: Suyun yanındaki söğüt ağacı kutsal kabul edilmekte, kuruyup dökülen kısımlarının camilerin ısıtılmasında vb. kullanılabileceği aksi halde kullanımlarında kullananın başına olumsuz iş geleceğine inanılmaktadır.**

Ziyaret Suyu

Germik Çermiği (Ziyaret Suyu)

Hınıs'a bağlı Ilıcak (Germik) Mahallesi sınırları içinde, mahallenin doğusunda ve Hınıs-Ilıcak mahallesi yolu üzerinde, mahalleye 500 metre kala, yolun hemen alt tarafında, Ziyaret mevki denilen yerdedir. Yol yapım çalışmasından dolayı suyun kaynadığı bazı yerler taşlarla kapanmış ve kaynak büyük zarar görmüştür.

Su, doğal havuz şeklindedir, havuzun eni 8, boyu 20 metredir. Yer yer havuzun içinde derinlik 1.20 cm'dir. Suyun debisi yüksek, akışı kuvvetlidir. Su berrak ve tatsız, kışın sıcak, yazın serindir. **Suyun bulunduğu bölge ziyaret olduğu için, sudan niyete göre şifa beklenir. Yıkanmak ve içmek suretiyle kullanılır. Suyun yanındaki dilek ağacına ip bağlama inancı ise devam etmektedir.**

Germik Çermiği

Hızır-İlyas Kaplıcaları (Büyük)

Hızır-İlyas mahallesinin kaplıca mahallesinde, çayın hemen yanında bulunan Büyük Kaplıca, 1986-1987 yılları arasında kaymakamlığın desteği ile 9000 liraya üstüne bir kat daha atılmak suretiyle yenilenmiştir. Kaplıcanın havuz çapı 9x6 metre, sıcaklığı 57°-58° derecedir. Suyun kaynağı mahallenin karşısındaki dağdır. Su çıktıktan sonra depolarda bekletilerek, borularla havuza aktarılmaktadır. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, kaplıcanın eskiden taşla örülü duvarları varmış. **Bu duvarların arasında boyları kısa, parmak kalınlığında, gri ve beyaz renkte halk ağzında ziyaret yılanları olarak adlandırılan pek çok küçük yılan yaşarmış ki bu yılanların kimseye zararı olmamış. Kaplıca binası günümüzdeki halini alınca yılanlar da kaplıcaya gelmez olmuş.** Suyun böbrek taşına ve romatizmal hastalıklara yıkanmak suretiyle iyi geldiği, ayrıca suyun selenyum özelliğinden dolayı kanseri önleyici özelliğinin de bulunduğu belirtilmektedir.

Hızır-İlyas Kaplıcaları (Büyük)

Gelingeldi Çermiği

Deli Çermik Kaplıcası'nın içinde, havuzun bitişiğinde, hemen alt tarafta, üstü ızgaralarla kapatılmış yoğun bir şekilde kaynayan Gelingeldi isminde bir kaynak vardır. Bu suyun da Deli Çermikle aynı özellikleri barındırdığı belirtilmiştir. **Efsanesi: Gelin hamamına götürülen bir gelini bu su boğmuştur. Bugün bu suyun başına gidip: "Gelin geldi, gelin geldi" denince su köpürmektedir.**

Gelingeldi Çermiği

Eski Çermik

Büyük ve Küçük Çermiklerden 30 metre daha yukarıda olan Eski Çermik, Ermeni yapısıdır. Etrafı taş duvarlarla örülü ve üstü saca kapalıdır. Havuzun içi ve yanları muntazam bir şekilde taştan yapılmıştır. **Tavanında kimseye zarar vermeyen birçok yılan bulunmaktadır. Bu yılanların suyun sahibi olduğuna inanılır.** Çermiğin suyu küçük bir boru ile havuza akmaktadır. Havuzun çapı 4x4 olup derinliği 120 cm. ve sıcaklığı 30°'dir. Büyük ve küçük çermiğin sağladığı faydalar bu kaynak için de geçerlidir.

Eski Çermik

Sarı Su

Kaynak Mahallesi ile Kaynak Mahalle yaylası arasında, mahalleye 300 m. mesafede, yolun sağ tarafında, Gökhan Kazanhan'ın evinin bahçesinin hemen yanında, Bardız Çayı başlangıcının kıyısında bulunan su, 2x2 m çapındadır ve çok yerden kaynamaktadır. Suyun etrafı düzgün bir şekilde çevrilmiştir. 28° sıcaklığa sahip olan su berrak, acımsı ve kükürtlüdür. Su çıkışını takiben Bardız çayına dökülmektedir. Çamurunun rahatlatıcı özelliği olduğunu söyleyen kaynak kişiler suyun cilt, deri, kaşıntı ve romatizma hastalıklarının tedavisinde de kullanıldığını ifade etmişlerdir. **Anlatılanlara göre bu su eskiden yılanlar tarafından sahiplenilmiş. Yılanlar sonradan bu suyu terk etmiş.**

Sarı Su

Kılıkomu Gözesi

Mahalle mezrasının alt tarafındaki derenin sağ tarafındaki yamaca dayalı büyük taşın altından çıkmaktadır. Berrak, serin, kokusuz, hafif kükürtlü bir sudur. **Kaşıntı ve deri hastalıklarına iyi geldiği belirtilen göze suyun şifa vermesi için suyu kaynağından doldurduktan sonra arkaya bakmadan gözeden uzaklaşmak gerektiğine inanılmaktadır ki bu yönü ile su, mistik bir kıymet de arz etmektedir.**

Kılıkomu Gözesi

Mahalle İçi Göze

Mahalle okulundan 500 metre kuzeye doğru yukarıda, Mahalle deresinin hemen yanında, dere ile karışmış durumdadır. Tek yerden kaynamakta olan su berraktır, ağır bir yumurta kokusu barındırmaktadır. Çocuklarda meydana gelen deri hastalıklarına ve baştaki yaralara iyi geldiği belirtilen suyun daha ziyade çamuru yaralı, kaşıntılı yere sürülmektedir. Sudan şifa bulmak için suyu kaynaktan doldurduktan sonra hiç arkaya bakmadan suyu götürmek gerekiyormuş, yoksa şifa beklentileri boşa çıkarmış. **Efsanesi: Eskiden buraya gelen çingeneler çocuk bezi ve kirli çamaşırları bu suda yıkadıkları için su küssüp 10 metre aralıklarla 3-5 kere yer değiştirmiş. Günümüzde ise ilk yeri olan en eski yerindedir.**

Mahalle İçi Göze

Hoşirik I

Akpınar mahallesinin mezarlığına giden yolun yaklaşık 1 km. üzerinde yolun hemen solunda, yuvarlak beyaz bir sal taşının altından çıkmaktadır. Berrak, serin ve içilebilir bir sudur. Tadında hafif bir acılık vardır. Hayvanların memelerindeki yaralara, kadınların göğüs uçlarının şişmesi, kapanmasında ve alerjiye bağlı problemlere iyi geldiği söylenmektedir.

Efsanesi: Kaynak kişinin verdiği bilgiye göre Hoşirik I'deki sal taşı eskiden Hoşirik II'deymiş. Bu bölgeye gelen çingener çocuk bezleri ve kirli çamaşırlarını bu suda yıkadıkları için sal taşı küsüp şimdiki bulunduğu yer olan Hoşirik I'e gelmiş.

Hoşirik I

Ziyaret Suyu (Acı Göze)

Yakutiye İlçesi sınırlarında bulunan Şenyurt mahallesinden radara giden yolun 10. kilometresinde yolun solunda Kargapazarı Dağı'nın kuzeye bakan tarafında Göller mevkiinde bulunmaktadır. Su, 1x1 m çapında bir gözeden çıkmakta ve bir boru yardımıyla hemen önündeki 4x6 metrelik havuza akmaktadır. Su olabildiğince soğuk, berrak, ileri düzeyde içimli, lezzetli ve hafif sodalıdır. **İnanışa göre Ziyaret Suyunun içinde dairesel hattı yedi kere dolaşan kimsenin muradı hâsıl olurmuş. İçmek ve yıkanmak suretiyle faydalanılan suyun, şişkinliğe, hazımsızlığa ve kaşıntıya iyi geldiği belirtilmiştir.**

Ziyaret Suyu

Ziyaret Suyu 1

Üngüzek Mahallesi sınırları içerisinde Aligilin dere adı verilen kayalık mevkiden çıkan 50 haneye yetecek debiye sahip soğuk, berrak, içimli, kokusuz olan su, borularla mahalle merkezindeki iki çeşmeye bağlanmıştır. **Kaynağın olduğu yerde bolca yer alan muşmula ağaçlarına bölgede bir yatır olduğu kanaati ile yakın zamana kadar bez çaput bağlandığı görülmüşse de su boruya alınıp çeşmelere bağlandıktan sonra bu uygulamalardan vazgeçilmiştir.** Özellikle böbrek taşlarının düşürülmesi ile muhtelif mide rahatsızlıklarında içmek suretiyle tüketilmektedir.

Ziyaret Suyu 2

Üngüzek Mahallesi sınırlarında, mahalle mezrasına giden yol üzerinde Tekirlik adı verilen mevkide yolun sağ tarafında büyükçe bir kayanın dibinden çıkmaktadır. **10-15 haneye yetecek su debisine sahip bir kaynaktır ki bu suyun bulunduğu bölgede Allah dostu bir velinin kabri olduğu inancı bulunmaktadır.** Günümüzde borularla Üngüzek Mahallesi'nin aşağı mahalle adı verilen bölgesindeki 3 çeşmeye bağlanmıştır. **Çocuğu olmayan veya olsa da yaşamayan aileler bu sudan içmek suretiyle faydalanmaktadırlar ki belirtildiğine göre Üngüzek'te geçmişten bugüne çocuğu olmayan hiçbir ailenin bulunmaması bu su sayesinde olduğu söylenmektedir.**

Suyun canlı bir varlık olarak algılanması, bu varlığın insan gibi davranış sergilemesinde belirleyici bir güce sahip görünmektedir. Saygısızca kullanım, ahlaka ve töreye ters tüketim, toplumsal kabullere zıt yaklaşımlara maruz kalma, amacı dışında kullanılma talepleri gibi unsurlar karşısında kuruyan, yerini değiştiren, küsen bu sular açısından en rahatsız edici insan davranışı kirletmedir. Kutsal olarak hak ettiği saygıyı görmeyen göremeyen kaynakların kurumak, küsmek, yer değiştirmek gibi kullanıcıyı mağdur edici davranışlar sergilemesi, kendine bu yaklaşımı reva görenleri cezalandırma niteliğinde bir tutum olarak algılanır.

İlgili sulara yaklaşım tarzını, kullanım formunu kişiler açısından belirleyen en belirgin unsurlardan biri de suların, sahipli olduğu hususudur. Muhtelif varlıklarca özellikle yılanlarca sahiplenilmiş olan bu suların faydalanmak, faydalanılan sudan şifa bulmak, kaynağın sahibini hoş tutmak, onu rahatsız etmemekle de bağlantılı görülür. Aynı zamanda bu suların fayda görmek adına sudan uzaklaşırken arkaya bakmamak, su etrafında veya içerisinde 7 kez dönmek, suyun bulunduğu alandaki veya yakınındaki bölgedeki kutsal bir şahsa ait olduğu düşünülen yatır-türbe ziyaretlerini ihmal etmeme, bir nevi kansız kurban olmakla ilgili yerlerdeki çalılara bez çaput bağlamak tarzında inanç eksenli ritüeller ve davranışlar sergilemek de muhataplarca önemsenir, önemsenmesi önerilir.

Sulardan sadece içmek suretiyle faydalanmanın ötesinde suyun muhtelif bedeni veya ruhi marazların izalesinde şifa kaynağı olarak ele alınması, bu varlığa karşı tutum ve davranışların belirli form ve düzende işlerliği ile doğrudan bağlantılı görülmekte, bu anlamda ilgili kaynaklardan faydalanılırken riayet edilmesi gereken hususlarda tecrübe ve inanç merkezli veriler eşliğinde bir yaklaşımın benimsendiği gözlemlenmektedir.

KAYNAKLAR

1. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
2. Bekir Sami Özsoy, Dede Korkut Kitabı, Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
3. Emel Esin, Türk Kozmolojisine Giriş, , Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.
4. Fuzuli Bayat, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
5. Mircea Eliade, Dinler Tarihi İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi, (Çev. Mustafa Ünal), Serhat Yayınevi, Konya 2005.
6. Murat Uraz, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1994.
7. Sedat Veyis Örnek, "Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Ankara, 1995.
8. Tuncer Gülensoy, Manas Destanı (Türkiye Türkçesi İle), Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

9. Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2002.
10. Yaşar Kalafat, Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm (Sosyal Antropoloji Araştırmaları), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004.
11. Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
12. Zeki Başar, Erzurum İlinde Şifalı Sular, Yerleri, Genel Durumları, Nitelikleri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

GÖNÜLSÜZ ÜYELİKTEN BREXIT'E: BİRLEŞİK KRALLIK-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

FROM UNWILLING MEMBERSHIP TO BREXIT: UNITED KINGDOM-EUROPEAN UNION RELATIONS

Kübra ÇAĞLAR HEKİMOĞLU

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Avrupa entegrasyonuna ilk başta pek sıcak bakmayan ve dahil olmak istemeyen Birleşik Krallık, daha sonra ekonomik kazanç elde edeceğini düşünerek Birliğe üye olmak istemiştir. Ancak bu kez Birleşik Krallığın üyeliği iki kez Fransa'nın vetosuna takılmıştır. Üyelik süreci oldukça sancılı bir dönemden geçen Birleşik Krallık 1973'te Avrupa Birliği'ne üye olmayı başarabilmiştir. Birliğe olan yaklaşımı diğer üye devletlerden farklı olan Birleşik Krallık, bir türlü Avrupalı olma ruhunu benimseyememiş ve Birlik ile olan ilişkilerini mesafeli bir şekilde sürdürmüştür. Tek paraya geçişi sağlayan Ekonomik ve Parasal Birlik ile sınır denetimlerinin kaldırıldığı Schengen Anlaşması gibi en önemli projelerin dışında kalmayı tercih eden Birleşik Krallık, Avrupa Birliği ile olan ilişkisini kendi özelinde yürütmüştür. Brüksel bürokrasisini pek fazla benimseyemeyen Birleşik Krallık, Birlik ile son yıllarda çeşitli sorunlar yaşamıştır. Euro krizi, Yunanistan'a yapılan mali yardımlar, Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe dahil olmasıyla başlayan göç sorunu ve Suriye iç savaşıyla birlikte Avrupa'ya akın eden mülteciler, ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkede, Avrupa entegrasyonuna duyulan kuşku ve güvensizlik son yıllarda artarak devam etmiş ve Avrupa şüpheciliği derinleşmiştir. Birliğin son yıllardaki politikalarından oldukça rahatsız olan Muhafazakâr Parti'nin Birlik'ten reform talep etmesiyle başlayan süreç, 23 Haziran 2016 referandumunda %51,9 ayrılma oy oranı ile sonuçlanmıştır. İngilizce British ve exit kelimelerinin birleşiminden oluşan Brexit kelimesi Birleşik Krallığın Avrupa Birliği'nden ayrılması sürecini ifade etmektedir. Peki, Birleşik Krallık neden böyle bir referanduma ihtiyaç duymuştur? Bu bağlamda, çalışma, Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkilerini tarihsel perspektiften değerlendirerek, alınan Brexit kararı ardındaki sebepleri ortaya koyma amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Birleşik Krallık, Avrupa Birliği, Brexit, Referandum.*

ABSTRACT

The United Kingdom, which did not want to be involved in the European integration at first and did not want to be included in it, wanted to become a member of the Union by considering that it would gain economic gain. However, the membership of the United Kingdom was blocked two times by the veto of France. United Kingdom, passed a painful membership process, was able to become a member of the European Union in 1973. The United Kingdom, which has different approach to Union from the other member states, has not been able to adopt the soul of being European and has maintained its relations with the Union in a distant way. The United Kingdom opted to exempt from the most important projects, such as the Economic and Monetary Union which passed the single currency and the Schengen Agreement where the border controls were abolished, and it carried out its relationship with the European Union in its own way. The United Kingdom, which could not adopt the Brussels bureaucracy very much, has experienced various problems with the Union in recent years. The euro crisis, financial aid to Greece, the immigration problem that started with the inclusion of Eastern European countries in the Union and the refugees that flocked to Europe with the Syrian civil war negatively affected the bilateral relations. In the country, doubt and distrust to European integration has continued in recent years and European scepticism has deepened. The process, which started with the Conservative Party demanding reform from the Union, which was quite uncomfortable with the policies of the Union in the recent years, resulted in a 51.9% Brexit vote rate in the 23 June 2016 referendum. The word Brexit, which is a combination of Britain and exit words, refers to the process of exit of the United Kingdom from the European Union. Why did the UK need such a referendum? In this context, the study aims to determine the reasons behind the Brexit decision taken by evaluating the relations between the UK and the European Union from the historical perspective.

Key Words: *United Kingdom, European Union, Brexit, Referendum.*

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın Avrupa kıtasında yarattığı siyasi ve ekonomik tahribatın etkilerini ortadan kaldırmak ve bu kıtanın yeniden kalkınmasını sağlamak amacıyla İngiltere başbakanı Winston Churchill Avrupa devletlerini birlikte hareket etmeye davet etmiştir. 1946 yılında Zürih Üniversitesi'nde Avrupa halklarının kaderini değiştiren meşhur konuşmasını yaparak, Avrupa uluslarını "Birleşik Avrupa Devletleri" oluşturmaya çağırmıştır. Churchill bu konuşmasında, Avrupa'da yüzyıllarca yaşanan kanlı savaşların korkularının artık unutulması ve Avrupa'nın ortak mirasına sahip çıkılmasının zamanı geldiğinden bahsetmiştir. Churchill'e göre, birleşik bir Avrupa rüyası ortaya çıkarabilmenin ilk adımı ise Fransa ve Almanya arasındaki rekabetin sona erdirilmesinden geçmekteydi. Churchill konuşmasında şunu ifade etmiştir: Fransa ve Almanya'nın öncülüğünde Birleşik Avrupa Devletleri oluşturulacak, İngiltere bu oluşumun destekleyicisi ve dostu olacak fakat oluşumun içerisinde yer almayacaktı (Yıldız, 2018: 7-11).

1951'de imzalanan Paris Antlaşması'yla birlikte oluşturulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Birliği yolunda örgütlenme ve bütünleşme arayışlarının ilk adımı olmuştur. Bu tarihlerde Avrupa bütünleşmesi fikrine pek sıcak bakmayan Birleşik Krallık, İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkilerine önem vermiş, ulusal egemenliğini kısıtlayıcı ulusüstü bir yapılanmanın üyesi olmak istememiştir. Ancak 1957 Roma Antlaşması ile birlikte kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin başarılı olması ve üye ülkelerin ekonomilerinin iyileşmesi, Birleşik Krallık'ın fikrini değiştirmiş ve 1961'de ilk kez üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1961'de üyelik başvurusu Fransa devlet başkanı Charles de Gaulle tarafından reddedilen Birleşik Krallık, 1967 yılında tekrardan başvurmuştur. İkinci kez Fransa'nın vetosuyla karşılaşan Birleşik Krallık, De Gaulle'ün istifasıyla 1973 yılında Avrupa Topluluğu (AT)'na üye olabilmıştır. İlk başta üye olmak istemeyen daha sonra güçlele Topluluğa üye olan Birleşik Krallık, üye olduktan sonra da Topluluk ile ilişkilerini mesafeli bir şekilde sürdürmüştür. Avrupa Birliği ile tam anlamıyla bir bütünleşme yaşayamayan Birleşik Krallık, Birliğin bazı politikalarına katılmamış, bazı antlaşmaların ilgili kısımlarına çekinceler koymuştur (Soytürk, 2017: 75-76). Bu çalışmada, en başından beri sorunlu ve karmaşık olan Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkileri tarihsel açıdan analiz edilerek, Brexit'e giden süreç anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. BİRLEŞİK KRALLIK'IN AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİNE YAKLAŞIMI VE ÜYELİK ÖNCESİ İLİŞKİLER

Birleşik bir Avrupa rüyası oluşturma fikri yüzyıllar öncesine dayanıyor olsa da, II. Dünya Savaşı'nın ardından kıtada somut adımlar atılmaya başlanmıştır. Şüphesiz bu adımların içinde en önemlisi 1951 yılında oluşturulacak olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğuydu. Avrupa Birliği'nin ilk somut adımı olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasıyla ilk kez uluslarüstü bir yapı meydana gelmiştir. Avrupa kıtasında ilk kez oluşturulan uluslarüstü yapı ile kurucu ülkeler ve daha sonra üye olan ülkeler egemenliklerinin bir bölümünü gönüllü olarak bu topluluğa devretmişlerdir. Böylece, Fransa ve Almanya arasındaki rekabet ve çatışma son bulmuş, Avrupa'da barış rüzgarlarının ilk esintileri hissedilmeye başlanmıştır (Keskin, 2016: 63-65).

İngiltere başbakanı Winston Churchill, Birleşik Avrupa Devletleri fikrini ortaya atmasına rağmen Avrupa bütünleşmesinin ilk somut adımı olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na dahil olmamış, Avrupa bütünleşmesinin dışında kalmak istemiştir. Bunun bir nedeni, savaşların Kıta Avrupası'nda yaşanması ve bu ülkelerin daha çok tahribat alması ayrıca İngiltere'nin bir ada ülkesi olması ve Kıta Avrupası'na kısmen uzak olması savaşın yıkıcı etkilerinin daha az hissedilmesini sağlamıştır. Ancak İngiltere'nin Avrupa bütünleşmesinin dışında kalmak istemesinin en önemli nedeni, Commonwealth idi. İngiltere için Commonwealth hem siyasi hem de ekonomik açıdan büyük önem taşıyordu. İngiltere, ticaretinin büyük çoğunluğunu Commonwealth ülkeleriyle gerçekleştiriyordu (Soytürk, 2017: 74-75). 1957 yılında Roma Antlaşmasıyla bütünleşme bir aşama daha ilerlemiş ve AET oluşturulmuştur. Uluslarüstü yapıya karşı olan ve egemenlik yetkilerini devretmek istemeyen Birleşik Krallık'ın fikri yine aynı olmuş ve AET'nin dışında kalmak istemiştir. Üye devletlerin ekonomik performanslarının o dönemde pek iyi olmaması ve bu durumun AET'yi de olumsuz etkileyeceğini düşünmesi, İngiltere'nin bu kararı almasında etkili olmuştur. Ancak İngiltere AET'ye rakip olarak Avrupa Serbest Ticaret

Bölgesi (EFTA)'nin kuruluşunda öncü rol üstlenmiş ve bu ülkeler ile birlikte serbest ticaret alanı oluşturmuştur (Mengiler, 2017: 7-8; Özdemir ve Akgül, 2017: 3009-3010).

Hem Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na hem de AET'ye sıcak bakmayan, Avrupa bütünleşmesini uzaktan izleyen Birleşik Krallık'ın fikri 1960'lı yıllarda değişmeye başlamıştır. 1961 yılında AET'ye ilk üyelik başvurusunu yapan Birleşik Krallık, Fransa devlet başkanı Charles de Gaulle'ün vetosuyla karşılaşmıştır. İngiltere'nin 1961 yılına gelindiğinde Avrupa bütünleşmesine ilişkin fikrinin değişmesinde, üye ülkelerin göstermiş olduğu olumlu ekonomik performans ve bu ülkelerle geliştirmiş olduğu ticaret hacminin artması etkili olmuştur. 1967 yılında tekrardan AET'ye üyelik başvurusunda bulunan Birleşik Krallık, yine aynı manzara ile karşılaşmıştır. Fransa devlet başkanı De Gaulle'ün Birleşik Krallık'ın üyeliğini iki kez veto etmesinin nedeni, ABD ile kurduğu yakın ilişkilerdir. De Gaulle, İngiltere'yi ABD'nin "Truva atı" gibi görüyordu ve İngiltere'nin Atlantik ile olan yakın bağının Kıta Avrupa'sına zarar vereceğini düşünüyordu.

2. AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYELİK VE SONRASINDAKİ İLİŞKİLER

1969 yılında Fransa devlet başkanı Charles de Gaulle'ün istifa etmesi, Birleşik Krallık'ın elini güçlendirmiş ve 1970 yılında yeniden üyelik başvurusunda bulunmuştur (Samur, 2016: 231-233). 1971 yılında Avam Kamarası'nda yapılan oylama olumlu sonuçlanmış, 1973 yılında Muhafazakar Parti'den Edward Heath döneminde Birleşik Krallık AT'ye üye olmuştur. 1973'te AT'ye üye olan Birleşik Krallık, 1975 yılında referanduma gitmiştir. Her ne kadar referandumdan AT'de kalma şeklinde karar çıktıysa da, Avrupa Birliği tarihinde üye olduktan kısa bir süre sonra üyeliğini referanduma götüren tek ülke Birleşik Krallık olmuştur. AT'ye üye olması zorlu bir süreçten geçen Birleşik Krallık, 1975 yılında neden referandum kararı almıştır? 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönem baş göstermiş ve enflasyon oranı %10'un üzerinde seyretmiştir. Bu durum, Birleşik Krallık hakkında ülke yönetimine karşı şüphe duyulmasına zemin hazırlamıştır (Connelly, 2016: 286-288).

1979-1990 yılları arasındaki Margaret Thatcher dönemi, Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkilerinin en sorunlu olduğu dönem olarak addedilebilir. Avrupa Birliği'nin kurumsallaşmasına ve derinleşmesine yönelik en sert ifadeler ve söylemler Thatcher iktidarında hayat bulmuştur. Bu dönemde, sınır kontrollerinin kaldırıldığı 1985 tarihli Schengen Antlaşmasına dahil olunmamıştır. Ortak Tarım Politikası bağlamında AT bütçesinin yarısından fazlasının tarımsal sübvansiyonlara ayrılması, Britanya'da tarımın çok da fazla gelişmemiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda ülke için rahatsız edici bir tablo ortaya çıkmaktadır. Birleşik Krallık'ın AT bütçesine en çok katkı yapan ülkelerden biri olması ve bu bütçenin çoğunluğunun Ortak Tarım Politikasına harcanması ülkeyi rahatsız etmiştir. Thatcher, bu durumu Topluluk üyesi ülkelerin liderleriyle görüşüp AT bütçesine yapılacak olan katkıda indirim sağlamıştır. 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi ile birlikte üye ülkelerin daha çok siyasi alanda işbirliği ve derinleşmeye doğru gitmesi Thatcher iktidarı tarafından olumsuz olarak karşılanmıştır. Yine bu dönemde Ekonomik ve Parasal Birlik için başlatılan girişimler ve Sosyal Şart'ın hazırlanması Britanya'nın Topluluktan uzak durmasına yol açmıştır. Dönemin en can alıcı gelişmesi ise, Britanya'nın günümüze kadar Birlik ile olan ilişkisini etkileyen en önemli faktörlerden biri olan Avrupa şüpheciliği (Eurosepticism) kavramının ortaya çıkmasıdır. Thatcher'ın Topluluğa ilişkin sert söylem ve eylemleri, Muhafazakar Parti'den bazı parlamenterler tarafından eleştirilmiş ve Thatcher'e verilen destek zamanla azalmıştır. Bunun sonucu olarak da Margaret Thatcher istifa etmiştir (Saygın ve Ultan, 2016: 77-80).

1990-1997 yılları arasında yine Muhafazakar Parti'den John Major başbakanlık görevini devralmıştır. Major, Thatcher'e göre, AT'ye karşı olumlu ve yapıcı bir yaklaşım sergilemiş ve Birlik içerisinde daha fazla rol üstlenmiştir. Bu dönemde, Birliğin çevre, tarım, sağlık gibi politika alanlarıyla daha uyumlu bir bütünleşme yaşanmıştır. Ancak diğer başbakanlar gibi Major döneminde de, Birliğin federalist bir çizgide ilerlemesine yönelik karşıtlık kendisini hissettirmiştir (Yıldız, 2018: 78-80). 1997 yılında Büyük Britanya'da göreve gelen İşçi Partili Tony Blair, Birlik ile yakın ilişkiler kurmayı başarmıştır. Bu dönemde Blair, Avrupa bütünleşmesi bağlamında önemli yol kat etmiş, Avrupa yanlısı bir tavırla Britanya-Avrupa Birliği ilişkilerini geliştirmiştir. Birlikte, ortak savunma politikalarının oluşturulması sürecinde Britanya yapıcı olmuş ve öncü bir rol üstlenmiştir. Ancak, Britanya'da deyim yerindeyse

egemenliğin en güçlü aracı olarak görülen Sterlin'den Blair döneminde de taviz verilmemiş, Euro'ya geçiş yapılmamıştır. Önceki dönemlerde tartışma konusu olan Sosyal Şart bu dönemde kabul edilmiş, Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin Birliğe katılımı Blair tarafından desteklenmiştir. Fakat 2003 yılında ABD tarafından alınan Irak Savaşı kararı, Britanya'nın da ABD ile işbirliği yapması Britanya açısından olumsuz bir algı yaratmıştır. Uluslararası hukuk açısından tartışmalı olan ABD'nin bu kararına Britanya'nın destek vermesi, Almanya ve Fransa tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Britanya'nın Transatlantikten yana tavır sergilemesi, Fransa ve Almanya'yı rahatsız etmiş, Avrupa bütünleşme sürecinin zarar görmesine yol açmıştır. Blair döneminde Avrupa Birliği'yle iyi başlayan ilişkiler, Irak Savaşı'nda Britanya'nın ABD'nin yanında yer almasıyla oldukça olumsuz bir seyir izlemiştir. Tony Blair'in istifası ile birlikte hükümeti Gordon Brown devralmış, 2007'den 2010 yılına kadar devam edecek olan üç yıllık süreç boyunca ekonomi politikalarına ağırlık verilmiştir (Saygın ve Ultan, 2016: 83-88; Yıldız, 2018: 193-197).

On üç yıllık İşçi Partisi yönetiminden sonra 2010 yılında Muhafazakar Parti'den David Cameron başbakan olarak seçilmiştir. Cameron döneminde, işsizlik ve işgücünün düşük ücretlerle çalışması, Euro kriziyle birlikte Avrupa'da yaşanan ekonomik sorunlar, göçmen sayısının ciddi oranda artması ve buna paralel ulusal kimlik ve kültürde aşınma hissedilmiştir. Bu dönemde, Birleşik Krallık'ın en hassas noktası olan egemenliğe karşı tehdit algısı yoğun bir şekilde hissedilmiş ve bu dönemde Avrupa şüpheciliği artarak derinleşmiştir (Aras ve Günar, 2018: 94). 2013 yılındaki bir konuşmasında 2015 seçimlerini hedef göstererek tekrar seçilmesi halinde Avrupa Birliği üyeliğini referanduma taşıyacağını ifade eden Cameron, Brexit'e giden süreci başlatmıştır (Olivier, 2016: 1321). Muhafazakar Parti'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinde reform istemesiyle atılan adım, 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan referandumda %51,9 ayrılma kararıyla neticelenmiştir. Referandumdan Avrupa Birliği'nden ayrılma kararı çıkması (Brexit) üzerine başbakan David Cameron istifa etmiştir. Temmuz 2016'da Muhafazakar Parti'den Theresa May başbakan olarak seçilmiş ve Brexit sürecini ve müzakerelerini yönetmeye başlamıştır (Gordon, 2016: 333-334).

23 Haziran 2016'da yapılan referandumda Avrupa Birliği'nden ayrılma kararının çıkmasının ardındaki sebeplere bakıldığında, hem tarihsel süreçte yaşanan ikili ilişkilerin seyri hem de güncel sorunların etkili olduğu görülmektedir. 1950'li yıllarda kurumsallaşan Avrupa bütünlemesine ilk başta uzak duran Birleşik Krallık, daha sonraki yıllarda üye olmuş fakat Birliğin bazı politikalarına dahil olmamış, istisnai durumlar yaratmıştır. Birleşik Krallık'ın Avrupalı olma ruhunu kanıksayamaması onun Birlik içerisinde "gönülsüz üye" olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkilerinde yıllarca süren bu sorunlu ve karmaşık yapı Brexit sürecinin yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Gee ve Young, 2016: 131-134). Birleşik Krallık'ın Commonwealth'deki liderlik rolü ve çıkarları ayrıca Birliğin egemenliği kısıtlayıcı uluslararası yapısı, halk oylamasını etkileyen faktörler arasındadır. Diğer yandan, Euro kriziyle yaşanan işsizlik ve işgücünün ucuza çalışması, Birliğin genişlemesiyle yaşanan göç problemi, Suriye iç savaşının ardından Avrupa'ya akın eden mülteci krizi, Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP)'nin Avrupa Birliği karşıtı popülist söylem ve eylemleri Brexit kararının ardındaki güncel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Auer, 2017: 41-44).

SONUÇ

Çalışmada ortaya konulduğu gibi, Birleşik Krallık-Avrupa Birliği ilişkilerine bakıldığında, sorunlu, karmaşık ve inişli çıkışlı seyreden bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'daki örgütlenme fikrini destekleyen ancak oluşumun içerisinde yer almayan Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği ile resmi ilişkileri 1973 yılında başlamıştır. Bu tarihten itibaren Birlik ile ilişkisini genel olarak uzak ve mesafeli yürüten Birleşik Krallık, Birliğin en önemli politika alanlarına dahil olmamış, bazı antlaşmaların ilgili kısımlarından çekilmiş ve istisnai durumlar yaratmıştır. Derin bir ilişki yerine daha çok ekonomik ortaklık isteyen Birleşik Krallık, yetki devrini içeren ve devlet egemenliğini kısıtlayan bu ulusüstü oluşumu hiçbir zaman tam anlamıyla benimseyememiştir. Euro krizi, göç ve mülteci sorunlarının yanında son yıllarda artan Avrupa şüpheciliği ve UKIP'in popülist söylemleri David Cameron hükümetini, Avrupa Birliği üyeliğini referanduma taşımaya itmiştir. 23 Haziran 2016'da yapılan referandumda ayrılma kararının çıkması yani Brexit, Birleşik Krallık için üyeliğin başlangıcından itibaren gerçekleşen uzun süreli bir birikimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. Aras, İlhan ve Günar, Altuğ (2018), Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, 6(2), 90-110.
2. Auer, Stefan (2017), Brexit, Sovereignty And The End Of An Ever Closer Union, **JSTOR**, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1kft8cd.7>
3. Gee, Graham ve Young, Alison (2016), Regaining Sovereignty? Brexit, the UK Parliament and the Common Law, **European Public Law**, 22(1), 131-147.
4. Gordon, Michael (2016), The UK's Sovereignty Situation: Brexit, Bewilderment and Beyond... , **King's Law Journal**, 27(3), 333-343.
5. İzci Connolly, Rana (2016), "Gönülsüz Üyelikten Çıkış Senaryosuna: Ekonomik Kriz, Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği", Pınar Gedikkaya Bal ve Rana İzci Connolly (Ed.), **Ekonomik Kriz ve Avrupa Birliği**, 1.Cilt içinde (281-310), İstanbul: Derin Yayınları.
6. Keskin, M. Hakan (2016), **Mitos'tan Lizbon'a Avrupa Birliği El Kitabı**, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
7. Mengiler, Özgür (2017), **Brexit'in Düşündürdükleri**, 1. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
8. Oliver, Tim (2016), European and International Views of Brexit, **Journal of European Public Policy**, 23 (9), 1321-1328.
9. Özdemir, Ali ve Akgül, Mehmet (2017), Avrupa Birliği ve Devlet Egemenliği İkilemi, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, c.19, 2997-3023.
10. Saygın, Didem ve Ultan, Mehlika Özlem (2016), Ekonomi ve Siyaset Bağlamında İngiltere-Avrupa Birliği İlişkileri: Tarihsel Bir Analiz, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, 12(23), 71-102.
11. Soytürk, Mehmet (2017), Büyük Britanya'nın Avrupa Birliği ile İlişkisi ve Brexit, **The Journal of International Scientific Researches**, 2(4), 72-82.
12. Yıldız, Uğur Burç ve diğerleri (2018), **Britanya ve Avrupa Bütünleşmesi, Winston Churchill'den Brexit'e**, 1. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.
13. Samur, Hakan (2016), "Birleşik Krallık-Avrupa Birliği İlişkileri", Ercüment Tezcan ve İlhan Aras (Ed.), **Avrupa Birliği ve Üye Devletler, AB15 Üzerine Bir İnceleme**, 1. Baskı içinde (213-260), Ankara: Detay Yayıncılık.

ERZİNCAN BİLİM ŞENLİĞİ UYGULAMALARI VE KAZANIMLARI

Sema ALTUN YALÇIN

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

ÖZET

Çalışmada amaç; TÜBİTAK Bilim Şenlikleri Destekleme Programı kapsamında desteklenen Erzincan Bilim Şenliği projesinden elde edilen sonuçlar, karşılaşılan durumlar ve çözüm önerilerinin bilim insanları ve ilgili bireyler ile paylaşılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda projenin içeriği, kapsamı, yapılan atölyeler, atölyelerin yapıma amaçları ve atölye liderlerinin özellikleri, projenin süreci, süreçte karşılaşılan durumlar ve izlenen yol, projenin çıktıları ve bunların kamuoyu ile paylaşılma çalışmaları ile ilgili bilgi aktarılacaktır. 4500 kişinin katılmış olduğu proje 3 gün sürmüş olup 36 atölye ve 1 konuşma etkinliği gerçekleştirilmiştir. Proje de 4 yaşındaki bireylerden başlayarak, 4 yaş ve üstü bütün bireyleri kapsayacak şekilde etkinlikler düzenlenmiştir. Proje de özellikle pek çok atölyenin üç gün boyunca devam etmesine özen gösterilerek, daha geniş bir kitlenin bütün etkinliklerden müsait oldukları zaman diliminde yararlanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Projenin etkisinin belirlenebilmesi amacıyla; öğrencilerin bilim şenliğine olan bakış açılarına ve bilim şenliğinin kendileri açısından faydalı olup olmadığı düşüncelerine katkısının belirlenmesi için “Keçeci, Kırbag Zengin, ve Alan, (2017) tarafından geliştirilen “Bilim Şenliği Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Projenin okul öncesi öğrencileri üzerindeki etkilerini tespit edebilmek amacıyla 7 okul öncesi öğretmeni ve öğrencileri ile mülakat yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda; öğrencilerin bilim şenliğine yönelik tutumlarının olumlu yönde geliştiği gözlenmiştir. Ölçeğin ölçmeyi amaçladığı alt boyutlar olan bilim şenliğinin bireylerin sosyal yaşamlarına etkisi, bilim şenliğinin bireylerde ilgi çekicilik sağlaması ve bilim şenliğinin bireylerin kişisel gelişimlerine katkı sağlamasında da olumlu yönde gelişmeler sağladığı tespit edilmiştir. Ayrıca okul öncesi öğrencilerinin en çok robotların, sonra balon etkinliklerinin ve tiplerle yapılan etkinliklerin dikkatini çektiği belirlenmiştir. Ayrıca çocukların üniversite gibi farklı bir ortamı görmeleri ve bu ortamda bilimsel, ilgi çekici etkinliklerin yapılmasının onlara büyük katkısının olduğunu, özellikle etkinlikte kullanılan bazı materyalleri ilk defa gördükleri ve çok beğendikleri, bu malzemeleri okullarına aldıkları istedikleri tespit edilmiştir. Velilerin olumlu dönütler vermiş olduğu ve onların bu şenlikten memnun oldukları, yapmış oldukları etkinlikleri çocukların kendilerine anlattıkları ve evde aynı etkinlikleri yapmak istedikleri saptanmıştır. Bu durumun çocuğun bilim ve bilimsel etkinliklerle tanışması, buluşması ve yaşantıya dönüştürmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

ABSTRACT

The aim in this study is to share the gathered results, encountered cases and solution recommendations reached in Erzincan Science Festival project supported within the scope of the TÜBİTAK Science Festival Support Program with the scientists and relevant individuals. With this purpose, information, related to the project content, workshops, and the purpose of workshops and the qualifications of workshop leaders, project process, situations encountered in the process and the route followed, project results and sharing events of these with the public, will be given. The project, with 4500 attendants, has continued for three days; 36 workshops and 1 speech event were carried out. The project included activities consisting of all individuals aged 4 years and over, starting from 4-year-olds. In the project, it was tried to ensure that a large group of people would benefit from all activities in the time they were available, by paying attention to the fact that many workshops continue for three days. In order to determine the impact of the project, the “Science Festival Inventory” developed by Keçeci, Kırbag Zengin, & Alan, (2017), was used to find out the opinions of students about the science festival, whether the science festival was useful for them and its contribution to their thoughts. To determine the effects of the project on the pre-school students, protocols were performed with 7 pre-school teachers and students. At the end of the study, it was observed that the attitudes of the students related to the science festival were affected positively. It was also found that the effect of science festival on individuals’ social lives that the science takes the interests of individuals and its contribution to the personal developments of individuals, which were the sub-dimensions of the scale aimed to measure, provided positive developments. In addition, mostly the robots and the activities with balloon and types took the attention

of the pre-service students. Moreover, it was determined that the students' visiting the university environment and the scientific and interesting activities carried in this environment contributed the students much, affected from especially some materials, that they saw, used in the activities for the first time, liked them and wanted them to be brought to their schools. It was also determined that positive responses were observed in their parents, they enjoyed the festival, their children told about the activities in the festivals and wanted to perform the same activities at home. This situation is thought to be significant in terms of the child's encountering with science and scientific events, meeting and transferring into their lives.

Giriş

Bilim şenliği; toplumun her kesimi ve her yaştaki bireylerine bilimsel, sanatsal ve teknolojik gelişmeleri ve bilgileri aktarmak için uygulamalı veya teorik olarak tasarlanmış organizasyonlardır (Korkmaz, 2004). Bunu sağlamak amacıyla TÜBİTAK; bilim şenliğini 4007 Bilim Şenlikleri Destekleme Programı ile ülke genelinde yaygınlaştırmıştır (Başar vd. 2018). Bilim şenlikleri; bilim kültürünü ve bilim iletişimini toplumun daha geniş kitlelerine yayabilmek, bu sayede toplumun bilime olan ilgisini artırabilmek, çocuklarda ve gençlerde bilim alanlarında kariyer bilinci geliştirebilmek, bilim insanları ile farklı kesimleri karşılaştırabilmek, bilimsel bilgileri daha eğlenceli bir ortamda ziyaretçilere aktarabilmek amacıyla hazırlanan sergi, atölye, laboratuvar çalışmaları ile tematik oyunlar, yarışmalar, sahne şovları, gösteriler ve söyleşiler gibi tercihen etkileşimli uygulamaların olduğu etkinlikler bütünüdür (TÜBİTAK, 2018). Bilim şenlikleri toplumu bilimle buluşturmanın, yeni bilimsel gelişmelerden haber etmenin, dikkatlerini bu gelişmeler üzerine çekmenin en yaygın yöntemlerinden biridir. Alanında uzman kişilerin profesyonel bilgi ve deneyimlerini toplumun her kesimindeki bireylere aktarmalarına fırsat tanmaktadır. Toplum bilimle iç içe olarak; bilimsel basamakları anlayan, yeni bilgiler edinmenin yollarını kavrayan ve bilim üretecek potansiyele sahip olan bireyler haline gelmelerine olanak sağlamaktadır.

Bilim şenliklerinin toplum üzerindeki etkisini araştıran bazı çalışmalar; bilim şenliklerine katılan öğrencilerin bilime olan bakış açılarına göre bazı değişikliklerin meydana geldiği ve katılmayan öğrencilere göre de daha çok bilimin doğası ve bilimsel süreçler ile ilgilendikleri tespit edilmiştir (Camcı, 2008; Yavuz, Büyükekşi ve Büyükekşi, 2014). Öğrenciler deney yapmayı ve deney yapma basamaklarını öğrenmektedirler, bilime yönelik ilgi ve merakları artmaktadır, proje tasarlama ve geliştirme süreçlerine olan ilgilerinin ve tutumlarının, sosyal etkileşim ve iletişim becerilerinin gelişimine yönelik olumlu yönde katkı sağlamaktadır (Bahar vd. 2017). Bilim şenliklerinin öğrencilerin derslere olan başarılarına olumlu katkısı olmaktadır (Şahin, 2012) ve öğrencilerin derse yönelik olumlu tutumlarını artırmaktadır (Çiçek, 2008) ayrıca öğrencilerin fen bilimlerine yönelik görüşlerinin olumlu yönde geliştirmektedir (Akpınar vd. 2008). Öğrencilerin geliştirmiş olduğu olumlu tutum kalıcı olmakta ve bu tutum düzeylerini korumaktadırlar (Yıldırım ve Şensoy, 2016). Öğrenciler bilim şenliklerinde eğlenceli vakit geçirmektedirler ve eğlenirken öğrenmektedirler. Farklı deneyimlerle dolu olan bu ortamdan edindikleri bilgileri ve yaşadıkları heyecanı çevreleri ile paylaşmaktadırlar (Korkmaz, 2012; Şahin ve Çelikkanlı, 2014). Böylece bilim şenlikleri bilgi ve deneyimi sadece öğrencilere aktarmamaktadır, öğrenciler öğrendikleri bilgileri aileleri, arkadaşları ve öğretmenlerine de aktararak bilginin toplumla buluşturulmasına ve yaygınlaştırılmasına olanak sağlamaktadır (Tezcan vd. 2010). Bu katkıyı sadece öğrenciler değil, bilim şenliklerine katılan öğretmen adaylarının geliştirmiş olduğu fen öğretimine yönelik olumlu tutumlarını ve elde etmiş oldukları zengin deneyimlerini sınıf ortamlarına yansıtmaları ile de öğretmen adayları sağlamaktadır (Durmaz vd. 2017).

Yöntem

Projeye katılmadan önce 8 yaş üstündeki toplam 300 öğrenciye ön test ve sonrasında toplam 700 öğrenciye son test uygulanmıştır. Öğrencilerin bilim şenliğine olan bakış açılarına ve bilim şenliğinin kendileri açısından faydalı olup olmadığı düşüncelerine katkısının belirlenmesi için "Keçeci, Kırbag Zengin, ve Alan, (2017) tarafından geliştirilen "Bilim Şenliği Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Ortaokul öğrencileri için geliştirilen yani 10-14 yaş aralığındaki öğrenciler için geliştirilen bu ölçeğin 8-9 ve 14 yaş üstü öğrencilere uygulanıp uygulanamayacağı konusunda uzman kişilerden görüş alınmıştır. Alan eğitimi, sınıf öğretmenliği eğitimi ve fen eğitimcilerinden oluşan uzmanlar soruların öğrencilerin

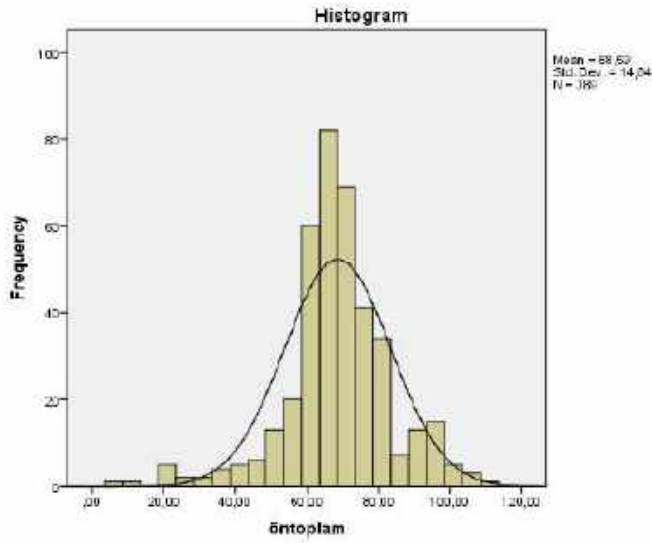
seviyelerine uygun olup olmadığı, onların anlayabileceği açıklık ve basitlikte olup olmadığı ve onların öğrenim hayatları kazanımlarına ve beklentilerine uygun olup olmadıkları incelenmiştir. Bu öğrencilere de uygulanabileceği kararına varılmıştır. 8-9 yaşındaki çocuklara anketler lisans öğrencileri tarafından okunmuştur ve böylece anlamadıkları yerler olursa maddeler açıklanarak yardımcı olunmaya çalışılmıştır. Çalışmanın nicel kısmını oluşturan bu ölçekten elde edilen veriler SPSS paket programı ile analiz edilmiştir. Projenin okul öncesi öğrencileri üzerindeki etkilerini tespit edebilmek amacıyla 7 okul öncesi öğretmeni ve öğrencileri ile mülakat yapılmıştır. Bu mülakatlar özellikle şenlikten üç hafta sonra yapılarak öğrencilerin yapmış oldukları etkinlikleri hala hatırlayıp hatırlamadıkları ve etkinlik hakkındaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır

Etkinlikler Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi ev sahipliğinde Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi öğretim üyelerinin, Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğüne ve Erzincan İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda görev yapan öğretmenlerin ve özel sektörde çalışan alanın da uzman kişilerin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. 8 adet atölye stant olarak düzenlenmiştir, bir konuşmacı konferans vermiştir ve toplamda 37 atölye gerçekleştirilmiştir. 2 tanesi sunum şeklinde olup diğerleri uygulama şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Tek denekli örneklerde normallığın araştırılmasında Shapiro-Wilks ve Kolmogorov-Smirnov test yöntemlerinin yanı sıra trendsiz, kutu diyagramı, histogram grafiği, basıklık, çarpıklık değerleri ve grafik gibi yöntemler de kullanılır. İstatistiksel bir çalışmada, testlerin yapılabilmesi için öncelikle dağılımın normal veya normale yakın olması gerekmektedir (Kalaycı, 2008). Can (2016), grubun puanlarının normallığı hakkında; toplam puanların ortalama (mean), ortanca (median) ve tepe değer (mode) puanları birbirine yakın veya eşit değerler almış olması ayrıca puanların histogram grafiği de kabul edilebilir derecede normale yakın dağılım göstermiş olması puanların normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Yine Can (2016), normallığı test etmek için istenen veri grubunun çarpıklık ve basıklık kat sayılarına bakılarak, bunların sıfıra yakınlığına göre normallik konusunda yorum yapılacağını belirtmiştir. Yani çarpıklık ve basıklık kat sayılarını sırasıyla, çarpıklığın ve basıklığın standart hatalarına böldüğümüzde, çıkan değerler -1,96 ve +1,96 arasında kalıyorsa dağılım normal kabul edilmektedir (Can, 2016). Çalışma grubunun ön test puanlarına ilişkin aşağıda Şekil 1' de gösterilen dağılım grafiği ve Tablo 1' deki istatistiksel puanlarına bakıldığında ortalama (mean=68,59), ortanca (median=68) ve tepe değer (mode=68) birbirine yakın değerler olması ve grafiğin simetrik bir dağılım göstermesi verilerin normal dağıldığını göstermektedir.

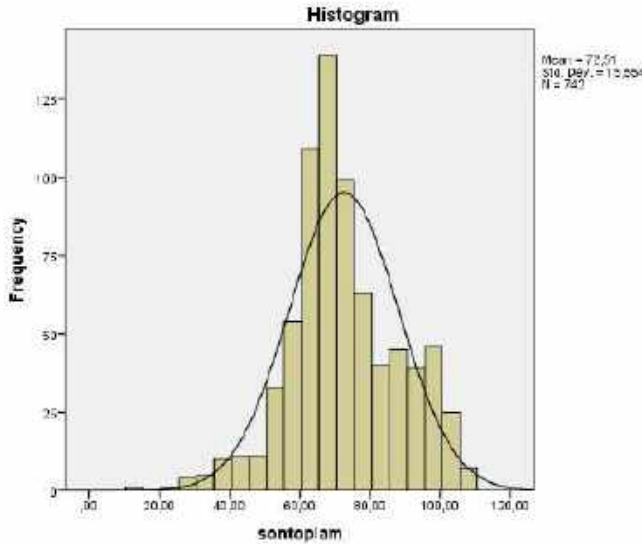
Çalışma grubunun son test puanlarına ilişkin ise aşağıda Şekil 2' de gösterilen dağılım grafiği ve Tablo 2' deki istatistiksel puanlara bakıldığında ortalama (mean=72,51), ortanca (median=70) ve tepe değer (mode=69) değerlerinin birbirine yakın olması (Can, 2016) ve histogram grafiğinin normal dağılım göstermesi verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Ayrıca çarpıklık kat sayısını, çarpıklığın standart hatasına bölünmesi sonucu - 0,12 ve basıklık kat sayısını, basıklığın standart hatasına bölünmesi sonucu 1,44 çıkması değerlerin, -1,96 ve +1,96 arasında olması nedeniyle verilerin normal dağılım gösterdiğini kanıtlamaktadır (Can, 2016).

Şekil 1. Grubun ön test toplam puan dağılım grafiği

Tablo 1. Ön test toplam istatistik puanları

N	Valid	389
	Missing	0
	Mean	68,5938
	Median	68,0000
	Mode	68,00
	Skewness	-,574
	Std. Error of Skewness	,124
	Kurtosis	2,381
	Std. Error of Kurtosis	,247

Şekil 2. Grubun son test toplam puan dağılım grafiği

Tablo 2. Son test toplam istatistik puanları

N	Valid	742
	Missing	0
	Mean	72,5121
	Median	70,0000
	Mode	69,00
	Skewness	-,011
	Std. Error of Skewness	,090
	Kurtosis	,259
	Std. Error of Kurtosis	,179

Tablo 3. Grubun bilim şenliğine yönelik tutumlarının öntest ve sontest puanları arasında anlamlı farkı belirlemek amacı ile yapılan paired samples t-testi sonuçları

Ölçümler	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sd	P
Öntest	389	68,59	14,84			
Sontest	389	77,83	17,10	-8,252	388	,000

P<0,05

Paired samples t-testinde aynı örneklem grubu üzerinde ön ve son test ortalamaları karşılaştırılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). Çalışmada da tek grup üzerinde yapılan uygulamanın, bilim şenliğine yönelik tutumları üzerindeki ön ve son testleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için paired samples t- testi yapılmıştır. T testine bakmadan önce bilim şenliği tutum ölçeği ile elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği gözlenmiş ve toplam puanların homojenliği sağladığı görülmüştür (p>0,05). Grubun bilim şenliğine yönelik tutumlarının ön ve son test puanları arasında yapılan paired samples t- testi sonuçları Tablo 3’ de gösterilmiştir. Grubun bilim şenliği tutum verilerinin ortalamaları arasında

bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan paired samples t-testi sonucunda, bilim şenliğine katılmadan öncesi puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Öntest}}=68,59$) ile şenliğe katıldıktan sonrası yapılan tutum puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Sontest}}=77,83$) arasında anlamlı bir fark görülmüştür ($t_{389}: -8,252, p<0.05$; Can, 2016). Bu anlamlı fark sayesinde yapılan bilim şenliğine yönelik grubun tutumları olumlu yönde geliştiği gözlenmiştir.

Tablo 4. Birinci faktör için paired samples t-testi sonuçları

Ölçümler	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sd	P
Öntest	352	25,92	5,36	-4,570	351	,000
Sontest	352	28,21	7,49			

P<0,05

Gruba yapılan ölçeğin birinci faktöründe, bilim şenliklerinin kişisel gelişime katkı sağladığı alt boyutu yer almaktadır. Bu alt boyutun ön ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için paired samples t-testi yapılmıştır. Paired samples t-testinde aynı örneklem grubu üzerinde ön ve son test ortalamaları karşılaştırılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). T testine bakmadan önce bilim şenliği tutum ölçeği ile elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği gözlenmiş ve toplam puanların homojenliği sağladığı görülmüştür ($p>0,05$). Grubun bilim şenliklerinin kişisel gelişime katkı sağladığı yönündeki alt boyutunun ön ve son test puanları arasında yapılan paired samples t-testi sonuçları Tablo 4' te gösterilmiştir. Paired samples t-testi sonucunda, bilim şenliğine katılmadan önce birinci faktör puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Öntest}}=25,92$) ile şenliğe katıldıktan sonrası yapılan birinci faktör puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Sontest}}=28,21$) arasında anlamlı bir fark görülmüştür ($t_{352}: -4,570, p<0.05$; Can, 2016). Bu anlamlı fark sayesinde yapılan bilim şenliğinin bireylerin kişisel gelişimlerine katkı sağladığı yorumu yapılabilir.

Tablo 5. İkinci faktör için paired samples t-testi sonuçları

Ölçümler	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sd	P
Öntest	365	23,97	5,03	-3,416	364	,001
Sontest	365	25,44	6,47			

P<0,05

Gruba yapılan ölçeğin ikinci faktöründe, bilim şenliklerinin ilgi çekici olduğuna inanç olarak adlandırılan alt boyutu yer almaktadır. Bu alt boyutun ön ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için paired samples t-testi yapılmıştır. Paired samples t-testinde aynı örneklem grubu üzerinde ön ve son test ortalamaları karşılaştırılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). T testine bakmadan önce bilim şenliği tutum ölçeği ile elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği gözlenmiş ve toplam puanların homojenliği sağladığı görülmüştür ($p>0,05$). Grubun bilim şenliklerinin ilgi çekici olduğuna yönelik inanç alt boyutunun ön ve son test puanları arasında yapılan paired samples t-testi sonuçları Tablo 5' te gösterilmiştir. Paired samples t-testi sonucunda, bilim şenliğine katılmadan önce ikinci faktör puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Öntest}}=23,97$) ile şenliğe katıldıktan sonrası yapılan ikinci faktör puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Sontest}}=25,44$) arasında anlamlı bir fark ortaya çıktığı görülmüştür ($t_{365}: -3,416, p<0.05$; Can, 2016). Bu anlamlı fark sayesinde yapılan bilim şenliğinin bireylerde ilgi çekicilik sağladığı yönündeki inancı doğruladığı yorumu yapılabilir.

Tablo 6. Üçüncü faktör için paired samples t-testi sonuçları

Ölçümler	N	$\bar{X}$	Ss	t	Sd	P
Öntest	358	20,43	5,77	-9,621	357	,000
Sontest	358	24,53	6,67			

P<0,05

Gruba yapılan ölçeğin üçüncü faktöründe, bilim şenliklerinin sosyal yaşama etkisi alt boyutu yer almaktadır. Bu alt boyutun ön ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için paired samples t-testi yapılmıştır. Paired samples t-testinde aynı örneklem grubu üzerinde ön ve son test ortalamaları karşılaştırılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). T testine bakmadan önce bilim şenliği tutum ölçeği ile elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği gözlenmiştir ($p>0,05$). Grubun bilim şenliklerinin sosyal yaşama etkisi yönündeki alt boyutunun ön ve son test puanları arasında yapılan paired samples t-testi sonuçları Tablo 6’ da gösterilmiştir. Paired samples t-testi sonucunda, bilim şenliğine katılmadan önce üçüncü faktör puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Öntest}=20,43}$) ile şenliğe katıldıktan sonrası yapılan üçüncü faktör puan ortalaması ($\bar{X}_{\text{Sontest}=24,53}$) arasında anlamlı bir fark ortaya çıktığı görülmüştür ($t_{358}: -9,621, p<0.05$; Can, 2016). Bu anlamlı fark sayesinde yapılan bilim şenliğinin bireylerin sosyal yaşamlarına yönelik olumlu ve anlamlı etki ettiği yorumu yapılabilir.

Projenin okul öncesi öğrencileri üzerindeki etkilerini tespit edebilmek amacıyla 7 okul öncesi öğretmeni ve öğrencileri ile mülakat yapılmıştır. Bu mülakatlar özellikle şenlikten üç hafta sonra yapılarak öğrencilerin yapmış oldukları etkinlikleri hala hatırlayıp hatırlamadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin bu etkinlikleri ne kadar hatırlayabildikleri anlayabilmek amacıyla önce öğretmenlerle ayrı bir ortamda mülakat yapılmıştır. Mülakatlarda öğretmenlere kaç tane atölyeye katıldıkları sorulmuştur. Öğretmenler stantlardaki etkinlikler dışında ortalama 5 etkinliğe katıldıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin hepsi okul öncesi için ayarlanmış olan iki atölyeye de öğrencilerinin katıldığını, stantlardaki etkinliklere ve öğrencilerinin dikkatlerini çekeceğini düşündükleri atölyelere de katıldıklarını belirtmişlerdir. Katıldıkları atölyelerdeki atölye liderlerinin kendi yaş grubunun seviyesine indirerek onların anlayabileceği ve dikkatlerini çekebileceği şekilde anlattıklarını belirtmişlerdir.

“Katıldığınız etkinlikler hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna öğretmenler güzel (7), eğlenceli (7), faydalı (7), sevmek (7), dikkat çekici (7), velilerden dönüt (5), arkadaşlar arası paylaşım (4), farklı ortamlar görme (4), farklı materyal (4) ve robot (3) cevabı vermişlerdir. Öğretmenlerin hepsi bilim şenliğinin çok güzel, eğlenceli, faydalı ve dikkat çekici olduğu ve öğrencilerinin çok sevdiğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin bilim şenliğindeki etkinlikleri hem okullarında arkadaşlarına uzun süre anlattıklarını hem de hem de aileleri ile paylaştıklarını belirtmişlerdir. Bunun sonucu olarak velilerin olumlu dönütlerinin olduğu ve onlarında bu şenlikten memnun oldukları, yapmış oldukları etkinlikleri çocukların kendilerine anlattıkları ve evde aynı etkinlikleri yapmak istediklerini belirtmişlerdir. Öğretmenler çocukların üniversite gibi farklı bir ortamı görmeleri ve bu ortamda bilimsel, ilgi çekici etkinliklerin yapılmasının onlara büyük katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle etkinlikte kullanılan bazı materyalleri ilk defa gördükleri ve çok beğendikleri, bu malzemeleri okullarına alacaklarını belirtmişlerdir. Öğrencilerin en çok robotların, sonra balon etkinliklerinin ve tiplerle yapılan etkinliklerin dikkatini çektiklerini vurgulamışlardır.

Öğrencileriniz sizce beğendi mi? Beğenmeyen öğrencileriniz oldu mu? Sorusuna öğretmenler yaklaşık 140 öğrencinin etkinliğe katıldığını ve 2 öğrenci dışında bütün öğrencilerin çok beğendiğini, çok mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Memnun kalmayan iki öğrencinin zaten genel olarak hayatlarında hiçbir şeyden memnun olmadıklarını söylemişlerdir.

Öğrencilerinize ne gibi etkisi oldu? Gözlemlediğiniz bir durum var mı? Sorusuna öğretmenlerin vermiş olduğu cevaplar beğenme (7), paylaşma (5), birlikte hareket etme (4), bilimsel etkinlik (6), farklı ortam (7) ve ilgi çekme (6) kodlarını oluşturmaktadır. Çocukların etkinliği çok beğendikleri ve memnun kaldıkları, arkadaşları ve ailelerine etkinlikleri uzun süre anlattıkları, birlikte hareket etme deneyimi yaşadıkları ve bu beceriyi kazandıkları, bilimsel farklı etkinlikler gördükleri ve bunlardan çok hoşlandıkları, çok dikkatlerini çektiği, meydana gelen olayların nedenlerini öğrendiklerinde çok şaşırdıkları ve bilimsel şeyler öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte bu etkinliklerin üniversite de yapılmasının yani farklı bir ortamda yapılmasının onları daha da heyecanlandığı, onların daha çok ilgi ve dikkatini çektiği, biz üniversiteye gittik duygusunu yaşamalarını sağladığını belirtmişlerdir.

Proje de karşılaşmış olduğunuz bir eksiklik var mı? Sorusuna öğretmenlerin dördü yok cevabı vermiştir. Üçü ise; üniversitenin büyük ve uzak olmasından dolayı mekânı nasıl bulacakları konusunda tereddüde düştükleri (2), etkinliğe katılan çok kişinin olmasından dolayı küçük çocukların sorun yaşayabildiği bu yüzden okul öncesi için ayrı bir gün ve saat olarak etkinliklerin düzenlenmesinin çok doğru olacağını (1) belirtmişlerdir. Etkinliklerin ayrı ayrı sınıflarda değil de hepsinin stantlarda olmasının gezilmesi, görülmesi ve bulunması açısından büyük kolaylık sağlayacağını düşünmektedirler (1).

Bundan sonra yapılacak projelerde nelerin olmasını istersiniz? Sorusuna öğretmenler projenin bu içerikte olmasından memnun olduklarını yine yapılacak etkinliklerde bu şekilde farklı etkinlikleri içermesinin çok hoş olacağını belirtmişlerdir.

Öğrencilerle yapılan mülakatlarda sorular üç uzman yardımı ile (2 okul öncesi öğretmeni ve 2 okul öncesi eğitimi alanında çalışan akademisyen) çok basit bir biçimde hazırlanmıştır ve mülakat esnasında öğretmenlerinin de yanımızda olması sağlanmıştır. Öncelikle iki öğrenci ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır daha sonra öğretmenlerin odak grup görüşmesinin daha uygun olacağı düşüncesi ile görüşmeler odak grup görüşmesi şeklinde devam etmiştir. Mülakat ile öğrencilerin etkinliklerin ne kadarını hatırladıkları, memnun kalıp kalmadıkları, neler öğrendikleri, onlarda ne tür iz bıraktığı ve ne bekledikleri araştırılmıştır. Öğrencilere “hangi atölyelere katıldınız?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenleri ile yapılan Yaklaşık olarak katılmış oldukları etkinliklerin % 70 ini hatırlayıp, anlatmışlardır. “Etkinlikleri beğendiniz mi? Sorusuna hepsi çok beğendik cümlesini kurmuşlardır. Genel olarak katılmış oldukları pek çok etkinliğin adını vermelerine rağmen en çok balonlu ve robotlu etkinlikler üzerinde durmuşlardır. Güneş gözlemi, kitleri ve 3D kalemini de çok beğendiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilere ne öğrendiniz diye sorduğumuzda ise; yaptığı etkinliklerin içeriklerini anlatmışlardır. Balonlu araba yaptık, arabalarımızı yarıştırdık, sayıları yaptık, robotlar balon patlattı, kalemle (3D kalem) tavşan yaptık, renkler karışmadı vb. şekilde gördükleri ve yaptıkları şeyler tekrar daha detaylı bir biçimde anlatmaya başlamışlardır. “Tekrar olmasını ister misiniz?” diye sorduğumuzda hepsi “evet” cevabını vermişlerdir. “Nelerin olmasını istersiniz? Diye sorduğumuzda ise yine en çok balon ve robot kelimesini söylemişlerdir ve bu etkinliklerde olduğu gibi yarış yapmanın içinde olduğu aktiviteler üzerinde durmuşlardır.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmanın sonucunda; öğrencilerin bilim şenliğine yönelik tutumlarının olumlu yönde geliştiği gözlenmiştir. Yapılan bazı çalışmalar bu sonucu destekler niteliktedir (Camcı, 2008; Yavuz, Büyükeksi ve Büyükeksi, 2014; Bahar vd. 2017). Yasar ve Baker (2003) tarafından yapılan çalışma da bilim şenliğine katılan ve katılmayan öğrencilerin bilimsel yöntem anlayışı ve bilime yönelik tutum açısından bir farklılığın olup olmadığını araştırılmıştır ve aralarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Valerie (2013) yapmış olduğu çalışmada okul temelli bilim şenliklerinin öğrencilerin fene yönelik tutumlarına ve fen ve mühendislik kariyerlerine yönelik ilgilerinde bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Deniz-Çeliker ve Erduran-Avcı (2015) bilimsel faaliyetlere katılan öğrencilerinin bilim insanı algılarının değişim gösterdiği belirlenmiştir.

Ölçeğin ölçmeyi amaçladığı alt boyutlar olan bilim şenliğinin bireylerin sosyal yaşamlarına etkisi, bilim şenliğinin bireylerde ilgi çekicilik sağlaması ve bilim şenliğinin bireylerin kişisel gelişimlerine katkı sağlamasında da olumlu yönde gelişmeler sağladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte nitel veriler sonucunda çocukların etkinliği çok beğendikleri ve memnun kaldıkları, birlikte hareket etme deneyimi yaşadıkları ve bu beceriyi kazandıkları, bilimsel farklı etkinlikler gördükleri ve bunlardan çok hoşlandıkları, çok dikkatlerini çektiği, meydana gelen olayların nedenlerini öğrendiklerinde çok şaşırarak ve bilimsel şeyler öğrendikleri gözlemlenmiştir. Bahar vd. (2017) tarafından yapılan çalışma da bilim şenliklerinin bireylerin kişisel gelişimlerini ve sosyal yaşantılarına, iletişim becerilerine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Başar vd. (2018) bilim şenlikleri katılımcıların kendini tanıma, gözlem, yenilikçilik ve özgüven, bilinçli olma, araştırma becerisi gibi kazanımlar elde etmektedirler. Bilim şenliklerindeki etkinliklere katılan katılımcıların bilimsel araştırma becerisi kazanmaktadır (Tortop, 2014) ve problem çözme becerilerini olumlu yönde etkilemektedir (Yıldırım, 2018).

Öğretmenlerin bilim şenliğinin çok güzel, eğlenceli, faydalı ve dikkat çekici olduğu ve öğrencilerinin çok sevdiğini düşündükleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin bilim şenliğindeki etkinlikleri hem okullarında arkadaşlarına uzun süre anlattıklarını hem de hem de aileleri ile paylaştıkları ve bunun sonucu olarak velilerin olumlu dönütlerinin olduğu ve onlarında bu şenlikten memnun oldukları, yapmış oldukları etkinlikleri çocukların kendilerine anlattıkları ve evde aynı etkinlikleri yapmak istediklerini belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin üç hafta sonra bile etkinliklerin çoğunu hatırladıkları tespit edilmiştir. Korkmaz (2012) tarafından yapılan çalışma da; öğrencilerin bilim şenlikleri ile elde etmiş oldukları kazanım ve yaşantılarını başta arkadaşları ve aileleri olmak üzere çevrelerinde bulunan bireylerle paylaştıkları tespit edilmiştir. Öğrenciler bilim şenlikleri ile eğlenirken öğrenmektedirler ve bilimsel, farklı, ilgi çekici bir öğrenme yaşantısı geçirmelerine fırsat tanımaktadır (Şahin ve Çelikkanlı, 2014).

Öğretmenler çocukların üniversite gibi farklı bir ortamı görmeleri ve bu ortamda bilimsel, ilgi çekici etkinliklerin yapılmasının onlara büyük katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle etkinlikte kullanılan bazı materyalleri ilk defa gördükleri ve çok beğendikleri, bu malzemeleri okullarına aldırabileceklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin en çok robotların, sonra balon etkinliklerinin ve tiplerle yapılan etkinliklerin dikkatini çektiklerini vurgulamışlardır. Bununla birlikte bu etkinliklerin üniversite de yapılmasının yani farklı bir ortamda yapılmasının onları daha da heyecanlandığı, onların daha çok ilgi ve dikkatini çektiği, biz üniversiteye gittik duygusunu yaşamalarını sağladığını belirtmişlerdir. Bu durumun çocuğun bilim ve bilimsel etkinlikle tanışması, buluşması ve yaşantıya dönüştürmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Başar vd. (2018) çalışmasında bilim şenliğine katılan bireylerin bilim şenliklerine karşı olumlu tutum geliştirdiklerini ve bu gelişimin bireylerin kendi ilgi ve ihtiyaçlarına göre meydana geldiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu gelişimin yaş, cinsiyet, veli, öğretmen ve öğrenci olma özelliklerine göre değişiklik göstermekte olduğunu tespit etmiştir. Öğrenci katılımcılar teknolojik araçlardan etkilenirken veli katılımcılar günlük yaşamda kullanılan araçlardan ve etkinliklerden daha çok etkilenmekte olduğunu saptamıştır. Zengin (2016) çalışmasında katılımcı öğrencilerin robotik teknolojilerine karşı ilgili ve istekli olduklarını tespit etmiştir.

Öğretmenler; üniversitenin büyük ve uzak olmasından dolayı mekânı nasıl bulacakları konusunda tereddüde düştükleri, etkinliğe katılan çok kişinin olmasından dolayı küçük çocukların sorun yaşayabildiği bu yüzden okul öncesi için ayrı bir gün ve saat olarak etkinliklerin düzenlenmesinin çok doğru olacağını düşündükleri tespit edilmiştir. Etkinliklerin ayrı ayrı sınıflarda değil de hepsinin stantlarda olmasının gezilmesi, görülmesi ve bulunması açısından büyük kolaylık sağlayacağını düşünmektedirler. Başar v. (2018) çalışmasında bilim şenliklerinin açık havada, doğal ortamlarda ulaşılabilir mekânlarda düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Öneriler

Öğrencilerin ve toplumun her kesiminin bilime karşı olumlu tutumlarının geliştirilmesi, kişisel ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunulması, bilimsel gelişmelerden haberdar edilmeleri ve toplumla bilim buluşmasının gerçekleştirilmesi için bilim şenliklerinin sayısı artırılmalı ve içeriği zenginleştirilmelidir. Bilim şenliklerinin özellikle üniversite- toplum bütünleşmesinin gerçekleştirilmesi, üniversitelerdeki profesyonel bilginin paylaşılması ve yaygınlaştırılması, üniversitelerin işlevselliğinin artırılması için üniversitelerde gerçekleştirilmesine önem verilmelidir.

Kaynaklar

1. Akpınar, E., Yıldız, E., Akpınar, D. ve Ergin, Ö., 2008. Fen eğitiminde proje çalışmaları ve bilim şenliklerine yansımaları. Çağdaş Eğitim Dergisi, 33 (351), 14-20.
2. Başar, M., Doğan, C., Şener, N., ve Doğan, Z. G. (2018).Bilim Şenliği Etkinliklerinin Öğrenci Veli Ve Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 132-147.
3. Bahar, M., Nartgün, Z., Yener, D., Aydın, F., Bertiz, H., Aksüt, P., Somuncu Demir, N., Yılmaz, M., Özyurt, Y. ve Kiras, B. (2017). Bilim şenliğine yönelik katılım öncesi ve sonrası öğrenci görüşleri bağlamında tanılayıcı bir çalışma. Sözel bildiri, 7. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi, Çanakkale

4. Camcı, S. (2008). Bilim Şenliğine Katılan Ve Katılmayan Öğrencilerin Bilim Ve Bilim İnsanlarına Yönelik İlgi Ve İmajlarının Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
5. Çiçek, Ş. (2008). Lise 2 Öğrencilerinin Kimya Dersinde Başarıları Ve Tutumları Üzerine Bilim Şenliklerinin Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
6. Deniz-Çeliker, H., Erduran-Avcı, D. (2015). İlkokul öğrencilerinin bilim insanı algıları: Öğrencilerin bilimsel faaliyetlere katılması bilim insanı algılarını nasıl etkiler? Mehmet Akif Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi sayı 36, 90-104
7. Durmaz, H., Oğuzhan Dinçer, E. ve Osmanoğlu, A. (2017). Bilim şenliğinin öğretmen adaylarının ve öğrencilerin fene yönelik tutumlarına etkisi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7 (2), 364-378.
8. Keçeci, G., Kırbag Zengin, F. ve Alan, B. (2017). Bilim Şenliği Tutum Ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, International Journal Of Eurasia Social Sciences, 8 (27), 562-575.
9. Korkmaz, H. (2004). Fen ve teknoloji eğitiminde alternatif değerlendirme yaklaşımları. Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
10. Korkmaz, H. (2012). Making science fair: how can we achieve equal opportunity for all students in science? Procedia- Social and Behavioral Sciences, 46, 3078-3082.
11. Şahin, Ş. (2012). Bilim şenliklerinin 10. sınıf öğrencilerinin kimya dersine yönelik tutumlarına olan etkisi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 89-103
12. Şahin, E. ve Önder Çelikkanlı N. (2014). Bir ortaöğretim kurumunda gerçekleştirilen bilim sergisinin sergide görev alan öğrenciler üzerindeki etkileri. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 8(2), 71-97.
13. Tezcan, S., Tezcan, F., Gülperçin, N., Karababa, A. O., Kanlıoğlu, A., Üzüm, A. ... Ersoy, M. C. (2010). Toplumda böcek farkındalığı yaratılmasında BÖFYAP projelerinin yeri. Biyoloji Bilimleri Araştırma Dergisi 3(1), 109-114
14. Tortop, H. S. (2013). Bu Benim Eserim Bilim Şenliğinin Yönetici, Öğretmen, Öğrenci Görüşleri Ve Fen Projelerinin Kalitesi Odağından Görünümü. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 255-308.
15. TÜBİTAK. (2018). 4007- TÜBİTAK bilim şenlikleri destekleme programı çağrı metni. <http://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/bilim-ve-toplum/ulusal-destekprogramlari/icerik-4007-bilim-senlikleri-destekleme-programi>
16. Valerie, F. (2013). Can Participation In A School Science Fair Improve Middle School Students' Attitudes Toward Science And Interest In Science Careers? Doctoral Dissertation University of Massachusetts Lowell
17. Yasar, S. & Baker, D. (2003). The impact of involvement in a science fair on seventh grade students. Paper presented at the 2003 National Association for Research in Science Teaching Conference, Philadelphia, PA.
18. Yavuz, S., Büyükeksi, C. ve Büyükeksi, S. (2014). Bilim şenliğinin bilimsel inanışlar üzerine etkisi. Karaelmas Journal of Educational Sciences, 2, 168-174.
19. Yıldırım, H. (2018). Bilim Şenliklerinin Ortaokul 6. Sınıf Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerine Etkisi. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 8 (2), 390-409.
20. Yıldırım, H. İ. ve Şensoy, Ö. (2016). Bilim şenliklerinin 6. sınıf öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik tutumlarına etkisi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 14 (1), 23-40
21. Zengin, M. (2016). İlkokul, ortaokul, lise öğrencilerinin disiplinler arası eğitim ve öğretiminde robotik sistemlerin kullanılmasına yönelik görüşleri, Üstün Yetenekliler Eğitimi Araştırmaları Dergisi 4 (2) 48-70

HALKLA İLİŞKİLERDEN DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLERE: ALTIN ÖRÜMCEK WEB ÖDÜLLERİ ÖRNEĞİNDE BİR İNCELEME

Derya ÇAKMAK KARAPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Atakan KOTAN

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Firmaların hedef kitleleri ile arasında karşılıklı iletişimi, anlayışı, işbirliği ve kabulü oluşturmayı ve oluşturulan bu ortamı sürdürmeye yardımcı olmayı sağlayan halkla ilişkiler, teknolojiye meydana gelen gelişmelerin etkisiyle dijital halkla ilişkilere dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşümün en önemli nedeni insanların hayatlarında gerek yerleşik gerekse mobil olarak kullanılan cihaz ve teknolojilerin önemli bir yer tutması ile birlikte firmaların tüketicilere ulaşmak için dijital ortamlara firmalarını/markalarını taşımanın gerekliliğini fark etmiş olmalarıdır. Gerçek ortamlarda olduğu gibi dijital ortamlarda da çok sayıda birbirine benzer bilgi, içerik, ürün ve hizmet bulunmaktadır. Dijital halkla ilişkiler uygulamaları ile firmaların öne çıkabilmeleri için hedef kitleye doğru bağlam üzerinden bilgi, içerik, ürün ve hizmetlerini sunmaları gerekmektedir. Firmaların kurumsal itibarını destekleyecek ve imajını yansıtacak bir web sayfası tasarımı, web sayfasının kullanım kolaylığı, navigasyon sistemi, bilgilendirmede önemli kısımlar olan 'hakkımızda, vizyonumuz, misyonumuz, çalışmalarımız, hizmetlerimiz/ürünlerimiz, iletişim, sosyal sorumluluk projelerimiz, vb.' gibi bağlantıların ve bilgilerin bulunması ve firmanın sosyal medya hesaplarının aktif ve başarılı bir şekilde yönetilmesi önemlidir. Bu bağlamda kurumun web sitesi, temelde kurumla müşteriler/ilişki kurmak zorunda kalan kullanıcılar arasında kurulan ilk iletişim köprüsüdür. Yani kurumun dışarıya açılan dijital kapısıdır. Modern dünyada artık insanlar işletmelerle ilgili ilk bilgileri öncelikle onların web sitelerinden edinmektedirler. Web siteleri internet kullanıcılarına kendilerini, ürün/hizmet bilgisini, sosyal sorumluluk projelerini anlatabilmelerine hatta kurumsal politikalarını savunabilmelerine imkân sağlamaktadır. Bu noktadan hareketle işletmeler web sayfalarında tüketicilerin ihtiyaç duyacağı bilgilere erişim kolaylığı sağlamalıdır. Bunu sağlarken web sitesinin yüklenme ya da bağlantılar arasında geçiş hızı da tüketiciyi yormamalıdır. İyi bir halkla ilişkiler aracı olarak değerlendirilebilecek web sayfaları işletmeye dair bilgileri içerisinde barındırması sayfa tasarımı ve kurumsal renklere uygun olması kullanıcıların/müşterilerin zamanlarının değerli olduğu dikkate alınarak hazırlanması web sitesinin kurumsal iletişim aracı olarak kullanılabilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle gerçekleştirilen bu çalışmada 16. Altın Örümcek Web Ödülleri kapsamında 29 kategoride yapılan yarışma sonucu dijital halkla ilişkiler bağlamında derece yapan kurumların web siteleri incelenerek başarılı olan kurumların dijital iletişim stratejileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dijital İletişim, Dijital Halkla İlişkiler, Altın Örümcek, Dijital İletişim Stratejileri.*

ABSTRACT

Public relations, which enable companies to establish mutual communication, understanding, cooperation and acceptance with their target groups and to help maintain this environment, have started to transform into digital public relations due to the developments in technology. The most important reason for this transformation is the fact that the devices and technologies used in the lives of people have an important place in the lives of the companies. There are lots of similar information, content, products and services in digital environments as in real environments. With digital public relations applications, companies need to present their information, content, products and services through the correct context to the target audience. A web page design that will support the corporate reputation of the companies and reflect the image of the web site, ease of use of the web page, the navigation system, important parts of information "about us, our vision, mission, work, services/products, communication, social responsibility projects, etc." It is important to have an active and successful management of the company's social media accounts. In this context, the website of the institution is the first communication bridge between the institutions and the users who have to establish relationships. In other words, it is the digital door of the institution. In the modern world, people get their first information about their

businesses from their web sites. Web sites allow Internet users to explain themselves, product/service information, social responsibility projects and even to defend their corporate policies. Starting from this point, businesses should provide ease of access to the information that consumers need in their web pages. While providing this, the speed at which the website is uploaded or between links is not to worry about the consumer. Web pages which can be considered as a good public relations tool are important in terms of hosting the information about the business, page design and the suitability of corporate colors, considering that the time of users / customers are valuable and can be used as the corporate communication tool of the website. For this reason, in this study, it has been tried to put forward the digital communication strategies of the institutions that have been successful by examining the websites of the institutions which make the digital public relations in the context of the contest held in 31 categories within the scope of the 16th Golden Spider Web Awards.

Key Words: *Digital Communication, Digital Public Relations, The Golden Spider, Digital Communication Strategies.*

GİRİŞ

Dördüncü Endüstri Devriminin yaşandığı günümüzde tüm süreçlerde dijitalleşme etkisini göstermeye başlamıştır. İnsanların ve firmaların günlük hayatlarının bir parçası olan işler ve iş yapış süreçleri dijital ortamlara taşınmaya ya da dijital olma özelliği kazanmıştır. Meydana gelen bu dijital dönüşüm ya da dijitalleşme süreçlerinden iletişim süreçleri de etkilenmiştir. İletişim süreçlerinin dijitalleşmesi dolayısıyla firmaların paydaşları ve hedef kitleleri ile karşılıklı iletişimini ve etkileşimini içeren halkla ilişkiler süreçlerini de etkilemiş ve dijitalleştirmiştir.

İnternetin yaygın olarak kullanılmasıyla birlikte öncelikli olarak tek taraflı iletişimi içeren tanıtım faaliyetleri ile başlayan dijital halkla ilişkiler çalışmaları, dijital ortamların da sürekli gelişmesi, yeni yetenekler kazanması ve firmalara yeni imkanlar tanınması ile birlikte çift yönlü iletişim ve etkileşimi içeren halkla ilişkiler çalışmalarına dönüşmüştür (Mert, 2018). Böylece firmaların hedef kitleleri ile karşılıklı iletişim kurarak karşılıklı anlayış, işbirliği ve kabulü oluşturmayı ve oluşturulan bu ortamı, itibarı, imajı ve kimliği sürdürmeye yardımcı olmayı sağlayan halkla ilişkiler faaliyetleri de teknolojide meydana gelen gelişmelerden etkilenerek dijital halkla ilişkilere dönüşmüştür.

Bu çalışmada halkla ilişkiler uygulamalarının dijitalleşme sürecine özlüce değinmekte, dijital halkla ilişkiler uygulama alanı olarak sosyal medya platformlarının kullanımının nasıl ortaya çıktığına ilişkin bilgiler aktararak sosyal/dijital medyanın halkla ilişkiler uygulamaları için taşıdığı avantajlar ve “Altın Örümcek Web Ödülleri” organizasyonu hakkında, kategorileri, katılım şartları ve değerlendirme sürecine dair bilgiler sunulmaktadır. Bu bağlamda “16. Altın Örümcek Web Ödülleri” organizasyonunda 29 kategoride dereceye giren kurumların web sitelerinde Altın Örümcek Web Ödülleri katılımcıların web sitelerinin değerlendirme kriterlerinde halkla ilişkilerin dijital faaliyet alanlarından hangi hususlar üzerinde durulduğuna ve performansına dair nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi doğrultusunda betimsel anlatım yapılmıştır.

DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER

İletişimde dijital uygulamaların yaygınlaşması, uygulamaları bilen ve kullanan nitelikli insan kaynağına olan ihtiyacı artırmış ve teknolojileri aktif kullanabilecek personel yetiştirilmesini gerekli kılmıştır. Dijitalleşmenin ortaya çıkmasıyla bir iletişim disiplini olan halkla ilişkilerde de yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Halkla ilişkilerin her geçen gün değişen dünyanın dinamikleri doğrultusunda hareket etmesi, yeni bilgi teknolojilerinin giderek yaygınlaşması, küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan sonuçlar, zaman ve mekân sınırlarının/kavramlarının ortadan kalkması ve insan merkezli bir dönemin yaşanıyor olması halkla ilişkilerin danışmanlık hizmetinden çok stratejik bir araç haline gelmesinde etkili olmuştur (Öztürk ve Şardağı, 2019). Firmaların/kurumların başarılı olabilmeleri için dijitalleşmenin ön plana çıktığı günümüzde sahip oldukları teknolojileri ile iletişim yeteneklerini entegre ediş biçimlerini ve farklı özelliklere sahip hedef kitleleriyle kuracakları iletişimi belirleyen önemli bir etmen olarak dijital halkla ilişkiler ve iletişim stratejilerini amaçlarına ve imkanlarına uygun olarak belirlemeleri önemlidir.

Sosyal medya, bloglar ve web siteleri gibi dijital ortamlar, halkla ilişkiler uygulayıcılarının uzmanlıklarını artırmakta (Thomsen, 1995), hedef kitlelerine ulaşmalarını ve iletişim kurmalarını kolaylaştırmaktadır (Porter, Sweetser Trammel vd., 2007). İnternetin yaygın kullanımıyla birlikte ortaya çıkan bu dijital ortamlar, firmaları gerek çalışanları gerek müşterileri gerekse tedarikçileri gibi birçok paydaşı ile olan iletişimi ve etkileşimi değiştiren dijital halkla ilişkiler ortamları olarak kullanılmaya başlanmıştır (Yang ve Lim, 2009). Bu durum hedef kitlenin geleneksel medya kullanımından sıyrılarak dijital/sosyal ağlarda kendisine yer edinmesini, etkileşimin artmasını ve doğru hedef kitleye ulaşabilme konusunda kolaylıklar sağlamasını da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte dijitalleşme ürün satışı, kitleler/gruplar oluşturma, web sitelerinde yoğun trafik, sorunlara yönelik farkındalık gibi konularda dinamik kanallar oluşturmuş ve bu durumda karşılıklı olumlu ilişkileri oluşturma, sürdürme ve yönetme açısından yeni imkânlar tanımıştır.

Firmalar dijital ortamlarda halkla ilişkiler çalışmalarını yürütmek ve başarılı olmak için iletişim kanalları kullanmaktadırlar. Bunlar;

- Sosyal Medya Ağları
- Kurumsal Bloglar
- Web Siteleri ve
- Diğer Alanlar (E-posta, Cep Telefonu Mesajı vb.) olarak sıralanabilir (Karsan, Altuntaş ve Demren, 2018; Kaygısız, 2016).

Sosyal medya ağları teknolojinin hem insanların hem de firmaların hayatına girmesini sağladığı ortamlardır. Firmalar bu ortamları kullananların içerik üretmesine, paylaşmasına ve etkileşime sağladığını fark ettikten sonra zaman ve mekân sınırı olmadan hedef kitleleri ile doğrudan iletişim kurmak için önce sosyal medya ağlarını ardında da kurumsal blogları kullanmaya başlamışlardır (Karsan, Altuntaş ve Demren, 2018). Günümüzde yaygın olarak kullanılan popüler sosyal medya araçlarından olan Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn gibi ortamların farklı stratejik dijital iletişim ve halkla ilişkiler uygulamaları geliştirilmesini gerektirmiştir. Bu durumda firmaların marka, ürün ve hizmetlerinin tanıtım ve pazarlamasında kullanılan çabaların dijital ortamlara yönelik olarak planlanmasını ve uygulanmasını da beraberinde getirmiştir.

Firmaların web siteleri hedef kitleleri ile arasındaki iletişimi sağlayan en önemli arayüzdür ve siteyi ziyaret edenlerin aradıkları tüm bilgileri içermelidir ve kullanıcıların aradıkları bilgilere erişim kolay olmalıdır (Seitel, 2016). Web siteleri hedef kitleler ile bilgi paylaşımı yapmanın ve kurumsal mesajların hedef kitlelere iletilmesinin yanı sıra firmaların benimsedikleri marka kimliğinin edinilmek istenen imaja dönüştürülmesinin sağlamasında da etkili bir iletişim kanalı ve halkla ilişkiler aracı olarak kullanılmaktadır (Peltekoğlu, 2007). Firmaların web sitelerini ve içeriklerini planlarken ve yapılandırırken ‘hakkımızda, vizyonumuz, misyonumuz, çalışmalarımız, hizmetlerimiz/ürünlerimiz, iletişim, sosyal sorumluluk projelerimiz, vb.’ gibi başlıklar altında bağlantıların dikkatli bir şekilde oluşturulmasının yanı sıra diğer dijital iletişim ve halkla ilişkiler araçlarını aktif, planlı ve başarılı bir şekilde yönetilmesi önemlidir.

ALTIN ÖRÜMCEK WEB ÖDÜLLERİ

Altın Örümcek Web Ödülleri; web ve internet teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilen başarılı projelerin daha iyi tanıtılması ve hak ettiği yeri bulması doğrultusunda faaliyet gösteren ayrıca bu alanda yapılacak yatırımların özendirilmesini amaçlayan bir organizasyondur. Altın Örümcek Web Ödülleri Organizasyonu 2002’den bu yana DorukNet tarafından düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Web ve internet teknolojileri, pazarlama ve iletişim alanlarında uzman ve tecrübeli jüri üyeleri tarafından her yıl Türkiye’de gerçekleştirilen projeleri değerlendirir ve “En İyi Web Sitesi” ödülünü verir. Her kategoride en başarılı proje ödüllendirilirken ilgili kategorilerdeki en başarılı ilk 3 proje de belirlenerek ilan edilmektedir. Tablo 1’de yer alan 32 kategoride ödüllendirmeler gerçekleştirilirken 2016 yılında 29 kategoride ödüllendirme yapılmıştır (Altınörümcek, 2019).

Tablo.1. Altın Örümcek Web Ödülleri Kategorileri

	KATEGORİLER		KATEGORİLER
1	Bankacılık & Finans	17	Mobil Uygulama-Portal & Haber
2	Bilişim & Teknoloji	18	Mobil Uygulama-Hizmet
3	Bireysel Blog	19	Mobil Uygulama-Oyun & Eğlence
4	Kurumsal Blog	20	Moda & Güzellik
5	Eğitim	21	Otel
6	Eğlence (Radyo/TV/Müzik)	22	Otomotiv
7	E- Ticaret	23	Perakendecilik & Mağazacılık
8	Etkinlik & Kültür Sanat	24	Portal & Haber
9	Gayrimenkul & Emlak & Yaşam Merkezi	25	Restoran & Cafe
10	Hizmet	26	Sağlık
11	Kamu Kurumu	27	Sosyal Medya
12	Kurumsal Web Sitesi	28	Sosyal Sorumluluk
13	Mikrosite	29	Spor
14	Mobil Web Sitesi	30	Turizm & Seyahat
15	Mobil Uygulama-Alışveriş	31	Üretim & Sanayi
16	Mobil Uygulama-Bankacılık & Finans	32	Yiyecek & İçecek

Kaynak: Altınörümcek, 2019.

Altın Örümcek Web Ödüllerine katılmak isteyen firmalar, yarışmak istedikleri kategorileri belirterek belirlenen şartlar kapsamında başvurularını gerçekleştirmektedirler. Yarışmaya katılmak isteyen firmaların web sitelerinin ya da mobil uygulamalarının tüm işlemleri gerçekleştirilebilen bir tam sürüm demosu ile başvuru yapmaları gerekmektedir.

Altın Örümcek Web Ödülleri Organizasyonuna katılan firmalara ait web siteleri başvuru ve değerlendirme süresince standart web tarayıcıları (Internet Explorer, Firefox, Chrome, Safari, Opera vb.) ile girilebilir ve internetten erişilebilir olması gerekmektedir. Jüri değerlendirmesi sonucunda her kategoriden üç proje belirlenir. Ardından internet kullanıcılarının katılım sağladığı “Halk Oylaması” başlamaktadır. Halk oylamasında finale kalan projeler içerisinde her kategoride en yüksek oyu alan proje “Halkın Favorisi” olarak seçilip web sitesinden duyurulur. Ödüllendirme ödül töreninde yapılmakta ve ödül töreninde tüm kategorilerde finale kalan projeler arasında yüksek oyu alan proje kategori ödülllerinden bağımsız “En İyi Web Sitesi” ödülünü almaktadır. Bunlara ek olarak Engelsiz Erişim Derneği tarafından değerlendirilen finalist olan projelerin görme engelliler için, internet teknolojileriyle web ortamına aktarılan bilgi, hizmet ve ürünlerden ne ölçüde faydalanılabildiğini, görme engellilerin sanal ortama ne ölçüde adil ve entegre edildiği değerlendirilip “En Erişilebilir Web Sitesi” ve “En Erişilebilir Mobil Uygulama” ödülleri de verilmektedir.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

İletişim süreçlerinin dijital ortamlara taşınması ile birlikte web siteleri firmaların tüketicilere açılan ilk kapısı ve onları karşılayan ilk araç olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Günümüzde firmaların web sayfalarının halkla ilişkiler amaçlı kullanımı, firmaya ve çalışmalarına ait bilgilerinin sunulması, medya

ile ilişkilerin yürütülmesi, kurum kimliğinin sunulması, sponsorluk ve sosyal sorumluluk faaliyetlerinin aktarılması firmaların hedef kitleleri ile iletişiminin, tanıtımının ve hedeflere ulaşmada yaratıcı, stratejik, hızlı, sonuç odaklı ve ucuz platformlara sahip olması işletmelerin başarılarına yansıtacağı gibi dijital halkla ilişkiler faaliyetlerini yürütülmesinde kolaylık sağlamaktadır. Bu bağlamda markanın kurumsal imajını yansıtacak bir tasarım, site içi dolaşımda kullanıcıları rahatsız etmeyecek bir navigasyon sistemi, marka/şirket hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı “hakkımızda, vizyonumuz, misyonumuz, iletişim, referanslarımız, çalışmalarımız, hizmetlerimiz” gibi linklerin önemsenmesi büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla Altın Örümcek Web Ödülleri organizasyonunda 29 kategoride dereceye giren markalarda hangi kriterler üzerinde değerlendirme yapıldığı ve değerlendirme kriterlerinin neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca web siteleri kurumlar için tanıtım faaliyeti görüp bir kurumun online ortamda ki hedef kitleye açılan kapı olduğundan kategoriye giren kurumların birer dijital halkla ilişkiler faaliyeti gerçekleştirip gerçekleştirmeyecekleri ortaya konulacaktır. Dereceye girmede belirli kriterler gerekli olurken halk oylaması ile derece yapan kurumlarda derecelendirme nasıl gerçekleşmektedir sorularına yanıtlar aranmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın evreni 2016 Altın Örümcek Web Ödülleri yarışmasında 29 kategoride derece yapan kurumlardır. Burada Altın Örümcek Web sitesinin nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yapıp yarışmanın kriterleri ve değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak kategoride ve halk oylaması ile derece yapan kurumların yarışma koşullarında istenen kriterleri analiz edilmiştir. İçerik analizinde temel adımlar verilerin kodlanması, temaların bulunması ve temaların organize edilmesi, verilerin kodların ve temaların ışığında incelenmesi ve son olarak bulguların ortaya konması ve yorumlanması şeklinde uygulanmaktadır.

BULGULAR

Altın Örümcek Web Ödülleri organizasyonunda 2016’da dereceye giren ve halk oylamasında dereceye giren kurumlar kategorilerine göre tablolaştırılmıştır (Bknz. Tablo-2).

Tablo-2: 16. Altın Örümcek Web Ödülleri Organizasyonunun Kategorik Değerleri

	Kategori	1.	2.	3.	Halkın Favorisi
1	En Erişilebilir Mobil Uygulama	Cepteteb	İşcep	Garanti Cep	-
2	En Erişilebilir Web Sitesi	Türk Telekom	Ziraat Bankası	Akbank	Yapı Kredi
3	Bankacılık & Finans	Kredya	Garanti Mortgage	Cepteteb	Koç Sistem
4	Bilişim & Teknoloji	Koçsistem	Biserwis	Mediaclck	Koçsistem
5	Bireysel Blog	& Viski	Tek Başına Da Olur	Minik Bavul	Gezmek Güzel
6	Eğitim	Cam Ocağı Vakfı	Kerem Aygül Koleji	Tarabya İngiliz Okulları	6+1 Tasarım Atölyeleri
7	Eğlence (Radyo-Tv-Müzik)	Pozitif	Rahman Altın	Tlc	Tlc
8	E-Ticaret	Bloom & Fresh	Ucuzbilet.Com	Etstur.Com	Sahibinden.Com
9	Etkinlik & Kültür-Sanat	You Look Familiar	İksv	Türk Ve İslam Eserleri Müzesi	Bkm Online
10	Gayrimenkul & Emlak & Yaşam Merkezi	Zingat.Com	Nef Gölköy	Mesa Mesken	Sahibinden.Com

11	Hizmet	Pegasus Havayolları	Generali Sigorta	Pronet	Cimri.Com
12	Kamu Kurumu	Türk Ve İslam Eserleri Müzesi	Emeklilik Gözetim Merkezi (Egm)	Savunma Sanayi Bakanlığı (Ssb)	Türk Kızılayı Gençliği
13	Kurumsal Blog	Mutlu Bebekler	Etstur Let's Go	Ford Otosan	Kariyer Rehberi
14	Kurumsal Web Sitesi	Garanti Bankası	Garanti Mortgage	Zorlu Holding	Garanti Bankası
15	Mikrosite	You Look Famililar	Penti-Tarzinla Yürü	Avivasa- Otomotik Katılım	Bankkart
16	Mobil Uygulama- Alışveriş	Zubuzi	Etstur	Sahibinden	Sahibinden
17	Mobil Uygulama- Bankacılık & Finans	Cepteteb	Garanticep	Yapı Kredi	Bankkart
18	Mobil Uygulama- Hizmet	Zingat.Com	Pegasus Havayolları	Fiat Yol Arkadaşım	Kariyer.Net
19	Mobil Web Sitesi	Garanti Bankası	Dedeman Hotels & Resorts	Gezi Hotel Bosphorus	Ziraat Bankası
20	Moda & Güzellik	Penti-Karıştır Yakıştır	Aurora	Lookinwell.Com	Penti-Karıştır Yakıştır
21	Otel	Gezi Hotel Bosphorus	Museum Hotel	The Stay	Dedeman Hotels & Resorts
22	Otomotiv	Tofaş	Ford Trucks	Onecartr	Sahibinden.Com
23	Perakendecilik & Mağazacılık	Ng Kütahya Seramik	Bürotime	B&T Design L Offsite	Teknosa
24	Portal & Haber	Mutlu Bebekler	Turkey Home	Bilimfili	Bilimfili
25	Sağlık	Diyetisyen Berrin Yiğit	Aşı Dünyası	Mutlu Bebekler	Doktortakvimi.Com
26	Sosyal Medya Kampanyası	Bi Liran Var Mı?	Hafta Hafta Gebelik	#Elalemnedir	Bi Liran Var Mı?
27	Sosyal Sorumluluk	Veri Kaynağı	Askıya At	Ben Robot Değilim	Türk Kızılayı Gençliği
28	Spor	Unutulmaz Maçlar	Sportivepeople.Com	Beşiktaş Jk	Beşiktaş Jk
29	Turizm & Seyahat	Dedeman Hotels & Resort	Botiqestyle	Turna.Com	Atstur.Com
30	Üretim & Sanayi	Verito- Akıllı Isıtıcılar	Praff Türkiye	Weber Mantolama Sistemleri	Tariş
31	Yiyecek İçecek	Züber	Kahve Dünyası	Hayat Su	Kahve Dünyası

Kaynak: Altın Örümcek, 7 Nisan 2019.

16. Altın Örümcek Web Ödülleri değerlendirme ve oylama sonucu 29 kategoride dereceye giren kategoriye göre birinci, ikinci, üçüncü ve halk oylaması sonucu Tablo-2'de yer almaktadır. Jüri değerlendirme sonucu kategoriye göre derece yapan birinci olan kurumların web siteleri ile halk

oylaması sonucu halkın favorisi olan kurumlar arasında çoğunlukla aynı değildir. Jüri değerlendirmesi sonucu birinci olan ve halkın favorisi aynı olan kurumlar sadece dört kategoride görülmektedir. Bunlar Bilimsel Ve Teknoloji (Koçsistem), Kurumsal Web Sitesi (Garanti Bankası), Moda Ve Güzellik (Penti-Karıştır Yakıştır) Ve Sosyal Medya Kampanyası (Bi Liran Var Mı?) kategorileridir. Ayrıca 32 kategoride düzenlenen yarışmada 29 kategori mevcuttur. Tablo-1’de yer alan kategoriler ile tablo-2 de yer alan kategoriler karşılaştırıldığında Mobil Uygulama- Portal Ve Haber, Mobil Uygulama- Oyun Eğlence ve Restoran Ve Cafe kategorilerinde dereceye giren olmamıştır. Tablo-1 de 29 kategori olması gerekirken 31 kategori görülmesinin sebebi ise 1 ve 2 numaralı kategoriler “En Erişilebilir” (En Erişilebilir Mobil Uygulama ile En Erişilebilir Web Sitesi) derecesine göre değerlendirilip bu doğrultuda yer verilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yeni bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle zaman ve mekân sınırlarının/kavramlarının ortadan kalkmasıyla insan merkezli yeni bir dönem yaşamaya başlandı ve halkla ilişkiler bu gelişmelerden etkilenip sürekli kendini ve çalışmalarını yenileyen bir faaliyet olarak danışmanlık hizmetinin ötesine geçerek stratejik bir araç haline gelmiştir.

İnternetin yaygınlaşmasıyla birlikte sürekli gelişen dijital ortamlar halkla ilişkilerin tek taraflı tanıtım faaliyetlerinin yerini firmalara tanıdığı yeni imkânlarla çift yönlü iletişim ve etkileşim sürecine dönüştürmüştür. Böylelikle firmaların hedef kitleleri ile karşılıklı iletişim, anlayış ve işbirliğin oluşturulmasıyla dijital platformlar üzerinde firmanın itibarı, imajı ve kimliği üzerinde yeni bir dönüşüm kazanan dijital halkla ilişkiler faaliyetleri rol üstlenmeye başlamıştır.

Firmaların başarılı olması için dijitalleşmenin ön plana çıktığı günümüzde hedef kitleye yönelik yapılacak olan çalışmaların iletişim, dijitalleşme ve halkla ilişkiler stratejilerine uygun olması önemlidir. Firmalar dijital ortamlarda halkla ilişkiler çalışmalarını yürütmek için; sosyal medya ağları, kurumsal bloglar, web siteleri gibi iletişim kanalları kullanmaları gerekmektedir. Firmaların marka, ürün ve hizmetlerinin tanıtım ve pazarlaması bu iletişim kanalları üzerinde yapacağı halkla ilişkiler çalışmalarına bağlıdır. Halkla ilişkilerin web 2.0 araçları kapsamında kuruluşların ilk olarak tasarlamaları ve yönetmeleri gereken mecra kurumsal web siteleridir. Bir kurumla ilgili internette araştırma yapılacağı zaman kuşkusuz bakılacak ilk yer kurumun web sitesidir.

Kurumların itibarını ve imajını yapılandırılmasını sağlayan iç ve dış hedef kitle ile iletişimin ortaya konulduğu enformasyon akış verileri değerlendirildiğinde kurumlarda tarihçe, vizyon ve misyon, yatırımcı bilgileri ve basın ilişkilerine yer verilmelidir. Kurumların web sitelerinin ana sayfası ilk izlenim açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla web sitelerin ana sayfası fon rengi, koyu metin kullanımı, ideal satır aralığı, yüklenme süresi, linklerin kullanım kolaylığı ve hareketli görüntüler gibi özellikler içermelidir. Ayrıca web sayfalarının etkileşim özelliği çift yönlü halkla ilişkiler uygulamaları için içeriğinde iletişim, bize ulaşım linkleri yer almalıdır. Site içerisinde sabit menü çubukları ve site haritası kurumsal sitelerin gezilebilirlik özelliklerinin artıracığından ziyaretçilerin site içerisinde kalmaları, rahat gezinebilmeleri ve sonrasında tekrar geri gelmeleri siteyi eğlenceli bulmalarından kaynaklanır (Koçer, 2019: 1490-1491).

Web sitesi üzerinde gerçekleştirilen halkla ilişkiler çalışmaları ekseninde firmaların web siteleri hedef kitleleri ile arasındaki iletişimi sağlayan en önemli araçtır. Dolayısıyla web siteleri ziyaret edenlerin aradıkları tüm bilgileri içermeli ve kullanıcılara erişim kolaylığı sağlamalıdır. 16. Altın Örümcek Web Ödülleri organizasyonu yarışmaya katılan üyeleri 31 kategoride derecelendirme yapması başvuru süreci tamamlandıktan sonra Altın Örümcek web sitesinde ilgili yıla ait duyurusu yapılmış olan tüm jüri üyelerinin katılımıyla başlamaktadır. Başvurusu tamamlanan tüm projeler kategori bazında rastgele jüri üyelerine dağıtılır ve her projeyi en az 7 üye değerlendirmektedir. Her kategoride en yüksek oyu alan en fazla 10 proje finalist olarak her kategoride ilk 3 proje ve kategoriden bağımsız en yüksek puanı alan web sitesi belirlenir ve kategori birincisi olan projeye “En İyi Web Sitesi” proje ödülü verilir (Altın örümcek, 2019).

Web sitesi ödülünün dışında halkın favorisi derecelendirmesi de mevcuttur. Peki, halkın favorisi nasıl belirleniyor? Değerlendirme süreci tamamlandıktan sonra finalist olarak belirlenmiş her kategoriden en fazla 10 proje Altın Örümcek web sitesinden duyurularak organizasyon süresince geçerli takviminde belirtilen tarihler içerisinde “Halk Oylaması” yapılır. Finalist olarak belirlenmiş tüm projelerin herkese açık olduğu platformlarda (facebook, twitter ve Google vb.) hesaplarıyla giriş yaparak her kategoriden 1 projeye ve her platform için bir oy hakkı verildiği Halk Oylaması sonucunda en yüksek oya sahip proje kategorisinde “Halkın Favorisi” seçilmektedir (Altınörümcek, 2019).

Seçim aşamasında dikkat edilmesi gereken değerlendirme kriterleri mevcuttur. Altın Örümcek Web Ödülleri organizasyonunda değerlendirme kriterleri; tasarım ve kullanıcı deneyimi, özgünlük, amaca uygunluk, içerik ve teknik altyapı başlıkları altında değerlendirilmektedir (Altınörümcek, 2019). Tanıtım ve kullanıcı deneyimi; tasarım bir projenin dışarı açılan yüzüdür. Dolayısıyla tasarım hedef kitleye göre oluşturulmalı ve tasarım dili kullanıcının ziyaret edeceği her alana yansıtılmalıdır. Çünkü iyi bir tasarım kullanıcıya verilmek istenen mesajın doğruluğu ve etkisini artırmada en önemli unsurdur. Özgünlük; dijital bir proje özgün olmayı prensip edinmeli daha önce denenmemiş yazılımlar geliştirmeli, yenilikçi tasarım kullanmalı taklitten uzak durmalıdır. Amaca uygunluk; hedef kitlesi belirlenmiş web/internet projeleri doğru kişiye doğru içeriği sunmalı, kullanıcıya kolay dolaşım sağladığı gibi aradığına kolayca ulaşım sağlayan yani amaca yönelik olmalıdır. İçerik; sadece metine boğulmamalı animasyon, video, ses, görsel ya da müzik de olmalı ki kullanıcıyla iletişim ve etkileşim sağlandığı kadar uzun süreli kullanım ve site içi dolaşım sağlanabilsin. Teknik altyapı; web sitenin sorunsuz, hızlı ve kolay ulaşabilmek için önemli unsurdur. Sayfalar hızlıca yüklenebileceği gibi sayfalar arası geçiş hızlı olmalı ve özellikle e-ticaret işlemlerinde sorun yaşanmaması kullanıcının tercihini olumlu yönde etkiler. Değerlendirme aşamaları incelendiğinde web sitesinde önemli olan şartın tanıtım olduğunu ve bunun da halkla ilişkiler faaliyetleri içerisinde yer aldığını hatta ürün, hizmet ve markanın tanıtımın yanı sıra kurumların hedef kitleleri üzerindeki itibar, imaj ve kimlik çalışmalarında halkla ilişkilere önemli ölçüde yer verilmektedir.

Web sayfaları kurumların tanıtımını içeren özellikler açısından analiz edildiğinde, kurumların web sayfalarını bilgi verme amaçlı olarak oldukça başarılı bir biçimde kullanmaları gerekmektedir. Bu durum kurumların web sayfaları aracılığı ile açık ve saydam bir tutum izlemeleri ve hedef kitlenin kurumu tanınmasına fırsat vermeleri ve web sayfalarını kurum kimliğini barındıracak biçimde oluşturmaya özen göstermelidirler. İşletmelerin web sayfalarını medya ilişkilerini geliştirmek amacıyla kullanması halkla ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Ancak web sayfaları bu amaç doğrultusunda yeterince kullanamayan kurumlar medya ilişkileri açısından web sayfalarını yeniden gözden geçirmeleri ve hedef kitlenin ilgisini, dikkatini ve beğenisini kazanacak şekilde tasarlamaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Karsan, B., Altuntaş, E. Y. ve Demren, G. A. S. (2018). “Stratejik İletişim Yönetiminde Dijital Kanalların Önemi: Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Dijital Kanal Kullanımlarına Yönelik Niteliksel Bir Araştırma”. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1(1), 6-17.
- Kaygısız, E. (2016). “Dijital Halkla İlişkiler Kavramı”. <https://pazarlamaitisimi.com/dijital-halkla-iliskiler-kavrami/>, Erişim Tarihi: 08.04.2019.
- Mert, Y. L. (2018). “Dijital Halkla İlişkiler Araçlarının Yayıncılık Sektörlerinde Kullanımına Yönelik Bir Araştırma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 724-737.
- Öztürk, M.C. ve Şardağı, E (2019) “Halkla İlişkiler Eğitiminde Dijitalleşme: Türkiye ve ABD’de Bulunan Üniversitelerdeki Halkla İlişkiler Programlarının Karşılaştırılması” *Erciyes İletişim Dergisi*, Şubat/February 2019 Özel Sayı/Special Issue (Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu Özel Sayısı)1, 125-142.
- Koçer, S. (2019), “Halkla İlişkiler Bakış Açısı İle Kurumsal Web Sitelerinin İncelenmesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 62, ss. 1479-1493.
- Peltekoğlu, F. (2007). *Halkla İlişkiler Nedir?*(5. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Porter, L. V., Sweetser Trammell, K. D., Chung, D. and Kim, E. (2007). “Blog Power: Examining the Effects of Practitioner Blog Use on Power in Public Relations”. *Public Relations Review*, 33, 92-95.
- Seitel, F. (2016). *Halkla İlişkiler Uygulaması*. (12. Basım). (S. Çakar Mengü, Çev. Ed). Ankara: Nobel Yayınları.
- Thomsen, S. (1995). “Using Online Databases for Corporate Issues Management”. *Public Relations Review*, 21(2), 103-122.
- Yang, S. and Lim, J. (2009). “The Effects of Blog-mediated Public Relations on Relation Trust”. *Journal of Public Relations Research*, 21(3), 341-359.
- “DorukNet”, <https://www.doruk.net.tr/>, Erişim Tarihi: 03.04.2019.
- “Altınorumcek”, <https://www.altinorumcek.com/>, Erişim Tarihi: 05.04.2019.

MARKALARIN 8 MART 2019 DÜNYA KADINLAR GÜNÜ VİDEOLARININ ANALİZİ: YOUTUBE ÖRNEĞİNDE

Derya ÇAKMAK KARAPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

Atakan KOTAN

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler yeni iletişim teknolojileri, yeni medya, sosyal medya, sosyal ağlar gibi pek çok kavramın iletişim/medya literatürüne girmesini sağlamıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin tamamını kapsayan yeni medya özlüce; “genel olarak var olan medyayı, etkileşimli olarak, sayısal veriye dönüştürmeye yönlendiren ve bilgisayar aracılığıyla üretim, dağıtım ve paylaşım sağlayan ortamlar” olarak tanımlanabilmektedir. Sanal ortam kullanıcıları tarafından bir alışkanlık haline gelen yeni medya, her kültürden ve her kesimden geniş kitlelerin, sosyal taleplerine yanıt verirken; aynı zamanda bu ortamı eleştirenlerin de odak noktasında bulunmaktadır. Yeni iletişim ortamlarının gelişmesi, her kesimden bilgi iletişim teknolojilerine olan ilginin artması, yeni medyanın gücünü artırmakta ve sosyalleşme kavramına da yeni boyutlar kazandırmaktadır. İnsanlar, sosyal medyada düşüncelerini paylaşabilmekte, fikirler üzerine tartışabilmekte ve yeni fikirler ortaya koyabilmektedirler. Ayrıca kişisel bilgilerin yanı sıra çeşitli fotoğraf ve videolar paylaşarak her geçen gün daha yoğun olarak gerçek dünyadan uzaklaşmakta ve sanal dünyada yaşayabilmektedirler. Bu artan ilgi ile birlikte sosyal medya, kitleleri çeşitli amaçlarla yönlendirmek ve ikna etmek amacı güden birçok kesimin çalışma alanına dönüşmüştür. Son yıllarda sosyal medya ortamında reklamların kullanım yoğunluğunun arttığı da gözlenmektedir. Salt mal ve hizmet satışını değil kurumu ve markayı ön plana çıkaran reklamlara da yer verilmektedir. Kurumsal itibar yönetiminin bir parçası olan kurumsal reklamlar, saygınlık duyuruları, sponsorluk, yardım kampanyaları, sosyal konularda duyarlılık geliştirme, sosyo-kültürel ve çevresel olaylara dönük ilgi çekme şeklinde çeşitlenebilmektedir. İnternette gezinme, arama motorundan veriye erişme, göz atma, beğenme, tıklama, yorum yapma gibi biçimlerde açığa çıkan kullanım eylemsellikleri, yeni medyaya bakma alışkanlıkları hakkında ipuçları sunmaktadır. Kullanıcının değişen bakma eylemselliğinin medya planlama stratejileri kapsamında ele alındığı bu çalışmada yaygın kullanıma sahip dijital medya ortamı olan YouTube üzerinden bir araştırma yürütülmüştür. Araştırmada 8 Mart 2019 Dünya Kadınlar Gününe özel olarak firmaların hazırlanmış oldukları reklamlar üzerinde analiz yapılmıştır. Yapılan incelemede, firmaların vermiş oldukları reklamlarda, “ne/nelerin, nasıl sunulduğu” çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda 8 Mart 2019 Dünya Kadınlar Gününe özel olarak hazırlanan reklamların yazılı ve görsel metinleri, kullanılan simge, sembol ve metaforlar ile sloganlar çerçevesinde içerik çözümlemesi yöntemi ile çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yeni/Sosyal Medya, Kurumsal Reklamlar, YouTube Reklamları, Dünya Kadınlar Günü*

ABSTRACT

The rapid developments in information and communication technologies have enabled many concepts such as new communication technologies, new media, social media and social networks to enter into the communication/media literature. New media covering all new communication technologies concisely; it can be defined as “environments that enable production, distribution and sharing through computer to direct the existing media to interactively convert it into numerical data”. The new media, which has become a habit by the users of the virtual environment, responds to the social demands of the masses, from every culture and from every segment; at the same time, it is at the focal point of those who criticize this environment. The development of new communication environments, the increasing interest in information communication technologies in all sectors, increase the power of new media and bring new dimensions to the concept of socialization. People can share their thoughts on social media, discuss ideas and put forward new ideas. In addition to sharing personal information as well as various photos and videos, they are increasingly moving away from the real world and living in the virtual

world. With this increasing interest, social media has turned into a working area of many sectors which aim to direct and convince the masses for various purposes. In recent years, it is observed that the use of advertisements in social media has also increased. There is not only the sale of goods and services, but also the ads that make the organization and brand prominent. Corporate advertisements, which are part of the corporate reputation management, can be diversified in terms of respectability, sponsorship, aid campaigns, development of sensitivity in social issues, interest in socio-cultural and environmental events. Using the Internet, accessing data from the search engine, browsing, liking, clicking, commenting, and the ways in which they are used, provide us with clues about how they look at the new media. In this study, which is discussed in the context of media planning strategies of the user's changing look-out activity, a research has been carried out on YouTube which is a widely used digital media medium. In the research, an analysis was made on the advertisements prepared by the companies in accordance with the International Women's Day on March 8, 2019. In the analysis, the companies were given an evaluation within the framework of, what / what is presented. In this context, the written and visual texts of the advertisements prepared specifically for the International Women's Day of 8 March 2019 were analyzed with the content analysis method within the framework of the symbols, symbols and metaphors and slogans.

Key Words: *New / Social Media, Corporate Advertisements, YouTube Advertisements, International Women's Day*

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz yüzyılın son çeyreğinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde hızlı gelişmeler yaşanmış olmasının yanı sıra her geçen gün yenilenen ve değişen özelliklere sahip olan iletişim teknolojilerinin varlığı günlük hayatın akışında da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. “Yeni” olarak ifade edilen bu alanın geleneksel medyadan farklı olarak 21. yüzyılda bütün iletişim teknolojileri sayısallaştı ve böylece iletişim etkinlikleri daha kaliteli, kesintisiz, ucuz ve dış etkenlerden daha az etkilenir hale gelmiştir. Bu anlamda teknolojinin her geçen gün yenilenen ve değişen özelliklere sahip olması iletişim teknolojilerine hayatın birçok alanında önemli işlevler kazandırmıştır.

İletişim teknolojileri hem iletişimde hem de bilginin işlenmesi ve iletilmesini sağlayan sosyal medya uygulamaları ile geniş kitlelere ulaşım, sayısal oranda katılım ve izlenim olanağı tanımaktadır. Özellikle Web 2.0 teknolojisiyle birlikte sosyal medya ortamlarından olan YouTube, kullanıcıların video izlemek, yüklemek ve paylaşmak üzere tercih ettiği yeni nesil internet uygulamasıdır. Sahip olduğu olanaklarla hem içerik üreticiliği hem de içerik tüketiciliği olarak internet kullanım becerisine sahip insanların üyelik şartı olmaksızın mevcut içeriklere ulaşım, takip edebilme ve her kuşaktan insanın eğlence ortamı olarak işlev görmektedir. Hatta birçok video paylaşım sitesi olsa da en yaygın olarak kullanılan internet ortamı, YouTube olmaktadır. Bu nedendir ki, YouTube paylaşımları reklam sektörünün kullandığı önemli mecralardandır (Latif ve Karkış, 2018:114).

KADINLAR GÜNÜ

Tarihsel süreçler göz önüne alındığında ilkel komünal toplumda kadın ve erkeğin birlikte var etme mücadelesi söz konusudur. Üretim ilişkileri ortak ve kadının doğurganlığı nedeniyle yaşamın devamı olarak algılanmış ve bundan dolayı kadına değer verilmiş kadın saygı görmüştür. Üretim araçlarının gelişmesiyle insanlar gereksinimlerin dışında ürün elde etmeye başlamış ve bu durum mülkiyet kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu oluşumla birlikte iş bölümü erkek üzerinden şekillenmiştir. Böylece hak iddia etme ve güç erkeğin elinde toplanmıştır. Dolayısıyla kadının yenilgisi mülkiyet kavramıyla başlamıştır diyebiliriz (Yemiş ve Cerit, 2009:32).

Kapitalizmin gelişimiyle üretime katılan kadının toplumdaki yeri değişmiş, sermayenin ucuz ve sömürüye dayalı iş gücü gereksinimi kadınları ağır iş koşullarında çalışmaya sevk etmiştir. Emek piyasasının kuruluşundan günümüze değin kadının toplumdaki-siyasetteki-evdeki konumu ve kimliğine ilişkin tartışmalar süregelmiş ve erkek egemen dünya düzeninde kadının yeri belirsiz olmasının yanı sıra var olmaya yönelik çalışmaları ve görünür olma-kendini gerçekleştirme eğilimleri erkek kimliğinin yanında kadın kimliğinin de eşit şekillerde var olmasını sağlamıştır (Erden ve Koç, 2017:40).

Dünya Kadınlar Gününün tarihsel süreçte ortaya çıkışına bakıldığında ilk etkilerin 8 Mart'ta tekstil sektöründe çalışan yüzlerce kadının düşük ücretleri, uzun çalışma saatlerini (16 saat) ve insanlık dışı çalışma koşullarını protesto etmek için grev yapmaları ile başladığı görülmektedir. New York'ta "Cotton" Tekstil Fabrikası'nda grevi bastırmak isteyen polis fabrika kapılarını kilitleyerek fabrikayı ablukaya alınca çıkan yangında 129 kadın yanarak can vermiştir. Yaşanan trajedik olay sonrası "Eşit işe eşit ücret", 8 saatlik iş günü, analık hakları ve savaşların son bulması gibi talepler kadınların en önemli talepleri olmuş ve 26-27 Ağustos 1910 tarihinde Kopenhag'da yapılan Uluslararası Kadınlar Konferansı'nda "Clara Zetkin" tarafından "bir kadınlar günü" düzenlenmesi önerisi yapılmıştır. Bu önerinin ardından ilk defa kitlesel olarak uluslararası kadınlar günü kutlanmıştır (Böyüküçar, 2018:8).

YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE REKLAM-YOUTUBE

Günümüzde yeni iletişim teknolojilerini genellikle dijital televizyon, internet ve bunların birleşiminden meydana gelen ortamlar oluşturmaktadır (Tuncel, 2005:91-92). Yeni iletişim teknolojileri, tipik olarak mikroişlemci ya da bilgisayar yetilerini kullanan ve bilgiyi geniş kitlelere ulaştırma gibi büyük bir özelliğe sahip olmanın yanında, bireylere de istediği yerden ve istediği zamanda bilgiye ulaşma imkânı sağlayan ve etkileşime olanak tanıyan teknolojinin bir ürünüdür (Devran ve Elitaş, 2017: 215-216).

Zamansal olarak ortaya çıkan her teknoloji yeni kabul edilmektedir. Bilgi toplumu olarak adlandırılan içinde bulunduğumuz dönem de ortaya çıkan iletişim teknolojileri de yeni olarak kabul edilmektedir. Bilgisayarın temel araç olduğu yeni iletişim teknolojilerinin omurgasını internet oluşturmaktadır. İnternet ile birlikte bambaşka bir iletişim mantığının ortaya çıktığı günümüz bilgi toplumunda geleneksel iletişim araçlarının iletişim alanındaki eksiklikleri ortadan kaldırmış ve bireyler zaman ve mekân kavramlarının yok oluşuna tanıklık etmeye başlamışlardır. Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte zaman, 'her zaman'; mekân ise 'her yer' olmuştur.

Yeni iletişim teknolojilerinin özellikleri üç başlık altında ele alan Rogers, yeni iletişim teknolojileri ile birlikte sayısallaşan iletişimin her zamanlılık, her yerdelilik ve bireyselleştirme özelliğini Kitlesizleştirme, Eşzamansızlık ve Karşılıklı Etkileşim kavramlarıyla açıklamıştır. Kitlesizleştirme: Yeni iletişim teknolojilerin seçicilik özelliği ile beklenti ve talepleri farklı olan her bireyle mesaj değişimi yapabilmeye özelliği. Eşzamansızlık: İletişim eyleminin her yerde ve her an yapılabilme özelliği. Karşılıklı Etkileşim: Yeni iletişim teknolojileri ile birlikte bireyler iletişim teknolojileri karşısında pasif olma hallerinden çıkıp aktif bir hal almaya başlamıştır. İletişim araçları karşısında kullanıcıların aktif olma durumu seçici okumak, arama motorlarını kullanmak, zekânın katılımıyla ekran ile yapılan her türlü hareketi içermektedir (Çakır, 2013:169).

Reklamlar, kısa bir zaman içerisinde birden fazla mesaj altında ürün ya da hizmeti tüketicilere tanıtmaktadır. Görünürde tanıtmaya ve satın almaya yönelik mesajlar iletilirken, hedef kitlenin zihnine, buz dağının görünmeyen kısmını oluşturan ve mesajların altında yatan gizli anlamlar da yüklenmeye çalışılır (Becan, 2012:40). Her reklam, ürünü söyler (yan anlamıdır) ama başka bir şey anlatmaya çalışır (düz anlamıdır) ve kendi içinde söylemsel bir bütünlük barındırır. Reklamlar her ne kadar kapalı olmama amacı gütsen de göstergelerini açığa vurmazlar. Çözümleme sürecine geçildiğinde yorumlanması gereken, bu göstergelerin anlamlarıdır. Göstergelerin düz anlamlarıyla somut biçimde saptanması anlamsal yapıyı ortaya çıkarmaya yetmeyecektir; bunun yanı sıra çağrışımsal boyuta sahip yan anlamlar, göstergelerin zengin içeriğe sahip olduğunu gösterecektir (Çamdereli, 2006: 85).

Reklamda iletinin içeriğinin, yapısının ve deyiş bilimsel özelliklerinin, dilsel göstergelerinin incelemesini yapmak için anlam üzerine kurulmuş bir bilim olan göstergebilimsel çözümleme yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Göstergebilim alanında önemli çalışmalar yapan dilbilimci Roland Barthes ise çalışmalarını genel itibarıyla anlam ve anlamlandırma üzerine ağırlık vermiştir. Çalışmalarının önemli bir kısmında mit kavramına eğilen Barthes, miti analiz ederken üç boyutlu bir görüngüden bahseder; gösteren, gösterilen ve göstergedir (Becan, 2012:40)

Reklamcılık ile yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle hedef kitleye ulaşımında bazı mecralar üzerinden yayılım sağlar. Bugün gösterim, ses, hareketlilik, iletişim, etkileşim, paylaşım, beğeni vb. özellikleri

bünyesinde barındıran ve dünya genelinde yoğun kullanıma sahip olan en önemli mecra YouTube'dur. 15 Nisan 2005'de kurulan YouTube dünyanın en büyük video oynatıcı ve izleme portalına sahip medya aracıdır. Kısa sürede ilgi gören YouTube 2006 yılında Google şirketi tarafından satın alınmıştır. Herkese sesini dünyaya duyurma imkânı, bireylerin kendini özgürce ifade etme fırsatı, bilgi edinme özgürlüğü, fırsat özgürlüğü, aidiyet özgürlüğü sağlayan YouTube, ayda ortalama 20 milyon ziyaretçiye sahip ve 1,5 milyara ulaşan aktif kullanıcısı ile reklamda en çok tercih edilen platform haline gelmiştir (Beliktay, 2013: 25). Bu durumu bir fırsat haline getiren kurumlar, kurum kültürünü, kimliğini, imajını hedef kitleye ulaştırma ve hedef kitle ile iletişim ve etkileşim kurma gibi halkla ilişkiler uygulama alanı olarak YouTube'u kullanmaktadırlar. Kurumlar her ne kadar bu amaçlar üzerinde reklama yönelse de aynı zamanda sosyal sorumluluk bilincinin yanı sıra toplumsal ve sosyo-kültürel olaylara da eğilim göstermektedirler. Nitekim kurumu yansıtan, kurumsal reklamlarda reklam iletisi/mesaj yani reklamın üzerinde durduğu ana konu ile var olan olumlu imajı yükseltmek iç ve dış çevre üzerinde güçlü, dürüst ve güvenilir imaj oluşturmak, kurumun toplumsal çevreye olan duyarlılığı yani sosyal sorumluluk anlayışını yansıtmak amaçlanmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI, ÖNEMİ VE SINIRLILIKLARI

Reklamlarda kadına yüklenen rol toplum içinde yüklenen rolden farklıdır. Toplum içinde kadınlar ev hanımı, eş veya anne rollerinde yer alırken reklamlarda cinsel sömürü nesnesi, arzu nesnesi olarak kullanılmaktadır. Kadın bedeninin çekiciliği ön planda tutularak reklamı yapılan ürüne malzeme yapılmakta bir meta bir obje olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla erkek ile aynı şart ve koşullarda toplumun bir ferdi olarak yaşayan kadın reklamlarda hak ettiği konum ve değerinde değildir. Bu çalışmada YouTube üzerinden incelenen reklamlarda kadının toplumda ve iş hayatındaki konumu ve değeri üzerine inceleme yapılmıştır. Kurumların YouTube üzerinden dünya kadınlar günü için yayınladıkları reklamlarda kadının emeği ve cinsiyetçilik olgusunun ele alınış biçimini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada 8 Mart Dünya Kadınlar Gününe özel olarak kurumların Youtube üzerinden yayınlamış oldukları 10 reklam filmi, gösterge ve ideolojik çözümleme bağlamında incelenmiştir. Bu reklam filmlerinin çözümlemesinde ideoloji ve reklam ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada kurumların en çok izlenime sahip reklamları göstergebilimsel olarak incelenmiş reklamlarda kadınlara yönelik verilen mesajlar gerçek anlam, yan anlam ve çağrışımsal anlam açısından değerlendirilmiştir.

Reklam, kurumların ürün ve markalarını tanıtmak, ulusal ve uluslararası arenada rekabet etme gücüne sahip olmak gibi çok çeşitli sebeplerle tercih ettiği gibi kurumların imaj, itibar, kültür ve kimliklerini de yansıtan bir uygulamadır. Bu çerçevede reklamların incelenmesi, firmaların yaklaşımlarının çözümlenmesi açısından alana önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı, 8 Mart 2019 Dünya Kadınlar Günü için 24.04.2019 tarihinde zaman/saat olarak tablolştırılmış (Bknz. Tablo-1) olan ve en çok izlenme oranına sahip 10 reklam üzerinde reklamlarının göstergebilimsel ve söylemsel açıdan incelenmesi ile sınırlandırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, reklam ve ideoloji arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla nitel araştırma yöntemi bağlamında içerik analizi yapılmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak ise, göstergebilimsel çözümlemeden yararlanılmış dolayısıyla 8 Mart 2019 Dünya Kadınlar Günü YouTube reklamlarında en çok izlenime sahip ilk 10 reklam belirlenmiştir. Göstergebilim dilsel ve dil dışı tüm gösterge dizgelerini inceleyen bir bilim dalı olmasından ötürü bu çalışmada gösterge, gösteren, gösterilen incelenmiş ve reklam filmlerindeki nesnelere kendi içinde değerlendirilerek gösterge bilime uygun bir şekilde incelenmiştir. Roland Barthes'in göstergebilimsel yaklaşımlarından hareketle çözümlenmiş olan reklamlar, Barthes göstergenin biçim ve içerikten oluşan ikili bir yapısının bulunduğunu ifade etmektedir. "Gösteren" biçim, "gösterilen" ise içeriğin karşılığıdır (Tosyalı, 2014:69). Ayrıca reklamlarda kurumlar kadınları nasıl ele aldıkları, anlatmak istedikleri, verdikleri mesajlar doğrultusunda betimsel anlatım yapılmıştır.

BULGULAR

Tablo.1: 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Reklamlarının Youtube Üzerinde İzlenme Bilgileri

ZAMAN	MARKA	YAYIN TARİHİ	SLOGAN	İZLENME ORANI YOUTUBE	BEĞENİ
18:52	Pegasus Airlines	5 Mart 2019	Hayallerinin Peşinden Uç!	1.397.507	292
18:52	Greyder	5 Mart 2019	Kadının Ayak Sesleri	1.083.684	180
18:53	Allianz Türkiye	6 Mart 2019	Daha fazlası var içinde! Allianz Seninle!	996.397	124
18:54	Şekerbank TAŞ	7 Mart 2019		957.434	26
18:55	Voonka Beauty	6 Mart 2019	Kadınlar Güzellik Taşır	805.558	15
18:56	TUSAŞ	6 Mart 2019	Hayallerin Peşinde, Gözümüz Yükseklerde!	503.593	336
18:57	VakıfBank	7 Mart 2019	Gücünü Kutla	491.888	72
19:01	QNB Finansbank	7 Mart 2019	Bankacılıkta Başarının Sırrı	395.337	230
19:02	DeFacto Official	4 Mart 2019	Duruşun Yeter	392.664	255
19:07	KFC Türkiye	7 Mart 2019	Kendilerine İlham Veren Kadınlar	347.198	70

Youtube üzerinden kadınlar günü için en çok izlenme oranına sahip 10 reklam belirlenmiş olup bu belirlenme 24.04.2019 tarihinde ve ulaşım saati zaman sütununda yer almaktadır. Tablo.1’de zaman, marka, yayınlanma tarihi, slogan, izlenme ve beğeni bilgileri yer almaktadır. Markaların reklamları en çok izlenimden en az izlenimde dair sıralama yapılmıştır. Yayınlanma tarihi 2019 yılı Mart ayında 04-07 günleri içerisinde dağılım göstermektedir. En çok beğeni alan marka TUSAŞ reklamı iken izlenme sıralamasında 6. Sırada yer almaktadır. En çok izlenme Pegasus Airlines iken 2. en çok beğeni alan reklam olduğu görülmektedir. Dolayısıyla izlenme oranı beğeni ile beğeni oranı da izleme ile ilişkili olmadığı görülmektedir.

1. PEGASUS AIRLINES

Görsel-1: Pegasus Airlines – Hayallerinin Peşinden Uç!

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın süresi: 0:59

Senaryo: Reklam yakın planda kanat kısmında markanın logosu görülmektedir. Kamera uçağın içindeki yolculara geçiş yapmaktadır. Reklamda yolculuk halinde olan kişiler gösterilir. Kamera anne ve kız çocuğunun konuşmasına odaklanır. “Anne ben büyüyünce pilot olabilir miyim? Lütfen! Lütfen!..” sözlerini duyan kabin memuru gülümseyerek bu durumu kadın pilota iletmektedir. Bunun sonucunda pilot “Sevgili Selin küçükken bende senin gibi annem pilot olmak istediğimi söylemiştim. Eğer bu hayalinden asla vazgeçmezsen bir gün pilot olabilirsin bunu hep aklında tut olur mu?” sözleri ile birlikte kamera Selin ve pilot görsellerine geçiş yapmaktadır. Kamera tekrar Seline dönmekte, mutlu bir yüz ifadesi ile “Olur” der. Bu durum yolcular tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Gülüşme ve alkış sesleri duyulur. Dış ses “Pegasus hayallerinin peşinden uçan tüm kadınları destekliyor. Şimdi lütfen kemerlerinizi bağlayın. Kadınlar geliyor.” Sözleri esnasında kamera pilot ile uçağın ön kısmına ait

görsellere odaklanmaktadır. Omuz planda kadın pilot görüntüsünün sağ alt köşesinde Eser Aksan Erdoğan Pegasus Hava Yolları Kaptan Pilot yazısı yer almaktadır. Reklamın sonunda bulutlarının üstünde uçuş yapan Pegasus uçak görselinin üst kısmında “8 Mart Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun” yazısı ile reklam biter.

Gösterge: İnsanlar / Uçak / Nesne

Gösteren: Gökyüzü / Anne ve kız / Kadın pilot

Gösterilen: Hayalden vazgeçmemek / Umut / Cesaret

Düz Anlam: Hareket halinde bulunan uçaktaki yolcular ve kadın pilot arasındaki diyaloglara yer verilmiştir.

Yan Anlam: Çocuk karakterinin pilot olma hayali ile kadın pilotun hayat hikayesi arasında bağ kurularak hayalden vazgeçilmediği taktirde onun gerçekleşeceği anlatılmaktadır.

Çağrışımsal Anlam: Reklamda markanın renkleri kullanılarak hatırlatma stratejisi uygulanmıştır. Sarı rengi gençliği ve canlılığı simgelemekte aynı zamanda markanın rengi olarak reklam boyunca karşılaşılmaktadır. Reklamda kız çocuğunun hayali ile kadın pilotun hikâyesi karşılaştırılmıştır. Kadın pilotunda bir zamanlar pilot olma hayali kurduğu ve vazgeçmeyerek bu hayali gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Nitekim bunun sonucunda kadınlara hayallerinin peşinden giderek sonunda gerçekleştirebileceklerinin kendisi üzerinden somut örneğini verir. Pegasus ”Sende küçük Selin gibi ne olmak istersen olabilirsin; nereye gitmek istersen gidebilirsin. Hayallerinin peşinden uçmak için sadece hayallerine ihtiyacın var!” diyor.

2. GREYDER

Görsel: Greyder | [#KadınınAyakSesleri](#) | 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Filmi

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın Süresi: 0:48

Senaryo: Reklam küçük yaşta bir kız çocuğunun saçlarını taraması ile başlar. Dış ses “büyürken kızınıza ne söyleyeceksiniz? O oyunların erkekler için olduğunu mu? (Maket uçak içerisinde başında kask olan kız çocuğu doğada koşmakta) Daha kolay spor yapmasını mı? (Siyah kuşak kareteci genç kız gösterilmekte) Daha kadınlara göre meslek seçmesini mi? (teknisyen, mühendis kadınlar gösterilmekte) Dünyanın erkeklere göre bir yer olduğunu mu? (gezgin ve ekstrem sporlarla ilgilenen kadınlara yer verilmiştir) yoksa ayaklarının yere sağlam basmasını mı? (yakın planda su içerisinde ki ayağın çekimi) Cinsiyet ayrımı evde başlar (çalışan iş kadınları gösterilmektedir) bırakın kızlarınız ayaklarını yere sağlam bassınlar. Çünkü dünyanın daha çok kadının ayak sesine ihtiyacı var (farklı profillerdeki kadın görselleri gösterilmiştir). Siyah zemin üzerinde “8 Mart Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun” ve sonrasında “#KadınınAyakSesleri” ile Greyder marka ismi ile bitmektedir.

Gösterge: İnsanlar/Mekân/Nesne

Gösteren: Kız çocuğu/ Çalışan kadın/ Maket

Gösterilen: Özgürlük/Cinsiyet ayrımcılığı/Başarı/Kendini gerçekleştirme/Özgüven

Düz Anlam: Kız çocukları ve yetişkin kadınlar üzerinde cinsiyet ayrımcılığına dikkat çekmeye çalışılmıştır.

Yan Anlam: Erkeğe atfedilen özelliklerin kadınlarında yapabileceği anlatılmaktadır. Ayrıca kadınların ayaklarını yere sağlam basması sözünü marka arasında bağlantı oluşturulmuştur.

Çağrışımsal Anlam: Reklam mesaj iletisinin içeriği ile markanın ayaklarını yere sağlam basma söylemi ilişkilendirilmiştir. Greyder cinsiyetçiliğe dikkat çekerken ürünü olan ayakkabının reklamını yaparak bu doğrultuda kadının ayak sesi olduğunu vurgulamaktadır. Kadının yalnızca evde değil hayatın birçok alanında yer alması gerektiği vurgulanarak daha fazla kadına gereksinim duyulduğu anlatılmak istenmiştir.

3. ALLIANZ TÜRKİYE

Görsel: Allianz Türkiye, Daha fazlası var içinde! Allianz Seninle!

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın Süresi: 01:00

Senaryo: Reklam müzik eşliğinde kamera farklı profillerdeki kadınları omuz üstü çekimini görüntüleyerek giriş yapar. “Kalbin çarpar bir düşününce (çalışan iş kadını görsellerine yer verilmektedir), duvarlar dar (yalnız kadın dışarıyı seyretmekte) sular derince (Derin suda yüzen kadınlar görüntülenir ardından uzayda astronot görseli gelmekte), belki bunlar... belki bunlar biraz delice (dans eden genç kadın, sahil kenarında koşan kadın görüntülenmekte) durduramazlar yine de (sokak ortasında hareket halinde kulaklıkla müzik dinleyen genç kız ve farklı profillerde kadınlar yer almakta) daha fazlası var içinde, hissediyorsun içten içe imkânsız kestirdin gözüne, ne duruyorsun düş peşine hadi, daha fazlası var içinde. Yapamazsın sen deseler de (evde çocuğu ile oyun oynayan kadına yer verilmiş) git inadına düşlerine, durduramazlar yine de (farklı profillerde kadınlar ve yokuş yukarı koşan genç kadın) daha fazlası var içinde, hayallerinle, umutlarınla, cesaretinle dindikten sonra reklam sonunda Allianz logosu ve “Sadece 8 Mart’ta Değil” sözüne yer verilmiştir.

Gösterge: İnsanlar/Mekân/Nesne

Gösteren: Kadın/ Müzik / Renk

Gösterilen: Özgürlük / Hayal / Cesaret /Umut

Düz Anlam: Reklamda müzik ve renk uyumu ile kadın görselleri birleştirilerek 8 Mart Dünya Kadınlar Günü kutlanılmıştır.

Yan Anlam: Kadınların cesaretli olmaları sonucu içlerindeki potansiyeli fark ederek hayallerinin peşinden gitmesi vurgulanmaktadır.

Çağrışımsal Anlam: Allianz, kadınların cesaretlerini ortaya koyup hayallerinin peşinden giderek içlerindeki potansiyeli açığa çıkarmalarını söylüyor. Hatta kadının isteyince daha fazlasını da yapabileceğini ve engel tanımaz azim ve kararlılık sağlayacakları vurgulanmaktadır. Daha fazlası var içinde mesajı ile kadının görüldüğü kadar değil isteyince görüldüğünden daha fazlası mesajı verilmektedir.

4. ŞEKERBANK TAŞ

Görsel: Şekerbank TAŞ, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun!

Kaynak: Youtube, 2019

Reklam süresi: 0:37

Senaryo: Reklam sabah seherinde güneşin ilk ışıklarının kadının yan profilinden çekimiyle başlar. Arkada İslanman - Rest In Space müziği çalmaktadır. Gün boyu Anadolu'da işçi kadınının tarlasında, bağında, evinde yaptığı işleri farklı profillerdeki kadınları göstererek devam eder. Ekranda kadının yaptığı işe yönelik "uyandın, topladın, toparladın, sırtladın, yorulmadın, taşydın, ağırladın, başardın kadın" yazıları yer almaktadır. Ardından "8 Mart demedin gece gündüz demedin, sen hiç durmadın biz hiç durmadık" ve sonrasında Şekerbank logosu ekranda yer alarak biter.

Gösterge: İnsanlar/Mekân/Nesne/Yazı

Gösteren: Kadın:/Müzik

Gösterilen: Emek/ Azim/ Başarı/ Mutluluk

Düz Anlam: Kadının gece gündüz demeden verdiği emek gösterilmektedir.

Yan Anlam: Kadın evde, tarlada, bağda hemen hemen her koşulda işi yapmakta ve üstesinden gelmektedir. Kadının elinin değmediği, yapamayacağı, üstesinden gelemeyeceği iş yoktur. Reklamda kadının bir günlük serüveninde gece gündüz demeden yaptıkları gösterilerek kadının emeği ve başarısı anlatılmış.

Çağrışımsal Anlam: Concept imzalı reklam filminde Şekerbank; kadının bitmek tükenmek bilmeyen enerjisini, gece gündüz demeden verdiği emeği, yaptıklarıyla üretime ve hayata kattığı değeri öne çıkararak kadınların emeğine dikkat çekmektedir.

5. VOONKA BEAUTY

Görsel: Voonka Beauty- Kadınlar Güzellik Taşır

Kaynak: Youtube, 2019

Reklam süresi: 0:31

Senaryo: Reklam omuz hizası çekimle kadının zambak koklaması ile başlar. Dış ses “dokunduğu her yere mutluluk taşır kadın, (dans eden çift) aşkı ile dünyayı aydınlatır. Her buluşmaya sevincini taşır (kollarında çocuk olan anne), en özel anlara heyecanını (havaya kep fırlatan genç kadın), sanata enerjisini taşır (bale yapan kadın). Başarısını gururla taşır (çalışan kadın), (Atatürk ve eşi Latife'nin fotoğrafı) ve en önemlisi geleceğe özgürlüğünü hayata güzelliğini taşır. Dünya kadınlar gününüz kutlu olsun Voonka Beauty logosu ile biter.

Gösterge: İnsanlar/Mekân/ Nesne

Gösteren: Kadın/ Müzik/Dış ses

Gösterilen: Mutluluk/ Sevinç/ Sanat/Başarı/Güzellik

Düz Anlam: Kadın hayatın her alanında yer almaktadır.

Yan Anlam: Farklı profillerde gösterilen kadınların her işi sevgi ile yapıp sonunda başarılı olduğu kadar geleceği aydınlatan, elinin değdiği işi güzelleştiren imajı sergilenmiştir.

Çağrışımsal Anlam: Kadın emeğinin her iş ve etkinlikte yer aldığı, yaptığı işe sevgisini kattığı, evde, işte, her alanda başarılar sergilediği, heyecanla, gururla, azimle iyi işler yapabileceği gibi geleceğe ve hayata güzellik katmaktadır. “Kadınlar Güzellik Taşır” sloganı ile kadının elinin değdiği her şeyin güzelleştiği mesajı verilmektedir.

6. TUSAŞ

7.

Görsel: TUSAŞ - 8 Mart Dünya Kadınlar Günü / Hayallerin Peşinde, Gözümüz Yükseklerde!

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın Süresi: 01:29

Senaryo: Reklam perdenin açılıp kadın uçak parçasının olduğu yere girer. Dış ses (kadın) “gökyüzü bizim için bir kelimeden çok daha fazlası (sol alt köşede EMEL kimyasal yüzey işlemleri şefi), bir tutkunun yansıması (sol alt köşede HİLAL deneysel uçuş test mühendisi), bizim için gökyüzü düşlerinin peşinden cesaretle gitmek (TUĞÇE iş güvenliği mühendisi), aynı göğün altında ortak bir hedefte buluşmak, birbirini tamamlamak demektir. (SELMA sistem test mühendisi) hayal etmek, tasarlamak (FATMANUR tasarım mühendisi), hayalini gerçeğe dönüştürmek, (MELİS İHA pilotu) geleceği aydınlatmak demek. Ülkemizi yükseklere taşıdığımız gurur sebebi işler demek (CANSU ürün uçuş test mühendisi) milletimize ilkleri yaşatmak demek. En çokta biz olmak, birlik olmak demek. Gökyüzü ve ötesi bizim için hedefin ta kendisi. Hayalinin peşinden cesaretle gidenler onları gerçeğe dönüştürebilir. Türkiye'nin gökyüzüne ilham veren kadınlarıyız biz. Türkiye'nin aydınlık yüzüüz (farklı branşlardaki çalışan kadınlara yer verilmiştir). “Gözümüz Yükseklere”, Türk Havacılık Uzay Sanayii” yazıları ile bitmektedir.

Gösterge: İnsan/ mekân/ nesne

Gösteren: Kadın/ gökyüzü/müzik/dış ses

Gösterilen: Hayal/azim/çalışmak/başarı

Düz anlam: Kadın mühendisten test pilotuna kadar gökyüzüne atılan kadın imzası

Yan Anlam: Hayallerinin peşinden giden kadının başarısı. Düşlerinin peşinden cesaretle, umutla giden kadının ülkemiz için bir gurur tablosu ve ilham kaynağı olabileceği gibi hayalleri doğrultusunda hedeflerini gerçekleştirebileceği anlatılmaktadır.

Çağrışımsal Anlam: Hep daha iyiyi hedefleyen, gökyüzüne ilham veren hayalinin peşinden cesaretle giden, Türkiye'nin aydınlık yüzü olan kadınlarımız, sizinle gözümüz yükseklere” diyen TUSAŞ, kadın mühendisten test pilotuna kadar gökyüzüne atılan kadın imzasına dikkat çekmektedir.

8. VAKIFBANK

Görsel: Vakıfbank Kadınlar Günü Gücünü Kutla!

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın süresi: 0:50

Senaryo: Kamera pan hareketiyle birlikte bel planda kadın görselleri gelir. Dış ses “Bu memleketin her bir karış toprağında emeği olan da sensin, efsane olup Türk kadınının adını dünyaya duyuran da. Asla vazgeçmeyip zirvede yerini alan da sensin, kim ne derse desin hayallerinin peşinden koşan da... Sınırsız sevginle hayat verende sensin aklında geleceğe yön verende sensin” der. Konuşma boyunca kamera hareketiyle birlikte kadın görselleri arasında geçiş yaşanır. Genel planda tek tek görseli geçen kadınların birlikte olduğu görsel gelir. Dış ses devam eder. “Her şeye gücü yeten Türk kadının gücüne güç katmak

için Vakıfbank olarak BM kadının güçlenmesi prensiplerine imza atmanın gururunu yaşıyoruz. 8 Mart Dünya Kadınlar Gününde tüm kalbimizle kadının gücünü kutluyoruz” sözünün devamında Vakıfbank logosuyla birlikte slogan gelir.

Gösterge: İnsan / Mekân / Nesne

Gösteren: Kadın / Ses / Yazı / Logo

Gösterilen: Güçlülük / Sevgi / Akıl / Yetenek / Emek

Düz Anlam: Farklı profillerde kadın görseline yer verilerek kadın gücünün farkındalığı vurgulanmıştır.

Yan Anlam: Farklı kadın profiline yer vererek kadının gücünü ve farkındalığı duyurulmaya çalışılmıştır. Türk kadın vurgusu yapılmıştır. Türk kadının her şeye gücünün yettiğini bankanın da buna destek olduğunu belirtilmiştir. Türk kadınının hayallerinin peşinde azmi ve emeği doğrultusunda sevgiyle geleceğe yön veren başarılar gerçekleştirebileceği anlatılmıştır.

Çağrışımsal Anlam: Marka başarılı Türk kadını “Gücünü Kullan” sloganı ile desteklemiştir. Yanında güç sözü ile her zaman hedef kitlesinin yanında olduğu belirtilmiştir. Kadınların sosyal ve ekonomik yaşamın her alanında aktif şekilde yer almalarını teşvik eder. Kadının üstünlüğü vurgulanmıştır.

9. QNB FİNANSBANK

Görsel: Kadınlar Günü | Bankacılıkta Başarının Sırrı - Ömer Aras

Kaynak: Youtube, 2019

Reklam süresi: 07.28

Senaryo: Reklam beyaz bir zemine yazılan bankacılıkta başarının sırrı: Ömer Aras yazısı ile başlamaktadır. Ardından Ömer Aras’ın “Merhaba arkadaşlar. 32 yılda başarılı bir banka nasıl olduk? Ben kuruluşundan beri QNB Finansbank’ta çalışıyorum. Bu deneyimin sonucu bankamızın başarılarının sırlarını sizlerle paylaşacağım” dedikten sonra ticari bir bankanın nasıl çalıştığına dair bir sunum yapmaktadır. Sunumun ortalarında başarının sırrı nedir? sorusu üzerine, “büyük resme baktığımızda başarının sırrının kadınların yönetime en önemli katılımında görüyorum.” demektedir. Ardından bankanın kuruluşundan bugüne bankanın önemli bölümlerinde yer verilen kadınlara değinilmektedir. Hatta şirket yönetiminde kadınlara yer verilmesi olumlu başarılar sağladığından bahsetmektedir.

Gösterge: İnsan/nesne

Gösteren: Erkek/ yazı

Gösterilen: Kadına verilen değer/ başarı

Düz Anlam: başarının arkasında kadının rolü, başarılı bankanın sırrı kadına yönetimde yer vermesi

Yan Anlam: kadının başarıdaki katkısı, imkân tanınınca, fırsat verilince kendisine verilen görevin üstesinden gelebileceği anlatılmaktadır.

Çağrışımsal Anlam: Bir kurumda başarının arkasında kadına verilen değer yatmaktadır.

10.DEFACTO

Görsel: DeFacto Official, Duruşun Yeter!

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın Süresi: 0:35

Senaryo: Reklam Aslı Enver'in gülümseyerek başlayıp farklı kadınlarında sıralı gülümsemeleri gösterilmektedir. Aslı Enver ile üç genç kadının kendinden emin oturmaları esnasında sağ alt köşede dış seslendirmesini Aslı Enver'in yaptığı "Varlığın Yeter" yazısı yer almaktadır. Ardından farklı iş kollarındaki kadınların görselinin art arda yer alması sonrası "Sözlerin Yeter" yazısı ve söylemi yer alır. Daha sonra giyim(açık/kapalı), saç şekli(renk-şekil) farklı kadınların yer aldığı görselde "Renklerin Yeter" ve hemen ardında gülümseyen, kahkahalar atan kadınlara yer verilirken "Gülüşün Yeter" yazı ve söylemi yer alır. Reklam sonunda reklamda yer alan kadınların beyaz ve büyük puntoda yazılı "#Duruşun Yeter" yazısı arkasında yer aldığı görülmektedir. "DeFecto" ve hemen altında "Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun" ile reklam biter.

Gösterge: İnsan-Mekân-Nesne

Gösteren: Dış ses, Kadın, Renk

Gösterilen: Gülümseme, Mutluluk, Özgüven

Düz Anlam: Güçlü kadın imajı verilmektedir.

Yan Anlam: bir gün değil her gün duruşun yeter. Kendinden emin ve kararlı bir duruş sergilenmektedir.

Çağrışımsal Anlam: Farklı profil ve meslekteki her kadının kendine ait bir duruşu olduğu ve farkındalık oluşturulmak istenmiş. Var olma, söz sahibi olma, hangi kültür-yapı ve tarzda olursa olsun her kadın kendine özgü mizaca sahip olduğu anlatılmak istenmiş.

11.KFC TÜRKİYE

Görsel: KFC'nin Kahramanları, Kendilerine İlham Veren Kadınları Anlattı

Kaynak: Youtube, 2019

Reklamın Süresi: 2:01

Senaryo: Reklam “Dünyayı besleyen lider şirket” vizyonuna sahip KFC mutfağında çalışan kadınlar gösterilerek başlamaktadır. Yönetici “Çocukların var nasıl yapabileceksin? Dedim ki hayır yapacağım ve siz de göreceksiniz. Kadından yönetici olur mu? Restoranı yönetebilir mi? Yılmadan, usanmadan devam ettim bambaşka hayata atıldım ve daha çok sorumluluklarım arttı. 13 kişilik ekibim var ve hepsi erkek yeri geldiğinde abla yeri geldiğinde restoran müdürü olabiliyorum. Eski bir yöneticim bütün restoranlarda kadın yöneticiler olsa derdi” diyor. Sonra çalışan kadını “Kadınlar nereye girse orayı güzelleştirebiliyorlar ve bunu yapmaya da devam ediyorlar. Birlik halindeyiz birbirimizle, ailemden çok buradaki arkadaşlarım bana daha çok destek oluyor” diyor. Tekrar yönetici; “eğitim müdürümüz vardı, kendim farkımda olmamı sağladı. Bu işi daha nasıl iyi yapabileceğim hakkında bana koçluk yaparak beni buraya kadar getirdiler. Restaurant genel müdürüm benim ilham kaynağım kendi gücünü ortaya koyan bir kadın. Ben de onu örnek alıyorum. Kadınların yapamayacağı hiçbir iş yok. Üstesinden gelemeyeceği hiçbir şey yok. Konuşmaları yapıldıktan sonra “ biz içimizdeki kadınlardan ilham alıyor, her gün, her an fark yarattıkları için teşekkür ediyoruz” yazısı yer alır. “8 Mart Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun” ardından KFC (kırmızı renk) ile reklam sonlanır.

Gösterge: İnsan-mekân-nesne

Gösteren: Restoran, çalışanlar, yiyecek-içecek

Gösterilen: Başarı-çalışmak-deneyim-emek

Düz Anlam: Kadının gücünün, azminin ve çalışmasının sonu başarıdır

Yan Anlam: Kadın istedikten sonra yapamayacağı, üstesinden gelemeyeceği hiçbir iş yoktur. Hangi koşullara sahip olursa olsun kadının konumu ve çevresi kısıtlanamaz hatta kadın azmi ile elinin değdiği işi daha da güzelleştirir.

Çağrışımsal Anlam: Kadının üretime katılımının önündeki en büyük engel doğurganlığı, analığı, ev işleri ve çocuk bakımının toplumsallaşmaması ve kadının iş gücüne katılımı kent ile kırsal alanda da farklılık göstermesidir. Kadının en düşük oranla çalıştığı meslek ise, üst düzey yöneticiliktir. Kadın yöneticilerinin az olması cinsiyet ayrımcılığının eğitim alanına yansması sonucu, eğitimde fırsat eşitliğinden kadının yararlanmamasıdır. Çalışan kadının vasıflı işlerin getirdiği bilgi ve beceriyle donatılmamış olması ve de eş, annelik görevlerini üstlenmesi iş gücü katılımını ve işinde yükselmesini, uzmanlaşmasını engellemektedir. Bu koşullar göz önüne alındığında kadının toplumda cinsiyetçiliğe maruz kalması kendisinden beklenmedik şeyleri yapamayacağı anlamına gelmemelidir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kadın birçok toplumda saygı duyulan değer verilen bir bireyken dünya değerlerinin ve düzenin değişmesi sonucunda toplumdaki yerini ve önemini kaybetmiştir. Kapitalizm kadını üretim sürecinin içine sokmuş ancak onu ekonomik bakımdan özgürleştirmemiş, tam tersine ucuz bir işgücü nesnesi haline getirmiştir. Öyle ki erkekle aynı işi aynı zamanda yapan kadın aynı ücreti alamadığı gibi eşit konuma da sahip değildir. İkinci sınıf olarak görülen kadın eve mahkum edilme, dinsel gericilikle baskı altına alınma, bedenine hükmedilme hatta medyada, reklamlarda cinsel obje olarak kullanılmıştır. Cinsel kimliğinden kaynaklı şiddete, tacize ve tecavüze maruz kalmıştır.

Reklamlarda kadın genellikle ev içi işlerde mutfak, banyo, temizlik, yemek yapma, çocuk bakımı, eş bakımı, evi ile ilgilenen, maddi ve manevi olarak eşinden beslenen bir varlık ve bir seks objesi olarak sunulmaktadır. Kadınlara ya da çocuklara hitap eden ürünlerin reklamlarında kadınlar temizlik yemek vb. ev işlerini yaparken, erkeklere hitap eden ürünlerin reklamlarında ise ürün ya da konuyla alakalı ya da alakasız bir biçimde kadın çekici bir kıyafet, makyaj ve duruş ekranda görünmektedirler. Reklamlarda çalışan ve kariyer sahibi olan kadınlara görece daha az yer verilmektedir. Kariyer sahibi çalışan kadınların reklamlarda görüldüklerinde genellikle çalışarak evlerini, çocuklarını, eşlerini ihmal ettikleri mesajı bütün kadınların onlar gibi olmadığı (ev kadınlığını kabul ettiğini) vurgulanarak verilmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimler toplumsal yapı, özellik ve düşünce yapısında da değişimleri beraberinde getirmiştir. Sanayi devriminden günümüze değin geçen süreçte bilinçlenen kadınlar kullanılan kadın imajında da değişiklikler meydana getirmek için çabalamaya başlamıştır. Medyada ve toplumda seks objesi ve anne imajları ile yer alan kadın bunların dışında yeni bir imaj ve olgu edinmiştir: “Süper kadın“. Genellikle, hem ev hem de işyerindeki işleri halleden süper kadın; bağımsızlığı ve kendine güveni olan eğitilmiş “özgür kadın” olarak sunulmaya başlanmıştır.

Bu bağlamda reklam metinlerinde kadının güzel, çekici görünümünden, cinsel kimliği ve rolünden önce; düşünen, üreten bir insan olarak ele alınması gerekliliği ortaya konmuştur. Kadın sorunları ve kadın hakları gibi spesifik problemlerin ihmal edilmemesi, reklamlarda kadın unsurunun gerçek ve modern yaşamın gerisinde değil, önünde kullanılması fikri oluşmuştur. 2019 yılı 8 Mart Dünya Kadınlar Günü ile ilgili olarak hazırlanan reklamlarda kadına verilen değer ve kadının önemi vurgulanmıştır. Buna ek olarak kadınlar kendi hayallerinin peşinden giderek istedikleri her mesleğe kadın elin değdirmeleri, kendilerini gerçekleştirmeleri ve dünyayı güzelleştirmelerini teşvik ettikleri görülmüştür. Erkek ile kadın arasında cinsiyet ayrımının olmaması gerektiğini bu durumun iş ve meslek kollarına yasımaması gerektiği, erkeğe özgü olduğu kabul edilen işlerin kadınlar tarafından yapılabileceği anlatılmaktadır. Cinsiyet ayrımı evde başlar dolayısıyla kadınlara çocukluktan itibaren cinsiyet ayrımı gözeterek yetiştirmek yerine hayallerinin peşinde onları destekleyerek sonunda elde edebileceklerini öğretmek yetiştirmek gerekmektedir. İçlerindeki potansiyeli ortaya çıkarınca kadınların istediklerinden daha fazlasını yapabilecekleri anlatılmıştır. Gece gündüz demeden verdiği emeği, yaptıklarıyla üretime ve hayata kattığı değeri öne çıkararak kadınların emeğine dikkat çekilmektedir. Var olma, söz sahibi olma, hangi kültür-yapı ve tarzda olursa olsun her kadın kendine özgü mizaca sahip olduğu anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Becan, C. (2012). Yeni (Duyuşsal) Reklam İletileri Bağlamında "Göstergeleri" Okumak: Göstergibilimsel Yöntemden Yararlanarak Bir Reklam İletisi Çözümlemesi. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (4).
2. Beliktay, A. (2013), "Sosyal Medyada Marka Yönetimine İletişim Öğrencilerinin Algısı", Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Eskişehir.
3. Büyükuçar, S. (2018), "8 Mart Kadınlar Günü" Ankara Barosu, Mart 2018, Sarıyıldız Matbaası: Ankara.
4. Çakır, V. (2013). "Yeni İletişim Teknolojilerinin Reklam Üzerine Etkileri", Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 3 (2), 168-181.
5. Çamdere, M. (2006). Reklam Arası. Konya: Tablet Kitabevi.
6. Devran, Y. ve Elitaş, T. (2017), "Yeni İletişim Teknolojilerinin Uzaktan Eğitime Entegrasyon Sürecinde Sanal Sınıf Ortamları: ATAUZEM Örneği" MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 6 Sayı: 2, ss. 213- 225.
7. Erden, C. ve Koç, S. (2017). Türk Siyasi Söyleminde Kadın "8 Mart Dünya Kadınlar Günü Siyasi Kutlama Mesajlarında Kadının Temsili". Journal Of Current Researches On Social Sciences, 7 (4), 39-64.
8. Latif, Ö. ve Karkış, Ö. (2018). "Sosyal Medya Reklamları Üzerinden Kadının Toplumdaki Konumlandırılmasına İlişkin Bir İçerik Analizi". Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5 (10), 114-134
9. Tosyalı, T(2014). "Reklam: Göstergibilimsel Çözümleme ve Markalaşma". (Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
10. Tuncel, H. S. (2005). "Yeni İletişim Teknolojilerinde Yöndeşme ve Yerel Medya", (Der: S. Alankuş).Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
11. Yamiş S. ve Cerit, D. (2009) "8 Mart Kadınlar Günü Değil Emekçi Kadınlar Günüdür", Emo İzmir Şubesi Haber Bülteni.(<http://www.emo.org.tr>).
12. Elektronik Kaynak
13. "Pegasus Airlines – Hayallerinin Peşinden Uç!" <https://www.youtube.com/watch?v=fH93Spf0e-o> (Erişim Tarihi: 5 Mart 2019)
14. "Greyder | #KadınınAyakSesleri | 8 Mart Dünya Kadınlar Günü Filmi" <https://www.youtube.com/watch?v=7vSbDOhUweE> (Erişim Tarihi: 5 Mart 2019)
15. "Daha fazlası var içinde! Allianz Seninle!" <https://www.youtube.com/watch?v=4ykEyCvuoZQ> (Erişim Tarihi: 6 Mart 2019)
16. "8 Mart Dünya Kadınlar Günü Kutlu Olsun!" https://www.youtube.com/watch?v=-uQav4UA_Ek (Erişim Tarihi: 7 Mart 2019)
17. "Voonka Beauty- Kadınlar Güzellik Taşır" <https://www.youtube.com/watch?v=GdWgH5wxpBg> (Erişim Tarihi: 6 Mart 2019)
18. "TUSAŞ - 8 Mart Dünya Kadınlar Günü / Hayallerin Peşinde, Gözümüz Yükseklerde!" <https://www.youtube.com/watch?v=ZjZhzWLPqmk> (Erişim Tarihi: 6 Mart 2019)
19. "VakıfBank 8 Mart Dünya Kadınlar Günü #GücünüKutla" <https://www.youtube.com/watch?v=XxnDkvQBuWk> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2019)
20. "Kadınlar Günü | Bankacılıkta Başarının Sırrı - Ömer Aras" <https://www.youtube.com/watch?v=SThle9WbFTM> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2019)
21. "#DuruşunYeter" <https://www.youtube.com/watch?v=TdtYi-6mZ8E> (Erişim Tarihi: 4 Mart 2019)
22. "KFC'nin Kahramanları, Kendilerine İlham Veren Kadınları Anlattı" <https://www.youtube.com/watch?v=TcFsVEn2JSc> (Erişim Tarihi: 7 Mart 2019)

MUZAFFER İZGÜ'NÜN 'BÜLBÜL DÜDÜK' ADLI HİKÂYESİNİN DEĞER AKTARIMI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Didem YERDELEN

YL. Öğr. Kafkas Üniversitesi

Tazegül DEMİR ATALAY

Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi

ÖZET

Toplumun yaşam biçimi ve fikir inşası itibarıyla şekillenen ve somut olmayan olgular sosyal değer niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle toplumdaki topluma değişiklik gösteren bu değerler anlamsal olarak farklı dünyaları çağrıştıran bir yapı içerisinde teşekkül eder. Somut olmayan bu değerler, toplumun temel çerçevesini şekillendirmiştir. Bu doğrultuda oluşan sosyal, kültürel ve ahlak normları bu değerler ile açıklanabilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumların yaşam biçimleri ve kendilerine kutsal olarak atfettikleri birçok kural nesilden nesile aktarılan değerler sisteminin genel bilinçaltında yer almaktadır.

Başta dil, din, kültür ve etnik yapı bağlamında oluşan sosyal bilinçaltı ve bu bilinçaltının sosyal hayattaki işlevselliğinin aktarım düzeyi bu değerlerle sağlanabilmektedir. Toplumu oluşturan bireylerin değerler bağlamındaki eğitim ve öğretim bağlamı ait oldukları toplumun gözle görülen veya görülmeyen birçok bilinçaltından beslenerek mekânsal noktada ailede başlayıp çevresel etkenlerle devam etmektedir.

Toplumun tarihsel gelişiminin ve sosyal bilinçaltı aktarımının daha sağlıklı olması noktasında değerler eğitiminin önemi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bireyin aslı ve nesli arasındaki gözle görülmeyen toplumsal değerler ve bu değerler bağlamında şekillenen toplumsal normlar hiç şüphesiz değerler eğitimi ile tesis edilmektedir. Bu doğrultuda ele aldığımız "Muzaffer İzgü'nün "Bülbül Düdük" adlı hikâyesini çalışmamızın kapsam aralığında irdeleyip değerler eğitime bakan içeriği yapılan tasnifler doğrultusunda analiz edilip sosyal hayat içerisindeki değerler eğitiminin işlevsel yapısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Değerler eğitimi, Muzaffer İzgü, Bülbül Düdük, Toplum.

ABSTRACT

The fact that the social form of life and the formation of the idea of society are unconformities is a social value. In this respect, these values, which vary from society to society, are formed in a structure that associates semantically different worlds. These intangible values have shaped the basic framework of society. Social, cultural and moral norms formed in this direction can be explained by these values. In the historical process, the lifestyles of the societies and the many rules of sacred attachment to them take place in the general consciousness of the system of values that are transmitted from generation to generation.

Social subconsciousness formed mainly in the context of language, religion, culture and ethnicity, and the level of transmission of social functioning of this subconscious can be achieved with these values. The education and teaching context of the individuals forming the society in the context of values belongs to the society in which they belong, starting from the family at the spatial point by feeding on many conscious or not visible consciousness and continuing with environmental factors.

The value of education is of crucial importance for the historical development of society and for the healthier transfer of social subconsciousness. The invisible social values between the primitive and the progeny of the individual and the social norms which are formed in the context of these values are undoubtedly founded by values education. We will examine the story of Muzaffer İzgü's "Bülbül Düdük" in the scope of our study and analyze the contents of the contents of the values education in the direction of the classifications and discuss the functional structure of values education in social life.

Key Words: Value Education, Muzaffer İzgü, Bülbül Düdük, Society.

GİRİŞ

Toplumların yaşam biçimi ve düşünce dünyası itibari ile birbirinden ayırt eden özellikleri kimliksel olarak barındırırlar. Bu durum sembolik değerlerden başlayarak hayatın içine kadar işleyen bir unsur niteliği taşımaktadır. Kimi toplumlarda bazı davranışsal ve düşünsel imgeler normal kabul edilirken kimi toplumlarda ise anormal kabul edilmektedir. Bu değerler toplumların uzun süren seneler neticesinde tarihin bilinmeyen zaman diliminden itibaren şekillenmeye başlayan bir aktarım süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aktarımlar doğrultusunda toplumların geleneksel bilinçaltı oluşmaktadır.

Toplumları toplum yapan ve bütün aktarımlarını geleceğe aktarmasını sağlayan ve adeta onları ayakta tutabilen olguların ve teşekkül eden normların içinde nesilden nesile ilerleyen bu sürece değerlerin aktarımı olarak bakılmaktadır. Bu değerler elle tutulamayan; somut olamayan bir miras niteliği taşımaktadır.

Toplumların kendini oluşturan bireylerden beklenti doğrultusunda şekillendirdiği kültürel alt yapı ve normlarını bu değer olgusu içerisinde inşa etmeyi tercih etmiştir. Bu yönüyle toplum ileri bir zaman dilimine aktarılmış olacak ve böylelikle durağan bir yapı olmaktan çıkıp daha canlı bir organizma haline gelecektir. Aksi durumda toplumdaki bu değer olgusunun aktarımının olmayışı en temel iskelet unsurları olan dil, din ve kültür bağlamından başlayarak ahlak sistemini silikleştirip yok olmasına sebebiyet verecektir.

Değer aktarımında, sözlü ve yazılı unsurların kullanımı yönüyle edebi eserlerin önemi oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Özellikle bu unsurların geleneksel bir biçimde kemikleşmiş türlerin tercih edilmiş olması ve icra ediliş yönüyle devam etmesi değerler eğitimi bağlamında topluma ait geleneksel bilinçaltı için vazgeçilmez bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Türk toplumu bağlamında karşımıza çıkan anlatıma ve sözlü geleneğe dayalı geleneksel destan, masal ve hikâye anlatıcılığı ve bunlarla birlikte yazınsal bağlamda Türk şiiri oldukça önemli bir yerde yer almaktadır. Bu geleneksel türlerin icra ediliş ve bunlar kanalıyla ortaya çıkan değer öğretileri, modernleşme karşısında giderek silikleşmiş bir çehrede yer almaktadır.

Küresel bağlamda teknolojik gelişmelere ve modernleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan popüler kültür toplumsal değerlerin ortadan kaldırmakta ve bununla da kalmayıp ciddi manada nesil çatışmasını doğurmaktadır. Bu olumsuz gelişmelerin sonucu olarak karşımıza çıkan popüler kültür hedefi bölgesel kültürel değerleri yıkmaktadır. Sürekli olarak sosyal değişimler yaşayan günümüz bireyi gün geçtikçe sosyal manada ait olduğu topluma yabancılaşmaktadır.

Popüler kültür, moda, reklamlar, kitle iletişim araçları, görsel yayınlar başta olmak üzere birçok sebeple tüketim hedefli güncellenen 21. asır bireyleri toplumsal değer ve bu değerlerin sosyal bir nesil statüsü içerisinde aktarımında olumsuz rol almaktadır. Tam bu noktada değerler eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu eğitim bağlamında canlı bir organizma olan toplumsal değerler ve sosyal hayat içerisindeki işlevselliği itibariyle sosyal normlar olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Değerler eğitiminin başladığı mekânsal bağlam ailedir. Fakat günümüzdeki aile yaşam standartlarında ebeveyn noktasında çok fazla sosyal aktarıma müsait değildir. Anne ve babanın içinde bulunduğu iş hayatı bu aktarımı olumsuz noktada etkilemektedir.

Çocukların eğitim bağlamındaki değerler eğitimi gelecek yaşamlarında sosyal hayatlarını ve ait oldukları toplumların her yönüyle etkileyebilecek bir düzeyde durmaktadır. Bu sebeple değerler eğitimi o topluma ait olan sözlü veya yazılı ürünler üzerinden ele alınmalıdır. Çünkü bu ürünler icra edildiği hususlara nazaran ait oldukları toplumun özünü yansıtmada noktasında oldukça geniş bir anlamsal dünyayı sanatsal bir tavırla yansıtmayı başarmıştır. Çalışmamızın amacı değerler aktarımı noktasında, Muzaffer İzgü'nün Bülbül düdüğü adlı hikâyesi bağlamında gerekli tasnif ve analizleri yaparak toplumu şekillendirecek olan somut olmayan kültürel değerleri, toplumsal bilinçaltı ile birlikte bireylere aktarmak olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmada Muzaffer İzgü'nün Bülbül Düdük adlı eserini Türkçe Öğretim programında kök değerler olarak nitelendirilen değerler üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın amacı kültürel yozlaşmanın yaşandığı günümüz şartlarında, MEB Talim ve Terbiye Kurulunca çocuklara tavsiye edilmiş bir kitabın değerler aktarımını sağlayıp sağlamadığını incelemektir. Çalışmada bu kök değerler incelenmiş ve toplumun somut olmayan kültürel mirası olarak nitelendirilen değerlerin aktarımı konusundaki hassasiyete dikkat çekilmiştir.

Yöntem

Nitel araştırma tekniklerine uygun olarak yapılan bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi yöntemi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 187)

1. MUZAFFER İZGÜ

1.1. Hayatı

Muzaffer İzgü, 29 Ekim 1933, yılında Adana'da doğmuştur. Fakir bir ailenin çocuğu olan İzgü; bulaşıkçılık, garsonluk, sinemalarda gazoz satıcılığı çeşitli işlerde çalışmıştır. Kendi yaşamını anlattığı Zıkkımın Kökü adlı eserinde yazar çalışmak zorunda olduğu işleri şu şekilde ifade etmiştir: “Şeker satma, darı satma, su satma, vestiyer görevlisi, sinemada gazoz satma, karpuz satma, kahvelerde ayakçılık, el arabasıyla satıcılık, film makinesi ile film izletme, pamuk toplama, şişe yıkama, ilaçlama, fırında çalışma, garsonluk, inşaatlarda çalışma, dolma satma, muavinlik...” (İzgü, 2009). 26 Ağustos 2017 tarihinde mücadele ettiği kanser hastalığına yenik düşerek hayatını kaybetmiştir.

Kendi doğumu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Yıl 1933, aylardan ekim, günlerden 29; yani onuncu yıl... Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümü... işte o gece annem tutturmuş, fener alayını izleyeceğim, diye. Babam yahu avrat ayın günün, sancın mancın tutar, hem bu karınla demiş. Ama annem hiç öyle coşkulu bir günde evde oturmak ister mi? Komşu kadınlardan biriyle çıkmışlar evden, bir yaşındaki abim de annemin kucagında. Fener alayını eve en yakın izleme yeri, olsa olsa Saathane'nin orası... Ama ne kalabalık, iğne atsan yere düşmez. Az sonra bando mızıka gözükmüş. ‘Pıstattararaa!..’ demeye başlayınca, ‘Uy anam,’ annemdeki sancı... Breh, kaldırımında adım atacak yer yok, yan yön insan, gerisi dükkân... Bando önde, annem, ben abim, komşu kadın ardında, fener alayı bizim arkamızda ha doğdum, ha doğacağım” (İzgü, 1998, Zıkkımın Kökü).

1.2. Edebi Kişiliği

Yoksulluk içinde bir çocukluk dönemi geçiren İzgü; eksikliğini duyduğu her oyuncağı, her nesneyi kitaplarında kahramanlaştırmıştır. Çocukken çok isteği halde müzik aletleri çalamadığı için öykü ve romanlarında çoğu kez düdük, keman kaval çalan çocukları yazmıştır. Onun çocukken hiç binemediği bisiklete kitaplarındaki kahramanları binmiştir. Çocuklar için yazdığı tüm kitaplarda düşlerini hayal gücünü yoksulluğu, imkânsızlıklarını beslemiştir. Onun hayatındaki bütün eksiklikler, bütün yaşanmamışlıklar hikâyelerinin temelini de oluşturmuştur. Derin bir psikolojik yıkımın sonucu olan bu kitaplar, çocuklara hiç yaşayamadıkları zorlukları göstermekle birlikte onlara örnek olacak yaşanmışlıklarla doludur. Yazar çocuklara mizah yoluyla öğretmeyi esas alan bir anlayışa sahiptir güldürürken düşündürmeyi temel almıştır. Bu açıdan bakılacak olursa çocuklara bir şeyler öğretirken onları güldürmenin keyfini de yaşamak istemiştir. Bir çocuğun gülen yüzü olabilmenin kıymetini belki de en iyi bilenlerdendir.

Yaşanılan her olay insan hafızasında derin izler yaratır. Düşünceler buna göre şekil alır ve hayata artık bu pencereden bakılır. İzgü de çocukluğunda yaşadığı her olayı derin bir hayal gücüyle besleyerek yazıya dökmüştür. Bir ifadesinde “Aç kalmayı çok rahat yazabilirim” demiştir. Çünkü o aç kalmanın ne demek olduğunu da yaşayarak deneyimlemiştir.

İzgü: “Ben çok yoksul bir ailenin çocuğuydum. Portakal sandıklarından yapılmış bir evde doğdum, büyüdüm. Yani aç kalmayı çok rahat yazabilirim” (Demir, 2006).

Yaşadıklarının hikâyelerinde karşılık bulduğunu söyleyen İzgü şu ifadeleri kullanmıştır:

“Evet, birebir yaşadım. Hepsi gerçek oradakilerin.” Ben Çocukken”lerin hepsi birebir yaşanmış, hiç biri öykü değil onların. Öykü diye yazdık biz onları, çocuklar şey etmesinler... Hatta “Ekmek Parası” nda kendi adımı Kemal yaptım ben. Üzülmesin çocuklar, yani bizi birebir görürse üzülür çocuk. Bu amcaymış der,Kemal, adım Kemal benim. Ama bunların hepsinde adım Muzaffer, tam koydum.”

Çocuk edebiyatı alanında boşluk hissettiği için çocuk kitaplarına yönelen yazar,çocuklar için 66 öykü ve roman yazmıştır.Çocuklar için yazdığı kitaplarda daha fazla sorumluluk hissettiğini sıkça dile getirmiştir. İzgü başka alanlarda yapılan yanlışların telafisinin olduğunu ama çocuk roman ve hikâyelerde bu durumun telafisi olmadığını dile getirmiştir. Aynı yanlış verilen bir ilacın zehirlenmesinin telafisi olmadığı gibi.Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Çocuk varsa, çocuk edebiyatı da vardır.Aynı ilacı, aynı dozda çocuğa verebiliyor musunuz? Çocuğun ilacı varsa, çocuk doktoru varsa, çocuk giysicisi varsa elbette çocuğun da yazarı olacak. Çocuğa yazarken de, nasıl bir doktor ‘efendim yanlış ilaç vermişim, hastanız zehirlendi’ diyemezse, çocuk yazarının da hiçbir zaman affedersiniz deme yetkisi yoktur. Ben büyüklere yazarken, omzumda büyük bir yük olduğunu sanmıyorum. Ama çocuklara yazarken çok büyük bir yük var benim sırtımda. Çünkü belki bir tiyatrodan yanlış yaptığınız bir şeyi, yarın akşam değiştirebilirsiniz. Çocuk yapıtında değiştiremezsiniz. Dersiniz ki ikinci baskıda değiştiririm. O beş bin baskı ne olacak o zaman. Gitti. O beş bin baskı demek, üçer kişiden okusa on beş bin çocuk; eğer bir kaçı da kitapevine gitmişse, yirmi bin çocuğu yanlış yönlendirir, zehirlenmiş olursunuz. Onun için çocuk yazarının çok dikkat etmesi gerekir. Yeni yeni yayın evleri türedi, yeni yeni yazarlar türedi. Geçen gün bir kitap okudum, çocuk kitabı. Yumurtaları olan bir kuş ölüyor, gidip kedi oturuyor yumurtaların üzerine. Olacak şey mi? Başka bir şey bulunabilirdi oraya. Başka bir kuş gelip oturabilirdi, bir kedi gidip oturabilir mi? Kırar yumurtayı, bir güzel afiyetle yer. İşte çocuk, bu yanlış bilir” (Demir, 2005).

İzgü, Türkçeye olan sevdası ve duyarlılığı ile tanınır. Eserlerinde her sözcüğün Türkçe karşılığını kullanmaya hassasiyet göstermiş bir yazardır. İzgü, Türkçeye olan sevdasını şu sözcüklerle dile getirmiştir:“Donumdaki Para” adlı gülmece kitabımla Türk Dil Kurumu öykü ödülünü aldım. Demek ki orada da salt Türkçeyle yazmışım. Bu benim ana dilim. Aşkım, sevgilim, her şeyim. Ressama boya gerek, yontucuya malzeme gerek, benim yararlandığım ise tek sözcük. Niye ben o bir çuval dolusu sözcükten en güzellerin, en anlaşılmanın, en Türkçesini niye seçmeyeyim? Bu benim elimde. Küçük yaştan öz Türkçeye bir sevdam var. Belki de Muzaffer İzgü’nün sevilmesi, Türkçeyi böyle sapasağlam kullandığı içindir” (Ulucan ve Şekerci, 2012: 117-127).

Edebi yaşamına birçok ödül sığdırmış olan yazar sırasıyla şu ödülleri almıştır:

“Anayasa Hangi Yasa” öyküsü ile Milliyet Sanat Dergisi Gülmece Ödülü (ikincilik) -1977

“Dayak Birincisi” öyküsü ile Nasrettin Hoca Altın Ödülü -1977,

Bulgaristan Uluslararası Altın Kirpi Ödülü -1978 ve Svistov Özel Ödülü -1978

“Donumdaki Para” öyküsü ile Türk Dil Kurumu Ödülü -1978

“Uçtu Uçtu Ali Uçtu” ile İstanbul Çocuk Kitapları Fuarı Masal Birincilik Ödülü -1979

Bütün yapıtları ile İzmir Ödülü -1997

1.3. Eserleri

Muzaffer İzgü, 1968 yılında Ökkeş Balık Avında, Ökkeş Kurt Avında kitaplarını; 1969 yılında Ökkeş Bahçıvan, Ökkeş Kapıcı kitaplarını; 1970 yılında Ökkeş Lunaparkta, Ökkeş Otoparkta, Ökkeş Maçta, Ökkeş İşportacı kitaplarını yazmış ve 1971 yılında da Ökkeş Dolmuşçu, Ökkeş Denizde kitaplarıyla Ökkeş serisinin son kitaplarını yazmıştır. En önemli başarısını Ökkeş serisiyle yakalamıştır. Yazar Ökkeş serisini bitirdikten sonra çocuk edebiyatı alanında eser vermeye devam etmiştir

Kara Pamuk (1978), Uçtu Uçtu Ali Uçtu (1978), Arıcık (1979), Pazar Kuşları (1979), Bayram Yeri (1979), Ekmek Parası (1979), Bülbül Düdük (1980), Güldüren Uçurtma (1980), Çizmeli Osman (1980), Yumurtadan Çıkan Öğretmen (1981), Karlı Yollarda (1982), Metin Kaptan (1985), Al Yanaklı Hasan

(1989), Kabakçı Amca (1989), Çıngıraklı Çoban (1989), Can Dayım (1990), Duyduk Duymadık Demeyin (1990), Yedi Renkli Saat (1991), Kiraz Kız (1991), Uzay Karpuzu (1991), Hokus Pokus (1991), Okula Giden Robot (1994), Uzay Dolmuşu Kalkıyor (1994), Eşeğin Türküsü (1995), Kuklacı Çocuklar (1995), Konuşan Balon (1995), Sarı Şapkalı Kardan Adam (1995), Armutçu Ayı (1995), Uçan Eşek (1995), Bisikletim Vız Vız (1995), Kızılderili Çocuklar (1995), Kahraman Kuçu (1995), Yusuf'un Treni (1996), Korkak Kahraman (1996), Konuşan Kedi (1998), Şarkıcı Kuşlar (1998), Çocukların Ormanı (1998), Kahkahacı Sınıf (1998), Akrobat Pısıcık (1998), Gözlüklü Köpek (1998), Süpermen İstanbul'a Düştü (1998), Süslü Kızlar (1998), Bulutlara Simit Satan Çocuk (1998), Anneannemin Akıl Almaz Maceraları Dizisi (1975-1998), Kardelen (2000).

2. DEĞERLER EĞİTİMİ

2.1. Değer Nedir?

Değer kavramı ilk defa Znaniecki tarafından kazandırılmış Latince kıymetli olmak veya güçlü olmak anlamlarına gelen 'valere' sözcüğünden türetilmiştir (Bilgin, 1995: 83).

Bu kavram insan davranışlarının da temelini oluşturmaktadır. Toplum içerisinde kabul görmüş ortak değerler insanların davranışlarını sınırlayan ve bu davranışlara yön veren en temel ilke olarak yerini almaktadır. Demircioğlu ve Tokdemir, 2008'de yapmış oldukları çalışmada davranışlarımızın temelinde değer kavramının olduğunu ifade etmiştir.

"Değerler duyuşsal alan içerisinde yer alan düşünce ve eylemlerimizi etkileyen, onlara yön veren zihinsel olgulardır. Toplumsal değişim değerlerin yeniden ele alınmasını ve değer öğretiminin önem kazanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Her davranışın temelinde değer ya da değerler vardır" (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008: 71).

Beil ise insanların doğru ve yanlış, iyi ve kötüyü ayırt ederek kendilerine bir ölçü belirlediğini ifade etmiştir. Değerler, bireylerin kendileri ve başkalarıyla ilgili davranışlarına yön verip, davranış kılavuzu görevi yapmaktadır. Her birey kendisi için önemli sayılan değerler için çaba sarf etme olanağına sahiptir. Herkes sosyal çevresinde hangi davranışın daha geçerli olduğuna hangisinin geçersiz olduğuna ilişkin önceden belirlenmiş yerleşmiş değer yargıları ile karşılaşır. Bireyler toplumsal kurallar, gelenek ve görenekler yoluyla "iyi" ve "kötüyü", "doğru" ve "yanlış" ayırt ederek kendi ahlak ilkeleri doğrultusunda bir ölçü edinmeyi öğrenirler (Beil, 2003: 13-14). Bilgin de değerleri bir ölçek olarak değerlendirmiştir. "Değer, genelde inanılan, arzu edilen ve davranışlar için bir ölçek olarak kullanılan olgulardır (Bilgin, 1995: 83)

2.2. Değerler Eğitimi

Toplumun sahip olduğu değerleri kaybetmeye başladığı bir dönemde değerler eğitimi kavramının önemine vurgu yapmak gereklidir. Toplumun sahip olduğu değerleri okul ortamında çocuklara öğretmeyi esas alan bu anlayış, önemini ve değerini her geçen gün daha da çok göstermektedir. Geleceğimizin teminatı olarak nitelendirilen çocuklar bu değerler ile büyümeli ve kendilerinden sonraki nesillere de bu değerleri aktarabilmelidir.

Değerler eğitimi ilk olarak ailede başlayan bir süreçtir. İlk olarak ailede başlayan değerler daha sonra okullarda pekiştirilmeye başlanır.

Çünkü okullar aileden sonra değerler eğitimi görevini devralan yerlerdir. Yani okullar, ailede kazanılan değerlerin pekiştirileceği ve bu değerlere yeni bazı değerlerin kazandırılacağı ortamlardır. Ailede olduğu gibi okulda da değerler eğitiminin yaşantıların bir parçası hâline getirilerek verilmesi en uygun yoldur (Hökelekli ve Gündüz, 2004: 389).

Bu açıdan bakılacak olursa okullar, çocuklara toplumun kültürel değerlerini aktarma işleviyle ön plana çıkmaktadır. Jinnot, çocukları donmamış bir beton olarak görür. H. Jinnot'a göre "Çocuklar donmamış beton gibidir, üzerine ne düşse iz yapar." Bu ifade değerler eğitiminin gerekliliğini ortaya koymuştur. Henüz herhangi bir kalıba girmemiş çocuklar toplumun değerleriyle beslenerek büyümelidir. Eğitimin

temel hedeflerinden biri de donmamış beton olarak nitelendirilen çocuklara kültürel değerlerimizi en iyi şekilde aktarmak olmalıdır.

1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. Maddesi (MEB, 2005:7)'nde Milli Eğitimin genel amacı 'Türk millet'inin milli,ahlaki ,insani,manevi ve kültürel değerlerini benimseyen ve koruyan' ifadesi değer aktarımının gerekliliğini ve önemini belirtmiştir.

“Türk Millî Eğitiminin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini; Atatürk inkılâp ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik; laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek.”

Eğitim bireyi, toplumun istediği yönde yetiştirme ve kültürleme işi olarak tanımlanmaktadır. Aslında toplumun kültürünü ve varlığını devam ettirmesinin yegâne yollarından birisi de budur. Kendi genetik yapısına uygun karakterde bireyler yetiştiremeyen toplum ve sahip olduğu kültürel birikim, gelecekte kendine yer bulamayacak; bulsa da başka toplumların ve kültürlerin boyunduruğu altında, silik bir yaşama mahkûm olacaktır. Bir başka deyişle; milletlerin bekaları, kültürlerini geleceğe taşımakla, yani yeni nesillere aktarmakla alakalıdır. Kültür ise doğrudan değerler ile ilişkilidir. Çünkü değerler, kültürün gelişim yönünü belirler. Toplumların kültürleri, sahip oldukları değerlerle birlikte gelişir ve yayılır. Milletlerin ve toplumların kalıtsal özellikleri olarak niteleyebileceğimiz değerler, o milletin ortaya koyacağı her üründe yansımaları gösterecektir. Milletler, bu kalıtsal yansımalarını ortaya koydukları ürünlerde gösteremezlerse, o zaman gelecekleri konusunda kaygılanmaya başlayabilirler. Bu yüzden değer eğitimi toplumların geleceğini doğrudan etkileyen önemli bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2017: 58- 59).

Toplumunu oluşturan bireylerin değerler bağlamındaki eğitim ve öğretim bağlamı ait oldukları toplumun gözle görülen veya görülmeyen birçok bilinçaltından beslenerek mekânsal noktada ailede başlayıp çevresel etkenlerle devam etmektedir.Okul ortamının bu anlamda değerini ifade eden bir başka ifade de Hökelekli'ye aittir.Hökelekli kulda bilgi kadar davranış ve hissedişin de kazandırılması gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Çocukların ve gençlerin, iyi insan olmanın anlamını” ve başkaları tarafından beğenilecek davranışları ancak okul ortamında öğrenebilirler. Çünkü okul, onlara bilgi kadar doğru davranış ve hissedişin yollarını da öğretmek zorundadır.”(Hökelekli, 2013: 291).

Değerler eğitimi etik eğitimi olarak da adlandırılır. Değerler eğitiminin amacı bireyin kendini anlama,kendini tanımlama,ve kendini tamamlama olarak belirtilmiştir. “Etik eğitimi olarak da adlandırılabilir bir değerler eğitiminin hedefi, kendini tanımlama, kendini anlama ve kendini tamamlama gibi pratiksel süreçlerden geçirdiği insanın yetilerini en üst düzeye ulaştırarak “iyi hayat yaşamasını” sağlamaktır. Böyle bir eğitim de öğrenci ve süreç merkezli program anlayışıyla aktif, deneysel ve somut problem çözümlerine dayalı bir müfredat programla ve böyle bir eğitimin tekniğini çok iyi bilen eğitimciler eliyle mümkün olabilir (Kale N. 2007: 319).”

Değer aktarımında, sözlü ve yazılı unsurların kullanımı yönüyle edebi eserlerin önemi oldukça büyük bir yer tutmaktadır. Özellikle bu unsurların geleneksel bir biçimde kemikleşmiş türlerin tercih edilmiş olması ve icra ediliş yönüyle devam etmesi değerler eğitimi bağlamında topluma ait geleneksel bilinçaltı için vazgeçilmez bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.Değerlerin aktarımında önemli bir rolü olan edebi eserlerin gerekliliğini Kavcar şu şekilde ele almıştır:

“Edebiyatın temel işlevlerinden biri, eğitme, insan kişiliğini değiştirme ve geliştirmedir. Edebiyat eserleri insana özgü bazı değer ve niteliklerin yerleşip kökleşmesi, toplumsal yaşamın ve çağın gerektirdiği değerlerin benimsenmesi yolunda önemli roller oynar. Edebiyat eserleri insanın iç dünyasını

yumuşatır. İnsan sevgisiyle, yurt sevgisiyle, yaşama sevgisiyle, doğa sevgisiyle, daha nice sevgilerle yumuşatır. İyilik, dostluk, hoşgörü, bağışlama, dayanışma, çalışkanlık, dürüstlük... gibi insana özgü temel duyguları geliştirip pekiştirir” (Kavcar, 1999: 4-6)

Değerlerin özellikleri:

1. Değerler inançlardır
2. Değerler, bireyin amaçları (eşitlik gibi) ve bu amaçlara ulaşmada etkili olan davranış biçimleriyle (hak bilirlilik, yardımseverlik) ilişkilidirler.
3. Değerler, özgül eylem ve durumların üzerindedirler.
4. Değerler, davranışların, insanların ve olayların seçilmesini ya da değişimini yönlendiren standartlar olarak işlev görürler.
5. Değerler taşıdıkları öneme göre kendi aralarında sıralanırlar.
6. Değerler değişime açık yapılardır.
7. Değerler, bağlı oldukları kültürlerle göre değişir.

Hatta ait oldukları kültürlerin içinde dahi ayrılık gösterebilirler. Farklı iki toplum aynı değere sahip olabilir ama o değere verdikleri önem derecesi farklı olabilir. (Yazıcı, 2006, 504).

Değerlerin fonksiyonları (işlevleri):

1. Bireye amaç ve yön tayin eder.
2. Bireysel ve toplumsal faaliyetlerin esaslarını ve genel yönünü verir.
3. Bireylerin davranışlarını yargılamaya yardımcı olur.
4. Bireyin başkalarından ne beklemesi gerektiğini ve kendisinden ne beklendiğini bilmesini sağlar.
5. Bireyin doğru ve yanlış, haklı ve haksız, hoş giden ve gitmeyeni, ahlaki ve ahlaki olmayanı ayırt etmesini sağlar (Dönmez ve Yazıcı, 2009).

3. BULGULAR

Tablo 1:“Bülbül Düdük” Adlı Hikâyede Yer Alan Değerler

	f	%
Adalet	2	3
Dostluk	17	24
Dürüstlük	2	3
Özdenetim	3	4
Sabır	9	13
Sevgi	15	21
Saygı	3	4
Sorumluluk	10	14
Vatanseverlik	0	0
Yardımseverlik	11	15
Toplam	72	

Tabloda Bülbül Düdük adlı hikâyeye ait frekanslar ve yüzdelik oranları gösterilmiştir .Hikâyede en çok dostluk değerine yer verildiği görülmüştür.Dostluğun ardından sevgi değeri yer alırken vatanseverlik değerine yer verilmediği gözlemlenmiştir.

Eserde toplam 72 tane değer verilmiştir.

3.1. Adalet

Adalet,Tdk sözlükte 1. Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe. 2. Hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme olarak tanımlanmıştır.

Yararlanılacak hakkı herkesin eşit olarak kullanması olarak tanımlanan adalet kavramı çocuklar önemli olan, çocuklara öğretilmesi gereken değerlerimizden bir tanesidir. Çünkü adalet kavramının anlamından uzak yetiştirilmiş her çocuk, ileridetopluma, devlete zarar verecek bir birey olarak karşımıza çıkar.

İzgi, eserde adalet kavramına şu iki örnekle yer vermiştir:

-Minderin üzerine oturduk. Hayran Emmi bir ceviz benim önüme attı, bir ceviz de Derviş'in önüne attı. Cevizlerimizi cebimize koyduk.(s.35)

-“Tam çeşmeye yanaşıyordum, bir çocuk geldi. Geriçekildim. Çocuk; Doldurun dedi, sıra sizin.”(s.121).

3.2. Dostluk/Arkadaşlık

TDK Sözlükte arkadaş kavramı; birbirine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri olarak tanımlanmıştır.. Arkadaşlık ise arkadaş olma durumu, arkadaşça yakışır davranış, omuzdaşlık, ünsiyet şeklinde ifade edilmiştir.Dostluk,karşındakinin mutluluğunu da hüznünü de paylaşabilmektir üzüldüğünde üzülebilmek o sevindiğinde onunla birlikte mutlu olabilmektir. Yani karşısındaki ile kendini bir bütün olarak görebilmektir. Çocuklara öğretilen dostluk kavramı onun toplum içerisinde uyumlu bir birey olmasını sağlayarak insanlarla iletişimini de kolaylaştırır.Çocuğun karakteri çevresindeki insanlara göre de şekillenir. Bu etkileşim ilk anne, baba kardeşten olsa da en etkili konumda olan bir diğer unsur da arkadaşlarıdır (TDK, 2011: 153).

“Hiçbir çocuk benlik kavramına sahip olarak dünyaya gelmez. Bunu ana- babasından, kardeş ve arkadaşlarından öğrenir. Bu öğrenme süreci doğumdan itibaren başlar. Ana babanın bireye ilişkin tavır, kararlarıyla, çocuğun sosyal etkileşimleri, deneyimleri ve çevresi, benlik kavramını geliştirecek şekilde düzenlenebilirse, ona arzu edilen davranışlar kazandırılabilir.” (Yavuzer, 1999: 40).

İzgi, eserde en çok kullandığı değer dostluktur. Eserde Mirza'yla arkadaşlarının arasındaki sıkı bağı sık sık dile getirmiştir. Fakat Mirza yalnızca insanlarla dost değildir.Mirza'nın dostu bazen bir insanken bazen de bir dağ, bir ırmak, bir hayvandır.

-Yok derim,korkma.Bu kaya bizim bekçimiz, bizim dostumuz. Biz şimdi onun sırtına bindik,bize hiç kötülük etmez” (s.5)

Yukarıdaki örnekte Mirza tepesine çıktığı bir dağda korkusuzca durabilmeyi başarmıştır.Çünkü o dağ Mirza'nın köyündeki bir dağdır ve onun dostudur.Çünkü Mirza insana dostundan zarar gelmeyeceğini öğrenmiştir.

Aşağıda verilen örneklerde Mirza ile can dostlarının arasında geçen diyaloglardan alıntılar verilmiştir. Mirza ve arkadaşları için dostluk demek kardeşlik demektir. Kimi zaman birbirlerinin arkasından hiç hesap yapmadan uçuruma atlamışlar kimi zaman da bir soğanı ekmeğin arasına koyup yiyebilmenin tadını almışlardır.

-Korkma ben sana ayağını basacağın yerleri söyleyeceğim, çünkü arkadayım. Dedi.(s.102)

-En sonda kara Erik 'in boynuna dolandım. Torbamdan ekmeğimi soğanımı çıkardım. Derviş de çıkardı, öteki arkadaşlar da çıkardılar. Çömeldik halka olduk, yedik.(s.103)

-Ama ya Derviş, ya Feto,Hamza,Duran,Nebi...He? Onlar,öteki arkadaşlarım..”(s,108)

-Yarın gidiyorsunuz can Mirza”dedi. He can gardaşım...(s.109)

-Can Feto bir baktım hop benim yanımda.Boynuna dolandım ;”Sağ olasin Feto “dedim.(s.102)

-Mahmut koştu gitti, az sonra bisküvi getirdi. Ufaladı önlerine attı. Ve o günden sonra Mahmut arkadaşım oldu.(s.149)

-O gün kara zeytinle ekmeğimizi Mahmut'la birlikte yedik.Çeşmenin ılık suyundan içtik. Ona bizim köyün sularını anlattım. Derviş'i anlattım.(s.150)

-Ne zaman ki Derviş'e sarıldım, başladık ikimiz de ağlamaya.”Derviş”dedim,Can Derviş,unutma beni!..(s.110)

-Önümüz üşürse önümüzü,ardımız üşürse ardımızı dönüyorduk, ama ellerimiz hiç üşümüyordu.”(s.28)

Teknolojinin insanları özellikle de çocukları esir aldığı bir dönemde çocuklara karda oynamanın hazzını anlatan bu örnekte ise Mirza ve arkadaşları hep birlikte gülüyor hep birlikte eğleniyorlar:

-Üçer kişilik yarışlar düzenledik. Devrilen kızaktan düşenler karların içine yuvarlanıyordu, hep birlikte gülüyorduk.”(s.45)

Aşağıda örneklerde ise tipide mahsur kalan köylülerin durumu anlatılmaktadır. Çok yoğun bir tipide mahsur kalan köylüler birbirleri için mücadele ediyor ve en sonunda dostluğun verdiği güçle hep birlikte tipiden kurtuluyorlar:

-Kerim Emmi döner dururmuş göz gözü görmez tipinin içinde. Bazen sesi uzaktan gelirmiş zaman on altı kişinin yüreği ”Ah” edermiş.”(s.59)

-Ama Sefil Dayı'nın sesi güç veriyormuş onlara: Çaba arkadaşlar çaba, umudu yitirdiniz mi bilin ki kurtlara yemiz.!(s.60)

-Gözün görmediği elle bulunmuş ayakla bulunmuş el ayak göz olmuş sonunda on yedisi de bir araya gelmiş.(s.61)

3.3. Dürüstlük

Dürüstlük değerinin çocuklara aktarılması elzemdir. Dürüst bir şekilde yetiştirilmiş bir çocuk hem ailesine hem de topluma kazandırılmış bir hazinedir.Yazar, eserde dürüstlük ile ilgili tek bir örneğe yer vermiştir. Bu örnek eserdeki en dikkat çekici yerlerden biridir. Mirza ve arkadaşı Derviş yerine getirdikleri bir sorumluluktan ötürü birer tane düdük kazanıyorlar. Köyde sessiz bir yere gidip düdüğü çalmaya başlıyorlar. Âmâ Derviş düdüğü Mirza'dan daha güzel çalmaktadır. Mirza başkalarının yeteneklerini takdir etmekten, bu durumu kabul etmekten hiç çekinmeyerek dürüstçe onu tebrik ediyor. -Birbirimizi göremeyeceğimiz yerlere sindik, oralarda bülbül olduk öttük. Derviş düdüğü benden daha güzel öttürüyordu. Düdükleri bir ara değiştik ama hayır, Derviş yine benden güzel öttürüyordu..”(s.37)

3.4. Özdenetim

Özdenetim bireyin kendini kontrol edebilmesi,kendisi için zararlı olacak aşırı durumlardan kaçınması,kendini denetleyebilmesidir.Çocuklara kazandırılmış özdenetim duygusu onlara disiplin kazandırmada da önemli bir yoldur.Eserde özdenetim ile ilgili şu örneklerle yer verilmiştir:

-Sabahın olduğu zor bilinir bizim evde. Âmâ anam babam bilirler, erken kalkarlar. Doğruluk bir bakarım ki babam yine ocağın başında aynı yerde oturmakta. Sanki hiç uyumamış, hep orada durmuş, sabahlamış..”(s.10)

-O gece erkenden yattık. Erkenden kalktık. Köy tümünden ayaktaydı.(s.88)

-Özür dilerim ,dedi.Korhan'ım ben.(s.143)

Mirza da arkadaşları da kendilerini denetleyebilen sınırlarını bilen çocuklardır.İzgü onları kendi sınırlarını ve ne yapacaklarını bilen kendilerini kontrol edebilen çocuklar olarak karşımıza çıkarmıştır.

3.5. Sabır

Sabır “ acı, yoksulluk, haksızlık vb. üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan onların geçmesini bekleme erdemi” (TDK, 2011:1996). Şeklinde tanımlanmıştır. Başımıza gelen her durum ve olay karşısında onların geçmesini bekleme erdemi şeklinde tanımlanan sabır çocuklara erken yaşlarda kazandırılması gereken değerlerden bir değerdir. İleride bir yetişkin olacak çocuk kazandığı bu erdem sayesinde başına gelebilecek tüm kötü olayların üstesinden gelebilme yetisine sahip olacaktır. Bu onun zor durumlara mücadele edebilme yeteneğini artırarak bu kötü durumdan kurtulmak için çözüm arayışlarına da girmesini sağlayacaktır.

Muzaffer İzgü,Bülbül Düdük adlı eserinde küçük yaşına rağmen hayatın zorlukları karşısında sabretmeyi öğrenmiş, yaşı küçük ama sabrı büyük bir çocuk portresi çizmiştir bizlere. Mirza adeta köy hayatının bütün çilesine meydan okurcasına gösterdiği sabrı ile günümüz çocuklarına örnek teşkil edebilecek bir kahraman olmuştur.

-Konuşmadan çok bekledik. İlkın Pürze uyudu. Sonra Merze'nin gözleri kapandı, yorganın içine kaydı gitti. Anam ben ikimiz uyanıktık.(s.50)

-Bir uğultu, bir horultu...Anamla soluk almadan bekledik. Kulaklarımız hep sesteydi.(s.53)

-Az sonra bu “Ooo” sesi yelin içinde boğulup gidiyordu. Şu tipi olmasa bir çıkabilsem dışarıbir bağırabilsem.(s.53)

-Uzun süren bir kışla beraber evde yakacak kalmadığını anlayan köy halkı

-Onun için komşular Selo'nun anasının başına birikerek ona; Az kalmıştır Güloş bahara sık dişini, diyorlardı.(s.63)

-Hiç böyle olmamıştı;yakacağımız,yiyeceğimiz,yemimiz yeterdi eskiden.Geçen baharın yıllar yeterdi;ama bu yıl baharın gelmesi uzayınca yetmedi.Bahar gitti gelmez,ya erik de ölürse?(s.72)

-Havalar bir açsa oğul,bir yol geçit verse şu dağlar,bir gitsem çalışmaya..”(s.77)

-O yıl geç geldi bahar.Her gün Karakaya'nın üzerine dikildik Bohçadağı'na baktık.Büyüklerimiz de öyle derdi.”Bohçadağı'nın yamacındaki kar eridi miydi, bilin ki bahar yakındır.(s.79)

-Her gün köydeki emmiler, dayılar da Karakaya' ya tırmanır olmuştı. “De hadi Bohçadağı erit karını” diyorlardı.

3.6. Sevgi

İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” dur(TDK, 2011:208). Sevgi bütün duyguların temeli konumundadır. Çocuklara aktarılması gereken önemli değerlerden biri de sevgidir.Çocuğa aktarılan sevgi duygusu onun bütün dünyayı sevebilmesini sağlar.Bu duygu belki bir anne sıcaklığında belki bir kardeşte belki de bir hayvanda karşılık bulur.Önemli olan çocuğa bir hayvanın başını okşarken tebessüm edebilmeyi öğretmektir.İzgü'nün eserinde de en çok işlenen değerlerden biri de “sevgi” olmuştur.Mirza etrafındaki her şeye sevgiyle bakabilen bir çocuktur.Onun gözbebeklerindeki ışıltı bazen kardeşine bazen de bir dağ başıdır.

-Altı Merze'ye vereceğim,düdüğü Pürze'ye .Can bacılarım benim. (s.38)

-Anama sarıldım Bağdagül'ün kıpkırmızı burnunu öptüm.Aluç çekirdeği gibi küçücük gözleri vardı...Düdüğü Pürze'ye verdim,atı da Merze'ye.”(s.39)

“Anam beni bağrına bastı. Sonra başımı kaldırdı, yanaklarımdan öptü. Yanakları ıslaktı. Ağlıyordu anam.”(s.50)

-Baboş geliyor bacılar,baboş,dedim.Pürze el çırparak;”Baboş!” diye bağırdı.Merze boynuma dolandı.(s.56)

-Yine yorganın içine girdim.İçim titredi,ürperdim.Merze'nin elini yakaladım,sıcacıktı bacımın elleri.”(s.52)

-Anam suda haşlar,üstüne de tuz döktük mü bacım bir de tatlı olur ki can bacım..”(s.66)

-Karakız...Karakızın yumurtası da ak olur ha.Bir kunnamaya başlasınlar o zaman kendi hakkımı da sana vereceğim can bacım,diyordu.(s.43)

-O gece babam bizim yanımızda yattı.Bir yanına Merze'yle Pürze'yi aldı,bir yanına da beni.İki kolunu iki yana açtı,bu kollara üçümüz de sığıdık.(s.85)

-Kapıyı açtı...Baboş,can baboş,can babamız.Pürze babamın kucağına sıçrayıverdi.O indi,Merze sıçradı.O indi ben sarıldım.(s.104)

-Ben de Tefo Emmi'yi de Sefil Dayı'yı da tüm öteki emmileri de severim.Şimdi bu sevdiğim emmiler,yolu yitirmemek için iple birbirlerine bağlanmışlar adı adım köye dönmeye çalışıyorlardı.”(s.51)

Mirza ailesini,arkadaşlarını sevdiği kadar doğayı da hayvanları da seven bir çocuktur.Aşağıdaki örneklerde Mirza'nın doğa sevgisi gösterilmiştir:

-Derviş'le buraya çıktığımızda bize yemiş veriyor ya.Çok seviyorum bu dağ başlarını...Kuşları da onun için seviyorum.”(s.13)

-Baktım. Güneş bize gülümsüyordu. Biz güneşi çok severiz. Kış günü emmiler, dayılar, dedeler, babalar, sokakta sırtlarını duvara dayar hep güneşe bakarlar.”(s.14)

-Anam küçük kara Erik'i sardı sarmaladı,sanki kundakladı.Küçücük bir kara bebeydi keçi yavrusu.(s.67)

Mirza fakir bir ailenin çocuğudur.Çok uzun süren bir kış onların yakacak odunlarının bitmesine neden olmuştur.Etraf çok soğuk olduğu için de besledikleri keçileri evlerine almışlar.Ama soğuğa daha fazla dayanamayacak olduğu anlaşılan keçi Mirza'nın babası tarafından kesilmiştir.O akşam evde derin bir hüznün yaşanmıştır.Çünkü evde kardeşleri kadar sevdikleri keçi akşam yemeği olmuştur:

- Merze,yavru keçinin başına geçmiş; “Anan anam bu bebe olmuş.”diyordu.(s.68)
-İki gün sonra babam kara Üzüm’ü kesti.Üç kardeş öyle çok ağladık ki.Kara Üzüm de bizim kardeşimizdi.(s.68)
-Soframıza Üzüm’ün eti kondu.Ah ah hiç can kardeşin eti yenir mi?Ellerimizi sürmedik,ne ben ne Pürze ne de Merze..(s.71)

3.7. Saygı

İlk olarak değeri üstünlüğü, yaşlılığı, yararlığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, önemli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram ikinci olarak da başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu olarak tanımlanmıştır (TDK, 2011: 2047).

“Saygı, herhangi bir ilişki içinde olunan bir kurum, birey ve benzerine, söz konusu varlık veya oluşumun ilgi ve duygularının farkında tutum sergilemek, buna göre uygun bir davranış tarzını, tutumu benimsemektir” (Girgin: 2012, s. 151). Saygı değeri, aile içinde ve eğitim kurumlarında öncelikli olmalıdır. “Her insan doğuştan değerlidir, saygı ve değer görerek yaşama hakkına sahiptir” (Atabey, 2014: 20).

Mirza her şeyden önce büyüklerine saygılı bir çocuktur.Köydeki amcaları,dayıları ve kendinden büyük herkes onun için çok önemlidir.Mirza gerektiği zaman hepsinin teker teker elini öper.Yazar burada çocuklara Mirza üzerinden önemli bir hatırlatma yapar:

- Az sonra kalktık. Elini öptük.”Güle güle çocuklar”dedi. Kapıya çıktı, bize el salladı.(s.36)
-Sağ ol Hayran Emmi,dedik.Koştuk yine.Az sonra geriye baktığımızda Hayran Emmi aksakallarıyla değirmenin kapısında duruyor,bize bakıyordu.”(s.37)
-Babam,anam,kardeşlerim Hayran Emmi’nin elini öptük.(s.112)

3.8. Sorumluluk

İnsan, varoluşundan itibaren görev ve sorumluluklarıyla yaşamak zorundadır. Bu zorunluluğun temel kaynağı insanın düşünme yetisi ve sosyal bir varlık olmasındandır. Sorumluluk “kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2011:2142).

“Sorumluluk sahibi kişi, kendine ve başkalarına karşı saygılıdır. Üzerine düşen görevleri yerine getirir” (Aladağ, 2009, s. 37).

Muzaffer İzgü, eserinde Mirza’yı sorumluluk almaya hazır bir çocuk olarak çıkarmıştır karşımıza.Mirza gerektiği her durumda kendisine görev verilip verilmemesi fark etmeksizin ailesine yardım eden,babası şehre gittiğinde babasının yerine geçip eve büyüklük edebilen bir çocuktur.Mirza yardım etmesi gereken her durumda sorumluluk almaktan çekinmeyen ve bu durumdan hoşnut olan bir çocuktur:

- Baba oğul ağacı yana çektik. Ben dallarını, babam gövdesini bölmeye başladık. Bilmem kaç saat çalıştık. Hiç konuşmadık, hiç kollarımız durmadı.”(s.20)
-Ben de yükün altına geçiyor, takılan yerlerden kurtarıyordum. Yük düze inince bu kez öteki yükü aynı biçimde indiriyorduk. Bu bir tür dinlenme oluyordu. En çok da benim hoşuma gidiyordu.”(s.21)
-Buraya dek buğdayı ana getirmişse buradan sonra bacı yüklenirdi. Biz çocuklar da hep ananın bacının ardı sıra gider, çuvalın altından tutardık.”(s.34)
-Sofrayı babam serdi, çorba tenceresini ben koydum. Kaşıkları Merze aldı geldi.”(s.40)
-Küredığımız karları iki yana yığmıştık. Kar yığınının arasından keçilerimizin kaldığı o ufacık yere zor gidiyorduk.”(s.42)
-Babamla dışarıya çıkıyor, karları küriyorduk. Sonra babam dama çıkıyor, damdaki karları temizliyordu.(s.66)
-Babam gurbete gidince evin eri ben oluyorum. Yazdan odunu ben yapıyordum,damı ben loğluyordum, keçileri ben yayıyordum.(s.79)
-Derviş iki keçiyi,bir yavru keçiyi ben de kara Erik’le yavrusunu alıyor,öteki çocuklarla birlikte dağa olatmaya gidiyorduk.(s.93)

-Ekini biçtik,harman ettik.Garip Emmi'den hayvanını bir kileye ödünç aldım.Harmanı sürdürük,savurduk.Samanını topladık,buğdayını çuvala kattık.Garip Emmi'nin hayvanıyla eve taşydık.(s.104)

3.9. Vatanseverlik

Vatan kavramı Arapça kökenli bir kelime olup belli bir ortak geçmişe sahip olan insan topluluğunun üzerinde yaşamış olduğu toprak parçası olarak dile getirilmektedir. Vatan toprağı bütün milletler tarafından mukaddes kabul edildiğinden toplumların maddi ve manevi sahip oldukları bütün değerler vatan üzerinde inşa edilmiştir. Değerler eğitimi bağlamında da vatanseverlik toplumu bir arada tutan ortak değerler arasında en önemlilerindendir. Özellikle çocukların tarihi bilinçaltının gelişip şekillenmesi için geçmişle olan bağlantısının gün yüzüne çıktığı yer olarak vatan ve vatanseverlik kavramları kültürlerarası farklılığı ortaya koymaktadır. Böylelikle popüler kültür kavramı ve kültürsüzleşme problemi bu vatanseverlik değeri bağlamında engelleyecek bir durum olarak kullanılabilir (Avcı vd.,2017: 1560).

Eserde vatanseverlik kavramına açık bir şekilde yer verilmediğı görülmüştür.Fakat Mirza köyünden başka hiçbir yer görmemiş bir çocuktur.Eserde sürekli olarak köyüne olan sevgisini bağlılığını anlatır.Bu açıdan ele alınacak olursa Mirza'nın memleketi de köyüdür.Dolayısıyla açık bir şekilde verilme de bu yolla Mirza'nın vatanseverliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

3.10. Yardımseverlik/Yardımlaşma

Yardımseverlik “kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliğı için kullanma” olarak ifade edilmiştir (TDK, 2011:2535).Eserde yardımseverlik/yardımlaşma değerlerinin önemli kavramlar olduğu görülmektedir.Köyde hasta bir kadın vardır. Köy halkı zorlu kış şartlarına rağmen kadını bir hastaneye yetiştirebilmenin mücadelesini vermişlerdir:

O çırpı parçasını kavgayla elde eden çocuk, az sonra çırpıyı Selim'e uzatıyordu.Selo'nun anası hastaydı. Bir bahar gelse bir yollar açılsa Selo'nun babası anasını doktora götürecekti ama bahar bir türlü gelmiyordu.(s.62)

-Bir ara babalarımız Selo'nun anasını sal yapıp kasabaya götürmek istediler.Bu işe bir babam, İki Derviş'in babası,tüç Selo'nun babası razı oldu.(s.62)

-Sonunda Güloş Hala'yı götürmek için bir er kişi daha çıktı. Hatta yedek bir er kişi daha.Güloş Hala'yı sala koydular. Üstüne yorganı bastırdılar. Dört kişi kollardan yapıştılar. Yamacın öte yüzünde yittiler, gittiler.(s.64)

“Ebe Ana'nın kızı bize bulgur çorbası kaynatmıştı,Bir de acıkmıştım ki.”(s.39)

-Çok güç olmuş ama sonunda Kerim Emmi 'yi de birliğe katmışlar.Ondan sonra birer metre aralıkla ipleri birbirlerinin belinden bellerinden bağlamışlar.”(s.60)

-Yem de bitti.Bu kez kendi bulgurumuz,kendi dövmemizden keçilere de vermeye başladık.(s.65)

-Hayran Emmi çuvala az yem kattı,bir de güzel anlattı,hayvanı nasıl kurtaracağımızı.Sonra aklına geldi, el büyüklüğünde yapraklardan verdi.(s.76)

-Bir yük de odun verdi.Odun yükünü ben aldım sırtıma, babam da çuvalı sırtladı.(s.76)

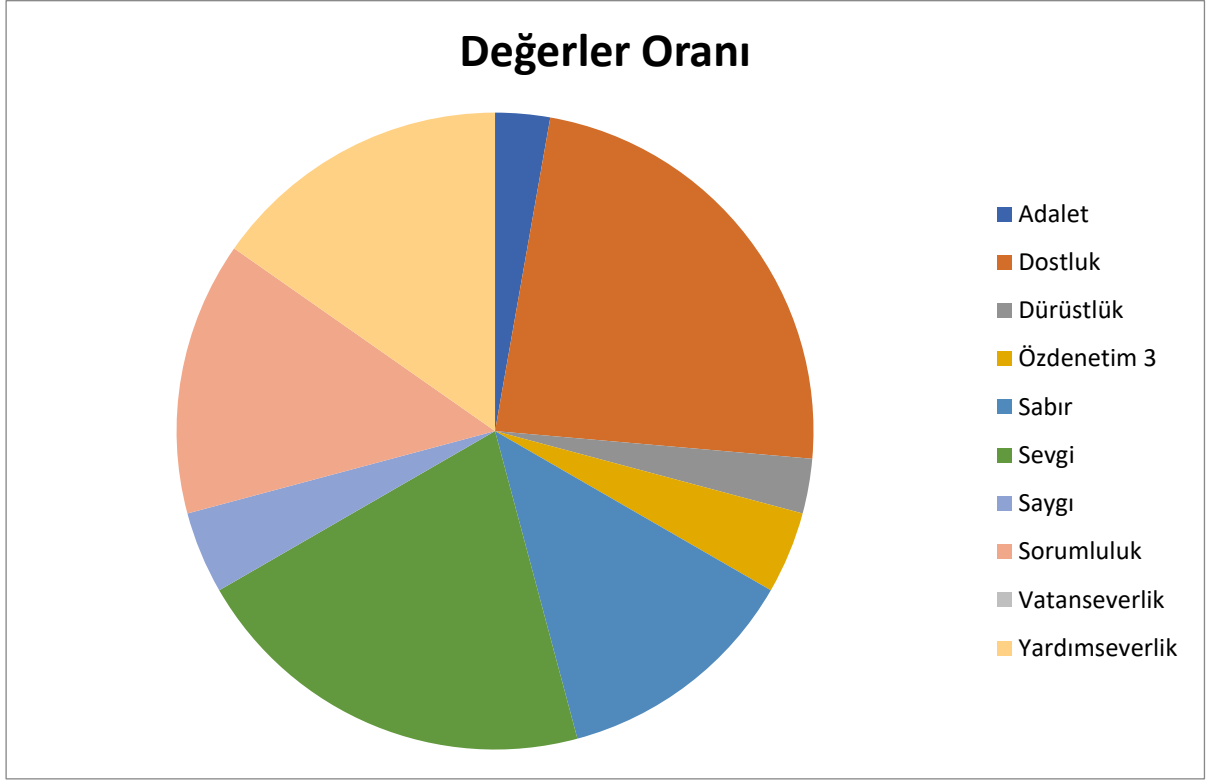
“Bakın, dondurma!”Nail'e seslendim:”Nail,bizim paramız yok ki! Olsun,bir kezinde de siz bana alırsınız,dedi. İlk kez dondurma yedik.(s.128)

-Gözümü açtığımda bir teyze kafama koku döküyor,kokuyla alnımı ovuyordu.Nasılın çocuğum,diye sordu. Ağzımın içi kurumuştı. “Su içeceğim”dedim.(s.142)

Tablo 2: Bülbül Düdükteki Değerlerin Oranı

Tabloda eserde geçen değerlerin yüzdelik oranları gösterilmiştir.Eserde geçen değerlerin oranı şu şekildedir:

Adalet %3	Dürüstlük %3	Sabır %13	Saygı %4
Yardımseverlik %15	Özdenetim %4	Dostluk %24	Sevgi %21
Sorumluluk % 14			

Eserde vatanseverliğe ait bir değer açık olarak verilmemiştir.

SONUÇ

Türk toplumu sözlü gelenek üzerine inşa ettiği sosyal aktarım düzeyini bazı türler üzerinde devam ettirmeyi oldukça başarılı bir şekilde pratiğe dökmüştür. Özellikle sözlü anlatım geleneğine dayanan hikâye masal destan gibi türler Türk toplumunun geleneksel bilinçaltını oluşturan en önemli edebi eserler arasında yer almıştır. Bu eserler farklı varyantlar farklı konular farklı biçimsel özellikler içerirse de Temel'de Türk toplumunun Özünde yer alan geleneksel toplum değerlerini dil, din, adet, ritüel ve ahlak sistemi dinamiklerini imgesel bir biçimde yansıtmayı başarmıştır ve bu geleneği asla terk etmemiştir.

Çocukların eğitim bağlamındaki değerler eğitimi, gelecek yaşamlarında sosyal hayatlarını ve ait oldukları toplumların her yönüyle etkileyebilecek bir düzeyde durmaktadır. Bu sebeple değerler eğitimi o topluma ait olan sözlü veya yazılı ürünler üzerinden ele alınmalıdır. Çünkü bu ürünler icra edildiği hususlara nazaran ait oldukları toplumun özünü yansıtmaya noktasında oldukça geniş bir anlamsal dünyayı Sanatsal bir tavırla yansıtmayı başarmıştır.

Muzaffer İzgü'nün eserlerinde yer alan değerlerin Hedef kitesinde genellikle davranış değişikliği göze çarpmaktadır. Bülbül düdük adlı hikâyesinin de de görüleceği gibi İzgü eserlerinde kullandığı kahramanları tekbir tipten ibaret olmadığı Tam aksine toplumda sosyal hayat içerisinde çok rahatlıkla görebileceğimiz bireylerden farksız olduğu gözlemlenmiştir. Tabii Bu doğrultuda az da görüle yazının edebi üslubu ve kurgusal olay örgüsü Kimi zaman bu kahramanları bir tip olma doğrultusuna itmiştir.

Değer eğitimi bakımından;Muzaffer İzgü'nün Bülbül Düdük adlı çocuk hikâyesinde değerlerin çok yoğun bir biçimde işlendiği görülmüştür. En fazla dostluk değerine yer verildiği görülmüştür. Muzaffer İzgü, yazdığı hikâyelerinin ana eksenini dostluk üzerine kurmuştur.Eserde en fazla geçiş sıklığına sahip olan değer 17 defa geçen dostluk değeridir. Sırasıyla; 15 defa sevgi değeri,11 defa yardımseverlik,10 defa sorumluluk,9 defa sabır,3 defa özdenetim,3 defa saygı,2 defa adalet,2 defa de dürüstlük değeri geçmiştir. Yazarın eserinde vatan sevgisine ait bir bulguya rastlanmamıştır.Ancak eserde sıklıkla köyündeki dağlara,tepelere, akan suya bile olan sevgisini özlemine dile getirmiştir.Köyünden başka bir

yer görmemiş köyünün sınırlarındaki bir yaşamdan habersiz olan Mirza için memleket onun köyüdür,düşüncesiyle ele alınırsa vatan sevgisi eserin temel değeri olarak karşımıza çıkacaktır.

Kültürel yozlaşmanın yoğun olarak yaşandığı günümüzde Muzaffer İzgü'nün Bülbül Düdük adlı eseri ve bu eser gibi değerleri yoğun olarak işlemiş benzer eserler çocuklara okutulmalıdır. MEB Talim ve Terbiye kurulunca çocuklara okunması gereken kitaplar arasında tavsiye edilmiş bu eser öğretmenler tarafından çocuklara okutulmalı ve ders kitaplarında da yerini almalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aladağ, S. (2009). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
2. Atabey, D. (2014). *Okul Öncesi Sosyal Değerler Kazanımı Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Sosyal Değerler Eğitimi Programının Anasınıfına Devam Eden Çocukların Sosyal Değerler Kazanımına Etkisinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
3. Avcı, A., A., İbret, B. Ü. ve Avcı, E. K. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Vatandaşlık Değerinin Kazandırılmasına Yönelik Görüşleri, *İlköğretim Online Dergisi*, 16(4), 1558-1574.
4. Beil, B.(2003). *İyi Çocuk, Zor Çocuk. Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?* (Çev: Cuma Yorulmaz). Ankara, Arkadaş Yay.
5. Bilgin, N.(1995).*Sosyal Psikolojide Yöntem Ve Pratik Çalışmalar*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
6. Demir, F. (2006). *Muzaffer İzgü'nün Öykülerinde Çocuk Ve Eğitim Teması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü:Çanakkale.
7. Demircioğlu, İ. H. ve Tokdemir, M. A. (2008). *Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik*, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(1): 69-88.
8. Dönmez C.,& Yazıcı, K. (2009). Atatürkçülüğün Bir Üst Değer Olarak Öğretimi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 1467-1490.
9. Hökelekli, H. (2011). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- 10.Hökelekli, H. Ve Gündüz, T. (2004). *Üstün Yetenekli Çocukların Değer Yönelimleri Ve Eğitimleri. "I. Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Bildiriler Kitabı"*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, S. 133-138.
- 11.İzgü, M. (1998). *Zıkkımın Kökü*. (7. Baskı). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- 12.İzgü, M. (2009). *Zıkkımın Kökü*. (21.Basım). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- 13.Kale, N. (2007). Nasıl Bir Değerler Eğitimi?, *Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu* (26–28 Kasım 2004), 313– 322, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- 14.Kavcar C. (1999). *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara: Engin Yayınevi.
- 15.Kuzu, T. (2006). Muzaffer İzgü'nün "Anneannem" Serisinde Kuşak Barışması, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,1(31):42-48.
- 16.MEB. (2005). *İlköğretim Türkçe Dersi (6-8) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- 17.Şimşek, T. (2006). *Çocuk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Tarihi 4*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- 18.TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- 19.Tezcan, M. (1992). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Zirve Ofset
- 20.Uçar, G., (2006). Muzaffer İzgü'nün Eserlerinde Arkadaşlık Kavramı, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*,1(31):35-41.
- 21.Yazıcı, K. (2006). Değerler Eğitimine Genel Bir Bakış. *TÜBAR-XIX-/2006-Bahar*.
- 22.Yavuzer, H. (1999). *Ana- Baba ve Çocuk*. (12. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

GELİŞTİRİLEN ŞİFRELEME ETKİNLİĞİNİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra ALTINTAŞ

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Matematik Eğitimi Anabilim Dalı

Şükrü İLGÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, Matematik Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Mevcut araştırma kapsamında, geliştirilen bir şifreleme etkinliğinin uygulamasının yapılarak öğrenciler tarafından değerlendirilmesi ve öğrenci görüşlerinin sunulması şifreleme etkinliğinin etkililiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda beşinci sınıf öğrencilerine yönelik olarak, araştırmacılar tarafından bir şifreleme etkinliği tasarlanmıştır. Geliştirilen şifreleme etkinliğinin öğrenci görüşleri bakımından değerlendirilerek etkililiğinin ortaya konması, ileride öğretmenlere örnek teşkil edecek ve matematik eğitimine, şifreleme etkinliğinin hitap ettiği kazanımlara yönelik olarak gerek işlenen konuların pekiştirilmesi gerekse matematiği daha eğlenceli kılmak ve matematiğin farklı taraflarını ortaya koyacak bir etkinlik kazandırılması bakımından önem taşımaktadır. “Gezegenlerin Arkadaşlığı” adı verilen etkinlikte amaç, matematik öğretimini daha eğlenceli hale getirmek ve etkin katılımı sağlamaktır. Geliştirilen şifreleme etkinliği şu kazanımları kapsamaktadır: En çok dokuz basamaklı doğal sayıları okur ve yazar. En çok beş basamaklı doğal sayılarla toplama ve çıkarma işlemi yapar. En çok üç basamaklı iki doğal sayının çarpma işlemi yapar. En çok dört basamaklı bir doğal sayıyı, en çok iki basamaklı bir doğal sayıya böler. Bir doğal sayının karesini ve küpünü üslü ifade olarak gösterir ve değerini hesaplar. Dört işlem içeren problemleri çözer. Tam sayılı kesrin, bir doğal sayı ile bir basit kesrin toplamı olduğunu anlar ve tam sayılı kesri bileşik kesre, bileşik kesri tam sayılı kesre dönüştürür. Şifreleme etkinliği öğrencilere uygulandıktan sonra, etkinlik ile ilgili öğrencilerin görüşlerini almak amacıyla üç sorudan oluşan bir görüş formu kullanılmıştır. Bu form araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup şu soruları içermektedir: Etkinlik hoşunuza gitti mi? Matematik böyle anlatılsa daha güzel olur mu? Hoşunuza giden taraflar nelerdir? Araştırma, Kars ili merkezinde yer alan Dede Korkut ortaokulunun beşinci sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu onsekiz, beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Görüş formundaki sorular nitel olarak analiz edilmiştir. Sonuçta da, öğrenciler uygulanan şifreleme etkinliğini çok beğendikleri, matematiği bu şekilde anlatıldığında daha güzel bulacakları ve gerek resimler, gezegenler, kesirler, şifreyi çözme gibi sebeplerle de etkinliği hoş buldukları yönünde görüş bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Matematik Eğitimi, Şifreleme, Görüş.

GİRİŞ

Şifreleme matematik eğitimini zenginleştirmede büyük bir potansiyele sahiptir. Şifrelemede kullanılan bazı şifreleme algoritmaları temel matematiksel kavramları içermektedir. Bazıları da kompleks matematiksel kavramları içermektedir (Sakallı, Bulus, & Buyuksaracoglu, 2004). Öğrencilerin matematiğe yönelik ilgilerini arttırmak için onları motive etmek, sıkı çalışmayı gerektiren bir konu üzerinde zaman harcayabilmeleri için makul sebepler sunmak ve eğer mümkünse onların çeşitli araştırmalar içinde bulunmalarını sağlamak gerekmektedir (Kaur, 2008). Bu bağlamda öğrencileri şifreleme aktiviteleri ile karşılaştırmak, gerek konu anlatımı gerekse anlatılan konunun pekiştirilmesi safhasında şifreleme aktivitelerine yer vermek önemlidir.

Özellikle de, şifreleme çocukların matematiğe yönelik heyecan duymalarını sağlayan ideal bir yoldur. Matematik eğitimini zenginleştirme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Belli matematiksel kavramları ve teknikleri çocukların kendi kendilerine keşfetmelerini sağlayan doğal bir yol sunmaktadır (Koblitz, 1997). Şifreleme öğrencileri özellikle de onlara zor gelen fonksiyonlar, matrisler, modüler aritmetik, kombinasyonlar, denklemler, istatistik ve ispatlar gibi konularla tanıştırmak için etkileyici bir yoldur. Pek çok şifreleme ve şifre kırma aktiviteleri ve modern şifreleme uygulamaları

daima matematik öğretimine yönelik motive etme ve çeşitli cebirsel, analitik ve istatistiksel kavramların öğrencilerce anlaşılmasında önemli bir gelişim sağlayan kaynaklar olarak önerilmektedirler (Caballero-Gil & Bruno-Castañeda, 2007). Bu da göstermektedir ki, matematiğin çeşitli konuları ve kavramları şifreleme aktivitelerinin temelinde yer alabilmektedir. Matematiğe yönelik farklı zenginleştirme aktivitelerine yer vererek çeşitli öğrenme ortamları hazırlamak öğretmenlerin elindedir.

Mevcut araştırma kapsamında, geliştirilen bir şifreleme etkinliğinin uygulamasının yapılarak öğrenciler tarafından değerlendirilmesi ve öğrenci görüşlerinin sunulması şifreleme etkinliğinin etkililiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda beşinci sınıf öğrencilerine yönelik olarak, araştırmacılar tarafından bir şifreleme etkinliği tasarlanmıştır.

Geliştirilen şifreleme etkinliğinin öğrenci görüşleri bakımından değerlendirilerek etkililiğinin ortaya konması, ileride öğretmenlere örnek teşkil edecek ve matematik eğitimine, şifreleme etkinliğinin hitap ettiği kazanımlara yönelik olarak gerek işlenen konuların pekiştirilmesi gerekse matematiği daha eğlenceli kılmak ve matematiğin farklı taraflarını ortaya koyacak bir etkinlik kazandırılması bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca mevcut araştırma kapsamında şifreleme etkinliklerinin geliştirilmesi ve bunların uygulanarak öğrenciler tarafından değerlendirilmesi durumunu içeren çalışmalara rastlanmamıştır. Bu bağlamda ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tarz çalışmaların öğretmenlere kullanabilecekleri etkinlikler üretmeleri ve öğrenciler üzerindeki etkililiğinin de ortaya konulmasıyla matematik eğitimi ortamlarında farklı alternatifler sunacak olması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Mevcut araştırmanın amacı doğrultusunda şu probleme cevap aranmaktadır: Geliştirilen şifreleme etkinliği hakkında öğrenci görüşleri nelerdir? Bu bağlamda şu alt problemlere cevap aranmaktadır:

1. Geliştirilen şifreleme etkinliği öğrencilerin hoşuna gitti mi?
2. Matematik böyle anlatılsa daha güzel olur mu?
3. Geliştirilen etkinlik kapsamında öğrencilerin hoşuna giden taraflar nelerdir?

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel yaklaşımlardan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, kategoriler oluşturmayı ve metnin belirli yerlerinde bu kategoriler kullanıldığında, bunların sayısını hesaplamayı içermektedir (Silverman, 2011).

Araştırma, 2018-2019 eğitim öğretim yılı güz yarıyılında, Kars ili merkezinde yer alan Dede Korkut ortaokulunun beşinci sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu onsekiz, beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

Şifreleme etkinliği öğrencilere uygulandıktan sonra, etkinlikle ilgili öğrencilerin görüşlerini almak amacıyla üç sorudan oluşan bir görüş formu kullanılmıştır. Bu form araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup şu soruları içermektedir: Etkinlik hoşunuza gitti mi? Matematik böyle anlatılsa daha güzel olur mu? Hoşunuza giden taraflar nelerdir?

Araştırma kolay ulaşılabilir durum örneklemesi kullanılmış olup, bu sayede araştırmaya hız ve pratiklik kazandırılmış, yakın ve erişilmesi kolay olan bir durum seçilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu kapsamda araştırmacıların Okul Deneyimi dersini yürüttükleri okulda uygulama gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Uygulama Süreci

Araştırmacılar tarafından geliştirilen şifreleme etkinliği iki ders saati süresince öğrencilere uygulanmış ve uygulama sonucunda söz konusu etkinliğe yönelik olarak öğrencilerin görüşleri alınmıştır. Geliştirilen etkinliğe ilişkin detaylar şöyledir:

“Gezegenlerin Arkadaşlığı” adı verilen etkinlikte amaç, matematik öğretimini daha eğlenceli hale getirmek ve etkin katılımı sağlamaktır. Geliştirilen şifreleme etkinliği şu kazanımları kapsamaktadır: En çok dokuz basamaklı doğal sayıları okur ve yazar. En çok beş basamaklı doğal sayılarla toplama ve

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

çıkarma işlemi yapar. En çok üç basamaklı iki doğal sayının çarpma işlemi yapar. En çok dört basamaklı bir doğal sayıyı, en çok iki basamaklı bir doğal sayıya böler. Bir doğal sayının karesini ve küpünü üslü ifade olarak gösterir ve değerini hesaplar. Dört işlem içeren problemleri çözer. Tam sayılı kesrin, bir doğal sayı ile bir basit kesrin toplamı olduğunu anlar ve tam sayılı kesri bileşik kesre, bileşik kesri tam sayılı kesre dönüştürür.

Dersin Adı	Matematik
Etkinliğin Adı	Gezegenlerin Arkadaşlığı
Etkinliğin Amaç	Matematik Öğretimini Daha Eğlenceli Hale Getirmek ve Etkin Katılım Sağlamak
Etkinliğin Yapılması Öngörülen Kurum	MEB Okulları / 5. Sınıf
Öğrenci Kazanımları	M.5.1.1.1. En çok dokuz basamaklı doğal sayıları okur ve yazar. M.5.1.2.1. En çok beş basamaklı doğal sayılarla toplama ve çıkarma işlemi yapar. M.5.1.2.4. En çok üç basamaklı iki doğal sayının çarpma işlemi yapar. M.5.1.2.5. En çok dört basamaklı bir doğal sayıyı, en çok iki basamaklı bir doğal sayıya böler. M.5.1.2.10. Bir doğal sayının karesini ve küpünü üslü ifade olarak gösterir ve değerini hesaplar. M.5.1.2.12. Dört işlem içeren problemleri çözer. M.5.1.3.2. Tam sayılı kesrin, bir doğal sayı ile bir basit kesrin toplamı olduğunu anlar ve tam sayılı kesri bileşik kesre, bileşik kesri tam sayılı kesre dönüştürür.

GEZEĞENLERİN ARKADAŞLIĞI

Ela bugün Fen Bilgisi dersinde gezegenleri öğreneceğini duyunca çok heyecanlandı. Dersi çok dikkatli dinledi ve derste öğrendiği yeni bilgiler onu çok etkiledi. Bunun üzerine okuldan sonra eve giden Ela bugün öğrendiği her şeyi annesine anlattı. Daha sonra Ela yemeğini yiyip, ödevlerini bitirdi ve uyumak için hazırlandı. Yastığa başını koyduktan sonra penceresinden gökyüzüne bakarak uykuya daldı. Ela gözünü açtığı anda kendini birden uzayda buldu. Önce çok şaşırıp Ela daha sonra uzayda bir gezintiye çıkmaya karar verdi. Gezerken bazı sesler duyduğunu fark etti ve seslerin olduğu tarafa doğru yola koyuldu. Sonra birden gezegenlerin kendi aralarında sohbet ettiğini gördü. Onlara "ben de size katılabilir miyim?" diye sordu. Gezegenler de "tabii ki katılabilirsin ama önce sana bazı sorularımız var. Bu sorular seni bir şifreye götürecektir. "Şifreyi doğru bulabilirsen eğer bize katılabilirsin" dediler.

Aşağıda verilen sorularda istenilen cevabı işaretleyerek sende Ela ile birlikte gezegenlerin sohbetine katılabilirsin.

<p>Merkür</p> <p>Hangisi bileşik kesir? $\frac{14}{3}$</p>	<p>Venus</p> <p>Hangisi birim kesir? $\frac{1}{12}$</p>	<p>Dünya</p> <p>Hangisi tam sayılı kesir? $2\frac{21}{23}$</p>
<p>Mars</p> <p>Hangisi birim kesir? $\frac{1}{24}$</p>	<p>Jüpiter</p> <p>Hangisi bileşik kesirdir? $\frac{5}{2}$</p>	<p>Satürn</p> <p>Hangisi tam sayılı kesirdir? $6\frac{6}{7}$</p>
<p>Uranüs</p> <p>Hangisi bileşik kesirdir? $\frac{15}{4}$</p>	<p>Neptün</p> <p>Hangisi basit kesirdir? $\frac{12}{15}$</p>	<p>Plüton</p> <p>Hangisi tam sayılı kesirdir? $1\frac{14}{17}$</p>

Doğru cevapları verdiğinden eminsen artık şifreyi bulabilirsin. İşaretlediğin her kesrin payındaki sayılar harfleri temsil etmektedir. Aşağıdaki tabloya göre sayıları yerleştirdiğinde 2 kelimelik bir şifre elde edeceksin.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
A	B	C	Ç	D	E	F	G	Ğ	H	İ	ı	İ	K	L
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	
M	N	O	Ö	P	R	S	Ş	T	U	Ü	V	Y	Z	

✓ Eğer şifreyi doğru bulduysanız Ela ile birlikte gezegenlerin sohbetine katılmaya hak kazandınız demektir.

Uzayda yoğun bir günü tanımlayan Ela uyandığında her şeyin bir rüya olduğunu anlayınca çok üzüldü. Gün boyu uzayda konuştuğunu aklından çıkarılamadı. Bu sırada kalemi yere düşürdü. Almak için eğildiğinde saranın altında bir bulmaca kitabı buldu. İçini açıp sayfaları karıştırdı bir bulmaca dikkatini çekti ve çözmeye başladı.

Sende Ela'ya katılarak bulmacayı bitirmesine yardım eder misin?

 <p>$21.560 + 31.597 = 53.157$</p>	<p>$123 \times 654 = 80.442$</p>
 <p>İki kamyonun birinde 13.457 kg kömür, diğerinde ise 32.874 kg odun olduğuna göre bu iki kamyonun toplam kaç kg yük vardır? 46.331</p>	<p>$6785 : 5 = 1357$</p>
 <p>$3^2 + 2^3 = 17$</p>	

AL-FARABİ

4. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ 2-5 Mayıs, 2019 ERZURUM

85.769 - 79.64 = 6127

5³ - 10² = 25

300000000 sayısının okunuşu nedir?
Üç yüz milyon

Yukarıdaki işlemlerin sonucunu bulan Ela aşağıdaki kutuda bulduğu değerleri işaretledi.

Y	5	3	1	5	7	1	1	3	5	7
Ü	Ç	Y	0	Z	M	1	L	Y	0	N
1	7	L	8	0	4	4	2	D	2	5
4	6	3	3	1	1	6	1	2	7	Z

Sonra fark etti ki bazı kutucuklar boyanmamış. Sence boyanmayan harfler bize bir şey mi anlatmak istiyor? Bakalım kelimeyi doğru bulabildin mi?

Ela gün boyu yanında olup yardım ettiğin için sana çok teşekkür ediyor.

BULGULAR

Geliştirilen şifreleme etkinliğinde öğrencilerin yönergeler çerçevesinde iki şifreye ulaşmaları beklenmektedir. 10 öğrenci istenen iki şifreyi doğru bir şekilde bulmuştur. 4 öğrenci son şifreyi bulamamıştır. 4 öğrenci ise iki şifreyi de bulamamıştır. Görülmektedir ki öğrencilerin büyük bir çoğunluğu gerçekleştirilen şifreleme etkinliğinde başarılı olmuştur.

Öğrencilerin etkinlik bitiminde etkinliği değerlendirmeye yönelik sorulara verdikleri cevaplar analiz edildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Öğrencilerin tümü yapılan etkinliğin hoşlarına gittiğini ifade etmiştir. (18 öğrenci-%100). Ayrıca bazı öğrenciler ek olarak «keşke sınavlar da böyle olsa», «işte bu!!!» şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır.

Matematik böyle anlatılsa daha güzel olur mu? sorusuna öğrencilerin tamamı daha güzel olur cevabını vermişlerdir. (18 öğrenci-%100)

Ayrıca bazı öğrenciler ek olarak «hem de çok güzel olur.», «çok eğlenceli olduğu için olur.» şeklinde yorumlar eklemiştir.

“Hoşunuza giden taraflar nelerdir?” sorusuna öğrencilerin verdikleri cevapların dağılımı

Cevaplar	f
Hepsi	10
Resimler	3
Sorular (kesirler, işlemler)	3
Şifreyi bulma	1
Gezegenler	1

Hoşunuza giden taraflar nelerdir? Sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplar analiz edildiğinde; «hepsi» (10 kişi), «resimler» (3 kişi), «sorular» (kesirler, işlemler) (3 kişi), «şifreyi bulma» (1 kişi), «gezegenler» (1 kişi) cevaplarını verdikleri görülmüştür.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sonuçta da, öğrenciler uygulanan şifreleme etkinliğini çok beğendikleri, matematiği bu şekilde anlatıldığında daha güzel bulacakları ve gerek resimler, gezegenler, kesirler, şifreyi çözme gibi sebeplerle de etkinliği hoş buldukları yönünde görüş bildirmişlerdir.

Öğrencileri özellikle de disiplinlerarası çeşitli şifreleme aktiviteleri ile matematik derslerinde karşılaştırmak önemlidir.

Matematik derslerine yönelik ilgiyi arttırma, çocukların heyecan duymalarını sağlamak amacıyla matematik derslerinde bu tür etkinliklere sıkça yer verilmelidir.

Öğretmenlere de bu konuda bilgiler verilerek bu yönde çeşitli aktiviteleri kendilerinin hazırlayarak uygulamalar yapmaları sağlanmalıdır.

Şifreleme aktiviteleri gerek matematik konularının anlatılması safhasında, gerekse işlenen konuların pekiştirilmesi safhasında kullanılabilir.

Sınıf içi şifreleme aktivitelerinin kullanıldığı oyunlar düzenlenerek matematiğin zevkli yönleri öğrencilere gösterilebilir.

Şifre bulma ve şifre kırma aktiviteleri sadece matematik derslerinde değil diğer derslerin öğretiminde de kullanılabilir.

Hatta sınavlar da bu yönde dizayn edilerek geleneksel sınavlar yerine farklı alternatifler üretilebilir.

KAYNAKÇA

1. Caballero-Gil, P., & Bruno-Castañeda, C. (2007). A cryptological way of teaching mathematics. *Teaching Mathematics and Its Applications: International Journal of the IMA*, 26(1), 2-16.
2. Kaur, M. (2008). Cryptography as a pedagogical tool. *PRIMUS*, 18(2), 198-206.
3. Koblitz, N. (1997). Cryptography as a teaching tool. *Cryptologia*, 21(4), 317-326.
4. Sakalli, M. T., Bulus, E., & Buyuksaracoglu, F. (2004, May). Cryptography education for students. In *Information Technology Based Proceedings of the Fifth International Conference on Higher Education and Training, 2004. ITHET 2004*. (pp. 621-626). IEEE.
5. Silverman, D. (2011). *Interpreting Qualitative Data: A Guide to the Principles of Qualitative Research*. London: SAGE.
6. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (7. Baskı): Seçkin Yayıncılık.

İŞE ANGAJE OLMA BAĞLAMINDA PSİKOLOJİK SERMAYENİN AHLAKİ DAVRANIŞ ÜZERİNE ETKİSİ¹

Ülke Hilal ÇELİK

Dr. Örg. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

Atılhan NAKTİYOK

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

İş yaşamı içerisinde üzerinde çokça durulan etik ve ahlak olguları, taşıdıkları anlam ve etki alanları itibari ile büyük önem taşımaktadır. Çalışanlar tarafından samimiyetle benimsenmesi durumunda ahlaki davranışın sosyal, psikolojik ve ekonomik birçok faydası bulunmaktadır. Hemşirelik doğası gereği etik ve ahlaki davranışı en çok gerektiren meslek gruplarından biridir. Bu bakımdan mevcut çalışma hemşirelerin ahlaki davranışları üzerinde etkili olabilecek psikolojik sermaye ve işe angaje olma kavramlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Kavramlara ilişkin ilgili yazın taraması neticesinde ortaya çıkarılan araştırma modeli hemşirelerin etik ve ahlaki davranışlar sergilemelerinde psikolojik sermayelerinin etkisi ve bu etkide işe angaje olma düzeylerinin rolü olabileceğini öngörmektedir. Söz konusu araştırma modelinin test edilmesi amacıyla Erzurum il merkezinde faaliyette bulunan bir devlet hastanesinde görev yapmakta olan 286 hemşireden anket yöntemi ile veri elde edilmiştir. Daha sonra elde edilen veriler çeşitli istatistikî yöntemler aracılığı ile analiz edilmiştir. Analizler neticesinde ortaya çıkan bulgular araştırmaya konu olan hemşirelerin ahlaki davranış sergilemelerine psikolojik sermayelerinin kaynak olduğunu göstermektedir. Söz konusu olumlu etkiye ise hemşirelerin işe angaje olma düzeyleri tam aracılık etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşe Angaje Olma, Psikolojik Sermaye, Ahlaki Davranış

I. GİRİŞ

Olumlu duygu genişletme ve inşa etme teorisi (Fredrickson, 1998), çalışanların kendilerine verilen görevlere karşı olumlu bir tutuma sahip olmalarının işlerine, iş ortamlarına ve çalışma arkadaşlarına karşı olumlu duygular beslemelerine neden olacağını savunmaktadır. Bu bakımdan çalışanlar alışıktıkları olumlu algı ve davranış kalıplarını genişletip kişisel görevlerini yerine getirirken yüksek performans sergileyebilecektir. Olumlu duygu genişletme ve inşa etme teorisine uygun olarak Xanthopoulou ve diğ. (2012), psikolojik açıdan zengin kaynaklı bir çalışma ortamının varlığının, çalışanların olumlu duygularını ortaya çıkaracağını ifade etmektedir. Bu teori çerçevesinde birçok araştırma olumlu psikolojik kaynakların olumlu psikolojik çıktılara ortaya çıkardığını göstermektedir.

Luthans, Avolio, Walumbwa ve Li (2005), işyerinde çeşitli zorluklar ile karşı karşıya kalan çalışanların olumlu psikolojik kaynakları sayesinde bu zorluklara karşı dayanıklılık göstererek iş performansının artırılmasına katkıda bulunduğunu öngörmektedir. Schaufeli ve Salanova (2007), işlerine karşı olumlu bir tutum sergileyen çalışanların başarısızlıklara rağmen yılmadan devam ettiklerini ortaya koymaktadır. Avey, Patera ve West (2006), olumlu psikolojik sermayeye sahip çalışanların hayal kırıklıkları ile karşılaştıklarında süratle toparlanabilme potansiyeline sahip olduklarını belirtmektedir. Luthans ve diğ. (2007a) genel olarak psikolojik sermaye düzeyleri yüksek olan çalışanların görevlerini yerine getirirken daha proaktif olduklarını ve motivasyonlarının yüksek olduğunu iddia etmektedir. Walumbwa ve çalışma arkadaşları (2010) da olumlu çalışanların, motivasyon düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, bir çok araştırma, kendilerine karşı olumlu bir tutuma sahip çalışanların (yüksek öz değerlendirme) organizasyon ortamında daha etkin olduklarını ortaya koymaktadır (Judge ve diğerleri, 1997; Bono ve Judge, 2003; Rich ve diğ., 2010; Sharma ve Raina, 2010; Shorbaji ve diğ., 2011). Dolayısıyla olumlu psikolojik sermayeye sahip çalışanların örgüt ortamında olumsuz psikolojik durumları yaşama ihtimallerinin düşük olduğu yorumu yapılabilmektedir. Psikolojik sermayenin bireyin olumlu duygularını harekete geçirmesi ve işine karşı olumlu bir tutum sergilemesi iş tatmini, örgütsel

¹ Bu çalışma Psikolojik Sermaye Bağlamında Olumlu Psikolojik İklim Algısının İşe Angaje Olma, Profesyonellik ve Yaşam Doyumuna Etkisi adlı doktora tez çalışmasına ilişkin verilerden yararlanılarak türetilmiştir.

bağlılık, örgütsel vatandaşlık, işe angaje olma, psikolojik sahiplenme, proaktif çalışan davranışı gibi olumlu örgütsel çıktılar ortaya çıkarabilmektedir. Birçok araştırmacı, psikolojik sermaye ile çalışanın örgütsel vatandaşlığı ve iş performansı gibi davranışsal değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiş olmasına karşın, psikolojik sermaye ile işe angaje olma arasındaki doğrudan ilişkiye yönelik az sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar aşağıda özetlenmiştir:

Bakker, Schaufeli, Leiter ve Taris (2008) 'e göre işe angaje olma tükenmişliğin tam zıttı bir kavram olarak işle ilgili duygusal ve motivasyonel bir haldir. İşlerine angaje olan çalışanlar oldukça enerjiktir ve işlerini heyecanla yapmaktadır. Öyle ki zamanla kendilerini işlerine kaptırmaktadır (Bakker ve Schaufeli, 2008). İşlerine angaje olan çalışanlar diğer çalışanlara nazaran farklı özellikler sergilemektedir. Çünkü bu çalışanlar saygı, iyimserlik, direnç ve öz-yeterlik kaynakları açısından diğer çalışanlardan çok daha zengindir. Bu kişisel kaynaklar çalışanların iş ortamını olumlu yönde etkilemelerini kolaylaştırmaktadır (Luthans, Norman, Avolio, ve Avey, 2008) ve işlerini gönülden yapmalarını sağlamaktadır. İşe angaje olma ile ilgili bu mantık çerçevesi Xanthopoulou, Bakker, Demerouti ve Schaufeli (2007)'in 714 Hollandalı çalışan üzerine yaptıkları araştırma ile de desteklenmektedir. Söz konusu çalışmada işe angaje olan çalışanların öz-yeterliliğe sahip oldukları, genel olarak yüksek beklentiler (iyimser) içerisinde oldukları ve organizasyon içerisindeki rollerini gerçekleştirerek kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri (örgütsel temelli özsaygı) sonucuna ulaşılmıştır. Bu kişisel kaynaklar, zamanla bireyin yeni kaynaklara sahip olmasını sağlarken aynı zamanda bireyin motivasyonunu artırmaktadır (Xanthopoulou ve diğerleri, 2007). Xanthopoulou ve diğ. (2008) bir havayolu şirketinde görev yapan kabin görevlileri üzerinde uyguladıkları araştırmalarında ise kabin görevlilerinin öz-yeterlik algıları ile işe angaje olma düzeyleri arasındaki olumlu yönde bir ilişki tespit etmiştir. Çalışanın işe angaje olma sürecinde psikolojik kapasitelerin etkisini ortaya koyan Xanthopoulou ve çalışma arkadaşları (2009) 165 çalışan üzerinde 18 aylık gözleme dayanan çalışmalarında da benzer bulgulara ulaşmıştır. Aynı şekilde Schaufeli ve Salanova (2007), öz-yeterlik düzeyinin yüksek olduğu çalışanların yüksek işe angaje olma düzeylerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Barkhuizen ve arkadaşlarının (2014) Güney Afrika'da yükseköğretim kurumlarında gerçekleştirdikleri çalışmada iyimserliğin işe angaje olmayı olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bakker ile Demerouti (2008) ve Bakker (2011) geniş bir literatür taraması yaptıkları çalışmalarında kişisel kaynak (özyeterlik, umut, iyimserlik ve dayanıklılık) düzeyleri yüksek olan çalışanların işlerine daha fazla angaje oldukları sonucunu ortaya koymaktadır.

Psikolojik sermayeleri yüksek olan çalışanların işleri için gerekli yetenek ve öz yeterliliğe sahip (Luthans ve diğerleri, 2007b), hedeflerini gerçekleştirmek için yeni araçlar üretebilen ve alternatif yollar bulabilen, olumsuz durumlarda nerede durmaları gerektiğini bilen ve zorlu şartlara uyum sağlayabilen (Avey ve ark., 2008) bireylerdir. Bu bakımdan, çalışanların öz yeterlilik algıları yüksekse, umutlu, iyimser ve dayanıklı iseler, güçlü bir şekilde işe angaje olacakları yukarıda verilen araştırma bulguları temel alınarak ifade edilebilir. Yine psikolojik kaynakları zengin olan çalışanların işlerinin ahlaki gerekliliklerini kolaylıkla yerine getirebileceği psikolojik sermaye kavramına ilişkin yazın incelendiği takdirde öngörülebilecektir. Benzer bir şekilde çalışanların işlerine angaje olabilmeleri de yaptıkları işin ahlaki gerekliliklerini yerine getirmelerini kolaylaştırabileceği de çalışma kapsamında öngörülebilecektir. Son olarak çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin ahlaki davranışlarına etkisinde, sahip oldukları işe angaje olma düzeylerinin aracı rolü olacağı tahmin edilmektedir. Bu bağlamda araştırmaya ilişkin hipotezler şunlardır:

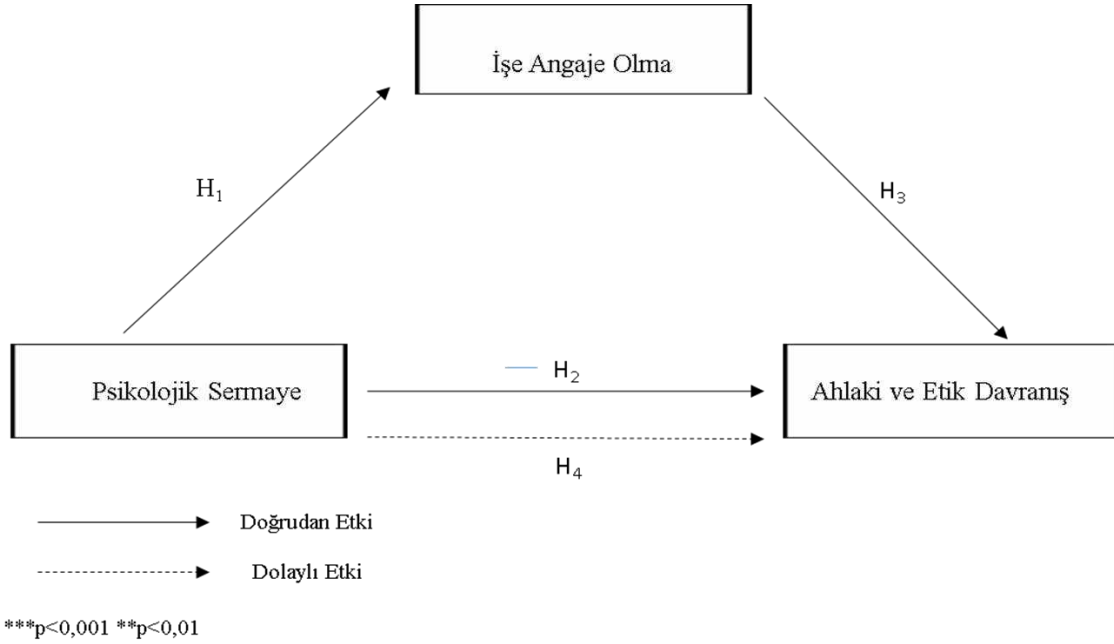
H₁: Çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri, işe angaje olma düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

H₂: Çalışanların psikolojik sermaye düzeyleri, ahlaki davranış sergilemelerini olumlu yönde etkilemektedir.

H₃: Çalışanların işe angaje olma düzeyleri, ahlaki davranış sergilemelerini olumlu yönde etkilemektedir.

H₄: Çalışanların psikolojik sermayelerinin, ahlaki davranışları artırmasına işe angaje olma düzeyleri aracılık etmektedir.

Araştırma hipotezleri doğrultusunda ortaya konan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma modeli

II.YÖNTEM

Örneklem

Bu araştırmanın verileri, T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde Erzurum Kamu Hastaneleri Birliğine bağlı bir devlet hastanesinde görev yapmakta olan 286 hemşireden elde edilmiştir. Veri toplama işlemleri sonucunda anket katılımcılarının %82,9'unun kadın ve %52,4'ünün evli, %38,8'inin 24-30, %23,1'inin 31-37, %10,8'inin 36-44, %5,2'sinin 45 ve üzeri yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların %16,8'inin 1 yıldan az, %32,2'sinin 1 ile 5 yıl, %21,3'ünün 6 ile 10 yıl, %29,7'sinin ise 10 yılın üzerinde bir sürede mesleklerini yerine getirmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formundan yararlanılmıştır. Kullanılan anket formu, katılımcıların psikolojik sermaye (Luthans ve diğ.; 2007), işe angaje olma (Schaufeli ve Bakker; 2003) ve ahlaki davranış (Weis ve Schank; 1997) algılarını ölçmeye yönelik soruların yanı sıra katılımcıların demografik özelliklerine yönelik soruların yer aldığı dört bölümden oluşmaktadır. Geliştirilen ölçeklerin yüzeyel, yakınsama ve ayırışma geçerlilikleri ve güvenilirlikleri madde analizi, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ve içsel tutarlılık katsayısı yöntemiyle ölçülmüştür. Ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği indekslerine ilişkin değerler, Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği İndeksleri

Değişkenler	CMIN/DF	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA	SRMR
PS	2,428	,871	,851	,912	,954	,935	,953	,060	,052
ANG	2,666	,967	,913	,973	,983	,964	,983	,076	,034
AED	1,924	,995	,980	,988	,993	,976	,993	,069	,022

İşlem

Anket formları bir aylık süreçte, belirlenen örneklem grubuna bizzat araştırmacı tarafından ulaştırılarak dağıtılmış ve sonraki günlerde toplanmıştır. Elde edilen araştırma verilerine, SPSS ve AMOS programları yardımıyla güvenilirlik analizleri, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve korelasyon

analizleri uygulanarak araştırmaya ilişkin yapısal model test edilerek modele ait değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler tespit edilmiştir.

III. BULGULAR

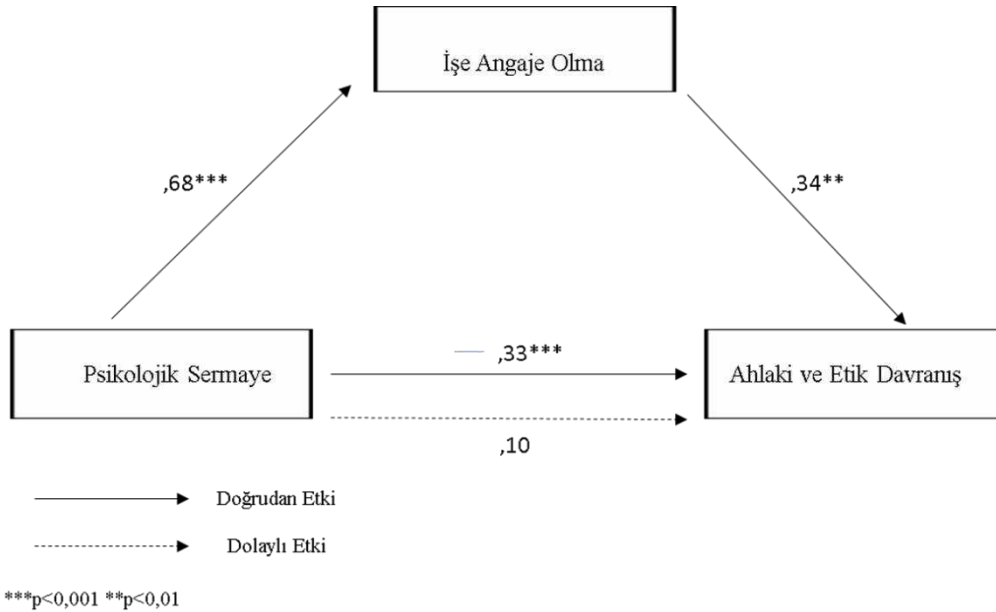
Araştırma modelinde yer alan değişkenlerle ilgili betimleyici istatistikler (ortalama ve standart sapma) ve değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 2’de verilmektedir. Tablo 2’ de görüldüğü gibi araştırma modelini oluşturan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

Faktör	Ort.	SS	1	2	3
1- PS	3,75	,595	1		
2- ANG	3,65	,784	,584**	1	
3- AED	4,48	,549	,293**	,347**	1

*p<0,05 **p<0,01

Analizin ikinci aşamasında yapısal eşitlik testi ile araştırma modeli test edilerek modele ilişkin değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir. Ardından yapısal modele ilişkin aracı ilişkinin belirlenmesi amacıyla Baron ve Kenny yaklaşımı ile bootstrap analizinden faydalanılmıştır. Araştırmaya konu olan değişkenlere ilişkin kuramsal alt yapı doğrultusunda oluşturulan araştırma hipotezleri, geçerliliği sınanmış ölçekler aracılığı ile araştırma modeline uygulanarak test edilmiştir. Modelde psikolojik sermaye tek dışsal (egzojen) değişken olarak yer almaktadır. İşe angaje olma ve ahlaki davranış ise modelin içsel (endojen) değişkenleri teşkil etmektedir. Ayrıca işe angaje olma değişkeni kuramsal çerçeve doğrultusunda aracı değişken olarak modele eklenmiştir. Araştırma modeline ilişkin değişkenler arasındaki regresyon yüklerine Şekil 2’de yer verilmektedir.

Şekil 2: Araştırma Modeline İlişkin Değişkenler Arasındaki Regresyon Katsayıları

Yapısal modelin test edilmesiyle elde edilen uyum indeksi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Tablo 3’deki veriler incelendiği takdirde elde edilen uyum indeksi sonuçlarının belirlenen referans aralıklarında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu araştırma modelinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Yapısal Modele İlişkin Uyum İndeksleri

İndeks	CMIN/DF	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA	SRMR
	1,921	,952	,925	,941	,971	,961	,970	,057	,039

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik analizi neticesinde elde edilen modele ilişkin kestirim değerleri Tablo 4’de yer almaktadır. Çizelgedeki veriler doğrultusunda psikolojik sermaye ile işe angaje olma arasında $p<0,001$ önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Psikolojik sermaye ile ahlaki ve etik davranış arasında ise $p<0,001$ önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma modelinde aracı değişken olarak alınan işe angaje olma ile ahlaki ve etik davranış arasında $p<0,01$ önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma hipotezlerinden H_1 , H_2 ve H_3 desteklenmektedir.

Tablo 4: Yapısal Modele İlişkin Kestirim Sonuçları

Hipotez No.	DEĞİŞKENLER	Std. β	Std. Hata	X ² (C.R)	P
H ₁	ANG <--- PS	,677	,097	9,488	***
H ₂	AED <--- PS	,334	,096	4,521	***
H ₃	AED <--- ANG	,342	,100	3,276	**

*** $p<0,001$ ** $p<0,01$ * $p<0,05$

Araştırma değişkenlerinin birbirleri ile doğrudan ilişkilerinin incelenmesinin ardından dolaylı ilişkilerin incelenmesi için gerçekleştirilen analiz yöntemleri ve sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Yapısal Modele İlişkin Aracılık Testi Sonuçları

Hip. No	İlişki	Aracı Değişkensiz Doğrudan Etki (Std. β)	Aracı Değişkenli Dolaylı Etki (Std. β)	Baron& Kenny Yaklaşımı	Bootstrap Yöntemi ile Dolaylı Etkilerin Anlamlılığı
H ₄	PS → ANG → AED	,334 P<0,001	,099 P=,297	Kabul Tam Aracı	Kabul P<0,01

*** $p<0,001$ ** $p<0,01$ * $p<0,05$

Tablo 5’de görüldüğü üzere psikolojik sermaye ahlaki ve etik davranışı olumlu yönde, doğrudan ve anlamlı ($,334$; $p<0,001$) bir şekilde etkilemektedir. Aracılık testi için gerekli şartlar yerine getirildiğinden bir sonraki adımda modele işe angaje olma aracı değişken olarak yerleştirilmiş ve psikolojik sermayenin, ahlaki davranış üzerindeki etkisinin ne ölçüde değiştiği incelenmiştir. Psikolojik sermayenin işe angaje olma aracılığı ile ahlaki davranışa üzerindeki etkisinin anlamını kaybettiği tespit edilmiştir ($,099$; $p=,297$). Bu bakımdan, Baron ve Kenny yaklaşımı doğrultusunda işe angaje olmanın psikolojik sermayenin ahlaki davranışa etkisine tam aracılık ettiği söylenebilecektir. Ancak bu tam aracılık rolünün anlamlı olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bootstrap testi aracılığı ile modele ilişkin anlamlılık tablosu incelenmiş ve işe angaje olmanın, psikolojik sermayenin ahlaki davranışa etkisindeki tam aracı rolünün $p<0,01$ önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H_4 desteklenmektedir.

IV.SONUÇ

Hemşirelik, çalışma koşulları açısından duygusal emeğin fazlaca gösterildiği bir meslek alanıdır. Dolayısıyla hemşirelerin işlerini benimsemesi ve kendini adamasına, iş rollerini yerine getirirken enerjik olmasında duygusal yorgunluğunun etkisini azaltabilecek psikolojik kaynaklarının zengin olması gerekmektedir. Nihayetinde analiz sonuçları da söz konusu görüşü destekler nitelikte hemşirelerin psikolojik sermayelerinin artık işe angaje olma düzeylerinin de arttığını ortaya koymaktadır. Hemşirelik mesleğinin bir gereği olan ahlaki ve etik davranışlar bireyin bilişsel, duygusal ve psikolojik kaynakları ile yakından ilişkilidir. Bu bakımdan bireyin psikolojik kaynakları ahlaki davranışların sergilenmesini kolaylaştırabilecektir. Özellikle hemşirelik mesleğine ilişkin profesyonel ilke ve değerler göz önünde bulundurulduğunda, araştırmaya katılan hemşirelerin toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde tutması gibi tutum ve davranışlarının psikolojik kaynaklarının zenginliği ile gelişebileceği söylenebilecektir. Son olarak hemşirelerin işlerine angaje olma düzeyleri tam anlamı ile sahip oldukları tüm kaynakları işleri için kullanmalarını belirlemektedir. Bu bakımdan işlerine angaje olma düzeyleri yüksek hemşirelerin işleri çok fazla önemsemesi, benimsemesi ve işlerine kendilerini adaması ve dolayısıyla işinin gerektirdiği ahlaki ve etik duruşu da rahatlıkla sergilemesinin mümkün

olduğu araştırma sonuçlarından çıkarılabilecektir. Yine gerçekleştirilen aracılık testi neticesinde araştırmaya katılan hemşirelerin psikolojik sermayelerinin işlerine angaje olmalarını kolaylaştırması aracılığıyla da dolaylı olarak ahlaki ve etik davranışın ortaya çıkmasını sağladığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Avey, J. B., Patera, J. L., & West, B. J. (2006). "The implications of positive psychological capital on employee absenteeism". *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 13, 42–60.
2. Avey, J.B., Wernsing, T.S. and Luthans, F. (2008), "Can positive employees help positive organizational change? Impact of psychological capital and emotions on relevant attitudes and behaviors", *Journal of Applied Behavioral Science*, Vol. 44 No. 1, 48-70.
3. Bakker, A. B. (2011). "An Evidence-Based Model of Work Engagement". *Current Directions in Psychological Science*, 20(4) 265 –269.
4. Bakker, A. B., & Schaufeli, W. B. (2008). "Positive organizational behavior: Engaged employees in flourishing organizations". *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 147-154.
5. Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Taris, T. W. (2008). "Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology". *Work & Stress*, 22(3), 187-200.
6. Barkhuizen, N., Rothmann, SvandeVijver, F.J.R. (2014). "Burnout and work engagement of academics in higher education institutions: effects of dispositional optimism", *Stress and Health*, 30(4), 322-332.
7. Baron R M and Kenny D A (1986), "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 51, No. 6, 1173-1182.
8. Bono, J. E. & Judge, T. A. (2003). "Core Self- evaluations: A Review of the Trait and Its Role in Job Satisfaction and Job Performance", *European Journal of Personality*, 17:5-18.
9. Fredrickson, B. L. (1998). "What good are positive emotions?", *Review of General Psychology*, 2, 300–319.
10. Judge, T. A., Locke, E. A., & Durham, C. C. (1997), "The Dispositional Causes of Job Satisfaction: A Core Evaluations Approach", in L. L. Cummings & B. Staw (Eds.), *Research in Organizational Behavior*, 19, Greenwich, CT: JAI Press.
11. Luthans, F., Avey, J. B., & Avolio, B. J. (2007). "The impact of psychological capital interventions on performance outcomes". *Working paper*, Gallup Leadership Institute, University of Nebraska.
12. Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Li, W. (2005). "The psychological capital of Chinese workers: Exploring the relationship with performance". *Management and Organization Review*, 1, 249–271.
13. Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). "The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate—Employee performance relationship". *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 219-238.
14. Rich, B. L., Lepine, J. A. & Crawford, E. R. (2010), "Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance", *Academy of Management Journal*, 53(3): 617-35.
15. Schaufeli, W.B., & Bakker, A.B. (2003). *Test manual for the Utrecht Work Engagement Scale*. Unpublished manuscript, Utrecht University, the Netherlands. Retrieved from <http://www.schaufeli.com>
16. Schaufeli, W. B., ve Salanova, M. (2007). "Work engagement: An emerging psychological concept and its implications for organizations". In S. W. Gilliland, D. D. Steiner, & D. P. Skarlicki (Eds.), *Research in social issues in management* (pp. 135–177).
17. Sharma, B.R. & Raina, A. (2010), "Determinants of Employee Engagement in-a Private Sector Organization: An Exploratory Study", *Advances in Management*, 3(10): 52-59.
18. Shorbaji, R., Messarra, L. & Karkoulian, S. (2011), "Core-Self Evaluation: Predictor of Employee Engagement". *Business*, 17: 276- 84.
19. Walumbwa, F.O., Peterson, S.J., Avolio, B.J. and Hartnell, C.A. (2010), "An investigation of the relationships among leader and follower psychological capital, service climate, and job performance", *Personnel Psychology*, 63(4), 937-963.
20. Weis D, Schank MJ. (1997). "Toward building an international consensus in professional values". *Nurse Educ Today*. 17(5), 366-369.

21. Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Schaufeli, W. B. (2007). "The role of personal resources in the job demands-resources model". *International Journal of Stress Management*, 14(2), 121-141
22. Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Demerouti, E. and Schaufeli, W.B. (2012), "A diary study on the happy worker: how job resources relate to positive emotions and personal resources", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol. 21 No. 4, 489-517.
23. Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Demerouti, E., & Schaufeli, W.B. (2009a). "Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement." *Journal of Vocational Behavior*, 74, 235-44.
24. Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Demerouti, E., & Schaufeli, W.B. (2009b). "Work engagement and financial returns: A diary study on the role of job and personal resources". *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 82, 183-200.
25. Xanthopoulou, D., Bakker, A.B., Heuven, E., Demerouti, E. And Schaufeli, W.B. (2008), "Working in the sky: a diary study on work engagement among flight attendants", *Journal of Occupational Health Psychology*, 13(4), 345-356.

PSİKOLOJİK SERMAYE BAĞLAMINDA ÇALIŞANLARIN OLUMLU PSİKOLOJİK İKLİM ALGILARININ YAŞAM DOYUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Ülke Hilal ÇELİK

Dr. Örg. Üyesi, Atatürk Üniversitesi

Atılhan NAKTİYOK

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi

ÖZET

Bu araştırmanın amacı çalışanların olumlu psikolojik iklim algılarının yaşam doyumları üzerindeki etkisinde psikolojik sermayelerinin rolünü incelemektir. Söz konusu amaç doğrultusunda öncelikle, çalışmaya konu olan kavramlar ilgili yazın çerçevesinde incelenerek birbirleri ile ne ölçüde ilişkili olabilecekleri araştırılmıştır. Gerçekleştirilen yazın taraması neticesinde elde edilen yaklaşımlar ve araştırma sonuçları, çalışanların üyesi oldukları organizasyonun psikolojik iklimine ilişkin olumlu yönlü bir algıya sahip olmalarının yaşam doyumu düzeylerini artırabileceği ve yine çalışanların bu olumlu algı neticesinde artan psikolojik sermaye düzeylerinin bu etkiye aracılık edebileceği öngörülmüştür. Araştırmaya ilişkin ortaya konan bu ilişki ağının, araştırmaya özgün bir nitelik kazandırmakla birlikte ilgili yazına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan, söz konusu olası ilişkilerinin tanımladığı araştırma modelinin test edilmesi amacıyla Erzurum il merkezinde faaliyette bulunan bir devlet hastanesinde çalışan 286 hemşireden elde edilen veriler kullanılmıştır. Araştırmaya ilişkin veriler uygun istatistiksel analizler ile değerlendirilmiştir. Analiz bulguları ise araştırmaya katılan hemşirelerin çalıştıkları hastane ile ilgili olumlu bir psikolojik iklim algısına sahip olduklarını ve bu algının yaşamlarına ilişkin tatmin düzeylerini olumlu yönde etkilediğini, son olarak bu etkiye psikolojik sermaye düzeylerinin kısmen aracılık ettiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Psikolojik sermaye, Psikolojik iklim, Yaşam doyumu.

1. GİRİŞ

Psikolojik iklim, örgüt üyelerinin, örgütleri ile ilgili genel algı ve yorumlamaları anlamına gelmektedir (James Jones, 1974; James ve diğerleri, 1988; Schneider, 2000). Her çalışan kendi algısını anlamlı bir şekilde yorumlayarak kendi psikolojik iklimini yaratır. Bu nedenle, psikolojik iklim işyerinde çalışanın bilişsel temsil biçimi olarak düşünülebilir (Anderson ve West, 1998; Ashforth, 1985; Ragazzoni ve diğerleri, 2002). Bu bilişsel temsil, bireylerin örgütsel olaylara anlam atfetmesini ve hangi davranışın en iyi sonuca götüreceğini belirlemesini mümkün kılacaktır (Parker ve ark. 2003). Böylece, psikolojik iklim, organizasyonun objektif yapılarına dayalı olmaktan ziyade kişilerin algıları ve yorumlarına dayanan daha sübjektif bir kavram olarak tanımlanabilecektir (James ve ark., 1978).

Psikolojik iklim kavramının kaynağı, Kurt Lewin'in (1936) “yaşam alanı” çalışmasına dayanmaktadır. Yaşam alanı yaklaşımına (Lewin, 1936) göre “alan” kendisini oluşturan her bir parçanın birbirini etkilediği dinamik bir sistemi ifade etmektedir. Dolayısıyla söz konusu dinamik sistemde meydana gelebilecek en küçük değişiklik, tüm sistemi etkileyecektir. Bu bakımdan yaşam alanı kuramı bütünü oluşturan parçalardaki değişikliklere değil bu parçalardaki değişimlerin bütünü nasıl etkilediğine odaklanmaktadır. Bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde bireyin kendi yaşam alanına atfettiği anlam yaşam alanını oluşturan her bir parçaya göre şekil alacak ve tüm bu dinamik etkileşimler nihayetinde bireyin psikolojik iklim algı ve yargısını oluşturacaktır.

Koys ve DeCotiis (1991) psikolojik iklimi, belirli bir örgütsel birimin üyeleri tarafından yaygın olarak paylaşılan deneyimlere dayalı, çok boyutlu ve kalıcı bir olgu olarak açıklamıştır. Psikolojik iklimin temel işlevi, bireysel davranışları, örgütsel taleplerin belirlediği davranış tarzlarına doğru yönlendirmek ve bu bireysel davranışları şekillendirmektir. Yaşam alanı teorisi çerçevesinde düşünüldüğü takdirde örgütün çalışanından beklediği olumlu davranışların ortaya çıkabilmesi için bireyin yaşam alanının bireyi

¹ Bu çalışma Psikolojik Sermaye Bağlamında Olumlu Psikolojik İklim Algısının İşe Angaje Olma, Profesyonellik ve Yaşam Doyumuna Etkisi adlı doktora tez çalışmasına ilişkin verilerden yararlanılarak türetilmiştir.

bu davranışlara yönlendirecek şekilde uyarılması gerekmektedir. Psikolojik iklime ilişkin mevcut literatür de bu öngörüye destekler nitelikte psikolojik iklimin; iş tatmini, örgütsel bağlılık, işe angaje olma, çalışan motivasyonu ve çalışan performansını içeren olumlu örgütsel davranışlar ve yaşam doyumu, psikolojik refah, psikolojik sermaye gibi olumlu bireysel sonuçlar ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Parker ve diğ., 2003: 394). Olumlu psikolojik iklim algısının çalışan üzerindeki olumlu çıktılardan biri de üzerine gerçekleştirilen çalışmamızda ilk olarak psikolojik iklim algısının psikolojik sermaye ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Çünkü psikolojik sermaye olumlu tabir edilen davranışların sergilenmesinde etkili bir kaynak niteliğindedir.

Psikolojik sermaye kavramı, 1998'de Amerikan Psikoloji Derneği (APA) üyesi Martin Seligman'ın olumlu psikoloji hareketi başlatmasıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yıllarda Luthans ve meslektaşları olumlu örgütsel davranış kavramını tanımlayarak, olumlu örgütsel davranış hareketine geçiren öğeleri öz-yeterlilik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık şeklinde sıralamış ve tüm bu öğelerin psikolojik sermayenin bileşenleri olduğunu ifade etmişlerdir (Luthans vd., 2005; Luthans vd., 2010; Walumbwa vd., 2010). Bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalar da psikolojik sermayenin, çalışan performansının ve olumlu davranışsal sonuçların bir kaynağı olduğunu göstermektedir. Luthans ve arkadaşları (2005), çalışanın psikolojik sermayesinin, çalışan performansının güçlü bir ön göstergesi olduğunu savunmaktadır.

Psikolojik sermaye üzerinde etkili olabileceği öngörülen faktörlerden biri, örgütle ilgili çalışan algılarının bir toplamı niteliği taşıyan psikolojik iklimdir. Çalışanların kurumsal destek almaları ve kendilerini stratejik bir kaynak olarak görmelerinin sağlanması ile olumlu bir psikolojik iklim algısı oluşturulabilecektir (Chuang ve Liao, 2010; Hui, ve diğ., 2014; James ve diğ. 2008). Böyle bir olumlu psikolojik iklim algısı oluşturulduğunda ise çalışanlar psikolojik sermayelerini artırabilirler (Azim ve Dora, 2016: 3). Bu bakımdan işyerinde olumlu bir psikolojik iklim oluşturmanın teşvik edilmesi çalışanların psikolojik sermayelerini artırabilmesinde önemli bir faktör olacaktır (Azim ve Dora, 2016: 5). Sutcliffe ve Vogus (2003), kurum tarafından sunulan eğitim veya bilgi geliştirme fırsatlarının, çalışanlar arasında psikolojik dayanıklılık ve iyimserlik oluşturabileceğini veya bunları güçlendirebileceğini, dolayısıyla psikolojik sermayeyi arttıracakları ileri sürmüştür. Xanthopoulou ve çalışma arkadaşları (2007) da özerklik, sosyal destek, denetleyici koçluk ve mesleki gelişim gibi örgütsel kaynakların çalışanların benlik saygısı, iyimserlik ve öz-yeterliliğini arttırdığını savunmaktadır. Luthans ve çalışma arkadaşları (2007) otantik liderliği konu aldıkları çalışmalarında da benzer bir sonuca ulaşarak otantik liderlerin olumlu bir iklim oluşturdukları, çalışanların işleriyle ilgili kendilerini daha emin, umutlu ve iyimser hissettiklerini ve böylece psikolojik sermaye düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Çok uluslu bir danışmanlık şirketi çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmaları ile Qadeer ve Jaffery (2014) de psikolojik sermaye ve psikolojik iklim arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadırlar. Luthans ve çalışma arkadaşlarının (2008) Midwester üniversitesinde gerçekleştirdikleri araştırmaları neticesinde destekleyici örgüt ikliminin çalışanların psikolojik sermaye düzeylerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Özer ve çalışma arkadaşları da sağlık çalışanından elde ettikleri verilere dayanarak destekleyici örgüt iklimi ile psikolojik sermaye arasında olumlu yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Literatüre ilişkin bu veriler ışığında olumlu psikolojik iklim algısının bireylerin psikolojik sermayelerini artıracakları ön görülebilecektir.

H1: Çalışanların iş ortamında olumlu bir psikolojik iklim algılamaları psikolojik sermayelerini olumlu yönde etkilemektedir.

Psikolojik iklim çalışanların örgüt ortamı ile ilgili algı ve yorumlamalarının tamamıdır (Brown ve Leigh, 1996). Dolayısıyla, çalışanın örgüt tarafından uygulanan politikalar, ödül sistemleri, uygulamalar ve prosedürler ile ilgili algılarının tümü psikolojik iklimle ilgili algılarını oluşturmaktadır. Psikolojik iklim algısı, çevre ve birey arasında bir arabuluculuk vazifesi görmesi nedeniyle bireysel davranışlar üzerinde önemli bir belirleyicidir (Carr, Schmidt, Ford ve DeShon, 2003). Başka bir deyişle psikolojik iklim, bireyin çevreye ilişkin algıları ve bu algılara yüklediği anlam olarak kabul edilir (Dickson, Resick, ve

Hanges, 2006). James ve James (1989)'e göre psikolojik iklim, aynı zamanda çalışanın içinde bulunduğu örgüt ortamının kendi refahı üzerindeki psikolojik etkisine dair algısıdır. Psikolojik iklim üzerine gerçekleştirilen çalışmalar da psikolojik iklimin işle ilgili çeşitli olumlu tutumlarla (iş doyumu, örgütsel bağlılık gibi) ve davranışlarla (örneğin performans, yapılan iş miktarı) ilişkili olduğunu göstermektedir (Burke, Borucki ve Kaufman, 2002). Bu bakımdan çalışanın olumlu bir psikolojik iklim algılamasının, duygusal ve davranışsal olarak olumlu sonuçlar ortaya çıkarabileceği, çalışanın olumlu duygular hissedebileceği ve genel anlamda yaşam doyumu düzeylerini artırabileceği yorumu yapılabilecektir.

İlgili yazında psikolojik iklim ve yaşam doyumu üzerine gerçekleştirilen çalışmaların azlığı nedeni ile yaşam doyumunun bir boyutu olduğu öznel iyi oluş yazını çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarından faydalanılmıştır. İyi oluş; fiziksel ve psikolojik sağlık (Ryff ve Singer, 2003), kişisel benlik arayışı, stresle başa çıkma (Diener ve Fujita, 1995; Emmons, 1992; Folkman, 1997; Fordyce, 1988) ve memnuniyet (Diener, 2000) gibi çok çeşitli kavramlarla olumlu yönlü bir ilişkiye sahiptir. Cascio ve Boudreau (2011) öznel iyi oluşun genel değerine ek olarak, çalışanların iyi oluşları ile işletmelerin maliyet tasarrufu arasındaki olumlu ilişkiden dolayı iyi oluşun işyerlerindeki önemini vurgulamaktadır. Judge ve çalışma arkadaşları (2001) da iş doyumunun nedensellik öncülleri olarak iyi oluşu göstermişlerdir. Wright ve Cropanzano (2004) benzer şekilde mutlu ve üretken işçi hipotezini savunmaktadır. Dolayısıyla, örgüt açısından olumlu çıktıları olan çalışanların iyi oluş düzeylerinin artırılması önem arz etmektedir. Ancak bireyin öznel iyi oluş düzeyini artırmak için örgütün çeşitli düzenlemeleri ve önlemleri almasını gerektirmektedir. Mutlu örgüt için gerekli mutlu çalışan bu bakımdan oluşturulacak olumlu bir örgüt yapısı ve psikolojik iklim yardımı ile gerçekleşecektir. Nitekim bu görüşü destekler nitelikte çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Lyubomirsky, King ve Diener'in (2005) çalışmaları bireyin yaşamın çeşitli alanlarında kendini başarılı görmesi ile iyi oluş düzeyi arasında olumlu yönlü bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. destekleyici bir örgüt yapısı, çalışanın başarısının takdir edilmesi ve örgütü için kendini değerli hissetmesi gibi olumlu psikolojik iklim faktörleri çalışanın başarılı ve değerli hissetmesi aracılığıyla iyi oluş düzeyini artırabilecektir.

Carr ve çalışma arkadaşları (2003) psikolojik iklim ile iş tatmini, örgütsel bağlılık, iş performansı ve psikolojik iyi oluş kavramları ile arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Benzer bir çalışmada, Parker ve çalışma arkadaşları (2003) çalışanların tutumlarının (iş doyumu, işe katılım ve örgütsel bağlılıklarının), öznel iyi oluşlarının ve motivasyonlarının psikolojik iklimden etkilenip etkilenmediğini ve psikolojik iklimin performans gibi örgütsel sonuçlara etkisinin olup olmadığını incelemiştir. Araştırma bulguları ise çalışanların algıladıkları olumlu psikolojik iklimin iyi oluş düzeylerini artırdığını ortaya koymuştur. Eisele ve D'Amato (2011) hemşireler üzerine yaptıkları çalışmalarında psikolojik iklimin iş performansı ve iyi oluşla arasında olumlu yönlü bir ilişki olduğu ve bu ilişkide örgütsel vatandaşlığın aracı rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır.

James ve James (1989) hiyerarşik iklimlendirme modeli ile psikolojik iklimin, bireysel iyiliğin iklimi olacağını savunmaktadır. Bu görüş doğrultusunda, bireyin çalışma ortamının kendi refahına veya mutluluğuna katkıda bulunduğu dair algısı "kazanımlar" için bir iklim oluşturacaktır, bireyin çalışma ortamının refahına zarar verdiğini algılaması, "kayıplar" için bir iklim oluşturacaktır. Youssef ve çalışma arkadaşları (2014) da söz konusu görüşü destekler nitelikte iyi oluşun bireyin algıladığı durumların neticesinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Psikolojik iklim ve iyi oluş arasındaki ilişkiye ilişkin ilgili yazın doğrultusunda çalışanların örgüt ortamında algıladıkları olumlu psikolojik iklimin yaşam doyumu düzeylerini artıracığı öngörülebilecektir.

H₂: Çalışanların iş ortamında olumlu bir psikolojik iklim algılamaları yaşam doyumu düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

Youssef ve Luthans (2013), psikolojik sermayenin bilişsel, duygusal, sosyal ve çaba ile ilgili mekanizmaları tetikleyerek mutluluk ve iyi oluşa yol açtığını savunmaktadır. Bilişsel mekanizma, olumlu koşulların ve başarı olasılıklarının psikolojik sermaye aracılığı ile değerlendirilmesini (Luthans ve diğerleri, 2007b: 550), yani bireylerin durumları yorumlama gücünü ifade etmektedir. Nitekim daha önce gerçekleştirilen olumlu psikolojiye ilişkin araştırmalar da bireylerin olumlu yorum ve

değerlendirmelerinin, çaba, motivasyon ve azimlerini desteklediğini göstermektedir (Youssef ve diğ., 2014: 184). Duygusal mekanizma, psikolojik sermaye tarafından üretilen olumlu durumlar vasıtasıyla ortaya çıkan, bireyin düşünce-eylem ilişkisini geliştiren, fiziksel, psikolojik ve sosyal kaynaklar oluşturan bir araç niteliğindedir. Çaba ile ilgili mekanizma ise psikolojik sermaye vasıtasıyla desteklenen temsili düşünme ve etkili amaç arayışı yoluyla oluşur. Son olarak, sosyal mekanizma kişilerarası iletişimi ve zengin sosyal ağ ve bağlantıları içermektedir (Dutton ve Ragins, 2006). Youssef ve çalışma arkadaşlarına (2014) göre psikolojik sermaye ile ilişkili bu mekanizmalar aracılığı ile bireyin olumlu durumları algılaması ve yorumlaması neticesinde birey mutlu, iyi ve tatmin olmuş hissedecektir. Bu bakımdan, araştırmacılar psikolojik sermayenin altında yatan bu teorik mekanizmaların, çalışanların mutluluğunu ve iyi oluş düzeyini açıklamasına yardımcı olabileceğini önermektedir. Ayrıca, psikolojik sermayenin temel yapısını oluşturan öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılığın iyi oluşu teşvik edebilecek uygun bir kaynak ve mekanizmalar seti sunduğunu savunmaktadırlar (Youssef ve diğ., 2014: 182).

Psikolojik sermayenin iyi oluş ile arasındaki olumlu yönlü ilişkiye yönelik teorik ve ampirik bir çok çalışma bulunmaktadır (Avey ve diğerleri, 2010; Luthans ve diğ., 2013; Roche, Haar ve Luthans, 2014). Li ve çalışma arkadaşlarının (2014) olumlu psikolojik sermaye ile sosyal destek ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla Wuhan Üniversitesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada katılımcıların psikolojik sermayeleri ile iyi oluşları arasından olumlu yönlü bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Polatçı ve Akdoğan (2014) beyaz yakalı çalışandan elde ettiği veriler doğrultusunda çalışanların psikolojik sermayelerinin öznel iyi oluşlarını artırdığını tespit etmiştir. Siu ve çalışma arkadaşları (2014) Çin’de görev yapan bir grup polis memurunun olumlu duygularının ve psikolojik sermayelerinin işle ilgili iyi oluşlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

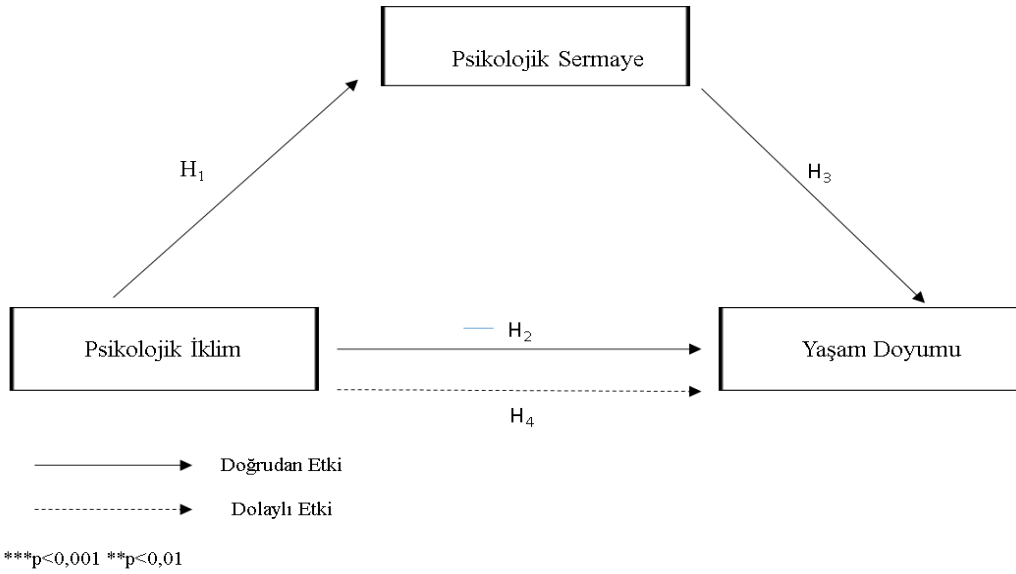
Yaşın (2016) üç farklı firmada görev yapan beyaz yakalı çalışanlar üzerindeki araştırmasında psikolojik sermayenin çalışanların psikolojik iyi oluşları üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Rabenu ve çalışma arkadaşları (2016) İsrail’de çeşitli organizasyonlarda görev yapan çalışanlar üzerinde yaptıkları çalışmalarında da benzer şekilde psikolojik sermaye ile yaşam doyumu arasında olumlu yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Adil ve Kamal (2016), Punjab ve İslamabad’da görev yapan 500 akademisyeni kapsayan çalışmalarında işe dayalı iyi oluşla psikolojik sermaye arasında olumlu yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Söz konusu çalışma sonuçları ışığında bireylerin sahip oldukları psikolojik sermaye kapasitelerinin öznel iyi oluşun bir parçası olan yaşam doyumu üzerinde belirleyici bir faktör olduğu yorumu yapılabilecektir.

H₃: Çalışanların sahip oldukları psikolojik sermaye düzeyi yaşam doyumu düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

Yukarıda değinildiği üzere psikolojik iklim algısal bir kavram olması sebebiyle psikolojik ve duygusal kaynaklı örgütsel davranışların sergilenmesinde ve bireyin genel yaşam doyumunu ile ilgili algısında önemli bir faktör olacaktır. Benzer şekilde bireylerin sahip olduğu psikolojik sermaye düzeyi de olumlu örgütsel davranışlar sergilenmesinde ve bireyin genel memnuniyet düzeyi üzerinde etkilidir. Bu bakımdan psikolojik iklimin etkisinde değişim gösterebilecek olan psikolojik sermayenin yaşam doyumu ile ilişkisi dolaylı olarak psikolojik iklimin etkisinde gerçekleşecektir.

H₄: Çalışanların iş ortamında algıladıkları olumlu psikolojik iklimin yaşam doyumu düzeyleri üzerindeki etkisinde psikolojik sermayeleri aracı rol oynamaktadır.

Araştırma hipotezleri doğrultusunda ortaya konan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

2. YÖNTEM

Örneklem

Bu araştırmanın verileri, T.C. Sağlık Bakanlığı bünyesinde Erzurum Kamu Hastaneleri Birliğine bağlı bir devlet hastanesinde görev yapmakta olan 286 hemşireden elde edilmiştir. Veri toplama işlemleri sonucunda anket katılımcılarının %82,9'unun kadın ve %52,4'ünün evli, %38,8'inin 24-30, %23,1'inin 31-37, %10,8'inin 36-44, %5,2'sinin 45 ve üzeri yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların %16,8'inin 1 yıldan az, %32,2'sinin 1 ile 5 yıl, %21,3'ünün 6 ile 10 yıl, %29,7'sinin ise 10 yılın üzerinde bir sürede mesleklerini yerine getirmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket formundan yararlanılmıştır. Kullanılan anket formu, katılımcıların psikolojik iklim (Brown ve Leigh; 1996), psikolojik sermaye (Luthans ve diğ.; 2007)) ve yaşam doyumu (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin; 1985) algılarını ölçmeye yönelik soruların yanı sıra katılımcıların demografik özelliklerine yönelik soruların yer aldığı dört bölümden oluşmaktadır. Geliştirilen ölçeklerin yüzeysel, yakınsama ve ayırışma geçerlilikleri ve güvenilirlikleri madde analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ve içsel tutarlılık katsayısı yöntemiyle ölçülmüştür. Ölçeklere ilişkin doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği indekslerine ilişkin değerler, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği İndeksleri

Değişkenler	CMIN/DF	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA	SRMR
PI	1,967	,929	,896	,926	,962	,951	,962	,058	,052
PS	2,428	,871	,851	,912	,954	,935	,953	,060	,052
YD	2,350	,991	,954	,988	,993	,976	,993	,069	,022

İşlem

Anket formları bir aylık süreçte, belirlenen örneklem grubuna bizzat araştırmacı tarafından ulaştırılarak dağıtılmış ve sonraki günlerde toplanmıştır. Elde edilen araştırma verilerine, SPSS ve AMOS programları yardımıyla güvenilirlik analizleri, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ve korelasyon analizleri uygulanarak araştırmaya ilişkin yapısal model test edilerek modele ait değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkiler tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

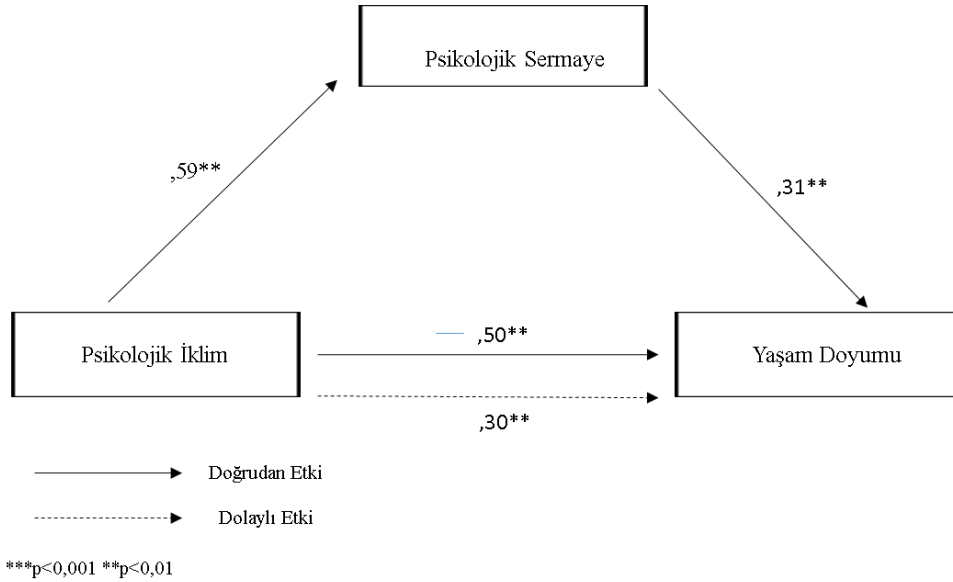
Araştırma modelinde yer alan değişkenlerle ilgili betimleyici istatistikler (ortalama ve standart sapma) ve değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 2'de verilmektedir. Tablo 2' de görüldüğü gibi araştırma modelini oluşturan değişkenler arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlerin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

Faktör	Ort.	SS	1	2	3
1- Pİ	3,37	,687	1		
2- PS	3,75	,595	,536**	1	
3- YD	3,06	,867	,403**	,404**	1

*p<0,05 **p<0,01

Analizin ikinci aşamasında yapısal eşitlik testi ile araştırma modeli test edilerek modele ilişkin değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir. Ardından yapısal modele ilişkin aracı ilişkinin belirlenmesi amacıyla Baron ve Kenny yaklaşımı ile bootstrap analizinden faydalanılmıştır. Araştırmaya konu olan değişkenlere ilişkin kuramsal alt yapı doğrultusunda oluşturulan araştırma hipotezleri, geçerliliği sınanmış ölçekler aracılığı ile araştırma modeline uygulanarak test edilmiştir. Modelde psikolojik iklim tek dışsal (egzojen) değişken olarak yer almaktadır. Psikolojik sermaye ve yaşam doyumu ise modelin içsel (endojen) değişkenleri teşkil etmektedir. Ayrıca psikolojik sermaye değişkeni kuramsal çerçeve doğrultusunda aracı değişken olarak modele eklenmiştir. Araştırma modeline ilişkin değişkenler arasındaki regresyon yüklerine Şekil 2’de yer verilmektedir.

Yapısal modelin test edilmesiyle elde edilen uyum indeksi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Tablo 3’deki veriler incelendiği takdirde elde edilen uyum indeksi sonuçlarının belirlenen referans aralıklarında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu araştırma modelinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Yapısal Modele İlişkin Uyum İndeksleri

İndeks	CMIN/DF	GFI	AGFI	NFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA	SRMR
	2,593	,923	,881	,906	,940	,919	,939	,075	,062

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik analizi neticesinde elde edilen modele ilişkin kestirim değerleri Tablo 4’de yer almaktadır. Çizelgedeki veriler doğrultusunda psikolojik iklim ile psikolojik sermaye arasında p<0,001 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Psikolojik iklim ile yaşam doyumu arasında ise p<0,001 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma modelinde aracı değişken olarak alınan psikolojik sermaye ile yaşam doyumu arasında p<0,001 önem düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma hipotezlerinden H₁, H₂ ve H₃ desteklenmektedir.

Tablo 4: Yapısal Modele İlişkin Kestirim Sonuçları

Hipotez No.	DEĞİŞKENLER	Std. β	Std. Hata	X ² (C.R)	P
H ₁	PS <--- Pİ	,594	,051	7,842	***
H ₂	YD <--- Pİ	,503	,082	6,124	***
H ₃	YD <--- PS	,317	,132	3,659	***

***p<0,001 **p<0,01 *p<0,05

Araştırma değişkenlerinin birbirleri ile doğrudan ilişkilerinin incelenmesinin ardından dolaylı ilişkilerin incelenmesi için gerçekleştirilen analiz yöntemleri ve sonuçlarına ilişkin bulgular Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Yapısal Modele İlişkin Aracılık Testi Sonuçları

Hip. No	İlişki	Aracı Değişkensiz Doğrudan Etki (Std. β)	Aracı Değişkenli Dolaylı Etki (Std. β)	Baron& Kenny Yaklaşımı	Bootstrap Yöntemi ile Dolaylı Etkilerin Anlamlılığı
H ₄	Pİ→ PS→ YD	,503 P<0,001	,301 P<0,001	Kabul Kısmi Aracı	Kabul P<0,01

***p<0,001 **p<0,01 *p<0,05

Tablo 5’de görüldüğü üzere psikolojik iklim yaşam doyumunu olumlu yönde, doğrudan ve anlamlı (,503; p<0,001) bir şekilde etkilemektedir. Aracılık testi için gerekli şartlar yerine getirildiğinden bir sonraki adımda modele psikolojik sermaye aracı değişken olarak yerleştirilmiş ve psikolojik iklimin yaşam doyumunu üzerindeki etkisinin ne ölçüde değiştiği incelenmiştir. Psikolojik iklimin, psikolojik sermaye aracılığı ile yaşam doyumuna etkisinde, yaşam doyumunu üzerindeki doğrudan etkisine kıyasla bir düşüş olduğu tespit edilmiştir (,301; p<0,001). Bu bakımdan, Baron ve Kenny yaklaşımı doğrultusunda psikolojik sermayenin psikolojik iklimin yaşam doyumuna etkisine kısmen aracılık ettiği söylenebilecektir. Ancak bu kısmi aracılık rolünün anlamlı olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bootstrap testi aracılığı ile modele ilişkin anlamlılık tablosu incelenmiş ve psikolojik sermayenin, psikolojik iklimin yaşam doyumuna etkisindeki kısmi aracı rolünün p<0,01 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla H₄ kısmen desteklenmektedir.

4. SONUÇ

Araştırmaya ilişkin yapısal modelin testi neticesinde elde edilen bulgulara ilişkin açıklamalar doğrultusunda araştırmaya katılan hemşirelerin yaşam doyumlarının artırılmasında olumlu psikolojik iklimin önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Ancak psikolojik iklimle ilişkin bu etkiye hemşirelerin psikolojik sermayeleri dâhil edildiği takdirde kısmen öneminin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu da hemşirelerin psikolojik sermaye düzeylerinin en az olumlu psikolojik iklim algıları kadar önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan hemşirelerinin yaşamlarından tatmin olmalarını arzu eden örgüt yönetimlerinin hem olumlu psikolojik iklim yaratması hem de çalışanlarının psikolojik sermayelerini artırmaya çalışması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Adil, A., Kamal, A., (2016). “Impact of Psychological Capital and Authentic Leadership on Work Engagement and Job Related Affective Well-being”. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 31/1, 01-21.
- Anderson, N.R., & West, M.A. (1996). “The team climate inventory: Development of the TCI and its applications in teambuilding for innovativeness”. *European Journal of Work and Organizational Behavior*, 19, 235 – 258
- Ashforth, B. E. (1985). “Climate formation: issues and extensions”. *Academy of Management Review*, 10, 837-847.
- Avey, J. B., Luthans, F., Smith, R. M., & Palmer, N. F. (2010). “Impact of positive psychological capital on employee well-being over time”. *Journal of Occupational Health Psychology*, 15, 17–28.

5. Azim, A. M. M., Dora, M. T. (2016). "Perceived Organizational Support And Organizational Citizenship Behavior: The Mediating Role Of Psychological Capital". *Journal of Human Capital Development*, 9(2), 99-118.
6. Baron R M and Kenny D A (1986), "The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 51, No. 6, 1173-1182.
7. Brown S P and Leigh T W (1996). "A New Look at Psychological Climate and Its Relationship to Job Involvement, Effort, and Performance", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 81, 358-368.
8. Burke M J, Borucki C C and Kaufman J D (2002). "Contemporary Perspectives on the Study of Psychological Climate: A Commentary", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, Vol. 11, 325-340.
9. Carr, J. Z., Schmidt, A. M., Ford, K., & DeShon, R. P. (2003). "Climate perceptions matter: A meta-analytic path analysis relating molar climate, cognitive and affective states, and individual level work outcomes". *Journal of Applied Psychology*, 88, 605-619.
10. Cascio, W. F., & Boudreau, J. W. (2011). *Investing in people: Financial impact of human resource initiatives* (2nd ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
11. Chuang, C., & Liao, H. (2010). "Strategic human resource management in service context: Taking care of business by taking care of employees and customers". *Personnel Psychology*, 63, 153-196.
12. Dickson, W. M., Resick, C. J., & Hanges, P. J. (2006). "When organizational climate is unambiguous, it is also strong". *Journal of Applied Psychology*, 91(2), 351-364.
13. Diener, E. (2000). "Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index". *American Psychologist*, 55, 34-43.
14. Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). "The satisfaction with life scale". *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75
15. Diener, E., & Fujita, F. (1995). "Resource, personal striving, and subjective well-being: A monotheic and idiographic approach". *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 926-935.
16. Dutton, J. E., & Ragins, B. R. (Eds.). (2006). *Exploring positive relationships at work: Building a theoretical and research foundation*. London: Psychology Press.
17. Eisele, P. & D'Amato, A. (2011). "Psychological climate and its relation to work performance and well-being: The mediating role of Organizational Citizenship Behavior (OCB)". *Baltic Journal of Psychology*, 12 (1, 2), 4-21.
18. Emmons, R. A. (1992). "Abstract versus concrete goals: Personal striving level, physical illness, and psychological well-being". *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 292-300.
19. Folkman, S. (1997). "Positive psychological states and coping with severe stress". *Social Science and Medicine*, 45, 1207-1221.
20. Fordyce, M. W. (1988). "A review of research on the happiness measures: A sixty second index of happiness and health". *Social Indicators Research*, 20, 355-381.
21. Hui, J. S., Greenberg M. D., Gerber F. M. (2014). "Understanding the role of community in crowdfunding work". In *Proceedings of the 17th ACM conference on Computer supported cooperative work & social computing*. 62-74.
22. James L. R. , Carol C. Choi, Chia-Huei Emily Ko, Patrick K. McNeil, Matthew K. Minton, Mary Ann Wright & Kwang-il Kim (2008). "Organizational and psychological climate: A review of theory and research", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 17:1, 5-32, DOI: 10.1080/13594320701662550
23. James, L. R., Hater, J. J., Gent, M. J., & Bruni, J. R. (1978). Psychological climate: Implications from cognitive social learning theory and interactional psychology. *Personnel Psychology*, 31, 783-813.
24. James, L. A., & James, L. R. (1989). Integrating work environment perceptions: Explorations into the measurement of meaning. *Journal of Applied Psychology*, 74, 739-751.
25. James, L. R., & Jones, A. P. (1974). Organizational climate: A review of theory and research. *Psychological Bulletin*, 81, 1096-1112.
26. James, L. R., Joyce, W. F., & Slocum, J. W. (1988). Comment: organizations do not cognize. *Academy of Management Review*, 13, 129-132.

27. Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E. ve Patton, G. K. (2001). "The job satisfaction–job performance relationship: A qualitative and quantitative review". *Psychological Bulletin*, 127, 376–407.
28. Koys, D. J., & DeCotiis, T. A. (1991). "Inductive Measures of Psychological Climate". *Human Relations*, 44 (3), 265- 285.
29. Lewin, K. Principles of Topological Psychology. New York: McGraw- Hill, 1936.
30. Li, B., H. Ma, Y. Guo, F. Xuo, F. Yu, Z. Zhou, (2014). "Positive Psychological Capital: A New Approach to Social Support And Subjective Well-Being". *Social Behavior And Personality*, 42(1), 135-144.
31. Luthans, F., Avey, J.B., Avolio, B.J. & Peterson, S.J. (2010). "The development and resulting performance impact of positive psychological capital". *Human Resource Development Quarterly*, 21, 41-67.
32. Luthans, F., Avolio, B. J., Walumbwa, F. O., & Li, W. (2005). "The psychological capital of Chinese workers: Exploring the relationship with performance". *Management and Organization Review*, 1: 247-269.
33. Luthans, F., Norman, S. M., Avolio, B. J., & Avey, J. B. (2008). "The mediating role of psychological capital in the supportive organizational climate—Employee performance relationship". *Journal of Organizational Behavior*, 29(2), 219-238.
34. Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007). *Psychological capital: Developing the human competitive edge*. Oxford, UK: Oxford University Press.
35. Luthans, F., Youssef, C. M., & Avolio, B. J. (2007b). "Psychological capital: Investing and developing positive organizational behavior. In D. Nelson & C. L. Cooper (Eds.), *Positive organizational behavior: Accentuating the positive at work*: 9-24. Thousand Oaks, CA: Sage.
36. Luthans, F., Youssef, C. M., Sweetman, D., & Harms, P. (2013). "Meeting the leadership challenge of employee well-being through relationship PsyCap and health PsyCap". *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 20, 114–129.
37. Lyubomirsky, S., King, L., & Diener, E. (2005). "The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?". *Psychological Bulletin*, 131, 803–855.
38. Parker, C.P, Baltes, B.B., Young, S.A., & Roberts, J.E. (2003). "Relationships between psychological climate perceptions and work outcomes: A meta-analytic review". *Journal of Organisational Behaviour*, 24, 389–416. <https://doi.org/10.1002/job.198>.
39. Polatçı, S. and A. Akdoğan, (2014). "Psychological Capital and Performance: The Mediating Role of Work Family Spillover and Psychological Well-Being". *Business and Economics Research Journal*, Vol: 5 Num: 1, pp. 1-15.
40. Qadeer, F. & Jaffery, H. (2014). Mediation of Psychological Capital between Organizational Climate and Organizational Citizenship Behavior. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, Vol. 8 (2), 453- 470.
41. Rabenu, E., Yaniv, E., ve Elizur, D. (2016). "The Relationship between Psychological Capital, Coping with Stress, Well-Being, and Performance", *Springer Science+Business Media* New York, July (DOI 10.1007/s12144-016-9477-4).
42. Ragazzoni, P., Baiardi, P., Zotti, A., Anderson, N., & West, M. (2002). "Italian validation of the team climate inventory: A measure of team climate for innovation". *Journal of Management Psychology*, 4, 325–336.
43. Roche, M., Haar, J., & Luthans, F. (2014). "The role of mindfulness and psychological capital on the wellbeing of leaders". *Journal of Occupational Health Psychology*, in press.
44. Ryff, C., & Singer, B. (2003). "Flourishing under fire: Resilience as a prototype of challenged thriving". In C. Keyes & J. Haidt (Eds.), *Flourishing: Positive psychology and the life well-lived* (pp. 15–36). Washington, D.C.: American Psychological Association.
45. Schneider, B. (2000). "The psychological life of organizations". In N. M. Ashkanasy & M. F. Peterson (Eds.), *Handbook of organizational culture and climate* (pp. xvii–xxi). Thousand Oaks, CA: Sage.
46. Seligman, Martin E.P. (2002). *Authentic happiness*. New York: Free Press.

47. Siu, O.L., F. Cheung, S. Lui (2014). “Linking Positive Emotions to Work Well-Being and Turnover Intention Among Hong Kong Police Officers: The Role of Psychological Capital”. *J Happiness Study*, 16: 367–380.
48. Sutcliffe, K.M., Vogus, T.J. (2003). “Organizing for resilience. In: Cameron”, K.S., Dutton, J.E., Quinn, E. (Eds.), *Positive Organizational Scholarship*. Berrett-Koehler Publishers Inc., San Francisco, CA, pp. 94–110.
49. Walumbwa, F.O., Peterson, S.J., Avolio, B.J. and Hartnell, C.A. (2010), “An investigation of the relationships among leader and follower psychological capital, service climate, and job performance”, *Personnel Psychology*, 63(4), 937-963.
50. Wright, T. A., & Cropanzano, R. (2004). “The role of psychological well-being in job performance: A fresh look at an age-old quest”. *Organizational Dynamics*, 33, 338–351.
51. Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E., & Schaufeli, W. B. (2007). “The role of personal resources in the job demands-resources model”. *International Journal of Stress Management*, 14(2), 121-141.
52. Yaşın, T. (2016), *Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sermayenin Psikolojik İyi Oluş, Akış Deneyimi, İş Tatmini ve Çalışan Performansına Etkileri* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
53. Youssef, C. M., & Luthans, F. (2013). “Developing psychological capital in organizations: Cognitive, affective, conative, and social contributions of happiness”. In S. A. David, I. Boniwell, & A. C. Ayers (Eds.), *Oxford handbook of happiness* (pp. 751–766). New York: Oxford University Press.
54. Youssef-Morgan, C. M., & Luthans, F. (2014). “Psychological Capital and Well-being”. *Stress and Health* 31: 180–188

TRUMP YÖNETİMİNİN KUDÜS VE GOLAN TEPELERİ İLE İLGİLİ KARARLARININ ULUSLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YANSIMALARI REFLECTIONS IN INTERNATIONAL RELATIONS OF THE DECISIONS OF THE ADMINISTRATION OF TRUMP REGARDING THE JERUSALEM AND GOLAN HEIGHTS

İbrahim ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZET

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi; uluslararası ortamda meydana gelen bir uyuşmazlığın uluslararası barış ve güvenliği tehdit edip etmediğinin belirlenmesinden, uluslararası barış ve güvenliği tehdit etmesi halinde; Birleşmiş Milletler Antlaşmasının belirlediği esaslar dâhilinde, barışçı yollarla, adalet ve Uluslararası Hukuk ilkelerine uygun olarak, çözümlenmesini gerçekleştirmekten sorumludur. ABD, Trump yönetiminin, 2017’de Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıyan kararı ve 2019’de Golan Tepelerinde İsrail’in egemenliğini kabul eden kararı ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi olarak, Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesinde Uluslararası Hukuka aykırı hareket etmiştir. Trump yönetiminin aldığı bu kararlar, uluslararası ilişkilerde, Uluslararası Hukuk aleyhine, bölgesel ve küresel düzeyde etki yaratma kapasitesine sahiptir.

Anahtar kelimeler: *Trump, Kudüs, Golan Tepeleri, Uluslararası Hukuk.*

ABSTRACT

United Nations Security Council is responsible of determining whether a dispute in international environment threatens international peace and security, and it’s resolving with peaceful methods in the framework of the UN Charter in accordance with the principles of peace, justice, and international law in case it threatens international peace and security. With the administration of Trump, the United States recognizing Jerusalem as the capital of Israel in 2017, and accepting Israel’s sovereignty on the Golan Heights in 2019, is an act of violation of International Law as per a permanent member of the United Nations Security Council. These decisions of the administration of Trump have the capacity to influence international relations at regional and global levels against international law.

Key words: *Trump, Jerusalem, Golan Heights, International Law.*

Giriş

Bir devlet; egemenliğinden kaynaklanan yetkileri çerçevesinde, sahip olduğu kolluk kuvvetleriyle şiddet kullanma tekeli elinde bulundurarak; yasama, yürütme ve yargı gücüyle ülkesinde düzeni sağlar. Ülke içinde geçerli olan bu durum, uluslararası ortamda farklılık göstermektedir. Uluslararası ortamda, devletler üzerinde düzen sağlayıcı üstün bir otorite mevcut değildir.¹ Birleşmiş Milletler (BM), BM Antlaşmasıyla yetkilendirilmiş ve teşkil edilmiş sabit bir kolluk gücüne sahip olmadığından, bu bağlamda, devletler üzerinde düzen sağlayıcı bir otorite olarak görülmemektedir. Bu farklılık, uluslararası ilişkilerin anarşik yapısını ve bunun yanı sıra, uluslararası düzenin korunması noktasında, Uluslararası Hukukun önemini ortaya koymaktadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası düzende, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması sorumluluğu, 1945’den bu yana yürürlükte olan BM Antlaşmasının V, VI ve VII. Bölümlerinde belirtilen çerçevede, BM Güvenlik Konseyi’ne verilmiştir. Bu çerçevede BM Güvenlik Konseyi; bir gelişmenin uluslararası barış ve güvenliği tehdit edip etmediğinin belirlenmesinden, uluslararası barış ve güvenliği tehdit ediyorsa; BM Antlaşmasının belirlediği esaslar dâhilinde, uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve Uluslararası Hukuk

¹ Richard Devetak, “An Introduction to International Relations: The Origins and Changing Agendas of a Discipline”, Richard Devetak, Anthony Burke and Jim George (eds.) *An Introduction to International Relations* Second Edition, Cambridge, New York 2012 p.3.

ilkelerine uygun olarak, gerçekleştirmekten sorumludur. BM Antlaşmasında, BM Güvenlik Konseyinin sorumluluğunu, herhangi bir devlete devretmesi öngörülmemiştir.

Donald Trump, 20 Ocak 2017 tarihinde, ABD'nin 45. Başkanı olarak göreve başlamıştır. Başkan Trump, 6 Aralık 2017 tarihinde imzaladığı bir kararla, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyarak, ABD'nin İsrail'deki büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmasını sağlamış; bu karardan yaklaşık onbeş ay sonra, 25 Mart 2019 tarihinde, Suriye'ye ait bir bölge olan ve 1967'den bu yana İsrail işgali altındaki Golan Tepelerinde, İsrail'in egemenliğini tanıyan bir başka kararı imzalamıştır. Her iki karar, BM'nin bu konuda daha önce aldığı kararlara aykırı olup, Ortadoğu'da mevcut gerilimi artıracak öğeler taşımaktadır. Uluslararası ilişkilerin esas aktörleri olan devletler, bu kararlara karşı tepki göstermişlerdir.

Bu çalışmada, BM Antlaşması ekseninde Uluslararası Hukuk, Kudüs'ün önemi ve statüsü ile Arap-İsrail savaşları esnasında İsrail tarafından işgal edilen Golan Tepelerinin stratejik önemi üzerinde durularak; ABD Başkanı Trump'ın imzaladığı kararların, bölgenin güvenliği üzerindeki olası etkilerinin ve uluslararası ilişkilerde yaratabileceği tartışmaların ortaya konulması amaçlanmıştır.

BM Güvenlik Konseyi'nin Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sağlanmasına Yönelik Sorumlulukları

BM Antlaşması I. Bölümde örgütün amaç ve ilkeleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Madde 1.1'deki "*Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve Uluslararası Hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek*"² ifadeleriyle BM, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması sorumluluğunu üstlenmiş, ortaya çıkacak sorunların barışçı yollarla, adalet ve Uluslararası Hukuk ilkelerine uygun çözümleneceğini belirtmiştir.

BM Antlaşması 5. Bölüm Madde 24, BM Güvenlik Konseyi'nin görev ve yetkilerini açıklamaktadır. Bu madde kapsamında BM üyelerinin, örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyi'ne bıraktıkları, bu sorumluluk gereği görevlerini yerine getirirken, Güvenlik Konseyi'nin kendi adlarına hareket ettiğini kabul ettikleri,³ belirtilmiştir.

BM'nin Kudüs'ün Statüsü ve Golan Tepeleri İle İlgili Kararları

Halen İsrail'in işgali altındaki Kudüs; İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık için kutsal kabul edilen yerlere ev sahipliği yaptığından dolayı, Ortadoğu'nun en önemli kentlerindedir. Kutsal yerlerin önemli bir kısmı Doğu Kudüs'te yer almaktadır. Müslümanlar için kutsal olan Mescid-i Aksa ve Kubbet'üs Sahra'nın bulunduğu Harem-üş Şerif, Doğu Kudüs'tedir. İslam Peygamber'inin buradan göğe yükseldiğine inanılmaktadır. Mescid-i Aksa, 620'den itibaren, İslamiyet'teki ilk kible olarak kabul edilmektedir. Mescid-i Aksa'nın hemen altında, Süleyman döneminde yapılan tapınağa ait olduğuna inanılan Ağlama Duvarı, Yahudilik inancının en kutsal mekânıdır. İsa Peygamber'in çarmıha gerildiği ve kabrine konulduğu düşünülen Kutsal Kabir Kilisesi ise, Hristiyanlar için önemli bir yapıdır. Bu kilise Rum Ortodoks Patrikhanesi, Roma Katolik Kilisesi ve Ermeni Patrikliğinden farklı mezheplerin temsilcileri tarafından yönetilmektedir.⁴

İsrail, 1980'de kabul ettiği bir kanunla, Kudüs'ü bölünmez başkenti kabul etmesine rağmen, bu karar, uluslararası alanda tanınmamaktadır. BM tarafından hazırlanan ve Filistin'i Arap ve Yahudi bölgeleri olarak ikiye bölen Taksim Planı, BM Genel Kurulunun 181 sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Taksim planına göre, Kudüs'e, kendine özgü yasaları ve siyasi statüsü olan ve BM dışında hiçbir yere bağlı

² Birleşmiş Milletler Antlaşması, I. Bölüm, Madde 1.1, Erişim tarihi: 30.3.2019, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

³ A.g.e., I. Bölüm, Madde 24.1.

⁴ Kudüs neden önemli ve tartışmalı bir şehir? 18 Mayıs 2018, Erişim tarihi: 6.4.2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42248198>

olmayan bir özel statü (corpus seperatum) tanınmış,⁵ ancak Kudüs için tasarlanan uluslararası rejim tesis edilememiştir.⁶ İsrail, 1967'deki Altı Gün Savaşı ile Ürdün'ün elinde bulunan Doğu Kudüs'ü işgal etmiştir, 1967'den bu yana işgal sürmektedir. İsrail ve Filistin Yönetimi arasında barış sağlanmasına yönelik 1978-1979 I. Camp David, 1993'de başlayan Oslo Süreci ve 2002'de gündeme getirilen ve hala masada olduğu ileri sürülen Yol Haritasında, esas uzlaşmazlık konuları uzun vadeye yayılarak, bağımsız Filistin devletinin kurulması sürüncemeye bırakılmıştır.⁷ İsrail, Filistin'i ayrı bir devlet olarak tanımak istememektedir.

BM Güvenlik Konseyi, 30 Haziran 1980 tarihinde Kudüs'ün statüsü ile ilgili olarak 476 sayılı kararı kabul etmiştir. Bu kararda,⁸

“Güvenlik Konseyi,

Bölgenin güç ile elde edilmesinin kabul edilemeyeceğini yeniden teyit ederek,

Kudüs'ün özel statüsünü ve özellikle şehirdeki eşsiz manevi ve kutsal yerlerin muhafaza edilmesi ve korunması ihtiyacını göz önünde bulundurarak,

Kutsal Kudüs şehrinin özelliği ve statüsü ile ilgili alınan, özellikle 21 Mayıs 1968 tarihli 252, 3 Temmuz 1969 tarihli 267, 15 Eylül 1969 tarihli 271, 25 Eylül 1971 tarihli 298 ve 1 Mart 1980 tarihli 465 sayılı kararları yeniden teyit ederek,

Savaş zamanında sivillerin korunması ile ilgili 12 Ağustos 1949 tarihli 4. Cenevre Konvansiyonunu hatırlatarak,

İsrail'in Kudüs'ün kutsal bölgelerinin statüsünü, kurumsal yapısını, demografik kompozisyonunu, fiziki karakterini değiştirmedeki ısrarından müteessir olarak,

İsrail Parlamentosu Knesset'te, Kudüs'ün kutsal bölgelerinin statüsünü ve özelliğini değiştirmeyi amaçlayan yasal adımlardan derin kaygı duyarak,

1. Kudüs dâhil, 1967'den beri İsrail tarafından işgal edilen Arap topraklarında sürdürülen işgalin sona erdirilmesinin gerektiğinin her şeyden önde geldiğini tekrar teyit eder,

2. Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarına uyma konusunda işgalci güç, İsrail'in, devam eden reddinden güçlü biçimde müteessir olur,

3. İşgalci güç İsrail tarafından, Kudüs'ün kutsal bölgelerinin statüsü ve özelliğinin değiştirilmesini amaçlayan tüm hukuki, idari tedbir ve eylemlerin yasal geçerliliğinin olmadığını; bu tedbir ve eylemlerin, Ortadoğu'da kapsamlı, adil ve sürekli barışa ulaşmada ciddi bir engel teşkil ettiğini ve Savaş Zamanında Sivillerin Korunması ile ilgili 4. Cenevre Konvansiyonunu açık olarak ihlal ettiğini, tekrar onaylar,

4. Kudüs'ün kutsal bölgelerinin statüsü, coğrafi, demografik ve tarihi özelliklerini değiştiren bu tedbirlerin hükümsüz olduğunu ve Güvenlik Konseyinin ilgili kararları ile uyumlu olarak derhal iptal edilmesi gerektiğini tekrarlar,

5. İşgalci güç İsrail'e, Kudüs'ün kutsal bölgelerinin statüsü ve özelliğini etkileyen tedbirlerindeki ve politikasındaki ısrarından derhal vazgeçmesi, bu ve daha önceki Güvenlik Konseyi kararlarına uyması konusunda acilen çağrıda bulunur,

6. İsrail'in bu karara uymaması halinde, bu kararın tam uygulanmasını sağlamak için BM Antlaşmasının ilgili maddeleri ile uyumlu olarak uygun yöntem ve vasıtaları kullanmaktaki kararlılığını tekrar onaylar.” ifadelerine yer verilmiştir.

476 sayılı karara ilave olarak, BM Genel Kurulu, 4 Temmuz 1967 tarihli 2253 sayılı kararla, Doğu Kudüs'teki İsrail faaliyetlerinin illegal olduğunu ve durdurulması gerektiğini belirtmiştir. Genel Kurul, bu kararından sadece on gün sonra, 14 Temmuz 1967'de, bir önceki karara uymadığını belirterek, İsrail'i kınamış ve şehrin özelliğini değiştirmemesini talep etmiştir. Güvenlik Konseyi'nin 27 Nisan 1968 tarihli 250 ve 21 Mayıs 1968 tarihli 251 sayılı kararları, İsrail'in Kudüs'te askeri tören yapmaması gerektiğine

⁵ Fuat Canan, ABD'nin Kudüs Kararı ve Yansımaları,11, Aralık 2017, *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği*, s.3. <http://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/12/dd11-kudu%CC%88s.pdf>

⁶ Türel Yılmaz, Uluslararası Politikada Ortadoğu, 2. Baskı, barış platin, Ankara 2009, s.67.

⁷ Tayyar Arı, Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü? *Akademik Orta Doğu*, Cilt 2, Sayı 1,2 007, 11-34, s.32.

⁸ United Nations Security Council, S/RES/476 (1980) 30 June 1980, Erişim tarihi: 31.3.2019, <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/6DE6DA8A650B4C3B852560DF00663826>

yöneliktir. İlave olarak, 22 Mart 1979 tarihli 446 sayılı karar, 20 Eylül 1979 tarihli 452 sayılı karar, 1 Mart 1980 tarihli 476 sayılı karar, 5 Haziran 1980 tarihli 471 sayılı karar, 30 Haziran 1980 tarihli 592 sayılı karar, 20 Ağustos 1980 tarihli 478 sayılı karar, 8 Eylül 1986 tarihli 592 sayılı karar, 22 Aralık 1986 tarihli 605 sayılı karar ve 13 Mart 1994 tarihli 904 sayılı kararlarda Kudüs gündeme getirilmiştir.⁹ BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2016 tarihli 2334 sayılı kararında ise, Doğu Kudüs dâhil, İsrail'in işgal altında bulundurduğu Filistin topraklarındaki demografik yapıyı, özellikleri ve statüsünü değiştirmeyi amaçlayan eylemleri kınanmaktadır. Kararda, ayrıca, taraflar arasında görüşmeler yoluyla kabul edilenler hariç olmak üzere, 4 Haziran 1967 tarihli sınır çizgisindeki değişikliklerin tanınmayacağı, belirtilmektedir.¹⁰

Bildiri kapsamında üzerinde durulacak diğer konu, Suriye'ye ait Golan Tepelerindeki egemenlik meselesidir. Suriye'nin batısındaki Golan Tepelerinin, kuzeyinde Lübnan, güneyinde Ürdün, batısında İsrail bulunmaktadır. Bölgenin kuzey-güney istikametindeki uzunluğu 71 kilometre, doğu-batı istikametindeki uzunluğu ise 43 kilometredir; bölge, yaklaşık olarak 1150 kilometrekare yüzölçüme sahiptir. İsrail'in işgali altındaki bölgenin en yüksek rakımı, 2224 metredir.¹¹ Golan Tepeleri, Şam'a 60 kilometre mesafededir. Şam'ın ortalama rakımı 680 m. olduğundan Golan Tepelerini elde bulduran İsrail, Suriye'ye karşı askeri üstünlük sağlamaktadır. Golan Tepeleri, askeri öneminin yanı sıra, sahip olduğu su kaynakları ile de stratejik bir bölgedir. İsrail, su ihtiyacının yaklaşık üçte birini Golan Tepelerinden sağlamaktadır. Golan Tepeleri, Altı Gün Savaşı sonucunda, 1967'de, İsrail tarafından işgal edilmiş; Suriye, 1973'de, bölgeyi İsrail'den geri almayı denemesine rağmen başarılı olamamıştır. BM, 1974'de, bölgeye Barış Gücü askerlerini konuşlandırmasına rağmen, bu tarihten yedi yıl sonra, 1981'de, İsrail, Golan Tepelerini ilhak ettiğini açıklamıştır. Tarihsel süreç içinde, 2000'de ABD'nin, 2008'de Türkiye'nin arabuluculuğunda taraflar arasında görüşmeler başladıysa da, müzakereler başarıya ulaşamadı. 17 Nisan 2016'da, Bakanlar Kurulunu Golan Tepelerinde toplayan Netanyahu, "İsrail, Golan Tepelerini sonsuza kadar elinde tutacak"¹² açıklamasında bulundu.

BM. Güvenlik Konseyi, İsrail tarafından 1981'de ilhak edilen Golan Tepeleri ile ilgili olarak 17 Aralık 1981 tarihinde 497 sayılı kararı almıştır. Oybirliğiyle alınan kararda,¹³

"BM Güvenlik Konseyi'nin,

BM Antlaşması, Uluslararası Hukuk prensipleri ve Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarıyla uyumlu olarak, bölgenin güçle elde edilmesinin kabul edilemezliğini yeniden onaylayarak,

1. Suriye'nin işgal edilmiş Golan Tepelerinde, İsrail'in kendi kanunlarını, yasama ve idari yetkisini uygulama kararının geçersiz olduğuna ve herhangi bir uluslararası yasal etkisinin olmadığına karar verir;

2. İşgalci güç İsrail'in kararını derhal feshetmesini talep eder;

3. 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Cenevre Konvansiyonunun tüm maddelerinin Haziran 1967'den beri İsrail tarafından işgal edilen Suriye topraklarında uygulanmaya devam edilmesine karar verir;

4. Bu kararın uygulanmasına ilişkin olarak, BM Genel Sekreterinin iki hafta içinde Güvenlik Konseyi'ne rapor vermesini, kararın İsrail tarafından uygulanmaması halinde, 5 Ocak 1982'den daha geç olmamak üzere, BM Antlaşması ile uyumlu olarak uygun tedbirler alınmasını görüşmek üzere acil toplanmasını talep eder", ifadelerine yer verilmiştir.

⁹ UN resolutions on Jerusalem, 25 Mar 2010, Erişim tarihi: 5.4.2019, <https://www.aljazeera.com/focus/2010/03/201032584536420174.html>

¹⁰ UN Security Council, Resolution 2334 (2016), 23 December 2016, <https://www.un.org/webcast/pdfs/SRES2334-2016.pdf>

¹¹ Golan Heights, Mar 13, 2019, Erişim tarihi: 5.4.2019, <https://www.britannica.com/place/Golan-Heights>

¹² Golan Tepeleri İsrail İçin Neden Önemli? 28.4.2016, Erişim tarihi: 5.4.2019, <https://www.timeturk.com/golan-tepeleri-israil-icin-neden-onemli/haber-141636>

¹³ Israel-Syrian Arab Republic, Resolution 497 (1981) of 17 Decemer 1981, Erişim tarihi: 30. 3. 2019, <http://unscr.com/en/resolutions/497>

Trump Yönetiminin Kudüs ve Golan Tepeleri İle İlgili Kararları

Başkan Trump, 6 Aralık 2017 tarihinde, Beyaz Saray’da yaptığı bir açıklamada “... ABD Kongresinin, Kudüs Büyükelçiliği Yasasını 1995’de kabul ettiğini; federal hükümetin, ABD büyükelçiliğini, Kudüs’te konuşlandırmasını -ve çok önemli olarak- Kudüs’ün İsrail’in başkenti olarak tanımamasını ısrarla teşvik ettiğini...”¹⁴ ifade etti. Trump, ilave olarak, açıklamasında, geçmiş yönetimlerin bu yasanın gereğini yerine getirmediğini, 20 yıldan daha fazla bir süre geçmesine rağmen, hala, İsrail ve Filistinliler arasında barışa daha yakın olunamadığını, bundan dolayı Kudüs’ü İsrail’in resmi başkenti olarak tanımaya karar verdiğini, belirtmektedir. ABD Başkanı devamında, bu hareket tarzının, ABD çıkarlarına ve İsrail ile Filistinliler arasındaki barış arayışının lehine olduğuna karar verdiğini vurgulamaktadır. Trump, 70 yıl önce Başkan Truman’ın İsrail devletini tanıdığını, o tarihten bu yana İsrail’in Kudüs’ü başkent yaptığını, günümüzde İsrail parlamentosu dâhil birçok kurumun Kudüs’te olduğunu, her egemen devlet gibi İsrail’in de kendi başkentini belirleme hakkının olduğunu¹⁵ belirterek, kararını gerekçelendirmektedir.

Avrupa Birliği, İngiltere, Almanya, Fransa ve Çin tarafından yapılan açıklamalarda bu ülkeler, ABD Başkanı Trump’ın kararına katılmadıklarını ifade ettiler. Rusya ise, Filistin ve İsrail arasında diyalogu öngörmeyen her türlü adımın çatışmayı teşvik edeceğini vurguladı.¹⁶

ABD Başkanı Trump, Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıdığı karardan sonra, 9 Nisan 2019 tarihinde İsrail’de gerçekleştirilecek genel seçimlerden yaklaşık iki hafta önce, 25 Mart 2019 tarihinde, Golan Tepelerinde İsrail’in egemenliğini tanıyan kararı imzaladı. Trump, kararında;

“İsrail devleti, dış tehditlere karşı Golan Tepelerini 1967’de kontrol altına aldı. Günümüzde İran ve Hizbullah dâhil terörist gruplar tarafından gerçekleştirilen saldırgan eylemler, Güneydoğu Suriye’de, Golan Tepelerini İsrail’e saldırı için potansiyel bir zemin olarak kullanmaya devam etmektedir. Bölgede gelecekteki muhtemel bir barış antlaşması, İsrail’in kendini Suriye’den ve diğer bölgesel tehditlerden koruma ihtiyacını dikkate almalıdır. Bu kendine özgü koşullar temelinde, Golan Tepelerinde İsrail’in egemenliğinin tanınması uygundur.

*Bundan dolayı, ben, ABD Başkanı Donald J. Trump, Anayasa ve Birleşik Devletler yasalarının bana verdiği yetkiye istinaden Birleşik Devletlerin, Golan Tepelerinin, İsrail’in bir parçası olduğunu tanıyan kararını ilan ediyorum.”*¹⁷ ifadelerine yer verdi.

ABD Başkanı Trump’ın Golan Tepeleri ile ilgili kararı da uluslararası toplumdaki destek görmedi. BM Genel Sekreteri Sözcüsü Stephane Dujarric bu konuda yaptığı açıklamada, “Golan Tepelerinin statüsü değişmedi ve Golan politikası Güvenlik Konseyinin ilgili kararlarında belirtiliyor”,¹⁸ ifadesine yer verdi. AB Sözcülüğünden yapılan açıklamada ise, “Golan Tepeleri dâhil, İsrail’in 1967’den beri işgalinde olan topraklar üzerindeki egemenliğini tanımıyoruz”,¹⁹ ifadeleri ile bu konudaki AB’nin tutumu ortaya konuldu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, “Golan Tepelerini İsrail işgali altındaki toprak olarak görüyoruz ve İsrail’in 1981’deki ilhakını tanımayı planlamıyoruz”,²⁰ ifadeleriyle tutumunu ortaya koydu. Kanada Dışişleri Bakanlığı ise, “Uluslararası Hukuka uygun olarak Kanada, İsrail’in Golan Tepeleri üzerindeki kalıcı kontrolünü tanımamaktadır. Kanada’nın bu konuda uzun süredir devam eden pozisyonu değişmemiştir”²¹ açıklamasında bulundu. Rusya, Dışişleri Bakanlığı sözcüsü ile yaptığı açıklamada; “Uluslararası Hukuka aykırı bu karar maalesef Ortadoğu’daki gerginliği

¹⁴Statement by President Trump on Jerusalem, December 6, 2017, Erişim tarihi: 30.3.2019, <https://it.usembassy.gov/statement-president-trump-jerusalem-december-6-2017/>

¹⁵ A.g.e.

¹⁶ A.g.e., Fuat Canan, ...s.9.

¹⁷ Proclamation on Recognizing the Golan Heights as Part of the State of Israel, March 5, 2019, Erişim tarihi: 30.3.2019, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/proclamation-recognizing-golan-heights-part-state-israel/>

¹⁸Trump’ın Golan Tepeleri kararına dünyadan tepki yağdı, 26.3.2019, Erişim tarihi: 6.4.2019, https://www.ntv.com.tr/dunya/trumpin-golan-tepelere-kararinda-dunyadan-tepki-yagdi,T_MK-P8h30KSNt3VjkUEGw

¹⁹ A.g.m.

²⁰ A.g.m.

²¹ A.g.m.

artırabilir”²² ifadesine yer verdi. Bölge ülkelerinden Irak, Katar, Lübnan ve Ürdün, kararın barış çabalarına bir darbe olduğu yönünde görüş bildirdiler. Arap Birliği ise yaptığı açıklamada; “ABD’nin Golan Tepeleri üzerinde İsrail’in egemenliğini tanıması, Washington yönetiminin, Uluslararası Hukukun dışına çıktığının göstergesidir. Arap Birliği, kararı en sert ifadelerle kınamaktadır. Söz konusu karar şekil ve konu bakımından geçersizdir, batıldır.”²³ ifadelerine yer verdi. ABD’nin Golan Tepeleri kararına Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, “Ülkelerin toprak bütünlüğü Uluslararası Hukukun en temel ilkesidir. ABD’nin İsrail’in Uluslararası Hukuka aykırı hamlelerini meşrulaştırma çabaları, bölgede sadece daha fazla şiddet ve acıya yol açar. Türkiye, Suriye’nin toprak bütünlüğünü desteklemektedir”²⁴ açıklamasında bulundu. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ise, Golan konusunu BM’ye taşıyacağını açıkladı.²⁵

Sonuç ve Tartışma

ABD Başkanı Trump, Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak kabul etmesi kararıyla BM Güvenlik Konseyi’nin, 30 Haziran 1980 tarihli 476 sayılı kararını tanımadığını, ortaya koymuştur. Trump, imzaladığı bu kararla,

-Güvenlik Konseyi’nin Kudüs’ün statüsüyle ilgili daha önce aldığı, 21 Mayıs 1968 tarihli 252, 3 Temmuz 1969 tarihli 267, 15 Eylül 1969 tarihli 271, 25 Eylül 1971 tarihli 298 ve 1 Mart 1980 tarihli 465 sayılı kararlarını da tanımamaktadır;

- İsrail’i, Kudüs dâhil, 1967’den beri işgal ettiği Arap topraklarında işgalci olarak görmemektedir;

- İşgalci güç İsrail tarafından, Kudüs’ün kutsal bölgelerinin statüsü ve özelliğinin değiştirilmesini amaçlayan tüm hukuki, idari tedbir ve eylemlerin yasal geçerliliğinin olmadığını tanımamakta, aksine, işgal altındaki Kudüs’te, İsrail hükümetine ait kurum ve kuruluşların olması noktasından hareket ederek, aldığı kararı, bir gerçeğin onaylanması olarak kabul etmektedir;

- İsrail’in Kudüs’te aldığı tedbir ve eylemlerin, Ortadoğu’da kapsamlı, adil ve sürekli barışa ulaşmada ciddi bir engel teşkil ettiğini, düşünmemektedir.

Başkan Trump, Golan Tepeleri ile ilgili kararıyla, BM Güvenlik Konseyi’nin 17 Aralık 1981 tarihli 497 sayılı kararını tanımadığını ortaya koymuştur. Trump bu kararıyla,

-İsrail’i, Golan tepelerinde işgalci olarak görmemektedir;

-İsrail’in, Golan Tepelerinde, kendi kanunlarını, yasama ve idari yetkisini kullanmasının ve bu bölgedeki uygulamalarının yasal olduğunu düşünmektedir;

-Suriye’ye ait bir bölgede İsrail egemenliğini tanıyarak, BM Güvenlik Konseyi’nin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması sorumluluğunu tanımamakta, aksine, uluslararası barış ve güvenlikten kaynaklanan sorunların çözümünde Güvenlik Konseyi’nin yerine geçmeye çalışmaktadır;

-Uzun süreli işgallerin, işgalciye, işgal ettiği bölgenin, ilhak edilebileceği hakkını verdiğini düşünmektedir.

ABD Başkanı Trump, imzaladığı her iki kararla, BM Antlaşması I. Bölüm Madde 2’ye aykırı davranmıştır. BM Antlaşması I. Bölüm Madde 2’de, örgütün, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulduğu; üye ülkelerin, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve

²² A.g.m.

²³ A.g.m.

²⁴ Trump’ın Golan Tepeleri çıkışına Türkiye’den ilk yanıt! 22.3.2019,Erişim tarihi: 6.4.2019, <https://www.haberturk.com/trump-in-golan-tepeleri-cikisina-turkiye-den-ilk-yanit-2410579>

²⁵ Türkiye Golan Konusunu BM’ye Taşıyor, 24 Mart 2019, Erişim tarihi: 6.4.2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turk%C4%B1ye-golan-konusunu-bmye-tasiyor/4846023.html>

güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde barışçı yollarla çözecekleri; örgütün BM Antlaşması gereği giriştiği tüm eylemlerde örgüte her türlü yardımı yapacakları ve BM tarafından aleyhinde önleme ya da zorlama eylemine girilen herhangi bir devlete yardım etmekten kaçınacakları,²⁶ belirtilmiştir.

Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul eden kararı ve Golan Tepelerinde İsrail egemenliğini tanıyan kararıyla, BM Antlaşması 5. Bölüm 25. Maddeyi ihlal etmiştir. Bu maddeye göre BM üyeleri, BM Antlaşması uyarınca, Güvenlik Konseyi'nin kararlarını kabul etme ve uygulama konusunda görüş birliğine varmışlardır.²⁷ BM Antlaşması 5. Bölüm Madde 103'e göre, BM üyelerinin, BM Antlaşmasından doğan yükümlülükleri ile başka herhangi bir uluslararası antlaşmadan doğan yükümlülüklerinin çatışması durumunda, BM Antlaşması'ndan doğan yükümlülükleri üstün gelecektir.²⁸ Bu noktadan hareketle, BM Antlaşmasından doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi önceliklidir.

Trump yönetiminin aldığı bu kararlar, Uluslararası Hukuk açısından geçerli değildir, ancak bu kararlar, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası düzenin kurucularından ve aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden bir devletin, ABD'nin, Başkanı tarafından alınmış olması nedeniyle, siyasi çerçevede önemlidir. ABD'nin, kurulduğu günden bu yana BM kararlarına uymayan İsrail'i destekleyen ve Uluslararası Hukuka aykırı olan bu kararları, uluslararası ilişkilerde etki yaratabilecek niteliktedir.

Trump yönetiminin aldığı kararlarda; İsrail-Filistin sorununun taraflarından birinin, İsrail'in, güvenlik endişelerini karşılamaya öncelik verilirken, Suriye'nin toprak bütünlüğü ve Filistinlilerin Uluslararası Hukuktan kaynaklanan hakları görmezden gelinmektedir. ABD, Ortadoğu'da İran karşıtı politikasını İsrail'le birlikte hareket ederek şekillendirmektedir. Bundan dolayı İsrail, ABD'den aldığı güçlü destekle bölgede kalıcı ve adil bir barışa yanaşmamaktadır.

Trump yönetiminin aldığı kararlar, bölge ülkelerini kutuplaştırmaktadır. Trump yönetiminin, Uluslararası Hukuku göz ardı ederek aldığı kararlar, Suriye krizi ile Ortadoğu'da etkisini artıran Rusya'yı İsrail, Suudi Arabistan, Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) bloğu ile dengelemeyi amaçlamaktadır. Suriye krizi sürecinde ABD'nin DAESH terör örgütüne karşı bir başka terör örgütü olan PKK'nın uzantısı PYD/YPG ile birlikte hareket etmesi, Türkiye'yi Rusya, İran ve Katar'la işbirliğini artırmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin bölgenin özelliklerini dikkate almaksızın izlediği politikalar nedeniyle, Türkiye, Ortadoğu'da, NATO müttefiki ABD ile karşı karşıya gelmektedir.

Trump yönetiminin aldığı kararlardan sonra devletler, kendi aralarındaki sorunları, BM Antlaşmasını ve BM'yi dikkate almaksızın, uluslararası sistemde güçlü müttefikleriyle birlikte hareket ederek çözmeyi öngörebilirler. Önümüzdeki dönemde, ülkeler arasındaki tartışmalı bölgelerin geleceğinin, Uluslararası Hukuk kuralları çerçevesinde değil, güçlü devletlerin belirlediği esaslarda şekillendirilebileceği örneklere tanık olunabilir. Her iki durum, güç-Uluslararası Hukuk karşılaşmasında, Uluslararası Hukukun çözüm üretmediği ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden durumlarda BM'nin etkisizliği üzerine yapılan tartışmaları derinleştirebilir ve böylece uluslararası ilişkilerin anarşik yapısı daha da karmaşık hale gelebilir.

KAYNAKÇA

1. Arı T., Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü?, Akademik Orta Doğu, Cilt 2, Sayı 1,2 007, 11-34.
2. Birleşmiş Milletler Antlaşması,
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>
3. Canan F., ABD'nin Kudüs Kararı ve Yansımaları, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, 11, Aralık 2017,

²⁶ Birleşmiş Milletler Antlaşması, I. Bölüm, Madde 1.1,3,5, Erişim tarihi: 30.3.2019, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

²⁷ A.g.e., 5. Bölüm, Madde 25.

²⁸ A.g.e., Madde 103.

4. <http://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/12/dd11-kudu%CC%88s.pdf>
5. Devetak R., “An Introduction to International Relations: The Origins and Changing Agendas of a Discipline”, Devetak R., Burke A. and George J.(eds.) *An Introduction to International Relations*, Second Edition, Cambridge, New York 2012.
6. Golan Heights, <https://www.britannica.com/place/Golan-Heights>
7. Golan Tepeleri İsrail İçin Neden Önemli? <https://www.timeturk.com/golan-tepeleri-israil-icin-neden-onemli/haber-141636>
8. Israel-Syrian Arab Republic, Resolution 497 (1981) of 17 Decemer 1981,
9. <http://unscr.com/en/resolutions/497>
10. Kudüs neden önemli ve tartışmalı bir şehir? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42248198>
11. Proclamation on Recognizing the Golan Heights as Part of the State of Israel, March 5, 2019, <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/proclamation-recognizing-golan-heights-part-state-israel/>
12. Statement by President Trump on Jerusalem, December 6, 2017,
13. <https://it.usembassy.gov/statement-president-trump-jerusalem-december-6-2017/>
14. Trump’ın Golan Tepeleri çıkışına Türkiye’den ilk yanıt! 22.3.2019,
15. <https://www.haberturk.com/trump-in-golan-tepeleri-cikisina-turkiye-den-ilk-yanit-2410579>
16. Trump’ın Golan Tepeleri kararına dünyadan tepki yağdı, 26.3.2019, Erişim tarihi: 6.4.2019, https://www.ntv.com.tr/dunya/trumpin-golan-tepeleri-kararina-dunyadan-tepki-yagdi,T_MK-P8h30KSNt3VjkUEGw
17. Türkiye Golan Konusunu BM’ye Taşıyor, 24 Mart 2019,
18. <https://www.amerikaninsesi.com/a/turk%C4%B1ye-golan-konusunu-bmye-tasiyor/4846023.html>
19. UN resolutions on Jerusalem, 25 Mar 2010,
20. <https://www.aljazeera.com/focus/2010/03/201032584536420174.html>
21. UN Security Council, Resolution 2334 (2016), 23 December 2016,
22. <https://www.un.org/webcast/pdfs/SRES2334-2016.pdf>
23. United Nations Security Council, S/RES/476 (1980) 30 June 1980,
24. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/6DE6DA8A650B4C3B852560DF00663826>
25. Yılmaz T., Uluslararası Politikada Ortadoğu, 2. Baskı, barış platin, Ankara 2009, s.67.